

[All rights reserved by the publisher.]

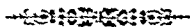

Publisher:—Pandurang Jawaji,
Printer:—Ramchandra Yesu Shedge, }

“Nirnaya-Sagar” Press,
26-28, Kolbhat Lane, Bombay

महाकविश्रीवाणभट्टतत्तनयविरचिता

कादम्बरी ।

महोपाध्यायभानुचन्द्रसिद्धचन्द्राभ्यां कृतया टीकयानुगता ।

काशीनाथ पाण्डुरङ्ग परच

इत्यनेन

पाठान्तरैः संयोज्य संशोधिता ।

तस्या इयं सप्तमावृत्तिः

पणशीकरोपाह्वविद्वद्वरलक्ष्मणशर्मतनुजनुपा

वासुदेवशर्मणा संस्कृता

सा च

शके १८४९ कसरे

मुम्यय्यां

निर्गवसागरयन्त्रालयाधिपतिना मुद्रयित्वा प्रा

मूल्यं ६ रूप्यकपदम् ।

कादम्बरी ।

पूर्वभागः ।

रजोजुषे जन्मनि सत्त्ववृत्तये स्थितौ प्रजानां प्रलये तमःस्पृशे ।
अजाय सर्गस्थितिनाशहेतवे त्रयीमयाय त्रिगुणात्मने नमः ॥ १ ॥

धेयः श्रीललनाविलासकुसुमः पायादपायात्त वः
धीमघानिनरेन्द्रसुरमरः संसेव्यनानान्तिकः ।
रेजे यस्य कचावली भुजशिरोदेशे लुङ्गती प्रभो-
लेमा शैवलमञ्जरी भवसरित्सारं प्रयातुः किमु ॥
सर्वेऽन्ये जनतानिपेविततया मानानिभूता मृतं
मन्वन्ते कृणवन्निस्तोचमसितं दुर्बुद्धिबद्धाशयाः ।
कृन्तेश्वर्यमुपापि येन मुषिया देवेन्द्रसेव्याङ्गुणा
नैवाकारि कदापि गर्वमण्डिनं पतः स शान्तिः धये ॥
पत्नीतिर्धवलौचकार सहसा ब्रह्मण्डभाण्डोदरं
दाशाहोऽपि तदन्तरा निपतितः सद्यो न संलक्षितः ।
तेनाद्यापि निरीश्वरं जगदिदं जल्पन्ति सांख्यादयः
स धीनिर्मिजिनेश्वरो भवदृतां देवादमन्दां मुदम् ॥
मूर्ध्नि न्यन्तद्विजिह्वाधिपतिफणगणस्त्रष्टसंरम्भदम्भा-
रुते यः समविश्वाङ्गुलपरममनोहारिसाक्षाज्जलक्ष्मीम् ।
नम्राट्स्वर्गिभिः निप्रकरमनिलमत्कान्तिनिधिव्रिताङ्गुः
स धीनाशुधिरोमो भवतु भवनिदे पार्थसंसेव्यनालः ॥
मद्वाचामधिकां विलानपदवीनीहेद् मृतं भारती
मन्मरवैकरम्भरां पलपितुं शिरोऽङ्गदम्भारियात् ।
पत्नीन्दरीरहश्वेव समभूदक्ष्णां सहरं हरैः
स धीवीरनिमुदंदातु भदिनां शश्वन्ननोवाङ्घ्रितम् ॥
धीमत्तप-पक्षसहस्रीधितिः धीहीरमृतिः समभून्महोदयः ।
यद्भवसौन्दर्यगुणे विलोचनमन्द्यो मुर्यपः किमु विनिमेषनाम् ॥
धनन्मनोऽन्यगुणैर्गरीयान्बभ्रुवित्तिशायरसैर्द्वेष्यात् ।
तत्पहरापोविधिपूर्वचन्द्रो निगजने धीमिजयतिमेनः ॥
तत्परोदकवृत्तावतन्मिहूर्णन्दुसंदिनः धीमात् ।
धीमिजयतिव्यमूर्तिर्भूर्णन्दुसंदिनो जयति ॥
तासंप्रशये प्रपितप्रभासो वभूव दानद्विरविप्रसिद्धः ।
यदीयवैतन्यवधां प्रवृत्तुः प्रयोः सुरः कि हरिसन्निधानम् ॥

जयन्ति धाणामुरमौलिलालिता दशास्यचूडामणिचक्रचुम्बिनः ।

सुरसुराधीशशिक्षान्तसायिनो भवच्छिद्रकृष्यम्बकपादपांसवः ॥ २ ॥

तरीक्षितानेकविनेयवर्गमुक्तालतामभ्यमणिप्रकारः ।

धीपाचकेन्द्र. गच्छादिचन्द्रो यभूव विश्वानुतवाग्विलासः ॥

धीसूरचन्द्र. समभूतवीयशिष्याप्रणीन्यायविदां वरेभ्यः ।

यत्तर्कयुक्तया त्रिदिशं निवेये तिरस्त्रुनधिप्रशिखण्डजोऽपि ॥

तरीयपाशाम्बुजचयरीको विराजतेऽद्वा हरिधीगयाम. ।

धीपाचकः संप्रति भानुचन्द्रो ह्यरुन्वरक्षमापिदक्षमान. ॥

धीसाहिषेनोभ्यपडिङ्गुल्य. धीमिद्रचन्द्रोऽस्ति मरीयसिभ्यः ।

कादम्बरीवृत्तिरियं तरीयमनोमुदे तेन मया प्रतन्यते ॥

इदं हि विविधविद्यावादानुमितभुक्तिबोधितकर्तव्यताकं प्रारिप्सितविप्रविधानकलकं हिरण्यगर्भनमस्कार-
रत्नकं मङ्गलमावहति—रजोऽनुप इति । अजाय सयंभुवे नम इत्यन्वयः । किंभूताय । प्रजानां
जन्मनि सृष्टिहाते रजोऽनुपे रजोगुणयुक्त्या । पुनः किंविशिष्टाय । प्रजानां स्थिती स्थितिकाले सत्त्ववृत्तये
साधन्य इतिर्नमित् । सत्त्वगुणयुक्त्यायेत्यर्थः । पुनः किलक्षणाय । प्रजानां प्रलये विनाशकाले तमःसृष्टौ
लक्ष्यगुणयुक्त्या । अमीषो य गुणानां लक्षणम् 'सत्त्वं लघु प्रकाशकं च, चलमवष्टम्भकं च रजः, सुर्वावरणं च
तम' इति इत्यन्वयम् । जन्मनि स्थितौ प्रत्ये चेति निमित्तगतमी वा । पुनः किंविशिष्टाय । गर्भस्थितिनाशहेतवे
प्रजननकारण्य सत्त्वानुपपन्नः । तेन प्रजानां गर्भः स्थितिश्च नाशश्च तेषां हेतवे कारणीभूताय । पुनः
किंलक्षणाय । प्रथीमयाय । प्रथी मङ्गलविष्णुमहेतानाम् । वेदानां वा प्रथी । तन्मयाय तन्महात्तयाय । पुनः
किंविशिष्टाय । त्रिगुणात्मने मङ्गलविष्णुमहेतानामकल्पेन तन्मङ्गलयोगाप्रियुणात्मकाय । सत्त्वरजममोगुणस्वरु-
पायेत्यर्थः । तादृशान् पितामहाय नम इति प्राचीनव्याख्या ॥ अथ च व्याख्याने विधेः सृष्टिमात्रकर्तृत्वेन
केचन रजोगुणभेद मङ्गलविष्णुमात्मकत्वमतिविशदम् । किंच 'विधेःतमोगुणवत्त्वे सत्त्वगुणवत्त्वे वा शिवत्वं
विष्णुत्वं च स्मारितयेत । एतेषां प्रयाणां गुणभेदादेव मूर्तिभेद इति पौराणिकाः । अपिच पूर्वार्धे जन्मस्थिति-
प्रजनकर्तृत्वम रजोऽनुपे सत्त्ववृत्तये तम सृष्टय इत्यनेन त्रिगुणात्मकत्वमपि शोक्तत्वेन पुनरुत्तरार्धे सर्गस्थिति-
नाशहेतवे इति त्रिगुणात्मने इति च पुनरुक्तं सादिनि प्रकाशान्तरेण व्याख्यास्यामः—अजाय कूटस्थ-
मित्यय परब्रह्मणे नम इत्यन्वयः । किंभूताय । प्रजानां सर्गस्थितिनाशहेतवे । प्रजानामिज्जनिद्वयमाप्रवश-
यौतलक्ष्यम् । तेन निरकारार्थानां सर्गस्थितिनाशकारण्येत्यर्थः । अनिल्यवदार्थानां सृष्टिस्थितिनाशहेतुत्वं च
बुद्धिरितम् । 'अणकारणं ब्रह्म' इति ध्रुवे । पुनः किंभूताय । प्रथीमयाय । प्रथी वेदानां प्रथी लक्ष्य-
माय । 'वेद एव परं ब्रह्म' इत्युक्त्यात् । यद्वा । प्रथी मङ्गलविष्णुमहेतानां प्रथी तन्महात्तयाय । यथा सृष्टौ
तन्महात्तरे वटे कृत्स्नय इति स्ववहदारमया ब्रह्मण्यवयवामुक्त्वाद्ब्रह्मैऽपि प्रथीमयात्त्वव्यवहारः समुचितः ।
ब्रह्मविष्णुमहेतानां चैव सृष्टौ वेदान्मनेन । अतएव त्रिगुणात्मकाय । वेदान्मेदविवचयेत्यर्थः । ताम्
परब्रह्मण्य चच ब्रह्मविष्णुमहेतानामकल्पमन आह—प्रजानां जन्मनि सृष्टौ रजोऽनुप प्रजापतिनाशकारण्येत्यर्थः ।
पुनः प्रजानां स्थितौ सत्त्ववृत्तौ लक्ष्यमात्मकाय । पुनः प्रजानां प्रलये तम सृष्टौ शिवमात्मकाय । यथैकमेव
सृष्टिरवश्यमेव रजोऽनुपसत्त्ववृत्तौ चैव सृष्टौ इति स्ववहदारमयैकमेव परब्रह्मण्य सृष्टिहाते रजोऽनुपसत्त्ववृत्तौ
इति, जितिकाले सत्त्ववृत्तौ सृष्टिरिति, प्रत्ये तम मङ्गलवृत्तौ इति स्ववहदार । तेन परब्रह्मण्य एवार्थ
व्यवहार इति हि ब्रह्मण्य ॥ १ ।

अथमूर्तिनि । मन्त्रवचस्य विचर्य परब्रह्मण्यवयववशा ब्रह्मणि । सर्ववृत्तयेन कर्तव्य इत्यर्थः । सर्व-
वृत्तः । व्याख्यासुच्यते । कथा कथनमस्य मन्त्रस्य आदेशना मुक्त्वात् नमःकारेण वा सर्ववृत्तौ परब्रह्मणि । पुनः

जगत्पुण्ड्रः स चकार हृन्तो विभक्त्या यः ह्यन्तर्हृत्पुण्ड्रस्यै ।
 हृत्तत्र चोदात्तया विभक्त्याः श्वत्वं भर्वाङ्गिमिवात्प्रकृतम् ॥ ३ ॥
 गमांसि भेत्सोऽभक्त्याम्पुण्ड्रश्च संशोभ्यैर्भौतारिभिः कृत्वाचंनम् ।
 गमनागमनाविरिष्टयेदिराविष्टदृष्टीद्वौष्टिकात्कामुक्ति ॥ ४ ॥
 लकाराविरिष्टयैश्चकाराद्गमनात्प्रत्यय भयं न जायते ।
 विभं गमांसिश्चि सन्त कृत्वाचः सुदुःखतां संनिहितं मदा सुत्वे ॥ ५ ॥
 षड् षाण्णो मलदायकाः श्वत्वात्पुण्ड्रस्यै बन्धनश्रुत्या इव ।
 मन्तु नापुष्पनिभिः पदे पदे हृन्नि मन्तो मगिन्सुत्वा इव ॥ ६ ॥

विभक्तिः । इत्थास्तेति । इत्थासो इत्थान्मात्रं कृतवान् विभक्त्यर्थेनैवं चक्रे मन्तुं पुनरिति श्रुत्यान्तो-
 रोवन्तीत्या । पुनः विभक्तिः । सुवृत्तिः । इत्थासाम्बन्धेनैव नैवमधीता । श्वत्वंभर्वाङ्गिमिवात्प्रकृतम् ।
 प्रकृतम् इत्यत्र इत्यन्तरीयाः । पुनः विभक्तिः । अविष्टः । शेषावविष्टेति इत्यर्थः । अत्र दृष्टीद्वौष्टिका-
 त्प्रत्यये परमेश्वरचरत्तयाः परमेश्वरं भर्वाङ्गिम इत्यनेन च गमांसिनां शेषावदृष्टीद्वौष्टिकात्कामुक्ति ॥ ३ ॥

जगत्तीति । ग उभेयो विष्णुर्देवित्वावापि जगति गमोऽङ्गान्तेन जाति । ग कः । सो सुविष्टो विभि-
 क्त्या भेत्सुमिच्छता हृत्तो हृत्तयि हृत्ते लक्ष्यं सत्यमवलोर्भवात्प्रथं दत्ता श्वात्प्र चोपेन शेषेन लक्षण-
 भासण्या रक्षेत् इत्यत्र ण्योः शोधोद्विष्यवसिभ्योः उभे पदाभ्यासत्वं इतिरे मत्प्रकृतम् । चकार ।
 मयादिदात्तानिवा मयमेव निष्कर्त्तव्यं चोभयोरुक्तं ॥ ३ ॥

श्वत्पुण्ड्रंमरारं कृत्वाचः—नमार्माति । मन्तोरिति सुरोभोग । ऋषितु 'मन्तुः' इति पाठः । मन्तु
 चरणात्पुण्ड्रं पादपगतपुगतं मन्तानि मन्तवरोति । विष्णुम् । मन्तोः श्वत्पुण्ड्रंभौतारिभिः श्वत्विभक्तिः
 इत्वं विहितमर्थं कृत्वं यस्य तत्तथा । पुनः विभक्तिः । स्वशस्तेति । गमनाः गमना ये गमन्ता
 श्वत्पुण्ड्रात्प्रकृतम् इति विदति चोदीरात्पुण्ड्रं यदिका पारिष्ठा भूमिः । विष्णोर्वात्तान्मन्तुम् । तस्या
 विष्टो मन्त उच्यतेऽतः । विष्टुमन्तम् चोदीरात्पाथरभूतवत्प्रकृत्याविष्टेऽन्तम् लक्षणयोक्तव्यमात्रकथितम् ।
 विष्ट एव पीठे स्थले तत्रोद्विष्टा पृष्ठा अतएवास्मात् श्वाः । तत्रलक्षणविशेषात्प्रकृत्याभावेन चरणा
 अहृतयः परदाता यस्तेति तत्तथा ॥ ४ ॥

अकारणेति । अतज्जनात्प्रत्ययस्य साधोर्भयं साधनं न जायते न भवति । अपितु सर्वस्यापि
 भवतीत्यर्थः । कथंभूतात्प्रकृत्यात् । अकारणेत्यादि । अकारणमिति सत्प्रकृत्यात् प्रकृतीकृतं यद्वैरं
 विरोधः तेन दात्तात् कृताञ्जिष्टान् । यस्य शालस्य सदा निरन्तरं मुता आगने संनिहितं निष्कृत्यं
 दुर्धयो दुष्टवचनं सुदुःखलज्जन्तोरिगजनकं भवति । यथा महाहंतेदोरगस्य विषं गरले मुपे संनिहितं
 परमसेनात्प्रकृत्यात्महमिसुत्वा ॥ ५ ॥

कृत्विति । सदा हृन्ताः साधून्मन्तात्प्रत्ययस्य तुदन्ति पीडयन्ति । किं कुर्वन्ताः । कृत्वाचो रदन्ताः ।
 हिम् । षड् । अर्थाहुर्वचनमित्यर्थः । पुनः विभक्तिः । मलदायकाः मलो मिथ्याकृतद्वैतस्य दायकाः । आरो-
 पका इत्यर्थः । क इव । बन्धनश्रुत्या इव । बन्धने मनुष्यादेन्द्रधरं श्रुत्या लोहनिगडा इव । तेषु षड् कु-
 र्वित्तं शब्दात्प्रकृत्यात् मलः स्वसंपर्कात्प्रकृत्यात्प्रत्ययं तन्मारोपकाः साधुत्वेन गतागताविरोधका भवन्तीति ।
 उत्तरार्थेन साधून्सौति—सन्तः मुजनास्तु साधुष्पनिभिर्भेदोऽहोरात्रिभेदोऽहोरात्रिभेदः पदे पदे शब्दे शब्दे प्रतिक्षणं
 वा मन्विषत् इरन्ति इहन्ति । क इव । यथा मन्विषिता मूपरा मञ्जोरानि पदे पदे अर्थात्प्रकृत्यामिनीनां
 चरणात्प्रकृत्ये प्रकृत्ये साधुष्पनिभिर्भेदोऽहोरात्रिभेदोऽहोरात्रिभेदो भवन्तीत्युपमा ॥ ६ ॥

सुभाषितं हारि विग्रयणे गजान् दुर्जनस्य कर्मिणोऽपि मृतम् ।
 तदेव घते हृदयेन सज्जनो हरिर्महारज्जमिवाग्निनिन्दम् ॥ ७ ॥
 स्फुरत्कलात्पयितागच्छोमया करोति रागं हरि कौतुहाधिकम् ।
 रसेन द्रव्यां स्वयमभ्युपागता कथा जनस्याभिनवा यभूवि ॥ ८ ॥
 हरन्ति फं नोऽञ्जलदीपकोपमैर्नवः पदार्थैरुपपादिताः कथाः ।
 निरन्तरस्त्रेपयनाः मुजातयो महाग्रजभम्पककुञ्जलेरिव ॥ ९ ॥
 बभूव वात्स्यायनबंधनमंभयो द्विजो जगद्गीतगुणोऽपगीः सनाम् ।
 अनेकगुमार्षितपादपङ्कजः कुवेरनामांश्च इय मय्यनुयः ॥ १० ॥

सुभाषितमिति । सुभाषितं सुभाष्यादि हारि मनोहरंषि दुर्जनस्य गजान् कर्मिणोऽपि मृतम् ।
 दधो न विभक्ति न गच्छति । हृदयशून्यत्वादिति भावः । कथेर । अर्हतिनोः पीयमानममृतं यथा न हृदये
 विद्यति पूर्वोऽप्येतादौरेव । तदेव सुभाषितं गजानो गुणभादको हृदयेन नान्तेन घने धारयति ।
 स हृदयगतत्वात् कदाचिदस्मिन्तीति भावः । यथा हरिः रिशुनारायणो हृदयेन बहु-स्थेनाग्निनिर्मेले मृतं
 महारजं कौस्तुभं दधाति ॥ ७ ॥

स्फुरदिति । अभिनवा कथा गद्यप्रथमयी रसेन शृङ्गारादिना इत्या जनस्य महद्वयजनस्य हृदयन कारये
 कौतुकं कुतूहलमधिकं यस्मिन्तकौतुकाधिकम् । कौतुकपूर्णमित्यर्थः । तारुणं रागं प्रीतिं करोति जन्-
 यति । किंभूता । स्फुरदिति । स्फुरत्कलात्कलो मणुषे य आकार-घान्दरचना तस्य विलासो मातुर्वं तेन
 बोमला यद्वा । अन्यथापि कथायामालागारिकं भवत्येवेति श्वनिः । पुनः किञ्चिद्विज्ञा । शब्दामभ्युपागता
 प्रसा । 'शब्दा तल्पे शब्दगुम्फे' इत्यनेकार्थः । यथाभिनवा नकोडा यभूः रसेन प्रेम्णा स्वयमेव यथा-
 ऋर्जनस्य शब्दा पत्यङ्गमागता कौतुकमनुरागं च करोति । किंभूता यभूः स्फुरत्प्रपञ्चः कलो मन्त्र
 आलापविलासो वचनव्यापारस्तेन बोमला सुन्दर । 'बोमलं यद्वा सुन्दरे' इति विश्वः ॥ ८ ॥

हरन्तीति । नवं स्वयुर्ध्वं रचिनः पदार्थं पदानां दान्दानामर्थैरभिधेयैः उपपादिता निर्मिता रचिताः
 कथा गद्यादिप्रबन्धाः फं सद्दृश्यं जनं न हरन्ति न वशीकुर्यन्ति । सर्वस्यापि मनोहारिण्यो भवन्तीति
 भावः । किरणैः पदार्थैः । उज्ज्वलदीपकोपमैरञ्जलः प्रकटो दीपकोऽलंकारविशेष उपमा च येषु ते तथा
 तैः । 'शृङ्गारः शुचिरञ्जलः' इत्यमरः । कीदृश्यः कथा । निरन्तरेति । निरन्तरमप्यवधानं प्रतिरुद्धं
 वा । उपमानोपमेययोरुपमायम्यरूपः दान्दानाम्यरूपो वा यः श्लेषस्तेन घना बहुलतराः । पुनः किंभूता ।
मुजातय इति । सुपु जातिरुन्धोविशेषो यासु । यद्वा । सुपु जातिः स्वल्पं यामां ता इव । यथा
 नर्वरम्भानेधम्पककुञ्जलेर्हृदयपुष्पकमुकुलदुपपादिता महासज्जो महामाला मनो हरन्ति । अत्र यद्यपि कुञ्ज-
 निः । नातीव रम्यत्वं तथाप्यभिमत्ये निष्कासोन्मुलकुञ्जलेर्भालानिर्माणे त्वोचितमेव । कीदृशीध-
 । उज्ज्वलो यो दीपकः प्रदीपस्तुपमैस्तुत्यैः । किंभूता सज्ज । निरन्तरं यः श्लेषो
 घना निविज्ञाः । पुनः किंभूता । सुपु जानयो जातीपुष्पाणि यासु ता ॥ ९ ॥

कीलंनुद्वेष्यं स्वयंरयानाह—यभूधेति । कुवेरनामा द्विजो ब्राह्मणो बभूवासीत् । कथंभूत् । या-
 त्स्यायन इति । वत्स्यायननामा ऋषिसाम्यायं वात्स्यायनो बंधोऽञ्जलस्यस्मिन्संभव ससुत्पत् । वत्सागोत्रीय
 इत्यर्थः । द्विज इति च द्विजोऽष्टवल्कसूचनार्थम् । यथा गजमाप्रस्य दन्तवत्त्वेऽप्युत्कृष्टदन्ते दन्तीति प्रयोगः ।
 पुनः कीदृशः । जगदिति । जगति विश्वस्मिन्पुद्गीता उग्रावत्येन गानविषयीकृता गुणाः शौर्यादयो यस्य स

उवास यस्य क्षुतिशान्तकल्मसे सदा पुरोडाशपवित्रिताधरे ।
 सरस्वती सोमकपायितोदरे समस्तशास्त्रस्मृतिबन्धुरे मुखे ॥ ११ ॥
 जगुर्गृहेऽभ्यस्तसमस्तवाङ्मयैः ससारिकैः पञ्जरवर्तिभिः शुक्रैः ।
 निगृह्यमाणा वटवः पदे पदे यजूंषि सामानि च यस्य शङ्किताः ॥ १२ ॥
 हिरण्यगर्भो भुवनाण्डकादिव क्षपाकरः क्षीरमहार्णवादिव ।
 अभूत्सुपर्णो विनतोदरादिव द्विजन्मनामर्षपतिः पतिस्ततः ॥ १३ ॥
 विवृण्वतो यस्य विसारि वाङ्मयं दिने दिने शिष्यगणा नवा नवाः ।
 वषःसु लम्बाः श्रवणेऽधिकां श्रियं प्रचक्रिरे चन्द्रनपह्नुवा इव ॥ १४ ॥

तथा । पुनः कीदृशः । सताम् अप्रणीः साधूनामप्रेसरः । किंभूतः । अनेकेति । अनेकेऽसंख्या ये गुता
 युक्तान्माहिता वैदयगूदादयः । तदुक्तम्—‘शर्मान्तं ब्राह्मणसोकं वर्मान्तं क्षत्रियस्य तु । सुप्रदासात्मकं नाम
 प्रदासं वैदयगूदायोः ॥’ इति । तैत्तिरीयं पादपठनं चरणसरोजं नम्य स तथा । पुनः कीदृश इव । स्वयंभुवो
 मन्त्रेणोऽसौऽप्यतार एकादिसारप इव । अतिवैदिकत्वादिति भावः ॥ १० ॥

उचासेति । यस्य कुबेरद्विजस्य मुखा आनने सरस्वती वाग्देव्युवास । वसतिसेत्यर्थः । किंभूते मुञ्चे ।
 ध्रुतीति । क्षुतिनिर्वेदाप्यर्षयः शान्तमुरारमितं कल्मषं पापं यस्य तत्तथा । परमपवित्र इत्यर्थः । पुनः कर्ष-
 भूते । सद्येति । सदा सर्वकालं पुरोजसोनामिहोत्रे देवेभ्यो दत्तहविःदोषेण पवित्रितः पावनीकृतोऽथर ओष्ठो
 यस्य तत्तथा तस्मिन् । पुनः किविशिष्टे । सोमेति । सोमेन सोमदाने सोमचंशकलनारसेन कपायितं किञ्चित्क-
 द्धीभूतमुदरं मध्यभागो यस्य तत्तथा तस्मिन् । सोमस्य किञ्चित्कदुत्वानिति भावः । पुनः कीदृशो । समस्तेति ।
 समत्वानि समप्रानि यानि शास्त्रानि व्यासादिप्रणीतसूत्ररूपाणि स्मृतयश्च मन्वादिप्रणीता धर्मनियन्धास्तैर्यन्त्रम् ।
 मनोहरमित्यर्थः । तस्मिन् ॥ ११ ॥

जगुरिति । नस्य कुबेरविप्रस्य गृहे पटवः शिष्यभूता ब्रह्मवतिरजाः शङ्किताः सप्रामाः सन्तो यजूंषि
 यजुर्वेदान् सामानि सानवेदाथ जयुः । पठन्तिसेत्यर्थः । शङ्कितत्वे धीजनाह—किंभूता वटवः । निगृह्यमाणा
 निप्रहो निर्भर्मानं तेन ब्राह्मणानाः । कस्मिन् । पदे पदे शुद्धपाठकैः शुक्रैः कीरैः । कर्षभूतैस्तैः । नसारिकैः
 सारिकानि मटवर्तनानि । अनेन सारिकानामपि पिपासत्वं सूचितम् । पुनः कर्षभूतः । पञ्जरवर्तिभि-
 रिति । पञ्जरो लोहसालाकानिर्मितं पक्षिगृहं तत्र वनिभिः । ताम्रैरित्यर्थः । पुनः कीदृशैः । अभ्यस्तेति ।
 अभ्यस्तं जिह्वाप्रयति समस्तं सममं वाच्यमं चतुर्दशविद्यात्मकं येषां ते तथा तैः । समस्तविद्यावारंगतैरित्यर्थः ।
 ‘भवद्भिरमुदं पटवते । ययं गुरुरिकटे कथमित्या ताटनं कारमिध्यामः ।’ इदंशं शुक्रवचनमाकर्ष्य ते गीताः सत्यः
 पठन्ति वटवः । यद्गृहे शुक्रानामप्यितादशशान्तमेति तन्माहिमोपवर्णनम् ॥ १२ ॥

हिरण्येति । ततः कुबेरादप्यर्षिनामा पुत्रोऽभूत् । किंभूतः । द्विजन्मनां ब्राह्मणानां पतिः धेष्टः । कः
 कस्तारिव । नया भुवनस्तान्दकं ब्रह्माण्डं तस्माद्विरन्मगर्भः स्वयंभूः । हिरण्यगर्भोऽवना वेदशास्त्रज्ञं सूचितम् ।
 पुनः कः कस्तारिव । क्षीरमहार्णवाद्गुणोदधेः क्षपाकरः शयाहः । क्षीरमुद्रोन्धचन्द्रोऽवना च समस्तजन-
 दन्तं सूचितम् । पुनः कः कस्तारिव । विनता पक्षिणी तस्मा उदरात्पुञ्जेः सुपर्णो गरुड इव । अनेन नारायण-
 पटनपत्नं सूचितम् । गरुडपक्षे द्विजन्मनां पक्षिणाम् । ब्रह्मरक्षे चन्द्रपक्षे च द्विजन्मनां ब्राह्मणानां पतिमित्यर्थं
 सूच्यम् ॥ १३ ॥

विवृण्वत इति । नवा नवा नूतनाः । उपरोत्तरं सुदिनादिन इति वाच्यम् । एतद्व्याः शिष्यगणानां
 प्रचना यस्य अर्षवर्तपुरोत्पिचं श्रियं शोभां प्रचक्रिरे विवेकिरे । पुनः किंभूतस्य नम्य । दिने दिन उप-
 १. 'मन्'.

विधानसंपादिनशतशोभिनेः स्फुरन्महावीरगनायमूर्तिभिः ।
 मयैरमंदयैरजयत्सुरालयं मुनेन यो यूपकरैर्गजैरिव ॥ १५ ॥
 स चित्रभालुं तनयं महात्मनां मुनोत्तमानां धुतिशास्त्रनालिनाम् ।
 अवाप मध्ये रफटिकोपैलोपमं क्रमेण कैलासमिव क्षमाभृताम् ॥ १६ ॥
 महात्मनो यस्य सुदूरनिर्गताः कलङ्कमुनेन्दुकलामलत्विषः ।
 द्विषन्मतः प्राविधिभुः कृतान्तरा गुणा नृमिहस्य नैगाङ्कुरा इव ॥ १७ ॥
 दिशामलीकालकमद्गतां गतस्त्रयीवधूरुर्गतमालपद्मवः ।
 चकार यस्याध्वरधूमसंचयो मेलीमसः शुद्धतरं निजं यशः ॥ १८ ॥

शान्तं गर्भयेत् विचारि विगारणशीलं वाद्ययं पशुदेवविद्यात्मकं विद्यमानं । अध्यापयन् इत्यर्थः । किंभूतः
 शिष्याः । धवणे शुरोर्वचनारुणने लमाः सारधानाः । यज्ञः । धवणे कर्णे लमाः । जगदिदित्ता इत्यर्थः ।
 क इव । यथा चन्दनदृश्यस्य मलयजतरोः पद्मवाः किमलयानि नरा नवाः प्रतिदिनमन्थानाः धवणे कर्णे लमाः
 सन्तः क्षोभां कुर्वन्ति । रमण्या इति शेषः ॥ १२ ॥

विधानेति । योऽर्थपरितरसंयोरगण्यैर्मसंयज्ञैः सुखेताप्रवासेन सुरालयं संगमजयत् । आचक्रामेलयैः ।
 किंभूतैर्दत्तैः । विधानेति । विधानेन निष्पुक्तमार्गैः संपादिनं रिहितं यद्दानं ब्राह्मणेभ्यः स्वर्णदिप्रतिपादं
 तेन शोभिनीः । विधिदक्षिणैरित्यर्थः । पुनः किंभूतैः । स्फुरदिति । स्फुरन् उज्वलन्तो ये महावीराः
 शंभुप्रबलैः गनाथा सहिता मूर्तिः स्वर्णं येषां ते तथा तैः । अमित्रयगदित्तरित्यर्थः । 'होमाभिसु महात्मनो
 महावीरः प्रवर्गवत्' इति शेषः । पुनः किंभूतैः । यूपकरैरिति । यज्ञे यज्ञे पशुबन्धनार्थं सन्मविशेषात्
 एव करा हन्ता येषां ते तथा तैः । कैरिव गजैरिवेति यज्ञगजयोः शब्दसाम्येनोपमा । किंभूतैर्दत्तैः । विधानेन
 मदीदेकार्यं गजादीनां वीर्यमानभङ्गविशेषेण । अत एव '...विधानपिण्डभेदमुनिप्रपितवाहुर्निमाधिराजम्' इति
 भाष्ये । तेन संपादिनं निष्पन्नं यद्दानं मलयजं तेन शोभितैः । पुनः पक्षे स्फुरन्' श्वा ये महावीरा योद्धारस्यैः
 शनःपन्नैर्दिभिः । अविधितैरित्यर्थः । पुनः पक्षे यूपयज्ञसन्मवत्करः शुद्धतरस्यो येषां ते तथा तैः ॥ १५ ॥

स इति । सांस्पर्शानि क्रमेण । वंशक्रमेणेत्यर्थः । महात्मनां जितेन्द्रियाणां धुतिशास्त्रनालिनां धुतिशास्त्रा-
 ध्यायानां सुनोत्तमानां पुत्राणां मध्ये चित्रभालुसक्तं पुत्रमवाप लेभे । किंभूतम् । रफटिकेति । रफटि-
 कोपय शीरनेलरफटिकाभ्यामन्य स्वच्छरफटिकमद्द्रुपमा यस्य स तथा तम् । निष्कलङ्कमित्यर्थः । किंभूतानां
 सुनोत्तमानाम् । क्षमाभृतां क्षान्तिमताम् । किंभूतमिव । कैलासमिव । पक्षे क्षमाभृतां भूषणानां मध्ये वली-
 रार्यः । 'क्षितिज्ञानलो' क्षमा' इत्यमरः । पक्षे रफटिकारमभिरिर्मितं रफटिकमयत्तालेकलायस्येति ॥ १६ ॥

महेति । महात्मनो यस्य चित्रभानोर्गुणाः । अपिचन्द्राध्याहारेण पितुः समाना अपि द्विषन्मतः शत्रुगामभ्य-
 न्न करणं प्राविधिभुः प्रवेष्टं चक्रुः । किं पुनः सञ्जनानामिति । किंभूता गुणा । सुदूरनिर्गता । दिशानां सत्ता
 इत्यर्थः । पुनः कैरयाः । कलङ्कमुनिः । कलङ्केन लक्षणं मुक्तो वर्जितो य इन्दुबन्धलास्य कला बोडसोऽस्य-
 इदमला विषया त्विद् कान्तिर्वयां ते तथा । पुनः कैरयाः । कृतेति । कृतं निष्पादितमन्तरमवकाशः । प्रवे-
 ष्यन्तीरेति यावत् । यन्ते तथा । कश्च क इव । नृमिहस्य विष्णोर्नैगाङ्कुराः पुनर्भंगप्रमाणा इव । यथा
 नृमिहस्य नवाङ्कुर द्विषद्वयं प्रतिशान्तार्थेऽस्तीति भावः ॥ १७ ॥

दिशामिति । यस्य चित्रभानोर्भेदमसोऽध्वरधूमसंचयो यज्ञधूमसमुच्चो निजं स्वकीयं यशः शुद्धतरमि-
 षयेनेत्यर्थं चकार विदप इति विशेषोक्तिः । द्विषिद्योऽध्वरधूमसंचयः । दिशामिति । दिशन्भूतान-

सरस्वतीपाणिमरोजसंपुटप्रमृष्टोमश्रमशीकराम्भसः ।

यशोऽमुमुह्रीष्टतममत्रिप्रपाततः सुतो घाण इति च्यजायत ॥ १९ ॥

द्विजेन तेनाक्षतफण्टक्रीण्टयया महामनोमोहमटीमसान्धया ।

अलन्धयैदग्ध्यविलाममुग्धया धिया निवद्वेयमनिद्वयी कया ॥ २० ॥

आसीद्दोपनरपनिशिरःममभ्यर्षितशामनः पाकशामन इवापरः. चतुर्दधिमालामे-
सलाया सुयो भर्ता. प्रतापानुरागायनतसमन्मामन्तचक्रः, चक्रवर्निलभ्रणोपेतः, चक्रधर

कीके लयाद्वेदोऽलकभक्तानामलवाधुंषुन्तलान्नेपां भक्तो रचनामिशेषनास्य भवन्त्या तां गतः प्रातः ।
एतेनाक्षतं प्रतुगमृष्टिपथनेन धूमस्य दिगन्तप्यापिनं सचिनमिति । पुनः क्रियेतिष्ठः । प्रयीति । प्रयी
पेदप्रयी शैव कथंनसाः कथं ध्येते तमालपादव इय तमालपादवः । श्यामरवराधर्मोत्तमालकिसलयनो-
पमानम् ॥ १८ ॥

सरस्वतीति । तनधिप्रभावोयोग इति धागामिधानः सुतः पुत्रो प्यजायताभवत् । क्रियेतिष्ठततः ।
सरस्वतीति । सरस्वत्या भारत्याः पाणिमरोजसंपुटेन हन्यकमद्युग्मेन गयमेव प्रमृष्टं प्रोचिष्ठं होमादि-
कर्मगंधन्धि धमस्य गेदस्य शीकराम्भः प्रत्येदजले यस्य न तथा तस्मान् । पुनः कथंभूतान् । यदा इति ।
यदागः कीर्तिरदायो दीप्तयर्तः शुश्रीष्टानानि शुश्रीष्टानानि सप्त रवितुरगप्रमितानि विष्टपानि भुवनानि येन न
तथा तस्मान् । 'विष्टपं भुवनं जगत्' इत्यमरः ॥ १९ ॥

द्विजेनेति । इदानीं घाणः कथां चिकीर्षुरतितीक्ष्णपुष्टिरप्यहंकारं निरासुर्यसाह—तेनेति । तेन घाणेन
द्विजेनेयं फादम्बरीरूपा कथा धिया सुर्जय निवद्धा प्रथिता । पूर्वं बुज्याहृदीष्टत्व पथाहिसितेति भावः ।
समुद्रमकदादम्बरीकथोपघन्धने धियः गानध्यां शात्वापि 'मन्दः कथियशःप्राधी' इत्यादिवद्वियो मान्यमे-
वातोपयति—अक्षरतेति । अक्षरतन्त्रिष्ठं कण्ठं गले क्रीण्टं कुण्टा यस्याः सा तथा तया । कण्ठेऽपि कुं-
ण्टिता किमुन सभायानपीति भावः । पुनः कथंभूतया । महेति । महालुक्तो यो मनोमोहक्षित्तविकलता
तेन मर्त्तमसा मलिना चासावन्धा चेति तया । पुनः कथंभूतया । अलन्धयेति । अलन्धोऽप्राप्तो यो वैद-
ग्ध्यविलासधातुर्यलीला तेन मुग्धाऽप्रगल्भा तया । एतादृश्यापि बुज्या रचिता कथा । अतिद्वयीति विशेषण-
बलनादुद्देशरतितीक्ष्णत्वं फलितम् । द्वयीं बृहत्कथां पासवदसां चातिक्रान्तेत्यर्थः ॥ २० ॥

'प्रसिद्धो वापि वर्णः स्यान्महीपालोऽथवा..... । ..... ॥' दशरूपकेऽपि—
'प्रख्यातोत्पाद्यमिध्रत्वमेदात्रेधापि तन्निधा । प्रख्यातमितिहासादेरुत्पाद्यं कविकल्पितम् । मिश्रं च संक-
राह' इत्यादिहकमेदानां काव्यनाटकचम्पूनां मध्ये 'गद्यपद्यमयी चम्पूर्द्धिधा श्लेषवती च सा । राजव-
र्षनमादौ स्थाङ्गरीवर्णनं ततः । तथा चानुकमन्वस्मिन्न तु तष्टुपु कुञ्जचिन्त् ॥' यथा—'श्लोकस्यन्धो
देवतायतनेषु न नृपु' इति नलचम्प्याम् । तथात्रिवात्रे 'चित्रकर्मसु वर्णसंकरो न मनुष्येषु' इत्यादियम्पूलक्षण-
युक्तां फादम्बरीसंज्ञिकां कथामारचयति—आसीदिति । शत्रको नाम राजासीदिति दूरेणान्वयः ।
अथ राजानं विशेषयन्नाह—अशोपेति । अशोपाः समग्रा ये नरपतयो राजानस्वेषां शिरांस्युस्त-
मात्रानि तैः समभ्यर्षितं सादरतया गृहीतं शासनमाज्ञा यस्य स तथा । संधंयामाज्ञापको न त्वाज्ञाकरः ।
अत एवापरो मिश्रः पाकशासन इव । इन्द्रताम्यम् । चतुरिति । चत्वारथ त उदधयथ चतुर्दधयस्वेषां माला
पङ्क्तिः सैव मेखलावधिर्धस्यास्तादृश्या भुवः पृथिव्या भर्ता नायकः । प्रताप इति । प्रतापः क्रोधादपुञ्जं तेजः
धनुरागः क्रोधः ताभ्यामवततं नधीभूतं समस्तं रामप्रं सामन्तचक्रं सामन्तमण्डलं स्वदेशपर्यन्तर्वी
राजचक्रं यस्य तथा । अन्येऽपि लोहचक्रमिप्रतापादवनतं भवतीति ध्वन्यते । चक्रेति । चक्रती हर्ष-

इव करकमलोपलक्ष्यमानमङ्गल्यकृन्नाच्छतः, इव इव विानन्मयः, गुह इवावतिष्ठ-
 तिः, कमलपोनिरिव विमानाहृतवाजसंनमङ्गलः, जगतीतिव ताप्तीभृतिः, गङ्गा-
 याह इव भगीरथपयनहृत्तः, रविगिरि प्रतिदिवसोत्थापमानोदयः, मेरुतिव मेरुतो-
 लीव्यमानपादच्छायः, शिगम इवानवतनहृत्तानाशीहृतकरः, कनो महाभयोना-
 आहृतां प्रभूनाम्, आदमः सर्वशास्त्राणाम्, उर्वरिः मृगानाम्, कुटभानं गुणानाम्,
 जागमः वाज्यामृतरमानाम्, उदयमोदो मित्रमङ्गलम्, उपागतेषुर्गतिव्रतम्, प्रवर्त-

मौनस्य काले सञ्जाले ह्युद्विग्नप्रतिरिक्तनिर्देशे सति । पुनश्चैव शिरोरुह-बद्धपर
 इति । अत्राने इत्याय उदयस्य सदनं इववरादे व रेभोरेमममं जगत् किं यम स
 तथा । क इव । अक्षर इव विभुति । सोऽपि इववरादेवरादिप्रस, सति पुनश्चोदयस्य ।
 हृत् इवेति । शिरो विविधो मन्मथवदव्यन्मन्मथोद्विग्ननि देव स तथा । क इव । इव इव
 संभृति । सोऽपि विद्वन्मय सति कुमरो मन्मथम् । गुह इवेति । अत्रिहृत्तापुष्टि सति स-
 नानं वसति स तथा । क इव । गुह इव कर्तृके इव । सोऽप्यत्रिहृत्तापुष्टि सति कुमरो मन्मथम् ।
 एतस्यै वादिप्रतिरेक । अत्रैव 'कान्तुर वाक्षर' इत्यत्र । विगतेति । शिरो मनो दौ-
 वस्य तद्विननं तथा इवै उवर्गनां भेदवत्या नमते इदं देव स तथा । क इव । अत्रोदय-
 विवरेव । एतस्यै विननं देवनां तन्वरीहृत् उवर्गनां प्रतिरिक्तव्य नमते देव स तथा । इव-
 दिहृत्तरेति भावः । 'देवनां विननं सार' इत्यत्र । 'उपागन्तु ते वसुवर्गोदयस्यै'
 इत्यत्र । उलघीति । लघाः संरतिः शोभा वा । 'कान्तुराया व शोभाय' इति ईमः । तथा
 प्रवृत्तिव्यवस्थानं शोभाया वा । क इव । अत्रैवैव सार इव । सोऽपि कान्तुरा इत्याः शोभा
 वेलात्स्थानं सनुदमधनादेव तद्विग्नम् । तथा व उपागन्तिरिति शोभन्मन्मथोदय-
 भावः । गङ्गा इति । भगीरथस्य राजः फलाः विष्णुवराहस्य प्रभूतो राजः । क इव । गङ्गा इव सत्पुत्री इव । सोऽपि
 भगीरथपयनहृत्तः सत्पुत्रीव्यवस्थानं विदुमयो मन्मथम् । रविगिरि । प्रोदिवस प्रसन्नम् उदयस्य उ-
 त्पन्नम् उदयः सत्पुत्रीके यम स तथा । क इव । रविरेव सत्पुत्री । सोऽपि विद्वन्मन्मथोदय-
 मन्मथोदयः सति कुमरो मन्मथम् । मेरुति । मेरुः, सन्मथोदयस्य मन्मथो उदय-
 स तथा । क इव । मेरुतेव सत्पुत्री । सत्पुत्री । सत्पुत्री । अनेनां तत्र प्रोदयस्य । उपर्य-
 पदाः प्रोदयस्योदयस्यो उदयस्योदयस्यो दस्य स तथा । 'उपागन्तिरिति शोभन्मन्मथोदय-
 भावः । शिगम इति । अत्रैवैव विद्वन्मन्मथोदयस्य इवै दानं उदयस्य देवस्य देवस्य इति शिगम-
 कर्तृ हसो दस्य स तथा । क इव । शिगम इव विष्णु इव । एतस्यै विद्वन्मन्मथोदय-
 भावः । 'मनो दानं प्रोदय' इति शिगमः । तत्र शिगमः इवः पुनश्चोदयस्य दस्य स तद्विदुमयो । कर्तृति ।
 महाभयोनापयनहृत्तः इति देवां कर्णं निवारकः । आहृतेति । कर्णो महाभयोनापय-
 आहृता इति । सर्वशास्त्राणां सन्मथोदयस्योदयस्यो उदयः । तत्र देवां प्रतिविम्बवदिति भावः ।
 उर्वरि । कान्तुरा इति शिगमिप्रोदयः वाः कर्णः विद्वन्मन्मथोदयस्योदयस्यो उदयः । गुणावा-
 निति । गुणा कान्तुरादयस्यो उदयस्यो परमस्योदयम् । आगम इति । कान्तुरा इति । कान्तुरा इति
 तन्वरीव्यवस्थानं देवनां उदयस्यो उदयस्य । उदयेति । शिगमि सुददेत्या मन्मथ सनुदयस्योदय-
 शिगमि सुददेत्या मन्मथ सनुदयस्योदय-
 शिगमि सुददेत्या मन्मथ सनुदयस्योदय-

१. 'वर्षदमो' २. 'कान्तुरा' ३. 'कान्तुरा' ४. 'कान्तुरा' ५. 'कान्तुरा' ६. 'कान्तुरा' ७. 'कान्तुरा' ८. 'कान्तुरा' ९. 'कान्तुरा' १०. 'कान्तुरा'

रिना गोश्रीयन्मानाम्, आत्सो रमिकाणाम्, प्रन्तदेगो धनुन्मतां, धीरेयः साहमिकानाम्, अमनीविद्वानाम्, धनतेय इव विनवानन्दजननः, धैर्य इव चारकोटिनमुन्नागितारानि-
कुवाचसो गज्जा इन्द्रको नाम ।

नाहंय यो निर्भिन्नागतिद्वयो विगभिननारभितरूपाटन्वयम्, एकविक्रमाकान्तनफलमु-
यनतको विक्रमप्रयाप्यभिनं भुवनत्रयं च हंसति म्नेय चागुदेवम् । अनिचिरकालप्रननि-
प्रान्तदृष्टपतिनाहससंपरकालद्वन्द्विभ्य शालयन्ती धैर्य कृपागथागजने चिन्मुयाम लक्ष्मीः ।
पत्र मनभि धर्मैः, कौंभे यमेन, प्रमादे धनदेन, प्रनापे वद्विना, मुजे मुया, हृदि शिवा,
वाचि गरम्ब्या, मुये भगिना, वले भरता, प्रमायां मुग्गुगगा, रूपे मनमिजेन, तेजनि

धनुशेकलोपगारेतुर्भुम्भुः । प्रयत्नचितेति । गोश्रीयन्तां जगुक्कयन्तं प्रन्तदिका प्रन्तदः । आधय
इति । रमिकानां रमिकेणाम् अयः आत्सयन्तम् । प्रत्यादेहा इति । धनुन्मतां धनुर्भूतानां प्रन्तदेगो
विगभन्तां । 'प्रन्तदेगो विगभन्ताः' इति शेषः । म्नेयधनुर्भूतदृष्ट इत्यर्थः । धीरेय इति । साहमिकानां
साहयतां मन्ने धीरेयो धुये । अमनीरिति । निगभानां परिगभानां मन्नेऽमनीर्भुम्भुः । धैर्यतेय इति ।
विनतेयः ह्यनविभ्य शालयन्त्य प्रमोदन्त्य जनकः कर्ता । क इव । धनतेय इव सुखं इव । गोश्री वि-
तायाः गमातुः प्रमोदयन्त्यारिभुम्भयोः गान्धम् । धैर्य इवेति । कानो धनुन्मन्त कौटिरप्रनतयन्तेन
स्मुन्नादेक विगारुण अग्राय एव वाप्रय एव कुवाचताः कुनरवेताः क्षीप्रलीमार्गीरवेताः येन ग
तया । क इव । धैर्य इव धुपुसह इव । एतत्प्रज्ञेयप्रयः पुन्याचलाधेति द्वयः । मयं पूर्ववत् । धुपुना
पूर्वं पूर्ववदीयो धर्मिणी मिलेयय धनुःकोष्ठा पर्यक्तमुग्राय भूः समीहृतेति पुराणम् ।

नाहंयति । यः इन्द्रको वायुदेवं शीहणं हृगति क्षीर ह्यस्य चकारेव । कथंभूतः । नाहंयतिधातुप्रवणामाहंयैव
दिभिन्नादि शीपीटानन्तरादीनां दायुनां हृदयानि कथंयति येन स तथा । धीरुतां वायुदेवम् । विरचितेति । विर-
चितो विरचितो साहसिदृष्टवद्वय एवत्प्रन्तरे अद्येगो येन स तथा तम् । एकैति । एकैतद्विदितेन विरु-
मेन परकमेणयन्तं स्वयं सकलं समग्रं भुवनतलं गिष्टयत्तं येन स तथा । कथंभूतं वायुदेवम् । विक्र-
मेति । विक्रमः पादविज्ञेयत्वं ययं धिननं तेनयानिनं संग्राहयेदम् । 'आमितम्' इति पाठ आमितं
मितम् । अत्रानं भावः—अन्त्य राजो ज्ञानधरणादि ययोविदारणं भवति । वायुदेवेन तु गनुवशोविदा-
रणे हृदिहरणत्प्रन्तरे हृदम् । राजा वैदेनेव विरुमेण पराक्रमेण सर्वं जगदाकानम् । वायुदेवेन तु
भुवनतन्मयान विरुमत्रयं हृदयति ह्यस्य हेतुः । अतीति । नन्त्य कृपागथागजने राह्यधाररूपे जने
चिरं बहुकालं वायाःश्रीः प्रमोदकम वगति यजे । नाह्यवलाःश्रीः स्ववर्ताकृतेति भावः । किं पुर्वतीव ।
कालयन्तीव प्रमायेयन्तीव । कम् । अतीति । अनिचिरकाली भूयानतीवः समपत्वेन लयं जतम् । पुनः
क्षीरताम् । अतीति । अतिरगन्ता स्पतीना ये पुनृजनयः कदपेनरतयत्वेयां सहरं तेन संकः संयन्धत्वेन
क कलहोऽभिनजन्म् । अन्तोऽपि पद्मरिकं जकारिता शक्यतीति श्वनिः । यथेति । यः इन्द्रो भगवती
नारायणस्तुङ्गरोति । 'इतः प्रतिपद्ये' इत्यनेन कृतः कमेति पद्यो । भगवन्तं नारायणं सर्वदेवमय-
त्वेन विश्वतन्मयता चादुकरोति । तत्तुन्मतां भजतीत्यर्थः । तदेव दर्शयति—भनसि धर्मोणत्यादि । अत्र
वगतेति वगतावदस्य सर्वत्रान्वयो यथाजिज्ञाम् । मनसि स्नान्ते धर्मैः हृयेन वगता वाचं कुर्वता । सर्वैः धर्म-
यिन्नात् । कौंभे मीथे यमेन कृपान्तेन । गरुडान्वेय नारायणां प्राणहरणात् । तथा प्रमादे प्रमत्ततायां
धनदेन धर्मिन । सेराहलमोदितारिष्वदनात् । प्रमाये पूर्वोक्तत्वेन वद्विनामिना । समप्रयायुदाहकत्वात् ।
मुजे बहो मुक्ता हृदिन्त्य । गरुडभारक्षनत्वात् । हृदि चतुर्भि शिवा लक्ष्म्या । समीतिनिरीधननादपैव
दत्तंभवत् । वाचि वचने सरलता भरता । अनवरतयपरदायनेकप्रयन्धविधानात् । मुजे वदने शशिना

१. धुपुः, २. सत्प्रयगति, ३. गरुडिह, ४. आवाहित, आयासितानानं, ५. नहामेव, ६. दन्त विपले, ७. नावकल्पीः
का. २

सविद्या च वसता सर्वदेवमयम् प्रकृतिविरागुपाटोऽनुहमेति भगवतो नातामयम् । यत्र
 च मदकलहरिहृम्भीकपाटनं विरहयो समग्रहृन्मुपाटनेन हेतुमुद्रिभिर्निनामिप्रास-
 रजैरुचिन्दुदन्तुरेषेव कृपासेनाहृन्ममात् । मुभदोरःकपाटिकोविनकपासहृन्मन्यकाम-
 ध्ववर्तिनी करिकरदगलिमदत्रनागामदुर्दिनागभिगाधिकेन ममभिशामु गमीपं गैहृ-
 गाद्राजलक्ष्मीः । यत्र च हृदिस्थितानि भैरुंदिगुणित प्रशासनयो विरोगिनीनामपि
 रिपुमुन्दरीगामन्तर्जनितदोरो दिवानिभं जघ्वात् । गग्निप्र गजनि जितजगति योऽपि मरी
 चित्रकर्मसु वंशंसंक्रवाः, खेपु केरापदाः, कान्येपु हृदयन्धाः, शांसेपु किंन्ता, मंत्रेपु विपद-

वन्द्रेण । तदनुशासितामनाडादभवत् । बले गामन्त्रे मरणा मयुजम् । अतिरक्तम् । तथा प्रजापते प्र-
 शिमायां सुपुत्राय बृहस्पतिना । निप्रतीमपतिनात्तम् । एतन्मे भैरुंर्दे मरणाजेन कथेन । प्रनिनी-
 मानहृदयान् । वेजवि प्रनारज्यने सविद्या मूर्धेण । मयुजं दुर्निगतम् । विरिडिडिप्य नरपण्य । स-
 र्धेति । सर्वे च ते देवाश्च सर्वदेवान्मन्त्रम् सर्वदेवम् । अत्र 'मयुर्वीकरद्वयन्ययु' इति सूत्र
 आदिसन्दास्वरुपायैऽपि मयद्महदस्य । प्रकृतिनेति । प्रकृतिता प्रकृतिता प्रिकृता प्रिकृता प्रिकृता प्रिकृता
 वारो येन स तथा तन्म । शनेन सन्नन्तन्म सृष्टिं मरुती भारः । यद्य खेति । यत्र एव गम-
 निद्यासु सद्गामरात्रिषु राजलक्ष्मीर्देवपुत्रधोरनिगायिते पन्ते दगर्धनेव मर्मपं मंत्रिभिमादादयत्नी ।
 सृष्टिलेख्याम् । पुनर्न गतेति भाः । मय किं कुर्यन् । विदपण आवागः । विम् । मदेति । मदेन दन्-
 वर्णणा कलं मनोहे मर्त्तपुम्भीकै हृदिशिरविग्नकलकं तस्य पाटने विदुरगम् । अपर्देविगायितर्यैः ।
 पुना राजलक्ष्मी विरुपयथाह—आकृष्येति । आकृष्यमाणा समन्तदूदमाणा । केन । इत्यनेन खत्रेन ।
 इतः खडं विचिनटि—लभेति । लभानि सन्धानि रघुलानि स्वयिष्टानि मन्त्रवन्नीनि मुष्ठाकलानि रघो-
 वानि यत्र स तथा वेन । हृदेति । हृदमुष्ठां यक्षिपीरनम् । अत्र दार्ढ्यमाप्रविशयता न पुत्रद्वयनिषेप ।
 तस्माद्विज्ञानं निर्गमं धारिव जलमिति हार्कं तस्य ये विन्दः पृथक् तरेव दन्तुरेणोदमदरुनेनेपु-
 पमा । 'उदमदो दन्तुरः स्यात्' इति चोवाः । सुमदोर इति । परस्य ये मुभदा कीदरक्षेपमुपासेव
 कपाटानि वेभ्यो विपटितानि विमिक्तानि यानि क्वचानि तनुप्रति सेपां यन्नाहं तदेव नैष्यगदया-
 द्यपारस्वमिधं तन्मन्त्रवर्तिनी तदन्त-पातिनी । अथ समरनिता विरुपयथाह—करीति । करिणां क-
 जाना करटानि करोलानि वेभ्यो गलिते श्युं यन्मद्वलं दानवारं तस्यामारो वेगवान्वर्णनेन दुर्दिनं मेपत्रं
 तनो वासु ताक्षया तासु । यस्य खेति । यस्य पूर्वोक्तस्य रातः प्रतापः कीदरुद्वयं वेप्रन्मदेतानलो
 पदिर्दिनानिसमहोरात्रं जज्वाल प्ररीतो मभूत् । किं कर्तुमिच्छुरिव । भर्तुं रिषद्युरिव दगुमिच्छुरिव ।
 किंविदिशन्मर्तुं । इतिस्थितानपि हृदयकर्मिणोऽपीत्यनेन दाहायोम्यन् सृष्टितम् । अथ पूर्वोक्तं प्रतापानतं
 विचिनटि—अन्तरिति । अन्नर्मये जनिउ उत्पादितो दापो दमिधेन स तथा । तागाम् । रिपुमुन्दरीनां
 सत्रुवनिगानाम् । कीदरीनाम् । वियोगिनीनामपि वियुक्तानामपि पूर्वमेव भर्तुंकारादनात् । एतेन हृदयान्-
 र्धेन शत्रुगणे यत्पनायो न सहन इति तत्रपराधिस्यवर्णनेन राज आधिक्यवर्णनम् । पुनश्चदारिक्यं वर्णयथा-
 ह—यक्षिञ्चेति । यस्मिन्राजनि जितजगति निर्जितविष्टे मही पृष्ठी पालयति शापति सत्येनानि वरुण्ये-
 सेपु स्थलेनामन्वभुजु । न प्रजानामिदन्वय- । तान्येनाह—चित्रेत्यादि । चित्रममहालेख्यक्रियासु वर्ण-
 चक्राः परस्परसंबन्धाः । चित्रकर्मणि सुवर्णसंक्रा इति वा । सुवर्णमिधातेख्यानील्यं ।
 द्वितीयपक्षे वर्णं मास्मान्दयक्षेपां संक्रा । अन्यनोऽन्योत्पत्तिरित्यर्थः । इत्येव्यति । रतेषु मैदुनेषु केच-
 महाः । नान्यत्र कलहेषु । तदभावात् । फाद्येव्यति । फाद्येषु कविकर्मसु हृदयन्धाः कठिनदन्धाः ।

१. आचरतो; आचरता. २. वृह. ३. नि.पीठन. ४. जन्मदन्तुरेण. ५. पठित. ६. करटवट, करटव. ७. अम-
 हृ. ८. आनगाय. ९. हृदय. १०. पदीम्. ११. पद्य. १२. दापो. १३. परिपालयति. १४. चिन्ताः.

म्भाः, तत्रेषु कनकराजाः, ध्वजेषु प्रकम्भाः, गीतेषु गगनविभिनानि, वसिषु मन्त्रिणाः,
 पापेषु गुणकण्ठाः, शकांशुषु जाडमार्गाः, अक्षिहृषामग्नवचेषु कल्लाः, रत्निकलेषु दूतप्रै-
 पानि, मार्यक्षेषु शूलशृगा, नै प्रजानामामय । अन्य च परलोकाङ्गम्, अन्तःपुरिकाङ्गम्,
 तेषु भद्रः, नूपुरेषु सुवग्ना, विद्यातेषु कर्मलक्षणम्, अन्तवग्गमग्नाभिभूमेनामुपावः, तुर्येतेषु
 यथाभिधानः, मन्त्रध्वजे वापध्वनिर्भूत् ।

तस्य च राज्ञः कलिकात्ममयपुत्रीभूतद्वैतयुगाद्युसागिणी, त्रिभुवनप्रमथभूमिरिय विन्तीना-
 मजन्मालयविलासिनीदुचतदारकालनजजग्निोभिमात्तथा जलावगाहनागनजयतु जलम्भ-

नन्वय । अनवरतमात् । शारङ्गेऽप्यिति । शरंगेषु निजालंतेषु विन्ता विन्तान्म् । नान्यत्र । मन्त्रमालुनः
 कल्लात् । अग्रप्यिति । अग्रदशायां शिखरम्भा दिशेषाः । नान्यत्र । पुन्यपुन्यीमिवात्मन्मेति भावः ।
 छत्रेष्विति । छत्रप्रकारेषु कनकराजाः शूलशृङ्गाः । नान्यत्र । वनकम्भा इत्येव गुणप्रमाणम् ।
 शूलशृङ्गांकीकमेव तासां प्रवर्तन्त् । ध्वजेष्विति । ध्वजेषु पत्तनेषु प्रकम्भाः प्रकृतं वेदानम् ।
 नान्यत्र । नीतिरामात् । गीतेष्विति । गीतेषु गीतेषु राजा वगन्तव्यः शारङ्गाः देशीयाधनादीप्रसूतय-
 क्षेपं विलम्बानि चोत्तानि । नान्यत्र राज्ञः मोक्षार्थक्षेपां शिखरिणानि हनन्तीति रतिः । तद्व्यप-
 क्षेपमात् । करिष्विति । शरंगेषु शरङ्गेषु मन्त्रे दानं तस्य विवारा मित्ययः । नान्यत्र मन्त्रेऽङ्कारान्द्रा
 विवारास्तद्विषयितानि । मन्त्रे राजानस्य विवारा इति वा । सर्वथा पुरवचनाम्यत्तास्मद्वैतमाल-
 कलात् । चापेष्विति । चापेषु धनुषु गुणम ज्याङ्गम् टेरः तुटनम् । नान्यत्र गुणस्य शोभोदि-
 विष्टेरः । सर्वथा मन्त्रवर्तित्वात् । मन्त्राक्षेप्यिति । मन्त्रेषु पात्रावनेषु गजलगाणां पात्रावनेषु गज-
 लिकाः । नान्यत्र उपेक्षाव्ययनगन्धानः । सर्वथाभवदानप्रामात् । शशीति । शशी चन्द्रः, हृ-
 पारं शशम्, स्वयः संनारः, एतेनो ह्यः । एषु फलदाधिष्ठानि । नान्यत्र पुन्यमालिन्व्यारिहेतवो
 स्थानिचारार्थदोषः । रतिकलहेष्विति । रतिकलहेषु कानकेषु निम्नेषु दूतप्रैपानि चंचारकान-
 नानि । नान्यत्र । सर्वथा प्रकविरोधिनेऽभावात् । सार्यक्षेप्यिति । मार्यः शैलिन्यः, अश्वः पाशकाः, तेषु
 शूलशृङ्गा इत्यम्यत्तानि । नान्यत्रोद्भूतशृङ्गाणि । शरङ्गेष्वध्वजकिततीडाभावात् । यस्य चेति । यस्य राज्ञः
 कभूरीति कियतामिदम् । कर्माभूतमात्—भयमिति । परलोकादेव जन्मान्तपदेव तत् । न तु शकुली-
 कात् । तथा यस्य राज्ञः । अन्तःपुरे नवा आन्तःपुरिकाः । मन्त्रेण टक् । तासां नादिकानां कुन्ततेषु के-
 रेषु मन्त्रे रक्ता । नान्यत्र । तथा नूपुरेषु हंमनेषु सुवर्गलदुरागनरुदा । न तु प्रजासु नीतार्यं वाचालम् ।
 विद्याहेष्विति । विद्याहेष्वकानेषु करप्रहर्षं हन्नाप्रहणम् । न तु प्रजासु करो राजद्वैपत्यं तद्दहः ।
 जनयस्तेति । अनवरतं निरन्तरं मन्त्राभिभूमेन यथाभिभूमेनामुपावो वैद्वजलच्छुतिः । न तु शोका-
 रितः । तुरङ्गेति । तुरङ्गेषु कदा चन्ददन्तस्यानिपातः प्रहारः । नान्यत्र । मकर इति । मकरध्वजे
 कर्दरे पात्रस्य धनुषो धनिः । अन्यत्र न भयानाकातदारोपणमिति भावः ।

तस्येति । तस्य च राज्ञो राजधान्यादीदित्यन्वयः । तां विरोधयन्नाह—कलीति । कलिकात्ममयद्वयं
 शकलालाङ्गुलीभूतं मनुजानीभूतं मन्त्रकृत्युगं सल्लुगं तदुत्करोतीत्येवंगीला या मा । विस्तीर्णैति । वि-
 स्तीर्णो विपुला । केव । त्रिभुवनैति । प्रपानां भुवनानां समाहारतिसुवनं तस्य प्रमथभूमिरत्यतिसुवर्णं
 परितो तद्वारि । परीति । परितता संगतः । कदा । वैद्वजलया नया । अथ नदी विनिश्रि—मल्ल-
 श्रिति । मन्त्रन्तः कान्त्यो वा मन्त्रविलकितिन्योऽग्निकानिन्यत्तासां यानि कृचनटानि पयोधरस्यत्तानि

१. संवेगपानि. २. प्रवानां. ३. यस्यान्तःपुरिका. ४. अल्लेषु. ५. करपीडनम्. ६. अनवरतप्रहृष्ट. ७. तुर्येषु.
 ८. उदपूर. ९. मनुजानी. १०. आवात; भवत्तारित.

सिन्दूरसंध्यायमानसलिलयोन्मदकटहंसकुलकोलाहलसुरैरीहृत्कूलया चेत्रैवत्या परिगता विदिश्राभिधाना नगरी राजधान्यासीत् ।

स तस्यार्मवजितामेपभुवनमण्डलतया विगतराज्यचिन्ताभारतिवृतः, द्वीपान्तरगतानेकभूमिपालमौलिमाटालालितचरणयुगलो यलयमिव लीलया भुजेन भुवनभारमुद्वहन्, अमरगुरुमपि प्रह्वोपहसद्भिरेनेककुलक्रमागतैरमरुदालोचितनीनिशाश्वनिर्मलमनोभिरलुब्धैः स्निग्धैः प्रबुद्धैश्चामारैः परिवृतः समानवयोविद्यालंकारैरेनेकमूर्धाभिपिकपार्थिवकुलैर्द्रुतैरखिलकलाकलापालोचनकठोरमतिभिरतिप्रगल्भैः कालचिद्धिः प्रभावानुरक्तहृदयैरप्राम्भोपेहासकुशलैरिन्द्रि-

तेषामासङ्गलेनाधानेन पर्जिता क्षीणा ऊर्मिमाला बहोत्पद्मयो यस्याः सा तथा तथा । अथ कुचानामनिशठिन्धं व्यङ्ग्यम् । जलेति । जलं पानीयं तस्यावगाहनमवलोडनं तदर्थमागताः ममायाना जयपुत्राः परदलदनसमया इस्तिनस्तेषां कुम्भा शिर पिष्टा तेषु क्षोभाट्टयलिनन्दूरं नाजजं तेन संध्यायमानं संध्यावदारकं गलिलं जलं यस्याः सा तथा तथा । उन्मदेति । उन्मदाना प्रबलमदाना कलहंमतां कादम्बतीं मानि उल्लानि तेषां यः कोलाहलोडनमिव्यकष्वनिस्तेन सुन्दरीकृतं प्रतिध्वनियुक्तं कूलं सैकतं यस्याः सा तथा तथा । अथ विस्तृतकमलसच्छपानीयादि व्यङ्ग्यम् । किमभिधाना राजधानीत्यागयेनाह—विदिशेति । विदिशेलभिधानं यस्या सा तथा ।

स तस्यामिति । तस्या नगर्यां स राजानिचिरे बहुकालं प्रथम आये वयस्वयव्यायां सुखं मातं यथा सप्तशोकाय काम चक इत्यन्वयः । अथ राजानं विशेषवचाह—विगतैति । विगतो दूरीभूतो यो राज्यचिन्ताभारत्सेन निर्गते निष्प्रयत्नोऽयम् । तत्र हेतुमाह—अवजितेति । अवजितानि स्वायत्तीकृतान्मरुतेषां गमप्राणि भुवनमण्डलानि येन तस्य भावमत्तां तथा । द्वीपेति । एकस्माद्द्वीपादन्वये द्वीपा द्वीपान्तरानि तेष्व अगताः गमायाना येऽनेके बहवो भूमिपाला राजानस्तेषां मालयः किरीटानि शिराणि वा तेषां मालाः यज पद्मयो वा तामिर्लालिभं कीटिनं चरणयुगलं पादयुग्मं यस्य स तथा । किं कुर्वन् । उद्वहस्तु-राट्टपर (!) । किम् । भुवनभारं जगद्भारम् । केन । भुजेन बाहुना । किमिव । बलयमिव बाहुभूयण-मिव । कया । लीलया क्रीडया । स्वल्पप्रयासेनेत्यर्थः । किमिष्टि रा. । परीति । परिवृतः परिवेष्टितः । के. । अमार्गैर्दीप्त्रिभिः । 'अमान्य सचिवो मन्त्री श्रीगण' इति श्लोकः । किं कुर्वन्निस्त्रिभिः । उपहन-द्रिगदृष्टं तुंदि । कम् । अमरगुरुमपि मूहस्यतिमपि । कया । प्रजया वृद्ध्या । अथ मन्त्रिणो वि-द्विष्टि—अनेकेति । अनेके च तं कुलक्रमागताधानेऽकुलक्रमागताः । कुलपारंपर्यागतैर्न त्वापुनिकैरि-त्यर्थः । अराट्टदिति । अराट्टत्रिरन्तरमाग्नेष्विनं निरिध्यागितं यज्ञीतिशब्दं रूपोचिताचारबोधको ग्रन्थ-स्तेन निर्देयति अन्वयि मनादि येषां ते तथा ते । अस्तुभ्यैरिति । अस्तुभ्यैः अहोतुभ्यैः त्रिभ्यैर्न-त्यर्थः । 'त्रिभ्यस्तु बगवतः' इति श्लोकः । प्रबुद्धैः परिष्टि । पुनः किं कुर्वन्तो वृषणि । राजपुत्रैर्द-पन्वैः मद समन्तः कीडा कुर्वन्तः । इतो राजपुत्रान्विशेषवचाह—आत्मन इति । आत्मनः सार्धस्य प्रतिस्पर्धैरेव प्रतिस्पर्धैरेव । गवेदा तदनुयायित्वान् । समानैरिति । समानाः स्यात्, बर्षाभ्यन्तरेण, विशाधनुदंनं प्रतीता, अलंकारा रिभूयगति येषां ते तथा ते । अने-केति । अनेके मद्गणो ये मूर्धनिपिष्टाः कृपाभिषेकाः पार्थिवा राजानस्तेषां कुलानि वंशास्तेभ्य उद्वृत्तैः प्रवर्तैः अन्विष्टेति । अस्तिताः गमया या कला विज्ञानानि तायां बलयाः समुदायास्तेषां यद-शेकतं विमर्शनं तेन कठोरा शस्त्रे हडा मनिर्बुद्धिषेयां ते तथा ते । एतेन मन्त्रदायां सूचियम् । अतीति । अदिप्रगल्भैः प्रतिभार्न्वितैः । 'प्रगल्भ प्रतिभार्न्वितैः' इति श्लोकः । कालेति । का-

१. कुन्दरी २. वैवस्वता सखा; वैवस्वता मरुता. ३. मर्दया ४. च विदिश. ५. 'कुलोद्गीः'.
६. तेषा, प्रेयकाया ७. एतेभ्यः.

मावाग्नेयिभिः पापघ्ननादकान्यान् कान्योधिकान् प्रत्यागन्नानादिक्रियान्निपुणैर्नित्तिनपी-
 परम्भ्योक्तवाहुभिरनष्टद्वन्द्विनमगद्विपुणजपटापाठवन्धैः केनमिन्द्रिगोर्केनिय विक्रमेकर-
 सैर्गपि विनयव्यवहारिभिरान्ननः प्रनिविन्दैरिव राजपुत्रैः नहः समजातः प्रथमे वयमि सुव्यग-
 निचिरमुद्याम् । तन्व चानिचिजिगीपुनया महासञ्चनया च लुण्णमिव लघुवृत्ति र्द्वैगमाकलयनः
 प्रथमे वयमि धर्मानान्यापि रूपयनोऽपि संनानार्थिभिरगान्यैरपेध्रगम्यापि सुव्यगसुव्योपरि
 द्वेष इषामीत्नहापि रूपयिन्यामोपलम्बितरनिविभ्रमे लावण्ययनि विनयव्यवन्वयवति हृदयहारि-
 णि पावरोधजने । न कदाचिद्वनवन्तदोलायमानरत्नवल्लयो धर्मेरिकागकालनप्रकल्पदण्डाणा-

एषिभिः समर्थाः । अद्यमरुतेति यावत् । प्रभावेति । प्रभावे माहात्म्यं नैतत्सुव्यगसुव्योपरि ए-
 षानि चोत्तमि येषां ते तथा । अत्रान्येति । अत्रान्यो नान्यो र इत्यहो नमैतत्सुव्योपरिमात्रं पुनरु-
 भवतुः । 'वृषाद्यन्तुरोऽस्मिन्' इति शोभा । इद्विमेति । इक्षितं चोत्तमिभ्यः आकार अहोती । ती
 विदन्तीत्येवंगीताह तथा तैः । कदाच्येति । काव्यं निपुणविक्रमं, शयम्यानुवृत्तिनाटकम्, आत्म्या-
 नानि कृष्णकानि, आरुच्यविका पाण्यद्वाराः, आग्नेयानि चित्रकर्माणि, व्याख्यानान्पथैर्निर्वचनानि, इत्या-
 दिका साः क्रियाः काव्यानि तेषु निपुणैर्दर्शः । 'निष्पातो निपुणो वधः' इति शोभा । अतीति ।
 अतिवृत्ता अतिशयोः पीपराः पुष्टाः इत्यथा पाण्डित्यान्तुरावो विनीषां बाहवध येषां ते तथा तैः ।
 असकृदिति । अमरुतिरन्तरमयदक्षिता मदिताः समदा मदुष्णा वा रिपुणजपटाः क्षत्रुद्विपद्वयनां
 एव पीठयन्थाः म्बलविशेषा येने तथा तैः । केसरिति । केसरिणां गिहानां किशोरैरिव बालैरिव ।
 अत्र किशोरैराद्योऽन्वयवति सामान्येन प्रयुक्तः । 'किशोरौऽन्वयया हवः' इति तु विशेषो ग्रन्थकृता ना-
 ध्रियः । विप्रमैरिति । विक्रम एव पराक्रम एवैकोऽद्वितीयो रसां येषां ते तथैवविधमपि । विनयेन प्रथयेण
 प्यवहारो ध्यवहणं विद्यते येषां ते तथा तैः । एतेन शर्षा गत्यामपि विनयापित्यं सूचितम् । अन्ययस्तु प्रागे-
 षोक्तः । तस्य चेति । तस्य राज्ञः प्रथमे वयमि वर्तमानस्यापि । अत्र वृद्ध्यापेक्षया वयनः प्राथम्यं तेषाम् ।
 अन्यधामेनैतान्ययापुपतिः । एवंविधेऽप्यरोधजने मत्वपि सुरतसुरासोपरि निपुणनमानलोपरि द्वेष
 इव मत्सर इवातीव्रभूय । किं सुर्वतो राज्ञः । आकलयनः संभावयतः । किम् । ईर्ष्यं स्थानमृष्टम् । तदेव
 विशिष्टं—एषिचति । लघु तुच्छा वृत्तिवर्तनं यस्य तत् । किमिव । लुण्णमिव यवगमिव । एतेन तासा-
 नकिचित्कत्वं सूचितम् । कया हेतुभूतया । अतीति । अतिशयेन विजेतुमिच्छुर्विजिगीपुसास्य भावहाता
 तथा । तद्वशाद्विजयेनस्वत्येन कामीत्यन्तरसंभवात् । पुनर्द्वैत्यन्तरं प्रतिपादयन्नाह—मष्टेति । महासत्त्वम-
 निशामि धर्मं तस्य भावयन्ता तथा । प्राणशो नतामस्यस्य सिंहवन्वल् एव यामः स्यात् । किंविशिष्टस्य
 राज्ञः । रूपवतोऽपि सौन्दर्यवतोऽपि । एतेन दुवतिमनो(न उ)न्मादकन्धेऽपि तदभिलाषाभाव इति विभाव-
 नोक्तिः । अत्रापि शब्दो विरोधालंकारयोत्तमार्थः । एतादृशोऽपि विषयसुरापरत इति विरोधः । पुनरेव
 राजानं विशेषयन्नाह—संतानार्थिभिरिति । संतानमफलं तदेवार्थः प्रयोजनं विद्यते येषां ते तथा तै-
 र्मालैः सत्तिपैरपेक्षितस्यापि शान्तिस्तस्यापि । एतेन मन्त्रिवागुक्त्यं दर्शितम् । अथावरोधजनं विशेषय-
 न्नाह—रूपेति । रूपं सौन्दर्यम्, विलासा विलसनानि तैरुपहृतिता हास्यासदीकृता रतेः कामधियो वि-
 भ्रमा भ्रूमसुद्धवा येन स तथा तस्मिन् । लावण्येति । लावण्यं लवणिमा तद्वति । विनयेति । विनयोऽन्वु-
 त्यानारिरूपहापुके । एतेन तदानुक्त्यं सूचितम् । अन्ययेति । अन्ययो वंशः स विद्यते यस्य स तथा
 तस्मिन् । अत्रास्त्वर्थं यतुः । मुवंशज इत्यर्थः । अत्र प्रादुपुलोत्पन्नत्वेन रूपलावण्यातिशयत्वं व्यङ्ग्यम् ।
 हृदयेति । हृदयस्य चित्तस्य हारिण्याक्षेपके । अनेन सर्वजनसृष्टहणीयत्वं व्यङ्ग्यं सूचितम् । स कदाचि-
 दिति । स राजा दिव्यमर्मनैर्पोषितनार्यैर्नि सर्वत्र संबध्यते । केन । कदेति । कदाचिन्कास्मिधित्यस्ताये ।

१. अत्रय नवनेत्य. २. अतिरूपवनेऽपि. ३. अन्यवयमभिजनवति.

यमानमणिकर्णपूरः श्वयमारुण्यमृद्वद्वायः सौमीयप्रमहेन, कदाचिद्विद्वान्प्रियुक्तजगमा-
 रद्वन्नीहृतकाननो मृगयाव्यापारंण, कदाचिद्वान्द्विद्वान्मगडः कालप्रवन्धप्रणनेन, कदा-
 चिच्छास्त्रापेन, कदाचिद्व्याख्यानकार्यायिकेनिदामपुगगाकर्णनेन, कदाचिद्वान्प्रियुक्तजगमा-
 कदाचिद्वीणया, कदाचिद्वान्प्रियुक्तजगमाकर्णनेन, कदाचिद्वान्प्रियुक्तजगमाकर्णनेन,
 विन्दुमतीगूडचतुर्थपादप्रहेलिकाप्रदानादिभिर्वनितामंभोगमुत्तरमद्युतः मुद्रुपरिपुत्रो विप्रम-
 भेनेपीत् । यथैव च दिवसमेवमारुण्यविविधक्रीडापरिहामयतुरेः मुद्रुङ्गिणो निजामनेपीत् ।

गीतश्लवायनयं प्रेशपार्थं कृतं संगीतमुच्यते तद्व्यग्नं । तर्पण्यनेनेपयः । इतो राजनं विरोधकार-
 अगवरतेति । अनवरत्नं निरन्तरे दोषावमानं कर्मानं रत्नानं कर्णं यम् स तथा । घर्षिकेति ।
 घर्षिका वायुविशेषत्वस्या आस्त्रकलनं वादनं तेन यः प्रकम्पयत्यनेन सप्तशतशतानां सप्तशतशतानां सप्तशतशतानां
 कुर्वाणो मणिकर्णपूरो मणिकर्णचितः कर्णालंकारो यम् स तथा । श्वयमिति । श्वयमः मनेरारुण्यं भित्तिं
 मृद्वद्वायं वादित्रं येन स तथा । उभयद्वन्वाभ्यां तद्वादनंरिं भवः । पुनः कदाचिर् । मृगयेति ।
 मृगयाघटकस्तस्या व्यापारेण व्यं(वि)हृत्वा । अविरलेति । अभिरत्नमभिरिच्छं प्रियुक्तः क्षिमा ये सात वा-
 पाखेयामासारी वेगेन वर्षस्तेन श्वन्नीहृतं काननं वनं येन स तथा । अत्र गमयनकारिव्यागदनं व्यक्तम् ।
 आशङ्केति । आशङ्कामचितं विदग्धानां प्रशासनां मण्डलं येन स तथा । कथेति । कथं पूर्वस्वत-
 र्णितसहस्रं, प्रवन्धा कपाखेयां रचनेन प्रयत्नेन । एतेन राजोऽपि पण्डितजनपुराणितं प्रशासनं च सू-
 चितम् । पुनः केन । शास्त्रेति । शास्त्राणां न्यायाधीनतालपेनमृद्वत्तनेन । 'आष्टकाला' संभावः
 इति कोशः । पुनः केन । आशयानकेति । आशयानकं व्यक्तव्या, आशययिका वायवदादिका, इति-
 हसः पुराणतम्, पुराणं मत्स्यादि, तेषामाकर्णनेन भवणेन । कदाचिदिति । आशेष्यं विप्रकर्म तस्य
 विनोदेन क्रीडयेत्यर्थः । पुनः केन । वीणयेति । वीणा विपची तद्वादनेन तच्छ्रुणेन खेत्वं । पुनः केन ।
 दर्शनेति । दर्शनार्थं विलोकनार्थमागता- प्राप्ता ये मुनिजनाः सायुलोकास्तेषां चरणमुभूता पारस्पर्या तथा ।
 पुनः केन । अक्षरेति । अक्षरस्य वर्णस्य व्युत्पत्त्येन तदक्षरच्युतम् । यथा—'कुर्वन्दिवाकराक्षेपं
 द्यक्षरणाश्चरम् । देव योष्माकसेनायाः करेण प्रसरत्सो ॥' इति । अत्र करेणदात्कारच्युता द्वितीयाथ-
 प्रतीतिः । मात्रायाश्च्युतिर्यत्र तन्मात्राच्युतम् । यथा—'मूलस्थितिमथः कुर्वन्प्राथम्ये गताशरेः । विटः
 शेव्य कुलीनस विष्टन पथिकस स ॥' इति । विटपदादिकारमात्राच्युतो षट्स्यार्थस्य प्रतीतिः । पद्यवर्ण-
 संख्यया विन्दुमाश्रयवस्थापनेन तद्वर्णोपलक्षितः । विन्दुमती यथा—'विन्दुमती विन्दुं विन्दोः कु-
 तुब्दीकुं । कुतुब्दीकुं कुतुब्दीकुं कुतुब्दीकुं कुतुब्दीकुं कुतुब्दीकुं ॥' इति । एतत्परं यथा—'त्रिनयनचूड-
 रत्नं मित्रं त्रिनयोः कुमुदतीवन्धु । अयमुदयति घुष्टणारुणमणीवद्वनोपमधन् ॥' गूढो शुम्भकचतुर्थः
 पादो यस्य तद्वृक्षचतुर्थपाद चित्रम् । एतदुदाहरणं विदग्धमुत्तरमण्डनादवसेयम् । प्रहेलिका प्रवहिका । सा
 शाष्ठी, आथी च । आचोदाहरणं यथा—'पयस्विनीना धेनूनां प्राग्ग प्राप्य विरातिम् । ताभ्योऽष्टादश
 विष्ठीय गृहीत्वैकां पृष्टं गतः ॥' अत्र धेनवा ऊना धेनूना तां धेनूनामिति विरातेर्विशेषेणार्थावगमः सु-
 गमः । आर्था यथा—'जह सायुआद भणिआ पियवाशधरेमि टीवयं देसु । ता कीत मुद्रुमृही हिययंमि
 ॥' एतेन सर्वदा मम हृदयान्तवेर्तिन्वेन मम हृदयमेव भर्तुर्वागृहम् । तेन तत्र वीपककर-
 शापितम् । एतायां प्रदानं समर्पणम् । आदिशब्दात्सात्मना तस्मिन्निर्माणं च तैः । अथ नृप-
 चनितेति । वनिदानां योषितां यः संभोग उपभोगहाजनिर्नं यत्सुखं सातं तस्मात्पर-
 शुचोऽनभिमुखः । मुद्रुङ्गिः सज्जनैर्मित्रैर्वा परिवृत परिवेष्टितः । यथैवेति । यथा येन प्रकारेण दिवसं

एकदा तु नातिदूरोदिने नवनलिनद्वलमंपुटभिदि किंचिन्मुक्तपाटलिभि भगवति सहस्रम-
रीचिमालिनि राजानमाम्बानमण्टपगतमङ्गनाजनविन्देन यामपार्श्ववन्धना कौक्षेयकेण
संनिहितविपधरेव चन्दनलता भीषणरमणीयाकृतिः, अचिरलमैलयजानुलेपनधवलितस्तनत-
टोन्मज्जदरापतकुम्भमण्टलेय मन्द्राकिनी, चूडामणिप्रतिविम्बच्छलेन राजानेव मूर्तिमती रा-
जभिः शिरोभिरुद्यमाना, शरदिव कलांसधयलान्वरा, जामदग्न्यपरशुवारेव यशीकृतसकल-
राजमण्टला, विन्ध्यवनगूमिरिव चैत्रलतायती, राज्याधिदेवतेव विप्रहिणी प्रतीहारी समुपसृत्य

पासरमनैषान् । एवं तथैव निष्ठा प्रियामानपि । मुहुरिर्मिद्वैरुपेतः संयुतः । पीदसः । आरुधेति ।
आरुध्याः प्रारुध्या ये विविधप्रोक्तानु परिहागस्तोषु ननुर्वदक्षैः अनैपीदगमयति संयुतः ।

एकदेति । एकमिन्मये प्रतीहारी द्वारदेदे नियुक्ता र्षी समुपसृत्य निकटदेशमागत्य राजानं सविन-
यमप्रवीरिलान्वयः । विनयेन सहवर्तमानमयोचदिल्लयः । सूर्यवर्णनाम्बान उलयपरमाह—भगवतीति ।
शीसूर्यं शतीलपः । इतः सूर्यं विशेषयन्नाह—सदृशेति । सदृशसंख्या ये नरीचयः किरणामीर्मात्ते शोभते
तान्धारस्यतीति वा यः स तथा तस्मिन् । नेति । गानिदूरं गत्यकाशीनमुदितमुद्रननं यस्य स तथा तस्मिन् ।
नवेति । नवानि प्रलयप्राप्ति यानि नलिनानि तेषां इलानि पत्रानि तेषां यः संपुटो मुपसृत्यं निनराति
स तथा तस्मिन् । किंचिदिति । किंचिदीपन्मुक्तः परिलयः पाटलिमा श्वेतरण्यं येन स तथा तस्मिन् ।
दूरोदितेत्वारभ्य शिभिर्विशेषणैः प्रलूपसामये व्यज्यते । पीदसं राजानम् । आस्थानेति । आस्थान-
मण्डप उपवेशनस्थलं तत्र गतं प्राप्तम् । प्रतीहारीं विशेषयन्नाह—भीषणेति । भीषणा भयानका रमणीया
मनोझाकृतिराकारो यस्याः सा तथा । रमणीयत्वे दृष्टान्तामाह—चन्दनलतेवेति । यथा चन्दनलता यस्तु-
रभवादेव रमणीया तथेयमपीत्यर्थः । लताया भीषणत्वे हेतुमाह—संनिहितेति । संनिहिताः पार्श्ववर्तिनो
विपधराः सर्पा यस्याः सा तथेत्यर्थः । अस्या भीषणत्व आगन्तुकहेतुमाह—यामेति । यामपार्श्वे राज्यप्रदेशेऽव-
लम्बतेऽवतिष्ठत इत्येवंशीलेन कौक्षेयकेण सङ्गेन । 'तरवारिर्मण्डलामः राक्षकौक्षेयकौ' इति कोशः । राक्षं विशि-
नष्टि—अङ्गनेति । अङ्गनाजनः प्रमदायर्गस्तस्य विरुद्धेन । प्रपोत्पादकेनेत्यर्थः । यथा चन्दनलताया निसर्गतो
रमणीयत्वेऽपि संनिहितविपधरत्वेन भीषणत्वं तथैतस्या अपि स्वभावतो धन्वुरत्येऽपि यामपार्श्ववर्तिनिक्षिपा-
त्वेन भीषणत्वमित्थानिप्रायः । अथ प्रतीहारीं विशिनष्टि—अचिरलेति । अचिरलं पनतरं यन्मलयजस्य चन्द-
नस्यानुलेपनमुद्वर्तनं तेन धवलितं शुद्धीकृतं स्तनतटं कुचतटं यस्याः सा तथा । तत्र दृष्टान्तमाह—मन्दाकि-
नीव सधुनीव । इतो गङ्गां विशेषयन्नाह—उन्मज्जदिति । उन्मज्जन्तानं कुर्वन्व एरावतो इत्थिमातस्तस्य
कुम्भमण्डलं शिरःपिण्डचक्रवालं यस्यां सा तथा । चन्द्रशुभ्रकुम्भोपमानेन कुचतटस्य फाठिन्यं व्यज्यते ।
केव । मूर्तीति । मूर्तिमती विप्रहवती राजानेव नृपशिष्टिरिव । ननु राजाशा संनिहितराजशिरोभिरुद्य-
माना भवेत् । इयं तु तथा न भवतीत्यत आह—चूडेति । अर्थात्संनिहितराजमलकेषु चूडामणयः शिरो-
मणयस्तोषु यः प्रतिविम्बः प्रतिच्छायस्तस्य छलं सिपे तेन । राजभिरुपैः शिरोभिरुत्तमाङ्गैरुद्यमाना वह-
माना । पुनः केव । शरदिव घनाल्य इव । उभयत्र विशेषणसाभ्यमाह—कलहंसेति । कलहंसा एव
कलहंसा इव वा धवलं शुभ्रमम्बरं धरं यस्याः सा तथा । पुनः केव । जामदग्न्येति । जामदग्नैर्गोत्रापत्वं
जामदग्न्यः परशुरामस्तस्य परशुः कुठारस्तस्य धारा प्रान्तप्रदेशस्तद्वदिव । उभयविशेषणसाभ्यमाह—यशी-
ति । यशीकृतं स्थायसीकृतं क्रूरत्वेन व्यामोहेन वा सकलराजां समप्रभूपतीनां मण्डलं चक्रं यथा सा तथा ।
पुनः केव । विन्ध्यस्येति । विन्ध्यस्य जलवालकस्य वनमरण्यं तस्य भूमिः पृथिवीय तत्सदृशीव । उभयत्र
साम्यमाह—चैत्रेति । वैत्राणां वैतसानां लताः सरलवृक्षा यत्र । पक्षे चैत्रस्य लता यष्टिः । हस्त इति शेषः ।
यस्याः सा तथा । पुनः केव । राज्येति । राज्यस्याधिपत्याधिप्रात्री सांनिध्यकारिणी देवतेव स(सु)रीवे-

१. उन्मुक्त. २. भगवती मरीचि. ३. चन्दना. ४. अनुलेप. ५. चूडामणिसंक्रान्तप्रतिविम्ब. ६. समुपासृत्य.

द्विगित्यन्तिहितजानुकंरकमला सधिनयमप्रवीत्—‘देव, द्वारस्थिता मुरलोकमारोहतस्त्रिमहो-
 रिव कुपितगतमसहुंकारनिपातिता राजलक्ष्मीर्दक्षिणापथादागता चाण्डालकन्यका पञ्चरत्नं
 दुरुमाशय देवं विज्ञापयति—‘सकलभुवर्नतलरत्नानामुदधिरिवैक्रभाजनं देवः । विहंगमश्चा
 यमाश्रयभूतो निविलभुवर्नतलरत्नमिति कृत्वा वैश्यामूलमाश्रायागताहमिच्छामि देवदर्शनं
 सुगमनुभवितुम्’ इति । एतद्गणकण्यं ‘देवः प्रमाणम्’ इत्युक्त्वा विरराम । उपजातकुलहल्ल
 राजा सर्मापवर्तिनां रौतामालीस्य सुगानि ‘को दोषः प्रवेश्यताम्’ इत्यादिदेव ।

अथ प्रतीहारी नरपतिकेभनानन्तरमुत्थाय तां मानङ्गकुमारीं प्रावेशयन् । प्रविश्य च मां
 नरपतिमहत्प्रमथ्यननिमनसनिभयपुञ्जितकुलशैलमध्यगतमिव कनकनिस्वरिणम्, अनेकरत्नाः

तुप्रेता । शरूति दोषः । अतएव विमहिणी शगिरिणी । पुनन्मावेव विशेष्यसाह—क्षितीति ।
 तितीति भुविने भित्तिनी मापिनी जानू तलक्षितां, अथ च करो तावेन कमले यया सा तादसी । सधिनयं
 शिवेन महादानम् । किमप्राप्तमाह—देवेति । हे देव हे स्वामिन्, द्वारे स्थिता चाण्डालाना दिवाकी-
 र्त्नो कथंहा तुमारी वारे पक्षिणामाभये स्थितं मुक्तं कीरमाशय शूरिणा देवं स्वामिनं विज्ञापयति ।
 शाहस्यं निरेकनीरथं । केन । सुरेति । गुरणा देवानो लोकं स्वर्गमारोहन आरोहणं कुर्वन्त्रिमहो-
 रशराम राजलक्ष्मीति । तामेव विशेष्यसाह—कूपितेति । त्रिशशोरवाच्यस्य देवकामान्वयं वागो न
 शरूतिः कृपिः कुतो य क्षामम इन्द्रहास्य हुंकारः कोपध्वनिस्तेन निपातिताय क्षिता । कीदृशी
 चाण्डालकन्यका । दक्षिणेति । दक्षिणापथादक्षिणामार्गादागता प्रसा । प्रतीहारी चाण्डालकन्यकायाः
 समन्वये विज्ञापनाधिपयमाह—सकलेति । चाण्डालकन्यकायास्त्विष्यं विज्ञापना । देवेति । हे देव, इति
 ह्वात्वं तुं सुगमं देवम इत्य पादगृहं चरणगुह्यमागता देवदर्शनमुखं महाराजस्वाकलोकनतामनुम-
 रितुमनुमतीर्षतिःशुभ्रिगुह्यमि गमोहे । इतिशरवाच्यमाह—सकलेति । सकलानि समप्रापि यानि भुवर्न-
 तानि तेषु यानि रत्नानि तेषामेकं भाजनमुत्कर्षय्यात्मम् । क इव । उदधिरिव समुद्र इव । यपोदधिः सर्व-
 रत्नं एवम् तथा देवो भयप्रवीर्यर्ष । अयं विहंगम पक्षी मुक्त आश्रयभूत इत्यहोप्रेक्षणविषयः अतसाह-
 रत्नं विहंगमविज्ञापयति यानि सुगमतामि तेषा रत्नमुत्पृष्टम् । ‘जानी जाती यदुकुटं तदप्रमभिधी-
 यते’ इति । अतएव शूरिणा । देवः प्रमाणमिति । यदेवास्य राजोऽनुगतानं तदेव मया विशेष्यमित्युक्त्वा
 विरराम शूरिणी अनेकरत्नयः । प्रतीहारीं चाण्डालकन्यकाविज्ञापनासक्ये सर्वे कृपेणारण्यं राजमञ्जि-
 वेन रं विज्ञापयन्प्रतीहारीं प्रतीनरविदेव । को दोषः प्रवेश्यतामिति । सपृष्टम् । कीदृशो राजा । उपेति ।
 उपजातकुलहल्लोकोपुक्तं कोमुक्तं मया स तथा । किं कृत्वा । सर्मापवर्तिनां निरुदध्यानां राज्ञी मक्षिणां च
 कृपानि ददन्त्यनेनैव । विहितेनैव । तेषामपि तद्विज्ञेति ज्ञानेनैवः ।

अथेति । अथ नरपतिरथनन्तरमुत्थायैवार्थं कृत्वा प्रतीहारीं तां मानङ्गकुमारीं प्रावेशयन्पवेतामका-
 रत्नं । प्रविश्य खेति । प्रविश्य प्रविश्यं कृत्वा सा पञ्चरत्नकुमारी राजलक्ष्मीरिति । अथदर्शितव्यं । ‘दक्षिणं
 श्रेणं इत्यस्य स्त्री इत्यम् । शरूतिं विशेष्यसाह—नरपतीति । नरपतीनां राजा मन्पदहं तन्मन्थ-
 रिति । तन्मन्थरान्वितमिति । कश्चित् । वनदक्षिणदिगमिदं भेदकित । कीदृशं मेरुम् । अशानीति ।
 विहंगममुत्प्रेक्षणमाह—देवेति । देवदर्शनं कृत्वा शूरिणीमाश्रयित्वाकोपु मन्थरानं
 विज्ञापयति । पुनर्देवं विज्ञापय—अनेकेति । अनेकानि विज्ञापि यानि रत्नानरत्नानि मगिमन्थितभू-

१. कृपयः २. इति ३. विज्ञापय ४. तद्विज्ञेति ५. विहंगमं ६. पञ्चरत्नाना ७. पू. ८. कृपयः ९. अनेकेषु १०. वनम्

नुलेपनप्रवलिनोरःखलम्, उपरिविन्द्यस्तकुहुमस्थासकमन्तरान्तरानिपतितवालातपच्छेदमिव
 कैलासगिरारिणम्, अपरशशिप्रद्वया नक्षत्रमालयेव हारलतया कृतमुखपरिवेषम्, अति-
 चपलैराभ्यलक्ष्मीबन्धनिगडकटकप्रह्लासुपजनयतेन्द्रमणिकेयूरयुग्मेन मलयजरमगन्धलुब्धेन
 मुञ्जद्वयेनेव वेष्टितबाहुयुगलम्, ईषंदालम्बिकर्णोत्पलम्, उन्नतधोगम्, उत्कृष्टपुण्डरीकैनेत्रम्,
 समलकलघीतपट्टापनमश्रीचन्द्रशकलाकारमशेषभुवनराज्याभिषेकेपूतपूर्णांमनायं ललाटे-
 शमुद्रहन्तम्, आमोदिमालतीकुसुमशेखरमुपमि शिखरपर्यस्तारकापुञ्जमिव पश्चिमाचलम्,
 आभरणप्रभापिशङ्कितोद्गनया लम्हरहुताशमिव मकरध्वजम्, आसन्नवर्तिनीभिः सर्वतः

भृशगुणि भृशगुणिव गचन्दनं मलयजं तस्मानुलेपनमहारागहोत्रं धवलितं शुश्रीहृतमुर स्थलं वक्ष स्थलं
 दस्य स तथा तम् । उपरीति । उपरिः । अर्थाद्भक्षत । विन्द्या विहिता कुहुमस्य कैसरस्य स्थामका इत्य-
 म्भिन्ना दस्य स तम् । 'भ्यात्प्रत्यय' हाराभिवम्ब' इति कोशः । कविव । अन्तरेति । अन्तरान्तर मध्ये मध्ये
 रितीतिः पर्यायी बालारस मवीनाशेकस्य छेदः दग्धा यमिधेतादर्या कैलासदिवारिणमिव रजतदिमिव ।
 पुन प्रभरन्तरेण हनेद ह्यं विशेषपञ्चाद—अपरेति । अपरोऽप्यो यः शशी चन्द्रस्य वा शङ्का प्रान्ति-
 शक्तः कर्णनी हाराभ्यामात्री (सा माला) धेणी तद्रूपयेव हारलतया । 'हारो मुकुटः' प्रालम्बस्यल्यस-
 वने ह्य' इति कोशः । तेन ह्यो विहितो मुरास्मानस्य परिवेषः परिधियस्य स तम् । अनेन हारलताया
 बन्धनैर्नस्यं मुपम्य च चन्द्रमस्यं सूचितम् । 'परिधिः परिवेषध' इति कोशः । अतीति । अतिचालानि-
 चकत्वा दा रागप्रभृतीराधिरत्नधीरासा बनो नियमनं तत्र निगडोऽनुकृतस्य यत्कटकं बलयं तस्य शङ्काया-
 रेणमुपजनयता कुर्वता । एवंभूतेनेन्द्रमणिमुक्तमिन्द्रनीलमणिरावितं यन्केयूरयुग्ममश्रद्धदन्द्रं तेन वेष्टितं
 परिधियं बन्धुयुगलं मुञ्जद्वयं यम्य स तथा तम् । ययपि समभवेदितपदस्य बाहुपदान्वितस्य विभवलन्तरबदे-
 बन्धनमणानी विष्टेरे इषिर् 'मानेन विनेत्रिय' इत्यादी तथा इष्टवादेशोपो इष्टव्य' । केनेव । मलयेति ।
 मलयजस्यवमणो यो रगो इवस्य यन्धे परिमले तुन्वेनासकेन भुञ्जद्वयेनेव सर्पयुग्मेनेव । ईष-
 रिति । ईषिर्दिशदन्तव्य इत्यमानं कर्णोत्पलं ध्रुवगपद्वृत्तं यम्य स तथा तम् । उन्नतेति । उन्नतोवा धोगा
 वशीलः दश स तम् । उत्कृष्टेति । उत्कृष्टं विकृष्टं यत्पुण्डरीकं मिताम्भोजे तद्वृत्ते लोचने यस्य स तम् ।
 शि कुर्वन्तं ह्यम् । मकरशेखरमश्रीचन्द्रशकलद्वयं धारयन्तम् । अपवर्णकं विशेषपञ्चाद—अमलेति । अमलं
 शिद्वेकं इत्यर्थेनं सुतं तस्य य परमद्वयानां रितीतिम् । 'अयनम्' इति पाठे मुपनिषितलक्षणम् । 'अयनं
 सार्धमनं' इति शेषः । अष्टमीति । अष्टम्यां गचन्द्रशकलं तदर्धभागान्द्राकार आश्रित्यस्य ततया ।
 उन्नयो वज्रवेद्यन्महाशोरे कला इत्यन्त्रः । अतोऽष्टमीप्रद्वयं युक्तमेवेति भावः । अशोपेति । अशोपयि
 इत्यर्थे इति मुक्तनि लेख गायमन्धियान्यं तस्यामिषेको मञ्जलप्रानं येन पूर्णं परिधम् । ऊर्णेति । ऊर्णां
 भूरेण्यपर्येनेन मकार्यं इति । 'ऊर्णां मेघदिपेति स्वार्थावर्णत्वेन चाप्येतरा षयो' इत्यमरः । स च
 चकत्प्रत्ययैरेव तन्वदवयव । लुप्तम्—'भूयमज्ये मृगालान्नुत्तमं शुश्रायनेकेकं प्रसक्तानं महापुरा-
 णम्' इति । पुनरेवं ह्यं विशेषपञ्चाद—आमोदीति । आमोदीति सुगन्धीनि यानि मालतीशुमान-
 नि इत्येतेषां लोका दीभारशुश्रायणं यम्य स तथा तम् । वशीर । पश्चिमाचलमिषासादिमिव । कीदृशम् ।
 इत्यमीति । तस्य प्रभवे दिषोरे सानुनि पदम्याः पश्चिमाचलकणां नक्षत्राणां पुष्पाः गमूहा यमिन्ना तम् ।
 मय इत्येतेषां लोकाशुश्रायणो पुष्पाङ्गुलप्रदयोऽशोपमलोमवभावः । मकरेति । मकरस्य जलरन्ध्रविशेषस्य
 चक्रेणो देव तमिव । मदनमन्त्रं प्रदशंपञ्चाद—आभरणेति । आभरणानां मृगानां वा प्रभा कान्ति-
 मकरा विद्विन् इत्येतेषां लोकाशुश्रायणं यम्य स तथा तम् । लम्हरहुताशमिव मकरध्वजम् । आसन्नवर्तिनीभिः

१ कर्णनीलमणिकेयूरयुग्मेन । २ मलयजरमगन्धलुब्धेन । ३ मुञ्जद्वयेनेव । ४ पुण्डरीकैनेत्रम् । ५ अतिचालानिचकत्वादा । ६ रागप्रभृतीराधिरत्नधीरासा । ७ बन्धनैर्नस्यं मुपम्य च चन्द्रमस्यं सूचितम् । ८ परिधिः परिवेषध । ९ अतीति । १० अतिचालानिचकत्वादा । ११ उत्कृष्टपुण्डरीकैनेत्रम् । १२ अमलेति । १३ अमलं शिद्वेकं इत्यर्थेनं सुतं तस्य य परमद्वयानां रितीतिम् । १४ आमोदीति सुगन्धीनि यानि मालतीशुमाननि । १५ वशीर । १६ कीदृशम् । १७ इत्यमीति । १८ मकरेति । १९ मकरस्य जलरन्ध्रविशेषस्य चक्रेणो देव तमिव । २० मदनमन्त्रं प्रदशंपञ्चाद—आभरणेति । २१ आभरणानां मृगानां वा प्रभा कान्तिमकरा विद्विन् इत्येतेषां लोकाशुश्रायणं यम्य स तथा तम् । २२ लम्हरहुताशमिव मकरध्वजम् । २३ आसन्नवर्तिनीभिः

सेवार्थमागतानामिन्द्रिग्मभूभिर्वारविद्याभिनीभिः परित्युक्तम्, अमलमगिलुट्टिमसंक्रान्तसक-
लदेहप्रतिविम्बतया पतिप्रेम्णा वसुंधरया हृदयेनेवोपमानम्, अशोपजनभोग्यतामुपनीतया-
प्यसाधारणया राजलक्ष्म्या समालिङ्गितदेहम्, अपरिमितपरिवारजनमप्यद्वितीयम्, अनन्त-
गजतुरगमाधनमपि सङ्गमात्रमहायम्, एकदेशस्थितमपि व्यामभुवनमण्डलम्, आसने स्थि-
तमपि धनुषि निपण्णम्, उत्सादिनद्विपदिन्धनमपि ज्वलप्रतापानलम्, आयतलोचनमपि
सूक्ष्मदर्शनम्, महादोषमपि सकलगुणाधिष्ठानम्, कुपतिमपि फैलत्रवद्गमम्, अविरतप्रवृत्त-

यस्य न तम् । अत्रामरणशीतहरनेशोद्भववहो राजमकरध्वजयोधोपमानोपमेयभावो दर्शितः । आसन्नेति ।
आसन्नवर्तिनीनिर्गिकटम्ब्यादिनीभिः गर्वतो विश्वतः सेवार्थं मण्डोर्थमागतानिः प्राप्ताभिर्गौरमिन्द्रादिनीभिर्वा-
राङ्गनाभिः । कानिरिय । व्यापकव्यादिन एव यद्यः त्रियो दिग्मप्यन्यामित्थ । अत्र दिग्मधूतारविद्यास्त्रियोः
साम्भं कृषितम् । तानिः परित्युक्तं परित्येष्टितम् । अमल्लेति । अमलाः मृच्छा ये मणयधन्वन्तान्ताद्यास्त्रेषां कु-
ट्टिमं बद्धभूमास्त्रिन्क्रान्तं यन्मकलदेहप्रतिविम्बं नमप्रशरीरप्रतिच्छेद्यन्तल्य भावन्ता तथा । हेत्यर्थे तृतीया ।
पतिः सानी तस्य प्रेम प्रीतिस्तेन च वसुंधरया शुषिप्या हृदयेनेव स्यान्तेनेवोपमानं पहनानम् । अशोपेति ।
अशोपाः समग्रा ये जना लोकार्थेषां भोग्यतां भोग्योन्वयतामुपनीतया प्राप्तयापि । सर्वसाधारण्येत्थः ।
अन्याधारणया च तथा चान्योपानेतादृशी राजलक्ष्म्यानांस्त्रीत्वपक्षोत्तर्याभ्यां साधारणसाधारणया च राज-
लक्ष्म्या समालिङ्गितमुपगृहितं देहं शरीरं यस्य न तथा तम् । अत्र विरोधाभासोऽलंकारः । साधारणसा-
धारणयोर्विरुद्धपरमत्वात् । तत्परिहारपक्षेऽसाधारणया । सर्वोत्कृष्ट्येत्थः । अपरिमितेति । अपरिमितोऽसं-
ख्येयः परिवारजनः परिच्छेदजनो यस्य स तम् । एवं बहुजनत्वेऽप्यद्वितीयं न द्वितीयो जनो यस्मेति विरोधः ।
तत्परिहारपक्षेऽद्वितीय इत्यस्य सर्वोत्कृष्ट इत्यर्थः । अनन्तेति । अनन्ताम्यसंख्यानि गजा हस्तिनसुरगा
वशास्त्रेषां साधनान्युपकरणानि सहाया यस्य । 'निर्वर्तनोपकरणानुज्जासु च साधनम्' इत्यमरः । एवं च
बहुसहायवत्त्वेऽपि केवलं राङ्गः सङ्गमात्रं सहायो यस्मेति विरोधः । तत्परिहारपक्षे सङ्गमात्रमहायमित्यस्य युद्धे
तद्व्यानपेक्षत्वमित्यर्थः । एकदेशस्थितमिति । एकदेशः सभामण्डपादिः, जनपदो वा । तत्र स्थितमपि
निपण्णमपि व्याप्तं समाक्रान्तं भुवनमण्डलं जगन्मण्डलं येनेति विरोधः । परिहारपक्षे व्याप्तं स्व्याप्तं भुवनमण्डले
यमिति विग्रहः (!) । विशेषेणाप्तं व्याप्तमिति वार्थः । 'व्याप्तं स्व्याते समाक्रान्ते' इति विश्वः । आसने स्थित-
मिति । आसने भद्रासने स्थितमप्युपविष्टमपि धनुषि कार्मुके निपण्णं स्थितमिति विरोधः । परिहारपक्षे ध-
नुःसंज्ञा तस्मिन्स्थितमित्यर्थः । नामध्वनेन विपक्षणां साक्षादागत इव इति मयोत्पत्तेः । 'धनुःसंज्ञा प्रियालद्रौ'
इति विश्वः । उत्सादितेति । उत्सादितं व्यापादितं द्विपन्त्र एवेन्वयनेनो येन । एवंभूतमपि ज्वलप्रतापान-
कमिति विरोधः । परिहारपक्षे ज्वलदित्यस्य दीप्यदित्यर्थः । आयतेति । आयते विस्तीर्णे लोचने यस्यैवंभूत-
मपि सूक्ष्मविपुलं दर्शनं लोचनं यस्मेति विरोधः । परिहारपक्षे सूक्ष्ममप्यात्मविषयं दर्शनं ज्ञानं यस्मेत्यर्थः ।
'सूक्ष्मं स्यात्कृतवेऽप्यालोऽप्यणौ' इति विश्वः । 'दर्शनं नयनप्रसुद्धिधर्मोपलब्धिषु' इति विश्वः । महादोष-
मिति । महान्दोषो यस्मिन्नेवंभूतमपि सकलगुणाधिष्ठानं सनप्रमुगस्थानमिति विरोधः । परिहारपक्षे महती
दोषा बाहुयस्येत्यर्थः । 'दोषा रात्रौ भुजेऽपि च' इति विश्वलोचनः । कुपतिमिति । कुत्सितथासौ पतिश्च
कुपतिरेवंभूतमपि कलत्रवह्नमं ह्योजनप्रियमिति विरोधः । तत्परिहारपक्षे कुः शुषिवी तस्याः पतिः । सानी-
त्यर्थः । एतादृशस्त्रिपयः स्यादिति न विरोधः । अविरतमिति । अविरतं संवृतं प्रवृत्तं दानं यस्यैवंभूतमप्य-
मदं दानपहितमिति विरोधः । तत्परिहारपक्षे च । अविरतं प्रवृत्तं दानं त्यागो यस्यैवंभूतमप्यमदम् । सर्वैरहितं

१ सेवासंगता. २ संक्रान्तप्रतिविम्बः; संक्रान्तदेहप्रतिविम्ब. ३ समालिङ्गितम्. ४ आसनेस्थितम्;
५ अशोपदिपय. ६ दर्शिनम्. ७ कलत्रवहय.

दानमन्वमदम्, अलन्तमुद्रस्तमावमपि कृष्णचरितम्, अकरमपि हंसाक्षितमुवंतलं राजानमद्रात्रीन् ।

आलोक्य च मा दूरस्थितैव प्रचलितरत्नवलयेन रक्तकुवलयदलकोमलेन पाणिना जर्ज-
रितमुन्वभागां वेपुस्तामादाय नरपतिप्रतिबोधनार्थं भ्रूकरसमाकुट्टिममाजधान, येन मरु-
रमेव तद्गात्रकमेकपदे वनकरियूथमिव तालशब्देन युगपदावलितवदनमवनिपालमुसादा-
हृष्य चतुष्पदभिमुग्गमार्मात् ।

अपनिपतिन्तु 'दूरादालोक्य' इत्यभिधाय प्रतीहार्या निर्दिश्यमानां तां वयःपरिणामशुभ्र-
गिरिमा रणराजीवनेश्वरापद्मेनानवरतकृतव्यायामतया यौवनापगमेऽप्यशिथिलशरीरसंधिना
गन्वपि मातङ्गत्वे नानिच्छन्माकृतिनानुगृहीतार्यवेपेण शुभ्रवासमा पुरुषेणाधिष्ठितपुरोभागाम्,

शिरसा । 'इत्थं सज्जने रानो पात्रमालेदमुद्रियु' इति शिष्य । अत्यन्तेति । अलन्तमनिसयेन शुद्धो निर्मल-
मनसः प्रवृत्तिर्गर्भभूतमपि कृष्ण इत्थं चरितमाचरो वस्येति विरोधः । परिहारपक्षे कृष्ण. केदारोऽर्जुनो वा
तद्वत्त्वेन वस्येति । 'इत्थं केशवे । व्यागेऽर्जुने कोटिले च' इति शिष्य । अकरमिति । न नियते
करो इत्येव वस्येति भूतमपि इत्येव करो स्थितं भुज्जालं वस्येति विरोध । तन्परिहारपक्षे न नियते करो दृष्टो
वस्येति सिद्धः । 'यो करो भगवेष' इति श्लोकः ।

आलोक्य इति । राजनमालोक्य वीक्ष्य सा चाण्डालकन्यया सहस्रैव द्युमन्तिषु गमनमनमिच्छ-
न्वपि दूरस्थितं हरिश्चन्द्रमस्यैव वेपुस्तां वंशयतिमादाय गृह्णत्वा । मरेति । नरपते रात्रः प्रतिबोधनं
संयुक्तिद्वारेण तदर्थं समभूयिषं परिपुत्रभूमं मरुदेकरं पाणिना हस्तेनाजधान ताडयामास । अथ पाणि
सिंहपरकट—प्रथममिति । प्रथितं प्रथितं रत्नवत्त्वं मणिमणितकडुणं यस्मात्सा तथा तेन । रक्त-
मिति । रक्तं दूरवत्त्वं कृष्णं तस्य दूरस्थि पत्रमपि तद्वत्त्वेन मरुमारुण । अनेन लक्ष्योपेयत्वं ह-
रिश्चन्द्रमस्य । वेपुस्तां सिंहपरकट—जर्जरितेति । जर्जरितो जर्जरीभूतो मुनभागोऽप्रभागो यस्मा सा
तथा तथा । अथपारशरथोऽन्वदिशेति जायत इति प्रसिद्धं । येनेति । येन ध्वनिना मङ्गलमेव तद्गात्रकं
कृतमिति । युगपदिदिति । युगपत्पलकालमप्यसिद्धं पापनिर्जनं वदनं मुनिं येनैवंभूतं तदभिमुखं तस्मा
संयुक्तमस्यैव इति कृत्वा । आह्वयार्थं कृत्वा । वस्यन्तु अपनिपालमुसादाजवदनात् । किम् ।
पुण्येति । तदर्थेन नमः । शिष्य । वनकरियूथमिव मयमिव समूहमिव । येन । तालशब्देन
स्यते कर्णभोग्यमस्य इत्येव तद्वत्त्वनिर्वाण कदाद एककालम् । एकश्रेणीभूत्वमात्रे दृशन्तः ।

अहर्निश । अहर्निश रात्रौ नृत्नमनिसये विमेषोन्मेषवर्जिते लोचने सम्यैर्भूतो दूरसैलन्वयः । क-
वचनं तस्य । शिरोरसनतो लोचनस्यैवैवमन्वयः । कदा । प्रतीहारायां द्वारप्रान्तियुक्त्या । किं कृत्या ।
आह्वयार्थं वचनम् । चिन्तयन्तु इत्येव दूरस्थि प्रेष्येति । रात्र इति शेषः । इतथाण्डालकन्ययां वि-
शेषवचन—अर्पयति । अर्पयति अर्पयति युगेभयोऽप्रभागो यस्मा सा तथा ताम् । केन । पुत्रेण पुंसा ।
तस्य पुत्रव सिंहेपरकट—वय इति । वदया परिणमेत कर्णकतेन शुभ्रं धेतम् । आधाराधेययोरभेदो-
पपन्नः । शिरोः सैलन्वयः स तथा तेन । रतेति । रक्तं लोचनं यद्गात्रीं वनसं तदमेवपात्रो लोचन-
प्रदो यस्य स तथा तेन । द्युमन्तरेति । अकरमं निरन्तरं कृतो विधिर्गो व्यापानः परिश्रमस्य मात-
ङ्गत्वेन तदा वैकल्याणमेवैव मरुदेकरं न सिद्धिना अथ शिरोरस्य मेषयो धातुनामप्यपदीनां च
कदा तस्य स तथा तेन । इत्यर्पयति । कदापि सिद्धयन्तरेण मातङ्गरे । अण्डालो नानिच्छन्माकृतिदू-
ष्टमप्यपदीनां इत्येव स तथा तेन । अन्विति । अहर्निश नैव ह्य अर्पय्य गन्वस्य वैधो नेत्येव देन
स तथा तेन । युगपदिदिति । शुभ्रं धेतं कथं वचं दया स तथा तेन । पुनस्तां किं कियमाणम् । अतु-
१ अण्डालो, २ मरुदेकरं, ३ अण्डालो, ४ अण्डालो, ५ रात्रस्यैव, ६ तेन वेपुस्तामप्यपदीनां पुनस्तं,
७ अण्डालो, ८ अण्डालो, ९ अण्डालो.

शाकुन्तलकृतकारुपक्षपाणिना कनकशालाकानिर्मितमन्वन्तर्गतशुकप्रभाश्यामायमानं मरुकतम-
पमिव पटारमुद्गता चाण्डालदारकेणानुगम्यमानाम्, अमुरगृहीतामृतापहरणकृतकपटपटुवि-
द्यान्तिनीयेष्वेव श्यामतया भगवतो हरेरिचानुवृत्तनीम् । संचारिणीमिवेन्द्रनीलमणिपुत्रिकाम्,
शुल्कावलम्बिनीलकडुकेनाबन्धकशरीराम् । उपरिरेत्तंशुकरचिनावगुण्ठनाम्, नीलोत्पलस्य-
लीमिव निपतितमंघ्यातपापम्, एककर्गोवैसत्तदन्तपत्रप्रभाधवलितकपोलमण्डलाम्, उद्यदिन्दु-
किरणच्छुरितनुष्ठीमिव विभावराम्, आकपिलगोरोचनारचिततिलकवृत्तीयलोचनामीशानर-
चितानुरचितकिरातवेपामिव भयानीम्, उरःस्थलनिवाससंक्रान्तनारायणदेहप्रभाश्यामंलिता-
मिव ध्रियम्, कुपितहरहृताज्ञानदशमानमदधूममलिनीकृनामिव रतिम्, उन्मदहृल्लिहृल्लोकैर्षण-

म्यमागामशुभ्रज्यमानाम् । वेग । चाण्डालदारकेणान्त्वजन्मुना । तमेव विदिनष्टि—आकुलेति । आकु-
लाशुभ्र इत्यतः संशयो यः पश्यत्यः क्षिणा तां धरा इत्येवंदीलमथा तेन । 'गा बालानां कारुण्यः क्षिण-
पुत्रक्षिणापुत्रक' इति श्लोकः । किं पुयेता तेन । उद्गहता पारयता । किम् । पटारं पक्षिरक्षणस्थलम् । अय-
पटारं विरोधपटार—कनकोति । कनकम् मुनिंस्व याः शालाया श्याकान्मानिर्मितं रचितम् । कनकस्य
पीतवाद्दृष्टिःपीतमपि तदन्तर्गतः शुकः कीरन्त्यस्य प्रभा कान्तिस्वभावा श्यामायमानं श्याममिव हरयमानम् ।
किमिव । मरुवतमपमिव मरुवतमरुवतमर्भे तथिधरामिव । किं पुयेतीम् । अनुवृत्तं साहस्यमनुभव-
न्तीम् । कस्य । भगवत ऐश्वर्यवतो हरेरिव कृष्णस्यैव । यथा । श्यामतया । कृष्णत्वेनेत्यर्थः । कीरदास्य हरेः ।
अमुरेति । अमुरैर्द्वैलंघनीं नदयन्ते तस्य गदपरणमपएतिनाम् हृनो विहितो यः कपटेन वैतयेन पशुः
प्रकटो विलालिनी मोहिनी स्त्री तस्या येष आहृतिर्वेन स तथा तस्य । तदुच्यम्—'हरिस्त्वामाराप्य प्रणतज-
नसंभान्पजननीं पुरा नारीं भूत्वा पुरांशुमपि क्षोभमनमत' इति । पुनश्चामेव विशेषयत्साह—
संचारेति । संचारिणी संचरणरीलां वदन्प्रानिरूपामिन्द्रनीलमणिपुत्रियामिवेन्द्रमणिपायालिकामिव ।
शुल्केति । शुल्कावलम्बी घुटिकावलम्बी यो नीलकण्ठो हरिकृष्णतफक्तेनावच्छन्नमाच्छादितं शरीरं
देहो यस्याः सा तथा ताम् । उपरीति । उपर्यूर्ध्वप्रदेशे रणशुकस्य लोहितवातसो रचितं कृतमवगुण्ठनं मु-
लाच्छादनं यथा सा तथा ताम् । पुनः प्रकारान्तरेण तामेव विदिनष्टि—नीलोत्पलेति । निपतित उप-
रिप्रातः संध्यासंक्रान्ती सायंकालमरुक आनयो धर्मो यस्यामेतादृशी नीलानामुपलानां कुवलयानां स्थल्यकृ-
दिना तामिव । 'जानपद—' इति टीप् । एकेति । एकस्मिन्कण्ठपर्यन्तेऽवसक्तं लम्बं यदन्तपत्रं कर्णाभरणवि-
शेषनास्य वा प्रभा कान्तिस्वभावा धवलितं शुभाहृतं कपोलमण्डलं गङ्गात्वरप्रदेशो यस्याः सा तथा ताम् ।
अनेनावलोकनवानुसारीविशेषः सूचितः । उद्यदिन्द्विति । उद्यदुद्यमानासादनस्य इन्दुधन्वन्तस्य किरणैर्दीधि-
तिमिदनुदितं ध्वान्तनिवृत्त्या सप्रकाशं मुरां यस्यास्तादृशी विभावराम् रात्रिमिव । एतेन रात्रिनायकयोर्दन्त-
पत्रबन्धयोश्च साम्यं सूचितम् । आकपिलेति । आ इपत्यपिलं पीतरक्तं यद्गोरोचनं गोपितं तेन रचितं
निर्मितं मत्तिलकं पुण्ड्रं तदेव वृत्तं लोचनं यस्याः सा तथा ताम् । कामिव । ईशानेन महादेवेन रचितो
पिहितसुददु यो रचितः किराला निःश्या वेपो नेपथ्यं यथा सैवंभूता भवानां पावती तामिव । ध्रियमिति ।
ध्रियं लक्ष्मीमिव । अय लक्ष्मीं विदिनष्टि—उरःस्थलेति । उरःस्थले वक्षति यो विवाहो विवसतं तेन
संक्रान्तः प्रतिविम्बितो यो नारायणस्य श्रीकृष्णस्य देहः शरीरं तस्य या प्रभा तथा श्यामलितां
श्यामतां प्राप्ताम् । एतेन लक्ष्मीचाण्डालकन्यकयोः साम्यं ध्वनितम् । रतिमिति । रतिः कामिनी
तामिव । कीदृशीम् । कुपित इति । कुपितः कोपं प्राप्तां यो हर ईश्वरत्वास्य

१ कपटविलासिनी, २ वेपयामलतया, ३ संचारिणीमिन्द्र, ४ पुत्रियामिव, ५ आ-
शुक, ७ इन्दुविन्ध, ८ ईशानरत्नानुरचितः, ईशानुरचितः, ईशानाचरितामुरचितः,
११ हलापकपण, १२ कर्णमपपहाधिताम्.

भक्तप्रतिपत्तिवै कालिन्दीम्, अतिमहद्विण्डालककरसरगणपद्मविनपादपङ्कजामविरमृदित-
 मन्दिननुगद्विरमृदवराभिव कात्यायनीम्, आलोहिताद्गुलिप्रभापाटलितनखमयूनाम्, अति-
 कृत्स्नविकुट्टिमन्मोममन्नामाम्, श्रितिवले पल्लभद्रानिव निधाय संचरन्तीम्, आपिञ्जरे-
 कोम्पदिग नूपुरमानीनां प्रभाज्जलिने रश्मिवगरीरनया पायकेनेव भगवता रूप एव पक्षपातिना
 चमत्प्रविन्मनातीपुत्रां जातिमन्मोमनार्थमालिङ्गितदेहाम्, अनङ्गचारणशिरोनक्षत्रमालायमान-
 जेन शैलवृत्तिवृत्तकालकेन रमनागला परिमोन्नतपनाम्, अतिस्थूलमुष्णफलघटितेन शुषि-
 न् इमेण मन्नामोमनेव कालिन्दीराहुया कृतरुण्टप्रहाम्, शरदमिव विकसितपुण्डरीकलोप-

शरीरे एवमन्तो रत्नमन्तो शो हन्तो जराभीकलस्य धूमो हहनकेतुस्तेन मलिनीकृतां मालिन्यं प्रहाम् ।
 नूपुरमानीनां प्रभाज्जलिने रश्मिवगरीरनया पायकेनेव भगवता रूप एव पक्षपातिना
 चमत्प्रविन्मनातीपुत्रां जातिमन्मोमनार्थमालिङ्गितदेहाम्, अनङ्गचारणशिरोनक्षत्रमालायमान-
 जेन शैलवृत्तिवृत्तकालकेन रमनागला परिमोन्नतपनाम्, अतिस्थूलमुष्णफलघटितेन शुषि-
 न् इमेण मन्नामोमनेव कालिन्दीराहुया कृतरुण्टप्रहाम्, शरदमिव विकसितपुण्डरीकलोप-

१ मन्मोम २ मन्मोम ३ मन्मोम ४ मन्मोम ५ मन्मोम ६ मन्मोम ७ मन्मोम ८ मन्मोम ९ मन्मोम १० मन्मोम

नाम्, प्राद्युपमिव घनकेशजालाम्, मलयमेखलामिव चन्दनपद्मवावतंसाम्, नक्षत्रमाला-
मिव चित्रश्रवणाभरणभूषिताम्, श्रियमिव हस्तस्थितकमलशोभाम्, मूर्च्छामिव मनोहा-
रिणीम्, अरण्यभूमिमिव रूपसंपन्नाम्, दिव्ययोपितमिवाकुलीनाम्, निद्रामिव लोचनप्रा-
हिणीम्, अरण्यकमलिनीमिव मातङ्गकुलद्रूपिताम्, अमूर्तामिव स्पर्शवर्जिताम्, आलेख्य-
गतामिव दर्शनमात्रफलाम्, मधुमासकुसुमसमृद्धिमिवाजातिम्, अनङ्गकुनुमचापलेखामिव
मुष्टिप्राह्वनध्याम्, यक्षाधिपलक्ष्मीमिवालकोद्भासिनीम्, अचिरोपांरुडयौवनाम्, अतिशय-
रूपाकृतिमैनिमिपलोचनो ददर्श ।

सा तपेति विग्रहः । पुनः कामिव । प्राद्युपमिव वर्षाकालमिव । उभयोर्विशेषणसाम्यमाह—घनेति ।
पना निबिडा ये केशालोपां जालानि यस्याम् । पक्षे घना एव केशजालानि यस्यामिति विग्रहः । मलयेति ।
मलयस्य पर्येतस्य मेखला मध्यभागस्तमिव । उभयोः सादृश्यमाह—चन्दनेति । चन्दनस्य पद्मवाः किल-
का(लया)नि तेषामवतंस यस्यां सा ताम् । पक्षे चन्दनपद्मवास्त एवावतंसः शेरारो यस्यामिति विग्रहः ।
नक्षत्रेति । नक्षत्राण्युत्तमां नाला पद्धिस्तमिव । उभयोः सादृश्यमाह—चित्रेति । चित्रानि विविधप्ररा-
सानि धवने कर्प आमरणानि भूषणानि यस्याः सा ताम् । पक्षे चित्राश्रवणायेव आमरणे ताभ्यां भूषितेति
विग्रहः । श्रियमिति । श्रिलक्ष्मीनामिव । उभयोः साम्यं प्रदर्शयन्माह—हस्तोति । हस्ते पादां स्थिता
कमलस्य पद्मस्य शोभा श्रीरस्याः सा ताम् । पक्षे हस्ते स्थितं यत्कमलं तेन शोभा यस्या इति विग्रहः । मू-
च्छंति । मूर्च्छा मोहस्यामिव । एतयोः साम्यमाह—मनोहारिणीमिति । सुन्दराकृतिव्येन मनोहरामिल-
यैः । पक्षे नष्टपेतमानवत्वेन मनोहारिणीमिति भावः । अरण्येति । अरण्यमटवी तस्य भूमिः सिञ्चिन्ना-
मिव । उभयोः सादृश्यमाह—रूपेति । रूपमाकृतिविशेषत्वेन संवत्सां गहिताम् । पक्षे रूपाः परावर्तनः संवत्सां
संगताम् । 'रूपं तु श्लोकसाम्योः । परानाकारे साम्ये' इत्यनेकार्षेयः । दिव्येति । दिव्या देवसंवाग्धिनी
योपित्री कामिव । उभयोः सादृश्यमाह—अकुलीनामिति । अकुलीनामकुलोत्पन्नाम् । 'कुलात्ताः' । यस्या-
देशः । पक्षे यौ पृथिव्यां कीनां स्थितान् । निद्रेति । निद्रा प्रनीला तामिव । उभयोः सादृश्यं प्रदर्शयन्माह—
लोचनेति । अल्पद्रुतस्वप्नसात्वत्मिजनानां लोचनप्राहिणीं नेत्राक्षरपीमम् । पक्षे निनेपोन्नेपगहिते लोचने
प्रतिष्ठं हीलमस्ता इति इति मितिः । नास्त्यान्वीर्य । अरण्येति । अरण्यं वनं तस्य वा वनलिनी तामिव ।
उभयोः सादृश्यमाह—मातङ्गेति । मातङ्गधव्यालसाल सुगमन्यवन्नेन द्रुपिनां नदिनीवृत्ताम् । पक्षे मातङ्ग-
शुक्लेन हस्तिगमुदायेन द्रुपिताम् । नर्दितामित्यर्थः । अमूर्तेति । अमूर्तवस्तुवच्छिद्वस्तुमाहृत्स्या मुष्टि-
स्यामिव । उभयोस्तुल्यत्वमाह—स्पर्श इति । स्पर्शः संश्लेषः सिद्धिर्नां तेन सञ्चिनां रहितान् । अचिरोपांरुडयैव ।
पक्षे स्पर्शो पुनस्तद्भक्तिं रहितान् । अमूर्तेनादेव । आलेख्येति । आलेख्यं चित्रं तत्र गतां प्रमां
पुष्टिकामिव । उभयोः साम्यमाह—दर्शनेति । सादृश्यत्वादेव न भागवत्कथनमन्ताः । अत्राप्य दर्शनमा-
त्रेवमसाप्रमेधे फलं प्रयोजनं यस्याः सा तथा ताम् । पक्षेऽपि तथैव बोध्यम् । मधियति । मधुमास्ये वस-
मानस्ये वा पुण्यमण्युष्टिमामिव । उभयोस्तुल्यत्वं प्रदर्शयन्माह—अजातिमिति । न निद्रेते अतिप्रमाद-
स्वप्नसंसां सा ताम् । पक्षे न निद्रेते अतिप्रमादो यस्यां सा तथा ताम् । 'वचनं नावर्तुत्वं फलवत्त्वं च
वचनेन वर्तनं च' इति वाचस्पतिविरचिते । अनङ्गेति । अनङ्गस्य नदस्य सुगमवत्स्य पुण्यपशुने वा
देहा तामिव । उभयोः साम्यं प्रदर्शयन्माह—मुष्टिंति । मुष्टिः शरतो प्रवृत्तं शक्यो मध्यो मध्यप्रदेशो
यस्याः सा ताम् । यक्षाधिपलक्ष्मीमिति । यक्षाधिपतां सुदंशुत्वात् लक्ष्मीमित्येव तामिव । उभयोः
सादृश्यमाह—अलेख्येति । अलेख्यः बंशैरुत्पन्न इत्येवंतीला सा तथा ताम् । पक्षे अलेख्यनिर्गन्तव्यवृत्ति-
शी विग्रहः । अचिरोति । अचिरं तत्रैवपुनःकृतं वनं वीर्यं तदस्यं यस्यां सा तथा ताम् । अमूर्तवत्त्वम् ।

जातविष्णुरस्याभूमनसि महीपतेः—'अहो विधातुरस्थाने मौन्दर्यनिष्पादनप्रयत्नः । तथा हि । यदि नामेयमात्मरूपोपहमिताशेरूपरूपमंपदुत्पादिता, किमर्थमपगतस्पर्शमंभोगसुखे कृतं कुले जैन्म । मन्ये च मानह्जानिस्पर्शशोपभयादृष्टदृश्यतेयमुत्पौदिता प्रजापतिना, अन्यथा क्वचमियमहिप्रता लावण्यस्य । नहि करतलस्पर्शकृदिनामभवयथानामीदृशी भवति कान्तिः । सर्वथा धिग्धिन्विधातारमसदृशसंयोगकारिणम्, मनोहराकृतिरपि क्रूरजातितया येनेयमसु- श्रीरिव सततनिन्दितमुरता रमणीयायुद्धेजयति' इति । एवमादि चिन्तयन्तमेव राजानमीप- द्वगलितकर्णपल्लवावर्तसा प्रगल्भमनितेव कन्यका प्रणनाम । कृत्प्रणामायां च तस्यां मणिकु- टिमोपविष्टायां स पुरुषलं विहङ्गमं शुकमादाय पञ्जरंगतमेव किचिदुपसृत्य राज्ञे न्यवेदयत् ।

निरर्थं । अतीति । अतिशयरूपोत्कृष्टाकृतिराकारो यस्या सा तथा ताम् । अन्ययसु प्रागेवोक्तः ।

मनसीति । मननि जातो विभ्रम आधर्यं यस्यैवंभूतस्य महीपते राज्ञः । एवमित्याहार्यम् । अमूर्ति- सत्वदः । एवमित्यादि विषयमाह—अहो इति । अहो इति निनकं । विधातुरभ्रगोऽस्थानेऽन्दि सौन्दर्यमा- क्ताम्पस्य निपादनं निर्माणं तत्र प्रयत्न परिधमः । तदेव दर्शयति—तथाहीति । नामेति कोमला- मप्रणे । महीयं चाप्युत्तरन्वयस्याम्नः स्वरीयस्य रूपेण सौन्दर्येणोपहमितोपहास्याम्परीकृताशेरूपसंघन- मरमोन्दर्यगुण्यथा सैरिधोत्पादिता निर्मिता । किमर्थं किप्रयोजनम् । अपगते दूरीभूते स्पर्शः संभे- र्भोगयुगं श्रुतगतं ते च यस्मिन्नेवंभूते कुले जन्मोत्पत्तिः कृतं विहितम् । किमर्थमिति विमर्शं निबधमाह— मन्ये चेति । मन्ये जाने । अहमिति शेष । प्रजापतिना प्रणनासृशता सृशमकुर्वतेयम् । उत्पदिता निपादिता । अत्रार्थे हेतुमाह—मातङ्गेति । मातङ्गस्य जातिः मानिहास्याः स्पर्शः संछेपलाजनिवो यो दोषमात्राप्रथयं मीरीहात्मादित्यं । निपर्वये चाधरमाह—अन्यथेति । अन्यथा पूर्वोक्तविषये । सा- न्यस्य कन्यैतः । कथमिति प्रश्ने । इयं प्रायशोत्पद्यमानाप्रिष्टता कोमलत्वं स्यात् । अत्रार्थे हेतुमाह— महीनि । करतलस्पर्शकृदिनामभवयथानां कुचादीनाम् । ईदृशी एतादृशी कान्ति सौन्दर्यायै नहि मालि न स्यात् । सपेयेति । गर्वथा सर्वप्रकारेण । धिग्धिगिति शेषानिदाय आमेडितम् । विधतरं प्रपन्नगदशोऽनुचितो यः संयोगः संबन्धनान्धारिणम् । येनामदससंयोगेनेयं चापडालकन्यका मनोहराकृ- णिपि क्रूरजातिना कान्तान्कानितयापुराणां ईत्वानां श्रीलक्ष्मीमद्भविः । सततमिति । सततं निरन्तरं निन्दनं कर्तुं यत्नं मेतुनं यस्या वैरिणा रमणीयापि संभोगयोग्यायुद्धेजयति । वैचिल्लमुन्वादयतीत्यर्थः । पक्षे कर्त्तुं निन्दित्य मरता मुरगान्दो यथेति दैत्यलक्ष्या विशेषणम् । एवमिति । एवमादि पूर्वोक्त- प्रकारेण । विन्यवर्त्त विमर्शं कुर्वन्मेव राजानं कृतं कन्यया चापडालकुमारी प्रणनाम प्रणाममकरोत् । ऐव । प्रणभवतिरेव संप्रान्नादृशं चित्तन्वात्प्रणभापि प्रगल्भमनितेव नमश्कारेत्यर्थः । अत्र वीटपादुव- यव्रगम् । प्रोदि प्रादुस्यगैरिणाऽणवम् । पुनः कीदृशी । ईयदिति । ईयदल्पमनगलितोऽथ प्रयत्नः कर्त्तुं यवयवयव- शेषे) यथाः सा तथा । अत्र कथंपदं कठिमेसलारितगक्षेयम् । तदुक्तम्—'कणोवन्तारिदि- कणोवन्तारिदि' इति । 'कणोवन्तारिदि' इति काव्यप्रकाशेऽपि । कृतेति । कृतो विदितः प्रयत्नो इति । राजभ्रमिन्मनोपविष्टायां स्थितायाम् । स इति- पूर्वोक्तो । राजभ्रमिन्मनोपविष्टायां स्थितायाम् । स इति- पूर्वोक्तः । न तत्र कृत्वात्तर्थाः । द्विविदित्येव पुर उपगत्यागव राज्ञे कृताय न्यवेदयत्प्रदर्शितवान् ।

१ मन्दुकायः । २ इति । ३ चापुत्तरं । ४ क्वचमिपायप्रयत्नः । ५ क्वचमिपायप्रयत्नः । ६ अस्या मन्द-
७ मन्दोपदिता । ८ क्वचिः । ९ विविधतायाम् । १० कठिमेसलोऽथ । ११ करजातिना । १२ विहङ्गमादायाः
विहङ्गमादायाः । १३ मणिकुटिमोऽपि । १४ मणिकुटिमोऽपि । १५ मणिकुटिमोऽपि । १६ मणिकुटिमोऽपि । १७ मणिकुटिमोऽपि । १८ मणिकुटिमोऽपि । १९ मणिकुटिमोऽपि । २० मणिकुटिमोऽपि ।

अग्रवीच—'देव, विदिनसकलशास्त्रार्थः, राजनीतिप्रयोगकुशलः, पुराणैतिहासकथात्याप-
निपुणः, वेदिता गीतधुनीनां, काव्यनोटकारव्यायिकाख्यानकप्रभृतीनामपरिमितानां सुभा-
पितानामध्येना स्वयं च कर्ता, परिहानालापपेशलः, वीणाशेणुमुरजादीनामसमः श्रोता, नृत्त-
प्रयोगदर्शननिपुणः, चित्रकर्मणि प्रवीणः, दूतव्यापारे प्रगल्भः, प्रणयकलहकुपितकामिनीप्र-
सादनोपायचतुरः, गजतुरगपुरुषशीलक्षणभिज्ञः, सकलभूतलरज्रभूतोऽयं चंद्रपायनो नाम
शुकः सर्वैरज्ञानानुद्धिधिरिव देवो भाजनमिनिहृत्स्वनमादायासस्त्वामिदुहिता देवपादमूलमा-
याता । तदयेनात्मीयः त्रियताम् इत्युक्त्वा नरपतेः पुरो निधाय पञ्जरमसावपससार ।

अग्रवीच । उपानेलायः । ऐवेति संबोधनपदम् । 'राजा भद्रावो देवः' इति शेषः । हे राजन्, अयं
वैराग्यायनो नाम वैराग्यायन इति नाम्ना प्रसिद्धः । नामेति कोनखानम्बरो । शुको वर्तते । वीहृक् । विरितो
इतिः सकलशास्त्रार्थां धर्माभ्यात्मयुक्तिशास्त्राणामर्थोऽभिधेयो येन न तथा । तेन वक्ष्यमाणेन न पानद-
एयम् । इतिः शुकं विरोधनकाह—राजेति । राजनीतिः कामन्दकीप्रतिपादितायाः प्रयोगः शिक्षा तत्र कुश-
लधतुरः । पुराणेति । पुराणं पञ्चलक्षणम्, इतिहासः पुराणतम् तेषां या कथा यातां तत्र य आत्मारस-
एवंबोधकवाक्यरचना तत्र निपुणधतुरः । वेदितेति । गीतं गानम्, श्रुतयो द्वाविंशतिः । तदुक्तम्—
'सप्त स्वरास्त्रयो प्राप्ता मूर्च्छार्थकोनविंशतिः । ताना एकोनपञ्चासद्व्यधिका विंशतिः श्रुतिः ॥' इति । तासां
वेदिता शाता । काव्येति । दोषभावे गति गुणालंकारवाक्यिकर्म वाच्यम्, नाटकममिनयात्मकम्,
आख्यायिका वासवदत्तादिः, शास्त्रानकमिदानींतनराजतृप्तम्, एतत्प्रभृतीनां सामुद्रिकादीनां तथापरि-
मितानामसंख्यानां, सुभाषितानां शृङ्गारनीतिवैराग्यप्रतिपादकानां वाच्येता पाठकः । स्वयमात्मनैव कर्ता
निष्पादकश्च । अनेन तस्य सर्वकलासु नैपुण्यं सूचितम् । परीति । परिहासोऽन्येषां नर्मवचनैर्दसनं तस्य य
आलास्य रसन्यञ्जकशब्दप्रयोगास्तत्र पेशलः कुशलः । वीणेति । वीणाशब्दसमन्वितव्याहारात्तत्तम् । तथैव
शेणुसाम्येन मुधिरम्, मुरजशब्देनानन्दं, आदिशब्दाद्वादनं कांस्यतालादि यद्यते । एतेषामसमोऽद्वितीयः
श्रोतारुणंदिता । नृत्तमिति । एतं तालकयाधिनं तस्य प्रयोगः प्रारम्भो दर्शनमवलोकनं तत्र निपुणो-
ऽभिज्ञः । चित्रेति । चित्रकर्मभ्यादेख्यकलायां प्रवीणः । शनपाठप्रम इत्यर्थः । द्यूतेति । द्यूतं दुरोदरं तस्य
व्यापारो व्याहर्तृत्वत्र प्रगल्भः प्रतिभान्वितः । प्रणयेति । प्रणयेन ह्येहेन यः कलहः कलिलेन कुपिता
कोपं प्रसा या कामिनीं स्त्री तस्याः प्रगादनं सान्त्वनं तत्र य उपायः प्रणयत्वत्र चतुरोऽभिज्ञः । गजेति ।
गजा भद्रजातीनाः, तुरगाः शालिहोत्रोक्तद्वेषमग्निप्रभृतयः, पुरगा धीरोदात्तप्रभृतयः, तिर्यः पश्चिमीप्रभृतयः,
तासां लक्षणानि सामुद्रिकोक्तानि तत्रामिज्ञः कुशलः । सकलेति । सकलं समग्रं यद्भूतलं अर्थाद्वरत-
क्षेत्रं तत्र रहभूतः । सजतावल्लुकृष्ट इत्यर्थः । अयं च प्रत्यक्षेण दृश्यमानः संनिहितः । रजं च मुक्ता-
रजाभयत्वान् । राजो रजाकरत्वमाह—सर्वेति । सर्वैरज्ञानां सर्वोऽनुद्धवस्तूनां भाजनमाश्रयः । क इव ।
उद्धिधिरिव समुद्र इव । यथोदधिः सर्वैरज्ञानां कान्तुभ्रमभृतीनामाश्रयस्तथा भवानपीत्यर्थः । एतत्प्रयोजन-
माह—इतीति । इतिहृत्वा इतिहेतोरस्त्वामिगो वक्ष्यमाणस्य दुहिता कन्यकैर्न शुकमादाय गृहीत्वा देवस्य
राज्ञः पादमूलं चरणमूलमायातागता । तदिति । तस्माद्धेतोरयं शुक आत्मीयः स्वकीयः क्रियतां विधी-
यतामिति पूर्वप्रतिपादितमुक्त्वा प्रतिपाद्य । 'पूर्वकालत्वस्य त्वाप्रत्ययवाच्यत्वेऽपि विषक्षितविषेकेनानन्त-
रमेव वाच्यम्' इति । नरपते राज्ञः पुरो निधायामे स्थापयित्वा पञ्जरं पक्षिरक्षणस्थलम्, असां पुरोऽपससा-
रपश्यतवान् । 'सम् अपसरणे' इत्यस्य तिठि रूपम् ।

१ नाटकारणानक. २ मुरजप्रभृतीनां वापविरोषाणाम्. ३ नृत्त. ४ प्रणयकुपित. ५ कामिनीजन. ६ सर्वैरज्ञानां
य. ७ भासावप. ८ पञ्जरमपससार.

अपहृते च तैस्मिन्म विद्वज्जतो राजाभिमुखो भू संतमस्य रक्षितो नगरमभिलष्य-
पंतारमंकारया विम दृत्तपदयोः राजानमुद्विगताभिणी पात-—

‘मानुगतमभुगतो समीपतर्गां करणोःसतोः ।

परति विमुक्तद्वारं प्रापित भवतो विदुषीणाम् ॥ २१ ॥

राजा तु तामायां भुक्त्वा संजतस्मिन्तः मह्यंमागत्रार्तिनाम्, अतिवृत्तान्देमासमोपविशन् ।
अमरगुमिवासेनानीनिगास्यारगम्, अतिवगमम् अपतन्मालम्, अतिवो मन्त्रिणपटो व-
धानमगत्यं शुमारपाञ्जितनामानमत्रातिन्— भुवा भवद्भिःस्य विद्वज्जतो नृपता वर्णोपारणे,
स्वरे च मयुगता । प्रथमं तावदिदमेव महारामोम्, मरुतयंकीयेकंनविभागासमिपत्तयो-
प्रातुस्वारमंकारयोमां विमोपमंयुक्तो विरैमुदीर्याति । तत्र पुं-तपस्मभिमन्त्रिणये विमोऽपि

अपेति । तस्मिन्पुद्वेदगमे दृग्भूते गति स दूरेणे विद्वज्जतो कश्चिणो राज विद्वज्जतो । ‘एव
ह गतिव्यष्टम्’ । राजाभिमुखो वृगमेयुगो भुवाः दक्षिणामागमं परतो पदतुल्यमभोर्षीकृतम् । कुक्षीयं
शब्दोच्चारणे तादृशोऽयं त्रिभिरभवा । अतीति । अतिवृत्तः अतिवृत्तः वर्णो अपतन्मालं नृप उद-
दयशेषां संस्कार पतिपात्रो यसां सा तथा तदा । मरुतयन्म दृक्करीजमलातो वर्णोपारणे तस्य नृपो
वर्ण इति विशेष- । एतंविधा विम नृप्या राजनमुद्विग दृो रक्षितो नृपराधो देव स एतं
इमाममे पश्यमाणायासां पण्डितादीन् । स्तनेति । मरुतयं विदुषीणां मयुगदिसातो मयुगं दृवयुगं
मयमिव विवममिव चरतामेवने । तदेव विद्विज्जित—अविद्यति । मयुमिनेननगदीने सत्यं दृवप्रानम् ।
समीपेति । समीपतर्वाणि संनिद्रिणवति । कस्य । इददकोऽक सनपुंविशोपत्रिने दू सं तदेवमिषं इगम्य ।
विमुक्तत्वक आ समन्ताद्वातो येन तपया । अन्योऽपि यो म्रं करति मोऽपि विमुक्तद्वारः दृवप्रानोऽपि
समीपस्थापी च स्यात् ॥ २१ ॥

राजा तु तयोऽपि तामायां गाथां भुक्त्वाऽप्यं भुजतस्मिन्तः सनुप्राधाधये मह्यं सपमोदं यथा मन्त्र-
सत्तवर्तिनं समीपवर्तिनम् । शुमारैति । शुमारपाञ्जित इति नाम यथैवंभुवमगत्यं मन्त्रिणमत्रादीकोवत् ।
अयामालं विशेषयन्नाह—अतीति । अतिमहार्णमतीषदुगुत्वं यदेमगतं युक्तमंगनं तत्रोत्तरं व्यिन्म् ।
अदोषेति । अदोषाणि सममणि याभि नीतिचाप्रार्ण लोकरत्त्वविशेषाविवेक्यापिपादकानि तन्त्राणि तेषां
पारसं रहस्यवेत्तारम् । कसिव । अमरगुमिर वृहरगिमिर । अतीति । अत्यधिकं यथा दिवगपदुत्वं
यस्य स तथा तम् । अमेति । अमे प्रथमरणं जन्म यस्य स तम् । प्राप्नोमिलयं । अरिलेति । अति
समग्रे मन्त्रिमण्डले धीगन्धिवसनुदाये प्रधानं मुख्यम् । श्रुतेति । भवद्भिःस्यभाभिरस्य विद्वज्जतो दृक्कस्य वर्णो-
पादयभेयामुच्चारणे वक्त्रव्यतायां स्पष्टताश्छिता धुताकारिता । तथा मरे स्वरविषये मयुगता मयुगंम् । चकार
पुनरर्थम् । प्रथममिति । प्रथममादौ तावदित्यव्यव्यवच्छेदार्थ- । इदमेव प्रप्राप्तममेव महाराधवेम् ।
अतिवृत्तत्वमित्यर्थ- । तदेव दर्शयति—यदिति । यदयं विरे वाणीमुदीरयन्पुचरति । दृो वर्णो विशेष-
यन्नाह—असंकीर्णैति । असंकीर्णं परस्परवैलक्षण्येन प्रतीयमानो वर्णानामश्रगाणां प्रविभागे सिद्धता
यस्या सा तथा ताम् । अतीति । मात्रा एकारादयः, अनुस्वारा अनुनासिकाः, संस्कारो व्याकरणशुद्धिः, अभि-
व्यक्ताः प्रकटाः, एतेषां योगाः संबन्धा यसां सा तथा ताम् । विशेषेति । विशेष- शब्दशेषादिभेदे संयुक्तौ

१ तस्मिन्निद्वज्जतो.. २ सनुप्राधाय.. ३ वर्णोपारणे.. ४ तां भुक्त्वा.. ५ पानविमदाः.. ६ महार्णमनोपविष्टम्
महार्णमनोपविष्टम्.. ७ अतिवृत्तमन्त्रिमण्डले प्रधानम्.. ८ अतिवृत्तमन्त्रिमण्डलप्रधानम्..
९ महारामाश्वयेम्; महाराधवेम्.. १० असंकीर्णं.. ११ अनुस्वारस्वरसंयोगविशेषः; अनुस्वारस्वरसंयोगम्.. १२ यद-
वमतिपरिस्तुदाद्युर्गं गिरम्; यदवमतिपरिस्तुदां गिरम्.. १३ पुनर्वदिवम्..

मनुजस्येव संस्कारवतो बुद्धिपूर्वा प्रवृत्तिः । तथा हि । अनेन समुत्थितप्रदक्षिणचरणेनोच्चार्य जयशब्दमियमार्या मामुद्दिश्य परिस्फुटाक्षरं गीता । प्रायेण हि पक्षिणः पशवश्च भवाहारमधुनिन्द्रामंशामात्रवेदिनो भवन्ति । इदं तु महद्यित्रम् इत्युक्तवति भूमिजि कुमारपालितः किंचित्स्मितवदनोऽर्धादीन—‘किंमत्र चित्रम् । एते हि शुक्रसारिकाप्रभृतयो विहङ्गविशेषा यथाधुतां चाचमुच्चारयन्तीत्याधिगतमेव देवेन । तत्राप्यन्यजन्मोपात्तसंस्कारानुबन्धेन वा पुरुषप्रयत्नेन वा संस्कारातिशय उपजायत इति नातिचित्रम् । अन्यदेतेषामपि पुरा पुरुषाणामिवातिपरिस्फुटाभिधाना चागाभीत् । अग्निशापास्वेस्फुटालापता शुक्रानामुपजाता, कैरिणां च जिह्वापरिवृत्तिः’ इति । एवमुच्चारयत्येव तस्मिन्नग्निशिरकिरणमन्वरतलस्य मध्यमध्याखण्डमात्रेद्यत्रा-

गठिताम् । तत्रेति । पुनरपरमधिकममिमनविषय उपादेयेऽपि तिरश्चोऽपि पक्षिणोऽपि मनुजस्येव मनुष्यस्येव संस्कारवत इति तत्रार्थविषयानुभयजन्यः संस्कारस्यद्वयो बुद्धिपूर्वा प्रतिभाहेतुका प्रवृत्तिः प्रयतनं भवति । किमादर्शमित्यर्थः । तदेवाद्भुतं दर्शयति—तथा हीति । अनेन शुकेन समुत्थित जर्थांशतो दक्षिणचरणोऽपनव्यपादो येन ग तथा तेन जयशब्दं जयजयारवसुधायां दीर्घैयमार्या पूर्वांका मामुद्दिश्य परिस्फुटानि व्यक्तान्यक्षराणि यथा म्यानधेति क्रियाविशेषणम् । गीता मानविषयीकृता । किमित्यत आह—प्रायेणेति । प्रायेण बाहुल्येन पक्षिणः पतत्रिणः, पशवो मृगाशः । भवेति । भयमनिष्टहेतुजानम्, आहारः क्षुधानिष्टस्युपायः, मधुने व्यवयः, निद्रा चाग्नेन्द्रियोपरमः, संज्ञा लोकव्यवहारजनकशब्दः, एतन्मात्रवेदिनो भवन्ति एतन्मात्रमेव जानन्ति नाधिकम् । इदं तु महद्यित्रं महदाश्चर्यम् । इत्युक्तवतीतिभाषितवति भूमिजि राशि गति कुमारपालितः किंचित्स्मितवदनः किंचिदीपरिमतं हास्यं तेन युक्तं वदनं यस्य स तथावादीद्वयीत् । गर्वभाऽसंभाव्यमानाद्भुतदर्शनेनानर्थशब्दां निराकुर्वन्नाह—किमत्रेति । किमत्र चित्रमाश्चर्यम् । तत्रार्थं हेतुमाह—एते हीति । एते शुक्राः प्रसिद्धाः गारिकाः पीतपादा एतत्प्रभृतयो विहङ्गविशेषा यथाधुतामर्थबोधशक्त्यां वाचं गिरमुच्चारयन्ति ध्रुवन्ति । देवेन स्वामिनेति पूर्वोक्तमधिगतमेव शातमेव । एतेन स्वानुभवोऽपि सूचितः । अत्रापि कारणान्तरसाच्चिद्वयं दर्शयन्नाह—तत्रापितीति । तत्रापि पूर्ववत्प्रत्ययासामन्यजन्मनि पूर्वजन्मन्युपात्तो गृहीतो यः संस्कारः पूर्वोक्तलक्षणस्तस्यानुबन्धोऽविच्छिन्निस्त्वेन वा । पुरुषाणाम् अर्थात्प्रेक्षावतां प्रयत्नेनाद्योगेन वा । संस्कारेऽतिशयो दार्ढ्यमुपजायत उत्पद्यते । ताभ्यां हेतुभ्यां वागव्यापारयुक्ता भवन्तीति भावः । इति अतो नातिचित्रम् । अत्रान्यदपि कारणमस्तीत्याशयेनाह—अन्यदिति । अन्यदपि कारणान्तरमस्ति । तदेव दर्शयति—एतेषामिति । एतेषां शुक्रादीनां पुरा पूर्वं प्राचीनपुरुषाणामिवातिपरिस्फुटमतिविशदमभिधानं नाम यस्यामेवंविधा चागाभीत् । तु पुनरर्थे । अग्निशापास्फुटालापता शुक्रादीनामुपजातेति स्पष्टम् । अत्रायं प्रवादः । एतन्मात्रवेदिनरूपस्य पदार्थादृशं संवादं ध्रुतवाग्भ्युक्तस्तथैवोक्तवानिति तं प्रति कुर्वेन यस्मिन्मा म द्वातः । कैरिणां हस्तिनां च जिह्वापरिवृत्तिः स्वभावजनितां तां दृशीकृत्य तस्माले तदितररसनायाः प्रज्ञेयः । सा च गजानामेव नान्येषामित्यन्यत्र विलरः । शुक्र इत्यविशदाक्षरत्वमिति । तस्मिन्नििति । तस्मिन् कुमारपालित एव पूर्वोक्तप्रकारेणोच्चारयत्येवोक्तवत्येव मध्याखण्डमात्रेर्जलजनिनाद उदतिप्रदुत्पद्योऽभू-

१ संस्कारवती, २ वाचप्रवृत्तिः, ३ एतेन, ४ अतिपरिस्फुटाक्षरम्, ५ निद्रामात्र, ६ नृपमवादीत्, ७ देव किमत्र, ८ विहङ्गम, ९ यथाधुतम्, १० तत्राप्यत्रान्य, ११ अन्यथा, १२ स्फुटाक्षरा, १३ अपरिस्फुटा, १४ सात्त्विकाणाम्, १५ मध्यमाखण्ड.

अपमृते च तेग्मिन्म विहङ्गराजो राजाभिमुखो भूत्वोन्नमय्य दक्षिणं चरणमतिमण्ड-
र्णस्वरसंस्कारया गिरा कृतजयशब्दो राजानमुद्दिश्यार्याभिमां पपाठ—

‘सनयुगमश्रुत्वातं समीपतरवर्तिं हृदयशोकाप्रेः ।

चरति विमुक्ताहारं व्रतमिव भवतो रिपुस्त्रीणाम् ॥ २१ ॥

राजा तु तौमायां श्रुत्वा संज्ञानविम्मयः सहर्षमासन्नवर्तिनम्, अतिमहार्थहेमासनोपविष्टम्, अमरगुरुमिवाशेषनीतिशास्त्रपारगम्, अतिवयमम्, अग्रजन्मानम्, अखिले भस्त्रिमण्डले प्र-
धानममायं कुमारपाण्डितनामानमत्रवीत्—‘श्रुता भवद्भिरस्य विहङ्गमस्य स्पष्टता वर्णोच्चारणे,
स्वरे च मधुरता । प्रथमं तावदिदमेव महदाश्चर्यम्, यदयमसंकीर्णवर्णप्रविभागामभिव्यक्तमै-
प्रागुच्चारसंस्कारयोगां विज्ञोपसंयुक्तां गिरिसुदीरयति । तत्र पुनरपरमभिमतविषये निश्चोपि

अपेति । तस्मिन्पुण्येऽगते दृग्भूते गति म पूर्वोक्ते विहङ्गानां पक्षिणां राजा विहङ्गराजः । ‘राज-
ह गिरिसुदीरव’ । राजाभिमुखो नृपसमुद्यो भूत्वा दक्षिणमपगच्छं चरणं पादमुच्चमप्योर्ध्वोऽहृत । शुक्रवीर-
शब्दोच्चारणे तादृशोऽयं कतिचिन्मात्र । अतीति । अनिरुद्धा अनिव्यक्ता वर्णा अक्षराणि स्वरा उदात्त-
दशभेदां सङ्घट्ट परिपाठो यस्मां सा तथा तथा । यद्यन्यत्र शुक्रास्त्रीनामराष्ट्रो वर्णोच्चारणेतस्य स्वर-
वर्ण इति विदेष । एवं च गिरा वाण्या राजानमुद्दिश्य कृतो मिहितो जयशब्दो येन च एवं
इत्येव वापमणामायां पपाठमपीह । स्तनेति । भवतस्त्व रिपुस्त्रीणां दस्तुवनितानां सनयुगं उच्यते
प्रथमं नियममिव चत्वारोक्ते । तदेव विज्ञिति—अधिपति । अधुमिनियममदितः स्नानं कृतवान्
समीपेति । समीपतरवर्तिं गमिष्ठितवर्तिं । कस्य । हृदयशोक स्वभर्तृविशेषजनितं दुःखं तदेवामिर्विदितम्
विमुक्ताहार आ समन्ताद्गतो येन न तथा । अन्योऽपि यो व्रतं चरति सोऽपि विमुक्ताहारः कृतव्रतोऽपि
समीपस्थो च स्यात् ॥ २१ ॥

राजा तु तौमायां गिरा श्रुत्वाकथं राजानविम्मयः समुत्पाद्यार्थयः सहर्षं रात्रोदं यथा स्यात्
सर्वानि समीपवर्तिनम् । कुमारेति । कुमारपाण्डित इति नाम यस्यैवंभूतममायं सखिचमत्रवीरव-
भक्तम् । विदेषः—अतीति । अतिमहार्थमतिरुद्धमत्वं यदेमानं सुवर्णोत्तमं तत्रोपगच्छं विष्णु-
दशोऽपेति । अमरगुरुं गमशर्णां यानि नीतिशास्त्राणि लोच्छ्रुत्वविदिकारिवेकप्रतिपादकानि तत्राणि तै-
रायं इत्युच्यते । कस्य । अमरगुरुमिव हृदयमिमिव । अतीति । अत्यधिकं यो रिपुवदु-
यस्य स तथा तम् । अपेति । अग्रं प्रथमार्थं जन्म यस्य स तम् । आश्रयमित्यर्थः । अखिलेति । अखि-
लमप्य अखिलमण्डले खिलविवगमुद्यो प्रधान मुख्यम् । श्रुतेति । भावद्भिर्दुःखाभिरस्य विहङ्गमस्य स्पष्टम् क-
वदनेन चत्वारोक्ते वाप्यन्यायां स्पष्टकश्चित्ता श्रुतार्थिता । तथा स्वरे स्वरविषये मधुरता मायुर्भम् । च-
तुर्दश । प्रथममिति । प्रथममाशौ तावदित्यन्वयच्छेदार्थः । इदमेव प्रत्यक्षगतमेव महदाश्चर्यम्
अपेति—अपेति । तदेव दशोक्ति—यदिनि । यदयं गिरिं वाणीमुदीरयत्युचरति । इतो वाणीं मि-
परा—असंकीर्णमेति । असंकीर्णं । परस्परवैलक्षण्येन प्रतीवमानो वर्णोत्तमशरणां प्रविभागो नि-
कस्य स तथा तम् । समीपेति । मन्त्रा एवारायं, अनुत्पारा अनुनासिकाः, सस्वरो व्याकरणशक्तिः, अ-
व्यक्तं प्रकृतं, एतेषां योगो संख्या यस्या सा तथा ताम् । विदेषेति । विज्ञोपः शब्दोच्चारणेत्येव सं-

१ अतिमहार्थमतिरुद्धमत्वं । २ समुत्पाद्यार्थयः । ३ वर्णोच्चारणम् । ४ तं इत्या । ५ जातिविशेषः । ६ महार्थमतिरुद्धमत्वं
अपेति । ७ अग्रं प्रथमार्थं जन्म यस्य स तम् । ८ आश्रयमित्यर्थः । ९ अखिलेति । अखिलमप्य अखिलमण्डले
१ महदाश्चर्यम् । २ अपेति । ३ तदेव दशोक्ति—यदिनि । ४ यदयं गिरिं वाणीमुदीरयत्युचरति । ५ इतो वाणीं मि-
परा—असंकीर्णमेति । ६ असंकीर्णं । ७ परस्परवैलक्षण्येन प्रतीवमानो वर्णोत्तमशरणां प्रविभागो नि-
कस्य स तथा तम् । ८ समीपेति । ९ मन्त्रा एवारायं, अनुत्पारा अनुनासिकाः, सस्वरो व्याकरणशक्तिः, अ-
व्यक्तं प्रकृतं, एतेषां योगो संख्या यस्या सा तथा ताम् । १० विदेषेति । ११ विज्ञोपः शब्दोच्चारणेत्येव सं-

मनुजस्येव संस्कारवतो बुद्धिपूर्वा प्रवृत्तिः । तथा हि । अनेन नमुक्तिप्रदक्षिणचरणेनोच्चार्य जयशब्दमिद्यमायां मामुद्दिश्य परिस्फुटाक्षरं गीता । प्रायेण हि पक्षिणः पञ्चवध्र भयाहारमै-
धुननिद्रैर्मंशामात्रवेदिनो भवन्ति । इदं तु महद्विभ्रमं इत्युक्तवन्ति भृशुजि कुमारपालितः किं-
चित्स्मितवदनोऽर्थादीन—'किमत्र चित्रम् । एते हि शुक्रमारिकाप्रभृतयो विहङ्गविशेषा यथा-
धुतां वाचमुच्चारयन्तीत्याधिगतमेव देवेन । तत्राप्यन्यजन्मोपात्तसंस्कारानुबन्धेन वा पुरुषप्रय-
त्नेन वा संस्कारातिशय उपजायत इति नातिचित्रम् । अन्यदेतपामपि पुरा पुरुषाणामिवानिप-
रिस्फुटाभिधाना वागासीत् । अभिशापार्थेस्फुटालापता युक्तानामुपजाता. कैरिणां च जिहाप-
रिच्छतिः' इति । एवमुच्चारयत्येव तस्मिन्नग्निशिरकिरणमम्बरतलस्य मध्यमध्यारूढमावेदयन्ना-

गाहिताम् । तत्रेति । पुनरपरमधिकमस्मितवियय उपाद्येऽर्थे निरधोऽपि पक्षिणोऽपि मनुजस्येव मनुष्यस्येव
संस्कारवत इति तददर्शयित्वागुभवजन्यः संस्कारस्यादतो बुद्धिपूर्वा प्रतिभाहेतुका प्रवृत्तिः प्रवर्तनं भवति ।
किमाशयमित्यर्थः । तदेवाद्भुतं दर्शयति—तथा हीति । अनेन शुक्लेन समुत्पिप्त कर्ष्यांशुतो दक्षि-
णचरणोऽपगव्यपादो येन न तथा तेन जयशब्दं जयजयारवमुच्चार्योदीर्वयमायां पूर्वोक्ता मामुद्दिश्य परि-
स्फुटाभिधेन पक्ष्यान्वक्षरानि यथा स्नानथेति किञ्चयिषेपणम् । गीता गानविपरीकृता । किमित्यत आह—
प्रायेणेति । प्रायेण बाहुल्येन पक्षिणः पत्रत्रिणः, पणवो स्याताः । भयेति । भयमनिष्टहेतुज्ञानम्, आहारः
क्षुधानिष्टयुपायः, मैपुनं व्यायः, निद्रा वायेंद्रियोपरमः, संगो लोकव्यवहारजनकदाब्दः, एतन्मात्रवेदिनो
भवन्ति एतन्मात्रमेव जानन्ति नाधिकम् । इदं तु महद्विभ्रं महदाशयम् । इत्युक्तवतीतिभाषित-
पति भृशुजि राज्ञि गति कुमारपालिनः किञ्चिन्स्मितवदनः किञ्चिदीपस्मितं हास्यं तेन युक्तं वदनं
यस्य न तथावादीदृग्गवीन् । तथेयाऽसंभाव्यमानाद्भुतदर्शनेनानर्पणद्धो निराकुर्वन्नाह—किमत्रेति । किमत्र
चित्रमाशयम् । तत्रार्थं हेतुमाह—एते हीति । एते शुक्राः प्रसिद्धाः सारिकाः पीतपादा एतत्प्रभृतयो
विहङ्गविशेषा यथाधुतानमर्गवोधगन्त्यां वाचं निरमुच्चारयन्ति भवन्ति । देवेन स्मिनेति पूर्वोक्तमपिगतमेव
ज्ञातमेव । एतेन स्नानुभवोऽपि नृचितः । अत्रापि कारणान्तरसाधिव्यं दर्शयन्नाह—तत्रापीति ।
तत्रापि पूर्ववच्यतायामन्यजन्मनि पूर्वजन्मन्युपानो गृहीतो यः संस्कारः पूर्वोक्तलक्षणस्तस्यानुबन्धोऽवि-
च्छित्तित्त्वेन वा । पुराणाम् अर्थात्येक्षावतां प्रयत्नेनायोगेन वा । संस्कारेऽतिशयो दाढ्यमुपजायत
उपयते । तान्मां हेतुभ्यां वाग्व्यापारयुक्ता भवन्तीति भावः । इति अतो नातिचित्रम् । अत्रान्यदपि
कारणमन्वीत्याशयेनाह—अन्यदिति । अन्यदपि कारणान्तरमस्ति । तदेव दर्शयति—एतेपामिति ।
एतेषां शुक्रादीनां पुरा पूर्वं प्रान्तेनपुराणामिवानिपरिस्फुटमतिविशदमभिधानं नाम यस्यामेवविधा वा-
गासीत् । तु पुनरर्थे । अभिशापार्थेस्फुटालापता शुक्रादीनामुपजातेति स्पष्टम् । अत्रायं प्रवादः ।
छन्नना गृहीतरूपस्य वक्ष्येयादंशं संवादं ध्रुतवाभ्युक्तमर्थवोक्तवानिति तं प्रति कुक्षेन वक्षिना न दासः ।
कैरिणां हस्तिनां च जिहापरिच्छतिः स्वभावजनितां नां दूरीकृत्य तत्स्थले तदितररसनायाः प्रक्षेपः । सा च
गजानामेव नान्येषामित्यन्यत्र विनारः । शुक्र इत्यविशदाक्षरत्वमिति । तस्मिन्निति । तस्मिन्
कुमारपालित एषं पूर्वोक्तप्रकारेणोच्चारयत्येवोक्तवत्येव मध्यादसहृष्यनिर्जलजनिनाद उदतिष्ठदुत्पन्नोऽभू-

१ संस्कारवतो, २ वाचनवृत्तिः, ३ एतेन, ४ अतिपरिस्फुटाक्षरम्, ५ निद्रामात्र, ६ नृपमवादीन्, ७ देव किमत्र,
८ निदहम्, ९ यथाधुतन्, १० तत्राप्यत्रान्द, ११ अन्यथा, १२ स्फुटाक्षरा, १३ अपरिस्फुटा, १४ सारिकाणाम्,
१५ मध्यमार्हद,

अपगृहे च तस्मिन्म विद्वज्जातो राजाभिमुखो भूत्वाभ्रमग्न दक्षिणं पश्यमानोऽपि
 नैस्वरमंस्कारया गिरा कृतत्रयप्रप्लो राजानमुद्रिङ्गयार्थमिमां पयाड—

‘मानयुगमश्रुतानं समीपतर्बति हृदयशोभाप्रः ।

चरति विमुक्ताहारं प्रनमिष भानो गिपुरीणाम् ॥ २१ ॥

राजा तु तौमायां श्रुत्वा संज्ञानविगमयः सत्सर्गमागन्नरतिनम्, अर्निमहाहंतेमानोपनिद्रम्.
 अमरयुगमिधाशोपनीतिशास्त्रपारगम्, अतिप्रयमम्, अमजन्मानम्, अगिन्दे मशिमण्डो प्र-
 धानममालं कुमारपालितनामानमश्रीन्—‘श्रुता भवद्विरम्य विद्वज्जमस्य स्यष्टता वर्णोपाशाने.
 स्वरे च मधुरता । प्रथमं तावद्विदमेव मेहदाप्रथमं, यद्यमेमंकीर्णवर्णप्रतिभागाभिष्यक्तमे-
 प्रानुस्वारमंस्कारयोगां विज्ञोपमंयुक्तं गिरैमुदीर्यति । तत्र पुनरपरमभिमतविषये तिरस्रोप्री

अपेति । तस्मिन्पुष्टेऽपगृहे दगीभूते गति म पूर्वोक्तो विद्वज्जातो पक्षिणां राजा विद्वज्जात । ‘राज-
 ह सखिभ्यश्चतु’ । राजाभिमुखो वृषभंयुगो भूत्वा दक्षिणमगम्यं चरत् पादमुन्नमयोर्धोर्ध्वम् । शुक्रदीन
 शब्दोच्चारणे तादशोर्ध्वं जातिव्यभाव । अतीति । अतिरात्रा अतिव्यक्ता वर्णा अशरति स्या उद-
 द्यमेया सस्कार, परिपाको यस्या गा तथा तथा । यद्यप्यन्यत्र शुक्रादीनामस्यो वर्णोपाशाने मतो
 वर्ण इति विशेषः । एवंविधया गिरा वाक्या राजानमुद्रिङ्गय कृतो विद्विनां जयशब्दो येन स एतेषां
 इमामपे वक्ष्यमाणामायां पयाडगाठीन् । स्तनेति । भवनमव गिपुरीणां दन्तुगिणानां मनयुगं कुचुर्न
 प्रनमिष नियममिव चरत्तामेवते । तदेव विधिनाट—अधिघति । अधुमिनयनसकिले. अर्नं हृत्प्रनम् ।
 समीपेति । समीपतर्बति सनिहितवति । कम् । हृदयशोक स्वभर्तृविशोषजनितं दु खं तदेवोर्ध्वंदिनम् ।
 गिमुक्ताहार आ समन्ताद्धारो येन तत्तथा । अन्योऽपि यो व्रतं चरति सोऽपि विमुक्ताहार कृतप्रनोऽपि-
 समीपस्थापी च स्यात् ॥ २१ ॥

सदर्थं गप्रमोर्द्धं यथा सात्वका-
 लममालं सखिबमप्ररीरवोक्त् ।
 मुवर्णोर्ध्वं तत्रोर्ध्वं चिन्तम् ।

अशपात । अशपात गमप्राणि यानि नीतिशास्त्रानि लोकरुल्लविनेराविवेकप्रतिपादकानि तन्नामि वेद्य
 पारणं रहस्यवन्तारम् । कनिव । अमरयुगमिव घृदस्वतिमिव । अतीति । अत्यधिकं ययो दिवमकहुत्
 यम् म तथा तम् । अमेति । अमे प्रथमवर्णे जन्म यस्य स तम् । ब्राह्मणमित्यर्थं । अखिलेति । अखि
 रामपे मतिप्रमण्डले धीगचिरगमुदाये प्रधानं सुखम् । श्रुतेति । भवद्विर्षुन्नाभिरम्य विद्वज्जमस्य शुक्रव वर्ण
 वादयमेपासुच्चारणे वक्ष्यताया स्यष्टताछिद्रता श्रुताकीर्णता । तथा स्वरे स्वरविषये मधुरता मायुषम् । वरत
 पुनरर्थक । प्रथममिति । प्रथममादौ तावदिलन्यव्यवच्छेदार्थः । इदमेव प्रलक्षणमेव महदाधर्मम् ।
 धतिर्नैतुल्लमित्यर्थः । तदेव दर्शयति—यदिति । यदर्थं गिर वाणीमुदीरयत्युचरति । इतो वर्णां विषे-
 पयशाह—असंकीर्णोति । असंकीर्णः परस्परवैलक्षण्येन प्रतीयमानो वर्णानामशरणां प्रतिभातो भिन्नता
 दम्यां गा तथा ताम् । अभीति । मात्रा एकारादयः, अनुस्वारा अनुनासिकाः, संस्कारो व्याकरणशुद्धिः, अति-
 व्यक्ताः प्रकटाः, एतेषां योगा संयन्था यस्यां गा तथा ताम् । विशेषेति । विशेषः सन्देहेपरिभेन संयुक्तं

१ तस्मिन्विद्वज्जातः । २ समुग्रमयः । ३ वर्णोर्ध्वंकारया । ४ तां कृत्वा । ५ जातिव्यभावः । ६ महाहंतेमानोपनिद्रम्
 महाहंतेमानोपनिद्रम् । ७ अतिप्रयमवचनम् । ८ अतिमनविगमण्डले प्रधानम् ; अतिमनविगमण्डलप्रधानम् ।
 ९ महत्कारमाधर्मेः ; महदाधर्मेः । १० अमकीर्णः । ११ अनुस्वारस्वरसंयोगविशेषः ; अनुस्वारस्वरसंयोगम् । १२ वर-
 वनीपरिगुणशुद्धौ गिरम्, यदयमतिपरिगुणं गिरम्, १३ पुनर्वदितिम् ।

मनुजस्येव संस्कारवतो बुद्धिपूर्वा प्रवृत्तिः । तथा हि । अनेन समुत्क्रामदक्षिणचरणेनोच्चार्ये जयशब्दमित्यनार्था मामुद्दिश्य परिस्फुटाक्षरं गीता । प्रायेण हि पक्षिणः पदावञ्च भयात्तरमै-
धुननिद्रासंशामात्रवेदिनो भवन्ति । इदं तु महश्चित्रम् इत्युक्तवति भूभुजि कुमारपालितः किं-
चिल्लिगतवदनोऽर्थादीन—‘किमत्र चित्रम् । एते हि शुक्रमारिकाप्रभृतयो विहेह्वचिशोपा यथा-
धुतां वाचमुशान्वन्तीत्यधिगतमेव देवेन । तत्राप्यन्यजन्मोपात्तसंस्कारानुबन्धेन वा पुरुषप्रय-
त्नेन वा संस्कारातिशय उपजायत इति नातिचित्रम् । अन्यदेतेषामपि पुरा पुरुषाणामिवातिप-
रिस्फुटाभिधाना वागानीत् । अग्निशापान्चैस्फुटालापता शुक्रानामुपजाता, कैरिणां च जिहाप-
रिवृत्तिः’ इति । एवमुशारयत्येव तस्मिन्नशिशिरविरणमन्वरतलस्य मध्यमध्यास्फुटमावेद्यज्ञा-

गहिनाम् । तत्रेति । पुनरपरमधिकमसिमनविदम उपाद्येयेऽपि तिरधोऽपि पक्षिणोऽपि मनुजस्येव मनुष्यस्येव
संस्कारखन इति तददर्शयित्वा अनुभवजन्यः संस्कारस्फुटतो बुद्धिपूर्वा प्रतिभाहेतुना प्रवृत्तिः प्रवर्तनं भवति ।
किमाधर्ममित्यर्थः । तदेवाहुतं दर्शयति—तथा हीति । अनेन शुकेन समुत्क्राम ऊर्ध्वाङ्गतो दक्षि-
णचरणोऽपनव्ययदो केन न तथा तेन जयशब्दं जयजयारवमुच्चार्योर्ध्वैयमार्था पूर्वांका मामुद्दिश्य परि-
स्फुटादि वृत्तान्तराणि यथा न्यायधेति क्रियाविशेषणम् । गीता गानविययीकृता । किमित्यत आह—
प्रायेणेति । प्रायेण बाहुल्येन पक्षिणः पत्राणः, पशवो गृगायाः । भयेति । भयमनिद्रहेतुज्ञानम्, आहारः
क्षुधानिरुत्ताराः, मधुनं व्यस्यः, निद्रा बाधेन्द्रियोपरमः, संज्ञा लोकव्यवहारजनकशब्दः, एतन्मात्रवेदिनो
भवन्ति एतन्मात्रमेव जानन्ति नाधिकम् । इदं तु महश्चित्रं महदाश्चर्यम् । इत्युक्तवतीतिभाषित-
वति भूभुजि रात्रि रात्रि कुमारपालितः किंचिल्लिगतवदनः किंचिदीपस्मितं हासं तेन युक्तं वदनं
यस्य न तथावादीदमवीत् । तर्कयोऽसंभाव्यमानाद्भूतदर्शनेनानर्थगद्गां निराकुर्वन्नाह—किमत्रेति । किमत्र
चित्रमाश्चर्यम् । तत्रार्थं हेतुनाह—एते हीति । एते शुक्राः प्रसिद्धाः सारिकाः पीतपादा एतत्प्रभृतयो
विहेह्वचिशोपा यथाधुतानर्थबोधगन्त्यां पात्रं गिरमुशारयन्ति भवन्ति । देवेन स्वामिनेति पूर्वोक्तमधिगतमेव
ज्ञातमेव । एतेन स्तुतुभवोऽपि सूचितः । अत्रापि कारणान्तरमाचिष्यं दर्शयन्नाह—तत्रापीति ।
तत्रापि पूर्ववत्त्वनादामन्वजन्मानि पूर्वजन्मानुपातो गृहीतो यः संस्कारः पूर्वोक्तलक्षणस्त्वानुबन्धोऽपि-
च्छित्तिसिद्धेन वा । पुराणाम् अर्थाप्येकावतां प्रयत्नेनोद्योगेन वा । संस्कारेऽतिशयो दार्ढ्यमुपजायत
उत्पद्यते । ताभ्यां हेतुभ्यां वाग्व्यापारदुष्ठा भवन्तीति भावः । इति अतो नातिचित्रम् । अत्रान्यदपि
कारणमस्तीत्याशयेनाह—अन्यदिति । अन्यदपि कारणान्तरमस्ति । तदेव दर्शयति—एतेषामिति ।
एतेषां शुक्रादीनां पुरा पूर्वं प्राचीनपुराणामिवातिपरिस्फुटमतिविशदमभिधानं नाम यस्मात्सर्वविधा वा-
गासीत् । तु पुनरर्थं । अग्निशापदस्फुटादारपता शुक्रादीनामुपजातेति स्पष्टम् । अत्रायं प्रवादः ।
छन्दना गृहीतरूपस्य वद्रेयादृशं संवादं धुतवाप्रतुक्तन्वर्थैवोक्तवानिति तं प्रति कुहेन वहिना स शप्तः ।
कैरिणां हस्त्रिणां च जिहापरिवृत्तिः नृभाषजनितां तां दूरीकृत्य तत्स्यले तदितररसनायाः प्रक्षेपः । मा च
गजानामेव नान्येषामित्यन्यत्र विनारः । शुक्र इत्यविशदाक्षरत्वमिति । तस्मिन्निति । तस्मिन्
कुमारपालित एवं पूर्वोक्तप्रकारेणोच्चारयत्येवोक्तवत्येव मध्याह्नाह्नपनिर्जलजननाद उदतिष्टदुत्सोऽभू-

१ संस्कारवती, २ वाचप्रवृत्तिः, ३ एतेन, ४ अतिपरिस्फुटाक्षरम्, ५ निद्राशाप, ६ नृपमवादीत्, ७ देव किमत्र,
८ विहेह्व, ९ दशधुनम्, १० तत्राप्यन्यजन्म, ११ अन्यथा, १२ स्फुटाक्षरा, १३ अपरिस्फुटा, १४ सारिकाणाम्,
१५ मध्याह्नाह्न.

अपसृते च तस्मिन्म विद्वद्भगवो राजाभिमुखो भूत्वाऽभिमन्य दक्षिणं वारणमभिन्दते-
र्णस्वरसंस्कारया गिरा कृतजयग्रन्थो राजानमुद्दिश्यात्प्रथिमां पपाट—

‘मनयुगमभ्रुव्रतं समीपनरवर्तिं हृदयगोहामेः ।

चरति विमुक्ताहारं प्रतमिव भानो रिपुर्वीणाया ॥ २१ ॥

राजा तु तामायां श्रुत्वा संज्ञानविम्वयः सहर्यमागप्रथनिजम्, अर्निमहापदेप्रामनोपरिद्व-
अमरगुरुमिवाज्ञेपनीतिशास्त्रपागम्, अतिरयमम, अमरजन्मानम्, अग्निने मन्त्रिमण्डले प्र-
धानममालं कुमारपालितनामानमप्रवीन्—‘श्रुता भयद्विरम्य विद्वद्भगवो स्पष्टता वर्णोच्यते-
स्वरे च मधुरता । प्रथमं तावदिदमेव महदाश्रयम्, यद्यर्भेगंकीर्णयणप्रथिभागामभिन्द्यन्ते-
त्रानुस्वारसंस्कारयोगां विशेषसंयुक्तं गिरैमुदीरयति । तत्र पुनरपरमभिमतविषये विद्वोऽपि

अपेति । तस्मिन्पुण्येऽप्यसृते दूरीभूते गति म पूर्वोक्ते विद्वद्भगवो पक्षिणां राजा विद्वद्राजः । ‘एव-
ह.मतिभ्यद्वन्’ । राजामिमुखो कृपसंयुतो भूत्वा दक्षिणनगरम्वं चरणं पादमुत्तमभ्योर्षोऽन्तर । कुण्डले
शब्दोच्चारणे तादृशोऽयं जालिस्वभावः । अतीति । अनिरगृष्टा अतिव्यक्ता वर्णा अत्ररति मरा उरु-
दयमेयां संस्कार परिपाको यस्या सा तथा तथा । यद्यन्यत्र शुक्ररीनामरगृष्टो वर्णोपाध्यायम् एते
वर्ण इति विशेषः । एवंविधया गिरा वाग्या राजानमुद्दिश्य हृत्तो विद्विने जयशब्दो येन स एवं
इमाममे वश्यमागामार्थां पपाटापाठीन् । स्तनेति । भक्तान्तर रिपुर्वीणां दस्युवनितानां मनयुगं कुपुन-
प्रतमिव नियममिव चरत्वाद्येवते । तदेव विद्विनिटि—अद्विपति । अधुमिर्नयनगर्हितः जलं कृतप्रनम् ।
समीपेति । समीपनरवर्तिं संनिहितवर्ति । वयम् । हृदयगोकः स्वभर्तृविशोगजनिनं दु एतं तदेवप्रिवेदितम् ।
विमुक्तस्त्वक आ समन्तादारो येन तत्तथा । अन्योऽपि यो मन् चरति सोऽपि विमुक्ताहारः कृतप्रनोऽपि
समीपस्थानी च स्यात् ॥ २१ ॥

राजा तु श्रोत्रेऽपि तामायां गाथां श्रुत्वाऽर्च्यं संज्ञानविम्वयः समुत्पन्नाधर्यः महर्षं राग्रमोदं यथा मन्त्र-
गद्वर्तिनं समीपवर्तिनम् । कुमारैति । कुमारपालित इति नाम यस्मैऽभूत्तममालं सधिरमनवीरशेव ।
अधामालं विशेषवाह—अतीति । अतिमहापदमतिवहुमूलं यदेमामनं सुवर्णमनं तत्रोपविष्टं स्थितम् ।
अशोषेति । अशोषाणि रामप्राणि यानि नीतिशास्त्राणि त्येककृत्यविवेकाधिवेकप्रतिपादकानि तन्प्राणि तेषां
पारणं रहस्यनेत्तारम् । कसिव । अमरगुरुमिदं पृहस्पतिमिव । अतीति । अत्यधिकं यथो दिवगद्वुल्य
यम् स तथा तम् । अमेति । अमे प्रथमवर्णं जन्म यस्य स तम् । प्राप्त्रणमित्यर्थः । अखिलेति । अखिले
रामये मन्त्रिमण्डले धीगचिबममुदाये प्रधानं मुखयम् । श्रुतेति । भवद्विष्युम्भाभिरस्य विद्वद्भगवो शुक्र्य वर्ण-
पादवनेपासुचारणे वक्ष्यन्ताया स्पष्टतालिष्टता धुनाकारिता । तथा स्वरे स्वरविषये मधुरता माधुर्यम् । वक्र-
पुनरर्थकः । प्रथममिति । प्रथममाशो तावदित्यन्यव्यवच्छेदार्थः । इदमेव प्रत्यक्षगतमेव महदाश्रयम् ।
अर्तिकण्टकमित्यर्थः । तदेव दर्शयति—यदिति । यदयं गिरै वर्णीमुदीरयत्युचरति । इतो वर्णीं वि-
षेपवाह—असंकीर्णैति । असंकीर्णं परस्परवैलक्षण्येन प्रतीयमानो वर्णानामशरणां प्रथिमानो मिला-
यस्यां सा तथा ताम् । अभीति । मात्रा एकारद्वयं, वदुस्वारा अनुनासिका, संस्कारो व्याकरणशुद्धि, अति-
व्यक्ता प्रकटा, एतेषां योगाः सक्ताया यस्यां सा तथा ताम् । विशेषेति । विशेषः सन्देधेविद्विनेन संयु-

१ तस्मिन्निद्वद्राजः, २ समुत्पन्नम्, ३ वर्णसंस्कारया, ४ सां श्रुत्वा, ५ जालिस्वयः, ६ महार्णमनोपरिद्व-
महार्णमनोपरिद्व, ७ अनिरगृष्टावयवसम्, ८ अखिलमन्त्रिमण्डले प्रधानम्; अखिलमन्त्रिमण्डलप्रधानम्
९ महत्तरमाश्रयम्; महदाश्रयम्, १० अमकीये, ११ अनुस्वारस्वरसंयोगविशेषः; अनुस्वारस्वरसंयोगम्, १२ य-
वनित्वेतिरुद्राश्रयां गिरम्, यदयमतिवर्णयुता गिरम्, १३ पुनर्वर्तिवम्,

मनुजस्येव संस्कारवतो बुद्धिपूर्वा प्रवृत्तिः । तथा हि । अनेन समुत्क्रिमदक्षिणचरणेनोद्योग्यं जयदाष्टनियमार्थां मामुद्दिश्य परिस्फुटाक्षरं गीता । प्रायेण हि पत्रिणः पत्रायत्र भयाहारमै-
धुननिर्दानंघामात्रवेदिनो भवन्ति । इदं तु महद्यत्रम् इत्युक्तवति भूभुजि कुमारपालितः किं-
चित्स्मितवदनोऽर्थादीन्—‘विमत्र चित्रम् । एते हि शुकरमारिकाप्रभृतयो विहङ्गविशेषा यथा-
द्युतां वाचमुधारयन्तीत्यधिगतमेव देवेन । तत्राप्यन्यजन्मोपात्तसंस्कारानुबन्धेन वा पुरुषप्रय-
वेन वा संस्कारातिशय उपजायत इति नातिचित्रम् । अन्यदेतेषामपि पुरा पुरुषाणामिवातिप-
रिस्फुटाभिधाना वागानीन् । अग्निशापात्स्वेस्फुटालापता शुक्रानामुपजाता, कैरिणां च जिह्वाप-
रिभृत्तिः’ इति । एवमुधारयत्येव तस्मिन्नग्निशिरकिरणमन्वतरतलस्य मध्यमध्याह्नमावेदयन्ना-

नाहताम् । तत्रेति । पुनरपरमपिबमनिमनविषय उपाद्येऽर्धे निरथोऽपि पक्षिणोऽपि मनुजस्येव मनुपस्येव
संस्कारेण इति तत्तत्संययमानुभवजन्यः संस्काराद्गतो बुद्धिपूर्वा प्रतिभाहेतुका प्रवृत्तिः प्रवर्तनं भवति ।
विनाशयमित्यर्थः । तदेवाद्भुतं दर्शयति—तथा हीति । अनेन शुकेन समुत्क्रिम जन्मोऽर्थादीन् दक्षि-
णचरणोऽपनव्यपादो येन न तथा तेन जयराजं जयजदारपमुष्वावीदीयंयनायां पूर्वोक्ता मामुद्दिश्य परि-
स्फुटानि व्यक्तान्दक्षराणि यथा म्यानयेति क्रियाविशेषणम् । गीता गानविषयीकृता । किमित्यत आह—
प्रायेणेति । प्रायेण वातुल्लेन पक्षिणः पत्रिणः, पत्रयो सुगायाः । भयेति । भयमनिष्टहेतुजानम्, आहारः
धुभानिस्फुटायाः, मैधुनं व्यासः, निद्रा वाद्येन्द्रियोपरमः, संज्ञा लोख्यवहारजनकदाब्दः, एतन्मात्रवेदिनो
भवन्ति एतन्मात्रमेव जानन्ति नापिरम् । इदं तु महद्यत्रं महदाधर्यम् । इत्युक्तवतीतिभाषित-
पति भूभुजि राशि गति कुमारपालितः किंचित्स्मितवदनः द्विचिरीपत्स्मितं हास्यं तेन युक्तं वदनं
यस्य स तथावादीदमवीन् । गर्वशाऽसंभाव्यमानाद्भुतदर्शनेनानर्थाद्वा निरातुर्वेत्ताह—किमत्रेति । किमत्र
चित्रमाधर्यम् । तत्राप्यं हेतुमाह—एते हीति । एते शुक्राः प्रविद्धाः मारिकाः पीतपादा एतन्प्रभृतयो
विहङ्गविशेषा यथाधुनामर्गबोधग्रन्थां वाचं निरमुधारयन्ति दृवन्ति । देवेन स्वामिनेति पूर्वोक्तमधिगतमेव
शातनेव । एतेन स्वानुभवोऽपि सूचितः । अत्रापि कारणान्तरगाचिद्यं दर्शयन्नाह—तत्रापितीति ।
तत्रापि पूर्ववत्स्वनायानन्यजन्मनि पूर्वजन्मन्पुरातो गृहीतो यः संस्कारः पूर्वोक्तलक्षणनस्यानुबन्धोऽवि-
धिष्टित्येव वा । पुरयाणाम् अर्थाग्नेक्षावतां प्रयत्नेनायोगेन वा । संस्कारेऽतिशयो दाद्वैमुपजायत
उत्सयने । तान्नां हेतुनां वाग्व्यापारयुक्ता भवन्तीति भावः । इति अतो नातिचित्रम् । अत्रान्यदपि
कारणमद्योत्यादयेनाह—अन्यदिति । अन्यदपि कारणान्तरमनि । तदेव दर्शयति—एतेषामिति ।
एतेषां शुक्रादीनां पुरा पूर्वं प्राचीनपुरयाणामिवातिपरिस्फुटमतिविशदादमभिधानं नाम यस्यामेवंविधा वा-
गातीत् । तु पुनरर्थे । अग्निशापादस्फुटालापता शुक्रादीनामुपजातेति स्पष्टम् । अत्रार्थं प्रवादः ।
एतन्ना गृहीतरूपस्य वयोर्मादशं संघादं ध्रुतवान्दुक्तन्तर्धेवोक्तवानिति तं प्रति कुद्वेन वदिना न दातः ।
कैरिणां हस्तिनां च जिह्वापरिभृत्तिः स्वभावजनितानां तां दूरीकृत्य तन्मथले तदितररमनायाः प्रक्षेपः । सा च
गजानामेव नान्येषामित्यन्यत्र निम्नरः । शुक्र इत्यविशदाक्षरत्वमिति । तस्मिन्निति । तस्मिन्
कुमारपालित एव पूर्वोक्तप्रकारेणोच्चारयत्येवोक्तवत्येव मध्याह्नमाह्नानिर्जलजननाद उदतिष्टुत्पन्नोऽभ-

१ संस्कारवती, २ वाचदश्रुतिः, ३ एतेन, ४ अतिचित्रिकुशाग्रम्, ५ निद्रागात्र, ६ नृपमवादीन्, ७ देव किमव,
८ निहृम, ९ यथाधुनम् १० तथाप्यन्यम् ११ अन्यथ, १२ स्फुटाक्षरा, १३ अपरिस्फुटा, १४ मारिकायाः,
१५ मध्यमाह्न

अनमूने च तस्मिन्म विहङ्गराजो राजाभिमुखो भूत्वोन्नमस्य दक्षिणं चरणमनिगृह्यै-
र्षन्धरमंस्कारवा गिरा कृतजयशब्दो राजानमुद्दिश्यार्यामिमां पपाठ—

‘मानुगमश्रुत्वातं ममीपतरवर्तिं हृदयशोकाग्नेः ।

चरति विमुक्ताहारं प्रतमिव भवतो रिपुस्त्रीणाम् ॥ २१ ॥

राजा तु तौमायां श्रुत्वा सञ्ज्ञानविम्वयः सदर्पमासन्नवर्तिनम्, अर्तिमहार्घ्यहेमासनोपविष्टम्,
भ्रमरगुम्भिरागोपनीतिशास्त्रारणम्, अंतिययसम्, अप्रजन्मानम्, अखिले मन्त्रिमण्डले प्र-
धानमनात् कुमारपालितनामानमत्रवीत्—‘श्रुता भवद्भिरस्य विहङ्गमस्य स्पष्टता वर्णोच्चारणे,
सोऽ च मनुगता । प्रथमं तारदिदमेव मेहदात्रयम्, यदयमेमंकीर्णवर्णप्रविभागामभिव्यक्तमी-
शानुगारमंस्कारयोगां विगोपसंयुक्तां गिरैमुदीरयति । तत्र पुनैरपरमभिमतविषये तिर्य्योऽपि

अनेति । तस्मिन्नुदयेऽगले वृषभूते गति ग पूर्वोक्तो विहङ्गात्तं पक्षिणां राजा विहङ्गराज । ‘राज-
हर्षकः पपाठ’ । राजाभिमुखो वृषभमुखो भूत्वा दक्षिणमण्डलं चरणं पादमुत्तमव्योर्षीकृत्य । शुक्रादीना
सन्देशेऽप्येव साशोऽनं वर्तिष्वाभा । अतीति । अतिस्पष्टा अनिष्यक्ता वर्णा अशरणि सरा उदर-
वृत्तेनां मण्डलं पत्राको वसो वा तथा तथा । यद्यप्यन्यत्र शुक्रादीनामस्पष्टो वर्णनाधाप्येतस्य हातो
वर्णं हीनं विद्यते । एव तथा गिरा वाक्या राजानमुद्दिश्य वृषो विहितो जयसन्धेरे येन ग एतस्य
हृदयस्य कृतमन्त्रमात्रो पत्राशरीरः । इत्यनेति । भानुमव रिपुस्त्रीणां दस्युवजितानां मानुगं पुत्रपुत्रं
वर्तिष्यति तस्मिन्नेव वागोपेने । तदेव विजितं—अधिषति । अशुभिर्नयनगलितैः अर्तं कृतमनम् ।
शरीरेति । शरीरवर्ति मंत्रिभित्तने । कम् । हृदयशोकः स्वभर्तृविशोगजनितं दुःखं तदेवामिवैदिकमम् ।
रिपुषुः एव अतः शब्दस्योद्देशो येन तत्तथा । अन्वोऽपि यो व्रतं चरति सोऽपि विमुक्ताहारः कृतज्ञानोऽभि-
मतीत्यर्थः च अत्र ॥ २१ ॥

राजा तु तौमायां श्रुत्वा सञ्ज्ञानविम्वयः सदर्पमासन्नवर्तिनम्, अर्तिमहार्घ्यहेमासनोपविष्टम्,
भ्रमरगुम्भिरागोपनीतिशास्त्रारणम्, अंतिययसम्, अप्रजन्मानम्, अखिले मन्त्रिमण्डले प्र-
धानमनात् कुमारपालितनामानमत्रवीत्—‘श्रुता भवद्भिरस्य विहङ्गमस्य स्पष्टता वर्णोच्चारणे,
सोऽ च मनुगता । प्रथमं तारदिदमेव मेहदात्रयम्, यदयमेमंकीर्णवर्णप्रविभागामभिव्यक्तमी-
शानुगारमंस्कारयोगां विगोपसंयुक्तां गिरैमुदीरयति । तत्र पुनैरपरमभिमतविषये तिर्य्योऽपि
अनेति । तस्मिन्नुदयेऽगले वृषभूते गति ग पूर्वोक्तो विहङ्गात्तं पक्षिणां राजा विहङ्गराज । ‘राज-
हर्षकः पपाठ’ । राजाभिमुखो वृषभमुखो भूत्वा दक्षिणमण्डलं चरणं पादमुत्तमव्योर्षीकृत्य । शुक्रादीना
सन्देशेऽप्येव साशोऽनं वर्तिष्वाभा । अतीति । अतिस्पष्टा अनिष्यक्ता वर्णा अशरणि सरा उदर-
वृत्तेनां मण्डलं पत्राको वसो वा तथा तथा । यद्यप्यन्यत्र शुक्रादीनामस्पष्टो वर्णनाधाप्येतस्य हातो
वर्णं हीनं विद्यते । एव तथा गिरा वाक्या राजानमुद्दिश्य वृषो विहितो जयसन्धेरे येन ग एतस्य
हृदयस्य कृतमन्त्रमात्रो पत्राशरीरः । इत्यनेति । भानुमव रिपुस्त्रीणां दस्युवजितानां मानुगं पुत्रपुत्रं
वर्तिष्यति तस्मिन्नेव वागोपेने । तदेव विजितं—अधिषति । अशुभिर्नयनगलितैः अर्तं कृतमनम् ।
शरीरेति । शरीरवर्ति मंत्रिभित्तने । कम् । हृदयशोकः स्वभर्तृविशोगजनितं दुःखं तदेवामिवैदिकमम् ।
रिपुषुः एव अतः शब्दस्योद्देशो येन तत्तथा । अन्वोऽपि यो व्रतं चरति सोऽपि विमुक्ताहारः कृतज्ञानोऽभि-
मतीत्यर्थः च अत्र ॥ २१ ॥

१. राज-हर्षकः पपाठ. २. अशरणि. ३. अतिस्पष्टा. ४. अनिष्यक्ता. ५. वर्णा. ६. अशरणि. ७. उदर-वृत्तेनां मण्डलं. ८. पत्राको वसो वा तथा तथा. ९. यद्यप्यन्यत्र. १०. शुक्रादीनामस्पष्टो. ११. वर्णनाधाप्येतस्य हातो. १२. वर्णं हीनं विद्यते. १३. एव तथा. १४. गिरा वाक्या. १५. राजानमुद्दिश्य. १६. वृषो विहितो. १७. जयसन्धेरे. १८. येन ग. १९. एतस्य. २०. हृदयस्य. २१. कृतमन्त्रमात्रो. २२. पत्राशरीरः. २३. इत्यनेति. २४. भानुमव. २५. रिपुस्त्रीणां. २६. दस्युवजितानां. २७. मानुगं. २८. पुत्रपुत्रं. २९. वर्तिष्यति. ३०. तस्मिन्नेव. ३१. वागोपेने. ३२. तदेव. ३३. विजितं. ३४. अधिषति. ३५. अशुभिर्नयनगलितैः. ३६. अर्तं. ३७. कृतमनम्. ३८. शरीरेति. ३९. शरीरवर्ति. ४०. मंत्रिभित्तने. ४१. कम्. ४२. हृदयशोकः. ४३. स्वभर्तृविशोगजनितं. ४४. दुःखं. ४५. तदेवामिवैदिकमम्. ४६. रिपुषुः. ४७. एव. ४८. अतः. ४९. शब्दस्योद्देशो. ५०. येन. ५१. तत्तथा. ५२. अन्वोऽपि. ५३. यो. ५४. व्रतं. ५५. चरति. ५६. सोऽपि. ५७. विमुक्ताहारः. ५८. कृतज्ञानोऽभिमतीत्यर्थः. ५९. च. ६०. अत्र. ॥ २१ ॥

तेन पठतां दिगन्तव्यापिना कलकलेन, प्रचलितजनचरणप्रतसंश्रोभाद्रिहाय कुमुमप्रकर-
त्पततां च मधुलिहां हुंकृतेन, संश्रोभाद्रितैरितपद्प्रतृत्तैरवनिपतिभिः केयूरकोटिताडितानां
कणितमुत्तररत्नदात्रां च मणिस्तम्भानां रणितेन सर्वतः क्षुभितमिव तदास्थानभवनमभवत् ।

अथ विमर्जितराजलोको 'विश्रम्यताम्' इति स्वयमेवाभिधाय तां चाण्डालकन्यकां, 'वे-
दाभ्यायनः प्रवेश्यतामभ्यन्तरम्' इति ताम्बूलकरकृवाहिनीमादिश्य, कतिपयाप्रराजपुत्रपति-
वृत्तो नरपतिरभ्यन्तरं प्राविजत् । अंपनीताभरणश्च दिव्यमकर इव विगलितकिरणजालः चन्द्र-
तारकाममूहमूल्य इव गगनाभोगः समुपाहृतसमुचितव्यायामोपकरणां व्यायामभूमिमया-
मीन् । स तस्यां च समाप्तयोभिः सह राजपुत्रैः कृतमधुरव्यायामः, श्रमवशादुन्मिपन्तीभिः

मगयो गेपां ने तथा तेगम् । पुन केन । मणीरिति । मणिकर्णपूराणां रत्नरूपाम्भरणानां निनादेन अन्द्रेन । क-
र्णरं विवेकदशाह—प्रणाशेति । प्रणामेन नमस्कारेण शिरोनमनतात्पर्यम्पानां पतितानाम् । अतीति । अ-
तिरिक्तिं यन्मतिरुत्तिं तत्र निपतितेन पालेन रणरणायितानां सजातरणरणिनिशब्दानाम् । पुन केन । दिवां
कृत्वाभमला दिग्गन्ताभ्यामुदन्तीत्येवंगलित कलकलेन कोलाहलेन । केयाम् । पठनाम् । कीर्तिपाठकालमि-
त्यर्थे । कीर्त्यायाम् । पुणेरायिततमप्रगाथिना महलपाठशाना वन्दिता जयजीवजयतीरेति अन्मपुरं वचनं त-
दुत्तरादित्यं यानेन प्रहनेन । पुन केन । मधुलिहा भ्रमराणा हुंकृतेन हुंकारान्द्रेन । किं कुर्वताम् । उत्त-
रामुद्रां कुर्वताम् । किं कृत्वा । विहाय त्यन्वा । रिम् । कुमुमप्रकरं पुत्रममहम् । कम्पत् । प्रचलितेति ।
प्रचलिता ये तत्राभ्यां चान्ताः पादासेषो घातं तस्मात् संश्रोभ संभ्रमन्तस्मान् । पुनः केन । मणिस्तम्भानां
मणिकर्णानां रणितेन रणमण्येण । कीटनेन । कणितेन चाद्रितेन सुस्तराणि वाचालानि रत्नदामानि येषु ते तथा
रन्तम् । केयुरेति । केयूरमहदाला कोटयां प्रभागात्तन्नाडितानामाहृतानामिति स्वम्भविशेषणम् । के ।
अर्धतर्गाणि क्षातिनि । कीटने । सतीभक्षितवैदित्यं तस्मादनिन्विरितपद्मतिथेयवत्तरचरणं यथा स्त-
मया प्ररानं प्रचलिते । अन्वयानु प्रागेवोक्त ।

अथेति । अथेयानन्तर्ये । नरानी राजा कतिपयं किञ्चिद्वारामे सिधै रात्रुपैर्द्वेषमुद्रुभिः परिपुत्र महि-
नेो विगलिते दिग्गो राजकोरुः पविच्छदयोरो येन स तथा । राजो विशेषणम् । विश्रम्यतां विश्रम्यं कृत्वा-
दिनां श्रममेवायनैरिति तयोश्च तां चाण्डालकन्यकां, वेदाभ्यायनश्च शुकोऽभ्यन्तरं मर्षं प्रवेश्यतां प्र-
वेशं कर्त्तव्येति ताम्बूल्य जागवता कश्चु स्थी ता यन्तीयेवशीला सा तथा तामादिरयाजं दत्तव्य-
न्तम् । अर्धहृदम् । अर्धशरैरेतं चकार । नदनन्तरं स तथा व्यायामं धमन्तकरणयोग्यां भूमिं वसुं रा-
भरणीदण्डत् । एते राजानं विनेषयत्—अपेति । अपनीतानि दूरीकृतान्याभरणानि भूषणानि येन स
तथा । क इव । दिग्गलित इव मर्ष इव । कीटण । विगलितानि धमनानि किरणजालानि कीर्तिमुद्रानि
दण्ड स तथा । तां शरीरं सत्यम् । पुन क इव । गगनाभोग इव घनाधयवित्तर इव । कीटण ।
चन्द्र शरीरं, तारका मण्यणि, तेषां समुद्र, सेरालनेन क्षरत् । अथ व्यायामभूमिं विगलिते—समु-
दाहृतेति । समुदाहृताने कथोद्वर्णनं समुचितानि व्यायामे धम उपकरणानि वाहनानि यन्ती
स तथा तम् । स तथा तस्या भूमिः यन्तं कुर्वं यथा कैमारारि येषामेवंविधे राजपुत्रैर्द्वेषमुद्रैः सह गार्धे इते
विनेने समुद्रि कालेन शरीरैर्द्वेषमुद्रैः व्यायामो येन स तथा । अर्धकियमाणा भूषमाणा मूर्तिः शरीरं यन्
स तथा । इते विनेनामुद्राः कर्त्तन् । अर्धेति । कांठयोग्यान्तरमण्योः स्वेदजलम् धमत्रनिगदेहप्र-
ण कर्त्तव्यं समुचितव्ययोगेन सत्तर येषामाहतिः । इतः स्वेदजलकणिकागर्भानि विशेषयत्ताह—अथेति ।

१ शिकला, २ कर्णमण्यदण्ड, ३ अर्धहृदम्, ४ वसुं, ५ अर्धहृदं, सवतानासतःदिना च मुद्रि-
वदेन इत्येति, मन्वन्तवत्तुन दिना भोववत्तु, ६ कर्त्तव्यं, ७ अर्धकियमाणा भूषमाणा.

कपोलचोरीपदेवदलितसिन्दुवारकुमुममञ्जरी विभ्रमाभिरुरसि निर्दयश्रेमाच्छिन्नहारविग-
लितमुक्ताफलप्रकरानुकारिणीभिल्ललाटपट्टकेऽष्टमीचन्द्रकलतलोद्गसदमृतविन्दुविडम्बिनीभिः
स्वेदजलकणिकासंततिभिरलंक्रियमाणमूर्तिः, इतस्ततः स्नानोपकरणसंपादनसत्त्वेण पुरः
प्रैधावता पैरिजनेन तत्कालं विरलजनेऽपि राजकुले समुत्सारणाधिकारमुचितं सैमाच-
रद्भिर्दण्डिभिरुपदिश्यमानमार्गः, विततसितवितानाम्, अनेकचारणगणनिर्वध्यमानमण्ड-
लाम्, गन्धोदकपूर्णकनकमयजलद्रोणीमनाथमध्याम्, उपस्थापितस्फाटिकस्नानपीठाम्,
एकान्तनिहितैः, अतिमुरभिगन्धसलिलपूर्णाः परिमलावकृष्टमधुकरकुलान्धकारितमुखैः आ-
तपभयात्रीलकर्पटावगुण्ठितमुखैरिव स्नानकलशैरुपशोभितां स्नानभूमिमगच्छत् । अंघती-
र्णस्य जलद्रोणी वारविलासिनीकरमृदितमुगन्धामलकलिप्रैशिरसो राज्ञः परितः समुपत-
स्थुरैर्दण्डिकनिविडनिवद्वस्तनपरिकराः, दूरसमुत्सारितवलयबाहुलताः, समुत्क्षिप्तकैर्णाभरणाः,

धमयशायायानवगाडुग्निपन्तीभिः प्रकाशं प्रामुवर्ताभिः । कपोलयोः । ईपदिति । ईपत्किचिद्वदलितं मर्दितं
सिन्दुवारस्य निर्गुण्ठाः कुमुनं पुष्पं तस्या मञ्जरी वारी तस्या विभ्रमो भ्रान्तिर्यामु तास्तथा तामिः । उरसीति ।
उरति वक्षस्थले निर्दयश्रेण कठिनप्रयात्तेनान्यैः कर्तुमशक्यव्यायामेनेनि यावत् । तेन छिन्नदण्डं प्राप्तो यो हारो
मुक्तासकस्माद्गलितस्थुतो यो मुक्ताफलातां मौक्तिकानां प्रकरः समूहस्तमनुकारिण्यस्तमनुकुर्वन्त्यस्ताभिः ।
ललाटेति । ललाटपट्टके भालस्थलेऽष्टमीचन्द्र एव शकलं तस्य तलमुत्तानस्थलं तत्रोद्गन्तो दीप्यमाना येऽन्त-
तविन्दवः सुधापृपतान्त्वान्विदम्बयन्ति तिरस्तुर्वन्तीलेवंशीलास्तास्त्रधा तामिः । कीदृशो राजा । परिजनेन सेवक-
जनेन । कीदृशेन । पुरतोऽप्रे प्रधावता त्यरितं गच्छता । पुनः किंविशिष्टेन । इतस्ततः समन्तात्स्नानमाहवस्त-
सोपकरणानि जलादीनि तेषां संपादनं निष्पादनं तत्र मत्तरेण शीघ्रेण । तत्कालं तत्समयावच्छेदेन विरल-
जनेऽपि स्तल्पजनेऽपि राजलोके राजशूहे सत्युचितं योग्यं समुत्सारणं निवारणं तत्र योऽधिकारो नियोगस्तं
समाचरद्भिः सुवैद्विर्दण्डिभिरुपदिश्यमानः प्रदर्श्यमानो मार्गो यस्य स तथा । इतः परं स्नानभूमैर्वि-
शेषगानि । विततैति । विततो विस्तीर्णः सितः शुभ्रो वितान उद्योचो यस्यां सा तथा ताम् । अनेकेति ।
अनेकेऽसंख्या ये चारणगणाः कुशीलयसमुदायास्तैर्निबध्यमानं विरच्यमानं मण्डलं परिश्रुतिर्यस्यां सा तथा
ताम् । गन्धोदकेति । गन्धोदकेन सुरनिषानायेन पूर्णा भूता या कनकनयी सुवर्णमयी । अत्र विकारार्थे
नयद् । एतादृशी जलद्रोणी जलकुण्डिका तथा सनाथः महती मध्यो मध्यभागो यस्याः सा तथा ताम् ।
उपैति । उपस्थापितं न्यस्तं स्फाटिकं स्फाटिकमणिनिर्मितं स्नानपीठमाह्वयनचतुष्किका यस्यां सा तथा ताम् ।
स्नानेति । स्नानार्थं ये कलशाः कुम्भास्तैरुपशोभितां विराजिताम् । अथ कलशान्विशेषयज्ञाह—एकान्ते-
ति । एकान्ते निर्जलस्थले निहितैः स्थापितैः । अतीति । अतिशयेन सुरनिर्गन्धो यस्मिन्नेवंविधं यत्त-
ल्लिलं जलं तेन पूर्णभूतैः । परीति । परिमलेन गन्धेनावकृष्टा ये मधुकरा भ्रमरास्तेषां कुलानि समुदाया-
स्तैरन्धकारितं संजातान्धकारं मुत्तमानं येषां ते तथा तैः । कीदृशैरिव । आतपभयात्रीलकर्पटावगुण्ठितानि
मुस्यानि येषां ते तथा तैरिव । जलद्रोणीमवर्तीर्णस्य तन्मध्ये प्रविष्टस्य राज्ञो नृपस्य परितः सर्वतः स्नानार्थ-
मनिषेकदेवता श्वाभिषेकाधिष्ठान्य इव वारयोपितो वाराङ्गनाः समुपतस्थुः सम्यक्प्रकारेणातिष्ठन् । कीद-
ृशस्य । राज्ञः । वारविलासिन्या करेण मृदितं यस्मुगन्धामलकं सुरनिषात्रीफलं तेन लितं शिरो यस्य स तथा
तस्य । ता विशेषयज्ञाह—अंशुकैति । अंशुकैर्वैर्निविटं दृढं निवद्वः संयतः स्तनपरिकरः कुचाभोगो याभि-
स्तास्तथा । दूरेति । दूरं समुत्सारितानि निराहृतानि वलयानि कद्रुणानि यास्त्वेवंभूता बाहुलता भुजव-

१ अवगलितसिन्दुवारः, २ रतिधमः रतिविभ्रमः, ३ प्रधावता, ४ परिजनेनानुगम्यमानः, ५ विरलजनेऽपि,
६ आचरद्भिः, ७ आदव्यमानः, ८ अभिमुरभिः, ९ कलशैः, १० अवतीर्णस्य च, ११ उपलितः, १२ समन्तात्,
१३ समुत्स्थुः, १४ अंशुनिविद्वः, १५ चरणभरणाः.

कर्णोन्मत्तोःमारिनालकाः, गृहीतजन्तकलयाः, गान्तांमभिर्गणैरेता इव कारयोपिता ।
ताभिश्च समुन्नतकुचकुम्भमण्डपभिराग्निभ्यप्रविष्टः करिणीमिति वनकरी परिपूतम-
त्क्षणं रराज राजा । श्रेणीमद्विलादुत्थाय च गान्ताीठममण्डपदिकानां वरण इव गज-
हंसमारुरोह । ततस्ताः काश्चिन्मरकतकलशप्रभाउपयामागमाना नदित्य इव मूर्तिमयः
पत्रपुटेः, काश्चिद्रजतकलशहस्ता रजन्य इव पूर्णचन्द्रमण्डलविनिर्गतेन ज्योत्स्नाप्रवाहेन,
काश्चित्कलशोत्क्षेपध्रमस्वेदाद्रंशरीरा जन्तरेवता इव स्फटिकैः कनकोन्मीर्धजलेन, काश्चिन्-
लयसरित इव चन्दनरसमिश्रेण सलिलेन, काश्चिदुक्षिमण्डलमार्गविन्यन्नाहमपदराः प्रदी-
र्यमाणनखमयूरजालकाः प्रत्यङ्गुलिधिरविनिर्गतजलधाराः मल्लियन्त्रदेवता इव, काश्चि-
ज्जाड्यमपनेतुमाक्षिप्तवालानपेनेव दिवसश्रिय इव कनककलशहस्ताः कुङ्कुमजलेन वागङ्गना
यथायथं राजानमभिपिपिचुः । अनन्तरमुदपादि च म्कोट्यश्रित धुतिपयमनेकरइतपड-

इयो यायां ता । सम्भवति । समुत्तिष्ठमुगरी गृहीतं कर्णानामाभरणं भूतं कारिणात्पथा । कर्णेति ।
कर्णोत्सद्वाच्छूषणममीपादुनारिता । उपरित्यन्ता अलरा कुन्ता कारिणात्पथा । अप त्रिपदेनायो
शोभाविशयो व्यज्यते । गृहीतेति । गृहीता आसा जन्तरेवता कारिणुनपडा याभिन्ना । च पुनरर्थे ।
सामिन्मन्त्रणं तस्मिन्त्रणे परित्त आहूतो राजा नृपो रराज मुमुमे । यथंभूतनिम्नाभिः । समुत्तं
कुचकुम्भमण्डलं यायां तामि । कीदृशश्च राजा । कारिमभ्यप्रविष्टः । कनिय । करिणीनिर्होत्सीभिः परि
वृत्तो वनकरीव । यथा धेनुसामिः समं मज्जनं पुवेन्वनकरी शोभते तद्वदयमिः । ततो श्रेणीमद्विलात्
श्रेणीजलादुत्थाय बहिर्निर्गत्वा क्षानपीठमारुरोहेरन्वव । कीदृशम् । अमलेति । अमलो मलयार्थो
यः स्फटिको मणिविशेषस्तद्बलं शुभ्रम् । क इव । वरण इव । यथा वरणः प्रचेता राजहंस कलहंसमा-
रोहति । तत इति । आरोहणानन्तरं ता कारयोपितो यथायथं यथायोग्यं राजानमभिपिचिचुरामिपेकं वचुः ।
इतो कारयोपितो विशेषयन्नाह—काश्चिदिति । काश्चिन् काश्चन मरकतमणिनिर्मितो यः कलशः कुम्भ-
स्य प्रभा कान्तिस्तथा इयामागमाना, इयामवदाचरिताः नदित्य इव पश्चिन्य इव मूर्तिमयो नीलवर्णा-
भ्यात्तद्रूपधारिण्य, पत्रपुटेः, पत्रपुटेः राजानमभिपिचिचुरिति सर्वत्र । अन्याः काश्चन रजतस्य रूपस्य
कलशः कुम्भो हस्ते पाणी यायां ताम्पथा । क इव । पूर्णचन्द्रमण्डलान्तममसक्षिप्त्वादिनिर्गतेन नि मुदेन
ज्योत्स्नाप्रवाहेन कौमुदीरयेण शोभमाना रजन्य इव त्रियामा इव । अन्याः काश्चन कलशस्य कुम्भस्य चो-
त्क्षेप उत्पाटनं तस्माद्य ध्रमस्वेन यः स्वेशे धर्मजलं तेनाई क्षिप्तं शरीरं देहो यायां ता स्फा-
टिकैः स्फटिकसंघमिधमि, कलशोन्मीर्धजलेन तीर्थांभता च गहिता जन्तरेवता जलाधिष्ठाण्य इव । काश्चि-
दिति । अन्याः काश्चन चन्दनस्य मलयजस्य रतो ह्वनेन मिश्रेण समुत्तेन सलिलेन क्षानं वचुः ।
क इव । मलयसरित इव मलयचललय इव । ता अपि चन्दनसमिश्रगलिला स्तुः । काश्चिदिति ।
अन्याः काश्चनोत्क्षिप्त उत्पाटितो यः कलशस्य पार्श्वयोर्धमदक्षिणयोर्विन्यन्त्याः स्थापिता हस्तपङ्कजाः कर-
णैः । सामिस्ताः प्रदीर्यमाणानीनमतो विक्षिप्यमाणानि नखमयूरजालकानि पुनर्भवतीतिचया या-
भिस्ताः । प्रत्यङ्गुलि प्रविष्टरक्षार्थं यानि विवरानि छिद्रानि तेष्यो विनिर्गता जलधारा पानीपसततिर्वागी
ताः । क इव । सलिलयन्त्रदेवता इव । ता अश्वेर्विधा, स्तुरित्यर्थः । काश्चिदिति । अन्याः काश्चन कन-
कस्य सुवर्णस्य कलशो हस्ते यायां ता, क इव रिवसश्रिय इव वामरत्नमीरिव । केनेव । जाड्यं शीत-
मपनेतुं दृष्टिर्दुर्माक्षिप्त आकर्षितो यो बालान्तो मन्पात्रोक्तेनेव कुङ्कुमजलेन केसरवारिणा । अप कुङ्कुम-
जलबालान्तपोह्यमानोपमेयभावः । अन्ययन्तु प्रागेवोक्त । अनन्तरमिति । अभिषेकानन्तरं क्षानशङ्कानां

कृतमस्तु गीष्दुहवे सुर्वीणागीननिनादानुगम्यमानो वनिष्कृद्द्वैत्यात्प्राप्तुलो भुवनविषयव्यापी
ज्ञानसाहचानासाधुयंभागानामनिमुग्धो ध्वनिः ।

एवं च क्रमेण निर्वर्तिताभिषेको विषयनिर्माणपरिष्कृतो ध्वने परिधान धीर्द्वयमनी
शब्दशब्दकर्म इव जलधरोलननिर्मितानुः । अनिषयजलधरोलननिर्मितानुः कृष्णमन्त्रकर्म
तुहिनगिरिस्थि गगनपरिष्कृतव्या कृतमिगेयंष्टनः । संपादितपितृजलक्रियो मन्त्रकृतं नोना-
कृष्णिना विषयकर्मभिप्रथम्य द्यवगृहमगमन । उपरिचिताव्युत्पत्तिश्च निष्कृत्य देवगृहीति-
पतिगामितानयो विष्कृतभूमौ हाहागिभिरलिकदम्बैरनुदायमानपरिमलेन मृगमन्त्रैः सु-
भयासुरभिणा चन्दनेनानुष्कृतमर्थाहो विरचितानोदिमालतीवृत्तुमनेपरः कृतवन्त्ररिषिर्नी-

ध्वनिः शब्द उदपाद्युत्पत्तिः । 'पद गतो' इत्यस्य कृति रूपम् । विः कृतवन्त्र । मृगिष्यं कर्तव्यं शब्द-
स्थि द्विधा पूर्वोक्त । पुनः धीरश्च । अनिषयेन सुगम्यमानः । विरचितानो हाहागम्य । मन्त्रकृतमन्त्रं
वाद्यमानानाम् । पुनः धीरश्च । अनेष्टेति । रतिकप्रचरणं प्रत्या कर्तव्यं पदत्रयमपीये पदत्रयं
शारी प्रविष्टा, शब्दो मर्दरो, धेनुर्धरो, धीणा शारी, धीकानि कानानि धीमतां नो विष्कृतो विष्कृतं तममु-
धीकृत्य मन्त्रमानः प्रवर्तमानः । पुनः धीरश्च । चन्दनो ध्यायितवान् कर्म शम्भुदत्तस्य चन्दनः चन्दन-
हेनापुत्रो विधितः । पुनः धीरश्च । भुवनेति । भुवनानां पिष्टवतां विदग्धनि चन्दनोलेपनीतः
ए तथा ।

एवं च पूर्वोक्तप्रकारेण क्रमेण परिष्कारात् निर्वर्तिता विरचितोऽभिषेको सर्वभूतो मृतो देवशु-
भैलमगमपरिष्कृतव्यः । विः कृत्वा । विषेति । विषयः सर्वाभेदां निर्मोहः पशुव्याज्यसिद्धिपुत्री अति-
हृष्ये अतएव ध्वने सुभे धीयवाग्वही प्रशान्तिवस्त्रे परिधान परिधानं कृत्वा । अथ राजानं तस्मिन्—
जलेति । जलेन पानीयेन चन्दनं येन निर्मलापगतमला मनुः शरीरं धम्य स तथा । विष्कृतं । दार-
दिति । दारदं पनात्यये यद्दम्बरं गगनं तर्ह्येवदेशो भागनादसि । दारदम्बरं कृष्टेभ्यामिर्मलमेयेति
भावः । अतीति । अनिषयलो नो जलधरो मेपत्तस्य मरुष्टः दण्डनाड्युत्पिना निर्मलेन दण्डनाड्यः
शीरोदपट्टमस्य पदयेन प्रान्तेन कृतं विहितं शिरोपेष्टनमुत्तमाकपेष्टनं येन स तथा । पणिय । तुहिनगिरि-
स्थि हिमाचल इव । गिरि विरचिते—गगनेति । गगनपरिष्कृतोऽपुनी तस्या चरयोः प्रवादेनेन कृतशिरो-
पेष्टनः । संपादित इति । संपादिता निष्पादिता पितृणां जलक्रिया येन सः । मन्त्रेति । मन्त्रं वेदोक्तं
पूर्वं पवित्रं यतोयं पानीयं तस्याप्रतिः प्रयत्नमेव रियमपरं सूर्यमभि संमुखं प्रणम्य नमस्कृत्य ।
उपेति । उपरिचिता निष्पादिता पशुपतेरीश्वरस्य पूजायां येनंयंभूतः सत् तस्माद्देवशुद्धासिष्कृत्य
वदिरागत्यावनिषो राजाहास्मरानादिकं निर्वर्तयामास कृतपानित्यन्ययः । निर्वर्तितेति । निर्वर्तितं
कृतमामिकायं होमादि येन सः । विष्कृतभूम्याप्यरागनिष्पादनस्थले हाहागिभिर्हाहाशब्दं सुर्वीणांरति-
कदम्बैर्भ्रमररागुर्द्वैत्यात्प्राप्तुलो नियम्यमानः परिमल आभोदो यस्य स तथा तेन । मृगमन्त्रेति ।
मृगमन्त्रः कर्तृत्वी, कर्पूरो हिमवाल्मीकि, कुङ्कुमं केकरंतेपां यो वासः परिमललेन सुरभिणा सुगन्धिर्नैवंभूतेन
चन्दनेन मलयजेनानुष्कृतं लेपितं सर्वाङ्गं रामप्रदारीरावयवा येन स तथा । इतो राज्ञो विशेषणानि—विर-
चितेति । विरचितो रचनाविशेषेण निर्मित आनोदिमालतीवृत्तुमामि सुगन्धिजानिपुष्पाणि तेषां शे-
वारः शिरोभूषणं येन स तथा । कृतेति । कृतो विहितः पूर्वपरिहितवस्त्रस्य परिवर्तः परावर्तो येन स
तथा । कृतं यत्रस्य शीरोदवस्त्रस्य परिवर्तं उपरिवस्त्रं येनेति वा । रत्नेति । रत्नरचितः कर्णपूरः कर्णाभरणं

१ कोलाहलो, २ भवन, ३ सुगरो, ४ निवर्तित, ५ धीते वाससी, ६ आशालन, ७ विमल, ८ संभव,
९ उपचरित, १० पूजनध, ११ निवर्तित, १२ कृताम्बर, १३ परिवर्तो,
१४ ५

रत्नकर्णपूरमात्राभरणः समुचितभोजनैः सह भूपनिभिराहारमभिमतरमास्वादजातमीतिख-
नियो निर्वर्तयामास ।

परिपीतैधूमवर्निरुपमृश्य च गृहीतताम्बूलसाम्मात्प्रमृष्टमणिकुंष्टिमप्रदेशादुत्थाय नाविदू-
र्यतिन्या ममभ्रमप्रथायितया प्रतीहार्यो प्रसारितबाहुमवलम्ब्य वेत्रैलतामहणप्रसङ्गादतिजरल-
किसलयानुकारिकैरतलकरेणाभ्यन्तरसंचारममुचितेन परिजनेनानुगम्यमानो, घबलांशुकप-
रिगतपर्यन्ततया रंकटिकमणिमयभित्तिनिबंधमिवोपलक्ष्यमाणम्, अतिमुंरमिणा मृगनाभिपै-
रिगनेनामोदिता चन्दनवारिणा भिक्तशिशिरेमणिभूमिम्, अविरलविप्रकीर्णेन विमलमणिकुं-
ष्टिमगगतललाटागणेनेव कुमुमोपहारेण निरन्तरनिचितम्, उत्कीर्णशालभञ्जिकानिवहेन
संनिहितगृहदेवतेनेव गन्धमलिलश्रालितेन कलयौतमयेन सम्भ्रमंचयेन विराजमानम्, अवि-

दन्ताभ्याभरणं यम् स तथा । ननु नीचजनप्रदर्शनार्थं बहुतरभूपणधारणमिति मात्रादव्यथ्यम् । एतच्छै
समुचितं योग्य भोजनं योग्यमेवंभूतंभूपतिभिरुच्यतेति राहेति भिन्नकर्मः । अतीति । अमिमाः श्रेष्ठा ये
रगा मगुदरवभोरमास्वादो प्रदणं तेन जातोत्प्रा प्रीति सनुतिर्यस्य स तथा ।

परीति । सुगणोन्मथप्रतिपादनार्थं परि सामरुधेन पीता गृहीता धूमवर्निरुपमृश्यो येन स तथा ।
किं कृष्ट । उत्तरपुत्रावयम् । 'उपगणोन्मथचमनम्' इति कोशः । पुन किं कृत्वा । भुम्बा भोजनं विहाय ।
आभ्यन्तरगतं परिगम्यप्रकृतमयासीमगानेखन्वय । गृहीतमात्रं ताम्बूलं नागवडीदलं येन स तथा
गन्धमलिलश्रालितम् । प्रमृष्टेति । प्रमृष्टं गतिनायं मृष्टं मणिकुंष्टिमं यस्मिन्नेवंभूतात्प्रदेशस्थलात् उत्थाय ।
उत्थानं कृतेरर्थः । नरीदरे वरिणे या गा तथा । पुन. कीदर्या । सप्तभ्रमं समर्थं प्रथायितया त्वरितं
रत्नकर्णमा पूर्णभूय प्रतीहार्यो । 'पुंरुप्रगना या नारी बभुं या च विचरणा । सा प्रतीहारी' इति ।
यत्नं प्रयासः संनिहितं कृतो बाहुभुजनामरुम्य । तदाभयमारणार्थेऽर्थः । परीति । परिजनेन घे-
रुवनेनदुःखमन इति राज्ञो भिषेणम् । अथ संवकजनं रिषेणयज्ञः—वेधेति । वेत्रस्य वेगस्य वा
था सारवत्तिलया प्रदणं धरणं तम् प्रगत्रोन्मथाराणादतिजरलमतिकटिनं यदिकगलयं तदनुकरोति
एवम् कर्तव्यं कर्तव्योभयो यस्मैतिव करो ह्यसो यस्य स तथा तेन । अरुप्रन्तरेति । अभ्यन्तरे
अन्तर्गतम् यो एतद्विषयस्य य. सवार संवरणं तत्र समुचितो योग्यः स तथा तेन । अथा-
स्वल्पमस्य विदितार्थ—अथलेति । धरते दुर्धं यत् अंशुकं वस्त्रं तेन परिगतं सहितो यः
वर्तते प्रज्जलमा भवन्ता तस । अटिकमणिमयी या मिति कुत्रं तथा निवदं निर्मितमिषोपलक्ष-
णस्य एतदवयम् । अनेवमृष्टता श्वेतवर्णैःस्यारिषयो व्यस्यते । अतीति । अतिमुरमिणा मृग-
नाभिपैरिगनेनामोदिता चन्दनवारिणा मलयवपारीनेन विष्णा निचितत एव शिशिरा क्षीयता मणि-
भूता एतद्वत् भूयैःसिललाया । अतीति । अविरलं घनतरे विप्रकीर्णेन पर्यमेत । विमलेति । विमल-
मणिकुंष्टिममिरेणप्रभा मणिकुंष्टिमं तत्र गगनतललाटागणेनेवाकाशाभिवनउपगम्यद्वेनेव कुमुमोपहारेण
पुष्पप्रदेशे विरलतै अनेवदत्त विविं व्यथम् । एतन्मेति । मग्नाः रक्षणार्थं सचयेन मगुदरेन
भ्रमणस्य संनयनम् । अन्तर्मलय विषेणयज्ञः—सर्वेति । मन्मगलिले. सुगणिवकारिणि. शक्तिरे
धेनेव कर्तव्यं सुकर्म नन्देन । अथ विहायै मयत् । उत्कीर्णेति । उत्कीर्णता. शादभञ्जिका. पुनि-
काशला विरल सपुंरुं वसिन्त्या तथा । वेनेव । संनिहिता. समीपस्था गृहदेवता गृहापिठासो यस्मि-
नेव नूतेनेव । 'सोऽसो'— इति पुनःप्रथ । अतीति । अविदुह्येःप्रीत्यपुते सोऽगुदः कृष्णगुदमय

१ विरलमणिकुंष्टिमम्. २ पुंरु. पुनःप्रथ. ३ कुंष्टिमम्. ४ मणिकुंष्टिमम्. ५ मन्मगलिलम्. ६ मन्मगलिलम्. ७ मन्मगलिलम्. ८ मन्मगलिलम्. ९ मन्मगलिलम्. १० मन्मगलिलम्. ११ मन्मगलिलम्. १२ मन्मगलिलम्. १३ मन्मगलिलम्. १४ मन्मगलिलम्. १५ मन्मगलिलम्.

बहलागुरुधूपपरिमलम्, अखिलविगलितजलनिबहधवलजलधरशकलानुकारिणा कुसुमामोद-
वासितप्रच्छदपटेन पट्टोपधानाध्यासितशिरोधाना मणिमयप्रतिपादुकाप्रतिष्ठितपादेन पार्श्वस्थ-
रत्नपादपीठेन तुंहिनशिलातलसदृशशयनेन सनाथीकृतवेदिकं भुक्त्वास्थानमण्डपमयासीत् ।
तत्र च शयने निपण्णः क्षितितलोपविष्टया शनैः शनैरुत्सङ्गनिहितासिलतया खड्गवाहिन्या
नवनलिनदलकोमलेन करसंपुटेन संवाह्यमानचरणस्तत्कालोचितदर्शनैरवनिपतिभिरमालैर्मि-
त्रैश्च सह तास्ताः कथाः कुर्वन्मुहूर्तमिवासांचक्रे । ततो नातिदूरवर्तिनीम् 'अन्तःपुराद्वैशम्पा-
यनमादायागच्छ' इति सैमुपजाततद्दृष्टान्तप्रभकुतूहलो राजा प्रतीहारीमादिदेश । सा क्षि-
तितलनिहितजानुकरतला 'यथाज्ञापयति देवः' इति शिरसि कृत्वाज्ञां यथादिष्टमकरोत् ।

अथ मुहूर्तादिव वैशम्पायनः प्रतीहार्या गृहीतपञ्जरः कनकवेत्रलतावलम्बिता किञ्चिद्वर्तत-

धूपस्य परिमलः साँगन्धं यस्मिन्सत्तथा । तुहिनेति । तुहिनं हिमं तस्य शिलातलं तत्सदृशं यच्छयनं
शय्या तेन सनाथीकृता गृहिता वेदिका संस्कृतभूमिर्यस्मिन्सत्तथा । इतः शयनं विशेषयन्नाह—अखिलेति ।
अखिलः समग्रो विगलितो जलनिबहो नीरसमूहो यस्मिन्नेवंभूतो धवलः शुभ्रो जलधरो मेघस्तस्य शकलं
रजस्तननुकारिणा तत्सादृश्यकरणशीलेन । कुसुमेति । कुसुमानां पुष्पाणामामोदः परिमलस्तेन वासि-
तो भावितः प्रच्छदपट उत्तरच्छदो यस्मिन्सत्तथा तेन । पट्टेति । पटस्य पट्टुकूलस्योपधानमुच्छीपकं तेना-
प्यासितमपिष्टितं शिरोधानं शिरःस्थलं यस्मिन्सत्तथा तेन । मणीति । मणिमया मणिप्रचुराः प्रतिपादु-
का अधःपीठानि तेषु प्रतिष्ठिताः स्थिताः पादा यस्य तत्तथा तेन । पार्श्वेति । पार्श्वस्थं समीपस्थं रत्नपा-
दपीठं मणिपादासनं यस्मिन्सत्तथा तेन । अन्वयन्तु प्रागेवोक्तः । तत्र चेति । तत्र शयने निपण्ण उपविष्टो
राजा मुहूर्तनिब पटिकाद्रयमात्रमिवासांचक्रे मुच्चाप । इतो राजनं विशेषयन्नाह—क्षितीति । क्षितितले
भूमितले उपविष्टया स्थितया तथोत्सङ्गे क्रोडे निहिता स्थापितामिलता सङ्गलता यथैवंभूतया खड्गवाहिन्या नवं
नूतनं यस्मिन् कनकं तस्य दलानि पत्रानि तद्वत्कोमलेन मृदुना करसंपुटेन हस्तसंपुटेन शनैः शनैः संवाह्य-
मानौ संवाह्यमानौ चरणौ पादौ यस्य स तथा तेन । तत्काले इति । तत्काले शयनकाल उचितं योग्यं द-
र्शनमालोकनं येषामेतादृशैरवनिपतिभिर्नृपैरमालैः सचिर्वैर्मित्रैः सुदृढिच्छात्राः प्रस्तावोचिताः कथा वार्ताः कुर्व-
न्निबधत् । ततः कथामाह्वयनन्तरं पूर्वोक्तां प्रतीहारीमित्यादिदेशाज्ञापयामास । कीदृशीम् । नातिदूरं नाति-
व्यवधानेन वर्तते या सा ताम् । आज्ञाविषयमाह—अन्त इति । अन्तःपुरादवरोधात्तं वैशम्पायनं
शुक्रनादायागच्छेति । समुपेति । समुपजातं समुत्पन्नं तस्य शुक्रस्य वृत्तान्तप्रश्ने प्रवृत्तिपृच्छायां कुतूहलमाधर्यं
यस्य स तथेति राज्ञो विशेषणम् । सा प्रतीहारी क्षितितले निहितौ स्थापितौ जानू नलकीलकौ करतले
हस्ततले च यथा सा । आसनविशेषेण विनयविशेषो व्यञ्जितः । आज्ञोत्तरं तस्याः वर्तव्यमाह—यथेति ।
येन प्रकारेणाज्ञापयत्याज्ञां धत्ते देवो भवानित्यनूय शिरसि मलक आज्ञां पूर्वोक्तां कृत्वा । स्वशिरसि करतलं
निधायैति भावः । यथेति । येन प्रकारेण राजादिष्टमाज्ञापितं तथाकरोयकार ।

अथेति । अन्तःपुरप्रवेशानन्तरम् । मुहूर्तादिव तावन्मात्रविलम्बनादिव वैशम्पायनः शुक्रो राजान्तिकं
उपसर्गनापनाजगामादयौ । शुक्रं विदिनष्टि—प्रतीति । प्रतीहार्या पूर्वोक्त्या गृहीतनात्तं पञ्जरं यस्य स तथा ।
कञ्चुकिनेति । कञ्चुकिना सौमिद्रद्वेकेनानुगम्यमानोऽमुमग्यमानः । केन । निदृष्टजातिप्रात्या पक्षित्वजातिप्रे-
रेण वरत्कलहंसेनेव पृथ्वराजहंसेनेव । अथ वञ्चुकिनं विशेषयन्नाह—कनकेति । कनकस्य सुवर्णस्य या चैत्र-
रता वेतस्यपटित्वाणवलम्बत इत्येवंशीलः स तथा तेन । किञ्चिदिति । किञ्चिदप्यदवत आनमः पूर्वोक्तयो

१ परिगलितः २ अण्ववसितः ३ शिरोभागेनः ४ रत्नपीठेनः ५ सनकवर्तिनेन ६ मदिनसिद्धिः ७ मन्त्रेण
उपनेनः ८ उपनतलनिपण्णः ९ समुपजातः १० मुहूर्तादिवः १० आनयः

पूर्वमायेन मितकधुकारैश्चक्रवपुषा जगामऽतिगमीड्रिता मद्ररगोरेष मन्त्रमन्त्रमंगीति
 विहङ्गजानिभीसा जररुह्यदंमनेर कम्पुडिनातुगम्यमानो राजाऽतिकमाजगाम । किञ्चिन्न-
 निहितंकरलस्तु कञ्चुकी राजानं देवशापयत्—'देव, देव्यो पिशाचयन्ति, देवादेवारेण वैशम्पा-
 यनः स्नातः कृतादारश्च देवंपादमूलं प्रतीक्षयामीतः' इत्यभिषाय गति च गमिन्मयाजा वैशम्पा-
 यनमपृच्छत्—'कैविदभिमनमास्यादिमभ्यन्तरं भवता किञ्चिदजनजातम्' इति । स प्र-
 थाच—'देव, किंवा नास्यादिनम् । आमतहोदिल्लोचननन्दनिर्नीत्यारतलः कयायमपुरः प्र-
 ममापीतो जम्बूकलरमः, हरिनेगरभिन्नमत्तमानङ्गुमुम्भुकराष्ट्रसुख्यकञ्चिदिपि सङ्गिडानि
 दौडिमयीजानि, नलिनीदलहरिन्ति द्राघाकलस्यादुनि च भूमिगतानि स्येच्छया प्राणीनाम-
 कीकलानि । किं वा प्रलपितेन बहुना । सर्वमेव देवीभिः स्वयं करालोपनीयमानममृतायं
 इति । एवंवादिनो वचनमाक्षिप्य नरपतिरमयीन्—'आस्तां तावदीयम् । अपनयतु नः कु-
 यल स तथा तेन । सितेति । मितः श्वेतो यः कञ्चुकः पूर्वांगभोजनपृच्छममच्छारिं वतुः शरीरं यत्
 स तथा तेन । जरेति । जरा पिशगा तथा भवति । उभ्रीड्यो मंडिरंभय स तथा तेन । गदिति । गदः
 शब्दविशेषः स्वरो यस्य स तथा तेन । मन्देति । मन्दंमन्दं गने श्वेतैः संवर्तीदेवंशीलः स तथा तेन ।
 क्षितीति । क्षितिलले निहितं स्थापितं करतलं येनंविष कञ्चुके पूर्वोक्तो राजानं नृपं व्यहारयद्विश्रमा-
 मकरोत् । हे देव हे स्वाभिन्, देव्यो राजपश्यां पिशाचयन्ति पिशति मनुष्येन कारयन्ति । किं तदाह—'दे-
 वेति । देवादेवास्तामिनो विभोगादप्य हर्यमानो वैशम्पायनः शुक्र पूर्वं स्नात इत्यत्रानः पथात्पुलाहरो वि-
 दिनासन । अयं च देवस्य रात्रः पादमूलं गमीषं प्रतीक्षयामाननीनः । इत्यभिषायेतुश्चा तमिन्कञ्चुकेति
 गने निहते गति राजा वैशम्पायनपृच्छत् । क्वचिद्विष्टम्रे । भवता त्वयान्यन्तरेऽभिमतमिष्टं किञ्चिदप-
 जानं मन्त्रममृतास्वादिनं जगम् । स इति । स शुक्रः प्रयुवाच प्रजत्रवीर । देवेति । हे नय, किं-
 धेलन्न नयि काडु । तेन सर्वमास्वारितमित्यर्थः । तदेवोक्तपंतया निरूपयति—'प्रकामेति । प्रकाममति-
 शयेनानृतिमयादं पीतः पानविषवीडृतो जम्बू सुरभिन्ना तस्याः फलानि तस्यानि तेषा रमोऽन्तर्भूतस्य । की-
 दृशः । नील सन्पाटलः श्वेतरक्त । अतएव आमत्तेति । आमतो मद्रोन्मतो यः कोकिलः पिकलास लोच-
 मच्छमिरेव छविर्वस्य स तथा । पुनः कीदृह । कयापोऽभ्ये मपुरो मिष्टधेति कर्मधारयः । अथ च सङ्गि-
 तानि शक्यीकृतानि । मयेति शेषः । कानि । दाडिमपीजानि । अपैतानि विशेषयच्छाह—'हरीति । हरि-
 निहम्य नखप नखासौर्मिष्ठा ये मत्तानां मानहानां दुग्मा मांगपिश्याः तेष्यो मुष्णान्यपगतानि यानि
 रक्षानि हधिरामि तैराशोभि खिधानि यानि मुष्णकलानि तद्वरिवद कान्तिवेषु तानि । नलिनीति । न-
 लिनी कमलिनी तस्या दलानि यत्रापि तद्वद्वरिन्ति भीलानि । द्राक्षेति । द्राक्षा मोहनी तस्याः फलानि
 तद्वन्त्यादुनि मिष्टान्नेष्वेधिषानि प्राचीनामलकी क्षीरधात्री तस्याः फलानि स्वेच्छया स्वाधीनतया चूर्णि-
 तानि । किंवा नास्यादिनातीति पूर्वोक्तपदः । प्रोल्लिखयस्यावकम्पत्वमाह—'किं धेति । बहुना प्र-
 लं । स किमपीलयैः । सर्वमेधेति । जम्बूरवारिकं देवीमी राजपत्रीभिः स्वयं न परत'
 पनीयमानं हृत्पल्लेनोपनीयमानं मद्रयमाणीयमानममृतायते अमृतवदाचरति । 'उपमानादाचारे' इति
 इति वाक्यसमाप्ता । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण वादिनो सुवतः कीरस्य वचनं काश्यमाक्षिप्य
 जिशासितुं प्रभुं नरपती राजात्रवीन् । पूर्ववक्तव्यतायामनादरमाह—'आस्तां तावदिति ।
 सर्वं पूर्वोक्तं तावदादास्यां विष्टु । मोडस्याकं उद्वदलमाधर्यं पक्षिणा सर्वसाधविषयकं ज्ञानं स्यादित्येवं

१ अत्रनिष्ठ, २ चारिणा, ३ विहित, ४ निहितकरस्तु, ५ व्यविहापयत्, ६ पादवृत्ते, ७ अपगते तदिवत्-
 ८ क्वचिद्, ९ स ह्य, १० करारानसर, ११ निभिध, १२ दाडिमी, १३ कलिगामि, १४ सनास्वादितानि, १५ सर्वमेवेदय

स्य । आदेशस्तु भवान्निदिताः प्रभृति कालकथेनान्तमो लम्ब कथितान्तो, भवान्कथं ज्ञानः, तेन वा नाम कृतम्, वा ते माता, येन विना, कथं प्रदानात्मानतः, कथं ज्ञानानां परि-
 दयः, कृतः पत्न्य आसादिताः, विवेकेन जन्मान्तरानुसन्धानम्, इत एवमन्तरम्, अन्यथा
 विवेकवैश्यादी पश्चिन्तानं निवर्तयति, क वा पूर्वमुपनिषत्, विवेका कथः, कथं पूर्वमुपनिषत्,
 कथं व्याजालक्षणमन्तरम्, इत वा कथमागमनम् इति । ईशान्तरानुसन्धानम् स्वयमुपनिषत्कृतम्
 तेन नवद्वयानुसन्धानमपि विना पृष्टो सुहृत्सिद्धि भवान्वा साद्व्यमन्तरीय—देव, मन्तरीयं कथा ।
 यदि पूर्वमुपनिषत्पर्यन्तम्—

अग्नि पूर्वपरजलनिधिप्रेतवचनान्ना मन्वन्तेमातेकाभूता मेवत्येव भुवः, वनरविद्वन्द्व-
 द्दत्तसेवकसंघर्षिर्नरविधिरासधपयत्तुनुमनिकरन्मुपनिषत्कथया मीमांसकानामपि सिद्धिर्नप्रेतवचनान्तर-
 सुहृत्सिद्धिः पादपरपमोभिता, मन्वन्तेपुनरुत्पद्यमानमविश्वकथया, पश्चिन्तनमन्वन्तुदिवान-

स्वमन्तरम् दृष्टिकरोत् । मन्वन्त एतेषां—आदेशद्वयसिद्धि । कथं देवैः समन्वयेनानि । प्रभृत्पुनरुत्पन्नानां
 पादपरपयत्तु कथयत् भवान् । मन्वन्त एतेषां—आशयन इत्यादि । कथं देवैः कृतं जलरद आनतः
 मन्वन्तम् जन्मोपनिषत् । कथं देवैः प्रकारेण भवान्कथं ज्ञान ज्ञानतः । देव वा ईशान्तरान् इति नामनिधानं
 कृतं विदितम् । ते सत् वा माता जननी । ते वा पिता जनकः । कथं देवैः प्रकारेण प्रदानात्मानात्मानान्तरम्
 उपनिषत् । कथं शास्त्रानां व्याजनामागमनां परिचयोऽनवोपः । कृतः कथमागमन इति कथं देवता शास्त्रादि-
 वेदविद्या आकाशिता सन्ध्याः । विदितुषं विविधित्वं, जन्मान्तरस्य पूर्वजन्मोऽनुसन्धानमुपनिषत्कथयत् ।
 उत्तरोन्निषत्कथयत् । दत्ता । येनविद्वन् प्रभृती येन जन्मान्तरं जन्मोपनिषत् भावः । अधोपनिषत्कथयत् । विद्व
 एव वा कथित् कथयत् त्वं विद्वान्ते पश्चिन्तानं विदितुषं कथं गृहं निवर्तयति निवर्तयत् करोति । क वा कथि-
 न्मन्वन्तेऽप्रागमनात्पूर्वमुपनिषत् विदितम् । ते विद्वान्तेषां कथः ईशान्तरादि । कथं देवैः प्रकारेण पत्न्यः पश्चिन्तानं दृष्टं
 तत्र कथयन्तवकथयन्तम् । कथं वा व्याजालक्षणमन्तरम् । इत्यादिमन्वन्तेषां कथं यागमन्तरीयं । तदनन्तरं ईशान्तर-
 वनः । तु पुनरुत्पत्ते । उपनिषत्सं गमुपनिषत् कृतम् कथं भूयतेन अपनिषत्कथिता पृथ्वीर्वासा सचमुपनिषत्
 कृतान्तेनान्तरं कथं कथा स्थापयति क्रियाविशेषणम् । स्वयं नान्तरा पृष्ट आशिक्षः सन्ध्यामन्तरं सुहृत्सि-
 द्धि पश्चिन्तानमपि भवान्वा भवान् कथया सादरे आदरेण सह कथा स्थापयति कथयति । तत्त्वम् । दे
 देव, मन्वन्तं तद्विषयिणी मन्वन्त कथयत् । यदि च किं तद्विषयं सचमुपनिषत् कथयत् तदावप्यन्तं भूयताम्—

अस्तीति । नामेति प्रतिपत्तम् । विन्धाटव्यस्तीत्यन्वयः । एतेऽप्येवं विशेषणपाद—पूर्वैति । पूर्वधा-
 परम् पूर्वपरं वा जलनिधी समुद्री तयोर्भेदज्ञानं तद्वचनानं तावत्पर्यन्तं तथा संभवा । मन्वन्तेति । सन्ध्या-
 दिनामन्वन्तेषां मन्वन्तेऽप्रागमनात्कथयत् । भूयन्तुपेत्यर्थः । अतएव नप्यभूयन्तपत्वाद्भुवः पृथिव्या मेरा-
 लेव कार्याय । पादपरं ईशान्तरासोभिता सीतमाना । अथ पादपरान्वयस्येवसाह—चनेति । येन कानं करिणो
 गजकोषं पुत्रानि यूपानि तेषां मन्वन्तस्य दानवारिणः सेकः निशानं तेन सम्पन्नार्थिता इति प्राप्ताः ।
 अस्तीति । अनधिकृतान्तरान्तं विवर्तयति यानि भवन्तानि सुभ्रात्रि पुत्रानि पुत्रानि तेषां निकरः
 समुहस्यम् । कीदृशम् । अत्यन्तमुपनिषत् शिरारप्रदेशः प्रान्तदेशस्य संलम्बत एषोऽप्यन्तमुपनिषत् ता-
 वानां समन्वित नप्यन्तानां समुहनिषोद्धहर्षारयसिद्धिः । पुनरुत्पत्तीं विदितुषि—मन्वन्तेति । मन्वेन कथा
 मनोज्ञा ये पुत्रा मन्वन्तानां कथं पुत्रानि तद्विषयाना आसायमाना मन्वन्तस्य पत्न्या यस्यां सा ।
 कतीति । करिणां गजानां वलन्तानिषद्वचनानां करः पुत्रादप्यन्तस्यैर्षितानि मन्वन्तानि याचि तमाल-

१ वा माता, २ कः पिता, ३ समासादिताः, ४ किं जन्मान्तर, ५ विद्वान्, ६ उभो, ७ कथं वा, ८ मन्वन्तः
 ९ कौतुहलम्, १० वेदायलम्, ११ तारांगनम्, १२ देशम् ।

मालकिसलयामोदिनी, मधुमदोपरक्तकेरलीकपोलच्छविना संचरद्वन्देवताचरणालककरस-
 खितेनेव पद्मचयेन मंच्छादिता, द्रुककुलदलितवाडिमीफल्द्रवाड्रीकृतलेरनिचपलकेरि-
 म्पितकेडोलच्युतपद्मवफलशयलैरनवरतनिपतितकुमुमैरेणुपांमुलैः पथिकजनरचितलवह्नपहन-
 मंस्तरैरतिकठोरनालिकेरकेरकीकरीरैवकुलपरिगतप्रान्तैसांम्वूलीलतावनद्वपूगगण्डमण्डितै-
 नलक्ष्मीवासंभुवनैरिव विरौजिता लतामण्डपैः, उन्मदमातङ्गकपोलैस्त्र्यलगतितैसलिलमिते-
 नेधौनवरतमेलालतावनेन भद्रगन्धिनान्धकारिता, नरमुखलमेभकुम्भमुक्ताफललुच्यैः शबरमे-
 नापतिभिरभिदहन्यमानकेसरिजता, प्रेताधिपनगरीव सदासनिहितमृत्युभीषणा महिपाधिष्-
 ता च समरोर्धनेपताकिनीव धौणसमारोपितशिलीमुखा विमुक्तमिहनादा च, कात्यायनीत्र प्रव-

द्वयस्य किमलयानि तेषामामोद परिमलो मियते यदां सा । मध्विवति । मधु कापिशावनं तस्य को भद्र
 धानेशलोनापरसा चोहितवभूता या केरली केरलदेशोद्भवा स्त्री तस्या कपोलौ गङ्गावरप्रदेशौ तयो-
 र्द्वयैरिव दृग्भिर्यस्य स तेन । केरलदेशोद्भवा स्त्री सभापतौ रक्तवर्णा कोमलाक्षी, मधुमदानु विशेषो रक्ती
 भावः । केनेव । संचरन्त्य दत्तमन्त्रो मच्छन्त्यो या वन्देवता धरण्याधिष्ठयस्वस्तां चरणानां योऽलककरो
 वावरदत्तनेव रचितेनेव रक्षीतृतेनेव पद्मवानां फीमलयानां चयेन समूहेन संछादिताच्छादिता । विराजि-
 तेति । सदा वसपन्नागा मण्डपैर्जनाधयैर्विराजितोपसोभमाना । अथ मण्डपान्विरोपयन्नाह—शुकैति ।
 द्रुकुम्भैरेष्ठितानि निदारितानि यानि वाडिमीफलानि तेषां द्वयो रसलेनार्द्रैकनमार्द्रतामुपनीतं तलं मध्व-
 भग्नो देवां ते तथा तै । अतीति । अतिचपलाखनं चयला ये कथयो गोलाह्लास्यैः कम्पिता धूनिता
 ये वज्रोपा बोधाकलवृक्षान्भ्यश्च्युतैः पतितैः पद्मफलैः शबलाः चवुरामं । अनवरतेति । अनव-
 रतं निरन्तरं निरवितानि यानि वृक्षानि पुष्पाणि तेषां रेणुर- परगुण्ययस्यैः पांडुलाः सरजस्कस्यैः ।
 पथिकैति । पथिकजनैः पान्यलुके रचितो निर्मितो लवह्नपद्मवानां लवह्नद्रवविशेषकिमलयानां संस्तर-
 प्रसंगे येषु तैः । अतीति । अतिकठोरा अत्यन्तकठिना नातिकेरा ताङ्गलीरुक्षाः केतक्यः कद्रवच्छदा
 वगीरा केररा बहुलाद्य नै परिगते व्याप्तः प्रान्तोऽन्तरप्रदेशो येषां ते तथा तै । ताम्बूलीति । ताम्बूली
 भगवती सा चण्डी लता चेति कर्मकरय । तयावनर्द्धं बद्धं यन्पूगगण्डं क्रमुकवनं तेन मण्डितैः शोभितैः ।
 कैरेव । धनेति । वनलक्ष्मीरत्नधर्मीनाम्या वागम्य वगतेर्भुवनानि यदाहौरिव । उन्मद्वेति । उन्मदा मता
 ये मन्त्रा गमसंघां वगोत्सव्यानि करटप्रदेशास्त्रेषा मण्डितं च्युतं मन् सलिलं मदनतं तेन निषेनेव
 शिखितेनेव । अनवर मद्रगन्धिना मद्रव्य गन्ध इव गन्धो यस्मिन्नेतादशेन । अनवरतं निरन्तरमेतानां
 धरतृज्जना लता वसपन्नागां वनं काननं तेनान्धकारिता । शकामाहृता । एतारज संवन्धाच्छपामतां प्रापिते-
 शर्यं । मन्वेति । नमनानां मुनान्यप्राणि तेषु लघ्नान्यप्राणानि यानीभद्रुम्भमुक्ताफलानि गजमार्गपिण्डरगो-
 द्भवानि तेषु लघ्नैरेणुषु शबरानां भित्तानां मेतारनिभिः सैम्यनायकैरभिदहन्यमानं व्यापाद्यमानं केसरिणां
 भस्मयुराणां शनं यस्यां सा तथा । प्रेतेति । प्रेताधिपो यमनास्य नगरीव संवसितीत्र सदा निरन्तरं
 शरैरा संनिदिने निहटवती मृत्युर्वसनेन भीषणा भयकारिणी । पक्षे सदा निहटस्यो यो मृत्युरजगरमेन
 मीपणा अनवरा । मद्रः कारणं कार्याचाराण्युज्युःप्रादयमौर्मादिलेख्यं । मद्रिवेति । मद्रिवैगैरै-
 रेणुना व्यन्तं च । अथ च यमपुरिपक्षे अमव्य वादनं मद्रिवभेनाधिष्ठिता गृहिता । समरेति । समरे
 त्वा न . . . वा पत्तकिनी मेना तद्वरिव । उन्नयो ताम्पमाह—धापेति । काणाह्ये वृषधिशेषे समारो-
 पित्वा मन्त्रिणां विरौमुक्ता भ्रमरा यया सा तथा । पक्षे चाण्डेय शरैषु मध्यप्रकारेणातोपिता शिलीमुखा

१ कोमलकपोलः २ प्रचरति ३ द्रुकुम्भः ४ कद्रुवः ५ कश्चित् ६ मृत्वीजनावनद्वद्रुमुम् ७ लताः ८ ना-
 ९ कद्रुवः १० कद्रुवः ११ केपरी १२ मवने १३ विराजितवपुः १४ लताः १५ पद्मवः १६
 १७ मद्रगन्धिना १८ निरन्तरमेतः १९ मनेव २० नवारीविः २१ वाकामनातेविः २२ विविक्

दमरपतितनुरिव नेत्रसहस्रसंकुला, कचिन्नारायणमूर्तिरिव तमालनीला, कचित्पार्थरथपता-
केव कप्याक्रान्ता, कचिद्वनिपतिद्वारभूमिरिव क्षेत्रलताशतदुःप्रवेशा, कचिद्विराटनगरीव
कीचकशताकुला, कचिदम्बरश्रीरिव व्याधानुगम्यमानतरलतारकामृगा, कचिद्गृहीतत्रतेव
दर्भचीरजटावल्कलधारिणी, अपरिमितवह्लपत्रसंचयापि सप्तपर्णोपशोभिता, क्रूरसत्त्वापि
मुनिजनसेविता, पुष्पवत्यापि पवित्रा विन्ध्याटवी नाम ।

तस्यां च दण्डकारण्यान्तःपाति, सकलभुवनर्विल्यातम्, उत्पत्तिक्षेत्रमिव भगवतो धर्मस्य
सुरपतिप्रार्थनापीतसकलज्ञानरजलस्य, मेरुमत्सराद्रागतलप्रसारितविकटशिरीःसहस्रेण दिव-

सङ्गमस्तस्य भूमिरिव । उभयोस्तुल्यतामाह—शरैति । शरा मुद्गदण्डाखेपां शतं तेन निचिता व्यासा ।
पक्षे शरा यागालेपां शतंनिचितेति विग्रहः । कचिदिति । अमराणां देवानां पतिः प्रभुरिन्द्रस्तस्य तनुरिव
शरीरमिव । उभयोः साम्यमाह—नेत्रेति । नेत्राणां वृक्षविशेषाणां सहस्रं तेन संकुला । यद्वा । नेत्राणां
जटानां सहस्रं तेन संकुला । 'जटांशुकयोर्नेत्रम्' इत्यमरः । पक्षे नेत्राणां चक्षुषां सहस्रं तेन संकुलेति
विग्रहः । कचिदिति । नारायणस्य कृष्णस्य मूर्तिरिव शरीरमिव । उभयोः साम्यमाह—तमालेति । तमा-
लैवृक्षविशेषनीला । पक्षे तमालवल्लीला । कचिदिति । पाषाण्डुर्जुनस्तस्य रथः स्रन्दनस्तस्य पताका वैजयन्ती
सेव । उभयोस्तुल्यतामाह—कपीति । कपिनिगोलाहूलैराक्रान्ता । पक्षे कपिचिह्नोपयुक्तैर्यः । कचि-
दिति । श्वनिपती राजा तस्य द्वारभूमिरिव । उभयोः सादृश्यमाह—वेत्रेति । वेत्राणि वृक्षविशेषाः लता
यत्पथ तासां शतं तेन दुःप्रवेशा दुःखेन प्रवेष्टुं शक्या । पक्षे वेत्रलता वेत्रयष्टवः सरलत्वाद्गतोपमानम् ।
तानिर्दुःप्रवेशैर्यः । कचिदिति । कचित्प्रदेशे विराटराजनगरी तद्वदिव । उभयोः साम्यमाह—
कीचकेति । कीचकाः सच्छिद्रवेणवस्तौराकुला । पक्षे कीचकानां स्वप्रियावान्धवानां शतं तेनाकुला व्यप्रा ।
कचिदिति । अम्बरनाकासां तस्य श्रीरिव । उभयसादृश्यमाह—व्याधेति । व्याधेरनुगम्यमानात्तरला
भयविह्वलात्वारकमृगा विचित्रमृगा यस्यां सा । पक्षे व्याधेनानुगम्यमानत्तरलतारकामृगधन्वनक्षत्रं
यस्यामिति विग्रहः । महादेवेन व्याघ्ररूपधारिणा हतं (?) तस्यार्थं नृगनक्षत्रमिति प्रतिबद्धम् । कचिदिति ।
गृहीतेति । गृहीतमातं व्रतं नियमो यदा संचविधेव । उभयतुल्यतामाह—दर्भेति । दर्भाः कुशाः, चीराणि
लृगविशेषाणि, जटा शिफा, बल्ललानि चोचानि, एतानि धनुं शीलमस्ताः सा तथा । पक्षे दर्भचीराणि
पूर्वोक्तानि, जटाः संहताः कथाः । 'शिफाजटे संहता कथा' इत्यनेकार्थः । बल्ललानि प्रतीतानि तेषां धारणं
विद्यते यस्या इति विग्रहः । अपरीति । अपरमितान्दग्नितानि बहूलानि निचिदानि पत्राणि पर्णानि तेषां
संचयः समूहो यस्यामेवंभूतापि सप्तपर्णोपशोभितेति विरोधः । तत्पारिहारपक्षे सप्तपर्णोऽनुवृत्तस्तेन शोभाय-
मानैर्यः । क्रूरेति । क्रूरं सत्त्वं मनो यस्याः संचविधापि मुनिजनसेवितेति विरोधः । 'सत्त्वं द्रव्ये गुणे चिते
व्यवसायस्वभावयोः' इत्यनेकार्थः । तत्पारिहारपक्षे क्रूरा हिंसाः सत्त्वाः प्राणिनो यस्यामिति विग्रहः । मुनिजन-
पोमाहात्म्याक्रूरा अक्रूरतां गता इत्यत्र व्यापम् । पुष्पवतीति । पुष्पवलात्पवत्यापि पवित्रेति विरोधः ।
तत्पारिहारपक्षे पुष्पं सूतं विद्यते यस्यामिति विग्रहः ।

तस्यां चेति । तस्यां विन्ध्याटव्यामगस्तस्य मुनेर्वतापिद्विप आध्वनयं मुनिस्थानमासीदित्यन्वयः । इत
आध्वनयिरोपशानि । दण्डकेति । दण्डकारण्यं सप्तदिशंबन्धि काननं तदन्तःपाति । तदन्तर्पतैर्यः ।
सकलेति । सबलानि सनप्राणि यानि भुवनानि मिष्टानि तेषु विल्यातं प्रतिबद्धम् । उदिति । भगवतो
माहात्म्यवतो धर्मस्य धेयत्वं उत्पत्तिक्षेत्रमिव प्रभवस्थानमिव । इतो मुनि विजिगटि—सुरेति । सुरपतिरि-
न्द्रस्तस्य प्रार्थना याचना तथा पीतं सुलुब्धैश्च मकरतानागस्य समप्रवन्दुस्तस्य जलं पानीयं देन स तथा तस्य ।

१ शान्तराक्रान्ता. २ अम्बरनी. ३ कीचकशताः कीचकशताकुला. ४ बहुव. ५ पर्णभूषिता. ६ दण्डलताजम्.
७ निरीड. ८ कपिचिह्न. ९ वेत्रेतिरार. १० अम्बरदण्ड. ११ शिफा.
४० ६

गहररथयमनयमनेपुनभ्युपानेनगतिगहरेमुगताया विन्वतिरिवाभेपुनविनाप
जठरानलजीगंजातागिदानयम्, मुगमुगमुगुडुमंकरनेकेडिपुगिताररतागतो वैश्वानुप-
विनेपहम्, सुरलोहोरेकदुंकारनिपांतिगदुंरकदुंभामय भगवतो महापुरेरात्पत्न भंने-
या लोपंसुद्रया मयमुपगचितववादेः कपुगुमगिउमेकमांतिनेः मुगिनिंमिरीकामेति
पादपैः, तत्पुत्रेण च गृहीतप्रनेनीपादिना पवित्रभर्गारविनिपुण्ड्रकाभरणेन कुशीरती-
सैसा मीड्रमेगन्वाकलितमप्येन गृहीतदेतिपर्वपुत्रेण प्रपुण्ड्रमदता भिष्ठां दहगुनात्रा ५
वित्रीकृतम्, अनिमभूतेभ्माहरगाय यमंभमाह इति विता द्वितीयं नाम चकार, दिशिदिशि
शुंकरितैश्च कदलीरनेः शैवाम्नीकृतपगिमरं सरिता च कञ्जाधोनिर्गरीतामारमागुण-
तयेव वद्वेषेणिक्या गोदीवयां परिगतमाभ्रमरदमाभीम् ।

विन्वयेति । विन्वतिरिवापि जलवातकाशितानुपुण्ड्रान्नीकान्नाज विन्वयेत् स तथा तप । अथ वि-
न्वतिरि विन्वति—मेरुमरसहादिति । मेरो गुणदेर्मगदाम्गर्वाङ्गनाज अक्षयपणे प्रपुण्ड्रि
विन्वतिरिवापि विद्वानि विपुलानि कति विद्वानि मेरां गह्रां येन स तथा तेन । विपुसेति । विपु
सूर्यमस्य रथ सन्दनमस्य या कतिगमने तथाः पन्थः । 'कृत्वाकृत्'— इत्यम् । तं भागेपुं द्वाङ्गुनम्
पतेन प्रयत्नमानेन । अथेति । अथगतिनाम्यदररानि सहाकानि मयधने मुगता देवता कर्वाणि कल्पते
येन स तथा तेन । अथ मुनि भिषेपमपाह—अट्टरेति । जठरानदेनेराप्रिना जीर्णोष्णानिोद्दिने कर्वाणि
दानवो येन स तथा तस्य । मुग देवा अगुग दानवाभेतां मुद्राः विरीडानि तेषु महरारं महरा
पञ्च । 'पत्रं वाहनपञ्चयो' इत्यमरः । तस्य कोटिरथं तथा मुद्रिकं गृहीतं नरनरयोःशिशुपुत्रं स तस्य
तस्य । दक्षिणेति । दक्षिणा अवाची तस्या मुगमाननं तस्मिन्विशेषदक्षिणकृतम् । 'विन्वतुगृहीतेपह'
इति कोशः । सुरेति । सुरलोकोरेकदुंकारेणैवशुंकरिमापेण निराशीने भ्रंदिनी यो ननुषो राजा तेन प्रकृत
एव प्रभातो यस्य स तथा तस्य भगवतो माहाम्यवनः । महाधायो मुनिश्च मद्रमुनिशाम्योऽमनवतोः
तस्य । पुनः कीडशम् । पादपैःपुत्रैरुपसोनिनम् । अथ पादपान्वितिनटि—अगहस्येति । अगन्त्यस्य सर्वसा
पञ्चा लोपासुद्रया स्वयमत्सोनोपरचितनालवालकमपावतो येषां ते तथा ते । करेति । करा एव पुत्रने तेन
सहितस्य जठस्य सेकः नियतं तेन सखाधिनैर्दुर्दिं प्रपितैरएव सुतेभ्यः सनुष्यो विगतो विशेषो देवने
तथा तेः । तत्पुत्रेण दददस्युनात्रा पवित्रीकृतम् । अथ तत्पुत्रं विन्वति—पात्ताशो दृष्ट आषाडः । स विपु
यस्यासौ स तेन । पवित्रं यद्गस्य तेन विरचितं निर्मितम् । अथवापु पुण्ड्रकां समाहारविपुण्ड्रके शिवकनि-
शेषस्वदेवाभरणमलंकारो येन स तथा तेन । कुशेति । कुशा एव चीरं कानो यम्य स तेन मौजेति ।
मुगः धारस्वतलवन्धिनी या मेखला तथा कर्तितो व्याप्तो मध्यो मध्यप्रदेशो यस्य स तथा तेन । गृहीतेति ।
गृहीतमातं हरितं नीलं पर्णपुटं पत्रपुटं येन स तथा तेन । किं कुर्वती डट्टमुद्रं प्रति प्रपुण्ड्रं निश-
र्षमदता पर्यटनं कुर्वता । 'पर्णशालोटज' इति कोशः । 'अकथितम्' इत्यनेन निष्पामिति द्वितीया । च पुनरप्ये ।
यस्य दददस्युनात्र, पितागस्य इभवाह इत्यन्वर्थे द्वितीयं नाम चकार निर्भये । कम्पान् । अतीति । अती-
भूता य इभानल्लेषामाहरणादानयनत् । दिशीति । दिशिदिशि प्रलेकदिशि शुक्लदरितौर्तैः कदलीरने
रम्भाकाननैः श्यामलीकृतं कृष्णीकृतं परिसर- पर्यन्ताभूर्धस्य तत्तथा तम् । गोदाययेति । गोदावतीं सरिता
परिगतं परिप्रातम् । अथ गोदावती विशेषयचाह—कलदोति । कलसायोनिरगन्त्यस्तेन परिपीतपुत्र-

१ गतिपथ. २ सुरसमूह. ३ अकथित. ४ दददपितमरकतमय. ५ महकोटि; पत्रकोटि. ६ दक्षिणाशाकई
७ निपठित. ८ प्रकटन. ९ तद्रावैया. १० लोपासुद्रया च. ११ आषाडिजतिना. १२ चीर. १३ बन्धक.
१४ मुञ्च. १५ हरिणकर्मपुत्रेण. १६ शुक्कुल. १७ दवाभीकृत. १८ कावेर्या.

यत्र च दशरथवचनमनुपालपशुच्छराज्यो दशवदनलक्ष्मीविभ्रमविरामो रामो महामु-
निनगस्त्वमनुचरन्तः सीताया लक्ष्मणोपरचितरचिरपर्णशालः पञ्चवट्यां कंचित्कालं सु-
चमुवास । चिरश्च्येऽद्यापि यत्र शाग्रानिलीननिभृतपाण्डुकपोतपङ्क्त्योऽमललक्ष्मणापसाभि-
दोत्रधूनराजय इव लक्ष्यन्ते तरयः । वलिकर्मकुमुनान्युद्धरन्त्याः सीतायाः करतलादिव सं-
क्रान्तौ यत्र रागः स्फुरति लताकिसलयेषु । यत्र च पीतोद्गीर्णजलनिधिजलमिव मुनिना नि-
व्विलमाध्रमोपान्तवर्तिषु विभक्तं महाहृदेषु । यत्र च दशरथमुतनिकरनिशिनशरनिषाननिहत-
रजनीचरवल्लक्ष्मणभिरसिंचनमूलमद्यापि तद्गागाविद्धनिर्गतपलाशमियाभाति नवकिर्मलयम-
रण्यम् । अधुनापि यत्र जलधरसमये रन्धीरमभिनवजलधरनिवहनिनादमाकर्ण्य भगवतो
रामस्य त्रिभुवनविवरव्यापिनश्चापपोपस्य स्मरन्तो न गृह्णन्ति शीघ्रफलयमजस्रमधुजललु-

कीदृशो यः सागरः समुद्रहास्य मार्गः पन्थास्तननुगतयेवातुष्टयमेव । वेणीति । वेन्नेय वेनिहा । बद्ध
वेनिहा बद्ध सा तथा । 'वेणी फारारथ' इति श्लोकाः ।

यत्र चेति । यत्र यस्मिन्नाधनपदे दशरथनन्दनो नान रामो महामुनिनगस्त्वमनुचरन्नुगच्छन्कंचि-
त्कालं पञ्चवट्यां जनस्थाने सीताया जानक्या सह सुखं यथा स्वात्तपोयाम वसति चक्रे । किं कुर्वन् । दशर-
थस्य रासो बचनमाज्ञाननुपालवन्दया निर्दिष्टः तथैव समाचरन् । इतो रामे विशेषपञ्चाह—उत्सृष्टेति ।
उत्सृष्टं लक्षं राज्यं देन स तथा । दशेति । दशवदनस्य दशाननस्य वा लक्ष्मीः धीलासा विभ्रमो मिला-
सत्तास्य विरानोऽदृशानं वलात्त तथा । लक्ष्मण इति । लक्ष्मणेन सौमित्रिनोपरचिता कृता रचिरा मनोहरा
पर्णशालोद्वेजो वसति स तथा । अथ च यत्र यस्मिन्नाधनपदे चिरकालश्च्येऽद्याप्येतत्कालपर्यन्तं तरयो लक्ष्य-
न्ते दृश्यन्ते इत्यन्वयः । इतः पादधान्विशेषपञ्चाह—शास्त्रेति । शास्त्रासु शास्त्रासु मिलीनाः संलभ्या निवृत्त-
मलर्षं पाण्ड्यः श्वेता ये कपोता रसलोचनलोत्सवां पट्टयः धेनवो येषु ते तथा । कीदृशा इव । अनला निनेला
कमास्यासत्तानां तपस्विनां नदमिहोत्रं तस्य धूनानां राजियेष्वेवंभूता इव लक्ष्यन्ते । यत्र चैत्यस्य सर्वत्रातुपतः ।
यतीति । वलिकर्मार्थं कुमुनान्युद्धरन्त्याः पुण्यावचनं पुर्वन्त्याः सीताया जानक्याः करतलादिव विनिर्गतः
सह । लताकिसलयेषु संक्रान्तौ रागः स्फुरति स्फूर्तिमान्भवति । यत्र चेति । मुनिनागस्त्वेन पूर्वं पीतं पथ-
दुर्गं च सञ्चिसिलं जलनिधिजलमियाध्रमोपान्तवर्तिषु महाहृदेषु विभक्तं दृश्यते । यत्र चेति ।
नवति प्रत्यमानि किसलयानि यस्मिन्नेवंभूतमरण्यं अद्यापि आभाति शोभत इत्यन्वयः । तदेव विशिनष्टि—
दशरथेति । दशरथस्य मुनो रामस्य निदिताः तीक्ष्णा ये शरालोपां यः निकरः समूहस्य निषातेन
निहता ये रजनीवरा राक्षसाः पुण्ड्रजनालोपा बहूलं सैन्यं तत्संबन्धिय बद्धहलं विस्तृतं रथिरं रक्तं तेन
सिंचं मूलं वस्य । अतएवाद्यापि तद्गोपाविद्धानि युक्तानि निर्गतानि पलाशपुष्पाणि यस्मिन्नेवंभूतमिव ।
अधुनापीति । सांप्रतमपि यत्र यस्मिन्जलधरसमये वर्षाकाले जीमंशुगा वृद्धहरिणाः शयं बालतृणं तस्य
कवलं भ्रष्टं न दृष्टन्ति नाददते । कीदृशाः । अभीति । अभिनवा नूतना ये जलधरा मेघालोपां निवहः
समूहस्य निनादं शब्दनाकर्ण्य शुक्ला रामस्य भगवतः पूज्यस्य चासौ धनुस्तस्य घोषं शब्दं स्मरन्तः स्मृति-
विषयीपुर्वन्तः । घोषस्येति स्मृतियोगे नातुः स्मरतीतिवत्कर्मणि षष्ठी । अथ घोषं विशेषपञ्चाह—त्रिभुव-
नेति । त्रिभुवनं विश्वं तस्य विवरानि छिद्रानि तानि व्याप्नोतीत्येवंशीलः स तथा तस्य । कीदृशा शृगाः ।
अजस्रं निरन्तरमधुजलेन नेत्रजलेन लुष्टिता व्याजुलीभूता दृष्ट्यो नेत्रानि येषां ते तथा । किं कृत्वा । दश
दितो दश ककुभो वीक्ष्यावलोक्य । कीदृशो दिशः । शृग्याः सजातीयप्रानिरहिताः । शृगान्विशेषपञ्चाह—

१ रामो, २ अतिचिर, ३ पट्टयोऽलम्, ४ यत्र दशरथमुतगर, ५ रजनीचर, ६ बहुल, ७ रक्त, ८ रागासुनिद्ध,
९ विसृष्ट, १० गम्भीरवध, ११ जलधरनिदान, १२ सम्प्रत्यय.

सन्नाश्रमागततापसक्षालितार्द्रवल्कलकपायपाटलतटजलम्, उपतटवृक्षपङ्क्तेशानिर्वात्रिदम्, अविरलतमालवीप्यन्धकारिताभिर्वालिनिर्यासितेन संचरता प्रतिदिनमृष्यमूकवासिता सुषी-
 वेणावलुप्रफललघुलताभिरुदवासितापसानां देवताचर्नेपोपुकुकुमुमाभिरुपतर्जलचरपक्षुद-
 विगलितजलचिन्दुसेकमुकुमारकिसलयामिर्लतामण्डपैतलशिरगण्डिमण्डलारव्यताण्डवाभिले-
 फकुमुमपरिमलवाहिनीभिर्बनैवैवर्ताभिः स्वश्वासवासिताभिरिव यनरात्रिभिरेहपहृदनीत्, अपरस्मागरदाङ्घ्रिभिः सलिलमादातुमवतीर्णैर्जलधरैरिव घह्लपङ्कमलिनैर्वनकरिभिरनवरतमै-
 पीयमानमलिलम्, अगाधमनन्तर्मप्रतिममपां निधानं पम्पामिवानं पद्मसरः । यत्रै च वि-
 कचकुवललयप्रभाश्यामायमानपक्षुपुदान्यद्यापि मूर्तिमद्रामशापमस्तानीव मध्यचारिणालोस्यते
 धैरुवाकनाम्नां मिथुनानि ।

निरुदार्त्तानो ये आश्रमा मुनिस्थानानि तेभ्य आगता. प्राप्ता ये तापसा कृपयसौः शास्त्रितानि धैतान्दर्ये
 जन्मविलानि वल्कलानि । 'वल्कलमभ्रियाम्' इत्यमरः । तैः कपायं तुवरम् । 'तुवरस्तु कपायोऽश्री'
 इत्यमरः । पाटलं च तटजलं यमिन् । 'श्वेतरकस्तु पाटल' इत्यमरः । उपेति । तटस्य समीपमुपतटं तत्र
 ये वृक्षाः पादपास्त्रेषां पट्याः फिसलयानि तैर्द. अनिल वायुस्तेन धीजितं स्यजनवात इवाचरितं यस्मिन् ।
 धनेति । वनरात्रिभिः काननप्रेषिभिरेहपहृदमावद्धं तीरं तटं यस्य तत्तया । अथ वनरात्रिं विशिनष्टि—
 अविरलैति । अविरला निविडा या तमालानां कालस्कन्धानां वीथी पक्षिस्ययान्पकारितानिः संजातान्ध-
 रानि । घाटीति । सुषीयेण यानराधिपतिनावलुमानि दूरीकृतानि यानि फलानि तैर्लघुलता मासु तानि ।
 कीरसेन सुषीयेण । कात्किनेन्द्रमुनेन निर्वाणितेन स्थानाद्भक्षितेन । किं कुर्वता । प्रतिदिनं प्रलहं संवरा
 इत्या । तमेति शेषः । क्रष्येति । कृष्यमूकामिधानो गिरिमग्न वाहिना नियसनशीलेन । उद्घासिता-
 मिति । उद्घासितां तत्रस्थितिशुभां तापमानां देवताचर्ने देवपूजायामुपयुक्तानि सोपयोगानि कुमुनानि
 पुष्पाणि मासु तानि । उत्पततिनि । उत्पतन्तो ये जलचरा नरुचक्राद्यास्तेषां पक्षुपुदानि तेभ्यो विगलितः
 छाया ये वर्जान्दन्व. पानीवपृथगतस्तेषां सेकेन निष्पन्नेन सुकुमाराणि सुकोमलानि फिसलयानि मासु तानि ।
 हनेति । स्थानो वहीनो ये मण्डपा आच्छादितप्रदेशास्तेषां तलेऽधःप्रदेशे शिसगण्डिमण्डलैर्मयूरसमूहैः
 रणमुन्दरितं तण्डवं वृषं वासु तानि । अनेकेति । अनेकानि विभिन्नजातीयानि कुमुनानि पुष्पाणि तेषां
 परिमले गन्धमत्तं बहूनीयेवसीलामान्या तानि । धनेति । वनदेवता अरण्याधिष्ठाभ्यस्ताभिः स्वश्वासेन
 मदीवहनेन वनिभ्रमिरेव माभिलानिरिव । अन्वयस्तु प्रत्येकोक्तः । पुनः सरोविशेषयथाह—धनेति ।
 वनद्वीपिराम्यगद्रेनवरमं निरन्तरमा तमन्तात्पीयमानं सलिलं यस्य तत्तया । अथ करिणो विशिनष्टि—
 बहलैति । बहलो निविडो यः पङ्कः कर्दमस्तेन मण्डितैः द्यामै. । कैरिव । जलधरैरिव मेपैरिव । तान्वि-
 ष्टिः—अपरेति । अपरो मित्रो य. सागरः समुद्रमादावाङ्घ्रिमिन्नाग्नितकारिभिः सलिलमम्भ आदत्तं
 तेषां तानि । अगाधमनन्तमनन्तमपरिमितपारमप्रतिमं स्वप्रतिनिविहितमपां पानी-
 कना निरनं संवधिभूतम् । अथपक्षुद्वालापमानम् । अभिधानं तु प्राह् प्रतिपादिनमेव न पुन प्रो-
 वदने । यत्र धेति । यस्मिन्मरात्रि बह्वाङ्कनां रसाश्रयानां मिथुनानि दृग्द्वानि मध्यचारिणा वनान्तप्रैमण-
 इति । 'पर्य बरिष्ठा' इति षष्ठे षष्ठिकेऽन्वयः । आलोकयन्त इत्यन्वयः । बह्वाङ्कमिथुनानि विशेषयथाह—
 विदधेति । विदधन्ति विदधन्ति यानि कुवलयानि नीलाम्बुजमनानि तेषां या प्रभा कान्तिमादृशय-
 कदम्बानि रत्नमकरवर्णमनानि पक्षुपुदानि तेषां तानि । पुन कीरसानीव । अद्याप्येतावकात्पर्यन्तमपि
 मूर्तिमद्रामशापमस्तानीव मध्यचारिणालोस्यते धैरुवाकनाम्नां मिथुनानि ।

१. ३.

१ विदधे. २ पुनःके. ३ कैरिवा. ४ य संवरा. ५ पक्षुपुदानिः. ६ बह्वचरपक्षुपुदानि. ७ तटजलित.
 ८ देवद्वीप. वा. ९ व. १० अदीववावद्. ११ अपरेति. १२ व. १३ वचनाश्राह्.

तैस्त्वंविधस्य सैरसः पश्चिमे तीरे रायवशरप्रहारजर्जरितचौलतरुखण्डस्य च समीपे दि-
 गजकरदण्डानुकारिणा जरदजगरेण सवतमावेष्टितमूलतया बद्धमहालयाल इव तुङ्गस्कन्धा-
 वलम्बिभिरनिलवेदितैरहिनिर्मोकैर्धृतोत्तरीय इव, दिक्चक्रवालपरिमाणमिव गृहता भुवनान्त-
 रालविप्रकीर्णेन शाखासंचयेन प्रलयकालताण्डवप्रसारितभुजसहस्रमुंडुपतिशेखरमिव विडम्ब-
 यितुमुद्यतः, पुराणतया पतनभयादिव वैयुस्कन्धलग्नः, निखिलशरीरव्यापिनीभिरतिदूरोत्त-
 ताभिर्जीर्णतया शिराभिरिव परिगतो व्रतविभिः, जरातिलकचिन्दुभिरिव कण्ठकैराचिततनुः,
 इतस्ततः परिपीतसागरसँलिलैर्गङ्गागतैः पत्ररथैरिव शाखान्तरेषु निलीयमानैः क्षणमन्धुभा-
 रालसैरात्रीकृतपद्मवैर्जलधरपटलैरप्यट्टशिखरैः, तुङ्गंतया नन्दनवनभ्रियमिवावलोकयितुम-

तस्येति । तस्य तरल एवमिधस्य पूर्वोपप्रकारेण वर्णितस्य पद्मस्य इत्यभिधानस्य पश्चिमे पश्चिमदि-
 गतिने तीरे तटे महान्महोकाशोपाधिरेकलीनः शाल्मर्जीकृशः रोचनो ह्रमोऽस्तोत्यन्यः । तस्य स्थानानि-
 ब्यवस्था वाट—राघवेति । राघवस्य रामस्य ये दारा बागालेषां प्रहार उपपातस्तेन जर्जरिता विसंस्तुला ये
 बाटस्तुनराजाखारो दृशालेषां वत्तगं वनं तस्य समीपे निष्ठे दिशां गजाः दृक्खिनद्येषां ये करदग्जाः
 तुम्हादग्जास्तानुतुर्वन्दीलेवरीलाखरदुकारिपतेन जरद्वीपान्मोऽवगपरधकमण्डलस्येन सततं निरन्तरमा-
 वेष्टितं वन्दुलं स्थले तस्य भावदृशा तया बद्धं नद्धं महान्महोप आलवालनावालं वसिन्त्या तया । पुनः
 कीररा इव । धनुस्तरिपनुपसंभ्रानं येन वा तया । कैः । अतीनां सर्पाणां निनांकेः यमुकैः । निमोके
 भिदिनाष्टे—अनिलेति । अनिलो वायुस्तेन वेष्टितः वसिन्तीः । 'वेष्टिते वसिन्ताधृत' इति बोधाः । तुङ्ग
 इति । तुङ्ग उच्यो नः स्कन्धः प्रकाण्डलाप्रावलयन्मिनिरेवलयमानैः । अन्वोत्तरीयस्योपमानता । पुनः
 किं बुधैरेव । दिगिति । दिशां चक्रवाले नन्दले तस्य परिमाणमायामकारिव दृग्गा प्रहणं बुधैः । केन ।
 भुवनानामन्तरेण नभ्यभागस्य विप्रकीर्णैतत्कतः परस्तेन शाखानां लवनां संचयेन संदोहन । 'दिया
 शाखानताः कमा' इत्यनतः । प्रलय इति । प्रलयवाले संहारतमये ताण्डये एते प्रकाशितमूर्ध्पटलं
 भुजपटलं बहुसहस्रं येन वा तया तम् । अथ कोहुपतिधन्ः शेखरे सर्वसंनिभं महादं विडम्बयितुमुद्यत इव
 स्यात्प्रयस इव बहुशाखावर्षेनानुद्ययेन हरिनोऽपि तच्छिरोकल्पितेन च तच्छिन्महावर्षेति भावः ।
 पुराणेति । पुराणतया जीर्णतया पतनभयादिव प्रकाशतादयेव वायुः स्कन्धे तामो दस्यंभूत इव । अनेन द्य-
 यायु महावदुर्मणेन प्रवन्तः कृषितः । तिरररुत्तं च वायोः स्कन्धे ताम इत्यपि वेधियाज्जानपत्ति । नि-
 खिलेति । मन्दिनिर्गन्धिः । 'दली तु मन्दिनिर्गन्धि' इति बोधाः । पत्तितः पत्तितितः । अथ मन्दिनिर्ग-
 पन्धत्—निरिलेति । निखिलं समग्रं वरुणैरे तयाधुं किले वातां तानिः । अतीति । अतिदूरमन्दिनि-
 प्रकाशकानिः । वसिन्तीव । शीर्णतया दार्धयेन निरानिरेवमिन्मर्णतैव । जरेति । कण्ठकैराचित
 व्याप कण्ठस्य वा तया । कैरिव । अतस्त रिष्णानां ये तिररनिन्दनैरिव । अतीर्षयेते शरीरे ह्युप-
 शिखरो जगन्त इति शोभयतिः । जलेति । अथपरत्तरेमैपकम्पत्यरदनवातोर्गतं विषयं प्रकाश-
 दोमे वन्त म तया । नैपण्डले मियेपकह—इत इति । इत्यतः स्कन्धपरिपीतं कण्ठकानिं सन्द-
 कारांयं दैवो तया तैः । अथ वा कण्ठकानिं कैरिव । शाखान्तरेषु शाखान्तरेषु शिखरान्तरेषुपुण्ड्र-
 शिः पद्मसंनिभ परिनिरेव । इत्यमिति । इत्यं दन्नायं करदमुपगन्तानैकान्तरेण नन्दनमिति ।
 आर्द्रोति । आर्द्रात्त उच्येन विष्णः पद्मसंनिभे तया तैः । तुङ्गेति । तुङ्गंतया नन्दनवनभ्रियमिवावलोकयितुम-

१ शैव, २ वरुणः, ३ अतीर्षय, ४ सन्दुर्गद्वारकरोत्त, ५ वरुण, ६ अतिदूरः, ७ शी-
 र, ८ शाखान्तरेषु, ९ विष्णोरेव, १० वरुणः, ११ कण्ठकैरिव

भुवतः संममीषयर्निनामुगरे संघर्षां संमनाममनोत्तापयितानो रीमवुत्तमने
 सूकपरिमुनेः पेनपटलैः संदिग्धपूवगाभिभिः संकीकृतानिगताः, वनगतकनोडकपूव-
 लर्ममार्निडीनामसामुहरमालेन छोटसूदनामर्नानिभेनेन कन्यायादिना मूलेन मनुजैः,
 फोटराभ्यन्तरनिधिष्ठैः शूररुद्रैः मजीव इव मनुहरपटलैः, सुवीधन प्रोपनक्षिणाङ्गुलित-
 पातः, नलिननाभ इव वनमालोपगूः, नात्रपपरपूड इव नभमि ईशितोन्नतिः, प्रविशु-
 वनतलाजलीकृतप्रासाद इव वनदेवतानाम्, अतिपारिख वृष्टकारण्यम्, नायक इव संतान-
 स्पतीनां, सखेय विन्ध्यम्, शाखायादुर्मिहसगुद्येन विन्ध्यापरीं मिंनो मन्नापीर्णः मीन्मती ।

तत्र च शाखायेषु कोटरोदरेषु पद्मनान्दरेषु स्कन्धमण्डिषु जीर्णोन्नतितरेषु मन्नाप-
 तस्य वा धीनामिव अवलोकयितुं इष्टं भङ्गुना उपा । स्वामीयेति । पातीकृतः कुर्वक-
 शिखरसामस्य शाखा यस्य स तथा । केः । केनपटलैः ककगटैः । कीरसोः । संदिग्धः संदेहपिरीकृतपूव-
 शिखरीजकार्पासवपिण्डो यैस्ते तथा ते । स्वेति । सम्य सापीगर्भानो निरुभेकटनीनिगुण्येरे संकान्
 गच्छताम् । अथ च समनततमाकागतं तत्र यत्रमनं संघर्षं तेन यः सेरः प्ररणाभेनकशितानो शिख-
 नो रविरेषुपुत्रमालो सूर्यरथादानो वरमोदप्रन्तग्नः परिसरोः वरी केनापटलैः । यनेति । स्व-
 गजा अरप्यकरिण्येषां कपोलयोः कृष्टयनेन सार्ज्यनेन कनो को मरो इतं तत्र निमित्तं सम दे म-
 मनुकरा भ्रमरात्येषां माला यस्वींमूलेन । 'मोक्षियोरगर्जनम्' इती इत् । अतो नेत्यम्यपटल-
 या शृङ्खलानुकलेन वन्यनं नियन्त्रयं तेन निधलेनेव शिरेणैरुत्पन्न कन्यायादिना कन्यात्वं विद्वत् । एतेन
 स्वस्यानिदृष्टत्वेन शैथिल्यनिदृष्टै भ्रमरवेष्टनस्य वटिवन्यनत्वं प्रदर्शितमिती भावः । एतारसेन मूलेन पुने-
 न समुपेतः संयुक्तः । कोटरेति । कोटरो निधुहस्यसाभ्यन्तरे मध्यभागस्तत्र निधिष्ठैः प्रविष्टैः सुश्रितैः
 प्यमानैर्मनुकरपटलैर्भ्रमरगमूहैः सजीव इव श्वासादिमण्डुफ इव । भ्रमराणामन्तर्धारयेन तदुपमत्वं ।
 सुवीधनेति । सुवीधने गान्धारीतनयसादृशिव । उभयोः सादर्यमाह—उपेति । उपलक्षितो दमिनी-
 कृतः शकुनीनां पक्षिणां पक्षाणां छदानां पातो यस्मिन्वा तथा । पक्षे शकुनो मनुष्ये पक्षपातोऽङ्गीकरो यन्ने-
 विप्रहः । नलिनैति । नलिननाभः कृष्णसादृशिव । उभयोः सादर्यमाह—यनेति । वनमालया वनश्रेणो-
 पगूड आच्छादितः । पक्षे वनमाला भूषणविशेषलेनोपगूड आलितितः । नयेति । नया नूना ये जतप-
 मेधाक्षेपां ब्यूहः समूहसादृशिव । उभयोः साम्यमाह—नमसीति । नमसाकाशे दर्शितोन्नतिर्देन स तथा ।
 उभयोः साम्यत्वादमत्राक्षेयः । अखिलेति । अखिलानि सममणि यानि भुवनतलानि तेषामवलोकनं नि-
 रीक्षणं तदर्थं प्रासादो देवगृहं स इव । कासाम् । वनदेवतानामरण्याधिष्ठात्रीणां सुरीणाम् । दण्डक इति ।
 दण्डकनाश्रोडरप्यस्य वनस्याधिपतिरिव स्वामीय । नायकेति । नायक इत्यप्यस इव । कासाम् । सख्येति ।
 पुष्पं विना फलं येषां ते वनस्पतयक्षेपां सर्वेषाम् । सख्येति । सखेय मित्रमिव । कषेयस्वपेशायामाह—
 विन्ध्यस्येति । विन्ध्यस्य जलबालकस्य । शाख्येति । शाखा एव बाहवो भुजास्तैः विन्ध्यापटीं विन्ध्य-
 मिमुपगुपेवालिङ्ग्येव स्थित आधितः ।

तत्र चेति । तस्मिन्गृहे सुका कीरा, शकुनयोऽन्ये पक्षिणक्षेपां कुलानि संतानानि प्रलिवसन्ति खेल्-
 न्वयः । अथ निवासस्थानान्याह—शाखाप्रेष्यति । शाखानां शालानाममणि श्रान्तानि तेषु कोटराणां
 निधुहणासुदरेषु मध्येषु पात्रवाः किसलयानि तेषामन्तरेषु मध्येषु स्कन्धः प्रकाण्डशालस्य ये संघयो वनवासेषु
 जीर्णानि पुरातनानि यानि वल्कानि चोचानि तेषां विवरानि छिद्रानि तेषु । अथ शकुनिकुलानि विशेषयथा

१ समीप, २ अन्तराल, ३ मदसलिल, ४ वन, ५ पक्षि, ६ पक्षनाभ, ७ कुतोन्नति, ८ विन्ध्यापकस्य,
 ९ उपगूड; अवगुह, १० अवलोकनः, ११ शाखमलीकृतः, १२ वल्कल, १३ विवरुषु च.

। त्रिसन्धयिखिभिनतुन्नायगन्नामि दुर्गागेहत्या विगन्तमयाति नानादेशमनागतानि शुद्ध-
 त्तिवृत्तानि प्रतिव्यगन्ति स्म । ४: पम्पामविरलदलेमंहतिरपि न वनग्रतिखिरलदलनि-
 र्दयान्त इवोपलक्ष्यते दिवानिर्गं निर्दमिः । ने च तन्निर्गतिवातिवाय निर्गामान्मनी-
 । प्रतिदिनमुत्थायोत्थायागारान्येपनाय नभमि विरचितपद्म्यः, मदकलंयन्मदकलमुत्था-
 यविषीर्नदहृमोगममन्वरसले कतिन्दकन्यामिष दर्शयन्तः, मुग्गतोन्मृदितविगलदाकाग-
 ताकमलिनीमङ्गामुत्पादयन्तः, दिव्यकरग्रथतुग्गप्रभांनुत्तिमिष गगनतलं प्रदर्शयन्तः,
 पारिणीमिष मरफतग्रही विहन्वयन्तः, शैवलपद्मवायलीमिग्राम्ग्रमरनि प्रमारयन्तः, ग-
 तागतैः पद्मपुटैः कदलीदलैरिष दिनेकरग्रकरनिकरर्षिग्नेदिनान्याशागुग्गानि वीजयेन्तः,
 चनि विंमारिणीं शप्वर्षीधीमिचारयन्तः, सेन्द्रायुधमिचान्तरिक्षमाधाना विचरन्ति स्म ।

—मदेति । महान्नाशोऽनकारोऽन्निनागन्नाय भावनात्ता तदा विरलं निःसङ्गं विरचितानि निर्दि-
 ति कुत्रागतहस्तानि भनानि । दुरेति । दुरागेहरोहो दुरागेहान्न भावनात्ता तदा विरलं भयं येभ्य-
 ानि । नानेति । नानादेशेभ्यो निरामिसप्रदेशेभ्यः समगतान्मयीभूतानि । धैरिति । ४: मङ्गुनिर्गुर्दे-
 निनामहनिर्गं निर्गमिः स्थितः परिपामेन वार्थयेन विरलानि तुच्छानि द्रव्यानि पत्राणि तेषां संज्ञितः ग-
 हो वनिर्गैर्गोपेऽपि स वनस्पतिरिधरानि निधिदानि यानि दद्यानि पत्राणि तेषां निचयः संशोहनेन ह्या-
 ल इव ह्यन इवोपलक्ष्यते इत्यते । ने चेतिति । अत्र विरचन्ति सेलप्रेतनेनान्ययः । तस्मिन्नात्मवोरु
 त्तिनीरेषु स्वरतुलायेषु निरां रात्रिमिवापानिपात्तिरन्त्य प्रविशिनं प्रलहमुत्थायोत्थाय । वीषया भूया-
 कालो योत्वते । आहारस्य भक्षणस्यान्वेषणं पिलोकनं तस्मै नभस्याकारे विरचिता विहिता पट्टिः श्रेणी
 ले । मदेति । मदेन कलो मनोगो यो बलभरो ह्यो तस्य यदलं शीरे तस्य वन्सुरामप्रदेशेन य
 ताक्षे वाक्येन तेन विक्रीणांनि पर्यस्तानि बहूनि स्योतांवि वत्सा एवभूतामन्वरतल आकारतले कतिन्द-
 न्यामिष चमुनामिष दर्शयन्त आलोकनीयतां प्रापयन्तः । सुरेति । सुराणां देवानां गजो हर्षो तेनो-
 नूक्तितोत्पादिता विगलन्त्वधःपतन्ती वाऽऽकाशगता स्वर्धुनी तस्याः वनकिनी नचिनी तस्याः शङ्का भान्ति-
 त्पादयन्तः परेषां जनयन्तः । दिचसेति । दिवसकरः सूर्येनस्य यो रयः सन्दनस्य ये तुरगा अथा-
 वेधां या प्रमा सैव गीला । हतितद्वरध्वत्वात्सूर्यस्य । तयातुलितमिष लेपमिषर्षीहृतमिष गगनतलं
 त्मत्तलं प्रदर्शयन्तो ज्ञापयन्तः । संचारिणीति । संचारिणीं धनपक्षीणां मरकतस्मारनगर्भस्य वा स्थली ता-
 नेव विरम्बयन्तस्तिरस्तुवन्तः । शैवल इति । शैवलस्य शैवालस्य वा पद्मवाक्वीं कितलवधेपीं तामि-
 त्म्वरसरमि व्योमतशके प्रसारयन्तो विस्तारयन्तः । पुनः कि कुवन्तः । गगनेति । गगनेऽवतर्तैर्विस्तृतैः
 रसपुटैः पद्मच्छदैः कदलीनां रन्भाणां दलैरिष । नीलत्वसाम्यातुपमानम् । दिनकरस्य सूर्यस्य राताक्षणा
 दे कराः किरणस्तेषां निकरः समूहत्वेन परित्येदितानि संक्रान्तानि वान्याशागुग्गानि रिष्यदनानि वीजयन्तो
 व्यनववातकनं कुवन्तः । पुनः कि कुवन्तः । वियतीति । विपत्ताकरो विमारिणीं विस्तारिणीं शप्वर्षीधीं
 बालवृणोपयुक्तपक्षीमिचारयन्तो विरचयन्तः । सेन्द्रायुधमिति । इन्द्रायुधं शकधतुलनेन सहयत-
 नानमिचान्तरिक्षं गगनमाधानाः युवाणाः । अन्यदलु प्रागेवोक्तः । हतेति । हतो विहित आहारो
 भोजनं इने क्षपाक्षिपामाः क्षपयन्ति सेलप्रेतनेनान्ययः । 'क्षिप प्रेषे' निजन्तस्य रूपम् । किं हत्वा ।

१ विगलितविनाशमयानि, विगतविनाशमयानि. २ संततिः. ३ दयान्. ४ तस्मिन्वरतलो. ५ भक्तिवाम-
 ६ रजनीम्. ७ आत्मनो मोक्षेषु. ८ हलधर. ९ सुतोक्षेप. १० विप्रकीर्ण. ११ उपजनयन्तः. १२ अनुकितान्
 गजतलम्. १३ उपपादयन्तः. १४ गगननिर्गमः. १५ दिनकरकर. १६ परित्येदिताशागुग्गानि. १७ परिषीवरतलो.
 १८ विस्तारिणीम्. १९ स शकधतुलनम्.

कृताहारश्च पुनःप्रतिनिवृत्त्यात्मकुलायावस्थितंभ्यः शावकेभ्यो विविधान्कलरसान्कलमनर्व-
रीविकारंश्च प्रहृतहरिणरुधिरानुरंक्षदार्द्वलनखकोटिपाटलेन चक्षुपटेन दत्त्वा दत्त्वायरीह-
मर्वस्त्रेहेनासाधारणेन गुरुणापत्यप्रेम्णा तस्मिन्नेव क्रोडान्तर्निहिततनयाः क्षपाः क्षपयन्ति स्म ।

एकस्मिन् च जीर्णकोदरे जायया सह निवसतः पश्चिमे वयमि वर्तमानस्य कथमपि पितुः-
ह्मिमेको विधिवद्गतमनुरभवम् । अतिप्रयत्नया चाभिभूता ममैव जायमानस्य प्रसववेदनं
जननी मे परलोकमगमन् । अभिमतजायाविनाशशोकैर्दुःखितोऽपि खलु तानः सुतश्रेष्ठै-
भ्यन्तरं निरुध्य पटुप्रसरमपि शोकैर्मकाकी मत्संवर्धनपर एवामवन् । अतिपरिप्रतपसा
कुमार्यानुकारिणीमल्पावशिष्टजीर्णपिच्छजालैर्जजराभवस्त्रसांसदेशशिथिलाभ्रगतोत्तनमं-
रुसारां पद्ममंतनिमुद्रहन्, उपारूढकम्पेतया संतापकारिणीमद्बलमां जराभिव विपुन्वत्रकठे
रक्षिप्राडिकाहसुर्भनाडपिशारेण कलममखरीदलनमसृणितैश्श्रीणोपान्यलेस्वेन स्फुटिताप्रकोटि-

पुनरिति । मृत्युमन्तरं प्रतिनिवृत्त्य परारुत्थ । आत्मेति । आत्मीयाः स्वकीया ये कुलाया नीडानि तदा-
शक्तिभ्य उपितंभ्य शारकेभ्यः पोतेभ्यो विविधासानाप्रकारान्कलरसान्कलानिर्गमान् । कलमेति । कल-
कलमकलम मलयो बन्धन्याया विकाटः परिपाकविशेषेण परिणताः कणासासधारणेषु संतनेषु यत्र
केशेन । क्षीरघने । अधरीति । अधरीकृतो न्यूनत्वमापादितः सर्ववस्तुसंबन्धी श्रेष्ठो येन स तथा तेन ।
पुनः क्षीरघने । असाधारणेन तन्मायवृत्तिना गुण्यापरावृत्तेन तथा प्रकृतो व्यापदितो यो हरिणी मृत्यु-
रश्नि रत्ने तेनपूरणादनीरुता या शार्दूलस्य सिंहस्य नखकोटिनंपारां तद्वत्पाटलेन श्वनरकेन बहुपुत्रे-
भ्योऽनुपुत्रेन दत्त्वा दत्त्वा । कारंकारं तेभ्यो भागदानं विनीतैर्वर्ष- । ततो दिवसकार्यानन्तरम् । तस्मिन्निति ।
तस्मिन्पुत्रहरे शौच उभयत्रानन्तर्निहितानाम्मध्यस्थपिताननया अपत्यानि वैभे तथा । अन्वयस्तु पूर्वसुक्तः ।

एकस्मिन्धेति । एकस्मिन्धीर्कोदरे विरकाशीनपितुहे जायया पश्या मह निवसत आसेदुर पश्चि-
मे शब्दे बदली दयारां वर्तमानस्य स्थितवन कथमपि महता कष्टेन पितुर्वनकस्य विधिवत्साद्वैवश्यात् । अस्मि-
न्नामभिक्षेण । एषो नात्र गतु सुतोऽभवममस्तिपम् । अतिप्रयत्नेति । मम जायमानस्यैवतयमानस्यै
अनिवृत्तया अयनया प्रगाववेदनया प्रपृतिन्यपशमिभूता पीडिता मनी मे मम जननी परलोकं म-
न्तरमागमरसीत् । अस्मिन्नेति । अभिमताया अभीष्टया जायाया विनाशेन मरणेन रोदनदिग्भ्यः शोक-
शेष दुःखिनोऽपि । अति शैतल्यंभूवत् । मनु निधिनं । तानः पिता पटु राष्ट्र प्रगरो विसारो बन्ध-
भूयस्ति शोकं दुःखं मम सुतस्य पुत्रस्य शैतल्यन्तर एव मध्य एव निरुध्वावृष्यैकादी पश्र्वि-
बुधो मदीह बभूवर्वनं वृष्टिभ्रम्यामेव पर तपरोऽभवत् । अतीति । अतिरिचयतयत्तं परं बन्धो
कस्य स तथा । अतिरिचयतिवर्ष । हि कुर्वन् । एनादशी परसंतती वाजगामुद्रमुद्रदन्दपत् । इतः पश्र्वे-
न्ये श्लेषोपपन्नः—दुःखेति । कुशो दमधीरं जीर्णप्रभारं तदरुदरोति तपरादर्वं भवति या गा ताम् ।
शर्ववसवभ्रम्यानि शोकान्तरदिशान्मुद्रितानि जीर्णानि पुराणानि पिच्छानि यद्वापि तेषां जलं तेषु
दंशेत् किरीकोत् । अवेति । अथप्रणीतं शिष्टोऽप्येको यथाः गा ताम् । अथवा रुधिरैसाद्वैवश्यां-
सदेषा तस्य एव स्थितिः अथवासाधनसंयोगात् । अवेति । अगतो दृष्टित उच्यते नियतने
सहस्रं शक्तिशक्तौ यथाः गा ताम् । उवेति । उवच्छः प्रलो दः कल्पयतनं तथा भावनाया तथा । क-
पटुकरे । अन्तराणीं दुःखदयिनीमद्बलमां जरां वृद्धात्मजिव विपुन्वन्तरिकताहरीं कच्छे-
दिसा विच्छेदी तथा कुलं पुत्र तथा यत्तं स्फुटितरेण । कलमेति । कलमस्य वा मन्त्री तथा

१ कलमेति, २ पश्र्वे, ३ मन्त्रे, ४ पुत्रं प्रस, ५ तत्र निवसन्, ६ अश्वेदेहः, ७ प्रत्ययः,
८ नोदन्त्यम्, ९ अन्तराणीं, १० दुःखं नि, ११ अन्तरिक्ष, १२ श्लेषोपपन्न, १३ अतिरिचयति, १४
१४ बन्धो, १५ शैतल्यं, १६ श्लेष, १७ कल्पना, १८ कुपुत्रविरण, १९ क्षीर, २० उच्यते.

ना पद्मपुटेन परनीटपतिनाभ्यः प्राणिव्याहरीभ्यन्तपुटकृपाणादायादाय दृष्टमृत्युनिपतिनानि
 प शुकुल्यवदन्तिनानि फलमाल्यानि नमाद्यन् परिभ्रमिनुमनयो भोगमदान । प्रतिदिपत्त-
 नात्मना च मंदुपनुगमोपनकरोददानम् ।

एतदा गु प्रभातसंध्यागतलोहिते गौगनतलकमदिनीभिभ्यनुत्तरापर्युटे वृद्धांन इव मन्द-
 किनीपुटिनादपरजगन्निधितटमधतरगनि चन्द्रमभि, परिणतद्गु, रोमपाण्डुनि प्रजनि विशालना-
 नाजाचक्रवालं, नक्षत्रधिग्गच्छरिगटालोमलोहिनीभिः प्रतन्त्राश्रिकतन्नुपाटलाभिर्गयागिनी-
 भिर्गिदिशिरकिरणदीधिनिभिः पद्मगगर्भंलाकींमंमार्जनीभिश्च मनुस्वार्यमाणे गगनकुट्टिम-
 सुसुमप्रकरे तागणै, संध्यामुपाभितुमुत्तगशाकलम्बिनि भानमसरस्मीरभिर्वीवतरनि मन्धि-
 मण्डले, तटगतविधिद्वित्तुकिमंपुटविप्रकीर्णमरणकरप्रेरणाधोगलितमुत्तुगगमिच सुचाफलनि-

दलनं विदारणं तेन मयुगिता संज्ञानधिपत्तनात्पुत्र क्षीणा पुटोपान्ययोगेना प्राणमयीपर्यायिनी राजिदंभै-
 भूतंन नमुपुटेन प्रदीप्तसंपुटेन भ्रमवनात्परपुटिणा रफोटं प्राता अग्रचोदिरभिमतीक्षणतरभागे यन् स तेन ।
 परीति । अमभिवसात्तरयां नीलानि तेभ्यः पतिताः सन्ना याः प्राणिव्याहरीभ्यन्तपुटकृपाणादा-
 दादाय दृहीला दृहीत्वा । दृष्टेति । दृष्टमृत्युनिपतिनानि शुबानां कुलाभिः तीरवदन्तिनानि सन्दितानि फल-
 दाकलनि ताभि गमादप एवीकल परिभ्रमिनुमनयो दूरे परिभ्रमणाशयो मश्रमशार्दी । पुत्रंरु-
 दाधनोदंति रूपम् । एवं प्रतिदिवसं प्रत्यहगनेन प्रकारेणानीतं भक्ष्यं मश्रं दद्या मयोपभुक्तं ततः शेषमुद्धरि-
 तमात्मनामानमकरोत् । प्यप्रत्ययानुशासनवशात्तनुर्ध्वयै नृतीया ।

एकदा द्विवति । एकदंबमिन्नामये बोद्यादलमभ्रणवमेति दूरेपान्वयः । प्रमेति । प्रनात्स प्रातः-
 शालम् वा संध्या तत्संन्यधी यो रागस्येन लोहिते रणे । गगनेति । गगनतलमेव सन्दिनी विपद्भ्रता,
 समदिनी वा । तस्मा मधु रगनेनानुरके परपुटे छदसंपुटे यस्य तस्मिन्वृद्धस इव जरत्कलहंम इव मन्द-
 दिनी यथा तस्माः पुत्रिनं सैवतं तस्माचन्द्रमणि निदानाधेऽपरो यो जलनिधिः पथिमसमुद्रस्व तटं
 तीरं प्रत्यवतरत्युनांनं सति । परीति । परिणतः पको यो रङ्गमृगविशेषत्वस्य रोमानि तन्वृद्धानि तद्व-
 त्पाण्डुभि शुभ्रे विद्यालतां विस्तीर्णतामाशावक्याले दिव्यगमूहे प्रजति गच्छति सति । गजेति । गजानां
 हस्तिनां यद्विधिरं तेन रणाः शोणिता या हारिगटाः विहृस्त्रन्पकेवरास्तुसंबन्धि यद्येन तद्वत् लोहिनीभिः
 शारत्तानिः प्रनता ये व्याक्षिपा जनुविकारोद्भवास्तन्वृद्धत्पाटलानिः श्वेतरत्तानिरायामिनीभिर्विस्तार-
 धतीमिरशिदिरा उष्णाः किरणा यस्यैवंभूतः सूर्यस्तस्य दीधिनिनिर्दीप्तिभिः । कागिरिव । पद्मरागा लोहि-
 तवमपादन्तेपां शालाका इधिकालासां संमार्जनीभिरिव बहुवरीभिरिव समुस्वार्यमाणे दूरीकियमाणे गगनमेव
 पुत्रिनं महिद्वारं तत्र यः सुसुमप्रकरः पुष्पसगृह्णास्मिभिव तारागणे नक्षत्रसमूहे । उत्तरेति । उत्तराशोदीची-
 रिक्तामबलम्बत इत्येवंशीलः स तथा तस्मिन्सत्तापिमण्डले सत्तापिसमुदाये मानसतरस्तीरं प्रति संध्यामुपाधि-
 तुमिव गायंतनविधिं कर्तुमियावतरति सति । अत्र रूपकम् । अत्र सतीति प्रत्येकमन्वये योजनीयम् । पुनः
 कस्मिन्नाति । तटैति । तटगतानि तीरप्राणानि विपदितानि स्फुटितानि यानि शुक्तिसंपुटान्याधिधमभूकीपुटानि
 तेभ्यो विप्रकीर्णं पर्यन्तम् । क्षीटशमिव । अरुणस्य सूर्यस्य ये कराः किरणास्तेषां प्रेरणा नोदना तस्मादधो
 गन्तितमधः पतितं उडुगगमिच धवन्तितं शुश्रीकृतं पुत्रिनं जलोद्दितां तटं येनैवंभूतं मुचाफलानां निकरं समू-
 द्मुद्रहति धारयत्युदन्त्यनि समुद्रे सति । पूर्वं इतरो यस्मादिशितं बहुव्रीहिः । तस्मात्त सर्वादित्वम् । पथिमसमुद्रे
 सर्वात्तलथैः । यथा पूर्वस्मार्गिचः पूर्वतरः । 'इतरस्त्वन्यनीचयोः' इत्यमरः । तस्मिन् । अतो नीचार्थवाचि-

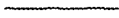
१ निपतिताभ्यः, २ तद, ३ नक्षत्रादात्तरमाद्य, ४ मधुपुत्रकम्, ५ गगनतले; गगने च; गगनकमलिनी,
 ६ मधुप्रक, ७ पद्मसंपुटे, ८ आततलाधिक; संततलाद्य; आनतलाया, ९ आगामिनीभिः, १० रत्नशुभाना,
 ११ संमार्जनीभिः, १२ मानसतरसः, १३ अम्बरादवतरति, १४ विपदित्र,

करमुद्रहति घबलितपुलिनमुदन्वति पूर्वंतरे, तुपारचिन्दुवर्षिणि विबुद्धशिगिकुले विजृम्भनाग-
 क्रैमरिणि करिणीकदम्बप्रबोध्यमानसमदकरिणि क्षपाजलजडकेसरं कुमुमनिकरमुदयगिरि-
 शिंशरस्थितं मवितारमियोद्दिश्य पद्मवाञ्जलिभिः संसृत्सृजति कानने, रासभरोमधूमरासु वन-
 देवताप्रासादानां तरूणां शिखरेषु पारावतमालायमानासु धर्मपताकाखिव समुन्मिपनीषु तपो-
 वनाग्निहोत्रधूमलेस्यासु, अवश्यायसीकरिणि लुलितकमलवने रंतखिन्नदशरसीमन्विनीसे-
 जलंकणापहारिणि वनमहिपरोमन्यफेनविन्दुवाहिनि चलितपद्मवलतालास्योपदेगव्यसकिनि
 विघटमानकमलमण्डमधुमीकरासारवर्षिणि कुमुमामोदतर्पितालिजाले निशावसानजात्र-
 द्विनि मन्दमन्दसंचारिणि प्रवाति प्राभातिके मातरिध्वनि, कैमलवनप्रबोधमङ्गलपाठकानामि-

राज सांशितम् । पुनः कस्मिन्तति । कानने सति । अथ काननं विशेष्यब्राह्म—तुपारेति । पुन-
 म्य मुद्रितस्य विन्दुना शृणां वर्षां यस्मिन्नात्तया तस्मिन् । विबुद्धेति । विबुद्धं विशिक्तं मयूरकुलं यस्मि-
 न्गत्या विजृम्भनाया जृम्भायुषां केसरिणि शिंशु यस्मिन्नात्तया । करिणीति । करिणीनां हस्तिनीनां
 कदम्बके समूहमेतन्न प्रबोध्यमाना जागरावस्थं प्राप्यमाणाः समदा मदेन सहवर्तमानाः करिणी इतिशे
 यस्मिन् । क्षोपति । क्षपाजलेन रात्रिसचन्निधुपारेण जलानि स्तम्भितानि केसरानि किञ्चलकानि दस्मन्-
 र्गं कुमुमनिधरे पुण्यगूहम् । उदयेति । उदयगिरिरुदयादिस्वस शिखरं शृङ्गं तत्र स्थितं सविनरं धं-
 संप्रसिद्धिरारविभ्रं । पद्मवेति । पद्मवा एष किञ्चलयान्वेवाञ्जलवनेः समुन्मृजति प्रयच्छति सति । पुन-
 र्गु गणु । रासभेति । रासभस्य कायेदस्य रोमाणि तनुपहाणि तद्वद्भरासु धूमवर्णासु । घनेति । वन-
 देवता वनजाविद्वान्यस्यानां प्रागादाधैत्यानि तेषां तरूणां च शिखरेषु ग्रान्तेषु पारावतानां कपोतनां
 भाग्य धेनिमदशशरन्तीति ध्यन्नावाच्छानच् । तासु । धर्मोति । धर्मं महादौ पताका वैजयन्त्यात्-
 धिव समुन्मिपनीषु समुत्पान्तीषु । तत्र इति । तपोवने यदग्निहोत्रप्रभायापानं तस्य धूमलेसा नियुक्तं (११)-
 इत्यस्य । पुन कस्मिन्गति । प्राभातिकेति । प्राभातिके प्रत्यूषचन्निधनि मातरिध्वनि बावो । 'म-
 रिशा जगन्नाथ पुनरथो महाशर' इति कोशः । प्रवाति प्रवहमाने सति । कीदरे । अवेति । अवशयो
 केन तस्य शीकरा यस्मिन् । 'वानराणां वारि शीकर' इति कोशः । वासुं विशेष्यब्राह्म—लुलितेति । ल-
 र्गिणाः इमदना नरिद्वानां वनं मण्डं येन ग तस्मिन् । रतेति । रंतं मैथुनं तत्र शिखाः सेदं प्रा-
 शरसीमोन्विनी भिन्नवन्त्यानां मारोदजलं प्रवेदवारि तस्य कणा विन्दवस्तेषामपहारिणि हरणशीते ।
 घनेति । वनमरिणाः तैविमरिणां रोमन्यधर्वितचर्यं तस्य फेन कफमस्य विन्दवः पुपान्ति तान्वहती-
 नेवरीत् स तस्मिन् । चन्दिनेति । चन्दिनाः कस्मिन्नाः पद्मवाः किञ्चलयानि सागानेवरिशा या स्ता वद-
 श्याः शब्द स्य तस्योपदेग गिञ्चय तस्य व्यग्नं विगने सस्य स तस्मिन् । विघटेति । विघटमानानि
 विघट प्रयत्नानि क्वनि इमदशशरानि नरिद्वानानि तेषां मनु एतस्य शीकरा यताशिनरगरे-
 वन्त्यानां वेगवन्तीं विगने कस्मिन्ना तथा तस्मिन् । कुमुमामोदेति । कुमुमानामामोदः पारावतेन
 तः । प्राग्निहोत्रं च धूमरासुषो येन स तस्मिन् । निरोति । निशाया रात्रेर्वेदकानं ग्रान्तमेतन्न जला
 र्गिणां वन्तं कस्मिन्ना तथा तस्मिन् । अतएव मन्दं मन्दं संवतस ह्येवंशीलः स तथा तस्मिन् । पुन-
 र्केतु । कुमुन्देतेषु केसरान्तेषु मण्डिदी कुंकारेणव्यगजदेवेषुषण्य सुवसु गणु । इतो मण्डिदो विशेष-
 दकाद—कमलेति । कमलवतनी प्रगीरताका मङ्गलाष्टकानेवम् । तपोवण्ड एव इतिशरट एव
 शिञ्जल वदशो देवा ते तथा तेषां मण्डिदी वनगणां विघटमानानि मन्धेनं प्राप्यमाणानि मानि दन्ति
 वदन्ति तेषु पुनरि कोशनि तेषु निरदशशरं वधर्मदनिगदशयशो तेषां ते तथा तेषाम् । पुनः केतु

१ कुमुन्देतेषु, कुमुन्देतेषु. २ मण्डिदीकविणि मण्डे च जाने प्रभाते. ३ मिक. ४ उन्मृजति. ५ धूमरासु
 वदन्ति. ६ वदन्ति. ७ इति. ८ निश्च. ९ मण्डिदीकविणाः मण्डिदीकविणा. १० कमलवतनी.

गण्डविण्डमानां मधुलिहां कुमुदोदरेषु विषटमानंदलपटनिरुद्धपक्षसंहतीनामुचरत्सु हुंकारेषु, प्रभातशिशिरस्वाप्वाहंतमुत्तमजतुरसाश्रिष्ट्रपक्षमालामिव सशेषनिद्राजिह्वितारं चक्षुरुन्मीलयत्सु शनैःशनैरुपरशप्याधूसरकोडरोर्मराजिषु वनचूणेषु, इतस्ततः संचरत्सु वनचरेषु, विजृम्भमाणे शोत्रहारिणि पम्पासरःकैलहंसकोलाहले, समुहसति नर्तितशिखण्डिनि, मनोहरे यनगजकर्णतालशब्दे, क्रमेण च गौगनतलमवतरतो दिवसकरवारणस्यावचूँलचामरकलाप इवोपलक्ष्यमाणे मशिष्टरागलोहिते किरणजाले शनैःशनैरुदिते भगवति सवितरि पम्पासरःपर्यन्ततरुशित्तरसंचारिण्यध्यासितगिरिशिखरे, दिवसकरजन्मनि हृततारे पुनरिव कपीश्वरे वनमभिपतति वालातपे, स्पष्टे जाते प्रल्यूपसि नचिरादिव दिवसाष्टमंभानभाजि स्पष्टभासि भास्वति भूते, प्रयातेषु च यथाभिमतानि दिगन्तराणि शुक्रकुलेषु, कुँलायनिलीननिभृतशुकशावकसनाथेऽपि निःशब्दतया शून्य इव तस्मिन्वनस्पतौ, स्वनीडावस्थित एव ताते नयि च

सत्सु । वनचूणेति । वनचूणेष्वरम्भहरिणेषु शनैः शनैश्च्युतेप्रमुन्नीलवत्सु विक्रानवत्सु । अथ चक्षुर्विशेषवशाद्—प्रभातेति । प्रभातं प्रच्युतस्य चः सिद्धिः शीतलो वायुः समोरक्षेनाहतं पीठितम् । उच्यतेति । उच्यते उच्यते इति चोच्यते वाशरसस्वेनाश्रिष्टप्रकृतिता पक्षमाला नेत्ररोमपट्टिरेव तदिव । सरोपेति । सरोपेर्वारिता वा मित्रा तथा जिह्वा पुटिला तारा कनीचिका चस्य तत् । कीदृशेषु वनचूणेषु । ऊपरेति । ऊपरा वृणारहिता वा शय्या शयनस्थले तेन धूसरा धूमवर्णा क्रोडरोमराजिर्द्वयलोमपट्टिरेषां तेषु । पुनः कीदृशेषु । इतस्ततः समन्ततो वनचरेष्वरम्भवाणेषु संचरत्सु गच्छत्सु । पुनः केषु सत्सु । विजृम्भेति । शोत्रहारिणि कर्णमनोहरे पम्पानात्रः सरतः क्लृप्तकैलाहले कादम्बरकण्ठे विजृम्भमाणे प्रवृत्ते सति । पुनः केषु सत्सु । समुहसतीति । नर्तितः शिखाश्रिणो नयूत येन तस्मिन्मनोहरे रचिरे वनगजानामरम्भकारिणां कर्णा एव तात्वा वाचयित्वाकर्णेषां शब्दो ध्यातितस्मिन्नुद्यति सति सम्पन्नप्रकारेण प्रसरति सति । क्रमेणेति । क्रमेण परिपाठ्या गगनतलमाकरसामांगनवतरतोऽपिरोदतो दिवनकरवारणस्य सूर्यगमस्य । अवचूँलेति । अवचूँलेऽप्येवमुक्तवृक्षेषु यथानुसृतानुसन्निविष्टिषोऽप्यनुसन्नामे हृदयनानि मशिष्टस्य वन्दुविकीरेण्य रागे रक्षिन्ना तेन लेखिते रक्षिभूते किरणजाले रश्मिगमहे नति शनैःशनैर्नर्तिसीधं भगवति माहात्म्यवति सवितरि शून्यं उरिते उदये प्राते गति । कीदृशे । पश्येति । पम्पासरःपर्यन्तानि यानि तरुशित्तराणि तेषु संचारो विद्यते यस्य स तथा तस्मिन् । अश्नेति । अश्नाति तन्वाधिपानि गिरिशिखराणि पर्यन्तशब्दाणि येन स तस्मिन् । अथ कालानं विशेषवशाद्—दिवसेति । दिवसकराण्युपलब्धस्य यस्य स तथा तस्मिन् । एता दूरीकृता तारा येन स तथा तस्मिन् । पुनश्चरन्तरे कर्णेश्वरे सुप्रथे इव । तरुशित्तराणांस्वातन्त्र्यवशात्कृतानुसन्नाय तदुक्तानाम् । तं ह्यं पूर्वोक्तमभिपत्तौ व्युत्पत्तौ कालाने नवीनालोके गति । तथा प्रच्युतं प्रभाते सद्ये व्येक जाते र्ना नचिरादिव शोत्रहारिणो व दिवनहाटमो भागयतुर्बुद्धिपक्षकनं भवतीति भाह । विजृम्भमाणः । तस्मिन्मया भा कानिरेव स तथा तस्मिन्मन्त्रि धीन्यै भूते जाते गति । पुनः केषु । शुक्रकुलेषु कीदृशेषु पपानिमित्तने कर्णमनोहरे दिगन्तराणि दिग्गन्तराण्ये प्रयातेषु केषु सत्सु । कुँलायेति । कुँलाया नीलायनं मेषु विरिजाः स्याः मित्तमन्त्रां शुक्रशावकाः कीदृशिवर्णाः सनाथेऽपि संयुतेऽपि वनगजानामेकशित्ताने अवचूँलः किरणशब्दा तस्मिन्वनस्पतौ शक्यतेऽपि ह्यनु इव गति । स्थिति । नस्य नीदं सुखायवशात्प्रवृत्तः इव ताते विनरि मनि केति । चः पुनरप्ये । नदि विदुर्बेकस्य समीपवर्तिनि विनरवर्तिनि गति । धनं तदु

१ मधुलिहां २ कुमुदः ३ वनचूणः ४ मशिष्टः ५ शोत्रहारिणः ६ कर्णमनोहरः ७ मशिष्टः ८ शिखाश्रिणः ९ कर्णमनोहरः १० कर्णमनोहरः ११ कर्णमनोहरः १२ कर्णमनोहरः १३ कर्णमनोहरः १४ कर्णमनोहरः १५ कर्णमनोहरः १६ कर्णमनोहरः

शैशवादेर्मंजातवल्गममुद्गियमानपशुपुटे पितुः समीपवर्तिनि कोटरगते, सहमेय तस्मिन्महा-
 वने मंत्रामितमकलयनचरः सैरभससमुत्पतत्पतत्रिपशुपुटशब्दमंततः भीतरिपोतचीत्काः
 पीवरः प्रचलितलताकुलमत्तालिकुलकणितमांसलः परिभ्रमदुद्गोणवनैवराहरवपर्यरो गिरिगु-
 णामुपत्रबुद्धमिहर्निनादोपबुद्धितः कम्पयन्निव तरुन्मगीरयोवतार्थमाणगङ्गाप्रवाहकलकलयहले
 भीतयनदेवनाकणितो मृगयाकोलाहलध्वनिरुदचरन् । आकर्ष्य च तमहमधुतपूर्वमुपजातवेन
 गुरभंघ्नया जर्जरितकर्णविवरो भयविह्वलः समीपवर्तिनः पितुः प्रतीकारबुद्ध्या जैराशि
 विह्वन्नमुदान्तरमविनाम् ।

अनन्तरं च मरभममितो गजयूथपतिलुब्धितकमलिनीपरिमलः, इतः क्रोडकुलदृश्यमानम-
 द्रमुन्मारमानोदः, इतः करिकलभमग्यमानमल्लकीरुपायगन्धः, इतो निपतितशुष्कपत्रमर्म-

शैशवादेर्मंजातवल्गममुद्गियमानपशुपुटे पितुः समीपवर्तिनि कोटरगते, सहमेय तस्मिन्महा-
 वने मंत्रामितमकलयनचरः सैरभससमुत्पतत्पतत्रिपशुपुटशब्दमंततः भीतरिपोतचीत्काः
 पीवरः प्रचलितलताकुलमत्तालिकुलकणितमांसलः परिभ्रमदुद्गोणवनैवराहरवपर्यरो गिरिगु-
 णामुपत्रबुद्धमिहर्निनादोपबुद्धितः कम्पयन्निव तरुन्मगीरयोवतार्थमाणगङ्गाप्रवाहकलकलयहले
 भीतयनदेवनाकणितो मृगयाकोलाहलध्वनिरुदचरन् । आकर्ष्य च तमहमधुतपूर्वमुपजातवेन
 गुरभंघ्नया जर्जरितकर्णविवरो भयविह्वलः समीपवर्तिनः पितुः प्रतीकारबुद्ध्या जैराशि
 विह्वन्नमुदान्तरमविनाम् ।

अनन्तरं च मरभममितो गजयूथपतिलुब्धितकमलिनीपरिमलः, इतः क्रोडकुलदृश्यमानम-
 द्रमुन्मारमानोदः, इतः करिकलभमग्यमानमल्लकीरुपायगन्धः, इतो निपतितशुष्कपत्रमर्म-

१ अमरशब्द, २ लघुवच मनीष; लघुवचनीय, ३ मरभम्, ४ मरभमिहर्निनादोपबुद्धितः, ५ मरभमिहर्निनादोपबुद्धितः

ध्वनिः, इतो वनमहिषविपाणकोटिकुलिशभिद्यमानवल्मीकधूलिः, इतो मृगकदम्बकम्, इतो वनगजकुलम्, इतो वनवराहयूथम्, इतो वनमहिषवृन्दम्. इतः शिखण्डिमण्डलविरुत्तम्, इतः कपिञ्जलकुलकलकृजितम्, इतः कुररकुलकणितम्, इतो मृगपतिनखभिद्यमानकुम्भकुञ्जरसितम्, इयमार्द्रपङ्कमलिना वराहपद्धतिः, इयमभिनवदाप्पकवलरमश्यामला हरिणरोमन्यफेनसंहतिः. इयमुन्मदगन्धगजगण्डकण्डूचतपरिमलनिलीनेमुखरमधुकरविरुतिः, एषा निपतितरुधिरविन्दुसिञ्जुष्कपत्रपाटला करुपदवी. एतहिरदचरणमृदितविटपपद्मपटलम्, एतत्त्र्यङ्गिकुलक्रीडितम्. एष नवकोटिविकटविलिखितपत्रलेखो रुधिरपाटलः करिमौक्तिकदलदन्तुरो मृगपतिमार्गः. एषा प्रत्यप्रसूतवनमृगीगर्भरुधिरलोहिनी भूमिः. इयमदवी वेणिकानुंकारिणी पक्षचरस्य मृगपतेर्मदजलमलिना, संचारवीधीचमरीपङ्क्तिरियमनुगम्यताम्, उच्छुष्कमृगकरीपपांसुला त्वरिततरमध्यास्यतामिद्यं वनस्थली, तरुशिखरमारुह्यताम्, आलो-

वञ्जम् । अनेयत्वात्तदुपमानम् । तेन नियमानं छिद्यमानं यद्वल्मीकं शकधिरस्तस्य धूलिः पांसुः । इत इति । मृगाणां हरिणानां कदम्बकं समुदायः । इत इति । वनगजानानरप्यहमिनानां कुलं समुदायः । इत इति । वनवराहा वनकोलाशेषां यूथं वृन्दम् । इत इति । वनमहिषाणां वृन्दं कुलम् । इत इति । शिखण्डिनां नयूराणां मण्डलं सन्तुल्यस्य विरतं कृजितम् । इत इति । कपिञ्जलानां गौरवित्तिराणां कुलं समुदायस्तस्य कलं मधुरं कृजितं शब्दितम् । इत इति । कुरुरो मत्स्यनायनस्तस्य कुलं पुत्रपौत्रादि तस्य कणितं शब्दितम् । इत इति । मृगपतिः सिंहास्तस्य नखाः पुनर्नवास्त्रैर्भिद्यमानो विदार्यमाणः कुम्भः शिरःपिण्डो येषामिवंभूताः कुञ्जरा हस्तिनजेषां रजितमाकन्दितम् । इयमिति । इयं प्रत्यप्रसूतांशुष्को यः पङ्कः कर्दमत्सेन मलिना मली-मला वराहपद्धतिर्षेनकोडनागः । इयमिति । इयमिति पूर्ववत् । अभिनवान्धचिरौत्पन्नानि यानि शय्यानि याल-तुगानि तेषां क्वयलो गुडन्तस्य रसत्सेन द्यानन्दा मन्दिनैर्विधा हरिणानां मृगाणां यो रोमन्यध्वितचर्वणं तस्य फेनः कफस्तस्य संहतिः सगृहः । इयमिति । उन्मदा नदोन्मत्ता ये गन्धगजा गन्धेभाः । मुरनिमद-कुला इत्यर्थः । तेषां गण्डः कदम्बस्य कण्डूयनेन कण्डूला यः परिमल आनोदस्तन्नित्रितीना आसृक्ता मृगया वावाला ये मधुकरा अनराशेषां विरतिर्द्वारः । एषा दरयनानेलयः । निपतितेति । निपतिता भूमौ सन्ना ये रुधिरविन्दवो रक्षुपतास्तैः तिस्रानि सिथितानि यानि शुष्कवन्त्रानि तैः पाटला श्वेतरक्षा दरुपदवी मृग-विशेषनागः । एतदिति । एतत्सर्मापतरवर्ति द्विरदा हस्तिनशेषां चरणाः पादार्त्तैर्धृदितं मर्दितं विटगार्त्तं वृथाणां पद्मवदलं किसलयनमूहो यस्मिन्नेतादृशं स्थलमित्यर्थः । एतदिति । एतद्दृश्यमानं मर्दिनां कार्त्त-पत्तानां कुलं पौत्रादि तस्य क्रीडितं चेष्टितम् । एष इति । एष प्रत्यप्रसूतस्यमाणो मृगपतिमार्गो नगरा-धनन्नाः । कीदृक् । नराशोडिनिर्नराश्रमैर्विकटा विपुला विलिखिता निर्मिता पत्रलेखापणमिर्द्वीर्वाभ्यन्त-तया सधिरैः रक्तैः पाटलः श्वेतरक्तः करिणां गजानां मौक्तिकानि मुक्ताफलानि तेषां दलानि सन्त्रादि तै-द-दन्तुरैः स्युतः । एषेति । प्रत्यप्रसूता नवप्रसविनी या वनमृगरप्यहरिणी तस्या गर्भो मृगवृन्दस्य रक्षि-रक्तं तेन लोहिनी रक्तैः भूमिः पृथ्वी । इयमिति । इयमद्वयरप्यभूनिर्वैकामलकमिदमुकरोत्तैर्वैद-सा तथा । कीदृसी । पक्षचरस्य मधुदायचारिणो मृगपतेर्मृगनाथस्य मदजलेन दानवारिणा मर्दिता इयम-। अनेन वेद्या मान्यनरप्यस्य सूचितम् । संचारेति । संचारवीथ्यां गोचरनागं वनयो गोविष्टेपद-परा सा अनुगम्यताननुनयताम् । कुम्भानिरिति शेषः । उच्छुष्केति । इयं वनमध्यां न्यजित-वेगवत्तन्मध्यास्यतामधिषिष्यताम् । कीदृसी । जयापत्सेन दृष्टं वानं वनमृगकरीषं दृष्टिमच्छर्जनं तेन पांसुला निन्दिता । तर्षिति । तरुशिखरं वृषामनाराश्रयानाणैरुधिरवीर्यैर्यजनाम् । इयमिति मृगा-दिमाद्रीकयाना-

१ वराहयूथम्, २ वराहकुलपद्धतिः, ३ आलीन, ४ शिखण्डिकुल, ५ क्रीडांशुदन्तिविकटवृन्दः, ६ क्रीडांशुदन्तुरो-
७ अनुसारिणी, ८ पक्षचरस्य; समीपचरस्य.

लचलितमिव तमालकाननम्, एकीभूतमिव कालरात्रीणां यामसंघातम्, अञ्जनशिलाभ्रमम्-
संभारमिव श्रितिकम्पविधूर्णितम्, अन्धकारपुञ्जमिव रविकिरणाकुलितम्, अन्तःकपरिभार-
मिव परिभ्रमन्तम्, अवदारितरमातलोद्भूतमिव दानवलोहम्, अशुभकर्मममूहमिवैकत्र न-
मागतम्, अनेकदण्डकारण्यवासिमुनिजनशापमार्यमिव मंचरन्तम्, अनवरतशरानिकरवर्षि-
रामनिहंतस्वरूपणवर्लनिवहमिव तदपघ्नानात्पिशाचतामुपगतम्, कलिकालवन्धुवर्गमिवैकत्र
संगतम्, अवगाहप्रस्थितमिव वनमहिषयूथम्, अचलनिर्वहिरथितकेसरिकराकृष्टिर्वनविजी-
र्णमिव फौलाभ्रपटलम्, अश्विलरूपविनाशाय धूमकेतुजालमिव ममुद्रतम्, अन्धकारितंका-
ननम्, अनेकसहस्रसंख्यम्, अतिभयजनकमुत्पातवेतालघ्रातमिव शशरभैन्यमद्राभ्रम् । ५

मध्ये च तस्य महंतः शशरभैन्यस्य प्रथमे, वयसि वर्तमानम्, अतिकर्कशत्वादायमनघ-
मिव निर्मितम्, एकलव्यमिव जन्मान्तरंगतम्, उद्धिसमानश्मश्रुराजितया प्रथममदलेख-

मितस्ततः पर्यन्तं नर्मदाप्रवाहमिव मेकलाद्रिजास्येत इव । अनिलवसाद्वायुशश्वक्तिमितस्ततः पर्यन्तं
समाप्तानां तापिच्छानां काननं वनमिव । एकीभूतं मिथीभूतं कालरात्रीणां तमस्विनीनां यामसंघातमिव ।
अञ्जनशिलानां श्यामशिलानां ये नग्भा स्थूणाश्लेषा संभारमिव व्रानमिव । क्षितीति । क्षितिर्नन्द
पृथ्वीप्रवर्णानेन विपूर्णं मुच्छितम् । अन्धकारपुञ्जमिव ध्वान्नपटलमिव । रवीति । रविकिरणैः सर्वरति-
भिर्गायत्रिणं व्याप्तुः प्रीभूतम् । अन्तःकम्पय यमस्य परिवारमिव परिच्छदमिव । किं कुर्वन्तम् । परिभ्रमन्त्ये-
तन्ना पर्यटन्तम् । अयेति । अवदारिताद्विधीर्णाद्रसानलाङ्कृतलादुद्भूतं प्रकटीभूतं दानवलोहमिव दैतल्लो-
मिव । अशुभेति । एतन्न समागतं मिलितमशुभकर्मणः पापप्रकृतेः समूहमिव संघातमिव । अनेकेति ।
अनेके च ये दण्डकारण्यवासिमुनिजनानां शापानां सार्यः समूहस्तमिव । किं कुर्वन्तम् । मंचरन्तं व्रजन्तम् ।
अनवरतेति । अनवरतं निरन्तरं शरानिकरं बाणघमूहं वर्षतीत्येवंशीलो यो रामो दशरथामज्जनेन निह्नो
ध्वान्शरितः सारूप्यस्य पातान्दलद्वाधिपतर्वलनिवह भैन्यममूहस्तमिव । कीदृशम् । तस्मिन्नामचन्द्रेऽप्यनं
दुधिनन्दनं तन्मात्पिशाचतां मृतानामुपगतं प्राप्तम् । फलीति । कलिकालः कलियुगस्तस्य बन्धुवर्गं सहचर-
सुदायमिव । एकत्रेति । एकत्र एकस्मिन्नेव स्थले संगतं मिलितम् । अयेति । अवगाहो मञ्जनं तद्वत्
प्रस्थितं वनमहिषयूथमिव गव्यकृन्दमिव । अचलेति । अवलः पर्यतस्तस्य शिखरं शृङ्गं तत्र स्थितो यः केसरी
महभागवन्मयः करौ हस्तौ तान्भ्यामाहुट्टिराकर्षणं तन्माद्यत्पतनं घ्रासलेन विशीर्णं विशाराहतां प्राप्तं फौलाभ्र-
पटलमिव मेघमालामिव । अशिलेति । अशिलानां रामप्राणां यद्गुणं तस्य विनाशाय नाशनाय समुद्रतनुर्वत्
प्रानं धूमकेतुजालमिव केतुगमूहमिव । अन्धेति । अन्धकारितं संजातान्धकारं काननं येन तादृशम् ।
अनेकेति । अनेकानि गह्वराणि संख्या यम्य तमया । अतीति । अतिभयमुत्कृष्टमीहितस्तस्य जनक-
सुखदहम् । विमिव । उगतोऽग्रमयं तस्य वेतालकाननं देवविशेषगमूहमिव भयोत्पादकमित्यर्थः । अन्-
यमुः प्रविवेकः ।

मध्ये चेति । तस्य पूर्वव्यारणितस्य महतः शशरभैन्यस्य निह्वलस्य मध्ये मानत्रनामानं शशरभेन-
नर्मदाप्रवाहप्रवर्णितम् । तमेव विशेषव्याह—प्रथमे इति । अत्र प्राथम्यमापेक्षिकम् । तेन
वर्णितोऽप्यत्र प्रथमं वयस्य वनेमनम् । अतिकर्कशशरानिकरिभ्योत्पादायमनयमिव लोहमयमिव निर्मितं
रचितम् । रचितम् । एकैति । एकैकयोः प्रोणापार्यक्षिप्यः शशरभमिव । कीदृशम् । अशुभेति । एक-
काननानोऽन्धकाननान्तरं तत्र वर्णं प्रथमम् । उदिति । उद्धिसमानान्युत्पादमानानि यानि श्मश्रुणि तेषु

१ अन्वितम्, २ पुण्यम्, वनम्, ३ अशुभम्, ४ उदृशमिव, ५ अयेति, ६ वासिन्, ७ निहतम्, ८ वरुणितम्,
९ उगतम्, १० वर्णितम्, ११ अशुभम्, १२ अतिकर्कशशरानिकरम्, १३ शशरभमिव, १४ शीर्णम्,
१५ अन्धेति, १६ अनेककाननम्, १७ वनेमनम्, १८ अशितम्, १९ आगतम्.

ह्यमानगण्डभित्तिमिव गजयूथपतिकुमारकम्, असितकुचलयश्यामलेन देहप्रभाप्रवाहेण लिन्दीजलेनेव पूरितारण्यम्, आकुटिलाम्रेण स्कन्धावलम्बिना कुन्तलभारेण केसरिणमिव तमदमलिनीकृतेन केसरकलापेनोपेतम्, आयतललोटम्, अतितुङ्गघोरघोणम् . उपनीतस्वै-
र्ष्णाभरणतां भुजगफणमणैरापाटलैरंशुभिरालोहितीकृतेन पर्णशयनाभ्यासाहप्रपह्वरागे-
ऽ वामपार्श्वेन विराजमानम्, अचिरप्रहर्तगजकपोलगृहीतेन सप्तच्छदपरिमलयाहिना
ग्यागरूपङ्गेनेव सुरभिणा मदेन कृताङ्गरागम्, उपरि तत्परिमलान्धेन प्रीमता मीयूरातप-
नुकारिणा मधुकरकुलेन तमालपह्ववेनेव निवारितातपम्, आलोलपह्वव्याजेन भुजवल-
जितया भयप्रयुक्तसेवया विन्ध्याटव्येव करतलेनापमृज्यमानगण्डस्थलस्वेदलेखमापाटलया
गकुलक्षयरात्रिसंध्यावमानया शोणितार्द्रयेव दृष्ट्या रज्ज्वन्तमिवाशाविभागानाम्, औनु-

निः परितस्त्वा भावत्वात्ता तथा प्रथमाया सा मदलेता तथा मण्डप्रमानालंक्रियमाणा गण्डभित्तिः कपो-
भित्तिरस्यैवंभूतो यो गजयूथपतिर्गजनायकस्तस्य कुमारकः कलभस्तमिव । असितेति । पूरितं मृतम-
न्वं काननं येन स तथा तम् । केन । देहस्य शरीरस्य वा प्रभा कान्तिस्तस्य प्रवाहेणोपेन । तमेव विशेष-
वाह—असितेति । अतितं कृष्णं यत्कुचलयं कुचैर्लं तद्वत् श्यामलेन श्यामेन । केनेव । कालिन्दीजले-
व यमुनान्मसेव । यमुनाजलं नीलम्, शम्बरदेहप्रभापि तादृशी, अतस्तयोः साम्यम् । कमिव । आकुटि-
प्रति । आ ईपलुटिलमग्रे यस्यैवंभूतेन स्कन्धावलम्बिना कुन्तलभारेण केशकलापेनोपेतं सहितं गजानां
शापादनलक्षणं तन्मदेन दानवारिणा मलिनीकृतेन केसराणां कलापेन सदानां कलापेनोपेतं सहितं
ऋरिणमिव गिहमिव । आयतेति । आयतं विस्तीर्णं ललाटमलिकं यस्य स तम् । अतीति । अतितुङ्गा-
दुया घोरा रूक्षा घोषा नास्तिका यस्य स तम् । वामेति । वामपार्श्वेन स्वयंपार्श्वेन विराजमानं शोभमानम् ।
दिव विशेषवाह—पर्णेष्विविति । पर्णेषु पत्रेषु यच्छयनेन स्थापस्तत्र योऽध्यासः परिवचयस्तेन लग्नः पद्म-
तानां राग आरम्भं यस्मिन्नस्तथा तेन । अत्रोत्प्रेसा—नायं पद्मवैररुणः क्रित्येकस्मिन्कर्णे आभरणतां भू-
त्तनां उपनीतस्य प्राप्तस्य भुजगफणमणैरापाटलैः श्वेतरक्तैः अंशुभिः किरणैः आलोहितीकृतेन अरुणी-
हतेनेव । इय मिश्रकनः । अचिरेति । अचिरं तत्कालं प्रहृतो यो गजस्तस्य कपोलाभ्यां गृहीतेन सप्तच्छ-
दानामुपुच्छदानां यः परिमलो गन्धस्त्वं वहतीलेवंशीलः स तथा तेन । केनेव । कृष्णागरः काकगुण्डस्तस्य
पङ्केनेव रुदंभेनेव सुरभिणा सुगन्धिना मदेन कृतोऽङ्गरागो विलेपनं येन स तथा तेन । उपरीति । तस्य
मदस्य यः परिमलो गन्धस्तेनान्धेन विहृलेनेति हेतुः । उपपुनरिष्टाङ्गमता भ्रमणं कुर्वता । मायूरेति ।
मायूरं मयूरसंपन्धि यदानपत्रं तदनुकारिणा मधुकरपुलेन भ्रमरगमुदायिनं । केनेव । तमालपह्ववेनेव तापिच्छ-
दिललेनेव निवारितो दूरीकृत आतपः स्यालोको यस्य स तथा तम् । आलोलेति । आपाटलयेपचट्टैतरक्त्या
दृष्ट्या विन्ध्याटव्या विन्ध्यावनस्थत्या लोलाद्ययला ये पाटयाः किमलयानि तेषां व्याजेन छलेन करतलेन
हस्तेनेवापमृज्यमाना गण्डस्थलस्वेदलेता यस्य तम् । विन्ध्याटवीं विशिनष्टि—भुजेति । भुजयोर्द्वलं वीर्यं
तेन निवितया पराजितया । भयेति । भयमातङ्गस्तेन प्रयुक्तारुच्या मेवा यया । दृष्ट्या चक्षुषा । कीट-
स्या । मृगेति । मृगकुलानां हरिणवंदानां या क्षयरात्रिविनाशायामिनी तस्याः संध्यावमानया सार्वका-
ल्यवाचरितया शोणितार्द्रयेव रणलितयेव रज्ज्वन्तं शोभयन्तम् । केयाम् । आशाविभागानां दिविभागानाम् ।

१ कुमारम्, २ श्यामेन, ३ पूर्यन्तमरणम्, ४ ललाटभित्तिम्, ५ तुङ्गघोर, ६ मुञ्ज, ७ फणा,
८ आहत, ९ कृष्णागुरु, १० उपरिपतपरिमल, ११ परिभ्रमता, १२ मायूरविच्छातपत्र; मयूरविच्छातपत्र;
मयूरविच्छातपत्र, १३ आलोककर्मपह्व, १४ स्वैदसलिल, १५ हरिणकुलकाकरात्रि, १६ रजयन्तमाशा, १७ विभा-
गात्, १८ आनाशुलम्बिना.

लिङ्गापरिगतकण्ठैर्महावराहदंष्ट्राप्रहारजर्जररूपकार्यैरपि महाशक्तित्वाद्गुणजातकेसरैरिव के-
सरिकेशोरकैरुगवधूर्वधेव्यदीक्षादानदर्शनेकवर्णः अभिरतिप्रमाणाभिश्च केसरिणासभयप्र-
दानवाचनार्थमागताभिः सिंहीभिरिव कौलेयककुटुम्बिनीभिरनुगम्यमानम्, कैश्चिद्गृहीतच-
मरबालगजदन्तभारैः कैश्चिद्विच्छिद्रपर्णशङ्खमधुपुटैः कैश्चिन्मृगपतिभिरिव गैजकुम्भमुक्ताफल-
निकरसनाथपाणिभिः कैश्चिद्यातुथानैरिव गृहीतपिशितभारैः कैश्चित्प्रमथैरिव केसरिकृत्तिया-
रिभिः कैश्चिन्नपणकैरिव मयूरपिच्छंधारिभिः कैश्चिच्छिशुभिरिव काकपक्षधरैः कैश्चित्क-
ण्णचरितमिव दर्शयद्भिः समुत्प्लातविधृतगजदन्तैः कैश्चिज्जलदागमदिवसैरिव जलधरच्छा-
यार्मलिनान्धरैरनेकवृत्तान्तैः शबरवृन्दैः परिवृतम्, अरण्यमिव सखद्गधेनुकम्, अभिनवजल-
धरमिव मयूरपिच्छचित्रचापधारिणम्, वकराक्षसमिव गृहीतकचकम्, अरुणानुजमिवोद्ध-

रुपदकानेषां मातृका मालायाभिः परिगलः सद्गितः कण्ठो येषां ते तथा तैः । महैति । महावराहा वनको-
टालेषां दंष्ट्रा दादाद्यानां प्रहारा अभिधानात्सैर्जर्जरैः शिथिलाङ्गैः । अरुपेति । अल्लकार्यैः सख्यशरीरैरपि
महापाकेलाद्याऽपरकनत्वाद्गुणजातकेसरैरनुपपन्नैः केसरिकेशोरकैरिव सिंहसावकैरिव । मृगेति । मृगव-
धूनां हरिणप्रभृतीनां दूर्गपथ्यदीक्षादानं विगतनर्तृकात्ववतदानं तत्र दर्शनेपुणैः । अनेकेति । अनेके बहवो
वर्णा रक्षपीतादयो येषु ते तथा तैः । पुनः वानिः । अतीति । अतिप्रमाणाभिः प्रचण्डाभिः केसरिणां सिं-
हादाननमप्रदानं जीवरक्षणं तस्य वाचना प्रायेणा तदर्थं आगताभिः प्राणाभिः सिंहीभिरिव कौलेयककुटु-
म्बिनीभिः श्वानप्रभृतिभ्य सहैति भावः । शबरैरिति । शबरवृन्दैर्भिद्रसमूहैः परिवृतमावेष्टितम् । क्षीरशैः ।
कैश्चिदिति । गृहीतः संहृतचमनरानां गदयानां बालाः केशाः गजानां दन्ताश्च तेषां भारः समूहो यैस्त्वे
तथा तैः । कैश्चिदिति । अच्छिद्रपर्णैर्लिखितपर्णैर्दाने मधुनः पुटानि यैस्त्वे तथा तैः । कैश्चिदिति ।
मृगपतिभिरिव सिंहैरिव गजानां हस्तिनां कुम्भाः शिरःपिण्डाः तेषां मुक्ताफलानि मातृकानि तेषां निकरः
समूहश्चेन सनाथः सहितः पाणिदंशं ते तथा तैरिलभतश्चेपः । कैश्चिदिति । यातुथानैरिव राक्षसैरिव गृहीतः
पिच्छिनस्य मांसस्य भारो यैस्त्वे तथा तैः । वक्राण्णमशुभेयः । कैश्चिदिति । प्रमथैरिव पाथैरिव केसरिणां
सिंहानां कृतयधर्मानि धरन्तीलेवरीलक्ष्मणद्वारिणिः । कैश्चिदिति । रूपणकैरिव दिग्म्बरैरिव मयूरानां बर्हिषां
पिच्छानि छदानि धरन्तीलेवरीला धारिण्यैः । मित्रा अपि हनमयूरपिच्छधारिणो भवन्तीति श्लेषः । कैश्चि-
दिति । शिशुभिरिव बालकैरिव काकपक्षः शिराण्डकण्डवारिणिः । भिद्रपक्षे काकानां सकृद्व्रजानां पक्षारु-
दास्यद्वारिणिः । कैश्चिदिति । कृष्णचरितं पिण्डुविजृम्भितं दर्शयद्भिः प्रसासयद्भिरिव पूर्वं समुत्प्लाताः
सम्पन्नकारेणोत्सदिताः पथाद्विसेपेन धृता गजदन्ता यैस्त्वे तथा तैः । कृष्णेनापि बाल्ये गजहननक्षण इत्य-
नेवाचारतन्मते मान्यम् । कैश्चिदिति । जलस्य मेघन्यागमो येष्वेवंविधैर्दिवसैर्वामरैरिव जलधरो मेघदास्य
छानवतभावान्द्रुम्भितानि कृष्णलान्यम्बरानि वश्रानि येषां ते तथा तैः । पक्षे जलधरच्छायया मन्दिन-
बन्धरं व्योम वेधिति विग्रहः । अनेकेति । अनेके बहवो वृत्तान्ताधारिण्यनि येषां ते तथा तैः । अरण्येति ।
अरण्यं वनं तद्भरिव । उभयोः साहचर्यमाह—सखद्गधेति । खद्गः कौक्षेयको धेनुका कृपाणिका ताभ्यां सह-
चर्येनानम् । पक्षे राक्षो वार्ध्रान्गमः धेनुका वद्या ताभ्यां युच्यन्त्यल्पैः । अभीति । अभिनवः प्रलयो यो
जलधरो मेघनामिव मयूरानां पिच्छानि मद्गधिषं त्रिविधवर्णधारि येषां धनुग्द्वय इत्येवंतीलः म तथा तम् ।
पक्षे मयूरपिच्छवर्षिषं चागमिन्धुभुलक्षारिणम् । वकैति । वकानिधानो राक्षसो यातुथानन्धरिव । उभयोः
सम्पन्माह—गृहीतेति । गृहीतं धृतमेकमाद्वितीयं चक्रे येन स तम् । पक्षे गृहीता स्वायत्तीकृतैरुचकानिधा-
ना पुती येनेति विग्रहः । अरुणेति । अरुणानुजो गरुडन्धरिव । उभयोरैक्यं प्रदर्शयमाह—उद्धृतेति ।

१ केशोरैः, २ वैषम्यदान, ३ कौक्षेयः कौक्षेय, ४ भागृहीत, ५ विनिवगनकुम्भ, ६ शिशुवाहारेः
७ बर्हिषैः, ८ मन्दिनैः

तानेकमहानागदशानम्, भीष्ममिव शिखण्डिशानुम्, निदाघदिवसमिव सतवाविभूतमृग-
 ष्याम्, विशाघरमिव मानसवेगम्, पाराशरमिव योजनगन्धानुसारिणम्, घटोत्कचमिव भी-
 मरूपधारिणम्, अचलराजकन्यकाकेजपाशमिव नीलकण्ठचन्द्रकाभरणम्, हिरण्यात्पदत-
 न्निव

निरः

कायम्, आभनवयंविजनापि क्षापितयहुवयसम्, कृतसारमेयसंप्रहमपि फलभूलाशनम्, कृष्ण-

उद्धृत उपरिदिता अनेकेषा महाभागानां बहुमहाहमिनानां दशाना दन्ता येन स तथा तम् । पश् उद्धृ-
 सुतमिच्छति चालिता अनेकमहानागाना महाभोगिना दशाना दन्ता येनेति विग्रहः । भीष्मेति । नीलो
 गन्धेयममिव । उभयो साद्वयमाह—शिखण्डीति । शिखण्डिनो वाहिण्यलोपां शत्रुम् । तद्वक्त्रकेतवः ।
 पक्षे शिखरी पञ्चमहाशीको वरपरमत्स्य शत्रुं निग्रहम् । निदाघेति । निदाघो भीष्मकावस्थाय दिव-
 क्षिप्त दिनमिव । उभयो साम्यमाह—सततेति । सततं निरन्तरं वनादाविभूता प्रकटीभूता ये मृगा इति-
 ण्येभ्यु वृत्ता हनेनेष्टा यथा स तम् । पश् आविभूता प्रकटिता मृगवृष्णा मगधिका येनिति विग्रह ।
 विद्येति । विदारणे श्लोमगन्धरिदिव । उभयो साम्यार्थमाह—मानसेति । मानेनाहंकारेण भवेत् । मां
 मीमांसः । पक्षे मानने मान्यमिषाणे सरणि गतिगमने यस्येति विग्रहः । पारेति । पाराशरो व्यनममिव ।
 उभयो साद्वयमाह—योजनेति । योजनं गन्धो विद्यते यस्मिन्निवसोआरिवादात्प्लवः । योजनग-
 न्धः शिखागन्धः इति बोधः । घटेति । घटोत्कचो हिडिम्बासुतममिव । उभयोः साद्वयमाह—भीष्मेति ।
 भीष्म भ्ररुषि वहुं तदारिणम् । पक्षे मीमत्स्य वृकोदरस्य रूपमाहतिस्वारिणम् । तदुपन्यात् । अचलेति ।
 भवत्करो द्विमावत्प्रलय कन्यका पार्वती तस्याः केजपाशः केजकन्यापरममिव । उभयोःशुल्यनामह—
 मीरेति । मीरेणो मृगमम्य चन्द्रका मेवधानेपामा गमनाद्भरणं धारणं यस्मिन्त तथा तम् । पक्षे नील-
 कण्ठे महानेराण्य यक्षत्र एव चन्द्रकन्देनाभरणं यस्मिन् । अर्धनारीत्वारिति भावः । हिरण्येति । हि-
 रण्यकरो हिरण्यकण्ठः दानव देवकामिव । उभयोः साम्यं दर्शयमाह—महेति । महापराशो वनमृ-
 णेणो ६३० इत्युक्तमिति विदितयते चन्द्रकण्ठे मुजान्तरं यथा स तथा तम् । द्वितीयपक्षे भगवत् इ-
 ष्टे महापराश्रमा एव हिरण्यकण्ठं यथा मीरे विहारितमिति प्रणक्ति । अतीति । अतिरागिण्योः
 क्विदुस्त्वमिति तिसृषु क तमिव । उभयोःशुल्यनामाह—कृतेति । कृतो विहितो बहुकरीनां प्रहणा परे
 कृत्येन महा देव स तम् । पक्षे कृतो बहुबन्दिनां वैवाहिकानां परिग्रह भीकारो येनेति विग्रह ।
 पक्षे महा न मयने इति प्रत्ययार्थे, रूपे । पिशितेति । पिशितानो मांगल्यकण्ठरिदिव । उभ-
 योःशुल्यनामह—किकिति । तथा अनुकला जुगुप्सा व्यासा यस्मिन्त तथा तम् । पक्षे रणे हथिरे एव
 एव २०२६ । मण्डू ६५६ । भीष्मेति । भीष्मका मेवाविमानं तथा निष्पन्नो रचना तमिव । उभयोः
 साम्यमाह—विषादेति । विषात निदाघोऽनुत्तनं पञ्चदशम् । पक्षे निपादमन्त्रीकण्ठोद्वय स्तः । वि-
 द्यनममिव । इव चन्द्र । नेत्रानुत्तनं महिमम् । अमिष्येति । अमिषका भवती तस्याश्चिह्नं चार्थो-
 ष्यमाह । उभयोः साम्यमाह—महेति । महिषो रणप्रथमस्य हथिरे रणे सेना- र्थे शिवा- कृतो
 देवे रणे स तम् । तस्मिन् तस्मिन्ममभ्रं ७५ । अभिनयेति । अभिनवं मनोहारि प्रथमं वा यौवर्ण-
 रण्य दन्तेनृत्तन्तं धरिण्येन वहुं वयापि देवेति विदोः । परिहारपक्षे भविता बहुयो वयसः पक्षिणे
 देवेति विग्रहः । कृतेति । कृतो विहितः सत्य धरण्य मेवम सानु योऽयथाकारं संघ- मीकारो देवेभ्यु-
 त्तनेन चन्द्रकण्ठकण्ठेन कृत्य कर्त्तव्येति विदोः । परिहारपक्षे कृत शरमेवमा कुकुरणा संघरो देवेभ्युत्त-
 न्

१ शिखण्डी, २ मीरे, ३ किकि, ४ मण्डू, ५ कृते, ६ महे, ७ अभिनये, ८ अमिष्ये, ९ कृत्ये, १० कृते, ११ कृत्ये

प्यमुदर्शनम्, स्वच्छन्दचौरमपि दुर्गैकशरणम्, त्रितिसृत्पादावर्तिनमपि राजसेवानभिज्ञम्, अपत्यमिव विन्ध्याचलस्य, अंशकावतारमिव कृतान्तस्य, सहोदरमिव पापस्य, सारमिव कलिकालस्य, भीषणमपि महासत्त्वतया गम्भीरमिवोपलक्ष्यमाणम्, अभिभवनीयाकृतिं मातङ्गनामानं शिवरसेनापतिमपश्यम् । अभिधानं तु पञ्चात्तस्याहमश्रौपम् ।

आसीद्य मे मनसि—'अहो, भीहर्षायमेतेषां' जीवितं साधुजनर्गहितं च चरितम् । तथा हि । पुरुषपिशितोपहारे धर्मबुद्धिः, आहारः साधुजनर्गहितो मधुमांसादिः, ध्रमो मृगया, शौचं शिवारुतम्, समुपदेशारः सदसतां कौशिकाः, प्रज्ञा शकुनिज्ञानम्, परिचिताः श्वानः, राज्यं शून्यास्वटवीपु; आपानकमुत्सवः, मित्राणि क्रूरकर्मसाधनानि धर्नूपि, सहाया

कृष्णेति । कृष्णं विष्णुनपि सुदर्शनेन रहितमिति विरोधः । परिहारपक्षे कृष्णं श्यामवर्णमत एवामुदर्शनं भीमदर्शनम् । भयोत्पादकत्वादिति भावः । स्वच्छन्देति । स्वच्छन्देन स्वच्छतया चारुधरणं यस्मैवंभूतमपि दुर्गं कोट्येकमद्वितीयं शरणमाश्रयो यस्येति विरोधः । परिहारपक्षे दुर्गा भवान्येकं शरणं यस्येति विग्रहः । क्षिति-भूदिति । क्षितिमुद्राजा तस्य पादाधरणास्तदनुवर्तिनमपि तत्समीपस्थानिनमपि राजसेवा उपसर्पया तस्या अनभिज्ञानकुशलमिति विरोधः । तत्परिहारपक्षे क्षितिमुत्पर्वतस्तस्य पादाः पर्यन्तपर्वतास्तदनुवर्तिनं तत्र स्थायि-नमिति विग्रहः । अपत्येति । विन्ध्याचलस्य जलबालकादिरपत्यमिव प्रसूतिमिव । अंशेति । कृतान्तस्य यमस्यां-शावतारमिवकदेशावतारमिव । सहोदरेति । पापस्यैतयः सहोदरमिव सोदरमिव । सारेति । कलिकालस्य कल्दुगस्य सारमिव सारस्यमिव । भीषणेति । भीषणमपि भयजनकमपि महद्य तत्त्वत्वं च महासत्त्वं तस्य भावस्तत्ता तया गम्भीरमिव गम्भीर्यगुणयुक्तमिवोपलक्ष्यमाणं परिदृश्यमानम् । परैरिति शेषः । अभीति । अनिभवनीया तिरस्करणीयाकृतिराकारो यस्येति स तम् । अन्वयन्तु प्रागेवोक्तः । अभिधानं तु पश्चात्तस्याह-मश्रौपं तस्य सेनापतेरभिधानं नामाह पश्चात्तद्दर्शनानन्तरमश्रौप्यमाकर्णयम् । अनुचरमुखादिति शेषः ।

आसीद्येति । मे मम मनसि चित्त आसीद्भव । येद इति शेषः । तदेव दर्शयति—अहो इत्यादिना । अहो इत्याश्रयं । एतेषां मिहानां जीवितं प्राणितं मोहोऽज्ञानं प्रायः प्रचुरं यत्र तादृशम् । चः पुनरर्थे । चरि-तमाचरणं साधुजनैः सज्जनजनैर्गहितं निन्दितम् । तदेव विशेषतो दर्शयति—तथा हीति । पुरुषेति । पुरुषस्य पुंसो यत्पिशितं मांसं तस्य य उपहारो भगवत्सै नैवेद्यदर्शनं तस्मिन्धर्मबुद्धिः धेयोधीः । आहार इति । आहारः प्रत्यवसानं साधुजनैर्गहितो निन्दितो मधुमांसादिर्मधु मयं मांसिकं वा । मांसं प्रतीतम् । ते आदीं यस्येति बहुव्रीहिः । आदिस्वाच्छन्द्यादिपरिग्रहः । ध्रम इति । ध्रमः शक्तिसाधनायास्तः मृगयाले-टकः । शाररामिति । शिवा मृगाली तस्या रुतं शब्दितं शास्त्रमुचस्वरवेदपाठः । प्रबोधजनकत्वताम्यात्तदुप-मानम् । स्रदिति । सदसतां मृगमाद्युभानां समुपदेशारो बोधकाः कौशिका उल्लकाः । प्रशेति । शकुनयः पत-त्रिणसोपां स्थूलमहत्त्वादिना ज्ञानं तदेव प्रज्ञा विवेकबुद्धिः । परीति । श्वानः सारमेयाः परिचिता विश्वातया-श्रानि । राज्यमिति । शून्यासु जनरहितानु अटवीपु विन्ध्याटवीपु राज्यं सामित्यम् । आपानकेति । उत्सवः संतुष्टिकार्यं तदेवापानमेवापानकम् । स्वार्थं कः । पानगोष्टिका । मित्राणीति । क्रूरं यत्कर्म तत्साधनानि तदनुभूतानि धर्नूप्येय चापानयेय मित्रानि मुहुरः । हितचिन्तकानीति यावत् । सहाया इति । विषेण दिग्धं क्लिप्तं मुत्तमानतं येषामेवविधाः सायका यान्ता एव सहाया इत्यकार्यकृत्यात्साहाय्यवारिणः । क इव ।

१ प्रचार. २ विन्ध्यास. ३ सारयिन्. ४ अनभिभव. ५ मातङ्गक. ६ सर्वेश्वर. ७ तस्य पश्चात्. ८ पोर. ९ प्राग्. १० यपाम्. ११ निर्वाहितम्. १२ निन्दितः; विगदितः. १३ शाले. १४ उपदेशारः. १५ शून्याटवीपु. १६ क्रूरकर्म. १७ धर्नूपि.

विपदिग्धमुग्धा भुजंगा इव सायकाः, गीतमुन्सोदकारि मुग्धगृगाणाम्, कल्प्रानि येनित्
 हीताः परयोपिवः, क्रूरात्मभिः शार्दूलैः सह संवागः, पेमुक्तधारेण देवनाभेनम्, मांसेन कति-
 कर्म, चाँयेण जीर्वनम्, भूषणानि भुजंगमणैः, यनकरिमदेरुत्तरागः, मंमिभ्रंज कानने नि-
 यसन्ति तदेवोत्पत्तमूलमशेषतः कुर्वन्ते इति चिन्तयन्नेव भूमि शीवरमेनापतिरुत्तरीर्धनम्
 सैमुद्भवं भ्रममपनिनीपुगगता तस्यैव आत्मन्तीनरोरुभट्टीयायामयतारितकोदण्डस्वरितारि-
 जैनोपनीतपद्मवामने समुपाविशत् । अन्यतरन्तु शवरयुवा समं भ्रममवनीयं तस्मात्करमुगल-
 परिशोभिताम्भसः सरसो वैदूर्यद्रवानुकारी प्रलयदिवमकरकिरणोपतापादम्बरेकदेशनिव-
 विलीनम्, हन्दुमण्डलादिव प्रस्थन्दितम्, हुनेमिव मुक्ताकलनिकरम्, अत्यच्छनया ससातु-

भुजंगाः सर्पा इव । एतेषा विपदिग्धमुखात्वं सामाधिकम् । तेषामांगभिरिति भावः । गीतमिति । मुग्ध
 अनभिज्ञा ये मुग्धा इरिणाहोषामुत्साहकारि स्वल्पनाविधमि गीतं गानम् । कल्प्रश्चेति । परयोपिवञ्च
 एव बन्धी प्रहस्तद्रूपत्वेन गृहीताः स्वीहृताः कल्पानि म्नाश्रयः । क्रूरेति । क्रूरात्मनिर्दुष्टान्मि मर्द-
 विवर्कैः समं संवागः सहायस्थानम् । पश्विति । पशसो महिषाम्नेया इधारेण रंजन देवनाभेन देवदूतम् ।
 मांसेनेति । मासेन पिशितेन बलिर्दन्तकारणत्वरमं तच्छरम् । शौयेणेति । चाँयेण परद्व्याप्रातेन
 जीवनं प्राणधारणम् । भूषणानीति । भूषणाभ्यामरणानि भुजंगमणयं संरंजानि । पर्वतशालाकोशं
 तेषु सुलभा इति भावः । यनेनेति । यनकरिणाभरणहृदिना मर्दशनवारिमिच्छरागो विलेपनम् । यस्मिन्निति ।
 यस्मिन् अनिर्दिष्टनामनि कानने यने निवसानि निवासं कुर्वन्ति तदेव काननमशेषतः समग्रत उत्साहमुग्धा
 दितं मूलं मध्यभागो यस्यैवंभूतं कुर्वते विदधत इति पूर्वोक्तप्रकारेण मयि चिन्तयति ध्यायति सत्वेन च
 शबरमेनापतिसहस्रं शाल्मलीतरोरुभट्टायायामागत्य । स्वरितेति । स्वरितं शीघ्रं परिजनेन परिच्छे-
 नोपनीतनानीनं यनाश्रयानं किमलयानं तस्मिन्समुपाविशत्स्थितवान् । ि कर्तुमिच्छुः । अपनिनीपु
 आपनेतुं इति कर्तुमिच्छुः । कम् । भ्रमं खेदम् । एतदेव विशेष्यत्वाद्—अटवीति । अटव्या भ्रममभितम्बत प-
 टनं तस्मात्समुद्भवं समुत्पन्नम् । सेनापतिं विशेष्यत्वाद्—अश्वेति । अश्वतारितं अश्विग्यं हुतं कोशं
 धनुर्धनं च तथा । तु पुनरर्थे । अन्यतरः कश्चिदनिर्दिष्टतस्मात् । शवरथासौ युवा चेति कर्मधारयः । च इ
 शवरथां युवेति निर्धारणे षष्ठा सनासः । 'न निर्धारणे' इति षष्ठा साह समासनिषेधात् । ससंभ्रमं ससंभ्र-
 सीयं तदन्नः प्रविश्य तस्मात्समाभिधानत्वरसः कापासत्कमलिनी मलिनी तस्याः पप्रपुटेनाम्भः पानीयं तत्र
 भोजः क्षणितः पद्मं कर्मो यागां ता अतएव निर्मला विशदा या मृणालिकाः कमलिन्त्याथ समुगाहत्सन्दी-
 तनानिजन्मयः । सरो पिशिनश्चि—करेति । करयुगलेन हस्तद्वयेन परिशोभितं विलोकिनमम्भः पानीयं यस
 तनया तस्मान् । अयाम्भो विशेष्यत्वाद्—वैदूर्येति । वैदूर्यं बालवायजं तस्य इव कल्प्रस्तदनुकारि तन्ना-
 दम् । आयुञ्जतवर्णत्वात्सुगमानम् । प्रलयेति । प्रलयस्य कल्पान्तस्य यो दिवमकरः सूर्यस्तस्य किरण
 शीघ्रवभोगामुगतापादुगच्छिनीं सरितमम्बरस्योकाशस्यै हृदशसिवैकप्रतिभागसिच । हन्दुमण्डलाबन्धु-
 म्बलप्रस्थन्दितं क्षरितमिव । तथा मुक्ताकलस्य रणोद्भवस्य निरर्द्रं समुद्रं हुतमिव द्वोपयुक्तमिव । अत्यच्छन-
 अतिस्वच्छनया तादृशभ्रमेऽपि शीघ्रसंशोभानुमेवमनुमानुं योग्यं हिमेन तुहिनेन जडं सन्नपतां प्रापितम् ।
 शरविन्दस्य कमलस्य यः कोशः कणिकाधारत्वात् रज परागमेन कषायं तुकरम् । कमलिनीविशेष्यत्वाद्—

१ दम्ब. २ भुजंगयाः. ३ ऊसाद. ४ षडि. ५ पशुकिरेणैव. ६ जीवितम्. ७ कणामणयः. ८ तम्.
 ९ वरिभ्रमेव च. १० हुतंनि. ११ मयि च.. १२ शवरसेनापतिव. १३ परिभ्रमण. १४ समुद्भव. १५ शारवती.
 १६ छायात्. १७ वदनीये. १८ अन्यतय. १९ हुतम्.

येषां निर्माणम् । अरिभिरप्येतानाः कल्पयन्तः । कल्पितानि ब्रह्मणे प्रकरोन्तुवाच औदार्य
निर्मयेण शृणोतिः । अन्वयविक्रमः । आधीन्येति शब्दः । येषामन्विता शृणोतिः । अन्वयविक्रमः ।
वैदिकेषुः अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः ।

संज्ञकत्वम् । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः ।
संज्ञकत्वम् । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः ।

प्रत्ययेति । प्रत्ययं शब्दात्पुञ्जता उत्पत्त्या । आधीनेति । आधीन्येति शब्दः । औदार्य
शब्दात्पुञ्जता उत्पत्त्या । आधीनेति । आधीन्येति शब्दः । औदार्य

पञ्चमभित्यति । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः ।
पञ्चमभित्यति । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः । अन्वयविक्रमः ।

१ अन्वयविक्रमः २ संज्ञकत्वम् ३ निर्णयः ४ अन्वयविक्रमः ५ अन्वयविक्रमः ६ अन्वयविक्रमः ७ अन्वयविक्रमः ८ अन्वयविक्रमः ९ अन्वयविक्रमः १० अन्वयविक्रमः ११ अन्वयविक्रमः

मनि मोवानैरिवायत्रेनेत्र पादपरमांरुण ताननुपजातोःपतनशक्तीन्कांशित्वादिबसजातानर्न-
 ष्टविशद्वयान्जन्मनीरुमुमगाङ्गामुपजनयतः, कांशित्दुद्दिद्यमानपक्षतया नैलिनमर्वाविद्यु-
 कारितः, कांशित्दकलनदृशान, कांशिष्टोद्दिनायमानचक्षुकोटीनीपद्विघटितदल्युदपादद्व-
 ग्गानं कमलमुदुधानां थियमुदुहृतः, कांशितवररतशिरःकम्पव्याजेन निघोरयत इव प्री-
 कागमनयोर्नैकेनया फलानीत्र तस्य धनस्पतः शौरानन्तरेभ्यश्च शुक्रशावकानमहीर ।
 अरगतामूम इत्या अितानचातयन् ।

तामनु म मैतान्ममकायस् एव प्राणद्वरमप्रतीकारमुपप्लुममुपनतमालोक्य द्विगुणतरोज-
 तंइवमुनेंभाभादुहानानतरलेतारको त्रिपादगुल्यामभुजलदुतां दृशमिनस्ततो दिक्षु विभिन्न,
 वन्द्युणभानुगामप्रतीकाराक्षमस्यासम्ममसंविशियिलेन पैक्षसंपुटेनोच्छाद्य मां तन्कारो-
 शिवो” प्रतीकार मन्यमानः सेदपरयसो मैत्रैक्षणकुलः किंकरुव्यताविर्मूढः श्रोद्विर्भोगेन

ने एव एत । कांशिधरिति । अशिरगजालान्मपरिनमनवान् । गर्भेति । प्रत्यमोत्पन्न गर्भम् इ
 कां । कांशित्दकाय ताननुपजातान् । हि कुर्येत् । उपजनयत उत्पादयतः । काम् । शानतीश्रुत्
 काले इत्युपाय इत्यन्त तथा इत्युपायेहाम् । तानुमुमानामपि धारकतादिनेषु च तथातापुमनोमेने
 मार । कांशिधरिति । द्विगुणतया प्रादुर्भूयमाना ये पञ्चमोषो नास्ततस्व तया नठिनानो कमलतो ही
 तस्य कथासम् । यथाहा अरुणम् इति कांश । अनेनातिनैमैल्यं चोत्तरे । तदनुकारिणाम्पारो
 वत्त । कांशिधरिति । अद्य कालस्याय कर्ताने नै गदशास्त्रुल्यान् । कांशिधरिति । ऐक्षित्यायमान
 इव एव कथदुग पशाना चोद्य अप्रमथा केतो ते तथा तान् । कांशित्द कुर्येत् । धिये शोभमुदरा
 इदियेचैव नास्तत । केणम् । कर्मानुद्वाना नैभिनदुष्टागतानाम् । कीदृशानाम् । ऐपिद्विधिसिधिरिदं विद
 है । कदाचु तत्र तादृक पथक सुपं येषां तानि तथा तेषाम् । गुण शिद्यन्विद्यन्ति — जनेति । अन्त
 ष्टविशद्वयान् जने अरुणम् जना जने तत्र निघोरयत इव 'वर्षं बलिददा, अमृतानु दद्या कर्तव्या, क'
 क्कः इव निघोरयत कुर्ये इव । कीदृशान् । प्रतीक्षां कार्जन्वुपुतयव्यपागमर्पन्त्यामर्षेत्वेति ।
 अत्रि । अत्रिणं अत्रि प्रकां वैतनानि तानदृशत निघाय क्षिती भूमासत्यदयदिक्षितान् ।

तामनु म मैतान्ममकायस् एव प्राणद्वरमप्रतीकारमुपप्लुममुपनतमालोक्य द्विगुणतरोज-
 तंइवमुनेंभाभादुहानानतरलेतारको त्रिपादगुल्यामभुजलदुतां दृशमिनस्ततो दिक्षु विभिन्न,
 वन्द्युणभानुगामप्रतीकाराक्षमस्यासम्ममसंविशियिलेन पैक्षसंपुटेनोच्छाद्य मां तन्कारो-
 शिवो” प्रतीकार मन्यमानः सेदपरयसो मैत्रैक्षणकुलः किंकरुव्यताविर्मूढः श्रोद्विर्भोगेन

१ अत्रिणं अत्रि प्रकां वैतनानि तानदृशत निघाय क्षिती भूमासत्यदयदिक्षितान् ।
 २ अत्रिणं अत्रि प्रकां वैतनानि तानदृशत निघाय क्षिती भूमासत्यदयदिक्षितान् ।
 ३ अत्रिणं अत्रि प्रकां वैतनानि तानदृशत निघाय क्षिती भूमासत्यदयदिक्षितान् ।
 ४ अत्रिणं अत्रि प्रकां वैतनानि तानदृशत निघाय क्षिती भूमासत्यदयदिक्षितान् ।
 ५ अत्रिणं अत्रि प्रकां वैतनानि तानदृशत निघाय क्षिती भूमासत्यदयदिक्षितान् ।
 ६ अत्रिणं अत्रि प्रकां वैतनानि तानदृशत निघाय क्षिती भूमासत्यदयदिक्षितान् ।
 ७ अत्रिणं अत्रि प्रकां वैतनानि तानदृशत निघाय क्षिती भूमासत्यदयदिक्षितान् ।
 ८ अत्रिणं अत्रि प्रकां वैतनानि तानदृशत निघाय क्षिती भूमासत्यदयदिक्षितान् ।
 ९ अत्रिणं अत्रि प्रकां वैतनानि तानदृशत निघाय क्षिती भूमासत्यदयदिक्षितान् ।
 १० अत्रिणं अत्रि प्रकां वैतनानि तानदृशत निघाय क्षिती भूमासत्यदयदिक्षितान् ।

मानवदृश्य तस्यौ । असावपि पापः शाखान्तरैः संचरमाणः कोटरद्वारमागत्य जीर्णोत्तित-
 भुजंगभोगभीषणं प्रसार्य विविधवनवराहयक्षाविस्त्रेगन्धिकरतलं कोदण्डगुणाकर्षणत्रणाङ्कि-
 तप्रकोष्ठमन्तकदण्डानुकारिणं वामबाहुमतिवृंशसौ मुहुर्मुहुर्दत्तचक्षुप्रहारमुत्कृजन्तमाकृष्य
 वातं गतामुमकरोत् । मां तु स्वल्पत्वाद्भयसंपिण्डिताङ्गत्वात्सौवशेषत्वाच्चायुषः कथमपि
 पक्षसंपुटान्तरगतं नालभयत् । उपरतं च तंभवन्तिले शिथिलशिरोधरमधोमुखममुञ्चत् । अ-
 हमपि तद्यरणान्तरे निवेशितंशिरोधरो निभृतमङ्कनिलीनस्तेनैव सहापतम् । अवशिष्टपुण्य-
 तया तु पर्वनवश्येन पुञ्जितस्य महतः शुष्कपर्वराशेरुपरि पतितमात्मानमपश्यम् । अङ्गानि
 येन मे नोशीर्यन्त । यावद्यासौ तस्मात्तुरशिक्षरान्नावतरति तावदहमवशीर्णपत्रसवर्णत्वाद्-
 स्फुटोपलक्ष्यमाणमूर्तिः पितरमुपरतमुत्सृज्य वृंशंस इव प्राणपरित्यागयोग्येऽपि काले बाल-

निवृत्ते भ्रष्टमतिः । असावपीति । वार्सा जरच्छररोऽपि पापः पापिष्ठः शाखान्तरैः शाखान्तरैः संचरमाणः
 प्रवर्तमानः कोटरद्वारं निष्कृद्द्वारमागत्यैव तातं मत्पितरं गतासुं विगतप्राणमकरोदत्तजदिलन्वयः । किं कृत्वा ।
 प्रसार्य विन्नासं । कम् । वामबाहुं संव्यभुजम् । अथैनं विशेषयन्नाह—जीर्णोति । जीर्णो जरीयानसितः
 कृष्णो यो भुजंगः सर्पस्त्वन्म भोगः कावत्वाद्भङ्गीपणं भयजनकम् । विविधेति । विविधा अनेके ये वनवराहा
 कल्पकोटान्तोपां वसा इत्युच्यन्ते निम्नगन्धानगन्धि करतलं हस्ततलं यस्य स तथा तम् । कोदण्डेति ।
 कोदण्डस्य धनुषो मे गुणाः प्रलयाभेपनाकर्षणनाशेषत्वेन द्रष्टुं किं तं तनाङ्कितधितहितः प्रकोष्ठः कलाचि-
 का यस्य स तम् । अन्तकेति । अन्तकस्य वनस्य यो दण्डो लघुज्ज्वलदनुकारिणम् । तस्माद्वयधारिणमि-
 त्यर्थः । कीदृक्तः । अतिवृंशसोऽतिदूरः । कीदृशं तातम् । मुहुरिति । मुहुर्मुहुर्बारेवारे दत्तचक्षुप्रहारस्रो-
 दीप्रपातो येन स तथा तम् । किं कुर्वन्तम् । उत्प्रापान्येन कृजन्तं दान्यं कुर्वन्तम् । किं कृत्वा । आकृष्य कोट-
 राद्बहिरानीयेति शेषः । मां तु वैशान्यायनं कथमपि महता कष्टेन पक्षसंपुटान्तरगतं नालभयत् ज्ञातवान् ।
 अत्र हेतुनाह—स्वल्पत्वादित्यादि । स्वल्पत्वादल्पत्वत्वाद्भयसंपिण्डिताद्रत्नाप्राससंपुञ्जिताद्रत्नादायुषो जी-
 विन्वत्त्वात्सरोपेणोद्भूतितभागेन सहवर्तमानत्वात् । उपेति । उपरतं मृतं तं पितृभवनतिले पृथ्वीतले
 क्षिपेत्वा श्रुत्वा शिरोधरा कथं तस्य स तनधोमुखनवायुपानमुद्यदक्षिपत् । अहनपि तस्य पितृधरणा-
 न्तरे क्रमणमप्ये निवेशिता स्थापिता शिरोधरा श्रीया येन सः । निभृतमत्यर्थमह उल्लाहे निर्लीनो सप्तः ।
 यथा पितुर्देहाङ्गिस्तथा गोपलभ्यते तथा स्थित इत्यर्थः । तेनैव जनकेनैव सहापतम् । अधः संयोगकालेऽं
 क्रियानकरवम् । 'पल्ल पतने' इत्यस्य लुङि कम् । अथेति । अवशिष्टपुण्यविरतं यत्पुण्यं श्रेयस्त्वस्य मापस्व-
 ता तथा । पवनेति । पवनः समीरणत्वस्य वदवत्तदापत्तया तेन पुञ्जितस्य पिण्डितस्य महतो महीपताः
 शुम्भप्रभराशेः शुम्भानि वानानि मानि पत्राणि पत्राणि तेषां राशिः समुदायस्तस्योपरि पतितं स्वहमात्मानं
 समुपपन्नमश्रुत्वा । येनेति । येन पुण्येन, शुम्भप्रभराशुपरिपातेन वा मे नम्राङ्गानि नाशीर्यन्त न विगदितानि ।
 यावद्यासौ शरयो यासता कालेन तस्मात् तरशिखराद्भाप्राप्राप्रायति नोत्तरति तावदहमवशीर्णोति विगलित-
 नि चानि पत्राणि तैः सवर्णैः सदृशान्वत्त भारान्वत्त्वं तस्मादस्फुटमप्रदमुपलक्ष्यमाणाना इत्यपमाना मूर्तिराह-
 तिर्नैस्वैर्भूतोऽनन्तमहतीऽयुच्यते तस्मात्तदपिनत्यापिच्छस्य मूलदेशं शुम्भप्रदेशमविसरं प्रविष्टवानित्यन्वयः ।
 उपेति । उपरतं व्यनतं पितरमुत्सृज्य स्वगता । क इव । वृंशंस इव दूर इव प्राणपरित्यागे योग्य उचितस्व-

१ पापः क्रमेण, २ विनिश्च, ३ अन्तरतरुं इत्यु, ४ अहं कर्तुं गताः, ५ अदमनायुम्, ६ स्वल्पत्वात्स्वल्प-
 ७ अत्रोपे चानायुषः, ८ तदनुपुटान्तर, ९ उपरतमेवम्, १० तातम्, ११ अन्तरादे, १२ प्रवेशितः, १३ अहं देहः
 अहं विहीन, १४ आयुषोऽपि विगदता, १५ पवनवशात्संपुञ्जितस्य; पवनवशात्सुल्लिख्य, १६ पर्वराशेः, १७ नि-
 शितम्, १८ मे येन, १९ नाशशीर्यन्त, २० वने, २१ कालकतया.

तथा कालान्तरसुखः श्रेहरमम्यानभिहो जन्मसहभुवा भयेनैव केवलमभिभूयमानः द्वि-
दुपजाताभ्यां पश्चाभ्यामीपत्कृतावष्टम्भो लुठमितस्ततः कृतान्तमुखकुहपादिव विनिर्गतमानसं
मन्यमानो नानिदूरवर्तिनः शबरसुन्दरीकर्णपूररचनोपयुक्तपद्मस्य संकर्मणपदनीलच्छावयो-
ह्मन् इव गैत्रापरदेहच्छविम , अच्छेः कालिन्दीजलच्छेदैरिव विरचितच्छदस्य, वनकरिन्दो-
पमिच्छकिमलयस्य, विन्ध्यादवीकेशपाशश्रियमुद्ब्रहतः, दिवाप्यन्यकारितशास्त्रान्तरस, अस्मि-
ष्टमूर्च्छकिरणमतिगहनमपरस्वेव पितुरुत्सङ्गमतिमहत्समालविटपिनो मूलदेशमविग्रम् ।

अत्रतीर्थे च म तेन समयेन क्षितितलविप्रकीर्णान्संहृत्य शुक्रशिशूनेकृतापाशमंयवतान्-
षण्य पणपुटेऽतिव्यरितगमनः सेनापतिगतनेव वर्त्मना दिशमगच्छत् । मां तु लब्धवीरि-
तातां प्रत्यप्रविष्टमरणशोकशुष्कहृदयमतिदूरपाशादायासितशरीरं संत्रासजैता सर्वाङ्गोपद-

विन्दुविन्दुनेत्ये मत्पनेवोचिन्मिति योग्यता तस्मिन्नापि काले समये मत्ति बालतयार्भकत्वेन कात्यान्तरेऽ-
दुद्रादीगण्यीनेने शयनागनभोक्रातिपु य केद्मन्त्रियवरो रसस्तस्थाननिहन्नाशशाता । किं किमनाय ।
जग्रेतेति । जन्मसहभुवा तत्प्रातिगमयादाशब्ध समुत्पत्तेन भयेनैव भियैव केवलं सर्वतोभिभूयमानः दीप्त
मान । पुन कीदृक । द्विचिदिति । द्विचिदीपयुपजाताभ्यां निष्पत्ताभ्यां पश्चाभ्यां छदाभ्यानीपत्कृतेऽ-
इत्येन आशर आशसो यम्य स तथा । किं कुर्वन् । लुठमितस्ततो भूमौ पतन् । कृताग्रेतेति । इतान्तो य
मन्मम सुपक्षित मुनं दमोर्भृतात्पुह्राणुपिरादिनिर्गन् नि घृतमात्मानं खं मन्यमानो ज्ञायमानः । अथ तननं
विशेषणम्—मार्त्तलि । न प्रतीयेते । अतीदूरकौ दक्षिणप्रदेशम्यायी तस्य । शयरेति । शबरानां नि
हन्तां सुन्दरं शिवनागां कर्णदूराणि कर्णाभरणानि तेषां रचना विनिर्मितिस्तत्रोपयुक्ताः शोषयोगिनः पर
वप्य स तथा तस्य । सर्करीयेति । सर्करीयो बलाभद्र । 'संकर्मण- प्रियमनुवंलरीहियैव' इति कोशः । तस्य
पते बन्धे तस्य नीला छाया कान्तिताया गदाधरो विष्णुमम्य देहच्छादि शरीरपीतिमुग्रहस्त इत्येवम्
दुर्गः इव । अष्टैरिति । अष्टैर्नदीभिः कालिन्दी यमुना तस्या जलं पानीयं तेषां छेदां गच्छन्ति तैरि
विरचितमिति शिष्येति छान्ति पत्राणि यम्य स तथा तस्य । धनेति । वनकरिणामरमण्डलिनां मरा दन्त
देशापरिच्छिन्नाः शितिलानि विगतपनि यम्य स तथा तस्य । विन्द्येति । विन्ध्यादवी दण्डकारण्यं तस्य
केशपाश केशदण्डपाशस्य धियं शोभासुप्रान्त्येन बहवो दधत । दिवापीति । दिवापि दिग्नेऽ
क्षरद्वयं कालान्तरं शास्त्रान्तरं शास्त्रान्तरं यम्य स तथा तस्य । कीदृशं मूलदेशम् । अप्रविष्टेति
अप्रविष्टमरणशोकशुष्कहृदयं रवे विरणा यस्मिन्म तम् । अतीति । अनिशयेन गहनमयसांतापशासाम
बन्धव आशरोप निशयेन विन्दुमयदानुसूत्राई कीदम् ।

अथेति । अत्रतीर्थे तीर्थे च शबरनेन समयेनेति तत्रान्तेन क्षितितले पृथ्वीतले विप्रकीर्णमित्या
पदेऽन्तरेऽपि विन्दुमयदानुसूत्राई कीदम् । कीदृशम् । कर्णाङ्गीया मा कला कवी तद्वरणो य पा
कात्परतदुत्पन्नं सैव तन्वदुत्पन्नं भूतान्तर्गुट अन्वय वन्दनं कृष्णरश्मित्तमिरीत्रं यमनं यम्य
सत् । मंवेति । येन मेकल्लोके रमेऽत्र कर्मना प्रयोगे तमेव विनां मेकल्लोकेऽपि कृष्णमयदण्डपाश
मां विधि । तू पुन र्वे । मां विरणा कृद पाकर्तं परादण्डपाशैरिविलय । इतो मां विशेषणम्
अथेति । अत्रमन्त्रेण लब्धं प्रणमं जीवन्त्यां प्रणमरत्नमंभवत्वा येन स तम् । प्रत्येति । प्र-
सदनेन विन्दुमयदानुसूत्राई इत्येवमन्त्रेण कृष्णमन्त्रे संशुक्तिं वा हृदयं विनं यम्य स त

१ कृष्णमयदानुसूत्राई । २ जीवन्त्यां । ३ कृष्णमयदानुसूत्राई । ४ जीवन्त्यां । ५ अत्रमन्त्रेण । ६ प्रत्येति । ७ प्रसदनेन । ८ कृष्णमयदानुसूत्राई । ९ कृष्णमयदानुसूत्राई । १० कृष्णमयदानुसूत्राई । ११ कृष्णमयदानुसूत्राई । १२ कृष्णमयदानुसूत्राई ।

नी बलवती विनागा पर्यगमरोगे । अनया च काककल्पा सुदूरमतिक्रान्तः स पाचट-
ति परिवर्त्य विविदुजमितकम्भरो भयचक्रितया दृगा दिशोऽवचोक्य कृणेऽपि चटति
तः प्रतिनिवृत्त इति तमेव पदे पदे पाचरागिनमुत्प्रेक्षमाणो निष्कम्ब तन्नागनालनहेनल-
काम्बलिगमनिं संतु प्रयत्नकरयम् ।

अजातपक्षनाया नानिर्मिर्गतचरणसंघाग्न सुदुसुदुरेने पतनो सुदुम्नियद्विपतन्तनात्मान-
यया पक्षपाल्या संधारयतः श्रितितलसंसर्गभ्रमातुरस्यानभ्यामवशादेकमपि दृत्वा पद-
त्परतनुसुप्तस्य र्दृत्तपुलं श्रंगतो धूलिभूमग्न्य संसर्पतो भूम समभूम्ननसि—'जनिक-
न्ययन्त्यापि जीवितनिरपेक्षं न भयन्ति स्यु जगति प्राणिनां प्रवृत्तयः । नानि जीवितान्य-
दभिमनतवमि जगति संसर्जन्त्यामेधं उपरतेऽपि सुगृहीतनासि ताते यदहमविकले-
द्रयः पुनरेव प्राणिनि । विरुद्रामकरगमैतिनिष्टुग्मकृतसम् । अहो सोढपिर्वृत्नरणशोकदा-

तीति । अविदुगकात्विदुःप्रदेशागनात् । गदुभारिती दोषः । शानाशितं परिधमिं करीरं बल म
म् । हृषं विरोधघाट—संप्रासेति । संप्रमेन भवेन जला गमुगच्छा । स्रपेति । गर्वाणि मनप्राप्त्य-
नि हनाप्रश्लोन्नुत्तरावति पीटयतीदिवंशला बलवती बलीरमुष्ठा । अनयेति । अनया काककल्पा
दितया स पाचटद्वितः सुदं दुरदेगनतिक्रान्तो गत इति परिवर्त्य पंगति परिकल्पनां कृता । किंचिदिति ।
द्विरीधदुष्कलितोर्ध्वं दृगा बन्धता श्रंवा येन स तथा । भयेति । भवेन भौत्वा परिता श्रता सारसतया
दोऽपलोक्य निर्गद्य हृणेऽपि यत्नेऽपि चतति बन्धति गति पुन प्रतिनिवृत्तः प्रत्यागत इति तमेव शबर-
व पदे पदे पाचरागिनं बन्धनरतिगमुत्प्रेक्षमाण उपरतनामो निष्कम्ब परिनिर्गल । कलात् । तल्लातनात्-
रततनुत्त पिचटदृगाधःस्थलात्पित्तसमीपं जलोरातं संतु गन्तुं प्रयत्नं प्रयागमकरयमकार्यम् ।

अथ च नम मनस्वेवमभूरित्यन्वयः । तं विरोधघाट—अजातेति । अजातपक्षुगमौ नौ पक्षौ छदौ
योर्नोर्बन्धात् नया न विद्यतेऽतिस्थितरधरणयोः कनयोः संघारः स्थापनयोग्यता बल स तथा । तस्य कि
पेयः । सुदुर्भुवर्तवारं सुमेतलनेन पतनः पतनं पुषंतः । सुदुर्भुवर्तवारं विरंकिरधीनं निगततन्तं अ-
जन्तनात्मानमेवया फेबलया पञ्चपाल्या छदसंहला संधारयतः पतनद्रष्टां विदधतः । क्षितीति । क्षिति-
ले संसर्पणं गमनं तल्लादो भ्रमो ध्रान्तिहोनातुरस्य पीठितस्य । अभ्यासेति । अभ्यासः पुनः पुनः करणं
पदानवसादिनमपि पदं चरणं दृत्वा निवेशानवरतं बहुकालमुन्मरालोर्ध्वानस्य स्थूलस्थूलं यथा त्याताथा
धमनः श्रान्तोरुणं पुषंतः । एतेनैकपदस्थापनेति धमबाहुत्वं व्ययते । धूलौ रेपुहाया धूतरस्य धूमवर्ण-
स्य । किं पुषंतः । संसर्पतः प्रयत्नतः । विन्तां विदुगोति—ममेति । मन मनस्वेवं समभूत् । तदेव दर्शयति—
स्रशिवति । स्यु निधमेन जगति लोकैःइति कथमतिकृष्टं गालेवविधासवस्थानु दस्तासु प्राणिनां जीवानां
प्रवृत्तः प्रवर्तनरुपाः क्रिया जीविनं प्राणिनं तत्र निरपेक्ष मनसृष्टा न भवन्ति न स्युः । इह जगत्सिद्धोकं
संप्रजन्तुनेव सर्वप्राणिनानि च अविज्ञादन्वत्किमप्यभिमनतरे वाञ्छिततरं नास्ति । तत्राप्ये हेतुनाह—यदह-
मिति । यद्यन्त्याकरणासुगृहीतं सर्वदा ग्रहणयोग्यं नाम नस्त्वैवंभूते ताते पितृदुर्परतेऽपि मृतेऽप्यवि-
कल्पाने निरप्रत्यात्मभर्तानिद्रियासि नस्त्वैवंभूतोऽहं पुनरेव सांप्रतमेव प्राणिनि जीवामि अतो मां धिगसु ।
सद्य धिमेणे मामिति द्वितीया । नां विरोधघाट—अकरणेति । अकरणम् । निर्दुर्गमिलयः । अतिनि-
दुरमतिकृष्टम् । ह्यं जानातीति कृतं न ह्यतदमकृतसम् । अहो इति । अहो आधर्म्यं । सोढः क्षुनितो यः

१ अजातपक्षः, २ विरोधघ, ३ रतमुत्तव, ४ उपसर्पुं, ५ अजातपक्षयथा यः अनुपनातपक्षयथा, ६ शिरच-
ला, ७ अवीसुरीनापतनः, ८ अना, ९ सुदुर्भुवः, १० निषक्तः, ११ मनाभूत्, १२ अन्धवस्था, १३ स-
जीवित, १४ सर्वप्राणिनाम्, १५ हृत्परः, १६ प्रवृत्त्याम्, १७ पचरागिनं सुगृहीत, १८ अतिनिदुरं वितोर, १९ नरणम्.

रुगं येन मया जीव्यते, उपकृतमपि नापेक्ष्यते, ग्लं हि सखु मे हृदयम् । मेया हि लोका-
 न्तरगतायामम्बायां नियम्य शोकेवेगमा प्रसवदिव्यमान्परिणतवयमपि मैना तैस्तैरुगवैः सं-
 धनठेर्दमतिमहान्तमपि श्लेहवशाद्गणयता यत्तातेन परिपालितमत्सर्वमेरुपदे विम्बुम् ।
 अतिकृपणाः गत्वमी प्रेणाः, यदुपकारिणमपि तांतं कापि गच्छन्तमद्यापि नानुगच्छन्ति,
 सर्वथा न कंचिद्धं खलीकरोति जीवितनृष्णा, यदीदृगवस्थमपि भौमयमायासंभवति उदा-
 भिजापः । मन्ये चागणितपितृभरणशोकस्य निर्घृणतैव केवलमियं मम सञ्चिपानुद्विः ।
 अद्यापि देूर एव सँरस्तीरम् । तथा हि । जलदेवतानुपुरैरवानुकारि दूरेऽद्यापि कलहं-
 विंशमेतत् । अस्फुटानि श्रूयन्ते सारसरमितानि । विप्रकर्षांशामुखविसर्पणविरलः सं-
 रति नञ्जिनीलण्डपरिमलः । दिवसँस्येयं कँष्टा दशा वर्तते । तथा हि । रविरम्बरतलन-
 यर्त्ता स्फुरन्तनातपमनवरतमनलधूलिनिकरमिव विकिरति करैः अधिकामुपजनयति दैपम् ।

विद्वान्प्रसोकभेन दारणे नीदने यथा स्यात्तथा मया जीव्यते तेन बहुकालमुपहृतं तदपि नापेक्ष्यते । तस्य
 प्यपेशा न कियत् इति भावः । ग्लिविति । सखु निश्चयेन । मे मम हृदयं चित्तं सखु पिशुनम् । उपकृत-
 मिज्जातिरिति भावः । मयेति । हि निश्चितम् । मया तत्पूर्वोक्तं गर्वमखिलमेकद एकदैव रिसृष्टमित्यन्तम् ।
 तद्विभिरा आह—लोकान्तरेति । लोकान्तरगताया परलोकप्राप्तायामम्बाया जनन्या शोभ्येवं शोचन्त-
 कां निम्न निक्षय प्रगदितरामन्जनमदिनादारभ्य परिणतं वयो यम्यैवंभूतेनापि मया तैस्तैरुगवैः
 क्षुरानिर्वाणयोगेयमापेक्ष्यते । संवर्धतश्चेऽस्मिति । श्लेहवशादुपप्राप्तिमाहात्म्यान् अतिमहान्तमी
 भयवयमपि मय्यसंभवेऽशमगणयता श्लेहोप तद्रूपतामनुवंता । यदिनि हेत्वर्थे । तातेन पित्रा परि सान्तरे
 पतिश्रीं हृदि प्रवित्र । सखु निश्चयेन । अमी मे प्रजा अतिकृपणा भतिशयेन जीवितलोचना अतिकृपणा ।
 यर्त्ति हेतुः । उपकारिणमुपहृतिविधायकमपि तानं पित्रं काप्यनिर्दिष्टव्यले गच्छन्तं व्रजन्ममपि क-
 प्रामपि नानुगच्छन्ति नानुव्रजन्ति । गर्वथा जीवितनृष्णा न कंचिद्ध खलीकरोति । द्वौ नवौ प्रकृतौ
 दृश्यन् इति । मयेमेव सखीकरोतीत्यर्थः । यदीदृगवस्थमपि शोकात्कालमपि मामये जलामिलान् पानीय-
 द्वाण्यप्यवयव भाषामदति श्लेदं जतयति । च पुनरर्थः । अहं मन्ये जाने । इयं मम सञ्चिपानुद्विः
 नदी केवले निर्घृणतैरानुवृत्तितैः । कीदृशस्य मनः । अगणितेति । अगणितो न गणनविषयीः
 रितृभरणशोभे येन म मया तस्य । अयापीयागतेनापि गरन्तीरं कागारतं दूर एव । तदेव दर्शयति—
 तथाहीति । ज्ञातेति । जलदेवताना जडाधिप्राप्तीनां नुपुराणां पादकटकानां यो रवः शब्दनादुपहृ-
 तस्य दारभरणमपि कलहंनिर्गतं कादम्बरुजितमेतद्दूरं । तथा सारसरमितानि लक्ष्मणकृजितान्यस्तुत्यास्य-
 यन्तं श्रुत्वा भावयन्ते । विप्रकर्षांशिति । विप्रकर्षांशामुखेषु रिसृष्टनेपु विमर्षणं प्रमर्षणे तेन कि-
 ने न्यूना कञ्चीलण्डपरिमलः कमजतमोदः सवरति इत्यन्तः प्रगरति कदाचिद्दाराणपानोभारे मन्ते-
 लन्त्यद्वैष्टि सखुं शक्यन् इत्यन्त आह—द्विषसेति । दिवसस्य वासरस्येवं प्रत्यक्षोपलभ्यमाना कथा इति
 मध्यमव्या वर्तते । तेन दर्शयति—तथा हीति । स्त्री ग्येऽम्बरतलमप्यर्त्ती श्योममप्ययामी । अत-
 रतेति । अतस्त्वमर्त्तितं स्फुटान् श्रुत्वा मन्मनमत्तं प्रकाशमनलधूलिनिकरमिव यद्विजिहासामुद्विः शो-
 कित्तैर्दृष्टेति विवति । अर्थो नृणां पितामःमुपजनयति निष्पादति । सोममुणं मयांमुपहृते दू-
 १ कंचिद्धं. २ सखु. ३ श्लेहवशाद्गणयता. ४ शोकात्कालं. ५ मया तातेन तैस्तैः. ६ महत्त्वं.
 ७ कञ्चीलण्डपरिमलः. ८ रिसृष्टनेपु. ९ मे प्रजाः, मन प्रजाः. १० गणनमपि गच्छन्तः. गणनमपि इति
 गच्छन्तः. गणनं कापि वच्छन्तः. ११ गर्वथा खलिव. १२ कंचिद्धं. १३ यदीदृगवस्थम्. १४ यामायावयव-
 १५ कञ्चीलण्डपरिमलः. १६ निष्पादति. १७ इत्यन्तः. १८ गरः. १९ नुपुरादुपहृतिः. २० रिसृष्टम्. २१ कञ्ची-
 लण्डपरिमलः. २२ अतस्त्वमर्त्तितं. २३ नैवम्. २४ कञ्चीलण्ड दशा, कथा च. २५ दृश्यन्.

संतप्तपांसुपटलदुर्गमा भूः । अतिप्रबलपिपासावसन्नानि गन्तुमल्पमपि मे नालमङ्गकानि ।
 अंप्रभुरस्म्यात्मनः । सीदति मे हृदयम् । अन्धकारतामुपयाति चक्षुरपि नाम खलो
 विधिरनिच्छतोऽपि मे मरणमथोपपादयेत् ।

एवं चिन्तयत्येव मयि तस्मात्सरसोऽर्द्धरवर्तिनि तपोवने जावालितानाम महातपा मुनिः
 प्रैतिवसति स्म । तत्तनयश्च हारीतनामा मुनिकुमारकः सन्त्युमार इव सर्वविद्यावदातचेताः;
 संवयोभिरपरैस्तपोधनकुमारैरनुगम्यमानस्तेनैव पथा द्वितीय इव भगवान्विभावसुरतितेज-
 स्वितया दुर्निरीक्ष्यमूर्तिः, उद्यतो द्वियसकरमण्डलादिवोत्कीर्णः तडिद्भिरिव रचितावयवः,
 तप्तकनकद्रव्येणैव बहिरुपलिप्तमूर्तिः, पिशाङ्गवदातया देहप्रभया स्फुरन्त्या सवालातपमिव
 दिवसं सदावानलमिव वनमुपदर्शयन्, उत्तमलोहलोहिनीनामनेकतीर्थ्याभिपेकपूतानामसखला-
 यलम्बिनीनां जटानां निकरेणोपेतः, स्तम्भितशिखाकलापः खाण्डववनदिधक्षया कृतकपद-

समूहत्वेन दुर्गमा दुःखेन गन्तुं शक्या भूः पृथ्वी । अतीति । अतिप्रबलाल्लघिका या पिपासोदन्त्या तया-
 सन्नानि विज्ञानि मे मनाङ्गकानि शरीरावयवया अल्पमपि स्वल्पमपि गन्तुं नालं न समर्थानि । किं बहुनात्मनो
 देहेन्द्रियसंघातस्याप्यप्रभुरगमयोऽस्मि । 'अस भुवि' धातुः । तदुत्तमैकवचनम् । देहेन्द्रियादिकमपि स्वाधीनं
 मे नास्तीति भावः । मे मन हृदयं सीदत्यवर्तिवैते । चक्षुरपि नेत्रमप्यन्धकारतां तिमिरतामुपयाति प्रा-
 प्रीति । अन्धकाराकुलं भवतीत्यर्थः । नामेति कोमलामश्रुणे । अधेलानन्तर्ये । रालः अश्रुभरणाद्भुजो
 निधिविधातानिच्छतोऽप्यन्तमीहमानस्यापि मे मन मरणं श्युमुपपादयेत्युच्यते ।

इत्येवं पूर्वोक्तप्रकारेण मयि चिन्तयत्येव विचारयत्येव यदभूत्तदाह—तस्मादिति । तस्मात्पूर्वो-
 क्तात्सरसोऽर्द्धरवर्तिनि निच्छत्येव तपोवने तापसाधिष्ठितकाननं । नामेति कोमलामश्रुणे । जावालि-
 तानामा महदल्पम् तपो यन्संबन्धुतो मुनिः, पिः प्रतिपत्ति स्म । निवासं कृतवानित्यर्थः । तत्तनयश्चेति । तस्य
 तनयः सुतः । च पुनरर्थः । हारीत इति नाम यन्संबन्धुः मुनिकुमारकः तापसाकुमारकः । स्वल्पवया इत्यर्थः ।
 तदेव पूर्वोक्तं पम्पानिधानं वमलसरः निद्रामुः धातुमिच्छुः । सन्नतस्राधातो रूपम् । तत्रोपागमादित्यन्वयः ।
 तमेव विशेषपदघाट—सन्त्युमारैति । सन्त्युमारो वधान्त्युद्भिद सर्वविद्यावदातं शुद्धं चेतो मनो यस्य
 सः । संवयोभिरिति । संवयोनिः सद्दशवयोभिरपरैरन्यैर्द्धस्तपोधनकुमारैस्तपसावशावरेणुगम्यमानसंनैव
 पथा तेनैव मार्गेण । उपागमादिति पूर्वोक्तान्वयः । द्वितीय एवंतद्भिन्न इव भगवान्ज्ञानवान्पिभावसुराभिरनुत्कृष्टं
 चेजो विपते गस्तामाविति तेजसां तस्य भावन्त्या तया दुर्निरीक्ष्या दुःखेनावलोकयितुं शक्या मूर्तिर्यस्य स
 तथा । उद्यत इति । उद्यत उद्यवं कुर्वतो दिवसकरमण्डलान्युद्विग्यादिव । उत्कीर्णं उत्कृष्टं कर्षितं इत्यर्थः ।
 तडिद्भिरवर्तिविरिव रचिता निर्मिता अवयवा यस्य सः । तप्त इति । तप्त उष्णो यः कनकस्य सुवर्णस्य
 इवो रालेण बहिरुपलिप्ता तिम्रिता मूर्तिः शरीरं यस्य सः । पिशाङ्गैति । पिशाङ्गा पीतावदाता निर्मला
 एषिभया स्फुरन्त्या दीप्मानत्या देहप्रभया शरीरकान्त्या सहात्पातयेन वर्तमानं दिवसं दिनमिव सह-
 दावाननेन वर्तमानं वनं वानमिदोपदर्शयन्प्रकाशयन् । उत्तमेति । उत्तममुष्णोऽर्द्धं महार्द्धं बालावसं तदलो-
 हिनीनां रणानामनेवामि यानि तीर्थानि तेषामभिपेकः कृतं तेन पूतानां परिश्रान्ताम् । अंसेति । अंगस्पर्धं
 भुजदिरःस्वतः तप्रावरात्स्मिनीनां योन्तानां जटानां निकरेण समूहोपेतः शरीरः । स्तम्भितेति । स्त-
 म्भितो बद्धः शिखाकलापो वल स तथा । खाण्डवैति । बान्धवा जलोदरप्रभेन प्राणप्रणयेन शान्प्रणतेन
 खाण्डववने दग्धनिर्जितं प्रसिद्धः । सन्त्युमिच्छा शिष्या तया कुर्वो मित्तः वपडेन पटुः स्वतो येषो वेगैर्भूत

१ सात्सरसोऽर्द्धरवः । २ च भूमिः । ३ अल्पमनुभुरगमिः । ४ अर्द्धरवः । ५ अर्द्धः । ६ नातिदुः । ७ प्रसक्तिः ।
 ८ तापसाकुमारकः । ९ पम्पानवयोनिः । १० अगमयोः । ११ चित्तविरा । १२ अर्द्धरवः । १३ जटानां ।

रुग्ं येन मया जीव्यते, उपहनमपि भोग्यते, रुग्ं च तद् मे ह्यनम् । भेदं च केन
 न्तरगततायामन्वयायां निरम्य शोकेरेगमा प्रत्ययविभावमिन्तावपमपि मेतत् तेषैकताः सं
 धेनहेडामतिमहान्ममपि शोकेयकार्त्स्न्यता संज्ञानेन परिगणितान्मममेकान्ते विन्त्य
 अतिवृषणाः स्वल्बी प्रोणाः, यदुपकारिणमपि तां च काचि मन्वन्ममपि ननुगच्छति
 संवेद्या न कंचिन्नै स्वलीकरोति जीवितवृष्णा, भेदाहमममपि भोग्यतायां संज्ञे
 भिलाषः । मन्ये चागणितपितृमागजोक्तम् निर्घृतीय विरगमिं मम मतिव्यननुक्ति ।
 अद्यापि हेरे एव भेदमीयम् । तथा हि । जलदेवताानुगुणानुकारि दूरेणपि कच्छं
 विरंतमेतद् । धैर्यवृत्तिनि श्रूयन्ते सागरभिलाषि । विप्रकर्षांशानामुर्ध्वमप्यगतिः सं
 रति नलिनीराष्टपरिमलः । दिवसेभ्यं कंथा दशा वनंते । तथा हि । सविस्तरतन्त्र
 वर्ता स्फुरन्तमातपमनवरतमनलघूनिनिरमिर विरिगि करिः अघिकानुपजनयति हेरे ।

पितृमरणशोकसेन दारुणं भीषणं यथा म्मन्वा मया जीवने तेन बहुकानुतां गदधि जनेहते । न्त
 प्यवेक्षा न कियन् इति भावः । शक्तिरिति । तां नियतेन । मे मम हृदं विनं ननु विनुम् । उपहन
 मित्रलादिति भावः । मयेति । हि निधिनम् । मया तां त्तं सं संभित्येकरद एदरे विस्वभियन ।
 शक्तिमिलत आह—लोकान्तरेति । शोकान्तरणताय परःशोकतायामन्वयायां जलदो शोकेनं शोके
 बाहं नियम्य निरुध्य प्रगदिरगन्मन्मन्दिनादारभ्य परिणं यमे दमीकंठेनपि यथा तेषैकान्
 शुभानिपापिनामोपशान्तायंप्रतीत्यै । संयधंनशुःसामिति । भेदवताानुपजीवितान्मन्व्या जीवितवृत्ति
 अत्यंततमपि मत्सर्वधनहेरासमगयता हेरेषु तत्रमनानुगुणा । यदिति हेरेषु । तांतेन विना परे मन्मन्
 भावितो हृदि प्रापितः । रातु निषयेन । यमी मे प्राया अदोहृत्तया भविगीनेन जीवितवृत्तया अविनुम् ।
 यदिति हेतौ । उपकारेणमप्युपवृत्तिविषयकमपि तां विरं क्ताप्यभिर्दृष्टव्ये मच्छन्तं प्रजननयति न
 प्रनयति नातुगच्छति नातुप्रवन्ति । मयंया जीवितवृष्णा न कंचिन्नै स्वलीकरोति । ही नयो प्रहनं
 स्वमन इति । सर्वमेव स्वर्गकरोतीत्यर्थः । वरीहृत्परम्यमपि शोकात्तन्मपि सामयं जलाभिन्त्य जनेह
 हणाप्यवसाय आयागयति सेदं जनयति । न पुनरर्थे । अहं मन्ये जाने । द्यं मम शक्तिमानुद्विंश
 नपी । केवलं निर्घृणंतवानुक्तीरतव । कीदृशस्य मम । असाणितेति । अगमितो न सान्निवसेह
 पितृमरणसाधे येन न तथा तस्य । अघापीयतागतनेपि सारसीरं कामारतं दूर एव । तदेव दर्शयति—
 तथाहीति । जलेति । जलदेवताया जलाधिष्ठायीणा नुपराणां वादकत्रकाना यो रव । सन्मनानुप
 त्तनादयभाज्यशपि कच्छंनविद्यं कादम्बवृत्तिमेतद्दरे । तथा सारसारिनानि तद्वनयुजिनान्स्फुटान्म
 पानि श्रूयन्त आकष्यन्ते । विप्रकर्षादिति । विप्रकर्षं दूरादासांमुषेपु विरगनेपु विरगणं प्रकरणं तेन कि
 न्त्यो नलिनीराष्टपरिमल कमलनानामोदः सवराणि इत्यन्तः प्रगरति कश्चिद्दृष्टव्यंभवेभ्यो मं
 त्म्यादरेपि गजं शक्यत इत्यत आह—दिवसेति । दिवगस्य वागरभ्येयं प्रत्यक्षोत्पन्नमाना कथा दश
 म्भावात्स्य वनेत । तदेव दर्शयति—तथा हीति । रविः सूर्योऽम्बरतलमध्यवर्ती व्योममध्यगामी । अन्त
 रतेति । अन्तरतमविच्छेदं स्फुरन्तं शीघ्रमानमानं प्रकाशमानलघूनिनिरमिर यदिकथिक्तामवृत्तिरि
 किरमैविरिति क्षिपति । अधिषां नृपा पिशाचांनुपजनयति निषयादिति । संनस्रमुणं यस्यांनुपदत्ते पू
 ति-

१ मापेशने, २ अहम्, ३ शोकाभासप्रवृत्ततायाम्, ४ शोकावेग, ५ अथा तांनेन तेस्यै, ६ दहन्-
 ७ सपदेशलिङ्, ८ विरवृत्तिरिति, ९ मे प्राणाः; मम प्राणाः, १० तातममपि मच्छन्तम्; तातममपि ह्यपि
 गच्छन्तम्; तातमप ह्यपि यान्तम्, ११ सर्वथा कथिक्, १२ कंचन, १३ वरीहृत्तावत्स्य, १४ मानावात्पदं,
 १५ अभिन्त्यवति, १६ निर्घृणतयेव, १७ हृत्, १८ सरः, १९ नुपरांनुकारि, २० विरगम्, २१ दशभि
 नास्तुयति, २२ अने च विप्रकर्षात्, २३ नेपयं, २४ अधिकथा दशाः कथा च, २५ स्वम्.

संययोभिरपरिगोधेतुना भूः । अग्निस्यर्वादिवासायमद्रानि गन्तुमन्वयति मे गालमद्रवति ।
 ईष्यनुगन्तव्यतः । धीः इति मे इत्यम् । अन्वकारनामुपयाति चतुर्षु नाम रण्डो
 विधिरिति चोऽपि मे मग्नमधोपपादयेत् ।

एवं चिन्तयन्नेव नमि गन्तान्मग्नोऽर्क्यर्वादिनि तपोयने जायादिर्नाम मग्नतया मुनिः
 प्रीतिप्रमति स्म । गगनाद्यथ हासितानाना मुनितुनाम्नः मग्नतुनार इव सर्वविधावदानयेताः
 संययोभिरपरिगोधेतुनाभिरनुगन्तव्यमानयोभेय पथा द्वितीय इव भगवान्विभावमुरदितेज-
 ग्नितया दुर्निर्गन्धमूर्तिः, उद्यतो दिवमकरमण्डलाच्चोत्कीर्णः सदित्तिरिव रैयितावयवः,
 तनयनरद्रयेनेव प्रविशतिप्रमूर्तिः, पिर्मज्ञावदातया देहप्रभया स्रुत्स्नया सदात्यातपनिव
 द्विसं सदावानन्धयेय वनसुपदधेयव, उपायलोऽत्योत्तीनामन्वयनीर्थाभिपकयूतानामेसम्यका-
 यलन्विनीनां जैदानां निरक्षोपेतः, नाभिभगिनिगाकलापः साण्डववनदियक्षया कृतकपट-

हमन्नेन दुर्गता दुर्गज गन्तुं शक्या भूः पृथ्वी । अतीति । अतिप्रकलापविषा वा विनालोदयता तदार-
 पण्ये गिराणि मे मग्नारणि शरिशापवदका शरमरि मग्नमरि गन्तुं नातं न गन्तव्येति । द्वि बटुनायने
 देहेन्द्रियमुषा ज्यमपद्रुगममर्षेऽस्मि । 'अन भुरि' धनुः । गतुगमिंकरनतन् । देहेन्द्रियार्थमरि मर्यानि
 मे मग्नोति भावः । मे मम इत्येव शीरणार्थेति । चतुर्षु निदमन्मपराशो निरिगानुमर्षा प्र-
 द्वेति । अन्वकारनामुपयाति । नमेति शोमलान्द्रमे । अधेयत्नार्थे । रालः अटुमरणादुर्गमे
 तिभिर्दिशातिच्छर्गोऽन्वगमरमानन्वयि मे मम मरणं स्रुत्तुगमरदयेत्परां ।

इत्येवं पूर्वोक्तप्रकारेण नमि चिन्तयन्नेव गिवात्पलेर मग्नभूताए—तस्मादिति । तस्मात्पूर्वो-
 क्तप्रकारेणोत्सवर्षेति निरदन्भादिनि तपोयने तापनाधिष्ठितकालने । नमेति शोमलान्द्रमे । जायादि-
 न्यया महद्बुधं तथा वसन्तभूती मुनिर्दधिः प्रविशती स्म । विनाश शून्यमित्यर्थः । तत्तन्नयथेति । तस्य
 तनयः पुत्रः । च पुत्रार्थे । हासित इति मम वसन्तविधिः सुनिगुनाएकः तापतुनारकः । सत्तनया इत्यर्थः ।
 तमेव पूर्वोक्तं पन्थानियते वनत्पराः सिद्धाः शत्रुनिधुः । सत्तनयापायो इत्यम् । ततोपायनरिखन्वयः ।
 तमेव विधिपदसाह—सनयुक्तमारेति । गन्तुनारो बंधवत्प्रारिव सर्वविदात्प्रदत्तं सुदं चेती मनो यस्य
 यः । सययोभिरिति । मयमेतिः सदानयसंनिपरर्गाऽर्षेत्पराधननुमार्कन्वारससार्वास्तुगन्ममागलौनेव
 पथा सेनेव नमेत् । उपायनरिधे पूर्वोक्तवदः । द्वितीयं देवद्विधा इव भगवान्प्राणान्धिविभावमुदीभिरुत्कृष्टं
 सेने गिद्यते यन्त्यागादिनि तेजनी तस्य भावनत्या तथा दुर्निर्गन्धा दुःखेनावलोकयितुं शक्या मूर्तिर्देव स
 एव । उद्यत इति । उद्यत उद्यते बुधेति दिवमकरमण्डलाच्चोत्कीर्णविविभारिव । उत्कीर्ण उचित्य कथितं इत्यर्थः ।
 सदित्तिर्देवस्यैविरिव रविगा निर्वेता अद्यता यस्य मः । तत इति । तत उद्यो मः कनकस्य सुवर्गस्य
 द्वो रण्डेन बहिरुत्किप्य विनिपता मुनिः शरीरं यस्य मः । पिशाङ्गेति । पिशाङ्ग पीतावदाता विन्दला
 एवविषया स्रुत्स्नया रीम्पनातया देहप्रभया शरीरकान्त्या सहवात्पथेन वर्तमानं दिवसं दिनमिव सह-
 दानयनेन पनीमानं वने काननलिकोपदधेयप्रकारादम् । उत्तमेति । उत्तममुष्णीकृतं कपोहं कालायसं तद्रशो-
 दिर्निनां रणान्तमेकालि याति तीर्थेति तैजमभियेकः कालं तेन पूजानां पथिव्यागम् । अंसेति । अंतस्थलं
 सुवर्णिःउत्तमं तमावगन्मिनीनां केलनीनां जदानां निरक्षेण मन्वूहेनेदेवः साह्वतः । स्तम्भितेति । स्त-
 म्भितो बद्धः सिंहात्प्रायो येन स तथा । स्वाण्डववेति । बाधिता जलोदरमलेन माद्वयहमेन सप्यायतेन
 साण्डववनं दग्धमिति प्रसक्तिः । इत्युक्त्या विभाषा तथा ह्युतो विहितः कपटेन पटुः सद्यो वेधो वेनेवभूत

१ आनन्तर्यसंज्ञकः । २ च भूतिः । ३ अहमनमुरदिनः । ४ अदेवः, अय, ५ पदः । ६ नातिदूरः । ७ प्रसवति.
 ८ तापतुनारकाः । ९ समावययोभिः समवयोभिः । १० हुमरिः । ११ विरचिता । १२ वापिद्रवः । १३ जटावर्धनात्.

पेटुवेप इव भगवान्पावकः, तपोवनदेवतानूपुरानुकारिणा धर्मशासनकटकेनेव र्काटिकेना-
 क्षवत्पयेन दक्षिणश्रवणविलम्बिना विराजमानः सकलविपश्रोपभोगनिवृत्त्यर्थमुपपादितेन,
 ललाटपेटुके त्रिसलेनेव भस्मत्रिपुण्ड्रकेणालंकृतः, गगनगमनोन्मुखबलाकानुकारिणा स्तो-
 मार्गमिव दर्शयता सततमुद्वीवेण र्काटिकमणिकमण्डलुनाध्यासितव्यामकरतलः, स्कन्धेमा-
 बलम्बिना कृष्णाजिनेन नीलेपाण्डुमासा तपसृष्णानिपीतेनान्तर्निर्षतता धूमपटलेनेव परीर-
 मूर्तिः, अम्बिनवविससूत्रनिर्मितेनेव परिलघुतया पवनछोलेन निर्मांसविरलर्षार्थं र्षैश्चरन्नि-
 गमयता घामांसावलम्बिना यज्ञोपवीतेनोद्भासमानः देवतार्चनार्थमागृहीतवनलताकुमुदीनि-
 पूर्णपर्णपुटसनाथमिखरेणापाङ्कण्डेन व्यापृतसन्ध्येतरपाणिः, विपौणोत्स्नातामुद्गता आनन्-
 दमुपजातपरिचयेन नीवारमुष्टिसंवर्धितेन कुशकुसुमलतायास्वीमानलोलदृष्टिना तपोवनस्यो-
 पानुयातः, विटप इव कोमलवैल्कलावृतशरीरः, गिरिरिव समेखलः, राहुरिवासकृशास्त्र-

इव भगवान्पावको बहिः । तपोवनेति । र्काटिकेन र्काटिकमणिनिर्मितेनाक्षवत्पयेनाश्रमालिङ्गया विर-
 मानः शोभमानः । अक्षवत्पयं विशेषतयाह—दक्षिणेति । दक्षिणोऽयसब्धौ यः श्रवणः कर्णद्वयवल्बि-
 ना । तपोवनेति । तपोवनदेवता तपोवनाधिष्ठात्री तस्मात् नूपुरं पादकटकं तदनुकारिणा तत्सादृशेन । केने ।
 कर्णौ मिथिभिवेषधिरूपसाम्यं शासनमाज्ञा तस्य कटकेनेव बलयेनेव । सकलविपश्यस्य समस्यनार्थस्य च सं-
 भोग परिभोगसाम्याधिपुतिपरमसत्त्वं तन्निमित्तमुपपादितेन विहितेन । ललाटेति । ललाटपेटुकेऽप्रीर-
 कण्डे मनोवक्त्रावलक्षणेन शिगलेनेव भस्मत्रिपुण्ड्रकेण विभूतित्रिलोकनालंकृतो विभूषितः । गगनेति ।
 गगनगमने उन्मुखा ऊर्ध्वानता या बलाका विगच्छिका तदनुकारिणा तत्सादृशेन स्वर्गमार्गमिव त्रिदिशम्ब-
 वमिव दर्शयता प्रचागयता शततं निरन्तरमुद्गीवेणोर्ध्वकन्धरेणैवंभूतेन र्काटिकमणिकमण्डलुना र्काटिक-
 गिच्छयाऽप्यशिनमाश्रितं कामहरतलं यद्य च । र्काटिकेति । कृष्णाजिनेन कृष्णवर्णेना परीता व्याला मूर्ति-
 र्बन्ध स तथा । केनेव । धूमपटलेनेव दहनकेतनगमहेनेव । कीदृशेन । तपो मे भवत्विति तपसृष्णा तस्य
 निर्दिष्टः । कीदृशेन । अन्नः शरीराभ्यन्तरे निगतता प्रवेशं कुर्वता । कीदृशेन चर्मणा । स्कन्धदेशेऽप्यश्रम-
 इत्येवंतीक्ष्णं सतेन भीमा पाशून् च मा यस्य ततेन । अर्धमिति । यज्ञोपवीतेन यज्ञसृष्टेणोप्राबल्येन भागमनो-
 टयमानः । केनेव । अम्बिनवं प्रायश यदिगम्यं कमलनायतनभूतेन निर्मितेनेव रचितेनेव परिलघुतया
 परि सन्नप्रेत स्वानन्दयष्टया पवनेन समीरणेन शोलेन वपलेन । किं कुर्वता । निर्मांसं पलरहितं विर-
 मयंतीषं वनाशंकाकरं पार्थक्यतास्त्रियमुदायमिव गणयता तन्मूर्ध्यां कुर्वता । यज्ञोरवीतं विदिशति—याम
 इति । याम मय्यो याऽय । स्कन्धेऽप्यश्रमम्बिना तद्व्यथानशीलेन । अप मुनिं शिरोरयथाह—देयतेति ।
 देयत्वंतन्ने परवैयग्यवृत्तार्थमा ममन्तद्वृष्टीनायगतानि वनलताकुमुमान्यप्यजनिपुष्पाणि तैः परिपूर्णं इति
 वनाग्रेपुटं देन सततं सदिनं शिखरं प्रान्तं यम्येवंभूतेनापाङ्कण्डेन व्यापृतो व्यापारयुक्तः सख्येतरं दक्षिण
 पण्डेभ्यो वस्य स तथा । तपोवनेति । तपोवनगं वन्ती सो यज्ञो हरिणः । ज्ञाशेकवचनम् । तेनायुक्तोऽनुप-
 ति कुर्वता स्वयं । विषयं शब्दं नेतोऽप्यनुत्पन्नितो आनन्दमादरकृत्यमुद्गता धारयता । मूर्तं मिथेन
 रज्जु—इति । उपशान्तः समुत्पन्नः परित्यज्य संकन्धरिशेषो मुनिमि सार्धं यस्य स तथा लेन । नीयते
 इति । नीयते वनत्रिदिशस्य मुष्टिं प्रविशता तथा संवर्धितेन वृद्धिं प्राप्तिनेन । कुशेति । कुशा दमं, कुश-
 व्यानं पुष्पादि, ललाटपेटुके, त्रिपुण्ड्रकमण्डलुना शब्दं प्रायमालोक्य एव शोला चरणा रटियेभ्य स लेन ।
 प्रकाशनेन मूर्तिपुनं शिष्टिर्गण्ड—विटप इति । विटपो वृक्षमादिव । उमयो. सादरयमाह—कोम-

१ इदुव । २ अटुर्णभय । ३ इति । ४ इत्यपि । ५ इति । ६ त्रिमयदेन । ७ अनुकारिणी । ८ शो-
 मिच्छकण्डिका । ९ इति । १० अम्बिनवः । ११ अम्बिनवः । १२ यामं । १३ अम्बिनवः । १४
 वट । १५ कुमुदीनि । १६ शिखरं । १७ अम्बिनवः । १८ अटुर्णभयः । १९ वटः ।

निगूढमन्त्रसाधनक्षपितविग्रहः, जलनिधिरिव करालशङ्खमण्डलावर्तमर्तः, भगीरथ इवामर्क-
 ष्टगङ्गावतारः, भ्रमर इवामर्कदनुभूतपुष्करवनवामः, वनचरोऽपि कृतमहालयप्रवेशः, अन-
 यतोऽपि मोक्षार्थी, मामप्रयोगपरोऽपि मततावलम्बितदण्डः, सुमोऽपि प्रमुद्धः, संनिहिते-
 व्रद्धयोऽपि परित्यक्त्यामलोचनसदेव कमलसरः सिन्धामुरुपागमन् ।

• प्रायेणाकारणमित्राप्यतिक्रमणाट्टाणि भेदा खलु भवन्ति सतां चेतामि । यतः स मां दद-
 वस्यमालोक्य समुपजातकैरुणः संमीपवर्तिनमृषिकुमारकमन्वतममत्रयीत्—‘अयं कथन्ती

साम्यमाह—निगूढेति । निगूढं रहो यन्मन्त्रसाधनं देवताराधनं तेन क्षयिनः कृशतां नीतो विग्रहः दूरी-
 येन न । पक्षे निगूढोऽतिगुप्तो मन्त्रो रहस्यालोचनं साधनं यथाश्चादि ताभ्यां क्षपितः क्षमं नीतो विग्रहः
 शत्रुजनितक्षेपो येनेति विग्रहः । जलनिधिरिति । जलनिधिः समुद्रसद्वदिव । उभयोः सादृश्यमाह—
 करालेति । करालं यच्छङ्खमण्डलं मालभ्रवोन्तरं तत्रावर्तनं गर्तं यस्य स तथा । तादृशावनेषु महाजपिते
 क्षणम् । पक्षे करालानि जिह्वानि यानि शङ्खमण्डलानि पोडशावर्तवृन्दान्यावर्तनः पयसां प्रमथ एते गर्ते अन्-
 धप्रदेशे यथ्येति विग्रहः । भगीति । भगीरथ सगरप्रशोभप्रमद्वदिव । उभयोः सादृश्यमाह—असकृदिति
 भगवत्भिरन्तरं दृष्टोऽवलोकितो गङ्गाया अवतारो षट्ठी येन स । ‘षट्कलीयावतारे’ इति श्लोकः । पं-
 भगवत्पुं दृष्टो गङ्गाया अवतार प्रमथो येनेति विग्रहः । भ्रमर इति । भ्रमरो मधुकृतद्वदिव । उभयो
 साम्यमाह—असकृदिति । असकृद्द्वारंवारमनुभूतोऽनुभवविषयीकृतः पुष्करं जलं तेन सहितं यदन्तं न
 वागो वगतिर्येन स । पक्षेऽनुभूतः पुष्करवनं कमलखण्डस्तत्र वासो येनेति विग्रहः । घनेति । घने बरलीं
 वनचरः । एवंभूतोऽपि कृतो महालयेपूर्वस्तरयहेषु प्रवेशो येनेति विरोधः । परिहारपक्षे महालयो ब्रह्म-
 लयः । तदुक्तम्—‘अधोमुख्या वृण्डलिन्मूर्धं मुखे कृते मति ब्रह्मरन्ध्रपर्यन्तं नीतायां तस्यामेकान्तेन-
 स्थानं ब्रह्मणि लयः’ इति । यदा महालयो मोक्षस्तत्र कृतवगतिरित्यर्थः । असंयेति । असंयतोऽसंभन-
 मणि मोक्षार्थी मोक्षामिलयुक्त इति विरोधः । परिहारपक्षेऽसंयतोऽवलोऽपीत्यर्थः । ‘संदिनितः सपत्न-
 इत्यनिधानविभानामणिः । सामेति । साम सान्त्वने तदप्रयोगपरोऽपि मैत्रीप्रयोगनत्यरोऽपि सतनं नि-
 न्तरमवरोम्बित आश्रितो दण्डो राजदेयद्रव्यं येनेति विरोधः । तत्परिहारपक्षे सामवेदप्रयोगपरोऽपि सतनं नि-
 वृत्तमिदो दण्डो मष्टिर्येनेति विग्रहः । सुम इति । सुमोऽपि निद्रितोऽपि प्रमुद्धो जाग्रदवस्थ इति विरोधः
 परिहारपक्षे सुदु सोभना सा । जडा यथ्येति विग्रहः । लक्ष्यं च—‘राजा राजार्थिताङ्गैरनुपचितकलो-
 वृक्षमण्डलं भागा नागामनाथं न भवितव्यं यदनुभूयन्ति । मा रामारागिणी भूम्भतिरिति यमिनां
 कोऽन्तर्दि मारः स हाः सहाश्वनुकारणकिरणनिभाः पातु विप्रश्चिनेत्र ॥’ इति शृङ्गारतिलकटीकायाम् ।
 ‘यन्मन्त्रसाधनं परिहरमुद्रिता’ इति सोभनसुनौ लक्ष्यान्तरमपि । संनिहित इति । साम्यप्रका-
 र्निहितं स्पर्शितं नैपद्वयं श्लेषद्वयं येनैवंभूतोऽपि परित्यक्तं दूरीकृतं वामलोचनं येनेति विरोधः । परि-
 हारे पक्षे परित्यक्तं वाम वक्तं लोचनमालोकनं येनेत्यर्थः । यदा ब्रह्मचारित्वात्परित्यक्तं वामायां मनसिन्ध्यां लो-
 येनेत्यर्थः ।

प्रायेणेति । प्रायेण सादृश्येनाकारणमित्राणि निदानव्यतिरेकेण प्रियकारीश्रुतिशयेन कदना पर-
 द्रव्येणैव लक्ष्येण विभक्तिं सतु निधयेन यदा सर्वकालं सतां सम्जनानां चेतामि मनामि भवति
 दन् स सुनिगुतो हर्षिताम्बो या तदवस्थं कष्टदशावप्रमालोक्य निरीक्ष्य समुपजाता साम्यप्रकारेणो-
 कदना इति यथैवंभूतः हर्षिताम्बे निद्रितव्यादिनमृषिकुमारकमन्वतमं सुनिगुतममर्षीद्वेषो-
 लक्षणात्तः कथमपि महता कष्टेन शुद्धयितुं कीर्यतोऽसंजातपशुपुट एवाममुपपच्छद एवाम्मात्सर्गि-

१ क्षपितः २ कथन्ती ३ नाभिर्गन्तः ४ इव इव ५ मधुकरः ६ च सदा भवन्ति सतां येन
 सतां सतु भवन्ति सदा भवन्ति ७ इव ८ संनिहितः

शुक्रमिश्रसंजातपक्ष्मुपुट एव तरुमिश्ररादन्यात्परिच्युतः । इयेतमुग्रपरिभ्रष्टेन चानेत भवि-
तन्वम् । तथा हि । अतिद्वीपीयस्य प्रपानम्यान्प्रभोपजीविनोऽयमामीन्द्रितलोचनो मुहुर्मुहु-
र्मुयेन पतति, मुहुर्मुहुस्त्युत्थरणं श्रमिति, मुहुर्मुहुर्भ्रामुपुटं विवृणोति, न शक्नोति शिरोधरां
धारयितुम् । तद्वि । यावदेवायमसुभिर्न विमुच्यते, तावदेव गृहार्गेभ्यम् । अवतारय सल्लि-
लननीपम् इत्यभिप्राय तेन मां सरस्तीरमनाययत् । उपच्युत च जलसमीपमेकदेशनिहित-
दण्डकमण्डलुरादाय स्वयं भामामुक्तप्रयत्नेमुत्तानितंमुखमद्रुत्या कतिचित्सल्लिलविन्दूनपा-
ययत् । अन्मःक्षोददृष्टननेके चोपजातनधीनप्राणमुपतटप्ररुदस्य नयनलिनीदलस्य जलशिशि-
रायां छायायां निधाय स्वोचितमकरोत्स्नानविधिम् । अभिषेकावसाने चानेकप्राणायाम-
मर्पुतो जपनपवित्राण्ययमर्पणानि प्रत्यप्रभर्षेन्मुख्यो रक्तारविन्दैर्नलिनीपत्रपुटेन भगवते
सवित्रे दत्त्वापमुदतिष्ठत् । आगृहीतधीतधवलवल्कलञ्च सहज्योत्स इव संध्यातपः करतल-

इहप्रान्तात्परिच्युतः रक्तः । वायवानेन कीरेण इयेनः सिंघानरुनास्य मुररादाननात्परिभ्रष्टेन पतितेन भवि-
तन्वम् । तदेव दर्शयति—तथा हीति । अतिद्वीपीयो द्वीपीयस्य भावनात्ता तथा प्रपातस्य प्रवतनस्यार्थं
मेषमुत्तानितं यस्मिन्नेवंविधं जीवनं यस्मिन्भूतोऽयमामीन्द्रिते संयुचिते लोचने नेत्रे यस्य स तथा मुहुर्मुहु-
र्भारंवारं मुयेन पतति । अयं पक्षिणं जातिसमाधः । मुहुर्मुहुस्त्युत्थरणमुत्थं श्रमिति प्राणिति । मुहुर्मुहुर्भ्रामुपुटं
भ्रोटीपुटं विवृणोति विवासयति । न शक्नोति न गमयां भवति शिरोधरां धावां धारयितुं स्थापयितुम् । तद्वि-
ति । तन् पूर्वोक्तैस्तोरेप्रागच्छ । यावदेवायं यावत्कालमयं शिशुरसुभिः प्राणैर्न विमुच्यते न विशेपं प्रा-
प्नोति तावदेव तावत्कालं गृहार्गेभ्यं शुक्रम् । अवतारय प्रापय सन्तिसमीपं पानीयसविधिमिति पूर्वोक्तप्रका-
रेणानिधायोक्त्वा तेनपिपुत्रेण मां सरस्तीरं कासारतदननाययत्प्रापयत् । उपच्युत प्राप्य च जलसमी-
पम् । एकेति । एकदेशेऽन्यतरस्मिन्प्रदेशे निहितां स्थापितां दण्डकमण्डलू येन स तथा तत आदाय गृहीत्वा
नाम् । कीदृशम् । आमुक्तः परिलक्तः प्रयत्नोऽज्ञपानायतुकूलशरीरक्रियारूपो येन स तम् । उत्तानितमूर्ध्वी-
कृतं मुसनास्यं येन स तम् । स्वयन्नालनाहुत्या कराराया कतिचित्किञ्चन्तः सल्लिलविन्दून्यानीयपुपुतो-
ऽप्रापयजलपाननकारयत् । अन्मसः पानीयस्य क्षोद्रेण हस्तच्युतेन कृतो विहितः संकः सिंघानं यस्य स तम् ।
शुक्रोत्तं विदोपयभाह—उपेति । उपजाता नवीना नवाः प्राणा असवो यस्मिन्विधं माणुपतटं तटसमीपं
प्ररुदस्य जातस्य नयनलिनीदलस्य प्रत्यप्रपक्षिणीपत्रस्य जलेन पानेन शिशिरायां शीतलायां छायायाम् । वैश-
म्पादन इत्यभिधा नान यस्मिन्नेवंविधं शुक्रं निधाय स्थापनां कृत्वैतदनिधानोऽयमिति स्वोचितं स्वस्वोचितं योग्यं
स्नानविधिंमकरोददृश्यन् । अभिषेकस्य स्नानस्वावसाने प्रान्तं । चः पुनरर्थे । उदतिदृष्टात्थितो बभूवेत्यन्वयः ।
हार्गेतं विशिनष्टि—अनेकैरिति । अनेकैर्बहुभिः प्राणायामैः प्राणनमैः पूतः पवित्रः । किं कुर्वन् । जपनस्य-
रत् । यानि । अपमर्पणान्यदेवतास्तुतिरूपानि । 'सर्वैरज्ञानपञ्चति जप्यं त्रिष्वयमर्पणम्' इति कोशः ।
कीदृशानि । पवित्रानि स्वतएव विदादानि । कीदृक् । उन्मुख ऊर्ध्वमुखः । नलिनीति । नलिनी कमलिनीपत्र-
पुटेनाधारभूतेन प्रत्यप्रभर्षेत्कालगृहीतं रक्तारविन्दै रक्तकमलैराधेयभूतंभगवते माहात्म्यवते सवित्रे धास्-
नायाम् पूजां दत्त्वा वितीर्य । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । कीदृक् । आगृहीतेति । स्नानानन्तरमाहर्गते स्वोचितं
धर्मं क्षालितमत एव धवलं शुभ्रं बत्कलं चोचं येन स तथा । सहज्योत्स इति । सह ज्योत्सया कौमुद्या

१ भावो भवितव्यन्, २ अस्यात्पदार्थं नीवितम्, ३ वमति, ४ निश्चिति, ५ विवृणोति, ६ एतन्, ७ उप-
च्युत जल, ८ शुक्रं, ९ उन्नतितम्, १० मन्मुखम्, ११ समुपजातप्राणम्; समुपजातप्रहम्, १२ नलिनीपलाशस्य,
१३ समुपचितम्; यथासमुपचितम्, १४ अभिमताभिषेक, १५ पूजितः; पूतोऽपि, १६ जपनयमर्पणानि,
१७ जप्यन्, १८ आगृहीतपत्रकः; आगृहीतपत्रकधीत, १९ सज्योत्सः.

गूरीवप्रद्वारवायालुम्बुल्लम्, अनेकसारिकोद्भुप्यमागसुप्रस्यम्, अरण्यकुङ्कुट्रीनुत्त-
 नरीधदेवप्रतिपिण्डम्, आमप्रवापीकलहंमपोतमुग्गमाननीवारबलिम्, एणीजिह्वारद्रोक्ति-
 स्तनाननुनिबालकम्, अमिकायार्धद्वयमिससायमानमैमिल्हृशकुसुमम्, उपलमप्रतोडिं-
 ररमन्निसनिज्ञालम्, अचिरसुण्णपल्कडरसपाटलभूतलम्, रक्तवन्दनोपलित्तादिचनर्ग-
 लकनिहितदरवीरखुसुमम्, इतस्ततो विश्रमसलैलैवाकृतमुनिजनभोजनभूमिपरिहारम्,
 परिकिराणामृगाहाराहृष्टिनिःस्वास्वमानप्रवेश्यमानजरदन्यतापसम्, इर्मकलमाधोपनुष्ण-
 णिः मरन्तीनुत्तलनविगणितैः गङ्गबलयेरिव मृणालशकलैः कल्मापितम्, ऋजिजनो-
 मन्दैरिणतणितगरोत्पन्नयमानविविधकन्दमूलम्, अम्बुपूर्णपुष्करपुटेवैनकरिभिरापूर्वमात्र-
 दत्तअररदम्, ऋजिगुमारकाहृष्यमागधनवराहदंष्ट्रान्तराललमशालकम्, उपजातपरि-

स्त्रिण्यद्विजन्त तम् । अनवरतेति । अनवरतं निरन्तरं धारावृहीताः शुभिमद्येण सिद्धिणा मे वा-
 रान्तरान्तिके कुङ्कुटै र्बभिवन्त तम् । अनेकेति । अनेकाभि कारिकाभिः पीतगाराभिर्दुग्धमय-
 पुत्रैरुदेव वनययं वरदन्तं देसो र्बभिवन्त तम् । अरण्येति । तरुद्रुद्देशरणपुत्रं उग्गुल-
 लो मरमन्तो वैशवय देवतज्य बलिपिण्डो इनाकारो र्बभिवन्त तम् । आसनेति । आमका लो-
 कलो वा वापी लीरा मया कारंरगरीने कारमशिशुभिर्मुग्गमानो भक्ष्यमाणो नीकारकृतिरभिवन्त तम् ।
 एनीः । एनो मृगकाला सिद्धा रगता एव पडराभेदादिदुग्धमाणा आम्बापमाना मुनिबालका र्बभि-
 त्त तम् । अर्हीति । अमिकाये इमेउपरगान्यपेभमीभूतान्तएव विगमिरायमानानि विगमिनेतिस्र-
 व चरमन्तं मभिसुप्रस्युमानं र्बभिवन्त तम् । उपेति । उपले एपरि भगानि इवीहृताभि कर्ण-
 लो ताडयित्तं तेषां सो रग्ने इत्येव धियर्ष विहणं सिञ्जालं र्बभिवन्त तम् । अचिरेति । अ-
 चिरसुण्णं अचरमं इति वाचि कच्छरानि तेषां रगनेन पाटलं धेतरकं भूतलं र्बभिवन्त तम् । इतेति । इ-
 ररमन्नं वरदं नेनेणामभिसुप्रस्युमानं यदादि यमगडलेव मगडलकं तस्मिन्निहितनि रपिण्डे
 कारीः इनाकारा मुग्गमानं मुग्गानं र्बभिवन्त तम् । इतस्तत इति । इतस्ततो तिस्रिं वरम-
 भूतानां उक्तं तेषां मुग्गानि सुत्रजनभोजनभूमे, परिहारो निषेधो र्बभिवन् । भमल्लेवादिनां भूमै-
 देरति मरन्तीनुत्तं तेषां । वडा भमन्तो वा लेगा चपेयेन गृणो मुनिजनभोजनभूमिपरिहार-
 णे इति र्बभिवन्त । इत्ये इत् श्रीजनने र्बभिवन्त मरन्तं पथात्रोमयेनोत्पन्नमिति । परिचितेति ।
 परिचितं कृच्छरानि वा ये शक्नुवन्त्यानुत्तम् । इत्यमुक्त्वा वा दानगन्धो वराहृता इनाकारा
 इति र्बभिवन्त । उपायना यज्ञोत्पन्नं तस्या र्बभिवन् । इमेति । मृणालशकलैरिगमन्तैः कल्प-
 णिः । कल्पेण । अरजि दरी तस्या भूवर्धने वाहुर्धे तस्या विगमिने एनो वाहुर्वर्धने
 परिकल्पिते । इनाका लो मुग्गानां न वाहियत् — इमेति । इनकडमानां यराणोत्पन्ने वर-
 मन्तं र्बभिवन्त । अर्हीति । अमिकाये मुग्गमाने एनेदृशैरिपेणैवणधियाः मरन्ती-
 नुत्तं मरन्तं मरन्तं र्बभिवन्त । अम्बुपूर्णं इति वाचः । वेतयेतानेनैवकस्मिन्नकारा-
 णेणोत्पन्ने सिद्धमन्तं इत्ये वा वराहृता मया मुग्गानं इति वाचः । वेतयेतानेनैवकस्मिन्नकारा-
 णेणोत्पन्ने सिद्धमन्तं इत्ये वा वराहृता मया मुग्गानं इति वाचः । वेतयेतानेनैवकस्मिन्नकारा-
 णेणोत्पन्ने सिद्धमन्तं इत्ये वा वराहृता मया मुग्गानं इति वाचः । वेतयेतानेनैवकस्मिन्नकारा-
 णेणोत्पन्ने सिद्धमन्तं इत्ये वा वराहृता मया मुग्गानं इति वाचः । वेतयेतानेनैवकस्मिन्नकारा-
 णेणोत्पन्ने सिद्धमन्तं इत्ये वा वराहृता मया मुग्गानं इति वाचः । वेतयेतानेनैवकस्मिन्नकारा-
 णेणोत्पन्ने सिद्धमन्तं इत्ये वा वराहृता मया मुग्गानं इति वाचः । वेतयेतानेनैवकस्मिन्नकारा-
 णेणोत्पन्ने सिद्धमन्तं इत्ये वा वराहृता मया मुग्गानं इति वाचः । वेतयेतानेनैवकस्मिन्नकारा-

१ मुग्गानं मन्तं, २ मुग्गानं मन्तं, ३ मुग्गानं मन्तं, ४ मुग्गानं मन्तं, ५ मुग्गानं मन्तं, ६ मुग्गानं मन्तं, ७ मुग्गानं मन्तं, ८ मुग्गानं मन्तं, ९ मुग्गानं मन्तं, १० मुग्गानं मन्तं, ११ मुग्गानं मन्तं, १२ मुग्गानं मन्तं, १३ मुग्गानं मन्तं, १४ मुग्गानं मन्तं, १५ मुग्गानं मन्तं, १६ मुग्गानं मन्तं, १७ मुग्गानं मन्तं, १८ मुग्गानं मन्तं, १९ मुग्गानं मन्तं, २० मुग्गानं मन्तं, २१ मुग्गानं मन्तं, २२ मुग्गानं मन्तं, २३ मुग्गानं मन्तं, २४ मुग्गानं मन्तं, २५ मुग्गानं मन्तं, २६ मुग्गानं मन्तं, २७ मुग्गानं मन्तं, २८ मुग्गानं मन्तं, २९ मुग्गानं मन्तं, ३० मुग्गानं मन्तं, ३१ मुग्गानं मन्तं, ३२ मुग्गानं मन्तं, ३३ मुग्गानं मन्तं, ३४ मुग्गानं मन्तं, ३५ मुग्गानं मन्तं, ३६ मुग्गानं मन्तं, ३७ मुग्गानं मन्तं, ३८ मुग्गानं मन्तं, ३९ मुग्गानं मन्तं, ४० मुग्गानं मन्तं, ४१ मुग्गानं मन्तं, ४२ मुग्गानं मन्तं, ४३ मुग्गानं मन्तं, ४४ मुग्गानं मन्तं, ४५ मुग्गानं मन्तं, ४६ मुग्गानं मन्तं, ४७ मुग्गानं मन्तं, ४८ मुग्गानं मन्तं, ४९ मुग्गानं मन्तं, ५० मुग्गानं मन्तं, ५१ मुग्गानं मन्तं, ५२ मुग्गानं मन्तं, ५३ मुग्गानं मन्तं, ५४ मुग्गानं मन्तं, ५५ मुग्गानं मन्तं, ५६ मुग्गानं मन्तं, ५७ मुग्गानं मन्तं, ५८ मुग्गानं मन्तं, ५९ मुग्गानं मन्तं, ६० मुग्गानं मन्तं, ६१ मुग्गानं मन्तं, ६२ मुग्गानं मन्तं, ६३ मुग्गानं मन्तं, ६४ मुग्गानं मन्तं, ६५ मुग्गानं मन्तं, ६६ मुग्गानं मन्तं, ६७ मुग्गानं मन्तं, ६८ मुग्गानं मन्तं, ६९ मुग्गानं मन्तं, ७० मुग्गानं मन्तं, ७१ मुग्गानं मन्तं, ७२ मुग्गानं मन्तं, ७३ मुग्गानं मन्तं, ७४ मुग्गानं मन्तं, ७५ मुग्गानं मन्तं, ७६ मुग्गानं मन्तं, ७७ मुग्गानं मन्तं, ७८ मुग्गानं मन्तं, ७९ मुग्गानं मन्तं, ८० मुग्गानं मन्तं, ८१ मुग्गानं मन्तं, ८२ मुग्गानं मन्तं, ८३ मुग्गानं मन्तं, ८४ मुग्गानं मन्तं, ८५ मुग्गानं मन्तं, ८६ मुग्गानं मन्तं, ८७ मुग्गानं मन्तं, ८८ मुग्गानं मन्तं, ८९ मुग्गानं मन्तं, ९० मुग्गानं मन्तं, ९१ मुग्गानं मन्तं, ९२ मुग्गानं मन्तं, ९३ मुग्गानं मन्तं, ९४ मुग्गानं मन्तं, ९५ मुग्गानं मन्तं, ९६ मुग्गानं मन्तं, ९७ मुग्गानं मन्तं, ९८ मुग्गानं मन्तं, ९९ मुग्गानं मन्तं, १०० मुग्गानं मन्तं.

घर्षैः कलापिभिः पक्षपुटस्रनसंधुद्व्यमाणमुनिहोमहुताशनम् . आरचधामृतचरुचारुगन्धम् ,
 लघ्वर्षकपुरोडाशपरिमलानोदितम् . अविच्छिन्नाज्यधाराहुतिहुतभुग्ङ्कारमुखरितम् , उपचर्यमा-
 पातिथिवर्गम् , पूज्यमानपितृदैवतम् . अर्च्यमानहरिहरपितामहम् , उद्दिश्यमानध्राद्वकल्पम् ,
 व्याख्यायमानपद्मविद्यम् , आलोच्यमानधर्मशास्त्रम् . ध्याच्यमानविविधपुस्तकम् , विचार्यमा-
 णसकलशास्त्रार्थम् , आरभ्यमानपर्णशालम् , उपलिप्यमानाजिरम् , उपमृज्यमानोदजाभ्यन्त-
 रम् , आघष्यमानध्यानम् , साध्यमाननक्षत्रम् , अभ्यस्यमानयोगम् , उपहूयमानवनदेवताव-
 लिम् , निर्वर्त्यमानमौञ्जमेखलम् , क्षाल्यमानवल्कलम् , उपसंगृह्यमाणसमिधम् , उपसंस्क्रि-
 यमाणकृष्णाजितम् , गृह्यमाणगवेषुकम् , शोष्यमाणपुष्करशीजम् . प्रध्यमानाक्षमालम् , न्ये-
 त्यमानवेद्रेदण्डम् , संस्क्रियमाणपरिव्राजकम् , आपूर्यमाणकमण्डलम् , अट्टप्रपूर्वं कलिकालस्य ,

शेरः । उपजातेति । उपजनपतिघर्षैः संजानसंघर्षैः कलापिनिर्घूरैः पक्षपुटपवनेन छदपुटानिलेन सं-
 पुष्पनागः प्रज्वालमानो मुनीनां होमार्थं हुतजानो वहिर्यसिन्म तम् । आरच्येति । आरच्यो विहितो
 पौडमूतचरुपसाओदनसस्य चारु मनोहरो गन्धो मसिन्म तम् । अर्षेति । अर्षपक्षो यः पुरोडाशः पूर्वो-
 क्तस्य परित्तो गन्धयेनानोदितं हर्षजननशीलम् । अर्षीति । अविच्छिन्नाहुतित्वा ज्यधारा धृतधारा
 तया हुतिर्बने तया नो हुतभुग्ङ्कारोऽभिरागन्धेन मुस्रितं वाचात्तितम् । उपचर्येति । उपचर्यमाणः
 पशुनास्नानोऽतीपिवर्गो मसिन्म । पूज्येति । पूज्यमानानि पितृदैवतानि पितरो मसिन्म । अर्च्येति ।
 अर्च्यमानाः पूज्यमाना इति कृष्णाः , हर ईश्वरः , पितामहः पितुः पिता ब्रह्मा , एते मसिन्म । उद्दिश्येति ।
 उद्दिश्यमान उद्गपूर्वकं किपनागः ध्राद्वकल्पः ध्राद्वधारे मसिन्म तम् । व्याख्येति । व्याख्यायमानार्थ-
 द्वारा निरूप्यमाना मन्त्रविद्या नामविद्या मसिन्म म तम् । आलोच्येति । आलोच्यमानं मनसि विचार्यमाणं
 धर्मशास्त्रं स्मृत्यदिर्घं मसिन्म तम् । ध्याच्येति । ध्याच्यमानानि परिभाष्यमानानि विविधान्यनेकप्रकारानि
 पुनःकाले शास्त्रानि मसिन्म तम् । विचार्येति । विचार्यमानो पुस्तका स्थाच्यमानः सकलशास्त्रार्थो मसिन्म ।
 आरभ्येति । आरभ्यमाना मन्त्राना किपनागा पर्णशालोदजा मसिन्म । उपलीति । उपलिप्यमानानि
 योन्यदिनाजिरानि प्रक्षालयति मसिन्म । उपेति । उपमृज्यमानानि प्रमार्प्यमाणानि उदजाभ्यन्तरानि
 पर्णशालनपानि मसिन्म । आघष्येति । आघष्यमानं पाननेकप्रत्ययसंज्ञितंमसिन्म । साध्येति ।
 साध्यमानो होमदिनाः साधनीकिपनागो मन्त्रो देवाधिष्ठित्तुको मसिन्म । अभ्यस्येति । अभ्यस्यमान उदो-
 परिसौम्यिपनागो योगाधिपुष्टिनिरोधो मसिन्म । उपेति । उपहूयमान उपहृयिपनागो वनदेवतासु बहि-
 र्यसिन्म । निर्वर्त्येति । निर्वर्त्यमाना मित्पायनागा मौञ्जमेखला मसिन्म । क्षाल्येति । क्षाल्यमानानि वल्क-
 लहस्ति मसिन्म । उपेति । उपसंगृह्यमाना उपार्षिपनागाः कृत्तियो मसिन्म । उपेति । उपसंस्क्रियमाणं
 कृष्णादिनाः कृष्णोकिपनागं कृष्णाजिनं स्रग्वर्णं मसिन्म । गृह्येति । गृह्यमाना गवेषुका धान्यविशेषाः कन्दो
 वा मसिन्म । शोष्येति । शोष्यमानानि शोषं शोषयमानानि पुष्करशीजानि कनकफलानि मसिन्म ।
 प्रध्येति । प्रध्यमाना अरुनाला रदायनाया मसिन्म । न्येत्येति । न्येत्यमानाः स्थाच्यमानो वेदद्रव्यो
 मसिन्म । सदिदि । सदिदिप्यमानाः परित्त उजा मसिन्म । आपूर्येति । आपूर्यमाणानि उद्रेन त्रिपनागानि
 कमण्डलानि मसिन्म । अट्टष्टेति । कलिकालस्य कतिपुगत्वाऽट्टपूर्वमनवसोऽट्टपूर्वम् । पदिप्रवेशायोग्य-

१ उपजानितम् . २ हुंकारः . उपहृयिपनाग . ३ अभ्यस्यमाण . ४ उपदिद्वयमान . ५ अघष्यमाण . ६ पठयमान .
 ७ अहूयमाण . ८ उपलिप्यमाण . ९ कृष्ण . १० अर्च्यमाण . ११ उद्दिश्यमाण . १२ वि .
 १३ कृष्णादिपुष्करशीजाना . १४ विद्वद्वर . १५ संस्क्रियमाण .

अपरिवित्तमन्वृतस्य, अद्युतपूर्वमनद्भस्य, अञ्जयोनिमिव त्रिभुवनवन्दितम्, असुराणामिव
 प्रकटितनरहरिषण्डरूपम्, सांख्यमिव कपिलाधिष्ठितम्, मधुरोपवनमिव बलावज्जिह्वु-
 धेनुकम्, उदयनमिवानन्दितवत्सकुलम्, किंपुरुपाधिराज्यमिव मुनिजनगृहीतकैलशाभि-
 च्यमानद्रुमम्, निदाघसमयाप्रसानमिव प्रेत्यासभ्रजलप्रपातम्, जलधरसमयमिव वनगह-
 मध्यमुखसुमंहरिम्, हनूमन्त्वमिव शिलाशकैलप्रदारसंचूर्णिताश्वासिंसंधयम्, खाण्डवविक-
 शोघवाञ्जुनमिव प्रारब्धाधिकार्यम्, सुरभिविलेपनधरमपि सतताविभूतदृष्यधूमगन्धम्,
 भगतद्रकुलाभ्यासितमपि पवित्रम्, उद्वसितधूमकेतुशर्वमपि प्रदान्तोपद्रयम्, परिपूर्णद्विज-
 तिमण्डलसनायमपि सदासंनिहितवहगहनान्धकारम्, अतिरमणीयमपरमिव ब्रह्मलोकम-
 धममपद्रयम् ।

मिलयः । एतेन सर्वथा पातकाभावो व्यज्यते । अपरीति । अष्टनसासत्वसापरिवित्तमसंनिहितम् । अ-
 क्षुतेति । अनद्भस्य कामस्याश्रुतपूर्वमनाकर्णितपूर्वम् । मदनोदीपकत्वाभावात् । अञ्जोति । अञ्जयोनिमिव
 मन्मथमिव । त्रिभुवनवन्दितं धर्मिवाहितम् । पक्षे वन्दितं श्रेष्ठम् । असुरासीति । असुराणामिवसुखदित
 प्रकटितानि नरो नरनारायणो हरिषण्डरुः । अपवा नरहरिर्वृषिहो वराहश्च तेषां रूपानि येन स तम् । पक्षे
 प्रकटितानि नरेभ्यो हरिवराहरूपानि येन स तम् । स्तुंख्येति । सांख्यं कपिलदर्शनं तद्विषयं अविद्युनि-
 वाधिष्ठितमाधितम् । तद्विष्णोतत्वात् । पक्षे कपिलाभिर्गोमिरधिष्ठितम् । मधुरेति । मधुरा मधुरां तन्वे-
 पवनमिव द्वादशवनेषु गर्भितं वनं तद्दिव्य बलावज्जिह्वो बलवान्दार्पितो दर्पयुक्तो धेनुको दैत्यो यस्मिन् । पक्षे
 बलावज्जिह्वो बलयुक्ता दार्पिता धेनुवो गावो यस्मिन् । उदयनेति । उदयनं राजानमिवानन्दितं बल-
 कुलं येन । बलोरुप राजा पाण्डवकुलममुपबभूवः । पक्षे बलस्यर्गकमलस्य कुलं समुदायः । किंपुरुषेति ।
 किंपुरुषः भिनरस्यकपाधिराज्यं प्रभुत्वं तद्विषयं मुनिजनैर्गृहीता ये बलशास्त्रीरभिषिच्यमानो ह्यमोतान एव
 यस्मिन् । किंराणो ह्यमो नाम राजभूदिति प्रसिद्धिः । पक्षे ह्यमा वृषाः । निदाघेति । शीघ्रसमय-
 सायमिव शुक्रमायमिव प्रत्यामथः समीरण्यो जलप्रपातः प्रययं यस्मिन् । पक्षे जलप्रपातो निम्नः । जल-
 धरेति । जलधरसमयमिव परमैश्वर्यमिव वनस्य पानीयस्य यद्गहनं गन्गीरं मध्यमभ्यन्तरप्रदेशस्य इत्येव
 इत्येव शिवाः प्राणो हरिर्विष्णुर्वयस्मिन् । प्राणविष्णुः समुद्रे शेत इति प्रसिद्धम् । पक्षे वनसारण्यस्य मरुतानि
 गह्वरानि तेषु सुमा हरयः शिवा यस्मिन् । हन्यति । हनूमन्त्वमिवराजनीमुतमिव शिलाशकैलप्रदारोऽंजुनः
 किंपुरोऽश्वत्थोऽप्यमुपबभूवसांस्त्रिगर्भवो येन स तम् । पक्षे संचूर्णितो योऽश्वो विभीतकलाभ्याम्विषयं बभूव
 प्रदेशमशुभो यस्मिन् । खाण्डवैति । खाण्डवनाशो वनस्य यो विनाशस्तप्रोघत उद्योगवान्दोऽंजुनः क-
 लान्धमिव प्रारब्धं विहितनमिर्कार्यं देवसंतर्णं यस्मिन् । पक्षेऽधिकार्यं होमः । सुरमीति । सुमनि कुण्ड-
 वद्विद्येनमहगणसङ्घमपि कर्तुं निरन्तरमभिर्भूतः प्रकटितो ह्यस्य सुरेभ्यो दातव्यं तस्य धूमगन्धो
 वाक्किंति शिरोघः । तद्विहारपक्षे सुरेगेयोः । विविच्यतेऽनेव भूरिति धिद्येनं गोमयं यस्मात्कारण-
 षट् भूवेभ्यःकिंकार्यः । मातृहेति । मातृहस्य यत्कुलं तैनाप्यासितमपि तदाधिनमपि पवित्रं पवनमिहो कि-
 टेभ्यः । तद्विहारस्तु मातृकुलमपि ह्यप्युपानीक्यपातुं । उद्गसितेति । उद्गसितमुखायं मातृं भूयकेतुर्वा
 र्वाक्केतुर्भूयस्मिन् प्रदान्तोऽप्यमिहो शिरोघः । तद्विहारस्तु धूमकेतवो बहव इत्यर्थः । परीति । परि-
 पूर्णो न न्यून एषधेयो यो दिव्यातिवन्द्यस्य मण्डलं तेन सनायमपि सङ्घितमपि सदा संनिहितमालम्बार्थं
 तद्विन्दनेऽप्यकारं यस्मिन्किंति शिरोघः । तद्विहारस्तु परिपूर्णां ज्ञानेन शृता ये दिक्पत्रयोः प्रदान-

१ बलावज्जिह्वुः २ मधुरोपवनम् ३ बलकण्ठः ४ आमथः ५ मधुरः ६ अविष्णुः ७ उद्वसितपूर्वम्
 ८ अविष्णुर्भूयस्मिन् ९ मातृहस्यः १० उद्गसितः

यत्र च मलिनता तृदिर्भूतेषु न चरितेषु, सुन्दरगणः शुकेषु न कोपेषु, तीक्ष्णता कुशामेषु न स्वभाषेषु, चञ्चलता कदलीदलेषु न मनःसु, चक्षुरागः कोकिलेषु न परकलत्रेषु, कण्ठमहः कमण्डलुषु न सुरतेषु, मेघलावन्धो प्रतेषु नेप्यांकलत्रेषु, सानस्पर्शो होमधेनुषु न कामिनीषु, पक्षपातः कृकवाकुषु न विद्याविवादेषु, भ्रान्तिरनलप्रदक्षिणासु न द्वासेषु, वसुमन्कीर्तनं दिव्यकधासु न छेष्णामु, गणना रक्षाक्षयलयेषु, न शरीरेषु, मुनिबालनाशः क्रतुदीक्षया न ह्यसुना, रामानुरागो रामायणेन न रथितेन, सुप्रभङ्गविकारो जरया न धनाभिमानेन । यत्र च महाभारते शकुनिवधः, पुराणे वायुप्रलपितम्, वयःपरिणामेन द्विजपतनम्, उपवनचन्दनेषु

शेषं मण्डलं समुद्रमित्यर्थः । धरिरेमणीयमलन्तमनोहारि — अपरदेति । अपरे निचलिव मद्रनेकं सुद्र-
सोकम् । अन्यदस्तु प्रागेयोषः ।

अथ पुनर्विरोधाभागाप्रदर्शनपूर्वकमाश्रयनादात्मनं प्रदर्शयति—यत्र चेति । 'मूलनामधेयतिः' एतत्प-
रन्तं प्रपद्यतः । मलिनतेति । हविः साक्षात्त्वं तस्य धूनेषु मन्त्रिणा मन्त्रिणम् । नास्तेनाचारेषु न
होमोन्मत्तत्वं तदित्यर्थः । सुरतराग इति । शुकेषु शीरेषु सुरारागो सुरारब्धम् । कोपेषुक्ति निमित्त-
सप्तमी । कोपनमितिकं न मुये वैश्वानमित्यर्थः । तीक्ष्णतेति । कुशामेषु दर्भप्रान्तेषु तीक्ष्णता
चर्मोत्थिनेद्वनसमयः शक्तिविशेषः । स्वभावेषु प्रकृतिषु न शूरत्वमित्यर्थः । चञ्चलतेति । कदलीदलेषु
रम्भापेषु चयतता तरतता । न मनःसु चेतःसु वृत्तिविशेषः । चक्षुरिति । कोकिलेषु परन्तु चक्षुरागो
नेत्रयोरात्मम् । परकलत्रेषु परशोषु नानिलाप इत्यर्थः । कण्ठमह इति । कमण्डलुषु कुण्डिकासु कण्ठ-
महः कण्ठे महणम् । सुरतेषु मैथुनेषु न कण्ठालिङ्गनम् । मुनीनां तदभासरिति भावः । मेखलेति । प्रतेषु
निचनेषु मेखलावन्धो मौशीवन्धनम् । र्द्वेषोक्त्येध्वसूयाविमोहेषु न शूललावन्धनम् । स्तनेति । होमधेनुषु
होमनैमित्तिकधेनुषु सानस्पर्शो दोहनम् । धानिनीषु ललनासु न कुचनर्दनम् । पक्षपात इति । कृकवाकुषु
कुडुटेषु पक्षपातः पक्षानां पतनम् । न विद्याविवादेषु दायकस्यासु सोपाधिकोऽर्हाकारः । अन्यस्त पक्षिणदाथा
कुचे पक्षपातो नास्तीति कुडुटमहणम् । भ्रान्तिरिति । अनलप्रदक्षिणासु भ्रान्तिः परिवृत्तिः । द्वासेषु न
भ्रान्तिर्मिथ्याज्ञानम् । घस्त्विति । दिव्यकथासु भारतकथासु वसयो गणदेवाः पित्रुगणा या तेषां संकीर्तनं स-
न्धनप्रकारेण कथनम् । न नृष्णसु द्विष्णसु वसु इव्यं तस्य संकीर्तनं प्रशंसनम् । गणनेति । रक्षाक्षयलयेषु
रक्षाक्षसंरम्भां गणना संख्या । न शरीरेषु देहेषु गणनादरः । अत्यन्तनिष्टदत्तात्र निरपेक्षेत्यर्थः । मुनीति ।
वयःपरैक्यान्मुनीनां माताः केदास्तोषां नासौ ध्वंसः क्रतुदीक्षया यज्ञरीक्षया । न ह्यसुना बालनाशः सिधुनाशः ।
पुराणुपवर्तित्वात्तेषाम् । रामेति । रामो दासराथित्वात्स्मिन्नुराग आराभत्वेन शानं रामायणेन रामचरि-
त्रेण । सद्रन्ध्रप्रवणेन तदुपरि रागाधिक्यमित्यर्थः । न तु यौवनेन ताहमेन रामानुरागो रामाः स्त्रियहा-
स्युरागो विषयेच्छा । मुखेति । मुखे भङ्गविकारस्त्रिवर्तीविकृतिर्वरया वार्धन्येन । धनाभिमानेन द्रव्यसंगेन
सुप्रभङ्ग भासमोदनादिविकृतिः । यत्र चेति । यस्मिन्स्थले महाभारते ह्यार्षे शकुनिवधो दुर्मोहनराशो
मातुलस्य विनाशः धूमते । न तत्र शकुनिवधः पक्षिवधः । पुराणेति । पुराण इतिहासादौ वायोर्वायुदेवतायाः
प्रलपितं जल्पितम् । श्रूयत इति शेषः । ननु वायुना वायुविकारेणोन्मादादिना प्रलपितं मथारुधंविजल्पितं यत्र
नाभूत् । घय इति । वयःपरिणामेन वार्धकेन द्विजानां दन्तानां पतनं पातः । न तु द्विजानां द्वाङ्गणानां पतनं
साचारार्द्धयः । यत्र गेति सर्वत्राजुप्रभः । उपेति । उपवनं समीपवनं तत्र चन्द्रनतरवस्तेषु जाड्यं शैलम् ।

१ वनिताय, २ कुडुटे, ३ प्रदक्षिणे, ४ द्वाकाये, ५ धनव्यास, ६ परिणामे,
७० ११

जाह्वयम्, अग्नीनां भूमिमन्त्रम्, एणरानां गीर्वाणवगन्त्रमन्त्रम्, शिगण्डिनो वृषभमन्त्रः, भुजंगमानां भोगः, कपीनां श्रीकृष्णभिलाषः, मूलाणामभोगविः ।

तस्य चैवंविधस्य मध्यभागमण्डलमन्त्रोत्पाद्यमानोऽर्चयन्तु मुनिव्रतान्नेन्द्रिन्द्र-
जिनजटंकरकसनथाह्वयस्य तापमर्तुमारिकाभिरालम्ब्यत्पीनविष्टोऽप्राङ्मुस्य हरिणी-
शुभिः पीयैमानोऽलवालकमडिलस्य मुनिकुमारकायककुजाचीरदासो हरितगोमयोऽर्चयन्ती-
विकर्तुःस्य तल्लण्डेणुमुगोपहाररमणीयस्य नातिमहानः परिमण्डलनया विन्धीर्गारधान्य
रक्षाशोकतरोरधरदायायासुपविष्टम्, उग्रतपोभिर्भुवनमित्र मामरैः कनकगिरिमित्र कुंज-
धनैः क्रतुमित्र वेंतानिकवद्विभिः कल्पान्तदिवममित्र रविभिः कालमित्र कल्पैः समन्तान्तः-

न स्वाधमवर्तिमुनिव्रतेषु जायं प्रसादीन्वन्म् । अग्नीनामिति । अग्नीनां वदीनां भूमिभूयं अमरान् । न
तु मुनीना भूति सप्तदत्त्वम् । एणकेति । एणरानां मृगाणां गीर्वाणां तस्य ध्वजं तस्य व्यगननगतिः ।
न मुनीनां तच्छूयणामिलापानिरेकः । शिखण्डीति । शिगण्डिनो मयूगणो नृपे ताप्ये पराजयः परा-
नम् । न तु मुनीना वृत्तमित्रये पशुपतौऽजीवार । भुजंगमेति । भुजंगमानां गणनां भोगः शरीरम् । 'शो-
गोऽहिराव' इति श्लोकः । न तु मुनीना भोग करारिपतिर्न यद्यम् । कपीनामिति । कपीनां वननां
श्रीकृष्णभिलाष श्रीकृष्णानि विन्धीकृष्णानि तेषुभिलाषो वाण्डाधिपेय । न तु मुनीनां श्रीतंस्त्रीमया कन्ये
वृहकाटापणाचीनि तन्नाभिलाषस्त्रीत्राध्यववायः । मूलाणामिति । मूलाणां जटानामभोगविरेष संदेने । न
स्वाधमवर्तिमुनीनामभोगविर्नरकपानः ।

तस्येति । शाधमस्वैवंविधस्य पूर्वोक्तप्रकारेण वर्णितस्य तस्य यो मध्यभागस्य मण्डलं वज्रुलदरेतल-
दलंयुगोपस्य रक्षाशोकतरोः कश्चिद्वृक्षम्याधरदायासां उपविष्टं निरुगं भगवन्तं जायति उच्यते
मुनिमयस्यमिति दूरेणान्वयः । अथ जायति वर्णयति—उग्र वज्रपन्नानि तरोर्विदेयणानि द्विनीयान्तरे मुनि
विशेषणानीति स्वयमुद्गीयस्य । अलकेति । अलकनयावकवज्रोहिता रक्षा पञ्चवा यस्य स तथा तस्य
मुनीति । मुनिव्रतस्तापसजनैरालम्बिताः स्थापिताः कृष्णाजिनानि कृष्णमृगचर्मणि जम्बरका पात्रेने
पात्रैः सनाथा सह कृष्णा शायस्य स तथा तस्य । तापसेति । तापसमुमारिकाभिर्मुनिकन्यानिरेतस्य
मूलप्रदेशे दत्ता पीतविष्टस्य हरिदाचूर्णस्य पर्याहृतयो हृत्विन्द्या यमिन्त तथा तस्य । हरिणेति । ह्री
णशिशुमिर्धुगवालकैः पीयमानमास्त्राद्यमानालवालकस्य यदिलं यस्य स तथा तस्य । मुनीति । मुनि
मारकेरुषदं कुजाचीरदास्य यस्य स तथा तस्य । हरितेति । हरितमण्डलं यद्रोमवं छगर्णं तेनोपनेरनं ते
विधिषं पूर्णं तल्लण्डोभागो यस्य स तथा तस्य । तदिति । तद्वृत्ते तदायै कृन्नी विहितो यः पुत्रुगोपह
पुण्यशौकं तेन रमणीयस्य मनोहरस्य । नातिमहतो नातिरीर्षस्य परिमण्डलं समन्तात्परिमणं तस्य भाव
ता । तयान एव शीर्षस्य ताप्येन(१) तथा परिमण्डलं विन्धीर्गोऽनकाशोऽन्यन्तरप्रदेशो यस्य स त
तस्य । उग्रेति । उग्रतपोमिस्त्रीशगतमोमिर्द्विभिः समन्तात्परिवृत्तं परिवेष्टितम् । क्रिमिव । मुकुलये
विष्टमित्र मामरैः समुद्रे । वनकगिरिमित्र सर्पादिभिः कुजाचले । मनुमिव यज्ञमित्र वैतानिक
हयो दक्षिणामिगार्हपरदाहवनीयास्तैः । वाणान्तदिवसमित्र युगान्तवागरमिव रविभिः सूर्यैः कालमित्र समपति

१ गीतम्बसन्त्रम्, २ शिगण्डिनोनाम्, ३ गीतवृत्तपद्य, ४ भुजंगानाम्, ५ भुजंगानाम्, ६ मध्यभागम्, ७ अलक
७ आलोहित, ८ कोलपहस्य, ९ अवलम्बित, १० करह, ११ कुमारिकाभिर्दत्तः कन्यकाभिर्धुलमायदत्त १२ वि
तकानेक, १३ आशीयमान, परिधीयमान, १४ आलवाल, १५ वपुमित्र, १६ भूतलस्य, १७ रविः, १८ अथ
१९ कुजाचलैः, २० वेंतानः पैतानक.

भिः परिवृतम्, उग्रशोषकम्पितदेहया प्रणयिन्नेव विहितकेशप्रहया कुद्वयेव कृतभ्रूमङ्ग-
 । मत्तयेवाङ्कलितगमनया प्रसाधितयेव प्रकटिततिलकया जरया गृहीतत्रतयेव भस्मधवलया
 वलीकृतविग्रहम्, आयामिनीभिः पलितपाण्डुराभिल्लैपसा विजित्य मुनिजनमखिलं धर्मप-
 ाकाभिरिवोच्छ्रिताभिरनरलोकमारोहुं पुंण्यरञ्जुभिरिवोपसंगृहीताभिरतिदूरप्रवृद्धस्य पुंण्य-
 रोः कुमुममञ्जरीभिरिवोद्गताभिर्जटाभिर्भरुपशोभितम्, उपरचितभस्मत्रिपुण्ड्रकेण तिर्यक्प्र-
 तत्रिपयगास्रोतस्त्रयेण हिमगिरिशिलातलेनेव ललाटकैलकेनोपेतम्, अधोमुखचन्द्रकलाकारा-
 यामवलम्बितवलिशिथिलाभ्यां मूलताभ्यामवष्टभ्यमानदृष्टिम्, अनवरतमंत्राक्षराभ्यासवि-
 ताधरपुटतया निष्पतद्भिरतिशुचिभिः सत्यप्रोहैरिव स्वच्छेन्द्रियवृत्तिभिरिव कैरुणारसप्रवा-
 रिव दशनमसूत्रैर्धवलितपुरोभागम्, उद्धमदमलगङ्गाप्रवाहमिव जलुम्, अनवरतसोमोद्गार-

लैः कालवर्षैः । धवलीकृतोति । जरया विलमया धवलीकृतः शुभाङ्कुरो विग्रहः शरीरं यस्य स तम् ।
 त्वं च जरया विशेषगति—उप्रेति । उग्रः कठिनो यः शानस्तेन कम्पितधातितो देहो यथा सा तथा ।
 णयिन्नेवेति । प्रणयिन्नेव ननसिन्नेव विहितः केशप्रहो यथा सा तथा । वज्रभावि रतिकन्दहे केशप्रहं
 रोति । इत्यपि केशो लोमलस्यः । कुद्वयेवेति । कुद्वयेव कोनाद्वयेव कृतो भ्रूमङ्गो यथा सा तथा । कुञ्जा-
 ने भ्रूमङ्गं करोति तथेवं कृतपतीलस्यः । मत्तयेवेति । मत्तयेव शौण्ड्येव आङ्कुरितं गमनं गतिरस्याः
 सा तथा । मत्तयेव स्वादृष्टिर्भवति तथेयमपि । प्रसाधितयेव भूमिपयेव प्रकटितमाविष्कृतं तिलकं
 तथा सा तथा । भूमिपयि ह्यो कलिलका भवति । अस्या अपि देहे तिलकाः प्रजापन्न इति प्रसिद्धिः । गृहीतेति ।
 गृहीतं खीष्टं मत्तं यथा सा तथेयान एव भस्मधवलया भस्म भूतिन्मद्रूपवत्या उप्रया । पुनः द्विविदिष्टम् ।
 श्वाभिः श्वाभिरनरोनिवमलं कृतम् । अथ जडा विदिनष्टि—आयामिनीभिर्विन्ध्यारवतीभिः । पलितेति ।
 तिर्यं पाण्डुरः वज्रशङ्खपाण्डुराभिः श्वेतभिः । तपसेति । तपसातिर्यं गमनं मुनिजनवृत्तितं विजित्य पर्य-
 ताकामिरिव पर्यस्तं तपोनयन्य जपपञ्चमिरिवोच्छ्रिताभिरुष्णीटनमिरिव । अमरेति । अनरलोकं स-
 लोकरनारोद्गमरोहं कर्तुं पुण्यरञ्जुनिरिव पवित्ररिमनिरिवोत्सृष्टगतानिः स्वीकृतानिः । अतीति । अतीत्यं
 मन्त्रसातिदूरे कृद्धिं यन्त्य पुण्यारोः धेयनारोद्गमनभिः प्रादुर्भूतानिः पुण्यमञ्जरीभिरिव पुण्यारोभिः ।
 ललाटेति । ललाटवन्दनेन भालपट्टवेकोपेतं कर्तितम् । कीदृशेन । उपेति । उपरचितानि कृतानि भस्मया
 मंत्रैः पुण्ड्रकानि विशेषतःपतिलरजि कलितम् । केशैः । तिर्यगिति । त्रिपयगाया एवमुत्सृष्टं तिर्यंनयन-
 योः । इत्यनिलस्यं तिर्यक्प्रकृतं स्रोतस्त्रयेण पलितयेभूतं तेन हिमगिरिशिलातलेनेव । मूलतेति । मूल-
 ताभ्यामवष्टभ्यमाना ललाटेत्यस्य मत्तं । कीदृशान्ताम् । अधोमुखी या चन्द्रवदार्धचन्द्रप्रदरा-
 करो यथोन्मान्ताम् । अवलम्बितेति । वार्ष्णेयवदम्बिता आश्रिता या वलवद्विचलन्त्याभिः सिद्धिगाम्यां
 कथयन्ताम् । पुनरपि विदिनष्टि—अनवरतत्यादि । अनवरतं यो मन्त्रपञ्चम्यामनेन निरुद्धो निरीयो
 योनिस्तु अङ्कुरवन्त्य मन्त्राङ्कुरा तथा विग्रहद्विः सरद्विरतिशुचिभिरतिरिक्तैः मन्त्रप्रोहैरिव मन्त्राङ्कुरैरिव ।
 स्वच्छेति । स्वच्छा विन्द्या या इन्द्रियवदन्त्याभिरिव । कर्णमिति । श्वाभिरनरलोकगोप्तिं विनाशयन्त्य
 प्रहोः श्वेतैर्भिरिव । एवंविधैरनन्तदूरां तदन्तैरितिधैरवितः शुभ्रैः कृतः पुरोमातो यस्य स तम् । देवत-
 नाथस्यैव श्वेतप्रदं प्रदन्तनाथस्यैव यं सुनेरानन्तमह— उद्धमदिति । उद्धमन्तं रत्नच्छलनयो विन्द्या
 मन्त्रप्रहो जरयत्यो वल्लभमेवंभूतं उद्धमन् । यथा वज्र—मन्त्रपरपथेन प्रकृतं तथा कर्णवदार्ध उ-
 पेति इत्यङ्कुरवदि स्थानानि मन्त्रवैति रंभश्च महर्षिणा जलुम् दीयम् । मन्त्रपञ्चम्याय पुनरङ्कुरा-

१ कालवर्षैः, २ कालवर्षैः, ३ कालवर्षैः, ४ कालवर्षैः, ५ कालवर्षैः, ६ कालवर्षैः, ७ कालवर्षैः, ८ कालवर्षैः, ९ कालवर्षैः, १० कालवर्षैः, ११ कालवर्षैः, १२ कालवर्षैः, १३ कालवर्षैः, १४ कालवर्षैः, १५ कालवर्षैः, १६ कालवर्षैः, १७ कालवर्षैः, १८ कालवर्षैः, १९ कालवर्षैः, २० कालवर्षैः, २१ कालवर्षैः, २२ कालवर्षैः, २३ कालवर्षैः, २४ कालवर्षैः, २५ कालवर्षैः, २६ कालवर्षैः, २७ कालवर्षैः, २८ कालवर्षैः, २९ कालवर्षैः, ३० कालवर्षैः, ३१ कालवर्षैः, ३२ कालवर्षैः, ३३ कालवर्षैः, ३४ कालवर्षैः, ३५ कालवर्षैः, ३६ कालवर्षैः, ३७ कालवर्षैः, ३८ कालवर्षैः, ३९ कालवर्षैः, ४० कालवर्षैः, ४१ कालवर्षैः, ४२ कालवर्षैः, ४३ कालवर्षैः, ४४ कालवर्षैः, ४५ कालवर्षैः, ४६ कालवर्षैः, ४७ कालवर्षैः, ४८ कालवर्षैः, ४९ कालवर्षैः, ५० कालवर्षैः, ५१ कालवर्षैः, ५२ कालवर्षैः, ५३ कालवर्षैः, ५४ कालवर्षैः, ५५ कालवर्षैः, ५६ कालवर्षैः, ५७ कालवर्षैः, ५८ कालवर्षैः, ५९ कालवर्षैः, ६० कालवर्षैः, ६१ कालवर्षैः, ६२ कालवर्षैः, ६३ कालवर्षैः, ६४ कालवर्षैः, ६५ कालवर्षैः, ६६ कालवर्षैः, ६७ कालवर्षैः, ६८ कालवर्षैः, ६९ कालवर्षैः, ७० कालवर्षैः, ७१ कालवर्षैः, ७२ कालवर्षैः, ७३ कालवर्षैः, ७४ कालवर्षैः, ७५ कालवर्षैः, ७६ कालवर्षैः, ७७ कालवर्षैः, ७८ कालवर्षैः, ७९ कालवर्षैः, ८० कालवर्षैः, ८१ कालवर्षैः, ८२ कालवर्षैः, ८३ कालवर्षैः, ८४ कालवर्षैः, ८५ कालवर्षैः, ८६ कालवर्षैः, ८७ कालवर्षैः, ८८ कालवर्षैः, ८९ कालवर्षैः, ९० कालवर्षैः, ९१ कालवर्षैः, ९२ कालवर्षैः, ९३ कालवर्षैः, ९४ कालवर्षैः, ९५ कालवर्षैः, ९६ कालवर्षैः, ९७ कालवर्षैः, ९८ कालवर्षैः, ९९ कालवर्षैः, १०० कालवर्षैः

मुगन्विनिश्चामावकृष्टैर्भूर्निर्मद्भिः शापाक्षरैरिव सदा मुखभागसंनिहितैः परिसुरद्विरटिनि-
 विरहितम्, अनिहृजतया निप्रतरणण्डगर्नमुञ्जततरुनुयोजनाकरालतारकमवशीर्यमाणविरल-
 नयनपद्ममात्रमुद्रतदीर्घरोमरुद्धश्रवणविवरमानाभिलम्बकूर्चकलापमाननमादधानम्, अति-
 चपन्तानामिन्द्रेयाधानामन्तःसंमयनरञ्जुभिरिवातताभिः कण्ठनाडीभिर्निन्दतरावन्दकन्दै-
 र्मैनुप्रतरिरलाम्बिपञ्जरमंमार्वलम्बियंज्ञोपवीतं धांयुवजजनिततनुतरंगमद्भ्युत्पन्नमानैरुना-
 न्निव मन्दाकिनीववाहमकलुषमद्भ्युद्वन्तम्, अमलरुद्रिकशकलेषुदितमश्रवलयमैत्युञ्ज-
 श्युत्मुक्तास्त्रप्रथितं सरस्वतीहारमिव धलदह्णलिविवरगतमावर्तयन्तम्, अनवरतप्रभित-
 रहाचकमपरमित ध्रुम्, उन्नमता शिराजालकेन जरत्कल्पतरुमिव परिणतलतासंघयेन नि

दृष्टीने । तयोः प्रवृत्तौ पुत्रयोः । मुगन्विनिश्चामस्य सौरभ्यानिशयप्रदर्शनद्वारा तमेव विधिनति—अनवर-
 तान्नि । अनवरतं यं सोमालम्बोद्गारणेन मुगन्वी यो निश्चामः पवनस्येनावट्टैराक्षरैर्भूर्निर्मद्भि-
 र्दृष्टं एतन्प्रवृत्तौ शापाक्षरैरिव । अथेति । सदा सर्वकालं मुगन्व यो भागोऽभिप्रमप्रदेशस्तत्र संनिहितैः सर्व-
 र्वाङ्गैः सुविचित्रैरिन्द्रियैर्निर्मद्भिः शिरहितमविरुक्तमाननं मुगन्मादधानं विप्रणमम् । अथ मुखविशेषानि-
 जर्माणि । अङ्गैः शिराजालकेन निप्रतरणण्डगर्नमुञ्जततरुनुयोजनाकरालतारकमवशीर्यमाणविरल-
 नयनपद्ममात्रमुद्रतदीर्घरोमरुद्धश्रवणविवरमानाभिलम्बकूर्चकलापमाननमादधानम् । अति-
 चपन्तानामिन्द्रेयाधानामन्तःसंमयनरञ्जुभिरिवातताभिः कण्ठनाडीभिर्निन्दतरावन्दकन्दै-
 र्मैनुप्रतरिरलाम्बिपञ्जरमंमार्वलम्बियंज्ञोपवीतं धांयुवजजनिततनुतरंगमद्भ्युत्पन्नमानैरुना-
 न्निव मन्दाकिनीववाहमकलुषमद्भ्युद्वन्तम्, अमलरुद्रिकशकलेषुदितमश्रवलयमैत्युञ्ज-
 श्युत्मुक्तास्त्रप्रथितं सरस्वतीहारमिव धलदह्णलिविवरगतमावर्तयन्तम्, अनवरतप्रभित-
 रहाचकमपरमित ध्रुम्, उन्नमता शिराजालकेन जरत्कल्पतरुमिव परिणतलतासंघयेन नि-
 दृष्टीने । तयोः प्रवृत्तौ पुत्रयोः । मुगन्विनिश्चामस्य सौरभ्यानिशयप्रदर्शनद्वारा तमेव विधिनति—अनवर-
 तान्नि । अनवरतं यं सोमालम्बोद्गारणेन मुगन्वी यो निश्चामः पवनस्येनावट्टैराक्षरैर्भूर्निर्मद्भि-
 र्दृष्टं एतन्प्रवृत्तौ शापाक्षरैरिव । अथेति । सदा सर्वकालं मुगन्व यो भागोऽभिप्रमप्रदेशस्तत्र संनिहितैः सर्व-
 र्वाङ्गैः सुविचित्रैरिन्द्रियैर्निर्मद्भिः शिरहितमविरुक्तमाननं मुगन्मादधानं विप्रणमम् । अथ मुखविशेषानि-
 जर्माणि । अङ्गैः शिराजालकेन निप्रतरणण्डगर्नमुञ्जततरुनुयोजनाकरालतारकमवशीर्यमाणविरल-
 नयनपद्ममात्रमुद्रतदीर्घरोमरुद्धश्रवणविवरमानाभिलम्बकूर्चकलापमाननमादधानम् । अति-
 चपन्तानामिन्द्रेयाधानामन्तःसंमयनरञ्जुभिरिवातताभिः कण्ठनाडीभिर्निन्दतरावन्दकन्दै-
 र्मैनुप्रतरिरलाम्बिपञ्जरमंमार्वलम्बियंज्ञोपवीतं धांयुवजजनिततनुतरंगमद्भ्युत्पन्नमानैरुना-
 न्निव मन्दाकिनीववाहमकलुषमद्भ्युद्वन्तम्, अमलरुद्रिकशकलेषुदितमश्रवलयमैत्युञ्ज-
 श्युत्मुक्तास्त्रप्रथितं सरस्वतीहारमिव धलदह्णलिविवरगतमावर्तयन्तम्, अनवरतप्रभित-
 रहाचकमपरमित ध्रुम्, उन्नमता शिराजालकेन जरत्कल्पतरुमिव परिणतलतासंघयेन नि-

१ अङ्गैः शिराजालकेन निप्रतरणण्डगर्नमुञ्जततरुनुयोजनाकरालतारकमवशीर्यमाणविरल-
 नयनपद्ममात्रमुद्रतदीर्घरोमरुद्धश्रवणविवरमानाभिलम्बकूर्चकलापमाननमादधानम् । अति-
 चपन्तानामिन्द्रेयाधानामन्तःसंमयनरञ्जुभिरिवातताभिः कण्ठनाडीभिर्निन्दतरावन्दकन्दै-
 र्मैनुप्रतरिरलाम्बिपञ्जरमंमार्वलम्बियंज्ञोपवीतं धांयुवजजनिततनुतरंगमद्भ्युत्पन्नमानैरुना-
 न्निव मन्दाकिनीववाहमकलुषमद्भ्युद्वन्तम्, अमलरुद्रिकशकलेषुदितमश्रवलयमैत्युञ्ज-
 श्युत्मुक्तास्त्रप्रथितं सरस्वतीहारमिव धलदह्णलिविवरगतमावर्तयन्तम्, अनवरतप्रभित-
 रहाचकमपरमित ध्रुम्, उन्नमता शिराजालकेन जरत्कल्पतरुमिव परिणतलतासंघयेन नि-

रन्तरनिश्चितम्, अमलेन चन्द्रांशुभिरिवानृतफेनैरिव गुणसंतानतन्तुभिरिव निर्मितेन मानस-
सरोजलध्वालितशुचिना दुकूलवत्कलेनौद्वितीयेनेव जराजालकेन संच्छादितम्, आसन्नव-
र्तिना मन्दाकिनीसलिलपूर्णं त्रिदण्डोपविष्टेन रंकाटिककमण्डलुना विकचपुण्डरीकराशिमिव
राजहंसेनोपशोभमानम्, स्थैर्येणाचलानां गान्धीर्येण सागराणां तेजसा सवितुः प्रशमेन
तुषाररश्मेर्निर्मलतयाम्बरतलस्य संविभागमिव कुर्वाणम्, वैततेयमिव स्वप्रभावोपात्तद्विजाधि-
पत्यम्, कमलासनमिवाभमगुरुम्, जरघन्दनतरुमिव भुजंगनिर्मोकधवलजटाकुलम्, प्रश-
स्तवोरणपतिमिव प्रलम्बकर्णवालम्, बृहस्पतिमिवाजन्मसंबर्धितकचम्, दिवसमिवोद्यदर्कवि-
न्वभास्वरसुरम्, शरत्कालमिव क्षीणवर्षम्, श्रान्तनुमिव प्रियसत्यव्रतम्, अम्बिकाकरतल-

केनः । जराजालकेन पद्ममन्दारमिवेत्युपदेशः । अमलेनेति । अमलेन निर्मितेन दुकूलवत्कलेन । दुकूलेन
सदृशं कूलवत्कलेन नम्यनपदलोपी सनासः । तेन संच्छादितमावृतम् । केनेव । अद्वितीयेनापूर्वेण
जराजालकेनेव विस्तारगुहनेनेवेत्युपदेशः । दुकूलवत्कलं विदिनाष्टि—चन्द्रेति । चन्द्रांशुभिरिव शशिन्यो-
क्त्वानिरेवानृतफेनैरिव पीयूषद्विष्णीररिव गुणानां विघातपधरणादीनां संतानाः समूहास्त एव तन्तवः सू-
त्राणि तैरिव निर्मितेन रचितेन । मानसेति । मानससरोजलवज्जलं तेन क्षालितं धौतमत एव शुचिना
निर्मलेन । पुनस्तमेव मुनिं विदिनाष्टि—रंकाटिककमण्डलुनोपशोभमानं विराजमानम् । अथ कमण्डलुं वि-
दिनाष्टि—आसद्येति । आसन्नवर्तिना समीपस्थेन । मन्दाकिनीति । मन्दाकिनी गङ्गा तस्याः सलिलं
तेन पूर्णं भूतेन । त्रिदण्डेति । त्रिदण्डप्रपादिका तत्रोपविष्टेन स्थापितेन । मुनेर्धवलीकृतविग्रहवत्त्व-
रगंगालक्ष्मणलक्ष्मीश्च भुजंगवर्गनातदुपमानाद्—विकचेति । राजहंसेन विकचपुण्डरीकराशिमिव स्मित-
सितान्मोक्षसूक्ष्मिषेत्युपदेशः । पुनर्मुनिः प्रकारान्तरेण विदिनाष्टि—स्थैर्येति । स्थैर्येण स्थिरतयाचलानां
पर्वतानाम्, गान्धीर्येण गान्धीर्यगुणेन सागराणां समुदागाम्, तेजसा प्रतापेन सवितुः सूर्यास्य, प्रशमेनोपशा-
मेन तुषाररश्मेर्धन्द्रस्य, निर्मलतया स्वच्छतयाम्बरतलस्य संविभागमिव स्वमीमवस्तुनः परेभ्यः किञ्चिद्वि-
भग्य प्रदानमिव कुर्वाणं विदधानम् । अचलानीनां स्थैर्यादयो गुणा अननैव संविभागीकृताः सन्तीति भावः ।
अमान्यसाहस्यद्वारा तमेव विशेषच्छाट—वैततेयमिति । वैततेयो गङ्गास्तद्वदिव स्वस्तासीयस्य यः प्रभावो
माहात्म्यं तेनोपात्तमङ्गीकृतं दिनेषु व्रतगणैरप्याधिपत्यं प्रभुत्वं येन स तम् । पक्षे दिनेषु पतत्रिष्वधिपत्यं
मुत्पत्यं येनेति विग्रहः । कमलेति । कमलासनो व्रता तस्मिन्नाधमो मुनिस्तत्र तत्र गुरो धेष्टम् । पक्षे आभ्रना
मङ्गलपरिप्रवृत्तमलोत्वं गुरो प्रवर्तकम् । वर्णाभ्रनाथ ब्रह्मैव प्रवर्तताः । जरदिति । पुरातने परिनलविशेषा-
धिष्ठात्राद्विदिनचन्दनतरमष्टम् । तत्रैव भुजंगमाहुत्सम् । अतएव भुजंगस्य यो निर्मोकः कणुकलाहृद-
यता ना जटा तयाकुलं व्याप्तम् । पक्षे निर्मोक एव जटेति विग्रहः । शैर्यं पूर्ववत् । प्रशस्तोति । प्रशस्तः
सर्वलक्षणोपेतो धारणपतिर्गङ्गायकलाहृदय प्रलम्बाः कर्णयोर्पालाः केशा यस्सेति विग्रहः । पक्षे प्रलम्बौ
लम्बमानौ कर्णौ धवणौ बालथ बालधिर्भस्मिन् । बृहस्पतीति । बृहस्पतिः सुरपुरस्तामिव आजन्म जन्म-
मपारीकृत्य संबर्धिता हृदि प्रपिताः यथाः केशा येनेति स तम् । पक्षे कचनामा बृहस्पतेः पुत्र इति पुराणे
प्रतिष्ठम् । शैर्यं पूर्ववत् । दिवसेति । दिवसो पल्लवप्रदिवोयदुद्रच्छुपदर्कविन्वं सूर्यमण्डलं तद्वत्सासरं धीतं
सुचमज्जनें बल्य स तम् । पक्षे उद्यदर्कविन्वेन भासरं सुरमारिर्भस्मेति विग्रहः । तन्विति । शरत्कालो
पनालपत्तनवत्कलाहृदय क्षीणगति गतानि वर्षानि हायनाणि बल्य स तम् । पक्षे क्षीणं स्वल्पत्वं प्रातं पर्यं
शुद्धिर्भस्मिन् । श्रान्तन्विति । श्रान्तनुमीष्णपिता तद्वदिव त्रिचमिष्टं सत्यमेव व्रतं बल्य स तम् । पक्षे त्रियो
पङ्कनः सत्यव्रतो मीष्णो यस्सेति विग्रहः । यथा चात्र—श्रीमन्नहामारतयनलुसंधेया । अम्बिकेति ।

१ कन्दैः, २ हासन, ३ दिग्भिन, ४ रदिक, ५ कन्द, ६ अयनेः सैदेन सागराणां गान्धीर्येण, ७ सकृ-
दिवा, ८ भुजंग, ९ वारणमिव, १० कर्णकुलम्.

मिव कूट्राक्षवल्यमग्रहणनिपुणम्, शिशिरसमयसूर्यमिव श्रुतोत्तगमङ्गम्; यद्वैदानमिव मन्-
 तपयोर्मक्षम्, शून्यनगरमिव दीनानाथविपन्नशरणम्, पशुपतिमिव भस्मापाण्डुरोनास्त्रि-
 रीरं भगवन्तं जावालिभपश्यम् ।

अवलोक्य चाहमचिन्तयम्—'अहो प्रभाप्रस्तपसाम् । इयमस्य शान्तापि मूर्तिरुत्तम-
 कावदाता परिस्फुरन्ती सौदामिनीव चक्षुषः प्रतिहन्ति तेजांसि । मततमुद्रामीनापि महान्-
 भावतया भयमिवोपजनयति प्रथमोपगतस्य । शुष्कनलकाशकुमुनिपैतितानलचतुर्भुवि
 निलमसद्विष्णु तपस्विनां तैजुतपसामपि तेजः प्रकृत्या भवति । क्रिमुत सकलमुनरनलवनि-
 तचरणानामनवरततैपःक्षपितमलानां करतलामलैरुयद्विखिलं जगदालोक्यतां दिव्येन पशुप

अम्बिका पावैती तस्याः करतलं पाणितलं तद्वदिव दद्राशः फलमिदोपस्तद्वलयस्य षट्कम्पं यद्गह्यं तत्र दि-
 षम् । सर्वदा तदावर्तनेन कृताभ्यासमित्यर्थः । पक्षे यद् ईश्वरमाहात्म्यमिन्द्रियं खेचनं वर्तुलकात्तदेव यद्वरं
 तस्य ग्रहणं पिचनं तत्र निपुणं चतुरम् । रते चन्द्रकलाप्रकाशम्यानिवार्यत्वेन लज्जावशात्पावैता सुतीव संक-
 करतलेन सिद्धितमिति भावः । शिशिरेति । शिशिरसमयः शीतकालस्य यः सूर्यो भगवांसद्रदिव ह्यो
 सिद्धित उत्तरासन्नो बृहदिका येन स ताम् । पक्ष उत्तरासा दिशः रात्रः संक्षेपो येनेति विग्रहः । यद्ववेति ।
 यद्वैदानस्य और्वेणमिव संततं निरन्तरं पय एव क्षीरमेव भक्षं यस्य स तम् । पक्षे पयः पानीयं तदेव भक्षं
 यत्वेति भावः । शून्येति । शून्यमुद्रणितं यजगरं पुरं तद्वदिव । शून्ये धनिनां निरागालोयचक्षुर्नदी-
 मद्रुम् । तत्र शीतान्धनोभावान्धनतावान्यप्रभूणि विरक्षान्यविद्यमानभावानि शरणाति यद्गह्मि यत्र नन
 इति । अन्वयप्र शीता दु सामिभूता अनायाः स्वामिरहिता विपक्षा इव विपक्षा सुतकल्या व्याघ्यादिपरिभूतः
 शरणं परिप्राणहेतुम् । पशुपतिमिवेति । पशुपतिः शंभुस्त्वमिव भस्ववन्पाण्डुराभ्यतिशार्यं यथाच्छेत्त
 रोमानि तैराच्छिष्टं शरीरं यस्य तम् । पक्षे भस्ववन्पाण्डुरोमा गौरी तथा वाक्छिष्टमप्यौर्गौहनं शरीरं यस्तेति
 विग्रहः । अन्वयस्तु प्राणवोक्तः ।

जावालि निरीक्ष्य किं कृतवानित्याह—अवलोक्येति । अवलोक्य निरीक्ष्य । च पुनरर्थः । अरु-
 चिन्तयमेवं विचारितवान् । चिन्ता रवेनं चिन्तयन्तमेव मामित्यवधिक्म् । तामेवाह—अहो इत्यर्थः ।
 तामां प्रभातो माहात्म्यम् । इयमस्य मुनेः शान्तापि मूर्तिं शरीरमुन्नाचल्येन ततमुष्णीकृतं यत्न-
 शुभं तद्वदवदाता निर्मला परिस्फुरन्ती देरीप्यमाना सौदामिनीव विमुदिव चक्षुषो नेत्रस्य तेषी
 मदाति प्रतिहन्ति प्रतिपार्श्वं करोति । आमिमुल्लेन गच्छन्तीना नयनरश्मीना बलयद्वेगसौदामिनी
 जया प्रतिनिशिरनुभवतिदेवेति भावः । इदं स्वभाववर्णनम् । विरोधोऽपि शान्तस्योत्तमकनकासुतने
 विरोधः । मदनतेति । सततं निरन्तरमुद्रावीनापि मध्यस्थापि महाप्रभावतयापुमप्रतापतया प्रयत्नोप
 तभ्यात्पूर्वगतस्य भयमिव मीरिमिवोपजनयति । अन्येषां करोतीत्यर्थः । अत्रापि मध्यस्थस्य भयोनादक-
 मिति विरोधः । उभयत्रोपेक्षा । शुष्केति । तनु स्वयं तपो येषां तेषामपि तपस्विनां तेजो निलं तदेव
 शून्या स्वभावेनागद्विष्वत्तद्वदनील भवति । कीदृशम् । शुष्कानि यानि नलकाशकुमुनिनि तत्र निपति-
 कोऽप्यो वदिस्यद्वद्वुय त्वरिना शुनियस्य तत् । एतस्य पर्यवणितार्थमाह—क्रिमुतेति । एवंविधान-
 वशादक्षरिनां पारिनिनाशकर्तृणां क्रिमुत क्रिमाध्वयम् । अथ तानेष विधिनिष्ठि—सकलेति । सकलमु-
 तैरेवेन्द्रिानि नमस्कृतानि चरणानि येषां ते तथा तेषाम् । अनवरतंतेति । अनवरतं तपमा क्षपिता स-
 प्रविशः मन्त्राः पशुपति येने तथा तेषाम् । करतलेति । करतलामलकवन्पाविस्यपार्श्वीकवर्षिच्येन चक्षुषा

१ इन्द्राक्षमस्य २ और्वेणमिव ३ मन्त्र ४ नक्षत्रम् - निरपेता चक्षुष ५ पशुपु. ६ इ तस्यं यद्ववेति
 ७ मुनरनलवनि ८ तस्य मूर्तिरुत्तमकावदाता ९ उभयत्रोपेक्षा १० अरुचिन्तयन् ११ आमिमुल्लेन

भगवतामेवंविधानामधक्षयकारिणाम् । पुण्यानि हि नामप्रहणान्यपि महामुनीनाम्, किं पुनर्दर्शनानि । धन्यमिदमाधमपदमयमधिपतिर्यत्र । अधवा भुवनतलमेव धन्यमखिलमनेनाधिष्ठितमयनितलकमलयोनिना । पुण्यभाजः स्वत्वमी मुनयो यदहर्निशमेतमपरमिव नलिनासनमपगतान्यव्यापारा सुखावलोकननिश्चलदृश्यः पुण्याः कथाः शृण्वन्तः समुपासते । सरस्वत्यपि धन्या यैस्व तु सततमतिप्रसन्ने करुणाजलनिस्वान्दिन्यगाधगाम्भीर्ये रुचिरद्विर्जपरिवारा मुग्नकैमलसंपर्कमनुभवन्ती निवसति हंसीवै मानसे । चतुर्मुखकैमलवासिभिर्भ्रुवैर्देः सुचिरादिवेदमपरमुचितमासादितं स्थानम् । एनमासाद्य शरत्कालमिव कैलिजलदसमपकलुपिताः प्रसादमुपगताः पुनरपि जगति सरित इव सर्वविद्याः । नियतमिह सर्वात्मना

शान्तोचनेनारितं समग्रं जगद्विष्टपनालोकर्यतां पर्यतां भगवतां माहात्म्यवतामेवंविधानां पूर्वोक्तगुणविशि-
महातपस्विनां नान-

दर्शनीति ।

दर्शनानि तेषामवलोकनानि समप्रशापपहारकाणीत्यर्थे किं पुनर्भण्यते । अवश्यं तदपहारकाणीत्यर्थः । धन्यमिति । इदं प्रत्यक्षनाधमपदं मुनिसानं धन्यं हृतपुण्यम् । अत्रार्थं हेतुमाह—यथेति । यस्मिन्नाधमपदेऽयं महान्मुनिधिपतिर्नैता । अयमेति पशान्तरे । अयनीति । अवनितलकमलयोनिना भुवनतलद्रव्यगानेन प्रत्यक्षोपभ्रमानेन मुनिनाधिष्ठितमाधितं भुवनतलमेव जगतीतलमेव धन्यं कृतपुण्यम् । 'सुकृती पुण्यकान्यः' इति ईमः । आधमस्य तदन्तःपातित्वादिति भावः । तच्छिष्याणां धन्यतां प्रतिपादयन्माह—पुण्येति । रक्षु निश्चयेन । अनां मुनयः पुण्यभाजः सुकृतभाजः । मदिति हेत्वर्थे । अहर्निशं प्रत्यक्षमपरमिवान्यमिव नलिनासनं कमलयोनिं समुपासते सेवां कुर्वते । तानेव शिष्यान्विशिनष्टि—अपेति । अपगतो दूरीभूतोऽन्यव्यापाररहितकार्ये योभ्यस्ते तथा । मुखेति । सुरास्य वदनस्य अपांस्मुनेरिति शेषः । तस्य ददवलोकनं निरीक्षणं तेन निश्चला निमेषरहिता दृष्टिर्दृष्ट्यां ते तथा । किं कुर्वन्तः । पुण्याः पवित्राः कथाः क्विबदन्तीः शृण्वन्त आकर्षयन्तः । तद्भवनगतायाः सरस्वत्याः श्लापां कुर्वन्माह—सरस्वतीति । सरस्वत्यपि भारत्यपि धन्या श्लाघ्या । तु पुनरर्थे । या अस्य मुनेर्मुक्तमेव कमलं नलिनं तस्य संपर्कं संबन्धमनुभवन्ती साशालुर्वन्ती मानसे मनसि निवसति निवासं करोति । उभयोः साम्यमाह—हंसीति । यथा मानसे सरसि हंसी मराठी निवसति तथेदमपीत्यर्थः । अत्र प्रसन्नेत्यादिविशेषणानि मानसे मनसि सरसि च समुद्र्या योजनीयानि । अतीति । अतिशयेन प्रसन्ने प्रसादगुणयुक्ते । करुणेति । करुणा परदुःखप्रहाणेच्छा सैव जलं तस्य तपोर्वा निस्रान्दिनि साविनि । अगाधेति । अगाधमतलस्पर्शं गाम्भीर्यं गम्भीरता यस्मिन् । रुचिरेति । रुचिरा मनोशा ये द्विजा दन्तास्त एव परिवारः परिच्छदो यस्याः सेति भारत्या विशेषणम् । चतुरिति । चत्वारि यानि मुक्तकमलानि तत्र चातिनिःस्वयिनिधनुर्वैदंश्रम्यनुःप्रसृतिभिः सुचिरादिव चिरकालादिवेदनपरं द्वितीयम् । कमलस्य कदाचित्संकोचसंभवान् । उचितं योग्यं स्थानमासादितं प्राप्तम् । एनमिति । एनं मुनि शरत्कालमिव घनालयसामयनियामाद्य प्राप्य जगति लोके पुनरपि द्वितीयवारमपि सर्वविद्याधनुर्वैदविद्याः प्रसादं नैवेत्युपगताः प्राप्ताः । वा इव । सरितो नय इव । यथा शरत्कालं प्राप्य ता एव नैवेत्यं भजन्ति । उभयोरेकविशेषणमाह—कलीति । कल्लिरेव कला वा यो जलदसमयो मेपकालत्वेन कलुपिता मलिनीहृताः । नियतमिति । नियतं निश्चितमिहास्मिन्नाधमे सर्वानना सर्वप्रकारेण हृतावस्थितियेन च

१ कारणानि पुण्यानि नाम; कारणानि पुण्यानि नाम, २ मुनीनाम्, ३ मुक्तकमलावलोकन, ४ उपुपासते, ५ दन्दिभ्यः वा तु, ६ परिवारे; उल्लसिचये, ७ कमले, ८ संदर्भद्वयम्, ९ रानहंसीव, १० मुक्तकमल, ११ चतुर्भुवैर्देः, १२ कलीहालज्जपर.

तिकमपहाय विरोधमुपशान्तात्मानान्निर्गमोऽपि तपोपनामनिगुग्ममनुभवति । तथा हि ।
 एष विरुचोत्पल्यनरचनानुकारिणमुपपत्तयान्द्रकगतं हरिगणोपनमुनिजपनप्रतिवस्त-
 ह्छलमिव विंशति शिगितः कलापमातपाह्नो निःशदुमदिः । अयमुग्गुग्म मानग्मेज्ञानेभ्यः
 केसरिशिशुभिः सद्योपजातपरिचयः क्षमन्धीरध्रं विधेति कुग्गजायकः सिंहीलनम् । पर
 शृणालकलापाशक्तिभिः द्रैशिकरधयलं सैतामारमाभीलितलोचनो षट् मन्वये द्विरदंष्ट्रैर-
 कृप्यमाणं मृगपतिः । इदमिह कपिकुलमपगतचापल्यमुपपत्ति मुनिर्दुमारकेभ्यः स्नातेभ्यः
 पत्न्यानि । एते च न निवारयन्ति मदान्धा अपि गण्डस्थतीभाषि मद्दजलपाननिषेधज्ञाने
 मधुकरकुल्यानि मञ्जौतदयाः कर्णनालेः करिणः । किं षटुर्ना, तापमाप्रिणेप्रपुमलेनानिरे-
 त्सपन्तीभिरनिद्रामुपपादितकृष्णाजिनोत्तरामङ्गशोभांः फल्मूलभृतो वल्लकलिनो निषेधतनन्त-
 चोऽपि सनियमा इव लक्ष्यन्तेऽस्य भगवतः । किं पुनः सचेतनाः प्राणिनः' इति ।

पशान्तात्मान- प्रशान्तात्माननिर्गमोऽपि पशवोऽपि तपोपनामनिगुग्मं मुनिव्याननिवत्पगतमनुभवन्तु-
 वनेपयीतुर्वन्ति । तत्रैव दर्शयन्नाह—तथेति । तथा हि । एगोऽदि सौं विरुचं विरुचिनं बभूवत् वं च
 कमलं तस्य वनं तस्य सा रचना निर्मलिनमदुक्करोलेवंशीलं तस्यथा । उपपत्तदिति । उपपत्तये स्य
 धाह मनोहारि चन्द्रकसनं मेवकगतं यस्मिन् । हरिणेति । हरिणस्य मृगस्य या लोचनमुनिर्प्रकल्पित-
 ह्छलवत् वस्तुमेवंभूतं शिलिनो मधुरस्य कलापं प्रयत्नाकमानेन स्याल्लोकेनाह्नः पीडितो नि स्रष्टुं विमं
 रिशति प्रविशति । यस्मिन् । यस्मिन् च प्रत्ययः शशाः शशासि गन्तव्येति सादृशो हरितप्रदेशगतः ।
 शयमिति । अयं कुग्गजायको मानरमम्बामुग्गुग्म विहायजातकेगोरेतुल्यभगः केसरिशिशुनिरेभार-
 णैः सह समुपजात- समुपपत्त- परिचय- समनो यस्मैवंभूत- सिंहीलनं विपति पानं करोति । इति
 ग्तीति । क्षण्ती स्रवन्ती क्षीरधारा यस्मिन् । 'गोक्षियोरगजेनस्य' इति ह्यस्य । एव इति । एव मनो-
 धर्ता । मृषेति । शृणालानां विगानो कलापं समुहमाशङ्कन् इत्येवंशीलाभे । द्विरदेति । द्विरदा यज्ज्ये-
 कलाभा बालशब्दोऽस्यमृगमाणमवकृप्यमाणं मधुकरधन्त्रमद्वद्वत्वं शुभ्रं सदाभारे केसरकलापम् । शान्ती
 लीति । आ इपन्मीलिते लोचने येनैवंभूतो बहुमन्वये सुमयेन जानानीचर्य' । इदमिति । इदमिदमे-
 वन इदम् । शपेति । अपगतं चापलं चायत्वं यस्मैवंभूतं कपिकुलं वानरयुधम् । स्नातेभ्यः कृपप्रवेभ्यः ।
 मुनीति । मुनीनां तपसिना कुमारस्य बालाशोभ्य फल्यानि सम्मान्युरानयति षोडशयति । एते वेति । एते
 करिणो हस्तिनो मदान्धा अपि मदान्मसा अपि गण्डस्थतीभाषि करटस्थलमात्रि । मदेति । मद्दजल
 दानवार्णः पानं प्राशनं तेन निधलानि स्थिरानि मधुकराणां भ्रमराणां कुलाभि समूहाः सज्जतर-
 रामुपपत्तयणा कर्णनालैः श्रवणचपेटैर्न निवारयन्ति न दृष्टीतुर्वन्ति । किं षड्दिति । किं बहुना किं बहु न
 न्यतेन । सोऽनेनैवोच्यते इति भावः । तापसेति । उत्सर्पन्तीनिर्गुर्ध्रं मञ्जन्तीभिन्नापमाना मद्भिहोर्त्रं तप
 या धूमलेमा दहनकेतनराजयन्माभिरनिर्दं निरन्तरम् । उपेति । उपपादिता विदिता कृष्णं श्यामं वरि-
 चमं तस्योपपापयो वैश्वस्यं तस्य दोषा येषां ते तथा फल्मूलभृतो वल्लकलिनो निषेधतना ज्ञानरहिता अप
 भगवन्मारवोऽपि वृथा अपि सनियमा इव प्रतिय इव लक्ष्यन्तेऽवलोकयन्ते । सचेतना ये प्राणिनो मनुम-
 यनेपां किं पुनः किं भण्यते किं कथ्यते । से तेषादसा भवन्त्येवेति भावः ।

१ उपशान्तात्मानरातानः । २ उपशितनीकानुकारिणम् । ३ अपिचमति, आचमति । ४ कलापमाह्नः । ५ अनुपपत्त-
 ६ मधुरस्य, ७ आचिचति ८ शृणालशक्तिभिः । ९ शिशिरकरः शिशिरकलापकरः । १० जटा, ११ कलमै-
 १२ कुमारीभ्यः । १३ जानरयाः । १४ तपसा, १५ उत्सर्पन्तीभिरुपपादिना, मर्षन्तीभिरहर्नि समुपपादिता, १६ शोभना ।
 १७ वल्लकलिनः । १८ इवास्य भगवतः समीपवर्तिनोऽप्य लक्ष्यन्ते, १९ लक्ष्य-नेऽस्य भगवतः समीपवर्तिनः
 २० प्राणिन इवम्

एवं विज्ययन्मानसं मां तस्मान्नोवासात्तत्रोत्पद्यतावासात्तेषु देसैः नान्यदित्या हागीतः पा-
 त्पुत्रशुभं कृतमभिप्रायः । विदुस्त्वन्मिस्वीयवर्षिभिः पुत्रागमे समुत्पद्यताम् । आतोषयेति तु मां
 त्वं एव मुनयः 'तुभ्योऽयनाभिप्रायः शुभसिद्धिः' इति तस्मादीनमनुच्छिन । अस्मींषु वान्तप्र-
 त्तं 'अयं मया स्तानुमितो गतेन दमस्तिनीमन्स्वीयवर्षिनीर्दमितिविनः शुभसिद्धिस्तत्र-
 नेत्यान्विश्वानसंमुपटलमभ्यगतो ध्वनिर्भवन्विश्वानसुस्वराचरोपायुगमादितेनान्विदुस्वरो-
 ग्नाया च तन्व घनप्रसंगं शक्यते स्वर्गाद्यन्तरोरधनुमिति जानन्वेतानीतः । तद्यावन्वम-
 त्तवद्वनिस्त्वमोऽन्विश्वानुपनिनुं नापयत्रैव फग्मिधिराममन्त्रकोटरे मुनिदुमारर्षेस्वमा-
 भेद्योपनीतेन नीचामकाननिकरेण पेल्लस्तेन च संघर्षमानो धाम्यनु जीवितम् । अनाथम-
 नेपालं हि पंत्तोऽन्विश्वानाम् । उद्धिन्नप्रह्वगिनु गगनतलमभ्येग्नमनर्थो वास्यति यत्रोन्मै
 तेविष्यते । इहैव योर्षेजातपेरिचयः व्याग्यति' इत्येवमादिकमर्थमभ्युत्पात्तावमाकर्ण्य किञ्चि-

अथ हागीतः हि कृतमभिप्रायः—एवमिति । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण विज्ययन् विज्ययन् मां तस्मा-
 त्प्राप्तोत्पत्तयोत्पद्यतावासात्तेषु देसैः एवमभिप्रायेणैः स्वापयित त संघातन हागीत हागीताना मुनिः । पादा-
 यिति । पादाः पत्न्यायुत्पद्य पादयोः पतिना । कृतेति । इत्वं विज्ययन्विज्ययन् वेनीयभूयः विदुस्त्वन्मा-
 नीयमनीयवर्षिभिः नाशिविद्वत्वरिभिः पुत्रागमे दर्शयत्परे समुत्पद्यितादुपविष्टताम् । आतोषयेति । आ-
 तोषय विरिष्य । तु पुनरर्थे । मां त्वं एव समग्रा एव मुनयो यत्पयः वृत्तः यस्मात्प्रेसादयं शुभसि-
 द्धुगमादितः प्राप्त इति तस्मादीनमुत्परिं हागीं । मुनिमनुच्छिन्नप्रशु । अस्मीं हागीतः । तु पुनरर्थे । तानु-
 नीयमनीयवृत्तवर्षिः । विमुत्पापेव्याह—अयमिति । अयं शुभसिद्धिस्तत्रां प्रातुं यन्नापंतिनीोऽस्मिन्नदेव्यात्
 मतेन प्राप्तेन । फग्मिधिराति । यमनिर्वाणः पद्मनाभस्त सीलारः प्रतीरहृश्वस्मिन्मथो नाडः कृत्वायन्-
 स्तान्धिपतिनाः सन्तः । आतपेति । आतपेनातोरेन जनिनीदिता ह्याग्निः धनाधिक्यं दन्व ग तथा ।
 उत्तमेति । उत्ता उत्पत्नीभूतो यः पंगुवटलो भृङ्गगमूत्रगम्य मन्मथतोऽन्वन्तरवर्ती । दूरेति । दृगा-
 विद्यादक्षिततन्मथसंघोषपरिजा किंवा तेन विद्वत्त्वं व्यावृत्तं तनुदीतो दन्व त तथा । अल्पेति । अल्पं
 हाग्नमन्वोपमापुत्रंयितं स्तन्यंभूत् आगमादितो दन्वः । तपस्वीति । तपस्विभिर्भुमिभिर्दुरारोहय्या
 दुःशेनारोडुं शक्यतया तस्व पनस्ततेः शान्पतीरुहस्त स्वर्गाटं शकुलायमारोपयितुं स्थापयितुं न शक्यते न
 समर्थंभूत इति हेगेः । जातद्वयेनेति । जालोन्वसा दया करुणा दस्यैवंभूतेनानीतोऽन्वागीतः । मयेति
 पूर्वोक्तमेवेति न पुनरुच्यते । तद्यावदिति । नाशिन हेतार्थे । नायत् चावरकालम् । अयन्तिन पूर्वोक्तः ।
 अप्रकृटेति । अप्रकृष्टाऽनुपपत्ता पश्विनः पशुमूलं पन्व गः । अक्षमेति । अन्तरिक्षनासादास्तुपयितु-
 मक्ष्णोऽग्नमर्थः । तावदिति । तावतादम् । अर्धयेति । अर्धप्रसारोऽन्वयोग्यवच्छेदार्थः । कांसाधि-
 दिति । बन्धिधत् अनेदिश्वानन्वाधमतरनांटे मुनिवसतिरुक्षतिपुद्रे मुनिदुमारर्षेस्तापमसिमुभिर-
 न्नाभिधोपनीतेन आनीतेन । नीचारेति । नीचारी यमनीर्हिन्स कपनिकरेण सस्वतमूहेन फदस्तेन
 सस्वदेवेण च संघर्षमानो वृद्धि प्राप्यमानो धाम्यनु दधातु जीवितं प्राणितम् । अनाथेत्यादि । हि य-
 स्तादितोरेस्वदिधानां तपस्विनामनापारिपालनं दीनजनरक्षणं धर्म आचारः । तु पुनरर्थे । उद्धिद्येति ।
 उद्धिन्ना प्रकृष्टीभूता पश्विर्दस्यैवंभूतः । गगनेति । गगनतलमाकाशतलं तत्र संघरणं गमनं तत्र समर्थः
 क्षमः । यत्रेति । यत्र यस्मिन्देशोऽस्मै शुभसिद्धिस्तत्र रोचिष्यते इतिरनिलाय उताग्यते तत्र वास्यति गमिष्यति ।
 इच्छ्यानां धातुभिर्देगे चतुर्थी । इहैवेत्यनास्थाधाम् । उपजातपरिचयः संजातमेवाव. स्यास्तत्त्वस्थानं करिष्य-

१ तर्ह्येव स्वार्थोऽन्वोत्पद्यतावासात्, २ मां तं, ३ त्वन्वः सपे एव, ४ शिरस्तकः सरस्वतीतलम्, ५ नीचपतितः,
 ६ निवदिष्ट, ७ तपस्विदुरारोहकतया तस्य, ८ अन्तर्दिष्ट, ९ विविधकृत्स्नमेत, १० यमोऽस्ति, ११ संघटन,
 १२ चासी, १३ समुपगत, १४ निरगतः, १५ संघटनप्रस्य,

साता संभवा वैशेष्येणैव । अनिश्चयेति मन्त्रिणि शौकविक्रम एतत्सुदुर्लभमप्यु-
 धरिणीं हंसविक्रमदुर्लभमिषणा मृगात्प्रवृत्तव्येऽप्येवमिति मधुकरमन्त्रात्प्रवृत्तव्यमुद्धरणी
 कमलिनीं त्रिभुवनमगामप्रवृत्तमिषावत् । उपरम्यागमभूमि पतिते विंशत्येते वेगोप्यित्त-
 म्भःश्रीरत्नितरमिते तारागर्भमन्त्रमप्यवत् । अचिरात् सिद्धवन्मन्त्रविधिप्रसंध्यार्चन-
 सुनमपत्तमित्ये वेगसिं विवद्वज्ज । श्रमेण चोन्मुनेन मुनिजनेमोर्ध्वविप्रदीर्घैः प्रनामा-
 त्तिमन्त्रैः श्रान्तमान इत्यन्तरमित्ये संभवागमः ।

• ध्यमुपागतयो संभवायां तद्विनामदुःखिता कृप्याजितमित्य विभावरनिनिगेद्रमभिनव-
 मप्रदम् । उपरम्य मुनिदेव्यानि सर्वमन्त्रप्रकाराणां निमित्तमवत् । क्रमेण च रविरेव गंत
 इत्युक्तमनुभवन् शैतवीरायो धौतुदुर्लभमप्यवत्प्रवत्तः सत्तारिन्तःपुरपयन्मिर्गतनु-

दुमिः संभवात्प्रवृत्तः । संपदि वसिष्ठानोत्तरिका रत्नसंदिह । संभवा तु शोचितावका
 रमप्यत्त कर्तव्येद्रमप्यवत् । तत्र संभवेतिः शारदादुर्लभमप्यवत् । कमलि-
 नीमुद्धरणीविक्रमवत्प्रवृत्तं कर्मदाता—अचिरैति । अचिरप्रति श्रान्तमन्त्रैः सौ मन्त्रि-
 णीन् शोचन सिद्धेन विष्णु साता कमलिनीं त्रिभुवनमगामार्थं मन्त्रिणवत्प्रवृत्तमन्त्रैः
 विदमन्मन्त्रावितरैः । कमलेति । मधुकरिदुर्लभमप्यवत्प्रवृत्तं कमलिनीं त्रिभुवन-
 मप्यवत्प्रवृत्तं वा तथा । हंसैति । शैतवीराय एव सिद्धुदुर्लभं परिषदमप्युद्धरं यत्ताः सा
 तथा । मृगालेति । शैतवीराय मन्त्रावत्प्रवृत्तं धर्मं दुर्भं कर्मवत्तं यत्तुं यत्ताः सा तथा ।
 मधुकरेति । मधुकरिदुर्लभमप्यवत्प्रवृत्तं धर्मतां धर्मवत्तं रविरेवत्तं रत्नमप्यवत्प्रवृत्तं
 तदुद्धरणीं धारयती । अचिरमन्त्रां कर्मदाता—अचिरैति । अचिरमन्त्राणां पथिनमदुर्लभं पतिदे
 रित्यवत्तं सौ वेगेन रभयोधिं प्रदुर्लभमप्यवत्प्रवृत्तं पानीपट्टवत्तं तारागर्भमि मधुकरप्रवृत्त-
 मन्त्रावत्प्रवृत्तं । अचिरैत्यन्तमन्त्रावत्प्रवृत्तं शारदादुर्लभमप्यवत् । अचिराद्येति । अचि-
 रात् सन्त्रावत्तं सिद्धा विद्यादिद्वयैः कमलिनीः पुष्यनामिर्दिक्षिति विदीर्घाणि यानि संभवावत्प्रवृत्तानि
 संप्रवृत्तानिद्वयैः संप्रवृत्तानि सुप्रवृत्तानि तैः तत्रावत्तं मधुकरि तारावत्तम् । तारावत्तम् इत्यु-
 त्तवत्तदर्थं विदमन्मन्त्रावत्प्रवृत्तं । अचिरैत्यन्त्रां प्रवृत्तवत्त—क्षणेनेति । श्रमेण उपदेव ।
 य मधुकरे । उन्मुनेः शैतवीरेण मुनिजनेन कामजनेमोर्ध्वविप्रदीर्घैः मन्त्रैः प्रनामावृत्तवित्तैर्नमर-
 त्तिमन्त्रावृत्तवित्तैः श्रान्तमान इव प्रशान्तमन्त्रैः सन्मन्त्रैः संभवागमोऽद्यत्तत्तथावत्प्रवृत्तः ।

धयमिति । संभवायां ध्यमुपागतयो धित्यां प्रवृत्तम् । तद्विति । तत्राः स्वनामिषात्सती-
 रतायाः संभवाया विनामो ध्यमनेन दुःखिता कष्टं प्रप्ता विभावरं रत्नमिषं प्रत्तं निमिषेद्रमं ध्यान्तो-
 दं ह्यन्वेनेन निवर्तयदवत् । मन्त्रानामनिमित्तमप्यवत्प्रवृत्तं मन्त्रावत्तमप्यवत् । निमित्तमप्यवत्
 कर्तव्यमप्यवत्—अपहेति । विनिर ध्यान्तं मुनिदेव्यानि त्रिभुवनमि सप्रवृत्तमन्त्रप्रकारावत्प्रवृत्त-
 मिति त्रिभुवनमप्यवत्प्रवृत्तं प्रवृत्तवत्तं वन्दुजावत्प्रवृत्तं तामचाधुपतामनप्यवत्प्रवृत्तं । तदुत्तरकालं
 चन्द्रेण निमिषेणैवत्तं कर्मदाता—क्रमेणेति । क्रमेण परिषदा रविः मूर्धेऽन्तं सत्तोऽवत्तं प्रत्त
 इत्युत्तमिति इत्यन्तमुत्तमं प्रवृत्तवत्तं ध्यमनेन । अमरेति । अमरं वलिहादी मुनयत्तयो

१ मुनिभिः सुरितैः शोचिताः । २ प्रोचते च सविद्विः । ३ पथोचिताः । ४ मधुकरावत्प्रवृत्तं । ५ रविः । ६ रि-
 न्दोः विवद्वज्ज । ७ तत्रावत्तं । ८ पथोचिताः । ९ पथोचिताः । १० अचिरमन्त्राः । ११ उपरम्यः । १२ मन्त्रावत्तं । १३ मन्त्रावत्तं । १४ मन्त्रावत्तं । १५ मन्त्रावत्तं । १६ मन्त्रावत्तं । १७ मन्त्रावत्तं ।

स्तिमिरतमालार्धुश्लेगं सप्रतिमण्डलाभ्युपितमरुंधतीमंचरणपूर्वमुपहितपादमालम्ब्यमानमू-
 लमेकान्तस्थितचारुवोरकाभृगममरलोकाश्रममिव गंगनतलममृत्नदीधितिरभ्यतिष्ठत् । चन्द्र-
 भरणभृत्सारकाकपालशकलालंकृताद्भ्रमरतलाभ्रम्बकोत्तमाद्वादिच गङ्गा सागरपनासूयन्ती
 हंसधवल धरण्यामपतञ्ज्योत्स्ना । हिमकरमरमि विक्रयपुण्डरीकमिते चन्द्रिकाजलानले-
 भादवतीर्णो निश्चलमूर्तिरमृतपङ्कजम् ईवाहद्रयत् हरिणः । निमिरजलधरर्ममयापगमानन्व-
 मभिनवसितसिन्दुवारकुमुमपाण्डुरैरण्वारिर्गैरेवगाहन्त हंसैरिव कुमुदमरांभि चन्द्रपादैः ।

श्लोकः समुदायलासाश्रमो मुनिस्थानं तदिव गगनतलमम्बरतलमभ्यतिष्ठदधितलौ । कीरकूर्यः । जातेति ।
 जातं समुत्पन्नं वैराग्यं विरक्ता यस्मिन् तदा तम् । पक्षे विविधो रागो विराग्यन्तस्य भावन्तत्त्वम् । धीतेति ।
 धीर्तं क्षाण्डितं हुक्कलवन्कलमेव धवल शुभ्रमम्बरं वस्त्रं यस्मिन् । पक्षे हुक्कलवन्कलवन् धवलं शुभ्रमम्बर-
 धार्यं यस्मिन् । सतारेति । तारः शक्तिविशेष प्रणवां मन्त्र च । तदुक्तमन्त्र 'इदं तारप्रयं प्रोक्तमगन्त-
 गमनादते' । एतद्वृत्ती 'तारप्रयं प्रणवशतप्रयम्' इत्याह मिशानेश्वरः । तथा सङ्घर्षमानं यदन्तपुराणि
 पुरस्य शरीरस्थान्तर्मध्यं पुण्ड्रिकी नारीविशेषः । 'कथिदमाद्यन्तस्य परत्वम्' इति पुरस्य परिभाषाः । दन्-
 पर्यन्तः सहस्रां कमलं तत्र योगमार्थ्यान्स्थितं लैङ्गिकं तनुयन्त्य स तथा । पक्षे तारा अधिन्वाद्यन्तमि
 सङ्घर्षमानं यदन्तपुरमरुपधनस्य पर्यन्तं संनिधिमात्र स्थिता तनुः शरीरं यस्य स तथा । अथाधनो-
 म्येन गगनतलं विशेष्यमाह—तिमिरेति । इवामलसाम्यानिमिरवच्छापाना ये तमालशालोरो लया पृ-
 र्मसिन् । पक्षे निमिराभ्येव तमालशृङ्गा इति विग्रहः । शेषं पूर्ववत् । सप्तर्षीति । सप्तर्षिसंज्ञा ये ऋषयो नर-
 दायाश्वेयो मण्डलं समूहः । 'मण्डलं श्याममूहयो' इति धरमि । तेनाभ्युपितमाश्रितम् । पक्षे सप्तर्षयः सप्त-
 रक्षाः । शेषं प्राग्वत् । अर्धघटीति । अर्धघटी वणिष्टपत्री तस्याः संचरणं परिभ्रमणं तेन पूर्णं पथिन् ।
 पक्षे अर्धघटी ताराविशेषः । शेषं प्राग्वत् । उपहितेति । उपहितं संनिहितं अगाधं पालाशद्रवणे यस्मिन् ।
 'पालाशो दण्ड आपाठ' इत्यभिधानचिन्तामणिः । पञ्च अगाधं पूर्वापादानशत्रम् । आलक्ष्येति । आस-
 न्ताश्चक्षुषमाणानि विदोऽस्यमानानि मूलानि वसुधान्तगंगदृशप्रदेशा यस्मिन् । पक्षे मूलं मूलनक्षत्रम् । शेषं
 प्राग्वत् । एकान्तेति । एकान्ते विज्ञेने स्थिताधारको मनोहराहृतयसारकाशृगाः श्वेतमृगा यस्मिन् । पक्षे
 सारकाशृगं मृगी मृगनक्षत्रम् । तस्यामेव विभावयां चन्द्रे जातवैराग्योपमानमम्बरमण्डले चाधमरुपे सुव-
 पयोऽसायां गङ्गाशृगोपयोगिगगनतले भ्रमरकोत्तमाश्रोपमानमाह—चन्द्रेति । चन्द्र एवाभरणं विभटीति
 चन्द्राभरणमृगस्यात् । तारकेति । तारका एव कपालशकलाभिः करैरखण्डानि तैरलंकृतं भूषितं यसात् ।
 अम्बरतलादिलवधौ पथमी । भ्रमरकोत्तमाश्रादिवेश्रमालैरिव गङ्गा जाइवी । सागरानिति । अगति-
 गृह्येण शुक्रान् सागरान् समुदानासूयन्ती परिपूर्णानुवन्ती । चन्द्रोदयेन सागराणां पूर्णं प्रविद्धम् । इव-
 द्वाला शुभ्रा ष्योष्णा चन्द्रिका धरणा श्रुथिव्यामगन्तव्यपानेत्यर्थः । अथ च चन्द्रमृगोऽप्येतारशोऽभूदिव—
 हिमकरेति । हिमकरमन्त्रः स एव तारमस्मिन् । तदेव मिशानष्टि—विक्रयेति । विक्रयानि विक्रयानि
 यानि पुण्डरीकाणि तद्वन्तिने शुभ्रे । अन्यदपि सरो विक्रयपुण्डरीकैः गितं भवति अन्तदुपमानम् । चन्द्रि-
 केति । चन्द्रिश्च ज्योत्स्ना श्वेत जल पानीयं तस्य पानमाप्नानं तस्य लोभो गर्हसत्स्मात्पानीर्णो मध्यप्रविष्टः ।
 १० ११ । निधला निम्बदा मूर्तिर्यस्य स तथा । अमृतेति । कृष्णत्वसाम्यान्कलङ्क एवापृतपङ्कजम् अ-
 इवन्तर्निर्गणो इव हरिणो मृगोऽहृतयतालक्ष्यत । चन्द्रोदयजनितं शोभासिन्धुं वर्णयमाह—तिमिरेति
 कृष्णत्वसाम्यानिमिरमेव अन्धरसायनसारागमानन्तरं निरुत्पन्नन्तरम् अभीति । अभिनवानि प्रत्य
 प्राप्ति स्थिति शुभ्रानि यानि सिन्दुकारस्य सिन्धुगन्धाः कुमुदानि पुष्पाणि तद्वत्पाण्डुरैः शुभ्रैरर्षवः समुद्रस्तप्रा

१ वन. २ पथिन् । ३ पथिविन् । ४ उपद्वयमात्र. ५ तारकमृगम्. ६ गगनम्. ७ सागरम्. ८ नाकव्यत
 ९ सप्तर्षयन्तरम्. १० सिन्धुसार. ११ गगनागतेः. १२ अगाधन्तः अगृह्यन्त.

विगलितसकलोदयरागं रजनिकरविन्धमन्वरापगावगाहधौतसिन्दूरमैरावतकुम्भस्थलमिव
 तत्क्षणमलक्ष्यत । शनैःशनैश्च दूरोदिते भगवति हिमंततिस्त्रुति सुधाधूलिपटलेनेव धवलीकृते
 चन्द्रातपेन जगति अवश्यायजलविन्दुमन्दगतिपु विघटमानकुमुदवैनकपायपरिमलेपु समुपो-
 ढनिद्राभरालसतारकैरन्योन्यप्रथितपद्मपुटैरान्यरोमन्धमन्धरमुत्तैः सुखासीनैराश्रमसृगैरभि-
 नन्दितौगमनेषु प्रवहस्तु निशानुखसमीरणेष्वर्धयाममात्रावच्छण्डितायां विभावयां हारीतः
 कृताहारं मानादाय सर्वैर्लैर्नहामुनिभिरुपसृत्य चन्द्रातपोद्भासिनि तपोवनैकदेशे वेत्रासतोप-
 विष्टमंतविदूरवर्तिना जालपादनाज्ञा शिष्येण दर्भपवित्रधवित्रपाणिना मन्द्मुपवीज्यमानं पि-

गतैः प्रातैश्चन्द्रादौ शशिकिरणैर्हृदयैर्वि नरालैरिव कुमुदसरति कैरवोपलक्षिततटाकान्यवगाहन्तालो-
 प्यन्त । अतः श्वेतत्वसाधन्याश्चचन्द्रपादयोस्वमानोपनेयभावः । पुनरवस्थान्तरं वर्णपक्षाह—विगलीति ।
 विगलितो विलसं प्रातो यः सकलः सप्तम उदयसंभ्रमशुद्धननशगजन्मा रागो रक्षिना यस्मिन्नेवंभूतं रज-
 निकरविन्धं चन्द्रमण्डलं तत्क्षणमिव तत्काल इवालक्ष्यत जनैरक्ष्यत । किलिव । अभ्यरेति । अभ्यरस्य
 व्योक्तो यापगा नदी तस्या अवगाह आलोडनं तेन धौतं क्षालितं सिन्दूरं नागजं यस्वैवंविधं यदैरावतस्य
 रक्षिनदस्य कुम्भस्थलं तदिव । अतिवर्तुल्यसान्नायन्दनिन्धस्य कुम्भस्थलोपमानम् । अय मुनिवृत्तं नि-
 रूपपक्षाह—शनैरिति । हारीतो मुनिः कृताहारं विहितभोजनं मां वैशान्नायननादाय गृहीत्वा पितरं
 जगतिमुनिमेलयोर्यदित्यन्वयः । कस्मिन्नाति । शनैः शनैः सत्यप्रयत्नेन दूरोदिते दूरं गते भगवति चन्द्रे ।
 हिमेति । हिमं प्रालेपं तस्य ततिवीपी तस्याः स्त्रुति स्त्राविनि । चन्द्रस्य विशेषणम् । मुखेति । श्वेतत्व-
 सान्नायनपुष्य धृतिपटलं पांमुनमूहत्वेनेव चन्द्रातपेन शशिन आलोकेन जगति लोके धवलीकृते सति
 दुर्भ्रष्टे सति । पुनः केपु सत् । निशानुखसमीरणेषु प्रदोषराजनवायुषु प्रवहस्तु परमानेषु सत् । अय
 वायुनां विशेषणानि—अवश्येति । अवश्यायो हिमं तस्य जलविन्दवः पानीयविप्रुपत्तैर्नन्दा मन्धरा गतिर्य-
 मनं येषां वै । विघटेति । विघटमानानि विरासं प्राप्यमाणानि यानि कुमुदवनानि तेषां कयापलुवरो
 गन्धो येषु वै । अभिनन्दितमिति । अभिनन्दितं क्षापितमागमनं येषां वै तथा । कः । आश्रमसृगै-
 निन्धानस्यहृदयैः । अय च तेषां विशेषणानि—समुपोडेति । समुपेया सन्धनचारेणोपेया या निद्रा
 प्रमत्ता तस्या भरः संभारसोनालसा मन्धरा तारका कनीनिषा येषां वै तथा तैः । अन्योन्येति । अन्योन्यं
 परस्परं प्रथितानि मिलितानि पद्म मंत्ररोम तेषां पुटानि येषां वै तथा तैः । आरव्य इति । आरव्यो
 यो रोमन्धधवर्णं तेन मन्धरापलक्षानि सुस्रानि येषां वै तथा तैः । मुखेति । मुखेन यदृच्छपादीनै-
 ररविष्टः । अर्धेति । विषानामेनाधपानमाश्रनधप्रदरनाश्रनवपयिष्ठं सगुनां प्रतं यस्याः सा तथा ।
 एतानधप्रदरन्मूतयामिलस्यः । एवंविधायां विभावयां रजस्यां सर्वैर्नैर्हामुनिनिर्महानसखिनिरास्यत्पा-
 यत् । कस्मिन् । चन्द्रेति । चन्द्रातपेन निशापतिप्रकाशेनोद्गामत चन्द्रावत्येन शोभत इत्येवंगीतः स तथा
 ललेत् । तप इति । तपोवनस्य मुनिस्थानस्यैकदेशोऽन्यतरप्रदेशस्यस्मिन्निषिद्धरणीभूते । अय जगति-
 मुनि विशेषणपक्षाह—वेधेति । वैशान्नायनान्धौ तपोविष्टमालीनम् । अनतीति । अनतिदूरवर्तिना ना-
 शिष्यनीवर्तिना । जालेति । जालपाद इति नाम यस्य स तथा तेन शिष्येण विनेयेन । दुर्भेति । दुर्भः
 पुण्ड्रकवृत्तविषं यद्विषं गुणयनेनिर्मितं तालवृत्तं पानीं हृत्ते यस्य स तथा तेन । 'धर्मियं स्ययनेनः'
 इति शेषः । नन्दं यथा स्वातपोपवीज्यमानं दूरिक्रियमाणमसिद्धम् । अन्धयस्तु पूर्वमुखाः । तदनुगारेण
 केमुपवेत्त—हे तात हे पिता, भवता समप्रियं प्रपणमया तावत्सर्वतपनानिसेवतामुपस्थितमया ।

१ हिमसृगैः शिष्यैर्विप्री. २ धवलीकृते जगति. ३ सिन्दूरस्यनन्दः सिन्दूरस्यनदीसु नन्द. ४ कण्ड. ५ कण्ड. ६ प्रकाल. ७ कवीरु. ८ स्रष्ट इतिभिः. ९ वेदान्ते इत्येपरिहृ. १० नादिहृ. ११ रविवराणिना. १२ मन्धरान्ध.

तरमवोचत्—'हे' तात, सकलेयमाश्रयंश्रवणकुन्डहलाकलितहृदया ममुपभितां तापपरि-
दायद्वमण्डला प्रतीक्षते । व्यपनीतश्रमश्च कृतोऽयं पतत्रिपोतः । तदावेद्यतां यदनेन कृतम् ।
र्धपरस्मिञ्जन्मनि कोऽयमभूद्भविष्यति र्ध' इति । एवमुक्तम् स मेहामुनिरप्रतः स्थितं मामवलो-
क्य तांश्च सर्वानेकामाञ्छंश्रवणपरान्मुनीन्बुद्ध्वा ईर्ष्याःशनैरश्वीन्—'श्रूयतां यदि कौन्डहलम्—

र्थेस्ति सकलत्रिभुवनललामभूता, प्रसवभूमिरिव कृतयुगस्यात्मनिर्वांसोचिता भगवता
महाकलाभिधानेन भुवनत्रयसर्गस्थितिसंहारकौरेणा प्रमथनार्थेनेवापरेव पृथिवी समुत्पारिता
द्वितीयपृथिवीर्वाङ्ग्या जलनिधिरेव रमातलर्गभीरेण परिस्वार्थलयेन परिचृता, पशुपतिनिर्वांस-
प्रीत्या गंगनपरिसरोद्देशेतिशिखरमालेन कैलासगिरिणेव मुधासितेन प्राकारमण्डलेन परि-

आश्रयेति । आश्रयंस्याद्भुतवस्तुनो यच्छ्रवणमाकर्णनं तत्र यत्तुदहलं चित्तानिविशेषनेनाकलितं व्यं
हृदयं चेतो यस्या सा । परिपद्मिरोपगम् । आवहेति । आवहमारचितं मण्डलं यथा सा । प्रतीक्षत
इति । भवन्तमिति शेषः । भवद्विलम्बेन विलम्ब इत्यर्थः । कदाचिच्चुकृत्वोऽपि म्यादिल्लव आह—अप-
र्नास्तेति । अयं पतत्रिपोतः शुक्रशिशुर्भ्रमणीतो दूरीकृतः भ्रमो ग्ताविर्यमैवंभूतः कृतो विहितः । चेति
पूर्वोक्तमुच्यते । तदिति हेत्वर्थः । आवेद्यतामिति । यदनेन कुक्केन कृतं विहितं तदावेद्यतां निवेद्यताम् ।
अस्माकमिति शेषः । अपरस्मिन्निति । एतद्भवापेक्षयापरजन्मनि भूते भविष्यति च कोऽयमभूत्कोऽ-
मप्रे भविष्यति चेति । एवमिति । एवं पूर्वोक्तप्रकरणेणोक्तः प्रश्नविषयीकृतः । तु पुनरर्थः । स महामुनि
जावात्त्रिमुनिरप्रतः पुरत स्थितमालीनं मामवलोक्य निरीक्ष्य तान्तर्वाञ्छमप्रानेकप्रानेकतानान् । श्रव-
णेति । श्रवणमाकर्णनं तस्मिन्परान्मुनीन्पस्विनो बुद्ध्वा ज्ञात्वा च अतिरुद्धन्वात्प्रीणताञ्च शनैः शनैः
न्दम्बरेणाश्रयीदुवाच । किमुवाचेत्याह—श्रूयतामिति । यदि चेत्कौवहलमाश्रयं तर्हि श्रूयतामाकर्णयन् ।
अनेनास्वादरः सूचितः ।

अस्तीति । उन्नयिनी नाम नाश्री नगर्यन्तीति दूरेणान्वयः । अप्रे प्रथमान्तानि सर्वाण्यपि नगरीरिणेन-
पानि । अन्येषां लव्यविभक्तिकानीति बोध्यम् । सकलेति । सकलं समग्रं यन्निभुवनं त्रिविधं तस्य
लव्यमभूता तिलकभूता । प्रसवेति । कृतयुगस्य सत्ययुगस्य प्रमवभूमिरिव जन्मभूमिव । आरमेति । भगवते-
श्वरेणान्न सत्य यो निवानोऽवस्थानं तत्रोपिता योग्यापरेवैतद्भूमिभेव पृथिवी समुत्पारिता कृता ।
श्रयेश्वरं विशेषयत्ताह—महेति । महाकाल इत्यभिधानं नाम यस्य स तथा तेन । भुवनेति । भुवनप्रम्य
विष्टप्रम्यस्य यः सर्गं शर्तनम्, स्थितिरवस्थानम्, संहारो विनाशः एतेषां कारिणा करणशीलेन । प्रमयेति ।
प्रमया गणाम्येषा नाथेन स्थापिता । द्वितीयेति । द्वितीयैतयतिरिक्ता या पृथिवी तस्याः सहा आरेषः
तथा जटनिधिनेव गमुरेणैव परिस्वावलयेन स्थापितमण्डलेन परिचृता परिवेष्टिता । परिस्वावलयं विधि-
नष्टि—रमेति । रमातलं पृथ्व्या अधोभाग यावद्भीरेणालम्बमप्येन । पुनर्विशेषने नगरीं विदिनष्टि—
प्राकारेति । प्राकारो वप्रम्यस्य मण्डलेन बलयेन परिचृता परिवेष्टिता । पशुपतिरिति । पशुपतिश्वरत्व-
स्य निवानोऽवस्थितिनेन या प्रीति क्रेहस्यया कैलासगिरिणेव रजतादिनेवेत्युपमानम् । वप्रकैलासां युगपदि-
अवशब्द—गगनेति । गगनस्याकाशस्य यः परिगरः पर्यन्तम् । 'पर्यन्तम् परितरः' इत्यभिधानसि-
न्त्यमर्ता । तदुत्प्रेक्षिनी तन्मपरेकारिणी शिखरमाला सातुभ्रेणियंस्य स तथा । पशु गगनोऽपिदिनी शिखरम-
लाःप्रमाला अयंत्करिणीर्षणि यस्मिन् । 'शितरं पुलकाययो' इत्यनेकार्यः । सुधेति । मुधा दृढपानी-

१ उवाच. २ तात. ३ आश्रयेति. ४ प्रतीक्षते. ५ श्रियते. ६ अन्वयिन्. ७ को वाच. ८ सा.
९ अपस्विन्. १० अवगन्तव्यात्. ११ शनैः. १२ कुक्कुरम्. १३ अति वि. १४ निवानोचिता महा.
१५ कारनेन. १६ आवेदापरेव. १७ उच्यता च अ. १८ गगरीरेण. १९ अक्षपरिधा. २० प्रीत्या च गगन-
२१ गगनतत्रोद्देशे. २२ निरीणा मुधा. २३ परिगता.

धृता प्रकटमद्गुप्तिमुक्ताप्रवालमरकतमगिरादिभिश्चामीकरचूर्णमिकनानिकरैर्निचितैरावा-
निभिरगन्धपरिपीतमल्लैः नागरैरिव महाविषमिष्यैरुपशोभिता, सुरानुरमिदगन्धर्वविद्या-
धरोरगाध्यामिताभिश्चित्रशालाभिर्द्विरतोत्सवप्रमदायनोकनकुनुह्लादस्वरतलाद्वनीर्णाभिर्दि-
व्यविमानपद्भिर्भिरिवालंकृता, मधनोद्धर्नदुग्धधवलितमन्दरश्रुतिभिः कनकमयामलकलशा-
शिरैरनिलदोलायनमितध्वञ्जैरुपरिपतद्भ्रगङ्गैरिव तुषारगिरिशिखरैरमरमन्दिरैर्विराजित-
शृङ्गाटका, मुधावेदिकोपशोभितोदपानैरनवरतचलितजलघटीयन्मिन्धमानहरितोपवनान्य-
कारैः केतकीधूलिधूमैरुपशाल्यकैरुपशोभिता, मदमुखरमधुकरकुलान्धकारितनिष्कुटा, स्फुर-
रदुपवनलताकुनुमपरिमलसुरभिसमीरणा. रणितसौभाग्यचण्डैरालोहितांशुकपताकैरावडर-

परणद्वयं तंन गितेन मुधेन । पक्षे मुधावधुभ्रगेणैरुधैः । प्रकटेति । प्रकटा. सटाः सङ्घः कम्बुः, गुफि-
रन्ध्रमन्दूरी, मुष्णा मौषिकम्, प्रवालं हेमकन्दलः, नरकनगरिदमगर्भः, एतेषां राशयः समूहा येषु तैः ।
चामीकरेति । चामीकरचूर्णं पर्ययादीं 'चूरी' इति प्रसिद्धं तदेव गितानिकरो बालुकासमूहलीन
निचितैर्व्याप्तैः । आयेति । आषामो विस्तारो विद्यते येषु तैः । अगस्त्येति । अगस्त्यो पटोद्भवत्वेन परि-
पीतं सगिलं जलं येषां तैः नागरैरिव गमुद्रैरिव । मद्देति । मद्दत्तविदीर्षा या विषमिः पन्थवीयिका तस्या
ये पन्थानो मार्गास्वरुपशोभिता विराजमाना । 'कक्-' इति सूत्रेण पयोऽकारान्तत्वम् । सुरेति । सुरा देवाः,
अनुरा दानवाः, सिद्धा विद्यासिद्धाः, गन्धर्वा देवगायनाः, विशाधरा व्योमचारिणः, उरगा नागाः, एतैरध्या-
सिताभिराधिताभिश्चोपलक्षितशालाभिरलंकृता भूषिता । कामिरिव । दिव्यविमानपद्भिर्निरिव देवमानभ्रगे-
भिरिव । तस्याः क्यनद्रागन ह्यलारेकामानाह—अधिरतेति । अधिरतं निरन्तरं य उत्सवो महत्स्वित्वाः
प्रमदा योपितन्यासां यदवलोकनं निरीक्षणं तदेव यत्कुनुहलनाधर्यं तस्मारिति हेतुर्धे पयसी । अम्बरतला-
दाकाशाद्वतीर्णाभिरुत्तीर्णाभिः । आगताभिरिति यावत् । अमरेति । अमरमन्दिराणि देवप्रातादासौ-
र्विराजितानि शोभनानानि शृङ्गाटकानि त्रिमार्गाधेरुपानि यस्यां सा तथा । 'त्रिमार्गाधेयः शृङ्गाटः'
इति शोशः । कैरिव । तुषारगिरिर्हिमादित्यस्य शिखरैः सानुनिरिव । देवगृहगिरिशिखरयोः साम्यं प्रदर्श-
यज्ञाह—मधनेति । मयनं विलोडनं तत्रोद्धतः कृतप्रयत्नो दुग्धेन पयसा धवलितो धवलीकृतो यो म-
न्दरो मेरुस्तद्द्रुपुतिः कान्तिर्येषां तैः । कनकेति । कनकमयाः स्वर्गमया अमला निर्मला ये कलशा
लघुकुम्भास्त एव शिखराप्यप्राणि येषां तै तथा तैः, पक्षे कलशावच्छिखरानि येषामिति विग्रहः । अनि-
लेति । अनिलवायुनिर्दोलायिताः प्रेङ्गावदाचरिताः तितप्वजाः श्वेतवज्रयन्त्रो येषु तैः । कैरिव । उपरिपत-
द्भ्रगङ्गैरिवोपरिपट्यास्यतन्ती सयन्त्वभ्रगङ्गा स्वर्धुनी येषु तैरिव । सुधेति । मुधा प्रागेव व्याख्याता तयोप-
लक्षिता या वेदिका पीठबन्धस्तयोपशोभिताः शोभां प्रापिता उदपानाः कूपा येषु तैः । 'कूपः स्यादुद-
पानोऽन्धुः' इति शोशः । अनवरतेति । अनवरतं निरन्तरं चलितं ध्रामितं यज्जलघटीयन्मरध-
दृक्षेन । कारणेन कार्यापचारात् । सिन्धनानानि प्रोक्ष्यमाणानि यानि हरितानि नीलान्युपवनान्येवान्धकाराणि
येषु तैः । केतकीति । केतक्या नालज्या या धूलिः परागत्वेन धूसरैर्मलिनैरेवंभूतैरुपशाल्यकैर्ग्रामसीमाभिः
उपशोभिता विभूषिता । 'ग्रामसीमा तृपशाल्यम्' इति शोशः । मदेति । मदेन मधुपानेन सुखराणि
वाचालानि यानि मधुकरकुलानि भ्रमरसमूहाः तैरन्धकारिता जनितान्धकारा निष्कुटा गृह्यारामा यस्यां
सा । अनेनारामाणां शोभातिशयः सूचितः । स्फुरेति । स्फुरन्त्य उदसन्त्यो या उपवनलता उपवनव्रत-
त्यत्वासां पुनमानि मुननसस्तेषां परिमलेनानोदेन सुरभिर्प्राणतर्पणः समीरणो वायुर्यस्यां सा । पुनः
प्रसारान्तरेण नगरी विशिनष्टि—सदनेति । सदनस्य गृहस्य यद्यः प्रसिद्धास्तानु स्थिताः केतवो वैजय-

१ बाहुक. २ रचितैः. ३ अनवरत. ४ उत्सवावलीकन. ५ मन्थन. ६ दुग्धसिन्धुधवल. ७ विभूषिता.
८ मधुकरपदलान्धकारित.

क्वचामरैर्विदुममयेः प्रतिगृहमुच्छ्रितैर्मकराङ्कैः सैदनयष्टिकेतुभिः प्रकाशितमकरध्वजपूजा,
सततप्रवृत्ताध्ययनध्वनिधोतकल्पया, स्तिमितमुरजरवगम्भीरगर्जितेषु सलिलमीकरामारसैव-
फरचितदुर्दिनेषु पर्यस्तरविकिरणरचितमुरचापचोरुषु धारागृहेषु मत्तमयूरैर्मण्डलीकृतमि-
सण्डैस्ताण्डव्यसनिभिराध्व्यमाणकेकाङ्कोलाहला, विरुचकुवलयकान्तैरदकुदकुमुदपवलोद-
रैरनिमिपदर्शनरमणीयैराखण्डललोचनैरिव सहस्रसंख्यैरुद्गामिता सरोभिः, अविरलकदलीव-
नैकलिताभिरमृतफेनपुञ्जपाण्डुरामिर्दिशि^१ दिशि दन्तवलभिकाभिर्भवलीकृता, यौवनमन्दम-
मालवीकुचकलशैलुलितसलिलया भगवतो महाकालस्य शिरसि मुरसरितमौलौक्योपैवातेभ्य-

श्लोकैः प्रकाशिता प्रक्रीकृता मकरध्वजस्य कंदर्पस्य पूजार्चा यस्यां सा । अथ च मदनयष्टिमदनपद्मो-
साम्यं प्रदर्शयन्नाह—रणितेति । रणिता. रणरणशब्दं कुर्वाणाः सौभाग्यघण्टाः सुभगताहेतोर्यस्या
घण्टा वृहदिकिद्दिष्यो येषु तैः । आलोहीति । आलोहितं रक्तमंशुकं तस्य पताका वैभवन्तो
येषु तैः । आवद्धेति । आवद्धानि नद्यानि रक्तचामराणि लोहितवालव्यजनानि येषु तैः । विद्रुमेति ।
विद्रुममयं विद्रुमं प्रवालं प्रचुरं येषु तैः । प्रतिगृहं प्रतिघ्नोच्छ्रितैरुर्चाङ्कैः । मकरो मत्स्यसंज्ञाद्वयिर्दं येषु
तैः । एवंप्रकारैरेषैव वसन्ते कामपूजा जनैः कियत् इति तदुपदेशः । सततमिति । सततं निरन्तरं प्रवृ-
त्तयोऽध्ययनस्य शास्त्रपाठस्य ध्वनि. शब्दस्तेन धोतं क्षालितं कल्पयं पातकं यस्यां सा । पुनः प्रकारान्तरेण
तां विचिनष्टि—धारेति । धारागृहेषु यन्मृगद्वेषु मत्तमयूरैरुन्मदकलापिनिराध्व्यमानोऽप्योन्याश्रितग-
क्रियमाणः केका मयूरस्य वाण्यस्यासां कोलाहलः बलकलो यस्याम् । यन्मृगद्वेषां जलधरसादस्यं विधेय-
वमुषेन दर्शयन्नाह—स्तिमितेति । स्तिमितो निधलो यो मुरजस्य मृदङ्गस्य रवः शब्दः स एव गम्भीरे
धोरं गर्जितं मृत्तितं येषु । सलिलेति । सलिलस्य जलस्य सीकरा वातालवारिविमुपन्तेयामासापो वेग-
वान्ध्रों वैभ्यैर्विभाः लवणा गुच्छकान्ते रचितं प्रारणां दुर्दिनं येषु ते तथा तेषु । आमारस्य लवण
इति समायो वा । पर्यस्तेति । पर्यस्ता निपतिता ये रविकिरणा सूर्यरसमयस्यै रचितं विहितं यत्पुरवा-
पमिन्द्रधनुसेन चारुषु मनोहरेषु । रविकिरणानां द्रव्यान्तरसंयोगेन विविधवर्णत्वोपपत्तेरुपदेशः । अथ मयू-
रान्विचिनष्टि—मण्डलेति । मण्डलीकृता यतुर्नीकृता. चित्तण्डा बर्हाणि यैः । श्लवप्रारम्भे मयूरकलापो
मण्डलाकृतिं स्फारिति संप्रतिदिः । अतएव ताण्डव्यमनिभिर्द्वैस्वरविकैः । पुनः कीदृशी । सरोभितक-
कै. उद्गाशिता उपसोमिता । अथ च सरोविशेषणानि—विकचेति । विकचानि विकलरामि कुवन-
यान्युत्थलानि तैः कान्तैर्मनोहरैः । उत्फुल्लेति । उत्फुल्लानि विनिशानि यानि कुसुदानि कमलानि
तद्वद्वलं शुभ्रमुदरं मध्यभागे येषां तैः । कैरिव । सहस्रसंख्यैराखण्डलस्येन्द्रस्य लोचनैरिव । अथोभौ
विशेषणानि—अनिमिपेति । अनिमिषा मात्स्यालोपां दर्शनं विलोचनं तेन रमणीयैर्मनोहरैः । पद्मे निर्मैर्
पद्मशालागर्हितं मर्दन्मनीशुभं तेन रमणीयै. मनोहरैः । यहवर्णनद्वारा तां पुनर्विचिनष्टि—दिशीति ।
दिशि दिशि प्रतिरिसं दन्तवलभिकाभिर्भवज्जद्वनिर्भिनच्छदभिराधारभूतानिर्धरणीकृता । अथ बलमीनि-
सेपणनि—अविरलेति । अविरलानि निविशानि यानि कदवीवनानि रम्भावनानि तैः कलिताभिः । अ-
१. १. अमृतमय पीयूषस्य य. फेनपुञ्जो किष्कीरपिण्डमालताण्डुराभिः शुभ्राभिः । निरावर्णनद्वारा नगरी
२. २. ३. ३. ३. ३. यौवनमन्देन तादृश्यामिमानेन मत्ता उच्छ्रित्वा सा मालव्यो मालवदेशोद्भवा
श्रियस्तस्यां कुचा एव कलशामैलुलितमान्दोलितं सञ्चितं मत्साः सा तथा । भगवत इति । भगवतो महा-

१ प्रतिमवनम्, २ मकराङ्कैः, ३ मदन, ४ आमाररचित, ५ पर्यन्त, ६ रिवसकरदिरणलवकरवित,
७ चारुचारा, ८ मयूरमण्डलेतामण्डलीकृता, ९ केकाख, १० कमल, ११ कदलियाभिः १२ दिशि दृश्य,
१३ शुभ्रिन, १४ आलोचकमुपगत १५ मनुष्यान्ध्रवा

येन मततमनाचक्षरतरंगभृशुटिलेगया गमिष क्षालयन्त्या निप्रया परिक्लिता. मैकलमुचनर्या-
 तपरासा हरजटाचन्द्रेणैव षोडशारेण मैनाकेनेयाविदितपक्षपातेन मन्दाकिनीप्रवाहेणैव प्रक-
 टिनकनकपक्षराशिना म्भृतिशारंगेणैव मभाभवनयक्षुप्रपारागमुरसैदनसेतुयक्षप्रवर्तकेन मन्द-
 रेणैवोत्तसप्तमप्रमाणररररमारेण मंगृहीतगारुटेनापि भुजंगभीरुणा रैलोपजीविनापि प्रगवित्र-
 नोपजीव्यमानविभवेन धीरेणापि विनयवता प्रियवदेनापि मन्त्रवादिनाभिरूपेणापि स्वदा-
 संतुष्टेनानिधिजनाभ्यागमार्थिनापि परप्रार्थनानभिज्ञेन कामार्थपरेणापि धर्मप्रधानेन महास-

शालस्य महाशालामिधानेश्वरस्य शिरणि मन्त्रके मुरगरिं गङ्गामालोच्य निरीक्ष्य मततं निरन्तरं गमायदा
 सन्धकप्रकारेणाज्जा कर्णं प्रापिता ये तरंगाः चण्डेलासा एव म्भृटिलेगा म्भृटिरक्षिर्या सा तपोरजातेत्ये-
 षोडशामुसयेव । एतेन सारगर्भदानेन म्भृटिविकारो दार्ढ्यः । खमिति । समाकासां क्षालयन्त्येव निर्मलं
 पुत्रैर्लेख्यविधया निप्रया निप्रानया परिक्लिता परिचिष्टिता । इन्धजनवर्चनद्वारा नगरी विशेषदसाह—विलासि-
 जनेनापिष्टितेति दूरेणान्ययः । तत्र विद्यानिनीनां जनो, विलासी यो जन इत्येवं गमात्तमेदेन द्वयोर्महणम् ।
 वयं विद्यानिजनविरोरन्ताने—रीटोनेय विलासिजनेन । हरजटाचन्द्रेणैवैश्वरजटास्थनिसानाधेनेव । उभयं
 विदिनष्टि—स्वकलेति । सकलं समग्रं यद्वयनं विथं तत्र ख्यातं प्रतिदं यदाः कीर्तिर्देषां ते तथा ।
 पक्षे यदाः कान्तिर्यस्येति विप्रहः । कोटीति । कोटिः संख्याविरोपलापत्रमाणं सारं द्रव्यं देषां ते तथा ।
 'सारो द्रव्यं कलं सारम्' इत्यनेकार्थः । पक्षे षोडशप्रभागस्तेन सारः प्रधानः । पुनः केनेव । मैनाकेनेय
 हिनाचलात्मजनेव । उभयं विदिनष्टि—अविदितेति । अविदितोऽननुभूतः पश्योः पातरुदो देन
 स तथा तेन । इन्द्रेण सर्वेषां भूमतां पक्षच्छेदो विहितः परं मैनाकस्य न ह्य इति प्रसिद्धिः । पक्षेऽवि-
 दितोऽज्ञानः पश्यतातोऽनद्वीकारो देन । मन्दाकिनीति । मन्दाकिनी गङ्गा तस्याः प्रवाहो रयत्येनेव ।
 उभयं विरोपदसाह—प्रकटितेति । प्ररदिता प्रकाशिता कनकस्य सुवर्णस्य । पश्येति । पदैकदेशे पदस-
 मुदापोनकारालप्ररागनर्णनां राशयः सन्हा देन स तथा तेन । पक्षे कनकपद्मानां राशयः कनकसन्हाः ।
 स्मृतीति । स्मृतिर्धर्मसंहिता तपश्शपेन साक्षेणैव । उभयं विदिनष्टि—समेति । सभा संसदावसथं छात्र-
 मतिनां वेदन सानान्यतो र्हं वा, ह्य उदपानः, प्रसा पानीयसाला, आगनः कृत्रिमं वनम्, सुरसदनं देव-
 दरम्, सेतुः पाडिः, यक्षोऽरपृशारिदृहाशाधनस्यत्वान् एतेषां प्रवर्तकेन प्रयोजकेन । पक्षे धर्मजनकत्वात्तदि-
 पायकेनेत्यर्थः । मन्दरेति । मन्दरो नैरलैनेव । तदुभयं विदिनष्टि—उद्धृतेति । उद्धृत् धृतानि समप्रा-
 प्यखिलानि सागरवत्समुद्रवद्वेषु साराणि सुखरश्यानि देन । पक्ष उद्धृतानि बहिर्नैतानि समप्राणि सागरात्समु-
 द्रव्रसाराणि चतुर्दशरश्यानि देन । संगृहीतेनेति । संगृहीतं गारुडं रत्नं गारुडयात्रं वा देनैवंभूतेनापि
 भुजंगनीरपेति विरोधः । तत्परिहारस्तु भुजंगो गमिकापतिर्धृतां वेलर्यान् । खलेति । खलं दुर्जनमुपजीवती-
 लैवंसीद्वेनापि प्रगमिजनेन साजनजनेनोपजीव्यमानो भोग्यमानो विभवो यस्येति विरोधः । तत्परिहारस्तु
 सलं नवीनधान्यस्थापनस्थलमिल्लर्थात्तुपजीविना तदाधयेणाजीवितां सुवर्णैत्यर्थः । वीरेति । वीरेणापि
 सुमहेनापि विनयवता नमनशीलेनेति विरोधः । तत्परिहारस्तु वीरेण विराजमानेनेत्यर्थान् । प्रियमिति ।
 प्रियमेव वदतीति प्रियवदत्वेनैवंभूतेनापि सलवादिनेति विरोधः । तत्परिहारस्तु प्रियो वधमो वदो वक्षा यस्ये-
 त्यर्थान् । 'अनुस्वारः श्लेषनरुहण भवति' इति प्रायः । अभीति । अमिरूपेणाप्यतिमुन्दरेणापि सस्य दाराः
 प्रियतोष्येव (स्त्री तस्यां) संतुष्टेन संतोषिषेति विरोधः । तत्परिहारस्तुस्वमिरुपेण दग्निदेनेत्यर्थान् । 'कृतिहृष्य-
 निरुपधारा' इति षोडशः । अतिथीति । अतिथिजोऽभ्यागतजनसलस्याभ्यागम आगमनं तदर्थिनापि परेषु
 पद्मार्थनं वाचनं तद्दाननिष्ठेनाजुशतेनेति विरोधः । तत्परिहारस्तु साधुजनाभ्यागमनस्यार्थिना वाञ्छकेनेत्य-
 थान् । कामेति । कामो ह्येषु रतिः, अर्थो द्रव्यम् तत्परेण तदामष्टेनापि धर्मप्रधानेनेति विरोधः । तत्प-

१ सत्पदभृशुटिः आचक्षरतरंगभृशुटिः । २ निरन्तरमुचनर्या । ३ सदनं । ४ उद्धृतसप्त । ५ भुजंगः भुजंगवृक्षः ।
 ६ सकलोपजीविनाः कलोपजीविनाः ।

भयनेः, नकल्पवृक्षेय मत्स्यरूपैः, दृशितविश्वरूपेय चित्रभित्तिभिः, संध्येव पद्मारागानुरागिणी, अनराधिपमूर्तिरिव मन्मथानानलधूमपृता, पशुपतिलास्यकीडेव मुधाधनलाहृत्तान्ना, वृद्धेय जातरूपक्षया, गरुडमूर्तिरिवाच्युतस्थितिरमणीया, प्रभातवेलेव प्रचुद्धमर्वलोका, शशप्रयसति-
रिवायैलम्बितचामरनागादन्ताधयन्लघृता, शेषानुरिव सद्भासन्नचतुषाधरा, जलधिमधनवेलेव
महाशेषपूरितादिगन्तरा, प्रस्तुताभिपेकभूमिरिव संनिहितकनकपटकसहस्रा, गौरीय महा-
सिंहासन्नोचितमूर्तिः, अदिनिरिव द्वेयकुलसङ्घ्नसेव्या, महावराहलीलेव दर्शितहिरण्याक्षपाता

प्रभातदं देवभूपनदनेः । अतिमहर्वाच्छंभुनाम्यम् । सशालेति । शारानगरसुरपुरं तेन सह वर्तमानेव ।
कैः । महाभयनेरनुशुद्धः । मधनाननिर्दोषेण शारापुरोपगानम् । सकल्पेति । सह कल्पवृक्षेण पारिजा-
तेन वर्तमानेव । कैः । तस्युरर्धमहापुरर्यः । दागृतातिशयसाम्यात्कल्पवृक्षसाम्यम् । दर्शितेति । दर्शितानि
प्रकाशितानि विश्वरूपानि समग्ररूपानि यथा सेव । कामिः । चित्रभित्तिभिरालेख्यसहितकुम्पैः । चित्रस्य
सबलवस्तुप्रकटनसामर्थ्यात्तदुपेक्षा । संध्येव पितृप्रसुरिव । पक्षेति । पद्मरागो मनिस्वास्मानुरागो रक्षिमा
यस्यां सा । अनेन रत्नबाहुल्यं दर्शितम् । पक्षे पद्मरागवदनुरागो यस्सामिति विग्रहः । अमरेति । अनरा-
धिपः शतमन्त्रास्य मूर्तिरिव मरानां शतं तस्य योऽनतो पदिच्छस्य यो भूमो दहनकेतनखेन पूता पवित्रा ।
एतेन नाशिकानां बाहुल्यमाविष्टतम् । पक्षे मरानां शताश्वमेधाः । शेषं पूर्ववत् । पञ्चिदिति । पशुपति-
सिंशस्नास्य लासामीडेव । शूलामीडेव । सुधेति । मुधा गृहधयवीकरणद्रव्यं तेन धवला विपणय एव
वाह्यहासो हासं यस्यां सा । पक्षे मुधागृतं तद्गृह्यलः शुभ्रोऽहृत्तानो महाहासो यस्सामिति विग्रहः । गृद्धेय
स्थविरिव । जातेति । जातरूपस्य सुवर्णस्य क्षया गृहानि यस्यां सा । 'वततिः शरणं क्षयः' इति
शोदाः । पक्षे जातो रूपस्य क्षयो नाशो यस्सामिति विग्रहः । गरुडेति । गरुडो गरुडमांसस्य मूर्तिरिव ।
अच्युतेति । न च्युताच्युता सर्वदा स्थिरा या स्थितिर्मर्यादा तथा रमणीया मनोहारिणी । पक्षेऽच्युतस्य
कृष्णस्य या स्थितिरयस्थानं तेन रमणीया । प्रभातेति । प्रभातं प्रत्युपस्यस्य वेलाम्भसो वृद्धिः (?) सेव ।
प्रचुद्धेति । प्रचुद्धा विशेषाभिज्ञाः सर्वलोकाः समग्रजना यस्यां सा । पक्षे प्रचुद्धा सुतोत्थिता । शेषं पूर्ववत् ।
शशप्रेति । शशरा निरास्तेषां वसतिर्निवासस्थलं सेव । अचलेति । अचलमित्यान्त्यालम्बितानि चाम-
रानि बालव्यजनानि येष्वेवंपिथा नागदन्ता दन्तका येष्वेवंभूतानि धवलगृहानि राजगृहानि यस्यां सा ।
पक्षेऽचलम्बितानि चामरानि नागदन्ता गजदन्तान्तर्धवलीकृतानि गृहानि यस्सामिति विग्रहः । शेषतनु-
रिति । शेषो नागाधिपस्य तनुरिव शरीरमिव । स्वदेति । सन्तः शोभना आसन्नाः समीपस्था वसु-
धाधराः पर्वता यस्यां सा । पक्षे सदा सर्वकालमासन्नां समीपवर्तिनीं वसुधां पृथ्वीं धारयति सा तथा ।
जलधीति । जलधिः समुद्रस्तस्य नमन आलोडने या वेला सेव । महेति । महाधोया महस्य आमीरप-
टिकास्यामिः पूरितानि चित्तानि दिगन्तरानि यस्यां सा । 'धोपस्त्राभीरपटिका' इति शोदाः । पक्षे महा-
धोयो महाशयः । शेषं पूर्ववत् । प्रस्तिवति । प्रस्तुतः प्रारब्धो योऽभिपेकोऽभिपियनं तस्य या भूमिः
पृथ्वी सेव । संनिहितेति । संनिहिताः समीपस्थाः कनकपटकाः सौवर्णकालेषां सहस्रं यस्यां सा तथा ।
एतेन जनार्त्नकारबाहुल्यं सूचितम् । पक्षे संनिहिताः आसन्नपतिनः कनकपटकसहस्राः सुवर्ण-
कुम्भासहस्रा यस्सामिति विग्रहः । गौरीवेति । गौरी पार्वती सेव । महेति । महासिंहासने महा-
सुवर्णासने तन्नोचिता योग्या मूर्तिर्यस्या इति विग्रहः । अदीति । अदितिर्देवमाता सेव देवकुलानां
देवगृहानां सहस्रं सेव्यं यस्यां सा देवकुलसहस्रैः सेव्या सेवनीया । देवमातृत्वात् । महावराहहेति ।
महावराह आदिपराहस्तस्य सीला क्रीडा सेव । दर्शितेति । दर्शितो दृग्बिषयीकारितो हिरण्यस्य

कैद्वरियानन्दितमुबंगलोका, हरिवंशकथेयानेकवाङ्महीहाग्मनीगा, प्रकटाङ्गनेरभोगान्क-
 षिडनचरिया, रक्तवर्णापि मुषावयला, अत्रलभिवमुत्ताङ्गानि विडारभूषणा, बद्धुनही-
 रपि स्थिरा, विजितामरलोक्तुनिरवन्तीपूजयिनी नाम नगरी ।

यस्यामुत्तुङ्गगोपोरैमङ्गसंगीतमङ्गिनीनामङ्गनामतिमपुरेण नीतरथेगौकृन्ममानोनुन-
 र्यतुरंगः पुरःपर्यस्तरथपताहापटः कृत्तमहाहालप्रनाम इव प्रैतिदिनं कृत्तये गच्छन्दिम-
 करः । यस्यां च संभ्यारतागुणा इव सिन्दूरमगिकुट्टिमेणु प्रारब्धकमळिनीपैमिगङ्गा इव
 सरफवधेदिकामु, गंगनर्पयसा इव वैद्वयमगिभूमिषु, निमिरपटलविपटनोयता इव कृत्तमुत्त-

मुपसंख वेड्याः पादाशेषां पातो यथां गा । पञ्चे द्वित्येवैम्यःकृत्तमिन्द्रियानां वप्रे
 मातो यस्याम् । कद्रुरिति । कद्रुनागमतां येन । आनन्दिनेति । अन्नन्दिनः प्रवे-
 प्रापिनो भुजंगलोके गणिकगणित्तनो यस्यां गा । पञ्चे मुबंगलोकेः गंगेयमुत्तयः । हरिवंशेति ।
 हरिवंशमाश्रो मन्यस या कथा प्रचण्यं येन । अनेकेति । अनेकेषां बालनां विद्युतां या क्री-
 खेलनं तथा रमणीया मनोहरा । पञ्चेऽनेका बद्धो वाङ्मनाश्रो ह्यस्य कीदोपात्रगमनादिभ्या तथा मनोहर
 विस्तारविषी । प्रकटान्तरेण पुनस्यामिन् वर्षेयसाह—प्रकटेति । प्रकटे हाठमप्रनामः श्रित वाग्मे-
 गो यस्यामेवभूताप्यनगित्तचरियेति विरोधः । तन्परिहारस्तु प्रकटाङ्गनामुभोग्याम्बुलारितेयवद्व-
 षित्तं चरित्रं लोकप्रसंताह्यमन्माभिजयंदा । रक्तेति । रक्तवर्णेष्वरगोपि मुषा पूर्वमन्क-
 र्णलेति विरोध । तन्परिहारस्तु रक्तं अनुरक्ता वनां प्राङ्गनादयो यस्यामिलयंत् । अयेति । अन्नन्दिन
 बालमन्वीकृतो मुष्ठाकृष्णो मुष्ठाप्रालम्बो यवैवंभूतापि विगतप्रदितो रताशो यो हारः ए एव भूत्त-
 र्कृत्तियंसाभिनि विरोध । तन्परिहारस्तु विहाय जैनप्रमादा इत्यर्थः । 'विहारो त्रिगणप्रति' इति शेषः ।
 घञ्छिति । बद्धी प्रकृतिपंस्यामेवंविधापि स्थिरिति विरोध । तन्परिहारस्तु बद्धयः प्रकृतयः पालंदा ।
 विजीति । विशेषेण जिगा अमरलोक्तस्य देवलोक्तस्य सुप्तिः कान्तिर्यथा सा । अवनतीषु मालनेषु । अन्-
 मस्तु प्रागेयोक्तः ।

यस्यामिति । यस्याम् उच्चयिन्याम् । उच्चुद्धेति । उच्चुत्तमुबं सौषं धवतं पृष्टं तस्योत्तुङ्ग उतरेदे-
 दासासिन्यचंगीतं गीतवृत्त्यादि तत्र सक्तिनीनां न्यासाकानामङ्गनानां श्रीणामतीमपुरेष्वातिमिष्टेन गीतरवेन
 धानस्तरैणाकृष्यमाणा अधोमुत्ता अवाशुला रथस्य स्पन्दनस्य तुरंगा अथा यस्य मः । पुरोड्ये परंगः
 क्षिप्तो रथस्य पत्राङ्गपटो वैत्रयन्वीपटो येनेवंभूतो गच्छन्कवन्दिस्वगकरः सूर्यः । आकृष्यमाणाधोमुत्तपत्र-
 रगव्याजेन कृतो विहिने महाकृत्तस्य उयोनिर्दिश्रात्त्वकसंकरस्य प्रणामो येनेवंभूत इव प्रतिदिनमहर्षि-
 लक्ष्यते इत्यर्थः । जनेरिति शेषः । यस्यां चेति । यस्यामुच्चयिन्यां रविगमनायः सूर्यैरिणा । सिन्दू-
 रेति । सिन्दूरमणयो मलिविशेषानांयां कुट्टिमेणु तदाहप्यप्रतिविम्बात्संभ्यारयोगेणाहणा इव । सेलक्ष इति
 क्रियायाः पूर्वतः परतो वा राजत इति क्रियायाः सर्वमादुरतः । किरणेषु मरकतहरितप्रतिविम्बादाह—
 प्रारभ्येति । प्रारब्धमाचरितं कमलिनीषु परिमण्डलं लुप्तं वैश्वे तादृशा इव । मरकतयेदिहाम्बुत्तमस्यपरदि-
 त्परीठिकणु वैद्वयमगिनेमैल्यप्रतिविम्बादाह—गगनेति । अथ प्रयता अपि नैल्यमाभ्याङ्गन आच्छरो पर्यथा
 विभीष्णं इव इत्यर्थः । वैद्वयमणयो बालवायजानि तेषां भूमिषु । तन्मणिवद्वस्थनीधिलयं । किरणेषु धूमरूपप्रति-
 विम्बादाह—तिमिरेति । निमिरपटलस्य चान्तगमूहस्य यद्विपटनं मेदं तत्रोयता इव कृत्तप्रयत्ना इव । केड ।

१ आसीकतपुरिव. २ सार्वभौगमिनीनाम् । ३ कृष्यमाणा. ४ पुरपर्वत. ५ प्रतिदिनमह-
 र्षि आकृष्यते. ६ भगवादिद्वस. ७ नीलकमलिनी. ८ परिमलिनी; परिमिलना; परिमकता; परिमणा; परीमिष्णाः
 ९० गगनत्रक. ११ मृत्ता.

धूममण्डलेषु, अभिभूततारकापङ्क्तय इव मुक्ताप्रालम्बेषु, विकचकमलचुम्बिन इव नितम्बि-
नीमुखेषु, प्रभातचन्द्रिकामध्यपतिता इव रूफटिकभित्तिप्रभासु, गगनसिन्धुनंग्गावलम्बिन
इव सितपताकांशुकेषु, पङ्कविता इव सूर्यकान्तोपलेषु, राहुमुखकुहरप्रविष्टा इवेन्द्रनीलवाताय-
नविवरेषु विराजन्ते रविगभस्तयः ।

यस्यां चानुपजाततिमिरत्वादविषटितचक्रवाकमिधुना व्यर्थीकृतसुरतप्रदीपाः संजातम-
द्वानलविग्दाहा इव यान्ति कामिनीनां भूषणप्रभाभिर्वालातपपिञ्जरा इव रजन्यः । यां च
संनिहितविषमलोचनामनवरतमतिमधुरो रतिप्रलाप इव प्रसर्पन्मुखरीकरोति मकरफेतुदाहहे-
सुभूतो भवनकुलहंसकुलकोलाहलः । यस्यां च निशि निशि पवनविलोलेर्दुकूलपङ्क्यैरुल्लसद्भि-

हृत्पाण्डुः काकुत्स्थस्य धूमस्तोषां मण्डलेषु पटलेषु । मुक्तानां सञ्चलताविशेषसंक्रमादाह—अभिभूतेति ।
अभिभूतास्तारवर्त्येनानिर्धायमाणस्तारकाणां नक्षत्राणां पङ्क्तयो लेखा वैस्तादृशा इव मुक्ताप्रालम्बेषु मुक्ता-
कापेषु । मुक्तस्य विकचकमलसाम्यादाह—विकचेति । विकचानि विकस्तरानि यानि पमलानि तक्षुम्बिन
इव नितम्बिनीमुखेषु प्रमदाबन्धेषु । अत्र तिन्द्रमरकतवैर्ध्वधूमेषु तद्रूपविशेषातिशयो व्यज्यते । मुने-
ऽभङ्गखणवत्पञ्चमलापेक्षया कमलस्य भङ्गखणवत्पारस्फटिकरूपसंक्रमादाह—प्रभातेति । प्रभातस्य प्रचू-
पस्य वा चन्द्रिका चन्द्रमोलिका तन्मध्यपतिता इव तदन्तःपातिव इव रूफटिकस्य चान्द्रोत्तम्य भित्तयः
कुण्डानि तासां प्रभासु कान्तिषु । उदये चन्द्रिकाया रक्तज्ञान्, मध्ये च पाण्डुरत्नान्, प्रातरु रूफटिकया-
भ्याप्रभातपदम् । अत्रानिशयो व्यज्यते । तरंगमादृश्यास्तितपताकानां तात्संबन्धवशादाह—गगनेति ।
गगनसिन्धुः स्रष्टुनी तस्यासारंगाः कपोलास्तानवलम्बत ह्लेशेवंशीला इव सितपताकांशुकैर्भृङ्गजलवैजयन्तीर-
टेषु । पताकायां श्रेतातिशयो व्यज्यते । सूर्यकान्तेषु संक्रमवशादाह—सूर्येति । पञ्चवशाचरन्तीति पञ्-
चिता अङ्कुरितान्तरा इव सूर्यकान्ता एवोपलाः प्रसारसोषु । इन्द्रनीलसंपर्कवशादाह—राहित्ति । राहुः
वैहिकेयस्य मुगमिव कुहरं बिलं तत्र प्रविष्टास्तदन्तर्गता इवेन्द्रनीलमणीनां ये वातायना गगनासोपां
निवरेषु तिष्ठेयु विराजन्ते । अन्यवस्तु प्रागेवोक्तः ।

यस्यां चेति । यस्यानुजदिन्यां रजन्यो रात्रय एवंभूताः नश्यो यान्ति । कीदृशाः । न विपटिनं न
विमिनं चक्रवाकानां शोकाणां मिधुनं द्रुद्रं यामिस्त्राः । तत्र हेतुनाह—अनुपजातेति । अनुपजन्तं विमिरं
यस्यां तस्या भावस्तत्त्वं तस्मान् । व्यर्थीकृतं । व्यर्थीकृता निःप्रयोजनीकृताः सुखप्रदीपा रत्नप्रदीपा
एतन्नयो यस्यां वा । अनुपजातिनिरतादिवेति भावः । तत्रापि हेतुनाह—यामिनीति । यामि-
नीनां दोषिणां भूषणान्धाभरणानि तेषां प्रभासिः कान्तिभिः । अत्र भूषणप्रभातस्यैव हेतुनानुपजातविमि-
रत्वम् । एतं वाविपटिनचक्रवाकमिधुन्यर्थं व्यर्थीकृतरीपकत्वं चेति भावः । प्रभासिः कीदृशा इव । स्वंजा-
तेति । संजातः सन्तुप्तो यो मदनालो मदनयतिः स एव दिग्गहो यानु तादृशा इव कालजयो नवीन-
एवोपसोम पिङ्गवाः श्वेतारण्यसारणा इव । यां चेति । यां नगरीं मननं हर्षं तस्य वृद्धं सन्तुप्तस्य एव
वृत्तानि तेषां बोधहृत्तो मुखलीकरोति वाचाशेखरोति । 'अभूताङ्गये विव' । कीदृशाः । अतिक्रुष्टीक-
न्तिः अन्तरत्वं प्रसर्पन्प्रसारं । कीदृशा इव । हर्षीति । रतिनेदन्ये तस्मात् प्रसन्न इव निरस्य इव । प्रस-
रेति । नक्षत्रेषुना मदनेन सात्त्विक्य हेतुभूताः । अन्यत्र नक्षत्रेषुहेतौ हेतुभूतोऽस्य रतिगगनस्यैव नि-
वृत्तः । रतिप्रसन्नस्यैव बोधहृत्ते सन्तुप्ताह—हर्षनिहितेति । संनिहितः सन्तोषो विपनलोचनः सन्तु-
प्तो वा । दृश्यां चेति । यस्यां यस्यां प्रसन्नता कृताया ईदृशा सन्तुप्त इत्यन्तः । नक्षि-

१ दूरः २ द्रुमः ३ सूर्यः ४ रतिः ५ यामिनीः ६ यामिनीः ७ विमिरं रजन्यः
८ रतिः ९ यामिनीः १० यामिनीः ११ यामिनीः १२ यामिनीः १३ यामिनीः १४ यामिनीः १५ यामिनीः

मालवीमुत्सुकमलकान्तिलञ्जिनसेन्दोः कलङ्कमिवापनयन्तो दूरप्रसारितध्वजमुजाः प्रामाद
 लक्षन्ते । यस्यां च सौधगिखरशायिनीनां पश्यन्मुखानि परमुन्दरीणां मदनपरवश इ
 पतितः । प्रतिमान्छलेन लुठति बहलचन्दनजलसेकशिशिरेषु मणिकुट्टिमेषु मृगलाञ्छनः ।

यस्यां च निर्भावसानप्रबुद्धस्य तारतारमपि पठतः पञ्चरभाजः शुक्रसारिकांसमूर्त्तां
 भिभूतगृहमारमस्वरासृतेन विस्तारिणा विलासिनीभूर्धनरवेणाधिभाष्यमाना व्यथीम
 पन्ति प्रभातमङ्गलगीतयः । यस्यां चानिष्टुत्तिर्मणिप्रदीपानाम्, अन्तस्तरलता होय
 पाम्, अस्थितिः संगीतमुरजध्वनीनाम्, इन्द्रविद्योगश्चकैनाम्नाम्, यर्षपरीक्षा कन
 धानाम्, अस्तिरत्नं ध्वजानाम्, मित्रद्वेषः कुमुदानाम्, कोशगुहिरनीनाम् । ति

शिनिति—दूरेति । दूरमुखं प्रगारिता विगारिता यत्रा वैजयन्त्य एव भुजा येषां ते तथा । किं कुर्वन् इह
 इन्दोऽयन्म कर्तुं मालिन्यमपनयन् इव दूरीकुर्वन्त इव । चन्द्रं चिञ्चिन्ति—मालवीति । मालव
 गणरसिगोत्रा तासां मुग्धमपानि तेषां कान्तिमया ललितस्य प्रपितस्य । तरुणे कारुणं दूरं
 यत्र—निशि निशीति । निशि निशि प्रतिनिसमुत्पद्भि शोभमाने, पवनेन वायुनां बिलोलेष्वरवे
 वृक्षादीरेष्वरवे । यस्यां चेति । यस्यां नगरी मृगलाञ्छनचन्द्रो मणिकुट्टिमेषु प्रतिमान्छलेन प्रती
 क्तिरेण लुठती प्रगारति । कीदृश । मन्नेन कंदौषेण परवशः परावत इव । हेतुमाह—किं कुर्वन् । पर
 ति शोचयन् । कानि । सौधगिरशायिनीनां गृहप्रान्तस्थायिनीनां पुरमुन्दरीणां नगरनारीणां मुखानि वा
 णी । कीदमेतु मणिकुट्टिमेषु । यद्वलेति । बहलं यचन्दनजलं मलयजत्रयमिधिताम्भलेन सेकः शिवने के
 टिशिरेषु क्षीनेषु । अतएव पतित इति विरोधेण चिधिरवाञ्छनसात्कामार्तमेति भावः ।

यस्यां चेति । प्रभाते प्रयुते मन्त्रे नैमित्तिका गीतयो व्यथीभवन्ति निष्कलीभवन्ति । व्यथीभवं
 हेतुसं प्रसंगवद्—मुकेति । शुक्र कीर, गारिका पीतपादा, तयोः समूहः संपातमस्य । अनिभूता
 शिम्बन्तनि गृहमारगानि येन । मारगानीत्यत्र लक्षणया सारगमरमारशेन स्वरासृतेन । विलासिनीति
 तिरुत्तिय श्रियन्तासां भूपणरवेणामरणनिनादेन विस्तारिणा प्रमरणशीलेनाधिभाष्यमाना, पराभूपमानः
 भव शुक्रगिरिकाम्यम् विञ्चिन्ति—निशेति । निशाया रजन्वा अरगानि प्रान्ते प्रबुद्धस्य जाग्रत्य
 तारेति । मन्नेनमनुर्ध्वमपि पठत पठन् कुर्वन् । पञ्चरेति । पञ्चरं भजतीति तथा तस्य । पञ्चस्य
 विन इत्यर्थः । यस्यां चेति । पूर्वम् । अनिष्टुत्तिरनिकर्षिता मणिप्रदीपानाम् । न तु लोकात्मनिमित्त
 याम् । 'निर्गुणः स्यात्पारमे' इति कोशः । कश्चिन् 'अनिर्गुणः' इति पाठः । तत्र निर्गुणः सुगुण
 एव पूर्वम् । अन्तर्गतिः । अन्तर्मध्ये तरलो मध्यमस्तिभ्यस्य भावत्वात् । हाराणां मुक्ताप्रारम्भनम्
 'नन्दकम्पन' इति कोशः । न तु लोकात्मनश्चिते तरलता चाद्यत्वात् । 'तरले कम्पनं कम्पम्' इ
 कोशः । अस्तिरत्नमिति । अस्तिरत्नाल्लयार्थवत्त्वार्थान् संगीतमुरजध्वनीनां प्रेरणार्थप्रयुक्तगीतय
 कान्तवृत्तानाम् । न तु लोकात्मनिविरमर्षणा । इन्द्रविद्योग इति । इन्द्रस्य स्त्रीपुरवर्षणस्य कि
 षेते शिवदेवं बहलका इन्द्रकरणम् । न तु लोकात्नां इन्द्रेण सुदेन श्रियोगः कीदृशमिच्छेत् । य
 इति । कर्त्तुं कर्त्तव्यत्वात् परीक्षा परीक्षणं कनकायां सुवर्णानाम् । न तु लोकात्नां कर्त्तुं प्रपञ्चात्परो
 र्णनां कर्त्तव्यत्वात् । अस्तिरत्नमिति । अस्तिरत्नं यचन्दनं ध्वजानां केतूनाम् । न तु लोका
 त्मनः । मित्रद्वेष इति । निवः स्वस्तेन सह द्वेषोऽस्तीति कुमुदानां केरवानाम् । चन्द्रशिकरी

१ कर्त्तव्यत्वात्, २ यस्यां कीदृश, ३ शिवदेवस्य, ४ शिशिरेषु दृग, ५ निशायमाने, ६ तारतारमपीतयः
 ७ अनेनियुतां सुवर्णानाम्, ८ शोच य, ९ अनिष्टुत्तय, १० दीपानाम्, ११ तरुणा, १२ हारणां
 १३ यचन्दनम् ; यचन्दनम् ।

पुत्रा । यस्यां मुग्गमुत्पृष्ठानणिगरीविभुम्बितचरणनन्वमयूयः, निशितदौल्यदारितान्धकमदा-
 सुरः, गौरीनृपूरकोटिपृष्टपोरंरचन्द्रशकलः, त्रिभुगभन्गरजःकृताङ्गरागः, मगरध्वजध्वंस-
 विधुरस्या रत्ना प्रसादयन्त्या प्रसारितकरंयुगविगलिर्गप्रलयनिकराचितचरणः, प्ररयानलशि-
 खाकलापकपिलजटाभारभ्रान्तसुरसिन्धुरन्धकारानिः भगवान्, उल्लृष्टकैलाभ्यामप्रीतिर्मदा-
 फालाभिधानः स्वयं वसति ।

तस्यां चैवंविधायां नगर्यां मँलनदुपययातिधुन्धुमारभरतभगीरथदशरथप्रतिमः,
 भुजधैलार्जितभूमण्डलः, फलितशक्तिप्रयः, मतिमान्, उत्साहसंपन्नः नीनिशान्त्राविन्न-
 युद्धिः, अधीतधर्मशास्त्रः, वृतीय इव तेजसा फान्त्या च सूर्याचन्द्रमसोः, अनेक-

लात् । न तु लोकानां निवेशेण मुहदा द्वेषः । कोश इति । कोशः प्रतीकार (!) नत्र गुप्तिर्गोपनमसीनां रक्षा-
 नाम् । न तु लोकानां कोशस्य भाण्डारस्य गुप्तिः । किं यदुनेति । किं षडुजलितेनेत्यर्थः । यस्यां नगर्यां
 महाकाद इत्यभिधाने यस्या स देवः कार्यं साक्षाद्गति । तं विदित्वा—सुरेति । मुरामुराणां यद्भूटामपिः
 शिरोरत्नं तस्य मरीचयः किरणान्तेधुम्बिताः स्पृष्टाधरणनरानां मयूरा यस्य सः । निशितेति । निशिनं
 तीक्ष्णं यच्छूलं शस्त्रविशेषेण दारितो शिरोऽन्धकमहासुरो येन न तथा । गौरीति । गौरी मानवती
 तस्याः सान्त्वनावसरे तद्भुरस्य वा कोटिस्तस्य पृष्ठं पर्याणं प्रापितं शेरतेऽवतंसे चन्द्रशकलं यस्य स तथा ।
 त्रिपुरेति । त्रिपुरस्य त्रिपुरदंलस्य मङ्गलरजशेन कृतो विहितोऽङ्गरागो भन्मोदूलनं येन सः । तं स्वय-
 नेष भस्मीकृत्य तेनाङ्गरागो विहित इति भावः । मकरेति । मकरध्वजस्य कंदर्पस्य यो धर्मो दाहस्तेन विधु-
 रना दुःखितया रत्ना मदनस्त्रिया प्रसादायन्त्या प्रयासांमुर्वत्या ईश्वरमिति शेषः । तथा प्रनारिनं विस्तारितं
 यत्करमुग्गं हृत्तमुग्गं तस्यादिगलितानि निपतितानि यानि वलयानि कङ्कणानि तेषां निकरः समुद्रस्तेनार्चितौ
 पूजितौ नरणां पार्श्वे यस्य सः । प्रलयेति । प्रलयसंबन्धनलो वहिस्तस्य शिखा ज्वालास्तासां कलापः समू-
 हस्तेन कपिलः पित्रलो यो जटाभारः जटासमूहस्तेन भ्रान्ता भ्रान्ता सुरतिन्धुर्गङ्गा यस्यास्य तथा । अन्धकारा-
 तिरन्धकनाम्नो दैत्यस्वारतिः शत्रुभेगवान्माहात्म्यान् । उत्सृष्टेति । उत्सृष्टा स्वका कैलासवासप्राती
 रजताश्रवस्थानश्रेहो येन सः ।

तस्यां चेति । तस्यां नगर्यां उज्जयिन्याम् । पयमिति । एवंविधायां पूर्वोक्तप्रकारेण व्यापारित-
 स्वरूपायां तारापीठे नाम राजाभूदिति दूरेणान्वयः । अथ च तमेव विदित्वा—तत्र प्रथमान्तानि स-
 र्यान्पि राजविशेषानि । नद्यो नैषधः; नहुषो वृषविशेषो योऽग्निसिद्धशापादजगरो जातः, ययातिर्पदु-
 पिता, धुन्धुमारः कुबलाश्वः, भरतो दाम्पन्तिः, भगीरथः सगरपौत्रः, दशरथो रामपिता, एतेषां प्रतिमः
 सदृशः । 'प्रख्यः प्रकारः प्रतिमः' इति कोशः । भुजेति । भुजमलेन पाहुबलेनार्जितमुपाजितं भूमण्डलं
 पृष्ठीनण्डलं येन स तथा । फलितं संजातफले शक्तिप्रयं यस्य स तथा । प्रभुशक्तिमंत्रशक्तिहस्ताद-
 शक्तिधैति शक्तिप्रयम् । मतिमान्बुद्धिमान् । उत्साहः प्रगल्भता तेन संपन्नः सहितः । नीतीति । नीति-
 शाले व्यवहारप्रत्येऽपि सा अरीणां युद्धिः प्रतिभा यस्य स तथा । धर्म इति । अधीतं पठितं धर्मसा-
 र्थं येन स तथा । सूर्येति । सूर्याचन्द्रमसोः शशिभास्करवोस्तृतीय इव । 'देवताद्वन्द्वे पूर्वपदस्य दी-
 र्घः' इति दीर्घः । केन तेजसा यान्त्या च । तत्र तेजः प्रकारः कान्तिधन्द्रिका । शक्ति तेजः प्र-
 तापः, शान्तिः शोभा देहरीतिर्वा । अनेकेति । अनेके ये सप्ततन्त्रवो यज्ञास्तैः पूजा पवित्रा मूर्तिः स-

१ यस्यां च. २ मरीचियय. ३ विदुल. ४ चन्द्रशकलशेखरः. ५ यदुपक. ६ वलयतत्किरमित. ७
 शिन्धु. ८ अन्धकारिः. ९ निवसति; प्रतिवसति. १० नृगनतः नृग. ११ दशरथजनमेजयाजुं. १२ यथा

सप्तवन्तुपूतमूर्तिः, उपशमितमकलजगदुपपन्नः, विहाय कमलवनान्यवगन्तव्य नारायण-
 मधुःशालवसतिमुखमुलुहृत्कारविन्दहस्तया शूरममागमर्च्यमनिन्या निर्व्याजमाङ्कितो
 लक्ष्म्या, महामुनिजनसंसेवितस्य मधुमूदनचरण इय मुरमरित्वाहस्य, प्रनका
 सत्यस्य, शिशिरस्यापि रिपुजनसंतापकारिणः, शिरस्यापि निर्दं भ्रमतो विनेयस्या-
 पि मलिनीकृतारातिवनिजामुद्रकमलशुतेरतिधवलस्यापि सर्वजनगगकारिणः, मुग्ध-
 तेरिष्य सौगर उद्भवो यशसः, पाताल इवाभिनो निजपन्नभिन्निमीतेः क्षिणिसृष्टिः,
 महगण इव बुधानुगतः, मकरध्वज इत्येतन्नविमहः, दशरथ इव सुमित्रोपेतः, पशुपति-

रीरं यस्य स तथा । प्रयाजादीनि पश्यन्नि सप्तमः प्रधानमिति सप्तमन्तवः । उपशमितेति । उद-
 मित शान्तिं प्रापितः सकलजगतः समप्रविष्टम्योपन्न उदरतो येन स तथा । प्रकाशन्तरेण त्वे
 विशेषवशाद्—विहायेति । कमलवनानि मलिनस्वग्नि विहाय स्वकता । नारायणस्य कृष्णस्य मधु-
 स्थलं भुजान्तरस्थलं तत्र या वयनिर्निवामस्तस्माद्यन्मुखं सानं तद्वगणध्यावगणनां कृता । उदिति ।
 उगुणं विकसितं यदरविन्दं कमलं तद्वद्भूयो यस्याः सा तथा । शूरेति । शूरेण मुग्धेन स क-
 मागम संबन्धस्तस्मिन्व्यसगमानाकिर्षिते यस्या सा तथा लक्ष्म्या भिया निर्व्याजं निष्कण्टकमूर्ति
 उपगृह्णति । सत्यस्य प्रभव उत्पत्तिस्थानम् । तत्रोपमानमाह—महेति । महामुनिजना वलिशुद्धस्यै से-
 रोपितस्य पर्युपासितस्य सत्यस्य प्रभव । कस्य क इव । मुरसरित्वाहस्य क्षुण्णीयस्य मधुमूदनचर-
 इव हारिणाद् इव । यथा हरेः पादः क्षुण्ण्या उत्पत्तिस्थानं तथायमपि सत्यमेति भावः । विशेषेण
 समेव विशेषवशाद्—यदा इति । यदायः श्रीकृष्णोद्भव उत्पत्तिस्थानम् । तत्रोपमानमाह—सुधासूतेरिति ।
 सुधामूलेष्वन्दस्य सागरः समुद्र इव । 'अग्निध्वजन्द' इति कविरुक्तिः । अथ च चन्द्रयज्ञो क-
 म्यं प्रदर्शयन्मद्रिशेषणान्याद्—शिशिरेति । शिशिरस्यापि कीतलस्यापि रिपुजना वैरिजना विरहिण्या
 वा तेषां संतापो दाहस्वकारिण इति विरोधः । तत्परिहारस्तु संतापशितोद्रेग इत्यर्थः । स्थिरेति ।
 शिरस्यापि नियलस्यापि नित्यं सर्वकालं भ्रमतो गच्छतः । 'सर्वदिग्गामुकं यशः' इति कविरुक्ति-
 रोधः । तत्परिहारस्वाकल्पान्तस्थायिरवान्स्थितौ निल इत्यर्थः । निर्मलेति । निर्मलस्यापि मत्तलमा-
 पि मलिनीकृता फटमनीकृता अरातिवनितामुत्तान्येव कमलानि मुखवत्कमलानि वा तेषां सुतिरेनेति
 विरोधः । तत्परिहारस्तु निर्मलस्य स्वच्छस्येत्यर्थः । अथ यथा शब्दस्य नित्यवपुंसकलात्तद्विशेषेण पु-
 निन्दे न गुमागमः । 'दधिदुर्धनो मन्त्रे' इति बद्रजुनीदिः । अतीति । अतिधवलस्याप्यतिशुद्धस्यै
 सर्वजनतां समप्रलेकाना रागकारिण इति विरोधः । तत्परिहारस्तु रागः रेहस्तकारिण इत्यर्थः । अथ
 सर्वत्रापिप्राप्तो विरोधयोक्तो विशेषोक्तिः । पातालेति । पातालं रसातलं तद्वदिव । उभयोः स-
 म्यं प्रदर्शयशाद्—आधित इति । क्षितिपूतो राजानः पर्वताथ तेषु कुटिला वकास्तैरभित
 आधेयितः । उभयं विधिनष्टि—निजेति । निजा आत्मीया ये पशुः स्वजना वाजाश्च तेषां क्षिति-
 शपन्नाया भीताग्रन्थान् । वृषाः स्वराग्यक्षयमीला तमाधिताः । पर्वतास्तु पशुक्षयमीता रसातलमिति
 भावः । प्रह इति । प्रहा नशनाणि तेषां रागः समुद्रस्तद्वदिव । सर्वत्रैकविशेषेण विशेषवशाद्—सुपेति ।
 बुधाः पण्डितान्तेखुगदः सहितः । तदुक्तम्—'व्यवहाराद्बुधः परेन्द्रिन्द्रिणांशुः सह' इति । पक्षे उप-
 सोम्यः । मकरेति । मकरध्वजः कन्दर्पेणवदिव । उत्सन्नोति । उत्सन्न उच्छेदं प्रातो विमहः शरीरं दस
 स तथा । पक्षे विमहो युद्धदिग्बन्धः । दशरथ इव दशरथो रामपिता तद्वदिव । सुमित्रेति । सु-

१ उदम्यमनिन्या. २ अनारतम्; अविगतम्. ३ वननिविता. ४ पातालवन्. ५ क्षिति. ६ क्षितिपूतो कुजे;
 क्षितिपूतः कुजे..

रिव महासेनालुयातः, भुजगराज इव क्षमाभरगुरुः, नर्मदाप्रवाह इव महावंशप्रभवः, अव-
तार इव धर्मस्य, प्रतिनिधिरिव पुरुषोत्तमस्य, पैरिहृतप्रजापीडो राजा तारापीडोऽभूत् ।

यत्तमः प्रसरमलिनवपुषा पापवहूलेन कलिकालेन चालितमामूलतो धर्मं दशानने-
नेव कैलासं पशुपतिरिवावष्टभ्य पुनरपि सिंरीचक्रे । यं च रतिप्रलापर्वनितदधार्द्र-
हृदयहरनिर्मितमपरं मकरफेतुममंस्त लोकः । यं च जलनिधितरंगधौतमेखलार्त्त-
प्रान्तर्विचारितारागणद्विगुणिततटतरुकुसुमप्रकरादुद्यदिन्दुचिम्बविंगलदमृतविन्द्विस्तापार्द्रचन्द-
नादशिशिरकररयधुंरानुरशिसरोद्देशखण्डितोदसर्द्धविह्वपह्नाद्देवावतर्कैरूनसहक्रीकिसैलय-

शोभनं यन्मित्रं मुहूर्तेनोपेतः सहितः । पक्षे सुमित्रा लक्ष्मणजननी । पश्चि्वति । पशुरतिरीश्वरस्यद्वरिव ।
महेति । नदती वा मेना सैन्यं तयानुपातोऽनुगतः । पक्षे महानेनः पशुपतः । भुजगेति । भुजग-
जोऽनन्तस्यद्वरिव । क्षमेति । क्षमा क्षान्तिस्तस्या भरो भास्मिन गुरुर्गरीयान् । पक्षे क्षमा पृथ्वी । शेनेन
सष्टे पशुधो धृतेति लोकरुद्रिः । नर्मदेति । नर्मदा मेकलादिजा तस्याः प्रवाहो रयन्स्यद्वरिव । महेति ।
महावंशो नदरुलं तन्मातृप्रभव उदातिर्यस्य स तथा । पक्षे महावंशो महावेशुः । बंगान्तामर्मदाप्रवाह-
प्रभुर्भूत् इति लोकबोधिः । अवतार इव धर्मस्य धेयसोऽवतार इव जन्मान्तरमिव । प्रतीति । पुत्रोत्तमस्य
रिष्णोः प्रतिनिधिः प्रीत्याय इव । परीति । परि स्तानस्तेन हता भजा प्रजापीडा प्रृतिपीडा येन न तथा ।
धन्यवस्तु प्रागेवाहः ।

न च इति । नः तारापीडः पशुरतिरिव बलिबालेन दशाननेनेवा मूलन मूलं दुभं वा मयादीहृत्
चाहितं यन्मित्रं धर्मनवदध्नावदन्मं दत्त्वा वैत्याममिव पुनरपि सिरीचके रदीचकार । अप बलिबाल-
मिदंयथाभि—मम इति । ततोऽज्ञानं तस्य प्रगरः प्रगरणं तेन मयिनं यदनां पशुः सरीरे मम स
तथा तेन । पापेति । पापेर्ननाम बहुतेन हरेन । 'बहुलं हटम्' इति बोधाः । यं चेति । यं तारापीडं
लोको जनेऽपरं मित्रं मकरफेतुं मदनममंशामिनतवान् । तमेव पिशिनष्टि—रतीति । रतेः प्रलापेन
परिदेवनेन जनिनेऽतदिना या दया करणा तयार्द्र क्षितं हृदयं पेतो यस्सर्वभूतो यो हटः संभ्रमेन मित्रं
विहितम् । यं चेति । यं राजानम् । आर्द्रादेति । उदयनाथ आ रीत्याद् उदयापत्तं शैलं आ
मयादीहृत् । आसेत्वियति । आ सेतुपन्थान् सेतुबन्धं वा मयादीहृत् । आ मन्दरादिति । मन्दरं
मेरुना मयादीहृत् । आगन्धमादनादिति । गन्धनादनं पर्वतना मयादीहृत् । पूर्वदिशिपार्त्तधर्म-
साम्बधीहृत्वेति भावः । अदमिता राजानः प्रपशुर्नमंशुर्कारित्यन्वयः । अपोदमादि विरोधत्वाद्—
जदेति । जयतिधिः पशुपतस्य तस्याः बरोत्तास्यपीडा क्षान्तिना मेतया मयदनायो मम स तथा
सत्याद् । पशुमिति । पशुपतं पशुवन्मनस्यै विचारी मननरीत्यौ मकरास्यते मकरप्रसूतयेन द्विपुत्रि-
दोदपिपीडुपतृत्तत्तत्तं पशुपतस्यं पशुमद्वयः पुत्रमादौ कस्मिन् तथा सत्याद् । उद्यदिति । वन्दु-
हो पशुपतिरुद्विभवं तस्मादिगतः तदानीं वेदमन्त्रिभ्यः सीद्धविदुस्यस्यस्यो न अणयो वेदवे
दयानेनां अक्षुषाधनना मलयका कस्मिन् तथा सत्याद् । अदिशिरैति । अदिशिबः सूर्यस्य वे
दपुत्राः मन्दरहृत्पेटो वा सा सपथेनां विरोधेन प्रार्थेव स लोकः वेदप्रभयेन सदिना विप्राणा
एव उद्यमयो पशुपतका कस्मिन् तथा सत्याद् । पशुपत इति । पशुपते इतिपशुपतस्य वा बरः
पशुपत इव स्याति विप्राणि बरुति मकदिसा सत्या । विप्रावदनायै कस्मिनेषां पशुपतस्य इति

१. अतुपतः, २. अदीहृत्, ३. पशुपतः, ४. मयदः, ५. वेदमन्त्रिभ्यः, ६. पशुपत, ७. उद्यदिति, ८. मयादीहृत्,
९. मयादीहृत्, १०. मयादीहृत्, ११. विप्राणा, १२. मयादीहृत्, १३. मयादीहृत्, १४. मयादीहृत्, १५. मयादीहृत्,
१६. मयादीहृत्

रणनखमयूराभयिनमुकुटपत्रलतामन्थयो भयचकिततरलतारदृशो भुजबलविजिताः प्रणे-
रुखनिपाः ।

येन चानेकरात्रांगुपद्मविते व्यालन्त्रिमुक्ताफलजालके दिग्गजेनेव कल्पनरायाप्रान्ते
महासने भरेण शिलीमुस्रव्यतिकरकल्पिता लता इव नेमुरायामिन्यः सर्वदिशः । यस्मै च
न्ये नुरपतिरपि स्पृहायांचकार । यस्मात् धवलीकृतभुवनतलः सकललोकदृद्यानन्दकारी
गोत्रादिव हंननिवहो निर्जगाम गुणगणः । यस्य चामृतामोदमुरभिपरिमलया मन्दरोद्धत-
बहुलदुग्धसिन्धुफेनलेखयेव धवलीकृतनुरामुरलोकया दशमु दिक्षु मुखरितभुवनमैभ्रन्वत
कीर्त्या । यस्य चातिदुःसहप्रतापसंतापखिद्यमानेव क्षणमपि न मुमोचार्तेष्वच्छायां राज-
दृग्भीः । तथाच यस्मै "दिष्टिदृष्टिमिव शुभ्राव, उपदेशमिव जग्राह, मैङ्गलमिव बहु मेने

तेन दन्तुरावेपथैः । चरणेति । तस्य राक्षस्रणौ पादौ तयोः नखा नखरात्रेयां मयूराः किरणास्तैर्मथिता
मुकुटे वा पत्रलता तस्या मन्थयो येषां ते तथा । भयेति । भयेन साध्यतेन चकित व्रता तरला
कल्पना तारा कर्नानिना यामामिबंविधा दृशो येषां ते तथा । भुजेति । भुजबलेन बाहुबलेन विजिता
निर्जिताः । अन्वयस्तु प्रागेवोलः ।

येन चेति । येन च रात्रा दिग्गजेनेव कल्पतरौ सिंहासने नृगासन आकाम्ने सति भरेण भारेणामासिन्यो
विस्वारपलः सर्वदिशो नेमुः प्रगता अभ्युः । वा इव । लता इव प्रतल इव । कीटद्वयः । शिलीमुसा भ्रन-
रात्रेयां व्यतिकरः संवन्धसेन कल्पिता धृताः । दिग्गजे शिलीमुसा शानाः । अथ च सिंहासनविशेषणानि—
अनेकेति । अनेकानि रत्रानि तेषामंशवः किरणालैः पद्मविते किसलयिते । व्यालम्भीति । व्यालम्भी-
न्यासम्भमानानि मुसाफलानां रसोद्भवानां जालकानि समूहा यस्मिन् । यस्मै चेति । अहमिति
मन्ये । यस्मै राक्षे सुपतिरिन्द्रोऽपि स्पृहायांचकार सस्पृहोऽभूत् । 'स्पृहेरीषिततः' इति संप्रदानसंज्ञायां
चतुर्थी । इन्द्रस्पृहायांचतानाह—यस्मादिति । यस्मादाशो गुणाः शौर्याद्यप्येतेषां गणः समूहो निर्जगाम
बहिर्निर्गमो । यस्मादिलवर्षा पयनी । गुणान्वितिनष्टि—धवलीति । धवलीकृतं शुभ्राकृतं भुवनतलं
विद्यतले येन स तथा । सकलेति । सकललोकानां समप्रजनानां यानि हृदयानि चेतांसि तेषामान-
न्दकारी प्रमोदकृत् । कः कस्मादिव । श्रीधाराकौशनातः पर्यतैरुपदेशार्द्धमनिवहः नितच्छदसमूह इव ।
यस्येति । चः पूर्वोक्तमुपमे । यस्य राजः कीर्त्तानिख्यया दशमु दिक्षु मुखरितभुवनं यथा स्यात्तथाभ्र-
म्भनागन्वत । भावे रूपम् । अथ कीर्त्तिविशेषणानि—अमृतेति । अमृतस्य पीयूषत्व न आमोदसद-
त्तारुणिः प्रकटितः प्रसन्नः सुगन्धिथ परिणतो यस्याः सा तथा । 'कीर्त्त्याः सौगन्ध्यं वर्ण्यते' इति कविस-
नयः । धवलीति । धवलीकृतः शुभ्रीकृतः मुरामुरलोकौ देवदानबलोभो यथा सा तथा । कयेव । मन्द-
रेति । मन्दरेण स्वर्गाग्निमोदतो दुर्दान्तो यो बहुलो हटो दुग्धसिन्धुः शरिसमुद्रस्य फेनोऽग्निद्रुफलास्य
लेखयेव वीष्येव । मन्थनक्षणे तथापि मुरामुरलोकः शुभ्राकृत इति तदुपमानमिति भावः । यस्य चेति ।
यस्य राक्षो राजदृग्भी राजध्रीरानपत्रस्य छत्रस्य छायामातषाभावलक्षणं क्षणमपि विनेयमात्रमपि न
मुमोच न तत्ताज । तपआकान्तामातव्य श्रीसलक्षलाभमर्षं स्मारित्याचयेनाह—अतीति । अतिदुःखेन सोढुं-
रात्रयोऽतिदुःसाहः एषंनिधो यः प्रतापः कोदादुग्धजनितं तेजस्तस्यायः संतापो घनस्तेन खिद्यमानेव पीष्य-
मानेव । अथ प्रमथियामानेवैवैव कर्मां संवन्धं दर्शयन्नाह—तथाचेति । यस्य राक्षस्यारितं शौर्यविसृष्टि-
वि-

१ मयूरागम. २ इतिना. ३ तारकदृशो. ४ भवनीराजः. ५ रत्नांगुक. रत्नांगुजात. ६ इन्द्रसिन्धु. ७ मुसाजालके.
८ सर्षा दिशः. ९ मन्येऽनन्वतापराजसकिसंपदे सुरपतिः. १० उज्ज्व. उज्ज्वे. ११ अभाष्यत. १२ आतदन्त्यायान
१३ अस्त. १४ दिष्टदृष्टि. १५ इन्द्रसिन्धु मने.

मन्त्रमिव जज्ञाप, आगममिव न विसस्मार चरितं जनः । यस्मिंश्च राजनि गिरीणां विपश्यत्,
 प्रलयानां परत्वम्, दैर्घ्यानामभिमुखावस्थानम्, शूलपाणिप्रतिमानां दुर्गाश्लेषः, जलधराणां
 चापधारणम्, ध्वजानामुन्नतिः, धनुषामवनतिः, घण्टानां शिर्डीमुख्यमुन्वक्षतिः, सुवेदानां
 घात्रा, कुसुमानां घन्धनस्थितिः, इन्द्रियाणां निग्रहः, वनकरिणां वारिप्रवेशः, वैश्वदेव-
 मिधाराणाम्, ध्रुवितानामिधारेणम् . महाणां तुलारोहणम्, अगस्त्योदये विपैगुडिः, के-
 नेश्वानामापतिभङ्गः . जलदृष्टिवानां मलिनाम्बरत्वम्, रत्नोपलानां भेदः, मुनीनां योग-

सं शिष्टिद्विमिव भाग्याभ्युदयमिव जनो लोक. शुभावाक्यमिवान् । उर्वरशमिव सुरनिदेशमिव उर्वर
 पृथीतवान् । मन्त्रमिव श्रोतवीथमिव बहु मेने सर्वाधिकत्वेन ज्ञानवान् । मन्त्रो देवताधिष्ठानकृत्स्नमिव उर्वर
 जपिनवान् । आगम निदानान्ममिव न विमन्यार न विस्मृतवान् । जन इत्यस्य सर्वत्र संबन्धः । कालि-
 श्येति । यस्मिन्कारानीडे राजनि । 'द्विदयोर्वा' इति वाक्यार्थोः । इदं वृत्तिय्यांमासीत् । तदेव दसपति-
 गिरीत्यादि । गिरीणां परवानां विपश्यता पञ्चदहिलम् । इन्द्रेण पञ्चदहिलम् गिरीणामिति प्रागेवंभूत् ।
 न तु लोकानां विपश्यता दस्युता । प्रलयानां स्वादीनां परत्वं प्रकृत्युपरिवर्तमानत्वम् । न तु लोकानां परत्वं
 मित्रत्वं शत्रुत्वं वा । अमिदुगं जनानामवस्थांयतेऽऽनेनेलमिमुखावस्थानम् । कमेनि ल्युट् । दण्डानां दुर्ग-
 रांगम् । न तु ल्येकाना कल्पवित्युत्तः कल्पविवस्थानम् । सर्वेषां लक्ष्मीवत्त्वादिति भावः । शूलपाणिपै-
 श्वम्य प्रतिमासा मूर्तेर्वृणां पार्वती तथाभेयोऽभिष्यङ्गः । न तु लोकानां दुर्गं विपमन्वत्वं तेन श्लेष संबन्धः ।
 राजप्रदाभावात् । जलधराणां मेघानां चापधारणानिन्द्रधनुर्धारणम् । न तु लोकानाम् । भयाभावात् घनरा-
 मम् । श्वजानां वैश्वदेवतीनामुन्नतिर्ध्वैमुनाग्नेन । न तु लोकानाम् । अर्धहृतेरभावात् । घनरां चापानामव-
 धिरवनमनम् । न तु लोकानां बलात्कारेण नति । सर्वेषां स्थायीनृत्तित्वान् । घण्टानां वेणुनां शिरीषुषा
 भ्रमणशेषां सुवेदानैः क्षतिरुच्छेदः । न तु लोकानां शिर्डीमुखा वाणाश्रीः शक्तिः पीडा । दुर्गाभावात् ।
 'पत्रिष्वत्रिद्विगणशिरीषुषकद्वयप्रा.' इति श्लोकः । देवानां यात्रा क्षणविशेषः । न तु लोकानां यात्रा मयारव्य
 कथनम् । 'यात्रा स्थापयते गतौ' इत्यनेकार्थः । कुसुमानां पुष्पाणां घन्धनेन प्रयत्नेन स्थितिः । न तु लो-
 कानां बद्धवेदानवस्थानम् । सर्वेषां निरपराधिकत्वात् । इन्द्रियाणां करणानां निग्रहो निरोधः । न तु लो-
 कानां निग्रहो वनः । वनकरिणामप्यकारिणानां वारिप्रवेशः । यथा मन्त्रघन्धनं कियते मा वारिः । 'यदी
 तु मन्त्रघन्धनी' इति श्लोकः । न तु लोकानां दिव्यार्थं वारिप्रवेशः । तैश्चैवं उद्ग्राहिरतिवाराणां सङ्ग्रहण-
 म् । न तु लोकानां वैश्वं शौर्वम् । मतिनां योगिनामभिसारेणम् । न तु लोकानामप्रौ धारणम् । प्रधानं
 कथयणां दुर्गाश्लेषं तुला उचितमन्व्यत्मारोहणं सक्रम । न तु लोकानां दिव्यार्थं तुलारोहणम् । अगस्त्यो-
 वेऽस्तपस्य सुनेरदये विपैगुडिर्वै पानीर्व नस्य गुडिः स्पष्टता । न तु लोकानां विषेण गुडिः कण्डान-
 हारः । न तु लोकानां—'गतवत्प्रमाणं वन्यतामविं मेन शुद्धिर्वैद्यानाम्' इति । केतवत्यानामापतिर्विधारण-
 म् भद्रो विच्छेदः । न तु लोकानामापतिहन्तः कालस्य भद्रो लक्षणया तु मन्त्रकथम् । नियेन तदि-
 'ने २ । 'अपतिन्मन्त्रः कालः' इति श्लोकः । जलदो पनापनस्यकाचीना वे दिवसा बसण्डवैर्वा
 ३ कान्तमन्त्रमन्त्रार्थं वेणु नैवां भवन्तवम् । न तु लोकानां मलिनाम्बरत्वं मशोरयुक्तवसनत्वम् ।
 रत्नोपलानां मन्त्रमनो मेद लक्ष्येयत्वम् । न तु लोकानां मन्त्रमेदः । मुनीनां तपस्विनां योगिधामणि-
 विरोधस्य सत्त्वं वनदि । न तु लोकानां योगी विपमिप्रयोगः कार्येषां वा तस्य साधनं दुष्टमन्त्रि ।

१ मन्त्रमिव जज्ञाप, २ आगममिव, ३ विसस्मार चरितं जनः, ४ यस्मिंश्च राजनि गिरीणां विपश्यत्, ५ प्रलयानां परत्वम्, ६ दैर्घ्यानामभिमुखावस्थानम्, ७ शूलपाणिप्रतिमानां दुर्गाश्लेषः, ८ जलधराणां चापधारणम्, ९ ध्वजानामुन्नतिः, १० धनुषामवनतिः, ११ घण्टानां शिर्डीमुख्यमुन्वक्षतिः, १२ सुवेदानां घात्रा, १३ कुसुमानां घन्धनस्थितिः, १४ इन्द्रियाणां निग्रहः, १५ वनकरिणां वारिप्रवेशः, १६ वैश्वदेवमिधाराणाम्, १७ ध्रुवितानामिधारेणम्, १८ महाणां तुलारोहणम्, १९ अगस्त्योदये विपैगुडिः, २० केनेश्वानामापतिभङ्गः, २१ जलदृष्टिवानां मलिनाम्बरत्वम्, २२ रत्नोपलानां भेदः, २३ मुनीनां योग-

सौमन्यम्, कुमारस्तुनियु तारकोद्धरणम्, उष्णरश्मेर्भ्रंशशङ्का, शशिनो ज्येष्ठातिक्रमः, महाभारते दुःशासनापराधाकर्णनम्, वयःपरिणामे दण्डग्रहणम्, अस्तिपरिवारेष्वकुशलयोगः, कामिनीकुचभङ्गेषु वक्रता, करिणां दानविच्छित्तिः, अक्षक्रीडामु शून्यगृहदर्शनं पृथिव्यामासीन् ।

तस्य च राशो निखिलशास्त्रकलावगाहगम्भीरबुद्धिः, आशैशवादुपाहूडनिर्भरप्रेमरसः, नीतिशास्त्रप्रयोगकुशलः, भुवनराज्यभारनौकर्णधारः, महत्स्वपि कार्यसंकटेष्वविपण्णधीः, धाम धर्मस्य, स्थानं स्थितेः, सेतुः सत्यस्य, गुरुगुणानाम्, आचार्य आचाराणाम्, धाता धर्मस्य, शोपाहिरिव महीभारधारणक्षमः, सलिलनिधिरिव महासत्त्वः, जरासंध इव धैर्यवति-

कुमारः पञ्चमस्तस्य सुतयो सुतयस्तासु तारकस्य दैत्यस्योत्प्राबल्येन हरणं नाशनम् । न तु लोकानां तारका कनीनिका तस्या उद्धरणमुत्कर्षणम् । उष्णरश्मेः सूर्यस्य ग्रहणशङ्कोपरागशङ्का । न तु लोकानां ग्रहणं नियन्त्रणं तस्य शङ्कारेव । शशिनश्चन्द्रस्य ज्येष्ठा नक्षत्रं तस्यातिक्रमस्तदुत्पन्नम् । न तु लोकानां ज्येष्ठो भ्रात्रादिव्यसिद्धेसोद्धनम् । महाभारते शास्त्रे दुःशासनो दुर्योधनलपुत्रता तस्य योऽपराधः दुर्योधनाज्ञया दुःशासनेन धृते जितेषु पाण्डवेषु द्रौपदी केतौषु गृहीलाकृष्टेष्वपराध आगस्त्याकर्णनं ध्रुवणम् । न तु लोकानां दुष्टं शासनं येषां ते दुःशासना दुष्टमनुजास्तेषामपराधध्रुवणम् । वयोऽवस्था तस्य परिणामः पक्वता तस्मिन्पण्डो चटिलस्य प्रक्षणम् । न तु लोकानां दण्डः करस्तदादानम् । अस्तिपरिवारेषु रात्रिपिधानेष्वकुशलयोगो न विद्यते कुशलं यस्मात्सोऽनुशलः सन्नस्तेन योगः संबन्धः । न तु लोकानां परिवारेषु परिच्छेदेष्वकुशलमपुण्यं तस्य योगः । 'पर्याप्तिक्षेमपुण्येषु कुशलम्' इत्यनेकार्थः । अकुत्सितं शोभनं चर्मं तस्य योगः । अन्यत्राकुशलमक्षेम जरारि तेन योगो नास्तीति वा । केचित् 'अस्तिपरिवारेषु कलङ्कयोगः' इति पठन्ति । कलङ्कः इयामिका । अन्यत्र दोष इत्यर्थः । कामिनीनां र्शोणां कुचभङ्गेषु पयोधरपत्ररचनायां वक्रतारालता । करिणां हस्तिनां दानं नदः । 'मदो दानप्रवृत्तिश्च' इति श्लोकाः । तस्य विच्छित्ती रचना । न तु लोकानां दानं वितरणं तस्य विच्छित्तिर्नाशः । अक्षक्रीडामु धृतक्रीडामु शून्यगृहदर्शनं शून्यगृहावलोकनम् । खैलिन्या शून्यमित्यर्थः । न तु लोकानां शून्यस्थलदर्शनम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।

तस्य चेति । तस्य राशोऽनालः शुक्रनासो नान ब्राह्मण आसीद्बभूव । अथ प्रथमान्तानि तस्य विशेषणानि । निखिलेति । निखिलानि मानि शास्त्रानि कलाश्च तासामवगाहस्वदभिप्रायाकलनं तेन गम्भीराऽन्यनमप्या बुद्धिः प्रतिभा यस्य स तथा । आ शैशवादा बाल्यादुपाहूड आश्रितो निर्भरो निविडः प्रेमरसः केहरसो यस्मिन्स तथा । नीतीति । नीतिशास्त्रं न्यवहारग्रन्थस्तस्य प्रयोगस्वदर्यपरीक्षणं तत्र कुशलो दक्षः । भुवनेति । भुवनानां राज्यमाधिपत्यं तस्य भारो वीवधस्त्वलक्षणा या नर्द्धोणी तस्याः कर्णेधारो नाविकः । महत्स्वपीति । महत्स्वपि गुरुस्वपि कार्यसंकटेषु कृतकष्टेष्वविपण्णानिपादवती धीर्बुद्धिर्यस्य स तथा । धामेति । धर्मस्य धीरिनाया धाम गृहम् । स्थितेर्मर्यादायाः स्थानं स्थलम् । सत्यस्यावितथस्य सेतुः पालिः । गुणानां शौर्यादीनां गुरार्हतोपदेश । आचाराणां शिष्टजनाचीर्णमार्माणामाचार्य उपदेश । धर्मस्य स्वस्य धाता प्रजापतिः । शोषेति । शोपाहिरनन्तस्तद्वदिव मयाः पृथ्व्या भारो वीवधस्तस्य धारणमुद्रहंनं तत्र क्षम इत्यभङ्गश्लेषः । सलिलेति । सलिलनिधिः समुद्रस्तद्वदिव । सर्वत्रैकविशेषणेनोभयं विशेषयन्नाह—महेति । महत्सत्त्वं साहसं यस्मिन् । पक्षे महासत्त्वा जलचारिणः । जरेति । जरा राक्षसी तथा साक्षात्त्वं-

१ धारणम्. २ ग्रहणाशङ्का. ३ दुःशासनापराधः. ४ अस्तिपारानु क्रोशयुक्तिः. ५ वक्रता कामिनीनां कुचभङ्गेषु. ६ कुचपत्र. ७ तस्य राशो. ८ कलाकलापावगाहगम्भीरः कलापावगाहनगम्भीर. ९ भारिक. १० सिन्धुः. ११ सकलमही. १२ महासत्त्वनिवासः. १३ प्रकथित.

पृ० १५

संधिविग्रहः । श्यम्बक इय प्रसाधितदुर्गाः, युधिष्ठिर इय धर्मप्रभवः, सकलवेदवेदाङ्गविद्, अशेषराज्यमङ्गलैकसारः, गृहस्वतिरिव मुनासीरस्य, कविरिव शृपपर्वणः, वनिष्ठ इव दशरथस्य, विश्वामित्र इव रामस्य, धौम्य इवाजातशत्रोः, दमनक इव नलस्य, सर्वज्ञ-यैर्ध्वाहितमतिरमात्यो ब्राह्मणः शुक्रनासो नामासीन् ।

यो नरकासुरशस्त्रप्रहारभीषणे भ्रमन्मन्दरनितम्बनिर्दयनिष्पेकठिनांसपीठे नागरनक्षःस्थलेऽपि स्थितामदुष्करलाभानमन्यत प्रहायलेन लक्ष्मीम् । यं चामाद्य दर्शितानेकराज्य-ला लतेव पादपमनेकरप्रतानगहना विस्तारमुपययौ प्रहा । यस्य चानेकचारपुरुषसहस्रसंघो-

पितलाजरासंधसद्वदिव । कथा चात्र—राजगृहे जरासंधविभ्रा बृहदयेन राक्षीभ्यां पुत्रार्थनारापितेन नर्दिने चण्डकौशिकेनामकलं प्रदत्तम् । तत्र सोऽर्धार्थं कृत्वा राजमहिषीभ्यां दत्तवान् । तयोद्यार्थसंधशरीरे बलवद्वरं जातम् । तद्गृह्णा तयोः कुपितेन राज्ञा दमसानभूमौ सुकम् । तत्र च जया संधितमेकत्र भोजिनिति उच्यते । संधनाम संधतमस्येति वार्ता । उभयं विशिनष्टि—घटितेति । घटितो विहितो संधिविग्रहो येन । एतं संधिः साम, विग्रहो युद्धम् । पक्षे जया पिशाच्या घटितः संधिः संधटनं यस्य संधिविग्रहस्य शरीरस्यै घटितसंधिविग्रहं यस्य जरासंधस्येति द्वितीयावहुमीहि । श्यम्बक इत्यत्र इति । प्रसाधि-तेति । प्रसाधितं रायातीकृतं दुर्गं विपमस्थलं येन । पक्षे प्रसाधिता प्रसन्नोहना दुर्गं पार्वती येन स तथा । युधिष्ठिर इति । युधिष्ठिरो धर्मपुत्रस्तद्वदिव । धर्मस्य नीतिधर्मादेः प्रभव उत्पत्तिर्यस्यात् । पक्षे धर्मज्ञ भवो मस्येति विग्रहः । सकलेति । सकलानि समप्राणि यानि वेदवेदाङ्गानि शिशापीनि तेषां विद्या अशोपेति । अशेषं समग्रं शस्त्राण्यं तत्र मङ्गलैकसारः कल्याणैकरहस्यभूतः । प्रकारान्तरेण तमेव विदेशे विशेषयन्नाह—मुनासीरस्येन्द्रस्य बृहसति । सुगुरस्तद्वदिव । शृपपर्वणो दैत्यस्य कविः सुकस्तद्वदिव । दशरथस्य रामपितृवेत्तियोऽहन्धतीनामित्तद्वदिव । रामस्य दशरथात्मजस्य विश्वामित्रः कौशिकस्तद्वदिव । अश्वत्थशत्रोर्धर्मपुत्रस्य धौम्यः सचिवस्तद्वदिव । नलस्य नैषधेर्दमनकानिघानोऽमालस्तद्वदिव । अयं तापीस्य रश् इति भावः । सर्व इति । सर्वकार्येषु समग्रहृत्वेष्वाहिता स्थापिता मतिबुद्धियेन स तथा । अन्तरा प्रागेवोक्तः ।

य इति । यः शुक्रनामः प्रहायलेन बुद्धिसामर्थ्येनादुष्करलाभां स्वल्पप्रयासलभ्यां लक्ष्मीं धिवमन्यत सगवान् । कीदृशीम् । नारायणस्य कृप्यस्य यद्गुह्यस्थलं भुवान्तरे तत्र स्थितामालेदुर्गीमपि । एतेन हृदये एतिकाटिन्यं सूचितम् । कथं स्थलं विशिनष्टि—नरकेति । नरकामुखे दैत्यस्य शस्त्रानि तेषां प्रहाशेऽपि घातखेन गीषणे भयानके । छमदिति । छमच्छापी मन्दरथ भ्रमन्मन्दरस्तस्य यो नितम्बः कटकस्तस्य सो निर्दवं निरनुकम्पं निष्पेकशूर्णामात्मत्कर्तव्यतायां कठिनं कठोरसंधपीठं स्कन्धपीठं यस्मिन् । अथवा शिषो शासननिष्पेकेणैति बोध्यम् । मथनावसरे हि मन्दरनितम्बा अंगवोलेप्ता इति भावः । एतेन मन्दरादयं चोच्छिक्कटिन्यमिति ध्वनितम् । यमिति । यं शुक्रनायाक्यमायाय प्राप्य प्रहा विस्तारं विमर्षितामुपवर्तमानवती । सां विशिनष्टि—दर्शितेति । दर्शितानि प्रकृतितान्यनेकराज्यान्त्येव फलानि यथा सा तथा । केवलेन यथा स्यात् पादरं इत्थं प्राप्य विस्तारं वाति । कीदृशी । अनेकेति । अनेकैः प्रानैर्वेत्तागद्वैर्दमनानि निषिञ्चानि । यमेति । यस्य मन्त्रिणो धरणीतले जगतीतले राज्ञां समुच्छ्रितमप्युच्छ्रितमप्यन-ध्वहरत् प्रतिदिनमन्त्रिदिनमज्जते नासीत् । न बभूवेत्यर्थः । कश्चिद्विद । भवन इव गृह इव । यथा सपत्ने कि-मन्वहर्तुं न स्यात् । भुवनतलं विशेषयन्नाह—अनेकेति । अनेका ये चारपुराः प्रविधिपुरुषालेषां सहस्रं तस्य

१ मन्त्रदेहः २ दमनक इव भीमस्य शुभशिरिव नक्षत्रम्, ३ अश्वत्थः, ४ नामाभवत्, ५ शकतीः, ६ मन्दरनिर्दयः, ७ सनायाय, ८ महाशरदमनेकरगहना, ९ उपायवती, १० बसानेक, ११ पविष्ठे; निष्ठे.

निश्चिते चतुरदधिवलयैरपिधिप्रमाणे धरणीतले भयन इवाविदितमहरदः समुच्छ्रसितमपि राशं नासीन् ।

स राजा बाल एव सुरकुञ्जरपीवरण राज्यलक्ष्मीलीलोपधानेन सकलजगद्भव-
दानपद्मदीशायूपेन स्फुरदसिलतामरीचिजालजटिलेन निखिलारातिकुलप्रलयधूमकेतुदण्डे-
न घाटुना विजित्य समद्वीपवल्यां वसुंधरां तस्मिन्नुकनासनाग्नि मन्त्रिणि सुहृदीव
राज्यभारमारोप्य सुस्थिताः प्रजाः कृत्वा कर्तव्यशेषमपरमपश्यन् । प्रशमिताशेषवि-
पक्षतया विगताशङ्कः शिथिलीकृतवसुंधराज्यापारः प्रायो यौवनसुखान्वयैर्बुधभूव । तथा हि ।
कदाचिदुहसत्कठोरकपोलपुलकजर्जरितकर्णपद्मयानां प्रणयिनीनां चन्दनजलच्छटाभिरिव
स्मितमुधाच्छविभिरभिपिच्यमानः, कर्णोत्पलैरिव लोचनांशुभिस्ताड्यमानः कुङ्कुमधूलि-
भिरिवाभरणप्रभाभिराकुलीक्रियमाणलोचनैः, धवलांशुकैरिव करनर्तमयूखजालकैराहन्य-

संचारः परिभ्रमणं तेन निश्चिते पुरिते । चतुररिति । चतुरदधीनां चतुःसमुदायां बलयं कङ्कणं तस्य या
किंचिदधिका त्रिगुणिता परिधिः परिक्षेपः स एव प्रमाणं यस्य स तस्मिन् ।

स इति । स राजा तारापीठो बाल एव । सुरेति । सुरकुञ्जरो हस्तिमातृत्वस्य करः शुभ्रज तद्वत्पी-
षरेण पुष्टेन । राज्ञेति । राज्यलक्ष्मीराधिपत्यश्रीस्तासा लीलोपधानेन लीलोपबर्हेण । सकलेति । सकलजगतः
सममविष्टपत्य नदभयदानं तदेव यद्गदीश तत्र यूपेन यज्ञसन्मनेन । स्फुरदिति । स्फुरन्ती देदीप्यमाना
यासिलता राहलता तस्या मरीचिजालं कान्तिसमूहस्तेन जटिलेन व्याप्तेन । निखिलेति । निखिलाः समग्रा
येऽरातयः शत्रवस्तेषां यानि कुलानि तेषां प्रलयो विनाशस्तत्र धूमकेतुर्ग्रहविशेषस्तस्य दण्डेन पुच्छेन । दण्डा-
कृतिरूपत्वात्पुच्छस्त्विति भावः । एवंविधेन बाहुना भुजेन । ससेति । जन्मदृशदात्मलिङ्गशाम्यदाकपुष्कराः
सप्तद्वीपा एव बलयं कङ्कणं यस्या एवंभूतां वसुंधरां विजित्य तस्मिन्नुकनासनाग्नि मन्त्रिणि सुहृदीव मित्र इव
राज्यभारमारोप्य निधाय सुस्थिताः सुखेन स्थायिन्यः प्रजाः प्रकृतीः कृत्वा निष्पाद्य कर्तव्यशेषमितः परं
किं कर्तव्यमस्तीत्यपरं विचारविषयं कार्यमपदयदित्यन्वयः । प्रशमितेति । प्रशमिताः शान्तिं प्रापिता
वरोयाः समग्रा विपशा दस्तवो येन तस्य भावस्वत्ता तथा । अतएव विगताशङ्को निर्भयः । शिथिलीति ।
शिथिलीकृतः श्रुतीकृतो वसुंधरायाः स्तितेर्वापारो व्याकृतिर्येन स तथा । प्रायो बाहुत्वेन यौवनस्य तारुण्यस्य
सुखानि स्त्रीसंभोगादीन्यनुभववानुभवविषयीचक्रे । तदेव दर्शयति — तथा हीति । कदाचिदिति ।
कदाचित् कस्मिंश्चित्तानव्येऽनङ्गपरवशः कामपरायतः सुरतं मैथुनमाततान विलारयामासेत्यन्वयः । किं क्रिय-
माणः । अभिपिच्यमानः सिच्यमानः । कामिः । स्मितनीपदचित्तं तदेव मुधाकृतं तस्यादृष्टविभिः कान्तानिः ।
कानिरिव । प्रणयिनीनां कामिनीनां चन्दनजलच्छटाभिरिव । कीदृशीनाम् । उहसन्तो विकसन्तः कठोराः
कठिनाः कपोलेषु पुलका रोमायास्तैर्जर्जरिताः श्रुतीभूताः कर्णपद्मवाः श्रोत्रकिसलयानि यास्ताम् । पुनः किं कि-
न्दमाणः । ताड्यमानः पीड्यमानः । कैः । लोचनांशुभिः नेत्रकान्तिभिः । कैरिव । कर्णोत्पलैरिव भवणकुवलयै-
रिव । कुङ्कुमेति । कुङ्कुमं केसरं तस्य धूलिभिर्दूर्णैरिवाभरणप्रभाभिर्भूषणरदिमभिरानुनीक्रियमाणे लोचने यस्य
स तथा । धवलेति । धवलांशुकैरिव शुभ्रवसुनैरिव करनोर्दस्तयोर्नस्ताः पुनर्भवत्तेषां मयूखाः किरणान्तेषां

१ परिक्षेपप्रमाणैः परित्याप्रमाणे, २ धरणिजले, ३ कुञ्जरपीवरण, ४ राज्यलक्ष्मी, ५ जगदीशमयप्रदान,
६ प्रदानशीघ्रेण रणपद्मदीश, ७ धूमकेतुना बाहुदण्डेन विजित्य सकलद्वीप, ८ अपदयत्, ९ विपश्यत्या तथा,
१० विगलिताशङ्कः, ११ शिथिलीकृतविधिनिष्पापारः, १२ प्रायसो, १३ सुखम्, १४ कुङ्कुमपदकासः कुङ्कुमकास,
१५ लोहलोचनः, १६ नगर.

शान्तः, चम्पककुसुमदलमालिकाभिरिव भुजलताभिरावृष्यमानः, वैश्रावणपूतकरतलवत्-
 न्मणिवलयकैलकलरमणीयम्, अतिरभसदलितदन्तपत्रदलदन्तुरेणयनम्, उल्लिख्यैवभवत्-
 लगलदलककरकेशोरम्, सरभसकचमद्भूर्णितमणिकर्णपूरम्, उल्लसितकुचकृष्णागु-
 पद्मपत्रलताङ्कितप्रच्छदपटम्, अञ्जनामजलकणिकालुर्लितगोरोचनतिलकपत्रमङ्गम्, -अन-
 ङ्गपरवशः सुरतमाततान । कदाचिन्मकरकेतुकनकनाराचपरम्पराभिरिव कामिनीश्रुपति-
 निर्गतैभिः कुङ्कुमजलधाराभिः पिञ्जरीक्रियमाणकायो लाञ्छाजलच्छटाप्रहारपाटलीकृत-
 कूलो मृगमदजलविन्दुशबलचन्दनस्नासकः कनकशृङ्गकोशेभिरं चिन्तीड ।

कदाचिच्छुचचन्दनचूर्णधैवलितोर्मिमालम्, चटुलतुलाकोटिवाचालचरणालकङ्कितेभ्यः-
 समिधुनम्, अलकनिपतितकुसुमसारम्, प्रवमानकैर्णपूरकुचलयदलम्, उन्नतनिर्वेम्बशोभ-

जालकै समूहेराह्वयमान आघातविपपीक्रियमाणः । चम्पकेति । चम्पको हेमपुष्पकल्पस कुमुदनां पुन-
 दलानि राण्डानि तेषां मालिका मालाह्याभिरिव भुजलतामिषांशुवल्लीभिरावृष्यमानः संयम्बमानः । ए-
 शुरतविशेषणानि—दृष्टेति । दृष्टः खाण्डतो योऽपरो रदनच्छदनेनाचूतं कम्पितं यत्परतलं तेन नली-
 यानि मणिवलयानि तेषां यः कलकलोऽयत्कल्पनिम्बेन रमणीयं मनोहरमन एवातिरमसमतिन्वरे इति-
 द्वेषीहृतानि यानि दन्तपत्राणि कर्णाभरणानि तेषां दलानि तैर्दन्तुरे विषमं शयनीयं शय्या यस्मिन् । उल्लि-
 खेति । उल्लिखिताङ्गुली यौ चरणी पादौ ताभ्यां गलन्त्यवयोऽलकको यावत्परतलेन रको रञ्जित ईदृश-
 ऽवर्तणे यस्मिन् । सरेति । सरभसं सर्वभ्रमं यः कचमद् केशमहलेन चूर्णितं भ्रमं मणिकर्णपूरं रञ्जेनं ध-
 गभूषणं यस्मिन् । उल्लसितेति । संभोगावस्थाशामुनवित्ता उल्लासं प्रसा ये कुचाः पयोधरास्तेषु इत्यु-
 काङ्कुण्डलस्य यं पद्मं कर्दमस्वस्य पत्रलता पत्रमङ्गलानि रङ्कितधिरिनः प्रच्छदपट उन्नच्छदो यस्मिन् ।
 अञ्जनामजलकङ्कितेति । अञ्जं निर्मलं यच्छुभ्रजलं रतङ्कान्तिपानीयं तस्य कणिकां प्रुपणितं तैलैलितो विद्रुते यो-
 षण-नीलकण्ठपाणां मञ्जो यस्मिन् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । कदाचिदिति । स राजा कनकशृङ्गको-
 शुवर्णपटिनश्चैवसंपत्तौ विरे विरकाले यावद्विषीड कीडं कृतवान् । 'कीडं शोडने' धातुः । शिटि ह्यप् ।
 कीरणः । कुङ्कुमस्य या जलपाटलानि पिञ्जरीक्रियमाण कायो यस्य स तथा । कीदृशीभिरिव । मरवे-
 दुर्मदनस्य कनकस्य स्तणस्य ये नाराया धाणानेषां परम्परामिरिव । कीदृशीभिः । कामिन्व श्रि-
 ह्यानां हरपुत्रा हस्तसंपुटान्मेभ्यो विनिर्गतामिर्नि यताभिः । पुना राजानं विधिपटि—लाङ्केति । ला-
 ङ्कं यानकजलं तस्य छटानायां प्रहारोऽभिघातस्तेन पाटलीकृतं धैतरजीकृतं दुकूलं दुगूलं यस्य स तथा ।
 मृगमदेति । मृगमदो गन्धपूरी तस्य जलमम्मस्यस्य विन्दुना प्रुपतेन शबलाः कर्पुराश्चन्दनम्यामका म-
 यदह्मका यस्य स तथा । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।

कदाचिदिति । एहावरोधप्रवनेन पुरलोदैवैर्नमानः स राजा जलकीडया सुदृशीधियां मर-
 वपीनाममनः पानीयनेतादृशं अकार निर्ममे । अथ चम्पेविशेषणानि—कुचेति । कुचानां स्तनानां यति
 चन्दनचूर्णानि मलयज इव शोदाभौधैवलिता सुभीजनोर्मिमाला कालोपद्रव्यस्य तत् । चटुलेति ।
 चटुश मनोहरा ये तुलाद्येदयनेकांचला मुसरा ये चरणाः पादामेषां योऽलककलेन विडं शिबिं
 ईमस्मिपुनं मितच्छदरदन्तं यस्मिन्तथा । अलकेति । अलकागुणैकुन्तलाविपतिनं धर्मं कुमुदनां
 पुणरहर्षं यस्मिन्तथा । प्रुवेति । प्रवमानं निमज्जमानं कर्णपूरम्पं कुचलयदलं यस्मिन् । उन्नतेति ।
 उन्नता उच्चा ये निमज्जा आणेहान्- शोभ आस्फालनं तेन जनेरिजाः क्षीणालर्याः कालोला यस्मिन् ।

१ दशावकहरदन्, २ पुत्रः भावुः, ३ कनकहरदन्, ४ रतिरयन, ५ हस्तुदेव, ६ चरणपत्र, ७ मरु-
 कच, ८ गोरोचनाः शोभना, ९ विनिर्गताभिरिव, १० चरकोषि, ११ अलक, १२ कुमुदनिघरतारद,
 १३ कर्णकुचक, १४ संशोभ.

पर्जरिततरंगम्, उद्दलितनालपर्यस्तनलिननिपतितधूलिपटलम्, अनवरतकरात्फालेनस्फुरतेके-
नविन्दुचन्द्रकितं सावरोधजनो जलक्रीडया गृह्णीर्षिकाणामम्भञ्जकार ।

कदाचित्संकेतवञ्चिताभिः प्रणयिनीभिराबद्धभङ्गुरभ्रुकुटिभिरारणितपारिहार्यमुररभुज-
लताभिर्घकुलकुमुमौवलीभिः संयतचरणो नखकिरणविमिश्रैः कुसुमदामभिः कृतापरायो
दिवसमताह्वयत । कदाचिद्द्वकुलतरुखिव कामिनीगण्डूपसीधुधारीस्वादमुदितो विकाशमभ-
जत । कदाचिदशोकपादप इव युवतिचरणतलप्रहारसंक्रान्तालक्तको रागमुवाह । कदाचि-
न्मुसलायुध इव चन्दनधंवलः कण्ठावसक्तोहसहोलकुसुममालः पानमसेवत । कदाचिद्-
न्धनाज इव मदरक्तकोपलदोलायमानकर्णपट्टेवो मदकलः काननं विकीचयनलताकुसुमनुर-
भिपरिमलं जगाहे । कदाचित्कणितमणिनूपुरनिनादानन्दितमानसो हंस इव कमलयनेषु

उद्दलितेति । उद्दलितान्युच्छिष्टाणि नालानि विमानि येनमेवंभूतानि पर्यन्तानि नलिनानि वक्रलानि
केभ्यो निपातितं रसं धूलिपटलं परागमगृही यस्मिन् । अनवरतेति । अनवरतकरात्फालेन निरन्तर-
हस्तास्फोटनेन स्फुरन्तो देदीप्यमाना ये फेनविन्दवोऽश्लिषकफण्डवनाहरेव संजाता चन्द्रा मेचरा नमिन् ।
'तात्पादिभ्य एतच्' इति । चन्द्रकितं मेचकितम् । अन्येषु पूर्वोणः ।

कदाचिदिति । य दिवसं प्रतिदिवसं प्रणयिनीभिर्मांभिनीभिरताप्यन ताडितोऽभूदेष्वन्वयः । 'ताड
श्वपने' इति धातुः । तुङ्गनाप्रयोगः । अप्र यद्यपि प्रथमतः कर्तृत्वेन निर्देशादिनाथ कर्मत्वेनेति वाच्यप्रथम-
भङ्गतायापि वाच्यमेदादयोः । वीरताः । कृतेति । एतौ विहितोऽपराध आणो येन न तथा । पुनः वीरत्-
संयतो वदो परणो पादो यस्य न तथा । कः । कुसुमदामभिः पुष्पनालाभिः । विविदिशभिः । यकुटेति ।
एतुलः केसरस्त्रम् युगुनानां पुष्पाणामावृतिः धेनिर्देषु तैः । नखेति । नखानां पुनर्भवानां शिरसा मयूरा-
शर्विभिधैः संयुतः । अथ च प्रणयिनीनां विशेषणानि—संकेतेति । अनुभवते मदावरदमागन्तव्यमिति
संकेतमेव पञ्चिताभिर्निष्पत्तीभूताभिः । रागता, रसं तु नागत इति भावः । अत एवाब्जा विरचिता
भङ्गा वक्रा भ्रुकुटयो वागिताः । आरणितेति । आरणितं रागरापमानं पररातिहारं कृत्यं तेन मुग्धरा
वावाला भुजलता वायां गभिः । कदाचिदिति । एतुलतरः केसरहस्तकडिरिव विहारं निरन्तरतान-
धरणं प्राप्तवात् । तमेव शिरिदिति—वामिनीति । वामिनीनां शोणा नो गण्डपक्ष्मकर्मण्य वत् ह्येषु मयं
तस्य पादा पत्रिस्तासा यः स्वारत्नेन मुदितो हसितः । कदाचिदिति । असोकपादरः बहुविधमृगशरि-
असोकपादस्य प्रसोदकार—युवतीति । युवतीनां शोणा यथरपनलप्रहारः पादरान्निपात्येन संक्रान्ते
एतौऽप्यत्रो दस्य न तथा रणसमुगममुक्ताहावात् । 'वत् प्रारणे' इति धातोरन्यस्यसंप्रसारणे णिदि क्तम् ।
कदाचिदिति । पूर्ववत् । युगलायुषो वत्प्रथमशरि- । तलावसक्त—चन्दनेति । चन्दनेन हसित-
वत्परापरायेण धवलाः कुशः । एते चन्दनदधवलाः । कपटेति । कपटवत्प्रोक्तवन्तौ तेषां कुसुममाला यस्य
न तथा पानं मयूरात्मनोऽप्यभोजनं । कदाचिदिति । मयूरायो मयूरात्मनो मयूराव काननं हंसं जगाहे
दिवोऽप्यमतेऽप्यमतेः । वीरता । मदेति । मदन एते यः कपोलान्मिन्दोलायमानः कर्णपट्टो यस्य न
तथा । मदवती मदेन कपो मनेतेति विवचयति विवचयतीति कपो हस्तकफण्डुमण्डले तेषां कृत्विः इति-
मते नमिन् । कदाचिदिति । हंस एव मयात एव वक्रावनेषु नखकिरणेषु रेमेऽप्यन । वीरता । क-
णितेति । कणितमणि इति कपोले कपो कर्णपट्टुमण्डले तन्मदकल इति तेषां मितः काननं काननित्तं मुदितं

१ वीरता, २ वीरता, ३ युवतीति, युवतीति, ४ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ५ काननं हंसं जगाहे, ६ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ७ काननं हंसं जगाहे, ८ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ९ कपोलान्मिन्दोलायमानः, १० कपोलान्मिन्दोलायमानः, ११ कपोलान्मिन्दोलायमानः, १२ कपोलान्मिन्दोलायमानः, १३ कपोलान्मिन्दोलायमानः, १४ कपोलान्मिन्दोलायमानः, १५ कपोलान्मिन्दोलायमानः, १६ कपोलान्मिन्दोलायमानः, १७ कपोलान्मिन्दोलायमानः, १८ कपोलान्मिन्दोलायमानः, १९ कपोलान्मिन्दोलायमानः, २० कपोलान्मिन्दोलायमानः, २१ कपोलान्मिन्दोलायमानः, २२ कपोलान्मिन्दोलायमानः, २३ कपोलान्मिन्दोलायमानः, २४ कपोलान्मिन्दोलायमानः, २५ कपोलान्मिन्दोलायमानः, २६ कपोलान्मिन्दोलायमानः, २७ कपोलान्मिन्दोलायमानः, २८ कपोलान्मिन्दोलायमानः, २९ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ३० कपोलान्मिन्दोलायमानः, ३१ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ३२ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ३३ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ३४ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ३५ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ३६ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ३७ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ३८ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ३९ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ४० कपोलान्मिन्दोलायमानः, ४१ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ४२ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ४३ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ४४ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ४५ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ४६ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ४७ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ४८ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ४९ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ५० कपोलान्मिन्दोलायमानः, ५१ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ५२ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ५३ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ५४ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ५५ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ५६ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ५७ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ५८ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ५९ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ६० कपोलान्मिन्दोलायमानः, ६१ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ६२ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ६३ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ६४ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ६५ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ६६ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ६७ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ६८ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ६९ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ७० कपोलान्मिन्दोलायमानः, ७१ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ७२ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ७३ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ७४ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ७५ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ७६ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ७७ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ७८ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ७९ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ८० कपोलान्मिन्दोलायमानः, ८१ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ८२ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ८३ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ८४ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ८५ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ८६ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ८७ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ८८ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ८९ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ९० कपोलान्मिन्दोलायमानः, ९१ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ९२ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ९३ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ९४ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ९५ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ९६ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ९७ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ९८ कपोलान्मिन्दोलायमानः, ९९ कपोलान्मिन्दोलायमानः, १०० कपोलान्मिन्दोलायमानः

रेमे । कदाचिन्मृगपतिरिव स्कन्धावलम्बिकेसरमालः क्रीडापर्वतेषु विचचार । कदाचिन्मृग
 इव विजृम्भमाणकुसुममुकुलदन्तुरेषु लतापृष्ठेषु बभ्राम । कदाचिन्म्रीलपर्वद्विरिचितावगुण्ठो
 बहुलपक्षप्रदोपदत्तसंकेताः सुन्दरीरभिससार । कदाचिच्च विद्यद्वितकनकपाटं प्रकटवाताग्नेव-
 नवरतद्वह्यमानकृष्णागुरुधूमरक्षैरिव धारायतैरधिष्ठितविट्टेषु प्रसादाकुम्भिषु कतिपयानमुत्प-
 रिक्तो वीणावेषुमुरजर्भनोहरमयरोधमंगीतकं ददर्श । किञ्चिद्दुना यद्यदतिरमणीयमविक्रमैर-
 द्यां तदात्वे च तत्तदनाश्रितचेताः परिसमाप्तत्वादन्वेषां पृथिवीव्यापाराणां सिंघे, संवतिभ्य-
 सनितया । प्रमुदितप्रजस्य परिसमाप्तसकलमैहीप्रयोजनस्य नरपतेर्विषयोपभोगलीला मृगयन् ।

मानसं यस्य तथा । पक्षे कण्ठिमणिनूपुरत्वयो निनादस्तेनानन्दितं मानसं सरो येनेति विग्रहः । कदाचि-
 दिति । मृगपतिरिव महानाद इव क्रीडापर्वतेषु क्रीडासौलेषु विचचार ब्यहार्थन् । तमेव विदिनष्टि—स्क-
 न्धेति । स्कन्धावलम्बिनी केसरोपगुणा माला समस्य स तथा । पक्षे स्कन्धावलम्बिनी केसामाला उद-
 द्विर्भवेति विग्रहः । कदाचिदिति । मधुकर इव भ्रमर इव लतापृष्ठेषु वशीपृष्ठेषु बभ्राम भ्रमणं चक्र ।
 धीरशेषु लतापृष्ठेषु । विजृम्भेति । विजृम्भमाणानि यानि कुसुममुकुलानि तैर्दन्तुरेषु विभेपु । कदाचि-
 दिति । सुन्दरी प्रमदा अभिमयार सेवितवान् । कीदृक् । नीलेति । नीलपटेन इयामपटेन विचित्रं वि-
 तम्बगुण्ठनं सिरोवेदनं येन स तथा । सुन्दरीविचिनष्टि—बहुलेति । बहुलपक्षस्य कृष्णपक्षस्य च प्रसो-
 यामिनीमुचं तत्र दत्तः संकेतो यामिस्ताः । कदाचिद्येति । अवरोधम्यान्त पुरस्य संगीतकं गुलाबे ददर्श-
 द्वापीदित्यन्वयः । केपु । प्रसादा भूपृष्ठाश्लेषां कुशयो मध्यभागाश्लेषु । तानेव विचिनष्टि—विद्यद्वितेति ।
 विद्यद्वितमुद्रादितं कनकपाटं स्वर्णकपाटं यथा स्यात्तथेति कियविशेषणम् । प्रकटा वनायनाः रु-
 गवाशा येषु । अनवरतेति । अनवरतं निरन्तरं दृश्यमानो यः कृष्णागुदः काकगुण्डस्य धूमो दत्त-
 केतनस्येन रक्षैरिव रक्षितैरिव । एवंभूते पारावते कलरवैरधिष्ठिता आश्रिता विट्टाः कपोतपालो येषु ।
 कर्तौति । कतिपयाः क्रियन्ते य आप्ता प्रत्ययिताः । 'आप्तप्रत्ययितौ समौ' इति बोधः । एवेषा-
 म्बुद्धौ मित्राणि तैः परिभूत सहित इति शब्धो विशेषणम् । वीणा वज्रकी, वेणुर्वंशः, सुरजो मृदङ्गः, तैर्भे-
 हरमतिरमणीयम् । संगीतविशेषणम् । किञ्चिद्दुनेति । किं बहु वक्तव्येन । यद्यदतिरिच्यमानकं वन्द-
 तिरमणीनभायलागुणरवाडे । 'आयतिस्त्नारः कालः' इति बोधः । तदात्वे चेति । 'तत्कालानु तद-
 स्यात्' इति बोधः । अत्रिदं नीतिशास्त्राप्रतिषिद्धं तत्तन्मिषेवे सेवितवान् । अनिसुन्दरेण बलुनाश्रितचेता
 मृगयन्मेवेकह—अनाश्रितेति । अनाश्रितमनाकुलं चेतो यस्य स तथा । अनार्थं हेतुं प्रदर्शयन्त-
 यतीति । अन्वेषां पृथिवीव्यापाराणां परिसमाप्तत्वापरिपूर्णभूतत्वात् न हतिभ्यसनितया तदानकतयैर्लव ।
 एतदकारान्तरन्यायेन विद्युणेति—प्रमुदितेति । प्रमुदिता मुदं प्रायिताः प्रजाः प्रहृतयो येन स तत्र
 दन्व्य । परीति । परिसमाप्तं परिपूर्णं सकलं समग्रं महीप्रयोजनं वसुधाह्वयं यत्सर्वभूतस्य नरपतेः ।
 विषयेति । विषयाः सप्तबन्धनादवलेयाप्रमहदुग्धुग्धवन्त इत्युपभोगास्तेषां लीला क्रीडा भूषणमर्त्तकर ।

१ स्कन्धावलम्बिनः । २ पर्वतकेपुः । ३ कदाचिद्वनलतामिन्बिनीशिरं कमालकुसुमस्य करचित्तोसरः कुसुमप्रागम-
 रवशा मदिनीदृशकोमेनेन हरितकपुडेनावशितवृषीरावववः कौदृष्टदृष्टसनावीकृतवाभेनरासदेष्टः पुरः प्राविताके-
 कृष्णगिरिवाटुरिकेवर्दिवमानवर्मानेकाश्रिताश्रितमालम्बनप्रमयागिभिः परिहासपेठलं सवकीभिरनुगमयानो वृष-
 रसविद्वेगाः सुचिरे गिरिनदिकारवप्रमरेषु परिभ्राम । कदाचिन्म्रीलपर्वद्वितावगुण्ठन... ४ पञ्चपुण्ड्रनोः । ५ पञ्चपुण्ड्र-
 पुण्ड्रनः । ६ बहुवचिन्मृगपतेः । ७ कदाचिद्विचरितः । ८ पारावते... ९ अन्वेषाभिः । १० महापञ्च-
 ११ मनोहरमन्दः पुरसंगीतकम् । मनोहरमन्दः पुरसंगीतकम्, १२ किं च बहुना । १३ अभिमननविवद-
 १४ आश्रया । १५ न तु भयमिनया । १६ प्रवक्ष्यति । १७ महीदम्बप्रयोजनस्य । १८ विषयसंभोगः ।

इतरस्य तु विडम्बना । प्रजानुरागहेतोरन्तरान्तरा दर्शनं दृशौ । सिंहासनं च निमित्तेष्वारोह । शुक्रनासोऽपि महान्तं राज्यभारमनायास्तेनैव प्रज्ञाबलेन बभार । यथैव राजा कार्याण्यकार्षीत्तद्वदसावपि द्विगुणीकृतप्रजानुरागो राजकार्याणि चक्रे । तमपि चलिच्चूडानगिमरीचिनञ्जरीजालिभिर्माँलिभिरावर्जितकुमुमशेखरच्युतमधुसीकरसिकेनृपसभं दूरावनतिप्रेङ्गोलितं नगिकुण्डलकोटिसंघटिताद्गदं राजकमाननाम । तस्मिन्नपि चलिचे चलिचटुलतुरगवलनुसरत्तुरखवधिरीकृतभुवनान्तरालाः, बलभरप्रचलवसुधातलद्वोलायमानगिरयः, गलन्मादान्धगन्धगजदानधारान्धकाराः, संसर्पदतिचङ्गुलधूलिपटलधूसरितसिन्धवः, प्रचलत्पदातिवलकलकलरखत्कोटितर्कणविवराः, सरभसोद्भुष्यमाणजयशब्दनिर्भराः, प्रोद्भूयमानधवलचामरसहस्रसंघादिताः, पुञ्जितनरेन्द्रवृन्दफनकदण्डातपत्रसंपट्टनप्रदिवसा दश दिशो बभूवुः ।

आदरातिशयाभावेनेत्यर्थः । 'असक्तः सुखमन्वभूत्' इत्युक्त्यात् । इतरस्य त्वेताद्विषयस्य तु विडम्बना राज-
 कृत्यासाधकत्वेन व्यसनमेव । प्रजेति । प्रजायाः प्रकृतेरनुरागः स्नेहत्वात् हेतोस्तदर्थमन्तरान्तरा मध्ये मध्ये
 दर्शनं जनानां सौधावलोकनं ददौ दत्तवान् । असक्तद्विर्गमनमनादरहेतुरिति भावः । सिंहेति । निमि-
 त्तेषु तथाविधकारणेषु सिंहासनं नृपासनमारोहास्त्वयात् । शुक्रनासोऽपीति । शुक्रनासनामा मन्त्रिरपि
 महान्तं गरिष्ठमपि राज्यभारमाधिपत्युपमनायातेनैव प्रयासे विना प्रज्ञाबलेन राजनीतिबलेन बभार दग्धे ।
 यथैवेति । यथा येन प्रकारेण राजा नृपः कार्यानि कृत्यान्धकार्याकृतवांस्तद्वदसौ शुक्रनासोऽपि । द्विगु-
 णीति । पूर्वस्माद्द्विगुणीकृतोऽधिकीकृतः प्रजायाः प्रकृतेरनुरागः स्नेहो येन स तथा राजकार्यानि स्वस्वामि-
 कृतानि चक्रेऽकार्यात् । तमपीति । तं शुक्रनासनपि राजकं राजसमूह आनयान नमश्चक्रे । कैः । मौलि-
 निर्मलकैः । कीदृशैः । चलिताः कम्पिता ये चूडानगयः शिरोमणयस्तेषां वा मरीचिमणयस्तासां जालं येषु
 तैः । राजकं विशेषपद्माह—आवर्जितो धृतो यः कुमुमशेखरः पुष्पावतंसलस्त्राद्युताः सस्ता ये मधुसीकरा
 रसविन्दवस्तैः सिक्ता लिखिता नृपसभा परिपश्येन तत् । दृशेति । दूरादूरप्रदेशायावनतिः प्रणामस्त्वस्य प्रेङ्गो-
 लितान्यान्दोलितानि यानि मगिकुण्डलानि रत्नकर्णाभरणानि तेषां बोटयोऽप्रभागालैः संघटितं संघर्षितमद्गदं
 बाहुकटकं यस्य तत्तथा । तस्मिन्निति । तस्मिन्नपि शुक्रनासे चलिचे प्रस्थिते सखेवंभूता दश दिशो ब-
 भूवुः । कीदृशाः । चलिचेति । चलिताः प्रस्थिताश्चटुलाधपलासुरगा अश्वा मसिचेवंभूतं यद्वलं सैन्यं तस्य
 सुतरा वावाला ये सुराः शफालेषां रवः शब्दस्तेन बधिरीकृतानि भुवनान्तरालानि मध्यभागा यानु ताः ।
 यलेति । बलभरेण सैन्यभारेण प्रचलं कम्पितं यद्वसुधातलं पृथ्वीतलं तेन दोलायमानाः कम्पायमाना गिरयः
 पवेता यानु ताः । गलदिति । गलन्तः स्रवन्तो ये नदान्धा मदोन्मत्ता गन्धगजा गन्धेभालेपां दानधारा
 मन्दपङ्कज एवान्धकारा यानु ताः । संसर्पदिति । संसर्पदूर्ध्वं गच्छयदतिबहुलमतिदृढं धूलिपटलं रजःस-
 गूढन्वेन धूसरिता धूसरवर्णाहताः सिन्धवो नयो यानु ताः । प्रचलदिति । प्रचलद्गच्छयत्पदातीनां
 पत्तानां चलं सैन्यं तस्य कलकलः कोलाहलसदृशेषां यो रवः शब्दस्तेन स्फोटितानि मेदं आपितानि कर्पायि-
 वरानि धवणविवरानि यानु ताः । सरभसेति । सरभसं वेगेनोद्भुष्यमानो यो जयजयेति शब्दस्तेन निर्भराः ।
 सूता इत्यर्थः । प्रोद्भूयेति । प्रोद्भूयमानानि धौज्यमानानि यानि धवलचामरसहस्रानि तैः संघादिता
 आच्छादिताः । पुञ्जितेति । पुञ्जितं संघोभूतं यद्वरेन्द्रवृन्दं तस्य यानि कनकदण्डान्यातपत्रानि छत्रानि
 तैः संपत्नी विमर्दस्तेन नष्टा दिवसा यानु ताः ।

१ हेतोश्चान्तराः; हेतोश्चान्तरा. २ शुक्रनासोऽपि राज्यभारम्. ३ महान्तं तत्; महान्तमपि. ४ यथैव
 थ. ५ सर्वकार्याणि. ६ द्विगुणीकृतः प्रजानुरागश्चक्रे. ७ चकार. ८ आवर्जित. ९ सिकेनृपसभदूरावनतिम्; सिकेनृपसभं
 दूरावनति. १० प्रेङ्गित. ११ चक्रे चटुलतुरग. १२ भुवनाः. १३ बलचल. १४ बहल. १५ भूमिप्रचलदशा-
 विवल. १६ मरकदशनि. १७ कलकलरसिञ्जित. १८ भवणविवराः. १९ निरवराः. २० मन्दहन.

एवं तस्य राज्ञो मन्त्रिविनिवेशितराजभास्य गौवनसुगमसुभवतः कैटवो जगाम । सू-
यमा च कालेनान्येषामपि जीवलोकमुत्तानां प्रायः सार्येणामन्यं वशी । एकं तु सुपुत्राणां-
सुखं न लेभे । तथोपेयुजमानमपि निष्कलपुत्राणां शरण्यामितान्तःपुत्रमेभूत् । ईशा यथा
च यौवनमतिचक्राम, तथा तथा विरलमनोरथस्यानवयनाजर्मकार्वाणस्य मंगलाः । विरलो-
भोगसुखेच्छाभिन्न मनो विजंघ्र । नरपतिसहस्रपरितृप्तमप्यमहावसिष्ठ, चतुष्मन्तवयव-
मिव, सुपुत्रालम्बनमपि निर्दलम्बमिवात्मानममन्येत ।

अथ तैल्य चन्द्रलेखेव हरजटाकलापस्य, कौमुभ्रममेव कैटभारतिवधःसहस्य, वन-
लेख मुसलायुधस्य, घेलेख सागरस्य, मरुलेखेय दिग्गजस्य, ललेख धीरपस्य, सुपुत्रोद्गतिरिव
सुरभिमासस्य, चन्द्रिफेय चन्द्रममः, कमलिनीय सरणः, तोरणपङ्क्तिरिव नभसः,
हंसमालेख मानसस्य, चन्द्रवनराजिरिव मलयस्य, फणामणिशिखेय शेषस्य, भूय-
मभूत्रिसुवनविस्मयजननी जननीच वनिताविभ्रमाणां सकलान्तःपुरप्रधानभूता महिरी

पद्यमिति । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण तस्य राज्ञारापीडस्य मन्त्रिण्यमाये विनिवेशिताः स्वरिणो राजभू-
धेन स तथा तस्य यौवनसुखं तादृश्यमैक्यमनुभवतोऽनुभवविषयीकृतैः कालोद्देशेन जगाम गतवत् । सुपु-
त्रभूयिष्ठेन कालेन प्रायो बाहुल्येनान्येषामपि जीवलोकमुत्तानां प्रजातोऽमुत्तानां सर्ववामनं परं वशी ।
लोकानामपि सर्वविषयानुभवो जल इत्यर्थः । एकं रियति । तु पुनरर्थः । सुपुत्राणां सुखं न लेभे न प्राप । तथेति । तथा तेन प्रकारेणोपयुजमानसुगमोऽपि वशीकृत्यमाणमपि शरणा-
वान्त-पुरमभूत् । उभयं विशिनष्टि—निष्कलेति । निर्जनं कलं सम्पादेकंभूतं पुत्रं प्रदत्तं रजव कलं
तस्य दर्शनं यस्मिन् । यथेति । यथा यथा येन येन प्रकारेण यौवनं तादृश्यमतिचक्रामानि कलितवत् ।
तथा तथा तेन तेन प्रकारेण । विफलैति । निष्कलो निष्कलो मनोरथो यस्य स तथा तस्यास्य तद-
दस्य राज्ञः संतापी मानसी व्यथावर्धन वृद्धिं प्राप । संतापं विशिनष्टि—अनपत्येति । अनपत्याऽसंताप-
संसाजन्तोत्यतिर्यस्य स तथा । विषयेति । विषयाणां शरवन्दनादीनां च उरणभोगोऽमृताङ्गोऽप्यनु-
यस्युर्वा रातं तस्येच्छा अभिलाषास्त्वामिर्मानधितं विजग्रे विरक्तं बभूव । नरेति । नरपतीनां राज्ञां यत्तद्वत्
तेन परिकृतं सहितमप्यसहायमद्वितीयमिव चतुष्मन्तं सनेप्रमप्यन्धमिव गताश्चमिव भुवनालम्बनमपि नि-
लम्बमिव निराधारमिवात्मानं स राजामन्वताशासिष्ठ ।

अथेति । तस्य राज्ञो विलासवती नाम महिषी पदरासी भूयणमलंकृतिरभूदित्यन्वयः । कस्य केव ।
हरजटाकलापस्य शंभुजटाकूटस्य चन्द्रलेखेव शशिक्लेव । कैटमेति । कैटभारतिर्विष्णुहास्य कथस्व-
भुजान्तरे तस्य कौलुभो मणिलास्य प्रभा वाग्निहायेव । मुसलायुधस्य बलभद्रस्य वनमालाभरणी-
शेषः सेव । सागरस्य समुद्रस्य वेलेव जलवृद्धिरिव । दिग्गजस्य दिग्गजस्य मरुलेखेव दनराजिरिव । पद-
स्य हरस्य क्षेत्रेव वशीव । सुरभिमासस्य वसन्तमासस्य पुष्पोद्गतिरिव कुमुदोद्गम इव । चन्द्रमसः शशिन-
यथोक्तेव । सरणः वासास्य कमलिनीच नलिनीच । नभस आकाशस्य तारापङ्क्तिरिव नक्षत्रश्रेणिरिव ।
मानसस्य मानसमिधच्छरतो हंसमालेख चक्राहपङ्क्तिरिव । मलयस्य मलयधेयचन्द्रवनराजिरिव मलयव-
नधेणिरिव । शेषस्य नागाधियस्य फणामणिशिखेव स्फुटरज्ज्वलेव । त्रिभुजमेति । त्रिभुवनस्य विष्टव-
यस्य यो विस्मय आधर्यं तस्य जननी कारिणी । वनितेति । वनिता- शिवहासां विभ्रमाणां भूतसु-
१ मन्त्रिविनिवेशितः २ कश्चिन्कालो, ३ तनयः लोकः ४ सुभुवमानम्, ५ अमवत्, ६ यथा यथा यौवनम्,
७ निष्कलः ८ महाजनवर्धनः ९ निवेदः, विनगादेः १० सुवनलम्बनम्, भुवनलम्बनम्, ११ निराकलम्बनम्,
१२ अनपत्यामपत्यम्, १३ अस्तः १४ कैटभारिः १५ कल्पपादपम्, १६ कुमुदोद्गतिः, कुमुदोद्गतिः, १७ ताराः,

विलासवती नाम । एकदा च स तदावातगतलां चिन्तास्तिमितदृष्टिना शोकमूकेन परिजनेन परिश्रुताम्, आदरावस्थितैश्च ध्यानातिमिपलोचनैः कञ्चुकिभिरुपासनानाम्, अनतिदूरवर्तिनीभिश्चान्तःपुरशृङ्गाभिराश्रास्यमानाम्, अविरलामुपाताद्रीकृतदुकूलाम्, अनलंकृताम्, वानकरतलविनिहितमुलकमलाम्, असंपताकुलालकाम्, सुनिविडपर्यङ्किकोपविष्टाम्, रुदतीं ददर्श । कृताभ्युत्थानां च तां तस्यामेव पर्यङ्किकायामुपवेश्य स्वयं चोपविश्याविज्ञातव्योपकारणो भीतभीत इव करतलेन विगतवाग्धान्मःकणौ कुर्वन्कपोलौ भूपालस्तामवादीन्—'देवि, किमर्थमन्तर्गतगुहशोकमारमन्थरमशब्दं हृष्यते । प्रभ्रन्ति हि मुक्ताफलजालकमिव वाग्पविन्दुनिकरमेवात्सर्वं पद्मपङ्कजः । किमर्थं च कृशोदरि, नालंकृतासि । बालावप इव रत्नारविन्दुकोशयोः किमिति न पातितैश्चरणयोरयनलककरतः । कुमुनशरसरःफलहंसकौ यस्मात्पाद-

पानां जननीव मातेव । सकलेति । सकलं जनमं नदन्तःपुरमवरोधत्सलिनप्रधानभूता मुखा । एकदेति । एकदा एकस्मिन्तमने स तारापीड्यत्सा विलासवत्या आवासें नियातस्यलं तत्र गतः संतां ददर्शाशरीरं । तत्र च तस्या विशेषगानि—चिन्तेति । चिन्ता मानसी व्याया तया तिलिता निधया दृष्टिदग्भस्य स तेन शोकेन शुचा नूकेन जडनैर्मूतेन परिजनेन परिच्छेदेन परिश्रुतां सहिताम् । आरादिति । आरापुण्यवस्थितैः कृतावस्थानैर्ध्यानेन चिन्त्या निमिषरहिते लोचने येषां तैरेवंमूतैः कञ्चुकिभिः सौविदबैषास्यनां सेच्यमानाम् । अनतीति । नातिदूरवर्तिनीरन्तःपुरशृङ्गाभिरुपास्यमाना निराश्रास्यमानां भालेफलप्रसंघदा विश्वात्मनानाम् । अविरलेति । अविरला निविडा येऽमुपाता नेत्रजलवपातालैरर्प्यकृतं किर्त्तकृतं दुर्लभं दुर्लभं यथा सा ताननलंकृतमविभूतितां वानकरतलेऽपरसन्ध्यामितले विनिहितं स्थापितं मुसकमलाननरसं यथा सा ताम् । अनेन संदातिसद्योतकः सोदातिसमाधोऽनिहितः । असंपतेति । असंपता अलंबदा आकुला इत्यतः पर्यंता अलकाः कथा यस्यान्वाम् । कुमः पर्यङ्कः पर्यङ्किका । सुनिविडा दृढा या पर्यङ्किकोरवेशननयिका तस्यामुपविष्टानत्तेजुषां रुदतीं रुदन्ं युषांगाम् । अन्यदन्तु प्रागेवोक्तः । कृतेति । कृतं विहितमनुत्थानं संनाननं यथा सा ताम् । तां विलासवतीं तस्यामेव पूर्वोक्तायामेव पर्यङ्किकायामुपवेश्य स्थाप्य स्वयं वातनान्द्रोषविरय । क्रापुंशोरेकद्रावस्थितेरोग्यत्वान् । तदनन्तरं च भूपालस्तामवादीदित्यन्वयः । स्वयं चैतनेन विलासवत्या उपवेशनान्तरं तस्यापवेशनेन शोकनिवारक आदरातिशयः सूचितः । अविज्ञातेति । अविज्ञातमविरितं वाग्पविन्दुपतस्य कारणं निवामकं येन स तपेति राज्ञो विशेषणम् । नीतनीत इव प्रसन्नत्व इव । कृतातिशयद्योतनार्थं वीक्षा । करतलेन पानितलेन विगतौ दूरीभूतां वाग्पान्मसो नेत्रजलस्य कर्णौ यनोरेवंमूतौ कपोलौ कुर्वन्ति राजवेशेपणम् । अन्यदन्तु प्रागेवोक्तः । किं तदित्याह—देवीति । हे देवि, किमर्थं किंप्रोचनम् । अन्तरिति । अन्तर्गता गूढपथगतौ यो गुहशोको गरिष्ठमुत्सल्य भारो भरत्वेन मन्थरमज्जद्वन्द्वस्य चन्दर्वसितं हृष्यते रोदनं क्षिपते । अत्राश्रयन्मिलनेन वीरायाः समतः प्रसर्तितः । अधीरापास्तु सशब्दं रोदनं स्यादिति भावः । धेतपुंजलज्जसाम्यात्तदुपमाननाह—प्रभ्रन्तीति । एतावत् पद्मपङ्कजे नेत्ररोमराशयो मुक्ताकरतजालकमिव मुक्ताकलापलिव वाग्पविन्दुनिकरममुक्तामलम् प्रभ्रन्ति प्रपन्नं कुर्वन्ति । हे कृशोदरि क्षामकुक्षि, किमर्थं किमिलितं नालंकृतासि न भूयितासि । किमिति प्रभे । रत्नारविन्दुकोशयोर्लोहितकमलमुकुलयोर्बालावप इव तत्करोदितसुर्वालोच इव चरणयोः पदपोरयनलककरतो वानकरो न पातिनो न म्पद्यः । केनलनुत्थयकारसाम्याश्चरणयोः कौशल्याम् । आरक्षयन्मदवच्छरते बालावपसाम् । कुमुनेति । कुमुनशरस्य नदनस्य मत्सरः कासारस्यस्य कलहंवापि

१ च तदावातगतलाः, २ तदावातगतः, ३ राज्या राशीनिव सङ्घातः, ४ शोकदृष्टिना, ५ कञ्चुकि, ६ निविड, ७ देवी, ८ रुदती देवी, ९ कुमुनशरस्य, १० कृशोदरस्य, ११ चरणयोर्बालावप, १२ चरणयोः, १३ भूमिकाः, १४ तदावातः, १५ कौशली, १६ चरणयोर्बालावप.

पङ्कजस्पर्शेन नानुगृहीतौ मणिनूपुरौ । किंनिमित्तमयमपगतमेखलाकलापमूको मध्यभागः । किंमिति च हरिण इव हरिणलाञ्छने न लिखितः कृष्णागुरुपत्रैर्भङ्गः पयोधरभारे । केन कारणेन तन्वीयं हरमुकुटचन्द्रलेखेव गङ्गास्रोतसा न विभूयिता हारेण वरोरु, निरोधरा । किं वृथा वहसि विलासिनि स्रवद्भुजललयधौतपत्रलतं कपोलयुगम् । इदं च कोर्मलाङ्गुलिदलनिकरं रफोत्पलमिव करतलं किमिति कर्णपूरतामारोपितम् । इमां च केन हेतुना मानिनि, धारयस्यनुपरचितगोरोचनाविन्दुविलकौमसंयमितालकिनी ललाटेरेषाम् । अयं च ते बहुलपक्षप्रदोप इव चन्द्रलेखाविरहितः करोति मे इन्द्रिखेदमतिबहुलतिमिरपटलान्वहारः कुमुमरहितः फेजपागः । प्रसीद, निवेदय देवि, दुःखनिमित्तम् । एते हि पङ्कजनि सरागं मे इन्दयमाकल्पयन्ति तरलीकृतस्तनांशुंकास्तवायताः श्वासमरुतः । केशिन्मयाप-

कलहं गावनुरागनसाम्यान्मणिनूपुरे पादकटके कस्मादेतोः पादपङ्कजस्पर्शेन चरणकमलसंस्पर्शेन नानुगृहीतौ प्रयादराशीरुतौ । किंनिमित्तमिति । किंनिमित्तं किंनिदानमयमपगतो यो मेखला कटिपुत्रं तस्य कलापमगदस्येन मूढो जडो मध्यभागो मध्यप्रदेशः । मेखलाया एकत्वेऽपि किङ्किण्येऽप्येव कलापेऽप्युक्तं किं विपमनिपुनिसाम्यात् । मेखलैव कलापः प्रचलाक इति वा । किमिति चेति । हरिणलाञ्छने चन्द्रे इति इव पयोधरभारे स्नानागोरे कृष्णागुरुः काकुत्स्नस्य इत्येव यः पत्रभङ्गो रचनाविशेषः किमिति हेतोर्न किंमिती न विधीयते । अत्र गौरत्ववर्तुलत्वकिंचित्कृष्णत्वसाम्याश्चन्द्रस्तनभारयोः साम्यम् । गौरकृष्णसाम्याच्च हरिणकृष्णागुरौ । साम्यम् । केनेति । हे वरोरु, केन कारणेनेन तन्वी शिरोधरा मीवा हारो मुक्ताकलापेन न विभूयिता नालंघता । केनेव गङ्गास्रोतसा स्रवुनीप्रवाहेण इरमुकुटो जटानुदलानि चन्द्रलेखा शक्तिश्लेषः । किं वृथेति । हे विलासिनि, स्रवत्सरपद्भुजलं नेत्रजलं तस्य लसा विन्दुमैथुनं छादिता पत्रलता पत्रभक्तिर्यान्निशेवंभूतं यत्कपोलयुगं वृथा मुधा किं वहसि किं धारयसि । इदं चेति । कोमलाङ्गुलिदलनिकरं मूढनि मान्यहृत्त्रिलोकि तेषां निकरः समुद्रो यस्मिन्नेवंभूतं करतलं हस्तजलं रफोत्पलमिव चोक्तमस्ति । किमिति हेतोः कर्णपूरतां धवणाभरणतामारोपितं स्थापितम् । इमां चेति । हे शक्तिनि हे गर्वयुक्ते, केन हेतुना केन कारणेन इमां प्रत्यक्षगतां ललाटेरेषामनिकरातीं धारयसि वने । न शिरोधरकटह—अभ्यसिति । अनुपरचितमविहितम् । गोरोचना प्रविष्टा तस्या विन्दुनिश्चितकं पुत्रं कलापं वा ताम्, अयंयमिता समुद्रदा अलताः केसा विचयन्ते यस्याः सा ताम् । अयं चेति । अयं तं तं कुमुमरहितः पुष्पशून्य फेजपागः पुन्तलकलापो मे मम इन्द्रिखेद करोति प्रणयतीत्यन्वयः । च इव । कुमुमप्रदेश इव । बहुलपक्षः कृष्णपक्षस्य प्रदोषो यामिनीमुखं तद्वदिव । अत्र प्रदोषेऽपि दृश्यते चन्द्रकेशसंस्पर्शबहुपक्षप्रदाय । बहुलपक्षेऽपि पश्चिमरात्रौ चन्द्रनक्षत्राणां दर्शनात्प्रदोषप्रदम् । कीदृक् । चन्द्रकेशाः शक्तिश्लेषा तथा विरदिताः । प्रदोषं विशेषयच्छाह—अतीति । अतिबहुलास्यनिररानि यानि शिनिवटलानि मन्मथानि तैरन्वहारो नेत्ररत्नीनामप्रणयो यस्मिन्ना तथा । अत्र दृश्यमानायाकुमुमवन्देऽस्यो साम्यम् । कृष्णत्वसाम्यान्नेत्रकलापप्रदोषयोः साम्यम् । मान्यनोपक्रमेण चात्रुवचनविशारदुपार्ह—नेधीनि । हे वरि हे शक्ति, प्रसीद प्रगल्भा भव । कुक्षानिमित्तं माननिश्चयकारणं निरोधकवच । एते हीनि । हि निश्चिन्तम् । एते इत्यमानान्वायता विस्तीर्णाः श्वासमरुतो निश्वासाः पत्रनिश्चिन्तननिश्च मरणम् । एषा आरुह्यं प्रीतिव तेन तद्द वरंमानमिलसर्षः । एतेन पत्रवगायन्ता हृषितः । ने मय इदं विपमकल्पयन्ति पूतयन्ति । श्वासमरुतो विधिनिधि—तरलीति । तरलीकृतं स्रवणीकृतं

१ किंनिमित्तमिति, २ किमिति हरिण, ३ आनिशिन, ४ पङ्कजवह, ५ मुकुटे, ६ भूयिष, ७ ललाटे-
८ ललाटे, ९ कौमुदुवचनकत, १० मुगध, ११ कोमलाङ्गुलिनिकर, १२ केन हेतुना, १३ मन्मथानि-
विन्दुनिश्चिन्तननिश्च, १४ न वदु, १५ इन्द्रिखेद, १६ अन्वहारः देवपाश, १७ आवेदन, १८ मय,
१९ अन्वयवह, २० नवविधा, २१ निश्वासायाः, २२ शक्ति,

इत्यन्येन वा येनचिद्वन्द्वनुजीविना परिजनैः । किञ्चिन्निपुणमपि विन्तयता पश्यन्ति गच्छन्त्येति मन्त्रात्मनस्तद्विषये । त्वदायत्तं हि मे जीवितं राज्यं च । कथ्यतां मुन्दरि, युचः कारणम् इत्येवंभिधीयमाना विलासयती यदा न किञ्चित्प्रतिवचः प्रतिषेदे तदा विद्वद्वाप्यहेतुमन्याः परिजनमपृच्छन् ।

अथ तस्यास्ताम्बूलकरद्वयादिनी सततप्रत्यामन्त्रा मकरिका नाम राजानमुवाच—
देव, कुतो देवादन्यमपि परिगच्छिष्यसि । अभिमुक्तं च देवे का शक्तिः परिजनस्यान्यत्वात् वा कस्याचिदपरादुम् । किन्तु महाप्रहमन्त्रेण विफलराजैः समागमाग्नीव्यमन्या देव्याः संतापः । मीमांशु फालः संतप्यमानायाः । प्रथममपि स्वामिनी दानवधीरिव सततनिन्दितसुरता ध्यानदानभोजनभूषणपरिमृदादिषु मंगुचितेष्वपि दिव्यमन्त्रापांसेषु कथं कथमपि परिजनप्रथमत्वेत्यमाना सशोषेयानीन् । देवहृदयपीडापरिजिहीर्षया च न दर्शित-

नानांशुकं पयोपरबलं देवे तथा । पश्यदिति । कश्चिप्रथे । मयान्दनुर्जीविनामन्योपकेन परिजनैः परिच्छेदनान्येन केनचिदपरादुमपराधः कृतः । अतीति । किञ्चिन्निपुणमपि विन्तयन्ति विचारयन्ति स्वद्विषये । गच्छन्त्येति । आत्मनः स्वकीयस्य स्थाण्डिलमपि येनप्यमपि न पश्यन्ति तापलोकादिभिः । त्वद्विद्वि-
त्ति । हि निश्चितम् । मे मम जीवितं प्राणितं राज्यं च त्वदायत्तम् । त्वदधीनमित्यर्थः । हे मुन्दरि, युचः शोकस्य कारणं नियामकं कथ्यतां प्रतिपाद्यताम् । इतीति । इत्येवं पूर्वाप्यकारेणाभिधीयमाना पृच्छ-
याना विलासयती राजपत्नी यदा न किञ्चित्प्रतिवचः प्रत्युत्तरं प्रतिषेदे प्रतिपद्यती । तदेति । तदा तेन प्रकारेणास्या विलासयत्या विद्वदो वृद्धिं प्राप्नो यो वाप्यो मन्त्राम्बु तस्य हेतुं कारणं परिजनमपृच्छदप्राणीत् । भातोद्विषमं कत्वात्यमं द्वयम् ।

अथेति । उपप्रधानन्तरं तस्यास्ताम्बूलकरद्वयः स्वामी तद्वादिवा मकारेति नाम यस्याः । अनुकरणघान्द-
स्वात् दीर्घः । राजानं तारापीडमुवाचाग्नीविलम्बयः । कीदृशी । सततं निरन्तरं प्रत्यासत्ता निवृत्तस्थायिनी । त्रिमुपाच्येत्याह—देवेति । हे देव हे स्वामिन्, देवास्तारापीडादधिपतेरल्पमपि स्वल्पमपि परित्स्वल्पितं कुतः स्यात् । एतस्याः प्रातिविषयेऽत्यन्तं सावधानत्वादिति भावः । अतथानिसुख एतद्विषये लोकेनानुकूले ज्ञाते देवे राक्षि परिजनस्यान्यस्य कस्याचित्द्विषसापरादुमपराधं कर्तुं वा शक्तिः सामर्थ्यम् । न कापी-
त्यर्थः । तर्हि किमस्तीत्याद्येनाह—किं तिष्ठति । महाप्रहो भूतादिप्रहस्तद्वस्तेव तद्गृहीतेय । विफलेति । विगतं फलं पुत्रारिरूपं यस्मादेवंभूतो राजसमागमो राजसंगमो यस्याः सा तथा । सा महाप्रहमस्ता स्त-
स्यापि विफलराजसमागमा स्यात् । राजरद्वयोर्विमेदे न जानार्तात्यर्थः । अहमस्तीत्यस्या देव्या अयं संताप-
श्चित्तोद्वेगः । संतप्यमानायाः संतापं पुर्वत्वा महान्कालो भूयाननेहा । गत इत्यन्याहार्यम् । प्रथममपि पूर्वेमपि स्वामिनीयं शशोकेवासीदित्यन्वयः । तामपे विदिनष्टि—दानवेति । दानवस्यासुरस्य श्रीरिव लक्ष्मीरिव । उभयं विदिनाष्टि—सततं निन्दितं सुरतं मैथुनं यया सा । पक्षे सुराणां समूहः सुरता । शेषं पूर्ववत् । शय-
नेति । शयनं स्नापः, धानमाह्वयः, भोजनमज्ञानम्, भूषणपरिमृद आभरणस्वीकारः, इत्यादिषु समुचितेष्वपि योग्येष्वपि दिव्यमन्त्रापांसेषु दिनकृत्येषु कथं कथमपि महता कष्टेन परिजनः परिच्छेदस्तस्य प्रयत्न आग्रहस्तेन प्रवर्त्यमाना प्रथमायाः । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । तर्हि मया कथं न ज्ञातेत्याशयेनाह—वेचेति । देवो भवार्-
स्तस्य वा हृदयपीडा चेतसोऽपराधस्यं तस्याः परिजिहीर्षा परिहर्तुमिच्छा तथा च विकारं शोकद्वयमित्यन्वयः

१ उपजीविना, २ अतिनिपुणं विन्तयन्, ३ स्खलितमल्पमपि, ४ जीवितं च राज्यं च, ५ अभिधीयमानापि यदा, ६ प्रतिवचनम्, ७ प्रपेदे, ८ करण्यक, ९ वादिनी मकरिका, १० महाप्रह, ११ नरेन्द्र, १२ उपवाह्य, १३ शयनान्तरस्नानः, १४ शयनासनस्नान, १५ समुचितेषु दिव्यमन्त्रापांसेषु, १६ प्रवर्तमाना, १७ परिजिहीर्षया च

घटी विकारम् । अथ तु चतुर्दशीनि भगवन्नं महाकालमर्षितुमितो गतया तत्र महाका-
रते वाच्यमाने धृतम्—'अपुत्राणां किल न सन्नि लोकाः शुभाः । पुंनाश्रो नरकाश्र-
यत इति पुत्रः' इत्येतच्छ्रुत्वा भयनमागत्य परिजनेन सशिरःप्रणाममभ्यर्ष्यमानानि नर-
रमभिनन्दति, न भूषणपरिग्रहमाचरति, नोत्तरं प्रतिपद्यते । केवलमधिरलोकान्दुर्गि-
न्धकारितमुत्पी रोदिति । एतदाकर्ण्य देवः प्रमाणम् इत्येवमभिधाय विरराम । रि-
घचनायां वीक्षां भूमिपालसूण्यां सुहूर्तमिव स्थित्वा वीर्यमुष्णं च निशम्य निजगाद—'के-
वि, किमत्र कियतां देवायत्ते वस्तुनि । अलमतिमात्रं रुदितेन । न वयमनुप्राद्याः प्राये
देवतानाम् । आत्मजपरिष्वङ्गाश्रुतास्यादमुगस्य चूनमभाजनमग्माकं हृदयम् । अन्व-
स्मिञ्जन्मनि न कृतमयदातं कर्म । जन्मान्तरकृतं हि कर्म फलमुपनयति पुण्यसो-
जन्मनि । न हि शक्यं देवमन्यथा कर्तुमभियुक्तेनापि । यौवनमानुष्यके शक्यं

न दर्शितवती न शपितवती । तस्यै कथं तत् (ग) प्रदर्शित इत्याशयेनाह—अथेति । तु पुनरथे । अ-
चतुर्दशीति कृत्वा भगवन्नं महाकालमर्षितुं पुत्रितुमितो महाकायतया तत्र महाकालप्रकारेण
भारते शास्त्रे वाच्यमाने पद्यमाने धृतमाकर्णितम् । किमिल्लासाह्वानमाह—अपुत्राणामिति । अपुत्र-
सुतवर्जितानाम् । किलेति सत्ये । शुभा लोका देवलोका न सन्ति न विद्यन्ते । अत्रार्थे पुत्रशान्त्यु-
प्रदर्शयन्नाह—पुंनाश्र इति । पुंनाश्रो नरकाश्रयत इति पुत्रः । एतेन पुत्रोऽपि नरकाश्रयको भवति
शपितम् । इत्येतदिति । इति पूर्वोक्तप्रकारेणैतच्छ्रुत्वाकर्ण्य भवनं दृष्टमागलैव परिजनेन परिचर-
केन सशिरःप्रणामं कियेवन्नतिपूर्वकं यथा न्यातयाम्यभ्यर्ष्यमानापि प्रार्थ्यमानाप्याहारं भोजनं कनिष्ठ-
नामिलयति । भूषणानामामरणानां परिग्रहं शोकारं नाचरति न करोति । उत्तरं प्रतिबन्धो न प्रतिपद्यते ।
ददातीत्यर्थः । तर्हि किं करोतीत्याशयेनाह—केवलेति । केवलं रोदिति रोदनमेव करोति । नान्यत्र
पीति भावः । वीर्यी । अधिरलो पनो यो बाणो नेत्राम्बु स एव दुर्दिनं मेघजं तमलेनान्यकरीतं
जातान्धकारं मुखं नस्याः सा । एतन्मुकुं क्व आकर्ष्यं शुला देवः प्रमाणमिति । देवो भवान्पर-
प्यति तदेव सर्वैर्देवाक्यवत्स्वीकारिण्यत इति भावः । इति पूर्वोक्तप्रकारेणभिधायोक्त्वा विरराम शि-
रभूवः विररवचनानां तस्यां मकरिकायां भूमिपालो राजा सुहूर्तमिव सुहूर्तमात्रं तूष्णीं मौनं स्थित्वा । त-
वस्थनवास्यापेलर्षः । वीर्यं सम्भावमानमुष्णं तप्तं निशस्य निशस्यं सुक्त्वा निजगादात्रवीर । हे दे-
किमथेति । देवायत्ते देवाधीने वस्तुनि ह्येव किं कियतां किं कर्तुं शक्यम् । अतएवातिमात्रं रुदितेन
न्तरोदनेनाहं कृतम् । प्रायो बाहुल्येन देवतानां सुराणां न वयमनुप्राद्या अनुग्रहविधयाः । नूनम् अस्त्यकं इ-
वह आत्मजस्य पुत्रस्य यः परिष्वङ्ग उपगृह्णं तदेवाश्रुतं पीयूषं तस्यास्तादमुत्पुण्यमोगमुत्तं तस्याभावकं
भाषारस्यलम् । अत्रार्थे हेतुमाह—अन्यस्मिन्निति । अन्यस्मिञ्जन्मनि भवान्तरेऽवदातं कर्म श्रद्धं कर्त्त-
कृतं न विदितम् । हि निशये । जन्मान्तरकृतं कर्म पूर्वभवाजितं कर्म फले शुभाशुभरूपमुपनयति प्रत्य-
पुण्यस्य अनुष्यस्य । अत इहजन्मन्यस्मिन्भवे देवमदृष्टमन्यपाकर्तुमितिफलदं इष्टफलदं कर्तुमेव न शक्यमनि-
युक्तेनापि पश्चितेनापि । किं पुनर्मन्दपेपया । अत्र देवं द्विविधम् । प्रतिबन्धकमप्रतिबन्धकं च । प्रतिबन्ध-
तदपि द्विविधम् । स्वतः प्रतिबन्धकं बन्ध्यश्रीपुंयोगादी । द्वितीयं तु सहकारिविषयवद्वा एव प्रार्थयती
यौत्सिप्रतिबन्धकम् । अप्रतिबन्धकं तदपि द्विविधम् । आनदानादिसामग्रीसमवधानेन प्रतिबन्धकं न भवति ।
तदभावे तु प्रतिबन्धकम् । अनोऽदृष्ट्याप्रसक्तत्वेन विविधं शाश्वतमाश्रयत्वात् । द्वितीयसंभावनां शेषेति

१ अर्धं चतुर्दशी, अथ चतुर्दशी. २ महाकालाभिधानम्. ३ अपुत्राणां न सन्ति; अपुत्राणां किल सन्ति
न वा सन्ति. ४ वाच्यविन्दु. ५ इत्यभिधाय. ६ च तस्या, ७ अतिमात्रं रुदितेन; अलमतिरुदिते-
८ वयमनुप्राद्याः. ९ विदितम्. १० वाच्य.

गदयितुं तावत्सर्वेषुपपाद्यताम् । अधिकां ह्युक्तं देवि, सुकृत्यु भवन्ति । द्विगुणमुपपा-
 द्येयतां पूजाम् । ऋषिजनसंपर्कां दुर्धियादरा भव । परं हि देवतान्यः यत्रे-
 राधिता यथासमीहितफलानां दुर्लभानामपि पराणां दानारो भवन्ति । भूयन्ते हि पुरा
 षट्कौशिकप्रभावान्मगधेषु दृष्टयो नाम राजा जेनादैनस्य जेतारमर्तुमुज्ज्वलनप्रति-
 ि जरासन्धं नाम तनयं लेभे । द्दारथश्च राजा परिजनस्यैवा विभाण्डकमहामुनिमुन-
 त्पयश्चास्य प्रसादान्नास्यगभुजानिवाप्रतिहानानुदधीनिवाशोभ्यानयाप चतुरः पुत्रान् ।
 न्ये च राजस्यैवतापोधनानाराध्य पुत्रदर्शनामृतस्यैवमुग्धमाजो बभूवुः । अमोघकला हि
 हामुनिसेवा भवन्ति । अहमपि वैकुंठे देवि, कदा मनुष्यारूढगर्भभरात्समीनापाण्डुमुत्ती-
 तसप्तपूर्णचन्द्रोदयानिव पौर्णमासीनिदां देवीं द्रैक्ष्यामि । कदा मे तनयजन्मनदोत्सवा-
 न्दनिर्भरो हरिष्यति पूर्णपात्रं परिजनः । कदा ह्यरिष्टवसनधारिणी मुतसनायोत्सङ्गा

गद—याद्यदिति । मनुष्यके मनुष्यजन्मनि यावदुपपादयितुं कृतं कथं गदयितव्यं तावत्सर्वेषुपपाद्यतां
 व्यताम् । एतदेव दर्शयति—अधिकेति । हे देवि, हिताहितप्रातिरहितारोपदेशां गुरुकर्मेषु पूर्ववत्प्रती-
 धिनाभाधिन्येन भक्तिनाराध्यत्वेन ज्ञानं पुर विधेहि । देवतासु ह्यरिष्टारिषु द्विगुणं द्विगुणितं पूजामर्तु-
 पादस्य निपादय । ऋषिजनसंपर्कां मुनिजनसंबन्धुं दर्शितः प्रवर्तित आदरः सारारो यथा भवंभूता भव ।
 हे निधितम् । ऋषयो मुनयः परमुक्तं देवतं भावयन् । एतदेव प्रपण्यसाह—यतेति । यत्रेन प्रपणेन । जग-
 तुष्येत्स्यः । आराधिताः प्रीणिता मुनयो यथासमीहितानि यथामितपितानि फलानि येष्वयंभूतानां दुर्ल-
 भानामपि पराणां मार्गितानां दानारो दायका भवन्ति । अप्राप्येऽल्पसंभारं प्रदर्शयसाह—भूयन्ते हीति ।
 हे निधितम् । भूयन्त आकर्षन्ते । प्रत्यान्तरेभ्य इति शेषः । मगधेषु पीकटेपु पुरा पूर्वं षट्कौशिको
 मुनिस्त्वस्य प्रभावान्माहात्म्याद्दृष्टयो राजा । मार्गति यौमलामात्रणे । जनादैनस्य कृष्णस्य जेतारं जयन-
 तीसममुलं निरामं भुजबलं बाहुबलं यस्य स तमप्रतिरथं महारथं जरासन्धं नाम जरासन्धामिधिं तनयं
 पुत्रं लेभे प्राप्तवान् । द्दारथेति । चकारः पूर्णकामसुखसायः । द्दारथो राजा परिणतं पकं यतो यस्वैवं-
 भूतः सन्विभाण्डकनामा चो महामुनिस्त्वस्य मुतस्यम्भृत्स्य प्रसादान्नाहात्म्यान्नास्यगभुजानिव कृष्णभाहू-
 निवाप्रतिहतानपराजितानुदधीनिव समुद्रानिवाशोभ्याननाकलनीयांधनुरः पुत्रानयाप प्राप्तवान् । अन्ये
 वेति । पूर्णचन्द्रतिरिक्ता राजस्यैवतापोधनस्तपस्विन आराध्योपास्य पुत्रस्य सुतस्य चर्धनमवलोकनं तदे-
 कायत् तस्वास्वाद उपभोगस्तज्जनितं बल्यं सातं तद्भानो बभूवुर्गतिरे । अप्राप्ये हेतुं प्रदर्शयसाह—अमो-
 घेति । हि निधितम् । अमोघं निधितं फलं यातां ता महामुनिसेवाः महातपस्विसंपर्का भवन्ति । हे देवि,
 राग निधयेन । अहमपि कदा कस्मिन्काले देवीं त्वां द्रक्ष्यामि विलोकयिष्यामि । तानेव विशिनष्टि—समु-
 पेति । समुपास्यः प्राप्तो यो गर्भो भ्रूणस्त्वस्य भरो भारत्लेनालसं मन्थराना इपत्याण्डु दुःखं सुरमाननं यसाः
 सा ताम् । कामिष । आस्तरेति । आसक्तः सनीपवती पूर्णचन्द्रस्योदयो यस्मानेवंभूतां पौर्णमासीनिवासिब
 राकाराप्रिमिष । कदेति । मे मम तनयजन्मनदोत्सवः पुत्रजननलक्षणस्तस्मिन्व आनन्दः प्रमोदहोन वि-
 भेरः संवृताः परिजनः पूर्णपात्रं पूर्णानकं हरिष्यति ग्रीहीष्यति । 'उत्सवेषु गुदङ्गिर्वहलादाकृष्यं पृथक्ते ।
 यत्रं मास्य च सत्पूर्णपात्रं पूर्णानकं च' इति कोशः । कदेति । देवी विलासवती कदा मामानन्दयिष्यति
 प्रमोदं जनयिष्यति । तानेव विशेषयसाह—ह्यरिष्टेति । ह्यदिवा रजन्वा रक्तं हापिं मद्रसनं तस्य धा-

१ गुरुभक्तिम्, २ देवतापूजाम्, ३ परिचयांशु, ४ मतिदुर्लभानाम्, ५ भूयते, ६ कौशिका, ७ प्रसादाय
 प्रसादप्रभावात्, ८ मगधेषु, ९ जनादैनप्रतिमन्, १० अतुल्यवपराक्रमम्, अमरतुल्यमुज्वलम्, ११ यथा अपि,
 १२ आस्ताद, १३ हि महामुनिजनसेवा; हि महामुनिसेवा भवति, १४ सज्ज कदा, १५ आपाण्डुर, १६ आस-
 क्तचन्द्रोदयान्, १७ प्रदक्ष्यामि.

घोरिवोदितरविमण्डलां सवालतपां मामानन्दयिष्येति देवी । कदा सर्वाधिपिप्लु-
जटिलकेशो निहितरक्षौघृतविन्दुनि तालुनि विन्यस्तगौरसर्पपोन्मिर्भ्रूतिलेशो गोरोच-
नाचित्रकण्ठसूत्रप्रन्यिरुतानशयो दशानशून्यस्थिताननः पुत्रको जनयिष्यति मे इदवाहोम् ।
कदा गोरोचनाकपिलशुतिरन्तःपुरिकाकरतलपरम्परासंचार्यमाणमूर्तिरशेषजनयन्दितां मन्त्र-
प्रदीप इव मे शोकान्यकारमुन्मूलयिष्यति चक्षुषोः । कदा च क्षितिरेणुधूसरो मण्डयिष्यति
मम हृदयेन दृष्टा च सह परिभ्रमन्मवनाङ्गणम् । कदा केसरिकिशोरक इव संजातजल-
पेङ्कमनायसः संचरिष्यतीतसतः स्फटिकैमणिभित्तयन्तरितान्भयनमृगशावकाडिधुषुः । क-
दाः पुरनपुरनिनादसह्रतान्दृष्टकलहंसकाननुसरन्केशान्तरप्रधायितः फनकमेसलापिष्टक-

रिनी परगणीला । मुनेति । मुनेन पुत्रेण मनायः सहित उत्सङ्गः कोडो यस्याः सा । केव । दंतिस-
रामि । तां विधिनिष्ठि—उदितेति । उदितमुद्यं प्राप्त रविमण्डलं सूर्यविम्बं यस्यां सा । सह दत्ता-
देव वीने वा मा । हारिप्रमनस कालेन पीतरकलाहालतपसाम्यम् । सूर्यविम्बपुत्रसोय दाम्बम् ।
कदेति । पुत्रः मुनी मम हृदयं चेतसास्याहार्दं प्रमोदं जनयिष्यत्युत्पादयिष्यति । मुनिं विभं-
द्वय—सर्पेति । सर्पं ता ओषधयस्तामिः पित्राः पीतरका जटिला अन्वोन्मं मिलिताः केशाः कष-
पय स तथा । निदिनः स्वपिगो रसाया युतो घृतिवन्दुर्यसिभवंभूते तालुनि काउदे विष्वक्ताः सर्पाने
शैवर्षीकोन्मिषः संयुतो भूतिलेशो मम्मकनिका यस्य स तथा । अयं बालरसाविधिः । गोरोचनेति ।
गोरोचना तथा विप्रो विधिप्रः कण्ठसूत्रप्रन्यिरस्य स तथा । अयमपि रसाविधिः । उजानेति ।
उजानसूत्रैर्मुनं घेने वा स तथा । दशनेति । दशनेर्दन्तोः शून्यं रहितमेतादृशं सितां विकृतिमन्तं
मुषं वय्य स तथा । कदेति । कदा कश्मिन्काले मे मम चक्षुषोर्नयोर्योर्नयोरप्रदीप इव मन्त्रलटी स
शोक एषान्यकारे निमिरमुन्मूलयिष्यति मूलतो दृष्टिदरिष्यति । कीदृक् । गोरोचनाकपिला पित्रला पु-
रिकाकरतलपरम्परासंचार्यमाणमूर्तिरशेषजनयन्दितां मन्त्रप्रदीप इव मे शोकान्यकारमुन्मूलयिष्यति
चक्षुषोः । कदा च क्षितिरेणुधूसरो मण्डयिष्यति मम हृदयेन दृष्टा च सह परिभ्रमन्मवनाङ्गणम् । कदा केसरिकिशोरक इव संजातजल-
पेङ्कमनायसः संचरिष्यतीतसतः स्फटिकैमणिभित्तयन्तरितान्भयनमृगशावकाडिधुषुः । कदाः पुरनपुरनिनादसह्रतान्दृष्टकलहंसकाननुसरन्केशान्तरप्रधायितः फनकमेसलापिष्टक-

१ कण्ठ. २ विधिनिष्ठि. ३ इत्यस्युत्पत्त्युत्. ४ केव. ५ विधिनि. ६ कदाविमन्दिता. ७ विधिनिष्ठि.
८ दिनेति. ९ कण्ठसूत्रप्रन्यिर. १० कश्मिन्. ११ अविधुः. १२ अन्तपुरिकापुर. १३ दशनेर्दन्तो.
१४ कदाः. १५ अविधुः.

स्वातुमारिणीनायामदिप्यनि धात्रीन । कदा हृत्तागुणवद्भुक्तिगितमद्वैतगतं हृत्तागुण-
 मन्तः । मुग्धदिपिहमभ्रनिजनिवद्रीनिर्धर्षकरविमर्शीर्णं चन्दनचूर्णं धृतिधूमरः कुशितागुलि-
 गिन्नरागुणान्तर्गणविपुत्रगिराः परिप्यनि मैत्रासजराजडीत्यार्वाटाः । कदा मातुभ्रनसुगल-
 रागोपपुत्रोपेण विप्यालयकरसेन हृत्कण्ठुकिनां विदम्बत्रिप्यनि मुप्यानि । कदा हृत्तल-
 पेन्नन्तोचनो मनिहुट्टिमेप्यधोदरादृरुनरिप्यनि ह्यलङ्घनिरात्मनः प्रीतिदिम्बानि ।
 कदा नरेन्द्रनरप्रचारितभुजपुगलाभिनन्वमानागमनो भूपगमदिमयूराकुडीक्रियमानलो-
 ददृष्टिरारानगिगन्ध मे पुरः संपिप्यति समान्तरेषु । इतितानि मनोरपयतानि चिन्तयनो-
 ऽन्तःसंतप्यमानस्य प्रेषान्ति रजन्यः । मामपि द्वाग्नेवायमहानिषामनल इवानपल-
 तासमुद्रयः शोकेः । इत्यमित्र मे प्रतिभाति जगत् । अफलेतिर्व पश्यामि
 रीन्यम् । अप्रतिविधेये तु विधातरि किं करोमि । संन्मुच्यतामयं देवि, शोकानुपन्थः ।

रचयिन्ती । उक्तयोः धान्यप्रतीकदनापेनाह—हृत्मेति । हृत्तागुणः कश्चिद्व्यग्नस्य पद्मे इत्येव
 विविधा विनीहता वा मरुतेनारोपता तयापठ्यं विभूषितं मन्त्रस्यं यस्य स तथा । 'दीपादिगता' इति
 कथ्यते । पद्मे हृत्तागुणवद्व्यग्नरुपेणा दानवर्षाः । सुखेति । धान्यार्थीनां सात्वतार्थं सुखेन यो दिशि-
 मयतिः । अयं चातुरारण्यनिपयानां सुखेन गमाधानार्थं यो दिशि मयतिभेन जलितोत्पादिता प्रीतिर्नस्य स
 तथा । ऊर्ध्वेति । ऊर्ध्वं परेपोष्येह्यारसेन, तारसागुण्या च । पित्रदीर्गा विविधा चन्दनचूर्णस्य मण्य-
 जशेरस्य धृतिव्याप, च चन्दनचूर्णवद्विः पांसुः तथा धृत्ते नरिणः । कुञ्चितेति । कुशिता बहीहता
 माहृणी तस्याः शिरानमप्रम् । 'शिरारे पुत्रकामयोः' इत्यनेकार्थः । तदेवागुणः यमिः । मन्त्रेणै कुशितागु-
 तिरेपरवद्भुक्तालेकार्थेन हृष्टे पुरतो वा चालनं तेन विभूतं कम्पितं शिरो मरुतं येन स तथा । कदेति ।
 मातुरिति । नागा जन्तो तस्याधरणपुण्यं पादद्वन्द्वं तस्य रागो रथं तयोपपुत्रः सन्धः शीघ्र उर्वरित-
 सेन, विप्यालयकः पिन्वीहृतो यो लक्ष्मणवन्स्य यो रमः तेन हृदकमुक्तिनां स्वविस्तारविद्वानां मुतातो
 वदन्ती विदम्बदिप्यति । तस्माधेयेन विरुधाणि परिप्यतीति भावः । कदेति । कदेति पूर्ववत् । इव-
 हलेन कंतुकेन चमले चमले लीयने मेत्रे यस्य स तथा । मनिहुट्टिमेपु रस्यदभूमिषु संक्रान्तमालीपमु-
 रागमेव हृत्तमयोदता दृष्टिर्मेन स तथा तद्व्यामषेदास्तालन्ती गतिर्नस्यंभूत आत्मनः सक्रीयस्य प्रति-
 विम्बानि प्रतिरुक्तान्मुक्तारिप्यति तद्वहणार्थमनुगमेप्यति । कदेति । कदेति पूर्ववत् । नरेन्द्राणां चत्तहसं तेन
 प्रनारितं विस्तारितं वद्भुजपुण्यम् । जालेरुवचनम् । सेनानिनन्धमानमपेक्ष्यमाणगमनं यस्य स तथा ।
 भूपयोति । भूपगतां ये मणयो रजानि तेषां मयूताः शिरालैरातुर्वाक्रियमाना लोला दृष्टिर्नस्य स तथा ।
 आस्थानलिभस्य समोवपिष्टस्य मे मम पुरोऽपि समान्तरेषु परिप्यन्मप्रदरेषु सर्पिप्यति पुनः पर्यटनं क-
 र्तिप्यति । संताननिवेदयानि चिन्तायाकमानि प्रयोदशोचसंहारसाह—इत्येतानीति । एतानि पूर्वोक्तानि
 मनोरपयतानि मनोदिक्खितचतानि चिन्तयतो प्यायतो रासोऽन्तर्नये संतप्यमानस्य प्रज्यल्पमानस्य रज-
 न्यो रामयः प्रेषान्ति मच्छन्ति । ममापीति । अनरत्सताऽसंतानता ततः समुद्रयः समुत्पद्यः शोकः दुःख-
 नल इव बहिरिषाहृतिनां प्रतिदिनं मामपि दहलेव ज्वालयेव । शून्येति । मे मम शून्यमिबोद्धितमिव
 जगदिर्धं प्रतिभाति प्रतिभासते । अफलेति । राज्यमाधिपत्यमफलेतिव निरर्थकमेव पश्याम्यवलीक्यामि ।
 अप्रतीति । न विद्यते प्रतीतिभेदमस्मान्प्रति यस्य विधातुत्वान्निवप्रतीतिभेये प्रतीकारानर्हं वा विधातरी

१ मन्त्रस्यः शीमल, २ सुतरवदिपिन, ३ जात्र, ४ मदनमण्यवराजवीर्यम् ; मण्यवकीटावः ; मण्यवराजवीर्यम् ;
 मण्यवराजवीर्यः श्रीरामः ; मण्यवराजवीर्यः, ५ चण्णारोगोपपुत्र, ६ कण्ठुकिनाम्, ७ शोड, ८ प्रतिविम्बानि,
 ९ मयूतारोकाकुली, १० मम, ११ पर्यटिप्यति, १२ इत्येतानि चान्यानि ; इत्येतानि च, १३ यान्ति, १४ संतप्यः,
 १५ शून्यमेव, १६ इत्यसिधं पश्यामि, १७ जीवितं राज्यं च, १८ मुच्यतां देवि,

आधीयतां धैर्यं धर्मं च धीः । धर्मपरायणानां हि समीपसंचारिण्यः कल्याणसंपत्ते
भवन्ति' इत्येवमभिधाय मल्लिकमादाय स्वयं करतलेनाभिनवपद्मवेनेव विरुचचर्मज्ञेन-
मानमानमस्याः भाग्युल्लेखं ममाजं । पुनःपुनश्च प्रियशतमधुरामिः शोकौपनोदनिपुण-
भिर्वर्मोपदेशगर्भाभिर्वाग्भिराश्वास्य सुचिरं स्थित्वा नरेन्द्रो निर्जंगाम । निर्गते च तन्नि-
न्मन्दीभूतशोकौ विलासवती र्यथाक्रियमाणामरणपरिमहादिकमुचितं दिविसव्यागामन्व-
तिष्ठन् । ततःप्रभृति सुतरां देवतारायनेषु ब्राह्मणपूजामु गुरुजनमपेयांश्चाङ्गवती बन्व ।
यद्यपि किञ्चित्कुतश्चिच्छुश्राव गैर्भट्टाया तत्तत्सर्वं चकार । न महान्तमपि हेनमजीगन् ।
अनवरतदह्यमानो गुग्गुलुर्वहलधूमन्धैरारितेषु चण्डिकाग्रहेषु ध्वंशलाभ्यरेण शुचिर्नूतिरुनोपिवा
हरितकुशोपच्छेदेषु सुसलशयनेषु सुष्याप । पुण्यसलिलैर्पूर्णैर्विविधकुसुमफलोपेतैः क्षीरतप्त-
ह्रद्यच्छलेनैः सर्षपजगमैः शातकुम्भकुम्भैर्गोकुलेषु पृथगोपविताहृतमैःहलानां लघुनमन-

किं करोमि किमनुतिष्ठामि । तदिति । तत् तस्यात्पूर्वांशुःशब्दोः । हे देवि, अयं शोकानुभवः शोकात्-
मरा मुष्यतां स्वयन्ताम् । धैर्यं धीरतायां धर्मं च धीर्बुद्धिराधीयतां स्थाप्यताम् । अत्रार्थे हेतुमाह—धर्मैति ।
हि निधितम् । धर्मपरायणानां सुदृढतत्परानां कल्याणसंपद- भ्रंशोविभूतयः सदा सर्वकालं सनीपर्वकरत्स्य
पार्श्ववर्तिन्यो भवन्ति सजायन्ते । इत्येवं पूर्वोक्तप्रकारेणामिधाशोकात्वा । सलिलमिति । सलिलं पर्वत-
मादाय गृहीत्वा स्वयमात्मनः करतलेन पापितलेनाभिनवपद्मवेनेव प्रत्यप्रकृतलदेनेव विरुचं विरुचं
मत्स्यमलं नत्ति तदेवोपमानं यत्सैवंभूतमस्या विलासवत्याः साधुल्लेखमधुराज्या सहवर्तमानमाननं दुः-
ममात्रं । शब्दं चकारेत्यर्थः । 'शृणु शृणु' इति धातोर्लिटि रुम् । पुनरिति । पुन-पुनकरंवारम् । मि-
येति । प्रियमिदं तस्य शतं तेन मधुरामिर्मिथामि शोकस्य शुभो शोऽपनोदो दूरीकरणं तत्र निपुण्यः
पश्चिन्तामिर्धर्मस्य पुण्यस्य च उपदेशः प्रविशदत्तं च एव गर्भेऽभ्यन्तरे यातां तानिरेवंभूतामिर्धर्म-
शोनिराश्रय्याश्रातनां कृत्वा सुचिरं विरुचकालं यावत्स्थित्वा नरेन्द्रो रूपो निर्जंगाम पृथग्दृष्टिर्बो । निरे-
वहितं य तस्मिन्मन्दीभूतशोका मन्दीभूतः क्षीणतां प्राप्तः शोको यस्याः सैवंभूता विलासवत्पुत्रितं दोषम् ।
यथेति । यथा पूर्वोक्तप्रकारेण क्रियमाणो विधीयमानो य आभरणपरिमहो विभूषणस्त्रीकारः स एव
यस्मिन्सैवंभूतं दिनमभ्यापारं दिनहृत्यमन्वतिष्ठदकरोत् । तत इति । तत-प्रभृति तरिनाशरभ्य सुपान्तर्ज-
देवताएषुनेषु देवतानां देवीनामाराधनानि प्रमथीकरणानि तेषु माहृग्याश्रयीमुखाश्लेषां पूजा अर्चनासु इ-
वतानां पूज्यतानां सपर्याः सेवान्यास्वादत्स्यतिवहुमानवती बभूव जज्ञे । यद्यथेति । यद्यदुत्तरी-
शृणुं च किञ्चिद्बलु कुलधिदनिर्दिष्टनामकेभ्यो जनेभ्यः शुभ्रावाकर्णितवती गर्भेनृण्यवा धूणतोमेव त-
सर्वं समपं चकार कृतवती । न महोति । महान्तं महीयांसमपि ज्ञेयं कथं नाजीगणन्मनसि न स्त्री-
तपनी । अनवरतेति । अनवरतं निरन्तरं दह्यमानो यो गुग्गुलुः पल्लवस्तस्य बहुलो तिथिः सो पूषले-
कान्धरः संश्रुतो येष्वेवंविधेषु चण्डिका चाऽगुडा तस्या गृहेषु सपसु । ध्रष्यलेति । ध्वलाभ्यरेण दृक्-
कालगा शुचिः पवित्रा मूर्तिः शरीरं यस्याः सा तपोपोषिता कृतोपवासा । हरितेति । हरिता नीला दे-
कुवा दर्भान् एकोपच्छद उत्तरपदो बालेवंभूनेषु सुमलाभ्ययोमाणि तेषां शयनेषु तल्लिनेषु ह्रष्या दर्भ-
चकार । पुष्येति । पुष्यानि पवित्राणि यानि सलिलानि जलानि सै पूर्णैर्नैर्विधिपानि धिषिपानि इति
कुमुदकानि तेषुनेः सद्भिः शीरतरयो वदादबश्लेषां पत्न्याः क्लिसल्याः । कश्चिन् 'शीरपत्र-' इति
पाठः । तत्र शीरपत्रवः कोमलाश्रव इति व्याख्येयम् । त एव शान्तनं विहं येषां तैः सर्वाणि समप-
ति

१ हृष्यः २ हृष्यः ३ अरण्येदक- ४ सुचिरं नरेन्द्रः ५ शोकवेगः ६ यथाक्रियमाणम् ७ धी-
महादिकं मधुचिदम् ८ हरिहरादिकमुपचितम् ९ वासरभ्यापारमहोत् १० पवित्राः ११ च- १२ अपिदमत्तत-
१३ सुभ्रवः १४ अर्चकः १५ शृणुत् १६ वरक- १७ वृत्तान्तकारितेषु १८ धरकामराः १९ वरकाम-
२० हरिकुण्ड २१ उपपद्येषु २२ वृत्त- २३ पूरितैः २४ महीना-

ज्ञानां गवामयः सलौ । प्रतिदिवसमुत्थायोत्थाय सर्वरत्नोपेतानि हैमानि तिलपत्राणि ब्राह्म-
णेभ्यो ददौ । महानरेन्द्रलिखितमण्डलमध्यवर्तिनी विविधवलिदानानन्दितदिन्देवतानि त्रैहु-
लचतुर्दशीनिशासु चैतुष्पथे क्षपणमङ्गलानि भेजे । सिद्धायतनानि कृतविचित्रदेवतोपया-
चितकानि सिपेवे । दर्शितप्रत्ययानि संनिधानमातृकाभवनानि जगाम । प्रसिद्धेषु नागकुल-
हृदेषु ममज्ज । अश्वत्थप्रभृतीनुपपादितपूजान्महावनस्पतीन्कृतप्रदक्षिणा ववन्दे । दोलयमा-
नवलयेन पाणियुगलेन स्नाता स्वयमखण्डसिन्धुसंपादितं रजतपर्वापरिगृहीतं वायसेभ्यो
दध्योदनत्रलिमदान् । अपरिमितकुसुमधूपविलेपापूपलपायसर्वैलिलाजकलितामहरहरम्ब्यो-
देवीसपर्यामातवान् । स्वयमुर्ध्वतपिण्डपात्रान्भक्तिप्रवणेन मनसा सिद्धादेशान्नक्षपणकान्प-
प्रच्छ । विप्रभिकादेशवचनानि बहु मेने । निमित्तज्ञानुपचचार । शकुनज्ञानविद्यामादरमद-

रज्ञानि गर्भं मध्यभागे येषां तैः सातकुम्भं सुवर्णं तस्य कुम्भैर्निर्णयं (?) गोंडुलेषु त्रयेषु । वृद्धेति । वृद्धो-
पस्य सुवर्णवस्त्रस्य वा वनिता स्त्री तया कृतं विहितं महलं तिलकादि दानिस्तासां लक्षणं नीपीतिलकादि-
भिः संपन्नानां बहिनानां गवां धेनूनामधोऽधोभागे सन्नौ स्नानं कृतवती । प्रतीति । प्रतिदिवसनहर्निशसु-
त्थायोत्थादोन्धानं कृत्वास्यानं कृत्वेत्यर्थः । सर्वरत्नैः समप्रमणितिरुपेतानि सचितानि हैमानि स्वर्गनिष्पन्नानि
तिलपत्राणि तिलवर्णाङ्कितरूपानि ब्राह्मणेभ्यो विप्रेभ्यो ददौ दत्तवती । अत्र संप्रदाने चतुर्थां । मह्येति । महा-
नरेन्द्रेण स्वसीपमर्तो लिखितमादिशितं मन्त्रमण्डलं लोकप्रसिद्धं तन्मध्यवर्तिनी तदन्तःस्थायिनी । विधि-
धेति । विविधमनेक्षप्रकारं बहुविधानं तेनानन्दिताः प्रनोदं प्राप्ता दिन्देवता येषु तानि । यहुलेति ।
यहुलस्य कृष्णवस्त्रस्य वाधतुर्दशस्नानां निशासु रात्रिषु चतुष्पथे चन्द्रे क्षपणमङ्गलानि स्नानभद्रानि भेजे-
ऽभजन् । सिद्धायतनानीति । सिद्धा योगिन्येषामायतनानि चैत्यानि सिपेवे सेवितवती । दीदृशानि ।
दृष्टेति । कृतानि सिहितानि विचित्रानि देवतानां प्रतिमानानुपयाचिवकानि भक्ष्यचर्यानि येषु तानि । अथ
च संनिधानानि ममवर्तिनि यानि मातृकाभवनानि मातृश्वरोत्पत्तिदेवीनां गृहाणि जगाम गतवती । वीर-
ज्ञानि । दर्शितः प्रसाधिनः प्रत्ययो विश्रान्तो यस्यानि । प्रत्ययोऽनुष्ठानानुष्ठानं देवतावचनमिति वा । यदा
मातृश्वरान्मनिसतमाङ्गनां भवनानि । प्रसिद्धेति । प्रसिद्धेषु जगदिष्यातेषु नागकुलानि तेषां हृदा द्रष्टानेषु
ममज्ज महलं चकार । अश्वत्थः पिप्लवः प्रसूतिगर्दा येषां तान्महावनस्पतीन्महावृक्षाणुपपादिता विहिता पू-
जायां येषां तान्कृत्वा विहिता प्रसिद्धिना यथा सर्वभूता ववन्दे वन्दनं कृतवती । तथा दोलायमानं पम्पमानं
बलवं बहुलं यस्य तत्रया तेन पाणियुगलेन हस्तयुग्मेन दध्योदनपाले दधियुक्तौ च भोदनमन्त्रज्ञानो यो
वदितुं वायसेभ्यः परकेभ्यः स्वयमात्मना श्रुता कृतप्राना सलदाहृतवती । वरि विहितेति—अथ-
पठेति । अथमादरकुटिनानोदनरूपेण पदं विदधैरक्षकर्मैः संसादितं निष्पादितं रजतस्य रूप-
स्य यस्यायं भाजनं तस्मिन्वरीश्रीगजात्मान् । अहरहरेति प्रतिदिनमन्त्रादेवौ दुर्गां तस्याः स्वर्णां येषामाज-
कान विद्यारसानासु । तानेव तिलेपचकार—अपरिमितेति । अपरिमितानि बहूनि वृत्तानि उपपाणि,
धूमो मन्त्रविशेषितः, विहितो विमेनम्, अश्वः पिष्टकः, पिष्टविश्वोऽग्निनमसं पत्तन्, पादसं परमात्मन् ।
वशिष्ठाया वल्यपमशताः, एतः वरिणां म्यात्मान् । स्वयमिति । स्वयमात्मना । मन्त्रिः पूर्वं व्याख्याता,
तथा प्रत्येन सुपेन मनसा स्वयमेवैवहृताम्बुद्रीकितं पिष्टनादादि वेद्यमन्त्रान्मिद्धादिनाम्निदलैर्निष्पा-
पता ववर्हिता ये क्षपणा दिनम्वशास्त्रान्प्रपञ्चयामासुः । विप्रश्चिकेति । तुभ्यस्तुभ्यश्चिकेताः त्रिदो
विप्रश्चिकेतास्तान्मन्त्रान्प्रपञ्चयामासुः तदन्तः कृतं आदरनिर्देशेण श्रीवहर । निमित्तानि । निमित्तं भै-

१ शिकारिणः । २ कुम्भस्योत्पत्तिः । ३ चतुष्पथेषु । ४ स्नानं । ५ विविधं । ६ प्रसाधनानि । ७ सर्वैः विहितं कृतं
दनाद्यवयवः । ८ विदधैरक्षकर्मैः कृतम् । ९ मन्त्रविशेषः । १० अश्वत्थः । ११ पिप्लवः । १२ विदधैरक्षकर्मैः कृतं
१३ तदं । १४ अश्वत्थः । १५ अश्वत्थः । १६ अश्वत्थः । १७ अश्वत्थः । १८ अश्वत्थः । १९ अश्वत्थः । २० अश्वत्थः । २१ अश्वत्थः । २२ अश्वत्थः । २३ अश्वत्थः । २४ अश्वत्थः । २५ अश्वत्थः । २६ अश्वत्थः । २७ अश्वत्थः । २८ अश्वत्थः । २९ अश्वत्थः । ३० अश्वत्थः । ३१ अश्वत्थः । ३२ अश्वत्थः । ३३ अश्वत्थः । ३४ अश्वत्थः । ३५ अश्वत्थः । ३६ अश्वत्थः । ३७ अश्वत्थः । ३८ अश्वत्थः । ३९ अश्वत्थः । ४० अश्वत्थः । ४१ अश्वत्थः । ४२ अश्वत्थः । ४३ अश्वत्थः । ४४ अश्वत्थः । ४५ अश्वत्थः । ४६ अश्वत्थः । ४७ अश्वत्थः । ४८ अश्वत्थः । ४९ अश्वत्थः । ५० अश्वत्थः । ५१ अश्वत्थः । ५२ अश्वत्थः । ५३ अश्वत्थः । ५४ अश्वत्थः । ५५ अश्वत्थः । ५६ अश्वत्थः । ५७ अश्वत्थः । ५८ अश्वत्थः । ५९ अश्वत्थः । ६० अश्वत्थः । ६१ अश्वत्थः । ६२ अश्वत्थः । ६३ अश्वत्थः । ६४ अश्वत्थः । ६५ अश्वत्थः । ६६ अश्वत्थः । ६७ अश्वत्थः । ६८ अश्वत्थः । ६९ अश्वत्थः । ७० अश्वत्थः । ७१ अश्वत्थः । ७२ अश्वत्थः । ७३ अश्वत्थः । ७४ अश्वत्थः । ७५ अश्वत्थः । ७६ अश्वत्थः । ७७ अश्वत्थः । ७८ अश्वत्थः । ७९ अश्वत्थः । ८० अश्वत्थः । ८१ अश्वत्थः । ८२ अश्वत्थः । ८३ अश्वत्थः । ८४ अश्वत्थः । ८५ अश्वत्थः । ८६ अश्वत्थः । ८७ अश्वत्थः । ८८ अश्वत्थः । ८९ अश्वत्थः । ९० अश्वत्थः । ९१ अश्वत्थः । ९२ अश्वत्थः । ९३ अश्वत्थः । ९४ अश्वत्थः । ९५ अश्वत्थः । ९६ अश्वत्थः । ९७ अश्वत्थः । ९८ अश्वत्थः । ९९ अश्वत्थः । १०० अश्वत्थः ।

शेवन् । अनेकवृद्धपरम्परागमागतानि रहस्योन्मत्नीचकार । दर्शनागतद्विजजनमालम्बजदनेने-
स्मुका वेददृष्टतीरकारयन् । अनवरतवान्यमानाः पुण्यकथाः शुश्राव । गोरोचनालिपिनमूर्ध-
पत्रगर्भान्मन्त्रंकरण्डकानुवाह । रश्मिप्रतिसरोपेतान्योपधीमूत्राणि बध्नन् । परिजनोऽपि
चास्याः सततमुपश्रुत्यै निर्जंगाम । तन्निमित्तानि च जप्राह । शिवाभ्यो मांसत्रलिपिण्डमनु-
दिनं निर्दयुत्ससर्ज । स्वप्रदर्शनाश्चर्याचार्याणामाचचत्रे । चत्वरेषु शिवैवलिमुपजहार ।

एवं च गच्छति काले कदाचिद्राजा क्षीणभूयिष्ठ्यां रजन्यांमल्पावशेषपाण्डुतारके ज-
स्परिवतपक्षधंष्ट्रे नभसि स्वप्ने सितप्रसादधिलरस्यिताया विलासयत्नाः करिष्या इव विस-
वलयमानने सकलकलापूर्णमण्डलं शशिनं प्रविशन्तमद्राक्षीन् । प्रबुद्धश्चोत्थाय हर्षविकारात्सीव-

मायटविधं जानन्तीति निमित्तज्ञालानुपचचार तेषा समीपे ययौ । शकुनज्ञानविदां वनन्तराजदिशाप्रद-
दिशामादरं बहुमानमदर्शयद्दक्षितवती । अनेकेति । अनेके ये वृद्धाः स्वविरहस्यं परम्परा परिवर्त-
तस्यं य आगम प्रविद्धिद्विदग्गनानि यानि रहस्यानि तरवान्यनीचकार स्वीचके । परिवार्या य अन्यो
मन्त्रशास्त्रं तदग्नानि रहस्यानि वा । दर्शनेति । दर्शनार्थमागतं प्राप्तमेवंभूतं द्विजजनं माग्गणोक्तानम्
पुत्रस्यस्य दर्शनमवलोकनं तत्रोन्मुखोरुपिठता वेदस्य शुदी । ध्वजगमकारयद्राग्गद्वारा कारयानात् । बद्ध-
रपदिनि 'दृष्टोरन्यतरस्याम्' इत्यप्यन्तस्य कर्त्ता । द्विजजन. कर्मवंश. अनवरतेति । अनवरतं निरन्तरं
बान्यमाना उच्यमाना पुण्यकथा पवित्रकथा शुभावाधोपात् । गोरोचनेति । गोरोचनालिपिनं नू
जंघ्रं गभे मध्ये यथैवंभूतान्मन्त्रंकरण्डकान्निटकानुवादावहन् । 'वह प्रापणे' इति भातोरभ्याससंज्ञारूपे
दिति ऋग्म् । रक्षेति । रक्षाया प्रतिवार कटुणं तेनोपेतान्योपधीत्प्राणि बध्नन्ध कन्धनं कृतवती । अन्ना
विलासयत्नाः परिवजोऽपि परिच्छरोऽयुवश्रुथै रजरादिवाक्यार्थं विलोकयितुं निर्जंगाम बहिर्ययौ । 'देवप्र
उपश्रुति.' इति बोधः । तदिति । तन्निमित्तानि तदुच्चशकुनानि जप्राहाप्रहीत् । शिवेति । शिवा-
भ्य श्याग्रीन्वोऽनुदिनं प्रतिदिनं मांसत्रलिपिण्डं निधि रात्रालुन्तसर्जोत्पृष्टवती । स्वप्रदर्शनाभ्यानि सज-
सोऽननुत्तरतान्याचार्याणां शुरुणामाचचत्रे कथितवती । चत्वरेषु शिवरलिमुपजहारानवती ।

एवं चेति । एव पूर्वोक्तप्रकारेण गच्छति मज्जति कालेऽनेहृषि कदाचिदकस्मिधित्वाभये स्वप्ने राजा वि-
कल्पयत्या आनने सुप्ने गतिनं विशन्तं प्रथियन्तमदर्शीद्दर्श । कस्याम् । रजन्यां रात्रौ । किञ्चिद्विषयम् ।
क्षीणं भूनिष्ठं यसा. या तस्याम् । स्रोकराप्रथिलयं । कस्मिन्गति । नभस्याकाशे सति । आकाशं सिद्धे-
षवकद्—अद्वयेति । अन्ना शला एव शेषा अवशिष्टा- पाण्डुतारकाः श्वेतनक्षत्राणि यस्मिन् । जरीय-
न्य पापावनः कर्त्तव्यस्य पक्षो वाक्त्रलद्दुष्के भूपवर्गे । विलासवती विशेषयत्नाह—सितेति । सितः शुभो
य प्रमदन्मय जिन्नमर्थं तत्र स्थिताया उपविष्टायाः । कस्याः किमिव । करिष्या इतिन्वा आनने
विश्वद्वयसिधे मृगल्लवद्वयसिधे । शशिनं विशिनष्टि—स्वकलेति । सकलाः समग्रा या कस्यान्तानिः पूर्वे
मन्त्रसं यन्त्र म तथा तन् । प्रबुद्धो विगतनिद्रः मृगुन्वायोन्वानं कृत्वा हर्षात्प्रमोदायो विकासो विमुक्ता
देव स्तित्तदरेणैतिगार्ष्टेन विश्वारितेन चशुभा लोचनेन यवर्हीहन् शुर्घ्राष्टनं वागमयनं निवामयहं देव

१ सनन्तानि; गनानि. २ चकार; अर्हकरोति क. ३ दर्शनागतम्. ४ द्विजजनान्. ५ अनवरतम्. ६ पुण्या
कथाः. ७ माग्गद्वारः; एण्डकद्. ८ परिमते. ९ शीवति; शीवपी. १० सपुष्पमर्ते. ११ शिवास्तित्ति. १२ एवं
गण्डते. १३ ऋग्देव. १४ पापावन. १५ भूमरे. १६ सौवर्चिवर. १७ विश्वद्वयम्; विश्वद्वयम्. १८ परीष्टं.
१९ विदन्तम्.

रगेण अक्षुषा धयतीहृत्तयागभयनन्मिमेव ध्रुवे शुभ्रनामं समाह्वय न्यग्रनकथयन् । न नं
 अनुपपन्नार्थः प्रत्युवाच—'देव, संपत्ताः सुचिरादेव्मातं प्रजानां च मनोरथाः । कतिप-
 यैरेवातोभिर्यैर्देवमनुभवति स्वामी गुनगुणकमलायलोकमगुणम् । अथ न्यतु मयापि निमि-
 न्म्रे धौनेनफलवामना शान्तनूतिना द्विव्याकृतिना द्विजेन विरुच्यन्द्रकलायज्ञादलजामात्रो-
 रपेममना'स्रजदालमकन्दर्षिन्तुभीकथयति पुंष्टरीकमुनमङ्गे देव्या मनोरमाया निहितं हृद्यम् ।
 आवेद्यन्ति हि प्रत्यामत्तमानन्दंभेषानीनि शुभ्रानि निमिनानि । किं चान्यदानन्दकारणतो
 भेषिष्यति । अचित्तयफला हि प्रायो निशावर्गनिमनयहृष्टा भवन्ति स्वप्नाः । सर्वथा
 नैचिरेण भाग्धातारमिव धौरेयं भेषगजर्षीणां भुवनानन्दहेतुमात्मजं जनयिष्यति देवी ।
 शरत्कालकमलिनीयाभिनयकमलोद्भवेन गन्धगजमाहादयिष्यति देवम् । येनेयं दिग्गजमदलेपे-

न तथा तस्मिन्नेव धर्मे समये । अथर्वसरोज्ययोग्यन्तरेणः । शुभ्रनामं समाह्वयानं देव्या मंत्रं
 निशाहृत्तयचमदुक्तयान् । 'यथा वादयप्रचये' इत्यस्य उचि स्वम् । स्व इति । न शुभ्रनामं न्यं समु-
 पजानः समुपयो ह्यर्थः प्रमोदो यस्य स तथा प्रत्युवाच प्रत्यमरीत् । हे देव हे गामिन्, सुचिरात्त्रिचिर-
 कालेनास्मां प्रजानां च मनोरथाधिगिततानि संवत्ता निष्पत्ताः । पतीति । कतिपयैरेव नोकरेवाहोनि-
 दिवसैरस्येदेहं निःसंदेहं स्वामी भयान्गुनस्वात्मजस्य समुपयमलायलोकमनानन्दधरीधनं तस्माद्गुरो
 गावमनुभवति । अनुभवयिष्यतीत्यर्थः । 'पतमानगामीणे पतमानवद्वा' इति भविष्यत्यर्थे पतमानः । अघेति ।
 चतु निधयेन । अद्यासां निशावामेय मयापि निदि राश्री मंत्रं पतानि क्षादितानि मत्त्वानि समप्रानि
 वासांघि यस्यामि येन स तथा तेन । शान्ता निरुपद्रवा मूर्तिः शरीरं यस्य स तथा तेन । दिव्या मनोहारिण्या-
 कृतिराकारो यस्य स तथा तेन द्विजेन प्राप्तेन विरुचं पिकन्तरं चन्द्रकलायद्वशात् शुभ्रं दलशातं पप्रशातं
 यन्मिहात् । 'पूर्णं पद्मं एदं दलम्' इति शोभाः । आलोलं चयलं सस्तेसरत्नरूपं किञ्चल्यमरूपं तेन जटालं
 लटिलम् । 'प्रानिदधादात्' इति मतर्थ आलम् । मन्वन्दो मरन्दहास्य सिन्दवः पृथपास एष सीकरा यातास्य-
 वांरवपासाद्वर्षेताहसं सपुष्टरीकं विताम्भोजं देव्या मनोरमायाक्षितहारिण्या उत्सन्ने श्रोटे निहितं स्थापितं
 हृद्यमवलोकितम् । मयेति पूर्वप्रतिपादितम् । अग्रेवातीनि पुरोजातानि शुभ्रानि शिवानि निमित्तान्याङ्गिस्फुरणा-
 र्थीनि प्रलासत्तं सर्गापवातिनमानन्दं प्रमोदमावेद्यन्ति निवेद्यन्ति । किं चेति युतयन्तरे । अतः पूर्वोक्तादन्य-
 दधिकमानन्दकारणं प्रमोदनिदानं भविष्यति । अत्रार्थं हेतुमाह—अचित्तयेति । प्रायो बाहुल्ये निशावता-
 नगनयहृष्टा रात्रिप्रान्तशशावलोकिताः स्वप्ना अचित्तयफलाः सत्यफला भवन्ति संपद्यन्ते । सर्वयेति । सर्वप्रका-
 रेण नचिरेपति स्वप्नकालेन भाग्धातारमिव भुवनाश्वजमिव सर्वराजर्षीणां समप्रराज्ञां मध्ये धौरेयं धुरीणम् ।
 एतेनाधिपत्येऽपि सदाचारवत्त्वं सूचितम् । भुवनानन्दहेतुं जगत्प्रमोदकारणमात्मजं सुतं देवी जनयिष्यति
 प्रतयिष्यति । शरदिति । शरत्कालकमलिनीय पनालयसमयनदिनीवाभिनयकमलोद्भवेन प्रत्यमनलिनप्रादु-
 र्भावेन गन्धगजं देवं भवन्तमाहादयिष्यति प्रमोदयिष्यति । पक्षेऽभिनवा कमला पुत्रसंपत् । अतएव देव्याः
 फमलिनीनाम्यं राशो गन्धगजसाम्यं चेति भावः । येनेति । येन कारणेन इयं दिग्गजमदलेपेया-

१ सवदमान शुभ्रनासमाह्वय तम्; समाह्वय शुभ्रनासायं तम्. २ अस्माकं मनोः(धाः. ३ असंशयमनुभवयिष्यति.
 ४ धीतधवल; धीतसकलधवल. ५ प्रराज्ज. ६ विकचम्. ७ जटिल; जटालम्. ८ मधु. ९ संदेह. १० सितपुष्टरीक,
 ११ भवेजातानि; आनन्दपार्थीनि; अथपार्थीनि. १२ शुभ्रनिमित्तानि. १३ किं चान्यप्रियतरं परमानन्द; किं
 चान्यप्रियतरमधिकमानन्द; किं चान्यप्रियतरमधिकमानन्द; किं चान्यप्रियतरमधिकमानन्द. १४ विपदे.
 १५ च. १६ समये हृष्टा. १७ नचिरेपेव; अचिरेण. १८ राजर्षीणां. १९ जगत्

धाविच्छिन्नसंताना श्रिनिभारधारणोचिता भविष्यति कुलसंततिः स्वामिनः इ-
त्येयमभिदधानमेव तं करेण गृहीत्वा नरेन्द्रः प्रविश्याभ्यन्तरमुभाभ्यामपि ताभ्यां स-
प्राभ्यां विलासवतीमोमन्दयांचकार । कतिपयदिवसापगमे च देवताप्रसादात्मत्वादिभि
प्रनिमागती विवेश गर्भो विलामवतीम् । येनै नन्दनराजिरिव पारिजातेन मनु-
सूदनवक्षःस्थलीय कौस्तुभमणिना मुतरामराजत सा । दर्पणश्रीरिवै गर्भच्छलेन संक्र-
न्तमयनिपालप्रतिबिम्बमुगाह । सा गर्भः शनैश्च प्रतिदिनमुपचीयमानगर्भो निर्भर-
रिपीतमागरमलिलभरमन्थरेव मेघमाला मन्दं मन्दं संचचार । मुहुर्मुहुर्द्वन्द्वि-
फमात्रिभित्तलोर्ध्वता मालसं निशश्वास । तथार्धस्थां तामहर्हः स्वयमनेकरमवाञ्छि-

विच्छिन्नसंतति संतानं पुत्रपौत्रादिप्रवाहरूपं च यस्या सैवंभूता स्वामिनो राज्ञः कुलसंततिः इति । पृथो
तस्या भारो वीरधरास्य धारणं बहूनां तत्रोचिता भविष्यति । इत्येवं पूर्वोक्तप्रममिदधानं सुरागमेवं
करेण गृहीत्वा हस्तेनादाय नरेन्द्रो यत्रोऽभ्यन्तरं मध्यप्रदेशं प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा ताभ्यामुभाभ्यामपि स-
प्राभ्यां विलासवतीमोमन्दयांचकार प्रमोदयाचकार । कतिपयः कतिपयः वे दिवसान्तेन-
पगमेऽतिक्रमे गति देवताप्रसादादेवतामुपगृह्णतिअसवती गर्भो विवेश प्रविशे बभूव । अत्रापि उपर्य-
प्रदर्शयन्नाह—सरसीमिति । सरसी कागारं प्रतिमाशश्रीव प्रतिबिम्बरूपश्चन्द्र इव । येनेति । येन गर्भेण च
एवामिदमियेनाराजतामोभल । केनेन केव । पारिजातेन कल्पद्रुमेण । 'मन्दारः पारिजातकः' इति कोषः ।
मन्दनेतीन्द्रस्य काननम् । 'मन्दनं वनम्' इति कोषः । तस्य राज्ञिः भगिनिव । यथा कन्यादानेन स-
मतिरुपं मोर्भा प्रातं तथा गर्भेणयमपीति भारः । उपमानान्तरे प्रदर्शयन्नाह—कौस्तुभेति । कौस्तु-
भमिना प्रतिदिनं मनुसूदनस्य जनार्दनस्य वक्षःस्थलीय भुजान्तरस्थलीय । अतिविस्तृतत्वेन गौरत्वेन च स्थला
उपमानं वधुगः । दर्पणेति । दर्पण आदर्शस्य धीः प्रसादात्तया सेव गर्भो भूयन्तस्य छन्दोमोर्ध्वता
संक्रान्तमन्त प्रतिमवलिगालो भूयता तस्य प्रतिबिम्बं प्रतिरूपमुवाहाहनहत् । 'वह प्रापये' इति धातोर्भा-
सर्गप्रकारेण छिदि रूपम् । अयं भावः—यथा दर्पणं संक्रान्तं प्रतिबिम्बं वहति तथेयमपि राजप्रीतिमनु-
बह । अनेन राजराजमुनयोः रावेवाऽमेरी दर्शितः । सेति । सा विलासवती मन्दं मन्दं सेववत्
स्वच्छाऽग्नयः । तामेव विरोधयन्नाह—प्रतीति । प्रतिदिनं प्रत्यहं शनैः शनैः । स्वप्नप्रयोगेनेत्यर्थः । लोर्ध्व-
शीरम् । उपर्यार्येति । उपचीयमानोऽवयवैः पुष्टतां प्राप्यमाणो गर्भो यस्या सा । निर्भरेति । निर्भर-
तिप्रयं परिपीतमाश्रितं सागरस्य समुद्रस्य सलिलं जलं तस्य भरो भारेणैव मन्थरालगा मेघमालेन काश्रि-
गैव । मनुसूदनादाय मेघो वर्षतीति लोकोक्तिः । अन्वयस्तु प्रागेकोक्तः । मुहुरिति । मुहुर्मुहुरित्यनुव-
चनं सरसः कृत्वा एव श्रुतिमहा । स्वार्थे कर्णवयः । यत्र यस्यां क्रियाया वा यथा भवति तथा आ समन्तादि-
भिर्न बभूवृत्तं विदुर्न वा विनिर्घोन्नेयान्यां लोचनं यस्याः सा । अनेन गर्भपतीत्यभावः सूचितः । मालवद-
ल्लस्यति यथा स्थानया निशश्वाय निश्वसुं मुकवती । गर्भोमुभाभ्यामिश्रयाप्रादुर्गं प्रति तादृशमावर्ष्योक्त-
वतिति भव । निर्दूरम् 'शय प्रणयाने' इत्यस्य छिदि रूपम् । तथेति । तथा पूर्वोक्ता एवाम्या इया
व्यक्त्या मिदगवतीमालोक्त्य वीश्वेऽप्रितेनन्तगतमावावेदकर्मठितेषु कुमलोऽभिगः । चेदिनकावलि-
त्यर्थः । पत्रिकः सुनिर्दिष्टश्रीगोविन्दकनो विज्ञानवान् । अन्वयेऽनीक्यतया तां निधितवान् । तनेन
विदियेनकाह—उद्वगिति । उद्वग प्रविदिनम् । स्वयमिवात्मनिर्दिष्टः । अनेके बहुवचिन्नादयो रसा अने
स्वच्छेत्तो दम्भिभेत्तुं वाञ्छितमितिगते पाने शाशापलकारि, भोजनमशनं च कृत्याः सा ताम् । इत्य-

१ विच्छिन्नसंतति । २ येन च ३ मन्दनवतराजिः ४ देवी ५ मीरिव च ६ छनैः ७ अति-
विस्तृतत्वेन काननवर्णः, प्रतिदिनमुखाः प्रतिमालागमः ८ वनमाणाः ९ मुहुर्मुहुः १० विद्विम्बकः ११ लोचनम्
१२ अ लक्ष्यवत्वा च १३ लम्बवतिर्निर्दिष्टताय

पानभोजना प्रावृषमिव श्यामायमानपयोधरमुखी केतकीमिव गर्भच्छविपाण्डुरामालोक्ये-
द्वितकुशलः परिजनो विज्ञातवान् ।

अथ तस्याः सर्वसैवकवर्गप्रधानभूता, सदा राजकुलसंवासचतुरा, सदा च राज-
संनिकर्षप्रगल्भा, सर्वमङ्गलकुशला कुलवर्धना नाम मैहत्तरिका प्रशस्ते दिवसे प्रदोषो-
त्तरवेलायानभ्यन्तरस्थानमण्डपगतम्, गन्धर्तैलावसेकज्वलितदीपिकासहस्रपरिवारम्, उदु-
निकरमध्यवर्तिनमिव पौर्णमासीशशिनम्, उरगारार्त्तफणामणिसहस्रान्तरालस्थितमिव ना-
रायणम्, मूर्धावत्तिकैः प्रधाननरेन्द्रैः परिमितैः परिचृतम्, अनतिदूरावस्थितपरिजनम्,
अनन्तरमुत्तुङ्गवेत्रासनोपविष्टेन धौतधवलाम्बरपरिधानेनानुल्यणवेपेण जलनिधिनेत्रागाध-

पमानं कृपतां प्राप्यमानं पयोधरयोः सानयोमुखं चक्षुकं दत्त्वाः सा ताम् । कामिव । प्रावृषमिव वर्षा-
सनमिव । सापि पयोधरर्नैषेः इयानमुखी स्यात् । केतकीति । गर्भजनिता या छविर्देहदीप्तिलया
पाण्डुरां दृष्टाम् । कामिव । केतकीमिव । सापि गर्भो मध्यभागस्तस्य छविः कान्तिलया पाण्डुरा स्यात् ।

अथ तस्याः कुलवर्धना नाम स्त्री भूमिपालं राजानमुपगृह्य समीपे गता प्रशस्ते सोमने दिवसे रह
एवान्ते कर्णमूले विलासवतीगर्भदृष्टान्तं तस्या गर्भोदन्तं विदितं शातमकार्षीदकरोदित्यन्वयः । कुलवर्धनां
विरोपयसाह—सर्वेति । सर्वेषु सैवकवर्गेषु प्रधानभूता धेष्टा । नीचस्य तादृशप्रवेशामावाच्छ्रेष्ठस्यैवस-
रानमिदस्य तदभावोदित्यत्र आह—सदेति । सदा सर्वदा राजकुले नृपपरम्परायां संवालोऽवस्थानं तत्र
चतुरा दत्ता । तद्व्येऽप्यदृष्टस्य तदभावोदित्याह—सदेति । सदा सर्वकालं च राज्ञा यः संनिकर्षः संबन्ध-
स्य प्रगल्भा पण्डिता । सर्वेति । सर्वानि वानि मङ्गलानि प्रेषाति तत्र पुशला । तत्कृत्यकरणेऽभिज्ञैर्ययः ।
बनसातिसादिना महती महत्तरिका । सर्वे कः । प्रदोषेति । प्रदोषोत्तरवेलायाम् । प्रदोषे सर्वनिषेधात् ।
अथवा प्रदोषो न संघाकालः । कृतान्तस्य गोप्यकथनत्वादिवसे तदभावोदिति भावः । भूमिपालं विरो-
पयसाह—अभ्यन्तरेति । अभ्यन्तरे मध्ये च आस्थानमन्वेष उपवेशनस्थलं तत्र गतं प्राप्तम् । बाह्ये तथावि-
धजनसंसर्गमिति भावः । गन्धेति । गन्धर्तलं मुग्धन्धर्तलं तस्यावनेकः संपानत्वेन ज्वलितं दीपिकासानं सहस्रं
मन्दिनेवाहाराः परिवारो मन्त्रस्यारिष्टशो यस्य स तम् । दीपिकासहस्रमेव परिवारो मत्स्येति वा । तदो-
ह्या लीकानां विरोधानामिति भावः । तादृशार्त्तसंरक्षोऽपिवाप्रमया नक्षत्रप्रमया अपरिष्टमिदुष्टपरिक-
रस्योऽस्मान् रामधन्वरास्मान् च प्रतिशदयसाह—उद्वृति । उद्वृतां नष्टाणां विकरः समूहान्मध्यपरिनिर्ण
सदन्त-वर्गीनं धर्मनार्थीकारिणमिव राकायन्मिव । अन्यत्र दिने चन्द्रस्यासंपूर्णत्वान्मार्गमासीप्रहणम् । ताद-
रापरिबर्त्तादोऽङ्गमानान्तरमाह—उद्वृतेति । उरगाराज्ञो नागाधिपतिस्तस्य महत्सुखसत्तकाममिसहस्रं
सामान्यरालं मध्यप्रदेशान्तर स्थितमासीनं नारायणमिव जनादेनमिव । मूर्धेति । मूर्धावत्तिकैः
प्रधाननरेन्द्रैः प्रहृष्टराजनिः परिनिर्णैः स्मरैः परिहृतं कातम् । अन्यन्तरे तादृशजनानामेव प्रवेशसंभवत् ।
अनतीति । न अत्र नातिरहितप्रदेशोऽवस्थितः परिहृतो वस्य स तम् । 'अवसरे' इति नगोऽनादिताः (१) ।
पुनः कीरसम् । कुड्मलमेव मन्त्रिणा तावताः कथाः सुपुत्रं तान्ना अतिवेचनीयाः कथाः विपन्दताः सुवीर्यं
विश्रुतम् । अथ सुवनादे विरोपयसाह—अनन्तरमिति । राजः मिहानमादन्तरं यथा स्वातन्त्र्येऽनु-
सुखं यदेऽप्राप्तमनामतिरेकनाशोऽर्जितेन स्थितेन । धौमेति । धौतं कान्तिं यद्वत्तन्मन्त्रं तद्वत् परिधन्-
कर्षोऽस्य स तथा मेव । 'परिधन्तं तयोऽनुवन्' इति शेषः । अन्यिति । अनुवन्तोऽनुवन्तो विरो
मेवस्यं वस्य स तेन । अतिरहितेऽपि मनुष्यैर्विनाशमनन्तरमप्यं राजनीदे मन्तीरतापुत्री वस्य स तेन । अथ

१ सर्वसैवकवर्गः २ अथ सुवनादेः ३ सर्वपरिजनप्रधानः ४ सर्वदा ५ अथ सुवनादेः इति ६ देहदीप्तिः
७ दीप्तिः ८ वस्य ९ अतिरहितः परिहृतः १० नादान्तः

गाम्भीर्येन सनुसक्तविभ्रमभिर्भक्तान्ताः कथाः ईकान्तमेव कुर्वन्तं भूमिगतानुसक्तः सः
कर्णमुने विदितं विद्वानपरीगभंरुणान्तमर्णापी ।

तेन तु तस्या पपतेनामुत्पूर्वनाभंभायंतामृत्तरसेनेव मिश्रमार्गद्वय मणःसैक्येनेन
श्रानिकरकण्टकिनरोगनन्दरमेन विद्वन्नीक्रियमाणस्य भिन्नविक्रमिणकोलेणस्य परि-
पूरितइदवातिरिहृष्टमिव दृग्गानोपुनितान्तरनेन विदितो राजः शुक्रनाममुने को-
त्तारकमानन्दतलविन्दुट्टिभ्रमममानं तच्छ्रुत्वा गता यतुः । अनालोकितपूर्वं तु हृष्ट-
र्षमभिसमीक्ष्य भूयतेः मुञ्चन्तं न भिन्नविक्रमिणमुत्पीमागतो दृष्ट्वा तस्य शर्मस्य मत्तं
मनसि विपंस्थितमानन्वारविदितरुणान्तोऽपि तत्कारणोपिनामपरमनिगद्वो हर्षस्य हा-
रणमपश्यच्छुक्रनामः स्वयमुप्रेक्ष्य समुन्मथितागतः समीपतरानुसक्तं नातिविक्रम-
धभाये—'देव, अंसि विधिर्तस्मिन्प्रदर्शनं सन्तम् । अंगन्तमुत्कल्लोचना हि कुर्वन्तं

कथा विदितेति— समुपेति । गनुसक्तः सम्प्रकारेणोत्कृतः प्रतो यो विप्रभो विप्रमः न निर्देष्टेति-
शयो मामु ताः । अन्ययत्तु प्रणेदोक्त ।

तेनेति । तु पुनरर्थः । तस्या महत्परिहायानेन कवेनेन पूर्वोक्तप्रतीतिर्भेदं राज्ञो हृद्यस्य यतुर्दे-
शुक्रनासमुखे तत्क्षणं पपातपतदितन्वयः । कवेन विशेषवचाद्—अधुनेति । अतुपूर्वगतानुसक्तोऽपि ।
शंभवायितुं योग्यं संभाष्यम् । न शंभवायनसंभाष्यं तेन । वीरवास राजः । शिक्तं निर्विणं कर्त-
साम्रं शरीरं यस्य स तथा तस्य । केनेव । अष्टारभेनेव पीयूषप्रदेनेव । मनोभीष्टवतु मनिवराणा-
वचनस्याभूतसाम्यम् । शयस्तत्कालं प्रकृतं प्रातुर्भूतो यो रोमाज्यो रोमोत्रमहास्य निष्कः समुत्सेन क-
किता संजतकण्टका तनु शरीरं यस्य स तथा तस्य । आनन्देति । आनन्दः प्रमोद स ए-
रगतनेन विद्वलीक्रियमाणस्य व्यापुनोक्रियमाणस्य । सितेति । अरुदरं यदमितं तस्मिन्तम् । ते-
विकसितं विकसीर्णतां प्राप्तं कपोलस्थलं यस्य स तथा तस्य । अत्रोद्रेषां प्रसंगवचाद्—परीति । परीतिं
पूर्णाकृतं हृदयं तस्मादतिरिक्तमुर्वरितं हर्षमिव दृग्गानोपुनितान्तरनेन दन्तरीतिममृदभियेण विदितो बहि-
क्षिप्त । यच्छुविदितेति—लोका यद्यथा तारका कनीकिका यस्मिन्तान् । आनन्देति । आनन्दवत्कि-
न्दुभिः प्रमोदजनितनेत्रजलधूपने क्षिप्तं सिधं पद्ममालं नेत्ररोमगानुहो यस्मिन्तथा । अनालोकितेति ।
भूयते राज्ञोऽनालोकितपूर्वमनवीधितपूर्वं हर्षप्रवर्षं प्रमोदनिशयमभिमर्माक्ष्य निरीक्ष्य । च पुनरर्थः । इतदर्थं
सितेन विकसितं विकस्यरं सुखमाननं यस्या एतादृशीमागतां समागतं दृष्ट्वा विदोक्तम् । तस्येति । तस्य
विलासवला समाचीर्णानि प्रतानि तन्महिषावयमेतस्या मर्भो भविष्यतीत्येतादृशास्वार्थस्य सततं निरन्तरं
मनसि चित्ते धिपरिवर्तमानत्वादुदं स्वर्णमाण्डलादविदितोऽप्राप्तो वृत्तान्तो गर्भधारणरूपो येन स तदर्थंविशोऽपि
शुक्रनासस्तकालोचितं तत्समययोग्यमपरमन्यदनिमहोऽनुकृतस्य हर्षस्य प्रमोदस्य कारणं नियामकनगर-
धनवलोक्त्यन्वयमात्मनोऽप्रेक्ष्य विचार्यं समुत्पत्तितमूर्ध्वोऽतन्मातानमवस्थितिवन्धो येन स तथा । समी-
तरमतिनिकटमुपस्थलं गत्वा । राक्ष इति शेषः । नातिप्रकटं सुगोप्यं यथा स्वास्तथा बभावेऽजोवत् । कि-
तरिखाद्—देवेति । हे देव हे श्यामिन्, तस्मिन्पूर्वोक्तस्वरूपे स्वप्रदर्शने किञ्चिन्मलमालि तद्दो भवानने-
दवतु निवेदयतु । इत इत्यन आद्—अत्यन्तेति । हि यस्मात्कारणादियं पुत्रवर्धनालन्तमुत्कृत्येवने-
त्रावस्थेन विद्वानितनेना दृश्यतेऽनलोक्तवते । देवस्यापि स्वामिनोऽपीदमाक्षयुगलं नेत्रयुग्मं महत्प्रकारेण

१ शुक्रनासेन सह. २ संवातसचारयतुता विदित. ३ प्रकट. ४ रोमाजुट. ५ मूचस. ६ रीकम्. ७ अगान्ते-
भित्ता. ८ तु तम्. ९ जमिहरीक्ष १० वर्णनासायः ११ पवित्रमानव्याय. १२ प्रकटसम्, १३ विपति.
१३ किञ्चित्त्वम्, १४ अत्यन्तेपुत्र, उत्पुत्र.

दृश्यते । देवतापीठं प्रियवचनश्रवणकुनूहलादिव श्रवणमूलमुपसर्पदुपरचयदिव नीलकुचल-
यकर्मपूरशोभामानन्दजलपरिष्ठुनं तरलतारकं विक्रमदावेदयति महत्प्रकंपकारणनीक्षणयुग-
लम् । उपासुतमहोत्सवश्रवणकुनूहलमुत्कुंस्कुं ह्याम्यनि मे मनः । तदावेदयतु देवः
किमिदम् इत्युक्तवति तस्मिन् राजा विहस्य मानवीन—'यदि सत्यमनया यथा कथितं तथा
सर्वमवितथं स्वप्नदर्शनम् । अहं तु न शक्ये । कुनोऽस्माकमियती भाग्यसंपन् । अभाजनं
हि वचनीदृशानां प्रियवचनश्रवणानाम् । अघितथवादिनीमप्यहं कुलवर्धनामेवविधानां कल्या-
णानामसंभावितमात्मानं मन्यमानो विपरीतामिवाद्य पदयामि । तदुत्तिष्ठ । स्वयमेव गत्या
किमत्र सत्यमिति देवीं पृष्ट्वा शास्त्रामि' इत्यभिधाय विस्मृज्य सकलनरेन्द्रलोकमुत्सुच्य स्वा-
ङ्गेभ्यो भूपणानि कुलवर्धनार्थं दत्त्वा तथा च दत्तप्रसादानन्तरमवनितादृष्टिप्रललाटरेखया
शिरःप्रगामेनाभ्यर्चितः सह शुक्रनासेनोत्थाय हर्षविशेषनिर्भरेण त्वैर्यमाणो मनसा पवनच-
लितनीलकुचलयदललीलाविहम्बकेन दक्षिणेनाङ्गा परिरुक्ताभिनन्द्यमानस्तत्कालसेवासमु-

णम् । प्रमोदसोति शेषः । आवेदयति निवेदयति । किं कुर्वन् । विक्रमद्विकासं प्राप्नुवन् । तदेव निश्चिन्धि—
प्रियेति । प्रियमिदं यद्वचनं यत्स्वस्य श्रवणमाकर्णनं तस्य कुनूहलं कौतुकं तस्मादिव श्रवणमूलं कर्ममूल-
मुपसर्पदृच्छत् । नीलं कस्तुरवलयं कुचैले ताःशर्णं यत्कर्णपूरं कर्णाभरणं तस्य शोभां कान्तिमुपरचयदिव नि-
पादयदिव । आनन्देति । आनन्दजलं प्रमोदकाण्डेन परिरुक्ता व्याता तरला चपला तारका कर्नानिका
मस्य तत् । उपासुतं प्राप्तं महोत्सवस्य महानहस्य श्रवणकुवृत्तं येन तत् । उत्सुकोत्सुकम् । अत्युत्कृष्टमित्यर्थः ।
मे मन मनश्चितं ह्याम्यति स्वेदं प्राप्नोति । अन्यदस्तु प्रागेवोक्तः । किमिदं प्रमोदनियामकम् । इति पूर्वोक्तप्रकारेण
वसिष्ठकुनूहलात् उच्यति कथितवति सति राजा नृपो विहस्य किञ्चित्स्मितं कृतान्वीदयोचत् । यदीति ।
पवनया यथा कथितं सत्यं तथा सर्वमवितथं यथाहं स्वप्नदर्शनम् । पीरोदात्तसादाह—अहमिति । अहमित्या-
त्मनिर्देशः । न शक्ये न विश्वासं करोमि । तन्नियामकमाह—कुत इति । अस्माकम् इत्येतावती भाग्यस्य
भाग्येपस्य संपत्तपत्तिः युतः स्यात् । नमेति शेषः । हि निश्चितम् । ईदृशानां पूर्वोक्तानां प्रियमिदं यद्वचनं तस्य
श्रवणान्माकर्णनानि तेषां वयमभाजनपदात्रम् । अथ चाहमवितथवादिनीमपि सत्यप्रलापिनीमपि कुलवर्धनाम्,
विपरीतामिवासत्यवादिनीमिवापासिन्दिने पदान्यवलोकयामि । कीदृशोऽहम् । एवंविधानां पूर्वव्यावर्णित-
रास्त्राणां कल्याणानां निःशेषरतनामसंभावितमयोग्यमात्मानं मन्यमानो ज्ञायमानः । तदिति हेत्वर्थः । हे
शुक्रनास, उत्तिष्ठोत्थानं कुरु । स्वयमेवात्मनैव गत्या । अन्तःपुर इति शेषः । किमत्र सत्यमिति देवीं विलास-
वतीं पृष्ट्वापृच्छ्य शास्त्रामि निष्पत्त्यानीलाभिधायेत्युक्तवान्तःपुरमयासीत् । छुट्टि 'या प्राण्ये' एतस्मानिदृषा-
तो रूपम् । सकलनरेन्द्रलोकं सनमराजतमहं विस्मृज्य गृहाय गन्धतामिलनुशाण्य स्वाङ्गेभ्यः सक्षीयहस्तापा-
दादिभ्यो भूपणान्मारणान्मुत्सुच्योत्तार्थं कुलवर्धनार्थं महत्तत्कार्यं दत्त्वा वितीर्य । कीदृशो नृपः । तथा
चेति । तथा कुलवर्धनयान्यर्चितः पूजितः । केन । शिरःप्रगामेनोत्तमाङ्गप्रगमनेन । तां विशिन्धि—द-
क्षेति । दक्षो यः प्रीत्या प्रसादो वक्ष्यमादिरूपस्तत्सानन्तरं पथादवनिताले यमुपातले ऋष्या संयोजिता
कलादरेरादिकरेरा यथा सा तथा । अनेन राजोऽतिवदान्यत्वं स्वस्मिन्नभिनयोत्तया राज्ञः संतोषकरणनि-
मित्तकोऽभिनयेराद्य सूचितः । पुनः किं कृतवानित्याह—सह्येति । सह समानदालं शुक्रनासेन उत्थाय
उत्थानं कृत्वा हर्षविशेषस्य प्रमोदातिशयस्य निर्भरो यस्मिन्नेवंविधेन मनसा चित्तेन त्वैर्यमाणस्त्वं किमना-
मः । पवनेति । पवनेन वायुना चञ्चितं यस्मिन्कुचवलयं तस्य दलस्य वा लीला तस्मा विहम्बकेन ति-
रिणा दक्षिणेनापराब्धेनाङ्गा चञ्चुया परिरुक्ता समन्दताभिनन्दमान आनन्दमानस्त्राकालीना या

१ गुणतरल. २ महर्ष. ३ उल्लसन्. ४ तदा. ५ विसर्प. ६ उन्नत च. ७ पूर्वोक्त. ८ विशिन्धि

चितेन विरलविरलेन परिजनेनानुगम्यमानः पुरःसंसर्पिणीनामनिललोलेस्थूलशिवानां प्रदी-
पिकानामालोकेन समुत्सार्यमाणकश्चान्तरतिमिरसंहतिरन्तःपुरमयामीत् ।

तत्र च सुकृतव्रजसंविधाने, नवमुधानुलेपनधवलिते, प्रज्वलितमङ्गलप्रदीपे, पूर्णक-
लाधिष्ठितर्षक्षके, प्रत्यमलिखितमङ्गल्यालेख्योर्ज्वलितभित्तिभागमनोहारिणि, उपरिचि-
सितैविताने वितानर्षयन्तायवद्धमुक्तगुणे, मणिप्रदीपप्रहृततिमिरे यासर्भवने भूतिलिखि-
तपत्रलताकृतव्रजपरिक्षेपम्, शयनशिरोभागविर्धेयस्तघवलनिद्रामङ्गलकलशम्, आवद्धविवि-
धौषधिमूलयज्ञैर्षवित्रम्, अवस्थापितरश्नादाकियलयम्, इतस्ततो विप्रकीर्णगौरसर्यपम्, अत्र

रायां तस्यां समुचितेन योग्येन । विरलेति । विरलविरलेन वीप्सया द्विवम् । यथा यथा पात्रमनान्तर-
रगमनं रागनया तथा विरलविरलत्वं बोध्यम् । एवंविधेन परिजनेन परिच्छेदेनानुगम्यमानोऽनुगम्यमान-
पुर इति । पुरेऽग्रे संसर्पिणीनां प्रजन्नीनाम् । अनिलेति । अनिलेन वायुना लोलान्तरलाः स्फुरन्ति
यागां तात्यागाम् । प्रदीपिकेति । प्रदीप एव प्रदीपिका । स्वार्थे क । 'प्रत्यम्यात्कार्पूर्वस्यात् इत्यमर-
इति कार्पूर्वमिहारः । तायां प्रदीपिणानामालोकेन प्रकाशेन समुत्सार्यमाणा निराकियमाणा कश्चान्तर उत-
तरप्रदेशे तिमिरसंहतिर्यान्तगम्यते यस्येति राशौ विशेषणम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।

तत्र येति । तत्र तस्मिन्पुनःपुरे वासभरणे शयनतलमधिशयानां विद्यामवर्ती ददंति दूरेनाम्बर-
बागभवनं विशेषवसाह—सुकृतेति । सुदु शोभनं कृतं रक्षासंविधानं पात्रपात्रण्डशाकिनीशाकिनीप्रद्वै-
प्रदेशप्रतिबन्धकर्मणि मन्त्राद्योपधप्रकारो यस्मिन् । नया प्रत्यया या मुधा तस्या अनुलेपनेन घवण्डिते दुर्ध-
हृते । प्रज्वलितो मङ्गलमिध प्रदीपो यस्मिन् । पूर्णकलयैर्भूतपुष्पैरधिष्ठितं पत्रकं पत्रशरं यस्मिन् ।
कशरं तु पत्रकं इति बोधः । प्रत्यमेति । प्रत्यमलिखितानि नूतनलिपीकृतानि यानि मङ्गल्यानि म-
ङ्गलान्यालेख्यानि विद्याणि तैरुच्चरितो रीतिमान्यो भित्तिभागः पुञ्जप्रदेशस्थेन मनोहारिण्यभिरने-
उपेति । उपरिचिन्तितानि गितवितानं श्वेतवन्दरो यस्मिन् । वितानेति । वितानमुचोक्तवत्प्र-
नप्रान्तं यावदवच्छेदो मुक्तागुणो मुक्तादातं यस्मिन् । मणीति । मणया एव प्रदीपान्तं । प्रदत्तं धनं
भिरं हनो यस्मिन् । इत् परमेकादशभिः शयनतले विशेषवसाह—भूतीति । भूया ऐश्वर्यं तिलैः
या पत्रलता पत्रकलान्विता लता कल्पलता तथा कृतो रक्षाया गर्भरक्षायाः परिक्षेपो दान्तं यस्मिन्
शयने हि देवविभवे माद्यो गर्भमभूयर्थं प्रथमतो नवोद्गयाः फलपत्रान्वितकदम्बिका द्वियते । गर्भान्त-
च परेऽङ्ग उतरच्छेदे शयनीयस्यदभितौ वा फलपत्रान्विता विशिना कल्पलता गर्भस्य पुत्रार्थं इत्यर्थः
द्वियते । शयनेति । शयनस्य विशेषभागे विन्यस्य स्थापितो घवलधन्दनदिना निद्रागमये मङ्गलार्थं
यस्मिन् । इत् च देवगीति । तदुक्तमन्यत्र—'निद्राकलशो ह्ययमयः सर्वधेनः शिरोभागेऽर्ध्वदिशं पूर्णक-
लात्पते' इति । आयद्वेति । आयद्वानि शयनानि विविधानामनेकप्रकाराणांमोक्षदीनां मूलानि यथा
कदम्बप्रद्वैतानि पत्रिणानि मन्त्रद्वैतगोरोचनाप्रद्वैतानि यस्मिन् अवेति । अवस्थापितानि पार्श्वे एषी-
तानि रक्षां शयनीनां कार्पासव्यादीनां कल्पानि कर्तनितानि यस्मिन्तथा । इत्स्तन इति । इत्स्तनः स
मन्त्रदिशदीनां विविधा शैलसर्पाणां श्वेतनिद्राणां यस्मिन् । अवेति । अवलम्बितानि बालानां वेद्य-
योक्तं सुकवन्धनं तेन प्रथितानि सुनिकृतानि लोकाणि चयदनि विद्यापत्राणाञ्चक्षुधद्वानि यस्मिन् । अ

१ शोभनेच्छान्तरात् । २ प्रदीपशान्तरम् । ३ तिमिरसन्तः पुरम् । ४ तत्र वसुधुनः तत्र वसुधुनः । ५ वृत्तानि ।
६ दी । ७ अर्धदिशि । ८ इत्यमरः । इत्यमरः । ९ मङ्गलकल्पः । १० उदयकः । ११ भावे । १२ मनुवापि ।
१३ विद्विष्यन् । १४ रीतिमिति । १५ मुक्तागणे । १६ प्रतिहतः । १७ मुक्ते । १८ भूमिः । विधिः । १९ शिवस्य ।
२० मङ्गलम् । २१ कवर्षिकम् । पत्रम् । २२ अन्वयः ।

लम्बितर्वालयोक्त्रप्रथितलोलेपिप्लपत्रम्, आसक्तहरितारिष्टपद्मम्, उत्तुङ्गपादपीठप्रतिष्ठितम्, इन्दुदीधितिधवलप्रच्छदपदम्, अचलराजशिलातलविशालम्, गर्भोचितं शयनतलमधि-
 दायानां कनकपात्रपरिगृहीतैरविच्छिन्नविरलावस्थितदधिलवैर्जलतरंगतरलश्रेतञ्जालिसिक्चनि-
 करैरप्रथितकुमुमसनाथैः पूर्णभाजनैरखण्डिताननमत्स्यपटलैश्च प्रत्यप्रपिशितपिण्डमिधैरवि-
 च्छिन्नसलिलधारानुगन्धमानमार्गैः पटलकप्रज्वलितैश्च शीतैलप्रदीपैर्गौरोचनामिधगौरसर्प-
 पैश्च सलिलाञ्जलिभिर्श्चाचारकुशलेनान्तःपुरजरतीजनेन क्रियमाणावर्तैरणकमङ्गलाम्, धव-
 लाम्बरविविक्ववेपेण प्रसुदितेन प्रस्तुतैर्मङ्गलप्रायालापेन परिजनेनोपास्यमानाम्, उपारुढगर्भ-
 तपान्तर्गतकुलदौलामिव क्षितिम्, सलिलनिमग्नैरावतामिव मन्दाकिनीम्, गुहागतसिंहामिव
 गिरिराजमेखलाम्, जलधरपटलान्तरितदिनकरामिव दिवसंधियम्, उदयगिरितिरोहितदाशि-

क्या जन्मोन्मं संलम्भा हरिता नीला अरिष्टपद्मा निम्बकितलया वसिन् । उत्तुङ्गेति । उत्तुङ्गानुगामि
 यानि पादपीठानि पल्पडुपादाधारभूतानि काष्ठपिरोयानि तेषु प्रतिष्ठितम् । इन्द्रित्ति । इन्दोयन्त्रस्य वा
 दीपितिः कान्तित्वात्सा धवलः शुभ्रः प्रच्छदपद उत्तरपदो वसिन् । अचलेति । अचलराजो हिनाचलना-
 स्मिण्डिलःतलं तद्द्विदालं विद्वीर्णम् । गर्भेति । गर्भवलयवस्थायामुचितं योग्यमेवंविधं शयनतलं शयनी-
 वतलमधिसयानां विहितत्वात् । पुनर्विलासवती विदोपयद्याह—अन्तरिति । अन्तःपुरतया वा जर-
 लो ह्या बोधितत्वात् जनेन समुदायेन कियमाणं विधीयमानवतरणकमङ्गलं वस्तुनाम् । अपनरकम-
 ष्टकस्तारणमिति देवाचारव्यवस्थया प्रतिबद्धम् । कीदृशेन । आचारः कुलाचारान्तरं युगलेनाभिरेण । ताने-
 पर—कनकोति । कनकस्य सुवर्णस्य पात्रानि भाजनानि तैः परिगृहीतैरावैरविच्छिन्ना अविच्छेदं प्रजा
 विरलावस्थिता अनिविद्यतया स्थिता ये दशो लवाः सङ्गलैः । जलेति । जलतरंगाः पानीयवर्णोत्त-
 म्प्रकाराः शोभायनायाः श्वेतशालित्विक्वयानां पद्मादनानां शालिलाजानां वा निक्वराः समुदायैः । अप्र-
 पितेति । अप्रपितान्पुत्रानि कानि कुमुनानि पुष्यानि तैः सनाथैः सतिनैः पुत्रानि मृतानि भाजनानि
 पैः । पाणिपिण्डपत्रम् । अखण्डितेति । अखण्डितमखिष्टमाननं सुखं येषामेवंविधैर्नस्वपटलैर्मनिसम्पदैः ।
 कीदृशैः । प्रहसं तत्वादीनां यतिशिनं भावं तस्य पिण्डाः प्रतिबन्धमिधैर्निधितः । पुनः कैः । शीतलप्रदीपैः
 कौमुदीपैः । कीदृशैः । पटलके रज्यवर्णमित्यदौ मण्डलके वा प्रयत्नैररक्षोपितः । अविच्छिद्येति ।
 अविच्छिद्यस्तुदित्वा वा सखितभारा जलधरा तथा अनुगन्धमानोऽनुदीपनानो मार्गो दशो लवा तैः ।
 गौरेति । गौरेचना प्रतिबद्धा तथा मिधैः संतुर्गौरेणपैः शेषनिधायैः । पुनः कैः । सलिलम् जन्मा-
 धारयैः । पुनर्विलासवती विदोपयद्याह—धवलेति । धवलाम्बरम् श्वेतवर्णम् निरलो निधलो यदो
 वेपथं दम्ब स तेन प्रसुदितेन हसितेन । प्रस्तुतेति । प्रस्तुत उपपन्नो बहलव्यो वातुलेन मङ्गलव
 धारणतः संततो यत्संविधेन परिलनेन परिच्छेदकनेनेपस्मानां कल्पनाम् । अधीनमन्त्रानेन तौ
 निरक्षर्याह—उपेति । उपारुढः प्रणे वो गर्भेण्य भावस्यया तथा इन्दुभूतपद्ममन्त्रः सुवर्णो यन्मन्त्र-
 म्नां क्षितिमिव वसुधाभिव । सर्वेदनाथात्सुवर्णेन सुवर्णोत्पद्यैः । सन्मन् । सन्निव यानि निम्नो हुडित
 रित्तोऽप्रनाथो दम्बमेतदस्ती मन्दाकिनी मन्दि । उपारुढः कन्दरामाः निरो सुवर्णयैस्त्वाने-
 रियां निरक्षर्येस्तानि हिनाचलमनिव । जलधरपटलान्तरं देवकानेने मन्त्रानि विक्वरा
 रित्तवसे वस्तुनेतदस्ती रित्तविधमिव वस्तुवर्णमिव । उपरक्षितोऽरक्षकौन विरित्तमन्त्रान्तरं

१ शकरोऽपुष्टिः । २ लोः । ३ लोः । ४ लोः । ५ लोः । ६ लोः । ७ लोः । ८ लोः । ९ लोः । १० लोः । ११ लोः । १२ लोः । १३ लोः । १४ लोः । १५ लोः । १६ लोः । १७ लोः । १८ लोः । १९ लोः । २० लोः । २१ लोः । २२ लोः । २३ लोः । २४ लोः । २५ लोः । २६ लोः । २७ लोः । २८ लोः । २९ लोः । ३० लोः । ३१ लोः । ३२ लोः । ३३ लोः । ३४ लोः । ३५ लोः । ३६ लोः । ३७ लोः । ३८ लोः । ३९ लोः । ४० लोः । ४१ लोः । ४२ लोः । ४३ लोः । ४४ लोः । ४५ लोः । ४६ लोः । ४७ लोः । ४८ लोः । ४९ लोः । ५० लोः । ५१ लोः । ५२ लोः । ५३ लोः । ५४ लोः । ५५ लोः । ५६ लोः । ५७ लोः । ५८ लोः । ५९ लोः । ६० लोः । ६१ लोः । ६२ लोः । ६३ लोः । ६४ लोः । ६५ लोः । ६६ लोः । ६७ लोः । ६८ लोः । ६९ लोः । ७० लोः । ७१ लोः । ७२ लोः । ७३ लोः । ७४ लोः । ७५ लोः । ७६ लोः । ७७ लोः । ७८ लोः । ७९ लोः । ८० लोः । ८१ लोः । ८२ लोः । ८३ लोः । ८४ लोः । ८५ लोः । ८६ लोः । ८७ लोः । ८८ लोः । ८९ लोः । ९० लोः । ९१ लोः । ९२ लोः । ९३ लोः । ९४ लोः । ९५ लोः । ९६ लोः । ९७ लोः । ९८ लोः । ९९ लोः । १०० लोः ।

गस्य । इत्येवं भुवागमयनिपालमन्तर्मुग्गहामः शुक्रनासः वैश्व, किमागमयति दे-
यीम् । इयमेनया कथयापि लज्जते । राज शुक्रार्थनाकथितयानां संवत्सरात्सर्वं
इत्यमपीत् । एवंविधाभिश्च नर्मदायाभिः कथाभिः सुविदं स्थित्वा शुक्रनामः समरतनय-
सीत् । नरेन्द्रोऽपि तस्मिन्नेव वामगृहे तथा सह तां निगामत्यसाहयन् ।

ततः क्रमेण सैमीहितार्भदोहदसंपादनप्रमुदिता पूर्णं प्रमथममये पुण्येऽह्यनयत-
गलनाडिकाकलितकाष्ठं कलेर्षदिरागृहीतच्छायैर्गणकैर्गृहीते लम्बे प्रशलायां वेद्यमनि-
मदमिव मेघमाला सकलतोऽहदयानन्दकारिणं विलासयती सुतमसूत । तस्मि-
न्नाते सरभसमितलतः प्रधायितस्य परिजनस्य चरणशतसंभ्रोमयलिनश्चित्तो भूग-
लाभिमुखप्रसूतस्सलद्रेनिशून्यकञ्चुकिमहस्रो जनसंमर्दनिभिन्न्यनागपतितकुञ्जवामतद्विष-

इत्यप्रिवृत्त्यास्त्रिकम्य रेपासलयं यस्मिन् तथा तस्य । वृत्तस्य भावः ऋषिमा वृत्तस्य मुस्तस्य वृत्तो मम-
भागस्य मध्यप्रदेशस्थेयैवमिति पूर्वोक्तप्रकारेण भुवागं वदन्तं अचमिलं त्वं शुक्रनाग इत्यमपीदित्यन्वयः ।
कीदृक् । अन्तर्मुपे मुखमध्ये हासो यस्य सः । एतेन महापुरुषं स्तुयिष्ये । इतिशब्दायंमाह—देवैति ।
हे देव स्वामिन्, देवी विलासवती किमायासयति सेदयति । इयं देयनया पूर्वोक्तया कथया कान्तं
लज्जते त्रयं प्राप्नोति । त्वत् दूरीतुम् । कुलवर्धना पूर्वोक्तया तथा कथिता प्रोक्ता या कथा प्रवृत्त्याचर-
मालायकं ज्ञानस्याप्यपंसावेदने लज्जाकारिवाचप्रयोगरूपम् । एवमिति । एवंविधाभिः पूर्वोक्तमिदं
माभिः परिहृयमाहुल्यमाभिः कथाभिर्वाताभिः सुविदं चिरकालं स्थित्वा तत्रावस्थानं कृत्वा शुक्रनामः स्वानं
स्वगृहमयासीदाययौ । नरेन्द्रोऽपि तस्यैव वामगृहे तां निगां रात्रिं तथा सह विलासयत्वा त-
ममलकाद्यवर्धनीन् ।

। तत इति । ततः तदनन्तरं पुण्येऽहनि पवित्रवासरे प्रमथस्य जनस्य समयः कालमस्मिन्पूर्णे परि-
पक्के सति गणकैर्ज्योतिर्विद्विर्गृहीते लम्बे मेपादिके प्रशलायां सर्वदोषरहित्वेन मनोमीश्यायां वेलायां अमन्-
वर्तिहोरायां विलासवती सुतं प्रमथस्य सुपुत्रे । कीदृशी । समीहितो यो गर्भस्थमितिक्तो दोषो
मनोरथः । नानारतविषयकोऽभिलाष इति यावत् । तस्य संगदानं परिपूर्णतापादनं तथा प्रमुदिता संमुद्र ।
अथ गणकान्विशिनष्टि—आगृहीतेति । बहिरप्रशादावागृहीता पूर्वपथिमादिदेशविशेषेण निश्चिता उच्य-
ते । अनवरतेति । अनवरतं निर्यं गलन्ती अलं लज्जन्ती या नाडिका घटिका । नाडिकाशब्दस्य ह-
मयवाचित्वेऽपि नाडीबोधकं पात्रविशेषं लक्ष्यते । तथा कथिता निश्चिता ज्ञाना कालकला सूक्ष्मकाले वै ।
निर्यं चलन्ती या नाडिका सुहृतीर्षं तस्मिन्कथिता कालकला वैरिति वा । वा किमिव । मेघमाला का-
श्विनीरमदमिव मेघवद्विमिव । 'मेघवद्विरिमद' इति दैम । सुतं विशेषयन्माह—सकलेति । सकला स-
मथा ये लोकास्तेषां हृदयानि चित्तानि तेषामानन्दकारिणं प्रमोदजनकम् । अथ च तस्मिन्पुत्रे जाते परिव-
नस्य वाग्नाभ्यन्तरसेवकजनस्य राजकुले राज्ञां समुदाये राजगृहे वा दिशिरानन्दस्य वा वृद्धिलम्बाः स-
न्नमः शोलाहृत्सतिमहानभूदिलम्बयः । परिजनं विशेषयन्माह—सरभसमिति । सरभसं स्वरितमित्य-
तः समन्तात्प्रधारितसोचनितस्य । दिशिसंभ्रमं विशेषयन्माह—चरणेति । चरणानां पादानां शतं तस्मा-
त् संश्लेषः प्रघातस्तेन चकितं कम्पितं कितितलं यस्मात्वा तथा । भूपालेति । भूपालाभिमुखं कृपसंमुखं
प्रमुद्रा विसृतास्तेषां शृण्वैकालस्सलज्जती या गतिर्गमनं तथा शून्यं कञ्चुकिनां सौविदज्ञानां सहस्रं यस्मिन् ।
अनेन सुतोत्पत्तिज्ञापनार्थं सर्वतः कञ्चुकिनः प्रवृत्ता इति ज्ञेयम् । जनेति । जनानां संमर्दनं समुदाये

१ सुतविनिगृहहासः; सुतविनिगृहहासः । २ अनयापि कथया । ३ आलापम् । आलापप्रति । ४ वासगृहे वा-
५ कथासमीहितः; समुचितः । ६ पूर्वपथस्यः । ७ कलेः; कलेः । ८ अक्षरमाका । ९ गतिः कञ्चुकिः; गतिः कञ्चुकिः ।

एतान् विवेकायैमानान्त्वं प्रकृत्याभिरुक्तान्कृतान्मनोः पूर्णान्नात्राहमविच्छिन्नमानसतन्मूर्धनः
 संशयोभिव्यक्तयो राजसुते द्विष्टिद्विष्टिसंशयोऽनिमलानमृत् । अनन्तरं ये मन्दरमध्यमानजल-
 धियोऽगाम्भीरुन्नुर्मिवागपुत्रः संशयं शीतलमृष्टमृष्टान्नाकाद्यजनकनिर्वहनिभरेण गच्छन्त-
 द्दपदुरधर्मवर्धितेनानकजनमद्वयकलकलकलेन त्रिभुवनमावृण्वतीत्ययरोत्थाह्येन सत्तान-
 न्नाः सान्नाःपुराः सप्रहृतयः सराजलोकाः सद्येऽद्यावुत्तयः सञ्चालयन्तु मन्वृत्तुर्गोसालसुन्मघा
 इव हर्षनिर्भराः प्रजाः । प्रैनिदिनमवर्धत चन्द्रोऽन्नेन प्रैतधिः कनककमुन्वरो राजमूर्तोर्ज-
 भैमहोत्सवः । पार्थिवम्बु गनयानेनैर्द्वानमहोत्सवद्वानाहृद्योऽपि द्विभयसेन मौर्त्तिकगणो-
 पदिष्टे प्रशाप्ते सुहृते निवाग्निनिग्निलपरिजनः शुक्रनामद्वितीयो भैगिमयमहाहर्षकलसुगला-

विशेषमाणाः पीयूषमाणा जगत्प्र पतिताः सन्ता । देवं त्रि दिग्द्विष्टिकारं कालोत्तेन न भवति
 शुभदुराहर्षं च मृत्पापं मृत्पापं वृत्त्याः । एतद्विपरीतायु वसन्ताः । वेदं मन्वृत्तयः किराताः । 'कि-
 रातः स्वाहृत्यनो भूमिभ्ये अंगच्छभित्तयो' इत्यनेकार्थः । तदां गन्तः समुद्रयो यमिनः सः । चिस्कार्येति ।
 निवारणमात्रो वृद्धि प्राण्यमात्रो सोऽन्नाःपुरजनात्साभरपातद्वाहोऽन्नेरारिनादन्नेन मनोहरं हृदयहारी ।
 पूर्णैति । अन्नेसु सुदृष्टिसंज्ञासहाय एतन्ने तत्पूर्वपात्रं तन्वाहरणं प्रदणं तेन किञ्चिन्नमानानि मृष्टमात्रानि
 कलदाहृत्यमात्रानि कनकमृत्पापानि यमिन्तु सः । संशोमिन् शोभं प्रापिन् नगरे देन स तथा । अनन्तरं
 येति । अनन्तरं सुभोत्पत्तमन्वृत्तुमापरोत्साहयेन हर्षस्य निर्भरोऽर्थात्तो साधेयविधाः प्रजा मन्वृत्तुर्वं
 चकृत्स्वत्ययः । प्रजा विरिन्धि—सन्तामन्ता इति । सामन्ताः सद्येऽद्यावुत्तयो राजानस्यैः
 स्यर्वर्तमानाः, सान्ताःपुरा अन्ताःपुरेण गहिताः, सप्रहृतयः प्रहृतिः पीरलोकात्सा मद्यवर्तमानाः, सराजलोकाः
 राजलोको वृषधर्मनिधनत्वेन गहिताः, सद्येऽद्यावुत्तयो येषामुत्पत्तिभिर्काराजनाश्रीमिदयेताः, सञ्चालयन्तु
 वादयः गहिताः । आगोपालमिति । आगोपालं द्वारं मर्यादीकृत्य यथा स्वात्तयेति किदाविशेषणम् ।
 क इव । उन्मत्ता इव शीवा इव । उत्सवकोलाहलेन किं सुर्वता । आनुरयता पूर्णोत्पत्ता । किम् । त्रिभुवनं
 विरिष्टम् । उत्सवकोलाहलं विरिन्धि—मन्वरेति । मन्वरेण मेरुता मध्यमानो विलोच्यमानो यो जलधिः
 क्षीराधिपत्यं सोदहाहृदमनीयो यो मृदुर्धनो सुरजः, दाहः शम्भुः, काहलो पायविशेषः, आतपो दु-
 न्नुनिः तेषां निवहः समुहत्वेन निर्भरेण पूर्णं । महाकार्यं पायते यः स महात्पदहृदमवर्धयं तस्य यः पदुरधः
 सद्यः शम्भुमेन संवर्धितेन वृद्धि प्रापितेन, अनेके ये जनात्सदां सहरं तस्य यः कलकलः कोलाहलत्वेन बहु-
 ट्तेन हृदये । अधिचीभूतेनेत्यर्थः । प्रतीति । प्रतिदिनं प्रलहं राजमूर्तोर्गोपालनस्य जन्ममहोत्सवो जनिशुणोऽ-
 वर्धत वृद्धि प्राप । केनेव । चन्द्रोदयेन सुमुदवान्धवोद्गमनेन जलधित्वेन समुद्र इव । क्षीरजन्ममहोत्सवः ।
 कलकलेन कोलाहलेन सुरसरो यायालः । तदनन्तरं वृषतिर्मघात्तर तदाह—पार्थिवस्त्विति । पार्थिवो रा-
 जापि सुत्रिकाहृदमरिष्टहृदमदर्शिते दुरेणान्वयः । अथ राजानं विरिन्धि—तनयेति । तनयः सुतस्त्वान्यनं
 सुतं तस्य दर्शनेनापलोचनेन यो महोत्सवत्वेन हृतं गृहीतं हृदये चित्तं यस्त्वंभूतोऽपि । कदा ददर्शित
 आह—द्वियेति । दिवत्तवसेन । द्रुभार्दानुसारेणेत्यर्थः । मौर्त्तिकानां ज्योतिर्विदो गणत्वेनोपदिष्टे प्रशास्त्र
 उत्कटपदस्युक्ते सुहृते । निवारितो दूरीकृतो निरालः समग्रः परिजनः परित्यक्तो येनेति राज्ञो विशेषणम् ।
 शुक्रनात् एव द्वितीयो यस्य स तथा । शृष्टं विरोपयसाह—ह्यरेति । द्वारेण प्रतीकारेण विराजमानं शोभमा-
 नम् । द्वारं विशेषयसाह—मणीति । मणिमयं रत्नमयं जन्मकलकलसुगलं तेनाहाह्येन । सर्वदा तत्संयुक्ते-

१ पूर्णमान. २ विरिष्टमान. ३ च मध्यमान. ४ मन्दराभाष्यमान. ५ जलनिधि. ६ स्तान. ७ प्रहृतमृष्ट-
 ८ निवहनिनादिनिभरेण. ९ सान्तःपुरजनाः. १० आगोपम्. ११ प्रतिशुणम्. १२ जलनिधिः. १३ जन्मो-
 महोत्सवः. १४ दर्शनोत्सव. १५ कनकमय. १६ कलशास्यत्वेन.

गस्य । इत्येवं ध्रुवागमयनिपालमन्तुर्मुलहासः शुक्रनासः 'देव, किमायासयसि दे-
 वीम् । इयमेनया फथयापि लज्जते । तज्ज कुलवर्धनाकथितवार्तासंबद्धमालापरकम्
 इत्यगर्थात् । एवंविद्याभिश्च नर्मप्रायाभिः कथाभिः सुचिरं स्थित्वा शुक्रनासः स्वमवननय-
 सीत् । नरेन्द्रोऽपि तस्मिन्नेव वासगृहे तथा सह सां निशामत्यबाहयत् ।

ततः क्रमेण सेमीहितगर्भदोहदसंपादनप्रमुदिता पूर्णं प्रसवसमये पुण्येऽन्यत्र-
 गलनाडिकाकान्ठिकालं कालं वैदिरागृहीतच्छायैर्गङ्गकेरुहृते लम्बे प्रसस्तायां देव्याभिरं-
 मदमित्य मेधमाला सकललोकहृदयानन्दकारिणं विलासवती सुतमसूत । तस्मि-
 ण्छाते मरभसमितस्ततः प्रधावितस्य परिजनस्य चरणगतसंश्रोमचलितक्षितिवज्रो भूया-
 लामिभुस्वप्रसूतस्खलट्रेनिशून्यकशुकिमहस्रो जनसंमर्दनिष्पिप्यमाणपतितकुञ्जवाननकिण-

उपरित्रित्यतिश्रकस्य रेखात्वं यस्मिन्त तथा तस्य । कृपस्य भावः कृपिमा कृपत्वमुग्रतत्त्वव्रतो बन्-
 भगस्य मध्यप्रदेशेलेनमिति पूर्वोक्तप्रकरणे ध्रुवागं वदन्तं अवनिपालं वृषं शुक्रनास इत्यत्रनीदित्यत्र ।
 कीदृह । अन्तर्गुणे सुसनये ह्यो यस्म सः । एतेन महापुरुषत्वं सूचितम् । इतिचन्द्रार्धमाह—देवेति ।
 हे देव स्वामिन्, देवी विलासवती किमायासयसि खेदयसि । इयं देव्यनया पूर्वोक्तया कपवा वरंरणी
 गवने प्रागं प्रजोति । तज्ज दृगीशुद । कुलवर्धना पूर्वोक्ता तथा कथिता प्रोक्ता या वार्ता प्रहितमप्यं द-
 म्भयत्वं शापमन्त्रार्थसावेदने सजाकारिकायप्रयोगरूपम् । एवमिति । एवंविधाभिः पूर्वोक्तमिर्द-
 र्भानि परिहृत्वावृत्त्यभिः कथाभिर्वाताभिः सुचिरं चिरकालं स्थित्वा तत्रावस्थानं कृत्वा शुक्रनासः स्वम-
 मन्मन्मयीभवयौ । नरेन्द्रोऽपि वृशोऽपि तस्मिन्नेव वासगृहे सां निशां रात्रिं तथा सह विलासयन्वा त-
 मचरन्वदयद्नेतेत् ।

तत इति । ततः नरनन्दं पुण्येऽहनि पथिप्रकाशे प्रगवस्य जननस्य समयः कालस्तस्मिन्पूर्णे परि-
 पत्ते तानि कालवर्षादीनिर्दिष्टानि तत्र मेधादिके प्रसस्तायां वरंरोपरहितेन मनोमीटायां येषां कान्त-
 कीर्तोरगां विदग्धवती सुतं पुत्रमसूत सुपुत्रे । कीदृशी । समीहित ईप्सितो यो गर्भस्वामिनिस्तस्यो देवो
 कर्तव्यः । तत्कर्मपरिवाकोऽभिवाच्य इति यावत् । तस्य संपादनं परिपूर्णतापादनं तथा प्रमुदिता संपुत्रः ।
 अथ कालवर्षादीनि—आगृहीतेति । बहिरत्रगादावागृहीता पूर्ववधिमार्दिदेशयिषोरेण निधिना कृता
 वै । अत्रपरमेति । अत्रवर्षं निलं गजन्ती जलं स्रजन्ती या नाडिका पटिका । नाडिकाराज्यस्य स-
 म्यपर्वितोऽपि नदीवेषः काव्यविशेषं लक्ष्यते । तथा कलिना निधिना शाता कालकला सुप्तकालो वै ।
 निधेयं चरन्ती वा तदिदं सा सुहृतीषं तस्मिन्कलिना कालकला वैरिति वा । का किमिदं । मेघमाला इत्य-
 त्रिजगन्मनिष मेघवर्षमित्य । 'मिषवर्षितिरिमद' इति दैवः । सुतं विशेषयन्माह—सकलेति । सकला स-
 कला वै लोकस्वर्गा इत्यपि विष्णवे देवमन्त्रकारिणं प्रमोदजनकम् । अथ च तस्मिन्पुत्रे जते परि-
 मस्य कालान्तरानेवकल्पस्य राजगृहे राज्ञो रामुदये राजगृहे वा दिष्टिरानन्दस्य वा इतिशेषः क-
 ल्प-संभारहर्षादिमन्त्रादिदन्वयः । परिजनं विशेषयन्माह—नरमसमिति । नरमस्य लरिनिम-
 त्तं कालान्तरानेवकल्पस्य । निरियंश्रम विशेषयन्माह—चरणेति । चरणानां पादानां हानं हम्भ-
 यं इत्येव प्रथममेव चरितं कल्पितं शिथिलं यन्मास्य तथा । भूपालेति । भूपालमिभुसुं हर्षमनु-
 त्तं कालान्तरानेवकल्पस्य वा कतिगमनं तथा सुव्यं कश्चिदनां संप्रिदतानां सहस्रं दामिना ।
 अनेन सुतं कल्पितानर्थं मरेतः कश्चिद्वनः प्राणा इति चरितम् । जनेति । जनानां संपर्दनं संपुत्रेण

१ सुकृतिविदग्धवतीः सुकृतिविदग्धवती २ अत्रवर्षी कल्पः ३ नाडिकाः काठाराज्यः ४ नाडिकापटिका ५ नाडिकापटिका
 ६ नाडिकापटिका, सुकृतिः ७ सुकृतिः ८ कल्पः ९ कल्पः १० कल्पः ११ कल्पः १२ कल्पः १३ कल्पः १४ कल्पः १५ कल्पः १६ कल्पः १७ कल्पः १८ कल्पः १९ कल्पः २० कल्पः

कन्यो विरकार्यमानान्ः पुत्रजनाभयान्ः पुत्रान्मनोहरः । पुत्रप्राप्ताहरणविदुष्यमानवसनभूतयः
 भद्रोभियगगणे राजकुंरे दिष्टिदृष्टिर्भ्रमोऽनिमताजयुग । अनन्तरं च मन्दरमध्यमानजैल
 भिगोपगम्भीरुदुन्मिभ्यागदुगः नरैग भैहृगृदृष्टदृष्टमानकदृष्टानवनिर्वागिभरैने गदृष्टवद-
 दृष्टदृष्टगंघर्षितेनोनेकदृष्टदृष्टकदृष्टकदृष्टेन त्रिभुवननामृग्यतोन्नवकोन्दाहलेन सत्मान-
 न्याः साम्नेःपुगः सप्रहृषयः सराजलोकाः मधेन्वाद्युवयः सत्रालयुद्धा ननुपुंगोसालमुग्गया
 इय हर्षनिर्भागः प्रजाः । प्रैनिदिगमधयं चन्द्रोदयेनेव वैश्विः कलकलमुग्गरो राजसुनोर्ज-
 भैमाहोन्मवः । पार्थिवन्नु गनयानेनदर्शनमहोन्मवकगहृद्योऽपि दिग्मयसेन मौर्धनिकगनो-
 पदिष्टे प्रशमे सुर्ते निवारितनिर्गितपरिजनः शुक्लानद्वितीयो भैगिमयमङ्गलकलस्युगल-

प्रियवपमानाः पीयमाना सत्प्र पतिताः सता । येन दिग्भित्तिदृष्टिसदं सतनोपेतं न भवति
 दृष्टदृष्टदृष्टं च सुप्रधानं स्यात् कृत्वाः । सुप्रदृष्टिगामु पाननाः । केनलं सन्ततवः विगताः । 'कि-
 राः स्याद्वरुणा भूमिभरे इन्मदभित्तयोः' इत्यनेकार्यः । तेषां गणः समुदायो दम्भित् वाः । विरुक्तार्येति ।
 विरुक्तार्येणो वृद्धि प्राप्यमानो योऽन्नाःपुत्रजनतामानाध्याहारोऽप्येकागिनामयेन मनोहरो दृष्टदृष्टी ।
 पूर्णैति । उगन्तेषु सुप्रदृष्टिदृष्टासत्प्रान दृष्टो गार्थुषपादं तन्माहर्षं प्रहृषं तेन विदुष्यमानानि दृष्टमानानि
 कलादाहृष्यमानानि कलमभयमानि दम्भित् वाः । मूर्धोभिर्न शोभं प्रपितं नपरं येन च तथा । अनन्तरं
 येति । अनन्तरं सत्प्रहृषयननुगपयोत्साहरेण हर्षस्य निर्भरोऽप्रितयो दारंशरीथाः प्रजा ननुपुंगुलं
 चकुर्गजन्मवः । प्रजा विनिगदि—सग्यामन्ता इति । साम्नाः सदेसापार्थयैनिनो राजानस्यैः
 सत्प्रनेमानाः, साम्नाःपुरा अन्नाःपुरेण गहिताः, सप्रहृषयः प्रहृषी, पीरलोकराणा गहृषतनाताः, सराजलोकाः
 सारजोको दृगंभन्धिजनानं गहिताः, सदेसायुवययो वेसायुवतिनिर्वाराहनाश्रोमिरुपेताः, सत्रालयुद्धा
 बाल्युद्धः गहिताः । आगोपालमिति । आगोपालं वायं मयरीकल यथा स्वात्तयेति क्रियाविशेषणम् ।
 च इव । उगन्ता इव हर्षा इव । उत्सायकोलाहलेन ति कुर्वता । आपूरयता पूर्णोपुर्वता । किम् । त्रिभुवनं
 विनिगपम् । उन्मवकोलाहलं विनिगदि—मन्दुरेति । मन्दुरेण मेरणा मध्यमानो भित्तिप्रमानो यो जलधिः
 क्षीराधिपतास्य पोपन्तद्वन्मीरो यो मुदुर्धुष्टो सुरजः, दृष्टः कन्धुः, काहलो पायविशेषः, आनको दु-
 न्दुभिः तेषां निषदः समुहस्येन निर्भरेण पूर्णै । महत्तार्थं वाचते यः स महत्पटदृष्टमैवार्यं तस्य यः पट्टवः
 सटः सन्द्रेण संघर्षितेन वृद्धि प्रापितेन, अनेके ये जनासोपां सहरं तस्य यः कलकलः कोलाहलस्येन बहु-
 टेन हरेन । सधिरीभूतेनेलर्षः । प्रतीति । प्रतिदिनं प्रलहं राजसुनोर्धुपात्मजस्य जन्ममहोत्सवो जनिशणोऽ-
 कर्षत वृद्धि प्राप । केनेव । चन्द्रोदयेन कुमुदबान्धवोद्गमेन जलधिरिव समुद्र इव । कीदृग्जन्ममहोत्सवः ।
 कलकलेन कोलाहलेन सुरारो वाचालः । तदन्तरं नृपतिर्यथाकार तदाह—पार्थिवस्त्विति । पार्थिवो स-
 ज्ञापि सुतिकाशुर्नारिष्टमुहमदर्शरिति दर्शनाम्यवः । अथ राजानं विनिगदि—तनयेति । तनयः सुतस्त्वाननं
 सुरं तस्य दर्शनेनापलोषनेन यो महोत्सवस्येन हतं शरीतं हृदयं चित्तं यस्त्वंभूतोऽपि । कदा वदर्शित
 थाह—दिवेति । दिवसवसेन । शुभदिनाशुसारेणेलर्षः । माहूर्तिकानां ज्योतिर्विदो गणस्येनोपदिष्टे प्रशस्य
 सत्प्रकलस्युचके सुर्ते । निवारितो दृरीकतो निरिगलः सममः परिजनः परिच्छदो येनेति सतो विशेषणम् ।
 शुक्लनास एव द्वितीयो यस्य स तथा । शृहं विशेषणथाह—हारेति । हारेण प्रतीहारेण विराजमानं शोभमा-
 नम् । हारं विशेषणथाह—मपीति । मग्नियं रत्नमयं यन्मङ्गलकलस्युगलं तेनाशुन्येन । सर्वदा तत्स्युके-

. १ पुत्रानान. २. विदुष्यमान. ३ च मध्यमान. ४ मन्दराराधना. ५ जलनिधि. ६ स्वान. ७ प्रहृतदृष्ट. ८ निषदगिनादनिर्भरेण. ९ साम्नाःपुरजनाः. १० आगोपम्. ११ प्रतिक्षणम्. १२ जलनिधिः. १३ जग्गनो महोत्सवः. १४ दर्शनोत्सव. १५ कलकलय. १६ कलशाशुन्येन.

शून्येनासफ्यन्तुपुंभिरालंङ्घनेन विविधनैपद्यनिरह्निरन्तरनिचितेन मंनिदिह्यन्तद्वन्द्व-
मुमल्युगेन विरलप्रथितरितहुमुमभिभ्रुव्याप्रवालमात्रालंङ्घनेनापद्यन्तारिकन्तान्प्रवर्तना
पेन्दनमालिकान्तरालपटितपण्टागणेन द्वारेण विराजमानम्, उभयगभ द्वारपञ्चकयोर्नशा-
निपुणेन गोमयमयीभिरुत्तानविनिहितैरादरुदन्तुगभिरन्तरान्तरापञ्चभिरिपयर्नगागवि-
रुर्पांसकुमुगलेजलाञ्छिताभिः कुमुम्भकेमरुदवाप्रेरालोहितामिर्लेग्माभिगलिशितम्यतिद्वन्द्व-
फिजालमुपरचयता हेरिद्रावविच्छुरणपिंडुरिनाम्बरधारिणी भगवती पश्री देवी कुर्वता वि-
कचपक्षपुत्रविकटशिरीषण्डिपृष्ठमण्डलाधिरुदमाडोलोहितपटपटितपनाकुमुम्भसितमनिदग्द-

नेत्यर्थः । पुत्रवला महाद्वारोपरि मणिमयकलवारोपणं कियत इति राजस्थितीः । आगन्ताः संश्लिष्टा बहु-
त्रिका- मयीश्लिखिताम्यानिरालंङ्घनमिति गृहविशेषणम् । यमिन्दुदे प्रयुजित्वायते तद्गन्देने कन्दमुन्दनाम्नी
मयीश्लिखिते संश्लिष्टे पुत्रिके क्रियते एति वृदाचारः । वैधितु बहुपुत्रिकानाम् अङ्गकलेदनेनो विदविपिते
कथ्यते । शतावरीत्यन्ये । विविधा मिश्रमिश्रजातीया ये नवपञ्चा नवश्लोक्यान्त्येना निवहः समुम्भेन
निरन्तरं नित्यं निचितेन न्यासेन । संनिहितानि रानीपषनीनि कनकमयानि सुवर्णमयानि हलं कीरन्, सुव-
मयोधम्, सुगमीशान्तरबन्धनम्, एतानि यस्मिन् । अयं च राजां गृहे कश्चिदेशाचारः । इत्यमुनलनेपुंभिते
समाप्तो वा । धिरलेति । विरलानि प्रथितान्यन्तरान्तरा शुम्भिकानि यानि शिखरुमुयानि धेपुन्द-
सैर्मिध्रा संपृक्ता या दूर्वा बहुप्ररोहा तस्याः प्रवालमालया पञ्चदशेन्यालंङ्घनं भूषितं तेन । अयेति । अर-
न्वितमविकलं संपूर्णं व्याप्यमं श्वेतपिङ्गलवृत्तिर्यम्भिरुत्तया तेन । चन्दनेति । मङ्गल्यं पुष्पदान बन्-
नमालिका । 'तोरणार्थं तु मङ्गल्यं दान बन्दनमालिका' इत्यभिधानविन्तामतिः । तस्या अन्तराले मय-
विभागे पटितो रचितो घण्टागणो यस्मिन्स तेन । पुनन्मेव विशेषपञ्चाह—उभयतश्चेति । पुरंभ्रिर्गैव ।
'पुरंभी सुचरित्रा' इत्यमरः । समधिष्ठितमप्यमिति दूरेणान्वयः । किं कुर्वता । पुरंभ्रिर्गैव । अ-
लिरितो लिपीकृतः खलिकः प्रशिद्धो यस्मिन्नेवंभूतं भफिजालं रचनस्यमुद्रमुपरचयता कुर्वता । कम् ।
द्वारपञ्चकयोः । उभयत उभयपार्श्वयोः । 'पञ्चद्वारं तु पञ्चकम्' इति कोशः । कीरसेन । मयीश्लिखितेन
मयांदा स्थितिरात्र निपुणेनामिहेनेति पुरंभ्रिवर्गस्य विशेषणम् । कामिः । लेखाभिर्वर्तिनिः । अथ लेख
विशेषपञ्चाह—गोमयेति । गोमयं छगणं तन्मयीनि । उक्तानेति । उक्तानमूर्ध्वमुखं विनिहिताः स्तानि
ये वराटकाः कपर्दकास्तैर्दन्तुरामिर्विपमोषतामिः अन्तरान्तरा मध्येमप्य आवद्धा नियमिता विविधवर्णं
नीलपीतादिधातवस्तेषां रागेण दृषिर्न कूर्गांमेव कुमुमं तस्य लेखास्तेदास्तैर्लम्भितामिधिरिनामि ।
कुमुम्भेति । कुमुम्भं कमल्येतरं तस्य केसरलवाः किञ्चलस्यण्डास्त्रोराप्रेयः रक्षामिः संबन्धस्तेन लोडि-
तामी रक्षामिः । पुनः किं कुर्वता । यजता । हरिद्रा रजनी तस्या इयो रसालस्य विच्छुरणं श्रोत्रं
तेन पिञ्जरितं पीनरक्षतां प्रातं यदम्बरं वस्त्रं तद्धारिणी भगवती पश्री देवीम् । पुनः किं कुर्वता । संपटपण
रचयता । कम् । उरुशितावुलासं प्रातो यौ शक्तिदण्डौ तत्र । शक्तिरायुषविशेषः, दण्डो लघुः, ताभ्यां
प्रचण्डो मीपयो यः वार्तिकैयो गृहलाम् । तमेव विशेषपञ्चाह—विकचेति । विकचपक्षपुत्राभ्यां विली-
र्णवात्रपुत्राभ्यां विकटो धिपुलो यः शिशाङ्गी मयूरस्तस्य पृष्ठमण्डलं तत्राधिरुद्रमुपविष्टम् । आलोलापयता
कोदितपटपटिता रचनश्रनिर्मिताः पटाका वैजयन्त्यो यस्मिन्स तम् । पुनः किं कुर्वता । आकप्रता बन्ध-
विपयीकुर्वता । कौ । सूर्याचन्द्रमसौ पुष्पदन्तौ । देवताद्वन्द्वलात्पूर्वपदस्य कीर्षता । तौ विशेषपञ्चाह—

१ पुत्रिद्राप्रदानेन. २ वन. ३ सुगलेन. ४ आकभित्ताविरलः; आकभित्ताविकट. ५ वाका. ६ द्वारदेवेन.

७ वराटकप्रकारेन्दुरामिः. ८ कापीशः; कर्पाश. ९ हरिद्र. १० परिपिञ्जराचर. ११ शिखरिद्वयस्य
शिखरिपृष्ठमण्डल.

षण्डं कार्तिकेयं संपद्यता विन्यस्तालककपटलपाटलमध्यभागौ सूर्याचन्द्रमसावावभता
 कुङ्कुमपङ्कपिञ्जरीकृतानूर्ध्वप्रोतकनकमयवदनिकरकण्डकितानविरललभगौरतिद्वार्यकप्रकारतया
 काञ्चनरत्नचितामिव मृन्मयगुटिकाकदम्बमालां विन्यस्तता चन्दनजलधवलितेषु भि-
 त्तिशिखरभागेषु पञ्चरागविचित्रचेलधीरकलापचिह्नमापीतपिष्टैपङ्काङ्किता वैर्धमानपरम्पराम-
 न्यानि च स्रुतिकागृहमण्डनमङ्गलानि संपाद्यता पुरांभ्रवर्गेण समधिष्ठितम्, उपद्वारसंघत-
 विविधगन्धकुसुममालालंकृतजरच्छागम्, अखिलश्रीहिर्मध्यावस्थापितार्चवृद्धाध्यासितशयनी-
 यशिरोभागम्, अनवरतदक्षमानाज्यमिन्नभुजगनिर्नोकनेपविपाणक्षोडम्, अनलपुष्यमागारि-
 ष्वरूपद्वयोदसितरक्षाधूमगन्धम्, अध्ययनसुस्तरद्विजगणविप्रकीर्यमाणशान्त्युदकलवम्, अ-
 भिनवलिखितनाट्यपदपूजाज्यप्रधानोजनम्, अनेकवृद्धाङ्गनारण्यसूतिकामङ्गलगीतिकामनोह-
 रम्, उपपायनानखल्ययनम्, क्रियमाणशिगुरक्षायलिविधानम्, आनध्यमानधवलकुसुमदान-
 शतम्, अविच्छिन्नपट्यमाननारायणनामसहस्रम्, जमलहाटकयष्टिप्रतिष्ठापितैरन्तःशुभशता-

विन्यस्येति । विन्यस्तं रचितं पदलक्षणदलं तेन पाठ्यं श्रेतरक्ष्यं मध्यभागौ यद्योतौ । पुनः किं
 पुत्रेण । विन्यस्तता स्थानयता । काम् । मृन्मयगुटिकाकदम्बमालां मृन्मयो मृत्तिकाभिर्निर्मिता वा गुटिका
 पुत्रेणकालां कदम्बः समूहस्तल माला सक्तान् । मालां विशेषयत्वाह—कुङ्कुमेति । कुङ्कुमस्य केदारस्य यः
 पङ्कतेन पित्रोपेक्षां पीतरणंइत्याम् । लक्ष्म्योताः स्तूता ये कनकमयवपाः सुरगणहपप्रियादेवां निहरः
 मृन्मयेन कण्डकितं संजातकण्डकम् । अमिरलं निबिडं लम्बाः संभ्रजा ये गौरशिखरार्थका गौरसदृशादेवां
 प्रकरस्तल भावसत्ता तथा हेतुभूतया । कायनस्य सुरगणस्य यो रसत्वेन राषितानिद संपत्तानिव । अनेन
 उपगतैर्गणैः साम्यं प्रदर्शितम् । चन्दनेति । चन्दनं मलयवं तस्य जलं दशरथेन धवलितेषु पुत्रोदयेषु
 नितिरितारभागेषु पुत्रप्रदानप्रदेशेषु वैर्धमानपरंपरां धारारभेणोन्नयानि च सृतिनादहनरिष्यहं तस्य मन्त्र-
 मन्त्रालानि मोनाकारेणगणविरोधत्वानि संपादयता । वैर्धमानपरंपरां विशेषयत्वाह—पञ्चैति ।
 पञ्चरागैर्विद्या ये बेलचौरा यत्रसंजातेषां कलाः समूहः स एव विहं यस्यां सा ताम् । वा ईष्यतीतो
 यः विद्वान्नेनोदितो विहितान् । पुनः प्रकरान्तेन इहं निरिण्टि—उपेति । उपद्वारे द्वारलक्षणे संभ्रजा
 इवा मिलेथो गणो पालेर्विधाः पुत्रममालाः पुत्रसज्जतामिरलेष्टतो भूषितो जरच्छागो दृषोडयो पलि-
 कम् । अखिलेति । 'हेत्रायमहेतं खिदम्' इति शेषः । न निदते तिलं केनां वैप्रखिताः हेत्रोत्पद्य
 ये शौर्यो पान्यते तन्नभौउरस्यानिवा मानृद्धा तयाध्यासितः शनरीयदितोमणो यन्निम् । 'आहुर्द'
 ति पाठ आहुर्दो गोनयपुतलिका । शेषं पूर्वम् । जनयतेति । जनयते विरल्लरे दशमानः प्रयत्न-
 जन आचयेन गरिद मिभः संसुको भुवयस्य संस्य निर्मोहः कष्टकः, केपलोरत्नस्य निरानं श्रुं तयोः
 शेषंयुं यन्निम् । जनलेति । जनतेन रहिनः ह्यमनया दशमाला येरिददरत्नस्य विन्यस्तविशद-
 कालेपुत्राणि निरुत्तेने रस्यं भुजगयो यन्निम् । अध्ययनेति । अध्ययनेन सुस्तर वापता ये
 द्विजगण मित्रमृत्तौर्विप्रकीर्यता इत्यतो विशिष्यतायाः रत्नपरंमुरवय्याः पानोपुत्रमया यन्निम् ।
 अभिनवेति । अभिनवो नूयो विविधो यो मातृयां पयो नायो कालकालोत्तयो देवो यन्नि-
 मने विरल्लतो तस्य दृषयां ययो धात्रोययो यन्निम् । सृतिरिति । सृतिरसृष्टेन जनकद्वाराजनि-
 र्कामिररतया वा सृष्टिकल्पयति' इति तथा मनोरथम् । उपपद्यमानं विप्रमतेः आनध्ययनोदये-
 पुत्राणे यन्निविष्यते, विप्रमते विधीयमानं विप्रोपेक्ष्य सत्यं कर्तव्यम् यन्निम् । आद्यपेति ।
 आद्यपमनं भवत्युपुत्तयं शेषपुत्राणां दानरां करतं यन्निम् । अद्योति । अविच्छिन्नं विरल्लरे दश-

१ संसुको, २ प्रयत्न, ३ विद्वान्, ४ कर्तव्यम्, ५ प्रयत्न, ६ यन्निम्, ७ दश, ८ वि

नीव निश्चलशिलैर्ध्यायद्भिर्मङ्गलप्रदीपैरुद्भासितम्, उत्सातासिलतासनाथपाणिभिः सर्वतो
रक्षापुरूपैः परिवृतं सूतिकाग्रहर्मदरात् ।

अम्भः पावकं च सृष्ट्वा विवेश । प्रविश्य च प्रसवपरिक्षामपाण्डुमूर्तेरुत्सन्नगतं विजम्-
यताः, स्वप्रभासमुदयोपहतगर्भगृहप्रदीपध्रमम्, अपरित्यक्तगर्भरागत्वाद्दुदयपरिपाटलमण्ड-
मिर भवितारम्, अपरसंध्यालोहितविम्बमिव चन्द्रमसम्, अनुपजातकाठिन्यमिव कलत्र-
पद्मम्, उत्कृष्टमिव रक्तारविन्दराशिम्, अवनिदर्शनावतीर्णमिव लोहितोद्गमम्, विद्रुमकिन-
यद्लैरिव बालातपच्छेदैरिव पद्मरागरश्मिभिरिव रञ्जितावयवम्, अनभिष्यक्तमुसपद्ममनि-
महासेनम्, सुरवनिताकैरपरिभ्रष्टमिवाभ्रपतिकुमारकम्, उत्तप्तकृत्यागकृतैस्वरभासरा-
स्यदेहप्रभया पूरयन्तमिव वासभवनम्, उद्भासमानैः सहजभूपणैरिव महापुरुषलक्षणैरुपेन,
आगामिनालपालनैर्ब्रह्मपुत्रैश्च श्रिया समालिङ्गितम्, आहादहेतुमात्मजं ददर्श । विगत-

मत्तं नारायणं हृणन् नामगहसं यस्मिन् । अमलेति । अमलं निर्मलं यदाटकं सुवर्णं तस्य द्यौः
रत्नभोगु प्रीतिरिति गम्यकथा स्थापिते । निश्चलेति । निश्चला अकम्पा शिखाधियैर्वा ते तथा ते ।
अपराजितमन्त्रे धूमरावनि स्थापितिरिव । एवंनिर्भन्तुल्यप्रदीपैरुद्भासितं शोभितम् । उरसातेति । उर-
सा शोभायुर् इति अशिलायाः रात्रलग्नाभाभिः सनायाः संहिताः पाणयो हस्ता येनाभेर्विभे एत-
च्चरुंरु रक्षणं नियुक्तयुग्मैः परिवृतं परिवेष्टितम् । अन्ययस्तु प्रागेवोक्तः ।

अम्भ इति । अम्भो जले पावकं बद्धिं च सृष्ट्वा तत्प्राप्तं विधाय विवेश गृहे प्रवेशं कृतार ।
कलत्रमिति शब्दे रश्मिरोपनिवारकमेवार् । प्रविश्येति । प्रविश्य प्रवेशं कृत्वात्मजं ददर्शेत्ययम् । अन्व-
यं विवेचयन्तु—प्रमथेति । प्रगवेन यत्ननेन परिधामा कृत्वा पाण्डुं च मूर्तिः शरीरं यस्या एतद्विषय-
विशेषकया उल्लङ्घ्योत्सन्नं गतं प्राम् । ह्येति । स्वकीयप्रभायाः कान्त्याः सामुदयेन समुत्तेनोद्ग-
हर् भवन्तं गन्तव्यं मृत्तिकाद्यदस्य प्रदीपप्रभा गृहमभिकान्तिर्नैव न तम् । अपरित्यक्तो यो गर्भस्य एते-
रिति एतन्मन्त्रात्तन्मात् । उदरभोगुद्गमनेन परिपाटले श्वेतारक्तं मण्डलं यस्मैर्भूतं रावितारं सुवर्णम् ।
आगमिनाः कथितमन्त्रैः कालोद्भासितोद्भासिता इत्येकं विम्बं यस्मैर्भूतं चन्द्रमसं निशानायमिन् । अनुपेति ।
अनुपजातमदुग्धं कश्चिद् जलम् अमिषैर्भूतं कल्पद्रव्यमिव पारिजातकिंगलयमिन् । उज्ज्वलं वि-
ष्टिः रक्तारविन्दरश्मिभिरुद्भासितमिव लोहितोद्गमं मन्त्रप्रभाभिर्दरात् सृष्ट्वा अवलोचनं तद्वर्ण-
मन्त्रात्तन् । विद्रुमेत्यादि । विद्रुमाणां हेमकन्दकानां यानि किंगलयदन्तानि तैरिव बालातपस नौर-
सास्य छेदैः कश्चिन्निपटलाणां शोष्ठिनमण्डलस्य रश्मिभिरिव रञ्जिता निष्पादिता भवन्तः आपन्ना इ-
व तन् । अमलेति । अमलमन्त्रप्रयुक्तं मुक्तावकं यस्मैर्भूतं महानेन कान्तिकेयमिन् । सुरेति ।
सुरादेव्यो देवैर्विष्णुस्यो कृत्वाऽऽत्परिपाटलमन्त्रैर्विष्णुस्य कुमारकं बालमिन् । उरसां शरी-
रकलत्रैर्बद्धं कल्पेत्तन्मन्त्रं सृष्ट्वाऽऽत्पाया रश्मिमानया शरहरप्रभया सशरीरकान्त्या कल्पयन्-
तुत्तन्मन्त्रं परिवृत्तं ददर्शमिन् । उद्भासेति । उद्भासमानैः शोभमानैः सहजभूपणैरिव स-
मन्त्रैः उरसां महापुरुषलक्षणैरुपेन लक्षणैर्विभेकैर्भूतं संहितम् । आगामीति । आग-
मिनाः कथितमन्त्रैः कालोद्भासितोद्भासिता इत्येवैव श्रिया लक्ष्म्या समन्वितानुपेति ।
अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । विगमेति । न रात्रा यजुता नवयव-

१ उदर. २ अरसा. ३ अरसा. ४ उभाभेर्दरा. ५ विष्टि. ६ उरसा. ७ अर. ८ अरसात्परिपाटलम्.
९ अरसात्परिपाटलम्. १० अरसात्परिपाटलम्. ११ अरसात्परिपाटलम्.

नेतिद्वयस्यैव नाम्ना च सुहृन्मुहुः प्रसृष्टमेषादिनामन्द्वाङ्मपटलमुत्तारकेण दूरविरकारितेन लि-
 ग्नेन चक्षुषा पिबधियालपन्निव रृग्नाशिव मनोरथमहन्मप्राप्तदर्शनं सरृष्टं निरीक्षेमापत्तन-
 पालनं मुमुदे । कृतकृत्यं पानमानं मेने । समृद्धमनोरथः शुक्रनासस्तु शनैः शनैरुत्प्रवर्त्यहान्यत्य
 निरुपचन्नीतिविस्तारितलोचनं भूमिपालमवादीन—'देव, पश्य पश्य अस्व कुमारस्व गर्भ-
 संपीडनवशादरुदुःखाययवगोभन्नापि माहात्म्यं नाविर्भावयन्ति चक्रवर्तिचिह्नानि । तथाहि । अ-
 स्व संभ्यांशुकरकपालमगिरुद्वयादरे । ललाटपट्टे मलिननालभङ्गतन्तुतन्वीयमूर्णां परिस्फुरति ।
 एतद्विकचपुण्डरीकधवलं कर्णान्तायतं सुहृन्मुहुःरन्निर्दिष्टवलयतीव वासभवनमरालपद्म लो-
 चनयुगलम् । विजृम्भभागकमलकोटप्रगिभलमनोहरनिधमन्य महजमाननामोद्भाजिप्रतीव
 दूरपता फनकलेखेव नास्तिका । रत्नोत्पलकलिकाकारमुद्गातीव चाल्याधररुचकम् । रत्नो-
 त्पलकलिकालोहिततली भवतो विष्टरध्रवम इव शङ्खचक्रचिह्नौ प्रगस्तलेखालाञ्छितौ करौ ।

निरीक्षमाणो मुमुदे संशोषमपार । अथ चक्षुर्विषेयसाह—विगतो निमेषो यन्नादताएव निधलं स्पिरं
 पन्न वस्तु तमेन सुहृन्मुहुर्वारेवारं प्रसृष्टः प्रमादितः संपतितः प्रादुर्भूतो य आनन्दभाषः प्रनोदाशु
 एव पदनं तेन हता मित्रा तारका कर्नामिका यस्मिन्सत्तेन दूरमत्स्यं विस्कारितेन विस्तारितेन
 किम्पेन विकम्पेन । एतेनानन्दस्वररमाभिव्यक्तिः सूचिता । पिबधिय । अत्यादरेणावलोकनं पानमुच्यते ।
 वायव्यकपालं कुर्यधिय । रृग्नाशिव स्वर्णं कुर्यधिय । मन इति । मनोरथानां यासिष्ठतानां यत्नहर्षं तेन
 प्रोक्तं दर्शनं यत्न स तम् । सरृष्टं सृष्टासंशुक्तं यथा स्वातयेति क्रियाविशेषणम् । कृतेति । आत्मानं च कृत-
 हलं कृतव्यं मेने ज्ञानवाद् । शुक्रनासस्तु रगृद्धः संपन्नो मनोरथो यत्संबभूवः शनैः शनैरस्व कुमारस्वाप्तं शरीरं
 प्रकृष्टानि हन्तारदीनि निरुपयन्विलोकयन् । प्रीतीति । प्रीत्या प्रेहेन विस्तारिते लोचने नेत्रे येनंबभूतं
 भूमिपालं उपतिनवादीदम्भभात् । देवेति । हे देव हे स्वामिन्, पश्य पश्य मियोक्य मियोक्य अस्व
 कुमारस्व गर्भे संसंपीडनं तद्दशादरुदुःखानामव्यक्तानामवयवानामपपनानां शोभा यत्संबभूतस्यापि चक्रवर्ती
 चावेनानताश्चिह्नानि सासुदिकाराश्रोफानि माहात्म्यं महापुरपलमाविर्भावयन्ति प्रकटीकुर्वन्ति । तदेव दर्शय-
 त्—तथाहीति । 'अस्व' ह्यारम्भ 'ददतः ध्रुवते' इति पर्यन्तं प्रपठकः । संप्यांशुकाः ।
 लार्थे कः । तै रखा लोहिता या बालराशिनः प्रतिपचन्द्रस्य कदा तस्या आकार आकृतियत्संबंधिषे ललाट-
 पट्टे मालस्यते मलिननालं मुगलं तस्य महाच्छेदायन्तान्नुनिःसरति तद्वत्तन्वी सूक्ष्मा इयं ऊर्णा रोमप-
 क्षतिः परिस्फुरति । एतत्प्रसृष्टं चक्रवर्तिन एव स्मारिति भावः । अरालं वक्रं पक्ष्म नेत्ररोम यस्मिन्नेवंभूतमे-
 लोचनयुगलं सुहृन्मुहुःरन्निर्दिष्टनिमेषोन्मेषैर्वातभवनं धवलमतीव शुभीकुर्यधिय(परोती)व । कीदृशम् ।
 विकचं मत्स्यन्दीकं सिताम्भोजं तद्वद्वलम् । कर्णान्तं चावदायतं विस्तृतम् । विजृम्भेति । विजृम्भ-
 नागः सर्वतः प्रसृतो यः कनकचोरास्य परिमलस्यद्वन्द्वमनोहरं चावेक्षणानानादिं सृष्टं खारलि(भावि)कमिषं
 नास्तिका नामा जिप्रतीव गन्धोपादानं कुर्य(करो)तीव दूरपता दूरमलयंमुचिष्टता । केव । फनकलेखेव सुवर्ण-
 लेखेव । रत्नोत्पलं कोकनदं तस्य वा कलिका तस्या आकारो यस्मिन्नेवंभूतमपररुचकमधरलक्षणं रुचकं महल-
 इयं मनिविशेषं शोद्धतीवोद्गहनं कुर्य(करो)तीव । 'रुचकं महलद्वये पीमपूरे ससन्धये' इत्यनेकार्थः । चिह्ना-
 न्तरनाह—रकेति । रत्नोत्पलस्य कलिकायज्ञोहितौ रत्नौ तली ययोस्तौ भगवतो माहात्म्यवतो विष्टरध्रवस-
 र्वेन्द्वलेखे शङ्खः कम्बुः, चक्रं प्रसिद्धम्, एतयोर्दिहं मनोरतादर्शा करौ ह्यौ । इन्द्रस्यापि करौ शङ्खचक्रला-
 ञ्छितौ भवतः । विष्णोस्तुजलादिति भावः । करयोरेव द्वितीयं चिह्नमाह—प्रदास्तेति । प्रसृष्टा लक्षणोपेता या

१ पक्ष्मना सुहृन्मुहुः २ संपतितः ३ वापस्विन्दुः ४ दूरम् ५ ईशमाणः ६ बालस्य ७ विस्कारितलोचनम् ;
 विस्कारिताशः ; विस्कारितलोचनः ८ पदवास् ९ अपरिस्पृष्टः १० आविर्भावयन्तीव ११ संप्यांशुकाः १२ लला-
 टपट्टे च १३ जयनदिनः १४ विजृम्भमाणरोशः १५ दूरादायता १६ रत्नोत्पलिकरम् ; रत्नोत्पलकलिकायुग-
 लम् १७ इवालः वत्स १८ चाल्याधररुचकम् १९ कलिकाकारलोहितम्

अथ्यमानरागरमणीयः सूर्योऽय इव कमलपनम्य, विधिभङ्गात्प्रतिज्ञामगोम्यः कदापि इव
 शिखण्डिनो चौवनारम्भः प्रादुर्भङ्गरमणीयस्यापि त्रिगुणां रमणीयतां पुनोप । उन्मत्तः
 सेवक इव निकटीनभूवास्य मन्मथः । लक्ष्म्या सह वितस्तार वक्ष्यताम् । वन्दुजननो-
 रथेः सहापूर्वतोऽरुण्डद्वयम् । अरिजनेन सह तनिमानमभजत मन्थभागः । लागेन सह
 प्रथिमानमातानान निगन्धभागः । प्रतापेन सहारुणोऽ रोमराजिः । अहितकन्त्राङ्कनताभिः
 सह प्रलम्बतामुपययी भुजयुगलम् । चरितेन सह धरन्तानमभजत लोचनयुगलम् । आज्ञया
 सह गुरुर्वभूव भुजशिवरदेशः । स्वरेण सह गम्भीरतामाजगाम हृदयम् ।

तैवं च क्रमेण समारूढयौवनारम्भं परिसमाप्तमर्षकलाविज्ञानमधीनाशोपनिषं वारगम्भा-
 नुमोदिनमाचार्यैश्चन्द्रापीडमानेतुं राजा यत्नाधिकृतं यत्नाहकनामानमाहूय वैदुतुरगवत्पदाभिः
 परिवृतमतिप्रसन्नोऽहनि प्राहिणोत् । स गत्वा विद्यागृहं द्वाभ्योः समावेदितः प्रविश्य अतिव्या-
 धिलम्बितचूडामणिना शिरसा प्रगम्य म्यभूमिनमुचिते राजसमीप इव सविनयमाने राजकु-
 श्रानुमतो न्यपीडत् । स्थित्वा च मुहूर्तमात्रं यत्नाङ्कश्चन्द्रापीडमुपमृत्य दर्शितविनयो वैयडि-

इदमपि द्वयोर्विशेषणम् । उभयत्र रागोदयमद्भावात् । कमलपनम्य सूर्योऽय इव विविधो यो लम्बितकरो
 श्लथविलासस्य योग्य उचित । उभयोर्विशेषणम् । शिखण्डिनो मयूरस्य कदापि इव प्रचलाक इव । अथ
 चन्द्रापीडस्य लम्भावसारः प्राप्तप्रस्तावः सेवक इव वृत्त इव मन्मथः कंदर्पो निकटीनभूव सनीवारलंभुः ।
 इत्यनेन चन्द्रापीडस्य मन्मथाधीनत्वं नाम्नीति सूचितम् । एतदेव विदुषोक्ति—लक्ष्म्येति । लक्ष्म्या सह
 श्रिया सह वक्ष्यताम् । अथलं भुजान्तरस्थलं वितस्तार विस्तीर्णं बभूव । वन्दुजननां कुटुम्बजनानां मनोरथैर्वाभिः
 सहोदरुण्डद्वयं सविनययुगलमापूर्यत पूर्णं बभूव । सातिशयमत्रनिष्ठेति भावः । अरिजनेन वन्दुजनेन सह मन्थ-
 भागोऽवलप्रदेशसन्निमानं कृत्वात्तमभजताभयत् । लागेन दानेन सह निगन्धभाग आरुणप्रदेशः प्रदिनत्वं
 महत्त्वमातानान वित्तारमवाप । 'तनु विन्यारे' उट्टि रूपम् । प्रतापेन कोराङ्गप्रगवतेनया सह रोमराजि-
 स्तनुरुहधेगिरारुणोहाहृदा बभूव । 'इह जन्मनि' इत्यस्य लटि रूपम् । अहितेति । अहितकन्त्राणां वन्दु-
 धीणामलम्बिताभिः केशलताभिः सह भुजयुगलं बाहुयुग्मं प्रलम्बतां दीर्घदानुपययी प्राप । चरितेन-
 चारेण सह लोचनयुगलं नेत्रयुग्मं धवलता शुभ्रतामभजत प्रापत् । आज्ञया निर्देशेन सह भुजशिवरदेशः
 कन्धप्रदेशः । 'अंगो भुजशिरः कन्धे' इति वीरः । गुरुर्महान्वभूताभूत् । स्वरेण सन्धेन सह गम्भीरतां
 गम्भीर्येना हृदयं स्वान्तमाजगामागमत् । यद्यपि लक्ष्म्या वित्तारस्य मनोरथेषु पूर्णत्वसंभारिजने कृत्वात्तैः
 खलवाक्यादेव लामेऽपि सातिशयत्वं व्यहयम् ।

एयमिति । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण समारूढः प्राप्नो यौवनारम्भो येन स तम् । परिसमाप्तं सामप्रकलाविकृतं
 यस्य स तम् । अधीना अशोपयिया येनैवंभूतं चन्द्रापीडमवगम्य शालाकार्यैरभ्यासकैरनुमोदिनं स्थापितम् ।
 अथ राजा चन्द्रापीडमानेतुं मलेन धाराधिकृतं सहितं यत्नाहकनामानं पुण्यपुत्रमाहूयान्मानं कृत्वा बहोरो
 दुरणा अश्वानेषा बलं साधनं पदाति (तयः)पति(तयः) स्त्रान्यां परिवृतं गहिनमतिप्रसन्नोऽस्तिशोभनेऽस्ति
 दिने प्राहिणोत्प्रेषयामास । सेति । स यत्नाहको विद्यागृहं गत्वा द्वाभ्योर्द्वारपालकैः समावेदिनो निवे-
 दितः प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा क्षितिगले वसुधापीठेऽवलम्बित आश्रितः चूडामणिः शिरोमणिर्यसैर्वावेन
 शिरसोलापत्रेण प्रगम्य नमस्कृत्य स्वभूमिनमुचिते स्वस्य भूमौ यत्नमुचितं योग्यं तस्मिन्नासने विष्टे रात्र्युपे-
 कृपयुपेधातुमनोऽनुजातो राजसमीप इव वृषसंनिधाविव सविनयं यथा स्वात्तया न्यपीडतस्वी । स्थित्वा-

१ नवसेवकः २ अनुमेवकः ३ शिखण्डिनः ४ मन्मथः ५ वन्दुजनाः ६ कोराङ्गः ७ वन्दुशिरः
 ८ विरुम्बिनः ९ सुम्बिनः १० स्वनिष्ठापयत् ।

इयम्—'कुमार, महागजः समाप्तपयसि—'पूर्णा जो - मनोरथाः । अधीतानि शास्त्रानि ।
 शिक्षिताः सख्याः कलाः । गताः सर्वाभ्यामुपविद्यासु पूर्णं प्रतिष्ठाम् । अनुमनोऽग्नि विनिर्ग-
 मय विद्यागृह्णन्सर्वाचार्यैः । उपगृहीतमिक्षं गन्धगजकुमारकमिष यैरिधिनिर्गमव्रगतामकल्-
 कलाकौश्लं पर्यन्तासीमगिनमिष नवोद्भवं पश्यन् त्वां जनः । प्रजन्तु मफलतामनिचिरदर्श-
 नोत्पष्टितानि लोकलोचनानि । दर्शनं प्रति ते समुत्सुकान्यनीत्र मर्षाण्यन्तःपुराणि । अयमत्र-
 भयतो दृशतः सर्वेत्सरो विद्यागृहमधिवनतः । प्रविष्टोऽग्नि पष्टमनुभवन्वपेम् । एवं संपिष्टिते-
 नोमुना षोडशेन प्रवर्धने । तद्व्यप्रभृति निर्गन्तु दर्शानोत्सुकाम्यो दत्त्वा दर्शनैर्नरिरेलमावृथ्यो-
 ऽभिवाय च गुरुणामुपगतनियक्ष्णो यमानुभवमनुभव राज्यसुगानि नवयौवनललितानि च ।
 संमानय राजलोकम् । पूजयेत् द्विजातीन् । परिपालय प्रजाः । आनन्दय बन्धुवर्गम् । अयं चै
 विभुवर्षेकरामनिलगदृष्टमजय इन्द्रावुपनामा सुरद्वजः प्रेषितो महाराजेन द्वारि तिष्ठति ।

चेति । मुहूर्तमात्रं स्थित्वादनन्तरं कृत्वा कलाहस्तधन्वापीडमुगम्य सर्वस्यै कला दर्शित प्रकटीकृतो विनयः
 स्वकर्म्यो येनैवंभूतो न्यजिष्णवद्विगमनां चकार । हे पुनार, महाराजनारापीडः समाप्तपयसाज्ञां ददाति ।
 तदेव—'पूर्णंति । नोऽन्तर्ब. मनोरथाधिनिर्गतानि पूर्णाः संपूर्णाः । जला इति शेषः । अधीतानि पठितानि
 शास्त्रानि कामन्दरीप्रवृत्तानि । सख्याः समग्रा बलाः शिक्षिता अभ्यन्ताः । सर्वाभ्यामुपविद्यासु धनुसादिविद्यासु
 परामनिर्वचनीयस्वर्गां प्रतिष्ठां महत्त्वं गतः प्राप्तः । विद्यागृह्णन्सर्वगमनन्दिशद्विनिर्गमय निःसरणाया-
 मुमतोऽमुगतः । न केवलं महाराजस्यानुगामात्रं किन्तु सृष्टीतमवलकलाकलापोऽपमित्वाचार्यैरप्यनुमतोऽति । उप-
 गृहीतमिषमुपगृहीता सुरोः गकाशाच्छिशा दाह्याभ्यामादिभ्यां येनैवंभूतं त्वां जनो सौकः पर्यतु तिलो-
 चतु । कल्याणमिष । वारी गजबन्धनी तस्माद्विनिर्गतं बहिरागतं गन्धगजकुमारकमिष । अत्र गन्धशाब्दोपा-
 दानेन इत्यनो मुख्यत्वं सूचितम् । पुनरुपमानान्तरं प्रदर्शयसाह—'सकलेति । अवगता ज्ञाताः प्राप्ताथ
 सकलाः समग्रा याः बलाः षोडश हासप्रतिष्ठां तासां कलापः समूहो येन सा तम् । नवोद्भवं नूतनोदितं
 पर्यन्तासीमगिनमिष राकाचन्द्रमिष । अतिचिरेण कालेन चर्शानमीक्षणं तत्रोत्कृष्टितानि सौत्कलिकानि
 लोकलोचनानि जननेमानि सफलतां साफल्यं प्रजन्तु गच्छन्तु । ते तय दर्शनं तिलोकनं प्रति सर्वाण्यन्तः-
 पुरान्यनीत्र समुत्सुकान्यनियोत्कृष्टितानि । अत्रेति । अत्र विद्यागृहेऽपे दृशतः संपत्सरो वर्षो भयत-
 सव विद्यागृहमधिवसतोऽधिनिष्ठतः । अत्र 'अधिशीहस्थामाम्—' इत्याधारे द्वितीया । अथ च यष्टं
 वषेननुभवत्स्वं प्रतिष्ठोऽति । विद्यागृहमिति शेषः । एवमेतेन प्रकारेण संपिष्टितेन संकलितेनामुना षोड-
 शेन वर्षेण त्वं प्रवर्धते वृद्धिं गच्छसि । तदिति हेत्वर्थे । हृत्कृत्यत्वादिति भावः । अयप्रवृत्ततो निर्गल
 दर्शानोत्सुकाम्योऽपिलनानुभ्यो दर्शनं दत्त्वाभिवाय च पादप्रदणं कृत्वा गुरुणामुपगतं नियक्ष्णं निरोधो वसै-
 वंभूतो यथामुचं राज्यसुगानि नवयौवनललितानि च विलसितान्यनुभव साक्षात्कुरु । संमानय राजलोकम् ।
 यथायोग्यं संमानदानेन राजलोकं वसीकुर्वन्त्यर्थः । द्विजातीन्ब्राह्मणान्पूजय । ब्रह्मादिप्रदानेनाराधयेत्यर्थः ।
 प्रजाः बहुतीन्परिपालय रक्षां कुरु । बन्धुवर्गं स्वजनवर्गमानन्दय प्रमोदय । अयं चेति । अयं प्रत्यक्षो-
 फलभ्यमानविभुवर्षे त्रिविष्टप एकमद्वितीयं रत्नम् । स्वजातिषु सर्वोत्कृष्टमित्यर्थः । आविष्टित्वात्तपुंसक-
 लम् । 'विदाः प्रमाणम्' इतिवत् । अनिलो वायुः गहलो गरत्मान्, तयोः समः सहस्रो जवो योगो यस्य सा
 तथा । इन्द्रावुप इति नाम सर्वैर्विधिसुररत्नोऽथो महाराजेन सामिना प्रेषितः प्रहितो द्वारि विद्यागृह-

१ गतोऽति. २ सर्वावुप. ३ निर्गमय. ४ वारिबन्धादिनिर्गमसकल; वारिबन्धादिनिर्गमपिगतसकल. ५ कला-
 पचन्. ६ उद्भवं. ७ अयमवयवः. ८ वत्सः. ९ आपीडितेन. १० अधुना. ११ अखिलाभ्यो मावृथ्यः. १२ मावृ-
 थाभ्यः. १३ गुरुनपगत. १४ परिपूजय. १५ च ते.
 का० २०

संचरणलप्रविद्रुमपद्मवेषेय शिरोधरयोपशोभितम्, अनिकुटिलकनकपत्रलताप्रदानमङ्करेण पदे
 पदे रणितरन्नमालेन स्थूलमुक्ताफलप्रायेण तारागणेनेर्षं संध्यारागमरुणेनाशालंकारेणानुरं-
 तम्, अशालंकारनिहितमरकतरत्नप्रभाश्यामायमानदेहतया गगननलनिपतितदिवसकरस-
 तुरुद्रमशङ्कोमियोपजनयन्तम्, अतितेजस्वितया जयनिरोधरोपयशात्प्रतिरोमैरुपरुतानि
 सागरर्परिचयलप्रानि मुक्ताफलानीय स्वेदल्यजालकानि वप्यन्तम्, इन्द्रनीलमणिपादपीठु-
 कारिभिरञ्जनशिलापटितैरिवानवरत्नपतनोत्पतनजनितविषमवर्षरमुखरवैः पृथुभिः सुषुटैर्न-
 र्जरितवसुंधरैर्मुञ्जवाद्यमिवाभ्यस्यन्तम्, उत्कीर्णमिव जङ्घासु, विस्तारितमिबोरसि, रङ्गी-
 कृतमिव मुखे, प्रसारितमिव कंधरायाम्, उद्विखितमिव पार्श्वयोः, द्विगुणीकृतमिव जयनभागे,
 लंबप्रतिपन्नमिव गरुत्मतः, त्रैलोक्यसंचरणसहायमिव मारुतस्य, अंशावतारमिबोवैःश्रवणः,
 वैर्गैसप्रज्ञाचारिणमिव मनसः, हरिचरणमिव सकलवसुंधरोलङ्घनक्षमम्, वरुणहंसमिव मान-

कथा भागजा विद्रुमपद्माः प्रवालकिमलया वस्यामेर्षिधयेव शिरोधरया प्रीवयोपशोभितं विराजितम् । अलं-
 कारद्वारा विशेषपद्माह—अतीति । अनिकुटिलातिवका या कनकपत्रलता सुवर्णपत्रमङ्गितस्साः प्रदवं
 तानुमेन भङ्करेण वक्रेण पदे पदे रणिता शम्भिता रत्नमाला यस्मिन्ना तेन । स्थूलमुक्ताफलानि प्रायो व-
 स्वेन गणित यस्मिन्नेर्षुलैनाद्येन रक्तेनाशालंकारेणालंकृतं भूयिन्तम् । अलंकारस्याख्यालान्मुक्ताफलानि च
 श्रेयणवृत्तेःपद्माह—तारेति । तारागणेन विभूषितं संध्यारागमिव । संध्यारागपद्मेऽरणो गणदाम्रः प्रवे-
 र्कियाः । पुनरुपमानान्तरपद्माह—अश्वेति । अशालंकारे निहितानि स्थापितानि यानि मरकतरत्नानि
 मर्मनि तेषां प्रभा कान्तिमया श्यामाद्यमान कृष्णता समाचरमाणो देहो यस्य तस्य भावमत्ता तथा सम-
 तलाद्गतकाशनकानिनिती यो रिपयकरस्य सूर्यस्य रथपुरजमः स्पन्दनहयवास्य चाङ्गामारेकामुपरजनयन्मिधे-
 तादृक्मन्मिव । सूर्यरथाशानं हरितलादिनि भाव । अतिनेजस्विनो माकोऽतिनेजस्विता तथा जयस्य वेषस्य
 को शिरोधोऽनतगतत्या इन्धनं तस्माद्यो रोप क्रोधस्तद्रशावेति हेतुद्वयम् । प्रतिरोमहृवं प्रतिरोमरुमुद्र-
 तमि प्रदुर्भूतानि श्वेदल्यजालकानि प्रवेदविन्दुममूद्रानि वप्यन्तं वृष्टि कुर्वन्तम् । श्वेतलमाम्यापुरमजल्ल-
 माह—वागारैति । सागरपरिचययोग्यमुद्योत्पत्रलताप्रानि मुक्ताफलानीय रणोद्भवानीय । शालिहोत्रोका सु-
 दुग्धे युता । तदाऽऽ विशेषपद्माह—इन्द्रेति । इन्द्रनीलमणिनिर्मितं यस्यादपीठं पद्मगतं तदनुकारिमिजय-
 रवचरैभिः । अनीऽननशिरापटितैत्रिभ इवामशिलाभिर्मिथैरिवानवरत्नं निरन्तरं मल्लनोत्पननमुद्रवोत्प-
 न्नमं तस्याच्चनित ममुषाभो यो विपयोऽगहस्य रार कठिनो मुखरवो येषां तैः । पृथुभिर्विस्तीर्णैर्बैरेतना र्ज-
 णीकृता कर्णैरा पृथ्वी वैरेर्विद्वै सुषुटैः शकुटैर्भुरजरापमिव सुदृक्काममिवाभ्यस्यन्तमभ्याम कुर्वन्तम् ।
 पुनरभ्यस्य चाऽऽदिहोत्रोकोमववेषु युगानिचयं वेगलापत्रकियातिचयं च प्रतिपादयितुमस्य विशेषणान्ये-
 उद्वेकैरिति । उद्वेकैमिव दम्बपर्णममिव जङ्घासु प्रणिदद्यात् । विस्तारितमिव प्रसारितमिकोरीति इति ।
 अङ्गी हन्मिव ईन्दनेर्षोपजापटितमिव मुखे वदने । प्रसारितमिव प्रीत्नीवीकृतमिव कंधरायां प्रीकायम् ।
 उद्विखितंमिवोऽङ्गीमिव पार्श्वयोः प्रणिदद्यात् । नानागुणयत्रकरैर्मोपरेणावसरकादियुपमानम् । द्विगुणीकृतमि
 द्विगुण्यन्यत्रभित्तमिव जयनभागेऽप्राने । जयप्रतिपन्नमिव वेगदस्युमिव गरुत्मनो गहदस्य । श्रेयोऽपयंरापत्र-
 इतन्मिव विचित्रानेममममममिव । मण्डलस्य वायो । उधैःअधस्य इति । उधे अथा अधसमवचनमुपशोऽपे
 केरात्प्रमथप्रमथप्रमथप्रमथप्रमथप्रमथमिव । मनसो वेगस्य गजप्रकारिण शशीर्षमिव । कदम्ब राजप्रमथ
 इतिवत्प्रमथेऽङ्गीवेद्वि संवन्ध । मरुत्प्रमुखरोऽङ्गनक्षमं हरिचरणमिव जनरदेनवदमिव । वरुणस्य प्रदे
 दसो को इत्यममिव । इव उभयवैदेवपानि—म नगप्रवारे मानमं मनस्यङ्गप्रवायो समनं यस्य ग इत् ।

१ इव च. २ इत्यङ्गुलप्रक. ३ युग. ४ कुरु. ५ इत्यङ्गमुद्रता. ६ इत्यङ्गमुद्रानि. ७ हरिचरणद्वयनि.
 ८ श्वेदल्यजल. ९ इन्द्रनेजस्य. १० विपयममथ, विपयमुद्र, १० वद. ११ वेदप्रथ.

मन्त्रगन्धम्, मधुसामादिवन्धमिव चिकेनितामोकराटलम्, प्रतिनमिव भग्निमित्तपुण्ड्रकहित-
 नुगम्, कमलवनममिव मधुपद्मविद्मकेसरम्, मीमादिवममिव महायाममुपतेजसं च, मुजंग-
 मिव महागन्धमिमुगम्, उदधिपुलिनमिव शतनादिकाभरणम्, भीतमिव नन्धरुगेम्,
 पिशाचराजासुमिव चक्रवर्तिनराजाज्ञोचितम्, नृपेन्द्रमिव सकलभुवनार्थहेम्, अश्वानिर-
 यन्निन्द्राभुवमद्रोषीम् । दृष्ट्वा च तमदृष्टपूर्वममातुपलोकोचिताकारमन्यत्त्रिभुवनराज्योचित-
 मशेषलक्षणोपपन्नमभस्वपानिनामनिधीरप्रहृतेरपि चन्द्रापीडस्य पर्यर्षा विम्बयं हृदयम् ।
 आनीयान्द मनसि—‘सरभसपरिवर्गनर्धन्यस्त्रिधासुकिभ्रमितमन्दरे गङ्गाता जलधिजलमिद-
 मभरत्तमनभ्युद्धरता किं नाम रत्नमुद्धृतं मुगमुगलोकेन । अनारोहता च भेरुशिखतलविशा-

पक्षे मानसगर्भनि प्रवर्तते यमेति विप्रहः । अत्र वर्षणितरमुगुक्तसंतिमायप्रतीकारनायम् । मरिचिन्ति । मधु-
 नापो वगन्तमानमन्म यो दिवगो दिग्ं प्रप्रमागान्तिं गङ्गदिव विचलितो योऽनोक्तः कङ्कितान्द्रासटलं येन-
 रणम् । पक्षे विचलितानि विभिन्नान्तीरानि कङ्कितपुष्पाणि पाटलानि पाटलद्वयमुगुमानि यस्मिन् । असौक्यः
 पाटल इति वा । भालाधर्मोत्तरहृदिप्रारंभाह—प्रतिनमिति । मीमं मुग्गास्त्रिभुव मन्मवमितं मुग्ं
 यदुगुष्टं तिलरं तेनास्त्रिं विदितं मुगं यम् स तम् । पक्षे भस्मनः कितं तिलकम् । सेरं पूर्ववत् । कमलस्य
 प्रतिनम्य यत्नं गदिव । मधुपुष्पो यः पद्मो मयावर्द्धममेन पिङ्गानि पद्मनि । रणपीतानीत्यर्थः । केसरानि
 स्वन्धरामानि यस्मिन् । उक्तं हि वैशम्पे—‘अश्वस्य पातादियोपरास्तान्ये मधुपुष्पवचनिरिपूर्वस्य पद्मनेन तनु-
 लेनम् । पक्षे मधु पुष्परमन्मस्य पद्मः कर्दमन्धेन विज्ञानि केसरानि यस्मिन् । मीमस्य निशापस्य दिवसो
 वानरानमिव महायामं मरानायामो विनारो यम् स तम् । पक्षे मरान्यानः प्रहरो यस्मिन् । उपतेजसं च ।
 विभेयन्मुनपत्र गमानम् । भुजंगः सर्पस्वरुदिव गदा निरन्तरं वा गतिर्गमनं तस्मा अभिमुक्तं संमुपाम् ।
 पक्षे मदागतिर्षोमुगन्मामिमुगम् । वापापानकारित्वान् । उदधिः समुद्रमस्य पुलिनं सैकतं तद्गदिव राहाः
 पन्धवयोषां मास्त्रिवा परिः सैवाभरणं भूयनं यमेत्यभस्त्रेयः । अश्वानां गले शङ्खनालिकावन्धनस्य सर्वत्र
 प्रसिद्धत्वान्मुद्रपुलिनोपमानम् । भीतं भयातुलं तद्गदिव सान्धी निधातो कर्णौ धोत्रे यस्त्वैत्यभस्त्रेयः ।
 विद्याधरो व्योमचापिण्येनां राजवनाधिपत्वं तदिव चक्रवर्ती यो नरत्वास्य वाहन उद्धहन उचितं योग्यम् ।
 पक्षे चक्रवर्ती यो नरत्वाहनो वलाराजमुनो विद्याधरनास्योचितं योग्यम् । विद्याधरादिषु नरवाहनराजदी-
 वन्धस्य प्रसिद्धत्वादिन्युपमानम् । मूर्धेन्द्रममिव सकलं समग्रं भुवनं जगदेवार्थो मूल्यं तस्माहं योग्यम् । सर्वो-
 ल्कटमित्यर्थः । पक्षे सकलभुवनस्यार्थः पूजा तन्मार्हम् । योग्यमित्यर्थः । ‘सकलभुवननाथार्हम्’ इति
 कुत्रचित्पाठः । तत्र समप्रभुवनस्य नाथः स्वानी तन्मार्हं योग्यम् । पक्षे सकलभुवनस्य नाथ आसीत्तस्या अहं
 योग्यम् । प्वालधर्मवन्धेन त्रिभुवनेन मज्जलसंमननस्य कियत इति भावः । अथेषु तुपक्षमेपतिसायनत्वुल्ल-
 धनेर्षोषितेन्द्रासुपनद्रार्थादपर्यवसिति । अन्यपसु प्रागेवाक्तः । तमदृष्टपूर्वमनवेक्षितपूर्वं दृष्ट्वा विलोक्याति-
 धीरदृष्टवेरप्यतिगाहनभावस्यापि चन्द्रापीडस्य हृदयं विलयमाधर्षं पस्वरां सृष्टवदित्यन्वयः । तमेव वि-
 शेयमसाह—अप्राम्थिविति । अनासुयो यो लोको देवलोकास्त्योचितो योग्य आकार आकृतिर्षस्य स
 तम् । अशिलं समग्रं त्रिभुवनराज्यं यस्य, अशिलं त्रिभुवनराज्यं वा तस्योचितं योग्यम् । अशेषलक्षणैर-
 पक्षं सहितम् । अश्वस्य यद्ग्रं तदेवातिशयमत्वुल्लं यस्मिन् । अस्य चन्द्रापीडस्य मनसि चित्त इदमातीद्विभूव ।
 तदेवाह—सरभसेति । सरभसं वेगनतरं परिवर्तनार्थं पालितो यदो यो वासुकिः सर्पलेन भ्रमितो यो मन्दरो
 नरहो न जलधिजलं समुद्रपानीयं माता विलोडयतेदमध्वरजमनभ्युद्धरताष्टवता सुरासुरलोकेन । किमिति प्रश्ने ।
 नामोने कोमलानखने । रत्नं वयस्यतम् । न किञ्चिदुद्धृतमिति भावः । अनेति । भेरुशिखतलवद्विदालं विलीयं-

१ विद्यासिद्धिः, २ उपतेजसा भुजंगम्, ३ भुवनान्धरेम्, ४ विलयः, ५ विवर्तन, ६ चक्षित, ७ जलनिधिः,
 ८ अभ्युद्धरताः अभ्युद्धरता पूर्वम्, ९ सुरलोकेन.

दानां रवेण रंजोनिरुद्धप्राणघोरघोषेण च हेपितेन यधिरीकृतमङ्गप्रिभुवनविवर्गम्, अग्नि-
शिरदीधितिसंश्रमंस्फुरितविमलफलक्रेनोर्ध्वीकृतेन कुन्तलतावनेनोन्मालनीलोत्तमलकृतिहार-
गहनं सरं इव गगनतलमलंकुर्व्यागम्, उद्दण्डमायूरातपत्रमहर्ष्यान्व्यहारिताष्टदिशुगन्तया स्फु-
रितशतमन्युचापकलापकलेमापमिव जलधरवृन्दम्, उद्दमत्फेनपुञ्जधवलितमुगगतयानरसन-
स्नानचटुलतया च प्रलयसागरजलकङ्कोलमंघानमिव समुद्रतम्, अदृष्टपर्यन्तमधोमेन्यन-
श्यत् । तस्य सागरजलमिव चन्द्रोदयेन चन्द्रापीडनिर्गमेन सकलमेव संवचान्नापीयम् ।
अहमहमिकया च प्रणामलालसाः सरभमापनीतातपत्रगून्यगिरमः परस्परोत्पीडनदुपितपु-
रङ्गमनिर्धारणायन्ता राजपुत्रास्तं पर्यवारयन्त । एकैकत्रापि प्रतिनामप्राईहमावेगमाना बलाह-
केन विचलितमुकुटपद्मारागकिरणोद्गमच्छलेनानुरागमिनोद्गमद्भिः संपटितैर्मेवाञ्जलिमुकुट-

चन्द्रापीडोऽश्वसैन्यमपश्यदित्यन्वयः । अश्वसैन्यं विशिनष्टि—दन्द्रायुधं वा । यधिरीकृतमङ्गनां प्रति-
सकलत्रिभुवनविवरं येन तत् । केन । जलेति । जलधरविमुक्तो य उपलगात् । करकामारन्यद्वयवशेण हनेन
रमानलं घृथ्वीतलं वर्जयतेव प्रक्षिपिलावयवं कुर्वतेनातिनिदुरेणातिकृतिनेन सुपुदानां शतपुदानां रतेन
ध्वनिता । पुन केन । रजसा निरुद्धमायूतं यद्प्राण घोषा तस्य यो घोरघोषो घोरध्वनिमेव हेपितेन शशि-
तेन । चकार. समुषयार्थं । पुनः प्रकारान्तरेण विशेषयन्नाह—अग्निशिरेति । अग्निशिरीधितिः सैन्येन च
संश्रयार्थं. संश्रयेत्येन स्फुरितं देदीप्यमानं विमलफलकं निर्मलावरणं यस्मिन्नेनोर्ध्वीकृतेनोर्ध्वं स्थापितेन कुन्त-
लाः । कुन्त. प्राप्त. । सरलत्वान्नोपमानम् । तागां पनं तेनोर्ध्वं नालानि मृणालानि यान्त्वेवंविधा वा मीलोत्तम-
लिका इन्वीवरकोरकास्तासां धनं तेन गहनं सर इव तटाक इव गगनतलमावासानलमलंकुर्व्यागं शोभां निरु-
नम् । अत्र लोहफलकस्य नीलत्वसाम्याधील्येत्येवमानं कुन्तानां च सरलत्वसाम्यान्मृणालोपमानम् । नील-
साम्याद्गगनतलस्य सरस उपमानम् । ऊर्ध्वं दण्डा येष्वेवंविधानि यानि मायूरातपत्राणि मयूरपिच्छनिर्निनि-
छप्राणि तेषां सहस्रं तेनान्यकारिता, अन्धकारं प्रापिता अथौ दिशुगन्तयोर्भावन्तता तथा स्फुरितो शै-
मानः शतमन्युदिन्द्रमस्य यथापकलापो धनु समुदायत्वेन कन्यायं कुर्वुरं जलधरवृन्दमिव मेघमण्ड-
मिव । उद्दमदृहिर्नि-सरय. फेनोऽश्वमुखकफन्तस्य पुञ्जत्वेन धवलितानि शुभ्रीकृतानि यानि मुखाणि
तेषां भावन्तता तयानवरतं निरन्तरं यद्भवानमन्योन्यसंपर्शत्वेन या चटुलता चञ्चलता तथा च प्रद-
कान्तीनो यः सागर. समुद्रस्यस्य जलं पानीयं तस्य कङ्कोलासारङ्गान्येया सघानमिव समूहमिव समुद्र-
प्रादुर्भूतम् । फेनवटुलत्वसाम्येन सागरोपमानमिति । अदृष्टोऽनवलोकितः पर्यन्तं प्रान्तो यस्य तत् ।
शोऽश्वसैन्यमपश्यदित्यन्वयस्यु प्रागेवोक्तः । तद्येति । तस्य सकलमेव समग्रमेवाश्वीयं सैन्यं चन्द्रापीडनिर्गमेन
संवचान्नापानीत् । केन किमिव । चन्द्रोदयेन सागरजलमिव समुद्रपानीयमिव । अहंपूर्वमहंपूर्वमित्यह-
हमिह्वा । एतर्पेत्तार्थः । तथा प्रणामलालसाः प्रणामे नमस्कृतौ लालसा लोडुया राजपुत्रा उपमुत्ता-
चन्द्रापीडं पर्यवारयन्त परिवेद्यनमुर्वन्त । राजपुत्रान्विशेषयन्नाह—सरभसेति । सरभसं सवेगमयो-
तानि दूरीकृतानि यान्तातपत्राणि छत्राणि तै. शून्यानि रिक्तानि शिराणि येषां ते तथा । परस्परैति ।
परस्परमन्योन्यं यत्पीडनं तेन दुपिताः शोषं प्राप्ता ये तुरङ्गमा अश्वस्तेषां निवारणं निषेधनं तत्रापद्यो
उच्यताः । अथ च बलाहकेन नामनिवेदननियुक्तपुरवशेण प्रतिनामप्राई यथा स्यात्तर्पेदसा आवेद्यमाना निवे-
द्यमानाः । नामग्रहणे नामग्रहणनियुक्ते वा । 'बलाहकोऽम्बुदे गिरौ' इत्यनेनार्थः । शिरोनि. प्रागेमुर्नमस्कृतं
चक्रुः । तमिति शेषः । शिराणि विशेषयन्नाह—विचलितेति । विशेषेण चञ्चिताः कम्पिता मुकुटाः कोटी-

१ स्फुरतोः प्रसुररजो. २ हेपितेन. ३ पुनं. ४ अग्निशिरीधितिपरामर्शः. ५ ऊर्ध्वीकृत. ६ अन्धकारिण
७ यस्मापिच. ८ पूर्वं तम्. ९ मधीयं सैन्यम्; अत्रमेयमश्वसैन्यम्. १० चन्द्रोदयेनेव. ११ निवारणायत्ता।
निवारणवापिचलताः; निवारणवापासिः. १२ ग्रहणम्. १३ संपटित.

एता वीरराजानां भिक्षेयवन्तस्तथा जित्वा मन्त्रिणात्मकमन्त्रैरिव दृग्गतनैः निरोधितः प्रप्रेतुः । चन्द्रापीडस्तु चान्द्रधर्मोत्तमानविविधा यथाचितमन्त्रनरं सुगन्धमाधिकुन्देनालुगन्धमानः वैशम्पायनेन, राजाष्टमीनिर्घोमपुष्करोपाहृतिना मधुसूदनेन च प्रप्रेतुः सुदृग्गतनैः चन्द्रनन्दनेन च सुरद्वन्द्वेनाप्यर्धनापुनिवायमानेन क्षीरीशैलेन च यद्विजानुकिरातामष्टनन्दविना मृत्युमुक्ताकल्पपद्मनाभौतुवेनोपरि चिह्नीकृतं वैशम्पियमुद्धनानिमग्नया कान्तन्दरदण्डेन द्विवमानेनातपत्रेण दिवाविनागतः, उभयतः समुद्रयमानचामग्न्यातपत्रेण गन्धितकर्णप्रदयः, पुनः प्रधावता तसु-
 र्वीरपुरप्रदायेमानेवसात्स्रसंघेन पद्मविपरिजनेन जय जीवेति च माधुर्यचम्पा मङ्गलप्राय-
 गनवरत्नमुर्धैः पट्टा यन्दिजनेन न्युदमानः, नैगराभिमुखं प्रतस्थं ।

क्रमेण च नं समासादिनिप्रद्वन्द्वनिवायवर्गाणि नगरमार्गमनुप्राप्तमवलोक्य मयं एव
 पतिवृत्तमवलोक्यापारो रजनिकरोदयपरिधुष्यमानं मुदयतामुक्तागे जनः नमजति । 'मैल-

रति तेषां पद्मरागा लेशितमन्त्रयेन विरपानां प्रभानामुक्तो बहिः प्रचानाम्ना एतेन निर्येचानुरागं रक्षि-
 मन्तुमर्हति सोऽहिद्विष्य । संघटीति । संघटितः संगतो वा मैवासा यथाः म एव सुदृग्गुणवत्प्रत्यक्ष
 भावनात्तथा । शिरसां कर्णोत्तरागम्यादहाः सुदृग्गुण कालमुद्वलगाग्यादिउरःस्थिताभिमुत्प्रेषणात्—
 यौवराज्येति । यौवराज्यम् सोऽभिनेयस्यार्थं ये यत्प्रताः पुम्भानां साकर्वितं शरीरं कलात्वं तत्र सामानि
 कानि कलकानि सति दृशयन्तैरुत्तमोत्तरनैर्गोसाभूः यथापीडं परंपारयन्तोत्यन्ययत्नु प्रागेषोक्तः । चन्द्रापीडस्तु
 नगराभिमुखं प्रतस्थ इत्यन्वयः । ताग्यान्त्राजुप्रान्तभोषितं यथायोग्यं मानयित्वा संगानं दृशयन्तरं पथा-
 प्रगतेन सुरद्वन्द्वनिवायवर्गनालुगन्धमानः समनुपायनात् । पुनः कीदृशः । अतपत्रेण उभेय निरागतौ दृशीकृत
 आतपो दिनकरप्रकाशो यस्य सः । उभे निर्येचपथात्—राज्येति । राज्यस्याधिकृतस्य वा मन्त्रीः श्रोतव्यत्वा
 यथावत्तथा प्रचारीकं कर्मलं तद्ददाहृतिराकारो यस्य स तेन सचकारि ममप्रति कानि राजन्वदुक्ताणि सुप्र-
 कानि तान्येव सुमुदानी वैरपानि तेषां चण्डं यनं तत्र चन्द्रनन्दनेनैव दाशिधियन्तेनैव । उभेय सचविहेन
 राज्या विक्रितवस्तुता भवन्तीति भावः । सुरद्वन्द्वेनाशुषाहिनी शैव इत्यन्ती तद्विनी तस्याः पुष्टिनाममानेन
 संकटावमानेन । अत्र दिनतगहनगम्भीरान्तरवाद्यधर्मेनाया नपुपमानम् । क्षीरोदस इग्धतमुदस्य यः
 केनोन्विधककहेन धवदितो यो वामुकेनोत्तराजः । वामुकेनोत्तरप्रविश्या एतद्दिरोपगम् । तस्य यत्प्रणाम-
 पत्तं तद्व्यभिसेस स तथा तेन । शुभलमुक्तानां कलाः नैमित्तिकात्तैर्युक्तैरादृतेनाच्यारितेन । उपरीति ।
 उपरि उर्ध्वं चिह्नोक्तं लाञ्छनीकृतं केनचित् सिद्धमुदहता धारपतातिनहतातिनहीपता कात्स्वरदण्डेन
 सुवर्णदण्डेन कृत्वा द्विवमानेन धार्यनाणेन । उभयत इति । उभयत उभयपार्थयोः समुद्रयमानो वीज्जमानो
 यथावरकात्परो वालज्ज्वलनमुदहस्य सः पवनः सगौरपत्नेन नविता लासं कारिताः कर्पपत्तया यस्य स तथा ।
 पुर इति । पुरोऽपि प्रधावता प्रचलता तस्या युक्तो ये वीरपुरयाः सुभट्टनरात्प्रायेण तत्तुल्येनानेनेर्षां स-
 रस्यानां संख्या मस्तिन्व तेन पदाविपरिधारण पतिपरिजनेन । पुनः कीदृशः । यन्दिजनेन वाचकजनेन
 लुपमानो न्युदमानः । अनवरत्तं निरन्तरं मधुर्यचम्पा निष्पात्रयेन जय जीवेति महत्प्रायं मङ्गलात्मकमुर्धैः
 पट्टा पाठं कुर्वता । चान्ययत्नु प्रागेषोक्तः ।

क्रमेणेति । क्रमेण परिप्राया तं चन्द्रापीडं नगरमार्गं पुरीपञ्चतिमनुप्राप्तमवलोक्य निरीक्ष्य रज-
 नीकरधन्द्रदोस्त्रोदनेनोद्भवेन परिधुष्यमानं विक्रान्तं प्राप्यमानं चन्द्रमुदयनं तस्यामुक्तागे सादृश्यकरणशीलः
 सचे एव जनो लोकः समजति बभूव । तमेव विस्मिन्धि—समेति । समासादितः प्राप्तो विप्रदः शरीरं देवैर्ब-
 भूतमन्त्रं कामनिवायवीर्यं शहीतावतारम् । पूर्वनाश्वरेण शरीरस्य दग्धत्वात्सासादितेतुल्यम् । कीदृशो जनः ।

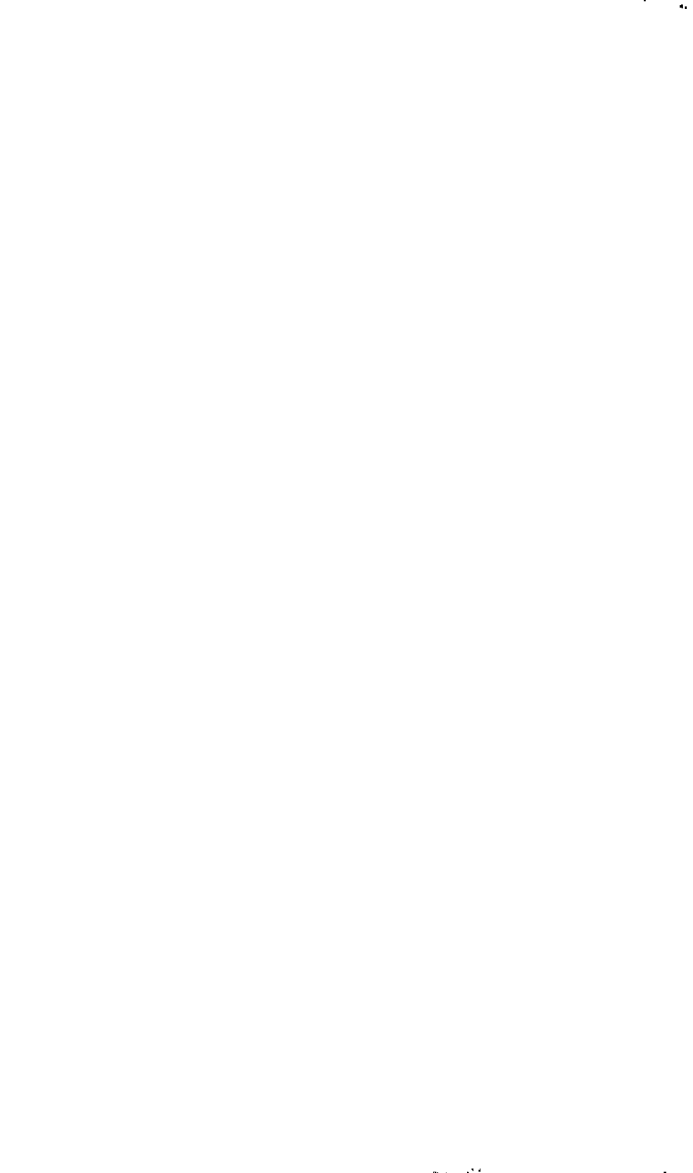
१ अभिक्षेकव्या. २ संगानाविद्या. ३ निवासयोग्य. ४ मुक्ताकृतककलाप. ५ पतिवृत्तेन. ६ कात्स्वरं दण्डेन.
 ७ वीरप्रायेण. ८ प्रायालापम्. ९ नगराभिमुखः. १० पुष्पककुण्ड. ११ सत्सन्निप्तमैव मय.

स्मिन्पुराणकुमुदकदम्बकविहृताहृतिः कार्निकेयो विडम्बयति कुमारशब्दम् । अहो, वयमति-
 पुण्यभाजो यद्दामातुपीमस्याकृनिमन्तःममारूढप्रीनिरमनिःस्वन्दविस्तारितेन कुतूहलोत्थानितेन
 लोचनयुगलेनानिवारिताः पश्यामः । सफला नोऽप्य जाता जन्मवता । सर्वथा नमोऽने रू-
 पान्तरधारिणे भगवते चन्द्रापीडच्छन्ने पुण्डरीकेश्रणाय' इति पदप्रारचितप्रणामावृत्तिर्न-
 गरलोकः प्रणनाम । सर्वतश्च समुपावृत्तकैपाटपुटप्रकटवातायनमहम्बनया चन्द्रापीडदर्शनकु-
 तूहलान्नगरमपि समुन्मीलितलोचननिवहमिवाभवत् । अनन्तरं च 'समाप्तसकलत्रियो विशा-
 गृहान्निर्मतोऽयं चन्द्रापीडः—'इति समाकर्ण्यालोकनकुतूहलिन्यः सर्वस्मिन्नेव नगरे ससंभ्रम-
 सुत्सृष्टार्थपरिसमाप्तप्रसाधनव्यापाराः, काश्चिद्दामकरतलगतदर्पणाः स्फुरितसकलरजतिक-
 रमण्डला इव पौर्णमासीरजन्यः, काश्चिदात्रालककरमपाटलितचरणपुटाः कमलपरिपीतवा-
 लातपा इव नलिन्यः, काश्चित्ससंभ्रमगतिविगलितमेखलाकलापाकुलितचरणकिसलयाः शृ-
 ङ्खलासंदानमन्दमन्दसंचारिण्य इव करिण्यः, काश्चिजलधरसमयदिवसश्रिय इवेन्द्रायुषण-

परिलक्षो दूरीकृतः सकलव्यापारः समप्रव्याप्त्यनिर्धेन स तथा तेन । स्तीति । अस्मिन्चन्द्रापीडे सति कार्नि-
 केयो शुभः कुमारशब्दं विडम्बयति । नाममात्रं घत इति भार । तस्मिन्निति शेषः । अस्मिन्नर्थे हेतुर्नर्त-
 वितोपणमाह—मुखेति । मुखान्येव वसुदानि । विद्मसताम्यात्तदुपमानम् । तेषां कदम्बकं सन्दृष्टेन निहृता
 भीमताकृतिरकारो यस्य स तथा । अहो इत्याद्यर्थे । वयमतिपुण्यभाजो गरिष्ठमुदतभाजः । यदिति हेतुर्वै ।
 अस्य कुमारस्यामातुषी देवसंबन्धिनीमाकृतिमाकारं लोचनयुगलेन नेत्रयुग्मेनानिवारिताः पदरमो मिलोकन
 इत्यन्वयः । लोचनयुगलं विशिनष्टि—अन्त इति । अन्तः स्वान्ते समारूढः समुत्पन्नो यः प्रीतिरसः श्रेष्ठ-
 सस्रस्य निःस्पन्दः धारलेन विस्तारितेन विस्तीर्णीकृतं । कुतूहलमाधर्यं तेनोत्थानितेनोत्थंमुखेन । नोऽलक-
 मय जन्मवत्तोत्पत्तिमत्ता सफला फलवती जाता जज्ञे । सर्वथेति । सर्वथा सर्वप्रकारेणाले चन्द्रापीडच्छन्ने
 पुण्डरीकेक्षणाय कृणाय भगवते रूपान्तरधारिणे नम इति वदन्निनि मुचप्रारचितो विहितः प्रणामार्थमप्रतीते-
 र्निर्बभूवो नगरलोकः प्रणनाम प्रणामं चके । समुपावृत्तेति । सर्वत्र सर्वत्र समुपावृत्तं समुद्रादितं का-
 टपुटमररसपुटं यस्मिन्नेवभूतं प्रकटं स्पष्टं वातायनसहस्रं गवाशसहस्रं तस्य भावलक्षता तथा चन्द्रापीड-
 यदर्शनकुतूहलं दर्शनाथर्वं तस्मात्सगरमपि द्रजनपि समुन्मीलितं विद्वसितं लोचननिवहं यस्मिन्नेवाहृशनिभम-
 द्भूव । अत्रालोकननिमित्तत्वसाम्याद्वातायनसहस्रस्य विद्वसितनेत्रोपमानम् । अनन्तरमिति । अनन्तरं
 चन्द्रापीडदर्शनोत्कण्ठया गवाशकपाटोद्घाटनानन्तरमित्यर्थः । समाप्ता पारं प्राप्ता सकला सनमा विशा इव
 स तथा । विशावृदादयं चन्द्रापीडो निर्गम इति समाकर्ण्यं ध्रुवालोकने मिलोकने कुतूहलं यागो ता. का-
 लोकनकुतूहलिन्यो ललना. श्रियो हर्म्यतलानि समाहरुहरोहणं चक्रुः । सर्वस्मिन्नेव नगरे ससंभ्रममुत्सृष्ट-
 लोऽर्थपरिसमाप्त प्रसाधनं प्रतिर्कर्म तस्य व्यापारो यामिस्ताः । काश्चिद्दामकराले सन्यगमिते गतः प्रा-
 दर्पणो मुकुटो यामिस्ताः पौर्णमासीरजन्य' राकाशियाना इव । कीदृश्यः । स्फुरितं स्फुटितं सकले समये र-
 निकरमण्डलं शशाङ्कविम्बं यायु ता । निर्मलत्वपूर्वुलत्वसाम्यार्पणस्य चन्द्रोपमानम् । काश्चिदिति । का-
 नात्रो योऽलककरमो याववरमनेन पाटलित श्वेतरक्षीकृतं चरणपुटं यातां ताः । अ इव । नलिन्य इव पथिव्य
 इव । कीदृश्यः । कमलेन परिपीतो बालानपो यामिस्ताः । अत्रालककरस्य बालातपसाम्यं चरणपुटानां चक-
 मलेन साम्यं सूचितम् । काश्चिदिति । काश्चन श्रियः संभ्रमेण या गतिर्गमनं तथा विपणितः सन्तो नो नेक-
 साकलायो रसनाकलायस्येनापुटिना व्याङ्गीभूताधरणकिमलयाः पादपङ्कजा यागां ताः । अ इव । करिण्य इव
 हसिन्य इव । कीदृश्यः । शृङ्खला प्रविद्धा तस्याः संदानं बन्धनं तेन मन्दमन्दसंचारिण्यो मन्दमन्दपानिन्याः ।

१ मुखकटापरिदम्बनः मुखकमण्ड. २ यदिमार्य. ३ वन रमाय. ४ प्रणामावृत्ति. ५ समुपावृत्तः समुपावृ-
 ६ कपाटप्रकट. ७ भागच्छन्ने चन्द्रापीडः. ८ सर्वस्मिन्नगरे.

राण्डिनां केदारवैलुगम्यमानः, नवजलधररवभयचकितकलहंमकोलाहलकोमलः, मकर-
 ध्वजविजयघोषानुकारी, परस्परविद्युत्नारणिततोरतरहारमणीनां रमणीनां श्रेवहारी,
 हृन्मकुक्षिपु प्रतिरवनिर्होदी भूषणनिनादः । सुहृतादिव युवतिजननिरन्तरतया नागिनया
 इव प्रासादाः, सालकरूपदकमलविन्यासैः पल्लवमयमिव श्रितितलम्, अङ्गनाङ्गप्रमजगद्गेन
 लापण्यमयमिव नगरम्, आननमण्डलनिवहेन चन्द्रविम्बमयमिव गगनतलम्, आपनित-
 रगायोत्तानितकरतलजालकेन कमलवनमयमिव दिक्चक्रवालम्, आभरणानुशुक्रलापेनेन्द्रानु-
 मन इवातपः, लोचनमयूरलेखासंतानेन नीलोत्पलदलमय इव दिवसो बभूव । कौतुभ्रमा-
 ग्निनिग्रन्धलोचनानां च पश्यन्तीनां तामामादर्शमयानीव सलिलमयानीव रसदिकनयनीव
 हृदयानि विवेक चन्द्रापीडाकृतिः । आविर्भूतमदनरसानां चान्योन्यं सपरिहानाः सतिप्रभवाः
 ममभ्रमाः सेव्याः सोत्तानाः साभ्यसूयाः सविलासाः समन्मयाः ससृष्टहास्य वत्क्षणं रमणीयाः

तत्रमहाशयैः प्रियेण नाम्ना पुनरुपराणां केदारवैलुगम्यमानः । नरो नवीनोऽकालसंभवो यो ज्ञापयौ मेघ-
 श्याम यो रव- शान्दगम्यायद्रूपं तेन चरिताप्रभा ये कलहंमाः कादम्बान्नेयां कोलाहलनेन कोमये मया ।
 हृन्मकुक्षिपु प्रविशन्नेनाजकराखनिगाम्यम् । मकरध्वजस्य कन्दर्पस्य या विजयघोषया प्रैलोचनं मया
 श्रितितलमुत्तप तस्या अनुकारी सादरयकरणविलः । परस्परं यद्विशेषेण घटनं संश्लेषनेनारणितो हृदि-
 तलमयः सागरमुद्रोद्भवा अभिमनोहरा हारमणयो यागामेवंविधानां रमणीनां स्त्रीणां भ्रोवहारी कौम-
 नेयः । हृन्मकुक्षिपु मुद्राङ्गेषु प्रतिरवनिर्होदी- प्रतिचन्द्रध्वनिर्विद्यते यम्य स तथा । ततो भूषणविश-
 णनीपनयसु प्रगीतोक्तः । सुहृतादिव सुहृतांनन्दरं युवतिजने- स्त्रीजनैर्निरन्तरतया निविडतया प्रयाग
 भूषणनि नगीमया इव श्रीभिर्नीपया इव बभूवु । गालकृकं सयावकं यत्पदकमलं चरणपद्मं तस्य नि-
 श्यायं सताने श्रितितले वगु तन्ने पश्यमयमिव शिवालमयमयिकाशीत् । अत्रतानां योपि गमजस्य शीलस
 प्रमत्तत्वेण हृदिनारण्या नयरे इत्तं लापण्यमयमिव चातुर्यमयमिवाशीत् । आननं मुसुं तस्य मयात् ।
 कौतुभ्रमिवात् । तेषां निवहेन गमुद्रेन गगनतलं व्योमनलं चन्द्रविम्बमयमिवाशीत् । आपनितरण्य
 मुद्रोद्भवाः शिवायान्निवहानुभूवृत्तानि यानि करतलानि तेषां जालकेन समुद्रेन शिखरकात्रे
 शिवाय कर्कशमनमरमिवाशीत् आभरणानां भूषणजालमद्यथ शिरणानेषां कलापेन समुद्रेतया इत्यु-
 पतत इव आसीत् । संवतना नेत्रयो वा मयूरादेयाः शान्तिराजयस्यानां सेतानेन परारया दिश्यो रौचे-
 शान्दगम्या इव बभूव । नीलवर्जितदंशनीपया इत्येषां । कौतुकेन कुतूहलेन प्रगाणितानि शिवायानि-
 श्याय निवहानि शिवायि श्लोकानि नेत्रानि यागामेवंविधानां पश्यन्तीनां शिलोकयन्तीनां तेषां शोणितं
 इवमेव चन्द्रोद्भवाः शिवाय प्रमत्तः । हृदयानि विवेकचक्राद्—आदर्शोक्ति । आदर्शो सुहृत्कामरूपेण
 सुहृत्कामः । श्रितितलं कर्कशं तन्मयावीथ । सारित्तः प्रविडमन्मयानीव । प्रतिविम्बगायत्रोद्भवाः सु-
 पनयत् । आविर्भूतिः । आविर्भूतः प्रहरीभूतो मदनस्य कामरूपो यागामेवंविधानां हृदिनीलचन्दनेन
 वरमत्तं शिवाय श्रितितलमये शिवायया मतोहरा शिवायः सुकृपाः प्रगल्भितारं प्रापुः । अलापिक
 श्रितितलं—सुपरिचितं । सुहृत्पश्यन्नेन नवीनवनेन वर्तमाना गणहिहयाः । सुहृत् शिवायैव शिवायैव
 हृन्मकुक्षिपु श्रितितलं । सुहृत् संव्रजेन भवेन वर्तमानाः तस्यैवमया । सुहृत्तया परमवृत्तलया
 श्रितितलं कर्कशं । सुहृत्पश्यन्नेन शिवायैव वर्तमानाः सोत्तानाः । सुहृत्पश्यन्नेन शिवायैव वर्तमानाः
 ससृष्टहास्यः । सुहृत् शिवायैव नेत्रयेन वर्तमानः श्रितितलः । सुहृत् मन्मथेननेत्रेण वर्तमानः

१ इत्युक्तं, २ सुहृत्पश्यन्नेन, ३ सुहृत्पश्यन्नेन, ४ सुहृत्पश्यन्नेन, ५ आभरणानुशुक्रलापेन, ६ सुहृत्पश्यन्नेन, ७ सुहृत्पश्यन्नेन, ८ सुहृत्पश्यन्नेन, ९ शिवायैव वर्तमानः

प्रसमुत्सवाः । गथादि 'त्वग्निगमने, नागनि प्रतिपालय । दर्शनोन्नते, गृह्याणोत्तरीयम् ।
 देवामयालकलतामाननावलम्बिनी मूढे, चन्द्रनेत्रामुपाहार । उपहारकुमुमस्त्रलितचरणा
 पतसि मदनान्धे । संगमय मदनिशोभने, केशपाशम् । उत्तिप चन्द्रापीडदर्शनव्यसनिनि,
 फोर्प्रादानकम् । उत्तमपय पापे, कपोलद्वेषावितुं कर्णपद्मम् । अहृदये, गृह्याण निपतितं
 दन्तपत्रम् । यौवनोन्मत्ते, विलोकयने जनेन स्वयय पयोधरभौरम् । अपगतलज्जे, शिधि-
 टीभूतमाकलय दुःखम् । अलीकमुग्धे, हुततरमागम्यताम् । कुनूलिनि, देहि मृपदर्शना-
 न्तरम् । असंतुष्टे, विवदालोकयसे । तन्महृदये, परिजनमपेक्षन् । पिशाचि, गलितोत्त-
 रीया हेरसरे जनेन । रागापृतनयने, पश्यसि न मन्वीजनम् । अनेकभङ्गविकारपूर्णे, दुःख-
 सकारणापासितहृदया जीवसि । मिथ्याविनीते, किं व्यपदेशवीक्षितैः, विश्रब्धं विलोक्य ।
 यौवनशालिनि, किं पीडयसि पयोधरभारेण, अनिकोपने, पुरतो भव । मत्सरिणि, किमे-
 काविनी रणसि घातायनम् । अनङ्गपरवशे, मदीयमुत्तरीयांशुकमुत्तरीयतां नयसि । रीगा-

गन्धपाः । साह इष्टया पाठय्या वर्णनागाः सरपृहाः । तानेव प्रदर्शयसाह—तथाहीति । स्वरितं शीघ्रं गमनं
 मत्सरास्त्राः संबोधनं हे स्वरितगमने । मां मदीयसि प्रतिपालय । गृहीत्वा गच्छेत्सर्पः । दर्शनेऽवलोकन
 उन्मत्ता प्रथिला तस्याः संबोधनं हे दर्शनोन्मत्ते । उत्तरीयमुपाहारं गृह्याण । पतन्तं निवारयेत्सर्पः । हे मूढे-
 ऽनभिष्टे । आलनावलम्बिनीं सुरोपरि रस्तामलकलतां केशलतामुगासयोर्ध्यांशुकम् । हे मदनान्धे, चन्द्रने-
 त्रामलिनामरपमुपाहर दूरीशुकम् । उपहारार्थं पूजार्थं यानि कुमुमानि तैः स्त्रलितचरणा पतसि ।
 पतिष्पृष्टीत्यर्थः । 'वर्तमानसाम्प्राप्ये वर्तमानवद्वा' इति भविष्यत्यर्थं वर्तमानः । हे मदनिशोभने, केशपाशमल-
 कसमूहं संयमय साम्प्रबन्धनं शुकम् । हे चन्द्रापीडदर्शनव्यसनिनि, कपोलशमकं रसनाशोक्तिशोभनम् ।
 हे पापे, कपोलद्वेषावितुं कपोलावलम्बि कर्णपाशमुत्तमपयोर्धे शुकम् । हे अहृदये हृदयवर्जिते । निपतितं सत्त्वं
 दन्तपत्रं वर्णाभरणं गृह्याण स्त्रीशुकम् । हे यौवनोन्मत्ते, यौवनं तारुण्यं तेनोन्मत्ते, पयोधरभारं स्वययाच्छा-
 दय । जनेन विलोकयसे आगन्तुकलोकेन दृग्बिषयवीक्षिते । हे अपगतलज्जे, अपगता दूरीभूता
 लज्जा मत्सरास्त्राः संबोधनम्, शिथिलभूतं श्रुतीभूतं दुःखं दुःखलमाकलय जानीहि (१) । हे अलीकमुग्धे,
 त्वं मुग्धा नासि । किंतु मिथ्यामुग्धत्वं प्रतिपच्छासि । हुततरं शीघ्रतरमागम्यताम् । किमर्थं विलम्बं करोषि ।
 हे उवृहलिनि, कुनूलं विद्यते यस्मादिति तस्याः संबोधनम्, उपदर्शनार्थमन्तरं विचालं देहि । 'विचालं
 नभ्यमन्तरे' इति शेषः । हे असंतुष्टे संतोषवर्जिते, विवदिकयन्मात्रमालोकयसे वीक्षसे । हे तरलहृदये
 चयलचित्ते, परिजनं परिच्छदनेपेक्षसापेक्षां शुकम् । हे पिशाचि हे राक्षसि, गलितं स्वस्थानात्स्वस्वमुत्तरीयं
 संभ्रानं मत्सा एवंविधा त्वं जनेन लोकेन हृस्वसे । हे रागापृतनयने रागेण कामरागेणादृते आच्छादिते नयने
 लोचने मत्सरास्त्राः संबोधनम्, साक्षीजनमालिजनं न पश्यसि न विलोकयसि । अनेकेति । अनेके ये
 भङ्गविकाराः कौटिल्यविकारास्तैः पूर्णे भूते हे सति, अकारणेन निमित्तव्यतिरेकेणापासितं घोरितं हृदयं
 नर्पवन्भूता सती दुःखं दुःखारूपमेव । न सुरोनेत्यर्थः । जीवसि प्राणान्धत्ते । हे मिथ्याविनीते हे असत्येन
 विनयकारिणि, व्यपदेशवीक्षितः कपटावलोकितः किम् । विश्रब्धं सविश्वावं यथा स्यात्तथा विलोकय पश्य ।
 हे यौवनशालिनि हे तारुण्यशोभिनि, पयोधरभारेण हानभारेण किं पीडयसि किं पीडां जनयसि । मनुपरि
 पतनेनेति भावः । हे अतिरोपने हे चण्डि, पुरतोऽप्रतो भव । हे मत्सरिणि हे अनर्पिणि, एकाकिनी
 घातायनं गवाक्षं किं रणसि रोधनं शुकम् । हे अनङ्गपरवशे हे मदनान्धे, मदीयमुत्तरीयांशुकमुत्तरीयता-

१ चपले वृत्ताःसप. २ चन्द्रनेत्रे किमुपाहार. ३ मुद्रशपाहर. ४ समुपाहार. ५ भागम्. ६ दर्शनान्तरम्.
 ७ पिशाचिणे. ८ बलि. ९ निदलसे. १० आलोकय. ११ रागनचे.

राष्ट्रिणां केदारवैखानस्यमानः, मन्त्रजलपरस्वभगवतिनकलहंमहोलाहलहोमः, मकर-
ध्वजविजयघोषणानुकारी, परस्परविचट्टनारगितनौरतरकारमगीनां रमगीनां श्रेयहारी,
हर्म्यकुक्षिपु प्रतिरवनिर्हादी भूषणनिनादः । मुहूर्तादिव युवतिजननिरन्तरया नारीमया
इव प्रासादाः, सालककृपदकमलविन्यासैः पल्लवमयनिय भिन्निलम्, अङ्गनाङ्गप्रमादकारेण
लावण्यमयमिय नगरम्, आननमण्डलनिवहेन चन्द्रविम्बमयमिव गगनतलम्, आतनिरा-
रणायोत्तानितकरतलजालफेन कमलवनमयमिय दिग्गजवालयम्, आभरणांनुहलापेनेन्द्रासु-
मय इवातपः, लोचनमयूखलेप्रासंनानेन नीलोत्पलदलमय इव दिवसो बभूव । कौतुकरा-
रितनिश्चललोचनानां च पश्यन्तीनां तामामादर्गमयानीव सलिलमयानीव स्फटिकमयानीव
हृदयानि विवेन चन्द्रापीडाकृतिः । आविर्भूतमदनरमानां चान्योन्यं सपरिहासाः सविभ्रमाः
ससंभ्रमाः सेर्ष्याः सोत्प्रासाः साभ्यसूयाः सविलासाः समन्मयाः ससृष्टाश्च तत्क्षणं रमणीयाः

तागामवरोधशिविण्डनामन्त पुरमयूराणां केदारवैखानस्यमानः । ननो नवीनोऽकालसंभवो यो जलघटो देव-
सस्य यो रवः शब्दस्यस्मायद्रयं तेन चकिनाश्रया ये कलहंगा कादम्बान्येषां कोलाहलनेन कौनभे मनुः ।
हर्म्यप्रपांद्वायमानपदहृष्वनेनेवजलपरस्वनिनास्यम् । मकरध्वजस्य कन्दर्पस्य वा विजययोरेणा प्रैलोक्यं नन
जितमित्युद्धोषण तस्या अनुकारी सादश्यकरणशीलः । परस्परं यद्विशेषेण धर्तनं संश्लेषनेनारगिताः कृति-
ताशारतरा आकरशुद्धोद्भवा भविमनोहरा हारमणयो यागामेवंविधानां रमणीनां स्त्रीणां श्रेयहारी कर्णेन-
नोहरः । हर्म्यकुक्षिपु सहस्रेणेषु प्रतिरवनिर्हादः प्रतिचन्द्रध्वनिर्विद्यते यस्य स तथा । ततो भूषणविनि-
पारीत्यन्वयसु प्रागेवोक्तः । मुहूर्तादिव मुहूर्तानन्तरं युवतिजनै स्त्रीजनैर्निरन्तरया निविडयया प्रत्यय
भूषणमानी नारीमया इव स्त्रीभिर्निष्पन्ना इव बभूवुः । सालककं शयावकं मन्त्रदकमलं वरणपत्रं तस्य वि-
न्यासै स्थापनै क्षितितलं वसुधातलं पल्लवमयमिव किंगलयमयमिवासीत् । अङ्गनानां कोविनाजस्य सारस
प्रभापवादेण कान्तिपारया नगरं द्रष्टुं लावण्यमयमिव चातुर्यमयमिवासीत् । आननं सुखं तस्य मण्डलम् ।
वर्तुलाकृतिलान् । तेषा निवहेन रामूहेन गगनतलं व्योमतलं चन्द्रविम्बमयमिवासीत् । आतनिरणव
सूर्योन्मोक्दूरीकरणयोत्तानितान्यूर्ध्वीकृतानि यानि करतलानि तेषां जालकेन रामूहेन दिग्गजककं
दिशा चर्तं कमलवनमयमिवासीत् आभरणाणां भूषणानामंशवः किरणालेषां कलापेन रामूहेनातप इरु-
धमय इव आसीत् । लोचनाना नेत्रेणा या मयूखलेसा कान्तिराजयसासा संतानेन परंपरया दिवसो नीलो-
त्पलदलमय इव बभूव । नीलनगिनदलैर्निष्पन्ना इवेत्यर्थः । कौतुकेन कुतूहलेन प्रमारितानि विस्तारित-
तएव निखलानि स्थिराणि लोचनानि नेत्राणि यागामेवंविधानां पश्यन्तीनां विलोकयन्तीनां तसां स्त्रीणां
हृदयानि चन्द्रापीडाकृतिर्विवेन प्रविष्टाः । हृदयानि विशेषवत्ताह—आदर्शोति । आदर्शो मुकुटस्यमयनीव
तद्रूपणीव । सलिलं जलं तन्मयानीव । स्फटिकः प्रतिद्वस्तान्मयानीव । प्रतिविम्बसाधर्म्यवितेणु-
पमानम् । आविरिति । आविर्भूतः प्रकटीभूतो मदनरसः कामरसो यागामेवंविधानां कृमिनीनामन्येन
परस्परं तत्क्षणं तन्मन्समये रमणीया मनोहरा आलापाः संलापाः प्रससृर्षित्कारं प्रापुः । आलापानि-
गिनटि—सपरिति । सह परिहासेन नर्मवचनेन वर्तमानाः सपरिहासाः । सह विभ्रमेण विद्यतेन
वर्तमानाः सविभ्रमाः । सह संभ्रमेण भयेन वर्तमानाः ससंभ्रमाः । सहसृष्ट्या परासहनलक्षणया
वर्तमानाः सेर्ष्याः । सहोत्प्रासेन विनर्षेण वर्तमानाः सोत्प्रासाः । सहसाभ्यसूयण्यगुणात्मकया वर्तन-
साभ्यसूयाः । सह विलासेन नेत्रजेन वर्तमानाः सविलासाः । सह मन्त्रेणानादरेण वर्तन-
सविलासेनः । सह अतिरमणीयाः, अनिरमणीयाः.

१ इत्युक्तः, २ तारदारः, ३ अङ्गप्रयाः, अङ्गनानामङ्गप्रयाः, ४ लोचनितेन, ५ आभरणांनुहलापेन, ६ सव-
स्यारोचनः, ७ अन्योन्यः, ८ अतिरमणीयाः, अनिरमणीयाः.

प्रसहुरालापाः । तथाहि 'त्वरितगमने, मामपि प्रतिपालय । दर्शनोन्मत्ते, गृहाणोत्तरीयम् ।
 च्छासयालकलतामाननावलम्बिनीं मूढे, चन्द्रलेखामुपाहर । उपहारकुसुमस्तलितचरणा
 पतसि मदनान्धे । संयमय मदनिश्वेतने, केशपाशम् । उल्लिप चन्द्रापीडदर्शनव्यसनिनि,
 क्रीड्नीदामकम् । उत्सर्पय पापे, कपोलदोलायितं कर्णपल्लवम् । अहृदये, गृहाण निपतितं
 दन्तपत्रम् । सौवनोन्मत्ते, विलोक्यसे जनेन स्थगय पयोधरभारम् । अपगतलज्जे, शिथि-
 लीभूतमाकलय दुकूलम् । अलीकमुग्धे, हुततरमागम्यताम् । कुतूहलिनि, देहि नृपदर्शना-
 न्तरम् । असंतुष्टे, कियदालोक्यसे । तरलहृदये, परिजनमपेक्षस्व । पिशाचि, गलितोत्त-
 रीया हंस्यसे जनेन । रागावृतनयने, पश्यसि न सखीजनम् । अनेकभङ्गविकारपूर्णे, दुःख-
 नकारणायासितहृदया जीवसि । निध्याविनीते, किं व्यपदेशवीक्षितैः, विश्रब्धं विलोक्य ।
 सौवनशालिनि, किं पीडयसि पयोधरभारेण, अतिकोपने, पुरतो भव । मत्सरिणि, किमे-
 प्राक्षिणी रुपात्सि वातायनम् । अनङ्गपरवशे, मदीयमुत्तरीयांशुकमुत्तरीयतां नयसि । रीगा-

गन्तयाः । सह स्पृहया वाञ्छया वर्तमानाः सस्पृहाः । तानेव प्रदर्शयत्वा—तथाहीति । त्वरितं रीघं गमनं
 पलायनाः संघोषनं हे त्वरितगमने । मां सखीनपि प्रतिपालय । दृष्ट्वा गच्छेत्सर्वः । दर्शनोन्मत्तजन
 उन्मत्ता प्रापिता तस्याः संघोषनं हे दर्शनोन्मत्ते । उत्तरीयमुपरिचर्यं गृहाण । पतन्तं निचारयेत्यर्थः । हे मूढे-
 ऽनभिहे । माननावलम्बिनीं सुरोपरि रत्नानलकलतां फेरालतामुलासयोष्णीशुक्र । हे मदनान्धे, चन्द्रे-
 षामनिकामरपमुनाहर दूरीशुक्र । उपहारार्थं पूजार्थं वाणि कुसुमानि तैः स्वशितचरणा पतति ।
 पतिपत्नीत्यर्थः । 'वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवत्' इति भविष्यत्यर्थे वर्तमानः । हे मदनियेतने, केशपाशमउ-
 पनमूढं संयमय सम्मरगन्धनं शुक्र । हे चन्द्रापीडदर्शनव्यसनिनि, केशपाशकं रत्नानालोकिशोषनं च ।
 हे पापे, कपोलदोलामितुं कपोलकवलयि कर्णपल्लवमुत्तरीयोष्णं शुक्र । हे अहृदये हृदयवर्जिते । निपतितं त्वयां
 दन्तपत्रं कर्णभरणं गृहाण स्त्रीशुक्र । हे सौवनोन्मत्ते, सौवनं तारय्यं सेनोन्मत्तं, पयोधरभारं स्थगयच्छा-
 दय । जनेन विलोक्यस्य आगन्तुकलोकेन हरिवयसीक्रियते । हे अपगतलज्जे, अपगता दूरीभूता
 राजा यत्नान्नासाः संघोषनम्, शिथिलीभूतं श्रुतीभूतं दुकूलं दुर्गलमाकलय जागोहि (१) । हे अलीकमुग्धे,
 त्वं मुग्धा नासि । विदुः निध्यामुगधत्वं प्रतिपश्यामि । हुततरं रीप्रारत्नमागम्यताम् । विनयं विलम्बं वरेण्ये ।
 हे कुतूहलिनि, कुतूहलं विदुते यस्मात्किञ्चित् तस्याः संघोषनम्, उपदर्शनार्थमन्तरं विचारं देहि । 'विचारं
 मपमन्तरे' इति श्लोकः । हे असंतुष्टे संतोषवर्जिते, कियद्विसन्नामनापेक्षयत्वं वीक्षते । हे तरलहृदये
 पश्यसि, परिजनं परिच्छेदमनेक्षस्वापेक्षं शुक्र । हे पिशाचि हे राक्षसि, सखिं यस्मिन्नासत्तामुत्तरीयं
 एतन्वं यस्या एवंपिशा त्वं जनेन शोकेन हस्यसे । हे रागावृतनयने रागेण बानरागेणहृते आच्छादिते हृदये
 शोचने यस्यायस्याः संघोषनम्, मदीयजनमादिजनं न पश्यसि न विलोकयसि । अनेकेति । अनेके वै
 भङ्गविकारताः ईदित्त्वविकारतैः पूर्णं भूते हे सखि, अकारणेन किमित्त्वज्जिवितेवैक्यवर्तमानं येदितं हृदयं
 दर्शनं भूता सखी दुःखं दुःखमपमेय । न सुखेनेत्यर्थः । जीवति प्रणयन्धने । हे निध्याविनीते हे रत्नानेन
 विनयवर्तिते, अन्वेषणीतिः । कपोलदोलोकिः शिम् । विश्रब्धं शिथिल्यत्वं यथा स्थाय्यं विलोकाय पश्य ।
 हे सौवनवर्तिते हे मत्सरजोवर्तिते, पयोधरभारेण मत्सरभारेण किं पीडयसि किं पीडयच्छसि । ननुपरि
 पतनेनेति श्लोकः । हे अतिकोपने हे पश्य, पुरतोऽप्यने भव । हे मत्सरिणि हे अन्वेषिणि, एवंपिशा
 कवत्वं वक्तव्यं किं वसति शोषनं कुरते । हे अनङ्गपरवरे हे मदनान्धे, मदीयमुत्तरीयांशुकमुत्तरीयतां

१ अन्वेषणे । २ अन्वेषणे विदुःशर । ३ दुर्गलमाकलय । ४ मदीयता । ५ मदीयता । ६ दर्शनोन्मत्त-
 ७ विलोके । ८ शिथिल्यत्वं । ९ अतिकोपने । १० अलीकमुग्धे । ११ अपगतले ।

करे पदे पदे विवाहात्तल इय कुमुममिथैर्लाजाञ्जलिभिरवकीर्यमाणधन्वापीडो राजकुलमनी-
 पमामसाद् । क्रमेण च यामावस्थिताभिरनवरतकरटस्थलैर्गालित्तमदमपीटरीभिरञ्जनमिदि-
 नालामलिनाभिः लुञ्जरघटाभिरन्धकारितदिह्रुरतया जलपरदिवसायमानमुद्गण्डवन्धन-
 पत्रमहस्यसंकटमनेकद्वीपान्तरागतदूतशतसंकुलं राजद्वारमासाद्य तुरङ्गमादधततार । अवनरी
 च करतलेन करे वैशम्पायनमवलम्ब्य पुरः सविनयं प्रस्थितेन बलाहकेनोपदिश्यमानमार्गनि-
 मुननिन पुञ्जीभूतम्, आगृहीतकनकवेत्रलतैः सितवारधामैः सितकुमुमशेररैः सितोन्नीरैः
 सितवेपपरिमहतया श्वेतद्वीपसंभयैरिव कृतयुगपुरुपरिव महाप्रमाणैर्दिवानिशमालिसितैरिरो-
 र्त्विगीरिव तोरणमन्मनिपणैर्द्वारपालैरनुज्जितद्वारदेशम्, अनेकसंयवनधन्वशांलापिटद्वेदि-
 कासंकटगिरैरभ्रंकरैरंपहसितसितकैलासशोभैरमलमुघावदातैः सप्रालेयैर्शिलेयमिव महान-
 गादेरनेकजातायनविवरविनिर्गतेषुवतिकिरणसहस्रतया फनकर्ण्टङ्गलाजालकेनेवोपरि विनीरैत

मन इत् । नयैरनायेव बलपरां कथयिष्यामः पूज्यमान इव । शिथिला श्रुत्या या भुवला वा तु नाना-
 भ्यो विपत्तिनामि श्रुत्यानि धराशरानिचरः श्वेतकटकगमूहो यस्मिन्नेवंधिपे पदे पदे प्रतिपदे विवाहात्तल इय
 इवतिरिच कुमुममिथैः गुणसंतुकेलाजाञ्जलिभिरवकीर्यमाणो वधोप्यमानधन्वापीडो राजकुलमनीपमामसा
 द् । क्रमेण च यामावस्था राजद्वारमासाद्य प्राप्य तुरङ्गमादधततारोनीरैः । अथ राजद्वारं विधिनति-
 यामेति । यनयमित्यामि । संज्ञागरमित्यामि । अनवरतं निरन्तरं करटस्थलाण्डस्थलाद्रिभो यो यो
 दानं च एत महीनाजम्बुद्वीपको कुप्यन्तीति कार्यम्यामि । अग्रनगिरीयां या माया पत्त्रिसाग्नमन्त्रिनिर्दि-
 मणमि कृषरघटमिर्दिभिर्गन्धुभिर्मित्त्राङ्कितानि यानि दिष्णुयानि तेषां भावन्वता तथा जलपरदिगाय
 मने वैश्विनमित्तवामिणमुत्सवं प्रपन्नं यद्भजजातप्राणां श्वेतच्छप्राणां राहसं तेन संकटं संकुलम् । अनेके
 ङीगमरदरेगमनगदगता ये दूताः संज्ञाहागक्रान्तेषां शान्तिनिः संकुलं न्यातम् । अनयन्तु प्रणेतोः ।
 च पुनरपे । अथगीर्षादुर्गादे कलत्रेन हननत्रेण कृता करे हस्ते वैशम्पायनं मन्त्रियुगपत्प्रमणावधनी-
 क्तं गुणैः कविदव भित्तवर्दिने यथा म्यामया प्रस्थितेन गन्तुं प्रारणेन बलाहकेनोपदिश्यमानो विवेकवतो
 मने कथा संभ्रंनृणोः एकानुसं विवेकोति दूरेगान्वयः । अत्र कुलं यदम् । 'कुलं यदेऽपि तादृशे कुले वैत
 कुलं' इत्यनेकानं । गुणीनामिह राजीभूतमिह विभुराजम् । आगृहीताणां कनकश्रेणला सुपरैः
 वैश्वरैः । शिवा दुरो वरवय कथुषो येषां ते । शिवाति यानि कुमुमानि तेषां शिवतो वैश्वरैः ।
 शिव श्वेत उन्नीरैः सूरैरिदं देवां ते । शिवा यो येषो नैवय्यं तस्य परिग्रहः स्त्रीकारणस्य भावनाया इव ।
 देवद्वीपमनेव । मन्त्रिमिहानद्वीपे सर्वे श्वेतवर्णोपयुक्तः स्यादित्यभिप्रायः । कृतयुगपुरुपरिव कृतयुग-
 मन्त्रेणैः सुदंभीरैः । महाप्रमाणैर्गुणैर्दिवानिशमहनिशमालिसितैरिव निशितैरिव । उन्नीरैः उन्नी-
 रैः । संकटं प्रपन्नं तस्य च मन्मन्त्रय निपणैः श्वित्तमदमपदमेतावस्थितैरभ्रंकरैः । संकटं
 द्वैः । अनेकेन । अनेकानि संवयनानि चतुःशालानि, चन्द्रशालां शिवोदरवि-
 सिदुः कर्णवर्णिका च चन्द्रप्रदेश, वैदिशाः प्रणिकाः, गानि, संकटानि संकीर्णानि विमलानि इ-
 मन्मन्त्रयि तेषां वैश्वरैः सौन्दर्यमिगहर्षणमहणमहादीहृता शिवकैलास्य शोभा दीर्घैः । अत्र
 विमलं च कृत यदवधैः सुदंभीरुं वैश्वरकैरैरभ्रानां हरेः सप्रालेयैः शिलेयमिव शिथोः सु-
 क्तपरदिगायनैः कवेन च दूतैः कथय मन्मन्त्रयम् । अनेके वै कथायना मन्मन्त्रयैः शिवायैः ।

१ शिथिलः, २ शिथिलः, ३ शिथिलः, ४ मन्मन्त्रयैः, ५ मन्मन्त्रयैः, ६ मन्मन्त्रयैः, ७ मन्मन्त्रयैः, ८ मन्मन्त्रयैः, ९ मन्मन्त्रयैः, १० मन्मन्त्रयैः, ११ मन्मन्त्रयैः, १२ मन्मन्त्रयैः, १३ मन्मन्त्रयैः, १४ मन्मन्त्रयैः, १५ मन्मन्त्रयैः, १६ मन्मन्त्रयैः, १७ मन्मन्त्रयैः, १८ मन्मन्त्रयैः, १९ मन्मन्त्रयैः, २० मन्मन्त्रयैः, २१ मन्मन्त्रयैः, २२ मन्मन्त्रयैः, २३ मन्मन्त्रयैः, २४ मन्मन्त्रयैः, २५ मन्मन्त्रयैः, २६ मन्मन्त्रयैः, २७ मन्मन्त्रयैः, २८ मन्मन्त्रयैः, २९ मन्मन्त्रयैः, ३० मन्मन्त्रयैः, ३१ मन्मन्त्रयैः, ३२ मन्मन्त्रयैः, ३३ मन्मन्त्रयैः, ३४ मन्मन्त्रयैः, ३५ मन्मन्त्रयैः, ३६ मन्मन्त्रयैः, ३७ मन्मन्त्रयैः, ३८ मन्मन्त्रयैः, ३९ मन्मन्त्रयैः, ४० मन्मन्त्रयैः, ४१ मन्मन्त्रयैः, ४२ मन्मन्त्रयैः, ४३ मन्मन्त्रयैः, ४४ मन्मन्त्रयैः, ४५ मन्मन्त्रयैः, ४६ मन्मन्त्रयैः, ४७ मन्मन्त्रयैः, ४८ मन्मन्त्रयैः, ४९ मन्मन्त्रयैः, ५० मन्मन्त्रयैः, ५१ मन्मन्त्रयैः, ५२ मन्मन्त्रयैः, ५३ मन्मन्त्रयैः, ५४ मन्मन्त्रयैः, ५५ मन्मन्त्रयैः, ५६ मन्मन्त्रयैः, ५७ मन्मन्त्रयैः, ५८ मन्मन्त्रयैः, ५९ मन्मन्त्रयैः, ६० मन्मन्त्रयैः, ६१ मन्मन्त्रयैः, ६२ मन्मन्त्रयैः, ६३ मन्मन्त्रयैः, ६४ मन्मन्त्रयैः, ६५ मन्मन्त्रयैः, ६६ मन्मन्त्रयैः, ६७ मन्मन्त्रयैः, ६८ मन्मन्त्रयैः, ६९ मन्मन्त्रयैः, ७० मन्मन्त्रयैः, ७१ मन्मन्त्रयैः, ७२ मन्मन्त्रयैः, ७३ मन्मन्त्रयैः, ७४ मन्मन्त्रयैः, ७५ मन्मन्त्रयैः, ७६ मन्मन्त्रयैः, ७७ मन्मन्त्रयैः, ७८ मन्मन्त्रयैः, ७९ मन्मन्त्रयैः, ८० मन्मन्त्रयैः, ८१ मन्मन्त्रयैः, ८२ मन्मन्त्रयैः, ८३ मन्मन्त्रयैः, ८४ मन्मन्त्रयैः, ८५ मन्मन्त्रयैः, ८६ मन्मन्त्रयैः, ८७ मन्मन्त्रयैः, ८८ मन्मन्त्रयैः, ८९ मन्मन्त्रयैः, ९० मन्मन्त्रयैः, ९१ मन्मन्त्रयैः, ९२ मन्मन्त्रयैः, ९३ मन्मन्त्रयैः, ९४ मन्मन्त्रयैः, ९५ मन्मन्त्रयैः, ९६ मन्मन्त्रयैः, ९७ मन्मन्त्रयैः, ९८ मन्मन्त्रयैः, ९९ मन्मन्त्रयैः, १०० मन्मन्त्रयैः

विराजमानम्, अन्तर्गतायुधनिवहामिराशीविपकुलसंकुलाभिः पातालगुहाभिरियातिगम्भी-
राभिरायुधशालाभिरुपेतम्, अवलाचरणालकरसररगमगिशकनैः शिखरनिलीनशिखिकुल-
कृतफेकारवकलकलैः क्रीडापर्वतकैरुपशोभितम्, उज्ज्वलवर्णकम्बलायगुण्ठितकरुपर्यागा-
भिः प्रलम्बचानरकैलापचुम्बितचलकर्णपद्वाभिः कुलयुवनिभिरिवोपैरुदशिविभ्रान्तयनिभृता-
भिर्दानकरेणुकाभिररुन्धनफक्षान्तरम्, आलानस्तम्भनिपण्णेन च नवजलधरोपोगम्भीरग-
नुगतवीगावेगुरखरन्ध्रमारकालितपर्परिकापर्परमनयगतमगीतैकमृदङ्गध्वनिमानीलितलोचनत्रि-
भागोप वामदशनकोटिनिपण्णहलेन निभ्रलकर्णतालेनाकर्णयता नलीलमुभयपैर्ध्वावलम्बि-
वर्णकम्बलतया विन्ध्यगिरिणेयाविपठनधातुविचित्रितैर्पञ्चसपुटेनाधोरणगीतानन्दकृतमन्द्रक-
ण्ठगजितेन मद्जलशवलसङ्गशोभितभ्रयणपुटेन रजनिकरविन्ध्यचुम्बिसंघर्तकाम्युद्वुन्दविड-

तेषु विनिर्गतं यदुवर्तीनां स्त्रीणां निरपगतहृदयं तस्य भावनाया तया । कनकशङ्खलाजलकेनेवोपरिविनीर्षेण
निस्तुतेन विराजमानमित्यर्थः । पुनः कीदृशम् । अतिगम्भीराभिररुन्धनभ्यामिरायुधशालाभिः शङ्खशाला-
निरपेतं सहितम् । कीदृशीभिः । अन्तर्गतो मध्यगत आयुधनिवहः शङ्खमन्त्रो यामु ताभिः । कामिरिव ।
शारीरविद्यः सर्वाभ्यां युक्तानि तैः संयुक्ताभिर्भ्रांशभिः पातालगुहाभिरिव बन्धिवेदनकन्दराभिरिव । पुनः
प्रकारान्तरं तदेव विशेषपद्म—अथलेति । अवलाचरणानां पवितामादानां योऽलङ्कारसो नावकरसत्तेन
रत्नानि ननिस्तमलादि रत्नराग्यानि येषु न शिखरगिनीर्षेण नामुमभ्यवर्तिभिः शिखिकुलैर्मयूरसमूहैः कृतस्य
मिहितस्य केदारवत्स कलकलः कोलाहलो येषु नरेवभूतैः क्रीडापर्वतकैः क्रीडापर्वतपरशोभितम् । उज्ज्व-
लेति । उज्ज्वलवर्णो यः कम्बलो रत्नमण्डलवगुण्ठितमन्त्रादिनं करुपर्यागां तुवर्णपरत्वयनं यामु ताभिः ।
प्रलम्बवर्ति यानि चानरानि तेषां कलापः समूहस्येन चुम्बिता महिनायल कर्णपद्वा यामा ताभिः ।
उपस्टौ प्रती यो शिक्षाविनयो ताभ्यां निभृताभिर्भृताभिः । तत्र शिक्षा संशारिज्ञानम्, विनयो नम्रता । अत-
एव उद्वुवनिभिरिव ता अपि शिक्षाविनयान्यां निभृताः स्युः । एवंविधाभिर्दानकरेणुकाभिधतुफिकाहस्ति-
नीभिररुन्धनैः कक्षान्तरं गृहान्तरं यस्य तत् । आलानेति । आलानस्तम्भो गजपन्धनस्तम्भत्वात् नियण्णेन
स्थितेन गन्धनादिनाया गन्धहन्तिना मतादीकृत एरुद्वेगो यस्येति दूरेणान्वयः । अथ गर्जं विशेषपद्माह—
नवेति । नवजलधरो नवीननेपथस्य यो घोषो ध्वनिन्द्द्रङ्गनीरम् । अनुगतः सहितो यो वीणावेगुरखन्त्रेन
रन्मं मनोरम् । आस्फालिता बादिता वा धर्परिका वायविसोपस्थस्या धर्परम् । धर्परसद्वन्धनित्यर्थः ।
अनवरतं निरन्तरम् । गीतवृत्तवायव्यं प्रेक्षणार्थं प्रयुक्तं संगीतकमुच्यते । तस्य यो मृदङ्गध्वनिर्गुरखत्वं
सज्जलं यथा स्वातयाकर्णयता शृम्बतानएवानीलितो निमीलितो लोचनत्रिभागो नेत्रत्रिभागो येन स तथा तेन ।
यदा गजानानवलोकेनस्तम्भावाऽप्यमिति । यामेति । वामदशनकोटावपमव्यदन्ताप्रे नियण्णः स्थितो हस्यो
येन (यस्य) तथा । अयमपि गजस्य स्वभावः । निधालः स्थिरः कर्णतालो यस्य स तथा तेन केवलमेतद्गीतध्व-
रणाहास्यम् । उभयेति । उभयपार्श्वेऽवलम्ब्य इत्येवंशीलो यो पर्यकम्बलः परितोमलस्य भावलाता तथा
विन्ध्यगिरिणेव जलवादेकेनैव । आविपठतेति । आविपठनो यो धातुगौरिकं तेन विचित्रितं पञ्चसपुटं यस्य ।
गजस्यापि कुयेनाच्छादितत्वेन तस्मान्मानम् । विचित्रितपञ्चसपुटत्वादिति भावः । आधोरणेति । आधो-
रणा हस्तिपक्षात्प्रेषां गीतं गानं तस्मात् आनन्दः प्रनोदत्येन कृतं विहितं मन्त्रं मयुरं कण्ठगजितं येन स तथा
तेन । मदेति । मद्जलं दानजलं तेन शवलः कर्षुरो यः शङ्खो मालकुचोन्तरं तेन शोभितं विराजितं ध्व-
यपुटं कर्णसंपुटं यस्य स तथा तेन । 'शङ्खो निर्धो ललाटासिं कम्बा' इत्यमरः । रजनीति । रजनिकरविन्ध्यं

१ प्रवृत्तः, छन्दः । २ कलावयवः । ३ उराह्वः, उपगूः । ४ विनयेन निभृताभिः । ५ यामनः । ६ ज-धरगजवधोप,
७ कज्जुः । ८ अनवरतमृदुमृदङ्गध्वनिमानोऽलितः, अनवरततंगीतमृदुमृदङ्गध्वनिमन्त्रेणोर्ध्वं विचित्रिदामोऽलितः । ९ संगीतः ।
१० ध्यानम्, ११ पार्श्वस्तम्भिवः, १२ विचित्रः । ३ चुम्बितपार्श्वकः, चुम्बितपार्श्वकः, चुम्बितसंघर्तकः । १४ अमुरवि-
न्द्वेनः ।

म्वकेन कर्णावलम्बिना फाञ्चनमयेन कृतकर्णपूरमिवाङ्गुशेन मुरगमुद्ग्रहता मदजलमन्त्रिनेन
द्वितीयेनेव कर्णचामरेण कपोलतलदोलायमानेन मधुकरकुलेनालंक्रियमाणेनात्युदप्रवया पूर्व-
कायस्य वामनतया च जघनभागस्य पैतालादिबोत्तिष्ठना निशासमयेनेव परिस्फुरन्तीव-
न्दनक्षत्रमालेन शरदारम्भेणेव प्रकटितारुणचारुपुष्करेण वामनरूपेणेव कृतत्रिपदीविलासेन
स्फटिकगिरितटेनेव लप्रसिंहमुग्धप्रतिमेन प्रमाधितेनेवालोलकर्णपद्मवाहतमुखेन गन्धमादन-
नाम्ना गन्धहस्तिना सनाधीकृतकदेनाम्, उज्ज्वलपट्टकम्बलपट्टप्रौवारितपृष्ठेभ्य रसितमगुरपरि-
कारयमुखरकण्ठैर्मञ्जिष्ठालोहितरङ्गकेसरवर्षालैर्वनगजरुधिरपाटलमटैरिव केसरभिः पु-
रोनिहितयवसरशिशिरोपविष्टमन्दुरापाटैरासन्नमङ्गलगीतध्वनिदत्तकर्णैरन्तःकपोलधृतमधु-

चन्द्रबिम्बं शुम्भन्तीलेवंशीला ये संवर्तकाम्बुदा लोकयिनाशकानीना मेघामेघां वृन्दं समूहस्तद्विम्बरत्नवृत्तं
यः स तथा तेन । 'शेषाद्विभाषा' इति कप्रत्ययः । अनेन खच्छत्वेन वर्णुत्त्वेन च राङ्गस्य चन्द्रवदत्तं
इक्षिणेन जलधरामाम्यं च स्पष्टीकृतम् । कर्णेति । कर्णावलम्बिना काञ्चनमयेन स्वर्गनिष्पन्नेनाङ्गुशेन स्पीता
कृतकर्णपूरमिव विहितधोत्राभरणमिव मुरगमाननमुद्ग्रहता भारयता । पुनः कीदृशेन । मधुकरकुलेन प्रनल-
मूहेन कृत्वालंक्रियमाणेन विभूष्यमाणेन । अमरकुलं विगिनष्टि—कपोलेति । कपोलत्वं गजलतो क-
स्तत्र दोलायमानेनेतलतो भ्रममाणेन । चञ्चलत्वमाभ्यादुपमानान्तरमाह—कर्णेति । द्वितीयेनपरेण कर्णव-
रेणेव । शुक्लवस्त्रं निराकर्तुमाह—मदेति । मदजलं दानजलं तेन मन्त्रिनेन कृष्णेन । एतेन वीर्यपुनः-
नस्य साम्यमाविष्कृतम् । सदवयवानां रागुणत्वं वर्णयितुमाह—पूर्वेति । अन्युदप्रतयात्युच्यतया पूर्वकाय-
पुरोभागस्य । जघनभागे वामनत्वं गजस्य गुण इत्याशयेनाह—वामनेति । वामनतया हस्ततया जघनभाग-
पथाद्भागस्य । एतन्निमित्तादिवोद्येक्षामाह—पातालैति । पातालादसातलाद्भवामुखादुत्तिष्ठता प्रदुर्गण-
निशासमयेनेव विभाषरीकालेनेव । कीदृशेन । परिस्फुरन्ती दीप्यमानार्थचन्द्रोऽम्बीचन्द्रसदृशीना स
ध्वमणिना राहवर्णमाना नक्षत्रमालाभरणं यन्मिन्स तेन । पक्षे सार्धचन्द्रा नक्षत्रमाला तारापङ्क्तिरिति
विग्रहः । पुनस्तमेव विगिनष्टि—प्रकटितेति । प्रकटितमाविष्कृतमरणं रफ्तमतएव चाह मनोहरं पुन-
शुशुभ्रं येन स तथा तेन । केनेव । शरदारम्भेणेव घनालयप्रारम्भेणेव । तत्पक्षे पुष्कराणि कमण्डि ।
'शरीरवपुष्करे' इति कोशः । शेषं पूर्ववत् । पुनर्विशेषतो विशेषयन्माह—वामनेति । वामनरूपेणेव वर-
वतारेणेव । उभयसाम्यमाह—त्रिपदीति । कृतो विहित एकं पादमुदितस्य पादत्रयेणावस्थानं त्रिपदी तथा
विलासो विधमो येन स तथा तेन । पक्षे त्रिपदीति स्वर्गमृत्युपाताललक्षणा तस्यां विलासो विलसनं येनेति भावः ।
स्फटिकेति । स्फटिकगिरिः स्फटिकाचलनस्य तटेनेव वनेणेव । उभयं विगिनष्टि—लभ्येति । लभ्य-
मुखा प्रतिमा गजस्य दन्तवन्धो यस्य स तेन । 'प्रतिमा प्रतिरूपके । गजस्य दन्तवन्धे च' इत्यनेकार्थः ।
पक्षे लम्बा प्रतिविम्बिता सिंहमुखस्य प्रतिमा प्रतिरूपकं यन्मिन्स तेन । अतएव प्रमाधितेनेव स्त्रीरूप-
परिग्रहेण । श्लेष्मं चपल्यो यो कर्णपद्मो ताभ्यामाहतं मुखं येन (यस्य) स तेन । पक्षे कर्णपद्मं । शेषं ही-
वर । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । पुनः प्रकाशान्तरेण विशेषयन्माह—उज्ज्वलेति । उज्ज्वलाः श्वेता ये परम्बराः
परमूदनिर्भराः । 'पद' (!) इति प्रसिद्धा वा । तेषां पदाश्वैः प्राकारितान्याच्छादितानि पृष्ठानि येषां तैः । रमि-
तेति । रमिताना रमितानां मधुरः शोभनमुखतो यो पण्डितानां सयुक्तिङ्गीनां रवः सरस्वतेन मुखतो बबक-
कथ्ये येषां तैः । मञ्जिष्ठेति । मञ्जिष्ठया प्रसिद्धया लोहिता रणीकृता । रङ्गधकेगणनां बाला वेणुः ।
रङ्गवन्तमाभ्यादह—यनेति । वनगजानामरव्यहस्तिनां रुधिरेण पाटला । श्वेतरणाः सदा देवामेकंभूते देव-
स्मिन्निव हर्षशिरिव । पुनो निहितोऽभ्ये न्यन्तो यो यवमाराक्षिन्मृगमहस्यस्य शिरारमं तत्रोपविष्टा मनुज-
वज्रिजाशरशुद्धा येषां तैः । 'वज्रिजात्या तु मन्दुरा' इति कोशः । आसन्नेति । आगन्तः समीपतः यो

रसरत्नलुलितलाजपवर्षभूपालवहभर्ममन्दुरागतस्तुरङ्गमरुङ्गासितम्, अधिकरणमण्डपगतेश्वा-
 र्यवैपरस्तुधषेत्रासनोपविष्टैर्धर्मनयैरिव धर्माधिकारिभिर्महापुरुषैरधिष्टितम्, अधिगतसकल-
 प्राननगरनामभिरेकमवतमिव जगद्विलनालोकयङ्गिरालिखितसकलभुवनव्यापारतया धर्म-
 राजतगर्वव्यतिकरमिव दर्शयङ्गिरधिकरणलेखकैरालिख्यमानमानननहसम्, अभ्यन्तराय-
 स्थितनरपतिनिर्गमप्रतीक्षणपर्येष च स्थानस्थानेषु घट्टमण्डलेन कनकमयार्धचन्द्रतारागगम-
 वलयमर्मफलकैर्निशानमयमिव दर्शयता स्फुरितनिशितकरवालकरप्ररोहकरालितातपनेकध्वज-
 पुटपटितधवलदन्तपत्रेगोर्ध्ववद्धमौलिकलापेन धवलचन्दनम्यानकराचितभुजोरुदण्डेन यद्वा-
 सिधेषुकेनान्ध्रविहर्मिहलप्रायेण सेवकजनेनाम्यानमण्डपगतेन च यथोचितासनोपवि-
 ष्ठेन प्रसारयता दुरोदरक्रीडामभ्यस्तताद्यावद्व्यापारनात्कालयता परिवादिनीमालिजता

महावतीवधनेत्यत्र दत्ता नमः कर्णा वै । अन्तरिति । कनोकोरन्मन्थे घृता स्थापिता मधुरा निद्राः
 सरमा रक्षेतेता कुजेता हृद्येन मर्दिता नाजा आर्द्रतन्मुलाः । 'लजाः स्युर्द्रतन्मुलाः' इति श्लोकः । तेषां
 क्वला पुष्टेरका देवां तैः । भूपति । भूताना राजानन्वेदां वधर्मः प्राप्नुव्यादधर्मन्दुरागतैर्वाजिशाताप्रतिरैव-
 सिधेनुराधर्मैरथैरज्ञानिर्न शोनिन्म् । अधीति । अधीकृते जनेऽस्तिष्विष्यधिकरणमण्डपस्य गतैः । आर्यः
 प्रसक्तो वेदो नैरथ्यं देवां तैः । आनुषं यत्रैत्रातनं तत्रोपविष्टः स्थितधर्मनयैरिव धर्मनिष्ठाैरिव धर्माधिकारि-
 निर्महपुरैरधिष्ठितमाधिनम् । पुनः वीहाम् । यन् यन् कार्यस्य नरधिकरणं तस्मिन्ने देवदत्तैरालि-
 ख्यमानं त्रिभीकेयनां शासननहरत्नात्प्रदानं दत्तगतं बलिम् । अथ देवदत्तविरिणष्टि—अधीति ।
 अधीतेन इतं सकलमाननगराणां नामान्तिधानं दैत्ये तथा तैः । एकमयनेवैकगृहमेवाखिलं समग्रं जगदिष्ट-
 पन्तोऽप्यङ्गिरैकोऽप्यङ्गिः । आलिसितेति । आलिसितो त्रिभीकृतः सकलभुवनस्य त्रिविष्टमस्य यो व्यागरो
 व्यवहारस्यस्य मानस्यता तथा । धर्मराजो यन्स्यस्य नगरं संयन्तितीति ह्यतां तस्मात्पतिरनन्तरामं दर्शय-
 ङ्गिः । एतेन विप्रयुतलिसितोऽहृष्टिनीरूपेण यननगरापेक्षयान्ध्र सातिशयत्वं सूचितमिति भावः । पुनः
 वीहाम् । वक्ष्यमानेन सेवकजनेनोत्सार्दिनाधिष्ठितमिति सर्वत्रान्ययः । अथ सेवकजनं विरिणष्टि—अभ्य-
 न्तरोति । अभ्यन्तरे राजसनांये देवस्थिता नरपतयो राजतल्लेषां निर्गमो बहिरागमनं तस्य प्रतीक्षणं
 प्रतीक्षा तत्र परिणामत्वेन । स्थानस्थानेषु स्थानानि च स्थानानि च स्थानस्थानानीति कर्मधारयत्वेषु बद्धं
 मण्डतं येन स तेन । कनकोति । कनकनयः सुवर्गनिष्ठां योऽर्धचन्द्रोऽर्धचन्द्रविभ्रं तारागगध श्वेतपिन्दु-
 विभ्रं तस्मां शकलानि कर्पूरानि चर्मफलकानि तैः । चन्द्रतारकानिलितवत्त्वादाह—निशेति । निशासमय-
 निव रात्रिद्यकलनिव दर्शयतान्मेन्मो हावयता । स्फुरितेति । स्फुरितं देशीयमानं निशितं तौर्ध्वं यत्करवालं
 सयं तस्य मे कराः तिरगात्वेनां प्ररोहा आङ्गुरास्तैः करालिनो दन्तुरिन आनरो दिनकरालोको येन स तथा
 तेन । एवध्रवगुट्ट एकगणुटे पटित संयोजितं धवलं दन्तपत्रं येन स तथा तेन । देगाचरोऽयं यदेककरो
 दन्तपत्रनिर्धानम् । लव्यं बद्धो मद्धो मौलिकलापः केदाकलासो येन स तथा तेन । धवललेति । धवलं यन्-
 न्तं तस्य स्थासका आनरणविशेषास्तैः सन्विता मद्धा भुजोरुदण्डा बाहुदण्डा यस्य स तेन । यद्वासीति ।
 यद्वा । कल्पयन्ति दीपः । अतिधेनुका क्षुत्तिका येन । नानदिशाभिरप्रहाशाह—आन्ध्रेति । आन्ध्रप्रखिलिद्धः,
 इत्येवो ज्ञानिर्देवताः, सिंहलः सिंहलजायन्, तत्रापेण तत्तद्विरेण । एतद्वैशोद्भवाः प्रायो बाहुत्वेन सन्ति यस्मि-
 न्चिति वा । स तेन सेवकजनेन । सेवकत्वैकनेत्यर्थः । इतः परं सामन्तविशेषगानि—आस्थानमण्डपो मध्यम-
 ष्यपस्य गतेन प्रातेन यथोचितानि यथायोग्यानि मान्यासतानि विष्टराः तेषुपविष्टानसेदुता । किं कुर्वता ।
 दुरोदरक्रीडां भूतक्रीडां प्रसारयता विस्तारयता । अभ्यस्ततान्मात्रं कुर्वता । अद्यावदः शारिफकम् । नयपिठकनि-

१ लक्ष्मणः; स्वयम्भुवः २ चन्द्राह. ३ मानकर्षेणनगरः; नगरलेट्टयवर्द्ध; ऐट्टयवर्द्ध. ४ अधिकार-
 ५ निर्गमन. ६ परेण स्थाने स्थाने. ७ तारागगधनरुचयैः. ८ पटितानेकदन्त.

चित्रकले भूमिपालप्रतिविम्बमावभ्रता काव्यगोष्ठीमानन्ता परिहागक्या विन्दता विन्दु-
मती चिन्तयता प्रहेलिका भारयता नरपतिरुत्तमव्यगुभागतानि पठता द्विपदी वृत्त
कविगुणानुत्तिरता पत्रभङ्गानान्यता वारविद्यामिनीजनमाकर्षयता वैतालिकागैर्नमनेकम्ह-
स्रसंख्येन धवलोष्णीपपटाश्रित्प्रतिकटकिरीटसंकटशिरसा मनिप्रभशिवर्त्तप्रवासावन्त-
लेनेव कुलपर्यतचक्रालेन भूर्धाभिषिक्तेन सामन्तलोकेनाधिष्ठितम्, आस्थानोन्धिनभूमिना-
लसंवर्तितानां च गुणानां श्रामनानां च गतिभिरनेकगैरिन्द्रायुधपुत्रैरिव विराजितमा-
पर्यन्तम्, धैर्यमभूमिसंक्रान्तमुग्रनिवहप्रतिविम्बतया विक्रयकमलपुष्पप्रकरमिव मंगलयता
गतिवशात्पितनूपुरार्पारिहायरशानार्धनमुखरेण र्कन्ध्यामककनकदण्डवामरेण निर्गच्छता
प्रविशता चानवरतं वारविद्यासिनीजनेनाकुलितम्, एकदेगनिरण्यचामीकरशृङ्गासंयुक्तं
गणम्, इतस्ततः प्रचलितपरिचितंमितकस्तूरिकाशुररूपपरिमलवासितविद्युत्सम्, अनेककु-

ल्यन्ते । तस्य व्यापारम् । शास्त्रकल्पता वाद्ययता परिचरिणी वीणात् । चित्रकलक आलेखनगटे मूनीने
रासा तस्य प्रतिविम्बं प्रतिरूपमालिपता डिपीकुर्वता । काव्येति । काव्यगोष्ठीमावभ्रता । काव्यप्रवर्तनं क-
स्योपवेशनेन जनवन्ध कुर्वतेत्यर्थः । परिहागक्यामुत्तमव्यगुरित्यनरवनामानन्ता विचारयता । विन्दु-
मती विचित्रां लिपिं विन्दता प्राप्नुवता । प्रहेलिकां पूर्वोक्तां चिन्तयता ध्यायता । नरपतिना राजा कृतानि वि-
चितानि यानि काव्यमुभाषितानि काव्यसूक्तानि तानि भावयता चेतसि भावनां कुर्वता । द्विपदीं पदद्वयनिघं-
पठता पाठं कुर्वता । कविगुणाद्यवीनकाव्यकर्तृणां गुणान्कालकाव्यपरिहागक्यामुत्तमव्यगुरात्प्रदत्ता प्रदत्तं कुर्वता
पत्रामि केतकीसंबन्धीनि तेषां महान्तरचनाविशेषानुत्तिरतोन्धीनं कुर्वता । वारविद्यासिनीजनं कालोने-
जनमालारयता संभाषयता । वैतालिका बोधिजनाः सुभाषितपाठका बन्दिने वा तेषां गीतं गानमाकर्ष-
यता श्रय्यता । अनेकेति । अनेकानि सहस्रानि संख्या परिमाणं यस्य स तेन । धवलः श्वेतो व-
रुष्णीपपटो मूर्धवेद्यपटलोनाश्रित्यान्वित्तितानि विकटानि विपुलानि किरीटानि कीटीरामि तैः संकटं
संकीर्णं शिरो यस्य स तेन । उष्णीपस्य श्वेतलात्किरीटस्य मनिप्रभया रक्ताद्यैश्चैरकल्पमाम्बु-
शामाह—सेति । सनिर्घरं निर्घरेः सहवर्तमानं यच्छिरारं शृङ्गं तत्र तत्रं कालतपस्य मण्डलं यस्मिन्ने-
भूतेन कुलपर्यतचक्रालेनेवेशेन मूर्धाभिषेकेण शृंगपर्याभिषेकेण सामन्तलोकेन स्वदेशमपीपर्वतैरव्यन्त-
हेनाधिष्ठितमिति प्रायुक्तमेव । आस्थानेति । आस्थानानुपवेशनस्थलादुत्थितो यो भूमिपालो कृपतिवल्-
त्सवर्तितानां समूहैरिविन्द्रायुधपुत्रैरिवेन्द्रधनु समूहैरिव विराजितः शोभितः समापर्यन्तं संमत्यान्तो यस्य इति ।
पुनः कीदृशम् । अनवरतं निरन्तरं वारविद्यासिनीनां जनेनागच्छता निर्गच्छता चाकुलितं व्याकुलीभूतम् । अथ
च वारविद्यासिनीजनं विशेष्यशाह—अमलेति । अमला निमला भूमिस्तसां सक्रान्तो यो मुखनिवहस्तस्य
प्रतिविम्बस्तस्य भावस्तथा तथा । तस्य निकाससौगन्ध्यारिगुणवत्त्वाद्युपेक्षते—विक्रयेति । विक्रयो विक्रम
कमललक्षणपुष्पाणां प्रकरः समूहो यस्मिन्नेवंभूतमिव संग्राहयता कुर्वता । गतिवशेन समनवशेन रमितानि
शब्दितानि नूपुरानि पादकटकानि पारिहाय्यानि कङ्कणानि रशना च कटिमेरला तामां स्वनं शब्दलेन
मुखरेण वाचाटेन स्कन्धेऽवसक्तं स्थापितं कनकदण्डयुक्तं चामरं येन स तथा चेत । एकस्मिन्देशे निरयम्
आसीनशामीकरस्य सुवर्णस्य शृङ्गान्दुकलाया संयतो नदः शुभां गणो यस्मिन् । इतस्तत इति । इत-
स्ततः समन्तारप्रचलिताः परिचिता विश्रुता अमिता अनेके ये कस्तूरिकाशुराः कस्तूरिकाशुराणां
परिमल आमोदनेन वासितं सुरभीजनं दिभुसं यस्य तत् । अनेकेति । प्रलेकमसिंसंयन्धः । कुम्ब-

१ द्विपदीः, २ वाक्कीर्षणा, ३ कीलन्, ४ आलम्, ५ अमलमणिभूमि, ६ परिहायं, ७ रव, ८ रत्नमलक,

९ वारविद्यासिनीनां जनेन, १० संयतावपणम्, ११ अपरिमितसिक्तिकस्तूरिक.

पञ्जिरातवर्षधरदधिरैवाननमूकसंकुलम्, उपाहृतकिन्नरमित्युनम्, आनीनवनमानुषम्, आ-
 पद्धमेपहुडुडुडुररकपिञ्जललावकवर्तिकायुडुम्, उत्कृजितचकोरकादम्बहारोरीनकोकिलम्, आ-
 लप्यमानमुकसारिकम्, इभपतिपरिमलामर्पजृम्भितश्च निःकूजङ्गिः शिखरिणां जीवितैरिव
 गिरिशुद्धानिवासिभिर्गृहीतैः पद्मरफैसरिभिरुद्भान्यमानम्, उद्भास्यमानैः काञ्चनभवनप्रभा-
 जनितदावानलशङ्खैर्लोलतारैर्भ्रमङ्गिर्भयनहरिणकदम्बकैर्लोचनप्रभया शयलीकृतदिगन्तरम्,
 उद्दामफेकारवानुमीयमानमरकतकुट्टिमस्थितशिखण्डिमण्डलम्, अतिशिशिरचन्दनविटपिच्छा-
 चानिपण्णानिद्रायभागगृहसारसम्, अन्तःपुरेण च घालिकाजनप्रस्तुतकन्दुकपञ्चालिकात्रीडे-
 नानवरत्तसर्वाक्षमानशोलाशिखरफणितपण्टाटङ्कारपूरितानामुखेन भुजगनिर्मोकशङ्कितनयू-
 रक्षियमागहारेण सौधशिखरवर्तीर्णप्रचलितपारावतकुलतया स्थलोत्पलिनीवैनेनेवान्तःपु-
 रिकाजनप्रस्तुतनरपतिचरितचिदम्बनक्रीडेनाश्वनन्दुरापरिभ्रष्टागतेरवलम्भनदाडिमीफलेराख-

पूर्वोक्तहणाः, किराताः पूर्वव्याख्याताः, वर्षराः पञ्च, बधिराः प्रतिज्ञाः, वाननाः पूर्वव्यावर्णितस्वल्पाः,
 नूराः प्रतिज्ञाः, तैः संकुलं व्यातम् । आशयवद्दमाह—उपाहृतेति । उपाहृतमानीतं किन्नरमित्युनं यस्मि-
 न् । आनीतं वननादुपनरप्पन्नगुण्यहणवनपरं यस्मिन् । आशयद्वेति । आशयज्ञाः संचता ये मेवा हुडाः,
 कुडुडाशरणगुधाः, कुरराः पक्षिविशेषाः, कपिञ्जला गणेशाः, लवकाः प्रतिज्ञाः, वर्तिकः पक्षिविशेषः, तेषां
 युद्धं यस्मिन् । उदिति । उत्प्राबल्येन कृजितं वेदामेवंनिपायकोरा विपत्तूचकाः, कादम्बाः कलहंसाः, हारी-
 ताः पक्षिविशेषाः, कोकिलाः पिकाः यस्मिन् । आलप्येति । आलप्यमानाः संभाष्यमाणाः मुकसारिका
 यस्मिन् । पुनः कीदृशम् । पञ्चरफैसरिणि पञ्चप्रातहर्षैरुद्भास्यमानमुपप्राबल्येन शोभमानम् । अथ कैसा-
 रिणैर्विशेषवत्काह—इभपतीति । इभपतिर्गन्धवजस्तस्य परिमलस्यसायोऽनपः क्रोधसंभवत्वेन जृम्भितपूर्-
 षितैरतएव निःकूजङ्गिर्नितरां गुञ्जङ्गिप्रारवै कुर्वङ्गिः । शिखरिणां पर्वतानां कैसरिसारवत्त्वादाह—जीवि-
 तैरिति । जीवितैरिव प्राणितैरिव गिरिणां वा गुहाः कन्दराभ्यप्र निवातिभिरवस्थापिभिर्गृहीतैर्याद्वनानीते-
 रित्यर्थः । पुनः प्रकारान्तरेण विशेषवत्काह—भवनेति । भवनहारेणकदम्बकैरुद्भयनमृदुलैर्लोचनप्रभया नेत्र-
 पीडया शयलीकृतं कर्पुसंकृतं दिगन्तरं यस्मिन् । कीदृशैः । कायनभवनं सुवर्णगृहं तस्य प्रभा कान्तितया जनि-
 तोज्ज्वलिता दावानलशङ्खा वनवह्निद्रापरो येषां तैः । अतएवोद्भास्यमानैरुद्भाबल्येन प्राचं प्रा-यमाणैः । लोला-
 सारकाः कनीनिका येषां तैर्भ्रमङ्गिरितत्यतः पर्यटङ्गिः । उद्दामेति । उद्दाम उद्धतो यः फेकारवत्तेनानुमीय-
 मानननुमानविश्वीक्रियमाणं मरकतकुट्टिमस्थितनरमर्गमयद्भूलेस्थितमुपविष्टं शिखण्डिमण्डलं मयूरसमूहो
 यस्मिन् । अतीति । अतिशिशिरोऽतिशीतलो यश्चन्दनविटपिनैलवजतरहस्य छाया आतपाभावत्तत्र निप-
 ण्णा उपविष्टा निद्रायमाणाः प्रमीलां कुर्वन्तो गृहसारसा यस्मिन् । अथ चान्तःपुरेण शुक्लारम्भावरोधज-
 नेन भवनेत्यारम्भ गणेशाधिष्ठितेन समुपेतं सहितमभ्यन्तरं मध्यं यस्येति दूरेणान्वयः । क्रमेण कीदृशोलादि ।
 घालिकेति । घालिकाजनेन कन्याजनेन प्रस्तुता प्रारब्धा कन्दुकस्य गेन्दुकस्य पायालिका, पद्यभिर्गृदादिमयीभिः
 खण्डगुलिकाभिर्गुणैः पर्यालिचोच्यते । तस्याः क्रीडा येन स तेन । अनवरतेति । अनवरतं निरन्तरं
 संवाद्मानारादनाया वा दोला प्रेक्षा तस्याः शिखरमर्गं तस्मिन्कनितया वा पण्टात्तासां टङ्कारत्वेन पूरितं
 मृतनारादुत्तं येन । भुजगेति । भुजगस्य सर्पस्य यो निर्मोकः कश्चकलेन शङ्कितः शङ्कां प्राप्नो नो मयूरः
 केची तेन हिममाणो गृहमानो हारो मुक्ताकलापो यस्य स तेन । सौधेति । सौधशिखरादवतीर्णं प्रचलितं
 पारावतकुलं रणलोचनकुलं तस्य भावस्तथा तथा । स्थलोति । स्थलस्य या उत्पलिन्यः कमलिन्यस्तासां
 वनेनेव कानेनेव । पारावतानां नीलसाम्यात्तदुत्प्रेषा । अन्तःपुरेति । अन्तःपुरिकाजनेन प्रस्तुता
 प्रारब्धान्धनरपतिचरितानां विदम्बनक्रीडा यस्मिन् स तेन । पुनः क्रिषिदिष्टेन । कपिभिर्वागैराराकुलीभूतेन ।

१ वर्षधरः २ वर्षधरः ३ वाननकः ४ अतिनरः ५ भवितः ६ वाहमानलोदी, ७ वनशोभिते

ष्टिभिः, सगृहदेवतानिव शालभक्षिकाभिः, नियमवननिय द्वारावस्थितदण्डपाणिप्रतीहारग-
णम्, उट्टुप्रकविगद्यनिय विविधवर्णभेजिप्रैनिपाद्यमौनाभिनयार्थसंचयम्, अप्तरोगणनिय
प्रकटमनोरमारम्भम्, द्विचक्ररोद्रयमित्योद्गमत्प्रकाशकरकमलामोदम्, उष्णकिरणनिय निज-
लक्ष्मीकृतकमलोपकारम्, नाटकमिय पैताकाद्गोभितम्, शोभितपुरनिय धाणयोग्यायासो-
पेतम्, पुराणनिय विभागावैस्यापितमवलभुवनकोशम्, संपूर्णचन्द्रोदयमिय मृदुकरसहस्रसंब-
र्धितरत्नालयम्, दिग्गजमिवाविच्छिन्नमहादानसंतानम्, प्राणाण्डनिय सकलजीवलोकलयव-
हारकारणोत्पन्नहिरण्यगर्भम्, ईशानवाहुवननिय महाभोगिमण्डलसहस्राधिष्ठितप्रकोष्ठम्,
महाभारतमिवावन्तगीताकारणतानन्दिनरम्, चतुर्वंगमिय कुलप्रमाणगतशूरभीमपुरुषोत्तम-

देवतेन वर्तमानमिव । कामिः । शालभक्षिकाभिः पुत्रिकाभिः । शिवेति । शिवस्तेष्वरस्य भवनं गृहं तद-
रिव द्वारावस्थिता दण्डपाणयः प्रतीहारगणा यस्मिन् । ईश्वरपक्षे कृष्णाण्डभारयो गणाः । उट्टुमलंकारा-
दुपेतं क्लृप्तविगद्यमच्छन्दं तद्वदिव । उभयं त्रिरोपपन्नाह—चिंघघेति । विविधा अनेकं ये वर्णां प्राद्व्या-
दयः, एकमुत्पन्नजातीयकनूद्भेभिः, तानिः प्रतिपाद्यमान उत्पाद्यमानोऽभिनवः प्रत्युद्गोऽर्थसंचयो द्रव्यसमूहो
यस्मिन् । पक्षे विविधवर्णभेजिप्रैनिपाद्यमौनाभिनयार्थसंचयः कथ्यमानोऽभिनवोऽऽतपूर्वोऽर्थसंचयोऽभि-
धेयसमूहो यस्मिन् । अप्तरसां तिलोत्तमारीनां गणः समुदायस्तस्मिन् । प्रकटः स्पष्टो मनसो रमाणां मुन्दराणा-
मारम्भः प्रारम्भो यस्मिन्, पक्षे मनोरमा रम्भा देयाहना यस्मिन् । दिवसेति । दिवसकरस्य सूर्यस्योदय
उद्गमनं तमेव । उद्गमन्ति यानि पश्चाकरेषु तदाकेषु कमलानि सरोजानि तेषामामोदः परिमलो यस्मिन्मिल-
भङ्गक्षेपः । यद्गोहमन्तः पद्मावराः धीकारकाः कमला हरिणविशेषोपासणामोदः परिमलो यस्मिन् । उष्ण-
किरणः सूर्यस्यमिव निजलक्ष्म्या स्रारज्यधिया कृतो विहितः कमलजलजवत्कमलैर्वापकार उपकृतिः पूजा
वा येन तत् । पक्षे निजलक्ष्म्या निजगोभया कृतो विहितः कमलजलामुपकारो विकारास्यो येन तम् ।
नाटकं सागुर्वं तद्वदिव पताका बँजयन्ती तस्या अद्भो मर्षं तेन शोभितम् । पक्षे पताका हस्तविन्यासः, अद्भो
नाटकदेशः ताभ्यां शोभितं विराजितम् । शोभितपुरं धाणनास्रो दैत्यस्य नगरं तद्य 'दिवोकोट' इति प्रविष्टं
तद्वदिव धाणाः शारासोपां योस्यो य आवायस्तेनोपेतं सहितम् । पक्षे धाणो दैत्यस्यदावासोपेतमित्यर्थः । पुरा-
णेति । पुराणं पयलक्ष्यं तद्वदिव विभागेन भिन्नतयावस्थापितो रक्षितः सकलभुवनस्य समप्रविष्टपस्य कोशो
द्रव्यसमूहो यस्मिन् । पक्षे विभागेनावस्थापितो शोभितः सकलभुवनकोशः समप्रभुवनमण्डलं येन । संपूर्णेति ।
संपूर्णः समग्रो यद्यन्द्रजसोदयस्यद्वदिव मृदयः स्वल्पा ये करा राजदेयद्रव्यानि तेषां सहस्रं तेन संबर्धितानि
शुद्धिं प्राप्तानि यानि रत्नानि तान्वेवालयं गृहे यस्मिन् । पक्षे मृदुकराणां सुकुमारकिरणानां यत्सहस्रं तेन संब-
र्धितो वेलो प्राहितो रत्नालयः समुद्रो येन स तम् । दिगिति । दिशि स्थितो गजो दिग्गजस्तमिवाविच्छिन्न-
मनुष्टितं महादानस्य महद्विदरणास्य संतानं परंपरा यस्मिन् । पक्षे दानसंतानं मदसंततिः । शेषं पूर्ववत् ।
प्राणाण्डेति । प्राणाण्डं विधं तद्वि सकलजीवलोकस्य समप्रविष्टपस्य व्यवहारो व्यवहरणं तस्य कारणं निदानं
तदपंमुत्पन्नं यद्विरम्यं सुवर्णं तदेव गर्भे मध्ये यस्य तत् । पक्षे हिरण्यगर्भो विश्वरेताः । शेषं पूर्ववत् । ईशा-
नेति । ईशान ईश्वरस्तस्य बाहुवनं भुजवनम् । सरलवाहाहुलास्य शूलारम्भ उर्वीकृतत्वेन च वनोपमानम् ।
तद्वदिव । महैति । महाभोगिनां मृगां मण्डलसहस्ररधिष्ठित आश्रितः प्रकोष्ठो गृहकदेशो यस्मिन् (स्य) । पक्षे
महाभोगिनां महासर्पाणां मण्डलसहस्ररधिष्ठितः प्रकोष्ठः कलापिका यस्मिन् (स्य) । महानभोगो नियते येषा-
नैवंविधानां मण्डलानां राजाना सहस्रं तेनाधिष्ठितौ प्रकोष्ठौ यत्वेति वा । महैत । महाभारतं शास्त्रं
तद्विवावन्तान्यसंख्यानि गीतानि गानानि तेषामारूपनं ध्वनं तेनानन्दिता हर्षिता नरा मानवा यस्मिन् । पक्षे

१ कविकाव्यम्. २ शेषः ३ अनेकामिनव. ४ रत्नाभोगम्. ५ प्रकटपताका. ६ सूर्याभिनय. ७ अवस्थित-
८ पूर्व. ९ म्प्रापितप्रकोष्ठमेव.

धलपेरिपाठितम्, व्याकरणमिव प्रथममध्यमोत्तमपुरुषविभक्तिमितानेच्छेत्प्रकारकान्त-
संप्रदानक्रियाव्ययप्रपञ्चमुत्थितम्, उद्भिन्निव भयान्तःप्रविष्टमपञ्चभूमेन्माद्यसंज्ञम्,
उपानिरुद्धममागममिव चित्रलेखादर्शितविचित्रमच्छत्रिगुणाकारम्, धनियप्रमिव पुगा-
पुरुषव्यामनाधिधिताभ्यन्तरम्, शुकुवक्षप्रदोयमिव विानसतिधिरनन्नापभयशम्बररितान-
नम्, नैरवाहनदन्तकथेयान्तःसंघर्षितप्रियदर्शनराजदारिकागन्धर्वदोत्कृष्टम्, महावीर्यनि-
सद्योऽनेकपुरुषप्राप्ताभिषेकफलम्, प्राग्वंशमिव नानासत्रपात्रसंकुलम्, निजाममयनिदानेहन-
क्षत्रमालालंकृतम्, प्रभातसमयमिव पूर्वदिग्भागरागानुमेयनिजोदयम्, गीन्धिदमनमिव

ऽनन्तः परमेश्वरस्य गीतं मुनिद्वारादर्शनेनानन्दिनो नरोऽनुजो यस्मिन् । यदुपंतमिव यदुपंतमिव यदु-
संतानपरंपरा तमिव कुलकामगताः परंपरायाना, शुभा शौचंयुगयुक्ताः, मीनाः पुराहणवः, पुराणेनः पु-
त्रेषु मुष्या, तेषां बलेन सन्त्येन परिगमिन्तं रक्षितम् । रजन्त्यां यजुष्पिकाप्रदनेन तत्रां दुर्गन्ती
भावः । पक्षे ह्यते नाम विष्णोः पितामहः, मीनो नाम कथिन्, पुराणेतमो मेषु, पक्षे यदो-
एभि परिपालितं कालितम् । जरातिन्धोरिति श्लेषः । व्याकरणं शनरचात्रं तद्वरितयं प्रथम आय, अं
मध्यमोऽनुकृष्टाधमः, अयं चोत्तमः सर्वोत्कृष्ट, एवधिया या पुराणविभक्तिस्तस्यां स्थिता वेदेषु आवेशकर-
आज्ञाकारकालौराख्याता प्रतिपादिता सम्बन्धकारेण या संप्रदानक्रिया तस्यां यो व्यनस्य प्रयो विस्तर-
स्तत्र सुस्थितम् । मुखेनावभितमिलयः । पक्षे प्रथमपुराणे मध्यमपुराण उत्तमपुराणेषु संज्ञापयं पविनेन
प्रथितम् । विभज्यथ सादयस्तानु स्थिता आवेशालियचतस्रसूतयः, कारकानि कर्मादीन्वास्तवानि य
दश वा, संप्रदानं चतुर्थाकारकम्, क्रिया भ्वादि, अव्ययान्युपैरित्यादीनि तेषां प्रयो विस्तर सुभितो
मस्मिन् । उद्भिः समुद्रसद्वदिव भयाद्भीतेरेन्त प्रविष्टं मध्ये समागतं यक्षपशाणां परिच्छदोपेगानां भूय-
राज्ञां सङ्घं तेन सकुलम् । पक्षे सपभा, पञ्चयुक्ता भूमनः परंताः । शेषं पूर्ववत् । उपेति । तथा कालपुराणो,
अनिरुद्धः प्रमुन्नतनयः, तयोः समागमः संबन्धस्यदिव । तस्याः सतीभूता चित्रलेखा तयानिदोऽन्धेऽन्यदुर्ग-
प्रलिनिरुद्धज्ञानाय चित्रे त्रिभुवनमालिक्य दर्शितमिति पौराणिकी कथा । तामधिच्छाह—चित्रेति ।
चित्रलेखामिरालेख्यपद्धिभिर्दर्शितः प्रकाशिनो विचित्रो नानाविधः सफलः समप्रक्षिभुवनस्य विविष्टस्यकर
आकृतिर्येन तत् । पक्षे चित्रलेखा सखी । शेषं पूर्ववत् । बलिहंपलेन हृतो यज्ञो यागस्तमिव पुराणपुर-
वृद्धपुरवैवांमनैधाधिष्ठितमाधितमभ्यन्तरं मध्यभाग्यो यस्य तत् । पक्षे पुराणपुरयो यो वामनो एहीतवामनाव-
तारः । शेषं पूर्ववत् । शुक्लेति । ह्यो यः पञ्चस्य प्रदोयो याभिनीमुखं तद्वदिव । मिततो विस्तीर्णो यः शक्तिर-
णकलापस्तद्वदबलं यदम्बरं बलं तस्य वितानमुजोचो यस्मिन् । पक्षे शक्तिरणकलापेन धवलाम्बरमेव वितानं
यस्मिन्निति विप्रदः । नरवाहुरो राजा तस्य दन्तकथा लोकप्रसिद्धितस्यदिवान्त संघर्षिता अन्त पुरे ह्यदि प्राण
याः प्रियदर्शना इत्यबलोक्तता राजदारा एव राजदारिकाः । स्वार्थे कः । 'काम्यच' इति पूर्वश्लेषः ।
कामिर्गन्धर्वाणां देवगायकानां दतोत्कृष्टा यस्मिन् । पक्षेऽन्त संघर्षिता प्रियदर्शनानाञ्चो राजदारिका नरव-
हपुरी गन्धर्वदत्तस्य तस्या गान्यर्वशिशुकोराध्यायस्तयोधिरविरहितयोः समागमोत्कृष्टा यस्मिन् । महावीर्य
दारणस्यादि तद्वदिव सपस्ततालमनेकेः पुरुरैः प्रातं लम्पमभिषेकेन फल शरीरशुद्धिलक्षणं यस्मिन् ।
पक्षेऽनेकपुरुरैः प्रातमभिषेकात्प्राणात्सर्गादिप्रदन्धकृष्टं यस्मात् । प्रागिति । प्राग्वंशो हविर्गुहाप्रागुहम् ।
यज्ञगृहमित्यर्थः । तमिव नान विधो य आरावः सोमवज्यासवलोषां पात्रानि भाजनानि तैः संकुलं व्यासम् ।
पञ्च आसवपात्रानि मयरात्रानि । 'मध्यागने माधवको मेरेये सीपुरासवः' इति बौध. । निशा रात्रिलस्याः
समयः कालस्तमिव सतविशतिभिर्मुष्पफले रचिता नक्षत्रमालास्तानिरेकाभिलेकृतं विभूषितम् । पक्षे

१ पालितम्, २ संप्रदानपादान, ३ भवात्प्रविष्ट, ४ भूमिभू, ५ विचित्रलेखा, ६ पवचित, ७ नरवाहन-
चरिचमिव, ८ गान्धिद.

चित्राकाङ्क्षणीयम्, संध्यासमयमिव दृश्यमानचन्द्रापीडोदयम्, नारायणवधप्रथमनिव
 श्रीरत्नप्रभाभासितदिगन्तम्, बलभद्रमिव कादम्बरीरसविशेषवर्णनाकुलमैतिम्, ब्रह्मणमिव
 पद्मासनोपदेशदर्शितभूमण्डलम्, स्कन्दमिव शिखित्रीडारम्भचञ्चलम्, कुलाङ्गनाप्रचारनिव
 सर्वदोषजातशङ्कम्, घेद्याजनमियोपचारचतुरम्, दुर्जनमिवापगतपरलोकभयम्, अन्त्यजज-
 नमिवागम्यविपयाभिलापम्, अगम्यविपयासक्तमपि प्रशंसनीयम्, अन्तकभटगगनिव
 कृताकृतसुकृतविचारनिपुणम्, सुकृतमिवादिमध्यावसानकल्याणकरम्, वासरारम्भनिव पद्म-
 रागारुणीक्रियमाणनिशान्तम्, दिव्यमुनिगणमिव कैलापिमनाथश्चेतकेतुशोभितम्, भारतम-
 गरमिव कृतघर्मर्थाणचक्रसभारभीषणम्, पातालमिव महाकञ्चुक्यध्यासितम्, वर्षपर्वतसमू-
 हमिवान्तःस्थितापरिमितशृङ्गिहेमकूटम्, महाद्वारमपि दुष्यवेशम्, अवन्तिविपदागतनि

प्रायाः, सेपासावेदकं कथयम् । पक्षेऽन्येन कविना चिन्तितो विचारितो यः स्वभावमिप्रायः सहजोऽभिप्रायः ।
 तात्पर्यरिपसीभूतोऽर्थ इति यावत् । तस्मादेदकं शास्त्रम् । महानद्या बृहत्तटिन्याः प्रवाह शोषस्तमिव सर्वं वृ-
 त्तं दुधरितं तस्मात्प्रहरम् । पक्षे सर्वं दुरितं पापम् । धनं द्रव्यं तद्वदिव न कस्मचिदपि नाकाङ्क्षणीयं नमिवा
 पीयम् । अपि तु गण्येसापि मृदुणीयमित्यर्थ । इत्यभद्रश्लेष । संचायाः सायंकालस्य समयः कल्प-
 नित इत्यमानः प्रेक्ष्यमाणघन्नापीडस्य सुतस्योदयोऽभ्युत्थविर्गसिन् । पक्षे चन्द्रापीड ईश्वरः । सर्वदा कथ्यते
 सुकृतमिवादिरी भावः । नारायणो विश्वस्य बधस्थलं भुजान्तरे तद्वदिव श्रीः शोभा तथा युक्तानि राजनि
 तेषां प्रसाः कालवस्तुभिर्भोजितं प्रशासितं दिगन्तं यस्मिन् । पक्षे श्रीलक्ष्मीः, रत्नं कौस्तुभम् । शेषं पूर-
 वत् । कामदो रानरुमिव कादम्बरी वक्ष्यमाणा स्त्री तस्या रसविशेषवर्णनं आकुला मतिर्विन्निन् । पक्षे क-
 र्मद्वरी कवितायनम् । ब्राह्मणमिव दिनमिव पद्मागनोपदेशाय दर्शितं भूमण्डलं यस्मिन् । पक्षे पद्मगनी प्र-
 तस्योपदेशो वेदमेतदं दर्शितमन्येभ्यः प्रशासितं भूमण्डलं येन ग तम् । स्कन्दः स्वामी तमिा चित्पि मयूरस्य
 वा श्रीद्वारम्भनेन चञ्चलं चञ्चलमित्यभद्रश्लेष । कुलाङ्गनायाः कुलवध्याः प्रचारः संवरणं तमिव सर्वं
 दूरतीर्तं सर्वदोषः परमेस्वरमात्मादुपजाता शङ्का भयं यस्मिन् । पक्षे सर्वदा तर्ककालम् । वैराजने वाराजने
 वनस्यमिवोपचारः संता तत्र यत्पुर्मिलमभद्रश्लेष । दुर्जनं स्वस्त्यमिवापगताः परे लोकाः शत्रुगम्येभ्यो भवं
 यस्मिन् । पक्षे परलोको भवप्तरम् । अन्त्यजजनो रिवादीर्जननामिश्रागम्यः परैरप्राप्य एवंविधो विपदो
 वैद्यनामिचोपचारो यस्मिन् । पक्षेऽगम्यानां विपयानिलाशो यस्मिन्विधिं यदुप्रीहिः । अगम्यविपयानकली
 प्रशंसनीयमिति विशेष । तन्परिहारस्तगम्य परैरप्राप्यो विपयो देसाम्नामकमित्यर्थान् । अन्तको वनस्य
 भटगणः सुभटगम्यमामिव कृताकृतं स्युकृतं शोभनं कृतं तस्य यो विचारस्तत्र निपुणं चतुरम् । पक्षे.....
 ..... । सुकृतं पुण्यं तद्वद्वद्वदिमध्यावसानेपु बन्धानकरं शुभसारकलिलमभद्रश्लेष । वागरस्य दिव्यमभद्र-
 म्भमिव पद्मगनी रत्नमिनिररुणीक्रियमाणं रक्षीक्रियमाणं निशान्तं पृथं दय तत् । 'पानागारं निशान्तं'
 इति शेषः । पक्षे पद्मना शरीररुणीक्रियमाणो निशान्तो रात्रिप्रान्तो यस्मिन् । दिव्यो मुनिगणो बहि-
 रिन्मामिव कल्पितो मयूरगो सनाथः सद्दिता ये येवक्रेतवः कित्तव्यगान्तेः शोभितम् । पक्षे कल्पो
 सनाथः श्वेनकृतुष्व प्रवेष्टयेते वैश्वदेवैः शोभितं विराजितम् । भारतदारोक्तगमरमिव इतो विदितो वने
 कवचम्, कथाः दाराः, चक्रानि प्रविष्टानि, एतेषां समार समूहमेतन् मीढनं भवजनकम् । पक्षे कृताङ्ग-
 हृदिकुण्डः, कथाः शिखिमुखाः, तेषां चक्षुषु परदलेषु महाभस्मेन मीढनम् । पातालं बडगामुषं तरिव महाभ-
 स्मेनः संचिद्वद्वद्वदिमध्यावसानेभ्यः । पक्षे मृदुःकमृदुतं सर्वाः । वर्षपर्वता क्षेत्रमीमाकारयोऽन्त-
 र्गतं । लक्ष्मणम्—'दिव्यमिव कल्पितं त्रिपते मेहेव च । येन कृण्वथ शृङ्गां च तमने वर्षतीर्त' ।

१ कल्पितम्, २ कृताङ्गम्, ३ मीढनम्, ४ मयूरगो, ५ परमेश्वरः, ६ विपदकली, ७ कवचोन्मिन्, ८ शिखिमुखा, ९ वर्षपर्वता, १० कृण्वथ, ११ शृङ्गां, १२ तमने वर्षतीर्तम्

नागधजनाधिष्ठितम्, स्त्रीतमपि भ्रमन्नप्रत्येकं राजकुलं विवेदा । सत्संभ्रमोपगतैश्च कृतप्रणा-
मैः प्रतीहारनष्टलैरुपदिश्यमानानामार्गः, नवतः प्रचलितेन च पूर्वकृतावस्थानेन दूरपर्यन्तमौ-
लिकिधिष्ठितैर्वृष्टानामिमीरिचिचुम्बितवनुधातलेन राजलोकेन प्रत्येकदाः प्रतीहारनिवेद्यमाने-
न सादरं प्रगम्यमानः, पदे पदे चाभ्यन्तरदिनिर्गताभिराचारकुशलाभिरन्तःपुरवृद्धाभिः
क्रियमाणान्वतरणमालः भुवनान्तरापीय विविधप्राणितहस्रसंकुलानि सप्तकक्षान्तराण्यति-
शम्भ्रभ्यन्तरावस्थितम्, अनवरतरङ्गप्रहणश्यानिक्वालीटकरतलैः करचरणलोचनवर्जमसि-
तलोर्जालकावृतशरीरैरालानन्तम्भरिव गजमधपरिनललोभैरिन्तरनिर्लीनमधुकरपटलज-
द्विलैः गुलकनागतैर्नद्यात्तान्यर्थैरुत्तमैर्माहाप्राणतयानिकर्कशतया च दानवैरिवाद्याकाकारसंभा-
व्यमानपराक्रमैः सर्वतः शरीररक्षाधिकारनियुक्तैः पुरुषैः परिभृतम्, उभयतो वारविलासिनी-

तेषां समूहान्यान्तःस्थितानि नम्यस्थितान्वतरिणान्दसंख्येयानि शृङ्गाहेनानि । 'अलंकाराय यत्सर्वं
तन्मूर्च्छितकं विदुः' । तेषां कृतानि यस्मिन्मन्थनधर्मात्परिमितव्येन शृङ्गं प्राधान्यं वेपामेवंभूतानि
हेमकृतानि सुवर्णसूत्रा यस्मिन् । 'शृङ्गं प्राधान्यसान्द्योथ' इत्यनेकार्थः । पक्षेऽपरिमितशृङ्गा हेमकृताचलो
यस्मिन् । महाप्राणपि दुःप्रवेगमित्यतिशयोक्तिः । अयस्मिन्निपयो मालवदेशस्यत्र गतमपि प्राप्तमपि नागधजनै-
र्जातपन्धेशोद्भवजनसिधिष्ठितमिति विरोधः । तन्परिहारस्तु नागया मुद्राक्षिपतिनो गायनाल्लरिधिष्ठितमित्य-
र्थः । स्त्रीतमपि ऋक्षिनश्चि भ्रमन्तो नामा लोका यस्मिन्सिद्धि विरोधः । तन्परिहारस्तु भ्रमन्तो देशान्तरा-
दागता नम्रलोकाः सुतिमता नमादाकार्य यस्मिन्सिद्धयान् । सत्संभ्रमं रावेगमुपगतैः प्राप्तैः कृतः प्रणानो येनैवं-
भूतैः प्रतीहारनष्टलैरुत्तमैर्माहाप्राणतयानिकर्कशतया उपदर्यमानो मार्गः पन्था यन्म स तथा । यहुनिर्वर्षैर्विधा-
भ्यात्वं विधाय गृहान्तत्येन तादृशगृहज्ञानाभावात्पारलमार्गः प्रदर्श्यते इति भावः । यथा पितुराहानजनेतप्रमो-
दात्तैरेकेण विस्मान्दन्व्याराख्यातप्रदर्शनं सुचमेयेति भावः । राजगृहप्रवेशानन्तरं स चन्द्रापीडो भुवनान्तरा-
पीय सप्तकक्षान्तराण्यतिक्रम्य पितरं तारापीडनपददित्यन्वयः । पुनः शीददाः । राजलोकेन प्रगम्यमानो
नमस्किन्ननागः । अथ राजलोकं विशिनष्टि—सर्वत इति । सर्वतः समन्तात्प्रचलितेनोन्वितेन कुमारगमन-
प्रतीक्षया पूर्वं कृतं विहितमवस्थानमवस्थितिर्धेन । दूरदिव पर्यन्ता नामा ये नालयः शिरांति मुद्रुटानि वा तेभ्यः
दियिष्ठिताः शूर्पाभूता ये चूडामपदलोपां मरीचिनिगुम्बितमालिच्छं वनुधातलं येन । प्रत्येकदाः प्रत्येकं प्रती-
हारो श्रापकक्षेत्रेण निवेद्यमानेन निवेद्यमानं क्रियमाणेन सादरं यथा स्नातधेति क्रियाविशेषणम् । पदे पदे प्रतिप-
दनभ्यन्तरान्धप्रदेशादिनिर्गतानिर्बहिर्निःसृतानिराचारै राजस्थितौ कुशलाभिर्निपुणाभिरन्तःपुरवृद्धाभिर्मह-
त्तरिकानिः क्रियमाणान्वतरणमालं यत्स सः । अथ राजानं विदोषयन्नाह—अभ्यन्तरेति । अभ्यन्तरे मध्यगृ-
हेऽवस्थितं कृतवस्थानम् । पुनः शीदयाम् । पुरुषैः परिभृतं धातुम् । पुरप्रान्विशेषयत्ताह—अनवरतेति ।
अनवरतं निरन्तरं नरुच्छमग्रहणं तेन या श्यामिवा तथाप्येतमाश्लिष्टं करतलं हस्ततलं तैः करचरणलोच-
नवर्जम् । एतान्विहायेत्यर्थः । तेषामन्धकारणे शशप्रहणनिप्रेक्षणानामेवाभावः स्यादित्यर्थः । अतितं यागोह-
जलकं वेनाहृतमाच्छादितं शरीरं तेषां तैः करिव । आलानन्तम्भरिव गजवन्धनस्तम्भरिव । अस्तित्वसा-
न्यादाह—गजेति । गजरा हृदिनो यो मदी दानं तस्य यः परिमलस्तस्य लोकेन निरन्तरं निर्लीना ये
ननुदरा भ्रमराद्येषां पटलानि तैर्जटिलैर्व्याप्तैः कुलकनागतैः परम्परापारतैः । उदात्तो महानन्वयो वंशो येषां
तैः । अनुसूक्तैः प्रीतिमन्त्रिः । महाप्राणतया महापराक्रमतयातिकर्कशतयातिनिष्ठुरतया च दानवैरेव दनुर्जै-
र्वासाधिपतिमिप्रायः, आकार आहृति, ताभ्यां संभ्रान्नानः पराक्रमः साहसं येपु तैरेवंभूतैः सर्वतथातुर्दिशु
शरीररक्षाधिकारनियुक्तैरान्तराक्षरैः पुरुषैः परिभृतं परिपोषितम् । उभयतो पार्श्वद्वये वारविलासिनीभिर्वारयो-

१ अतिथः २ निवेद्यमानतादाः ३ अनवरतः, अनवरतः ४ राक्षसः, ५ लोचनः ६ बाह्यावृतः
७ लोचनलोचनः ८ महाप्राणतयाः ९ अतिशय करम् ; आशयाकारम् ; अतिशयाकारः ; अतिशयाकारः ।

भिन्नानवरतमुद्गयमानधरलचामरम्, अमशुक्तिनालभोभिनि मुग्धरमिव मन्दाकिनी-
 वारिणि ह्रीमधरलमयनतले निपण्णं तिनरमपञ्चम् । आलोहयेति च प्रतीक्षामयनानन्तर-
 मतिदूरायनतेन चलितचूडामणिना शिरसा कृतप्रणाममेतेर्हानेभिद्धानो दूरादेव प्रमाति-
 भुजयुगलः शयनतलासीपधुच्छ्रुगितमूर्तिरानन्दत्रलयैर्मागलोवनः समुद्रगण्डैश्चतया सौम्य-
 श्रियैर्कीकुर्वन्निव पिबन्नित्त सं पिना विनयावनतमाकिरिद्ध । आलिङ्गितोन्मुक्तश्च तितुङ्ग-
 पीठसमीपे पिण्डीकृतमुत्तरीयमान्ताम्बूलकन्दुवाहिन्या मत्वरमाननीकृतमपनयेति शनै-
 दन्नमचरणेन संमुत्सार्य चन्द्रापीडः श्रितितल एव निपमाद । अनन्तरं निहिते चान्दाने
 रामा सुतनिर्विशेषमुपगृहो वैजम्पायनो न्यपीदन् । मुहूर्तमिव विम्वलशामरोश्रेपनिप्रलानं
 धारविलासिनीनां माभिलाषैरनितचलितकुर्षलयदामदीर्घैरश्रिन्नैरलतारसारैरपद्रुयनान
 इव दृष्टिपातैः स्थित्वा 'गच्छ धत्त, पुत्रवत्सलां मानरमभिवाद्य दर्शनलालमां यथाक्रमं मया
 जननीदर्शनेनानन्दय' इति विसर्जितः पित्रा सविनयमुत्थाय निवारितपरिजनो वैजम्पायन-

पिङ्गिरनवरतमुद्गयमानं धीज्यमानं धरलचामरं यम् श तम् । पुनः पीडितम् । हृमपञ्चके कच्छरनतं
 शय्यातलं तत्र निपण्णं स्थितम् । कविव । मन्दाकिनी यत्रा तस्मा वारिणि जले मुग्धरमिर्गणननिव ।
 शयनं विदिनष्टि—अमल्लेति । अमल निर्मलं यत्पुनिर्नं मूर्त्तं तन्म तानं तद्रूपोभिनि विरजिते ।
 शन्ययस्तु प्रागेवोक्त । धालोक्य मिलोक्येति प्रतीहारवचनानन्तरं द्वारपालोक्तं पथादतिदूरदूरीरिच्छिन्ना-
 दवनतेन नन्नेण चरित्तं कम्पितचूडामणि शिरोमणिर्यस्यैवंभूतेन शिरसा मस्तकेन कृतः प्रणामो वेन तम् ।
 एतेहि । वीप्सायां हित्वम् । आगच्छागच्छेलभिद्धान इति सुराणः दूरादेव प्रगारितं विम्भारितं मुग्धुगलं ।
 याहुयुग्मं वेन स । शयनतलासीपधुच्छ्रुगितोर्ध्वभूता मूर्तिं शरीरं यम् सः । आनन्दत्रयेन प्रमोदनाये
 पूर्वमाणे श्रियमाणे लोचने नेत्रे यम् स । आनन्दरूपमभिव्यञ्जयन्नाह—समुद्रतेति । समुद्रतं श्रुभूतो क-
 पुलको रोमाञ्चस्य भावसत्ता तथा सीव्यश्रिव सेवनं पुर्वश्रिवैरीतुर्वशिव तन्मयीतुर्वशिव पिबन्नित्तलारेन
 पानं पुर्वश्रिव । पितुर्निकटे विनयातिशयं व्यञ्जयन्नाह—विनयेति । विनयाद्देनयिचगुणेनावनतं नशोभूतं पित्त
 तारापीडस्तं चन्द्रापीडमाकिरिद्ध परिपन्थजे । पूर्वमाकिरिद्ध पथादुन्मुखो विनिश्रीभूत् । पितुन्तारापीडस्य च-
 णयोः पादयोः पीठं पादासनं तस्य सर्गपेडन्तिके ताम्बूलकरद्ववाहिन्या पिण्डीकृतमालम्न । सश्रीयमुगरीयं तत्परं
 शीघ्रमासनीकृतं विष्टरीकृतम् अपनय दूरीतुर्विति शनै शनैवेदन्नुचन्नमचरणेन तत्समुत्सार्य दूरीकृत चन्द्रापीड-
 क्षितितल एव भूमायेव निपगाश्रोपविष्टवान् । तदनन्तरं तदुपवेशनानन्तरं राज्ञा तारापीडेन सुतनिर्विशेषं यथा
 स्यात्तथोपगृह्य आलिङ्गितो वैशम्पायनो निहिते स्थापितेऽस्मान्ने चन्द्रापीडस्तने न्यपीदुपविष्टवान् ।
 विस्मृतो यथामरश्रेपन्नेन निधलानो धारविलासिनीनां धारात्रनानां दृष्टिपातैर्नैप्रान्तैरवतुष्यमान इवच्छ-
 यमान इव । दृष्टिपातं विशेषयन्नाह—सेति । राहाभिलाषाभिर्वैर्मनानं माभिलाषे । सहस्र शरैः ।
 अनिलेन वायुना चलितं कम्पितं यत्पुलयदाम कमलमाला तद्दृष्टीर्षयतेराजिज्ञाकुटिला सरला चला ताता
 कनीनिवा सैव सारं प्रकनं देयु वै । मुहूर्तमिव विद्यत्कालं तत्र राजगमीदे स्थित्वा स्थानं कृत्वा । हे वत्स हे
 पुत्र, गच्छ व्रज । पुत्रवत्पत्या पुत्रहितां मातरं जननी दर्शनगलमां त्वदर्शनेनोत्कण्ठितामभिवाद्य धारदृष्टं
 कृत्वा यथाक्रमं यथायुक्तं मया जननीरुपमातृदर्शनेनानन्दय प्रमोदय । इति हेत्वर्थे । पित्रा तारापीडेन विसर्जितो
 निष्टुट सविनयं यथा म्यानयोन्वाश्रोपान उवा निवारितमन्त्रव रक्षित परिजन परिच्छरो वैनैवभूतो

१ हृमपञ्चके २ शारेरिर्गणननिव ३ मुग्धरमिव ४ वीप्सायां ५ पुत्रवत्पत्या ६ यथायुक्तं ७ यथाक्रमं ८ वीप्सायां ९ कच्छरनतं १० अमल्लेति ११ कुम्भकण्ठ-
 १२ जिह्वित्त १३ तत्पुलयदाम १४ जननी १५ मा

स्वितेः प्रतीहारपुरपरिनिवार्यमाणोऽपि राजकुल इव राजपुत्रो वैद्याङ्गण एव तु रगात्प्रवृत्तः । द्वारदेशे वावस्थापितस्तुरङ्गश्च वैद्यम्यायनमवच्छिन्नः पुरःप्रधानिनैः समुत्सारितपत्रिनैर्मन्त्रप्रतीहारमण्डलैरुपदिश्यमानमार्गमन्थैव चालितमुत्तुटकोटिभिर्नरेन्द्रपुन्दैः मेरागमुपविन्दित्वा योत्थाय प्रणम्यमानसंथैव च प्रचण्डप्रतीहारकुंकारमयगूढीभयदाग्निनानि प्रचलितवेपथ्वीचरितासामन्तचक्रचरणशतचलितवसुंधराणि कञ्चान्तराणि निरीक्ष्यमाणन्यैव च नवनमुधावर्द्धितप्रासादनिरन्तरं द्वितीयमिव राजकुलं शुक्रनामभयनं विवेच । प्रविश्य धानेकनरेन्द्रसहस्रमध्येपंथितमपरमिव पितरमुपदर्शितविनयो दूरायनतेन मौलिना शुक्रनामं वन्दे । शुक्रनाससं संसंभ्रमं क्षीमन्यायानुपैर्ल्येणोद्यितराजलोकेः सादरमभिसुखदत्ताविरलपदः प्रेक्ष्यैर्विरकारितविलोचनैर्नागतानन्दजलकणः सैमं वैद्यम्यायनेन प्रेम्णा गाढमालिङ्गित्वा । अलिङ्गितोन्मुक्तश्च सादरोपनीतमपहाय रक्षासनमयनाथेव राजपुत्रः समुपाविशत् । तदनु च वैद्यम्यायनः । उर्वविष्टे च राजपुत्रे शुक्रनासवर्जमन्यदम्बिलमयनिपालचक्रमुद्गितनिजामन्मथनितलमभजत । स्थित्वा च तूष्णीं क्षणमिव शुक्रनासः समुद्रतर्पतिपुङ्कैरङ्गरावेद्यमान-

कैरनिवार्यमाणोऽप्यनिषेधमानोऽपि राजकुल इव वाद्याङ्गण एव राजपुत्रमुत्तुटद्वारादवतारोत्तुटः । द्वारेति । द्वारदेशे प्रतोल्यानवस्थापितस्तुरङ्गो येन स वैद्यम्यायनमवच्छिन्नः पुरःप्रधानिनैः समुत्सारितपत्रिनैर्मन्त्रप्रतीहारमण्डलैरुपदिश्यमानमार्गमन्थैव चालितमुत्तुटकोटिभिर्नरेन्द्रपुन्दैः मेरागमुपविन्दित्वा योत्थाय प्रणम्यमानसंथैव च प्रचण्डप्रतीहारकुंकारमयगूढीभयदाग्निनानि प्रचलितवेपथ्वीचरितासामन्तचक्रचरणशतचलितवसुंधराणि कञ्चान्तराणि निरीक्ष्यमाणन्यैव च नवनमुधावर्द्धितप्रासादनिरन्तरं न्यातं द्वितीयमिव राजकुलं शुक्रनासभयनं विवेच प्रविष्टवान् । प्रविश्य च प्रपद्ये कृत्वा । अनेकेति । अनेकेषां नरेन्द्राणां यत्तदहं तन्मध्ये उपस्थितमपरमिवान्यामिव पितरं जनकम् । उपेति । उपदर्शितो विनयो येन स तथा दूराद्विष्टादवनतेन मौलिना शिरसा शुक्रनासं वन्दे नमश्चक्रे । शुक्रनासं चन्द्रापीठं गाढं यथा स्वात्तायालिलिङ्गोपगूढं चक्रे । सत्संभ्रमं मयेवं समुत्थायोत्थानं कृत्वा वैद्यम्यायनेन सहयतेन समं सार्धम् । केन । प्रेम्णा केहेन । अथ शुक्रनासं विशेषमघाह—आम्बिति । आनुपूर्व्यानुक्रमेणोत्थितो रजल्लोको यस्मात् । आदरेण राहवर्तमानं सादरं यथा स्वात्ताया । अभिसुखं संमुखं दत्ताम्यविलान्यनवदित्तमिपदानि येन स तथा । प्रहृष्येति । प्रहृष्येण प्रमोदेन विरकारिते विरकारिते ये विलोचने तयोरोमता अनन्दकलकणा यस्य स तथा । पूर्वमालिङ्गित्वा पश्चादुन्मुक्तश्च सादर उपनीतमानीतं रक्षासनं सिंहासतलमाह्वय स्वस्वायननाथेव पृथिव्यामेव राजपुत्रमध्यापीड- समुपाविशदुपाविशत् । तदनु पश्चाद्वैद्यम्यायन उपविशत् । उपविष्टे च राजपुत्रे शुक्रनासवर्जमेक शुक्रनासं विहायासितं समग्रमन्यदवनिपालचक्रं राजपुत्रमुद्गितं त्यक्तं निजासनमात्मीयासनं येन तत् । अवनितलं पृथ्वीतलमभजदक्षिधियत् । क्षणमिति । क्षणमेव क्षणमात्रं तूष्णीं मौनं स्थित्वा च शुक्रनासं समुद्रतर्पतिपुङ्कैरङ्गरावेद्यमान-

१ वाद्याङ्गण । २ तुरङ्गात् । ३ अवस्थितः । ४ तथैव च प्रतीहार । ५ तथैव प्रचण्डः । ६ प्रासादमहस्रः । ७ उपविष्टम् । ८ मसभयम् । ९ उल्हासः । १० अतुपूर्वम् । ११ लोकेः । १२ सहस्रं । १३ लोचनम् । १४ सहस्रम् । १५ लोचनम् । १६ सहस्रम् । १७ समुपविष्टम् । १८ क्षणमिति ।

हर्षप्रकर्षमममव्रीन्—'ताते, अद्य खलु देवस्य तारापीडस्य समाप्रविशमुपारूढयौवनमालोक्य भवन्तं मुनिराङ्गुयनराज्यफलप्राप्तिरूपजाता । अद्य ममृष्टाः सर्वा गुरुजनाशिपः । अद्य फलितमनेकजन्मान्तरोपात्तमवदातं कर्म । अद्य प्रमत्ताः कुलदेवताः । नै एपुण्यभाजां भवाद्दशाभिर्भुवनविगमयजनकाः पुत्रतां प्रतिपद्यन्ते । फेदं वयः । फेयममानुषी शक्तिः । फेदमशेषविद्याग्रहणसामर्थ्यम् । अहो, धन्याः प्रजा चासां भरतभगीरथप्रतिभो भवानुत्पन्नः पालयिता । किं खलु कृतमवदातं कर्म वसुंधरया ययासि भर्ता समासादितः । हरिवक्षस्य-लनिवासासद्गृह्यमनितया हता खलु लक्ष्मीः, या विग्रहवती भवन्तं नोपसर्पति । सर्वथा कल्पकोटीर्माद्यवराद् इय दंष्ट्रावलयेन वह वटुना वसुंधराभारं सह पित्रा इत्यभिधाय च स्वयमाभरणवसनकुमुमाङ्गरागादिभिरभ्यर्च्य विमर्जयांचकार । विसर्जितश्रोत्यायान्तःपुरं प्रविश्य दंष्ट्रा वैशम्पायनमातरं मनोरमाभिधानां निर्गत्य समाकृष्टेन्द्रायुधं पित्रा पूर्वकल्पितम्, प्रतिच्छन्दकमिव राजकुलस्य द्वारावस्थितसितपूर्णकलशम्, आयद्गृहहितचैन्दनमालम्, उदसितसितपताफानहस्त्रम्, अभ्याहृतमङ्गलनूर्यरवपरिपूरितदिगन्तरम्, उपरचितविकच-

रत्नरापेदमानो हर्षप्रकर्षोत्कर्षः प्रमोदो वस्य स तथा तं चन्द्रापीडमव्रीन् । हे तात हे पुत्र । 'तातखु पित्रुपुत्रयो' इति कोराः । खलु विधितम् । अयासिन्दिने देवस्य तारापीडस्य समाप्रविशं परिपूर्णकृता विद्या संभवविधमुपासुर्जापनं संप्राप्ततादर्थं भवन्तं त्वामाद्येकस्य मुनिराशिरेकातेन भुवनराज्यफलप्राप्तिप्रिभुवना-पलफलोपलब्धिपरुपजाता प्रादुर्भूता । अद्य गुरुजनानां पूज्यजनानां सर्वा आशिप आशीर्वादाः समृद्धाः संपत्ति-भाजो वभूयुः । अजानेकजन्मान्तरोपात्तमनेकनपालितमवदातं शुद्धं कर्म फलितं फलवज्ज्ञे । अद्य कुलदेवताः उदाधिष्ठान्यः प्रसन्नाः प्रसादवत्तः । न हि अपुण्यभाजानधर्मेवतां भवाद्दशा भवत्तद्दशात्रिभुवनस्य त्रिविष्ट-पस्तः विसयजनका आशयोत्पादकाः पुत्रतां मुनत्वं प्रतिपद्यन्ते भजन्ते । केति महदन्तरे । इयं ययौवस्था कः । इयं परिहृदयमाना मानुषी मनुष्येष्वसंभाव्यमार्गतादृशी शक्तिः पराक्रमः कः । इदमशेषविद्याग्रहणसामर्थ्यं च कः । अहो ह्लाधर्षे । धन्या भाग्यवत्यः प्रजाः प्रकृतयो यानां प्रजानां भरत आपेभिः, भगीरथः सगराश्विनः, तान्तां प्रतिनः सहस्रो भवांस्त्वं पालयिता रक्षक उत्पन्नः । किमिति प्रक्षे । खलु निश्चयेन । वसुं-धरया पृथिव्यावदातं शुद्धं कर्म किं कृतमाचरितं यथा त्वं भर्ता प्रभुः सनासादितः प्राप्तः अलि । हरिवक्ष-स्यले विष्णुभुजान्तरे यो निवसोऽवस्थितितदक्षणे योऽसद्गृहो दृष्टव्यस्यनितया तदासक्तया । खलु निश्च-येन लक्ष्मीः धीर्हता । दैवेनेति शेषः । या धीर्भवन्तं तां विग्रहवती दारीरधारिणी नोपसर्पति नाभ्युपति । वाम्तेरूपेण यद्यप्यनुगरति तथापि न मूर्तिविग्रहरूपेणलार्गः । सर्वथेति । सर्वथा सर्वप्रकारेण कल्पकोटी-सांवाहकाना भुजेन वसुंधराभारं पित्रा सह जनकेन ममं वह धारय । दंष्ट्रावलयेन दाडामण्डलेन महावराह इय । इति पूर्वोत्पन्नारेणानिधायोक्त्वा । चकारः समुच्चयार्थः । स्वयनात्मनेव । आभरणेति । आभरणानि भूयगाणि, वसनानि वस्त्रानि, कुमुमानि पुष्पानि, अङ्गरागो विलेपनम्, एतत्प्रभृतिनिर्वस्तुनिरभ्यर्च्यांच्छित्वा विसर्जयांचकार विसर्जितवान् । विसर्जितो गृह्यामानुज्ञात उत्थायोत्थानं कृत्वान्तःपुरनवरोधं प्रविश्य मध्ये गत्वा मनोरमानिधानां मनोरमेति नाशीं वैशम्पायनमातरं दंष्ट्रा विलोक्य तदनन्तरं बहिर्निर्गत्येन्द्रायुधं समाक-ृष्टारोहणं कृत्वा कुमारी भवनं जगामित्यन्वयः । अथ भवनं विशेषयन्नाह—पित्रेति । पित्रा जनकेन पूर्वं पूर्वसिन्धाले कल्पितम् । कारितमित्यर्थः । राजकुलस्य राजसगृहस्य प्रतिच्छन्दकमिव प्रतिविम्बमिव द्वारेऽव-स्थिताः सिताः श्वेताः पूर्णाः फलदाः कुम्भा यस्मिन् । आपद्धाः संदायिता हरिना नीलाथन्दनमाला य-स्मिन् । उदसितमुच्छ्रितं सितपताकाना धनवैजयन्तीनां महत्त्वं यस्मिन् । अभ्याहृतानि वादितानि यानि मह-

१ हृदयदहं. २ तात चन्द्रापीड. ३ तापुण्यभाजान्. ४ सरलत्रिभुवन. ५ हेतवः. ६ वसतिनी. ७ दंष्ट्रा-
वनेन. ८ दंष्ट्रा च. ९ हरि-चन्दन

कमलकुमुमप्रकरम्, अविरकृताप्रिकार्यम्, उज्ज्वलीनिकररिजनम्, उपादिगोपप्रद-
पेनमङ्गलं कुमारो भयनं जगाम । गत्या च भीमण्डपारमिते शरणे मुहूर्तमुपविशन् मह-
तेन राजपुत्रलोकेनाभिषेकादिमननायमानमकरोदियमविधिम् । अभ्यन्तरे च शयनीयगृह-
एवेन्द्रायुषस्यावस्थानमकल्पयत् ।

एषंप्रायेण चास्योदन्तेन तदहः परिणतिमुपययौ । गगनतलाद्वतरन्त्या दिवमप्रिः
पद्मारगानुपुरमिष म्यप्रभापिहितरन्ध्रं रविमण्डलमुग्युक्तपाद्ं पपात् । जलप्रवाह इव रथ-
क्रमार्गानुसारेण दिवमकरस्य वामरालोकः प्रतीचीं ककुभमंगान् । अभिनवर्षमनोहितननेन
करणेवाधोगुणप्रमृतेन रवित्रिम्बेन घागरः कमलरागमशेषं समार्जं । कमलिनीपरिमन्त्र-
चयागतालिमालाकुलितकण्ठं कालपात्रीरिष चक्रवाकमिधुनमाहृष्यमाणं विजपटे करपुटे-
दिवसान्तमापीतमरविन्दमधुरममिष रक्षतपच्छलेन गगनगमनरोदादिय दिवमकरविभं
षवाम । क्रमेण च प्रतीचीकर्णपूररक्षोत्पले छोकान्तरमुपगते भगवति गभस्तिमालिनि, स-

ल्लूर्वाणि कल्याणहेतुकातोयानि तेषां रवेण सन्देन परिपूरितं दिगन्तरे येन तत् । उपरपितो निर्मलो विह्वलं
विकस्वराणां कमलानां गणितानां पुमुमप्रकरो यमिन् । अचिरं कृतमप्रिकार्यं होमारिकं यमिन् । उक्तये
निर्मलो विविधो निश्रमिन्नस्वस्य परिजन- परिवारो यमिन् । उपादिः विद्विमशेषं समग्रं हृदप्रवेगमदं
धात्वण्ड्यादि यमिन् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । गत्या चेति । गत्या तत्र गमनं कृत्वा भीमण्डप अन्व-
नमण्डपसप्तप्रावस्थिते स्थापिते शयने सप्यायां मुहूर्तं नाडिकादयमाप्रमुपविश्यावस्थानं कृत्वा तेन एव
पुत्रलोकेन सह सार्धमभिषेकः स्नानमारिष्यस्य तम् । अद्यतं भोजनमवसानेऽन्ते यस्त्वंभूतं दिन-
विधिं दिवसकर्माकरोदकार्यात् । अभ्यन्तरे मध्ये यच्छयनीयगृहं सुपुतिगृहं तस्मिन्नेन्द्रायुषस्य सद्योऽवश्य-
वस्थानमकल्पयदन्वतिष्ठत् ।

पद्यमिति । अस्य रास एषंप्रायेणोदन्तेन वृत्तान्तेन तदहम्वरिणम् । परिणतिप्रयोदसमुहूर्तवर्षनदिन-
सावस्था परिणतिस्नामुपययावगमत् । रविमण्डलं सूर्यविम्बमुदूर्ध्वं मुक्ताः पादाः किरणा येनैवंभूतं पपात्
घसम् । अन्वोऽप्युपरिप्रदेशाद्यः पतति स ऊर्ध्वपार एव सार । स्वभाववर्णवर्तुलत्वसाम्यादुपानान्तरे
दर्शयन्नाह—गगनेति । गगनतलादाकाशतलाद्वतरन्त्या आगच्छन्त्या दिवमप्रियो दिनलक्ष्याः पप्ररापु-
रमिष लोहितरपादकटकमिष । नूपुरं प्रायेण सच्छिद्रम् । जिशेपलव्यय आह—स्वेति । लस्य या प्रभा क-
नितस्वया पिहितान्याच्छादिनाति रन्ध्राणि छिद्राणि यस्य तत् । दिवसकरस्य सूर्यस्य रथचक्रमार्गानुसारेण क-
सरालोको दिवमप्रकाश प्रतीचीं पश्चिमां चक्रुभं दिशामगात्पययौ । क इव । जलप्रवाह इव पानीयपूर इ ।
शोऽपि रथमार्गानुगामी स्वार्दिति भावः । वागरो दिवगोऽप्योमुत्तं प्रयत्नेन विस्तृतेन रवित्रिम्बेन सूर्यविम्बेन-
मिनवाः प्रत्यक्षा ये पद्मवान्द्रोहितं रणं तलं यस्त्वंभूतेन करणेव करतलेनेव कमलरागमशेषं समग्रं
ममार्जं दूरीचकारोत्खन्वय । अत्र घूर्णलत्वरकचसाम्याद्विधिविम्बस्य हस्ततलोपमानम् । कमलानां संश्लेष-
त्वादिव रागनिर्गतिरिति । कमलिनीति । कमलिन्या नलिन्या यः परिमलस्तस्य परिवयात्संबन्धादगता

भ्रमरभ्रमिलयाकुचितो व्यासः कण्ठो यस्य । अतएव हेतुनाह—कालेति । कालपादोः कृष्य-
न्धनेराहृष्यमाणमिष चक्रवाकमिधुनं ह्रूत्वरमिधुनं विजपटे पिपटयाचकार । दिवसकरेति । दिवसकर-
विम्बं सूर्यविम्बं गगनगमनरोदादिव व्योमसंचरणप्रयासादिव करपुटेः किरणसपुटेः दिवगान्तामा दिनवर्ष-
मापीतो योऽविन्दमधुरमस्तमिष रक्षतपच्छलेन लोहितप्रकाशमिषेण चक्रामोदिरयाचकार । अस्त्रायन्माह-
प्रतीचीति । प्रतीची पश्चिमा तस्या- कर्णपूरं तदेव रक्षोत्पलं तद्वेपे लोकांतरं क्षेत्रान्तरमुपगतं श्रो-

१ अभिषेकादिकम्. २ स्वशयनीय. ३ सच्छिद्रप्रवाहः. ४ दिशम्. ५ अगमत्. ६ पठपदल्लोदितकरो.
७ दिवसकर. ८ करपुटेदिवसान्तम्.

सुलसितार्थोमन्त्ररतटोकविकचकमलिन्यां संध्यायाम् । कृष्णागुरुपद्मपत्रलतास्त्रिव तिगिरले-
 च्चासु स्फुरन्तीषु दिशासुवेपु, अलिकुलमलिनेन कुवलयवनेनेव रक्तकमलाकरे निगिरेणोत्सा-
 र्पमाणे संध्यागणे, कमलिनीनिपीतमातपमुन्मूलयितुमन्धकारपद्मवेध्विव प्रविशन्तु रक्तकम-
 लोदरानि मधुकरकुलेषु शनैःशनैश्च, निशाविलामिनी मुखावतंसपद्मवे गलिते संध्यागणे,
 दिक्षु विक्षिमेषु संध्यादेवतार्चनवलिपिण्डेषु शिखरदेशालप्रतिमिरास्वनाहडमयूरास्वपि मयूरा-
 धिष्ठिनास्त्रिव मयूरवधिषु, गवाक्षविबरनिनीनेषु प्रासादलक्ष्मीकणोत्पलेषु, पारावतेषु, विगत-
 विलासिनीसंधाहननिश्चलैकाग्रनपीठानु मृकीभूतधेण्डास्वरास्वन्तःपुरदोलानु, भवनसहका-
 रशास्त्रावलिपिण्डेषु विगतालापेषु शुक्रकारिकानिवहेषु, संगीतविरामविश्रान्तखासूत्सा-
 र्पमाणानु वीणानु युवतिनूपुरशब्दोपशमनिभूतेषु भवनकलहसेषु, अपनीयमानकर्णशब्दा-
 न्ना-
 भगवति साहाय्यवति गमनिमात्रिणि धीमूर्धे सति । अथ च संध्यायां समुद्रसितायामुशांतं प्रतापाम् ।
 अत्रोत्तम एव कमलिनीसाम्यं प्रदर्शयन्नाह—अन्धरेति । अन्धकारकाशम् । सच्छलनीकलतान्यात् ।
 तदेव तदाहः सरन्नास्त्रिविकया विकसरा कमलिनी मलिनी तस्मात् । अत्राहप्यतिशयो ज्योत्यः । पुनः
 केतु सत्यु । दिशासुवेपु दिग्बदनेषु तिगिरलेषु मृच्छावराजिसु स्फुरन्तीषु देवीप्यनामानु । कृष्णलसा-
 म्पादाह—कृष्णेति । कृष्णागुरः काशतुन्दनस्य पद्मः कर्दमस्य पत्रलतास्त्रिव पत्रमन्धेध्विव । दिशां मुखां
 तन्मुदनेषु । अतएव तिगिरलेषु पद्मलतात्वोपवनेन युक्तम् । तिगिरिणां धकारेण संध्यागण उल्लासमाणे
 दूरीक्रियमाणे सति । केनेव । अत्रिषुत्तं अमरसमूहत्वेन मलिनेन कृष्णेन कुवलयवनेनेव रक्तकमलाकरे रक्तपद्-
 ममूहे । तथा च रागतिनिरयोः सुमुद्रकमलवोर्विरञ्जातिरायवरचनेतदुपनामम् । कमलिनीति । कम-
 लिन्नाः पद्मिन्ना निपीतनास्वाशितमानसं स्यादोऽमुन्मूलयितुं मूलतोऽपि दूरीकर्तुं रक्तकमलोदरानि मधुकर-
 कुलेषु शनैः प्रविशन्तु प्रवेशं कुर्वन्तु । कृष्णतनाम्पादाह—अन्धेति । अन्धकारपद्मवेध्विव तमो-
 भागेष्विव । एतेन तमसोऽप्रतिराजत्वं सूचितम् । निशेति । निशेष रात्रिरेव विलासिनी तौ तस्या मुखाग्राननं
 तस्मावतंसपद्मवे शोकार्कसलये संध्यागणे गलिते दूरीभूते गति । दिक्षु पूर्वादिषु संध्यादेवतार्चनार्थं बलिपि-
 ण्डेषु विक्षिंतेषु विकीर्णेषु सत्यु । अर्धजलाश्लैरित्यपि बोध्यम् । तमसो गोलहातदेव मयूरसाम्यमित्यादा-
 पेनाह—मयूरेति । शिखरदेशे प्रान्तप्रदेशे कर्णं तिगिरि तमो याम्बेवविधासनाहडमयूरास्वप्यनाश्रितनीकक-
 प्तास्त्रिव मयूराधिष्ठिनास्त्रिव मयूरवधिषु सतीषु । पारावतानां सर्गां विबरे निवासः प्रसिद्ध इति तदाह—
 गवाक्षेति । गवाक्षा कक्षावनाश्लेषां विबरेषु छिद्रेषु निर्वाता युक्तीभूत स्थितासेषु । कृष्णलनाम्पादाह—
 प्रासादेति । प्रासादस्य राजसदनस्य वा लक्ष्मीस्तस्याः कर्णोत्पलेषु पारावतेषु कपोतेषु सत्यु । पुनः कासु ।
 अन्तःपुरदोलान्तरावरोपेणानु सतीषु । ता विसेपद्मसाह—विगततेति । विगतं दूरीभूतं विलासिनीनां संधाह-
 नमुद्रहं तेन निधलानि स्थिरानि कायनपीठानि सुवर्णफलकानि यासु । मृकीति । मृकीभूता शोलासंध्वि-
 षण्डात्कानिरस्वरासु शब्दरहितानु । आन्दोलनाभावादिनि भावः । तदभावस्य कस्यचिदायोहणभावात् । भव-
 नेति । भवनस्य यद्दस्य सः सहकारयूतस्यस्य शारावकलम्नीति पञ्जरानि येषां तेषु विगतालापेषु संलापवर्जि-
 तेषु । शुक्रः कीरः, चारिका पीतसादा, तयोनिवहेषु सत्यु । संगीतेति । संगीतस्य यो विरामोऽवसानं तेन
 विरामः स्थितो रवः शब्दो वागां तान्मूल्यायमानानु दूरीक्रियमाणानु वीणानु कलद्रीषु सतीषु । युवतीति । युव-
 तीनां यानि नूपुरानि पादकटकानि तेषां सः शब्दलान्पोषणानो निवृत्तिनेन निभूतेषु निधलेषु भवनकलहसेषु यद्द-
 रानहसेषु सत्यु । नूपुरशब्दोपशमस्य सजातीयरवशास्त्राकारिताभावेन तेषुपि सुखेन मुक्ता इति भावः । अपनोति ।

१ अन्धरत्नल. २ टडाग. ३ दिशा सुवेपु. ४ अंतमुलेन मलिनेषु. ५ तिगिरिनिरयेन. ६ अन्धकारकरपद्मवेपु.
 ७ दिशासु. ८ दिक्षु दिक्षु. ९ भवना. १० कृष्णप्यनेध्विव. ११ निधलानु. १२ पाठिकासु. १३ पट्टारवांसु;
 पृथगु. १४ अवलिभिव. १५ सगागक.

प्रभातायां च निशीथिन्यां सगुत्थाय नैमभ्यनुजातः पित्राभिनवमृगयाकौतुकौकृष्यमा-
णदृश्यो भगवत्सुदित एव नहस्ररदमावाहणेन्द्रायुधमप्रतो बालेयप्रमाणानाकर्षयद्विश्वाभीक-
रशृङ्गलाभिः कौलेयकाञ्जरद्वयाम्रचर्मशैत्रलवसनकभुकधारिभिरनेकवर्णपट्टचीरिकोर्द्वैद्धमौलि-
भिरुपचिन्तमधुगहनसुरैरेककर्णावसक्तह्रमतालीपुटैरावद्धनिविडकञ्चैरनवरनश्रमोपचितोरुपि-
ण्डिकैः कोदण्डपाणिभिः श्रपोपकैरनवरतकृतकोलाहलैः प्रधावद्विद्विंशुणीक्रियमाणमनोत्साहो
चहृगजतुरंगपदातिपरिवृतो वनं ययौ । तत्र चा कर्णान्तादृष्टमुर्चोर्धिकचक्रुवलयपलाशकान्ति-
भिर्महैर्मदकलकलभकुम्भमितिभिदुरैश्च नाराचैश्चापटङ्कारभयचक्रितवनदेवतार्थाश्र्वीक्षितो
वनयैराहान्केसरिणः शरभांश्चामराननेककुरद्वकांश्च सहस्रशो जपान । अन्यांश्च जीयत एव
महाप्राणतया स्फुरतो जप्राह । समारूढे च मध्यमद्वः सवितरि वनात्स्त्रीनोत्थितेनेव श्रमस-

प्रभातायामिति । प्रभातायां विभातायां निशीथिन्यां रजन्यां च सगुत्थायोत्थानं कृत्वा पित्रा जनकेन
समभ्यनुजातः प्रदत्तानुजोऽभिनवा प्रत्यग्रा वा शृगमायेटकं तस्य यत्कौतुकमाथयै तेनाकृष्यमाणं हृदयं यस्य
सः । भगवत्सुदित उदयमप्राप्त एव सहस्ररदमौ सूर्य इन्द्रायुधमश्वनारुष्य बहुगजतुरंगपदातिपरिवृतो
वनं ययाविलम्बयः । शीटशो राजकुमारः । द्विगुणेति । द्विगुणीक्रियमाणो मनोत्साहो यस्य सः । कैः ।
श्रपोपकैः कौलेयकरशर्कः । तानेव विशिनष्टि—अप्रत इति । अप्रतः पुरतो बालेयो रासभस्तत्प्रमाणाना-
थानाकरशृङ्गलाभिः सुवर्णशृङ्गलाभिः कौलेयकाञ्चुन आकर्षयद्विराकर्षणं कुर्वद्विः । जरदिति । जरजरी-
यान्यो व्याप्तो द्वीपी तस्य चर्म त्वन्नतद्वत्तदिव शबलं कर्पुरं यद्वसनं वस्त्रं तस्य यः कमुकोऽश्रिका तदा-
रिभिः । अनेकेति । अनेकवर्णा या पट्टचारिका तयोद्भवाः संयता मौलयः केरा यैः । उपेति । उपचितानि
वर्धितानि यानि श्रमधूष्यास्तलोमानि तैर्गहनानि संकीर्णानि मुक्तानि येषां तैः । एकैति । एकस्मिन्कण-
डवसर्णं क्षिप्तं हेमतादीपुदं यैः । आयद्वेति । आयदा नदा निविडं हृदं कक्षा मध्यप्रदेशो यैः । अनवर-
तेति । अनवरतं यः श्रमसोनेपचिते पुष्टे जरपिण्डिके जह्रापिचिण्डिके येषां तैः । पिण्डिका च गुल्फोपरि
जानोरधःप्रदेशः । कोदण्डो धनुः पाणां येषां तैः । अनवरतेति । अनवरतं निरन्तरं कृतः कोलाहलो यैः ।
प्रधावद्विः शीघ्रं गच्छद्विः । तत्रेति । तत्र तस्मिन्वने सहस्रशोऽनेकशो वनवराहानरुष्यकोऽन्त्र, केसरिणः
शिहान्, शरभान्शपादान्, चामराश्वनरीः, अनेककुरद्वकानसंख्यगृगांध जपान हतवानित्यन्वयः । कैः ।
नाराचैर्लोहनिर्मितैर्माणैः । 'सर्वलोहो नाराच एषणथ सः' इति कोदाः । अथ नाराचान्विशेषयसाह—कर्णान्ते-
ति । आकर्णान्तमाधवणप्रान्तमाकृष्टा आकर्षिताः पथान्मुचाः क्षिप्तारैः । मदेति । मदेन कला मनोहराः ।
अनेन कलभस्य त्रिंशद्वन्दकस्यान्नदावस्था सूचिता । अतएव कलभशब्दप्रयोगः । एवंविधा ये कलभा हलि-
शावसालोपां कुम्भाः शिरसः पिण्डाल एव भित्तयः कुल्यानि नासां मिदुरैर्भेदकैः । पुनः कैः । भर्षैः कुन्तैः ।
तानेव विशिनष्टि—विकचेति । विकचानि विकसरानि यानि सुवर्णयान्युत्पलानि तेषां पलाशानि पत्राणि
तद्वत्कान्तिर्दासिर्षेषां तैः । उत्तेजितानां भङ्गानामपि तदुपमानम् । चापेति । चापस्य धनुषो यष्टङ्कारद्वार-
खोऽनुकरणशब्दस्वस्वायत्तर्यं तेन चक्रिता व्रस्ता या वनदेवता वनाधिष्ठात्र्यस्यानिरर्थाज्ञेण वीक्षितः ।
अन्यांश्चेति । अन्यानेतद्विद्वाञ्जीयत एव प्राणान्दधत एव स्फुरतो वीष्यमानान्महाप्राणतया महाप्राणत-
तया जप्राह शृहीतवान् । समेति । अहो दिवसस्य मध्यं समारूढे प्राप्ते सवितरि सूर्ये सति वनादरुष्या-
स्तुमारः स्वभवनं स्वयहमाजगामाययाविलम्बयः । अथ कुमारं विशिनष्टि—इन्द्रेति । इन्द्रायुधेनार्थेनोत्थमानः
यद्वानतः । अथं तुरंगमं विशेषयसाह—स्नानेति । अनवरतं श्रमसलिलानां स्वेदोत्थजलानां ये विन्द्वः

१ अश्वनुजातः. २ अवकृष्यमाणः. ३ कौलेयश्रीविप्रमाणान्. ४ आकर्षद्विः. ५ शबलकमुक. ६ अवबद्धः
ऊर्ध्वबद्ध. ७ पिण्डिकैः. ८ दण्डपाणिभिः. ९ उत्साहः. १० गमनोत्साहः. ११ पादातिभिः. १२ वनम्. १३ अ-
वकृष्ट. १४ दृष्टारव. १५ वनवराहकेसरिणः. १६ चामराननेकविधः. १७ खानोत्थितेन.

लिलचिन्दुवर्षमनवरतमुग्धता मुहुमुहुर्दजनविघट्टनैः रणखणायितेश्वरम्बलीनेन श्रमक्षिपिन्दु-
 रविगोलितफेनिलरुधिरलवेन पर्याणपट्टकौत्सुरणोत्थितफेनराजिना कर्णाश्वतंमीकृतमुद्गुक्कु-
 मुमगयलमलिपटलईङ्काररवमुखरं वनगमनचिह्नं पल्लवस्तवकमुद्गइतेन्द्रायुवेनोहमानः, मनु-
 द्रवस्वेदतयानंतरार्द्राकृतमण्डलेन मृगरुधिरलवशतजवलेन वारवाणेन द्विगुणतरमुपज्ञातमालिः,
 अनेकरूपानुसरणसंभ्रमपरिभ्रष्टच्छत्रघरतया छत्रीकृतेन नैवपल्लवेन निवार्यमाणतया,
 विविधवनलताकुमुभरेणुधूमरो वसन्त इव विमहवान्, अश्वमुरररजोमलिनललाटाभिन्त्रकार-
 दातस्वेदलेखः, दूरविच्छिन्नेन पदातिपरिर्जनेन शून्यीकृतपुरोभागः, प्रजवितुरङ्गमाधिन्डैर-
 ल्यावशिष्टैः सह गजपुत्रैः 'एवं मृगपतिः, एवं वराहः, एवं मेहिपः, एवं शरभः, एवं हरिः
 इति तमेव मृगयावृत्तान्तमुच्चारयन्तस्त्वभयनमाजगाम । उंतीर्य, च तुरङ्गमात्मसंभ्रमप्रवावित-
 रिजनोपनीत उँपविश्यासने वारवाणमवतार्य, अपनीय चाशेषं तुरङ्गाधिरोहणोचितं वेपरिप-
 हमितस्ततः प्रचलिततालवृन्तपयनापनीयमानश्रमो मुहूर्तं विशाश्राम । विश्रम्य च मणिरजत-

पुत्रतमेनो वरं दृष्टिमुग्धता लज्जता । अतएवाह—मगोत्थितेनेवाङ्गवानन्तरमेव कृताभ्युत्थानेनैव । मुहु-
 रिति । मुहुमुहुर्दकारैः दशनविघट्टनैर्दन्तपणैः खगलणायितं खगलणेञ्जाचरितं खरं कठिनं कठिनं
 मुग्धपत्रं येन । धमेति । धमेण स्वेदने विधिलं रुधं वन्मुखं तस्माद्दिगन्तिताः ससा फेनिलयुक्ताः
 फणगहिता रुधिराया यम्य ग तेन । पर्याणेति । पर्याणं पल्लवयनं तस्य पट्टकः काष्ठपीठं तद्यारवमुपरं
 यस्या एवंविधाश्रिता केतरात्रिः करुध्रेणिर्यस्य रा तेन । कर्णेति । कर्णोऽवतंसीकृतं धरणभरणं इत्यम् ।
 मृगुशानि विह्वानि यानि कृमुमानि तैः शरलं मिथिलम् । अलिपटलानि भ्रमरममृदाणेयां इन्द्रारसी
 प्राकृतिसम्भवेन मुखरं प्राचालं वनेऽरण्ये यद्रमनं तस्य चिह्नं लक्ष्मैर्गिधं पञ्चस्तवकं किमन्यगुणउत्सु-
 इहता पारयता । पुनः कीदृशः । समुद्रत प्रादुर्भूतः स्वेदन्त्य भावन्तया तयान्तरार्द्राकृतं मण्डलं यम्य ग
 तेन । मृगेति । मृगाणां हरिणानां रुधिरलवा रकांशान्नेयां दातं तेन शक्येन कर्पुरेणैवंभूतेन वारवणेन
 कर्णेन द्विगुणतरमुपज्ञाता वाञ्छितर्यस्य स । सत्त्वक्तो वारवाणेन महती कीर्तिर्भवत्येवेति विश्वविदितम् ।
 शनैकेति । अनेके ये रुपा पराशरंयामनुसरणं गरीपणं तत्र यः सत्प्रमथेतमो वैद्वेष्यं तेन परित्रया दृष्टि-
 मृग ये छत्रचरणेयां भावन्तया तथा । 'ह्य गु श्लोकानन्दमोः पश्यां इत्यनेकार्थः । छत्रीकृतेनरु-
 वरकीकृतेन नकाराणेन प्रत्यप्रकृतिलवेन निवार्यमाणो दृष्टिक्रियमाण आगतो यस्य सः । विधियेति ।
 विविधा अनैवप्रकारा या वनजना अरण्यमतलानायां वुमुभरेणुः पुपरागस्तेन धूमर इणयाण्डुः क इति ।
 निद्रवन्मचरिणो वगन्त इव इव इव । अश्वपुरस्य यद्रनस्तेन मडिनं कदमलं यज्जगर्टं तत्रामिन्त्रया प्रकट-
 वदता निर्मला स्वेदकेया यम्य गः । दूरविच्छिन्नेन दूरान्तवितेन पदातिपरिजनेन पतिगिरिच्छेदने शून्य-
 ह्वो विहितः पुगेनयोऽप्रमाणो यम्य गः । प्रवर्तितो जवयुक्ता ये तुरङ्गमा अश्वानेव्यधिकउरारुत्तरावधिः
 कर्णेके गजपुत्रैस्तमुनेः सह । इति तमेव मृगयावृत्तान्तमाभेदच्छेदन्तमुच्चारयन्नन्वयोर्नमं सुवत् । इतिगन्त-
 यमह—अपमिति । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण मृगपति गिहः, एव वराहो वनकोटः, एवं मडिपो रकाहः, एवं
 १ मं-००११, एवं हरिणो मृगः । व्याघादिन इति श्रेणः । अन्यवस्तु प्रणेवोक्तः । स्वभवनगमनतन्त्रे च
 टुगुमर-इन्द्राङ्गवैरुदं इव च ममप्रभं गरीणं प्रवर्तितो यः परिजन परिगुदरनेनोपनीत आनीत मण्डले
 विराट् उपविशेनेमनं कृत्वा वारवाणं कमुकमवतार्य तस्यावनरणं कृत्वा तुरङ्गाधिरोहणोविजमरोपं तस्यै
 वेतपरिप्रक्षमापीय दृष्टिहः । इत्यन्तः प्रवर्तितं यत्ताडनं व्यन्नं तस्य यः पत्नी कायस्तेनानीदन्तौ
 दृष्टिःअपमण धम इमो यम्य ग तथा मुहूर्तं पट्टिकाङ्गं विशाश्राम विश्रमं मुहूर्तयत् । विश्रम्य वेति ।

१ वारवाणवैरुदः २ मडिपो ३ अनुसरणोत्थितः ४ इन्द्रारसी ५ अन्तरालता ६ उपविशति ७ अनुसर-
 ८ उपविशति ९ वनकोटः १० जनेन ११ वनमडिपो १२ अवनियः १३ अनुसरति १४ तुरङ्गमः

नक्तकलदाशनमनायामन्तर्विन्ध्यमहाश्रमपीठं स्नानभूमिनगान् । निर्वर्तिताभिषेकव्यापारस्य च विविक्तवसनपरिसृष्ट्यपुपः स्वच्छदुकूलपद्मवाकंक्षितमौलेर्गृहीतैवात्मनः कृतदेवार्चनस्याङ्गरागभूमौ समुपविष्टस्य राज्ञा विसर्जिता महाप्रतीहाराधिष्ठिता राजकुलपरिचारिकाः कुलवर्धनासनायाश्च विलासवर्तादासाः सर्वान्तःपुरप्रेषिताभ्रान्तःपुरपरिचारिकाः पटलकविनिहितानि विविधान्याभरणानि भ्रान्त्यान्वद्गरागान्यानांसि चादाय पुरतस्तस्योपतस्थुरुपनिन्दुश्च । यथाक्रममादाय च ताभ्यः प्रथमं स्वयमुपलिप्य यथाम्पायनमुपराचिताङ्गरागो दत्त्वा च समीपवर्तिभ्यो यथाहमाभरणवसनाङ्गरागजुनुमानि विविधमणिभाजनसहस्रसारं शारदमन्वरतलमिव स्फुरिततारागणमाहारमण्डपमगच्छन् । तत्र च द्विगुणितकृथासनोपविष्टः समीपोपविष्टेन तद्गुणोपवर्णनपरेण यथाहमाभूमिभागोपवेशितेन राजपुत्रलोकेन 'इदमस्मै दीर्यताम्, इदमस्मै दीर्यताम्' इति प्रसादविशेषदर्शनसंबन्धितसेवारसेन च सहाहारविविधमकरोत् । उपगृह्य च गृहीततान्मूलसास्मिन्मुहूर्तमिव स्थित्वेन्द्रायुधसमीपमगमत् ।

विधामं गृहीत्वा । मणीति । मणयश्चन्द्रकान्तायाः, रजतं रौप्यम्, कनकं सुवर्णम्, एतेषां यत्कलदागतं शुम्भराजं तेन सनायां सहिताम् । अन्तर्मध्ये विन्ध्यं स्थापितं कायनपीठं स्वर्णपीठं यस्यानेवभूतां स्नानभूमि-
नगजगम । निर्वर्तितेति । निर्वर्तिताभिषेकव्यापारो यस्य स तस्य । विविक्तं विजने पसानं परं तेन परिकृतं शुष्नीकृतं वपुर्वेन स तस्य । स्वच्छेति । स्वच्छो निर्मलो यो दुकूलपद्मवस्तेनाकलितो धेष्टितो मौलिः शिरो यस्य स तस्य । गृहीतं स्वीकृतं वागो वस्त्रं येन स तथा तस्य । कृतं देवार्चनं देवपूजा येन स तस्य । अङ्गरागभूमौ विलेपनभूमौ समुपविष्टस्य राज्ञा तारापीठेन विसर्जिता विष्टा महाप्रतीहारेण महाद्वारपालकेनाधिष्ठिता आश्रिता राजकुलपरिचारिका वृषकुलसेवाकारिण्यः कुलवर्धना प्रगल्भा दासी तया सनायाः महिता विलासवती शुमारजननी तस्या दास्यः पुटहारिकाः (१) । सर्वान्तःपुरप्रेषिता इति । सर्वं यदन्तःपुरं तेन प्रेषिता अन्तःपुरपरिचारिकाधावरोधसेवाविधायिन्यः पटलकं बहोरिका तस्यां विनिहितानि स्थापितानि विविधानि विचित्राण्याभरणानि भूषणानि, माल्यानि पुष्पदानानि, अङ्गरागान्वलेपनानि, वासांसि यथाभ्यादाय गृहीत्वा तस्य चन्द्रापीडस्य पुरतोऽप्रत उपतस्थुः स्थिता कभूयुः । उपनिन्दुश्च । आनीतं वस्तु-
पटोकामासुरित्वर्षः । यथेति । यथाक्रममनुक्रमेण ताभ्योऽन्तःपुरपरिचारिकाभ्यस्तद्वस्त्वादाय गृहीत्वा प्रथमनाशे वेश्यायनमुपलिप्य पथाल्यवमुपरचितः क्लोऽङ्गरागो येनैवभूत् आहारमण्डपं भोजनमण्डपमग-
च्छदित्वन्वयः । किं हत्वा । यथाहं यथायोग्यनाभरणवसनाङ्गरागजुनुमानि मनीपवर्तिभ्यः पार्थस्थाविभ्यो दत्त्वा वित्तार्थं । भोजनमण्डपं विशेषदद्यात्—विविधेति । विविधानि विचित्रानि यानि मणिभाजनानि रत्नमण्डपानि तेषां सहस्रं तेन सारं प्रधानम् । भाजनानां वर्तुलन्यादिसाम्यादुपमानान्तरमाह—शारदेति । स्फुरिततारागणं शारदमन्वरतलमिव । तत्र चेति । तत्र तस्मिन्मण्डपे आहारविधिं भोजनविधिमकरो-
दित्वन्वयः । द्विगुणितं परावर्तितं यत्कृथासनं तत्रोपविष्टः । समीपेति । समीपं पार्थं तत्रोपविष्टेन स्थितेन । तदिति । तस्य तारापीडस्य ये गुणाः शार्वाद्वस्तेपासुवर्णनं श्रापनं तत्र परेषामक्षेण वेश्यायनेन यथाहं यथायोग्यम् । भूमिभागेति । यस्य योचिता योग्या भूत्वस्यामुपवेशितेन स्थापितेन । राजपुत्रलोकेस्य विशेष-
णम् । राजपुत्रलोकेन 'अस्मा इदं दीयताम्, अस्मा इदं दीयताम्' इति पूर्वोक्तप्रकारेण प्रसादः प्रसक्तता तस्य विशेष आधिक्यं तस्य दर्शनं प्रवृत्तिकरणं तेन संबन्धितो हृदि प्रापितः सेवारमः मपयात्वादो यस्य स तेन । अन्वयस्य प्रागेषोक्तः । भोजनान्तरमुपसृष्ट्यापननं कृत्वा गृहीतं तान्मूलं नागवतीदलं येन सः । तस्मिन्-

१ निर्वर्तिता. २ आश्रिता. ३ गृहीतपीठवाससः. ४ देवता. ५ परिचारिकाः. ६ माल्याङ्गरागान्. ७ उपनि-
न्दुशोपनीजानि च. ८ रचित. ९ शाराम्बर. १० द्विगुणीकृत. ११ वर्णन. १२ वेश्यायनेन सह. १३ यथाहं
१४ सह राज. १५ प्रदीयताम्. १६ तस्यै. १७ प्रदीयताम्. १८ विशेषसंबन्धितसेवारसेनाहार. १९ अगात्.

नीता । सा मया विगतनाया राजदुहितेति' च समुपजातयो दया दुहितृनिर्विशेषमिदं कञ्चुने-
 लालिता संवर्धिता च । तदियमिदानीमुचिना भवतस्मान्मुद्रकरं दृशद्दिनीति कृत्वा मया प्रेतिना ।
 न चास्वामायुष्मता परिजनसामान्यदृष्टिना भवितव्यम् । बालेव लालनीया । स्वयितृमिति च
 चापलेभ्यो निवारणीया । शिष्येव कृष्टव्या । मुद्रदिव सर्वविभ्रंभेभ्यश्च्यन्तरीकरणीया । ईरिका-
 लसंवर्धितस्नेहृतया स्वमुतायामिव हृदयमस्वाममि मे । मदाभिजनागजवर्धनमूना चार्द्धतीपने-
 षंविधानि कर्माणि । नियतं स्वयमेवेयमिति विनीततया कतिपयेरेव दिवसैः कुमारमागधयित्-
 ति केवलमतिचिरकालोपचिता बलवती मे प्रेमप्रवृत्तिरस्याम् । अविदितगीताश्रामाः कुमार इति
 संदिश्यते । सर्वथा तथा कल्याणिना प्रयतितव्यं यथेयमतिचिरमुचिना परिचारिका ते भवति'
 इत्यभिधाय विरतवचसि कैलासे कृताभिजातप्रणामां पत्रलेखामनिमिषलोचनं मुचिरानो-
 ष्य चन्द्रापीडः 'यथाज्ञापयत्यम्बा' पत्रमुक्त्वा कमुकिनं प्रेषयामाम । पत्रलेखा तु ततः प्रवृत्ति
 दर्शनेनैव समुपजातसेवारसा न दिवा न रात्रौ न मुप्रस्य नासीनस्य नोत्थितस्य न भ्रमनो न
 राजकुलगतस्य छायेव राजसूनोः पार्श्वं मुमोच । चन्द्रापीडस्यापि तस्यां दर्शनादारभ्य प्रति-

स्वारां मध्यमुपनीता प्रापिता सती सा मया विगतनाया राजदुहितेति कृत्वा समुपजातं समुपजातं वेदे यस्या-
 मेवंविधा मया सा पत्रलेखा दुहितृनिर्विशेषं दुहिता पुत्री तस्या सकाशात्प्रिगोने विशेषेण मया स्नाने-
 यन्तं कालमेतावत्पर्यन्तमुपलक्षिता पाठिना संवर्धिता च वृद्धिं प्रापिता च । तदिति द्वयर्थे । इदानीं साम-
 मियमुचिता योग्या भवतस्त्व तांभूलस्य करुण, स्थगी तद्राहिनीति कृत्वा मया प्रेतिना । नवेति ।
 अस्यां पत्रलेखायामायुष्मता भवता परिजने परिच्छेदे सामान्या सर्वधारणा दृष्टिर्व्यस्यंविधेन तया न च
 भवितव्यम् । बालेव बालिकेव लालनीया पालनीया । स्वस्य चित्तवृत्तिर्नोदृष्टिता इति चापलेभ्योऽन्य-
 तिभ्यो निवारणीया वर्जनीया । शिष्या शिष्यिणी सेव दृष्टव्या विलेकनीया । मुद्रदिव मित्रमिव सर्वविभ्रंभे
 समप्रविश्वस्तस्थानेष्वभ्यन्तरा मध्यवर्तिनी करणीया कार्या । दीर्घकालेन संवर्धितो वृद्धिं प्राप्नो यः श्रेष्ठः श्री-
 तिलस्य भावन्तता तथा स्वमुतायामिव निजपुत्र्यामिवास्यां मे मम हृदयं चेनोऽस्ति । महानभिजनं पुत्रं
 यस्मिन्नेवंभूतो यो राजवंशसूत्र प्रसूनोऽप्यैवंविधानि कर्माणि तांभूलकरुणधारणप्रवृत्तीनीयमेवार्द्धती योग्या ।
 नियतमिति । नियतं निश्चितमित्यं स्वयमेवातिविनीततयानियतवचसया कतिपयेरेव दिवसैरेव दिवसैः
 कुमारं त्वामाराधयिष्यति स्ववशीकरिष्यति । केवल परमस्वामतिचिरकालेन भूपगानेहसोपचिता पुष्टिं प्राप्ता
 मे मम बलवती प्रेमप्रवृत्तिः श्रेष्ठप्रवृत्तिः । यस्या अविदितमज्ञानं शीलं येनैवंविधं कुमार इति संदिश्यते
 कथ्यते । सर्वथेति । सर्वथा सर्वप्रकारेण तथा कल्याणिना श्रेयोवता प्रयतितव्यं प्रयत्नं कर्तव्यं । यकति-
 चिरं चिरकालं यावत् । ते ततोपचिता योग्येयं परिचारिका भवतीत्यभिधायेत्युत्तरया विरतवचसपलाखवने
 कैलासे सति कृतोऽभिजातः कुलीनसूद्वप्रणामो मया तां पत्रलेखामनिमिषलोचनं यथा स्नात्वा कृतिं
 चिरकालमालोच्य निरीक्ष्य चन्द्रापीडो यथाज्ञापयत्यादेशं द्रोऽम्बा मातेवमुक्त्वा कमुकिनं प्रेषयामाम निमिष-
 तवान् । तु पुनरर्थे । पत्रलेखा ततः प्रवृत्तिं तद्दिनादारभ्य दर्शनेनैव तद्बलोक्तनेनैव समुपजातः समुपजा-
 तसेवायां रसो यस्याः सा । न दिवेति । न दिवा दिवसे, न रात्रौ त्रियामायाम्, न मुप्रस्य शयनं कृत्वा न,
 नासीनस्योपविष्टस्य, नोत्थितस्योत्थानं कृतवत्, न भ्रमत् इतस्तानो गच्छत्, न राजकुलगतस्य छायेव स्वप्रति-
 विम्बमिव राजसूनोश्चन्द्रापीडस्य पार्श्वं मुमोचैत्यस्य सर्वेनकारेणान्वयः । चन्द्रापीडस्यापि तस्यां पत्रलेखानं

१ इति समुपजातः. २ करुणक. ३ इति मया. ४ उपदेहस्या. ५ त्रिधासेपु. ६ बलवान्तया पशुवातो महा-
 ७ एवविधानि नियतम्. ८ नियतं च. ९ जमिदिनीद. १० भवतीतीजमिधाय. ११ जमिदान. १२ लोचनः-
 १३ इत्येवम्.

क्षणसुपचीयमाना महती प्रीतिरासीन् । अभ्यधिकं च प्रतिदिनमस्य प्रसादनकरोन् । आत्म-
हृदयादभ्यतिरिक्तानिव चैतां सर्वविश्वम्भेष्वमन्यत ।

एवं समतिक्रामन्तु दिवसेषु राजा चन्द्रापीडस्य यौवराज्याभिषेकं चिरीपुः प्रतीहारानुपक-
रणसंभारसंग्रहार्थमादिदेश । समुपस्थितयौवराज्याभिषेकं च तं कदाचिदर्शानार्थमागतमारु-
हविनयमपि विनीततरनिच्छञ्चक्रनासः सवितरसुवाच—‘तात चन्द्रापीड, विदितवेदित-
व्यस्त्राधीतसर्वनामस्य ते नात्मन्युपदेष्टव्यमस्ति । केवलं च निसर्गत एवाभावुभेद्यमरत्रालो-
कोच्छेद्यमप्रदापप्रभापनेयमतिगहनं तमो यौवनप्रभवम् । अपरिणामोपशमो दारुणो लक्ष्मीम-
दः । कष्टमनञ्जनवर्तिसाध्यमपरमैश्वर्यतिरिक्तान्वयत्वम् । अशिशिरोपचारहार्योऽतितीव्रो दर्पश-
हृज्वरोष्णा । सततममूलमङ्गमन्यो विपमो विपयविपास्वादमोहः । नित्यमज्ञानशौचवध्यो राग-
मलावलेपः । अजस्रमक्षपायसानप्रबोधा घोरा च राज्यमुत्संनिपातनिद्रा भवतीति वितरेणी-

दर्शनादतरन्वत्करोकनप्रभृते प्रतिक्षणं क्षणं क्षणं प्रयुज्यमानानां हृदि प्राण्यमाणा महती प्रीतिर्नहान्नेह
वासीदभूत् । अस्य प्रतिदिनं प्रसहनमभ्यधिकमधिकं प्रसादं सद्रूपप्रसवग्रहणकरोत् । सर्वविश्वम्भेषु
समप्रतिश्रुतस्यलेपेनां परलेखानामहृदयादभ्यतिरिक्तानिव स्वस्त्रान्ताश्चिन्तितानिवान्यत ज्ञातवान् ।

एवं पूर्वोक्तप्रकारेण समतिक्रामन्तु गच्छन्तु दिवसेषु राजा तारापीडचन्द्रापीडस्य यौवराज्ये योऽभि-
षेकं चिरीपुः कर्तुमिच्छुः प्रतीहारान्द्वारपालानुपकरणस्य क्षान्द्योपसमानभ्याः संभारः समूहस्तस्य
संग्रहार्थमात्मनोऽपिदिदेश आज्ञां दत्तवान् । समिति । अनुपस्थितः संजलो यौवराज्याभिषेको यस्य स
तम् । कदाचिद्विदितसमये दर्शनापनवलोकाप्यमागतं प्रातनारुहविनयमपि संग्रासविनयमपि । क्वि-
त्सिगुणप्रदः । विनीतनरं विनयतरमिच्छन्वाञ्छञ्चक्रनासः सनिनरं सव्यासमुवाचाववीत् । तदेवाह—
तातेति संग्रहणम् । हे पुत्र चन्द्रापीड, ते तवात्मनपि सोऽकन्युरदेष्टव्यं वदव्यं नास्ति । तत्र हेतुनाह—
वर्षीतेति । वर्षीतानि पञ्चानि सर्वशास्त्रानि येन स तथा तस्य । सर्वपदेन नीतिसास्त्रस्यपि परिग्रहः ।
वयोदशावशेषेऽपि तत्रवित्त्यामावाङ्मुरदेष्टव्यमस्तीत्यत आह—विदितेति । विदितं ज्ञातं वेदितव्यं शास्त्रानि-
प्रदो येन तस्य । आत्मपुनराहवति—केवलं चेति । परं निसर्गत एव सभावत एवाभावुभेद्यमस्योच्छे-
द्यम् । अरक्षेति । न राजानां नर्गनामालोकेनोच्छेद्यं दूरीकर्तुं योग्यम् । अपरीति । न परीयप्रमया हृह-
ननिकन्तारमेनं दूरीकरणीयम् । अतीति । अतिरापेन निरवधिकतया गहनमलम्भमर्थं यौवनं तादृग्यं
तत्रः प्रभव वत्ततिर्यस्यैवविषं तमोऽज्ञानम् । द्वितीया लक्ष्मीमदो द्रव्यमदः । अपरीति । न विद्यते परिणामि-
नेपतमो यस्य सः । अयं भावः—परिणामोपशमो ओषध्यादिषु प्रतिश्रुः । विपरीतमत्र वपःपरिणामेऽपि
नेपतमः । दाहो भवावहः । कष्टं दुःखमहयमरं तृतीयमैश्वर्यमेव निमित्तमन्धकारं तेनान्वयं गताशतम् ।
अनञ्जनेति । अजस्रवर्तिसिद्धालोकाप्रनवर्तित्वया त्रितिरान्वयं विनश्यति । तदुक्तम्—‘अन्धकारे महा-
पारे रात्रेः पञ्चते पुनरहम्’ इति । पदं वाञ्छनवर्तेरपि न साध्यम् । न निवर्तन्ति शक्यमिति भावः । अशि-
शिरोति । न शिशिरोः शीतलैरुपचारैश्चन्द्रनासिनिर्हर्षः परिरह्युं योग्यः अत्यन्तमतिरापेन तीव्रः कठिनो दर्पो-
ऽनिनासः स एव दाहव्यरनाप्रनासरोष्णा पमोः । सततेति । सततं निरन्तरं मूलमङ्गमन्यो निवर्तयि-
तुमशक्यः । मूलमङ्गमन्यमहम् । तेन ममिभुङ्गरादिनिषेधोत्तरणहेतुनां सर्वेकानपि संग्रहः । विपमः कठिनो
विपमः स्रक्चन्द्रनादमस्य एव विषं गरलं तस्मात्सारी मरणं तस्माद्यो मोहो मूर्च्छा । नित्यमिति । नित्यं
सर्वदा कालमजस्रः, शीघ्रं क्षुब्धिका, तान्मां न यम्यो न विनादय एवंविधो रालो विपयानिलायः स एव मत्तः
पङ्कजस्यवदेनः संवर्कः । अजस्रमिति । अजस्रं निरन्तरं न विद्यते क्षणकालेन शक्यन्ते प्रबोधो विनिद्रव्यं

१ योऽभिषेकमन्त्रः । २ जेपुचिरीपुः ३ उपमहारः । ४ कर्तुम्, ५ वेद्यम्, ६ तु, ७ मरुदम्, ८ अत्यन्ततीव्रः, ९ मूत्र, १० दुष्णा, ११ कर्मो कर्तव्यम्, १२ यो कर्तव्यम्, १३ रजसः, १४ अनिर्धारेण.

नोद्वेगकरः प्रजागरः । विशेषेण राज्ञाम् । विरला हि तेनामुपदेशः । प्रतिशब्द इव य-
ज्वचनमनुगच्छति जनो भवान् । उदामर्पाभ पृथुभागतमर्षविवराभोपेदिश्यमानमपि ने
न गृण्वन्ति । गृण्वन्तोऽपि च गजनिमीलितेनौषधीरयन्तः रोदयन्ति द्वितोपदेशमपिनो
शुरूम् । अहंकारदाहज्वरमूर्च्छान्धकारिता विह्वला हि राजप्रहृतिः, अलीकाभिमानोन्मादध-
रीणि धनानि, राज्यविपविकारतन्द्राप्रदा राजलक्ष्मीः । आलोक्ययु तापलक्ष्यानाभिनिवेशि
लक्ष्मीमेव प्रथमम् । इयं हि रिङ्गमण्डलोत्पलयनधिभ्रमभ्रमरी लक्ष्मीः धीरमागरत्तारिजा-
तपहवेभ्यो रागम्, इन्दुसकलादेकान्तयकृताम्, उभैःभयमभ्रमलताम्, कालकूटान्मोहन-
शक्तिम्, मदिराया मदम्, फौस्तुभमर्षेर्नैर्मुंयम्, इत्येतानि सहवामपरिचयशब्दाद्विनोद-

उद्योतः । न उद्वेगघरो न संतापजनकः प्रजागरो जागरणम् । केवले सर्वेन नायमुपदेश इत्यन अहं-
विशेषेणेति । राज्ञां भूभागमयमुपदेशो विशेषेणापिश्येन प्रदातव्य इति भावः । राज्ञामनेक उपदेशः किं
ततोपदेशेनेत्यत आह—विरलेति । हि निधिनम् । तेषां राजामुपदेशः उपदेशद्वारा विरलाः शोकाः । यणे
राज्ञामुपदेशसमर्थोऽयुक्तो विवक्षितोऽन्मादादि, न त्वन्यो जनः । तदेव प्रदर्शयन्नाह—प्रतिशब्दक इवेति ।
जनो शोको भयान्नीवे राजरचनं पृथक्चोऽनुगच्छति पृथक्चनानुगो भवति । न तु प्रत्युपरं दानुं समर्थ इति भावः ।
क इव, प्रतिशब्दक इव प्रतिचनिरिव । यथा गोऽपि मूत्रशब्दमाभ्येनानुगच्छति । केवापिदुपदेशप्रधानेव
नालीत्यत आह—उदामेति । उदाम उत्कटो दर्शोऽहंकारो येषां ते च । पृथु यथा म्यागधा स्थितान्मा-
च्छादितानि श्रवणविवराणि कर्णच्छिद्राणि येषां ते च । द्वौ चकारायेककालं सूचयतः । एवंविधा राजन उप-
दिश्यमानमपि कथ्यमानमपि द्वितोपदेशमपि न गृण्वन्ति नाकर्णयन्ति । कदाचिच्छृण्वन्तोऽप्याकर्णयन्तो-
ऽपि गजो हस्ती तस्य यत्रिमीलितं नेत्रसंश्लेषसद्विषिमीलितेनावधीरयन्तोऽनादरं कुर्वन्तः । द्वितोपदेशा-
यिनः शिष्टाकथकान्गुह्येन्दयन्ति । दुःखं प्रापयन्तीत्यर्थः । अथ गृण्वन्तभावं प्रदर्शयन्नाह—राजेति । हि
निधितम् । एतादृशी राजप्रहृती राज्ञां स्वभावो विह्वला व्याजला । अहमिति । अहंकार एव दाहज्वरतो-
त्तापस्तदेतुका या मूर्च्छा मोहस्तयान्धकारितान्धकार इवाचरिता । धनराज्यलक्ष्म्याः स्वरूपं प्रदर्शयन्नाह—अ-
लीकेति । अलीकोऽवास्तवो योऽभिमानोऽहंकार उन्मादश्च तावुभौ कुर्वन्तीति तान्येवंविधानि धनानि र-
व्याप्ति । राज्यमिति । राज्यमेव विषं गरल तत्साधो निरारो विहृतिश्लेन कृत्वा तन्द्रालसं तत्रदा राजलक्ष्मी
राज्यधीः । नेदं पूर्वोक्तमतस्यं किन्तु सत्यमेवेत्याह—आलोक्ययति । कल्याणे मन्त्रेऽभिनिवेश आग्रहो
यस्त्वेवंभूतस्त्वं तावदादौ लक्ष्मीमेव प्रथममालोक्यतु विचारयतु । लक्ष्मीरीषानाह—इयमिति । हि निधितम् ।
इयं प्रत्यशोपलभ्यमाना खड्गानां कौश्लेयकाणां यन्मण्डलं सपानस्तदेव कृष्णत्वसाम्यादुत्पलवनं तत्र विश्रमोऽव-
स्थितिस्त्वस्मिन्धमलत्वगाम्नाभ्रमरी मधुकरि लक्ष्मी । पुनर्दोषान्तरं प्रदर्शयन्नाह—क्षीरेति । यदा कथिपूर्वे-
दान्तरं गन्तुमीहते तदासौ च सहवासिस्मृतिहेतोर्मदीयं हिचिद्रस्तादायैव गच्छति, तथेयमपि सहवामर-
न्तितो यः परिवयः संबन्धविशेषस्तद्रसात्महवासिपारिजातापीनामित्येतानि वस्तुनि पृथीत्वंपादायैव क्षीरसागर-
ने । एतानि कानीत्येषायानाह—पारीति । पारिजातपद्मेभ्यो मन्दारकिसलयैभ्यो रामं विदयतिष्णामा-
च । इन्दुसकलाचन्द्रलोहादेकान्तयकृतां कुटिलता प्रातिभूल्यं च । उभैः भयत इन्द्राश्चाचमलतां वित्तात्पैर्यं
चात्सत्वं च । कालकूटकालकूटनाभो विधान्मोहनशक्तिं मूर्च्छोन्मादकशक्तिमन्यवशीकरणशक्तिं च । मदिरायाः
कादम्बर्यां मदमुन्मादत्वमुन्मोहसमेदक्षणं च । फौस्तुभमर्षेर्नैर्मुंयं काठिन्य निर्दयत्व चेति । अथ लक्ष्म्यास्त-

१ तु राजाम्, २ एव ३ ददधययुर्भागत, दयाल्यमभयिन ४ उद्वेगघम्, ५ अचरयन्त ६ विपविकार-
तन्त्री, विषतन्त्री, विषविकारतन्द्रा, ७ राज्यलक्ष्मी, ८ पुनर्दोष ९ विज्रम १० अभिनियुयम्,

विनापि घृणन्वैरोद्रेता । न त्रिविधैरनपरिचितनिद्रा जगति त्रिविधैर्नि यथेयमनार्था ।
 लक्ष्मिपि मत्तु दुःखेन परिपाल्यते । इदं गुणसंज्ञानिम्बन्दीकृतानि नश्यति । उच्यते इदं नद-
 न्दहसोऽपि विना निद्रायापत्तुर्विधुनाप्यपत्रामणि । मद्भक्त्युद्दिमान्यकारणजपेदित्यन्यत्रादि-
 रिषाद्विनापि प्रपन्नयते । न परिचयं रक्षति । नाभिजनमार्गक्षणे । न केनमात्रोच्यते । न
 कुलकर्मननुचरते । न शीलं पश्यति । न धैर्यं गगयति । न धुगमाकर्णयति । न धर्मो गनु-
 रप्यते । न त्यागमाद्रियते । न विदोषहतां विचारयति । नाचारं पालयति । न मन्त्रमैतुं दु-
 ष्यते । न लक्षणं प्रमाणीकरोति । मन्त्रधर्मनक्षत्रक्षेत्रेण पश्यत एव नश्यति । अद्यावत्कर्म-
 न्द्रपरिद्वर्तार्यभ्रान्तिजनितसंस्कारेषु परिभ्रमति । कमलिनीमधैरुच्यति करुणप्रनलिनना-
 र्दकण्ठयैव न धैर्यविधि निर्भरमावभाति पद्म । अनिप्रयत्नविधुनापि परमेश्वरगृहेषु विविध-
 गन्धजगण्टसधुपानमत्तं पमिग्नयति । पारुष्यनिवोपशितानुमतिभागानु नियमति । वि-

स्मरितापि रामे निद्रां कुदंसात्—नदीति । एत जगत्संसारभेदात्प्रमत्तपरिचितं निद्रांशितं विविधैर्नि
 यथेयमनार्थाधेय पत्तं । एतदेव प्रमायभाह—सुदृष्टेति । लक्ष्मिपि मत्ता कतेन प्राप्तापि दुःखेन कतु परि-
 पात्यते परिपातनविपरीक्रियते । एतं गते गुणाः क्षीयंश्चकारणं दग्धदानं कन्धर्न तेन निद्रांशितापि विध-
 र्गाकृतानि नश्यति प्रपन्नयते । उच्यते । उच्यते इत्येतेषां येषां चोद्रेता ये भटा चोद्रेताभेदा
 मत्तं तेन उच्यते उच्यते वा धर्मिणाप्या एव पत्तं तत्र विदुतापि एतापि ताप्यकमलरगदी ।
 मदेति । मद्भक्तं दानवारं तत्रैव श्यामलगाधर्म्याहुर्दिनतयवराणापुण्य दे मत्ता हस्मिन्संपदिता निष्पादिता
 वा पत्ता निमिदा घटा समुत्पत्ता परिपादितापि रक्षितापि प्रपन्नयते पत्तापत्तं करोति । नेति । परिचयं
 संखवं न रक्षति न पालयति । नेति । अभिजनं कुपं नैक्षते नापलोचयति । नेति । रूपं धौन्द्यं न धातोक-
 पतेऽप्यलोचयति । नेति । कुलकर्मं कुलपरिपाटीं गानुचरते गानुगच्छति । नेति । शीलमाचारं न पश्यति
 नापलोचयति । नेति । धैर्यं पाण्डित्यं न गगयति न विचारयति । नेति । धुतं शारं नाकर्णयति न शनोति ।
 नेति । धर्मं एषं गानुरुच्यते धर्मो गनुरोर्धेनैव न प्रयतते । अधर्मयतापि एते तर्क्षणात् । नेति । त्यागं दानं
 प्रति नाद्रियते नादरं करोति । कृपणतन्त्रापि दर्शनात् । नेति । भिदोषहतां विदोषेण सर्वधैर्येदितां न
 विचारयति न विचारणां करोति । यत एव विद्वोषी द्दिदोषहताः स्युतिप्रतिदिः । नेति । धाचारं शि-
 धानुचरितं मागं न पालयति न रक्षति । लक्ष्मीवतोऽपि प्रायः शिष्टावरणदर्शनात् । नेति । सत्यमपितथं
 गानुचरते न जानाति । अगल्यतोऽपि एते मागुल्येन दर्शनात् । नेति । लक्षणं मपीतिलकादि सामुद्रिकरा-
 सप्रतिपारितं न प्रमाणीकरोति । लक्षणसत्त्वेऽपि तस्या अभावदर्शनात् । गन्धर्वेति । गन्धर्वेनगरलेखा हृदि-
 थन्पुराणि यस्याः प्रतिदिः । असद्वस्तुभ्रमो वा । सद्भवे पर्यत एवापलोचयत एव पुरुषस्य नश्यति विन-
 स्यति । अद्यापीति । अद्यापि इदानीमप्यारुहः प्राप्ते यो मन्दरेण मेरुणा परिवृत्तः परिभ्रमस्तज्जनिती य
 आवर्तः पयसां भ्रमनाम्नाया भ्रान्तिभ्रमिस्तज्जनिताः संस्कारो वेगाहरो यस्या एवंविधेव परिभ्रमणि परि-
 भ्रमणं करोति । अचिद्वीति । अद्यापि स्थिते निर्भरं निधत्तं पदं नावगभाति न निद्रधाति । अतएवोद्रे-
 क्षते—उद्रेत्याः कमलरासस्य प्रतिद्वलान्कमजिनीषु संचरणव्यतिपरः संचन्धस्तेन लता नलिननालकम्पका
 यस्याः सर्वविधेव । यथा भग्नकण्टका भूमौ निधलयदं न दत्ते तथेयमपीत्यर्थः । अतिप्रयत्नेनातिप्रयासेन विधु-
 तापि स्थिरीकृतापि परमेश्वरगृहेषु कृष्टेभ्यसाद्यु परिस्त्रलति स्त्रलनां प्राप्नोति । विविधा ये गन्धजग गन्धे-
 भातेषां गण्टाः कटात्लेषां मधु मदहास्य पानमासादस्तेन मत्तैव क्षीयेव । ननु परमेश्वरगृहे गजाशिष्ट-

१ इव, २ अपरमपरिचितम्, ३ किंप्रतिशब्धिः, ४ अनार्था दुःखेन लभ्यते लक्ष्मिपि, ५ गुणवाच, ६ उच्यते, ७ गन्धजग, ८ पटादोष, ९ आलोचयति, १० अवनुच्यते, ११ गन्धर्वेलेखेव, १२ भ्रमति, १३ संचार, १४ कण्टकाशनेव; कण्टकेष्वेव, १५ क्वचित्निर्भरम्.

अरूपत्वमित्यं श्रुदीतुमाभिनां नाशयणमूर्तिम्, अप्रत्ययवहुला च विधेमान्तरकममिष सनु-
चितमूलदण्डकोशमण्डलमपि शुभ्रानि भूमजम्, एतेषु विटपकानमभ्यागेहनि । गङ्गे वगुज-
नन्यपि तरंगमुदुदचम्रला, त्रिवसाकरगानिदिष प्रकटितविपिनसंरान्तिः, पातालमुद्देव तमोव-
हुला, हिडम्बेय भीमसाहसीरुद्रायंङ्गवया, प्रावृट्टियानिरशुनिकारिणी, सुप्रविशानीय दर्शिताने-
कमुद्रपोच्छ्रयाया स्वल्पसत्त्वमुग्गतीकरोति । सरस्वतीपगिगृहीतमीर्ष्येयं नाडिङ्गति । जनं
शुणवन्तमपविप्रमिष न सृशति । उदारसत्त्वममहलमिष न यद्गु मन्वते । मुजनननिमित्त-
मिष न पश्यति । अभिजातमहिमिष लङ्घयति । दूरं कण्टकमिष परिहरति । दातारं दुःख-
प्रमिष न स्मरति । विनीतं पातकिनमिष नोपसर्पति । मनस्विनमुन्मत्तमिषोर्द्धमति ।

श्रुतीति कृता तन्मधुपानमत्तायाः स्वल्पं भवतु परं सापुष्टेश्वरपरिस्फुरिता कुनो न तिष्ठतीत्यत्र अह-
पारुष्यमिति । पारुष्यं क्रूरलमिकोपशिद्धिनुमभ्यङ्गिनुमतिपारायु सारुपायु निरगति निरासं करोति ।
यथासिपारायु शौर्यशिषणं कृतं सा क्रूरा सापुष्टेश्वे कर्षं तिष्ठतीति भावः । विषं प्रविष्टं दमिन्मन्त्रे तद् । कदा
विधेन रूप्यते निरूप्यते यद्गुं तद्विश्वम् तस्य भाग्यस्त्वं तदिव प्रहीतुं नारायणमूर्ति जनदंनारी-
माभिताधिगता । अप्रत्ययेति । अत्रत्ययोऽपिश्वसो बहुलो यस्यामेवंभूता सती । निरगन्ते यथा कर्षं
स्वाभ्रयं सुयति यथा स्वाभ्रमीभूतं भूमजमपि । तत्रोभयोः साम्यमाह—समिति । साम्यप्रकारेणोपवि-
नि श्रुतिं प्राप्तानि । अथ च समुपचितं वर्षमानं मूलं मित्रादिमूलकन्दः, दग्गो नानम्, कोश कमण्ड-
न्तरम्, मण्डलं पारिमण्डल्यम्, एतानि यस्तेति विप्रहः । दग्गः कर, कोशो भाग्यगारः, मण्डलं देवो
यस्य । 'मण्डलं द्वादशराजकम्' इत्येकस्य । 'विजिगीपुरदासीनो मध्यमथेति राजकम् । शुणानां विषवं इदं
जगुः प्रकृतिमण्डलम् । पार्ष्णिनाकन्द आसार' इत्यपि । 'तदेवं शकमित्यादिनेरा द्वादश रूप्यते । मण्ड-
द्वादशराजकम्' इत्यन्ये । लता वली सेव विटा भाण्डादयसान्पान्तीति विटाराः । विटया एव विटपका ।
शार्धे कप्रत्ययः । पक्षे विटया वृक्षाः । विटपानप्यारोहिलाश्रयणं करोति । गङ्गा सार्धुनी सेव वतु इत्थं तज्ज-
न्यपि तरंगा भङ्गाः सुदुदः स्थासकस्तद्व्यथला चपला । पक्षे वयोभीम्स्य तरंगमुदुदाभ्यां चाश्रयणी च ।
दिवसकरः सूर्यस्य या गतिर्गमनं सेव प्रकटिताविष्टता विविधानेकरारा संकान्तिर्वलुनेच्छासंभवो वया
या । पक्षे राशिषु सूर्यसंभवः । पातालं वडवामुखं तस्य शुद्धा कन्दरा सेव तमोगुणभेन बहुला इति । पक्षे
तमोऽन्धकारः हिडम्बेय पटोरुचप्रसूविष भीमगाहसेनानिकठिनकमैषैकमद्वितीयं हार्षं इदयं यसाः । पक्षे भीमस्य
वृकोदरस्य यः साहसगुणः । प्रावृट्टिति । प्रावृट्ट्यां कालः सेवाभिरा स्वल्पकानीना या सुति प्रकाश-
त्कारिणी । पक्षेऽचिरसुतिर्विन्दुः । लुप्येति । दुष्टा क्रूरा या पिराणी राश्री सेव दर्शितः । प्रकटीकृतोऽनेच्छु-
दयानामुच्छ्रयोऽभ्युपतिर्यया सा । पक्षे ऊर्ध्वीकृतभुजपानिनरमानं पुरयः । अनेकपुरयाणमुच्छ्राव उच्यते ।
एवंभूता रुद्रमीः स्वल्पसत्त्वमलसाहसं नरमुन्मत्तीकरोत्युन्मत्ततां नयति । सरस्वतीति । सरस्वती भारती
तया परिश्रुदीतं स्वीकृतं नरमीर्ष्येयं मत्सारेणैव नाडिङ्गति नाडिष्यति । शुणवन्तं शौर्यशुणोपयुक्तं जनं नर-
मपविप्रमिषवापनमिष न सृशति न स्पर्श करोति । उदारैति । उदारं स्फारं सत्त्वं संस्वेविषं पुद्गममत्र-
समिष न बहु मन्वते नादरं करोति । मुजनं शुभजनमनिमित्तमिष निष्फलमिष न पश्यति नावलोकयति ।
अमिजानं कुडीनमहिमिष सर्पमिष लङ्घयत्युक्तामयति । दूरमिति । दूरं शौर्यशुणोपेतं कण्टकमिष परिहरति ।
दूरतस्वजति । दातारमिति । दातारं बहुप्रदं दुःखप्रमिषाशुभसत्त्वमिष न स्मरति न स्मृतिविषयीकरोति ।
विनीतमिति । विनीतं विनयशुणोपेतं पातकिनमिष पापकारिमिष नोपसर्पति न पार्श्वं प्रयाति । मन इति ।
मनस्विनं पण्डितमुन्मत्तमिष अपिनामिकोपहसत्युपहासं करोति । इन्द्रेति । इन्द्रकालमिष इन्द्रमिष

परस्परविरुद्धं चेन्द्रजालमिव दर्शयन्ती प्रकटयति जगति निजं चरितम् । तथाहि । संततमू-
ष्माणमुपजनयन्त्यपि जाड्यमुपजनयति । उन्नतिमादधानापि नीचस्वभावतामाविष्करोति ।
तोयराशिसंभवापि वृष्णां संवर्धयति । ईश्वरतां दधानाप्यशिवप्रकृतित्वमातनोति । बलोपचय-
माहरन्त्यपि लघिमानमापादयति । अमृतसहोदरापि कटुकविपाका, विग्रहवत्यप्यप्रत्यक्षद-
र्शना, पुरुषोत्तमरतापि खलजनप्रिया, रेणुमयीव स्वच्छमपि कलुषीकरोति । यथायथा चेवं
चपला दीप्यते तथातथा दीपशिखेव कञ्जलनलिनमेव कर्म केवलमुद्भवति । तथाहि । इयं
संवर्धनवारिधारा वृष्णाविपवल्लीनाम्, व्याधर्गीतिरिन्द्रियमृगाणाम्, परामर्शधूमलेखा सञ्च-
रितचित्राणाम्, विभ्रमशय्या मोहदार्ढानिद्राणाम्, निवासजीर्णवलभी धनमदपिशाचिकानाम्,
तिमिरोद्भूतिः शास्त्रदृष्टीनाम्, पुरःपताका सर्वाविनयानाम्, उत्पत्तिनिम्नगा क्रोधावेगप्राहाणाम्,
आपानभूमिर्विपचमधूनाम्, संगीतशाला भ्रूविकारनाट्यानाम्, आवासदरी दोषाशीविपाणाम्,

परस्परविरुद्धमन्योन्त्यासंबद्धं दर्शयन्ती प्रकाशयन्ती निजनाम्नीयं चरितं वृत्तं जगति लोके प्रकटयत्याविष्क-
रोति । तदेव दर्शयति—**तथाहीति** । संततं निरन्तरमूष्माणं तापमुपजनयन्त्यपि कुर्वन्त्यपि जाड्यं शैल-
मुपजनयतीति विरोधः शाब्दः । तत्परिहारस्तूष्माणं दर्पं शैलं जाड्यमित्यर्थात् । उन्नतिमादधानापि धारयन्त्यपि
नीचस्वभावतामाविष्करोतीति विरोधः । तत्परिहारस्तूष्णतिसुक्तेर्षु नीचस्वभावोऽकृतव्यं कर्मैत्यर्थात् । तोयराशिः
समुद्रत्वलासंभवापि समुल्लङ्घापि वृष्णां संवर्धयतीति विरोधः । तत्परिहारस्तु वृष्णां गार्थमित्यर्थात् । ईश्वरतां
दधानाप्यशिवप्रकृतित्वमनीश्वरप्रकृतित्वनातनोतीति विरोधः । तत्परिहारस्वीश्वरतां प्रभुतानाशिवमशुभमित्य-
र्थात् । बलोपचयमाहरन्त्यप्यनयन्त्यपि लघिमानमापादयतीति विरोधः । तत्परिहारस्तु बलोपचयं सैन्यसमूहं
लघिमानं कारयन्त्यमित्यर्थात् । अमृतसहोदरान्यवृत्तेन सहोत्पत्तापि कटुकरसोपेतो विपाको यस्या इति विरोधः ।
तत्परिहारस्तु कटुको दुःखदायीत्यर्थात् । विग्रहवत्यपि मूर्तिमल्यप्यप्रत्यक्षमगम्यं दर्शनं यस्या इति विरोधः ।
तत्परिहारस्तु विग्रहवती कलहवतीत्यर्थात् । पुरुषोत्तमरतापि रत्ना ये दुर्जना जनास्ते प्रिया यस्या इति विरो-
धः । तत्परिहारस्तु पुरुषोत्तमे कृष्णे रतं मैथुनं यस्या एवंविधापि रत्नजनानां प्रिया बद्धमेत्यर्थात् । रेणुमयीव
रेणुगुणमयीव स्वच्छमपि निर्मलमपि कलुषीकरोति मलिनीकरोति । **यथेति** । यथायथेयं लक्ष्मीचपला चपला
दीप्यते दीप्ता भवति तथातथा केवलं दीपशिखेव कञ्जलवन्लिनं कर्मलं कर्मोद्भवत्युद्भिरति । दीपशिरापि
कञ्जललक्षणं दम्बलिनं कर्म तदेवोद्भवति । तदेव दर्शयति—**तथाहीति** । वृष्णा लोभत्याक्षणाणां विपव-
लीनां संवर्धने विस्तारणे वारिधारा जलधेनिः । अत्र श्रीजलधारयोर्द्विहेतुत्वेन साम्यम् । ऐन्द्रयोग्यतया
वृष्णावस्थोः साम्यम् । **व्याधेति** । व्याधर्गीतिर्नृगदधार्जाग्निगानिन्द्रियमृगाणाम्प्रहारिणाम् । अत्र नाश-
कृत्यसाम्याच्छ्रीगीलोः साम्यम् । नाशकृत्यसाम्याच्चाशुभयोगोः साम्यम् । गानलुब्धाथ गुणा ह्यन्वन्त इति सर्व-
प्रतिबन्धम् । सञ्चरितानि सदाचरणानि तान्येव चित्राणि तेषां परामर्शे आमर्शानं तदर्थं वा धूमलेखा धूमपट्टिः ।
सोकः कफनिवृत्त्यर्थं द्रव्यान्तरस्य धूलुपानं कृत्वा पद्यास्य एवोदीर्यते तत्पराशरीरदेवलेख्यं विनश्यतीति भावः ।
मोह इति । मोहो मांश्यम्, दीर्घनिद्रा निर्मलितानि (!), तासां विभ्रमशय्या विद्यातशयनम् । धनेति । पनाति
द्रव्यानि, मशो मुन्मोहसंभेदः त एव पिराखिन्वित्यासां निवारार्थं जीर्णां प्राचीना बलनी शृष्टोपरिभागः ।
तिमिरोद्भूतिः । शास्त्रान्येव दृष्टयन्त्यानां तिमिरस्य नेत्ररोगविशेषस्योद्भूतिः प्रादुर्भावः । **पुर इति** । सर्वदानवि-
नयानां दुष्पुत्रानां पुरःपताकापे वैजयन्ती । **उत्पत्तीति** । क्रोधस्य शेषस्य ये आवेगाः संभ्रमाद्य एव
प्राहा जलजन्तयस्तेषामुत्पत्तिनिम्नगा तदिनां । **आपानेति** । विपवा गोचरा एव मधूनि मथानि तेषामपानक-
भूतेः पानगोष्ठिवासकम् । **संगीतेति** । भ्रुगं विकारा विह्वल्यता एव नाटयानि तेषां संगीतशाला रक्षसादा ।
आवासेति । दोषा एव दुष्पणान्येव आरविपरा आनी दंष्ट्रा तस्यां विं दोषां न आरविपराः सर्वविपना-

१ प्रकटयति । २ सञ्चरति । ३ आरविपरा । ४ तदिति । ५ कलुषीकरोति । ६ एव मत् । ७

उत्सरणवेत्रलता सत्सुहृद्व्यवहारगाम्, अकालप्रादृह्य गुणकलहंमकानाम्, विमर्षगभूमिर्जो-
 कापयाद्विरहैटोकानाम्, प्रस्तावना कपटनादकस्य, कदलिका कामकरिणः, यध्यशाला मायु-
 भावस्य, राहुजिह्वा धर्मैन्दुमण्डलस्य । न हि तं पश्यामि यो ह्यपरिचितयानया न निर्भरसुप-
 गूढः, यो वा न विप्रलब्धः । नियतमियमालेख्यगतापि चलति, पुस्तकमप्यपीन्द्रजाडमाव-
 रति, उत्कीर्णापि विप्रलभते, श्रुताप्यभिसंपते, चिन्तितापि वञ्चयति । एवंविधयापि धानया
 दुराचारया कथमपि देववेशेन परिगृहीता विडुवा भवन्ति राजानः, सर्वाविनयाधिष्ठानतां च
 गच्छन्ति । तथाहि । अभिपेकसमय एव चैतेषां महलकलदानलैरिव प्रक्षाल्यते क्षमिष्यम्,
 अमिकार्यभूमेनेव भलिनीक्रियते हृदयम्, पुरोहितकुशामसंभार्जनीभिरियापैण्डियते क्षान्तिः,
 उष्णीपपट्टंयन्नेनेवीन्द्राद्यते जरागमनस्मरणम्, आतपन्नमण्डलेनेवापसार्यते परलोकर्जनम्,
 चामरपत्रनेरिवापदियते सत्यवादिता, वेत्रदण्डैरिवोत्सार्यन्ते गुणाः, जयगद्दकैलकलवैरिव

वतापं ही दुता । उत्सरणेति । रासुदना शिष्टानेषां व्यवहारा आचरणानि तेषामुत्तरेण दूरीकरणं
 कर्तव्यम् वेदना वेगवतिः । अकालेति । गुणा एव कलहंसा. कादम्बान्येषामकालप्रादृह्यमयो वर्षाकालः ।
 प्रादृहि ईया नरति । इयं तु सर्वगुणानां विनाशहेतुरित्यपकर्तुं प्रतिदि । विमर्षणेति । शोकेषु वेदा-
 कानां शिष्टेषोत्सवम् एव विरहोत्सवः । शिष्टेभ्योपि तेषां विमर्षणभूमिर्विभरणस्यलम् । प्रस्तावनेति । क-
 र-
 कनादकना वेगवत्प्रसन्न प्रस्तावना प्रारम्भः । स्वपारादिप्रवेशः । कदलिकेति । कामकरिणो मदनगम्य
 करिष्यता रजनः । घट्टेति । गणुभवास शोभनाप्यवगायस्य वष्यशाळा रतास्थानम् । राहुजिह्वेति ।
 मदी मदनवर विद्वैक्याम्यगम एवेन्दुमण्डलं चन्द्रधिव्यं तस्य राहुजिह्वा वैहिकेवरताना । न हीति । दि
 विधायम् । तं पुरां न पराधि नाशयेद्व्यामि । यत्तरोनिंयानियंनधात् । यः पुमानपरिचितयार्चनितया
 विद्वैक्याम्यगं नोपारो नोच्छेत् । यो वा न विप्रलब्धो न च विप्रतारित । नियतं निधितम् । इयं कर्त-
 नकेकलण विपरीतविरति कर्त्ता न स्थिरा भवति । अन्येषां विमानि चाक्यतीति वा । पुस्तकेति ।
 पुस्तकमपि अत्रमयवीन्द्रमण्डलमयवर्ति । उत्कीर्णेति । उत्कीर्णोपुन्वीरितापि विप्रलभते विप्रतारणो
 १ । पुस्तकमपि अत्रमयवीन्द्रमण्डलमयवर्ति । उत्कीर्णेति । उत्कीर्णोपुन्वीरितापि विप्रलभते विप्रतारणो
 २ । पुस्तकमपि अत्रमयवीन्द्रमण्डलमयवर्ति । उत्कीर्णेति । उत्कीर्णोपुन्वीरितापि विप्रलभते विप्रतारणो
 ३ । पुस्तकमपि अत्रमयवीन्द्रमण्डलमयवर्ति । उत्कीर्णेति । उत्कीर्णोपुन्वीरितापि विप्रलभते विप्रतारणो
 ४ । पुस्तकमपि अत्रमयवीन्द्रमण्डलमयवर्ति । उत्कीर्णेति । उत्कीर्णोपुन्वीरितापि विप्रलभते विप्रतारणो
 ५ । पुस्तकमपि अत्रमयवीन्द्रमण्डलमयवर्ति । उत्कीर्णेति । उत्कीर्णोपुन्वीरितापि विप्रलभते विप्रतारणो
 ६ । पुस्तकमपि अत्रमयवीन्द्रमण्डलमयवर्ति । उत्कीर्णेति । उत्कीर्णोपुन्वीरितापि विप्रलभते विप्रतारणो
 ७ । पुस्तकमपि अत्रमयवीन्द्रमण्डलमयवर्ति । उत्कीर्णेति । उत्कीर्णोपुन्वीरितापि विप्रलभते विप्रतारणो
 ८ । पुस्तकमपि अत्रमयवीन्द्रमण्डलमयवर्ति । उत्कीर्णेति । उत्कीर्णोपुन्वीरितापि विप्रलभते विप्रतारणो
 ९ । पुस्तकमपि अत्रमयवीन्द्रमण्डलमयवर्ति । उत्कीर्णेति । उत्कीर्णोपुन्वीरितापि विप्रलभते विप्रतारणो
 १० । पुस्तकमपि अत्रमयवीन्द्रमण्डलमयवर्ति । उत्कीर्णेति । उत्कीर्णोपुन्वीरितापि विप्रलभते विप्रतारणो

१. उत्सरणम्, २. शिष्टोत्सवः, ३. उत्कीर्णता न निर्भयम्, ४. उत्कीर्णता न निर्भयम्, ५. पुस्तक-
 मपि अत्रमयवीन्द्रमण्डलमयवर्ति, ६. उत्कीर्णता, ७. उत्कीर्णता, ८. उत्कीर्णता, ९. उत्कीर्णता, १०. उत्कीर्णता,
 १. उत्सरणम्, २. शिष्टोत्सवः, ३. उत्कीर्णता न निर्भयम्, ४. उत्कीर्णता न निर्भयम्, ५. पुस्तक-
 मपि अत्रमयवीन्द्रमण्डलमयवर्ति, ६. उत्कीर्णता, ७. उत्कीर्णता, ८. उत्कीर्णता, ९. उत्कीर्णता, १०. उत्कीर्णता

निमित्तमन्तं साधुयादाः, धनपट्टपात्रैरिव पद्मसूत्रमे यमः । सत्पतिः । वैचित्र्यसूत्र-
 मन्तियिन्साधुर्नोपप्रददद्याभिः स्वर्गोन्मोषेपुण्ड्रसंनोत्समिभन्तस्त्रिहनागोतिभिः संवद्विः
 प्रत्येभ्यमाना धनत्वयाभावकेपविस्सुजनमानोऽनेनोपोरविनेन दोषान्तेन मगावेनेन
 धाप्यमानाः, विविधविषैवप्रामत्यात्मैः पश्चभिरत्यनेकमदस्रसंवेगिचिन्निद्रियगजानमानाः,
 प्रहृदिपशुगणया सत्पद्मसंवेदिनापि शनमाश्रुनानिचोपगनेन मनमाकुलीकिपमाना
 विदगानुपयानि । प्रहृदि गृणन्ते, भूर्नेरियाभिभूयन्ते, मन्त्रिय्यावेदन्ते, मन्त्रे-
 रियापट्टयन्ते, धायुनेव विदम्बन्ते, मिताभैरिव प्रस्रन्ते, मदनसर्वमर्मादेवा इव
 सुगमभ्रमसाग्राणि सुर्वते, धनोष्णया पच्यमाना इव विचष्टन्ते, गाढनहाग्राया
 इपाद्गानि न धारयन्ति, कुलीग इव निर्वकपरिभ्रमन्ति, अधर्मभ्रमगणयः पद्मव
 इव परेण संवार्यन्ते, सुपायाद्विषांकरंजानमुग्गोणा इवातिहृच्छेद्य जलन्ति,
 सप्तजलद्वय इव सुसुभगोविकारैः पांश्वनिनां गिरःशुद्धमुपादयन्ति, पानमसूत्रव

पद्मपट्टयाः सोलाह्वयस्वर्गैरिव साधुयादाः स्वसायथिारिकरन्ते सविदन्ते । ध्वजेति । पद्म वैदवन्त-
 रोषो पटा पद्मनि तेषां पद्मं, प्रहृदिथि यमः श्रेयः पराश्रयते परमसो मोरः न भिद्यते । गंदर दरोपी-
 तपादीति । वैचित्र्यसूत्राः । धमेति । धनवसेन प्रदायाधिवसेन स्थितिः श्वधोऽदृष्टः साकुनेनैगुत्सव ।
 सन्त्यस्य वा पक्षिरोमेव्य सो गतः पञ्जनाथ मत्पुटे तद्व्यवसायि । मयूरास्य श्वः धमवसेन चाप्यन्तं
 स्वपलः सारिती मत्पुमानम् । सप्तोत् इति । सप्तोत्तो यथोतिराजपत्न्य व उन्मेषोप्रभाससुद्वन्द्वुर्दा
 मनोहरमिधितर्तल्पनिः । मनस्वीति । मन्त्रियजना परिजानांकरंमिर्त्तानिनिन्दागानिरोषोधिधिः
 संवद्विः ससुदिभिः प्रत्येभ्यमाना येभं प्राप्यमाना । धनेति । पनस इत्यस्य सो लपो विमहास्य सामः
 प्रातिगस्याद्योपयोऽह्वारसेन विरुग्ं विमरणं प्रजं जन्म येषां वे तथानेकं दोषा दृष्यानि तैरपरितेन
 ज्ञानेन । सगावेदोनेति । सग इच्छाप्यं न तेषामपिसास्वन्मर्दाभावसेन धाप्यमानाः पीप्यमानाः ।
 पनेव । दोषेति । दोषं दुष्टं बदवप्रभं तेनेव । सत्रापि सगो भवत्येधेन साम्यम् । विविधेति । विविधा
 वेदनेके निपया मोचरास एव प्रासा सुदेरवान्ध्र सातयेतंमर्षः । पशुभिरिति । पयनिरपि प्राणप्रमित-
 संवेरपि चक्षुरादिरिति सतसादसत्तां लज्जानुपगतैव प्राप्तेन अनेकमहसोर्होषेन्द्रियैः करुणयास्यमानाः परि-
 त्रिदयमानाः । प्रहृतीति । प्रहृत्वा राभावेन चयलक्षपलहास्य भावहासा तथा लक्ष्यः प्रगरोडवरासो वेनेय-
 भूतेनेरेन मनसा वितेनाकुलीकिपमाना विदगानुपयानिप्रददानुपयानि गच्छन्ति । प्रहृरिति । प्रहृः साने-
 थारादितिरिव दृश्यन्ते प्रहणभिषयीकियन्ते । भूः पित्तार्थैरवानिभूयन्ते । मग्ंरिति । मग्ंरा देवाधिष्टात्का-
 र्शांश्वारिदयन्ते । मन्त्रेणान्यमापेसः कियते । मधा भूतमन्त्र प्रवेदयते । सत्पैरिव दुष्टप्राणिनिरिवावटभ्यन्ते
 हटेन गृह्यन्ते । धायुनेव पवननेव विदम्बन्त इत्यन्तो विधिष्यन्ते । मिताभैरिव राशिरिव प्रस्रन्ते भक्ष्यन्ते ।
 मद्नेति । मदनसर्वः कामबाधिर्ममस्थल धाहतालादिता इव सुगमभ्रमहस्राप्यानतनविष्टतिरहासापि
 सुर्वते पटयन्ति । धनेति । पनस इत्यसोष्ण तापसेन पच्यमानाः पाकविषयीकियमाना इव विचष्टन्ते ।
 विविधों चेशो सुर्वन्तिलक्षः । गादेति । गाढस्त्रीमो यः प्रहारो ल्युग्रादिना कुट्टन्ते सेनाहता इवाज्ञानि हस्य-
 पादादीनि न धारयन्ति न धनुं राटुयन्तीत्यर्थः । कुलीरेति । कुलीग इव कर्कटा इव तिर्यकिरधीना एव
 परिभ्रमन्ति परिभ्रमणं सुर्वन्ति । अधमेति । अधमेणासदावरणेन भासा भग्ं प्राप्ता गतिगमनं सत्कमेनि क्षुत्थ
 येषामेवंभूता पद्मव इव रासा इव परेणान्येन संवार्यन्ते संवरणशीलाः कियन्ते । मृपेति । सुपायादोऽस-
 ल्यभाषणं तस्य विषाकः परिणामनेन सजान समुत्पन्नो मुग्गो गो येदामेवाहस इवातिहृच्छेद्यतिरुष्टेन
 जल्यन्ति बुवान् । संस्रति । समच्छदत्रय इव विषमच्छदहृता इव सुसुमानि नेत्राणि तेषां ये रजोसिधुपै-

१ काव्य २ मनासाय ३ पद्म ४ उदाहरेव. ५ विषयसमाप्त. ६ मन्त्राव. ७ अभिहृताः

इव धन्धुजनमपि नाभिजानन्ति, उल्कम्पितलोचना इव तेजस्विनी नेत्रन्ते, कालदृश इव महामञ्जरपि न प्रतिबुध्यन्ते, जातुर्वाभरणानीय सोष्माणं न महन्ते, दुष्टवारणा इव महानान-
सम्भनिश्चलीकृता न गृहन्त्युपदेशम्, तृष्णाविषमूर्च्छिताः कनकमयमिव सर्वं पश्यन्ति, ईषव
इव पानवर्धिततैर्क्षण्याः परप्रेरिता विनाशयन्ति, दूरस्थितान्यपि फलानि दण्डविश्लेषमहाकु-
लानि शातयन्ति, अकालकुमुमप्रसवा इव मनोहराकृतयोऽपि लोकविनाशहेतवः इमशानाप्रव
इवातिरौद्रभूतयः, तैमिरिका इवाद्दूर्दर्शिनः, उपसृष्टा इव ह्युद्राधिष्ठितभवनाः श्रूयमाणा अपि
प्रेतपटहा इवोद्वेजयन्ति, चिन्त्यमाना अपि महापातकाध्यवसाया इवोपद्रवमुपजनयन्ति अनु-
दिवसमापूर्वमाणाः पापेनेवाच्चातमूर्तयो भवन्ति, तदवस्थाश्च व्यसनशतसंख्यतामुपगता धन्वी-

बिकारा विहृतयन्ते । पक्षे कुमुमरजोविकारैः पुण्यरागविरतिभिः । 'कुमुनं क्षीरजो नेत्रे' इत्यनेद्यर्थः ।
पार्श्ववर्तिनां समीपस्थापिनो शिर शूलं मन्ववव्ययामुत्पादयन्ति जनयन्ति । मत्तपर्यङ्गमुमरजवः शिर शूलै-
त्पादकत्वं वैयके प्रविद्धम् । आसन्नेति । आसन्नं समीपवती मृत्युर्येषां त एतन्निपा इव बन्धुजनमपि
स्वजनमपि नाभिजानन्ति नोपलक्षयन्ति । उद्विष्टि । उद्वारन्वेन वमिन्तं घृणं लोचनं नेत्रं येषामेवंविधा इव
तेजस्विनः प्रतापवतः पुरुषाणि स्पृहाभेदशन्ते नावलोकयन्ति । पक्षे तेजस्विनः सूर्यादिभ्यः । कालदृशेति ।
निषिद्धकाले संध्यादिकेषु दद्या भक्षिता । संपणेति शेषः । एवंविधा इव महामञ्जरीजोऽप्युत्पन्निभिः पादुम्यादि-
निरपि न प्रतिबुध्यन्ते न बोधं प्राप्नुवन्ति । जातुपेति । जातुपाभरणानि स्वाशानिपन्नभूषणानीय सो-
ष्माणं तेजस्विनं पुरुषं न सहन्ते न मृष्यन्ति । दुष्टेति । दुष्टवारणा इव मरुन्मत्तपत्रा इव महान्वुद्वेष्टे
यो मानोऽङ्कारलाडशणो यः स्वम्भः स्थया तेन निश्चलीकृताः स्वधर्ता प्राणिनाः सन्त उपदेशं विष्ठां न
गृह्णन्ति नाददते । गजपक्षे महन्मानं यस्मैवंविधो यः स्वम्भ आलानसम्भस्तेन निश्चलीकृता नदाः सन्त उप-
देशं हन्तिपकवान्यं न गृह्णन्ति । अवगणयन्तीत्यर्थः । सृष्णेति । तृष्णैव विषं गरलं तेन मूर्च्छिता भ्रान्त्या
कनकमयं सुवर्णमयमिव सर्वं पश्यन्ति निलोकयन्ति । इषव इति । पानं मपुपानं निशानपर्यन्तं च ताभ्यां
वर्धितं तैश्च मदीयं प्रहारसार्थिद्य येषामेवंविधा इषव इव बाणा इव परोऽन्यो मञ्जी च ताभ्यां प्रेता
नोदिता विनाशयन्ति विनाशं जनयन्ति । दण्डो मष्टिर्भाग्येष्वथ तयोर्विक्रियाः प्रहारा दुर्दितानि च तैर्दूर-
स्थितान्यपि दक्षिणद्वेषात्तान्यपि फलानिव साम्यानीव महाकुलानि महानिजनानि शानयन्ति पीडयन्ति
पानयन्त्यपि च । अकालेति । मनोहराश्चित्तहारिभ्य अहृन्वय आहारा येषामेवंविधा अपि राजानो लोक-
विनाशहेतवो भवन्ति । सदाकृतिगाम्यादुपमानान्तरमाह—अकालेति । अकालेऽकृतौ कुमुमप्रसवा इव ।
तदुक्तम्—'हृमौपधिविशेषाणामकाले कुमुमोद्भवः । फलप्रभवयोर्वन्धे महोत्पानं विदुर्षुषाः' । इमशानाप्रव
इति । इमशानं प्रेतवनं तस्याप्रव इवातिरौद्रा अन्येषा भयोत्पादिका भूतिः सप्रेयसां वे तथा । पक्षेऽतिहृता
भूतिर्भस्म वेपु । तैमिरिकेति । तिमिरं नेत्ररोगः स संजातो येषां वे तैमिरिकान् इवाद्दूर्दर्शिनः ।
भाषिन्तं शेषं न पश्यन्तीत्यर्थः । दूरं परलोकं न पश्यन्तीत्यर्थो वा । पक्षेऽद्दूर्दर्शिनः समीपस्थितवस्तुविश्लो-
किनः । उपसृष्टेति । उपसृष्टा बहि कृता इव ह्युद्विष्टैरधिष्ठितमाधितं भवनं एवं येषां वे तथा । श्रूयमाणा
इति । श्रूयमाणा आकर्ष्यमाना अमुद्वेजयन्त्युद्वेगं जनयन्ति । क इव । प्रेतपटहा इव यथा मृत-
वाद्यानि निर्वेदमन्येषा समुत्पादयन्तीत्यर्थः । कस्मिन्दिने मृतकाना पुरन्माद्वापानि वाचन्त इति देशावारः ।
चिन्त्येति । चिन्त्यमाना अपि चेन्नति स्मर्यमाणा अपि महापातकं क्षीहन्त्यादि तदध्यवसाया इव
तदभिप्राया इवोपद्रवं वधकादिदु समुपजनयति न निष्पद्यति न । अन्विष्टि । अनुदिवस प्रतिदिवस पापेने-
नमापूर्वमाणा अद्यमया इव मातमवतः इत्यन्त्या नवान्तः । तद्विति । मैवावस्था येषां वे तदवस्था ।

सोपासनादिना अर्चयित्वा इव पति-सत्कृतानां वाचयन्ति । अग्रे तु न्यायेतिरादन-
 पार्थिवसंश्लेषात्पुंसोऽपि सन्नेतिर्जातुर्नवर्जुनं विनोद इति, परदारमभिगमनं वैशम्पतिरिति,
 शैव्यां श्रम इति, पानं विज्ञान इति, प्रसन्नतां दीप्तिरिति, श्वशुरपरिवारात्प्रसन्नमिति, सुग-
 वत्पराधीरकनकवस्त्रोपरसंज्ञाः, अर्चयित्वात्पुंसो मुसोपसेच्यत्वमिति, शृङ्गमालासाधेयानि-
 गति रोगमिति, सागरमभावेकश्रमं सागानुभावेनेति, पैंगवभयकृत्यं क्षमेति, स्नेहद्वतां
 प्रभुरिति, देवावमाननं सागमच्यनेति, अन्विजनाद्यौनि यद्वा इति, वैश्वनामुन्नाह इति,
 किंदेशेपाशाभाषाप्रकृतिवमिति दोगमति सुगवश्रमध्यागोपवद्विरन्तः स्वयमति विद्वन्दिः

१। सुगवार्थः । २। शैव्यां अतस्तानां शृङ्गमालां श्रमं तस्य वाचयता विद्वतामुत्तमा प्रजा । 'वाचयताम्'
 इति षोडशस्य लृट् तस्य अन्वयः सुगवत्पुंसः इत्यर्थः । अन्वयमिति । पानोपसेच्यतेति षोडशं तस्य शृङ्गमाला
 नदीभिः शैव्यामिति प्रजाभिः शैव्यामिति वा देवकथितस्या इव परित्यागि मनुष्यकर्मणः कर्ममध्यागानं
 न्यायमिति न तन्मतिः । अपरे विद्वति । अपरेऽप्यं । तु पुनरर्थः । सागान् । पैंगवां शैव्यामालेन्याह—
 अपरे विद्वति । इति शेषोऽपि सुगवश्रमध्यागोपवद्विरुपेतिप्रकारः मुक्तिमि प्रकल्पमाणाः सर्वजनस्योपहास-
 नागुत्तमयोगिसुगवत्यानि प्राहुरन्विजनाद्यः । पैंगवार्थः । श्वेति । मत्स्यमन्त्रो वोऽयं प्रवोजनं तस्य
 भिषगानं वरयो तत्र पैंगवार्थः । भनमिति । भनं इत्यं तदेव पिबितं मांसं तस्य प्रागो प्रहृषं तस्मिन् ।
 एतदेवैतन्मिया तथा । इत्यानेनपरिगन्तव्यं । आग्धानेति । आग्धानं शृषोपसेगनस्यै तदेव भिषिनी
 वनसिनी तस्मां वर्षार्थः । तथा एवा नर्जिनाभित्य तदाश्वकरोन ग्यान्मानमान्छाय येन येन प्रवरेष्य
 परान्नादिवापस्मादेव परान्भक्षयन्ति तदात्मानवनेन परान्भक्षयिता स्तानि भक्षयन्ति । इतिशब्दार्थ-
 नर-पूतमिति । पूनं दुरोदरं विनोदः पैंगवामात्रम् । न पैंगवद्विदिते किंचित्पानकर्मज्ञानि भायः । परेति ।
 परदारः पराश्वकरोपामभिगमनं शोभोगो यद्व्यभिषिञ्चि वायुर्मिलल्पः । मृगयेति । मृगयो मृगयो श्रम इति ।
 'अभ्यागः सुरलोनि भ्रमो योगाभ्यागः' इति वीरः । न तु परप्राणव्याधादनजनितं किमपि पावकमस्तीति
 नाह । पानमिति । पानं मशार्थानां । विज्ञान इति । विद्वन्वित्तमित्यर्थः । प्रमत्ततामिति । प्रमत्ततां क्षीवतां
 तां सुमदहृलमिति । श्वेति । श्वम्य दाराः स्त्री तस्याः परिवार्यं लजनमव्यभिगतानासकिता इति । ननु
 पमोधिकमम् । गुरुरिति । गुरुरेतिप्रतिप्रतिरिहासोपेष्टा तस्य वचनं वचन्तस्यावधीरणमुद्वहन-
 परप्रनेदतमन्यतरयताम् । 'वरयः प्रनेयः' इति वीरः । गुरुवचनावधीरणेन क्रूरोऽयं प्रभुरिति निषापरे सा-
 गन्नादयो वरद्वयं प्रीपयन्त इति तेषामाशयः । अजितेति । शिक्षार्थं ताडिता मृत्वा यस्य राजः सम्यक्सेवां
 कुर्वन्ति स जितमृत्तोऽन्यस्तजितमृत्तस्य भावन्तता ताम् । इदं च वृपतेद्वेषणम् । वृपुष्ये मृत्वानामवश्यं
 शिक्षा प्रदानयेति राजचिह्नम् । तदुक्तम्—'शठदननमशुडपालननाशितभरणं च राजचिह्नानि' इति । तस्मि-
 न्मुसोपसेच्यत्वं मुसोपसेच्यितुं योग्यः सुसोपसेच्यस्त्वस्व भावतात्वम् । सुसोपसेच्योऽयं वृप इति लोके ख्याति-
 मासं युव वारोप्यते । नृयेति । उल्लं नाद्यम्, गीतं गानम्, वायमातोचम्, वेद्या वारवचः, तास्मिन्सकि-
 मन्त्यामच्यित्तां रतिकता रमानिज्ञता इति । मह्येति । महापराधानां कौरवयुद्धादीनामवकर्णनं श्रवणं महानु-
 भावता महाभर्मिष्टता । अदातूलवशात् । मागधादिनिर्विहितस्य गात्रिप्रदानादिपराभवस्य तिरस्कृतः सहलं
 समेति धान्तिः । स्वच्छन्दतां निरवप्रहतां प्रभुत्वमर्थमम् । देवेति । देवा अर्हदाद्यस्तेषामवमाननमवगणनं
 नदासक्यता महाभर्मिता । चन्द्रीति । मन्दिजना मागधाद्यस्तेषां ख्यातिं प्रतिद्विम । यशः श्लोक इति ।
 एतेन पण्डितजनप्रदानं न शोकजनकमिति भायः । तरलतां चपलतामुन्नाहः प्रगल्भता इति । अवीति ।
 अविशेषतां विशेषानिषेपानभिज्ञतामप्रपातित्वं माध्यस्थ्यमिति । अत्र 'घृतम्' इत्यारभ्य पूर्वपूर्वस्योद्देश्य-

१ मृत्वाप्रसिताः, २ नलिनिषेधः, ३ मृगया, ४ प्रमत्तता, ५ स्वदारपरित्यागः, स्वदारपरित्यागेषु, ६ मृत्वा,
 ७ मृत्, ८ अनिसक्तिः, ९ रतिकतामिति, १० अनाकर्णनम्, अनवकर्णनम्, ११ परभवसात्वम्, परि,
 १२ स्वच्छन्दता, १३ आत्मात्रिमि, १४ इति, १५ अविशेषता.

प्रनारण्यकुरादैर्धूर्तैर्मानुषलोकोचिताभिः स्तुतिभिः प्रतार्थमाणा विस्रमदमैतच्चित्ता निश्चेतनतया
 तेषुचेत्यात्मन्यारोपितालीराभिमाना मर्त्यधर्माणोऽपि दिव्यांश्रावतीर्णमिव सदैवतस्मिन्निर्मा-
 नुपन्नान्मानमुप्रेक्षमाणाः प्रारब्धदिव्योचितचेष्टानुभावाः सर्वजनस्योपहास्यतामुपयान्ति । आ-
 त्मविदम्बनां धानुजीविना जनेन क्रियमाणासमिनन्दन्ति । मनसा देवताप्यारोपणविप्रनार-
 पादमद्भूतसंभावनोपहृताञ्चान्तःप्रतिष्ठापरभुजद्वयनिवात्मघाट्टयुगलं संभावयन्ति । त्वगन्त-
 तनृणीयलोचनं स्वललाटमाशङ्कते । दर्शनप्रदानमप्यनुग्रहं गणयन्ति । दृष्टिपातमप्युपकारपक्षे
 स्थापयन्ति । संभाषणमपि सतिभागमध्ये कुर्वन्ति । आज्ञामपि वरप्रदानं मन्यन्ते । ईर्ष्यामपि
 पावनमाकलयन्ति । मिथ्यामाहात्म्यगर्वनिर्भराश्च न प्रणमन्ति देवताभ्यः, न पूजयन्ति दि-
 व्यानीन्, न मानयन्ति मान्यान्, नार्चयन्त्यर्चनीयान्, नाभिवाद्यन्त्यभिवादानार्हान्, नाभ्यु-

तलोकोत्तम्य वाप्यनानाया पूर्वमिन्द्रोप उतरस्य युगस्यारोपः । अत्राध्यायोपहृष्टो
 कुरादैर्धूर्तैर्मानुषलोकोचिताभिः स्तुतिभिः प्रतार्थमाणा विस्रमदमैतच्चित्ता निश्चेतनतया
 तेषुचेत्यात्मन्यारोपितालीराभिमाना मर्त्यधर्माणोऽपि दिव्यांश्रावतीर्णमिव सदैवतस्मिन्निर्मा-
 नुपन्नान्मानमुप्रेक्षमाणाः प्रारब्धदिव्योचितचेष्टानुभावाः सर्वजनस्योपहास्यतामुपयान्ति । आ-
 त्मविदम्बनां धानुजीविना जनेन क्रियमाणासमिनन्दन्ति । मनसा देवताप्यारोपणविप्रनार-
 पादमद्भूतसंभावनोपहृताञ्चान्तःप्रतिष्ठापरभुजद्वयनिवात्मघाट्टयुगलं संभावयन्ति । त्वगन्त-
 तनृणीयलोचनं स्वललाटमाशङ्कते । दर्शनप्रदानमप्यनुग्रहं गणयन्ति । दृष्टिपातमप्युपकारपक्षे
 स्थापयन्ति । संभाषणमपि सतिभागमध्ये कुर्वन्ति । आज्ञामपि वरप्रदानं मन्यन्ते । ईर्ष्यामपि
 पावनमाकलयन्ति । मिथ्यामाहात्म्यगर्वनिर्भराश्च न प्रणमन्ति देवताभ्यः, न पूजयन्ति दि-
 व्यानीन्, न मानयन्ति मान्यान्, नार्चयन्त्यर्चनीयान्, नाभिवाद्यन्त्यभिवादानार्हान्, नाभ्यु-

१ अत्राध्यायोपहृष्टो २ अत्राध्यायोपहृष्टो ३ अत्राध्यायोपहृष्टो ४ अत्राध्यायोपहृष्टो ५ अत्राध्यायोपहृष्टो ६ अत्राध्यायोपहृष्टो ७ अत्राध्यायोपहृष्टो ८ अत्राध्यायोपहृष्टो ९ अत्राध्यायोपहृष्टो

गिष्टानि गुरवः, जगर्धकायामान्नागितोषभोगमुग्रगिन्धुसहमिनि विह्वलैर्नम, जगर्वहृद्व्यप्रन्-
मितमिति पदयन्ति कुलोपदेशम्. आन्मद्रशापनिमय इत्यभ्युत्ति मन्त्रिवोपदेशाय, कुप्यन्ति
हितवादिने । मर्षया नमभिनन्दन्ति. तमान्दपन्ति तं पार्श्वे कुर्वन्ति. नं ग्यवर्धयन्ति, तेन सह
मुग्मयतिष्ठन्ते. गर्भे वृत्ति, तं मित्रतामुपजनयन्ति, तस्य वचनं शृण्वन्ति, नत्र पश्यन्ति, तं
यद् मन्यन्ते, तमाननामापादयन्ति. योऽर्जुनिजगनवरतमुपरचिता खडिरधिदेवतमिव विगता-
न्ववर्णयः स्यान्ति. यो वा माहात्म्यमुद्गाययति । किं वा तेषां भ्राम्रं चेषामातिवृत्तं संप्रायोपदे-
शानिष्ठं कौटिल्यनारं प्रमाणम्, जमिचार्गमिः कुरैकप्रकृतयः पुरोधनो गुरवः. पद्यभिसंधा-
नपरा मन्त्रिय उपदेशारः, नरपतिमद्वसुक्तोच्चितायां लक्ष्म्यानामक्तिः, नारणात्मकेषु शंभे-
ष्वभियोगः, सहजभेमाद्रैद्ययासुरेषा भ्रातर उच्छेद्याः । तदेवंप्रीचातिष्ठितकष्टचेष्टासहसा-

न अभ्युत्तिष्ठन्ति गाम्भुत्थानं गुर्यन्ति । अनर्धंवेति । अनर्धो निष्कलो न आवानः प्रवानः धीतन्वा-
त्तर्कमि श्रेष्ठयोगान्तात्तं स्वयत्तिगुणभोगोऽजनादिबन्धनमितं गुरं यां चस्येति कृत्वा विद्वयनं
विशुधजनमुपरतन्मुपहायं कुर्वन्ति । जरेति । जरा विद्यया नम्रा यैत्र्यं विकल्पा तेन प्रनपितं जल्पित-
मिति कृत्वा वृद्धानां शभिराणासुपदेशं शिक्षां पश्यन्ति । जानन्तीत्यर्थः । अरमेति । आत्मनः स्वस्य वा
प्राः सुखिनाम्नाः परिभय पराभव इति कृत्वा मन्त्रिवोपदेशाय प्रधानशिक्षया असुखन्त्वमयां कुर्वन्ति ।
द्वितेति । शिवाचारिणे यथास्थितवारिणे वृष्यन्ति योषं कुर्वन्ति । मन्त्रिवोपदेशाय हितनारिण इति चतुर्थी ।
एवमपि 'कृपहृह' इत्यादिना संप्रदानसंज्ञायां गत्यां शेषम् । एतादृशं पुरयं गर्भया सुवन्तीत्याशयेनाह—
तमिति । तं पुरयं गर्भया गर्भप्रकारेणानिन्दन्ति प्रदासन्ति । तमान्दपन्त्याभायं कुर्वन्ति । तं पुरयं पार्श्वे
समीपे कुर्वन्ति रक्षयन्ति । तं संवर्धयन्ति वृद्धिं प्राययन्ति । तेनेति । तेन पुरयेण सह सुरं यथा स्वात्तथाव-
तिष्ठन्तेऽनस्थानं कुर्वन्ति । तस्माद्यिति । तस्मै पुरयाय वदति प्रनच्छन्ति । तमिति । तं पुरयं प्रति मित्रतां
मुद्गाययतामुपरजनयन्ति निष्पादयन्ति । तस्येति । तस्य पुरयस्य वचनं पाश्यं शृण्वन्ति । तत्रेति । तस्मिन्पुंति
वर्षन्ति पुनःपुनः प्रदानं कुर्वन्ति । तं पुरयं यद् मन्यन्ते । अत्युच्छ्रयतया जानन्तीत्यर्थः । तमिति । तं प्रत्यागतां
गिष्टतमानादयन्ति प्रतिपादयन्ति । तच्छ्रयस्य यच्छ्रयसापेक्षत्वादाह—य इति । यः पुनाहर्निशमहोरारं
अनवरतं निरन्तरं विगतमन्यकर्मण्यं यस्मैवंभूत उपरचिताप्रतिः संयोजितकरपुटोऽधिदेवतमियेदेव्यता-
निष हांति नवीति । यो वेति । यो माहात्म्यं तद्गुणवर्णनालक्षणमुद्गाययत्युद्गायनां करोति । विभूतिमतां
पुनर्दोषान्तरमाह—किं वेति । तेषां विभूतिमतां वाथवा किं सांप्रतं युक्तं तेषां विभूतिमतामतिवृत्तं संप्रायो-
पेतिनिष्ठिसाचकुल उपदेशः शिक्षा निर्गता दृग्वा दया यस्मादेनादृशं कौटिल्यसारं नामलादि प्रमाणमिति ।
अनिचारिक्रिया कृत्वाप्रतिष्ठाकारिरूपक्रिया । शूरेति । शूरा निधिरैकाद्वितीया प्रकृतिः स्वभावो येषामेवं-
विधाः पुरोपसः पुरोहिता गुरवो धर्मोपदेशकाः परेदामितरेयामतिबंधानं निरोधस्तत्र परास्तत्परा मन्त्रियः
मन्त्रिवा उपदेशारः शिक्षादायकाः । नरेति । नरपतीनां मल्लहर्षं तेन भुक्त्वा चासायुजिज्ञाता स्वेषा चेति
कर्मधारयः । एवंविधायां लक्ष्म्यानामक्तिः प्रेमाधिक्यम् । भारणेति । भारणं व्यापादनं तदेवात्मा स्वरूपं
तेषां तथाविधेषु शस्त्रेष्वभियोग उच्यते । सहेति । सहजं स्वारतिकं मत्प्रेम तेनाद्रै खिर्षं हृदयं येषामतएवा-
पुरका एतादृशा भ्रातरः सहोदरा उच्छेद्या मूलत उन्मूलनीयाः । प्रकृतमुपसंहरत्ताह—तदेवमिति । तदेति
हेतुर्षे । एषंप्राये पूर्वोक्तस्वरूपबहुले । अतीति । अतिकुटिला अतिक्रकाः कष्टदायिन्माधेष्टाः कायव्यापारहास्तां

१ विशयोपभोग. २ विद्वयनशीलम्. ३ न पश्यन्ति. ४ वृद्धजनोपदेशम्. ५ तस्य मन्त्रितान्. ६ उपनयन्ति.
७ इत्यात्मनापादयन्ति तस्माद्विच्यति. ८ असांप्रयम्. ९ मायोपदेश. १० शास्त्रेषु. ११ वर्षमाये. १२ कुटिल-
कुपेष्टा; कुटिलवेष्टा.

रूपे राज्यतन्त्रेऽस्मिन्महामोहकारिणि च यौवने कुमार, तेषां प्रयतेथा यैथा नोपहस्यस
 जनेः, न निन्द्यसे साधुभिः, न धिक्क्रियसे गुरुभिः, नोपांलभ्यसे मुद्गङ्गिः, न शो-
 च्यसे विद्वद्भिः, यथा च न प्रकाश्यसे विद्वेः, न प्रतार्यसेऽकुशलैः, नास्वाद्यसे भुजङ्गैः,
 नावलुप्यसे सेवकवृकैः, न बन्ध्यसे घूर्तैः, न प्रलोभ्यसे वैनिताभिः, न विदम्ब्यसे लक्ष्म्या, न
 नर्त्तसे मदेन, नोन्मत्तीक्रियसे मदेन, नाश्रिप्यसे विपयैः, नावलुप्यसे रोगेण, नापद्वियसे
 मुखेन । कामं भवान्प्रकृत्यैव धीरः, पित्रा च समापेपितसंस्कारः, तरलद्वयमप्रतिबुद्धं
 च मद्यन्ति घनानि, तथापि भवद्गुणसंनोपो मीमेधं मुखरीकृतवान् । इदमेव च पुनः-
 पुनरभिधीयसे । विद्वांसमपि सचेतनमपि महासत्त्वमप्यभिजातमपि धीरमपि प्रचक्रवन्त-
 मपि पुरुषमियं दुर्विनीता मलीकरोति लक्ष्मीरिति । सर्वथा कल्याणैः पित्रा
 क्रियमाणमनुभवतु भवान्त्रयैवैवराज्याभिषेकमङ्गलम् । कुलक्रमागतामुद्गह पूर्वपुरुषैरुद्धां

एतदं तेन दारणे भीरणे । राज्यतन्त्र इति । राज्यस्य तन्त्र इति कर्तव्यताम् । 'इतिकर्तव्यता तन्त्रे' इत्यने-
 कार्थः । अस्मिन्नुपभूयमाने यौवने तारुण्ये च महामोहकारिणि महामोहजनके । कुमारेति संबोधनम् । तथेति ।
 तेनैव प्रकारेण प्रयतेथा । प्रयतं कृपा । यथा येन प्रकारेण जनैर्लोकैर्मवास्वं नोपहस्यसे न उपहासविपरीत-
 यथे । साधुभिः राजनेर्न निन्द्यसे न निन्दाविषयीक्रियसे । गुरुभिर्धर्माचार्यैर्न धिक्क्रियसे न धिक्कीर्तिनिन्दादि-
 वापयणेऽधीक्रियसे । मुद्गङ्गिर्मित्रैर्नोपांलभ्यसे नोपांलभ्यविषयीक्रियसे । विद्वद्भिः पण्डितैर्न शोच्यसे न शो-
 च्यविषयीक्रियसे । यथा विद्वद्वाराद्वारणकारिभिर्न प्रकाश्यसे न प्रकटीक्रियसे । अकुशलैरनाचारिभिर्न प्रतार्यसे न
 प्रतारणाविषयीक्रियसे । भुजङ्गैर्गणिकापतिभिर्नास्वाद्यसे गणिकायै इत्यपितरणद्वारा नोपभोज्यसे । सेवकाः स-
 पथकारिण एव वृका इहाशुणामैर्नोवलुप्यसे नानिष्टे प्रगज्यसे । नावलीक्रियत इत्यर्थः । घूर्तैः शठैर्न बन्ध्यसे
 न प्रतार्यसे । वैनिताभिः स्त्रीभिर्न प्रलोभ्यसे न प्रलोभनाधिपय क्रियसे । लक्ष्म्या ध्रिया न विदम्ब्यसे न धि-
 दम्बनयुक्त क्रियसे । न परित्यज्यस इत्यर्थः । मदेनाधिपत्यजनितादंकारेण न नर्त्तसे न नर्त्तं कार्यसे । मदेन
 मनोभवेन न उन्मत्तीक्रियसे न चित्तविक्षिन्नामापाद्यसे । विषयैरिन्द्रियार्थैर्नाश्रिप्यसे न प्रेयसे । रागेण भेददि-
 ना न विदुष्यसे नाशुष्यसे । मुखेन मातेन नापद्वियसे न परित्यज्यसे । काममालम्ब्यं सकलशास्त्रेभ्युभि विहितै
 तत्पुत्रदेसो व्यर्थ इत्यर्थः । पुनराह—प्रकृत्येति । प्रकृता स्वभावेन धीरो धैरवान् । यद्यपीति पूरणीयम् ।

धीरः । पित्रा चेति । पित्रा ककाराम्भयापि समापेपिता विहिता । संस्कारा जातकर्मादयः । अथ च तन्-
 त्रविशेषश्च यथैवंभूत् । अथान्यदप्याह—तरलेति । तरलं बभाले हृदयं चेतो यस्य स तमप्रतिबुद्धं बो-
 धार्थिनं च पुष्टं घनानि इत्यापि मद्यन्ति मद् जनयन्ति । अद्ं तु न तथानुनयामीति । येनोपदेयः कार्यक
 र्थार्थिः तदन्वयमायाद्युपोगमाह—तथापीति । अनुदेयक्येऽपि भवद्गुणं शौर्यादिभिर्न संनोपो मनन-
 मुष्टिम् दुश्चिन्त्यमेवं पूर्वोक्तप्रकारेण मुखरीकृतवास्वाऽस्वाभ्यापारे प्रवर्तितवान् । अहामेवित्पितृव्यादिभ्य-
 वेऽनुपदेय इत्यत आह—इदमेवेति । इदं पूर्वोक्तं पुन पुनर्नारारामभिधीयसे बध्यसे । अहामेव इदमुद्गाद्य-
 विद्वान्समिति । विद्वान्समपि पण्डितमपि सचेतनमपि ज्ञानवन्तमपि महागुरुमपि महानाहुसमावसि-
 त्मपि कुत्रापि चोद्यमपि धैर्यवन्तमपि प्रपन्नवन्तमप्युपोगयुक्तमपि पुष्टं लक्ष्मी । धीः सतीकरोति सम्मानो-
 क्त्यन्तः प्रवर्तते । अत्र सर्वप्रतिबुद्धः केमुनिहत्यापारा । अथमप्येवं करोति । अगम्य का बर्तयथै । तत्र
 हेतुमाह—यत्र इदं दुर्विनीता । अगम्यन्तिनेत्यर्थः । अथान्यं पित्रा जनकेन कल्याणैर्मन्त्रैः क्रियमाणं पिरीदमानं
 त्वनोचनस्य सो राज्यनिषेधमाशुष्यस्य बन्धुल्लं धेयाऽनुनयवनुनयविषयीकरोतु । पूर्वपुरुषैरुद्धां कुलक्रमागतां

१ बोधार्थिः २ तवाऽपि ३ यथाऽपि ४ जनय ५ उपलब्धसे ६ प्रकृत्यसे ७ सर्वप्रवर्तयति ।
 ८ विदुष्यसे, (१) न, (२) इत्यर्थः ९ (१) १० उपलब्ध ११ न मरणा प्रयत्नेन १२ एव १३ नर्त्तयति ।
 १४ एव १५ ननुऽपि

म् । अवनमय द्विपतां शिरांसि । उन्नमय स्वयन्धुवर्गम् । अभिपेकानन्तरं च प्रारब्धविजयः परिभ्रमन्विजितामपि तैव पित्रा सप्तद्वीपभूषणां पुनर्विजयस्य वसुंधराम् । अयं च ते लः प्रतापमारोपयितुम् । आरूढप्रतापो राजा त्रैलोक्यदर्शीव सिद्धादेशो भवति इत्येतावभिधायोपशशाम । उपशान्तवैचसि शुक्रनासे चन्द्रापीडस्ताभिरुपदेशवाग्भिः प्रक्षालित व, उन्मीलित इव, खच्छीकृत इव, निर्मृष्ट इव, अभिपिक्त इव, अभिलिप्त इव, अलंकृत व, पवित्रीकृत इव, चङ्गासित इव, प्रीतहृदयो मुहूर्तं स्थित्वा स्वभवनमाजगाम ।

ततः कतिपयदिवसापगमे च राजा स्वयमुत्क्षिप्तमङ्गलकलशः सह शुक्रनासेन पुण्येऽहनि पुरोपसा संपादिताशेपराज्याभिपेकमङ्गलमनेकनरपतिसहस्रपरिवृतः सर्वेभ्यस्तीर्थेभ्यः सर्वाभ्यो दीभ्यः सर्वेभ्यश्च सागरेभ्यः समाहृतेन सर्वांपधिभिः सर्वफलैः सर्वमृद्धिः सर्वरत्नैश्च परिगृहीतानानन्दाप्पजलमिश्रेण मन्त्रपूतेन वारिणा सुतमभिपिपेच । अभिपेकसलिलार्द्रदेहं च तं लतेव

रंपरायातां पुरं राज्यभारमुद्गरोद्गहनं कुरु । अवेति । द्विपतां शत्रूणां शिरांस्तुतनाप्तान्यवनमय नम्राणि च । स्वयन्धुवर्गं स्वजनसमुदायमुत्तमयोर्ध्वजुर्ग । धर्मीति । अभिपेकानन्तरं यावराज्याभिपेकादनु । प्रारब्धेति । प्रारब्धः प्रस्तुतो दिग्विजयो येन सः परिभ्रमन्प्रतिदिशं दिशं दिशंप्रति गच्छेत्तत्र पित्रा उन्नमयेन विजितामपि स्वायत्तीकृत्यामपि सप्तद्वीपभूषणां सप्तसंख्याका द्वीपा जन्मप्रभृतयो भूषणं यस्या एवं-वेपां वसुंधरां पुनर्द्वितीयवारं विजयस्य स्वायत्तीकुरु । यमिति । प्रतापं कोशदण्डजं तेज आरोपयितुं ल-त्पासदं कर्तुं च तत्रायं कालः समयः । समागत इति शेषः । तस्य फलं प्रदर्शयन्नाह—आरूढेति । आ-रूढो रूढ्यासदः प्रतापो यस्यैवंभूतो राजा त्रैलोक्यदर्शीव योगीव सिद्धो निष्पन्न आदेश आशा यस्य स तथा विकलदम्बपि सिद्धादेशो भवति । यथा वदति तथैव भवतीत्यर्थः । इतीति । इति परिसमाप्तौ । एतावन्मात्र-मभिपेकानोक्त्योपशशाम विरतवाग्भ्यापारो बभूव । उपेति । उपशान्तवचस्त्युपरतवाग्भ्यापारे तस्मिंश्शुक्र-नासे कति चन्द्रापीडस्ताभिः पूर्वांकानिरुपदेशवाग्भिः शिक्षावचनैः प्रक्षालित इव धीत इव, उन्मीलित इव सिद्धित इव, खच्छीकृत इव खच्छतां प्रापित इव, निर्मृष्ट इव मच्छणीकृत इव, अभिपिक्त इव क्षपित इव, अभिलिप्त इव प्रलिप्त इव, अलंकृत इव भूषित इव, पवित्रीकृत इव पावनीकृत इव, उद्गातित इवोद्दीपित इव । धीतेति । धीतं संतुष्टं हृदयं चेत्तौ यस्यैवंभूतो मुहूर्तं पटिकादयं स्थितावस्थानं कृत्वा स्वभवनं निज-वसाः जगामासौ ।

तत इति । ततश्चानन्तरं कतिपयदिवसापगमे क्रियद्वात्सरातिक्रमे च राजा नृपः सुतं तनयं वारिणा कलेनाभिपिपेच क्षयसांयकार । राजानं विशिनष्टि—स्वयसिति । स्वयमात्मनोत्क्षिप्त ऊर्ध्वं नीतो मङ्ग-साभिधानः कलशो येन स तथा शुक्रनासेन मन्त्रिणा सह पुण्येऽहनि पवित्रे वासरे । सुतं विशेष्यन्नाह—पुरोपसेति । पुरोपसा पुरोहितेन संपादिनं विहितमशेषं सामं राज्यभिपेककलशं मङ्गलं यस्य स तम् । राजानं विशिनष्टि—अनेपेति । अनेके भिषाग्निषदेतोद्गया च नरपत्यो राजानस्तेषां सहस्रं तेन परिवृतः संहितः । जलं विशिनष्टि—सर्वेभ्य इत्यादि । सर्वेभ्यः साममेभ्यस्तीर्थेभ्यो नागधादिभ्यः सर्वाभ्यो नदी-भ्यस्तदिर्नाभ्यः सागरेभ्यः । समुद्रान्तर्वेतिस्त्येभ्य इत्यर्थः । अन्वया सागरस्यैवमाद्गुह्यचनमनयेकं स्नात् । समाहृतेन दीहृतेन । पुनहादेय विशिनष्टि—सर्वांपधीति । सर्वाः सामश्च शोषधयः फलपाकान्ता-स्ताभिः सर्वफलं समग्रमस्ती सर्वमृद्धिः सममतीर्थाद्भवत्युत्तिगामिः सर्वरत्नैः समग्रमगितिः परिगृहीतेन स्था-इतेन । आनन्देति । आनन्द प्रमोदहासजनिनं यद्वाप्पजलं तेन मिश्रेण संतुष्टेनेति जलविशेषणम् । मन्त्रेति । मन्त्रो देवधिगान्तरं पूतेन वारिणा तस्यैव विशेषणम् । धर्मीति । अभिपेकस्य यावराज्याभिपेक

१ ४-५-५५ २ ६-६-५५ ३ ६-६-५५ ४ ६-६-५५ ५ ६-६-५५ ६ ६-६-५५ ७ ६-६-५५ ८ ६-६-५५ ९ ६-६-५५ १० ६-६-५५ ११ ६-६-५५ १२ ६-६-५५ १३ ६-६-५५ १४ ६-६-५५ १५ ६-६-५५ १६ ६-६-५५ १७ ६-६-५५ १८ ६-६-५५ १९ ६-६-५५ २० ६-६-५५ २१ ६-६-५५ २२ ६-६-५५ २३ ६-६-५५ २४ ६-६-५५ २५ ६-६-५५ २६ ६-६-५५ २७ ६-६-५५ २८ ६-६-५५ २९ ६-६-५५ ३० ६-६-५५ ३१ ६-६-५५ ३२ ६-६-५५ ३३ ६-६-५५ ३४ ६-६-५५ ३५ ६-६-५५ ३६ ६-६-५५ ३७ ६-६-५५ ३८ ६-६-५५ ३९ ६-६-५५ ४० ६-६-५५ ४१ ६-६-५५ ४२ ६-६-५५ ४३ ६-६-५५ ४४ ६-६-५५ ४५ ६-६-५५ ४६ ६-६-५५ ४७ ६-६-५५ ४८ ६-६-५५ ४९ ६-६-५५ ५० ६-६-५५ ५१ ६-६-५५ ५२ ६-६-५५ ५३ ६-६-५५ ५४ ६-६-५५ ५५ ६-६-५५ ५६ ६-६-५५ ५७ ६-६-५५ ५८ ६-६-५५ ५९ ६-६-५५ ६० ६-६-५५ ६१ ६-६-५५ ६२ ६-६-५५ ६३ ६-६-५५ ६४ ६-६-५५ ६५ ६-६-५५ ६६ ६-६-५५ ६७ ६-६-५५ ६८ ६-६-५५ ६९ ६-६-५५ ७० ६-६-५५ ७१ ६-६-५५ ७२ ६-६-५५ ७३ ६-६-५५ ७४ ६-६-५५ ७५ ६-६-५५ ७६ ६-६-५५ ७७ ६-६-५५ ७८ ६-६-५५ ७९ ६-६-५५ ८० ६-६-५५ ८१ ६-६-५५ ८२ ६-६-५५ ८३ ६-६-५५ ८४ ६-६-५५ ८५ ६-६-५५ ८६ ६-६-५५ ८७ ६-६-५५ ८८ ६-६-५५ ८९ ६-६-५५ ९० ६-६-५५ ९१ ६-६-५५ ९२ ६-६-५५ ९३ ६-६-५५ ९४ ६-६-५५ ९५ ६-६-५५ ९६ ६-६-५५ ९७ ६-६-५५ ९८ ६-६-५५ ९९ ६-६-५५ १००

पादपान्तरं निजपादपमगुह्यत्यपि तारापीठं तन्भ्रगमेव गंचक्राम राज्ञ्यलक्ष्मीः । अनन्तरमपि उ-
न्तःपुरपरिवृतया च प्रेमाद्रंहृदयया विलासवत्या स्वयमापादतत्यामोदिना चन्द्रातपयलेन च-
न्दनेनानुलिप्तमूर्तिः, अभिनवविक्रमसितसितकुमुमकृतसोमरः, गोरोचैनाच्छुरितदेहः, दूर्वाप्रमाल-
रचितकर्णपूरः, दीर्घदशमनुपहतमिन्दुधवलं दुकूलयुगलं वसानः, पुरोहितप्रतिबद्धप्रतिमप्रमा-
धितपाणिः, नैवराजलक्ष्मीकमलिनीमृणालेनाभिपेकदर्शनार्थमागतैः सप्तर्षिमण्डलेन हारेण-
लिङ्गितवश्रस्थलः, सितकुमुमप्रधिताभिराजानुलम्बिनीभिर्विन्दुकरकैलाभिर्वैकशमग्निरि-
न्तरनिचितशरीरतया धवलवेषपरिग्रहताया च नगमिह इव विधूतकेशरनिकरः, कैलास इव सव-
त्स्रोतस्विनीस्रोतोराशिः, पेरावत इव मन्दाकिनीमृणालजालजटिलः, क्षीरोद इव स्फुरितकैलेय-

यत्सलिलं पानीयं सेनारं विभ्रो देहो यसंबभूवं तं चन्द्रापीठं राज्ञ्यलक्ष्मीराधिपलक्ष्मीः अन्यं पादां पादा-
न्तरं लतेव वहीव निजपादपं स्वकीयश्रममुखलप्यलम्बन्त्यपि तारापीठं तन्भ्रगमेव तत्कालमेव संवक्रम
प्रविष्टा बभूव । अनन्तरमिति । अनन्तरं यौवराज्याभिषेकानन्तरम् । अखिलेति । अखिलं यदन्तःपु-
रमवरोधनेन परिवृतया सहितया प्रेम्णा स्नेहेनार्द्रं हृदयं यस्याः सा तदा विलासवत्या स्वकीयजनन्या स्वन्म-
नामोदिनामोदः परिमलः स विपद्ये यस्मिन्नेतारगेन चन्द्रातपधन्द्रोच्छ्रिता तद्वद्वपेन शुभ्रेण चन्दनेन मन्-
जेनापादतल्या पादतलं मर्यादीहृत्त्वानुष्ठिता कृताङ्गरागा मूर्तिर्वस्य सः । अर्भीति । अभिनवनि प्रप्रमि
विक्रान्तानि विनिद्राणि स्निगतानि श्वेतानि यानि कुमुमानि पुष्पाणि वेणुं कृतो निद्रितः सोऽखण्डवक्रो वस
सः । गोरेति । गोरोचनेनाच्छुरितश्छुटितो देहो यस्य सः । दूर्वेति । दूर्वां शतपर्वका तस्याः प्रत्यैः
किसलयं रचितो निर्मितः कर्णपूरः कर्णावतंसो येन सः । दीर्घेति । दीर्घां आयता दशा वर्तवो यस्मैभू-
मनुपहतमण्डमिन्दुधन्द्रस्तद्वद्वलं श्वेतं दुकूलयुगलं दुगूलयुग्मं वसानो दधानः । पुरो इति । पुरोहितेन उ-
रोधता प्रतिबद्धो यः प्रतिधरो हस्तसूत्रं तेन प्रसाधितोऽलंकृतः पाणिर्यस्य सः । राजानं विनिद्रति—नरेति ।
नवा प्रख्याया या राज्ञ्यलक्ष्मीराधिपलक्ष्मीः सौवोदसत्त्वसाम्प्रान्त्वमलिनी नदिनी तस्या आयतलसाम्प्रान्त्वमृणालेव
नितेनेव मुक्तसु । संक्रान्तमुखत्वेनोपमानान्तरमाधि कर्तुमाह—अर्भीति । अभिषेकदर्शनार्थं यौवराज्याभि-
षेकावलोकर्थमागतैः प्राप्तेन सप्तर्षिमण्डलेन मर्यादितप्रतिमुनिसितमुद्रायैर्नैवविधेन हारेण मुक्ताप्रालम्बेन वि-
क्रितमाक्षिप्तं वश्रस्थलं भुजान्तरं यस्य स तथा । सितेति । स्निगतानि श्वेतानि यानि कुमुमानि पुष्पाणि वै-
पिताभिर्गुम्फितानिराजान्वानलक्ष्मीं यावद्भ्रमन्त इत्येवंशीला आजानुलम्बिन्मस्ताभिः । इन्दुरिति । इन्दु-
धन्द्रस्तस्य करा किरणालङ्कारा मनोहरान्ताभिः । वैकशेति । वैकशसुतरीयकं तद्वत्स्थापिताभिः क्षतिमना-
गाभिर्निन्तरं निषिक्तं व्याप्तं शरीरं यस्य तस्य भावशक्त्या तथा । धवलेति । धवलः शुभ्रो यो वेरो नैर्ध-
सस्य परिग्रहः स्त्रीकारो यस्य तस्य भावशक्त्या तथा । चेति । चकार उभयमनुभवार्थं । उभयसमुपनेन
द्वयोरुपेक्षमाह—नरेति । नगमिह इव नृमिहावतार इव । क्षीरकः । विधूतः कम्पितः केशरनिकरः सजल-
मूहो येन सः । अत्र केशरसजो साम्यम्, वेपथरीरचर्मणोः साम्यं चेति भावः । कैलासेति । कैलास इ-
रजतादिरिव । एवं विनिद्रति—अवदिति । सवत्याः क्षरत्याः स्रोतस्विन्या गङ्गायाः स्रोतोराशिः प्रवदन-
मूहो यस्मिन् । अत्र कैलासवेषयोः साम्यम्, सवस्रोतस्विन्योः साम्यं च दर्शितम् । पेरावतेति । पेरावत
इव हस्तिमज इव । एवं विनिद्रति—मन्दाकिनीति । मन्दाकिन्या गङ्गायाः यन्मृणालजालं विनयनूत्तरेव
जटिलो व्याप्तः । पुनर्धवलवेषगाम्यनिमित्तकमुपेक्षान्तरमाह—क्षीरोदेति । क्षीरोदः क्षीरसमुद्रसद्वदिति । एवं
विशेषवन्माह—स्फुरितेति । स्फुरिता दीप्यमाना ये कैलवा डिण्डीरासालैरकुलो व्याप्तः । तदिति ।
तत्काले तदानीं प्रतिपन्नः क्षीरहरो वैत्रदण्डो येनगवतिर्नैवविधेन विद्या जनकेन स्वयमात्मना पुरोऽप्ये प्रवर्षं

१ निजपादपं पादपान्तरम्, २ पादा निजपादपान्तरम्, ३ विक्रितकुमुम, ४ गोरोचना, ५ अभिनव, ६ स्ने-
कानिः, ७ दूर्वाप्रमालाभिः, ८ वैकशक, ९ विधूत, विधूत, १० कैलतडा.

स्वनेन जर्जरीकृतध्रुवणपुटस्य मूर्च्छेत्वाभवजनस्य । शनैःशनैश्च धन्मंशोभजन्माश्रितेनेकवर्ष-
 तथा कचिन्नीर्णशफरक्रोडधूपः, कचिन्कमेलकसटांसनिभः, कचित्परिगतरत्नकरोमपद्मवनि-
 नः, कचिदुत्पन्नोर्णातन्तुपाण्डुरः, कर्चिञ्जरठमृगालदण्डधवलः, कचिञ्जरत्नकपिकेशेकनिभः,
 कर्चिद्वरपुष्पभरोमन्यकेनपिण्डपाण्डुरः, त्रिपथगाप्रवाह इव हरिचरणप्रभवः, कुपित इव मुञ्च-
 न्क्षमाम्, आरब्धपरिहास इव रुन्धत्रयनानि, तृपित इव पिथन्करिकरसीकरजलानि, पञ्च-
 निवोत्पत्तन्नागततलम्, अलिनिवह इव शुम्भन्मदलेगाम्, मृगपतिरिव रचयन्करिकुम्भम्बरीपु-
 पद्मम्, उपात्तविजय इव गृह्णन्पताकाम्, जरागम इव पाण्डुरीकुर्वन्ञ्जिरांसि, मुद्रयत्रिव पश्मा-
 भसंस्थितो दृष्टिम्, आजिन्नत्रिव मकरन्दमधुविन्दुपङ्कलग्नः कर्णोत्पलानि, मदकलकरिकर्णत-
 लताडनत्रस्त इव विशिर्कणैर्णशहोदरविधराणि, पीयमान इयोन्मुस्ताभिरयनिपतिमुकुटमैनिभ-

निनादेन निर्धोषेण तथा । मुद्रुमुद्रुर्वारमितलतन्म्याज्यमानानां त्रिण्डमानां पट्टविकेपणां विन्देन
 शब्देन । कीदृशस्य जनस्य । पूर्वोक्तैर्जर्जरीकृतं श्रुयीकृतं ध्रुवणयोः कर्णयोः पुटं यस्य स तथा तस्य । कन्-
 यन्तु प्रागेवोक्तं । शनैःशनैर्मन्दं मन्दम् । यलेति । शब्देन संन्येन यः सशोभः संमदंस्तस्याजन्मोत्पत्ति-
 संवभूतो रेणु रज उत्पानोर्ध्वं जगाम । क्षितेरिति । क्षितेः पृथिव्या अनेके ये वर्णा श्रेणारपक्षेणं मा-
 वस्तया तथा । रेणोरपनेकवर्षतां प्रदर्शयन्नाह—कचिदिति । कचित् कचिदप्येतेषु योर्णो जरीकृत-
 शफरो मत्स्यस्य शोट उपरिभागस्तद्द्रुमो धूमरः । कचिदिति । कचित् कचिदप्येतेषु कनेवक
 उरुस्तस्य सटा जटास्ताभिः संनिभं सदृशः । कचिदिति । कचित् परिगतः पञ्चया यो रपञ्चे मुञ्च-
 स्तस्य रोमपद्मवस्तुइहकिसलयस्तद्गन्मतिनः कृन्धः । कचिदिति । कचित् उत्पन्नः समुद्रो य कर्णो-
 तन्तुर्गालकारकस्तद्वाण्डुरः श्वेतरक्तः । कचिदिति । कचित् जरठे रीर्षकानीनो यो मृगपद्मो
 विमदण्डमद्वदवलः शुभ्र । कचिदिति । जरजरीयान्य कचिर्वनौकास्तस्य केरा अलकस्तद्गणिक-
 पिङ्गलः । कचिदिति । कचित् वरः प्रपानो यो इरभो बन्दीवर्दलास्य रोमन्यवर्षितवर्षेणं तमिन्य-
 केनपिण्डः कफपुञ्जस्तद्वाण्डुरः श्वेतरक्तः । कीदृशः । त्रिपथगा गत्रा तस्याः प्रवाहः स्रोतस्तद्वदिव हरिचरण-
 भवः । हरयोऽथा विष्णुयः । कुपित इव कोपं प्राप्त इव । किं कुर्वन् । क्षमां पृथ्वीं मुच्यंस्तद्वन् । पक्षे वर्ण-
 शान्तिम् । आरब्धेति । आरब्धः प्रस्तुतः परिहासो हास्यं येनैवंविध इव । किं कुर्वन् । नयनानि लोचनानि
 रुन्धन्नाच्छादयन् उपहासकारिणो लोचनाच्छादन लोकेऽपि प्रतिदम् । तृपित इव पिपासित इव करिण-
 हस्तिना करसीकरजलानि शुण्डादण्डोद्गतवातास्त्रवारीणि पिबन्मानं कुर्वन् । अदृश्यतां प्रापयित्वाः ।
 पक्षेति । पक्षवानिव गच्छमानिव । तत्कल्पमाह—उदिति । गगनतलमाकाशातलमुत्पत्तन्मच्छन् । उभयोरे-
 धमैसात्तदुपमानम् । अर्लीति । अनीनां धमराणां निवहः समूहस्तद्वदिव । किं कुर्वन् । मदलेखां दनरेखां
 शुम्भंशुम्भं कुर्वन् । शुम्भनस्य सप्तर्षिविशेषेणसात्तदुपमानम् । मृगेति । मृगपतिः सिंहस्तद्वदिव । किं कुर्वन् ।
 करिकुम्भस्तस्वीपु गजशिरसः पिण्डस्तस्वीपु पदं स्थान चरणं वा रचयन्निवदधन् । उपात्तेति । उपात्तः सौक्ये
 विजयो दस्युशयरूपो येन स तद्वदिव पताकां वैजयन्तीं गृह्णन्नादन् । जरेति । जरा विस्तता तस्या आयु-
 स्तद्वदिव । तत्कल्पमाह—शिवास्तुत्तमाज्ञानि पाण्डुरीकुर्वन्श्वेतीकुर्वन् । शुम्भनापादनमाधर्म्याजराया उप-
 नम् । मुद्रयत्रिति । पश्म नेत्रेणैव तदप्रपस्थितसालुरोवतीं दृष्टिं मुद्रयत्रिव सञ्चोचयन्निव । मकरन्देति ।
 मकरन्दो मकरन्दस्य मधु रसस्तास्य विन्दुपङ्कः पृथक्कर्मस्यत्र सप्तः संयुक्तः कर्णोत्पलानि धोत्रकुत्तप-
 म्यात्रिप्रशिव गन्धं गृह्णन्निव । मदेति । मदेन दानवारिणा कला मनोज्ञा ये करिणो हस्तिवस्तोरां कर्णोत्प-
 लैस्ताडनं प्रहासप्रदानं तेन प्रस्त इव भीत इव । कर्णाः धोत्राः, शङ्खो भालप्रवोन्तरम्, वेपासुरविपत्तानि

१ सदृशः. २ पदा. ३ पशोर्गन्तुपाण्डुरः. ४ जरठवद्. ५ केसर. ६ हर. ७ इषाभरणांशुकैः. ८ शङ्खः.
 , पाण्डुरी. १० विन्दुपङ्कः. ११ आविशन्. १२ करिकर्णं १३ मणिमङ्ग.

भद्रमकरिकाभिः, अभ्यर्च्यमान इव तुरगमुखविभ्रेषुपविष्टतैः फेनपहवकुसुमस्तवकैः अनुगम्यमान इव मत्तगजघटाकुम्भभित्तिसंभवेन धातुधूलिवलयेन, आलिङ्गमान इव चलधामरफलापविधुतेन पटवासपांसुना, प्रोत्साहमान इव नरपतिशेखरसहस्रपरिच्युतैः कुसुमकेशरज्जोभिः, उत्पातराष्ट्रिव दिवसकरमण्डलमकाण्ड एव पिबन्, नृपप्रस्थानैर्मङ्गलप्रैतिसखलयमालिकासु गीरोचनाचूर्णायमानः, क्रकचकृतचन्दनश्लोदधूसरो रेणुरुत्पपात ।

अपरिमाणवलसंघट्टसमुपचीयमानश्च शनैःशनैः संहरन्निव विश्वमशेषमकालकालमेघपटलमेदुरो विस्तारमुपगन्तुमारेभे । तेन च क्रमेणोपचीयमानवहलमूर्तिना, दिग्विजयमङ्गलध्वजेन, रिपुकुलकमलप्रलयनीहारेण, राजलक्ष्मीविलासपटवासचूर्णेन, अहितातपत्रपुण्डरीकखण्डनतुपारेण, सैन्यभरपीडितमहीतलमूर्च्छान्धकारेण, चलद्रूलजलदकालकदम्बकुसुमोद्गमेन, दिवस-

मप्यच्छिद्राणि विरान्प्रविशन् । उन्मुखीभिरिति । उन्मुखीनिरुध्वंमुखीनिरवनिपतयो राजानस्तेषां सु-
 ष्टाः किरीटानि तेषां मणयथन्द्रकान्तायास्तत्र पत्रमङ्गलकरिकास्ताभिः पीयमान इव । तुरगेति । तुरगाणां
 वाजिनां सुगान्धानानि तेषां विभ्रेषाः प्रसारणक्रियाविशेषास्तेभ्यो विद्युतैर्मलितैः फेनो मुक्तकफस्तस्य पहवाः
 परंपराल एव कुसुमस्तवकाः पुष्पगुच्छाखरभ्यर्च्यमान इव पूज्यमान इव । मत्तेति । मत्ता मदयुक्ता
 ये गजा हस्तिनस्तेषां घटाः सन्नुहास्तासां कुम्भाः शिरसः पिण्डाल एव भित्तयः कुष्पानि तेभ्यः संभव
 उत्पत्तिरसंबंधविधेन धातुगैरिकादिः कुम्भस्थलदोभार्धमनुलिप्यते तस्य धूलिवलयेन रजोवलयेनानुगम्य-
 मान इव । चलदिति । चलन्वेदन्यथामरफलाधो यालव्यजननमूहत्वेन विद्युतेन कम्पितेन पटवासः पिष्टा-
 तस्तस्य पांसुधूलित्वेनालिङ्गमान इवाभियमान इव । नरेति । नरपतीनां राज्ञां शेखरसहस्रमवत-
 ससहस्रं तस्मात्परिच्युतैः सस्रैः कुसुमानां पुष्पाणां केशराणि किञ्चलाः तेषां रज्जलि परागतैः
 प्रोत्साहमान इव प्रोत्साहं प्राप्यमाण इव । उत्पातोऽजन्मं तादृशो राहुः संहिकेयस्तद्दिवकाण्ड एवाप्रस्ताव
 एव दिवसकरमण्डलं सूर्यमिन्वं पिबन्प्रसन्न । नृपेति । नृपाणां राज्ञां प्रस्थानमार्गेषु याः प्रतिसरा हस्तस-
 प्राणि तेषां बलयनादिका बलनधेष्यस्तासु गीरोचनाचूर्णायमानो गीरोचनं प्रतिदं तत्श्लोदधदाचरमाणः ।
 क्रकचेति । क्रकचं करपत्रकं तेन कृतो यथन्दनश्लोदो मलयजचूर्णं तद्द्रुसूरः । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।
 अपेति । अपरिमाणमसंख्यं यद्गुलं सैन्यं तस्य संघट्टः संमर्दत्वेन समुपचीयमानः उपचयं प्राप्य-
 माणः । चकारः पुनरर्थकः । शनैःशनैर्मन्दमन्दमशेषं समग्रं विश्वं संहरन्निव तिरोधानं कुर्वन्निव ।
 अकालेति । अकालेऽप्रत्याये यत्कालं कृणुं मेघपटलमभ्रान्दं तद्दन्मेदुरः ष्टो विस्तारमुपसरणमुपगन्तुं
 प्राणुमारेभे । प्राप्ते चकारेत्यर्थः । तेनेति । तेन पूर्वाचेल रेणुना । चकारः पुनरर्थः । क्रमेति । क्रमेण
 परिष्ठाप्योपचीयमाना पुष्टिं प्राप्यमाणा बहला दटा मूर्तिदो यस्त स तेन । दिगिति । दिशां कटुभां यो
 दिजय आत्मघातरणं तत्र मन्मङ्गलं विप्रनिवारकदधिदूर्वादि तस्य ध्वजेन केतुना । मुख्यमङ्गलेनेत्यर्थः ।
 रिपुरिति । रिपवो दस्त्वस्तेषां कुलानि गोत्रानि तान्येव कमलानि नलिनानि तेषां प्रलयः क्षयस्तन्निश्री-
 टारेण । हिनप्रतिमनेत्यर्थः । राजेति । राजलक्ष्मीवृषधीस्तस्या विलासो विलासनं तदर्थं पटवासचूर्णेन
 पिष्टासंघट्टेन । अहितेति । अहितानां विपक्षाणां यान्यातपत्राणि छत्राणि तान्येव पुण्डरीकाणि कमलानि
 तेषां राण्डनं कर्तनं तस्मिन्नुपारेण नीहारेण । कमलानां विश्वं तन एतस्यैव सामर्थ्यात् । सैन्येति ।
 सैन्यभरेण बलभरेण पीडितमाक्रान्तं मन्महीतलं धूर्ध्वीतलं तस्य मूर्च्छां निधेष्टना तत्रान्धकारेण तिमिरेण ।
 चलदिति । चलद्रुचद्वलं सैन्यं तदेव जलदकालः मेघसमवस्तत्र कदम्बकुसुमोद्गमेन नीपुष्पोद्गमेन ।
 दिवसेति । दिवसकरः सूर्यस्तस्य कराः क्रिणाल एव कमलवर्नं नलिनसङ्घं तस्मोद्गमेन मूलत उच्छेदने

१ विपूतेन. २ प्रसार्थमाणः, प्रोत्साहमानः. ३ महत्बलवत्. ४ प्रतिसरनादिकासु. ५ सङ्घट्ट. ६ सेनाभरः
 सैन्यद्वारा. ७ बहलबल. ८ दिवसकरकमलः दिवसकरनिरणकमल.

पानाद्भावितदशदिगन्तरालानि सैन्यानि भवन्तमुपासते । तथाहि । पश्य पश्य यस्यां यस्यां दिशि विशिष्यते चतुस्तस्यां तस्यां रसातलनिबोधिरिति, वसुधेव सूते, ककुभ इव वसन्ति, गंगानिब वषति, दिवस इव सृजति चलानि । अपरिमितवलभराकान्ता मन्ये सरति महामारतत्तरसंशोभस्याद्य क्षितिः । एष शिखरदेशेषु स्तलितमण्डलो ध्वजान्गणयन्निव कुतूहलाङ्गमति कदलिकावनान्तरेषु मयूखमाली । सर्वतश्च मदजलमुचां करिणामेलापरिमलसुरभिणि पैनिकावाहिनि मद्धारिणि निरन्तरममा निपतितमधुकरकुलकलकलकलिला फालिन्दीजलकडोलकलितेव भाति भूतधात्री । सैन्यभरसंशोभभयात्सरित इव गंगानतलमुत्पतिता आच्छाद्यन्त्येता दिक्चक्रवालमिन्दुधवला ध्वजपद्भ्यः । सर्वथा चित्तु यन्नाद्य विघटितसफलकुलशैलसंधिवन्या सहस्रशः शकलीभवति बलभरेण धरित्री, यद्वा बलभरपीडितवसुधाधारणविधुय

निर्घरतिचर्चतेरिव पुलकवर्तेरिव । एतानीति । अनीयां रासामेतानि सैन्यानि भवन्तं तामुपासते सेवन्ते । कीदृशानि । अज्ञावितान्तरागाहितानि दशदिगान्तरालानि मध्यभागा रैतानि । एतदेव दर्शयति— तथाहीति । पश्य पश्य विवेक्य दिलोक्य । यस्यां यस्यां दिशि चतुर्त्रं विशिष्यते प्रवेत्तं तस्यां तस्यां दिशि रसातलनिव पृथ्वीतलनिबोधिरिति वनति । चलानि सैन्यानीति सर्वत्र संवप्यते । वसुधेव वसुंधरेव सूते वसयति । ककुभ इव दिश इव वनन्तुदिरन्ति । गगनमिवान्तरिक्षमिव वषति कृष्टि करोति । दिवस इव दिननिव सृजति प्रगच्छति । अहमिति मन्ये जनेऽप्य क्षितिर्वसुधाधारितं बहलं सैन्यं तस्य भरोऽतिरायस्ते- नारुन्ता भारिता सती । महेति । महाभारते प्रतिशारितो व्याख्यातो यः सत्तरसंशोभः सद्भानसंमर्दलस्य सारति सारणं करोति । अत्र स्तूलपर्यधातुनिर्देशे 'मातुः सरति' इतिवत्कर्मणि पठ्ये । एष इति । एष समी- पतारवर्ती कदलिकावनान्तरेषु रम्भाकानान्तरेषु मयूखमाली सूर्यः शिखरदेशेषु ध्वजाप्रमाणेषु स्तलितं स्तलनां प्रसं मण्डलं विन्मं सर्वसंभूतः प्रतिरोधनिवृत्त्यर्थं ध्वजान्गणयन्निव संख्यां कुर्वन्निव कुतूहलाङ्गम- र्तुलुप्रेक्षा । ध्वजानामुद्योतयो व्यत्ययः । कदलिकावनानिति सूर्यप्रदर्शनोपलक्षणमात्रं न तन्व्यत् । करिमशो- क्तान्माह—सर्वतश्चेति । मदजलमुचां मदस्ताविणां करिणां हस्तिनामेलायाश्चन्द्रबालाया यः परिमल आ- मोदस्यन्तुमिनि सौरभ्यमुक्तं । पैनिकावाहिनीति । पैनिका प्रवेणी तथा बहुति गच्छतीत्येवंशीलं तालिषैर्वभूते मद्धारिणि दानजले निरन्तरं ममा समन्ततो जलद्विधौल्यः । एवमूना भूतधात्री पृथ्वी । तानेव निरिनिटि—निपतितेति । निपतितं पर्यसं यन्नपुंसरजुलं अनरसमूहस्य यः बलकलः फोलाहलस्येन कलिला गहना । 'कलिलं गहनं' इति घोषः । अत्र च इमानाद्रवत्वान्मां मदधारिणः शब्दविशेषः इमानात्परिनिर्णयैषैथ अनरजुलस्य साम्येनोपेक्षते—कालिन्दीति । कालिन्दी वसुना तस्या जल- कडोलैः पानीपतरक्तैः कलितेव भाति शोभते । सैन्येति । सैन्यस्य बलस्य यो भरत्वाजनितो यः संशोभः शुभ्यता संपन्नं बहलं प्राप्तसत्साद्रमनतलं व्योमतलमुत्पतिताः सच्छन्नेनेत्यसाधन्यात्सारित इव नय इव एताः प्रलशोरलस्यमाना इन्दुधवन्द्रधवलाः शुभ्रा ध्वजपद्भ्यो ध्वजवन्तीप्रेन्यो दिक्चक्रवालं ककुभमूखान्- च्छाद्यन्त्याह्वयन्ति । सर्वथेति । सर्वथा सर्वप्रशारेणैताविवं महदाधर्मम् । एतान्किमिलाह—यदिति । पश्य विघटिता विधेयं प्राणाः सक्लाः सनप्रा ये कुलशैलाह एव संधिवन्या अस्थिवन्या यस्या एवमूना धरित्री वसुंधरा बलभरेण सैन्यसंमर्देन सहस्रशः सहरथा न शकतीभवति । न सहस्रथा जायत इत्यर्थः । एतदाधर्मनिलयः । एतच्छायां दूरीकर्तुं पक्षान्तरमाह—यद्वेति । यद्वा बलभरेण सैन्यभरेण पीडिता या

१ पश्य यस्यां, २ गगनमिव, ३ महाभारतवत्संशोभस्य, महाभारतवलत्तरसंशोभस्य, ४ मधेभकरदशिसरदे-
 रेपु, ५ पैरिसन्धि, ६ मद्धारिणि ममा निरन्तरमिति, ७ कडकलकलिका, कडकलाहिका, कडकलकलिका,
 ८ कडिका, कडिका, ९ सैन्यसंशोभ, १० परागिनपदाद्य गगन, ११ सछाद्यन्ति, १२ दिवसद्वयः, १३ कुतूहलाङ्ग,

यामाशावितदशदिगन्तरालानि सैन्यानि भवन्तमुपासते । तथाहि । पद्म पश्य यस्यां यस्यां दिशि विशिष्यते चक्षुस्तस्यां तस्यां रसातलमिवोद्भिरति, वसुधेव सूते, ककुभ इव वमन्ति, गंगमिव वर्षति, दिवस इव सृजति बलानि । अपरिमितबलभराक्रान्ता मन्ये स्मरति महाभारतसमरसंक्षोभस्वाद्य क्षितिः । एष शिखरदेशेषु स्वलितमण्डलो ध्वजान्नाणयन्निव कुतूहलाद्गमति कदलिकावनान्तरेषु मयूखमाली । सर्वतश्च मदजलमुचां करिणामेलापरिमलसुरभिणि घेणिकावाहिनि मद्दवारिणि निरन्तरमग्ना निपतितमधुकरकुलकलकलकलिला कालिन्दीजलकल्लोकललितेव भाति भूतपात्री । सैन्यभरसंक्षोभभयात्सरित इव गंगनतलमुत्पतिता आच्छाद्यन्त्येता दिक्चक्रवालमिन्दुधवला ध्वजपङ्क्तयः । सर्वथा चित्तं यन्नाद्य विघटितसकलकुलशैलसंधिवन्था सहस्रशः शकलीभवति बलभरेण धरित्री, यद्वा बलभरपीडितवसुधाधारणविधुरा

भिन्नैरादिपर्यन्तैरिव कुलपर्यन्तैरिव । एतानीति । अनीपां राशमेतानि सैन्यानि भवन्तं तामुपासते सेवन्ते । कीदृशानि । आश्रयितान्ववगाहितानि ददादिशामन्तरालानि मध्यभागा यैस्तानि । एतदेव दर्शयति— तथाहीति । पद्म पश्य विलोक्य विलोक्य । यस्यां यस्यां दिशि चक्षुर्नेत्रं विशिष्यते प्रेयते तस्यां तस्यां दिशि रसातलमिव पृथ्वीतलमिवोद्भिरति वमति । बलानि सैन्यानीति सर्वत्र संवप्यते । वसुधेव वसुधेव सूते वनपति । ककुभ इव दिवा इव वनन्युद्भिरन्ति । गगनमिषान्तरिसमिष पर्यति घृष्टि करोति । दिवस इव दिनमिव सृजति प्रणयति । अहमिति मन्ये जानेऽद्य क्षितिर्वसुधापरिमितं बहूलं सैन्यं तस्य भरोऽतिशयस्तेनाक्रान्ता भारिता सती । महेति । महाभारते प्रतिपादितो व्याख्यातो यः समरसंक्षोभः सद्गामसंमर्दस्तस्य स्मरति स्मरणं करोति । अत्र स्यूत्यर्थं धातुभिर्द्वौ 'मातुः स्मरति' इतिबलमिति पठ्यते । एष इति । एष सनीपतरपनी इदलिकावनान्तरेषु रम्माकावनान्तरेषु मयूखमाली सूर्यः शिखरदेशेषु ध्वजाप्रमाणेषु स्वलितं स्मरन्नां प्राणं मण्डलं विन्ध्यं दस्युर्वंभूतः प्रतिरोधनिवृत्त्यर्थं ध्वजान्नाणयन्निव संख्यां कुर्वन्निव कुतूहलाद्गमतीत्युत्प्रेषा । ध्वजानामुत्पत्तौत्कर्षो व्यहयः । कदलिकावनमिति सूर्यप्रदर्शनोपलक्षणमात्रं न त्वन्त्यत् । करिमदोत्कर्षमाह—सर्वतश्चेति । मदजलमुचां मदखाविणां करिणां हस्तिनामेलायाथन्द्रबालाया यः परिमल आभोदलद्रत्युमिनि सौरभ्ययुक्तं । घेणिकावाहिनीति । घेणिका प्रवेणी तथा वहति गच्छतीत्येवंशीलं तस्मिन्नेवंभूते मद्दवारिणि दानजले निरन्तरं मग्ना । समन्ततो जलक्षितेत्पर्यः । एवंभूता भूतपात्री पृथ्वी । तामेव निशिनष्टि—निपतितेति । निपतितं पर्यस्तं यन्मधुकरकुलं अमरसमूहस्तस्य यः कलकलः क्रीलाहल्लेन कलिला गहना । 'कलिलं गहनं' इति कौशः । अत्र च इयामतादवत्याभ्यां मद्दवारिणः शब्दविशेषः इयामतापरिमाणविशेषैश्च अमरकुलस्य साम्येनोत्प्रेषते—कालिन्दीति । कालिन्दी यमुना तस्या जलकणैः पानीयतरुः कलितेव भाति शोभते । सैन्येति । सैन्यस्य बलस्य यो भरस्त्वज्जितो यः संक्षोभः शुण्णता तद्वहणं यद्दयं श्रासत्सत्साद्गहनतलं व्योमतलमुत्पतिताः सच्छत्वर्नमन्त्यसापन्त्यात्सरित इव नद्य इव एताः प्रत्यक्षोपलक्ष्यमाणा इन्दुवचन्द्रबद्धवलाः शुभ्रा ध्वजपङ्क्तयो ध्वजवन्तीधेन्मो रिक्चक्रवालं ककुभगूहमाच्छाद्यन्त्यावृन्वन्ति । सर्वथेति । सर्वथा सर्वप्रकारैर्णतश्चित्रं महदाधर्मम् । एतत्किमित्याह—यदिति । यद्य विघटिता विघेर्षं प्राप्ताः सकलाः समग्रा ये कुलशैलास्त एव संघिवन्था आस्थिवन्था यस्या एवंभूता धरित्री वसुधरा बलभरेण सैन्यसंमर्देन सहस्रशः सहस्रधा न शकनीभवति । न गहृतथा ज्ञापन इत्यर्थः । एतदाधर्ममित्यर्थः । एतच्छुभ्रा दूरिकर्तुं पशान्तरमाह—यहेति । यद्वा बलभरेण सैन्यभरेण पीडिता या

१ पद्म वन्त्याम्, २ गगनन्युद्भिरन्ति, ३ मह भारतसंक्षोभः, ४ महाभारतसंक्षोभः, ५ मलेभरः शिखरदेशेषु, ६ धरित्रीवर्तिन ७ मददवारिणि, ८ अत्र स्यूत्यर्थं धातुभिर्द्वौ, ९ मातुः स्मरति, १० कलिलं गहनं, ११ कालिन्दी यमुना, १२ सच्छत्वर्नमन्त्यसापन्त्यात्सरित इव नद्य इव, १३ एतत्किमित्याह, १४ यदिति, १५ एतच्छुभ्रा दूरिकर्तुं, १६ पशान्तरमाह, १७ यहेति, १८ यद्वा बलभरेण सैन्यभरेण पीडिता या

न चलन्ति फणिनां पत्युः फणाभित्तयः' इत्येवं वदत एव तस्य युवराजः ममुच्छ्रितानेक-
 तोरणां तृणमयप्राकारमैन्दिरसदृशसंघाधामुद्रासितधवलपटमण्डपशतशोभिनीमागमभूमि-
 पाप । तस्यां चावतीर्थं राजवत्सर्वाः क्रियाश्चकार । सर्वैश्च तैः समेत्य नरपतिभिरमायेत्र
 विविधाभिः कथाभिर्विनोद्यमानसं दिवसमशेषमभिनवपितृवियोगजन्मना शोकावेगेनाथान्य-
 मानहृदयो दुःखेनात्ययाह्वयत् । अतिवाहितदिवसश्च यामिनीमपि स्वगयनीयस्य नानिदूरे नि-
 हितैशयननिपण्णेन वैशम्पायनेन, अन्यतश्च सँमीपे श्रित्तिले विन्यस्तकुधप्रमुनया पत्रलेखया
 सह, अन्तरा पितृसक्तम्, अन्तरा मातृसंबद्धम्, अन्तरा शुक्रनासमयं कुर्वन्नालापं नैतिज्ञान-
 निद्रः प्रायेण जामदेव निन्ये । प्रत्यूपे चोत्थाय तेनैव क्रमेणानवरतप्रयाणकैः प्रतिप्रयाणकु-
 पचीयमानेन सेनासमुदायेन जर्जरयन्व्यमुंघंराम्, आक्रमयन्गिरीन्, उत्तिष्ठन्मरितः, रिची-
 कुर्वन्सरांसि, चूर्णयन्काननानि, समीकुर्वन्विपमणि, दलयन्दुर्गाणि, पूरयन्निम्नानि, निप्रय-

पृथुधा तस्या धारणं तेन विधुराः पीडिताः फणिनां पत्युः शेषनागस्य फणाभित्तयः फणाङ्गमानि न चलन्ति ।
 अतएवेवं तदाधारेण तिष्ठतीत्यर्थं । इत्येवं पूर्वोक्तप्रकारेण तस्य वैशम्पायनस्य वदतो भुवन एव युवराज-
 श्वन्द्रापीड आवासभूमिं निवासभूमिमवाप प्रापेत्तन्वयः । अथ तां विशेषयन्नाह—समुच्छ्रितेति । उ-
 च्छ्रितान्युवाचानेकानि तोरणानि बहिर्द्वाराणि यस्यां ताम् । 'बहिर्द्वारे तु तोरणम्' इति शेषः ।
 तृणेति । तृणमयो यवसमयो य. प्राकारे वप्रस्तस्मिन्यन्मन्दिरसदृशं गृहदशदशतं तेन न विद्यते संघा-
 साकर्यं यस्याम् । उद्गासितेति । उद्गासितमुद्रासं प्राप्तं यद्वलपटम्य श्वेतवस्त्रस्य मण्डपशतं जनार्दन-
 तेन शोभिनीं शोभायुक्ताम् । तस्यामावासभूमाववतीर्थावतरणं कृत्वा । चकारः पुनरर्थकः । राजवत्सर्वा-
 ऋवत्सर्वा. क्रिया. रामप्रकृत्यानि चकार कल्पयामास । सर्वैश्चेति । तैः पूर्वोक्तैः सर्वैः समप्रैर्नरपतिभिरन-
 स्यैव । अत्र चकारः समुच्चयार्थः । समेत्य तृपान्तिकमागस्य विविधाभिरनेकप्रकाराभिः कथाभिर्विनो-
 र्विनोद्यमान. र्माडापिपयीकियमाणोऽसौ सं रामप्रं तं दिवसं दिनमल्लवाहयदस्यकामम् । केन । दुःखेन क-
 ष्टेण । अथ युवराजं विखिन्ष्टि—अभीति । अभिनवः प्रलभो यः पितृवियोगोऽनुभूतजनकविरह-
 स्मात्प्रमोत्यनिर्यस्य स तथैवंविधेन शोकावेगेन शोचतावेगेनाथान्यमानमावासं प्राप्यमाणं हृदयं चित्तं
 यस्य स तथा । रात्रिं कथमतिकमित्तवानित्याह—अतीति । अतिवाहितोऽतिक्रान्तो दिवसो देवैर्बभूवो
 यामिनीमपि त्रियामामपि स्वगयनीयस्य शौवशप्यायाः (!) । नातीति । नातिदूरे नातिदूरीयसि प्रदेसे
 निहितं स्थापितं यच्छयनं शयनीयं तत्र निपण्णेनोपविष्टेन वैशम्पायनेन । अन्यतथान्यामिनैश्चम्पाय-
 निर्धादनव्यतिरिक्ते समीपे पार्श्ववर्तिनि क्षितिपले पृथ्वीतले विन्यस्ता स्थापिता या कुया परिलोचनस्य
 प्रमुनया कृतशयनया पत्रलेखाभिधानया करद्ववाहिन्या सह सार्धम् । अन्तरा मध्ये पितृगणं वनक-
 वन्धिय । अन्तरा मातृसंबद्धम् । अन्तरा शुक्रनासो वैशम्पायनपिता तद्वातीभिर्विनोद्यमानमागमनो-
 प्रीतिभाषणं सुवैन्विदपन्नानिजाता न बाहुल्येन समागता निद्रा प्रमीला यस्य स तथा । प्रायेण बाहुल्येन
 जामदेव निद्राभाववानेव निन्ये निनाय । प्रत्यूपे चैति । प्रत्यूपे प्रभाते चोत्थायोत्थानं कृत्वा तेनैव क्रमेण
 पूर्वोक्तप्रियाप्यानवरतप्रयाणकैरिन्तररामनैः । प्रतीति । प्रतीप्रयाणकं प्रयाणं प्रयाणं प्रमुनचीयमानेन पुत्र-
 प्राप्यमाणेन सेनासमुदायेन सैन्यसंघातेन प्रतिष्ठता चलता वसुधरा धात्री जर्जरयन्धिल्लतामापादयत् ।
 शिरीश्वरवतानाक्रमयन्सारास्तां मयत् । सरितो नदीः उत्तिष्ठजलं दूरीकुर्वन् । सरसि तटाकानि रिक्तानि-
 ष्टुन्वीकुर्वन् । अडेनेति शेषः । काननानि वनानि चूर्णयन्शोरीकुर्वन्विपमणि कठिनानि समीकुर्वन्मरुतीकुर्वन् ।

१ दक्षिण. २ मन्दिरमवासा. ३ मशोभिनी. ४ नातिदूरनिपण्णेन. ५ शयनीयसमीपे. ६ क्षितिपलिवध. ७
 ताकुचराज. ८ प्रत्युपसि. ९ उपनिषन्.

समुपारुढधमस्वेदाद्रंशरीरमिन्द्रायुधमात्मानं चावलोक्य क्षणमिव विचार्य स्वयमेव विहंस्या-
चिन्तयन्—'किमिति निरर्थकमयमात्मा मया शिशुनेवायासितः । किमनेन गृहीतेनागृहीतेन
वा किन्नरयुगलेन प्रयोजनम् । यदि गृहीतमिदं ततः किम्, अथ न गृहीतं ततोऽपि किम् ।
अहो मे मूर्खतायाः प्रकारः । अहो यत्किञ्चनकारितायामादरः । अहो निरर्थकव्यापारेष्वभि-
निवेशः । अहो बालिशचरितेष्वालसक्तिः । साधुफलं कर्म क्रियमाणं वृथा जातम् । अवश्य-
कैर्तव्या क्रिया प्रस्तुता विफलीभूता । सुहृत्कार्यमुपपाद्यमानं नोपपन्नम् । राजधर्मः प्रवर्तितो
न निष्पन्नः । शूर्वधर्मः प्रारब्धो न परिसमाप्तः । विजिगीषुव्यापारप्रयत्नो न सिद्धः । कस्मा-
द्दह्माविष्ट इवोत्सृष्टनिजपरिवार एतावती भूमिमायातः । कस्माच्च मया निष्प्रयोजनमिद-
मनुसृतमश्वमुखद्वयमिति विचार्यमाणे सत्ययमात्मैव मे पर इव हासमुपजनयति । न जाने
किञ्चताध्वना विच्छिन्नमितो बलमनुयायि मे । महाजवो हीन्द्रायुधो निभेपमात्रेणातिदूर-
मतिक्रामति । न चागच्छता'मया तुरगवेगवशात्किन्नरमिधुने वैद्वदृष्टिर्नास्मिन्नविरलतरु

व्याप्तो यः श्रमस्वेदलोनाद् स्निग्धं शरीरं देहो यस्त्वेवंविधमिन्द्रायुधमात्मानं चावलोक्य निरीक्ष्य क्षणमिव
क्षणसदृशं विचार्य विनर्शनं कृत्वा स्वयमेवाल्लसन् विहस्य हास्यं विधायचिन्तयचिन्तितवान् । किमिति हेतोः ।
अयमात्मा मया शिशुनेव बालनेव निरर्थकं आयासितः प्रयासं प्रापितः । किमनेनेति । अनेन किन्नर-
युगलेन किन्नरमिधुनेन गृहीतेनागृहीतेन वा किं प्रयोजनं किं फलम् । यदिति चेत्यर्थः । चेदिदं किन्नरमिधुनं
गृहीतं ततः किम् । न किन्नपीत्यर्थः । अथ न गृहीतं ततोऽपि किम् । न किमपीत्यर्थः । अहो इत्याद्यर्थः । मे
मम मूर्खताया मूढतायाः प्रकारो भेदः । अहो इति । यत्किञ्चन करोतीत्येवंदीप्तौ यत्किञ्चनकारी तस्य भाव-
स्तथा तस्मान्मादरो बहुमानः । अहो इति पूर्ववत् । निरर्थका निःप्रयोजना ये व्यापारास्तेष्वभिनिवेशो
दृढः । अहो इति पूर्ववत् । बालिशं निन्दितं चरितं चेटितं येषामेवंविधेषु कृत्वेष्वासक्तिलम्बयत्वम् । कर्मधारयो
वा । साध्विति । साधु शोभनं फलं यस्त्वेवंविधे कर्म क्रिया कियमाणं विधीयमानं वृथा जातं निष्फलं जते ।
अवेति । अवश्यकर्तव्यावश्यकरणयोग्या क्रिया प्रस्तुता प्रारब्धा विफलीभूता निष्फलीभूता । सुहृदिति ।
सुहृत्कार्यं मित्रकार्यमुपपाद्यमानं विधीयमानं नोपपन्नं न निष्पन्नम् । राजेति । राजधर्मो नीतिधर्मः प्रवर्तितः
सर्वत्र विहितो न निष्पन्नो न सिद्धि गतः । गुरोरर्थः पितुरर्थः प्रारब्धः प्रस्तुतो न परिसमाप्तो न परिपूर्णतां
गतः । विजेतुमिच्छयो विजिगीषवत्त्वेयां व्यापारो व्याहृतित्वस्मिन्प्रयत्न उद्योगो न सिद्धो न निष्पन्नः ।
एत एतद्य जातमिति परानिप्रायनादाहाराद्—कस्मादिति । कुतो हेतोरित्यर्थः । उत्तरं प्रदर्शयन्नाह—
अहमिति । अहमादि इव भूताभिभूत इवोत्सृष्ट उज्ज्वलो निजपरिवारः स्वकीयपरिच्छेदो येनैवंभूतः ।
एतावतीमिन्द्रायुधमायां भूमिं वसुधामायात् आगतः । कस्मादेतोः । मया निष्प्रयोजनं निरर्थकमिदमश्वमुख-
द्वयं किन्नरमिधुनमनुसृतमाधितमिति विचार्यमाणे सति विचिन्त्यमाने सत्ययमात्मैव स्वयंतन एव मे मम
पर इवान्य इव हासं हासमुपजनयति निष्पादयति । न जाने नाकलयामि क्रियताध्वना क्रियन्मार्गेण
मिच्छिन्नं मिच्छेदं प्राप्तितो मन्मकासाहृदं मन्मन्सुचाप्यसुगमनशीलमित्यर्थः । मे मम । महाजवो महावेगः ।
दि निश्चितम् । इन्द्रायुधो निभेपमात्रेण चतुषो निर्माद्यनमात्रेणातिदूरमतिविष्टदृढनविक्रामत्वतिक्रमणं
करोति । न चेति । बालिन्महावने महामिपिन आगच्छतागमनं कुर्वता मया पन्था मार्गो न च
निहसितो न शतः । कस्मान् । तुरगस्वेन्द्रायुधस्य यो धेनो रपन्द्दशातदनुरोधात् । पीदतेन मया ।

१ समारुढः, २ नागोदरः, ३ अन्वचिन्तयत्, ४ गृहीतम्, ५ शूर्वधर्मक्रिया, ६ व्यापारः, ७ उज्ज्वलं किन्नर-
मिधुनम्, ८ सुहृदपरिवार एव हासवत्, ९ यन्मन्मन्, १० अन्वयानि, ११ निश्चितं, १२ अवयवम्, १३ मिच्छेदं.

शतशाखायुत्तमलतासंतानगद्दने निरन्तरनिर्पतितशुष्कपर्णावकीर्णतले महावने पन्या नि
 पितो येन प्रतिनिवृत्त्य यास्यामि । न चास्मिन्प्रदेशे प्रयत्नेनापि पैरिभ्रमता मया मर्त्यं
 कश्चिदासाद्यते यः सुवर्णपुरगामिनां पन्थानमुपदेक्ष्यति । ध्रुतं हि मया बहुदुः कथ्यमानं
 चरेण सुवर्णपुरं सीमन्तलेखा पृथिव्याः सर्वजनपदानाम्, ततः परतो निर्मानुपमरुष्यम्
 तथातिक्रम्य कैलासगिरिरिति । अयं च कैलासः । तदिदानीं प्रतिनिवृत्त्यैकाकिना स्वयमुं
 श्योत्प्रेक्ष्य दक्षिणामाशां केवलमद्गीकृत्य गन्तव्यम् । आत्मकृतानां हि दोषाणां नियतमनु
 वितत्यं फलभात्मनैव' इत्यवधार्य वामकरतलचैलितरश्मिपागस्तुरंगमं व्यावर्तयामास
 निर्वर्तितनुरंगमश्च पुनश्चिन्तितवान्—'अयमुद्भासितप्रभाभास्वरो भगवान्भानुपुत्रा द्विष
 त्रियो रणानामगिरिव मध्यमलं करोति । परिश्रान्तश्चायमिन्द्रायुधः । तेदेनं वानदागृहीत
 तिपयदूर्वाप्रवालकमलं कस्मिंश्चित्तरसि शिलाप्रस्रवणे वा सरिदम्भसि वा स्नानपीतोदकम
 नीतभ्रमं कृत्वा स्वयं च सलिलं पीत्वा फस्यचित्तरोरधरुद्धायां शुद्धंमात्रं विश्रम्य ततो गति
 प्यामि' इति चिन्तयित्वा सलिलमन्येपमाणो मुहुर्मुद्गरितस्ततो दत्तदृष्टिः पर्यटप्रलिनीजल

यजेति । तस्मिन्किन्नरभिद्युने बद्धा स्थापिता दृष्टियेन स तथा तेन । अथ वनं विशेषवद्भाह—अधिरलेति
 अरिरलनि निविशति । अन्योन्यसंरुद्धानीत्यर्थः । यानि तदृशानि वृक्षशतानि, शाखा रुन्धरायाः, पुत्र
 रिश्या, लताः, शाखाध्वः प्रादुर्भूता, शाखाः, एतेषां संतानं परमरा तेन गद्दने कण्ठि । निरेति । नि
 न्दरं प्रसङ्गं निपतितानि सन्तानि यानि शुष्कपर्णानि शुष्कपर्णानि तैरवकीर्णं व्याप्तं सतनधोभापो रु
 तस्मिन् । येन पथा प्रतिनिवृत्त्य व्यापुत्र यास्यामि गमिष्यामि । न चेति । अस्मिन्प्रदेशे प्रयत्नेनानुपु
 नापि परिभ्रमता परिभ्रमण कुर्वता मया कश्चित् मर्त्यधर्मा मनुष्यो न चासाद्यते न प्राप्यते य पुनस्तु
 र्णपुरगामिने परवानं मार्गमुपदेशय्युत्प्रेक्षं करिष्यति । मया बहुदुःखेनकारं कथ्यमानं प्रतिपाद्यमानं
 जनैरिति शेषः । ध्रुतमाकर्णितमुत्तरेण सुवर्णपुरम् । तद्विशेषवद्भाह—सर्वेति । सर्वजनपदानां समप्रदेशं
 पृथिव्या वसुधायाः सीमन्तरेषा सीमन्तः केशपेयस्य क्षेत्रे च तेषा । ततः परतोऽप्रतो निर्मानुं म
 र्दारहितमरुष्यं काननम् । तदरुष्यमतिक्रम्यात्तदुप कैलासगिरिरिति । अयं चेति । अयं प्रयत्नः कैलास
 तदिदानीं प्रतिनिवृत्त्य व्यापुत्रैकाकिना मया स्वयमुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य विश्लेष्य भिलोक्य दक्षिणामपावी आ
 दित्ये केवलमद्गीकृत्य स्वीकृत्य गन्तव्यं गमनीयम् । आत्मना कृतानां स्वयमाचरितानां दोषाणां दुःखी
 निपतं निश्चिनं फलभात्मनैव स्वयमेवानुभवेनव्यमनुभवधिपयीकृतैवम् । इत्यवधार्येति निश्चिनः । यामेति
 वामकरतलेन मध्यागिरितलेन चरितं कश्चितो रश्मिपाशः सवीनं येन स नुरंगममिन्द्रायुधं व्यावर्तयता
 निवर्तयन्त्यम् । निवर्तितनुरंगमश्चेति । निवर्तितः पथादहितनुरंगम इन्द्रायुधो येनेकेभूत पुत्र
 म्दन्दन्दरे विन्तितवन्ध्यालजन् । तदेव दशंयति—अनुनेति । अनुना गात्रमयमुद्भासितादियदृशै
 म्भा वा प्रभा कस्मिन्भवता भास्वरः शोभमानो यो भगवानेयमेकान्तानुः पूर्णं द्विषत्रियो वृत्तकल्प
 रणानामगिरिव मध्यमलं करोति । मध्यमलं करोति । मूर्धपक्षे मर्त्यं मध्यभागम् । अलं करोति विभूयती
 पैरिभ्रम्य विश्रम्यकस्मिन्नुदुः । तत्रानुदादनेनमथम् । आगृहीतेति । आगृहीता भागा कश्चि
 त्दन्दने दूर्वाः सतनधोभाः प्रवालकटा, पडवप्रागा येन स तम् । कस्मिंश्चिदनिर्दिष्टनात्रि मर्त्ये कपरी
 तिदृश्यवने वा त्रिशरे वा सरिदम्भसि वा नदीतटे वा । स्नान इति । पूर्वं स्नानः पथलीपुत्रां
 देन स तम् । अथ एतन्मर्त्यधर्मं दूर्वीभूतकम कृत्वा शिषाय मयं च सलिलं पीत्वा मर्त्यं कृ
 त्वास्मिन्प्रदेशे कश्चिद्विषयः कश्चिद्विषयः कश्चिद्विषयः कश्चिद्विषयः कश्चिद्विषयः कश्चिद्विषयः

१ कश्चिद्विषयः २ कश्चिद्विषयः ३ कश्चिद्विषयः ४ कश्चिद्विषयः ५ कश्चिद्विषयः ६ कश्चिद्विषयः

दुग्गुलुमुमद्रवार्द्राहृषंतपदा, शिगम्मुनमिलाजनुग्मगिच्छिन्नेपलेन टङ्कनद्वयमुपगिच्छंति-
 षालश्रोत्रपांगुलेन, आम्नुनगरोत्पत्ताविविधपरिष्कारान्पूर्णेन, सिकनानिमप्रर्मरकरामूर्ति-
 फामृगीमुरपङ्किना, संशीर्णरिङ्करुत्तरोमप्रकरनिविनेन, विषमशिश्याच्छेदोपविष्टजीवंजीवद्गु-
 गलेन, वनमानुपमिगुनाभ्यासिततटगुहामुरेन, गन्धवापाणपरिमलामोदिना, वेत्रज्जायतान-
 प्ररुढवेणुना कैलामतलेन फंचिश्चानं गत्वा तस्मैय कैलामजित्तरिणः पूर्वोत्तरे दिग्भाते
 जलभारालसं जलधरव्यूहमिष धृष्टुलप्रपांन्यकागमिष पुत्रीकृतमत्रयापत्तं तैरुग्यष्टं दत्तं ।
 तेष संमुंग्यागतेन कुंमुमरजःकपायामोदिना जलमंगमशिगिरेर्ने शीकरिणा चन्दनेरमम-
 स्पर्शनालिङ्गयमान इय जलवरङ्गमारुतेन फमलमगुपानमत्तानां च श्रोत्रहारिभिः कर्ण-
 सानां फोलाहलेराहूयमान इय विषेर्न । प्रविश्य च तस्य तरुखण्डस्य मध्यभागे मनिर्दग्ग-

या मद्रयो फर्षन्मानिरजटिलं जटिलं कियत इति जटिरीश्रुतं शिलबोरनरालं मध्यभागे यम् उनेन ।
 तथानवरतं निरन्तरं गलन्तः स्रवन्तो ये गुग्गुलुमाः पित्तद्वारप्रान्तेषां इषो रगुणेनादीश्रुतानि इति
 प्रस्तवा यस्मिन्ततेन । तथा शिखरेभ्यः सानुभ्यः स्रवन्त्युतो य शिलजत्रुरगो गिरिजदशेन शिखिल
 विजिला उपला यस्मिन्ततेन । टङ्कनेति । टङ्कनं प्रगरदारकं ताशणो यो इयशुरोऽक्षराफलेन सविष्टं
 शकरीकृतं यदरितालं गोदन्तं तस्य क्षोदधूर्णं तेन पांगुलेन पायुषेन । तथान्तरं इत्यां न्नार्नेने
 स्याताम्यनिरनितानि यानि विलानि शिखराणि तेभ्योऽरक्षीर्णमरुषसं कामनपूर्णं सुगन्धोरो यस्मिन्-
 ततेन । तथा सिकतासु बालकासु निममा मुडिताधमरकाधमर्षं, बरगुरिकाभ्यो नेपालदेशप्रविद्यां, तेषां
 सुरपङ्कयो यस्मिन्ततेन । तथा संशीर्णो विगलितो रङ्गुर्ध्वनिशेषः, रजक उरध्रः, एतयोर्नो रोमप्रद्वारसुवृष-
 मूहत्वेन निचितेन व्याप्तेन । तथा विषमा अतमा ये शिलाच्छेदान्प्रोपविष्टान्यासीनानि जीवंजीवद्गु-
 गलानि विषदर्शनमृदुङ्गुमानि यस्मिन्ततेन । मयूराश्रय पक्षिविशेषा जीवंजीवकाः । ते च दक्षिणदेश
 एतन्नात्रैव प्रतिदा । यनेति । वनमानुपमिपुनेर्ननुप्याश्रुतिगदशाक्षरैर्वनचारिविशेषैरभ्याश्रितान्याश्रितानि
 तटगुहासुखानि यस्मिन्ततेन । गन्धरापाण मुगन्धद्रव्यविशेषानस्य परिमलो विमर्दत्रनितो गन्धो विदे
 यस्मिन्ततेन । तथा वेत्रलता वेत्रवःपन्नासां प्रानेन शागावप्रमचये प्ररुडा उरुता वेत्रो बंटा यस्मिन्ततेन ।
 एवंविधेन कैलासतलेन रजताग्रधोभगेन कृत्तिकपन्नात्रमध्वानं पन्थानं गत्वा तस्यैव कैलासशिखरे
 पूर्वोत्तरे दिग्भागे ईशान्यामल्लायतमनिविस्तीर्णं तरुखण्डं वृशसामूहं ददर्शांवलोकयामात । जलभारे
 पानीपवीचनेनालस मन्थरम् । कृष्णलसाम्पादाह—जलेति । जलधरा मेघान्तेषां व्यूहमिव सन्नुमिव ।
 यदुलेति । यदुलः कृष्णपक्षस्य क्षपा रात्रिस्तस्या पुत्रीकृतं रात्रीकृतमन्धकारमिष ध्वान्तमिव ।
 अत्र जलान्धकारयोर्निलगुणसंबन्धात्साम्यं प्रदर्शितम् । तद्येति । तत्पूर्वोक्ततरुखण्डं विषय प्रवेशं चकारो
 न्वयः । किं क्रियमाणः । संमुसागतेनाभिमुत्सायातेन जलतरुमाहतेन पानीपवीचीसमीरणेनाटिष्यन्तव
 इवाश्रिष्यमाण इव । अथ वासुं मिशिनष्टि—कुःसुमेति । इगुमरजतां गुप्तराणां कपायसुवर ज्ञानोरो
 मुयवागनो विद्यते यस्मिन्त तेन । जलेति । जलस्य पानीयस्य ससर्गो स्रग्न्धस्तेन शिशिरः हीतलभेव
 शीकरो वाताक्षं वारि विद्यते यस्मिन्त तेन । अत्रास्त्वर्थे इन् । चन्दनेति । चन्दनं मलयजं तस्य रणो
 द्रवस्तस्य तामः सदृशः स्पर्शो यस्य स तेन । फमलस्य नलिनस्य मधु रसस्तस्य पानमास्तादलेन मत्तानु-
 तटगतानां कलहंसानां कादम्बानां श्रोत्रहारिभिः कर्णेश्चिरे फोलाहले. फलहलेराहूयमान इवङ्गावविषयी-
 क्रियमाण इव । तस्य तदखण्डस्य मध्यभागेऽन्तरालप्रदेशे प्रविश्य च प्रवेशं कृत्वाच्छेदं नाम यस्मिन्त

१ मिच्छिळ. २ टङ्कनखरगुर. ३ विक्रिप्रकीर्ण ४ चमरकस्तुरिका. ५ सकीर्णजीर्णरङ्गुः संशीर्णरङ्गुः
 संशीर्णजीर्णरङ्गु. ६ प्रगानवडा प्ररुढ. ७ बलसत्रलधर. ८ यदुलपञ्चमपया. ९ विविधतरुखण्डय. १० ४ य.
 १-समुत्सादागतेन. १२ कुमुद. १३ शिशिरशीकरिया. १४ रसस्रयेन. १५ प्रविशेन.

मिव त्रैलोक्यलक्ष्म्याः स्फटिकभूमिगृहमिव वैसुंधरादेव्याः, जलनिर्गमनमार्गमिव सागरा-
णाम्, निस्यन्दमिव दिशाम्, अंशावतारमिव गगनतलस्य, कैलासमिव द्रवतामापन्नम्,
तुपारगिरिमिव विलीनम्, चन्द्रातपमिव रसतामुपेतम्, हरप्रह्लासमिव जलीभूतम्, त्रिभुव-
नपुण्यराशिमिव सरोरुपेणावस्थितम्, वैहूर्यगिरिजालमिव सलिलाकारेण परिणतम्, शरद-
भ्रष्टमिव द्रवीभूयैकत्र निस्यन्दितम्, आदर्शमिव प्रचेतसः स्वच्छतया, मुनिमनोभिरिव
सञ्जनगुणैरिव हरिणलोचनप्रभाभिरिव मुक्ताफलांशुभिरिव निर्मितम्, आपूर्णपर्यन्तमप्यन्तः
स्पष्टदृष्टसकलवृत्तान्ततया रिक्तनिवोपलक्ष्यमाणम्, अनिलोद्भूतजलतरङ्गशीकरधूलिजन्मभिः
सर्वतः संस्थितैः संरक्ष्यमाणनिवेन्द्रचापसहस्रैः, प्रतिमानिभेनान्तःप्रविष्टसर्जलचरकाननशैल-

तरः कासारं दृष्टवानालोकितवान् । अथ सरो विशेषमज्ञाह—मणीति । त्रैलोक्यलक्ष्म्यास्त्रिभुवनप्रियो
मनिदर्पणमिव रसादर्शमिव । वैसुंधरादेव्याः रत्नगर्भादेव्याः स्फटिकभूमिगृहमिव स्फटिकहर्म्यमिव ।
सागराणां समुद्राणां जलनिर्गमनमार्गमिव वारिबहिर्गमनपन्थानमिव । दिशां ककुभां निस्यन्दमिव रस-
हरणमिव । गगनतलस्य व्योमनतलस्यांशावतारमिव तदर्शनावतीर्णमिव । निर्मलश्वेतरूपत्वादाह—कैला-
सेति । कैलासमिव रजताद्रिमिव । एतस्य पापापनयत्वात्सरसश्च द्रवरूपतया साम्यं न संभवतीत्यत
आह—द्रुयेति । द्रवतां रसतानापत्रं प्राप्तम् । हिमजलवत्त्वादाह—तुपारेति । तुपारगिरिमिव हिमाचल-
मिव । तस्य दृष्टत्वाद्योपमानत्वमित्यत आह—विलीति । विलीनम् । विदुतमित्यर्थः । अमृतममत्वादाह—
चन्द्रेति । चन्द्रस्य शशिन आतपमिव प्रकाशमिव । तस्य तेजोरूपत्वाच्च साम्यमित्याह—रसेति । रसतां
जलतामुपेतं प्राप्तम् । विषवत्त्वसाम्यादाह—दरेति । हरस्वैश्वरस्य योऽह्लासो महाहासत्वमिव । तस्य
किंवास्वरुपत्वात्साम्यं न स्यादित्याशयेनाह—जलीति । जलीभूतमिव डलयोरैक्याजडीभूतमिव । मुच-
जनकत्वसाम्यादाह—त्रिभिविति । त्रिभुवनस्य त्रिविष्टपस्य पुण्यराशिमिव श्रेयःसमूहमिव । अस्यानूतत्वाच्च
साम्यमित्याशयेनाह—सर इति । सरोरुपेण कासाररुपेणावस्थितम् । कृतावस्थानमित्यर्थः । नीलत्वना-
म्यादाह—वैडुति । वैहूर्यं बालवायवं तन्मन्त्रं गिरिजालमिव । अतिकठिनत्वात्तुल्यतामुपपत्तेराह—
सलिलेति । सलिलाकारेण जलाकारेण परिणतं तद्रूपतानापन्नम् । उच्चत्वसाम्यादाह—शरद इति ।
शरत्कालेन पनात्यवसनमसंभवं यदभ्रदन्दं नेषपटलं तदिव । एतस्याकादास्थत्वात्तत्साम्यानुपपत्तेराह—
द्रवीति । द्रवीभूय रसीभूयैकत्र स्थले निस्यन्दितं निर्गलितम् । स्वच्छप्रतिबिम्बसंश्लान्तिसाम्येनाह—आद्-
शेति । प्रचेतसो वरुणस्यादर्शमिव मुकुरमिव स्वच्छतया । उपमानान्तराम्याह—मुनिरित्यादि । मुनीनां
पारंपर्यानां मनोनिधिर्चेतैरिव, सञ्जनानामातानां गुणैः शार्वादिभिरिव, हरिणानां मृगानां चन्द्रप्र-
भाभिर्निर्प्रकान्तिभिरिव, मुक्ताफलानां रसोद्भवानामंशुभिः किरणैरिव निर्मितं निष्पादितम् । ननुर्व-
त्तिनिर्गल्यमेव नियानकमुपशेयायाम् । पुनः फीटशमिवोपलक्ष्यमाणमित्याह—रिक्तमिति । रिक्तमिव
एतन्मिव । तत्र हेतुनाह—अन्तरिति । अन्तर्मध्ये स्पष्टं प्रकटं यथा स्यात्तथा दृष्टेज्यजेदितः सक्त-
सङ्गतान्तः समभोदन्तो मत्स्य तस्य भावत्वात् तया । तर्हि रिक्तमेव मनिष्पतीत्याशयेनाह—द्राक्षुर्मेति ।
विधिप्रतप्तम् । एतद्वचनादापेक्षोपेक्षते—द्रेति । इन्द्रयावत्सहस्रराजगणतलपनुःमहस्यैः संश्लान्तिसाम्यं ज्ञान-
नापमिव । एतदेव विशेषप्रसाह—अनिलेति । अनिलेन वायुनोद्भवा उच्छ्रिता ये वक्रान्तः, पानीवक-
शोकात्तोदां शीकरधूलयन्त्यान्नां जन्मोत्पत्तियेषां तैः । फीटैः । सर्वतः समन्ततोऽन्तैः कृतवत्पत्तैः ।
अत्र यदोक्तानां वक्रात्शीकरधूलिजानामपि तदवस्थत्वाय शक्यपानोपगतम् । पुनः सर्वं निर्देश्यमाह—

१ वसुंधरादेव्या निर्दिष्टम्. २ अह्लासमिव महाहासं गगनं शंकावतारं महाहासं गगनं. ३ आदर्शमिव चन्द्र-
आदर्शमिव चन्द्रमिव. ४ अमृतसंस्थितः. ५ अमृतम्. ६ अमृतम्. ७ अमृतम्.

नभत्रप्रहृत्प्रवालं त्रिभुवनमुद्भिन्नपङ्कजेनोदरेण नागयन्निव विधानम्, आमत्रैक्यमात्र-
 तीर्णस्य च शतशो भगवतः गण्डपरशोर्मन्त्रोन्मन्त्रान्प्रोभवन्कित्तपूडामगिचन्द्रगण्डपुनेता-
 मृतरसेन जलश्रालिनमामार्थरूपोलगलितलारण्यप्रयादानुकारिणा भिन्नैत्रजम्, उग्राल-
 मालवनप्रतिविम्बान्धकारिताभ्यन्तरेर्दयमानरसातलद्वारेरिव मलिनप्रदेशैर्भीतरस्य, दि-
 वाप्युपजातनिशाशङ्केअक्रवाकमिथुनेः परिद्विपमागनीलोत्पलवनगहनम्, असाहृन्निनामहृत्ति-
 पूरितकमण्डलुर्परिपूतजलम्, अनेकशो बालगित्यकदम्बकट्टनसंघोपामनम्, बहुधाः सन्नि-
 लायतीर्णसावित्रीभद्रदेवांप्येनकमलमहस्यम्, सहस्रशः सप्रर्विमण्डलस्तानपतित्रीकृतम्, सर्वत्र
 सिद्धयधुधौतकल्पलतायत्कलपुष्पोद्भक्तम्, उदकक्रीडादोहागनानां च गुह्यैरेषान्तःपुरद-
 मिनीनां मकरफेनुपापपत्राकृतिभिरतिविहटेरावर्तिभिर्नाभिमण्डलेरापीतमलिलम्, क-

उद्भिन्नेति । उद्भिन्नानि विकृतानि पद्मजानि कमलानि यस्मिन्नेवंविधेनोदरेण मण्डले । द्वितीयं
 उशिर्दं पद्मं नामिकमलं यस्मिन्नेवंभूतेनोदरेण जडरेण नारायणमिव शृङ्गभिर त्रिभुवनं त्रिपिष्टं विभ्रनं
 दधानम् । अथ त्रिभुवनं विशेषयन्नाह—प्रतिमेति । प्रतिना प्रीतिभ्यं तस्य मिवेण व्याजेनान्तर-
 मध्यप्रविष्टं सह जलचरेण नक्रचकारिणा वर्तमानं यत्काननं वनम्, शैलेऽग्निः, नक्षत्रानि चक्रानि, प्र-
 मत्प्रलायः, तेषां चक्रवालं समुद्रे यस्मिन्सत्तथा । पुनश्चदेव विशेषयन्नाह—आम्बुमेति । आम्बुः मनीषा
 यः कैलासो रजनाद्रिस्तादवतीर्णस्योत्तरितस्य सतशः सतशः भगवतो मादृशम्यवनः स्रष्टारशोतीक्ष्णस्य
 मञ्जनोन्मञ्जनाभ्यां प्रतीताभ्यां यः क्षोभक्षितपायस्यं तेन चकित कर्मितो यद्पूडामगिभूतधन्वण-
 स्वासाश्च्युतेन सखेनामृतरसेन पीयूषद्रवेण मिथिनमेदीभूतं जलं पानीयं यस्य तन्मया । अथ पीयूषं
 विशेषयन्नाह—जलेति । जलेन क्षालितौ धौतौ यौ वामार्थरूपौ पावतीगण्डपरप्रदेशौ ताभ्यां कर्त-
 द्युतं यन्नावर्ण्यं सौन्दर्यं तस्य यः प्रवाहो रम्यस्वास्तुकारिणा । तन्वाट्टोनेत्यर्थः । उपेति । उपहृत उपकृ-
 यत्तमालवनं तापिच्छवनं तस्य प्रतिविम्ब प्रतिच्छायस्तेनान्धकारवशाचरितान्यभ्यन्तराणि मध्यप्रदेशा येषां
 तैः । अत्रान्धकारिताभ्यन्तरत्वसाम्येनोपप्रेक्षते—दृश्यमानेति । दृश्यमानरसातलद्वारेरिव वीरवन-
 वडवामुत्प्रतीहारेरिव । एवंभूतैः सलिलप्रदेशैः पानीयस्यलैर्भीतरं गम्भीरतरम् । अतएव पूर्वकथान्त-
 वेवाह—दिवापीति । दिवापि दिवसेऽप्युपजाता समुपजा निशायाश्चिवायायाः स्रष्टारेका येषां तैश्च-
 वाकमिथुनेः कोकद्वन्द्वैः परि सामरस्येन द्वियमाणं स्वय्यमानं यन्नीलोत्पलवनमिन्दीवरसण्डं तेन सर्वं
 निविडम् । असकृदिति । असाहृन्निन्तरं पितामहेन ब्रह्मणा परिपूरितो स्रोतो यः कमण्डलुः कुण्डिक
 तेन परि सामरस्येन पूतं पावनं जलं जीवनं यस्य तत्तथा । अनेकश इति । अनेकशो वारंवारं बालविल-
 सूर्यपुरःसरा मुनयस्योपा कदम्बकं समुहस्तेन कृतं मिहितं संघोपामनं सञ्चावन्दनं यस्मिन्सत्तथा । बहुधा
 इति । अनेकशः सलिले जलेऽवतीर्णोतीर्णा या सावित्री हुतापानपत्रो तथा भद्रमुन्मूलितं देवाचरनं
 कमलाना नलिनानां सदृशं यस्मिन्सत् । सहस्रश इति । सहस्रवारं सप्तर्षीणां मरीचिप्रसृतीनां मण्डलं
 समुहस्वस्य स्नानमाहवस्तेन पवित्रीकृतं पावनीकृतम् । सर्वदेति । सर्वदा सर्वकालं सिद्धयधुभिः सिद्ध-
 ज्ञानामिषीतानि क्षालितानि यानि कल्पलताया मन्दारव्रतस्या वल्कलानि चोक्तानि तैः पुष्पानि पवि-
 त्राण्युदकानि जलानि यस्मिन्सत्तथा । उदकेति । उदकस्य जलस्य वा मीढा केनिसस्या दोहदोऽग्नि-
 लायस्तेनागतानां प्राप्तानां गुह्यैरेषारस क्षुबेरसान्त पुरकामिनीनामवरोधार्थीणां मकरफेनुः कंदर्पवत्
 पापपत्रमारोपितं धनुस्वददाकृतिराकारो येषां तैरतिविहटेरतिविपुलैरवतां विचन्ते तेषु तैरावर्तिनि ।
 एवंभूतैर्नाभिमण्डलेऽमुन्द्विपाशासुद्वैरापीतं भस्त्रं सलिलं जलं यस्य तत्तथा । इदं च नाभिरर्चन-

चिह्नगणहंनोपासकमलवगनकरन्दम्, क्वचिदिग्गजमज्जनजर्जरितजरन्दुमालदण्डम्, क्वचि-
दयम्यकफुपभविपाजकोटिरंगणिततदशिलारण्डम्, क्वचियममहियशुद्धमिन्वरविभ्रिमफेनपि-
ण्डम्, क्वचिद्वैरावनददानमुगलरणितकुमुदगण्डम्, चौवननिवोत्कलिकादण्डम्, उत्कण्ठि-
तमिष मृणालयलयालंकृतम्, महापुरुषमिष गीतमकरकूर्मचक्रप्रकटलक्षणम्, पण्मुत्तरचरित-
निव शूयमाणक्रीडावनिताप्रलापम्, भारतमिष पाण्डुधार्तराष्ट्रकुलपञ्जकृतशोभम्, अमृतम-
धनसमयमिष तीरकृत्तारायस्थितमितिफण्ठपीयमानपिषम्, कृष्णवालचरितमिष तदकदम्ब-

पलकोटापर्वणम् । क्वचिदिति । क्वचिदिग्गजमज्जनजर्जरितजरन्दुमालदण्डम्, क्वचि-
दयम्यकफुपभविपाजकोटिरंगणिततदशिलारण्डम्, क्वचियममहियशुद्धमिन्वरविभ्रिमफेनपि-
ण्डम्, क्वचिद्वैरावनददानमुगलरणितकुमुदगण्डम्, चौवननिवोत्कलिकादण्डम्, उत्कण्ठि-
तमिष मृणालयलयालंकृतम्, महापुरुषमिष गीतमकरकूर्मचक्रप्रकटलक्षणम्, पण्मुत्तरचरित-
निव शूयमाणक्रीडावनिताप्रलापम्, भारतमिष पाण्डुधार्तराष्ट्रकुलपञ्जकृतशोभम्, अमृतम-
धनसमयमिष तीरकृत्तारायस्थितमितिफण्ठपीयमानपिषम्, कृष्णवालचरितमिष तदकदम्ब-
पलकोटापर्वणम् । क्वचिदिति । क्वचिदिग्गजमज्जनजर्जरितजरन्दुमालदण्डम्, क्वचि-
दयम्यकफुपभविपाजकोटिरंगणिततदशिलारण्डम्, क्वचियममहियशुद्धमिन्वरविभ्रिमफेनपि-
ण्डम्, क्वचिद्वैरावनददानमुगलरणितकुमुदगण्डम्, चौवननिवोत्कलिकादण्डम्, उत्कण्ठि-
तमिष मृणालयलयालंकृतम्, महापुरुषमिष गीतमकरकूर्मचक्रप्रकटलक्षणम्, पण्मुत्तरचरित-
निव शूयमाणक्रीडावनिताप्रलापम्, भारतमिष पाण्डुधार्तराष्ट्रकुलपञ्जकृतशोभम्, अमृतम-
धनसमयमिष तीरकृत्तारायस्थितमितिफण्ठपीयमानपिषम्, कृष्णवालचरितमिष तदकदम्ब-

१ इमाकावन्तविकचकमलवनराण्डम्, इमाकावन्तविकचकमलवनराण्डम्; इसाप्रावकमचननकरन्दम्, २ मृणालवा-
लदण्डम्, ३ धवलकृष्णम्, ४ कोटण्ड, ५ प्रकटमानमकरकूर्मचक्रलक्षणम्, ६ तारावस्थित, ७ न. उ. ३५५.
बा. ३०

शाखाधिहृद्हरिकृतजलप्रपातक्रीडम्, मदनध्वजमिव मकराधिष्ठितम्, दिव्यनिवातिनि-
लोचनरमणीयम्, अरण्यमिव विजृम्भमाणपुण्डरीकम्, उरगकुलमिवातन्तशतपत्रप्रभो-
सितम्, कंसवलमिव मधुकरकुलोपैगीयमानकुवलयपीडम्, केंद्रस्तनयुगलमिव नागमहस्री-
तपयोगण्डूपम्, मलयमिव चन्दनशिशिरवनम्, असत्साधनमिवाट्टान्तम्, अतिमनोहर-
माहादनं दृष्टेरच्छोदं नाम सरो दृष्टवान् । आलोकरमात्रेणैवापगतश्रयो दृष्ट्वा मैनस्येवनक-
रोत्—'अहो निष्फलमपि मे तुङ्गमुखमिथुनानुसरणमेतदालोकयतः सरः सफलानुपग-
तम् । अद्य परिसमाप्तमीक्षणयुगलस्य दृष्टव्यदर्शनफलम्, आलोकितः खलु रमणीयानामन्यः,
दृष्ट आहादनीयानामवधिः, वीक्षिता मनोहराणां सीमान्तलेखा, प्रत्यक्षीकृता प्रीतिजननानं

शाखाः शाखास्यसामधिहृदो यो हरिगोलाङ्गलमेव कृता विहिता जलप्रपातलक्षणा क्रीडा मन्त्रि । पत्रे
तटं यमुनाया । हरिः कृष्णः । शेषं पूर्ववत् । मदेति । मदनस्य कन्दरीस्य यो पत्रः केतुमदिति ।
उमयो सादरपमाह—मकर इति । मकरो जलजन्तुस्तेनाधिष्ठितमाधितम् । पक्षे मकराकृतिरूपं विद्म् ।
दिव्येति । विभि भवं दिव्यं तद्भवि । उमयो साम्बार्थमाह—अनिमिपेति । अनिमिपस्मिन्मने
सोचनानि मेप्राणि सै रमणीयं मनोहरम् । पक्षेअनिमिपलोचना देवाः । शेषं पूर्ववत् । अरण्येति । अर-
ण्यं वनं तद्भवि । उमयो साधर्म्यमाह—यिजृम्भेति । विजृम्भमाणानि विनिद्राणि पुण्डरीकाणि सिन्धु-
जनि यन्मिन्मत्तया । पक्षे विजृम्भमाणा सन्त उज्जितनिद्राः पुण्डरीकाधिप्रकाशाः । 'विप्रकाशः पुण्डरीक'
इति श्लोकः । शेषं पूर्ववत् । उररोति । उरगाः सर्पाण्यो कुलमन्यस्यसद्भवि । उमयो सादरपमपि इ-
पंचद—अनन्तेति । अर्धेऽप्यानि यानि शनपत्राणि पुष्पविशेषाणि, पद्मानि कमलानि, तैश्चालो-
घोभितम् । पक्षेअनन्तो नागाधिप, शनपत्रो नागविशेष, पद्मय । शेषं पूर्ववत् । कंस इति । कंसो ईश-
राम्य बन्धं गन्धं तद्भवि । उमयगाम्यार्थमाह—मच्चिति । मधुकराणां भ्रमराणां कुलानि तद-
सैहागीयमानानि गानविपरीकृषमाणानि कुवलयान्युगलानि तान्वेवापीडं शेषतो यन्मिन्मत्तया । पत्रे
कुचव्यापीडो मत्रः । शेषं पूर्ववत् । कद्र इति । कद्रुर्नागमाता तस्याः स्तनयुगलं कुचयुग्मं तद्भवि ।
उमयो साम्ब्यं प्रदण्यमाह—नागेति । नागसदृशैर्निगदहसं पीता आसादिताः पयवो मधुकराणां
यन्मिन्मत् । पक्षे नागाः सर्पाः । पयो दुग्धम् । शेषं पूर्ववत् । मलयेति । मलयो मलयवत्तन्मदिति ।
उमयोलुम्बगामाह—चन्दनेति । चन्दनं मलयतं तद्भच्छिशिरे कीतलं वनं जलं यन्मिन् । 'दीप्यं
मुखं वनं वनरस' इत्यनियानविन्तामणिः । पक्षे चन्दनानां शिशिरानि वनानि वाननानि यन्मि-
धमदिति । अगन्याधनगगदेनुमादिति । चन्द्रापेक्षया तयोः साधर्म्यमाह—नेति । न हयो न वी-
लोऽन्तोऽवगर्तं दम्य तद् । पक्षे न विपते दृष्टान्तो निधिनगाम्ब्यवान्यन्मिन् । तदभावात्तदनुप-
भावः । अतिमनोहरम् । अतिमुन्दरमित्यर्थः । दृष्टेयं प्रत्याहादनम् । प्रमोदजनकमित्यर्थः । आलोकेति ।
आलोकरमात्रेणैव निरीक्षणमात्रेणैवापगतो दृशीभूतः धमः क्रान्तियेमंभंविषयन्दानीदम्पुष्ट्वा विद्रेत
मनसि विष एवमकरोदेवमपठयत् । अहो इति । अहो इत्याधर्ये । निष्फलमपि निरर्थकमपि वे इव
दुग्धमुखमिथुनस्य दिनरस्मिपुवसानुसरणमनुगमनं सफलता कृतार्थशामुगणम् । प्रममित्यर्थः । मि इति
मम । एतन्मम कामगमनीकवतो हरिकारीभूवत् । अयेति । अद्यस्मिन्दिने परियमनं वनेहृत् ।
सुखं प्रममित्यर्थः । हि तदित्यकङ्कयामाह—ईक्षणेति । ईक्षणयुगलस्य दृष्ट्यर्थं दर्शनीयं दृष्टु-
इत्येवमप्येवमं तस्य फलं श्युष्टेः । स्वल्पिति । खलु निधिनम् । रमणीयानां मनोहराणामन्यः प्रम-
कोकेतो वीक्षितः । एतद्वरं रमणीयं नान्दीत्यर्थः । दृष्ट इति । आहादनीयानां प्रमोदजनकमित्यर्थः ।
दृष्टप्रत्ययेति । प्रमोदजनकमेतदन्वच्छिमपि नान्दीति मयः । वीक्षितेति । मनोहराणां विष्णोरे

१ शाखाः २ पत्रे ३ कद्रुः ४ नागोदरः ५ मदनस्य कदरीः ६ उरगः

दिता भवेत् । नूनं चास्मादेव सलिललेशमादायादाय महाप्रलयेषु प्रलयपयोः प्रलयद्विंश-
 न्धकारितद्वादिशः ग्रावयन्ति भुवनान्तराणि । मन्ये च यत्सृष्टेरवाकसलिलमयं ब्रह्माण्डरू-
 पमादौ भुवनमभूत्तदिदं पिण्डीभूय सरोव्यपदेशेनावस्थितम्' इति विचारयन्नेव तस्य शिला-
 शकलककेशवालुकाप्रायम्, विद्याधरोद्भूतसनालकुमुदकलापार्चितानेकचारुमैकतलिङ्गम्; अ-
 रुन्धनीर्दितार्थपयःपर्यसरकमलगोर्भितम्, उपकूलशिलातलोपविष्टजलमानुपनिषेव्यमाणा-
 तपम्, अभ्यर्णतया च कैलासस्य स्नानागतमावृष्टेण्डलपदपङ्क्तिमुद्राङ्कितम्, अंबकीर्णमत्स-
 सूचितमप्रोत्थितगणकर्मन्वकोद्भूतम्, अंबगाहावतीर्णगणपतिगर्भद्वैस्यलगलितमद्रमवगति-
 कम्, अतिप्रमाणपादाङ्गुलीयमानवृषितकात्यायनीसिंहावनरणमार्गं दक्षिणतीरमासाय तुर-
 गाद्वयततार । अवतीर्य च व्यपनीतपर्याणमिन्द्रावुषमकरोत् । श्रितितल्लुठितोत्थितं च गृही-

कितम् । न किमपीत्यर्थः । महेति । महावराहमहसैरपि नासादिता न प्राप्ता भवेत् । एतेन कल्पान्तेऽने-
 तस्यावस्थानं सूचितमिति भावः । नूनमिति । नूनं निश्चितम् । महाप्रलयेषु कल्पान्तेषु प्रलयपयोः
 कल्पान्तमेघाः अस्मादेव सरमः सलिललेशं जललेशमादायादाय गृहीत्वा गृहीत्वा भुवनान्तराणि त्रिपुर-
 विवराणि ग्रावयन्ति जलमयीकुर्वन्ति । अथ प्रलयमेघान्विशेषेयमाह—प्रलयेति । प्रलयकालीनं सृष्टिं
 भेषजं तमस्तोनान्धकारिता अन्धकारवदाचरिता दश रिशो यैस्ते तथा । मन्ये चेति । अहमिति नूनं
 जानामि यच्चादौ सृष्टेर्विश्वनिमित्तेरवाकसलिलमयं जलमयं ब्रह्माण्डरूपं भुवनं त्रिविष्टपमभूत्तदिदं पिण्डी-
 भूयंकीभूय सरोव्यपदेशेन तटाकमिवेणावस्थितमिति विचारयन्नेव चन्द्रापीडः सरसो दक्षिणतीरं
 दक्षिणदिग्दर्शनं प्रतीरमासाय प्राप्य तुरगादश्वादवततारावतीर्णवान् । अथ दक्षिणतीरं विशेषवचन-
 शिलेति । शिलाशकलवच्छिन्नास्रण्डवत्ककेशाः कठिना या बालुकाः शिक्तासाः प्रायो बाहुल्येन दत्ते
 शान् । विद्येति । विद्याधरेभ्योऽपारिमिरुद्भूतानि गृहीतानि यानि सनालानि कुमुदानि कैराणि तेषां
 कलापः समूहस्तोनार्चितानि पूजितान्यनेकान्यसंख्यानि चारुणि मनोहराणि जलोद्भिन्नं पुलिनं शैकलं तत्र
 स्थितानि शिलाशकलवच्छिन्नास्रण्डवत्ककेशानि यस्मिन्नात् । अहन्धतीति । अहन्धत्वा वशिष्टपत्न्या दत्तं वरपन्न-
 पूजां जलं तस्मात्पर्यस्तानि पतितानि यानि रक्तमलानि तैः शोभितं विराजितम् । उपेति । उपरु-
 तसर्वभाषे यानि शिलातलानि तशोपविष्टानि स्थितानि जलमानुपाणि प्रतिदानि तैर्निषेव्यमाणः सेव्य-
 आनयः स्वालोको यस्मिन् । कैलासस्य रजताद्रेरभ्यर्णतया समीपवर्तितया स्नानार्थमागतं यन्मातृमय-
 प्राणीप्रवृत्तीनां सप्तदेवीनां समुदायस्य पदपङ्क्तिधरणवीथी तस्या मुद्रा भूयो तद्व्यतिष्ठितरूपा उपरि-
 विहितम् । अयकीर्णोति । अवकीर्णमेतस्ततः पर्यस्तं यद्भव्य भूतिस्तेन सूचितं प्रकाशितं अर्धं सर्वं
 पञ्चानुत्थितं यद्गणानां प्रमथानां कदम्बकं समुदायस्य त्रिपुण्ड्रमय उद्भूतं भस्मोद्भूतं यस्मिन्नात् ।
 अयगाहेति । अवगाहार्थं जलश्रीकार्यमवनीर्ण उत्तरीणो यो गणपतिर्णोऽस्यस्य गणस्थलात्कटपदेश-
 द्विनं द्युतं कन्दमद्रमवगणं दानशरणं तेन निष्कं गियितम् । अतीति । अतिप्रमाणमतिदीर्घम् । पादेति ।
 पादधरणव्याघैरनुनीयमानोऽनुमानविषयीकैरप्रमाणसृषितः विराजितो यः कात्यायनीविशो मन्वस्यनी-
 पमन्व्यावनरणमार्गं सरसि समापन्नवन्त्या यस्मिन्नात्तया । अयतीर्येति । अथादवनरणं इत्येवमुक्त-
 मानमध्वजं व्यपनीतं गृहीष्टं पर्याणं पत्ययनं यस्मादेवंभूतमकरोद्दण्डम् । अथायं विशेषवचन-
 द्वितीति । पूर्वं कितितकं पृथ्वीतकं लुठितमगावृत्तं पञ्चानुत्थितं इत्येत्याम् । गृहीतेति । इती-

१ आदाय महा. २ रिशः. ३ पदमलिनमयम्. ४ पिण्डीभूयम्. ५ अर्चितम्. ६ दक्षिणकटापः. ७ दक्षिण-
 ८ पर्वन्तारक. ९ उपशीभिण्डम्. १० मण्डलमुद्राङ्कितम्. ११ अवनीर्ण. १२ इत्ये-
 १३ मण्डलमयम्. १४ पद. १५ अवन्तार. १६ दक्षिणम्.

गीतगच्छमष्टगोत् । पुण्या च कुतोऽत्र विगतमलंमंयाते प्रदेसे गीतचनेः संभूतिरिति मनु-
पजातकौतुकः कमलिनीद्वयसंभारानुत्थाय गामेव गीतगंसातम्बितां दिशं चतुः प्राडिगेत् ।
अनिदवीयसया तु तस्य प्रदेसस्य प्रयत्नस्यापृतगोचरोऽपि वित्रोहयज्ञ किंचिरुत्तं । मने
केवलमनवरतं शब्देन शुभाय । कुतूहलवशात् गीतचर्चनिप्रभवतिगामया कृतामनमुद्रितव-
र्यांगमिन्द्रानुधमारुह्य प्रियगीतोः प्रथमप्रतिभैरप्रार्थितैरपि वनहरिगैरवशिष्टमानवमां बहु-
लेखालपद्मलवलीन्दनालोलतुमुमसुरभिपरिमलयालिङ्गुन्विकुनिमुनारितया तमाननीतया दि-
ङ्गाममद्वीप्येय पश्चिमया केनलेगया निमिगीट्या मं गीतचर्चनिमभिप्रयत्ते । क्रमेण च
संमुत्सगतैः, अच्युतनिर्भरजलजनजान्जनिजडिमभिः, जर्जरितभूर्जपल्लवैः, धूर्जट्टीरुपे-
मन्धपेनधिन्दुवादिभिः पण्मुत्सशितशण्डिशियायुधियभिः, अम्बिकाकण्ठपूरपदयोद्धीमनदुर्-

वाहर्णिनं शुवम् । कीरशम् । धुमिमुभयं कर्णमनोहरं बीना वक्त्रि तस्यागत्य प्रतिज्ञागतां सं-
रोऽव्यक्तसन्धेन सिधं संपृक्तम् । भमातुगम् । विन्दनित्यर्थः । धुरधेति । भुवाङ्गम् । घटारः पूर्वम् ।
इति समुत्सगतं समुत्सगं कौतुकमाधयं मस्य स तथा । इतिगच्छमष्टगोत्—कुत इति । अत्र विगच्छने-
संपातेऽमानुषे प्रदेसे गीतचने संभूतिः प्रभवः पुनः स्वारः । कमलिनीति । कमलिनी नखिनी तस्या इति
पद्मैयं. संस्तरः. प्रचारस्यानुत्थायवेधान कृया गीतगंसातेन येकोपरया मूचितां कृतिनां तमेव विषं
कतुभं प्रति चधुंनयं प्राडिगोत्तरयामाग । तस्येति । पूर्वोक्तप्रदेसस्य गीतस्थलस्यातिदूरीयतयातिदूरता
प्रयत्नेनाप्युद्यमेन व्यापृते व्यापारिते लोचने मेरे येनेनभूतोऽपि वित्रोहयन्परपक्ष किंचिरुत्तंलोका-
मास । केवलमनवरतं निरन्तरं तमेव शब्दं शुभावाङ्गयामाग । कुतूहलेति । कुतूहलवशात्कुतूहलगत
गीतचनेः प्रभव उत्पत्तिसस्य जितगा शापुमिष्ठा तथा कृता विदिता गमने मुद्रियेनेनभूत् । दत्तेति ।
दत्तनासोपितं पर्याणं पत्ययनं चस्मिन्नेतादृशमिन्द्रानुधुपमश्वमारुपादोहणं कृत्वा तथा पश्चिमया वनलेखया ।
तीरस्येति शेषः । तं पूर्वोक्तं गीतचर्चनि निमित्तांहुत्वा विदानीहृत्यभिप्रतस्ये संमुत्सं जगाम । किंचिदिट् ।
उपेति । उपदिश्यमानः कल्पमानो वर्त्म मार्गं यन्म सः । के. । अप्राधिनेरप्यवाधितैरपि वनहरिगैरव-
शुगैः । अथ तानेव विशिनष्टि—प्रियेति । प्रियं यत्प्रभं गीतं गानं येषां तैरन एव प्रथममासौ प्रसिद्धैः
प्रचलितैः । अथ वनलेखां विशेषयत्ताह—यकुलेति । शकुलः केसरः, एला चन्द्रकाला । 'पृथ्वीया चन्द्र-
यालेखा निपुटिर्बहुला' इत्यमरः । लवत्रो देवतुमुमरुशः; लवनीनाश्री लना बशीविशेरः । तासां शीतयै
चञ्चलानि कुमुमानि पुष्पाणि तेषां सुरभिघ्राणतर्पणः परिमलो गन्धो यस्या सा तथा । अलीति । अलि-
कुलानां ध्रमरसमूहानां या विरुतिः शब्दविशेषस्तथा सुचारितया वाचालितया । तमालेति । तमालास्य-
विच्छासैर्नलयाऽङ्गितया । इयामत्वसाधन्यादाह—दिङ्गागेति । दिशां नागा हस्तिनक्षेपां मद्वीथेय दान-
धेप्येव । क्रमेणेति । क्रमेण परिपाठ्या । चक्राः पूर्ववत् । अथ चन्द्रायीऽं विशिनष्टि—पुण्यैरिति ।
पुण्यैः पवित्रैः कैलासमारुहं रजतादिवायुनिरभिनन्दमान आनन्दयमानः । अथ माहतानां विशेषणानि ।
संमुत्सगतैरभिमुत्सगतैः । अच्युतेति । अच्युतानि निर्मलानि यानि निर्भरजलानि प्रसन्नगुणपानीयानि तेषां
कणा विन्दवलोषा जालं समूहलेन जनित उत्पादितो जडिमा जाय्मं यैसैः । जर्जरितेति । जर्जरितानि
शिथिलीकृतानि भूर्जाणां गृदुत्वचां वक्कलानि चोचानि यैसैः । धूर्जट्टीति । धूर्जट्टीश्वरस्तस्य यो एषो
बलीवदस्तस्य रोमन्यर्थावितचर्षणं तस्य फेनो डिष्मीरस्तस्य विन्दुवद्वतीत्येवसीला बाहिनली । पण्मु-
त्सेति । पण्मुत्सस्य काटिकेयस्य चः शिगण्ठी मयूरस्तस्य शिता चूडा तक्षुम्बिमिन्धत्सपर्वकारिनिः । अ-
म्बिकेति । अम्बिकायाः पार्वत्या कर्णपूरन्य कर्णावनसस्य यः पल्लव फिसलयं तस्योहातनमूर्ध्वोर्ध्वं

१ गीतम्. २ कुतोऽत्र. ३ उपजात ४ पत्रसलराट्. ५ गीतगच्छम्. ६ प्रभवत्यर्थः. ७ धुमिन्. ८ सतच्छन्दश्चकुल, ९ गरस्तीरवन १० अनिजवनल. ११ वृषभ. १२ उल्लसत्.

लुब्धविप्रलब्धमुग्धचातकध्वानमुरारिततमालखण्डैः, इभकलभकोद्भूतपद्मवेल्लिनलवर्षावल्
 यैः, आलीयमाननवयौवनमत्तपारावतपक्षक्षेपैपर्यस्तकुमुमसप्तकैः, तनुपवनकम्पितकोमलकन्द
 लीदलवीजितैः, अविरलफलनिकरायनतनालिकेरयनेः, अकठोरपत्रपुटपूर्णाविटपिपरिवृत्तैः, अ-
 निवारितविहगतुण्डखण्डितपिण्डखर्जूरजालकैः, मद्मुग्धरमयूरीमधुररवविरोजितान्तरैः, अ-
 फलितकलिकाकलापदन्तुरितैः, अन्तरान्तर कौलासतरङ्गिणीतरङ्गितसिकतिलतलभूमिभागैः,
 विनदेवताकरतलधिबहनिभमलककजललयसिक्कमिव किसलयनिकरमतिमुकुमारमुद्गद्विः,
 प्रन्यिर्पणंप्रासमुंदितचमरीकुलनिषेवितमूलेः, कर्पूरागरुप्रायैः, इन्द्रायुधैरिव र्पनावस्थानैः, इन्द्र-
 दैरिवादत्तदिर्निकरप्रवेशशिरोराम्यन्तरैः, दाशरथिबलेरिधौञ्जननीलनलपरिगतप्रान्तैः, प्राणा-

मेघस्तस्य जलं पानीयं तत्र लुब्धा आसका अथ च विप्रलब्धा वञ्चिता ये मुग्धचातका बन्नीहृष्येण
 ध्वानेन शब्देन मुखरितं वाचालितं तमालखण्डं तापिच्छवनं येषु तैः । एतेन तमालखण्डानां हृन्मर-
 त्वेन जलधरभ्रमान्मुग्धचातकैः प्रार्थ्यत इति ध्वनितम् । इमेति । इमानां हृत्तिनां कलमाङ्गिर-
 ष्दकाः । सार्थं कः । तैदृश्या खण्डिताः पद्मवाः किमलयाणि येषामेवंविधानि वैशितान्यान्दोलिकृती
 लवलीवलयानि येषु तैः । आलीयेति । आ समन्ताद्दीयमाना अन्तःप्रविद्यमाना ये नवयौवनेन प्रलम्बा-
 दम्बेन मत्तः उत्कटाः पारावताः कलवास्त्रेषां पक्षक्षेपेण गददिक्षेपेण पर्यन्ताः पतिताः इन्द्रमग्धरः
 पुष्पगुच्छा येषां तैः । तन्विति । तनुपवनेन मन्दबायुना कम्पिता धूता याः कोमला मृद्वः कर्तव्ये
 रम्भास्तासां दलानि पत्राणि । 'पर्णं पत्रं छदं दलम्' इति कोशः । तैर्विजिनैः कृतवालव्यवने । अवि-
 रलेति । अविरलान्यपेलवानि यानि फलानि तेषां निकरः समूहस्तेनावननानि नमितानि नातिके-
 नानि लाङ्गलीखण्डानि येषु तैः । अकठोरेति । अकठोरानि मृद्वनि पत्रपुटानि येषामेवविषा ये पूनित-
 पिनः क्रमुकृशालैः परिवृत्तैः परिवेष्टितैः । अनिवेति । अनिवारिता अनिषिद्धा ये विहगाः पक्षिगतेषु
 गुणानि मुखानि तैः खण्डितानि शकलीकृतानि पिण्डखर्जूरजालकानि प्रसिद्धानि येषु तैः । मदेति ।
 मदेन गर्वेण ऋतुविशेषजनितबलभरेण वा मुखरा वाचाला वा मयूषो नीलकण्ठयोधितस्तासां यो मरुपे
 मिथो रवः शब्दस्तेन विराजितान्यन्तराणि मध्यानि येषां तैः । आकलीति । आकृतिताः प्रातुर्भावा ए-
 कलिङ्गा कोरकाः । 'कलिङ्गा कोरकोऽश्रियाम्' इति कोशः । तस्याः कलापः संपातयेन दन्तुरै-
 रद्वतैः । कौलासेति । कौलासस्य रजतादेरन्तरान्तरा । मध्ये मध्य इत्यर्थः । यान्तरङ्गिन्यो नयस्तासां
 तारत्रितेन मङ्गितेन सिकतिलो बालकितस्तलभूमिभागोऽयःप्रदेशो येषां तैः । किं कुर्वन्निः पादपैर्गैः । अवि-
 कुमारमतिमृदु किसलयनिकरं पत्रवसमूहमुद्गद्विधौरपद्विः । रक्त्वमादस्यात्तदेव विशेषवचाह—घनेति ।
 वनदेवतानामरण्याधिष्ठात्रीणां करतलनिबहनिभमिव हस्ततलसमूहसदृशमिव । अलेति । अलक्षणे वा-
 क्तस्य जलवर्षे । सिक्कमिव सिञ्चितमिव । प्रन्धीति । प्रन्यिर्पणं शुक्रम् । 'प्रन्यिर्पणं शुक्रं बर्षम्' इ-
 मरः । तस्य प्राप्तेन मुदितानि हर्षितानि यानि चमरीकुलानि वनोद्भवगोतमूहानि तैर्निषेवितानि शेरिगुण-
 मूलानि गुणानि येषां तैः । कर्पूरेति । कर्पूरा अन्तर्गर्भितघनसारवृक्षाः, अगरो राजार्हाः प्रायो बहुतेन
 विघ्नते येषु तैः । इन्द्रेति । इन्द्रायुधानीन्द्रपन्थि रैरिव । उभयोः साम्यमाह—घनेति । घनं निर्विघ्न-
 स्थानं येषां तैः । पक्षे घनो मेघः । कुमुदैरिति । कुमुदानि कैरवापि रैरिव । उभयोः साम्यमाह—म-
 च्चेति । न दत्तो यो दिनकराणां हर्षकिरणानां प्रवेशस्तेन शिशिरं क्षीतलमभ्यन्तरं मध्याभागे देनां तै-
 र्दाम्यन्तरेण । दाद्येति । दाद्यरवी रामस्तस्य बलानि सैम्यानि रैरिव । अञ्जनेति । अञ्जनाद्येति
 यानि मद्यानि लुणानि तैः परिगतो व्याप्त प्रान्तो येषां तैः । पक्षेऽञ्जननीलनला, कपयः । शेषं पूर्वपर ।

१ इशानीकमान. २ मद्मण. ३ परंस्तल्लक्षणेः. ४ पू. ५ विराविड; रविड. ६ अकठित. ७ र्दो-
 ८ बर्ष. ९ समुद्रि. १० वनानलीरवादे. ११ दिनकर. १२ नीलनलाञ्जन.

दैरिव सपारावतैः, भवन्तापसैरिव संनिहितवेत्रासनैः, रुद्रैरिव नागलतावद्धपरिकरैः, उद-
धिकूलपुलिनैरिव निरन्तरोद्भिन्नप्रवाललताङ्कुरजालकैः, अभिपेकसलिलैरिव सर्वापधिकुसुम-
फलकिसलयसनायैः, आलेख्यगृहैरिव बहुवर्णचित्रपत्रशकुनिशतसंशोभितैः, कुरुभिरिव भा-
रद्वाजद्विजोपसेवितैः, महासमरमुखैरिव पुंनागसमाकृष्टशिलीमुखैः, महाकरिभिरिव प्रलम्ब-
घालपहवस्पृष्टभूतलैः, अप्रमत्तपार्थिवैरिव पर्यन्तावस्थितवहुगुल्मकैः, दंशितैरिव भ्रमरसंघै-
तकवचावृतकायैः, प्रमाणाभिमुखैरिव वानरकराङ्गुलिस्पृष्टगुञ्जैः, अवनिपालशयनैरिव सिंहा-

प्रासादेति । प्रासादा देवगृहास्तैरिव । 'प्रासादा देवभूपानाम्' इत्यभिधानचिन्तामणिः । भङ्गश्लेषमाह—
सेति । सह पारावतैर्मर्कटैर्वेतमानाः सपारावतास्तैः । 'पारावतः कलरवे गिरौ मर्कटतिन्दुके' इत्यने-
कार्यः । पक्षे पारावतः कपोतः । भवनेति । भवने गृहे स्थिता ये तापसाः परित्राजकास्तैरिव । एतस्मा-
न्मनाह—संनीति । संनिहिताः समीपवर्तिनो यत्रा वृक्षविशेषा असनाः प्रियका येषां तैः, पक्षे संनिहि-
तानि येषासनानि विष्टरपिशोदा येषामिति बहुव्रीहिः । रुद्रैरिति । रुद्रा ईश्वरा एकादश तैरिव । एत-
स्मान्मनाह—नागेति । नागलता ताम्बूली । 'ताम्बूलवती ताम्बूली नागपर्यायवद्वपयि' इत्यभिधानचि-
न्तामणिः । तथा पदः परिकरः परिधियेषां तैः । पक्षे नागाः सर्पा एव लता तथा बद्धः, अर्थाजडायाः
परिकरो येषामिति बहुव्रीहिः । उद्धीति । उदधेः समुद्रस्य कूलं तटं तस्य पुलिनानि जलोज्जितप्रदेशा-
स्तैरिव । 'पुलिनं तज्जलोज्जितम्' इति श्लोकाः । उभयोः सादृश्यमाधिपूर्वञ्चाह—निरन्तरमिति ।
निरन्तरं सततगुद्भिन्नानि प्ररटितानि प्रवाला नवपाहवा लताङ्कुरा वल्लीप्ररोहाद्य तेषां जालकानि गृह्णाति
येषु तैः । पक्षे प्रवाललता विद्वमलता । शेषं पूर्ववत् । अमीति । अभिपेकार्थं यानि सलिलानि जलानि
तैरिव । एतस्मान्मनाह—सर्वेति । सर्वाः समप्राध ता ओपप्यः फलपाकान्तास्त्रागां यानि कुसुमफल-
फिमलयानि तैः सनायैः सहितैः । पक्षे मङ्गलकर्मणि सर्वापयी प्रविद्धा । आलेख्येति । आलेख्यं चित्रं
येन युष्ठा गृह्णास्तैरिव । उभयोः सादृश्यमाह—यद्विति । बहुवर्णरत्नेकरागंधित्राणि पत्राणि पिच्छानि येषा-
मेवंभूतानां शकुनीनां पक्षिणां शतं तेन संशोभितैर्विराजितैः । पक्षे बहुवर्णपितानि यानि चित्राण्यालेख्यानि
तेषु यानि पत्राणि वाद्यानि शकुनयः पक्षिणः । शेषं पूर्ववत् । कुरुभिरिति । कुरवः कुरवंशोद्भवा राजा-
नर्गैरिव । एतयोः सादृश्यमाह—भारेति । भारद्वाजा व्याघ्राटा ये द्विजाः पक्षिणस्त्वरपनेवितैः, पक्षे
भारद्वाजो श्लेषः । महेति । महान्ति प्रहृष्टानि यानि समरमुखाणि सद्भामप्रारम्भान्तैरिव । 'मुखमुपाये
प्रारम्भे धेनिनिःसरणास्त्वयो' इत्यनेकार्यः । एतयोः साम्यार्थमाह—पुंनागेति । पुंनागवृक्षविशेषैः समाकृष्टाः
समावर्षिताः शिलीमुख्या भ्रमरा येषु तैः । पक्षे पुंनागाः प्रहृष्टपुरगाः । शिलीमुखा वाणाः । शेषं पूर्ववत् ।
महान्तोऽतिरथुदा ये बरिषो हन्निनस्तैरिव । उभयोस्तुल्यतां प्रदर्शयञ्चाह—प्रलम्बेति । प्रलम्बा लम्बाय-
माना ये घालपाहवा नवीनकिसलयानि तैः परपभूतैः स्पृष्टं संपाटितं भूतलमपःप्रदेशो येषां तैः । पक्षे घाल-
पाहवाभ्रप्रान्ताः । शेषं पूर्ववत् । सोनातिशयार्थं हस्तिनां चामरानि कर्णे बध्यन्त इति सर्वप्रसिद्धम् ।
अप्रमत्तेति । अप्रमत्ताः तावधाना ये पार्थिवा राजानस्तैरिव । एतयोः सादृश्यमाह—पर्यन्त इति । पर्यन्ते
प्रान्तैःअस्थिता बह्वोऽनेके गुल्मका गुल्मका येषु तैः । पक्षे गुल्मकाः सेनाविशेषाः । 'एकेनैकरथा
भ्यक्षा पणिः पयपदातिका । सेनामुखं गुल्मः' इति श्लोकाः । दंशिनैति । दंशितैर्घर्मिनैरिव । 'दंशितो
वर्धितः सज' इति श्लोकाः । एतयोस्तुल्यताह—समेति । भ्रमराणां शिलीमुखानां यः संपातः सन्तुहः
स एव बन्धं बन्धं सेनावृत् आच्छादितं बन्धो देहो येषां तैः । पक्षे भ्रमरा आवर्तान्नेषां संपातः सन्तुहो
सेनैर्घर्मिणामि बध्वाणि संनार । शेषं पूर्ववत् । प्रमाणेति । प्रमाणं सेनान तत्रान्निमुखाः संमुखान्तैरिव ।
उभयोः प्रकरान्तरेण भङ्गमाह—वानरेति । वानरैः कुरवैरिव ।

१. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

पादाङ्गितरुतलैः, आरुधपञ्चतपःक्रियैरिवोच्छिखगिखिमण्डलपरिवृतैः, दीक्षिनैरिव कुन-
 कृष्णसारविपाणकण्डूयनेः, जरद्बहुमुनिभिरिव जंटाळवालकमण्डलधरैः, इन्द्रजालिकैरिव
 दृष्टिहारिभिः पादपैः परिवृतं चन्द्रप्रभमान्नस्य सरमः पक्षिमे तीरे कैलामपादस्य ज्यो-
 त्स्नावदातया प्रभया धवलयतनं प्रदेशं भूतलभागमनिविष्टं भगवतः शूलपाणेः शून्यं सि-
 द्हायतनमपश्यन् । तत्र पवनोद्धतैरितस्ततः सैमापनद्भिः केतकीगर्भधूलिभिर्वक्त्रीक्रियमाप-
 कायः पशुपतिदशनहेतोर्बलादिव प्रतिपाद्यमानो भस्मव्रतमायतनप्रवेशपुण्यैरिव परिगृह्यमा-
 णः प्रविश्याद्राक्षीश्चतुःसम्भस्फटिकमण्डपिकावतप्रतिष्ठितम्, अचिरोद्भूतैरात्राद्रिदंलभितार-

आश्लिष्टा गुञ्जा येषु तैः । पक्षे येति विकल्पार्थः । नराहलयो मनुष्याहलयः । शेषं पूर्ववत् । मुक्तगणिते
 गुञ्जाया एव ग्रहणमिति लोकप्रसिद्धम् । अच्यनीति । अवनिपाला राजानस्तेषां शयनेत्यर्थैरिव । एते
 सादृश्यं प्रदर्शयन्नाह—सिंहेति । सिंहपादैर्हयश्चरणैरङ्गिनानि विभिनानि तदनलावि वृक्षाधोभागा येषु
 तैः । पक्षे सिंहपादैश्चङ्किता एतादृशानि तलानि । शेषं प्राग्वत् । आरुधयेति । आरुध्या प्रमुत्ता पञ्चा-
 क्रिया पञ्चामिसाधनकर्म यैस्तेरिव । एतयोः शब्दसादृश्यमाह—उच्छिच्छेति । उच्छिच्छम्पूर्वपदं उच्छि-
 रिमण्डलं मयूरसमुद्भूस्तेन परिवृतैः परिवेष्टितैः । पञ्च कर्षं शिक्षा एवाला यस्यैवंभूते शिक्षिमण्डले कर्षेन
 ष्टलम् । शेषं प्राग्वत् । सीक्षिता यस्ते गृहीतव्रतास्तेरिव । एतयोः साम्यमावि.कृत्यमाह—कृतेति । इदं
 विहितं कृष्णगौरैर्दूर्गाविपाणाना श्रद्धाणा कण्डूयनं कण्डूया येषु तैः । 'कण्डूः कण्डूयनं सर्जुं कण्डूया' इत्यभि-
 धानचिन्तामणिः । पक्षे कृष्णगारविपाणेन कण्डूयनम् । शेषं प्राग्वत् । सीक्षितानामयमाचारो यन्मृगापनै-
 कण्डूयनं विधीयत इति । जरेति । जरन्तो ज्यावाशो ये गृहमुनय आभ्रमनापेसास्ते पशु(मुनीनामपल-
 न भवन्तीति गृहपदं तीरिव । एतयोः सादृश्यप्रदर्शनायमाह—जटेति । जटा. शिक्षाः, आलवालक कान-
 पः तस्य मण्डलं परिवेष्टनं धरतीति धरैः, पक्षे जटायुका ये बालाः स्तनधयाभ एव कनककण-
 पानीयसमुद्भूतरा येष्विति बहुवीहि । इन्द्रेति । इन्द्रजालिका मायिकामैरिव । उभयोः सादृश्यमाह—
 दृष्टीति । दृष्टयो नेत्राणि तेषां दारिभिरुत्तरणशीलैः । नेत्रामिरामैरित्यर्थः । पक्षे दृष्टिपथके । अन्वय-
 प्रागेवाकं । अथ कैलारापादं विशेषयन्नाह—उद्योत्स्रेति । ज्योत्स्ना कौमुदी तद्वदवदानया शुभ्रया प्रभव-
 कान्त्वा तं प्रदेशं तत्पार्श्ववर्तिभूभागं धवलयतो धवलीकृत्यतः । तद्येति । तदायतनं प्रविश्य तत्र प्रवे-
 श्वा भगवन्तं माहात्म्यवन्तं ऋम्भकं गौरीनाथमप्राधीद्दर्शनंलन्वयः । अथ चन्द्रानीं विशेषयन्नाह—
 पद्यनेति । पद्यनेन वायुनोद्धतः कश्चित्तरितस्ततः समापतद्भिर्वक्त्रत्र निपतद्भिः केतकयाः प्रविश्याया गर्भ-
 डिभिर्नभ्येधुमि र्वक्त्रीक्रियमाण शुभ्रीक्रियमाणः कायो देहो यस्य सः । पाण्डुरलवाम्येकाह—पशुरिति ।
 पशुपतेर्पीधरस्य यद्गणमभवकोकनं तस्य हेतोः तदर्थमिलनैः । बलादिव हठादिव भस्मव्रत विभूतिर्जनं
 प्रतिपाद्यमान इत्यादौक्रियमाण इव धृतीनां शुचिन्वावुष्णानामपि तेषाविधनत् । तन्साम्येनप-
 आयेति । आवयनं वैश्वं तत्र य. प्रवेशान्नस्त्रायानि पुष्पानि धेषांति तैः परिगृह्यमाण इतोपावीयन-
 इव । अथ शिक्षायतनं विशेषयन्नाह—अचुरिति । अत्वारः सभ्भाः स्फूणा यस्यामेतादृशी या स्फटिकमण-
 पिका चन्द्रकान्तलघुमण्डपम्यागलेऽधोभागे प्रतिष्ठितमवस्थितम् । पुनः कीदृशम् । शुभ्रिभिः पवित्रै-
 र्मन्दाङ्गिनी सख्युनी तस्याः पुण्डरीकैः शिवाम्भोजैः कृतं विहितमर्घनं पूजनं यस्य तत्र । अथ पुण्डरीकस्य
 विशेषयन्नाह—अचिरेति । अचिरोद्भूतैः स्वयका येन्वतैराशंसि आशंसि चार्शंसि तै । जतनिर्घरै-
 र्घर्यः । दलेति । दलानां पत्राणां विच्छेदाद्यभागास्तेभ्यो गलन्तः स्रवन्तो जलह्लास्यभयो विन्दुो विजुो

१ पादाङ्गितरुतलैः, २ दीक्षिनैः ३ कण्डूयनं ४ नभ्यामनिविष्टम्, ५ शून्यपाणे सिद्धायतनम्, ६ कृत्योः
 ७ समापतद्भिः ८ पूर्वपदे . . अचिरोद्धते, ९ आशंसिद्वयजिह्वरः आशंसिद्वयः.

गलज्जलविन्दुभिर्धूर्ध्वविपादितचन्द्रविम्बदलैरिव निजादृहासावयवैरिव शेषफणाशकलैरिव
पाञ्चजन्यसहोदरैरिव क्षीरोदहृदयाकारैरुपपादितमौक्तिकमुकुटविभ्रमैः शुचिभिर्मन्दाकिनी-
पुण्डरीकैः कृताचर्नम्, अमलमुक्ताशिलापटितलिङ्गम्, अशेषत्रिभुवनवन्दितचरणम्, चरा-
चरगुरुम्, चतुर्मुखम्, भगवन्तं त्र्यम्बकम् । तस्य च दक्षिणां मूर्तिमाश्रित्याभिमुखीमासी-
नाम्, उपरचितप्रसासनाम्, अतिविस्तारिणा सर्वदिग्बुखप्लावकेन प्रलयविभ्रुतक्षीरपयोधिपू-
रपाण्डुरेणातिदीर्घकालसंचितेन तपोराशिनेव सर्वतो विसर्पता पादपान्तैरस्त्रिस्रोतोजलनिभेन
पिण्डीभूय वहतेव देहप्रभावितानेन सगिरिकाननं दन्तमयमिव तं प्रदेशं कुर्वतीम्, अन्यथैव
धवलयन्तीं कैलासगिरिम्, अन्तर्द्रुपरि लोचनपथप्रविष्टेन श्वेतिमानमिव मनो नयन्तीम्,
अतिधवलप्रभापरिगतदेहवत्या स्फटिकगृहगतामिव दुग्धसलिलमग्रामिव विमलचैर्लाशुकान्त-

येषु तैः । गलज्जलविन्दुसाम्येनोत्प्रेक्षते—**ऊर्ध्वंति** । ऊर्ध्वं विपादितं मित्रं यच्चन्द्रविम्बं शशिमण्डलं
तस्य दलैः राण्डैरिव । तत्राप्यसृत्स्य गलद्विन्द्वो भवन्तीति भावः । अत्र शुक्लसाम्यादाह—**निजेति** ।
निजः स्वदीपो योऽदृहासो महान्हासस्तत्सावयवैरिवापयनैरिव । **शेषेति** । शेषस्य नागाधिपतेः फणा
स्पष्टा तस्याः शकलैः राण्डैरिव । अर्धविकसितत्वसाम्यादाह—**पाञ्चेति** । पञ्चने पाताले भवः पायजन्यो
जनार्दनशङ्खत्वात्स सहोदरैरैकोदरसमुत्पन्नैरिव । हृदयस्य पुण्डरीकाकारत्वात्साम्येनाह—**क्षीरेति** । क्षीरो-
दस्य क्षीरसमुद्रस्य बहुदलं स्वान्तं तद्वदाकार आकृतियेषां तैः । अप्रसंकुचितत्वसाम्येनाह—**उपेति** ।
उपपादितो विहितो मौक्तिकानां रसोदरानां मुकुटविभ्रम उष्णीपभ्रान्तियैः । अथ स्यावरूपमधिष्ठित
त्र्यम्बकं विशेषयसाह—**अमलेति** । अमला निर्मला या मुक्ताशिला मौक्तिकशिला तस्या घटितं
निर्मितं लिङ्गं मस्य स तम् । ज्ञानरूपमधिष्ठित्वाह—**अशेषेति** । अशेषं यत्रिभुवनं त्रिविष्टपं तेन वन्दितो
नमस्तुतो चरणां यस्य स तम् । **चरेति** । चराचरस्य जीवलोकस्य गुरुं हिताहितप्रातिपरिहारोपदेष्टारम् ।
चतुरिति । चत्वारि मुक्तानि यस्य स चतुर्मुखम् । ननु महादेवस्य पञ्चकल्याणमत्र चतुर्मुखोपवर्णनमि-
ति याच्यम् । सामान्यतस्तत्तिसवाचिनः प्रयोजनवशाच्चतुर्मुखस्यापि संभवात् । तस्य त्र्यम्बकस्य दक्षिणामप-
सब्धां मूर्तिं प्रतिभामाश्रित्याप्रयत्नं कृत्वामिमुखीं संमुखीमासीनां निष्पन्नां प्रतिपन्नं स्वीकृतं पाशुपतमीश्वर-
सक्तं प्रतं नियमविशेषो मया तां कन्यकां महाश्वेतामिधानां ददंति दुरेणान्वयः । इतः कन्यकां विशेषय-
साह—**उपेति** । उपरचितं निर्मितं मग्रासनं ध्यानासनं यथा सा ताम् । पुनः किं कुर्वतीम् । सगिरिकान-
नं तं प्रदेशं दन्तमयमिव गजदन्तनिर्मितमिव कुर्वतीं प्रणयन्तीम् । केन । देहप्रभावितानेन शरीरकान्ति-
कलापेन । अथ प्रभावितानं विशेषयसाह—**अतीति** । अतिसयेन विस्तारिणा प्रसरणशीलेन । **सर्वेति** ।
सर्वैरमुक्तानां श्लवकेनाच्छादकेन । **प्रलयेति** । प्रलयः कल्पान्तस्तेन विभ्रुतो विलुप्तो यः क्षीरपयोधि-
स्य पूरो रयस्तद्वत्पाण्डुरेण शुभ्रेण । उज्ज्वलत्वसाम्यादाह—**अतीति** । अतिदीर्घाऽस्त्रायतो यः कालो-
ऽनेदा तेन संचितैर्नैकत्रोक्तैर्न विसर्पता प्रवल्तना तपोराशिना तपःसमूहेनेव । अतिस्वच्छत्वादाह—
पादपेति । पादपान्तैरस्त्रिस्रोतैः प्रतिबन्धनीभूतैः पिण्डीभूय समुद्रीभूय वहतेव त्रिस्रोतोजलनिभेन गह्रा-
म्भःसदृशेन कैलासस्य श्वेतत्वादेतत्स्य च तदतिशयवत्त्वादाह—**अन्यथेति** । निम्नप्रकारेण तेनैव देहप्रभा-
वितानेन कैलासगिरिं रक्तताद्रीं धवलयन्तीं श्वेतिमानपादपयन्तीमिव । **द्रुष्टुरिति** । तेनैव प्रभावितानेन
द्रुष्टुरपि विलोकयितुरप्यन्तर्लोचनपथप्रविष्टेन नेत्रमध्यमार्गनेन मनश्चिन्तं श्वेतिमानं शुद्धिमानं नयन्तीमिव
प्रापयन्तीमिव । **अतीति** । अतिधवलानिशुभ्रा वा प्रभा कान्तिन्त्या परिगतो व्यापो देहो यस्यान्त्या
भावन्त्या तथा । तथा च देहस्य प्रभास्त्वच्छादयान्तिनत्यात्त परिस्रुतं प्रकटं विभाव्यमाना ज्ञायमाना

१ अमलमुक्तम्, २ परिपुनः, ३ पञ्चापपय पूरः, ४ तपोराशिनेव विसर्पता, ५ इतमयम्; चन्द्रमयम्, ६ नीव-
नपय पावय, ७ अतिबहन्, ८ यामादुषः.

रितामिव आदर्शानलसंक्रान्तामिव शरदभ्रपटलतिरस्कृतामिव अपरिस्फुटविभाज्यमानारव-
 याम्, पद्ममहाभूतमयमपहाय द्रव्यात्मरुमङ्गनिष्पादनोपकरणकलापं धवलगुणेनेव केरले-
 नोन्वादिताम्, अध्वरकियामिवोद्धतगणकचप्रहभयोपसेवितत्र्यम्यकाम्, रतिमिव मदनोद्-
 निमित्तं ह्यप्रमादनार्थमागृहीतदराराधनाम्, क्षीरोदंविधेयतामिव सहवासपरिचितहरवन्दे-
 श्मोन्दङ्गठाम्, इन्दुमूर्तिमिव स्वर्मानुभवकृतत्रिनयनशरणगमनाम्, ऐरावतदेहच्छरिनि-
 गजाजिनारगुण्ठनोत्कण्ठितशिकिरुण्ठचिन्तितोपनताम्, पशुपतिरक्षिणमुखह्यामच्छविमिव व-

अपराधः अपराध यन्मा । ननु स्वान्तरितानताम्येनोन्नेशते—स्फटिकेति । स्फटिकपत्रवन्ताम्य
 इदं यत्र तत्र गामिभिर प्रतामिभिर । दुग्धेति । दुग्धमण्डले क्षीरोदे ममामिव सुठितामिव । विमलेति ।
 विमले निर्भय मधेनागुं कथयितेनोन्नान्तरितामिव व्यवहितामिव । आदर्शेति । आदर्शाने सुप्रस-
 त्त संकल्पामेव प्रीतिस्त्रिभूमिभिर । शरदिति । शरदनालयरासा अश्रुपटलानि मेघवन्द्यनि तैकि-
 रगृहामन्तीरमिव । अपरिस्फुटावपवत्प्रादेशमाहने—पद्मेति । पद्ममहाभूतमयं पृथिव्यायामरं इ-
 वमन्त्रिभ्रानोपकण्ठकलां क्षीरवनकणामपीमपहाय वृीकृत्य केरलेन धवलगुणेनेतोन्नारितां शि-
 लाम् । शौचवृत्तिसवयवप्रारिता भवा । केचिदाहायेत्यमोभयत्र संवन्धमाहुः । तथा—परागुणे
 नेतोन्नादिकावाम्याः पृथिव्यायनामयो इत्यवमेव न स्यादित्यत्र आह—द्रव्येति । इत्यादं
 सत्यमपहाय । ननु इत्यवभावेऽत्रानि क्षीरावयवामभिव्यादने या उपकरणगामाभ्येक्षितां ता व
 स्यात् । तथाच इत्यावकलां जननेऽगामध्यादत आह—अह्नेति । तदव्यवहाय न कथय
 एव इत्यनदेकिद्वयार्थे पूजयथैव भूतगणत्वात् । अव्यरिकायाः क्षीर्यमाभिव्याह—अप्यत्र इति ।
 अवयो इत्यत्र वयवत्वा चिया कथे तामिव । उभयगाहरवमाह—उद्धतेति । उद्धता अनर्था वै यदा
 मनुष्यवन्द्य वतीत्यर्थेनैव कथय केसपद्वल्लगायद्रव्यं तेनोपमेयितः तयोविषयीकृतकामयक ईदो
 वदा तां ताम् । अध्वरकियानागर ईदो नाहुः । तेन यथाः प्रेषिता । तैष्वरविनाशो भिन्न इति
 पूजयथैव इत् । इतिगिति । रतिमनोभवत्य श्री तामिव । उभयोः याम्यं स्रष्टमाह—मदनेति ।
 मदनेन केदोव पीदितो यो देव गणैरभिविधेन तदर्थम् । मदनोपसाम्बन्धमित्यर्थं । सा य इत्यवयवार्थं
 व्यते उच्यते—इह इति । इत्येवमस्य प्रमादनार्थं प्रसवया आगृहीता स्वीकृता हरावधेयताम्यां
 वदा तां ताम् । मदनमव वेद इत वेदो मयैरिविर गुण्डीकमुभित्तामिधेन तदर्थमित्यर्थं वा । एते
 मदनेन विदितम् । तेषं पूर्वम् । ईदोत केदोदेतो नन्मागकृत, यथात्रयेषु वेदया प्रवशीकृत्य तदीशेन
 कथित इति पुनर्यथैवम् । क्षीरोदेति । क्षीरगुण्ठयःविदेवकथित्वात्री लक्ष्मीत्यामिव । उभयं विदे
 वरक—अह्नेति । मदानम्य निहट कथ्याया मदानेनावावमनेवगाहृदावावाभिविधेनेरेतेने इत्यं
 इत्यवदेवयममुच्छ्रष्टुन्निष्ठो यस्याः या ताम् । एते क्षीरोदगमुदे य पूर्णकदेव महावमेव
 इतिदित्ति विदेव इत्यत्र कथयता तस्यामुच्छ्रष्ट वरपणकं यस्या इति बहुवीद । इत्युक्ति । इ-
 त्कथयत्वं इति उगीर तामिव । उभयं मदानार्थमाह—अध्वरानुक्ति । अध्वरो योऽपुत्रो म-
 द्दन्त्येवमन्तर्द्वयं मदनमाहृत् विदितं पितृवदव्य चान्मोऽपुत्रतायाःपुत्रो एव धमनं वदा ता
 ताम् । एते मदनं पीदयत । मदानेन प्रार्थन् । तेषं पूर्वम् । ऐरावतमिति । ऐरावतो हंसव-
 द्भ्रमरं मन्त्रं इत्येते व विदिते मदानेनम्य विदितं मदीश्वामुवर्ते पूर्वं वदा तां ताम् ।
 एते मदनं इत्यावमुच्छ्रष्टेवम्य विदितेनेवयोऽनन्ती प्रकाम् । पशुमेति । पशुपतीरावत्य

१ क्षीरमुद. २ मदन. ३ म. ४ एवाम् ५ एतत् ६ पशुपत्यामुच्छ्रष्टेवम्य विदितं, ७ क्षीरोती.
 ८ मदानेनम्य विदितं, ९ मदनं प्रार्थन् । १० एवाम्

हिंरांगल कृतावस्थानाम्, शरीरिणीमिव रेंद्रोद्गलनभूतिम्, आविर्भूतां ज्योत्स्नामिव हरक-
पठान्धकारविघट्टनोद्यमप्रामाम्, गौरीमनःशुद्धिमिव कृतदेहपरिग्रहाम्, कार्तिकेयकौमारव्रत-
क्रियामिव मूर्तिमतीम्, गिरिशैश्वर्यमभेदश्रुतिमिव पृथगवस्थिताम्, आयतनतरकुसुमसमृद्धि-
मिव शंकराभ्यर्चनाय स्वचमुद्यताम्, पितामहतपःसिद्धिमिव महतीतलमवतीर्णाम्, आदियुग-
प्रजापतिकीर्तिमिव सप्तलोकभ्रमणखेदविश्रान्ताम्, प्रयीमिव कलियुगध्वस्तधर्मशोकगृहीतव-
नवासाम्, आगामिकृतयुगवीजकलामिव प्रमदारूपेणावस्थिताम्, देहवतीमिव मुनिजनध्या-
नसंपदम्, अमरराजवीथीमिवाभ्रगङ्गाभ्यागमवेगपलिताम्, कैलासप्रियमिव दशमुखोन्मू-
लनक्षोभनिपतिताम्, श्वेतद्वीपलक्ष्मीवान्यद्वीर्षावलोकनकुतूहलागताम्, काशकुसुमविका-

दक्षिणमुखाभ्यागव्याननस्य यो हासो हासं तस्य छविः शोभा तामिव । अत्र दक्षिणग्रहणं प्रामदस्तत्र
हास एवेति तदर्थम् । उभयोः साम्यमाह—यद्विरिति । सस्थानान्मुखाव बहिरागल्य कृतमवस्थानं यये-
त्यभ्रक्षेत्रः । श्वेतत्वविव्रततासाम्यादाह—शरीरिणीं देहधारिणीं रदस्त्वेश्वरस्योद्गलननममर्दनं तस्य भूति
मस्त्वैव । प्रकाररूपत्वसाम्येनाह—ज्योत्स्नेति । आविर्भूता प्रकटीभूता ज्योत्स्ना कौमुदी तामिव ।
हरेति । हरकण्ठे यः कृष्णलसाम्यादन्यकारस्तस्य विघटनं दूरीकरणं तत्र य उद्यमः प्रयत्नस्तेन प्राप्तां
सामागताम् । इत्संनिधानसाम्येनाह—गौरीति । गौरी पार्वती तस्या मनःशुद्धिदित्तैर्मैस्त्वं तामिव । अस्-
ताया मूर्तेन कथं साम्यं सादित्याह—कृतेति । कृतो विहितो देहस्य परिग्रहः स्वीकारो यया सा ताम् ।
सातिशयत्वसाम्येनाह—कार्तीति । कार्तिकेयस्य पञ्चाननस्य या कौमारव्रतकिया बाल्यावस्थायां यत्तपोनुष्ठानं
तामिव । अत्रापि कियारूपत्वेन तदसंभवादाह—मूर्तीति । मूर्तिमतीम् । सशरीरामित्यर्थः । गिरिशेति ।
गिरिशो महादेवस्तस्य यो शृणो बलीवर्दस्तस्य देहश्रुतिः शरीरच्छवित्तामिव । तस्या गुणरूपत्वेन तदुपमा-
नाभावादाह—पृथगिति । शरीराद्बहिर्निर्गल्य पृथगवस्थिताम् । सशरीरामित्यर्थः । आयतनेति । आयतनं
चैवं तस्य तरवो वृक्षाद्येषां पुष्पसंपत्तामिव । तस्या आगमने निदानमाह—शंकरेति ।
शंकरस्त्वेश्वरसाम्यर्चनं पूजनं तदर्थं स्वयमुद्यतसुयोगुद्युक्ताम् । पितेति । पितामहस्य ब्रह्मणो या तपःसि-
द्धित्तामिव । तपःसिद्धेरालम्बगत्वनेोपनानाभावादाह—महीतलेऽवतीर्णं कृतावतामम् । आदीति ।
कारिदुगे कृतयुगे यः प्रजापतिर्ब्रह्मा मरीच्यादयश्च तस्य तेषां वा कीर्तिर्मशस्तामिव । तस्या एकत्रावस्थाने
धारणमाह—ससेति । सप्तसु लोकेषु यद्भ्रमणं पर्यटनं तस्यायः खेदः भ्रमस्तेन विश्रान्तामुपविष्टाम् ।
प्रयीति । ऋग्मजुःसानवेदाक्षयी तामिव । एतस्यास्तत्रागमने हेतुमाह—कलीति । कलियुगेन
षडिकालेन प्वस्यो दूरीकृतो यो धर्मो वृष्टस्तस्यायः शोकः शुकेन गृहीतः स्त्रीकृतो वनवासोऽरभ्यनिवासो
यया सा ताम् । इयमपि प्वस्तधर्मसोकेन गृहीतवनवासित्युभयोः साम्यम् । धर्मातिशयवचनसाम्येनाह—
आगामीति । आगाम्येधर्मावी यः कृन्द्युगस्तस्य वा वीजकला निदानमात्रं तामिव प्रमदारूपेण स्वीरूपेणाव-
स्थितामवित्तुगीम् । देहेति । देहवतीं शरीरधारिणीं मुनिजना वार्ययमानेषां ध्यानं प्राणायामस्तस्य
संपत्त्वं समृद्धिः तामिव । अमरेति । अमरा देवास्तेषां गजा हस्तिनस्येषां वीथी ततित्तामिव ।
गजसमूहस्य तत्रागमने निदानमाह—अभ्रेति । अभ्रगङ्गाकाशगङ्गा तस्यामभ्यागमः संसुतागमनं तत्र यो
वेगस्त्वरा तेन पतितां सस्ताम् । कैलासेति । कैलासो रजतादित्यस्य धीः शोभा तामिव । कीदशीम् ।
दशेति । दशमुखो रवणखेप यदुन्मूलनं तस्यायः क्षोभघासत्वस्तासिपतितां सस्ताम् । इयमपि क्षोभेण
निपतिता । श्वैलातिशयं वर्ययमाह—श्वेतेति । यत्र सयमेव वसु श्वेतं तच्छ्वेतद्वीपं तस्य या लक्ष्मीः
धीस्तामिव । सा श्वेतद्वीप एव, नास्तिन्यदेश इत्याह—अन्येति । इत्यर्द्धीपानां मदवलोकनं वीक्षणं तदेव
इत्तद्वल्लभाथर्थं तेनागतां प्राताम् । काश इति । काश इति श्नीका तस्य उन्मानि पुष्पानि तेषां निरायो

शकान्तिमिव शरत्समयमुदीक्षमाणाम्, शेषशरीरच्छायामिव रमातलमपहाय निर्गताम्, कु-
 शलायुधदेहप्रभामिव मधुमदविभूर्णनायासविगलिताम्, शुठुपश्रपरंपरामिव पुञ्जीह्वाम्,
 सर्वहंसेरिव धवलतया कृतसंधिभागाम्, धर्महृदयादिव विनिर्गताम्, शब्दादिवोक्तीर्णाम्,
 मुक्ताफलादिवाक्यप्राम्, मृणालैरिव विरचितावयवाम्, दन्तदलैरिव घटिताम्, इन्दुकूर्च-
 कैरिवाश्रालिताम्, वर्णमुषाच्छटाभिरिवाच्छुरिताम्, अमृतफेनपिण्डैरिव पाण्डुरीह्वाम्,
 पारदरसधाराभिरिव धीताम्, रजतद्रवेणेव निर्मुष्टाम्, चन्द्रमण्डलादिवोक्तीर्णाम्, कुटज-
 कुन्दसिन्दुवाक्कुमुमच्छविभिरिवोहासिताम्, इयत्तामिव धवलभिन्नः, स्कन्धावलम्बितनिर्भे-
 दयनर्तगतादर्कविम्बादुद्धृत्य बालरश्मिप्रभाभिरिव निर्मिताभिरुन्मिपत्तडित्तरलतेजसाप्रभि-
 रचिरन्नानायस्विनविरलयारिकणतया प्रणामलप्रपशुपतिचरणभ्रमचूर्णाभिरिव जटाभिरङ्गा-

विक्रमनं तस्य बान्ति. प्रभा तामिद । कीदशीम् । शरत्समयं घनात्सकालमुदीक्षमाणाम् प्रनीरुणात् ।
 शेषेति । शेषो नापरान्तस्य सच्छरीरे तस्य च्छाया कान्तिरस्वामिव । अत्र कथं तस्या आत्म इत्य-
 ह्यपामाद-रसेति । रगतलं भूलतलमपहाय त्यक्त्वा निर्गता बहिरागताम् । मुशलेति । मुशपुणे
 बालरश्मस्य वा देहप्रभा शरीरसुखित्वातिर । तस्या अप्रासंगिकमाशङ्क्याह-मध्विति । मधुमदेन म-
 ध्वीमतेन मधुपूर्णं देहधनस्यस्वाय आयागः श्वेदशेन विगलितां प्युताम् । शुठुति । शुठुपश्रम-
 वर्णसा संश्रित्तामिव । तस्या एकप्रायस्थितेरभावादाह-पुञ्जीति । पुञ्जीकृतमेकप्रीह्वाम् । सर्वेति ।
 पारदसा श्वेतसा सर्वहंसं समप्रतिपच्छदे. कृतो विहितः संधिभाग स्वधैर्यापणं यस्याः सा कान्ति ।
 धमेति । धर्मो इत्यस्य हृदयाद्रगतो विनिर्गतामिव । शङ्ख इति । शङ्खाजकृतपुञ्जीर्णामिवोटीं
 निर्दिशामिव । मुकेति । मुक्ताफलाद्रगोद्धवादाहृद्यमिवाकर्षितामिव । मृणालेति । मृणालैरानुवर्त-
 यितां विहितं अवयवा अवयवा यस्या सा तामिव । दन्तेति । दन्ता इत्यमृतदन्तानेवो इहे
 शरत्पर्यटितामिव निर्मित्तामिव । इन्दुरिति । इन्दुधरस्य कतं अंशस्य एव कूर्चं वा कुचिच्छाये-
 शरत्प्रभायां भेदामिव । वर्णंति । वर्णां शुभा । 'वर्णं स्वर्णं मने सुनी । ह्ये दिवसो सुते
 कुचशमभरे सुते' इत्येवार्थः । एतादृशी वा शुभा सुधुधरशरीकरणद्वयं तस्याच्छटाभि. पुण्ड्रिणमुप-
 निबन्धयित्वाभिव । अमृत इति । अमृतस्य पीयूषस्य ये फेना. पिण्डा शिथीरसमुत्सर्गः पाण्डुरीह्वाने
 सुशुद्धामिव । पारदेति । पारदो रमेन्द्रस्य रणो इत्यस्य धाराः पद्मवन्तामिर्भेतामिव क्षणित्तमिव ।
 रवेति । रजतं रजसु तद्वेण तद्वेन निर्मुष्टामिव निपायितामिव । चन्द्र इति । चन्द्रमण्डलं इत्ये-
 वं तस्यादुर्लभितो-शीरे कर्षितामिव । कुटजेति । कुटजो विरिमक्षिफा, कुन्द प्रसिद्धः, सिंगुली
 सिन्दु, एतेषः कुमुनाभि नेयां छत्रय कान्तयन्तामिच्छामित्तमिव प्रगुणीह्वनोभामि । धवल-
 शेति । धवलेषु श्वेतेषु इत्यन्तनिर्भावश्चमिव । परमावधिमिरेत्यर्थः । अत्र सर्वत्र श्वेतवपन्नापुन-
 न्नामेवमेव । न तु व्यत्ययः । पूत प्रशरत्समयेण शिषेयवत्त्वाह-जटामिरिति । जटा गजान्तिप्र-
 ष्णु इत्यत्रचरेन संश्रित्त । शिषभाग उत्तमाजप्रवेणः यस्याः सा ताम् । अथ जटा शिषेयवत्त्वाह-र-
 शेति । श्वेतो मुकुन्दर तत्र वर्तमानमित्यत्रश्रु क्रीडं कायां तमि । तावामारण्यं वारुणा-
 उद्धेति । उद्धय उदयवदन्त्यस्य सः प्रथम तत्र गतप्रसाददर्शिकागुर्वमण्डलापुञ्जं निष्कस्य कल्प-
 तिमन्तवदन्त्यस्य प्रसन्नि कान्तिरिति देवकान्तिर्वाकान्तिरिति । उन्मिपत्ति । उन्मिपत्ती इत्यु-
 वा शरत्सुख्या दन्तस्य वरुदे देवकान्तिरिति श्वेततामि । अचिरेति । अचिरे कल्पवृक्षा-
 कर्षयन् अन्वन्दरे तस्या व शरत्समया वारुणा कर्षयितुमेतां मानन्त्या तया । वारुणा
 देवकान्ति-प्रणामेति । प्रणामो वसुधैव कुटुम्बक इत्येव इत्युच्यते इत्यस्य वरुणास्य वरुणास्य वरुणास्य वरुणास्य

३ विद्वान् इत्युक्तं ... १ ... २ ... ३ ... ४ ... ५ ... ६ ... ७ ... ८ ... ९ ... १० ... ११ ... १२ ... १३ ... १४ ... १५ ... १६ ... १७ ... १८ ... १९ ... २० ... २१ ... २२ ... २३ ... २४ ... २५ ... २६ ... २७ ... २८ ... २९ ... ३० ... ३१ ... ३२ ... ३३ ... ३४ ... ३५ ... ३६ ... ३७ ... ३८ ... ३९ ... ४० ... ४१ ... ४२ ... ४३ ... ४४ ... ४५ ... ४६ ... ४७ ... ४८ ... ४९ ... ५० ... ५१ ... ५२ ... ५३ ... ५४ ... ५५ ... ५६ ... ५७ ... ५८ ... ५९ ... ६० ... ६१ ... ६२ ... ६३ ... ६४ ... ६५ ... ६६ ... ६७ ... ६८ ... ६९ ... ७० ... ७१ ... ७२ ... ७३ ... ७४ ... ७५ ... ७६ ... ७७ ... ७८ ... ७९ ... ८० ... ८१ ... ८२ ... ८३ ... ८४ ... ८५ ... ८६ ... ८७ ... ८८ ... ८९ ... ९० ... ९१ ... ९२ ... ९३ ... ९४ ... ९५ ... ९६ ... ९७ ... ९८ ... ९९ ... १०० ...

सितशिरोभागाम्, जटापादाप्रथितमुत्तमाङ्गेन मणिमयं नामाङ्कमीश्वरचरणद्वयमुद्धहन्तीम्, रविरथतुरङ्गचुरक्षुण्णनक्षत्रक्षोदविशदेन भस्मना कृतललाटपट्टिकाम्, शिखरशिलाशिरःप्रशशाङ्ककलामिव शैलराजमेखलाम्, अनुलभक्तिप्रसाधितया लक्ष्मीकृतलिङ्ग्यापर्येव पुण्डरीकमालया दृष्टया संभावयन्तीं भूतनाथम्, अनवरतगीतपरिस्फुरिताधरपुटवशादतिशुचिभिः शुद्धहृदयमयूखैरिव गीतगुणैरिव स्वरैरिव स्तुतिवर्णैरिव मूर्तिमङ्गिर्मुखाभिप्यतद्भिर्दशानांशुभिः पुनरपि ह्यपयन्तीं गौरीनाथम्, अतिविमलैश्च वेदाधैरिव साक्षात्पितामहमुखादाकृष्टैर्गायत्रीवर्णैरिव म्रियन्स्फीततामुपगतैर्नारायणनाभिपुण्डरीकनीजैरिवोद्धृतैः सप्तर्षिभिरिव कैरस्पर्शपृतमात्मानमिच्छद्भिस्तारकारूपेणागतैरामलकीफलस्थूलैर्मुक्ताफलैरुपरचितेनाक्षवलयेनाधिष्ठितकण्ठभागाम्, परिवेषपरिगतचन्द्रमण्डलामिव पौर्णमासीनिशाम्, अधोमुखहरशिरःकपाल-

भूतानिरिय । जटापादो जटाजूटे प्रथितं शुम्भितम् । मणीति । भक्तिविशेषप्रकटनार्थं मणिनिर्मितं रत्नघटितं नाम्नो मूलपीजस्याङ्गुलिहं चस्मिन्नेवंभूतमीश्वरचरणद्वयं शंभुपादकुगलमुत्तमाङ्गेन शिरसोद्धहन्तीं धारयन्तीम् । रविरिति । रविरथस्य सूर्यस्वन्दनस्य वै तुरङ्गा अश्वत्थेषां सुराः नफालैः क्षुण्णानि चूर्णितानि यानि नक्षत्रानि भानि तेषां क्षोदधूर्णं तद्भद्रविशदेन निर्मलेन भस्मना विभूत्वा कृता विहिता ललाटपट्टिका पुण्ड्रविशेषो यया सा ताम् । ललाटस्य दृढत्वेन शिलारूपत्वात्ललाटपट्टिकायाश्च त्रिपुण्ड्रस्वरूपेनार्थचन्द्राकारत्वादाह—शिखरेति । शिखरशिलायां सातुशिलायां शिष्टा लम्बा शशाङ्ककला यस्यामेवंभूतां शैलराजमेखलामिव हिमाचलमध्यभागमिव । किं कुर्वतीम् । संभावयन्तीं संभावनाधिपयीकुर्वतीम् । कम् । भूतनाथं महादेवम् । कया । दृष्ट्या । श्वेतत्वसाम्यादाह—अपरया भिन्नया पुण्डरीकमालयेव सिताम्भोजपङ्कयेव । अथ दृष्टिं विशेषयन्नाह—अनुलेति । अनुला निरुपमा या भक्तिराराध्यत्वेन ज्ञानं तया प्रसाधितया प्रसन्नया । लक्ष्मीति । लक्ष्मीकृतं ध्यानावलम्बनीकृतं लिङ्गं स्थावरं यया सा तया । पुनस्तामेव विशेषयन्नाह—अनवेति । अनवरतं निरन्तरं यद्गीतं गानं तेन परिस्फुरितः प्रचलितो योऽधरपुट शोधपुटस्यदशान्मुखादास्ताभिप्यतद्भिः क्षरद्भिर्दशानांशुभिर्दन्तपीतिभिः । पुनरपि पूजाप्रारम्भे क्षपितत्वाद्वितीयावारमपि गौरीनाथं महादेवं ध्यानन्तीं क्षपनं कुर्वतीम् । अथ दशानांशुनिवशिनष्टि—अतीति । अतिशयेन सर्वाधिक्येन शुचिभिः पवित्रैः । अतिनेर्मत्वादाह—शुद्धेति । शुद्धं निर्मलं मद्गदयं चेतनस्य मयूखाः किरणस्तैरिव । गीतिति । गीतानां गुणा मधुरत्वादयस्तैरिव । स्वरैति । स्वराः पञ्जादयस्तैरिव । स्तुतीति । स्तुतिर्नुत्तिलान्ना वर्णैरिवाक्षरैरिव । वर्णानां तावत्कालं स्थातुनशक्यत्वात्तदभाषादाह—मूर्तिरिति । पुनस्तं विशेषयितुनशक्यत्वात्तनुक्ताफलान्यादां विशेषयन्नाह—अतीति । अतिविमलैरतिनिर्मलैर्वेदा ऋक्प्रमृतयस्तेषां मर्षैरिवानिषेधैरिव । तस्मां तदसंभवनाशङ्काह—साक्षादिति । पितानहमुखात्प्रनापतिवदनात्साक्षादव्यवधानादाकृष्टैरिवानिषेधैरिव । गायत्रीति । गायत्री मन्त्रविशेषत्वस्या वर्णैरक्षरैरिव । वर्णानाममूर्तत्वात्तदसंभवादाह—प्रथनेति । प्रथनेन रचनाविशेषेण स्फीनतां पुष्टतामुपगतैः प्राप्तैः । अतिश्वेतत्वसाम्यादाह—नारा इति । नारायणस्य जनादेनस्य नामिपुण्डरीकं नामिकमलं तस्य पीठैरिवोत्पत्तिनिदानैरिव उद्धृतैः । सप्तर्षीति । करस्पर्शेन हृद्यसंश्लेषेण पूतं पवित्रमात्मानमिच्छद्भिर्गण्डद्भिस्तारकारूपेण नक्षत्रस्वरूपेणागतैः प्राप्तैः सप्तर्षिभिरिव । एतेन मुक्ताफलानां नक्षत्रनाम्यम् । परिमाणविशेषं प्रदर्शयन्नाह—आमेति । धामलकी शिवा तस्याः फलानि तद्भस्मधूतैः स्पर्शैरेवंपरिर्षुक्ताफलै रसोद्भवैरुपरचितेन निर्मितेनाक्षवलयेन अचमालिकयाधिष्ठित आधितः कण्ठभागे निगरपरदेशो यस्याः सा ताम् । परीति । परिवेषः परिधि-स्तेन परिगन्तं सदितं चन्द्रमण्डलं दशदिग्भिन्वं चन्त्यामेतादृशीं पौर्णमासीनिशामिव राजारात्रिमिव । मण्डला-

१ तुरङ्ग २ तुरङ्गम्. ३ अलङ्कन ४ लक्ष्मीकृतम्. ५ त्रिनादयैव. ६ गौरीशुक्ति ७ शुचिभिरिव शुक्ति ८ गौरीपतीम्. ९ निर्मलेः. १० प्रथनेनम्. प्रथनं नृः प्रथिताम्; प्रथिषताम्. ११ करतले. १२ धामलकी

मण्डलाकारेण मोक्षद्वारनियुक्तकलशकान्तिना स्तनयुगलेनैकैहममियुनमनायामित्र गङ्गाम् ;
 गौरीसिंहसटामयेनेव चामररञ्चिराकृतिना स्तनयुगलमध्यनिवद्धप्रन्थिना कल्पनरुलनावल्क-
 लेन कृतोत्तरीयकृत्याम्, अयुगलोचनसकाशात्प्रसादलब्धेन चूडामणिचन्द्रमपूत्रजालेन
 मण्डलीकृतेन ब्रह्मसूत्रेण पैवित्रीकृतकायाम्, आप्रपदीनेन च स्वभावसितेनापि ब्रह्मानव-
 न्धोस्तानचरणतलप्रभापरिष्वङ्गाहोहितायमानेन दुकूलपटेन प्रावृत्तनितम्बाम्, यौवनेनापि
 द्वैकालोपसर्पिणा निर्विकारेण विनीतेन शिष्येणेत्रोपास्यमानाम्, लावण्येनापि कृतपुण्येनैव
 स्वच्छात्मना परिगृहीताम्, रूपेणापि रुचिरलोचनेन विगतचापलेनायतनमृगेणैव सेविताम्,
 उत्सङ्गतां च स्वसुतामिव सूक्ष्मदन्तखण्डिकाङ्गुलीयंकापूरिताङ्गुलिना त्रिपुण्ड्रकार्पेशिष्टमल-

कारत्वेनात्र बलयस्य परिवेषाम्यम्, तस्या मुखस्य च चन्द्रमाम्यम्, तस्याश्च पौर्णमासीसाम्यम् । अथ
 पुनश्चतुर्भुजयुगलं तच्छयामत्वपीनत्ववर्णनद्वारा तामेव वर्णयन्नाह—अथ इति । ऊर्ध्वमुखे कण्ठे स्थित
 नास्तीत्यतोऽधोमुखं यद्भरशिर कण्ठं तद्ब्रह्मण्डलाकारेण वर्तुलाकृतिना । हरपदानेन स्तने धत्तत्वं दो-
 ल्यते । ईश्वरस्य धवलत्वात् । मोक्ष इति । मोक्षो महानन्दसस्य द्वारे नियुक्तौ स्थापितौ यौ कलशौ तौ
 तद्वत्कान्तिः शोभा यस्य स तेन । एवंविधेन स्तनयुगलेनोपलक्षिताम् । कामिव । एकं यद्वर्णमियुनं क-
 ङ्गायुगलं तेन सनाया सहितां गङ्गामिव जाह्नवीमिव । पुनः किंविशिष्टाम् । कन्धरयो मन्दास्तेषां
 सरलत्वेन लतोपमानं तस्या बन्धुत्वेन शोचने कृतमुनरीयमुपसंभ्रानं तस्य कृतं कार्यं यस्याः सा ताम् । अथ
 बन्धुत्वं विशेषयन्नाह—चामरेति । चामरं बालव्यञ्जनं तद्वद्वृत्तिरा मनोहराकृतिराकारो यस्य स तेन ।
 प्रलम्बत्वेन श्वेतत्वेन च तस्याभ्यमिति भावः । स्तनेति । स्तनयुगलस्य मध्ये निवद्धो प्रन्थियः स तेन ।
 उज्ज्वलत्वाम्यादुत्प्रेक्षते—गौरीति । गौरी पार्वती तस्या सिद्धो मनस्वालसस्य या सटा जटा तन्वनेन
 तद्विकारेणैव । पुनः किंविशिष्टाम् । मण्डलीकृतेन वर्तुलाकृतेन ब्रह्मसूत्रेण यज्ञोपवीतेन पवित्रीकृत-पा-
 नीकृतः कायो देहो यस्याः सा ताम् । अथ ब्रह्मसूत्रं विशिनष्टि—अयुग्मेति । अयुगलोचन ईश्वरकर्म
 सकाशात्समीपात्प्रगाढ प्रसन्नता तेन लब्धेन प्राप्तेन । चूडेति । चूडामणीभूतो यश्चन्द्रतस्य मयूक-
 किरणालोयां जालेनैव समूहेनैव । प्रद्वारान्तरेण तामेव विशेषयन्नाह—दुकूलेति । दुकूलपटेन शोभयन्नेन
 प्रावृत्तावाच्छादितौ नितम्बावारोहौ यस्याः सा ताम् । अथ दुकूलपटं विशेषयन्नाह—आप्रपदीनेति ।
 अप्रपद्व्यापकेन । 'तन्नु स्वादाप्रपदीनं व्याजोलाप्रपदं हि यत्' इति शेषः । तेन सभारतः
 प्रकृष्टा सितेनापि शुभ्रेणापि ब्रह्मासनं ध्यानासनं तस्य बन्धो रचनाविशेषत्वेनोत्तानमुख्यमुखं यत्-
 णयोः पादयोन्मलं तस्य प्रभा कान्तिलस्याः परिष्वङ्गत्वं श्रेयाहोहितायमानेनारणायमानेन । एतेन बाल-
 तलयोरारण्यातिशयो व्यञ्जितः । पुनः कीदृशीम् । यौवनेनापि तारुण्येनाप्युपाम्यमानां सेष्यमानाम् । केनेव ।
 स्वकालोपसर्पिणा निजसमग्रप्राप्तेन निर्विकारेण विद्वित्प्राप्तितेन विनीतेन प्रकृतेनैवभूतेन शिष्येणैव
 द्विनेनेनैव । यौवनस्यापि स्वकालोपसर्पिणादिगुणविशिष्टत्वेन तस्याभ्यमिति भावः । लावण्येति । क-
 ल्पं चतुर्यं तेन परिगृहीतां स्वीकृत्याम् । केनेव । स्वच्छात्मना निर्मलचित्तेन कृतपुण्येनैव सुकृतिनैव । अथ
 स्वच्छात्मत्वमेवोभयमाभ्यम् । रूपेति । रूपं सौन्दर्यं तेनापि सेवितामाश्रिताम् । केनेव । रुचिरलोचनेन
 मनोहरत्वेणैव विगनं चापलं चापल्यं यस्मादेवंभूतेनायतनमृगेणैव गृहसारत्वेणैव । अथ चारलोचनत्वं विग-
 नं चापलत्वं चोभयो साम्यम् । पुनः किं कुर्वतीम् । दक्षिणकरेणारण्यपाणिना दन्तमयी मन्ददन्त-
 सुरां बीणां वद्वीमास्त्रालयन्ती वादयन्तीम् । अथ बीणां विशिनष्टि—उत्सङ्गेति । उत्सङ्गतां कोमल-

१ मोक्षद्वारकल्पौ, मोक्षपुरादाकल्पौ. २ धकगनहम. ३ श्वेतगङ्गाम्. ४ चीटाकृतिना. ५ पवित्रीकृतम्. ६ ईश्वर-
 नेनसिद्धेनोपसर्पिणा. ७ साद्योपमपिनिर्विकारविनीतेन; स्वकालोपसर्पिणा निर्विकारविनीतेन. ८ निर्विकार-
 ९ चूडामणिः; चूडामणिः. १० पूरितः; पू. ११ अप्रपद्व्यापकः.

पाण्डुरेण प्रकोष्ठत्रदशज्ञानवण्डकेन नखमयूखदन्तुरतया गृहीतदन्तर्कोणेनेव दन्तमयीं दक्षिण-
फरेण वीणामास्फालयन्तीम् । प्रत्यङ्गामिय गन्धर्वविद्यां मणिमण्डपिकास्तम्भलगाभिरात्मानु-
रूपामिः सहचरीभिरिव सैवीणाभिर्विलासवतीभिः प्रतिमाभिरुपेताम् , रूपनार्द्रलिङ्गसंका-
न्तप्रतिबिम्बतयातिप्रबलभक्त्याराधितस्य हृदयमिव प्रविष्टां हरस्य, हारलतयेव प्राप्तकण्ठयो-
गया ग्रहपङ्कथेय ध्रुवप्रतिबद्धया क्रुद्धयेव रागरक्तमुखवर्णया मत्तयेव घूर्णितमन्द्रतारयोन्मत्त-
येवानेककृततालया भीमांससेवानेकभावनानुविद्धया गीत्वा देवं विरूपाक्षमुपवर्णयन्तीम् ,
अतिमधुरगीतावक्रुष्टैर्ध्यानमिवाभ्यस्यद्भिर्निश्चलकर्णपुटैर्मृगवराहवानरवारणशरभसिंहप्रभृति-
भिर्वनचरैरावद्धमण्डलैराकर्ण्यमानगीतानुविद्धविपद्भीनिर्घोषाम् , अमरापगामिव नभसोऽव-

समुतामिव निजान्नजामिव । अप दक्षिणकरं विशेषयन्नाह—सूक्ष्मेति । सूक्ष्मा किम्पा या दन्तराण्डक
नागदन्तशकलं तस्य सान्यहुलीयकान्यहुलीभूपणानि तैरापूरिता आकीर्णा व्याप्ता अहुलयो यस्य स तेन ।
त्रिपुण्ड्रमिति । त्रिपुण्ड्रकान्तिलकविरोपादवशिष्टमुकीरितं यद्गत्स तेन पाण्डुरेण श्वेतेन । प्रकोष्ठेति । प्रकोष्ठः
फलाचिका तत्र पक्षो यः शङ्खस्तस्य सण्ड एव सण्डकः । स्वार्थे कः । जलजशकलं यस्मिन्स तेन । श्वेतलसा-
म्पादाह—नखेति । नखाः पुनर्भवास्तेषां मयूराः क्रिष्णाले दन्तुरा उन्नता यस्मिन्सस्य भावस्तत्ता तय
गृहीत आतो दन्तस्य कोणो वीणादिवादनं येन स तेनेव । 'कोणो वीणादिवादनम्' इति कोशः । प्रत्यक्षे-
ति । प्रत्यङ्गामिन्द्रियगोचरां गन्धर्वविद्यामिव देवनायनविद्यामिव । मणिमण्डपिकानां स्वच्छतया तेषु प्रति-
बिम्बवशादाह—मणीति । मणिमण्डपिका रत्ननिर्मिता चतुष्क्रिदा तस्याः स्तम्भलगामिरात्मानुरूपानिरा-
त्नसदसीमिः । 'चादरां रूपे चादरां प्रतिबिम्बे' इत्युक्तेः । सैवीणामिः सवहःसीमिः प्रतिमामिरात्मच्छायाभिः
सहचरीभिरिव नपर्णाकारिणीभिरिवोपेतां सहिताम् । रूपनेनेति । रूपनेन प्रक्षालनेन । एतेनागन्तुकमल-
निवृत्तिः सूचिता । तेनार्द्र यद्भिर् तत्र संक्रान्तं प्रविष्टं यत्प्रतिबिम्बं तस्य भावस्तत्ता तथा । अतीति ।
अतिप्रबलानुवृत्ता या भक्तिराराध्यत्वेन ज्ञानं तयाराधितस्य सेवितस्य हरस्वैश्वरस्य हृदयमिव चित्तमिव
प्रविष्टां प्रवेशं कृतवतीम् । पुनः किमुर्वतीम् । विरूपाक्षं देवं गीत्वा गानेनोपवर्णयन्तीं स्तुवन्तीम् । अथ
गीतिं विशेषयन्नाह—हार इति । प्राप्तः कण्ठयोगो निगमसंबन्धो रागागामवस्त्राविशेषो गीतशास्त्रप्र-
विद्ध मया सा तथा । कथेव । हारलतयेव मुकासजेव । ग्रहेति । ग्रहाणां नक्षत्राणां पङ्क्तिः धेनित्वयेव ।
उभयोः सान्यमाह—ध्रुवेति । ध्रुवो गीतशास्त्रे प्रतिबद्धेन प्रतिबद्धया रचितया । पक्षे ध्रुव आत्तानपादिः ।
क्रुद्धयेव वृषितयेव । उभयोः साम्यार्थमाह—रागरक्तेति । रागाः धीरागादयस्त्वै रक्ता मिथिता मुखे प्रा-
रन्ने वर्णा अक्षरानि यस्यां सा तथा । पक्षे रक्तौ लोहितो मुरा आस्ये वर्णा यस्याः सा तथा । मत्तयेव क्षोब-
येव । एतयोस्तुल्यतां प्रदर्शयन्नाह—घूर्णितेति । घूर्णिता घोलनां प्राप्ता मन्द्रा उरःप्रदेशोद्भवास्ताराः शिरः-
समुद्भवाः सारा यस्यां सा तथा । पक्षे घूर्णिताः प्रचलामिता मन्द्रा अलयास्तारा यस्यामिति विग्रहः । उ-
न्मत्तेति । उन्मत्तपेवोन्मादवापुप्रत्ययेव । उभयोः शब्दसादृश्यमाह—अनेकेति । अनेके बहवः कृता
विहितास्ताराः कालक्रियानानरूपा यस्यां सा तथा । पक्षे ताला हृत्संयोगाः । भीमांसेति । भीमांसा
विचारणा तथेव । 'भीमांसा तु विचारणा' इति कोशः । उभयोः सादृश्यार्थमाह—अनेकेति । अनेका वि-
भिन्नप्रकारा या भावना घोलनाविशेषान्तरानुविद्धया स्यूतया । पक्षे भावना सादृचनिष्ठा, अर्थनिष्ठा यागादिप्र-
वृत्त्यनुवृत्त्याख्यातार्थरूपा । पुनः प्रशरान्तरेण तामेव विशेषयन्नाह—आकर्ण्येति । आकर्ण्यमानः श्रूयमानो

१ कोशेनेव. २ सैवीणामिः प्रतिमामि. ३ हारलतया. ४ रक्तमुख. ५ घूर्णित. ६ मन्त्र. ७ उन्मत्तपदानेक.
८ उपवागदन्तीम्. ९ पोषाम्.
का० ३२

तीर्णाम्, वीक्षितवाचमिवाप्राकृताम्, त्रिपुरारिगरशलाकामिव तपोमयीम्, पीतामृतमिव वि-
गततृष्णाम्, ईशानशिरःशशिकलामिवानुपजातरागाम्, अमयिनोर्दधिजलसंपद्मिवान्नःप्रम-
त्ताम्, असमस्तपदवृत्तिमिवाद्ब्रह्माम्, बौद्धबुद्धिमिव निरालम्बनाम्, वैदेहीमिव प्राग्गोतिः-
प्रवेशाम्, घृतकुलाकुशालामिव वशीकृताभ्रद्वयाम्, महीमिव जलभृतदेहाम्, हिममन-
दिर्नैमुखलक्ष्मीमिव परिर्यूहीतभास्करावताम्, आर्यामिवोपैतयतिगणोचितमात्राम्, आलि-

गीतानुमिदो गानसयुक्तो विपद्यया वङ्कया निर्धोषो निनादो यस्याः सा ताम् । कैः । वनचरैररन्वतिनि ।
अथ वनचरान्विरोपयन्नाह—आयजेति । आबद्धं रचितं मण्डलं बलयकारेणावस्थितिर्नै । अतीति । अ-
स्तिमधुरं कर्णसुखदं यद्गीतं गानं तेनावकुण्ठराकृष्टे । निश्चलेति । निश्चलानि भिन्नानि कर्णयुक्तानि देवां कै-
रतएव ध्यानं चित्तवृत्तिनिरोपमभ्यस्यद्विरिवाभ्यासं कुरेद्विरिव । मृगेति । मृगाः कुरङ्गाः, वारहाः श्रेष्ठाः,
वानरा गोलाम्बूला, वारणा हस्तिनः, शरभा अष्टापदा, सिंहा ह्ययंशः, एते प्रभृतय आद्या देवा तैः । द-
धिनगीतस्य प्रवाहस्यत्वेनाह—अमरेति । अमरायणा गन्ता तामिव । अत्र कथं तस्याः संभव इत्याहशर-
नभस इति । नभस आकाशादवतीर्णामागताम् । वीक्षितः सोमयात्री तस्य वाग्मरात्री तामिव । उभयोः
साम्यमाह—अप्राकृतेति । अप्राकृताममानुषधर्मिणीम्, उत्तमजुलोत्पन्नां वा । पक्षेऽप्राकृता मातृसन्तनी-
म् । वीक्षितस्य प्राकृतवाङ्मिपेधादिनि भावः । कान्त्वाधिक्यमाशङ्क्याह—त्रिपुरारति । त्रिपुरारिर्नैदे-
वस्य शरः शिलीमुखस्तस्य शलाकेपिका तामिव । उभयोस्तुल्यतामाह—तप इति । तपोमयी तप-
स्तेजोरूपतात् । पक्षे तेजोमयीं प्रकाशरूपाम् । ईश्वरबाणस्य लोहमयलादिनि भावः । आन्तराण्यवर्णनस्य
तामेव विशेष्यन्नाह—पीतेति । पीतनास्त्रादितममृत पीयूषं यया सर्वभूतामिव । एतयोः साम्यमाविष्करी-
णाह—विगततेति । विगता तृष्णा लोभो यस्या सा ताम् । पक्षे तृष्णा तृषा । ईशानेति । ईशान ईश्वरः ।
'संभुः शर्वः स्थानुरीशान ईश' इत्यभिधानचिन्तामणिः । तस्य शिर उत्तमात्रं तप या शक्तिर-
चन्द्रकला तामिव । उभयोः सादृश्यमाह—अन्यति । अनुपजातोऽगमुत्वभो रागो यस्या सा ताम् ।
विरक्तमित्यर्थं । पक्षे राग आरक्तता । आरक्तमित्यर्थं । अमयीति । अमयिनोऽविलोडितो व उर-
रामुदस्तस्य जलं पानीयं तस्य संपत्संपत्तिस्त्यामिव । उभयोः सदशक्तमाह—अन्त इति । अन्तर्मध्ये प्रव-
ह्यधिताम् । पक्षेऽन्त प्रवणामकल्पिताम् । असमस्त इति । असमन्ताऽगमासया या पदवृत्ति वैशिष्ट्य-
दिस्तामिव । 'केशिकयादा पदस्तय' इत्यलंकारे प्रतिदम् । उभयोः साधर्म्यमाह—अद्भुतेति । अद्भु-
तुद्धं तद्रहितम् । 'द्वंद्व समाधान' इति कोशः । पक्षे द्वंद्वः समागः । बौद्ध इति । बौद्धः सुगतस्य
बुद्धिर्धिषणा तामिव । एतयोस्तुल्यतामाह—निरेति । शालम्बनमाश्रयन्तद्रहिताम् । स्वतन्त्रमित्यर्थः ।
पक्षे निरालम्बनामर्थशून्याम् । तन्मतेऽर्थाना पटपटादीनामभावान् । शून्यवादित्वादित्यर्थं । वैदेहीनि ।
वैदेही जानकी । 'वैदेही मैथिली सीता' इत्यभिधानचिन्तामणिः । तामिव । उभयोस्तुल्यत्वं निरालम्ब-
ह—प्राप्तेनि । प्राप्त भासादितो ज्योतिषि परमात्मनि प्रवेशो यस्याः सा ताम् । पक्षे प्राप्ते ज्योतिषि सर्व-
प्रवेशो ययैति बहुव्रीहिः । घृतेति । घृतं दुग्धेर्दं तस्य कला विज्ञानं तत्र कुशला प्रवीणा तामिव । उभयोः
समानतां प्रदर्शयन्नाह—परीति । वशीकृतान्यशाणीन्द्रियाणि हृदयं विसं व यया सा ताम् । पक्षे
वशीकृतमर्षः पापवैर्द्वयं यस्या इति बहुव्रीहिः । महीति । मही वसुंधरा तामिव । उभयोः सारस्य-
माह—अलेति । जलेन नीरेण मृतो धनो देहो यया सा ताम् । निराहारमित्यर्थः । पक्षे जलेन मृत-
पोषिता देहा यस्याम् । तदुक्तम्—'वृशेयधय । शोषधीभ्योऽन्तम् । तदस्यरूपेण शुक्लवर्माधिगच्छते ।
शुक्राद्दे जरायुना देहा' इति । दिमेति । हिमममय शीतकालस्य दिनसुरं प्रवृत्तस्य लक्ष्मीं श्री-
स्तामिव । उभयोः साम्यं प्रदर्शयन्नाह—परीति । परि सामस्येन यद्गीतो भास्करस्य सूर्यस्यापि अलोको

मानुषं गीतमाकर्णितम् । तत्रानुसरता मानुषदुर्लभदर्शना दिव्यकन्यकेयमालोकिता । न हि मे संशीतिरस्या दिव्यतां प्रति । आकृतिरेवानुमापयत्यमानुषनाम् । कुतश्च मर्त्यलोके संभूतिरेवंविधानां गान्धर्वध्वनिविशेषाणाम् । तद्यदि मे सहसा दर्शनपथाप्रापयति, नारोद्वि वा फैलासशिखरम्, नोत्पतति वा गगनतलम्, ततः 'का त्वम्, किमभिधाना वा किमर्थं वा प्रथमे वयसि प्रतिपन्ना प्रेतम्' इति सर्वमेवेतदेनामुपसृत्य पृच्छामि । अनिमहानयनवद्यम आश्चर्याणाम्' इत्यवधार्य तस्यामेव रफटिकमण्डपिकायामन्यतमं सन्ममाश्रित्य समुपविष्टो गीतसर्मास्त्यवसरं प्रतीक्षमाणस्तस्यौ ।

अथ गीतावसाने मूकीभूतवीणा प्रदान्तमधुकरमधुररुतेव कुमुदिनी सा कन्यया समुत्थाय प्रदक्षिणीकृत्य कृतहरप्रणामा परिवृत्य स्वभावधवलया तपःप्रभावप्रगल्भया दृष्ट्या समाश्वासयन्तीव, पुण्यैरिव स्पृशन्ती, तीर्थजलैरिव प्रञ्जालयन्ती, तपोभिरिव पावयन्ती, शुद्धिमिव कुर्वाणा, धरप्रदाननिर्बोपपादयन्ती, पैवित्रतामिव नयन्ती, चन्द्रापीडभावभापे—

प्रतीरं तस्य लेपा प्रान्तवीथी तस्यां विभ्रान्तेन संश्रितेन । चकार समुत्थयार्थः । अमानुषं दिव्यं गीतं गानमाकर्णितं श्रुतम् । तद्यद्येति । तद्रीतमनुसरतामनुगच्छतां मानुषाणां भ्रष्टासां दुर्लभं दुःप्राप्तं दर्शनमल्लोकेन मया एवंविधेषु दिव्यकन्यकालोकिना दम्बिपमीकृता । न हीति । हि निधाम् । अस्याः कन्यया दिव्यतां प्रति मे मम संशीतिर्नास्ति सङ्गो नास्ति । अस्मिन्नर्थे हेतुमाह—आकृतिरिति । आकृतिरकृत एवामानुषतां देवरूपतामनुमापयति । अमानुषताविषयकानुमिति जनयतीत्यर्थः । अन्यदपि कारणात्—माह—कुत इति । एवंविधानामेतादृशानां गान्धर्वा देवगायनाम्बेयां ध्वनेर्नादस्य विशेषाणां मन्दरने मर्त्यलोके मद्रूपक्षेत्रे कुत संभूतिरुत्पत्तिः स्यात् । तदिति हेत्वर्थः । यदि यावत् । मे मम सहसाकन्यारूप-नपथादिलोकनमार्गाप्रापयति नापसरति । वेति निवृत्त्यर्थः । तथा फैलासशिखरं रजनाश्रितं नारोद्वि नारोद्वये करोति । गगनतलं व्योमतलं नोत्पतति नोर्थं गच्छति । तत इति । तावन्का त्वम्, किमभिधाना किनाश्री, किमर्थं किंप्रयोजनं प्रथमे वयसि यात्यावस्थायां पाशुपतं व्रतं प्रतिपन्ना स्वीकृतवती । सर्वत्र र-चन्द्रो विकल्पार्थः । इत्येतत्सर्वमेना कन्यकामुपसृत्य समीपे गत्वा पृच्छामि प्रथं करोमि । अतीति । आ-शर्याणां बौतुकानामवमतिमहानवकाशोऽमुकीर्णं स्थलम् । इति पूर्वोक्तमवधार्य निर्णयं कृत्वा तस्यां पूर्व-पायामिव रफटिकमण्डपिकामामन्यतममन्यतरं मन्त्रं स्थणामाश्रित्वाधरणीकृत्य समुपविष्टो निष्पन्नः । गी-तेनि । गीतं गानं तस्य समाप्तिः पर्याप्तिसंज्ञा अवसरं समयसं प्रतीक्षमाणः प्रतीक्षां कुतःपमन्यौ स्थितवान् ।

अथैतन्तर्वै । गीतावसाने गीतपर्यन्ते मूकीभूता मौनमाश्रिता वीणा बध्नी यस्याः सा तथा । चकार गदर्यादह—प्रदानमेति । प्रदानत् शान्तिं प्राप्ता मधुकराणां धमराणां मधुरं मिष्टं स्तं चहरो यस्यादे-कुमुदिनीव । ततश्चस्मान्धरान्ता कन्यया समुत्थायोत्थान कृत्वा प्रदक्षिणीकृत्य प्रदक्षिणा हस्ता । इत्येवंविधो हाराय प्रणामो नमस्कारो यथा गा । परिवृत्त्येति । परावर्तनं कृत्वा स्वमनसि व रोपशानिना धरया दृश्येन निर्विकारवान् । तप इति । तप प्रभावमपामाहात्म्यं तेन प्रभवत् प्रौढया दृष्ट्या लोकेनेन समाश्वासयन्तीशाश्वर्याणां कुर्वन्तीव । पुण्यैरिति । पुण्यैर्धर्मैः स्पृशन्तीव हासं कुर्वन्तीव । तीर्थानि मण्यधप्रमृतीनि तेषां जलं पानीये । प्रञ्जालयन्तीव शालनां कुर्वन्तीव । तपोनिष्णामनि पावयन्तीव पवित्रीकुर्वन्तीव । शुद्धिं नैमेव्य कुर्वाणेव । धरप्रदानं काठिकादानमुपपादयन्तीव जनयन्तीव । पवित्रतां पवित्र्यं नयन्तीव प्रापयन्तीव । चन्द्रापीडभावभापे आभाषितवती । हि तदित्ये—

१ शिकानां गान्धर्वधनिविशेषणां च, २ पाशुपतवान्, ३ मर्त्यैरिव, ४ परिमयासि, ५ दान, ६ एव.

७ विविधानाम्, ८ अवमयन्ती.

‘स्वागतमतिथये । कथमिमां भूमिभनुप्रानो महाभाग । तदुत्तिष्ठ । आगम्यताम् । अनुभूय-
तामतिथिसैत्वारः’ इति । एवमुक्तस्य तथा संभाषणमात्रेणैवानुगृहीतमालानं मन्यमान
वैत्याय भक्त्या कृतप्रणामः ‘भगवति, यथाज्ञापयसि’ इत्यभिधाय दर्शितविनयः शिष्य इव
तां व्रजन्तीमनुवव्राज । व्रजंश्च समर्थयामास—‘हन्त, तावन्नेवं मां दृष्ट्वा तिरोभूता ।
कृतं हि मे कुन्तूलेन प्रभाशया हृदि पदम् । यथा चैयमस्यासपस्विजनदुर्लभदिव्यरूपाया
अपि दाक्षिण्यतिशया प्रतिपत्तिरभिजाता विभाज्यते, तथा संभावयामि नियतमिथमखिल-
मालोदन्तमभ्यर्धमाना मया कथयिष्यति’ इत्येवं च कृतमतिः पदशतमात्रमिव गत्वा
निरन्तरैर्दिवापि रजनीसमयमिव दर्शयद्भिस्तमालतरुभिरन्धकारितपुरोभागाम्, उत्फुल्लकु-
न्नेषु लतानिकुञ्जेषु गुञ्जतां मन्दं मन्दमतमधुलिहां विरुतिभिर्मुखरीकृतपर्यन्ताम्, अतिदूर-
पातिनीनां च धवलशिलातलप्रतिधातोत्पतनफेनिलानामपां प्रस्रवणैरुत्कोटिप्रावविटङ्कविपा-

स्वागतमिति । अतिथये प्रापूर्वकाय स्वागतं कुजेनागतम् । महेति । हे महाभाग हे महानुभाव, इमां भूमिं
कथननुप्राप्त आगतः । तदिति । तस्मात्तद्युत्तिष्ठेत्यथानं ऊह । आगम्यताम् । मर्त्याश्च इति शेषः । अतिथि-
सत्वार आतिथ्यमनुभूयतामनुभवविपर्ययाक्रियताम् । इति परिसन्तापी । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण तथा कन्यकयोसो
भाषितः संभाषणमात्रेणैवानुगृहीतं प्रसादाप्रीकृतमालानं मन्यमानो ज्ञानमानस्यतस्मात्प्रदेशादुत्थाय भ-
क्त्यान्तरप्रीत्या कृतो विहितः प्रणामो नतिर्धनं स हे भगवति हे स्वामिनि, यथा येन प्रकारेणाज्ञापयस्वाज्ञां
करोपि तनयेत्यभिधायैत्युक्त्वा दर्शितः प्रकाशितो विनयो नम्रता येन स शिष्य इव विनय इव तां कन्यकां
व्रजन्तीं गच्छन्तीमनुवव्राज पथाजगाम । व्रजश्चेति । व्रजन्त्याच्छन् । समर्थेति । प्रसुतं समर्थयामास ।
उद्देशस्य निधयं चकारैत्यर्थः । हन्तेति । हन्तेत्याधयं । तावदाशं इयं मां दृष्ट्वा तिरोक्ष्य न तिरोभूता
नाहदप्रतां गता । हीति निधियम् । कुन्तूलेन करणभूतेन प्रभाशया पृच्छामिलापया हृदि चित्ते परं
स्थानं विहितम् । यथा चेति । यथा येन प्रकारेणाज्ञाः प्रलक्षगतायाः । तपस्वीति । तपस्विनेषु
दुर्लभं दुष्प्रापं दिव्यं मनोहरं रूपं यस्या एवंभूतायाः कन्याया अपि । दाक्षिण्येति । दाक्षिण्यमनुकूलता
तस्या अतिशय आधिक्यं तेन प्रतिपत्तिर्द्विपदिगुन्कृष्टा विशेषरूपेणयमभिजातोत्पत्त्या विभाव्यते लक्ष्यते ।
यत्तदोर्निलामिचंपन्यादाह—तथेति । तथा तेन प्रकारेण संभावयामि संभावनां करोमि । नियतं निधि-
तम् । इयं कन्यका मया चन्द्रापीडेनाभ्यर्धमाना प्रार्थ्यमानाशिलं समप्रमात्मनः स्वकीयस्योदन्तं वृत्तान्तं
कथयिष्यति प्रतिपादयिष्यति । इत्येवंप्रकारेण कृता मतिर्धनैवंभूतधन्दापीडः पदशतमात्रमिव गत्वा किंचिद-
ध्यानमतिक्रम्य गुहां दरीभद्रार्थादपरयन् । इतो गुहां विशेषदत्ताह—निरन्तरेति । निरन्तरैर्निर्विडैर्दिवापि
दिवसेऽपि रजनीसमयमिव रात्रिकालमिव दर्शयद्भिः प्रकारयद्भिरेतादृशीस्तमालतरुभिलापिच्छदृशैरन्ध-
कारितोऽन्धकारवदाकरितः पुरोभागोऽप्रदेशो यस्यास्ताम् । उत्फुल्लेति । उत्फुल्लानि विकसितानि कुन्-
नानि पुष्पानि चेष्वेवंभूतेषु लतानिकुञ्जेषु वरीजुत्केषु मन्दं गुञ्जतां शन्दं कुञ्जतां मदेन मत्ताः क्षीया ये म-
धुलिहो क्रमरास्तेभ्यं विरुतिभिः शन्दैर्मुखरीकृतो वायालीकृतः पर्यन्तः प्रान्तो यस्याः सा ताम् । अतीति ।
अतिदूरं दक्षिणं पतन्ति एवंशीला अतिदूरपातिन्यन्तामां च । धवल्लेति । धवलं शुभ्रं यच्छिलातलं प्र-
स्तरतलं तेन चः प्रतिधातः प्रतिस्तरनं तस्माद्यदुत्पतनं तेन फेनिलानां संजातकिञ्चिरीरान्गीदृशीनानामपाम-
म्नसां प्रस्रवणैर्निर्दरीराभ्यमान आन्धविपर्ययाक्रियमाणो नीहारे हिमं यस्यां सा ताम् । अथ प्रस्रवणं
विशेषवशात्—उद्विति । उद्वयं कोटयः कोणा येषामिर्वभूता ये प्रावणः प्रस्तरास्तेषां विटङ्का उन्नतप्रदेशाः

१ महाभागः, २ अनुगम्यताम्, ३ सत्कार एवमुक्तस्य, ४ संभारि, ५ तदुत्थाय, ६ अनुभूतातिथिसैत्वारः
७ अतिशय, ८ आलोदन्तम्, ९ रजनीमयम्, १० कुञ्जताम्, ११ मन्दं मन्दम्, १२ मधुमत्, १३ अतिथि

स्थापितमणिकमण्डलुमण्डलाम्, एकान्तावलम्बितयोगपट्टिकाम्, विशाखिकानिर्वहनाङ्कि-
केरीफलवल्कलमयधीतोपानयुगोपेताम्, अवशीर्णाङ्गमस्मधूमरवल्कलशयनीयमनाथैकदेश-
म्, इन्दुमण्डलेनेव दृष्टोत्कीर्णेन शङ्खमयेन भिक्षाकपालेनाधिष्ठिताम्, मंनिहितभम्बान्धुगं
शुद्धामत्राभीत् । तस्याश्च द्वारि शिलातले समुपविष्टो वल्कलशयनशिरोभागविन्वयस्त्रीणां ततः
पर्णपुटेन निर्झराशौण्डीतमर्षजलमादाय तां कन्यकां समुपस्थिताम् 'अलमति यश्चनया ।
कृतमतिप्रसादेन । भगवति, प्रसीद । विमुच्यतामयमत्यादरः । त्वदीयमालोकनमपि सर्व-
पापप्रशमनमघमर्षणमिव पवित्रीकरणायालम् । आस्यताम्' इत्यब्रवीत् । अनुब्रुव्यमानश्च तदा
तां सर्वाभतिथिसपर्यामतिदूरावनेतेन शिरसा सप्रश्रयं प्रतिजग्माह । कृतातिव्यया च तथा
द्वितीयशिलातलोपविष्टया क्षणमिव तूष्णीं स्थित्वा क्रमेण परिपृष्टो दिग्विजयादारभ्य किन्त-

सर्विपाप्यमानानि विद्वर्षमाणानि तै । उच्चरदिति । उच्चरश्चर्दं कुर्वन्भवति । शब्दो येषां तं । अब्रवीत् ।
अवशीर्षमाणो विशारदातां प्राप्यमाणो यस्तुपारो नीहारस्तास्य शिथिराः शीतलाः शीकरा वातालाजनिदुर्गने-
पामागारो धेगवान्त्वयं येपु तै । हिमेति । द्विमं तुहिनम्, हारो मुक्ताकलापः, हर ईश्वरताम ह्यो
हासं तद्वद्वलः श्वेतः । उभयतः पार्श्वद्वये शरद्वि- स्रवद्विर्निर्देशः प्रसवणे । द्वारेति । द्वारे प्रौ-
हारेऽवलम्बितो यश्चलचामरकलापः प्रोच्छलद्रालव्यजनममूहो यस्मामेवंविधामिद्योतलक्ष्यमाणां वीक्षण-
णाम् । अन्तरिति । अन्तर्मध्ये स्थापितं न्यस्त मणिनिर्मितं कमण्डलुमण्डलं कुण्डिकावलयं यस्यां सा
ताम् । एकान्तेति । एकान्ते रहस्यवलम्बिता स्थापिता योगपट्टिका योगसाधनोपकरणं यस्यां सा ताम् ।
विशति । विशाखिका भूमिशुद्धयर्षमाद्रियमाणा लोहयष्टिरूपा तस्यां निवहं संदानिनं यथाकिचेरी लाङ्गी
तस्याः फलं तस्य वल्कलैस्त्वभिर्निष्पन्नं धीतं शालितमुपानयुगं पादुकायुगलं तेनोपेतां सहिताम् । अब्रवीत् ।
अवशीर्षं प्युनं यदङ्गमस्म देहविभूतिभेदेन धूसरं मलिनं यद्वल्कलशयनीयं चोचशय्या तेन सनापः सहित
एकदेशो यस्याः सा ताम् । दृष्ट इति । दृष्टः पापागदारणस्तोनीन्दीर्घोन्तोकारितेन शङ्खमयेन वन्दुदलनिर्घ-
तेन भिक्षाकपालेन भिक्षाकर्परेणाधिष्ठितामाधिताम् । धेनलसाम्यादाह—इन्दुरिति । इन्दुवन्दनम
मण्डलेनेव । संनिहितेति । संनिहितं समीपवर्ति भम्बालावुकं विभूतिनुम्बकं यस्यां ताम् । अन्वगु
प्रगेनोक्तः । तस्याश्चेति । तस्यां शुद्धाया द्वारि प्रतीहारप्रदेशे यच्छिलातले तस्मिन्नुपविष्ट असीनव
न्द्यापीडो वल्कलशयनं तस्य शिरोभागमत्र विन्वयन्ता स्थापिता वीणा वङ्गी यया सा ताम् । तत इति ।
वन्द्यापीडानतन्तरे पर्णपुटेन निर्झराप्रघवकादाशुटीतं यदर्षजलं तदादाय समुपस्थितां समापनां तां प्री
चन्द्यापीड इत्यब्रवीदित्युवाच । इति सप्तार्धमाह—अलमिति । अनियन्त्रणयाख्युनोपेनालं कृतम् । कृत
मिति । अतिप्रगादेनातिप्रगद्यतया कृतं कृतम् । हे भगवति हे स्वामिनि, प्रसीद प्रसन्ना भव । अयमप्य-
दोऽप्यभिहो विमुच्यता वर्यताम् । त्वदीयमालोकनमपि दर्शनमपि सर्वपापप्रशमनं सर्वैनां प्रशमनम् ।
अद्येति । सर्वैनां सर्वत्रायेऽयमर्षणं तद्वद्वि पवित्रीकरणाय पावनीकरणाय तमर्षम् । अत आम्बानु-
पविद्वताम् । भवता दर्शनेनैव मम कर्तव्यमभूत् । ततः किमानिष्येनेति भावः । अन्विति । तदा कल्प-
कयानुब्रुव्यमानोऽनुब्रुव्यमानः । चक्षरः पुनरर्षकः । तां सर्वां समभातिथिगपर्यामभ्यागन्तुमनिरा-
दिशरवनेतेन समितेन शिरसोत्तमाङ्गेन सप्रश्रयं सधिनयं प्रतिजग्माह दृहीतवान् । कृतेति । कृतं विद्विन्व-
तिव्यं यया सा तथा । द्वितीयेति । द्वितीयं निघ्नं यच्छिलातले तत्रोपविष्टयासीनया क्षणमिव तूष्णीं स्थि-

१ धारा. २ वाहकल. ३ शिरसिनिवह. ४ नादिकेय. ५ आशुहीनाभ्येमदिकेय. ६ अयमप्य. ७ त्वदीय.
८ अन्वय मत्तु. ९ अनुब्रुव्यमानः.

मिथुनानुसरणप्रसङ्गेनागमनमात्मनः सर्वमाचक्षे । विदितसकलवृत्तान्ता चोत्थाय सा
 कन्यका भिक्षाकपालमादाय तेषामायतनतरुणां तलेषु विचचार । अचिरेण च तस्याः स्वयं-
 पतितैः फलैरपूर्यत भिक्षाभाजनम् । आगत्य च तेषां फलानामुपयोगाय नियुक्तवती चन्द्रा-
 पीडम् । आसीद्य तस्य चेतसि—‘नास्ति खल्वसाध्यं नाम तपसाम् । किमतःपरमाश्रयं यत्र
 वैपगतचेतना अपि सचेतना इवास्यं भगवत्यै समतिसृजन्तः फलान्यात्मानुग्रहमुपपादयन्ति
 वनस्पतयः । चित्रमिदमालोकितमस्माभिरहृष्टपूर्वम्’ इत्यधिकतरोपजातविस्मयश्रोत्थाय त-
 नेव प्रदेशमिन्द्रायुधमानीय व्यपनीतपर्योणं नातिदूरं संवम्य निर्झरजलनिर्वर्तितस्नानविधि-
 स्नान्यभृतस्वाद्व्युपमुञ्ज फलानि पीत्वा च तुपारशिशिरं प्रस्रवणजलमुपसृश्य चैकान्ते
 तावदेवतस्थे यावत्तयापि केन्यकया कृतो जलफलमूलमयेष्वाहारेषु प्रणयः । इति परिसमा-
 पिताहारां निर्वातितसंभ्योचिताचारां शिलातले विभ्रव्यमुपविष्टां निभृतमुपसृत्य नातिदूरे
 समुपविश्य मुहूर्तमिव स्थित्वा चन्द्रापीडः सविनयमवादीन्—‘भगवति, त्वत्प्रसादप्राप्तिप्रो-
 त्साहितेन कुतूहलेनाकुलीक्रियमाणो मानुपतामुलभो लघिमा वलादनिच्छन्तमपि मां प्रभ-

त्वा मीनं कृत्वा क्रमेण परिपाट्या परिपृष्टोऽनुदुष्टो दिग्विजयादारभ्य किनरमिथुनस्य यदनुसरणं यदनुगमनं
 तत्प्रसङ्गेन तद्गोचरान्नतः सखीपत्य सर्वनागमनमाचक्षेऽकृपयत् । विदितेति । विदितो ज्ञातः सकलः
 समग्रो वृत्तान्त उदन्तो यथा सा । चकारः पूर्ववत् । उत्थाय सा कन्यका भिक्षाकपालं भिक्षाभाजनमादाय
 दूरीत्या तेषामायतनतरुणां गुहासनीपवर्तिरुक्षाणां तलेष्वधोभागे विचचार पर्यटनं चकार । अचिरेणेति ।
 अचिरेण सत्यकालेन स्वयंपतितैः स्वभावतश्च्युतैः फलैस्तासां भिक्षाभाजनमपूर्यत परिपूरितमभूत् । आग-
 त्येति । आगत्वा तेषां फलानामुपयोगायोपभोगार्थं चन्द्रापीडं नियुक्तवती प्रेरितवती । तस्येति । तस्य
 चन्द्रापीडस्य चेतसि मनवीलासीदिलभन् । इतिशब्दयोलं प्रदर्शयन्नाह—खल्विति । खलु निधयेन । ना-
 मेति कीमलामश्रणे । तपसानसाध्यमशक्यं नास्ति तथाप्यतःपरमेतदन्यत्किमाश्रयं चोयं भवेत्तदेवाह—
 यत्रेति । यन्निग्रहेऽपगतता दूरीभूता चेतना चैतन्यं येषामेवंभूता अपि वनस्पतयो वृक्षाः सचेतना इव
 सर्वतन्त्या इवास्यं भगवत्यै फलानि समतिसयेन सृजन्तो ददत आत्मानुग्रहं निजसाफल्यमुपपादयन्ति नि-
 प्पादयन्ति । चित्रमिति । अहृष्टपूर्वमनवीक्षितपूर्वमिदं चित्रमाध्यमालोकितं वीक्षितम् । अर्धाति ।
 अधिकतरोऽतिभूत्यानुपजातः समुत्पन्नो विस्मयो यस्य स उःयाय तनेव प्रदेशमिन्द्रायुधमानीय व्यपनीत-
 पर्वाणं दूरीकृतपत्यनं नातिदूरे समीपे संवम्य निचभ्य । निर्शरेति । निर्झरजलेन प्रस्रवणपानीयेन निर्वर्तितो
 निष्पादितः स्नानविधिराहावविधिर्धेन स तान्यभृतवत्स्वाद्वि मिष्टानि फलान्युपभुज्यास्वाद्य च तुपारस
 नोहारस्य शिशिरं शीतलं प्रस्रवणजलं निर्झरम्भः पीत्वा चोपसृष्ट्याचमनं कृत्वैकान्ते रहति तावदेवतस्थे
 यावत्सलनासोदयान्मापत्तयापि कन्यकया जलफलमूलमयेष्वाहारेषु प्रणयः क्रहः कृतः । इतीति । इति
 पूर्वोऽप्यसारेण परिमनापिनः पर्याप्तिं नीत आहार्ये भोजनं यथा सा ताम् । निर्वेति । निर्वर्तितो विहितः
 संभ्योचिताचारः सायंकालयोग्यो विधियेना सा तां शिलातले विभ्रव्यं सविश्रान्तं यथा स्नात्तपोपविष्टा-
 मारिनाम् । निभृतं निधत्तं यथा स्नात्तपोपसृत्य समीपे गत्वा नातिदूरे समुपविष्टास्थाय मुहूर्तमिव
 सगमाप्रमिव स्थित्वा विलम्ब्य चन्द्रपीडः सविनयं विनयसंयुक्तं यथा स्नात्तपावारीदवीनात् । हे भगवति हे
 स्तान्निने । त्वदिति । तव प्रसादस्य प्राप्तिलक्षितेन प्रोत्साहितेन प्रयुष्णीकृतेन कुतूहलेन कौतुकेना-
 कुलीक्रियमाणो व्याकुलतां नीयमान एवंपिधो नो लघिमा तुच्छत्वभावः । कीदृशः । मानुपता मानवता

१ अचिरेण तस्याः, २ यद्वत्, ३ यत्र च, ४ विगत, ५ पर्यापि च, ६ निर्वर्तित, ७ अहृष्टरस, ८ उपसृष्ट, ९ तत्प्रसङ्गेना, १० उपसृष्टे, ११ अन्वयात्.

कर्मणि नियोजयति । उपजनयति हि प्रभुप्रसादलवोऽपि प्रागल्भ्यमधीरप्रकृतेः । मन्त्र-
 त्वैकावस्थाने कालकला परिचयमुत्पादयति । अणुरप्युपचारपरिग्रहः प्रणयमारोपयति ।
 तद्यदि नातिखेदकरमिव ततः कथनेनात्मानमनुभोजिमिच्छामि । अतिमहत्त्वञ्च भवदर्शनप्र-
 भृति मे कौतुक्रमग्निन्विषये । कतरन्मंरुतामृषीणां गन्धर्वाणां गुह्यकानामम्बरनां वा कुटुम्-
 नुगृहीतं भगवत्या जन्मना । किमर्थं वाम्बिन्दुमुममुकुमारे नवे वयसि व्रतमहगम् । कं
 वयः, केयमाकृतिः, क चायं लावण्यातिशयः, केयमिन्द्रियाणामुपशान्तिः । तद्भुतनिव मे
 प्रतिभाति । किं वानेकसिद्धसाध्यसंबद्धानि सुरलोकमुलमान्यपहाय दिव्याश्रमपदान्दे-
 किनी वनमिदममानुपमधिवससि । कंध्यायं प्रकारो यत्तरेव पञ्चभिर्महामूर्तेरारण्यनीरं
 घवलतां धत्ते शरीरम् । नेदमस्माभिरन्यत्र दृष्टयुतपूर्वं वा । अपनयतु नः कौतुम् । अने-
 दयतु भवती सर्वमिदम् इत्येवमभिहिता सा किमप्यन्तर्ध्यायन्ती तूष्णीं सुहूर्तमिव चिन्ता

तत्र गुल्म. सुप्रागे मां बलाद्धटादनिच्छन्तमवाऽऽत्मनपि प्रधकर्मणि दृष्टाक्रियायां नियोजयति वान-
 यति । उपजनेति । हीति निश्चितम् । प्रभोः स्वामिन. प्रागदलवोऽपि प्रसन्नालेशोऽप्यधीरप्रकृतेष्वन-
 स्वभावस्य प्रागल्भ्यं धार्यमुपजनयत्युत्पादयति । स्वल्पेति । एकावस्थान एकावस्थितौ सापि शोभां
 कालकला पद्यदशलवाग्निना परिचयं सम्भवमुत्पादयति जनयति । अणुरपि परमाणुरप्युपचारपरिग्रहः पूर्व-
 कारः प्रणयं हेतुमारोपयत्यारोपविषयीकरोति । तदिति । तद्यदि नातिखेदकरमिव नातिप्रणयजनकता-
 निव ततः कथनेन निवेदनेनात्मानमनुभवाद्यमभ्युपगमिष्यमिच्छामि समीहे । अतीति । सतु निश्चरे । म-
 वदर्शनप्रभृति तबालोकनादारभ्य मे ममाग्निन्विषये प्रभविषयेऽतिमहत्त्वकौतुम्भव. धर्मम् । कतरदिति ।
 महतां देवानाम्, ऋषीणां मुनीनाम्, गन्धर्वाणां देवगायनानाम्, गुह्यकानां यज्ञाणाम्, अम्बरनां त्रिदेव-
 दीनां मध्ये । निर्धारणे पद्यैः । जन्मना प्रादुर्भावेन भगवत्या स्वामिन्या कतरन्मंरुतामनुभवोऽणुर
 हीनमनुभवविषयीकृतम् । किमिति । किमर्थम् । किंप्रयोजनमिति यावत् । वेति विकल्पार्थः । मन्त्रिष्वे दूष्ये
 वयस्यवत्यानां कुमुमं पुत्रं तद्रथुकुमारे कौमले व्रतग्रहणं नियमस्वीकारः । केति महदन्तरे । इदं प्रणयै-
 पलन्मसानं वयः कः । अथ केयमाकृतिराकारविशेष कः । तथा लावण्यं चातुर्यं तस्यातिशय अपिस
 कः । तथेन्द्रियाणां करणानामियमुपशान्तिर्विषयोपरम कः । तदिति । मे मम तन्मवं पूर्वोक्तमनुभवविषयै-
 निव प्रतिभाति प्रतिभायते । अन्यथ । किमिति पूर्ववत् । अनेकेति । अनेके बहवो ये विद्वा महयो-
 न्यै. साध्या निष्पाद्या क्रिया इत्यर्थः । तानि संबद्धानि सरीर्षानि सुरलोकं देवमूढानां सुजनानि
 सुप्रपान्येवनिधानि दिव्याश्रमपदानि महामुनीनां निवागस्थानान्यपहाय विमुच्यैकाकिन्यपहायमनुं नु-
 ध्यवर्तमानं वनमार्थं कथं त्वं भवत्यधिक्यसि । 'उपान्वयपादुचः' इति वनमित्यपि इत्यस्य इदं
 जाया द्वितीया । कश्चेति । कथानिर्दिष्टमन्त्रोऽय प्रकार. प्रभेदो यत्तरेव सर्वप्रतिदेवैव पञ्चभिर्महामूर्ते इति
 व्येकेशोपाकाशरूपैरारण्य रत्ननिर्माहं शरीरं देह । धयेति । धवलिमानं धत्ते दपति । नेति ।
 इदमेतद्दानम्याभिरदयुगीनैरन्यस्मिन्देवान्तरे पूर्वं न दृष्टं न वीक्षितम् । नापि पूर्वं कस्यचिन्मुगाणुपमाकृ-
 तम् । अपेति । नोऽस्माकं कौतुकं महदाश्रयमपनयतु दृशिक्रोतु । आयेति । भवती स्वामिनी तर्पदे
 पूर्वोक्तमार्पदयतु निवेदयतु । इतीति । इत्येवंप्रकारेणानिदिता प्रतिशान्तिना सा किमप्यनिर्वचनीयमन्येने
 ध्यायन्ती चिन्तयन्ती तूष्णीं ज्ञेय सुहूर्तगदशम् । अत्र महतार्थं इवप्रयोगः । नि. श्वस्य निश्चयं
 सुकवा । पूर्वोक्तमस्य दुःखस्य स्मारणमिति भावः । अधुर्भवेत्प्रकृतैरामिदिने संवृष्टिते शोचने नेत्रे दप

१ वनवर्ण. २ हि न. ३ पर्वदेशावस्थाने; एकदेशावस्थान. ४ अनुगृह्यमानम्. ५ वयः, हेतु-
 ६ अणुरपि, ७ किं निश्चितम्. ८ कतरन्पति, मंरुपति. ९ सुजगति. १० कथं वं प्रणयते प्रणये वने
 महापुत्रैः पञ्चभिः. ११ ईदृशीन्. १२ पूर्वम्. १३ आवेरवतु सर्वम्.

निःश्वस्य स्थूलस्थूलैरन्तर्गता इदमशुद्धिनिवादाय निर्गच्छद्भिः, इन्द्रिचप्रसादनिय वर्पद्भिः, तपोरसनिःस्वन्दमिव स्ववद्भिः, लोचनविषयं धवलमानमिव द्रवीकृत्य पातयद्भिः, अच्छाच्छैः जनलकपोलस्वस्त्यलितैः, अवशीर्षांहारकुक्काफलतरलपातैः अनुवद्वधिन्दुभिः बल्कलाष्ट- वकुचदिसरजर्जरितसीकरैरशुभिरानीलितलोचना निःशब्दं रोदितुमारोभे । तां च प्रकृदितां दृष्ट्वा चन्द्रापीडस्तत्प्रणमचिन्तयन्—‘अहो दुर्निवारता व्यसनोपनिपातानाम्, यदीदृशीम- प्याकृतिमनभिभवनीयामात्मीयां कुर्वन्ति । सर्वथा न न कंचन सृष्टान्ति शरीरधर्माणुप- तापाः । यलवती हि द्वंद्वानां प्रवृत्तिः । इदनपरमधिकतरं जेनितमतिमहन्मनसि मे कौतुक- नस्या थाप्पसलिलपातेन । न हस्तीयसा शोककारणेन क्षेत्रीक्रियन्ते एवंविधा मूर्तयः । न हि क्षुद्रनिर्वातपाताभिहृता चलति वसुधा’ इति संबर्धितकुनूहलश्च शोकस्वरणहेतुतामुपगत- नपराधितनिवात्मानमवगच्छन्नुत्थाय प्रसवणादञ्जलिना मुखप्रक्षालनोदकमुपनिन्दे । सा तु

सा तादृशी निःशब्दं श्लेषवर्जितं यथा स्वात्तया रोदितुं रोदनं कर्तुमारोभ भारन्मं चकार । अभाधु विदोष- यशाह—स्थूलेति । स्थूलानि च स्थूलानि च स्थूलस्थूलानि तैः । अतिथेतत्वसाम्बन्धाद्—अन्तरिति । अन्तर्गतां नश्यप्रज्ञां इदमशुद्धिं वितर्ननेत्यनिवादाय दृशीसा निर्गच्छद्भिर्हरिगच्छद्भिः । इन्द्रियेति । इन्द्रियतामशुद्ध्यां प्रसादं प्रकृतमित्येव वर्पद्भिर्वर्षणं कुर्वद्भिः । तप इति । तपसां चान्द्रापगारीनां स्व- निःस्वन्दमिव श्वरहस्त्वनिव स्ववद्भिः शरद्भिः । लोचनेति । लोचनविषयं नेत्रसंघन्धिनां धवलमानं श्रेति- मानमिव द्रवीकृत्य रवीकृत्य पातयद्भिः । अच्छेति । अच्छानि चाच्छानि चाच्छाच्छानि तैः । अतिस्व- च्छैरेत्यर्थः । अमलेति । अमलं निर्मलं बल्कपोलस्वस्तं तत्र स्सलितैः स्सलनां प्रातैः । अवशीर्षोति । अवशीर्षोदृष्टितो यो हारो मुष्णप्रालम्बस्यस्य मुष्णकलानि रसोद्भवानि तद्वत्तरलः कन्मनः पातो येषां तैः । एतेनोज्वलत्वसाम्बन्धरत्नकुक्काफलसाम्बन्धपूर्णं धनितम् । अनुवदः परस्परानुविद्धा विन्दवो विप्रुपो येषां तैः । बल्कलेति । बल्कलाङ्गुलीं चोचाच्छरितौ यौ कुक्कां पयोधरौ तयोः शिसारमत्रं तेन जर्जरिताः दिपिततां प्रज्ञाः सीकराः कणा येषां तैः । एतेन कुचयोस्तिकाठिन्यं व्यञ्जितम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । तामिति । तां कन्वदाम् । चकारः पुनरर्थकः । प्रकृदितां कृताशुपातां इष्ट्वा बिलोक्य चन्द्रापीडस्तत्प्र- वलितस्वप्नरेष्वचिन्तयन्विततवान् । चिन्ताविषयनाह—अहो इति । अहो इत्याद्यर्थे । व्यसनानि मय- पलाहीनि तत्रोच्यतेपाता अस्यासक्तिरुपातेषां दुर्निवारता दुर्हेयता । अनत्यापातेन निवारयितुं शक्यते, न तु स्वल्पप्रपातेनेति भावः । यदिति हेत्यर्थे । अननिभवनीयां न परैरभिभवितुं योग्यमितादृशीमतीक्रिडीनप्या- कृतिनाकारनात्मीयां स्वापसां कुर्वन्ति प्रणयन्ति । सर्वथेति । सर्वथा सर्वप्रकारेणोपतापाः कामानिलपाः कंचन शरीरधर्माणं न न सृष्टान्ति न नाश्चिन्ति । ‘द्वौ नरौ प्रकृतमर्थं सूचयतः’ इति न्यायाद्विनकार- प्रयोगः । घलेति । हि निधितम् । द्वंद्वानां मुखदुःखानां प्रवृत्तिः प्रवर्तनं यलवतां बलिष्टा । इदमिति । मे मन मनसि चित इदनपरमधिकतरं महत्कौतुकनाथर्यं जनितमुतादितमस्याः कन्वकाया थाप्पसल- क्तनुबलं तस्य पातेन पतनेन । जितेन्द्रियप्रानाया अस्या अशुपतनमेव महदाथर्यमिति भावः । ननु सज्जनेव शोककारणमेलाह—न हीति । हीति निधितम् । अस्पीदसा कनीयसा शोककारणेन वेद- निलेतेनैवंविधा कानिबेचनीयस्वरूपा मूर्तयः शरीरानि न क्षेत्रीक्रियन्ते नाश्रीक्रियन्ते । अत्रैव हेतुमाह— न हीति । क्षुद्रस्तुच्छी यो निशानः प्रहारस्तस्य पातः पतनं तेनाभिहृता ताडिता वसुधा शुष्यी । हीति निधितम् । न चलति न कन्वते । संबर्धितमिति । संबर्धितं शुद्धिं प्राप्तं कुवृत्तं कौतुके नस्यैवंभूयोऽहं शोकस्य वेदस्य स्वानं स्त्वस्तिस्वस्त हेतुतां निलेसज्जनुगतं प्रातमत्प्रावणस्थितिं प्रागयमानाननवगच्छ- मिव आनमिवोत्थाय प्रसवणाभिर्हरिगन्तुप्रक्षालनात् बदनशुष्कपेन्दुरकं पानांयमञ्जलिना पानिपुटेनोपनिन्द्य

१ हाच्छुच्छुका. २ महन्मन मनसि कौतुकम्; उपरलितनजिनहन्मनसि मे कौतुकम्. ३ इदमहलक्षणाः.
 ५० ३३

कर्मणि नियोजयति । उपजनयति हि प्रमुप्रसादलयोऽपि प्रागल्भ्यमधीरप्रकृतेः । मन्ता-
 द्यैकावस्थाने कालकला परिचयमुत्पादयति । अणुरप्युपचारपरिमहः प्रणयमारोपयति ।
 तद्यदि नातिवेदकरमिव ततः कथनेनात्मानमनुप्राप्तमिच्छामि । अनिमहत्त्वञ्च भवदर्शनान्य-
 भृति मे कौतुकमस्मिन्विषये । कतरन्मरुतामृषीणां गन्धर्वाणां गुह्यज्ञानामप्सरसां वा कुम्भ-
 नुगृहीतं भगवत्या जन्मना । किमर्थं याग्मिन्कुमुममुकुमारे नचे वयमि प्रतप्रहणम् । केन
 वयः, केयमाकृतिः, क चायं लावण्यातिशयः, केयमिन्द्रियाणामुपशान्तिः । तद्दुहन्तिव मे
 प्रतिभाति । किं वानेकसिद्धमाध्यसंबद्धानि मुरलोकमुलभान्यपहाय दिव्याश्रमपदान्नेम-
 किनी वनमिदममानुपमधिवससि । कंध्रायं प्रकारो यत्तरेव पद्मभिर्महामूर्तेरारब्धनीरं
 धवलतां धत्ते शरीरम् । नेदमस्माभिरन्यत्र दृष्टुतपूर्वं वा । अपनयतु नः कौतुकम् । त्रै-
 दयतु भवती सर्वमिदम् इत्येवमभिहिता सा किमप्यन्तर्ध्यायन्ती तूष्णीं मुहूर्तमिव निवत्

तत्र सुलभ. सुप्रापो मा यलाद्दटादनिच्छन्तमवाञ्छन्तमपि प्रथकर्मणि पृच्छाकियावां नियोजयति व्याप-
 यति । उपजनेति । हीति निश्चितम् । प्रभो. स्वामिन प्रसादलोकोऽपि प्रसन्नतालोकोऽप्यधीरप्रकृतेः
 स्वाभावस्य प्रागल्भ्यं घाट्यमुपजनयत्युत्पादयति । स्वल्पेति । एकावस्थाने एकावस्थितौ स्वामी मोक्षी
 कालकला पद्मदशलवात्मिका परिचयं सत्तरमुत्पादयति जनयति । अणुरपि परमाणुरप्युपचारपरिमहः पूजार्थ-
 कार. प्रणयं ब्रह्मारोपयत्यारोपयिषीकरोति । तदिति । तद्यदि नातिवेदकरमिव नातिप्रयासजननर-
 मिव ततः कथनेन निवेदनेनात्मानमनुप्राप्तमभ्युपसिद्धिपयमिच्छामि तर्माहे । अतीति । सतु नियये । न-
 वर्येनप्रभृति तत्कालोक्तनादारभ्य मे ममास्मिन्विषये प्रथविषयेऽतिमहत्कौतुकमल्लवयम् । कतरदिति ।
 मरुतां देवानाम्, ऋषीणां मुनीनाम्, गन्धर्वाणां देवगायनानाम्, गुह्यज्ञानां यश्यागाम्, अप्सराणां त्रियेक-
 रीनां मध्ये । निर्धारणं पटी । जन्मना प्रादुर्भावेन भगवत्या स्वामिन्या कतरत्कतमकुलमन्वरोऽनु-
 हीतमनुग्रहविषयीकृतम् । किमिति । किमर्थम् । किंप्रयोजनमिति यावत् । वेति विश्रुत्यर्थः । यस्मिन्ने वृत्ते
 वयस्यवस्थायां कुमुमं पुत्रं तद्वत्सुकुमारे कोमले व्रतप्रहणं नियमस्वीकार. । केति महदन्तरे । इदं प्रकृतौ
 पत्रभ्यमानं वय. क. । अथ येवमाहृतिरानारविशेष क. । तथा लावण्यं चातुर्यं तस्मात्तत्र अपि
 क. । तथेन्द्रियाणां करणानामियमुपशान्तिर्विषयोपरम. क. । तदिति । मे मम तन्मर्षं पूर्वोक्तमद्वैतमाध-
 मिव प्रतिभाति प्रतिमानेने । अन्यथ. । किमिति पूर्ववत् । अनेकेति । अनेके बहवो ये पिशा मरुतेः
 मरुतेः साध्या निष्पाद्य. किया इत्यर्थं । तामि संबद्धानि सङ्कीर्णानि मुरलोका देवममृतामेवां सुप्रति
 सुप्रसाध्येवविधानि दिव्याश्रमपदानि महामुनीनां निवागस्थानान्यपहाय विमुच्येवाकिण्यगहावसानुं स-
 प्यवर्जितमिद वनमरुष्यं कथं त्वं भवत्वधिवसति । 'उपान्वधातुमुः' इति वनमित्यव्याधिकरणस्य इत्यर्थ-
 म्नां द्वितीया । कश्चेति । कथानिर्दिष्टव्यवस्थायां प्रकार. प्रमेदो यन्तरेव सर्वप्रसिद्धैरेव पद्मभिर्महामूर्ते. वृषे
 व्येनत्रोवन्त्रावाशरूपैरारब्धं रचितमीदृजं शरीरं देह । धयेति । धयतिमानं धत्ते दधाति । नेति ।
 इदमेतादृशमस्माभिर्देवयुगैरन्यस्मिन्नेशांतरे पूर्वं न दृष्टं न वीक्षितम् । नापि पूर्वं कस्यचिन्नुत्पत्त्यात्
 तम् । अपेति । नोऽस्माक कौतुकं महदाश्चर्यमपनयतु दूरीकरोतु । आवेति । भवती स्वामिनी गर्वमेवं
 पूर्वोक्तमावेदयतु निवेदयतु । इतीति । इत्येवंप्रकारेणामिदिता प्रतिपादिता सा किमप्यनिर्वचनीयमन्वयि-
 ध्यायन्ती चिन्तयन्ती तूष्णीं ज्ञेयं मुहूर्तमदृशम् । अत्र महदार्थं इवप्रयोग । नि शब्द निषेध
 मुक्ता. । पूर्वमुभूतस्य दुःखस्य स्मरणमिति भाव । अश्रुभिर्नम्रकलैरामिदिने मरुचिते लोचने वेपे व-

१ जनवर्ष. २ हि न. ३ पकरेशावस्थाने; पकरेशावस्थान. ४ अनुकृतागतम्. ५ वयः, केद व.

६ अनुकृतम्, ७ हि निविषयम्. ८ संख्यादिः; संख्यादि. ९ मुनयानि. १० कथं वं प्रयापो- प्रदतो वदीर
 महाभूतेः पद्मनिः. ११ ईदृशीम्. १२ पूर्वम्. १३ आवेदयतु सर्वम्.

निःश्वस्य स्थूलस्थूलैरन्तर्गता हृदयशुद्धिमिवादाय निर्गच्छद्भिः, इन्द्रियप्रसादमिव वर्षद्भिः, तपोरसनिःस्वन्दमिव स्ववद्भिः, लोचनविषयं धवलमानमिव द्रवीकृत्य पातयद्भिः, अच्छाच्छैः अमलकपोलस्थलस्वलितैः, अवशीर्णहारमुक्ताफलतरलपातैः अनुवद्भविन्दुभिः वल्कलाष्ट-
तकुचशिखरजर्जरितसीकरैरभुभिरामीलितलोचना निःशब्दं रोदितुमारेभे । तां च प्रहृदितां दृष्ट्वा चन्द्रापीडस्तक्षणमचिन्तयत्—'अहो दुर्निवारता व्यसनोपनिपातानाम्, यदीदृशीम-
प्याकृतिमनभिभवनीयामात्मीयां कुर्वन्ति । सर्वथा न न कंचन स्पृशन्ति शरीरधर्माणमुप-
तापाः । घलवती हि द्वंद्वानां प्रवृत्तिः । इदमपरमधिकतरं जनितमतिमहन्मनसि मे कौतुक-
मस्या धाप्पसलिलपातेन । न ह्यल्पीयसा शोककारणेन क्षेत्रीक्रियन्त एवंविधा मूर्तयः । न
हि क्षुद्रनिर्घातपाताभिहता चलति वमुधा' इति संबर्धितकुतूहलश्च शोकस्मरणहेतुतामुपगत-
मपराधिननिवात्मानमवगच्छन्नुत्थाय प्रसवणादञ्जलिना मुखप्रक्षालनोदकमुपनिन्ये । सा तु

सा तादृशी निःशब्दं धनिवर्जितं यथा स्यात्तथा रोदितुं रोदनं कर्तुमारेभ आरम्भं चकार । अथाधु विरोप-
यणाह—स्थूलेति । स्थूलानि च स्थूलानि च स्थूलस्थूलानि तैः । अतिशेत्तसाम्यादाह—अन्तरिति ।
अन्तर्गतां मध्यप्रातां हृदयशुद्धिं चित्तनर्मत्पमिवादाय शहीला निर्गच्छद्भिर्बहिरागच्छद्भिः । इन्द्रियेति ।
इन्द्रियाणामाशां प्रतादं प्रसक्तमिव वर्षद्भिर्वर्षणं कुर्वद्भिः । तप इति । तपसां चान्द्रायणादीनां रस-
निःस्वन्दमिव द्रवरहस्यमिव स्ववद्भिः क्षरद्भिः । लोचनेति । लोचनविषयं नेत्रसंबन्धिनां धवलमानं श्वेति-
मानमिव द्रवीकृत्य रसीकृत्य पातयद्भिः । अच्छेति । अच्छानि चाच्छानि चाच्छाच्छानि तैः । अतिस-
च्छैरित्यर्थः । अमलेति । अमलं निर्मलं वल्कपोलस्थलं तत्र स्तलितं स्तलनां प्राप्तैः । अवशीर्णोति ।
अवशीर्णकुटितो यो हारो मुक्ताप्रालम्बस्य मुक्ताफलानि रसोद्भवानि तद्वत्तरलः कम्पनः पातो येषां तैः ।
एतेनोज्वलत्वसाम्यात्क्षरन्मुक्ताफलसाम्यमभ्रणां ध्वनितम् । अनुवद्भिः परस्परानुविद्धा विन्दवो विप्रयो
येषां तैः । वल्कलेति । वल्कलाष्टतां चोचाच्छादितौ यौ कुर्वां पयोधरां तयोः शिरानमं तेन जर्जरिताः
दिमिलतां प्राप्ताः सीकराः कणा येषां तैः । एतेन कुचयोरेतिकादिभ्यं व्यधितम् । अन्यस्तु प्रागेवोक्तः ।
तामिति । तां कन्यकाम् । चकारः पुनरपेकः । प्रहृदितां कृताश्रुपातां दृष्ट्वा विलोक्य चन्द्रापीडस्तक्षणं
तस्मिन्नवसरेऽचिन्तयन्निततवान् । चिन्ताविषयमाह—अहो इति । अहो इत्याधये । व्यसनानि मय-
पानादीनि तत्रोपनिपाता अत्यासक्तिरूपास्तेषां दुर्निवारता दुर्हेयता । अनल्यायासेन निवारयितुं शक्यते, न तु
स्वल्पप्रयासेनेति भावः । यदिति हेत्वर्थे । अनभिभवनीयां न परैरभिभवितुं योग्यामेतादृशीमलौकिकीमप्या-
कृतिनाकारमानायां स्वायत्तां कुर्वन्ति प्रणयन्ति । सर्वथेति । सर्वथा सर्वप्रकारेणोपतापाः कामानिलापाः
कंचन शरीरधर्माणं न न स्पृशन्ति न नाश्रियन्ति । 'द्वा नर्ना प्रकृतमर्थं सूचयतः' इति न्यायाद्भिनकार-
प्रयोगः । घलेति । हि निधितम् । द्वंद्वानां मुखदुःखानां प्रवृत्तिः प्रवर्तनं बलवती बलिष्ठा । इदमिति ।
मे मन मनसि चित्त इदमपरमन्यदधिकतरं महत्कौतुकमाधर्यं जनितमुत्पादितमस्याः कन्यकाया धाप्पसलि-
लमश्रुतलं तस्य पातेन पतनेन । जितेन्द्रियप्रायाया अस्या अश्रुपतनमेव महदाधर्यमिति भावः । ननु
स्वल्पमेव शोककारणमित्याह—न हीति । हीति निधितम् । अल्पीयसा कनीयसा शोककारणेन खेद-
निमित्तेनैवंविधा अनिवंचनीयस्वरूपा मूर्तयः शरीरानि न क्षेत्रीक्रियन्ते नाश्रयीक्रियन्ते । अत्रैव हेतुमाह—
न हीति । क्षुद्रकुच्छो भो निर्घातः प्रहारस्तास्य पातः पतनं तेनानिहता ताडिता वमुधा पृथ्वी । हीति
निधितम् । न चलति न कम्पते । संबर्धितमिति । संबर्धितं शुद्धिं प्राप्तं कुतूहलं कौतुकं यस्यैवंभूतोऽहं
शोकस्य खेदस्य स्मरणं स्मृतिस्त्वस्य हेतुतां निमित्ततामुपगतं प्राप्तमतएवापराधिनं सागसनात्मानमवगच्छ-
न्निव जानमिबोत्थाय प्रसवणादिति रानुमुक्तप्रक्षालनाय वदनशुभ्रयुग्मुदकं पानीयमञ्जलिना पानिपुटेनोपनिन्ये

१ हास्तस्तथा, २ महन्नन मनसि कौतुकम्; उपबलितमतिमहन्ननसि मे कौतुकम्, ३

तद्गुरोर्षार्दविच्छिन्नबाष्पजलधारासंतानानपि त्रिचिन्कषायिनोदरे प्रक्षाल्य शोचने क्लृप्ते-
पान्तेन वदनमपमृज्य दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य शनैः शनैः प्रत्यवारीम्—

‘राजपुत्र, किमनेनानिनिर्घृणोद्दयाया मम मन्दभाग्यायाः पापाया जन्मनः प्रवृत्ते
वैराग्यवृत्तान्तेनाश्रयणीयेन ध्रुतेन । तथापि यदि महत्कृत्यं तत्कथयामि । प्रयतान् । एत-
त्प्रायेण कल्याणामिनिवेशिनः श्रुतिविषयमापनितमेव यथा विबुधमभ्यन्तरसेना नन
कन्यकाः सन्तीति । तामां चतुर्दश कुलानि—एकं भगवतः कमलयोनेर्भगवतः मधुसूदन-
अन्यद्वेदेभ्यः संभूतम्, अन्यद्वेदेभ्यः संभूतम्, अन्यद्वेदेभ्यः संभूतम्, अन्यद्वेदेभ्यः संभूतम्, अन्यद्वेदेभ्यः संभूतम्,
त्यक्तम्, अन्यजलाज्जातम्, अन्यदूर्ककिरणेभ्यो निर्गतम्, अन्यतमोमरदिमभ्यो निर्गि-
तम्, अन्यद्वेदेभ्यः संभूतम्, अन्यत्सौदामिनीभ्यः प्रवृत्तम्, अन्यन्मृगुना निर्मितम्, अत-
मकरकेतुना समुत्पादितम्, अन्यतु दक्षस्य प्रजापतेरतिप्रभूतानां कन्येकानां मध्ये द्वे सुते
मुनिरष्टिा च बभूवुस्तस्यां गन्धर्वैः सह कुलद्वयं जातम्, एवमेतान्येकत्र चतुर्दश
कुलानि । गन्धर्वाणां तु दक्षात्मजाद्वितयमभवं तदेव कुलद्वयं जातम् । अत्र मुनेस्ततः

आनीतवान् । सा त्विति । सा कन्यका । तु पुनरर्थकः । तस्य चन्द्रापीडस्वानुत्पत्त्याद्वा । अत्र
च्छिन्नेति । अविच्छिन्नमनुदितं बाष्पजलधारासंतानमधुपानीयधारासमूहं यस्या एवंपिपि त्रिचिन्क-
षितं कषायगुणयुक्तमुदरं मर्षं यचोरेवंभूते शोचने नेत्रे प्रक्षाल्य धावनं कृत्वा क्लृप्तोपान्तेन चोचयेत्
वदनं सुखमपमृज्य मार्जनं कृत्वा दीर्घमायतमुष्णं तां च निःश्वस्य शनैः शनैः मन्दं मन्दं प्रत्यवारीत्परोवर ।

राजेति । हे राजपुत्र, अतिनिर्घृणं निर्दयं हृदयं स्वान्तं यस्या एवंपिपाया मन्दभाग्यायाः क्षीणभागे-
यायाः पापायाः पापिष्ठायाम् जन्मनः प्रवृत्तान्तेनाश्रयणीयेनाश्रयणानां ह्येव वैराग्यवृत्तान्तेन विच्छिन्ने-
न्तेन किमनेन ध्रुतेनाकर्णितेन । तथापीति । एवंसत्यपि फलाभावे विद्यमानेऽपि यदि महत्कृत्यं तद-
क्षयं तस्माद्देतोः कथयामि सुते । प्रायेण बाहुल्येन कल्याणे श्रेयस्वनिनिश्चित इतिवांशीलं मोक्ष-
श्रुतिविषयं कर्णगोचरमापनितमागतम् । कुलपरम्परया श्रुतमित्यर्थः । एतदेव श्रुतमाकर्णितम्
यथेति । विबुधसप्तानि किंनरप्रदेशान्तरसेना । नानेति कोमलामश्रुते । कन्यका पुत्र्यः सन्ति । एत-
कन्येकानां चतुर्दश कुलानि । सप्तकं कमलयोनेर्भगवतो विधातुर्दशानो मनसः स्वान्तात्समुत्पन्नं संवत्स-
रम्, अन्यद्वितीयं वेदेभ्यः श्रुतिभ्यः संभूतमुत्पन्नम् । अन्यतृतीयमभोर्विभावशोद्धृतं प्रकटितम् । अन्यचतु-
र्विधं पवनाद्वायोः प्रसृतं जनितम् । अन्यत्पञ्चममृगानाम् जलान्मध्यमानादिलोपमानानुत्पन्नं प्रादुर्भूतम् । अन्य-
त्षष्ठं जलाज्जातम् । अन्यत्सप्तमं कुलमर्ककिरणेभ्यः सूर्यदीप्तिभ्यो निर्गतं बहिरुत्पन्नम्
अन्यदष्टमं शोमः इमुदकान्ववत्सस्य रश्मिभ्यः किरणेभ्यो निपतितं श्युतम् । अन्यनवमं कुलं वृष्टि-
वसुंधराया उद्भूतं प्रकटितम् । अन्यदशमं सौदामिनीभ्यो हारिनीभ्यः प्रवृत्तं प्रवर्तितम् । अन्यदश-
मं मृगुना यमेन निर्मितं रचितम् । अररमन्महादशं मकरकेतुना मनोभवेन समुत्पादितम्
अन्यरिचयति । दक्षस्य प्रजापतेरतिप्रभूतानामतिबहुनां कन्येकानामात्मजानां मध्ये द्वे सुते द्वे कन्ये
मुनिरष्टिा च बभूवुस्तस्यां गन्धर्वैः सह कुलद्वयं जातम् । एत-
पूर्वोत्पन्नकारेण । एकमेति । एकस्मिन्प्रदेशे एतानि चतुर्दश कुलानि । गन्धर्वाणां तु दक्षात्मजाद्वितय-
मभवं तदेव पूर्वोत्पन्नैव कुलद्वयम् । नाधिकमित्यर्थः । अथेति । अस्मिन्नेव प्रदेशे मुनेर्दशजात्यवत्स-

१ अविच्छिन्नः २ शनैः ३ निष्कृतः ४ प्रत्यनः ५ अन्तरयोः ६ सन्ति ७ वदः ८ निष्कृतम् ९ हृ-

१० द्वौ सुतौ ११ एव.

सेनादीनां पञ्चदशानां भ्रातृगामधिको गुणैः षोडशत्रिरथो नाम समुत्पन्नः । स किल त्रिभुवनप्रख्यातपराक्रमो भगवता समस्तानुरमौलिमालालितचरणनलिनैनाखण्डलेन सुहृ-
च्छब्देनोपबृंहितप्रभावः सर्वेषां गन्धर्वाणामाधिपत्यमसिलतामरीचिनिचयमेचकितेन बाहुना
समुपार्जितं शैशव एवाप्तवान् । इतश्च नातिदूरे तस्यास्माद्भारतवर्षादुत्तरेणान्तरे किंपुरुष-
नानि वर्षे वर्षपर्वतो हेमकूटो नाम निवासः । तत्र च तद्गुज्युंगपरिपालितान्यनेकानि गन्ध-
र्बशतसहस्राणि प्रतिवसन्ति । तेनैव चैदं चैत्ररथं नामातिमनोहरं काननं निर्मितम्, इदं
चाच्छोदाभिधानमतिमहत्सरः शानितम्, अयं च भवानीपतिरुपरचितो भगवान् । अरि-
ष्टायास्तु पुत्रस्तस्मिन्द्वितीये गन्धर्वकुले गन्धर्वराजेन चित्ररथेनैवाभिषिक्तो बाल एव राज्य-
पदसासादितवान् । अपरिमितगन्धर्ववलपरिवारस्य तस्यापि स एव गिरिरधिवासः । यत्तु
तत्सोमपीयूषसंभूतानामप्सरसां कुलं तस्मात्किरणैर्जलानुसैरगलितेन सकलेनेव रजनीकर-
फलाफलापलावप्येन निर्मिता त्रिभुवननयनाभिरामा भगवती द्वितीयेव गौरी गौरीति

सेनादीनां पञ्चदशानां भ्रातृणां मध्ये गुणैः षोडशत्रिरथो नाम तनयः समुत्पन्नः ।
स इति । कियेति सत्वे । स चित्ररथस्त्रिभुवने त्रिविष्टपे प्रख्यातः प्रविष्टः पराक्रमः शौर्यशक्तिर्यस्य सः ।
भगवतेति । भगवता नादात्म्यवता । समस्तेति । सन्त्याः समप्रा ये सुरा देवास्तेषां मौलिमालाः
किरीटपद्मस्तानिर्लालितं पालितं चरणनलिनं पादपद्मं यस्य स तेन एवंविधेनाखण्डलेनेन्द्रेण सुहृ-
न्द्रेण मित्रदाब्देनोपबृंहितः श्लाघाविपदीकृतः प्रभावः कोरादण्डजं तेजो यस्य स तथा । सर्वेषामिति ।
सर्वेषां समप्राणां गन्धर्वाणां देवगायनाणां शैशवे बाल्य एवाधिपत्यं प्रभुत्वमाप्तवान्नाप्तवान् । कीदृशानाधि-
पत्यम् । समुपार्जितमर्जितम् । केन । बाहुना भुजेन । अथ बाहुं विशेषवाह—असीति । अखिलता
एकलता तस्या मरीचिनिचयः कान्तिसमूहस्तेन मेचकितेन श्यामलितेन । इतश्चेति । अयान्तरे । अस्मा-
त्स्यानावातिदूरे नातिद्विष्टे तस्य रातोऽस्माद्भारतवर्षाद्भारतक्षेत्रादुत्तरेणान्तरेऽस्यासमे किंपुरुषनानि किं-
पुरषानिधाने वर्षे क्षेत्रे वर्षपर्वतः क्षेत्रसीमाकृषणो हेमकूटो नाम हेमकूटानिधानो निवासो वसति-
स्थलं वर्तते । तत्र चेति । तस्मिन्पर्वते । तदिति । तस्य चित्ररथस्य भुजयुगं बाहुयुगं तेन परिपालि-
तानि रक्षितान्यनेकानि गन्धर्वशतसहस्राण्यनेकलशानि प्रतिवसन्ति । तस्योत्कर्षमाह—तेनैवेति । तेनैव
राज्ञा चित्ररथेनैव चैत्ररथं नामातिमनोहरमतिरमणीयं काननं वनं निर्मितं निष्पादितम् । इदमच्छोदाभि-
धानमतिमहत्सरः शानितं निर्मापितम् । स्यावरानिप्रायेणाह—अयं चेति । अयं प्रत्यक्षो भगवान्भवानीपति-
रीश्वर उपरचितो निर्मितः । अथ चारिष्टायाः पुत्रः सुतः । तुः पुनरर्थकः । तस्मिन्द्वितीये गन्धर्वकुले गन्ध-
र्वराजेनैव चित्ररथेनैवाभिषिक्तो राज्यानिपेक्षविपयीकृतः । अतएव बाल एव सिद्धुरेव राज्यपदमाधिपत्य-
स्वल्नसासादितवान्नाप्तवान् । अपेति । अपरिमितमसंख्यं यद्गन्धर्वकुलं तदेव परिवारः परिच्छदो यस्य स
तथा तस्यापि स एव हेमकूटानिधानो गिरिः पर्वतोऽधिवासो निवासस्थलम् । यत्त्विति । तस्मिन्पर्वते
सोमपीयूषसंभूतानामप्सरसां कुलं तस्मात्कुलात् । किरणैति । किरणजलममृतं तस्यानुसारोऽनुसरणं तेन
गतिवेन विलीनेन सकलेन समप्रेण । रजनीति । रजनीकरस्य चन्द्रस्य कलाफलापत्यस्य लावप्येनैवा-
न्तर्गतसारेणैव निर्मिता रचिता । त्रिभुचनेति । त्रिभुवनस्य त्रिविष्टपस्य नयनानि लोचनानि तेषामभिरामा

१ चित्ररथेनादीनाम्, २ सकलत्रिभुवन, ३ अरविन्दजेन, ४ सुगल, ५ इन्द्र, ६ निरामितम्, ७ पुत्रसुभु-
रपत्नीनां सोऽस्यां इन्नां वषेष्टो (शेपो; श्रेष्ठो; हंसोनाम जगदिशितो गन्धर्वस्तस्मिन्), ८ कुले द्वितीयेऽस्मिन्,
९ परिचारकत्वात्साति, १० सोममयूषसंभयमप्सरसां, ११ जाल, १२ अनुसरण, १३ गौरीपति.

तदनुरोधाद्विच्छिन्नवाष्पजलधारासंतानानि किञ्चिन्मृगायिनोरुरे प्रभ्रात्य लोचने बन्धने-
पान्तेन धदनमपमृज्य दीपमुष्णं च निःश्वस्य शनैः शनैः प्रत्यादाद्ग—

‘राजपुत्र, विमनेनातिनिर्घृणैर्हृदयाया मम मन्दभाग्यायाः पापाया जन्मनः प्रवृत्ति
वैराग्यवृत्तान्तेनाभयणीयेन ध्रुतेन । तथापि यदि महत्कुतूहलं तत्कथयामि । श्रूयताम् । एत-
त्प्रायेण कल्याणामिनिवेधिनः ध्रुतिविषयमापतितमेव यथा विबुधमङ्गन्यैःपारसेना जन
कन्यकाः सन्तीति । तासां चतुर्दश कुलानि—एकं भगवतः कमलयोनेर्मनमः समुत्पन्नम्,
अन्यद्वेदेभ्यः संभूतम्, अन्यदमेरुद्रुतम्, अन्यतपयनात्प्रसूतम्, अन्यदमृतान्मध्यमानादु-
त्थितम्, अन्यजलाजातम्, अन्यदकंकिरणेभ्यो निर्गतम्, अन्यत्सोमरश्मिभ्यो निर्नि-
तम्, अन्यद्रुमेरुद्रुतम्, अन्यत्सौदामिनीभ्यः प्रवृत्तम्, अन्यमृत्युना निर्मितम्, अरं
मकरकेतुना समुत्पादितम्, अन्यस्तु दक्षस्य प्रजापतेरतिप्रभूतानां कन्यैकानां मध्ये द्वे द्वे
मुनिररिष्टा च धभूवतुस्ताभ्यां गन्धर्वैः सह कुलद्वयं जातम्, एवमेतान्येकत्र चतुर्दश
कुलानि । गन्धर्वाणां तु दक्षात्मजाद्वितयसंभवं तदेव कुलद्वयं जातम् । अत्र मुनेस्तनवः

आनीतवान् । सा त्विति । सा कन्यका । तु पुनरर्थः । तस्य चन्द्रापीडस्वानुरोधादाप्रहात् । अरि
च्छिद्येति । अविच्छिन्नमनुदितं वाष्पजलधारासंतानमधुगानीयधाराममूर्द्धं यस्या एवंविधपि किञ्चित्क-
यितं कषायगुणयुक्तमुदरं मध्यं ययोरिवंभूते लोचने नेत्रे प्रभ्रात्य धावनं कृत्वा बन्धलोपान्तेन बोजन्नेन
वदनं मुखमपमृज्य मार्जनं कृत्वा शीर्षमायतमुष्णं तप्तं च निःश्वस्य शनैः शनैर्मन्दं मन्दं प्रत्यादादीत्यल्लोचद ।
राजेति । हे राजपुत्र, अतिनिर्घृणं निर्दयं हृदयं स्वान्तं मत्सा एवंविधाया मन्दभाग्यायाः क्षीणभागे
यायाः पापायाः पापिष्ठाना जन्मनः प्रमृत्युत्पत्तेरारभ्याधवणीयेनाकर्णनानर्हणं वैराग्यवृत्तान्तेन विरक्तो-
न्तेन किमनेन ध्रुतेनाकर्णितेन । तथापीति । एवंमत्वपि फलाभावे विद्यमानेऽपि यदि महत्कुतूहलं मह-
दाक्षर्यं तस्माद्धेतोः कथयामि ध्रुवे । प्रायेण बाहुल्येन कल्याणे धेयस्मिनिविधित इलेवंशीलं नोऽन्त-
ध्रुतिविषयं कर्णगोचरमापतितमापतम् । कुलपरम्परया ध्रुतमित्यर्थः । एतदेव भूवनामाकर्णितम् ।
यथेति । विबुधसङ्गति किंनरग्रहेऽप्यारसेनाः । नामेति कोमलामन्त्रणे । कन्यकाः पुत्र्यः सन्ति । तां
कन्यकानां चतुर्दश कुलानि । तत्रैकं कमलयोनेर्भगवतो विधातुर्ब्रह्मणो मनसः स्वान्तात्ममुत्पन्नं संजातम् ।
अन्यत्रितीयं वेदेभ्यः श्रुतिभ्यः संभूतमुत्पन्नम् । अन्यतृतीयममेर्विभावतोऽद्रुतं प्रकटितम् । अन्यचतुर्थं
पवनादायो प्रसृतं जनिताम् । अन्यतपयमममृताजलान्मध्यमानाद्विलोभ्यमानादुत्थितं प्रादुर्भूतम् । अन्-
त्यष्टं जलाजातम् । अन्यत्सोमं कुलमकंकिरणेभ्यः सूर्यदीपितिभ्यो निर्गतं बहिरुत्पन्नम् ।
अन्यदष्टमं सोमः समुदबान्धवस्तस्य रश्मिभ्यः किरणेभ्यो निपतितं प्युतम् । अन्यत्नवमं कुलं पृथिव्या
वसुंधराया उद्भूतं प्रकटितम् । अन्यदशमं सौदामिनीभ्यो हादिनीभ्यः प्रवृत्तं प्रवर्तितम् । अन्यदेकदशं
कुलं मृत्युना यमेन निर्मितं रक्षितम् । अपरमन्यदादशं मकरकेतुना मनोमवेन समुत्पादितम् ।
अन्यरिषति । दक्षस्य प्रजापतेरतिप्रभूतानामतिषड्डीनां कन्यैकानामात्मजातां मध्ये द्वे द्वे ध्रुवे द्वे कन्यके
मुनिररिष्टा च धभूवतुर्जाहावे । ताभ्यां कन्यैकानां गन्धर्वैर्देवगायनैः सह कुलद्वयं जातम् । एवमेति
पूर्वोक्तप्रकारेण । एकत्रेति । एकस्मिन्प्रदेशे एतानि चतुर्दश कुलानि । गन्धर्वाणां तु दक्षात्मजाद्वितयसं-
भवं तदेव पूर्वोक्तमेव कुलद्वयम् । नाधिकमित्यर्थः । अत्रेति । अस्मिन्नेव प्रदेशे मुनेर्दशजान्मन्त्राणां

१ भवविद्युत्, २ शनैः, ३ निपूर, ४ जन्मनः, ५ अप्यारसो, ६ सन्ति, ७ बन्धः, ८ निपतितम्, ९ इ-
नाम्, १० द्वौ द्वौ, ११ तप्त.

सोनादीनां पञ्चदशानां भ्रातृनामधिको गुणैः षोडशधिव्ररथो नाम समुत्पन्नः । स किल त्रिभुवनप्रख्यातपराक्रमो भगवता समस्तमुरमौलिमालालालितचरणनलिनैनाखण्डलेन सुहृ-
च्छन्देनोपसृष्टितप्रभावः सर्वेषां गन्धर्वाणामपिपत्यमसिलतामरीचिनिचयमेचकितेन बाहुना
समुपाश्रितं शैशव एवामवान् । इतश्च नातिदूरे तस्यास्माद्भारतवर्षादुत्तरेणानन्तरे किंपुरुष-
नाम्नि वर्षे वर्षपर्यन्तो हेमकूटो नाम निवासः । तत्र च तद्भुजयुगपरिपालितान्यनेकानि गन्ध-
र्वशतसहस्राणि प्रतिवसन्ति । तेनैव चैवं चैत्ररथं नामातिमनोहरं काननं निर्मितम्, इदं
चाच्छोदाभिधानमतिमहत्सरः स्थानितम्, अयं च भवानीपतिरुपरचितो भगवान् । अरि-
ष्टायास्तु पुत्रसीस्तिन्द्रितीये गन्धर्वकुले गन्धर्वराजेन चित्ररथेनैवाभिपिको बाल एव राज्य-
पदनासादितवान् । अपरिमितगन्धर्वबलपरिवारस्य तस्यापि स एव गिरिरथिवासः । यत्तु
तस्मिन्मपीदूपसंभूतानामप्सरसां कुलं तस्मात्किरणैर्जलानुसौरगालितेन सकलेनेव रजनीकर-
कलाकलापलावण्येन निर्मिता त्रिभुवननयनाभिरामा भगवती द्वितीयेव गौरी गौरीति

सोनादीनां पञ्चदशानां भ्रातृनां नाम्ये गुणैः षोडशधिव्ररथो नाम तनयः समुत्पन्नः ।
स इति । किलेति कले । स चित्ररथत्रिभुवने त्रिनिष्ठे प्रख्यातः प्रतिद्वः पराक्रमः शीमंशुतिर्दस सः ।
भगवतेति । भगवता महात्मवता । समस्तेति । समस्तः समस्तः ये सुरा देवास्तेषां मौलिमालाः
किरोत्पद्यत्मानिकलितं फालितं चरणनलिनं पादयुग्मं यस्य स तेन एवंविधेनाराखण्डलेनैव सुहृ-
न्देन नित्रशन्देनोपसृष्टितः श्यावाविदपीकृतः प्रभावः षोडशदण्डं तेषो यस्य स तथा । सर्वेषामिति ।
सर्वेषां समस्तानां गन्धर्वाणां देवगायनाणां शैशवे बाल्य एवाधिपत्यं प्रमुत्तमातव्याप्तवान् । षोडशनामपि-
पत्यम् । समुपाश्रितमिति । केन । बाहुना भुजेन । अथ बाहुं विशेषयत्साह—असीति । अतिलता
सहस्रता तस्या मरुचिनिचयः कान्तिमनुदहत्तेन मेचकितेन इयानलितेन । इतश्चेति । अयान्तरे । अस्मा-
त्स्यस्मात्कूटदूरे नातिदक्षिणे तस्य एकोऽस्माद्भारतवर्षाद्भारतुत्तरेणानन्तरेऽस्मात्समे किंपुरुषनाम्नि कि-
ंपुररुनिधने वर्षे क्षेत्रे वर्षपर्यन्तो हेमकूटो नाम हेमकूटानिधानो निवासो वसति-
स्थलं वर्तते । तत्र चेति । तलिन्यर्चते । तदिति । तस्य चित्ररथस्य भुजयुगं बाहुयुगं तेन परिपालि-
तानि रक्षितान्यनेकानि गन्धर्वशतसहस्राण्यनेकलक्षानि प्रतिवसन्ति । तस्योत्कर्षनाह—तेनैवेति । तेनैव
राजा चित्ररथेनेदं चैत्ररथं नामातिमनोहरमतिमनीयं काननं वनं निर्मितं निष्पादितम् । इदमच्छोदाभि-
धानमतिमहत्सरः स्थानितं निर्मापितम् । स्वावराभिप्रद्वैगाह—अयं चेति । अयं प्रलसो भगवान्भवानीमति-
रीश्वर उपरचितो निर्मितः । अथ चत्विष्टायाः पुत्रः सुतः । तुः पुनरप्येकः । तस्तिन्द्रितीये गन्धर्वकुले गन्ध-
र्वराजेनैव चित्ररथेनैवाभिपिको राज्यनिर्वाहयपीकृतः । अतएव बाल एव किंपुरुष राज्यपदनामपिपत्य-
स्थतनासादितवन्नाम्नवान् । अपोति । अपरिमितमसंख्यं यद्गन्धर्वकुलं तदेव परिवारः परिच्छदो यस्य स
तथा तस्यापि स एव हेमकूटानिधानो गिरिः पर्यतोऽधिवासो निवासस्थतम् । यत्त्विति । तलिन्यर्चते
सोनादीपूपसंभूतानामप्सरसां कुलं तस्मात्किराह । किरणोति । किरणयत्कमन्युं तस्यानुसारोऽनुसरणं तेन
गतिवेन विजनेन सकलेन समप्रेण । रजनीति । रजनीकरस्य चन्द्रस्य कलाकलानस्य सावण्येनैवा-
न्तर्गतसारेणैव निर्मिता रचिता । त्रिभुवनेति । त्रिभुवनस्य त्रिनिष्ठस्य नयनालि सोचनालि वेपनाभिरामा

१ चित्ररथेनादीनाम्, २ सक्तत्रिभुवन, ३ अरविन्दयेन, ४ कुल, ५ इदम्, ६ निजालेदम्, ७ पुत्रभुज-
रुद्वैजां लोश्यानां वन्यां वदेदो (दिशो; भेदो; इत्येवाम् अपरिदिशो गन्धर्वस्यसिन्), ८ कुजे दिव्यपिडसिन्,
९ परिवारकलासाति, १० सोनमदुखसंभवनस्यसाह, ११ बाल, १२ अनुसरण, १३ गौरीरति.

लमलयमारुतावतारतरङ्गितानङ्गध्वजांशुकैषु, मद्कलितकामिनीगण्डूपसीधुसेकपुलकितचकु-
लेषु, मधुकरकुलकलङ्कालीकृतकालेयककुमुमकुञ्जालेषु, अशोकतरुताडनरगितरमैणीयमणि-
नूपुरसंकारसहस्रमुखरेषु, विकसन्मुकुलपरिमलपुञ्जितालिजालमञ्जुसिञ्जितसुभगसहकारेषु,
अविरलकुसुमधूलिवालुकामपुलिनधवलितधरातलेषु, मधुमदविहम्बितमधुंकरकदम्बकसंवाहा-
मानलतादौलेषु, उत्फुल्लपद्मवल्बलीलीयमानमत्तकोकिलोद्भासितमधुसीकरोदांमदुर्दिनेषु, प्रो-
पितजनजायाजीवोपहारहृष्टमन्मथारुफालितचापरवभयस्फुटितपथिकहृदयरंधिरात्रीकृतमार्गेषु,
अविरतपतत्कुसुमशरपतत्रिपत्रसूक्तारवधिरिकृतदिख्युलेषु, दिवापि प्रवृत्तमदनरागान्धाभि-
सारिकासायंसंकुलेषु, उद्वेलरतिरससागरपूरप्लावितेषु, सकलजीवलोकहृदयानन्ददायकेषु म-

जनानामुत्कलिकोत्पन्ना येषु । उर्दीपकत्वादिति भावः । कोमलेति । कोमलो मृदुवों मलयमारुतो
मलयानिलस्त्यावतार इतस्ततः प्रसरणं तेन तरङ्गितानि भङ्गितान्यनङ्गध्वजांशुकानि मदनवैजयन्ती-
यसनानि येषु । मलयमारुतस्रोदीपकत्वात् अनङ्गध्वजकम्पनेनानङ्गस्य प्रोत्साहनं सूचितम् ।
मदेति । मदेनाहंकारेण कलिता ज्ञाता याः कामिन्यः स्त्रियस्तासां गण्डुपसीधुसुकुनयं तेन सेकः
स्त्रियं तेन पुलकितो रोमाशिता बकुलाः केसरा येषु । इदं च बकुलतरुच्छायायां कामिनीनां मधु-
पानवर्णनम् । मधुकरेति । मधुकरस्य ध्रनरस्य कुलानि सजातीयमृन्दानि तान्येव कलङ्कोऽभिज्ञानं तेन
कालीकृतानि इयामौकृतानि कालेयकानां जापकानां कुमुनानि पुष्पानि कुञ्जलानि मुकुलानि च येषु ।
अशोकेति । अशोकः कद्वेदिर्यत्वरुर्हृत्स्य ताडनेनाघातेन रनितानि शब्दितानि रमणीनां कामि-
नीनां मनिनूपुरानि रत्नपादकटकानि तेषां शब्दारा अन्वयशब्दास्तेषां सहस्रेण मुरारा यावाला
येषु । विकसदिति । विकसन्ति स्मेरतां प्राप्नुवन्ति यानि मुकुलानि गुच्छाः । पुष्पाणामिति शेषः ।
तेषां यः परिमल आमोदस्तेन पुञ्जिताः समृद्धा येऽल्यो ध्रमरास्तेषां जालं समूहस्तस्य मधु मनो-
हरं मत्सिञ्जितं शब्दितं तेन सुभगाः सुन्दरा एतादृशाः सहकारा आसा येषु । अविरलेति । अविर-
लानि निविडानि यानि कुमुनानि सूनानि तेषां धूलिः परागः । श्वेतलसाम्यात् । सैव वालुकामपुलिनं
सिक्कतातटं तेन धवलितं श्वेतीकृतं धरातलं पृथ्वीतलं येषु । मध्विति । मधु रसस्तस्य मदेन विड-
म्बिता विह्वलीकृता ये मधुकरा ध्रमरास्तेषां कदम्बकं समूहस्तेन संवाद्यमाना इतस्ततो विक्षिप्यमाणा
या लता बालपत्ता एव दोलाः प्रेक्षा येषु । उत्फुल्लेति । उत्फुल्ला विशुम्भिताः पद्मवाः किसलयानि यासा-
मेवंविधा लवण्यो लताविशेषास्तासु लीयमाना अन्तर्धानतां प्राप्यमाणा या मत्तकोकिलाः पिकस्त्रियस्ता-
निरङ्गासितं बहिरानीतं मन्मथु रसस्तस्य शीकराः कणात्संहरामदुर्दिनमत्युप्रवार्दलं येषु । प्रोपितेति ।
प्रोपिता अन्यदेशे गता ये जना लोकास्तेषां जायाः स्त्रियस्तासां जीवा अमुमन्तस्तेषामुपहार उपहरणं तेन
इष्टः अनुदितो यो मन्मथः कंदर्पस्तेनास्फालितमास्फोटितं मचापं धनुस्तस्य यो रवः शब्दस्तास्त्रायद्वयं
भीतिस्तेन स्फुटितानि विनिश्चानि यानि पथिकहृदयानि पान्यजनचित्तानि तेषां रधिरेण रक्षेनाश्रीकृतो
मार्गः पन्था येषु । अविरतेति । अविरतं निरन्तरं पतन्त उपविशन्तः कुमुमशरेषु पुष्पकाण्डेषु । 'शरः
काण्डतेजनयोः' इत्यनेकार्थः । एतादृशा ये पतत्रयः पक्षिणस्तेषां पत्रसूक्तादेण पञ्चाव्यक्तदाब्देन बधिरि-
कृतनेकीकृतं दिशुषं येषु । दिवापीति । दिवसेऽपि प्रवृत्तः प्रवृत्तो यो मदनः कंदर्पस्तस्य रागेण तदा-
सत्पान्था उत्पत्त्या या धनिसारिका नायिकाविशेषास्तासां सायंः समूहस्तेन संकुलेष्वकीर्णेषु । उद्वेलेति ।
उद्वेलः प्रवर्धितजलो यो रतिरसः श्चाराऽज्ञाधत्वसाम्यात् एव सागरः समुद्रस्तस्य पूरः प्रवलेन प्राविते-

१ कालेयककुञ्जालेषु, २ वाटनारगित, ३ रमणीमणि, ४ असह्यमधु, ५ मधुकरो, ६ वती, ७ उद्वेल,
८ हृष्टमन्मथेषु मन्मथा, ९ रधिराद्रिमार्गेषु किञ्चुकसमानीर्णेषु, रधिराद्रिमार्गेषु किञ्चुकसमानीर्णमार्गेषु, १० पद्म-
बधिरि, पद्मसूक्तारबधिरि, ११ प्रवृत्तान्तः, १२ आनन्दकेतु.

तीरसमागमोत्कण्ठाकृतचन्दनरेसयेव भस्मलयाटिकया बालपुलिनरेसयेव गङ्गाप्रवाहद्वन्द्व-
मानम्, अनेकशापभृकुटिभवनतोरणेन भ्रूलताद्वयेन विराजितम्, अत्यायततया लोचननयी
मालामिव प्रथितामुद्गहन्तम्, सर्वहरिणैरिव दक्षलोचनशोभासंविभागम्, आप्तोतुङ्गप्राग-
शम्, अप्राप्तहृदयप्रवेशेन नययौवनरागेणैव सर्वात्मना पाटलीकृताधररुचकम्, अनुद्विगम-
श्रुत्वादानासादितमधुकरायलीबलयपरिभेपविलासमिव बालकमलमाननं दधानम्, धनद्वन्द्व-
सुवस्य गुणेनेव कुण्डलीकृतेन तपस्तटाककमलिनीमृगालेनेव यज्ञोपवीतनालंकृतम्, एकेन
सनालबकुलफलाकारं कमण्डलुमपरेण मकरकेतुविनाशगोचरद्विताया स्तेरिव बाष्पजलविन्दु-
भिरारचितं स्फटिकाक्षमालिकां करेण कलयन्तम्, अनेकविद्यापगासंगमावर्तनिभया नाभिदु-
द्रयोपशोभमानम्, अन्तर्ज्ञाननिराकृतस्य मोहान्धकारस्यापयानपदवीमिवाञ्जनरजोलेखार-

स्या रसो द्रवत्वेन लुलित एकीभूतो यः प्रतिमरो हस्तमूर्धं तद्वत्प्रमाना सृष्टी सुकुमारा कुचमला रिता
पिञ्जरा च जटा गटा यस्य स तम् । भस्मेति । भस्म विभूतिसस्य ललाटिका पुण्ड्रविद्योतलने-
द्भासमानमुत्प्राबन्धेन दीप्यमानम् । अतिशेनलताम्येनाह—पुण्येति । पुण्यस्य धर्मस्य पञ्चाङ्गनवन-
वैजयन्तीपदाचरणाय । रेखामधिकृत्याह—सर इति । सरलत्वा भारत्या यः सनागमः संगनलद्वन्द्व-
या उत्कण्ठोत्कण्ठिका तथा कृता विद्विता चन्दनरेखा मलयत्ररेखा तयेव । अन्यस्यागमने एहधवतीरुचं स-
खल्यास्तु सुप्रमेय निवासो निलयमतस्तदुपरि चन्दनरेखाकरणमिति भावः । कयेन कमलाकाङ्क्षामान-
यालेति । बालं सूक्ष्मं यत्पुलिनं जलोद्भिन्नं तीरं तस्य रेखा लेन्या तयेवोद्भाष्यमानं ज्ञायमानं यद्भ्रूलता-
मिव स्वर्णनीचेणीमिव । अनेकेति । अनेकानामसंख्यानां शापभृकुटीना यद्भवनं एहं तस्य तोरणेन बहिर्-
रेणैवंविधेन भ्रूलताद्वयेन विराजितं शोभितम् । एतेन सर्वेषां शापप्रदाने क्षम इति ध्वनितम् । अतीति ।
अत्यायततयातिविलीर्णतया लोचनमयीं नेत्रमयीं प्रथिता गुम्फितां मालामिव जपमालिकाभिवोदहन्तम् ।
सर्वेति । सर्वहरिणैः सनप्रसृष्टैरिव दप्तो लोचनशोभायाः सविभागो यस्य स तम् । आपत इति । आप्तो
विलीर्णं उज्ज्वल उषेस्त्वो प्राणवंशो यस्य स तम् । अप्राप्त इति । अप्राप्तोऽनुपलब्धो हृदये चित्ते, प्रवेशो
येनैवंविधेन नवं प्रलम्बं यद्यौवनं ताक्ष्ण्यं तस्य रागेणैव सर्वात्मना सर्वप्रकारेण पाटलीकृतः श्वेतकीकृतोऽपि
एव रुचकं बीजयूरो यस्य स तम् । 'रुचकं तु बीजयूरे निष्केऽसौवर्षलेऽपि च' इत्यनेकार्यः । यदा क-
थं एव रुचकं स्वस्तिकद्वयं यस्य स तम् । 'रुचकं स्वस्तिकद्वयं' इति विश्वः । पुनः किं कुर्वन्म् ।
दधानम् । किम् । आननं सुखम् । अन्विति । अनुद्विगम्यप्रकटितानि इत्यश्रुति यस्य तस्य भावस्य
तस्याह । अनासादीति । अनासादितोऽप्राप्तो मधुकरावल्या मृगपङ्कषा बलयकारेण यः परिभेप परिवेवं
तद्विशेषो विलासो येनैवंभूत बालकमलमिव नवीननलिनमिव । अनङ्गेति । अनङ्गस्य कंदर्पस्य यत्कुरुं
धनुस्तस्य कुण्डलीकृतेन गुणेनेव ज्ययेव । तप इति । तप एव तटाकः कासारस्तस्य कमलिनी मृगालेने
तस्या मृगालेनेव विसेनैवंभूतेन यज्ञोपवीतेन यज्ञसूत्रेणालंकृतं विभूषितम् । एकेनेति । एकेन करेण हस्तेन ।
सनालेति । सनालं यद्बकुलफलं केसरफलं तद्ददाकारे यस्सैवंभूतं कमण्डलम् । अपरेण तदितरेव करेण ।
मकरेति । मकरकेतुः कंदर्पस्तस्य विनाशो नाशस्तस्याय शोकस्तेन दद्वितायाः कृताशुपाताया स्तेनैव
द्वियो बाष्पजलविन्दुमिनेत्रकारिपृष्ठद्विरारचितामिव निर्मितामिव । स्फटिकाक्षमालिकां श्वेतजपनलिकां
कलयन्तं दधानम् । अनेकेति । अनेकाश्च ता विद्याधानेकविद्याः । प्रसारणसाध्यास्ता एवापगा यद्भ्रूलता
संगमः सञ्चयज्ञश्च य आकर्तः पयसां भ्रमस्तन्निभया तत्सदृशया नामिमुद्रया तुन्दकूपिकयोपशोभमानं विर-
मानम् । अन्तरिति । अन्तर्ज्ञानेन तत्त्वज्ञानेन निराकृतस्य दूरिकृतस्य मोहान्धकारस्याज्ञानसिरीश्यापयान-
पदवीमिव नि सरणमार्गमिव । अञ्जनमिति । अञ्जनं कञ्जलं तस्य रजः कणस्तस्य लेखा राजसिद्धस्यानलं इ-

मलां रोमराजिमुदरेण ननीविनीं विश्राणम् . आत्मतेजसा विजित्य सधिनारं परिगृहीतेन परि-
वेपमण्डलेनेव गौडमेगलागुणेन परिभ्रमजघनभागम् . अग्रगद्गाश्वोनोजलप्रशायितेन जर-
घकोरलोचनपुटपादलकान्तिना मन्दारवल्केनोपपादिताम्बरप्रयोजनम् , अलंकारमिव ग्रध-
चर्मस्य , यौवनमिव धर्मस्य . विद्यालमिव मरन्वन्ताः , स्वयंधरपतिमिव सर्वविद्यानाम् . संके-
तराजमिव नैर्धुतीनाम् . निदायकालमिव नापाडम् . हिमममयकाननमिव स्फुटितप्रियहु-
मशरीगौरम् , मधुमानमिव कुसुमधवलतिलकभूमिचिर्भूपितमुग्धम् . आन्मानुरूपेण नवयना
परेण देवनाचनकुमुमान्मुषिन्वता तापनकुमारेणानुगतम् , अतिमनोहरम् . स्नानार्थमागतं
मुनिकुनारकनपश्यम् । तेन च कर्णवितंस्मीकृतां वसन्तदर्शनानन्दितायाः ग्मितप्रभामिव वन-
श्रियः , मलयनामंतागमनार्थलाजाञ्जलिमिव मधुमानस्य . यौवनलीलामिव कुमुनलक्ष्म्याः ,
सुरतपरिभ्रमस्वेदजलकणजालकायलीमिव रतेः , ध्वजचिह्नचामरपिन्डिकामिव मनोभयग-

प्लानेताहर्षी तर्गोवसीतितुच्छामुदरेण जठरेण रोमराजि तनूरुद्धेभि विभ्रानं दधानम् । आरमेति ।
आत्मतेजसा स्वरीवबान्ता सधिनारं सूर्यं विजित्य पराभूय परिगृहीतेनातेन परिवेपमण्डलेनेव परिभ्रमजघ-
नेव । गौडमेते । मुषिनेजलसालंस्निधीनी गौडी या मेगला रजना तस्या गुणेन स्वरकेण परिक्षितो वल-
क्षितो जघनभागोऽप्रप्रदेशो यस्य स तम् । अत्रेति । अग्रगद्गा श्वोननरी तस्याः स्रोतः प्रवाहस्य जल-
मन्मसोन प्रशायितेन धंतेन । जरदिति । जरुदायान्यधकोरो विपसूचकनास्य लोचने नेत्रे तयोः
पुटं तद्वत्पादला श्वेतारत्ना बान्तिर्दुर्धस्य स तेनैवंभूतेन मन्दारवल्केन देवतरवल्केनोरपादितं विहितम-
म्बरप्रयोजनं यद्यकृत्वं येन स तम् । अलमिति । मधुवर्धस्य सर्वथा स्त्रीपरित्यागलक्षणत्यालंकारमिव भूष-
णमिव । धर्मेति । धर्मस्य सुरतस्य बौध्दमिव तारुण्यमिव । सर इति । सरस्वत्या भारत्या विलास-
मिव विभ्रममिव । स्वयमिति । सर्वविद्यानां समप्रकलानां स्वधरपतिर्भर्ता तमिव । एतेन सर्षामिधिया-
निरप्यमागल वृत्तः , न तनेन विद्यार्थं प्रयत्नः कृत इत्यपिदितम् । संकेतेति । सर्वश्रुतीनां समप्रशास्त्राणां
संकेतस्य स्थानं पदं तद्वदिव । अन्योऽपि जनः संकेतितं स्थानं गच्छति तद्वन्वर्षं ध्रुवमेतस्मिन्नामागतमिति
भावः । निदायेति । निदायो प्रीप्सकालस्यमिव । उभयोः सादृश्यं प्रदर्शनमाह—सेति । सहापादेन
पदासदन्देन वर्तमानम् । 'पालासो दष्ट आपाटः' इति शेषः । पक्ष आपाटः शुषिनावः । हिमेति ।
हिमममयः क्षीतवालस्निन्काननं वनं तद्वदिव । उभयोः सादृश्यामहाह—स्फुटितेति । स्फुटिता प्रफुञ्जा
या प्रियहृमशरी फटिनीपटरी तद्वद्दर्शनं शुभवर्णम् । पक्षे प्रियहृमशरी गौरम् । मध्विति । मधुमासो
वसन्तमानस्यमिव । उभयोः साम्यमाह—कुसुमेति । कुसुमं पुष्पं तद्वद्ववला शुभ्रा या तिलकार्थं भूतिर्भस्य
तया विभूतिमलंकृतं सुरमाननं यस्य स तम् । पक्षे कुसुमधवलला शुभ्रा ये तिलका वृक्षविशेषालोपां
भूत्वा ससृज्या विभूषितं सुरानप्रभागो वस्येति वहुनीहिः । वसन्तप्रारम्भ एव तिलकवृक्षाणां पुष्पोत्तमसंभ-
पादिति भावः । अन्यवन्तु प्रागेवोक्तः ॥ अथ प्रकारान्तरेण तमेव मुनिकुनारकं विशेष्यमाह—आरमेति ।
आत्मरूपेणात्मसदृशेन सबयसा मिश्रेण परेण स्निहेन देवतानामचर्चनं पूजनं तदर्थं कुसुमानि पुष्पाण्युषिन्व-
तावचनं कुर्यता एषमिधेन तापनमुनारेण परिप्राजकपालकेनानुगतं राहितम् । अतीति । अतिमनोहर-
मतिरश्चिरम् । स्नानेनेति । स्नानार्थमागवनामंतामागतं प्राप्तम् । तेनेति । चकारः पुनरर्थकः । तेन कुनारेण
कर्णवितंस्मीकृतां ध्वजशरीरकृतां कुसुममञ्जरीमद्राक्षन्पश्यमित्यन्वयः । कामिव । वसन्तदर्शनेनावलोक-
नेनानन्दितायाः प्रमुदिताया वनश्रियः कानवलक्ष्म्याः स्निहं हास्यं तस्य प्रभामिव । मलयेति । मधुमा-
सस्य वसन्तमानस्य मलयनारतो मन्व्यातिलस्यस्य आगमनार्थमागमविनितां लाजाञ्जलिमाक्षताञ्जलि-
मिव । यौवनेति । कुसुमलक्ष्म्याः पुष्पविधौ यौवनलीलामिव तारुण्यक्रीडामिव । सुरतेति । रतेः काम-

१ तनीपटीः, २ नीवसीम्, ३ आगृहीतेन, ४ सर्वप्रधानम्, ५ कुपित, ६ आगमनार्थम्,
वा० ३४

जस्य, मधुकरकामुकाभिसारिकाम्, कृत्तिकातारासयकानुकारिणीम्, अमृतविन्दुनिम्बिनीम्, अदृष्टपूर्वा कुसुममञ्जरीमद्राक्षम् ।

‘अस्याः परिभूतान्यकुसुमामोदो नन्यये परिमलः’ इति मनसा निश्चित्य तं तपोऽनुसन्तनीभ्रमाणाहमचिन्तयम्—‘अहो रूपातिशयनिष्पादोपकरणकौटुह्याक्षीणता विधातुः, वैश्रियुवनाद्भुतरूपसंभारं भगवन्तं कुसुमायुधमुत्पाद्य तद्गाकारातिरिक्तरूपातिशयराशिरयनयो मुनिर्निर्मायामयो मकरकेतुरुत्पादितः । मन्ये च सकलजगत्प्रयनानन्दकरं शशिविम्बं विरवन्तलक्ष्मीगीलावासभवनानि कमलानि सृजता ब्रह्मणैतदाननाकारकरणकौशल्यभ्यास एव इत्यः, अन्यथा किमिव हि सदृशवस्तुविरचनयां कारणम् । अलीकं चेदं यथा किल सकलाः कलाः फणवतो घट्टलपक्षे क्षीयन्नाणस्य सुपुञ्जानाम्ना रश्मिना रविरापिबतीति, ताः सत्वस्य गम-

पितः सुगतं मैयुनं तस्य परिश्रमः स्वेदश्रम्यायस्वेदजलं तस्य कणाः पृथ्वालोदां जतरुं समूहनामवैमिषं पद्मिषं । इत्येति । मनोभवजसस्य मदनहस्तिनो घञो वैजयन्ती तस्य चिह्नभूता कामगतिरिच्छतामिषः । मधुकरेति । मधुकरा घमराज एव कामुकाः कामाभिलाषिणस्तेषामभिसारिको कनिष्ठतनयः नक्षत्रम्, सकेरीण्यभ्यामिनी वा । कृत्तिकेति । कृत्तिकाशिवेदेना तस्यान्ताराणां सप्तको सुपुञ्जस्यानुकारिणीम् । तस्यदशीमिलयं । अथ केशानामतिकृष्णत्वेन मञ्जयांश्च सुश्रवणेन नैवदुर्बलमानस्यमिति भवः । भगवन्नेति । भगवो पीयूषं तस्य विन्दवः कणास्तेषां निम्बविन्दुनां साविणीम् । अदृष्टेति । अदृष्टान्तस्तथोच्यते । अन्यदप्यु प्रागेवोक्तं ।

अस्याः परीणि । ननु विरके । अस्या मञ्जयां अयं परिमल । परीति । परिभूतोऽभिभूतोऽप्युत्तमनां भेदरूपुणाणामामोदः परिमलो येन ग. इति मनसा स्यान्नेन निश्चित्य निर्णीतं ततो धनपुत्रमयुषिणमारकमीभ्रमाणा वीभ्रमाणाहमचिन्तयमप्यायम् । अहो इति । अहो इत्यर्थः । विश्वदुर्बलानो क्वापतिशयस्य गौन्दयौतिशयस्य निष्पादने निर्माणे च उपकरणकौशले उल्लङ्घनशक्तिरस्यभिलाषणस्य । ‘कौशलम्’ इति पाठे तु निष्पादने यदुपकरणं व्यापारविशेषणत्वं कौशलं दक्षता तन्माश्रीणता दादवस्त्वमिति भावः । अतिशयपदव्यङ्ग्यमाह—यश्चिभुवन्नेति । यतिनि इत्यर्थः । विन्दुवर्णाप्रियतादङ्गुलीप्रियतादी कणसंभार गौन्दयैगमूहो यमिभेषंभूतं भगवन्तं सुपुमायुषं केशपुञ्जनिर्मायं तदाकारं सुपुमायुषात्पुत्रपुत्रेतिरिक्तोऽधिको क्वापतिशय गौन्दयौत्कषैलस्य राशिः समूहो मञ्जयां मकरकेतुस्यो मकरकेतुस्यमयां मुनिरुत्पादितः । उपगौरमतिशयवत्त्वादर्थं मकरकेतुस्योऽप्युत्तम इति भावः । उपगौरमतिशयमेव मञ्जयन्तरेण निश्चयमाह—मन्ये इति । अदमिति मन्ये जने । इति सप्तर्षयम्—मकलेति । मकलं ममसं यजगत्स्य नवनानन्दकरं प्रमोदजनकमेतदर्थं शशिविम्बं कलसकटं विरवन्तं रचना कुर्यात् । अस्या पद्माया लीलावामभवनानि श्रीशानिशाव्यन्तरेष्वनुत्पत्ति इत्येते स्तोत्रेण सृजना कुर्यात् मञ्जया दिश्यागर्भेणस्य मुनिहृमारकस्याननं मुनं मञ्जयाः अहृषितस्य कस्य भिन्नं तत्र कौशलं कानुवै तदर्थमन्याय गौनं पुन्येन प्रहृषितेव कृतो विहितः । एतान्नदीरवद-अन्येति । अन्यकोऽन्येति, मञ्जयन्मुनिरचनाया सुपुञ्जदभोन्तादने किमिव कारणं निरवद्यम् । २ किमन्येति । अतो कानुवैतद्व्यक्तवैरकिसंभारमिति भावः । अलीकं चेति । अत्रे इति कावचविदितोऽपि । इति सप्तर्षयम्—यदेति । इति सप्तर्षयः । कट्टुलाभे सुपुञ्जाभे लीलावामस्य सुपुञ्जमन्तरेण कलसकटस्य मकला ममसा कला कौशलाया इति मूवं सुपुञ्जमन्ता रश्मिना इति विदितेऽपि । इति सप्तर्षयः । इति हि सप्तर्षयः यदेतदह—इतीति । ता ममसा मन्तरेण कलसकटं

१. अदृष्टम्. २. अदृष्टपुत्रम्. ३. अदृष्टम्. ४. सुपुञ्जायाम्. ५. मकरकेतुना ममसंभारम्, ६. विरवन्तं. ७. कट्टुला.

सयः समस्ता वपुरिदमाविशन्तीति । कुतोऽन्यथा रूपापहारिणि ह्येशवहुले तपसि वर्तमान-
 स्येदं लावण्यम्' इति चिन्तयन्तीमेव मामविचारितगुणदोषविशेषो रूपैकपक्षपाती नवयौवन-
 सुलभः कुसुमायुधः कुसुमसमयमद इव मधुकरौ परवशामकरोदुच्छ्रितैः सह । विस्मृत-
 निमेषेण किञ्चिदासुकुलितपद्मणा जिह्मिततरलतरतारशारोदरेण दक्षिणेन चक्षुषा सम्पृहमा-
 पियन्तीव, किमपि याचमानेव, 'त्वदायत्तास्मि' इति वदन्तीव, अभिमुखं हृदयमर्पयन्तीव,
 सर्वात्मनानुप्रविशन्तीव, तन्मयतामिव गन्तुमीहमाना, 'मनोभवाभिभूतां त्रायस्व' इति शर-
 णमिचोपयान्ती, 'देहि हृदयेऽवकाशम्' इत्यर्थितामिव दर्शयन्ती, 'हाहा. किमिदमसांप्रतम-
 तिहेपणमकुलकुमारीजनोचितमिदं मया प्रस्तुतम्' इति जानानाप्यप्रभवन्ती करणानाम्, स्त-
 म्भितेव, लिखितेव, उत्कीर्णैव, संयतेव, मूर्च्छितेव, चेन्नापि विधृतेव, निस्पन्दसकलावयवा

मुनेरिदं वपुः शरीरमाविशन्ति प्रविशन्ति । तथा च 'यदेकस्मात्प्रग्नं तत्त्वाध्रयगदगमुपयाति' इति न्यायेन
 बहुलपक्षेणोपशीयमानाधन्द्रमसो निर्गता गभसवस्तपःश्रृंशानिदायर्षाणि मुनीं संक्रान्ता इत्यर्थः । उत्तवंपरी-
 त्ये दृशणसाह—कुत इति । अन्ययोषान्पथात्वे रूपं सौन्दर्यं तस्यापहारिणि निराकारिणि । श्रेयः परिश्रम-
 शेन बहुले हृदे । एवंविधे तपसि तपस्यायां वनेनानस्य स्थितस्येदं लावण्यं सर्वाङ्गैः सौन्दर्यं पुनः सात् ।
 पारण्यतिरेकेण भाग्युदयारिति भावः । इति चिन्तयन्तीमेवेति ध्यायन्तीमेव मां कुसुमायुधोऽनङ्गो मधु-
 परी भ्रमरी पुसुनयमयमद इव यगन्तवालमद शोच्युतिरैर्निश्चित्रितः सह परवशां पराधीनामकरोषधात् ।
 अथ च पुसुमायुधं विशेषसाह—अर्थाति । अविचारितोऽनालोचितो गुणदोषयोर्विशेषो यलायले येन न
 ताया । रूपेति । रूपस्य सौन्दर्यस्यैवोऽस्तिनीयः पक्षपाती तत्पुष्टिकारी । नवेति । नवं प्रायमं सर्वायनं तत्र
 सुलभः सुदारः । तारप्य एव तदुत्पत्तिबंधवात् । पुनः किं कुर्वन्ती । दक्षिणेनापमन्वेन चक्षुषा नेत्रेण स-
 रष्टं तानित्यर्थं यथा स्थापथापिबन्धव्यादरेण विलोकयन्तीव । अत्यादरेण विलोकनं पापमुच्यते । अथ
 चक्षुर्विशेषव्याह—विस्मृतेति । विस्मृतो विस्मृतिं प्राप्नोति निमेषो निर्मालनं यस्य तत्तथा तेन । किञ्चि-
 दिति । विचिरीपशसुमुद्रितमात्रस्यलिनं परम नेत्ररोमं यस्मिन्नस्यथा तेन । जिह्मितेति । जिह्मता
 पुष्टिमिता तरलतरलितयला तारा शरीरिका यस्मिन्नेवंभूतं शारं बन्धनमुदरं मध्यभागे यस्तेति चेति
 इत्यर्थः । अथ च प्रशारान्तरेण तामेव विशेषसाह—किमर्पाति । किमप्यभिवचनीयमरूपं याचमानेव प्रा-
 र्थयमानेव । याचनवपुंकारशावाववापान्दुर्गमानम् । त्यदिति । तदायता त्वदीनाहमस्मीति वदन्तीव
 सुवन्तीव । एतेनावलोकने सावितायत्वं सूचितम् । अर्थाति । अभिमुखं संमुखं हृदयं स्वान्तमर्पयन्तीव शि-
 र्षं कुर्वन्तीव । मुनीनां व्यामोहजननारिति भावः । स्वयैति । सर्वात्मना सर्वप्रकारेषुमुप्रविशन्तीवमुप्र-
 षेपं कुर्वन्तीव । तन्मयेति । तन्मयतां तद्भूततां यत्तु प्राप्नुवीहमानेव इष्टमानेव । मनोभवनेति ।
 मनोभवेन सर्वैषाभिभूतां पराभूतां त्रायस्व पाहीति हेतोः शरणं प्राणमुनयान्तीव यच्छन्तीव । देहीति ।
 हृदयं विमेषवशात् प्रवेशं देहास्पर्शितां याचवशां दर्शयन्तीवदलोचनं शरदन्तीव । विशेषेण विवेकसाध-
 मिवर्त्यसाह—हाइति । हा इति छेदः । किमिदमसांप्रतममुपयतिरपमतिलज्ज इवमुद्रोऽङ्गो यो
 हुनारीकण्ठोऽपिनिं वीर्यम् । इत्युत्पत्तौ सर्वेषां लोचनमिति भावः । इदमेतस्यां वने मया प्रष्टुं
 प्ररुष्यमिति अजगन्त्येव इतराण्यवसति शरणमपिनिश्रयणानपरोधेऽप्रभवद्वयगतयो । सायौहं प्रति-
 पारवसाह—सामिनेव चरीहृदेव, निमित्तेव निमित्तेव, लक्ष्मींशोचोर्दितेव, संदरेव संदरेव, सुविष्ट-
 तेव सुपर्णं प्राणैव, वेगवर्धनैर्धनैर्दण्डव्यक्तैव विश्वेव सुष्टेव तावतापिर्दितेव तदायत्प्रदुर्गमानेव
 मनोहृदिदेव निरस्तव विद्येताः कथारवयव यथा विवेकताः सन्ते वपेवर्धनमिति इष्टा वनेन तं
 दुर्गेकुमारवर्धनमिति वदुषां वदुषां वदुषां वदुषां इति इति इति । प्रदुष्यन् इति इति इति । इति इति इति

१ इति इति इति, २ इति इति इति, ३ इति इति, ४ इति इति.

तन्नाशानिभूतेनापटुर्भवेत्, अत्रगितमिहितेनामाभवेत्, श्चसंभवेत् केचन न विभाज्ये किं तद्रूपसंपत्ता, किं मनसा, किं मनसिजेन, किमभिनयगोचरेण, किमनुगमेनेवोपेतिशयान्न, किन्त्येनेन वा नेनापि प्रचारेण, अद् न जानामि कथंरूपमिति तमसिचिरे क्यशोचन् । ३-
श्रित्य नीयमानेव तन्ममीपमिन्द्रिगैः, पुनरागहृत्तागागेव हृत्पेन, वृत्तः प्रथमानेव पुन-
धन्वना कथमपि मुक्तपयत्रेमामानमभारणम् । अनन्तरं च मेऽन्तर्मदनेनावद्यामिति कर्तु-
माहितसंगाना निरीयुः आगमरुणः । साभिन्वापं हृत्पमाग्यानुकाममिव शृगिनुगनदुः-
चयुगलम् । संवेत्त्यनेमाआडितेषामन्वज्ज्ञा । मत्तन्प्यनभिजितनरनिगात्रमेसकन्त
माप्रयष्टिः । तद्रूपानिनायं द्रष्टुमिव सुदृष्टादादिद्वन्द्वज्योऽङ्गभ्यो निरगाशेनाप्रकल्प-
कम् । अशेषतः श्लेषाभगा धीनभरनयुगलादिव हृत्पमविजाड्याः । आर्माय मम मन्ति

निष्पद्यता—अकथितेति । मरुत्पिनं प्रभुं कर्म तपेन निभेजेगरीरवमनमुदरेमपितीकेनक-
मिति न विभाज्ये न विधीयत इत्यन्वय । अनिधायं प्रसंग्यता—किं तद्रूपेति । किमिदं मितं । तत्र
मुनिकुमारस्य रूपसंपत्ता संन्दर्षयण्युक्ता । किं मनसा चित्तेन । किं वा मनसिजेन कंदरेण । किं क्वचित्-
योगेन प्राप्तप्रकारेण । किं वानुरागेकान्तगतरीत्या । किमप्येनेव पूर्वकश्चिन्नंन केनपि प्रकारेण । किमपि
तर्पत्र चित्तकार्यं । तर्हि स्वसंवेपेन समाप्रकाशिता अनुभवनेन विभास्यात्मिजन आद्—स्वसंवेपेति ।
स्वानुभवेनेत्यर्थः । तस्मिन्ननुभवेऽप्रमाणत्वं निराकरोति—अकथितेति । न क्वचित् किञ्चिं वा क्वचित्
बंधूतेन । कथिते किञ्चित् स्वसंभवेना विपरीतभाषना चोत्पद्यते । तर्हि स्वसंभवेन स्वप्नमज्ञेय
दाच्यजन्य एवानुभवो भवतु, तथा संभावनात्मकेन तेन कथं निगोच इत्यन्व आद्—अनाख्यायेति । मन-
प्रकाशिता तेनाप्यहं न जानामीति संबन्ध । अन्यमस्तु प्रत्येवोक्तः । मुनिकुमारदर्शनानन्तरमुक्तपयत्रे
वक्तुं प्रथममुक्तपयत्रेणैव—उरिदृशयेति । तद्रूपम्—'दर्शनसंगतान्तर्गम्येणाश्लेषे सहकरिणः' इति ।
इतिश्रयैः करणेकतिशयोक्त्वाद्य तलगीपं मुनिमधिषं नीयमाना प्रथममेव । हृत्पेन स्वान्तेन पुनःस्वप्न अ-
प्यमाणेव । पुष्पधन्वना मकरध्वजेन वृष्टः प्रथमाणा नीयमानेव । धृतिमाह—कथमपीति । एतन्मदं
कथमपि महता श्लेसेन सुकप्रयत्नं यथा स्वात्तथात्मनमपि प्राणिनमभ्युत्थार्यं धारितवती । निरोपव छेदक-
थंम् । चिन्तामाह—अनन्तरमिति । चिन्तावशात्पुत्रविदेकान्ते सचिन्तमिष्टति । एतं सति मे मनान्त-
रन्तरे मरुनेनावकाशं दातुमाहितसंगानरचितपरम्परा श्यागमरुत, श्रुतितयामो निरीयुर्निःश्लिना । क्व
च श्वासावटम्भेन संवेचात्तद्विर्गमे सावकाशमिति भावः । अभिलाषमाह—सेति । सामिलापमनिगात्रमुक्तं
हृदयं मन आख्यानुकाममिव यक्तुकाममिव सुचयुगलं स्तनयुगलं स्तुरितमुगं स्यान्दिजाननमभूभूव । श्ले-
पेति । श्लेद, धमोत्थं वारि तस्य लवलेप्यामि, क्षालितेव धीनेव लज्जा प्रपागतदस्यवत् । अन मुचस्तुर-
समिलापकार्यं श्लेद धमकार्यं लज्जा च्युतिथोन्मादकार्यमिति यथाकर्म श्लेपम् । प्रागमाह—मकरोति ।
मकरध्वजस्य बंदर्पस्य ये निशिलास्तीक्ष्णा घारा धाणाश्लेषां निकर, समूहलम्ब निपातः पतनं तेन वदेत्
भीतेव गात्रयष्टिर्देहयष्टिरवम्पत चकम्पे । कम्पलामकार्यम् । एवमप्येऽपि रोमाशनिर्गमनाखिवकभावं प्रविश-
यन्ताह—तद्रूपेति । तस्य मुने रुपातिशयं सौन्दर्योत्कर्षं द्रष्टुमिव वीक्षितुमिव कुबूहलात्कौतुकारालिनुग-
पगूहनं तत्र लालसेभ्यः सस्पृहेभ्योऽङ्ग्रेभ्यो हस्तपादादिभ्यो रोमाशजालकं रोमहर्षणसमूहो निरगाशेना
बभूव । स्थायिभावं प्रदर्शयन्ताह—अशेषत इति । श्लेषाभगा धमोत्थवारिणा चरणयुगलाद्विपुगल-
पत, सामस्त्येन धीत, क्षालितो रागो रतिराहभ्यं च हृदयमिवाविशत्येवमकरोत् । आसीचेति । मे मन

१ कान्ता, २ उपदिरवमाना, ३ अन्वात्मानम्; आत्मानमपि, ४ तन्मदनेन; अन्तर्मदनेन, ५ श्लेदकश्चित्.

शान्तात्मनि दूरीकृतमुरागव्यनिकरेऽग्निज्ञे मां निक्षिपता किनिदमनार्येषामदृशमारब्धं
मनसिजेन । एवं च नामातिमूर्द्धं हृद्यमद्वनाजनस्य, यदनुरागविषययोग्यतामपि विचार-
वितुं नालम् । फेडमतिभास्वरं धाम तेजनां तपमां च, फ च प्राकृतजनाभिनन्दितानि मन्म-
धेपरत्पन्दितानि । नियतमयं मामेवं मकरलाञ्छनेन विटम्ब्यमानानुपहन्ति मनसा । चित्रं
चेद् यद्दहमेयमवगच्छन्त्यपि न दाहोम्यात्मनो विकारमुपसंहर्तुम् । अन्या अपि कन्यकास्त्रपां
विहाय स्वयमुपयाताः पतीन्, अन्या अप्यनेन दुर्विनीतेन मन्मधेनोन्मत्ततां नीता नार्यः, न
पुनरहमेका यथा पथमनेन क्षणेनाकारमात्रालोकनाकुलीभूतमेवमस्यतत्रतामुपैत्यन्तःकर-
णम् । फालो गुणाश्च दुर्निवारतामारोपयन्ति मदनस्य सर्वथा । यावदेव सचेतनास्मि,
यावदेव च न परिरुद्धमनेन विभाव्यते मे मदनदुःखेष्टितलावचमेतन्, तावदेवास्मात्प्रदेशा-
दपसर्पणं श्रेयः । फदाचिदनभिमतप्रविकारदर्शनकृपितोऽयं शापाभिज्ञां करोति माम् ।
अदूरकोपा हि मुनिजनप्रकृतिः' इत्यवधार्यापसर्पणाभिलाषिण्यहमभवम् । अशेषजनपूजनीया

मनसि मथित इदमासीद्भव । तदेव प्रकृत्यसाह—शान्तात्मनीति । अनार्येण कुटेन मनसिजेन कंदर्पेण
शान्तात्मनि दूरीकृतो दूरीकृतः सुरतव्यतिकरो मधुनृत्तान्तो येनैवंभूते जनेऽग्निन्मां निक्षिपता निक्षेपं
दुर्वतागदृशमसाधुजनोचितमारब्धं प्रारब्धं पूर्वांशप्रकारेण । नामेति क्षोमलामन्त्रणे । अहनाजनस्य स्रोज-
नस्यातिगूडमतिमुग्धं इदं चित्तम् । यदिति हेतुर्धर्मः । अनुरागविषययोग्यतामप्यस्मिन्स्थलेऽनुरागो युक्तः,
अग्निन्स्थले न युक्तः, इति विषयविभागमपि विचारवितुं नालं समर्थम् । वैशद्यतपःसिद्धियुक्तं मुनिजने प्रम-
दाजनासुरारणप्रयासो धृमेल्ययः । अतो हेतोरस्मात्प्रदेशादपसर्पणं दूरीभवनां धेय इति प्रत्येकवाक्यपरिसमाप्तौ
बोद्धव्यम् । केति महदन्तरे । तेजसां तपसां चानिभास्वरमतिशोभनं केदं धाम शृहम् । प्राकृतेति । प्रा-
कृतजननीचजनैरभिनन्दितान्यनुमोदितानि मन्मथपरानि मनोभवप्रतिपाद्यानि स्पन्दितानि चेष्टितानि च ।
नियतमिति । नियतं निधितं मकरलाञ्छनेन कंदर्पेणैवं पूर्वांशप्रकारेण विटम्ब्यमानां कर्धर्ममानां गामयं
मुनिर्मनगा चित्तेनोपहृद्युपहृद्यं करोति । चित्रमिति । इदमयं यद्यमाणं चित्रमाधर्म्यम् । तदेव प्रदर्श-
यसाह—यदिति । यद्यस्मात्कारणादहमेवं पूर्वांशप्रकारेणावगच्छन्त्यपि जानन्त्यप्यात्मनः स्वस्य विकारं वि-
कृतमुपसंहर्तुं दूरीकर्तुं न दाहोमेि न समर्था भवामि । पुनर्विचारणान्तरसाह—अन्या इति । मत्साहचरीषु
मध्ये याः काथनातिकासुकास्त्रपां लज्जां मिहाय सक्त्वा स्वयमात्मनान्यान्पत्नीगुपयाताः स्वमेवोपगताः ।
यासु नोपयातास्मासां मध्येऽन्या मव्यतिरिक्ता नार्योऽनेन दुर्विनीतेन शृक्लेन मन्मधेन कंदर्पेणोन्मत्ततां
सविकारतां तपा न नीता यथाहमेका । अनेनेति । अनेन क्षणेन मुनिकुमारदर्शनाभिभूतमदनाविदालक्षणेनो-
न्मत्ततां प्रापिताः । तदेव साष्टीकुर्वंसाह—आकारेति । आकारमात्रसाकृतिमात्रस्यालो रनं वीक्षणं तेनाकु-
लीभूतं व्याकुलीकृतमन्तःकरणमन्तरिन्द्रियमेवं पूर्वांशप्रकारेणास्तत्रज्ञतां परार्थीनतामुपैति प्राप्नोति ।
फाल इति । फालो विवेकफालो गुणाः कुलीनतादयश्च मदनस्य सर्वथा सर्वप्रकारेण दुःखेन निवार-
वितुं शक्यो दुर्निवारतास्य भावत्वात्ता तामारोपयन्ति व्यवस्थापयन्ति । अतो हेतोरपीति पूर्ववत् । पुनर्वि-
चारणान्तरसाह—यावदिति । यावदेव यावत्कालमहं सचेतना चेतन्ययुक्तास्मि । यावदेवेति पूर्ववत् । मे
मर्मतन्मददुःखेष्टितलापवमनेन मुनिना विभाव्यते न निधीयते । तावदेवेति । तावत्कालमस्मात्प्रदेशादपस-
र्पणं दूरीभवनां धेयः कल्याणकृदिनि भावः । अन्याथा बाधकसाह—फदाचिदिति । संभावनायामनभिमतो-
ऽननीष्टो यः स्वरविकारो मनोभवविकृतिस्तस्य दर्शनेनावलोकनेन कृपितः कोपः प्रातो मां शापस्यामिज्ञामा-
घसानविषयाम् । 'अभिज्ञा ज्ञानमायं साव' इति वीशः । करोति प्रणयति । मुनीनां कोपः कुत इ
शयेनाह—अदूरेति । हि निधितम् । मुनिजनप्रकृतिस्तापसलोकस्वभावोऽदूरं समीपे कोपो यस्या एवं हि

सात्त्विकानिभूतेनापुत्रभेन, अरुणितानिभूतेनानापुत्रभेन, समंभेन केचन न विमान्ते हि
 गदप्रसंगदा, किं मनसा, किं मनमित्रेन, किमभिवागीरभेन, किमनुगतभेनोपदिश्यमानं, किम-
 न्येनेष वा केनापि प्रकारेण, अर्ं न ज्ञानमि कथंरुगमिति समन्विता कथोच्यते । उ-
 श्रित्य मीयमानेष मयमीरुमित्रियैः, पुत्रासाहृदयमानेष हृदयेन, पुत्राः प्रथमाने तु-
 धन्यना कथमपि मुक्तप्रथमेमानमानगभारणम् । अनन्तं च मेऽन्यैरेनेनापुत्राणामि व-
 साहितसंगाना निरीयुः आगमन्तः । साभिलाषं हृदयमात्मानुहाममिष ह्युक्तिमुमानु-
 षयुगलम् । वेदंरुग्येग्याशान्तिवयागच्छन्ता । साहृदयतनिनिजजनिपावप्रमेराहृदय-
 गाप्रयष्टिः । गदुपाविजयं द्रुपुमिष युवुहन्त्यादिहिनशान्तेभ्योऽङ्गेषु निरगात्रोमात्रा-
 फम् । अक्षेपनः मोक्षाम्भता धीनभरुग्युगन्त्यादि हृदयमतिजग्रागः । आसीष मन मन्ते

निश्चयमाह—भकधितेति । वदनुविं प्रभुं कर्म तादेन निमेनेतोपरिरमनमुदरेणरितीजिन-
 मिति न विमान्ते न निधीकत इत्यन्य । अत्रिमये प्रसंगमाह—किं तदुपेति । किमपि विदे । एव
 मुनिभूतारम्य रूपसंदा गान्दवंगृह्या । किं मनसा विभेन । किं वा मनमित्रेन करंणं । किं इति
 योक्तेन प्रारभतारभ्येन । किं वानुगतभेनानुगात्रीया । किमन्येनैव पूर्णंरुमिभेनैव केनापि प्रकारेण । किमी
 तथैव विनकांथं । तर्हि सम्येयेन समाप्रगतिना अनुभवेनैव विभायगमिपन आह—स्वसंवेदेति ।
 सानुभवयेनेत्यर्थं । तस्मिन्ननुभवेऽप्रमाण्यं निराहणेति—भकधितेति । न वधिं सिधिं वा कनिने
 बंधूतेन । वधिते सिधिते तथैऽनभारता विरगीतभावना चोपयने । तर्हि सम्येयेन समान-
 घञ्जन्व एवानुभवो भवतु, तथा गंभादनामकेन तेन कथं निगैव इत्यत्र आह—धनाख्यायेति । एत-
 त्प्रगाक्षिणा तेनाप्यहं न जानामीति भेकन्ध । अन्ययसु प्रायेत्येत् । मुनिभूतारदशंनान्तरसु कर्त्तार-
 वक्तु प्रथममुत्कृष्टानिवायमाह—उरिक्षाप्येति । तदुक्तम्—‘दशनंरुगंनान्तराभ्यंरुगं तद्वातिः’ इति ।
 इन्द्रियैः करणैरक्षिप्योत्याद्य सत्त्वमीरं मुनिमपि मीयमाना प्राप्यमाणेर । हृदयेन सन्नेन पुस्तान्त-
 प्यमाणेव । पुण्यधन्यना मकरध्वजेन पृष्टन प्रथमाणा नोद्यमानेव । धृतिमाह—कथमपीति । एतत्त-
 कथमपि महता हेतुन मुक्तप्रयत्नं यथा सात्त्विकमानमपि प्राप्तिनमप्यथार्यं धारितवनी । निरोधव धृति-
 यम् । चिन्तामाह—अनन्तरमिति । चिन्तावसाद्यप्रचिदेकान्ते मचिन्मिष्टी । एवं तां मे मन्तार-
 ध्यन्तरे मन्नेनावकाशं दातुमाहितपंतानरचितपरम्परा श्यागमहन श्रमितामवो मीरीयुर्न-रुगिता । ए-
 ष श्यागावष्टभेन संकोचात्तत्रिंशमे सावरासमिति भावः । अभिलाषमाह—सेति । साभिलाषमितिपु-
 हृदयं मन आख्यातुकाममिष वक्तुक्षाममिष पुत्रयुगलं सानुयुगं सुकुरितपुत्रं सन्दिदाननमभूदभूव । से-
 देति । सेद् धर्मोत्थं वारि तस्य लवलेताभिः क्षातितेव धीतेव तज्जा प्रसागतदयवर । अत्र मुगलु-
 ममिलाषकार्यं सेद् धर्मकार्यं लब्धा द्युनिधोन्मादकार्यमिति यथाकर्म क्षेयम् । प्रागमाह—मकरोति ।
 मकरध्वजस्य कंदरुस्य मे निशितान्तीश्याः दारा बाणान्तेषां निहृदः साहृदयस्य निपतन पानं तेन त्रथेव
 गीतेव गाप्रयष्टिर्देहयदिरकल्पत चरभ्ये । कर्मज्ञागकार्यम् । एवमेऽपि रोमायनिर्गमवारिवकभावं प्रथित-
 यमाह—तद्भवेति । तस्य मुने ह्वाणितयं सौन्दर्योर्कर्म द्रुपुमिष यीक्षितुमिष कुवुहल्लोकौतुकारलिपयु-
 पगृहं तत्र लालकेभ्यः सरष्टुहेभ्योऽङ्गेषु हल्पादादिभ्यो रोमायज्ञालकं रोमहर्षणगमहो विरगात्रि-
 बभूव । स्थाविभावं प्रदर्शयमाह—अक्षेपत इति । सेदाम्भता धर्मोत्थारिणा चरणयुगलदरिद्रुमरु-
 पनः सामरत्येन धीनः क्षान्तिरो रागो रतिरादर्यं च हृदयमिवाचितप्रवेसामकरोत् । आसीद्येति । मे न

१ कान्ता. २ उपदिश्यमाना. ३ अन्वयमानम् ; भागानमरि. ४ तन्मदनेन. ५ अन्मदनेन. ६ सेदनादिभ्यः.

तत्कालविमूर्तेनाद्यष्टम्भेन, अकथितशिक्षितेनानाद्येयेन, स्वसंवेद्येन केवलं न विभाव्यते किं तद्रूपसंपदा, किं मनसा, किं मनसिजेन, किमभिनवयौवननेन, किमनुरागोणेत्रोपेन्द्रियमानं, किमन्येनैव वा केनापि प्रकारेण, अहं न जानामि कथंकथमिति तमनिचिरं व्यलोक्यम् । उ-
 ल्लिख्य नीयमानेव तत्समीपमिन्द्रियैः, पुरन्मादाकृष्यमाणेव हृदयेन, पृष्ठतः प्रयमागेव पु-
 ष्णवना कथमपि मुक्तप्रयत्रैमात्मानमधारयम् । अनन्तरं च मेऽन्तर्मदनेनाद्यष्टम्भिव दत्त-
 माहितसंताना निरीयुः श्वासमरुतः । साभिलापं हृदयमालयातुकाममिव स्फुरितमुत्तममूर्च्छ-
 चयुगलम् । खेदेलवलेखाभ्रालितेवागलहृत्ता । मकरध्वजनिशितगरनिपातवसेवाहृन्ता
 गात्रयष्टिः । तद्रूपातिशयं द्रष्टुमिव कुतूहलादालिङ्गनलालसेभ्योऽङ्गेभ्यो निरगात्रोनाञ्जना-
 कम् । अक्षेपतः स्वेदान्भसा धौतश्ररणयुगलादिव हृदयमविगात्राणः । आर्साव मन मन्ति

निरूपयन्नाह—अकथितेति । यदनुचितं प्रकृतं यमं तत्केन निमित्तेनोपविश्यमानमुपदेशविनीकित्वन-
 मिति न विभाव्यते न निर्धार्यत इत्यन्वयः । अनिर्धार्यं प्रदर्शयन्नाह—किं तद्रूपेति । किमिति चिन्तैः । ह्य
 मुनिङ्गमारस्य रूपसंभवा रान्द्रयंसमृष्ट्या । किं मनसा चित्तेन । किं वा मनसिजेन कंदर्येण । किं क्विन्न
 यौवनेन प्रलयमत्ताहृष्येन । किं वानुरागेणान्तर्गतग्रीत्या । किमन्येनैव पूर्वोक्तमिभेनैव केनापि प्रकारेण । किमेत
 सर्वं चिन्तार्थः । तर्हि स्वसंवेद्येन स्वमात्रसाक्षिणा अनुभवेनैव विभाव्यातामिन्न आह—स्वसंवेद्येति ।
 स्वानुभवैनेत्यर्थः । तस्मिन्ननुभवप्रमाणत्वं निराकरोति—अकथितेति । न कथितं शिक्षितं वा कथिते
 षंभूतेन । कथिते शिक्षिते ह्यर्थेऽसंभावना विपरीतभावना चोत्पद्यते । तर्हि स्वसंवेद्येन स्वमात्रसाक्षि-
 णस्यैवैव एवानुभवो भवतु, तथा संभावनात्मकेन तेन कथं निर्णय इत्यत्र आह—अनाख्यायेति । मना-
 प्रयासिणा तेनाप्यहं न जानामीति संबन्धः । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । मुनिङ्गमारदर्शनानन्तरमुक्तप्रकारकै
 कं प्रथममुत्कृष्टानिदयमाह—उत्तिक्ष्येति । तदुक्तम्—‘दर्शनस्य दर्शनलक्षणैर्ब्रह्मैकान्ये सद्दकारिण’ इति ।
 इन्द्रियैः करणैरहितशक्त्याय तन्मयीं मुनिवसिधं नीयमाना प्राप्यमाणेर । हृदयेन स्वान्तेन पुरलक्ष्यं अ-
 ध्यास्ये । पुष्पध्वजना मकरध्वजेन पृष्ठतः प्रयमागा नोद्यमानेव । धृतिमाह—कथमपीति । एतन्मया
 कथमपि महता क्लेशेन मुक्तप्रयत्ने यथा स्वात्तथात्मानमपि प्राणिममध्यधार्ये धारितवती । निरोपथ इति
 वेम् । चिन्तामाह—अनन्तरमिति । चिन्तावसायुत्रचिदेकान्ते सचिन्तशिशुः । एवं गति मे मनन्त-
 र्भ्यन्तरे महनेनास्वकां दापुमाहितमननरचितपरम्परा श्वागमरुतः श्वगितसाद्यो निरीयुर्निर्गमिणः । ह्य
 च श्वगवष्टम्भेन सकोचापश्रगमे गावसासामिति भावः । अभिलषमाह—सेति । सामिलक्षणमिदं पुरु-
 हृदयं मन आख्यातुकाममिव बहुकाममिव वृषयुगलं स्तनयुगलं स्फुरितमुखं स्पष्टिदाननमभद्रभूत । से-
 देति । श्वेद धर्मोत्थं वारि तस्य लवलेगाणि क्षाणितेव धौतेव लज्जा प्रयागलदसत् । अत्र मुक्तप्रय
 मनिदयकार्यं श्वेद धर्मकार्यं लज्जा स्तुतिधोन्मादकार्यमिति यथाक्रमं ज्ञेयम् । प्रागमाह—मकरोति ।
 मकरध्वजस्य कंदर्यं ये निशितग्रीवाणां शरा बाणान्येषां निरुतः समूहलस्य निरालः परतं तेन वक्षे
 मीतेव मन्त्रयिदेदवशिरकम्पाय चक्षुषे । कम्पश्रायकार्यम् । एतन्मयापि रोमाशनिर्गमगात्रिककार्यं प्रीतिर
 दकह—नद्रूपेति । तस्य मुने क्वचित्शयं सौन्दर्योत्कर्षं द्रष्टुमिव कीर्तितुमिदं कुतूहलं चंद्रोत्पलान्द्र-
 पगुहनं तत्र आश्रयेभ्यः गण्टुदेभ्योऽङ्गेभ्यो ह्यनासादिभ्यो रोमाशजालकं रोमहर्षकगन्धो निरालंभो
 बन्तः । श्वरिभर्तं प्रदर्शयन्नाह—अक्षेपत इति । स्वेदान्भसा धनोत्थवारिणा चरणयुगलकारिण्युत्तम-
 वतः सामान्येन धौतं क्षणितेन रागे रतिराहृष्यं च हृदयमिदमपि साग्रप्रवेशमकरोत् । आर्सायेति । ये मन

१ कान्वा. २ उत्तिक्षयमाना. ३ अन्वयमानः । आत्मानवति. ४ मन्मदनेन. ५ ह्येन्द्रियैः ।

शान्तात्मनि दूरीकृतमुरादयति करेऽस्मिन्ने नां निश्चिन्ता किमिदमनायैनामद्वयमारुच्यं
 मनमिजेत । एवं च नानानिभूतं हृदयमद्रनाजनस्य, यदमुरागविषययोग्यतामपि विचार-
 यितुं शक्यम् । हेतुमतिभान्तरं धाम तेजसां तपसां च, क्व च प्राकृतजनाभिनन्दितानि मन्म-
 धेपरस्परनिन्दितानि । नियतमयं मानेयं महरताच्छनेन विडम्ब्यमानासुपश्रमति मनसा । चित्रं
 चेदं यदाज्ञेयमवगच्छन्त्यपि न शक्तोऽन्यात्मनो विचारमुपसंश्रुम् । अन्या अपि वन्यरात्र्यां
 विरोध स्वयमुपयताः परान्, अन्या अन्येन दुर्विनीतेन मन्मथेनोन्मत्तनां नीता नार्यः, न
 पुनराग्नेका यथा स्वयमेतेन क्षयोनाकारमात्रालोकलाकुलीभूतमेधनस्यतत्प्रतासुपत्यन्तःकर-
 पन् । कालो गुणाश्च पुनिवारतानारोपयन्ति मदनस्य सर्वथा । यावदेव सचेदनास्मि,
 यावदेव च न परिहृष्टमनेन विभाव्यते मे मदनदुःखेष्टितलायमेतन्, तावदेवात्माप्रेदेशा-
 दपनर्पणं श्रेयः । यदाचिदतिभिमन्मरविचारदर्शनदुपितीत्यं शान्ताभित्तां करोति माम् ।
 अदूरकोपा हि मुनिजनप्रवृत्तिः । द्वावधार्थापमर्षजाभिलाषिग्रहमभयम् । अशेषजनपूजनीया

मन्तो मथिन इदमार्थद्वयम् । तदेव प्रवृत्तमह—शान्तात्मनीति । अनर्थेन दुष्टेन मनसिजेत कंदर्पेन
 शान्तात्मनि दूरीकृतो दूरीकृतः सुरतस्यैकरो मंडुकरुपयो येन संभूते जनेऽस्मिन्नां निश्चिन्ता निश्चि-
 त्तुवंशान्दशान्मपुत्रनेवितनारुच्यं प्रारुच्यं पूर्वोत्पकारेण । नामेति चीनदानकने । अज्ञानजनस्य शोक-
 मन्मथेनोन्मत्तिसुखं हृदयं चित्तम् । यतिरिति हेतुर्धम् । अतुल्यविषययोग्यतामप्यस्मिन्मथेऽसुरागो दुःखः,
 अस्मिन्मथे न दुःखः, इति विषयविभागमपि विचारयितुं नालं सुनर्थम् । वैराग्यतपःतिरिदुषे मुनिजने प्र-
 दानेन सुखस्येवमयो श्रेयस्यः । अतो हेतोः क्लेशप्रदेशारुच्यं दूरीकरणं धेय इति प्रवेककारपरिणामान्
 बोद्धव्यम् । हेति महरन्तरे । तेजसां तपसां च विभाव्यतेनोमेतं हेतुं धाम दहम् । प्राकृतैति । प्रा-
 कृतवर्णैर्बद्धैरभिनन्दितान्यदुनीरिदिति मन्मथपरामि मनोभयप्रतिपाद्यानि सन्दिग्धानि चेष्टितानि ह ।
 नियतमिति । नियतं निश्चितं महरताच्छनेन कंदर्पैर्धेवं पूर्वोत्पकारेण विडम्ब्यमानां कदम्भमानां मानसं
 मुनिनेतना चिनेतोऽहमसुपहासं करोति । चित्रमिति । इदमपि वक्ष्यमाणं चित्रमाधयम् । तदेव प्रवृ-
 त्तमह—यदिति । यदस्मात्कारणप्रवृत्तेर्धेवं पूर्वोत्पकारेणोन्मत्तस्यपि जलन्त्यप्यात्मनः स्वस्य विचारं वि-
 हतेऽसुपहासं दूरीकृतुं न शक्येति न सुनर्था भवति । पुनर्विचारमान्तरमह—अन्या इति । ननु हृदयगु-
 मथे यत् काश्चनतिकमुकतां तसां विद्या लक्षणा स्वयमात्मन्यात्पराप्रियायाः स्वयमेवोन्मत्तः ।
 यत्तु मोक्षमतास्तां मथेऽप्या मथतीतिह नार्थोऽनेन दुर्विनीतेन शक्येन मन्मथेन कंदर्पेनोन्मत्त-
 कविकारतां तथा न नीता यथाग्नेका । अनेनेति । अनेन क्षयेन मुनिदुनारदर्शनायैभूतमदनविमलदुनेने-
 न्मत्ततां प्रविति । तदेव सद्योऽवकाह—आकारेति । आकारमात्रसाहृतिमात्रसादोर्ध्वं वीक्षणं देवकु-
 र्त्तुं कातुनेऽहमन्मकरणनन्दरेन्द्रियमेवं पूर्वोत्पकारेणोन्मत्तस्य परार्थिनादुर्गतिं शक्नोति ।
 काल इति । काले विवेकशालो गुणाः पुनीततदपथ मदनस्य सर्वथा सर्वप्रकारेण दुष्टेन निरु-
 चितुं शक्यो दुर्विचारस्य भावस्यत तनःपुनमन्ति स्वस्वभावरन्ति । अतो हेतोः काले दूरीकृतः पुनर्-
 चारणन्दमेह—यावदिति । यावदेव यावत्कालमहं सचेदना वैतन्त्युपशान्ति । नानेने दूरीकृतः । मे
 मर्षोन्मदुःखेष्टितलायमेतन् मुनिना विभाव्यते न निधीयते । तावदेवेति । तावदेव क्लेशप्रदेशा-
 र्पणं दूरीकरणं श्रेयः कल्याणदिति भावः । अन्या यावदनुह—कदाचिदिति । कदाचित्कालेनोन्मत्त-
 एतन्मथो नः स्वविकारो मनोभयविहृतिस्वस्य दर्शनेनारुच्येनोन्मत्तः क्वेनोन्मत्तः नां मन्मथविषय-
 दानविकारम् । अनिशा जननाद्ये स्यात् इति बोधः । करोति प्राकृतः । मुनिनां कोण-
 रापेनह—अदुरेति । हि निश्चिन्तम् । मुनिजनमदुपिस्वप्रवृत्तौकलनायोऽपि यथापि कोण-
 रापेनह

१. परिहृष्टमने. २. अशेषजन.

येन जातिरिति ह्यस्य तद्वदनाहृदयविवरणम्, अयत्नितान्धमामात्, अस्तुभूतात्, इति-
 न कर्तव्योऽयमुक्त कपोलमद्वयम्, आलोकात्मकतायाः अनुभूतायाः संज्ञायाः, अमरान्धोऽपि
 मन्त्रिपुत्रद्वयमायं प्रनाममकरम् ।

अथ वृत्तप्रणामाभावेति दुर्लभद्वयमायनात् भेदोऽनुत्, सत्प्रवृत्तताया च मनुनय,
 अनिरमर्जायतया च तस्य प्रवेगस्य, अनिरमर्जायतया चाभिनवपौरुषस्य, चन्द्रप्रद्वि-
 तया चेन्द्रियाणाम्, दुर्निवार्यताया च विपत्ताभिलाषाणां, चन्द्रप्रवृत्तया च मनोवृत्तेः, तद-
 वितव्यतया च तस्य तस्य पश्युनः, किं षडुना मम मन्दभाग्यदीर्घान्धताय चेतस्य हेतव्य
 विहितत्वात्तमपि मद्रिकार्यादृशयेवं प्रदीपमिथ परतन्त्रात्प्रणामनपरद्वयः ।

तदा तस्याप्यभिनयागतमदनं प्रयुक्तमिति च रोमोद्गमः प्रादुरभवत् । मगद्वयमभि-
 सितस्य मनसो मार्गमिथोपदिग्दिः पुरः प्रवृत्तं श्वाभिः । येनैवपुष्टीया प्राभङ्गभीतिवर्धना
 परतन्त्रताप्रमाद्यं द्वितीयेषु कर्णावगच्छुमुममप्राप्ति कपोलज्जामङ्गिनी समदवन्त सं-

श्वादित्यवधायं निधित्वाहमरगणेशमिच्छन्ः सृष्टा यस्या एतंभूताभं त्रे । अरोपेति । अरोपे कर्त-
 जैः पूजनीयार्चनयिवं जति । न तु कौतुकीयेति भावः । इतिह्यस्यै प्रणमं नमस्कृत्यमद्वयवत् ।
 अथ नमस्कृतं विरोधब्रह्म—तद्वदनेति । तद्वदनाहृदयविवरणे आर्चयित्वा इतिप्रयो कर्तव्यम् ।
 क्रियाविरोधं वा । अनेन भावविशयो योऽस्ति । एतन्नेति श्लेषम् । मयमिति । अप्यदिग्द्वय-
 पदमभां नेत्ररोम्यां गाथा पद्विभक्तिम् । अद्वेष्टेति । अद्वेष्टनीयान् भूतं वृत्तितं यस्मिन् । उल्लसितेति ।
 उल्लसिता उल्लासं प्राप्ता कर्णपदराः धवणकिमलयाभि तद्वदनाहृदयं कपोलमद्वयं यस्मिन् । आलोकेति ।
 आलोका कपोलकल्पना केशरात्रिभक्त्या लगतमुमायां गो यस्मिन् । अंसेति । अंगदेशे ह्यप्यने
 दोलायिनं मन्त्रिपुत्रद्वयं यस्मिन् । अन्यदस्य प्रागेवोक्तः ।

अथेति । मद्रिकार्यादृशयं दृष्टिहृतं धेयं सस्येभूतं मुनिपुत्रात्कं वृत्तप्रणामायाः मन्त्रि तस्यं तमपि पर-
 प्रदीपमिवानङ्गं कंदर्पश्चरत्तां चचलतामनयत् । तत्र हेतुमद—दुर्लभद्वयेति । मनोभुक्तो मदनस्य दुर्ल-
 दुर्लभद्वयीयं शासनमाज्ञा यस्य तस्य भावमत्ता तथा । मनुमागस्य वगन्नमागस्य मदनतनया मन्त्रेण-
 कत्वेन च । तस्य पूर्वोक्तस्य प्रदेशास्तिरमणीयतयायामनोहरतया । अमीति । अभिनवं नृवं कर्णवं
 सारण्यं तस्मात्किन्तवः शयला तद्वदुल्लसिता तद्वदुल्लसिता । इन्द्रियेति । इन्द्रियाणां करणानां चक्षुःप्रवृत्तिया
 चोत्सवभावतया । विपयेति । विपया इन्द्रियार्थान्धमभिलाषा अप्यवगायान्धेयं दुर्निवार्यता दुर्ल-
 द्दीर्घत्वं शक्यतया । मनोभूतायाश्चैतद्वयवत्तया चचलतया । तस्य तस्य वस्तुनश्चतुःपदायस्य तथा मन्त्रि-
 वितव्यतया तथाभाव्यतया । चकार, गर्वयं समुचयार्थं । किमिति । किं बहुकेन । मम मन्दभाग्यं क्षेत्र-
 भागधेयं तस्य दीर्घान्धतादृशयेनास्य मुनेरीदशस्य क्षेत्रस्य विहितताकृततात् । अन्यदस्य प्रागेवोक्तः ।

तदेति । तस्मिन्काले तस्यापि मुनिपुत्रारम्भाप्यनिनवो नून आगतो यो मदनं कर्णवं प्रयुक्तकवि-
 संमुखं मन्त्रिवं रोमोद्गमो रोमास्य प्रादुरभवत्प्रवृत्तीवभूत् । मदिति । मत्प्रकाशं मन्त्रमीपमिप्रभिनस्य
 संमुखं चक्षितस्य मनसो हृदयस्य मार्गं पन्थानमुपदिशतिरित्योपदेशायद्विदिव श्वाभिः श्विनैः पुष्टेये वृत्तप्र-
 प्रथितम् । वेपथुरिति । व्रतस्य नियमस्य भङ्गः सण्डनं तेन भीतेव प्रणेव वेपथु कम्पत्वेन वृष्टीया कत-
 लयता हस्तगताप्रमाया जगमालाकम्पताचक्षुः । द्वितीयेति । कपोलतज्जामङ्गिनी गच्छात्प्रदेशा-
 स्वेदसलिलस्य धमजलस्य सीकरा कणालेया जायिका समदवन्त समालोकयन्त । द्वितीयाया कर्णा-

१ इवपुष्टमिन्, २ मपि ३ मगद्वयो मनोभुक् ४ वर्तनापहत ५ भागव, ६ मस्तुद्वयवत्, ७ वेपथुः
 ८ अकम्पत गात्रवति, ९ माला च

चेय जातिरिनिहृत्वा तद्वदनाकृष्टदृष्टिप्रसरम्, अचलितपद्ममालम्, अदृष्टभूतम्, ईदमि-
तरुणपद्मयोन्मुक्तकपोलमण्डलम्, आलोलकलतालमल्लुमुमावतंसम्, अमदमशोलरि-
मणिकुण्डलमसौ प्रणाममकरवम् ।

अथ कृतप्रणामायामपि दुर्लभदाशासनतया मनोभुवः, मद्जननतया च मधुमानस-
अतिरमणीयतया च तस्य प्रदेशस्य, अविनयबहुलतया चाभिनयवर्षावनस्य, चञ्चलप्रवृत्ति-
तया चेन्द्रियाणाम्, दुर्निवारतया च विषयाभिलाषाणाम्, चपलतया च मनोवृत्तेः, तपान-
विनव्यतया च तस्य तस्य वस्तुनः, किं बहुना मम मन्दभाग्यद्वारात्म्यादस्य चेदग्रस्य हेमन्त
विहितत्वात्तमपि मद्विकारोपद्मार्थं प्रदीपमिव पवनसारलतामनयदनङ्गः ।

तदा तस्याप्यभिनवागतमदं प्रत्युद्गच्छन्निय रोमोद्गमः प्रादुरभवत् । मन्महाप्रमत्ति-
स्थितस्य मनसो मार्गमिवोपदिशद्भिः पुरः प्रवृत्तं श्मैः । वेपथुगृहीता व्रतभङ्गभीतिवर्षाभ्र-
करतलगतान्मालां द्वितीयेव कर्णाश्रमक्तकुमुममञ्जरी कपोलतलासङ्गिनी समदृश्यत संद-

भातिरवधायं निधिलाहमपसर्वणेशमिलापः सृष्टा यस्या एवंभूताभवं जज्ञे । अशोपेति । अशो कन्दै-
र्जनैः पूजनीयार्थनियेवं जातिः । न तु वीजनीयेति भावः । इतिहृत्वात्म्यं प्रणामं नमस्कारमहरनमवृत्तम् ।
अथ नमस्कारं विशेषमाह—तद्वदनेति । तद्वदवान्मुनिमुखादाकृष्ट आकर्षितो दृष्टिप्रगतो यस्मिन् ।
क्रियाविशेषणं वा । अनेन भावतिशयो योनिः । एवमप्यपि हेयम् । अचलितेति । अचलितोऽङ्गो
पर्यायां नैषयोष्णां माला पद्विर्वसिन् । अदृष्टेति । अदृष्टमवीक्षितं भूतलं पृथ्वीतलं यस्मिन् । उल्लसितेति ।
उल्लसिता उल्लसं प्रसताः कर्णपत्रा श्रवणकिसलयानि वैरुन्मुक्तं लक्षं कपोलमण्डलं यस्मिन् । आलोलेति ।
आलोलो चञ्चलकलता वेदारात्रिस्तासां लल्लुमुमावतंसो यस्मिन् । अंसेति । अंगदेशे रङ्गप्रदेशे
दोलादिनं मन्विषुष्यं यस्मिन् । अन्यदस्य प्रणेतोक्तम् ।

अथेति । मद्रिकारेणागहनं दृशितं धैर्यं यस्वैवंभूतं मुनिपुमारकं कृतप्रणामायामपि तस्या तमपि पत्र-
प्रदीपमिवनङ्गः कंदर्पशरलतां नखलतामनयत् । तत्र हेतुमाह—दुर्लभयेति । मनोभुवो मदनस्य दुर्लभं
दुर्लभनीयं शायनमात्रा यस्य तस्य भाग्यत्वा तया । मधुमागस्य वगन्तमामस्य मद्जननतया मधोप-
कथनेन च । तस्य पूर्वोक्तस्य प्रदेशस्यातिरमणीयतयातिमनोहरतया । अभीति । अभिनयं नूतनं सर्वत्र
तदर्थं तस्याभिनव शयना तद्बहुलतया तद्बहुलतया । इन्द्रियेति । इन्द्रियाणां करणानां चञ्चलप्रवृत्तौ
पौरुषभक्ततया । विषयेति । विषया इन्द्रियाणांनेषाममिलापता अल्पवगायानेषां दुर्निवारता दुर्लभं
दृशितं शक्यतया । मनोभोगविनयवृत्तेषुचपलतया चञ्चलतया । तस्य तस्य वस्तुनस्तपनपदार्थस्य तथा भागे प्र-
मितव्यतया तथाव्यतया । अकारः सर्वत्र गमुष्यार्थः । किमिति । किं बहुतेन । मम मन्दभाग्यं क्षि-
भवापेयं तस्य दैर्गम्यादुदयेनास्य मुनेर्गहस्य श्रेयस्य मिहितत्वात्नूत्यात् । अन्यदस्य प्रणेतोक्तम् ।

मदिति । मन्महाप्रमत्ति तस्यापि मुनिपुमारस्याप्यभिनयो नूतन आगतो यो मदन कंदर्पनं प्रत्युद्गच्छेत्
संमुखं अवजित रोमोद्गमो रोमास्य प्रादुरभवत्प्रवृत्तियभूत् । मदिति । मन्महाप्रमत्तं ममवीर्यमतिप्रियवत्
समुत्तं चलिन्मस्य मनसो इदमस्य मार्गं पन्थानमुपदिशतिविशेषदर्शयद्भिरिव श्मैः श्रुतिनेः सुशोभे प्रणयने
प्रतिबद्धम् । वेपथुरिति । वनस्य निमगस्य मद्गं सगहनं तेन मतिव प्रमेव वेपथुः कम्पनेन दृशिता कम्प-
लपन्तः ह्यमल्लशमला आनलकम्पनाचलन् । द्वितीयेति । कपोलतलासङ्गिनी कपोलप्रदेशोपेतिसं-
वेदमल्लिन्मस्य अमनसस्य सीदताः कर्णाश्रेषां अर्द्धहाः समदृश्यत गमनाश्लेषयन् । द्वितीयाश्च कर्णा-

१ ईषुल्लसितः, २ मन्वि, ३ मधुवदो मनोभुवः, ४ कंदर्पशरलता, ५ भाग्यं, ६ प्रत्युद्गच्छता, ७ वेपथुः
८ अदृष्टम अचलितः, ९ माला च.

सलिलसीकरजालिका । महर्शनप्रीतिविस्तारितस्य चोत्तानतारकस्य पुण्टगीकमथमिष तमु-
 हेसमुपदर्शयतो लोचनयुगलस्य विसर्पिर्भ्रुसंतानैर्यद्दृच्छ्याच्छोदसलिलमपत्ताय विकचकु-
 वलयवर्नैरिव गगनतलसमुत्पतितैरुभ्यन्त दृश दिशः । तथा तु तस्यातिप्रकटया विकृत्या
 द्विगुणीकृतमदनावेशा तल्लक्षणमहमवर्णनयोग्यां कामप्यवन्थामन्वभवम् । इदं च मनस्यकर-
 वम्—'अनेकमुरतसमागमलास्यलीलोपदेशोपाध्यायो मकरकेतुरेव विलासानुपदिशति, अ-
 न्यथा विविधरसासङ्गललितेष्वीदृशेषु व्यतिकरेष्वप्रदिष्टबुद्धेरस्य जनस्य कुत इवमैन्यस्या-
 कृती रतिरनगिःस्वन्दमिव धरन्ती, अमृतमिष घर्षन्ती, मदमुकुलितेव, खंडालमेव, निद्रा-
 जडेव, आनन्दभरमन्धरतरंतारसंचारिणी, अनिभृतभूलतोद्गासिनी दृष्टिः । कुतश्चेदमतिने-
 पुण्यम्, यश्नुपैवानभरमेवमन्तर्गतो हृदयाभिलाषः कथ्यते' । प्राप्रसरा चोपसृज्य तं द्वि-
 तीयमस्य सहचरं मुनिवालकं प्रणामपूर्वकमपृच्छम्—'भगवान्किमभिधानः । कस्य वायं
 तैषोधनस्य युवा । किनान्नश्च तरोरियमवतंर्नीकृता कुसुममञ्जरी । जनयति हि मे मनसि

मसन्तउसुनमन्त्रीय भवणसंज्ञापुणवारोव । एते सारिका भावाः प्रदर्शनाः । महर्शनेति । महर्शनना-
 लोकेनं तस्मात्प्रीतिः स्नेहस्तेन विस्तारितस्य प्रसारितस्य । उत्तानेति । उत्तानोर्ध्वमुक्ता तारका कर्त्तविका
 यस्य स तथा तस्य तमुद्देशं तं प्रदेशं पुण्टरीकमयं कितान्भोजनिर्मितमिषोपदर्शनतोऽन्येभ्यो ज्ञापयतो लोच-
 नयुगलस्य नेत्रयुग्मस्य विसर्पिभिः प्रसरणशीलैरुसंतानैः किरणसमूहैर्दश दिशोऽरुभ्यन्त दृष्टाः । कमलता-
 रभादाह—यद्दृच्छयेति । यद्दृच्छना स्नेच्छयाच्छोदनात्तः सारगः सलिलं पानीयमपहाय खरत्वा गगनत-
 रममुत्पतितैराकाशतलोत्पातिभिर्विकचकुवलयवर्णैरिव विकसरोत्पलपण्डरैरिव । एतेन नयनयोधायत्यमित-
 सतोऽवलोकेनं च ध्वनितम् । तु पुनरर्थकः । तस्य मुनिकुमारस्यातिप्रकटयातिस्पष्टया तथा विह्वला द्विगु-
 णीकृतो द्विगुणतो नीतो मदनम्यापेशो यस्या एवैभूताहं तदर्थेण तत्कालमवर्णनयोग्यामकथनोयां कामप्यवस्थां
 दशामन्वभवमनुभूतवती । इदमिति । मनसि चित्त इदं याकरयमप्रणयम् । अविन्तयमित्यर्थः । अने-
 केति । अनेकेऽसंख्याः मुरतं मेयुनं तस्य समागमः संवन्धः स एव सान्धालोला नृलकीटा तस्या-
 मुपदेशाः शिक्षास्वात्मप्रोपाध्यायः पाठक एवंविधो मकरकेतुरेव कंदर्प एव विलासातिप्रविकाराणुर्दिशार्यु-
 पदेशं करोति । उक्तवैरिले वाधकमाह—अन्यथेति । विविधा अनेके ये रसाः शृङ्गारादवस्तेषामाद्यङ्गः
 संक्षेपज्ञेन ललितेषु मनोहरेष्वीदृशेषु व्यतिकरेषु संवन्धेष्वप्रविष्टा प्रवेशनमाता बुद्धिः प्रतिना यन्त्र य तथा
 तस्यैवंभूतस्यास्य मुनिजनस्यैव दृष्टिः कुतः स्यात् । अथ च दृष्टिं विगिनष्टि—अनेति । अनन्धत्वात्प्रविष्टा-
 कृतिरामारो यथा सा तथा । रतिरसः शृङ्गाररसकस्य निःस्वन्दं सारं धरन्तीव धवन्तीव । अमृतं पीयूषं
 घर्षन्तीव दृष्टिं कुर्वन्तीव । मदी मुन्नोहसंभेदनेन मुकुलितेव कुदलितेव । खेदः भयस्तेनालमेव अन्यरेव ।
 निद्रा प्रमोला तथा जडेव सम्भितेव । आनन्देति । आनन्दस्य प्रमोदस्य यो भरणेन मन्धरालया, एवं-
 रिधा तरन्ती वा सारा कर्त्तविका यस्मिन्नेतादृशः संचारो विपते यस्याः सा तथा । अतीति ।
 अनिभृता चयला ना भूलता यस्या वटासो विपते यस्याः सा तथा । कुत इति । इदमतिनेपुण्यमितिनेन द-
 क्षत्वं कुतः स्यात् । तदेव व्यनक्ति—यदिति । यद्यस्मात्कारणादन्तर्गतो हृदयातिनायधिकतानिप्रसोऽनशरं
 यथा स्यात्तथा यद्युर्वेव नेत्रमेव कल्पत उच्यते । प्राप्त इति । तादृशविचारणया कुमारस्य मविकारं हृद-
 यमिति सिधिल प्राप्तः प्रसरोऽवकाशो यथा सर्वविधोपगम्य सनीपं समागत्यास्य मुनिकुमारस्य तं द्वितीयं
 सहचरं मुनिवालकं प्रणामपूर्वकमपृच्छमवोचम् । किं तरित्वाह—भगवानिति । किमभिधानं म-
 धान् । कस्य तपोधनस्यायं युवा । इयं किनान्नः किमभिधानस्य नरोऽयस्य इत्युमनउधवर्कशी ह्येतेन

१ मदनप्रीति, २ कुत इवेदन्, ३ अनन्धत्वा जाता, ४ तरलतर, ५ खटाटादिनि, ६ वा, ७ यदनेनन्द-
 ८ भवेतावतंती.

स्तुतिबादत्रपावनमितलोचनसामनादलैव गन्तुं प्रवृत्तः । मया तु नामनुयान्तीमात्रोऽयं को
दोषः सखे, कियतामस्याः प्रणयपरिमहः' इत्यभिधाय चलादिधमनिच्छतोऽयस्य कर्णप्री-
कृता । तदेतत्कात्स्न्येन योऽयम्, यस्य चायम्, या चेषम्, यथा चाम्य श्रवणशिरं मन-
रुदा तत्सर्वमावेदितम्' इत्युक्तवति तस्मिन्म तपोवनयुवा किंचिदुपदर्शितमित्तो मानवा-
दीन्—'अथि कुनूहलिनि, किमनेन प्रभायामेन । यद्दि रुचितमुरभिपरिमला गृह्णानिग्न,
इत्युक्त्वा समुपसृत्त्यात्मीयाच्छ्रवणादपनीय कलेरलिकुलकणितैः प्रारब्धरतिममागमप्रार्थना-
मिच मदीये श्रवणपुटे तामकरोन् । मम तु तत्करतलस्पर्शलोभेन तत्क्षमपरमिव पारिज-
तकुमुममवतंसस्थाने पुलकमासीत् । स च मत्कपोलस्पर्शमुपेन तरलीकृताहुलियालसक-
तलाद्भ्रमालां लज्जया सह गलितामपि नाहासीत् । अथाहं तामसंप्राप्तामेव भूतलमसनालं
गृहीत्वा सलीलं तद्भुजपाशसंदानिनकण्ठप्रहसुगमिवानुभवन्ती दक्षितापूर्वहारलताकीलं
कण्ठाभरणतामनयम् ।

इत्थंभूते च व्यतिकरे छत्रप्राहिणी मामवोचन्—'भर्तृदारिके, स्नाता देवी । प्रत्यासीद्वि

कथयन्तीम् । अयमिति । पुण्डरीक । आत्मेति । आत्मनो यद्रूपं मीन्द्र्यं तस्य स्तुतिबादः प्रशंसनं ह-
स्साया प्रया लज्जा तयावनमिते नक्षीकृते लोचने नेत्रे येनैवंभूतस्यामनादलैवानादरं कृन्वैव गन्तुं प्रणे-
गमनायोद्यतोऽभूत् । मयेति । तां वनदेवनामनुयान्तीमनुजन्तीमात्रोऽयं विरीश्व हे सखे हे मित्र, अन्-
मशर्या, को दोषः । प्रणयेन श्रेहेन परिमह- स्तोकारः कियतां विधीयतामिति मयाभिधानोक्तवतिच्छ-
ऽयवाच्छतोऽपीयं अस्य कर्णप्रीकृता धवणाभरणीकृता । तदिति । तस्मादेतोलोदेतपृच्छ-विनीक-
कात्स्न्येन साकस्त्वेन मया सर्वमावेदितं कथितम् । तदेतत्किमित्यभिप्रायेणाह—योऽयमित्यादि । केषं
पुमारः, येषं मशरी, यथा येन प्रकारेणास्य धवणशिरं कर्णप्रान्तं समस्तञ्च प्रता । इतीति ।
तस्मिन्मुनाविलुक्तवति कथितवति सति । स इति । न पुण्डरीकलपोधनयुवा किंचिदुपदर्शितं मि-
मदददर्दं हास्यं येनैवंभूतो मामवादीत्यस्तोचन् । अयीति संनोधते । अथि कुनूहलिनि, अनेन प्रभाश्रे-
पृच्छापरिधयेण किम् । यदीति । यदि रुचितो रुचिषिपयीभूतः सुरभिपरिमलो मया एवंविधेवं वर-
श्रुतां प्रहणविपयीमियताम् । इति पूर्वोक्तमुक्त्वा समुपसृत्वा समीपमागस्यान्नीयान्स्व-
पनीय द्दीहृत्स मदीये श्रवणपुटे ता मज्जरीमकरोदघटयत् । कलेरिति । कलेर्मनोश्चरित्तुल्यमित्तंमुप-
क्षयन्दिनेः । प्रारब्धेति । प्रारब्धा प्रस्तुता रतिममागमस्य सभोगसमागमस्य प्रार्थना याचना यथैवंभूतमि-
एनेन स्नातुरादि प्रदर्शिता । मम स्थिति । मम तु । तु पुनरर्थकः । तस्य यत्करतलं तत्स्पर्शलोभेन तत्पुण-
तक्षममवतंसस्थानं पुलक अपरं पारिजातपुसुममिवासीत् । एतेन द्वितीयरूपेऽपि तच्छोभा सूचिता ।
स चेति । स पुण्डरीको मत्कपोलस्पर्शमुपेन गङ्गात्परभ्रदेशाश्लेषरातेन तरलीकृतं कम्पनीकृतमहुलियालं
यथैवंभूतारकरललाद्भ्रमललाद्भ्रजया प्रया सह गलितं द्युतामप्यभ्रमालां अपमालां नाहासीत् शतवत् ।
तदनुपकं शान्त्वा तस्य पुण्डरीकस्य यो भुजपाशो बाहुपाशलेन संदानितः संसतो यः कण्ठप्रहः कण्ठपुत्रं
संदानितं समुत्सवं तस्यदशमिव । अत्रेवशब्द- सादृशार्थः । तदुक्तमलंकारदोषोरे—'भवन्तीपरिसक-
मादरप्रतिपत्तये' । अनुभवन्त्यनुभवविषयीवुच्यन्ती कण्ठाभरणयो निगरणभूयणतामनयमनातीतवती । केषं
शीम् । दक्षिता प्रकटीकृतापूर्वहारलताया लीला यस्यां सा ताम् ।

इत्थमिति । इत्थंभूत एतादृशे व्यतिकरे परस्परानुरागार्जित्ये छत्रप्राहिण्यातप्रप्राहिणी मनो-
चन्द्रवीन् । किमुवाचेत्याह—अभिमिति । हे भर्तृदारिके हे राजपुत्रि, स्नाता इत्यस्नाता देवी त्वन्मता वती ।

वृत्तमन्तरात् । गतिप्रयोगे गत्यविधिः इति । अहं तु तेन तस्या वचनेन त्वप्रका करि-
 षीत् प्रथमादुपसर्गात्तानिगच्छत्वा कथंरथमपि मन्ताह्वयमात् तन्मुक्त्यावप्यन्तपदमभा-
 मिन्न कपोतपुलककण्ठकडान्तरत्वाभिमिव मदनमन्तान्ताकाकोटितानिव सौभाग्यमुक्त्या-
 निव धनिहृन्नेन दृष्टि मन्ताह्वय आनुमुक्त्यन्तम् । उद्यमितानां च मयि द्वितीयो मुनिदार-
 पन्मथाविद्यमान्य धैर्यम्यदिगमालोक्य सिधिव्रतव्रतप्रयत्नोप इवावादीत्—संगे पुण्ड-
 रीर, नीलदमुक्तं भयतः । सुद्वजनामुक्तः क एव मार्गः । धैर्येणा हि नाशयः । हि यः
 धयत प्रायत इव विद्विभयन्नामात्मानं न रयन्ति । सुनमाप्राप्तोऽयभोगेन्द्रियोपप्रदः,
 येनात्मैवं हृतः, क मे तद्वैर्यम्, कान्ताविन्द्रियजयः, क महामित्यम्, चैवमः क ना प्रता-
 न्तिः, क तन्वृत्तमन्तानं प्रद्वयर्षम्, क ना सर्वविषयनिरनुकता, क ते मुक्त्येदंगाः, क
 तानि पुनानि, क ता वैराग्ययुक्तयः, क तदुपभोगपिष्टेपित्यम्, क ना सुन्दरराज्जुगता,
 कान्ता तपन्यभितियेयः, क ना भोगानामुपप्रेरयिः, क तयोपनानुगायनम्, सर्वथा निष्कल्या
 प्रया, निर्गुणो धर्मसागराभ्यागः, निरर्थकः सरकारः, निरुपपायको मुक्त्येदंगविधेयः, नि-

वय च वृत्तमन्तरात् सव्यवयवसमयः प्रवर्गीरुति विविधो भवति । अतो मन्तव्यविधिः कर्तव्यविधिः द्वितीयो
 विधीयताम् । अहं त्विति । अहं तन्माह्वयप्रवर्तमानेन वचनेन प्रथमादुपसर्गात्तानिगच्छत्वात् नरः प्र-
 त्तमो यत्ना एवैवैवा करिषी हृदिर्को तद्वैर्य कथंरथमपि मन्ता कौन्तलिच्छयार्ताह्या मन्ताह्वयमात्
 दृष्टि चधुरवित्तुच्छेतावृत्तेन मन्ताह्वय आनुमुक्त्यावप्यन्तम् । कीरुति । तन्वृत्तमन्तानेव पदुः कर्तव्यमप्य
 मन्तानेव । कपोलेति । कपोतोः पुलककण्ठया ये कण्ठमन्तेषां ज्ञातं यत्र यत्नानि । मदनैति ।
 मदनस्य कर्तव्यं दारा कान्तायेषां कान्ता इन्द्रियात्मनिः धैर्यात्मनि वश्रिात्मनि । सौभाग्येति ।
 सुभयस्य भावः सौभाग्यं तापयो यो सुनयेत् स्तुतामिवात्मोन्मथिच्छातिव । उद्यमितायामिति । नप्यु-
 क्तित्वात् प्रवर्तित्वात् सत्त्वम् । वरारः समुपपार्यः । द्वितीयः कपिजलो मुनिदारकन्यापतिपतादरात्तस्य
 पुण्डरीकस्य धैर्यस्तद्विं सव्यवयवमन्तान्तेषु येषु सिधिव्रतप्रव्रतित आदिगताः प्रयत्नोपः क्तेह्येषो
 येन तत्परा इवतद्वैर्योक्तम् । रोपोकावर्तार वैर्यं स्यातीति भावः । हि तद्वैर्यह—सख्ये इति । हे
 सखे पुण्डरीक, भयनस्य नीलदमुक्तं योन्मम् । सुद्वजना नीचलोचार्णः सुक्त आर्षोणः क एव मार्गः पन्थाः ।
 भयत इत्यत्रानि संकथते । हि कान्ताह्वयमात्तानाधरो मुनयो धैर्यमेव धर्मे द्रव्यं येनात्मैवंविधा भवन्ति । यः क-
 थयन्ते ईशानिभयः प्रायतः पान्तराह्वय विद्विभयन्नां विद्विभयन्नामात्मानं क्षेप्रां हि न रयन्ति कि
 न निरोधं करोति । अदुर्गोऽनमुभूत आद्यः प्रथम इन्द्रियोपप्रदः कपोतद्वयोऽनं प्रतभोपलम्बनस्य भ-
 वतः पुनः । द्विनिमित्तक इत्यर्थः । येनैति । येनेन्द्रियोपप्रदमेवं हृतः सिधिव्रतां नीनाऽति । तानि वि दोषः ।
 तरेव दव्यकण्ठ—केत्यादि । ते तव तद्वैर्यं क । तथेन्द्रियानां वरणात्मानसं जयो निरोधः क । तथा तद-
 विवेचनोपस्वरुं वरिचं सव्यवयवं क । तथा चेतसश्चित्तस्य सा प्रशान्तिः क । तथा तद्वृत्तमन्तानं कुलप-
 रित्वापगतं प्रद्वयर्षं कान्तायेतिः क । तथा सा सर्वविषयेषु समप्रेन्द्रियायेषु निरन्तरता निरस्ताहता क ।
 तथा मुक्तां हितान्दिकेनदेवदेवैषामुपदेता द्विप्रतिशः क । तथा तानि पूर्वोक्तानि शुक्तानि ज्ञानानि क । तथा साः
 सर्वविधा वैराग्यं विरक्तता तन्मा सुद्वयः प्रतिभाः क । तथा तानामज्ञानां श्रानामुपभोगः पुनःपुनरावेपनं
 तान्तिन्द्रियेषु वैर्यं क । तथा मुक्तांस्त्वापराशुक्ता पराचौकता क । तथा तवति प्रतविदोपेऽज्ञाननि-
 त्तयेवा वाह्यं क । तथा भोगाना निरवयवामुपति माह्वयिच्छृष्टा क । तथा तद्विद्वेचनोपस्वरुं येषामन्य ता-
 रण्यमुपमान निरवयव क । सर्वयेति । सर्वेषां सर्वप्रकारेण प्रया प्रतिभा निष्कल्या निष्कयोजना । निर्गुण
 इति । निर्गुणता स्युवरीनमन्तानो नृपो नृवलकन्मन्तेन एव निर्गुण । ज्ञाप्यप्रायतप्रथममुपगहित इत्य-

१. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

प्रयोजना प्रयुक्तता, निःकारणं ज्ञानम्, यद्वा भवाद्दशा अपि रागाभिपन्नैः कृत्युपक्रियन्ते । प्रमादश्चाभिभूयन्ते । कथं करतलाद्गलितामपहतामश्रमालामपि न लभयामि । अहो विगत-
चेतनत्वमैपहतानामेवम् । इदमपि तावद्विद्यमागमनयानार्थया निवार्यतां हृदयम् इवेव-
भिधीयमानश्च तेन किञ्चिदुपजातलज्ज इव प्रत्यवादीन्—‘सखे कपिञ्चल, किं मानन्त्या
संभावयसि । नाहमेवमस्या दुर्बिनीतकन्यकाया मर्षयाम्यश्रमालाप्रहणापराधमिमम्’ इ-
भिधायालीककोपकान्तेन प्रयत्नविरचितभीषणभृकुटिभूषणेन चुम्बनाभिलाषस्फुरितारेण मु-
खेन्दुना मामवदन्—‘चैत्रले, प्रदेगादस्मादिनामश्रमालामदत्त्वा पदात्पदमपि न गन्तव्यम्
इति । तद्यथा हिमात्मकण्ठादुन्मुच्य मकरध्वजलास्वारम्भलीलापुष्पाञ्जलिमेकावकीम्’ इ-
त्यगन्, गृह्यतामश्रमाला’ इति मन्मुखासक्तदृष्टेः शून्यहृदयस्यास्य प्रसारिते पागौ निवान
स्वेदमलिलज्जातापि पुनः स्नानुमवातरम् । उत्थाय च कथमपि प्रयत्नेन निम्नगेव प्रतीपं सौ-
यमाना सखीजनेन घलादम्बया सह तमेव चिन्तयन्ती स्वभवनमयासिपम् । गत्वा च प्रवि-

यं । निरर्थकेति । संस्कारो प्राणप्यादानविधिः स एव निरर्थकः । यदुदिरय क्रियते तदनाते । निरर्थ-
केति । गुणवेदागो विवेकः प्रथमात्मता स निरर्थकारकः । निरर्थक इत्यर्थः । निरिति । प्रयुक्तता प्रेरणा
नि प्रयोजना निर्हेतुका । निरिति । ज्ञानं शुनादि निष्करणं निर्निमित्तकम् । यदत्रेति । यद्वेति हेतुः । अ-
त्रेति । अस्मिन्नवसरे रागाभिपन्नैरिच्छाभिपन्नैर्भवाद्दशा अपि त्वत्पदशा अपि कृत्युपक्रियन्ते मन्निनीक्रियन्ते ।
प्रमादश्चेति । प्रमादविषयादिनिरभिभूयन्ते पराभूयन्ते । चकारः समुत्कार्यः । तदेव दर्शयति—कथमिति ।
करतलादन्तलाद्गलितो च्युता तथा तयापहतां गृहीतामश्रमालामपि कथं न लभयसि कथं न जानसि । अहो
इत्याद्यर्थः । अपहतानां कामपीडितानामेवं पूर्वोक्तप्रदर्शितरीत्या विगतचेतनत्वं नष्टचेतनत्वम् । इदमिति ।
तावदादविदमपि हृदयं चित्तमनयानार्थया क्रियमाणमाह्वयमाणं निवार्यतां कुरीकियतामित्येवं तेन कपिञ्च-
नाभिधीयमानः कथ्यमानः किञ्चिदपदुपजाता प्रादुर्भूता लज्जा प्रसा यस्य स इव प्रलयावीर्यप्रलयेव । सखे
इति । हे सखे कपिञ्चल, किमिति प्रश्ने । मानन्त्या तन्मनस्करत्वेन संभावयसि संभावनाविषयीकरोपि वदे-
तस्यां मन्मनोविद्विर्नानि, तथाश्रमालाप्रहणनिमित्तकरोपोऽप्यन्यथा मुनीनां समदर्शित्वं न स्मरिति भावः ।
अथ चेन्द्रपिञ्चल, तव शक्तिं न लब्धेदित्या दुर्बिनीतकन्यकाया इममश्रमालाप्रहणापराधं जगामालांकरणार्थं
नाहं मर्षयामि सहिष्ये । इति पूर्वोक्तमभिधायोक्ता मुनेन्दुना बकलक्षणचन्द्रेण मामिति प्रसन्नोक्तप्रत्ययः ।
अथ मुनेन्दुं विशेषयन्नाह—अलीकेति । अलीको मित्या न तु वाम्बवः । एवंविधो यः कोपः कोपनेन
कान्तेन मनोदरेण । प्रयत्नेन । प्रयत्नेन बलात्कारेण । कोपामात्वादिति भावः । विरचिता निर्मिता शौल्या
भैरवा भृकुटिः यकोपभ्रविष्टिः सैव भूषणं यस्मिन् तेन । चुम्बनेति । चुम्बनं संबन्धविशेषमन्यनिगा
हृष्टाविशेषत्वेन स्फुरितः कम्पितोऽथर भौष्टो यस्मिन् । किमुवाचेलाह—चञ्चलेति । हे चञ्चले, अस्मा-
द्विशारितामश्रमालानदस्वाद्यमर्ष्यं पदात्पदमपि न गन्तव्यम् । तद्येति । तत्पूर्वोक्तं शुभाकर्षणं न हृदय-
कीयनिगणार्थं मकरध्वजस्य कर्षणस्य लास्यारम्भलीला नाट्यप्रारम्भक्रीडा तस्यां पुष्पाञ्जलिवर्भूतानेकत्रयी
मुखाप्रालम्बमश्रमालेति इत्या हे भगवन्, गृह्यतामुपासीयतां इति अस्य मुनेः प्रसारिते विन्सारिते पागौ तौ
निष्काय स्थाय्य हृदयसङ्घितेन धमकारिणा ज्ञानापि कृतज्ञानापि पुनः पुनः स्नानुमवातरमवतीर्णवती । अथ मुने
विशेषयन्नाह—शून्येति । शून्यं हृदयं चेतो यस्य स तथा तस्य । तत्र हेतुमाह—मन्मुखेति । मन्मुखे
आमक्यत्वात् एता हृदयस्य स तथा तस्य । उत्थायेति । उत्थानं कृत्वा कथमपि महता प्रयत्नेन सखीजनेन
व्यस्ताजनेन बन्दाऽऽपन्नपीप पथाशोयमानाः प्राप्यमाणा । तत्र दृष्टान्तमाह—निम्नगेति । यथा निम्न
नदी महाप्रयत्नेनैव पथाशोयनेन पथविगतमम्बया जतन्या सह सार्धं तमेव मुनिमुखात्कं चिन्तयन्ती

श्य कन्यान्तःपुरं ततःप्रभृति तद्विरहविधुरा किमागतास्मि, किं तत्रैव सितास्मि, किमेका-
किन्यस्मि, किं परिपृच्छास्मि, किं तूष्णीमस्मि, किं प्रस्तुतालापास्मि, किं जागमिं, किं मुमा-
स्मि, किं रोदिमि, किं न रोदिमि, किं दुःखमिदम्, किं सातमिदम्, किमुत्कण्ठेयम्, किं
व्याधिरयम्, किं व्यसनमिदम्, किमुत्सवोऽयम्, किं दिवस एषः, किं निशेयम्, कानि
रन्त्याणि, कान्यरन्त्याणीति सर्वं नावागच्छम् । अविज्ञातमदनृत्तान्ता च क्व गच्छामि, किं
करोमि, किं शृणोमि, किं पश्यामि, किमालपासि, कस्य कथयामि, कोऽस्य प्रतीकार इति
सर्वं च नाज्ञासिपम् । केवलमारुह्य कुमारीपुरप्रासादं विसर्ज्य च सखीजनं द्वारि निवारिता-
श्लेषपरिजनप्रवेशा, सर्वव्यापारानुत्सृज्येकाकिनी मणिजालगवाक्षनिक्षिप्तमुखी, तामेव दिशं
तत्सनायतया प्रसाधितामिव महारत्ननिधानाधिष्ठितामिव अमृतरससारसागरपूरप्रविता-
मिव पूर्णचन्द्रोदयालंक्रुतामिव दर्शनमुभगामीक्षमाणा, तस्मादिगन्तरादागच्छन्तमनिलमपि
घनशुभमपरिमलमपि शकुनिध्वनिमपि तद्वार्तां प्रमुनीहमाना तद्वद्भूतया तपःश्लेशायापि

ध्यायती । अत्रैवकारोऽन्वययोगव्यच्छेदायः । तदुक्तम्—'अयोगं योगनपरैरत्यन्तायोगमेव न । व्यपच्छि-
नति धनस्य निपातो व्यतिरेकः, इति । स्वमधनं निजसन्नायातिपनागवती । गत्वेति । गत्वैव । स्वग-
ममिति शेषः । कन्यान्तःपुरं कन्यावरोधं प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा । चकारः पुनरर्थकः । ततःप्रभृति तदिनादार-
भ्य तस्य पुण्टरीकस्य विरहेण वियोगेन विधुरा व्याजुला सत्वहमिति सर्वं नावागच्छं नावगममिति दूरेषान्वयः ।
रतिराध्यापमाह—किमागतेति । किमिति सर्वत्र वितर्कायं । अहमागतास्मि गृहं समायातास्मि किमिति
पूर्ववत् । तत्रैवाच्छोदसारसारे स्थितास्मि । किमेकाकिन्यतहायास्मि । किं परिपृच्छा परिचारान्वितास्मि । किं
तूष्णीमस्मि । किं प्रस्तुतः प्रारभ्य आलापः संलापो सर्वबंधिधास्मि । किं जागमिं निद्राप्रचयुक्तास्मि । किं मुमास्मि
हृलनिद्रास्मि । किं रोदिमि । किं न रोदिमि । किं दुःखमिदम् । किं सातमिदं साख्यमिदम् । किमुत्कण्ठेयम् । किं
शयं ध्याधिरामयः । किमिदं व्यसनमस्यासक्तिः । किमनुत्सवो नहः । किनेप दिवसो दिनम् । किमियं
निशा रात्रिः । कानि वस्तूनि रन्त्यानि शोभनानि । कानि च तद्विपरीतानि । अरन्त्याणीत्यर्थः । अर्याति ।
श्वरिशालोऽनाकलितो नदनस्य कंदरस्य वृत्तान्त उदन्तो यदा सर्वभूताहमिति सर्वं नाज्ञासिपं न ज्ञातवती ।
रतिराध्यापमाह—केति । क्व गच्छामि प्रजामि । किं करोम्यनुतिष्ठामि । किं शृणोम्यारुणयामि । किं
पश्यामि विधोककामि । किमालपासि किं पश्यामि । कस्य कथयामि निषेदयामि । कोऽस्य प्रतीकारः प्रतिक्रिया ।
अथ विरहेण विप्रतन्मपुष्टिं प्रदर्शयसाह—केचलेति । केवलमन्यनिरपेक्षम् । कुमारीणां पुर इति । पदं-
देसो पदसमुदायोपचारादन्तःपुरप्रागादनवरोधगृहमारुह्यारोहणं कृत्वा सखीजनं आर्याजनं विसर्ज्य दूरीकृत्य
द्वारि प्रतोत्सां निवारितो निषिद्धोऽश्लेषः गमनः परिजनस्य परिच्छेदस्य प्रथमा आगमनं यदा सा । तथा
सर्वव्यापारान्तरप्रकृत्यानुत्सृज्य निमुच्यंकाकिन्यद्वितीया मनिनिमित्तानि जालानि यन्मिबंधंभूती यो गवाक्षो
पापाननयात्र निक्षिप्तं रथापिनं सुरामाननं यदा सर्वभूता । तामेव मुनिदुमाराकाधिष्ठितां दिशं यदुभगमीक्ष-
माणा मितोक्षमाणा । अथ तद्वस्तुव्यसंनोदजनरन्त्यान्येन तामेव दिशामुपेक्षते—तत्सनायतेति ।
तत्सनायतेत्यर्थः । प्रसाधितामिव भूमिनामिव । महानिव रथापि यन्मिबंधंभूतं यथाधानं यथानिन्नेनाधि-
ष्ठितानाधिष्ठानिव अस्वारसेन पीयूषसेन मारः प्रयतो यः सागरः समुद्रस्य पूरः हृद्येन प्रविशामि-
षादीर्घनिव । पूर्णः गमनं यथनः सासाहृन्त्येदेन वदमहेनालेक्यामिदं भूमिनिव । दर्शनेऽ-
शोकेन सुमनां मनोहसाम् । कानिनिभूतास्य येतनापेनगवाक्षस्य प्रदर्शयसाह—तस्मादिति । तस्या-
नुतिष्ठमराकधिष्ठितामिवानरादागच्छन्तमनिलमपि, यदा घनशुभमपरिमलमन्यरन्त्यान्यनुत्सवमपि,
यदा शकुनिध्वनिमपि पलाशरामपि तस्य पुण्टरीकस्य वार्तां प्रहृष्टं प्रशस्तंनोदुर्नीहमाना वाग्द-

सूदरानी, तस्मीनेव मूर्ध्निमौलवता इत्यत्रनिपादापत्ता च तापरिवत्समुच्चित्तान्तरात्
 तदासादनात् मौलवन्व यावत् तच्छुभमसंगर्भपरिजातकुमुदस्य मनोहरतां तत्रितान्मु-
 लोरुस्य इत्यन्तं तद्वर्णनात् कुमुदायुस्य पुत्रवत्तामापयोग्यकरी दुर्गम्यापि कर्तव्यै
 सतिपुः सागररेनेव मन्त्रमयाः मूर्ध्निव तत्रास्य तस्मीवाभिमुनी, तत्रैव तां तद्विजातु-
 जीविनोद्गमराशयतीवाश्वरथी कण्ठेनोद्गमनी, तत्रैव च तथा प्रमुखाग्रमनात्तत्रै
 कर्मात्मया पारिजातमन्त्रां तत्रैव च तेन तत्कर्मवश्यामीशुवात्तमना काम्यमुद्गमनी-
 गमानेन रोमाग्रजातेन कर्तव्यीककरोत्तत्रैव तस्मात्तन्मनीवत् ।

अथ ताम्बूलकरद्ववादिनी मरीया मन्त्रिका नाम मयैव साधना साधुनामीव । सा च
 पद्माक्षिराशिवायन तथावस्थिताः शनैःशनैर्गामवादिन—भर्तृदारिके, यो ती तानमकुमारो
 दिव्याकारावग्याभिरस्त्रोद्गमनीरे हृष्टी, तत्रैरेको येन भर्तृदितुमिन् कर्मात्तामीहत्
 सुखरमजरी म तस्याद्वितीयानामनो रत्नम्भनमर्माभिधुताः कुमुभिवादासंगतगत

मानातस्य सुनेर्षभमया ता त्रेवावपि सूदरानी वत्तुती । भविष्यः प्रीहृणं विरहयेति । तत्र
 ताया प्रीहृणमवतुताम्, भवतुतामपि न तत्र, किंतु तत्रावगतीतद्—सारेनेति । मुनिनो शनैः
 स्वरेण कंदर्पेण जनिने विद्विः पश्यानेऽप्रीहाये यथा वा तथा तस्य सुने- श्रीया श्रेण ददिताने कर्म
 यथा सा तेन मुनिना परिभृ- श्रीधारणमान्मुनिरेव्य तत्रागनेव्यव्यवचनतां तापुताम् । न तत्र
 मन्व तस्य भावसाता तथा बौवनस्य तादृशस्य धारतां मनोहरताम् । तस्य सुनेर्ष- भ्रममेवकं- कर्मात्त-
 रान्मापारिजातकुमुदस्य कर्त्तव्यदुपस्य मनोहरतां मण्डलम् । तस्य मुनेर्षेकान्मापुसुखोदस्य देवो-
 कस्य रम्यतां वाहताम् । तस्य सुनेर्षो रण्योर्षोन्दर्पेणद्विषया कुमुदायुस्य पुत्रवत्तां पुत्रवत्तावपरे-
 पयन्त्वप्यारोपं पुत्रेती । दूरस्थस्यापि दक्षिण्यपि तमैव मुनिद्वारणाभिमुनी संमुनी । कस्य केव । तत्रै
 सुखेस्य कमर्त्तनीव नतिनीव । तथा चन्द्रमग- कुमुदकन्धरस्य सागररेनेव तामुरव्याम्भो द्विरेव । तत्र
 जलधरस्य मेघस्य मूर्ध्निव नीलकण्ठप्रतीव । तथैथेति । तथा तेन कुमारेण कण्ठे म्यना तथैव तस्य शि-
 शेण शिवोयेनातुरं पीविनं यथोविनं प्रविनं तस्मोद्गमो निर्गमनस्य रथावतीभियशावतीं जगतां कण्ठे
 निगरणेनोद्गमन्ती धारयन्ती । तथैथेति । तथैव पूर्वोक्तकारेण तथा कर्त्तव्यता अथवापया प्रमु- प्र-
 क्थन्याया रहस्यालापो यथैवमिधैव पारिजातमथयां । तथैव च तेन पूर्वोक्तकारेण तस्य कर्त्तव्य-
 स्वर्षेसास्मादायुसं सात् तेन जन्मोत्पत्तिर्वर्षेभूतेन कदम्बस्य नीपस्य सुहृत्वं वृद्धां तस्य कर्त्तव्यारण्ये
 कर्त्तव्यवदाचरणमालेन रोमाग्रजातेन रोमहर्षेणामूहेण कण्ठकितं कण्ठकवदाचरितमेकमर्त्तनीव कर्त्तव्य-
 यथाः सा तथा निषण्दं निधलयतिष्ठं स्थितवती ।

अथेलानन्तर्ये । मरीया तरिका । नाभेति कोमलामश्रणे । ताम्बूलकरद्ववादिनी मयैव तद् कर्त्तव्यतां
 कर्त्तव्यतां समायातापीत् । सा चेति । सा ताम्बूलकरद्ववादिनी पद्मान्महृदागमनानन्तरं विराटि वि-
 राट्सादिवागलैव तथावस्थिताम् । विरहातुरामिन्तर्ये । सां शनै शनैर्मेन्दंमन्दमवादीर्षोवत् । किमुत्तरेण-
 ह—भर्त्ति । हे भर्तृदारिके हे राजपुत्रि । ताविति । एकः पुण्डरीकलास्यहातुगतश्च कपिप्रज इवो
 तापतदुमारको दिव्याकारो मनोहराकृती भस्मानिरप्योद्गमनीरे यो हृदाववभोक्तो, तमोमेव एक कपिर्न
 निराकुर्वन्नाह—येनेति । येन कुमारेण भर्तृदितुर्भवत्ता इयं सुखरमजरी पारिजातवजरी कर्त्तव्यवतीह
 अथवोत्तंतीहृता । स इति । स मुनि- पुण्डरीकलास्यकपिप्रजारात्मनः स्वस्य दर्शनं बीक्षणं रथान्मोपयत्तरे-
 भृतान्यतिनिधयानि पदानि यस्वैर्भूतः । कुमुदिनां पुष्पिता या तना वपुस्ततां संतानं परम्परा तेन यत्

१ दूरतः सितसः दूरसा. २ सुखरकुमुदमथरी.

नरेणोपसृज्य नामानन्दनीं पृष्ट्वा भर्तृदायिकासुहृद्व्याप्राधीन्—'वालिके, केयं कन्यका, कस्य चापत्यम्, किमभिधाना, क्व वा गच्छति' इति । नयोक्तम्—'एषा रात्रु भगवतः श्वे-
तभानोर्गुणैर्मभूतायामप्ररगि गौर्या समुत्पत्ता देवस्य सकलगन्धर्वसुसुदन्निन्द्याकामिग्रो
हेममगुणितपरपत्न्यवत्प्रत्यप्रमुदगन्धर्व्यामितीकपोलपत्रलाहाञ्छितमुज्ज्वलमिन्द-
स्य पादपीठीहृत्पद्मीकरकमलस्य गन्धर्वाधिरतेर्हस्य दुहित्वा माश्रयेता नाम गन्धर्वाधि-
षासं हेमकृटाचलमभिप्रमिता' इति कथिते च मया किमपि चिन्तयन्मुहूर्तमिव नृणां स्थित्वा
विगतनिमेषेण चक्षुषा विरमभिर्वाङ्मनागो मां नागुनयमर्थितानिव दर्शयन्पुनराह—'वालिके,
कन्यामिती तवापिसंवादिन्यचपत्या चालभायेऽप्याकृतिरियम् । तन्करोषि मे वचनमेकमभ्य-
ध्वनानां इति । ततो मया सविनयमुपरचिगात्रदिपुट्या दर्शितादरमभित्तः—'भगवन्,
कालादेयमभिधत्ते । काहम् । महात्मानः सकलत्रिभुवनपूजनीयान्व्याहृताः पुण्यर्थिता नि-
स्त्रिलकल्पपापहारिणीमग्निद्वेषेण दृष्टिमपि मे पातयन्ति, किं पुनरागाम् । तद्विषयमा-

दिदिदं वदन्तरे विवाले तेन नामानन्दनीं पृष्ट्वा पश्चात्तान् उपसृज्य मयीपनामस्य भर्तृदायिकासुहृद्व्या-
भिलेखप्रार्थनप्रथमवर्षत् । किं प्रथं वृत्तवामिन्वाह—'वालिके इति । हे वालिके हे कन्यके, केयं कन्यका ।
कस्य चापत्यं प्रका । किमभिधाना किलासी । क्व वा गच्छति प्रवति । तस्या त्रिभुवनिलाह—'मयेति ।
मयेसुके कथितम् । इतिप्रत्यमाह—'एषेति । एषा रात्रु मिधयेन भगवतः श्वेतभानोर्गन्धर्वाधिरतेर-
हृत्पद्मीयां सोमनयूतायामप्ररगि गौर्या समुत्पत्ता संजाला गन्धर्वाधिरतेर्हस्य दुहित्वामजा । अथ हंसं
मिनिगति—'सकलेति । सकलाः तन्मया मे गन्धर्वा देवगायनादेषां सुसुदेषु मण्डितप्रन्यर्ष शक्त्याः सान-
मप्यहातां क्षितराज्यमपि तेभ्यो न उगीतः संपर्सेन नश्यन्ति अश्लीकृतं चरमपोर्नराचकं पुनर्भवमगुहो
पस्य स तथा तस्य । प्रणयेति । प्रणयेन भेहेन प्रमुताः वृत्तमिदा वा गन्धर्वाकानिन्यहातां कपोलव-
रुदामिलेन्टिनं विहितं भुजा एव तरवी वृषालेषां क्षितरामने कस्य स तथा तस्य । अनेन सुरतविशेषो
रोतिवः । पादेति । पादपीठीहृत् पदागनीहृत् तस्याः श्रियः करकमलं यस्य स तथा तस्य । एतेन दान-
शान्त्यं सृष्टितम् । तस्या न्यापनमिधानमाह—'नामेति सोमलानप्रणे । महाश्वेता इति । सांप्रतं क
गतेति तदासायनमिधेयाह—'गन्धर्वेति । गन्धर्वाणामभिधानो यन्मिसंभूतं हेमकृटाचलमभिप्रस्थिता ।
तदमिसुरां कथितैत्यर्थः । इति मया कथित उक्ते सति किमप्यनाकलनीयं चिन्तयन्प्यासुहृत्तमिव साधारि-
कद्वेषसद्वामिन् । अत्रापीरशब्दः सद्वार्थः । तूनी जीयं स्थिता विगतनिमेषेण मेघोन्मेषरहितेन चक्षुषा
नेत्रेण विरे विरकालं यानदमि संसुरां वीक्ष्मनाग्ये नां प्रति सागुनयं तन्नेहमर्थितानिव मार्गणसद्वमता
मिव दर्शयन्पुनर्द्वितीनयारमिलाह । उवाचेत्यर्थः । इतिवाच्यमाह—'वालिके इति । हे वालिके, कन्यामिती
कस्यायं श्वेो गिद्यते वस्याः, वस्यां वा श्वेभूतामिसंवादिन्यव्यन्विचारिणी । 'यत्राकृतिस्त्रय गुणा भवन्ति'
एतुकेः । कालभायेप्रपि कालदाभायेऽन्यचपत्या स्थिरा तवेदमाकृतिराकारः । तदिति हेत्यर्थे । अभ्यर्ष्य-
नाला प्रार्थ्यमार्तकं मे मन वचनं करोषि प्रणयति । तत्त इति । ततोऽनन्तरं सविनयं सप्रधव-
सुरचितं वदनशक्तिपुटे मयेवंभूतया मया दर्शितादरं यथा स्थातयेत्यनिहित उक्तः । इतिवाच्यमाह—
'भगवदिति । हे भगवन् हे स्वामिन्, कस्मात्केन हेतुनेयं पूर्वोक्तप्रकारेणामिधत्ते कथयति । काहं बालव्य-
जनयारिणी । सकलत्रिभुवनपूजनीयाः समग्रविश्वाचरिणीया महात्मानरुवाहृता भवाहृताः क्व । पुण्यर्थिता धर्मव्य-
तिरेकेनासद्विषयस्वादरोषु निस्त्रिलकल्पपापहारिणीं दृष्टिं न पातयन्ति चक्षुषा नावलोकयन्ति । किं पुनरागाम-
नादेसप्रदानम् । दूरावात्ममिति भावः । तत्तत्तदेतौविधन्यं सविश्वासं वनेत्यं कृत्स्नारिदयतानादिसां दीप-

१ अनुभूतायः, २ अत्रापीरशब्दः, ३ हेमकृत्पत्न्यम्, ४ निपातयन्ति.

दिश्यतां कर्तव्यम् । अनुगृह्यतामयं जनः' इति । एवमुक्तञ्च मया मयेहया सर्वाभिन्नोपा-
रिणीमिव प्राणप्रदामिव दृष्टा मामभिनन्ता निकटवर्तिनन्मालपादपात्पञ्चमाश्रय नीरपीडा
तदशिलातले तेन गन्धगजमदसुरभिपरिमलेन रमेनोत्तरीयवल्कलैकदेगाद्विपाद्य पट्टिकं स-
हस्तकमलकनिष्ठिकानरगनिखरेणाभिलिख्येयं पत्रिका त्वया तस्यै कन्यकार्ये प्रच्छन्नमेक-
किन्धै देवा' इत्यभिधायार्पितवान् । इत्युक्त्वा च सा ताम्बूलभाजनाशकृष्य तानदर्शन् ।
अहं तु तेन तत्संघन्धिनालापेन शब्दमयेनापि स्पर्शसुखमिवान्तर्जनयता भ्रोगविपयेगापि
रोमोद्गमानुमितसर्वाङ्गानुप्रवेशेन मदनावेशमश्रेणेवावेद्यमाना तस्याः करतलादाश्रयं
चल्कलपत्रिकां तस्यामिमामभिलिखितामार्यामपश्यम्—

दूरं मुक्तालतया विससितया विप्रलोभ्यमानो मे ।

हंस इव दर्शिताशो मानसजन्मा त्वया नीतः ॥'

अनया च मे दृष्ट्या दिव्योद्भ्रान्त्येव प्रणष्टवर्त्मनः, बहुलनिशेवेयान्धस्य, जिह्वोच्छिद्ये
मूकस्य, इन्द्रजालिकपिच्छिकयेवातस्वदर्शिनः, ज्वरप्रलापप्रवृत्त्येवासंघद्मभाषिणः, दुग्नि-

ताम् । अथ चायं मद्रक्षणे जनोऽनुगृह्यतामनुप्रदविपयीक्रियताम् । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण सन्नेहया सनेनया मये-
कथं स मुनि राखीमिव वयस्यामिवोपकारिणीमिवोपहृत्किन्धैमिव प्राणप्रदामिव जीवितदात्रीमिव मां दद्या
चक्षुषाभिनन्त्या प्रमोदं जनविलंबं निकटवर्तिनं समीपस्थात्तमालपादपात्पिच्छिकयात्पञ्चमाश्रयं किलकलमदस-
गृहीत्वा तदशिलातले तीरप्रस्तरे निष्पीड्य संमर्यं तेन निष्पीडनोद्भूतेन गन्धगजा गन्धेभाषेयां मदी-
दानं तद्वत्सुरभिः सुगन्ध परिमल्ये बस्यंविधेन रमेनोत्तरीयं यद्वल्कलं तस्यैकदेशादिकप्रदेशात्पट्टिकं प्रकृतं
त्रिपाद्य द्वैधीहृत् सखीय आत्मीयो यो हस्तः पाणिः स एव कमलं नटिनं तस्य कनिष्ठिका कनीनिका तस्या गव-
सिखरेण नराश्रेणेयं पत्रिकाभिलिख्य तिथीकृतेरभिधायेत्युक्तवार्तितवान्दत्तवान् । इतिशब्दाभिधेयमह-
त्ययेति । त्वया भवता तस्यै कन्यकार्ये महाधेनायै एकाकिन्धै अद्वितीयायै प्रच्छन्नं गुप्तं देवार्पणीया । अथ
सा च ताम्बूलकरद्ववाहिनी तरङ्गिका ताम्बूलभाजनात् ता पत्रिसामाश्रय्य निष्कासादर्शकं दर्शितवती ।
अहं त्विति । तु पुनरर्थक । अहमिलान्मनिर्देश । तस्याहारत्रिकाया करतलाद्भ्रान्तजातां चल्कलपत्रिका-
माश्रय गृहीत्वा तस्यामिमामभिलिखितामार्यामपश्यमद्राश्रमिज्वलयः । कीदृशहम् । आवेदनमानसोऽपि-
परीक्रियमाणा । केन । तस्य पुण्डरीकस्य संघन्धिना संघन्धेनालापेन संतापेन । किं पुष्यता । हन्-
मनेन शब्दात्मकेनापि ररशंसुगमिव संश्लेषनात्सदृशमिजान्तर्मये जनयता उत्सादयता । अत्राभि-
शाब्धे विशेषयोनार्थ । भ्रोगविपयेगापि कर्णगोचरेणापि रोमोद्गमेन पुलकनानुमितोऽनुमितिविपरीकः
गर्भोऽनुप्रवेशो यस्या म तेन । अत्रापिशाब्दः पूर्ववत् । वैजयन्तादस्याशह—मदनावेशमश्रेणैव मरत्य
कंदर्पम्विदा प्रेरणानुपादनमश्रेणैव । अथ तामार्यामाह—दूरमिति । मानसे मनसि जन्म इत्यर्थेभूते
मनोरथोऽभिलाषो मुक्तालतयेकावदा विप्रलोभ्यमानो लोभे प्राप्यमाणो दर्शिताशा कलप्रातिर्विभवैर्भू-
स्वया मीतः तत्रैव गर्भापि तिष्ठति । त्वामिदं निपयीकरोमीति भावः । मानसजन्मावताम्बु-
शने—हंस इवेति । यथा मानसजन्मा हंसो मुक्ताश्लिमेला या कृता प्रजन्म्याभिः प्रकटैव लोभ्यन्ते
दक्षिणःशासनकार्ये दिग्दस्यैर्भूतोऽप्यय नीयते । अथ कृता विशेषयन्नाह—विसेति । विष मुक्तालं तद्वत्-
धया धवलवैद्युमयोर्विदोपयम् । अतयेति । अनया पत्रिकया मे मम दृष्ट्या विलोकिताया सत्या सरास्य
मदनसुरस्य मे मम मनसो दोषविचारस्योपचयः पुष्टिः सुनसामत्पथंमक्रियत व्ययीयतेत्यन्वयः । अत्रार्थ इ-
मानन्दरापि प्रदस्यशह—दिगिति । दिग्गोद्भ्रान्ता करणभूतया प्रणष्टवर्त्मन उत्पन्नामिदं इव । मु-
लेति । बहुलनिशेया कृष्णपराश्रयान्धस्येव गतासस्वेव । जिह्वेति । जिह्वोच्छिद्यया रगनाःकर्तव्या मूकत्वे ।
इन्द्रेति । इन्द्रजालिकस्य माषिकस्य वा पिच्छिका मया लोकात्ता ररन्ध्रः त्वियते, तथा अनन्तरं

दृष्टेव विपदितालस्य, लोषापतिक्रियेद्येवायमरुचेः, नदिरपेवोन्मत्तस्य, दुष्टावेशक्रियेय
 पिशाचमहस्य, दोषविकारोपचयः सुतरामक्रियत स्मरातुरस्य मे मनसः, चेनातुरीक्रियमाणा
 सरिपिय पूरेण विद्वत्तामभ्येगमम् । तां च द्वितीयदर्शनेन हृतमहापुण्यामिवातुभूतमुरलो-
 ष्यास्तामिय, देवताधिष्ठितानिय, लब्धवरानिय, पीतामृतानिय, समानादितर्ग्लोफ्यराज्याभि-
 पेक्षानिय मन्यमाना, सततसंनिहितामपि दुर्लभदर्शानामिवातिपरिचितामप्यूर्वानिय सादरमा-
 भापमाणा पार्श्वपस्थितामपि सर्वलोकस्वोपर्यवस्थितानिय पश्यन्ती, कपोलयोर्ग्लकलतामद्भेपु
 ष सोपग्रहं सृष्टान्ती, विपरीतानिय परिजनस्यानित्यं वन्धमुपदर्शयन्ती, 'तरलिके, कथय
 कथं स त्वया दृष्टः, किमभिहितासि तेन, कियन्तं कालमवस्थितासि तत्र, कियदनुसरन्न-
 स्नानसावागतः' इति पुनः पुनः पर्यपृच्छम् । अनयैव च कथया तया सह तस्मिन्नेव प्रासादे
 तर्पेव प्रतिपिद्धानोपपरिजनप्रवेशा दिवसनलवाह्यम् ।

अय मदीयेनेह हृदयेन हृतरागसंविभागे लोहितायति गगनतलालम्बिनि रविचिन्धे,

इव दयाकृतस्तेव । उपरेण क्षयेन यः प्रलारोऽप्यद्वापसं तस्य प्रवृत्तिः प्रवर्तनं तस्मात्संबद्धमापिण इव कद्र-
 स्तेव । दुष्टेति । दुष्टनिश्चालुचितप्रगीतया विपविहृतस्तेव विपार्तस्तेव । निद्राया दुष्टत्वं च दोषजनकत्वादि
 भावः । लोकेति । लोकवादिका नान्निवासेषां विपदा साक्षेणाधर्महर्षेति पापस्तेव । मदिरेति । नदिरया
 गन्धोत्तमोन्मत्तस्तेव क्षीरस्तेव । दुष्टेति । दुष्टी च आवेरोऽमिनिवेशस्य क्रिया कर्म तथा पिशाचमहस्तेव
 प्रपिलस्तेव । येनेति । येन दोषोपचयेन आतुरीक्रियमाणा पूरेण जलदृष्ट्या सरिपि तदिर्गवाहं विहृततां
 व्यालुत्तामभ्यगममप्रापम् । तां चेति । तां तरलिकां पुनः पुनर्भूतोभूतोऽहमिति पर्यपृच्छमित्यप्राशमिति
 दूरेणान्वयः । इतिरान्दोलनाह—तरलिकेति । हे तरलिके, कथय निवेदय । स पुण्डरीकः कथं येन प्रका-
 रेण तया दृष्टोऽवलोकितः किमभिहितासि कथितासि तेन पुण्डरीकेण । किन्तं कालमवस्थितासि विलम्बि-
 तासि । तत्र तस्मिन्नेव क्षान्तनुसरन्टुऽप्यनुजन्किपत्तन्धानमसौ पुण्डरीक आगतः । कीदरपहम् । द्वितीय-
 वारं मुनेर्दर्शनेनावलोकनेन शतं महत्सुष्मं मयैतारदीमिव । 'आन्महतः समानाधिकरणजातीययोः' इति
 महत्त्वं स्नातम् । अनुभूत इति । अनुभूतोऽनुभवविपदीकृतः सुरलोकवासः स्वर्गं निवाधो यथा तादृशी-
 निव । देवतयाधिष्ठिताभिता तादृशीमिव । लब्धेति । लब्धो परो देवप्रसादो मयैतारदीमिव । पीतमि-
 ति । पीतमासादितममृतं पीयूषं मयैवंभूतानिय । समेति । समानादितः प्राप्तैर्लोकत्रयस्य राज्यमाधिपत्यं
 तस्मानिषेरोऽमिनिचयनं यदैवंविधामिव तां मन्यमाना चेतसि ज्ञायमाना । पुनरहं किं कुर्वाणा । सततमिति ।
 सततं निरन्तरं संनिहितामपि पार्श्ववर्तिनीमपि दुर्लभं दुःप्रापं दर्शनमवलोकनं यस्या एवंविधामिवातिपरिचिताम-
 न्यतिसंख्यगोचरीकृतान्मप्यूर्वानिवागिनवानिव सादरमाभापमाणा जल्पमाना । पुनः किं कुर्वन्त्यहम् । पार्श्वे
 र्गर्भेऽवस्थितानप्यालीनामपि सर्वलोकस्य समप्रविश्वस्वोपर्यवस्थितामिव पश्यन्त्यवलोकयन्ती । कपोलयोर्ग्ल-
 तारप्रदेशयोर्ग्लकलतामद्भेपु सोपग्रहं सातुकूलं यथा सातया सृष्टयन्ती स्वर्गं कुर्वन्ती । विपरीतमिति ।
 मत्सर्गाहितकरणात्वं तु स्वामिनी, अहं तु तव परिजनः, इति विपरीतः संबन्धः । तनिवोपदर्शयन्ती यद्वि-
 द्या प्रकाशयन्ती । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । अनयैवेति । अनयैव पूर्वोक्तयैव कथया वार्तया तया सह तर-
 लिकया समं तस्मिन्नेव प्रासादे सौषे प्रतिपिद्धानो निवारितोऽप्यपरिजनस्य प्रवेश आगमनं मयैवंभूता दिवसं
 दिनमलवाहदमलक्षानम् ।

अपेक्षानन्दयै । सा दृष्टम्राहिण्यगलाकृधपरितस्मिन्मन्यसंबन्धः । तत्र 'मदीय—' इत्यारभ्य 'युगलेपु'
 इतिपर्यन्तं चलन्तैः सार्वसनयवर्षनमाह—मदीयेति । मदीयेनेव हृदयेन कृतो रागस्य संविभागो यस्मैवंभूतै
 कोहितामति कोहितवदाचरति गगनतलं ध्येनत्रले तत्रावलम्बिनि लम्बायमाने रविचिन्धे सूर्यचिन्धे सति । पुनः

१ दृष्टावेशक्रियया, २ जगमम्, ३ अलकलतामद्भेपुः अलकलतामद्भेपु, ४ तलोपात्ताव,

सैरागादिवमकरदर्शनानुरक्तायां कृतकमलशयनायामनङ्गातुरायामिव पाण्डुतां प्रजन्त्यानां
 पलक्ष्म्याम् गैरिकगिरिसलिलप्रपातपाटलेषु कमलवनेभ्य उतथाय यनगजयूषेणिव पुर्वाने
 घत्सु भास्करकिरणेषु, गगनावतारविभ्रामललसानां रविरेखवाजिनां हर्षहेषारवन्तिलन-
 केन सह विशति मेरुगिरिगह्वरं यासरे, मुकुलितरूपङ्कजपुटप्रविष्टमेघुकर्वावलीषु विरिन्द-
 च्छान्धकारिहृदयास्त्रिव प्रारब्धनिमीलनासु पद्मिनीषु, प्रासीकृतसामान्यमृणाललताविवर-
 संक्रामितानीव परस्परहृदयान्यादाय विघटमानेषु रथाङ्गनाम्नां युगलेषु सा छत्रप्रार्दिण्य-
 त्याकथयत्—'भर्वृशारिके, तयोर्मुनिकुमारयोरन्यतरौ द्वारि तिष्ठति । कथयति चाश्रुनाम्
 मुपयाचितुमागतोऽस्मि' इति । अहं तु मुनिकुमारनाममहणादेव स्थानस्थितापि गतेव द्वारदेशे
 समुपजाततदागमनाशङ्का समाहूयान्यतमं कञ्चुकिनम् 'गच्छ । प्रवेश्यताम्' इत्यादिशब्द-
 णवम् । अथ मुहूर्तादिव तं तस्य रूपस्यैव यौवनम्, यौवनस्यैव मकरकेतनम्, मकरकेतनस्यै

कस्याम् । आतपलक्ष्म्याम् । किंविशिष्टायाम् । सरायोति । राग आरम्भं रतिश्च तेन सहवर्तमानो यो रि-
 षकरः सूर्यस्य दशनेनश्लोकेनेन तस्मिन्वानुरक्ता तस्यामत एव कृतं कमलानां शयनं कमलेषु शयनं च
 यथा सा तस्याम् । आरम्भवशादाह—अनङ्गेति । अनङ्गेन कंदर्पेणातुरायामिव पीडितायामिव पाण्डुतां वेद-
 मजन्त्यामिव । पुनः केतु । भास्करकिरणेषु रविभानुषु रासु । सानेव विशेष्यशाह—गैरिको घत्सुमयो गिरि-
 तलस्य सलिलमम्मत्सस्त्रिप्रगतः पतनं तेन पाटलेषु श्वेतरकेषु । कमलवनेभ्यो मलिनसन्नेभ्य उन्वयोप-
 कृता यनगजयूषेणिवारण्यहस्त्रिसमूहेष्विव पुर्वीमवत्स्लेकीभवत्सु । पुनः कस्मिन्सति । वासरे रिरने मेरुनि-
 गह्वरे निजुञ्जं विशति प्रविशति सति । कथं सह केनेलमिप्रायेणाह—गगनेति । गगन आकाशेऽप्यतार-
 मणं तस्माद्यो विधानो विश्रान्तिस्तस्मिन्मलसानां सस्पृहाणां रविरेखवाजिनां सूर्यस्येन्द्राश्वानां हर्षः प्रनोरने
 हेषारवन्तस्य प्रतिशब्दक. प्रतिच्छन्दसेन सह । सार्धमित्यर्थः । तथा च रविकिरणानामधःस्थलं परिलम्ब्योर्ष-
 गमनान्मप्यावस्थाचरणमाह—पद्मिनीप्यति । मुकुलितानि मुकुलितानि यानि रक्षारङ्गानि कोकनर-
 सेषां पुटानि सत्र प्रविष्टा. कृतप्रवेशा मञ्जुकरीणां भ्रमरीणामावत्यः शेष्यो यास्वेवंविधासु पद्मिनीषु कलिक-
 रासु । कृष्णलमाम्यादाह—विरहेति । विरहो वियोगः । रवेरिति शेषः । तेन या मूर्च्छां तयन्त-
 संक्रान्तान्धकारं हृदयं यासाभेवंविधास्त्रिव । अत एव प्रारब्धं निमीलनं मानिहासु । पुनः केतु । रथ-
 चक्रवाहानां युगलेषु घटमानेषु मिश्रतां प्राप्यमाणेषु । किं कृत्वा । परस्परहृदयान्यन्योन्यानुरगत-
 दाय गृहीत्येत्यर्थः । रक्षत्वसाम्यादुत्प्रेषामाह—प्रासीति । प्रासीकृतार्थं प्ररथा माः सामान्यमृणाललता वि-
 लनाम्यागां विरासति छिद्राणि तेषु संक्रामितानीव क्षिप्तानीव । किं कथितवतीत्वाशयेनाह—भर्वृ इति ।
 हे रात्रमुने, तयोर्मुनिकुमारयोरिति निर्धारणे वशी । अन्यतर एकः कथिशरि प्रनोस्वो गिरि-
 न्यतोऽस्मीति । कथयति कथि च । तदेवाह—अश्रुमालेति । अश्रुमालां जपमालामुपयाचितुं प्रथिंयुमा-
 प्रातोऽस्मि । अहं शिवति । मुनिकुमारस्य नाममहणादेवामिधानमात्रधवणादेव । उन्वयच्छातिशयमाह—स्था-
 नेति । स्थानस्थितापि स्वस्थानस्थापि द्वारदेशं गतेव प्रतोरीप्रदेशे प्राप्तेव समुपजाता समुपजा तस्य पुण्डरी-
 स्यागमने आकाशारेका यस्या एवंभूता सत्यन्यतम कञ्चुकिनं सौविदसं समाहूयाङ्गानं कृत्वा गच्छ तत्र, स-
 स्थनां मध्ये प्रवेशं कार्यमिति शेषः । इति पूर्वोक्तमादिरय कथयित्वा प्रादिणवं प्रेषितवती । अयेति । तत्रे-
 वानन्तरं मुहूर्तादिव । यत्रैवचन्द्र. सदृशार्थः । मुहूर्तमदृशदिर्यर्थः । तदुक्तमलंकारसेतरे—'इत्यैः प्रवि-
 षाये' समाजार्थेर्निर्मादिभिः । बन्धवोरदिवंशार्थः । (१) गारश्यप्रतिपत्तयः' इति । तमिति । तस्य पुण्डरीक्युप-
 निव तारण्यमिव । यौवनस्य तारण्यस्य मकरकेतनमिव कंदर्पमिव । मकरकेतनस्य वयन्तवमयिना सुप्रिय-

वसन्तसमयम्, वसन्तसमयस्यैव दक्षिणानिलमनुरूपं सखायं मुनिकुमारकं कपिञ्जलनामानं जराधर्वालितस्य कञ्जुकिनोऽनुभागैण चन्द्रातपस्यैव बालातपमनुयायिनमपश्यम् । अन्तिकमुपागतस्य चास्य पर्याकुलमिव सविपादमिव शून्यमिवाधिनिमिषानुपरताभिप्रेतमाकारमलक्ष्यम् । उत्थाय च कृतप्रणामा सादरं स्वयमासन्नमुपाहरम् । उपविष्टस्य च बलादनिच्छतोऽपि प्रभ्रात्य चरणानुपमृज्य चोत्तरीयांशुकपद्भवेनाव्यवधानायां भूमावेव तस्यान्तिके समुपाविशम् । अथ मुहूर्तमिव स्थित्वा किमपि विवक्षुरिव स तस्यां समीपोपविष्टायां तरलिकायां चक्षुरपातयन् । अहं तु विदिताभिप्राया दृष्टयैव भगवन्, अव्यतिरिक्तैयमस्मच्छरीरात् । अशङ्कितमभिधीयताम् इत्यवोचम् । एवमुक्तञ्च मया कपिञ्जलः प्रत्यवादीत्—राजपुत्रि, किं ब्रवीमि । चाग्रेव मे नाभिषेचविषयमवतरति प्रपया । क कन्दमूलाशी शान्तो वननिरतो मुनिजनः, क वायमनुपशान्तजनोचितो विषयोपभोगाभिलाषकलुषो मन्मथविविधविलाससंकटो रागप्रायः प्रपञ्चः । सर्वनेवानुपपन्ननालोक्य । किमारब्धं द्वैवेन । अयत्रैनेव खल्वपहासास्पदतानीश्वरो नयति जनम् । न जाने किमिदं बल्कलानां सदृशम्, उताहो जटानां समुचि-

समिव । वसन्तसमयस्य दक्षिणानिलमिवागर्वाववनमिव मुनिकुमारकं तापसबालकं कपिञ्जलनामानं जराविरसा तथा धवलितस्य कुम्भोद्गतस्य कञ्जुकिनः सौविदग्धस्यानुभागैण पश्चाद्भागैण चन्द्रातपस्य शीतांशुप्रकाशास्यानुयायिनं पथाशामिनं बालातपमिव तनपर्यवनालोक्यम् । एतेन कञ्जुकिरुपिञ्जलयोस्तत्समीपावपि सहलग्ननेऽपि बलक्षयं द्योतितम् । अन्तिकमिति । अन्तिकं समीपमुपागतस्य प्रातस्य चास्य कपिञ्जलस्य पर्याकुलमिवात्यन्तव्याकुलमिव सविपादमिव सपेदमिव शून्यमिव नटचैतन्यमिवाधिनिमिष मागंमिवानुपरतनपरिपूर्णमभिप्रेतं चान्दितं यस्मिन्नेतादृशमाकारमाकृतितनलक्षयनाकलयम् । उत्थाय च कृतः प्रणामो नमस्कारो ययैवंभूताहं सादरं सबहुमानं स्वयमासन्नानं विष्टमुपाहरमनयम् । ततोपविष्टस्वासीनस्य च बलाद्बलादनिच्छतोऽप्यवाऽऽतोऽपि चरणौ पादां प्रक्षाल्य धावनं कृत्योत्तरीयांशुकमुपसंभ्रान्तान्शुकं तस्य पद्भवेनांशुकैर्नोपमृज्य मार्जनं कृत्वा तस्यान्तिके तस्यांगोपेऽव्यवधानायां केषलायां भूमावेव समुपाविरामतिष्ठम् । अपेक्षानन्तयै । मुहूर्तमिव स्थिता किमपि विवक्षुरिव पशुनिच्छुरित्येव स कपिञ्जलस्य समीपोपविष्टायां तरलिकायां चक्षुरेप्रपातयत्प्रतातितयत् । अहं स्थिति । तु पुनरर्थकः । दृष्टयैव ह्येष निरितो शनोऽभिप्राय आराधो यथा सर्वभूतादभिलषोचनिलक्ष्यम् । इतिवाच्यमाह—भगवतिप्रति । हे भगवन् हे स्वामिन्, अस्मच्छरीरादिं तरलिकाऽन्वितिरिष्य अमिषा, अतोऽशङ्कितं चाह्वारहितं यथा स्वात्तपानिर्णीयतां कथ्यताम् । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण मनोऽप्येव कपिञ्जलः प्रत्यवादीत्यवोचत् । किमुवाचैत्याह—राजपुत्रीति । हे राजपुत्रि, किं ब्रवीमि किं कथयामि । चाग्रेव मया मया प्रपया लज्जयामिषेयं विषयं वाच्यगोचरं नापतरति नाकति । केति । कन्दमूलाशी शान्तो वननिरतोऽरन्त्याशो मुनिजनः क । अथ च रागप्रायो रागबहुलः प्रपञ्चो मानविरागः क । प्रपञ्चं विरोधमाह—अनुपशान्तेति । अनुपशान्तो रोदापुपुतो दो जनो मनुष्यरक्षोषितो योग्यो निदरः स्वस्वन्दनारिष्योपभोगः पुनःपुनस्तदासेवनं तस्यान्तिकयः दृष्ट्वा ऐन वञ्चो मन्त्रिणे मन्मथस्य कन्दस्य ये विविधा अनेकप्रकारा विपत्ता विभ्रान्तैः संकटः संकीर्णः । सर्वनेव समप्रवेव अनुपपन्नमुपपन्ननालोक्य पश्य । द्वैवेनादृष्टेन किमकथ्यस्वस्वयमासन्नं प्रपश्यम् । एतु निधयेन । अदभेनेव प्रपञ्चं विवेक्षते अपवाऽऽनुपहासास्पदनां परिहासपानतां नयति प्रपश्यति । न जाने इति । नहं जनानि हं किं बल्कलानां सदृशं योग्यम् । उताहो अपवा जटानां

१ कपिकुमारकम्, २ कञ्जुकिन्, ३ कपिञ्जलः, ४ कपिञ्जलः, ५ कपिञ्जलः, ६ कपिञ्जलः, ७ कपिञ्जलः, ८ कपिञ्जलः, ९ कपिञ्जलः, १० कपिञ्जलः

सम्, किं तत्रगोऽनुत्पन्नम्, आहोस्वित्प्रमाणैरेणात्रमिदम् । अपूर्वैर्ष विद्वन्मना केनाम् । प्र-
 श्यकथनीयमिदम् । अत्र उपायो न दृश्यते । अन्या प्रतिक्रिया नोपपद्यते । अन्यजाने
 नाहोस्विते । अन्या गतिर्नास्ति । अकारणमार्गेण च महाननर्थात्प्रतिपादो जायते । प्रगतौ
 त्यागेनापि रक्षणीयाः सुदृग्गता इति कथयामि । 'अस्ति भवत्याः ममभवेन स मया तदा
 निष्ठुरमुपदर्शितकोपेनाभिहितः । तथा चाभिधाय परित्यज्य तं तस्मान्प्रदेशात्पुनरागतं ननु-
 र्दृष्टकुसुमापन्नयोऽन्यप्रदेशमगमम् । अत्रयात्रायां च भवत्यां सुदुर्लभिव्य भित्त्वाहाती किन्त-
 मिदानीमाचरामाणि संजालवितर्कः प्रथिनित्युक्त्य विद्वान्परिवर्तिपदहसं प्रदेगं व्यजोह्यम् ।
 चांवात्र तं नात्राभम् । आसीत् मे मनस्येषम्—'किं तु मत्प्रणयव्यतिष्ठतिपुनितानेऽनुत्प-
 न्नातो भवेत् । गतायां च तस्यां छन्द्यभेदतो संजमानो न शक्नोती मे दर्शनपथमुपगन्तुम् ।
 आहोस्वित्पुनितः परित्यज्य मां गतः । उतान्वेषमाणो मामेव प्रदेशमन्यमितः समन्तः
 स्वान्' इत्येवं विकल्पयन्कञ्चित्कालमतिष्ठम् । तेन तु जन्मतः प्रभूयन्तव्यमेव तस्य ह्यन्त-

सदानां समुचितं योग्यम् । किं तत्रगो नियमविशेषस्यानुत्पन्नं दृश्यम् । आहोस्वित्किं । इत्थं क्लेश-
 वेदासाहं कारणम् । केवलमपूर्वमिना विद्वन्मना कर्षणा । अत्रर्षं निजकोपेन कथनीयं प्रतीत्य-
 यम् । एतस्मिन्नेव देवमाह—अपर इति । अत्र एतद्विद्वित् उपायः कारणं न दृश्यते नैवते ।
 अन्या प्रतिक्रिया पितृत्वा नोपपद्यते न प्राप्यते । अन्यदेशादिति संज्ञानाभयनन्दनं नलोत्प-
 नं विलोक्यते । अन्यैतद्विज्ञा गतिः प्रकारान्तरं नास्तीत्यर्थः । उतान्वेषणीयमह—अकथ्येति ।
 तस्मिन्प्रतिपादमाने महाननर्थस्योपनिगतोऽहम्मात्पदनं जायते निगद्यते । भवतु, वा न इति-
 रिखासायेनाह—प्राणेति । प्राणरहितानेनपि जीवितम्यत्रोपपद्यतेपि सुदुर्लभं विद्वान्मनसः प्रणा र-
 णीया रक्षया इति हेतोः कथयामि अस्तीति । मवत्याह्यं समसमेव प्रत्यजनेव । यदा कुतश्च
 पारिजातमभरी तव कर्णावर्णंसीदृता तदा स्वदृष्टतात्प्राप्तितानामश्रमकामपि नाशहीदु । तस्मिन्-
 मोहावसरे स पुण्डरीक उपदर्शितः कोपो येनैवंभूतेन मया तथा निष्ठुरं कथमभिहितः कथितोऽस्ति । तथा च
 तेन प्रकारेण चाभिधाय कथयित्वा तं पुण्डरीकं परित्यज्य तस्मान्प्रदेशात् । उपेति । उपगत उत्तको मनु
 कोपो यथा सः । उत्सृष्टेति । उत्सृष्टस्त्वल्पः कुसुमानां पुष्पाणामवचयो महत्त्वं येन सः । तस्मिन्कुसुम-
 चयनिमित्तमार्गत् तदपि प्रयोजनं कोपेन परित्यक्तमिति भावः । एवंविधोऽहमन्यप्रदेशं तदित्थनविनामप्य-
 ममप्रज्ञम् । अथ च भवत्यामपयानायां गतायां सुदुर्लभिव्य भित्त्वाहात्यदितीयोऽयं पुण्डरीक इतानीं साहं कि-
 माचरति किमाचरणं करोतीति संजातो वितर्को विकल्पो यस्य सोऽहं प्रतिनिष्ठस्य व्यापुस्य विप्रैर्होस्वित्प्र-
 तिरोहितो विप्रहो यस्यैवंभूतसं प्रदेगं व्यलोक्यमपरयम् । यावत्कालं तत्र तस्मिन्प्रदेशे तं कथिप्रत्वं नार्थं न
 व्यलोक्यम्, तदा मे मम मनसि चित्त एवममे प्रतिपादयमानमासीदभूत् । किं तद्विलाह—किं त्विति । अ-
 व्ययानामनेकार्थत्वात्किं तु कदाचिन्मदनेतानन्नेन परायत्ता परार्थीना चित्तप्राप्तियैल्लैर्भूतत्वात्मेव गन्धर्वैकव्यक-
 मेवानुत्तरश्चतुस्रजन्मतो भवेत् । तस्यां गतायां च तस्यां लब्धया चेतना चैतन्यं येन सः । विशेषेण लज्जानकरायां
 कुर्वाणे मे मम दर्शनपथमालोचनमार्गमुपगन्तुं प्रालुं न शक्नोति न समर्थो भवति । आहोस्वित्दिति । आ-
 होस्वित्दित्किं । कुपितः कोर्षं प्राप्तः सन्मां परित्यज्य विहाय गतः प्रस्थितः । उतेति । उतापदा मामेव
 न्वेषमाणो वीक्षमाण इतोऽन्यं प्रदेगं समाधितः स्यात् । इत्येवं विकल्पयन्कल्पनां कुर्वन्किञ्चित्काल-
 तिष्ठं स्थितवान् । तेन स्थिति । जन्मतः प्रथमि जन्म मर्यादीकृतान्मन्वेतानपरिचितेन तस्य पुण्डरीकस्य
 क्षणमप्यदर्शनानवलोकनेन दृश्यमानो दुःखं कुर्वाण । पुनरहमचिन्त्यं चिन्तितवान् । क्षणमीत्यनेन कथयि-

पुनरुत्थानेन दृग्मानः पुनरुत्थानम्—'स कदाचिद्व्यङ्ग्यत्वं विन्दतिः किञ्चिदनिष्टमपि ममा-
परेण । न हि किञ्चित् मित्येते द्विधा । तत्र दुष्कमेतमेकाकिनं कर्तुम् इत्यवधारान्वेषेद्युमाद-
मन्त्रम् । अन्येषामागम्य यथावथा नापश्यं तं तथावथा मुह्यन्त्येककारेण मनसा तन्नु-
द्योभनमादाद्मानसाकलनागादानानि चन्दनव्याधिकाकलनामण्डपान्तरःकूलानि च वीक्षमाणो
निपुणमितस्ततो द्वाहृष्टिः मुचिरं व्यचरम् ।

अर्थकम्पिन्तरःमनीषवर्तिनि निरन्तरतया कुमुनमय इव, मधुकरमय इव, परभृतमय
इव, मधुरमय इवातिमनोहरं पगन्नाजन्मभूमिभूते कृतागहने कृतावस्थानम्, उत्कृष्टमकल-
व्यापारतया लिखितमिषोत्कीर्णमिव सन्निभतमिषोपरतमिव प्रमुनमिव योगममापिन्धमिव
निश्चलमपि स्वयत्तामलितम्, एकाकिनमपि मन्मथाधिष्ठितम्, सानुरागमपि पाण्डुताभावात्-
न्तम्, शून्यान्तःकरणमपि हृदयनिधारीदयितम्, नृष्णीकमपि कथितमदनवेदनातिशयम्,

पि तेन सह मादं विपुणः, इदानीं भूदानकालमादाय विदग्धेन एहि मेदातिशयप्रदर्शनमिति भावः । कदा-
चिदिति । कदाचित्तंभावनामाप्रमेतात् । धर्मस्य स्वार्थं प्रंगम्येन विदग्धेन वीक्षारतः किञ्चिद-
निर्दिष्टनामकमिष्टमप्यसमीहितमपि समाचरेणनाचरणं कुर्यात् । हि निधितम् । द्विधा एवमा किञ्चित् न
क्रियते । अपि मु क्रियत एतेत्यर्थः । 'द्वौ नपौ प्रहतमर्थं सूचयतः' इति न्यायात् । तस्मात्प्रदेशेनोका-
किनमद्वितीयं पशुं विधातुं न युक्तं नोचितमिति पूर्वोक्तप्रकारेणायुषार्थं निधित्वान्वेषेद्युमन्येषां कर्तुमादरमुद्यो-
गमकरवमपश्यम् । अहमन्येषामागो यथावथा तं पुण्डरीकं नापश्यं न व्यलोक्यं तथातथा मुदग्नित्रं तस्य
हेतुः प्रीतिनेन कारणेण नीरुणा मनसा तत्प्रदोभनमगलनागादानाद्मान आरेययविपरीकियमागसाएतु ह्येषु
कानि कृतागहनानि गह्राणि चन्दनव्याधिकायु ये कृतानण्डपा जनाधयास्तान्तरःकूलानि च कासारतीरानि च
निपुणमेकतानं वीक्षमाणो विलोक्यमान इत्यस्तो एसा हृष्टिर्देन सोऽहं मुचिरं विरकालं व्यचरमभ्रम् ।

अथेति । इत्यस्तो विचरणानन्तरमेकस्मिन्वसान्तजन्मभूमिभूते कृतागहने कृतावस्थानं तं कुमारे पुण्डरी-
कमद्राक्षमपश्यमित्यन्वयः । कृतागहनं विशेषवशाद्—स्वर इति । सरसः कासारस्य सर्गापवर्तिनि पार्थस्या-
मिनि निरन्तरतया निविष्टतया कुमुनमय इव पुष्पमय इव, मधुकरमय इव भ्रमरमय इव । एतेन पुष्पाणामति-
शुरमित्वं सूचितम् । तेन भ्रमराणां बाहुल्यमिति भावः । परेति । परभृताः कोकिलास्तान्मय इव । एतेन सह-
कारोद्देशः सूचितः । तत्तल्लक्षणां योगे पूर्वस्य पुंवद्भावः । यद्वा अत्र पुरवस्यं प्रहणम् । मयूराः कलापिनस्त-
न्मय इव । एतेनातिरमणीयत्वं सूचितम् । अत एवातिमनोहरेऽत्यनिरामे । अथ पुण्डरीकं विशेषवशाद्—उ-
त्कृष्ट इति । तदायत्तलाहुत्कृष्टस्वरः साकलव्यापारो येन तस्य भावस्तथा तथा लिखितमिव चित्रितमिव,
उत्कीर्णमिषोत्कीर्णमिव, सन्निभतमिव कीर्णितमिव, उपरतमिव शृतमिव, प्रमुनमिव समितमिव । योगेति ।
योगस्य चित्तचित्तिनिरोधस्य नः समापिरर्थमात्रावभासनरूपसाधनमिव । अत्र विरोधालंकारप्रदर्शनपूर्वकं तमे-
य विशेषवशाद्—निश्चलमिति । निश्चलं निःप्रकम्पमपि स्वयत्तास्त्राचाराखितमिति, विरोधः । तत्पारि-
हारपक्षे चर्चितं प्रहमित्यर्थः । एवमप्रेऽपि सगुञ्जा श्लेषम् । एकाकिनमप्यद्वितीयमपि मन्मथेन मनोभवेनाधि-
ष्ठितमाधितमिति विरोधः । द्वितीयाधिष्ठितत्वंकाकिलाभावात् । सानुरागमिति । अत्रानुरागो रक्तिमा-
रकत्वं येन सहितमपि पाण्डुतां श्वेततामावहन्तमादधानमिति विरोधः । रक्षयतयोः सारसिकविरोधात् ।
शून्येति । शून्यमन्यकतव्यतेऽप्यारहितमन्तःकरणं यस्यैवंविधमपि हृदये निवासिनी निवसनशीला दयिता
यस्मेति विरोधः । कस्यचित्साद्भावे शून्यत्वाभावात् । तत्पारिहारस्तु शून्यं प्यानान्तरवर्जितं केवलं तदासकचित्त-
त्वाविति भावः । नृष्णीति । नृष्णीकमपि मंगनावलम्बिनमपि कथितो निवेदिनो मदनवेदनाया अतिशय उ-

शराणां कुसुमशरशाल्यशकलनिकरमिवाङ्गलम् विभ्राणम्, दक्षिणकरे च स्फुरितनखकिरणनिकरां करतलरर्षशुखकण्टकितानिव मुक्तावलीमविनयपताकासुरसि धारयन्तम्, मदनवशीकरणचूर्णेनेव कुसुमरेणुना तरुभिराहन्वमानम्, आत्मरागमिव संक्रमयद्भिरासनेरनिलचलितैरशोकपद्मैः सृष्टयमानम्, सुरताभिपेकसलिलैरिवाभिनवपुष्पस्तवकमधुशीकरैर्वनश्रियाभिपिच्यमानम्, अलिनिवहनिपीयमानपरिमलैरुपरिपतद्भिश्चम्पककुङ्कुलैस्तप्तशरशल्यकैरिव सधूमैः कुसुमशरेण ताडयमानम्, अतिवहलवनामोदमत्तमधुकरनिकरसंकारनिःस्वनेर्हुंकारैरिव दक्षिणानिलेन निर्भर्त्स्यमानम्, मदकलकोकिलकुलकोलाहलैर्वसन्तजयशब्दकलकलैरिव मधुनासेनाकुलीक्रियमाणम्, प्रभातचन्द्रमिव पाण्डुतया परिगृहीतम्, निदाघगङ्गाप्रवाहमिव क्रैशमानमागतम्, अन्तर्गतानलं चन्दनविटपमिव म्लायन्तम्, अन्यमिवाहप्रपूर्वमिवापरिचितमिव जन्मान्तरमिवोपनतम्, रूपान्तरेणैव परिणतम्, आविष्टमिव, महाभूताधि-

दक्षिणकरेपेतसतः पर्यन्तं मुक्तावलीमेकावलीसुरसि हृदये धारयन्तं विभ्राणम् । कीदृशीम् । स्फुरितः प्रसुतितो नखकिरणानां निकरः सन्तुष्टो यस्याः सा ताम् । नखकिरणानां शीर्षतीक्ष्णस्वरूपकण्टकसान्द्राद्युद्वेक्षते—करतलेति । करतलस्य मत्सरशुभ्रं तेन कण्टकितानिव । श्वेतलसाम्नादाह—अविनयेति । अविनयः पूज्यपूजाव्यतिरिक्तस्य पताकां प्यजानिव । पुनः प्रकारान्तरेण तमेव विद्विनष्टि—मदनेति । कुसुमरेणुना पुष्पभूत्वा तरुभिर्हृशैरहन्मानं ताप्यमानम् । इष्टलसाम्नादाह—मदनस्य यद्वशीकरणचूर्णं तेनेव । आत्मेति । आत्मनो राग आरपन्नदुःखरुचा रतिथ तं संक्रामयद्भिरिव संक्रमयं फारयद्भिरिवात्तः समीपस्थैरनिलचलितैर्बानुना शम्भितैरेवविधैरशोकपद्मैः सृष्टयमानं संपद्यमानम् । वनाधिया काननलक्ष्म्या अमिनयो नूतनो यः पुपुनानां पुसुनानां स्वर्बो शुभ्रकलस्य मधु रसस्य शीकरैः कर्णरमिषिष्यमानमिषैरिषिपतीक्रियमाणम् । शमोर्षिकसाम्नादाह—सुरतेति । सुरतलक्षणं यद्राज्यं तदर्थमनिषेकसलिलैरिव । अप्रामिषेकपदसामर्थ्यादेव सुरते राज्यत्वं लोलेते । अलीति । अटिनियष्टंभंमत्समूहैर्निपीयमान आस्तापमानः परिमलो मेपां तैः उपरिपतद्भिरररिषा शरश्लिरेभूतं धनका हेनपुष्पबासेपां कुङ्कुलैमुकुलैः कृत्वा पुसुनसारेण कंदपेन ताप्यमानम् । चम्पकपुष्पगतानां सत एव पीतस्यारुनराणां च कृष्णत्वाद्युद्वेक्षणाह—सधूमैस्तप्तशरशल्यकैरिव । अप्र शल्पकानि शरप्रान्तपरिहोहृषणापीत्यर्थः । अतीति । अतिपहलोऽतिनिचिदो यो वनामोदो वनपरिमलसोनोत्पत्ता ये मधुवरा भ्रमरासेपां निकरः सन्तुष्टस्य शंकारलक्षणा विस्ताराः शब्दाहोः कृत्वा दक्षिणानिलेन निर्भर्त्स्यमानं तिरश्चिद्यमानम् । शब्दत्वसाम्नादाह—हुंकारैरिव । मारुश उद्दीपके विद्यमानेऽपि तत्र छि सुरतशरम्यो न शरिष्यत्येति कानिमानैरित्यर्थः । मदेति । मदेन हृदये कला मनोहरा ये शोदिलाः विवामोपां कुलं लस्य शोडहलैः कलकलैः कृत्वा मधुनासेन विप्रमतेनानु रीक्रियमाणं व्यापु रीक्रियमाणम् । बोलाहृत्समोर्षिकसाम्नादाहृष्यसाम्नादाह—यसन्तेति । वसन्तस्य पुष्पकालस्य उदयशब्दाभ्यां कलकलैरिव । प्रभातेति । प्रभातस्य प्रचूषस्य ययन्दः पुसुदयव्यवस्थानिव । उभयोः साम्नादाह—पाण्डुतेति । पाण्डुतया पाण्डुत्वेन परिहृतेन शोडहम् । निदाघेति । निदाघो मीमाकाण्डसंस्थित्यो यद्राज्याहः सधुर्नीत्यस्यश्रिष्ययतिमानं इत्यावमयं प्रणम् । अन्तरिति । अन्तर्गते अभ्यगनेऽनलो बहिर्देशान्नेवभूतधन्वन्परितो मदनकण्टककलैरिव म्लायन्तं म्लायन्तं म्लायन्तम् । पूर्णशब्दस्यार्थसादाह—अनयेति । अन्त्येति पूर्वस्यद्वि-कर्मिणः । अर्धमर्षिकविवाहसाम्नादाह—अटतेति । अटत्पूर्वमिवापनतमित्युच्यते । अंपति । अन्तरिचितमिवापनतमिव । जन्मेति । जन्मान्तरं नववयस्यमुपगतमिव प्रणमिव । रूपेति । प्रणमयत्येव परित्यज्य गणुता-रुण्येनैव कृष्णरूपेण परिणतमिव । अन्तरेणैव । अन्तरेणैव भूतान्तराहृष्यसाम्नादाह—मदेति ।

१. पुष्पभूत्वा तरुभिर्हृशैरहन्मानं ताप्यमानम् । इष्टलसाम्नादाह—मदनस्य यद्वशीकरणचूर्णं तेनेव । आत्मेति । आत्मनो राग आरपन्नदुःखरुचा रतिथ तं संक्रामयद्भिरिव संक्रमयं फारयद्भिरिवात्तः समीपस्थैरनिलचलितैर्बानुना शम्भितैरेवविधैरशोकपद्मैः सृष्टयमानं संपद्यमानम् । वनाधिया काननलक्ष्म्या अमिनयो नूतनो यः पुपुनानां पुसुनानां स्वर्बो शुभ्रकलस्य मधु रसस्य शीकरैः कर्णरमिषिष्यमानमिषैरिषिपतीक्रियमाणम् । शमोर्षिकसाम्नादाह—सुरतेति । सुरतलक्षणं यद्राज्यं तदर्थमनिषेकसलिलैरिव । अप्रामिषेकपदसामर्थ्यादेव सुरते राज्यत्वं लोलेते । अलीति । अटिनियष्टंभंमत्समूहैर्निपीयमान आस्तापमानः परिमलो मेपां तैः उपरिपतद्भिरररिषा शरश्लिरेभूतं धनका हेनपुष्पबासेपां कुङ्कुलैमुकुलैः कृत्वा पुसुनसारेण कंदपेन ताप्यमानम् । चम्पकपुष्पगतानां सत एव पीतस्यारुनराणां च कृष्णत्वाद्युद्वेक्षणाह—सधूमैस्तप्तशरशल्यकैरिव । अप्र शल्पकानि शरप्रान्तपरिहोहृषणापीत्यर्थः । अतीति । अतिपहलोऽतिनिचिदो यो वनामोदो वनपरिमलसोनोत्पत्ता ये मधुवरा भ्रमरासेपां निकरः सन्तुष्टस्य शंकारलक्षणा विस्ताराः शब्दाहोः कृत्वा दक्षिणानिलेन निर्भर्त्स्यमानं तिरश्चिद्यमानम् । शब्दत्वसाम्नादाह—हुंकारैरिव । मारुश उद्दीपके विद्यमानेऽपि तत्र छि सुरतशरम्यो न शरिष्यत्येति कानिमानैरित्यर्थः । मदेति । मदेन हृदये कला मनोहरा ये शोदिलाः विवामोपां कुलं लस्य शोडहलैः कलकलैः कृत्वा मधुनासेन विप्रमतेनानु रीक्रियमाणं व्यापु रीक्रियमाणम् । बोलाहृत्समोर्षिकसाम्नादाहृष्यसाम्नादाह—यसन्तेति । वसन्तस्य पुष्पकालस्य उदयशब्दाभ्यां कलकलैरिव । प्रभातेति । प्रभातस्य प्रचूषस्य ययन्दः पुसुदयव्यवस्थानिव । उभयोः साम्नादाह—पाण्डुतेति । पाण्डुतया पाण्डुत्वेन परिहृतेन शोडहम् । निदाघेति । निदाघो मीमाकाण्डसंस्थित्यो यद्राज्याहः सधुर्नीत्यस्यश्रिष्ययतिमानं इत्यावमयं प्रणम् । अन्तरिति । अन्तर्गते अभ्यगनेऽनलो बहिर्देशान्नेवभूतधन्वन्परितो मदनकण्टककलैरिव म्लायन्तं म्लायन्तं म्लायन्तम् । पूर्णशब्दस्यार्थसादाह—अनयेति । अन्त्येति पूर्वस्यद्वि-कर्मिणः । अर्धमर्षिकविवाहसाम्नादाह—अटतेति । अटत्पूर्वमिवापनतमित्युच्यते । अंपति । अन्तरिचितमिवापनतमिव । जन्मेति । जन्मान्तरं नववयस्यमुपगतमिव प्रणमिव । रूपेति । प्रणमयत्येव परित्यज्य गणुता-रुण्येनैव कृष्णरूपेण परिणतमिव । अन्तरेणैव । अन्तरेणैव भूतान्तराहृष्यसाम्नादाह—मदेति ।

उन्मार्गप्रवृत्तिनिवारणं वा करणीयम् । कस्यान्यस्या वा वचसि मया स्थातव्यम् । को वापर-
स्त्वत्समो मे जगति वन्दुः । किं करोमि, यत्र शक्नोमि निवारयितुमात्मानम् । इयमनेनेव क्षणेन
भवता दृष्टा दुष्टावस्था । तद्गत इदानीमुपदेशकालः । यावत्प्राणिमि तावदस्य कल्पान्तो-
दितद्वादशदिनकरकिरणातपतीव्रस्य नदनसंतापस्य प्रतिक्रियां क्रियमाणामिच्छामि । पच्यन्त
इय मेऽङ्गानि, उत्कथ्यत इव हृदयम्, कुप्यत इव दृष्टिः, ज्वलतीव शरीरम् । अत्र यत्प्राप्त-
कालं तत्पारोतु भवान् इत्यभिधाय तूष्णीमभवान् । एवमुक्तेऽप्यहमेनं प्रायोधयम् । यदा पुनः
पुनः शास्त्रोपदेशविशदः सनिदर्शनः सेतित्तामैश्च वचोभिः सानुनयं सोपग्रहं चाभिधीयमा-
नोऽपि नाकरोत्कर्णं, तदाहमचिन्तयम्—'अतिभूमिमयं गतः, न शक्यते निवर्तयितुम् ।
इदानीं निरर्थकाः खलुपदेशाः । तत्राणपरिरक्षणेऽपि तावदस्य यत्रमाचरामि' इति कृतम-
तिरुत्थाय गत्वा तस्मात्सरसः सरसा मृणालिकाः समुद्भूता कमलिनीपलाशानि जलज्वला-
च्छिदान्यादाय गर्भधूलिकापायपरिमलमनोहराणि च कुमुदकुवलयकमलानि गृहीत्वागत्य

देशो-दातव्यः । उन्मार्गेति । पापयोन्मार्गेऽसाधुमार्गे वा प्रवृत्तिः प्रवर्तनं तस्मा निवारणं करणीयं कर्तव्यम् ।
फल्येति । अन्यस्या तत्परिणामस्य कस्य वा वचसि वचने मया स्थातव्यम् । न कस्यापीत्यर्थः । को वेति ।
अपरोऽप्यः को वा तत्समो मे मन जगति विधे वन्दुप्रता । आविष्कृतं भावमुपसंहरति—किमिति । किं
करोमि किं कुर्वे । यदिति हेतौ । आत्मानं स्वं निवारयितुं दुष्टप्रवृत्तेर्दूरीकर्तुं न शक्नोमि न समयो भवामि ।
अनेनेति । अनेनेव क्षणेन समयेनेयं दुष्टा दुःसादायिन्यवस्था दशा भवता लया दृष्टावलोकिता । तदिति ।
तस्मादेतोरिदानीं सांप्रतमुपदेशकालः शिक्षाप्रदानसमयो गतो व्यतिश्रान्तः । अन्यस्मिन्नामदमादिरूपविश्रुति-
करणभावे हेतुमाह—यावदिति । यावत्कालमहं प्राणिमि जीवामि तावत्पर्यन्तम् । फल्येति । कल्पान्तो
युगान्तस्तत्रोदिता उदयं प्राप्ता ये द्वादशदिनकरकिरणालोपां य आतपः प्रकाशस्तद्गतोव्रस्य कठिनस्य । दुःस-
हस्येति यावत् । एवंविधस्य नदनसंतापस्य कंदर्पज्वरस्य प्रतिक्रिया चिच्छिन्ना तदक्षणं क्रियां क्रियमाणं विधी-
यमानामिच्छामि सर्गाहे । विधेकादिप्रतिक्रियाया अभावे प्राकृतप्रतिक्रिया तथा सह संगमरूपयेति भावः । सं-
तापमेव प्रकटयमाह—पच्यन्त इति । मे ममाङ्गानि दृष्टापादादीनि पच्यन्त इव पाकविपरीकियन्त इव ।
इदयं स्वान्तमुत्कथ्यत इत्योत्काप्यत इव । दृष्टिलोचनं कुप्यत इव दग्धत इव । शरीरे देहं ज्वलतीव भस्मीभवतीव ।
अत्र यत्प्राप्तकालं यदेतत्समयोचितम् । तथा सह संगमरूपमित्यर्थः । भवांस्तत्करोत्विति पूर्वोक्तमभिधायोक्त्वा
तूष्णीमभवन्मानमकरोत् । एवमिति । एवमनुना प्रकारेणोक्तेऽपि कथितेऽप्यहमेनं पुण्डरीकं प्रायोधयं प्रयोधं
कृतवान् । यदेति । यदा पुनःपुनर्भूयोभूयः शास्त्रस्य धर्मप्रतिपादकस्य ग्रन्थस्योपदेशः शिक्षा तेन विशदार्नि-
मैलेः सनिदर्शनः सोदाहरणः सेतित्तामैरितिहासः पुरातनं तेन सहितं वचोभिः सानुनयं सप्रणयम् । 'प्रणतिः
प्रणिपातेऽनुनये' इति कौशाः । 'सोपग्रहं सानुकूलम् । 'उपग्रहोऽनुकूलने' इति विश्वः । यथा स्थातयामिधी-
यमान उपदिश्यमानोऽपि कर्णं श्रवणे नाकरोत् । अश्रुतमिव मनुक्तमकार्यादित्यर्थः । तदेति । तदा तस्मिन्काले-
ऽहमचिन्तयमभ्यासम् । इतिशब्दवाच्यमाह—अतीति । अयमतिभूमिमितिदूरं गतः प्राप्तः । कामस्य दशमी-
भवस्थां प्राप्त इत्यर्थः । निवर्तयितुं ततो व्यावर्तयितुं न शक्यते न पार्यते । तेनेदानीं सांप्रतम् । खलु निधयेन ।
उपदेशा निरर्थका निःप्रयोजनाः । तदिति हेत्यर्थः । तावदादावस्य पुण्डरीकस्य प्राणपरिरक्षणेऽपि जीवितपरि-
प्राप्तेऽपि यत्रयुयोगमाचरामि करोमीति कृता मतिर्येन स उत्थाय गत्वा च । अच्योदानिधं सर इति शेषः ।
तस्मात्सरसः कासारत्सरसा रसयुक्ता मृणालिकाः कमलिन्यः समुद्भूतोत्पाद्य ताभ्यो जलजवेनाम्भोलेदो
कान्छितानि सहितानि कमलिनीपलाशानि नलिनीपत्राण्यादाय गृहीत्वा । गर्भेति । गर्भधूलिमेष्यपरागस्त-
स्य च कपायसुवरः परिमलस्तेन मनोहराणि शोभनान्येवंविधानि कुमुदानि श्वेतकमलानि कुवला-

तस्मिन्नेव लतागृहशिलातले शयनमस्याकल्पयम् । तत्र च सुखनिषण्णस्य प्रतामन्नर्तनां चन्दनविटपादीनां मृदूनि किसलयानि निष्पीड्य तेन स्वभावसुरभिणा तुपारशिशिरेण स्वेन ललाटिकामकल्पयम्, आ चरणतलादङ्गचर्चां चारचयम् । अभ्यर्णपादप्रस्फुटितवन्कङ्करी- वरशीर्णेन च करसंचूर्णितेन कर्पूररेणुना स्वेदप्रतिक्रियामकरवम् । उरोनिहितचन्दनस्र- वल्कलस्य स्वच्छमल्लैलसीकरनिकरम्भाविणा कदलीदलेन व्यजनक्रियामन्वतिष्ठम् । एवं च मुहुर्मुहुर्न्यदन्यन्नैलिनीदलभयनमुपकल्पयतः, मुहुर्मुहुश्चन्दनचर्चांमारचयतः, मुहुर्मुहुश्च स्वेदप्रतिक्रियां कुर्यतः, कदलीदलेन चानवरतं वीजयतः समुद्रभूमे मनसि चिन्ता—'कानि रात्वमाध्यं नाम भगवतो मनोभुवः । कायं हरिण इव यनवासनिरतः स्वभावमुग्धो जनः, क्व च विविधविलासरसराशिगन्धर्वराजपुत्री महाश्वेता । सर्वथा नहि किंचिदस्य दुष्टं दुष्करमनायत्तमकृतंभ्यं वा जगति ।' हेरुपपादेऽप्यर्थेऽप्यव्ययमवहत्या विचरति । नै पात्रं प्रतिहूलयितुं शक्यते । का वा गगना सचेतनेषु, अपगतचेतनान्यपि संपट्टयितुमलं यदने

शुभाशानि कमलान्येभ्यो व्यतिरिक्तानि मुमुदहुवलयाणां कमलानि पुष्पाणि वा गृहीत्वासागव च तस्मिन्नेव लतागृहशिलातलेऽस्य पुण्डरीकस्य शयनं शय्यामकल्पयमकरवम् । तत्र चेति । तस्मिन्नेव स्थले शुभेन निषण्णस्योपविष्टस्य प्रत्यागच्छार्तिनां समीपस्थानां चन्दनविटपादीनां मलयजमण्डपानां मृदूनि मुमुदमारानि किमलयानि किमलानि निष्पीड्य संमर्ष्य तेनानिर्वचनीयेन स्वभावसुरभिणा सपत्तिस्तु- गन्धेन तुपारो द्विमे तद्रुचिच्छिरेण शीतलेनैवैविधेन रसेन इवेण ललाटिकां लोके 'आशी' इति प्रविष्टमण्ड- यमकरवम् । चरणतलं सर्वांसीदृश्याचरणतलं तस्मात् । आशारिवोगे पशमी । अङ्गचर्चां शरीरभूषां चरणां रचिनचत् । अभ्यर्णोति । अभ्यर्णां आमणा ये पादया दृशालेषां स्फुटितानि स्फोटं प्रतापानि यानि स्फुट- नि कोकानि मेवां विरराणि छिद्राणि तेभ्यः शीर्षेण गन्धितेन च तथा करेण कृत्वा संचूर्णितेन शोटीहेन क- र्पूरेणुना द्विमन्मुद्गाभूत्वा स्वेदस्य यमैकलस्य प्रतिक्रियां चिच्छिन्नामकरवमकल्पयम् । उर इति । शरी- रमध्ये निहितं स्पर्शने चन्दनद्रवेण मलयजमण्डपेनार्द्रं द्विजं कण्ठलं यच्च न तथा तस्य । सञ्छेति । अस्मिन्निर्मला सञ्छिन्नगीकरा वातात्मवारिकणानेषां निरुतः समुहूलस्य द्वाविणा सन्निवेशात्तरेण इति- र्द्वेन ह्यनारपेण व्यजनक्रियां तादन्तहृत्यम् । 'व्यजनं तादन्तं तत्' इति कोशः । अन्तरीयमकरवम् । एवं चेति । एतन्ममना प्रकारेण मुहुर्मुहुर्बोर्वागमन्यदन्यदन्यतरदन्यतरकानिनीदलशयनं कमलिनीप्रकण- मुदकणवत् कुर्येत् मुहुर्मुहुर्भूयोभूयश्चन्दनचर्चां मलयजमण्डनमारचयतो विदधतः, मुहुर्मुहुश्च चरतरं शिर- श्चिच्छिन्नां अमन्नप्रतीकारं कुर्येत् प्रभवतः, कदलीदलेन चानवरतं निरन्तरं वीजयतः पवनं प्रशित्तो मे इव मनसि चिन्ता समुद्रभूत्यादुर्भूर । यत —आस्तीति । तमेति कोमलामश्रुतेः । यत् निघण्टे । यतो

१. ईदंभ्यः द्विमायमाध्यमनिष्पातं जनि न विघने । एतदर्थं शरीरुर्वाह—केति महत्तरे । इति । इति इव भूय इव वनरभेऽप्यव्ययने निरन्तरतः स्वभावेन प्रहृष्या सुगणोऽदितो जन- ह । तत्र विविधतां सततप्रकारणां विरगतां विप्रमादीनां यो रसमालयं तस्य सति मदा एतत्त- दन्वर्तनप्रतुती मन्वेण ह । विदग्धविदग्धयो मंगम- कर्षं भविष्यतीयासयेनह—सर्वमेति । सर्वरते- णस्य ईदंभ्यः पयसि स्वेदे दुष्टे दुःगाथं तथा दुष्टरे दुःभेन वत्तुं शक्यमनापणमनवीनमर्त्तनं इति- अदिष्टेति वा नहि विचिदन्ति । अथ सर्वं सुगाध्यमिर्षः । पुरापादेऽप्यव्ययवैशु कायेनचर्चां कले- उरुत्वा कलकलेन विचरति प्रवर्तते । न चायं केनचि पुंसा प्रतिहूलयितुं शक्यते इति । का- चेति । इत्यस्य ईदंभ्यः हेतवे इतिनेति तदवगतचेतनानि मन्वन्त्य दृश्याभ्यनि वातामिदन्वन्ती कले-

१ विदग्धवत्, २ प्रवर्तयत्, ३ तादन्तहृत्, ४ अन्तरेण, ५ मुहुश्चन्दन, ६ इत्येवमकरवम्, ७ कले- दियारविट्टाः, ८ दुरापादेऽप्यव्ययवै ९ नाचत्

रोचते । शुमुदिन्यपि दिनकरकरानुरागिणी भवति । कमदिन्यपि शशिकरद्वेषमुञ्जति, निशापि पामरेण नह निघ्नतामेति । ज्योत्स्नाप्यन्धकारमनुवर्तते, छायापि प्रदीपाभिमुग्धमवनिष्ठते, तडिदपि जलदे स्थिरतां व्रजति । जरापि यौवनेन संचारिणी भवति । किं वा तस्य दुःसाध्यमपरम्, एवंविधो येनायमगाधगान्भीर्यसागरस्तृणवद्भुतानुपनीतः । क तत्तपः, फेयमत्रम्या । मर्वया निष्प्रतीकारेयमापनुपस्थिता । किमिदानीं कर्तव्यम् । किंवा चेष्टितव्यम्, कं देशं गन्तव्यम्, किं शरणम् । को बोधायः, कः सहायः, कः प्रकारः । का युक्तिः, कः समाश्रयो येनास्वास्तयो धार्यन्ते । केन वा कौशलेन, कतमया वा युक्त्या, कतरेण वा प्रकारेण, केन वाचष्टम्भेन, कया वा प्रज्ञया, कतमेन वा समाश्राननेनायं जीवेत् इत्येते चान्ये च मे विपण्णहृदयस्य संकल्पाः प्रादुरामन् । पुनश्चाचिन्तयम्—किमनया ध्यातया निष्प्रयोजनया वि-

दितुं संयोजयितुमर्हं मनसः, तस्य सचेतनेषु दगादगावर्तिषु संबन्धं कर्तुं का गगना । एतदेव स्मृत्युपाह—शु-
मुदिनीति । शुमुदिन्यपि करदिन्यपि । दिनकरेति । दिनकरस्य सूर्यस्य कराः किरणाः । तत्कार्यकारिता-
दिनकरत्वं चन्द्रस्य । तस्मिन्नुपरागो नियते वसा एवंविधा भवति । तदुक्तम्—‘चन्द्रधरुकरायते मलयजो
देवः स्तुलिहादते माल्यं सूचिकरायते सृद्गतिर्बानोऽपि वजायते’ इति । कमलिनीति । कमदिन्यपि
पश्चिम्यपि । शशिकरकार्दकारित्वात्कार्यकिरणानां शशिकरत्वम् । तेषु को द्वेषस्तमुञ्जति त्यजति । तदुक्त-
म्—‘आतपे धृतिमता सह वषा यालिनीविरहिणा विदग्धेन । सेहिरे न किरणा दिनरमेदुःसिते नमसि सर्व-
मसहम्’ इति । निशोति । निशापि रात्रिरपि दिवसकार्यकारित्वादासरेण निधतामन्वयतामेति गच्छति । य-
था—‘विप्रन्यन्तारपि विपभरादातिभाजो निगायां कि तद्मस्त्वदनिशरणे साहसं नाथ तस्माः’ इति ।
ज्योत्स्नेति । ज्योत्स्नापि कौमुदप्यन्धकारकार्यकारित्वात्तमनुवर्तते । तद्रूपतां भजतीत्यर्थः । यथा—‘ज्योत्स्ना
रसानलतामुर्वैलवम्’ इति । छायेति । छायापि प्रदीपस्य सृद्गनेरभिमुखमवतिष्ठते संतिष्ठति । अत्र प्रदी-
पाधोभागे छायायाः सत्त्वात् चित्रमिलिभिमुस्राप्रहणम् । तदुक्तम्—‘आलोकस्त्रिभिरायते विधिवशात्प्रानोऽपि
भारादते हा हन् प्रमदाभिमोगसमये किं किं न दुःखायते’ । तडिदिति । तडिदपि विपुदपि जलदे
स्थिरतां स्पर्धं व्रजति गच्छति । अत्र तडित उद्दीपकत्वाद्दिरहदुःसितस्य तस्य निमेषावस्थानमपि कल्पकल्प-
मिलिमिसंधिः । जरेति । जरापि विरुसापि यौवनेन तारभ्येन सह संचारिणी सार्धं संचरणशीला स्यात् ।
जराया अपि तत्कार्यकारित्वात्तदनुगामित्वमित्यर्थः । अत्रापिसाध्यः सर्वत्र विरोधयोकः । किं वेति । वेति
विकल्पायः । तस्य कंदर्पस्य । किमिति प्रश्ने । अपरं किं दुःसाध्यं दुष्करम् । एवमिति । येन कंदर्पेण एवंविध-
स्तरस्यं पुष्टरीकः । अगाधेति । अगाधमलम्बधतलं गाम्भीर्यं गम्भीरता तस्य सागरः समुद्रतृणवद्भुतां लघी-
यस्त्वमुचनीतः प्रापिनः । केति । तदनिर्वचनीयस्वरुतं तपः कः । तथा चयं परिहृदयमानावस्था कः । सर्वयेति ।
सर्वप्रकारेण निष्प्रतीकारात्साध्यैयमारोपिपुनस्थिता प्राप्ता । किमिति । इदानीं सांप्रतं किं कर्तव्यम् । किं वा
चेष्टितव्यमाचरितव्यम् । कं देशं कं स्थानं प्रति गन्तव्यं गमनीयम् । किं वा शरणं व्रामम् । को बोधायः कः
प्रतीकारः । कः सहायः साहाय्यहृत् । कः प्रकारस्तदुपदानकविधिः । का युक्तिस्तदप्रतिक्रियायुक्तिः । कः स-
माश्रयः को निवासो येन कृत्वास्य सुनेरसकः प्राणा धार्यन्ते गच्छन्तो रक्षन्ते । केन वा कौशलेन चातुर्येण, कत-
मया वा युक्त्या, कतरेण वा प्रकारेण, केन वाचष्टम्भेनालम्बनेन, कया वा प्रज्ञया प्रतिभया, कतमेन वा समा-
श्राननेन सान्त्वनेन कार्यं जीवेदिति । एते चेति । विपण्णहृदयस्य खिन्नचित्तस्य मे मर्मेते चान्ये च संकल्पा
विरुद्धाः प्रादुरामन्प्रसदीपभूयः । पुनश्चेति । पुनस्तदनन्तरमहमचिन्तयं चिन्तितवार । किं तदित्साह—
किमनयेति । अनया निष्प्रयोजनया निरर्थकया चिन्तया ध्यातया किम् । तावदादां वस्य पुष्टरीकस्य

१ तदुदिन्यपि; २ दस्युदिन्यपि. ३ तृणवद्भुतान्. ४ किमाचेष्टितव्यम्. ५ का दिशम्.

६ अनयात्तावत्तया; अनयात्तान्तावत्तया.

न्तया । प्राणास्तापदस्य येनकेनचिदुपायेन शुभेनाशुभेन वा रक्षणीयाः । तेषां च तत्त्वमागम-
मेकमपहाय नास्त्यपरः संरक्षणोपायः । बालभावाद्प्रगल्भतया च तपोविरुद्धमनुचिदनुश-
सामिवात्मनो मदनव्यतिकरं मन्यमानो नियतमेकोच्छ्वासावशेषजीविनोऽपि नायं तस्याः स्त-
यमभिरामनेन पूरयति मनोरथम् । अकालान्तरक्षमध्यायमस्य मदनविकारः । मततनतिर्ग-
तेन कृत्येनापि रक्षणीयान्मन्यन्ते मुहुदमून्माधवः । तदतिह्वेषणमकृतव्यमप्येतद्दम्भाकनवरर-
र्त्तव्यतामापतितम् । किं चान्यदिक्रियन्ते । का चोन्म्या गतिः । सर्वथा प्रयामि तस्याः मङ्गलम् ।
आवेदयाम्येतामवस्थाम्' इति चिन्तयित्वा कदाचिदनुचितव्यापारप्रवृत्तं मां विज्ञाय संजात-
लज्जो निवारयेदित्यनिवेद्यैव तस्मै तत्प्रदेशात्मव्याजमुत्थायागतोऽहम् । तदेवमवस्थिते च-
त्रावसरप्राप्तम्, ईदृशस्य चानुरागस्य सदृशम्, अस्मदागमनस्य चानुरूपम्, आननो वा
समुचितं तत्रभवती प्रभवति' इत्यभिधाय किमियं वक्ष्यतीति मन्मुखात्तच्छट्टित्पूर्णा-
मासीत् । अहं तु तदाकर्ण्य सुरासृतमये हृद इव निमग्नः, रतिरममयमुदधिमिवावर्तनीं
सर्वानन्दानामुपरि वर्तमाना सर्वमनोरथानामप्रमिवाधिरूढा, सर्वोत्सवानामतिभूमिमिवाभि-
शयाना, तत्कालोपजातया लज्जया किञ्चिदवनम्यमानवदनत्वाद्दृष्टृकपोलोदरैः प्रथितै-

शुभेनाशुभेन वा येन केनचिदुपायेन प्राणा असवो रक्षणीया । तेषां चेति । तेषां प्राणानामेकं तस्याः स-
गममपहाय विहावापरो भिन्नः संरक्षणोपायो नास्ति । बालभावाच्चिदनुस्रभावाद्प्रगल्भतयाप्रतिमान्निष्ठया च
तपोविरुद्धं मतविरोध्यनुचितमन्योन्यमात्मन स्वस्योपहामसिद्ध मदनव्यतिकरं कंदर्पवृत्तान्तं मन्यमानो रूपगतो
नियतं निश्चितमेक एवोच्छ्वास आहरो(!)ऽवरोपोऽवशिष्टो यस्मिन्नेवं तादृशं जीविनं प्राप्तितं यस्सर्वभूतोऽप्यवं इ-
वोक्तानोचिद्यवशात्तस्या महाश्लेष्णायाः स्वयमभिरामनेनतत्मानागमनेन मनोरथं चित्तानिलार्थं न पूरयति न पू-
रयिष्यति । 'वर्तमानागामीष्ये वर्तमानवद्वा' इति भविष्यत्यर्थे वर्तमाना । यथाशुभमेव वा किं तन्मन्य मन्नेन
तस्याः संगमो भविष्यति तथाप्यन्यस्याप्यभिरामनेन वा त्वरेत्यत आह—अकालेति । अस्य पुण्डरीकान्तं
मदनविकारो न कालान्तरं शमते । विरक्ताले न निष्ठतीत्यर्थं । अन्यस्य तदभिरामतप्रयागेन किं प्रयोजने-
रान आह—सततमिति । सततं निरन्तरमतिगर्हितेन निन्दितेन कृत्येनापि कार्येणापि साधकः सन्तः हु-
दमृन्मिथप्राणान्तररक्षणीयान्मन्यन्ते जानन्ति । तदतीति । तदेतदतिह्वेषणमप्यतिलज्जावहमप्यकर्तव्यमन-
चरणीयमप्यस्माकं पुण्डरीकमार्गानुवर्तिनामवश्यकर्तव्यतां नियतविषेयतामापतितमुपस्थितम् । विन्निमुग-
हरणाह—किञ्चेति । एतदतिरिक्तमन्यत्किं कियत इत्यर्थः । अन्या एतदतिरिक्ता का गति । न कर्तव्यं ।
अन — सर्वथैव । सर्वप्रकारेण तस्या महाश्लेष्णायाः साक्षात् समीपं प्रयामि गच्छामि । एतां प्रलम्बनया
दशामावेदयामि कथयामि । इति चिन्तयित्वा विचिन्त्वा । इतिशब्दश्लोकाह—कदाचिदिति । अनु-
सृतोऽप्येवो यो व्यापारो व्याप्तित्वात् प्रवृत्तं विज्ञाय संजातलज्जः समुत्पन्नप्रपः कदाचिज्जातुषिन्नां निवारये-
तिवेषणस्यै पुण्डरीकायेति पूर्वोक्तमनिवेद्यैवाकथयित्वैव तत्प्रदेशात्तत्स्थानत्सव्याजं समीपमुपायहनना-
त्तत्प्रकारेणादेवममुना प्रकारेणावस्थिते सति यदप्राक्करप्राप्तं प्रस्तावगतम्, ईदृशस्य अनुरागस्य हेतुस्य च
सदृशं तुल्यम्, अस्मादागमनस्य च मरीदागमनस्य चानुरूपमनुकूलम् आत्मनो भवत्याः समुचितं योग्यं तन्वदनी
प्रभवति मनसा भवतीत्यभिप्रायोक्त्यर्थे किं वक्ष्यति किं कथयिष्यतीति कृत्वा मन्मुखात्तच्छट्टित्पूर्वम्
तूष्णीमासीत् । अहं तु तत्पूर्वोक्तमाकर्ण्य श्रुत्वा सुखमेवागुनं पीयूषं तन्मये हृदे बोधे निमग्नः कुडितेन तिल-
श्रेष्ठारममयमुदधिं समुदमवतीर्णैव मध्यप्रविष्टेव सर्वानन्दानां समप्रमोदानामुपरि वर्तमाना सर्वमनोर-
थानां सङ्कल्पचिन्तितानामप्रप्रान्तमधिर्देशोपर्याश्रितेव, सर्वोत्सवानां समप्रशानानामतिभूमिमिवाभिश-
यानेव प्रमुपेव, तत्कालोपजातया तन्ममयोग्यतया लज्जया श्रयया किञ्चिदवनम्यमानं प्रदीभूतमनं कर-

कोपधुंपरिपननानुबन्धदर्शितंमालाक्रमैः, अप्रामपद्मसंश्लेषतयोपजातप्रथिमभरैरमलैरानन्-
 पापजलविन्दुभिः स्रग्भिरावेद्यमानप्रहर्षप्रसरतत्क्षणमचिन्तयम् । दिष्ट्या तावद्यमनहो
 मामिव तमप्यनुबध्नाति, यत्सत्यमेतेन मे संतापयतीत्यंशेन दर्शितानुकूलता । यदि च सत्य-
 नेय तस्येदृशी दृशा वर्तते, ततः किमिव नोपकृतमनेन, किंवा नोपपादितम्, को वानेनापरः
 समानो बन्धुः, कथं वा कपिञ्जलस्य स्वप्नेऽपि वितथा भारती प्रशान्ताकृतेरग्नाद्वदनाभि-
 ष्णामति । इत्थंभूते किं मयापि प्रतिपत्तव्यम्, तस्य वा पुरः किमभिधानव्यम् इत्येवं
 विचारयन्त्येव प्रविश्य ससंभ्रमा प्रतीहारी मामकथयन्—“भर्तृदारिके, त्वमस्वस्वशरीरैरिति
 परिजनादुपलभ्य महादेवी प्रामा इति । तद्य ध्रुवा कपिञ्जलो महाजनसंमर्दभीरुः सत्वर-
 सुत्याय 'राजपुत्रि, महानयमुपस्थितः कालातिपातः । भगवांश्च भुवनत्रयचूडामणिरस्तमु-
 पगच्छति दिवसकरः । तद्गच्छामि । सर्वथाभिमतमुद्वृत्त्याणरक्षादक्षिणार्धमयमुपरचि-
 तोऽञ्जलिः । एष मे परमो विभवः' इत्यभिधाय प्रतिवचनकालमप्रतीक्ष्यैव पुरोयायिनाम्नायाः

नमाननं तस्य भावत्वात्वं तस्मात् । अत एवारदृष्टः कपोलयोग्यात्परप्रदेशयोदरं यैरेवंविधैः आनन्दपापजल-
 विन्दुभिः अशुभिः स्वप्नेः क्षरभिरावेद्यमानो निषेचमानः प्रहर्षस्य प्रमोदस्य प्रसरः प्रसन्नो यस्मां संबन्धिषाहं
 तस्मात् तत्कालमचिन्तयमभ्यायमित्यन्वयः । अथाथु विशेष्यभाह—अमलैरिति । अमलनिर्मलैरज्ञानाभावान् ।
 प्रथितैरिव शुभ्रितैरिव । अभिच्छिन्नपतनादिति भावः । उपर्युपरि यत्पतनं तस्य योऽनुबन्धः परम्परा तेन दर्शितः
 प्रकाशितो मालाक्रमः स्रग्परिपाटी यैः । अप्राप्तेति । अप्राप्तोऽमित्येते यः पद्मसंश्लेषो नेत्ररोमसंघन्यतास्य
 भावत्वात् ततोपजातः समुत्पन्नः प्रथिमभरः ध्रुवमरो येषु तैः । दिष्ट्या भाग्येन तावदादावयमनहो मामिव त-
 नपि पुण्डरीकमप्यनुबध्नाति पीडयति । यत्सत्यमिति । तदेतेन मदनेन मां संतापयतापि अंशेन तत्संता-
 पेन मे मम सखामनुकूलता दर्शिता । एवं सति नदनेन मनाथं कुमारस्य संतापः कियत् इत्यर्थः । कुमारस्यानु-
 कूलत्वं विरादयसाह—यदि चेति । यदि सत्यमेव तस्येदृशी दशा वर्तते, ततोऽनेन मदनेन किमिव नो-
 पकृतं किमुपकारो न कृतः । किं वा नोपपादितं किं वा न निष्कारितम् । को वेति । अनेन समानोऽपरः को
 वा बन्धुः । कपिञ्जलयचलित सत्यतां दृढोऽर्बुचाह—कथं वेति । प्रशान्ताकृतेः कपिञ्जलस्याग्नाद्वदना-
 त्कथं वितपाऽसत्ता भारती स्वप्नेऽपि निष्कामति । इत्थंभूते सति किं मयापि प्रतिपत्तव्यं किमज्ञीकर्तव्यम् ।
 तस्य कपिञ्जलस्य वा पुरोऽप्ये किमभिधानव्यं किमु कथनीयम् । एवं विचारयन्त्येव ससंभ्रमा प्रतीहारी
 प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा । गृह्णति शेषः । ममेत्यकथयदयोचत् । किं तदित्याह—भञ्जिति । हे भर्तृश-
 रिके, तमस्वस्वमपाटवं शरीरं यस्माः सति परिजनात्परिच्छेदलोकादुपलभ्य प्राप्य महादेवी गौर्यभिधाना
 त्वदम्बा प्राप्तायता । तद्येति । तत्पूर्वोक्तं ध्रुवाकर्ण्य कपिञ्जलो महानत्युत्कृष्टो यो जनानां संमर्दोऽन्यो-
 न्यसंघटस्नाद्धोरः सत्वरं शीघ्रमुत्थाय । हे राजपुत्रि, अयं कालातिपातः कालविलम्बो महानभूयानुपस्थितः
 प्रातः । भगवांश्चेति । भुवनत्रयस्य विष्टपत्रपस चूडामणिरिव चूडामणिः शोभाकारित्वाद्भगवान्दिवसकरः
 श्रीसूर्योऽत्रमुपगच्छेत्समनं प्रयाति । तदिति । तत्सत्ताकारणाद्गच्छामि व्रजामि । स्वयंवेति । सर्वप्र-
 कारेणाभिमतो बाञ्छितो यः मुहूर्त्तमत्रं तस्य प्रागा असबन्धेषां रक्षा प्राणं सैव दक्षिणा मदागमनपूजा तद-
 धर्ममयशक्तिः पानिसंयोजनरूप उपरचिनो निबद्धः । एष इति । एष सुदृष्ट्याणरक्षालको मम मे परम उत्कृष्टो
 विभव ऐश्वर्यमित्यभिधाय प्रतिवचनकालं प्रत्युत्तरसमयमप्रतीक्ष्यैव प्रतीक्षामकृत्वाम्नाया गौर्यभिधानायाः
 पुरोयायिनाम्नायाः प्रविशता प्रवेशं कुर्वता परिजनेन परिच्छेदेन सर्वतः समन्तात्संरद्धे आहूते द्वारदेशे
 प्रतीक्ष्यैव कथमपि महता कठेनावाप्तनिर्गमः प्राप्तबहिर्गमनः प्रयायमित्यन्वयः । अथ परिजनं विसितानि—प्रती-

मण्डले, प्रतिभवनमङ्गनाजनेन विकचकुमुदगन्धैश्चन्द्रनोदकैरुपहित्यमाणेषु चन्द्रोदयार्थेषु कामिनीप्रहितसुरतदूतीसहस्रसंकुलेषु राजमार्गेषु, नीलांशुकरचितावगुण्ठानामु चन्द्रालोकमचचकितासु, कमलवनलक्ष्मीष्विव नीलोत्पलप्रभापिहिताखितस्रतः पलायमानान्धभिसारिकासु, प्रतिकुमुदमायद्वमधुकरमण्डलासु प्रबुध्यमानासु भवनदीर्घिकाकुमुदिनीषु स्फुटितकुमुदवनवहलधूलिधवलितोदरे निशानदीपुलिनायमानेऽन्तरिक्षे, चन्द्रोदयानन्दनिर्भरे महोद्धाविष रतिरसमय इव उत्सवमय इव विलासमय इव प्रीतिमय इव जीवलोके, शशिमनिप्रणालनिर्झरे प्रमोदसुररमयूरवररन्ध्रे प्रदोपसमये, गृहीतविविधशुसुमतान्मूलाङ्गरागपटवासचूर्णया तरलिकयानुगन्धमाना तेनैव मूर्च्छानिहितेन किञ्चिदाशयानचन्द्रनललाटिकालक्ष्मभूत्तराकुलालकेन चन्द्रनरसचर्चाङ्गरागवेपेणार्द्रेण तथैव च तथा कण्ठस्थितयाक्षमालया

सहस्रेण शशिना चन्द्रेण । इदं च शशिनः किञ्चित्कालहीनत्वमादायेत्युक्तम् । अन्यथा दंष्ट्राया वक्तृत्वेन चन्द्रमण्डलस्य पूर्वत्वत्वेन साम्यं न स्यात् । क्षीरिति । क्षीरलागोदराहुगोधोदधिमध्यान्महीनण्डल उद्धियमाण इव बहिर्निष्कार्यमान इव । परमेश्वरेण महावराहरूपं धृत्वा नहीं समुद्रे मञ्जन्ती दंष्ट्रायां धृतेति पुराणप्रतीतिः । प्रतीति । प्रतिभवनं प्रतिदृष्टमङ्गनाजनेन रोजनेन विकचकुमुदानां विकस्वरकैरवाणां गन्धो येष्वेवंविधैश्चन्द्रनोदकैश्चन्द्रोदयार्थेषु शराङ्गोद्भवमन्मूलाङ्गुपहित्यमाणेषु कियमाणेषु सत्सु । कामिनीति । कामिनीभिः स्त्रोभिः प्रहिताः प्रेषिता याः सुरतार्थं द्रव्यः संचारिकाख्यातां सहस्रं तेन संकुलेषु ज्योतेषु राजमार्गेषु धीपथेषु सत्सु । पुनः कामु । अमिसारिकासु सत्सु । संकेतितं स्थानं वा अमिनिष्कान्ति ता अमिसारिकाः त्रियः कल्पन्ते । अथ कामिसारिकां विरोधयत्नाह—नीलेति । नीलांशुकेन इमानवक्ष्येण रचितं निमित्तमवगुण्ठनं रिरौणुकं चासां तासु । नीलवस्त्रावृतत्वेन कैथिपशुं न शक्नन्ति इति भावः । चन्द्रेति । चन्द्रस्य शशिनी य आलोकः प्रकाशस्तत्त्वाद्भवं तेन चकितासु प्रत्यासु । नीलावगुण्ठनविशिष्टामिसारिकोपमानमाह—कमलेति । कमलवनानां नदिनरान्दनां लक्ष्यः धिवस्ताखिव । कीदृशीषु । नीलेति । नीलोत्पलनामिन्वर्चराणां प्रभाः कान्तवत्याभिः निर्हितसु स्थगितासु । भवचकितत्वादाह—इतेति । इत्यतः समन्तारवमायमानासु धावमानासु । प्रबुध्यतेति । प्रबुध्यमानासु प्रबोधे प्रायन्मानासु । पुनः कस्मिन्मति । अन्तरिक्ष आकाशे सति । अथकासां विदिनाष्टे—स्फुटितेति । स्फुटितं विकसितं वत्सुमुदवनं कैरवपट्टं तस्य बहला निषिञ्ज या धूलिः परागतत्वा धक्त्विनं शुक्तिमुदरं मध्यं यस्य स तथा तस्मिन् । अन्तरिक्षस्य धरलितसत्त्वान्मेनह—निद्या रविरेव नदी तदिनी तस्याः पुत्रिनायमाने जलोज्ज्वलप्रतीरायमाने । पुनः कस्मिन्मति । जीवलोके सति विधे सति । कीदृशे । चन्द्रोदयप्रसंगो य आनन्दः प्रमोदन्त्यस्य निर्भरोऽतिरायो बलिन । तस्य निरवधित्वाद्दुद्रेषते—महोद्धाविष महान्नोधाविष । रसादीनां चतुर्णां जनकत्वाच्चतुर्निर्द्रेषते—रतीति । रतिरसः शृङ्गारलक्षण्य इव । उत्सवो महत्लक्षण्य इव, विलासो लीला तन्मय इव, प्रीतिः क्लेशलक्षण्य इव । सर्वत्र बहारलोचः । समयाप्रसुरणमाह—प्रदोपेति । प्रदोपो कामिनीमुक्तं स एव समयः क्षणमस्मिन् । प्रदोपकरणं विरोधयत्नाह—शशीति । शशिनयमधन्द्रकान्तार्त्तनिर्भवाः प्रमत्ता जलमार्गसोपां विक्षेप पनगर्भनतुकरातेगद्येभ्यो चः प्रमोदस्तेन सुरारा वाचका ये मयूरा बहिनमेवां रयः शब्दमेव रभ्ये वनेहरे । गृहीतेति । गृहीतान्वाक्यानि विविधशुसुमतान्मूलाङ्गरागपटवामचूर्णानि येष्वेवंविधा तरदिष्टया पूर्णेष्ववगुण्ठनमण्डनस्यमाना । पुनः कीदृशी । तेनैवेति । तेनैव मूर्च्छांशुलनिहितेन स्थण्डिलेन चन्द्रनरसेन चर्चा मण्डननङ्गरागो मिलेनं बलिसिद्धेर्विधो यो येषो नेरव्यं तेन । कीदृशेन । द्विविदाशयानाङ्गुला चन्द्रनललाटिका निलकविशेषतस्मां तस्मा धूनराः द्विवि शङ्कुरा आङ्गुला विनीर्णा अलकाः केमा बलिसेन । पुनः कीदृशेन । अर्धेन । अनुपेनेत्यर्थः । तथेति । तथैव पूर्वोत्पलकारेण कण्ठस्थितया ि

मानयेत् इत्येवंवादिनीं च माममौ विहत्यात्रयी—भर्तृशरिके, मुग्धामि । किमस्य तेन जनेन । अयमान्मनस्य तावन्नदनातुर इव भर्तृशरिकायात्यान्माश्रेष्ठाः करोति । तथा हि । प्रतिबिम्बच्छलेन स्वदेगलिलेकणिकाश्चितं बुम्बति कपोलयुगलम् । लावण्यवति पयोधरभारे निपतति प्रस्तुरितकरः । रघुमणि रमानामणीन । निर्मलनखलप्रमूर्तिः पादयोः पतति । किं चाल्म मदनातुरस्त्वेष यमुन्मापाच्छुष्कचन्दनानुलेपपाण्डुतां वदन्ति । मृणालवलयधवलान्करान्धते । प्रतिभाञ्जाजेन स्फटिकमणिकुट्टिमेपु निपतति । केर्तकीगर्भकेसरधूलिधूमरपादः सुमुदसरांस्ववगाहते । सलिलस्तीकराद्राञ्जिमर्जीन्करैराशृशति । द्वेष्टि विद्यतिनचक्रवाक-निधुनानि कमलवनानि । एतैश्चान्यैश्च तत्कालोचितैरालापैस्तथा नह तमुदेशमभ्युपागमम् । तत्र च मार्गलताकुमुदरजोधूमरं चरणयुगलं कैलासतटाद्यन्द्रोदयप्रस्तूतचन्द्रकान्तमणिप्रस्र-वणे क्षालयन्ती यस्मिन्प्रदेशे न आसे तस्मिन्नेव चाल्म सरसः पश्चिमे तटे पुरुपत्न्येव रुदि-तप्यन्ति विप्रकर्पाज्ञातिव्याजमुपालभ्यम् । दक्षिणेक्षणाक्षुरणेन च प्रथममेव मनस्वाहितशङ्का

हम् । एवमादिनीमेवंदुवर्णां च मामसौ तरत्रिका विहस्य ह्यम् हुताम्रवीदवोचत् । हे भर्तृशरिके, त्वं मु-ग्धासि । अस्य चन्द्रहतकरस्य तेन जनेन पुन्दरीशाल्येन किम् । कल्पमेति शेषः । अयं चन्द्रहतक आत्मनस्य स्वमेव मदनातुर इव कंदर्पपीडित इव भर्तृशरिकाया भवत्यात्माश्रेष्ठाः कायव्यापारांस्करोति विदधाति । एतदेव दर्शयति—तथा हीति । प्रतीति । प्रतीबिम्बच्छलेन प्रतिच्छायामिनेन कपोलयुगलं बुम्बति बुम्बनं करोति । तदेव विस्मिति—स्वेदेति । स्वदेगलिलस्य धनंजयस्य कणिका विपुपञ्चानिरादिनं व्यातम् । एते-न करोदयोः सच्छटा विरहतिथि व्यन्धते । लावण्येति । लावण्यं लवणिना विद्यते यस्मिन्नेवभूते पयो-परमारे प्रस्तुरितः प्रकम्पितः करो येनैवंदिधौ निपतति । एतेन पयोधरयोर्दत्तं पांणालविद्येयव शोषते । स्पृशतीति । रसाना बटिमैराला तस्या भर्मान्जानि स्पृशत्याक्षिपति । निर्मलेति । निर्मलाः सच्छटा ये नरास्तत्र तत्रा मूर्तिर्बलैर्बभूवः सन्पादयोः पतति । चन्द्रस्य कानुकल्पानिन्वयकत्वमाह—किं चेति । अत्र चन्द्रस्य मदनातुरस्येव वपुः शरीरं तान्मच्छुभो यथन्दनानुलेपसद्वत्याण्डुतां शुभतां वदति । मृणाले-ति । मृणालानि विकानि देवां वलयानि तद्वद्वयान्करान्द्वलान्यधे धारयति । प्रतिमेति । प्रतिभाञ्जाजेन प्रतिबिम्बच्छलेन स्फटिकमणीनां कुट्टिमानि तेषु निपतति । केतकीति । केतक्याः प्रसिद्धाया या गर्भकेत-रधूलिसद्रूपार्थं पादौ यस्मैर्बभूवः सुमुदसरांति केरवोपलक्षितनशागान्यवगाहते । सलिलेति । सलिलस्य जलस्य सीकरा वानाहतकगान्तराद्रोञ्जशदिनर्गां यन्द्रकान्तान्करैर्हृन्मंशृशति परामृशति । विद्यदितेति । विप-दितानि निष्ठीभूतानि चक्रवाकनिधुनानि येन्य एतादृशानि कमलवनानि द्वेष्टि द्वेषं करोति । तथेति । तथा तरत्रिकया महैः पूर्वोत्तरस्यैर्ध्वजैर्द्विभ्रतत्कालोचितैस्तस्मैवयोग्यैरालापैः संभाषणैः चरणभूतंमनुदेशं पूर्वो-त्तमूनिभागमनुभागेन संतापयन् । तत्र चेति । तत्र तस्मिन् प्रदेशे कैलासतटाद्यन्तारात्रिदिशाराचन्द्रोदयेन शक्तिप्रकाशेन प्रद्युम्नं च्युतं यथन्द्रकान्तमणिप्रस्रवणं चन्द्रात्मनिर्हरणं तस्मिन् । भागेति । मार्गलतानामप्य-वदीनां कुमुदरजोभिः पुष्पराम्भ्रैरमरमोपद्राण्डुरं चरणयुगलं पादयुग्मे क्षालयन्ती धावनं कुर्वन्ती यस्मिन्प्रदेशे स कनिष्ठेन आसौ तिष्ठति तस्मिन्नेव स्थलेऽस्त्राच्छोशामिधानस्य सरसः पश्चिमे तटे पश्चिमदिग्गतंतीरे पुरप-त्न्येव पुरपवहसस्य विप्रकर्पाज्ञातिव्याजः नातिस्पष्टं रदिनपत्नि कन्दितसद्वत्सुलभयमुपलक्षितवती । दक्षिणेति । दक्षिणमरसज्ज्वलंशनं लोचनं तस्य स्फुरणं स्पन्दनं तेन च प्रथममेवादावेव मनसि चित्त आदि-

१ सः, २ भर्तृशरिकायाम्, ३ कणिकाश्चितम्, ४ चन्द्रनालेव, ५ वदन्ति, ६ केतकि, ७ प्रद्युम्नः सुव-
८ प्रस्रवणेन, ९ प्रक्षालयन्ती.

तेन सुतरां विदीर्णद्वयेव किमप्यनिष्टमन्तःकथयतेव विपण्णेनान्तरात्मना 'तरलिके, किं-
दम्' इति सभयमभिदधाना चेपमानगात्रयष्टिर्भिमुग्गमनित्वरितमगच्छम् ।

अथ निगीधप्रभावाद्गुरादेव विभाव्यमानश्चरमुन्मुक्तार्तनादम् 'हा हतोमि । हा हतो-
ऽस्मि । हा वद्वितोऽस्मि । हा किमिदमापनितम् । किं घृत्तम् । उन्मत्तोऽस्मि । दुष्कन्
मदनपिशाच पाप निर्घृण, किमिदमकृत्यमनुष्ठितम् । आः पापे दुष्कृतकारिणि दुर्विनीते
महाध्वेते, किमनेन तेऽपकृतम् । आः पाप दुष्कारित चन्द्र चोण्डाल, कृतार्थोऽसि । इदानी-
मपगतदाक्षिण्यं दक्षिणानिलहृत्क, पूर्णांसे मनोरथाः । कृतं यन्कर्तव्यम् । वहेदानी वधे-
ष्टम् । हा भगवन् श्वेतकेनो पुत्रवत्सल, न वेरिम मुपितमात्मानम् । हा धर्म, निष्परिमहो-
ऽसि । हा तपः, निराश्रयमसि । हा मरस्वनि, विधवासि । हा मैत्र्य, अनाथमसि । हा मु-
लोक, शून्योऽसि । मरे, प्रतिपाठय माम् । अहमपि भवन्तमनुयास्यामि । न शक्नोमि
भवन्तं विना क्षणमप्यवस्थातुमेकाकी । कथमपरिचित इवाष्टपूर्वं इवाद्य मामेकपदे उन्मु-
क्तम् ।

ता स्थापिता शङ्करेका यथा संबन्धिषाहं तदुपलक्षणानन्तरं तेन हरितेन ह्युरामनिसायेन विदीर्णद्वयेव विदीर्ण-
स्वान्तेव किमप्यनिष्टमनुमन्तमन्त्ये कथयतेव सुवत्सेव विपण्णेन विपादवतान्तरात्मना सता हे तरलिके, वदन्
यथा स्वात्तया किमिदमिदमभिदधाना बुवाणा चेपमाना गात्रयष्टिः शरीरयष्टिः संबन्धिषानित्वरितमनिष्टमनि-
सुतं संमुखमगच्छमगच्छम् ।

अथेति । आगमनानन्तरमित्येतान्यन्यानि वाक्यानि च विलपन्तं विलपं सुवन्तं कपिजलमध्वेनरु-
र्षयं तादृशविलापवाक्येनायं कपिजल एवेति निश्चितवती । इतिरन्वार्धमाह—निदीधेति । निदीधोऽर्धं
तस्य प्रभावान्माहृग्ग्याद्गुरादेव विप्रहृष्टादेव विभाव्यमानो ज्ञायमानः स्वरो यस्य स तम् । दिवा कौलद्वे
शब्दाः धोतुं न शक्यन्त इति भावः । पुनः कीदृशम् । उन्मुक्तेति । उन्मुक्त आर्तनादो येन स तम् । अ-
र्धं श्वेतान्विचित्रं प्रदर्शयन्माह—हा हत इति । हा इति खेदे । अहं हतस्वादितोऽस्मि । हेति पूर्ववत् । दस्यो
ज्वलितोऽस्मि । हा वधितो विप्रतारिनोऽसि । हेति । किमिदमार्कितमापनितम् । मच्छिरसीति हे ।
किमिदं वृत्तं निष्पन्नम् । उत्पन्नो मूलादुत्पादितोऽसि । अहमिति दोषः । हे दुरात्मन् हे मदनपिशाच, हे पाप
पापिन्, हे निर्घृण हे निर्दय, किमिदमकृत्यमनुष्ठितमाचरितम् । आः पापे दुष्कृतकारिणि, दुर्विनीते श्वके हे
महाध्वेते, ते तवानेन पुण्डरीकेण किमपकृतम् । कोऽयमनुपकारः कृतः । आः आक्रोसे । हे पाप पापन्, हे
दुष्कारित दुराचार, हे चन्द्र चाण्डाल, त्वं कृतार्थः कृतकृत्योऽसि इदानीं सांप्रतं हे अपगतदाक्षिण्य दुरीतज-
ल, हे दक्षिणानिलहृत्क, ते तव मनोरथाः पूर्णा परिपूर्णाभूताः । हृत्क इति हीनोक्तिः । यदिति । कर्त-
व्यं तन्वृत्तम् । इदानीं सांप्रतं यथेष्टं यथेष्टया वद संचर । हा भगवन् हा स्वामिन् श्वेतकेनो, पुत्रवत्सल सु-
हितकारक, आत्मानं त्वं मुपितमपहतसर्वस्वं न वेत्सि न जानासि । हेति पूर्ववत् । हे धर्म हे हर, त्वं निर्ण-
परिमहः स्वीकारो यम्येवभूतोऽसि । अस्य कामविह्वलत्वे तव स्वीकारो नास्तीत्यर्थः । यद्वायमेव तव स्थान-
परिमहस्तस्य कामव्याकुलत्वे तव स्थानं नास्तीत्यर्थः । हा तपः, त्वं निराश्रयं निर्गतस्थानमसि । हा ह-
स्वनि हा भारति, त्वं विधवा मृतभर्तृकासि । हा सत्य हा तथ्य, स्वमनाथं स्वामिरहितमसि । हा कुरो हे
सुरालय, त्वं शून्य उद्गमोऽसि । तेन विनेत्यर्थः । हे श्वके पुण्डरीक, मां कपिजलं प्रतिपाठय प्रविशन्तं
जुह । अहमिति । अहमपि भवन्तं स्वामनुयास्याम्यनुगमिष्यामि । न शक्नोमि न समर्थो भवामि भवन्तं तं
विनेत्वाहमगच्छामः क्षणमपि क्षणमाप्रमप्यवस्थातुम् । अपरिचित इवास्तंजातसंस्तव इव, अष्टपूर्वं इतन्वृ-
क्तम् ।

१ कवदीर्घः २ हरनिमुक्तम् ३ अति, ४ वदितोऽसि, ५ चण्डाल, ६ इतं कर्तव्यम्, ७ हवन्, ८ भवता.

प्रयासि । पुनस्तमेयमतिनिष्ठता । कथय त्वद्वते क गच्छामि । कं याचे । कं शरणमुपैमि । अन्वो-
ऽस्मि संवृत्तः । शून्या मे दिशो जाताः । निरर्थकं जीवनम् , अप्रयोजनं तपः, निःसुप्ताश्च लोकाः ।
केन सह परिभ्रमामि । केनालपामि । केन वार्तां करोमि । उक्तिप्र त्यम् । देहि मे प्रतिवचनम् ।
क तन्मनोपरि मुद्वत्सेम । क मा स्थितपूर्वाभिभाषिता च इत्येतानि चान्यानि च विलपन्तं
कपिशलमशौषम् । तेष ध्रुत्वा पतितैरिव प्राग्देहादेव मुक्तैकताराक्रन्द्या, सरसीरलतासि-
च्छिशुश्रयमानांशुकोत्तरीया, यथागति त्वरितैरज्ञातममविषमभूमिभागविन्यस्तैः पादप्रक्षेपः
प्रस्तलन्ती पदे पदे, केनाप्युत्थिष्य नीचमानेव तं प्रदेशं गत्वा सरसीरसनीपवर्तिनि शिशि-
रनीकंरासास्त्राधिगि शशिमणिसिलानले विरचितं कुमुदकुवलयकमलविधिषयनकुसुमसुधै-
मारनालामयनिव मृणालमयम्, कुमुनगरमायकमयनिव शयनमधिगयानम्, अतिनिष्पन्द-
तया मत्पदशब्दनिषाकर्षयन्तम्, अन्तःक्रोधगमितमदनसंतापतया तैर्द्विगलच्छमुरप्रसृप्त-

दिवसूवं इव, अथ मां कपिशलमेवपदे सहगोचर्य स्वस्ता कथं प्रयासि गच्छति । तमेयमतिनिष्ठतातिच्छिन्नता
पुनः । त्वं कथय प्रतिशरण । तद्वते त्वमतिरेकेण क गच्छामि क मजामि । कं याचे कं प्राग्ने । कं शरणं
शरणमुपैमि गच्छामि । अहमन्यः संतोऽस्मि चतुर्विकलो जातोऽस्मि । मे मन दिशः ककुमः शून्या उद्विगता
जाताः । त्वां विनेति देवः । निरिति । निरर्थकं निष्फलं जीवनं प्राणधारणम् । तपोऽप्रयोजनं कृत्वरहितम् ।
लोका इति । लोका धुवनानि निःसुप्ताः सातवर्जिताः । केनेति । केन सह परिभ्रमामि परिभ्रमणं करोमि ।
कामिति । कं पुनांसमनिर्दिष्टनामनालान्यालापं करोमि । केनेति । केन सह वार्तां प्रकृतिं करोमि ।
त्यमिति । त्वं भवतुतिष्ठोत्थानं कुरु । मे मन प्रतिवचनं प्रयुक्तं देहि । हे मुद्वत् हे मित्र, मनोपरि
तद्वत्संबन्धि प्रेन केहः कः । मितपूर्वां हामपूर्वैरामिभाषितानिवादिता सा कः । अन्यस्तु प्राग्नेकः ।
तद्येति । तद्वत्संबन्धि विलपितं ध्रुत्वावर्त्य तं प्रदेशं गत्वाहं पापकारिणी मन्दभाम्या नं पुच्छरिक्के महाभाष्य-
नदाश्वनरयमिति दूरेणान्वयः । अथ तां विशेषमाह—दूरेति । दूरादेव दमिशदेव मुक्त एकतारोऽप्युच्य
काक्रन्दः पृक्तारो यथा सा । सर इति । सरसोऽच्छोदनात्तो दान्तीरलताः प्रतीरवयवस्तासु सफिः संबन्ध-
स्तासु सुषमानेऽप्युत्तरीयं निवसनं वसाः सा तथा । पुनः किञ्चन्ती । पदे पदे पादप्रक्षेपैरद्विन्यासैः करण-
भूतैः प्रस्तलन्ती स्वललां प्रसृयन्ती । कैरिव । पतितैः प्राग्निव । कीदरीः । शक्तिमतिक्रम्य यथाशक्ति ।
तेन त्वरितैस्वरारदुर्कः । अयेति । अज्ञातोऽविरतो यः समविषमभूमिभागो भूप्रदेशसाम्प्र विन्यस्तैः स्थापितैः ।
तनेव विशेषमाह—केनेति । केनाप्यनिर्दिष्टनातोत्थिष्योत्थाय नीचमानेव प्राप्यमापेव सरसोऽच्छोदनात्त-
रनीरं प्रतीरं तस्मिन् समीपवर्तिनि निवृत्तस्याधिनि । शिशिरेति । शिशिराः शीतला ये शीकरालेयानासासो
पेगवान्दित्तस्म हाविनि प्रधामि । एवंविधं शशिमणिसिलानले चन्द्रकान्तप्रसारे विरचितं निर्मितम् ।
कुमुदेति । कुमुदनि श्वेतकमलानि, कुवलयान्मुत्थलानि, कमलानि नलिनानि, विविधाप्यनेकप्रकारानि
वगउत्सुगान्परप्युत्थानि तेषां मा सुकुनारा मात्वा सरतन्मममिय मृणालमयं विसनिषयम् । उदीपयत्वा-
दार—कुसुमेति । कुसुमगरः कंदर्पस्तस्य सायका वागालान्मयनिव । एवंविधं शयनं शयनीयमधिगयानं
शयनं श्रुतम् । मन पदे मदनदे तयोः शब्दमारुणयन्तमिव श्वन्तमिव । यतः स मद्रिपय उत्कृष्टितस्त्र
हेतुनाह—अतीति । अतिनिष्पन्दतयातिनिश्चलतया । इयं नागतेति मनोपदन्तःक्रोधलेन शमितो मदनसंतापो
यस्य तस्य भावसत्ता तथा तस्मै लक्ष्यं यत्सुखं तेन प्रयुजामिव । मनोपरि क्रोधकरणात् । मदनेन संतापो

१ कनादपाने । उक्तिप्र देहि । २ मे विक्रमः । ३ पूर्वभिभाषिता । ४ तं च । ५ सरसीरलतास्यव्यतीन-
६ विषममाय । ७ शीकरालेय
अन्त मोचयतिः अन्तःक्रोधः

मिव मुनिश्चोभप्रायश्चित्तप्राणायामावस्थितमिवातिप्रस्फुरितप्रभेण त्वत्कृते ममेयमवसेति च-
यन्तमिवाधरेण, इन्दुद्वेषिपरिवर्तितदेहतया घृष्टभागनिपतितैर्मदनदहनविह्वलइदयन्तद-
नस्रमयूतच्छलेन छिद्रितमिव शशिकिरणैः, उच्छुष्कपाण्डुरया स्वविनाशोत्पादोत्तरा
मदनचन्द्रकलयेव चन्दनलेखिकया रचितललाटिकम्, ईषदालक्ष्यपरिवृत्तारकेभानरतरो-
दनताम्रेण प्राणोत्सर्गोपजाताशुश्रयतया रुधिरमिव क्षरता मदनशरशस्यवेदनाभूतिरि-
गेन नातिनिमीलितेन लोचनयुगलेन 'भक्तोऽतिप्रियतरस्रवापरो जनो जातः' इति कुण्डितेन
जीवितेन परित्यक्तम्, मन्मथज्ययया सहैतानसून्स्वयमियोत्सृज्य निश्चेतनामुच्यमगुभवन्तः,
अनङ्गयोगविशामिव ध्यायन्तम्, अपूर्वप्राणायाममिवाभ्यस्यन्तम्, उपपारिताम्भदागनेन
प्रगयादिवापहतप्राणपूर्णपात्रमनङ्गेन रचितचन्दनललाटिकात्रिपुण्ड्रकम्, घृतसरमविममू-

द्वीष्ट इति भावः । मुनेर्मम क्षोभस्त्वनुचित इत्यतस्तप्रायश्चित्तरूपो यः प्राणायामः प्राणवमनत्रयसंज्ञिते
शुभानुत्पन्नमिव । स चातिनि.एवन्दतया क्रियत इति भावः । अतीति । अतिप्रस्फुरिता रीता प्रभा इति-
र्यभेर्भविभेताधरेण रदनच्छदेन सङ्कृते त्वभिमितं ममेयं प्रत्यक्षोपलभ्यमानावसा दशा जाता इति कथन्त-
मिव प्रीणादयन्तमिव । इन्द्रितति । इन्दुद्वेषेण चन्द्रशिया परिवर्तित. प्रत्यक्षुसीहृतो यो देहस्य प्रयत्न-
तया घृष्टभागे पमाद्भागे निपतितैः शशिकिरणैश्चन्द्रालोकेः घृष्टं मित्वा हृदयभागे गमनामादेऽपि मदनताम्रे
यो दहनो बह्निभेन विद्धां यद्ददयं स्थान्तं तत्र म्यन्तः स्थापितो यो हसः पाणिनाम्य नद्यमयूया पुनर्भ-
दिरगभोगां छेदेन भिषेण छिद्रितमिव शंजातविपरमिव । अनेन देहस्य स्वच्छलं नद्यदिरगानमुत्तरादपचर-
दिरगगदयं व्यज्यते । मुनिभूमारे विशेषयन्नाह—उच्छुष्कपेति । चन्दनलेखिकया मलयजदेवता रिय
विर्भिता ललाटिका यथा स तम् । कीदृशया । उच्छुष्का चामो पाण्डुरा योच्छुष्कपाण्डुरा तथा । मन्म-
थचन्दनचन्द्रकलयावाराह—मदनेति । मदनो मम्मथः स एव चन्द्रस्य कलयेव । कीदृशया । मय सो
विनसाम्भ्रण उत्तलभेनोपभया प्रकटीभूतया । पुन. कीदृशम् । एवंविधेन लोचनयुगलेन नैवमुनेन ।
उत्कृष्टिभिर् शेषः । अथ च लोचनयुगले विशेषयन्नाह—ईषदिति । ईषदिति चिराल्पवाराया रीत्या
प्रमन्यन्तारहाः इतीतिहा यमिन् । अनवरतं निरन्तरं रोदनमश्रुजाललेनाताम्रेणैतत्प्रदर्शनं । प्राणेति ।
प्रणय य उच्यते परियोगस्तत्रोपज्ञान समुत्पन्नो योऽनुश्रयन्तस्य भावनाया तथा रुधिरमिव रणमिव हता
प्रयत्ना । मदनेति । मदनशरणां रंदाबाणानां शस्यमन्त.स्थितशरप्रभागमस्य या वेदना पीडा इति
दृष्टिर्न ईषदृष्टिर्नश्रिभागे यमिन् । नैवस्येति शेषः । नैति । अतिनिमीलितेन नातिमुचितेन । मत्त इति ।
मत्तं नैव । मत्तंविनाशककामम् । जीविनादपि तत्र कुमारमगारो जनो महाधेनाम्नोऽतिप्रियतरोऽतीतरो
जात इति हेतोः कुण्डितेन रंशं प्राणेन जीवितेन प्राणितेन परित्यक्तमुत्तिष्ठाम् । मन्मथेति । मन्मथ
रंदाभ्य वा म्यया पीडा तथा यद् स्वयमिवाकस्मादिरेतानमृप्राणानुत्सृज्य स्वयया निधेयता मुनं कुं
मदुनयन्तमनुभवमानीहृतेभ्यम् । अनङ्गेति । अनङ्गस्य मनोभुक्तो जयार्थं या योर्भित्तान् यो योर्भित्तान्
अनङ्गितान्दृष्टिभ्यः । अपूर्वेति । पूरकामत्तदिति भावः । एवंविधं प्राणायामं प्राणवमनत्रयसंज्ञित-
न्ममे कुर्वन्मिव । एवं नि चन्दनया प्राणायामावस्थितम्, इदानीं तु पूरकामत्तदिति नेह । उदेति ।
उत्तलभेनोपभया देनेर्भूतेननेननेन प्राणयदिष केदृशितामृतमाकर्षिं प्रयत्नपूर्वं पूर्णं
दत्तमस्य तम् । 'उच्छुष्कपु सुदृष्टिर्दृष्टवदृष्ट्य दृश्यते । तत्पूर्वप्राणम्' इति वृत्ता । रथितेति । रथि-
मिर्द्विं चन्दनेन ललाटिकया त्रिपुण्ड्रं देत तम् । पूर्वमन्मथकालककटिकावर्णनम्, इदानीं चन्दन-
द्विपुण्ड्रवर्णनमिति नेह । इति नेति । इति धारिं सारमभियन्तवर्णं यजोपरीं यजोपरीं देत स तम् ।

१ मन्मथेति. २ उच्छुष्कपा. ३ अतिनिमीलितेन, अतिप्रस्फुरिता. ४ क्षाया मति. ५ लोचनयुगले
हृदयभागे निपतितैः शशिकिरणैः. ६ पुनः. ७ मन्मथस्य मनोभुक्तो जयार्थं या योर्भित्तान् यो योर्भित्तान्
अनङ्गितान्दृष्टिभ्यः. ८ इति नेति. ९ उत्तलभेनोपभया देनेर्भूतेननेननेन प्राणयदिष केदृशितामृतमाकर्षिं प्रयत्नपूर्वं पूर्णं
दत्तमस्य तम्. १० उच्छुष्कपु सुदृष्टिर्दृष्टवदृष्ट्य दृश्यते. ११ तत्पूर्वप्राणम् इति वृत्ता. १२ रथितेति. १३ रथि-
मिर्द्विं चन्दनेन ललाटिकया त्रिपुण्ड्रं देत तम्. १४ पूर्वमन्मथकालककटिकावर्णनम्, इदानीं चन्दन-
द्विपुण्ड्रवर्णनमिति नेह. १५ इति नेति. १६ इति धारिं सारमभियन्तवर्णं यजोपरीं यजोपरीं देत स तम्.

तोपवीनम्, अंस्तावसक्तकदलीगर्भपत्रचारुचीरम्, एकावलीविशालाक्षमालम्, अविर-
लकपर्णशोभसधवलम्, आद्यद्वमृणालैरक्षप्रतिसरमनोहरम्, मनोभवव्रतवेषमास्थाय
स्वमागममन्त्रनिव सौधयन्तम्, 'भोः कठिनहृदये, दर्शनमात्रकेणापि न पुनरनुगृहीतोऽय-
नुगतो जनः' इति सप्रणयं मागुपलभमानमिव चक्षुषा, किञ्चिद्विद्युतापरतया जीवितमपह-
मन्तःप्रविष्टैरिवेन्दुकिरणैर्निर्गच्छद्विर्देशानांशुभिर्धवलितपुरोभागम्, मन्मथव्यधौविवटमान-
दयनिहितेन वामेन पाणिना 'प्रसीद । प्राणैः समं प्राणसमे, न गन्तव्यम्' इति हृदयस्थितां
मिव धारयन्तम्, इतरेण च मन्मथयूयद्रन्तुरतया चन्दनमिव न्ववतोत्तानीकृतेन चन्द्रात-
मिव निवारयन्तम्, अन्तिकस्थितेन चाचिरोद्गतजीवितमार्गमिवोद्गीवेण विलोकयता तपःसु-
दा कमण्डलुना समुपेतम्, कण्ठाभरणीकृतेन च मृणालवलयेन रजनीकरकिरणपाशेनेव
व्यम्य लोकान्तरं नीर्यमानम्, कपिल्लेन महर्शनान् 'अन्नद्वण्यम्' इत्यूर्ध्वहस्तेन द्विगुणी-
भूतवाष्पोद्भवेनाशोशता कण्ठे परिष्वक्तं तत्क्ष्णविगतजीवितं तमहं पापकारिणी मन्दभाग्या
हाभागमद्राक्षम् । उद्भूतमूर्च्छान्धकारा च पोतालतलनिवाचतीर्णा तदा फ्राहमगमम्, किम-

मंसेति । अंते स्कन्धेऽयसक्तं स्थापितं कदलीगर्भपत्रव्याह मनोहरं चीरं येन स तम् । विशालेति ।
एकावलेव विशाला विलोपांक्षमाला जयमाला यस्य स तम् । अविरलेति । अविरलो पनोऽमलो निर्मल
एवंविधो यः कर्पूरशोभो धनसारचूर्णं तदेव भस्म किभूतिरौन धवलं शुभ्रम् । आयजेति । आयजो मृणालस्य
तन्बुलस्य रक्षणं प्रतिसरो हस्तस्यं तेन मनोहरं शोभनम् । मनो इति । मनोभवव्रतवेषनास्थाय परिधाय
मर्दयो यः समागमस्तत्साधरो मन्त्रलं साधयन्तमिचाराधयन्तमिव । इति मां सप्रणयं सङ्ग्रेहम् । चक्षुष्या
इति । उपलभमानमिवोपलम्भं ददानमिव । इतिशब्दयोल्लसाह—भो इति । भोः कठिनहृदये, दर्शनमात्र-
केणाप्यननुगतोऽनुरक्तो जनो न पुनरनुगृहीतो न स्वीकृतः । किञ्चिदिति । किञ्चिद्विद्युतो योऽधर ओष्ठ-
स्य भावत्वसा तया जीवितमपहृतं दृशिकुमुमन्तःप्रविष्टैरिन्दुकिरणैर्धन्द्रकरैरिव निर्गच्छद्विर्वहिरागच्छद्वि-
र्देशानांशुभिर्दन्तकिरणैर्धवलितपुरोभागं शुभ्रकृतामप्रदेशम् । मन्मथेति । मन्मथस्य कर्पस्य व्यधा पीडा
तया विषटमानं निषटमानं यदृदयं तत्र निहितेन स्थापितेन वामेन सध्वेन पाणिना हस्तेन कृत्वा इति हृदय-
स्थितां मामिव धारयन्तं रक्षन्तम् । इतिवाच्यसाह—प्रसीदिति । हे प्राणसमे, त्वं प्रसीद प्रसन्ना भव ।
अथ च प्राणैः समं न गन्तव्यम् । प्राणा गच्छन्तु, परं तया न गन्तव्यमिति भावः । एतेन प्राणेशोऽप्य-
तिवधभा तमर्शति ध्वनितम् । इतरेणेति । इतरेण दक्षिणपाणिनोत्तानीकृतेनोर्ध्वकृतेन चन्द्रातपं कौमुदीं
निवारयन्तमिव निषेधयन्तमिव । किं सुवन्ती । चन्दनं मलयजं स्ववतेव क्षरतेव । क्या । नरानां मयूखाः
किरणास्तैर्दन्तुरतया विषमोद्यततया । अन्तिकेति । अन्तिकस्थितेन समीपवर्तिनोर्ध्वेणाचिरोद्गतमचिरे
तत्कालं गतं यञ्जीवितं तस्य मार्गं पन्थानं विलोकयतेव पदयतेव एवंविधेन तपःसुहृदा तपस्यामिध्रेण
कमण्डलुना सुषिटक्या समुपेतं सहितम् । कण्ठे आभरणीकृतेन च विभूषणीभूतेन च मृणालवलयेन विस-
कटकेन । श्वेतत्वसाम्यादाह—रजनीति । रजनीकरधन्द्रलस्य किरणास्तदक्षणेः पाशो बन्धनप्रतिभोशेनेव
संयम्य बद्धा लोकान्तरमन्धलोकं नीर्यमानं प्राप्यमाणम् । अत्रान्यः प्राकृतो जनो यमेन पाशेन बद्धा लोका-
न्तरं नीर्यते । अयं सुनिकुमार इति तदसंभवात्कण्डेलुकमिति भावः । मदिति । तदानीं मद्गोनादम्रद्वण्य-
मनुषितमित्यूर्ध्वहस्तेन कपिल्लेनाशोशता पृथुवंता कण्ठे परिष्वक्तमालिङ्गितम् । कीदृशेन कपिल्लेन । द्विगुणी-
भूतः पूर्वस्मादधिचीभूतो बाष्पस्य रोदनस्योद्भयः प्रादुर्भावो यस्मिन् न तेन । पुनः कीदृशम् । तत्क्षणे तत्काले
विगतं प्रथमं जीवितं प्राणितं यस्य स तम् । अन्ययस्तु प्राणैर्युक्तः । तदिति । तदा तस्मिन्क्षणे सर्वमेवेति

१ विलसत्, २ रक्षापरिसरमनोहरम्, ३ रक्षाप्रतिसरतयाविषमोहरम्, ४ माधयन्तं मदनशरस्यव्यवदनाकृषित-
विभागेन कठिन, ५ विषटमान, ६ रजनीकर, ७ वपनीयमानम्, ८ ध्वन्तहस्तेन, ९ पोतालमिव.

करयम्, किं व्यवस्यम्, इति मयमेव नामागिणम् । अमनत्र मे तस्मिन्नागे किमिच्छित्त-
याम्य मूढदृश्यस्य, किमनेकदुःखमहस्यमदिशुणुतया ह्यजनीकस्य, किं किञ्चित्तया ह्येते-
कस्य, किं भाजनतया जन्मान्तरोपात्तस्य दुष्कृतस्य, किं दुःखज्ञाननिपुणतया ह्यस्यैव,
किमेकान्तवामतया दुरात्मनो मन्मथहतकस्य, केन हेतुना नोदृच्छन्ति स्म तदपि न इव-
यती । केवलमतिचिरादरूपचेतना दुःखमागिनी बह्वापि पतितममद्योकरुदयमाननात्त-
मवती विचेष्टमानमपदयम् । अभ्रद्धानं चासंभायनीयं तत्तन् मेरगमान्मनत्र जीवितनुवाक-
'है, किमिदमुपनतम्' इति मुक्तार्जनादा, 'है अन्व, हा मान, हा मरुतः' इति व्याडन्ती
'हा नाथ जीवितनिबन्धन, आवश्य । क मामेकाकिनीमजरगार्मकरुणं विमुच्य वति ।
पृच्छ तरलिकां त्यन्तृते मया यानुभूतावस्था । युगमहस्यापमाणः कृच्छ्रेण नीतो दिवसः ।
प्रसीद । सङ्कटप्यालप । दर्शय भक्तवत्सलताम् । ईषदपि विलोक्य । पूर्य मे मनोरथम् ।
आर्तासि । भक्त्यासि । अनुरक्त्यासि । अनाथासि । बाल्यासि । अग्निकासि । दुःखियासि ।
अनन्यशरण्यासि । मदनपरिभूतासि । किमिति न करोषि द्याम् । कथय किमरुणम्,
किं वा नानुष्ठितं मया, कस्यां वा नाशायामाटतम्, कस्मिन्वा त्वदनुकूले नाभिरतम्, येन

माश्रायिषं नावोषियम् । इतिशोलमाह—उद्भूतेति । कादमगममत्रम्, किमहरवतपठयम्, किं मत्तं
किमवोचम् । कीदृश्यहम् । उद्भूतं प्रवृत्तभूतं मूर्च्छां एवाङ्घकारं यसां वा तथा पालालं रत्न-
असद्यश्चेति । तस्मिन्नागे मे ममागव प्राणा अस्य मूढदृश्यस्य कमतिदठिनतयातिकठिनतया । किं
इतशरीरकस्य नि प्रयोजनदेहस्थानेनाना दुःखदृष्ट्याणां सहिष्णुतया सहनतया । किं शीघ्रशोभ्य विर-
कीनशुचो विहिततयावश्यभोक्तव्यतया । किं जन्मान्तरोपात्तम्यान्वभजाजिनस्य दुष्कृतस्य पापस्य भाजनतया
पात्रतया । किं दग्धदेवस्य ज्वलितभाग्यस्य दुःखदाने कृच्छ्रेप्रदाने निपुणतया दक्षतया । किं दुरन्त-
पति-
पृश्य मन्मथहतकस्यैकान्तवामतयात्यन्तप्रतिवृत्ततया । एतेषां मध्ये केन हेतुना नोदृच्छन्ति स्म न ही-
प्रयान्ति स्म तदपि न ज्ञातवती । केवलमतिचिरादिरिकालेन लब्धा प्राणा चेतना चेतन्यं यया स्वैवेया
दुःखमागिनी बह्वाविद्यामविच पतितमगशो यः शोकः शुकन दक्षमार्तं ज्वलन्तमवती पृथिव्यां विचे-
मानं छठमानमात्मानमपश्यमवलोकयम् । तस्य मुनिमुमारस्य तन्मरणमात्मनश् स्वरीयस्य च जीवितमव-
शनीयमभ्रद्धानमभ्रद्भाविययीतुर्बाणमुत्पाय । हेति खेदे । किमिदमुपनतमगतमिति मुक्त अर्जनाद अरु-
भ्रद्धान्दो यया सा तथा । हा अन्व मातः, हा तान हा पितः, हा सख्य हा आत्य, ही पूर्व-
व्याहरन्ती कथयन्ती । हा नाथ हा स्वामिन्, जीवितनिबन्धनं जीवितकारणमावश्य कथय । मानेचकिनी-
महायाभशरणामप्राणामरुणं निर्दयं यथा स्वात्तया विमुच्य त्वक्त्वा क याति क मत्रति । तरलिकां

८८ प्रश्ने कुरु, त्यन्तृते त्वदर्धं मया महाश्वेताभिधानया यानिर्वचनीयावस्था दशानुभूतानुभवीयसी-
। युगमहस्यवशाचरणो दिवसो वागरः कृच्छ्रेण कठेन नीतः प्रापितः । प्रसीद प्रयत्नो भव । सङ्कट-
कवारमप्यालप ब्रूहि । भक्तवत्सलतां हितकारितां दर्शय प्रकाशय । ईषदपि किञ्चिदपि विलोक्य निरीर्य
कुरु । मे मम मनोरथं चिन्तितं पूर्य पूर्णाकुरु । अहमार्तासि दुःखितास्मीति सङ्कटम् । अनन्येति ।
न विद्यतेऽन्यं शरणं प्राणं यस्याः सर्वविधासि । मद्नेन बन्धनेण परिभूता पराजितासि । किमिति हेतोः ।
त्वं दयां कृपां न करोषि न प्रणयसि । कथय ब्रूहि । किमपरादां कोऽयमपराधः कृतः । नयेति शेषः । किं
मया नानुष्ठितं नाचरितं वा । कस्यां वाश्रायो निर्देशे नाहतं नादरः कृतः । त्वदनुकूले कस्मिन्वा मया नातिर-
रागो न कृतः येन कारणेन कुपितः कोः प्राप्तः । अकारणाभिसम्भन्तरेण दासजनं शूललोके परिलज्ज

१ अश्रद्धानाम् । २ अश्रद्धानाः । ३ मरणकारणम् । ४ हा हा । ५ अन्व हा मानः । ६ निबन्धनवाचकः ।
७ अरुणः, ८ किमपरादात् ।

कुंपिनोऽसि दामजनमकारणात्परिल्वज्य व्रजन्न विभेषि कौलीनान् । अलीकानुरागविप्रैतार-
णकुलया किं वा मया वामया पापया । आः, अहमद्यापि प्राणिनि । हा. हतास्मि मन्दभा-
गिनी । कथं न त्वं जातः, न विनयः, न वन्द्युर्वाः. न परलोकः । धिङ्मां दुष्कृतकारि-
णीम्, यस्याः कृते तवेयमीदृशी दशा वर्तते । नाम्नि मत्तदृशी नृशंसदृश्या. चाहमेवंविधं
भवन्तनुत्सृज्य गृहं गतवती । किं मे गृहेण, किमन्यया, किं वा तातेन. किं वन्द्युभिः, किं
परिजनेन । हा. कमुपयानि शरणम् । मयि देव, दर्शय दयाम् । विज्ञापयामि त्वाम् ।
देहि दयितदक्षिणां भगवति भवितव्यते । कुरु कृपाम् । पाहि वनितामनाथाम् । भग-
वत्यो वनदेवताः, प्रसीदत । प्रयच्छतास्य प्राणान् । अव चसुंधरे, सकललोकानुग्रहजननि ।
रजनि, नानुकम्पसे । तात कैलास, शरणागतांस्मि ते । दर्शय दयालुताम्' इत्येतानि चा-
न्यानि च व्याक्रोशन्ती. किम्यद्वा स्मरामि, प्रहृष्टहीतेवाविष्टेवोन्मत्तेव भूतोपहृतेव व्यलपम् ।
उपर्युपरिपतितनयनजलधारानिकरच्छलेन विलीयमानेव, द्रवतामिव नीयमाना, जलाकारे-
णेवात्मीक्रियमाणा, प्रलापाक्षरैरपि दशनमयूखशिखानुगततया साधुधारैरिव निष्पतद्भिः शि-
रोरुहैरप्यविरलविर्गल्लकुमुमतया मुक्तवाप्पजलविन्दुभिरिवाभरणैरपि प्रसूतविमलमणिकिर-

विहाय व्रजन्त्यान्कौलीनाञ्जनवादाद्य विभेषि भयं प्राप्नोषि । अलीकेति । अलीको मित्प्या योऽनुरागत्वेन
यद्विप्रतारणं वचनं तत्र कुलया दक्षया वामया प्रतिकूलया पापया दुष्कर्मकारिण्या मया किं वा स्यात् ।
आः इति शतम् । अहमद्याप्येतावत्कालमपि प्राणिमि जीवामि । हा हतास्मि । देवेन ताडितास्मांति भावः ।
अतएव मन्दभागिनी । तदेव दर्शयति—**कथमिति** । न त्वं भवान् जातः । पतिरिति शेषः । अतश्च न
विनयो न मर्त्यादा, न वा वन्द्युर्वा न स्वजनलोकः, न परलोको न प्रेक्षभावः । मां धिग्लु धिङ्कारोऽस्तु । मां
धीदृशीम् । दुष्कृतकारिणीं दुष्कर्मकरणीलाम् । यस्याः पापकारिण्याः कृते तव भवत इयं परिल्वकनीवितरुपा
दशानस्था वर्तते । मत्तदृशी मत्तमा नृशंसदृश्या कूरचित्ता नास्ति न विद्यते, चाहमेवंविधं भवन्तनुत्सृज्य
स्वन्ता गृहं धाम गतवती । मे मन किं गृहेण सद्नेन, किमन्यया मात्रा, किं वा तातेन पित्रा, किं वा वन्द्युभिः
स्वजनैः, किं परिजनेन परिच्छदेन । हेति खेदे । कं शरणमुपयानि गच्छामि । हे देव हे भाग्य, मयि विषये
दयां कृपां दर्शय । तां प्रति विज्ञापयामि विज्ञाति करोमि । हे भवितव्यते भगवति, दयितदक्षिणां देहि ।
कृपां दयां कुरु । अनया वनितां दियं पाहि रक्ष । हे भगवत्यो वनदेवताः, ययं प्रसीदत प्रसधा भवत ।
वत्स मुनिपुत्रास्व प्राणान्प्रयच्छत ददत । हे सकललोकानुग्रहजननि वसुंधरे, अव रक्ष । हे रजनि हे रात्रि,
गन्तुं नसे नानुकम्पां करोषि । हे तात कैलास, ते तव शरणागतास्मि । दयालुतां कृपालुतां दर्शय
प्रकटय । इत्येतानि च अन्यकर्त्रा प्रदर्शितान्यन्यानि चाप्रदर्शितानि च वचनानि व्याक्रोशन्ती पूरुर्वन्ती ।
किपद्येति । किमन्यामं परिदेवनं स्मरामि स्मरणविषयीतुर्वे । प्रहृष्टहीतेव प्रथिलेन, आविष्टेवावेशविषयी-
कृतेव, उन्मत्तेवोन्मत्तवाद्युप्यमितेव, भूतेन व्यन्तरेणोपहृतेव व्यलपं विलापनकरवम् । अथ नयनाधुधाराणां
साम्प्रदातिसमं धर्मापितुं त्रिनिरत्प्रेक्षते—**उपरिपति** । उपर्युपरि पतिता या नयनजलधारा अधुप्रेम्पत्तासां
निकरच्छलेन समूहव्याजेन विजोयमानेव द्रुततानापयमानेव द्रवतां द्रवगुणोपयुक्ततां नीयमानेव प्राप्यमाणेव ।
द्रवत्ववत्त्वात्तदेवाह—**जलाकारेणेति** । जलाकारेण जलस्वभावेनात्मीक्रियमाणेव । अथ च रोदनाधुमुनेन
सौकातिसमं व्यञ्जितुमशुवर्णनं त्रिनिरत्प्रेक्षानिराह—**प्रेति** । दशना दन्तात्सेपां मयूखाः किरणान्तेपां किरा
प्रान्तभागत्प्राणुगततया प्रकृतया प्रलापाक्षरैरपि परिदेवनवर्णैरपि साधुधारैर्निष्पतद्भिरिव स्वद्विरिव । अत्र
श्वेतत्वसांम्याद्दशनमयूखनेत्रजलजयोऽरुपमानोपमेयभाषः । **अविरलेति** । अविरलानि धनानि विगलन्ति क्षरन्ति

१ कुपितः. २ दासीजनम्. ३ प्रतारण. ४ पाहम्. ५ कथं मे न त्वं न तातः. ६ अदि. ७ दक्षिणात्.
८ अन्व. ९ विमर्षं नात्. १० कलि. ११ निपतित. १२ दशनशिखा. १३ विगतिः. १४ प्रसन्न.

पापुतया प्रकृतिरिचोपेता, तर्जनीविनायेकममरणात् शृङ्खली, मृन्म्यापि मर्कन्तना इत्थं प्रवेष्टुमिवेच्छन्ती, कनलेन फणोन्मयोगाश्रयानचन्द्रनभोजदामूले च सन्धटे निश्चिन्मग्नी-
सयोप्रांमयोर्मलयज्वरगन्धदुग्धिनकमलिनीपत्रागारगुण्डिते च इदमे शृङ्खली, 'पुण्डरीक,
निष्ठुरोऽस्ति । एवमन्यातां न गणयामि माम्' इत्युपाश्रममाना मुहुर्नमन्वयनम्, मुहुः सं-
पुण्डम्, मुहुर्मुहुः कण्ठे गृहीत्या व्याक्रोशम् । 'आः पापे, त्वयापि मन्त्रयागमनकाले वाद-
स्यामवो न रक्षिताः' इति तामेकावलीमगर्हयम्, 'अपि भगवन्, प्रमीम् । प्रयुञ्जीवयन्
इति मुहुः कपिञ्जलस्य पादयोरपनम्, मुहुभ तरुलिङ्गं कण्ठे गृहीत्या प्रारुम् । अती
चिन्तयन्ती न जानामि तस्मिन्काले कुतस्मान्गचिन्तितान्यसिद्धितान्यनुपदिष्टान्वरद्वृत्तानि
मे हतपुण्यायाः कृपणानि चाटुमहत्यानि प्रादुरभवन्, कुतस्मे संलापाः, कुतस्मान्वादि-
कृपणानि वेष्टव्यरुदितानि । अन्य एव म प्रकारः । प्रलयोर्मय इयोदनिष्ठुप्रन्तर्भावैकान्,
जलयप्राणीवामुच्यन्ताभ्रप्रवाहाणाम्, प्ररोहा इव निरगच्छन्प्रलापानाम्, निररगतान्वाव-
र्धन्त दुःखानाम्, प्रमूतय इयोदपाद्यन्त मूर्च्छानाम्' इत्येवमात्मवृत्तान्तं निवेदयन्ती

कुमुदानि पुण्यानि येषु तेषां भावस्यात्ता तथा विरोधैरपि केशैरपि । मुनेति । मुक्ता वाप्यजलिन्यो
वैरेवंविधैरिव । अत्रापि पुण्यनेत्रजलधोः श्रेयस्वाम्यानुपमानोपमेयभावः । प्रस्थिति । प्रमूतानि जदिदने
विमलानि निर्मलानि मलिकिरणान्येवाभूणि येषु तेषां भावस्यात्ता तथा आभरणैरपि विभूषणैरपि प्रदीपैश्च
कृताशुपायैरिव । उपेतेति । तन्निमित्तविवेकः । तर्जनीयितेति । तस्य मुनिवृत्तस्य जीविनं तद्विदित्यन्तरात्
स्वनिधनाय शृङ्खली वाञ्छां कुर्वन्ती । मृन्म्यापि गतप्रागस्यापि सर्वान्मना सर्वप्रकारेण इदं प्रवेष्टुं प्रवेष्टुं च्यं-
मिच्छन्तीव । कनलेन पापितलेन स्वेन मुनिकपोलयोर्गन्धदुग्धिनकमलिनीपत्रागारगुण्डिते च कीदृशे । आश्रयानं दुर्गं कर्तुं
मलयजं तेन श्वेतं शुद्धं जटामूलं सटापीडं यस्मिन् । अंसयोध स्कन्धयोध । कीदृशोः । निहितेति । सिद्धिनि
स्थापितानि सरसानि रसो जलं तमुक्तानि विसानि तन्तुलानि दयोः । गय इदं विशेपयच्छाह—मलयैति ।
मलयजस्य चन्दनस्य रसो द्रवस्यस्य स्यो देशेनेन दन्तितानि मिलितानि यानि कमलिनीपत्रासानि पत्रानि तैत्-
गुण्डिते व्याप्ते शृङ्खली स्यात् कुर्वन्ती । पुण्डरीकेति । हे पुण्डरीक, त्वं निष्ठुरः क्रूरोऽस्ति । एवमपि पूर्वोक्तप्रकारे-
णापि मामातां न गणयसि न गणनां करोषि । इत्युपाश्रममानोपाश्रमं ददाना मुहुर्वांवारमेवमन्वयनम् मुनीवृत्तं
मुहुर्वांवारं पर्यनुमन्ं सुमितवती । मुहुर्वांवारं कण्ठे शृङ्खला व्याक्रोशमाक्रोशितवती । आः पापे, त्वयापि
भवत्यापि मम प्रत्यागमनकाले मदीयागमनसमयं यावत् । अस्य पुण्डरीकस्यास्य प्राणा न रक्षिता न
प्राताः । इति तामेकावलीमगर्हयं गार्हितवती । अयीति । अपि कोमलामन्त्रेण । हे भगवन्, प्रवीद प्रवचो
भव । एनं पुण्डरीकं प्रयुञ्जीवय राजीविनं वृह । इति मुहुर्वांवारं कपिञ्जलस्य मुनेः पादयोधरग्नोरत्नं
पतितवती । मुहुश्चेति । वांवारं तरुलिङ्गं कण्ठे शृङ्खला प्रारुदं रदनमकारम् । तस्मिन्निति । तस्मिन्काले
रोदनदशायां यान्यचिन्तितान्यसिद्धितानि, असिद्धितान्यपठितानि, अनुपदिष्टानि केनापि नोपदेशीकृपणैः,
अदृष्टपूर्वाप्यनवलोकितपूर्वाणि, हतपुण्यायाः मे मम कृपणानि दीनानि चाटुसहस्राणि प्रियप्रादवचनमहत्यानि
कुतः प्रादुरभवन्कुतः प्रकटीचभुजुरेल्लयाप्येतदितपर्यन्तं चिन्तयन्ती न जानामि न सम्यक्भावक-
यामि । कुतस्ते पूर्वाकाः संलापाः । कुतस्ते हृदिस्थान्यतिक्रमणान्यदिनानि विरूढो विदुलस्य भावो
वेष्टव्यं तस्य रुदितानि कन्दिनानि । अन्य एव मित एव स प्रकारो भेदः । तान्युपेक्षते चतुर्भिः—प्रलयेति ।
अन्तर्भावस्य मन्थनेप्राप्त्युक्तौ वैगानां रक्षतां प्रलयोर्मय इव कल्यान्ततरंगा इयोदनिष्ठुप्रस्थिता बभूवुः ।
अशुप्रवाहाणां नेत्राम्बुपारणां जलयप्राणीवामुच्यन्त मुक्ताः । नेत्रैरिति शेषः । प्रलापानां विजापानां प्ररोहा
इवाङ्कुरा इव निरगच्छन्निर्गता बभूवुः । दुःखानां कृच्छ्राणां निररगतान्वावर्धन्तैधन्त । मूर्च्छां,

एव तस्याः समतिक्रान्तं कथमप्यतिक्रमवस्थान्तरमनुभवन्त्या इव चेतनां जहार मूर्च्छां ।
 मूर्च्छावेगान्निष्पतन्ती च शिलातले तां संसंभ्रमं प्रसारितकरः परिजन इव जातपीडश्चन्द्रा-
 पीडो विधृतवान् । अद्भुजलाट्टेण च तदीयेनैवोत्तरीयवल्कलप्रान्तेन शनैःशनैर्वीजयन्संज्ञां
 प्राहितवान् । उपजातकारुण्यञ्च चाप्यनलिलोत्पीडनेन प्रज्ञाल्यमानकंपोलो लब्धचेतनामवा-
 दीन्—‘भगवति, मया पापेन तवायं पुनरभिनवतां नीतः शोकः, येनेदशीं दशामुपनीतासि ।
 तदलमनया कथया । संहियतानियम् । अहमप्यसमर्थः श्रोतुम् । अतिक्रान्तान्यपि हि संकीर्त्य-
 मानानि प्रियजनविश्वासवचनान्यनुभवसमां वेदनामुपजनयन्ति सुद्वजनस्य दुःखानि । तत्रा-
 हसि कथंकथमपि विधृतानिमानसुलभानसुत्पुनः शोकानल इन्धनतामुपनेतुम्’ इत्येवमुक्त्वा
 दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य चाप्यापमापलोलोचना सनिर्वेदमवादीन्—‘राजपुत्र, या तत्रा तस्योमति-
 दारुणायां हतनिशायामेभिरतिवृशंसैरसुभिर्न परित्यक्ता ते मामिदानीं परित्यजन्तीति दूरापे-
 तम् । नूतमपुण्योपहतायाः पापाया मम भगवानन्तकोऽपि परिहरति दर्शनम् । कुतश्च मे

नं मोहानां प्रमत्त इवानवरसंज्ञानानीषोदरायनाकिण्वत् । इत्येवं पूर्वोत्प्रेरारोपेनाहमन्तं सदीपोदतीं
 नियेदयन्त्या एव वचयन्त्या एव तस्या महाधेयायाः । अतिक्रान्तिरिदहेतोन्मया वेदना नामालनं वाह—
 समतीति । कथमपि महा शोके समतिक्रान्तं स्वतीतमतिवचं सन्निधेयंभूतमवस्थान्तरं मुनिपुमारम्मुत्प्राण-
 मनुभवन्त्या इवमुभवविधेदीपुर्वेन्त्या एव तस्या महाधेयाया मूर्च्छा मोहधेयानां धेतव्यं वराहहरत् । मूर्च्छाविना-
 म्मोहहृत्तः शिलातले निष्पतन्तीमधःसंयोगकतिक्तां कियं पुर्वेयीं तां महाधेया मयंभ्रमं प्रगाहितो विनाशितः
 शोके येनैवंभूतो जातपीडयन्प्रापीडः परिजन इव परिच्छद इव निराशाप्रकारितकम् । अद्भुजलाट्टेण मेप्रकारि-
 त्थिणेन च तदीयेनैव । महाधेयाश्रीकृतेनैवेत्यर्थः । उत्तरीयं यत्प्रचलं तस्य प्रान्तेन शनैःशनैर्नन्दनम् संशय-
 मानं पुनःसंज्ञां चेतनां प्रादित्वात् । आशीयवित्यर्थः । उपेति । उपजातं मनुपक्षं वारण्यं वस्य सः वारण्य-
 तिलोपीरुनं प्रशस्तेन प्रशस्त्यनानीं पशोलीः वस्य म लब्धचेतना प्रत्ययतयाप्रवादीद्वेषत् । हे भगवति
 महाशोके, मया पापेन पापायका तवायं शोकः पुनर्वीतीवरात्मभिनवतां प्रचप्रतां नीतः प्रविशः, येन वारणेने-
 रशी दशावतममुपनीतमि प्रविशति । तदिति । तस्मादेतेरुजया वचनत्वं इदम् । एवं कथा संक्षिप्यां
 संक्षिप्यताम् । हि वस्मादतिशयान्यपि व्यतीतयति संकीर्त्यमानानि कथ्यमानानि प्रियजनमेतदोक्तम्
 शिक्षणवचनानि विभक्तमभित्यक्त्यहमपि धेनुमममर्थोऽभनः । तत्र हेतुमाह—अनुभवेति । सुद्वजनस्य
 निपतोवस्य दुःखस्यसुखस्यमां शिष्यबुद्ध्यां वेदनां मयापुनरुजयति । शिष्यादपि । तदिति हेतुः । कथं-
 वचमपि महा शोके विधृतानिमानसुलभानमुत्प्राणमनुप्राणसुतः शोकानले सुद्वहविधयतानिअतमुत्प्रे-
 तं प्रचदितुं त्वं शोकेन त दीपया भवति । इत्येवं पूर्वोत्प्रेरारोपेना दीर्घमवस्थानं च शिक्ष्यन् शिक्ष्यते
 सुशला वाराहमपि शोकेने मेने दन्ताः नैर्धिया विदितः स्वाधनत्वंसमर्पितं वरा वाराहवदीद्वेषत् । हि
 तदित्याह—हे राजेति । हे राजपुत्र हे मुरगणे, यादं तदा तन्निवराणे तस्मात्परिहृतमममतिशिक्षणं
 हतनिशायममुपनीतममिनिशिरसैरसिहृष्टिः प्रत्येनं संशयता मोहितता विदुषव इत्येव शोकेनं नो
 परित्यजति सुद्वजनीं इत्येनं ह्ये शिष्यम् । नूनं शिक्षणमुपनेतुं तदा अधर्मेरुहता वारणा वारिणा
 मम हर्षेण विदितं मयावराहशोकेने दमेत्येनं वारहादि परित्यजति । कुतश्चेति । मे मम वारिणइत्येव
 शोके इह इह मयात् । मम वारहइत्येव मयं पूर्वोत्प्रेरारोपेनैर्धिया । तदिति । तदीयेनैव-

१ एव च कथा । २ अहमप्यसमर्थः । ३ तदीयेनैव । ४ अद्भुजलाट्टेण । ५ शोकेनैव । ६ पुनःसंज्ञां । ७ मूर्च्छां । ८ मूर्च्छावेगान्निष्पतन्ती । ९ अद्भुजलाट्टेण । १० अद्भुजलाट्टेण । ११ अद्भुजलाट्टेण । १२ अद्भुजलाट्टेण । १३ अद्भुजलाट्टेण । १४ अद्भुजलाट्टेण । १५ अद्भुजलाट्टेण । १६ अद्भुजलाट्टेण । १७ अद्भुजलाट्टेण । १८ अद्भुजलाट्टेण । १९ अद्भुजलाट्टेण । २० अद्भुजलाट्टेण । २१ अद्भुजलाट्टेण । २२ अद्भुजलाट्टेण । २३ अद्भुजलाट्टेण । २४ अद्भुजलाट्टेण । २५ अद्भुजलाट्टेण । २६ अद्भुजलाट्टेण । २७ अद्भुजलाट्टेण । २८ अद्भुजलाट्टेण । २९ अद्भुजलाट्टेण । ३० अद्भुजलाट्टेण । ३१ अद्भुजलाट्टेण । ३२ अद्भुजलाट्टेण । ३३ अद्भुजलाट्टेण । ३४ अद्भुजलाट्टेण । ३५ अद्भुजलाट्टेण । ३६ अद्भुजलाट्टेण । ३७ अद्भुजलाट्टेण । ३८ अद्भुजलाट्टेण । ३९ अद्भुजलाट्टेण । ४० अद्भुजलाट्टेण । ४१ अद्भुजलाट्टेण । ४२ अद्भुजलाट्टेण । ४३ अद्भुजलाट्टेण । ४४ अद्भुजलाट्टेण । ४५ अद्भुजलाट्टेण । ४६ अद्भुजलाट्टेण । ४७ अद्भुजलाट्टेण । ४८ अद्भुजलाट्टेण । ४९ अद्भुजलाट्टेण । ५० अद्भुजलाट्टेण । ५१ अद्भुजलाट्टेण । ५२ अद्भुजलाट्टेण । ५३ अद्भुजलाट्टेण । ५४ अद्भुजलाट्टेण । ५५ अद्भुजलाट्टेण । ५६ अद्भुजलाट्टेण । ५७ अद्भुजलाट्टेण । ५८ अद्भुजलाट्टेण । ५९ अद्भुजलाट्टेण । ६० अद्भुजलाट्टेण । ६१ अद्भुजलाट्टेण । ६२ अद्भुजलाट्टेण । ६३ अद्भुजलाट्टेण । ६४ अद्भुजलाट्टेण । ६५ अद्भुजलाट्टेण । ६६ अद्भुजलाट्टेण । ६७ अद्भुजलाट्टेण । ६८ अद्भुजलाट्टेण । ६९ अद्भुजलाट्टेण । ७० अद्भुजलाट्टेण । ७१ अद्भुजलाट्टेण । ७२ अद्भुजलाट्टेण । ७३ अद्भुजलाट्टेण । ७४ अद्भुजलाट्टेण । ७५ अद्भुजलाट्टेण । ७६ अद्भुजलाट्टेण । ७७ अद्भुजलाट्टेण । ७८ अद्भुजलाट्टेण । ७९ अद्भुजलाट्टेण । ८० अद्भुजलाट्टेण । ८१ अद्भुजलाट्टेण । ८२ अद्भुजलाट्टेण । ८३ अद्भुजलाट्टेण । ८४ अद्भुजलाट्टेण । ८५ अद्भुजलाट्टेण । ८६ अद्भुजलाट्टेण । ८७ अद्भुजलाट्टेण । ८८ अद्भुजलाट्टेण । ८९ अद्भुजलाट्टेण । ९० अद्भुजलाट्टेण । ९१ अद्भुजलाट्टेण । ९२ अद्भुजलाट्टेण । ९३ अद्भुजलाट्टेण । ९४ अद्भुजलाट्टेण । ९५ अद्भुजलाट्टेण । ९६ अद्भुजलाट्टेण । ९७ अद्भुजलाट्टेण । ९८ अद्भुजलाट्टेण । ९९ अद्भुजलाट्टेण । १०० अद्भुजलाट्टेण ।

कठिनहृदयायाः शोकः । सर्वमिदमलीकमस्य शर्द्धहृदयस्य । सर्वथाहमनेन लक्षत्रेण निर-
 प्रपाणामधेसरी कृता । यया चाविच्छृतमदनतया वक्षमप्येवेदमनुभूतम्, कौ वा गगना कथं
 प्रति । किं वा परमतः कष्टतरमारुयेयमन्यद्भविष्यति यन्न शक्यते श्रोतुमाख्यातुं वा केच-
 मस्य वक्षपातस्यानन्तरमाश्चर्यं यद्भूतदावेदयामि । आत्मनश्च प्राणधारणकारणत्वात् सा-
 ध्यक्तो यः समुत्पन्नः, तं च कथयामि । यया दुराशामृगवृष्णिकया गृहीताहमिदनुभवस्तं
 परकीयमिव भारभूतमप्रयोजनमकृतत्वं च हेतुशरीरं वहामि, तद्वत् श्रूयताम् । तत्र च वक्ष-
 भूते तस्मिन्नर्थस्थान्ते मरणैकनिश्चयार्त्तक्षत्रहृ विलप्य तरलिकामब्रुवम्—'अयि उचिष्ठ निरु-
 रद्दये, कियेद्रोदिपि । काष्ठान्याहृत्य विरचय चिताम् । अनुसराति जीवितेश्वरम्' इति ।
 अत्रान्तरे इतिदि चन्द्रमण्डलनिर्गतो गगनादर्वेतीर्षं केयूरकोटिलप्रममृतफेनपिण्डपाण्डुरं
 पवनतरलमंशुकोत्तरीयमाकर्षन्, उभयकर्णान्दोलितकुण्डलमणिप्रभानुरक्तगण्डसालः, सू-
 मुक्ताफलतया तारागणमिव प्रथितमवितारं हारसुरसा दधानः, धवलदुकूलपद्मवर्कल्पिवोर्ज्ज्वल-

हमनेन हृदयेन लक्षत्रपेणोत्थितलज्जागुणेन निरप्रपाणां निर्लेजानामधेसरी पुरोगामिनी कृता विहित ।
 यया चेति । यया ममातिशृतमदनतया प्रसूतितकंदर्पा वक्षमप्येव क्षणक्षोटिमप्येवेदं पूर्वोक्तमनुभूतमनुन
 निरपरीकृतम् । का गगना कथं प्रति चेदनुभूतं वनेति । तर्हि कथने किं काठिन्यमिति भार । वेति एषा
 नारे । अतः परमस्मादन्यन्तरमलिकृच्छ्रमालयेयं कथनीयम् । अन्यादि भविष्यति यच्छ्रोतुमाशङ्कितु-
 शान्तुं कथयितुं वा न शक्यते न पार्थते । केवलैति । केवलमसहायमेकमस्य वक्षपातमरगतु सम्बन्धे
 पथन् यन् आश्रयं चित्रमभूतानेदयामि कथयामि । आत्मनश्चेति । आत्मनः स्वस्य च प्रकारं
 तत्र कारणत्वं वा हेतुहेतुगणहवामव्यकोऽस्तुको यः समुत्पन्नः प्रातुभूतत्वं च कथयामि वचीमि । ययेति ।
 यया दुराशां गृगवृष्णिका मरुमरीचिका तथा गृहीता स्वीकृताहं महाशेता इरपुररत्नकणमरुतुनम् ।
 शत्रुपुत्रादेव न खगलात्रमित्याह—परेति । परकीयमित्यापीयमिवात् एव भारभूतमप्रयोजनं शिरसं
 न हृत्वं जनानीकृतत्वं हतशरीरं दुःशरीरं वहामि धारयामि । तन्पूर्वोक्तमहेतुनमेतदतिरिक्तं श्रूयतामने-
 तम् । तत्रश्चेति । तदनन्तरं तयाभूतं तादृशे तस्मिन्पूर्वप्रतिपादितेऽवस्थान्ते दशान्ते मरणस्य निश्चय-
 कनिधवारुिनीयनिर्वाणमन्पूर्वोक्तं बहु प्रभुं विलय्य मिलय्य बहुविलापान्ना तरलिकामि यशुरमकथयम् ।
 इतिशब्दयोगमाह—प्रयीति । अयि कोमलामग्रणे । निरुरद्दये कठिनमिणे, उचिष्ठोपने इति ।
 इतिशब्दिपि विवद्वारिभिरं रोदनं लोकाप्रसिद्धं वगोपि प्रणयति । काष्ठान्येधाम्याहत्वानीय विना विना
 विरचय निरुदय । जीवितेश्वरं प्राणनाशमनुगाराभ्यनुगच्छामि ।

अत्रान्तरे इतिदि चन्द्रमण्डलनिर्गतो गगनादर्वेतीर्षं केयूरकोटिलप्रममृतफेनपिण्डपाण्डुरं पवन-
 तरलमंशुकोत्तरीयमाकर्षन्, उभयकर्णान्दोलितकुण्डलमणिप्रभानुरक्तगण्डसालः, सू-
 मुक्ताफलतया तारागणमिव प्रथितमवितारं हारसुरसा दधानः, धवलदुकूलपद्मवर्कल्पिवोर्ज्ज्वल-
 तम् । तत्रश्चेति । तदनन्तरं तयाभूतं तादृशे तस्मिन्पूर्वप्रतिपादितेऽवस्थान्ते दशान्ते मरणस्य निश्चय-
 कनिधवारुिनीयनिर्वाणमन्पूर्वोक्तं बहु प्रभुं विलय्य मिलय्य बहुविलापान्ना तरलिकामि यशुरमकथयम् ।
 इतिशब्दयोगमाह—प्रयीति । अयि कोमलामग्रणे । निरुरद्दये कठिनमिणे, उचिष्ठोपने इति ।
 इतिशब्दिपि विवद्वारिभिरं रोदनं लोकाप्रसिद्धं वगोपि प्रणयति । काष्ठान्येधाम्याहत्वानीय विना विना
 विरचय निरुदय । जीवितेश्वरं प्राणनाशमनुगाराभ्यनुगच्छामि ।

१ दुःशरीरं शर्द्धहृदयस्य, २ शरीरभूतमनन्तरमप्यः, ३ अतिशयमनन्तरमप्यः, ४ तद्वत्, ५ वाः दुःशरीरं,
 ६ इतिदि, ७ इतिशरीरं, ८ मरणान्तरे, ९ निश्चयः, १० तदः, ११ तेषामि, १२ अत्रान्तरे च, १३ अत्रान्तरे च,
 १४ इतिदि.

मध्यमविशन् । मम तु तेन द्वितीयेनेव प्रियतममरणेन कपिञ्जलगमनेन द्विगुणीकृतमेतनाः
 सुतरामदीर्यत इदयम् । किञ्चर्तव्यतामूढा च तरलिकामशुभम्—‘अयि, न जानामि । इय
 किमेतत्’ इति । सा तु तदवलोक्य स्त्रीस्यभावकानरा तग्मिन्श्रणे शोकाभिभाविना भवेत्कि-
 भूता वेपमानाङ्गयष्टिर्मम मरणशङ्कया च घराकी विपण्णहृदया मरुहणमवादीन्—‘भर्तृदारिके,
 न जानामि पापकारिणी । किन्तु महदिदमाश्चर्यम् । अमानुषाकृतिरेव पुरुषः । समाप्रति-
 ष्ठानेन गच्छता सानुकम्पं पित्रेव भर्तृदारिका । प्रायेण चैवंविधा दिव्याः स्वप्नेऽप्यविचरं-
 दिन्यो भवन्त्याकृतयः, किमुत मैश्रान् । न चाल्पमपि विचारयन्ती कारणमस्य सिध्यानि-
 धाने पश्यामि । अतो युक्तं विचार्यत्मानमस्मात्प्राणपरित्यागव्यवसायाश्रितवर्तयितुम् । अति-
 महत्त्वस्त्यदमौधासस्थानमस्यामयस्थायाम् । अपि च तमनुमरन्गत एव कपिञ्जलः । तस्मात्
 ‘कुतोऽयम्, को वायम्, किमर्थं धानेनायमपगतामुरुहिक्षिप्य नीतः, क वा नीतः, कस्मात्त-
 भावनीयेनामुना पुनः समागमाशाप्रदानेन भर्तृदारिका समाश्वासिता’ इति सर्वमुपलभ्य
 जीवितं वा मरणं वा समाचरिष्यसि । अदुर्लभं हि मरणमंध्यासितम् । पश्चादप्येतद्भवि-
 स्यति । नच जीवन्कपिञ्जलो भर्तृदारिकामदृष्ट्वा स्थास्यति, तेन तत्प्रत्यागमनकालानपयोऽपि

मध्यं नक्षत्रचन्द्रमध्यमविशान्प्रवेशं चक्रुः । मम त्वित्यति । तेन कपिञ्जलगमनेन द्वितीयेन द्वितीवद्विप्रजन-
 नेनेव द्विगुणीकृतः शोको यस्या एवंविधाया मम सुतरामत्यर्थं इदयमदीर्यत विरिणं बभूव । किञ्चर्त-
 मूढां महाश्वेता तरलिकामशुभम् । किं तदित्याह—अयीति । अयि कोमलामश्रणे । न जानामि बभू-
 ध्यसे । एतत्पूर्वोक्तं किमिति कथय निवेदय । ममेति शेष । सा त्वित्यति । सा तरलिका तत् पूर्वोक्त-
 वलोक्य निरीक्ष्य स्त्रीस्यभावेन कातरा भीरुत्वस्तिन्श्रणे शोकाभिभाविना शुद्धादिना । शोकानिभय-
 तीत्येवंशीलेनेति भयविशेषणं वा । भयेन भीत्यामिभूता पराभूता वेपमाना कम्पमानाङ्गयष्टिरेत्या-
 मम मरणशङ्कया च विपण्णहृदया खेदक्षिण्वित्ता घराकी रीना सकृदणं सदयमित्यवादीदशोचत् । इति
 शब्दाभिधेयमाह—भर्तृ इति । हे भर्तृदारिके, अहं पापकारिणी न जानामि । अपि तु जानामि । कि-
 त्तिदं महदाश्चर्यं महत्कौतुकम् । एष पुरुषोऽमानुषाकृतिर्दिव्याकृतिः । अनेन पुरुषेण गच्छता इय
 पित्रेव जनकेनेव सानुकम्पं सदयं भर्तृदारिका राजवुद्धिता समाश्वासिता स्वस्तीकृता । प्रायेण बहुलं
 वंविधा दिव्या आकृतयः स्वप्नेऽप्यविचरंदिन्योऽप्यभिचारिण्यो भवन्ति । साऽज्ञाप्रत्यज्ञेण किमुत मरु-
 हस्य पुरुषस्य सिध्यानिधानेऽमलभाषणे विचारयन्ती विमर्शं कुर्वन्त्यल्पमपि स्त्रोक्तमपि कारणं तिद्वनर्-
 न च पश्यामि नावलोक्यामि । अतो हेतोर्विचार्य विदुष्यत्मानमस्मात्प्राणपरित्यागलक्षणे यो मरणो
 व्यापारस्वसाश्रितवर्तयितुं युक्तं न्याय्यम् । अतीति । सल निधयेन । अतिमहदिदं पूर्वोक्तमाश्वासनानु-
 सनस्थलमस्यामवस्थायाम् । अपि च तं पुण्डरीकमनुगरक्षनुगच्छन्गत एव कपिञ्जलः । तस्मात्श्वेति । तस्मा-
 द्भेतोः कुतः स्थानादयं समागतः, को वायम्, किमर्थमनेन पुंसायमपगतामुर्गतप्राण उरिशप्योत्पाद्य नीतः,
 क वा कस्तिन्स्थाने वा नीतः प्रापित, कस्मात्तसंभावनीयेनाचिन्तनीयेन समागमसाक्षात्तयाः प्रदेव
 पुनरमुना पुरुषेण भर्तृदारिका समाश्वासिता । इति सर्वमुपलभ्य प्राप्य जीवितं मरणं वा समाचरिष्यसि
 विधास्यसि । हीनि निधये । अध्याखिनं चिन्तितं मरणमुदुर्लभं सुखमम् । स्वायत्तावदिति भव ।
 पश्चादपि वृत्तान्तोपलभ्यनन्तरमप्येतन्मरणं भविष्यति । नचेति । जीवञ्छुसन्कपिञ्जलो भर्तृदारिकामदृष्ट्वा
 शीघ्रं न च स्थास्यति, तेन कारणेन तस्य कपिञ्जलस्य यावत्प्रत्यागमनकालसावधयो मर्मादास्तावदमी प्रणाः

१ न जानामि तिनेत्. २ दिव्या भारतः. ३ साधारकृताः. ४ युक्तमिजामानन्. ५ आशयननन्
 ६ तस्मात्. ७ च, ८ सर्वमिदमुपलभ्य. ९ न दुर्लभम्. १० अश्वपतितम्.

सायद्विद्यन्ताममी प्राणाः' इत्याभिधाना पादयोर्मै न्यवनन । अहं तु मन्मथोऽमुर्द्विहृतवया जीविन वृष्णायाः, क्षुद्रतया च स्त्रीन्प्रभावस्य, तथा च तद्वचनोपनीतया दुःखाप्राप्तगृष्णिकया, कपिलस्य प्रत्यागमनकाह्या च, तस्मिन्काले तदेव युक्तं मन्व्यमाना नोन्मृष्टवती जीवितम् । आगया हि किमिय न क्रियते । तां च पापकारिणी कालरात्रिप्रतिमां चर्षमहत्या-माणां यागनामयीमिव दुःस्वप्नीमिव नरकमयीमियाप्रिमयीनियोन्मन्ननिद्रा तथैव द्विनितले विचेष्टमाना रेणुकणभूसरैरभुजलाद्रंकोपोलमंदागिर्नैर्विमुक्तव्याकुलेः शिरोरहैः रूपकद्वन्द्वी निर्दयाक्रन्दजर्जरम्बरभयधामेण कण्ठेन तस्मिन्नेव मरन्तीरे तरलिकाद्वितीया क्षपां क्षपितवती ।

प्रत्युपरि गृह्याय तस्मिन्नेव सरसि स्नात्या कृगनिधया, तन्प्रीत्या तमेव कमण्डलुमादाय, तान्येव च प्लकल्यानि तामेवाक्षमालां गृहीत्या युद्धा निःसारतां संसारस्य, प्रात्या च मन्द-पुण्यतामात्मनः, निरूप्य चाप्रतीकारदारुणां दैवमनोपनिपातानाम्, आकलय्य दुर्निवारतां शोकस्य, दृष्ट्वा च निष्ठुरतां दैवस्य, चिन्तयित्वा धीनियहृल्लुःखतां श्रेहस्य, भाषयित्वा

यन्तां धार्यन्ताम् । तत्रत्यागमनकाल एवावधिर्धैर्यामिति प्राणविरोधं वा । इत्याभिधानेऽत्रिमुदाणा मे मम पाद-योधरणदोषोऽपतत्प्रताप । अहं स्थिति । तस्मिन्काले तदेव तरलिकोणमेव युक्तं स्यात्वं मन्व्यमाना शयमाना जीविनं प्राणिनं नोन्मृष्टवती न तत्कपरी । तत्र हेतुचतुष्टयं प्रदर्शयन्नाह—सफलेति । जीवितवृष्णायाः प्राणधारणधर्मायाः मन्मथलोकेः ममप्रजनं दुर्द्वेषतया दुरतिक्रम्यतया स्त्रीन्प्रभावस्य प्रमदानिसर्गस्य क्षुद्रतया तुच्छतया च । तथा चेति । तथा पूर्वागत्या तस्य महापुण्यस्य कर्तव्योपनीतया प्राप्तया दुराया दुष्टा रूढा शैव मृगवृष्णिका मरीचिका तथा तथा कपिलस्य प्रत्यागमनं पयादागमनं तस्य काह्या वाञ्छा तथा । आशा-या बलीयस्त्वं प्रदर्शयन्नाह—आशया हीति । हि निश्चितम् । आशयाः रूढ्या किमिय न क्रियते हि न विधीयते । तत्र च तस्मिन्नेव मरन्तीरे तरलिका द्वितीया यस्या एवधिषा पापकारिण्यहं तां क्षपां रजनी क्ष-पितवती क्षयं नीतवती । एतो रात्रेर्विरोधगानि—प्रतिकूलकारित्वात्कालरात्रिस्तत्रप्रतिमां तत्पदसीम् । दुःखस्य दुःसहताद्दर्पाणां सहस्रं तद्द्वाराचरणमाणामित्यर्थः । यातनेति । यातना तीमवेदना तन्मयीमिव अत्यन्तदुःख-नकलात् । दुःखेति । दुःखं कृच्छ्रं तन्मयीमिव । स्वजनविरहेण शरीरदुःखस्यैकानुभूयमानत्वात् । नरकेति । नरकं दुर्गतिस्वन्मयीमिव । निन्दितात्यन्तदुःखोत्सादकत्वात् । अद्भीति । अगिर्वैहिसन्मयीमिव । तीम-दीर्घज्वरामान्तात् । पुनः क्षीरक्षी । उत्सन्नेति । उत्सप्ता गूलत उच्छिष्टा निद्रा प्रमीला यस्याः सा । तथैवेति । तथैव पूर्वाकप्रकारेणैव स्थितितले पृथ्वीतले विचेष्टमाना विलुप्तमाना । रेण्विति । रेणूनां रजगां कणासंधूसरैरपीपत्यागुर्दुरभुजलेनैवप्रवारित्तिरासौ शिषौ कपोलौ तत्र संदानितैः संयतैः विरहवशात् । विमुक्त्येनानियमितत्वेन व्याकुलैर्विमुक्तैः शिरोरहैः केदारुपरुद्धमाञ्जदितं मुरमास्यं यस्याः सा । नि-र्व्यमिति । निर्दयं निःकरुणं य आक्रन्दः पूकारलेन जर्जरः शिथिलो यः स्वरो ध्वनिस्यस्य क्षयो विनाश-सैन क्षामेण कृतेनैवविधेन कण्ठेन करणभूतेन निर्दयाक्रन्देनैव क्षपां क्षपितवतीति भावः ।

प्रत्युपसीति । प्रत्युपरि प्रभात उत्थाय तस्मिन्नेव सरसि कासारे स्नात्वाद्द्वं विधाय कृतो विहितो निध-यो यया सा । तत्रत्या तत्रोद्देन तमेव कमण्डलुं तत्करपुण्ड्रिकामादाय गृहीत्वा तान्येव तद्देहलमान्येव प्लक-लानि चोचानि, तामेव तदीयामेवाक्षमालां जन्मालां गृहीत्वा । संसारस्य संश्रुतेर्निःसारतामसारतां युद्धावगम्य । आत्मनः स्वस्य मन्दपुण्यां ज्ञात्वा च । व्यसनोपनिपातानां कठोपनिपातानामप्रतीकारं च तद्दार्ढ्यं चाप्रतीकार-दारुणं तस्य भावस्तथा तां निरूप्य च कथयित्वा । शोकस्य शुचो दुर्निवारतामाकलय्याकलनां कृत्वा । दैवस्य भाग्यस्य निष्ठुरतां कर्कशातां दृष्ट्वा विलोभय । श्रेहस्य प्रेम्णोऽपिबहुलमतिदहदं दुःखं यस्मिन्स्यस्य भावस्तथा तां

१ पादयोःपत्तव. २ स्त्रीस्वभावतायाः. ३ दुराशया. ४ पापकारिणीम्. ५ उत्पन्ननिशाम्. ६ विमुक्तैरप्याकुलेः. ७ युता. ८ क्षपितवती. ९ अस्मिन्. १० उपतापानाम्. ११ दुःखबहुलताम्.

वानिश्चतां सर्वभायानाम् , अवधार्य चाकाण्डभङ्गुरतां सर्वमुत्थानाम् , अविगम्य तावन्तं
 च परित्यज्य सह परित्जनेन सकलधन्धुवर्गम् , निवर्त्य विषयमुखेभ्यो मनः, संयमेन्द्राणि
 गृहीतब्रह्मचर्या देवं त्रैलोक्यनाथमनाथदारणमिमं शरणार्थिनी स्थाणुर्माभिता । अंतपुत्र
 कुतोऽपि समुपलब्धवृत्तान्तस्तातः महाभयया सह धन्धुवर्गेणागत्य सुचिरं कृताग्रन्मैत्र-
 पार्यैः अभ्यर्थनाभिश्च वंहीभिः, उपदेशैश्चानेकप्रकारैः, सान्त्वनेश्च नानाविधैः, गृह्यन्तत
 मे महान्तं यत्नमकरोत् । यदा च नेयमस्माद्भवमायात्कथंचिदपि शक्यते व्यापरेषिषुनिरी
 निभ्रयमधिगतवान् , तदा निरासोऽपि दुःस्वजतया दुर्दिवृक्षेहस्य पुनःपुनर्मया विमृशन्-
 नोऽपि षड्भ्रन्दियमान्स्थित्या सशोक एवान्तर्दृष्टमानद्बदयो गृहानयासीन् । गते च ताते हा-
 प्रभृति तस्य जैनस्याप्तुमोश्रमात्रेण कृतज्ञतां दर्शयन्ती, तदनुरागकृष्णमिदमपुत्रवद्भ्रन्म-
 नितगन्तव्यममङ्गलभूतमनेककृष्णगायासमहम्भनिवासं दग्धशरीरकं वैदुष्यिधैर्नियमजनेः सोर्षीर्न
 बन्धैश्च क्लेशमूलवारिभिर्बर्तमाना अपभ्याजेन तद्गुणगणानिय गणयन्ती, त्रिसंध्यमत्र सति

चित्तविधा विचार्य । सर्वभावानां समप्रवर्धार्थानामविलनां विनाशितां भावयित्वा भावनाविपरीतम् ।
 गरीशुभात्तां समप्रवर्धमानाम् हाण्डेऽनवगरे भङ्गुरतां भङ्गशीलतामवधार्य निधिल । तातं पितृसमिपणपरानत
 पत्रेजनेन पत्रैःपरेण सह सफलं समग्रं बन्धुवर्गे स्वजनलोकं परिचरय्य स्त्रीकृत्य । विषयमुखेभ्यः संयमेन्द्राण्यो
 मनश्चिन्तं निवर्त्य पराशुणीकृत्य । इन्द्रियाणि करणानि मयभ्य निवृत्तव । यदीर्न स्त्रीकृतं प्रवचयं वया कां
 ये शोचयन्तप्रीममनाथानां शरणं स्थाणुमीश्वरं शरणार्थिनी प्राणाभिः शक्तिभ्यहमाधिनाभयानं कृतवती । अतोऽपु
 रिति । अतरेगुन्धेगुः कुतोऽपि कस्यापि समुपलब्ध- प्राप्ते कृष्णान्त उदन्तो येनेवंभूतान्तः पितृभ्या
 मया च सह तथा बन्धुवर्गेण मदात्मन्य सुचिरं निररालं यावन्तुो विहित अत्कन्तो येन म ईशे
 काने प्राये, तानिर्दोहीनिरवर्षनाभिः प्रार्थनाभिः, अनेकैरुपदेशैर्द्विवाक्यैः, नानाविधैः सान्त्वने- समधि-
 कृति कृता मे मम गृहगतमताय महान्तं यत्नमुपोगमकरोरप्यत् । यदा स्येति । यदा सन्निभ्यः इ
 मन्धेऽनवगरेणपराशुणीकृतैः कथंचिदपि कृतानि व्यापरेषितुं निवर्षितुं न शक्यते न पार्षण इति विव
 निर्न समधिगतवन्तःअनवत् । सन्धेति । तस्मिन्काले निरासोऽपि निर्गतममीदितोऽपि गृहं न का इति । अत ई
 कृत—दुर्दिवृत्ति । दुर्दिवृत्ता पुत्री तस्याः अहस्य प्रेम्णो मुष्णजनया दुर्निकारया । अहद्विषयं वर्त्तयन्त-
 पुत्रमिति । पुन पुनर्वर्षेण मया निरहयमानोऽपि गृहे शक्यतामिति काम्यमालोऽपि बहूनेन कतिपयानि
 न विवन्ता सन्धेः पुत्रा सह वनेमानोऽन्तर्द्वेषे दणमानं प्रज्वलमानं दूर्ध्वं धेनो यशैरिति । एव दूरतात
 वगमत् । 'दूर', 'धेनि' इति पुष्पम् । सन्धेति । तानि पितरि सन्धे च सति तत् प्रवृत्तिं तद्विगतान
 मय्य वदन्त पुत्रग्रीह्यापुत्रोऽश्रमतेन देवकारिमोचनेनेव कृतं कान्ताति कृतज्ञताया भावनायां ईशे
 इति प्रवृत्तयन्ति । पुन इति पुनर्वर्षे । दग्धशरीरकं दग्धशरीरकम् । सार्धं च । गण्डोपयन्ती कृष्णं जन्
 वन्ती । अथ सार्धं इति दग्धशरीरकं—सन्धेति । तस्मिन्काले पुत्रग्रीहे शोऽनुराग- शोऽनेन कृतं कृत्य
 पुत्रवद्भ्रन्म वरवदत् । सन्धेति । अन्ध्रिगण्य प्रजा लज्जा तथा सन्निभ्यःप्रवृत्तमपुत्रमधिगतम् । अने
 कृत्ति । अनेकैरुपदेशैः वंशेण मृत्कानेनोत्तमवर्णनाः परिधमाजोर्न मर्त्यं तस्य निवासो दूरकम् । ई-
 कृत्यैः अन्ध्रिगण्यैः प्रवृत्तैः प्रवृत्तैः । सार्धं इति । वनमेषादितिः । फलेति । कस्यापि समधि-
 ति कृत्य, कालेन कृत्ये, सै कृता वर्त्तन्ता प्रवर्त्तमाना । कृत्यप्रवृत्तयनेन । अथ इति । अतोऽपु
 कृत्य अन्ध्रिगण्यैः कृत्य पुत्रग्रीहकम् पुष्पः सार्धं प्रवृत्तैः कृत्य । समुष्णानिभ्यः कृत्यपुत्री कृत्य इति

१ इति अन्ध्रिगण्यैः कृत्य । २ सन्धेति । ३ इति पुष्पम् । ४ सार्धं इति । ५ अतोऽपु । ६ इति कृत्य । ७ अतोऽपु । ८ इति कृत्य । ९ अतोऽपु । १० अतोऽपु । ११ अतोऽपु । १२ अतोऽपु । १३ अतोऽपु । १४ अतोऽपु । १५ अतोऽपु । १६ अतोऽपु । १७ अतोऽपु । १८ अतोऽपु । १९ अतोऽपु । २० अतोऽपु । २१ अतोऽपु । २२ अतोऽपु । २३ अतोऽपु । २४ अतोऽपु । २५ अतोऽपु । २६ अतोऽपु । २७ अतोऽपु । २८ अतोऽपु । २९ अतोऽपु । ३० अतोऽपु । ३१ अतोऽपु । ३२ अतोऽपु । ३३ अतोऽपु । ३४ अतोऽपु । ३५ अतोऽपु । ३६ अतोऽपु । ३७ अतोऽपु । ३८ अतोऽपु । ३९ अतोऽपु । ४० अतोऽपु । ४१ अतोऽपु । ४२ अतोऽपु । ४३ अतोऽपु । ४४ अतोऽपु । ४५ अतोऽपु । ४६ अतोऽपु । ४७ अतोऽपु । ४८ अतोऽपु । ४९ अतोऽपु । ५० अतोऽपु । ५१ अतोऽपु । ५२ अतोऽपु । ५३ अतोऽपु । ५४ अतोऽपु । ५५ अतोऽपु । ५६ अतोऽपु । ५७ अतोऽपु । ५८ अतोऽपु । ५९ अतोऽपु । ६० अतोऽपु । ६१ अतोऽपु । ६२ अतोऽपु । ६३ अतोऽपु । ६४ अतोऽपु । ६५ अतोऽपु । ६६ अतोऽपु । ६७ अतोऽपु । ६८ अतोऽपु । ६९ अतोऽपु । ७० अतोऽपु । ७१ अतोऽपु । ७२ अतोऽपु । ७३ अतोऽपु । ७४ अतोऽपु । ७५ अतोऽपु । ७६ अतोऽपु । ७७ अतोऽपु । ७८ अतोऽपु । ७९ अतोऽपु । ८० अतोऽपु । ८१ अतोऽपु । ८२ अतोऽपु । ८३ अतोऽपु । ८४ अतोऽपु । ८५ अतोऽपु । ८६ अतोऽपु । ८७ अतोऽपु । ८८ अतोऽपु । ८९ अतोऽपु । ९० अतोऽपु । ९१ अतोऽपु । ९२ अतोऽपु । ९३ अतोऽपु । ९४ अतोऽपु । ९५ अतोऽपु । ९६ अतोऽपु । ९७ अतोऽपु । ९८ अतोऽपु । ९९ अतोऽपु । १०० अतोऽपु ।

तानेवमुत्तरदृशन्ती, प्रतिदिनमन्यन्ती देवं च्यम्बकम् . अन्वामेव मुद्रायां तरलिकया सह
 दीर्घं शोकमनुभवन्त्येवम् । मादमेवंविधा पारशान्तिं निर्देष्टुया निर्देष्टा कृरा निःश्रेया
 हृदयां गर्हणीया निःप्रयोजनोत्पत्ता निःकल्त्रीयिता निर्व्यन्दरता निःसुग्ता च । किं मेवा
 प्रत्या प्रष्टया वा हृत्प्रामाद्यवधमापायकया करोति महाभागं द्रव्युक्त्या पाण्डुना पल्लवो-
 रान्तेन शशिनसिध धारन्मेवप्रकलेनान्नाद्य यत्नं दुर्निवार्यान्वेगमपारयन्ती निवारयितु-
 मुन्मुष्कण्डमनिचिरसुगैः प्रागेदीम् ।

चन्द्रापीटम्बु प्रथममेव तस्या रूपेण विनयेन दक्षिण्येन मधुगत्यानया निःमन्त्रतया
 विपस्विनया च प्रदान्तरत्येन च निरभिमानतया च मादानुभावत्येन च शुचिनया चोपाहृद-
 गौरयोऽभूत् । तदानीं तु तेनापरेण र्शनिगमद्भावेन म्बुगत्यान्कथनेन तथा च हृततया हन-
 हृदयः सुंतरामारोपिनप्रीतिरभयत् । आर्द्राहृत्हृदयश्च शनैःशनैरेनामभावन—भगवति,
 हेतुमीररहृततः सुगामद्गुल्फो लोकः श्लेष्महृत्तं कर्मानुष्ठानुनान्तो निष्कलेनाधुपातमा-

त्रिभुवं त्रिगामम् । अत्र गरम्बुजोदनाति तदाकेः शानमात्रमुत्पृष्टं बुवंती । प्रतीति । प्रतिदिनें प्रति-
 यागं च्यम्बकं देवगीश्वरमर्चयन्ती पूजयन्ती । अन्वामिति । अन्वो प्रत्यभगतामेव मुद्रायां पंद्रायां
 तरलिकया सह दीर्घं शोकमनुभवन्ती माक्षल्युर्वन्त्यवर्षं नियागमकरम् । नगदोर्निव्याभिर्गन्धपाया पूर्वोत्ता
 र्वविधादं नान्या । इत्तमसाः तिर्यग्नि रिशोपयानि प्रदर्शयत्ताह—पापेति । पापं वचुरं करो-
 मालिभंदीला वा, निर्देष्टया पाण्डुपृष्टा, निर्देष्टा नियसा, कृरा दुहा, निःश्रेया निःप्रेना, हृदयां
 निश्चिदा, गर्हणीया निन्दनीया, निःप्रयोजनं निरर्थकमुपधा प्रादुर्भूता, निःकल्त्रयपेति जीरितं प्रातिनं
 यस्याः सा तथा, निर्गतमवलम्बनाश्रयो यस्याः सा तथा, निर्गते सुगं गानं यस्याः सा तथा । चकारः समु-
 च्चार्यः । स्वस्य निन्दं बुवंत्लाह—किमिति । हे महाभाग हे गतुत्प, हृत्तं प्रादान्यपल्लवत्तं महापातकं
 र्वयंविधया मया हृत्पायलोकिताया प्रष्टया प्रष्ट्याविपदीकृतया वा मया किं करोति किं करिष्यति । अत्र भ-
 विष्यत्यर्थं यतमाना । इति पूर्वोक्तमुक्त्वा कथयित्वा पाण्डुना शुभेण पल्लवोपान्तेन चोपायत्वेन यत्नं सुगना-
 प्त्वाय । अत्र शुभत्वसाधर्म्यादुपेक्षते—शारदिति । शारदनात्ययसासा मेपशकटेन जलधरस्त्रयेन शशिन-
 सिय चन्द्रसिध । अत्र यदनस्य चन्द्रगाहस्यम्, पल्लवोपान्तस्य च शरन्मेवप्रकलताहृदयमिति भावः ।
 हुरिति । दुर्निवारो बाष्पो नेत्राम्बु तस्य वेगं र्हो निवारयितुं दूरीकर्तुमपारयन्त्यशुभुयत्युष्कण्डं यथा
 स्वात्पतिचिरं चिरकालमुपेक्षारन्त्येण प्रागेदीदुदनमकार्षत् ।

चन्द्रापीटस्थिति । प्रथममेवादायेव तस्या महाश्वेताया रूपेण सौन्दर्येण, विनयेन प्रतिपातादिना, दक्षि-
 ष्येनामुक्त्वेन, नपुरो मिथो य आलापः संलापनास्य भावसात्ता तथा, तथा निर्गतो यः सज्ञोऽमिष्वज्ञस्य भाव-
 यत्ता तथा । तपेति । तपस्विन्या भावसत्ता तथा । तथा प्रदान्तरत्येन सौम्यप्रकृतित्वेन च । तथा निरभि-
 मानतया निरहंकारतया च । तथा मादानुभावत्येन महाप्रभावत्येन । तथा शुचिनया परिश्रतया चोपाहृदमा-
 धितं गौर्धं यस्मिन्नेवंविधचन्द्रापीटोऽभूत् । तदानीं स्थिति । तदानीं तस्मिन्कालेऽपरेण दर्शितः प्रकटितः
 पद्मावः स्वभाषो येनैवंविधेन सृष्टान्तरूपनेन निजोदन्तनिवेदनेन तथा च हृततया हृतवेतृतया च हृतं
 हृदयं चित्तं यस्य स सुतरामत्यर्थमारोपिता स्थापिता प्रीतिर्यस्यामिंविधचन्द्रापीटोऽभवदासीत् । आर्द्राति ।
 आर्द्राहृत्तं हृदयं यस्य स शनैःशनैर्मन्दमन्दमेवां महाश्वेतामभापतावोचत । तदेवाह—भगवतीति । हे
 भगवति हे स्वामिनि, अन्वो लोकः श्लेष्मीररहृततः सुगामं य आसाहः श्वारीनामनिपहस्तत्र लुब्धो लिप्सुः

१ खात्वा. २ तथा तरलिकया. ३ दीर्घशोकम्. ४ चिरत्ववत्तम्. ५ कृरा च. ६ निःश्रेया च. ७ वृदांता च;
 अतिवृदांता च हृत्पा च. ८ निरर्था निरपलम्बना. ९ मया तथाभूतया. १० अतिकण्डम्. ११ चातितपस्वितया.
 १२ आसीत्. १३ तेनानेनापरेण. १४ सुतरामतिदूरम्.

श्रेण श्लेहमुपदर्शयन्रोदिति । तस्या तु कर्मणैव मयंमात्रस्या किमिव न प्रेनोविनाचेति-
 तम्, येन रोदिति । तदर्थमात्रेणतः प्रभृति ममुचिनपरिणयः प्रेयातमंगुन इव परिच्यो-
 धान्धवजनः । संनिहिता अपि एणावज्ञयाप्रधीरिता विप्याः । मुग्धान्यनिमयित्तुनार्क-
 सप्रद्वान्यैश्वर्यमुग्धानि । मृगालिनीद्यानितनीयस्यापि नितरां तनिमानमैतुचिनेः मङ्कैरुत्त-
 तनुः । गृहीतं प्रद्वचयम् । आयोजितमपरति महत्यात्मा । यनिताजनदुष्करमपि कृनमन्वा-
 पस्थानम् । अपि चानायासेनैवारता दुःस्याभिभूतेः परित्यज्यते । महीयसा न तु यत्रेन प-
 यति क्लेशे निमिष्यते केवलम् । यदेतदनुमरणं नाम तदनिनिष्कलम् । अविद्वज्जनेति
 एष मार्गः । मोहविलसितमेतत्, अमानपद्धतिरियम्, रममापरितमिदम्, सुदृष्टिरेव,
 अतिप्रमादोऽयम्, मूर्खत्वंमग्नितमिदम्, यदुपरते पितरि भ्रातरि मुहुरि भर्तारि वा प्राणः
 परित्यज्यन्ते । स्वयं चैत्र जहति न परित्याग्याः । अत्र हि विचार्यमाणे स्वार्थ एव प्राणरि-

श्लेहसदसं प्रीतिशोभं कर्म तत्सुभेन सुखं तनु मेन दुःशमनुग्रहं विधातुमशक्तोऽयमर्थो निष्कलेन निष्कले-
 नाद्युपातमात्रेण श्लेहं प्रीतिमुपदर्शयन्वाद्यस्या प्रकाशयन्रोदिति रोदनं करोति । लोकेभ्यस्तस्या वैरीत्वं प्र-
 र्शयन्नाह—रथया श्रियति । तस्या भवत्या कर्मणैव कर्तव्यमपेणैव सर्वं समप्रमाचरन्त्या कुर्वन्त्या प्रेनेति
 श्लेहयोग्यं किमिव नाचेष्टितम् । अपि तु सर्वमेव विहितमिति भावः । येन कारणेन तत्र रोदित्युपायं कर्तुं
 तदर्थं पुण्डरीकार्यमात्रमन्तः प्रसूत्याजन्म मयंपीडित्य समुचिनी योग्यः परिचयः सगतिर्वसैवेति प्रेन-
 प्रियोऽसंस्तुन इवांसंस्तुनोऽपरिचितस्वदृष्टिश्च बान्धवजनः स्वजनवर्गं परित्यक्त उच्यते । संनिहितेति ।
 संनिहिता अपि समीपवर्तिनीऽपि वृणवशावज्ञावगमना तया विपदा इन्द्रियायां अवपीरिता अरपयि-
 अतीति । अनिशयिता निरस्कृता शुनाधीरस्येन्द्रस्य समुद्रिः संपदरेवंविधान्यैश्वर्यमुक्तानि विमवत्रैस्तानि
 मुक्तानि लक्षानि । मृगालिनीति । अतितनीयस्यपतिवृथापि तनु शरीरमनुचिनैरयोग्ये, यदेतदनु-
 णरुर्भेनितरामत्यर्थं तनिमानं कृशत्वमुपनीता प्रापिता । केव । मृगालिनीव कमलिनीव । गृहीनेति । एत-
 स्त्रीवृत्तं प्रद्वचयं प्रद्वचनम् । आयोजितेति । महति गरिष्ठे तन्म्यात्मायोजितः स्थापित । धरितेति ।
 अत्रापिशब्दो मिथकमः । तेन यनिताजनस्य स्त्रीजनस्य दुष्करमपि तु साध्यमप्यरण्यावस्थानं कर्तं सिद्धिम् ।
 अनेति । तु सामिभूतैरनायासेनैव परिभ्रमन्तरेणैवान्ता परित्यज्यते । शरीरत्यागः कियत इति भावः ।
 नत्विति । तु पुनरर्थक । न केवलं परं महीयसा गरिष्ठेन यत्रेन प्रयासेन शरीरमपि महीयति श्लेहो पूर्वोऽवश्यं
 निक्षिप्यते । एतेन प्राणप्रिययोग आत्मपरित्यागात्तस्यात्मनो गरिष्ठेकेशे परिश्लेषणं महीयानिति धीनम् ।
 यदेतदिति । नमेति कोमलामश्रुणे । यदेतदनुमरणमन्वारोहणं तदनिनिष्कलं निरर्थकम् । वयः कुप-
 पियः ननु विहितः पतिर्येनान्वारोहणं किं तु मृतानुमरणमात्रं तदतिनिष्पद्योजनमिति भावः । अथ व निष्क-
 लत्वं प्रदर्शयन्नाह—अविद्वज्जनेति । एयोऽन्वारोहलक्षणो मार्गः पन्था अविद्वज्जना अपरिचितलोकात्तैरचर-
 सेवितः । पतदिति । पूर्वोक्तं मोहविलसितमज्ञानविशुम्भितम् । अज्ञानेति । इयमन्वारोहणे प्रणि-
 । रभसेति । इदमन्वारोहणं रभसाविचारपूर्वकमाचरितम् । सुद्रेति ।
 एयान्वारोहणलक्षणा प्रवृत्तिः क्षुद्रानुच्यतुदयश्लेषां दृष्टिज्ञानम् । अतीति । अयमनुमरणलक्षणेऽप्यन्वा-
 रोऽनिशयेनानवधानता । मूर्खत्वंमिति । इदं पूर्वोक्तं मौखर्वस्सकितं विहितच्युतिः । यत्तरोर्ज्ञानैश्व-
 न्पादाह—यदिति । यत्पितरि ताने, भ्रातरि सहोदरे, मुहुरि मित्रे, भर्तारि प्राणनाथे कोरते मृते कति
 प्राणाः परित्यज्यन्ते परिसुच्यन्त इति कर्मकञ्चुकि । तस्या लक्षणम्—'यत्र कर्मैव कर्तृत्वं वापि कर्ता तु
 नोच्यते । मुहुरैः सैर्गुणैर्वांगारकर्मैरेति तद्विदुः' इति । स्वयमिति । चेद्यदि स्वयं न जहति न परित्यज्य-
 तदा प्राणा न परित्याग्याः । बलात् निष्कामनीया इत्यर्थः । किमर्थं तर्हि लोकानां मरणे प्रवृत्तिरित्यत्र आह—

१ अन्तः, २ विमुक्तानि, ३ यचितैः, ४ दुष्करमप्यहीकृतम्, ५ दुष्करमपि कष्टमहीकृतम्, ६ उ तन्निष्क-
 परित्यज्यते कपीयसा; ७ सामिभूतैः परित्यज्यन्ते महीयसा, ८ अपि निष्कलम्, ९ उदृष्टिः, ८ प्रेन, ९ वे.

स्वामोऽप्यमन्त्रादीन्वेदनादप्रतीकारोपवाचनः । उदरगत्य तु न पचति सुगन्धावदति । नै
 तावन्नायं प्रयुनीयनोपायः, नै धर्मोपचयराज्यम्, न शुभलोकोनाजनेष्टुः, न निर्वयवा-
 गप्रतीकारः, न दर्शनोपायः, न परस्परसमागमनिमित्तम् । अन्यत्रैव स्वसर्वदेवतादीपयि-
 ताननायवमो नीयते भूमिम् । असायंयान्मथानिनः येषन्मेनमा संयुज्यते । जीवंगु जन्म-
 लक्षिणादिना धूपररोत्पुपगस्वात्मनश्च, मृगगु नोभयन्वति । मर तावन्निगामेऽप्यत्रो
 र्नि भगवति भर्तारि भंकरवेत्तां मकलायलाजनहृदयकारिणि हेमहुतमुद्गपेऽप्यविरहितान-
 मुभिः । पृथां च घाम्नेयी शग्नेनसुगामभिरूपे भावहावित्तमकलगजकमीदिहुसुमर्षीनि-
 तामोपवादपीठे पन्थायगित्तुपुनर्नैदिभागगुति पाण्ठी किंदमगुनिगापाननेन्यननामुर्षंगते-
 ऽर्धेपरित्यक्तजीविताम् । उगरां च घिसाट्टुगिरं चालां चालाशिमीय नयनानन्दहेतीं विन-
 यवति विधान्ते च पञ्चायमभिमन्त्रायोंगतेऽपि धृतदेवाम् । हुंमालां च धृतगाष्ट्रुदित्तं

अथ हीति । हीति विधये । अस्मिन्नुत्तरणे विनाशमात्रे विनाशकारिणीकियमात्रेऽप्यं प्रत्यक्षिणः स्वर्ष
 एवनीयवृत्तमेव । तत्र हेतुमाह — अथर्षाति । अथमनो जीवस्य न सोऽनमात्रागता वा सोऽवेदना सुगन्-
 धा तन्वाः प्रतीकरो निहृत्सुगन्धस्य भावमात्रं तन्माह । उपेति । उदरगत्य स्वास्य तु न पचति सुगं हित-
 मावत्लावधति । एतदर्थं सत्यमाह—न तावदिति । तावदासं तन्मोत्रस्य प्रयुर्षायनोपायः पुनः
 प्रत्यक्षपरिचिक्षा न भवति । नेति । धर्मस्य पुप्यमोत्रवदः पुष्टिस्य कारणं निमित्तं न भवति । नेति ।
 शुभलोपस्य सार्गलोकोनाजनेनर्षं तस्य हेतुभिरानम् । निरयेति । निरये दुर्षोऽपि पातः पतनं तस्य प्रतीकारः
 प्रतीक्ष्या न । नेति । दर्शनस्यावलोचनस्याप्युगतो न । नेति । परस्परसन्धोऽप्यं यः समागमः संबन्धस्य नि-
 मित्तं कारणं न भवति । तत्र हेतुमाह—अन्यामिति । अर्षाः मृगोऽवराः पराधीनः सस्य पशवोः सस्य-
 पातुपुत्रयोः कायः कन्धेनोरथितां पुष्टानन्दमेव बर्षभूमि नीयते प्राण्यते । अन्यदप्युत्तरणेनाभिष्टमाह—अ-
 सायिति । अर्षां पूर्वं स्य आत्मपतीनोऽनुसृष्टस्यनगा पापेन केषलं संयुज्यते संयुज्ये भवति । अनुत्तरणा-
 भावे पुनमाह—जीवंसियति । जीवभ्ररगदुपरतस्य सुवस्यात्मनो जीवस्य जलाश्रितिणादिना पक्ष्यकरो-
 लनेवामुत्रहृते हृत्ते । मृत्सुभयस्यापि सस्य परस्य च न विमप्युत्रकरोति । हृदन्तद्वारा एतन्धं हृदोऽव-
 षाह—स्वरेति । तावदासं मकलः सममो सोऽवलाजनः सार्गलोचनस्य हृदयकारिणि विनाशकारिणि भग-
 वति माहात्म्यवति भर्तारि प्राणयाने मकरवेत्तां धीमदने ह्रस्व महादिवस्य यो हुतभुमेप्राप्तिनेन दग्धे भ-
 क्तोभूते सत्यपि, एक एव परिवर्षान्मानेकरुपनीं प्रियां बलाभां रतिनसुभिः प्राणैरिरीहतां संयुक्तां स्मर सृष्टि-
 गोचरोत्तुर । यदा तदा प्राणा मोक्षिताः, समर्तुः हृत्वं च हृत्तम्, तथा तस्यापि विधेयमिति भावः । अ-
 न्पालामपि निदर्शनद्वारा पूर्वोक्तार्थं हृदोऽवषाह—पृथामिति । पाण्ठी भर्तारि किंदम इत्यभिधया प्रतियु-
 यो मुनिनास्य घात एवानलो वदिनामिधिन्यननामिधनानामुपगतेऽपि प्राप्तेऽप्यपरित्यक्तजीवितामनुज्झितप्रार्णां
 यार्णोर्विन्धकृष्णिकुलोत्तक्षां शग्नेनस्य राजः सुतां पुत्रो पृथां कुन्तीम् । स्वरेत्यस्य सर्वत्रापि संबन्धः । अथ
 भारारि विनोपयसाह—सायद्ययेति । सायन्यपालिच्छय विजितं स्वायत्तां हृतं बलाकलं सममं राशं समुहो
 राजवं तस्य मौलकः शिरालि तेषां पुसुमानि पुप्यानि सर्वाग्निं भावितमशेषं पादपीठं समप्रदासनं यस्य स
 तस्मिन् । अखिलेति । अखिलं सममं यन्मुपनं विधं तस्य यो यत्प्रभागो भागधेयत्वं भुनक्तीति स तस्मिन् ।
 अनिरूपे पण्यते । तथा बालाशिरिनां च नरोरितपन्द इव गयनानन्दहेतीं नेत्राहादनिमित्ते विनयवति मर्षा-
 दावति विधान्ते शरेऽग्निमन्त्रायहुंगुने पयलनागतेऽपि प्राप्तेऽपि धृतो देहो ययैवंभूतां बालानप्रतयौवर्णां

१ मकरवेदना. २ आरवेदः. ३ न तन्वावद. ४ योगः. ५ न च. ६ मकरवदन. ७ कक्षपरिपासोवधिनाम्;
 कक्षपशोवनीनाम्. ८ बर्षभूमिम्. ९ आत्मपती. १० मकरवने. ११ हृदयनयनसुजा दग्धे; हृत्संकाशुतभुजा
 दग्धे. १२ तथा. १३ सावदावधि. १४ वासितवाद. १५ बलपुत्रि. १६ उपायने. १७ अपयित्तुक्त.
 १८ जननयना. १९ वरुणे. २० दुःशीलाम्.

भ्रातृसन्तोषमङ्गलान्तिनामनिगनोद्धरे हरयरप्रदानवर्धनमत्रिभि मिन्धुराजे 'उदरेऽनुने
 लोकान्तरमुपनीतेऽन्यत्रनप्रागपरिग्यागाम । अन्यात्र रेशःसुरासुरमुनिमनुजमिद्वल्लसक-
 न्यका भर्तृरहिताः श्रूयन्ते सहस्रशो विभूतजीविनाः । प्रोन्मुच्येतापि जीविनं संतिग्नेऽन्य
 समागमो यदि स्यात् । भगवत्या तु मृतः पुनः मगमेव समागममरम्यती ममाङ्गीत् ।
 अनुभवे च को विकल्पः, कथं च तादृशानामप्राहनाकृतीनां महात्मनामवितयगिरां गरी-
 सापि कारणेन गिरि वैतथ्यमास्पदं कुर्यात् । उपरतेन च मह जीवन्त्याः, कीदृशी मन-
 गतिः । अतो निःसंशयमगावुपजानकागण्यो महात्मा पुनः प्रत्युजीवनार्थमेवैनेमुक्तिप्रस-
 लोके नीतवान् । अचिन्त्यो हि महात्मनां प्रभावः । बहुप्रकाराश्च संसारवृत्तयः । चित्रं च
 देयम् । आश्चर्यानिशययुक्ताश्च तपःसिद्धयः । अनेकविधाश्च कर्मणां शक्तयः । अरि च मुनि-
 पुणमपि विमृशद्भिः किमिवान्यत्तदपहरणे कारणमानद्वयेन जीवितप्रदानादृते । न चासंन-

विराटराज्ञो दुहितरं पुत्रीमुत्तरामुत्तरानाग्री स्मरेति संबन्धः । तथात्रिमनोद्धरेऽभिरामे । हरेणेवरेण वरदानेन
 वर्षिनो वृद्धि नीतो महिमा साहाय्यं यन् स तस्मिन् । मिन्धुराजे मिन्धुरेसनाथे जयद्रथानिधनेऽनुनेव परेन
 लोकान्तरं भवान्तरमुपनीते प्रापितेऽपि धृतराष्ट्रस्य राज्ञो दुहितरं सुतां अतृणां यच्छन् तस्योन्मत्त कोट्टेन
 कालितां पालितामकृत्प्राणपरित्यागमेवविधां दु शला स्मरेति संबन्धः । अमुमवार्थं पुनरंशपत्राह—अन्यात्रे-
 ति । रक्षाति राक्षसाः, सुरा देवाः, असुरा देवाः, मुनयस्थापताः, मनुजा मनुष्याः, सिद्धा विपश्चिदः, १
 नर्वा देवगादनाः, एतेषां कन्यकाः पुत्र्यो भर्तृरहिताः सल्लो विभूतजीविना अहृत्प्राणपरित्यागा अन्वा पूर्वे-
 व्यतिरिक्ताः सहस्रशः श्रूयन्त आकम्पन्ते । यदुत्तमरणेनापि न प्राप्यते तदपीष्टं त्वया प्राप्तव्यमेतत्—
 प्रोन्मुच्येतापीति । तदा जीविनं प्रोन्मुच्येन त्वजेन यद्यस्य मृतस्य संदिग्धोऽपि समागमः स्यात् । तत्र
 नास्त्वैवेति भावः । प्राप्तव्यमिष्टं कथं स्यादित्याह—भगवत्येति । भगवत्या तया ततसात्मान्हावुत्तराणां पु-
 त्रयमेवात्मनेव समागमः कुमारेण सह संगतिस्वात्प्रतिपारिका सरस्वती वाणी समाकर्षिता युता । तस्मिन्
 तदर्थं न निश्चिनोमीत्यत आह—अग्न्यति । अनुभवेऽनुभूते बलुनि को विकला कः सरेदः । अने-
 पपादकमाह—कथं चेति । तादृशानां न विद्यते प्राहृता इतरजनमपारणायकृतिराकारे येननेवविद्यत-
 वितयगिरां यथार्थवयसां महात्मनां महापुरुषाणा गरीयसापि कारणेनोक्त्येनापि हेतुना गिरि वरपत्तं ह्यं
 वैतथ्यमनृतत्वमास्पद स्थानं कुर्यात् । नन्वियं सरस्वती वितथैव मृतकुमारेण सह समागमस्य कश्चिन्-
 दित्यत आह—उपरतेति । उपरतेन मृतेन सह जीवन्त्या कीदृशी समागतिः संगतिः । तर्हि सरस्वती शि-
 थैवेत्यत आह—अत इति । अतः कारणम् । निःसंशयं निश्चिनमुपजातं समुत्तरं कारणं धृता यन्निवेदित्ये
 महात्मासौ पुरयः पुनः प्रत्युजीवनार्थं पुनः सञ्जीकरणार्थमेवैवं पुण्डरीकमुत्सिष्योत्पाद्य सुरलोके देवनेकं
 नीतवान्प्रापितवान् । अत्रानुकूलमाह—अचिन्त्य इति । हीति निश्चिनम् । महात्मनां महात्मावयो
 प्रभावो महिमाचिन्त्योऽनाकलनीयः । नन्वधुनपूर्वमिदं कथं स्यादित्यत आह—यद्विति । ससाररत्तव संज्ञे-
 प्रवृत्तयो बहुप्रकारा अनेकभेदनिष्ठाभेत्सर्वं । एतादृशं मम भाग्यं कः स्यादित्याह—चित्रं चेति । ईवं मां
 चित्रं विविधप्रकारम् । ननु सर्वेषामेकविधम् । ननु तस्य कुमारप्रत्युजीवने कुलः सामर्थ्यमेलन आह—प्रा-
 यैति । आश्चर्यमद्भुतं तन्प्रातिशय आधिक्यं सेन युक्ताः संहितास्तपःसिद्धयो भवन्ति । ननु पुण्डरीकजीवित-
 कर्म कथं स्यात्, येन प्रत्युजीवने स्यादित्याह—अनेकेति । कर्मणां पूर्वोपार्जितशुभाशुभानां शक्तयः स-
 ध्यान्यनेकविधा असंख्यप्रकाराः । युक्त्यन्तरं प्रदर्शयन्त्याह—अपि चेति । अपि च युक्त्यन्तरे । मुनिपुत्रं पुर-
 यथा स्यात्तथा निमृशद्भिर्विचारयद्भिस्तदपहरणे मृतकुमारप्रहरणे जीवितप्रदानादृतेऽन्यत्किमिव कारणं नि-

१ बहुयः, २ विपुल, ३ संदिग्धो यदि समागमः स्यात्, ४ स्वयमेव तदुत्तरः समागमवचनः इत्यन्, ५ न-

६ प्रवृत्तयः, प्रवृत्तयः, ७ तस्मिन्निन.

व्यनिद्वन्वगन्तव्यं भगवता । चिरप्रवृत्त एष पन्थाः । तथा हि । विश्वावसुता गन्धर्वराजेन
 मेनकायामुत्पन्नां प्रमद्वरां नाम कन्यकामाशीविषविलुप्तजीवितां स्थूलकेशाश्रमे भार्गवस्य
 च्यवनस्य नना प्रमदितनयो मुनिकुमारको हरुर्नाम स्वायुपोऽर्थेन योजितवान् । अर्जुनं चा-
 श्रमेधतुरगौतुगामिनम्, आत्मजेन यज्ञुवाहननाम्ना समरशिरसि शरापहतप्राणम्, उच्छ्रपी
 नागकन्यका सोच्छ्वात्समकरोन् । अभिमन्युतनयं च परीक्षितमश्वत्थामाखपावकपरिसुप्रम्,
 उदरादुपरतमेव विनिर्गर्तम्, उत्तराप्रलापोपजनितकृपो भगवान्वासुदेवो दुर्लभानसूत्रापि-
 तवान् । उज्जयिन्यां च संदीर्घनिद्विजतनयमन्तकपुंरादपहृत्य त्रिभुवनवन्दितचरणः स एवा-
 नीतवान् । अत्रापि कथंचिदेवमेव भविष्यति । तथापि किं^१ क्रियते । किं वा लभ्यते । प्रभ-
 वति हि भगवान्विधिः । बलवती च निचयिः । आत्मेच्छया न शक्यमुच्छ्रसितुमपि । अति-
 पिशुनानि चास्त्रैकान्तनिधुरस्य दैवहतकस्य विलसितानि । न क्षीमते दीर्घकालमव्याजरम-
 णीयं प्रेम । प्रायेण च नितर्गत एवानायतस्वभावभङ्गुराणि सुखानि, आयतस्वभावानि च

घनताद्वत्त आराध्यनिर्षयिष्यते । न च सर्वथा न्यस्य पुनर्जीवं कापि दृष्टमित्यत आह—नचेति । भगवता
 स्वयेदं प्रत्युज्जीवननसंभवात्मनपदनाममिति न चावगन्तव्यं न ज्ञातव्यम् । अस्य प्राचीनत्वं प्रदर्शयन्नाह—
 चिरमिति । एष प्रत्युज्जीवनलक्षणः पन्था मार्गाधिरप्रहृतो बहुकालेन । तदेव दर्शयति—तथा हीति ।
 विश्वावसुता गन्धर्वराजेन करगभूतेन मेनकायामुत्पन्नां प्रादुर्भूतां प्रमद्वरेति नात्रा कन्यकामाशीविषेण सर्पेण
 विदुषं घर्तं जीवितं शक्तिं यस्या एवंविधां स्थूलकेशमुनेराश्रमे नठे भार्गवस्य मृगुवंशोत्पन्नस्य च्यवननाशो
 मुनेनेता प्रसूत्रः प्रमद्वरेतनयः पुत्रो मुनिपुत्राको हरः स्वायुः खनीनितस्त्रार्थेन योजितवान्प्रपन्थितवान् ।
 अर्जुनं चेति । अश्रमेपल यक्षुरगोऽश्वत्तदनुगमितं तच्छ्रुत्वापि न यज्ञुवाहननात्मात्मजेन मुनेन समरशिरसि
 उद्धामशिरसि शरैः मारुतापडिता आकर्षिताः प्राणा नस्यैवंविधनर्जुनं प्रापन् । नामेति क्षेमलानश्रये । उज्-
 ष्ठीनाम्ना नागकन्यका सोच्छ्वात्सं सर्वविधनकरोदयन् । अनीति । अश्वत्थामो श्रेयाचार्यमुत्पन्न सोऽत्ररावकः
 उरुमिस्तेन पतितं दग्धम् । उदरेति । उदरहर्मांसमादुपरतमेव नृत्नेव विनिर्गतं निःसृतम् । ईदृशनि-
 मन्नुनयमर्जुनस्यै परीक्षितनिधनमुत्पन्नाः प्रदानेन विलापेनोपजनितोत्साहिता कृता करुणा नस्यैवंविधो
 भगवान्वासुदेवो नारायणो दुर्लभानसूत्रापितवान्प्रदत्तवान् । उज्जयिन्यां चेति । उज्जयिन्यां
 विशाखायां संदीर्घनितातो द्विवस्य तनयं मुदमन्तकपुत्रात्संपन्न्या अण्डिलानहरणं कृत्वा त्रिभुवनेन वन्दितो
 नमस्तुतो चरुणो नस्यैवंभूतः स एव भगवान्वासुदेव आनीतवानतनयनं कृतवान् । अप्रापीति । कथंचिद्व्य-
 र्थेनेव पुनर्जीवनवर्द्धनं भविष्यति । अनेनोच्छ्रष्टेति प्रदर्शिता । संभावनास्वात्तात् । अतुच्छ्रष्टोदावप्र-
 तिकर्तृत्वं सखाह—तथापीति । अति अनात्म्यानाम् । तथापि तव शोकमात्रेण किं जीवितं क्रियते, किन्-
 ध्यां लभ्यते प्राचये । तत्र हेतुनाह—प्रभवतीति । भगवान्विधिः प्रभवति समर्थो भवति । विपत्तिर्ना-
 कर्मः अतद्विरोधो मन्त्रोत्प्रेषणश्चैव, बलवती वीर्यवती । उपसंहरति—आत्मेच्छेति । आत्मेच्छया
 सोच्छ्रष्टोद्विभुमपि न शक्यम् । उच्छ्रुत्वाः स्वायतः सोऽपि सोच्छ्रया वृत्तं न शक्यते । शिशुताम्यदिलर्षः ।
 एवं कति सर्वं दैवर्षीं प्रेममैश्वरिहम् । तद्विहीनस्य लक्षस्त्रेवेत्याह—अतीति । अस्त्रैकान्तनिधुरसात्-
 न्तदिदस्य दैवहतकस्य विलसितानि चेट्टिनाम्यदिपिशुनाम्यदिदुःखघातीनि भवन्ति । अव्याजेति । अन्वा-
 जं निष्कर्तुं त्वं समर्थो भवेत् प्रेम दीर्घकालं विरक्तत्वं न क्षमते न कष्टते । भवतु । तर्हि दैववगादेवत्व-
 रत्वं अन्वयारपणं प्रेम पुत्री न निर्वहतीत्यत आह—प्रायेणेति । प्रमेन बहुत्वेन निष्कर्तु एव सना-

१ हांता विर, २ कर्तव्यम कना, ३ अनुमन्तकम्, ४ उच्छ्र, ५ परिहितम्, ६ निर्गर्तम्, ७ मरुतापडिताप-
 ताद्वरेतो दुर्लभानसूत्रैविश्वान्, ८ हांतीरति, ९ उरुमिस्तेनोपजनितचरणः स एवरावकः, १० कथंचिदे-
 वनेन उरुमिस्तेन भविष्यते, ११ विदुषाद्वयते, १२ क्षमते.

पुःगानि । तथा हि । कथमन्येकमिच्छन्मनि ममागमः, जन्मान्तरमदृश्यानि च त्रिणः प्रा-
णिनाम् । अतो नार्हसनिग्गमान्मानं निन्दित्वुम् । आपगग्नि हि संमारयमग्निगृह्णन्त्यै-
र्णानामेते वृत्तान्ताः । धीरा हि तरन्त्यापद्म् इत्येवंविधैरन्यैश्च मृदुभिरपमान्मनैः संया-
सां पुनरपि निरंरजलेनाश्रित्पुटोपनीतेनानिच्छन्तीमपि घनान्प्रशालितमुखांमकारयन् ।

अप्रान्तरे च धृतमहाभेतावृत्तान्तोपज्ञानशोक इव समुत्पृष्टरिवमन्यापारो ररिर्नि क-
थानधोमुखातामयासीन् । अथ क्षीणे दिग्मे, परिगतत्रिगद्गमञ्जरीरजोनिभे पिञ्जरिणा रज-
ने विलम्बिनि भ्रममण्डले, अविरलकुमुम्भकुमुमरकरकडुसूत्रकोमलेन चास्तातपेन मुच्यमानेषु
दिब्युत्सेषु, चकोरनयनतारकाफान्तिना च पिङ्गलिङ्गा विलिप्यमाने तिरोहितनीलित्रि बन्धे-

धन एवानायतसमावभङ्गरानि गुप्तानि, आयतसमावृत्तानि च पु गानि । अत्रायं भाव — कर्त्तव्यं कर्त्तव्य-
नम्, कार्यं च देवदेवयोः सुरसु खे । तत्र गुप्तस्यानायतसमावृत्तमिच्छितसमावृत्तं सगमद्वारं च, दुष्प-
त्यायतसमावृत्तं विस्तारणप्रकृतिः । तत्रिपर्ययाद्भङ्गस्तमपि । तत्कारणयोरेभ्योमेवेति । यावत्पर्यन्तं देवं तत्र
पर्यन्तमेव येनकेनचिद्दस्तुना प्रीतिरगमो गो मैत्री तस्मात्प्रियतमभस्त्रदनुकन्धादयः । एतद्विरदये प्रीतिरदन्त ।
एतदेव विष्णोति—तथा हीति । प्राणिनां संमारवर्तिनां कथमपि महता कष्टेनेकस्मिन्नन्ति समान- सं-
न्धः । जन्मान्तरसदृशाणि च यावद्विरहो नियोग । प्रवृत्तमुपसंहरति—अन इति । अतो हेतोरेवेवं प्र-
द्वेषमात्मानं क्षेत्रज्ञं निन्दितुं गर्हितुं नार्हति न शोभया भवति । यतो धीराः सर्वमेवेदं देवतं मन्वन्ते, न
स्वात्मकृतम्, एवं च धीरत्वेऽवलम्बिते नाम्नां निन्दन्तीत्यर्थः । अपीरत्वेऽनिष्टतानाह—आपतन्तीति ।
अतिगहनमतिधोरं संघारपर्यं सद्यस्मिन्मन्वतीर्णनां शृङ्गावगारायामेते दृशन्ता उदन्ता आरूपा अ-
न्यापयन्ते । ममा भवन्तीत्यर्थः । धीरत्वे इत्याह—धीरा इति । धीराः सात्त्विकाः पुरुषाः । हीति ति-
तम् । आपदं कष्टं तरन्ति ततारं प्राप्नुवन्ति । इत्येवमिति । इति पूर्वोक्तप्रकारेणैवंविधैरपूर्वप्राप्तिरन्यैश्च-
भिः सुसुमारोपज्ञानवनेदंशान्तोपदर्शनेस्तां संस्थाप्य स्वस्थीकृत्य पुनरपि द्वितीयकारमप्यश्रित्पुटोपनीतेन पि-
रंरजलेनानिच्छन्तीमसृष्टहयन्तीमपि बलादश्रित्पुटोपनीतेन धौतवशामकारयमघापरयन् ।

अप्रान्तरे चेति । अस्मिन्नवसरे । ध्रुतेति । ध्रुव आकर्णितो यो महाभेताया इमान्त उदन्तनेनेवज-
समुत्पन्नः शोको यस्मैतादृश इव समुत्पृष्ट उज्जितो दिवसम्यापारो येनैवंविधो भगवान्-विरपि सहस्रान्तर-
सुखतामवाशुपतामयासीदगात् । अथेति । त्रियामामुखे सा महाभेता मन्दंमन्दं हाने शनैरुत्पाप परिधानं क-
र्वती संभ्यामुपास्योपासनां कृत्वा कमण्डलुजलेन कृत्वा कुण्डिकानीरेण प्रशालितचरणा धौतात्रिंशत्कपरंने
पुलकलशपायां राधेदमुष्णं च निःश्वस्य निःश्वस्य सुखता निवसाद् तस्याविति कुरेणान्वयः । कस्मिन्नेति । हिते
वासरे क्षीणे सति । पुनः कस्मिन् । दिक्प्रान्ते विलम्बिनि विलम्बायमाने भ्रमण्डले सूर्यबिम्बे सति । क्षीणे ।
परिणतेति । परिणता पक्ता या प्रियद्गमञ्जरी फलिनीवञ्जरी तस्या रजः परागस्तेन निने सहसे । पिङ्ग-
रिम्णेति । पीतरकस्य पिञ्जरस्तस्य भावः पिञ्जरिणा तेन रज्यमाने पिञ्जरातो नीयमाने । पुनः केपु सन् ।
अस्तातपेन दिब्युत्सेषु मुच्यमानेषु सस्य । अस्तातपं विशेषयन्नाह—अविरलेति । अविरलानि विष्णो-
कुमुम्भानां कमलोत्तराणां कुमुमानि तेषां रसस्तेन रक्तं मृदुकलं तद्रक्तोमलेन मृदुना । पुनः कस्मिन्नेति ।
व्योम्भवाशो सति । अथ व्योम विशेषयन्नाह—विलिप्येति । पिङ्गलिङ्गा पिञ्जरिणा विलिप्यमाने क्षि-
पनविषयीक्रियमाणे । क्षीरशेन पिङ्गलिङ्गा । चकोरो विषसूत्रकस्तस्य नयनयोहारका तद्रक्तान्तिर्यङ्गि-
तेन । तिरोहितेति । तिरोहिताप्यारिता नीलिमा यस्मिन्निनि व्योमविशेषणम् । पुनः कस्मिन्नेति । सर्वे
सायंकालसंबन्धिर्धर्मिणि क्षीपिणी भुवनं विष्टपमदृगयति रक्ततां नयति सति । अर्चिषं विशेषयन्नाह—

१ एकत्रयसमागमो बहूनि जन्मान्तरसदृशाणि तु विषयः, २ अप्रान्तरे महा, ३ विभेन, ४ विष्णोवनेत्री,
५ अविरलकुमुम्भ, ६ विषुच्यमानेषु, ७ चकोरतारकाकारकान्तिना,

फोमिलिचोचनञ्चिद्यङ्गि चान्दयति मांघ्ये भुवनमन्त्रिणि, यथाप्रधानमुन्निवत्सु प्रह-
 प्राप्तेषु, धनमहिपनलीमनवपुषि च मुषितनारकापथप्रथिभिः कालिमानानान्वयि शावरे
 तमसि, अवमुतिमिगिरोहिर्दरितनासु गहनतां चान्दीषु वनराजिषु, रजनिजलजात्यविन्दु-
 जनिनजदिभिः ब्रह्मवतकुमुमपरिमलानुमिनगमने चलिन्तलनाविटपगर्हने प्रवृत्ते च पवने,
 निद्रानिभृत्पतविणि विद्यानामुषे महाधेता मन्दमन्दसुत्याय भगवतोमुपाल पत्रिमां संध्यां
 फनष्टलुजलेत प्रभालितपरणा च्चकलमयनीये मखेदमुष्णं च तिःश्वस्य निपसाद् ।
 चन्द्रापीडोऽप्युत्याय मकुमुमं प्रनवणजलाञ्जलिंमवकीर्य कृतसंध्याप्रगानमस्मिन्दितीये शि-
 लातले मृदुभिलनापद्वैः शन्यामकल्पयन् । उपविष्टश्च तस्यां पुनस्तमेव मनसा महाधेताउ-
 चान्तमन्यभाषयन् । आसीधाम्य मनस्वेयम्—'अयमप्रतीकारदारुणो दुर्विपहवेगः कष्टः
 कुनुमायुधः, यदनेनाभिभूता महान्तोऽन्येवमनपेक्षितकालक्रमाः संसुत्सारितर्थाः सद्यो
 जीवितं जहति । सर्वथा नमो भगवते त्रिभुवनाभ्यर्चितशाननाय मकरफेतनाय' इति । पुनः
 पप्रच्छ त्वेनाम्—'भगवति, मा त्वेव परिचारिका चनवानन्यस्तनमित्रं दुःस्वप्नप्रद्व्यारिणी

कोकिलेति । बोधिया धनप्रधानेसं विरोचनानि नेप्राणि तेषां छभिः वान्तिम्वद्भृङ्गि वरूनि । पुनः
 केपु । प्रहप्राप्तेषुमन्त्रिषु यथाप्रधानं यथामुल्लवमुन्निवत्सु पिरनत्सु । पुनः कस्मिन् । शावरे शवरीसं-
 त्रिभेति तन्मन्त्रधरारे कश्चिन्तलं श्पानमिमानमन्यति विद्यारसति सति । अयं तमो विदिनष्टि—चनेति ।
 वनसारण्यस्य यो मशिषो रक्षाभन्वद्वन्मज्जमं वपुर्यस्य तत्तस्मिन् । अत एव मुषितनारकापथसाशमार्गस्य
 प्रथिना विद्यारो येन तत्तस्मिन् । पुनः शायु । वनराजिन्परधेनीषु गहननामकलनीयतां चान्दीषु गच्छन्तीषु
 मत्सु । अतसु मनिमिरे तमदोन विरोहिताच्छादिता हारिना नोडिमा मासु । पुनः कस्मिन् । पवने यथौ प्रवृत्ते
 महाने च सति । अथ पवनस्य शीतलमन्दत्वमुगन्धिजालानि वपयितुमाह—रजनीति । रजन्यवानपरतप्रय-
 लनरूपप्रवाहवत्साजलकालं समूहस्य विन्दुभिः घृष्टीरिल्लर्षो वा जगितो जदिमा यस्य स तस्मिन् । यद्वलेति ।
 ब्रह्मन्विरलानि चानि वनउमुमानि तेषां परिनडेनानुमितमनुमानविपरीकृतं गमनं यस्य स तस्मिन् । चलि-
 त्तेति । चलिंतं कश्चित् सतोपपुष्पा विटपा दृशास्तेषां गहनं येन स तस्मिन् । अथ विद्यामामुल्लं विरोपय-
 षाद्—निद्रेति । निद्रा प्रमोला तदा निभृता निधलाः पतत्रिगः पक्षिणो यस्मिन् । तदनन्तरं चन्द्रापीडो-
 ऽप्युत्याय ससुमुमं कुमुमैः सरवतमानं प्रसवणस्य निर्शरस्य जलाशालिनवकीर्यं विशिष्य । कृतेति । कृतो
 निहितः संध्याप्रधानो येन स तस्मिन्मण्डपिकास्थले द्वितीये तदज्ञांकृतादन्यस्मिन्शिलातले मृदुभिः मुकुमारैर्ल-
 तानश्वैर्वैशंप्रवालैः शय्यां शयनीयमकल्पयदकरोत् । उपविष्टश्चेति । तस्यां शिलायामुपविष्ट आ-
 सेदियानुनस्तमेव पूर्वोक्तमेव महाधेताइतान्तं मनसा चित्तेनान्यभावयत्पुनरचिन्तयत् । आसीद्येति ।
 अल्य चन्द्रापीडस्य मनसि चित्त एवमावीत् । एवंपदार्थमाह—अयमिति । अयं कुनुमायुधः कंदर्पः
 कथोऽनपेक्षु । अयं कुनुमायुधं विदिनष्टि—अप्रतीति । अप्रतीकारेणाप्रतिक्रिया दारुणो भीषणः । दु-
 रिति । दुःखेन विरहः सोढुं शक्यो वेगो यस्य सः । मशिति हेतुर्षे । अनेन कंदर्पेणामिभूतोऽन्यानपेक्षितः
 बालक्रमो देहविसर्जनक्रमो भस्ते, तथा संसुत्सारितं धर्मं येषामेवंविधा महान्तोऽपि पुण्डरीकप्रभृतयः सद्यस्त-
 त्कालं जीवितं जहति त्यजन्ति । अतः सर्वथा सर्वप्रकारेण भगवते त्रिभुवनेनाभ्यर्चितं पूजितं शासनमाज्ञा यस्य
 स तस्मै मकरफेतनामानश्राय मनोऽस्तु । एनामिति । एनां महाधेतामिति पुनः पप्रच्छ प्रप्रथमकार्यत् ।
 इतिवाच्यमाह—हे भगवति, सा तव परिचारिका सपर्यकारिणी । कीदृशी । वनवासलक्षणं यत् व्यसनं कष्टं तत्र

१ महप्रामनीषु, २ च लोचनमुषि, ३ विरोहितइतिवाच्यः इतिवत्सु, ४ तरराजिषु; शावरीषु राशिषु, ५ वने
 प्रवृत्ते निद्रा, ६ शवरीयं संध्यां प्रनताम । कृत, ७ पुनः पुनः, ८ नामावय्, ९ सनवपीरित, १० अहाति,
 ११ सकलविभुवन, १२ स्वपदिचारिका.

मुनिकुमारवधमहापातकम्, दर्शयन्निव चिरकाललम् दक्षशापानलदाहचिह्नम्, अखिलमन्-
 ह्वरागधवल्लो मृगाजिनप्राट्टतावो वामस्तन इवाम्बिकाया धूर्जटिजटामण्डलचूडामभिर्भगवतुद-
 गात्तारकाराजः । क्रमेण चोदृते गगनमहापयोधिपुलिने सैप्रलोकनिद्रामङ्गलकलमे कुत-
 धान्धवे विघटितकुमुदवने धवलितदशदिशि दैह्यधेते श्वेतिमानमातन्वति मानिनीमान्सी
 शैशाङ्गमण्डले, शैशिकरकंटापकलितार्सातन्वतीषु ऋशिमानमौडवीषु प्रभासु, प्रस्रवणुषु
 कैलासशशिमणिशिलानां सर्वतः स्रोतःस्त्राविषु, प्रस्रवणेषु मृणालरुन्दल्लिनि चौररुन्दल्ले-
 तचन्द्रकर इव विलुप्तकमलवनशोभे भात्यच्छोदसरःपयसि, संमुपोडमोहनित्रे च शशीने-
 यीचिविचलितवपुषि विरुवति विरहिणि चक्रवाकचक्रवाले निवृत्ते च चन्द्रोदये तित्तौ

व मुनिपुमारवधमहापातकं महापापम् । दक्षेति । दक्षप्रजापतेयः शापानलः शापविभेन दग्ध-
 विहं चिरकालम् चिरकालीनं दर्शयन्निव प्रकटयन्निव । पाण्डुरत्वकृष्णत्वमान्येनोपमानान्तरमाह—मरि-
 छेति । अखिलो निखिलो भस्माङ्गरागमेन धवलः शुभ्रः । तथा मृगाजिनं चर्म तेन प्राणमाच्छादितं
 यमैर्निधोऽम्बिकाया पावत्या वामो दक्षिणेतरः स्तनः कुच इव । धूर्जटिरिति । धूर्जटिचरम्य म-
 मण्डलं तस्य चूडामभिर्भगवान्माहात्म्यायांस्वारकाराजध्वन् उदगादुरितवान् । क्रमेण परिवर्त्या चन्द्रव-
 स उग्रत उरिने सति चन्द्रावीरो महाधेतां सुतां शयितामालोक्य निरीक्ष्य शनैः शनैर्मन्दं मन्दं पापघने
 शिगदयसन्त्यायां तामुपविशदधितस्थौ । अथ च शशाङ्गमण्डलं विशेषवाह—गगनेति । गगनमन्तर-
 म्महाशोभिर्जैरुधिमस्य पाण्डुरत्वसाम्यात्पुत्रिन इव पुलिने जलोच्छ्रिततपैकतस्यै सासलोकेषु निद्राम् प्रो-
 क्तया मङ्गलकलस इव कुमुदस्य कैवलस्य बान्धवे बन्धुगदशे । विघटितेति । विघटितानि विमुद्रेते
 कुमुदवतानि येन स तस्मिन् । धवलितेति । धवलितां सुश्रीष्टता दशदिशो येन स तस्मिन् । चन्द्र-
 कावस्युनेषु सुभ्रे । किं कुर्वति । श्वेतिमानं श्वेतानिशयमातन्वति विभारयति सति । अथवा गङ्गाय शो-
 शुभ्रमस्मिन्श्वेतिमानं पादपत्रयवर्णं यथादर्शं विभारयति सति । इदं च शङ्के चन्द्रकिरणस्यैवैवसादिकल्प-
 पाण्डुरता इत्यत इवमिदशेण सूर्येणस्यैवैवसादिलक्षणा स्वच्छता इत्यने तद्विरेति केचिन् ।
 मानिनीति । मनिन्या मानवयाः श्रियो यो मानः स्यात्सस्य दसौ विपशे । मानिनीवप-
 र्चक्रवर्ण्युगणवयिनि । पुनः कायु । सञ्चिकराणां चन्द्रकिरणानां कलापेन समूहेन कञ्चिदायु तद्विप-
 क्तैषु नक्षत्रवैभक्तिवतीषु प्रकाशु क्षान्तिषु कश्चिमानं कृशत्वमातन्वतीषु विभारयन्तीषु । पुनः के ।
 केनयस्य शिलासतयधन्वसान्त्वानेषां शिश्याभ्यासां सर्वतोऽभितः सन्तोऽस्मिन् गरणे ह्येतन्त्वान्त्वान्ती-
 र्शेषु प्रयत्नोत्प्रेषु प्रयत्नस्य शरन्मु । पुनः कस्मिन्मति । अच्छोदाभिधानस्य सारणः पयसि वतीने शो-
 रार्थे सति । कीदृशं । मृणालानां रुन्दल्या विद्यन्ते यस्मिन् । विलुमेति । शिवा शिवोऽयं
 कमलवत्स्य पद्मसङ्घस्य शोभा शीर्षेस्मिन् । अनन्व येनत्वमान्येनोच्छ्रित—अथेति । अथकदम्बे इ-
 त् इति चन्द्राव्यधिरुच्यते यस्मिन्नेवैव इव । पुनः कस्मिन्मति । विरहिणीविरहिनिव चक्रवाक इ-
 वरुन्देण चक्रवाके मन्दे विरहिणी चर्धं कुर्वति सति । अथ चक्रवाकमूर्धं विशेषवचह—सामुपोडिनि ।
 समुपोडं समुपताः शिवाशान्तोर्द्वैतदा यस्मिन् । द्वाधीपय इति । शशीयोनिरुपीर्निविशितः इति
 लेखितं यस्मिन् वसुदेस्य स तस्मिन् । पुनः कस्मिन् । चन्द्रोदये च निहने सति विद्यमानां क्रोद-
 शिवाशान्तोर्द्वैतदे संकेतश्चात्रने विदुने विरहकतिने जने सति । अथिवाशिश्याने शिवाशान्त-
 १ इत्युक्तमिति । २ मन्वस्य । ३ उदृतेने येनवपयवने । उदृतेनयवने । ४ इति । ५ इतिनेत्ये-
 वदत्तवचने ; उदृते । ६ इतिनेत्युक्ति । ७ इतिनेत्युक्ति । ८ मन्वस्य । ९ मन्वस्य । १० मन्वस्य ।
 इत्येव । ११ निवृत्ते ।

१ इत्युक्तमिति । २ मन्वस्य । ३ उदृतेने येनवपयवने । उदृतेनयवने । ४ इति । ५ इतिनेत्ये-
 वदत्तवचने ; उदृते । ६ इतिनेत्युक्ति । ७ इतिनेत्युक्ति । ८ मन्वस्य । ९ मन्वस्य । १० मन्वस्य ।
 इत्येव । ११ निवृत्ते ।

हर्षनयनजलकणनीहारिणि वियद्विहारिणि मनोहारिणि विद्याधराभिसारिकाजने, चन्द्रापीडः सुप्रामालोक्य महाश्वेतां पहवशयने शनैः शनैः समुपाविशत् । 'अस्यां बेलायां किं नु खलु मामन्तरेण चिन्तयति वैशम्पायनः, किं वा वराकी पत्रलेखा, किं वा राजपुत्रलोकः' इति चिन्तयन्नेव निद्रां ययौ ।

अथ क्षीणायां क्षपायामुपसि संध्यामुपास्य शिलातलोपविष्टायां पवित्राण्यधमर्षणानि जपन्त्यां महाश्वेतायां निर्वर्तितप्राभातिकविधौ चन्द्रापीडे तरलिका पोडशवर्षवयसा, सावष्टम्भाकृतिना, मदखेदालसगजगैमनगुरुणि पदानि निक्षिपता, पर्युषितचन्दनाङ्गरागधूसरोरुदण्डद्वयेन कुङ्कुमरागपिञ्जरारुणेन चामीकरशृङ्खलाकलापनिविडनियमितं कक्षावन्धातिरिक्तप्रेङ्खत्पहवमधरत्वात् एव केवलं वसानेन, निरुदरतया विभेक्तमध्वेन, विपुलवक्षसा, दीर्घानुवृत्तपीनवाहुना, वामप्रकोष्ठदोलायमानमाणिक्यवलयेन, कर्णाभरणमणेर्विप्रकीर्यमाणमधोमुखकिरणेन्द्रायुधजालवर्णाङ्गुकोत्तरीयनिवैकस्कन्धक्षिप्तमुद्गहृता, चूतपहवकोमलमनवरतताम्यूलवद्वरागान्धकारमधरं दधता, कर्णान्तायतस्य स्वभावधवलस्य धवलिन्ना लोचनयुगलस्य धवलयत्तेव

हर्ष इति । हर्षजनितो ये नयनजलकणा एव प्रमोदवाप्यपृथता एव नीहारं नुहिनं हिमं यस्मिन् । वियद्विहारिणि च्चोमचारिणि मनोहारिण्यनिरामे । अस्यामिति । अस्यां पूर्वाकायां बेलायां समयविशेषे । राट् निधयेन । मानन्तरेण नम्यतिरेकेण वैशम्पायनः । अथ च वराकी पत्रलेखा । अथ च राजपुत्रलोको उपसृतसमूहः किं चिन्तयति किं चिन्तयिष्यति । 'वर्तमानमामीप्ये वर्तमानपदा' इति भविष्यति वर्तमानता । इति चिन्तयन्नेवेति ध्यायन्नेव निद्रां ययौ प्रनीलां प्राप्तयान् ।

अथेति । क्षीणायां क्षपायामुपसि प्रभाते संध्यामुपास्य शिलातलोपविष्टायां पवित्रानि पूतान्यधमर्षणान्यापोदेवनाम्नतिरूपानि महाश्वेतायां जपन्त्यां स्वरन्त्यां सत्यां, निर्वर्तितो विहितः प्राभातिकः प्रत्युपःसंबन्धी विधिर्षेनैवविधे चन्द्रापीडे सा तरलिका प्रत्युपस्येव प्रादुरासीत्यकटीबभूवेल्वन्यसः । कीदृशी । कैयूरकनात्रा गन्धर्वदारकेणादुग्मनाना । अथ कैयूरं धितोपयसाह—पोडशेति । पोडशा वर्षानि द्वापदानि तैः परिमितं वयो वस्य स तथा तेन । तापन्नाप्रप्रमाणेनेत्यर्थः । सहायष्टम्बेनामिमानेन वर्तमाना सावष्टम्भाकृतिराचारो यस्य स तेन । किं पुर्यता । मदखेदेनालसो मन्यरो यो गजो हस्यो तस्य गमनवद्गुरुणि पदानि चरणान्यासान् निक्षिपता स्थापयता । पर्युषितो गतरिनसत्सो यो चन्दनाङ्गरागलेन धूमरनीपत्याङ्गुररुदण्डद्वयं उषियदण्डितयं वस्य स तेन । कुङ्कुमेति । कुङ्कुमं केसरं तस्य रागेण पिञ्जरः पीनरत्नोऽरुणे देहस्यरागो वस्य स तेन । किं पुर्यता । कैयलमधरवामोऽर्षोऽङ्गुमेव वसानेन परिधानीकुर्यता । अथाधरवासो धितोपयसाह—चामीति । चामीकरस्य सुवर्णस्य शृङ्खलावलायनेन निविटं यथा स्नातया नियमितं बद्धम् । फडोति । कक्षावन्धातिरिक्तप्रेङ्खत्पहवस्य प्रेङ्खन्त उग्रतन्तः पटवा अटला वस्य तन् । निर्घेतं सटुदरं तस्य भावमत्ता तथा विमर्षो विभार्गीकृतो मन्थो भागो वस्य स तेन । अनेन मानुश्चिह्नद्वयगतनुचम् । विपुलेति । विपुलं दूरदृशो भुजान्तरं वस्य स तेन । दीर्घेति । दीर्घावायतायवृत्तपीनी परम्परया पुथी सत् भुजो वस्य स तेन । यामेति । यामप्रकोष्ठे दक्षिणतरकलाषिकायां दोलायमानं चञ्चमानं माणिक्यवलयं रत्नवद्भवं वस्य स तेन । कर्णेति । कर्णाभरणमणैः धोत्रभूषणप्रत्य विप्रकीर्यमाणं विशिष्यमाणमधोमुगकिरणान्निन्द्रायुधजालवर्णं शकवायममृतराणं नर्दङ्गुकोत्तरीयमुत्तराण्यं विप्रवक्षणेकरकल्पितमिर्वर्षागन्धमलिनैर्द्रव्या धारयता । पुनः किं पुर्यता । अधरं पल्लवदन्तोऽं दधता । अधरं धितोपयसाह—चूतेति । चूतपहववक्षसपिङ्गववक्षसैरेवैलं वृत्तयान् । अनवरतेति । अनवरतं निरन्तरं टान्मूलस्य नागवत्या दन्तस्य वसो रत्नमधरवाधे वसिन् । चलेति । कर्णान्तायतस्य धोत्रमन्त्रप्रत्यस्य वसानेन बधत्स्य वृत्तस्य लोचन-

१ हनेः, २ वराका, ३ विषयज्ञानेन, ४ कतिपयवयसः

दिगन्तराणि कुमुदयनानीव धर्पता, पुण्डरीकमयमिव दिवसं कुर्यता, फनकपट्टमुल्लसते,
 अलिकुलनीलसरैरजिरसिजेन, अप्राम्याकृतिना, राजकुलसंपर्कचतुरेण, गन्धर्वदारके। हे-
 यूरकनाम्नानुगम्यमाना प्रत्युपस्येव प्रादुरासीत् । आगत्य च कोऽयमिन्युपजातकुलं च-
 पीडं सुचिरमवलोक्य महाश्वेतायाः समीपमुपसृत्य कृतप्रणामा सविनयमुपाविभन् । अनन्तरं
 चातिदूरानतेनोत्तमाङ्गेन प्रणम्य केयूरकोऽपि महाश्वेतादृष्टिमिच्छं नाविसमीपवर्तिं नि-
 तलं भेजे । उपविष्टश्च तमदृष्टपूर्वमधःकृतकुमुमायुधमुपहसितमुरामुरगन्धर्वविद्यापरम्प-
 पातिशयं चन्द्रापीडस्य दृष्ट्वा विस्मयमापेदे । परिममानजपा तु महाश्वेता पप्रच्छ तरलिका-
 —‘किं त्वया दृष्टा प्रियसखी कादम्बरी कुशलिनी । करिष्यति वा तदस्मद्वचनम्’ इति ।
 अथ सा तरलिकाया विनयावनतमौलिरीपद्वलम्बितऋणपाशमतिधुरया गिरा व्यजितपर-
 भर्तृदारिके, दृष्ट्वा खलु मया भर्तृदारिका कादम्बरी सर्वतः कुशलिनी । विज्ञापिता च नि-
 खिलं भर्तृदुहितुः सदेशम् । आकर्ष्यं च यत्तया संनैतमुक्तस्यूलाभुविन्दुवर्षं रक्षित्वा प्रति-
 दिष्टम्, तद्वेप तथैव विसर्जितस्तस्या एव वीणावादकः केयूरकः कथयिष्यति’ इत्युक्त्वा
 विरराम । विरतवचसि तस्यां केयूरकोऽजर्वात्—‘भर्तृदारिके महाश्वेते, देवी कादम्बरी दृ-

युगलस्य नेत्रयुग्मस्य धवललिप्ता शुभ्रत्वेन दिगन्तराणि धवलपदेव शुभीकुर्वतेव कुमुदयनानीव कैतव्यगले-
 ष धर्पता कृष्टिं कुर्यता । पुण्डरीकमयमिव विताम्भोजमयमिव दिवसं वानरं कुर्यता सृजता । फनकैति ।
 फनकपट्टस्युपगणपट्टवृष्टु विद्योर्णं ललाटमणिकं यस्य स तेन । अलीति । अलिकुलवर्षीलाः सरला वर-
 षिरसिमाः केशा यस्य स तेन । अप्राम्येति । अप्राम्या नामरीयादृष्टिराकारे यस्य स तेन । राजेति ।
 राजकुलेन यः संपर्कं संबन्धमत्र चतुरेण चातुर्ययुक्तेन । आगत्य चेति । आगत्य कैल च । कोऽयमि-
 पातं समुपसं वृद्धलं यस्याः सा तथा । सुचिरं विरकालं यावत् चन्द्रापीडमवलोक्य निरीत्य महाश्वेता-
 समीपमुपसृत्वागल कृतो विहित प्रणामो यया सा सविनयमुपाविदाहुपविष्टा । अनन्तरमिति । तरलि-
 कान्तरमतिदूरानतेन नम्रणोत्तमाङ्गेन शिरसा प्रणम्य नमस्कृत्य केयूरकोऽपि महाश्वेताया दृष्ट्वा निर्व-
 र्णितं नाविसमीपवर्तिं मानिनिकटवर्तिं खिलानलं भेजेऽपितस्यौ । उपविष्टश्चेति । तत्रोपविष्ट भर्तृव-
 य तमदृष्टपूर्वमनवलोकितपूर्वमधः कृतं कुमुमायुधो येन स तमुपहसितं न्यहृतं मुरामुरगन्धर्वविद्यापरम्प-
 पातिशयं येन स तमेवलिपं चन्द्रापीडस्य रूपानितयं सौन्दर्यधिस्यं दृष्ट्वा चावलोक्य च विलयनावर्षमतीरेऽ-
 तवत् । परीति । परिममात् पूर्णभूतो जगो जापो यस्याः सैवविधा महाश्वेता तरलिकामिति पप्रच्छेप-
 र्शत् । इतिशोभमाह—कादम्बरीति । कादम्बरी प्रियसखी वरभयस्या कुशलिनी कल्पवृक्षी तया
 हि दृष्टवलीकिता । वा अथवा तन्पूर्वोत्तमस्मद्वचनं करिष्यति । अथेति । तत्प्रधानन्दरं सा तरलिका वितने-
 नानन्दतो मीठिर्वया सा इतिविद्वदलम्बितवर्णपाशं यया भवति तथा व्यजितपरिज्ञापनां चक्षर । का ।
 - ८ - । गिरा वाण्या, हे भर्तृदारिके, खलु निश्चयेन । कादम्बरी भर्तृदारिका सर्वतः सौन्दर्यो-
 कुशलिनी कल्पवृक्षी दृष्टवलीकिता । विज्ञापिता च निखिलं समग्रं भर्तृदुहितुर्भवत्याः सदेशमुत्तरत् । मा-
 कर्ष्यं चेति । तच्छृत्वा च यथावा कादम्बर्यां संजतं निरन्तरं मुक्ताः स्यूला वेऽभुविन्दुवर्षो वा रं रक्षि-
 ताहर्षं यया स्मत्तया रक्षित्वा ददनं कृत्वा प्रतिसंरिष्टं प्रयुगाः कृतः, तत्रैव तथैव कादम्बर्यैव विपश्चित्तानि-
 कटे प्रेषितस्या एव कादम्बर्या एव वीणावादकः केयूरकः कथयिष्यति निवेदयिष्यति । इत्युक्त्वा विरर-
 मिरता बभूव । अथ विरतवचसि तस्यां केयूरकोऽजर्वादवोचत् । हे भर्तृदारिके महाश्वेते, देवी कादम्बरी तं

दत्तकण्ठप्रहा त्वां विज्ञापयति—यदियमागत्य मामपदत्तरलिका तत्कथय किमयं गुरुजना-
 नुरोधः, किमिदं भगिन्तपरीक्षणम्, किं गृहनिवासापराधनिपुणोपालम्भः, किं प्रेमविच्छे-
 दाभिलापः, किं भक्तजनपरित्यागोपायः, किं वा प्रकोपः । जानास्येवं मे सहजप्रेमनिस्यन्द-
 निर्भरं हृदयम्, एवमतिनिपुरं संदिशन्ती कथमसि न लजिता । तथा मधुरभाषिणी के-
 नासि शिक्षिता वक्तुमप्रियं परुषमभिधातुं वा । स्वस्योऽपि तावत्क इव सहृदयः कनीयस्य-
 पसानविरसे कर्मणीदृशे मतिमुपसर्पयेत्, किमुतातिदुःस्वामिहतहृदयोऽस्माद्विधो जनः । सुहृ-
 दुःस्वखेदिते हि मनसि कैव मुखाशा, कैव निर्भृतिः, फीदृशाः संभोगाः, कानि वा हसितानि,
 चेनेदृशीं दशामुपनीता प्रियसखी, कथमतिदारुणं तमहं विपमिवाप्रियकारिणं कामं सकामं
 पुण्याम्, दिवसकरास्त्रमैयविधुरानु नलिनीषु सहवासपरिचयाचक्रवाक्युवतिरपि पतिसमा-
 गमसुखानि त्यजति, किमुत नार्यः । यत्र भर्तृविरहविधुरा परिहृतपरपुरुषदर्शना दिवानिशं
 निवसति प्रियसखी कथमिव तन्मम हृदयमपरः प्रविशेज्जनः । यत्र च भर्तृविरहविधुरा
 प्रैतफर्शिताङ्गी प्रियसखी महत्कृच्छ्रमनुभवति, तत्राहमवगणन्यैतत्कथमात्मसुखार्थिनी पाणिं

दत्तः कण्ठप्रहा यया सा । कृतालिङ्गनेत्यर्थः । त्वां विज्ञापयति विज्ञप्तिं करोति । किं विज्ञप्तिं कृतवतीत्याह—
 यदियमिति । इयं तरलिका मामागत्यैव यदपदवोचत्तत्कथय ब्रूहि । किमयं गुरुजनानुरोधः किं गुरुजन-
 पाख्यस्यम् । किमिदं भगिन्तस्य मन्मनसाः परीक्षणं परीक्षाकरणम् । किं गृहनिवासलक्षणे योऽपराध आगत्यस्य
 निपुणो योग्योऽयमुपालम्भः । किं प्रेमविच्छेदार्थं श्लेहनिवृत्त्यै शयमनिलापः संलापः । किं भक्तजनस्य सेव-
 कजनस्य परित्याग उपायः प्रपञ्चः । किं वा प्रकोपः प्रतिषेधा । सहजं स्वाभाविकं यत्प्रेम तस्य निस्यन्दो रसत्वेन
 निर्भरं हृदयं मे मम जानास्येव शास्यस्येव । एवं अतिनिपुरमतिपरुषं संदिशन्ती कथयन्ती कथं न लजितासि । तथा
 त्वं मधुरभाषिणी सत्प्रियमनिष्टं वक्तुं जल्पितुं परुषं कठिनमभिधातुं कथयितुं केन पुंसा त्वं शिक्षितासि
 हितोपदेशविपयीकृतासि । स्वास्वयवशादेतादृशी मतिरुत्पद्यत इत्यभिप्रायेणाह—स्वस्योऽपीति । स्वास्व-
 यानपि तावदादौ सहृदयः पण्डितः कनीयसि लघोऽयसीदृशेऽवसानविरसे प्रान्तदुःखदे कर्मणि कियामां क इव
 यो जनो मतिं बुद्धिमुपसर्पयेत् । अस्वस्थानां तु दूरत आस्थेत्याह—किमुतेति । अतिदुःखेनामिहतं हृदयं
 यत्संबन्धुतोऽस्माद्विधो जनः किमुत कथ्यते । सर्वथा तत्कर्मणि न प्रवर्तत इत्यर्थः । हीति निश्चितम् । सुहृदुःख-
 खेदिते मित्रदुःखानिभूते मनसि कैव मुखाशा कः सौख्याभिलापः । कैव निर्भृतिर्मनःसंतुष्टिः । संभोगा इन्द्रि-
 यार्थाः फीदृशाः किस्वरूपाः । हसितानि स्मितानि कानि च फीदृशानि । येन कामेन प्रियसखीदृशीं दशामव-
 स्थामुपनीता प्रापिता तं विपमिवाप्रियकारिणमनिष्टविधायिनमतिदारुणमतिभीषणं कर्म कामं सकामं सामिलापं
 पुण्याम् । प्रणमसखीदुःखेन स्वस्तिन्दुःखवत्त्वं निदर्शयन्नाह—दिवसेति । दिवसकरस्य सूर्यस्यास्त्रमयेन पर-
 द्वापान्तरगमनेन विधुरासु दुःखितासु नलिनीषु कमलिनीषु सत्यु सहवासपरिचयाचक्रवाक्युवतिरपि द्वन्द्वच-
 र्यनित्यापि पतिसमागमसुखानि भर्तृसंयोगसौख्यानि त्यजति जहाति, तर्हि नार्योऽपि योपितोऽपि किमुत वाच्याः ।
 न किमपि कथनीया इत्यर्थः । यत्रेति । यत्र हृदये भर्तृविरहेण विधुरा दुःखिता परिहृतं परिलक्षं परपुषा-
 पानपरपुंसां दर्शनं वीक्षणं यया संबन्धिषा प्रियसखी महाश्वेता दिवानिशमहोरात्रं निवसत्यधितिष्ठति तन्मम
 हृदयमपर इतरः प्राहृतो जनः कथमिध प्रविशेत्कथं प्रवेशं शक्यात् । यत्र चेति । यत्र मस्मिन्मनये भर्तुः
 पत्युर्विरहेण वियोगेन विधुरा दुःखिता प्रतेन नियमेन फर्शितं कृशतां नीतमहं शरीरं यथा सर्वविधा प्रियसखी
 महत्कृच्छ्रं कष्टमनुभवत्यनुभवविपयीकरोति, तत्र तस्मिन्मनयेऽहं प्रियसख्येतदुःखमवगणन्यावगणनां कृत्वात्मसु-
 खार्थिनी स्वस्य सुखामिलापिणी कथं पाणिं करं प्राहयिष्यामि प्रहर्षं कारयिष्यामि । एवं सत्यनुष्ठिते पाणिमहे

१ गुरुजनवचनानुरोधः, २ अभिलापः, ३ अस्वमन, ४ समागम, ५ परिलजति, ६ अपि च यत्र, ७ तीव्र

प्राहयिष्यामि, कथं या मम सुखं भविष्यति, त्वन्प्रेम्णा चामिन्वल्सुनि कुमारिकाजनवि-
रुद्धं स्वातन्त्र्यमालम्ब्याङ्गीकृतमर्पयशः, समवधीरितो विनयः, गुरुवचनमतिक्रान्तिम्, न
गणितो लोकापवादः, वनिताजनस्य सहजमाभरणमुत्सृष्टा लज्जा, सा कथय कथमित् पुनर-
भवतीति । तदयमञ्जलिरुपरचितः, प्रणामोऽयम्, इदं च पादमहणम्, अनुगृहान् वन्द्य,
वनमितो गतासि मे जीवितेन महेति मा कृपाः स्वप्नेऽपि पुनरिममर्थे मनसि इत्यनिद-
त्पूर्णीमभूत् । महाश्वेता तु तच्छ्रुत्वा सुचिरं विचार्य, 'गच्छ स्वयमेवाहमागत्य वपस्व-
चारिष्यामि' इत्युक्त्वा केयूरकं प्राहिणोत् । गते च केयूरके चन्द्रापीडमुवाच—'राजपुत्र,
रमणीयो हेमकूटः, चित्रा च चित्ररथराजधानी, बहुकुलहूलः किंपुरुषविषयः, स्रजो
गन्धर्वलोकः, सरलहृदया महानुभावा च कादम्बरी । यदि नानिखेदकरमिव जननं कृ-
ष्यसि, नावसीदति वा गुरुप्रयोजनम्, अट्टचरविषयकुलहूलि वा चेतः, मंदवचनमुत्सृष्टं
वा भँवान्, अतिमुखशायि वाश्र्वर्यदर्शनम्, र्थहंसि वा प्रणयम्, इममप्रत्याख्यानयोर्यं वा
जनं मन्यसे, समारूढो वा परिचयलेशः अनुमाहो वायं जनः, ततो नाहंसि निजज-

न खेदविदिरित्त आह—कथमिति । वेति पशान्तरे । कथं मम सुखं भविष्यति । इत्यविदित्यनुपपन्न-
न मुखमिति भावः । अथ तया साकं यत्प्रेम तदपि न भविष्यति । 'इदं पिते इदं पितं' चेत्यातदा प्रेन प्रार्थी-
इति न्यायात् । अतस्त्वन्प्रेम्णा त्वस्नेहेनास्मिन्वल्सुनि पामिप्रहणविषये मया कुमारिकाजनविरुद्धं स्वार्थं सं-
चारितमालम्ब्यापयशोऽनङ्गीर्तित्कीकृतं स्वीकृतम् । पित्रादिभिः पामिप्रहणं कार्यमागपि विपुत्राजस्राने-
स्वपयशः । समवधीरितस्तिरसृष्टो विनयः । गुरुवचनं पित्रादीना वचोऽतिक्रान्तिमुत्कृष्टम् । तथा स्वप्नेऽपि
जनापवादो न गणितो न विचारित । वनिताजनस्य स्त्रीजनस्य सहजं स्वाभाविकमाभरणं भूयसं लज्जा वा
सा चोत्सृष्टा लज्जा । कथय प्रतिपादय । एतादृशो जनः कथमित् पुनरप्राप्तिर्जननि प्रवर्तते प्राप्ति कतेने ।
उपसंहरति—तदिदि हेतयै । अपनञ्जलिउपरचितो निबद्धः । अयं च प्रणामो नमस्कारः । इदं च पादमह-
ममिवादानम् । इति हेतोर्मानुसुहृद्गणानुग्रहं कुरु । इतो मत्समीपान्मे भग्न जीवितेन प्रमितेन सह बन्धन-
प्राप्तयि इति स्वप्नेऽपि स्वप्नवस्थायामपि पुनर्द्वितीयवारमिमं पूर्वोक्तमर्थं मनसि विने मा कृपा मा कृपेत् ।
इत्यभिधायैत्युक्त्वा तूष्णीमभूमौ नं कृतवती । महाश्वेता तु तन्पूर्वोक्तं श्रुत्वाकर्ण्य सुचिरं विचार्य रा-
जविचार्य विमुक्त्य त्वं गच्छ मत्र स्वयमेवात्मनैव । अहमागत्य यथाई यथायोग्यमाचरिष्यामीत्युक्त्वा केयूरकं
प्राहिणोत्रेपिनवती । गते च केयूरके चन्द्रापीडमुवाचअवतीत् । किं तदित्याह—राजपुत्रेति । हे राज-
पुत्रस्यो, अयं हेमकूटो रमणीयो मनोहरः । चित्ररथो गन्धर्वराजस्य राजधानी स्वनिजराज्यगती वि-
भक्तिपादवर्षयुक्ता । बहुन्यनेकानि कुलहूलान्वाधर्याणि यस्मिन्नेरविषयः किंपुरुषाणा किंनराणां विषयो देशः ।
गन्धर्वलोकश्च देशगणजननः पेशलः सुन्दरः । 'पेशलं ह्यसुन्दरे' इति कोषः । सरलहृदयाऽनुदिलविभा नापु-
भावा च कादम्बरी मर्तुदारिका । यथेति प्रत्येकमनिसंबन्धये । नातिखेदकरमिव नातिप्रयागजनकमेव दनं
मानं कल्पयति जानाति । वेति विकल्पार्थं । गुरुप्रयोजनं महानर्थो नावसीदति न विलम्बितो भवति । वेति इ-
वम् । अट्टचरोऽनवलोकिनपूर्वो यो विषयो देशान्तरं कुलहूलं विद्यते यत्सर्वभूतं यदि चेतः । वापा मन्व-
द्वचनं मन्त्रायमनुदभ्यते यथाहते । अनुपूर्वो देशं दिवादिदिशार्थः । वेति पशान्तरे । यद्यतिमुत्सृष्टापीडनं
शौक्यप्रदमाधर्यदर्शनं कुलहूलवलीकृतम् । वेति पूर्ववत् । अर्हंसि वाण्टसि यदि प्रणयं वेदम् । इति मन्त्र-
जनमप्रत्याख्यानयोरयमनिराकरणयोर्यं वा मन्यसे जानाति । समारूढः प्रातो वा परिचयलेशः संलभते ।
अनुमाहो वानुग्रहयोस्यो वायं जनः । तत्सम्प्राप्तेनोर्निगच्छती रितामिनाप्रभयवर्ना कर्तुं विधातुं नाहंसि न दे-

१ वस्तुनि मया, २ अयसः, ३ अरमद्वचनम्, ४ मन्त्रमतिरिद्धः स्वरादिः, मन्त्रमतिः सुन्दरादिः, ५ मन्त्र-
विचारसंनयः, ६ अर्हादिः, ७ योग्या वा मन्यसे माय,

प्रजापतिनिर्माणम्, अनेककल्पकल्पनार्थमुत्पाद्य स्थापितमिवाङ्गनाकोशम्, अनिर्वितर्कं
 युवतिजनलावण्यप्रभापुरेण श्लाघितदिगन्तरेण सिञ्चतेवामृतरसविमरेण दिवममार्द्रकुर्वित
 युवनान्तरालं बहुलप्रभावरिपिणा मरकतमणिमयेन संपतः परिगततया तेजोमयमिव चन्द्र-
 मण्डलसहसैरिव निर्मितसंस्थानम्, ज्योत्स्नयेव घटितसंनिवेशम्, आभरणप्रभाभित्ति-
 प्पादितदिगन्तरम्, विभ्रमैरिव कृतसर्वोपकरणम्, यौवनविलासैरिवोत्पादितावयवम्, स्त्री-
 बिलसितैरिव रचितसंचयम्, मन्मथाचरितैरिव कल्पितावकाशम्, अनुरागेनेवानुनिजम-
 लजनप्रवेशम्, शृङ्गारमयमिव, सौन्दर्यमयमिव सुरताधिदेवतमयमिव, कुमुदसरमयमिव,
 कुन्दलमयमिव, आश्चर्यमयमिव, सौकुमार्यमयमिव, कुमारः कुमारीपुराभ्यन्तरं ददर्श । अत-
 एवहलतया च तस्य कन्यकाजनस्य समन्तादाननद्युतिभिर्गन्धुविम्बवृष्टिमिव पतन्तीन्, अत-
 एवविशेषैश्चलितकुन्दलयवनमयीमिव क्रियमाणामवनीम्, अतिनिभृतमूलताविभ्रमैः कान-

तस्य पद्ममभवतारमिव । अपरमिति । पुरे द्वेयो विपद्ये यस्त्वेवंभूतो यः प्रजापति इत्या तस्मात्सन्-
 निर्माणमिव । पुरद्वेषिषिशेषेण केवलं स्त्रीनिर्माणकर्तृत्वमेव सूचितम् । अनेकेति । अनेके ये कथायुक्तान-
 य कल्पना रचना । स्त्रीणामिति शेषः । तदर्थमङ्गनाकोशं श्रीभाग्यगारमुत्पाद्य विषय स्थापितमिव रक्षितम् ।
 एतेन युगान्तरे स्त्रीनिर्माणप्रयासाभाव इति सूचितम् । पुनः कीदृशम् । अनिर्वितर्कणा युवतिजननी कल्प-
 योन्दर्पातिशयस्तस्य वा प्रभा कान्तिस्तस्याः पूर उत्कर्षत्वेन । अथ च बहुला या प्रभा कान्तिरुत्कर्षिणी मरक-
 तमणिमयेनास्मगर्भमणिप्रपुरेण अर्थाभिर्माणेन सर्वतः समन्तापरिगततया व्याप्ततया तेजोमयमिव कान्ति-
 समूहमयमिव । अथ युवतिलावण्यं विशेषयन्नाह—अमृतेति । अमृतरसस्य पीयूषरसस्य यो निरः स्र-
 स्तेन दिवसं दिनं सिञ्चतेव सेकक्रिया युवैतेव श्लाघितं श्लाघितं दिगन्तरं येन तेन । किं कुर्वता । लावण्यप्रभापुरेण
 युवनान्तरालं विद्यमान्तरालमार्द्रकुर्वितवाङ्गकर्ता विदधतेव । अथ च मरकतमणेः श्यामत्वे कान्तिप्र-
 रस्य च पाण्डुरत्वे कर्म विहाय ययोचितमुखेभूते—चन्द्रेति । चन्द्रमण्डलसहसैरिर्निर्मितं रचितं संपन्न-
 वृष्टिदिशेषो यस्तेतादृशमिव । श्यामतासाम्यादिति भावः । पाण्डुरत्वेनाह—ज्योत्स्नयेति । ज्योत्स्ना कति-
 कथा घटितो निर्मितः संनिवेशः संस्थानं यस्य स एतादृशमिव । अमृतरसविभ्रुतेर्वा साम्यम् । आभरणैति ।
 आभरणप्रभाभिर्भूषणकान्तिनिर्निष्पादितं दिगन्तरं दिग्वक्त्रां यस्मिन्नेतादृशमिव । एतेनाभरणाननतीजसो
 धीतिः । विभ्रमैरिति । विभ्रमैर्भूषणसुश्रवैः कृतं सर्वोपकरणं सर्वां सामग्री यस्मिन्नेतादृशमिव । यौवनैति ।
 यौवनविलासैरिवोत्पादितविलासितैरिवोत्पादिता अवयवा यस्मिन्नेतादृशमिव । रतीति । रतिः कामवोधिनद्विती
 रतिः संचय समूहो यस्मिन्नेतादृशमिव । मन्मथेति । मन्मथाचरितैः कंदर्पाचरणैः कल्पितावकाश-
 माहो यस्मिन्नेतादृशमिव । अन्वयेति । अनुरागेण प्रीत्यानुलितः सकलजनप्रवेशो यस्मिन्नेभूतमिव । शृङ्गार-
 मयमिव । सौन्दर्यमयमिव सुरतामयमिव । सुखाधिदेवतमयमिव मैयुनाधिष्ठात्रीमयमिव । कुमुदसर-
 मयमिव । कुन्दलमयमिव । सौकुमार्यमयमिव । आश्चर्यमयमिव । सौकुमार्यमयमिव । चन्द्रादीभ्यः कान्ति-

कुमारीपुराभ्यन्तरं एगान्यशारीन् । तान्येवाह—अतीति । तस्य कन्यकाजनसातिवहलतातिवकुमुदस्य
 समन्तादाननद्युतिभिर्गन्धुविम्बवृष्टिमिव चन्द्रमण्डलवर्णमिव । अथ युवे
 तमपतिशयो व्यक्तम् । अपाङ्केति । अपाङ्कविज्ञेयैः कटाक्षैश्चरितं कान्तिं यद्युवनवननमुपलस्यं तमयो-
 मवनीं वृष्वीं क्रियमाणमिव । प्रवलेन कुर्वन्त्योचालनं संभवतीति कुमुदातिशयोऽपान्तेषु यो वदे । अतीति ।
 अतिनिभृता विशला ये भूतताविभ्रमालैः प्रकृतिनामि गन्तुं प्रवृत्तानि कामकामुं कस्य कन्दर्वाचारस्य बहल-

ज्ञानेषु माल्यप्रपन्ननैमकुसुमारजनव्यापारः देवताप्रमाणेषु मध्यभागभङ्गो नातिविस्मयकरः ।

तस्य चैवंविधस्य किञ्चिद्भ्यन्तरमतिक्रम्येतश्चेतश्च परिभ्रमतः कादम्बरीप्रत्यासन्नस्य परिजनस्य शुभस्य तांस्तानतिमनोहरानालापान् । तथाहि—'लवलिके, कल्पय केतकीपूलिमि-
लंबलीलतालवालनण्डलानि । नागरिके, गन्धोदकदीर्घिकांस्तु विकिर रत्नवालुकाम् । मृणालिके, कृत्रिमकमलिनीषु कुङ्कुमरेषुमुष्टिमिश्रुरय यत्रयकवाकनिधुनानि । मंकरिके, कर्पूरपलवरसेनाधिवासय गन्धपात्रानि । रजनिके, तमालवीथिकान्धकारेषु निवेदि मणिप्रदीपान् । कुमुदिके, स्वगय शकुनिकुलरक्षणाय मुक्ताजालैर्दाडिमीफलानि । निपुनिके, लिखं मणिशालभक्षिकान्तनेषु कुङ्कुमरसपत्रभङ्गान् । उत्पलिके, परामृश कनकसंमार्जनीभिः कदलीगृहनरकतवेदिकांम् । केसरिके, सिद्ध मदिरारसेन वकुलकुसुममालागृह्याणि । मालतिके, पाटलय सिन्दूररेणुना कामदेवगृहदन्तवलभिकाम् । नलिनिके, पायय कमलमधुरसं भवनफलहंसान् । कदलिके, नय धारागृहं गृहमपूरान् । कमलिनिके, प्रयच्छ चक्रवाकशावकेभ्यो मृणालक्षीररसम् । चूतलतिके, देहि पञ्चरसंस्कोकिलेभ्यश्चूतकलिकाङ्कुराहारम् । पद्मविके, भोजय मरिचाप्रपद्मवदलानि भवनहारीतान् । लवङ्गिके, निचिक्षिपं चकोरपद्मरेषु पिप्प-

पानिनम् । पुनः सौकुमार्यातिशयनाह—कन्यकेति । कन्यकाविज्ञानेषु कुमारिकानां कलामु माल्यप्रपन्नमकुसुमारजनव्यापारः । अतिमर्कसजनविधेयमित्यर्थः । एतेन माल्यापेक्षयापि सौकुमार्यं व्यज्यते । देद्यतेति । देवतानां प्रणामेषु नमस्कर्यास्तु नम्यभागस्यातिसुखमत्तात् भङ्गो द्वैधीभावो न भवति सोऽतिविस्मयकर आश्चर्यकरः । एतेन नम्यभागस्य स्वारसिकं कृतत्वं व्यज्यते ।

तदनन्तरं स चन्द्रानीडः किञ्चिद्भ्यन्तरं नम्यभागमतिक्रम्येतश्चेतश्च परिभ्रमतः पर्यटन एवंविधस्य तस्य कादम्बरीप्रत्यासन्नस्य कुमारिकस्यनौवर्तितः परिजनस्य परिवारस्यातिमनोहरांस्तांस्तानालापान्संलापाञ्जुध्रावाकर्षणानाम् । एतेदेव दर्शनमति—तथा हीति । हे लवलिके, केतकीपूलिमिः केतकीपर्यालंबलीलताया आलवालमग्नलान्नावालनण्डलानि कल्पय प्रणय । हे नागरिके, गन्धोदकं सुगन्धजलं तस्य वीथिकांस्तु वापीषु रत्नवालुकां विकिर विक्षिप । हे मृणालिके, कृत्रिमकमलिनीषु यत्रयकवाकनिधुनानि कुङ्कुमरेषुमुष्टिमिश्रुरदारच्छोटम् । हे मंकरिके, कर्पूरपलवरसेन गन्धपात्रान्प्रविवासय सुगन्धीकुरु । हे रजनिके, तमालवीथिकानान्धकारेषु मणिप्रदीपाक्षिपेहि स्थानम् । हे कुमुदिके, शकुनिकुलरक्षणाय पक्षिसमूहनिवारणाय मुक्ताजालैर्दाडिमीफलानि स्थगपाच्छादय । हे निपुनिके, मणिशालमाधिकान्तनेषु रत्नपुथिकाङ्कुरेषु कुङ्कुमरसपत्रभङ्गादिषु जिनीकुह । हे उत्पलिके, कनकसंमार्जनीभिः सुवर्णबहुरीभिः कदलीगृहनरकतवेदिकां परामृश संमार्जय । हे केसरिके, मदिरारसेन कादम्बरीदवेन वकुलकुसुममालागृह्याणि विष्य सेकं कुरु । हे मालतिके, सिन्दूररेणुना नागभूषणधूत्वा कामदेवगृहदन्तवलभिकां पाटलय श्वेतरत्नाङ्कुर । हे नलिनिके, कमलमधुरसं भवनरसार्हमाल्यायय पानं कारय । हे कदलिके, गृहमपूरान्भवनकलापिनी धारागृहं यत्रगृहं नय प्रायय । हे कमलिनिके, मृणालक्षीररसं चक्रवाकशावकेभ्यो रसाङ्गाङ्गुलकेभ्यः प्रयच्छ प्रदेहि । चूतलतिके, पञ्चरसंस्कोकिलेभ्यश्चूतकलिकाङ्कुराहारमात्रकोरकप्ररोहादानं देहि प्रयच्छ । हे पद्मविके, भवनहारीतान्पद्मवदलान्निवा-
नां श्वेतसौभाग्यनानामप्रपद्मवदलानि सुखकिलसपञ्चगानि भोजय भोजनं कारय । हे लवङ्गिके, चकोरपद्मरेषु पिप्पलस्यरसंस्तदेषु पिप्पलीदलशकलानि मागधीपद्मस्रग्जानि निचिक्षिपं निक्षेपं कुरु । अनेन चकोरानां

१ अष्टकुमार. २ अन्तरनरकन्य. ३ सागरिके. ४ कनकदीर्घिकाङ्कुर; नदिकाङ्कुर. ५ क्षीर. ६ सुगलानि. ७ मन्दारिके. ८ भवनदीर्घिकाङ्कुर. ९ रक्षणार्थम्. १० शेषम्. ११ मणिस्तम्भ. १२ संमार्जनीभिः. १३ वेदिकाः. १४ कुमुदिके. १५ चक्रवाकैभ्यः. १६ चूतकलिके. १७ विक्षिप.

अहनपुण्यमिव सुद्वन्तीं चालभावम्, अदनामपि मन्मथावेशपरवशेनेव गृह्यमाणां यौवनेन अविचलितचरणरागदीधितिभिरिव निर्गताभिरलङ्कारसपाटलितलायण्यजलवेगिकाभिरिव गंडिताभिर्निघसितांशुकंदराशिराभिरिवावलम्बिताभिः पादाभरणत्वांशुलेखासंदेहदायिनीभिरतिकोमलतया नराविवरेण वैपन्तीभिरिव रुधिरधारावर्षमहुंलीभिरुपेताभ्यां क्षितितलत्ता-
रागमिव नखमणिमण्डलमुद्गहृत्वां विदुमरसनदीमिव चरणाभ्यां प्रवर्तयन्तीम्, नूपुरमणि-
किरणचक्रवालैः सुरनितम्बभरविभ्रोरुगुगलसंहायतामिव कर्तुमुद्गच्छताश्चश्यमानजघनभा-
गाम्, प्रजापतिदृढनिष्पीडितमध्यभागगलितं जघनशिलातलप्रतिघाताह्लावण्यस्रोत इव द्विभागतनूरुद्वयं दधानाम्, सर्वतः प्रसारितदीर्घमयूरमण्डलेनेर्ष्यया परपुरुषदर्शनमिव रून्धता
कुनूहलेन विस्तारमिव तन्वता स्पर्शमुलेन रोमाञ्चमिव मुञ्चता काञ्चीदाज्ञा नितम्बविम्बस्य
विरचितपरिवेषाम्, निपतितसकललोकद्वयभरेणेवातिसुरुनितन्वाम्, उन्नतकुपान्तरितमुख-

भावं मुयन्तीं लज्जन्तीम् । कलिय, अहनपुण्यमिव निर्माणमिव । अदत्तामिति । अदत्तानप्यनर्पितानपि
मन्मथस्य वंदनसायेता आवेगहास्य परवशेन परार्थिनेन यौवनेन रक्षमाणापि स्वीकृत्यमानामिव । पुनः की-
दशीम् । चरणाभ्यां पादाभ्यां विदुमरसनदीमिव हेमकन्दलरसतटिनीमिव प्रवर्तयन्तीं विस्तारयन्तीम् । कीद-
शाभ्यां चरणाभ्याम् । अहृत्वाभिः कराराभाभिरुपेताभ्यां सहिताभ्याम् । कीदशीनिरहुत्वाभिः । अविचलि-
तेति । अविचलितो निधलो यश्चरणयो रागहास्य दीधितिभिरिव प्रभामिरिव निर्गताभिः प्रस्युद्गतभिः ।
अलङ्करोति । अलङ्कारसो नावङ्कारस्येन पाटलितं धेतुरकीदृशं कथावप्यवत् तस्य गलितभिः क्षमिताभि-
र्बेनिकानिरिव धाराभिरिव । बरप्रान्तावलम्बनसाम्येनाह—निघसितेति । निघसितं परिधानीकृतं यदंशुकं
रमांशुकं तस्य दशाशिराभिरिव बरप्रान्तामैरिवावलम्बिताभिर्दृष्टवानभिः । पादेति । अतिकोमलतयातिशु-
द्धता पादाभरणानां वा रत्नांशुलेखा मणिकान्तिरेखास्तासां संदेहदायिनीभिः संरागवितरणकप्रीभिः । नरा-
विवरेण नखान्तरेण रुधिरधारावर्षं वदन्तीभिरिव । किं कुर्वन्त्यां पादाभ्याम् । क्षितितलत्तारागमिव नखमणि-
मण्डलमुद्गहृत्वामुद्गहृत्वं उद्वेगाम् । अत्र वर्तुलप्रकाशकलसाभ्यांशुवरागमणयोः साम्यं प्रदर्शितम् । वि-
हनं हेमकन्दलहास्य यो रसहास्य नदी तटिनीं चरणाभ्यां पादाभ्यां प्रवर्तयन्तीमिव विस्तारयन्तीमिव । नूपुरे-
ति । श्चश्यमानः स्वर्गविभ्रवीक्रियमाणो जघनभागो यस्याः सा ताम् । केन । नूपुरमणीनां पादकटकज्जानां
किरणा दीधितयस्तेषां चक्रवालैः समूहेन सुरयो नितम्ब आरोहस्तस्य भरेण भारेण सिद्धं यद्गुगल-
सविभ्रन्दं तस्य सहायं साहाय्यं कर्तुमिच्छेत्ततोर्षं प्रजत्रा । प्रजेति । प्रजापतिना मङ्गला निर्माणव्याजेन
दृढं निष्पीडितो नर्दितो मध्यभागो मध्यप्रदेशस्तदाह्वितं द्युतं तावन्पलोत इव जघनशिलातलप्रति-
घाताग्निपायननूरुद्वयं दधानां धारयन्तीम् । एतेन मध्यभागे काश्यं शिलातलपदेन च जघने दृढतमगूर्ध-
न्यते । पुनः कीदशीम् । काशीदाज्ञा रशनादाज्ञा नितम्बविम्बस्यारोहमण्डलस्य विरचितो निर्मितः
परिवेषः पतिर्षिर्ष्याः सा ताम् । इतः काशीदान विशेषयथाह—सर्वत इति । सर्वतः समन्तात्प्रसारितं
विस्तारितं दीर्घमायतं नयूरुमण्डलं किरणसूत्रो येन स तेन । ईर्ष्यया स्पर्धया परपुरुषदर्शनमन्वयरा-
यलोकनं रन्धतेवावरोषं कुर्वतेव । अदृष्टपूर्वत्वम् । कुनूहलेन कौतुकेन विस्तारं विस्तीर्णतां तन्वतेव विस्तार-
यतेव । स्पर्श इति । स्पर्शकुलेन संश्लेषकालेन रोमाञ्चमिव रोमोन्नममिव मुषला लज्जता । निपति-
तेति । इपत्याभिरतिनाभि सकललोकानां समप्रजनानां हृदयानि मानसानि तेषां भरेणेवातिसुरुनितन्वामि-
हन्वो यस्याः सा ताम् । उन्नतेति । उन्नतकुशुभौ यौ कुशौ स्त्री ताभ्यामन्तरितं व्यवहितं मन्मुखदर्शनमा-

१ विनयवर्ण. २ रत्नांशुक. ३ वदन्तीभिः. ४ अहृत्वाभिः. ५ सहायम्. सहायिकाय. ६ प्रजापतिकरुद्व. ७ नावङ्कारस्येन. ८ निरन्वता.

पुत्रमुद्यताम्, उन्मद्योवनकुञ्जरमदराजिभ्यां भ्रूलताभ्यां मनःशिलापङ्कलिखितेन च रागा-
विष्टेन मन्मथहृदयेनेव यदनलमेन तिलकचिन्दुना विद्योतितललाटपट्टाम्, उल्कप्रहेमतालीप-
ट्टाभरणमयमासुक्तकर्गोत्पलच्युतमधुपारासदेहकारिणं कर्णपाशदोलायमानपत्रमरकतमाणि-
क्यकुण्डलं दधतीम्, पाटलीकृतललाटेन सीमन्तचुम्बिनश्चूडामणेः क्षरतांशुजालेन मदिरार-
सेनेव प्रक्षाल्यमानदीर्घकेशकलापाम्, देहार्धप्रविष्टहरगर्वितगौरीविजिगीषयेव सर्वाङ्गानुप्रवि-
ष्टमन्मथदर्शितसौभाग्यविशेषाम्, उरःसमारोपितलक्ष्मीमुदितनारायणावलेपहरणाय प्रति-
विन्द्यकैर्निजरूपतो लक्ष्मीशतानीव सृजन्तीम्, उत्तमाङ्गनिहितैकचन्द्रविस्मितहराभिमाननाशाय
विलासस्मितैश्चन्द्रसहस्राणीव दिक्षु श्लिपन्तीम्, निर्दयदग्धैकमन्मथप्रमथनाधरोपेणैव प्रतिहृदयं
मन्मथायुतान्युत्पादयन्तीम्, रजनीजागरत्विन्नस्य परिचितचक्रवाकमिथुनस्य स्युं क्रीडानदि-

मालीयं मन्सुचं तस्य या लक्ष्मीः धीस्तस्या निवासार्थं दुग्धोदधिना क्षीरसमुद्रेणैवविधेन लोचनयुगलेन नेत्रयु-
ग्मेन लोचननयमिव जीवलीकं कर्तुमुद्यताम् । कपोलावधिस्वामलेराक्षयसाम्येनाह—उन्मद्येति । उन्नतो मदो
यस्यादेवंभूतं यथावनं स एवानिवार्यललाटकुञ्जरस्य मदो दानं तस्य राजीव राजी ताभ्यां भ्रूलताभ्याम् । तथा
रागोऽनुरागत्वेनाविष्टेन व्याप्तेन । अथ च राग आदप्यम् । तिलकारम्भमिति यावत् । एवंविधेन मन्मथहृदये-
नेव कंदर्पस्यान्तेनेव यदनलमेन मनःशिलापङ्कलिरितेन तिलकचिन्दुना विद्योतितं प्रकाशितं ललाटपट्टं यस्याः
सा ताम् । केचित्तु—मन्मथो हृदये यस्यात् तिलकारम्भं दृष्ट्वा यूनां हृदये मन्मथावेदाः । एवंविधेनेवेति व्या-
ख्यानयन्ति । पुनः पुनः कुर्वन्तीम् । दधतीं धारयन्तीम् । कर्णपाशं कर्णाभरणविशेषम् । दोलायमानं पत्रं स्वर्ण-
पत्रं यस्मिन्नेतादृशं मरकतमाणिक्यनिर्मितं कुण्डलं च । आद्यं विशेषयसाह—उल्कप्रेति । उल्कया अलक्षुता
या हेमताली स्वर्गताली तस्याः पट्टाभरणेन निर्मितम् । तस्य च पिङ्गवर्णत्वात्कमलमकरन्दसाय्वेवंभूतत्वा-
त्तस्याम्बेनाह—आमुकेति । आमुकं परिधानीकृतं यत्करोत्पलं ध्रुवणजुवलयं तस्माद्युता सत्या या मधु-
धारा तस्याः संदेहकारिणमारैकाजनकम् । पाटलीति । पाटलीकृतं श्वेतरेष्ठीकृतं ललाटमलिकं येनैवंविधेन
सीमन्तचुम्बिनः केशवर्त्मचुम्बिनश्चूडामणेः शिरोमणेरंशुजालेन किरणसमूहेन क्षरता स्रवता । अनेकवर्णतसा-
न्यादाह—मदिरारसेनेव प्रक्षाल्यमानो दीर्घ आयतः केशकलापोऽलकसमूहो यस्याः सा ताम् । देहेति । देहार्धं
शरीराद्यं प्रविष्टो यो हर ईश्वरत्वेन गर्विता गर्वं प्राप्ता या गौरी तद्विजिगीषयेव विजेतुमिच्छयेव । सर्वाङ्गेष्वनुप्र-
विष्टो हरविरोधी मन्थत्वेन दर्शितः सौभाग्यविशेषो यस्याः सा ताम् । एतेन सर्वाङ्गानुप्रवेशेन गौर्याः सका-
शादस्याः सौभाग्यातिरागो व्यज्यते । उर इति । उरःस्थले सनारोपिता ऽवस्थापिता या लक्ष्मीस्तया मुदितो
हृदं प्राप्नो यो नारायणस्तस्य योऽवलेपोऽहंकारो मत्सदृशः कोऽपि नास्ति, अन्येषां लक्ष्मीर्वर्तते सा बहिःसंयोग-
वियोगमात्रेण, परं न शरीरान्तर्गतैस्त्वरूपस्तस्य हरणाय निवृत्तेर्निरूपत आत्मीयदेहस्य । सार्वविभाक्तिक-
त्वात् । तस्य प्रतिविन्द्यकैः प्रतिच्छायेर्लक्ष्मीशतानीव सृजन्तीं कुर्वन्तीम् । उत्तमाङ्गे शिरसि निहितः स्थापितो
य एकोऽद्वितीयश्चन्द्रः रासी तेन विलसितो हर ईश्वरत्वस्वामिनानोऽहंकारः एका चन्द्रस्य कला, सापि स्रोतमात्रे
एव, नान्यस्य कस्यचित्, स्वतन्त्रवयवे बहिर्यां, इत्येवंरूपत्वद्वैपरीत्येन तदग्निनाशाय विशादादादकलसाम्येन
विलासस्मितैर्दिक्षु चन्द्रसहस्राणीव श्लिपन्तीम् । तादृशास्त्रिन्यायेव चन्द्रसहस्ररूपतां प्राप्तातीत्यर्थः । निर्दयद-
ग्धेति । निर्दयं निष्करुणं दग्धो ज्वालित एकोऽद्वितीयो मन्मथः कंदर्पो येनैवंभूतो यः प्रनयनाथ ईश्वरस्व-
स्मिन्यो रोपः क्षोषत्वेनेव प्रतिहृदयं मन्मथस्यायुतानि संख्याविशेषाभ्युत्पादयन्तीं निर्माणं कुर्वन्तीम् ।
रजनीति । रजन्त्यां यो जागरो जागरणं तेन स्निहस्यैवंविधस्य परिचितं स्ववशनानीतं यच्चक्रवाक-
मिथुनं चन्द्रचरयुक्तं तस्य स्युं शयनं कर्तुं क्रीडानदिकामु क्रीडातटिनीषु कमलानां नलिनानां धूलयः परागा-

कामु कमलवृत्तिवालुकामिर्वालुलिनानि कारयन्तीम्, 'परिजननूपुरवप्रस्थितं दुर्लभं च हंस-
 मियुनं मृणालनिगडकेन यद्भानय' इति हंसपालीमादिगन्तीम्, आभरणमरकतमयूवाङ्किते
 हरिणशावकाय सखीश्रवणादपनीय यवाङ्कुरप्रभवं प्रयच्छन्तीम्, आत्मवैर्घिततलाङ्कुमुनिर्गण-
 निवेदनागतामुद्यानपालीमशेषाभरणदानेन संमानयन्तीम्, उपनीतविविधवनकुमुमकद्रु-
 पत्रपुटामविज्ञायमानालापतया हासहेतुं पुनःपुनः क्रीडापैवंतपत्रशवरीमालपन्तीम्, करत-
 विनिहितैर्मुहुर्मुहुर्रुपतद्भिश्च मुखपरिमलान्यैर्नीलकञ्चुकैरिव मधुकरैः क्रीडन्तीम्, पञ्चरत्न-
 तककृतश्रवणकृतदुष्टमितां चामरप्राहिणीं विहस्य लीलाकमलेन शिरसि विषट्ठयन्तीम्, सु-
 फलसचितचन्द्रलेखिकासंक्रान्तप्रतिमां स्वेदजलविन्दुजालैश्चितनस्यपद्मभिप्रायेण ताम्-
 करद्ववाहिनीं पयोधरे पटवासमुष्टिना ताडयन्तीम्, रत्नकुण्डलप्रैतिविम्बसान्द्रदणनवन-
 पदमण्डलाशङ्कया चामरप्राहिणीं विहस्य कपोले प्रसादव्याजेन दत्तेनात्मरूपपद्मेनात्म-

सा एव वाद्यज्ञाः शिकतास्वामिर्वालुलिनानि सवैक्तानि कारयन्तीम् । अत्र पूर्वोक्तेषु वक्ष्यमाणेषु वा य
 यत्र द्रव्यगुणक्रियाभिः प्रकृतप्रसंसा तत्र सर्वत्र यथोचितं तत्तदतिशया एव व्यष्ट्याः सारं बोद्धव्यम् । एषा
 निजरूपतः प्रतिविम्बैरिव्यत्र हरातिशयः । यथा वा रजनीलत्र कमलातिशयः पुलिनक्रियातिशयः । परी
 जनैति । परिजनः परिच्छदलोकेकलस्य नूपुराणि पादकटकानि तेषां रवः सन्देहेन प्रस्थितं चतिसं दुर्लभं
 दुर्लभं च हंसमियुनं चक्राङ्गुलं मृणालं तन्मुलं तदेव निगडकमन्दुकलेन बद्धा नियम्यानय मयमैर्न जाय ।
 इति हंसपालीं हंशरत्नानियुक्तामादिशन्तीं कथयन्तीम् । पुनः किं कुर्वन्तीम् । आभरणानां भूषणानां मरकत-
 रत्नगर्भाणि तेषां मयूखानिकरणादिद्वित आस्वादयते हरिणशावकाय मृगशिशवे सखीश्रवणादपसाङ्कितानूपुर-
 प्रभवं हयप्रियोद्रमपुष्पमपनीय व्रीहस्य प्रयच्छन्तीं ददतीम् । आत्मैति । आत्मसंघिता सखे इति प्रतिभा सा
 कथा बन्दी तस्यां कुमुनिर्गणः पुष्पप्रादुर्भातसस्य निवेदनाय कथनायागतां प्रातामुद्यानपालीं करतपत्नीं पुन-
 शेषाभरणदानेन समप्रभूयणप्रदानेन संमानयन्तीं संमानं कुर्वन्तीम् । उपैति । उपनीताव्यानीत्यानि विवि-
 धनैःकप्रकाशणि वनङ्कुमुमकलानि तैः पूर्णं मूर्तं पत्रपुटं यथा सा ताम् । शविज्ञायमानो य आलयः करत-
 सस्य मरकतना तथा हासहेतुं परिहायनिमित्तं पुनःपुनर्भूयोभूयः क्रीडापर्यन्तस्य पत्रशवरीं पुनःपुनर्ददतीम् ।
 'पुष्टिन्दः पत्रशवरी' इति रत्नकोशः । आलयन्तीं जगन्तीम् । करतेति । करतले हस्तके विषेति । स-
 पिदैर्मुहुर्मुहुर्करैरनुगतमिच्छयन्तं कुर्वन्निर्मुक्तस्य यः परिमलसेनान्धेः । नीलत्वसाध्यादाइ—नीलेति ।
 नीलत्वसाध्यादाइ—नीलेति । नीलत्वसाध्यादाइ—नीलेति । नीलत्वसाध्यादाइ—नीलेति । नीलत्वसाध्यादाइ—नीलेति ।
 तन्ने श्वरद्वाराय हनश्रवणेन हनं दुष्टं गूढं भित्तं यथा सा ताम् । एवंविधां चामरप्राहिणीं विहस्य शिर-
 मण्डके लीलाकमलेन विषट्ठयन्तीं ताडयन्तीम् । मुक्तेति । मुक्ताकलानि रसोद्भवानि तैः सखिना वा वन-

५ चन्द्रदेवद्वारापत्रमभरणविशेषणस्याः संक्रान्ता प्रतिविम्बिता प्रतिमा यस्यां सैवंविधां ताम्पुनःपुनः
 स्वेदजलविन्दुजालेन चित्रं व्यक्तं यत्रयादं तस्याभिप्रायेण पयोधरे कुचे पटकायः विद्यालयस्य मुष्टेन पु-
 ददतीम् । अत्रावमभिप्रायः—मुष्टाकलानां जलविन्दुकारित्वाचन्द्रलेखिकायाश्च वक्ष्येन मण्डपपुष्प-
 लतामयूवाङ्कुरादिवृत्तिवृत्ति शौरवगतिशयवति मुक्तावन्दिहायाः प्रतिविम्बसंक्रान्त्या कीर्तयतिपुनं सैवं-
 नुजालविन्दे मण्डपं कम्पदमिप्रमिप्रायेण यत्र तादृशं तत्रैव पूर्णं ज्ञेयम् । एतेन रत्नगोचरं व्यज्यते । रत्नेति ।
 रत्नकुण्डलस्य वा प्रतिविम्ब प्रतिच्छायासेन तादृशं दत्तं यत्रवनस्यदमण्डलं तस्याश्चङ्कया रदया वा चामरपत्नी-

१ प्रस्थितं वदन् च हंसमियुनम्, यन्मि ५ वदन्मिहियुनम्, २ हरे विहस्यगुणवृत्तीभोजेन, ३ चामरपत्नी
 ४ संघितासखीश्रवणकृतदुष्टमितां, ५ व्रीहस्यप्रभवं, ६ आभरणपत्नीम्, ७ विषेतिः, ८ मियुनं
 रत्नपद्मिहयवृत्तिः, ९ कन्दुकैः, १० हारीकण्ठकम्, १० लेखिकावतिन, ११ मण्डपपुष्प, १२ चामरपत्नी-
 विम्बसाध्यादाइ—नीलेति, १३ व्याज.

दयन्तीम्, पृथिवीमिव समुत्सारितमहाकुलभूभृत्प्रातिकरां शेषभोगनिपण्णाम्, मधुमासलै-
क्ष्णीमिव पद्मपटलापहियमाणकुमुभरजोधूसरपादपरागाम्, शरदमिवोत्पादितमानसजन्म-
पन्निरवापनीतनीलफण्ठमदाम् । गौरीमिव श्रेतांशुकरचितोत्तमाद्गाभरणाम्, उदधिबेलापन-
लेखामिव मधुकरकुलनीलतमालफाननाम्, इन्दुमूर्तिमिवोद्दाममन्मथविलासगृहीतगुरुकल-
द्राम्, वनराजिमिव पाण्डुरयामलबलीलतालंकृतमध्याम्, दिनमूर्तिमिव भास्वन्मुकांशुभि-
न्नपद्मारागप्रसाधनाम्, आकाशकमलिनीमिव स्वच्छान्तरदश्यमानमृणालकोमलोरुमूलाम्,

प्रीं चालव्यजनधारिणीं विहस कपोले प्रसादः प्रसन्नता तस्याजेन तन्मिथेण दत्तेनार्पितेनात्मनः स्वदीयस्य यः
कर्णपूरपादयस्नेनाच्छादयन्तीमाच्छादनं कुर्वन्तीम् । एतेन रत्नकुण्डलस्य यत्कलोहितातिशयवसराश्रितिसाम्यं
प्रदर्शयन्नाह—समुत्सारितेति । समुत्सारितो दूरीकृतो महाकुलानां भूभृतां राज्ञां व्यतिकरो वृत्तान्तो यया
सा ताम् । कादम्बर्षाः पितृप्रेक्षयान्येषां राज्ञां न्यूनतादिति भावः । पक्षे महाकुलभूभृतां कुलानलानां
व्यतिकरः सामर्थ्यं यया सा ताम् । शेषा उच्यते अन्वजनैरस्मृष्टा ये भोगास्तत्र निपण्णामुपपिष्टाम् ।
पक्षे शेषस्य नागापिपस्य यो भोगोऽहिकायस्त्र निपण्णां स्थिताम् । मधुमासेति । मधुमासश्चै-
द्रमासस्य लक्ष्मीः धीत्यामिव । उभयोः साम्यं प्रदर्शयन्नाह—पद्मपदेति । पद्मपदानां भ्रमराणां पटलै-
रपहियमाणं यत्कुमुभरजसेन धूसर इपत्पाण्डुः पादयोधरणयोः पराग उपरागो यस्याः । 'परागः ख्यात्यु-
परागयोः' इति विश्वः । पक्षे पादपानां वृषाणां राग आरुर्णं यस्याम् । शरदिति । शरद्वनाल्ययत्नामिव ।
उभयोः साम्यमाह—उत्पादितेति । उत्पादितो जनितो मानसं मनसासाञ्जन्म यस्या स मानसजन्मा
चंदर्पस्त्वस्य पक्षो विद्यते येषां मानसजन्मपक्षिणां रव उपभोगानुकूलः शब्दो यया सा । कामिनामुपभोगवि-
षयकालाप उदीपकलात्कादम्बर्षैवोत्पादित इत्यर्थः । ततोऽपनीतो दूरीकृतो नीलकण्ठो मदनदाहको महादे-
वस्तस्य नदः । मदनसहस्रोत्पादकत्वस्य पूर्वमुकलात्पथात्कर्मधारयः । ताम् । पक्षे मानसजन्मानो ये पक्षिण-
स्तेषां रवेण शब्देनापनीतो दूरीकृतो नीलकण्ठस्य मयूरस्य मदो यया सा ताम् । गौरीति । गौरी पार्वती
तामिव श्वेतमंशुकं वस्त्रं यस्याः सा । विरचितान्युत्तमाद्गाभ्याभरणानि भूषणानि यया सा । पथात्कर्मधार-
यः । ताम् । पक्षे श्वेता अंशवः किरणा यस्त्वैवंभूतः श्रेतांशुकश्चन्द्रः स एव रचित उत्तमाद्गा आभरणं यया ।
शरद्वेति शेषः । उदधीति । उदधिः समुद्रस्त्वस्य बेलावनं समीपवर्ति काननं तस्या लेखा राजिस्तामिव । म-
पित्रति । मधुकराणां भ्रमराणां कुलं समुदायस्तद्वर्षीलतमा अतिशयेन हरिता भलकाः केशा आनने मुखे
यस्याः सा ताम् । पक्षे मधुकरकुलकुलं नीलतमालफाननं यस्याम् । इन्दुमूर्तेति । इन्दुश्चन्द्रस्त्वस्य मूर्तिस्ता-
मिवोद्दामा उत्कटा ये मन्मथविलासाः चंदर्पविभ्रमास्त्वेहीतमात्तं स्वीकृतं गुरु महत्कलद्रम् । 'कलत्रं धोषिभार्ययोः'
इति विश्वः । पक्षे उद्दाममन्मथविलासं गृहीतमात्तं गुरोर्वृहस्पतेः कलत्रं भार्या यया सा ताम् । कामव्याकुलचेतसा
चन्द्रेण वृहस्पतेस्तारापहतेति पुराणप्रसिद्धम् । चनेति । वनस्य राजिलेखा तामिव । उभयोः शब्दसाम्यमा-
ह—पाण्डुति । अद्भुतस्यैव नत्वाच्छापास्यमलाः कृष्णा बहूपश्रिवहस्यस्ता एव सरदत्वसाम्याहता बहूपश्राभि-
रलंकृतो मथ्यः षट्प्रदेशो यस्याः सा ताम् । पक्षे लवली लताः तामिरलंकृतो भूपितो मथ्यो मध्यप्रदेशो यस्याः
सा ताम् । दिनमिति । दिनस्य वासरस्य मुरामाननं तद्वदिव । भास्वदिति । भास्वन्लो वीष्यन्लो या मुक्ता
मुष्णकलानि तेषामंशुभिः किरणैर्भिन्नानि मिश्रितानि पद्मारागणां प्रसाधनानि भूषणानि यस्याः सा ताम् ।
पक्षे भास्वता सूर्येण मुक्ता येंऽशवः किरणास्तैर्भिन्नानि विकशितानि यानि पद्मानि कमलानि तेषां रागो रत्नः
स एव प्रसाधनं यस्याः सा ताम् । आकाशेति । आकाशं व्योम तस्य कमलिनी स्वर्गिनलिनी तामिव ।
स्वच्छेति । स्वच्छं निर्मलं यदन्वरं तस्मिन्दयमानं विलोकयमानं मृणालवत्कोमलमूरुमूलं सन्धिमूलं यस्याः

फामु कमलधूलिवालुकामिर्वालपुलिनानि कारयन्तीम्, 'परिजननूपुररवप्रसिनं दुर्लभं च ह्यं-
मिधुनं मृणालनिगडकेन यद्दानय' इति हंसपालीमादिशन्तीम्, आभरणमरकतमयूनाङ्किते
हरिणशावकाय सखीश्रवणादपनीय यवाङ्कुरप्रसवं प्रयच्छन्तीम्, आत्मवर्षितलताकुमुदिनिक-
निवेदनागतामुद्यानपालीमशेषाभरणदानेन संमानयन्तीम्, उपनीतविधिवनकुमुदमरुत्क-
पत्रपुटामविशायमानालापतया हासहेतुं पुनःपुनः श्रीडापैर्वतपत्रश्रवरीमालयन्तीम्, कर-
विनिहितैर्मुहुर्मुहुरूपतद्भिश्च मुखपरिमलान्यैर्नीलकंथुकेरिव मधुकरीः श्रीडन्तीम्, पञ्चसं-
तकरुतश्रवणकृन्दुष्टमितां चामरप्राहिणीं विहस्य लीलाकमलेन शिरसि विघट्टयन्तीम्, मुकु-
फलखचितचन्द्रलेखिकासंक्रान्तप्रतिमां स्वेदजलविन्दुजालैश्चितनक्षत्राभिप्रायेण तान्मु-
फरङ्कवाहिनीं पयोधरे पटवासमुष्टिना ताडयन्तीम्, रत्नकुण्डलप्रतिबिम्बसान्द्रतनयन-
पदमण्डलाशङ्कया चामरप्राहिणीं विहस्य कपोले प्रसादक्याजेन दत्तेनात्मरुर्गोपूरपञ्चनेना-

रामा एव बालका शिकतास्त्रामिर्वालपुलिनानि ससंछदानि कारयन्तीम् । अत्र पूर्वोक्तेषु वक्ष्यमाणेषु कस्य
यत्र द्रव्यगुणक्रियाभिः प्रस्तुतप्रशंसा तत्र सर्वत्र यथोचितं तत्तदतिशया एव व्यङ्ग्याः स्वयं बोद्धव्यः । यथा
निजरूपतः प्रतिबिम्बैरित्यत्र दृश्यातिशयः । यथा वा रजनीत्यत्र कमलातिशयः पुलिनक्रियातिशयः । परि-
जनेति । परिजनः परिच्छदलोक्तस्य नूपुराणि पादकटकानि तेषां रवः शब्दस्येन प्रसिद्धं चर्चितं इत्यं
दुःप्रानं च हंगमिधुनं यकाङ्गुमं मृणालं तन्तुलं तदेव निगडकमन्दुकस्तेन बद्धा नियम्यानय मत्तनीं प्रवत् ।
इति हंगपालीं हंसरञ्जानियुक्तामादिशन्तीं कथयन्तीम् । पुनः किं कुर्वन्तीम् । आभरणानां भूषणानां मरकत-
रत्नगर्भाणि तेषां मयूयान्किरणाङ्कित आह्लादयते हरिणशावकाय मृगशिरावे सखीश्रवणाद्रवसाः कर्णानां कुण-
प्रयत्नं हयप्रियोद्गमपुत्रमपनीय व्रीहिल प्रयच्छन्तीं ददतीम् । आरमेति । आत्मवर्षिता स्वयं वृद्धिं प्रीतिं वा
कृता वशी तस्यां कुमुदनिर्गमः पुष्पप्रादुर्भावस्तस्य निवेदनाय कथनायागतां प्राप्तामुद्यानपालीं वनरक्षितुमन्-
शेषाभरणदानेन समप्रभूणप्रदानेन संमानयन्तीं संमानं कुर्वन्तीम् । उपेति । उपनीतान्यानीतानि विवि-
धनेत्रप्रकाराणि वनकुमुदमरुत्कानि तैः पूर्णं भूतं पत्रपुटं यथा सा ताम् । अविज्ञायमानो य आत्माः संत-
स्य मन्त्रशया तथा हासहेतुं परिहातनिमित्तं पुनःपुनर्भूयोभूयः कीडापरतस्य पत्रश्रवरीं पुनिन्दतीम् ।
'पुनिन्दः पत्रश्रवरीः' इति रत्नकोशः । आलपन्तीं जलयन्तीम् । करेति । करले हस्तके विनिहिते ला-
विनेमुद्रमुद्रकारंवारमुद्रमन्त्रिरूपतनं कुर्वन्निर्मुसस यः परिमलसेनान्येः । नीलत्वमाम्यादाह—नीलेति ।
नीलकंथुकेरिव मधुकरीप्रमरेः कीडन्तीं कीडां कुर्वन्तीम् । पञ्चरेति । पञ्चरे वंशदलनिमित्ते पञ्चे वो हस्ते-
तथे मृदङ्गस्य वनश्रवणेन कृतं दुष्टं गूढं मितं यथा सा ताम् । एवंविधां चामरप्राहिणीं विहस्य शिपि-
मन्त्रे लीलाकमलेन विघट्टयन्तीं ताडयन्तीम् । मुकेति । मुक्ताकलानि रसोद्भवानि तैः सन्धिना वा वय-
नेविधा चन्द्रकेकाट्टिनिराभरणविशेषशया संक्रान्ता प्रतिबिम्बिता प्रतिमा यस्यां तेषंविधां तान्मूयद्वारा-
दिनीं स्वेदजलविन्दुजालेन चितं व्यातं यत्रक्षरदं तस्याभिप्रायेण पयोधरे कुचे पट्टामः पिशालान्य मुनेन द-
दयन्तीम् । शत्रुव्यमनिप्रायः—मुक्ताकलानां जलविन्दुनुकारित्यचन्द्रलेखिकायाश्च वक्रदेन नक्षत्राभूषण-
स्तान्मूयद्वारादिनीं वदन्ति गौरवपालीशयवति मुक्तावन्त्रिद्यायाः प्रतिबिम्बसंक्रान्त्या चोर्वरपिपुनं मेदि-
मुकुदलचितं नक्षरदं कथ्येदमभिप्रायेण यत्र तर्धेनं तत्रैव पूर्णश्रेयः । एतेन रत्नगोपनं व्यज्यते । रत्नेति ।
रत्नकुण्डलस्य वाः प्रतीबिम्बः प्रतिच्छायनेन घातं दत्तं यत्रवनक्षरदमण्डलं तस्याशङ्कया रेकया वा वनरक्ष-
-

१ प्रसिद्धं वचनं च ईशमिधुनम् । प्रसिद्धं च वचनं ईशमिधुनम् । २ हरे शिरसि मृगशिराभूषणेन । ३ वनरक्ष-
४ संरक्षितुमन् । ५ वंशदलश्रवरी । ६ वंशदलापञ्चश्रवरी । ७ आलपयन्ती । ८ विनिन्दती । प्रसिद्ध-
रामप्राहिणवर्षाङ्कित । ९ कुमुदेः । १० हासिगडकम् । ११ लेखिकायतिन । १२ माकृतिव । १३ जलरे । १४ क-
विम्वारद्वाराप्रसङ्गक । १५ व्याजः ।

द्वयन्तीम्, प्रगित्वामिव समुन्माग्निमाताहृत्पूर्वभूव्यनिरुगं शैवेभोगानिरुपताम्, मधुनागर्त-
 हनीमिव पद्पद्पटलापक्षिद्यमागकुमुमरजोभूमरपादपरागाम्, शरदमिवोन्पादिदमानमजन्म-
 पक्षिम्यापर्नीतनीलकण्ठमदाम् । गौरीमिव श्रेतांशुवर्चिनोत्तमाह्नाभरणाम्, उदधिबेलायन-
 लेग्नामिव मधुकरहृत्नीलममालकाननाम्, इन्दुमूर्तिमिवोद्यममन्मथयिन्नामगृहीतगुणकल-
 प्राम्, चनराजिमिव पाण्डुश्यामालम्बनीलनालंङ्गमध्याम्, दिनमूर्त्तमिव भास्वन्मुक्तांशुभि-
 द्रपशरागप्रसाधनाम्, आकाशकमलिनीमिव म्यन्धाम्बरदृश्यमानमृणालकौमलोत्कृष्टाम्,

लीं बालव्यजनपरिणीं विदुस्व वसोऽपि प्रसादः प्रमत्तता गद्याजेन तस्मिन्नेव दमेतानिरेतामनः स्वदीप्यन् यः
 वर्षभूपरपानमेगाच्छादयन्नासाच्छादनं कुर्यन्तीम् । एतेन रक्षयुक्तस्य वक्षतेऽद्वितीयापराधपराधनीयार्थं
 प्रदोषसाह—समुत्सारिनेति । समुत्सारिणी दूरीकृतो महास्वप्नात् भूयतां रागां व्यतिकरो वृत्तान्तो यथा
 गा ताम् । बादम्बयोः पितुरपेभ्यान्वेदां रागां न्युगतादिति भावः । पक्षे महाकूलभूयतां पुत्रान्तानां
 व्यतिकरः सामर्थ्यं यथा सा ताम् । शेष उदयिता अन्यत्रंररष्टटा ये भोगान्नात्र निरुत्तानुपविष्टाम् ।
 पक्षे शेषस्य सागाधिपस्य यो भोगोऽधिकव्यञ्ज्य निषण्णां स्थिताम् । मधुनागसेति । मधुनागशै-
 त्रनासाम्य लक्ष्मीः धंस्त्यामिव । उभयोः साम्यं प्रदोषसाह—पद्पदेति । पद्पदानां भ्रनराणां पदा-
 र्पहिनमाषं मधुमुमरजमेन भूमर ईशपाण्डुः पादयोधरपयोः पराग उपरागो यस्याः । 'परागः क्वा-
 परागयोः' इति विश्वः । पक्षे पादपानां वृषणां राग आह्वयं यस्याम् । शरदिति । शरद्वनाल्ययस्यामिव ।
 उभयोः साम्यमाह—उरपादितेति । उरपादितो जनिनी मानसं मनमन्मायन्म यस्य म मानगजन्मा
 कंदर्पनास्य पक्षे विद्यते येषां मानगजन्मपक्षिणां एव उपभोगासुरतः शरदो यथा सा । कामिनामुपभोगवि-
 पयवालाप उरौववत्काश्चर्यवैवोत्सिति इत्यर्थः । ततोऽपनीतो दूरीकृतो नीलकण्ठो मदनदाहरो महादे-
 वस्य सन्तः । मदनगहरोत्सादकत्वस्य पूर्वमुष्णत्वात्पथावर्धनं पारयः । ताम् । पक्षे मानसजन्मानो ये पक्षि-
 त्वेषां रवेण शब्देनापनीतो दूरीकृतो नीलकण्ठस्य मयूरस्य मशो यथा सा ताम् । गौरीति । गौरी पार्वती
 तामिव श्वेतमंशुकं वषट् यस्याः सा । विरचितान्युत्तमाह्नावध्याभरणानि भूयगानि यथा सा । पधात्कर्मधार-
 यः । ताम् । पक्षे श्वेता अंतावः किरणा यस्यैवंभूतः श्वेतांशुवधन्तः स एव रचित उत्तमाह्ना आभरणं यथा ।
 शरत्सेवि शेषः । उद्घीति । उदधिः समुद्रस्तस्य बेलायनं रानीपर्वतिं काननं तस्मा हेत्वा राजित्यामिव । म-
 धिव्रति । मधुकराणां भ्रनराणां कुलं समुदायसाहृष्टालतना अतिशयेन हरिता श्लकाः केशा आनने मुखे
 यस्याः सा ताम् । पक्षे मधुकरकुल्युषं नीलमालकाननं यस्याम् । इन्दुमूर्तीति । इन्दुधन्तस्य मूर्तिस्था-
 मिषोऽह्ना उत्कटा ये मन्मथविलासाः कंदर्पविभ्रमाहंशुहीतं खीकृतं गुरु महत्कलत्रम् । 'कलत्रं धोनिभार्ययोः'
 इति विश्वः । पक्षे उत्तममन्मथविलासैर्गृहीतमातं शुरोर्बृहस्पतेः कलत्रं भाषां यथा सा ताम् । कामव्यापुलचेतसा
 चन्द्रेण बृहस्पतेस्तारापदनेन पुराणप्रविद्धम् । वनेति । यनस्य राजिलेता तामिव । उभयोः शब्दसाम्यमा-
 ह—पाषिहृति । अङ्कुरितवैषिनत्वाच्छ्यामलाः कृष्णा वापश्रियःपयस्या एव शरत्कल्पसाम्याहता वक्ष्यस्तामि-
 रलंङ्गतो मध्यः वटिप्रदेशो यस्याः सा ताम् । पक्षे लवली लताः तामिरलंङ्गतो भूपितो मध्यो मध्यप्रदेशो यस्याः
 सा ताम् । दिनमिति । दिनस्य वागरस्य सुखनाननं तद्वदिव । भास्वदिति । भास्वन्तो दीप्यन्त्वो वा मुष्णा
 मुष्णकलानि तेषामंशुभिः किरणैर्भिक्षानि मिथितानि पशरागाणां प्रसाधनानि भूयगानि यस्याः सा ताम् ।
 पक्षे भास्वता सूर्येण मुष्णा येंऽशावः किरणाहंभिक्षानि विकसितानि यानि पद्मानि कमलानि तेषां रागो रत्नः
 स एव प्रसाधनं यस्याः सा ताम् । आकाशेति । आकाशं व्योम तस्य कमलिनी स्वर्गिनडिनी तामिव ।
 स्वच्छेति । स्वच्छं निर्मलं यद्दम्बरं तस्मिन्दरपनानं विलोक्यमानं मृणालवक्रकौमलमूहमूलं सविधमूलं

१ भूयदरत्नसिकर, २ शेषभोगेषु निषण्णा च, ३ सखीम्, ४ विरचित, ५ सुलक्ष्नीम्.

मयूरावलीमिव नितम्बचुम्बिशिखण्डभारविस्फुरच्चन्द्रकान्ताम्, कल्पतरुलतामिव प्रदानम्, पुरः सर्मापे संमुखोपविष्टाम् 'कोऽसौ, कस्य वापत्यम्, किमभियानो वा, कीदृशस्य रूपम्, कियद्वा वयः, किमभिवत्ते, भवता किर्मभिहितः, कियच्चिरं दृष्टम्वया, एवं च च महाधेतया मह परिचय उपजातः, किमयमत्रागमिष्यति' इति सुहृसुहृच्चन्द्रादीर्घर्षेणैवावालापं तद्रूपवर्णनामुरारं फेयूरकं पृच्छन्ती कादम्बरी ददर्श । तस्य तु दृष्टकादम्बरीवचनचन्द्रलेखावलीकस्य मागरस्यैवाभूतमुद्दलाम हृदयम् । आसीद्वास्य मनसि—'शेषेन्द्रियप्यपि मे वेपमा किमिति लोचनमयान्वेय न कृतानि । किं वानेन कृतमवदानं कर्म चतुर यदनिवारितमेनां पश्यति । अहो चित्रमेतदुत्पादितं वेपसा सर्वरमणीयानानेकं धनम् । इति एते रूपातिशयपरमाणवः ममासादिताः । तन्नूनमेनामुत्पादयतो विधेः करतलपरामर्शेणैव विगलिता लोचनयुगलाद्भुजलविन्दवसोभ्य एतानि जगति कुमुदकमलकुवलयसौगन्धिकनानान्युत्पन्नानि' इत्येवं चिन्तयत एवास्य तस्या नयनयुगले निपपात चतुः । तदा तस्मा अती

सा ताम् । पक्षे स्रष्टेऽम्बर आकाशे मृगालस्य तन्दुलस्य कोमलं सुहृमासुद विस्तीर्णं मूलं कुपं यन्तु । ननु रेति । मयूराणां कलापिनामावली श्रेणी तामिव । नितम्बेति । नितम्बः कटकस्युम्बिति, सर्पदंष्ट्रे, शिखण्डभारवन्दलपिपिच्छपुम्बुहवचन्द्रकाधन्द्रादृतयो विन्द्वोऽन्ते प्रान्ते यसाः सा तान् । पक्षे निगन्तुमिदेषा षडभारम्यम्बिस्फुरिता देरीप्यमानाधन्द्रका मेचका अन्ते यस्याः सा ताम् । कल्पेति । कान्त्यात्मा गारुडान्त्य एव सता तामिव । उभयोः सादरयमाह—कामेनि । कर्म वाञ्छितं यत्कर्म तस्य प्रसन्नताः श्लेषः । पुर इति । पुरोऽप्रे सर्मापे सविष उरविष्टमासीनं कोऽसौ चन्द्रादीर्घः, कस्य च एजोऽसौ इति, किमभियानो वा किं नामा, कीदृशस्य रूपं सान्दर्भम्, कियद्वा कियत्प्रमाणं वयोऽन्यथाविशेषः, किमभिवत्ते किं कथयति, भवता किमभिहित किं कथितः, त्वया कियच्चिरं कियत्कालं दृष्टः । कियंचेति । केन प्रदीयतास्य पुरोर्वापुःपश्य महाधेतया सह परिचयः सम्भव उपजातः । किमयमत्रागमिष्यतीति सुहृसुहृच्चन्द्रादीर्घर्षेणैवावालापं तद्रूपवर्णनामुरारं फेयूरकं पृच्छन्ती कादम्बरी ददर्शति प्रायुक्त एवान्वयः । तस्य शिवति । तस्य चन्द्रादीर्घस्य इति कर्म उदयनोत्पन्नितं कभूत् । कीदृशस्य । एता वीक्षिता कादम्बरीवदनचन्द्रलेखाया सहस्रीर्न स तस्य । इत्ये । मागरस्यैवाभूतं पानीयं यथा चन्द्रलेखादर्शनादुद्गमति । आसीदिति । अस्य चन्द्रादीर्घस्य मनसि विप एतौ कीदृशम् । वेपसाः प्रपन्ना मे मम शेषेन्द्रियाण्यपि चतुर्भ्यतिरिक्तान्यपि करणानि किमिति हेतुल्लेखनान्वेय न कृतानि न विहितानि । किं चेति । अनेन चतुरा लोचनेन । किमिति प्रश्ने । अत्रासां कुं इति इति विहितम् । अत्रासां हेतुं प्रदर्शयन्नाह—यदिति । यद्यस्याः हेतोरनिवारितं यथाः स्यात्तथा कदम्बरी इत्यति विन्देकपति । अहो चित्रमाधर्षमेतत् । यद्येवमा सर्वरमणीयानां समप्रमनोहराणामेवमिदानीं वन एतदुत्पादितं निर्मितम् । एते इति । एते रूपातिशयपरमाणवो वेपसा कुतः समागारिताः कुतः प्रकतः । तद्वत् इति विन्दमेना कादम्बरीमुत्पादयतो विधेर्मन्त्रयः करतलस्य हृत्तलस्य परामर्शः सचचयनस्यापः श्लेषश्चेतुः श्लेषः । सस्या श्लेषचतुःश्लेषेणैवमुत्पादयतुलविन्दवसोभ्य । कर्मकठिनाभ्यां करतलाभ्यां परामर्शः सर्वत्रासां कुं को हेतुः श्लेष इत्याद्येव सर्वत्रेभु मन्त्रेण तस्मिन्निष्क श्लेषः अमः अस्मिन्कुमार्यात् । तेन ये नानवदन्तिताः । इति । इत्येवं चिन्तयतो एवास्य चन्द्रादीर्घस्य तु तस्याः कादम्बरी नयनयुगले चतुर्भ्यति ।

१ पुर-उदयनोत्पत्तेः, २ अत्रासां च, ३ अस्मिन्निष्क, ४ सर्वत्रासाप्य, ५ कादम्बरी, ६ इत्येवं

नूननयं स केयूरकेणावेदित इति चिन्तयन्त्या रूपातिशयविलोकनविलयसेरं निश्चलनि-
 पद्मलक्षं चक्षुस्तालिन्मुचिरं पपात । लोचनप्रभायबलितस्तु कादम्बरीदर्शनविह्वलोऽर्चल इव
 तैस्त्वपानराजत चन्द्रापीडः । दृष्ट्वा च प्रथमं रोमोद्गमः, ततो भूपगरवः, तदनु कादम्बरी
 सत्सुतस्यौ । अथ तस्याः कुमुनायुथ एव खेदमजनयन्, ससंभ्रमोत्थानभ्रमो व्यपदेशोऽभ-
 वन् । उर्कन्म एव गतिं श्लेष, नूपुररवाकृष्टहंसमण्डलनर्पयसो लेभे । निःश्वास्तप्रवृत्ति-
 रेवांशुकं चलं चकार, चानरानिलो निमित्तां ययौ । अन्तःप्रविष्टंचन्द्रापीडस्पर्शलोभेनैव
 निपपात दृष्टये हस्तः, स एव करः सैनावरणव्याजो बभूव । आनन्द एवाशुजलमपातयन्,
 चलितकर्णावतंसकुमुनरजो व्याजमार्त्तान् । लज्जैव वक्तुं न ददौ, मुखकमलपरिमलागतालि-
 वृन्दं श्वारवानगात् । नदनशरप्रथमप्रहारवेदनैव सीत्कारमकरोत्, कुमुमप्रकरकेतकीकण्ट-
 कक्षतिः साधारणतामवाप । वेपथुरेव करतलमकम्पयन्, निवेदनोद्यतप्रतीहारीनिवारणं कपट-

संलभं बभूव । तदेति । तस्मिन्काले तस्या अपि कादम्बरी अपि नूनं निधितं पूर्वं केयूरकेण मदनचरेणावेदितो
 निवेदितः सोऽपि चिन्तयन्त्या रूपातिशयविलोकने यो विलयधित्रं तेन सेरं विनिद्रं निश्चलं
 निरसं लक्षं येनैवंविधं चक्षुस्तालिन्मुचिरं पपात । लोचनेति । लोचनप्रभा नेत्रकान्तिः । काद-
 म्बरी इति श्लेषः । तया शतलिङ्गः दुर्गच्छतः कादम्बरी दर्शनं सम्पत्त्या विलोकनं तत्र विह्वलो व्याकुलो-
 ऽपल इव पर्वत इव तस्मिन् तस्मिन्नेव चन्द्रापीडोऽराजतशोभत । तत्र निश्चलजलमान्द्यवैतानुनामनि-
 लयः । एवमुक्तौ लोचनविषयतां प्रादुर्भावितोक्त्या विभावना वा व्यभिचारिभावा अनुभावाद्य वक्तुमुपक्रम-
 वे—दृष्टेति । दृष्ट्वा निलोक्य प्रपन्नार्थं रोमोद्गमो रोमायः समनूत् । तदुत्सन्नमत्र—'अद्वैतप्रदर्शने । बभूव-
 श्रेतु रोमाय' इति । ततो भूपगरव आनरणलक्षितम् । तदनु तदनन्तरं कादम्बरी मत्सुतस्यायुत्थितवती । अ-
 यैति मत्सुतानामन्तरं तस्याः कादम्बरीः । कुमुनायुथ एव खेदमजनयन् । सर्वोऽप्ययं प्रथमचन्द्रापीडविष-
 यकः कादम्बरी मत्सुतकस्याजिह्वयतिशयप्रतीकादनपरथ । एतदेव स्तव्यकाह—संसंभ्रमेति । संभ्रमेण सह
 वर्तमानं संसंभ्रमं बहुधातं तस्याः अमः खेदः स एव व्यपदेशो निरं तेनाभवत् । संसंभ्रमोत्थानभ्रमदेव मन
 खेदोऽभूयति व्यसं क्लमदीलस्यः । उरकम् एव गतिं गमनं श्लेष रनिवतवात् । नूपुरं पादकटके तपो रवः
 रमरसेन दृष्ट्वाकार्यं चक्षुसमण्डलं तदपर्योऽयमिति लेभे प्रातः । नदतिनिरोधकृत् हंसमण्डलमिति सर्वोऽने-
 षानभ्रमना क्लमदीलस्यः । निःश्वासेति । निःश्वासनमेतन्नामं प्रवृत्तिरेव प्रवर्तनमेवांशुकं पत्रं चलं कम्पं
 चकार । चामरेति । चानरानिलो बलमजनयनो दित्तिसत्तां कारयतां ययौ । चानरानिलेन नदंशुकं चा-
 लिङ्गिन्मुचरदीलस्यः । अन्तरिति । अन्तःप्रविष्टो यश्चन्द्रापीडस्तस्य स्पर्शलोभेनैव दृष्टये हस्तः कथं निर-
 पट निरतिरो बभूव । स एवेति । स एव कथं हस्तः सनावरणस्य पुवाच्छादनस्य व्याजो निरं बभूव ।
 सनावरणस्य मयः हस्तो दत्त इत्यन्तेरां वेत्या इतिवदीलस्यः । आनन्द एवेति । आनन्द एव प्रनोद एवाशु-
 चलं मेघवतनराजतविभवत् । चलितेति । चलितां कान्तिं चक्षुर्वावत्सुमुनं तस्य रवः परलसदेव
 व्याजो निरन शीत् । कर्णावतंसरजःपान्थान् नेत्रयोर्विलक्षुजिभूयति अभिनवदीलस्यः । लज्जैवेति । लज्जैव
 प्रथमं वक्तुं कम्पितं न ददौ । मुखेति । मुखमेव कर्णलं तस्य यः पतिमकलास्मादान्तं प्रातं यदकिन्दं अनरकम्
 हस्तलं श्वारवानगात् । अनरैर्नैरद्वैतना नैने कृत्वतीति सस्या शतव्या । नदनेति । नदनशरस्य
 सः प्रथमशर आगमिषत्तस्य वेदनं व्यसं सीत्कारं शब्दविरोधमदरोत् । कुमुमेति । कुमुमप्रकरेणु यः
 फोडीकण्टकसत्ताया कृतिः प्रपटः सा साधारणतां निमित्तमवाप प्रातः । केतकीकण्टकनिषातनजया सी-
 त्कारी निर्वृति इति कल्पौ मेदिने । वेपथुरेव कम्प एव कर्णलं हंसमण्डलमनयन् । निवेदनेति । निवेदने

१ नदनम्, २ कम्, ३ शम्, ४ यं सं प्रथमम्, ५ अनरैरेव, ६ शम्, ७ कम्पः, ८ निश्वासे वरः नि-
 श्वासेन विरति, ९ कर्णावतंस, १० सनावरणम्, ११ साधु कर्णावतंस, १२ कर्णावतंसम्

४० ४४

मित्वं च लक्ष्म्याः, सङ्घर्षनामुषं च पृथिव्याः, सुरलोकातिरिक्ततां च मर्त्यलोकेषु, सफलतां च मानुषीलोचनानाम्, एकस्थाननमागमं च सर्वकलानाम्, ऐश्वर्यं च सौभाग्यस्य, अप्राम्यतां च मनुष्याणां शास्यमीति बलादानीतोऽयम् । कथिता चास्या मया बहुवारं प्रियसखी । तदपूर्वदर्शनोऽयमिति विमुच्य लज्जाम्, अनुपजानपरिचय इत्युन्मृज्याविभ्रमभताम्, अविज्ञानशील इत्यपहाय शङ्कां यथा मयि तथात्रापि प्रवर्तितव्यम् । एष ते मित्रं च बान्धवश्च परिजनश्च इत्यावेदिते तथा चन्द्रापीडः प्रणाममकरोत् । कृतप्रणामं च तं तदा कादम्बर्याः सखीर्यग्विलोकयन्त्याः सखेहमतिदीर्घलोचनयोरपाद्भागं गच्छतस्तारतारकस्य लोचनस्य ध्रमसदिललयविमर इवानन्द्याप्पजलविन्दुनिकरो निपपात । त्वरितमभिप्रस्थितस्य हृदयस्य धूलिरिव सुधाधवला स्मितज्योत्स्ना विससार । संमान्यतामयं हृदयरुचिरो जनः प्रतिप्रणामेनेति शिरो वक्षुमिर्वका भ्रूलता समुन्नानाम् । अङ्गुलिविचरविनिःमृतमरकताङ्गुलीयकलेखो विभ्रमगृहीतवान्मूलवीटिका इव करो जृम्भारम्भमन्धरं मुखमुत्ससर्प । न्वयस्तेदजलधौतलाघण्यनिर्मलेषु चास्याः सौम्भसंक्रान्तप्रतिविम्बतया संचरन्मूर्तिमंकरकेतुरिवावय-

प्येतत्सर्वं शास्यसीलन्ययः । एतदेव प्रदर्शयन्नाह—निर्माणेति । प्रजापतेर्ब्रह्मो निर्माणकौशलं रचनाचातुर्यम् । रूपस्य चेति । रूपस्य सौन्दर्यस्य निःसपन्नतां निर्विषयताम् । लक्ष्म्याः धियः स्थाने योग्यस्योऽभिनिवेशितं स्थावितम् । पृथिव्या वसुधायाः सज्जोभनो भर्ता पतिस्त्वस्य भावस्तत्ता तस्याः सुरां सातम् । मर्त्यलोकेषु मनुष्यलोकेषु सुरलोकादतिरिक्ततामाधिक्यताम् । मानुषीलोचनानां स्तनेत्राणां सफलतां साफल्यं च सर्वकलानां समप्रविज्ञानानामेकस्मिन् स्थाने समागमं संबन्धं च । सौभाग्यस्य सुभगताया ऐश्वर्यं प्रभुत्वम् । तथा मनुष्याणां मानुषाणामप्रान्यतां नागरिकानां शास्यति इति हेतोर्मया बलादानीतः अयम् । कथितेति । अन्य चन्द्रापीडस्य मया बहुवारमनेकवारं प्रियसखी कथिता निवेदिता । तदिति हेतुर्न । अपूर्वमनिनयं दर्शनं सर्वसंबन्धोऽयमिति कृत्वा लज्जां प्रषां विमुच्य विहाय । अन्विति । अनुपजातः परिचयो मत्संबन्धि इति कृत्वाऽविभ्रमभतामविश्वासतामुत्सृज्य स्वभवा । अविज्ञातमविरितं शीलं स्वभावो यत्सेतिकृत्वा शङ्कामपहाय दूरीकृत्य यथा मयि तथात्राप्यस्मिन्नपि प्रवर्तितव्यम् । एष चन्द्रापीडो तव मित्रं च बान्धवः परिजनश्च । तथा महाधेतयैलावेदिते निवेदिते सति चन्द्रापीडः प्रणामं नमस्कारमकरोत् । तदा कृतप्रणामं मिहितनमस्कारं च तं विलोकयन्त्याः पश्यन्त्याः कादम्बर्याः सखेहं यथा सात्तथातिदीर्घशौलोचनयोरपाद्भागं निर्वाणदेवं गच्छतो व्रजतस्तारा मनोहरा तारका कर्नानिका यस्मिन्नेतादशास्य लोचनस्य ध्रमसदिलस्य वेदप्रभवपानीयस्य लवास्त्रेषां विसर इय समूह इव । आनन्दः प्रनोदस्तस्माद्यद्वापजलं तस्य विन्दुनिकरो निपपातापतन् । त्वरितमिति । त्वरितं शीघ्रमभिप्रस्थितस्य चञ्चितस्य हृदयस्य धूलिरिव रेणुविव सुधागृतं तद्बद्धवला शुभ्रा । स्मितनीपद्धतितं तस्य ज्योत्स्ना चन्द्रिका विससार प्रभृता बभूव । अत्र शुभ्रावसाम्यास्मितस्य धूलिसाम्यामित्यर्थः । अयं हृदयरुचिरो जनः संमान्यतां सत्क्रियताम् । प्रतिप्रणामेनेति । अनुनमस्कारेण । इति शिर उक्तनाहं वक्षुमिर्व कथयितुमिव एका भ्रूलता समुन्नानामोर्षाबभूव । अङ्गुलीति । अङ्गुल्यः करदातात्ससां विचरेभ्यो विनिःसृता मरकताङ्गुलीयकलेखो यस्यात्सः । नैत्यसाम्यादाह—विभ्रम इति । विभ्रमेण विलासेन गृहीता ताम्मूलवीटिका येनंबन्धिः करो इत्यः । जृम्भेति । जृम्भणं तस्या आरम्भत्वेन मन्धरमलवं मुखमुत्ससर्प विसृष्टीं बभूव । अस्या इति । अस्याः कादम्बर्या अवयवेष्वपनेषु संचरन्ती व्रजन्ती मूर्तिः शरीरं सर्वसंबन्धतन्त्रापीडः । क इव । मकरकेतुरिवावयता-

१ बहुरकारम्. २ वर्तितव्यम्. ३ लोचनापाहः, लोचनाया अपाहः. ४ तारकस्य धन. ५ मयून्कलेखो; मयून्कलेखा. ६ संक्रान्त.

पाप्रभायर्षिर्ण्यपाङ्गदेशे मन्त्रेण पाणिना मृशन्ती, मधुकरभरपर्यन्तं च कर्णावतंसं संमुल्लेप-
यन्ती, चामरपवनविधूतिपर्यन्तालक्यहरीमनुष्वज्जमाना कादम्बरीमनाभयं पप्रच्छ । सा तु
सखीप्रेम्णा गृह्णनिवासेन कृतापराधेयानामचेनैव लज्जमाना कृच्छ्रादिव कुदालमाचचक्षे । तैदा
समुपजातशोकापि च महाश्वेतासुगन्निरीक्षणतत्परापि मुहुर्मुहुर्पाङ्गविक्षेपप्रचलिततरलतरता-
रमारोदरं चक्षुर्मण्डलितचापेन भगवता कुमुमधन्वना यलानीयमानं चन्द्रापीडपीडनयेव न
शशाक निवारयितुम् । तेनैव क्षणेन तेनामन्नमन्वीकपोलसंक्रान्तेनेर्ष्यया रोमाञ्चभिद्यमान-
कुचतटनश्यप्रतिविम्बेन विरहस्यथास्येन्द्रार्द्रवक्षःस्थलघटितशालभञ्जिकाप्रतिभेन सपत्नीरोप-
क्षिन्निपता दौर्भाग्यशोकमानन्दजलतिरोहितेनान्यतादुःखमभजत मा । मुहूर्तापगमे च ताम्बू-
लदानोद्यतां महाश्वेता तामभापत—‘सखि कादम्बरी, ‘संप्रतिपन्नमेव सर्वाभिरस्माभिरयम-
भिनवागतचन्द्रापीड आराधनीयः । तदग्ने तावदीर्यताम्’ इत्युक्ता च किञ्चिद्विवर्तितावतन्नि-

देशे नेत्रप्रान्तदेशे सन्नेम प्रेनराहितं यथा स्नात्तथा पाणिना हस्तेन मृशन्ती स्पर्शं कुर्वन्ती । मधुकरेति ।
मधुकरभरेण भ्रनरभरेण पर्यसं पतितं च कर्णावतंसं समुल्लेपयन्तुषभागेन नयन्ती । चामरेति । चामरं
शालव्यजनं तन्म पवनेन वातेन वा विधूतिः कम्पनं तेन पर्यसा पतिता शालक्यहरी केरावारी तामनुष्वज-
माना स्थाने तां स्थापयन्ती । सा त्विति । सा तु कादम्बरी सखीप्रेम्णा महता प्रेहेन गृहनिवासेन कृताप-
राधेयानामचेनैव कुदालप्रक्षेणैव लज्जमाना त्रपां कुर्वाणा कृच्छ्रादिव कुदालमाचचक्ष आचक्षौ । तदेति ।
तस्मिन्काले महाश्वेता दुःखेन समुपजातः शोको यस्मा एवंविधापि कादम्बरी महाश्वेताया मुरां तस्य निरीक्षणं
तस्मिन्काले सोपमापि मुहुर्मुहुः । अपाङ्गेति । अपाङ्गस्य नेत्रप्रान्तस्य यो विक्षेपत्वेन प्रचलिता या तर-
लतरतारा तथा सारं कदमलमुदरं मध्यं गस्यैवंविधं चक्षुर्मण्डलितचापेनारोपितघेदण्डेन भगवता कुमुमध-
न्वना घंदर्पेण चन्द्रापीडस्य पीडनयेव यलानीयमानं निवारयितुं न शशाक न समर्था यभूव । तेनैवेति ।
वामिन्द्राणे चक्षुर्निवारयितुं न समर्था तेनैव क्षणेन सा कादम्बरी तेन चन्द्रापीडेन कृत्वा यः सपत्नीरोपक्ष-
स्नात्तथा निम्निपता पद्मपातस्त्रादेव दौर्भाग्यं तेन यः शोकः, अथ चानन्दजलं हर्षाश्रुजलं तेन तिरोहितेना-
च्छादितेनान्यतादुःखमभजद्राप्रपत् । कीदृशेन तेन । आसन्नैति । आसन्ना सनीपवर्तिनी या सखी तस्याः
कपोले गतात्परप्रदेशात्तत्र संक्रान्तेन प्रतिविम्बितेन । इदं च सपत्नीरोपनिमित्तम् । अथस्यां संक्रान्तस्तर्हयिमेव
सपत्नी भविष्यतीति शशुवा सपत्नीरोपः सपत्नीविषयको रोपत्वस्मात् । पुनः कीदृशेन । मध्यासक्तः कान्यत्र सं-
क्रान्त इतीर्ष्याया ये रोमाञ्चालंभिद्यमानं यत्कुचतटं तस्मिन्रोमायप्रतिपन्धवसादेव नश्यप्रतिविम्बो यस्य स तेन
इदं च शोकोत्पत्तिकारणम् । विरहेति । विरहस्य नियोगस्य वा व्यथा तथा यः खेदः श्रमजलं तेनार्द्रं यद्वक्षः-
स्थलं भुजान्तरं तत्र घटिता शालभञ्जिकायाः प्रतिना प्रतिविम्बं यस्मिन्स तेन । इदं चानन्दाश्रुनिपाते कार-
णम् । सेति । सा महाश्वेता मुहूर्तापगमे पटिकाद्वयानन्तरं ताम्बूलदानोद्यतां नागवल्लीदलवितरणे विहितोद्य-
मां कादम्बरीमभापतावोचत । किनुवाचेत्साह—सखीति । हे सखि कादम्बरी, सर्वाभिरैवास्माभिः संप्रति-
पन्नं प्राप्तमेव । अहं तु तव सखी नापूर्वा, महानदत्तमपि ताम्बूलं दत्तमेव, अयं त्वपूर्वं इत्याशयेनाह—
अयमिति । अयमभिनयो नूतन आगतः प्राग्धन्दापीड आराधनीयः पूजनीयः । तस्माद्धेतोस्त्वावदादायस्मै
चन्द्रापीडाय दीयतां वितीर्यताम् । इत्युक्ता भाषिता सती तदनन्तरं सा कादम्बरी तां महाश्वेतां शनैर्मन्दम-
व्यकमिवात्कुटमियेलुवाचावोचत् । इतिशोल्लाहाह—किञ्चिदिति । किञ्चिदीपद्विवर्तितं परवर्तितम्, अथ

१ अंसदेशे. २ उक्षिपन्ती. ३ विधुतिपर्यन्तं च. ४ समुपजातशोकापि च तस्मिन्काले. ५ चन्द्रापीडपीडनादेव,
चन्द्रापीडं प्रति. ६ इर्ष्याम्; इर्ष्या. ७ कुचनश्यत्. ८ मध्याम्. ९ रोपम्. १० तां महाश्वेतां सप्तमापत.
११ सर्वाभिरैवास्मानिरगिनव. १२ दीयतां ताम्बूलमित्युक्ता.

सगुरी शनैरव्यक्तमिव प्रियमगमि, लजेऽहम् । अनुपज्ञानपरिचयाभावात्सन्धेनानेन दृष्टा । स्वमेवाम्ने प्रयच्छ' इत्युवाच मा ताम् । पुनःपुनरभिधीयमाना च तथा कथमपि प्रत्ये विराहानाभिमुखं मनश्चेत् । महाधेनामुपादानाकर्षितदृष्टिरेव वेपमानाङ्गपट्टिः, अङ्गुली-
चना, स्थूलस्थूलं निःश्रंसन्ती, निजप्रप्रहारमूर्च्छिता मन्मथेन श्रपितेय स्वेदजलविमर्शः, ले-
दजलविमरनिमज्जनभयेन च हन्मात्रलम्बनमिव याचमाना, माध्यमपरवशा, पतनीनि ललि-
तुमिव कृत्नप्रयत्ना प्रसारयामाम ताम्बूलगर्भं हन्मपदम् । चन्द्रापीडम्बु जयदुत्रकुम्भ-
स्थलास्फालनसंक्रान्तसिन्दूरमिव स्वभावपाटलम्, धनुर्गुणारुपेणकृत्नकिन्दयानकम्, कृत्न-
हाकृष्टिकदितारिलक्ष्मीलोचनपरामर्शनलप्राञ्चनविन्दुमिव विमर्षभ्रस्तकिणनयाविरभसेन
घाविताभिरिव विवर्धिताभिरिव प्रहसिताभिरियाहुलीभिरुपेतम्, स्पर्शलोभाच्च तन्हाकृष्ट-
संनिवेशाः सरागाः पद्मापीन्द्रियवृत्तीरपरहृलीकृद्दन्तं प्रमारितवान्मामिम् । तत्र च म-
तत्कालमुलभविलासदर्शनकुनृहलिभिरिव कुतोऽप्यागत्य मर्परमैरधिष्ठिता, तेनानिवद्धदम्

चावनमितं मुखं यथा संवपिधाहं हे प्रियमगि, लजे त्रपे । तत्र हेतुमाह—अनुपज्ञातेति । अनेन
सममनुपज्ञातोऽनुत्पन्नः परिचयो यस्याः सा । प्रगल्भानां तदनुगारेव परिचय इत्यत्र आह—अप्राप्येति ।
अप्रागत्येनापार्थक्येन दृष्टाण । तमेवाम्ने प्रयच्छ देहि । पुनः पुनारंवारमभिधीयमाना कथ्यमाना तथा नर-
क्षेत्रया । प्रागपितर्कमूर्च्छादिव्यभिचारिभावावस्थान्तरमाह—कथमपीति । कथमपि महता कृतेन प्रत्येन
प्राणीणेव विराहिकालेन दानाभिमुखं मनश्चित्तं चक्रे विदधे । महाधेनामुपादानाकर्षितदृष्टिरेव संनिवेशे
पमाना कथ्यमानाङ्गपट्टिः । आकुले व्याकुले लोचने नेत्रे यस्याः सा । किं कुर्वन्ती । स्थूलस्थूलं स्त-
स्यात् तथा निःश्रंसन्ती एतन् दृङ्गन्ती । मन्मथेन कन्दर्पेण निजप्रप्रहारेणाम्नीयकामानिघातेन मूर्च्छिता मूर्च्छा
प्रापिता । स्वेदजलविसर्पभेषानीयसमूहैः श्रपितेव शानं कारितेव । स्वेदजलविसर्पनिमज्जनमयं तेन च इत्यत्र
लम्बनमिव याचमाना । साधवश्च भयं तेन परवशा पराधीना । पतनीनि कृत्ना लगितुमेव कृतः प्रसन्नो रज-
सा ताम्बूलगर्भं हस्तपदत्रं प्रसारयामास विहारितवती । अथ नायकानुक्तिविशेषं प्रदर्शयन्माह—चन्द्रेति । चन्द्र-
पीडः । तु पुनरर्थे । पाणि करं प्रसारितवानित्यारितवान् । अथ पामिनिष्टुमादृष्ट्यातिशयं विशेषयन्माह—जयेति । जयार्थं यः कुञ्जरो गजस्य कुम्भस्थल तस्यास्फालनेन तादृशचंबोमविशेषेण संक्रान्तं तमं सिन्दूरं नापत्रं दन्ति-
षेतादशमिव स्वभावेन स्वारसिकेन पाटल धेतुरक्षम् । धनुरिति । धनुस्पापस्य यो गुणः प्रलया तन्मर्क-
णमाहृष्टिलेन कृतो विहितः किणो स्तत्रगपदं तेन इयानलं कृष्यम् । कथेति । कथयहेतुकृतेन
रहिता या अरिलक्ष्मीः शत्रुरसा तस्या लोचनपरामर्शनेन लप्ता अञ्जनविन्दुरो यन्मिनेतादशमिव सिन्द-
कृष्यत्पातदुपमानमित्यर्थः । विसर्पन्नाः प्रयुरन्तो ये नखकिरणान्तेषां भावस्तत्ता तयातिरगलेनातिशयेन प्र-
विताभिरिवोचलित्ताभिरिव, विवर्धिताभिरिव शूद्रिं प्राप्ताभिरिव प्रहसिताभिरिव हासं कुर्वन्नाभिरिवकुर्वन्ति
करसाक्षाभिरुपेतं सहितम् । स्पर्शलोभाच्चेति । स्पर्शस्य लोभो गर्भहास्तात्कालं तन्मिन्मथे कृत्न संनिवेशः
प्रवेयो यामिच्छा । सरागा रोगेण सहवर्तमाना । पद्मापीन्द्रियवृत्तिरपरहृणीः पूर्वोक्तमिच्छाः करसाक्षा उदाहृतं
धारयन्तम् । शृङ्गारं चोपयद्रन्ध्रंविवाहान्यायेन पालिग्रहणमप्याह—तत्र चेति । तस्मिन्काले सा कन्दरी
तस्मिं चन्द्रापीडाय हस्तेन ताम्बूलमदान् । कीदृशी । सर्वरतेः शृङ्गाररतिभिः कुतोऽप्यानिर्दिष्टस्यातादृशमूलमि-
ष्टिताप्रिता । कीदृशी रथिः । तत्कालेति । तस्मिन्काले मुलभाः मुद्राया विलासालेषा दर्शनं तत्र कुर्वन्तिभि-
रिव कौमुदिभिरिव । हस्तं विशेषयन्माह—तेनेति । हस्तेनानियदं न हविवयनीकृतं यदस्य वैश्वं तेन हस्तं

१ कादम्बरी. २ चिरेण. ३ अनाहृष्ट. ४ आकुलितः; आमुकुलित. ५ निषसन्ती. ६ निगलितुः; कर्षितुः
७ प्रमावित्ताभिः; प्रसारिताभिः. ८ अपरा रवाकुलीः; रवाकुलीः. ९ तस्यालपिलास. १० मणिविन्दुत्व-
निवद्धदम्बुपदम्.

तया मूत्रप्रसारितेन चन्द्रापीडस्तान्धेनगादेव पुरःप्रवर्तिवतनलांशुनिवहेन वेपथुचलितवल्-
चावलीचाचालेन संभाषणमिव कुर्वता हस्तेन स्वेदमलिलपातपूर्वकम् 'गृह्यतामयं मन्मथेन
दत्तो दामजनः' इत्यात्मानमिव प्रतिग्राहयन्ती, 'अद्यप्रवृत्ति भवतो हस्ते वर्तते' इति जी-
वितमिव स्थापयन्ती तान्मूलमदान् । और्कषन्ती च करकिसलयं भुजलानुसारेण स्पर्श-
वृष्णागतमनहृशरभिन्नमध्यं हृद्यमिव पतितमपि रजवलयं नामासीन् । गृहीत्वा चापरं
तान्मूलं महाश्वेतायै प्रायच्छत् ।

अथ सहस्रैव त्वरितगतिः त्रिवर्णरागमिन्द्रायुधमिव कुण्डलीकृतं कण्ठेन वहता विद्रुमा-
ङ्कुरानुकारिणा चक्षुषुटेन मरकतशुतिपद्मतिता मन्थरातेन शुकेनानुबध्यमाना, कुमुदकेसर-
पिञ्जरतया चरणयुगलस्य चम्पककलिकाकारतया, च मुखस्य कुवलयदलनीलतया च पद्मद्यु-
तीनां कुमुममयीवागव्य सारिका सक्त्रोधमवादीन्—'भर्तृदारिके कादम्बरि, कस्मान्न निवार-
यस्येनमलीकमुभगाभिमानिनं दुर्विनीतं मामनुवध्रन्तं विहंगापसैदम् । यदि माननेन परिभूय-

प्रसारितेन विचारितेन चन्द्रापीडस्य यो हन्त्यास्यान्वेदं गवेपयं तदर्पमिव पुरोऽग्रे प्रवर्तिनः प्रचलितो
गराणां पुनर्भयानामंशुनिवहो यस्य तेन । वेपथुरिति । वेपथुः कन्धस्तेन चञ्चिता कन्धिता वा बलयानां
पारिहारार्थान्नावाली धेनी तथा वाचालेन मुखरेण । शब्दसाम्यादाह—संभाषणमिव जल्पनमिव कुर्वता विद-
धता । स्वेदेति । स्वेदशब्दिलं पनदलं तस्य पातः पतनं तन्पूर्वकं यथा स्नातपेति किनाविशेषणम् । किं
कुर्वन्ती । इत्यात्मानमिव प्रतिग्राहयन्ती प्रहणं कारयन्ती । इतिशब्दयोल्लाह—गृह्यतामिति । अयं
मगङ्गो दासज्जो मन्मथेन शंद्धेन दत्तोऽर्पितो दृष्टतां लीक्यताम् । पुनः किं कुर्वन्ती । इति जीवितमिव
प्रानिवमिव स्थापयन्ती । इतिशब्दयोल्लाह—अद्येति । अद्यप्रवृत्त्यदिनादारभ्य भवतस्त्वय हस्ते वर्तते ।
त्वदर्शनेत्यर्थः । अन्वयन्तु प्रागेवोक्तः । पुनः किं कुर्वन्ती । तान्मूलप्रदानानन्तरं करकिसलयं हस्तपद्ममारुपन्त्या-
कषेणं कुर्वन्ती च पतितमपि सस्यमपि रजवलयं ननिकटकं नामासीन्न ज्ञातवती । एतेन तन्मयत्वं सूचितम् ।
यस्यस्य लोहितमनिर्निमित्तसाम्यादाह—भुजेति । भुजलता बाहुलता तदनुसारेण तन्नामगेन स्वशतृष्णा
तयागतं प्रातमनहृशरेण कंदर्पदानेन भिन्नं मध्यं यस्यैवंविधं हृद्यमिव । गृहीत्वेति । अपरं तद्यतिरिक्तं
तान्मूलं नागपदीदलं महाश्वेतायै प्रायच्छदात् ।

अद्येति । तान्मूलप्रदानानन्तरं सहस्रैवगलैव सारिका पीतशदा सक्त्रोधं यथा स्नातथावासीदयोचत् । की-
दृशी । त्वरिता शीघ्रा गतिर्भयाः सा । पुनः कीदृशी । शुकेन कीरेणानुबध्यमाना निरुध्यमाना । अथ शुके
विशेषणमाह—वहतेति । कण्ठेन निगरणेन वहता धारयता । कम् । त्रिवर्णरागम् । किमिव । इन्द्रायुध-
मिवाखण्डलधनुस्ये कुण्डलीकृतं वर्तुलीकृतम् । जानिवर्णनमेतत् । एतदेव विद्वांसि—विद्रुमेति । चक्षुषुटेन
श्रोत्रिण्युटेन कृत्वा निद्रुमाङ्कुरं प्रवालप्ररोहमनुकरोतीत्येवंशीलः स तेन । मरकतोति । मरकतस्य शुतिरिव
शुतिर्भयोरेवंविधे पश्यती पद्मशूले यस्य सः । तेन मन्थरं सालकं गतं यस्य स तेन । अथ सारिकां विशिनष्टि—
कुमुदेति । कुमुदानां केसरं तेन पिञ्जरः पीतरकस्यस्य भावस्त्वता तथा चरणयुगलस्याङ्गिदुग्मस्य । चम्प-
केति । चम्पकस्य हेनपुष्पस्य कलिका कीरकस्यस्या आङ्गुर आङ्कुरिभ्यस्य तस्य भावस्त्वता तथा, मुखस्थान-
स्य सुवलयदलान्मुलस्यगङ्गास्यशूलस्यस्य भावस्त्वता तथा, पद्मद्युतीनां हृदकिरणानाम् । अत एवाह—कु-
मुदनमयी पुष्पमयी । अन्वयन्तु प्रागेवोक्तः । किमुवाचेल्लाह—भर्तृदेति । हे भर्तृदारिके कादम्बरि, कस्मा-
देतोरेणं शुके न निवारयसि न निराकरोषि । अलीकं लिम्बा मुभगस्य सौमान्यस्यानिमानोऽईकारो विद्यते
यस्य स तम् । दुर्विनीतं शूलम् । किं कुर्वन्तम् । मामनुवध्रन्तमनुषोऽयं कुर्वन्तम् । तथा विहंगेषु पक्षिष्वपसद-

१ आर्कषन्ती. २ कुर्यादिति च. ३ मन्थरातेन शुकेनानुबध्यमाना. ४ अतिदुर्विनीतम्. ५ विहंगेषु पक्षिष्वपसद-

मानामुपेक्षसे, ततोऽहं नियतमात्मानमुत्सृजामि । सत्यं ज्ञापामि ते पादपङ्कजसंभवं ह्ये-
 धमभिहिता च तथा कादम्बरी मितमकरोन् । अविदितवृत्तान्ता तु महाश्वेता किमियं
 यदिति इति मदलेतां पप्रच्छ । सा धाकथयन्—‘एषा भर्तृदुहितुः सखी कादम्बरीः कालि-
 न्दीति नाम्ना सारिका, एतस्य परिहासनाम्नः शुक्रस्य भर्तृदारिकयैव पाणिग्रहणपूर्वं ज्ञा-
 यापदं माहिता । अद्य चायमनया प्रत्यूषसि कादम्बरीसाम्बूलकरद्ववाहिनीमिमां तमालिका-
 कामेकाकिनी किमपि पाठयन्दष्टो यतः ततः प्रभृति संजातेष्व्यां कोपपराङ्मुखी नैनमुपगच्छति,
 नालपति, न सृजति, न विलोकयति, सर्वाभिरस्माभिः प्रसाद्यमानापि न प्रसीदति’ इति-
 तदारुण्यं स्फुटस्फुरितकपोलोद्गच्छन्द्रापीडो मन्दं मन्दं विहस्वात्रवीन्—‘अस्त्येषा कथा यथा
 एषेतद्राजकुले, कर्णपरम्परया परिजनोऽप्येवमामश्रयते, बहिरपि जनाः कथयन्त्येवम्, कि-
 गन्तरेष्वप्ययमालापो वर्तते एव, अस्माभिरप्येतदारुणितमेव, यथा किल देव्याः कादम्बरी-
 साम्बूलदायिनी तमालिकां कामयमानः परिहासनामा शुक्रो मदनपरवशो गतान्वरि दिशन्
 न चेत्तीति । तद्यमालां तावद्वाभाचारः परित्यक्तनिजकलत्रो निर्क्षपोऽनया सह, देव्यानु
 कादम्बरीः कथमेतदुक्तं यन्न निवारयतीमां चपलां दुष्टदासीम्, अथवा देव्यापि कथितं
 निःशेहना प्रथममेव वरासीमिमां कालिन्दीमीदृशाय दुर्विनीताय विहंगाय प्रयच्छन्तः ।
 किमिदानीमियं करोतु यदेतत्सापश्यकरणं नारीणां प्रधानं कोपकारणम्, अप्रणीविशगरेः’

मथमम् । यदीति । यरि मामनेन शुकेन परिभूयमानां पराजितामुपेक्षत उपेक्षां करोषि, ततोऽहं निय-
 मात्मानमुत्सृजामि । भविष्यति वर्तमाना । लक्ष्यामीत्यर्थः । सत्यं स्यात्तथा ज्ञापामि धारणं करोमि । वेत् ।
 ये तत्र पादपङ्कजसंभवं । तत्राद्विस्वसपूर्वकमित्यर्थः । तयैवेत्यमभिहितोष्ठा कादम्बरी मितमकरोत् । अवि-
 दितेति । अविदितोऽज्ञातो वृत्तान्त उदन्तो यस्याः संबन्धिषा तु महाश्वेता किमियं सारिका बर्तनी भवती
 पप्रच्छ । सा चैति । सा मदलेता इत्यकथयदिल्लोचत् । किमुवाचेल्लाह—एवेति । एषा भर्तृदुहि-
 त्वया कालिन्दीति नाम्ना सारिका एतस्य परिहासनाम्नः शुक्रस्य भर्तृदारिकयैव पाणिग्रहणपूर्वं ज्ञा-
 यापदं माहिता । अद्य चैति । अद्य दिने चानया सारिका प्रत्यूषसि प्रभाते कादम्बरीसाम्बूलकरद्ववा-
 हिनीमेकाकिनीमिमां तमालिकां किमपि पाठयन्दष्टः । ततः प्रभृति तरिनादारम्ब संजातेष्व्यां यथाः सा कोप-
 कयति नैवमेव, सर्वानिरस्माभिः प्रसाद्यमानापि प्रगल्भीक्रियमाणापि न प्रसीदति न प्रगल्भीभवति । इति
 र्णं धुवाः । स्फुटमिति । स्फुटं स्फुटं स्फुरितं सतिदत्तं कण्ठयोद्धरं यस्मैवंधिषधग्दशीडो मन्दं मन्दं वि-
 हस्य । मितं हृत्वेत्यर्थः । इत्यत्रवीदिशोचत् । अस्तीति । एषा कथामि । एतद्राजकुले भूयते एतन्मतेः ।
 कर्णपरम्परया परिजनोऽपि मेव कर्णोऽप्येवमामश्रयते । एवं कथयतीत्यर्थः । बहिरपि जना एां कथयन्ति ।
 रिगन्तरेष्वपि पश्यन्त्येवमालापो वर्तते एव । अस्माभिरप्येतदारुणितमेव धुनमेव । इति इति
 यथेति । किञ्चेति मत्तः । देव्याः कादम्बरीसाम्बूलदायिनी तमालिकां कामयमानः प्रसीदन्तः परित्यक्त-
 शुक्रं मदनपरवशो गतान्वरि दिशन्त्यहनि न वेति न जानति । तद्यमिति । तन्नि देव्यां ।
 दम्बरीः कथमेतदुक्तं यन्न निवारयती । अथवा देव्यापि कथितं निःशेहना प्रथममेव निःशेहना निःशेहना कथितं
 य दुर्विनीताय विहंगाय प्रयच्छन्तः प्रदृशया । किमिदानीमियं करोतु । न किमपि कर्तुं समर्थः । इति

१ शु. २ इत्यत्र च. ३ इतिदृशत्, ४ अन्वरे कथयति प्रयत्; अवि मथयते इति. ५ वाट, ६ इति.

७ काकिलत्, ८ इत्यत्र, ९ अस्ति श्रेयसा, १० इति इति.

परं परिभवस्थानम् । इयमेव केवलमतिथीरा, यदनयानेन दौर्भाग्यगरिण्या जातवैराग्यया विषं वा नास्वादितम्, अनलो वा नासादितः, अनशनं वा नाह्नीकृतम् । नद्रेकमपरमस्ति योषितां लघिन्नः कारणम्, यदि चैयमीदृशेऽप्यपराधेऽनुनीयमानानेन प्रत्यामत्तिमेप्स्यति, तदा धिगिनाम्, अलमनया, दूरतो वर्जनीयेयमभिभवनिरस्ता, क एनां पुनरालापयिष्यति, को वायलोकयिष्यति, को वास्या नाम प्रह्नीष्यति' इत्येयमभिहितवति तस्मिन्सर्वास्ताः सह कादम्ब्या व्रीडालापभाषिता जहमुच्छ्रान्तः । परिह्वामस्तु तस्य नर्मभाषितमाकर्ष्यं जगाद्—'धूर्त राजपुत्र, निपुणेयम्, न त्वयान्येन वा लोलापि प्रतारयितुं शक्यते । एयापि बुध्यत एवैतावतीर्वक्रोर्त्सीः । इयमपि जानात्येव परिह्वामजल्पितानि । अस्या अपि राजकुलसंपर्कचतुरा मतिः । विरम्यताम् । अभूमिरेषा भुजंगभङ्गिभाषितानाम् । इयमेव हि चेति मजुभाषिणी कालं च कारणं च प्रमाणं च विषयं च कोपप्रसादयोः' इति ।

अत्रान्तरे चागल कञ्जुकी महाश्वेतानवोचन्—'आयुष्मति, देवश्चित्ररथो देवी च मदिरा त्वां द्रष्टुमाह्वयते' इति । एवमभिहिता च गन्तुकामा 'सग्नि, चन्द्रापीडः फास्ताम्' इति कादम्बरीनमृच्छन् । असौ तु नैतु पर्याप्तमेवानेकस्त्रीहृदयसहस्रावस्थानमनेनेति । मनसा

द्वेतोरेतत्सापश्यकरणं नारीणां स्त्रीणां प्रधानं मुख्यं कोपकारणं । अप्रणीतुस्यो विरागस्य विरक्तताया हेतुः । परं परिभवस्थानं मुख्यं पराभवग्रहम् । इयमेव कालिन्येव केवलमतिथीरा । अस्मिन्नपि हेतुमाह—यदिति । यदस्मात्कारणादनया कालिन्या अनेन दौर्भाग्यगरिण्या पुत्रेण कृत्वा जातमुत्पन्नं वैराग्यं यस्याः सवैविषया विषं नास्वादितं न भक्षितम् । अनलो बहिर्वा नासादितो न गृहीतः । अनशनं प्रायो वा नाह्नीकृतम् । योषितां लघिन्नः कारणं नद्रेकमपरमस्ति । यदि चेति । इयं कालिन्दीहरोऽपराधेऽप्यनुनीयमाना प्रसन्नोक्तिप्रमाणा । अनेन पुत्रेण प्रत्यामत्ति संबन्धमेप्स्यति गमिष्यति, तदेनां धिक् । अनयालं कृतम् । दूरतो वर्जनीया स्वाप्येयम् । अमिभयेन निरस्ता दूरीकरणीया । क एनां पुनरालापयिष्यति । को वायलोकयिष्यति । को वास्याः कालिन्या नामानिधानं प्रह्नीष्यतीत्येवं पूर्वाक्षरकारेणाभिहितवति कथितवति तस्मिन्सर्वा सर्वास्ता अदनाः कादम्ब्या सह जहमुच्छ्रितवत्यः । कीदृश्यः । क्रीडालापेन नर्मालापेन भाषिता यासिताः । परीति । परिह्वामः शुकस्तु तस्य चन्द्रापीडस्य नर्मभाषितमाकर्ष्यं शुक जगदोवाच । हे धूर्त राजपुत्र, निपुणानिज्ञेयम् । त्वयान्येन वा त्वयतिरिक्तपुंसा लोलापि चपलापि प्रतारयितुं न शक्यते न पार्यते । एपेति । एतावतीर्वक्रोर्त्सीरेयापि बुध्यते जानाति । इयमपि परिह्वामजल्पितानि जान्वात्येव । अस्या अपि राजकुलेन संपर्कः संबन्धत्वेन चतुरा चार्थशुक्ला मतिर्बुद्धिः । अतो विरम्यतां मौनं क्रियताम् । नर्मालापभाषणादिति शेषः । भुजंगाः कालिन्येयां भङ्गिभाषितानां वक्रोर्त्सीनामेपाऽभूमिरस्थानम् । इयमेव हि मजुभाषिणी मनोशालापिणी कोपप्रसादयोः कालं समयं कारणं निमित्तं प्रमाणं तद्व्यवस्थापकं पञ्चावयवं वाक्यं विषयं गोचरं प्रस्तावमवसरं च वेति जानातीति ।

अत्रान्तरे चेति । अस्मिन्समये कञ्जुकागल महाश्वेतानिलयोचदिलव्रवीत् । इतिराब्दवाच्यमाह—आयुष्मतीति । हे आयुष्मति, देवः पूज्यश्चित्ररथानिधो नृपो देवी च राज्ञी मदिरानिधा त्वां भवतीं द्रष्टुं मिलाकयितुमाह्वयत आह्वानं करोति । एवंकारेणाभिहितोक्ता सती गन्तुकामा इति कादम्बरीनमृच्छन् । इतीति हिम् । हे सति कादम्बरी, चन्द्रापीडः कास्तां क तिष्ठतु । असौ त्विति । असौ कादम्बरी मनसा निहसेति प्रकाशं प्रकटमवदत् । इतिपोलमाह—पर्याप्तेति । अनेन कृत्वा पर्याप्तमेव परिपूर्णमेव स्वर्पां प्रकटयमाह—अनेकेति । अनेका याः स्त्रियस्तामां हृदयानि चेतानि तेषां सहस्रं तद्वृत्तजनवस्थानमावाप्तः । अवस्था-

१ सवैविषयः एवम्, २ देव सह, ३ निरस्ताम्, ४ भाषिता, ५ न' पर्याप्तमनेकस्त्रीहृदयसहस्रावस्थानेन,

विहस्य प्रकाशमवदम्—‘मग्नि महाधेने, किं त्वमेवमभिदधासि । दर्शनादारम्भ इतिरन्त-
 प्यहं न विभुः, किमुत भवनस्य परिजनस्य वा । यत्रागौ रोचते प्रियमस्तीद्दयाय वा तदा-
 मास्ताम्’ इति । तच्छ्रुत्वा महाधेतावदन्—‘अत्रैवं त्वत्प्रामादममीपत्रनिनि प्रमद्वने श्रीडा-
 पर्वतकमणिवेदमन्याम्नाम्, इताभिधाय गन्धर्वराजं द्रुपुं ययौ । चन्द्रापीडोऽपि तत्रैव सह
 निर्गल्य विनोर्दनाथं वीणावादिनीभिश्च चेषुवाचनिपुगाभिश्च गीतकलाकुशलाभिश्च दुपेद-
 श्रीडारागिणीभिश्चाष्टापदपरिजयचतुराभिश्च चित्रकर्मकृतश्रमाभिश्च सुभाषितपाठिकाभिश्च
 कादम्बरीसमादिप्रतीहारीप्रेषिताभिः कन्याभिरनुगम्यमानः पूर्वदृष्टेन केयूरकेणोपदिशन्ना-
 नमार्गः श्रीडापर्वतमणिर्मन्दिरमगान् । गते च तस्मिन्गन्धर्वराजपुत्री विमर्ष्यं मरुदनक-
 जनं च परिमितपरिचारिकाभिरनुगम्यमाना प्रामादमारुरोह । तत्र च शयनीये निव-
 दूरस्थिताभिर्विनयनिर्भृताभिः परिचारिकाभिर्विनोद्यमाना कुनोऽपि प्रत्यागतचेतना चै-
 किनी तस्मिन्काले ‘चपले, किमिदमारुच्यम्’ इति निगृहितेव लज्जया, ‘गन्धर्वप-
 पुत्रि, कथमेतत्पूर्वम्’ इत्युपालब्धेय विनयेन, ‘अयममावद्युत्पन्नो बालभावः कः सः’
 इत्युपहसिते मुग्धतया, ‘सैरिणि, मा कुरु यद्येष्टमेकाकिन्यविनयम्’ इत्यामन्त्रिते

नावस्थितिभावस्य समानत्वादेतन्मनोऽन्यासु लभ्यमिति भावः । नवकरोत्प्रतिविम्बकं कान्तिवशात्प्रोक्तं
 तमिलानुनयमाह—किं त्वयिति । त्वं किमभिदधासि किं कथयसि । दर्शनादारम्भावलोकात्प्रकृति शरी-
 रस्यापि देहस्वाप्यहं न विभुः । देहं धारयितुं न उमर्षं इत्यर्थः । स भवनस्य परिजनस्य वा किमुत मग्ने ।
 यत्रेति । यस्मिन्स्थलेऽसौ चन्द्रापीडः । पुनरागमाह—प्रियेति । प्रियसखीद्दयाय रोचते हस्तिवर्ष-
 वति तत्रायमास्तां तिष्ठतु । एतत्पूर्वकं ध्रुवाभ्यर्थं महाधेतावदवोचत् । अत्रैव त्वत्प्रामादममीपत्रनि-
 मदवनेऽन्तःपुरोपवने श्रीडापर्वतकस्य मणिवेदमनि रत्ननिर्मितगृह आस्तां तिष्ठत्वितिभिधायेत्युक्त्वा गन्धर्व-
 द्रुपुं ययौ गतवती । चन्द्रापीडोऽपि तत्रैव महाधेतयैव सह निर्गल्य बहिरागत्य कादम्ब्यौ समादिशा वा प्रदीप-
 द्वारदशानियुक्ता तया प्रेषिताभिः प्रदिताभिर्वीणावादिनीनिर्घेषुवाचं वंशवाचं तत्र निपुणाभिर्दशाभिर्गीतं वने-
 लक्षणा या कला विज्ञानं तत्र कुशलाभिर्दशभिः । दुरोदरेति । दुपेदक्रीडा दूतक्रीडा तस्यां राग वसुधो-
 विद्यते यास्तां ताभिः । अष्टापदः शारिफलं तत्र यः परिचयलक्षितचतुराभिः । चित्रेति । चित्रकर्मकृतकर्म-
 कृतो सिद्धितः धर्मो यामिः । सुभाषितानि सूक्तानि तेषां पाठिकाणि । एवंविधानिः कन्यकाभिरनुगम्यमान-
 कलानां निष्कामिणाभ्रयत्वसूचनार्थं चकारः । कीदृशो सुपचन्द्रापीडः । पूर्वदृष्टेन केयूरकेणोपदिशन्ना-
 र्शयमानो मार्गः पन्था यस्य सः । श्रीडापर्वतमणिर्मन्दिरमगात्प्रवतान् । भावशावलीनि व्यञ्जयमाह—गते वे-
 ति । तस्मिन्चन्द्रापीडे गते सति गन्धर्वराजपुत्री कादम्बरी सफलसतीजनं समप्रवयस्याजनं परिवर्तं परे-
 दलोक्तं च विमर्ष्यं गृहे गन्धतामिसादिस्य परिमितपरिचारिकाभिः स्तोत्रपरिष्कृष्टक्षीनिरनुगम्यमाना प्रप-
 देवभूपानां गृहं तमाहरोहाह्वयती । तत्र मणिमन्दिरे शयनीये शय्यायां निपत्या पतनं कृत्वा विरह-
 वित्तत्वेन शयनभावाद्दूरस्थिताभिर्द्विष्टदेशावस्थायिनीभिर्विनयनिर्भृताभिर्मर्षदावतीभिः एवविधनि-
 चारिकाभिर्विनोद्यमाना विनोदविपरीकियमाणा कुनोऽपि प्रत्यागता पथादागता चेतना यसाः सा । च-
 पीडदर्शनाग्मन्यमेव चैनन्यमपद्रुपं तदप्रत्यागतमिति भावः । सैवविधेकाकिनी तस्मिन्काले शान्तानं सं-
 द—चपलेति । हे चपले चपले, किमिदमारुच्यं प्रसूनमिति लज्जया प्रपया निगृहीतेव विरहतीकृते ।
 गन्धर्वराजपुत्रि, कथमेतत्पूर्वकं युक्तं न्याय्यमित्युपालब्धेय विनयेन । उपालम्भतिरस्कारविशेषः । अन्त-
 व्युत्पन्नो बालभावः शिशुभावः कः गत इत्युपहसितेव हास्यगोचरीकृतेव मुग्धतया । हे सैरिणि से-
 १ अन्वयमेव प्रमुः । २ भवनस्य । ३ अग्नेः । ४ महाधेता तद्वैव । ५ च । ६ तथा सदैव । ७ विने-
 ८ गृहव । ९ सकलं । १० तत्रः । ११ अदूरस्थिताभिः । १२ विभृताभिः । १३ परिचयचतुराभिश्चालनादिति ।

सुमारभावेन, 'भीम, नायं सुलकन्यसनां क्रमः' इति गर्हितेय महश्चेन, 'दुर्विनीते, रक्षा-
रिनन्म' इति नक्षितेवाचारेण, 'मूढे, मदनेन लघुतां नीतामि' इत्यनुनामितेयाभिजात्येन,
'पुनन्धेयं तेन्यादयता' इति भिष्टेय ध्येयं, 'म्वच्छन्दचारिणि, अत्रमाणीकृताहं त्वया'
इति निन्दितेय कुलस्थितानिगुर्धी लज्जासुवाह । नमचिन्तयर्धयम्—'अगणितसर्पद्वय्या
तरलहृदयतां दर्शन्याद्य मया किं कृतमिदं मोहान्यया । नया हि । अष्टदृष्टपूर्वोऽयमिति-
न्नात्मिकतया मया न शक्तिम् । लघुहृदयां मोगयं कल्पिष्यतीति निर्हाक्या नाकलितम् ।
फाम्य चिन्तितिरिति मया न परीक्षितम् । दर्शनासुकृताहमस्य नेति वा तेन्या न कृतो
विचारक्रमः । प्रत्याख्यानवैलक्ष्यात् भीतम् । गुरुजनात्तत्र घ्नम् । लोकापवादाज्जोषिप्रम् ।
तथा च महाश्वेतातिदुःखितेति द्वाक्षिण्यया नापेक्षितम् । आम्रयार्तिनमर्गजनोऽप्युपलब्धय-
तीति मन्द्या न लक्षितम् । पार्श्वस्थितः परिजनः पश्यतीति नष्टचेतनया न दृष्टम् । स्थूलबु-
द्धयोऽपि तादृशी विनयच्युति विभावयेयुः । किमुनासुभूतमदनवृत्तान्ता महाश्वेता मफलक-
लाकुशलाः मन्थो वा राजकुलसंचारचतुरो वा नित्यमिद्विगतः परिजनः । ईदृशेष्यतिनिपु-
णतरदृष्टयोऽन्तःपुरदास्यः । सर्वथा एतामि मन्दपुण्या । मरणं मेऽद्य धेयः, न लज्जाकरं
जीवितम् । धृत्यैतद्वृत्तान्तं किं यद्व्यत्यन्ता, तातो वा, मन्धर्षलोको वा । किं करोति । कोऽत्र

चारिणि, एकाकिनी यथेष्टमयिनयं मा कुर्विलामप्रितेय निमप्रितेय सुमारभावेन वाकभावेन हे भीम, सुलक-
न्यकानामयं न कम इति गर्हितेय निन्दितेय महश्चेन गरिभ्या । दुर्विनीते, अयिनयं रक्षेति नक्षितेवाचारेण ।
हे मूढे, मदनेन कंदर्पेण लघुतां गुरुतां नीतामि प्रापितासीत्तनुसाहितेवानुसिद्धिसेवानिज्ञानेन भूमिका-
नुमारितया । पुनन्धेयं तरलहृदयतेति भिष्टेय ध्येयं । हे म्वच्छन्दचारिणि, अहं तदाप्रमाणीकृतेति नि-
न्दितेय कुलस्थितानिगुर्धीमतिमदती लज्जां प्रपासुवाह धारयानात् । स्वमिति । एवमपि यद्व्यत्यन्तं नमचि-
न्तयदध्यायत् । एवंशब्दपाच्यमाह—अगणितेति । अगणिताः सर्वाः समप्राः साहा मया गा तथा । किं कु-
र्यन्त्या । तरलहृदयतां चमलचित्तां दर्शन्या प्रकाशयन्त्या अथ मोहान्यया मयेदं हि कृतं किं विहितम् ।
तदेव दर्शयति—तथा हीति । अष्टदृष्टपूर्वोऽयमितेयपूर्वोऽयं चन्द्रापीठ इति साहित्यतया साहसयुक्त्या मया
न शक्तिम् । तथा मां लघुहृदयां गुरुचित्तानयं कल्पिष्यतीति निर्हाक्या मिलेज्या नाकलितम् । तथा कास्य
चित्तवृत्तिरिति मया न परीक्षितं परीक्षा न कृता । तथा दर्शनासुकृता दर्शनयोग्याहमस्य नेति वा मया तर-
लया चपलया विचारक्रमो न कृतो न विहितः । तथा प्रत्याख्यानं प्रतिषेधस्तम्भितं यद्वैलक्ष्यं तस्मात्त भीतं न
घ्नम् । तथा गुरुजनात्तत्र घ्ननात् घ्नम् चकितम् । तथा लोकापवादाज्जनप्रवादासोद्विग्नं नोद्रेयं प्राप्तम् । तथा
च महाश्वेतातिदुःखितेति द्वाक्षिण्यया गतानुकूलतया नापेक्षितमपेक्ष न कृता । तथासत्त्ववर्ती सगीपयतीं
सखीजनोऽप्याधीजनोऽप्युपलब्धयति शास्वति । भविष्यति वर्तमानः । इति मन्द्या मूर्याया न लक्षितं न ज्ञा-
तम् । तथा पार्श्वस्थितः समीपस्थः परिजनः पश्यतिः पश्यत्यवलोकयतीति नष्टचेतनया मया न दृष्टम् ।
तथा स्थूलबुद्धयोऽपि तादृशी विनयच्युति संभावयेयुः विभावयतां कुर्बुः । अनुभूतोऽनुभवं नीतो मदनवृत्तान्तो
यया संविधा महाश्वेता सकलकलाकुशलाहास्याः सख्यो वयसा वा राजकुले संचारः संचरणं तत्र चतुरो-
ऽमिन्नो नित्यमिद्विगत इति तं शरीरचेष्टा तदमिन्नः परिजनो वा । ईदृशेषु कार्येष्यतिनिपुणतरा दृष्टयो यासां ता
अन्तःपुरदास्यः । एतासां किमुत भव्यते । एताः परानिप्रायं विदन्त्येवेति भावः । अतः सर्वथा मन्दपुण्याहं
हतामि । मे मम मरणमद्य धेयः । लज्जाकरं प्रपाजनकं जीवितं न धेयः । एतद्वृत्तान्तमुदन्तं श्रुताकण्ठ्याम्वा

१ लघुतां नीतामि मदननेति नक्षितेय । २ तरलता । ३ अगणितसर्पद्वय्याम् । ४ मोहान्यया एताश्वेता । ५ मां लोकः
६ मूढया, ७ तरलतया, ८ दुःखिता, ९ निर्दक्षिण्ययाः, १० निपुणदृष्टय, ११ एतम् ।

प्रतीकारः । केनोपायेन स्फुरितमिदं प्रच्छादयामि । कस्य वा चापलमिदमेतेषां दुर्निन्दितान्-
 मिन्द्रियाणां कथयामि । क वानेन दग्धद्वादया पञ्चवाणेन गच्छामि । तथा 'महाधेताव्य-
 करेण प्रतिज्ञा कृता, तथा प्रियसखीनां पुरो मन्त्रितम्, तथा च केयूरकस्य हस्तं संदिशुः
 न खलु जानामि मन्दभागिनी शठविधिना वा, उत्सन्नमन्मथेन वा, पूर्वकृत्यापुण्यसंभवेन
 वा, मृत्युहतकेन वा, अन्येन वा केनाप्ययमानीतो मम विप्रलम्भकश्चन्द्रापीडः । कोऽपि वा न
 कदाचिद्दृष्टः, नानुभूतः, न च ध्रुतः, न चिन्तितः, नोत्प्रेक्षितः, मां विडम्बयितुमुपागतः ।
 यस्य दर्शनमात्रेणैव संयम्य दत्तेव, इन्द्रियैः शरपञ्चरे निक्षिप्य समर्पितेव, मन्मथेन दानं-
 कृतोपनीतेव, अंगुरागेण निर्यातितेव, गृहीतमूल्येन गुणगणेन विक्रीतेव, हृदयेनोपरिदाल-
 भूतामि । न मे कार्यं तेन 'चपलेन' इति क्षणमिव संकल्पमकरोत् । कृतसंकल्पा चान्तर्गतेन
 मिथ्याविनीते, यदि मया न कृतम्, एष गच्छामि' इति हृदयोत्कम्पचलितेन परिहृ-
 तेव, चन्द्रापीडपरित्यागसंकल्पसमकालप्रस्थितेन कण्ठलभेन पृष्टेव, जीवितेन 'अविच्छेदे,

माता, ततः पिता वा, सन्धर्वेलोकः स्वजनवर्गो वा, किं यद्यति किं कथयिष्यति । अहं किं करोमि भिन्नु-
 तिष्ठामि । कोऽप्यास्मिन्निवसे प्रतीकार' प्रतिक्रिया । केनोपायेन प्रपद्येनेदं स्फुरितं बुधेष्टितं प्रच्छादयाम्य-
 षोमि । एतेषां दुर्निन्दितानामिन्द्रियाणां करणानां चापलं चाग्रहं कस्य वा कथयामि निवेदयामि । इतरेन
 पञ्चवाणेन कंदर्पेण दग्धद्वादया गच्छामि मजामि । तथा महाधेताया व्यतिकरेण वृत्तान्तेन मया इत्या-
 मंगरः कृता पर्युर्न भवन्तीत्य इति तथापि प्रियगतीनामतिक्रमवचस्वानां पुरः पुरतो मन्त्रियमालोचिन्तु । तत्र
 केयूरकस्य हस्ते महाधेतायै संदिष्टं संदेशं प्रेषितः तत्रोत्तरभाव्यनर्थापरिहाननिमित्तमिच्छाह—न खलु वि-
 न मनु निश्चयेनहं मन्दभागिनी एतन्न जानामि नाफलयामि । किं तरिशाह—शठेति । शठे शूलो वे
 विधिर्वशा तेन वा, उगमभो हतो मन्मथः कंदर्पेण वा, पूर्वं कृतो योऽपुण्यमंगरः पापभरत्नेन वा, सपुण्यो
 यो हृदये हृदयहतेन वा, अन्येनाभिर्दिष्टनाया केनापि वा मम विप्रलम्भको वियोगवशोऽयं चन्द्रापीड मन्मथ-
 प्राणितः । पूर्वनिश्चितं निरव्यसाह—कोऽपीति । कोऽययं न कदाचिद्दृष्टः, नानुभूत, न च पुन आचर्यते,
 न चिन्तितो ध्यानः, नोत्प्रेक्षित पुन पुनर्विलोकितो यस्मां विडम्बयितुं कंदर्पेना कर्तुमुपागतः प्रा । इ-
 श्येति । यस्य चन्द्रापीडस्य दर्शनमात्रेण कारणभूतेन हृदयेन कर्तुभूतेन संयम्य कदा एतेन सर्पिर्गिरीते
 करमैः करणभूते शरपञ्चरे काशपटितपृष्टे निक्षिप्य हृदयेन समर्पितेव । तथा मन्मथेन कंदर्पेण शरभूतेन
 दायीहृद्य हृदयेनोपनीतेव समर्पितेव तथानुरागेण चन्द्रापीडविषयकेण कृता हृदयेन विच्छेदितेव नि गतीने ।
 तथा दृष्टोपमन्मथेननेन गुणगणेन करणभूतेन हृदयेन विक्रीतेव विक्रीहीतेव । अतोऽप्युत्तरात्तत्पु-
 वन्कारभूतामि । यथा दृष्टोपकरणे वत्र तत्रोपयोगि न तथाहमिच्छयं । भावगकल्पं पौरवकह—कैनि ।
 तेन चपलेन न मे कार्यं प्रयोजनमिति क्षणमिव क्षणमहर्न संकल्पमकरोत्प्रयणत् । इयं निर्दिष्टाय । तदुपायं
 पुनरपि मन्त्रियवचस्वमह—कृतेति । कृतसंकल्पा च विहितविकल्पा च । अन्तर्गतेनैव कंदर्पेनैव
 शिखरेण मन्मथेन । प्रयणनेन हृदये स्थितकालविहायप्रशामिन्द्रियव्यतिष्ठुगामि । तन्वेषार—हृदयेति ।
 हृदये न दक्षयो म्भारिभिमंगलेन कथितेन क्षणितेन चन्द्रापीडेन हे मिथ्याविनीते, यदि मया न इव
 देनेऽहं मच्छामि तत्रापीडि कृता परिहृतिनेव कृतहृदयेन । तथा तस्य चन्द्रापीडस्य चः परिगतस्य च
 कल्पसंकल्पसंयम्यमहर्न प्रस्थितेन कथितेन कथितेन कीर्तितेन पृष्टेन प्रप्रक्षिप्यहीतेन । अतोऽपि
 प्रयण चपलेन कोऽपि कथं तस्मिन् चन्द्रापीडि प्रश्रुतं कथति । तच्छाकालेन तत्पण्यसंभवेन च

१ दग्धद्वादयेन दृष्टिना कर्तुं, दग्धद्वादयेन पञ्चवाणेन न मनु जानामि दृष्टिना कर्तुमिति । २ दग्धद्वादये
 ३ दग्धद्वादये, दग्धद्वादये । ४ कंदर्पेण कंदर्पेण । ५ अन्तर्गतेन दृष्टोपगुणगणेन विच्छेदितेन । ६ चन्द्रापीडस्य । ७ दग्धद्वादये
 कथितेन कथितेन ।

पुनरपि प्रक्षालितलोचनया दृश्यतामसौ जनः, प्रत्याख्यानयोग्यो न वा' इति तत्कालागते-
नाभिहितेव चाप्येन 'अपनयामि ते सहासुभिर्धैर्यावलेपमि'ति निर्भस्सितेव मनोभुवा पुनरपि
तथैव चन्द्रापीडाभिमुखहृदया बभूव । तदेवमस्तमितप्रतिसमाधानरूपात्मेभावेशेनास्वतन्त्री-
कृता परवशेवोत्थाय जालवातायनेन तमेव क्रीडापर्वतकमवलोकयन्त्यतिष्ठत् । तत्रस्था च सा
तमानन्दजलव्यवधानोद्धिमेव स्मृत्या ददर्श, न चक्षुषा । अङ्गुलीगलितस्वेदपरामर्शभीतेव
चिन्तया लिलेख, न चित्रतूलिकया । रोमाञ्जतिरोधानशङ्कितेव हृदयेनालिलिङ्ग, न वक्षसा,
तत्संगमकालातिपातासहेव मनो गैमाय वियुक्तवती, न परिजनम् । चन्द्रापीडोऽपि प्रविश्य
स्वच्छन्दं कादम्बरीहृदयमिव द्वितीयं मणिगृहं शिलातलास्तीर्णायामुभयत उपर्युपरि निवेशि-
तयहूपधानायां कुयायां निपत्य केयूरकेणोत्सङ्गेन गृहीतचरणयुगलस्ताभिर्यथादिष्टेषु भूमिभा-
नेपूपविष्टाभिः कन्यकाभिः परिवृतो दोलायमानेन चेतसा चिन्तां विवेश । किं तावदस्या
गन्धर्वराजदुहितुः कादम्बर्याः सहभुव एते विलासा एवेदशाः सकललोकहृदयहारिणः
आहोस्विदनाराधितप्रसन्नेन भगवता मकरकेतुना मयि नियुक्ता, येन मां सास्त्रेण सरागेर्णा-

दुर्भूतेन चाप्येन नेत्रान्मुनेत्यनिहितेवेति कथितेव । इतिवाच्यमाह—अविशेषेति । हे अविशेषज्ञे, पुनरपि
प्रक्षालितलोचनया तयासौ जनो दृश्यतामालोक्यताम् । न चाप्रत्याख्यानयोग्यो निराकरणयोग्यः । इतीति ।
इति मनोभुवा कंदर्पेण निर्भस्सितेवाधिसिमेव । इतिश्लोकाह—अपेति । ते तवानुमिः प्राणैः सह धैर्या-
बलेपं धीरिनाहंकारनपनयामि दूरिकरोमि । पुनरपीति । तथैव पूर्वोक्तप्रकारेणैव चन्द्रापीडस्यानिमुक्तं हृदयं
यस्या एवभूता पुनरपि बभूव जज्ञे । उत्कण्ठातिशयेन रतिभावं पुनः मोषयन्नाह—तदेवमिति । तदेवं
पूर्वोक्तप्रकारेणास्मितमस्ततां प्राप्तं यत्समाधानं किमनेन चपलेन कार्यमित्यादि निर्वेदरूपं तदेव बले तस्मात्प्रेमा
चन्द्रापीडविषयकः स्मृतिरूपस्वत्वावेशेन प्रवेशेनास्वतन्त्रीकृता परायत्तीकृता परवशेव पराधीनेवोत्थायोरुत्थानं
कृत्वा जालवातायनेन जालगवाज्ञेन तमेव क्रीडापर्वतकमवलोकयन्ती पश्यन्त्यतिष्ठतासत् । पुनर्भावनेवाह—
तत्रस्थेति । तत्रस्था वातायनोपविष्टा सा तं चन्द्रापीडमानन्दजले हर्षाश्रुणा यथवधानं तेनोद्धिमेवोद्वेगं प्राप्तेव
स्मृत्यानुभवव्यतिरिक्तज्ञानेन ददर्शालोकसांचकार न चक्षुषा । अङ्गुलिभ्यो गलितो यः स्वेदस्त्वस परामर्शः
संक्षेपस्तेन भीतेव वस्त्रेव चिन्तया लिटेत् । न चित्रतूलिकया तदाकृतिं भावनया भावितवती । न कूचिकया
लिरितवतीत्यर्थः । रोमाञ्ज इति । रोमायो रोमोद्गमस्तेन निरोधानमाच्छादनं तेन शङ्कितेव हृदयेन चित्तेनालि-
लिङ्गाभेन कृतवती । न वक्षसा भुजान्तरेण । तस्येति । तस्य चन्द्रापीडस्य यः संगमः संक्षेपस्त्रय कालातिपातः
कालविलम्बतां सोढुमसहेयाशपेव गमाय तदातिङ्गनाय मनो नियुक्तवती प्रेषितवती । न परिजनम् । अत्रा-
चननिश्रायः—आनन्दजलं व्यवधायकमिति न चक्षुषा तथादर्शनमित्युद्वेगः । अङ्गुलीगलितस्वेदेन चित्रतू-
लिकाभिरित्थनस्य मिलितो भयहेतुर्वक्षसातिङ्गनेनेव रोमाय एव व्यवधायक इति संबंधा नानान्तरितातिङ्गनमिति
सङ्गहेतुः । मनसः सत्तरगतिं नत्वा तस्य परिजनस्य तथात्वभावात्कालातिपातः । अत्र चानन्दजलजरीनां
स्वल्पदीनां चानिशाया व्याघ्राः । नायिकाभालम्ब्य भावशयलसमुक्ता नायकमाश्रय भावशयलत्वमाह—
चन्द्रापीडोऽपीति । स्वच्छन्दं यत्कादम्बरीहृदयं तद्वदिव द्वितीयं मणिगृहं प्रविश्य शिलातल आस्तीर्णाय
मिस्तारितायामुभयतः पार्श्वद्वय उपर्युपरि निवेशितानि स्थापितानि बहुभुवपधानान्युच्छीर्षकानि यस्यानेवविधायां
कुयायां प्रवेष्ट्यां निपत्य केयूरकेणोत्सङ्गेन गृहीतमातं चरणयुगलमतिष्ठुमं वस्य सः । तानिर्यथादिष्टेषु यथायोग्यं
व्यधितेषु भूमिभागेपूपविष्टाभिः कन्यकाभिः परिवृतः सतिरो दोलायमानेन कम्पमानेन चेतसा कृत्वा चिन्तां
विवेश । चिन्तानमो बभूवेत्यर्थः । किं तावदस्या गन्धर्वराजदुहितुः कादम्बर्याः सहभुवः स्वामिकाः सकललोकहृ-
दयहारिण इत्या एते विलासा एव । आहोस्विदित्यर्थः । अनाराधितप्रसन्नो प्रसन्नधैर्यविधेन भगवता मकरकेतुनेति

१ बहवः २ ५३३ ३ गमायनायः ४ सत्कम्प ५ उत्सहे ६ इति ७

कृणितत्रिभागेण हृदयान्तः पतत्स्मराराखुमुमरजोरूपितेनेव चक्षुरा निर्यग्विलोकयति । मदि-
 लोकिता च धवलेन स्मितालोकेन दुकूलेनेव लज्जयात्मानमावृणोति । मद्भ्रजाविवर्तमानवदना
 च प्रतिविम्बप्रवेगलोभनेव कपोलदर्पणमर्पयति मदनकानादायिनो हृदयस्य प्रथमाविवरणे-
 खामिय कररुहेण शयनाद्गे लियति । मत्ताम्बूलवीटिकोपनयनतेदविधूनेन रज्जोत्तम्रं-
 द्मरवृन्देन करतलेन श्मिन्नं सुगमिध्व गृहीततमालपद्मेनेव वीजयति । पुनश्चाचिन्तयन्—
 'प्रायेण मानुष्यरुमुलभा लघुना मिथ्यासंकल्पसहैर्धैरेवं मां विप्रलभते, लुनविवेको बौध-
 नदो मद्यति, मदनो वा । यतस्मिन्निरोपहतेव यूनां दृष्टिरल्पमपि कालुष्यं महत्प्रयति ।
 श्लेहलवोऽपि वारिणेव यौवनमदेन दूरं विस्मीयते । स्वयमुत्पादितानेकचिन्तामनकुला क्लि-
 मतिरिव तरलता न किञ्चिन्नोद्येधते । निपुणमैदनगृहीता चित्रवर्तिकेव तरुणचित्तदृष्टिं
 किञ्चिन्नालिखति । संजातरूपाभिमाना कुलटेवात्मसंभावना न क्वचिन्नाम्नानमर्पयति । मद्
 ईवानुभूतमपि मनोरथो दर्शयति । इन्द्रजालपिच्छिकेवासंमान्यमपि प्रत्यागा पुरः स्या-
 यति' । भूयश्च चिन्तितवान्—'किमनेन कृथैव मनसा खेदितेन, यदि सत्यमेवैवं धर-

सावधारणं तेन मकरकेतुनैव मयि कादम्बरी नियुक्ता निवोजिता, येन मन्मथनियोगेन सासंगस्यै रक्षि रतेन वर-
 गेण श्लेहयुकेनाकृणितो वकीकृतत्रिभागे यस्मिन् । हृदयेति । हृदयान्तः पतन्तो ये स्मरराजः कंदर्पकाम एव
 कुसुमानि तेषां रजः परागस्तेन रूपितेनेव चक्षुरा नेत्रेण तिर्यग्विलोकयति । इदं चिन्तायिस्मरप्रवेगलोभ-
 न्यया प्रासादादिहृद्यायास्तस्या विलोकनासंभवान् । एवमन्यानपि तद्यापारान्खलुकूलानेव चिन्तयन्त-
 मदिति । मदिलोकिता सती लज्जया धवलेन स्मितालोकेन । शुभ्रत्वसाम्पादाह—दुकूलेति । दुकूलेना-
 नमावृणोत्याच्छादयति । प्रतिविम्बमधिकृत्वाह—मदिति । मद्भ्रजया विवर्तमानं वदनं यस्या एवंविगपि प्री-
 विम्बस्य यः प्रवेशस्तस्य लोभनेव कपोलदर्पणमर्पयति । मुराविवर्तनेऽपि कपोलस्य तदनिमुक्तवदिति भर ।
 नरकरुणवेश्यामधिकृत्वाह—मदिति । मामवकाशदायिनो हृदयस्य प्रथमामायाभिनयलेतमिव धारते
 पुनर्भवेण शयनस्य पत्यहृत्साह उल्लाङ्गं किराति । ताम्बूलप्रदानसमये तस्याः करकम्पकियामधिकृत्वाह—
 मेति । मम ताम्बूलवीटिकाया यदुपनयनं प्रापणं तस्मात्तः खेदः प्रयासत्वेन विधूनेन कश्चितेन रज्जो-
 कोरुनदं तस्य यो ध्रमस्तेन ध्रमद्रमरवृन्दं मपुकरपटलं यस्मिन्नेतादरेण करतलेन गृहीततमालात्वेन । म-
 राणा तन्सादृश्यादिति भावः । मदिति । मदिलोकनात्प्रेम्णा क्षिप्रं मुगमिध्व वीजयति । पुनरिति । पु-
 रचिन्तयधचिन्तितवान् । किं तदित्याह—प्रायेणेति । प्रायेण बाहुल्येन मानुष्यके मये सुकृता मुगता म्युन
 मिथ्या मुधा संकल्पसहस्रैर्मनोरथसहस्रैरेवं पूर्वोक्तप्रकारेण । माश्रित्यात्मनिर्देशः । विप्रलभते । वषट्कारं ।
 तथा लुतो विवेको येनैतादृशो बौधनमदस्वाहृष्यगर्षो मद्यति मदं जनयति । एवं मदनोऽपि । यतस्मिन्निरोपहते
 यूनां दृष्टिरल्पमपि कालुष्यं महत्प्रयति । अत्यापि योपिनां चित्तविकृतिर्यदुन्वेन जानातीत्यर्थः । श्लेहलवोऽपि
 प्रीतिलेशोऽपि वारिणेव यौवनमदेन दूरं विस्मीयते दूरं वीजते । स्वयमिति । स्वयमात्मनोत्पादिता अवदेन-
 मिलपणीयवस्तूनां चिन्तामत्तद्विषयकमनोवृत्तयस्तासां शतं तेनाकुला व्याकुला तरलता कृष्णारिणेन किञ्चि-
 नोद्येधतेऽमिलयते । अपि तु सर्वमेवाप्रेक्षत इति भावः । केव कपिमतिरिव । सापि स्वयमुत्पादितवेकं
 वषण्णीयानां या चिन्ता स्पृष्टिसाक्षाः शतं तेनाकुला व्याप्ता सती किञ्चिन्नोद्येधते । अपि तु सर्वमेवाप्रे-
 लंकारधिपवीकरोतीत्यर्थः । निपुणेति । निपुणोऽभिज्ञो यो मदनः कंदर्पलेन गृहीता सौहृदा तरुण-
 तिधिव्रवर्तिकेव किञ्चिन्न नाद्रिसति । अपि तु सर्वमेवालिखतीत्यर्थः । संजातेति । संजातं स्वयं श्लेहलव-
 निमानोऽईकारो यस्या एवंविधामसंभावना कुलटेव क्वचिन्न नाम्नाममर्पयति । अपि तु सर्वप्रामाणं एव इति ।

न इति कु

क्षणा मन्त्रेयंजागृहिण्युत्तिनाद्वा नचिरान्म एवेनामप्राथितानुक्कूलो मन्मथः प्रकटीकरि-
ष्यति । न एवास्व संशयस्य हेत्ता भविष्यति इत्यवधार्योन्यायोपविश्य च ताभिः कन्व-
काभिः सहाक्षैर्गेयैश्च, विपञ्चीयैश्च, पागविकैश्च, स्वरमन्त्रैर्विषादैश्च, तैस्तेरालोपैः सुकुमारैः
कलाविलासैः क्रीडभानांपत्रैः । सुहृत्तं च स्थित्वा निर्गम्योपवनात्थोकनकुतूहलाभिप्रचित्तः क्री-
टापर्वतशिखरमारुरोह । कादम्बरी तु तं दृष्ट्वा चिरयतीति महाश्वेतायाः किल यत्सांवेलो-
कयितुं विमुच्यतां गवाक्षमित्युक्त्वानङ्गक्षिप्रचित्ता नौधम्योपरितनं शिखरमारुरोह । तत्र च
विरलपरिजना, सैकलप्राभिमण्डलपाण्डुरेणातपत्रेण हेमदण्डेन निवार्यमाणातपा, चतुर्भिर्या-
लञ्चजनैश्च फेनशुचिभिर्दूयमानैरुपवीज्यमाना, शिरसि कुमुमगन्धलुञ्चेन भ्रमता भ्रमर-
कुलेन दिवापि नीलावगुण्ठनेनेव चन्द्रापीटाभिनरणयेषाम्भ्यस्वन्ती, सुहृत्प्रामरशिर्यां समा-
सज्य, सुहृदृष्टदण्डमवलम्ब्य, सुहृत्सामालिकास्कन्धे करौ विन्यस्य, सुहृत्संदलेखां परिष्वस्य,
सुहृः परिजनान्तरितसकलदेहा नेत्रत्रिभागेणावलोक्य, सुहृत्सवलितत्रिवलीवलया परिवृत्त,
सुहृः प्रतीहारीवेत्रलताशिरसरे कपोलं निधाय, सुहृत्निधलो निष्कम्पो नः

धैव मनसा खेरितेन किम्, यदि मन्त्रमेवं धपलेक्षणा कादम्बरी मन्त्रेयं जागृहिण्युत्तिनाद्वा नचिरान्त्कोक-
कालेनाप्राथित एवानुकूलो दासिष्यवान्मन्मथः न पूर्वनां चित्तवृत्तिं प्रकटीकरिष्यति । त एवेति । स एव कं-
दपं एव । अस्वेति । मन्त्राधितवृत्तिर्नपि वतते न वैलेवरूपस्यान्व संशयस्य हेत्ता दूरीकर्ता भविष्यति । इत्य-
वधार्य निधयं कृत्योन्यायोपविश्य च ताभिः पूर्वोक्तानिः कन्वकाभिः सहाक्षैः पागविकैर्गेयैर्निध । विषयी वायं
येषां तैश्च । पञ्चो यदित्रिभिर्गो विदते येषां ते पागविकान्यैश्च । सुराणां षड्जारीनां ये संदेहान्तेषां विनादै-
श्च । सुभाषितानि सूक्ष्मि तेषां गौर्धामिध । अन्यैश्च पूर्वोक्त्यतिरिक्तैर्हंराजारीश्च सुकुमारैः कलाविलासैः क्री-
डनीयैर्षां सुवैभवासांपत्रैःप्रथितस्यौ । सुहृत्तं च स्थित्वा तत्रानुत्थानं विधाय तदन्तरं निर्गम्य बहिरागलोपवन-
सालोकनं तस्य कुतूहलं कौतुकं वेनासितं चित्तं यस्या सः क्रीटापर्वतशिखरमारुरोहोदृष्टवान् । कादम्बरी तु तं
चन्द्रापीठं दृष्ट्वा विदोक्ष्य विरपति विलम्बते इति महाश्वेतायाः किल यत्सांवेलाकयितुं वीक्षितुं गवाक्षं
वातापनं विमुच्यतामुद्गाद्यतानित्युक्त्वानङ्गक्षिप्रचित्ता सौधस्योपरितनं शिखरमारुरोहोदृष्टवती । तत्र चेति ।
तस्मिन्सुले । इतः कादम्बरीं विशेषयन्नाह—विरलेति । विरलः सत्यः परिजनेो यस्याः गा । सकलेति ।
सकलं समग्रं यच्छिमण्डलं चन्द्रविम्बं तद्वत्पाण्डुरेण श्वेतं हेमदण्डेन सुपण्डणेनातपत्रेण छत्रेण निधा-
र्यमानो दूरीक्रियमाण आतपो यस्याः सा । उदूपमानैः कन्वमानैः फेनः कफस्यद्वेषुचिभिर्निर्मलंथतुर्भिर्या-
लञ्चजनैश्चामरैर्धोपवीज्यमाना । शिरसीति । शिरसि मन्त्रके कुमुमानां पुष्पाणां गन्धस्य लुञ्चेन गंधेन
भ्रमरकुलेन नयुठरश्न्देन भ्रमता पर्वतता । दिवापि भ्रमरकुलस्य नीलत्वात्तन्नाम्नेनाह—नीलेति । नीलं य-
दवगुण्ठनं शिरोवेष्टनं तेनेव । अमिन्तारिकावेषमधिकृत्वाह—चन्द्रेति । चन्द्रापीटस्याभिनरणं तत्र यो वेष-
समन्वित्तन्वन्मासं सुवेन्ती । उत्कण्ठिताचेतितान्याह—सुहुरिति । सुहृः क्षणमात्रं चामरशिर्यां बालञ्चजन-
प्राप्तं समावज्जालम्ब्य । सुहृदृष्टदण्डमवलम्ब्यालम्बनीकृत्य । सुहृत्सामालिकास्कन्धे करौ हस्ता विन्यस्य सं-
स्थाप्य । सुहृत्संदलेखां परिष्वज्याक्षिप्य । सुहृः परिजनेनान्तरितो व्यवहितः सकलदेहो यस्या एवंविधा सर्तां ने-
त्रत्रिभागेणावलोक्य निरीक्ष्य । सुहृत्सवलितं त्रिवलया बलयं मण्डलं यस्याः सा परिवृत्त परानर्तनं कृता । सुहृः
प्रतिहारी द्वारभानिपुला सा तस्या वेत्रलता यद्विशेषस्तस्याः शिखरे प्रान्ते कपोलं मन्त्रस्वरश्रवणं निधाय ।
सुहृत्निधलो निष्कम्पो नः करो हन्वस्तेन मिथुनां वीटिकामपरपद्मव कोष्ठसिखये निवेश्य स्थापयित्वा ।

१ पर्वतक. २ तातम्. ३ अकलोकयितुमुपजा. ४ विमुच्य तं गवाक्षमनङ्ग. ५ तलं केलासद्विखरनिव गौर्या-
स्तोद. ६ शशि. ७ विरविष्टहेमदण्डेन. ८ वेधाम्पासं सुवेन्ती महः तेषां— तत्रैः केलासद्विखर इव गौर्याः

वेदेय मुहुर्हृत्प्रीणोत्पलप्रहारपलायमानपरिजनानुशरणदत्तकृतिपयपदा विहस्य वं विदोहन्ती, तेन च विलोक्यमाना, महान्तमपि फालमतिक्रान्तं नाहासीत् । आरुघ्य च प्रदोहानं निवेदितमहाश्वेताप्रत्यागमना तस्मादवततार । स्नानादिषु मन्दादरापि महाश्वेतानुपेतेन द्विसञ्चयापारमकरोत् । चन्द्रापीडोऽपि ब्रह्माद्वयतीर्थं प्रथमविसर्जितेनेव कादम्बरीपरिजनैः निर्वातितस्नानविधिर्निरूपहत्शिलाचिंताभिमतदैषतः श्रीडापर्वतक एव सर्वमाहारादिकर्मकर्म चक्रे । क्रमेण च कृताहारः श्रीडापर्वतकप्राग्भागभाजि, मनोहारिणि, हारीतरी, ईरिणरोमन्यफेनशीकरासारे, सीरायुधहलभयनिश्चलकालिन्दीजलत्रिपि, तरुणीपरमाङ्कुरससोगशोबिपु, कुमुभरजःसिकृतिजलले, लतामण्डपोपगुडे, शिरण्डिताण्डमंगौतपो, भरकृतशिलातल उपविष्टो दृष्टवान्सहस्रैवातिग्रहलधाम्ना घवलेनालोकेन जलेनेव निर्वापयन् द्विवसम्, मृणालवृक्षयेनेव पीयमानमातपम्, क्षीरोदेनेव श्लाघ्यमानां महीम्, चन्द्रनमरोणेन सिन्धुमानान्दिगन्तान्, सुधयेव विलिप्यमानमम्बरतलम् । आसीद्यास्य मननि— 'क्षिमु मनु भगवानोपधिपतिरकाण्ड एव शीतांशुकदितो भवेन्, उत यच्चविभेषविशिर्षकान्-

शुद्धशीर्षं क्षिां यदुत्थलं तस्य प्रहारमेव पलायमानो यः परिजनस्तस्मिन्नुत्तराणं तत्र दत्तानि वीजानां यथा गा विहस्य ह्यम् कृत्वा तं विलोकयन्ती तेन च चन्द्रापीडेन विलोक्यमानानाक्रान्तं स्वनीतं महान्तं कालं समयं नाहासीत् शान्तवती । इत्यथादृष्ट्य चारोहणं कृत्वेव प्रतीहारां द्वाराणिक्रिया निवेदिनं हारीतरीं महाश्वेताप्रत्यागमनं यथा सर्वविधा तस्मात्प्रोधाद्वनतारोतीर्णा । स्नानादिषु मन्दादरापि क्षिपिलोपनामि महाश्वेतानुपेतेन द्विसञ्चयापारं दिनकृत्यमकरोत्तदभात् । चन्द्रापीडोऽपि तस्मात्कीडापर्वतधिनाराद्वनीर्षोर्षेण प्रसथिगर्भितेकाण्डदिनेनेव कादम्बरीभजेन निर्वातितो विहितं स्नानविधिंरस्य तः । निराहास्यमा वा क्षिप्य तस्मात्पर्वता पूजितानिमनदेवता येन तः कीडापर्वतक एव सर्वमाहारादिकर्मकर्म चक्रे । क्रमेणानुक्रमेण कृत आहारो भोजनं येन तं भरकृतशिलातल उपविष्ट आसीनोऽक्षिग्रहले धाम लेनो वसिष्के द्विरेन घवलेन दृष्टेनालोकेन जलेनेव निर्वाप्यमाणं विदुष्यमाणं द्विवसं दृष्टवानि यत्तव । भरकृतशिलातलं विदोषवशद्—कीडेति । कीडापर्वतकस्य प्राग्भागभाजि पूर्वप्रदेगवर्तिनि मनोहारिणि निशानेनमने । भरकृतानां नीलवदद्—हारीतेति । हारीतः पश्चिमिरोपो गृहकुरान्ददरिते नीडे । हरितेति । हारीतं मृगणां वो रोमन्यधर्विनस्य चर्वणं तस्य केनः दृष्टमस्य कीडराणां बालास्यमिमुगामागणे वेगान्तो वसिष्क सीरेति । सीरायुधो रामो हल कीर तस्मात्तद्वयं तेन निष्कला काञ्चिन्ही यमुना तस्या व्रतं पार्ष्णी तस्य विषद वानिर्वसिष्क । तद्वर्णीति । तद्वर्णीतो मानिनीनां यधरणात्तद्वदः पारुत्तनार्थं मन्दापारमेव ह्येव तथा शोभि वानिर्वसिष्क । कुमुभरां पुष्पाणां रजो धूर्जिभेन ईरक्रीले विह्वयुक्तं तदं वसिष्क । इत्यथोपगुडे व्यपे । शिरण्डिताण्डेनेति । शिरण्डितां मयूरणां वनान्तं कृत्यं तस्य महीसुर्षं तस्य । इत्यथ वानं मृणालवृक्षे दृष्टवन् । क्षीराम् । मृणालवृक्षयेनेव पीयमानमातपमातम् । सर्वं मूर्धन्यात् । मृणालवृक्षमोवर्ष । पुनर्वर्षीं मयुरां दृष्टवन् । कीडसीम् । क्षीरोदेनेव क्षीरमगुत्तरेण प्रपययतो दृष्टवन् । पुनर्वर्षन्तदृष्टवन् । कीडयन् । चन्द्रनमरोणेनेव सिन्धुमानान्दिगदिहरीरिद्वयमालात् । तद्वद्वानात्तद्वद्वन् । कीडयन् । मुद्रा मुद्रवनीद्वरमद्वयेन क्षिपिलमनं विदोषविशरीदिघनम् । इत्यथो वसिष्क । इत्यथ चन्द्रापीडस्य मनभ्येवमसीत् । मनु विधयेन । क्षिमु मयराजोपधिपतिः सीरायुधोपलोत्तव चन्द्रापीडस्य कर्त्तव्येने भवेत्तुतः मन् । उत यच्चस्य क्षिमेनः प्राग्भागेन ईरिर्वसमन्वि विह्वयुत्तं इत्यथ

१ विदोहन्ती, २ कर्त्तव्येनेत्यम्, ३ दृष्टवन्, ४ इत्यथ, ५ इत्यथ, ६ इत्यथ, ७ इत्यथ, ८ इत्यथ, ९ इत्यथ, १० इत्यथ, ११ इत्यथ, १२ इत्यथ, १३ इत्यथ, १४ इत्यथ, १५ इत्यथ, १६ इत्यथ, १७ इत्यथ, १८ इत्यथ, १९ इत्यथ, २० इत्यथ, २१ इत्यथ, २२ इत्यथ, २३ इत्यथ, २४ इत्यथ, २५ इत्यथ, २६ इत्यथ, २७ इत्यथ, २८ इत्यथ, २९ इत्यथ, ३० इत्यथ, ३१ इत्यथ, ३२ इत्यथ, ३३ इत्यथ, ३४ इत्यथ, ३५ इत्यथ, ३६ इत्यथ, ३७ इत्यथ, ३८ इत्यथ, ३९ इत्यथ, ४० इत्यथ, ४१ इत्यथ, ४२ इत्यथ, ४३ इत्यथ, ४४ इत्यथ, ४५ इत्यथ, ४६ इत्यथ, ४७ इत्यथ, ४८ इत्यथ, ४९ इत्यथ, ५० इत्यथ, ५१ इत्यथ, ५२ इत्यथ, ५३ इत्यथ, ५४ इत्यथ, ५५ इत्यथ, ५६ इत्यथ, ५७ इत्यथ, ५८ इत्यथ, ५९ इत्यथ, ६० इत्यथ, ६१ इत्यथ, ६२ इत्यथ, ६३ इत्यथ, ६४ इत्यथ, ६५ इत्यथ, ६६ इत्यथ, ६७ इत्यथ, ६८ इत्यथ, ६९ इत्यथ, ७० इत्यथ, ७१ इत्यथ, ७२ इत्यथ, ७३ इत्यथ, ७४ इत्यथ, ७५ इत्यथ, ७६ इत्यथ, ७७ इत्यथ, ७८ इत्यथ, ७९ इत्यथ, ८० इत्यथ, ८१ इत्यथ, ८२ इत्यथ, ८३ इत्यथ, ८४ इत्यथ, ८५ इत्यथ, ८६ इत्यथ, ८७ इत्यथ, ८८ इत्यथ, ८९ इत्यथ, ९० इत्यथ, ९१ इत्यथ, ९२ इत्यथ, ९३ इत्यथ, ९४ इत्यथ, ९५ इत्यथ, ९६ इत्यथ, ९७ इत्यथ, ९८ इत्यथ, ९९ इत्यथ, १०० इत्यथ.

पाण्डुरधारामह्मणि धारागृहाणि मुक्तानि, आहोस्वित्तिविकीर्यमाणनीकरधवलितभुवनान्तरसिन्धुः कुन्डहलादरातलमवतीर्णा इति । आलोकानुसारप्रहितचक्रुद्राशीदनत्नकन्यकाफदम्बपरिवृतां ध्रियमाणधवलतातपत्रामुद्भूयमानचामरद्वयां कौदम्बरी प्रतीहार्या वामपाणिना चेत्रलतागर्भेणाद्र्यम्बशकल्यच्छत्रमुखं चन्दनानुलेपनमनाथं नालिकेरसमुद्रकमुद्गहन्त्या दक्षिणकरेण दत्तहस्तावल्ग्यां केयूरकेण च निःश्रामहार्ये निर्मोकमुचिनी धौते कल्पलतादुकूले दधता निवेशमानमार्गाम्, मालतीकुमुदमाधिप्रितकरनलया च तमालिकयानुगम्यमानानागच्छन्ती मदलेग्याम्, तस्याश्च ममीपे तरलिकाम्, तथा च सितांशुकोपच्छदे पटलके गृहीतं धवलताकारणमिव क्षीरोदस्य सहभुवमिव चन्द्रमसो मृणालदण्डमिव नारायणनाभिपुण्डरीकस्य मन्दरश्लोभविभ्रिममिवाभृतफेनपिण्डनिकरं वामुकिनिर्मोकमिव मन्थनश्रमोद्भितं हानैमिव कुलगृहवियोगगलितं मन्दरमथनविस्पण्डिताशेषशकलान्ण्डसंचयमिव संहतं प्रतिभागततारागणमिव जलनिधिजलादुद्धृतं दिग्गजकरर्मीकरासारमिव पुञ्जीभूतं नक्षत्रमा-

मानानि पाण्डुरधारानां सहस्राणि नेष्वेवंविधानि धारागृहाणि मुक्तानि । आहोस्वित्तिवित्तैः । अनिलेन वादुना विकीर्यमाणा विक्षिप्यमाणा ये स्त्रीकरा यानास्त्रायारीनि तैर्धवलितं शुभ्रीकृतं भुवनं यथा सैवंविधाम्बरसिन्धुर्गङ्गा कुन्डहलादारातलं पृथ्वीतलमवतीर्णांगता । आलोकसानुसारेण प्रहितं प्रेषितं चतुर्थैर्नैवभूतधन्द्रापीडः कादम्बरीम्, अथ चागच्छतीं मदलेग्याम्, अथ च तस्याः ममीपे तरलिकाम्, तथा च सितांशुके श्वेतवस्त्रमुपच्छदं यस्मिन्नेतादशे पटलके पात्रविशेषे गृहीतं हारं चाद्राशीन् । अथ कादम्बरीं विशिनष्टि—अनल्पेति । अनन्ता बहुषो याः कन्यकाः कुमार्यस्तासां कदम्बः समूहस्तेन परिवृतां सहिताम् । ध्रियमाणेति । ध्रियमाणं धवलं शुभ्रमातपत्रं छत्रं यस्याः सा ताम् । उद्भूयमानं वीज्यमानं चामरद्वयं यस्याः सा ताम् । प्रतीहार्यां द्वारागतजननिषेदनवारिण्या । धामेति । चेत्रलता गर्भे मध्ये यस्वैवंविधेन वामपाणिनापसबहस्तेन कृत्वाद् यद्द्रुमं तस्य शकलं सण्डस्तेनावच्छमाम्छादितं सुरां यस्वैवंभूतं चन्दनसानुलेपनेन सनाथं सहितं नालिकेरसमुद्रकं शीफलमप्यवर्तिगोलकमुद्गहन्त्या दक्षिणेन करेणापसव्यपाणिना दत्तो हस्तावल्ग्वो यस्याः सा ताम् । केयूरकेणेति । निःश्रामेन श्रासवातेन हार्यं हतुं योग्ये निर्मोकः कमुकस्तद्वच्छुचिनी निर्मले धौते क्षालिते कल्पलतादुकूले दधता धारयतैवंविधेन केयूरकेण च निवेशमानो मार्गो यस्याः सा ताम् । अथ मदलेग्यां विशेषयद्वाह—मालतीति । मालती जाती तस्याः कुमुमानि पुष्पाणि तेषां दानं सक्तेन अधिष्ठितं अधिष्ठितं करतलं यस्या एतादृश्या तमालिकया भुजिष्ययानुगम्यमानाम् । अथ हारस्य श्वेतत्वप्रकर्ममाश्लो-ट्येष्टे—धवलतेति । क्षीरोदस्य क्षीरसमुद्रस्य वा धवलता शुभ्रता तस्याः कारणमिव निमित्तमिव । एतेन क्षीरोदस्य स्वामाविष्टी धवलता न, किं तु तद्वयलताया हेतुरेवायम् । क्षीरोदस्य हागर्भत्वस्य वक्ष्यमाणत्वा-दन्वगतस्य हारस्तेत्यर्थः । चन्द्रमसः शशिनः सहभुवमिव सहसमुत्पन्नमिव । नारायणेति । नारायणो विष्णुस्य नामिपुण्डरीकस्य बुन्दकूपिकाकितिताम्भोजस्य मृणालदण्डमिव मन्दरो मेरुस्तस्य क्षोभेण विक्षिप्तं दूरीकृतमभृतस्य पीयूषस्य फेनपिण्डो डिण्डीरपिण्डस्तस्य निकरमिव । मन्थनेति । मन्थनस्य श्रमः खेदस्तेनो-द्भितं लक्षं वासुकिर्नाराजस्तस्य निर्मोकमिव कमुकमिव । कुलेति । कुलगृहं पितृगृहं तस्य यो वियोगो भवृष्टद आगमनं तस्मिन्भवसरे गलितं द्रुमं हासमिव । दृश्यते हि पितृगृहाद्भृष्टगृहे मज्जन्त्याः पितृवात्सल्यव-शाद्वागो गलितो भवति पुनरद्रेण एव भवतीति । मन्दरमथनेन विस्पण्डिता या अशेषाः समप्राः शशिकला-स्तासां संहतं सण्डसंचयमिव । जलनिधिजलादुद्धृतं प्रतिभागतं प्रतिरूपागतं तारागणमिव नक्षत्रसमूहमिव

१ पारदरसधाराः, अलधाराः. २ सिन्धुर्धरातलमवतीर्णा कुन्डहलाचालोक. ३ कादम्बरीप्रतीहार्या. ४ नालिके-
 ५ हासमिव मिवः. ६ प्रतिमावारा.
 पृ० ४६

लाभरणमिव मदनद्विपस्य शरच्छकलैरिव कल्पितं कादम्बरीरूपयनीकृतमुनिजनहरद्वारैर
 निर्मितं गुरुमिव सर्वरत्नानां यशोरागिमिवैकत्र घटितं सर्वमागणां प्रतिपन्नमिव चन्द्रमो
 जीवितमिव ज्योत्स्निकाया लक्ष्मीहृदयमिव नलिनीदलगलजलविन्दुविलासतन्मुकुटि
 मिव मृणालवलयधयलकरं शरच्छगिनमिव घनमुक्तांशुनिवहयरलिनदिस्सुखं मन्दार्कमिव
 सुरयुवतिकुचपरिमलयाहिनं प्रभावापिंगमनितारं हारम् । दृष्ट्वा चायमस्य चन्द्रापीडमन्दापदु
 तिमुखो धवलिन्नः कारणमिति मनमा निश्चित दूरादेव प्रत्युत्थानादिना समुचितोत्तर
 क्रमेण मदलेखामापतन्ती जंघाह । सा तु तस्मिन्नेव मरकतप्रायणि मुहूर्तमुपविश्य स्वसु
 स्थाय तेन चन्दनाङ्गरागेणानुलिप्य ते च द्वे दुकूले परिधाप्य तैश्च मालतीकुमुमदाननिगुण
 तशेखरं कृत्वा तं हारमादाय चन्द्रापीडमुवाच—‘कुमार, तवैवमपहम्नितार्हकारकान्ता पेश
 लता प्रीतिपरवशं जन्मं कमिव न कारयति । प्रथय एव ते ददालवकाशमेवंविधानाम् । अत्र
 चाकृत्वा कस्यासि न जीवितस्वामी । अनेन चाकारणाविष्कृतवात्सल्येन चरितेन कस्य न
 बन्धुत्वमध्यारोपयसि । एषा च ते प्रकृतिमधुरा व्यवहृतिः कस्य न वैयस्यतामुत्पादयति ।
 कैस्य वा न समाश्वासयन्त्यमी स्वभावमुकुमारपुत्रयो भवदृणाः । त्वन्मूर्तिरेवात्रोपौलब्ध-

पुञ्जीभूतम् । दिनेति । दिग्गजा दिग्दन्तिनस्त्रेषां कराः सुगडाङ्गुल्लोपां सीकराणां सारमिव रश्मिनां
 मदनेति । मदनद्विपस्य कंदर्पहृदिनो नक्षत्रमालासंश्लिप्तमापरणमिव विभूषणमिव । शरदिति । शरद्वय
 यस्तस्य शकलैरिव सशरैरिव कल्पितं निर्मितं हृदयनिर्मलत्वान् । तदभिप्रायेणाह—कादम्बिति । चन्द्रमो
 राजमुक्ता तस्या रूपं सौन्दर्यं तेन वशीकृतानि यानि मुनिजनहृदयानि तैर्निर्मितमिव । सर्वरत्नानां चन्द्रमो
 षीनां गुरुमिव श्रेष्ठमिव । सर्वमागणां समप्रसमुद्राण्येकत्र घटितं यशोरागिमिव । चन्द्रमणः घटितः १
 निपन्नमिव । ज्योत्स्निकायाश्चन्द्रिकाया जीवितमिव । नलिनीति । नलिनी पद्मिनी तस्या दलवि चन्द्र
 तेभ्यो गलन्तः शरन्तो ये जलविन्दवभेषां पिलासस्तद्वत्तरलं चयलम् । उच्छिष्टितं लम्बोद्भवमिव मृणाले
 ति । मृणालानि विसानि तेषां नलयं नद्वद्वतलां करा यस्य च तम् । घनमुक्तो योऽमुनिवदः किरणमूले
 धवलितं दिस्सुखं येनैवंभूतं शरच्छगिनमिव सुरयुवतिकुचानां यः परिमल वामोदस्तद्वाहिनं मन्दार्कमिव
 हसं प्रभावापिंगमनितारमितिमनोहरं हारम् । दृष्ट्वा चेति । दृष्ट्वा विलोक्य चन्द्रापीडः । चन्द्रेति । चन्द्र
 दुतिवहृत्परिर्वस्वैर्विधे मुक्तं यस्य स । धवलिन्नो विशेषणं वा । पूर्वोपवर्णितमयं हार इत्यस्य धवलिन्नः इत्य
 णमिति मनमा निश्चित दूरादेव प्रत्युत्थानादिना समुचितेन योग्येनोत्तराकारकमेणापतन्तीमागच्छन्ती मन्दैवं
 जंघाह प्रत्युद्गमेन तामासादितवान् । सा रिवति । सा तु मदलेखा तस्मिन्नेव मरकतप्रायप्रभापरमदिना
 या मुहूर्तं क्षणमात्रमुपविश्यावस्थानं कृत्वा स्वयमालमोत्थाय तेन चन्दनाङ्गरागेण मलयजवेलेनेनमुहूर्त
 ते च पूर्वोक्ते द्वे दुकूले परिधाप्य तैश्च मालतीकुमुमदानमिर्वातीपुष्पसमिभारारविगरोखरं विरचितवशं हृद
 तं हारमादाय कृत्वा चन्द्रापीडमुवाचोच्यते । किमुवाचेत्याह—कुमारेति । हे कुमार हे चन्द्रपी
 तवैवमपहम्नितो दूरीकृतोऽहंकारो यवैवविधा कान्ता मनोहरा पेशलता मुन्दरता कमिव प्रीतिपरवशं जन्मं
 कारयति । ते तव प्रथय एव विनय एवावकाशमवगाहं ददालवैवविधानां पुरुषाणाम् । अत्रवा चाकृत्वाकृत्ये
 वेण त्वं कस्य जीवितस्वामी नासि । अपि तु सर्वेषामित्यर्थः । अनेन चाकारणेनामितेनाविष्कृतं प्रकृतिं
 यद्वात्सल्यं हिनं मम्मिन्नेवविधेन चरितेन समाचरणेन कस्य बन्धुत्वं नाध्यारोपयसि । एषा च ते तव हृद
 स्वभावेन मधुरा मित्रा व्यवहृतिर्व्यापारः कस्य न वयस्यतां मित्रतामुत्पादयति । स्वभावेन मुकुमारा इत्येवं
 मेवविधा अमी भवदृणाः कस्य न समाश्वासयन्ति समाश्वासनां कुर्वन्ति । त्वदिति । अर्थात् त्वन्मूर्तिरे-

१ शरन्नेवशकलैः, २ ज्योत्स्नायाः, ३ मन्दार्कमिवप्रवाहम्, ४ मुक्तो, ५ समुचितेन, ६ आवासीय, ७ प्रीतिपरवशं,
 ८ भवदृणित, ९ परवशं किमिव, १० स्वभाव, ११ कं, १२ समाश्वासयन्ति, १३ उपक्रमम्,

हेति, या प्रथमदर्शन एव विश्रम्भमुपजनयति । इतरथा हि त्वद्विधे सकलभुवनप्रथितमहिम्नि प्रयुज्यमानं सर्वमेवानुचितमिवाभाति । तथा हि संभाषणमप्यधःकरणमिवापतति । आद-
रोऽपि प्रभुताभिमानमिवानुमापयति । स्तुतिरप्यात्मोत्सेकमिव सूचयति । उपचारोऽपि चप-
लतामिव प्रकाशयति । प्रीतिरप्यनात्मज्ञतानिव ज्ञापयति । विज्ञापनापि प्रागल्भ्यमिव ज्ञा-
यते । सेवापि चापलमिव दृश्यते । दानमपि परिभव इव भवति । अपि च स्वयं गृहीतहृ-
दयाय किं दीयते । जीवितेश्वराय किं प्रतिपाद्यते । प्रथमकृतागमनमहोपकारस्य का ते प्रत्यु-
पक्रिया । दर्शनदत्तजीवितफलस्य सफलमागमनं केन ते क्रियते । प्रणयितां चानेन व्यपदे-
शेन दर्शयति कादन्यरी, न विभवम् । अप्रतिपाद्या हि परस्वता सज्जनविभवानाम् । आस्तां
सावद्विभवः, भवादृशस्य दास्यमप्यङ्गीकुर्वणा नाकार्यकारिणीति नियुज्यते । दत्त्वात्मानमपि
यद्भिता न भवति । जीवितमप्यर्पयित्वा न पश्चान्तप्यते । प्रणयिजनप्रत्याख्यानपराङ्मुखी
च दाक्षिण्यपरवती महता सताम् । न च तादृशी भवति याचमानां यादृशी ददतां लज्जा ।

पलम्भनमुपमनहेति साक्षात्कारयोग्या भवति । सा प्रथमदर्शन एव प्रथमावलोकन एव विश्रम्भं विश्वास्तुप-
जनयति । अतस्तद्विधे लल्लहरो पुरूपे सकलभुवने प्रथितः प्रख्यातो महिमा माहात्म्यं यस्मिन्नेवं प्रयुज्यमानं
कल्पनानं संपन्ननुचितमिवायोग्यमिवाभाति । तदेव दर्शयति—**तथा हीति ।** संभाषणमपि ज्ञान मप्यधःक-
रणमिवापतति । अनुचितेन सर्वोचितस्य संभाषणमनुचितमेव परोतीति न्यायादिति भावः । **आदर इति ।**
आदरोऽपि षडुनानोऽपि प्रभुताया ऐश्वर्यस्याभिमानमिवानुमापयति ज्ञापयति । स्तुतिरपि स्तुतिरप्यात्मन उद्वेक
उत्पन्नमिव सूचयति । उपचारोऽप्यभ्युत्थानादिरूपोऽपि चपलतामिव प्रकाशयति प्रष्टीकरोति । प्रीतिरपि
श्रेयोऽप्यनात्मज्ञतां स्वस्वरूपानभिज्ञां ज्ञापयति । विज्ञापनापि विश्रितरपि प्रागल्भ्यमिव प्राग्दलमिव जायते ।
सेवापि सपदापि चापलमिव दृश्यते । दानमपि परिभव इव पराभव इव भवति । प्रथितमहिम्नवत्त्वादिति भावः ।
अपि चेति युक्तन्तरे । स्वयं गृहीतं हृदयं येनैवंविधाय किं दीयते । अपि च जीवितेश्वराय किं प्रतिपाद्यते
किं कथ्यते । अयं भावः—हृदयापीनं जीवितं, हृदयं चेद्गृहीतं तदा जीवितेश्वर एव जनः । एवं सति तस्मै
जीवितान्निधानं किं बन्तु नेचम् । सर्वेषां षडुनानां जीवितार्थतात् । एतदपरं किं प्रतिपाद्यम् । प्रतिपाद्यानां जीवि-
तायधितात् । प्रथमं हृदयं यदागमनं तदेव महागुणकारी यस्मिन्विषयस्य ते भवतः का प्रत्युपक्रिया । न वासी-
त्यर्थः । दर्शनेन दानं जीवितफलं येनैवंविधस्य ते तव सफलमागमनं केन क्रियते । अयं भावः—सर्वश्रि-
शोऽपि जीवितं फलं तदेव दत्तम् । इतः परं तन्नादरात्मन्नाकं किमपि नास्ति, येन तदागमनस्यार्थं किदते ।
कारणवर्धनेन व्यनदेशेन हारानदानमिषेण प्रणयिता केवला तपि दर्शयति । न विभवमैश्वर्यम् । तदेवतदर्थं
बन्तु नास्ति वादसां मन बर्तेत इत्येवम् । नन्वस्तुनमुपकारकानस्य स्वस्मिन्वत्प्रदर्शने शोऽप्यमन्तरस्य इत्यन
आह—**अप्रतीति ।** हेति निश्चिन्तम् । सज्जनविभवानां परस्वता सौन्दर्यरूपभावाशोऽप्रतिपाद्या वर्तेते । अत्र
प्रभोः परोपकारमित्येवमिदं तद्विभवमपि तथात्वादिति भावः । अथ यदपरितोदन्तदा विभवो हारा-
दिभ्यः स्वोत्पत्तेरुत्पत्तयस्तां विदुः । किं तु भवादृशस्य दास्यमङ्गीकुर्वणा नाकार्यकारिणीति नियुज्यते
ननु लविधिमितीति व्यनदिरप्येते । दृश्येति । आमानमपि दाया स्वदर्शीनं इत्वा दयित्वा न भवति
विप्रकृति न स्यात् । जीवितमप्यर्पयित्वा न पश्चान्तप्यते न पश्चान्तं करोति । नः तदां सागुण्यनां
महता पुराणप्रसवो विदुः यस्मिन्नेवंभूतो यो जनस्य प्रत्याख्यानं रिशकृतं तत्र पराङ्मुखी प्रवृत्तिः
भीष्टप्रवृत्तिरुत्पत्तीति न भवतीत्यर्थः । **न च देवता—दाक्षिण्येति ।** दाक्षिण्यमनुष्ठानः हस्ता-
परवती । तदर्थेनेत्यर्थः । दाक्षिण्यं तन्वापीनं स्मरिजन आह—**नचेति ।** ददतां मिदं हृदयं वादसां

लाभरणमिव मदनद्विपस्य शरच्छकलैरिव कल्पितं कादम्बरीरूपधरीकृतमुनिजनहर्षरिव
निर्मितं शुरुमिव सर्वरत्नानां यशोराशिनिवैक्य घटितं सर्वसागराणां प्रतिपन्निर चन्द्रमो
जीवितमिष ज्योत्स्निकाया लक्ष्मीहृदयमिष नलिनीदलगलज्जलविन्दुविलासतरलमुन्मत्तमि
मिष मृणालवलयधवलकरं शरच्छगिनमिष घनमुक्तांशुनिवहृधवलितविश्रुखं मैन्द्रीकीर्तिर
मुख्यवतिकुचपरिमलवाहिनं प्रभावरिपिणमलितारं हारम् । दृष्ट्वा चायमस्य चन्द्रारीद्वन्द्वतानु-
निमुखो धवलिन्नः कारणमिति मनसा निश्चित्य दूरादेव प्रत्युत्थानादिना संमुखिनोत्था-
क्रमेण मदलेम्बार्मापतन्ती जमाह । मा तु तस्मिन्नेव मरकतप्रावणि मुहूर्तमुपरिव्रज सन्दु-
त्थाय तेन चन्दनाङ्गरागेगानुलिप्य ते च द्वे हुक्के परिधाप्य तैश्च मालतीकुमुमशमभिराति-
तशेस्वरं कृत्वा तं हारमादाय चन्द्रापीडमुवाच—‘कुमार, तवेवमपह्निताहंकारकान्ता रस-
लता प्रीतिपेरवणं जनं कमिव न कारयति । प्रथय एव ते ददात्यवकाशमेवंविधानाम् । अत्र
चाहृत्या कस्यासि न जीवितस्वामी । अनेन चाकारणाविच्छृणवात्मलयेन चरितेन क्व न
यन्धुव्यमभ्यारोपयसि । एषा च ते प्रकृतिमधुरा व्यवहृतिः कस्य न वैयस्यतामुत्पादयति ।
कस्य या न मैसाश्रामयन्त्यमी स्वभावमुक्कुमारपृच्छयो भवद्गुणाः । त्वन्मूर्तिरिवाग्रीतान्मन्-

पुत्रोभूतम् । दिशेति । रिणजा दिग्दन्तिनश्लेषो कराः दुष्प्रादण्यश्लेषो हीकराणां शरमिव रामणे ।
मदनेति । मदनद्विपस्य कंदर्पहृदिनो नक्षत्रमालासंक्षिप्तमाभरणमिव विभूतममिव । शरदिति । शरद्वय
यन्मस्य शरकलैरिव शरैरिव कल्पितं निर्मितं हृदयनिर्मलत्वात् । तदभिरावेगाह—कादम्बिति । कदम्बो
रात्रगुता तस्या रूपं सौन्दर्यं तेन वशीकृतानि यानि मुनिजनहृदयानि तैर्निर्मितमिव । सर्वरत्नां सव्य
पीनो शुरुमिव श्रेष्ठमिव । सर्वसागराणां समग्रमुद्राणाभेरथ घटितं यशोराशिमिव । चन्द्रमगः कल्पित
निराशमिव । ज्योत्स्निकायाश्चन्द्रिकाया जीवितमिव । नटिनीति । नलिनी पद्मिनी तस्या दान्ते इत्ये
तेभ्यो गच्छन् क्षान्तो ये जलविन्दवश्लेषो विलासशरत्तरेलं चयलम् । उन्मत्तितं लक्ष्मीहृदयमिव मृणाले
नि । मृणालमि विमानि तेषां बलवं तद्रत्नतया करा यस्य च तम् । घनमुक्तो योऽशुभिरुः किलगुणैरे
परशिनं विश्रुखं येनैवंभूतं शरच्छगिनमिव मुखवतिवृत्तानां यः परिमल आमोदस्तद्वदितं मन्मथीनीने
एवं प्रभावरिपिणमलितारमलितमोहरे हारम् । दृष्ट्वा चेति । दृष्ट्वा विशेष्य चन्द्रारीडः । चन्द्रेति । चन्द्र
दुनिररुर्नवैस्वैर्विषं मुनिं यस्य न । धवदिप्रो विशेषणं वा । पूर्वैरवर्जितमयं हार इत्ययं धवदिप्र इ
कमिति मनसा निश्चित्य दूरादेव प्रत्युत्थानादिना समुचितेन बोधेनोत्थावरक्रमेणानन्वीनयच्छन्ती मन्ते
मन्तः प्रत्युत्तमेन तामावाहितवान् । सा स्थिति । मा तु मदलेखा तस्मिन्नेव मरकतप्रावणमपदंते
वां मुहूर्तं क्षणनाशमुपरिव्रजत्यर्थं कृत्वा स्वदमागमनोत्थाय तेन चन्दनाङ्गरागेण मदनपत्रविश्लेषेण
ने च पूर्वोद्वे द्वे हुक्के परिधाप्य तैश्च मालतीकुमुमशमभिरातिनोत्थाय तशेस्वरं विश्रुखं विश्रु
तं हारमादाय कृत्वा चन्द्रापीडमुवाचोच्छ्वती । किमुवाचेत्याह—कुमारेति । हे कुमार हे चन्द्रा
तवेवमपह्निने हृदिहन्तेहृदयो यवेवंविधा कान्ता मनोहरा पेशक्या मुन्दरया कमिव प्रीतिगार्ह मं
कारयति । ते तव प्रथय एव धिवय एव तवकाशमेवाहं ददा येनविधानां मुद्राणाम् । अत्रया चन्द्रापी
वेच त्वं कस्य जीवितस्वामी भवति । अथि तु सर्वैरामियर्थं । अनेन चाकारणेकस्मिन्नेनैवमुहूर्तं प्रकृ
तस्मिन्नेव हिं कस्मिन्नेवैवैनेन चरितेन तामावरमेन कस्य कस्युर्न ताभ्यारोपयति । एषा च ते तव शुरु
क्षान्तेन मधुरा मित्रा यवहृदिज्योत्स्नः कस्य न व्यवयतां मितवतामुत्पादयति । स्वमनेन दुष्प्राय इत्ये
नेवविषा अतो मन्मथुणा कस्य न मन्मथ्यायवन्ति मन्मथ्यायतां कुर्वन्ति । त्यदिति । अत्रने तन्मन्मथे

१ चन्द्रापीडः २ ज्योत्स्निकाः ३ मन्मथिनी ४ शरद्वय ५ शुरुमिव ६ चन्द्रमगः ७ कल्पित
८ चन्द्रमगः ९ चन्द्रमगः १० मन्मथः ११ श्री १२ मन्मथ्यायवन्ति १३ मन्मथ्यायतां १४ कुर्वन्ति १५ मन्मथः

हति, चा प्रथमदर्शन एव विश्रम्भमुपजनयति । इतरथा हि त्वद्विधे सकलभुवनप्रथितमहिम्नि प्रयुज्यमानं सर्वमेवानुचितमिवाभाति । तथा हि संभाषणमप्यधःकरणमिवापनति । आद-
रोऽपि प्रभुताभिमानमिवानुमापयति । स्तुतिरप्यत्सोत्सेकमिव सूचयति । उपचारोऽपि चप-
लतामिव प्रकाशयति । प्रीतिरप्यनात्मज्ञानमिव घ्रापयति । विज्ञापनापि प्रागल्भ्यमिव ज्ञा-
यते । सेवापि चापलमिव दृश्यते । दानमपि परिभव इव भवति । अपि च स्वयं गृहीतदृ-
दयाय किं दीयते । जीवितेश्वराय किं प्रतिपाद्यते । प्रथमशृतागमनमहोपकारस्य का ते प्रत्यु-
पक्रिया । दर्शनदत्तजीवितफलस्य नफलमागमनं केन ते क्रियते । प्रणयितां चानेन व्यपदे-
द्वेन दर्शयति फाट्स्वरी, न विभवम् । अप्रतिपाद्या हि परस्वता सज्जनविभवानाम् । आस्तां
तावद्विभवः. भवाद्दशस्य दास्यमप्यहीकुर्वाणा नाकार्यकारिणीति नियुज्यते । दृश्यात्मानमपि
यज्ञिता न भवति । जीवितमप्यर्पयित्वा न पश्चात्तप्यते । प्रणयिजनप्रत्याख्यानपरास्वुरी
च दाक्षिण्यपरवती महत्ता सताम् । न च तादृशी भवति चाचमानां चादृशी ददतां लज्जा ।

पलम्भननुभवमर्हति साक्षात्कारयोग्यं भवति । या प्रथमदर्शन एव प्रथमावलोकन एव विश्रम्भे विश्वास्तमुप-
जनयति । अतस्तद्विधे लक्ष्यदशे पुरुषे सकलभुवने प्रथितः प्रख्यातो महिमा साहाय्यं यस्मिन्नेवं प्रयुज्यमानं
कथ्यमानं सर्वमनुचितमिवायोग्यमिवाभाति । तदेव दर्शयति—तथा हीति । संभाषणमपिजनन मप्यधःक-
रणमिवापनति । अनुचितेन सर्वोचितस्य संभाषणमनुचितमेव करोतीति न्यायिदिति भावः । आदर इति ।
आदरोऽपि बहुमानोऽपि प्रभुताया ऐश्वर्यस्याभिमानमिवानुमापयति ज्ञापयति । स्तुतिरपि स्तुतिरप्यत्सोत्सेक
उत्कर्मत्वमिव सूचयति । उपचारोऽप्यभ्युत्थानादिरूपोऽपि चपलतामिव प्रकाशयति प्रकटीकरोति । प्रीतिरपि
प्रेतोऽप्यनात्मज्ञतां स्वस्वरूपानभिज्ञां ज्ञापयति । विज्ञापनापि विज्ञप्तिरपि प्रागल्भ्यमिव पाण्डित्यमिव जायते ।
सेवापि चापनीपि चापलमिव दृश्यते । दानमपि परिभव इव पराभव इव भवति । प्रथितमहिमवत्त्वादिति भावः ।
अपि चेति सुच्यन्तरे । स्वयं गृहीतं ददयं येनैवंविधाय किं दीयते । अथ च जीवितेश्वराय किं प्रतिपाद्यते
किं कथ्यते । अयं भावः—हृदयाधीनं जीवितं, हृदयं चेद्गृहीतं तदा जीवितेश्वर एव जातः । एवं सति तस्मै
जीवितान्निधानं किं वस्तु नेयम् । सर्वेषां वस्तूनां जीवितार्थत्वान् । एतदपरं किं प्रतिपाद्यम् । प्रतिपाद्यानां जीवि-
तावधित्वान् । प्रथमं कृतं यदागमनं तदेव महानुपकारो यस्यैवंविधस्य ते भवतः का प्रत्युपक्रिया । न कापी-
त्यर्थः । दर्शनेन दत्तं जीवितफलं येनैवंविधस्य ते तव सफलमागमनं केन क्रियते । अयं भावः—सर्वोपेक्ष-
योत्कृष्टं जीवितं फलं तदेव दत्तम् । इतः परं तत्सदृशमस्माकं किमपि नान्नि, येन तदागमनसाकार्यं क्रियते ।
कादम्बर्यनेन व्यनन्देनो हारानपनन्निषेण प्रणयिता क्षेहवता त्वयि दर्शयति । न विभवमैश्वर्यम् । तवतादृशं
बहु नास्ति चादृशं मम वर्तते इत्येवम् । नन्वत्युत्तममुक्ताकृत्यापस्य स्वाभिभवत्वप्रदर्शने षोऽयमन्तरस इत्यत
आह—अप्रतीति । हीति निश्चितम् । सज्जनविभवानां परस्वता स्वायपरकीयभावोऽप्रतिपाद्या वर्तते । सतां
प्रहृतः परोपकारनिमित्तकत्वेन तद्विभवस्यापि तथात्वमिति भावः । अथ यद्यपरितोपनना विभवो हार-
दिरूपः स्तोत्रार्पहेतुस्त्वावदास्तां तिष्ठतु । किं तु भवाद्दशस्य दास्यमप्यहीकुर्वाणा नाकार्यकारिणीति नियुज्यते
नाह्वल्यविधायिनीति व्यभिचर्यते । दृश्येति । आत्मानमपि दृश्या त्वदधीनं कृत्वा यज्ञिता न भवति
विप्रतारिता न स्यात् । जीवितमप्यर्पयित्वा न पश्चात्तप्यते न पश्चात्तापं करोति । यः सतां सत्युत्थानां
महत्ता गुरुताप्रणयो विद्यते यस्मिन्नेवंभूतो यो जनस्यस्य प्रत्याख्यानं निराकरणे तत्र परास्वुरी प्रणयिजना-
भीष्टप्रदाननिराकरणशीला न भवतीत्यर्थः । तत्र हेतुमाह—दाक्षिण्येति । दाक्षिण्यमनुकूलता तस्याः
परपती । तदधीनेत्यर्थः । दाक्षिण्यं लज्जाधीनं स्यादित्यत आह—नचेति । ददतां वितरणं कुर्वतां तादृशी

तिनि भगवति पूर्णिं क्रमेण च दिनपरिलम्बनरोपरक्तभिः कामिनीदृष्टिभिरिव संक्रामित-
 शोणिनि च्योनि संद्वतशोचिपि जाते जरुहारीतहरितवाजिनि, रविचिरैहमीलितसरोजसं-
 हतिषु, हरितायमानेषु, कैमलवनेषु श्वेतायमानेषु कुमुदखण्डेषु, लोहितायमानेषु दिव्युत्पे-
 नीलायमाने शर्वरीमुखे, शनैःशनैश्च पुनर्दिनश्रीसमागमाशाभिरिवानुरागिणीभिः सहैव दीधिति-
 भिरदर्शनतामुपगते भगवति गभस्तिमालिनि, तत्कालविजृम्भितेन च कादम्बरी हृदयरोगसा-
 गरेणैवापूरिते संधारागेण जीवलोके, कुसुमायुधानलदह्यमानहृदयसहस्रधूम इव जनितामि-
 नीनयनवारिनि विसीर्यमाणे तरुणतमालत्विपि तिमिरे, दिक्प्रकरैवकीर्णसीकरासार इव
 श्वेतायमाननारागेण गगने, जातायां चादर्शनश्रमायां वेलायां सौधशिखरादवततार कादम्बरी
 क्रीडापर्वतकनितम्बाश्च चन्द्रार्पीडः । ततोऽचिरादिव गृहीतपादः प्रसाद्यमान इव कुमुदिनीभिः
 कलुषमुखीः, कुपिता इव प्रसाद्यन्नाशाः प्रयोधाशङ्कयेव परिहरन्मुमाः कमलिनीः, लाञ्छनच्छ-
 लेन निशामिव हृदयेन समुद्रहन्, रोहिणीचरणताडनलम्भमलककरसमिबोदयरागं दधानः,
 विनिरनीलोन्मयं दिवमभिसारिकामिवोपसर्पन्, अतिवहभतया विकिरन्निव सौभाग्यमुद-

विष्णुसर्पिर्द्विः एवंविधे पूर्णि मूर्धे जाते मति । तथा क्रमेण च परिपाटना दिनस्य सूर्यस्य परिलम्बनमस्तवम-
 चक्षेन रोने नापकी दनसंवेनोऽद्यापि नागत ह्येवंरुग्नेन रक्तानिः कामिनीदृष्टिभिरिव संक्रामितः शोणिमा
 रक्तिमा वसिष्ठेर्विधे व्योम्नारामे मति । पुनः केतु । रविरिति । रविः सूर्यस्य विरहो विद्योन्मनेन
 नीलितः संसुचिता याः सरोजसंहरतः कमलराजवच्छासु । पुनः केतु । कमलवनेषु नदिनखण्डेषु हरितायमा-
 नेषु नीलायमानेषु मत्सु । तथा कुमुदखण्डेषु शर्वरीवनेषु श्वेतायमानेषु गौरवदाचरणानेषु । प्रकुदितसापिपि
 भारः । तथा लोहितायमानेषु रक्तवनेषु दिव्युत्पे मत्सु । तथा नीलायमाने हरितायमाने शर्वरीमुखे प्रद्वेषे ।
 शनैःशनैः पुनर्दिनश्रीः सः समानमस्मात्सामिरिवानुरागिणीभिर्दीधितिभिः सह भगवति गभस्तिमालिनि
 मूर्धेऽदर्शनतामुपगते मते मति । पुनः संधारागेण जीवलोक आपूरिते मति । केनेव । तत्कालविजृ-
 म्भितेन तशयप्रवृत्तेन कादम्बरी हृदयरोगसागरेणो वः नागरः समुद्रमोनेव । पुनः कमिन् । विनायमाने
 विभारं प्रथमाने । तरुणे नवीने वननालन्यादिच्छः तस्य त्विडिव त्विद वसिष्ठेर्विधे तिलिरेऽप्यकारे
 मति । तस्य नीलायनेन सान्नादाह—कुसुमेति । कुसुमायुष एवानलो बहिस्त्रेन ददमानं ज्वलमानं वष्टु-
 दनहसं तस्य धूत इव । कीदमे । जनिवमुत्पारितं मानिनीनां मयनेषु वारि येन तस्मिन् । अद्यापि पथिद्वे
 नागत इति दुःखेन मानिनीनयनेषुमुदगाह इत्यर्थः । एतेन धूमनाहरसं ध्वनितम् । दिगिति । दिवसिणां
 दिग्गजानां वे वराः कुमुदादशान्तराश्रीर्दोऽवधन्तो वा हीहतामारक्तलिङ्गि । श्वेतायमाने दीप्यमाने ता-
 रागणे मधुप्रमूर्धे मने व्योम्नि जाते मति । अन्यदसु प्रयुक्तः । तवनादन्तरनविरादिव श्लोककालेव
 सुषण्डीधन उदयमुदयं प्रपन्नम् । गृहीतेति । दर्शिताः पादा वस्य मः । प्रयायमान इव । वानिः ।
 कुमुदिनीभिः शर्वरीभिः । कलुषमुखीः कुपिता इव शाना दिनः प्रयायप्रसर्गावृषेव । मुनानां कमलिनीनां
 प्रद्वेषे वा भूयिष्णुद्वारा परिरंभयत् । लाञ्छनच्छलेनाहमिनेन निरालिब हृदयेन समुद्रहरणपरत् ।
 पुनः वि कुर्वन् । उदरगतं दधानः । कमिन् । रोहिण्यायनेन रतिवृत्तेन वल्लभं तेन तस्य कलककरन-
 निव पादप्रदधि । विनिरनेन नीलनमरी वपनेऽपनी रिवं नीलायुत्पन्नसामादमिभारिकामिनीवैवर्तवर्मा-
 च्छत् । शर्वरीवस्य मधुप्रमूर्धेना तस्य शैल्यसं विकिरन्निव विविक्तविव । कीदमाः । नगरान्म हस्य-

१. सूर्यस्य २. वनेन ३. वनवनेषु विकिरन्निव ४. मन्मालिकादशा ५. एवंवर्तवैवर्तविकिरन्निव ६. कुमुदिनी ७. कुमुदादश ८. शर्वरी ९. शर्वरी १०. शर्वरी ११. नगरान्म हस्य-

प्रोक्तं परिलक्षितं भूतले मनुष्यादिभ्यः । चन्द्रासीडोऽपि 'कुमार, अप्पात्सनां शिलातलमेव,
 इत्यनन्तरमुत्पन्नानोऽपि मन्वेत्येव भूमिमेवामजय । सर्वासु चार्त्तानामु तामु मुहूर्तनिव
 स्थित्वा यहुमुपचरन्ते चन्द्रासीडः—'देवि, इन्द्रिनात्रप्रति दासजने संभाषणादिकत्वापि
 प्रनादसु नास्त्यवरानां, विमुनेवावतोऽमुप्रहसं । न गन्तु चिन्तयन्नपि निजुनं तमात्मनो
 गुणवन्वन्वलोपयामि, यस्यापननुत्सपोऽमुप्रगतिरेकः । अतिसरज्ञ तवेयमपगतमिमानन-
 धुरा च मुजजना यदभिनयनेषकजनेऽप्येवमनुकथ्यते । प्रायेण मामुपचारार्थमनदक्रिणं देवी
 मन्यते । धन्यः गन्तु परितनः, ते यत्सोपरि नियजना स्यात् । आसासंविभागकरगोचिते
 शूलजने क इवाद्दरः । परोपकारोपकरणं शरीरम्, वृणलवल्यु च जीवितम् । अथग्रपे त्यत्र-
 त्रिपत्तिभिरुपायनीर्षुंभागवापाने ययमेते शरीरनिद्वेतेर्जायितमेवानीन्द्रियाणि एतेषाम-
 न्द्वेतेरुपपत्तिपरिग्रहेण गरीपत्यम्' इति । अर्थव्यथादिनोऽप्य वचननाश्लिष्य मन्वेतेषा
 मन्मितमवादीन्—'कुमार, भवतु । अतिप्रयत्नया विद्यते सत्तु नत्तां कादन्व्यती । किमर्थं
 चैवमुच्यते । सर्वानिदमन्तरेणापि वचनमनया परिगृहीतम्, किं पुनरमुनोपचारफल्गुना
 पचना संदेहशूलानारोप्यते' इति । स्थित्वा च कंचित्कालं श्वतप्रस्ताया 'कथं राजा तादासीडः,

प्रोक्तेषु शूलो हेतुमन्वेते इति प्रकृत्यन्ती प्रकृते नीचे परितनस्य सेवकजनस्योचिते योग्ये भूतले
 दृष्टिनां समुपायैरनुपपत्तिः । चन्द्रासीडोऽपि हे कुमार, शिलातलमेवाप्पात्सनामिति मन्वेतेषामुत्पन्नानोऽपि
 मनुष्यादिभ्योऽपि मन्वेत्येव भूमिमेव वसुधाभिव्यक्तमनाश्रितवाद् । सर्वासु तास्वार्त्तानामुपनिशामु सत्तु मुहूर्त-
 निव स्थित्वा चन्द्रासीडो वहुं यपनिजुनययन्न एतन् इवाद् । किं तदित्याह—'देवीति । हे देवि, इन्द्रिनाम
 प्रोक्ते दानयने संभाषणादिकस्य वचनप्रकृतिकस्य प्रसादस्यमुपहृत्यारकाशोऽवगाहो नास्ति । इन्द्रिनाममुत्पन्न-
 शीलः तावन्मन इदं मृतं वावदस्य प्रवृत्तो नाश्लेष्यः । एतावतोऽमुप्रहसं किमुन मन्यते । सर्वथा प्रवृत्तो ना-
 श्लेष्यः न सत्विति । निजुनं यथा स्यात्तथा चिन्तयन्नपि विचारयन्नप्यत्मानो गुणवन्वन्वलोपयामि पर्यामि ।
 यस्य गुणवन्वन्वलोपयामि योग्योऽमुप्रगतिरेकः प्रसादोक्त्यर्थः । अतिसरलातिरुजवी तवेयमपगतो दूरीभूतो
 योऽभिमानोऽर्कारतेन मजुरा मिथा मुजजना सौजन्यम् । अप्रार्थं हेतुं प्रदर्शयच्छाह—यदिति । यदभिनवे
 सेवकजनेऽपि नूतनशूलोऽप्येवमनुकथ्यतेऽमुप्रहसिर्षाक्षियते । प्रायेणेति । प्रायेण बाहुल्येनोपचारेण बाह्य-
 म्येन हर्षं बरिक्तुं योग्यमव एवार्क्षिणमनुदरं नां देवी मन्यते जानाति । सत्तु निश्चयेन । स एव परितनो
 धन्यः इत्युक्तं, यत्सोपरि ते एव नियजनाया स्यात् । आसासंशयो यः संविभागो विमज्य किंचिदप्यं तस्य
 कल्पं लक्ष्येति योग्ये मूलजने क इव इतो बहुनाश्लेष्यम् । परेति । परस्य य उपकार उपहृतिस्तस्योरु-
 रणं सायते शरीरं वृणलवलयु च जीवितम् । अत आगतापाने तव सत्वतिपत्तिमित्त-
 म्नाकिभिरुपायनीर्षुंभागवापाने कर्तुं महमजने सजे । एते वनम्, इदं शरीरम्, एतर्जीवितम्, एतानांश्रियाणि,
 एतेषां मन्वादन्यतरपरिग्रहेण साकारेण हृत्वा गरीपत्यनारोपय स्यात्पतेति । अन्यस्योपायनस्याभावाद् । इदमेव
 तन्मोक्षमम् । अर्थव्यथादिनोऽस्य चन्द्रासीडस्य वचननाश्लिष्य निराहस्य मन्वेतेषां साहित्यनवावृत्तवचनम् ।
 हे कुमार, मन्तु यत्सोपरि तस्यैवतु । परमतिप्रयत्नयाऽपि ययमेते सत्तु निश्चयेन कादन्व्यती विद्यते सेदं
 प्रकृतेति । अतः किमर्थं चैवमुच्यते कथ्यते । वचनमन्तरेणापि कथनं विनैव सर्वमेदं पूर्वोक्तमनया कादन्व्यती
 परिगृहीतनाम् । किं पुनरमुनोपचारेण फल्गुना निरर्थकेन वचनं किं वचनकारेण संदेहशूलानारोप्यते ।
 नम इति शेषः । इत्युत्पन्नकारेण कंचित्कालं स्थित्वा सितमन्व च कृतो निहितः अर्थप्रमस्य प्रसादोऽव-
 हातो यथा सर्वविधा सत्त्विलोभं समं प्रच्छ अट्टच्छत् । इतिमन्वेतेषामह—कथं राजा तादासीडः

१ प्रकृतेः, २ अथ सर्वासु चार्त्तानामु मुहूर्तनिव, ३ इन्द्रिनाम, ४ प्रायेण च, ५ शरीरम्, ६ अपि इते
 एव परितनोऽप्युत्पन्नानोऽपि मन्वेत्येव भूमिमेव वसुधाभिव्यक्तमनाश्रितवाद्, ७ वचनमन्तरेणापि, ८ मन्वेतेषां

कथं देवी विलासवती, कथमार्यः शुक्रनामः, कीदृशी चोजयिनी, कियन्वन्ने मा च, कीदृग्भारतं वर्षम्, रमणीयो वा मनोहरो वा मनोलेधो मनुष्यदेव । एवंप्रिथग्भिन्न कथानिः सुचिरं स्थित्योत्थाय कादम्बरी केयूरकं चन्द्रापीडममीपशापितं ममादिश्य परिजनं च ज्ञान-सौधजिररस्मारोह । तत्र च मिनदुकूलविताननन्दाग्नीर्णं शयनीयमलंकारम् । चन्द्रापीडोऽपि तस्मिन्नेव शिलातले निरभिमानतामभिरूपतामतिगम्भीरतां च कादम्बरीयाः, निम्नान्वन-लतां च महाधेतायाः, मुज्जनां च मदलेखायाः, महानुभावतां च परिजनस्य, अतिमसृदि च गन्धर्वराजलोकस्य, रम्यतां च किंपुरुषदेशस्य मनसा भावयन्केयूरकेण संवाहमानपर-क्षणद्विय क्षणदां क्षपितवान् ।

अथ प्रमेण कादम्बरीदर्शनजागरस्त्रिभ्रः स्यमुभिव तालतमालतानीकडलीकन्दलीके प्रविरलकडोलानिलशीतलां वेलावनरात्रिमयततार तारापतिः । अभ्यर्णविरहविधुरस्य च कामि-नीजनस्य निःश्वसितैरिवोष्णैर्म्लानिमनीयत चन्द्रिका । चन्द्रापीडविलोचनारुदमदनेव कुमु-दलोपनीतनिशा पङ्कजेषु निपतात लक्ष्मीः । क्षणदापगमे च स्मृत्या कामिनीकर्मोत्पल्लव-नुत्कण्ठितेष्विव क्षामतां प्रजन्तु, पाण्डुतनुषु गृहप्रदीपेषु, अनवरतशरक्षेपसिन्नातद्गनिःश्व-

राजा तारापीडः । देवी विलासवती कथम् । कथं आर्यः शुक्रनामः । कीदृशी चोजयिनी विशाला । हा के-यिनीतः कियन्त्वन्ने माणे । कीदृग्भारतं वर्षं क्षेत्रम् । रमणीयो वा मनोहरो वा मनोलेधो मनुष्यदेव । एवमिति । एवंविधाभिरेवंप्रकाराभिः कथाभिर्वाताभिः सुचिरं बहुकालं स्थितावस्थानं कृतोत्पव क-दम्बरी केयूरकं चन्द्रापीडसमीपशापितं परिजनं च ममादिश्यदेशं दत्त्वा शयनयोग्यं गन्धोपशिवरे तदरा-रुदवती । तत्रेति । तत्र तस्मिन्सौधतले स्थितं शुभ्रं बहुकूलं दुर्गलं तस्य वितानं चन्द्रोदयस्य तदनन्ते-गलत्रास्त्रीणं स्थापितं शयनीयं शय्यामलंकारालंकारवती । चन्द्रापीडोऽपि तस्मिन्नेव शिलातले निरभि-नतां निगर्वतामभिरूपतां विचक्षणतामतिगम्भीरतां च कादम्बरीयाः, निष्कारणवत्गलनां च निर्दुर्गहृदयतां च महाधेतायाः, मुज्जनां च मदलेखायाः, महानुभावतां च परिजनस्य, अतिमसृदि च गन्धर्वराजलोकस्य, रम्यतां मनोहरतां च किंपुरुषदेशस्य, मनसा भावयन्केयूरकेण संवाहमानो लास्यमनी कथं पादौ यस्यैवंभूत क्षणमात्रेण क्षणदां क्षियामा क्षपितवान्शयं नीतवान् ।

इदानीं रात्रिशेषं चन्द्रास्तं सूर्योदयं च वर्णयन्चन्द्रापीडकृतव्यतामाह—अथेति । क्षणदाशयनतरं क-दम्बरीयां यत् दर्शनं अवलोकनं तेन जागरो जागरण तेन क्षिप्तो रीणः स्यमुभिव शयनं कर्तुमिव तारापीड-वेलेति । वेलाग्भसा वृद्धिरासा वनरात्रिं कान्तारधेणिमवतनारावतीर्णवान् । अथ वनरात्रिं वर्णयन्-तालेति । तालमालावृक्षः, तमालस्यापिच्छ, तस्मी वृक्षविशेषः, कदम्बी रम्भा, आसा कन्दलो विदते कन्-दगाम् । प्रविरलेति । प्रविरला. श्लोका ये कडोलोत्तरंगास्त्रेयामनिलो वायुनेन शीतला मुक्षिताम् । अन्-तेति । अभ्यर्णस्तत्कालीनो यो विरहो वियोगहोत्र विधुरस्य दुःखितस्य कामिनीजनस्त्रीणीनि श्वसितैर्निःश्वसित-म्लानि मलिनतां चन्द्रिका चन्द्रगोलिकानीयत प्राप्यत । चन्द्रेति । चन्द्रापीडविलोचनेन आरु-द्रको ररते यस्या एवभूतेव । आरुद्रमदनतायासु शीतलस्थानावस्थितिं प्रजागरथ स्यादित्याशयेनाह—कुमुदेति । कुमुददलानां कैरवप्राणा उदरे मध्ये नीता परिकल्पिता निशा रात्रिर्यथा सा । तेषां विकण्ठितत्वात् । दरस्य-मेव पङ्कजेषु कमलेषु लक्ष्मीर्निपतात । क्षणदेति । क्षणदाया निशाया अशगमे कामिनीनां रते कान्तवन्-प्रहारान् अथ वान्यानपि क्रीडाविलासान्स्मृत्या स्मरणं कृत्वा पुनर्दुर्गुत्कण्ठितेष्विवान एवोत्कण्ठितैर्-क्षामतां कृशतां प्रजन्तु गच्छन्तु तत्र एव पाण्डुतनुषु गृहपीपकेषु सन्तु । अनवरतेति । अनवरतं निरन्तरं च

विभ्रनेषु बह्वलु लैताकुमुनपरिमलेषु प्रभातमातरिक्षसु सुमन्दरलतागृहगहनानि च भियेव भजन्तीष्वरुणोदयोपशुविनीषु तारकालु क्रमेण च समुद्रते चक्रवाकहृदयनिवासलमानुरागमिव लोहितं मण्डलमुद्ब्रहति सवितरि शिलातलाद्बुत्याय चन्द्रापीडः प्रक्षालितमुखकमलः कृतसं- ध्यानमस्कृतिर्गृहीततान्मूलः 'केचूरक, विलोक्य देवी कादम्बरी प्रमुखा न वा, क वा तिष्ठति' इत्यबोचन् । गतप्रतिनिवृत्तेन च तेन 'देव, मन्दरप्रासादात्स्वाधस्तादङ्गणसौधवेदिकायां महा- श्वेतया सहार्वेतिष्ठते' इत्यावेदितो गन्धर्वराजतनयामालोकयितुनाजगाम । दृदर्श च धवलर्भ- स्नललाटिकाभिरक्षमालापरिवर्तनप्रचलकरतलाभिः पाशुपतत्रतर्धारिणीभिर्धातुरागारुणाम्ब- राभिश्च परिव्राजिकाभिः परिणततालफलवल्कललोहितवस्त्राभिश्च रक्तपटप्रतवाहिनीभिः सितवसननिविडनियद्वस्तनपरिकराभिश्च श्वेतपटव्यजनाभिर्जटाजिनवल्कलापाडधारिणीभि- र्योर्णिविह्वामितापत्नीभिः साक्षादिव मङ्गदेवताभिः पठन्तीभिर्मर्गवतव्यन्यक्रस्याम्बिकायाः काविकेचनस्य विभ्रं चणस्य कृष्णस्वार्थविलोकितेश्वरल्लार्हतो विरिञ्चत्य पुण्याः सुतीरुपाल्यमाना- मन्तःपुराभ्यर्हिताश्च सादरं नमस्कारैराभाषणैरभ्युत्थानैरासन्नवेत्रासनदानैश्च गन्धर्वराजया-

भस्त्रेषु बालभस्त्रेपलेन सिमो रोमो योऽनङ्गः कंदर्पस्तस्य निःश्वासाद्येषां विभ्रनेषु क्ता वत्रपस्यातां कुमुमानां पुष्पाणां परिमले देव्यंविधेषु प्रभातमातरिक्षसु प्रसूयसर्गारेषु बह्वलु । अरुणोदयेन उपहत उपद्रवो विद्यते वासानेवंविधेषु तारकालु तारालु निषेव नीलेर सुमन्दरो मेरुस्तस्य क्ता बोरुधन्या इव गृहाद्येषां गहनान्य- रण्यनि च भजन्तीष्वारुणोदयोपशुविनीषु । क्रमेण परिपायन चक्रवाको रयाशाद्वयस्तस्य हृदयं तेन सह निवासस्तत्र लो- भ्युरागो वस्त्रैर्विपणिव लोहितं मण्डलं विन्मनुद्ब्रहति पारयति सवितरि सूर्ये च समुद्रत उदिते सति शिला- तलाद्बुत्याय प्रशालितं मुखकमलं येन सा, कृता संध्याया नमस्कृतिर्येन सा, गृहीतं मङ्गितं तान्मूलं येन सा, हे केचूरक, विलोक्य देवी कादम्बरी प्रमुखा न वा । क वा तिष्ठतीत्यबोचन् । गतप्रतिनिवृत्तेन च तेन केचूर- केन हे देव, मन्दरप्रासादात्स्वाधस्तादङ्गणसौध वेदिकायां महाश्वेतया सहार्वेतिष्ठते । इत्यावेदिते कथिते सति गन्धर्वराजतनयामालोकयितुं वीक्षितुनाजगाम । तदनन्तरं महाश्वेतां कादम्बरीं च ददर्शावलोक्य- यनाम । अथ महाश्वेतां विदिनष्टि—साक्षादिति । साक्षान्मङ्गदेवतानितिव परिप्राजिकानिन्यामनीनिरा- सनानाम् । ता विदिनष्टि—धवलैति । परलं दुभ्रं यज्ञस्य भूतिस्तस्य ललाटिका यानां तानिः । अश्वेति । अश्मना अश्मालास्त्राणां परिवर्तनं तेन प्रचलति यज्ञानि वरतलानि वासां तानिः । पशुपतेरीश्वरस्त्वैवं पशुपतं यज्ञं भियमविरोपहृद्भारयन्तीत्येवंरीतास्त्राभिर्धातुरागोर्भैरविकेणारुणाम्बराणि वासां तानिः । परिपया ये ताताश्रयणेषां यज्ञकालि तान्येव लोहितानि रण्यनि यज्ञानि वासां तानिः । रसेति । रथो वा पशुपत्य यज्ञं तद्वरीं लोमित्यभिर्वाहकारितानिः । अथ तारवीं विदिनष्टि—सितेति । सितवसनन ये- तपश्रेण विविष्टं यथा स्नातया विषयः स्नानपरिवरः पुचामोमे यानिः । श्वेतवस्त्रस्य स्वयतलि क्षालयन्तानि वासां तानिः । खटेति । खटाः सटाः, अजिनं सुवचनं, बन्धनं बोधयम्, आशयः फलदाः, एकाधारयन्ती- त्वेवंरीतास्त्राभिः । कर्त्ता इत्यपयो तस्य विष्टं वासां तानिः । किं कुर्वन्तीतिरेतानिः । पञ्चतीनिरावरण्यनीभिः । वाः । अश्वरथयन्त्रयेश्वरस्य, अम्बिकायां सौदं । काविकेचनस्य स्वन्दस्य विभ्रजस्य विभ्रदस्य, इत्यस्य शिष्यस्य, अर्धविभ्रोविभ्रस्य वैश्वस्य, अर्धस्त्रोविभ्रस्य, विरिचस्य इत्यनां, पुण्याः पवित्राः सुतीर्णुतीः । पुनः किं कुर्वन्तीम् । अथमुद्रैश्चन्द्रैः क्ता श्वेतगन्धर्वराजस्य वाचयतः सज्जतायेनां हृदा स्थापिताः मन्दरं

१ अश्वरथः २ अश्वरथः ३ अश्वरथः ४ मन्दरविभ्रदः ५ समुद्रवक्रवक्रः ६ काविकेचनः ७ अश्वरथः ८ अश्वरथः ९ अश्वरथः १० अश्वरथः ११ अश्वरथः १२ अश्वरथः १३ अश्वरथः १४ अश्वरथः १५ अश्वरथः १६ अश्वरथः १७ अश्वरथः १८ अश्वरथः १९ अश्वरथः २० अश्वरथः २१ अश्वरथः २२ अश्वरथः २३ अश्वरथः २४ अश्वरथः २५ अश्वरथः २६ अश्वरथः २७ अश्वरथः २८ अश्वरथः २९ अश्वरथः ३० अश्वरथः ३१ अश्वरथः ३२ अश्वरथः ३३ अश्वरथः ३४ अश्वरथः ३५ अश्वरथः ३६ अश्वरथः ३७ अश्वरथः ३८ अश्वरथः ३९ अश्वरथः ४० अश्वरथः ४१ अश्वरथः ४२ अश्वरथः ४३ अश्वरथः ४४ अश्वरथः ४५ अश्वरथः ४६ अश्वरथः ४७ अश्वरथः ४८ अश्वरथः ४९ अश्वरथः ५० अश्वरथः ५१ अश्वरथः ५२ अश्वरथः ५३ अश्वरथः ५४ अश्वरथः ५५ अश्वरथः ५६ अश्वरथः ५७ अश्वरथः ५८ अश्वरथः ५९ अश्वरथः ६० अश्वरथः ६१ अश्वरथः ६२ अश्वरथः ६३ अश्वरथः ६४ अश्वरथः ६५ अश्वरथः ६६ अश्वरथः ६७ अश्वरथः ६८ अश्वरथः ६९ अश्वरथः ७० अश्वरथः ७१ अश्वरथः ७२ अश्वरथः ७३ अश्वरथः ७४ अश्वरथः ७५ अश्वरथः ७६ अश्वरथः ७७ अश्वरथः ७८ अश्वरथः ७९ अश्वरथः ८० अश्वरथः ८१ अश्वरथः ८२ अश्वरथः ८३ अश्वरथः ८४ अश्वरथः ८५ अश्वरथः ८६ अश्वरथः ८७ अश्वरथः ८८ अश्वरथः ८९ अश्वरथः ९० अश्वरथः ९१ अश्वरथः ९२ अश्वरथः ९३ अश्वरथः ९४ अश्वरथः ९५ अश्वरथः ९६ अश्वरथः ९७ अश्वरथः ९८ अश्वरथः ९९ अश्वरथः १०० अश्वरथः

अथ कादम्बरी 'सति, महाश्वेते, स्वाधीनोऽयं सपरिजनो जनः कुमारस्य स्व इवान्तरा-
त्मा । क इवात्रानुरोधः' इत्यभिधाय गन्धर्वकुमारानाहूय 'प्रापयत् कुमारं स्वां भूमिम्' इत्या-
दिदेग । चन्द्रापीडोऽप्युत्थाय प्रणम्य प्रथमं महाश्वेतां ततः कादम्बरीं तस्याश्च प्रेमस्निग्धेन
चक्षुषा मनसा च गृह्यमाणः 'देवि, किं ब्रवीमि । बहुभाषिणे न श्रद्धधाति लोकः । स्मर्तव्यो-
ऽस्मि परिजनकथामुं' इत्यभिधाय कन्यकान्तःपुराभिर्जगाम । कादम्बरीवैर्जोऽशेषः कन्यका-
जनो गुणगौरवाकृष्टः परवश इव तं व्रजन्तना बहिलोरणादनुभवत्राज । निवृत्ते च कन्यका-
जने केयूरकेणोपनीतं वाजिनमारुह्य गन्धर्वकुमारकैस्तैरनुगम्यमानो हेमकूटात्प्रवृत्तो गन्तुम् ।
गच्छतश्चास्य चित्ररथतनया न केवलमन्तर्बहिरपि सैव सर्वाशानिवन्धनमासीत् । तथा हि ।
तन्मयेन मानसेनासखचिरहृदुःस्वानुशयलभामिव पृष्ठतः, कृतमार्गगमननिरोधामिव पुरस्तात्,
वियोगाकुलद्दयोत्कलिकावेशात्किन्नामिव नभसि सन्यगालोकयितुं यदनम्, विरहातुरमान-
सानिवावस्थितामुरःस्थले, तामेव दर्श । क्रमेण च प्राप्य महाश्वेताश्रममच्छोदसरस्तीरे
संनिविष्टमिन्द्रायुधतुरपुटानुसारैर्णैवागतमात्मस्कन्धावारमपश्यत् । निवर्तिता शेषगन्धर्वकुमा-
रश्च सानन्देन सकुतूहलेन सविस्मयेन च स्कन्धावारवर्तिना जनेन प्रणम्यमानः स्वभवेन

अथेति । एतच्छ्रवणानन्तरं कादम्बरी गन्धर्वकुमारानाहूयाह्वानं कृत्येत्यादिदेशोत्पादिष्टवती । इतिशब्द-
वाच्यमाह—कुमारेति । कुमारं चन्द्रापीडं स्वां भूमिं प्रापयत् आपयत् ययम् । किं कृत्वा । इत्यभिधायेत्यु-
क्त्वा । इतिशब्दार्थमाह—हे सति महाश्वेते, अयं नरहृणः सपरिवारो जनः कुमारस्य स्वान्तरात्मेव स्वाधी-
नः स्ववशः । अतः कोऽत्रानुरोधः संकोचः । चन्द्रापीडोऽप्युत्थायोत्थानं कृत्वा प्रथममादौ महाश्वेतां प्रणम्य
ममस्कृत्य ततस्त्वदनन्तरं कादम्बरीं प्रणम्य ननस्कृत्य तस्याः कादम्बरीः प्रेमस्निग्धेन केहचिक्रमेण चक्षुषा
नेत्रेण मनसा च गृह्यमाण इत्यभिधायोक्त्वा कन्यकान्तःपुराभिर्जगाम निर्वतो बभूव । इतिशब्दार्थमाह—
देवीति । हे देवि कादम्बरी, किं ब्रवीमि किं कथयामि । 'ध्रुवते हि फलेन साधवो न तु शब्देन' इति न्या-
मात् । अत्र हेतुमाह—यतो बहुभाषिणे वाचालाम लोको जने न श्रद्धधाति न श्रद्धधते । अत उपसंहरति—
परीति । परिजनकथामुं निजसेवकवार्तामुं स्मर्तव्यः स्मरणीयोऽस्मि । अहमिति शेषः । तदनन्तरं कादम्ब-
रीवैर्जोऽशेषः समग्रः कन्यकाजने गुणगौरवेणाकृष्ट आकर्षितः परवश इव परायत्त इव तं चन्द्रापीडं व्रजन्तं
गच्छन्तना बहिलोरणाद्बहिर्द्वारं नयीषीकृत्यानुभवत्राज पृष्ठतो जगाम । तदनन्तरं निवृत्ते च पश्चाद्बलिते च क-
न्यकाजने केयूरकेणोपनीतमानातं वाजिनमारुह्यारोहणं कृत्वा तैः पूर्वैर्कैर्गन्धर्वकुमारकैरनुगम्यमानो हेम-
कूटागन्तुं प्रवृत्तः । गच्छतो व्रजतोऽस्य चन्द्रापीडस्य चित्ररथतनया कादम्बरी न केवलमन्तर्बहिरपि सैव का-
दम्बरी सर्वाशानिवन्धनं समप्रामिलाशानां करणमासीद्बभूव । एतदेव दर्शयति—तथा हीति । तन्मयेन
कादम्बरीमयेन मानसेन चित्तेन कृत्वासद्यं न सोढुं शक्यं यद्विरहदुःखं तस्यानुशयः संतापत्वेन पृष्ठतो लभामिव,
पुरस्तादमे कृतो मार्गगमनस्य निरोधो यया सैवविधानिव, वियोगेन विरहेणाकुलं यद्दयं चित्तं तस्मिन्कृ-
त्किञ्च हृष्टेसक्त्या आवेशात्प्रवेशात्सन्मग्नवदनमालोकयितुं वीक्षितुं नभसि व्योम्नि ज्ञिस्तामिव पर्यस्तामिव ।
विरहेण वियोगेनातुरं पीडयितुं नानसं यस्या एवंविधाम्बिबोरःस्थलेऽवस्थिताम् । तामेव कादम्बरीमेव दर्श-
शंक्के । क्रमेण परिपाट्या च महाश्वेताश्रमं प्राप्यासायाच्छोदसरस्तीरे संनिविष्टं स्थापितमिन्द्रायुधतुरपुटानु-
सारैर्णैवागतं प्रातनात्मनः स्वस्य स्कन्धावारं सैन्यनिवेशनपश्यदैक्षत् । निवर्तितेति । निवर्तिताः पश्चाद्गमि-
ता अशेषाः समप्रा गन्धर्वकुमारा येनैवभूतथ सानन्देन समग्रीदेन । सैव प्रभुदर्शनादिति भावः । सकुतूहलेन
कौतुकसाहितेन । अत्यद्गतगन्धर्वजनदर्शनात् । सविस्मयेन साधर्वेण । तादृशमुक्ताप्रालम्बदर्शनात् । एवंविधेन

१ सति स्वाधीनः, २ व्रजन्तं च कन्यकाजनः, ३ व्रजन्तं परतु कन्यकाजनः, ४ अथिष्ट, ५ ।

आवेशविशिष्टान्, ५ तामेव गृह्यतीवनाम्,

निवेश । संमानिताशेषराजलोकश्च वैशम्पायनेन पत्रलेखया च सहैवं महाश्वेता, एवं कादम्बरी, एवं मदलेखा, एवं तमालिका, एवं केयूरकः, इत्यनेन कथया प्रायो दिवसमनैव । कादम्बरिरूपदर्शनविद्विष्टेवं नाम्य पुरे प्रीतिमकरोद्राजलक्ष्मीः । तामेव च ध्वलेश्वरानाम्हरणरणकेन चेतसा चिन्तयतो जाग्रत एषांम्य जगाम रात्रिः । अपरेशुश्च ममुत्थिते भगवति रवावास्थानमण्डपगतस्तद्गतेनैव मनसा महस्त्रैव प्रतीहारेण मह संप्रविशन्तं केयूरकं दृशम् । दूरादेव च भ्रितितलस्पर्शिता मौलिना कृतपादपतनम् 'एषेहि' इत्युक्त्वा प्रथममादावविनर्पिणा चक्षुषा, ततो हृदयेन, ततो रोमोद्गमेन, पश्चाद्गुजाभ्यां प्रधायिनः पंचित्तर्कालित्वा गाढम् । उपावेशयथेनमात्मनः समीप एव । प्रपञ्च च भित्तमुधाधवलीकृताशरं हर्यश्रीद्वयमथमिव वचनमादृतः—'केयूरक, कथय कुशलिनी देवी ससस्त्रीजना मपरिजना कादम्बरी भगवती महाश्वेता च' इति । असा तु तेन राजमनोः प्रीतिप्रकर्षजन्मना लिनेन स्तपित इयानुलिप्त इव सद्य एवापगताध्वलेदः प्रणम्यादृतरमवोचन्—'अथ कुशलिनी, यामेवं देवः पृच्छति ।' इत्यभिधायापनीर्याद्रिवस्त्रावगुण्ठितं त्रिससूत्रसंपद्युगमाद्रिचन्दनपद्म्यस्तपालमृणालवलयमुद्रं नलिनीपत्रपुटमदर्शयन् । उद्गाथ्य च तत्र कादम्बरीप्रहितान्यभिज्ञान-

च स्कन्धावार्त्तिताना जनेन प्रणम्यमानो नमस्क्रियमाणः स्वभवनं सपृष्टं विवेश प्रवेशं कृत्वा । संज्ञितं संसुतोऽशेषः समभो राजलोको येनैवंमूतश्च वैशम्पायनेन पत्रलेखया च सहैवं महाश्वेता, एवं कादम्बरी, एवं मदलेखा, एवं तमालिका, एवं केयूरकः, इत्यनेन कथया प्रायो बाहुत्वेन दिवसे वासनेनैव । परिपूर्णावकारेख्यः । कादम्बर्या रूपदर्शनं तेन विद्विष्टे विद्वेषं प्रातेव राजलक्ष्मीर्नास पुरेऽप्य शरी । 'घनो बन्धः पुरं पिण्डः' इति कोशः । प्रीतिमकरोत् । तामेव ध्वलेश्वराणां कादम्बरीमावहरणार्थेन निरद-रकृशेन चेतसा चिन्तयतो जाग्रत एव अस्य चन्द्रापीडस्य रात्रिर्जगाम । अपरेशुद्येति । अ-रस्मिन्दिने भगवति रवां समुत्थिते सति तद्गतेनैव कादम्बरीगतेनैव मनसास्थानमण्डपगतः सहस्त्रैरर्थाङ्कै ए प्रतीहारेण सह संप्रविशन्तं केयूरकं दर्शयामासीत् । दूरादेवेति । दूरादेव दर्शनमानादेव स्तितलं सृष्टी-त्वेवशीलेन मौलिना मस्तकेन कृतं पादपतनं येन तम्, एषेहीत्युक्त्वेत्यभिधाय । इदं प्रीतिप्रकर्षविशेषम् । प्रथममादावपात्रविसर्पिणा नेत्रप्रान्तचारिणा चक्षुषा नेत्रेण, ततस्तदन्तरं हृदयेन स्वान्तेन, ततस्तदन्तरं रोमो-द्गमेनोद्गमणेन, ततः पश्चाद्गुजाभ्यां बाहुभ्यां प्रधायित उच्चलिनः प्रथितं विख्यातं गाडमलयमनिशिरोमुद्रं-वान् । एवं केयूरकं आत्मनः समीप एव आत्मीयासनाभ्यर्थं एवोपावेशयदध्यापयश्च । पुन लि-सुधाधवलीकृतान्यशराणि यस्मिस्तत्परत्सवयः प्रीतिप्रवृत्तममथमिव तस्मिन्निवैतादृशं वचनमादृत अ-रवान्यप्रच्छ । प्रथं चकारेख्यः । किं तदित्याह—केयूरकेति । हे केयूरक, कथय मूहि । कुशलिनी-श्वेता देवी ससस्त्रीजना मपरिजना कादम्बरी वर्तते । तथा महाश्वेता भगवती च । असा रिपति । असा केयूरकस्य टेनानिर्वचनीयेन राजसूतोद्यन्त्रापीडस्य प्रीत्या प्रकर्षन्त्यामनोदामिर्नैवैवंभूतेव मिनेव स्तपित इव स्तानं स्तपित इव, अनुलिप्त इव विविक्त इव सद्य इव तत्कालमेवापगतोऽध्वलेदः पत्रप्रभो रम-स प्रणम्य नमस्तृत्यादृतरमत्यादूररूपैकमवोचदप्रवीन् । अथ कुशलिनी सा वर्तते, यामेवं देवः पृच्छति-भिधायापुनत्वापनीय हरीकृत्यार्थेण स्मिन्नितांशुकेनावगुण्ठितमाच्छादितं त्रिससूत्रेण मृणालानुना सन-बद्धं मुखं यस्य तत् । आर्षचन्दनपद्मे म्यस्तो यस्मिन्नेतादृशं कालमृणालवलयं नवीनतन्तुतट्टकं तस्य मु-यस्मिन्नेतादृशं नलिनीपत्रपुटमदर्शयशीतण्डियमकारयत् । उद्गाथ्योन्मुय तत्र तस्मिन्कादम्बरीप्रदि-ने ।

१ संज्ञितप्रवर्तार्त्तितराजलोकः; संमानितराजलोकः. २ दिष्टदेव. ३ सा. ४ प्रविशन्तम्. ५ निवृत्तम्. ६ प्रवृत्तम्.
७ तमाकिञ्चिद्. ८ समुपावेशयत्. ९ वचनकथः

दर्शयन् । तथा—भरकतहरिन्ति व्यपनीतत्वञ्चि चारुमञ्जरीभाञ्चि क्षीरीणि पूर्गीफलानि,
शुककामिनीकपोलपाण्डूनि ताम्बूलीदलानि, हरचन्द्रखण्डस्यूलशकलं च कर्पूरम्, अतिवह-
लशृगमदामोदमनोहरं च मलयजविलेपनम् । अथवीच—‘चूडामण्चिचुन्विना कोमलाङ्गुलि-
विनिर्गतलोहितांगुजालेनाञ्जलिना देवमर्चयति देवो कादम्बरी, महाश्वेता च सकण्ठमहेण
सुदालवचसा, पर्यन्तशिखण्डनाणिकचज्योत्स्नारूपितललाटेन च नमस्कारेण मदलेखा, क्षिति-
तलपटितस्तीमन्तमकरिकाकोटिकोणेन सकलकन्यालोकश्च सचरणरजःस्पर्शेन च पादप्रणा-
मेन तमालिका । संदिष्टं च तव महाश्वेतया—‘धन्या खलु ते येषां न गतोऽसि चक्षुषोरवि-
पयम् । तथा नाम समक्षं भवतस्ते लुहिनशीतलाश्चन्द्रमया इव गुणा विरहे विवस्वन्मया इव
वृत्ताः । रट्टहयन्ति खलु जनाः कथमपि देवोपपादितायामृतोत्पत्तिवासरायेवातीतदिवसाय ।
त्वया वियुक्तं निर्धृत्तमहोत्सवालसनिव वर्तते गन्धर्वराजनगरम् । जानासि च मां कृतसकलप-
रित्वागाम्, तथाप्यकारणपक्षपातिनं भवन्तं द्रष्टुमिच्छत्यनिच्छन्त्या अपि मे पलादिव हृदयम् ।
अपि च बलवदस्वस्थशरीरा कादम्बरी । स्मरति च स्मेराननं स्मरकल्पं त्वाम् । अतः पुनरा-

राजपुत्रीप्रियतान्मनिज्ञानानि विहान्यदर्शयदवलोकनमकारयत् । तदेव दर्शयति—तद्यथेति । भरकतमन्-
गर्भं तद्वदतिन्ति नीलानि व्यपनीततथि दूरीकृतत्वन्भागानि चावां या मञ्जरी तद्भाञ्चि क्षीरीणि क्षीरकुक्षान्ये-
तादरानि पूर्गीफलानि क्रमुकफलानि । तथा शुककामिनी क्षीरपत्री तस्याः कपोलो तद्वत्पाण्डूनि श्वेतानि ताम्बू-
लीदलानि नागवर्दीपत्राणि । तथा हरसंश्वरस्य यथन्द्रखण्डस्यूलशकलं शकलं शकलं यत्सैतादरं कर्पूरं हिनवाञ्जुका ।
तथातिबह्लोऽस्तिनिविशे यो मृगनदानोदः कस्तूरीपरिललत्सेन मनोहरं रुचिरं यन्मलयजविलेपनं चन्दनाङ्ग-
रागः । एतद्दर्शनानन्तरमद्रवीदवोचत् । चकारः समुच्चयार्थः । कादम्बरी देव्यञ्जलिना यद्वापानिपुटेन देवं
भगवन्तमर्चयति पूजयति । अयाञ्जलिं विदिनाष्टि—चूडेति । चूडामणिः शिरोमनिस्तुम्बिना तत्सर्शिना
कोमलाङ्गुलिभ्यो सुदकरशाखाभ्यो विनिर्गमो यस्यैवंभूतं लोहितं रक्तमंगुजालं क्रिणसमूहो यस्मिन्स तेन ।
महाश्वेता च सकण्ठमहेण निगरणसहितेन सुदालवचसा मङ्गलवाक्येन देवमर्चयतीत्यस्य सर्वत्र संबन्धः । तथा
मदलेखा नमस्कारेण प्रणामेन । क्षीरशेन । पर्यस्तेति । पर्यस्तं पतितं यच्छिखण्डनाणिक्यं शिखारत्नं तस्य
ज्योत्स्ना कान्तिवत्या रूपितं क्षालितं ललाटमलिकं यस्मिन्स तेन । सकलकन्यालोकश्च क्षितितले पटितो रजः
सर्पिन्तः फेदेषु वर्तन् तस्य मकरिकाभरणमिषोपलस्याः कोटरप्रभागस्य क्षोगोऽधिर्यस्मिन्नेवंविधेन चरणरजः-
स्पर्शेन सहवर्तमानेन पादप्रणामेन तमालिका । तथा तव महाश्वेतया संदिष्टं कथितं वर्तते । तदेव दर्शयति—
धन्या इति । खलु निधयेन । ते धन्या जनाः । यत्तदोर्निलानिसंबन्धादाह—येपामिति । येषां शृणां
चक्षुषोरविपयमगोचरं न गतोऽसि । तथा नाम भवतः समक्षं लक्षणं ते तव गुणा औदार्यादयस्तुहिर्नं
हिर्नं तद्वच्छीतलाः सुशीताश्चन्द्रमया इव विरहे तद्वियोगे विवस्वन्मया इव दाहजनकत्वात्सूर्यमया इव
दृताः संरक्षाः । एतेन विरहाधिक्यं सूचितम् । खलु निधयेन जनास्तत्तगरनिवासिनो लोकाः कथमपि महता
कष्टेन देवेन भाष्येनोपपादिताय विहितायामृतोत्पत्तिवासरायेव । यदिनेऽमृतं समुत्पन्नं समुद्राद्वाहिर्निर्गतं तस्मि-
न्दिने त्रिभुवन आनन्दः समभूत् । अतोऽमृतोत्पत्तिवासरोपमानम् । अतोतदिवसाय पूर्वं यदिने त्वया सह
संबन्धः समभूत्तदासराय स्पृहयन्ति वाञ्छन्ति । त्वया वियुक्तं विरहितं निवृत्तो दूरीभूतो यो महोत्सवः क्षणस्ते-
नालसनीपालसोपेतमिव गन्धर्वराजनगरं वर्तते समस्ति । कृत इति । कृतो विहितः सकलवस्तुनः परित्यागो
यदैवंविधो मां महाश्वेतां च त्वं जानासि, तथाप्यकारणेनानिमित्तेन पक्षपातिनं साहाय्यकारिणं भवन्तं त्वं
दृष्टुं वीक्षितुमिच्छन्त्या अप्यवाञ्छन्त्या अपि मे मन हृदयं पलादिव हृतादिवेच्छति स्पृहयति । अपि चेति
हेलन्तरे । बलवदतिशयेनात्यस्यं पीडापुक्तं शरीरं देहो यस्याः सर्वविधा कादम्बरी स्मेराननं विनिद्रनुवं

१ विरारिनिर्गमः. २ विषयः. ३ सञ्ज्ञाः. ४ विनिर्गमः. ५ महोत्सवानन्दः.

गमनगौरवेणार्हसीमां गुणवदभिमानिनीं कर्तुम् । उदारजनाद्गो हि बहुमानमारोपयन्ववम् ।
सोढव्या चैयमस्मद्विधजनपरिचयकदर्धना कुमारेण । भवत्सुजननेव जनयत्सुचितनन्देयान-
गल्भ्यम् । एष देवस्य शयनीये विस्मृतः शेषो हारः' इत्युत्तरीयपदान्तसंयतं सूक्ष्मवृत्ति-
धरनिःसृतेर्युसंतानैः संसूच्यमानं विमुच्य चामरप्राहिण्याः करे समर्पितवान् ।

अथ चन्द्रापीडः 'महाश्वेताचरणाराधनतपःफलमिदं यदेवं परिजनेऽप्यनुसरणादि-
प्रसादभारमतिमहान्तमारोपयति देवी कादम्बरी' इत्युक्त्वा तत्सर्वं शिरसि कृत्वा स्वप्नेन
जमाह । तेन च कादम्बर्याः कपोललावण्येनेव गलितेन, सिंतालोकेनेव रमणानुपनीतेन,
हृदयेनेव हृतेन, गुणगणेनेव विस्फन्दितेन, स्पर्शवता ह्यादिना सुरभिणा च विलेपनेन विविच्य
तमेव कण्ठे हारमकरोत् आगृहीतताम्यूलञ्च सुहृतादिवोत्थाय वामबाहुना स्कन्धदेशेऽङ्ग-
म्य केयूरकमूर्ध्वस्थित एव कृतयथाक्रियमाणसंमानमुदितं प्रधानराजलोकं विमूञ्च स्तैः
शनेर्गन्धमादनं करिणं द्रष्टुमयासीत् । तत्र च स्थित्वा क्षणमिव तस्मै स्वप्नेन निजमत्स्य-
जालजटिलं समृणालमिव शष्पकवलमयकीर्यं यद्भवतुरगमन्दुराभिमुखः प्रतस्थे । गच्छंशे-

स्मरकथं कंदर्पतुल्यं त्वां स्मरति गोवतीकरोति । अतो हेतोः पुनर्दितीयवारं यदागमनगौरवं तेन कृतेन
कादम्बरीं गुणवत्स्वामिमानो विद्यते यस्या एवंविधां कर्तुमर्हसि योग्यो भवसि । हि निश्चितम् । उदारर-
ज्जादरोऽवश्यं बहुमानं स-कारमारोपयति । इयमस्मद्विधजनपरिचयजनिता मा कदर्धना संकोचवद्व्या हा
कुमारेण सोढव्या सहनीया । सदेशस्तत्र प्रागल्भ्यं पाण्डित्यं जनयति निष्पादयति । एष देवस्य शयनीये ह्यप्य-
तैवानुचितोऽयोग्यो यः सदेशस्तत्र प्रागल्भ्यं पाण्डित्यं जनयति निष्पादयति । एष देवस्य शयनीये ह्यप्य-
विस्मृतो विस्मरणं प्राप्तः शेषाभिधानो हार इत्युत्तरीयपदः संव्यानपदस्त्वान्तेन प्रान्तावधेन सप्त र-
सूत्रं यत्सूत्रं तेषां विवरणि रोकाणि तेष्यो निःसृतेर्विनिर्गतेर्युसंतानैः किरणवर्गैः संसूच्यमानवित्यम्-
मानं चामरप्राहिण्याः करे विमुच्य समर्पितवान्प्रदत्तवान् ।

अथेति । हारप्रदानानन्तरं चन्द्रापीडस्तत्पूर्वप्रतिपादितं सर्वं शिरसि कृत्वा मल्लक आरोप्य स्वप्नेन
नैव जग्राह गृहीतवान् । इतिशब्दार्थमाह—महाश्वेतेति । इदं महाश्वेतायाश्चरणयोरागमनं सेवतं हृदयं
यत्सप्तस्तस्य फलं तस्माद्देतोरेवममुना प्रकारेण परिजनेऽपि सत्यप्यनुसरणादिभूमतिमहान्तं प्रसादभारपरो-
यति देवी कादम्बरी । इत्युक्त्वालेमिधाय तत्पूर्वोक्तं शिरसि कृत्वा मल्लक आरोप्य जग्राह गृहीतवान् । तेनेति
तेनानिर्वचनीयस्वरूपेण स्पर्शवता ह्यादिना प्रमोदकारिणा सुरभिणा सुगन्धेन विलेपनेन विविच्य कथं तं
हारमकरोदपदयत् । अथ श्वेतत्वसाम्याद्विलेपनमुत्प्रेक्ष्यथाह—कादम्बर्या इति । कादम्बर्या क्लेशेन
च्युतेन कपोललावण्येन च, तथा रतनामुपनीतेन द्रवतां प्रापितेन सितालोकेनेवारहृदहास्यप्रकरोनेन, हृते
विलिनेन हृदयेनेव चित्तेनेव, विस्फन्दितेन, प्रस्रवितेन गुणगणेनेव । अन्यस्यु प्रागेवोक्तः । आगृहीतेति ।
आगृहीतं ताम्यूलं येन स तथा सुहृतादिवोत्थाय वामबाहुना केयूरकं स्कन्धदेशेऽङ्गम्यलावण्येन किरण-
ध्वस्थित एव कृतं विहित यथाक्रियमाणं पूर्णपरम्परया विधीयमानं संमानं तेन मुदितं हर्षितमैवं वि-
प्रकृतं राजलोकं सामन्तादिसेवकवर्गं विमूञ्च गृहे गम्यतामित्युक्त्वा शनैः शनैर्मन्दमन्दं गन्धमादनन-
करिणं हस्तिनं द्रष्टुमाक्षितुमयासीदगमत् । तत्र चेत्येति । गन्धमादनसमीपे क्षणमिव समयसहस्रं शिवा हर्ष-
हृदिने स्वयमेवामनैव निश्चामरमीयं मञ्जसानामंशुजालं किरणपटलं तेन जटिलं व्याताम् । पटलपत्रम-
दाह—समृणालमिव शिषे । सहवर्तमानमिव शष्पकवलं नवतृणगुडेरकमवदीर्यं पुणेजक्षिप्य वनं शिषे
यत्पुरगोऽधश्च मन्दुरा वाजिनाला तथा अग्निमुखः संमुखः प्रतस्थे चचात् । गच्छंशे अत्रैश्वर्योपरो इति

भयतः किञ्चित्किञ्चिदिव तिर्यग्वलितवदनः परिजनं विलोकयांश्चभूव । अथ चित्तज्ञैः प्रतीहारैः प्रतिपिद्धानुगमने निखिलेन समुत्सारिते परिजने केयूरकद्वितीय एव मन्दुरां प्रविवेश । उत्सारणभयसंभ्रान्तलोचनेषु प्रणम्यापसृतेषु मन्दुरापालेषु, इन्द्रायुधपृष्ठावगुण्ठनपटं किञ्चिदेकपार्श्वे गलितं समीकुर्वन्नुत्सारयंश्च कृणितनेत्रत्रिभागस्य दृष्टिनिरोधिनीं कुङ्कुमकपिलां केसरसटां सुँरधारणीविन्व्यसचरणो लीलामन्दं मन्दुरादारुदत्तदेहभरः सकतूहलमुवाच—‘केयूरक, कथय मन्निर्गमादारभ्य को वा घृत्तान्तो गन्धर्वराजकुले, केन वा व्यापारेणावसरमतिनीतवती गन्धर्वराजपुत्री, किं वाकरोन्महाधेता, किमभापत वा मदलेखा, के वाभवन्नालापाः, परिजनस्य भवतो वा को व्यापार आसीत्, आसीद्वा काचिदस्मदाश्रयिणी कथा’ । केयूरकस्तु सर्वमाचक्षे—‘देव, श्रूयताम् । निर्गते त्वयि हृदयसहस्रप्रयाणपटहफलकलमिव नूपुरनैवकृणितेन कन्यकान्तःपुरे कुर्वन्ती देवी कादम्बरी सपरिजना सौधशिखरमारुह्य तुरगधूलिरेत्याधूसरं देवस्यैव गमनमार्गमालोकितवती । तिरोहितदर्शने च देवे मदलेखास्कन्धनिक्षिप्तमुत्ती प्रीत्या तं दिगन्तं दुग्धोदधिधवलैः श्रावयन्तीव दृष्टिपातैः सितातपत्रापदेशेन शशिनेवैर्ष्यया निवार्यमाणरविकिरणरंशो सुचिरं तत्रैव स्थितवती । तस्माच्च कथमपि सखेदमव-

पार्थयोः किञ्चित्किञ्च सापि विवलितं वदनं यस्य सः । परिजनं परिच्छदलोकं विलोकयांश्चभूवैक्षांश्चके । श्येति । तस्मिन्कटगमनानन्तरं चित्तज्ञैः प्रभोरनिप्रायविद्धिः प्रतीहारैर्द्वारपालैः प्रतिपिदं निवारितमनुगमनमनुयानं यस्यैवविधे निखिले समग्रे परिजने सेवकजने समुत्सारिते दूरीकृते सति केयूरक एव द्वितीयो यस्यैवभूतधन्द्रापीडो मन्दुरां वाजिरालां प्रविवेश प्रवेदां चकार । उत्सारणं दूरीकरणं तस्माद्यद्वयं तेन संभ्रान्तानि भ्रस्तानि लोचनानि येषां तेषु मन्दुरापालेषु प्रणम्यापसृतेषु दूरीभूतेषु सत्सु, इन्द्रायुधपृष्ठावगुण्ठनपटमाच्छादनवस्त्रं किञ्चिदेकपार्श्वे गलितं सत्सु समीकुर्वन्वस्थाने नयन्कृणितनेत्रत्रिभागस्येन्द्रायुधस्य दृष्टिनिरोधिनीं दृष्टिपाथाकारिणीं कुङ्कुमवत्कपिलां पिङ्गलां केसरसटां स्कन्धकेशश्रेणीमुत्सारयंश्चोच्चैःकुर्वन्तुरपात्सिपां सुरबन्धनराड्ढौ विन्व्यन्तौ स्थापितौ चरणौ येन सः लीलामन्दं यथा स्यात्तथा मन्दुरादारौ दत्तो देहभरो येनः सः । सकतूहलं सकीर्तुकं यथा स्यात्तथावाचात्रवीत् । हे केयूरक, कथय ब्रूहि मन्निर्गमान्नीयचलनादारभ्य गन्धर्वराजकुले को वा घृत्तान्त उदन्तः । केन व्यापारेणावसरं समयं गन्धर्वराजपुत्री पादम्बर्षतिनीतवत्यतिक्रान्तवती । किं वा महाधेताकरोदन्वतिष्ठत् । वेति विकल्पार्थः सर्वत्र । मदलेखा किमभापत किमवोचत् । के वालापा वचनव्यापारा अभवन् । परिजनस्य परिच्छदस्य भवतो वा को व्यापारो व्याहृतिरासीदभवत् । काचिदस्मदाश्रयिणी कथा वार्तासीत् । केयूरकस्तु सर्वं प्राणविपरीकृतमाचक्षे कथयान्मास । देवेति । हे देव श्रूयतानाकर्ण्यताम् । त्वयि निर्गते चालिते सति नूपुराणां पादकटकानां नवकणितेनानिनवराण्डितेन हृदयानां सहस्रानि तेषां प्रयाणं प्रस्थानं तत्र यः पटहस्य कलकलः कोलाहलस्यमिव कन्यकान्तःपुरे कुर्वन्ती सृजन्ती देवी कादम्बरी सपरिजना सपरिच्छदा सौधशिखरं गृहाथिलकामारुण्यारोहणं कृत्वा तुरगस्याधस्य धूलिरेता रजःपङ्क्तिस्तया धूसरं मलिनं देवस्यैव भवत एव गमनमार्गमालोकितवती । तिरोहितमहदसीभूतं दर्शनं वीक्षणं यस्यैवभूते च देवे मदलेखायाः स्कन्धोऽसत्सत्र निक्षिप्तं स्थापितं मुखमाननं यथा सर्वविधा प्रीत्या केहेन दुग्धोदधिः क्षीरोदधित्वद्वयवैः शुभ्रैर्दृष्टिपातैस्त्वं दिगन्तं श्रावयन्तीव क्षालयन्तीव सितं शुभ्रं यथातपत्रं छत्रं तस्मापदेशेन व्याजेन । शुभ्रत्ववर्तुलत्वसान्मादाह—‘शशीति । शशी चन्द्रस्तेनेर्ष्यया स्वर्षया निवार्यमाणो दूरीक्रियमाणो रविकिरणानां सूर्यकिरणानां सरोो यस्याः सर्वभूता सती सुचिरं चिरकालं तत्रैव सौधशिखरे स्थितवत्त्वस्थानं कृतवती । तस्माच्च सौधशिखरात्सखेदं यथा स्यात्तथावतीर्ष्यावतरणं

गमनगौरवेणाहंसीमां गुणपदभिमानिनीं कर्तुम् । उदारजनादगो हि बहुमानमायेनदन्वरम् ।
सोढव्या धेयमस्मद्विषजनपरिचयकद्धना कुमारेण । भवत्सुजननीय जनयन्सुचित्तमद्वेषा-
गल्भ्यम् । एष देवस्य शयनीये विस्मृतः शेषो हारः' इत्युत्तरीयपटान्तरसंयतं सूक्ष्मद्वै-
यरनिःसृतेरनुसंतानैः संसूच्यमानं विमुच्य चामरमाहिण्याः करे समर्पितवान् ।

अथ चन्द्रापीडः 'महाश्वेताचरणाराधनतपःफलमिदं यदेवं परित्रनेऽन्वगुन्नरादि-
प्रसादभारमतिमहान्तमागोपयति देवी कादम्बरी' इत्युक्त्वा तन्मंत्रं शिरसि कृत्वा स्वनेन
जमाह । तेन च कादम्बर्याः कपोललावण्येनेव गलितेन, मितालोकेनेव रमतामुपनीतेन,
हृदयेनेव हृतेन, गुणगणेनेव विस्पन्दितेन, स्पर्शवता ह्यादिना सुरभिणा च विलेपनेन विवि-
तमेव कण्ठे हारमकरोत् आगृहीतताम्बूलञ्च सुहृतादिशोत्थाय वामबाहुना स्कन्धदेशेऽर्ध-
स्य केयूरकमूर्ध्वस्थित एव कृतयथाक्रियमाणसंमानमुदितं प्रधानराजलोकं विदूय दत्तैः
शनेर्गन्धमादनं करिणं द्रुमुमयामीन् । तत्र च स्थित्वा क्षणमिव तन्ने स्वमेव निजमण्ड-
जालजटिलं समृणालमिव शष्पकवलमयकीर्यं बहभर्तुरगमन्दुराभिमुखः प्रदत्से । गच्छे-

स्मरकल्पं कंदर्पतुल्यं त्वां स्मरति गोचरीकरोति । अतो हेतोः पुनर्द्वितीयवारं यदागमनगौरवं तेन हृत्वं
कादम्बरीं गुणपत्त्वभिमानो विचरते यस्या एवंविधां कर्तुमर्हति योगो भवति । हि विधिन् । उरारो-
ष्वादरोऽवस्यं बहुमानं स.कारमारोपयति । इयमस्मद्विषजनपरिचयजनिता या कदर्यता संश्लेषतडा ह्य
कुमारेण सोढव्या सहनीया । संदेशानौचित्यदोषं परिहरद्वाह—अथदिति । भवत्स्वयं सुजनैव हृद-
तैवावचितोऽवोच्यो यः संदेशस्तत्र प्रागल्भ्यं पाण्डित्यं जनयति निष्पादयति । एष देवस्य शयनीये एष-
विस्मृतो विस्मरणं प्रतः शेषानिधानो हार इत्युत्तरीयपटः संजानपटस्तस्यान्तेन प्रान्ताक्षेत्रे संयतं स-
सूक्ष्मं यत्सूत्रं तेषां विवरानि शोकाणि वैभ्यो निःसृतेर्विनिर्गतेरनुसंतानैः किरणसमूहैः संसूच्यमानमिच्छ-
मानं चामरमाहिण्याः करे विमुच्य समर्पितकामप्रदत्तवान् ।

अथेति । हारप्रदानानन्तरं चन्द्रापीडस्तत्पूर्वप्रतिपादितं सर्वं शिरसि कृत्वा मस्तक आरोप्य स्वनेन
नैव जमाह गृहीतवान् । इतिचन्द्रार्थमाह—महाश्वेतेति । इदं महाश्वेतावाचरणयोरापथं सेतं तद्वत्
यत्परम्यास फलं तस्मादेतोरवमगुना प्रकारेण परित्रनेऽपि सत्यप्यनुस्मरणादिकमतिमहान्तं प्रसादभारम-
यति देवी कादम्बरी । इत्युक्त्वावैलमिधाय तत्पूर्वोक्तं शिरसि कृत्वा मस्तक आरोप्य जमाह गृहीतवान् । तेनेन
तेनाभिर्वचनीयस्वरूपेण स्पर्शवता ह्यादिना प्रमोदकारिणा सुरभिणा सुगन्धेन विलेपनेन विविच्य इत्ये तत्र
हारमकरोदपटयत् । अथ येनत्वसाम्याद्विलेपनमुन्प्रेक्ष्यद्वाह—कादम्बर्या इति । कादम्बरी तत्रैव
श्युतेन कपोललावण्येन च, तथा रमतामुपनीतेन हृत्तां प्रावितेन मितालोकेनेवाऽऽटदहस्तप्रकरोनेन, हृते
विवर्तनेन हृदयेनेव विचरनेन, विस्पन्दितेन, प्रवितेन गुणगणेनेव । अन्वगुत्तु प्रागेवोक्तः । आगृहीतैः
आगृहीतं ताम्बूलं येन स तथा सुहृतादिशोत्थाय वामबाहुना केयूरकं स्कन्धदेशेऽवतन्मण्डलसंयतं वि-
र्धस्थित एव हृत्तं विहितं यथाक्रियमाणं पूर्वपरम्परया विधीयमानं संमानं तेन मुदितं हर्षितमेतैर्वं प्रान्तं
प्रदत्तं राजलोकं सामन्तादिसेवकवर्गं विधत्वा गृहे गन्धतामित्युक्त्वा दत्तैः दानैर्गन्धमन्दं तन्वदन्तन्व-
हरिणं हस्तिनं द्रुमीक्षितुमयाषीदगमन् । तत्र चेति । गन्धमादनसमीपे क्षणमिव समयगतो निवृत्त-
हस्तिने स्वयमेवामनैव निजमण्डलीयं यथखानामंगुलालं किरणजटलं तेन जटिलं व्यासम् । पादवल्ल-
दाह—समृणालमिव विष्टैः सहर्षतमानमिव शष्पकवलं नवनृणुदेरकमवकीर्यं पुरोऽश्लेष्यं वनं हिन-
यन्पुराणोऽश्मभ्यं मन्दुरा वाजिसाला तस्या अभिमुख संसुप्तः प्रदत्से चचाल । गच्छथ प्रबोधभरतो हते

भवतः किञ्चित्किञ्चिद्विद्य तिर्यग्वलितवदनः परिजनं विलोकयांवभूव । अथ चित्तज्ञैः प्रतीहारैः प्रतिपिद्धानुगमने निखिलेन समुत्सारिते परिजने केयूरकद्वितीय एव मन्दुरां प्रविवेश । उत्सारणभयसंभ्रान्तलोचनेषु प्रणम्यापस्तृतेषु मन्दुरापालेषु, इन्द्रायुधप्रष्टावगुण्ठनपटं किञ्चिदेकपार्श्वं गलितं समीकुरुवंस्तुत्सारयंश्च कृणितनेत्रत्रिभागस्य दृष्टिनिरोधिनीं कुङ्कुमकपिलां केसरसटां स्वैरधारणीविन्ध्यसचरणो लीलामन्दं मन्दुरादारुदत्तदेहभरः सकुतूहलमुवाच—‘केयूरक, कथय मन्निर्गमादारभ्य को वा घृत्तान्तो गन्धर्वराजकुले, केन वा व्यापारेणावसरमतिनीतवती गन्धर्वराजपुत्री, किं वाकरोन्महाश्वेता, किमभापत वा मदलेखा, के वाभवन्नालापाः, परिजनस्य भवतो वा को व्यापार आसीन्, आसीद्वा काचिदस्मदाश्रयिणी कथा’ । केयूरकस्तु सर्वमाचचक्षे—‘देव, श्रूयताम् । निर्गते त्वयि हृदयसहस्रप्रयाणपटहकलकलमिव नूपुरनैवकणितेन कन्यकान्तःपुरे कुरुवन्ती देवी कादम्बरी सपरिजना सौधशिखरमारुह्य तुरगधूलिरेखाधूसरं देवस्यैव गमनमार्गमालोकितवती । तिरोहितदर्शने च देवे मदलेखास्कन्धनिक्षिप्तमुखी प्रीत्या तं दिगन्तं दुग्धोदधिधवलैः प्रावयन्तीव दृष्टिपातैः सितातपत्रापदेशेन शशिनेवेर्ष्याया निवार्यमाणरविकिरणैस्पर्शा सुचिरं तत्रैव स्थितवती । तस्माच्च कथमपि सखेदमव-

पार्श्वयोः किञ्चित्तिर्यक् साच्चि विवलितं वदनं यस्य सः । परिजनं परिच्छदलोकं विलोकयांवभूवेक्षां चक्रे । अथेति । तल्लिङ्गमनानन्तरं चित्तज्ञैः प्रभोरनिप्रायविद्धिः प्रतीहारैर्द्वारपालैः प्रतिपिद्घं निवारितमनुगमनमनुयानं यस्यैवंविधे निखिले समग्रे परिजने सेवकजने समुत्सारिते दूरीकृते सति केयूरक एव द्वितीयो यस्यैवंभूतधन्वापीडो मन्दुरां वाजिदालां प्रविवेश प्रवेशं चकार । उत्सारणं दूरीकरणं तस्माद्यद्भयं तेन संभ्रान्तानि प्रस्तानि लोचनानि येषां तेषु मन्दुरापालेषु प्रणम्यापस्तृतेषु दूरीभूतेषु सत्सु, इन्द्रायुधप्रष्टावगुण्ठनपटमाच्छादनबलं किञ्चिदेकपार्श्वं गलितं स्रष्टं समीकुरुवंस्तस्थाने नयन्कृणितनेत्रत्रिभागस्येन्द्रायुधस्य दृष्टिनिरोधिनीं दृष्टियाथाकारिणीं कुङ्कुमवत्कपिलां पिङ्गलां केसरसटां स्कन्धकेसध्रेणीमुत्सारयंश्चोर्ध्वःकुरुवंन्तुधारिण्यां घुरघनधनराह्णौ विन्ध्यसौ स्थापितां चरणौ येन सः लीलामन्दं यथा स्नातया मन्दुरादारौ दत्तो देहभरो येनः सः । सकुतूहलं सकौतुकं यथा स्नातथोवाचाव्रवीत् । हे केयूरक, कथय ब्रूहि मन्निर्गमान्मदीयचलनादारभ्य गन्धर्वराजकुले को वा घृत्तान्त उदन्तः । केन व्यापारेणावसरं समयं गन्धर्वराजपुत्री कादम्बर्यतिनांतवत्यतिक्रान्तवती । किं वा महाश्वेताकरोदन्वतिष्ठत् । वेति विकल्पार्थः सर्वत्र । मदलेखा किमभापत किमवाचत् । के वालापा वचनव्यापारा अभवन् । परिजनस्य परिच्छदस्य भवतो वा को व्यापारो व्याकृतिरासीदभवत् । काचिदस्मदाश्रयिणी कथा वार्तासीत् । केयूरकस्तु सर्वं प्राणविपपीकृतमाचचक्षे कथयामास । देवेति । हे देव श्रूयतामाकम्प्यताम् । त्वयि निर्गते चलिते सति नूपुराणां पादकटकानां नयकणितेनाभिनवरागदिवेन हृदयानां सहस्राणि तेषां प्रयाणं प्रस्थानं तत्र यः पटहस्य कलकलः फोलाहलस्तस्मिन् कन्यकान्तःपुरे कुरुवन्ती स्रजन्ती देवी कादम्बरी सपरिजना सपरिच्छदा सौधशिखरं गृहाधिल्यकामाहस्यारोहणं कृत्वा तुरगस्याश्वस्य धूलिरेखा रजःपङ्क्तिस्तया धूसरं मलिनं देवस्यैव भवत एव गमनमार्गमालोकितवती । तिरोहितमददसीभूतं दर्शने वीक्षणं यस्यैवंभूते च देवे मदलेखायाः स्कन्धोऽस्रस्तत्र निक्षिप्तं स्थापितं सुखमाननं यथा सैवंविधा प्रीत्या स्नेहेन दुग्धोदधिः क्षीरोदधिसहस्रद्वयलैः शुभ्रैर्दृष्टिपातैस्ते दिगन्तं प्रावयन्तीव क्षालयन्तीव सितं शुभ्रं यथातपत्रं छत्रं तस्मापदेशेन व्याजेन । शुक्रत्ववर्तुलत्वसाम्यादाह—राशीति । राशी चन्द्रस्तेनेर्ष्याया स्पर्षया निवार्यमाणो दूरीक्रियमाणो रविकिरणानां सूर्यकिरणानां सशो यस्याः सैवंभूता सती सुचिरं स्थितकालं तत्रैव सौधशिखररे स्थितवत्ववस्थानं कृतवती । तस्माच्च सौधशिखरात्सखेदं यथा स्नातयावतीदावतरणं

ताम्, पादुलताविभूतैर्मृगालवलयैरामरणकैरिव धवलितानययम्, आपाण्डुभिश्चैकप्रसन्नमै-
 स्ताडद्वीकृतैः केतकीगर्भदलैरुपहसितदन्तपत्रम्, आलित्विनचन्दनललाटिष्ठानि दुग्धपि-
 न्दानि बद्धसौभाग्यपट्टानीव दधानम्, कृतचन्दनविन्दुविशेषकांश्च दिवापि स्मरंशोभिते-
 न्दुप्रतिविम्बानीव कैपोलानुद्ग्रहन्तम्, अपङ्गनाशेषशिरीषसौभाग्याभिः श्रेवलनञ्चरिभिः इ-
 कर्णपूरम्, कर्णपूरधूलिधूमरेषु मलयजरमलयकुलितेषु वैकुलावलीवलयेषु क्षेपेषु न्यननकि-
 पत्रप्रावरणम्, अन्तरत्तचन्दनचर्चाम्रैणयनपाण्डुरैः संतापरोषमृदितारकचन्द्रशैवि-
 कल्पितमृगालदण्डानि विसतन्तुमयानि चामराणि विश्राणम्, उमालैश्च कमलैः कुमुदैः कु-
 लयैः किसलयैः कदलीदलैः कमलिनीपलाशैः कुमुदसप्तकैश्चातपत्रीकृतैर्निवारितानपम्, ज-
 देवतानामिव समूहम्, वरुणश्रियामिव समागमम्, शरदामिव समाजम्, मर्यादामिव
 गोष्ठीबन्धम्, शिशिरोपचारनिपुणं कादम्बर्याः शरीरपरिचारकं शरीरप्रायं परिव्रजन्त-
 शीन् । तेन च प्रणम्यमानः पादनखपतनभयादिव त्वरितापस्तृतेन दीयमानमार्गश्चन्दनद्वै-

मापृतम् इति श्लोकाः । पादुलताविभूतैर्मृगालवलयैरामरणकैरिव विभूतैरेव
 स्ताडद्वीकृताः शूभ्रीकृता अनयता अपचना मस्य स तम् । आपाण्डुभिरीपचन्द्रैरेकप्रसन्न एवैकानां एतादृशेषु
 करणं येषां तैस्ताडद्वीकृतैस्ताडपत्रीकृतैरेवंविधैः । केतकीगर्भदलैरुपहसितानि दन्तप्रानि येन स दत् ।
 पुनः किं कुर्वाणम् । दधानं विश्राणम् । कानि । मुचान्वेत्तारिन्दानि कमलानि । कीदृशानि । कल्पिते
 चन्दनस्य मलयजस्य ललाटिका पुण्ड्रविशेषो येषु तानि । विविचवर्णसाम्याद्भ्रमसौभाग्यशानीव । कुतेति ।
 कृता विहिता चन्दनविन्दुमिविशेषका येषु तान् । 'चित्रं पुण्ड्रविशेषकाः' इति श्लोकाः । दिवापि दिवसे
 एवर्शलोभेन स्थित इन्दुप्रतिविम्बो वैश्वेवंविधानिव कपोलानुद्ग्रहन्तम् । अपेति । अपङ्गनाशेषं कर्णं
 शिरीषस्य शृङ्गविशेषस्य सौभाग्यं यामिरेवंभूतामि । शैवलमञ्जरिभिर्जलशुक्लवरीभिः कृतः कर्णपूरौ येन स दत् ।
 हनेषु कुचेषु न्यस्तं स्थापितं नलिनीपत्राणां प्रावरणमुत्तरीयकं येन स तम् । अथ च स्तनं विशेषवचन-
 पूर्णैरेति । कर्णस्य धनसारस्य धूलौ रजस्यया धूमरेष्वीपत्यारण्डेषु मलयजरसलयचन्दनदलैरेकुलितैरेकेरेणै
 बकुलावलीनां केसररानीनां वलयानि येषु ते तथा तेषु । पुनः कीदृशम् । करैः करणभूतैश्चामराणि विश्राण-
 कीदृशैः करैः । प्रियविरहेण संतापरोषाभ्यां मृदिता मर्दिता चारुण्य भवोदिताचन्द्रकालौरेवानवर्तं किल
 चन्दनचर्चा तस्याः प्रणयनं प्राणेषु तेन पाण्डुरैः । कीदृशानि चामराणि । कल्पित इति । कलितो म्रियते
 मृगालानां दण्डो येषु तानि । पुनः किंविधिष्ठानि । विसायां तन्ववस्त्वमयानि तन्निर्मितानि । उमालैः कद-
 कुमुदैः करवैः, कुलयैरुत्तलैः, किसलयैः, पल्लवैः, कदलीदलै रम्भापत्रैः, कमलिनीपलाशैः परिनीतौ ।
 'पत्रं पलाशं छन्दनम्' इति श्लोकाः । कुमुदसप्तकैः पुण्ड्रकुलैः । 'पुण्ड्रकुलैः कपुण्ड्रकाः' इति श्लो-
 काः । एतैश्चातपत्रीकृतैश्चमृगालकृतैर्निवारितो दूरीकृत आनयः सूर्यालोको मस्य स तम् । जलदेवतायां जलमिदं
 समूहमिव । सर्वदा जलद्विजदेहत्वादिति भावः । वरुणः प्रचेतास्यस्य धियां समागमनेऽभिमन्यते । इ-
 स्तापि जलाभीशत्वेन तस्य धियामप्यतिशीतलज्जात्तदुपमानम् । शरदां पनाश्यानां समाजमिव परिव्रजती । इ-
 तामामपि शीतलतात्तदुपमानम् । सरसीनां सरसां गोष्ठीबन्धमिव । एकत्रीभूशोभनेशनं गोष्ठीबन्धः । कीदृ-
 चिशिरोपचाराः शीतलोपचारास्तत्र निपुणं दक्षं शरीरप्रायमिखन्तरं गत्वा चोक्तं कादम्बरीपरिव्रजन्त-
 स्तन्ववस्तु प्राणेषुक्तः । इदानीं समसोयानामुत्तरीयनपिमावावर्णनबन्ध-—तेन वेति । तेन परेजनेन प्रत्य-
 मानो नमस्करमयानः । कदलीदोरणानां स्तनेन प्रविश्य सर्वतो निर्यट्टदृष्टिरिदं बन्धमार्गं सर्वं दृष्टवित्यनय ।
 कीदृशः । प्रथमेन पादनखस्यैव क्षेमलज्जात्पतनं भविष्यतीति सादृश्यात्परितमपद्यतः परिव्रजन्त-
 शीन् ।

१ ताडद्वीकृतैः; ताडद्वीकृतैः २ पत्रानि, ३ कपोलकलकाम्, ४ कल्पितेषु, ५ बकुलावलीवलयेषु, ६ कुचेषु
 ७ कलिपुत्रवलयेषु, ८ पत्रोपरेषु, ९ प्रणय, १० प्रकृतितचन्द्रकरैः, ११ मृदितचन्द्रकृतैः, १२ शरीरपरिचारक-
 १३ चारुण्य, १४ चारुण्यपतनसाह.

तद्येदिकानां पुण्डरीककलिकाघटितघण्टिकानां विकसितसिन्दुवारकुमुममञ्जरीचामराणां लम्बिनस्थूलमल्लिकामुखलुहारागामायद्वलविद्वपद्मयचन्दनमालिकानां शोलायमानकुमुददामध्यजानां मृणालवेत्रहस्ताभिर्गृहीतगचिरकुमुमाभरणभिर्नधुलक्ष्मीप्रैतिकृतिभिरिव द्वारपालिकाभिरधिष्ठितानां कदलीतोरणानां तलेन प्रविश्य सर्वतो निम्बृष्टदृष्टिदृष्ट्यान्कचिदुभयतटनिजाततमालपद्मयकृतचनलेखाः कुमुदधूलिवालुकापुलिनमालिनीध्वन्द्वरसेन प्रवर्त्यमाना गृहनदिकाः फचिन्निचुलमञ्जरीरचितरक्तचामराणां जलार्द्रवितानकानां तलेषु सिन्दूरकुट्टिमेध्यास्वीर्यमाणाणि रक्तपद्मजशयनानि, फचिदेदारसेन सिच्यमानानि र्शशांनुमेयरम्यभित्तीनि स्फटिकभवनानि, फचिच्छ्रीरूपपद्मकृतश्राद्धलानां मृणालधारागृहाणां शिखरस्मारोप्यमाणानां धाराकदम्बधूलिर्धूसरितानि चन्नमयूरकाणां कादम्बकानि, फचित्सहकाररंससिर्कजन्मूपद्मवैराञ्छायमानाभ्यन्तराः पर्णशालाः, फचित्कीडितकृत्रिमकारिकलभयूयकाकुलीक्रियमाणाः काञ्चनकमलिनीकाः, फचिद्वन्द्वोदककूपेषु यद्वकाञ्चनमुधापद्मकामपीठेषु स्थूलविसलतादण्डघटितार-

भागो यस्य सः । इतः कदलीतोरणं विनोपयत्नाह—चन्दनेति । चन्दनद्वेन मलयजकदनेन कृत्वा वेदिका येषाम् । कलिकानां वायपष्टिकागुकारादाह—पुण्डरीकेति । पुण्डरीकानि शिताम्बोजानि तेषां फलिकानिर्घटिता निर्निता घष्टिकाः क्रिद्विम्बो येषाम् । विकसितानि विमुद्रानि शितानि सिन्दुवारस्य निर्गुण्याः कुमुमानि तेषां मञ्जरीणां चामराण्यातपत्राणि येषाम् । लम्बिताः स्थूलमल्लिका मुकुलानां हारिणो हारा येषाम् । आवद्धा लवित्रं देवकुमुदं तस्य पद्मवा स्येवैविधा चन्दनमल्लिका तोरणार्थे मङ्गल्यं दाम येषाम् । 'तोरणार्थे तु मङ्गल्यं दाम चन्दनमल्लिका' इति कोराः । दोलेति । दोलायमानाः कम्पमानाः कुमुमदामध्यजा येषाम् । मृणालेति । मृणालानां तन्मुलानां वेधे हस्ये वासां तानिर्गृहीतानि स्वीर्यमानि रचिरानि मनोहरानि कुमुमाभरणानि पुष्पविभूषणानि यानिः । मध्यति । मधुलक्ष्म्या वसन्ताप्रियः प्रतिकृतिभिः प्रतिरूपामिरेवैविधाभिर्द्वारपालिकानिरधिष्ठितानामाधितानाम् । सर्वं दृष्टवानिति पूर्वोक्तं स्पष्टीकृत्येत्ताह—फचिदिति । कलियुधिरप्रदेश उभयतटे निरताता आरोपिता ये तमालपद्मवास्वापिच्छकिसलदासैः कृता पनलेखा काननघोषी वासां ताः । कुमुदानां धूलिः परागः सैन बालुका सिकताहस्ताः पुलिनं जलोज्जितं सैकतं मालत इत्येवंशीलाश्चन्दनरसेन मलयजद्वेषेण प्रवर्त्यमाना पित्तार्थमाणा गृहनदिका भवनसरितः । फचिदिति । निचुलमञ्जरी हिज्वलवदरी तदा रचितानि रक्तचामराणि येषामेतादृशानां जलार्द्रवितानकानामम्बः द्विजोहोचानां तलेषु सिन्दूरं नागजं तेन सहवर्तमानेषु कुट्टिमेध्यास्वीर्यमाणानि विस्वीर्यमाणानि रक्तपद्मजशयनानि लोहितकमलशयनानि । फचिदिति । एला चन्द्रवाला तस्या रसेन सिच्यमानानि सेचनक्रियाविपयीक्रियमाणानि रशेन करसंस्वर्णानुमेया अनुभातुं योग्या रम्या मनोहरा नित्यः पुण्यानि येषामेवैविधानि स्फाटिकभवनानि । फचिदिति । कलियुधिरप्रदेशे शिरीषः कपीतनत्वस्य पद्मभिः क्षेमलकेसरैः कृतश्राद्धलानां विहितदयादहरितानां मृणालधारागृहाणां विसयद्वसन्नानां शिखरं प्रान्तमारोप्यमाणानामुपरिष्टास्वीयमानानां धाराकादम्बानां धूलिमी रजोभिर्धूसरितानि मङ्गलगृहवर्तिमयूरकाणां कदम्बकानि मण्डलानि । फचिदिति । सहकारा आम्नास्तेषां रसैः त्रिकैः त्रिधित्तजन्मूपद्मवैराञ्छायमाना अभ्यन्तराः पर्णशाला लटजाः । फचिदिति । क्रीडितुं यद्वकामिर्निमित्तं करिकलभयूयकं तेनाकुलीक्रियमाणाः काञ्चनकमलिनीकाः सुवर्णलक्ष्मिः । कप्रत्यये च सर्वत्र हसत्सम् । गन्धोदकस्य सगन्धजलस्य रूपेपूदपानेषु । कीदृशेषु । यद्वः काञ्चनस्य सुवर्णस्य मुधा एहपवर्तीकरणद्वयं तस्य पद्मः कदमलेन काममलार्थं पीठं येषु, स्थूलो यो विसलताया दण्डलेन पटिता अरका

१ प्रकृतेभिः, २ जलार्द्राङ्ग, ३ सुसिन्दूर, ४ रशशांनुमेयभित्तीनिः रशशांनुमेयरम्यभित्तिप्रदेशानि, ५ अभक, ६ धूसराणां, धूसरितान

फागि कुंनकेतकदलद्रोणिकानि कुण्डलयावलीरज्जुभिर्भ्रम्यमानानि पत्रपुटपटीरञ्जमाने, कवि-
स्फटिकवर्णकालीवृत्तान्तवारिधारा लिखितेन्द्रायुधाः संचार्यमाणमायामेवमात्रः, क्विदुत्त-
न्तरुद्वेयवाङ्मुरासु तैरत्तरुणमालतीकुङ्कुमलदन्तुरिततरङ्गामु हरिचन्दनद्रव्यापिचामु किर्तिनी-
क्रियमाणा हारयष्टीः, क्विन्मच्छाफलद्रोदरचिन्तालवालकान्तनरत्नमूलजलविन्दुदुर्द्विन्दुच-
जतो यंत्रवृक्षकान्, क्विद्विधुतपत्रनिभ्रममीकरानीतनीहार भ्रमन्तीयंत्रमयीः पत्रवृक्ष-
श्रेणीः, क्विन्मधुकरकिङ्किणीपङ्क्तिपंतुतराध्यमानाः कुमुमद्रामदोलाः, क्विदुत्तरुणद्रो-
तोसौलनलिनीच्छदच्छादितमुग्धान्प्रवेश्यमानाञ्छातकुम्भान्, क्विद्वदितकदलीगर्भसम्-
दण्डानि ध्वजमानानि चारुवंशाकृतीनि कुमुमलवकानपत्राणि, क्वित्करमृदितकंपूरपत्ररते-
नाधिवासमानानि विसततन्तुमयान्यंशुकानि, क्विद्ववलीफलद्रवेणाद्रौक्रियमाणांमृदुमूल-
ञ्जरीकर्णपूरान्, क्विदम्भोजिनीदलव्यजनैर्वीज्यमानानुपलभाजनमात्रः शीतौपरिलम्-
न्यांश्रैवंप्रकाराद्भिःशिरोपचारोपकरणकल्पनाभ्यापारान्परिजनेन कृतान्क्रियमाणांश्च वै-
भागो हिमगृहकस्य मध्यभागं हृदयमिव हिमवतः, जलक्रीडागृहमिव प्रचेतसः, जन्मनू-

येषु, कृतानि केतकदलानां श्रेणिकानि भाजनविशेषानि येषु, कुण्डलयानामुत्तरलान्नावत्यः पङ्कज-
रजवस्त्रैर्भ्रम्यमानानि बध्यमानान्येवंविधानि पत्रपुटलक्षणानि घटीयञ्जकायुद्धाटकानि । क्विदिति ।
स्फटिकस्य बलाका विसफण्डिकास्तातामावगीभिर्वास्ता मुक्ता वारिधारा जलधारा यामु, लिखितेन्द्र-
धानि शकचापानि यामु, एवंविधा संचार्यमाणाः श्रेयमाणा मायामेवमालाः क्विमवलपङ्कज । क्वि-
दिति । उगन्ते ससीपे रुडा यवाङ्गुरा यामु, तरन्ति तरुणमालतीकुङ्कुलानि तैर्दन्तुरिताशरणाः कद-
यामु, हरिचन्दनस्य तैलवर्णिकस्य द्रवस्यस्य वापिचामु छुद्रकूपिकामु शिथिलीक्रियमाणाः शीतनीकेनच-
हारयष्टीमुफाकलापार । एतेन विरहाधिन्यं वर्णनम् । क्विदिति । मुक्ताकलं खण्डं ह्य शी-
तौणं रचितं निर्मितमालवालकमावापस्थानकं येषा ताननरत्नं निरन्तरे स्थूला जलविन्दुमयेनां दुर्द्विन्दु-
जत उत्प्रावत्येन मुद्यतः कुर्वतः । एवंविधान्यञ्जरीकान्कृत्रिममहीरहान् । क्विदिति । मि-
कम्पिता ये पशासैर्निक्षिता ये सीकरासैरानीतो नीहारो हिनं यामिला भ्रमन्तीभ्रमणे कुर्वन्ती । एते-
यत्रमयीः पत्रवृक्षश्रेणीः । क्विदिति । मधुकरा भ्रमरा एव किङ्कि- छुद्रपण्डिकायामां पङ्क्ति-
तया पट्टनरे स्पष्टं यथा स्यात्तथा बाध्यमाना निदध्यमाना कुमुमद्रामदोलाः पुण्यश्रेण्यः । क्विदिति । इ-
मप्य आरुडा निर्गता उद्रता सुवर्णकलशाडुतालोर्ध्वमुखी वा नलिनी तस्याः उद्रानि दत्तानि तैराच्छातं नि-
हितं मुद्यं येषां तान्प्रवेश्यमानान्मृदुहान्तनीयमानाञ्छातकुम्भान् । क्विदिति । घटिता कदलीगर्भसम्-
दण्डा येयेवंविधानि बध्यमानानि चार्धमनोदूरो यो वंशो येणुस्वद्वद्वद्विनिशारे येषां तानि कुमुमलवकाने-
तपत्राणि छत्राणि । क्विदिति । करेण मृदितो यः कंपूरपत्रवत्सस्य रतेनाधिवासमानानि मुग्धान्क्रेत-
णानि विसततन्तुमयानि तन्तुलतन्तुनिर्भितान्यंशुकानि वक्ष्यामि । क्विदिति । लवनी वरीविकेनल-
फलद्रवेणाद्रौक्रियमाणा । तृणानां द्रुक् किंशोरस्यस्य मयत्र्यं एव कण्ठूरान्कर्णामणानि । क्विदिति ।
अम्भोजिनी कमलिनी तस्या दलान्येव व्यजनानि सालगुन्तानि तैर्वीज्यमानानुपलभाजनमात्रेण-
प्रस्थिताञ्जरीतौपरिगान्, अन्यांश्रैवंप्रकारान्शिरोपचारोपकरणकल्पनाभ्यापारान्परिजनेन परचेत-
कृतान्विहितान्क्रियमाणांश्च विधीयमानांश्च वीधभागो हिमवतो गौरीगुरोर्हृदयमिव स्वान्तमिव, प्रचेतसो ह्य-

१ कृपकः कनकः २ जलद्रोणिकानि ३ कमन्पत्रपुटः ४ बलाकावलीः ५ मरुदः ६ कम्पितायुद्ध-
निशरकः ७ भ्रमरवत्तन्तुनसोःशुकः ८ पत्रवृक्षकान् ९ पुटवरोप्यमानाः १० पुटवरोप्यमानाः ११ मरुदः

मिव सर्वचन्द्रफलानाम्, कुलगृहमिव सर्वचन्द्रनवनदेवतानाम्, प्रभवमिव सर्वचन्द्रमणी-
नाम्, निवासमिव सर्वनाथमासयामिनीनाम्, संकेतसदनमिव सर्वप्राष्ट्याम्, श्रीष्मोष्माप-
नोद्देशमिव सर्वनिम्नगानाम्, वडवानलसंतापापनोदननिवासमिव सर्वसागराणाम्, वैद्युत-
दहनदाहप्रतीकारस्थानमिव सर्वजलधराणाम्, इन्दुविरहदुःसहदिवसातिवाहनस्थानमिव
कुमुदिनीनाम्, हरहुताशननिर्वापणक्षेत्रमिव भ्रूकरध्वजस्य, दिनकरकरैरपि सर्वतो जलयन्त्र-
धारासहस्रसमुत्तारितैरतिशीतस्पर्शभयनिवृत्तैरिव परिहृतम्, अनिलैरपि फट्म्वकेसरोत्कर-
घाहिभिः कण्टकितैरिवानुगतम्, फट्लीवनैरपि पवनचलितदलैर्जाड्यजनितवेपथुभिरिव परि-
घारितम्, अलिभिरपि कुमुमानोद्भूतमुखैरायद्धदन्तवीणैरिव वाचालितम्, लताभिरपि
मधुकरपटलजटिलाभिर्गृहीतनीलप्रावरणकाभिरिव विराजितमाससाद् । क्रमेण च तत्रान्त-
र्गहिष्वातिवहलेन पिण्डहायेणैवोपलिप्यमानोऽतिशीतलेन स्पर्शनामन्यतात्मनो मनश्चन्द्रमयं
कुमुदनयानीन्द्रियानि ज्योत्स्नामयान्यद्गानि मृणालिकानयी धियम् । अगणयच्च हारमयान-
फनिरणांश्चन्द्रनयनातपं फर्पूरमयं पवनमुदकमयं कालं तुपारमयं त्रिभुवनम् । एवंविधस्य

जलकोटाग्रहमिव, सर्वैः समप्रा वाधन्द्रकलाख्यातां जन्मभूमिमिव, सर्वं चन्द्रनवनं गन्धसारफाननं तस्य
देवतानामधिष्ठात्रीणां कुलगृहमिव पितृसंघेयः सर्वचन्द्रमग्यधन्द्रकान्तापालेषां प्रभवमिवोत्पत्तिमिव,
सर्वं मे मापनासाहोनासाहोषां चानिनीनां रात्रीणां निवासमिव वसतिस्थलमिव, सर्वप्राष्ट्यां समप्रतपाल-
यानां संघेतसदनमिव, सर्वनिम्नगानां समसतटिनीनां श्रीष्मोष्मापगमस्य कृष्णा तापस्यसापनोद्देशो दूरीकरणं
तस्मोद्देशमिव प्रदेरामिव, सर्वसागराणां समसमुद्राणां वटवानलो वाडवस्य चः संतापस्यसापनोद्देशो
दूरीकरणं तस्मा निवासमिव वसतिमिव, सर्वजलधराणां समप्रनेपानां वैद्युतो यो दहन इमदस्त्रेण दाह-
स्तस्य प्रतीकारस्थानमिव प्रतिक्रियाग्रहमिव, कुमुदिनीनां कैरविर्णानानिन्दुविरहेण दुःसहनस्यैव दिवस-
स्वातिवाहनमुपहृत्तं तस्य स्थानमिव, भ्रूकरध्वजस्य कर्पूरस्य हरस्येश्वरस्य यो हुताशनसृष्टीयनेत्रयो पहिष्ठस्य
निर्घातपं निर्घातनं तस्य क्षेत्रमिव स्थानमिव, दिनकरस्य सूर्यस्य करैरपि सर्वतः समन्ताजलयन्त्रधारासह-
स्राणि सः समुन्नासिर्दूरीकृतैरतिशयेन चः शीतः सूर्यः तस्माद्यत्रयं तेन निवृत्तैव परिहृतं परिलक्षम् ।
अनिलैरपि पवनैरपि फट्म्वस्य फट्म्वस्य चः केसरोत्करन्यादाहिनिरत एव कण्टकितैरिव रोमायितैरिवानुगतं
सहितम् । फट्लीवनैरपि रम्भाकाननैरपि पवनेन चरितानि चरितानि दलानि येषां सैत एव जाप्येन जनितो
वेपथुः कम्बो वेपामेताहोरात्रि परितारितम् । अलिभिरपि भ्रूकरैरपि कुमुमानानामोदः परिमलस्यजनितो नद-
स्त्रेण मुखैर्भ्रूकरैरत एव वडवा दन्तवीणा वैरेवैर्भिर्धैरिव वाचालिनं मुपारितम् । लताभिरपि यशानिरपि मधु-
रानां पटलं तेन जटिलाभिर्गृहीतानिर्हृतं स्वीकृतं नीलं प्रावरणं प्रच्छादनं यानिरेवैविधानिरिव विराजितं
शोभितमेतस्मात् शिखरस्य चन्द्रभागमाससाद् प्रापयान् । क्रमेणेति । क्रमेण परिव्राज्यान्तर्गहिष्वातिवहलेन
समनेनोत्पत्तिनामः । ननु मूर्तव्यतिरेकेणैरिष्यकिया न संभवतीत्याशयेनाह—अतीति । अतिवहलेनाति-
हलेन विग्रहवैभवं विग्रहस्येनाहृतं सत्यं विग्रहस्यैव तेनेव । एतेनातिशीतलस्यैव वाहुत्वतया ह्यप्रशस्तं
हृषितम् । तथाऽतिशीतलेन सूर्योत्पत्तयः सस्य ननयितं चन्द्रनयनस्यनाशनात् । तथा कुमुदनयानि
भ्रूकरनयानिन्द्रियानि वरुणानि यशो काननमि चन्द्रिबाननाम्भुजानि ह्यसादाशैवि मृणालिकानयी विगनयी धियं
कुम्बिनमयैवैवस्य संप्रदं संकन्यः । तथाऽविरणान्दूर्येषणात् । एतदापनस्यसाम्यादाह—हारमयान्मुष्मा-
तम्यनवादनस्यत् । अक्षय्येणस्य संकन्यः । आतपं सूर्योत्पत्तं चन्द्रनयनं नलवजनयम् । अतिशीतलवतिरिति
कारः । तथा पवनं सनीरै कर्पूरमयं पनसारमयम् । तन्मधुस्यत् । तथा कालं नमवदुदरनयं जलनयम् ।

न्तीम्, आयतश्चासविधुतितरलितेन च संतापभयपलायमानेन देहप्रभावितानेनेवांशुकेन विमुच्यमानकुचकलशाम्, आपत्प्रचलचामरप्रतिबिम्बं च कुचकलशयुगलं प्रियान्तिकगमनौ-
ल्लुक्यकृतपद्मनिव करनलेन विरुन्धन्तीम्, मुहुर्मुहुर्भुजलतया तुपारशिलाशालभञ्जिकामा-
लिङ्गन्तीम्, मुहुः कपोलफलकेन कर्पूरपुत्रिकामाश्लिष्यन्तीम्, मुहुश्चरणारविन्देन चन्दन-
पद्मप्रतियातनामामृशन्तीम्, स्नानसंक्रान्तेनात्ममुखेनापि कुतूहलिनेव परिवृत्य विलोक्यमानाम्,
कर्णपूरपद्मवेनापि स्वप्रतिबिम्बशायिना सोत्कण्ठेनेव चुम्ब्यमानकपोलफलकाम्, हारैरपि
मुक्तात्मभिर्मदनपरवशैरिव प्रसारितकरैरालिङ्गयमानाम्, मणिदर्पणमुरसि निहितं विनोदि-
तव्यमेतदिति जीवितस्पर्शमयं शपथं शशिनमिव कारयन्तीम्, करिणीमिव संमुखागतप्रम-
दवनगन्धवारणप्रसारितकराम्, प्रस्थितामिवानभीष्टदक्षिणवातमृगागमनाम्, मद्नाभिपेक-

केतवी तस्याः कलिद्या खेरकः तां कर्णं कलयन्तीं कलनां कुर्वन्तीं धारयन्तीम् । आयतो वित्तांशो यः
श्रावः श्वसितं तस्मादा विधुतिः कम्पत्वेन तरलितेन कम्पितेन संतापभयात्पलायमानेन धावता । अतिसुत्र-
त्वत्तच्छिष्यत्वसाम्नादाह—देहेति । देहप्रभावितानेनेव शरीरदीप्तिसमूहेनेवांशुकेन वक्षेण विमुच्यमानो कु-
चापेव क्लृप्तो यस्याः सा ताम् । आपत्प्रचलचामरयोः प्रतिबिम्बं यस्मिन्नेतादृशं कुचकलशयुगलं प्रियसं-
पद्मभस्यान्तिकं समीपं तत्र गमने याने यदास्तुक्यं रपरणकता तेन कृताः पक्षा येनैतादृशमिव करतलेन नि-
रुन्धन्तीं निरोधं कुर्वन्तीम् । मुहुर्मुहुर्भुजलतया बाहुवक्ष्या तुपारशिला तस्याः शालभञ्जिकां पायालिकामा-
लिङ्गन्तीनाश्लेषं कुर्वन्तीम् । मुहुः कपोलफलकेन कर्पूरपुत्रिकां पनसारपायालिकामाश्लिष्यन्तीमालिङ्गन्तीम् । मुहु-
श्चरणारविन्देनाङ्घ्रिकनलेन चन्दनपद्मस्य मलयजकर्मस्य प्रतियातनां प्रतिभाम् । 'प्रतिभा यातनाविधिः । छाया
एन्दः कानो रूपं विन्मं मानकृती अपि' इति श्लोकाः । आश्रयन्तीं परामर्शं कुर्वन्तीम् । स्तनेति । स्तनयोः कु-
चयोः संश्रान्तेन प्रतिबिम्बितेनात्ममुखेनापि कुतूहलिनेव कौतुकिनेव परिवृत्य । उत्तानीकृत्ये-
त्यर्थः । विलोक्यमानां वीक्षयमानाम् । एतेन सौन्दर्योत्तिशयः सूचितः । एवं कर्णपूरपद्मवेनापि स्वप्रतिबिम्बरूपेण
शायिना शयनकारिणा । एतेनायतत्वं सूचितम् । सोत्कण्ठेनेव सोत्कलिकेनेव चुम्ब्यमानं चुम्बनविपरीद्री-
यनाणं कपोलफलकं यस्याः सा ताम् । हारैरपि मुक्ताकलापैरपि मुक्तात्मनिमुक्तास्वरूपैर्मदनपरवशैरिवान-
श्रयशैरिव प्रसारितकरैर्वित्यारितशान्तिरालिङ्गयमानामाश्लिष्यमानाम् । अत्र मुक्तात्मनिरालिङ्गयमानामिलनेन
तस्या अनिनवं सौभाग्यं वर्णितम् । उरसि निहितं वक्षसि स्थापितं मणिदर्पणं रत्नादृशम् । वर्तुलत्वतादृशद्युति-
नत्वसाधन्याद् । जीवितस्य स्वसो दानं तन्मयं शशिनमिव चन्द्रमिव । 'स्पर्शो वर्गाशरे दाने स्पर्शने स्पर्शके
रजि' इति श्लोकाः । इति शपथं कारयन्तीम् । इतिशब्दयोस्त्यमाह—विनोदेति । अय त्वया विनोदितव्यम् ।
अन्यन्तु शरीरं शोकरुदः, त्वया तु विनोदितव्यमेतदिति भावः । अत एव जीवितस्पर्शनमिति विशेषणम् ।
करिणीति । हस्तिनीमिव । उभयोः शब्देन साम्यं प्रदर्शयन्नाह—संमुखेति । संमुखागतो यः प्रम-
दवनगन्धस्त्वस्य वारणं दूरिकरणं तत्र प्रसारितौ करौ यथा सा । विरहाकुलितव्येन प्रमदवनस्य गन्धस्य दुःखदा-
यित्वात्तस्मिन्निवारणं मुक्तमेवेति भावः । पक्षे संमुखागतः प्रमदो मदोत्कटो वनगन्धवारणो वनप्रभवो गन्धहस्ती तं
प्रति प्रीत्या प्रसारितः करः हुन्डा यथा सा ताम् । प्रस्थितामिव चलितामिव । उभयसाम्यं प्रदर्शयन्नाह—अन-
भीष्टेति । अननीष्टमनोप्लवं दक्षिणो यो वातः स एव क्षीप्रगामित्वान्मृगो हरिणत्वत्यागननं यस्याः सा ताम् ।
विरदिष्या दक्षिणो वायुरतीव दुःखदो भवतीति सर्वत्र प्रसिद्धम् । पक्षेऽननीष्टो दक्षिणो वानतीऽपसव्यगो वा-
तमृगो वातप्रनीयस्याः सा ताम् । कृपां प्रयागे दक्षिणो मृगोऽपचकुनमिति वसन्तराजादौ प्रसिद्धम् । मद्ने-

१ आश्रयन्तीम्, २ स्वप्रतिबिम्बपदवशायािना, ३ नोदेतन्ममेति, ४ त्वयाप, ५ जीवनस्य समयं इति
जीवन-शमनस्य शशिनम्.

धेदिकामिव कमलावृतचन्दन्तधवलपयोधरकलगावष्टब्धपाश्याम्, आकाशमन्वरेणैतन्नि
 स्वच्छाम्बरतलदृश्यमानमृणालकोमलोरुमूलाम्, कुमुमचापलेखामिव मदनारोपित्पुण्ड्रोदिसा-
 न्ततराम्, मधुमासदेवतामिव शिशिरहारिणीम्, मधुकरीमिव कुमुममार्गणाकुलाम्, चन्द-
 विलेपनामनङ्गरागिणीं च घालं मन्मथजननीं च मृणालिनीमभ्यर्धितनुपारसर्गां च कादम्बरी
 व्यलोकयन् ।

अथ सा यथादर्शनमागत्यागत्य चन्द्रापीडागमनमावेद्यन्तं परिजनमुत्तरत्वारोरेण च
 विलोक्य 'कथय । किं सत्यमागतो दृष्टस्त्वया । कियत्पध्वनि कामी' इति प्रतिमुखं नि-
 नामाक्षरं पप्रच्छ । प्रवर्धमानधवलिम्बा चक्षुषा दृष्ट्वा च संमुखमापतन्तं तं दृग्देव वारं
 नवप्रहा करिणीवोरुस्तम्भविधृता, विचेष्टमानाङ्गी, कुमुमशयनपरिमलोरंगतैः पत्रशङ्ख

ति । मदनस्य कंदर्पस्याभिषेकार्थं धेदिका संस्कृता भूमिस्वामिव । उभयोः सान्धमाह—कमलेति । इत
 शोभयावृत्ती चन्दनेन धवलौ पयोधरावेव कुचावेव पीनत्ववर्तुल्लवगाम्यात्कलसां ताभ्यामवृत्तव्यभिक्तौ ।
 यस्याः । आकाशोति । आकाशं ध्योम तस्य कमलिनी पथिनी तामिव । उभयोः साम्बमाह—स्वच्छं
 स्वच्छं निर्मलं यदम्बरं वरुं तस्य तलमधोभागसत्र दृश्यमानं विलोक्यमानं मृणालवन्दीमलमुद्गून् कति
 यस्याः सा ताम् । पक्षे स्वच्छं रजोरहितं यदम्बरतलं ध्योमतलं तत्र दृश्यमानं मृणालकण्ठं ध्येनं दुः
 रमुह विलीनं मूलं पुषो यस्याः । कुमुमेति । कुमुमचापः पुष्पधनुस्त्वस्य लेखामिव । उभयमम्बर
 कर्तुमाह—मदनेति । मदनेन यौवनावस्थापेयिता स्थापिता सा गुणकोटिभ्यसा कान्तारां च
 जतराम् । पक्षे मदनेन कंदर्पेणारोपितोऽभिषेकीकृतो गुणकोटिर्माँवाप्रान्तलया कान्ततराम् । मधिविति ।
 मागो वयन्तमासलस्य देवतामिषाधिष्ठात्रीमिव । उभयसादृश्यमाह—शिशिरेति । शिशिरेण शीतले
 रेण हारिणीं हारिराम् । पक्षे शिशिरस्य ऋगुविशेषम्यावहारिणीम् । शिशिरापगमे हि मनुमान् प्रसं
 मनुदृग्मिव भ्रमरीमिव । उभयसादृश्यमाह—कुमुमेति । कुमुमान्येव विद्वेषान्मार्गणा कण्ठान्तक
 पक्षे कुमुमानीं मार्गणमन्वेष्टनं तेनाकुलां न्यप्राप्त्वा । अथ च चन्दनस्य विलेपनमङ्गरागो यस्या एवंपिपरी
 रिपवेऽङ्गरागो यस्यामिति विरोधः । तत्परिहारस्तु—अनङ्गः कंदर्पस्तम्भिनरागिणीमनुरागवर्तीमिदपरः ।
 लाननारिष्टतमनयाम्, अथ च मन्मथजननीमिति विरोधः । तत्परिहारस्तु—बाहामनुरागिणीमितां
 मृणालिनीम्, अथ चान्यार्थिनो वादिष्ठलक्षुपारसर्गां यपेति विरोधः । कमलिन्वास्तुपगमर्गां गरीमिव ।
 लोके प्रतिदम् । तत्परिहारस्तु—विरहतापोपसान्त्वयं मृणालं विद्यते यस्या इत्यपरः । एवंविधं कदम्
 ब्यश्लेषदपरवत् ।

अथ सा कादम्बरी यथादर्शनं यथावसरमागमागत्य चन्द्रापीडस्यागमनमावेद्यन्तं कथयन्तं परिसुद-
 ल्येन तरुणा चक्षुषा तारुका यस्मिन्नेतददृशेन चक्षुषा विलोक्य कौक्ष्य प्रतिमुखं निक्षिपति स्मरिणी इत
 रानि यथा म्यागया । प्रदेई प्रत्येकं नाम मूर्तिवैलक्षणं । इति प्रादेलवप्रशरीर । इति गोचरान्—कथयति
 कथय मूर्ति । किं मांमागतवन्वया दृष्ट । कियत्पध्वनि । कामी चन्द्रापीड । तदनन्तरं प्राञ्जल
 सुतपीडमनो धवलस्य मातो धवलिमाः यस्मिन्नेतददृशेन चक्षुषा नेत्रेण संमुखमापतन्तं तं दृग्
 श्लेष च कुमुमशयनपुण्ड्रमुपधृत्वा बभूवेत्यवयवः । अथ कादम्बरी विरोधमिति—यरेति । इत
 ऐहं निदम्बरी यस्या सा । निदम्बरीहो श्रीकृष्णाः पद्यामपनसार्थम् । इति कोशः । उभयोः मन्मथ
 विदुषा कृतः केशः नव प्राञ्जे प्रदो प्रदूषं यस्या एवंपिषा करिणीव हनिनीव । मति इत्यपरः ।
 लान्तकव विदुषा कदा मत् । विचेष्टमानमिति चेष्टाविशेषानं प्राञ्जलमागत्यमिति यस्या । कुमुमशयन

१ कुमुमचापपदेमाह २ कान्ताम् ३ तारुका इत्यवयवः ४ कौक्ष्यं ५ निक्षिपत्यवपूरः ६ इति

मधुकरकुलैरिवाच्छायमाना, संभ्रमभ्युत्तोत्तरीयका हारकिरणानुरसि कर्तुमिच्छन्ती; मणि-
कुट्टिमनिहितेन वामकरतलेन हस्तावलम्बनं निजप्रतिमानिव याचमाना, तत्सकेशकलाप-
संयमनश्रुतितेन गलत्वेद्गलिलेन दक्षिणकरेण समभ्युदयेवात्मानमर्पयन्ती, चलितत्रिकताप्र-
त्रिवलीतरङ्गितरोमराजितया निष्पीडयमानेव सर्वरसाननङ्गेन, अन्तःप्रविष्टललाटिकाचन्दन-
रसनिधनिव चक्षुषा क्षरन्ती शिशिरमानन्दजलम्, जानन्दवारिविन्दुवेणिकया चलितावतं-
सधूलिधूसरं प्रियप्रतिमाप्रवेशलोभेनेव कपोलफलकं प्रहालयन्ती, ललाटिकाचन्दनभरेणेव
किञ्चिदधोमुखी तत्क्षणनपाङ्गभागयुञ्जिततारकया तन्मुखलप्रयेव दीर्घया दृष्टाकृप्यमाणा
कुमुनशयनादुत्तस्यौ ।

चन्द्रापीडस्तु समुपसृत्य पूर्ववदेव तां महाश्वेताप्रमाणपुरःसरं दर्शितविनयः प्रणनाम ।
कृतप्रतिप्रणानायां च तस्यां पुनस्तस्मिन्नेव कुमुनशयने उपविष्टायां प्रतीहार्पापनीतां जान्मूतद-
मयीनासन्दिफां रोचिष्प्युरत्नप्रत्युत्तमपादां पादेनैवोत्सार्य क्षितावेधोपाविशन् । अयं केयूरकः
'देवि, देवस्य चन्द्रापीडस्य प्रसादभूमिरेषा पत्रलेखा नाम ताम्बूलकरङ्कवाहिनी' इत्यभिधाय
पत्रलेखानदर्शयन् । अयं कादम्बरी दृष्ट्वा ताम् 'अहो, मानुषीपु पद्मपातः प्रजापतेः' इति चिन्त-

परिमलत्वेनोपनतैः प्रतैरेत एव परवशैरात्मनन्तान्मुपारैर्वाचालैरेवविधेनपुकरकुलैर्भनरसमूर्हैराच्छायमा-
नेव । संभ्रमेण सहसा च्युनमुत्तरीयकं प्रावरणं वस्त्रं यस्याः सर्वभूता सर्वा हारकिरणानुरसि कर्तुमिच्छन्ती
वाञ्छन्ती । एतेन हारकिरणोत्तरीयांशुकुम्भोरतिस्फुल्लतन्मान्माङ्गेदो न हात इति भावः । मणिकुट्टिमे निहितेन
स्फापितेन वामकरतलेन निजप्रतिमां प्रति हस्तावलम्बनं याचमानेव प्रार्थमानेव । एतेन सतः स्वरासीरधारणे
न क्षमेति प्रदर्शितम् । सत्यो यः केशकलापोऽलकसमूहस्य संयमनं बन्धनं तेन धमितेन ध्रमं प्राप्तेन गल-
त्वेद्गलिलेन क्षरद्दन्वैवारिणा दक्षिणकरेण समभ्युत्थ । यत्सकल्पचिदर्पणं कियते तत्तु करेण प्रोक्षितसंवेलयः ।
आत्मानमर्पयन्त्यस्यं कुर्वन्ती । चलितं मन्त्रिकं वंशाधस्तस्य ताम्ना स्वच्छा या त्रिवली तथा तरङ्गिता रोमरा-
विन्दुस्या भावस्तता तथा हेतुभूतयानङ्गेन कंदरेण सर्वरसाभिष्पीडयमानेव मर्षयानेव । एतेन चलितत्रिकस्य
पीडनयश्चतान्मया प्रदर्शिता किं कुर्वती । चक्षुषा नैवेण शिशिरं स्वीतलमानन्दजलं क्षरन्ती स्वन्ती । शिशि-
रत्वे हेतुं प्रदर्शयन्माह—अन्तरिति । अन्तःप्रविष्टो यो ललाटिकाचन्दनरसत्वेन मिश्रमिव संपृक्तमिव ।
पुनः किं कुर्वन्ती । जानन्दवारिणो विन्दुवो विद्रुमत्वेपां वेणिकया प्रवाहेन । 'धारा वेणी रयश्च सः' इत्य-
नरः । चलितः स्वस्थानाद्भुतो योऽवतंसस्तस्य धूलिः परागत्वेन धूसरं मञ्जिनं कपोलफलकं प्रियप्रतिमाप्रवेश-
लोभेन प्रागप्रियप्रतिमिन्वसंक्रान्तिवृत्त्यनेव प्रहालयन्ती धावनं कुर्वन्ती । ललाटिकाया यधन्दनभरतेनेव कि-
ञ्चिदधोमुख्यबाहुषी तत्क्षणनपाङ्गभागोप्रक्षिपाद्यन्तःप्रदेशस्तत्र युञ्जिता प्रेरिता तारका कनीनिका यथैवंविधया
तस्य चन्द्रापीडस्य मुखाननं तत्र समयेव दीर्घया दृष्टाकृप्यमाणाकर्षणं कियमाणा । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।

तदनन्तरं चन्द्रापीडस्तु समुपसृत्यसर्वपणं कृत्वा पूर्ववदेव महाश्वेताप्रमाणपुरःसरं तां कादम्बरीं दर्शितविनयः
प्रणनाम नमयके । तदनन्तरं कृतो विहितः प्रतिप्रणानोऽनुननस्वारी यथैवंविधायां च तस्यां पुनस्तस्मिन्नेव
कुमुनशयने उपविष्टायानालेदुष्मां प्रतीहार्पां क्षरपालिकयोपनीतामानीतां जान्मूतदमयीनासन्दिफां यैत्रासनम् ।
'साप्रेमसमनसन्दी' इत्यभिधानशेषः । कीदृशीः । रोचिष्प्युरत्नैः प्रत्युत्ताः पादा यस्याः सा तां पादेनैव
यारणैवोत्सार्य दूरीकृत्य क्षितावेधं शुभिव्यानेवोपाविशदुपविष्टः । अथेति । उपवेशनानन्तरं केयूरकः हे देवि,
देवस्य पूज्यस्य चन्द्रापीडस्य प्रसादभूमिः प्रनसतायतन्मया पत्रलेखा नाम ताम्बूलकरङ्कवाहिनीत्यभिधायेलु-
क्या पत्रलेखानदर्शयन्पुण्यवपदानप्रानयन् । अथेति । दयिवरपीकरणानन्तरं कादम्बरी तां दृष्ट्वा विलोक्य

१ जालेः २ उल्थायमाना, ३ उत्तरादाशुका, ४ वस्त्रिः, ५ वस्त्रिणी, ६ रसन्; ७ यत्नेयान्, ८ च कतिनः, ९ इति, १० समुपविष्टायन्, ११ समुपनीतान्.

यांयभूत् । कृतप्रणामां च तां गार्दम् 'एषेदि' इत्यभिवाद्यात्मनः समीपं सुकुमुन्द्वारिवन्दन-
 मानां प्रपूतः समुपावेशयत् । दर्शनादेवोपास्यः प्रीतिगया च सुकुमुन्द्वारेण मोरमद् कर्तव्यते
 परसर्ग । चन्द्रार्पाङ्गु मपदि कृतमरुत्तागमनोचिनोपचारमन्त्रयत् । विप्ररथतनयान्प्रेर-
 चिन्तयत्—'अतिदुर्विदग्धं हि मे हृदयमद्यापि न भद्रधानि । भवतु । पुन्त्यानि तावदेतन्
 इति निपुणालापेनानिप्रेक्षाशमप्रवीन्—'देवि, जानामि कामगतिं निमित्तीकृत्य प्रहृष्टोऽन-
 विचलसंतापनञ्चो ध्याधिः मुतनु, मयं न तथा स्वामेव व्यथयति यथास्मान् । इत्यने
 देहदानेनापि स्वस्थानत्रभवतीं कर्तुम् । उत्कम्पिनीमनुकम्पमानस्य कुमुनेपुवीडया पवित्र-
 वेशमाणस्य पततीय मे हृदयम् । अनङ्गदे तनुभूते ते भुजलते गात्रसंतापतया च दृष्टा वरु-
 स्थलकमलिनीमिव रक्तनामरमाम् । कुंःखितायां च त्वयि परिजनोऽपि चानवतठ्ठादु-
 न्दुपातेन वर्तते । मुक्ताभरणतां गृहाण । स्वयं वराहाणि प्रसाधनानि । कुमुमक्षिणीमुक्ता-
 हिता शोभते यथा लता' इति । अथ कादम्बरी बालतया स्वमायमुग्यापि कंदर्पेणोपविष्टे

चिन्तयांबभूवेति चिन्तितवती । इतिशब्दश्लोकात्—अहो इति । प्रजापतेर्विपानुसो मातृतेऽप्यदे-
 ऽङ्गीकारः । कृतः प्रणामो नमस्कारो ययैवंभूतां च सादरं सवहुमानं एदि एदि इत्यभिवाद्यात्मनः समीपं लई
 यनिकटे सह कुतूहलेन वर्तमानो यः परिजनः परिवारजनस्येन दृश्यमानो विलोक्यमानो पृष्टः समुपेश-
 भिवेशितवती । अथ दर्शनादेव विलोकनादेवोपास्यः प्रादुर्भूतः प्रीतिरिगय आधिक्यं यस्या सा सुकुमुन्द-
 वारमेनां पत्रलेखां सोपग्रहं सातुकूलनं करकिसलयेन पामिपत्रयेन परसर्गं सार्गं चकार । चन्द्रार्पाङ्गु गति
 शीघ्रं कृतो विहितः सकलः समग्र आगमनम्यागमने बोचिनो योग्य उपचारो धिनयो वेन स तदवस्थां वि-
 ह्यिद्धवां विप्ररथतनयां कादम्बरीमालोक्य वीक्ष्याचिन्तयदध्यायत् । हीति निश्चितम् । मे मम हृदं के
 ऽतिदुर्विदग्धमतिजडं यद्यापि न भद्रधानि न निश्चयं करोति । इयमीदृश्यवस्था किं कामान्, अन्वयिदमेव
 हेति प्रकाशान्तरम्यांभवात् । कामनिमित्तकत्वे च गतेऽपि विपरीतसंभावेनेति दुर्विदग्धवदध्यायम्, अत ए
 निश्चयानुरोधेनाह—अद्यतियति । कामनिमित्तक एवास्तु, परं तावदादावेना पृच्छामीति कृत्वा निपुणालो-
 नातिप्रकाशं नातिदृष्टमवतीदवोचत् । हे देवि कादम्बरी, अहं जानामि कामनिर्वचनीयस्वस्वामासि सिने-
 कृत्यायमविचलो यः संतापस्तस्य तत्र भाषीन एवंविधोऽपि व्याधिः प्रवृत् । हे सुतु हे कादम्बरी । इत-
 मिदं नीरचारिकं वचः स्वामेव व्याधिर्न तथा व्यथयति पीडयति, यथास्मान् । देहदानेनत्वभवती पुं-
 स्वस्थां तज्जां कर्तुमिच्छाम्यभिलषामि । उत्कम्पिनीं त्वां प्रलनुकम्पमानस्मानुकम्पा कुर्वीतस्य कुमुनेऽु कंदर्प-
 स्थ पीडया पतितां स्वस्थामवेशमाणस्य पर्यतो मे मम हृदयं चेतः पततीय । कादम्बरीां विरहकार्यं प्रवृत्त-
 ह—अनङ्गदे इति । गात्रसंतापतया तनुभूते ते भुजलते अनङ्गदे बाहुभरणवर्जिते दृष्टा कृता रक्त-
 मरमां स्थलकमलिनीमिव त्वं बहुरि । अत्र कृशाभुजलतयोर्मृणालसाम्यम्, नेत्रयो रक्तनामरसाम्यदे
 भावः । त्वयि कु-खितायां स्वयां परिजनोऽप्यनवरतं निरन्तरे कृतो योऽप्युबिन्दुपाललेन वर्तते प्रहृष्टो भा-
 स्वर्थः । एतेनाशुपातस्य नैरन्तर्त्यं सूचितम् । मुक्तानामाभरणानि तेषां भावो मुक्ताभरणता तां गृहण क्रीड-
 स्वयमान्मना वराणि प्रथानान्यर्हाणि योग्यानि प्रसाधनानि प्रतिहर्माणि । कुर्विति किवाप्याहारः । कुमुने
 पुण्याणि, शिषीमुक्ता भ्रमरा ; ताभ्यामन्तर्हिताच्छादिता यथा लता वरी शोभते राजते तथा तनवी-
 भावः । शुद्धत्वमाभ्यान्मुक्तानां कुमुमसाम्यम्, नेत्राजनस्य कृष्णत्वसाम्याङ्गमरमान्ममिति भावः । अर्पेति ।
 तदनन्तरे कादम्बरी बालतया शिशुतया स्वभावेन सुरयापि सारलाशयापि कंदर्पेण मन्दनेनोपविष्टेव दर्श-

१ सुकुमुन्द्वारं परिजनेन दृश्यमानाम्, २ सुकुम्, ३ इति प्रकाशं वाच्यम्, ४ जानामि, ५ अविचलसंतापनी, ६ रक्त-
 व्यथयति यथा भावः, ७ देहप्रदायेन, ८ अनङ्गदेतनुभूते; अनङ्गदेतनुभूते, ९ गात्रसंतापतया, १० ऽतिप्रकाशनी
 ११ परिजनेऽपि वा, १२ मङ्गलप्रसाधनादि, १३ सुकुमुमक्षिणीमुक्ता हि शोभते इति भावः

प्रहाया तमशेषमन्यात्र्यकव्याहारसूचितमर्थं मनसा जगाह । मनोरथानां तु तावतीं भूमि-
संभावयन्ती शालीनतां चावलम्ब्यमाना तूर्णीमेवार्मान् केवलमुत्पादितान्यव्यपदेशा तत्क्षणं
तमाननामोदमधुकरपटलान्धकारितं मुखं द्रष्टुमिव म्नितालोकमफरोत् । ततो मदलेख्या प्रत्य-
घादीत्—‘कुमार, किं कथयामि । दारुणोऽयमकथनीयः खलु संतापः । अपि च कुमार-
भावोपेतायाः किमियास्या यन्न संतापाय । तथा हि । मृणालिन्याः शिशिरकिसलयमपि हुता-
शनायते । ज्योत्स्नाप्यातपायते । ननु किसलयतालवृन्तवार्तेर्मनसि जायमानं किं न पश्यति
खेदम् । धीरत्वमेव प्राणसंधारणहेतुरस्याः’ इति । कादम्बरी तु हृदयेन तमेव मदलेखालाप-
मस्य प्रत्युत्तरीचकार । चन्द्रापीडोऽप्युभयधाचटमानार्थतया संदेहदोलारूढेनैव चेतसा महा-
श्वेतया सह प्रीत्युपचयचतुराभिः कथाभिर्महान्तं कालं स्थित्वा तथैव महता यत्नेन मोच-
यित्वात्मानं स्कन्धावारगमनाय कादम्बरीभवनाभिर्ययौ । निर्गतं च तुरङ्गममारुरुभ्रन्तं पश्चा-
दागस्य केयूरकोऽभिहितवान्—‘देव, मदलेखा विज्ञापयति—देवी कादम्बरी खलु प्रथम-
दर्शनजनितप्रीतिः पत्रलेखां निवर्त्यमानानिच्छति, पश्चाद्यास्यति’ इति श्रुत्वा देवः प्रमाणम् ।
इत्वाकर्ण्य चन्द्रापीडः ‘केयूरक, धन्या सृष्टृणीया च पत्रलेखा यामेवमनुवप्राति दुर्लभो देवी-

देव प्रहाया तमशेषं समग्रमव्यकव्याहारोऽस्तुभूतापितं तेन सूचितं ज्ञापितमुपभोगविषयकं रहःसंगमरूपं वायं
मनसा जगाह गृहीतवती । मनोरथानां शालीनापाणां तु तावतीं भूमिं संगमरूपलक्षणमसंभावयन्त्यवितर्क-
यन्ती शाश्वततां दृष्टतां चावलम्ब्यमाना । ‘दृष्टेः शालीनशारदा’ इति कोशः । तूर्णीमेवासीत् । केव-
लमुत्पादितोऽन्यव्यपदेशो मियं ययैवंभूता तत्क्षणमाननस्यामोदसास्यामधुकरपटलं तेनान्धकारितमन्धका-
रवदाचारितं मुखानाननं द्रष्टुमिव स्मितालोकं स्मितलक्षणमालोकं प्रकाशमफरोत् । स्मितेन दन्तज्योत्स्नाया
बाहिर्निर्गमेन प्रकाशसंभवान् । ततो मदलेखा प्रत्यघादीत् । कुमार, किं कथयामि किं ब्रवीमि । अयं दारु-
णस्तोत्रोऽकथनीयो बहुमदःशयः खलु निश्चयेन संतापः । अपि चेति युक्तयन्तरे । कुमारभावोपेताया
अस्याः किमिव यन्न संतापाय भवति । तदेव दर्शयति—तथा हीति । मृणालिन्याः कमलिन्याः शिशिरकिस-
लयमपि हुताशनायते बहिर्वदाचरति । ज्योत्स्नापि चन्द्रिकाप्यातपायते सूर्यालोकायते । नन्विति नितर्कं ।
किसलयानि पद्मवास एव तालवृन्तानि तेषां वातैः पर्वन्मनसि जायमानं खेदं भवान्किं न पश्यति ।
अतोऽस्याः कादम्बर्या धीरत्वमेव प्राणसंधारणे जीवितधारणे हेतुर्निमित्तमिति । कादम्बरी तु हृदयेन तमेव
पूर्वोक्तमेव मदलेखालापं मदलेखाजल्पितमस्य चन्द्रापीडस्य प्रत्युत्तरीचकार । प्रतिवचः प्राशदित्यर्थः ।
एतच्छ्रुतो मन विरहो मल्लतथासा इत्युभयथापटमानार्थया विरहतापः सोढुं शक्यो न चेति संदेहदो-
लारूढेनैव चेतसा महाश्वेतया सह प्रीत्युपचयो रतपुष्टिस्त्र चतुराभिर्देवानिः कथाभिर्वाताभिर्महान्तं
कालं च स्थित्वावस्थानं कृत्वा तथैव पूर्वप्रकारेणैव महता यत्नेनात्मानं मोचयित्वा स्वस्य
मुक्तिं विधाय स्कन्धावारगमनाय स्वसैन्यनिवेशगमनाय । ‘स्कन्धावारोऽस्य तु स्थितिः’ इति कोशः ।
चन्द्रापीडोऽपि कादम्बरीभवनाभिर्ययौ निर्जगाम । निर्गतं च तुरङ्गममथमारुरुभ्रन्तमारोढुमिच्छन्तं पश्चादाग-
स्यैव केयूरकोऽभिहितवान् । किं तदित्याह—देवेति । हे देव, मदलेखा विज्ञापयति विज्ञप्तिं करोति ।
एतदेव दर्शयति—देवेति । खलु निश्चयेन देवी कादम्बरी प्रथमदर्शनेन जनिता प्रीतिर्यस्या एवंभूता पत्रले-
खां निवर्त्यमानानिच्छति समाहते । पश्चाद्यास्यति गमिष्यति । इति श्रुत्वा देवः प्रमाणम् । इत्वाकर्ण्य चन्द्रा-
पीडः प्रवेश्यतां गृहीतागम्यतामित्थमिधायैलुक्ता पुनः स्कन्धावामेवाजगाम । इतिशब्दरोल्लसाह—
केयूरकेति । हे केयूरक, धन्या सृष्टृणीया च पत्रलेखा यां पत्रलेखां दुर्लभो हुःप्रापो देवीप्रसादः कादम्बरीप्र-

प्रमादः । प्रवेशयताम् ।' इत्यभिधाय पुनः स्तब्धायारमेवोत्तमाम् । प्रविशन्नेर पितुः सन्त-
दागतमभिहातनरमालेखहारकमद्राशीन् । घृततुरङ्गमत्र प्रीतिविष्कारितेन चक्षुषा द्वांश-
पृच्छन्—'अह्म, कश्चिन्नुगली तातः सहं मयैव परिजनेनाग्ना च सर्वानःपुरैः' इति ।
अथासावुपसृत्य प्रणामानन्तरम् 'देव, यथाज्ञापयसि' इत्यभिधाय लेखद्वितरमांगरू ।
युवराजस्तु शिरसि कृत्या स्वयमेव च तदुन्मुच्य क्रमगः पपाठ—'स्यस्युजयिनीतः मह-
राजन्यगिरयण्डशेररीकृतचरणारविन्दः परममाहेश्वरो महाराजाधिराजो देवमागपीडः स-
संपदामायतनं चन्द्रापीडमुदग्रशरचूडामणिमरीचिचक्रुचुम्बिन्युत्तमाङ्गे शुम्भन्नन्दरति ।
कुशलिन्यः प्रजाः । किं नु कियानपि कालो भयनो दृष्टस्य गतः । बलवदुत्कण्ठितं नो ह-
यम् । देवी च सहान्तःपुरैर्मूर्त्तानिमुपनीता । अतो लेखवाचनविरतिरेव प्रैशानकारात्
नेतव्या' इति । शुक्रनासप्रेषिते द्वितीयेऽप्यमुमेवार्थं लिखितमवाचयन् । अस्मिन्नेववचनरे म-
पसृत्य वैशम्पायनोऽपि लेखद्वितयमपरमात्मीयमस्मादभिज्ञार्थमेवादर्शयन् । - अथ 'यथाज्ञा-
यति तातः' इत्युक्त्वा तथैव च तुरगाधिरूढः प्रयाणपटहमर्दापयन् । समीपे स्थितं च म-
ताश्रीयेन परिहृतं महाबलधिकृतं बलाहकपुत्रं मेघनादनामानमादिदेश—'भयना पत्रलेख-
सहागन्तव्यम् । नियतं च केयूरकसामादायितावती भूमिमागनिष्यतीति तन्मुत्तेन विज्ञान-

सहता एवं अनुचप्रालनुबन्धं करोति । स्तब्धायारं प्रवेशयेव पितुः समीपान्नकरार्थं इति ज्ञानायनेन
ज्ञातपूर्वमासमन्ताङ्गहारकमुदन्तहारकमद्राशीन् । घृततुरङ्गं च स्वापिताश्वथ प्रीला केहेन विस्तारिते
विन्नीर्णाकृतेन चक्षुषा दूरदेवापृच्छन् । हे अह्म, कश्चिदिदि प्रश्ने । ततः पिता कुशानी वनते । सर्वो न
जनेन सह तथा सर्वान्तःपुरैः सहाम्या माता च कुशलिनिति । अथेति प्रधानन्तरममावुत्तमाम् केत्वा
कृत्वा प्रणामानन्तरं नमस्कृतेरनु हे देव, यथाज्ञापयसि यथा कथयति तथास्तीति भावः । इत्यभिधाय के-
द्वितयमर्थांबभूवार्पितवान् । युवराजस्तु चन्द्रापीडस्तु शिरसि कृत्वा मस्तके निधाय स्वयमेव नवैव तले
द्वयमुन्मुच्योन्मुच्य क्रमशः पपाठ पठितवान् । किं तदित्याह—'स्वस्तीति । स्वस्ति यथा स्थानोत्तरिते
विशालातः सकलराजन्यानां समग्रभूपाना शिखण्डैश्चूडाभिः शैलरीकृतं चरणारविन्दं मय्य स परममहेश्वरं
स्तुनृकृतैवो महाराजाधिराजो महता राशामपीडस्तारापीडः गवैवंपदां समग्रमष्टौनामावतनं दृष्टेत्
चन्द्रापीडमुदग्रशरचूडा मनुहारि यच्चूडामणिमरीचिचक्रं शिरोमणिरीतिरटलं तदुन्मुच्युत्तमाङ्गे स्थितं
शुम्भंशुम्भं नुवैशन्नन्दवति प्रमोदयति । प्रजा, प्रकृतयः कुशलिन्यो मङ्गलवलयः सन्ति । किं निविति । किं
भवतोदृष्टस्य कियानपि कालः समयो गतो व्यतीतः तेन नोऽस्माकं बलवदुत्कण्ठेतरलिका जला वनिने
तादृशं हृदयमस्ति । देवी च तवाम्या सहान्तःपुरैर्मूर्त्तानिमुपनीता प्रापिता । अत्र सहान्तःपुरैरेखनेनोत्तमाम्
ऽपि तां समीहन्ति इति सौजन्दातिशयः सूचितः । अतो हेतोर्लेखवाचनस्य विरतिरेवावमानमेव प्रणम्य
गतां प्रस्थाननिमित्तात् नेतव्या प्रापणीया । शुक्रनासेन प्रेषिते द्वितीयेऽपि लेखेऽमुमेवार्थं लिखितं लेखद्वितय-
वाचयदपट्टम् । अस्मिन्नेवावसारे समये समुपसृत्य रामीरमागत्वं वैशम्पायनोऽप्यपरमानीं लेखद्वितय-
स्मात्स्वीयलेखगदभिज्ञार्थमेवाभिधेयमेवमदर्शयार्पितवान् । अथेति । तदाचनानन्तरं यथाज्ञापयति यथा
दत्ते तातः पिता । इत्युक्त्वा तथैव पूर्ववदेव तुरगाधिरूढः प्रयाणपटहं प्रयाणमेरीमर्दापयत्पितवान् । सर्वो
स्थितं महताश्रीयेन बलेन परिहृतं महाबलं सैन्यं तत्राधिकृतं नियुक्तं बलाहकस्य पुत्रं मेघनादनामानन्तरिते-
दित्यवात् । भवता त्वया पत्रलेखया सहागन्तव्यं समेतव्यम् । नियतं निश्चितं केयूरकसां पत्रलेखानादव इति

१ अभिजगाम, जगाम. २ अभिधाततरम्. ३ भवतोदृष्टस्य गतः, भवतो गतस्य. ४ देवीसते नो इत्य-
५ वचनतः ६ अविरतिरेव. ७ प्रयाणकालताम्; प्रयाणकालना. ८ कस्यागिना नेतव्या. ९ अत्रावत्. १० तद-
समीपवदितिपत्. ११ महता शैलाश्रीयेन.

प्रणम्य देवी कादम्बरी । मन्वियं सा त्रिभुवननिन्दनीया निरनुरोधा निष्परिचया दुर्महा
 प्रकृतिर्मर्त्यानां पेपामकाण्डविस्वादिन्यः प्रीतयो न गणयन्ति निष्कारणवत्सलताम् । एवं
 गच्छता मयात्मनो नीतः स्नेहः कपटकूटजालिकताम्, प्रापिता भक्तिरलीककाकुकरणकुशल-
 ताम्, पातितनुपचारमात्रमधुरं धूर्ततायामात्मार्पणम्, प्रकटितं वाञ्छनसोर्भिन्नार्थत्वम् ।
 आस्तां तावदात्मा । अस्थानाहितप्रसादा दिव्ययोग्या देव्यपि वक्तव्यतां नीता । जनयन्ति
 हि पश्चाद्द्वैलक्ष्यमभूमिपातिता व्यर्था, प्रसादामृतहृष्टयो महताम् । न खलु तथा देवी प्रति
 प्रबललज्जातिभारमन्थरं मे हृदयं चया महाश्वेतां प्रति । नियतमेनामलीकाध्यारोपणवर्णिता-
 स्नद्गुणसंभारानस्थानपक्षपातिनीमसकृदुपालप्लवते देवी । तर्किं करोमि । गरीयसी गुरोराज्ञा
 प्रभवति देहमात्रकल । हृदयेन हेमकूटनिवासव्यसनिना लिखितं जन्मान्तरसहस्रस्य दास्य-
 पत्रं देव्या हस्ते न दत्तमस्याः । दविकर्गोत्सिकेनेव देविप्रसादेन गन्तुं सर्वथा गतोऽस्मि
 पितुरादेशाहुजयिनीम् । प्रसङ्गतो जैनकथाकीर्तनेषु स्मर्तव्यः खलु चन्द्रापीडः । चण्डालो

त्वतावर्ती भूमिभागमिष्यतीति तन्मुखेन केयूरमुखेन प्रणम्य देवी कादम्बरी विज्ञाप्या विज्ञातिविषयी-
 करणीया । मन्वति पितकं । तेषां मर्त्यानां या निरनुरोधा निर्गतः कल्याणनुरोधः स्वकार्यप्रतिबन्धो यस्मां
 निर्गतः परिचयः संख्याशुश्रुतिर्यस्याम् । दुर्महादेति । दुर्दुष्टो प्रह आमहो ह्यो यस्यामेवविधा प्रकृतिः स्वभावः
 सा प्रकृतिस्त्रिभुवननिन्दनीया स्यात् । यत्तदोक्तिलाभिर्बन्धाद्येषां मर्त्यानामकाण्डेऽप्रत्यावे विस्वारिन्वो व्यभि-
 चारिण्यः प्रीतयो निष्कारणवत्सलतां निर्निमित्तहितकारितां न गणयन्ति न मनस्थानयन्ति । एवममुना प्रकारेण
 गच्छता मयात्मनः स्नेहः स्वकीया प्रीतिः कपटं कृतं तस्य कूटजालिका मिथ्याप्रणयनसद्गुतां नीतः
 प्रपिताः । भक्तिरालोक्येन ज्ञानं वा साप्यलीका मिथ्या या कादुर्बकोचित्ताः करणे कुशलतां दक्षतां
 प्रपिता । उपचारो वाप्यनियतान्नाश्रेण मयुरं मिष्टमात्मार्पणं भवदीयोऽहमिति स्वस्वार्पणं धूर्ततायां पातितं
 क्षितम् । घाटनसयोरिति । 'अचतुर-' इत्यादिना निपातः । निष्कारणं विस्वादिन्यं प्रकटितमाविष्टम् ।
 तावदाज्ञायामास्यां विष्टु । मनेति शेषः । अस्थानेऽश्रेण्य आहितः स्थापितः प्रसादो यथा एवाह—रिच्यनां
 येनोपिद्विर्बन्धा देव्यपि कादम्बर्यपि दूरदेशागतेन चन्द्रापीडेन कारणं विना कथं सख्यं प्राप्तेति वक्ष्यतां
 वचनीयतां नीता प्रपिता । मपेति शेषः । हि यस्मात्कारणाद्भूमिपातिता अस्थानपातिता व्यर्था निष्कृताः
 प्रसादास्तवत्तवः प्रणम्यतामिदृशतः पथान्नहतां बलस्यं जनयन्तुनादयन्ति । स्थानविद्ये प्रीतिविद्ये प्रदग्-
 यन्तु—न खल्विति । खलु निश्चये । न तथा देवी प्रति कादम्बरी प्रति प्रबला प्रहृष्टा या लज्जा प्रसा तस्या
 क्षतिभारोऽविषयीवशयेन मन्थरसलवं मे मन हृदयं चेतो यथा महाश्वेतां प्रति वर्तते । नियतं निश्चिनमयीक-
 ष्यादेवेन दक्षिणः सुनीऽस्नद्गुणसंभारो यथा तानस्थानेऽनुचितस्थले पक्षपातो विद्यते यस्या एवंविधाभेदां
 महाश्वेतां देवी कादम्बर्यमहृजार्वास्तुनाप्लवते । उपालम्बं दान्यवीलयः । तर्किं करोमि । क्वेऽपुनयो
 नान्तीत्यर्थः । अस्मिन्ने हेतुं प्रदग्गच्छ—गरीयसीति । देहमात्रकल्य दरीरमात्रकल्येण गुरोराज्ञा निर्देशो
 गरीयसी कल्य प्रभवति जायते । हेमेति । हेमकूटं विनामस्तमयनिना हृदयेन चित्तन जन्मान्तरसह-
 स्रस्य दान्यत्रं विजितान्ता एवम ह्येन दक्षम् । पितुरादेशाज्जयविद्येनाहुजयिनीं गन्तुं सर्वथा गतोऽस्मि ।
 वेन । देविप्रसादेन । वाच्यवर्तां महात्मनेत्यर्थः । देवमोदितवाम्ना इति भावः । केनेव । दक्षिणसोमिन्नेव
 वनेचरन्तुरेव । कोऽपि देवी देवी लक्ष्मणेभ्येन गच्छति । तथा प्रसङ्गो जैनकथा कीर्तयिष्यतां दत्त
 योऽपि तु जैनोक्तयोरुपु खलु विद्यते चन्द्रापीड स्मर्तव्यः स्वर्गस्य स्वर्गीयः । अयं चण्डालो हृष्टप्रापितं मा संया

... ..

मा चैवं संस्थाः, यथा जीवन्पुनर्देवीचरणारविन्दवन्दनानन्दमननुभूय स्यासति वन्दनीय इति । महाभेतायाश्च सप्रदक्षिणं शिरसा पादौ वन्दनीयो । मदलेखायाश्च कयनीः प्रदक्षिण-पूर्वमक्षिणिलः कण्ठमहः । गाढमालिङ्गनीया च तमालिका । अम्मद्वचनारोहः प्रत्यः कुशलं कादम्बरीपरिजनः । रचिताञ्जलिना च भगवानामञ्जरीयो हेमवृट् इति । पत्न-रिश्य तम् 'सुहृदादिसाधनमहेनयता शनैः शनैर्गन्तव्यम्' इत्युक्त्वा वैगम्यायनं स्तन्या-धारभरे न्ययुङ्क्त । स्वयमपि च तथाकृद् एव गमनहेत्याहर्षेणारवकम्पितकैलासेन सुलाण्ड-धसण्डितैमुषा कान्तकुन्तलतापनवाहिना तरुणतुरगप्रायेणान्धसेन्येनानुगम्यमानस्त्वमेव हेव-हारकं पर्याणलप्रममिनयकादम्बरीविद्योगशून्येनापि हृदयेनोज्ज्विनीमार्गं पृच्छन्प्रत्ये । प्रमेण चातिप्रवृष्टप्रकाण्डपादपप्रायया, मालिनीलतामण्डपैर्मण्डलिततन्त्रखण्डया, वनगम-विपाखितपादपपरिहारपत्रीकृतमोर्गया, जनजनितकृष्णपर्णकाष्ठकोटिभृष्टप्रकटितर्वीसुरदर-स्थानया, महापादपमूलोत्कीर्णकान्तारदुर्गया, रुषितपथिकरण्डितदलोन्मितामलकीरुते-

मा जानीयाः । यथा जीवन्पुनश्चन्द्रापीडो देव्या कादम्बरीचरणारविन्दवन्दनानन्दमननुभूय वन्दनं नमस्कारं च आनन्दः प्रमोदस्त्वमननुभूयानुभवविषयीकृत स्यासति । अत्र काकुः । न स्यासतीत्यर्थः । इति वा-भेतायाश्च सप्रदक्षिणं प्रदक्षिणासहितं यथा स्यात्तथा चिरसा मन्वदेन पादौ वन्दनीयो नमस्कारणीयो । इत्य-मदलेखायाश्च प्रणामो नमस्कारस्तत्पूर्वकमभिमितः कण्ठमहः कथनीयो वाच्यः । तथा गाढमल्लयनल्लिङ्ग-परिरम्भणीया च तमालिका । अरोपः समग्रः कादम्बरीपरिजनोऽस्मद्भवनजुशलं धेय प्रथमः । रचिताके-ना च त्वदा भगवान्हेमवृट् नामञ्जरीयो आमञ्जरीय इति पूर्वोक्तया रिश्यादिसाधेयं दत्त्वा तं देवतं सुहृदादिसाधनं मिश्रादिसैन्यमहेनयतालेखयता त्वया शनैः शनैर्गन्तव्यमित्युक्त्वा वैगम्यायनं स्तन्या-यन्ययुङ्क्त नियोजितवान् । स्वयमपि च तथा पूर्वोक्तप्रकारेणारुड एव गमनलक्षणा या हेला तथा इति न-हेणारवन्देन कम्पितः कैलासो येन । श्रुतेति । सुरताण्डयेन सण्डिता भूयैव च तेन । कानेति । कण-मनोहरा ये पुन्ता भलाः । मरुत्वमाम्ब्यात् एव स्ततास्तामां वनं तदाहिना । तदण इति । तदण रदनु-रगा प्रायेण बाहुल्येन यस्मिन्नेवंविधेनाश्वसेन्येनानुगम्यमानस्त्वमेव पूर्वोक्तेव केतहारकं पर्याणं पत्यनं च-लाम् । अर्भीति । अभिनवः प्रथमो यः कादम्बरीविद्योगलेन शून्येनापि हृदयेनोज्ज्विनीमार्गं पृच्छन्प्रत्ये चवाल । प्रमेण चेति । स चन्द्रापीडः कमेण परिगव्या शून्ययाटव्या दिवसं गत्वा रात्रिमल्लिङ्ग-परीति । परिणतं रकं रविभिम्बं यस्मिन्नेवंभूतं वासरे सायंसमयेऽटवीत्रैर्विह्रीटवो यो वनप्रदेशगमितः । विरेति । विरप्रहृदस । बहुकालीनस्येत्यर्थः । रकचन्दनतरोः पन्नाहृदशस्योपरि महान् रक्षपर्व इत्य-एव ददौल्लभ्यः । इतोऽटव्या विशेषणानि—अतीति । अतिप्रायोऽतिरिदि प्राप्तः प्रकाण्डः इत्यर्थे वा-मेतादृशाः पादया वृक्षाः प्रायो बाहुल्येन यस्यां सा तथा । मालीति । मालिनीवृक्षिता या तदा इत्य-स्तामां मण्डपैर्मण्डलिताश्चक्रवाण्डितास्तरुणजा वृक्षसमूहा यस्यां सा तथा । धनेति । वनस्य यो वासस्तस्य-नायनेन पातिता ममा ये पादया वृक्षालेषां परिहारो वर्जनं तस्मिन्निक्तप्रतिबन्धवशात्क्रीडतो मन्ने-पय-यस्यां सा तथा । जनेनेति । जनेन लोकेन जनितं निष्पादितं असृणं पर्याकाशानां कोटी तस्या इदं जितं-सात्सन्निहेन प्रदष्टिनं वीरपुदराणां घालन्धानं यस्यां सा तथा । साग्रमपि तथा कुर्वन्तीति सर्वत्रैव इति-दम् । महेति । महापादपानामुच्चैस्तरवृक्षाणां मूलानि प्रविशन्त्युत्कीर्णानि यस्मिन्नेवंभूतं कान्तारं वनं तदा-विषमत्वाद्गुणं यस्यां सा तथा । कान्तारं विशेषरूपम्, अद्वी तु सामान्यरूपेति न पुनरुच्यते । रुषितेति । रुषिताः पिपासिता ये पथिकजनास्तैः सण्डितानि द्विषीकृषानि दलानि पत्रानि येषामेवंविधानुगितानि त-

१ सुहृदादि साधनम्, २ आगन्तव्यम्, ३ भूमण्डलेन, ४ वार्ताम्, ५ पत्रया, ६ वी(पुष्पवृक्षवशात्)

परणा, विरसिनैरानुत्तरिगजोदिनदुरितवर्द्धमदन्तत्रजप्रदंभरकपेटध्वजचिह्नैरिष्टिहासिन-
 दुन्तपरायधिप्रगनुनितपथिरविधोर्भविभान्तगापंटिकविम्बोदितभूम्भिभूमरकिन्तन्वयाञ्जितो-
 पण्यैः पत्रगंनगामुग्भीकृतादिगिरसिहृल्लविवर्गोन्वाहुत्तलेर्नतिसन्धियप्रथितरगंमुदुर्गंनगृही-
 र्निगनुमेयैर्जंरान्तारूपैरमुन्भनचिलनयानभिलपिनोदेभया, मधुविन्दुन्वन्दिग्निगुवाख-
 नराजिगजोभूमरिततीराभिश्च शुंभ्रकृत्वाजात्कैजटिनीहृतमकताभिरुध्वगोन्वानवाहुत्ताहूव-
 पोपलन्वमानाहुपुपन्वन्वमदिल्लामिः शुभ्रगिगिनदिवामिर्धिपनाहृगान्तागन्ध्या, सुदुदुदुल-
 षौलेपवरटिनामुनीयमानगुन्मगहृत्तर्माभटिक्या, शून्यया दिवसमदव्या गत्या परिगतवरवि-
 दिन्धे विंश्राग्नातपथिनरे धानरे निःशतगोहृत्तकदन्वजान्मन्त्रीपलाभमवहुतेः गिररदोपैक-
 पद्वयविटम्बितातपत्रैः पादुपैरुध्वस्थितप्ररोहगुल्मन्यागुमूल्मन्धियजटिनेत्र हरिनाम्बरविलन-

राशकनारं लपान्तामपदीपलाति तेषां निररः समूहो यस्यां सा तथा । जरसिति । जरणो जीर्णो ये
 कनारकृत्वाः कृत्वा न शुभं गतिं जलं यस्यां यस्या भावस्या तावानभिवर्धो नेमिः । पान्थेनेति
 शेषः । उरैः प्रदेयो यस्याः सा तथा । अथ पान्तावृत्तान्धिनष्टि — विक्रमिमेति । विरताता विनिद्रा ये
 परणा नपलन्वामेयां मर्यस्यायां रजोभिः परार्गैर्विच्युरितानि भूमरितानि तदानी कुशोदकया येषां नैः ।
 तटेति । तदन्तरु शुशोपकथ्यगुद्ववष्टसेपु कजाः पदवर्धैः पराटभज ग एव मूगानिन्वज्रं विहं येषां
 तैः । इष्टियेति । इष्टिा गुम्भिया येषु, शुभ्रपरवरिष्टाः संभारकानोरनुनितः पथिनां विहता येषु तैः ।
 विधान्तेति । विधान्ताः म्भिता ये पराटिवाहोर्विरकोटिता इष्टिहा ना भूमी रजताया भूमरानि मदि-
 नानि विमलानि पद्वान्तैर्लोष्ठिाभिरहित उपकथ्यो येषां तैः । पथेति । पथंरैः परंमहैरसुरगुहृत्वान्त
 एकादिसिवाभ्यस्तितानि पद्विस्तानि कर्दमपुषानि विषगोन्वधुभर्गोन्वमादनि न्नादुरितानि जगानि येषां नैः ।
 प्रततीति । प्रततीनां कर्णानां ग्रन्थिभिर्मथिताः परंपुटयुक्तान्मूलन्या एव विहानि तैरनुमानं योष्यैः ।
 गुष्केति । गुष्का निरीणां नय एव निरिराः । सार्थे कः । 'कडणः' इति हन्वः । तामिर्विपनाहृत्वं स्पृष्टुटीहा-
 मन्तरालं मर्थं दह्याः सा तथा । अथ निरिरा विशेषपद्याह — मथिविति । नपुषिन्दुन्वन्वीनि यानि विन्दुवा-
 खनानि निगुन्वीनानानि तेषां राजिः पङ्क्तिन्वसा रजः परागसेन धूमरितानि तीरानि तदानी वासां तामिः ।
 कुञ्जकेति । कुञ्जकन्याः प्रलिङ्गामासां जाटैर्जटिनीकृतानि संकतानि जलोञ्जितपुत्तानि यानां तामिः ।
 बाध्वगैरिति । बाध्वगैः पथिकैररक्तानाः रानिता बालरसु कृपका विदारकाहोपुपलन्वमानं प्राप्यनागं कल्पं
 मदिनें स्वयं शोकं सधिलं जलं यासु तामिः । कुकुटेति । कुट्टुलं तामचूडवंशः, कौलेयकाः श्वानः तेषां
 रदिनं शब्दितं तेनानुर्मापमाना संभाव्यमाना गुल्मगहने आमटिका धुदप्रानो यस्यां सा तथा । अथ वासरं
 मदिनष्टि — विम्बेति । विम्बसंयन्धि चोडरणो रक्त आतपः सूर्योलोकस्य विररः समूहो यस्मिन् । 'समु-
 दापरविभिनरप्रताः कलापो मजः' इति षोडाः । तथैवंविधैः पादपैरटवीक्षेत्रैश्च विरलीहृतोडनिचिरीहृतो नो
 वनप्रदेशो वनैकदेशस्तस्मिन् । अथ पादपान्विदिनष्टि — निःशाखीति । निःशाखीकृता निःशाखीहृताः ।
 यनेचरैरिति शेषः । एवंविधाः कदम्बा नीपाः शाखन्वो वृक्षविशेषाः, पलाशा प्रममादपा बहुला बाहुल्येन येषु
 तैः । अनेन सरलतादृश्यत्वं सूचितम् । शिखरेति । गिररं वृक्षमं तत्र शेषोडवदिष्ट एरुः पद्वः कितलयं
 तेन मिडम्भितान्वातपत्रानि ध्रानि यैः । अथ क्षेत्रानि विशेषपद्याह — ऊर्ध्वेति । ऊर्ध्वस्थिताः प्ररोहा नवीना-
 दुराः स्थूलाः स्यान्तः दाह्वथ तेषां मूलमन्धियभिरह्निप्रन्धिभिर्जटिलैर्व्याप्तैः । हरिताले नटनगणं तद्रक्षपिलाः

१ कपिकृत्पुस्तुरितमथो, २ जलपेट, ३ इष्टासिद्धःश्वचित, ४ प्रकोटितचरणः प्रसुद्वि, ५ सगुली;
 एनोत्रपुञ्जक, ६ मधुमिषमथैः, ७ कुम्भक, ८ मानया, आमटिक्या, ९ परिगतं रविदिन्धे, १० संभारना,
 ११ निःशाखीहृतेः, १२ ऊर्ध्वीकृत्पदोदृश्यत्वंसितसागुमूलमन्धियजटिलैः; अधोद्वतप्ररोहगुल्मन्यागुमूल्मन्धियजटि
 का० ५०

केमरिदिसोरकैरग्न्योहेनाम्, प्रभूतमविरदग्नोद्भूतमूर्च्छाग्नितेनेव प्रतिविम्बितेनालम्ब्रा
 सवित्रान्तरीकृतैः धनजप्रवाहैः पिच्छिलीकृताजिराम्, अवलम्बमानदीपूनरप्रभुने
 प्रधितशित्तिलगलवलयवलिना मिष्टेषाण्डुरितपनचण्डाभालाभारिणा प्रापुपमिहमुननमन्नि-
 स्थूललोहकण्डकं दत्तदन्तदण्डागळं गलत्पीतनीललोहितदंर्पणशु्रितबुद्धमालं क्राटपदं
 दधानेन गर्भगृहद्वारदेशेन दीयमानाम्, अन्तःपिण्डकापीठैपाविभिन्न मर्वपशुर्जावितैव
 शरणमुपागतैरलककपटैरविरहितचरणमूलाम्, पतितकृष्णचामरप्रतिविम्बानां च निरद्वेग-
 प्रकेशैर्जालकानामिव पंशुपट्टिप्रभृतीनां जीवविशमनशास्त्राणां प्रभाभिर्बद्धवहलाप्यशरत
 पातालगृहवासिनीमिषोपलक्ष्यमाणाम्, रक्तचन्दनरचितसुररक्तपल्लवकलितैश्च विंशत्र-

नि तानि विकिरद्विरितम्बतो विकिरद्विः । अम्बिकायाः भैरव्याः परिग्रहेण लोकारेण दुर्दुष्टं ललितं चेतं
 येषां तैः क्रीडद्विः शीघ्रं कुर्वद्विः केमरिदिसोरकैरग्न्योहेनाम् उरेशः प्ररोतो यस्मा सा तम् ।
 एतेन सिंहाहुत्स्य वर्णितम् । तदूर्णनाच्च महाविपिनवासिन्वं व्यग्रम् । इतत्रानि शयितानि तेषां प्रदृष्टौ
 पिच्छिलीकृतं विजिलीकृतमजिरमङ्गणं यस्या सा ताम् । कीदशीः इतजलप्रवाहैः । प्रतीति । प्रतिविम्बिते
 संक्रान्तेनासताभेगास्तारमयरत्नेन सवित्रा सूर्येणान्तरीकृतैर्व्यवधानीकृतैः । पतनमाद्येनइ—प्रभूतेति ।
 प्रभूतं भूयिष्ठं यदुधिरं रक्तं तस्य दर्शनमवलोकनं तेनोद्भूता संक्राता या मूर्च्छा तथा पतितेनेव समनेव । यन्
 ति । गर्भगृहमपवरकस्तस्य द्वारदेशेन प्रदीपप्रदेशेन दीपमानां शोभमानाम् । अथ द्वारदेशं विशेषतश्च
 अवलम्ब्येति । अवलम्बमाना ये दीपा गृहमणयस्तेषां धूमे रक्तानि रजितान्यंशुकानि यस्मिन् । एतेन दत्त
 बाहुत्स्यं वर्णितम् । अवलम्बमाना दीपा धूमा उत्तिष्ठ्यमाणकृष्णागुहसंबन्धिनो रक्षांशुकानि च यस्मिन्नि ४ ।
 द्वारदेशातिशयवर्णनमेतत् । प्रघितेति । प्रथिता गुम्फिताः शित्तिनो मयूरान्तेषां गलवलयानां निरक-
 कण्डवानामावलयः धेणवो यस्मिन्स तेन । पिष्टेति । पिष्टव्याण्डुरिता धूमरवर्णा यना निविडा वा रक्त-
 स्तासां माला श्रेणिसां विभर्तव्यैर्वंशीलेन भारिणा । किं कुर्वता द्वारदेशेन । दधानेन विभ्रता । किम् । का-
 टसारैः पटत्रयम् । तदेव विदिनष्टि—प्रापुपेति । प्रापुपः श्वेतरूपनिर्मितो यः सिंहो हर्षशक्तस्य पुत्र-
 प्यस्थितं स्थूलं होहकण्डकं यस्मिन् । दत्ता दन्तदण्डस्वार्णला यस्मिन् । गलद्रिति । गलन्तः क्षान्तः पी-
 नीललोहिता इति त्रयोपादानं निविधवर्णोपलक्षणं तेषां दर्पणेभ्यः स्फुरिता नियोहिता बुद्धमाला दुर्-
 पुत्रान्तेषां माला यस्मिन् । पुनः कीदशीम् । अन्तरिति । अलककपटैर्व्यवहारसरकवर्षैरविरहितं चरण-
 मूलं यस्याः सा ताम् । चरणमूलेऽपि रक्तवस्त्रानि गोभातिशयार्थं प्रियन्ते । तत्र द्विचितपशुबीजितानां किर-
 संबन्धवशादक्षपटादक्ष्यताभ्येनोत्प्रेक्षते । अन्तर्मध्यवर्तिनी या पिण्डिका तस्या पीठं तत्र पतिति ५
 शीतैः । साहस्यव्यञ्जकमुक्त्वा चरणमूलसंबन्धनियामकमाह—शरणेति । शरणमुपागतैः सर्वपशुद्वैतै-
 व । शिरस्यापि अविद्येन सहगमनादुपमानोपमेयभावः । पतितेति । पतितानि कृष्णचामराणां प्रतिविम्बिते
 येनैवंविधानां परशुः परश्वधः, पट्टिश्च शस्त्रविशेष, एतत्प्रभृतीनां जीवविशमनशास्त्राणाम् । नीलद्विपक
 वशादाह—शिरदृष्टेदेति । शिरदृष्टेदानन्तरं लभं केशानां जालकं समूहो येष्वेतादृशानामिव प्रवृत्ति-
 कान्तिभिर्वंशो बहसो निविडो योऽन्धकारस्तस्य भावकृता तथा पातालगृहवासिनीमित्येतान-
 मणां दृश्यमानाम् । रक्तेति । रक्तचन्दनेन पत्राद्यैः सञ्चिता व्याताः स्फुरन्ती दीपनना ३

१ काभनतीदृशैः, २ धनजप्रवाह, ३ दीपधूपधूम, ४ वनयावलिभिरना, ५ शिरपिण्ड्याण्डुरित, ६ माशारैवा
 भासुभारिणा, ७ कीदकण्डकददन्तदण्डागळंकादम्बरी, ८ लमम्, ९ तर्पण, १० पशुः पशुक, ११ १६
 १२ः अलककपटसरकपटैः, १३ कलापानाम्, १४ अतिपशु, १५ बहव्यक, १६ शान्तः
 १८ विभवशामिन ।

स्नूयमानाम्, स्थूलस्थूलैः शिराजालकैर्गोर्धागोलिकाकृकलासकुष्ठैरिव दग्धस्याग्नात्पूना
 समारुद्धैर्गोधाक्षितेन, अलक्ष्मीममूलप्रानलक्षणस्थानैरिव विस्फोटकप्रणविन्दुभिः कल्पापि-
 सकलशरीरेण, कर्णावन्तससंस्थापितया च चूडया रुद्राश्रमालिकामिव दधानेन, अम्बिका-
 पतनश्यामललाटवर्धमानबुद्धुदेन, कुंवादिदन्तसिद्धाञ्जनदानरंभोटितैकलोचनतया त्रिभु-
 मितरलोचनाञ्जनदानादरक्षणीकृतदारुजालकेन, प्रत्यहं कटुकालाबुस्वेदप्रारुखदंतुल-
 तीकारेण, कथंचिदस्थानदत्तेष्टकाप्रहारतया शुष्कैकमुजोपग्रान्नमर्दनव्यमनेन, उपयुं-
 श्रान्तकटुवर्तिप्रयोगवर्धितनिमिरेण, अश्मभेदसंगृहीतवराहदंष्ट्रेण, इक्षुदीघोपहृतीप-
 नसंप्रहेण सूचीस्थूतशिरासंकोचितवामकराहुलिना, कौशेयककोशांवरणशैलित्रमितवरा-
 शुष्टकेन, असम्पृकृतरमायनानीताकालज्वरेण, जरां गतेनापि दक्षिणापथाधिगन्वरत्न-

कटोरवायरागणेन सङ्घट्टयत्समूहेन च क्षुण्णपरेण स्नूयमाना न्यमानाम् । अथ प्रविडयार्थिकं विस्फोटक-
 स्थूल इति । स्थूलानि स्थूलानि च स्थूलस्थूलानि तैः शिराजालकैर्गोर्धागोलिकाकृकलासकुष्ठैर्गोधाक्षितेन संग्रहं जलज-
 भूतेन । तत्र शिराजालकस्य पीनस्थूलरूपतया तत्साम्येनाह—गोधेति । नीललगाम्भार । दग्धो जलके
 यः स्थाणुः कीलकस्यसादाङ्कुरेण तथा । गोधा प्रविद्धा, गोलिका पत्नी, कृकलासः सरतः एतेषां बुधैरिव मू-
 षैरिव गमाङ्कुराश्चिन्तं । अलक्ष्मीति । अलक्ष्म्या अधिया समुन्नापानि मूलन उन्मूलितानि यानि सङ्घट्ट-
 सामुद्रकशाश्रोक्षानि तेषां स्थानैरिव विस्फोटकाः प्रविद्धास्तेषां प्रणविन्दुभिः कल्पापिं चिह्नितं ह्यं
 रामधं शरीरं यस्य स तेन । कर्णेति । कर्णावन्तं संस्थापितया न्यक्षया चूडया शिखया ह्यशनसिद्धये
 दधानेन धारयता । अम्बिकेति । अम्बिकायाः पार्वत्याः पादपतनेन श्यामं कृष्णं यद्विडयार्थिकं तत्र शं-
 मानो बुद्धुः श्यामको यस्य स तेन । शरीरं कर्दयस्वरूपमुक्त्वा तत्रायत्नेनेन्द्रियाणां दन्तादीनां कर्दयं काटने-
 साधनानां चातिगमयं व्यग्रयन्तुनस्वमेव विशेषयन्नाह—क्षुवादीति । बुगारी मित्यागारी तेन दणं शि-
 ज्ञं नैश्रीपयं तस्य दानं नैत्रयो प्रक्षेपस्तेन स्फोटितं नाशितमेकं लोचनं यस्य तस्य भावस्तथा तथा । वि-
 लमिति । शिवालं कालत्रये इत्यस्मिन् एकस्मिन्नेवने यदपनदानं तदर्थमादर आग्रहमेव शङ्गीहृता र-
 शालाका येन । पुनः पुनर्नैत्राञ्जनसंबन्धेन दादशालाकापि शङ्गीहृतास्वन्तमृदुतामापादितेत्वं । एतेन मि-
 थिद्वेदानांश्रियता दक्षिणा । प्रत्यहमिति । प्रत्यहं निरन्तरं कटुकं यदलाबु तुम्बीकतं तस्य यः सेन
 नि ह्यं जलं तेन प्रारुखदन्तुनोपनदन्तता तस्याः प्रतीकारविक्रिया येन । आमवातजरीहृदयेभ्य नैत्र
 रोपमर्दानन्तरं कारुणाग्निभेष्टिकाना प्रहारः क्रियते । तमपिहृत्वाह—अस्थानेति । यत्रामिनेष्टिभ्य
 उचो नाग्नि तस्मिन्ने, अत्र एवास्थाने दतो य इष्टिकाप्रदारत्नस्य भावस्तथा तथा । नृपेति । अथि-
 न्निन एवस्मिन्नुत्र उपशान्तं निष्ठाप्राप्तं मर्दनव्यगन यस्य स तेन । कुशिलनेलप्रयोगभारीकोके मूल-
 न्यहार एवेवपिहृत्वाह—उपयुंरिति । उपयुंरितिधानं निरन्तरं कटुकवर्तिप्रयोगेण वर्धितं निमिरेण । अ-
 अश्मेति । अश्मभेदार्थं प्रमत्तगणार्थं संगृहीता आत्मा वराहाणां वनवीर्यानां दंष्ट्रा येन । इक्षुदीति । इक्षु-
 तासमहमन्त्रस्य कोपः फलं तन्मध्ये हृत् आरुशाञ्जनयोः संग्रहो येन । तत्र स्थानिन्मौप-गन्नाःशैलितुप-
 नाःशुष्कं महागाइलिकुनमभ्याह—सूचीति । सूच्या सीधव्या स्नूना श्रोता वा शिरा । प्रक्षेपयैरि-
 रोपः । तथा शंकोचं प्रपिता कामकराहुल्यो येनैतादृशविरुताप्रप्रशनेन । लोहानमहान्नैरि-
 जननानुनरपि तदेवह—कौशेयकेति । कौशेयकस्य हृमिकेशोप्यस्य कोशः हृमिपरं तन्वापानने-
 हस्यादा क्षतिः सपृष्टिगया प्रपितवराहाहृष्टो यस्य स तेन । क्षमम्यगिति । न सम्पृन्तमन-
 यनं परदकवद्विकम् । बहुत्रयस्यनेरपि सपृष्टिभेदभावान् । नेनानीन प्रपित कान्तरो मत्प्रा-

१ शिराजालक २ गोर्धागोलिका ३ कृकला ४ सकुष्ठ ५ गोधाक्षितेन ६ कल्पापि ७ विन्दुभिः ८ कल्पापि ९ चिह्नितं १० ह्यं ११ रामधं १२ शरीरं १३ कर्णावन्तं १४ संस्थापितया १५ न्यक्षया १६ चूडया १७ शिखया १८ ह्यशनसिद्धये १९ दधानेन २० धारयता २१ अम्बिकेति २२ अम्बिकायाः २३ पार्वत्याः २४ पादपतनेन २५ श्यामं २६ कृष्णं २७ यद्विडयार्थिकं २८ तत्र २९ शं- ३० मानो ३१ बुद्धुः ३२ श्यामको ३३ यस्य ३४ स ३५ तेन ३६ शरीरं ३७ कर्दयस्वरूपमुक्त्वा ३८ तत्रायत्नेनेन्द्रियाणां ३९ दन्तादीनां ४० कर्दयं ४१ काटने- ४२ साधनानां ४३ चातिगमयं ४४ व्यग्रयन्तुनस्वमेव ४५ विशेषयन्नाह— ४६ क्षुवादीति ४७ बुगारी ४८ मित्यागारी ४९ तेन ५० दणं ५१ शि- ५२ ज्ञं ५३ नैश्रीपयं ५४ तस्य ५५ दानं ५६ नैत्रयो ५७ प्रक्षेपस्तेन ५८ स्फोटितं ५९ नाशितमेकं ६० लोचनं ६१ यस्य ६२ तस्य ६३ भावस्तथा ६४ तथा । ६५ वि- ६६ लमिति । ६७ शिवालं ६८ कालत्रये ६९ इत्यस्मिन् ७० एकस्मिन्नेवने ७१ यदपनदानं ७२ तदर्थमादर ७३ आग्रहमेव ७४ शङ्गीहृता र- ७५ शालाका ७६ येन । ७७ पुनः ७८ पुनर्नैत्राञ्जनसंबन्धेन ७९ दादशालाकापि ८० शङ्गीहृतास्वन्तमृदुतामापादितेत्वं । ८१ एतेन मि- ८२ थिद्वेदानांश्रियता ८३ दक्षिणा । ८४ प्रत्यहमिति । ८५ प्रत्यहं ८६ निरन्तरं ८७ कटुकं ८८ यदलाबु ८९ तुम्बीकतं ९० तस्य ९१ यः ९२ सेन ९३ नि ९४ ह्यं ९५ जलं ९६ तेन ९७ प्रारुखदन्तुनोपनदन्तता ९८ तस्याः ९९ प्रतीकारविक्रिया १०० येन । १०१ आमवातजरीहृदयेभ्य १०२ नैत्र १०३ रोपमर्दानन्तरं १०४ कारुणाग्निभेष्टिकाना १०५ प्रहारः १०६ क्रियते । १०७ तमपिहृत्वाह— १०८ अस्थानेति । १०९ यत्रामिनेष्टिभ्य ११० उचो १११ नाग्नि ११२ तस्मिन्ने, ११३ अत्र ११४ एवास्थाने ११५ दतो ११६ य इष्टिकाप्रदारत्नस्य ११७ भावस्तथा ११८ तथा । ११९ नृपेति । १२० अथि- १२१ न्निन १२२ एवस्मिन्नुत्र १२३ उपशान्तं १२४ निष्ठाप्राप्तं १२५ मर्दनव्यगन १२६ यस्य १२७ स १२८ तेन । १२९ कुशिलनेलप्रयोगभारीकोके १३० मूल- १३१ न्यहार १३२ एवेवपिहृत्वाह— १३३ उपयुंरिति । १३४ उपयुंरितिधानं १३५ निरन्तरं १३६ कटुकवर्तिप्रयोगेण १३७ वर्धितं १३८ निमिरेण । १३९ अ- १४० अश्मेति । १४१ अश्मभेदार्थं १४२ प्रमत्तगणार्थं १४३ संगृहीता १४४ आत्मा १४५ वराहाणां १४६ वनवीर्यानां १४७ दंष्ट्रा १४८ येन । १४९ इक्षुदीति । १५० इक्षु- १५१ तासमहमन्त्रस्य १५२ कोपः १५३ फलं १५४ तन्मध्ये १५५ हृत् १५६ आरुशाञ्जनयोः १५७ संग्रहो १५८ येन । १५९ तत्र १६० स्थानिन्मौप- १६१ गन्नाः १६२ शैलितुप- १६३ नाः १६४ शुष्कं १६५ महागाइलिकुनमभ्याह— १६६ सूचीति । १६७ सूच्या १६८ सीधव्या १६९ स्नूना १७० श्रोता १७१ वा १७२ शिरा । १७३ प्रक्षेपयैरि- १७४ रोपः । १७५ तथा १७६ शंकोचं १७७ प्रपिता १७८ कामकराहुल्यो १७९ येनैतादृशविरुताप्रप्रशनेन । १८० लोहानमहान्नैरि- १८१ जननानुनरपि १८२ तदेवह— १८३ कौशेयकेति । १८४ कौशेयकस्य १८५ हृमिकेशोप्यस्य १८६ कोशः १८७ हृमिपरं १८८ तन्वापानने- १८९ हस्यादा १९० क्षतिः १९१ सपृष्टिगया १९२ प्रपितवराहाहृष्टो १९३ यस्य १९४ स १९५ तेन । १९६ क्षमम्यगिति । १९७ न १९८ सम्पृन्तमन- १९९ यनं २०० परदकवद्विकम् । २०१ बहुत्रयस्यनेरपि २०२ सपृष्टिभेदभावान् । २०३ नेनानीन २०४ प्रपित २०५ कान्तरो २०६ मत्प्रा-

विविधव्याधिपरिवृतं स्वकुटुम्बमिवोद्धृता, मूर्खतामपि बहुव्यसनानुगतां प्रसूतानेकापत्या-
निव दर्शयता, क्रोधमप्यनेकदण्डाभिधातनिर्मितबहुगात्रगणहूकं फलितमिव प्रकाशयता,
क्लेशमपि सर्वावयवज्वलितदीपिकादाह्रणविभावितं वैहुमुखमिव प्रकटयता, परिभवमपि
निष्कारणाकृष्टजनपददत्तपदाकृष्टिशतं प्रवाहमिव दधानेन, शुष्कवनलताविनिर्मितवृहत्कुसुम-
करण्डकेन, वेणुलतारचितपुष्पपातनाङ्गुशिकेन, क्षणमप्येमुक्तकालकम्वलखण्डखोलेन जरद्-
विडधार्मिकेणाधिष्ठितं चण्डिकामपरयत् । तस्यामेव च वासमरचर्यत् ।

अथावतीर्थं तुरगात्प्रविश्य भक्तिप्रवणेन चेतसा तां प्रणनाम । कृतप्रदक्षिणश्च पुनः
प्रणम्य प्रशान्तोद्देशदर्शनकुतूहलेन परिभ्रमन्नुच्चैरारटन्तमाक्रोशन्तं च कुपितं द्रविडधार्मि-
कनेकदेशे ददर्श । दृष्ट्वा च कादम्बरीविरहोत्कण्ठोद्वेगदूयमानोऽपि सुचिरं जहास । न्यवार-
यथ तेन सार्धं प्रारब्धकलहानुपहसतः स्वसैनिकान् । उपसान्त्वनैश्च कथमपि प्रियालापश-
तानुनयैः प्रशान्तुपनीय क्रमेण जन्मभूमिं जातिं विद्यां च कलत्रमपत्यानि विभवं वयःप्रमाणं
प्रमज्ज्यापाद्य कारणं स्वयमेव पप्रच्छ । शृष्टश्चासाववर्णयदात्मानम् । अतीतस्वशौर्यरूपविभ-

न्तरेण परिवृतो दृष्टिनेव जनयति तद्रौःस्थिलदृष्टिरेव सूचिता । अत एव तस्य विच्छेद एव नास्तीत्याह—
स्वकुटुम्बेति । स्वकीयं कुटुम्बमिवालीपस्वजनमिवोद्धृतोद्धृत्तं कुर्वता । मूर्खतेति । मूर्खस्य भावो मू-
खता तानपि बहुनिर्व्वर्त्तनैरासक्तिनिःसृगतां सहिताम् । अतएव मूर्खताया व्यसनजनकत्वादाह—प्रसूते-
ति । प्रसूतानि जनितान्प्यनेकान्पत्यानि सर्वैर्विधामिव दर्शयतान्पेभ्यः प्रकाशयता । क्रोधमिति । क्रोधं
कोपनप्यनेके दण्डास्तेषां कलहावसरे भोऽनिपातत्वंनिर्मितो बहुगात्राणां गणहूकः पिटको येन स तम् ।
अत एवाह—फलितमिव प्रकाशयताविषुर्वता । क्लेशमिति । क्लेशः परिभ्रमन्तमपि सर्वेष्ववयवेषु ज्वलि-
ता या दीपिकास्तासां दाह इव यो दाहस्तत्प्राणि प्राणानि देहविकृतिरूपानि तैर्विभावितं लक्षितम् । अत-
एव बहुचिद्वयत्वाद्बहुमुखमिव प्रकटयता प्रकाशयता । परीति । परिभवमपि तिरस्कारमपि निष्कारणं निष्प्र-
भोजनमाहृष्ट आकर्षितो यो जनस्य पदोऽङ्गित्वेन दत्तं पदाहृष्टिसतं चरणप्रहारसतं यस्मिन् । अविच्छिन्नग-
तिमत्त्वात्प्रकाशमिव दधानेन विभ्रता । शुष्केति । शुष्का या वनलता तथा विनिर्मितो निष्पारितो वृहत्कु-
सुनकरण्डः पुष्पसंस्थानस्थलं येन । घेष्यति । वेणुलतया रचिताः पुष्पपातनार्थमङ्गुशिका येन । क्षणेति ।
क्षणमप्यनुसोऽलक्षः कालकम्वलखण्डस्य कृष्णारक्षप्रदेशस्य खोलो (!) येन । अन्वयस्य प्रागेवोक्तः । त-
स्यामिति । तस्यामेव भूमौ वासं निवासमरचयद्वचितवान् ।

अथेति । तदनन्तरं तुरगादश्चदवतीर्थं प्रविश्य च । चण्डिकावतनमिति शेषः । भक्तिप्रवणेन चेतसा
तां प्रणनान मनश्चे । कृतेति । कृता विहिता प्रदक्षिणा येनैर्विषय पुनरपि प्रणम्य नमस्कारं कृता प्र-
शान्तो य उदेशस्य दर्शनस्य कुतूहलं तेन परिभ्रमन्निगतसतः संचरन् । उच्चैश्चररेणारटन्तं पूजयेन्त-
माक्रोशन्तं च कुपितं द्रविडधार्मिकनेकदेशे एकस्मिन्देशे ददर्शांशुचके । दृष्ट्वा विलोक्य । कादम्बरीति ।
कादम्बरी विरहे मोत्कण्ठ तज्जनितो य उद्वेगद्वेग दूयमानोऽपि पीडयमानोऽपि सुचिरं चौरकालं यावज्जहास
हासं यजे । न्यवारयथ निवारणं कृतवांशु । तेनेति । द्रविडधार्मिकेण सार्धं प्रारब्धकलहान्त्वसैनिकानुपहसतः ।
उपेति । उपसान्त्वनैः सामनिः प्रियालापानानिष्ठयचनानां शतेनानुनयैरनुकूलनैश्च कथमपि महता
बद्धेन प्रशान्तं शान्तभावमुपनीय प्राप्य जन्मभूमिमुत्पत्तिस्थलम्, जातिं प्राज्ञगत्वादिकाम्, विद्यां वेदाध्य-
यनारिरूपाम्, कलत्रं श्री, अश्वत्थानि पुत्रपुत्रीरूपानि, विभवमैश्वर्यम्, वयःप्रमाणं वयःपरिमाणम्, प्रमज्ज्या-
पाद्य ईशपाद्य कारणं निदानम्, एतानि स्वयमेव पप्रच्छ प्रप्रविपचीचके । शृष्टधार्मि द्रविडधार्मिक

१ अत एव तस्य विच्छेद एव नास्तीत्याह— २ स्वकुटुम्बम्, ३ मूर्खतामपि, ४ परिभवमपि, ५ आशुचकं, ६ य उद्वेगद्वेग, ७ आशुचकं, ८ अश्वत्थानि, ९ प्रमज्ज्यापाद्य, १० ईशपाद्य, ११ कारणं निदानम्, १२ एतानि स्वयमेव पप्रच्छ, १३ प्रप्रविपचीचके, १४ शृष्टधार्मि, १५ द्रविडधार्मिक

धवर्णनयाचालेन तेन सुतरामरम्यत राजपुत्रः । विरहातुरद्दयस्य विनोदनतामिवापन् ।
 उपजातपरिचयधाम्नि ताम्बूलमदापयन् । अक्षमुपगते च भगवति मममती, अपमिने
 यथासंपन्नपादपतलेषु राजसूनुषु, शास्त्रायसक्तनैपनीयपर्यायेषु श्रितिगलनुठनपांसुः प्रमथन्
 नानानुमितोत्साहेषु गृहीतरुतिपयशष्पकवलेषु पीतोदकेषु स्नानान्द्रष्टृषुनवा विगतभ्रमेषु पुं
 निखातकुन्तयष्टिषु संयतेषु याजिषु, वाजिसमीपविरचितपर्गप्रैस्त्रे च दिवमगमनविरतौ
 कल्पितयामिके सुपुंसति सैनिकजने, कृतवद्गुपायकुरैभापीततमसि दिवस इव विरगन्
 सेनानिवेशे चन्द्रापीडः परिजनेनैकदेशे संयनस्येन्द्रायुधस्य पुरः परिकल्पितं प्रतीहारो
 वेदितं शयनीयमगान् । निपण्णस्य चास्य तत्क्षणमेव परस्पर्श दुःसासिका हृदयम् । अती
 हीतश्च विसर्जयांबभूव राजलोकम् । अतिवह्मभानपि नाललाप पार्श्वस्थान् । निनीलितोक्तौ
 सुहुमुंहुर्मनसा जगाम किंपुरुषविषयम् । अनन्यचेताः सस्मार हेमकूटस्य । निष्कारस्य
 न्धवतामचिन्तयन्महाधेताप्रीदानाम् । जीवितफलमभिललाप पुनःपुनः कादम्बरीदरं ।

आत्मानं स्वमवर्णयद्दर्शयन्तवान् । अतीति । अतीतं व्यतिक्रान्तं बल्लवीचं शौवं पराक्रम, सं
 घोःदयम्, विभव ऐश्वर्यं, तेषां वर्णनं तत्र वाचाढेन वाचाढेन तेन इतिद्वयार्थिकेन राजपुत्रवर्णने
 सुतरामतिशयेनारम्यतानुरक्तो बभूव । विरहेति । विरहेणातुर इदं सर्वभूतस्य लोके श्रे
 दनस्य भावो विनोदनता तामिव सोऽगात् । राज्ञश्चित्प्रिभ्रान्तिस्थानतां जगामेत्सर्वं । उपेति । अतः
 प्रातः परिचयो यस्त्वैवंविधोऽस्मै इतिद्वयार्थिकस्य ताम्बूलं नागवशीरुलमदापयहापितवान् । अथ च यतो
 सतसती सृष्टेऽन्वमुपगते सति चन्द्रापीडः परिजनेन सेवकजनेनैकदेशे एकप्रस्थके सयनस्य कम्पनेनपुत्र
 पुरः परिकल्पितं प्रतीहारेण निवेदितं ज्ञापितं शयनीयं तल्यमगादित्यन्वयः । केपु सन्तु । रम्य
 न्यपुत्रेषु यथासंपन्नाः पुण्यफलसमृद्धा ये पादरा वृक्षास्त्रेषां तलेष्ववाचितेषु वयति प्रापितेषु सन्तु । पु
 केपु सन्तु । वाजिषु तुरङ्गेषु सयतेषु बद्धेषु सन्तु । अथ वाजिविशेषणानि—शाखेति । शाखान्तक
 न्यबलम्बितानि सपनीयस्य सुवर्णस्य पर्याणानि पल्पयनानि येषां तेषु । क्षितीति । क्षिणितं घृणीयं त
 उठनेन पासुला याः सटा. केशसहस्रतयस्वासामवधूननेन कम्पनेनानुमित वःसाहो येषां तेषु । गृहीते ।
 गृहीता. कृत्रिये कियन्तः शष्पकवला बालनृणप्रासा यैस्तेषु । पीतान्युदकानि यैस्तेषु । स्नानेति । अनेन
 पृष्ठं येषां तेषां भावस्तथा तथा विगतो दूरीभूतः धमो येषां तेषु । पुर इति । पुरेतिहाता अथ सती
 कुन्तयष्टयो येषां तेषु । पुनः कस्मिन्सति । वाजिसमीपेऽश्वसविधे विरचितः कल्पितः पर्णानां पर्याय इव
 सत्सरो येन तस्मिन् । दिवसं यावद्गमनेन सिद्धा पदानिजनाः परिकल्पिताः प्रथमप्रहरकमेव सेवने
 यामिहा यस्मिन्नेवंविधे सैनिकजने सुपुंसति स्वपितुमिच्छति सति । कृतो विहिनो यो बहुवारं प्रभूषणैव
 प्रभया पीत तमो यस्मिन्नेवंविधे दिनावसाने दिवस इव विराजमाने सेनानिवेशे सति । निपण्णस्य धने
 अथ चन्द्रापीडस्य निपण्णस्योपविष्टस्य तत्क्षणमेव दुःसासातेऽस्यामिति दुःसासि कानुतिईदं पर्यायं ए
 वती । अरतीति । अरत्योद्रेगेन गृहीत आक्रान्तश्च राजलोकं विसर्जयांबभूव शयनामानुजं प्रत्यात् । अ
 ति । अनिवह्मभानप्यतिप्रियापि पार्श्वस्थान्तमीपवर्तितो नाललाप न बभावे । निनीलिते लोके नैवैरते
 सुहुमुंहुं किंपुरुषविषयं मनसा चेतसा कृत्वा जगाम गतवान् । अनन्येति । न विपतेऽन्वसिन्तं चे
 यस्त्वैवंभूतो हेमकूटस्य सस्मार स्मरणं चकार । 'मातु. स्मरति' इतिवद् हेमकूटस्येति वती । निष्कार
 जेति । महाधेताप्रीदानां निष्कारणवाधवनां निर्दुःखजनतामचिन्तयत् । पुनःपुनर्विहारे कम्पनं ।

१ तत्परि विनोदनताम्. २ अपनीय. ३ सत्सरो. ४ क्षिन्ने. ५ प्रमाप्रणाशिनमसि विरहात्तमे हेमकी
 देवदूतः, देवकूटस्य रम्यताम्. ७ अरतीतिऽचिन्तयत्. ८ प्रसादानाम्. ९ वीरिणिसि.

स्वर्गताभिमानप्रेरणाया निरुत्तममृदुल्यन्मदुल्लेखापरिचयाय । तन्मालिकां द्रष्टुमाचकात् ।
 केयूरकारामनमुत्प्रेक्षणम् । हिमगृहकमपश्यन् । उज्यमायनं पुनरेकेतं निशश्वास । वचन्व वान्ध-
 वेभ्यःप्राथिकां प्रीतिं शेषहारे । प्रथान्धितां पुण्यभागिनीमनन्वय पत्रलेखाम् । एवं चानुप-
 ज्ञाननिद्र एव ताननयन्निद्राम् । उपसि चोत्थाय तदा जरद्द्रविडधार्मिकमेच्छया निन्दुर्ध-
 नदिनरैः पूरयित्वा मनोरथमभिमनमभिरमणीयेषु प्रदेशेषु निवसन्नर्षैरेवाहोभिरुज्जयिनीमा-
 जगाम । आकस्मिकागमनप्रदृष्टसंभ्रान्तानां पौराणामर्षकमलानीव नमस्काराञ्जलिमहत्प्राणि
 प्रतीच्छन्नतर्कित एव विवेशं नगरीम् । अहमहमिकया च प्रथायितानतिरभसहर्षविह्वलान्परि-
 ज्ञानान् 'हारि देव, चन्द्रापीडो वतते' इत्युपलभ्यास्य पिता निर्भरानन्दमन्दगमनो मन्दर
 इव क्षीरोदजलमुत्तरीयांशुकममलमागलितमाकर्षणनेत्रजलविन्दुवर्षां मुक्तमुक्ताफलामार
 इव कल्पपादपः प्रत्यासन्नवर्तिभिर्जरापाण्डुभौलिभिश्चन्दनविलेपनैरुपहृतश्रीमधैरिभिः केयू-
 रिभिरुष्णीपिभिः पितीटिभिः शैलरिभिर्बहुकैलासामिव बहुक्षीरोदामिव श्रितिं दर्शयद्भिः
 प्रतिपन्नसिचेवच्छत्रकेतुचामरैरनुगम्यमानो राजसहस्रैश्चरणाभ्यामेव प्रत्युज्जगाम । दृष्ट्वा च

दर्शनमलिलाप बाण्डवामान । क्षीरशाम् । जीमितस्य पल्लिव पलम् । अपगतेति । अपगतो दृष्टभूतो
 योऽभिमानो गर्वनेन पेशलाय हृदाय । 'पेशलं ह्यं मुन्दरम्' इति शेषः । मदेति । मद्देखया सह यः
 परिचयः संस्वबन्धसं निगतां अरहृदपरहृदां चकार । तन्मालिकां द्रष्टुं मिलोकयिनुमाचकात्तानिललाय । केयूर-
 र्सागमनमुत्प्रेक्षतोद्भवत । हिमगृहकमपश्यत् । उज्यमानायतं विसृष्टं पुनरुक्तं बारंवारं निशश्वास निश्वासा-
 न्मुनोच । वान्धवेभ्यः स्वजनेभ्योऽपिकां प्रीतिं शेषानिधाने हारे वचन्व वन्धितवान् । तदवर्तित्वेन तदुगारि
 रागाधिपयमिति भावः । पञ्चादिति । पञ्चाक्षिणां पुण्यभागिनीं पत्रलेखामनन्वय शक्तवान् । एवं चेति ।
 एवममुना प्रकारेण अनुपजातानागता निद्रा प्रनीला यस्यैवंभूत एव निशां रात्रिभनययापितवान् । उपसि
 च प्रभाल उत्थाय तस्य पूर्वव्यावर्णितस्यरूपस्य जरद् द्रविडधार्मिकमेच्छया निन्दुर्धर्षनविषैरेव्यधनूर्ध्वमै-
 नोरथमभिमन्यं पूरयित्वाभिरमणीयेषु प्रदेशेषु निवसन्नर्षैरेवाहोभिरैव सोऽहैरेव दिनैश्चयिनीं विद्या-
 षामाजगामाययो । आकस्मिकेति । आकस्मिकमसंभावितं नदागमनं तेन प्रदृष्टाः प्रमुदिताः संभ्रान्ताश्च ये
 पौराणोपामर्षकमलानीव नमस्काराञ्जलिमहत्प्राणि प्रतीच्छन्नुत्सन्नतर्कित एवासंभावित एव नगरीमुज्जयिनीं
 विवेश प्रवेशं चकार । अहं पूर्वमहं पूर्वमिलहमहमिका तथा प्रथायितानुचयितानतिरभतेन जनितो यो ह्यपः
 प्रनोदस्तेन विह्वलान्ध्याकुलान्परिजनान्परिच्छदान्द्वारि द्वारदेशो हे देव, चन्द्रापीडो वतते इत्युपलभ्य प्राण्वास
 चन्द्रापीडस्य पिता तारापीडो निर्भरानन्देन निविडप्रमोदेन मन्दं गमनं यस्यैवंभूतोऽमलं निर्मलमागलितनी-
 पत्स्यस्थानाञ्जलमुत्तरीयांशुकमुपसंभ्यानवक्रमाकर्षणनेत्रस्थानं नयन् । राज्ञो गौरतसाम्यादुत्तरीयांशुकस्य मुञ्जल-
 साम्नादाह—मन्दरेति । मन्दर इव मेरुरिव क्षीरोदजलम् । प्रहर्षेति । प्रहर्षात्प्रमोदात्प्रजलविन्दुवर्ष-
 षीलेवंशीलः स तथा । जलविन्दुनां शुचित्वे मुक्ताफलाम्यमाह—मुकेति । मुक्तो मुक्ताफलानामाकारो
 येनैवंविध इव कल्पपादो मन्दरतरुः प्रत्यासन्नवर्तिभिर्जरा विलसा तथा पाण्डवः श्वेता मौलयो येषां तैश्चन्द-
 नानां विलेपनान्यहराणा येषां तैः । अन्विवति । अनुपहृतमच्छिन्नं वत्शौभं दुकूलं तदारिभिः केयूरमज्जदं
 विद्यते येषां तैः, उष्णीषं पुण्यदाम विद्यते येषां तैः, किरिटीं बोटीरं विद्यते येषां तैः, दोरर आपीडो
 विद्यते येषां तैः । अत एव बहुकैलासामिव । शेषाराणां मुञ्जत्वादिभि भावः । बहुक्षीरोदामिव । क्षामादीनाम-
 तिमुञ्जत्वेन क्षीरोदसाहृष्यात् । इत्येतादृशीं श्रितिं वसुधां दर्शयद्भिः प्रकाशयद्भिः । प्रतीति । प्रतिपन्नानि स्वीकृ-
 तानि चेत्रच्छत्रकेतुचामरानि यैरेवंविधै राजसहस्रैरनुगम्यमानः चरणाभ्यां पादाभ्यामेव प्रत्युज्जगामानि-

१ च मुद्रनिर्गथात्. २ श्लोकाविसृष्टः. ३ मनोरथानभिमनयेष्वतिरमणीयेषु; मनोरथमभिनयेष्वतिरमणीयेषु.
 ४ आविवेश. ५ धारिभिर्हारिभिः. ६ चन्द्रापीडोऽपि इहा च.

पितरं दूरादेवावतीर्य याजिनश्चूडामणिमरीचिमालिना मौलिना महीमगच्छन् । अप्रम-
रितभुजेन 'एग्रेहि' इत्याहूय पित्रा गौडमुपगूढः सुचिरं परिष्वज्य तत्कालसंनिहितानां च
माननीयानां कृतनमस्कारः करे गृहीत्वा विलासवतीभवनमनीयत राज्ञा । तपान् तैरे
सर्वान्तःपुरपरिवारया प्रत्युद्गम्याभिनन्दितापगमनः कृतागमनमङ्गलाचारो विवित्रसं-
भिरेय कयाभिः कंचित्कालं स्थित्वा शुक्रनासं द्रष्टुमाययौ । तत्राप्यमुनेव क्रमेण सुनि-
स्थित्वा निवेद्य वैशम्पायनं स्कन्धावारवर्तिनं कुशलिनमालोम्य च मनोरमानागल विद्व-
यतीभवन एव सर्वाः स्नानादिकाः परवश इव क्रिया निरवर्तयन् । अपराद्धे निजनेर ई-
नमयासीत् । तत्र च रणरणकस्त्रिधमानमानमः कादम्बर्या विना न केवलमात्मानं स्वभक्त-
भवन्तीनगरं वा सकलमेव महीमण्डलं शून्यममन्यत । ततो गन्धर्वराजपुत्रीवार्ताप्रवणे-
कश्च महोत्सवमिवेभित्थरप्राप्तिकालमिवाशृतोत्पत्तिसमयमिव पत्रलेखागमनं प्रत्यागच्छन् ।

ततः कतिपयदिवसापगमे मेघनादः पत्रलेखामादायागच्छन् । उपानयचैताम् । कृतन-
स्कारं च दूरादेव स्थितेन प्रकाशितप्रीतिश्चन्द्रापीडः प्रकृतिबलमपि कादम्बरीसखाल-
सादलब्धापरसौभाग्यामिव बलभतरतामुपागतामुरथायातिशयदर्शितादरमालिसिद्धं प

मुखं प्रतप्से । दृष्ट्वा च पितरं जनकं दूरादेव याजिनोऽश्वदवतीर्य चूडामणिः शिरोमणिसस्य मरीचकः क-
यस्ता मलति धारयतीत्येवंशीलेन मौलिना मस्तकेन महीं वसुधामगच्छन् । पश्चात् प्रणाममकरोत्सर्वं । अ-
येति । प्रणामानन्तरं प्रसारितभुजेन विस्तारितबाहुना पित्रा एहि एहि इत्याहूय गाडमल्यमुपगूढः कालीने-
सुचिरं बहुकालं परिष्वज्यालिङ्ग्य तस्मिन्काले संनिहितानां समीपगतानां च माननीयानां पूजनां एते
विहितो नमस्कारो येनैवंभूतधन्द्रापीडः करे गृहीत्वा विलासवतीभवनं राशनीयत प्राप्यत । तपान् पित्र-
बलापि तथैव पूर्वोक्तरीत्येव सर्वान्तःपुरस्य परिचारो यस्याः सा तया प्रत्युद्गम्याभिनन्दितापगमन-
श्चापिनमागमनं यस्य च । कृतो विहित आगमनस्य मङ्गलाचारः क्रियाविशेषो यस्य चः शिवां वैश-
स्वायत्तीकरणं तत्संबद्धानिखद्विपयिकाभिः कयाभिर्वाताभिः कंचित्कालं मातुर्गुह्ये स्थित्वा शुक्रनासं द्रु-
किनुमाययावाजगाम । तत्राप्यमुनेव क्रमेण पूर्वोक्तन्यायेन सुचिरं बहुकालं स्थित्वा स्कन्धावारवर्तिनं कुशल-
वैशम्पायनं निवेद्य विज्ञाप्यालोम्य निरीह्य च मनोरमां वैशम्पायनजननीनागल विलासवतीभवन ए-
सर्वाः समप्राः स्नानादिकाः क्रियाः परवश इव परायत्त इव निरवर्तयन्निर्वर्तितवान् । अपराद्धे मध्यमनसो
निजमातनीयमेव भवनं कुमारोऽयासीदगात् । तत्र च रणरणकेनोत्कण्ठया स्त्रिधमानं पीडयन्तं वर-
यस्यैवंविधः कादम्बर्या विना न केवलमात्मानं स्वभवनं स्वगृहमवन्तीनगरं सकलमेव महीमण्डलं शून्य-
न्यतागम्यत । ततस्तदनन्तरं गन्धर्वराजपुत्र्या या वार्ता किंवदन्ती तस्याः धवणमाकर्ण्य तत्रोन्मुखं कृत्वा
तच्च महोत्सवमिहोत्सवमिवेभित्थोऽभिलषितो यो वरस्तस्य प्राप्तिकालो लब्धिसमयस्तमिश्रायत्सस्य वीर्यव-
निसमयस्तमिव पत्रलेखागमनं प्रत्यागमनप्रत्यक्षोपेक्षां चक्रे ।

तदस्तदनन्तरं कतिपयदिवसापगमे क्रियत्कालातिक्रमे मेघनादः पत्रलेखामादाय गृहीत्वागच्छन् ।
एनो पत्रलेखामुपानय च शङ्कः समीपे प्रापयच्च । कृतनमस्कारां च तां दूरादेव स्थितेनेपदस्थितेन च प्रकृति-
बलकृता प्रीतियेनैवंभूतधन्द्रापीडः प्रकृता स्वभावेन बलभामपि कादम्बरीसखायात्प्रसादेन मध्यमनसो
यवैवंविधामिकात् एव बलभतरतामतिबलभतामुपागतां प्राप्तवतीमुन्मथानायातिशयदर्शितादरं यथा स्तन-
लेखामालिसिद्धोऽगच्छन् चकार । मेघनादं च प्रथमं पृष्ठे करभिसलयेन हस्तारजनेन पश्यन्तं दार्शं बभूव । तदन्त-

१ आदरासाहूय. २ सुचिरं गाडमुपगूढः. ३ मनानीशानामवात्यानां महीश्वीनां च क्रमेण. ४ मङ्गल-

लेखाम् । मेघनादं च प्रणतं पृष्टे करकिसलयेन पस्पर्श । संमुपविष्टश्चात्रवीत्—‘पत्रलेखे, कथय तत्रभवत्या महाश्वेतायाः समदलेखाया देव्याः कादम्बर्याश्च कुशलम् । कुशली वा सकलस्तमालिकाकेयूरकादिपरिजनः’ इति । सात्रवीत्—‘देव, यथाज्ञापयसि भद्रम् । त्वामर्चयति शेखरीकृताञ्जलिना सत्सखीजना सपरिजना देवी कादम्बरी’ इति । एवमुक्तवती पत्रलेखामादाय मन्दिराभ्यन्तरं विसर्जितराजलोको विवेश । तत्र चोत्ताम्यता मनसा धारयितुमपारयन्कुतूहलमतिप्रीत्या दूरमुत्सारितपरिजनः प्रविश्यागारमचिरप्ररूढायाः स्थलकमलिन्याः पृथुभिरुत्तलैः पलाशैर्विचितातपत्रकृत्वाया अध्यास्य मध्यभागमन्यतरस्य मरकतपताकायमानस्य पत्रमण्डपस्य तले चरणारविन्देन समुत्सार्य सुखप्रसुप्तं हंसमिथुनमुपविश्याप्राक्षीत्—‘पत्रलेखे, कथय कथमसि स्थिता । कियन्ति वा दिनानि । कीदृशो वा देवीप्रसादः । का वा गोष्ठयः समभवन् । कीदृश्यो वा कथाः समजायन्त ।’ को वातिशयेनास्मान्सरति । कस्य वा गीरीयसि प्रीतिः’ इति । एवं पृष्टा च व्यजिज्ञपत्—‘देव, दत्तावधानेन श्रूयताम्, यथा स्थितासि, यावन्ति वा दिनानि, यादृशो वा देवीप्रसादः, यथा वा गोष्ठयः समभवन्, यादृश्यश्च कथाः समजायन्त ।’ ततः खल्वागते देवे केयूरकेण सह प्रीतिनिवृत्त्याहं तथैव

समुपविष्टधेलप्रवीदित्वोचत् । इतिशब्दोत्पत्त्याह—पत्रलेखे इति । हे पत्रलेखे, कथय निवेदय तत्रभवत्याः पूज्याया महाश्वेताया मन्दलेख्या सहवर्तमानाया देव्याः कादम्बर्याश्च कुशलं वर्तते । कुशली वा सकलः समस्तानामालिकाकेयूरकादिपरिजनः । सात्रवीद्वोचत् । हे देव, यथाज्ञापयस्माहां करोषि तथा भद्रं कुशलं वर्तते । शेखरीकृता बोधालिखेन कृता सत्सखीजना सवयस्या सपरिजना सपरिच्छदा च देवी कादम्बरी तां भवन्तमर्चयति पूजयति । इत्येवमुक्तवती कथितवती पत्रलेखामादाय गृहीत्वा । विसर्जितेति । विसर्जितो राजलोको वैनैवंभूतो मन्दिराभ्यन्तरं विवेश प्रविष्टवान् । तत्र चेति । तस्मिन्नेव स्थल उताम्यता विरहेणोत्तपता मनसा पेतसा कुतूहलमाधर्यं धारयितुं सम्पद्यया शत्रुमपारयन्सराकुबन्, अतिप्रीत्यातिशेहेन दूरमुत्सारितो विसर्जितः परिजनो वैनैवंभूतोऽगारं एहं प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा पृथुनिर्विह्वलीर्गण्डपालैः पलाशैः पत्रैर्विचिर्त विहितमातपत्रकृत् छत्रकार्यं यथैवंविधायाः स्थलकमलिन्या मध्यभागमध्यास्याभित्थान्यतरस्य पूर्वोक्तस्य त्रिषस्य मरकतपतामण्डपस्य वा पताका वैजयन्ती तद्वदाचरमाणस्य पत्रमण्डपस्य तले सुखप्रसुप्तं हंसमिथुनं चरणारविन्देन समुत्सार्य दूरीकृत्य तत्रोपविश्याप्राक्षीत्यधनकार्षीत् । हे पत्रलेखे, कथय प्रतिपादम् । कथं केन प्रकारेण स्थितासि । कियन्ति वा दिनानि वासरानि । स्थितेति शेषः । कीदृशाः, पूर्वसादधिको न्यूनो वा देव्याः कादम्बर्याः प्रसादः प्रसङ्गता । का वा गोष्ठपोऽन्योन्यसंदायाः समभवन्संजाताः । कीदृश्यो वा कथाः सखीनां वार्ताः समजायन्त समभवन् । को वातिशयेन शत्रुत्वेनास्मान्सरति स्मरणविपरीकरोति । कस्य वा गीरीयसि गीरीयसि मयि विषये प्रीतिः केहः । इत्येवमुक्त्वा प्रकारेण पृष्टा प्रप्रविपनीकृता च व्यजिज्ञपद्वेदयत् । तदेवाह—देवेति । हे देव, दत्तावधानेन विसर्जिताम्येन श्रूयतामार्क्यताम् । तदेव दंशयति—यथेति । यावन्ति दिनान्यहं स्थितासि, यादृशो वा देवीप्रसादः, यथा गोष्ठयः समभवन्, यादृश्यश्च कथाः समजायन्त, एतत्सर्वं श्रूयतामित्यनेनान्वितम् । तत इति । तस्मान्स्थानात्सुखं निश्चयेन देवे तस्मागते तानि केयूरकेण

१ समुपविष्टः पः समुपविष्टः च तान्, २ कुशली वा वाद्यः सुवदः; कुशलकान्तः सकलः. ३ केयूरकादिः. केयूरकादिः. ४ तस्मिन्, ५ कतिरः कतिरः कतिरः. ६ उतरयित्. ७ कृत्स्न. ८ उपमण्डपस्य तालस्य तले. ९ कादृशे मयि कथय, १० को वातिशयेन शत्रुत्वेनास्मान्सरति कस्य वा कथि कतिनेनां मीमांसनीयैः. ११ गीरीयसी. १२ अतिशयम्

कुसुमशयनीयसमीपे ममुपाविशम् । अतिष्ठं च मुन्यं नवनधाननुभवन्ती देवीप्रसादान् । किं बहुना
 प्रायेण मम चक्षुषि चक्षुः, यपुषि षपुः, करे करपङ्कजम्, नामाङ्गरेषु वाणी, प्रीती इदं देव्यः
 सकलमेव तं दिवसमभवत् । अपराह्णे च मामेवावलम्ब्य निष्कम्ब्य हिमपृष्ठकारसंचरन्ती व-
 च्छया निषिद्धपरिजना यत्नमशालोद्यानं जगाम । तत्र च सुधापवलां कालिन्दीजलतरङ्गमते
 मरकतसोपानमालया प्रमदवनवेदिकां मध्यारोहत् । तस्यां च मणिस्तम्भाद्यष्टमभस्थिता । मिन्या
 च मुहूर्तमिव हृदयेन सह दीर्घकालमवधार्य किमपि व्याहर्तुमिच्छन्ती निश्चलवृत्तगारेण
 निष्पन्दपक्ष्मणा चक्षुषा मुग्नं मे मुचिरं व्यलोकयत् । विलोकयन्त्येव च कृतसंख्या म-
 नाग्निं प्रवेष्टुमिच्छन्ती सद्भाविष खेदात्मःस्रोतसि । स्रोतसेव तरलीकृता समकम्पता
 कम्पिताङ्गी च पतनभियेवापृष्टात् विपादेन ।

अथ मया विदिताभिप्रायया तन्मुस्ताविनिवेशितनिष्कम्पनयनदत्तावधानया 'आज्ञात'
 इति विज्ञापिते निजावयवैरपि वैपयुमद्भिर्निर्धार्यमाणेव रहस्यत्रयगलज्जयान्तमतीकान्तौ
 लिखितमणिकुट्टिमेन धरणाहुष्टेनापक्रमायेषामुशान्ती, भवनकलहं सान्कुट्टिमोडैस्समुत्तरित

सह प्रतिनिवृत्त पथाङ्गतां तथैव पूर्वोक्तरीत्यैव कुसुमशयनीयसमीपे समुपाविशं समुपाविश । नवनयेन
 प्रसादाननुभवन्त्यहं सुखमतिष्ठम् । किं बहुना जल्पितेन । प्रायेण बाहुत्येन मम चक्षुषि देवीचक्षुषी तं
 पदं प्रयेकममिसंबन्धते । चक्षुरित्यनेन संमुखमद्विषयकप्रेक्षणतिशयः । यपुषि यपुरित्यविशेषातिशयः । करे
 करपङ्कजमिति मद्रिषयकः कश्चित्प्रकारातिशयः । नामाङ्गरेषु वाणीत्यनेन प्रभातिशयः । प्रीती इत्यनेन
 रहस्यश्रीललितशयश्च व्यज्यते । देव्याः पूर्वोक्तं सकलमेव तं दिवसमभवत् । अपराह्णे च मामेवावलम्ब्य कलन्ती
 कृत्य हिमपृष्ठकारिष्कम्ब्य निर्गल्य यच्छया खेच्छया संचरन्ती मञ्जुती निषिद्धपरिजना इत्यन इत्यनेन
 जगाम गतवती । तत्र चेति । तस्मिन्कालोद्याने सुधया पूर्वोक्तया पवलां हृद्यो प्रमदवनवेदिकामध्यारोह
 धिरोहणं कृतवती मरकतस्य या सोपानमाला तथा कालिन्दी यमुना तस्या जलतरङ्गाः प्रवृत्ता यस्या एते
 थेव । तस्यां चेति । प्रमदवनवेदिकायां मणिस्तम्भलक्षणो योऽन्यत्रमस्तसिन्धुस्थिता तदापारोक्तोऽसौ । शि
 हातिशयनं व्यज्ययथाह—स्थितया चेति । मुहूर्तमिव स्थित्वावस्थितिं कृत्वा हृदयेन मनसा सह दीर्घकाल
 धार्य निश्चल किमपि व्याहर्तुं कथमितुमिच्छन्त्यमित्यन्ती निश्चलं वृत्ता तारका कमीनिष्ठा बभूव, नि
 न्दं निवृत्तं पश्य नैत्ररोम यस्मिन्नेवंभूतेन चक्षुषा नेत्रेण मे मम मुग्नं मुचिरं बहुकालं व्यलोकयन्त्येव
 विलोकयन्त्येव पर्यन्त्येव कृतः संकलपो यया सा । संकलपकार्यमाह—मद्मेति । मदन एवमिति
 प्रवेष्टुं प्रवेशं कर्तुमिच्छन्ती वाञ्छन्ती । एतेन मदनदाहस्यासप्रवातिशयो योज्यते । अग्निप्रवेशण इत्यनेन
 कलादाह—सद्भाविषेति । खेदात्मनो धर्मजलस्य स्रोतसि प्रवाहे सद्भाविष इत्यनेन कृतवती । एतेन
 खेदातिशयश्च व्यज्यते । स्रोतसा तरलीकृतेन समकम्पताचलत् । कम्पितमङ्गं यस्या एवमित्या च पतनन्ती
 विपादेनपृष्टानौषादीयन ।

अथैवानन्तर्ये । विमितो शातोऽग्निप्रायो यस्याः सौम्यविधवा मया तस्या कादम्बर्यां मुचे विनिवेशिते स्त-
 पिते निष्कम्बे नयने ताम्बां कृत्वा इतमवधानं मया सा तथा देवि, मामाज्ञापयतां देवीषि मित्ती
 रानि सा कादम्बरी बहुकामाणि किंचिदपि न शक्नोति स्व न समर्था बभूव गतिं कर्तुं प्राणतन्त्रे
 च सा त्रि शीर्षं सममम् । अथेतः कादम्बरी विशेषयथाह—निजेति । वैपयुमद्भिः कम्पयद्भिर्निर्धार्यमाणेन
 यावदवैर्निर्धार्यमाणेव । अन्वोऽपि हलाचालनादिना निवार्यते । रहस्येति । रहस्यस्य गुप्यं धन्यतन्त्रं
 तस्याया कृत्वा यथा तयान्मप्रतिमामपि राष्ट्रीयप्रतिपालनामपि अतिगुं कर्तुं मणिङ्गीन देवीं ननुतेन कम्प
 कुष्टेनापक्रमायेव तमिषुषय इवःपुशान्त्वामसं कुर्वन्ती । भयनकलेति । उदरिं बद्धभूमिकं तयोलेव स्व-

पुरेण चरणारविन्देन विसर्जयन्ति, कर्णोत्पलमधुकरानपि श्विद्यद्वदनव्यर्जनीकृतेनांशुकपह्वे-
नोत्सारयन्ती, ताम्बूलवीटिकाशकलमुत्कोचमिव दन्तखण्डितं शिखण्डिने ददती, चैनदेव-
ताश्रवणशङ्कितेव मुहुर्मुहुरितस्ततो विलोकयन्ती, बक्रुकामापि न शक्नोति स्म किञ्चिदपि
लज्जाकलितगद्गदा गदितुं प्रयत्नतोऽपि चै सा निःशेषम् । ज्वलता मदनानलेनेव दग्धा,
अजस्रं प्रवहता नयनोदकेनेवोडा, प्रविशद्भिर्दुःखैरिवाक्रान्ता, पतद्भिः कुसुमचापशरैरिव
शैकलीकृता, निष्पतद्भिः श्रुतितैरिव निर्वासिता, हृदयवर्तिभिश्चिन्ताशतैरिव विधृता, निः-
श्वासपायिभिर्मधुकरकुलैरिव निपीता न प्रावर्तत वाणी । केवलं दुःखसहस्रगणनाय मुक्ता-
क्षमालिकामिव कल्पयन्ती गलद्भिररश्ट्रकपोलस्थलैः शुचिभिरधोमुखी नयनजलविन्दुभि-
र्दुर्दिनमदर्शयन् । तदा च तस्याः सकशादशिक्षतेव लज्जापि लज्जालीलाम्, विनयोऽपि
विनयातिशयम्, मुग्धतापि मुग्धताम्, वैदग्ध्यमपि वैदग्ध्यम्, भयमपि भीरुताम्, विभ्र-

पेनं तेन मुखरितं वाचालं नूपुरं बस्येवंभूतेन चरणारविन्देन भवनकलहंसानपि शृङ्खलदन्त्यानपि विसर्जयन्ती
मानसगमनायासां प्रयच्छन्ती । विरहवशात्सचिन्तनायाः शिरोऽनुष्ठेन भूमिकर्पणं क्षोजातिस्वभावः । विसर्जय-
न्तीत्यनेन हंसापेक्षयापि गत्या शब्देन चरणारविन्दस्याधिक्यमिति व्यज्यते । कर्णेति । स्त्रियत्वेदं प्राभुव-
यद्ददनं मुखं तत्र व्यजनीकृतो मोऽनुकपह्वस्तेन कर्णोत्पलमधुकरानप्युत्सारयन्ती दूरीकुर्वन्ती । अनेन कर्णो-
त्पले सौगन्ध्यातिशयो योत्यते । ताम्बूलेति । ताम्बूलस्य नागबज्रौदलस्य वीटिका प्रसिद्धा तस्याः शकलं
रगुं दन्तराण्डितं रदनचर्चितमुत्कोचमिव लज्जामिव शिखण्डिने कलापिने ददती प्रदानं कुर्वती । चनेति ।
वनस्तारप्यस्य देवतापिष्टात्री तथा श्रवणनाकर्णनं तेन शङ्कितेचेतलतधनुर्दिशु मुहुर्मुहुर्वारंवारं विलोकयन्ती
परयन्ती । ज्वलतेति । शीतिमता मदनरूपोऽनलो वहिस्तेन दग्धेव ज्वलितेव । अजस्रं निरन्तरं प्रवहता
चलता मदनोदकेन नेत्राम्मसोदेव बाहितेव । प्रविशद्भिरिति । प्रविशद्भिः प्रवेशं कुर्वद्भिः । हृदय इति शेषः ।
एवंविधैर्दुःखैरुत्तराक्रान्तेव व्याप्तेव । पतद्भिरिवोपरिपतनं कुर्वद्भिः कुसुमचापः कन्दर्पस्तस्य शरबाणैः शकली-
कृतेव राग्नीकृतेव । निष्पतद्भिरिति । निष्पतद्भिर्दहिर्निर्गच्छद्भिः श्रुतितैः श्वासैर्निर्वासितेव हृदयाहूरीकृ-
तेव । हृदयेति । हृदयवर्तिभिश्चिन्ताशतैर्विधृतेव रक्षितेव । निःश्वासेति । निःश्वासं वदनानिलं पिबन्ती-
त्वेवंशीला निःश्वासपायिनस्तैरेवंभूतैर्मधुकरकुलैर्भ्रमरमूहैर्निपीतेव पानविपयीकृतेव । अतोऽस्या वाणी वाद्
न प्रावर्तत न प्रवृत्ता बभूव केवलं साधोमुख्यवास्तुकी दुःखानां सहस्रं तद्गणनाय पृथक्संख्यां कर्तुम् । शुचि-
त्ववर्तुलत्वसाम्यादाह—मुकेति । मुक्तानामक्षमालिकां जपमालामिव कल्पयन्ती रचयन्ती । गलद्भिः सवद्भि-
ररश्ट्रकपोलस्थलं अधोमुखःवाद्गद्गदात्परप्रदेशो यैरेवंविधैः शुचिनिर्नयनजलविन्दुभिः कृत्वा दुर्दिनं
नेपजं तनोऽदर्शयद्दृशितवती । मया पृष्टा केवलं रदनमेव चक्रे इति भावः । तदा चेति । तस्मिन्काले तस्याः
कादन्त्याः सकाशात्समीपाद्गजापि प्रपापि लज्जाया लाला स्वभावः संक्षोचरूपत्वानशिक्षत शिक्षितवती ।
शरिशतेत्यस्य सर्वत्र संबन्धः । तथा च स्याध्रयं संकुचितं करोतीति लज्जास्वभावः । लज्जाया अपि चेदज्जा-
स्वभावोऽभ्यस्तस्यैर्हि लज्जायाः संक्षोच एवेति न्यूनत्वमेव सूचितं भवति । तथा विनयोऽपि शरीरावन्तिरुपांऽपि
विनयातिशयमनधिकृतम् । एतेन विनयस्यापि न्यूनत्वं सूचितम् । तथा मुग्धतापि विशेषावगलभावरू-
पापि मुग्धतानभावरूपाः । एवं सति मुग्धताया अभाव एव प्रौढत्वं सिद्धम् । अभावाभावे भावरूपा विशेषे-
पावगतिः श्रेयता । वैदग्ध्यमपि भावान्निव्यञ्जकक्रियाशक्तिरूपमपि वैदग्ध्यमेव वर्तत इति सूचितम् । तथा-
भयमपि क्रियानिर्वेसानिर्दृष्टिरूपमपि नीहताम् । एतेन भयमपि निहृतं सौत्साहस्यं मनो जावमिति सूचितम् ।

१ सतिपददन्तः सितपददन्तः २ मदनजलितेन ३ उपवनः ४ लज्जाकुलितगद्गदा ५ वास्याः ६ दग्धा प्रव-
हता ७ कीटिना ८ भावता ९ विश्वामनसिभिः १० लज्जापि लज्जां लोकापि लज्जां विनयोऽपि विनयोदरेदम्

मोऽपि विभ्रमिताम्, विपादोऽपि विपादिताम्, विलासोऽपि विलासम् । तपनूय च 'देवि, किमिदम्' इति विशापिता मया प्रमृज्य लोहितायमानोदरे लोचने दुःखप्रकर्षणतः समुद्बन्धनायेव मृणालकोमलया बाहुलतया वेदिकाकुमुमपालिकाप्रथितकुमुमनाडामवक्रमुमन्नतैकमूलता मृत्युमार्गमिवालोकयन्ती दीर्घमुष्णं च निश्चसितवती । तदुःखस्यारम्भे क्षमाशया च कथनाय पुनःपुनरनुबध्यमाना मया प्रीडया नरसमुदाविलिखितकेवकीदृशते लिखित्वेव वक्तव्यमर्पयन्ती विवक्षास्फुरिताघरा निश्चासमधुकरानिवोपांशु संदिशन्ती हिंसेतलनिहितनिश्चलनयना सुचिरमतिष्ठत् ।

क्रमेण च भूयो मन्मुखे निधाय दृष्टिं पुनःपुनरथापूर्वमाणलोचनच्युतेर्मदनानलधूननूपां घाचमिय क्षालयन्ती बाष्पजलविन्दुभिः, बाष्पजलविन्दुव्याजेन च विलेशस्मितरुदिरिशनांशुभिः साध्वसविस्मृतानपूर्वानभिधेयवर्णानिव प्रप्रती कथमपि व्याहारमिमुद्यमानमकरोत् । अत्रवीच माम्—'पत्रलेखे, वक्रमतया विसिन्स्थाने न तातो नाम्ना न महापान न मदलेखा न जीवितम्, यत्र मे भवती दर्शनात्प्रसृति प्रियासि । न जाने, केनापि कारेणापहसितसकलसर्खाजनं त्वयि विश्वसिति मे हृदयम् । कमपरमुपालभे । कम्य बान्त

तथा विभ्रमोऽपि वित्तापरितुल्लङ्घनोऽपि विभ्रमिताम् । एतेनाल्यन्तचिन्तास्थैर्यं सूचितम् । तथा मीत इष्टविययेषु प्रातिकूलरूपोऽपि विपादिताम् । एतेनेष्टेष्वनुकूलतालक्षण उत्साह एव प्रतिद इति वदन् । विलासोऽपि परव्यामोदनानुकूलव्यापाररूपोऽपि विलासम् । एतेन विचित्रैव चेष्टा स्वीकृतेति व्यज्यते । हण भूता चेति । एवंरूपा सा कादम्बरी हे देवि, किमिदमिति मया विशापिता पृष्टा सती लोहितानननर कमुदरं मध्यं ययोरैवंविधे लोचने प्रमृज्य प्रमार्जनं कृत्वा दुःखप्रकर्षणतः स्वस समुद्बन्धनायेव मृणालकोमलया बाहुलतया कारणभूतया वेदिकाया या कुमुमपालिका तथा प्रथिता या कुमुमनाडा वक्रमुमन्नतैकम्याधिल्य समुन्नतैका मूलता यया सैवंविधा मृत्युमार्गमिवालोकयन्ती परयन्ती दीर्घं लम्बायमानवर्णं च निश्चसितवती निश्चासं सुकवती । तस्य निश्चासमोचनस्य दुःखस्य कारणं नियामकमुद्देशमाणता इदं च्युता मया कथनाय पुनःपुनरनुबध्यमाना प्रीडया लज्जया नरसमुद्येन नरसाम्रेण विलिखितानि केवकीदृशते । अशरसाम्नेनाह—लिखित्वेव वक्तव्यमभिधेयमर्पयन्ती । वक्तुमिच्छा विवक्षा तथा स्फुरिताघरं वक्तुम् । अथरकम्पमिपादुद्देशते—निश्चासेति । निश्चासमधुकरावोपांशु रश्मि संदिशन्तीव कथयन्ती । हिंसे निहिते स्वापिते निश्चले नयने यया सा सुचिरं चिरकालं वावदतिष्ठतिरयता ।

क्रमेण परिपाल्या भूयो मन्मुखे दृष्टिं निधाय स्थापयित्वा पुनःपुनरारंवारम् । अयेत्यन्तन्तर्वे । आर्पुनने के चने ताभ्यां च्युतेर्गलितैर्बाष्पजलविन्दुभिर्मदनानलस्य यो धूमलस्यदुमरा मलिनां वाचं वाचालतां क्षालयन्ती बाष्पेति । बाष्पजलविन्दुव्याजेन विलक्षणमभिनवं वसिम्तं तेन स्फुरितैर्दीपितैर्दर्शनांशुभिर्दन्तमयै लोचने मयेन विस्मृतानपूर्वानभिधेयवर्णान्वाच्याहारात्प्रप्रतीव । अत्र बाष्पविन्दुनां वर्तुलतायाश्चर्यायै दर्शनयत्ना तनया शुभसाम्नेन प्रन्यनमित्यर्थः । कथमपि महता कष्टेन व्याहारमिमुखं भाषितानिमिद्यमानमकरोत् इत्येष्टम् । सां प्रत्यववीचावादीम् । हे पत्रलेखे, वक्रमतया भावो वक्रमता तथा वसिन्स्थाने न तातो न निज, न नाम्ना, न महापेता न मदलेखान जीवितम् । यत्रस्थाने मे मम भवती दर्शनात्प्रसृत्यलोकनादात्प्रसृतिप्रियासि । अहं न जाने नाकलयासि केनापि कारणेन हेतुनापहसितो दूरीकृतः सकलः समग्रः सखीभ्यो देवैर्मानम हृदयं चेतस्तदि विषये विश्वसिति विश्वासं करोति । अररं कमन्वं कमपालभे । उपालभं दर्शनीजम् ।

१ वृत्तुपादमिपादकोकयन्ती. २ तयो दुःखकारणम्; तदुःखम्. ३ केवकीदृशता. ४ अर्वापूर्वमान. ५ अर्वापूर्वान. ६ न वसिन्स्थाने.

कथयामि परिभयम् । केन धान्येन नहः नाधारणीकरोमि दुःखम् । दुःखभागमिमममर्गं निवेश भयत्ताम्यदस्यामि जीविनम् । जीवितेनेव दापामि ते । म्यहृदयेनापि चिदिनवृत्तान्ते-
नामुना जिहेमि, किमुनापरहृदयेन । कथमिव माहृती रजनिकरधन्वरेणावदानं कौलीनेन
हृत्वं फलद्वयिष्यति । कुलद्रभागतां च लज्जां परिन्यस्यति । अकन्यकोचिते वा चापले चेतः
प्रवर्तयिष्यति । साहं न संकल्पिता पित्रा, न दद्या मात्रा, नानुमोदिता गुरुभिः, न किंचि-
त्संदिशामि, न किंचित्प्रेषयामि, नाकारं दर्शयामि । धानरा धानाद्येव धान्वाद्बलिमेन गुरुना-
हृणीयतां नीता कुमारेण चन्द्रापीडेन । कथय माहतां किमवमाचारः, किं परिचयस्वेदं फलम्,
यदेषमभिनवयिमिन्मलयत्तनुनुकृमारं मे मनः परिभूयते । अपरिभवनीयो हि कुमारिका-
जनो यूनाम् । प्रायेण प्रथमं मदनानलो लज्जां दहति, ततो हृदयम् । आद्यं विनयादिकं कुमु-
मेपुत्राः स्रष्टयन्ति, पश्चान्मर्माणि । तदामन्त्र्यं भवती पुनर्जन्मान्तरगममागमाय । नहि मे
त्वत्तोऽन्या प्रियतरा । प्राणपरित्यागप्रायश्चित्ताचरणेन पश्चान्त्यात्मनः फलकम् । इत्य-
भिधाय तूर्णमभूत् ।

अहं तु यत्तत्प्रमविविदितवृत्तान्ततया हीतेव भीतेव विलक्षेय विसंशेय सविपादं विज्ञापि-
तवती—‘देवि, श्रोतुमिच्छामि । आशापय किं कृतं देवेन चन्द्रापीडेन । को वापराधः सम-

म्यस्य पश्य वा परिभयं कथयामि निवेदयामि । केन धान्येन सह दुःखं साधारणीकरोमि । अस्त्यं घोडुमदाक्यमिमं
दुःखभागं भयत्ता निवेश कथयिता जीविनं लक्षयामि दूरीकरिष्यामि । ते तव पुरस्तात्जीवितेनेव दापामि दापयं
करोमि । एतस्मादधिकः बोधपि दापयो नास्तीति भावः । त्रिदिनवृत्तान्तेन शतस्त्रुपेणामुना सहृदयेनापि जि-
हेमि लज्जां प्राप्नोमि । किमुतापरहृदयेन भय्यते । माहृती एते कथमिव रजनिकरधन्वरेणावदानं कौलीनेन
हृदयदातं निरतलं हृत्वं वंसः कौलीनेन जनापवादेन फलद्वयिष्यति मदिनविष्यति । कुलद्रभागतां परम्परयातां
च लज्जां प्रयां परित्यक्ष्यति परिहरिष्यति । अधवाऽकन्यकोचिते कन्यकाजनस्तानुचितेऽयोग्ये वा चापले चपल-
तायां चेतः प्रवर्तयिष्यति प्रवृत्तिं कारयिष्यति । साहं कादम्बरी न संकल्पिता पित्रा जनकेनोदाहार्यं न कस्य-
चित्संकल्पविषयीकृता । तथा न मामाग्न्या दत्तापिता । इदं मुमु कृतमित्येवंप्रकारेण गुरनिर्दुःखः नानुमोदिता ।
न किंचित्संदिशामि कथयामि । न किंचित्प्रेषयामि प्रेषणं करोमि । नाकारं देहविकृतिं दर्शयामि प्रकटयामि ।
कातरा चानायेवाहं यलादृष्टेनापलितेन दर्पितेन कुमारेण चन्द्रापीडेन गुरुर्गुर्वी वा गर्हणीयता विन्यता तां
नीता प्रापिता । त्वं कथय निवेदय महतां सत्पुदपाणाम् । किमिति प्रश्ने । अवमानारः सुलक्षमागतव्यवहारः,
किं वा परिचयस्य संशयस्वेदं फलम्, यदेवंप्रकारेणाभिनवो यो विसाहिसलयस्य तन्तुस्तद्रत्नुकुमारं बोमलं
मे मम मनोऽनेन परिभूयते पराभवविषयीकियते । हि यस्मात्कारणास्तुमारिकाजनोऽपरिभवनीयो यूनां परा-
भवितुं न योग्यः । प्रायेणेति । प्रायेण साहल्येन प्रथमं मदनानलो लज्जां प्रयां दहति भस्मीकरोति । ततो
हृदयं चेतो दहति । तथा कुमुनिपुः कंदर्पलस्य दारा आद्ये प्रथमं विनयादिकं स्रष्टयन्ति शकलीजुयन्ति ।
पश्चान्मर्माणि मर्मस्थानानि स्रष्टयन्ति । तदाहं पुनर्जन्मान्तरं यः समागमः संबन्धस्तदर्थं भवतीमामन्त्र्ये
आमन्त्र्यं कुर्वे । मर्मविच्छेदेऽव्यमरणसंभवारिति भावः । अत्रार्थं हेतुं प्रदर्शयन्नाह—नहीति । नहि मे मम
त्वत्तोऽन्या प्रियतरा बहुतरा । प्राणपरित्यागलक्षणं यत्प्रायश्चित्तं तदाचरणेन तदासेवनेनात्मनः स्वस्य फलकं
प्रशालयामि पवित्रीकरोमि । इत्यभिधायैत्युक्त्वा तूर्णमभूत् । मीनं चकारैत्यर्थः ।

अहं तु यत्त्वं यदपि तत्तत्प्रमवितथमविविदितवृत्तान्ततया हीतेव लज्जितेव, भीतेव व्रक्षेव, विलक्षेव वीक्षा-
पक्षेव, विसंशेय विगतचेतनेव, सविपादं यथा स्यात्तथा विज्ञापितवती । हे देवि कादम्बरी, श्रोतुं श्रवणवि-

१ असहमय. २ कौलीनेन. ३ अन्यकन्यकोचिते; अन्यकन्यकाजनोचिते. ४ सा चाहमसंकल्पिता मात्रा पित्रा न
दत्ता. ५ कातरैव; सतरैव. ६ अत्रार्थेव नीचेव. ७ अवलितैव. ८ गुर्वी गर्हणीयताम्. ९ अनभिभवनीयः; परिभवनीयः.

जनि । केन वा स्वत्वविनयेन खेदितमखेदनीयं देव्याः कुमुदकोमलं मनः । शुभ्रा प्ररन्तु
 रसृष्टजीवितार्या भयि पश्चात्समुत्स्रक्ष्यसि जीवितम् इति । एवमभिहिता च पुनरुदर-
 'आवेद्यामि ते । अवहिता गृणु । स्वप्नेषु प्रतिदिवसमागत्यागत्य मे रहस्यसंदेसेषु निजुगु-
 पेक्षरशुकसारिका दूतीः करोति । मुनायाः श्रवणदन्तपत्रोदरेषु व्यर्थमनोरथमोहितमनः
 संकेतस्थानानि लिखति । स्वदप्रशालिताश्रानपि निपतितसाधुर्नोद्युविन्दुपद्मि कथितान्त-
 स्थानान्मनोहरान्संमोहानानुवर्तिनो मदनलेखान्प्रेषयति । निर्जानुरागेण बलादरत्नरत्न-
 कर्सेनेव चरणौ । अविनयनिश्चेतनो भेषप्रतिविन्धितमात्मानं बहु मन्यते । उपवनेषु
 किन्त्या प्रहणभयपलायमानायाः पङ्कजलप्रांशुकदशाप्रतिहतगमनया गृहीतवेव सैलनिर्दि-
 नाया मिथ्याप्रगल्भः पराङ्मुख्यायाः परिष्वङ्गमाचरति । स्तनस्थले मे लिखन्प्रलेखां इति
 लतामिवानुजुप्रकृतिः प्रकृतिसुगन्धं मनः शिक्षयति । हृद्योत्कलिकातरंगवातीरेव शीतलेमुनरु-

पयीवर्तुमिच्छाम्यभिलषामि । आज्ञापय प्रतिपादय । देवेन चन्द्रापीडेन किं कृतं किं विहितम् । श्रेयस्य
 आगः समगनि समभूत् । खलु विधितम् । केन वाऽविनयेन देव्याः कादम्ब्यां अखेदनीयं कुमुदकेन
 कुमुदमरं मनः खेदितं खेदं प्रापितम् । एतच्छ्रुताकर्म्याहं प्रथममुत्सृष्टजीवितार्यां लक्ष्मणीनामं मदीयं
 पश्चात्तदनन्तरे जीवितं त्वं समुत्स्रक्ष्यसि त्यक्ष्यसि । इत्थेवं मयामिहिता कथिता पुनर्भूयोऽवददोषः । इति
 द्यामि कथयामि ते तव । अवहिता दत्तावधाना त्वं श्रव्याकर्म्य । स्वयैव विरहावस्थापि कुमुदरत्न-
 शयशास्त्रदनुवन्धित्वेन स्वप्नेषु पश्यन्नाह—स्वप्नेष्विति । स्वप्नेषु प्रतिदिवसं प्रलहयागलगत्य निजुगु-
 पे मे मम रहस्यसंदेसोपूपांशुसंदिशेषु । तत्र च कुमाराभ्यासवशाच्छुकसारिकानां शब्दमधिरत्न-ह—पञ्चोत्त-
 पञ्चरस्थाः शुकाः कीराः सारिकाः पीतपादा दूतीः करोति । तन्मुखेनैव संदिष्टसंदिशन्प्रपन्नोत्त-
 श्रवणदन्तपत्रोमुदारेखामधिकृत्याह—सुताया इति । सुतायाः श्रवणदन्तपत्राणामुदरेषु व्यर्थं कर्से-
 पयो यो मनोरथोऽप्रमिलापक्षेन मोहितं मानसं यस्य सः । संकेतस्थानानि लिखति लिपीकरोति । कर्से-
 पत्रवशीलेखामधिकृत्याह—स्वेदेति । स्वेदेन भर्मेवारिणा प्रशालिता भूना अशरा येषु तत् । निज-
 तेति । निपतिता ये साधना अधुविन्दवस्तेषां पङ्कजा कथितमात्मावस्थानं येषु तान्मनोहरान्प्रो-
 र्तिनः संमोहकारिणो मदनलेखान्प्रेषयति प्रेरणं करोति । स्वामाधिकरणयोरादम्ब्यधिकृत्याह—निजुगु-
 निजानुरागेण बलादरत्नारत्नलफकरसेनेवाशुक्यावकदवेगेव चरणवारधयन् । नखानो सच्छां कर्षये-
 प्रतिविम्बमधिकृत्याह—अविनयेति । मायुसत्या गत इत्यविनयसेन निश्चेतनो नक्षेपु प्रतिविन्दव-
 बहुमन्यते । अधिकं जानातीत्यर्थः । यद्यपि नक्षेपु यः कथन प्रतिविम्बस्वभावि तदध्यामवशात्संवेदने । त-
 यनेषु सर्वतः कोमलपङ्कजानामाक्षेपमधिकृत्याह—उपवनेष्विति । उपवनेष्वेकाकिन्त्या अमहान्तर-
 सुदृषेण प्रकृते तस्माद्यद्यत्वं तेन पलायमानाया गच्छन्त्याः पङ्कजेषु लम्बा या अंशुकदशा तथा प्रतिदिवसं स्व-
 अत एव पराङ्मुखायाः सखीमिष्टीहिवेवार्तिताया मिथ्याप्रगल्भो मिथ्यैव निदग्धवर्तिन्यन्तरीयः कर्षय-
 चरत्कालिष्ठं करोति । कश्चिदुपवनपत्राक्षेपमनुभूतम्, तदध्यासवशात्कृतानिमित्तमधिकृत्याह—स्वदेति ।
 मे मम स्तनस्थले पत्रलेखां निरञ्जनुप्रकृतिः कुटिलस्वभावः कुटिलतामिव प्रकृतिसुगन्धं मनः शिक्षति ।
 सखेदजलकथिठयोः कपोलपयोर्व्यंजनवातवीजितयोस्तदध्यासवशात्कृतानिमित्तमधिकृत्याह—हृद्यपेने ।
 लीकवाटुकारो मिथ्यैव चतुष्टयमजन्तीकरैः धेतत्वसान्येन तारवितारिव कपोलौ शीतलेमुनरु-

१ प्रतिदिनम्, २ निजुगु पूर्णः, ३ पञ्चरशुकं सारिकां च दूतीकरोति, ४ अशुभः, ५ अमहान्तर-
 ६ निजानुरागेण, ७ रजयन्, ८ रजयति, ९ हमेन, १० नक्षेपु प्रतिविन्दवम्, ११ कृत्यावर्तिनिः, १२ शय-
 १३ सारिकद्वयम्, १४ लम्बा, १५

मरुद्भिः भ्रमजलशीकरतारकिनावलीकचाटुकारः कपोलैः वीजयति । खेदसलिलशिथिलित-
 प्रहणगलितोत्पलशून्येनापि करेण यवाङ्कुरानिव नैखकिरणान्जुद्वान्दुर्विदग्धः कर्णपूरीकरोति ।
 बहुभतरवालवकुलसेककालकयलीकृतान्पुराणहूपान्सकचैप्रहमसकृद्दृष्टो मां पाययति । भव-
 नाशोकताडनोद्यतान्पादप्रहारान्दुर्वुद्धिविडम्बितः शिरसा प्रतीच्छति । मन्मथमूढमानसश्च
 'कथय हे पत्रलेखे, केन प्रकारेण निश्चेतनो निषिध्यते । प्रत्याख्यानमपीर्ष्या संभावयति ।
 आक्रोशनमपि परिहासनाकलयति । असंभाषणमपि मानं मन्यते । दोषसंकीर्तनमपि स्मर-
 णोपायनवगच्छति । अवज्ञानमप्यनियक्षणं प्रणयमुख्येभ्यते । लोकापवादमपि यशो गणयति'
 इति । तानेवंवादिनीमाकर्ण्य प्रहर्षरसनिरभरा मनस्वकरवम्—'अहो चन्द्रापीडमुद्दिश्य सुदूर-
 माकृष्टा खल्वियं मकरकेतुना । यदि च सत्यमेवं कादम्बरीव्याजेन साक्षान्मनोभवचित्तवृत्तिः
 प्रसन्ना देवस्य, ततः सहजैः सादरं संवर्धितैः प्रत्युपकृतमस्य गुणैः, यशसा धवललिताः ककुभः,
 यौवनेन रतिरससागरतरंगैः पाविता रत्नवृष्टिः, यौवनेविलासैर्लिखितं नाम शशिनि, सौभा-
 ग्येन प्रकाशिता निजभ्रीः, लावण्येनैन्दवीभिरिव वृष्टममृतं कलाभिः । तथा च चिराद्दग्धः

यति पवनं करोति । कीदृशीरेव । हृदये चोत्कटिका स्परगता संवाश्रितत्वात्तरंगाः कटोलाक्षेपां वार्तयिषु ।
 खेदमदिलेन शिथिलीकृतं यदुत्पलं तन्चरक्षणार्थं न्यतं मत्करतलं तत्रसप्रभायां तत्कृतयवाङ्कुरकर्णपूरवुद्धिम-
 पितृत्वाह—स्यैदेति । स दुर्विदग्धः करेण शुद्धाक्षराकिरणान्पान्दुरत्नतान्यायवाङ्कुरानिव कर्णपूरीकरोति ।
 कीदृशीन करेण । खेदसलिलेन शिथिलितं तस्य प्रहणे गलितं यदुत्पलं तेन शून्येनापि । अत्रापिसाधेन कर्ण-
 पूरीकृतोत्पलाभावेऽपि कर्णपूरकार्यं करोतीत्यर्थः । बहुभतरा ये बालप्रकुला लघुकैतरालेपां
 सेकवालस्यप्र बबलीकृतान्पुराणहूपान्मयचुष्टुमानसहशिरन्तरम् । अर्वाणां नीलत्वादाह—सकचोति ।
 सकचप्रदं दृष्टो मां पाययति पानं कारयति । भवनाशोकेति । अशोकस्य गृहकडेद्विदृश्यस्य ताडनं तत्रो-
 दयान्नासप्रहारोधरपानिपातान्दुर्गुमा विडम्बितः शिरसोत्तनादेन प्रतीच्छति वाञ्छति । अत्र तदध्यातवशा-
 दगोत्रस्यापि तद्भ्रम्येन चिन्तनमित्यर्थः । विरहेन मूढतां प्रदर्शयन्नाह—मन्मथेति । मन्मथेन मूढं मानसं
 यस्यसंविधः । स्यामोहोऽतत्रैवारोपयन्नाह—निश्चेतन इति । त्वं कथय केन प्रकारेण निषिध्यते प्रतिषिद्धो-
 ऽप्युत्कटरागवशाद्देव उिइति । प्रत्याख्यानेति । प्रत्याख्यानं निराकरणमोष्मामय्यां संभावयति संभावनां
 करोति । आक्रोशनमपि निद्रोश्टिनमपि परिहासं हान्यमात्रनाकलयति चिन्तयति । असंभाषणमप्यवजन-
 मपि मानं मन्यते जानति । दोषसंकीर्तनमपि स्मरणोपायत्वेनाप्यगच्छति जानति । अवज्ञानमप्यवगणनमपि
 भेदस्य चाहति नियमनानि तद्वर्तननियक्षणं प्रणयं संहमुख्येभ्यते । लोकापवादमपि यशो गणयत्वाकलयति ।
 इदं च सर्वं तद्विषयसौख्येऽप्यागवशाद्देवम् । इत्येवंवादिनीं तामाकर्ण्य प्रहृष्टो यो हृष्येत्प्रहृष्टो यो
 रमणेन निर्भरा संसृतां मनस्वेवमकरवमकलयन्म् । वदो इति । अहो इत्याद्यर्थम् । सत्तु निश्चितम् । चन्द्र-
 पीडमुद्दिश्यैव कादम्बरी मकरकेतुना सुदूरमत्रिदूरमाहृष्टाकर्षिता । यदि च सत्यमेवास्मिन्मनोदेव तदा देवस्य
 चन्द्रापीडमोक्षेति मनोभवचित्तवृत्तिः कादम्बरीव्याजेन साक्षात्प्रमणा । तत इति । अन्य चन्द्रापीडस्य सहजैः
 सौम्यवर्णैः सादरं संवर्धितैर्दुर्विदग्धैः प्रत्युपकृतैः प्रत्युपकृतैः कृपाः । यशसा कीर्तौ कृतौ दिव्यो
 धरलिताः वृष्टिः । यौवनेति । यौवनेन रतिरस्येन रतिरसः शृङ्गाररसः स एव मानसः समुद्रमन्थनं तरंगैः
 करोतीः कृता रत्नवृष्टिः पाविता । तथा यौवनेविलासैर्गणारस्येनैः शशिनि चन्द्रे चन्द्रापीडेति नाम चिन्तितम् ।
 सौभाग्येति । सौभाग्येन सुमण्डपा दिवा धरानसरोजोना प्ररदिता प्रकटीकृता । लावण्येति । लावण्येन

१ वरकुरविकरानि. २ स. ३ सकचप्रजननियेभ्यः सत्तु मन्वरे. ४ स. ५ रितानैः.

ल्लोऽयं कारितः कुमाने पशुपानं पशुपुत्रा । शान्त्यर्थानि कृपानि समर्थानि वा नानि
 भद्रि वर्तन्ते । हृदयाद्व्यतिरिक्तार्मादासी भवर्गमेव वृच्छामि । इतिदिगं त्वं यदत्र मे मां-
 गम् । एवंविधानां वृक्षान्तानाननभिक्षामि । अत्रि च मे गुरुजनवत्त्वत्वं नीताया नितरां
 रत्निनाया जीवितान्मरणमेव भयः पश्यति हृदयम् इति । एवंवादिनी भूयस्मान्मेवमवो-
 चम्—‘अलमलमिदानीं देवि, किमनेनावा रागमग्नामुच्यते । परोर, अनागधितमन्त्रेन
 गुरुमगरेण भगवता ते यरो दनः । का यात्र गुरुजनवत्त्वत्वं, यदा यत्तु कन्यकां गुरुविव
 पद्मारः संकल्पयति, मातेयानुमोदते, पितेर्दे ददाति, नर्त्तवोक्तपटां जनयति, धार्त्रीय तर-
 णेनायां वस्तुपचारं शिक्षयति । किमिदं कथयामि ते याः स्वयं वृत्तयन्तः पत्नीन् । यदि च
 नैवमनर्थक एव तर्हि धर्मशास्त्रोपदिष्टः स्वयंवरविधिः । तत्रसीद् देवि, अलममुना मरणा-
 न्धेन । शेषे ते पादपद्मजम्पेन । संदिग । प्रेपय माम् । यामि । आनयामि देवि, ते हृद-
 यदयितम्’ इत्येवमुक्तेः मया प्रीतिप्रयात्रया हृता पिबन्तीय मां निरुभ्यमानैरति नकरेतेतुगर-

एतद्वचोचत् । किं तदित्याह—एतद्वचोचत् । हे पत्नीने, यदा त्वं वचयति तदायं जनः पशुपुत्रा संदर्शनं
 कुमाने पशुपानं कारितः । तदेव ररतीकरोति—यानीति । यामि तदा वधितान्मन्त्रे संदर्शनं कृपानि तर-
 पेथवा समर्थानि मयि कादम्बरां वर्तन्त इत्यर्थः । अतिनिगूढत्वं यन्मम हरि कर्तते तदपि भारतीमेव वृच्छा-
 गांल्लासयेनाह—भयतीमिति । भयतीं तामेव वा वृच्छामि प्रथं करोमि । अप्रार्थे हेतुनाह—हृदयेति ।
 हृदानीं मांप्रतं मम हृदयात्पनन्वतिरिक्तानिष्ठाया । अत एव त्वां वृच्छानांल्यर्थः । कतो यदत्र मे मम गांप्रतं गुप्तं
 तदुपरिहा कथय । अप्र हेतुनाह—एवमिति । एवंविधानां पूर्वोक्तानां वृक्षान्तानाननभिक्षाम्मुत्राया ।
 तन्मात्परीवोपदेशस्य प्रतीया विद्यते । मम ध्येतेव प्रतिभानमित्याह—गुरुजनेति । गुरुजनेन मातृ-
 पिभारिजनेन कथ्यतां वचनीयतां नीतायाः प्रापिताया नितरानल्यर्थे एवित्ताया मे मम मरणमेव भय
 इति हृदयं चेतः पश्यति । जानातीत्यर्थः । इत्येवंपादिनीं भूयस्मानहमेवमवोचनमुच्यम् । हे देवि, अलमलं
 कृतम् । किमनेन व्यर्पेगावाएनरणातुबन्धेन निष्प्रयोजनम्युत्प्राप्तेन । घर इति । हे परोर, भगवता
 कुमुमगरेण ते तव यरो भर्ता दत्तः । भगवान्देव आराधित एव प्रसन्नः स्यात् । अयं तु न तपेत्याह—
 अनेति । अनाराधितप्रसन्नेन । का वेति । अप्र गुरुजने वा कथ्यता वा वचनीयता । यदेति । यत्तु
 निधितम् । यदा गुरुविव पद्मारः संदर्शनं कन्यकां संपत्त्ययति दानेच्छापिपदीकरोति । मातेव जननीवानुमोदते
 एतस्मिन् विहितमिति श्लाघते । पितेव जनक इव ददाति प्रपच्छति । सखीव वयस्वेवोक्तपटांमुत्पट्टिकां जनयत्यु-
 त्पादयति । धार्त्रीवोपमातेव तरुणतायां तारुण्यविषये रतिमिषयवो न उपचारे विभ्रमादित्त्वं शिक्षयत्यभ्यासं
 कारयति । न च काथन सेच्छया पतिवरणं कुर्वन्तीत्यादायेनाह—या इति । याः पतीन्स्वयं वृत्तयत्यहा अपि
 कन्यकाः सन्ति । अतस्ते तव किमिव कथयामि किं प्रवीमि । इदं तावापि समाचरणीयमेति प्पणितम् । न
 चेदमाचरणीयमित्यादायेनाह—यदि चेति । यदीद् पत्युः स्वयंवरणं न कर्तव्यं तर्हि धर्मशास्त्रे स्यात्तादु-
 परिष्टः कथिनः स्वयंवरविधिनर्थक एव निष्प्रयोजन एव । अतस्त्वं प्रसीद प्रसन्ना भव । हे देवि । अल-
 मिति । अमुना मरणानुबन्धेनालं कृतम् । ते तव पादपद्मजम्पेन शपे शपयं कुर्वे । संदिशाशपय । मा
 प्रेपय प्रेपयं कुरु । अहं यामि । ते हृदयदयिते देवं चन्द्रापीडमानयामि । तदन्तिक इति शेषः । इत्येवं
 पूर्वोक्तप्रकारेण नयोक्ते कथिते सति सा कादम्बरी दानैरवदत् । अथ कादम्बरीं दिशोपयन्नाह—प्रीतीति ।
 प्रीतिः क्रैहस्तस्य इवः पङ्क्तेनप्रयोसया हृता मां पिबन्तीय पानं कुर्वन्तीय सजां प्रपां निरत्वा मेदं कृत्वा

१ कुमारपशुपानिना पद्मसारेण, २ मे, ३ हृदयपि च, ४ आतेव, ५ तरुणतारुण्यपचारम्, ६ कति च; कति वा,
 ७ यामि ते.

जर्जरितां भिच्छेय लज्जां लज्जान्तरेर्निष्पतद्भिरनुरागविभ्रमेगुणीक्रियमाणा प्रियरचनसाम्रीत्या च खेदाश्रुमुत्क्रिय रोमाञ्ज्जालकेन दधतीवोत्तरीयांशुकं प्रेक्षकुण्डलमानीरामिकरकोटिलमं च शशिकिरणमयं भरणपाशमिव मकरकेतुना निहितं कण्ठे हारुन्मोक्तनी प्रहर्षविह्वलान्तःकरणापि कन्यकाजनमहजां लज्जामिवाल्लेख्य शनैः शनैरवदन्—^१ जानति ते गरीयसी प्रीतिम् । केवलमकठोरश्रीरिपुण्यमृदुप्रकृतेः कुतः प्रागल्भ्यमेतावन्नरीजन्य, विशेषतो बालभावभाजः कुमारीलोकस्य । माहमकारिण्यन्ता याः स्वयं संदिशन्ति, मनु-सर्पन्ति वा स्वयम्, साहसं संदिशन्ति । बाला जिहेमि । किं वा संदिशामि । अतिप्रियेऽसीति पौनरुक्त्यम्, तवाहं प्रियात्मेति जडप्रभः, त्वयि गरीयाननुराग इति वेदशास्त्र-त्वया विना न जीवामीत्यनुभवविरोधः, परिभवति मामनङ्ग इत्यात्मदोषोपालम्भः, मनोभे-नाहं भवते इत्तेत्युपसर्पणोपायः, यत्नाद्भूतोऽसि भवेति कन्यकीघातंम्, अवश्यमागत्य-

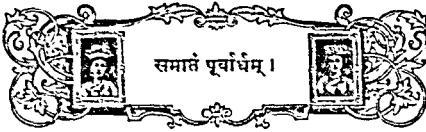
निहयमानैरपि सन्ध्रियमाभैरपि लज्जान्तरेः प्राज्ञावकाशैर्निष्पतद्भिरंघ्रिनि-गरद्भिरनुरागविभ्रमैरुत्तराश्री-लासैराकुलीक्रियमाणा व्याकुलतां नीयमाना । कीदृशी । मकरकेतुशरैः कंदर्पबाणैर्जर्जिता । प्रियेति । किं यद्वचनं तस्य ध्वणमाकर्णनं तस्मादा प्रीतिलया यः खेदलेनाश्रुत्म् । आदिमिलयः । एतेषु रीयांशुकमुपसंभ्रानवहं रोमाञ्ज्जालकेन रोमोद्गममृदुनेतिशयोक्तं कृत्वा दधती धारयन्ती । शिष्ये-श्रुमुत्तरीयांशुकम् । प्रेक्षदिति । प्रेक्षचशशिकुण्डलं कर्णभूषणं तस्य भागिकव्ययं तत्र वा मकरकेटिल-लमं विलम्बम् । पुनः किं कुर्वन्ती । कण्ठे गले हारं मुक्ताकलापमुनीचयन्ती । पीदयं हारम् । कश्चिन्मयम् । अत्युच्चलत्वाच्छ्रुतिप्रभाभिर्निष्पन्नमिलयः । अत एव विरहमूर्च्छाजनकत्वात्नकरकेतुना शि-स्थापितं मरणपाशमिव । प्रहर्षेति । प्रहर्षेण प्रमोदेन विह्वलमन्तःकरणं यस्याः सा । तथा महजां सहोत्सर्धा लज्जां प्रपामालम्ब्येवालम्बनीकृत्वेव शनैःशनैर्मन्दं मन्दमवदतीवत् । ते त-मिष्ये गरीयसी प्रीतिं श्रेहं जानामि । परं केवलमकठोरं सुकुमारं यच्छ्रीरिपुण्यं । अतः प्रागल्भ्य-धन्य गरीजनस्यैतावत्प्रागल्भ्यं कुतः स्यात् । तत्रापि बालभावभाजः कुमारीलोकस्य विशेषतस्तत्क-कथं तर्हि कश्चिन्मयादेः धीकृष्यविषये रहःसंदेशदूतप्रेषणादि बाल्य आह—साहसेति । साहसकारिण-स्वयं संदिशन्ति संदेशं प्रेषयन्ति । स्वयं समुपसर्पन्ति समीपे गच्छन्ति । साहसं सर्ववृत्ति-यन्ति । मायाशक्तिवशाद्गृहीतशरीरा । तास्त्विति । दिव्या एवेत्यर्थः । अहं तु तथाविधानं मवामीत्य-बाला इति । अहं बाला प्राणयौवना, अतो जिहेमि प्रपापसा भवामि । वेति पशान्तरे । किं संदिशामि किं कथयामि । प्रियसंदेशपिपदायस्य स्फुरणमेव प्रकटयति—अती-सर्वजनस्य प्रियवेऽनुभवसिद्धे त्वमतिप्रियोऽसीत्यमिरेण इतिवत्पुनरुक्तता । तथेति । तवाहं प्रियाना-वक्ष्ये आत्मा पसेति बहुवीहिः । इत्यपि जडस्य प्रभः । स्वविषयकप्रियतत्क्यापनाञ्ज्ज्वलमिलय-म्—स्वस्वर्षं वा प्रियो वापि इतं पीदयमेव वा । प्रकाशयन्स्वयं यस्तु तं वै जडतरः स्मृतः इति । भवति गरीयाननुराग इत्यपि न स्वकीयानां नायनानां व्यङ्ग्यनयैषानुरागप्रकाशनम् । बाध्ययत्वेवाह—चेदपेति । वेदया गणिका सत्या आलापः, न तु कुलवराः । दययेति । त्वया मि-मन्तिरेकेणाहं न जीवामि न प्राणान्धारयामि । इत्यपि अनुभवविरोधात् । जीवन्नपि न जीवामीति त-विरोधः । परीति । मामनङ्ग कंदर्पः परिभवति पीडयति । इत्यपि न । आत्मनः कामुकतया-कुलवधूनामनुचितदोषोपालम्भम् । मनोभवेति । मनोभवेन कंदर्पेणाहं भवते दत्ता समर्पिता । इत्ये-कामुकव्यवकाशनरूपतया कुलश्रीगामनुचितोपसर्पणोपायत्वात् । यत्नादिति । यत्नाद्भूतत्वात् तं इत्ये-इत्येति न । तस्य कन्यकी कुलटा तस्या धातृरूपत्वात् । अघदपेति । अवश्यं निश्चिनमागत्य-

१ अर्चिता. २ मरणाय वाश्रयि. ३ एव. ४ अवलम्ब्य. ५ वदन्. ६ सदिशन्ती; रिशन्ती. ७ विद.

मिति सौभाग्यगर्वः, स्वयमागच्छानीति स्त्रीचापलम्, अनन्यरक्तोऽयं परिजन इति स्वैभक्ति-
निवेदनलाघयम्, प्रत्याख्यानशङ्कया न संदिशामीत्येप्रबुद्धबोधनम्, अनपेक्षितानुजीवितदुः-
खदारुणा स्वामित्यतिप्रणयिता, ज्ञास्यसि मरणेन प्रीतिमिर्त्यसंभाव्यम्' इति ।

न । अस्य सौभाग्यगर्वरूपत्वात् । स्वयमागच्छामि । इत्यपि न । स्त्रीचापलत्वात् । अनन्येति । अयं प्रत्य-
क्षोपलभ्यमानः परिजनः सेवकजनोऽनन्यरक्तस्त्वप्येवानुरक्तः । इत्यपि न । स्वयं स्वभक्तिनिवेदनस्य लाघव-
त्वात् । प्रत्याख्यानेति । प्रत्याख्यानं निराकरणं तस्य शङ्कारेकया संदिशामि न संदेशप्रेक्षणं करोमि ।
इत्यपि न । इदं हि प्रमुत्सिद्धोत्थापनबदप्रबुद्धबोधनम् । अज्ञातज्ञापनमित्यर्थः । अनेति । अनपेक्षितमसमी-
हितं स्वहननानन्तरमनुजीवितं यस्मिन्नेतादृशं यदुःखं तेन दारुणा भीषणाहं स्वाम् । इत्यपि न । इयं ह्यतिप्र-
णयितास्तुल्यदशैवत्ता । ज्ञास्यसीति । मरणेन मृत्युना त्वं प्रीतिं ज्ञास्यसि अपेक्षवबोधो भविष्यति । इत्यपि
न । इदं हि असंभाव्यम् । तद्यतिरेकेणापि प्रीतेर्ज्ञापमानत्वादिति ॥

इति श्रीमत्तपोगणगगनाह्वयगगनमणिभट्टारकसार्धभौमभट्टारकध्रीविजयसेनसूरीश्वराणां
विजयराज्येपातशाहध्रीभक्त्यरप्रदापितोपाध्यायपदधारकध्रीशार्धुजयकरमो-
चनाद्यनेकमुकृतकारकमहोपाध्यायध्रीभानुचन्द्रगणिविरचितायां
कादम्बरीनिरन्तरव्याख्यायां प्रथमः परिच्छेदः ।

कादम्बरी ।

उत्तरभागः ।

देहद्वयार्धघटनारचितं शरीरमेकं ययोरनुपलभितसंधिभेदम् ।

वन्दे सुदुर्घटकथापरिशेषसिद्धौ सृष्टेर्गुरु गिरिमुनापरमेश्वरौ तौ ॥ १ ॥

मेरुः क्राप्रमर्षः सप्तद्वन्द्वमयः पूरैः परीतोऽभव-
त्वीतमेन सुवर्णपर्यंत इति ख्यातिं जगाम क्षितौ ।
देवीमूलपिपीलीङ्गद्वारमणिनिम्बारे गलहारका-
धारोऽस्तामिति रजनिन्वितिकरः सोऽप्याह्वराहः प्रभुः ॥
धीमात्सान्निहः प्रभुरयत्तु यो गाडसर्षाङ्गबापा
यं राजधीः सुभगममञ्जकिं तु यस्य प्रभोर्न ।
तद्रागोऽन्तःस्वरूपमिहासुष्टयेऽपिदिष्टं
षार्थिस्सन्दस्वटमिच विषं भोगिचूटानर्णायत् ॥
जाम्ब्योतिरक्स्वरक्षितिपतेरभ्यर्षमातस्थिवा-
न्सिद्धार्द्रैः परमोचनारिसुहृत्तं योऽकारयञ्चाहिना ।
जीवानामभयप्रदाननपि यः सर्वत्र देसो स्फुटं
श्रीनत्वाठक्षपुंगवः स जयताच्छ्रीभानुचन्द्रामिधः ॥
तच्छिष्टप्यः सुहृत्कर्मव्रतितानम्रेसरः केसरी
शाहिस्त्रान्तविनोदनंकरविकः धीविद्धिचन्द्रामिधः ।
पूर्वं धीमिनलादिचैलरचनां दूरीकृतां शाहिना
विज्ञान्यैव सुहृत्सुहृत्सामधिपं योऽकारयत्तां पुनः ॥
नायन्दा किल भाषया प्रगुमितान्प्रन्धानशेषांश्च ता-
न्विभ्राय प्रतिभासुर्गैस्सामधिकं योऽप्यापयञ्चाहिराद् ।
दृष्टानेकमिधानवैभयकलो चेतधनत्कारिणीं
चक्रेषु सृष्टमेति सर्वविरितं गोत्रं दरीयं पुनः ॥
प्रोधैः पयसहस्रनुज्ञतुरगाश्रीतिन्धुरान्दुर्धरा-
न्दत्वा प्राग्भवसंभवप्रणयतो धृत्वा करे यं जगौ ।
शाहिर्धौनदकम्बरक्षितिपतिस्त्वक्त्वा व्रतं दुष्करं
धीनत्संयमनामिनीसायमुधाधीशोऽधुना त्वं भव ॥
साशान्दंर्परूपः क्षितितलविदितो वाचक्रमातशुकः
स्त्वया वाक्यं गुरुणां गुरुवचनरतो भक्तिवर्बानगर्वात् ।
धीमान्प्रदशाश्रयेता रचयति हस्विरां सञ्जनैः श्लापनीयां
टीकां कादम्बरीयां निजगुरुपटितां किञ्चिद्वास्थितां सः ॥

स्वयं कतिप्यमागोत्तरप्रबन्धनिष्पन्नसमाप्तयेऽनीष्टसमाचारप्राप्तत्वानीष्टदेवताप्रगतिरूपं कृतं महलं शिष्या-
शिक्षामितुमाशुपनिबभ्राति—देहेत्यादिना । तौ गिरिमुनापरमेश्वरौ वन्दे इति संबन्धः । तौ निर-

याते दिवं पितरि तद्व्यसैव मायं विच्छेदमाय भुवि यन्तु कयात्रदन्त्यः ।
 दुःखं मनां तदममानिहृतं विडोक्त्य प्रारब्ध एव स मया न कवित्वदपान् ॥ ४ ॥
 गद्ये हृतेऽपि गुरुणा तु तयाश्रयानि यन्निर्गोषानि पितुरेव स भेऽनुभावः ।
 ऐक्यव्यासृतरत्नारदचन्द्रपौदसंपर्के एव हि मृगाङ्कनगेर्द्रवाय ॥ ५ ॥
 गद्गां प्रविश्य भुवि तन्मयतामुपेत्य स्फीताः समुद्रमितरा अपि यान्ति तयाः ।
 आसिन्धुगामिनि पितुर्धनप्रवाहे क्षिप्ता कयानुपटनाय मयापि वाणी ॥ ६ ॥
 कादन्यरीरमभरेण समल एव मत्रो न किञ्चिदपि चेतयते जनोऽयम् ।
 भीनोऽस्मि यत्र रसयर्गविवर्जितेन तच्छेषनात्मवचसाप्यनुसंधानः ॥ ७ ॥

या तस्योरीरसोऽस्ति भावः । कान्यय पुनरैव कृतस्य जन यत्र आत्मलभः पुनरैव धर्मैरेव । एतेन धर्मना-
 प्रारब्धपेनात्मनो देवांसं प्रतिशदयति । कान्य विपारिगतस्य मन यतो बाणदानलामो देवसंभ्रमो जन
 इति शेषः । एतदनुभवमेव मे धर्मनाप्रारब्धं सूचयति । येन च बाणोनात्मनगत्या तदितरजनेन कर्तुं-
 शक्येनं प्रतिष्ठा कर्तव्य । एकारोऽयमेव । कादन्यरीरमभरेण कथानीत्यर्थः । मृगा । कनिठेत्यर्थः । पुरा-
 नेतिहान्दिप्रवृत्तरीयं कथा स्वर्ग निर्मिता विपदा पोषी भावः । स्वर्ग निर्माणे हेतुगर्भ विरोधनाद्—या-
 गीश्वरमिति । वायां बार्गीनामीश्वरे नियन्तारम् । स्वयतीकृतपादप्रयत्न किमशक्यमिति भावः ॥ ३ ॥

कवित्वदपानं सार्धं च परिहृति—यात इत्यादिना श्लोकरूपेण । पितरि कथारूपके काने दिवं
 स्वर्ग भावे प्रते मति तद्व्यसैव तस्य बाणस्य वचसा । वचोभित्तिर्यर्थः । यः कथप्रबन्धपरितगोष्ठाविद्यारो
 भुवि भूतगच्छे विच्छेदं निरात्मना प्रकृतम् । ततः कदां कश्चिदनां तदसमातिहृतं तस्याः कथाया असमा-
 निरसंभ्रमता कृतं तन्मुक्तं दुःखम् 'हा, बाणारव्य एतादृशः प्रपन्थो न समाप्तिमगात्' इत्याद्यात्मधर्मकलं
 विदेक्य हृद्वा तदुत्तरपरिहारार्थं मया प्रारब्ध एव । मया तदुत्तरेण 'आत्मना यं पुत्रनामि' इत्युक्तेस्त्वेव
 मया प्रारब्ध एवविच्छेदेन समति नीत एव । कवित्वदपानं लोकोत्तरपर्यन्तानिपुणतरकविकर्मणोषां ।
 तथा च कश्चिदपान्तस्यानिपुणस्यैकपादरत्नम्, न पुनः सारुपिताप्रौढिदर्शयति भावः ॥ ४ ॥

पुराया पित्रा गद्ये हृते । जननेकवचनम् । गद्येऽनुभवित्यर्थः । यतपानि हृतगयासत्तुलान्तराऽप्यज्जायत-
 सुदपानकान्यहृत्तानि निर्गतानि प्रदुर्भूतानि स मे पितुरेव बाणसैवानुभावाः सामर्थ्यम् । स्वारीरमोचनस-
 मये तथा तेनसुहृदीतो कथानुवनकथानुरक्तगद्यवकी सन्मानाकारवाविरभूदिति भावः । उच्यतेनयन्यान्त-
 न्नातेन द्रवयति—एषो सुत्यः स्वयः प्रवहो यल्लित्वाहृती योऽनुत्तरतः पीयूषप्रवत्तदासदं स्थानं यद्यन्तर-
 तदसंपर्के एव तन्किरनेत्येव्य एव मृगाङ्कनगेधन्द्रकान्तात्मनो द्रवाय स्वयं भवतीति शेषः । यथा चन्द्रकान्त-
 समिधन्द्रकिरनेरसंरक्षणीभवति तथा मद्राग्यानि पितुवाकसंबन्धेनाह्वनताविणी भविस्यतीति भावः ॥ ५ ॥

सम्पन्तरत्नसं पदान्तरण दसंपति—गद्गामिति । यथेतरा नद्यो यन्नुगाया मागीरथीसंभेदं हृत्वा
 श्रुपेयां तद्रूपजालोद्भवाः सगरं गच्छन्ति एवनासमुद्रगे भक्तवर्गानीशोतस्तान्पालनसंधानार्थं पतिता मद्रुषी
 सिन्धुगामिनो भविस्यतीत्यर्थः । यथा यन्नुगादीनां परप्रवाहसंबन्धेन सिन्धुगामित्वम्, तथा मद्रुचनप्रवाहोऽपि
 तातकाप्रवाहमितिन सासमुद्रं गमिस्यतीति भावः ॥ ६ ॥

मद्रुचनपितृवाया सखानी संवोचयतः कथं न मयं तत्राह—कादन्यरीति । कादन्यरी कथा मयं च,
 तस्या रसः श्रद्धारसिः पातीयं च, तस्य भरेगायित्येन समल एव जनो यन्नुभावे मयः शेषः किञ्चिदपि
 न चेतयते । कान्यकवैक्यविप्राः सद्यःसुसंयत इत्यर्थः । तथा च मनानि खन्तःपातित्येन मत्तया विषेकान-
 तुसंधानस्य नीतिरिति भावः । एवं सति स्वयंविचरितेन रसः श्रद्धारादिद्वयदित्तःसज्जालिकासहितमद्राग्या
 पितृहृत्प्रत्ययैरसंधनकर्तव्यं मयं न प्रनोषेति । मद्रुसंधानानावादित्यर्थः । खेत्वादिना नीतिहेतुद्वयः ॥॥

१ एव च. २ एवः इव. ३ एवैः एवतः.

व्याधूतकेसरसदाविकरालवक्रं हस्ताप्रविस्फुरितशङ्खादासिचक्रम् ।
 आविष्कृतं सपदि येन नृमिहूरुपं नारायणं समपि विश्वसृजं नमानि ॥ १६
 आर्यं यमर्चति गृहे गृह एव लोकः पुण्यैः कृतस्य यत एव मैनालद्रुम् ।
 सृष्टेयं येन च कथेयमनन्यशक्या धार्मीश्वरं पितरमेव तमानतोऽग्नि ॥ १७

पाथिकसकललोकाभीष्टार्थदायकत्वेन प्रसिद्धावम्बारांकरौ नमस्तुभे इत्यर्थः ।
 सुमयोपादानं शचेवांगत्तमकृत्वाद्भगवतोऽर्थात्मकत्वादविकलशब्दाद्यर्थपरिस्फूर्त्यर्थमिति बोध्यम् ।
 ज्ञानेन व्यङ्ग्यार्थ एव प्राधान्येन निरूप्यत इति ज्ञलितम् । निरुणस्य बलुनो
 पदोपादानेनैव तत्सिद्धे निगरणार्थकनिरिपुर्नायाहिलेन कारणगुणा इति न्यायेन
 कस्यानायासेनैव वाणीनिगरणं भवतीति सूचितम् । तच्छब्दसंबन्धिभूतं यच्छब्दार्थमाह
 रश्चिनमेकं शरीरम् । अस्तीति शेषः । ययोः पारंतीपरमेश्वरयोर्द्वैतद्वयस्य श्रीगुणस्यैवैकद्वयस्य
 पुररदेहार्थं च तयोर्पटना संप्रदास्यां वा घटना निर्माणं तेन रश्चितम् । सार्थं निपादितमिति ।
 विजातीयोत्पन्नत्वेन कथमेकत्वमिज्जत आह—अन्विति । अनुपलक्षितोऽप्रतीयमजः संभिः पराराजो
 संयोजनमिति यावत् । तन्वृत्तो मेरुः स्त्रीत्वपुंसत्वस्यो वक्ष्येति समासार्थः । अन्वृत्तप्रमेयमेव
 शेषः । अस्य चार्थनारीश्वरलीलाविग्रहस्यैकस्यैवोपलम्भमाह—द्वन्द्वस्ययामाकारिति भावः । एतेनोत्पन्नमात्रेण
 तासाः पितृवृत्तेरुत्पत्तनारीश्वरविग्रहवदनेदः संदर्भशुद्ध्या सूचितः । तेनलौकिकवचनकारिता च इत्येव
 दर्शयति—सुदुर्घटेति । सुदुर्घटः कादम्बरीप्रलागतपत्रलेखाक्षयिततत्संदेशानां विविद्धयनकृतत्वात्
 हरं शोकं हते कानेऽन्येन केनापि कविना तथा विरचयितुमशक्यः कथपरिशेषः । 'हृदिहृते' इति हृ
 परिधिभ्यमाणा कथेत्यर्थः । तत्सिद्धौ स्वरूपनिगद्यै । अयं भावः—पितृपरमे उत्पन्नपुत्राद्वैतमेव
 द्यमातिरूपकलहूरीकरणाय पितृप्रणादभ्रातृकावेमवस्तुनस्तत्समाप्त्यै सार्थं यत्नं कृतवत् । तद्वत्
 पुररार्थं देवाराधनं विना न सिद्ध्यतीति । एवंविधाभ्येश्वरसद्भावे प्रमाणमाह—सृष्टेरिति । सृष्टेर्नो ह
 पितृते । अन्वितिमभिमितकारणभूतमित्यर्थः । नन्वीश्वरस्यैव निमित्तत्वं शुभं नाम्नाया इति वेदुः २॥
 वाग्मि वासुदेववदन्नेन शक्तिरहितस्य तत्राद्यामर्ष्यावपारणारिति दिक् ॥ १ ॥

मिप्रममसंयमप्रलम्ब कारणत्वाकारणाद्भुविप्रगृह्या ह्यं नदीदपं मङ्गलान्नास्तुमिदृशी—नो
 सेति । तं नारायणमपि नमानीत्यन्वयः । तमज्ञोऽज्ञमन्त्याद्यवतारं निरस्तममस्तुभं नारायणी इति
 दिनमपि । एतेन स्वयं तत्रागम्यत्वं सूचयति । नमामि । प्रह्रीमकानीत्यर्थः । नन्वगम्ये कथं बलक
 यनेलन आह—येनेत्यादि । येन शरीरघादिना सपेकार्यं सुविहृत्परं परस्परमिद्वन्द्वजनं सुख
 पमारिष्कृतम् । प्रकटीकृतमित्यर्थः । एतेन कर्मारण्यत्वं निवारयति । अन्वार्थं तावत्वं विदोऽन्व
 द्याधूतेत्यादिना । व्याधूतानां कम्पितानां केयुणानां स्वम्पवादानां सदा शेषयोऽनन्यत्वात्
 सानां विदेषेण कलनं नीरयं बर्कं सुखं वक्ष्येति समासार्थः । तथा हस्ताग्नेयु विस्फुरिते इति
 कृत्वात्तसिचक्रमि पाथकन्यैकज्ञोदधीनन्दकमुदगंनानि यम्य स इत्यर्थः । अनुभुंनयनेनेत्यर्थः ।
 शिष्यकश्चिपुत्र्यंग आदमित्येतेन, द्वितीयेन वायेः प्रयागप्रवर्षोपायवदितरेकमयप्रवर्षोपाय
 मिप्रवर्षः सूचितः । प्रकणमाह—यिभ्येति । सर्वेणामभिमितिमित्यर्थः ॥ १ ॥

आर्यमिति । तं पितरमेव नतोऽग्नीत्यन्वयः । तं प्रसिद्धं पादतीति श्रुतरवा संप्रदर्शं वनं इत्य
 नतोऽग्निः । नमस्कारेणमिमुर्षीकरीनीत्यर्थः । एवकारेण नेदं पितृवचनमेवेति सूचयति । कथनार्थेन
 आह—लोक आर्यं यं गृहे गृह एवर्षीतीति । लोकने शुभमिति श्रुतरवा शुभगृहयो वनो हरे वा वा। तत्र
 प्रसिद्धिस्तमाह । अमगृहे आर्यं कथेयमप्रतमर्षीति । संज्ञीत्यर्थः । केयोर्षुद्विदनेऽप्रतमर्षं
 इदमहं इदमिदया सौमिमागउगउगैरुत्तरकनेन 'हरि सप्रेन कथेय' इत्यादिना । अथ कथया इत्यारं

धीजानि गर्भितकल्पानि विद्याप्रभाञ्च धैर्येण गान्धुचितकर्मन्यान्कृतानि ।

उत्कृष्टभूमिपितनानि च यान्ति पुष्टिं तान्येष तस्य मननेन तु संवृतानि ॥ ८४

अपि चेदानीमानीतस्यापि कुमारस्य न ददाति वैरन्नालत्रिणा लज्जेन ईर्षन् । नो भयविकारवेदनाधिलक्षं वैलक्ष्यमेव न पुरनिमुति । अप्रतिपत्तिमाध्यमतडा उद्वेग वेत्ति

मम पुनरेतन्निर्माणे न कोऽपि प्रयाग्लेश इत्याह—धीजानीति । तस्य काव्यम तननेन पुनः तन् धीजानि संवृतानि कथाविपरीकृतानि पुष्टिं कर्तव्येच्छां यान्ति । प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । यानि धीजानि तन्निर्माणे कुरोत्यादत्तानुसूलशक्तिमन्ति कथैव वाग्वेनेन कानेनोत्कृष्टभूमौ सर्वतोऽप्यधिकशक्त्यैव तद्वत्पितनानि गणादिरूपेण सर्वत्र स्थापितानि उक्तिं नम रमयेनादि तस्य कलागाम्यार्थकृतानि निर्माणे विद्यायाः श्रेयानिव्यक्तिसाक्षात्तत्त्वात्संवादाकानि कृतानि । केनचिद्वादेन शुभ्रादिरहितममूनाये इत्ये धीजानि जलसेकादिक्रियाबलादुद्ग्राह्यम्भां प्रापितानि फलादिष्वप्राप्त्युपसंहियन्त इति श्लोके ॥ ८४ ॥

अत्र च पूर्वकादम्बर्या विभावानुभावव्यभिचारिसंयोगात्पुष्टो विप्रलम्भमात्र स्मृतीजानि कर्तव्येनैव नयामि तं देवम् इति पत्रलेखोक्तिरवृत्तात्पुस्तकं उक्तत्वात्कादम्बर्या निवेदयति पत्रलेखा चन्दनैव—को चेत्यादिना । अपि च । अन्यदपि श्रुतित्वेन । इदानीमपि तर्षणं विना जीवितवकाशकरोपेन मनोचननोचरं प्रापितस्य कुमारस्य पृथिव्यां कर्ममूर्तेर्दर्शनं साधुकारे प्रतिह्लादकराद्यनुपेक्षकं ज्यैवेन्द्रियादिदृष्टीनां स्वच्छन्दचारसंक्षेपिका प्रपञ्च न ददाति । कर्ममानसामीये लद् । न दत्तं नर्त्तनं वर्तमान एव वा लद् । प्रथमदर्शनवद्भवा तथाकृतमनुभूतमिदानीमपि सेवायुक्तं इति पूर्वोक्तत्वात् ता निषेधस्य शोभते । ननु कथं लज्जां दूरीकरिष्यतीत्यत आह—तरलतेति । तरलता इत्येकत्वात् चाप्यन्यं चतुष्टोस्तेन सज्जिता लज्जां प्राप्ता । मयि विद्यमानायां दर्शनोत्कण्ठा जावेति लज्जा उच्यते तत्र लज्जाज्जातिर्भूयसीति भावः । तस्यां च तस्यां प्रलयनिर्निमित्तवत्कथं च कथं सारिति पुनरीति दृष्टादैव्यं च व्यभिचारि व्ययते । लज्जितेयं दृष्टिः । तद्वृत्तं तु—मनागवितरसा च विविक्ततां निका । संशयोऽर्धपुटा इष्टिर्लज्जिता लज्जिते त्रिय- ॥ इति । यदा चिन्तासंन्युत्पत्तीर्त्तं भवन्ति मन्मथ इत्येवं इत्यादिवदुन्मादम्भविचारिभावाकान्ताहेत्याह—अपि चेति । इदानीं भावनामप्येव । आर्षिते । तत्कालमलकारं नीतस्य भावनायां पुरं प्रापितस्य तरलतोन्मत्तो लज्जा कैयेवकार एवार्थः । संशयजनकत्वात्प्रामिमुख्यं प्राप्तस्य तरलतोन्मत्तं दर्शनं न ददाति । अपि तु ददातीत्यर्थं इति वा । ननु तर्षणं इत्येव शीलान आह—लज्जितेति । क्षणमात्रस्थायितया लज्जां प्राप्ता । तिरोभूतेत्यर्थः । कौतुकमम इत्येव संशुर्णदर्शनकलाभादिति भावः । यदा पत्रलेखां प्रत्युपलम्भोक्ति कादम्बर्याः । अभिन्वकाले लज्जितेन तस्य देशान्तरं प्रापितस्य । स्वयेति शेषः । कुमारस्य कुदिततमारम्य । दुर्बलमारसेति यावत् । अन्यथा वा देशान्तरं कथं गच्छेदिति भावः । तत्संबन्धिनी तरलतालज्जिता इष्टिर्लज्जितः । एवकारार्थः । लज्जा च लज्जिते इत्येव दर्शनं न ददाति । तरलतामनानन्तरं पुनरागमरूपा च यत्काले तस्या एकाभावादिनि भावः । कथं दृष्टिः । दृष्टेर्लज्जावमस्विरायेन फलाभावादिनि भावः । कथं निरपप्रपसारथै मुखं प्रदर्शयामीति प्रपत्ति इत्येव बन्धकीभूता जातेति भावः । तथा च तस्य पुनरागमनमर्थंभावितमिति भावः । औत्पत्यपि लज्जायां शक्यता । तत्र स्थितस्यापि तस्य स्वप्रादिशाशक्त्यादेन चतु फललाभेन पुनरपि विरशा देव्यं च मदीनां स्पृगयते । नन्वसन्तमपि भावमतिचतुरा श्रिय स्वाधीनगहनविद्वेषेयादिविषेयैरपि मतिवकीर्ती इव त लनापीना तादृशाशयवर्षं निर्णयमिति मयाक्षितं शैवमाहेत्याह—मनोमधेति । मनोमधेतीति भावः कामस्तस्य तत्कर्तुंको विकार कार्थेवाग्निमादिस्तज्जनिता वेदना संतपादिरुपास्तानिर्णयं

१ इत्येव, २ गवतिशेषम्, ३ यन्ति शोभन्, ४ पुनः कर्तव्येन लज्जा, ५ दर्शनं चतुर

पति । स्वयमुपसर्पणलघुलापवमेव तत्प्रतिपत्तिर्भयं नावलम्ब्यते । यत्प्रज्ञानयनापराधभीता

पराणम् । अत्रनिर्भयंयमानमिति यावत् । वैलक्ष्यम् । 'लक्ष्यं वेद्ये च भावे च' इत्यभिधानाद्विभक्त्याभावभावो न पुरस्तिष्ठति । न पुरः स्थास्यतीत्यर्थः । तथा च कामविकारकीकृताया मे गृहजचेटाविभक्त्यात्तरज-
तादीनामतिप्राचल्यारिति भावः । विकारपदं च गृहजविज्जरेदावलोचनन्यूनतां व्यनक्ति । मनोभवपदं च
कामवेदनाद्योश्रित्यापिपयत्वं व्यनक्ति । ज्ञानार्थप्रकृतिकवेदनादेनासायमानदुःखध्वंसाभावं व्यनक्ति ।
अत्रापि भविष्यदर्थे लक्ष् । यद्वा दर्शनफलमाह—मनोभवेति । वैलक्ष्यदर्शनजनितकार्श्यगिग्नादि-
वैलक्षण्यं तदेव पुरः । प्रथममिति यावत् । न स्मान्मतीत्यर्थः । एतेन तस्य दुःखगृहोक्तः । दुःखहृत्वे हेतुगर्भं
विशेषणमाह—मनोभवेति । उक्त एवार्थः । यद्वा संतापादिविकारवेदनास्थिरत्वेन निर्विग्नमाह । वैलक्ष्यं
संतापादिश्रुतं पार्श्वमोहादिकं न बहुकालं स्थास्यतीत्यर्थः । मध्ये स्तम्भकत्वगगनागमेष्वाश्वासात् । अन्यथा
तत्संभवेऽल्पेभ्य कालेन मरणसंभवात् । दुःखविमोक्त्यादिति भावः । एतदप्यकृतपुण्या मे कुन इति निर्वेदध्वनिः ।
तदेव विशेषणमाह—मनोभवेति । कर्तृपृथुता विकाराः स्तम्भकत्वसमागमादचलत्वात् वेदना तथा समा-
गमस्यास्थिरत्वेन पुनर्विरहदुःखानुसंधानं तेन विलसं मरणलक्षणविगमं प्राप्तमित्यर्थः । ननु गाढान्धकारानितर-
णशीलानां कामिनीचक्षुर्विषयाभावोऽपि स्वगिन्द्रियस्य स्वर्गः केन वा पारणाय इति मयोक्तै सवमुत्तरितवती-
त्याह—अप्रतिपत्तीति । जडता स्पर्शजन्यः स्वभास्यः सारिवकभावः स एव नीपसर्पति । न मास्यतीत्यर्थः ।
अत्रापि भविष्यदर्थे लक्ष् । यथाकर्षचिस्त्वयानीतस्यापि गाढान्धकारे दर्शनायोग्यस्य स्वगिन्द्रियस्पर्शानुसंधाने
प्रथमस्पर्शजन्यजडताप्रतिबन्धेन चुम्बनाद्यनुष्ठाने स्पर्शस्य निष्फलत्वेन तत्रापि दैववैमुख्येन विरहज्वरोपशा-
न्तितमलमनानायाः स्पर्शां कृष्यं भविष्यतीति भावः । ननु शरीराभावाः क्षणस्थायिनो भवन्ति, उतत्रापि
जडता न स्थास्यतीत्यत आह—अप्रतिपत्तीति । अप्रतिपत्तिः स्पर्शां ज्ञानं साध्यसं भयं मा कदाचित्कधि-
न्ना ददाति ताभ्यां जडाभावान्तरानुत्पादेन पदात्पदं दातुमसमर्था गाढान्धकारसंज्ञातस्पर्शाजमानस्तम्भेन
चुम्बनाद्यनुष्ठानेऽसामर्थ्यात्तथा कियमागे दुःखानुपगमादिति भावः । यद्वा जडता व्यभिचारिभावोऽपि दैवप्रा-
तिकृत्याप्रापयास्यति । तत्र कारणमाह—अप्रतिपत्तिर्मोहः, साध्यसं भयम्, ताभ्यां जडा । स्थिरेत्यर्थः । तथा च
जडतामोहभयव्यभिचारिणां शयलतयान्यापगम एव मया गन्तव्यमिति स्थिरोति भावः । यद्वा नास्ति प्रतिपत्तिर्हा-
नं यत्सां साऽप्रतिपत्तिमूर्च्छा व्यभिचारिभावः । यावदेव त्वं तमानेष्यति तावदेव मे मूर्च्छानिभविष्यति । तदानय-
नसंभ्रनोत्थिताया मे मूर्च्छापगमानन्तरं यद्ग्रयं बहुकालं स्थित्वा लोको ज्ञास्यतीति ताभ्यां जडा स्वप्ना । आवि-
र्भवेतुमशक्येति यावत् । जडता टलयोरैक्याज्वलता । खेदसारत्त्वकभावे नाविर्भविष्यतीत्यर्थः । मूर्च्छाभ-
याभ्यां स्थातुमसमर्थया लया मयैव सह फुतो नागम्यत इति मयोदिते सैवमाहेत्याह—स्वयमिति । स्वयमु-
पसर्पणं तदननुमत्ता स्वयं गमनं तेन लघुलापवमेव तुच्छलापवमेव तत्प्रतिपत्तिस्त्वयैवागन्तव्यमित्युपदेशज्ञानं
तत्संभवे तत्स्थिरतां नावलम्ब्यते । नावलम्ब्यनं करोतीत्यर्थः । अन्यत्र ज्ञानस्य त्रिक्षणावस्थावित्तेऽपि युक्त्यनु-
पष्टम्भोपहितमिदं ज्ञानं क्षणमात्रमपि न तिष्ठतीति भावः । स्त्रीणां स्वयमुपसर्पणं लघुतापादकं नितरामननुमत्या
श्रुतं नितरां राजकन्यानाम् । ऋचैवर्मासुक्यातिरेकेण कृतेऽपि तेनापि मदीयां निःसारतामाकल्प्य
विद्याधनसौन्दर्यादिगर्वेणानादरे श्रुते तव का प्रतिष्ठा, ममापि किं गौरवम्, तदुत्तरकालं च प्रयत्नाभावेन भम
मरणमेव शरणं सादिति तुपकण्ठनमेव फलितमिति शब्दशक्त्युद्भवो ध्वनिः । इह तु वर्तमान एव लक्ष् । तेन
पूर्वोत्तरावधिश्च्यतां प्रत्यक्षप्रमाणोचरतां च व्यनक्ति । यद्वा स्वयमुपसर्पणं स्वयं गमनं तेन लघुस्तूलादपि निः-
सारतां तस्या मे साधवमेव लघुभावमेव । हृष्टेति शेषः । तत्प्रतिपत्तिस्त्वस्य चन्द्रापीडस्य प्रतिपत्तिर्मयि सर्वोत्कृ-
ष्टतावुद्धिः स्वैर्यं स्थिरत्वं नावलम्ब्यते । न स्थिरतां यास्यतीत्यर्थः । अस्मिन्पक्षे भविष्यदर्थ एव लक्ष् । तेन फलि-
तमिदं भविष्यतीति ध्वन्यते । ननु तर्हि मयैव यथाकथंचिदयमानेय इति मयोदिते सैवमाहेत्याह—यलेति ।
यत्प्रज्ञानयनापराधभयं तत्प्रतिपत्तिर्भयं नावलम्ब्यते । यत्प्रज्ञानयनापराधभयं तत्प्रतिपत्तिर्भयं नावलम्ब्यते ।
एतदनुमोदनसामुल्लं न करोतीत्यर्थः । इदमपि मया कथं वक्तव्यं लयानेय इति कदाचित्त्वया मदीयां दशाया-

पि केनचिद्विभाव्यमानः सिद्ध इव सर्वदा मे दृशति दर्शनम् । अपि चोत्साविव नाय-
ण्टपरित्यागनिष्ठुरहृदयः । अयमेवान्गाद्विरहकातरः । नायं नचंदिवं लक्ष्म्या समाकु-
। न पृथिव्याः पतिः । न सरस्वतीमपेश्रते । न कीर्तिशब्दं वर्धयति । पश्यामि चाहर्नि-
त्सीनोत्थिता भ्राम्यन्ती शयाना जाप्रती निर्मीलितलोचना चलन्ती स्वप्रायमाना शयने
ण्टपे गृहकमलिनीपूयानेषु लीलादीर्घिकासु श्रीडापर्यंतके बालगिरिनदिकासु च यथा त-
जनविट्म्वनैकहेतुं विप्रलम्भकं कुमारं ते तथा कथितमेव भया । तद्वलमनया तद्दानयन-
या' इत्यभिदधानातर्कितागतमूर्च्छैव निर्मीलिताक्षी पद्माप्रसंपिण्डितनयनजलवर्षिणी वि-
मानेयोत्पीड्यमानेधान्तर्जातमन्युवेगेन तथैव वेदिकाविताननाभिदामांशुकावलम्बिन्नां
दुलतिकायामच्छसैलिलप्रसूतायां मृणालिकायानिव जंलाहतिश्यामोरुणतामरत्तमिचानन-
।वेश्य तूष्णीमुत्कीर्णैव तस्यौ ।

त्यागो मोचनं तस्मिन्निष्ठुरं निर्दयं हृदयं वस्त्वैवंभूतो न । अयमेव संकल्पकुमार एवास्माकं विरहे वियोगे
उरो नीरुः । एतदर्थमन्यासफिप्रतिषेधद्वारा स्वटीशुर्वेष्णाह—नायमिति । अयं पूर्वोष्ठी नचंदिवमहर्निसं
म्या रमया समाकुलो व्याकुलीभूतो न । तथा पृथिव्या पशुंधरायाः पतिः स्वामी न । तथा सरस्वतीं वार्गी
रेशते नेहते । तथा कीर्तिशब्दं यशोवाद् न वर्धयति न वृद्धिं नयति । सर्वदा तत्स्वरूपमहं पश्यामीत्याशा-
ण्ट—पश्यामीति । यथा येन प्रकारेण तं चन्द्रापीडामिधनज्ञानो मूर्खजनस्वस्य विट्म्वनयां विरहा-
स्पामनेकमद्वितीयं हेतुं कारणं विप्रलम्भकं वयकं कुमारमहं कादम्बर्यासीनोपविष्टा, उत्पितोर्षाभूता,
म्वन्तीतस्वतः पर्यटन्ती । विरहादिति शेषः । शयाना स्वायं कुर्वाणा, जाप्रत्यशयाना, निर्मीलितलोचना मु-
तनयना, चलन्ती खेच्यया गच्छन्ती, स्वप्रायमाना स्वप्नं पश्यन्ती, शयने शय्यायाम्, धीमण्डपे त्रियोपल-
तजनप्रथे, गृहकमलिनीषु सदनपद्मिनीषु, उयानेषूपयनेषु, लीलादीर्घिकासु क्रीडावापीषु, क्रीडापर्यंतके
डांशुके, बालगिरिः क्रीडाार्थं निर्मितः शैलस्वस्य नदिकासु स्वल्पतटिनीषु चाहर्निशामदोरात्रं पश्याम्यवलो-
गामि । तथा तेन प्रकारेण भया कादम्बर्या कथितमेव पूर्वं निवेदितमेव । तदिति पूर्वोक्तेहेतोरनया मानसि-
त्यक्षया । 'इदमः प्रत्यक्षगतम्' इत्युक्तेः । तस्य कुमारस्वानयनम् । उज्वलिन्ना मत्सनीपानयनमित्यर्थः ।
प कथा वार्ता तथा अलं भूतम् । इत्यभिदधानेति जल्पन्त्यतर्किता संभाषिता मूर्च्छां मोहो यस्याः सेव ।
सा प्राप्तमूर्च्छैवैत्यर्थः । निर्मीलिते मुद्रिते अक्षिणी लोचने यथा सात एव पद्मणां नेत्रोष्माणामप्रेषूपरि-
षु संपिण्डितं पिण्डीभूतं यन्नयनयोजलं तद्वर्षतीलेवंशीला । तथान्तर्मध्ये जातो मिथ्या किं जीवितेने-
दप्रभवो यो मन्युवेगः क्रोधरसत्वेन विटीयमानेव द्रुततां गच्छन्तीवोत्पीड्यमानेयोत्प्रापत्येन पीडां
ग्मानेव तथैव तथावस्यैव वेदिका बद्धभूमिस्तस्या वितानमुहोचस्वस्य नामिर्मध्यप्रदेशास्त्र चहाम तशिष्टं
दुर्कं हृत्सप्तनिवारणार्थं वक्षं निवभ्रन्तीति सार्वत्रिकी प्रसिद्धिस्तदवलम्ब्यत इत्येवंशीलायां बाहुलतिकायां
उतायामाननं मुखनुपावेश्य संश्याय्य तूष्णीं मौनेन तस्यौ स्थितवती । अत एवोत्कीर्णैव लोहलाकाशो-
न । बाहुलतिकानने उद्रेक्षयिष्णाह—अच्छेति । अच्छं निर्मलं यत्सलिलं पानीयं तस्मिन्प्रसूतोत्पन्ना
मृणालिनी कमलिनी तस्यामिव जलस्य पानीयस्याहतिराघातस्तस्या श्यामं कृष्णं यदरुणं रक्तं तामरसं
अमिव । सरलमुन्मारत्तसाधर्म्याद्बाहुलतिकाया मृणालिन्युपमानम् । वर्तुल्लररक्ताशयत्वेन मुखस्य
रसोपमानत्वमिति भावः ।

१. भाशविभासो. २. तस्मात्सुद्विरहमरणमयहरः. ३. लक्ष्मीसमाकुलः. ४. उच्छ्रिता. ५. च गृहशयने. ६. गृहे
नीषु; गृहशीर्षिकाकमलिनीषु. ७. अभिदधाना गुरुमन्युमारवेगा. ८. सलिलस्रोतसि. ९. जलसंहति. १०. तरुण.
प्रवाह निवेश्य.
का० ५४

अहं तु सङ्गुता समन्वितान्—'सन्तोष गरीयः सङ्गु प्रीतिगन्तव्यं विनेने-
नाम्, येषु संकल्पमाः शिवो निर्गो कृताङ्गनां विशेषः कुमाङ्गान् । तथा इ। श्लो
साधमहाहृतीरागदरानेन्यायैन्वानि च प्रीतिवत् समामनतांन्यहागमनीयेके
प्राभिसरन्मीक्यान्वदन्तार्थिवाचन्यकामांशानि मुक्तानि, मुक्तेषु चाहतननयसङ्गु
सान्यादिङ्गनानि, अत्रनिप्रनर्शनरीशानि नगार्न्वरातानि, अनाहुतिशक्यताः कल्प
महोत्सवाः, शब्दरिहीनानि निपुणानि, अनुपारितगुणजननिमारिप्रवर्तकान्यत्क
पदनविलसितानि । नैनमन्यद्वारगनिरन्तरानि, न जल्पपर्यायताः श्यगति, न सैत
निकरन्निरोद्धानि, इत्येवं चिन्त्यन्त्या एव मेऽनुगगकयारमर्त्तैरेवैव रञ्जामगावितः ।
इत्थं प्रकटितरागं हृदयमिव चारम्भयोश्चया पलायमानमहदशय रविमण्डलम् । पलाय
नमिव संभ्यारागमरचयामिनी । परिचारक इव चन्द्रमणिसिद्धावर्तत्यमकल्पन्त्येव ।

अहं त्रिवृति । तु पुनरर्थे । अहं पत्रेण तत्पूर्वोक्तस्यैवमः पुनरो जन्मनेपत्ति इत्येति
मिति युताकर्त्तुं समन्वितमप्युक्तम् । इदं गजमेवादिप्रथमेव । इदं किम् । यत्पूर्वोक्तमन संक
रगः शिवः, सङ्गु निषयेन, शिवोनिनीनां शिवजन्मवर्तीनां निररामनीसयेन कृताङ्गनां कृताङ्गान्, शि
पनो विशेषाङ्गुमागीनाम् । कुमाङ्गीति पदमनुशायां क्वम् । अत्रिसयेन गुणमयीः । अश्विगतयै इत्यन्तः
जीवितस्य जीवनस्याम्भनमाधरभूतम् । तदेव इत्यर्थः—तथा हीति । अनेन कुमारेण सर्वं स्वर्ग
तानि सिद्धिनि दृष्टिद्याः सवदिद्याः पदजनदिदेव्यानि येषामन्वेवैरिष्यन्त्यति च प्रीतिवत् प्री
समयं समागमस्य संयोगस्य शान्ति । केचित्तु समागमस्य संयोगमेति व्याख्यां कुर्वन्ति । तत्रत्र । एवं
संयोगशतस्यासंभवात् । तथा कालो विरहदिवसमेव रमणीयानि मनोहरान्येवैरिष्यति सम्भालन इत्येव
निवारणं मर्मादिस्थले जननम्, अनिरमणं च, तत्रनिशानि सौख्यनि सुमान्यजन्तं परजननेन इत्ये
ऽनुद्यो कल्पकामावो येष्वेवंभूतानि सुरतानि सैपुतानि । मुक्तेषु च संयोगेषु च न इत्थं न सिद्धिं स्वर्गान
पानं तस्याहुःसं यैस्तान्येवंभूतान्वादिप्रनान्युगपुनानि । अत्रनिप्रनारिता जपदर्यनासककरोमज
सञ्जा यैस्तान्येवादिशानि नस्तदन्वयो पदाति लभ्यानि । अनाहुतिः संकल्पः । शिवोऽहं इति वार्त्त
पाताः केशकलायो येष्वेवविधाः कथानां केशानां प्रहा एव महान्त उत्सवाः । शब्दैः सौच्यैरिदंतीये
तानि निपुनानि सुरतानि । अनुपारितं न निर्मितं गुणजनैर्नृपिप्रादिनिर्विभाषितं शतं शतं शतं शतं
शान्यत एव विलसितानि बेलस्यानि निश्चायपरमौष्ठस्य सप्रनान्येव विलसितानि श्रीरिन्दे । एते
चन्द्रमणिसंभोगादप्यस्य संयोगस्य सर्वदा विलसन्तमिति ध्वनितम् । नैनमिति । इत्येव कल्प
चिन्तयन्त्या विचारयन्त्या एव मे मनापुरागम्य भेदस्य कथा कर्ता सैव तत्सोम हाव श्रानं तेन शिले
वास्तो रञ्जामरुणतामयाजगाम । किमिल्लाकाह्वावामाह—नैनमिति । अन्पकारस्य घान्तस्य रञ्जि लु
एवं सूर्यं नान्तरत्यति । नान्तरादीकरोतीत्यर्थः । तथा जलपरस्य मेघस्य धारापालो जलधार एव न स्यात् ।
न सान्मयतीत्यर्थः । भीहारस्य हिमस्य निकरः समूह एव सूर्यं न विरोद्धानि न च्छादयति । तत्सुमनि
ति । मद्रागो न्यून इति प्रथया लज्जया पलायमानं नयमानं रविमण्डलं सूर्यविम्बमहदशतवीर्यवत् । ज्येष्
रोपः । फीदशम् । तत्सुणं तत्कालं प्रकटित आनिष्कृतो रागो येन तत्तथा । रक्तसाम्भारह—अन्वयं
हृदयमिव स्वान्तमिव । यामिनीति । यामिनी रात्रिः संभ्यारागमरचयदकरोत् । रक्तसाम्भारह—
सुवेति । पलवाना किललयाना शयनं शय्या तदिव । परिचारक इवेति । परिचारक इव केश

१ विनोदश्च विषयं विनीनाम्, २ यदुक्तं; अन्तः, ३ शिवजनः; शिवतरः, ४ सुखात्, ५ कुमारिसुखात्, ६ कल्पने
७ अन्वयकालनीशानि रमणीयानि, ८ दृष्टि, ९ भाषचिह्नानि, १० दन्तप्रसुखानि, ११ सुमनाय, १२ श्लो
१३ तलम्.

अत्रान्तरे चागत स्वं स्वं नियोगमशून्यं कुर्वाणा दूरतो दीपिकाधारिण्यो गन्धतैलावसिक्तसु-
भ्रिकगन्धोद्धारिणीभिर्दीपिकाभिर्विरचितचक्रवालिका वालिकाः पर्यवारयन् । अथ निर्मल-
शवण्यलक्षितानि दीपिकाप्रतिविम्बानि ज्वलितानि भदनसौयकस्य शल्यकानीवाङ्गलप्रानि
तमुद्बहन्तीं नवनिरन्तरकलिकाचितां चम्पकलतामिव तैथास्थितां तां पुनर्व्यजिज्ञापम्—‘देवि,
प्रसीद । नार्हस्वस्वेदार्हा इदयस्वेदकारिणं संतापमङ्गीकर्तुम् । संहर मन्युवेगम् । एपाहमादाय
चन्द्रापीडमागतैव’ इति । अथानेन देवनामग्रहणगर्भेण मद्बचसा विपापहरणमन्त्रेण विपमू-
च्छितेव सदित्युन्नीत्य नयने सत्सृहं मानवलोक्य ‘कः प्रदेशेऽस्मिन्’ इति परिजनमपृच्छत् ।

अथ धवलवत्सनीहोसितगात्रपट्टयः, द्वारप्रदेशसंपिण्डताङ्गयः, परशुरामशरविवरविनिर्ग-
ता इव राजहंसपद्मयः, कलहंसकलालापमधुररवैः प्रतिवाचमिव प्रयच्छद्भिर्नूपुरैः पतत्कर्णपूर-

प्रदोषो यान्तिनोमुसं चन्द्रं शशिनं ननेः शिवातलं मगिशिवातलं तलं शय्यामकल्पयदरचयत् । अत्रान्तर एवं-
विधसन्ने दूरतो दीपिकाधारिण्यो वालिका आगत पर्यवारयन्पूरीचक्रुः । अन्यकारमिति शेषः । एकीयभू-
रिति वा । किं कुर्वन्त्यः । निरन्तरं दीपिकाः कर्तव्या इति स्वं स्वं स्वकीयं स्वकीयं नियोगमादेशमशून्यमवगन्ध्यं
कुर्वाणा विदधानाः । किमिच्छिताः । विरचितेति । विरचिता निष्कारिताथक्रवालिका मण्डलं याभिस्ताः ।
कानिः । दीपिकाभिः ‘दीवी’ इति जनप्रतिष्ठाभिः । दीपिकाभिः कीदृशीनिः । गन्धतैलं मुगन्धमेहलेनावसिक्ताः
सिद्धिताः सुरनिपन्धमुदिरन्तीत्येवंदीलानिः । अथेति । दीपिदानमनानन्तरमहं तान् । पत्रलेखामिति शेषः ।
पुनर्व्यजिज्ञापं विस्मिन्नकार्त्तम् । कीदृशीं ताम् । तमुद्बहन्तीं धारयन्तीम् । कानि । दीपिकानां प्रतिविम्बानि प्रतिष्ठा-
पररानि प्रतिविम्बानि । कीदृशानि । निर्मलं सत्सृहं यद्वावर्त्यं स्वदिग्गता तेन लक्षितानि ज्ञातानि । अतिमुन्दरला-
यन्ने प्रतिविम्बितानोत्सर्गः । ‘मुष्णकलस्य छायाभासरललनिवान्तरा । प्रतिभाति यद्देशेपु तावत्प्रभमेहांच्यते॥’
उत्प्रेक्षते—भदनसायकस्य कानमगतस्य ज्वलितानि पुषितान्यङ्गलप्रानि शल्यकानीवानिःश्रुताप्रानि बाधानीव ।
पुनः कीदृशीं ताम् । चम्पकस्य हेनपुपकस्य लतामिव श्याममेव तथास्थिताम् । चम्पकलतां कीदृशीम् । नवाः
प्रत्यमा निरन्तरं व्यवपानरहिता वाः कलिकाः शेरकास्यामिथितां व्याताम् । अत्र सरलवत्तारदमाच्छरीरस्य
चम्पकलतोभमानम् । दीपिकप्रतिविम्बानां शेरकाकृतित्येन कलिकोरभानम् । मां विहसति कृतवतीत्याशयेना-
ह—देवीति । हे देवि कादम्बरी, त्वं प्रसीद प्रसन्ना भव । तथा येदामात्रोऽप्येदस्तस्यै अर्हा योग्या त्वं इदमे
सान्ते येदं कर्तव्यत्वेवंरीलं संतापमङ्गीकर्तुं स्वीकर्तुं नार्हसि न योग्या भवसि । तथा मन्युः क्रोधस्तस्य येनं रयं
संहर तव । शेरका इति वा पूर्वोत्सर्गः । एताहं पत्रलेखारुपा सखी चन्द्रापीडनादानं दृष्टीत्यागतैव । अथेति ।
तच्छृण्वानन्तरं विस्मृच्छिता विपनहरणमन्त्रेणैव । अनेन देवनाम नवधानग्रहणं गर्भे यस्मिन्नेवंविधेन नन
पत्रलेखया यवसा वाक्येन शदिति दीपं नयने नैवे उन्नीत्योद्गम्य सत्सृहं सृष्टायुक्तं यथा स्यात्तथा मां पत्र-
लेखनवलोक्य निर्दिष्टेति परिजनं सेवकलोकनपृच्छतप्रच्छ । इतीति किम् । अस्मिन्नाद्यप्रदेशे समीपस्थे
कः । सिद्धेति शेषः ।

अथेति । तदनन्तरं बन्धस्य पुनार्यः समयावस्थानं चेत् । चम्पका विशेषमहाह—धवलतेति ।
पर्वतैः सुप्रवेकनैर्पथैरसिद्धिताः शोभिता गात्रयुक्तो देरलता वासां ताः । द्वारेति । द्वारप्रदेशे प्रदो-
षोदेते संविष्टितानि संश्लेषितान्यङ्गानि शरीरानि यान्तिताः । उत्प्रेक्षते—परशुरामस्य जानदामस्य शरवि-
बरेण बाणच्छिद्येन शिरसिका शयदंस्तानां पद्भ्यश्च ह । सुप्रवेकनैरुत्प्रेक्षितानां हंसवद्विस्तारान् । तदुक्तं काव्यमहा-
रौ—‘सायन्मन्त्राननेदं’ इति । किमिच्छिताः बन्धनः । नूपुरधारणनूपुरैरपलक्षिता शक्याः । उत्सर्गमे वृत्तीया ।

१ स्तनियोगम्. २ कर्त्तव्यं कर्तुमिति. ३ अर्हसि. ४ नवनिरन्तरानि. ५ मद्बचसि. ६ इत्युत्प्रेक्षितम्.
७ * सुप्रवेकनैः. ८ शरविबरेण शिरसिका शयदंस्तानां पद्भ्यश्च हंसवद्विस्तारान्. ९ इत्युत्प्रेक्षितम्. १० * वदन्तपुत्रादिति.

पद्मवोद्भासितैश्चाज्ञाश्रवणाय धावद्भिरिव श्रवणैर्मौक्तिककुण्डलांशुजालकानि स्कन्धदेशेऽपि
 तानि चामराणीव वहन्त्यः समाहृतकपोलखलैः कुण्डलैर्बलादिव वाहमानाः, वाचाः सौ-
 त्यलमधुकरैः 'समाज्ञापय' इति व्याहरन्त्यः कन्यकाः समधावन् । आज्ञाप्रतीक्षामु च मुद्र-
 मलायलोकिनीषु च तासु क्रमेण दृष्टिं पातयन्ती मूरकतशिलातले न्यपीदत्, अत्रवीव—'स
 लेखे, न खलु प्रियमिति श्रवीमि । त्वामेव पश्यन्ती संधारयाम्येव जीवितमहम् । त्वयि स
 थयं ते ब्रह्मस्तत्साधय समीहितम्' इत्यभिधायाद्गासृष्टनिवसनाभरणत्वाम्बूलप्रदानप्रसन्न-
 सादातिशयां मां विसर्जयन् ।

इत्यायेव च किंचिदिव नमितमुखी शनैः पुनर्व्यजिज्ञपन्—'देव, प्रलयमदेवीप्रमाद-
 याहितप्रागल्भ्या दुःखिता च विज्ञापयामि । देवेनाप्येतद्वस्थां देवी दूरीकुर्वता किमिदं ज्ञ-
 यत्सलायाः स्वप्रकृतेरनुरूपं कृतम्' इति । चन्द्रापीडस्तु तद्योपालम्भगर्भं विज्ञतः पर्यडेव

नूपुराणि विशेषयन्नाह—कलेति । कलहंसानां कादम्बानाम् । 'कादम्बानु कलहंसाः' इति हेन । तेषां
 मनोहरा य आलापा- शब्दात्स इव मधुरा मिथ्या ये रवा शब्दान्मे- प्रतिपात्रं प्रत्युत्तरं प्रच्छन्निरिति
 च पुनरर्थे । पुनः किंचिद्विष्टाः । श्रवणं कर्णरुपलक्षिताः । किंचिद्विष्टैः श्रवणैः । पतन्ती प्रपन्नो वे कर्ण-
 कर्णभरणस्य पद्मवा- किसलयालोद्वेगसितैरुद्भासितैः । अतएवोत्प्रेक्षते—श्रवणैः शीघ्रैरिव । इत्य-
 निदेशस्य श्रवणं श्रुतित्वादर्शं धावद्भिरिव त्वरितं गच्छद्भिरिव । पुनः किं कुर्वन्त्य । वहन्तो धारयन् । इति
 मौक्तिकमुक्ताफलैः सञ्चितानि कुण्डलानि कर्णभूषणानि तेषामंशव- किरणास्तेषां जालयानि सन्ता । इति
 कः । 'जालं समूह आनायगवाहशारकावपि' इत्यमरः । उत्प्रेक्षते—स्कन्धदेशे मुखद्वारप्रदेशे किंचि-
 त्स्वपिनानि चामराणीव बालव्यजनानीव । पुनः किंचिद्विष्टाः । समाहृतानि ताडितानि कपोलखलैः इत्य-
 रप्रदेशा यैरेवंविधैः कुण्डलैर्बलाद्गाह्यमाना इवोत्सायमाना इव । पुनः किं कुर्वन्त्यः । कर्णोत्तलानां धार-
 क्यानां वाचात्मैर्मुक्तैर्धर्मैरिति व्याहरन्त्य इवेति वदन्त्य इव । इतीति किम् । समाज्ञापय । आज्ञां दे-
 यैः आज्ञेति । कादम्बरी मरुतशिलाललेप्रमगर्भदपदुपरि न्यपीदत् । अग्निप्रतिरिति श्रियासंज्ञा । इति
 न्यी । पातयन्ती क्षिपन्ती । काम् । दृष्टिं दृग्म् । काशु । तासु कन्यकासु । कथम् । क्रमेणानुपूर्वा । इत्यु-
 तासु । आज्ञाया निदेशस्य प्रतीक्षा प्रतीक्षणम् । प्रतिपालनमिति यावत् । यासां तालया तासु । पुन-
 पु । मुखमेव कमल पद्मम् । स्वामिन्या इति शेषः । तदेवावलोकितुं शीलं यायां तालया तासु । अत्रैवैव
 वेचनानन्तरमिदमोचत् । च पुनरर्थे । किमुत्प्रेक्षयाह—प्रेतेति । हे पत्रलेखे । सःपु निधयेन सपुत्रं कौ-
 मिष्टमिति हेनोह त्वां न प्रवीमि न कथयामि । यनोऽहं त्वामेव । न ह्यद्वयमित्यर्थं । परन्तु शिष्टोऽपि
 वि- संभारयाम्येव दधाम्येव । अत सर्वथा त्वद्रमनं मम नेष्टम् । तथापि ययं पुनरन्तर-
 त्वय प्रतो हट । तर्हि ममीहितं काञ्चित् साधय विधिदि । इत्यभिधाय प्रत्यापय मां पत्रलेखं मयं
 त्वयत् । किंलक्षणां माम् । अत्राश्रुत्यानि घरीरलग्नानि यानि निवर्तनाभरणत्वाम्बूलानि सुप्रधानं प्रदान-
 तेषां प्रधानेन विचारणेन प्रदर्शितोऽप्येवन्वो ज्ञापितः प्रगादादिशब्द- प्रगल्भताधिक्यं यस्य सा ह्य-
 इति पूर्वोक्तमावेग विवेग च किंचिद्विष्टेयकर्मिन् नक्षोऽनं मुरामास्यं यदा संवर्षिण पत्रलेखं हर्षेण
 मन्दं पुनः प्रोक्तमिति मन्त्रितवत् । देवेति । हे देव हे स्वामिन्, अहं विज्ञापयामि शिष्टं कतेति । इति
 सप्रणमम् । प्रपन्नो नवीने सो देव्याः प्रसाद प्रगल्भता तस्यविशय आधिक्यं तस्यैवित्यनेति प्रत्य-
 महत्वं यस्याः सा । परं तु विन्ता च संस्तवः सा च सती । अथ विज्ञापनां विचारकति—देवेतदिति । इति
 नपि स्वामिनः सौं सप्रणमं त्वयत्प्रदानं यत्प्रदानं सत्प्रदानं इति विहितम् । कर्णभूषणयोः सत्प्रदाने । अर्थात्

१. कलहंसानां, २. आज्ञां प्रतीक्षयामासु, ३. किंचिद्विष्टैरश्रुतैः मरुतैः, ४. प्रवर्त-

कादम्बर्याः भरद्वाज्यविशेषपर्याकुलाक्षरमुखैः प्रत्युवाच—‘पत्रलेखे, किं करोमि । बनेरदु-
ःखिनोः ।

कन्यस्नानां रूपानुरूपलीलासंभावनया च तावतो मनोरथानप्यात्मन उपर्यसंभावन च सर्वे
सहजमेवैतदस्या इति विकल्पसंशयदोलाधिरूढं मां प्राहृतैवमीदृशस्य देव्या दुःखिन्य हा
चोपालम्भस्य हेतुतां नीतोऽसि । मन्ये च ममापि मनोव्यामोहकारी कोऽपि शान एवम् ।
अन्यथा प्रबुद्धबुद्धेरपि येषु न संदेह उपपद्यते, तेष्वपि स्फुटेषु मदनविहेषु कथं मे वीर्य्य-
श्लेषत । तिष्ठन्वेव तावदतिसूक्ष्मतया दुर्विभाववृत्तीनि तानि स्मितावलोकितकथितविह्वलीकृत-
ञ्जायितानि, यान्यन्यथापि संभवन्ति । चिरानुमूतात्मकण्ठसंसर्गसुभगं हारमिममहृदयुगल

श्रवितेन निःश्वासेन मुख धानने । स्फुरितेन स्फुरणेन नासाग्रे नासिद्धान्ते । बाभ्येन रोदनेन चक्षुः । ३-
वैजवचनम् । किमुवाचेत्याह—पत्रलेखे इति । हे पत्रलेखे, अहं किं करोमि । किंचित्कर्तुं न सन्नं इति ।
शृङ्गारथ वृत्तं च तयोश्चज्वलदृक्कालनाथ आचार्य उपदेश्य तेन । शृङ्गारस्य वृत्ताचार्येण शृङ्गारेण
था । भगो माहात्म्यमस्यालीति भगवांस्तेन । ‘भगोऽर्कज्ञानमाहात्म्यवैराग्यारिषु’ इति वैजवन्ती । मनेनेन
कामेन यद्यदनेकप्रकारं मनुयीवितवेपयुश्रुतितपरितापादिकं बाला शेषितो मामुदिय मनुनेन कदाच-
त्कार्यते निष्पाद्यते । किमर्थमित्याह—अन्तरिति । अन्तर्यतो यो विकारस्तस्यावेदनं ज्ञानं तस्यै । हृदयं
चतुर्थी । तत्तद्नेन प्रत्यक्षेण गूढमज्ञानाह्वनं यद्दृश्यं चित्तं तेन स्वयं कृतमात्मना विहितम् । न तु बनेरद-
श्लेषो गूढदृश्यं विशेष्यत्वाह—दुःशिक्षितेनेत्यादि । दुर्बुद्धं शिक्षितमभ्यसिनं यस्य तत्तथा वेन । इति
ज्ञानविषयेऽभिमानोऽहंकारो विद्यते यस्य तत्तथा तेन । पण्डितमात्मानं मन्यते यत्तत्तथा तेन । दुर्बुद्धं विद्वानं
छेदकं यस्य तत्तथा तेन । दुर्बुद्धा बुद्धिः प्रतिभा यस्य तत्तथा तेन । अलीकेन सिध्यानिमानेन । पीरं कदाचन-
येतं तेन मिथ्याधिकृत्यानामनीकमनोरथानां शतसहस्राणि लशालीर्भरितमाधीर्णं तेन । न अर्थातीति अर्थ-
नावधारयतीत्यर्थार्थानं तेन । कथा । अदृष्टपूर्वत्वादनवलोकितपूर्वत्वादिन्या मनोहरा याः कन्यकास्तानि
सौन्दर्यं तस्यानुरुगा योम्या या कीला विलासस्तस्या संभावनोत्कटक्षोभिकः संदेहस्तथा । पुनः कथा । कालन क-
स्योपर्यया मामिच्छत्येतादृशस्य मनोरथानप्यसंभावनया च । किं कुर्याता गूढदृश्येन । मामेवं प्राहृयता । प्राहृ-
र्द्विकर्मकः । एवं हिम् । अस्याः कादम्बर्या एतत्परितापादिकं सर्वं सहजमेव स्वाभाविकमेव । किञ्चन इत् ।
विकल्पसंशययोर्दोलामधिहृत्माधिनं तथा । तेनैवेति शेषः । गूढदृश्येनैवेदंशस्य पूर्वकथितस्य हेतु-
म्बर्या दुःखिन्य तयोपालम्भस्य च हेतुतां नीतः प्रापितोऽसि । सर्वं यदसम्पत्कतन्मूढदृश्येनैव कृतम् । रम्ये
भावः । विचारणान्तरं प्रदर्शयत्वाह—मन्य इति । अहमिति मन्ये संभाषयामि । इतीति हिम् । मदनं हे-
त्यनेवैवचनीयो मनसधितस्य व्यामोहं वैविषयं करोतीत्येवंवीलः शान एव विह्वलीवैवचनेन । हृदय-
त्वाह—अन्यथेति । साधामावेऽस्तुदा जामदग्रा बुद्धिः प्रतिभा यस्यैवविषयः । मूर्खस्यापीत्यर्थः । मे छ-
देषु विद्यते मदनविहेषु कामलक्षणेषु संदेहे ह्यपरो नोपपद्यते न जायते । एतानि दुःखजनकान्येदी-
एतोत्पद्यन् इति भावः । तेष्वपि । मदनविहेष्वपीत्यर्थः । कथं मे मम वीरुद्विष्यंमुद्ग्रेण व्यनेऽं करो-

१. ३. ३. ३. तावददानीं तानि स्मितावलोकितकथितविह्वलीकृत-
कथो गनम्, कीत्या विद्यामेन कञ्जायितानि प्रपयाचरितानि । एतान्यवितस्यमनया निहृदयता । कथं
दुर्बुद्धता दुर्बुद्ध्या वृत्तिवैचर्य्यंभूतानि तिष्ठन्तु । एतादृशानिदृष्टविन्द्यालमिस्वयं । तानि कर्तव्यं—
नीति । यानि पूर्वप्रति । अन्यथापि श्रेयस्यतिरेकेणापि संभवन्ति । उदरवन्त इत्यर्थः । श्रुतिप्रका-
१ अनेन दुगाचना. २ सर्वहृत्. ३ नृणाचार्येण. ४ पूर्वत्वादिभ्य. ५ मनोरथस्याऽऽवयवाः बनेरदृशस्य च
६ तेष्वपि श्लेषे.

मे तत्क्षणमेव कण्ठे कारयन्त्या किमिव नावेदितम् । अपि च हिमगृहकवृत्तान्तस्तु तवापि प्रत्यक्ष एव । तत्किमत्र प्रणयकोपाक्षिप्तयाप्यन्यथा व्याहृतं देव्या । सर्वं एवायं विपर्ययान्मम दोषः । तदधुना प्राणैरप्युपयुज्यमानस्तथा करोमि यथा नेदृशमेकान्तनिष्ठुरहृदयं जानाति मां देवी' इत्येवं वदत्येव चन्द्रापीडेऽश्रावितैव प्रविश्य वेत्रहस्ता प्रतीहारी कृतप्रणामा व्यज्ञापयन्—'युवराज, एवं समादिशति देवी विलासवती, कृतजल्पात्परिजनतः द्युतं मया, यथा किल पृष्ठतः स्थिताद्य पत्रलेखात्र पुनः परागता' इति । 'न च मे त्वच्यस्तां च कश्चिदपि स्नेहस्य विशेषो विलसतीति मयैवेयं संवर्धिता । अपि च तवापि कापि महती वेला वर्तते हृष्टस्य । तदनया सहित एवागच्छ । मनोरथशतलब्धमतिदुर्लभं ते मुखकमलौवलोकनम्' इति ।

चन्द्रापीडस्तु तदाकर्ण्य चेतस्यकरोत्—'अहो संदेहदोलाधिरूढं मे जीवितम् । एवमम्या निमेषमपि मामपश्यन्ती दुःखमास्ते । पत्रलेखामुखेन चैवमाहापितमागमनाय मे निष्कारण-

प्रदर्शयन्नाह—चिरेति । चिरं चिरकालमनुभूतः प्राप्तो च आत्मनः स्वस्य । अर्थात्कादम्बर्याः । कण्ठसंसर्गो निगरणसंपर्कत्वेन सुभगं मनोहरमिमं प्रत्यक्षगतं हारं मुक्ताप्रालम्बं तत्क्षणमेव तस्मिन्मम एवाकृतमविहितं पुण्यं मुकृतं येनैवंविधस्य मे मम कण्ठे गले कारयन्त्या प्रक्षेपयन्त्या । सच्चिद्दारेति शेषः । किमिव नावेदितं किं न ज्ञापितम् । अहं त्वदर्शनीति तदैव ज्ञापितमिति भावः । अपि चेति । अपि च प्रकारान्तरे । हिमगृहकस्य नीहारवच्छीतलसघनो घृतान्त उदन्तत्ववापि भवत्या अपि प्रत्यक्ष एव विदित एव । न केवलं नमैवेति भावः । तदिति हेत्वर्थं । अत्रेति । अस्मिन्नेन प्रणयः स्नेहत्वेन तस्माद्वा यः कोपः श्लोषस्तनाक्षिप्तया प्रेरितया देव्या कादम्बर्या किमन्यथा व्याहृतम् । तदलननया तदानयनकथयेत्यात्मकमित्यर्थः । सद्ये इति । अयं सद्ये एव समग्र एव विपर्ययादज्ञानान्मम दोषो वैगुण्यम्, न तु तत्पतः । तदिति । तत्तस्मादेतोरधुनाहं तथा करोमि रचयामि यथा देवी कादम्बरीदृशमेकान्तेनातिशयेन निष्ठुरं कठिनं हृदयं चेतो यस्यैवंविधं मां न जानाति । किं सुर्वाणः प्राणैरप्युपयुज्यमानस्तवीप्सितं दुर्वाणः । इत्येवं चन्द्रापीडे वदत्येव कथयत्येव प्रतीहारी द्वारपालिका कृतः प्रणामो ययैवंभूता मातृपरिजनत्वेन कुम्भारप्रतीहार्याऽश्रावितैवानिवेदितैव प्रविश्य प्रवेष्टं कृत्वा व्यज्ञापयतिशक्तिमकर्षीत् । कीदृशी । वेत्रं ह्येव यन्त्याः सा । हे युवराज, देवी विलासवत्येवं समादिशत्याज्ञापयति । एवं किमिलाह—हृतेति । हृतो विदितो जल्योऽन्योन्यालपो येनैवंविधात्परिजनतः सेवकवर्गान्मयेति श्रुतमित्याकर्षितम् । इतीति किम् । तदेव दर्शयति—यथेति । किलेति सखे । पृष्ठ इति पृष्ठतः । तस्मत्स्वसमागता । पुनः किं समादिशतीत्याह—न चेति । मे मम त्वपि भवत्यस्तां पत्रलेखायां चेति हेतोः स्नेहस्य प्रेम्णाः कश्चिदपि विशेषो न विलसति । न वदन् इत्यर्थः । इतीति किम् । यत इयं पत्रलेखा मयैव संवर्धिता वृद्धि प्रापिता । एतेनोभयोरपि नयैव प्रवर्धनात्त्वपि तस्यां च मम स्नेहः समान एवास्तीति ध्वन्यते । पुनः किं समादिशतीत्याह—अपि चेति । अत्र च प्रकारान्तरे । तवापि भवतोऽपि दृष्टस्यावलोकितस्य कापि महती सुर्वा वेला कालविशेषो वर्तते । तस्मात्संदेहोरनया पत्रलेखाया सहित एव समन्वित एवागच्छेहि । तस्मिन्नि शेषः । यतस्ते तव मुखमेव क्वचनं तस्मात्क्वचनं वीक्षणमतिदुर्लभमतिदुःप्रापम् । कीदृशम् । मनोरथार्णो समीहितानां सार्तलम्बं प्राप्तम् ।

तु पुनश्चन्द्रापीडस्तत्पूर्वोक्तान्कथं श्रुत्वा चेतस्यकरोदचिन्तयत् । एवं किमित्यत आह—अहो इति । अहो इत्याधर्षं । मे मम जीवितं प्राणितं कादम्बर्यामनोपे व्रजामि दत्त मातुः संनिधाविति संशयो द्वापरः स एव दोला दोलनं तानपिरूढमाश्रितम् । कथमिलाह—यथेति । एवं आम्हा विलासवती निमेषमपि निमीलितनास्रमपि मां चन्द्रानीदृशमनन्दनवदोक्थन्ती दुःखं यथा सात्तयास्ते तिष्ठति । तथा निष्कारणं किमिहितं वस्तुत्वेन हितकारिणा देव्याः कादम्बर्याः प्रसादेनानुग्रहेण पत्रलेखामुखेन च पत्रलेखावाक्येन च मे ममनामना-

वत्मलेन देवप्रमादेन । आजन्मकामाहितो बन्धुपुत्रनर्मिणोः, वाग्द्वन्द्वकृत् इदम्, प्रतो-
 च्यं तातचरणमुपूषामुग्म् । प्रमाथी मन्मगहनः, हारिणी गुरुजनलाजना, दुःस्वप्न-
 षिठतानि, अनुबन्धिनी बान्धवप्रीतिः, कुतूहलिन्यभिनयार्थना, मुग्धावलोकितः कुम्भर-
 ता राजानः, जीवितकलं प्रियतमामुग्गावलोकनम्, अनुरक्षाः प्रजाः, गरीयान्मन्वर्षावमु-
 नुरागः, दुस्तया जन्मभूमिः, परिमासा देवी कादम्बरी, कालातिपातामहं मनः, विनश्य-
 न्तरं हेमवृटविन्ध्याचलयोः' इत्येवं चिन्तयन्नेव प्रतीहार्योपदिश्यमानमौगः पत्रेण्यह्यह-
 म्थी जननीसमीपमगान् । तत्रैव च तमनेकप्रकारजननीलाजनामुग्गाचिन्तिवदुर्विपश्यन्ने-
 त्कण्ठं दिवसमनयम् ।

उपनतायां धातमचिन्तायामिबान्धकारितदगदिशि गर्वायाम्, अनिवायविरहवेगोन्मत्त-
 मानमानसाकुलेषु फलकरजमुग्गाहरत्सु पञ्चवाक्युगलेषु, उत्तेजितस्तरारं सनुत्तान्ये

वैवमाज्ञापितम् । आजन्मकामेति । जनन्या मातुः सेहो बन्धवन्वदितः । कीरुक् । आजन्तो जन न-
 दीकृत्य क्रमेण मयाद्याहित आरोपितः । जन्ममयादयारोपितत्वमेवास्य विशेषः । विशेषादेव स्वपुत्रिये
 स्वाद्ययः । इदं चेतो वाग्द्वन्द्वनिच्छानिर्व्याकुलम् । तातस्य पितृशरणो पादौ तयोः कृपूता कालं
 सुखममोर्च्यं न मोकुं योग्यम् । मन्मगहतक. कंदर्पहतकः प्रनप्रतीलेवंशीलः प्रमाथी । विनश्यत्त-
 गुरुजनस्य मायादिलेखना प्रतिपालना हारिणी मनोहरा । दुःस्वप्नानि सोदुमसकयान्युत्कृष्टिन्युत्कृष्टि-
 भूतानि । बान्धवानां स्वजनानां प्रीतिः सेहोऽनुपप्रतीलेवंशीलानुबन्धिनी । गमनविप्रकारिणीत्यर्थः । बन्ध-
 नवस्वाहृष्टपूर्वस्य वस्तुनः प्रार्थना वाग्द्वान् कुतूहलिन्याश्चर्यकारिणी । कुलक्रमेण पत्ररम्भरता अगतः इ-
 राजानो भूमिजो मुखमाननमवलोकयन्तीलेवंशीला मुग्धावलोकितो बन्धीकृष्टाः । प्रियतमाः श्रितस्तथां कुरु-
 वल्लोकं बन्धीकृष्टं जीवितस्य प्राणितस्य फलं साध्यम् । प्रजा जनपदवाचिनो जना अनुरक्षा अनुत्त-
 गन्धर्वराजमुता कादम्बरी तस्यां तस्या बानुरागः सेहो गरीयान्मन्वर्षावमु-
 जन्मभूमिर्जननः स्वोत्पत्तेर्भूमिः स्थलम् । तदुक्तमन्यत्र—'जगणी जम्पुपत्ती पच्छिमनिरा सुभाषितं इत्य-
 म्पहर्षं माणसं पञ्च वि दुक्कोहिं मुचन्ति ॥' जननी जन्मोत्पत्तिः पश्चिमनिरा सुभाषितं बचनम् । नन्वे-
 मनुष्यः पथापि दुःखान्मुच्यन्ते इति । कादम्बरी देवी परिभाषा परिणेतुं योग्या । कालस्मनेहोऽनेने-
 विलम्बसं न सहतीलेवंशीलं मनः स्थान्तम् । तटीयमिति शेषः । हेमवृटविन्ध्याचलयोन्तरं विवर्तं वि-
 द्यम् । इत्येवं चिन्तयन्नेव विमृशन्नेव प्रतीहार्यो द्वारनियुक्तयोपदिश्यमानः कथ्यमानो मार्गः पन्था इत्येव-
 पत्रलेखायाः कर इत्यमवलम्बन इत्येवंशीलः स तथा जनन्या मातुः समीपमन्वर्षावमुग्गाद्यनयम् । तत्रैव
 समीपे तं दिवसं वाधरमनयमिनाय । कीरुक् दिवसम् । अनेकप्रकारं बहुविधं जनन्या मातुर्लज्जमुग्गादे-
 चिन्तितविज्ञाना दुर्विपश्यद्दयोन्वष्टा यस्मिन् तथा ।

राश्री विशेषं प्रदर्शयन्नाह—उपेति । उपनतायां च प्रातायां च शर्वयां रजन्त्याम् । कृपूत्वमन्मग-
 आत्मचिन्तायामिव बन्ध्यापीडो मनसा मनोव्यापारेण स्वरस्य कंदर्पस्वायतनभूतं सप्रतां वनं प्राते बन्धु-
 रूपं तस्य सस्मार । 'स्थौतु च' इति सूत्रेण कर्मणि षष्ठी । शर्वरी विशेष्यभाह—अन्धकारितेति । इत्य-
 कारिता अन्धकारं प्रापिता दशदिशो वस्यां सा तन्त्याम् । केपु सत्सु । चक्रवाक्युगलेषु इन्द्रचर्मियुनेषु कृत् ।
 किं कुर्यस्यु । कलं मयुरं कश्यं वीनं यथा स्वातयोश्चैहचसरेण व्याहरत्सु भुवत्सु । कीरुतेषु । अनिवायं निरन्ते-
 तुमशक्या या विरहवेदना वियोगपीडा तयोन्मन्वमानानि पीड्यमानानि मानसानि चेताति देवां तानि तन्-
 तेषु । पुनः केपु सत्सु । उत्तेजिता निदिता । स्वरधाराः कंदर्पवाणा वैरिति किनाविशेषणम् । चरन्

पन्द्रमसोऽङ्गोऽपृष्टिभूमरालोकेष्वप्रमयूरेषु, विजृम्भमात्रकुमुदिनीधासपरिमलप्रादिणि मन्दंम-
न्दमावागुमारुष्ये प्रदोषानिते च, शयनवर्ती निर्मीलितलोचनेऽप्यप्राप्रनिद्राचिनोदो हेमकूटाग-
मनवेदाक्षिपत्य विश्वान्तेनेव पादपङ्कजच्छायायाम्, जङ्घानुगेषरोहिणा लम्बेनेव संहृतयोर्बुधोः,
उद्विखितेनेव विन्दारिणि नितम्बफलेके, संप्रनेव नाभिमुद्रायाम्, उद्वसितेनेव रोमराज्यान्,
आरुटेनेव त्रियलिसोपानहारिणि मध्यभागे, कृतपदेनेवोन्नतिविस्तारशालिनि ननवटे, मुञ्जा-
स्मनेव दाहोः कृतावलम्बनेव हनयोः, आश्रिष्टेनेव कण्ठे, प्रविष्टेनेव कपोलयोः, उत्कीर्णने-
षाधरपुटे, प्रथितेनेव नासिकासूत्रे, समुन्मीलितेनेव लोचनयोः, स्थितेनेव ललाटशालायाम्,
अन्वितेनेव चिकुरभारान्धकारे, प्रवमानेनेव सर्वदिक्पयसाविनि लावण्यपूरुष्वे मनसा स-
स्मार स्मरापतनभूतस्य फादम्बरीरूपस्य ।

उत्पन्नानीययुद्धिश्च निर्भरस्तेदाद्रं चेतस्वत एव वासरादारभ्य तां प्रति गृहीतरक्षापरिकर
इव यतो यत एव मण्डलितकुमुमकार्मुकं मकरध्वजमस्यां प्रहरन्तमालोकितवान्, ततस्तत
एवात्मानमन्तरेऽर्पितवान् । 'एवमम्लानमालतीकुमुमकोमलत्रणो निर्घृणं प्रहरन् लज्जसे' इत्यु-

दशिनोऽङ्गोऽपृष्टिभूमरालोकेष्वप्रमयूरेषु, विजृम्भमात्रकुमुदिनीधासपरिमलप्रादिणि मन्दंम-
न्दमावागुमारुष्ये प्रदोषानिते च, शयनवर्ती निर्मीलितलोचनेऽप्यप्राप्रनिद्राचिनोदो हेमकूटाग-
मनवेदाक्षिपत्य विश्वान्तेनेव पादपङ्कजच्छायायाम्, जङ्घानुगेषरोहिणा लम्बेनेव संहृतयोर्बुधोः,
उद्विखितेनेव विन्दारिणि नितम्बफलेके, संप्रनेव नाभिमुद्रायाम्, उद्वसितेनेव रोमराज्यान्,
आरुटेनेव त्रियलिसोपानहारिणि मध्यभागे, कृतपदेनेवोन्नतिविस्तारशालिनि ननवटे, मुञ्जा-
स्मनेव दाहोः कृतावलम्बनेव हनयोः, आश्रिष्टेनेव कण्ठे, प्रविष्टेनेव कपोलयोः, उत्कीर्णने-
षाधरपुटे, प्रथितेनेव नासिकासूत्रे, समुन्मीलितेनेव लोचनयोः, स्थितेनेव ललाटशालायाम्,
अन्वितेनेव चिकुरभारान्धकारे, प्रवमानेनेव सर्वदिक्पयसाविनि लावण्यपूरुष्वे मनसा स-
स्मार स्मरापतनभूतस्य फादम्बरीरूपस्य ।

दशिनोऽङ्गोऽपृष्टिभूमरालोकेष्वप्रमयूरेषु, विजृम्भमात्रकुमुदिनीधासपरिमलप्रादिणि मन्दंम-
न्दमावागुमारुष्ये प्रदोषानिते च, शयनवर्ती निर्मीलितलोचनेऽप्यप्राप्रनिद्राचिनोदो हेमकूटाग-
मनवेदाक्षिपत्य विश्वान्तेनेव पादपङ्कजच्छायायाम्, जङ्घानुगेषरोहिणा लम्बेनेव संहृतयोर्बुधोः,
उद्विखितेनेव विन्दारिणि नितम्बफलेके, संप्रनेव नाभिमुद्रायाम्, उद्वसितेनेव रोमराज्यान्,
आरुटेनेव त्रियलिसोपानहारिणि मध्यभागे, कृतपदेनेवोन्नतिविस्तारशालिनि ननवटे, मुञ्जा-
स्मनेव दाहोः कृतावलम्बनेव हनयोः, आश्रिष्टेनेव कण्ठे, प्रविष्टेनेव कपोलयोः, उत्कीर्णने-
षाधरपुटे, प्रथितेनेव नासिकासूत्रे, समुन्मीलितेनेव लोचनयोः, स्थितेनेव ललाटशालायाम्,
अन्वितेनेव चिकुरभारान्धकारे, प्रवमानेनेव सर्वदिक्पयसाविनि लावण्यपूरुष्वे मनसा स-
स्मार स्मरापतनभूतस्य फादम्बरीरूपस्य ।

उत्पन्न इति । च पुनस्तत्र एव वासराद्विवादारभ्य मयांरीकृतोत्पन्ना संजातानीया मदीयत्वलक्षणा
मुद्रियस्यां सा तथा । निर्भरः प्रबलो यः श्रेष्ठः प्रेमा तेनार्द्रं चेतो यस्यैवंभूतः कुमारस्यां प्रति फादम्बरीं प्रति गृहीत
आप्तो रक्षार्थं परिकरः परित्च्छेदो येनैवंभूत इव । यतो हेतोर्यत एव यसादेव मण्डलितं वकीकृतं कुमुमका-
र्मुकं पुष्पचापं येनैवंभूतं मकरध्वजं कंदर्पमस्यां फादम्बरीं प्रहरन्तं ताडयन्तमालोकितवान्-दृष्टवान् । ततो हे-
तोस्तत्र एव तद्विवादेवात्मानमन्तरे भव्येऽर्पितवान्-दत्तवान् । एवमिति । अम्लानं सयस्कं यन्मालसाः कुमुमं

१ मन्दमन्द. २ अनुतोषरोहिणा; अनुसारापिरोहिणा. ३ सुसंहृतयोः. ४ लिखितेनेव. ५ सर्वतः. ६ लावण्यपयः-
पूर. ७ समुल्लस. ८ तनोः.

पालभमान इव दिवसमुत्तरलतारयोन्तर्वाप्यया दृष्ट्या कुमुमचापम्, पुनः सरदारप्रहासूँ
 तां संहामिष लम्भयितुं तामथयवैरुयाद् स्वेदजललेत्रानुरुत्ससर्ज च दीर्घदीर्घाभिःघामना
 न् । तथेतनालम्भमुदित इव च सर्वाङ्गीणं क्षणमपि न मुमोच रोमाश्रम् । महते क
 वेदना न वेति तदावां प्रष्टुमिव नियुक्तेन मनसा शून्यतामधार्पात् । तत्प्रतिवार्ताकर्णनीये
 गृहीतमौनः सर्वदेधाविष्टम् । तदाननालोक्रान्तरितमिद सर्वमेव नाद्राशीत् । पन्द्रविंशे...
 नांश्च दृष्टिररमन् । तदालोपपूरितश्रोत्रेन्द्रिय इव न किंचिदपरमन्तःकर्णं कृतवान् । वीणाप
 नयोऽप्यस्य घट्टिरेवासम् । सुभाषितान्यपि न प्रवेदामलभन्त । सुहृद्वाचोऽपि पठ्या इवाम
 न् । घान्धयजनजल्पितान्यपि नासुगयन्त । भाषायगमभीत्येव यथापूर्वं न कस्यचिदंशम
 दान् । अग्नरतमुक्तज्वालान् मदनहृतभुजान्तर्दक्षमानोऽपि गुरुजनप्रपया न सद्यःसमुद्रात्

पुनं तद्दक्षीमला सुहृत्मास वा तनुः शरीरे तस्यां निर्गुणं निष्कामेवममुना प्रहारेण । विरगशियुताऽवता
 रणस्य । तेनाक्षरानं प्रदरेत्याऽवस्य लज्जे न प्रयां प्राप्तेः । उऽप्राकल्पेन तरणा चञ्चला तारा कनीनेत्रावली
 गा तथा । अन्तर्मध्ये बाणोऽधु यस्याभेवंविधया दृष्टा नेत्रेण कुमुमचापं कर्षयित्वात्कमलन ह्योपास
 दहन इव । एतेनाऽन्तर्देग्यमापि कृतम् । ह्येतेो घर्षन्नेव जले तस्य तसा विमुक्तानववैराप्रोहाइव
 दत् । न पुरार्थं । अतिरातेन वीर्या वीर्येपीचांशानेभूनाभि श्याममाइतागुगतसंनोमुनोच । किं कर्तुं ।
 उऽप्रेक्षते—पुनर्वीर्यकारं स्मरस्य घरा बाणाभी प्रहारमाइतं तेन मूर्च्छिता मोहप्रतां तां चारुगी वी
 येनां लम्भयितुमिव प्रापितुमिव । यथास्य कथिन्मूर्च्छितास्य होत्रजलावचनानपत्रतं निःश्यामपनव
 तांश्च सुपरीषि वस्तुगाभिः । स चन्द्रागीह गवींश्च भवः सर्वाङ्गीणं रोमांश्च रोमोद्गमं क्षणमपि न मुमोच ।
 क्षणमप्यं तद्विरहितो नाभूरिययं । उऽप्रेक्षते—यस्या कादम्बरीयथेतना वैतस्यं तस्या आत्मनः प्रीणो
 मुदिव इव हर्षित इव । कश्चन इति । स मनसा शून्यतामधार्पाद्भार । किञ्चयेन मनसा । तस्य क
 र्णं ही वीर्णां प्रष्टु नियुक्तेन प्रेषितेनेव । इति चिन्म । इदयेन वेदना पीडा सप्रेते न वेति । तद्विर्णी
 कर्णं मीनमभयन येन विचि गवींश्च निरन्तरमभिष्टव्यात् । उऽप्रेक्षते—तस्या कादम्बरीं प्रीणो
 प्रपुनः तस्या आत्मनःकथेव । धवगापीयेतयं । तद्वाननेति । स गवींश्च नाश्रीकात्पत् । विपत्तौ वी
 र्येऽप्रेक्षते—तस्या अन्तर्न मुनं तस्यालोक्रं वीक्षणं तेनान्तरितमिव व्याप्तमितिव । चन्द्रविशय इति । एवं
 विभेदेऽपि शक्तिमग्नेऽवस्य अन्तर्गीहस्य दृष्टिश्चपुनरमन न विरगमयात् । विरहोऽर्णं ताराश्रीपत् । उ
 क्तान्तावेति । स चन्द्रागीहः किञ्चिदकारं चन्द्रकानं कर्णंशान्तरण कर्णं न कृतवान् । द्विद्वैलेर्णं च ।
 उऽप्रेक्षते—तस्या कादम्बरीं आत्मनःकथेन पूर्णं पूर्णं धोत्रेन्द्रियं यथैवंविध इव । कर्णां कर्णानं रवेरुत्त
 वीयेति । वीर्यतां कदमिना धनय यथा अस्य चन्द्रागीहस्य कद्विरेड बाणावृता एकवचभूत् । तुना
 तानीति । सुनयितानि सर्वावीरोजवस्यन्त्यपि प्रोर्णं भाषयमनाप हासो मालजन्त न प्रपुनः । सुहृद्वि
 सुनः प्रियया वासं वाचोऽपि पठ्या इव कदमिना इवामत् । चाश्चयेति । चन्द्रावचनय वस्तुमेव उ
 चित्तस्यपि कद्विदस्यपि नमुक्तयन्त । सुनयितान्यपि सुगायने । अथयवयमभोरेऽमुक्तयन्त इ
 वन । मापि इति । यथा येन प्रहारेण पूर्वं विरहदशाया अर्णंमूर्च्छं नानाक वरी मधेराऽवीये । न
 देवने—यथास्य विरगमनापमनामयो वानं तस्याऽपिनेर्णं मयेव वधि कथिन्मूर्च्छितास्य ही तस्य कथे
 विरहनेर्णं इति मीनेरेऽवी । स चन्द्रागीहः सपुनःकथेन समुद्रात्पुनःकथेनार्णं प्रदक्षिपति इत्य
 र्दृष्टिश्चि कद्विदस्य तेषां सुदने मध्यां नानाक नानेऽव । कथा । सुनयना मन्वितवत्सनेन वा इव
 तनेने सर्वां कथयन्तेषु सुनयनीयम् । कथं ततो न मधियवीयत्—अनेति । किं कर्णोऽपि । स
 चन्देर्णं । कर्णम् । अन्तर्नये । केन । अन्तर्नयुता कर्णां र्णं । वीरयेन । अन्तर्नं सुनं मत्त ले

१ कर्णं चन्द्रागीह, कुमुमचापं, २ कर्णम्, ३ इदं वाच्यम्, ४ चन्द्रावचनम्, ५ कर्णोऽपि, ६ विरगः

श्रीरविन्दपयनममजत । न मरुत्यविमलनात्रालकानि गात्रेष्वकारेण । न जललयमौक्तिकश्री-
यनारकितान्यजरठपद्मिनीपत्राणि पार्श्वेष्वकारेण । न कुसुमपद्मयमरुच्यनामादिदेश ।
नानवरतधोरापातोऽग्निनिजिगिरर्मीकरावक्रुद्धिर्न ददर्शापि धारागृहम् । न मकरन्दसंततसं-
पातशीतलाभ्यन्तराणि हर्म्योद्यानलताभवनान्यप्यभेद्यत । न मलयजजलजुलितशृष्टेषु मणिकु-
ट्टिनेष्वप्यलुठदिच्छया । न तुहिनकरकरनिकरसंप्रान्तिद्वेषु ललनाकरकलितचन्द्रकान्तम-
गिदर्पणेष्वप्यसंप्रामयदात्मसंपातम् । किं बहुना नाश्यानहरिचन्द्ररसचर्चामप्याचरणा-
ददापयत् ।

एवमेव फेवलं रात्रौ दिवा पाशुनेनिर्भृतिराज्वलताप्यदहनान्मयेन दहताप्यज्ञतग्नेहेनयने-
न दुःसानुभवनायैव भस्मसादकुर्वता मदनदहनेनान्तरिक्षेण काप्यमानदेहः शोपमगान्, आ-
र्द्रतां पुनःप्रतिक्षणाधीयमानवृद्धिं नात्वाप्नुत् । एवं च निष्प्रतिक्रियतया दुस्त्यजतया धाति वि-

भंग्तेत्यर्थः । नेति । सरसानि जलार्शानि विसानि शृणालानि तेषां लता यदरमेषां जलानि समूहा गात्रे-
ष्वप्येव नाकरोषान्वतिष्ठत् । पूर्वोपदेतोरेवेति भावः । नेति । जललता अम्भोदधिन्दयस्य एव मौक्तिकशोदाती-
सारकितानि तारापदाचरितानि दान्यजरठानि वीनलानि पद्मिनीपत्राणि नलिनीदलान्यपि । व्यसक्रनोऽभाषि-
षाब्दः । पार्श्वे शृष्टे नाकारयत् । सेवकैरिति शेषः । नेति । पुसुमानां पात्राः प्रत्यप्रदलानि, कुसुमानि च पत्रा-
थेति द्वन्द्वसमासो वा, तेषां ररक्षरस्तास्य रचनां नादिदेश नादिष्टान् । नेति । स चन्द्रापीडो धाराशृङ्गमपि न
ददर्श नाद्राशीत् । किलक्षणं धाराशृङ्गम् । अनवरतं गिरन्तरं धारागतेनोत्थिता ये शिशिराः शीतलाः शीकण्ड
वातास्त्वजलविप्रुपसंरावदं दुर्दिनं मेघजं तमो वसिन्वत्तथा । नेति । स चन्द्रापीडो हर्म्येषु शृष्टेषु यदुद्यानं
तस्य लता वरुषस्ता एव भवनानि शृष्टाप्यपि नासेवत नाभजत । किलक्षणानि । मकरन्दस्य मरुन्दस्य संततं
गिरन्तरं संपातः संपतनं तेन शीतलानि शिशिराण्यभ्यन्तराणि मध्यभागा येषां तानि । न मलयजेति ।
स मणीनां कुट्टिमानि यद्भूमिकानि । 'कुट्टिमं ह्यस्य यद्भूः' इति ऐमः । शेष्वपीच्छयेहया नाटुत्साशेरत ।
किलक्षणेपु । मलयजस्य चन्दनस्य जलं पानीयं तेन दलितान्याशीकृतानि पृष्ठानि येषां तेषु । नेति । स
ललनानां योषितां करालैः कलिता धृता ये चन्द्रकान्तमगिनिः सञ्चिता दर्पणा आदर्शास्तेष्वप्यात्मनः स्वस्य
संपातं प्रतिविम्बं न संक्रामयथ संक्रामणमकारयत् । किलक्षणेपु । तुहिनकरचन्द्रसास्य करनिकरः किरणसमूह-
स्वस्य संक्रान्तिः संक्रमत्वाया दृया मनोहरास्तेषु । किं बहुनेति । किं बहुना किं बहु जल्पितेन । चरणौ
मर्षादीकृत्वाचरणं तस्मादाद्यानगीपच्युष्कं यद्हरिचन्दनं तस्य ररास्तेन चर्चा पूजा तानपि नादापयद्दत्तुं न
श्रेयति स्म ।

एवमिति । स चन्द्रापीडो मदन एव दहनो वह्नित्सेनान्तर्दृश्ये यहिरवयवादीं क्वाप्यमान उत्काल्यमानो देहः
शरीरं यस्यैवंविधः शोचं क्षीणत्वमगात्प्राप । किलक्षणः । एवमेव पूर्ववत् । रात्रौ निरयपरं दिवा दिवसेऽकृताऽ-
विहिता निर्भृतिर्मनःस्वास्व्यं येन सः । किलक्षणेन मदनदहनेन । आ समन्ताज्ज्वलता प्रज्वलता । पुनः कीद-
शेन । अदहनान्मकेनावहिस्ररूपेणापि दहता भस्मीकुर्यता । पुनः कीदशेन । न क्षतमक्षीणं श्लेहलक्षणमिन्धन-
मेधो येन स तथा तेन । पुनः किं कुर्यता । दुःखास्वासातस्यानुभवनं साक्षात्करणं तस्यै तदर्धमेव । तादर्थ्यं
चतुर्थी । सर्वं भस्म भस्मसादकुर्वतापद्यत । शरीरव्यतिरेकेण दुःसानुभवाभावादििति भावः । शरीरशोप
आर्द्रता न भवतीत्याशयेनाह—न पुनरिति । न पुनरार्द्रतां शृद्धतां श्लेहवत्तां बालाशीतलाज । आर्द्रतां
विशेषयसाह—प्रतीति । प्रतिक्षणं प्रतिमयमाधीयमानारोप्यमाणा वृद्धिर्यस्याः सा ताम् । एवं चेति ।

१ जालानि. २ अजरठः जरठ. ३ निपात. ४ मकरन्दसंपात. ५ तुहिनकरनिकर. ६ सतापय. ७ निर्भृतिना.
८ दुःसानुभाषनायैव. ९ चाति.

संखुलेनोपासमानोऽपि मनसिजेनाकारमेव लोकलोचनेभ्योऽरन्न, न कुमुदप्रमापकेनो जीवितम् । तनोरेव तानवमङ्गीचकार, न लज्जायाः । प्रीरस्थितावेवानादरं कृतवान्, न कुञ्च स्थितौ । प्रजा एवांवरुध्यत, न मन्मथोत्कलिकाः । सुगमेवावधीरत्वामाम्, न धैर्यम् । एवं चास्य पुरः कादम्बरीरूपगुणावष्टम्भाहितप्राणेन बलव्रतातुरागेगाकृत्यमाणस्य, पञ्चाद्रुदवन्द-
तिवन्धद्वतरणं मर्त्यायमा ज्ञेहेन च धार्यमाणस्य, गम्भीरप्रकृतेः मरित्पतेरिव चन्द्रमसा सुद-
रमुल्लास्यमानस्यापि मर्यादावशादात्मानं सम्भयतः कथंकथमपि कतिपयेष्वपि सहगमंश-
यमानेष्वतिक्रान्तेषु धामरेषु, एकदा रणरणरुसकागादिवांन्तरलब्धावस्थानो निर्गल बहिर्गे-
यासैरङ्गसङ्गशीतशीकरासारमरुन्ति कलकणितकलहंमचक्रवाकचक्रवालकान्तरसरमुकुन्ता-
रक्षैकतानि सिप्रातटान्यनुसरन्, युज्यमानांश्च विरलीभवन्तश्च संपट्टमानांश्च विच्छिन्नश्ले-

ष लोकाणां जनानां लोचनानि नेत्राणि तेभ्य आकारमिश्रितनरसदृशयानाम् । परं कुमुदपतः कम्पय-
सायका बाणास्त्रेभ्यो जीवितं प्रानितं नारक्षन् । किञ्चिद्विष्ट सः । उग्राम्यमानोऽपि श्रेयमनोऽपि । केन ।
अवशिजेन कामेन । किलक्षणेन । अतिविस्मयुनेनानिञ्चाकुलेन । वीक्षणंनेनेति यावन् । तवित्पुनर-
प्रतीतिः । निर्गता प्रतिक्रिया प्रतीकारो यस्यां क्रियायां तस्या भावव्युत्पत्ता तथा । दुःखेन लज्जया इति दुःख-
जस्वस्य भावव्युत्पत्ता तथा वा । तनोरेवेति । तनोः शरीरस्य तानवं इत्यतमङ्गीचकार श्लोकके । न तत्रप-
क्षनायाः । लज्जाविक्रममेवाङ्गीकृतवानिति भावः । शरीरेति । शरीरस्य देहस्य स्थितिवर्णणे तस्यमेतन्नरा-
धमनामर्दं कृतवान् । न कुलस्थानिजनस्य स्थितौ मर्यादायाम् । प्रजा इति । प्रजा एव प्रकृतिरेतन्नर-
न्येवार्थत । न मन्मथस्य कंदर्पस्योत्कलिका उत्कण्ठा । सुखमिति । स चन्द्रापीडः सुखनेत्र शैल्यनेकानो-
रयामासावगणयामास । न धैर्यं न साहसम् । एवं चेति । एवं पूर्वोक्तप्रकारेणाम्य चन्द्रापीडस्य कादम्बरीं ह्यं-
शौन्दर्यं गुणो गाम्भीर्यादिस्वयोरवष्टम्भेनावलम्बेनाहिताः स्थापिताः प्राणा मेनेवंभूतेन बलवता बलिपुत्रगुणे-
णान्यन्तरद्रेहेन पुरोऽप आट्ट्यमाणस्य हृदाशीयमानस्य, गुहजनो मानुषिप्रादिसस्य प्रतिबन्धः प्रतिपेवन्दे-
दृढतरेणातिनिषिद्धेन महीयसानिमहता ज्ञेहेन प्रीत्या च पथावष्टुठे वार्यमाणस्य ष्टुठे निषिध्यमानस्य । केन क्लेशो-
चन्द्रमसा शशिना सुदुरमतिविप्रष्टुष्टुमुदासमानस्यापि गम्भीरप्रकृतेरलब्धमध्यस्य । राजरक्षे गम्भीरतन-
स्य । एवंभूतस्य सारित्वतैः समुद्रस्यैव मर्यादावशात् । राजरक्षे उलक्यमाणस्थितिः । समुद्रपत्रे जहागमनव्युत्प-
थ मर्यादा तद्वशादात्मानं स्वं सम्भयतो रक्षतः कथंकथमपि महता कष्टेन कतिपयेषु क्षिप्तस्य सद्यस्वल्-
यमानेषु सहस्रसंख्यामित्ताचरणेषु वासरेषु दिवसेष्वतिक्रान्तेषु गतेषु सस्य एकदा एकसिन्धुनेर-
रणकमकागादिवोत्सुक्यपार्थादिवान्तर्भ्येऽरक्षधमप्राप्तमवस्थालमवस्थितियैनेवंभूतो नगयो गवन्त्या बहिर्-
गल बहिरागल्य दुरादेव इत एवानिचकृन्निव तुरंगमानश्वानद्राधीदवरयन् । किं कुर्वन् । तत्राणां शैली-
सङ्घः संघवर्धस्तेन शीना शीतला ये शीहरा वातात्सगरीणि शेषामासारा वर्णं येज्जैवंविधा महतो इरशे-
येषु तानि । इच्छित् 'शीकरमारुति' इति पाठ । कलानि मनोहराणि कर्मितानि चन्द्रितानि वेपथैवंविध-
ये कलहंसा कादम्बाधक्रवाका इन्द्रचराम्भेयां चक्रवालः समूहस्तेनाकान्तानि व्याप्तानि घरसानि स्रज्ज-
मुद्राग्राणि क्षेमलानि सेकतानि विक्रान्तमयानि मिश्रानवास्तदानि वीराण्यगुगरकाभयन् । कुसुमल्लोके-
मश्राह—युज्येति । युज्यमानान्परस्परं योग्यं प्राप्नुवन् । अविरला विरलाः संघयन्त इति विरलीभवा-
स्तान् । एकीभवन् इत्यर्थः । सघयन्ते संयुज्यन्त इति संघट्टमानानाम् । आस्फाल्यमानानिलसर्पः । विच्छि-
प्यत इति । विच्छिन्नः । निष्ठीभवन् इत्यर्थः । तान् । उसाहन्त इत्युन्महमानास्ताम् । उन्मादुत्की-

१ भावास्तमानोऽपि, २ कुलकमलिनौ, ३ अन्वहयन्त, ४ कुप्यमाणस्य, ५ गम्भीर, ६ मन्मथस्य, ७ इ-
हशीत, ८ आकारमरुति, ९ मसाराणि, १० नातिदुरन्तिव अरणाभ्यामेव वभाम । प्राम्थंथ इत्यन्वयः (पुत्रा) इत्यं-
रवेणालच्छनः सावष्टम्भया गेला क्षरिदमुत्संभारागुम्भनावाध,

त्सहमानांश्च लम्बमानांश्च परापततश्च विच्छिन्नपङ्कयवस्थानान्स्वलतोऽपि पततोऽप्यवसीद-
तोऽपि च यथाशक्ति सादिभिरुत्पीडिताग्निःसहृत्तया दूरौगमनखेदमतिविरया चागमनकार्य-
गौरवमावेदयतो दूरादेवातिब्रह्मनिव तुरंगमानद्राक्षीत् ।

दृष्ट्वा चोत्पन्नकुतूहलक्षेपां परिज्ञानायान्यतमं पुरुषं प्राहिणोन् । आत्मनाप्युरुदग्नेन पयसो-
त्तीर्य सिप्रां तस्मिन्नेव भगवतः कार्तिकेयस्यायतने तत्रप्रतिवार्तां प्रतिपालयन्नतिष्ठन् । तत्रस्थश्च
कुतूहलात्तस्मिन्नेव वाजिदृन्दे निक्षिप्तदृष्टिः पार्श्वस्थितां हस्तेनाकृष्य पत्रलेखामवादीत्—‘पत्र-
लेखे, पश्य । यै एष पुर एवार्ककिरणनिवारणोद्भासितया प्रेक्ष्यदालोललम्बशिक्षया मयूरपिच्छ-
मय्या वैद्विकया दुर्विभाव्यवदोऽश्ववारो ज्ञायते, केयूरकोऽयम्’ इति । यावत्तया सहैव नि-
रूपयत्येव, तावत्तस्मात्प्रहितपुरुषादुपलब्धौत्मावस्थानं दृष्टिपथ एवावतीर्य तुरंगमादापतन्तं
दूरद्गुतागमनधूलिधूसरश्यामीकृतशरीरं परिवर्तितमिवेतराकारणोज्जिताङ्गरागसंस्कारमालिने-
न वपुषा विपादशून्येन च मुखेनान्तर्दुःखसंभारपिशुनया च दृष्ट्वा दूरत एवापृष्टामपि कष्टं

सर्पः । लम्बन्त इति लम्बमानाह्वान् । स्वशरीरे दीर्घाकुर्वतः । परा सामस्तेनापतन्त आगच्छन्तस्त्वान् ।
विच्छिन्नं विच्छेदं प्राप्तं पङ्क्या लेखयावस्थानं येनां ते तथा तान् । धावतां पङ्क्तिविच्छेदः प्रत्यक्षमिदं एव ।
स्वलत इति स्वलतत्वान्स्वलतनां प्रामुष्यतः । अत एव पततोऽपि गिरतोऽपि । अत एवावसीदतोऽप्यवसा-
दनं प्रामुखतोऽपि । सादिभिरुत्पीडिताग्निःसहृत्तया दूरौगमनखेदमतिविरया चागमनकार्य-
गौरवमावेदयतो दूरादेवातिब्रह्मनिव तुरंगमानद्राक्षीत् । असमर्थतयैलर्षः । दूरादागमनं तत्रमितो
यः खेदः प्रदासहस्रनविलरसातिरोगिगमनं तेन वत्कार्यस्य कृतस्य गौरवं गुरुत्वं चावेदयतः परेभ्यो ज्ञायतः ।

दृष्ट्वा चेति । दृष्ट्वा विलोक्योत्तमं प्रकटीभूतं कुतूहलमाधर्यं यस्मैवंभूतस्तेषां तुरंगमानां परिज्ञानाय कसे-
ने इति ज्ञानार्पणन्यतमं पुरयं प्राहिणोत्प्रहितयान् । ऊरु परिमानं यस्मैवंभूतेन पयसा जलेनात्मनापि सिप्रा-
नरीमुतीर्य तस्मिन्नेव स्थले भगवतो नाहागम्यवतः कार्तिकेयस्य अनुसन्धायतने चैले तस्य प्रहितपुरयस्य
प्रतिवार्तां प्रनुत्तरं प्रतिपालयन्विलोकयकप्रतिष्ठतस्थौ । तत्रस्थ इति । तत्र चैले स्थितश्च कुतूहलात्पार्श्व-
तुकात्तस्मिन्नेव पूर्वप्रतिपारित एव वाजिदृन्देऽश्वसहै निक्षिप्ता स्थापिता दृष्टिदग्नेनैवंभूतः पार्श्वस्थितां समी-
पस्यां पत्रलेखां हस्तेन करेणाकृष्यारुपेण कृत्वाशरीरद्वेषत् । किमपारीदित्याह—पत्रलेख इति । हे
पत्रलेखे, पदसावलोचय । य एव पुरोऽत्र एवार्ककिरणाः सूर्यरत्नपद्येषां निवारणे दूरीकरण उदात्तियमोदासं
प्रापना प्रेक्षन्ती रीप्सन्ती धालोला चयला लम्बापता शिप्रां यस्ताः सा तथा तथा । नयूरपिच्छैः कलापिर्वह-
निपसा मयूरपिच्छनयी । ‘प्राचुर्यमिशास्ये’ इति मयद् । तयैवंविधया वशिकया शीकृत्प्या दुर्विभाष्यं
दुःखेन शत्रुं हन्यं यदनमानं यस्मैवंभूतोऽश्ववारोऽयं केयूरक इति ज्ञायते संभाव्यते स यावत्तया-
स्कालं तथा सह पत्रलेखाया समनेवं निरूपयत्येव यथयत्येव, तावत्कालं तस्मात्प्रहितपुरदात्प्रेषितनरादुपलब्धं
ज्ञानमाननः सात्सावस्थानमुपयेतानं येनैवंभूतं केयूरकं कादम्ब्या अनुसन्धमाशरीरदरपरिति दूरेगमनयः ।
किं कुर्वन्तं केयूरकम् । दूरादागतत्वान्मत्तच्छन्दम् । किं वृत्ता । अत्रदीर्घावधौतं वृत्ता । कन्वात् । तुरंगमा-
दश्यात् । कस्मिन् । दृष्टिपथ एव दस्मिन्लोक एव । यन्मानीदमेति देवः । दृष्टेः पन्था दृष्टिपथः । ‘कनूतूहल-
यानान्तरे’ इत्यत्र । एतः केयूरकं विदेवयथाह—हृत इति । हनं शीर्षं यदागमनं तेन धूत्वा गज्या पूगर्मी-
पत्तानुत्तत एव श्यामीदृष्टं शरीरं यत्त सः । उत्पद्यते—दृष्टो निषो य आहार आहृतिरेव परिवर्तितमिव
विनिर्वाहीदृष्टिवि । उच्छिन्नो दृष्टिहो योऽप्युत्तमो विदेवः संरक्षयति कालं तान्नां मस्मिन्नेव कदम्बेन वपुषा
दृष्टिरेण विपादो एवभावसेन वृत्ता इत्येव शिष्टेऽप्या कुतूहलनेन चान्तर्दुःखे बहुःसमस्तं तस्य शीघ्राः
कुतूहलस्य निष्पन्ना शयनसा एतान् य वृत्ता य दृष्टा एव दूरदेशेदेवात्तन्मत्तप्रमिर्वागीतमिर्वा

१ दृष्टिश्चस्त्वान् । २ दृष्टिश्चस्त्वान् । ३ दृष्टिश्चस्त्वान् । ४ दृष्टिश्चस्त्वान् । ५ दृष्टिश्चस्त्वान् । ६ दृष्टिश्चस्त्वान् । ७ दृष्टिश्चस्त्वान् । ८ दृष्टिश्चस्त्वान् । ९ दृष्टिश्चस्त्वान् । १० दृष्टिश्चस्त्वान् ।

कादम्बरीसमामवस्थामनभ्ररमावेद्यन्तं केयूरकमद्राश्रीत् । दृष्ट्वा च दर्शितप्रीतिरेकैर्हालात्
 संसंभ्रमप्रणवोपसृतमतिदूरप्रसारिताभ्यां दोर्भ्यां पर्येष्वजत तम् । अपमृत्य पुनः कृतमनसारे
 तस्मिन्ननामयप्रभवचसा संवैर्यं सर्वानेव तत्सहायान्पुरःस्थितं पुनः पुनः मरुहमालोक्य के-
 रकमवादीन्—'केयूरक, त्यदर्शनेनेव भद्रं देव्याः सपरिवारायाः कादम्बर्या इत्येतदावेतिम् ।
 आगमनकारणमपि विश्रान्तः सुखितः कथयिष्यसि' इत्युक्त्वा संभ्रान्तागनारोहकैर्वि-
 करिणीमाकृष्ट 'कुतोऽस्य जनस्य सुखिता' इत्यभिदधानमेव केयूरकं पृष्ठतः कृत्वा परजेन
 धारोप्य स्वभवनमयासीत् । तत्र च निषिद्धाशेषराजलोकप्रवेशः प्रविश्य बह्वभोगानं मन्दी-
 वारेण केयूरकेण सहोच्चाभ्यता चेतसा चेतितमेव दिवसकरणीयं निर्वर्तयामास । निर्वर्तं च
 पत्रलेखाद्वितीयः सुदूरोत्मारितपरिजनः केयूरकमाहूयाश्रवीन्—'केयूरक, कथय देव्याः सा-
 दृश्ययाः समदलेग्याया महाश्वेतायाश्च संदेशम्' इत्यभिहितवति चन्द्रापीडे पुरः सप्रप्रयपु-
 विश्य केयूरकोऽर्ययादीन्—'वैद्य, किं विज्ञापयामि । नास्ति भयि संदेशलवोऽपि देव्याः सा-

रिदेन यथा सा कदा ताम् । अस्त्यपेऽप्यलवः । एवंविधां कादम्बर्याः ममा अवस्थां दशमनशरे बन्ध-
 पारक्षिन् यथा म्यातापारेद्यन्तं ज्ञापयन्तमद्राश्रीरिति । अन्वयस्तु पूर्वमेवोक्तः । दृष्ट्वा चेति । दृष्ट्वा च विदेग
 च तं केयूरकं दर्शिता प्रकृतिता श्रीतीः अहो येनैवंभूतो दोर्भ्यां भुजाभ्यां पर्येष्वजताश्चक्रत् । किं कृत्वा ।

सर्वानेव सममानेव तस्य केयूरकस्य सहायान्गहागनान्येवमेव संतोष्य पुरःस्थितमप्रतः स्थित पुन पुन
 साभिदधानमाश्रीत् सतीत्य चन्द्रापीडः केयूरकमवापीदवोचत् । किमवापीदियाद्यपेनाह—केयूरक इति ।
 हे केयूरक, तत्र दर्शनमाश्रीत् तदेव गगनारायाः गगच्छराया देव्याः कादम्बर्या भद्रं कल्पानमिरेत-
 नेति न क्विदम् । आगतमेति । स चन्द्रापीडः स्वस्य भक्तं पृथमयासीदगच्छदिलनयः । किं कृत्वा ।
 गमनकारणं निदानं तस्य विश्रान्तः कृतविभ्रामः सुखितः संज्ञानुगुणं स त्वं कथयिष्यसि निरेरिपिनी
 क्त्वा शोच्य । इति 'सुमी नः कथयिष्यसि' इति पाठो दृश्यते । तेन नः अस्माकमिति तस्मात् । पुन कि
 कृत्वा । संभ्रान्तः सर्वप्रथम आगतो य आश्रीत्को हस्मिन्कथ्येन संदिधानामानीता करिणीं हस्तिनीनदपेन
 कृत्वा अथ केयूरककृणम्य जनस्य कुतः कस्मात्पुगिता इत्यभिदधानमिति सुवन्तमेव केयूरकं कृत्वा ता-
 देते पत्रैश्च कायेत्ययोगं कृतेजर्षे । सभानमयाश्रीदिवन्वयस्तु प्रागेतोक्तः । तत्र चेति । स कदा
 पीडे विपनकरणीयं कथयित्वा निर्वर्तयामास कृतवान् । किं कृत्वा । तत्र परिवारेण परिच्छेदेन कति च न
 कारिणार एवभूतेन केयूरकेण सह समं कृतमनुप्राणमाराणं प्रविश्य प्रवेत्तं कृत्वा । किं कृत्वा च । निषि-
 मित्तरेत्येतेषां समप्रान्तां एततोऽप्यां प्रवेशो येन स । कीदृशं दिवगकरणीयम् । उगच्छराया
 केयूरकं दर्शितेनैवमेव । निषेत्स्यं चेति । स चन्द्रापीडः केयूरकमाहूयकर्म कृतजरीरकोवत् । किं कृत्वा ।
 निर्वर्तं विषयः । दिवगकरणीयमिति हेनः । चन्द्रापीडं निरेरिपिनाह—पत्रलेखेति । पत्रलेखं कृत्वा
 दस्य नः । दृष्टं दृष्टं दृष्टं इति वचिन्नं कथयिष्यसि येन स । किमत्राश्रीदियाद्यपेनाह—केयूरक
 इति । हे केयूरक, देव्याः कादम्बर्या समदलेग्याया मद्रकनयाः सह वर्तयानाया । कादम्बर्या शिद्वेताम् ।
 महाश्वेतायाश्च संदेशं कथितं कथय । अत्र दत्ता चन्द्रापीडः इति इत्यपि कथितमिति एति पुत्रेयं तत्रां कथि-
 वयन्तुपिच्येन विषयः । केयूरकोऽर्ययादीन् न चमुराच गृह—देव इति । देव, किं विद्वान् इति ।

१. मद्रकनयाया २. मद्रकनया ३. मद्रकनया ४. मद्रकनया ५. मद्रकनया ६. मद्रकनया ७. मद्रकनया ८. मद्रकनया ९. मद्रकनया १०. मद्रकनया

न्दर्याः समदलेखाया महाश्वेताया वा । यदैव पत्रलेखां भेषनादाय समर्प्य प्रतिनिवृत्त्य मयायं देवस्त्रोत्रयिनीगमनवृत्तान्तो निवेदितः, तदैवोर्ध्वं विलोक्य दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य सनिर्वेदम् 'एवमेतन्' इत्युक्तव्योक्त्याय महाश्वेता पुनस्तपसे स्वमेवाभ्रमपदमाजगाम । देव्यपि कादम्बरी हृदिति हृदये धृष्टेणैनेवाभिहता हतकिंतापतिताशानिनेव मूर्ध्नि ताडिता, अन्तःपीडाकृणननिमीलितेन चक्षुषा मूर्च्छितेव, सुपितेव, परिभूतेव, वञ्चितेव च, उन्मुक्तेव चान्तःकरणेन, अविदितमहाश्वेतागमनवृत्तान्ता, चिरमिव स्थित्वोन्मील्य नयने, विलम्बेव, लज्जितेव, विस्मृतेव, विस्मयस्तब्धदृष्टिः 'महाश्वेतायाः कथय' इति सासूयनिव, मामादिश्य मदलेखायां पुनर्वलितमुखी सविलक्ष्मितम् 'मदलेखे, अस्ति केनचिदपरेणैतत्कृतं करिष्यते वा यत्कुमारेण चन्द्रापीडेन' इत्येवमभिदधत्युक्त्याय निवारिताशेषपरिजनप्रवेशा शयनीये निपत्योत्तरवाससोत्तमाङ्गभवगुण्य निर्विशेषहृदयवेदनां मदलेखामप्यनालपन्तीं सकलमेव तं दिवसमस्यात् । परेयुश्च प्रातरैवोपसृतं माम् 'एवं दृढतरशरीरेषु त्रियमाणेष्विव भवत्त्वहनीदृशीमवस्थामनुभवामि' इत्युपालभमानेव, 'न मे भवद्भिः पार्श्ववर्तिभिः कार्यम्' इति निर्भर्त्सयन्तीव 'किं मे पुरस्तिष्ठसि'

पितां करोमि । यदादिष्टं तदेव वदेत्वाह—नास्तीति । नपि विषये देव्याः कादम्बर्याः समदलेखाया महाश्वेताया वा संदेशलोत्रोपि वाचिकदेशोपि नास्ति न विद्यते । तन्नदानमाह—यदैवेति । यदैव यस्मिन्नेव क्षणे पत्रलेखां भेषनादाय समर्प्य समर्पणं कृत्वा प्रतिनिवृत्त्य परावृत्त्य मया केयूरकेण देवस्य भवत उच्चिन्यामवन्त्यां यद्गमनं तस्य वृत्तान्त उदान्तो निवेदितः कथितः, तदैव तस्मिन्नेव क्षणे ऊर्ध्वं विलोक्य निरीक्ष्य दीर्घनायतमुष्णं च निःश्वस्य निःश्वसं मुक्त्वा सनिर्वेदं स्वावमाननसहितं यथा स्यात्तया । एतदेवमेव निधयेन चन्द्रापीडो गत इत्युक्तव्योक्त्यां कृत्वा महाश्वेता पुनस्तपसे तपोऽर्थं स्वमेवाभ्रमपदमाभ्रमपदं स्थानमाजगामावसौ । कादम्बर्यापि सकलमेव तं दिवसमस्यादतिष्ठदिति दूरेणान्वयः । इतः कादम्बरीं विशेषयन्नाह—हृदिति तत्कालं हृदये सान्ते हृष्टनेन घनेनाभिहतेव ताडितेव । अतर्कितमचिन्तितमपतितो योऽशानिर्वृत्तं तेन मूर्ध्नि मत्के के ताडितेवानिहतेव । अन्तःपीडा मानसी व्यथा तथा कृणनं क्रन्दनं तेन निमीलितेन मुदितेन चक्षुषा नेत्रेण मूर्च्छितेव मोहं प्राप्तेव । सुपितेव दृष्टितसर्वस्वेव । परिभूतेव पराभवं प्रापितेव । वञ्चितेव वधनाविपर्ययतेव । अन्तःकरणेन चित्तेनोन्मुक्तेव लक्षेव । आवेदितोऽशातो महाश्वेताया गमनवृत्तान्तो यथा संबभूता कादम्बरी चिरमिव बहुकालमिव स्थित्वा नयने नेत्रे उन्मील्योन्मुक्त्य, विलम्बेव वीक्षापमेव, लज्जितेव द्रुपितेव, विस्मृतेव विस्मरणं प्राप्तेव, विस्मय आश्चर्यं तेन लब्धा दृष्टिर्यस्या एवंभूता महाश्वेतायाः कथय निवेदय । चन्द्रापीडो गत इति शेषः । इति सासूयं सेष्यं मामादिश्य प्रतिपाद्य मदलेखायां विषये पुनर्वलितं सुप्तं यस्या एवंविधा सर्ता विलम्बं यस्मिन्नेव तेन सह वर्तमानं यथा स्यात्तया हे मदलेखे, केनचिदनिर्दिष्टनाम्ना परेणैतरेणैतद्गमनलक्षणं कृतमस्ति । करिष्यते वा यत्कुमारेण चन्द्रापीडेन कृतमिति । एवमनिदधती कथयत्युक्तव्योक्त्यां कृत्वा निवारितो दृशीकृतोऽशेषपरिजनस्य समप्रसेवकलोकस्य प्रवेशो यथा सा शयनीये शय्यायां निपत्य पतनं कृतोत्तरवाससोत्तमाङ्गोत्तमाङ्गं शिरोऽप्युपगम्याच्छाय निगंतो विशेषो यस्या एवंविधा हृदयवेदना चित्तपीडा यस्यास्ताम् । सनानदुःखामित्यर्थः । एवंभूतां मदलेखामप्यनालपन्त्यामायन्ती सकलमेव तं दिवसमस्यादिलन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । परेयुश्चेति । अपरदिने प्रातरैव प्रभात एवोपसृतनागतं मामित्युपालभमानेवोपालम्बनं ददानेव । इतीति किम् । एवं पूर्वाह्नप्रकारेण दृढतरमतिशयेन कठिनं शरीरं वेगानेवभूतेषु भवत्यु केयूरकप्रवृत्तिषु । उल्लेखते—त्रियमाणेष्विव नरानं प्राप्यमाणेष्विववाहं कादम्बरीदृशीमवन्त्यां दशमनुभवाम्पुनःभवविपरीकरोमि । पार्श्ववर्तिभिः सनीपस्यायिनिर्भवद्भिर्न मन न कार्यं न कृत्य-

१ सनान्तायतेन. २ प्रतिनिवृत्तं. ३ अतोघनेन. ४ सुप्कारगतिना. ५ निष्ठितेन. ६ उन्मुक्ता. ७ लक्षितेन. ८ अपरेण. ९ दृढशरीरेषु. १० त्रियमाणेष्विव.

फापटलोद्गलेन व्युपरमः । नोत्कीलितयन्त्रमयकलहंसपद्भिःमुक्ताम्बुवारेण धारागृहेण प्रशमः । यथा यथा चलितजलयन्त्रविगलितामिरतिशिशिरशीकरनिकरतारकिताभिरम्बुधाराभिराह-
न्यते तथा तथा वैशुतानलसहोदर इव स्फुरति मदनपावकः । सुतरां च शिशिरः कुन्दकलिकाकै-
लापमञ्जरीमिव विकासयति स्वेदजललयजालकसंततिमुपचारः । चित्रं चेदम् । मकरकेतुहुतभुजा-
दृष्टमानमप्यग्निशौचमंशुकमिव नितरां निर्मलीभवति लावण्यम् । मन्ये च मृदुस्वभावमपि जल-
मिव मुक्ताफलतामुपगतं कठिनोभवत्युत्कण्ठितं हृदयमवलजनस्य, तच्चादृशेनातिसंतापेनापि
न विलीयते । चलवती खलु वल्लभजनसंगमाशा, यत्तथाविधमप्यनुभववेदनाविहलितप्रार्णमति-
कष्टं प्राण्यते । किं करोमि, कथय कथं कथ्यते, कया पृच्या वर्ण्यते, कीदृशेनोपायेन प्रदर्श्यते,
केन प्रकारेणावेद्यते, कया युक्त्या प्रकाश्यते, कतमया वेदनयोपेनीयते । तद्दुत्कण्ठास्वप्नेषु
विगलितवेदनाः स्फुटं प्राणिर्नः, प्रतिदिवसं दृश्यमानोऽपि यन्न पश्यसि तामीदृशीमवस्थाम् ।

तेन व्युपरमो निवृत्तिः । नोत्कीलित इति । न चोत्कीलिता उत्कोरिता या यन्त्रमया यन्त्रनिष्पन्नाः
कलहंसपद्भिः कादम्ब्येणयस्तामिर्मुक्ता अभ्युधारा यस्मिन्नेवंभूतेन धारागृहेण यन्त्रधारासदनेन प्रशमः प्रश-
मनम् । यथा यथेति । इयं कादम्बरी यथा यथा अम्बुनोऽम्भसो धाराभिराहन्त्यत आच्छेद्यन्ते, तथा तथा
मदनपावकः कंदर्पवदिः स्फुरति दीप्तिमान्भवति । किलक्षणो मदनवदिः । उत्प्रेक्षते—विद्युतोऽयं वैशुतः
स चासावनलथ तस्य सहोदर इव यन्पुरिव । किलक्षणानिरम्बुधारानिः । चलितं कम्पितं यज्जलयन्त्रं ततो
विगलितामिः पतितामिः । पुनः किलक्षणानिः । अत्यन्तं शिशिरः शीतलो यः शीकरनिकरो वातक्षित-
जलकणसमूहस्तेन तारकितामिर्नशत्रिताभिः । सुतरां चेति । उपचारः प्रतिक्रिया । स्वेदस्य धर्मस्य जललया
अम्भःकपालापां जालकानि युगपदनेकेषां पातलक्षणानि तेषां संततिः समूहत्वां विकासयति प्रगुणीकरोति ।
तर्गुण्यो भविष्यतीत्याशयेनाह—सुतरां चेति । सुतरामतिशयेन शिशिरः शीतलः । अधिकविरहिणो वि-
धुरपि सवितरतीत्यादिवदेतस्याः शिशिरोऽप्युपचारोऽधिकतर उष्णो यभूवेत्यर्थः । कीदृशीं संततिम् । कुन्दस्य
कुमुदं कुन्दः पुष्पपृष्ठो वा तस्य कलिकाः क्षोरकाल्तासां कलापः समूहस्य मञ्जरीमिव । वर्णनीयाया जललव-
संततेः कुन्दकलिकाकलापमञ्जरीसदृशासंभावनयोत्प्रेक्षालंकारः । तदुक्तम्—“संभावनमथोत्प्रेक्षा प्रकृतस्य समेन
यत्” इति काव्यप्रकाशे । चित्रमिति । इदं चित्रमाध्यमम् । इदं किम् । मकरकेतुवरे हुतभुग्वहितेन दृष्टते
ज्वाल्पत इति दृष्टमानं ज्वाल्पमानमपि लावण्यं सौन्दर्यं नितरामतिशयेन निर्मलीभवति विशदीभवति । कीदृशं
लावण्यम् । उत्प्रेक्षते—अग्निना शौचं शुद्धमंशुकं वल्लमिव । मन्ये इति । अहमिति मन्ये जाने । इतीति
किम् । अथलाजनस्य स्त्रीजनस्य मृदुस्वभावमपि कोमलमप्युत्कण्ठितं हृदयं मुक्ताफलतामुपगतं मौक्तिकत्वं प्राप्तं
जलमिव पानीयमिव कठिनोभवति दृढोभवति । यदिति हेत्यर्थः । यतो हेतोस्तादृशेनातिसंतापेनापि न विली-
यते न विलयं गच्छति । चलवतीति । खलु निधयेन वल्लभः प्रियो यो जनस्वस्य संगमो मेलापकस्त्वस्याशा
यान्छा बलवती बलीयसी । यद्यस्मात्कारणात्तथाविधो योऽनुभवः साक्षात्कारस्तेन या वेदना पीडा तथा विह-
लिताः प्राणा यत्रेति क्रियाविशेषणम् । अतिकष्टं मया प्राण्यते जीव्यते । किं करोमीति । प्रतिदिवसं प्रति-
वासरं दृश्यमानोऽपि साक्षात्क्रियमाणोऽपि तामीदृशीं पूर्वव्यावर्णितामवस्थां दशां यन्न पश्यति यन्न जानाति
तत्कथय मूहि । किं करोमि किं पुत्रं । कथं कथ्यते केन प्रकारेण भण्यते । कया पृच्या आरभत्या-
दिकया वर्ण्यते वर्णनाविषयीक्रियते । कीदृशेनोपायेन सामादिना प्रदर्श्यते दृष्यविषयीक्रियते । केन प्रकारेणा-
वेद्यते निषेद्यते । कया युक्त्या युक्तिरुपपत्तिस्तया केन हेतुना वा प्रकाश्यते प्रकटीक्रियते । कतमया कतरया
वेदनया ज्ञानेनोपनीयते प्राण्यते । निध्यकोटिमिति शेषः । यदातु ‘उपनीयते’ इति पाठस्य कतमया वेद-
नया पीडयोपनां प्राण्यत इत्यर्थः । दृश्यमानोऽपि न पश्यसीति तस्य वैशुण्यं परिजिहीर्षुराह—तदुत्कण्ठे-

१ उद्भवेन. २ दन्त. ३ कला

। तदुत्कण्ठा स्वप्नु. ७ विगलितचेतनः.

८ प्रतिदिनम्. ९ तादृशीम्

५६

विरिद्रोद्गारिण्या लीलाकमलमालिकयैत्र वपुषि निहितया सतीजनहस्तपरम्परया परिहा-
रति । तथा च चरणयुगलेन रमनाकलापम्, नितम्बवितारेण मध्यम्, संगमाशया हृदय-
, हृदयेन भवन्तम्, तरसा विसिनीपलाशप्रावरणम्, कण्ठेन जीवितम्, करकमलेन कपो-
पालीम्, त्वदालापेनाहुपातम्, ललाटफलकेन चन्दनलेखिकाम्, अंसेन वेणीमधुना धारय-
ति । त्वदिदृश्या विपटमानं हृदयमभिवाञ्छति । गोत्रसंवलनेनेव जीवितेन लज्जते । प्रिय-
त्येव मूर्च्छया मनसि मुहुर्मुहुः स्मृदयते । परिजनेनेव च रणरणकेन वदनपरवशा कुमुम-
यनाहुत्याप्यते । परिचारिक्येवात्मा सस्ताही संचार्यते । मुहुः पवनप्रेक्षोलितमुत्कण्ठाञ्च-
ानपहवभङ्गभयकम्पितनिव लतामण्डपमधिवसति । मुहुः सैत्कोशकलिकं विसवलयसंरक्ष-
रचिताञ्जलिपुटनिव स्थलकमेलिनीवनमधिरोते । मुहुरद्वन्द्वन्यनभयादिव निरन्तरकिसलयी

। करस्य व्यसहारणम् । विरिञ्जनसमावेश्यमिति भावः । शिशिरेति । शिशिरं शीतलं यद्गारि जलं तस्य
शेदः द्रवतं स्पर्शालेवंसीलना वपुषि शरीरे निहितया स्वपितया सतीजनस्य हृत्परम्परया पानिप्रेत्या ।
रद्वारिसान्नाहुत्प्रेक्षते—सौम्यै श्रीजर्ष कमलानां पद्मानां नातिक्रियेव परिह्रान्मति । ग्लानिं प्राप्नोतीत्यर्थः ।
एतेन विरहाभिक्रयनाभिच्छ्रुतम् । तदेव प्रशयपत्ताह—तथा चेति । अधुना सांप्रतं चरणयुगलेन पादयोर्गुमेन
सनाकलानं कटिनेरालां धारयति धत्ते । एतेन कटिप्रदेशस्य हृत्वात्मालेखिकृतम् । नितम्बयेति । नितम्ब
आरोहस्यस्य वितारेण निष्कन्धेन नय्यं विलम्बम् । धारयतीत्यस्य सर्वत्राहुयः । संगमेति । संगमस्य
नेत्यकस्वरा वाञ्छा तयैव हृदयं स्नानन्तरम् । धारयतीत्यर्थः । तदुक्तम्—आरावन्धः कुमुमसदसं प्रायसो
हृत्जनानां सद्यःपाति प्रगविहृदयं निप्रयोगे रगदि' इति । हृदयेनेति । हृदयेन 'सर्वं वाक्यं सावधारणम्'-
स्तुकेर्भवन्तमेव त्वामेव धत्ते । नान्यमित्यर्थः । उरसेति । उरसा वक्षस्यलेन वितिन्या नलिन्याः पलाशानि
पद्मानि तेषां प्रावरणमुत्तरीयकं धारयति । विरहजनितदाधोरसामकृतेन तद्धारणमिति भावः । कण्ठेन निग-
रनेन जीवितं प्राणितम् । एतेन कण्ठगतप्राणा सांप्रतं सा समस्यति ध्यनितम् । करेति । करकमलेन पानि-
पद्येन कपोलरालीं गलस्यप्रदेशस्यैवां धत्ते । विरिञ्जनसमावेश्यारिपम् । त्वदिति । तव संबन्धी य
आलापस्तत्स्विक्रवन्ती तेनाहुपातं रोदनम् । ललाटेति । ललाटफलकेन मालयेन चन्दनलेखिकां मलयज-
रचनाम् । एतेन तदितरालं हृदिसम्पत्वं सूचितम् । अंसेनेति । अंसेन स्कन्धेन वेणीं प्रवेणीम् । एतेन
केशानाननियञ्चितत्वनाभिच्छ्रुतम् । त्वदिति । तव दिदृशा शयुमिच्छा तथा हृदयं स्नानन्तरं विपटमानं भेदमा-
पयनानमप्यनिवाञ्छति समोहते । हृदयविपटनेन तदन्तस्थापिनत्वव चञ्चुया दर्शनं स्यादिति भावः । गोत्रेति ।
सा कादम्बरी जंघितेन प्राणितेन लज्जते त्रपते । केनेव । गोत्रस्य नासः स्थलनं विपर्ययेन ग्रहणं तेनेव ।
प्रियसहयेवेति । मुहुर्मुहुर्वारंवारं मूर्च्छया मोहेन मनसि चित्ते स्मृदयत आश्लिष्यते । क्येव । प्रियसहयेव
पद्मवप्रसायेव । परीति । रणरणकेनोत्कण्ठया मदनपरवशा कामपराधीना कुमुमसदनासुपशयनीयाहुत्याप्यत
उत्थानं कर्षते । केनेव । परिजनेनेव परिच्छदजनेनेव । परीति । आत्मा मानवीच्यया सत्त्वं पतितमर्तं यस्याः
सैवंधिया सती संचार्यते संचरन् कर्षते। ह्येव । परिचारिक्येव इत्येव । मुहुरिति । मुहुर्वारंवारं पवनेन वायुना
प्रेक्षोलितं कन्धितम् । उत्रेसते—उत्कण्ठयोःकलिकया व्यजनार्थं पत्रवभङ्गः किसलयस्यैवस्वसायद्भयं तं
कन्धितनिव धूतनिव । एवंधिं लतामण्डपं बशीजनाभयनधिवसत्साधितिप्रति । मुहुरिति । मुहुर्वारंवारं सच्छो-
भनाच्छेदकञ्चिच्च र्जीवोत्तिसलहोरको यस्मिन् । अत एवोत्रेसते—विसानां तन्तूनां बद्वलयं कटकं तस्य
संरक्षणं तदयं रचितमञ्जलिपुटं येनैवंधूतनिव स्थलकमेलिनीवनमधिरोते शयनं करोति । 'अधिसीद्दसासां' इ-
त्यनेनाभिस्वरणस्य कर्त्तव्यम् । मुहुरिति । उद्दण्डनभयादिव गलाराविधाननीतेरिव निरन्तरमन्ववहितं किसल-

१ नय्यमापन्, २ स्वजितेनेव, ३ पत्रवशा, ४ उत्कण्ठ; सञ्चये, ५ नलिनी.

च्छादितलतापाशमुद्यानमागेयते । मुहुर्निर्गम्यदभिरनरो रत्नानाग्रनयनप्रतिबिम्बं मन्दनल-
 प्रासनिमज्जकमलमिवोपवनमगेज्जलमयगाह्यते । तन्गातुत्थाय तमाळवीवीमुपैति । तन्वं ई-
 र्वायलम्बोर्ध्वमुज्जलतानिहिननिमीलितलोचनयन्ना चम्पकदलमालिकोद्बल्लदेवामद्भुतु-
 यन्ती मुहुर्तं विश्रम्य संगीतकण्ठगृहमाविशति । ततो मधुरसुरजवरप्यन्कनितलान्म ग्रीलको-
 ष्यमाना मयूरीव मुक्तधारं धारागृहमभिपतति । ततोऽपि धर्नजलधारसीकरपुलकित-
 फौदम्बकलिदेव कम्पमाना शुद्धान्ताकमलिनीतीरमपमर्षति । तन्माष भवनकलहंनरवन-
 माना प्रस्थिता तत्कालावतारितनूपूर्युगला निपुणप्रेक्षामित्र क्षामनामभिनन्दति । वज्र-
 भाम्ब्यापितमृणालहृषितैरिव भवनयापीचक्रयाहमिशुनेः कृत्तितेन खेयते । शय्याविश्रान्त-
 दितकुसुमसंचयामर्षितैरिव प्रमद्वर्नमधुकरैर्विकृतेनोद्वेज्यते । निर्भरोत्कण्ठगीतनिर्जितवरे-
 पितैरिवाङ्गणसहकारपिकृष्टद्वैः कलकलेनाकुलीक्रियते । मदनपाण्डुगण्डपरिभूतगनरव-

यैर्नवीनपद्मवैराच्छादितसिरोहितो रुता एव पाशो यस्मिन्नेवंभूतमुद्यानमारानं मुहुर्नरवारमातेषु । अथर्व-
 स्वयं । मुहुरिति । निष्पतन्त-प्रविशदभिरतं निरन्तरं यदोदनं परिदेवनं तेनाताम ईष्यते ये नरते नै-
 तयोः प्रतिबिम्बं प्रतिच्छाया यस्मिन् । अत्र एवोप्रेष्यते—सत्यरे संस्कारके यदास्वरगुणरिस्थानं तन्मात्र-
 भयं तेन विमज्जदृढकमलं पद्मं यस्मिन्नेवंभूतमिवोपवनं समीपवर्ति काननं तस्य सरोजलं पानीयं मुहुर्वतर-
 भवगाह्यते । अवगाहनं करोतीत्यर्थं । तस्मादिति । तस्मात्सरोजलादुन्मयायोत्थानं कृत्वा बहिर्निर्गतेर्न ।
 तमालवीवी तापिच्छलेसामुपैत्यागच्छति । तस्यामिति । वीष्यां शास्यारम्भिनी योर्ध्वमुज्जला बहु-
 तस्यां निहितं स्थापितं निमीलिते मुषिते लोचने नेत्रे यस्मिन्प्रेनाइसां वदनमाननं यथा सा । कन्धो देवो-
 ष्यकस्तस्य पुण्याणि चम्पकानि तेषां दलानि पृथङ्गता अवयवान्येषां मालिका सप्तमया उद्बल्लो निराश्रितो ये-
 देहो लक्षणया गलप्रदेशस्तस्याशङ्कामारेकामुत्पादयन्ती जनयन्ती मुहुर्न क्षणमात्रं विश्रम्य विश्रान्तिं दृष्टी-
 गीतकण्ठं नाट्यसदनमाविशति प्रविशति । ततस्वासाद्गृहान्मधुरो मियो यो मुरजवो मृदङ्गचन्द्रस्य स्व-
 विशेषखेन ललिता मनोहरा या लास्यजीवा श्लथविनोदस्तथा मयूरीव शिखण्डिनीयोद्वेज्यमानोद्वेजं कम्प-
 मुक्तधारं पतञ्जलं धारागृहमनिपतत्यमिगच्छति । ततोऽपीति । तस्मादपि गृहाइता निविश या क-
 धारा तस्याः सीकरो वातास्ववारि तेन पुलकितः संजतरोमाशः कायो यस्याः सा । कादम्बस्य इत्येतेन
 कलिका थोरक-सेव कम्पमाना वेपथुं प्राप्यमाणा शुद्धान्तस्यान्त-पुरस्य या-कमलिन्यस्तासा तीरं प्रतीक्षतती-
 गच्छति । तस्माद्येति । तस्माच्छुद्धान्तकमलिनीतीराद्भवन् गृहं तत्रस्था ये कलहंताः कादम्बकोर्णं तं
 शब्दमसहमाना सोढुमसमर्षा प्रस्थिता बलिता तत्कालं तदानीभवतारितं दृष्टीकृतम् । चरणादिति सेव । मुहु-
 र्गलं पादकटकद्वन्दं यथा सैवंभूता । निपुणप्रेक्षामिव विबुद्धुद्विमिव । क्षामतां कृशतामभिनन्दति स्त्रीपितृ-
 प्रेक्ष्य सुतरां सूक्ष्मा भवतीति भावः । चेतःक्षामता जायते तदा नूपुरगुलं पादयोन्तरेणान्तरेव पतती-
 व्यङ्ग्यम् । घलयेति । बलयस्य कटकस्य रचना निर्माणं तेन म्लाविर्नं म्जानता प्रापितं यन्मुक्तं कण्ठ-
 तेन कुपितैः कोपं प्राप्तेरिव । भवनस्य वाप्यो दीर्घिकास्तासा चक्रवाकमिथुनावि इन्द्रवज्रद्वन्द्वानि तै इ-
 तेन शब्दितेन सा खेयते खेदं प्राप्यते । शय्येति । शय्याविलासेन शयनीयविश्रमेण शयितो मर्दते च
 पुमुमसंचयः पुष्पप्रकरस्तेनामर्षितैरिवामर्षं प्राप्तेरिव । अन्तःपुरोचितं वनं प्रमदवनं तस्य मधुकरैर्भ्रमरैर्नितेन
 कृजितेनोद्वेज्यते उद्वेगं प्राप्यते । निर्भरेति । निर्भरं यथा स्वात्तथोत्कण्ठया यतीतं तेन शिञ्जो यो र-
 शब्दस्तेन रोपितैरिव रोषं प्राप्तेरिवाङ्गणमजिरे तत्र यः सहकारधृतस्तस्याः पिकाः कोकितान्येषां इदं
 समूहैः कलकलेन कोलाहलेनाकुलीक्रियते व्याकुलीक्रियते । मदनेति । मदनेन कर्दपेण पाण्डुः कुपो यो

१ निपलित. २ शाखावल्गुम्बुर्ध्व. ३ मुक्तधारिधार. ४ ततो जनकधरधार. ५ कादम्. ६ उपउद. ७ म-
 म्भारिय. ८ मधुककुलेः. ९ उत्कर्ष.

न्तिभिर्विद्वेद्योद्यानकेतकीसूचिभिरुद्भूतवेदना भवति । एवंप्रायैश्च मदनदुःखेष्टितायासैः परिणाममुपैति दिवसः । चन्द्रोदये चास्यास्तिमिरमयीवापैति धृतिः, कमलमयमिव दूयते हृदयम्, कुमुदमय इव विजृम्भते मकरकेतनः, चन्द्रकान्तमयमिव प्रक्षरति नयनयुगलम्, उदधिजलमयानीव प्रवर्धन्ते श्रुतितानि, चक्रवाकमया इव विपटन्ते मनोरथाः, शीतज्वरातुरेव मणिकुट्टिमोदरसंकान्तस्य तुपारकिरणमण्डलस्योपरि वेपथुलुलिततरलाङ्गुलीनिकरं करयुगलं प्रसारयन्ती शैशिसंतापमनश्चरं कथयति । सीत्कारेषु दशनांशुव्याजेन मन्मथशरज्जर्जरितहृदयप्रविष्टानिन्दुकिरणानियोद्धिरति । वेपथुषु व्यजनीकृतकदलीदलकम्पोपदेशमिव गृह्णाति । विजृम्भिकासु कैण्ठागतजीवितनिर्गममार्गमिवोपदिशति । गोत्रस्खलितविलक्ष्मितेषु हृदयनिर्पतितमदनशरपुष्परज इव वमति । चाप्पमोक्षेषु स्थूलाधुसंतानवेणिकावाहिनी विलीयत

गण्डः षण्णोलात्परप्रदेशत्वेन परिभूता न्यद्रता गर्भपत्रकान्तिमंभ्यदलरन्धैरेवंविधं हृद्यानस्य केतक्यस्यासां सूचयति प्रकरूपाः । 'त्रिपत्रकः सूचिरनिधीयते' इति वैजयन्तीकारः । अप्राणि वा । तैर्विद्वेव निभ्रेवोद्भूतवेदना प्रादुर्भूतपीडा भवति जायत एव । एवमिति । एवंप्रायैरेवंप्रकारं मदनस्य कंदर्पस्य दुःखेष्टितानि दुर्विलसितानि तेषानायासैः प्रयासैः परिणामं परिपक्वताम् । अवसानमिति यावत् । दिवसो वासर उपैति गच्छति । चन्द्रोदये चेति । च पुनरर्थे । चन्द्रोदये दशद्वयोदयस्थाः कादम्बयां धृतिः संतोषः । 'धृतिः स्वैर्दम' इति भूपालः । अर्थेति गच्छति । अत एवोदयेऽश्वे—तिमिरमयी तिमिरालिनेव । तिमिरस्य चन्द्रोदये नाशात्तन्मयं धृतेः । कमलेति । हृदयं नानमं दूयते संयुचितं भवति । अतएवोदयेऽश्वे—कमलमयमिव पद्मपटितमिव । कमलानामेव चन्द्रोदये संयोजसंभवाद्दुदयस्य तनुत्पत्ता । कुमुदेति । मकरकेतनः कंदर्पो विजृम्भते उज्वलो भवति । अतएवोदयेऽश्वे—कुमुदमय इव कंखात्मक इव । चन्द्रोदये कंखाणामेव विजृम्भणात्तनुत्पत्ता । चन्द्रकान्तेति । नयनयुगलं नैप्रदुग्मं प्रक्षरति । अधुवातं परोवीत्यर्थः । अत एवोदयेऽश्वे—चन्द्रकान्तमयमिव तद्वदितमिव । चन्द्रोदये चन्द्रोपलस्यैव प्रक्षरणारिति भावः । उदधीति । श्रुतितानि श्वासाः प्रवर्धन्ते । श्रुदि शच्छन्तीत्यर्थः । अतएवोदयेऽश्वे—उदधिजले समुद्रपानीयं तन्मयानीव तत्स्वरूपाणीव । चन्द्रोदये उदधिजलस्यैव प्रवर्धनारिति भावः । चक्रवाकचेति । मनोरथा अनिलगया विपटन्ते विद्युज्जन्ते । अत एवोदयेऽश्वे—चक्रवाका रथाङ्गाङ्गुलात्मनया इव तद्वदिता इव । शीनेति । शीतज्वरेणातुरा पीडितेव । मणिकुट्टिमस्य रजस्रभूनेररं नभ्यं तत्र संकान्तस्य प्रतिबिम्बितस्य तुपारकिरणमण्डलस्य गण्डले बिम्बं तन्वीपदुर्भूतारोपेषुः बन्धनेन उज्जितः बन्धितस्वरलो मनोरथोऽश्रुतिनिकरः परसायात्ममूर्तेः बन्धितंभूतं बरदुग्मं पानिदुग्मं प्रसारयन्ती विस्फारयन्ती वनश्चरं यथा स्वात्तया शरिसंतानं चन्द्रसंतानं वक्ष्यति । वरबन्धनेव तद्विषेदनादिति भावः । सीत्कारेष्विति । सीत्कारेषु सीत्कृतेषु दशना दन्तान्दंशान्दंशः शिरणाभ्यां व्याजेन निषेधेन मन्मथशरैरेव कंदर्पकालेन जलेतिं विपिकीकृतं वदुदयं स्वानं तत्र प्रविष्टान्दंशान्कालिन्दुकिरणानिव चन्द्रकान्तमिवोद्धिरति वमति । वेपथुष्विति । वेपथुषु बन्धेषु व्यजनीकृतानि तालवन्ती-कृतानि यानि बरवीदयानि रम्भात्प्रानि टेभ्यः बन्धस्योपदेशमिव दिशन्ति गच्छति । विजृम्भितशान्धिति । विजृम्भितेषु विजृम्भितेषु बरजागं गिरणप्रज्ञं वरजीनिं तस्य शिरोमनसिभिर गिरणप्रज्ञाया-भिरोपदिशति वक्ष्यति । योद्धेति । योद्धस्त्विति पूर्वस्यार्थेति तेषु यानि विपक्षमिति तेषु हृदयनिर्पतितमदनशरप्रपिता दे चन्द्रशरः कंदर्पकालेनोपुष्परज इव कुमुदमय इव वनद्वारिति । चाप्पमोक्षेष्विति । चाप्पो नैप्रदुग्मं तस्य मोक्षेषु मोक्षेषु स्थूलाधुसंतानवेणिकावाहिनी तेषां संतानं वरमया तस्य

इव । शशिमणिदर्पणेषु विस्फुरितानेकप्रतिबिम्बनिभेन शतधेव विदलति । कुमुदनाने
परिमललालसागतालिमालाकुलिता धूमायत इव । अमलकमलमलारेषु किञ्चलरजःकुञ्जो
ञ्जरिता ज्वलतीव । स्वेदप्रतीकारेषु विनादकपूर्वशोद्धूलीचवलित मलीभवतीव । न रिह
यते किं मुग्धतया, किं विलासेन, किमुन्मादेन, संगीतेमृदङ्गध्वनितेषु केनाप्युवा
मरकतमणिमयूरसुरानि स्थगयति । दिवसावसानेषु विश्लेषमीता मृणालमूर्धैभिर्प्रनिर्दि
लिसितानि चक्रवाकमिथुनानि सर्षटयति । चिन्तारतारम्भेषु मणिप्रदीपानवतंमोत्पटेना
यति । उत्कण्ठालेखेषु संकल्पसमागमाभिज्ञानानि लिखति । दूतीसंप्रेषणेषु स्वप्नप्रयोग
म्भान्संदिशति । अपि च तस्याश्चन्दनपरिमल इव दक्षिणानिलेन सह समागच्छति सैः
चक्राहशाप इव निशया सहापनति प्रजागरत्रासः । प्रतिरुतानीव बलभीरुपोतहृजिनः सह
विर्भवन्ति दुःखानि । मधुकर इवोपवनकुमुदामोदेन सहोपसर्पति मरणामिडायः । क
जलकणिकेव पद्मिनीपलाशस्थिता कम्पते । प्रतिच्छायेव स्फटिकोपलसलिलमनिर्दिन

वेनिहा प्रगाह्यां बहुतीलेवंशीला गती विनीयत इव इतीभवतीव । शशीति । शशिमणिरांसेषु वर
न्नादेषु विस्फुरितानि चमकिनान्यनेकप्रतिबिम्बानि तेषां निभेन निभेन (१) घनघा घनप्रकारेण विपरी
सावीभवातीव । कुमुदनायनेपिष्यति । कुमुदनायनेषु पुष्परायनीयेषु परिमले कालसा कलाया वा काले
मला ध्रमरापद्मिनीयापुडिताकुशीकृता गती धूमायत इव धूमवदाचरतीव । अमलेति । मला
निर्मलानि यानि कमलानि नलिनानि तेषां ससरेषु संस्कारकेषु किञ्चलं केपरं तस्य रजःकु
ञ्जो रिहयते विज्जरिता पीतरुपीकृता सती ज्वलतीवोद्धूनीव । स्वेदेति । सैः सो धर्मगम्य प्रदीप
दिव्येषु विद्यतः शुचियं, कूरुशोशो हिमवत्कृष्णं तस्य धूनी रजसत्वा धारिता कुशीकृता सती स्व
वतीव भूर्भवावं भवतीव । नेति । न विज्ञायते नावबुध्यते । मयेति शेषः । किं तद्विज्ञानं—किमिति ।
मुग्धतयाप्रमाणतया, किं विज्ञायते विप्रमेण, किं उन्मादेन चित्तविद्वेनेन, संगीतार्थं यानि मृदङ्ग
सुरस्यभित्ति तेषु केना मयूरवाप्यन्तमां साह्या आरेहया धाराशये यन्प्रशे मरकतमणिमयूरानि
निर्दिशति मयूरमुखाणि शिगण्डिवदनानि स्थगयत्याच्छादयति । दिवसेति । दिवसावसानेषु वरा
बहुदिवसांसेषु चेतद् । अल्पैस्फटिकमोदमोदमोदमोदं म्यात् । विश्लेषमीना विभोगमीना मृणालमूर्धैषु
मुनिभिर्प्रनिर्दिशतेम्योपलक्षितकुञ्जे लिखितानि विप्रानि यानि चक्रवाकमिथुनानि इत्युवा
संयतयति मयोचयति । चिन्मेति । चिन्तया संकल्पमात्रेण ये रतारम्भा मैजुनारम्भाथेषु मणिप्र
द्वयमनिवर्तयः शेषात्मन्धाराणि पुत्रलयाणि तेषांइयति तादृशां करोति । उत्कण्ठेति । उत्क
ण्ठेतिइया ये लेखः पत्राणि तेषु संकल्पेन कल्पनामात्रेण ये समायमा मैजुनामैजुनारम्भे
मनःप्रवादइतिइति लिखति इतिइत्येति । दूतीति । दूतः संवदिहाराणां संज्ञेषु सै
स्यवन्धवमारण्य अगम्यमोरुदम्भा उरुदम्भा इति शोभप्रशिक्षणमन्दिशति कथयति । अपि सै
कुञ्जो रिहयते । तस्यः कादम्बर्याश्चन्दनारिमल इव मयूर अमोद इव दक्षिणादिभ्रमराचनीनां इव इव
मृदङ्गं मगच्छति । चक्राहंति । निशया विवर्षित्या सह चक्राहो रयाइत्युवा मया इव इत्युवा
उत्कण्ठेतिइव प्रथमप्रयोगे प्रथमप्रयोगेण समागच्छति । प्रतीति । वतीव मूर्धैरिमलमली इति
वरावन्धवमारण्य इतिइति सह मरिचकानीव प्रीतिगुणीव इत्युवा मयूरानि निर्दिशति प्रतीति
मधुकर इति । उवाच मयूरानि पुष्याणि तेषाममोदो दूतानी मयूरानं इव मयूरान
काःइत्युवा । मयूरानि मयूरानि मयूरानि मयूरानि मयूरानि मयूरानि मयूरानि मयूरानि मयूरानि
तया खेति । वीर्यं कमनीयं तस्याः पश्यति पश्यति तेषु विना प्रकटितइत्युवा इतिइति

१ प्रथमः, २ द्वितीयः, ३ तृतीयः, ४ चतुर्थः, ५ पञ्चमः, ६ षष्ठः, ७ सप्तमः, ८ अष्टमः, ९ नवमः, १० दशमः, ११ एकादशः, १२ द्वादशः, १३ त्रयोदशः, १४ चतुर्दशः, १५ पञ्चदशः, १६ षोडशः, १७ सप्तदशः, १८ अष्टादशः, १९ नवदशः, २० दशमः, २१ एकादशः, २२ द्वादशः, २३ त्रयोदशः, २४ चतुर्दशः, २५ पञ्चदशः, २६ षोडशः, २७ सप्तदशः, २८ अष्टादशः, २९ नवदशः, ३० दशमः, ३१ एकादशः, ३२ द्वादशः, ३३ त्रयोदशः, ३४ चतुर्दशः, ३५ पञ्चदशः, ३६ षोडशः, ३७ सप्तदशः, ३८ अष्टादशः, ३९ नवदशः, ४० दशमः, ४१ एकादशः, ४२ द्वादशः, ४३ त्रयोदशः, ४४ चतुर्दशः, ४५ पञ्चदशः, ४६ षोडशः, ४७ सप्तदशः, ४८ अष्टादशः, ४९ नवदशः, ५० दशमः, ५१ एकादशः, ५२ द्वादशः, ५३ त्रयोदशः, ५४ चतुर्दशः, ५५ पञ्चदशः, ५६ षोडशः, ५७ सप्तदशः, ५८ अष्टादशः, ५९ नवदशः, ६० दशमः, ६१ एकादशः, ६२ द्वादशः, ६३ त्रयोदशः, ६४ चतुर्दशः, ६५ पञ्चदशः, ६६ षोडशः, ६७ सप्तदशः, ६८ अष्टादशः, ६९ नवदशः, ७० दशमः, ७१ एकादशः, ७२ द्वादशः, ७३ त्रयोदशः, ७४ चतुर्दशः, ७५ पञ्चदशः, ७६ षोडशः, ७७ सप्तदशः, ७८ अष्टादशः, ७९ नवदशः, ८० दशमः, ८१ एकादशः, ८२ द्वादशः, ८३ त्रयोदशः, ८४ चतुर्दशः, ८५ पञ्चदशः, ८६ षोडशः, ८७ सप्तदशः, ८८ अष्टादशः, ८९ नवदशः, ९० दशमः, ९१ एकादशः, ९२ द्वादशः, ९३ त्रयोदशः, ९४ चतुर्दशः, ९५ पञ्चदशः, ९६ षोडशः, ९७ सप्तदशः, ९८ अष्टादशः, ९९ नवदशः, १०० दशमः

निष्कृष्टमनलेषु दृश्यते । नलिनीय शशिकरस्वर्गेन म्लायति । हंसीव सरसामृणालिकादार-
प्यतिकरेण जीवति । शरदिव कुमुदकुर्वलयसंपर्कमनोहरगन्धयद्वा सकुमुमवाणा च विजृ-
म्भते । चन्द्रमूर्तिरिव कमलप्रकरस्यलिनपादपद्मवा संचरन्ती निशां नयति । कुमुदिनीव
रजनिकरकिरणकृतजागरा दिव्यममलीकनिद्रयातिवाहयति । मुररिपुजलशयनलीलेव मन्दो-
च्छ्वसितशेषा निमीलितलोचना विमपि चिन्तयति । मलयनिम्नगोव सरमहरिचन्दनकिसल-
यलाञ्छितेषु शिलातलेष्वभिपतति । कुन्दकलियेव तुषारसिक्कपद्मवर्तिनी वनानिलेनाया-
स्यते । भुजंगीवाससप्ततापालिङ्गवचन्दना मित्रिकुलकोलाहलेन ताम्यति । हरिणीव केसरि-
फाननं परिहरति । कुमुमघटितशिलीमुखमनोहरान्मदनचापादिव प्रमद्वनाजस्यति । जान-
कीव पीतरकेभ्यो रजनिचरेभ्य इव चम्पकाशोकेभ्यो विभेति । उपेय स्वप्नसमागमेनापि

चपते । एतेनोभयोः साधर्म्यमापिप्लनमिति भावः । प्रतीतिः । एकटिकोपलथ सञ्जितं च मनिर्दर्पणथ मनि-
कुष्टिमतलानि च तेषु प्रतिच्छायेव प्रतिविम्बनिध दृश्यते । जर्जरिति शेषः । नलिनीति । शशिकरायन्द्र-
किरणाक्षोपां सराः संयोगविशेषणेन नलिनीच म्लायति म्लानि प्राप्नोति । नञिन्त्याः सूर्यविकारित्वेन, अस्वाद्य
विरहव्याकुलितचित्तत्वेन शशिकरस्वर्गादिव म्लानिरिति भावः । हंसीवेति । सरसा रसोपपुष्पा
या मृणालिन्यः कमलिन्यस्तासां द्वारा मुष्पाप्रालम्बानेषां व्यतिकरेण संवन्धेन हंसीव परदेव जीवति प्राणि-
ति । हंसीपक्षे मृणालिकाया आहारो भोजनं तेन प्राणवृत्ति करोतीत्यर्थः । शरदिवेति । कुमुदं श्वेतकनकं
सूर्यविकारि, कुबलयं चन्द्रविकारि, एतेषां संपर्कः संवन्धस्तस्मात्तो मनोहरगन्धस्तं बहतीति यद्वा ।
सकुमुमवाणा चेति । सह कुमुनेन पुष्पेण वर्तमाना वाणा वृक्षविशेषा यस्याः यस्यां वा । एवंविधा सती
शरदिव वनालय इव सा विजृम्भते । इत्यस्तः प्रसरतीत्यर्थः । चन्द्रमूर्तिरिति । कमलानां नलिनानां
प्रकरः समूहस्वस्तिन्स्वच्छिताः स्खलनां प्राप्ताः पादा अद्भ्यः किरणा वात एव पद्मवा यस्याः सैवंविधा
चन्द्रमूर्तिरिव संचरन्ती व्रजन्ती निशां नयति । राधिं गमयतीत्यर्थः । कुमुदिनीति । रजनिकरयन्द्रस्वस्य
किरणंशुभिः कृतो विहितो जागरो जागरणं यस्याः सैवंविधा कुमुदिनीव कैरविणीवालीकनिद्रया दिवसमति-
वाहयति । गमयतीत्यर्थः । अत्रालीकनिद्रस्वं नेत्रकुमुदिन्योर्निद्राभावेन संकोचनात्रापेक्षया मन्तव्यम् ।
मुररिपुरिति । मुररिपुः कृष्णस्तस्य जलशयनलीलेव मन्दं मन्दमुच्छ्वसितमेव शेषो यस्याः सा कादम्बरी
मिमप्यनिर्वचनीयस्वरूपं चिन्तयति ध्यायति । जलशयनलीलापक्षे मन्दं मन्दमुच्छ्वसित उच्छ्वासं प्राप्तः ।
संजातोच्छ्वास इति यावत् । शेषः शेषनागो यस्यां सा तथेत्यर्थः । मलयेति । मलयनिम्नगोव दक्षिणाचल-
सर्गादिव सरसो निविडरसो यो हरिचन्दनधन्वनद्मस्तस्य किसलयानि पद्मवात्सलाञ्छितेषु विहितेषु शिला-
तलेष्वभिपतति । शेत इत्यर्थः । कुन्देति । कुन्दः पुष्पविशेषस्तस्य कलिकेव घोरक इव तुषारेण हिमेन
निचो यः पापः किसलयस्तस्मिन्वर्तत इत्येवंशीला । विरहव्याकुलितत्वेन हिमसिक्कपद्मत्रोपरि कृतशयनेत्यर्थः ।
वनानिलेन वनवायुनायास्यत आयासं प्राप्यते । कुन्दकलिकापक्षे तुषारसिक्कपद्मवर्तिनीति कथ्यम् ।
भुजंगीति । प्रयलविरहस्य पर्यस्य वाऽसह्यः सोढुमशक्यो यः संतापत्वहित्वेनालिङ्गितं चन्दनं चन्दनदुमो
या यया सैवंविधा सती भुजंगीव सर्पिणीव सिखी मयूरस्तस्य कुलं समूहस्तस्य कोलाहलः कलकलत्वेन
ताम्यति खेदं प्राप्नोति । हरिणीति । केसरो वकुलो विद्यते यस्मिन्नेवंविधं केसरिणोपलक्षितं वा यत्काननं
वनं हरिणीवैणीव परिहरति त्यजति । कुमुमेति । कुमुमेषु पुष्पेषु घटिता लम्बा ये शिलीमुखा भ्रमराः,
पक्षे कुमुमान्येव घटिता रचिताः शिलीमुखा वा, तमनोहराऽविरान्मदनचापादिव कंदर्पधनु इव प्रमद्वना-
दन्तःपुरोचितवनाजस्यति प्राप्तं प्राप्नोति । जानकीति । पीताथ रक्षाथ पीतरकास्तेभ्यधम्पकाशोकेभ्यः
पीतं रक्तं शधिर् यैस्तेभ्यो रजनिचरेभ्य इव निशाचरेभ्य इव जानकीव सीतेव विभेति भयं प्राप्नोति । उपे-

श्रुतार्थनामेभि । धीर्भ्रमन्तनीरिवातुरिनर्मन्त्रिणामा श्रयणा भवति । सर्वथा तस्याः कंदरीत-
 याज्ञानि रिषभैर्जीवितसंशोराणामनुनि, यत्पररचनाया गृहकमभिनीमृगात्प्रति, इत्येतेः
 मरतीजनरचनानि, शय्यापरिहृषभेनोपवनद्रुगुमानि, अनवरलभोभेण मन्नायुजति विःसें
 क्षीयानि । किं बहुना, संप्रति तस्मात्स्वप्नामा भ्रंशंमरतीजनः, स्वप्नंयद्वाणि मरंरहन्ती.
 स्वप्नमागमोपायान्वेषिणः शेषंममरायाः, स्वप्नोर्विगम्भनेपराः सर्वप्रभाः, त्यदुमानुगत
 परिजनः, त्यदालापनिर्मिताः सर्वविनोदाः, त्यदाहारमयशिरकलाभ्यामः, तदुसात्मनो
 मागधीमहलगीतयः, त्यदंशेनपुनरुभाः स्त्राः, त्यत्परिहामप्राया मदनञ्चरदाद्विनरुभाः,
 त्यन्नामप्रहृषेहोपायगम्यप्रयोधा मोहमहावेगाः, इत्यायेदन्तं च केयूरकम् भवतु । संवे
 न शक्तोम्यतः परं भोतुम् इत्यामीलनदत्तमंशेव कादम्बरीक्यथाभ्ररणवेदानामंभवानुदन्ते
 चन्द्रापीडंमाकमन्ती मूर्च्छां न्यवारयन्, न तु पुनरवस्थानिरेदंपरिममानिः ।

वेति । स्वप्ने निद्रावस्थायां समागमो मेलापकमेनापि श्रुतार्थं तां कृत्वाज्ञानमेति गच्छी । केव । इते ।
 यथोपा बाणमुना स्वप्नदत्तायां प्रमुप्रगमागमे श्रुतार्थां जन्ता तथेयमपीचरं । धीर्भ्रमेति । धीर्भ्रमन्ते
 निद्राधधोरिवातुरिनं प्रतिरिनमतिधामानिद्रया शय्याया कृष्णा भवति जयते । पक्षेक्षीराना दत्ता तां
 स्मामिति समासः । 'रजनीव मतिः शय्या' इत्यभिधानविन्यामनि । सर्वथेति । सर्वप्रकारेण
 कादम्बर्याः कंदर्पवेदनया कामव्यपवात्रानि दृश्यादादीनि । दिवगैरिति बहुवचनं बहुवचनञ्च ।
 निर्वसरेर्जावितस्य प्राणितस्य संचारणवस्तूनि प्राणाधारभूताः पदार्थाः नि शेषमत्यन्तं क्षीयानि लोहनि
 नीलार्थः । तदेव दशंयन्नाइ—यलयेति । दापय्यपेयसमार्थं वय्यानां कटकानां रचना निनयं
 गृहकमलिन्या सदनलिन्या मृगालानि विद्यानि । उपदेदोरिति । उपदेशेहादेशः शिष्टं तस्य प्र
 सखीजनस्याजीजनस्य वचनानि । द्वाययेति । शय्यायाः शयनीयस्य परिहलनेन विरचनेनोपवनद्रुगुमनि ।
 अनवरं निरन्तरे भोजेण भोजनेन मन्नायुजानि कंदर्पदाश्यानि । किं बहुनेति । किं बहुवचनञ्च ।
 संप्रतीति । संप्रतीदानीं तस्याः कादम्बर्याः । तत्रैव नाम विद्यते यस्य सा त्वत्तमा । एवंविधः सर्ववर्त
 वयस्याजनः । त्यदिति । त्वय्येव संबद्धानि त्मानि सर्वरहसानि सर्वगुणानि । स्वप्नरममाणो देव
 पस्वस्वोपायः कारणं तन्मन्येयन्तीश्वेवंतीला अन्येषु सर्वैरगमवायाः समप्रजनसमुदाः । तत्र सर्वं गुण
 तस्योपलभनमुपलक्षिष्वहास्मिन्परास्वपरा सर्वप्रभाः सर्वोभ्यनुयोजनानि । त्यदिति । तत्र इत्यान्तं प्र
 सत्र मुखरो वाचाल एवंविधः परिजनः परिच्छद् । त्यदिति । तत्र आलापः संभाषणेन वि
 रचिता सर्वविनोदाः समप्रमोदाविलासाः । त्यदिति । तदाहार आकृतिलेन निष्पन्नस्वदाकारमने
 प्रकलाया आलेख्यविज्ञानस्याभ्यासः । पुन पुनर्वारंवारम् । त्यदिति । तत्रोपालम्भो सर्वे मन्वे दातां
 मागधीनां महलपाठिकानां महलगीतयः कल्याणार्थगानानि । त्यदिति । त्यदंशेन त्यदंशेन पुनरु
 पुनर्भाषिताः स्त्राः । तत्र परिहाराप्राया उपहासमदशा मदनञ्चरदाद्विप्रलापा विहङ्गोक्तयः । विनये
 विरदोक्तिः इत्यमरः । त्यन्नामेति । तत्र नाभ्रो प्रहृषभैर्वेदोद्वितीयो य उपायः प्रयत्नेन मन्
 प्रबोधा बोधनानि येषामेवंभूता मोहमहावेगा मोहमहाहरयाः इति पूर्वोक्तप्रकारेणावेदन्तं रूपयन्तम् ।
 केयूरकमिति । नेत्रयोरामीलनानुदणादत्तसहेव दत्ता संज्ञा संकेतो यया सा विदितयेष्टेव । कनेव । कादम्बर्या
 व्यथाश्रवणमाकर्षणं तस्माद्देवनायाः संभवत्स्मिन्ननुकम्पा दया तयेन चन्द्रापीडमाकमन्ती मूर्च्छां न्यार
 वयपेययत् । इतीति किम् । यस्वया श्रेष्ठं तद्भवत्वस्तु । संप्रतीदानीमनः परं भोतुमाकर्णवितुं न शक्तेमि
 समर्थो भवामि । न तु पुनरवस्थाया निवेदन तस्य वेदनायाः परिसमाप्तिं पर्वन्तः ।

१ धीर्भ्रमनिद्रा. २ अतिधामा भवति. ३ साधारम्. ४ सर्वः सर्वतः. ५ सर्व. ६ अपालम्भः उपात्म्य.
 ७ तत्पराः. ८ भवति. ९ आमीलनादत्त. १० आकामन्ती. ११ निवेदनवेदनः वेदन.

तथा मूर्च्छानिमीलितश्च तामेवाध्यायत्रिव ससंभ्रमप्रतिपन्नशरीरेण केयूरकेण संभावित-
 ताटवृन्तया च पत्रलेखयानुभाष्यार्थसज्जया च नियत्वा संज्ञां लम्बितश्चन्द्रापीडः स्वकृतपीडापरा-
 धेन भीतमिव लज्जितमिव विलम्बितमिव निमृत्तस्थितं केयूरकमन्तर्वाण्योपरुध्यमानकण्ठः कैथमपि
 स्वलिताक्षरं प्रत्युवाच—केयूरक, येन प्रकारेणैवमेकान्तनिधुरं हृदयमात्मन्यनुत्पन्नरोगमेव
 नां संभाव्य देव्या कादम्बर्या दूरीकृतपुनर्मदागमनसंभावनया न त्वमागमनायादृष्टः, न संदिष्टं
 वा किञ्चिन्महाश्वेतया ससुपट्टतानुबन्धया मदलेखया वा त्वन्मुखेन नोपालब्धोऽसि । तया
 भयि पत्रलेखया सर्पमाख्यातम्, तदभिजाततया महाभुभावत्वाद्दुद्वारतया समानशीलतया
 दक्षिणतया चैकान्तपेशलतया च स्वभावस्वात्मानमात्मना न कलयति देवी कादम्बरी ।
 चन्द्रमूर्तेरालोक्यैव निश्चेतनस्य चन्द्रकान्ताख्यस्य पायाणखण्डस्यार्द्रभावोपगमनमेवायत्तम्,
 न पुनस्तत्कारकपणम् । नितरां पद्मप्रातिनोऽपि च मधुकरस्याभिगमनमेवाधीनम् । मकरन्द-
 लाभे तु कलिकात्रयिणी जृम्भैव प्रभवति । दिवससंतापछान्तेन चोन्मुखता कुमुदाकरेण
 फरणीया विकीसयति पुनस्तम् । ज्योत्स्नाभिरामा रजन्येव निर्भरमन्तःसरसतायां सत्या-

तद्येति । तेन प्रकारेण मूर्च्छानिमीलितो मीथ्येन मुद्रितश्च तामेव कादम्बरिनिवातुप्यायन्सत्रिव सह
 संभ्रमेण शरदा प्रतिपद्ये विश्वं स्वीकृतं शरीरे वस्त्रैर्बभूवेन केयूरकेण संभावितं संगृहीतं तालवृन्तं व्यजनं
 नदेषंभूतया पत्रलेखयानुभाष्यो नोऽर्थस्वप्न सज्जया समर्थया च नियत्वाऽदृष्टविशेषेण संज्ञां चेतनां लम्बितः
 प्रापितश्चन्द्रापीडः स्वयं कृता या पीडा तस्मात्पराध आगच्छेन भीतमिव द्रष्टामिव, लज्जितमिव प्रपितमिव,
 विलम्बितमिव वीक्ष्यपत्तमिव, निमृत्तस्थितं निधलस्थितं केयूरकमन्तर्वाण्योपरुध्यमानः कण्ठो वस्त्रैर्विधधन्दा-
 पीडः कथमपि महता कष्टेन स्वाटिकाक्षरं यथा स्वातया प्रत्युवाच श्रेष्ठवान् । किमुवापेलाह—केयूरक
 इति । हे केयूरक, येन प्रकारेणैवमेकान्तेन निधुरं कठिनं हृदयं चेतो वस्त्रैर्विधधनात्मनि कादम्बरी नियमेषु-
 एतप्रपणमजनितादृष्टं नामेव संभाव्य ज्ञात्वा देव्या कादम्बर्या दूरीकृतः पुनर्द्वितीयवारं पुनर्मदागमनं तस्य संभा-
 यना तथा तन्मागमनाप नादिष्टो न कथितः । तथा महाश्वेतया किञ्चिच्च संदिष्टं न कथितम् । शीटशया । समु-
 पट्टतो दूरीकृतोऽनुपपन्नोऽस्त्यप्रदो यथा संसंविषया । मदलेखया वा तन्मुखेन लदाननेन नोपालब्धोऽसि
 मोवात्मनं प्रापितोऽसि । तथा भयीति । नद्विपयकं सर्वं पत्रलेखयाख्यातं कथितम् । तद्वृत्ति । तत्पूर्वो-
 एननिश्चिततया शुचीनडया महाननुभाषो माहात्म्यं यस्यास्तस्या भावस्तत्त्वं तस्माद्दुद्वारतया रूपानुगतत्वेन
 समानं शीतं समानो यस्यास्तस्या भावस्तत्त्वा तथा दक्षिणतया सरलतया । 'दक्षिणे मरुतोदारौ' इत्यनरः ।
 रूभासस्य प्रवृत्तेरेकान्तेन निधयेन पेशलतया हृदतया । अत्रानशब्दः स्वरूपवाची तेनात्मानं स्वरूपं देवी
 कादम्बर्याज्जा स्वैरेव न कलयति न जानति । शरदां भड्या भक्तिं यद्वयवावपुष्पत्, न तादृशं कुलक्षिपेति
 भावः । नदेष वस्त्रैर्बभूवेन प्रकारान्तरेणानशब्दोऽयं दूरीकृत्याह—चन्द्रेति । चन्द्रमूर्तेः शशाङ्कविभक्त्यालोके-
 नैव प्रकारेणैव निधयेनस्य चेतनाहितस्य चन्द्रकान्ताख्यस्य शक्तिन्यामिषानस्य पारस्पर्यतन्म एवच-
 यत्तम्यैर्भासस्य इषीभास्योपगमनं प्राप्नोतेव जायते स्वाधीनम् । न पुनस्तत्कारकपणं तद्विकरणाक्षेपः ।
 नितरामिति । विराट्कालस्य पद्मप्रातिनोऽपि शक्यगतिनोऽपि, पद्मे पद्मप्रातिनोऽपि पद्मकालिनोऽपि, मधु-
 करस्य भ्रमरस्याभिगमनमेव संयुक्तगमनमेवाधीनमायत्तम् । तु पुनरर्थे । मकरन्दलाभे तु मकरन्दलाभे तु
 कलिकात्रयिणी जृम्भैव जृम्भणमेव प्रभवति समधीनवति । दिवसेति । दिवसस्य
 पारस्य संतापशक्तिर्भेन हान्तेन पीडितेन कुमुदाकरेण वरपकुमुदापेनेन्मुमुक्तः समुत्तया वरणीया शयां तं
 पुनर्द्वितीयवारं विकीसयति । इत्येष वैकुण्ठेन त्वमिषानं मनोहरं स्वन्त्येव शक्तिः । निर्भरमिति ।

१. ०. ०. ०. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

गपि मधुमासलक्ष्मीपरिमहाद्विजा पलवानुपगदर्शनस्य कृते किं करोतु पादपः । तत्र देव्याः
 कादम्बर्या एवाहापराधिनी, ययाधरस्पर्शान्दितमात्रप्रतीक्षे पुरःस्थाधिनि दामजने निन्दरु-
 षतयात्मानमव्यापारयन्त्या सुखप्रतिपन्धिनी दुःखदानैकनिपुणा परहृदयपीडानरेक्षिणी
 लज्जापेक्षिता न जीवितसंदेहदायिनी देव्याः समाचष्ट । अथवा देव्याः परिजनस्यैव शो-
 यमेवंविधो व्यामोहः, यैदनिच्छन्त्यपि बलादसौ न व्यापारिता । कीदृशी चरणवर्षप्रतिद्वन्द्व
 दासजनस्योपरि लज्जा, कीदृशं वा गौरवम्, को यानुरोधः, अविश्वस्तचितता वा केनैतदसौ
 यदेवमात्मनः शिरीषपुष्पकोमलस्त्रेयनतिदाहणा पीडाङ्गीकृता, न कृतार्थितो मे मनोरथः ।
 अथवा क्रमागतमन्तर्धानं वामलोचनानां विशेषतोऽपरित्यक्तनिःशेषशालभावात्तानमेतद्विदग्ध-
 मुग्धमनसिज्ञायानां कन्यकानां लज्जा न पारिता नामासिञ्चने स्वयं परित्यक्तं देव्या । न-
 लेखा तु द्वितीयं हृदयमस्याः । तथा किमेवमहार्यसंयमघनैर्मुनिभिर्परिपरित्यक्तैर्द्वयारहा-
 णानिब्राह्मचरैरेण शुचिभिर्परिहार्यैर्दशैर्नाथहिंकार्यचाण्डालेन भस्मीकृतपर्यवसानवार्ते

निर्भरं यथा स्यात्तयान्तर्मध्ये सरसस्य भावः सरसता तस्यां सत्यामपि मनुमातो वसन्तलस्य लक्ष्मी. शैल-
 परिग्रहः स्त्रीकारस्तस्माद्विजा पञ्चस्य क्लितलस्यसानुपगदर्शनं तस्य कृते तदर्थं पारुषो वृक्षः किं करोति
 कुर्वादिलयः । तत्रेति । तस्मिन्प्रदेशे देव्याः कादम्बर्या आशैव निदेश एवापराधिन्यपराधारी, दारु-
 केवलमपरस्पर्शान्दितमात्रं तस्मिन्प्रतीक्षा विलम्बो यस्य स तस्मिन् । शोष्ठरुपगणानन्तरे क-
 कारिणीलक्ष्यः । पुर स्थादिन्यग्रे दासजने सेवकजने निष्कण्ठतया निर्दयतयान्मानं समव्यापारयन्त्या
 यन्त्या शुचस्य शौक्यस्य प्रतिपन्धिनी वैरिणी दुःखस्यामुखास्य दानं वितरणं तत्रैकाद्वितीया निपुणनि-
 हृदयस्यान्यचित्तस्य पीडा वेदना तामनपेक्षितेऽगमीहृत इत्येवंशीला लज्जा प्रयापेक्षितेऽपि
 दानिनी प्राणितसंदेहकारिणीति देव्याः कादम्बर्या न समाचष्ट नाख्यातवती । अथवेति प्रकारान्तरेः
 कादम्बर्या अथ परिजनस्यापि परिच्छेदस्यापि शोऽयमनिश्चयनीयस्वरूप एवंविध एवाशो मज्जोरे
 धदसौ कादम्बर्यानिच्छन्त्यप्यनमिलयन्त्यपि बलादसौ व्यापारिता न प्रेरिता । कीदृशीति । न-
 प्रतीद्वन्द्वस्य कामस्य दामजतस्य सेवकलोचस्योपरिपरित्यक्तकीदृशी लज्जा प्रया । वापशा गौरवं गुणं कीद-
 र्को यानुरोध- प्रतिबन्ध- । केयमीदृश्याविश्वस्तचितताविधम्ममनरुचता यस्यादेतोरैकममुवा प्रकरो-
 स्यास्य शिरीषपुष्पकोमलस्य मुकुमारस्त्रेयमतिदाहणालुपा पीडाङ्गीकृता स्त्रीकृता । मे नम मनोरथ-
 शयो न कृतार्थितो न सफलकृतः । अथवेति पुन्यन्तरे । वामलोचनानां मनसिनीनामन्तर्धानं शिरो-
 क्रमागतं परिचय्या समागतमेव । विशेषतो विशेषेदारपरित्यक्तो निःशेषो बालभायो यानियुक्तम् । इ-
 यदन्तिभ्रजे चन्द्रापीडलक्षणं स्वयमात्मना देव्या कादम्बर्या लज्जा प्रया परित्यक्तं विमोक्तं न पारित्य-
 त्तस्या देव्या मदलेखा तु द्वितीयं हृदयम् । तथा मदलेखाय किमेवं पूर्वोक्तप्रकारेण दुःखतया कन्देनक-
 मानं पीडयमानं देवीशरीरमुपेक्षितमुपेक्षाविषयीकृतम् । इतः कामं विशेषयन्नाह—महायैति । न त-
 योयं संयमघनं प्रथमं येषामेवंविधैर्मुनिभिरपि काचंयमेरपर्यशिक्षितो हृदयारहारः प्रणयारहर्तं इत्यन-
 धर्मीति । न निर्महीनुं योग्योऽनिग्रह्य एवंविधधारलस्यारहोत्त । शुचिभिरिति । शुचिभिरिति शो-
 चरिहायै परिरर्तुमद्यथा सार्थो यस्य स तेन । अथद्विरिति । अथद्विःशःशोऽन्याभ्यन्तरकृतानि तेषु यन्त्रे

१ प्रतीक्षे. २ परित्य-जनी ३ सनयन्त्या. ४ अथशस्य हरिजनस्यापि देशा अति; अथवा यन्त्र-जोरी देव
 अति. ५ अथेच्छन्त्यापि बलादसौ न व्यापारिता. ६ अथद्विद्वन्द्वस्य. ७ मनसिदुष्ट. ८ शो यो व दारि-
 ९ अर्हद्विद्व. १० प्राणहृदय. ११ स्वयंन-वापशायेन.

मन्त्रेणानिवां यन्मजानतामिना मर्षदोषामन्त्रेजान्तीरुष्याधिना मन्त्रावहारिना क्वाण्डव्यायेन
 मन्त्रभेदिनात्कामुर्धरेण मन्त्रः प्राणावहारकमेजागल्बसूनुनातिरुचिन्मजाना तानवयतिना
 परापरारहंभायेन हृदयवासिनाऽपरप्रत्ययेन मन्त्रोक्तिना वामेन दुःखान्मनायाम्भमानं वैवीर्यी-
 सुपेक्षिणम् । विनिति तत्रप्रथमैव मे कर्त्तुं नावेदिगम् । अथुना मुखादि दिग्मन्त्रमन्त्रेऽथने
 ति करोमि । मन्त्राणिनाऽन्यतयापुमुनासागन्वायमहं वैवीर्यीरम् । वरुन्तारकटिन्मन्त्रेऽथै-
 मन्त्रिधैरुपि हृदिभावाः मन्त्रेपयः । न भागते निनेमन्त्रेणैव किं वा भयतीति । प्रायेण च वैवीर्यात्-
 तुभयनीय एवापनयः । यथा चान्त्र दुःखैकदानव्यमनिनो दुर्घटपटनारण्डिनस्य यदिक्य-
 मन्त्रारिणो निपनारण्डरुविगस्य ह्यविधेः मर्षतो विगंम्युत्वं मन्त्रारम्भं पठयामि, तथा जानामि नै-
 र्वायना म्नाम्यतीति । अन्यथा क निष्प्रयोजनोभमुखागुपरमेनामागुवभूमिगमगम्, क च वत्र
 एषितस्याच्छोददर्शनम्, क तत्र तीरे विधानान्मानागुवगीवधनेराकर्णम्, क तत्रिदामा-

गतयेन । भस्तीति । भस्तीरुगमर्षैकसागमन्त्रं प्रसिद्धत्वं येन ग तेन । शनीति । शक्तिरान्य-
 दिष्णातं कण्टकानं विवृणनं तस्मात्किंवातिमेन । स्वर्षेति । मर्षदोषानां मन्त्ररूपानामाप्रवेनापारभूतेन ।
 वशीरैवेति । न विद्यते वशीरै वनिभेवंभूतो व्याधिरामवन्देन । रूपेति । मन्त्रं वैवीर्यमन्त्रादीलेवं-
 र्शिलेन रूपावहारिणा । काण्डेति । काण्डेन वामेन अर्धतीति काण्डव्यापधेन । मर्षेति । मन्त्रभेदिनापे-
 स्यात्पलायेन । अलीयेति । अलीशो निष्ठा पदुर्धरो धनुष्पासंभेन । सद्य इति । मन्त्ररूपाने वः प्रजा-
 पतारोऽनुमन्त्रं तत्र क्षमेन समर्थेन । अकालेति । अकालेनाप्रकायेन मनुना मरणेन । अनिरुपितेति ।
 अनिरुपितेऽन्येति ये स्यात्साथाने योग्यायोग्यस्ये तत्र प्रवर्तिना प्रवर्तनशीलेन । परेति । परस्य वीड-
 वारोऽन्येति येन कृतार्थेन कृतहलेन । हृदयेति । हृदये पिते वसतीलेवंरीलेन । अपरेति । अन्तरि-
 म्नाप्रारुपि प्रलयो विश्वाशो यन्म स तेन । स्वोमिनात्मवोमिना । किमितीति । तत्रस्थानैव हेनपृथ-
 स्य मे मन् कर्त्तुं धीमि । आलेकषयनम् । किमिति येन हेतुना नापेरितं न वपियम् । अथुनेति । चाप्रतं
 कुवाप्याकर्त्तुपि शिवानां वातराणां मन्त्रः परिपाटी तेन मन्त्रे गन्तुं योग्येऽपनि माण्डरं किं करोमि । न
 हिमपि कर्त्तुं समर्थं इत्यर्थः । मलयेति । मलयगणिलेन मलयबापुनारतं ताडितं मन्त्रागुमुनं तस्य वः
 पातः पतनं तस्मात्प्रसहं सोढुनममर्थं देव्याः कादन्वर्ष्याः वशीरै देहम् । कत्रा पुष्पवातेनपि ग्लानि प्रसोती-
 लपः । घञेति । यत्र हीरकम्यस्य साधो मन्त्रं तद्वत्किं हृदयं चेतो वेदानेवंविधैरुपि स्मरेपयः कंदर्बाना
 दुर्घिपदा दुःखेन सोढुं शक्या इति न हापते नावयुष्यते । इतीति किम् । निनेमन्त्रेणैव निमीलनमाधेनैव किं
 मर्षति किं ज्ञापते । प्रायेणेति । प्रायेण बाहुल्येन देव्यापि कादन्वर्ष्यान्वपनयो दुःखलक्षणेऽनुमवनीय
 एवागुमविविदीकरणीय एव । यथा चेति । दुःखलक्षेनद्वितीयं दानं तत्र अगननाकविदिष्टे यस्य स
 तस्य । दुर्घटेति । दुःखेन पठितुं योग्या दुर्घटा । एवंविधा या पटना पदार्थनामन्त्रोन्मं संवन्त्रत्रप परि-
 तस्य निवृत्तस्य । कश्चिन्नयन यदेव तदेव करोतीलेवंशीलस्य कश्चिन्नयनकारिणः । निष्कारणं किञ्चित्तं उपदिश्य
 येषं प्राहस्यस्य ह्यतिधेदुष्टविधातुर्धया सर्वतः सर्वत्र विवसंशुले विवहसं समारम्भं निमर्त्तनं पदकाम्यवकै-
 यामि । तद्येति । तेन प्रवारेणैति जानाम्याहलामि । इतीति किम् । नैति । एतावत्कारणकारं न स्यात्किं
 नावस्थानं कर्त्तव्यति । कान्ययेत्युत्तरिपये । निष्प्रयोजनेन निष्कारिणाश्रमुजाः किन्तुनेप्रमदमदयेन दुःख-
 ननेनामागुवभूमिगमनं मनुष्यरहितैतौ मानम् । क्व क्वेति महदन्तरे । तत्राकागुवभूनां वृषिदस्य विगंमि-
 स्याच्छोददर्शनं क्व । तत्रेति । तत्राच्छोदनात्कर्त्तरे विधान्तस्य इतीतिविधानस्य नागुयाः किन्तुनेकं वीर-

१ अकाण्ड. २ कृतान्तेन. ३ हृदयेति. ४ निनेमन्त्रेणैव किं मर्षतेति. ५ निवृत्तस्य. ६ नैवामनेनापय. ७ अथमुसनिपुन. ८ वशीरै.

गतस्य महाश्वेतावलोकनम्, क तत्र तरलिकया सह गवाभिगमनेन मद्रमनप्रलापः, क महाश्वेतया सह हेमदूटगमनम्, क तत्र देवीवदनदर्शनम्, क रागोत्पत्तिरभिघ्नेने देव्यः क पापरिपूर्णमनोरथस्य मे पितुरलङ्घनीयागमनाशा । तत्सुदूरमारोय पाणिता वयं सन्पनेनाभिर्यकारिणाम्त्कर्मथलनियोगदक्षेण दग्धवेधमा । तथापि देवी संभावयितुं प्रयतानहे । इति भिदधत्वे चन्द्रापीडे 'नितरामयमनेनेव कादम्बरीपृत्तान्तेन संतापितः तत्किमरागन्दनेन मात्मतेजसा संतापयामि' इत्युत्पन्नदय इव भगवांसिगम्दीधितिरुत्तन्नरुद्रवदुल्लिखितं लघुति दिग्वितीर्णधूर्जटिजटामण्डलानुकारि संजहार करमहम्मम् । अन्नानुसारेण च तेषां सरोऽपि यथोच्छ्रिततरुशिररावलम्बिनो रक्तातपच्छेदानाकरुपं प्रपममार । क्रमेणैव संजातरुणानुयन्धयेव संध्ययाप्युपरि जलाद्रूपट इव प्रसार्यमाणे स्वरागपटले, निशागनेनावेचन शून्यताविह्वलस्य मा भूर्दानमिल्यात्तेनेव सर्वतो नीलीपरिलम्बमानायामिन भ्राम्यमानत्वं तिमिरलेखायाम्, कमलेष्वपि दुःसहत्वाच्छोपकारिणः संतापस्य तत्पक्ष्मनाभीतेष्व संकुचत्सु, कुमुदेष्वपि शुचिस्रभावतयार्द्रैषु शयनसंपादनायेवाहमहनि कयोद्भत्सु, पक्ष-

ध्वनेर्गैयच्छन्दस्याकर्णनं ध्वनं क । तस्य ज्ञानमिच्छा तच्चिन्ताया तवागमस्य प्रातस्य महाश्वेताया अवयवं निरीक्षणं क । तत्र महाश्वेतावलोकनस्थले तरलिकया सह तव केयूरकस्याभिगमनेनागमनेन मद्रमनप्रलापे सपीययानावसरः क । महाश्वेतया सह सार्धं हेमदूटगमनं क । तत्र हेमदूटे देवीवदनदर्शनं कादम्बरीपृत्तान्तेन लोकनं क । अस्मिन् जने देव्याः कादम्बरीयां रागोत्पत्तिः क । अपरिपूर्णमनोरथस्यापरिपूर्णमिच्छस्य मे मनसि तुर्जनकस्यालङ्घनीयानतिक्रमणीयागमनाज्ञागमननियोगः क । तदिति । तत्सात्तेतो. सुदूरमनुष्येत्पटले हणं करमित्वा अनेनाकार्यकारिणाहृत्कारिणात्म्याकं यत्कर्म बले तस्य नियोगे व्यापारणं तत्र इत्येति धेन दग्धवेधसा ज्वलितधात्रा । खलु निधयेन । वयं पातिता वध स्थलं प्रपिजाः । तथापीति । त्वने वंगल्पपि देवी संभावयितुमाश्रासयितुं प्रयतानहे प्रयत्नं कुर्महे । इत्यभिदधत्वेति कथयत्वे चन्द्रापीडे शिरामतिशयेनार्यं—चन्द्रापीडेऽनेन पूर्वाकेनैव कादम्बरीपृत्तान्तेन सुमारिकोदन्तेन संतापितः संतापं प्रीति । तत्किमेनं चन्द्रापीडेमात्मतेजसा स्वधीयवर्चसा परं संतापयामि । इत्युत्पन्नदय इवेति संजातरुद्र इव मन्सिगम्दीधितिः सूर्यं करसहस्रं संजहारपतसार । करसहस्रं विशेष्यमाह—उत्ततेति । उत्तमपृत्तान्तेन यत्कनकं सुवर्णं तस्य द्रवो रसास्त्रस्य स्फुलिङ्गः कणस्रद्विपङ्गला कपिला सुति कान्तिर्यस्त्रिभङ्गया । विभिन्नां विक्षिता या धूर्जटिजटा ईश्वरसटास्त्रासां मण्डलं तदनुकारि तत्साहस्यकरणशीलम् । अस्तेति । त्वे सुसंज्ञा च वासरोऽपि दिवसोऽपि यथोच्छ्रितं यथोचं यथा स्थातया तत्पणं तत्पणं शरीतावलम्बनो रत्नो य आतपस्त्रस्य छेदाः स्वगङ्गानाकरुपं नृदृष्टं इति संजातरुणानुयन्धवान् । क्रमेणैवेति । क्रमेण च परिपाठ्या च संजातः समुत्पन्नः करणायाः कृपाया अनुपपन्न संबन्धो यस्यामेवंविधयेव संध्ययाप्युपरिपृत्तान्तेनैव शिञ्जो यः पटहास्त्रिभिव स्वरागपटले येन रागसमूहे प्रसार्यमाणे विशार्यमाणे । निशेति । एवं निशागनेनापि शून्यता विमानस्कता तथा विपन्नस्य विदलस्यास्य रासो मा भूर्दानमिल्यात्तेनेव शिष्टेनेव सार्धतः सर्वत्र नीची शैवलं तद्वन्मानस्त्रेण परिष्ममानायां प्रगृह्यामिव तिमिरलेखाया तमिस्रवीथ्यां भ्राम्यमाणायामिनस्ततो विशिष्यमाणायामं बलम् । कमलेष्वपितीति । शोपकारिणः शोपनर्तुः संतापस्य क्रैरास्य दु महत्सा दु सेन सोऽं चक्ष्मत्तादेतोयां तत्पक्ष्मना शयनीयकल्पना तथा भीतेष्विव भयं प्राप्तेष्विव कमलेष्वपि संकुचत्सु संकोचं प्राप्यमाणेषु मनु । कुमुदेष्वपितीति । कुमुदेष्वपि कैरयेष्वपि शुचिस्रभावतया निर्मलप्रकृतिनया । आर्द्रायां आर्द्रायां अर्द्रायां

केष्वपि सहचरीविरहविधुरेषु, कादम्बरीसमीपगमनोपदेशदानायेव कलकरुणमुग्धैर्मुहुर्मुहुर्
 व्याहरत्सु, चन्द्रमस्यपि भगवति सकलभुवनैकातपत्रे सुधारजतकलशे पूर्वदिग्ध्रुवद्वन्द्व-
 नतिलके गगनतललक्ष्मीलावण्यमहाहृदे सकललोकाहादकारिणि, सुधालिप्तैः करैरिव स्पृष्टुम् ;
 उच्छ्वासहेतुना तं ज्योत्स्नाजलेन च सेक्तुम्, उद्यगिरिशिखरमारूढे प्रौढे प्रदोपसमये चन्द्रा-
 पीडस्तस्मिन्नेव बह्मभोज्याने, चन्द्रातपस्पर्शदर्शितविशदजललवोद्भेदहारिणि चन्द्रमणिशिला-
 तले विमुच्याङ्गानि चरणसंवाहनोपसृतं केयूरकमवादीत्—'केयूरक, किर्माकलयसि । या-
 वद्वयं परापतामस्तावत्प्राणान्धारयिष्यति देवी कादम्बरी । पारयिष्यति वा तां विनोदयितुं
 मदलेखा । आगमिष्यति वा पुनस्तत्समाश्वासनाय महाश्वेता । मत्परिचयोद्वेजिता प्रतिपत्स्यते
 वा शरीरस्थितये तयोरभ्यर्थनाम् । द्रव्यामि वा पुनस्तस्याः स्मेरसूक्तोपान्तमालोलतारकमुद्ग-
 स्तहरिणशावकौयतेक्षणं मुखम्' इति । स व्यज्ञपयत्—'देव, धैर्यमवलम्ब्य गमनाय यत्रः
 क्रियताम् । तिष्ठतु तावदासन्नवर्ती सत्वीजनः परिजनो वा । तस्या हि त्वदालोकनेच्छैव

स्वन्तं जलसमुत्थेषु । अहं पूर्वमहं पूर्वमित्यहमहमिका तथा शयनसंपादनायेव तल्पकल्पनायेवोद्दत्तस्मिपत्सु
 सत्सु । चक्रवाकेष्वपि सहचरेष्वपि सहचारिण्यधक्रवाक्यज्ञासां विरहो विविगलेन विधुरेषु पीडितेषु
 सत्सु । कादम्बर्याः सनीपमभ्यर्णं गमनं यानं तस्योपदेशस्व दानायेव कलं करुणं यथा स्वातयोर्यस्यस्वरेण
 मुहुर्मुहुर्बार्वारं व्याहरत्सु श्रुत्सु सत्सु । चन्द्रमस्यपीति । भगवति माहात्म्यवति सकलभुवनस्य समस्त-
 लोकसैकनद्वितीयमातपत्रं छत्रं तस्मिन्मुधाया रजतकलशे रौप्यकुम्भे पूर्वदिशेव यधूः स्त्री तस्या वदनं मुखं
 तस्मिन्चन्द्रनतिलके मलयजपुण्ड्रे गगनतलनादाशतलं तस्य लक्ष्मीः शोभा तस्या लावण्यं चातुर्यं तस्य महाहृदे
 सकललोकस्य समस्तभुवनस्मादाहं प्रमोदं करोतीत्येवंशीलः स तथा तस्मिन् । सुधालितैरमृतकिर्णैः करैर्हृत्सुः
 स्पृष्टुं स्पर्शं कर्तुमिव । तपोच्छ्वासहेतुनादरकारणेन तं चन्द्रापीडं ज्योत्स्ना कौमुदी सैव जलं पानीयं तेन च
 सेक्तुं तिष्ठनं कर्तुमिव । उद्यगिरिरदयाचलस्य गिरिरं सानुमारूढ आरोहिते सति प्रौढे महति प्रदोप-
 समये यामिनीमुखरूपे चन्द्रापीडस्तस्मिन्नेव पूर्वोक्त एव बह्मभोज्याने बह्मभानिधाने वने । चन्द्रातपेति ।
 चन्द्रातपस्य चन्द्रालोकस्य यः स्पर्शः संयन्धस्तेन दर्शितः प्रकटीकृतो विशदं निमलं यज्वलं तस्य लवोऽशस्तस्यो-
 द्भेदः प्राकट्यं तेन हारिणि मनोहर एवंविधे चन्द्रमणेधन्द्रकान्तरक्षस्य शिलातलेऽङ्गानि हस्तपादादीनि विमुच्य
 संस्थाप्य । एतेन गात्रस्वातिरीमित्यं सूचितम् । चरणस्य संवाहनं नदनं तस्मिन्मुपसृतं सनीपागतं केयूरकम-
 वारीदप्रवीत् । हे केयूरक, किं त्वनाकल्पस्त्वाकलनां करोषि । यावत् यावता कालेन वयं परापतामस्तत्र
 गच्छामस्तावत्कालं देवी कादम्बरी प्राणान्स्वधारयिष्यति प्राणधारणं करिष्यति । अथवा तां कादम्बरीं विनोद-
 यितुं मदलेखा पारयिष्यति समर्था भविष्यति । वेति विवक्षार्थे । महाश्वेता पुनर्द्वितीयवारं तस्याः कादम्बर्याः
 समाश्वासनायाश्वासनां कर्तुमागमिष्यति चास्त्वति न वा । भदिति । मया सार्धं यः परिचयः परिचितित्सेनोद्वे-
 जिता च्छिन्ना तपोनेहाश्वेतानदलेखयोरभ्यर्थनां प्रार्थनां शरीरस्थितये देहधारणाय प्रतिपत्स्यते न यात्रीकरि-
 ष्यति न वा । अश्रीकरिष्यतीत्यर्थः । द्रव्यामीति । वेति पूर्ववत् । पुनर्द्वितीयवारं तस्याः कादम्बर्यां मुखमाननं
 श्रवामि हरिणरपीकरिष्यामि वा । मुखं निरोपयच्छाह—स्मेरेति । स्मेरं विनिर्दं मृगोरोटप्रान्तवोरुपान्तं
 सनीपं वस्मिन् । आलोलैति । आलोलो चन्द्रो तारका कनीनिका वस्मिन्वया । उग्रस्तेति । उग्रस्य यद्विदो यो
 हरिणशावके मृगमिच्छुद्रदायवे विलीनो अस्तिमी वस्मिन्वया । स त्विति । स केयूरके व्यस्यपदिशतिनक-
 रोत् । किं तरित्वाह—देवेति । हे देव हे स्वामिन्, धैर्यं संत्वनवत्स्यपावत्स्यनोद्भव गमनाय यानाय यत्र
 उद्यमं कियतां विधीयताम् । तिष्ठति । तावदादायान्तरवर्ती सनीपस्वार्था मर्त्याजन आन्ध्रिर्गः परिजनो

१-मुहुः २-समस्त ३-ज्योत्स्ना ४-सत्सु ५-सत्सु ६-सत्सु ७-सत्सु ८-सत्सु ९-सत्सु १०-सत्सु ११-सत्सु १२-सत्सु १३-सत्सु १४-सत्सु १५-सत्सु १६-सत्सु १७-सत्सु १८-सत्सु १९-सत्सु २०-सत्सु २१-सत्सु २२-सत्सु २३-सत्सु २४-सत्सु २५-सत्सु २६-सत्सु २७-सत्सु २८-सत्सु २९-सत्सु ३०-सत्सु ३१-सत्सु ३२-सत्सु ३३-सत्सु ३४-सत्सु ३५-सत्सु ३६-सत्सु ३७-सत्सु ३८-सत्सु ३९-सत्सु ४०-सत्सु ४१-सत्सु ४२-सत्सु ४३-सत्सु ४४-सत्सु ४५-सत्सु ४६-सत्सु ४७-सत्सु ४८-सत्सु ४९-सत्सु ५०-सत्सु ५१-सत्सु ५२-सत्सु ५३-सत्सु ५४-सत्सु ५५-सत्सु ५६-सत्सु ५७-सत्सु ५८-सत्सु ५९-सत्सु ६०-सत्सु ६१-सत्सु ६२-सत्सु ६३-सत्सु ६४-सत्सु ६५-सत्सु ६६-सत्सु ६७-सत्सु ६८-सत्सु ६९-सत्सु ७०-सत्सु ७१-सत्सु ७२-सत्सु ७३-सत्सु ७४-सत्सु ७५-सत्सु ७६-सत्सु ७७-सत्सु ७८-सत्सु ७९-सत्सु ८०-सत्सु ८१-सत्सु ८२-सत्सु ८३-सत्सु ८४-सत्सु ८५-सत्सु ८६-सत्सु ८७-सत्सु ८८-सत्सु ८९-सत्सु ९०-सत्सु ९१-सत्सु ९२-सत्सु ९३-सत्सु ९४-सत्सु ९५-सत्सु ९६-सत्सु ९७-सत्सु ९८-सत्सु ९९-सत्सु १००-सत्सु

रोमाश्च एव क्षत्रमपि शक्तिं न मुञ्चति । विज्ञानिगं चान् एव सोऽनन्तरमती । इमाश्च
 एव ग्राहयति दण्डशक्तिः । अरतिरेव मेकाकिन्याः आम्बयत्तानम् । जीवितनेर कल्प-
 नाप्रापयति' एवं वदन्तं वैमानिदेशं विप्रान्गणे केचुरहम् । आम्बयापि गमनधित्तां नी-
 तम् । यदि वाचद्वयपित्तानभिपत्य परमरोम्बान्नाः गिरम्बुनीलाजीः मद्रमत्तुं सं-
 ईत्त तातेनाम्बुयोरुत्तमपुत्रस्य गच्छामि । तयो गाम्यापि मम कुतः सुगम्, कुतः भेयः, कुतो
 योष्येभ्यसापिः, कीदृशी वा इदमनिर्गतिः । अथवा निजुत्तु तापरिपुत्रमुत्तमपुत्रात्तौ
 चिन्ता । अत्रकम्ब मंग एव कथमहं वर्गातेन कुम्बगतवार्गोपोगरणमद्रामेपुत्रोदकम्ब-
 त्तिष्ठकम्बप्रदानकम्बपुंमारदितपि दान्तिपयो निष्ठाग्निप्रारामेद्वत्तुर्द्विगामुत्तमपुत्रोत्त-
 नम्बाम्बाल्स्वमुत्तारुवारोत्त मन्वेव राज्यभार आरोपितः, तदन्ताम्ब्याप परमपि निजोत्त मन्-

वा परिच्छेदो वा शिष्टम् । अत्रान्गणं करोतिगणः । तस्मा हीति । द्वि निधितम् । तस्या कान्तं न
 दानोत्तनेपठेन ताभिरीशक्त्युत्त शेषेना गच्छतेन निधेतिपुमपि निधेत् कर्तुमपि न इती व लो ।
 चरन्तानिमेवशक्तिं शिष्टीति भावः । तनागमो मेकाकल्पनाया कप्या तदेववदन्तं कल्पतं
 इदं पयः । अन्वया दृष्टिः स्मरिती भावः । अथगितमिति । मुग अन्वे यपित्तुपुत्रो
 पदितं प्रवाहकृतया पदितम् । रोमाश्चेति । रोमाश्च एव रोमोत्तम एव क्षत्रमपि क्षत्रमपने इती
 वेदं न मुञ्चति न स्मरति । चरन्तं तस्या रोमाश्चक्षणः शक्तिश्चक्षण एव शिष्टीति भावः । द्विपेति । वै-
 मानिदामहर्निशं वाप्य एव सोऽनन्तरमती नेत्रमार्गम्भावी । अहोरात्रं वदन्मेव करोतीति भावः । प्रकृत
 इति । प्रवागएव अगरणमेव रात्रापि निशायापि दण्डशक्त्यंशमन्वेते । तनापि निजं वद-
 तीति भावः । अरतिरिति । एकाकिन्या अद्रिनीयाया अवस्थानमरतिरेका शिरेव न क्षमन्ति व ग्नी ।
 अरतिरेवैकाकिनी न मुञ्चतीति भावः । जीवितमेवेति । कल्पमानागिरणकलाजोपितनेर प्रीतेर
 नापसरति न दूरीभवति । प्राणाः कल्पता एव वदन्त इति भावः । एवं वदन्तं जयन्तं तं केचुरं त्रि-
 न्तये विप्रामायादिदेशादेशं दत्तवान् । आम्बनापि नेनापि गमनधित्तां प्रतिपत्तयेत्तं कृतवन् । तन्वेव
 प्रदत्तवन्नाह—यतीति चेदर्थे । तावदादावद्वयपित्तानाट्ट्येव परमयोरनभिपत्तयतिता प्रबन्ध
 थिरपुत्तमात्रोऽप्रातोऽपुम्बितोऽपुद्दीताधीरनात्ताधीर्वाः सदसैकपदेऽनुत्तं दक्षित इव स्वेच्छापुत्तात्
 तातेन पित्रा, अम्बया अनन्या, उक्तं प्रतिपादितमपकम्बोत्तद्वय गच्छामि मजामि । ततो हेतुर्धे । तम्बुत्त-
 मम कुतः सुखं सौख्यम्, कुतः भेयः कल्याणम्, कुतो बोधं मद्रपत्तकलं सार्धं तत्त्वतः शक्तिः ।
 कीदृशी इदयस्य चित्तस्य निर्गतिः संतुष्टिः । अथवेति पशान्तरे । उत्तरकाल आयतिस्त्रापान्तिव्यवस्थोत्त
 येयं मानविची प्रलया चिन्तार्तिस्त्रावर्तान्तं शिष्टत्वात्ताम् । अपकम्बयेति । अपकम्ब म्ब्यात्त
 एव कथमहं तातेन पित्रा दुष्टेन तीर्तव इति हुस्वर एतादशो य आहवापन्तः सप्रामसमुद्रमन्वेत्त
 जाहदुने महान्तेवुषन्ध. पात्रिवन्धस्त्राद्वन्धं बोधयं यज्ञश्चित्तकलं समीहितसार्धं तस्य प्रदने शिष्टे
 कल्पदुमः ध्रुपवृत्तस्त्रात् । अहितेति । अहितस्य सन्धोर्द्विद्वान्तियथाः पराक्रमानिला वन
 निष्कान्तिद्वारं निर्गमश्रुती तस्मिन्नगलादण्डः प्रतिषेधकाष्टं तस्मादशेषाणि समप्राणि यानि ध्रुवने शि-
 पानि तान्येव भयनं दृष्टं तस्योत्तम्बनं धारणं तत्र स्वम्ब' स्थया तस्मादेवंविधात्त्वमुत्तालकीवर्षोत्त-
 प्योत्तार्थं मन्वेव मद्रिय एव राज्यभार आधिपत्यवीवध आरोपितो न्यस्त', तत्तस्मादेवोत्तकलापवपुत्त

१ निहितम्, २ अवहितम्, ३ एवंच, ४ एवम्, ५ अनिपत्त, ६ कालकलित, ७ उच्छृङ्खलित, ८ एव, ९ कल्या
 वाक्यः अम्बया वक्तव्यमपकम्ब, ८ किं भेयः, ९ वा कथावाप्तिः, १० गमन एव कथमवन्, ११ शो-
 १२ दुत्तरदु. सार्धं च, १३ अवन्ध, १४ अहितवन, १५ अशेषमवन, १६ समारोपितः.

इयमपरिमितकरितुरगरयगमनसंशोभितधरानन्दैरालोचकदलिकाकाननाकुलीकृतभास्वद्रभ-
मेभिरूपध्रियमाणधवलतपत्रमण्डलच्छायान्नरितवानरक्यतिकरैः. अतिवह्लरेपृष्ठमावि-
च्छेदापूरितभुवनतुङ्गरैः, पुरः प्रसृतजघनयाजिभिः. अनुसंतापलभ्रवेतण्डप्रायमायनेः, धान्ते-
त्पि सुभुक्षितैरप्यकृतगतिविलम्बैरापयोधरैःप्राभ्यो दिग्भ्यो राजभिर्नुधावितव्यम् । तिष्ठन्तु
जावत्सेवापरा राजानः । मुन्यपरिभुक्ताः प्रजा अपि तातद्वेहात्परित्यक्तपुत्रदाराः पृष्टनो लग-
न्तीति मे चेतसि । अपि च तातस्यापि कोऽपरोऽग्नि, यस्मिन्मदीयं ज्ञेहं संक्रमय्य मय्यप-
क्रान्ते यातु किमनेन गतेनागतेन वेत्स्यिनयकोपितोऽवष्टम्भं कृत्वा स्थास्यति । कस्य धाप-
रस्य मुरगनालोकयन्ती मुरग्यायमानहृदया मत्प्रत्यानयनाय कृतार्तप्रलापा न तातमेवाकुलीकरो-
त्यन्वा । ताते च पृष्टनो लभ्रेऽप्रादशद्वीपमालिनी मेदिनीयेव लम्ना भवतीति । तदा मया क गतम्,
क स्थितम्, क विभ्रान्तम्, क यातम्, क भुक्तम्, कापसृतम्, कात्मा मया गोपायितव्यः,

पदमपि क्रममात्रमपि मदि निर्गते निर्गते सत्यवश्यं निश्चितमपरिमिता असंख्या ये करितुरगरथा गजाद्य-
स्वन्दनालोपां गमनं यानं वेन संशोभितं क्षोभे प्रापितं धरातलं पमुधातलं यैत्रे तथा तैरालोलानि चगलानि
यानि षट्दलिका पताका एव काननाभि यनानि तैराकुलीकृता भास्वद्रभस्यो रपिकिरणा वैस्ते तथा तैरूप्यं
ध्रियमाणं यद्वयलातपत्रं श्वेतच्छत्रं तस्य मण्डलं दृप्तं तस्य छायातपाभावस्येनान्तरितस्त्रिरोहितो पावरव्य-
तिचरो रियसदृशान्तो वैस्ते तथा तैः । शतियह्ला अतिनिभिरा ये रेणवो धूलयस्येपासुद्रमः प्रादुर्भाषस्वात्सा-
विच्छेदेन संतानेनापूरितानि भरितानि भुवनतुङ्गरानि त्रिविष्टपच्छिद्रानि वैस्ते तथा तैः । पुरोऽप्रे प्रयताः
प्रसरणं प्राप्ता जवनदेशोत्पत्ता याजिनो ह्या येषां ते तथा तैः । अनुसंतानमनुसैन्यसमूहं लम्नाः संयद्धा ये
यैतच्छा गजास्तेषां प्रायो बाहुल्येन साधनं सैन्यं येषां तैः । कृष्णलसाधर्म्यात् । अत एवोत्प्रेशते—आ सम-
न्तात्पयोदैरिव मेधैरिव धान्तरपि रिशैरपि सुभुक्षितैरपि धुषितैरप्यकृतोऽविहितो गतो गमनविषये विलम्बो
मन्दता चरैर्वैरुधैः पयोधि समुद्रं मर्यादीश्वलाद्याभ्यः पूर्वादिदिग्भ्यो राजभिर्नुधैरनुधावितव्यं मत्पृष्ठे तारितगत्वा
सनेतव्यम् । एतेन राज्ञां स्वामिकायैवतत्वं सूचितम् । तिष्ठन्व्याति । सेवापराः सपर्यायां तत्परा राजानो
भुभुजस्वायत्संप्रतं तिष्ठन्वास्त्राम् । सुहोति । मुयेन प्रतिबन्धकाभावेन परिभुक्तमुपभोगादिकं यासां ता
एवंविधाः प्रजा अपि प्रकृतयोऽपि तातद्वेहात्पितुः प्रीतेः परित्यक्तपुत्रदारा उग्निस्तत्सुतयोपितः सत्यः पृष्टतः
पृष्ठं लगन्ति लग्न्यन्ति । भविष्यदर्थे वर्तमाना । इति मे मन चेतसि मनसि । वर्तत इति शेषः । अपिचेति
विचारान्तरे । तातस्यापीति । तातस्यापि मत्सितुरपि कोऽपरोऽग्न्योऽस्ति । यस्मिन्मद्भिमे जने मदीयं
मद्विषयकं ज्ञेहं प्रीतिं संक्रमय्य संक्रमणं कृत्वा मय्यपक्रान्ते गते सति यातु प्रजतु । जनेन गतेन, आग-
तेन वा, किमिलयिनयेन पितृनियोगीकरणलक्षणेन कोपितः क्रोधं प्रापितोऽवष्टम्भं स्वैर्यं कृत्वा स्थास्यत्यव-
स्थानं करिष्यति । कस्य चेति । च पुनरर्थः । अपरस्य मद्भिजस्य कस्यचिदनिर्दिष्टनाम्नो मुरां वदनमालोक-
यन्ती परण्वती मुरां करोतीति मुरायते मुरायत इति मुरायमानं हृदयं चेतो यस्याः सा, तथा मन प्रत्या-
नयनं पथादानयनं तदर्थं कृतो विहितं भातैः प्रलापः पीडितरोदनं यया तैर्वैविधान्या माता न तातमेव न
पितरमेवाकुलीकरोति । भविष्यदर्थे वर्तमाना । व्याकुलीकरिष्यतीत्यर्थः । ताते चेति । ताते पितरि ।
पृष्टत इति सार्वविभक्तिरुक्तम् । पृष्ठे लभ्रे प्राप्ते सत्यप्रादशसंख्याकानि द्वीपान्यन्तरीपानि मलति
धारमतीत्येवंशीला माजिनी मेदिनीयेव वसुधेव लम्ना भवतीति । पृष्टसंचारिणी भविष्यतीत्यर्थः । तदै-
तस्मिन्कारे मया क गतं क गम्यम्, क स्थितं क स्थातव्यम्, क विभ्रान्तं क विभ्रान्तितव्यम्, क यातं
क गन्तव्यम्, क भुक्तं क भोजनं कर्तव्यम्, कापसृतं कापसरितव्यम्, मयात्मा क गोपायितव्यो रक्षि-

१ गज. २ अष्टाभ्योऽपि. ३ अवरयमनुधावितव्यम्. ४ लग्न्यन्ति. ५ गतेन वा. ६ वापरस्य. ७ मेदिनीव.
८ भवति. ९ प्रस्थितम्. १० क वा खादितं क पीतं क सुप्तं कापसृतमित्यनुयुजानेभ्यः कथं कात्मा. ११ गोपि.

समासादितेन चात्र कथं मया वदनं दर्शयितव्यम्, पृष्टेन वा किमुत्तरं दातव्यम् । अथैति कथंचिदैवनियोगान्निःसृतोऽस्मि, तथाप्यनायासनीयं तातमेवं महीयस्यायासे वात्रप्रसादात्-
 दृष्टदुःखामम्बां वा निजापक्रमणशोकार्णवे पातयता किं कृतं भवत्यपुण्यवता । अपिच मु-
 हुरिवसप्रवासोपतप्तः ररुन्धावारोऽपि मेऽद्यापि न परापतति, तेनापरसंविधानादंग्रथो-
 निवृत्त्य पुनः प्रधावितव्यम् । अथायेद्य तातस्याम्बायाश्च ताभ्यां च विसर्जितः संविद्यते-
 गच्छामि, तत्रापि किमिति कथयामि । मम स्नेहदुःखिता गन्धर्वराजपुत्री कादम्बरी मातुरित्त-
 मकरकेतुनायास्यमाना दुःखं तिष्ठतीति । किं वा बलवान्मे तस्यामनुरागः । नैव ता-
 नाहं प्राणान्संधारयामीति । किं तस्या मम च द्वयोरपि जीवितनिर्धन्यनहेतुमूल्या मरण-
 तथा तत्परिणयनाय मे संदिष्टमिति । किं वा तद्दुःखमपारयन्सोडुमयं केयूरकलसूत्र-
 भामानेतुमागत इति । अपरोऽपि वा कश्चिद्व्यपदेशो न शक्यत एव पुनर्गमनाय कर्तु-
 संप्रत्येव समधिकार्वर्षत्रयात्प्रसाध्य चसुधां प्रत्यागतोऽस्मि । अद्यापि साधनमेव न परापतति ।
 अकथयित्वा च गमनकरणं कथमात्मानं मोचयामि । कथं वा मुञ्चतु तातोऽप्या वा ।
 तत्सुहृत्साध्येऽस्मिन्नर्थेऽनर्थपतितः किं करोम्येकाकी । वैशम्पायनोऽप्यसंनिहितः पार्थ मे ।

तस्यः । समासादितेन च पुनः प्राप्तेन च मया कथं वदनं दर्शयितव्यमन्येन्यः प्रधावितव्यम् । पुन-
 प्रधावितव्यमन्येन्यः प्रधावितव्यम् । अथैति विचारकान्तरे । किं-
 चिदपि महता कष्टेनापि दैवनियोगादिधिनिदेशान्निःसृतोऽस्मि निर्गतोऽस्मि । तथापि नि-
 श्चयेनान्येनान्ये-
 शनीयमशेदनीयं तातं पितरं महीयस्खलन्तरीर्ष आयासे प्रयासे तातप्रसादात्पितृपुत्रप्रहादरशु-
 खोक्तिवृच्छामम्बां मातरं वा निजस्य स्वस्यापक्रमणं नियमनं तस्मात्तः शोकः शुचन एवार्णः-
 स्वामिन्पातयताशेषयताऽपुण्यवता पापिना मया किं कृतं भवति किमाचरितं स्यात् । अपि चेति । इति-
 युक्त्यन्तरे । मुषहवथ वे दिवसाथ मुषदुदिवसात्तान्यावत्प्रवासो देशान्तरे स्थितिसेतोपततो व्याकुलो-
 दृष्टो मे मम ररुन्धावारोऽपि सैन्यनिवेशोऽप्ययापीदानीमपि न परापतति नागच्छति । तेन हेतुकार-
 दर्थमार्गाश्रित्य व्यापुश्यापरसंविधानादपरसैन्यग्रहणादेतोः पुनः कालान्तरे मया प्रधावितव्यम् । तत्रे-
 गन्तव्यमिति भावः । अथेति विचारान्तरे । तातस्य पितुः, अम्बायाश्च मातुः, आयेद्य निवेश ताभ्यां च-
 पितृभ्यां विचारितो गमनाय दत्तस्य अधिधानेनोत्तमप्रकारेण गच्छामि मजामि । तत्रापि-
 किमिति कथयामीति प्रथमैः । इतिवाच्यमाह—ममेति । मम भेदेन मत्प्रीत्या दुःखिता दुःखं प्राण-
 रात्रपुत्री देवपाप्यनृगाहजा कादम्बरी मां चन्द्रासीमुदिरयाधिल मकरकेतुना कर्दुरेणावास्यामाना-
 माणा दुःखं यथा व्यासया श्रित्ति निपीदति । किं वा बलवान् इत्यारभ्य 'महाक्षेपया तन्परिणय-
 संदिष्टम्' इत्यन्तं शक्यम् । किंचेति । किं वा इति कथयामीति पूर्वम-
 दुःखं सोऽहं तिष्ठित्तिमुपपारयन्ननुवन् । अयं प्रलभ्य केयूरकलसूत्र-
 भामानेतुं तत्रात्रापिदुःखान्तः समायात् । अपरोऽपि-
 पुनर्गमनाय कर्तुं न शक्यत एव न पार्थ एव । संप्रत्येति । सांप्रतमेव-
 रतिप्रयत्नम् । हेत्यर्थे पत्नी । वसुधां पृथ्वीं प्रगाभ्यामगाहृत्वा प्रत्यागतः पथाभ्यामगतोऽस्मि । यदपि-
 प्रनमपि साधनमेव सैन्यमेव न परापतति न विभ्रामं शक्यति । अकथयित्वा-
 मकथयित्वा चापिनिवेशान्मानं कथं केन प्रकारेण मोचयामि मोचयित्वा-
 ऽप्या मन्ता वा कथं वा मुञ्चतु स्वपुत्र । मामिति शेषः । तदिति । तस्मात्कारण-
 देऽस्मिन्नर्थेऽनर्थपतितः कष्टगतः महेक्षयवदितोऽयम् । किं करोमि किं कुर्यां । वैशम्पायनोऽपि-
 १ पातयति. २ न कर्तुः. ३ धारितव्यम्. ४ भेदेन. ५ मातया. ६ किं च. ७ निवेश. ८ मातुः. ९ मत्प्रीत्या.

कं पृच्छामि । केन सह निरूपयामि । को मे समुपदिशतु । को वापरो मे निश्चयाधानं करोतु । कस्यापरस्य वा विवेकिनी प्रज्ञा । कस्य बान्धवस्य भुक्तं श्रौतव्यम् । को वापरो वेत्ति बभूवुम् । कस्य वापरस्य मध्यसाधारणस्नेहः । केन वापरेण सह समानदुःखो भवामि । को वापरो मयि दुःखिते दुःखी, सुखिते सुखी । को वापरो रहस्वावेदनस्थानम् । कस्यापरस्योपरि कर्तव्यभारमवाक्षिप्य निर्वृतात्मा तिष्ठामि । कस्य वापरस्य मत्कार्ये पर्याकुलता । को वापरो मया केषुपितं तातमन्वां च परिवोध्य ममानेतुं समर्थः, इत्येवं चिन्तयत एवास्य सा क्षेपा दुःखदीर्घापि क्षयमगमत् ।

प्रातरेव च किंचदन्तीं शुभाव, यथा किल 'देशपुरं यावत्परागतः स्कन्धावारः' इति । तां च श्रुत्वा समुच्छ्रितचेताश्चकार चेतसि—'अहो धन्योऽसि । अहो विधेर्भगवतोऽनुमाहोऽसि, यस्य मेऽनुष्ठानानन्तरमेव परागतो द्वितीयं हृदयं वैशम्पायनः' इति । प्रहर्षमरवशश्च प्रविशन्तनालोक्त्य दूरत एव कृतप्रमाणं केचूरकमवादीत्—'केचूरक, करतलवर्तिनीं सिद्धिमधुनावधारय । प्रामो वैशम्पायनः' इति । स तु तदाकर्ण्य गमनपरिलम्बकृतया चिन्तयान्तःशून्य एव 'भद्रकनापतितम्, महती हृदयनिर्वृतिर्देवस्य जाता' इत्यभिदधदेषोपसृत्योपविश्य पार्थे

श्रोत्रेण मे मन पार्थोऽपिनिहितोऽनिकटवर्ती । अतः कं जनं पृच्छामि प्रधविषयीकरोमि । केन पुंसा सह निरूपयाम्यात्सत्त्वं कथयामि । कः पुनान्मे मन समुपरिदत्तु कथयतु । को वापरोऽन्यो मे मन निश्चयाधानं निर्णयोत्सति करोतु सञ्जु । कस्य वा अपरस्य जनस्य विवेकिनी विवेकवती प्रज्ञा प्रतिभा । अन्यस्य कस्य वा जनस्य भुक्तं शास्त्रं श्रोतव्यमाकर्णनीयम् । 'भुक्तं शास्त्रायश्रवयोः' इत्यमरः । अपरः को वा पुमान्वक्तुं जलितुं वेति जानाति । कस्य वापरस्य मध्यसाधारणस्नेहो निरुपमप्रीतिः । अपरेण केन सहैहं समानदुःखो भवामि । सदस्वावेदनः स्थानिलयः । अपरः को वा मयि दुःखिते दुःखी दुःखावात्, मयि सुखिते सुखी सुखयान्सात् । अपरः को वा रहस्वावेदनस्थानं गुप्तनिवेदनस्थलम् । कस्यापरस्य जनस्योपरि कर्तव्यभारं कृत्यवीधनवक्षिण्यारोप्य निर्वृतात्मा सुखितात्मा तिष्ठामि निर्पादामि । अपरस्य कस्य वा पुंसो मत्कार्ये मत्स्ये पर्याकुलता व्याकुलता । अपरः को वा मया केषुपितं क्रोधं प्रापितं तातमन्वां च परिवोध्य प्रतिबोध्य प्रतिबोधं दत्त्वा मामानेतुं समर्थः । क्षपेति । एवमनुना प्रवारेणास्य चन्द्रापीटस्य चिन्तयत एव ध्यायत एव सा क्षया रात्रिदुःखेन कृता रीर्षाभ्यापतापि क्षयं नासनगमज्जगाम ।

प्रातरिति । प्रातरेव प्रनात एव च । इतीति किंचदन्तीं जनश्रुतिं शुभात् श्रुतवान् । इतिपोलनाह—यद्येति । मिडेति मत्से । देशपुरं यावत्स्कन्धावातः सैन्यं परागतः गमायातः । तां चेति । तां किंचदन्तीं शुभाकर्ण्यं समुच्छ्रितचेतुःश्रुतिं चेतः स्थानं मर्त्यवैविधधेतवि चित्ते चकार कृतवान् । इतीति शेषः । तदेव दर्शयनाह—अहो इति । अहो इत्याधर्म्ये । अहं धन्यः कृतपुण्योऽसि । अहो इति पूर्वम् । भगवतो माहात्म्यवतो विधेर्भगवतोऽनुमाहोऽपिनिहितोऽनुपदिशतु मया केषुपितं तातमन्वां च परिवोध्य प्रतिबोध्य प्रतिबोधं दत्त्वा मामानेतुं समर्थः । इत्येति । मत्से मे मन चन्द्रापीटस्य गुप्तनिवेदनस्थानं कृत्यवीधनवक्षिण्यारोप्य निर्वृतात्मा सुखितात्मा तिष्ठामि निर्पादामि । अपरस्य कस्य वा पुंसो मत्कार्ये मत्स्ये पर्याकुलता व्याकुलता । अपरः को वा मया केषुपितं क्रोधं प्रापितं तातमन्वां च परिवोध्य प्रतिबोध्य प्रतिबोधं दत्त्वा मामानेतुं समर्थः । इत्येति । म केचूरकमवादीत्—'केचूरक, करतलवर्तिनीं सिद्धिमधुनावधारय । प्रामो वैशम्पायनः' इति । स तु तदाकर्ण्य गमनपरिलम्बकृतया चिन्तयान्तःशून्य एव 'भद्रकनापतितम्, महती हृदयनिर्वृतिर्देवस्य जाता' इत्यभिदधदेषोपसृत्योपविश्य पार्थे

१. ४. ४००. १. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

वेद्यम्पायनागमनात्प्रापमेयानुपपन्नं मुहूर्तमिव संज्ञोत्प्राप्तिगमनापरिजनं चन्द्रपीडं वज्रतः
 —'देव, सर्वतो विद्युद्गन्ती तद्विदित पनाहकोमोहम्, उग्राकारशामिहा मेनेतेन मन्त्रेण
 गमनम्, उपदर्शितपाण्डुच्छविः प्राचीव चन्द्रोद्गमम्, परिमनपादिनी मउरानिमलदेवी
 वमन्नामायायताम्, गमुच्छसितमकरम्भजा मधुमामलक्ष्मीरिव पद्मोद्भेदम्, उर्मितक
 पद्मोद्भेदतिरिव कुमुमनिर्गमम्, विरुमितकानुमुममश्रीव शररागम्भम्, अन्वैवेम
 वेदयति निःसंशयं देवस्य गमनम् । अत्रश्यं च देवस्य देवीप्राप्त्या भवितव्यम् । केन क
 यात्रलोभितो ज्योत्स्नारहितचन्द्रमाः, कमलाकरो वा मृणालिकया विना, उगानमानो वा न
 साग्न्यः । अपि च न राज्ञा एव महत्कारकुमुममजरीपरिमहमन्तरेण सर्वजननुकूलं
 कुमुममासः, असंभावितदानलेखालक्ष्मीकं वा पदनं यूयाधिपतेः । किंतु वारुणचन्द्रस्य
 परापतति, यावधैतेन साहगमनसंविधानं निरूपयति देवः, तावदवश्यं काश्रपेन भाव्य
 यादृशी चांकालभ्रमा देव्याः शरीरायस्था तादृशी निवेदितैव मया । सर्वोऽपि प्रकृत
 धार्यते । देव्यास्तु पुनर्देवदर्शनेनाद्ययात्रजिष्ण्वतागमेव हृदयं केनाधामनेन वर्तताम् । न

स्वायता हृदयनिर्भूतिचित्तसंशुद्धिर्जाता । इत्यनिदधदेवेति कथयञ्चोपपन्नं लोपयत्वं कृत्वा पापेऽन्वितं तदेव
 स्थाय मुहूर्तमिव मुहूर्तमात्रं वंशम्पायनस्यागमनमयोऽभिमुगयानमाकारं संज्ञापयन्व्याप्यन् संज्ञेनेने
 दूरीकृतः समस्तपरिजनः रामप्रभेवकञ्चो येनेवभूतं चन्द्रपीडं व्यङ्गयद्विज्ञपित्पिनीचके । देव इति ।
 देव हे स्वामिन्, इयमवस्थं नि संशयं निरारेकं देवस्य भवतो गमनं यानमावेदयति कथयतीति श्रौतव्यं
 केवेस्वपेशायामाह—सर्वत इति । अकारहकस्य मेपम्योभाहमागमनं सर्वतोऽभितो विस्तुरन्वी देदेन
 तद्विदित विद्युदिव । आवेदयतीत्यस्य सर्वत्र संबन्ध । तथा सलिलम्यान्मम अगमनमुपाख्या प्रज्ञा तने
 यवैवंविधा मेघस्य लेखा पङ्क्तिरिव । तथा चन्द्रस्य शक्ति उदयमुद्रमनुपदर्शिता पाण्डु छविः कर्णो
 विधा प्राचीव पूर्वदिगिव । तथा वसन्तमासस्य मधुमामस्यावतारं प्रादुर्भावं परिमलमामोर्दं पद्मोद्भेद
 मलयानिलस्य मलयचलवायोरागतिरिवागमनमिव । तथा पल्लवस्य किसलयस्योद्भेदमुद्रमनं समुत्पुञ्जोद्भे
 प्राप्नो मकरध्वजो मदने यस्यामेतादृशी मधुमामलक्ष्मीरिव वसन्तमामश्रीरिव । तथा कुमुमस्य पुष्पके
 निःसरणमुत्सवित उल्लासं प्राप्नो रामो रफता तस्यामेतादृशी पद्मोद्भेदतिरिव किसलयोद्भेद इव । तथा शारद
 पनालयप्रारम्भं विकसिता निनिदिता काशत्रुमुममश्रीव । इयमवस्थैव देवस्य गमनं यानमावेदय
 न्वयस्तु प्रागेवोक्तः । अत्रश्यं चेति । देवस्य स्वामिनोऽवश्यं निधयेन देवीप्राप्त्या भवितव्यम् । इत्य
 उपपत्तिमाह—केनेति । केन पुरवेण कदा वा कस्मिन्काले ज्योत्स्नारहितचन्द्रिकावजितचन्द्रम उग्रा
 न्धयोऽज्योभितो निरीक्षितः । वायवा मृणालिकया कमलिन्या विना कमलाकरस्वामिः । कथोदरजनने
 वनप्रदेशो लताशृङ्गो वक्षीरहितः । अपि चेति मुक्तयन्तरे । साहकारस्वामस्य कुमुममश्री वसन्तमेघ
 न्तरेण स्त्रीकारव्यतिरेकेण सर्वजनमुभगोऽपि समप्रत्योऽप्रियोऽपि कुमुममानो वगन्तमातो न एतत् ।
 शोभत एव । असंभाविता संभावनाविपयीकृता दानलेखाया मदवीर्या लक्ष्मीः धीर्यस्मिन्नेवंविधं दूरीकृत
 यूयनाथस्य षट्पदम् । न राज्ञ इत्यस्य सर्वत्र संबन्धः । किंत्विति । किंतु यावदावका कालेन वैद्यमानं
 अधिमुनः परापतत्यागच्छति, यावधैतेन साह वैसम्पायनेन साकं गमनसंविधानं यात्राप्रकारं देवो मन्त्रि
 पयति प्रकाशयति, तावदवश्यं निधितं कालक्षेपेण दिनगमनिकया भाव्यं भवितव्यम् । यादृशीति । वरु
 न देव्याः कादम्बयाः शरीरायस्था देहदशाकालक्षमा समयताहा वर्तते तादृशी मया निवेदितैव विदु
 विपर्याकृतैव । सर्वे इति । सर्वोऽपि पदाद्यं प्रकाशया प्रतिवाञ्छया धार्यते त्रियते । देव्यास्त्विति

१ उग्रादम्. २ अशुचिन्. ३ रागपशव. ४ आवेदयति देवस्य. ५ तेन. ६ विधानम्. ७ वा. ८ संज्ञेन
 ९ आशामनेन.

तौर्पलम्भादेतदुर्पपत्स्यते चेत्तसि, यथास्मि कार्यं मे जीवितेन, दुःस्वान्यपि सहन्ती धारयाम्ये-
तरिति । अतो विज्ञापयामि, चेतसा त्वप्रतो गत एव देवः, शरीरेणाप्यनुपदमुच्यते एव ।
किमपरं मयात्र स्थितेन साधनीयम् । तदेवागमनोत्पन्नावेदनाय गमनानुष्ठया प्रसादं क्रियमा-
णमिच्छति मे प्रणयप्रसाददुर्लभितं हृदयमिदानीमेव' इति विज्ञापिते केयूरकेणान्तःपरितोषवि-
फसितया विकचनीलोत्पलपुञ्जमालिकचेव दृष्ट्या दर्शितप्रसादश्रान्द्रापीडः प्रत्युवाच—'किमु-
च्यते । कस्यापरस्येदृशोऽस्मद्दुःखासहिष्णुरनपेक्षितस्वशरीरशक्तिरुत्साहः । कस्यापरस्येदृशी
देशकालज्ञता । को वापरोऽस्मास्वेवं निर्व्याजभक्तिः । तत्साधु चिन्तितम् । गम्यतां देव्याः
प्राणसंधारणाय मेभागमनप्रत्ययार्थं च पत्रलेखाप्यप्रतस्त्वयैव सह धातु देवीपादभूलम् । इय-
मपि प्रसादभूमिरेव देव्याः । इमामप्यालोक्य कियत्पि धृतिरवश्यमुत्पद्यते इति मे चेतसि ।
अपि चास्या अपि देव्यामत्येव स्नेहो भक्तिश्च' इत्यभिधाय पृष्ठत उपविष्टामेवै तां पत्रले-

धु पुनरर्थे । देव्याः कादम्बर्याः पुनर्द्वितीयवारं देवदर्शनेन भवदवलोकनेन अयमावदेतादिवसमारभ्य हृदयं
चित्तं निष्प्रलाशमेव निराशमेव वर्तते, तर्हि केनाश्वासनेन वर्तताम् । मदिति । महातीव्रा मत्प्रवृत्तेरु-
लम्भात्प्राप्तेरेतचेतसि चित्त उपपत्स्यते प्रादुर्भविष्यति । तदेव दर्शयन्नाह—यद्येति । मे मम जीवितेन
प्राणितेन कार्यं कृतमस्तीति हेतोर्दुःखान्यपि कृच्छ्राप्यपि सहन्ती सहमानैतच्छरीरं धारयामि । अत इति ।
अतःकारणादहं निज्ञापयामि विज्ञप्तिं करोमि । किं तरित्वाह—चेतसा त्वित्यति । देवो भवांधेतसा स्वान्तेना-
प्रतः पुरतो गत एव, तथा शरीरेणापि देहेनाप्यनुपदं पश्चात्परितमेव । 'अनुपदं श्रौचमव्ययम्' इत्यमरः ।
उच्यते एव प्रचलित एव । किमिति । मया केयूरकेणावस्थितेन भवत्सनीपावस्थितेनापि किमपरं पूर्वोक्ता-
दन्वत्साधनीयं करणीयम् । तदिति । तत्सादेतोर्देवस्य स्मान्नो गमनं यानं तदेवोत्तमो महत्तस्यापेदनं
ज्ञापनं तस्मै गमनस्य प्रयाणस्यानुशादेशस्त्वया क्रियमाणं विधीयमाणं प्रसादमिदानीमेव सांप्रतमेव मे मम
प्रणयेन क्रेतेन यः प्रसादः प्रसन्नता तेन दुर्लभितमुच्छ्रूलं हृदयमिच्छलभिलपति । केयूरकेणेति विज्ञापिते विज्ञ-
प्तिविपदीकृते सति, अन्तर्मये यः परितोषः संतुष्टिस्त्वेन विक्रियतया विनिद्रया दृष्टा दृष्टा । अत एवोत्प्रे-
क्षते—मिकचा विकस्वरा या नीलोत्पलपुञ्जमालिका नीलकुचलयसक्तयेव दर्शितः प्रकाशितः प्रसादः प्रसन्नता
मेनैवभूतधन्द्रापीडः प्रत्युवाच प्रत्यधवीत् । किं तदित्वाह—किमिति । किमुच्यते किं कथ्यते । कस्येति ।
कस्यापरस्यान्येदृश एतादृगस्माकं बहुःसां तस्मासहिष्णुरसहनशीलोऽनपेक्षितावाञ्छिता स्वशरीरस्य निजदे-
हस्य शक्तिः सामर्थ्यं यस्मिन्नेवंविध उत्साहः प्रगल्भता । कस्येति । कस्यानिर्दिष्टनात्र इंदयनिवेचनीया
देसः प्रदेशः, कालः समसत्त्वोर्शता ज्ञानता । को चेति । को वापरो जनोऽस्मात्सल्लिखितपथेभ्येवं पूर्वोक्तप्रका-
रेण निर्व्याजं निर्दम्यं यथा स्वातया भक्तिर्यस्य स तथोक्तः । तदिति हेतुर्थे । तस्मादेतोः साधु यथा स्वातया
चिन्तितमालोचितम् । चिन्तितस्य विशेषणं वा । साधु शुभं चिन्तितम् । चिन्ताविपयीकृतमित्यर्थः । गम्य-
तामिति । देव्याः कादम्बर्याः प्राणसंधारणादानुभूतये मनागमनं तत्र यानं तस्य प्रत्ययो विश्वाससदार्थं च
त्वया गम्यतां मञ्जताम् । देव्याः कादम्बर्याः पादभूलं चरणसमीपं पत्रलेखापि त्वयैव सहाप्रतः पुरतो यातु
मज्जु । इयमिति । इयमपि पत्रलेखापि देव्याः कादम्बर्याः प्रसादभूमिरेवानुप्रहस्थानमेव । इमामिति ।
इनां पत्रलेखामप्यालोक्य निरीक्ष्य कियत्पि किमन्मात्रा नतु समग्रा धृतिः संतुष्टिरवश्यं निश्चयेन । काद-
म्बर्या भाविनीति शेषः । इति मे मम चेतसि चित्त उत्पद्यत उद्भाष्यते । बुधेति शेषः । अपि चेति ।
अपि चेति प्रकारान्तरे । अस्याः पत्रलेखाया अपि देव्यां कादम्बर्यां स्नेह आभ्यन्तरप्रीतिर्भक्तिश्चाराध्यत्वेन
ज्ञानमत्स्येव । एवकारोऽप्येवमवच्छेदार्थः । इति पूर्वोक्तमभिधाय कथयित्वा पृष्ठतः पृष्ठे । सार्वविभक्तिरुत्साहः ।

१ उपाहम्भाद्, २ उत्पत्स्यते, ३ स्थितेनापि, ४ पत्रप्रसारः, ५ मदागमन, ६ प्रयातु, ७ उत्पत्स्यते,
८ संतुष्विष्टम्, ९ एवं नेति पत्रलेखामप्रापीड,

उपहितकान्तिपतिपरभागा लक्ष्मच्छायेव चन्द्रमसः, विकासशोभापेक्षिणी मधुकरावलीव कमलाकरस्य, रूपालेख्योन्मीलनकालाञ्जनवर्तिका, तारुण्यभरजलधरोत्तानश्यामिका, उज्वलत्कन्दर्पदीपकञ्जलशिखा, स्फुरत्प्रतापानलधूमराजी, मकरध्वजोपवनतमालवह्नी, मनोभवदोषारम्भवालतिमिरोद्गतिः, उद्वाहमङ्गलभ्रूसंज्ञा श्रमधुरानिलेखा समन्तात्समुद्भिन्ना । विवाहमङ्गलयोग्यां दशामारूढोऽयम् । तद्देव्या विलासवत्या सह सैमेत्याभिजनरूपा निरूप्यतां काचिज्जैगति राजकन्यका । दृष्टं हि दुर्लभदर्शनं वत्सस्य वदनम् । संप्रति वधूमुखकमलदर्शनेनानन्दयाम आत्मानम् इत्युक्त्वति तारापीडे शुक्रनासः प्रत्युवाच—‘साधु चिन्तितं देवेन । अनेन तु सहृदयेन हृदये समारोपिता एव सर्वविधाः, संभाविता एव सर्वाः कलाः, स्वीकृता एव सर्वप्रजाः, गृहीता एव सर्वदिग्बधूनां कराः, स्थापितैव निश्चला कुटुम्बिनीपदे राजलक्ष्मीः, ऊढैव चतुरुदधिमेखलाकलाभूषणा भूः । किमतः परमवशिष्यते, येनानेन न परिणीयते’ इत्यभिहितवति शुक्रनासे लज्जावनन्नवदनश्चन्द्रापीडश्चकार चेतसि—‘अहो संवादः, येन मे कादम्बरीसमागमोपायचिन्तासमकालमेवेदृशी तातस्य बुद्धिरुत्पन्ना । तर्धदुच्यते—

भस्य गण्डमण्डल उद्गासितुं शीलं यस्यां एवंविधा मदलेखेव दानलेखेव । उपहित आच्छादितः कान्तिपतिना सूर्येण परभागो गुणोत्कर्षो यस्याः सर्वविधा चन्द्रमसः पुमुदवाग्धवस्य लक्ष्मच्छायेव कलङ्कप्रभेव । ‘परभागो गुणोत्कर्षः’ इत्यमरः । विकासशोभां विकस्वरलक्ष्मीमपेक्षत इत्येवंशीला कमलाकरस्य मधुकरावलीव ध्रमरपङ्क्तिरिव । रूपालेख्यस्य रूपचित्रस्योन्मीलनं प्रकाशनं तत्र कालाञ्जनस्य कृष्णकञ्जलस्य वर्तिकेव वर्तिका ऐस्तिनी । तारुण्यभरो यौवनातिशयः स एव जलधरो मेघस्यस्योत्ताना अतिशायिनी श्यामिकेव श्यामिका । उज्वलन्दीप्यन्त्यः कन्दर्पः कामः स एव प्ररीपः ज्ञेहप्रियस्यस्य कञ्जलमञ्जनं तस्य शिखेव शिखा । स्फुरद्वाहसन्त्यः प्रतापः क्रोशदण्डजं तेजः स एवानलो वहिस्तस्य धूमराजीव धूमराजी । मकरध्वजस्य मनोभवस्योपवनमरण्यं तस्य तमालवह्नीव तमालवह्नी । मनोभवः कन्दर्पः स एव दोषारम्भो यामिनीप्रारम्भस्य बालान्दपरिपङ्क्तानि नानि तिमिराप्स्यन्धकारानि तेषामुद्गतिरिवोद्गतिः । उद्वाहस्य पानिपीडनस्य मङ्गलं शुभक्रिया तस्य भ्रूसंज्ञेव भ्रूसंज्ञा । हे शुक्रनास, त्वं परदेत्यन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । तत्तस्माद्धेतोर्विवाहमङ्गलयोग्यामुद्वाहक्रियायोगदशानास्तोऽयम् । चन्द्रापीड इत्यर्थः । तत्तस्मात्कारणादभिजनरूपा प्रशस्ताकृतिः काचिदनिर्दिष्टनाम्नी जगति पृथिव्यां राजकन्यका राजकुमारिका विलासवत्या देव्या सह समेल मिलित्वा निरूप्यतां कन्यताम् । दृष्टमिति । हीति निश्चयेन । दुर्लभं दुष्प्रापं दर्शनमवलोकनं यस्यैवंविधं यत्सस्य सूनोर्वदनगाननं दृष्टमवलोकितम् । संप्रतीदानीं बध्वा मुक्ताकमलं तस्य दर्शनेन निरीक्षणतात्मानं स्वमानन्दयामः प्रीणयामः । इति तारापीड उक्त्वति कथितवति सति शुक्रनासः प्रत्युवाच प्रत्यब्रवीत् । किमुवाचेत्याह—साध्विति । साधु शोभनं चिन्तितं विचारितं देवेन स्वामिना । सहृदयेन सम्बनेनानेन तु चन्द्रापीडेन हृदये सर्वविधाः कलादिकाः समारोपिता एव प्राप्ता एव । सर्वाः कला विज्ञानानि संभाविता एव ज्ञाता एव । सर्वप्रजाः समग्रप्रकृतयः स्वीकृता एवास्वीकृता एव । सर्वदिग्बधूनां समग्रकुक्षारीणां कराः पाणयो गृहीता एव ग्रहणविपरीकृता एव । कुटुम्बिनीपदे जायास्थाने राज्यलक्ष्मीर्निधला स्थिरा स्थापितैव न्यस्यैव । चतुरुदधियन्तुःसमुदास्य एव मेखलाकलापो भूषणं यस्यामेवंविधा भूः पृथ्वी ऊढैव परिणीतैव । अतोऽपरमन्यत्किमवशिष्यते उर्वरितं भवति, येनानेन न परिणीयते न पानिग्रहणं क्रियते । इत्यभिहितवतीत्युक्त्वति शुक्रनासे लज्जाया प्रपया अवनन्नं नतं वदनं यस्यैवंविधश्चन्द्रापीडश्चेतसि चित्ते चकाराकरोत् । अहो संवादो विसंवादाभावः । येन कारणेन मे मन कादम्बरीः समापनोपायचिन्तासमकालमेव तातस्य विदुर्गृह्णीतु बुद्धिरुत्पन्ना ।

१ कान्तिपर. २ उपग्रामः उद्वाह. ३ मनोभवविकार. ४ संमङ्गल. ५ जगती (राजः) जगतीपति. ६ मानन्दय मे.

७ सर्वाः प्रजाः. ८ एव दिग्. ९ वदनेन. १० वदुच्यते.

अन्तरहारे प्रविष्टस्यान्वोक्तः, यत्नगद्वनपपिष्टम्न देशिहर्गुनम्, महान्वयराशिस्य कान्तलो-
 पननम्, त्रिभुजमानस्योपरंभुवत्पुष्टिरिति, सदेवोदापतिनं मयि । सर्वथा येनाम्यायनोत्त-
 कान्तरिता वाणी मे कादम्बरीमामिः' इत्येवं चिन्तयत्येव चन्द्रापीठे त्रिभुवपिष्टम् ।
 त्वार च तमेव विनयानेनोत्तंहायं समवत्कृत्यासादेवो सकलमेरिनीभातोद्भवमुदय दे-
 ज्ञेन ज्ञेनः ज्ञेनः संवत्स्युक्तानेनानुगम्यमानो विलासवतीभयनमगमत् । तत्र च तमेव
 महानुपयानामिनूपायकनोक्तनविजोत्तमिष समुद्रवेलां विलासवतीमूर्च्छिता एवदे-
 —देवि, परमेया त्वमपि कपुमुग्धापत्रोक्तमुग्धस्य कृतो न ताम्ब्यसीत्युपायभ्रमोऽपि ।
 त्वार योवत्तम्भमूपायनदेसा, आपयोत्तारुण्यदुर्विहंसितगिरतनाहा, त्रिभुजमगमत् इ-
 र्देवलोभं विवदमत्रुत्तमंपादनापारिशति । त्वमपरं दिगारिशमीति प्रकृतम् । त्वपि-
 देवि कथयामोऽपि किमपरम् । अगाप्यपहरणि परनमन्यतो प्रीक्षया । एषा वा इति
 ज्ञापयति । परमापति संवृणा । आतापि चन्द्रापीठस्योत्तंभीतिरेया, योवदे-
 भंवात्तुदेवकीरणा च' इत्येवंविधैर्गमप्येसापि । सुग्धागमानयेनाधिरिति ति न

अन्तरहारे प्रविष्टो ज्ञेनोत्तारुण्यदुर्विहंसितगिरतनाहा । तद्विदित्वात्—अम्यकार इति । अन्तरहारे
 क्विचिन्न विदित्वात्तुदेवकीरणा च' इत्येवं विवदमत्रुत्तमंपादनापारिशति । त्वमपरं दिगारिशमीति प्रकृतम् । त्वपि-
 देवि कथयामोऽपि किमपरम् । अगाप्यपहरणि परनमन्यतो प्रीक्षया । एषा वा इति
 ज्ञापयति । परमापति संवृणा । आतापि चन्द्रापीठस्योत्तंभीतिरेया, योवदे-
 भंवात्तुदेवकीरणा च' इत्येवंविधैर्गमप्येसापि । सुग्धागमानयेनाधिरिति ति न
 अन्तरहारे प्रविष्टो ज्ञेनोत्तारुण्यदुर्विहंसितगिरतनाहा । तद्विदित्वात्—अम्यकार इति । अन्तरहारे
 क्विचिन्न विदित्वात्तुदेवकीरणा च' इत्येवं विवदमत्रुत्तमंपादनापारिशति । त्वमपरं दिगारिशमीति प्रकृतम् । त्वपि-
 देवि कथयामोऽपि किमपरम् । अगाप्यपहरणि परनमन्यतो प्रीक्षया । एषा वा इति
 ज्ञापयति । परमापति संवृणा । आतापि चन्द्रापीठस्योत्तंभीतिरेया, योवदे-
 भंवात्तुदेवकीरणा च' इत्येवंविधैर्गमप्येसापि । सुग्धागमानयेनाधिरिति ति न

१ अन्तरहारे २ अन्तरहारे ३ अन्तरहारे ४ अन्तरहारे ५ अन्तरहारे ६ अन्तरहारे ७ अन्तरहारे ८ अन्तरहारे ९ अन्तरहारे १० अन्तरहारे

सरङ्गिरिव जलतरङ्गेषु, पिण्डीभूय बहद्गिरिव रथ्यामुत्तेषु, प्रसारितैरिव सकतस्थलेषु, हंसाथैः सहैकीभूतैरिव, संविभक्तैरिव चन्द्रानयप्रसुप्तकामिनीकपोललाषण्येन, क्षणितैश्च चन्द्रकान्तच्युतजलधारासहस्रैः । तथा च गर्भगृहेष्वप्यविहतप्रवेष्टैः, दन्तवलमीभ्योऽपि रदनपरभागैः, पद्मिनीपप्ररण्डेष्वप्यखण्डितधवलमभिः, आरामेष्वपि दिवसद्युद्धिमत्कामिनीपरस्परौद्धिन्नक्रमेणोद्गिरिङ्गिरिव, आवर्जयङ्गिरिव, विशिपङ्गिरिव, विस्तारयङ्गिरिव, वृङ्गिरिव सर्वतो ज्योत्स्नाप्रवाहम्, कादम्बरीममागमत्वरदानाय स्मरसर्वाङ्गमोक्षमिव कुर्वन्निन्द्रपादैर्द्विगुणीकृतमन्मथोत्साहो गर्भेनसंज्ञाशङ्कनादायादिवेश ।

अथ गगनतललक्ष्यविस्तारः, विजृम्भमाण इव दिक्कुञ्जेषु, आवर्तमान इवाभ्रनिदलप्राकारमण्डलाभ्यन्तरे, समारोहप्रिवोत्तुङ्गगोपुराष्टालकशिसखण्डि, चँलत्रिव ह्यर्मान्तरे विकसन्निव चतुष्कचत्वरेषु, प्रसरन्निव राजमार्गेषु, परिभ्रमन्निव भवनसंकरेषु, प्रविर्तयोजाननैर्गवयनगङ्गरेषु, संभ्रूच्छन्निव प्रासादकुक्षिषु, तत्क्षणप्रतियोधितानां गृहसरोजिनीनसानामनुवर्त्यमान इव तारतरदीपेण रणितेन विच्छिद्यमान इव मुहुर्मुहुः स्वमावर्त

रितैरिव । 'हर्म्यादिर्धनिना वासः प्रासादो देवभूजाम्' इत्यमरः । जलतरङ्गेष्वप्यकपोलेषु दृष्टौ पिण्डीभूय पिण्डता प्राप्य बहद्गिरिव प्रबहद्गिरिव । रथ्यामुत्तेषु सकतस्थलेषु पुलिनस्थलेषु प्रगाथितैश्च रणं प्रातैरिव । हंसानां शितच्छदानां सार्थैः संपातैः सहैकीभूतैरिवैकभावतां गतैरिव । चन्द्राथैः क्षितेः प्रयुता या कामिनी कर्दपवती स्त्री तस्याः कपोलो गलान्तरप्रवेशस्तस्य लवण्यं मुष्काकलस्य चावेत तत्र तेन संविभक्तैरिव संविभागीकृतैरिव । 'कुटिमोऽपि निबद्धा भूधन्वरात्ता पिरोहृदम्' इत्यमरः । चक्रान्तेभ्यश्च्युताः पतिता या जलधारास्वासा सहस्रैः क्षणितैरिव धौतैरिव । तथा च गर्भगृहेष्वप्यनुवर्त्य ह्योऽप्रतिपिद्धः प्रवेतो येषां तैः दन्तवलमीभ्योऽपि रदनच्छदाधारेभ्योऽपि सम्भ्र. प्रात गगनगुणोत्कर्षो यैः । पद्मिन्या नक्षिन्या. पन्नरण्डेष्वपि दलसमूहेष्वप्यखण्डिताऽप्युदितता धवलिमा श्लेषा वेष्टकैर्किं कुर्वन्निः । आरामेष्वपि कृत्रिमवनेष्वपि दिवसद्युद्धि वासरथियमुत्तराद्यङ्गिर्निष्पादयङ्गिः । परारान्तरेष्वप्यमुत्तराषण्येन मित्रो मित्रोऽयमनेन मित्रोऽनेनापमित्वादिक्रमेणोद्गिरिङ्गिरिव धरङ्गिरिव, आवर्जयङ्गिरिव, विशिपङ्गिरिव, विस्तारयङ्गिरिव प्रसारयङ्गिरिव, वृङ्गिरिव इति कुर्वन्निरिव सर्वतः समन्ततो ज्योत्स्नाप्रवाहम्, कादम्बर्याः समागमो मेलापस्तस्य त्वरदानाय हास्य सर्वाङ्गानि तेषां मोक्षं कुर्वन्निरिव धजङ्गिरिव ।

अथेति । चक्रनादादेशानन्तरं शङ्खध्वनिर्जलजनिनाद उदतिश्रुतियतो बभूव । इतः शङ्खनिर्द्वैतेन यथाह—गगनतलेति । गगनतले व्योमतले लक्ष्यः प्रातो विहारो येन एतः । दिक्कुञ्जेषु चक्रकुञ्जेषु । इव शोचं प्राप्यमाण इव अश्रुलिङ्गो व्योमव्यापी यो नगर्याः प्राकारमण्डलो बनारसिकल्पस्य आवर्तमान इव भ्रममाण इव उत्तुङ्गान्यलुष्यानि सानि गोपुराणां प्रतोलीनमण्डलानि हास्यरिवर्तनद्वानि तेषां शिखराणि शृङ्गाणि तानि समारोहप्रिव समारोहणं कुर्वन्निव । हर्म्यानि भवनत्रयेण मन्तरालेषु शिखरालेषु चलन्निव गच्छन्निव । चतुष्काणि संजयनानि चत्वारणानि चतुर्भुजाणि च तेषु विक्रमन्निव मिहार्सं प्रभुवन्निव । राजमार्गेषु धीपथेषु प्रसरन्निव विस्तारन्निव । भवनसंकरेषु धरौद्धिर्धनैः परिभ्रमन्निव भ्रमणं कुर्वन्निव । लयानस्त वनस्त नगाः पर्यताम्येषां बनान्यरण्यानि तेषां गडराणि रदनमुत्तनानि च नगाथ गडराणि च । इत्येतरद्वन्द्वो वा । तेषु प्रविशन्निव प्रवेष्टं कुर्वन्निव । प्राकारानां देवदूतगण्यं कुक्षिष्वभ्यन्तरप्रदेशेषु संभ्रूच्छन्निव समर्थः भवन्निव । तादृशं तत्कालं प्रतियोधितानां जगन्निर्गतां दत्तलेत्रिन्यः सदनलक्ष्मिन्दासां सारणा रुद्रमण्डलेश्वरमण्डलयेन तारोऽप्युत्तुङ्गनिस्ताररत्नेन शीर्षेणयेन स्तौते

१ प्रवेष्टयङ्गिरिव वृङ्गिरिव. २ गगन. ३ अभ्यन्तरेषु. ४ चक्रकुञ्जेषु. ५ नगर्याः.

वनहंसानां कलरवेण, निर्धार्यमाण इव च श्रोत्रप्रवेशिना गमनवेलाप्रणामसंभ्रान्तस्य वाराङ्गना-
 नस्य चैलवलयनूपुररसनाकलकलेन तारदीर्घतरः शङ्खध्वनिरुदतिष्ठत् । अनन्तरं चोत्थाप्य-
 नैश्चोत्थितैश्चाकृष्यमाणैश्चाकृष्टैश्चारोप्यमाणपर्याणैश्च पर्याणितैश्च नीयमानैश्चानीयमानैश्च
 र्लभ्यमानैश्चाच्छिद्यमानैश्चागच्छद्भिश्चागतैश्च पूज्यमानैश्च पूजितैश्च पङ्क्तिस्थितैश्च वाह्यमानैश्च
 ष्टेष्टद्भिश्च प्रैतिपालयद्भिश्च पर्याप्तराजद्वाराङ्गणैरेप्रभूतचत्वरैर्निस्तुपितसकलरथ्यान्तरतयान्त-
 हिश्च संकटायमाननगरीविस्तारैस्तुरङ्गमसहस्रैस्तत्क्षणं कुन्तवनमयमिवान्तरिक्षम्, खुररव-
 यीव मेदिनी, हेपारवमयानीव श्रोत्रविवराणि, फेनपिण्डस्तयकमयमिव युवराजभवनद्वारा-
 णाम्, खलीनरवमय्य इव दशदिशः, अधालंकाररत्नप्रभामया इवाभवञ्जशाङ्करश्मयः । अ-
 चेराद्य गृहीतसमायोगोऽङ्गनात्तमिन्द्रायुधमारुह्य पुरस्ताच्चलितेनालोकेहेतोर्द्वितीयचन्द्रमण्डले-
 नेव हंसपात्ना मङ्गलातपत्रेणावेद्यमाननिर्गमो यथादर्शनमितस्ततः तुरङ्गमगतैरेव प्रणम्यमानो
 एजपुत्रसहस्रैः प्रसुप्तपुरजनतयासंवाधेनापि राजवर्त्मना बहुत्वात्तुरङ्गभवलस्य कृच्छ्रलब्ध-

उत्थितेनायुवर्त्मना इवानुगम्यमान इव । तत्राप्येव प्रकृत्वा गङ्गदेन गङ्गदरूपेण भवनहंसानां गृह्यितच्छ-
 दानां कलरवेण मनोहररन्ध्रेन सुहृसुहृत्तोरवारं विच्छिद्यमान इव विच्छेदं प्राप्यमाण इव । श्रोत्रप्रवेशिनां कर्ण-
 चारिणां गमनवेला चाप्रावसरत्सत्त्वां प्रणामो नमस्कारस्तत्र संभ्रान्तस्य सादरस्य वाराङ्गनाजनस्य वेदयाजनस्य
 चलानि चचलानि बलयानि षट्कानि, नूपुराणि पादकटकानि, रसनाः कारयः, तातां कलकलेन घोलाह-
 रेण निर्धार्यमाण इव निधीयमान इव । तारोऽयुधधनित्वेन रीषंतरोऽप्यायतः । अनन्तरं चैति ।
 प्यनेरत्यागानन्तरत्प्राप्यमानैर्नद्योत्थानं कियमाणैः, उत्थितैरूर्ध्वाभूतैः, आकृष्यमाणैराकर्षणं कियमाणैः, आ-
 कृष्टैराकर्षितैश्च, आरोप्यमाणं भिद्यमाणं पर्याणं पत्ययनं येषु तैः पर्याणितैर्धृतपत्ययनैश्च नीयमानैः प्राप्य-
 माणैः, आनीयमानैरानयनं कियमाणैश्च, विलभ्यमानैर्विलम्बनं कियमाणैः, आच्छिद्यमानैश्च, आगच्छद्भिश्चाग-
 मनं कुर्वद्भिः, आगतैः सनागतैश्च, पूज्यमानैरभ्यर्च्यमानैः, पूजितैरर्चितैश्च, पङ्क्तिस्थितैश्च पङ्क्त्या स्थितैः,
 वाह्यमानैर्मातरोद्भूतं कार्यमाणैर्वेदद्भिश्च, तिष्ठद्भिश्चरत्स्थानं कुर्वद्भिः, प्रतिपालयद्भिः प्रतिपालनां कुर्वद्भिश्च,
 पर्याणं परिपूर्णं राजद्वाराङ्गणं शृपप्रतोल्या अजिरं यैः । 'गृहावमहणी देहत्व्यङ्गं चलराजिरे' इत्यनरः । अत्र-
 भूतमत्तमयं चत्वरं बहुनागं येषां तैः । निस्तुपितानि निःशेषं शृतानि शकलरथ्यान्तराणि सनप्रवीचीविवराणि
 दैर्घ्येनां भादृशता तयान्तर्मये बहिश्च संकटायमानः संकीर्णयमानो नगर्यां जवनत्या विस्तारो यैरेवैरिध-
 शुक्लमसहस्रैस्तत्क्षणं तत्क्षणं कुन्तवनमयमिव भादृकानवनिर्मितमिवान्तरिक्षमाकाराम् । पुराः क्षपास्येषां
 रथाः सप्तदशान्वयीष मेदिनी शुभवी, हेपा हेपाः तातां रथसन्नयानीय श्रोत्रविवराणि कर्णच्छि-
 दानि । 'हेपा हेपा गुराणानाम्' इति ऐनः । फेनपिण्डः कफपुत्रस्य स्तर्पणं गुच्छैर्निर्मितमिव युव-
 राजभवनद्वाराणाम् । खलीनानां कर्णिकानां रथाः सप्तदशान्वय्य इव दशदिशो दशपुत्रुनः । अधालं-
 कारस्य तुरंगमालंघ्यते रत्नानि नयनस्येषां प्रकाल्पित्वपस्यतां प्राप्यार्णसन्मया इव क्षपाहरदनयद्यद्वि-
 रणा क्षमयत् । क्षपिरास्योवकारं यावत् गृहीत आतः सनायोगः संसन्धो येनेतादसो यदङ्गम-
 जिरे तन्नातानिन्द्रायुधं पूर्वन्नाकर्षितस्वरूपनारातारोहणं कृत्वा पुरस्तादप्रदक्षितेन प्रस्थितेनाजीवहेतोः
 प्रकाल्पितम् । अथ एतेरेत्येव— द्वितीयचन्द्रमण्डलेनेव द्वितीयसंज्ञाद्विन्देनेह हंसपत्न्यं कान्तिर्-
 संसंभूते मङ्गलात्तपत्रेण हुमस्यचच्छेदनादिद्यमानो शयनगो निर्गमो यत्सैर्निदिपद्यन्तरीणे यथा इदं
 स्नातयेजस्तत्पुत्रजनतयासंवाधेनेव तत्पुत्रसहस्रैरेव तत्पुत्रसहस्रैरेव प्रणम्यमानो ननविद्यमानः प्रसुप्तो यः

१ अत्रवचनस्य हेतुः । २ इह शेषः । ३ यत्रवचनः । ४ अत्रवचनस्य हेतुः । ५ तत्रवचनस्य हेतुः ।
 ६ अत्रवचनस्य हेतुः । ७ अत्रवचनस्य हेतुः । ८ अत्रवचनस्य हेतुः । ९ अत्रवचनस्य हेतुः । १० अत्रवचनस्य हेतुः । ११ अत्रवचनस्य हेतुः ।

संचारः कथं कथमपि निर्जगाम नगयोः । निर्गतस्य चादूरं एष निर्भरत्वात्प्रोत्साहमानः
 तथा च दुर्विभाज्यपानीयामुपरि कलहूजितानुमीयमानो बभूवममायं विगतमप्यतिदुःखं
 मीयमानामिव सर्षतो जडतरतरत्नानिलम्पजमात्रोपलक्ष्यमङ्गिलमनिधिमुनीयं प्रियतेजः
 तत्त्वादमं कटत्वाद्य धर्षयतेव गमनोत्साहमतिविम्भीर्गेनापि पुरोविस्तारितेनेव चन्द्रापीडम्
 गामिना मार्गेण प्रावर्तत गन्तुम् ।

अथोत्समानैरिव रयवाहिना सकलदिक्षु प्रवृत्तेन ज्योत्स्नाजलस्रोतमा वैशम्पायनाचार्येण
 नत्वरितस्य चन्द्रापीडमनम इव मुन्यं वह्नो जहानिलेनेन्द्रायुषस्याकृष्यमाणैरिव बलिभि
 स्त्वावत्येवोपररात्रवेलयो योजनत्रितयमेवाल्लक्ष्यन् । अथाध्यत्रमापहरगायेव प्रवृत्ते वायुनः
 फारिणि निर्भरज्योत्स्नाजलवागाहाद्दार्द्रं स्वर्गोऽवश्यायशीकरार्थमि रंजो दुःखितविक्रम
 पङ्कवानिलवीजिते विनिद्रकुमुदिनीर्धरिमलनैः प्रपरिमले परिमलाहितजडिभि र्विनीतिग

पुरजनस्तस्य भावस्यात्ता तथासंवाधेनाप्यसंकटेनापि राजवर्मना राजमार्गेण सुरप्रमत्तव्याधुनाधनव सुद
 क्थं कथमपि कृच्छ्रं कृतेन लभ्यः प्राप्तः संचारः संचारं येनैवंभूतो नगयोः अङ्गत्वा निर्वपणं विपरीः ।
 गैर्यं च निर्गमनं कृत्वा चादूरं एवादिष्ट एव उभोऽप्यावाच्यदिक्कायाः पूरस्य प्रवाहस्य निर्भरतु दुःखद
 तथा स्पष्टतया च दुर्विभाज्यं दुःखेन ज्ञानुं शक्यं पानीयं जले यस्याः सा तामुर्युरियत्कलहूजितेव स
 हरष्वनितेनानुमीयमानोऽनुमानविषयीक्रियमाण उपलक्ष्यकितो यो हंगुणार्थं सितच्छदसमुदत्तस्योपलक्ष
 इयनं तस्य व्यतिकरो घृत्तान्तलेन । पत्रिसाम्यादुपदेशते—अहृदिना करसातया मीयमानोऽनु
 माणामिव सर्षतः सर्वत्र जडतरोऽतिशीतलो यस्तरस्तस्य कश्चेत्सानिलः पवनस्य स्वर्गमेव स
 गमाप्रेणोपलक्ष्यो ज्ञानुं शक्यः सल्लिखंनिभिः पानीयसमीपं यस्याः सा ताम् । एवंविधां शिवा वदन्तु
 स्तारणं कृत्वातिप्रहतत्वादिशुष्णत्वादसकटत्वादसंवाधत्वाच्च गमनस्य यात्राया उत्साहमुद्योगं वरं स
 प्रायमेव अतिमिस्त्रीर्गेनाप्यतिविस्तृतेनापि पुरोऽप्ये चन्द्रादे, शक्तिरौर्विस्तारितेनेव सिद्धोऽप्ये
 मिधेन दशपुरगामिना दशपुराणुवाधिना मार्गेणाधना गन्तुं प्रावर्तत प्रवृत्तोऽभूत् ।

अथ रयवाहिना रयवा वेगेन वहति स तथा तेन सकलदिक्षु प्रवृत्तेन सकलदिक्षु सानि धनप्र
 ननानि तेषु प्रवृत्तेन विस्तृतेन ज्योत्स्नेव जलं पानीयं तस्य स्रोतः प्रवाहस्योत्समानैरिव बहन् प्रपन्नप
 वैशम्पायनस्वालोकनं निरीक्षणं सत्र त्वरितस्योत्सुकस्य चन्द्रापीडमनस इवेन्द्रायुषस्य मुखे सर्वं ध
 थलनोऽस्य जहानिलेनाकृष्यमाणैरिवाकृष्टैरिव वाजिभिरश्वैः । योऽस्तु कृष्टगामी भवति स मन्दचाल
 कर्षयेत् । तावत्या एवापररात्रवेलयोपररात्र उपचन्द्रत्वासा वैलावसरस्यया योजनत्रितयमेव द्वारकालेने
 लक्ष्यवज्रलक्षितवान् । अथेति । योजनत्रितयोऽनुमानन्तरमप्यध्रमो मार्गेऽनस्तस्योपलक्ष्योपर रात्रोऽप
 नि वायो वायुमितस्तं धलितुं प्रवृत्ते सति । ह्यो वायुं विरोधवशाद्—आहादेति । अत्र
 प्रमोदसं करोतीत्येवंशीलः स तथा तस्मिन् । निर्भरं यो ज्योत्स्नाजलम्यावगाहोऽवगाहनं तेन प्रवृत्तिते
 नार्द्रः क्लिष्ट स्वर्गो यस्य स तथा तस्मिन् । 'अर्द्रः क्लिष्टेऽभिषेचवद्' इति विश्व । अत्रानन्दु
 तस्य शीकरा पाताल्यकणास्यान्वपटीत्येवंशीलः स तथा तस्मिन् । रजोलक्षिता धूलोमिश्रिता मिश्रा अ
 कप्रकारा ये वनपङ्कवा अरुण्यकिसलयानि सेषामनिलो वायुत्वेन वीजिते प्रेरिते । विनिद्रा विमुग्धा ना कुतश्च
 कैरविणी तस्याः परिमलनं निमर्दनं तेन लभः परिमलो यस्य स तथा तस्मिन् । परिमलेनाहिना स्त

१ अच्युतया. २ अच्युतरे. ३ उदात्तत्वविकृतपुलिनावमानामिव. ४ अच्युत
 ५ अधिप्रभुत्वाद्. ६ गमनोत्साहस्तिर्गेन. ७ पुनः. ८ मानसस्यैव. मानसोऽस्य. ९ इव. १० एतुः
 ११ परिमलिन, १२ उपपरिमलरहित, १३ रजनि.

पिपुने गानरिश्चनि, क्रमेण चापरदिग्बधुवदनशुम्बिनि तदाकल्पकाले च दुर्धिपतमर्षीविरहचि-
न्तयेवामसदिनकरोदयदिपादेनेवाप्रदोपादुगानिनमुग्धैः कुमुदराशिभिः पीयमानस्य धान्नः
परिक्षयेणैव सर्वान्धरमरःपयःपायिपयोद्विभ्रमाधरजःसंघानोपघातेनेव पाण्डुतां गतवति
चन्द्रविम्बे प्रत्यप्रगगनलक्ष्मीविभोगसंतापोजिते धयलोत्तरीयांशुक इव शशाङ्कलप्रे गलति
चन्द्रिकालोके, अपरजलधिपातिना ज्योत्स्नाजलप्रवाहेणैव मात्मा फेनबुद्बुदावलीष्विव नश्य-
न्तीषु तारकापङ्क्तिषु, गलद्वयदंवायज्ञालनादिव शनैःशनैर्दलितमुक्तांगीरज्योत्स्नाभुभावमुत्सृ-
जन्तीष्वाराशु, पुनर्विभाज्यमानमहजदशामकान्तिषु मलिलादिबोम्बलसु तरलतावितपेषु,
समुद्रसति पूर्वदिग्बधुकर्णपूररक्षाशोकपद्मेऽन्धरमरस्तामरमे दिवसमुत्तरकरिकुम्भसिन्दूररेणी
तरनितररक्तपञ्चजांशुकैः संध्यारगे, संध्यातपर्वरितान्तेष्वालप्रदावानलेष्विव वयःसंध्यातेर्जनि-
षींशिवमुत्सृज्यमानेषु, निवासपादपेषु, सरोपनिद्रालसैश्वरप्रसारणाविश्रादजहाङ्गिभिर्हठांरुद्र-

जडिना यस्मिन् तस्मिन् । रजन्ता विरामोऽयमानं तस्य पिपुने सूचके । क्रमेण चेति । क्रमेण परि-
पाटना तदा तस्मिन्काले प्रभाते सति च पाण्डुतां शुद्धतां चन्द्रविम्बे शक्तिमण्डले गतवति प्राक्तवति
सति । कथंभूते । अपरदिगेव पथिमदिगेव वधुः पतिता तस्या वदनं सुरां पुम्बतीलेवंशीलः स तस्मिन् ।
पाण्डुतागिदानं प्रदर्शयथाद—दुर्धिपद्येति । दुर्धिपदा दुःखेन सोढुं शक्या वा शर्वरी रात्रितस्ता विरहो
विभोगस्तस्य चिन्तयेवाल्लेपासक्तः समीपवती यो दिनकरोदयः सूर्योत्तमस्तस्यायो निषादः येदस्येनेवाप्रदोपा-
ददोशाभावाद्गतानितमुक्तैरुष्णींशुत्राननैरेवाहंशः शुमुदराशिभिः फेनप्रेनिभिः पीयमानस्ताशयाननस्य धान्न
आलोकस्य परिक्षयेणैव विनाशेणैव सर्वं यदन्धरमेव सरलटाकं तस्य पयःपायिनो ये पयोदा मेघालेपो
विभ्रमो यस्मिन्नेतादयो योऽधरजःसंध्यातयेन य उपघातसेनेव । पुनश्चन्द्रं विरोपयथाद—प्रत्यप्रेति ।
प्रत्यप्रा नवीना सा गगनलक्ष्मीव्योमधीत्यासा विभोगसंतानो विरहज्वरदेनोजिते पिपुके । धरलोत्तरीयांशु-
कस्तेदं विरोपयम् । शशाङ्कलमे चन्द्रसंभवे चन्द्रिकालोके चन्द्ररक्षिकाप्रकारे गतति क्षरति सति ।
अहलमद्युत्सवसान्यादुत्प्रेषते—धवलं शुक्रं यदुत्तरीयांशुकमुपरिप्लवं तदियेतुत्येथा । अपरेति । अपरजल-
धिपातिना पथिमसमुद्रावगाहिना ज्योत्स्नाजलप्रवाहेणैव सहसा तारकापङ्क्तिषु नश्यवधेनिषु नश्यन्तीषु विलयं
गच्छन्तीषु सत्यु । वरुल्लवधेतत्वसाहस्यदुत्प्रेषते—फेनबुद्बुदावलीष्विव कपःसुक्ष्मासकप्रेनिष्विव । गल-
दिति । गलन्धरन्वोऽवदवावो हिमं तेन क्षालनादिव धावनादिव शनैः शनैर्मन्दं मन्दं दलितमुक्तांगीरा या
ज्योत्स्ना चन्द्ररक्षिका तस्या अनुभावो माहात्म्यं तमुत्सृजन्तीषु स्वजन्तीष्वामु दिशु । 'ज्योत्स्नावितानम्'
इति पाठो हृदयते । तत्र ज्योत्स्नालक्षणं विज्ञानमुत्रैव इत्यर्थो शेषः । पुनरिति । पुनर्विभाव्यमाना पुनर्ज्ञा-
यनाना सहजा स्वभावजा श्याना कान्तियैवानेवंभूतेषु तरलतावितपेषुम्बजत्सुपर्यागच्छत्यु । अत उत्प्रे-
क्षते—सलिलादिव जलादिव । पुनः कस्मिन्सति । संध्यारगे समुद्रसत्युत्तमं प्राप्ते सति । संध्यारगं विरो-
पयथाद—पूर्वति । पूर्वदिक्शुक्रदिक्सैव वधुः शीतस्वाः कर्णपूराय रक्षाशोकपद्मेऽरुणकण्ठेदिकिसलने अं-
म्बर एव सरलटाकसलिलानरसे महोत्सवे दिवसमुत्तमेव करिकुम्भस्तत्र सिन्दूररेणी नागजशोदे । तरणेः
सूर्यस्य रथः स्तन्दनस्तस्य रक्तपञ्चजांशुकैऽरुणवैजयन्तीवस्त्रे । वयःसंध्यातैः पङ्क्तिमहूर्धैर्जनिताशिवमुत्सृज्यमानेषु
यथा स्वात्तया निवासपादपेष्ववस्थानशृष्टेषु सृज्यमानेषु त्यज्यमानेषु सत्यु । कीदरीषु । संध्यातयेन चरिता
व्याप्ता अन्ता देयां तेषु । अत एव रक्षपीतलसाम्यादुत्प्रेषते—आलमदावानलेष्विवाचंभद्वयनवह्विष्विव ।
सह शीपेण वतते या सा सरोपा सावरोपा एवंविधा निद्रा प्रगीला तथा अलसैर्मन्दैश्वरप्रसारणेनाविश्रदा अ-

१ ताराकल्पकेनेव. २ कुमुदराशिभिः. ३ आपीयमानस्य. ४ संध्यातेनेव. ५ उपगतवति. ६ न सृजन्तीषु.
७ अवदपायसलिल. ८ यस्मिन्; शीतित. ९ गौरव. १० ज्योत्स्नासुम्बम्. ११ परिगतेषु. १२ आरावम्.
१३ दठाराक्य; दूराक्य.

दीर्घपदसंचारिभिर्गुरुदम्बकैरनुच्यमानासूपरगण्यासु, इच्छावसण्डितोत्सानपत्वञ्जोत्त-
 र्हेन्दुमुस्ताभ्रमन्थिष्वरण्यागह्वराभिमुखेषु, वराहयूयेषु, निशायसानप्रचारनिर्गतेर्गोर्धोरत्स-
 धवलायमानासु भ्रामसीमान्तरण्यस्थलीषु, आलोक्यमानजनपदविनिर्गमेषु प्रसूनोत्त-
 भ्रामेषु, यथार्ककिरणावलोकोद्भ्रमं चोभ्राम्यमान इय पूर्वदिग्भागे समुत्सार्यमाणान्तर-
 अपसर्पस्त्रिवारण्येषु विसार्यमाणास्त्रिव भ्रामसीमासु, उत्तानीभवस्त्रिव मल्लिहागेषु, अ-
 च्छिद्यमानेष्विव शिखरिषु, उद्विग्यमाणायामिव मेदिन्यामदृश्यतामिव धान्तीषु कुन्दैरे-
 तितोधानकारिणी नीलतिरस्करिणीमिव करैरुत्सार्य तिमिरमालाम्, विरहविधुतं कर्ण-
 मिवालोकयितुमुदयगिरिशिखरमारुदे भगवति सप्तलोकैकचक्षुषि सप्तवाहे, विहायस्युत्त-
 दिगन्तराण्युद्भासयन्तीषु सकलजगदीपिकामु विवसकरदीधितिषु, दृष्टिप्रसरस्रभावा-
 सहमैवाप्रतोऽर्धगञ्ज्युतिमात्र इव रात्रिप्रयाणकायावम्, अन्तःश्लोभभीतेन रसातलेनेकोर्ण-
 गम्, असौदसंपातभरया मेदिन्येव विशिष्यमाणम्, अेपर्याप्तप्रमाणाभिर्दिग्भिरिव सं-
 र्धै

एतदा जहात्रयो येषां तैः । हटेनाहृद्ये यो दीर्घपदलेन संचारिभिः संचरन्तीरेरेष्विषेर्गुणरसिं-
 ग्दृश्यरघण्यासु कठिनरायनीयासुनुच्यमानासु सज्यमानासु सस्यु । इच्छेति । इच्छा सत्पदे-
 षिष्ठा द्वेषीहृता उत्सवाता गूलत उताटिताः पत्न्यतोत्सार्त्तं सरहासोपान्ते समीपे हृदानीं मुह्यतीं
 रैरेष्विषेषु वराहयूयेषु क्रीडसंपातेष्वरण्यागह्वराभिमुखेष्वदवीगह्वरसंयुतेषु सस्यु । निशाया अथर्व-
 म्निन्प्रचारार्थं गोवर्षार्थं निर्गतेरितस्तानो गोधनेर्गोयूधैवलायमानासु श्वेतायमानासु भ्रामसीमोदसं-
 दा भरण्याव्यवसायसु सस्यु । 'भ्रामान्त उगसर्वं स्यात्सीमसीमे त्रियामुभे' इत्यमरः । आतोर्ध-
 भाणोऽयमानो निरीक्ष्यमाणो जनानां पदविनिर्गमो येष्वेवविधेषु प्रायेण सस्यु । पदविनिर्गमाम्यनुगो-
 ष्ययमनेष्विव प्रसूनि कुर्वाणेष्विव । प्रसूतावपि प्रसवं पदविनिर्गम एव भवतीति भावः । अर्धग-
 ण्यैरानीनामयशेकः प्रकाशस्यसोद्भ्रममननिकम्प्य करोतीति यथार्ककिरणावलोकोद्भ्रममिल्लभ्यतीति ।
 श्लोकायमान उच्यैः कियमाणे पूर्वदिग्भागे शकृदिवप्रदेसे सति । आसामु निशासु मनुष्यार्थमथपु-
 यमाणानिव । सगह्वरकनकप्राणां शितोधानारिति भावः । भ्रामसीमाम्परसत्सु विसार्यमाणाभारण्येषु
 षगर्षन्निवसन्तणीक्षियमाणेष्विव । मल्लिहागेषु जलाभवेयूनानीभवस्त्रिवोष्ठीभ्रमेष्विव । शिखर-
 कच्छिद्यमानेष्विव नादृशः कियमाणेष्विव । मेदिन्यां वसुधायामुद्विग्यमाणायामिवोण्यमननकाकीं कु-
 र्वेतिमिष्वदरनामकाश्रुतनां यान्तीष्विव गच्छन्तीष्विव । करैः क्रिणोतिमिरमण्यमन्वहारो-
 र्णसिद्धम् । इच्छमाचर्योदुपेक्षते — शितोधानकारिणीमन्तर्धानमिषां नीलतिरस्करिणीमिव शीतल-
 मिव । 'प्रतिर्णैरा जवनिद्या स्वतिरस्करिणी च सा' इत्यमरः । विरहविधुतं शितोर्णसिद्धं कर्ण-
 र्णसिद्धीमात्रोदयिर्दुर्ध्विलोकयितुमिषोदयगिरेः पूर्वदिः शिखरे सातुमाहरे प्रते मगपरी मङ्गल्यती ह-
 र्णोदयपुरेण वसुधाम्निन्सतकाहामुरेणा यथा न तस्मिन् । सहस्रकिरण इत्यर्थः । विहायस्यु-
 सप्रसून दिगन्तराण्युद्भासयन्तीषु विसार्यमाणासु प्रकाशवन्तीषु सकलजगतां सहस्रकिरण-
 प्रकाशेषु दिगन्तराण्युद्भासयन्तीषु सस्यु । सतिप्रसरे क्षमायां समार्थवा वैतक्यपार-
 वैदाद एव । अप्रेति । अमलः पुणोऽर्धगञ्ज्युतिमात्रेऽर्कोत्तमात्र इव सस्यपारं सौम्यप्रसो-
 ष्ययिनी वसुधकं सस्यवर्णोऽस्य तु स्थिति इति हेमः । इत सस्यपारं शितोष्यव-
 प्रसूनकेव शितलमनेन क्षयतमण्यम् । अमलमेव नः श्लोकायमानेन सी-
 वसुधेनेर्धैवमनसिर्द्वन्द्वमण्यम् । अगोरोऽशमितः संवत्सस समुद्रवज्र भते वरैर्विषया-
 १ प्रकट. २ वाःवर्षाः; अथवाःवर्षाः. ३ जगदानीषु. ४ सतकोदयस्युषि. ५ कर्णसिद्ध. ६ शिखर-
 कच्छिद्यमानेष्विव नादृशः कियमाणेष्विव । मेदिन्यां वसुधायामुद्विग्यमाणायामिवोण्यमननकाकीं कु-
 र्वेतिमिष्वदरनामकाश्रुतनां यान्तीष्विव गच्छन्तीष्विव । करैः क्रिणोतिमिरमण्यमन्वहारो-
 र्णसिद्धम् । इच्छमाचर्योदुपेक्षते — शितोधानकारिणीमन्तर्धानमिषां नीलतिरस्करिणीमिव शीतल-
 मिव । 'प्रतिर्णैरा जवनिद्या स्वतिरस्करिणी च सा' इत्यमरः । विरहविधुतं शितोर्णसिद्धं कर्ण-
 र्णसिद्धीमात्रोदयिर्दुर्ध्विलोकयितुमिषोदयगिरेः पूर्वदिः शिखरे सातुमाहरे प्रते मगपरी मङ्गल्यती ह-
 र्णोदयपुरेण वसुधाम्निन्सतकाहामुरेणा यथा न तस्मिन् । सहस्रकिरण इत्यर्थः । विहायस्यु-
 सप्रसून दिगन्तराण्युद्भासयन्तीषु विसार्यमाणासु प्रकाशवन्तीषु सकलजगतां सहस्रकिरण-
 प्रकाशेषु दिगन्तराण्युद्भासयन्तीषु सस्यु । सतिप्रसरे क्षमायां समार्थवा वैतक्यपार-
 वैदाद एव । अप्रेति । अमलः पुणोऽर्धगञ्ज्युतिमात्रेऽर्कोत्तमात्र इव सस्यपारं सौम्यप्रसो-
 ष्ययिनी वसुधकं सस्यवर्णोऽस्य तु स्थिति इति हेमः । इत सस्यपारं शितोष्यव-

१ प्रकट. २ वाःवर्षाः; अथवाःवर्षाः. ३ जगदानीषु. ४ सतकोदयस्युषि. ५ कर्णसिद्ध. ६ शिखर-

पान्, अपरिणागरजोगिरोयाद्याद्विभतेन गीर्वाणवर्त्मनेयावकीर्यमाणम्, अर्कावलोकनेनेय सह वि-
 स्तीर्यमाणम्, आयासितायनरदृष्टिभिराद्यदृष्टपर्यन्तम्, अनुजीविभूभृन्लनमहत्प्रकल्पिताय-
 दृग्भम्, संचारिणं द्वितीयमिव मेदिनीसंनिवेशम्, अजलवाहिनीप्रवेशगम्भीरं प्राणिमर्थमपर-
 पारमष्टममिव महानमुद्रम्, उद्विचरजःसंनतिदृग्गया चापरिरुद्रविभाव्यमवर्द्धनान्मपनीत-
 न्ततो वलितधवलकदलिकोद्गासितानेककरिषटानमहत्संकुलम्, अविरल्यन्याकाचलीविभ्राजि-
 तान्मोदसंधातं मूर्तिमन्तामिव मेघममयारम्भम्, आयासभूमिप्रहणसंभ्रमांभिप्रधाविनासंन्य-
 कारितुरगनरपरन्परिभिसंधायनया मन्दमन्दरारकालनकुलितकद्रोलजालाकुलस्य महाजलवे-
 र्लील्या निविशमानं स्कन्धानारमद्रात्रीन् । दृष्ट्वा चाकरोद्यतसि—‘अहो भद्रकं भवति, यदा-
 चिन्तितागमन एव प्रविश्य वैशम्पायनं पश्यामि’ इति । एवं चिन्तयित्वा छत्रचामरादिभिः
 स्वचिह्नैः सह निवारिताद्योपराजपुत्रलोको जवविशेषमाहिभिस्त्रिचतुरैरुतुरङ्गमैरुगान्यमानो
 मूर्धानमावृत्योत्तरीयेण रयविशेषमाहिणेन्द्रायुधेन नानाव्यापारव्यप्रमकललोकमचिन्तित एव

धवा विक्षिप्यमाणमित्येतन्मतः कियमाणमिव । यदि वासोद्वं संपातभरया मेदिन्यैवं संक्षिप्यमाणं समावीकिय-
 माणम् । अपर्याप्तश्रमागामिरप्रातेयतामिर्दिग्भिः ककुभिः संक्षिप्यमाणमिव संश्रयमाणमिव । अपरिमाणमसं-
 ख्यं यदजन्तेन निरोधोऽवकाशरोपशेनाशाद्वितेनारकितेन गीर्वाणवर्त्मनेयाकाशनेवावकीर्यमाणं विक्षिप्यमाणम् ।
 अर्कावलोकनेष सूर्यावलोकनेष सह विस्तीर्यमाणं विस्तरं प्राप्यमाणम् । आयासिता आयासं प्रापिता आयततरा
 दीर्घतरा या दृश्यत्तामिरप्यदृष्टोऽनवलोकितः पर्यन्तः प्रान्तो यस्य तत्तथा । अनुजीविनां सपर्याकारिणां
 भूस्तं रासां पर्यतानां च यच्छत्रसहस्रं लक्षं तेन कल्पितोऽवष्टम्भ आश्रयो यस्य तत्तथा । संचारिणं संचरण-
 कीलं द्वितीयमपरं मेदिन्या वसुधायाः संनिवेशमिव रचनाविशेषमिव । न वियते जलं यस्यामेवंविधा माहिनी
 सेना तस्याः प्रवेशोनागमनेन गम्भीरं गभीरं प्राणिमयं प्राणिनिर्मिष्यम् । न वियते परः पारो यस्य तत्तथा । अत
 एवोत्प्रेक्षते—अष्टमं महासमुद्रमिव महाजलपिमिव । उद्रेकाद्रजःसंततैर्दूरस्य भावो दूरता तथा चापरिस्फुटोऽप्र-
 कटो विभाव्यो ह्येयः सर्वदृष्टान्तोऽसिलोदन्तो यस्मिन्तथा । एवंविधमपीतस्ततो वलिता बायुना पथाद्वलिता
 भा धवलकद्विकाः श्वेतवैजयन्त्याः । ‘कदली वैजयन्त्यां च रम्भायां हरिणान्तरे’ इति विश्वः । तामिद-
 द्वालिताः शोभिता एतादृशा अनेके ये वरिणो हस्तिनस्तेषां पटाः समुद्रायास्त्रासां सहस्रं तेन संकुलं संकी-
 र्णम् । येनकदलिकासांन्यादुत्प्रेक्षते—अविरला तिब्रिडा या बलाकावली विसकाण्डिकाप्रेणित्तया विभ्राजितः
 शोभितोऽन्मोदसंधातो जलदसगृहो यस्मिन्नेवंभूतं मूर्तिमन्तं मेघसमयारम्भमिव जलदकालप्रारम्भमिव । आ-
 वासार्थं यद्गुमिप्रहणं तत्र संभ्रमेणानिप्रधावितास्त्वारितगत्या चलिता असंख्याः संख्यातुमयोग्या ये कारितुरगनरा
 हस्त्वधमनुष्यास्तेषां परस्परं मिथ कर्मवत्कद्रोलकवत्संधाध आपातो यस्मिन्स्यस्य भावस्तथा तथा मन्दं शनैर्य-
 न्मन्दरस्य मेरोराहकालनमासमन्ताङ्गमगं तेन लुलितमेकीभूतं कद्रोलजालं तरंगपटलं तेनाकुलस्य व्याकुलीभूतस्य
 महाजलधेर्महासमुद्रस्य लील्या क्रीडया निविशमानं स्थाप्यमानं सैन्यमदाशीदिल्वन्वयस्तु प्राणिवोकः । दृष्ट्वा च
 विलोक्य च चेतसि चित्तोऽकरोत् । अहो इत्याधर्षे । भद्रकं क्षेमं भवति जायते, यद्यचिन्तितमतांस्कृतमागमनं
 मत्सैवंभूतोऽहं प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा वैशम्पायनं पश्याम्यवलोकयामि । एवममुना प्रकारेण चिन्तयित्वा मनसि
 कृत्वा छत्रचामरादिनिरातपवारणबालव्यजनमुर्षीः स्वचिह्नै राजलक्ष्मिभिः सह सार्धं निवारितः प्रतिपिद्धोऽशेषर-
 जपुत्रलोको येनैवंभूतो जवविशेषमाहिभिर्गतिविशेषगामिभिर्व्यथ चत्वारश्च त्रिचतुरास्त्रैरुतुरङ्गमैरुगान्यमानो
 ऽनुयायमान उत्तरीयेणोपरिवेष्टेण मूर्धानमुत्तमाङ्गनाट्टलाञ्छाय रयविशेषमाहिणा जवविशेषगामिनेन्द्रायुधे-

१ अर्ककिरणवलोकनेन; अर्ककिरणालोकने. २ विलीणम्. ३ अतिजीव; अतिजीव. ४ कलिज. ५ जल. ६ अपरम्;
 अपरमपारम्. ७ संततेः पूरतया; संततिपूरतया. ८ बलबलाक. ९-अभिधापित. १० अमन्द.

पयामः' इति न्यवेदयन् । चन्द्रापीडस्य तेन तेषां स्फुटाख्यानादपि कष्टतरेण वचमान्तःशाल्य-
गर्भं स्फुटितमिव हृदयमासीन् । केवलं तत्कालप्रणयिनी मूर्च्छा सा धारणमकरोत् । तुरगा-
द्यतारितं च कुभोपविष्टं च पितुः समवयोभिरनतिक्रमणीयैर्मूर्धाभिपिक्तपार्थिवैर्वृतनात्मानं
न वेदितवान् । उपलब्धसंज्ञोऽपि च वैशम्पायनस्यादर्शनात् । 'किमेतन् । काहं वने । किं वा
मथैतत्कारितम्' इति भ्रमारूढ इव मुग्धद्विरिवेन्द्रियैः सर्वमेवानुत्प्रेक्षमाणः केवलं स्कन्धावारा-
गमनेनैव तस्याभावादन्यमसंभावयन्, दुर्विषट्पीडाभिर्हृतेनेव चेतसा 'किमारटामि, किं
हृदयमवष्टभ्य तूष्णीमासे, किमात्मानमाहृत्य हृदयात्प्राणैर्वियोजयामि, किमेकाकी कांचि-
दिशं गृहीत्वा प्रज्जामि' इति कर्तव्यमेव नाध्यगच्छन् । अन्तर्भवन्निय दक्ष्यमान इव स्फुट-
न्निय सहस्रधा दुःखेन चकार चेतसि—'अहो मे रम्योऽप्यरमणीयः संवृतो जीवलोकः ।
बसन्त्यपि शून्यीभूता पृथिवी । सचक्षुषोऽप्यन्धाः ककुभो जाताः । मुनिष्पन्नमपि हृतं
जन्म । सुरश्रितमपि मुपितं जीवितफलम् । कं परं पदयामि । कमालपामि । कस्यै
विश्रम्भं कथयामि । केन सह सुखमासे । किमयापि मे जीवितेन कादन्यथापि धे । वैश-

शितं यथाभूतं विज्ञापयामो निवेदयाम इति न्यवेदयन्कथयामासुः । चन्द्रापीडस्य तेषां जनानां स्फुटं प्रकट-
माख्यानं कथनं सत्सादपि तेन कष्टतरेणातिकृच्छ्रेण वचसा वाक्येनान्तःशाल्यं गर्भं बस्येताहसं हृदयं स्फुटित-
मिव विषटितमिवासीदभवत् । तत्काले तदाख्ये प्रणयः श्रेहो विद्यते यस्या एवविधा सा मूर्च्छा केवलं धारण-
मकरोत् । तुरगादश्वादवतारितमुत्तारितं च कुभोपविष्टं परिस्त्रोमोपविष्टम् । 'प्रवेण्यास्वारणं वर्णः परिस्त्रोमः
उयो ह्रदोः' इत्यनरः । पितुः समं सहसं वयोऽवस्था येषां तैरनतिक्रमणीयैरनुदृग्नीयैर्मूर्धाभिपिक्तपार्थिवैः
हृत्तराज्यानिषेकशूर्पैर्वृतनात्मानं सं न वेदितवाच ज्ञातवान् । उपलब्धा प्राप्ता संज्ञा संज्ञानं चेतना
वेदैर्भूतोऽपि वैशम्पायनस्यादर्शनादनपलोकनादात्मतरवं स्वस्वरूपं तस्य दर्शनासिरीक्षणात्किमेतत्, काहं
वने, कुत्र स्थलेऽहमस्मि, किं वा मथैतत्कारितमेतत्चेष्टितमिति भ्रमारूढ इव संशयापन्न इव मुग्धद्विरिव मोहं
प्राप्नुषद्विरिवेन्द्रियैः करणैः सर्वमेव सगममेवानुत्प्रेक्षमाणोऽनालोकमानः केवलं स्कन्धावारागमनेनैव केवलं
स्कन्धस्वैवागमनेन तस्य वैशम्पायनस्याभावादन्यत्तद्विश्रमसंभावयन्नसंभावनाविषयीशुर्वेन्दुर्विषहा दुःसहा या
पीडा तयानिहृतेनेव ताडितेनेव चेतसा मनसा किमारटामि पृच्छोमि, किं हृदयं चेतोऽवष्टभ्यावष्टम्भनं
कृत्वा तूष्णीमासे भानेन तिष्ठामि, किमात्मानं समाहृत्वाहननं कृत्वा हृदयात्प्राणैरमुनिर्वियोजयामि विभिन्नो
भवामि । किमहमेवाक्यसहायः कांचिदिशं ककुभं गृहीत्वा समादाय प्रज्जामि गच्छामीति कर्तव्यमेव कृत्य-
मेव नाध्यगच्छत प्राप्तवान् । अन्तर्मध्ये श्वन्निय द्रवीभवन्निय, दक्ष्यमान इव प्रज्वाल्यमान इव, सहस्रधा
सहस्रप्रकारेण दुःखेन स्फुटन्निय द्विधाभवन्निय, चेतसि चित्ते चकार कृतवान् । अहो इत्याद्यर्थे । मे मन
रम्योऽपि रविरोऽपि जीवलोको जीवाधारक्षेत्रमरमणीयोऽमनोहरः संवृतो निष्पन्नः । वसन्त्यपि लोकसमा-
कुलापि पृथिवी वसुधा शून्यीभूतोद्वेगीभूता । सचक्षुषोऽपि सनेत्रस्यापि ककुभो दिशोऽन्धा गतचक्षुषो
जाताः । सुष्ठु निष्पन्नमपि संजातमपि जन्म हृतं व्यापादितम् । निरर्थकं जातमित्यर्थः । सुष्ठु यथा स्या-
त्तथा रक्षितमपि गोपितमपि जीवितस्य फलं साध्यं मुपितं लुण्ठितम् । कं परं पदयामि कमन्यमवलोकयामि ।
कमालपामि कं व्याहरामि । कस्यै निश्रम्भनाशयं कथयामि निवेदयामि । केन सह सुखं यथा स्यात्तथा
समुपविशामि । अहमिति शेषः । किमयाप्यप्रवृत्ति मे मन जीवितेन प्राणितेन कादन्यथापि च वैश-

१ चेतितवान्, २ आत्मनश्च दर्शनात्, ३ अनुत्प्रेक्षमाणः, ४ केवल, ५ स्कन्धावारागमननिवासादसावन्यत्, ६ हृतेन चेतसा, ७ आहस्य हठात्; आहन्नि हृदयात्, ८ इतिकर्तव्यताम्, ९ नाधिगच्छन्; अत्यगच्छत्, १० वसन्ती, ११ कं पदयामि, १२ वा.

नमुत्सृज्यायाता भवन्तः कथं वा भवद्भिर्वैलादपि नानीतोऽसावित्येतद्व्यगन्तुमुत्तान्यति मे हृदयम् इति । ते चैवं पृष्ठा व्यज्ञपयन्—'देव, ध्रुयतां यथावृत्तम् । पृष्ठतः स्कन्धावारमनुपालयद्भिः शनैः शनैर्वैशम्पायनेन सह भवद्भिरागन्तव्यमित्यादिश्य गतवति देवे तस्मिन्देवसे मुग्धहीतत्वाद्वासेन्धनादिकस्योपकरणजातस्य न दत्तमेव प्रयाणं स्कन्धावारेण । अन्यस्मिन्नहन्याहृतायां प्रयाणभेर्या सजीक्रियमाणे साधने प्रातरेवासाम्बैशम्पायनोऽभ्यधान् । अतिपुण्यं ह्यच्छोदाख्यं सरः पुराणे ध्रुयते । तदस्मिन्लात्वा प्रणम्य चास्यैव तीरभाजि सिद्धायतने भगवन्तं भवानीप्रभुं महेश्वरं शशाङ्कशकलशेखरं ब्रजामः । दिव्यजनसेविता केन कदा पुनः स्वप्नेऽपि भूमिरियमालोकिता' इत्यभिधाय चरणाभ्यामेवाच्छोदसरस्तीरमयासीत् । तत्र चातिरम्यतयैव सर्वतो दत्तदृष्टिः संचरन्नमरकामिनीश्रोत्रशिखरारोहणप्रणयचित्तैस्तरंगा-निलाहतिविलोलवृत्तिभिः किसलयैरविरलकुसुममकरन्दलोभपुञ्जितानां च मत्तमधुलिहां मञ्जुना सिञ्चितरवेण दूरादाह्वयन्तमिव, मरकतमणिदयामया प्रभयानुलिम्पन्तमिव समं दश-

वैशम्पायनो नागतो नायातः । क्व घेति । कुत्र वा स्थितोऽवस्थानं कृतवान्, केन वा प्रवृत्तेन संबन्धेन स्थितः, कथं वा केन प्रकारेण तं वैशम्पायनमेकाकिनमुत्सृज्य स्वन्ता भवन्त आयाता आगताः । कथं वा भवद्भिर्वैलादपि हठत्कारेणासौ मन्त्रिसुतो नानीतः । इत्येतद्व्यगन्तुं ज्ञातुं मे मन हृदय-मुत्तान्यति । उत्तीर्यतीत्यर्थः । ते चैवममुना प्रकारेण पृष्ठाः प्रध्विपनीकृताः सन्त इति व्यज्ञपयमिति विज्ञप्ति चक्रुः । एतद्दशमोऽहः—हे देव हे स्वामिन्, यथावृत्तं यथाभूतं ध्रुयतामाकर्षताम् । पृष्ठतः पश्चाद्गते स्कन्धावारं सन्तं शनैः शनैर्नन्दं मन्दमनुपालयद्भिरखुरक्षद्भिर्वैशम्पायनेन सह भवद्भिर्वैलादपि रागन्तव्यमित्यादिश्य कथयित्वा देवे चन्द्रपीठे गतवति चण्डिचे सति तस्मिन्देवसे देवप्रयाणवदिने पाथे दत्तमिन्धनमेष । आदिसन्दाइस्त्वश्वरीनां भक्षम् । एतत्प्रभुतेरुपकरणजातस्य सान्धोसमूहस्य मुग्धहीनत्वात्सुलभतास्कन्धावारेण न दत्तमेव न कृतमेव प्रयाणं चलनम् । अन्यस्मिन्नहन्ये तद्यतिरिचदिने प्रयाणभेर्या गमनदुन्दुभावाद्दायां साठितायामश्वारिके साधने सजीक्रियमाणे सारारोहणार्थमारोप्यमाणवर्षा-णारिके सति प्रातरेव प्रत्युप एवासाम्बैशम्पायन इत्यन्वधारित्व्युचियान् । इतिषोलनाह—अतीति । अतिपु-ण्यमतिपरिणं ह्यच्छोदाख्यमच्छोदानिधानं सरस्वाकं पुराणे ध्रुयते आकर्षते । तस्मादेतोरस्मिन्नरवि धात्वा कानं ह्वासायैव सरस्वतीरभाजि तटभाजि त्रिधापयने कैले शशाङ्क चन्द्रस्य शकलं सन्तं तदेव सिराणे मु-पुथो सर्वैर्बभूवुं भगवन्तं माहात्म्यवन्तं भवान्याः पार्वत्याः प्रभु स्वामिन्म् । इति च 'भवानभवप्रभुम्' इति पाठो-ऽपि दृश्यते । तेन तत्र निजानिलस्वामिनिलार्थः । महेश्वरं रदं प्रणम्य नमस्कृत्य च ब्रजामो गच्छामः । दिव्य-जनसेविता वैशम्पायनपात्रिना स्वप्नेऽपि स्वापदशापानपि वदा कस्मिन्काठे पुनः 'पुनर्विशेषयोः' इयं भूमि-रियं वसुधालोविदापलोवि तैत्तनिधायैःपुरता चरणाभ्यामेव । पादचारणेत्यर्थः । अच्छोदसरस्तीरमयासीत् इति । तत्र च तस्मिन्नच्छोदसरस्वतिरम्यतयतिनोत्तरतयैव सर्वतो दत्ता न्यन्ता दृष्टिर्नयेनैर्बभूवो वैशम्पायनः तैररणाच्छोदस्यनं नष्टं तीरं तत्र लडानन्दवनदार्धीद्रपलोष्यदिनि दूरेणान्वयः । इतो लडानन्दनं विरोधच-ण्ट—अमरेति । अनन्तानां देवानां कस्मिन्स्यः विषयगतानां धोमदिसिखरानि कर्माप्रानि तेष्वारोहणे सः प्रवयः हेतुप्रोधिः यैर्बभूवुः सरस्वतीं । कस्मिन्लडानन्दविलो वापुस्तस्माद्वा लडानन्देन विलोला चयता इतिर्नैनां तैरेर्बभूवैः विगतैः पदरैरारोहणे विविधो सः वृत्तमानां पुण्यानां नवरूपो नरन्दस्त्वस्य लोभस्तस्मात्तेन पुष्टिजनने-रीभूतानां च नान्यपुण्यैर्वा शंकरनरणां मञ्जुना रविरेण विधिर्बु ध्यदिनं तस्म्य रविणं चण्डेन वरजन्तेन दूरादाह्वयन्तमिव । इत्येति । मरकतेति । मरकतमणिरसकमैरुं तदच्छोदाखया दयानलया प्रभया

१ हे इत्याः २ कथं कथं ३ कस्मिन्सु रिशे ४ कथं ५ दत्तच्छोदस्यः ६ वा.

च्छेदः । तिष्ठतु तावदस्माकं तयोपरि ज्ञेहो भक्तिर्वा । अस्मिन्तु शून्यारण्ये भवन्तोऽप्ये
 नमुत्सृज्य गताः सन्तो देवेन चन्द्रशीतलप्रकृतिना चन्द्रापीडेनैव किं वक्ष्या वन् । किं
 मन्यो देवचन्द्रापीडोऽन्यो वा भवान् । तदुन्मुच्यतामर्थं संमोहः । गमनाय पीठार्थान्
 इत्यभिहितोऽस्माभिरीपदिव विलग्रहासेन वचनेनाग्मानवादीन्—‘किमहमेतावति न वं
 चद्रमनाय मां भवन्तः प्रबोधयन्ति । अपि च चन्द्रापीडेन विना क्षणमायहमन्यत्र न प
 यामि स्थातुम् । एषैव मे गरीयसी परिवोधना । तथापि किं करोमि । अनेनैव क्षणेन मयं
 विगलितं मे प्रभुत्वम् । तथाहि स्मरन्निव किमपि मनो नान्वयत्र प्रवर्तते, पर्यन्तीन किं
 न दृष्टिरन्यतो वलति, आसक्तमिव कापि हृदयं किमपि न जानाति, निगडिताविषं पदो
 दातुं न चरणानुत्सहेते । कीलितेव चास्मिन्नेव स्थाने तनुः । तदात्मना त्वहमममर्थो दातु
 अथ वलाद्भवन्तो मां निनीपवः, तत्रापि चलितस्मास्मात्प्रदेशादात्मनो जीवितकारं न
 संभावयामि । अत्र तु पुनन्निष्ठतो यदेतदन्तर्हृदये किमर्थेनवसीयमानं विपरिवर्तते मे ।
 येनैव विधृतोऽसि तेनैवावप्रयं धार्यन्ते प्राणा इति चेत्तसि मे । तदलं निर्वन्धेन । मन्तु
 भवन्तः । भवतु यावज्जीवमातुमेचन्द्रापीडदर्शनमुत्तमम् । अल्पपुण्यस्य तु तन्ने प्राणा

भ्रमर्पयित्वा वितीर्य गते सति तत्परित्यागेन तदाहिलेनाप्राच्छेदमरसवन्ध्यां कन्यारम्य तरनिर्द्वन्द्वे
 युक्तायुक्तोर्न्यायान्याययोः परिच्छेदो निर्मायते । अस्माकं तयोरे श्रेष्ठः प्रीतिभक्तिको कारणत्वेन इव
 तावत्तिष्ठत्वात्साम् । आसिन्तु शून्यारण्ये जनरहितादव्यामेकाकिनमहाहायं भवन्तमुत्सृज्य तस्मात् एव हन्ते
 वयं चन्द्रवच्छीतलप्रकृतिना विशिरसभावेन देवेन चन्द्रापीडेनैव किं वक्ष्याः किं कर्तव्यः । किन्त्व
 दितरो देवचन्द्रापीडोऽन्यो वा चन्द्रापीडाङ्गिष्ठो मवास्त्वम् । तदिति हेतव्ये । अयं संमोहोऽप्यनुत्तम
 त्यज्यताम् । गमनाय पीठोद्विरीपीयतां स्वीक्रियताम् । इति पूर्वोक्तप्रकारेणास्मानिभिहितं कथितं इति न
 नागिव विलक्षं वीक्षणं हासो हासं यस्मिन्नेवंविधेन वचनेनास्मानवादीदृशवीत् । अहमेतावदस्मान्मननी
 किं न वेदि न जानामि, यद्यस्मात्कारणाद्भवन्तो मां गमनाय प्रबोधयन्ति प्रबोधं कुर्वन्ति । अपि स्ते
 प्रकारान्तरे । चन्द्रापीडेन विनान्यदान्यस्मिन्प्रदेशोऽहं क्षणमपि स्थातुं न पारयामि न समर्थो भवति । एत
 पूर्वोक्तैव मे मम गरीयसी गरीष्ठा परिवोधना प्रतिबोधः । तथापीति । अहं किं करोमि किं कुर्वं । अनेन
 क्षणेन समयेन मे मम प्रभुत्वं सामर्थ्यं सर्वत्र सर्वस्मिन्स्थले विगलितं विनष्टम् । तदेव दर्शयन्तु—तथापी
 ति । मनोऽन्यत्र किमपि न प्रवर्तते । अत उत्प्रेषते—स्मरन्निव स्मृतिं कुर्वन्निव । दृष्टिर्दृष्टिप्यन्यतो रक्षते
 न पश्चात्प्रवर्तते । अत उत्प्रेषते—पर्यन्तीव विलोक्यन्तीव । हृदयं चेतः कापि पुत्रापि किमपि न हन्ती
 नावकलयति । अत उत्प्रेषते—आसक्तमिवात्मनिव । चरणौ पादौ पदमपि दातुं नोत्सहेते नोत्सहं कुर्वते ।
 निगडिताविष नियन्त्रिणाविव । अस्मिन्नवस्थाने मे तनुः शरीरे कीलितेव कीलित्वा विपरिवर्तते ।

... १० ... ११ ... १२ ... १३ ... १४ ... १५ ... १६ ... १७ ... १८ ... १९ ... २० ...
 बलाद्गठान्मां वैशम्पायनं निनीपवो नेतुमिच्छतः । तत्रापि तस्मिन्निव प्रदेशोऽस्मात्प्रदेशात्कलितस्य मन्तु
 तत्सामनः स्वस्य जीवितधारणं न संभावयामि । नावकलयामि । अत्र स्थिति । अस्मिन्स्थले पुनश्चिपुणे
 यदेतदन्तर्हृदये चेतसि किमप्यनिर्दिष्टनामकमनवसीयमानमहावमानं विपरिवर्तते विपरिवर्तते । येनैव किं
 होऽसि । इति मे मम चेतस्यसि । इतिपोष्यमाह—तेनैवेति । तेनैव हृदयान्तावेतिना प्राण समोऽप्य
 निश्चयेन धार्यन्ते भ्रियन्ते । तत्तत्सादितोर्निर्वन्धेनात्सामदेष्टानां भृशम् । भवन्तो दूर्यं मन्तु मन्तु चन्द्र
 इत्य दर्शनमवलोकनं सदेव तस्माद्वा मुक्तं यावज्जीवं यावत्प्राणधारणं तावदात्तमेर्भवतु संघयताम् । (अल्पपुण्य)

१ चन्द्रेण. २ हायवत्र. ३ अस्मिन्नेव ४ अवसीयमानम्. ५ अवसीयमानम्. ६ चेतसि. ७ मन्तुवत्

७ चन्द्रापीडमुत्सर्जनं.

करतलादेवैवमाच्छिद्य दैवेन नीतम्' इत्यभिदधानश्च कौतुकात् 'किमेतत्, येनैवं भापसे । नायासि देवस्य चन्द्रापीडस्य समीपम्' इत्यस्माभिः पुनःपुनः पृष्टोऽप्यभ्यधात्—'लजेऽहमेवं वक्तुम् । तथापि शपामि वयस्यचन्द्रापीडस्यैव जीवितेन, यदि किञ्चिदपि जानामि यत्केन कारणेन न शोभोन्वतो गन्तुमिति । अपि च भवतामपि प्रत्यक्ष एवायं वृत्तान्तः । तद् व्रजन्तु भवन्तः' इत्युक्त्वा तूष्णीमभूत् । मुहूर्तादिव चोत्थाय तेषु तेषु रम्यतरेषु तरुतलेषु लैतागहनेषु सरस्तीरेषु तस्मिंश्च देवायतने किमपि नष्टमिवान्विष्यन्नन्यदृष्टिर्ब्राम । भ्रान्त्वा च चिरमिव खिन्नान्तरात्मा सनिर्वेदमूर्ध्वं निःश्वस्य तस्मिंहतागहने पुनरुपविश्य तस्थौ । वयमपि कृतवीरुत्संनिधानास्तर्पतिबोधनप्रत्याशया स्थिता एव । गतवति समधिक इव यामद्वये शरीरस्थितिकरणायास्माभिरभ्यर्थितः प्रत्युवाच—'वयस्यचन्द्रापीडस्य स्वत्वमी स्वजीवितादपि बह्वभतराः प्राणाः । तद्यदि बलादपि परित्यज्य मां गच्छन्ति, तथाप्येषां संधारणे मया यंत्रः कार्यः । किं पुनरगच्छतामेव । चन्द्रापीडदर्शनेनैव चाहमर्थी । न मृत्युना । तदभ्यर्थनैवात्र निष्फला' इत्यभिधायोत्थाय स्नात्वा कन्दमूलफलैर्बनवासोचितां शरीरस्थितिमकरोत् । निर्वर्तिताशरीरस्थितौ तस्मिन्वचमपि कृतवन्तः । अनेनैव च क्रमेण

ने मन तद्दर्शनमुचं प्राप्तमपि लब्धमपि करतलादेव हस्ततलादेव । एवं पूर्वोक्त्यापेनाच्छिद्यासिष्य दैवेन विधिना नीतं गृहीतमित्तिदधान इति श्रुत्वाश्च कौतुकात्कृत्यहृष्टेनैतत्किं वर्तते, येन हेतुना त्वमेवं भापस एवं यदसि । देवस्य चन्द्रापीडस्य समीपमभ्यर्णं नायासि नागच्छसि । इत्यस्माभिः पुनःपुनर्वारंवारं पृष्टोऽप्यनुयुक्तोऽप्यभ्यधादबोचत् । अहमेवं वक्तुं कथयितुं लजे व्रामि । तथापि लजावत्त्वेऽपि वयस्यचन्द्रापीडस्यैव जीवितेन प्राणितेन शपामि शपयं करोमि, यद्यहं किमपि जानाम्यवकलयामि । केन कारणेनातो गन्तुं यत् शोभोमि न समर्थो भवामीति । अपि च युक्त्यन्तरे । भवतामपि युष्माकमप्ययं वृत्तान्त उदन्तः प्रत्यक्ष एवानुभवतिद एव । तत्तस्मादेतोर्भवन्तो व्रजन्तु गच्छन्तु । इत्युक्त्वा तूष्णीमभूत् । मौनेन स्थितवानित्यर्थः । मुहूर्तादिवोत्थाय चोत्थानं कृत्वा च तेषु तेषु रम्यतरेष्वतिमनोहरेषु तरुतलेषु वृक्षतलेषु लतागहनेषु बहोमहारेषु सरस्तीरेषु तदाकृततेषु तस्मिंश्च देवायतने चैले किमपि किञ्चिदपि नष्टमिव गतमिवान्विष्यन्तोऽप्यन्य न अन्यस्मिन्दृष्टिर्ब्रामभूतो ब्राम्रान् भ्रमणं चकार । चिरमिव चिरकालसदृशं भ्रान्त्वा च भ्रमणं कृत्वा सित्तः ऐर्दं प्रातोऽन्तरात्मा मनो यत् स सनिर्वेदं सत्त्वावमाननमूर्ध्वमुपरिस्थाभिःश्वस्य निःश्वासे मुक्त्वा तस्मिन्पूर्वोक्ते लतागहने पुनर्द्वितीयवारमुपरिदोषवेरानं कृत्वा तस्थौ स्थितवान् । कृतं विहितं वीरुषां बहोनां संनिधानं सामीप्यं धैर्यं विधा वयमपि तस्य वैशम्पायनस्य प्रतिबोधनं तस्य प्रत्याशा शान्ता तथा स्थिता एव । समधिके किञ्चिदधिके यामद्वये प्रहरद्वितये गतवति व्यतीते सति शरीरस्थितिकरणाय देहधारणाकृतैस्मानिरभ्यर्थितः प्रार्थितः प्रत्युवाच प्रत्युवाच । वयस्यस्य मित्रस्य चन्द्रापीडस्य सलु निधयेनानीं प्राणाः स्वजीवितादपि स्वधीयर्जायितव्यादपि बह्वभतराः । अतिशयेन त्रिधा इत्यर्थः । तत्तस्मादेतोर्बलादपि हृद्यदपि यदि मां परित्यज्य मुक्त्वा गच्छन्ति व्रजन्ति, तथाप्येषां प्राणानां संधारणे रक्षणे मया यत्नः प्रयागः कार्यः । अगच्छतान्नजतानिर्मेपां किं पुनर्भयते । चन्द्रापीडदर्शनेनैव चन्द्रापीडबलैर्बनेनैवाहमर्थी भ्रमोजनवात् । न मृत्युना न कालपर्यन्तं । तस्मादेतोऽपि निष्फलान्भ्यर्धना प्रार्थना । इत्यभिधायेत्युक्त्याप्योत्थानं कृत्वा स्नात्वा च कन्दमूलफलैः कृत्वा वनवासोचितां योग्यां शरीरस्थितिं देहधारणनकरोदकल्पयत् । निर्वर्तिता निष्पारिता शरीरस्थितिर्देनैर्विभे तस्मिन्वचमप्यने सत्यपि वयमपि कृतवन्तो निष्पारितवन्तः । शरीरस्थितिर्निति शेषः । अनेनैव क्रमेण परिपाट्या

१ उभेति. २ क्रमवत्. ३ हताहृष्टेऽ

७ प्रपन्नः. ८ निर्वर्तिता. ९ अनेनैव.

विस्मितान्तरात्मानो रात्रौ च दिवा च किमेतदिति सैद्धन्तान्मेवानुमायन्तो दिनत्रयं किन्वा
 निष्प्रत्यादासदागमनानयन्तोः मुह्यताभ्यर्क्षसंविधानं तत्परिकरं तत्र स्थापयित्वा कथं
 ययम् । यथाप्रतो न प्रेषितः संवादकमदेकं तावदन्तरा गच्छतो वैशम्पायी न परतले ।
 अपरमपि चिरार्थविष्टमाप्रसौत्र देवस्य मा पुनरुपगमनहेतोः भूत् इति । चन्द्रापीडस्य
 सं स्वप्नेऽप्यनुत्प्रेक्षणीयं वैशंपायनवृत्तान्तमाकर्ण्य युगपदुद्वेगविसर्षयाभ्यानाकान्तद्वान्ते
 द्वापदि चेत्तसि—'किं पुनरीदृशस्य सर्वपरित्यागकारिणो यनयानैकद्वारणस्य वैतण्य
 भवेत् । स्वीयं च न पश्यामि किञ्चित्स्फलितम् । तातप्रमादात्तु मामिव तमपि चरन्तुं
 तच्छूडामगयोऽर्चयन्त्येव राजानः । ममेव तस्यापि चैक्याधिक्येण सर्वोपभोगेण न किति
 हीयते । ममेव तस्याप्याज्ञा न विहन्यत एव । अहमिव सोऽपि प्रसादान्करोत्येव । न
 तस्यापि विभेलेयापराधिजनः । मयीव तस्मिन्नपि सर्वाः संपदः । तन्म्यालोक्ष्य मामिवेत्तौ
 रृष्ट्वा लोकस्य । धैर्यागच्छंस्वातेनाम्बया धैर्यशुक्रनासेन मनोरमया च तनयशोभनेन
 सौहार्देन न संभावितः । विनयाधिभ्येच्छुना तातेन शुक्रनासेन वा किञ्चित्पीडाकरत्वे

विस्मितो विसर्ग्य प्राप्नोऽन्तरात्मा येषामेवंभूता वयं रात्रौ निशायां च दिवा वयरे च किनेतोती इत्यं
 तदुदन्तमनुभावयन्तोऽनुचिन्तयन्तो दिनत्रयं स्थित्वावस्थानं कृत्वा तस्य वैशम्पायनस्यागमनजननं इत्ये
 निष्प्रत्याशा निराशाः सन्त मुह्यतामेव शम्बलं पाथेयं तस्य संविधानं कथं तस्य तदेव च परितो तत्र
 दं तत्र तस्मिन्प्रदेशे स्थापयित्वा च वयमागता आयाताः । यद्येति । यदभूतः संवादकः संदेहस्तत्र न
 पितो न प्रहितः । तत्र नियामकत्वम् । तदेव दर्शयन्त—तदेकमिति । एकं तावदेवस्य गच्छेत्तत्र
 प्येऽसौ न परापतलेव मिलितुं न शक्नोति । अपरमप्यन्यदपि नियामकम् । चिराद्दुःखेन प्रविशन्त
 मात्रस्य देवस्य पुनर्द्वितीयावारमागननहेतोः माभूत् । माश्रयो लुह । चन्द्रापीडस्य तु सन्नेऽपि सन्तानस्य
 शुभ्रेक्षणीयमवितर्कणीयं वैशम्पायनवृत्तान्तं मन्त्रियुनोदन्तमाकर्ण्य श्रुत्वा युगपत्मानकालदुरेणोपार्जितेन
 आधर्यं च ताभ्यामाकान्तं व्याप्तं हृदयं चेतो मस्तेवंभूतस्य चन्द्रापीडस्येति चेतसुदायुत्तत्र । इत्यं
 निवैचर्यायस्य सर्ववस्तुनः परित्यागं करोतीत्येवंशीलस्य वनवास एवैकमद्वितीयं चरणं मस्तेवद्वयं
 म्यस्य कारणं निदानं किं पुनर्भवेत् । स्वीयमात्मीयं च स्वार्थितं वैगुण्यं किञ्चिन्मनश्च तत्र
 नावलोकयामि । तातप्रसादात्पुनरुत्पन्नात् तु मामिव चन्द्रापीडमिव तमपि वैशम्पायनमपि सत्
 लेऽङ्कितले छलितता छलितशूडामणयः शिरोमणयो येषामेतादृशो राजानो भुञ्जोऽर्चयन्त्येव पुनन्ते ।
 ममेव चन्द्रापीडस्येव तस्यापि वैशम्पायनस्यापीच्छाधिक्येण समीहभ्यधिक्येण सर्वोपभोगेण चन्द्रा
 किञ्चिदपि मनापि हीयते । न्यूनं न भवतीत्यर्थः । हीयत इति कर्तृविप्रयोगः । ममेव तन्मपि वै
 म्पायनस्याप्याज्ञा निदेशोऽन्यैर्न विहन्यत एव न सृण्वत एव । अहमिव चन्द्रापीड इव सोऽपि वैशम्पा
 नोऽपि प्रसादान्प्रदानरूपान्करोत्येव सजलेव । मत्त इव मरिच तस्मादपि वैशम्पायनस्य
 पराधिजनो विभेलेव भीर्ति प्राप्नोत्येव । मयीव मय्येव तस्मिन्नपि वैशम्पायनेऽपि सर्वाः संपदः सर्वे
 विभूतयः । तमपि वैशम्पायनमप्यालोक्ष्य निरीक्ष्य मामिव चन्द्रापीडमिव लोकस्यापि जनस्योपि
 शान्छेतयते आयते । आगच्छसौ तातेनाम्बया धैर्यशुक्रनासेन मनोरमया वा तनयशुभनेन
 प्रीतिसहोचितेन योग्येन सौहार्देन प्रीत्या न संभावितो नालोचितः । विनयः प्रभवत्स्योपि तन्मपि
 तादिच्छतीत्येवंशीलेन तातेन शुक्रनासेन वा किञ्चिन्मनाऽपीडाकरं पीडाजनकमिति कथितम् ।

१ आगतो. २ तत्र. ३ मत्. ४ संदेशकः. ५ संवादः. ६ एवम्. ७ प्रविष्टकालमात्रस्य. ८ मय. ९ निशा.
 १० छलित. ११ शान्छाधिक्येण. १२ अहमपि. १३ प्रसादात्करोति. १४ अप्याप्यन्. १५ च.

हितम् । ताडितो वा । तत्रापि नैवासावैवै स्रोतः पिशुनत्वभावो वा, गुरुजनाभक्तो वा, गुणोपादानविमुक्तो वा, तरलचित्तो वा । यत्किञ्चनशरीरं यः कश्चिदिव हुद्रप्रकृतिराह्वयपुत्रता-
गर्बितो दुःशिक्षितो दुर्विनीतो वा, पुत्रैकतादुर्लभितो वा । यो जन्मनः प्रभृति सर्वप्रकारो-
पकारिणो गुरुजनस्योपरि स्नेहमेवं कुर्यादनुबन्धाद्विरमेद्वा । प्रथमस्यापीदृशस्य नैप फालः ।
अद्याप्यसौ विद्वज्जनोचिते गार्हस्थ्ये एव न निवेशितः, ऐवपि एतनुष्याणामानृष्यमेव नोप-
गतः, अगत्वा चानृष्यमृष्यत्रयेण बद्धः क्व गतः । न तेन पुत्रपौत्रसंतत्या वंशः प्रतिष्ठां नीतः ।
नानन्तदक्षिणैर्माहाक्रतुभिरिष्टम् । न सत्रकूपप्रपाप्रासादतटाकारामादिभिः कीर्तनैर्नरंलुक्ता
नेदिनी । नाकल्पस्यापि दिशोवापि यशो विप्रकीर्णम् । न गुरवोऽनुवृत्त्या सुखं स्थापिताः ।
न क्षिग्वयन्धूनामुपकृतम् । न प्रणयिनो निर्विशेषैर्विभवतां नीताः । न साधवः परिवर्धिताः ।
नानुजीविनः संविभक्ताः । नै दृष्टाः धृता धाद्रनाः । न जातेन जीवलोकमुखान्यनुभूतानि ।
न तेन पुरुषार्थसाधनानां धर्मार्थकामानानेकोऽपि हि प्रातः । किमेतत्तेन कृतम्' इत्याक्षिप्त-
चेताश्चिन्तयंश्चिरमिव तस्मिन्नेव तरतले स्थित्वा शून्यहृदयोऽपि यथाक्रियमाणप्रसादसंभान-

ताडितो वा प्रहतो वा । तत्रापि ताडनादिप्यप्यसौ वैशम्पायनो मद्विषये केहतः केहाभैव पिशुनत्वभावः रत्नप्र-
कृतिः । गुरुजनानां पित्रादीनां धाडमकोऽनाराधकः । गुणानामुपादानं प्रहृष्टं तत्र यिनुराः पराश्रुतो । वा तरलं
चित्तं यस्य स तथा चयलहृदयो वा । यत्किञ्चन यत्तत्करोतीत्येवंशीलः स तथा यः कश्चिदिव हुद्रप्रकृतिरुष्णत्वभाव
क्षाम्यपुत्रतया वा, गर्बितः स्वयं प्रातो दुःशिक्षितो दुर्ध्यापितो दुर्विनीतो वा प्रभयरहितः, पुत्रस्यैकैक्यं तथा
दुर्लभितो दुर्धृष्टितो वा । स जन्मनः प्रभृत्पुत्रातिमारभ्य सर्वप्रकारेणोपकारिण उपकृतिविधायिनो गुरुजनस्य
मातृप्रभृतिलोकस्योपमेवं खेदं कुर्याद्विद्वन्भात् । अनुबन्धात्संबन्धाद्वा विरमेन्नियतं । ईदृशस्यैतादृशस्य प्रश-
नस्यापि नैप कालो नायं समयः । अत्र सर्वत्र यादवदो विकल्पार्थः । अद्याप्ययं यावत्, स वैशम्पायनो विद्व-
ज्जनोचिते परिश्रुतलोकयोन्मे गार्हस्थ्ये गृहस्थाधन एव न निवेशितो न स्थापितः । देवाथ पितरथ मनु-
ष्याथ तेषानानृष्यमृष्यभावमेव नोपगतो न प्रातः । सुतोत्सादकत्वाभावादिति भावः । आनृष्यमगत्याध्याप्य
च ऋषयत्रयेण पूर्वोक्तेन बद्धो नियञ्जितः क्व गतः क्व प्रातः । तेन वैशम्पायनेन पुत्रपौत्रसंतत्या । वंशोऽन्वयो
न प्रतिष्ठां नीतो न प्रौढिनारोपितः । अनन्ता अपरिमिता दक्षिणा यज्ञसमाप्तिरनन्तरं दानं येष्वेवंविधैर्माहाक-
तुनिर्माहायज्ञैर्नष्टं न यज्ञाः कृताः । सत्रेति । सत्राणि दानशालाः, कूपा अवटाः, प्रपाः पानीयशालाः, प्रासादा
देवभूषणानां सत्राणि, तटाकानि सरांसि, आरानाः कृत्रिमवनानि, एतत्प्रभृतिभिः कीर्तनैर्नानभिर्नेदिनी वसुधा
नालंलुक्ता न विभूषिता । आकल्पस्याप्यायुगान्तस्थापि दिशोवापि दिग्गमनशीलं च यथाः श्लोको न विप्रकीर्णं
न प्रसारितम् । गुरवो हिताहितोपदेष्टारोऽनुवृत्त्यानुकूल्येन सुखं यथा स्थातया न स्थापिता नैकत्र स्थितिं
कारिताः । क्षिग्वः केह्वन्तो ये धन्यवो भ्रातरत्नोपां नोपकृतमुपकृतिर्न कृता । प्रणयिनः सुदुदो निर्विशेष-
निमवतामसोपैश्वर्यतां न नीता न प्रापिताः । साधवः सज्जना न परिवर्धिता न वृद्धिं प्रापिताः । अनुजीविनः
सेवका न संविभक्ता न संविभागीकृताः । न क्रानुकृतया दृष्टा वीक्षिताः धृता आकर्षिता यात्राणाः क्रियः ।
जातेनोत्पन्नेन सता जीवलोकमुरगानि सांसारिकसौख्यानि नानुभूतानि । न भुक्तानित्यर्थः । तेन वैशम्पाय-
नेन पुरुषार्थसाधनानां पुरुषार्थकरणानां धर्मार्थकामानां मय्य एकोऽप्यन्वतरोऽपि न प्रातः । तेन वैशम्पा-
यनेनैतत्किं कृतं किं विहितम् । इति पूर्वोक्तप्रकारेणाक्षिप्तचेता व्याकुलहृदयधिरमिव बहुकालसदृशं चिन्तय-
न्त्याप्यंत्वस्मिन्नेव पूर्वोक्त एव तरतले वृत्तले स्थित्वा शून्यं हृदयं चेतो मस्सैवंभूतोऽपि यथायोग्यं क्रियमाणा

१ एवमस्तेहृदयः; एवमस्तेहृदयः; एव मम स्तेहृदयः, २ रावपूजता. ३ आपूर्वैः कीर्तनैः. ४ विशेष.
५ न इदंशुभाभ्यागताः कृताः निरवृथः न; नान्यापज्ञाः कृता निरवृथः न. ६ कामनोशाणान्. ७ चिरमेव.

गृहीतप्रतिकर्मतया मलिनवेशाभिरुद्धिप्रदीनमुखीभिरितस्ततो वैराङ्गनाभिर्योमिकलोकेन
 तन्तिकैश्च प्रणम्यमानस्तूष्णीमिवालोककारकेणेव मदामोदेनावेदिते निस्तृष्टशून्यदृष्टिर्गन्ध-
 दने शनैःशनैर्वासभवनमयासीत् । तत्र चावनीतसमायोगो विमुच्यापि शयनीये वैरु-
 लवृन्तानिलेन संवीज्यमानोऽङ्गसंवाहकारिभिश्च शनैःशनैरपनीयमानागमनखेदः सफल-
 तीप्रजागरखिन्नोऽपि चाप्राप्तनिद्रामुखो दुःखातिक्रया पुनरपि दुःखान्तरहेतुं चिन्तामेवा-
 शत्—‘यदि तावदप्रतिमुक्तस्वातेनाम्बया वा महति शोकार्णवे निक्षिप्ये तौ तनयविरह-
 कविकृत्यं तातं शुक्रनासन्नम्बां च मनोरमामनाम्बास्यास्मादेव प्रदेशाद्गच्छामि, तदा मयापि
 तन्पायनस्यानुकृतं भवति । निवृत्त्य पुनर्गमने चामुक्तिपक्षमाशङ्कते मे हृदयम् । तत्किं
 रोमि । अथर्वास्यान एवाप्रतिमुक्तिशङ्का मे प्रियमुहृदात्मानं मां च परित्यजताप्यपरेण
 शरेण शैमन्मुत्पादयता कादम्बरीसनीपगमनोपायचिन्तापर्याकुलमतेरुपकृतमेव । तदधुना
 शम्पायनप्रत्यानयनाय यान्तं न तातो नाम्बापि नार्यमुक्तनासोऽपि निवारयितुं शक्नोति

गमिष । ६. । कुमुदानां पुष्पाणां प्रवरैः सगृहीः । हरिमिव कृष्णमिव । अनन्तः संख्यातुमयोग्यो यो भोगस्वस्त्य
 रेकरः परिवारो यस्मिन् । हरिपद्मेऽनन्तस्य शेषभागस्य भोगः शरीरं तदेव परिकरो यस्त्वैतल्यः । एवंविधं वा-
 मानमविराट् । प्रपेरां चकारैतल्यः । प्रविश्य च प्रपेरां कृत्वा चागृहीतमनात्तं प्रतिकर्माङ्गसंस्कृतं नामि-
 पाशां नावस्वता तथा मडिनः इयानो वेपो नैपम्यं वासां तामिः । उद्धिममुद्रेणं प्राप्तमत एव चीनं स्वस्त्यतया
 त्पमानं मुपां वातामेवंविधानिः । इतस्ततः संचरद्भिरिति शेषः । वैराङ्गनाभिर्षयोपिद्विर्षामिकलोकेन
 तुपिषयास्थितजनैर्न कर्नामिर्कथं दासादिभिर्य प्रणम्यमानो नमस्किपनागस्तूष्णीमिव जोषमिवाप्येककार-
 य मनोत्सारववेदिषा नदो दानं तस्यामोदेन परिमयेन चापेरिते शापिते गन्पनादने गजविरोधे निवृष्टा दधा-
 त्तपोषयोमरिक्ता दृष्टिर्दमेनैवंभूतः शनैःशनैर्मन्दं मन्दं वासभवनं वासगृहमपाशीदगमत् । तत्रेति । तस्मि-
 नागमयनेऽपनीतो दूरीकृतः समायोगः संकथः । अन्येपानिति शेषः । यैर्नैवंभूतोऽज्ञानि हस्यादायीनि विमु-
 य । साप्रयोजकप्रदशाभावारिति भावः । शयनीये शय्यायां तरुणां वृश्यानां तालवृन्तानि व्यजनानि तेषामनि-
 न वातुना संवीज्यमान उच्यमानोऽस्तस्य शरीरस्य संवाहः संनदंस्वत्कारिभिरत्वरुपरिदैव । शनैःशनैर्मन्दं-
 मन्दमपनीयमानो दूरीचयमान आगमनखेदो यत्सैवंभूतः । उच्यता वनमा वा रजनी तस्मां प्रजागरो जागरणं
 ता विमोऽपि यैर्नं प्रमोऽपि दुःखेन वृच्छेनातिक्रावस्थानं तथा प्राप्तं निद्रामुपां यैर्नैवंविधः पुनरपि द्वितीयपा-
 नम्येकस्मादुःखारम्भादि दुःखानि दुःखान्तरानि तेषां हेतुं निदानभूतां चिन्तां मानचीम्यमानविराट्प्रविष्टो-
 भूत् । यदीति । तावदाशौ तातेन तावपीटेनाम्बया विलासयत्वा चाऽप्रतिमुष्टोऽविवृष्टस्तौ मानुषितपं महति
 र्गते शोचानेव हुनत्तमुद्रे निक्षिप्य पातयित्वा । तनयेति । तनयस्य वैराङ्गनायनस्य विरतो वियोगस्यस्तदः
 तैकमेव विह्वं विपुरं तातं वृषणवमन्नां च मनोरमाननाम्बास्याशगमानहृत्वात्मादेव प्रदेशान्धनापरि-
 गच्छामि प्रवृत्ति, तथा मयापि चन्द्रापीठेनापि वैराङ्गनायनस्यानुकृतं भवति कारत्वं कृतं स्यात् । निवृत्त्य
 मातुष्य पुनर्गमने च मे नम हृदयं चेतोऽनुषिष्यमात्तु इत आरेषवे । तदिति हेतुर्न । अर्ं किं
 रोमि किं मुपै । अथयेति पशन्तरे । मे नमाप्रतिमुक्तिशङ्का एतो मोचनं स्यात् येति उदरेः अथान
 एतन्वदत्त एव । अनुषेवैतर्दः । यतः द्विदृष्ट्वादा वरममिदिषा वैराङ्गनायनेनात्मनं सं गं च चन्द्रापीठे
 र्गतिवत्ता तातं कुर्वन्नापरैकस्मिन् प्रवृत्तिना विधनेन शनते वासगुत्पादनीयपति कुर्वेत्त वदम्बरो ग-
 म्यैर्गुत्पाताः शनोवेऽस्मिन् शनते दाने तस्मिन्नापरिगता पर्यवृत्ता व्यापुता मतिमसैर्वभूतस्य मनोरुदमेका
 एववृत्तः हुन हृदयः । एतन्निवेद्य एव शनते कुर्वेत्त मतिमसैर्वभूतः । एतन्नायेर्नैर्वैराङ्गनायनस्य प्राप्त्यन्दनं
 एववृत्तन्दनं हर्षे शनते शनते च तावत्साराशीतो गन्धारि मित्युदयस्वित् नन्देवृत्तानोऽपि गं चन्द्रापीठे

१ वाचस्पतिः । २ ५. ३ ४३. ४ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

माम् । गतश्च वैशम्पायनसहितस्तेनैव पार्श्वेन पुरस्ताद्निष्यामि । इति निश्चितं कुरुक्षेत्रं
 वैशम्पायनवियोगदुःखं परिणाममुद्यमौपधमिव बहु मन्यमानो मुहूर्तमिव स्थितो विरक्तः
 सुखितैरेङ्कुरापरिते तृतीयाध्यायमशङ्के शरीरस्थितिकरणायोदतिष्ठन् । उत्थाय च वयैव का-
 दम्बरी तत्रैव वैशम्पायन इति स्वधैर्यावष्टम्भेनैव संसाध्य हृदयं शून्यान्तरात्मा पुनरेव कै-
 र्गिताशेषराजलोकः शरीरस्थितिमकरोत् । कृणाहारश्चान्तर्ज्वलतो मदनानलस्य वैशम्पायनस्य
 हृशोकाग्नेश्च घहिरपि संतापदानाय साहायकमिव कर्तुमुपरिस्थितश्चातिक्रम्यशस्त्री हि
 युगपत्प्रसारितकरः करोम्ययत्रेनैव संतापमित्याकलय्यैव गगनतलमध्यमारुढे सवितरि कुरु-
 पञ्चाजेन रजतद्रवमिश्रोचतमुद्गिरति रश्मिजाले, निर्भिद्य विशन्तीष्विव शरीरान्तराग्नेयः
 पुञ्जमानप्राणिसंघातासु तलप्रवेशात्संकटायमानासु पादपच्छायासु बहिरण्यलोकयितुं कुरु-
 पारयन्तीषु दृष्टिषु, ज्वलत्स्वय दिशुष्येषु, दुःस्पर्शासु भूमिषु, निःसंचारेषु पथिषु, संकट-
 पाकुटीरोदरोदपीतिपुञ्जितेष्वध्वन्येषु, नाडिधमश्वासातुरेषु स्वनीडावस्थायिषु पत्ररसेषु
 पल्वलान्तर्जलप्रवेशितेषु महिषवृन्देषु, अरविन्ददलशकलकिञ्जल्कविच्युरितनिच्छावितैः

निवारयितुं प्रतिषेधयितुं शक्नोति समर्थो भवति । गतश्चेति । तत्र प्राप्तश्च वैशम्पायनसहितस्तेनैव पार्-
 रिसीत्थितेन पार्श्वेन वामदक्षिणयोरन्वयतरेण पुरस्तादग्ने गनिष्यामि मजिष्यामि इति निश्चितं निश्चि-
 तत्कालकृतं तदालविहितं वैशम्पायनस्य वियोगदुःखं विरहकृच्छ्रमौपधमिव, धर्षाकुरुक्षेत्रमन्वयमिव, शरीर-
 प्रान्ते मुखं सौख्यकृद्बहु यथा सातथा मन्यमानो ज्ञानानो मुहूर्तमिव घटिकादयसरश्मिभिरस्मिता विरक्त-
 विभ्रामं गतः सुखितैः सुखं प्राप्नोति स्तृतीयोऽर्थो यस्मिन्नेवंविधो यो यामः प्रहरत्सस शङ्के जन्म शर-
 यादिते सति शरीरस्थितिकरणायोदतिष्ठत्यितो बभूव । उत्थाय चोत्थानं कृत्वा च वयैव दक्षिणोत्तरेषु
 दम्बरी तत्रैव तस्मिन्नेव प्रदेशे वैशम्पायन इति स्वधैर्यावष्टम्भेनैव सशरीरसाहायकमन्वयैव हृदयं सं-
 खम्भ संसम्भनेन कृत्वा शून्योऽन्तरात्मा चेनो यस्य स तथा पुनरेव द्वितीयवारमेव संवर्तित एषीदुपेय-
 रामो राजलोको यस्त्वंभूतः शरीरस्थितिं देहपातनामकरोदकल्पयन् । कृतो विदित आहारो भोजनं तेन
 विषयस्य सन्मददानलस्य कामबहुरन्तर्मध्ये ज्वलतः प्रज्वलतः सतो वैशम्पायनस्य विरहो वियोगसत्त्वात् श-
 शुभस एवामिदं द्विस्तस्य च बहिरपि ज्वलतः सतः संतापदानाय ततिवितरणाय साहायकमिव कुरुक्षेत्र-
 कर्तुं विधानुमुपरिस्थितश्चातिक्रम्यशस्त्रीकुरुक्षेत्रमशस्त्री हि युगपदेकवारं प्रसारितशरीरे विस्मय-
 केनेवाप्रयासेनवादे संतापं करोमीत्याकलय्यैवाकलनां कुर्यात् गगनतलमध्ये सवितरि हृषं कुरुते प्रणे ह-
 धातपञ्चाजेनालोकमिषेणोत्तमुष्णीकृतं रजतद्रवमिव रूप्यरसमिव रश्मिजाले किरणसमूह उदिरणुदनी-
 पति, शरीरं देहं निर्भिद्य दिधा कृत्वा विशन्तीष्विव प्रवेयां कुर्वन्तीष्विवावपकमिषासु सत्सु, पुनरन्व-
 यः प्रणसंघातो जीवसमूहो याक्षेवंविधासु पादपच्छायासु तलप्रवेशादयोगमनन् । किरण-

१०० शेषः । संकटायमानासु संकीर्ष्यमानासु सत्सु, बहिरण्यलोकयितुं वीक्षितुं दृष्टिषु नेत्रेष्वन्तरालेषु
 कुरुक्षेत्रेषु सत्सु, ज्वलत्स्वय दशमानेष्विव दिशुष्येष्वाननेषु सत्सु, दुर्द्धं सेन सर्शां कणापेवंविधेषु इत्ये-
 सत्सु, निःसंचारेषु संवर्णरहितेषु पथिषु मार्गेषु सत्सु, संकटा अधिस्त्रीणां याः प्रयाः पानीयसालक्षण-
 इतीरासि वेद्यामुदरेषु मध्येपूरकस्य पानमुरपीतिस्वदर्शं पुञ्जितेषु सचीभूतेष्वध्वन्येनान्वनीनेषु सत्सु, की-
 धनतीति नाडिधम एवंविधो यः श्यामो निःश्वासस्रोतानुरेषु वीक्षितेषु स्वनीदानि सशरीरतलप्रवेश-
 स्थायिष्ववस्थानकारिषु पत्ररसेषु पक्षिषु सत्सु, पल्वलान्तर्जलप्रवेशितेषु वेद्यामन्तर्जले प्रवेशितेषु प्रवेशं शरीरेषु
 महिषवृन्देषु रणसमूहेषु सत्सु । अरविन्देति । अरविन्दस्य कुरेशस्यस्य इत्यस्य कल्पविषयकस्य

१ अश्वमेधः २ निद्राभिमानमुदितिः, कित्वा विश्राममुदितिः. ३ संवर्णितसामयिकः. ४ पुत्रप्रायः. ५ शि-
 षालोकेषु, इराभोकेषु. ६ दिशुष्येषु स्वकृतिसव. ७ निःसंचरः. ८ नाडिधम.

सोऽनुष्ठितविषयात्तद्वदन्तुं निदानमनःपङ्कगतोऽस्तु कश्चिद्वेषु, सन्तानमन्तान्निषु
 मन्तान्तरपोलोपान्तेषु, इन्निगुचुपाशोऽनुकारिणीषु विगङ्गमानासु फर्मजलकवितावरीषु,
 मन्तमाप्तायां ज्योत्स्नायां गुग्गुलापेषु सुवाग्मुनेषु, पान्दुरदाने पयोदकाल्पनागमे, जन्मज्यो-
 त्स्नाने दिवसपरिणामे प्रदोषवर्षनाकाहादिषु हृदयेषु उपाय मन्तनीकनिवृत्तमन्तवशापनना-
 सारसोपनिवारिणोऽप्यनरविश्रमनापम्, मन्तवन्तानाद्यन्तीर्षान्वयपदेगयातिन्त्या निर्दिष्टेष्वेव कु-
 ल्यया परिशिष्टम्, अन्तरालम्बितजलजन्मप्रवालादिगान्धकारम्, आमुक्तुमुनमपलवन्ताहृता-
 निलशान्मभसंचयम्, आमोदुभानमन्तवृत्तिगारविन्दराशिद्वयप्रवन्म्, आक्षीर्षमन्तविगङ्गा-
 ष्टम्, अकाण्डकल्पितप्रायुदकालमिगन्तयो वर्षन्तीभिः प्रैचलप्रवाल्मजरीभिः, जलदेवताभि-
 रिष, मघःस्तानाद्रैषिकरत्नाभिरुपगृहीतगुरभिकोमलजलान्त्रयामिरनाऽयानचन्द्रनाद्वरागा-
 रिणीभिर्द्वारपलयाभामरणाभिरवतंसितपाल्नीवलप्रवालाभिर्गुनालतालृन्वकूरुपटवासहरि-

विजयं च वेदं ताभ्यां विस्तुरितं पुरुरितमिच्छया दिलोहितेन मयनेनोदुष्टिगामि नामि विगङ्गाम्नी
 तेषां उदानीर्दन्तुरं मनोहरमेतारं निदानमरो 'निदान' इति लोके प्रसिद्धं वागारुदाकां तदा पदं करं
 करिद्वेषु इन्निहृद्वेपारोदसु प्रसिदासु सत्य, रसं नतामरसं फलं तद्व्यक्तित्वैरमेवंधिषेपु ताजानां
 कपोलानुपान्तेषु कर्मापेषु सत्य । इदित्येति । इतिहा मरिता वा मुष्ण मीषिकानि तासां शीरधुनं
 उददुकारिणीषु तलात्प्रवरणपीलासु फर्मजलस्य प्रदेदस्य पनिकानामावरीषु धेनिषु निरावनानासु सोभ-
 मानासु सत्य ज्योत्स्नायां परिश्रवायां मन्तमानायां रगुणोचरतिविद्यमानायां सत्यां पुष्यापेषु दिग्मुपेषु
 वृद्धमानेषु सत्य, पयोदकालस्य प्रायुदकालस्यभ्यागमे आगमने वाण्टपमान इच्छमाने सति, दिवसस्य वातारस्य
 परिणामेऽवसानेऽन्वर्धमाने प्रार्धमाने सति, प्रदोषो यामिर्नानुरां तत्साकाहिषु वाण्टकेषु हृदयेषु ननःसु
 सत्य, उपायोत्पानं हृता जलनष्टपनयासीरिति दुरेणान्वयः । जलनष्टपं विरोधपणाह—सर इति ।
 सरसलदाक्षस्य तीरे तटं कसिन्कचित्तं निश्चितमनवरतं गिरन्तरमापतन्तरस्यो जलासरो वेगवृद्धित्वेन सैकः
 क्षिप्तं तेन निवारितो दूर्वाह्न उष्णकरस्य सूर्यस्य विरणसंतापो येन स तम् । एकसंतानानामेकपरम्परणा-
 मावलीनिधौ धारावर्षदास्य येन बहुन्तीखेयंसीदया गिर्तारंभ्येव नयेय कुल्यया सारिण्या परिक्षिप्तं बलमि-
 तम् । अन्तरेति । अन्तरा मन्थ आलम्बितानि जलजन्मप्रवालाणि येतसकिसलमानि तैराहितः स्थापितो-
 ऽन्वकारो यस्मिन् । आमुक्तेति । आमुष्ण सुजलमुनपाहा यानिरेवंधिषा या उता वापत्ताभिराहृतं
 आच्छादितोऽप्रिलस्यमन्तवचयः सनप्रल्लुप्तमनुरो यस्मिन् । आमोदेति । आनोदनानानि विदूरगगन्धवन्ति
 सरसाणि रसोरमुष्णानि स्फुटितानि विकसितानि यान्वरविन्दानि फनलानि तेषां राशिः समूहस्य दसः
 प्रकरो निवरो यस्मिन् । आक्षीर्षेति । आक्षीर्षाणि व्याक्षिप्तानि सरतावितफाण्डानि चूनालसमूहानि यस्मिन् ।
 अकाण्डेऽप्रत्याये कल्पितः हृतः प्रायुदकालो वर्षासमयलामिन् । यामिः । दीवतानि तेषां प्रनालमज्यैः किय-
 लयवर्षदाभिः । किं कुर्वन्तीभिः । इतहातो वर्षन्तीनियंत्र तत्र निपतन्तीभिः । पुनः कीदृशं जलनष्टपम् ।
 बर्हीनिर्वाहनाभिवारोषिद्विरपेतं सहितम् । कर्मभूताभिः । सचस्तकालं मन्त्रानं तेनार्द्रः समुधतधिञ्ज-
 रदस्यः वेगकलापो यासां तानिः । आर्द्रत्वान्यादुत्प्रेक्षते—जलदेवतानिरेव जलाधिष्ठात्रीभिरिव । उ-
 पेति । उपग्रहीताः खीरताः सुरभयः धोनला मुदयो जलार्द्रकाः द्विधवासांति यानित्वात्वानिः । 'जलार्द्रा
 द्विधवासति' इत्यभिधानचिन्तामभिः । अनेति । अनादयानोऽनुष्ठेो यधन्दनाक्षरागधन्दनपिलेपनं तेन
 हारिणीमी रथिराभिः । हारेति । हारथ बलये षंति द्वन्द्वः । केवले हारबलये हारबलयनायनाभरणम-
 लंकरो मासां ताभिः । अवेति । अवतंसिताः शैररीकृता थाला नव्याः शैबलप्रवालाः शैबलकिसलयानि

१ कुटित, २ सर्वमानायां च, ३ आवाण्टयमाने, ४ धारावेग, ५ संचपन्नतनुहारिचन्दनचार्द्र मरकतरधाम-
 वक्षिणीपहाहाक्षीर्षसमसाभूतलमानोद, ६ वाण्टकाण्डकविषय.

चन्दनचन्द्रकान्तमणिदर्पणाशुषकरणपाणिभिर्दहीभिर्वासाङ्गनाभिरुपेतम्, परिभवस्थानेन
निदापसमयस्य, निदानमिव शीतकालस्य, निवेशमिव वारिवाहानाम्, विरस्कारमिव ति-
किरणानाम्, हृदयमिव सरसः, महायमिव हिमगिरेः, स्वरूपमिव जडिप्रः, आत्मानेन
विभाचरीणाम्, प्रत्यापातमिव दिवसस्य जलमण्डपमयामीन् । तत्र चातिरम्यतया क्षुनि-
करध्वजोत्कलिकासहस्रविपमं जलासारगिशिरतया संप्रुक्षितमुद्गद्विद्योगानलं महानुदने
गम्भीरं तं दिवसमेकाकी कथं कथमपि स्वधैर्ययानपात्रेणालङ्कयन् । लोहितायमानाने चकारं
निर्गत्य बहुलगोमयोपलेपहरिते मन्दमन्दमारुताहतोत्तरलायमानधवलकुमुदप्रकलनेने
वासभवनाङ्गणे क्षणमिवास्थाने समासन्नपार्थिवैः सह वैशम्पायनालापेनैव श्लिता द्वि-
एव यामे चलितव्यम् । सञ्जीकुरुत साधनम् इत्यादिस्य यलाप्यक्ष्णुशोदय एव विरसित-
शेपराजलोको वासभवनमध्यवसत् । अयातिचिरान्तरितोज्ज्विनीदर्शनोलुको विनाश प्र-
णनान्धा सकल एव कटकलोकः संघृत्य प्रावर्तत गन्तुम् । आत्मनाप्यलज्जनिर्वाणिके

यामिः । मृणालेति । मृणालानि विद्यानि, तालभृन्तानि व्यजनानि, कर्पूरो हिमवाङ्मुखा, पद्मस्यः सि-
हरिचन्दनं चन्दनम्, चन्द्रकान्तमणयश्चन्द्रमणयः, दर्पणो मुञ्जरः, एत आदौ येषानेतादृशपुत्रानु-
स्करः पाणो हस्ते यासां तानिः । परीति । निदापसमयस्योप्यकालस्य परिभवस्थानमिव परानाप्यने ।
शीतकालस्य शिशिरसमयस्य निदानमिव कारणमिव । वारिवाहानां मेघानां निवेशमिवाभ्रनने । ति-
राणां सूर्यकिरणानां विरस्कारमिव व्यस्कारमिव । हृदयमिति । सरसस्तटाकस्य हृदयमिव मयने ।
सहायमिव सहायमिव हिमनिरेक्षुदिनाचलस्य । क्वचित् 'सहोदरमिव' इति पाठः । तत्र भवत्येतेषां ।
जडिप्रो षडताया स्वरूपमिव खलक्षणमिव । विभाचरीणां रजनीनामावासमिव यदमिव । दिवसस्य वृष-
प्रत्यापातमिव प्रहारमिव जलमण्डपमयासीदित्यन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । तत्र चेति । तलिनस्त्वल्लेप-
तिमनोहरतयैकाप्यसहायसं दिवसं कथं कथमपि महता कष्टेन सञ्जीयं यदैर्यं तदेव यानपात्रं बहून्
कह्ययुक्तद्वितवाद । दिवसं विशेष्यत्वाद्—क्षुभितेति । क्षुभितं क्षुब्धं मन्मथरूपस्य कर्दाराद्येव
हृद्यमुत्कण्ठासहस्रं तेन विषमं विकटं जलस्याम्भस आसारे वेगवद्भूतिशेन शिशिरतया शीतलज्जया क्षु-
प्रकटीकर्तुमारब्धः । मुद्गद्विद्योगानलो मित्रविरहानलो येन स तम् । महासमुद्रमिव महाजलमिनेन दन्ती
गभीरम् । विरहाद्भ्रितचेतस्करत्वादप्राप्तप्रान्तमिलयः । लोहितायमानो रणायमान आलय आलोके
भेताद्ये च सायाङ्गे संप्यायां निर्गल्य गृहाद्द्विरागल्य बहुलं हृदं यज्ञोमयं छगणं तेनोपलेप हरिनेनैव
हरिते नीले नीलवर्णे, मन्दं मन्दं यथा स्वात्तया भारतेन वायुनाहतस्वाकितोऽन एकोत्तरलायनन इत्य-
यमानो यो धवलकुमुदप्रकरः श्वेतपुष्पनिकरस्वेन शोभिनि शोभायमाने वासभवनाङ्गणे निराङ्गुलि
आस्थान आस्थानसमायां समासन्नाः पार्थवर्तिनो ये पार्थिवा राजानस्तैः सह वैशम्पायनस्वाकानेव विरल-
क्षणमिव क्षणसदृशं स्थित्वास्तथा द्वितीय एव यामे प्रहरे चक्षितव्यं प्रस्थातव्यम्, साधनं तैर्न तदोत्तर
साज्जत । यलाप्यस्य सेनापतिमित्यादिर्येवादितां दत्त्वा ऋशोदय एव नक्षत्रोदय एव विक्रिते इहान्त-
दत्ताः अशेषः समग्रो राजलोको येनैवभूतो वासभवनमप्यमवसद्भवतिष्ठत् । अयेति प्रकारान्तरे । अन्व-
रकलानान्तरितं त्रिपोहितं यदुज्ज्विन्याः पुण्यकरणिकाया दर्शनमपलोकनं तेनोलुक् उरकण्डः कश्चि-
समप्र एव कटकलोकः सैन्यजनः सशस्त्र । सञ्जीभूतेत्यर्थः । विनापि प्रयायनान्धा यात्रापटद्वयं किय-
गन्तुं प्रावर्तत प्रसोऽभूत् । आत्मनापि सेनाप्यलज्जोऽप्राप्तो निश्रयाः प्रमाकाया विनोरो विजयो देवेन

१ निवेशनम्, २ हरिकराणाम्, ३ हिमगिरेः स्वरूपमिव, ४ हृदय, ५ विशेषीवाङ्मुक्, ६ कथय, ७ हृदयम्
८ सपोऽनरभ्रव.

वतरलेव वृत्तीये यामे तुरगकरिणीप्रायवाहनेनानतिवहुना राजलोकेन सह विरलकटकसं-
र्देन वर्त्तनावहत् । अयाध्वनैव सह क्षीणायां यामवत्यां रसातलादिवोन्मज्जत्सु सर्वभावेपु
ऽन्नीलन्तीष्विव दृष्टिपु, पुनरिवान्धया सृज्यमाने जीवलोके, विभज्यमानेषु निम्नोन्नतेषु,
वेरलायमानेष्विव वनगहनेषु, संकुचत्स्विव तरुलतागुल्मेषु, गगनतलमारोहन्त्याः पदे इव
ऋगुललाभारसालोहिते दिवसत्रियः, अवश्यायसेकान्नवपह्लव इवोद्भिद्यमाने पूर्वाशालतायाः,
कमलिनीरागदायिनि दिवसकरविन्वे विस्पष्टे, प्रभातसमये, कटकलोकेनैव सह परापतितवा-
नुज्जयिनीम् ।

अथ दूरत एव प्रैत्तद्विद्वन्संस्थितैश्च पुञ्ज्यमानैश्च पुञ्जितैश्चावद्वमण्डैश्चोपविष्टैः वृत्ति-
तैश्च दत्तकतिपयशून्यपदैश्च निर्वर्तमानैश्चागच्छद्भिश्चोन्मुखैश्चाधोमुखैश्चोद्गाप्यदृष्टिभिश्च विव-
र्णदीनवदनैश्च महाकष्टदाह्यमुत्तरैश्च दुःखाधिक्याहितमौनैश्च मुनिभिरपि मुमुक्षुभिरपि वीत-
रागैरपि त्रिःसृष्टैरप्युदासीनैरपि दुर्जनैरपि स्नेहपरवशैः पितृभिरिव मुहुरिभिरिव स्निग्धवन्धु-
भिरिव च नगरीनिर्गतैरार्त्तापृच्छयमानानं कथ्यमानानं च विचार्यमाणं चानुमान्यमानानं च वैश-

वृत्तये तार्त्तायिके यामे प्रशूरेऽवतरत्यवावतारं प्राप्नुवलेव, तुरगा भश्याः, करिण्यो हस्तिन्यः, ता एव प्रायो
याहुत्सेन वाहनं युयं यस्सर्वभूतेनानतिवहुना स्वल्पेन राजलोकेनोपवनेन सह विरलकुच्छः कटकस सैन्यस्य
संनर्दः संघाथो यस्मिन्नेतादरेण वर्त्तना मार्गगावहदगन्त् । अयेति प्रकारान्तरे । अध्वनैव मार्गणैव सह
यानयत्तां त्रियामायां क्षीणायां सत्यां सर्वभावेपु समप्रदायिषु रसातलादिव पातालादिवोन्मज्जत्सुप्रायगच्छत्सु,
दृष्टिपु दृग्न्नीलन्तीष्विव, विरसन्तीष्विव पुनरिव द्वितीयवारमिव जीवलोकेऽन्ययान्तेन प्रकारेण सृज्यमाने
निष्पाद्यमाने निम्नानि चोच्चतानि निम्नोच्चतानि तेषु भावेषु विभज्यमानेषु पृथग्रियमाणेषु सत्सु, वनगहने-
परस्परगुह्येषु विरलायमानेष्विवाऽनिविडायमानेष्विव सत्सु, तरवो वृक्षाः, लता वहायः, गुम्फा गुच्छाः, तेषु
संकुचत्स्विव संघेयं प्राप्नुवत्स्विव, रिवसत्रियो वासरत्सुम्वा गगनतलं व्योमनतलमारोहन्त्या आरोहणं युयन्त्या
बहुपु निविडो यो लाधारसो जनुदयसेनालोहित ईदरके पदे इव चरणन्यासे इव, पूर्वाशालतायाः प्राचीवाहया
अपरदायो हिने तस्य सेकास्त्रियमाश्वपदये इव नवीनभिसलये इवोद्भिद्यमान उद्भेदं प्राप्यमाने, कमलिच्या
गुम्फासिन्ध्या रागदायिनि प्रीतिप्रदे दिवसकरविन्वे सुसमपृष्टे सति विस्पष्टे, प्रभातसमये प्रत्युपशने
कटकलोकेनैव सैन्यवनेनैव सरोज्यिनीं विहालां परापतितवान्प्राप्तयात् ।

अथेति । उज्जयिनीगगनानन्तरं दूरत एव दमिष्टादेव प्रष्टनः पाणिः प्रष्टयिन्स्य द्वन्द्वेन संस्थितरूप-
दमनिषोचितात्तद्विनिर्लेप्यः । पुञ्ज्यमानैः संघीक्रियमानैश्च पुञ्जितैः संघीकृतैश्चावदं कृतं मण्डलं यैरेवंविधै-
षोचयिष्टैर्निर्लेप्यैश्च वर्त्तितैर्गैश्च दत्तानि कतिपयानि क्रियन्ति शून्यपदानि यैरेवंभूतैश्च निर्वर्तमानैः पथादा-
गच्छद्भिः यामगच्छद्भिः समागच्छद्भिश्चोन्मुखैरुपवर्त्तमानैश्च, अधोमुखैर्नविर्मुसैश्च, उदूर्ध्वं बाणो नास्तेवंविधा एतयो
येपानेवंविधैश्च, विवर्णानि विच्छाद्यानि दीनानि करणानि यदनानि मुच्यन्ति येपानेतादृशैश्च, महान्तो ये कष्टधा-
म्या हाहाप्रकृतपसैर्मुचैरैकांशैश्च, दुःखाधिक्येनाहितं विशितं मौनं यैरेवंविधैश्च मुनिभिरपि मुमुक्षुभिरपि वा-
चंयमैरपि वीतरागै रागरहितैरपि त्रिःसृष्टैर्निर्गुह्यैरपि, उदासीनैर्नप्यश्वरपि, दुर्जनैः राक्षसैरपि, श्रेष्ठपरवतैः
प्रीतिपदापिनैः, पितृभिरिव जनैरपि, मुहुरिभिरिव मित्रैरिव, स्निग्धवन्धुभिरपि हितकृद्भ्रातृभिरपि च नगदो उ-
ज्जयिन्त्या त्रिःसृष्टैरपिः पूर्वोक्तवैरालो पीठपादच्छज्यमानं पृच्छाविपरीकियमानं कथ्यमानमुज्जयनं च
विचार्यमानं च विचारविपरीकियमानं चानुमान्यमानं भावयविपरीकियमानं च वैतनायनस्य इत्यन्तमुज्जयनेव

१ कटकसः, २ कमलिनीराग, ३ प्रष्टयिन्स्य, ४ पुञ्जितैश्च पुञ्ज्यमानैश्च, ५ मण्डलेऽधोपैश्च, ६ चरिष्ये
चरिष्ये, ७ कथिक, ८ निःसृष्टैरपि, ९ निःसृष्टैः, १० वाक्यमानं च, ११ चातुस्रमानं च,
१२ ६२

भ्यायनवृत्तान्तमेव समन्ताच्छुभाव । शृण्वंश्च चकार चेतसि—'यास्य' । अनन्तमेवमेव
समवस्था किं पुनर्येनामावद्धेन लालितः संवर्धितो वा घालचाटवोऽस्यानुभूताः । तदर्थे
मे वैशम्पायनेन विना तातस्य शुक्रनामस्याभ्याया मनोरमाया वा दर्शनम् इत्येवं चिन्तना-
सानिहितोद्गाप्यदृष्टिरदृष्टमर्थवृत्तान्त एव विवेगोज्ज्विनीम् । अवतीर्थं च स राजकुलद्वार-
विशभ्रैवार्यशुक्रनामभवनं मह देव्या विलासवत्या गतो राजेति शुभ्राव । सुत्वा च वि-
तत्रैव जगाम । गच्छंश्च समीपवर्ती 'हा घत्स वैशम्पायन, अद्यापि । ३३५०' ।
एवासि । कथं त्वमेकाकी व्यालगतसहस्रभीषणे निर्मानुषे तस्मिन्शून्यारण्ये स्थितः ।
तत्रापि सर्वसत्त्वव्याघातकारिणी शरीररक्षा कृता । केन वैशम्पतिप्रतिपत्तिनी शरीररक्षि-
संपादिता । केन निद्रासुखदायि शयनीयमुपकल्पितम् । कस्यपि बुभुक्षिते क्षुधिते सुप्तते
वा दुःखितो ममोत्सङ्गमुत्सृज्य । समानमुखदुःखा बधूरपि न पुत्रक, त्वयोपाता । आप-
मात्रस्यैव ते पितरर्भनुशाप्यात्यर्थं बधुमुखमालोकयिष्यामीति यन्मया चिन्तितं केवलं त्वं
मन्दपुण्याया न संपन्नम् । अपरं तत्रापि दर्शनं दुर्लभं भूतम् । वत्स, यत्र ३३५० ।
चितं नयस्व तत्रैव मामपि पितरं विहास्य । त्वामपदयन्ती न जीवामि । तात, त्वयाहं

समन्तात्सर्वत्र शुभावाकर्णयामास । शृण्वंश्चेति चेतसि चित्ते चकार । वाचस्य बहिःस्थस्य तत्रजन्य लोभे
दृशी गमवस्था दशा येनामी वैशम्पायनोऽङ्गेन ऋडेन लालितः पण्डितः संवर्धितो वृद्धिं प्राप्ति । ३३
वैशम्पायनस्य बालचाटवः शिशुचाटवः । 'बद्ध चाटु प्रियव्रायम्' इति हैमः । अनुभूता अनुभवविद्वद्
लोभां किं पुनर्भवेत् । तस्यम्बुद्धेर्नोमं मम वैशम्पायनेन विना तातस्य शुक्रनामस्य अम्माया मनोरमाया
दर्शनमवलोकनमतिकष्टमनिहृच्छम् । इत्येवं पूर्वोक्तप्रकारेण चिन्तयन्प्यायनामायां गन्धर्वाणां निद्रिण्यस्य
तोद्गाप्या दृष्टियेन । अदृष्टोऽनिरीक्षित सर्ववृत्तान्तो येनैवंभूत एवोच्चिनी विशालो विवेश प्रविष्टवत् । सर्व-
यावरोद्दृष्टं कृत्वा च स चन्द्रापीडो राजकुलद्वारि नृपकुलप्रनेत्यां प्रविशन्नेव प्रवेशं कुर्वन्नेवामुद्गाप्यभक्त-
सवत्या सह राजा तारापीडो गत इति शुभावाकर्णयामास । शुभाकर्म्मं च निर्वर्त्तं व्याहृत तत्रैवमुद्गा-
भवन एव जगाम गतवान् । गच्छन्त्रयैव समीपवर्ती निकटस्थो विलासवत्या देव्या सर्वं सत्त्वपन्न-
विकार्यमागामपि मनोरमाभेताम्यन्यानि च वचनानि विप्रलपन्तीं बुभुक्षन्तीमधीपीदिति इरेणान्व । हे
मोलमाह—हा घत्सेति । हा इति शब्दे । हे वत्स वैशम्पायन, अद्यापि सांग्रामपि मरुद्देवे कौत्रे
तत्रोचिनी योग्यो बाल एवासि । कथं त्वमेकाग्रवसदावो व्याजानां सर्पाणां शतसहस्रं स्रष्टं तेन कीर्ति शब्दे
निर्मानुषे मनुष्यवर्जिते तस्मिन्पूर्वोक्ते शून्यारण्ये ग्रामादिरहितकान्तारे स्थितः । केन तत्रापि शून्यारण्ये
सर्वसत्त्वानां समप्रदायिता व्यापातं प्रतिबन्धं करोतीत्येवंशीला शरीररक्षा कृता विद्विता । केन शयनव प्रते
वैशम्प्यं तस्य प्रतिपत्तिनी शशुभूता शरीरस्थितिः संपादिता निष्पादिता । केन निद्रायाः सुप्तं सौख्यं दुःखं
वंशीलं शृच्छयनीयं शयनस्थलमुपकल्पितम् । त्वयि वैशम्पायने बुभुक्षिते क्षुधिते, क्षुधिते निराश्रिते, सुप्त-
वा क्षान्तं कर्तुमिच्छति वा । मम मनोरमाया एतत्सहस्रमुत्सृज्य स्वस्त्वा को दुःखितो दुःखवान् । कनने हाने
मुखदुःखे यस्या एवंविधा बधूरपि, हे पुत्रक हे सुतो, त्वया योपाता नाश्रीकृता । आपनमात्रस्यैव समान-
स्यैव ते तव पितरं शुक्रनाममुद्गाप्यानुशां दृष्टीत्यात्यर्थं मृतं बधुमुखं पत्नीवदनमालोकयिष्यामीति यन्मया चि-
न्तितं विचारितं केवलं तन्मे मम मन्दपुण्याया, स्वल्पमुद्गाया न संपन्नं न जातम् । अपरं तत्रापि च मरुदेन
दर्शनमवलोकनं दुर्लभं दुःप्रार्थं भूतं जातम् । यदि वत्स, यत्र वेऽवस्थातुमरणानं कर्तुमनिर्दिष्टं इति
भूतम्, तर्हि पितरं जनकं विहास्य विहासि कृत्वा तत्रैव शरस्वीर एव मामपि मनोरमां नयस्व प्रायः । अन्य

१ वैः, २ बाळ. ३ नाछाम. ४ निर्वर्त्तं; निःशब्दः; निहृष्टव. ५ तत्रैव च. ६ केन तेन ते दृष्टा. ७ ३३५०.
८ अन्वर्ध्व. ९ वदनदर्शनम्. १० दुर्लभं भूतम्. ११ मामपि तत्रैव.

इति नावमानिता, सुमन्वयेनैवपद् एषेऽर्था निष्ठुरता जाता । आ जन्मनः प्रवृत्ति न च्छ-
 नेव चक्षु बुधिनान्तनम्, तन्म ते कुनोऽप्यभेदविशो मन्व्यत्तन्मादेव बोधो चदेवं परित्यज्य
 गितोऽस्ति । गतोऽप्यगच्छ । शिम्मा प्रमाद्यामि न्याम । कोऽपरोऽस्मि मे । इगान्तररि-
 पयान्मुक्तो नामाग्नागु ग्नाः । क्षणमन्वयनन्तान्निदर्शनं चन्द्रापीठनोपरि कथं तपेहृषी
 निःशेता जाता । तात, न भद्रकं न आपनितम् । नर्ष एव मुगं ग्गवनीयो गुरुजनो दुःखं
 स्थापितः । न जानाम्येयं कृत्या किं त्वया प्राप्तव्यम् ।' एतानि चान्यानि चान्तर्भवनगतं
 प्रन्तप्रतनयविरहेवित्तां मयं देव्या विलामयन्या संस्थापमानानपि मनोरमां विप्रलपन्तीम-
 र्धापीम् । तेन पानिकरुणेन तत्प्रलापविषेण विह्वल इव निद्रागमेनेव धूर्जमानो निधेतनताम-
 नीचत । कथंरुधमपि मात्जनस्यारुष्टम्भेनेव संन्मन्मितात्मा प्रविश्य पितुरपि लज्जमानो य-
 दनमुपदर्शयितुमधोमुख एव निग्नन्दमयादौष मन्दरादौष्य शुक्रनागेन साह मथनायमानस्ति-
 मितमिव माहूर्णवं प्रणम्य पितरं दूरत एवोपाविशत् । उपविष्टं च तं क्षणमिव दृष्ट्वा राजान-
 र्धाप्पभरंगद्वेदेन ध्वनिनाभ्यर्णवर्ष इव जलधरोऽभ्यधात्—'यत्न चन्द्रापीठ, जानामि ते स्व-
 जीवितादपि समभ्यधिकं भ्रातुरुपरि प्रीतिम् । पीठा च मुसैकहेतोर्वलभजनादेवासंभाष्या-

राजानन्दपन्थनवयोऽप्यन्वी न जीयामि न प्राप्तिमि । 'तातः पितरि पुत्रेऽपि' इत्युक्त्यात् हे तात हे पुत्र,
 त्वया भयतातं मनोरमा शैशवेऽपि सिधुन्वेऽपि भारमागिता नावगमिता । तव भक्ता इत्येवपर एव घर्षाव
 कुनो निष्ठुरता कठिणता जाता प्रादुर्भूता । यस्य भयतः बुधितं बोधं प्राप्तमाननं मुगता जन्मनः प्रवृत्ति जन्म-
 रिताशरभ्य न दृष्टमेव न निर्गोक्षितमेव, तस्य ते तयाकलादेव निर्निमित्तादेव मयि विषय एवविष एतादृशोऽयं
 बोधः पुनः । यथाकलादेवोरेवं पूर्वोक्तप्रकारेण परित्यज्य विहाय स्थितोऽस्ति । त्वं गतोऽपि सत्तागच्छेति । त्वां
 भवन्तं शिरसा मन्वयेन । पादपतनेनेत्यर्थः । प्रसादयामि प्रसादां करोमि । अपरोऽप्यः क्षी मे मनोऽव । ना-
 मेति धोनलामश्रणे । एकस्मादेसादन्मो देवो देसान्तरं तस्य परिचयः संस्यवत्सन्मादस्मानु मनोरमाप्रवृत्तिपु
 र्भेदः प्रेम मुलस्त्वयः । क्षणमपि समयमप्यनन्तरितनव्यरहितं दर्शनं यत्सर्वविषय चन्द्रापीठस्योपरीरुती
 कथं तप निःशेहता निःश्रेमता जाता प्रादुर्भूता । तात पुत्र, ते तव भद्रकं कल्याणं नापतितं न जातम् । सर्वे
 एव दुःखं स्थापितो गुरुजनः मुगं स्थापनीयः । एवं कृन्वैवं विधाय किं त्वया प्राप्तं प्रापणीयम्, एवमहं
 न जानामि नाकलयामि । अन्तर्भवन् मध्यस्थं तव गतां प्राप्तां प्रत्यमो नवीनो यस्त्रयविरहः सुनविद्योगत्वेन
 विह्वलां विपुसाम् । मनोरमाया विशेषेण । मनोरमां विप्रलपन्तीमधीपीदिलन्वयसु प्रागेवोक्तः । तेनेति ।
 तेन पूर्वोक्तान्तिविरणेनातिरीनेन तस्य मनोरमायाः प्रलापविषेण निलापरूपगरदेन विह्वल इव विपुस इव
 निद्रागमेनेव प्रनीलागमेनेव धूर्जमानो निधेतनतामनीयताप्राप्यत । कथंरुधमपि महता कष्टेन सहवं निस-
 र्गवं यन्मत्वं धैर्यं तस्यावटम्भेनेवाभयणेनेव संस्यम्भित आत्मा येनैवंभूतः प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा पितुरपि जन-
 कादपि यदनमाननमुपदर्शयितुमवलोकनं कारयितुं लज्जमानत्वपमानोऽधोमुख एव नीचमुखा एव निस्वन्दं नि-
 श्चेष्टं सर्वाङ्गं संमर्षं शरीरं यत्सर्वविषेण मन्दरादौष्य सर्गिगिरिष्यं शुक्रनागेन सह मथनसावसानं प्रन्तलेने
 स्थितितो निधयो मो महार्णवः समुद्रत्वं रूपकमेवंभूतं पितरं जनकं प्रणम्य मन्दरकृत्य दूरत एवोपाविशतिरुग्णो
 बभूव । उपविष्टं निपण्य च तं क्षणमिव समवेसदृशं दृष्ट्वा विलोकायान्तर्भाष्यो मध्यनेत्रासु तस्य भंरत्वेन गद्ग-
 देन ध्वनिना शब्देनाभ्यर्णं सनीपे वयो यत्सर्वंभूतो जलधरो मेघ इव राजा तारापीठोऽभ्यधादवारीत् । हे
 वत्स हे चन्द्रापीठ, अहं जानाम्याकलयामि ते तव स्वजीवितादपि स्वप्राणितादपि भ्रातुर्वैशम्पायनस्योपरि स-
 मभ्यधिकमुत्कृष्टं प्रीतिम् । पीठा च मुसलैकोऽद्वितीयो हेतुर्निदानमेवंविधात्त्वभजनादेवासंभाष्यायासमतादित-

१ समापतिवन्, २ विरहदोषविह्वलन्, ३ क्षिमिजनार्णवम्, ४ गद्गदः

स्वच्छदृत्तयः सलिलाशया इव गाढाथगाहनेनैव कालुष्यमुपयान्ति । ये च शिन्धेष्वपि रुद्र-
 जुष्वपि वक्राः, साधुष्वप्यसाधवः, गुणवत्स्वपि दुष्टप्रकृतयः, भर्तव्येष्वभृत्यात्मानः, रुद्र-
 मुद्धाः, निरीहादप्यादित्सवः, मित्रेष्वपि द्रोहिणः, विश्वस्तानामपि पातकाः, भीतेनपि-
 रिणः, प्रीतिपरेष्वपि द्वेषिणः, विनीतेष्वप्युद्धताः, दयापरेष्वपि निर्दयाः, स्त्रीष्वपि दूराः,
 प्वपि क्रूराः, दीनेष्वपि दारुणाः । येषां च विपरीतानां गुरव एव लघवः, नीच एव
 अगम्या एव गम्याः, कुट्टिरेव सदशनम्, अकार्यमेव कार्यम्, अन्याय एव न्यायः, प्रीति-
 स्थितिः, अनाचार एवाचारः, अयुक्तमेव युक्तम्, अविद्यैव विद्या, अविनय एव विनयः,
 शीत्यमेव मुशीलता, अधर्म एव धर्मः, अनृतमेव सत्यम् । येषां च क्षुद्राणां प्रज्ञा पर-
 धानाय न ज्ञानाय धुतम्, पराक्रमः प्राणिनामुपघाताय नोपकाराय, उत्साहो धनार्थ-
 यत्सासे, सौख्यं व्यसनासङ्गाय न चिरसंगताय, धनपरित्यागः कामाय न धर्माय । वि-
 सयमेव येषां दोषाय न गुणाय । तदसावपीदृश एव कोऽर्थ्यपुण्यवानुत्पन्नो यमेव ।
 मित्रमहं चन्द्रापीडस्य कथं तस्य द्रोहमाचरामीति नोत्पन्नं चेतसि । एवं कृते चेद्वि-
 शासितावश्यं तारापीडो देवः पीडितान्तरात्मा मयि कोपं करिष्यतीत्येवमपि गान्धी-
 नमा । मातुरहमेवैको जीवितनिबन्धनम्, कथं मया विना धर्तिष्यत इत्येतस्य नृसंगम् ।

मौग्यप्रकारे जातो भवति संपदि' इति विश्वः । 'वामं प्रसक्तं प्रतीरं प्रतिलोममप्यु च' इति देव ।
 विपक्षे स्वच्छा निमेषा कृतवैषम्यवैविधाः सलिलाशया इव पानीयाधमा इव गाढमर्थमन्वयरेण
 कनेनैवातिरिचयेनैव च कालुष्ये वतुपनामुपयान्ति गच्छन्ति । ये च शिन्धेष्वपि रुद्रेष्वपि रुद्र-
 ऋष्वपि सरलेष्वपि वक्रा वामाः, साधुष्वपि साधनेष्वप्यसाधवो दुष्टाः, गुणवत्स्वपि गुणोपुष्टेय-
 प्रकृतयोऽनुभवमाणाः, भर्तव्येषु स्वामिन्याथश्रुत्यात्मानोऽनेवक्राः, रात्रिष्वपि रणेऽपि क्रूर-
 निर्गिहवपि निरुद्धादप्यादित्सवो प्रहणेऽप्यः, मित्रेष्वपि मुहुरत्सपि द्रोहिणो मोहकारः, मित्र-
 मित्रमप्रीतिप्रकृतानामपि पातका द्विगताः, भीतेष्वपि प्रभोऽपि प्रहारिणः, प्रहारेऽपि प्री-
 तेष्वपि द्वेषिणो द्वेषवन्तः, विनीतेष्वपि विनयकस्याप्युद्धता कुर्वीनीताः, दयापरेष्वपि हृतात्परेष्वपि प्री-
 ट्या, स्त्रीष्वपि प्रमदानपि क्रूराः शुभदाः, मलेष्वपि सेवकेष्वपि क्रूराधर्याः, शीनेष्वपि तु शिनेनैव
 भीतयाः । येषां चेति । येषां शिगीतानां वामरुषीनां गुरव एव शाश्वर एव लघवो सवित्रा, नीचत्वा-
 र्थिन एषो वेदकाः, अगम्या एव गम्या एव गम्या सेव्याः, कुट्टिरेव कुदर्शनमेव सदशनं शोभनममरः, शो-
 वत्त्वमेव कार्यं कृत्यम्, अन्याय एवातीतिरेव न्यायो नीतिः, अविद्यतिरेवामर्त्यादेव स्वविनेषं, एव
 एवनाचरमेव चार आचरन्तम्, अयुक्तमेव युक्तमेव युक्तं व्याप्यम्, अविद्यैव ज्ञानमेव विद्या इत्यम्, इत्य-
 एवप्रयत्न एव विनयः, शीत्यमेव मुशीलता गुणभावता, अधर्म एवापुण्यमेव धर्मः, ए-
 वेकमेवमेव मत्तं मृतम् । येषां च क्षुद्राणां मुच्छुद्धीनां धुतं ज्ञानं प्रज्ञा प्रतीना तस्यां पर क्रूरा इत्ये-
 नाय क्रूराय न ज्ञानाय नरवज्रनाय, पराक्रमो वत् प्रतीनःसुरपाताय विनाशाय मोहकाराय मोहोत्प-
 र्णप्रयत्न धनार्थेनाय इत्यर्थेनाय न यत्ने न श्लोकाय, सौख्यं विवरा भागवतनि मयाऽपि सेवयत्न-
 न विरममदव न विरनेनैहेदरे, धनार्थेनायो धनसिद्धयेन कामाय मैतुनाय न धर्माय न सुकृतः । इ-
 ति बहुपत्र देसो दुग्मनां गर्भेनैव दोषाय वेदुष्यय गुणाय न द्विगय । सन्याऽनेष्वपि सेवय-
 ईदृश एव एतेकमेव एव कोऽर्थ्यपुण्यवानुत्पन्नः मन्त्रनः, यस्य वेदमार्थयोः कुर्वी-
 त्वि तस्य चन्द्रापीडस्य कथं द्रोहमाचरामी कुर्वी इति चेद्वपि मोक्षार्थं क्रान्तम् । एवं कृते मयि कथं
 अत्राचरामी शासिता इतिहावचनान्तीनां केनेऽस्य पीडितान्तरात्मा मयाऽपि मयाऽपि

१ वेदः, २ ज्ञानं यत्नः, ३ भावःशान्तः, ४ क्रूरः, ५ अयुक्तः, ६ अविद्यः, ७ अविनयः, ८ अविनयः, ९ अविनयः

तितम् । पिण्डप्रदो वंशसंतानार्थमहमुत्पादितः पित्रां कथमननुज्ञातलो न सर्वपरित्यागं
 नीत्येतदपि यथाजातस्य न युद्धौ संजातम् । तदेवमसत्पथप्रवृत्तेन नष्टात्मना सुदूरमुद्धान्तेन
 श्मदृष्टं तावन्न नाम कुदृष्टिना दृष्टम् । दृष्टमपि येन न दृष्टं तस्याज्ञानतिमिरान्धस्य किं
 प्रताम् । अपरमसौ तिर्यङ्महता यत्रेन शुक्र इव पाठितः पुष्टश्च देवेन । अथवा विनोददा-
 त्तरश्चामपि सफल एव शिक्षणायासो भवति । तेऽपि पोषिताः पोषितरि श्लेहमावध्नन्ति ।
 पि कृतं जानन्ति । तेऽपि परिचयमनुवर्तन्ते । तेषामपि सैद्ध्यज्ञेहो मातापित्रोरुपरि दृश्यत
 । न पुनरस्य नष्टोभयलोकस्य पापकारिणो दुर्जातस्य यस्य सर्वमेवाधस्ताद्वृत्तम् । अपि चेद्-
 चरितेन तेनाप्यवश्यमेव कस्यांचित्तिर्यग्योनौ पतितव्यं येन तावद्दुरात्मना जातेन केवलं
 वं न स्थापिताः सर्व एव वच्यम् । अपरमेवं दुःस्वार्णवे निषेधिताः । सर्व एव ह्यनक्षिप्तचेताः
 तर्ते स्वहिताय परहिताय च । तस्य तु पुनरस्मानेवं दुःखं स्थापयतो न स्वहितं नापि च पर-
 तम् । किमनेनैवमात्मदुष्टा कृतमिति मतिरेतावन्न बोधपदवीभवतरति । सर्वथा दुःस्वार्थेवास्माकं

एष्यति विधास्यतीत्येवमपि मनसा हृदयेन नाशङ्कितं नारेकितम् । मातृमनोरमाया जीवितनियन्धनं प्राणि-
 तानमहेक एव । कथं तर्हि मया विना मय्यतिरेकेण वर्तिष्यते यत्नं करिष्यतीत्येतस्य वंशपायनस्य
 अस्य निर्दयस्य हृदये चेतति नापतितं नागतम् । वंशसंतानार्थमन्यपरम्परायै अहं वैशम्पायनः पिण्ड-
 ः पित्रा जनकेनोत्पादितो निष्पादितस्तेन पित्राननुज्ञातोऽदृष्टाज्ञः सर्वपरित्यागं करोमि प्रणयामीत्येतदपि
 ताजातस्य मूर्खस्य युद्धौ शशां न संजातं नोत्पन्नम् । 'अहो मूढयथाजातमूर्खवैधेयवालिशाः' इत्यमरः । तत्त-
 द्विदोरेवमनुना प्रकारेणासत्पथः कुमार्गस्त्र प्रवृत्तेन नष्ट आत्मा यस्यैवंभूतेन सुदूरमतिदूरमुद्धान्तेन प्राप्त-
 ग दुर्द्वैवं तावदादौ । नामेति बोमलामन्त्रणे । कुदृष्टिना कुरिसतज्ञानेन दुर्दुष्टा दशावस्था यस्मिन्नेतादृशमदृष्टं
 दृष्टं नावलोकितम् । येन दृष्टमप्यवलोकितमपि न दृष्टं न निरीक्षितम् । 'दशावर्ताववस्थायां वृक्षान्ते सुदुर्दशा
 पि' इति विश्वः । यदि वा 'अदृष्टं वह्नितोयारि दृष्टं स्वपरचक्रजम्' इत्यभिधानात्तदुभयमपि भयं न दृष्टमित्य-
 । अथवादृष्टं तु न दृश्यत एव । तदपि विपथिन्द्रिदृश्यते । अयं तु सुतरां मूर्खो येन तपस्विन्यगम्या भवतीति
 मपि न दृष्टमित्यर्थः । तस्य वैशम्पायनस्याज्ञानेव तिमिरं तमिस्रं तेनान्धस्य गताशस्य किं क्रियतां किं विधी-
 ताम् । अपरमन्यदत्तौ तिर्यग्बिबेकबिबलत्वात्पशुरूपो महता यत्रेन महोद्यमेन शुक्र इव धीर इव पाठितोऽध्या-
 त्तो देवेन तारापीठेन पुष्ट्य पुष्टीकृतय । अथयेति पज्ञान्तरे । विनोददानात्कीडावितरणात्तरश्चामपि सफल
 व सार्थक एव शिक्षणायासः शिक्षाप्रयासो भवति । तेऽपि तिर्यग्योऽपि पोषिताः सन्तः पोषितरि पोषके श्लेहं
 तिनावध्नन्ति । कुर्वन्तीत्यर्थः । तेऽपि तिर्यग्योऽपि कृतं जानन्ति । कृतज्ञा भवन्तीत्यर्थः । तेऽपि तिर्यग्यो-
 पे परिचयं संस्ववमनुवर्तन्तेऽनुगच्छन्ति । तेषामपि तिरश्चामपि मातापित्रोरुपरि सहजश्लेहः स्वाभाविकप्रेमा
 स्यत एव ईक्ष्यत एव । नद्ये गत उभयलोक इहलोकपरलोकौ यस्यैवंभूतस्य पापकारिणोऽपकर्तुर्जातस्य दुष्टो-
 त्तस्य । कुसुमपुत्रस्येत्यर्थः । अस्य वैशम्पायनस्य न पुनः प्रीतिः । मातापित्रोरुपरित्यर्थः । अस्य वैशम्पायनस्य
 त्र्येमेव विज्ञानादिकमधस्तादधो गतम् । अपि चेति युक्त्यन्तरे । तेनापि वैशम्पायनेनापीष्टाचरितेनेदृक्समाच-
 तेनाप्यवश्यमेव कस्यांचित्तिर्यग्योनौ पतितव्यं येन वैशम्पायनेन दुरात्मना दुष्टात्मना तावज्जातेनोत्पन्नेन सर्व
 एव वयं सुखं न स्थापिताः । अपरमन्यदेवमनुना प्रकारेण.....
 .....अस्माकं दुःखं स्थापयतो दुःखं कुर्वतो न स्वहितं
 गान्दहितम्, नापि च परहितं नाप्यन्यहितम् । अनेनैव वैशम्पायनेनैवात्मदुष्टात्मपातकेन किं कृतं किं विहि-
 तमिति मतिरिति मुदिरेतावद्बोधपदवीं ज्ञानमार्गं नावतरति नावगच्छति । सर्वथा सर्वप्रकारेणास्माकं दुःखा-

१ पित्रादम्. २ दुर्दशेनेन; दुर्दशम्. ३ सहयन्मलेहः. ४ दुरात्मजातेन. ५ दुःखम्. ६ अपि त्वेवंविधे.
 ७ निषेधिताः. ८ प्रवर्तमानः. ९ वा प्रवर्तते. १० न परहितमपि. ११ एवमेतावत्; एव तावत्.

तस्य पापकर्मणो महोपसृष्टस्य जन्म । इत्युक्त्वा हेमन्तकालोत्पलिनीमिवोद्भाषां दृष्टिमुद्वहत्,
 उद्वेपिताधरश्च बहिरलब्धनिर्गमेण स्फुटश्रियान्तर्मन्युपूरेण निःश्वमन्नेवावनसौ । तदवसं
 तं तारापीडः प्रत्युवाच—'एतस्सल्लु प्रदीपेनाग्नेः प्रकाशनम्, वामराज्येकेन मास्वतः सनुद्
 सनम्, अवश्यायलेक्षीराहादनममृतांगोः, मेपाम्बुविन्दुभिरापूरणं पयोधेः, व्यजनामिद्रेतं
 धर्षणं प्रमञ्जनस्य, यदग्मद्विधेः परिबोधनमार्यस्य । तथापि प्राज्ञस्यापि बहुश्रुतम्यापि विवेकी
 नोऽपि धीरस्यापि मात्स्वयतोऽप्यवश्यं दुःस्वतिपातेन विशुद्धमपि वर्षसलिलेन भर इव मान
 क्लृपीक्रियते सर्वस्य । क्लृपीकृते च मानसे किमिदमिति सर्वमेव दर्शनं नश्यति । न विदना
 लोचयति । न बुद्धिर्बुध्यते । न विवेकोऽपि विविनक्ति । येन त्रवीलसदः । मैत्रो लोकरुचनार्ण
 सुतरां वेत्ति । किमस्ति कश्चिदमाविषयति लोके, यस्य निर्विकारं यौवनमतिक्रान्तम् । यौवना
 वतारे हि शैशवेनेव मह गलति गुरुजनश्लेष्टः । वयमेव सहारोहत्वभिनवा प्रीतिः । वयसै
 सह विस्तीर्यते वाञ्छा । बलेनैव सहोपचीयते मदः । दोर्दयेनैव मह स्थूलगामापय
 धीः । मध्येनैव मह काश्यसुपयानि श्रुतम् । ऊरुयुगलेनैव महोपचीयतेऽविनयः । शन्युनिरे
 सहोर्जम्भते मलिनताहेतुर्मोहः । आकारेणैव महाविभवंति हृदयाद्विकाराः । तथा घन

दुःखहेतोरेव तस्य पापकर्मणो दुष्कृतकारिणो महोपसृष्टस्य महद्विलस्य जन्मोत्पत्तिः । इत्युक्त्वा हेमन्त
 कालस्य प्रसूनसमयस्योत्पलिनीं कमलिनीमिवोद्भाषां दृष्टिं दृशमुद्वहत् । हेमन्तकमलिनीयुद्भाषां सृष्टो
 ववाम्बम् । उद्वेपित सत्कम्पितोऽधर शोभो यस्मैवभूतश्च बहिरलब्धो निर्गमो निर्गमनं यस्मैवभूतेवान्तर्मभ्य
 र्निमन्युपूरेण क्रोधसमूहेन स्फुटश्रिय द्वैधीमवश्रिय निःश्वमन्नेव निःश्वासं मुचभेवावतम्यौ स्थितवान् । कृतव्य
 दशा यस्मैतार्यं च तं पुकनासं तारापीडः प्रत्युवाच प्रलव्रवीत् । शब्दिति निबधेन । एतदसीवेन ह्यपि
 नामिवेदः प्रकाशनं प्रज्वालनम्, वायुरालोकेन दिवसप्रकाशेन मास्वतः सूर्यस्य समुद्राग्निसमुत्पन्नम्, वरु
 षोधन्द्रस्यावश्यायलेक्षीराहादनममृतांगोः प्रमोदोत्पादनम्, पयोधेः समुद्रस्य मेघाम्बु जीमूतजलं तस्य मिन्दु
 र्प्रापूरणं भरणम्, प्रमञ्जनस्य वायोर्व्यजनानिलेन्मालत्नतपवनेरद्विवर्धनमतिशुद्धिप्रापणम्, यत्सामेतेषु
 द्विधैरल्लतार्यस्य भवतः पुकनासस्य परिबोधनं प्रतिबोधनम् । तथापीति । एवं सत्यो प्रज्ञाप्ये
 बहुश्रुतस्याप्यनेकधाराश्रयापि विवेकिनोऽपि पृथगालम्बतोऽपि धीरस्यापि स्थिरप्रकृतेरपि सत्त्वबलोऽपि क्लृ
 तोऽप्यवश्यं निश्चितं दुःस्वतिपातेन कृष्णतिपातेन विशुद्धमपि निर्मलमपि सर्वस्य मानसं वर्षसलिलेन वृ
 नीयेन सर इव तटाक इव क्लृपीक्रियते मलिनीक्रियते । क्लृपीकृते च मानसे चित्ते किमिदमिति सर्वमेव
 प्रमेव दर्शनं सामान्यज्ञानं नश्यति । न चित्तं मन आलोचयति विचारयति । न बुद्धिर्बुध्यता बुध्यते । कोर्षं
 तीत्यर्थः । न विवेकोऽपि पृथगालम्बतोऽपि विविनक्ति पृथग्रोति । येन कारणेन । अदोऽप्येके ननुवन् ।
 त्रवीति वक्ति । मत्तत्तारापीडालोकरुणं जनचरितमार्य एव पृथय एव नयान्मुनरामाद्विचयेन वेषं जल्पति ।
 किमिति प्रश्ने । कथित्वोऽपीयति लोक एतावति भुवनेऽस्ति श्रियते, यस्य निर्विकारं विशुद्धिरहितं यौव
 तारस्यमतिक्रान्तं व्यतीतम् । यौवनावतारे हि तारस्यप्रदुर्भावे हि शैशवेन कालेन सह गुरुवनेषु मन्वी
 सुषुं श्लेष्टः प्रीतिगलति शरति । वयसा सहावस्थया सहाभिनवा प्रत्यग्रा प्रीतिरारोहत्वास्वा मयति । बहुश्रुता
 सह वाञ्छा सृष्टा विस्तीर्यते विस्तीर्णां स्यात् । बलेनैव पराक्रमेणैव सह मरो हर्ष उपचीयत उपचय प्रवेति,
 दोर्दयेनैव बाहुयुगलेनैव सह पीरुतिः स्थूलतां स्वस्थितानामपयते प्राप्नोति । मध्येनैव विलम्बेनैव कर्षं इव
 तामुपयानि प्राप्नोति श्रुतं ज्ञानम् । ऊरुयुगलेनैव रात्रियुग्मेनैव सहाभिनवो हृदयमुपचीयते पुरीयवति । शन्यु
 निरेव कूर्परेव सह मलिनताहेतुर्मोहो मौल्यमुज्जम्भते विक्षासं प्राप्नोति । आकारेणैव हृदयत्वा सह हस्त

१ उद्वेपित, २ अतस्यै, ३ अभिवर्धनम्, ४ त्रीणि, ५ अन्वयां तु मत्तः, असादसत्, ६ अतस्यै
 विनयः, अवचीयते हृदयम्, उपचीयते हृदयमभिनय .

नपि सरागं सर्वथा दीर्घाभवदपि न दीर्घं पश्यति चक्षुः । अनुपहतेऽपि न प्रविशति गुरुपदेशः श्रोत्रे । श्रीरागिण्यपि न विद्यान्तरं विन्दति हृदये । न सर्वमस्त्रिप्रकृतौ तरलतायाम् । परिव्याज्येषु व्यमनेष्वाम्नेषु विदारणां च कारणं प्रायः नरसत्ता । सा च सर्वमेव जलप्रायं कुर्वाणा वर्षानिदुर्बोपजायते । अपि च दिवसो द्योपागमाय, द्योपागमोऽनालोकाय, अनालोकोऽत्तर्द्धानार्थम्, अमर्द्धानमविवेकाय, अविवेकोऽमन्मार्गप्रवृत्तये, असन्मार्गप्रवृत्तं च मोहान्वयं चेतो भ्राम्यद्ब्रह्ममेव गन्तव्यं । स्मृतिते चेतसि तद्गमा पतत्येव लज्जा । द्रवाचरणशून्ये च हृदि प्रविश्य पदं कुर्वन्केन वा विनियारितो दुर्निवारः सर्वाविनयहेतुः कुमुमधन्वा । विलसति च कुमुममार्गणे केन कार्येण छिद्रसहस्राणि न भवन्ति, यैः सत्त्वमेवाधस्ताद्भवति । सत्त्वे चाधो गते किमाश्रित्य न गलति शीलम् । किमेवलम्बनं विनयस्य किंकरोत्त्वनाधारं धैर्यम् । क पदमाधत्तां धीः । क समाधानमावभ्रातव्यवष्टम्भः । केन वावष्टम्भं बलाभिश्चलीकृतं मनः । विप्रतिपद्यमानानि केन नियञ्जितानीन्द्रियाणि । जगन्निन्याति केन निवारितानि दुश्चरितानि । केन बालोकभूतेन तमोभिपृच्छिहेतुरुत्सारितो द्योपाभिपद्मो दृष्टे-

द्विकारा विहतय आधिर्भवन्ति प्रवृत्तीभवन्ति । तदेव दर्शयामाह—तद्यथेति । धवलमपि शुभ्रमपि चक्षुः नैत्रं सरागमेव सर्वथा दीर्घाभवदपि न पश्यति दीर्घम् । दीर्घं दर्शयति न भवतीत्यर्थः । अनुपहतेऽप्यप्रतिहतेऽपि श्रोत्रे ध्रुवो गुरुपदेशो गुरुणां हिताहितोपदेशानुपदेशः सुकृताचरणनिर्देशो न प्रविशति न प्रवेशं करोति । रागो रागो विद्यते सर्वसंभूतेऽपि हृदय एकस्मादिद्यायाः सकाशादन्या विद्या विद्यान्तरं न विन्दति न लभते । अस्थिरप्रवृत्तौ चलत्समावासां तरलतायां चलत्तायां सत्त्वा न स्थैर्यं न स्थिरता । परिव्याज्येषु वर्जनीयेषु व्यसनेषु क्षमसु विकाराणां चावृत्ताभावकृत्कारिकाणां चासत्त्वेष्वसत्त्वेषु कारणं निदानं प्रायो बाहुल्येन सरसता रक्षित्वं स्यात् । सा च सरसता सर्वमेव समप्रमेव जलप्रायं कुर्वाणा विदधाना वर्षानिदुर्बोपजायते । वर्षा वर्षणम् । पक्षे वर्षाणां वत्सारागामतिदुर्बोपजायत उत्पद्यते । अपि चेति । अपि च प्रकारान्तरेण । दिवसा द्योपागमाय द्योपागमनालोकायानिरीक्षणायाम्नाशाय च स्यात् । अनालोकधासर्द्धानार्थमसम्भ्रान्तार्थं च स्यात् । असर्द्धानं चाविवेकायापृथगात्मने भवति । अविवेकासासन्मार्गप्रवृत्तयेऽसत्त्वयप्रवृत्तये स्यात् । असन्मार्गप्रवृत्तं च भ्राम्यदितरुतः परिभ्रमन्नोहेनान्धं चेतोऽवश्यमेव स्तालति निपतति । स्तालिते च स्खलनो प्राप्ते चेतसि चित्ते सति तद्गमा चेतःसंपद्धा लज्जा द्रवा पतत्येव यालेव । द्रव्यं लज्जावरणमाच्छादनं केन ह्यन्ये रिक्षे च हृदि हृदये प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा पदं स्थानं कुर्वन्ब्रह्मधन्वेन वा पुरुषेण सर्वस्य समप्रसाविनयसाप्रभयस्य हेतुः कारणं कुमुमधन्वा कंदर्पो दुर्निवारो दुःखेन निवारयितुं शक्यो विनियारितो निषिद्धः । कुमुममार्गणे कंदर्पो विलसति विलासं कुर्वति सति केन कार्येण हेतुभूतेन छिद्रसहस्राणि विवरसहस्राणि न भवन्ति न संजायन्ते, यैश्छिद्रसहस्रैः सत्त्वमेव साहसमेवाधस्तादधो भवति । सत्त्वे चाधो गते किमाश्रित्य किमाधपणं कृत्वा शीलं कृतं न गलति न क्षरति । विनयस्य प्रभयस्य किनवलम्बनं किमाधारः । अनाधारमनाभयं धैर्यं सत्त्वं च किं करोतु । किं कुर्वदित्यर्थः । धीर्बुद्धिः कः कुत्र पदं स्थानमाधत्तां विदधताम् । अवष्टम्भ उद्योगः । 'अवष्टम्भः सुवर्षे च स्वम्भप्रारम्भयोरपि । आरम्भस्तु त्वरायां स्यादुद्यमे मधुर्दर्पयोः' इति विश्वः । नयलम्बनं वा कः समाधानं सुरानाम्भ्रातु निब्रह्म । केन वावष्टम्भं वशीकृत्य बलाद्गन्तव्येति निधलीकृतम् । केन विप्रतिपद्यमानान्युन्मार्गप्रवृत्तानीन्द्रियानि कारणानि नियञ्जितानि वशीकृतानि । केन जगन्निन्याति विश्वगर्हितानि दुश्चरितानि दुश्चेष्टितानि निवारितानि दूरीकृतानि । बालोकभूतेन प्रकाशरूपेण केन वानिर्दिष्टनात्रा

१ सर्वथा, २ भाष्यः, ३ कारणानाम्, ४ जनें ब्रह्ममायम्, ५ वर्षति वृक्षा, ६ स्तालिते च, ७ मन्त्रकेतुः, ८ गजसु, ९ गलिने च शीले किम्, १० बलम्.

रूपहन्ता । किं वा दृश्यतामसति बहुदर्शित्वे । बहुदर्शित्वं च तावतः कालस्यैवासम्बालु
 भवतु, प्रथमे वयसि येनान्वयव्यतिरेकाभ्यां निश्चिन्तय वर्जयति मलिनताम् । अपि च पा
 णामेऽपि पुण्यवतां केषांचिदेव हि केनेः सह धवलमानमापद्यन्ते चरितानि । तन्मोर्द्वि
 यमहाहौ मदधिकारगन्धमातङ्गे दुर्विलसितैकराग्ये रतिनिद्रावेरमनि नवरागपद्मोद्गमनीरे
 न्तविशेषदुश्चरितचक्रवर्तिनि तारुण्यावतारे सर्वस्यैव विपमतरविषयमार्गपतितस्य स्पष्टिन
 पतति । किमेवमार्येण लालनीयस्य पालनीयस्य शिशुजनस्योपर्यावेशो गरीयान्गृहीतः, यन्
 चितमपत्यलेहस्वाक्रोशगर्भमेवमुक्तम् । स्वप्रायमानानामपि यद्गुणानां सुखेभ्यो निष्कामति शु
 भमनुभवं वा शिशुषु तदवश्यं फलति । गुरवो हि दैवतं बालानाम् । यथैवाशियो गुरुजनैः
 वीर्णा धरतामापद्यन्ते, तथैवाक्रोशाः शापताम् । तद्वैशम्पायनमुद्दिश्य कोपावेशादेव सति स

दोषाणां व्यमनादीनां रात्रेष्वाभियङ्गः संबन्ध उस्तारितो दूरीकृतः । कीदृशो दोषाभियङ्गः । तनोद्भवं तमे
 च तयोर्मिश्रितस्य हेतुः कारणम् । पुनः कीदृक् । दृष्टेर्दोषो ज्ञानस्य चोपहन्ता उपपातकः । अतस्ति बुद्धौ
 किं वा दृश्यतां किमवलोकयताम् । तावतः कालस्यैवयतः समयस्यैवाद्यभवाद्बहुदर्शित्वमनेकदायावत्किम् ।
 तत्र प्रथम आये वयस्यवस्थायां कुतो भवतु कुतो जायताम् । येन सति रात्रौऽन्वयः, अतरस्यज्ञानो यो
 रेकः, ताभ्यां निश्चित्य निर्णयं कृत्वा मलिनतां वाच्यतां वर्जयति दूरीकरोति । अपि चेति । अपि च पुन
 न्तरे । प्रदर्शने परिणामेऽपि । वार्धकेऽपि । हीति निश्चये । पुण्यवतां सुकृतवतां केषांचिदेव, न तु सर्व
 केशैः क्वैः सह चरितानि धरितामि धवलमानं धेतिमानमापद्यन्ते प्राप्नुवन्ति । 'सुकृती पुण्यवन्त' इ
 दैमः । सर्वस्य स्पष्टितं स्फुरिति प्रदर्शयन्नाह—तन्मोर्द्वेति । तदिति हेत्वर्थे । मोहो मूर्च्छा, नि
 द्रान्द्रस्पर्शरूपमगन्धाख्याः, त एव महादयो महाहारा यस्मिन् । मयो मुद् मोहसंनेदस्य निद्र
 भिहृत्तवद्य एव गन्धमातङ्गा गन्धेभा यस्मिन् । दुर्विलसितं दुधेष्टितं तदेवैकमिद्रीयं तन्मोह
 यस्मिन् । रतिः कामानिलापः, निद्रा प्रमीला, तयोर्वेदमनि यद्दे नवरागो नवीनतुरागः स एव तत्
 किगल्यं तस्योद्गमनीकान्ते पर्यवगाने येषामेतादृशानि विशेषदुश्चरितानि विशेषदुश्चरितानि तेषां वा
 सार्वभौम एवंविधे तादृशस्य यौवनस्यावतारे प्रादुर्भावे विपमतरः कठिनतरो यो विपमतरः कठिन
 सत्र पशितस्य सद्यस्य सर्वस्यैव समप्रस्यैव, अर्थाब्जनस्य, स्पष्टितमापतति । स्पष्टता स्वाधिक्यः । तत्रै
 पूर्येन भवता शुक्रनालेन लालनीयस्य लालनां कर्तुं योगस्य पालनीयस्य रक्षां कर्तुं योग्यतां च
 शिशुजनस्य बालजनस्योपरि किमेवं किनिमित्तं गरीयान्गृह्य आरेषो गृहीत आत्, यत्कालेनेतत्तौ
 प्रवृत्तिरेणोऽनुचितमयोग्यमाक्रोशोऽभियङ्गः स एव गर्भे मध्ये यस्मैतादृशमेवमुक्तं कथियम् । एतन्न
 सर्वे वा न वाच्यमित्याशयेनाह—स्वप्रायेति । स्वप्रायमानानामपि निद्रायमजानामपि सुकृतां कि
 तिपरिहासोऽदृष्ट्यां सुखेभ्यो वदनेभ्यः शिशुषु कालेषु मधुभममुभं वा निष्कामति निष्कामति नि
 श्वयेन फलति । तच्छब्दार्थोऽर्थः सिद्धतां संजायत इत्यर्थः । तन्नियमकनह—गुरव इति । इति
 निश्चये । कान्तां सिद्धतां गुरवो मानुषितरो दैवतं परमसिद्धम् । अत्रार्थे दृष्टान्तं प्रतिपादयन्—यद्वेने ।
 यथैव येन प्रकारेणैव शुभजनैर्विदीर्णां दत्ता आशियो मङ्गलग्नेताम्यासीर्वनानि वरतां वरितां रति
 प्रमत्तप्रवेरितं तासिना वचो वरस्यस्य भावस्यात्ता तामापद्यन्ते भजन्ते । 'तयोर्मितेभ्यो यद्देवतेभ्यो
 वदः' इति काण्डः । तथैव तेन प्रकारेणैवाक्रोशात्तस्कारा शापनां तवानिष्टं भूयति इति शोच्यते इति
 वचः शापस्य भावस्यात्ता न प्रतीयन्ते । तत्तस्य प्रकारेणैवाक्रोशात्तस्याप्यनुसृत्याश्रित्य शोच्यते इति

१ अतिपुत्र, २ मोहशिव, ३ इति, ४ मन्त्र, ५ शोच्यते, ६ शोच्यते, ७ शोच्यते, ८ शोच्यते, ९ शोच्यते, १० शोच्यते, ११ शोच्यते, १२ शोच्यते, १३ शोच्यते, १४ शोच्यते, १५ शोच्यते, १६ शोच्यते, १७ शोच्यते, १८ शोच्यते, १९ शोच्यते, २० शोच्यते, २१ शोच्यते, २२ शोच्यते, २३ शोच्यते, २४ शोच्यते, २५ शोच्यते, २६ शोच्यते, २७ शोच्यते, २८ शोच्यते, २९ शोच्यते, ३० शोच्यते, ३१ शोच्यते, ३२ शोच्यते, ३३ शोच्यते, ३४ शोच्यते, ३५ शोच्यते, ३६ शोच्यते, ३७ शोच्यते, ३८ शोच्यते, ३९ शोच्यते, ४० शोच्यते, ४१ शोच्यते, ४२ शोच्यते, ४३ शोच्यते, ४४ शोच्यते, ४५ शोच्यते, ४६ शोच्यते, ४७ शोच्यते, ४८ शोच्यते, ४९ शोच्यते, ५० शोच्यते, ५१ शोच्यते, ५२ शोच्यते, ५३ शोच्यते, ५४ शोच्यते, ५५ शोच्यते, ५६ शोच्यते, ५७ शोच्यते, ५८ शोच्यते, ५९ शोच्यते, ६० शोच्यते, ६१ शोच्यते, ६२ शोच्यते, ६३ शोच्यते, ६४ शोच्यते, ६५ शोच्यते, ६६ शोच्यते, ६७ शोच्यते, ६८ शोच्यते, ६९ शोच्यते, ७० शोच्यते, ७१ शोच्यते, ७२ शोच्यते, ७३ शोच्यते, ७४ शोच्यते, ७५ शोच्यते, ७६ शोच्यते, ७७ शोच्यते, ७८ शोच्यते, ७९ शोच्यते, ८० शोच्यते, ८१ शोच्यते, ८२ शोच्यते, ८३ शोच्यते, ८४ शोच्यते, ८५ शोच्यते, ८६ शोच्यते, ८७ शोच्यते, ८८ शोच्यते, ८९ शोच्यते, ९० शोच्यते, ९१ शोच्यते, ९२ शोच्यते, ९३ शोच्यते, ९४ शोच्यते, ९५ शोच्यते, ९६ शोच्यते, ९७ शोच्यते, ९८ शोच्यते, ९९ शोच्यते, १०० शोच्यते

रुपमभिदधत्वायै वहति मे चेतसः पीडा समुत्पन्ना । स्वयमारोपितेषु तरुषु थावदुत्पद्यते
 स्नेहः किं पुनरुत्संभवेष्वपत्येषु । तदुत्सृज्यतामयममर्षवेगो वैशम्पायनस्योपरि । विरूपकं तु
 तेन न किञ्चिदप्याचरितम् । सर्वपरित्यागं कृत्वा स्थित इत्येतदपि कारणमविज्ञाय किमेवं दो-
 पक्षे निश्चिपामः । कदाचिद्दृणीभवत्येवमयमविनयनिष्पन्नो दोष एव । आनीयतां तावदसौ ।
 युद्धपामहे किमर्थमयमेवंविधस्तस्य वयसोऽनुचितोऽपि संवेग उत्पन्नः । ततो यथायुक्तं विधा-
 स्नामः ।' इत्युक्त्वति तारापीडे पुनः शुक्रनासोऽभ्यधात्—'अत्युदारतया वत्सलत्वाद्यैवमा-
 दिशति देवः । अन्यैदतःपरं किमिवास्त्य विरूपकं भवेत्, यद्युवराजमुत्सृज्य क्षणमप्यन्यत्रा-
 वस्थानमात्मेच्छया चेष्टितम् ।' इत्युक्त्वति शुक्रनासे कश्येवान्तस्त्वाडितो दोषसंभावनयानया
 पितुरुद्गाप्पट्टिरुपविष्ट एवोपसृत्य चन्द्रापीडः शनैः शनैः शुक्रनासमवादीत्—'आर्य, यद्यपि
 निरुक्तितो वेद्मि न नदीयेन दोषेण नागतो वैशम्पायन इति, तथापि तातेन संभावितमेव
 कस्य वापरस्य संभावना नोत्पन्ना । मिथ्यापि तत्तथा यथा गृहीतं लोकेन, विशेषतो गुरुणा ।

निनिवेशादेवायै परं कठिनमनिदधति कथयति सति मे मन चेतसो दृढवस्य महती गुर्वी पीडा समुत्पन्ना प्रादु-
 र्भूता । तस्मिन्निदानमविज्ञायैच्छाह—स्वयमिति । स्वयमालना रोपितेषुतमेपु तरुषु वृक्षेषु थावत्स्नेह उत्पद्यते
 प्रदुर्भवति । अङ्गसंभवेपु शरीरसमुत्पन्नोपत्येषु प्रजातु किं पुनर्भवेत्ये किं कथ्यते । तत्तस्माद्देतोवैशम्पाय-
 नस्योमर्षं प्रत्यक्षोपलभ्यमानोऽमर्षवेगः क्रोधसंभव उत्सृज्यतां त्यज्यताम् । वैशम्पायनस्य निर्दोषतां प्रकट-
 यच्छाह—विरूपकमिति । तु पुनरर्थे । तेन वैशम्पायनेन न किञ्चिदपि विरूपकं विरुद्धमाचरितं सेवितम् ।
 सर्वपरित्यागस्तु दूषणं न भवतीत्याशयेनाह—सर्वपरित्याग इति । सर्वपरित्यागं कृत्वा स्थित इत्येत-
 दपि कारणं निदानमविज्ञायैच्छाह—कदाचिदिति । एवं तादृकारणमपेक्ष्यायमविनयनिष्पन्नोऽप्रभयजनितो
 दोष एव कदाचिद्दृणीभवति । गुणः स्यादित्यर्थः । अथ कर्तव्यनाह—आनीयतामिति । तावदादावसौ
 वैशम्पायन आनीयतामानयनविपर्याकियतामिति बुद्ध्यामहे जानीमहे । वयमिति शेषः । अयमेवंविध इदृश-
 स्तस्य वैशम्पायनस्य वयसोऽवस्थाया अनुचितोऽप्ययोग्योऽपि किमर्थं किंप्रयोजनाय संवेगः सर्वपरित्यागलक्षण
 उत्पन्नः प्रादुर्भूतः । तत्तत्प्रयोजनं ज्ञात्वैव यथायुक्तं यथोचितं तद्विधास्यामः करिष्यामः । इति पूर्वप्रतिपादित-
 प्रकारेण तारापीड उच्यति सति पुनर्द्वितीयवारं शुक्रनासोऽभ्यधादब्रवीत् । किमभ्यधादित्याशयेनाह—अती-
 ति । अत्युदारस्य भावोऽत्युदारता तयातिस्फारतया वत्सलत्वाद्य हितकारित्वाद्य देवस्वारापीड एवं पूर्वप्रतिपा-
 दितमादिशति कथयति । अनेन विरुद्धं न कृतमिति गुणोक्तं प्रतिक्षिपच्छाह—अतःपरमिति । अतः परम-
 न्यद्भवदपि किमिदं विरूपकं पिरुद्धं भवेत् । एतदेव विशदीजुर्वैच्छाह—यदिति । यद्यत्सादेतोयुवराजं चन्द्रा-
 पीडमुत्सृज्य लक्ष्मालेच्छया स्वातच्छयेण क्षणमन्यत्रान्यस्मिन्स्थलेऽवस्थानमुपवेशनमापेष्टितमाचरितम् । अतः-
 परं विरुद्धं किं भवेदित्यर्थः । इति शुक्रनास उच्यति यथितवति सत्यनया पितुर्दोषसंभावनाया कश्येव चर्म-
 नुष्मा रञ्जयेवान्तर्मध्ये ताडितो व्यथित उद्ध्वं बाधो नेत्राम्बु यस्मानेवंविधा दृष्टियैस्त्वैवंभूत उपविष्ट एवासीन
 एवोपसृत्योपसरणं कृत्वा चन्द्रापीडः शनैः शनैर्नन्दं नन्दं शुक्रनासमवादीदब्रवीत् । किमवादीदित्याशयेनाह—
 आर्य इति । हे आर्य हे पूज्य, यद्यपि निरुक्तितस्तदुक्तित एवाहं वैमि जानामि । न नदीयेन मानकीनेन
 दोषेण वृण्येन वैशम्पायनो नागत इति, तथाप्येवं सत्यपि तातेन विना संभावितमेव संभावनाविपरीकृतमेव ।
 नद्वैगुण्यमिति शेषः । वापरस्य कस्य वा संभावना नोत्पन्ना । मिथ्यासंभावने न दोष इत्याशयेनाह—मिथ्यापीति ।
 मिथ्याप्यसत्यनपि तत्तथा सत्यमेव । तत्रार्थं हेतुमाह—यद्येति । यथा गृहीतं यथा धृतं लोकेन जनेन, विशेषतो

१ सारोपितेषु; २ हाव्यं; ३ निश्चिपः ४ गतो यत्कि ५ इतः परम्. ६ यदप. ७ निरुक्तः.

रूपहन्ता । किं वा दृश्यतामसति बहुदर्शित्वे । बहुदर्शित्वं च तावतः कालस्यैवासंभवात्
 भवतु, प्रथमे ययसि येनान्वयव्यतिरेकाभ्यां निश्चित्य वर्जयति मलिनताम् । अपि च
 णामेऽपि पुण्यवतां केषांचिदेव हि केऽः सह धवलमानमापद्यन्ते चरितानि । तन्मोहो
 यमहाहो मदविकारगन्धर्मात्तत्रे दुर्विलसितैकराग्ये रतिनिद्रावेदमनि नवरागगद्गोत्रमकी
 न्तविशेषदुश्चरितचक्रवर्तिनि तारुण्यावतारे सर्वस्यैव विषमतरविषयमार्गपतितस्य स्वलिन
 पतति । किमेवमार्येण लालनीयस्य पालनीयस्य शिशुजनस्योपर्यायेणो गरीयान्गृहीतः, क
 चित्तमपत्यद्वेहस्वाक्रोशगर्भमेवमुक्तम् । स्वप्रायमानानामपि यद्गुरुणां मुखेभ्यो निष्कान्ते
 भमशुभं वा शिशुषु तद्वश्यं फलति । गुरवो हि देवतं बालानाम् । यथैवाग्नौ गुणवत्
 तीर्णां वरतामापद्यन्ते, तथैवाक्रोशाः शापनाम् । तद्वैशम्पायनमुद्दिश्य कोपावेशादेव सति

क्षोषाणां व्यसनादीनां रात्रेष्वाभियज्ञः संबन्ध उत्सारितो दूरीकृतः । कीदृशो दोषाभियज्ञः । तन्मोहनं तं
 च तयोरोमिदृशस्य हेतुः कारणम् । पुनः कीदृक् । एतेऽसौ ज्ञानस्य चोपहन्ता उपधातकः । अगतिं बहुरूपं
 किं वा दृश्यतां किमवलोकयताम् । तावतः कालस्यैवतः समयस्यैवासंभवाद्बहुदर्शित्वमनेकादर्शव्यवेष्टि
 तश्च प्रथम आद्ये वयस्यवस्थायां कुतो भवतु कुतो जायताम् । येन सति सद्भावोऽन्वयः, अफलस्यूनो क
 रैकः, ताभ्यां निश्चित्य निर्णयं कृत्वा मलिनतां वाच्यतां वर्जयति दूरीकरोति । अपि चेति । अपि च पु
 न्तरे । प्रदर्शने परिणामेऽपि । धार्धकेऽपि । हीति निश्चये । पुण्यवतां सुकृतवतां केषांचिदेव, न तु सौम
 केऽः कचैः सह चरितानि चरित्राणि धरतिमानं धेतिमानमारयन्ते प्रमुवन्ति । 'सुकृती पुण्यवन्तः' इ
 दमः । सर्वस्य स्वलितं स्यादिति प्रदर्शयन्नाह—तन्मोहेति । तदिति हेतुर्थे । मोहो मूर्च्छा, किं
 शब्दस्यैवपरसगन्धाख्याः, त एव महाहयो महाराषी यस्मिन् । महो मुद्ग मोहसंनेदस्य किं
 विकृतयस्य एव गन्धमातृता गन्धेभा यस्मिन् । दुर्विलसितं दुर्धेयितं तरेरेकप्रदिलीपं रजनपीत
 यस्मिन् । रतिः कामामिलापः, निद्रा प्रमीला, तयोर्वेदनमि शृद्धे नवरागो नवीनागुरागः स एव तत्
 क्रियत्यर्थं तस्योद्गमनीयान्ते पर्यवसाने येषामेतादृशानि विशेषदुश्चरितानि विशेषदुर्धेयानि तेषां वसति
 सार्वभौम शूर्वाधिपे तारुण्यस्य यौवनस्यावतारे प्रादुर्भावे विषमतरः कठिनतरौ यो विषयमार्गः ब्रह्म
 स्यात् पतितस्य दारुणस्य सर्वस्यैव समप्रस्यैव, अर्याञ्जनस्य, स्वलितमापतति । स्वलताः स्यारिज्यः । तन्मो
 पूज्येन भवता शुकनासेन लालनीयस्य लालनां कर्तुं योगस्य पालनीयस्य रक्षां कर्तुं योग्यतरे
 शिशुजनस्य बालजनस्योपरि किमेवं किंनिमित्तं गरीयान्गरिष्ठ आवेशो गृहीत आत्त, यद्यस्मादेतोरतरे
 प्रसुविप्रेम्णोऽनुचितमयोयमाक्रोशोऽभियज्ञः स एव गर्भे मध्ये यस्मैतादृशमेवमुक्तं कथितम् । एतत्सर्वं
 सर्वं वा न वाच्यमित्याशयेनाह—स्वप्रायेति । स्वप्रायमानानामपि निद्रायमानानामपि मुग्धां शिशुः
 त्तिपरिहारोपदेष्टुणां मुखेभ्यो वदनेभ्यः शिशुषु बालेषु यच्चुभमशुभं वा निष्कामति निष्कृति तराच
 क्षयेन फलति । तच्छब्दाच्चोऽर्थः शिशुना संजायत इत्यर्थः । तन्नियामकमाह—गुरव इति ॥
 निश्चये । बालानां शिशुता गुरवो मातृपितरौ दैवतं परममिष्टम् । अपार्थे हटान्तं प्रतिपदयथाह—यथैव
 यथैव येन प्रकारेणैव गुहजनेतितीर्णा दत्ता आशिषो मन्त्रलसनेतात्याचीवचनानि वरतां वचिर्जुं इति
 प्रसन्नतामेरितं तपसिनां वचो वरस्यस्य भावस्यता तामापद्यन्ते भ्रमन्ते । 'तयोमिरेभ्यते यत्तु देवगर्
 मतः' इति कालः । तथैव तेन प्रकारेणैवाक्रोशाक्षिरस्काराः क्षापतां त्वानिर्धं भूयारिती क्षोपावेष्टान्ते
 वचः क्षापलस्य भावस्यता तां प्रतिपद्यन्ते । तत्तस्मात्कारणाद्वैशम्पायनमुद्दिश्याधिलक्ष्येण कुरावन्ते

१ अतिपुण्य, २ मोहविषयविषयमहाहो, ३ मातृ, ४ लीला, ५ लीला, ६ लीला
 लालनीयपालनीयस्य, ७ वां तरनरयत्.

वति भूयोभूयः स्वकान्तिनिर्भरान्निष्कलङ्क इव नञ्प्रनाथे, विस्पष्टायां निशीथिन्यां प्रस्थान-
मङ्गले प्रणामायोपगतं चन्द्रापीडं पीडयान्तर्विलीयमानेव चाप्पोत्पीडमपारयन्ती निवारयि-
तुमत्यायताभ्यामपि नेत्राभ्यां हृतप्रयत्नाप्यमङ्गलशङ्कया विलासवती तं मन्व्युरागावेगगद्गदि-
कोपरुभ्यमानाक्षरमयादीन्—‘तात, गुज्यते हाङ्कलालितस्य गर्भरूपस्य प्रथमगमने गरीयसी
हृदयपीडा, यस्मिन्प्रथममेवाङ्गादपैति । मम पुनर्नेदृशी प्रथमगमनेऽपि ते पीडा समुत्पन्ना,
कीदृशी तव गमनेनाधुना । दीर्यत इव मे हृदयम् । समुत्पाट्यन्त इव मर्माणि । उत्कथ्यत
इव शरीरम् । उँट्टवत इव चेतः । विघटन्त इव संधियन्थनानि । निर्यान्तीव प्राणाः । न
किंचित्समादधाति धीः । सर्वमेव शून्यं पश्यामि । न पारयाम्यात्मानमिव हृदयं धारयितुम् ।
धृतोऽपि बलादागच्छति मे चाप्पोत्पीडो मुहुर्मुहुः । समाहितापि मङ्गलसंपादनाय ते^१ चलति
मतिः । न जानान्येव किमुत्पश्यामीति । किंनिमित्तं चेत्यमीदृशी मे^२ हृदयपीडेत्येतदपि
न वेद्मि । किं बहुभ्यो दिवसेभ्यः, कथमप्यागतो मे वत्सो इदित्येव पुनर्गच्छतीति । किं वै-
शम्पायनवियोगादुद्विग्नस्य गमनमेकाकिनस्ते समुत्प्रेक्ष्येति ।^३ पुनर्वैशम्पायनवृत्तान्तादात्मन

भूयोभूयो चारंवारं स्वकान्तिनिर्भरत्वरूपिसंभारान्निष्कलङ्के इव नक्षत्रनाथे चन्द्रे भगवति नक्षत्रसमाग-
ममुचं तारकामेलापकतोख्यमनुभवत्सनुभवविपयीरुर्वति सति । निशीथिन्यां त्रियामायां विस्पष्टायां
प्रकटायां सत्त्वां प्रस्थानमङ्गले सति गमनप्रेयसि सति प्रणामाय ननस्कारायोपगतमागतं चन्द्रापीडं पीडयां
बाधयान्तर्विलीयमानेव विलयं प्राप्यमाणेवात्यायताभ्यामतिविस्तीर्णाभ्यामपि नेत्राभ्याममङ्गलशङ्कयाऽप्रेयसां-
रेक्या हृतप्रयत्नापि विहितोयमापि चाप्पोत्पीडमधुप्रवाहं निवारयितुं दूरीकर्तुमपारयन्त्यशकुवती एवंविधा
विलासवती तत्र स्थितत्वाद्देशम्पाने मन्वुः कोपो रागधन्वापीडे स्वाङ्गजलात् तयोरावेग आवेशस्तेन या
गद्गदिका गद्गदध्वनिस्तयोपरुभ्यमानान्पुपरोधं प्राप्यमाणान्यक्षरानि यथा स्यात्तयेति क्रियाविशेषणम् । अवादी-
दमवीत् । किमवादीदित्वाद्येनाह—तातेति । हे तात हे पुत्र । हीति निधितम् । अङ्कलालितस्य कोडपा-
दितस्य गर्भरूपस्य भ्रूणस्वभावस्य प्रथमगमन आयप्रयागे हृदयपीडा गरीयसी गुज्यते विलोक्यते, यस्मिन्प्र-
थममेवाङ्गादोडादपैति गच्छति । मम विलासवत्याः पुनस्ते तव प्रथमगमनेऽपि नेदृयेतादृशी पीडा समुत्पन्ना
संजाता, चादृशी तव गमनेनाधुना सांप्रतं जायते । तदेव प्रदर्शयन्नाह—दीर्यत इति । मे मम हृदयं दीर्यत
इव विदीर्णं जायत इव । मर्माणि संधिस्थानानि समुत्पाट्यन्त इवोत्पान्यन्त इव । शरीरं देहमुत्कथ्यत इवो-
त्काल्यत इव । चेतो मन उट्टवत इवोत्तुल्योत्तुल्य गच्छतीव । संधियन्थनानि विघटन्त इव निघन्त इव ।
प्राणा निर्यान्तीव निःसारन्तीव । धीर्बुद्धिर्न किंचित्समादधाति समाधानं करोति । सर्वमेव जगच्छून्यं रिक्तं
पश्याम्यवलोकयामि । आत्मानमिव हृदयं स्वान्तं धारयितुं न पारयामि न शक्नोमि । धृतोऽपि रक्षितोऽपि
बलाद्गठान्ने मम चाप्पोत्पीडोऽधुप्रवाहो मुहुर्मुहुर्चारंवारमागच्छत्लायाति । ते तव मङ्गलसंपादनाय श्रेयःकर-
णाय समाहितापि संस्थापितापि मतिश्चलति भ्रमति । इत्यहं न जानाम्येव नावकलयाम्येव । किमुत्पश्यामि
किमवलोकयामि । किंनिमित्तं च किंवारणं चेत्यमीदृयेतादृशी मे मम हृदयपीडा चित्तातिवित्येतदप्यहं न
वेद्मि न जानामि । किं बहुभ्यः प्रसुरेभ्यो दिवसेभ्यः कथमपि महता कष्टेन मे मम वत्स आगत आयातो
इदित्येव क्षीप्रमेव पुनर्गच्छति प्रजतीति हेतोर्महती पीडा जायत इति सर्वत्रानुपन्नः । किं वैशम्पायनस्य वियो-
गाद्विह्वलद्विग्नस्योद्वेगं प्रातस्काकिनोऽपहायस्य ते तव गमनं प्रस्थानं समुत्प्रेक्ष्य विलोकयेति । वैशम्पायनस्य

१ प्रस्थानमङ्गल. २ विलीयमान. ३ धारयितुम्; पाठम्. ४ मन्व्युरागावेग; आवेग. ५ जातनात्रापि तेऽङ्कलालितस्य
गर्भरूपस्य प्रथमगमने गरीयसी हृदयपीडा यस्मिन्प्रथममेवाङ्गादपैति. ६ यतो दीर्यते. ७ उट्टवते. ८ उन्मथ्यत इव
मनः निर्यान्तीव. ९ मुहुः. १० चलति. ११ हृदय. १२ बहुभ्यः. १३ अन्तः; उत; पुनः पुनः.

एष दुःखिततयेति । न चैवंनिधया पीडया वैजम्पायनानयनाय गच्छन्ते गमने ति
रयितुं पारयति धाणी । हृदयं पुनर्नेच्छत्येव त्वदीयं गमनम् । तदीदृशीं मे पीडां ति
यथा पुरा स्थितं न तथा कथिंदासंगमावप्यनिदीर्घकालमायुष्मता स्यात्प्रयम् । अथ वा
कृते साञ्जलिबन्धेन शिरमाभ्यर्थये यत्सम्' इत्यादिगन्ती स्वमानरं सुदूरं प्रसारितावन
र्तिश्रन्द्रापीडो ईयजिह्वपन्—'अम्य, तदा दिग्विजयप्रमङ्गातिस्थितम् । अधुना पुनर
कालश्लेषो यावत्समुदेशं परापतामि । तत्पुनश्चिरगमकृता न भावनीया मनागपि हृदये
'त्यया' इत्येवं विज्ञप्ता चन्द्रापीडेन संनिरुध्योर्द्वीपवेगात्कथं कथमपि संलभ्यात्मानं ति
तगमनमङ्गला गलता प्रस्रवेण सिञ्चन्ती शिरसि चोपाप्राय गौडं सुचिरमालिङ्ग्य गच्छ
रिय प्राणेः कृच्छ्रान्मुमोच तं माता । मुक्तश्च माता पितुः प्रगतये वासभवनमगम् ।
च 'देव, गमनाय नमस्करोति युवराजः' इत्यावेदिते द्वाररक्षिणा प्रविश्य क्षोभितजनिने
तशिरसा शयनवर्तिनो ननाम दूरस्थित एव पितुः पादौ । अथ तथा प्रगतमालोक्य किं

एतान्ताद्रेषाम्पायनोदन्तादात्मनः स्वैव दुःखिततया पीडिततया पुनर्न मम हृदयपीडेत्परं । एवंने
साहस्यया पीडया वैजम्पायनानयनाय गच्छतो मज्जतस्ते तव गमनं विनिवारयितुं निनेययितुं न वाणी क्त
रयति समर्था भवति । हृदयं चेतः पुनस्त्वदीय तावदीनं गमनं नेच्छत्येव नामिलयन्नेव । तन्मने
मुमेदृशीं पीडां विभाव्य ज्ञात्वा यथा येन प्रकारेण पुरा पूर्वं स्थितं विलम्बितं क्वचित्सिद्धिस्थिते से
मेलापस्तस्यावधिर्मर्यादा आसंगमावधेरा संगमावधि इत्यव्ययीभावः । अनिदीर्घकालमपि विरकालमप्यु
भवता न तथा स्वातन्त्र्यं स्पेयम् । अथ च पूर्वोक्तव्याप्यस्य कृतस्य कृते साञ्जलिबन्धेन वर्तमानः कर्त
वन्धः । 'तेन सहेति तुल्यबोगे' इति बहुमीदि । तेनैवभूतेन शिरसोत्तमात्रेण यत्सं मुनमन्वययिप्रदिने
पूर्वोक्तमादिशन्ती कथयन्ती स्वमानरं स्वजननीं सुदूरं सुतरां दूरं प्रसारितावनभावनामिता मूर्तिवैवैर्द्वीप
पीडो व्यजिह्वप्रदशिमिकार्थीत् । तदेवाह—हे अम्य इति । हे मातः, तदा तस्मिन्काले रिता विरा व
सात्करणां तस्य प्रसङ्गः संबन्धस्तस्मात्स्थितं विलम्बितम् । अधुना सांपन्नं पुनरवमेव कालश्लेषः समवधिज्ज्ञे
यावता कालेन तमुदेशं वैजम्पायनालंकृतप्रदेशं परापतामि गच्छामि । तत्तस्मादेतोः पुनश्चिरं बहुकाल
तेन कृता विहिता या पीडा सा मनागपि हृदये चेतसि न भावनीया न विचारणीया । चन्द्रापीडेनेति शि
कथिता विलासवत्युद्वापवेगानुरधुप्रवाहान्संनिरुप्यावष्टभ्य कथंकथमपि महता कठेनामानं सं संस्रभ ए
निवार्यं निर्वर्तितं विहितं गमनमत्रल प्रयाणधेयो ययैवंभूता । किं कुर्वती । गलता क्षरता प्रस्रवेण सनेद्रपु
सिञ्चन्ती सेचनं कुर्वन्ती । अनेन श्लेहाधिक्यमाविष्कृतम् । शिरसि चोपाप्राय सुचिरं बहुकालं यं ता
लिङ्ग्याक्थिभ्य माता विलासवती गच्छद्भिर्नि.सरद्भिः प्राणैस्तुभिरिव कृच्छ्रात्कृष्टात् चन्द्रापीडं मुनोच तत्र
मुक्त्य मात्रा जनन्या पितुश्चारापीडस्य प्रगतये नमस्कृतये वासभवनं निवाससूहृदमगमदगच्छत् । तत्र चेत
तत्र वासभवने । हे देव ऐश्वर्यादिगुणैर्विराजमान, गमनाय यात्रायै युवा चातो राजा चेति युवराजभक्त्यै
नमस्करोति प्रणमति । इति द्वाररक्षिणा द्वारपालेनावेदिते ज्ञापिते सति प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा । अन्तर्वंश
नमिस्यर्थः । क्षोण्या. पृथिव्यास्तल उपरितनो भागस्तत्र निवेष्टितं स्थापितं यच्चिर उत्तमार्गं तेन कारणेन
शयनवर्तिनः घटपागतस्य पितुर्जनकस्य पादौ चरणौ दूरस्थित एव विप्रकृतगत एव ननाम ब्रजतम् ।
अथेति । अधानन्तरं तथा प्रगतं पूर्वोक्तीला ननं युवराजमालोक्य निरीक्ष्य किञ्चित्पुत्रमिव कथं

१ दुःखितयेति. २ विहाव. ३ आसंगमावधेरीर्षकालम्. ४ अवधपयम्. ५ मातः । अहं च मातः. ६ सिद्धिस्थिते.
७ अथमेव मे; इवानेव मे. ८ मनागपि हृदये न भावनीया; मनागपि न हृदये भावनीया. ९ अथवा पीडाः सा
पीडा. १० वाप. ११ मङ्गलप्रस्रवेण; महकाञ्चनामस्रवेण. १२ गार्दं गार्दम्. १३ तम्. १४ निवेष्टितः.

दुःखमितपूर्वकायः शयनगत एवाहूय तं पिता चक्षुषा पिबन्निव प्रेम्णा परिष्वज्य गांडमिव सहस्रोद्देताविरलैर्बाष्पपर्यपर्याकुलाश्रोऽन्तःश्रोभांवेगक्षिप्ताभ्रमवादीत्—‘वत्स, पित्राहं दोषेषु संभावित इत्येषा मनागपि मनसि वत्सेन दुःखासिका न कार्या । विनयाधानात्प्रभृति सम्यक्परीक्षितोऽस्वस्माभिः । परीक्ष्य च गुणागणैरेवाधिगम्यो राज्यभारस्त्वन्यारोपितो न तनयश्लेहादेव । राज्यं हि नामैतत्पृथ्वीभारेणैवातिदुरुद्धम्, महीभृत्संवाधतयैवातिसंकटम्, कुटिलनीतिप्रचारेणैवातिदुःसंचारम्, चतुःसंमुद्रव्याप्त्यैवातिमहत्, महासाधनप्रसाध्यतयैवातिदुःसाध्यम्, अपर्यवसायकार्यतन्त्रजालेनैवातिगहनम्, उत्तुङ्गवंशप्रतिष्ठिततयैवातिदुरारोहम्, अहितसहस्रोद्धरणेनैवातिदुःखद्वरम्, अपि च समवृत्तितयैवातिविपमम्, अनेकतीर्थकल्पनयैव दुरवतारम्, कण्ठफडोधनेनैव दुर्ग्रहम्, अखिलप्रजापालनव्यवहारेणैव दुःपालम्, नाविक्रान्ते नामहोत्साहे नाप्रियवादिनि नासत्यसंधे नोप्राप्ते नाविवेकिनि नोक्त्वा

पूर्वकायः प्रथमशरीरभागो येन स शयनगत एव शय्यास्थित एवाहूयाह्वानं कृत्वा तं युवराजं पिता जनकश्चक्षुषा नेत्रेण पिबन्निव । आदरेणावलोकनं पानमुच्यत इति भावः । प्रेम्णा प्रीत्या गांडमिव गांडसरसं परिष्वज्यालिन्य सहसा इदित्युद्धत उत्पन्नो योऽविरलो निषिद्धो बाष्पोऽधु तस्य रसो वेगस्तेन पर्याकुले व्याप्ते अक्षिणी यस्य स तथा । अन्तयेतसि नः क्षोमस्वस्यावेगस्त्वस्तिस्तेन क्षिप्ताभ्रमवस्त्वष्टाभ्रं यथा स्वात्तयावादीदमवीत् । सदाह—वत्सेति । हे वत्स हे पुत्र, पित्रा जनकेनाहं दोषेष्वपराधेषु संभावितो गणित इत्येषा मनागपि किंचिदपि मनसि चित्ते वत्सेन दुःखमाहोऽस्मामिति दुःखासिका चिन्ता न कार्या । विनयेति । विनयो गुरुणाभ्युत्थानादित्स्वसाधानं शिक्षणं तत्प्रभृति तद्दिनादारभ्य सम्यक्प्रकारेणास्माभिः परीक्षितोऽसि परीक्षाविपरीक्षितोऽसि । परीक्ष्य चेति । परीक्षां कृत्वैव च गुणा गाम्भीर्यादयस्त्वेषां गणाः समूहास्तैरेवाधिगम्यः प्रापणीयो राज्यभारस्त्वप्यारोपितः, न तनयश्लेहादेव नाम्नाप्रतीत्युपत्त्वादेव त्वयि राज्यभार आरोपितोऽसि । न पुत्रश्लेहादेवेति भावः । अथ राज्यस्वरूपं निरूपयन्नाह—राज्यमिति । नामेति कोमलामञ्जरे । हीति निश्चये । एतद्राज्यमापिपत्यं पृथ्वीभारेणैव वसुधावीचधेनैवातिदुरुद्धं दुःखेनोद्भूतं शक्यम् । तथा महीभृतां रासां संवाधतया संघर्षनैवातिसंकटमतिसंघापम् । तथा कुटिला वक्रा या नीती राजस्थितिस्वस्थाः प्रचारेणैव प्रसरणैर्नय अतिदुःसंचरं दुःखेन संचरितुं शक्यम् । तथा चलारो वेदप्रमिता ये समुद्रा जलधयस्तेषु व्याप्त्यैव व्यापकतयैवातिमहदत्यायतम् । तथा महासाधनं महासैन्यं तेन प्रसाध्यतयैवातिदुःसाध्यमतिदुःखेन साधयितुं शक्यम् । तथापर्यवसानान्यनन्तानि कार्यानि कृत्वानि यत्रैवंभूतं तन्त्रजालं स्वराष्ट्रचिन्तासमूहं तेनैवातिगहनमिति । ‘निषिद्धं तन्त्रं स्वराष्ट्रचिन्ता स्वात्’ इति ह्यमः । उत्तुङ्ग उच्चो यो मंदोऽन्वयस्वन्न प्रतिष्ठिततयैव प्रतिष्ठां प्राप्ततयैव दुःखेनारहत इति दुरारोहम् । अहितानां शत्रूणां सहस्रं तस्योद्धरणेनैवोत्ताननेनैव दुरुद्धं दुःखेनोद्धतुं शक्यम् । पुनः प्रक्षारान्तरेण प्रतिपादयन्नाह—अपि चेति । समाऽविपमा या वृत्तिर्वर्तनं तयैवातिविपमं कठिनम् । तस्याः कर्तुमशक्यत्वादिति भावः । इयं विशेषोक्तिः । अनेकानि यानि तीर्थान्युपायास्वेषां कल्पनं प्रयोगस्तेनैव दुःखेनावतीर्यत इति दुरवतारम् । दुस्तरमित्यर्थः । ‘तीर्थं शास्त्राभ्यरक्षेत्रोपायोपाध्यायमः श्रिपु’ इति ह्यलयुषः । ‘तीर्थं योनौ जलावतारे च’ इत्यमरः । अनेकजलावतरणेनैव नयादि सूतरं भवति । इदं तु दुरुद्धमिति विशेषोक्तिः । कष्टकाः चालास्तेषां शोधनेन दूरीकरणेन दुर्ग्रहं दुःखेन ग्रहीतुं शक्यम् । अधिलाः समया याः प्रजा जनपदवासिणो लोकास्तासां पालनं रक्षणम् । एतदेव व्यवहारो व्यवसायस्तेनैव दुःपालं दुःखेन पालयितुं योग्यं राज्यमेतादृशेषु पुरुषेषु पदं स्थानमादधाति न करोतीत्यन्वयः । आहूयस्स दधातेः करणार्थत्वादित्यर्थः । ‘पदं व्यवसितत्राणस्थानलक्ष्माद्विवस्तुषु’ इत्यमरः । तानेवाह—नाविक्रान्त इत्यादि ।

१ गांडमश्रीक. २ उद्धत. ३ बाष्पपर्याकुल. ४ क्षोमनिक्षिप्त. ५ अहं दोषेऽपि; अनेकदोषेषु. ६ पृथिवी. ७ समुद्रपर्यन्तमुपवनन्याप्त्यैव. ८ दुःसाधनम्. ९ दुर्ग्रहम्. १० कटक. ११ व्यापारेण. १२ दुःपालनम्; दुष्पारम्; दुष्पालनम्. १३ सर्वांगप्राप्त्यैव च दुष्पारं नामहासत्त्वे नास्तिरप्रकृती नादातरं नादभूदलक्ष्ये नाडुची नाविक्रान्ते नाविक्रान्ते. १४ अपते. १५ नापुत्रान्तरे.

मन्यो मदेन । नोद्भासिताः प्राणिनः प्रोथेन । न ह्यग्नि आत्मा ह्येन । न ह्यः परलोकः
 वामेन । न राजधर्मोऽनिरुद्धः । म्यकृत्या वृद्धाः नमान्नेविता न व्यमनानि । मतां चरिताना-
 न्यनुवर्तितानि नेन्द्रियाणि । धनुश्चमनामितं न मनः । वृत्तं रक्षितं न शरीरम् । वाच्याङ्गीतं न
 मरणम् । उपगुणानि सुरलोकैर्दुर्लभानि सर्वविषयोपभोगानुगतानि । यौवनेनेच्छया पर्याप्तम-
 कार्यपरिहृतम् । कार्यानुष्ठानाद्योपाहितः परोऽपि लोकः । चैनमि मे लज्जन्मना धं कृतार्थ
 एवाग्नि । तद्व्यमेध मे मनोरथः । दारपरिहृतात्प्रतिष्ठिते त्वयि सकलमेव मे राज्यभारमा-
 रोष्य जन्मनिर्वाहलघुना हृदयेन पूर्वराजोर्षिगतं पन्थानमनुयास्यामीति । अम्ब च मेऽर्जुन-
 मेवायमप्रतः प्रतिरोधको वैशम्पायनवृत्तान्तः स्थितः । मन्वे च न संपन्नव्यमेवाग्नेन । अन्यथा
 क वैशम्पायनः । क सर्वविषयस्य मन्तव्यसंभावनीयं समाचेष्टितम् । तद्वृत्तेनापि तथा कर्तव्यं
 वत्सेन, यथा न चिरकालमेव मे मनोरथोऽन्तर्द्वय एव विपरिवर्तते इत्यभिधाय किञ्चि-
 दुत्पानितेन सुरेनेव संपीडितं हृदयमिव ताम्बूलमर्षित्वा व्यसर्जयन् ।

भोद्वयं प्राणिनाः । मदेन मुन्नोहृद्यं मदेन सन्नः साधयो न विभेदेन सुरिणा दृष्टिनाः । कोपेन रोपेन प्राणिनो-
 ऽमुमन्तः न उद्भासितायाम् प्राणिनाः । ह्येन प्रभेदेनात्मा न ह्यग्निो नास्ति नीतः । वामेन मनोभवेन पर-
 लोक आगामिभवो न ह्यतो विनाशिनः । न राजधर्मो वधारूपोऽनिरुद्धोऽनिरुद्धः । ररुद्धा निजानिला-
 पेण वृद्धा ज्यायांसः समामेविताः पर्युत्सानिताः, न व्यमनानि मद्यपानप्रसूतीनि । मतां चाभूतां चरितान्यापरणा-
 न्यनुवर्तितान्यनुगमनविषयाऽन्यानि, नेन्द्रियाणि परणानि, तदनुगामिरणं न कृतम् । सर्वदा तदाशापैर्मुस्येन
 स्थितमिति भावः । धनुः शोदण्डमवनामितं पराङ्कनम्, न मनो हृदयम् । वृत्तं सदाचरणं रक्षितम्, न शरीरं
 देहः । शरीरानपेक्षत्येन तदाचरितमित्यर्थः । वाच्याङ्गनाययादाङ्गीतं व्रतम्, न मरणान्यूलोः । जीवनादपि
 यशोवाग्भलमित्यनेन सूचितम् । सुरलोके त्रिषिष्टे दुर्लभानि दुःप्राप्तानि यानि सर्वविषयाणां रूपरसगन्ध-
 रसशब्दादहृदयानुपभोगः प्रतिवारमासेपयं तस्य सुरानि सांख्यानुपशुषुणान्यास्तादितानि । 'यः सकृद्भुञ्जते
 भोग उपभोगोऽह्ननादिकः' इति प्रायः । अकार्यपरिहारादकृत्वलागणायोवनेच्छया ताहृष्यस्त्वृहया पर्याप्तं वृतम् ।
 वायं दानारिष्यं तस्मानुष्ठानादाचरणात्परोऽपि लोक आगामिभवोऽप्युपाजितः स्वायत्तीकृतः । सदाचरणेनावद्वयं
 देवायुर्वृद्धमित्यर्थः । लज्जन्मना च लघुत्वस्या च कृतार्थः कृतकृत्य एवाहनस्तीति मे मम चेतति वर्तते ।
 तत्तस्माद्धेतोरयमेव मे मम मनोरथोऽनिलापो वर्तते । अयमेवेति क इत्यपेक्षायामाह—दारेति । दार-
 परिहृतात्प्राप्तीकारात्प्रतिष्ठिते प्रतिष्ठं प्राप्ते त्वयि भवति सकलमेव समप्रमेव मे राज्यभारमाधिपत्वपुरमा-
 रोष्य न्यस्य जन्मनो वृभवस्य निर्वाह आयुःक्षयं चावत्परिपालनं तेन लघुना तुच्छेन हृदयेन । केवलं जन्म-
 पालनप्रवृत्तयेन तदितरसमप्रादायिमुक्तयेन च चेतसो लघुतामिति भावः । पूर्वं राजर्षयो गताश्लिता य-
 स्मिन्नेवंविधं पन्थानं मार्गमनुयास्याममनुगच्छामि । इत्यस्य मे मम मनोरथस्यातर्कितमेवाचिन्तितमेवाप्रतः पुर-
 प्रतिरोधकः प्रतिबन्धवृद्धैशम्पायनस्य शुक्रनाससुतस्य वृत्तान्त उदन्तः स्थितः । अहमिति मन्ये । जनेन
 मनोरथेन न संपन्नव्यं न भवितव्यम् । अन्यथेत्युक्तवैपरीत्ये । केति महदन्तरे निपातः । वैशम्पायनो मनो-
 रमाह्वनः कः । अस्य च वैशम्पायनस्य स्वप्नेऽपि निद्रादशायामप्यसंभावनीयमचिन्तनीयमेवंविधं समाचेष्टितं
 समाचरितं कः । तदिति हेत्वर्थः । गतेनापि चलितेनापि वत्सेन पुत्रेण भवता तथा कर्तव्यं तथा विषयं यथैष
 पूर्वोक्तो मे मम मनोरथोऽन्तर्द्वये हृदयमध्ये न विपरिवर्तते न विलीनो भवति । इत्यभिधायोक्त्वा किञ्चि-
 दीपदुत्पानितेनोर्ध्वोऽकृतेन सुरेनेवानेनेव संपीडितं चर्चितं हृदयमिव स्वान्तमिव ताम्बूलं नागवल्लीदलमर्ष-
 यित्वा वितीर्य व्यसर्जयत्याहिणोत् ।

१ उपभुञ्जति च. २ सुरलोकैर्दुर्लभानि. ३ यौवनेनेच्छया. ४ दारपरोऽपि लोकः परलोकः. ५ तावत्. ६ इमम्, ७ सेविताम्, ८ अर्था

चन्द्रापीडस्तु तथा पितुः संभावनया सुदूरमुग्रमिनोऽप्यवनप्ररन्मूर्तिकपग्न्य पुनः प्रभा-
मेनोभ्रमितात्मा निर्वयो । निर्गल च शुक्रनागमवनमयामीन् । तत्र च तनयचिन्तारतीनु-
न्मुक्तमिवेन्द्रियैः शून्यगरीरं शुक्रनागमवारिनाशुपानोपहनमुखी च मनोरमां प्रेक्ष्य तादृश-
भ्यामेष ताभ्यां संभाष्यादिषा समारोपयन्नामिषं स्वदुःखभारमनुगतो निवर्तनाय तयोर्नि-
वर्तिताननो सुदुःखद्वारनिर्गतं गत्याप्रतो ढोक्तमपि कृतापरसर्पगमकृतहेर्पद्मेपावमनुकन-
कोशममुत्स्यनममनरकमनाविष्कृतगमनोरसाहं दीनमिन्द्रायुधमालोक्यापि पुनर्निवारणा-
ङ्क्या वैशम्पायनावलोकनत्वरया कादम्बरीसमागमोत्सुक्येन चाकृतपरिलम्बो मनागत्याक-
रयेणैव निरगाप्तगर्वाः । निर्गल च सिप्रातटे तत्प्रस्थानमद्गलावस्थानायोपकल्पितं घायना-
मप्रविश्य धदिरेव गतो युवराज इति जनितकलकलेनातर्किततत्कालगमनसंभ्रान्तेन परि-
नेन राजपुत्रलोकेन चेतस्ततो घायतानुगम्यमानो गन्धूतिप्रितयमिष गत्या सुलभयवोपवने
प्रदेशे निवासमकल्पयन् । उत्तम्यता हृदयेनाप्रमातायामेव यामिन्यामुत्थाय पुनरवहत् ।

तदनन्तरं चन्द्रापीडस्तु तथा पूर्वोक्त्या पितृस्वारासीदस्य संभावनया विचारणया सुदूरं यथा स्व-
योजमितोऽप्युर्वभूतोऽप्यवनप्ररन्मूर्तिकपग्न्येन नमितननुसराद्यल्लोपमणं कृत्वा पुनः प्रभावेन मनस्करो-
भमितात्कोर्षाकृतात्मा निर्वयो निरगात् । निर्गल च शुक्रनासस्य इदमपि वस्य भवनं सदननन्त-
गात् । तत्र चेति । तस्मिन्पृष्ठे तनयस्य सुदस्य चिन्तार्तिस्वया परीतं व्याप्तमिन्द्रियैः कल्पेभ्यु-
मिष व्यक्तमिव । अतएव शून्यगरीरं शून्यदेहं शुक्रनागमवारितोऽनिविष्टो योऽशुपानलोपहनं मु-
माननं यस्या एतादृशी च मनोरमां वैशम्पायनजननीं च प्रेक्ष्य नमस्कृत्य तादृशाभ्यां शोकाङ्कित-
मेव ताभ्यां शुक्रनासमनोरमाभ्यामादिषा आशी-प्रदानेन संभाष्य सत्कृत्य सस्य दुर्लभं सु-
तस्य भारो धीवधस्तं समारोपयन्नामिषं स्थापयन्नामिषं ताभ्यां निवर्तनाय गमनायादुगुजोऽप्य-
स्ततस्त्वयोर्विषये सुदुःखद्वारं निवर्तितममिमुखीकृतमाद्गारगतमाप्रतोलीगमनपर्यन्तमाननं मुने देव-
भूतोऽप्रतो गत्या ढोक्तमपि कृतं विहितमपरसर्पगमपसरणं येनैवंभूतम् । न कृतो न विहितो हर्षहेतः प्रो-
दध्यनिर्धनं स तम् । अत्र नयो भावादनभावः । न विद्यन् उत्कर्षकोशो यस्य स तम् । अन्वर्षात्कर्ष-
मित्यर्थः । असुखोऽसौख्यकारी स्वः शब्दो यस्य स तम् । न विद्यते मनोऽर्थाद्रमनविषये यस्य स तम् ।
वाविष्कृतो न प्रकटीकृतो गमनस्योत्साहः प्रगल्भता येन स तम् । धीनं दुःखितमेतादृशमिन्द्रायुधमण-
क्यापि वीक्ष्यापि पुनर्निवारणं पुनर्गमनप्रतिषेधसास्य शङ्कारेक्या वैशम्पायनस्यावलोकनं विरीक्षणं तस्य ता-
त्परिहास्याः कादम्बर्याः समागमः संयमस्तस्मिन्मोत्सुक्यं रणरणकलेन चाकृतः परिलम्बो विलम्बो देवैर्वृष-
न्द्रापीडो मनागपि योग्यं यानमाह्वारोद्दणं कृत्वा रयेणैव वेगेनैव नगयोः पुरीतो निरगाप्तर्षी । सि-
गल च नियमनं कृत्वा शिपा नाक्षी नदी तस्यास्तटे सीरे तस्य चन्द्रापीडस्य यत्प्रस्थानमद्गलावस्थानं स-
र्धमुपकल्पितं कृतं कायमानं तृणौकसादप्रविश्य प्रवेशमकृत्वा यद्विरेव युवराजचन्द्रापीडो गत इति श्रुत्वा
ककलेन समुत्पन्नकोलाहलेनातर्कितमचिन्तितं तत्कालं तदात्वं यद्गमनं यानं तेन संभ्रान्तेन चकिरेव परिक-
परिष्कटेन राजपुत्रलोकेन चेतस्ततो घायता वेगेन गच्छतानुगम्यमानोऽनुयायमानो गन्धूतिप्रितयमिष कर्ष-
योजनमिष गत्या गमनं विधाय सुलभानि सुप्रापानि पयोवक्त्रानि जलतृणानि यत्रैवभूते प्रदेशे नि-
वसतिमकल्पयदकरोत् । 'यवसं तृणमञ्जुनम्' इति कोशः । उत्तम्यतोत्प्रावत्येन शिथला हृदयेन वि-
सेनाप्रमातायामविभातायामेव यामिन्यां रजन्वामुत्थायोत्थानं कृत्वा पुनरवहदगमन् । हर्षं सत्त्वं

१ अपवृत्त. २ उत्तमिष. ३ प्रतिपत्त. ४ इव च. ५ हेवारवः. ६ पवत्.

बह्वंश्च तस्मादेव वासरादारभ्यैवमचेतित एव पराकृत्य कृतापक्रान्तेस्त्रयया पृष्ठतोऽनुगम्य बला-
 हत्तकण्ठग्रहः क परं पलाय्यत इति वैशम्पायनस्य वैलक्ष्यमपनयामि, एवं तत्समागमसुखम-
 नुभूय निष्कारणप्रसन्नामनयामतकिंतोपनतमदवलोकनोपजातहर्षविशेषां पुरस्ताद्गमनसिद्धये
 पुनर्महाधेतां पश्यामि, एवं महाधेताश्रमसमीपे पुनःस्थापिताशोपतुरगसैन्यस्तया सहैव हेमकूटं
 गच्छामि, एवं तत्र मत्प्रत्यभिज्ञानसंभ्रमप्रधावितेनेतस्ततः काङ्क्षरीपरिजनेन प्रणम्यमानः प्र-
 विश्व मदागमननिवेदनोत्फुल्लनयनेन सखीजनेनापहियमाणपूर्णपात्राम् 'कासौ, कैन कथितम्,
 कियदूरे वर्तते' इति तत्प्रश्नोन्मुखीम् तत्क्षणोत्पन्नया तापोपशान्त्या त्रपया च युगपदुरसि
 निहितं पद्मिनीपत्रमपनीयोत्तरीयांशुकाश्चलं कुचावरणतामुपनयन्तीम् आभरणतां नीतानि
 कमैलिनीमृणालान्यपास्य भूपणेभ्योऽधिकां स्वशरीरशोभाभेव सर्वाभरणस्थानेषु धारयन्तीम्
 तापोपशमापितहारमात्राभरणाम् अत्युत्त्वणहरिचन्दनचर्चान्तरितलावण्यशोभान्यङ्गानि कर-

तस्मादेवागतमनोपलक्षितादेव वासरादिनादारभ्यारम्भं कृत्वैवैतान्यप्रे बक्ष्यमाणान्यन्यानि तदितराणि च
 चिन्तयन्निर्ममशयचेतिता अज्ञाताः छुत्तुधा, पिपासा तृद, आतपो घर्षः, ध्रम आयासः, उज्ज्वलरो जागरः,
 एतेषां व्यथा पीडा येनैवंभूतो दिवारात्रावहर्निशेवावददगच्छदिति दूरेणान्ययः । एतानि कार्णाख्यपेश्या-
 माह—अचेतित इति । अचेतित एवाज्ञात एव परापत्य गत्वा त्रपया लज्जया कृता विहितापक्रान्तिरपक्र-
 मणं येनैवंभूतस्य वैशम्पायनस्य पृष्ठतोऽनुगम्यानुगमनं कृत्वा बलाहत्तो विहितः कण्ठग्रहः कण्ठाङ्गिह्ननं येनैवं-
 भूतोऽहं परं केवलं क पलाय्यते कुत्र पलायनं कियत इति वैलक्ष्यं वैगुण्यमपनयामि दूरीकरोमि । एवं
 तस्य वैशम्पायनस्य समागमः संगमस्तस्मात्सुखं सौख्यमनुभूयास्वाय निष्कारणमनिमित्तं प्रसन्नं विकथितं
 मनधेतो यस्याः सा ताननयां निष्प्रागमतकिंतनविचारितमुपनतं प्रातं यन्मदवलोकनं मदीक्षणं तेनोपजात
 उत्पन्नो हर्षविशेषोऽतिरागिप्रमोदो यस्याः सा तां पुरस्तादप्रे यद्गमनं तस्य सिद्धये । निर्विग्रगमनायेत्यर्थः ।
 पुनः पूर्वविशेषयोरियुकेः पूर्वं प्रथमं महाधेतां पश्याम्यवलोकयामि । एवंप्रकारेण महाधेताया आश्रम-
 समीपे मुनिस्थानान्तर्येण पुनः स्थापितं न्यस्तमशेषं समग्रं तुरगसैन्यमश्वानांके येनैवंभूतोऽहं तथा महाधे-
 तया सहैव सार्धमेव हेमकूटं हेमकूटानिधानं नगं गच्छामि प्रजामि । एवंप्रकारेण तत्र नगे सोऽयं चन्द्रा-
 पीड इति मन प्रत्यभिज्ञानं तस्माद्यः संभ्रम आदरः । 'संभ्रमस्त्वादरे भये' इति वीरः । तेन प्रधावितेनोयं-
 धरितेनेतस्ततः काङ्क्षर्याः परिजनेन परिच्छेदेन प्रणम्यमानो नमस्कारयमाणः प्रविश्य प्रवेशो कृत्वा । इतः
 काङ्क्षरी विशेषग्रहाह—मद्वेति । मनागमनं तस्य निवेदनं कथनं तेनोत्सुके विकथिते नयने यस्यैवंभूतेन
 सखीजनेनास्त्रिसमुदायेनापहियमाणं गृहमाणं पूर्णपात्रं पूर्णानकं यस्याः सा ताम् । 'उत्सवेपु सुदृष्टिर्मद्वलादा-
 श्यस्य गृह्यते । यत्रमात्वारि तत्पूर्वपात्रं पूर्णानकं च तद्' इति हेमः । क्तमौ चन्द्रापीडः, केन जनेनेदं
 चन्द्रापीडसमागमनं पथितम्, कियदूरे वर्तते इति यत्तस्य जनस्य प्रधा नियोजनानि तत्रोन्मुषीन्पूर्वनिनाम् ।
 तत्क्षणं तत्कालं युगपत्समकालमुत्पन्नया संजातया तापोपशान्त्या तन्पुत्रसनेन त्रपया लज्जया चौरवि-
 ह्वये निहितं स्थापितं पद्मिनीपत्रं कमठिनीदलनपनीय दूरीकृत्योत्तरीयांशुके संव्यानवर्षं तस्मात्कलं प्रान्तप्र-
 देशं कुचयोः स्वनयोरावरणतामाच्छादनठानुपनयन्तीं प्रापयन्तीम् । आभरणतां भूषणतां नीतानि प्रवितानि
 कमठिनीयाः सरोजिनीया मृणालानि विद्यान्दपास्य दूरीकृत्य भूपणेभ्य आभरणेभ्योऽधिकानि शिरसाग्निनी र्वे
 सखीव चच्छरीरं देहन्तस्य शोभा तामेव सर्वाभरणस्थानेषु गमप्रभूषणस्थलेषु धारयन्तीं विभ्रतीम् । तापोपश-
 माप्यं तातिदूरीकरणात् अर्धिनो दण केवलं हाते हागमादनाभरणं भूषणं यस्याः सा ताम् । अत्युत्त्वणमु-
 त्तं यत्परिचन्दन मण्डपेचन्दन तेन चर्चं दूरा तपान्तरिता चर्चद्विता तत्परिचन्दनं येनैवैवविधान्यङ्गानि

महाद्य हृदयं देवीं कादम्बरीमारोपयामि, एवमुद्भटनीवीप्रन्थिदृढतरपितैपागिद्वयायास्वपा-
निनीलितलोचने चुम्बन्नवश्रितात्मा चिराद्भवामि, एवं सुरैरपि दुर्लभं तदधराभूतमा कृतेर्नि-
पीय मुञ्जीवितमात्मानं करोमि, एवमतिकोमलतयान्तर्विलीय विशन्त्या ईवाहं गाढालिङ्गन-
सुपरसभरेण मकरध्वजानलदग्धशेषं निर्वापयामि शरीरम्, एवं परवत्यापि स्वेच्छाप्रवृत्तयेव
निष्पन्नयाप्यभियुञ्जानयेवापसर्पन्त्यापि कृतात्मार्पणयेव संगोपितसर्वाङ्ग्याप्युपदर्शितभावयेव
देव्या कादम्बर्या सह न किमपि सर्वजनमुलभमपि योगैकगम्यम्, स्पर्शविषयमपि हृदयमाहि,
मोहनमपि प्रसादननिन्द्रियाणाम्, उद्दीपनमपि मदनहुतभुजो 'निर्वृत्तिकरम्, उपाहितसर्वा-
ङ्गस्वेदनप्याहादकरम्, उपजनितविपमोच्छ्वासभ्रमस्वेदमपि ससीत्कारपुलकजननम्, अनु-
भूयमानमप्युत्पादितानुभूयमानरष्ट्रम्, सहस्रवारानुभूतमप्युनरुक्म्, अतिस्पष्टमप्यनिर्दे-
श्यस्वरूपम्, अचिन्त्यमसमासङ्गमतुलस्पर्शमनुपमरसमनाल्पेयप्रीतिकरं परमध्यानसहस्राधि-
गतं निर्वाणमिवापरमंकारं सुरताख्यं सुखान्तरमनुभूय निनेपमप्यकृतविरहस्यैवा सह तेषु तेषु

वाङ्मय हृदयं स्तनान्तरं देवीं कादम्बरीमारोपयाम्युपरि स्थापयामि । एवमिति । उद्भटा या नीच्युपयत्नसा
प्रन्थित्वासां दृढतरमतिनिविष्टमर्षितं स्थापितं पानिद्वयं करयुगलं यथा सा तथा तस्याश्रया लज्जया निनीलिते
सुद्विष्टे लोचने नेत्रे चुम्बन्धुम्बनं पुर्वम् । चिराद्गुहाकालनययितात्मा कृतापीकृतात्मा भवामि । एवमिति । तदन-
न्तरं सुरैरपि देवैरपि दुर्लभं गुप्तायं तस्या अधराभूतं दन्तवस्त्रपीयूषनाम्नेः पानेच्छानिष्टितपर्यन्तं निपीय पानं
कृत्वा सुप्तु जीवितं प्रमितं यस्सर्वभूतमात्मानं करोमि स्तनानि । एवमतिकोमलतयातिश्रुतपान्तर्मध्ये विलीय
इवाभूपाहं शरीरं निरान्धेव प्रवेशं पुर्वन्धेव गाढं निविष्टं यदालिङ्गनमुपगृह्णं तस्य सुखं सौख्यं तस्य
रसस्वस्र मार वाधिक्यं तेन मकरध्वज एवानलो बहिलेन दग्धशेषं प्रज्वलनादुर्वीतं शरीरं देहं निर्वापयामि
रौतजं करोमि । एवमिति पूर्वोक्तमिव परवत्यापि परार्थीनयापि स्वेच्छाप्रवृत्तयेव यदृच्छासंचारिभ्येव
निष्पन्नयापि कृतिरहितयानिमुपानयेवामिनोदयन्त्वेवापसर्पन्त्याप्यपसरणं पुर्वन्त्यापि कृते विहित आत्म-
नोऽर्पणं यदैवंभूतयेव संगोपितानि गुणानि सर्वाङ्गानि यदैवंभूतयाप्युत्प्रायस्त्वेनोपदर्शितो भावोऽभिप्रायो यदै-
वंभूतयेव देव्या कादम्बर्या सह तद्विद्वान्पनिर्वचनीयं सर्वजनानां समप्रनराणां मुलभमपि मुप्रापनपि योगेन
चित्तैक्यामलशनेनैकं केवलं गम्यं ह्येयम् । 'एके सुखान्यकेवलाः' इति कोशः । स्पर्शस्य विषयमपि हृदयप्राहि-
स्तनान्तरप्रदृग्दीलम्, मोहनमपि वैचित्पजनकमपि प्रसादनं प्रसङ्गदिग्दियाणां करणानाम्, उद्दीपनमप्य-
दिप्रकाशकमपि मदनहुतभुजः कामवदेर्निर्वृत्तिकरमुपसमकरम्, उपाहितः स्थापितः सर्वाङ्गेषु स्वेदो धर्मजलं
यैनेवंभूतमप्याहादकरं प्रमोदजनकम्, उपजनित उत्पादितो विपमो दुःसह उच्छ्वासभ्रमस्वेदो येन तत् । तत्रो-
च्छ्वासः श्वासः, भ्रमः खेदः, खेदो धर्मजलम्, एतादृशमपि ससीत्कारं ससीत्कर्तं यथा स्वात्तया पुलकजननं
रोमाशोत्सादकम्, अनुभूयमानमपि साक्षात्किमनागमप्युत्पादिता जनितानुभूयमानस्य साक्षात्किमनागस्य रष्ट्रहा
वाञ्छा येन तत् । सहस्रवारानेकवाराननुभूतमपि सेवितमप्युनरुक्तमनामिष्टितम्, अतिस्पष्टमप्यतिप्रकटनप्य-
निर्देश्यं दर्शयितुमशक्यं स्वरूपं सामावो यस्य तत् । अचिन्त्यमिदमेतदिति चिन्तयितुमशक्यम् । न विद्यते समासङ्गः
संचय्यो यस्य तत् । अतुलो निरपनः स्तनां चरु तत् । अनुपनः सर्वभ्योऽतिशायी रसो यस्य तत् । अना-
ख्येयां कपयितुमशक्यां प्रीतिं क्लेशं करोतीति करः । अनाख्येयप्रीतेः करोऽनाख्येयप्रीतिकरः । अन्वया धर्मेनि
पृष्टौ कारः स्वात् । परममुल्लंघं यथानमेकप्रत्ययसंततित्वस्य सहस्रं तेनाधिगतं सहितमप्यप्रकारमेतत्स्वरूपं
निर्वाणमिव भ्रूवेव । सुरतेत्याख्या यस्सर्वभूतं सुखान्तरनेकस्वास्तुत्पादन्यसुखं सुखान्तरननुभूयानुभव-
विपरीतत्व निनेपमपि यदुर्ननीलननाजनपि तथा सहाहृतो विरहो वियोगो येनेवंभूतोऽहं तेषु तेषु

१ उद्भटः २ पानिद्वयम्, ३ अनुभूतारामा, ४ अङ्गमङ्गम्, ५ कृतेः उपसर्पयया, ६ उरार्थिः, ७ विशम्,
८ निर्वृत्तिः, ९ अनिर्देयः, १० अचिन्त्यमनागमम्, ११ निर्वाणदुःखम्, १२ प्रकाशम्, १३ तपेव.

रम्येपूर्वदेषु रममाणः स्वभावरम्यमपि रमणीयतरां यौवनमुपनयामि, एवंमुत्प्रतिप्रग्न
 देवीमेवान्पर्य वैशम्पायनस्यापि मद्दलेग्या सह घटनां कारयामि' इत्येतानि चान्यानि च
 चिन्तयन्नचेतितंश्रुतिपासातपत्रमोर्ज्ञागरच्ययो दिवा रात्रौ चायहन् ।

एवं च बहूतोऽप्यस्य द्वायसायाध्वनोऽर्धपथ एव कालसर्पेण यत्नः, प्रनलरुद्धो प्रीत्य
 निशागमो गभस्मितः, स्वर्मातुरमृतदीपितेः, धूमोद्रमो वस्त्रानलरुद्धरिवानाम्, मद्गगनो म-
 करध्वजकुञ्जरस्य, मरणान्धतममप्रवेशो विरहातुराणाम्, अमोचकालपाशवागुरोत्कण्ठिता-
 मिहरिणानाम्, अमेघलोहागलदण्डो दिग्भारणानाम्, अश्लेषहिङ्गीरुद्राला याहानाम्, अ-
 मोच्यनिगलयन्योऽध्वगानाम्, अलक्षकान्तारलेखा प्रोपितानाम्, कालायमपञ्चरोपरोधो जी-
 धलोकस्य, उद्गर्जन्तिलिकुलगवलयमलिनचनपटाभोगभीपणो विषमविस्फूर्जितध्वनिर्विषननरवि-
 द्युणाकर्षी मण्डलितविकटशक्रकामुकोऽनवरतधाराशरासारवर्षप्रहारी पुरोनागमुपहन्यन्-

रम्येषु मनोहरैर्पूर्वदेषु प्रदेशेषु रममाणः श्रीमं कुर्वाणः स्वभावेन नितर्येण रम्यं रमणीयमपि यौवनं ह्यन-
 मतिज्ञयेन रमणीयं रमणीयतरं तस्य भावस्तत्ता तां उपयन्यामि प्राययामि । एवमिति । पूर्वोक्तौ रम्यं
 संजातो विश्रमो विश्रायो यस्याः सैवंविधां देवीं कादम्बरीमभ्यर्ष्य प्रार्थनां कृत्वा वैशम्पायनस्यपि मद्दले
 सह घटनां संबन्धं कारयामि विरचयामि । अवहरिलखनयस्य पूर्वमुक्तः ।

एवमिति । पूर्वोक्तप्रकारेण बहूतोऽपि गच्छतोऽप्यध्वनो मार्गस्य द्वायसायादित्यतया । 'द्वौनय रौं
 च सुदूरे दीर्घमायतम्' इत्यमरः । अर्धपथ एवाधर्मार्ग एव अलदकालो धर्मोसमयो बभूविति । तनेन सिते
 पयसाह—कालेत्यादि । वर्त्मनो मार्गस्य कालसर्पः कृष्णाहिः । गमनविप्रकारितादुपमानम् । प्रोच्यमि-
 धस्य प्रबलपद्मे बहुलकर्दमः । पद्मः कर्दमः । गभस्मितः धीसूर्यस्य निशागमो रजन्वा उद्भवः । रविप्रकाश-
 तिरौषकारित्यात् । अमृतरीषितेध्वन्दस्य स्वर्मातु राहुः । सर्वतसात्प्रकाशप्रतिरोषकत्वात् । वस्त्रं पविहन्त्यो-
 यद्विहस्य स्फुरितानां विस्फूर्जितानां धूमोद्रमो धूमप्रादुर्भावः । यदि वा धूमोद्रमो धूमकेतोदरः । स
 धूमकेतोदरेण सर्वसस्याना विनाशालाधैवानेन वस्त्रानलस्यैति भावः । मकरध्वजकुञ्जरस्य कर्पापत्रम पद्मस्यै
 दर्पागमः । कामोद्दीपकत्वात्स्येति भावः । विरहातुराणां प्रियोगपीडितानां मरणवेदान्धनमर्षं निर्विघ्नं हनत्य
 प्रवेशः । विरहिजनस्य प्राणापहारित्वात् । उत्कण्ठोत्कण्ठिका जाता येषां स उत्कण्ठिताः । इतो जातये । हृदय-
 कामिन एव हरिणा, कुरुजास्येयाममोच, सफलः कालः इयामवर्णः पासावापुरा वन्धनरज्जुः । दिग्भारणां शिष्य
 जानाममेधो भेषुमशकयो लोहस्यायसोऽर्जलदण्डः परिषयष्टिः । तत्करपाथैर्दुर्भेद्यत्वात् । बाहाननवननने-
 यो हिङ्गीर, पादपाञ्चस्य शृङ्खला । अध्वगानां पथिकानामनुमोच्यस्त्वकुम्भशक्यो मिलकथ्ये मि-
 गन्धन्ध । विप्रकारित्यात् । प्रोपितानां गतभर्तृकाणामलक्ष्या लहितुमशक्या कान्तारलेखा वनरज्जिः । पूर्वोदर-
 जीवासीवाधारक्षेत्रस्य कालायसस्य लोहनिशेषस्य पञ्जरं लोकरतिर्दे तैनोपरोधो गमनप्रतिषण्णः । शीवलोच्यन्ति
 वर्तमानत्वेन गतेः प्रतिरोषकत्वेन च पञ्चरोपमानं मेघसमयस्येति भावः । किं कुर्वन् । उत्प्रावत्येन वर्त्मनो
 शब्दं कुर्वन् । अलिकुलानि प्रमरकुलानि, गवला अरण्यमहिषाः, तद्वन्मलिनः कृष्णा घनपटा मेघपद्मस-
 माभोगो विस्तारलेन मीपणो भयानकः । विषमा वक्रा विस्फूर्जितस्य विजृम्भितस्य ध्वनिर्दस्य स तथा । वि-
 भतरोऽतिवृद्धिनो यस्तद्विद्वेषो विद्वुत्पुण्यस्यमाकर्षतीत्येवंशीलः स तथा । मण्डलितं मण्डलाकारं संज्ञं विदं
 विपुलं शक्रकामुच्छमिन्द्रपतुर्वस्मिन्वा तथा । 'विकटं विपुलं बृहत्' इति कोशः । अनवरतं निरन्तरं चरात्
 शरा बाणास्यामासारवर्षो वेगवद्वृष्टिनेन प्रहरतीत्येवंशीलः स तथा । पुरोमार्गमपन्यानमुपहन्यन्त्येति

१ देशेषु, २ स्वमेव रम्यम्, ३ उपप्रसहस्यविश्रमाम्, ४ जागर, ५ ह्यन, ६ पाशोत्कण्ठितः पाशोत्क-
 ण्ठितः, ७ अतिगणकुम्भस्य, ८ धारामार, ९ अनवन्धन्.

परिमलमयैर्माळतीसुं कुडैरेव सहाजमन्त रणरणकाः । तथातिगुरुनिर्घातेरेवाभ्रगन्त मनोरः ।
 तीक्ष्णतरकोटिभिः फेतकीसूचिभिरेवार्धुष्टवन्त मर्माणे । उच्छिद्यैः शिसिभिरेवद्वन्द्व
 गात्राणि । अन्यकारितरिशा मेघतमसैवावर्षत मोहान्धकारम् । विररुत्प्रान्तेन तद्वि
 पेनेवातन्यत संतापः । भ्रंरेणैव गम्भीरगर्जितकसंतानोत्कम्पितधैरापीठयन्धेनमसि नवने
 धेनजलधारातिपातयाचालितचञ्चुभिर्नतराले पातकैः, उदाममैहायवराविभिरवनिमूले दुरी
 जनवर्तेहांकारवज्ज्वरितधाराम्बुभिराशासु जलदानिलैः, उन्मुक्तमङ्कलकेकाकोट्यरै
 फाननेषु कटापिभिः, असमशिखरोपलस्रलनकलकलमुररोर्गिरिषु निहरेः, उज्ज्वलने
 रकलविरकारितविपमनिर्घोषंकारिभिः संरिषु पूरैः, सर्वतश्च विततेन शरीषु, कुर्य
 कन्दरेषु, उग्रण्डेन शिखरिषु, फलकलेनाम्बुषु, पटुना पर्वततटेषु, मृदुना शास्त्रेषु, चारु
 कंघोलेषु, सान्त्रेण शासिषु, तनुना कृणोपलेषु, उत्त्वणेन तालीवनेषु, यथाधारमपानना
 कर्ण्यमानेन सार्धप्रकारमधुरेण हृदयप्रवेशिना धारावनेगोत्कलिकाकलितो न रागो न द्वि

मुज्जैः कुडैरेव सह रणरणका उरकण्ठा विशुम्भन्त विक्रामममजन्त । तथातिगुरुनिर्घातेरेव मनोर
 अभिरुक्ता अभ्रगन्त मत्रमायु । तीक्ष्णतराविसायेन तीक्ष्णा कोटिरप्रमाणो वेगवेकंभूतेः फेतकीसूचि
 तीक्ष्णेषुचष्टैरेव सह मर्माणि ममेत्यानाय्ययुञ्जन्ताच्छिद्यन्त । उच्छिद्यैः शिसा येननेनभूी शिसिभि
 पूरैरेव गात्राण्यत्रान्यदघ्नन् प्राञ्जलन् । अन्धकारितरिशा मेघतमसैव मोहान्धकारमपर्वेषु । शिख
 म्पनं प्पान्तं शिसिरे येनैवंभूतेन तद्विहातपेनैव विगुहालोकेनैव संतापः संवरोऽपान्नन व्यगर्षा । प्रवे
 षेति । भरो भारभेन गम्भीरे गभीरे यद्वर्जिनं हागिनं तस्यैकं प्रपानं संतानं परम्परा तेनोत्पन्नं वरि
 तशक्तिरो धरायाः पृथ्व्याः पीठवन्धो यैस्ते यथा तेनैवपर्वनेषीनजलपर्वनेमसि व्योषि । अन्तराले निवर्ते
 येनैवोत्पुटेः । कीर्यैः । यना निमिषा या जलधारात्यायात्मतिपातोऽप्रीनर्तनं सेन वापठिन् इत्य
 अवनधवगुटिहा वेदां ते तथा ते । अकनिमूले पृथिव्यां दुरीर्भकेः । कीर्यैः । उदाम कुर्यैरेव
 रागो महाशक्तिम्य रागिनिर्भ्रशिविः । आशायु रितायु अजराविलेभैषमार्यैः । कीर्यैः । अन्तराले शिख
 रंकारको इन्तयान्त्वनिभेन जर्जरेवति निविधितानि धारावृत्ति यैरे तथा ते । कान्तयान्ते
 निमिर्भूरी । कर्षंभूरी । उन्मुणो यो मद्भेन कलो मनोहरः केकाया मयूरकायाः कोऽप्युः एत
 वेदां ते तथा ते । शिरिषु पर्वनेषु निहरेः । 'उद्यः प्रलयने कुरिप्रकाशो निरायो महा इत्य' । शि
 दिरैः । अगमा शिवमा ये शिखरोपलाः शान्दुयलराभेषु स्थलनेन प्रंधेन या कलकलः कोलकलनेन सुली
 पारैः शरिषु तटिनीषु पूरैः शरिषुपुडिभिः । शिभूरीः । उज्ज्वला उग्रण्डेन शरणा ये कन्दरेषु
 वनकलनेऽप्योत्कामनेन शिखरिणी विभारिणी यो विपमनिर्घोषोऽगमशक्तिनेन शरिरेवित्तैरे ।
 एवं सर्वत्र च स्वकीयवृत्तिमयकम्पिषु विपनेन विकृतेन, कंदरेषु दक्षिण कंदरेन प्रीदने, शिख
 रंरेषु कर्षंभूतयुनेन, अम्बुषु पर्वनेषु कण्ठकेन मनोहरेण, पर्वततटेषु पटुना शरीरे, शिख
 रंरेषु मृदुना कोमलेन, कंघोलेषु चारुप्रवेशिनेषु चारुना मनोहरेण, शरिषु इत्ये एतैरेव शिख
 रंरेणः शरिषु मृदुना कुण्डेन, शरीवनेषु चारुप्रवेशिने, चारुप्रवेशने यथा यथा एतैरेव

१ कुडैः, २ उग्रण्डेन, ३ एतैरेव, ४ तथातिगुरुनिर्घातेः, ५ तथातिगुरुनिर्घातेः, ६ कुडैः, ७ तीक्ष्णतराविसायेन, ८ शिसिभिः, ९ शिसिभिः, १० शिखरोपलाः, ११ शिखरोपलाः, १२ शिखरोपलाः, १३ शिखरोपलाः, १४ शिखरोपलाः, १५ शिखरोपलाः, १६ शिखरोपलाः, १७ शिखरोपलाः, १८ शिखरोपलाः, १९ शिखरोपलाः, २० शिखरोपलाः, २१ शिखरोपलाः, २२ शिखरोपलाः, २३ शिखरोपलाः, २४ शिखरोपलाः, २५ शिखरोपलाः, २६ शिखरोपलाः, २७ शिखरोपलाः, २८ शिखरोपलाः, २९ शिखरोपलाः, ३० शिखरोपलाः, ३१ शिखरोपलाः, ३२ शिखरोपलाः, ३३ शिखरोपलाः, ३४ शिखरोपलाः, ३५ शिखरोपलाः, ३६ शिखरोपलाः, ३७ शिखरोपलाः, ३८ शिखरोपलाः, ३९ शिखरोपलाः, ४० शिखरोपलाः, ४१ शिखरोपलाः, ४२ शिखरोपलाः, ४३ शिखरोपलाः, ४४ शिखरोपलाः, ४५ शिखरोपलाः, ४६ शिखरोपलाः, ४७ शिखरोपलाः, ४८ शिखरोपलाः, ४९ शिखरोपलाः, ५० शिखरोपलाः, ५१ शिखरोपलाः, ५२ शिखरोपलाः, ५३ शिखरोपलाः, ५४ शिखरोपलाः, ५५ शिखरोपलाः, ५६ शिखरोपलाः, ५७ शिखरोपलाः, ५८ शिखरोपलाः, ५९ शिखरोपलाः, ६० शिखरोपलाः, ६१ शिखरोपलाः, ६२ शिखरोपलाः, ६३ शिखरोपलाः, ६४ शिखरोपलाः, ६५ शिखरोपलाः, ६६ शिखरोपलाः, ६७ शिखरोपलाः, ६८ शिखरोपलाः, ६९ शिखरोपलाः, ७० शिखरोपलाः, ७१ शिखरोपलाः, ७२ शिखरोपलाः, ७३ शिखरोपलाः, ७४ शिखरोपलाः, ७५ शिखरोपलाः, ७६ शिखरोपलाः, ७७ शिखरोपलाः, ७८ शिखरोपलाः, ७९ शिखरोपलाः, ८० शिखरोपलाः, ८१ शिखरोपलाः, ८२ शिखरोपलाः, ८३ शिखरोपलाः, ८४ शिखरोपलाः, ८५ शिखरोपलाः, ८६ शिखरोपलाः, ८७ शिखरोपलाः, ८८ शिखरोपलाः, ८९ शिखरोपलाः, ९० शिखरोपलाः, ९१ शिखरोपलाः, ९२ शिखरोपलाः, ९३ शिखरोपलाः, ९४ शिखरोपलाः, ९५ शिखरोपलाः, ९६ शिखरोपलाः, ९७ शिखरोपलाः, ९८ शिखरोपलाः, ९९ शिखरोपलाः, १०० शिखरोपलाः

स्रोतांसि चोद्ध्वयन्, धनोर्पाद्वितृष्टिना कादम्बरीसमागमौत्सुक्येन पयःप्लवरयेण चोद्ध्वयते जीवितप्रत्याशांमवहन्, तुरङ्गमांश्च परित्यजन्, तर्ग्यमान इव तडिद्धिः, अवष्टम्बनान इ जलधरेः, निर्भर्त्स्यमान इव विसृर्जितैः, शकलीक्रियमाण इव शतशो निखिण्टुत्तिभिर्गण- सारैः, निरुद्धास्यपि जलदकालेनैवाशुगमनविघ्नभूतास्याशासु कादम्बरीसमागमाशा सुखं नानुरुष्यतास्य, यथा तादृशेऽपि यथास्थाननिगडितममस्तप्राणिनि प्रावृष्टाले कलानन्वह- परिलम्बोऽनीर्यत तं पन्थानम् । धाराहृदिविकृणिततात्रेण च मुहुर्मुहुर्बलितौनमिताननेन श्योत- दासर्किसंपिण्डितकेसरामेणैकसंतानकर्ममानुमप्रसुरेणाटदयनिम्नोन्नतस्खलद्रतिना विशीर्षना- णपर्याणसमायोगेनोपर्युपरियाद्विनीतीरोत्तारसंतानावानशृष्टेनापचीयमानबलजवोत्साहेन शौ- जिसेन्येनानुगम्यमानो जीवितसंचारणाय यथा तथा निर्वर्तितानुमात्रकोऽर्थाद्विदितराजो- वचसाप्यप्रतिपन्नशरीरसंस्कारो दिवसमेव केवलमवहन् । वहंश्च त्रिमागमात्रवशिष्टेऽप्यने निर्वर्तमानं मेघनादमद्राशीत् । दृष्ट्वा च दूरत एव कृतनमस्कारं तमप्राशीन्—^१तिष्ठतु तावत्सु-

सुतरं दुर्लभो वेगो रयो येयामेवंभूतान्युत्कृष्टानि सहस्रशः स्रोतांसि तदित्यारीनि चोद्ध्वयतीकनर । धनो मेघो जलदस्रोतोपहिता स्थापिता वृद्धिर्येनेवंभूतेन कादम्बर्याः समागमस्यौत्सुक्येन रणरणकेन पश्य इतः पूरस्वस्य रयो वेगलेन चोप्रमानो वहमानो जीवितप्रत्याशां प्राणितसमीहामवहृष्यचारयन् । तुरंगमनशो व- रित्यजन्परिहरन्, तडिद्धिर्विसृष्टिस्वर्ग्यमान इव तिरिक्यनाग इव, जलधरैर्मेघैवष्टम्बमान इव प्रतिपन्न इव विसृर्जितैर्जलदचोष्टितैर्निर्भर्त्स्यमान इव निर्भर्त्सनां क्रियमाण इव । शतशो निखिण्टाः खण्डितो ह्ये- रिव कृतिर्वर्तनं येषामेवंभूतेधारासारैर्धाराया आसारैर्वेगवद्वर्षैः शकलीक्रियमाण इव सप्लीक्रियमाण इव, अथ चन्द्रापीडस्य जलदकालेन मेघसमयेनैवाशुगमनस्य क्षीप्रयात्राया विघ्नभूतानु प्रतिबन्धकारिणीवाजनु री- शासु निरुद्धास्यपि कादम्बरीसमागमाशा शुनरामलस्य नानुरुष्यत न प्रतिबन्धत, यथायथा कालेनै- पूर्वोक्तलक्षणेऽपि यथास्थानं यथास्थलं निगडिताः संनादिता. समस्तः प्राणिनो येनेवंभूते प्रादृक्काले शक- मये कलामपि घट्टिकामात्रमपि न कृतो विहितः परिलम्बो विलम्बो येनेवंभूतसं पन्थाननवीत इत्यतः । कर्मभूतः । अनुगम्यमानोऽनुवायमानः । केन । वाजिसैन्येनाश्वबलेन । एतदेव विशेषपक्षः—धारति । धाराणामाह्वलामिघातेन विसृणितेऽर्धमीलिते अक्षिणी येन तत्तथा । मुहुर्मुहुर्बलितैः कलितानि परावृत्तान्य- मिथानि चाननानि मुखानि येन तत्तथा । च्योततीति च्योतत्यखेदस्वसासक्तिः संपर्कनेन संपिण्डितः प्रि- षितानि केसरणां स्फुण्डरोन्मामप्राणि प्रान्तानि यस्मिन्सप्तथा । एकं संतानं परम्परा यस्मिन्नेवंभूत इतिः पङ्क्त्यत्रानुमप्रा मुहिताः सुराः शफा यस्य तत्तथा । अदर्यं यक्षिन्नोन्नतस्यलं तत्र स्वल्पन्ती शरीर्यमनं दय तत्तथा । विशीर्षमाणो विशीर्षमाणः पर्याणसमायोगः पल्पयनसंबन्धो यस्य तत्तथा । उपर्युते इतिदेना नदीनां तीराणां तटानामुत्तारन्वेषां संतानानि तैरवाना अनुष्ठाः पृथयो यस्य तत्तथा । बलं सन्मर्दन्, प्रो- वेगः, दस्ताहः प्रगल्भता, एतेषां द्वन्द्वः । पथादपचीयमानानि प्रतिपन्नं हीनतां प्राप्यमाणानि बलजवोत्सा- रीनि यस्य तत्तथा जीवितसंचारणाय प्राणितधारणाकृते यथा तथा येन केन प्रकारेण निवर्तितं विदितमवगन्तं केवलं भोजनं येन सः । अन्यर्हितः शूजितो यो राजलोकास्य अचसति मास्तेनाप्यशितोऽर्थाद्विदितः धारिर्संस्कारो देहश्रूया येनेवंभूतः । केवलं दिवसमेवावहदवलत् । वहंश्च त्रिमागमात्रवशिष्टोऽप्यु- दमितैर्वेद्विष्टेऽप्यने मार्गे निवर्तमानं पथाद्वलमानं मेघनादं स्वसपर्याकारिणमद्राशीदपलोक्षत् । दृष्ट्वा च विलोचय च दूरत एव कृतो विदितो नमस्कारः प्रणामो येनेवंभूतं तमप्राशीदृष्ट्वात् । तावत्सो सुख-

१ वयाहन. २ अतिर्वहंस्तुरंगमांश्च; अतिर्वहंस्तुरंगमांश्च. ३ आशया तया; वया. ४ अशौ. ५ तिष्ठते; वति. ६ तिष्ठत; संवीरित. ७ अनुष्ण; मद्योन्मत्त. ८ पूर. ९ विशीर्षया वाति. १० निर्दिष्ट. ११ अनुष्ण. १२ रि- वसमवहरेव केवलम्. १३ त्रिमागावशिष्टे. १४ वर्तमानम्. १५ परस्तात्.

रस्तात्प्रलेखांगमनन्तृत्तान्तप्रभः । वैशम्पायनवृत्तान्तमेव तावत्पृच्छामि । अयि, दृष्टस्त्वया-
च्छोदसरसि वैशम्पायनः । पृष्टो वावस्थानकारणम् । पृष्टेन वा किञ्चित्कथितं न वा । पञ्चा-
चापी वास्मत्परित्यागेन । स्मरति वास्माकम् । पृष्टोऽसि वानेन किञ्चिन्मदीयम् । उपलब्धो
वामिप्रायः । उत्पन्नो बालापो युवयोः । मातापित्रोर्वा संदिष्टं किञ्चित् । प्रतिबोधितो वा
त्वयागमनाय । आवेदितं वास्य मदीयमागमम् । नापयास्यति वा तस्मात्प्रदेशात् । दास्यति
वा दर्शनम् । प्रहीष्यति वास्मदनुनयम् । आगमिष्यति वा पुनर्मया सह । किं कुर्वन्दि-
समाले । को वा विनोदोऽस्य तिष्ठतः' इति । स त्वेवं पृष्टो व्यज्ञपयत्—'देव, देवेन तु वैश-
म्पायनमालोक्यानुपदमेव तुरंगमैरागत एवाहम्' इत्यादिश्य विसर्जितोऽहम् । अच्छोदसरस-
प्रतीपं वैशम्पायनो गत इत्येवान्तरा वार्तेव नोपयाता । चिरयति च देवे जलदसमयारम्भ-
मालोक्य कदाचिदेतेषु दिवसेषु देवेन तारापीडेन देव्या विलासवत्यार्यशुकनासेन च कृत-
प्रयज्ञोऽपि न मुच्यत एवागन्तुं देवश्चन्द्रापीडः । त्वया चैकाकिना न स्यातव्यमेवास्यां भूमौ ।
परागतप्रायाश्च वयम् । तन्निर्वर्तयास्मादेव प्रदेशादित्यभिधाय पत्रलेखया केयूरकेण च त्रिच-
तुरैः प्रयाणकैरप्राप्त एवाच्छोदं यावद्बलान्निर्वर्तितोऽस्मि' इति एवमावेश विरराम । विरत-

पत्रलेखांगमनन्तृत्तान्तप्रभस्त्रिष्टु । वैशम्पायनस्य वृत्तान्तमुदन्तमेव तावत्पृच्छामि प्रभविषयीकरोमि । अयीति ।
वर्षीति विषादे । 'अभि क्रोधे विषादे च संप्रान्तस्मरणेऽपि च' इति विश्वः । अच्छोदसरसच्छं निर्मल-
मुदकं जलं वसिन् । उदकस्योदादेशः । एवंविधे तटाके वैशम्पायनस्त्वया दृष्टो विलोकितः । अवस्थानका-
रणं तत्रावस्थाननिदानं पृष्टो वा पृच्छाविषयीकृतो वा । पृष्टेन वा तेन किञ्चित्कथितं प्रोक्तं न वा । अस्त्य-
रित्यागेन तस्य पश्चात्तापोऽनुतापोऽस्ति वा । अस्माकं स्मरति स्मृतिगोचरीकरोति वा । कर्मणि षष्ठी । अनेन
वैशम्पायनेन किञ्चित्त्वं मदीयं मत्संबन्धि पृष्टोऽसि वा । उपलब्धो ज्ञातो वा तस्माभिप्राय आशयः ।
युवयोर्भवतोदत्तपुत्रः संजातो बालापः संलापः । मातापित्रोर्जननीजनकयोः किञ्चित्संदिष्टं कथितं वा । त्वया
भवतागमनाय प्रतिबोधितो वा प्रतिबोधं प्रापितो वा । अस्य वैशम्पायनस्य मदीयमागमनमावेदितं निवेदितं
वा । तस्मात्प्रदेशात्स्यानात्तापयास्यति न गमिष्यति वा । दर्शनं दास्यति वा । अस्माकमिति शेषः । अस्माक-
मनुनयं प्रणतिं प्रहीष्यति वा । पुनर्मया सहागमिष्यति वागमनं करिष्यति वा । किं कुर्वन्किं विदधदिवसं
दिनमात्रे तिष्ठति । अस्य वैशम्पायनस्यात्र तिष्ठतः स्थितिं कुर्वतः को विनोदः का केलिरिति । स तु मेघ-
नाद एव पृष्टः सन्व्यज्ञपयद्विशतिं चकार । किं कथितवानित्याशयेनाह—'देव इति । हे देव हे स्वामिन्,
देवेनैव भवतैव वैशम्पायनमालोक्य निरीक्ष्यानुपदमनुचरणन्यासं तुरंगमैरथैरहमागत एवेत्यादिश्येत्युक्त्वाहं
नेपनादानिधो विसर्जितो गमनायानुशातः । अच्छोदसरसः प्रतीपं वामं प्रदेशं वैशम्पायनो गत इत्येवा वार्तेव
किंवदन्तेवान्तरा विचचाल । मार्गस्थेति शेषः । नोपयाता न प्राप्ता । 'प्रतिकूलं तु विलोममपसव्यमपपुरम् ।
वामप्रसव्यप्रतीपं प्रतिलोममपपु च' इति ह्यमः । मया पूर्वं त्वं विसर्जितः कथनप्रागत इत्याकाहायामाह—
चिरयति चेति । जलदसमयारम्भं वषट्प्रारम्भमालोक्य निरीक्ष्य देवे चिरयति विलम्बं कुर्वति सति एतेषु
दिवसेषु यथावासरेष्वानुभागमनाय कृतप्रयज्ञोऽपि मिहितोऽथमोऽपि देवश्चन्द्रापीडो देवेन तारापीडेन जन-
केन, देव्या विलासवत्या मात्रा, वार्यशुकनासेन वृद्धमश्रिणा च कदाचित्त मुच्यत एव । न स्वसनीपाहूरी-
कियत एव । त्वया चास्मां भूमायैकाकिनामहायेन न स्यातव्यमेव न स्थेयमेव । परागतप्रायाश्च प्राप्तप्रायाश्च
पत्रलेखाकेयूरकाख्याः । ततोऽस्मादेव प्रदेशात्त्वं निवर्तय पश्चाद्वेल्लनिधायेत्युक्त्वा पत्रलेखया केयूरकेण च
त्रिचतुरैः प्रयाणकैः प्रस्थानकैरच्छोदं यावत्, अप्राप्त एव बलाद्बलान्निर्वर्तित पश्चाद्बलितोऽस्मालावेद्य

१ अयि. २ च ३ उपलब्धो वामिप्रायः वावयम्; उदकस्यो वामिप्रायमवयम्. ४ प्रतिबोधितः ५ आगमनम्.
६ एवमाहृष्टः ७ विसर्जितः. ८ विदधयति. ९ अथच्छोदः. १० नोपयाता; नोपयाता. ११ मुच्यत. १२ निवर्तय.
१३ विनिवर्तय..

गान्ध्यापाटवेन, सर्वमेवैरत्या । दिवसैश्चोद्दिश्यमानमित्रानवरतवाहिनाधुंनूप्रवाहेणोद्यमानमिव । सततैर्निश्वासप्रभञ्जनैरुत्खन्यमानमिव । संततैः सान्त्तर्मदनदुःखोत्कलिकासहस्रै-
 ल्पतिभिरितलतो जर्जरीक्रियमाणमिव । अपि च सहस्रैर्मकरध्वजशरासारैर्वपुषैव च
 क्षीयमाणमिव स्वल्पांशेषं संकल्पलिखितेन निर्विशेषवृत्तिना कादम्बरीशरीरेणैव सह
 कण्ठं कथंकथमपि जीवितं धारयन्, धाराधरद्विज्जतीतररुतलमाप्लावितोर्षान्तहरितशा-
 म्, अंशोपतटलतावनम्, अनवरतरोधोजलप्रवेशकलुपितप्रान्तम्, अवशीर्यमाणोदण्डकुमुद-
 गहनम्, आममकमलखण्डम्, उद्यमानादयानकिञ्जल्कदलकमलम्, अर्ज्जरीरितकलार-
 मलयम्, उद्भ्रान्तभ्रमदलिवलयम्, उद्गीर्णहंससार्यत्वकम्, अनवस्थानसारसारसितकरुणम्,
 वशिष्टदलतलनीयमानोद्यकितचक्रवाकयुगम्, उत्कम्पितकादम्बकदम्बकांश्रियमाणोपकू-
 नडलम्, उत्कलविरहितकलापियकचलाकलापाध्यासितोपान्तपादपम्, आहतं प्रावृषान्यदिव

द्वेगान्द्रुतथा, सर्वमेव समप्रमेवारत्नोद्भेगेन कृत्वा । दिवसैर्दिनैश्चोद्दिश्यमानमिवोत्कीर्यमाणमिव, अनवरत-
 हिना निरन्तरप्रवर्तिनाधुनूप्रवाहेण नेत्रजलधरयेणावभज्यमानमिव मर्यमानमिव, सततैर्निरन्तैः सविस्त-
 र्णैर्निश्वासप्रभञ्जनैः प्राणवायुनिरुत्खन्यमानमियोत्साध्यमानमिव, सततैरत एवाजलपतिभिर्निरन्तरपतनशीलैः
 न्तर्मदनस्य धंदर्पस्य यदुःखनशातं तस्योत्कलिकासहस्रैर्दृष्टेरासहस्रैरितलतः प्रेरणेन जर्जरीक्रियमाणमिव
 षेपिजैक्रियमाणमिव । अपि च सहस्रैः सहस्रसंख्याकैर्मकरध्वजस्य मदनस्य शरासारैर्वाणवेगवृष्टिनिर्वपुषा
 रीरेणैव च सह क्षीयमाणमिव क्षीणतां प्राप्यमाणमिव । स्वल्पं स्तोत्रं यदवशेषमुर्वीरतं संकल्पलिखितं
 ल्पनाकल्पितं तेन निर्विशेषवृत्तिना स्वरूपनाशवर्तिना कादम्बरीशरीरेणैव सह कण्ठलं निगरणासक्तं कथं-
 ध्यनपि महता कष्टेन जीवितं प्राप्तं धारयन्निश्चयम् । तदेवाच्छोदं सर आससाद प्राप्तवान् । इतोऽच्छोदं
 भेदेषदहाह—धारेति । धाराधरेण द्विजमर्दं तीरस्य तटस्य तरुणां वृक्षाणां तलमधोभागो यस्मिन्वृत्तथा ।
 भासावितो जटेन धीत उपान्तः समीपवर्ती हरितो नीलः शाद्वलप्रदेशो यस्य तत्तथा । 'शाद्वलः शादहरिते'
 ति हैमः । जटोपे समग्रे तटे तीरे लतावनं यद्रीकाननं यस्मिन्वृत्तथा । अनवरतं निरन्तरं रोषस्यं तस्य
 नलभवेद्येन पानीयागमेन कल्पितो भलिनीकृतः प्रान्तः प्रवेशो यस्य तत्तथा । अवशीर्यमाणानि श्रयमानानि
 पान्दुरङ्गान्मुष्णालानि कुमुदानि कैरवानि तेषां दलानि पत्राणि तैर्गहनं निविडम् । दुरवगाहमित्यर्थः ।
 आममं मुष्टितं कमलरत्नं पद्मवनं यस्मिन्वृत्तथा । उद्यमानान्पुत्राबल्येनोदुदूर्ध्वं व्यतीर्यमाणान्यनाद्यानान्य-
 शुभ्रानि किञ्जल्कदलानि कमलानि च यस्मिन्वृत्तथा । 'किञ्जल्कः केसरोऽश्रियाम्' इत्यमरः । आ समन्ता-
 जर्जरीरितानि शिथिलितानि क्लृष्टाकुबलयानि यस्मिन्वृत्तथा । तत्र क्लृष्टं सौगन्धिकम् । 'सौगन्धिकं तु क्लृ-
 र्णम्' इत्यमरः । कुबलयानि प्रतीतानि । उद्भ्रान्तं चकितं च तद्भ्रमरकमलाभावादतिवलयं भ्रमरसमूहो यस्मि-
 न्वृत्तथा । उद्गीर्णः संघीर्णसंघसार्पैर्धकाङ्गसमूहैस्त्वल्कमुज्जितम् । 'प्रगीर्णोऽनीनसंघीनान्येताः रागगतिक्रियाः'
 इत्यमरः । कश्चित् 'उद्गीर्णसंघसार्पम्' इत्येव पाठः । तत्रोद्गीर्णा हंसानां सार्पाः समूहा यस्मिन्वृत्तथा । न
 विषयेऽन्यथा न मेघसद्भावापिनां वेऽनवस्थाना एवंपिपाः सारसा लक्ष्मणाद्येयामारहितं रटितं तेन करुणं
 वीनम् । अवशिष्टानि यानि दलानि पत्राणि तेषां तले नितीयमाननाधिवनानमुच्यकितमुभ्रं चक्रवाकयुगलं
 रथाद्वाद्दुर्गमं यस्मिन्वृत्तथा । उत्कम्पिततरुत्वा ये कादम्बानां हंसानां कदम्बकाः समूहास्तेराधिवनान् उपकू-
 नस्य नडलः । 'नडप्रायो नडकीनोऽनङ्गांध नडुलथ सः' इति हैमः । प्रदेशो यस्मिन्वृत्तथा । उद्भ्रान्त्येन
 कलं मनोहरं विस्तं येषामेवंपिपाः कलापिनो मयूराः, यथा बभौटाः, यथाका शिवकपिऽकाः, तेषां कलाराः

१ सर्वं च. २ रज्या. ३ प्रवाहिताः वाहिता रपवाहिता. ४ धारा. ५ अरभज्यमानम्; विभज्यमानम्.
 ६ संघीः. ७ उपसंक्रय. ८ इव. ९ धाराधरजल. १० वराहं. ११ आशेष्यः अशेष. १२ प्रवेशं. १३ उद्भ्रान्तमुद्र.
 १४ अवर्षित. १५ हंसमालम्. १६ भागितमान. १७ मुकलमद्वेकत; उक्तदन्विष्ट. १८ कण्ठ.
 १९० ९९

दृष्टपूर्वमप्यदृष्टपूर्वमिव, अदत्तदृष्टिसुखम्, अनुत्पादितहृदयाह्लादम्, अनुपजनिमाननीति, तदेवाच्छोदमुपादिवद्विगुणदुःखमाससाद् । आसाद्य चोपसर्पन्नेव सर्वथाधारानदिदेश । 'कदाचिदसौ वैलक्ष्यादस्नानालोक्यापसर्पत्येव तद्यनुपूर्वमिव पार्श्वेष्ववहिता भवन्तु भवन्तु इत्यात्मनापि तुरगगत एव खिन्नोऽप्यखिन्न इव विचिन्वंङ्गनागाहनानि वृक्षमूलानि शिलातलानि लसन्मण्डपांश्च समन्ताद्भ्राम । भ्राम्यंश्च यदा न कचिदपि किञ्चिदवसानविदुष्यद्राक्षीत्तदा चकार चेतसि—'नियतमसौ पत्रलेखासकाशात्मज्ञागमनमुपलभ्य प्रथममेकापक्रान्तो येनावस्थानचिह्नमात्रकमपि कथमपि नोपलक्ष्यते । निर्दोदोदेशं गतश्च कारणभिरसाधेवान्विष्टोऽपि न दृष्टः । तत्कष्टतरमापतितम् । वैशम्पायनमदृष्ट्वास्मात्प्रदेशात्तदमपि गन्तुं पादावेव नोत्सहेते । मे मन्मथशरविक्षिप्ताश्च कादम्बरीदर्शनमात्रालम्बनक्षणमपि विलम्बमन्तरीकर्तुमश्रमाः क्षामतया मा यासिषुः प्रागाः । सर्वथा विन्ष्टोऽस्मि, न दृष्टा देवी कादम्बरी, नापि वैशम्पायन' इति । एवमुत्पन्ननिश्चयोऽप्यपरिच्छेद्यस्वभावत्वात्प्रत्याशायाः कदाचिदस्य घृत्तान्तस्याभिज्ञा महाभेदापि भवत्येव । तत्तां तावत्पर्याप्ति ।

समूहासौरभ्यासित आश्रित उपागतपादवः समीपवृक्षो यस्य तत्तथा । प्राप्या प्रादृक्कटेनाहृतं कीर्तितं वैलक्ष्यदिवेतरदिव । दृष्टपूर्वमपि विलोकितपूर्वमप्यदृष्टपूर्वमिवानिरीक्षितपूर्वमिव । अदत्तं दृष्टेर्वस्य सुखं सुखं येन तत्तथा । अनुत्पादितोऽविहितो हृदयस्य चेतस्य आह्लादः प्रमोदो येन तत्तथा । अनुपजनिता हृदा भवसस्य स्थान्तस्य प्रीतिः ज्ञेहो येन तत्तथा । उपाहितं स्थापितं द्विगुणं दुःखं येन तत्तथा । आसपादिलनवत्प्रानेवोक्तः । आसाद्य च प्राप्य चोपसर्पन्नेवोपमरमेव सर्वान्तमप्रानश्ववारान्सादिन इत्यादिदेशात् इत्यत्र । इतिचोद्यमाह—कदेति । कदाचिदसौ वैशम्पायनो वैलक्ष्याद्रीभारत्ततोऽस्नानालोक्य निरीक्षणान्वेषणमात्येव । तद्यनुपूर्वमिव पार्श्वेषु भवन्तो युयमवहिताः साधधाना भवन्तु । इत्यात्मनापि सेनापि तुल्यत्वात् एवाश्वाधिरूढ एव खिन्नोऽपि खेदं प्राप्तोऽप्यखिन्न इवाप्राप्तखेद इव विचिन्वन्विलोक्यङ्गनागाहनानि वृक्षमूलानि शिलातलानि पादपत्रुभानि शिलातलानि प्रतिद्वानि लसन्मण्डपांश्च प्रतिदिवसवर्षमानवीजवपरांश्च समन्ताद्भ्राम्यन्वभ्राम । भ्राम्यंश्च पर्यटंश्च यदा कचिदपि कुत्रापि स्थले किञ्चिदपि खलनप्यवस्थानि निचासामिज्ञानं नाद्राक्षीन्न व्यलोकयत् तदेति चेतसि चित्ते चकार निर्ममे । नियतं निश्चितमसौ वैशम्पायनपत्रलेखायाः सकाशात्समीपान्माज्ञागमनं चन्द्रापीडागमनमुपलभ्य प्राप्य प्रथममेवादावेवापक्रान्तो गतो देवकारणेनावस्थानचिह्नमात्रकमपि निवासशापकामिज्ञानमात्रमपि कथमपि महता कष्टेन नोपलक्ष्यते । निर्दोदोदेशं निर्दोदोदेशं गतश्च प्राप्तधासावेव वैशम्पायन एवास्माभिरनिष्ठाऽपि विवेकित्रोऽपि कापि न दृष्टो न दृश्यमयायातः । तत्तस्मादेतौः कष्टतरमतिकृच्छ्रमापतितमायातम् । तदेव प्रसूयन्माह—वैशम्पायनेति । वैशम्पायनमदृष्ट्वास्मात्प्रदेशात्तदमपि गन्तुं पादावेव नोत्सहेते नोत्सर्जते । मे मम मन्मथः कंठ्यस्तस्य शरैर्बलीर्विक्षिप्ता नोदिताश्च प्राणा अमवः गताः कथं मेलाङ्कुरमाह—कादम्बरीति । केवलं कादम्बरीदर्शनमेवालम्बनं येषां ते तथा । तद्दर्शनावलम्बनेन शिवा इत्यर्थः शन्तरा मध्ये क्षणमपि निभेषमात्रमपि विलम्बं कर्तुं विधातुमश्रमा अश्रमर्थाः क्षामतया क्षीणतया मा यासिषुः प्रागाः । न विलोकिता देवी कादम्बरी न वैशम्पायन इति हेतोः । सर्वथा सर्वान्मनाई विन्ष्टो गतप्रान एवमि । एवमुत्पन्ननिश्चयोऽपि संज्ञातनिर्णयोऽप्यपरिच्छेद्यस्वभावत्वात्तदावेद्यप्रवृत्तित्वात्प्रत्याशायाः प्रतिनिष्कारा अथ पूर्वोक्तघृत्तान्तस्य कदाचिदभिज्ञा येनैव महाभेदापि भवत्येव । तत्तस्मादेतौत्सावदादौ तां महाभेदां परन्तु

१ दृष्टपूर्वमिव, अन्वदिवाद्दृष्टपूर्वमिव. २ इव. ३ सर्वान्. ४ लया. ५ प्रथमतरम्. ६ साधक्यपि. ७ निर्दोदो
८ कष्टम्, कष्टमपम्. ९ क्षामतयाभी प्राणाः; क्षीणवपराणाः.

यथायुक्तं प्रतिपत्स्य इत्यारोप्य हृदये तदाश्रमस्यैव नातिदूरे निवेशिततुरगसैन्यः सैन्यस-
 त्तमपनीय सर्पनिर्मोकपरिलयुनी धनोज्जितव्योत्त्राभिरामे परिधाय याससी तथास्थित-
 गमेवेन्द्रायुधमादह्य महाश्वेताश्रममुपाजगाम । तत्र च प्रविशन्नेवावतीर्य महाश्वेतावलो-
 ऽनुह्लात्पश्चादाकृष्टेनेन्द्रायुधपरिजनेनानुगन्वमानो विवेश । प्रविश्य च गुहाद्वार एव
 अशिलातले समुपविष्टामधोमुखीमसह्यमन्युवेगोत्कम्पितसर्वावयवामनवरतनयनजलवर्षि-
 ष्णवृषाताहतां लतामिवोद्गाप्पदीनदृष्टया कथंकथमपि तरलिकया विधृतशरीरं
 श्वेतामपश्यन् । दृष्ट्वा च तां तादृशीमस्योदपादि हृदये—‘मा नाम देव्याः कादम्बर्या
 किमप्यनिष्टमुत्पन्नं भवेत् । येनेयमीदृश्यवस्या हर्षहेतावपि मदागमनेऽनुभूयते महाश्वे-
 ।’ इत्याशङ्कामिन्नहृदयोऽयमुद्गीनैरिव प्राणैः पदे पदे स्तलन्निव पतन्निव मुह्यन्निवोपसृ-
 पविश्य च तस्यैव शिलातलस्यैकदेशे प्रोद्गाप्पविषण्णवदनः किमेतदिति तरलिकामपृ-
 त् । सा तु तथावस्थाया अपि महाश्वेताया एव मुखमवलोकितवती ।

श्रेयानि । ततस्त्रयन्तरं यथायुक्तं यथोचितं प्रतिपत्सेऽङ्गीकरिष्ये हृदये चेतसीत्यारोप्येत्ताया तस्या
 श्वेताया आश्रमस्य गुम्फाया नातिदूरे नातिविप्रकृष्टे निवेशितं स्थापितं तुरगसैन्यमश्वबलं येनैवंभूतः सैन्य-
 त्तमोर्गं वाहिन्याः संबन्धमपनीय दूरीकृत्य सर्पस्नाहेर्निर्मोकः कथुकः । ‘फणोऽहिकोरो तु नित्त्वयनी निर्मो-
 ष्यकाः’ इति हैमः । तद्वत्तरिलघुन्यगुरुनि धनेन मेधेनोज्जिता लक्षा या ज्योत्स्ना चन्द्रिका तद्वदभिरामे
 मोदरे वाससी बस्त्रे परिधाय परिधानं कृत्वा । अत्र यद्भद्रयग्रहणं देशाचारविशेषादेव मन्तव्यम् । यथा पूर्वं
 गपितं तथैव स्थितं पर्याप्तं पत्स्ययनं यस्सैवंभूतमेवेन्द्रायुधमश्वमारोहणं कृत्वा महाश्वेताश्रममुपाजगामो-
 ऽप्यौ । तत्र च तदाश्रमे प्रविशन्नेव प्रवेशं कुर्वन्नेवावतीर्यावतरणं कृत्वा । अथादिति शेषः । महाश्वेताया
 बलोरुचं निरीक्षणं तस्मिन्वत्कुतूहलनाथर्यं तस्मात्पश्चादाकृष्टेनाकर्षितेनेन्द्रायुधस्य परिजनः परिच्छदस्तेनानु-
 गन्वमानोऽनुयायमानो विवेश प्रवेशं कृतवान् । प्रविश्य च प्रवेशं कृत्वा च गुहाद्वारे या धवलशिला तस्मा-
 ऽत्ते समुपविष्टां निष्पन्नामधोमुखीं नीचैर्मुखीं महाश्वेतामपश्यलोकयत् । कीदृशीम् । असह्यो विसोढुमश-
 चो यो मनु्युः क्रोधः शोको वा । ‘मनु्युसोऽहौ तु शुक्त्रियाम्’ इत्यमरः । तस्य वेगो रस्यस्तेनोत्कम्पिता
 ष्वल्लिताः सर्वावयवाः समप्रापयन्ता यस्याः सा ताम् । अनवरतं निरन्तरं नयनजलं नेत्राम्बु वर्षतीत्येवंशीला
 ऽताम् । अत एवोत्प्रेक्ष्यते—उच्यतेऽप्युमी यो वातो वायुस्तेनाहतां ताडितां लतामिव । ‘लघण्डस्त्वति-
 षेपनः’ इति हैमः । उद्गाप्पोद्गताधुरेर्षविधा रीना दुःखिता दृष्टिर्मयसा एतादृशया तरलिकया कथंकथमपि
 नहता कृष्टेन विधृतं धारितं शरीरं यस्याः सा ताम् । दृष्ट्वा च निरीक्ष्य च तादृशीं तथावस्थां महाश्वे-
 ताम्, अस्या चन्द्रापीडस्य हृदय उदपाद्युत्पन्नम् । तदेव प्रकटयन्नाह—नामेति कोमलामन्त्रणे । देव्याः
 कादम्बर्या एव किमप्यनिर्दिष्टनामकमनिष्टमशिवमुत्पन्नं प्रादुर्भूतं भवेत् । येन हेतुनेयं प्रत्यक्षोपलभ्येदृश्येत-
 त्प्रकारावस्या दशा महाश्वेताया हर्षहेतावपि प्रमोदनिदानभूतेऽपि मदागमने अनुभूयतेऽनुभवविषयीक्रियते
 इत्याशङ्करेका तथा निश्चं विरीर्यं हृदयं चेन्नो यस्सैवंभूतोऽयं चन्द्रापीड उद्गीनैरिवोद्गीयगतैरिव प्राणैरसुनिरत
 एव पदे पदे स्तलन्निव स्तालनां प्राप्नुवन्निव, पतन्निव भ्रमन्निव, सुषान्निव मोहं गच्छन्निव, उपसृत्य समीप
 आगत्य तस्यैव शिलातलस्यैकदेशे एकप्रदेश उपविश्य च प्रोद्गाप्पेण प्रकृष्टाधुना विषण्णं विलसं वदनमाननं
 यस्सैवंभूतः किमेतदिति तरलिकामपृच्छप्रभयत् । सा तरलिका । तु पुनरर्थः । तथावस्थाया अपि तथाविध-
 दुःखदृग्गामा अपि महाश्वेताया एव मुखमाननमवलोकितवती निरीक्षितवती ।

१ अनवद्यव. २ तत्र च प्रवेश एव; तत्रामरिचनेव. ३ इन्द्रायुधेन परिजनेन च; इन्द्रायुधेन परिजनेन
 राजपुत्रैश्च.

अथानुपसंहृतमन्युवेगाणि गद्गदिकावशृंगमाणकण्ठा महाभवेन प्रत्यसारीत्—'नहन्त,
 किमियमावेदयति यदाही । यया दुःस्माभिधानेककठिनहृदयया पुनरप्यदुःस्मरणाहोऽपि
 दुःस्मात्तमीयं श्रावितम्, वैवाहं मन्दभाग्या महाभाग, जीवितव्यमनिनी निर्द्वजा निर्द्वे
 च दुःप्रघणमपि धावयामि दुःखमिदम् । श्रूयताम् ।' कैयूरकाङ्कवेदमनमाकर्णं विंशतिं
 मनसा न मया चित्ररथस्य मनोरथः पूरितः, न मदिरायाः प्रार्थना कृता, नमनः सन्
 हितं संपादिम्, न गृहाभ्यागतस्य चन्द्रापीडस्य प्रियमनुष्ठितम्, न चापि हृदयमङ्गल
 मागमनिर्वृत्तं प्रियसती कादम्बरी वीक्षितेस्तुत्यभ्रानेकगुणधैराग्या गाढवन्द्यान्ध्रदम्बरीके-
 हपासातपि शिञ्चा पुनः कष्टतरतपश्ररणायात्रैवायाता यावत्स महाभागस्यैव तुल्याह्वे
 न्मुक्तमिवान्तःकरणेन शून्यशरीरमुत्तरत्सुगुणमुत्कृतायद्वलक्ष्यशून्यया हृद्या प्रनष्टमिव किन्ती-
 तस्तातो विलोकयन्तं प्राक्षणयुवानमपश्यम् । स तु मामुपसृज्यान्त्यदृष्टिरदृष्टपूर्वोऽपि प्रनिस-
 नत्रिव, असंस्तुनोऽपि चिरपरिचित इव, असंभावितोऽप्युपारुहप्रौढप्रणय इव, अश्लिषोऽपि
 परवानिव, प्रेम्णा शून्योऽपि किमप्यनुस्मरत्रिव, दुःखिता कारोऽपि मुखायमान इव, तूष्णीनी

अथेति तदनन्तरम् । अनुपसंहृतोऽद्रीकृतो मन्युवेगो यया शैवंषिपापि गद्गदिका गद्गदवलेतन-
 माणो दम्भमानः कण्ठो यस्या सा महाभवेन प्रलकाशीत्यनन्तरिव । हे महाभाग, किमियं बरुही शोचती ।
 'वराहः संगरे शोचे' इति विश्वः । आवेदयति कथयति । दुःस्मानिपातः प्रदारात्तेनैकपद्विर्वा इति
 बहोरं हृदयं भुजान्तरं यस्या एवंषिषया यया मया पुनरप्यदुःस्मरणाहोऽपि दुःखं भोतुमशक्येऽन्तरी-
 स्वकीयं दुःखमसातं धावितं धवणगोचरीकारितम् । हे महाभाग, वैवाहं मन्दभाग्या हीनाहृष्टा जीविते दन्त-
 मावकिर्यस्याः सा तथा निर्द्वजा निद्रया निर्द्वेणा निष्कण्ठा चेदं दुःखं दुष्टं धवणमाकर्णं यसेति दुःखमने-
 दशमपि धावयामि श्रुतिगोचरीकारयामि श्रूयतामाकर्ण्यतामिति । कैयूरकाङ्कवदमनं तत्र प्रत्यानमाकर्णं मीर-
 माणं मनो मानसं यस्याः तथा । हृकुटमानहृदयवेल्लर्षः । मया महाधेनया चित्ररथस्य विपुनैतोरपेदिते
 न पूरितो न पूर्णद्वितः । नापि मदिराया मातुः प्रार्थना याजा कृता । नमनः स्वकीयस्य सतीर्षं इति
 संपादितं निष्पादितम् । न गृहाभ्यागतस्य स्वकीयगदनागतस्य चन्द्रापीडस्य प्रियमनुष्ठितमादितम् । न क्वी
 हृदयस्य चेतसो वदभो जनस्य समागमेन निर्द्वेता संजानसंनोपा, एतादृशी प्रियसती वदभवस्य कदम्बरी
 वीक्षिता विलोकितेति हेतोस्तत्तं प्रादुर्भूतं यदनेकगुणमुत्कृष्टं वैराग्यं विरागता तस्यासमन्ताद्गात्रकण्ठोऽप्युप-
 निष्पन्नात्कादम्बरीकेहृपाशानपि शिञ्चा छेदं विधाय पुनर्द्वितीयवारं कष्टरमस्तुभरं यत्तथात्कदम्बरीके
 चरणयासेवनायात्रैव शुष्काशमेव यावत्, आशातागता तावत्, अत्र महाभागस्य भवनस्तुल्याह्वं सरा-
 कारयन्तःकरणेन चित्तोन्मुक्तमिव लक्ष्मिव, अत एव शून्यशरीरमिन्द्रियव्यापारहितवेदमुत्तरत्सुगुणमुत्कृष्टं
 यस्य सा तमुत्तुनस्तुत्तितमावदं यदक्षं वैष्णवं तेन शून्यया निरवधानया हृद्या हया प्रनष्टमिव यत्रमि किन्ती
 किन्दितस्तनोऽपि विलोकयन्तं पश्यन्तं प्राक्षणयुवानमपश्यं विलोकयम् । स तु मामुपसृज्य मननीयमानस्य
 नात्मसिन्दुरिष्यस्य सा तपाहृष्टपूर्वोऽप्युपनिरीक्षितपूर्वोऽपि प्रत्यभिज्ञानत्रिव सौख्यं देवदत्त इति प्रत्यभिज्ञानप्रल-
 णावगच्छत्रिव, असंस्तुनोऽप्युपनिरीक्षितोऽपि चिरपरिचित इव बहुकालविहितपरिचिनिरिव, असंभावितोऽप्युप-
 भावनाविपयीकृतोऽप्युपारुहोऽद्वारितः प्रौढो महान्प्रणयः केहो यस्मिन्नेतादृश इव, अश्लिषोऽप्यवस्ततोऽपि पर-
 वानिव परापीन इव । 'परतत्र- परापीनः परवाजाववानपि' इत्यमरः । प्रेम्णा केहेन शून्योऽपि किमप्यनुस्मर

१ किमिति नावेदयते; किमपि नावेदयते. २ पुनरदुःखम् । पाहोऽप्यात्मीयदुःखं प्रापितः; पुनरप्यदुःस्मरणाहोऽपि
 ३ वदुःखं भावितः. ४ निष्कण्ठयापि. ५ श्रूयताम्. ६ भवनो गमनम्; गवरागमनम्. ७ निर्द्वेताभावना-
 ८ गतम्. ९ निर्द्वेता. १० निष्ठा. ११ दुःखवयसमाकृतिमनम्.

स्त्रियः प्रार्थयमान इव, अष्टोऽन्यावेदयन्निवात्मीयामेवावग्याम्, अभिनन्दन्निव, अनुसोच-
 न्निव, हृष्यन्निव, कृष्यन्निव, विपीडन्निव, विभ्रदिव, अभिभवन्निव, हत इव, आकाङ्क्ष-
 न्निव, अनुस्मरन्निव विस्मृतम् । अनिनेपेण निश्चलन्त्यपश्मार्णान्तर्वापप्राङ्ग्रेण कर्णान्त-
 चुम्बिना विकसितेनेवासुकुलिनतारकेण चक्षुषा मन इवाविष्ट इव वियुक्त इव पितृनिपाक-
 र्पन्नियान्तर्विगन्निव च मुचिरमालोक्यावर्षान्—‘वर्तनु, सर्व एव हि जगति जन्मतो वयस
 आकृतेर्वा सदगमाचरन्न वचनीयतामेति । तव पुनरेकान्तयामप्रकृतेर्विधेरिव विमद्वानुग्राने
 कोऽयं प्रयत्नः । यदियमष्टिष्टमालतीसुकुमारा मालेव कण्ठप्रणयैकयोग्या तनुस्तुचितेना-
 मुना कैष्टतरतपश्चरणपरिच्छेदेन म्लानिमुपनीयते । रूपवचसोरनुरूपेण मुमनोहारिणी लतेव
 रसाभ्रपिणा फलेन कथं न संयोज्यते । जातस्य हि रूपगुणविहीनस्यापि जन्मोपनतानि
 जीवलोकमुग्नान्वनुभूय शोभते परत्रसंबन्धी तपश्चरणपरिच्छेदाः । किं पुनराकृतिमतो
 जनस्य । तद्दुःखयति भामयमस्याले स्वभावसरसायास्तनोर्भृणालिन्या इव तुहिनपातस्तपः-

शिव विचित्रस्त्रिगोचरीतुषेणिव, दुःखितो दुःखं प्रात आकारो यस्त्वंविधोऽपि मुखाभवाचरतीति मुखायवे
 वेति मुखायमान इव । दूष्णीनपि स्थितो मौनमापाय शितोऽपि प्रार्थयमान इव कात्रां कुर्वन्निव । ‘दूष्णीकं तु
 स्त्वं मौने मौनं शीले लनव्यदम्’ इति विश्वः । अष्टोऽन्यप्रधोऽष्टोऽन्यामीयां स्वदीयामेवावग्यां दशामावेदय-
 न्निव शापयन्निव, अभिनन्दन्निव श्लापां कुर्वन्निव, अनुसोचन्निव मुवं विदपन्निव हृष्यन्निव, हर्षेणिव, कृष्यन्निव
 विद्विद्यन्निव, विपीडन्निव गिरादं प्राभुवन्निव, विभ्रदिव प्रस्तरिव, अभिभवन्निव तिरस्कुर्वन्निव, हत इव सुपित
 इव आकाङ्क्षन्निव, बान्धविव विस्मृतमनुस्मरन्निव, अनिनेपेण निमेषरहितेन निधलं निष्कम्पं स्तब्धं पश्य
 नेत्रयेन यस्य तत्तथा सेनान्तर्वाप्यो मप्यागतथा । क्वचित् ‘क्षरद्वाण’ इति पाठः । तस्य पूरः समूहलेनाद्वै-
 पोक्षेन कर्णान्तं धोत्रान्तं चुम्बतीलेर्वशीलेन कर्णान्तचुम्बिना । अत एव विकसितेनेव विद्रेणेवासुकुलिता कुञ्च-
 न्निवा तारका कनीनिका यस्मिन्स्तथा वेन । एवंविधेन चक्षुषा नेत्रेण मत्त इव क्षीव इव, आविष्ट इव भूतप्रल
 इव, वियुक्त इव विभिन्न इव, पिबन्निव पानं कुर्वन्निव । अलादरेणावलोकनं पानमिति प्रायः । आकर्षण्निवा-
 कर्णं कुर्वन्निव, अन्तर्विशन्निव मध्ये प्रवेसं विदपदिव च, मुचिरं बहुकालमालोक्य निरीक्ष्यावर्षावोचत् ।
 हे वर्तनु प्रशास्येहे, सर्व एव हि जनो जगति लोके जन्मन उत्पत्तेर्वयसोऽवस्थाया आकृते रूपस्य वा सद-
 यमनुसमाचरन्नुर्वाशे न वचनीयतां निन्दयतामेति गच्छति । तव भवत्याः पुनरेकान्तेन निधयेन वाना
 प्रविष्टा प्रकृतिः स्वभावो यस्त्वंभूतस्य विधेरिव विधातुरिव विसद्वानुग्रानेऽसदवाचरणे कोऽयं प्रयत्नः
 प्रयासः । वयस्नादिर्यं तनुः शरीरमष्टिष्टाऽन्यायिता या मालती जातिसद्वानुग्रामा मुक्तोमला मालेव सगिव
 कष्टे यः प्रयसो रक्षणद्वेहस्तत्रैकाद्वितीया केवलं वा योग्योचितामुनाचुचितेनायोरयेन कष्टतरं यत्तपश्चरणं
 तस्य परिच्छेदाः परिश्रमलेन म्लानि म्लानिमुपनीयते प्राप्यते । रूपं सौन्दर्यं वयोऽवस्थाविशेषोऽनुरूपेण
 योग्येन रवं माधुर्यादिलक्षणमाश्रयतीलेवंशीलेन फलेन साध्येन कथं न संयोज्यते संयुक्तोक्तिवते । केव । लतेव
 यथैव । यथा लता फलेन संयोज्यते । उभयोः साम्यमाह—मुमनोहारिणी मुनसः पुण्यानि तानिहार्दिणी
 रचिरा तनुः । पद्मे मुनसः सज्जनासेपां हारिणी मनोज्ञा । हि यस्मात्कारणाद्रूपगुणविहीनस्यापि सौन्दर्य-
 गुणरहितस्यापि जानस्योत्पन्नस्य जन्तोर्जन्मन्युपनतानि प्राप्तानि जीवलोकमुग्नान्वनुभूय शोभते शोभां प्राप्नोति । आकृतिमतः सौन्दर्येपि-
 तस्य जनस्य किं पुनः । भवत्य इति शेषः । तत्तस्मात्कारणते तव स्वभावेन प्रकृत्वा सरसाया रमोपयुक्तया
 क्स्तास्तनोर्द्वेहस्य मृणालिन्याः कनडिन्यास्तुहिनपात इव हिमनिपतननिवायं तपःपरिच्छेदो मां दुःखयति

१ अभिनन्दन्, २ क्षरद्वाण, ३ मुननु, ४ विधोः, ५ वर्तनेन तपश्चरण, ६ म्यानिम्, ७ कश्चंबन्धी.
 < अस्याः.

परिच्छेदाः । यदि च त्वाहमी जीवलोकमुखेभ्यः पराश्रुती तपसा ह्येवयन्यात्मानं तदा
 वृथा वहति धनुरधिज्यं कुमुदकार्मुकः । निष्कारणमुदयति चन्द्रमाः । वृथा वसन्-
 मासाभ्यागमः । निष्फलानि कुमुदकुवलयकङ्कारकमलाकरविलसितानि । निष्फला जल-
 समारम्भाडम्बराः । निरर्थकान्युपवनानि । किं ज्योत्स्नया । किं वा लीलासरित्पुत्रि-
 मलयानिलेन वा' इति ।

अहं तु देवस्य पुण्डरीकस्यैव वृत्तान्तादपेतकौतुका सर्वथा तं वदन्तम् 'अपि क्वचन,
 कुतो वा समायातः, किमर्थं वा मामेवमभिदधासि' इत्यष्टद्वैवान्यनोऽगच्छम् । गता च
 देवोर्चनकुमुदमार्ग्याचिन्वती तरलिकामाहूयाश्रवम्—'तरलिके, योऽयं युवा कोऽपि प्राज्ञा-
 कृतिरंस्त्रावलोकयतो वदतश्चान्यादृश एवाभिप्रायो मयोपलक्षितः । तत्रिवार्यंतामयं यथा
 पुनरत्र नागच्छति । अथ निवारितोऽपि' यथागमिष्यति तदावश्यमेवोत्सामद्रकं मी-
 प्यति' इति । स तु निवार्यमाणोऽपि दुर्निवारवृत्तेर्मदनहृत्कस्य दोषैर्भविताव्ययथा धान्यं-
 स्य नात्याक्षीदेवानुबन्धम् । अतीतेषु केषुचिद्विषयेष्वेकदेशं गीतायां योमिन्यामुद्रितस्तत्र
 भरणोदीपितस्मरानलं ज्योत्स्नापूरमिन्दुमयूलेषु लब्धनिद्रायां तरलिकायामर्षाप्रमुखा सीं-

दुर्गं करोति । यदि च त्वाहमि जीवलोकमुखेभ्यः पराश्रुती निर्वर्तितानात्मानं तदा ह्येवयनी
 शोचयन्ती, तदा कुमुदकार्मुकः कंदर्पोऽधिज्यं ज्वागपिहृदं धनुः कार्मुकं वृथा युवा वहति धारयति । निष्का-
 रणं निष्प्रयोजनं चन्द्रमाः क्षाशाह उदयलुङ्गच्छति । वृथा युवा वसन्तमासस्य ह्यरमिनाससाभ्यागम्य आपनन् ।
 कुमुदानि कैरवाणि, कुवलयानि श्वेतकमलानि, कङ्कारं सौगन्धिकम्, कमलानि पद्मानि, एतेषामाहारा वसु-
 देशां विकीर्णानि ह्यनितानि निष्फलानि निरर्थकानि । जलदस्य समारम्भः प्रारम्भशशाडम्बराः वसुधोष
 निष्फला निरर्थकाः उपवनानि आरामाणि निरर्थकानि निष्प्रयोजनानि । ज्योत्स्नया चन्द्रिका हिन्दुः च
 मिमरीत्यर्थः । लीलासरित्पुत्रिनेः श्रीमानदीपयति । किं वा मलयानिलेन मलयाचलमण्डला वा किमेति ।

अहं तु देवस्य पुण्डरीकस्यैव वृत्तान्तादुदन्तादपेनं मनं कौतुकं कुतूहलं यसाः सर्वविधा सर्वथा सर्वोपगतं
 वदन्तं वृन्दन्तम् । अपि क्वचं को भवान्, कुतो वा कस्मात्प्रदेशात्समायातः समागत, किमर्थं वा मित्तो-
 जनं मां महाश्वेतानिधानामेवमभिदधासि कथयति, इत्यष्टद्वैव प्रथमवृत्तेष्वन्यतोऽरमिन्मन्वेऽगच्छन्त-
 म् । गता च देवस्य महेच्छित्पुत्रेर्चनं पूजनं तस्यै युगुणानि युगाभ्यामिन्वच्यवचयं कुर्वन्ती तरलिकावृत्ता-
 ह्यवश्यमकथयम् । हे तरलिके, योऽयं प्रयशोपलभ्यो युवा तदणः कोऽयन्निर्वृत्तताया वाप्यणस्य वि-
 श्ववृत्तिराकारो मय्य स तथा । अस्य यूतोऽवलोकयतः परवतो वदतश्च मुक्ताभ्यामादृश इव कश्चित्ताराव
 इवर्भिराव आशयो मयोपलक्षितो ज्ञानः । तत्तस्मादेतोरयं निवार्यतां प्रतिषेधयाम्, यथा पुनर्दृष्टीताराव
 मन्मर्तये नगच्छति नात्येति । अथ निवारितोऽपि प्रतिषिद्धोऽपि यथागमिष्यति तदावश्यमेव निश्चिनेन
 तस्य यूतोऽमद्रकमङ्गलार्थं मविष्यतीति । स तु युवा तरलिकया निवार्यमाणोऽपि प्रतिषिद्धमन्वेऽपि दुर्भिरा
 वाजिमुमग्नया कृतिर्वर्चनं यस्मैर्भूतस्य मदनहृत्कस्य ह्युवाकारिणः कंदर्पस्य दोषैर्दुर्भितैवर्चनोत्पन्नस्य मरि-
 च्ययथा कथे ज्योत्स्नया वानुबन्धं केह नाज्याधीज तयात्र । दिवसेषु केषुचिद्विषयेषु यानेषु मय्य, एतर्द्वैविल-
 मये नावथा लीलायां यस्मिन्पुनर्निद्रा उल्लेखितः स्मर एतानलो वदितैर्द्वैवर्चनं ज्योत्स्नया चन्द्रिकावृत्ता-
 न्दुन्दुबन्धेषु चन्द्रितैरमिन्द्रियेषु मियुवन्तु मय्य लब्धनिद्रायां प्रपन्नमीकायां तरलिकायामर्षाप्रमुखा कुर्व

१ अहं, २ अहं, ३ च. ४ सीता हृत्कः ह्रीं हृत्कः, ५ देवार्चनं, ६ अपि क्वचनं, ७ कश्चित्ताराव
 ८ विरोधयतः, ९ निवारितयतः, १० वदति, ११ अथैव, १२ दुर्भिरा, १३ चन्द्रिका, १४ निद्रावृत्त-
 नात्, १५ वदति, १६ अवाप्रतिशब्दक, अतएवनेऽमुखा, १७ सीतावर्चनं.

परिगल्गामिन्नेव शिलातले विमुक्ताङ्गी कक्षारमुखाभिणा मन्दमन्देनाच्छोदानिलेनाधीज्यमाना
 वर्णमुषाकूर्चैरिव करैर्धवलितदशाशामुने चन्द्रमसि निहितदृष्टिरपि नामायमेभिरमृतव-
 र्णिभिरखिलजगदादाकारिभिः करैश्चन्द्रमान्नपि हृद्यवद्भ्रमं मे वर्णदित्यायांसाप्रसङ्गेन
 देवस्य सुगृहीतनामः पुण्डरीकस्य ग्गरन्ती कथमभार्यैर्मे मन्दपुण्यायांसादृशस्यापि दिव्या-
 श्वेतंहापुरुषस्य तस्य नभमोऽवतीर्णस्य भाषितमन्त्रीकमुपजातं जातानुकम्पेन वा यथाकथं-
 चिन्नीविनुमितेव समाश्राप्तिता जीविनप्रिया तपस्विन्यपि येन पुनर्दर्शनमेव तेन भंम
 न दत्तम् । किं करोतु देवः सुगृहीतनामा पुण्डरीको यः परामुरेवोत्क्षिप्य नीतः । कपि-
 खलसु जीवन्गतः कथनियता कालेन गतेनापि निष्करुणेन वार्तापि मे न संपादिता
 इत्येतानि धान्यानि चालजालानि दुर्ज्ञोचितगृहीता चिन्तयन्ती जाम्रव्येवातिष्ठम् ।

अथ निभृतपदसंवरणार्थं चरणानुत्कण्ठकमनवरतनिपतितमदनशरश्लयनिकरनिचित-
 निव शरीरमुद्धन्तम्, उद्विक्तासिकेतकरजःपटलधवलं प्रथमतरमेव भस्मसात्कृतमिव मँद-

सौख्यं यथा सैवंपिपादं संतापं संज्वरं तस्य परिगल्गा निर्गमनहेतुनाभिद्येव शिलातले विमुक्ताङ्गी न्यस्तादेहा
 कक्षारं सौगन्धिकं तेन सुरभिणा सुगन्धिना मन्दमन्देनाच्छोदानिलेनाच्छोदेवायुना धीज्यमानोद्भूयमाना वर्ण-
 मुषा श्वेतमुषा तस्याः कूर्चैः पुषिभामिरेव करैः किरणैर्धवलितं शुश्रीकृतं दशसंख्याका वा आदा दिश-
 स्थासां मुचं देनैर्विधे चन्द्रमसि पुमुदयान्धवे निहिता स्थापिता दृष्टिर्गम्या सा निहितदृष्टिरपि । नामेति
 कोमलामश्रमे । अयं चन्द्र एभिरमृतवर्णिभिः पीयूषद्राविमिरत एवाखिलजगतः समग्रविश्वस्यादाकारिभिः
 प्रमोदजनकैः करैः किरणैः कृता चन्द्रमाः दारादो मे नम तमपि हृद्यवद्भ्रमं चितप्रियं वर्णदृष्टिं कुर्यात् ।
 इत्येवंस्वादांसा सृष्टा तस्याः प्रसङ्गेन संबन्धेन देवस्य पूज्यस्य सुगु गृहीतं नाम मस्यैवंभूतस्य पुण्डरीकस्य
 ग्गरन्ती स्पृष्टीपयमानयन्ती । 'अधीगर्धदेयातां कर्मेणि' इति षष्ठी । मे मम मन्दपुण्याया हीनसुहृताया अभा-
 र्यैर्दुर्दैवस्य कपिखलस्य नभसो ब्योमादवतीर्णस्तोतरितस्य तादृशस्य दिव्याकृतः सुन्दराकारस्य महापुरुष-
 स्यापि कथं भाषितं जल्पितमलोकं निम्बोपजातम् । वाथया जातानुकम्पेन समुत्पन्नकरुणेन यथाकथंचित्प्रका-
 रेण केवलं जीवितुं प्राणितुमित्येव हेतोः समाश्राप्तिताश्रातनां कारिता येन हेतुना जीवितप्रिया प्राणित-
 काःमा तपस्विनी वराक्यसि तेन हेतुना मम पुनर्दर्शनमेव न दत्तं पुनः सनीपे नागतम् । देवः सुगृहीतनामा
 पुण्डरीकः किं करोतु कुर्यात् । यः परामुरेव सृत् एवोत्क्षिप्योत्पाद्य नीतः प्रापितः । स्वर्गमिति शेषः । कपि-
 खलसु जीवन्गतः । कथं तेनापीयता कालेन निःकरुणेन मे मन वार्तापि किंवदन्त्यपि न संपादिता न
 विहिता । इत्येतानि च पूर्वोक्तान्यान्यानि च पुरो वक्ष्यमाणान्यालजालानि स्मरान्तर्गतभायाणि दुर्दुष्टं यन्भावितं
 तेन गृहीतान्साल्लता चिन्तयन्ती ध्यायन्ती जाग्रती सजागर्वातिष्ठं स्थिता ।

अपेति तदनन्तरम् । तमेव युवानमदाशं व्यलोकयमिति दूरैरान्वयः । तमेव विशेषतज्ञाह—निभृतेति ।
 निभृतनशब्दं यथा स्यात्तथा पदानामङ्गीना स्वचरणं यस्य सा तम् । आ चरणाचार्यं मय शीकृत्य । उक्त्यष्टम् ।
 संजातप्रेमोद्भममित्यर्थः । एतादृशं शरीरं देहमुद्धन्त धारयन्तम् । अत्र एवोत्प्रेक्षते—अनवरत अनन्तर निप-
 तिता समा ये मदनशर कर्षयन्त्यान्नेषा शल्यनेकरत्नेन निचितमिव व्यसमिव । उ, रुद्रमुनिर्देव केनकः
 कक्षच्छेदनात्स रज रजल ररगमद्दन्तद्रवजल दृष्टमे । अत्र एवोत्प्रेक्षते—प्रजननमेव इति मदनदुःखुजा

१ सुगन्धिकः २ सुगन्धिना ३ कूर्चैः ४ पुषिभामिरेव ५ किरणैः ६ धवलितं ७ शुश्रीकृतं ८ दशसंख्याका ९ वा आदा दिश-
 स्थासाः १० मुचं ११ देनैर्विधे १२ चन्द्रमसि १३ पुमुदयान्धवे १४ निहिता १५ स्थापिता १६ दृष्टिर्गम्या १७ सा १८ निहितदृष्टिरपि १९ नामेति
 कोमलामश्रमे २० अयं चन्द्र २१ एभिरमृतवर्णिभिः २२ पीयूषद्राविमिरत २३ एवाखिलजगतः २४ समग्रविश्वस्यादाकारिभिः २५ प्रमोदजनकैः २६ करैः २७ किरणैः २८ कृता २९ चन्द्रमाः ३० दारादो ३१ मे नम ३२ तमपि ३३ हृद्यवद्भ्रमं ३४ चितप्रियं ३५ वर्णदृष्टिं ३६ कुर्यात् ३७ इत्येवंस्वादांसा ३८ सृष्टा ३९ तस्याः ४० प्रसङ्गेन ४१ संबन्धेन ४२ देवस्य ४३ पूज्यस्य ४४ सुगु ४५ गृहीतं ४६ नाम ४७ मस्यैवंभूतस्य ४८ पुण्डरीकस्य ४९ ग्गरन्ती ५० स्पृष्टीपयमानयन्ती ५१ 'अधीगर्धदेयातां कर्मेणि' इति ५२ षष्ठी ५३ मे मम ५४ मन्दपुण्याया ५५ हीनसुहृताया ५६ अभा-
 र्यैर्दुर्दैवस्य ५७ कपिखलस्य ५८ नभसो ५९ ब्योमादवतीर्णस्तोतरितस्य ६० तादृशस्य ६१ दिव्याकृतः ६२ सुन्दराकारस्य ६३ महापुरुष-
 स्यापि ६४ कथं ६५ भाषितं ६६ जल्पितमलोकं ६७ निम्बोपजातम् ६८ वाथया ६९ जातानुकम्पेन ७० समुत्पन्नकरुणेन ७१ यथाकथंचित्प्रका-
 रेण ७२ केवलं ७३ जीवितुं ७४ प्राणितुमित्येव ७५ हेतोः ७६ समाश्राप्तिताश्रातनां ७७ कारिता ७८ येन ७९ हेतुना ८० जीवितप्रिया ८१ प्राणित-
 काः ८२ मा ८३ तपस्विनी ८४ वराक्यसि ८५ तेन ८६ हेतुना ८७ मम ८८ पुनर्दर्शनमेव ८९ न दत्तं ९० पुनः ९१ सनीपे ९२ नागतम् ९३ देवः ९४ सुगृहीतनामा ९५ पुण्डरीकः ९६ किं ९७ करोतु ९८ कुर्यात् ९९ यः १०० परामुरेव १०१ सृत् १०२ एवोत्क्षिप्योत्पाद्य १०३ नीतः १०४ प्रापितः १०५ स्वर्गमिति १०६ शेषः १०७ कपि-
 खलसु १०८ जीवन्गतः १०९ कथं ११० तेनापीयता १११ कालेन ११२ निःकरुणेन ११३ मे ११४ मन ११५ वार्तापि ११६ किंवदन्त्यपि ११७ न ११८ संपादिता ११९ न १२० विहिता १२१ इत्येतानि १२२ च १२३ पूर्वोक्तान्यान्यानि १२४ च १२५ पुरो १२६ वक्ष्यमाणान्यालजालानि १२७ स्मरान्तर्गतभायाणि १२८ दुर्दुष्टं १२९ यन्भावितं १३० तेन १३१ गृहीतान्साल्लता १३२ चिन्तयन्ती १३३ ध्यायन्ती १३४ जाग्रती १३५ सजागर्वातिष्ठं १३६ स्थिता ।

नहुतभुजा भुजाभेग कुग्दभीरुनभृगालमुक्तमुनिवनामनरलयनिवारदगैमरगाय साहजप्रदा-
 तिहतनामनेन कुमुमयन्वना रिमार्जिनं दधानम्, उद्भूतमाध्यमोत्कृष्टमनरलिनया केरु-
 गर्भगुण्या क परं गम्यते हनोऽपि मयेति मन्मथप्रथमनहायस्य चन्द्रममः केलयेन कर्ण-
 न्तलप्रया तर्ज्यमानमुद्गैगावर्जितेन नयनत्रलयोगमात्मने जलमित्र प्रयच्छन्तम्, आने-
 येव भीकरप्रहणाय निवर्तितज्ञानमिव सैदाम्भमा न युक्तमेव ते परहृदयमविज्ञायोपगन्तु-
 मिति पदे पदे निवार्यमाणमिव गुरुगोरुन्मग्धेन दूरत एव मशालिहनाडीकाशया प्रमत्त-
 भुजयुगलम् उत्कलिकासहस्रावियमं रागगागरमिव प्रतरन्तम्, अनवरतरतृतीयकृष्णान-
 मिव पुरस्तादीर्घनिःश्वाममरुद्धिरुद्यमानमिव दिद्युग्नधाविना ज्योत्स्नापूरेण रंगैरुद्यु-
 सुच्छुष्काननं प्रोन्मुक्तं सत्त्वेन प्रतिपन्नं कृपगतया, अक्षधीरिनं धैर्येण, संगृहीतं तरलन-
 विसर्जितं लज्जया, अधिगतं घाष्टैर्न, दूरीकृतं परलोकभोग्या, विमुक्तं युक्तयुक्तविचारेण,
 संकल्पजन्मन एव केर्यैलं यशे स्थितम्, आविष्टमिव मत्तमिदोन्मादादापतन्तम्, दूरतोऽपी

कामामिना मसंगाटनमिव । सुद्वजगाम्याद्भ्रमोपमानमिलयं । भुजभेग बाहुवाग्देन कुग्दभीरुं कुग्द-
 वदाचरितं शृणलं विवकृष्टकं दधानं निभ्राणम् । 'कृदो बल्योऽश्रियाम्' इत्यमरः । सुद्वजगाम्युद्गे-
 धते—राहलज्जगलप्रतिहतमनिराहतं साधनमाज्ञा यस्यैवैवियकुमुमयन्वना कंदर्वांगारमरणाय निश्चिन्त-
 विमुक्तये विवर्जिनं दत्तमुपसृपिनं स्थापितं शायनरलयमिवाहातरलयमिव । यया कथित्यापुनीनो रक्षा रान-
 धदयं छद्मानमरणाय वीरवल्यं भुजाभेग क्पाति तथैवानेन भुजाभेगावदयं मरणाय कंदर्वातं छाननयं
 यद्धमिवेति भावः । मन्मथस्य कंदर्पस्य प्रथमसहायम्यादावेव साहाय्यकारिणश्चन्द्रममः कुमुदगन्तव्य इत्या
 योऽशांशेन कर्णान्तलप्रया धोवान्तप्राप्तयेति तर्ज्यमानमिव निररिहयमाणमिव । इतियोलनाह—उद्भूतेति ।
 उद्भूतमुत्पन्नं यत्ताप्यसं भयं तस्मादुद्भुग्नस्तेन तरङ्गिनया चसलया केतकीगर्भसूच्या कृच्छ्रच्छरणपात-
 विप्रप्रकेण । 'विप्रप्रकः सृष्टिमिपीयते' इत्यमरः । तथा यया एवं हनो व्यागरीडोऽपि । कः क
 परमप्रे गम्यते । उद्भेगः संतापस्तेनावर्जितेन दत्तेन नयनत्रलयोगमा नेत्राम्बुप्रसादेनात्मने तस्यैव
 मिव प्रयच्छन्तं ददन्तम्, आरमेच्छयैव सधीयवाऽऽप्यैव मत्करप्रहणाय मतागिरीडनाय खेदमग्नाय प-
 जलेन निवर्तितज्ञानमिव विहितप्रथमिव परहृदयमन्वचित्तमविज्ञायाज्ञाःस्योपगन्तुं तत्तनीने सुं हे
 तव न युक्तमेव न न्याय्यमेयेति गुरुया गृहक्षरेणोऽरुन्मग्धेन जदास्फुटया पदे पदे निवार्यमाणमिव प्र-
 ष्यमानमिव दूरत एव दविष्टन एव मशालिहनास्य मशीयोपगृहणस्याडीकाशया मिन्माकाउवा प्र-
 रितं विश्वारितं भुजयुगलं बाहुयुगलं येन स तम् । उत्कलिका इवेखास्यातां सहेसं तेन शिरं सगु-
 रागगागरमिवाभुजयुगलमुदमिन प्रतरन्तमुत्तरन्तम् । अनवरतरतृतीयनरतरवर्तितेर्दीर्घेरावर्तेर्न 'अवमरुद्धिः
 पानवापुमि' पुरस्तादप्य आहृष्यमाणमिवाहृष्टिं विपीयमानमिव दिद्युस्यधाविना दिग्मदनशालकेन ज्योत्स्ना-
 पूरेण चन्द्रिकाप्रवाहोष्णमानमिव वहमानमिव रणरणकेनौरमुस्येनोप्राबन्धेन शुष्क रुध्राननं मुपे स्य क
 तम् । सत्त्वेन साहमेन प्रोन्मुक्तं त्यक्तम्, कृपगतया प्रतिपन्नं दैव्येनाङ्गीकृतम्, धैर्येण धीविज्ञापीरित-
 मवहीलितम्, तरलनया परिपवनया मसृष्टिनं न्याजितम्, लज्जया जगया, विसर्जितं दूरीकृतम्, कर्ण-
 निलम्बनागुणेनाधिगतं प्रथमं, परलोकीना प्राणानिभयभयेन दूरीकृतम्, युक्तयुक्तविचारेण न्याय्याप्य-
 विनयेन विमुक्तं त्यक्तं कवचं मन्मथजन्मन एव जनामभयवत् जगत्पथ मन्वन्तम्, आविष्टमिव भूतपृथीयैव,
 मत्तमव तवपाव उन्मादविम जगत्पथ नरकजन्म नच्छन्तम् । दरनोऽपि दवेपारपि विवनाभिपीनि-

१. सु. वि. १. १. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

महाभूतानि । येनैवं वदन्नामिना भस्मीकृतोऽसि, न वायुना धूतोऽसि, नाम्भेसा प्राप्नोऽसि, न धरिण्या रसातलं प्रवेशितोऽसि, नापि तत्क्षणमेवाकाशेनात्मनिर्विशेषतां नीतोऽसि, अव्यवस्थितो व्यवस्थितेऽस्मिंल्लोके कुतस्त्वमुत्पन्न एवंविधः । यस्मिंश्चातिरिच कानवापी न किंचिदपि वेत्सि । येनैवं सखु हतविधाया केनाप्युपदर्शितमुखरागः स्वपशुपानमात्रमुत्तिरनिरूपितस्थानास्थानवादी शुफ इव यच्छुमेवं शिक्षितस्तेनैव किमुत तस्यामेव जातो न निश्चिन्नोऽसि, तेनैकान्तंहासहेतुरेवं वदन्नपि न क्रोधमुत्पादितवानसि । त्वं दुःखदुःखिणः संविनागमिमं करोमि, येनात्मवचनानुरूपां जातिमापन्नो नैवास्मद्विधाः कामयसे इत्युक्तं चन्द्राभिमुखीभूत्वा कृताञ्जलिः पुनरवदन्—‘भगवन्, परमेश्वर, सकलभुवनचूडानगे, लोरुपाल, यदि मया देवस्य पुण्डरीकस्य दर्शनात्प्रभृति मनसाप्यपरः पुमात्र चिन्तितवानेन मे सत्यवचनेनायमलीकङ्कामी महुदीरितायामेव जातो पततु’ इति । मद्रुंभोऽम्बन्तरमेव च न वेद्य किमसह्युत्तेर्मदनन्वरस्यावेगात्, उत सद्योविपाकस्यात्मनो दुःखान्

य ते तवास्मिन्शरीरे देहे सकललोकानां समप्रजनानां शुभाशुभयोर्बोधवयोः पुण्यापादोः साक्षिभूतानि महाभूतानि पृथिव्येतजोराज्याकाशलक्षणानि न सन्वेव । एतदर्थं हेतुमाह—येनेति । येन कारणेन न्युवप्रमिता वहिना न भस्मीकृतो न भस्मगाद्विहितोऽसि । न वायुना समीरेणाधूनः कम्पितोऽसि । न मज्जनेन प्रावितः प्रसाहितोऽसि । न धरिण्या पृथिव्या रसातलमथोलोकं प्रवेशितोऽसि क्षिप्तोऽसि । तत्क्षणमेव तस्मिन्नेव च क्षण आकाशेन नमगात्तन्निर्विशेषतां स्वतुल्यतां नीतोऽसि प्राप्नोऽसि । अन्तरिक्षस्थामप्रातः पशुभूतारमकृतया व्यवस्थितेऽस्मिन्नेके कुतस्त्वमुत्पन्न प्रादुर्भूत एवंविध एतादृशो बहिर्गातिरिच पशुनातिरिच कामचारी खैरविहारी न किंचिदपि वेत्सि जानामि येनेरम् । सचिपी निव हतविधाया अपिष्टन्नङ्गा केनापि कारणेनोपदर्शितः प्रकटितो मुख आस्ये रागोऽनुक्तिरेव तदा स्वाशुपानमात्रे स्वाशुशुपानमात्रे प्रवृत्ति प्रवर्तनं यस्य स तथा । अनिरूपितमहातं बन्धनमप्यस्य व्यावकल्पस्वतंत्रं तत्र वदतीत्येवंशील. शुक्र इव कीर इव । सोऽपि दर्शितमुखरागः साशुपानमात्रे स्थानस्थानवादी च भवति । तत्रदेवेनं वक्तुं जपितुं शिशिनः शिषां प्रहितमेवैव इति किमुत कथं तस्मानिव निर्वन्तनी न निश्चितोऽसि । एतन्नेन निधयेन दास्यस्य हेतुर्विद्वानेवं वदन् पततु इति क्रोधं बोधं मोहान्निवृत्तवानसीति काङ्क्षिः । अतस्त्वदुक्तेः शरत्कथितस्यान्याया कर्तुमर्ह न इतं वं भागं धिमत्य प्रदानं करोमि । येन संविभागेनात्मवचनम्य सद्योवेरनुष्ठां योग्यां जतिं विंशत आशुत्र. प्राप्नो नैवास्मद्विधा अस्म्यन्वहताः कामयसेऽस्मिन्लक्षणे इत्युक्तेऽभिवाद्य चन्द्रस्य साशुपानमात्रे भूत्वा संमुखीभूय कृताञ्जलिः संयुतच्छरदया पुनरवदन्मवन्म् । ‘पाणि. प्रवृत्त प्रवृत्तिनां पुत्रो पुत्रस्य इति दैवम् । हे भगवन् हे माहात्म्यवन्, हे परमेश्वर परमेश्वरवन्, हे सकलभुवनचूडानगे मनसो पदिराजने, हे लोकपाल जगदशक, यदि मया महाधेनया देवस्य पुण्डरीकस्य दर्शनात्प्रभृति तदादेवं वमदरम्य मनसानि चिन्तेनाप्यारम्भदन्त्यः पुमात्र चिन्तितो न भ्यातः, तन्मयादेनोत्तेन मयावदेन पुरस्वोऽलीकङ्कामी निष्याःकाममन्महुदीरितायाधेव महुदायाधेव जातो जन्मन्नि पततु मच्छीरि ‘जतिः कामान्धरममोः’ इत्यमरः । अस्य मद्रुंभोऽम्बन्तरमेव न वेद्यि न जाने । भगवन्महदीश इत्येवं वदन्नेवम्य मदनन्वरस्य कामयनेनयस्य वेत्तु । उत इति विन्दते । मयन्महातं विनाशोऽनुभव न वेत्ती

१ आहूतः, अहूतः. २ वपणा. ३ म. म्वा म्वापनम्. ४ लोहवयो. ५ हतविधिनः. ६ मनुशुचितान्ता. ७ विहितः किन्तु. ८ शिशिनः. ९ वेन. १० वमदरेण वदन्. ११ लक्षणेऽस्मिन्. १२ अस्मद्वि. १३ व व । वचनेऽस्मद्विनाशेव, म पु मद्रुंभोऽम्बन्तरम्.

गौरवान्, आदोश्चिन्महचनः सामर्थ्यादेव चिह्नमूलमन्तरिवाचनः शिवावपत्नम् । अति-
 क्रान्तजीवितेऽग्निश्चोक्तान्द्वान्जनाच्छ्रुतवती यथार्था महाभागस्यैव मित्रं भवति' इत्युक्त्वा
 च त्रयावनम्रमुत्ती मर्षी मर्षीयसाधुधेनेन तूष्णीमेवाप्रावितवती । चन्द्रापीडस्य तु तदाकर्ण्य
 कर्णान्नागतलोचनद्वयामीलनमभमदृष्टेर्ध्रष्टयचनसौष्टव्यम् 'भगवति, कृतप्रयत्नायामपि भग-
 वत्वानुपुण्यभाजाग्निश्चन्मनि गया न प्राप्तं देव्याः कादम्बर्याधरणपरिचर्यासुराम्, तज्ज-
 न्मान्तरेऽपि मे भगवती संपादयित्री भूयान्' इति गदत एव कादम्बरीसमागमाप्राप्तिदुःखे-
 नेव भेदोन्मुखं मुकुलमिव शिलीसुरयापातात्स्वभावमरसं हृदयमस्फुटन् ।

अथ महाभेतायाः क्षरीरमुत्सृज्य संभ्रमप्रतिपन्नचन्द्रापीडक्षरीरयाः 'भर्तृदारिके, किं
 लज्जया । पश्य तावदन्यर्धेव कथमप्यास्ते देवधन्वापीडोऽयम् । भंमेवास्व प्रीया न मूर्धानं
 धारयति । विच्यौलितोऽपि न किञ्चिद्येतये । नान्तःप्रविष्टतारके समुन्मीलयति विलोचने ।
 नायं यथावस्थितानां गात्राणामावरणं करोति । नोच्छ्रंसिति हृदयेन । हा देव चन्द्रापीड,
 चन्द्राष्टते, कादम्बरीप्रिय, फेदानीं त्वया विना गम्यते' इत्युक्त्वा मुक्तार्तवचसि तरलिकाया,

पसात्मनः स्वरीयस्य दुष्टतया पापस्य गौरवाद्भरताम् । आदोश्चिह्नितकं । पचस एव सामर्थ्याच्छफेरेव छिप्तं
 छेरितं मूलं शुभं यत्सर्वभूतस्वरूपेण पृथक् एवाचेतनधेतनारहितः क्षितां पृथिव्यामपत्नम् । अस्मिन्नेसाम्पायने-
 ऽतिक्रान्तजीविते च गतप्रानिते च सति श्रुताकन्दा विहितार्तस्वरान्तर्जनान्नाप्यजनाच्छ्रुतवत्याकर्णितवती ।
 यथासा महाभागस्य महापुरुषस्य मित्रं ययसो भवति इत्युक्त्वेलाभिधाय च त्रयया लज्जयावनम्रं मुखं
 यस्याः संवेदिषा मर्षीयसा मर्षीयसाधुधेनेन नेत्राम्बुप्रपादेण तूष्णीमेव मत्वाप्रावितवती । चन्द्रापीडस्य तु तदा-
 कर्ण्यं श्रुत्वा हृदयमस्फुटदित्स्वन्यः । धीदहास्य । कर्णं यापदायतं विस्तीर्णं यतोचनद्वयं तस्वामीलनं मुदणं तेन
 ममा दृष्टिर्यस्य स तथा तस्य । ध्रष्टं नष्टं पचनस्य पचसः सौष्टवं शोभनत्वं यस्य स तथा तस्य । किं कुर्वतः ।
 इति गदत इति मुवतः । इतिशोलमाह—भगवतीति । हे भगवति हे देवि, कृतप्रयत्नायामपि विहितोयमा-
 यामपि भगवत्वानुपुण्यभाजा पापभाजास्मिजन्मनीद भवे देव्याः कादम्बर्याधरणपरिचर्यासुरां क्रमसेवासातं
 न प्राप्तं तज्जन्मान्तरेऽप्यन्यभवेऽपि मे मम भगवती भवती संपादयित्री जनयित्री भूयादित्योत्प्रेक्षते ।
 कादम्बरीसमागमाप्राप्तिदुःखेनेव भेदोन्मुखं प्रस्फुटनोन्मुखं मुकुलमिव मुकुलमिव शिलीसुरयापातात्स्व-
 रामिपातात् । यथा भ्रमरामिपातात्स्फुटलं भेदोन्मुखं स्फुटति, तथैव चन्द्रापीडस्य तस्फुत्वा स्वभावेन
 प्रकृत्वा सरसं कोमलं हृदयमस्फुटदिति भावः ।

अथेति । हृदयस्फोटानन्तरं महाभेतायाः क्षरीरमुत्सृज्य विमुच्य संभ्रमेणादरेण प्रतिपन्नमहीकृतं चन्द्रा-
 पीडस्य क्षरीरं यथा सा तथा तस्याम् । इत्युक्त्वेलाभिधाय मुक्तं परित्यक्तमार्तं पीडितं बन्धो गया सा तथा तस्यां
 तरलिकायां सत्वाम् । इतिशोलमाह—हे भर्तृदारिके इति । हे महाभेते, किं लज्जया त्रयया । तावदादौ
 पश्य विलोक्य । अयं देवधन्वापीडोऽन्यर्धेवेतरप्रकारेणैव कथमप्यास्ते तिष्ठति । अस्य चन्द्रापीडस्य प्रीया कं-
 धरा भोगेव नुदितेव मूर्धानं शिरो न धारयति न धत्ते । विचालितोऽपि परावर्तितोऽपि न किञ्चित् चेतयते न
 संसां लभते । अन्तर्मध्ये प्रविष्टे तारके कनीनिके ययोरेवंविधे विलोचने नेत्रे न समुन्मीलयति न विकारा-
 यति । अयं यथावस्थितानां गात्राणामाशानां नावरणमाच्छादनं करोति । हृदयेन भुजान्तरेण नोच्छ्रंसिति नो-
 च्छ्रांसं शृणाति । हा इति खेदे । हे देव हे पूज्य, हे चन्द्रापीड, चन्द्रवच्छाद्भवदाकृतितराकारो यस्य तस्य संबोधनं
 हे चन्द्राष्टते, हे कादम्बरीप्रिय हे गन्धर्वसुताप्राणप्रिय, त्वया विना भवयतिरेकेण मया फेदानीं सांप्रतं गम्यते

१ आदिच्छमूलः. २ अपक्रान्तः. ३ च तसिन्. ४ श्रुताकन्दाच्छपरिजनाच्छ्रुतवती; श्रुताकन्दाच्छपरिजनतः श्रुतम्.
 ५ प्रावित्रेण. ६ प्रसंभमः. ७ चन्द्रापीडः. ८ भोगेव. ९ विचलितः. १० किञ्चिदपि. ११ लोचने. १२ यथा-
 स्थितानाम्; यथा। तानाम्. १३ इति १४ नमनामाम्बुस्फुटितेव. १५ उक्त्वा उन्मुक्तार्तवचसि; इत्युन्मुक्तार्तवचसि.

महाभूतानि । येनेवं वरजाभिना भग्नीहृनोऽग्नि, न वायुना भूतोऽग्नि, नाम्भेया प्रविशेऽग्नि, त भेरिष्या रमातलं प्रवेक्षितोऽग्नि, नाति ताभ्यमेवाकाशेनात्मनिर्विदिपतां नीतोऽग्नि, अज्यवभितो व्यरभितेऽग्निमेके कुनम्नमुत्पन्न एवंविधः । यन्निर्गजातिरिव कामगो न किञ्चिदपि वेत्ति । येनेवं मत्तु हंगतिगाना केनायुपरर्जितमुत्पन्नः स्वप्रजातमवदु तिरनिरूपितस्थानागानवासी शुक्र इव वस्तुमेवं जिज्ञिगन्तेन चिमुत तस्मानेव जानी न निश्चितोऽग्नि, तेनेकान्तांतामहेतुरेवं वरजाति न प्रोपमुत्पादितयानमि । खंडुमेतुःविनाहं वे संविभागमिमं करोमि, येनात्मवचनानुस्थां जातिमापन्नो नैवात्मद्रिशाः कामयसे इत्युक्त चन्द्राभिमुर्गाभूत्वा कृताञ्जलिः पुनर्यदन्—'भगवन्, परमेश्वर, सकलभुवनभूतानो, लोकपाल, यदि मया देवस्य पुण्डरीकस्य दर्शनात्प्रभृति मनमापपरः पुनात्र चिन्तितः दानेन मे सत्यवचनेनायमग्नीकृष्णमी मनुर्दरितायामेव जानी पततु' इति । मद्रुवेनोऽप्यन्तरेमेव च न वेद्य किमगमस्तुतेर्मदनवरस्यावेगात्, उत सगोविपाकस्यात्मनो दुष्कृत्य

य ये तवासिञ्जारीरे देहे साकशोहानो समप्रजानां शुभाशुभधोरैर्यांययोः पुनरागयो कश्चिदुत्ते न महाभूतानि वृषिव्यातेजोरत्वाहाशतश्रुणानि न सन्त्येव । एतदर्थे हेतुमाह—येनेति । येन कार्त्तवैरं इत्युत्पत्तिना वद्विना न भग्नीहृनो न भग्नाग्निदिनोऽग्नि । न वायुना समीरेणभूत कामगोऽग्नि । अज्यव जलेन प्रावितः प्रवहितोऽग्नि । न धरिष्या वृषिव्या रमातलमधोकोके प्रवेक्षितोऽग्नि क्षिणोऽग्नि । रती तरुणमेव तस्मिन्नेव च क्षण भाकाशेन नभगात्मनिर्विदिपतां सत्युत्पत्तां नीतोऽग्नि प्रापितोऽग्नि । अज्यवितो व्यवस्थानप्रातः पथभूतात्मकतया अत्रस्थितेऽग्निमेके पुनरागमुत्पन्नं प्रादुर्भूत एवंविध एतदर्थे कश्चिन् रजातिरिव पशुजातिरिव कामवापी स्वरिगिहारी न किञ्चिदपि वेत्ति जानाति येनेरम् । क्षिणिवि विनो हतविधाया पापिष्ठत्रयणा केनापि कारणेनोपदर्शितः प्रकटितो मुरा आये रागोऽगुराकृतेन वक्त स्ववशपातमात्रे स्ववशरक्षणमात्रे प्रकृतिः प्रवर्तने यस्य स तथा । अदिहृषिमहर्षेण यस्यात्मन्येव क व्यावकथ्यस्थलं तत्र वदतीशेवंशीलः शुक्र इव कीर इव । सोऽपि दर्शितमुखराय स्वप्रजातमं प्रकृतः स्थानास्थानवापी च भवति । तददेवैवं यक्तुं जल्पितुं शिथितः शिथो प्राहितस्तेन हनिरः चिमुत कथं तस्मात्तैव निर्यग्वाती न निश्चितोऽग्नि । एकांतेन निधयेन हागस्य हेतुर्विदनेनैवं परतं अलस्यपि क्रोधं कोपं नोत्पादितवानसीति काहूकिः । अतस्तवपुकेत्यत्रकथितस्यान्यथा कर्तुमर्हं त इमं की भागं विभज्य प्रदानं करोमि । येन सविभागेनात्मवचनस्य स्वकीयोक्तेरुत्पत्तां योग्यां जातिं विरिक्तं भाषणः प्राप्नो नैवात्मद्रिशा अस्मत्प्रदाया । कामयसेऽनितयसे इत्युत्पत्तेत्यनिधाय चन्द्रस्य शाकाइत्युत्पत्तां भूत्वा समुधीभूय कृताञ्जलिः संयुतकरद्वया पुनरवदमत्रवम् । 'पाणिः प्रयत्नः प्रयत्तिलौ युनी पुनरति इति हैमः । हे भगवन् हे माहात्म्यवन्, हे परमेश्वर परमेश्वर्यवन्, हे सकलभुवनभूतानो स्ववशे पशिरोमणे, हे लोकपाल जगत्प्रक, यदि मया महाधेतया देवस्य पुण्डरीकस्य दर्शनात्प्रभृति तदवशेक्य वसादारस्य मनसापि चित्तेनाप्यपरस्तदन्यः पुनात्र चिन्तितो न प्यातः, तत्तस्यादेनोरेनेन सत्यवचनेन पुरःस्थोऽग्नीकृष्णमी मिथ्याकामवान्मदुषीरितायामेव मनुक्यायामेव जानी जन्मति पततु मच्छिवि 'जातिः सामान्यजन्मनो.' इत्यमरः । अस्य मद्रुचोऽनन्तरमेव न वेद्यि न जाने । अतश्चातहलीया इतिर्नि मस्यैवंविधस्य मदनचरस्य कामसंतापस्य वेगात् । उत इति वितर्के । सत्यस्तकाल विपाकोऽनुभवनं यथैते

१ आङ्गनः, अपहतः. २ वरजा. ३ भाष्या रसातलम्. ४ लोकवदे. ५ हतविधिना. ६ समुत्पत्तिप्रवणक
७ किमिति; किन्तु. ८ क्षिप्तः. ९ येन. १० हासहेतु वदन्. ११ स्वदुष्कलेऽइम्. १२ अक्षरिधो. १३ उ व
वचसोऽप्यन्तरमेव; स तु मद्रुचनानन्तरम्.

गौरवान्, आहोनिन्महत्तमः भगवन्व्योदेव किञ्चिन्नमूलात्तरियाचेनतः त्रिणावपनन् । अति-
 शान्तजीवितेऽस्मिन्कृत्वाकन्दान्नर्जनाच्छुतयती यथानो महाभागस्यैव मित्रं भवति' इत्युक्त्वा
 च त्रयावतप्रसुरो मनी महीयमाशुवेगेन शूर्पागेमेवाप्रावितयती । चन्द्रापीडस्य तु तदाकर्ण्य
 पर्यान्नायतलोचनद्वयामीलनभ्रमदृष्टेर्भ्रष्टवचनमोष्टयन् 'भगवति, ह्यनप्रचन्नामपि भग-
 वत्त्वामपुण्यभाजाग्निधुन्मनि गया न प्राप्तं देव्याः कादम्बर्याधरणपरिचर्यामुग्रम्, तज-
 न्मान्तरेऽपि मे भगवती संपादयित्री भूयान्' इति गदत एव कादम्बरीसमागमाप्राप्तिदुःखे-
 नेय भेदोन्मुखं मुकुलमिव शिलीमुग्धापातात्स्वभावसरसं हृदयमरकुटम् ।

अथ महाश्रेतायाः शरीरमुत्सृज्य संभ्रमप्रतिपन्नचन्द्रापीडशरीरायाः 'भर्तृदारिके, किं
 लज्या । पश्य तावदन्यथैव कथमप्यालो देवश्चन्द्रापीडोऽयम् । भंनेवास्त ग्रीवा न मूर्धानं
 धारयति । विचालितोऽपि न किञ्चिद्येतयते । नान्तःप्रविष्टतारके समुन्नीलयति विलोचने ।
 नायं यथावस्थितानां गात्राणामावरणं करोति । नोच्छ्वसिति हृदयेन । हा देव चन्द्रापीड,
 चन्द्राष्टवे, कादम्बरीप्रिय, केदानीं त्वया विना गम्यते' इत्युक्त्वा मुक्तार्तवचसि तरलिकाया,

पलायनः स्वदीपस्य दुष्टतस्य पापस्य गौरवाद्गुरवान् । आहोसिद्धितर्क । यत्र एव सामर्थ्याच्छक्रेव टिङ्गं
 छेदितं मूलं युष्मं यस्वैवंभूतन्तरिव दृष्ट इवाचेतनधेतनारहितः क्षितिः दृष्टिग्रामपतत् । अस्मिन्वैशम्पायने-
 ऽतिक्रान्तजीविते च गतप्रानिते च सति कृत्वाकन्दा विहितानेतरान्तर्जनान्नध्यजनाच्छुतयत्वाकर्णितयती ।
 यथासौ महाभागस्य महापुरुषस्य मित्रं यस्यसो भवति इत्युक्त्वालेनिधाय च त्रयया लज्यावतनं मुखं
 यस्याः स्रवंबिधा महीयया गरीयसाशुवेगेन नेत्राम्बुप्रवाहेण शूर्पागेमेव महाप्रावितयती । चन्द्रापीडस्य तु तदा-
 कर्ण्यं श्रुत्वा हृदयमस्फुटदिलन्वयः । कीदृशस्य । कर्णं यावदायतं विलीर्णं यल्लोचनद्वयं तस्मात्मीलनं मुदणं तेन
 कर्म श्रुत्वा हृदयमस्फुटदिलन्वयः । कीदृशस्य । कर्णं यावदायतं विलीर्णं यल्लोचनद्वयं तस्मात्मीलनं मुदणं तेन
 ममा दृष्टिर्देव्यं स तथा तस्य । भ्रष्टं नष्टं वचनस्य वचराः सौष्टवं शोभनत्वं यस्य स तथा तस्य । किं कुर्वतः ।
 इति गदत इति श्रुतः । इतिरोलमाह—भगवतीति । हे भगवति हे देवि, कृतप्रयत्नामपि विहितोद्यमा-
 चानपि भगवत्त्वामपुण्यभाजा पापभाजास्त्रिधुन्मनीह भवे देव्याः कादम्बर्याधरणपरिचर्यामुसं क्रमसेवासातं
 न प्राप्तं तजन्मान्तरेऽप्यन्यभयेऽपि मे मन भगवती भवती संपादयित्री जनयित्री भूषारितीवोत्प्रेषते ।
 कादम्बरीसमागमाप्राप्तिदुःखेनेय भेदोन्मुखं प्रस्फुटनोन्मुखं मुकुलमिव कुञ्जलमिव शिलीमुग्धापातात्स्वभा-
 वरामिपातात् । यथा भ्रमररामिपातात्कुञ्जलं भेदोन्मुखं स्फुटति, तथैव चन्द्रापीडस्य तच्छ्रुत्वा स्वभावेन
 प्रहृत्वा सरसं कोमलं हृदयमस्फुटदिति भावः ।

अथेति । हृदयस्फोटानन्तरे महाश्रेतायाः शरीरमुत्सृज्य विमुच्य संभ्रमेणादरेण प्रतिपन्नमहीकृतं चन्द्र-
 पीडस्य शरीरं यया सा तथा तस्याम् । इत्युक्त्वालेनिधाय मुक्तं परिलक्ष्मार्तं पीडितं वचो यया सा तथा तस्यां
 तरलिकानां सलाम् । इतिरोलमाह—हे भर्तृदारिके इति । हे महाश्रेते, किं लज्या त्रयया । तावदादौ
 पर्य विलोक्य । अयं देवश्चन्द्रापीडोऽयन्वैधेतरप्रकारेणैव कथमप्यालो तिष्ठति । अस्य चन्द्रापीडस्य ग्रीवा कं-
 धरा भ्रमेव वृद्धितेव मूर्धानं क्षिरो न धारयति न धत्ते । विचालितोऽपि परावर्तितोऽपि न किञ्चित् चेतयते न
 संज्ञां लभते । अन्तर्मध्ये प्रविष्टे तारके कर्णनिके यमोरेवंबिधे विलोचने नेत्रे न समुन्नीलयति न विकारा-
 यति । अयं यथावस्थितानां गात्राणामात्राणां आवरणमाच्छादनं करोति । हृदयेन शुजान्तरेण नोच्छ्वसिति नो-
 च्छ्वासं शृणोति । हा इति खेदे । हे देव हे पूज्य, हे चन्द्रापीड, चन्द्रपञ्चशाड्वदाकृतिराकारो यस्य तस्य संयोधनं
 हे चन्द्राष्टवे, हे कादम्बरीप्रिय हे गन्धर्वमुताप्राणप्रिय, त्वया विना भवत्यतिरेकेण मया केदानीं सांप्रतं गम्यते

१ आच्छिन्नमूलः. २ अपक्रान्तः. ३ च तस्मिन्. ४ कृत्वाकन्दात्तरिजनाच्छुतयती; कृत्वाकन्दात्तरिजनतः श्रुतम्
 ५ श्रावंबिधेन. ६ तच्छ्रुत्वा. ७ स्रवंबिधेन. ८ चन्द्रापीडः. ९ भ्रमेव. १० विचलितः. ११ किञ्चिदपि. १२ लोचने. १३ यथा
 स्थितानाम्; यथावस्थितपतितानाम्. १४ इति. १५ नगनागपुच्छसिद्धेव. १६ उक्त्वा उन्मुक्तार्तवचसि; इत्युन्मुक्तार्तवचसि

तिर्यगामुप्रचन्द्रापीडमुग्रनिहितनिर्विलसन्धट्टिनिश्रेष्ठायां महाश्वेतायाम् 'आः पापे दुः-
 सापसि, किमिदं देव्या कृतम् । अपहृताखिलजगत्पीडस्य तारापीडस्य कुलमुत्मारिन् ।
 अनापीकृताः प्रजाः सहाम्नाभिः । भद्राः पन्थानो गुणानाम् । अर्गलिताः ककुनोर्प्रियो-
 फस्य । कस्य पदनमीश्वेतां लक्ष्मीः । कोऽवलम्बनं भवतु भूमेः । कं सेवन्तां सेवताः । तत्र
 विना संप्रति व्यसनमेव सेवा संवृत्ता । वृत्तं समानशीलत्वम् । अस्मिता च परिजनशराः ।
 छपूकृतो मृत्यादरः । दूरं गतानि प्रियालपितानि । ममात्राः परित्यागकथाः । त्वं कथं कथा-
 वशेषीभूतोऽसि । भूतपूर्वाः कमुपयान्तु "संप्रति प्रजाः । कं संप्रति साधूनां समागन् ।
 अघुना धूर्धरे त्वयि विपन्ने कः समुद्रहतु देवेन तारापीडेनोडां धुरम् । धीरस्यापि ते कथं
 कातरस्येव शुचा भिन्नं हृदयम् । दयालोरपि ते केयमशेहशी जाता निर्दयतास्मिन् । देव,
 प्रसीद सकृदप्याशापय । देहि भक्तजनस्याभ्यर्थनाम् । प्रतिपद्य प्राणान् । न त्वया विना
 क्षणमपि प्राणिति पुत्रवत्सलो देवस्तारापीडः, न देवी विलासवती, नान्प्यार्यः शुक्रनाभः, न
 मनोरमा, न राजानः, नापि प्रजाः । परित्यज्य च सर्वानेकाकी क प्रस्थितोऽसि । कुप-

इति । तिर्यगामुप्रा यत्र चन्द्रापीडमुखे निहिता स्थापिता निखिला समप्रा सन्धा निखला हयया सा दलने-
 विधायां निधेयायां निर्गतशरीरव्यापारायां महाश्वेतायां सत्याम्, इति परिजने सेवकजन आरटनि पुत्रवृत्ति शरी
 इतियोलमाह—आः पापे इति । आः इति चेदे । पापे पापकारिणि दुष्टतापसि, त्वया भवत्येवं किं ह्यं
 किं विहितम् । अपहृता दूरीकृतखिलजगतः समप्रविशस्य पीडा येनेवंभूतस्य तारापीडस्य कुलं बंध उल्लासं
 उच्छेदितम् । दूरीकृतमिति यावत् । अस्मानि सद् प्रजाः प्रकृतयोऽनापीकृता विनायकीकृताः । इयन्त्य-
 म्नीभूता इत्यर्थः । गुणानां शौर्यादीनां पन्थानो मार्गो भद्रा अर्थं प्राप्ताः । अर्थिलोकस्य यावद्व्यजस्य इत्यु-
 दितोर्गलिताः हृत्परिषाः सजाताः । लक्ष्मीः पद्मा कस्य पदनमीश्वतां विलोकताम् । भूमेः शुचिभ्यां ये क-
 दम्बनमालम्बनं भवतु । सेवकाः सपर्याकारिणः कं पुमासं सेवन्तामुपामन्ताम् । त्वया विना भवतिना केना वा
 संप्रति व्यसनमेव कथमेव संवृता जाता । समानशीलत्वं सद्यस्तमावत्वम् । 'शीलं समावे सङ्गुने' इत्य-
 श्रुतमतीतम् । 'वृत्तं पद्ये चरित्रे शिष्यतीते हडनिषले' इत्यमरः । परिजनस्य परिच्छदस्य श्यावा प्रसक्तानि
 शालं प्रप्ता । मृलानां क्रिकराणामादरः सन्मानप्रदानं लघूकृतः सत्स्वीकृतः । प्रियालपितानि निजनी
 तानि दूरं गतानि दधिद्वेसं प्रपन्नानि । परित्यागकथा दानकिबदन्त्यः समाप्ताः । शिलयं यदा इत्यर्थः । त्वदि-
 त्ति । चन्द्रापीडः कथं केन प्रकारेण कथावशेषीभूतः कथा एवावशेषोऽवशिष्टा यमिशेषेवंभूतो यतोऽसि । ए-
 भूता भूतपूर्वाः संप्रति प्रजाः कमुपयान्तु कमाश्रयन्तु । कः साधूनां सज्जनानां संप्रति समाधानं विपन्नोदर-
 कम् । अघुना धूर्धरे राज्यमारपरणभये त्वयि भवति विपन्ने मृते देवेन तारापीडेनोडां धुरं कं समुद्रतः शेर
 धातु । धीरस्यापि धीरस्यापि ते कथं कातरस्येव भीरोरिव शुचा शोकेन मित्रं स्फुरितं हृदयं भुजान्ताम् । इ-
 शोरपि कृपालोरपि ते तत्र केयमशेहशी निर्दयता निष्कलता जातोपघात्मासु सेवकजनेषु । हे देव, प्रसीद
 सजो भव । सकृदप्येव्यारमप्याशापयातां देहि । भक्तजनस्याभ्यर्थनां प्रार्थनां देहि वितर । प्रतिपद्यमात्रोत्पन्न
 प्राणानस्य । त्वया विना भवत्यतिरेकेण क्षणमपि समयमात्रमपि पुत्रवत्सलस्तारापीडो न प्राणिति । न की-
 चीत्यर्थः । तथा देवी विलासवती न प्राणितीलस्य सर्वत्र सवन्धः । नान्प्यार्यः पूज्यः शुक्रनाभः । न मनोर-
 मा इत्यनापस्य स्त्री । नान्ये राजानः कियद्गमाधिपतयः । न प्रजाः प्रकृतयः । परित्यज्य च विहाय च सर्वान्

१ विश्वक. २ त्वयापहृताया. ३ अवाकृतः अकृत. ४ उत्तारितम्. ५ उदीयताम्. ६ इषा. ७ विश्वक
 ८ अस्मान्परिजन. ९ समाप्ता परित्यागकथाः परांता परित्यागवार्ता. १० सावत्तम्. ११ प्रजाः. १२ किम्. १३ ई-
 त्यपिः धूर्धरे त्वयि. १४ शरीरम्. १५ असाधु ते. १६ अशपेदि. १७ भक्तजनस्यभ्यर्थनाम्. १८ मार्तण्डनाम्.

वैयमेकपद एवेदशी निमुस्ता जाता । फ सा गुरुजनस्योपरि भक्तियैदेवमनपेक्ष्य प्रयासि' इत्युक्तवत्त्वमितलविभुक्तात्मन्यारटति परिजने, तदाकर्णनोत्कर्णे 'हा हा, किमेतत्' इत्युद्गान्त-
 मनसि समापतति राजपुत्रलोके, संमुत्सुतोत्पद्मनयनदर्शिनि चन्द्रापीडवदननिवेशितदृशि
 दीनतरहेपारवकृताकन्दे शुचेव पर्यायोत्क्षिप्तखुरचतुष्पाहतक्ष्मातले मुहुर्मुहुरात्मोन्मोचनाये-
 बाच्छोदितखरखलीनफनकशृङ्खलायोगे तुरंगमतां मुमुक्षतीवेन्द्रायुधे, पत्रलेखानिवेदितचन्द्रा-
 पीडागमना चन्द्रोदयोहासिनी वेल्लेय महोदधेः समकरध्वजा व्याजीकृत्य महाश्वेतांदर्शनं
 नातापित्रोः पुरःप्रतिपन्नशृङ्गारवेपाभरणा रणार्द्रपुरुयुगेन मुखरमेखलादांभ्रा रम्योर्ज्वला-
 कल्पेन कल्पितानङ्गवलिभ्रान्तिना गृहीतसुरभिमात्यानुलेपनपटवासाद्युपकरणेन नातिवहुना
 परिजनेनानुगम्यमाना पुरः कैयूरकैणोपदिश्यामानमार्गा पत्रलेखाहस्तावलम्बिनी मदलेखया
 सहृष्टतालापा 'मदलेखे, पत्रलेखा कथयति प्रैलहमहं पुनस्तस्यैकान्तनिपुरहृदयस्य श्रममते-
 निर्भूणमनसो निःस्पृहागमनमेव न श्रद्धे । किं न स्मरसि तत्तस्य मदवस्थामग्नदधानस्य

पदमहायः क प्रस्थितः क चलितोऽस्ति । उक्तः कस्मात्तवैयमेकपद एव सहस्रवेदशी निमुस्ता गठिता जाता ।
 क सानिवैचर्यायस्वरूपा गुरुजनस्योपरि पूज्यलोकस्योपरि भक्तिराश्रयत्वेन ध्यानं धत्ता वा । 'ध्रुवाचनयो-
 मंलिः' इत्यमरः । यस्मादेवं ताननपेक्ष्यानादत्त प्रयासीत्युक्तवत्त्वमितले सिमुणो म्यन आत्मा येन स
 तस्मिन्नेवभूते परिजन क्षारटत्वाकन्दं युवति सति । तस्याकर्पणं ध्वणं तेनोत्कर्णं ऊर्ध्वीकृतध्रुवणे । हा हा इति
 खेदे । किमेतदेतदितिमुद्गान्तं व्याकुलं मनो यस्य स तस्मिन्नेवभूते राजपुत्रलोके समापतति समागच्छति गति ।
 गमुत्सुते नसीभूते उत्सङ्गणी ययोरेवंभूताभ्यां नयनाभ्यां पर्यतीत्विसीलः स तथा तस्मिन् । चन्द्रापीडस्य
 पदने मुधे निवेशिता स्थापिता रम्येन स तथा तस्मिन् । दीनतरं यथा स्थातथा ऐपारयेन ऐदायनिना कृत आयन्दः
 पृष्टतिवेन स तथा तस्मिन् । शुचेव शोकेनैव पर्यायेणानुक्रमेणोत्क्षिप्तमुत्पाटितं यत्पुत्रचतुष्कं तेन एवं श्मातं येन
 दत्तम् । मुहुर्मुहुर्बारंपारनामनः खलोन्मोचनाय मुक्त्य द्वाच्छोदितं खरं बठिनं खनीनं मुग्धमन्त्रं वनशृङ्ख-
 लायोगे येन स तस्मिन् । 'कषिकासु खलीनोऽप्री' इत्यमरः । तुरंगमतानश्वतां मुमुक्षतीय मोहुमीच्छतीवेन्द्रा-
 युधे । पत्रलेखा निवेशितं शपितमेकमद्वितीयं चन्द्रापीडागमनं दस्याः सा । चन्द्रोदयोदयतीत्येवरीता सा
 तथा महोदधेः समुद्रस्य मेलोयाम्भो दृष्टिरिव । सह मकरध्वजेन शानेन वनेत इति मकरध्वजा नाट्यविश्रोः
 युधे सताशेतादर्शनं व्याजीकृत्य सिर्षादत्त प्रतिपद्येदृष्टित्वे शृङ्गारवेपाभरणे उत्पन्नमेवमभूदये वना सा
 तथा । रणारम्भं युवैव्यपुत्रयुगं पादमटवयुग्मं तेन सुखरं काचालं दम्भेखलादानं वायीदानं तेन रम्यं
 मनेरमुकदलं निर्मलं यदासत्यं वेदस्तेन । 'श्रावत्यपैर्षो जेपथं प्रतिबन्धं प्रयाधत्तम्' इत्यमरः । कषिकासु प-
 टितानुत्पात्त काममन्दस्य विगतनिर्भ्रंशो येन स तथा तेन । एतन्मयासाजे सुरभिनात्याये सुगन्धमयैऽदृते-
 पनं विपिनम्, पटवासाः विपासा, एते आदौ वेदामेवविधानपुत्रवरणाति येन स तथा तेन । नातिवहुना नातिभूतया
 परिक्रमेन परिच्छिन्नानुगम्यमानातुयावमाना पुरोऽपि कैयूरवेणोपरिदधानान् प्रदर्शयतीत्यर्थः पत्रलेखा कथाः
 सा । पत्रलेखाश्रीं ताम्बूलवस्त्रवस्त्रवस्त्रिणीं तस्या एवं परनाकान्तनिवेशितां महोदधया सह हीं विदि
 क्षालयो वना सा । महोदधे—हे मदलेखे इति । हे मदलेखे, पत्रलेखा श्रमं कथयति इति । एवं मुग्धमन्त्र
 चन्द्रापीडस्येवमनेन शिरे हृदये कथं यथा विदुषा मतिः हृदिरेव स तस्य मतिः । निर्भूणं मनो यत्त स तथा
 इत्येति स्पृहागमनमेव वैयमेकपदमनमेव न श्रद्धे न मदये । एवं त्वं न स्मरसि न स्पृहायैः कषिकासु इति ।

१ कषीकासु, २ कषीकासु, ३ कषीकासु, ४ कषीकासु, ५ कषीकासु, ६ कषीकासु, ७ कषीकासु, ८ कषीकासु, ९ कषीकासु, १० कषीकासु, ११ कषीकासु, १२ कषीकासु, १३ कषीकासु, १४ कषीकासु, १५ कषीकासु, १६ कषीकासु, १७ कषीकासु, १८ कषीकासु, १९ कषीकासु, २० कषीकासु, २१ कषीकासु, २२ कषीकासु, २३ कषीकासु, २४ कषीकासु, २५ कषीकासु, २६ कषीकासु, २७ कषीकासु, २८ कषीकासु, २९ कषीकासु, ३० कषीकासु, ३१ कषीकासु, ३२ कषीकासु, ३३ कषीकासु, ३४ कषीकासु, ३५ कषीकासु, ३६ कषीकासु, ३७ कषीकासु, ३८ कषीकासु, ३९ कषीकासु, ४० कषीकासु, ४१ कषीकासु, ४२ कषीकासु, ४३ कषीकासु, ४४ कषीकासु, ४५ कषीकासु, ४६ कषीकासु, ४७ कषीकासु, ४८ कषीकासु, ४९ कषीकासु, ५० कषीकासु, ५१ कषीकासु, ५२ कषीकासु, ५३ कषीकासु, ५४ कषीकासु, ५५ कषीकासु, ५६ कषीकासु, ५७ कषीकासु, ५८ कषीकासु, ५९ कषीकासु, ६० कषीकासु, ६१ कषीकासु, ६२ कषीकासु, ६३ कषीकासु, ६४ कषीकासु, ६५ कषीकासु, ६६ कषीकासु, ६७ कषीकासु, ६८ कषीकासु, ६९ कषीकासु, ७० कषीकासु, ७१ कषीकासु, ७२ कषीकासु, ७३ कषीकासु, ७४ कषीकासु, ७५ कषीकासु, ७६ कषीकासु, ७७ कषीकासु, ७८ कषीकासु, ७९ कषीकासु, ८० कषीकासु, ८१ कषीकासु, ८२ कषीकासु, ८३ कषीकासु, ८४ कषीकासु, ८५ कषीकासु, ८६ कषीकासु, ८७ कषीकासु, ८८ कषीकासु, ८९ कषीकासु, ९० कषीकासु, ९१ कषीकासु, ९२ कषीकासु, ९३ कषीकासु, ९४ कषीकासु, ९५ कषीकासु, ९६ कषीकासु, ९७ कषीकासु, ९८ कषीकासु, ९९ कषीकासु, १०० कषीकासु.

दुःखमेवंविधम् । अधुना तु मे सर्वदुःखान्येव दूरीभूतानि । किमयापि कृते । यदर्थं कुलकमो न गगितः, गुरवो नापेक्षिताः, धर्मो नानुबद्धः, जैनवादात् भीतम्, लज्जा परित्यक्त्वा, मदनोपचारेः मर्त्याजनः रोदितः, दुःखिता मे प्रियमस्मी महाधेता । तस्याः कृते प्रतिज्ञातमन्यथा जातं भयेत्येतदपि चेतसि न कृतम् । तस्मिन्मर्त्यमेवोच्छिन्नप्राणे प्राणेषु प्राणान्प्रतिपालयन्ती त्वयैवं किमुक्त्वाहम् । अस्मिन्समये मरणमेव जीवितम् । जीवितं पुनर्मरणम् । तद्यदि ममोपरि श्रेष्ठं करोषि मत्प्रियं हितं वा, संनमोपरि स्नेहायद्वयानि विरसत्या तथा कर्तव्यं यथा न तातोऽभ्या र्थं मच्छोकादात्मानं परित्यजतः । यथा व मयि चाञ्छितं मनोरथं त्वयि पूरयतः । परलोकागताया अपि मे जलाञ्जलिदानाय पुत्रकल्पयि भवः । यथा च मे सखीजनः परिजनो वा न स्मरति, शून्यं वा मद्भवनमालोक्य न दिशो गृह्णन्ति तथा करिष्यति । पुत्रकल्प मे भवनाश्रणे सहकारपोतस्य त्वया मन्दिन्त्यैव मातृपीलतया महोद्वाहमङ्गलं स्वयमेव निर्वर्तनीयम् । मशरणतल्लालितस्यासौ क्विदपस्य कर्तव्यं पूरार्थमपि न पर्येवः सण्डनीयः । मत्संबर्तिताया मालत्याः कुसुमानि देवतार्चनायैवोपेयानि । चासभवने मे शिरोभागनिहितः कामदेवपटः पाटनीयः । मया स्वयं रोपिताभूत्तुही

घरणरज इव पादाबुगुण्ठुमुयना कथं वा हृष्येस्थाने रोदिमि रुदनं करोमि । एवंविधं किं मे दुःखम् । अज्जा तु मे मम सर्वदुःखान्येव दूरीभूतानि । किमयापि मया कृते । यदर्थं यत्कृते कुलकमोऽवपस्यित्विनं कर्तव्यं नापेक्षितः । गुरवो हिताहितप्रातिपरिहारोपदेशाश्चो नापेक्षिता न समीहिताः । धर्मो नानुबद्धो न निवधितः । जैनवादात्भीतीनात् भीतं न प्रह्वम् । 'स्यात्कौलीनं लोकावादे' इत्यमरः । लज्जा यथा परित्यक्त्वा मुक्त्वा । मदनोपचारेः कामोपशमनक्रियाभिः सखीजनः खेदितः खेदं प्रापितः । दुःखिता पीडिता मे मम प्रियसखी महोद्वाहः । तस्या महाधेतायाः कृते प्रतिज्ञातमङ्गीकृतं तदन्यथा वैपरीत्येन जातं मयेत्येतदपि चेतसि न कृतम् । मर्त्यं कर्मदम्ब्या एवोच्छिन्नप्राणे लक्ष्मीविते तस्मिन्प्राणीडाह्ये प्राणेश्वरे प्राणान्मृत्युप्रतिपालयन्ती रक्षन्ती सर्वं भवत्या किमुक्त्वाहं किं भणिता । अस्मिन्समये साप्रतकाले मरणमेव जीवितं प्राणत्यागमेव प्राणितम् । जीवितं पुनर्मरणं प्राणत्यागः प्राणजनकत्वात् । तद्यदि ममोपरि श्रेष्ठं प्रीतिं मत्प्रियं मद्भवं हितमायतिसुन्दरं वा तं करोषि विदधापि तन्ममकादम्ब्या उपरि यः श्रेष्ठः प्रेम तेनावद्वया संदानितयापि श्रियसख्या वयभववसा तथा कर्तव्यं तथा विधेयं यथा तातधिप्रयोऽभ्या मदिरा च मच्छोकान्मदिररुजमितदुःखादात्मानं न परित्यजतः । यथा मयि चाञ्छितं मनोरथमनिलपिनं कानं त्वयि पूरयतः । परिपूर्णां कृतः । परलोकागताया अन्यभवं प्राप्ताया अपि मे मम जलाञ्जलिदानाय शून्यस्य पानीयप्रदानायाय पुत्रकल्पयामि भवः । यथा व मे मम सखीजनः परिजनो वा परिच्छदलोको वा दुःखानिभूतो गृह्यजनो न स्मरति न स्थितिगोचरीकरोति । शून्यं रिक्तं वा मद्भवनं मद्गृहमालोक्य निरीक्ष्य दिशो न शक्यति । अन्यत्र न यान्तीत्यर्थः । त्वं मदलेका तथा करिष्यसीत्यर्थः । मे मम पुत्रकल्प भवनाश्रणे सहकारपोतस्य त्वया भवत्या मन्दिन्त्यैव मम विन्त्यैव मातृपीलतयातिमुक्तकलत्रया राहोद्वाहमङ्गलं शिवाहकल्याण स्वयमेवकार्मणैव निर्वर्तनीयं करणीयम् । 'आभयुगो रत्नकोऽसौ सद्दकारोऽस्ति सौरभः' इत्यमरः । मशरणमेवमद्भुषणोऽलमयोभागनेन लालितस्य पाञ्जितस्योद्वाहोऽपस्य कश्चेत्प्रियस्य कर्तव्यं पूरार्थमपि श्रवणभूषणार्थमपि न पत्रवः कितलवः सण्डनीयः सण्डनीयः । मन्दिन्त्यैताया मयैव हृदि नीताया मालत्या जात्याः कुसुमानि पुष्पाणि देवतार्चनायैव देवदुर्गार्थमेवोपेयानि प्राप्तानि । चासभवने निशाससधनि मे मम शिरोभागे मत्सकप्रदेशे निहितः स्थापितः कामदेवपटः पाटनीयः सण्डनीयः

१ यनापचारात्, २ मम, ३ अस्मिन्, ४ मरणमेव भवो न जीवितं मे सर्वकारुण्यकरं तु जीवितं न पुनर्मरणम्,

५ तन्मदीयमप्याग्नि स्नेहमारोप्य, ६ वा, ७ आवाञ्छितम्, ८ येन परलोकागताया अपि मे जलाञ्जलिदानाय पुत्रो भविष्यति, ९ वापि, १० भवतम्, ११ इव, १२ निर्वर्तनीयम्, १३ वालाञ्जलि, १४ सण्डनीयः, १५ पुत्रकल्प

यथा फलं मृच्छति तथा संवर्धनीयाः । पश्यन्मनुःस्यतन्मयी वाचिन्दी मारिषा द्रुक्थ परि-
 हानो ह्यर्था मोक्षयोः । मरुद्भवादिनी मरुदिना मरुद् एव शयतिरुच्यते । पुत्रको मे
 पादपरिणामरुच्यः कर्मिणिनामोचने समवर्धनीयः । पाणिनामवर्धितं मे जीवंजीवनिधुनं
 कीदृशपर्वते यथा न विपद्यते तथा कर्तव्यम् । पादमरुदमंयवी हंगवो यथा न हन्ते केन-
 चिदपि विप्रेयः । अन्वितियमृत्तमणिः न्ना च मरुद्विभृता मरुदिनी यनमातुरी वन
 एवोत्तमरुच्यः । श्रीहापर्वतः कर्मिणिरुपमान्नाय तपस्विने प्रतिपादयितव्यः । शरीरोत्प-
 र्णानि मे शरीरलोभ्यः प्रतिपादनीयानि । मीणा पुनरात्मन एवाह्वयन्मिनी कांया । अपरमपि
 यते रोचते तदपि मीकर्तव्यम् । अहं पुनरिममभुंविदयस्मिभिरनाशयानचन्दनचर्माभिर-
 नवलेपासुगृहामारमे^१हरने कर्मनामनुदिनीयपमितानिकरुणारचितनारहरारवर्नीमनिर्दुर्षणाप्र-
 पयनेन मलयजजलाहंपिनीपत्राम्भरोन मरुद्विगविमंययमरुदकठोरुंमालनल्पकल्प-
 नैवोगविदसितवमलमुदकुवलयसाधनीयथा दग्धसोर्षमुज्वलविगान्वालामालिनि विभावतो

कर्मः । मया स्वयमात्मना रोचिता उपासुगृहण आत्महता यथा फलं मृच्छति तथा संवर्धनीया इति
 प्रवर्तयाः । पश्यन्मनुःस्यतन्मयी वाचिन्दीमारी मारिषा वीनपारा द्रुक्थ परिहानास्यो ह्यर्थापि
 मोक्षयोः मोक्षयोः । मरुद्भवादिनी मरुदिनामरुदपनकारिणी मरुदिना विद्विषा मरुद् एव शरीरकोट
 एव शयतिरुच्यते शयनं शयतिरुच्यते । मे मन पुत्रकमरुदपथमलो मरुद्विगः सिद्धिपुत्रः कलिधित्तरी-
 वने मुनेभ्यो समवर्धनीयः प्रसाधनः । मे मन पाणिनाम वरतलेन संवर्धितं वृद्धिं प्रपितं जीवंजीवकर्म-
 सुनं विपदोत्तममुदकुवलयं चरोत्पुगलं शरीरपर्वते यथा न विपद्यते कित्तं न शक्ति तथा कर्तव्यं तथा
 विधेयम् । पादमरुदं मरुदचारी हंगवो यथा केनचित् हन्ते न व्यापयते तथा विधेयः कर्तव्यः ।
 अन्वितिया दृश्यगतिः संवर्धयमानं सर्ववर्धिया मरुदिनी वरानी यनमातुरी मरुद्विभृता इहोता सा
 च वन एवोत्तमरुच्यः मोक्षः । श्रीहापर्वतः 'पवनी' इति प्राकृतलोके । कर्मिणिरुपमान्नाय उपशान्ताय
 शरीरप्रकृतये तपस्विने मुनीश्वराय प्रतिपादयितव्यः प्रसाधनः । शरीरस्य देहस्य मे मनोपकरणानि
 माह्वयेभ्यो विप्रेयः प्रतिपादनीयानि दातव्यानि । मीणा यस्मिन् पुनरात्मनः स्वसैवाद्दे प्रणयः श्रेयो यस्याः
 संवर्धया काया । अपरमप्यन्यदपि मरुदु ते तप रोचते रथिविपदीभवति तदपि यस्तु खीरुवैभ्यमश्री-
 कर्मम् । अहं कर्मरुदी पुनरिममानाममर्तैः शरीरलपसुनिः कृत्वा दग्धसोर्षं ज्वलितोर्वरितमुज्वला
 योत्तमविधापाधितेज्याला अर्थियस्यानिर्मलत्वं ह्येवंशीतः स तथा तस्मिन्नेवंभूते विभावसायमौ देवस्य
 एतः । 'देवः सुरे वने राशि देवमाख्यातमिन्द्रियम्' इति यादवप्रकाराः । कृते निगरने लमासला
 निर्वोचयानि शीतलोचरोलि । एतेन वदितोर्वरितविततापसाभिरुपमसुधि । एतैः कैरलेपेधापानाह—
 वनृतेत्यादि । अन्वितियमृत्तमरुदस्य रदिमनिः किरणैरनाशयानमनुकं यचन्दनं मलयजं तस्य चर्माभिः
 वनात्मनैरनवरतं निरन्तरं धारादृशानामासरो वेगवदृष्टिस्तैः सैकैः सेचनैरनेकसंताना अनेकरंपरा वै
 दुहितिरणस्य चन्दनस्यः किरणाद्येषां निकरः समूहस्तैः तारकिताः संजाततारका ये तारा उज्वला हारा
 मुधाकलासोपानमर्गैर्मैरुनेमनिर्दुर्षणानां रसादराणां प्रणयनेन प्रदूषेन । अत्यन्तशीतलत्वात्तपामिति
 भावः । मलयजजलेन चन्दनपानीयेनाश्रीणि सिद्धानि यानि पश्चिमी कनलिनी तस्याः पत्राणि दलानि तेषा-
 नाह्वयेन प्रह्वयेन सरसानि रसोपेतानि विराहितसतमानि तन्मुलपतावास्तेषां प्रह्वरैस्वरैरुच्योरानि मृद्वानि
 यानि मृगालानि तैः सह तलकल्पनयोगी विचते येषां तानि विकसितानि यानि कनलमुदकुवलयानि

१ कविपु. २ जीवंजीवक. ३ श्रीहापर्वतके. ४ कर्मिणु. ५ चारी. ६ विधेयम्. ७ वसति तपस्विने बलादृताः
 निवासा बलादिभ्या तपस्विनी. ८ सर्वभ्येय माह्वयेसात्कर्तव्यानि. ९ कर्तव्या. १० इयन्. ११ अनेकसंतानमु-
 दितरुद्विरणः अनन्तसंतानमुदितरुद्विरण. १२ किमलपैः तस्त्रैः; किमलपत्त्रैः. १३ मृगालिनी. १४ उदिकास-
 कनलमुदकुवलय

देवस्य कण्ठलम्बा निर्वापयाम्यात्मानम् इत्यभिदधानैव कृतावधारणानुबन्धां मरुतेनैव
 शिष्योपसृत्य महाधेतां कण्ठे गृहीत्वा निर्विकारवदनेव पुनस्तामवादीत्—'प्रियत्वं
 तवास्ति कीदृश्यपि प्रत्यागा यवानुरागपरवशा पुनः समागमाकाङ्क्षिणी क्षणे क्षणे मेरुद्वान्
 धिकानि दुःखान्यनुभवन्ती जीवितमलजाकरमननुशोच्यमनुपहसनीयमवाच्यं धारणे
 मम पुनः सर्वतो हताशायाः सापि नास्ति । तदामश्रये प्रियसखी पुनर्जन्मान्तरममागत्य
 इत्यभिधायोत्सृज्यमानपुलककेसरोद्भासिन्यसमसाप्यसानिलाहवोत्कम्पोत्तरह्वामागानन्दरत्न-
 येगोर्मितरला संगलत्सेदमकरन्दविन्दुनिस्खन्दिनी मुकुलापमाननयनकुमुदा कुमुदीनैव
 चन्द्रापीडपन्द्रासामयविधुत् तदवस्थेऽपि हृदयवल्लभे समागमसुखमिवानुभवन्ती सरभम-
 परि पर्यन्तचिहुरहस्योद्धान्तकुमुमनिवहेन मूर्ध्नाचंचित्वा चन्द्रापीडचरणौ खवत्सेसामुपाश्रित्य
 केशभ्यामुत्शिष्याङ्गेन धृतवती । अथ तत्करस्पर्शेनोच्छ्वसत इव चन्द्रापीडवेहाश्रित्य
 मुद्दिनमयमिष संकलमेव सं प्रदेशं कुर्वाणमठयस्करूपं किमपि चन्द्रधवलं ज्योतिरिरे-
 गाम । अनन्तरं चान्तेरिक्षे क्षरन्तीवाभूतमशरीरिणी यागभूयत्—'यत्से महाधेते, पुनती

तेषां क्षयनीयेषु । अन्ययन्तु प्रागेतोकः । इति पूर्वप्रतिपादितमभिदधाना मुखाया एव कृतो विधिरोजाने
 देहादिशोभेऽनुबन्धो निधयो यथा सैवविधां मरुतेषामवशिष्य दूरीकृत्य महाधेतामुपगत्य वशीने कण-
 कण्ठे निगच्छे पृथीया । कण्ठक्षेत्रं विधायैल्लभः । निर्विकारवदना एव शुभ्रविविधिरिनिगता एव
 पुनस्तां मरुद्वानामवादीदतेवत् । हे प्रियमणि महाधेते, तव भवत्या कीदृश्यपिनिर्दिष्टकानि प्रा-
 णिणा कर्तव्ये यथा प्रत्यागमनुरागपरवशावुरत्वाधीना पुनर्दीतीयावारे पुण्डरीकस्य समागमसमाह्वयिणी त-
 ष्ठाभिपयिनी क्षणे क्षणे मरणेभ्योऽधिकानि दुःखानि कृच्छ्राण्येवमनुभवन्तरनुभवविपरीतज्ञेयौ । मरु-
 द्धमप्रयोगोदाहृतमननुशोच्यममिषमनुपहसनीयं परेषामनुपहसनाईमसाप्यमवचनीयोर्वाग्धिं तोयेनं व-
 शीं दधानि । मम पुनः सर्वतोऽभितो हता भ्रम्यासा वाञ्छा यस्याः सैवविधायाः गापि प्रसक्तमि वदति ।
 तन्मन्त्रेणैव पुनर्जन्मान्तरे मजान्तरे समागमस्य मेरुताकाव प्रियवशीमामश्रये निमश्रये । इत्येते
 सुकृतोत्पद्यमानः संहायमानो यः पुण्ड्रो रोमासः स एव केवले कुमुदं सेनोद्रादिनी शोभमन्त्रादेव शि-
 यगावर्षे भवति तस्मादतिव श्यामप्रसिद्धेतादाता तादिना उ कण्ठेनोत्तरह्वयमाणो वैनीयमनन्दरत्नो-
 मिन्द्रिर्षेभूदुस्तरैव्याख्या चञ्जला मध्यकप्रकारेण गण्ड्येरो धरीकर्त्तव्य एव मकरन्दविन्दुस्य विपरी-
 क्षयवशीला मुकुटयमने संक्षोभं प्राप्यमाणे मयने कुमुदं यस्याः गा तथा । कुमुदीनैव वैरिणी चन्द्रापी-
 चन्द्रापीडपन्द्रासामयविधुत् तदवस्थेऽपि हृदयवल्लभे समागमसुखमिवानुभवन्ती सरभम-
 परि पर्यन्तचिहुरहस्योद्धान्तकुमुमनिवहेन मूर्ध्नाचंचित्वा चन्द्रापीडचरणौ खवत्सेसामुपाश्रित्य
 केशभ्यामुत्शिष्याङ्गेन धृतवती । अथ तत्करस्पर्शेनोच्छ्वसत इव चन्द्रापीडवेहाश्रित्य
 मुद्दिनमयमिष संकलमेव सं प्रदेशं कुर्वाणमठयस्करूपं किमपि चन्द्रधवलं ज्योतिरिरे-
 गाम । अनन्तरं चान्तेरिक्षे क्षरन्तीवाभूतमशरीरिणी यागभूयत्—'यत्से महाधेते, पुनती

१ मरुद्वानामवादीत् २ निगच्छे ३ मरुद्वानामवादीत् ४ मरुद्वानामवादीत् ५ मरुद्वानामवादीत् ६ मरुद्वानामवादीत् ७ मरुद्वानामवादीत् ८ मरुद्वानामवादीत् ९ मरुद्वानामवादीत् १० मरुद्वानामवादीत् ११ मरुद्वानामवादीत् १२ मरुद्वानामवादीत् १३ मरुद्वानामवादीत् १४ मरुद्वानामवादीत् १५ मरुद्वानामवादीत् १६ मरुद्वानामवादीत् १७ मरुद्वानामवादीत् १८ मरुद्वानामवादीत् १९ मरुद्वानामवादीत् २० मरुद्वानामवादीत् २१ मरुद्वानामवादीत् २२ मरुद्वानामवादीत् २३ मरुद्वानामवादीत् २४ मरुद्वानामवादीत् २५ मरुद्वानामवादीत् २६ मरुद्वानामवादीत् २७ मरुद्वानामवादीत् २८ मरुद्वानामवादीत् २९ मरुद्वानामवादीत् ३० मरुद्वानामवादीत् ३१ मरुद्वानामवादीत् ३२ मरुद्वानामवादीत् ३३ मरुद्वानामवादीत् ३४ मरुद्वानामवादीत् ३५ मरुद्वानामवादीत् ३६ मरुद्वानामवादीत् ३७ मरुद्वानामवादीत् ३८ मरुद्वानामवादीत् ३९ मरुद्वानामवादीत् ४० मरुद्वानामवादीत् ४१ मरुद्वानामवादीत् ४२ मरुद्वानामवादीत् ४३ मरुद्वानामवादीत् ४४ मरुद्वानामवादीत् ४५ मरुद्वानामवादीत् ४६ मरुद्वानामवादीत् ४७ मरुद्वानामवादीत् ४८ मरुद्वानामवादीत् ४९ मरुद्वानामवादीत् ५० मरुद्वानामवादीत् ५१ मरुद्वानामवादीत् ५२ मरुद्वानामवादीत् ५३ मरुद्वानामवादीत् ५४ मरुद्वानामवादीत् ५५ मरुद्वानामवादीत् ५६ मरुद्वानामवादीत् ५७ मरुद्वानामवादीत् ५८ मरुद्वानामवादीत् ५९ मरुद्वानामवादीत् ६० मरुद्वानामवादीत् ६१ मरुद्वानामवादीत् ६२ मरुद्वानामवादीत् ६३ मरुद्वानामवादीत् ६४ मरुद्वानामवादीत् ६५ मरुद्वानामवादीत् ६६ मरुद्वानामवादीत् ६७ मरुद्वानामवादीत् ६८ मरुद्वानामवादीत् ६९ मरुद्वानामवादीत् ७० मरुद्वानामवादीत् ७१ मरुद्वानामवादीत् ७२ मरुद्वानामवादीत् ७३ मरुद्वानामवादीत् ७४ मरुद्वानामवादीत् ७५ मरुद्वानामवादीत् ७६ मरुद्वानामवादीत् ७७ मरुद्वानामवादीत् ७८ मरुद्वानामवादीत् ७९ मरुद्वानामवादीत् ८० मरुद्वानामवादीत् ८१ मरुद्वानामवादीत् ८२ मरुद्वानामवादीत् ८३ मरुद्वानामवादीत् ८४ मरुद्वानामवादीत् ८५ मरुद्वानामवादीत् ८६ मरुद्वानामवादीत् ८७ मरुद्वानामवादीत् ८८ मरुद्वानामवादीत् ८९ मरुद्वानामवादीत् ९० मरुद्वानामवादीत् ९१ मरुद्वानामवादीत् ९२ मरुद्वानामवादीत् ९३ मरुद्वानामवादीत् ९४ मरुद्वानामवादीत् ९५ मरुद्वानामवादीत् ९६ मरुद्वानामवादीत् ९७ मरुद्वानामवादीत् ९८ मरुद्वानामवादीत् ९९ मरुद्वानामवादीत् १०० मरुद्वानामवादीत्

त्वं मयैव समाधासितव्या वर्तसे । तत्रै पुण्डरीकशरीरं महोके मत्तेजसाप्यायमानमविनाशि
 भूयस्त्वत्समागमनाय तिष्ठत्येव । इदमपरं मत्तेजोमयं स्वत एवाविनाशि विशेषतोऽमुना
 कादम्बरीकरस्पर्शनाप्यायमानं चन्द्रापीडशरीरं शापतोपाद्विमुक्तमप्यन्तरात्मना कृतशरीरसं-
 कान्तेयौगिन इव शरीरमत्रैव भवत्योः प्रैत्यार्थमा शापक्षयादास्ताम् । नैतदग्निना संस्कृत-
 व्यम् । नोदके प्रक्षेप्तव्यम् । नापि वा समुत्सृष्टव्यम् । यत्रतः परिपालनीयमा समागम-
 प्राप्तेः' इति । तां तु धृत्वा किमेतदिति विस्मिताक्षिमहृदयः सर्व एव परिजनो गगनतलनि-
 वेसितनिर्निमेषलोचनो लिखित इव पत्रलेखावर्जमतिष्ठन् । पत्रलेखा तु तेन तस्य ज्योति-
 पस्तुपारसीवलेनाहादहेतुना स्पर्शेन लब्धसंज्ञोत्थायाविष्टेव वेगाद्वावित्वा परिबद्धकहस्तादा-
 च्छिद्येन्द्रायुधम् 'अस्मद्विधानां यथा तथा भवतु, त्वं पुनरेवमेकाकिनि विना वाहनं दूरं
 प्रस्थिते देवे क्षणमप्यवस्थातुं न शोभसे' इत्यभिदधाना तेनैवेन्द्रायुधेन सहात्मानमच्छोद-
 सरत्सिपन् ।

अथ तयोर्निमज्जनसमयानन्तरमेव तत्तात्सैरसः सलिलाच्छैवलोत्करमिव शिरसि लभं

त्वं मयैव समाधासितव्याश्चानां कारितव्या वर्तसे । तत्रै तथ पुण्डरीकशरीरं महोके मत्तेजसा मद्भाप्या-
 यमानं शीतलीकियमाणत एवाविनाशयविनश्वरं भूयः पुनरपि त्वया सह समागनो मेलनवत्सै तिष्ठत्येव ।
 इदमपरमप्यन्तरेणसा निष्पक्षं मत्तेजोमयमतः स्वत एव समावत एवाविनाशयविनश्वरं विशेषतः कादम्बरीकर-
 स्पर्शनाप्यायमानं शीतलीकियमाणं चन्द्रापीडशरीरं शापतोपाद्विमुक्तमपि रहितमप्यन्तरात्मना मध्यवर्तिना
 लंघने इत्या विहिता शरीरे देहान्तरे संकान्तिः संकमणं तस्य योगिन इव आपरमातुवेदिनो योगिनस्तस्येव
 मत्तेजोमहादेवाकादम्बरीः प्रत्यर्थं विश्वात्तार्थमाशापक्षयाच्छानक्षयं मर्यादीकृत्यात्रैवास्तिमेव स्थल आस्तां
 तिष्ठतु । एतच्छरीरमग्निना वह्निना न संस्फुरेत्त्वं न संस्कारः कार्यः, नोदके जलेषु प्रक्षेप्तव्यं प्रक्षेपः कार्यः, नापि
 वा समुत्सृष्ट्यं त्यजनीयम् । आसमागमप्राप्तेर्वावत्संगमं यत्रतः परिपालनीयम् । महोद्यमेन रक्षणायस्तिर्त्यः ।
 तां तु पूर्वैर्वा वाग्नीं शुभावर्ष्यं किमेतदिति विस्मितेन विस्मयेनाक्षिमहृदयमनकृतपेताः सर्व एव परिजनो
 गगनतले निवेसिते स्थापिते निर्निमेषे निमेषोन्नेपरहिते लोचने नैवे येन सः । अत्र एव विहित इव चित्रित
 एव पत्रलेखां वर्जयित्वातिष्ठन् । पत्रलेखा तु तेन तस्य ज्योतिपस्तुपारसिपस्तुपारसीवलेनाहादहेतुना प्रमोदकार-
 मेन स्पर्शेन लंघनेन प्राप्तेवन्तोत्थायोत्थानं धृत्वातिष्ठेत् भूतप्रभेव वेगाद्वावित्वा धावनं कृत्वा
 परिबद्धकहस्तादक्षरादक्षरादिन्द्रायुधमाच्छिद्य बलाद्गृहीत्वात्सल्लिखितानसत्सहायानां यथा तथा भवतु ।
 त्वं पुनरेवमेकाकिनी विना वाहनं दूरं प्रस्थिते चरिते देवे क्षणमपि समयमात्रमप्यवस्थातुमवस्थितिं
 कर्तुं न शोभसे न शोभां प्राप्तेर्वावत्संगमनिधिं हुनाया तेनैवेन्द्रायुधेन सहात्मानं समच्छोदसरत्सैराक्षिपन् ।

अथैति । अच्छोदसरति पाठानन्तरं तयोः पत्रलेखात्तरजनयोगिनमज्जनमयो हुतमहात्सल्लिखितानन्तरं
 तयोरेव तस्मात्तरजनात्सल्लिखितानन्तरमप्युत्तमार्थो लुपिपालकः सर्वैरेवद एवेतदिति दुस्मिती
 भूतः । किं दुर्गम् । अत्रात्सल्लिखितानन्तरं । इत्यवधानाद्दुस्मिती—निरति नन्वेव समे

१ कनकशिरसा, २ पुण्डरीक, ३ शशाङ्कनाभ, ४ चन्द्रापीडस्य शरीरम्, ५ अग्निना, ६ मत्तेजोमयम्,
 ७ मत्तेजोमयम्, ८ उदके वा क्षेत्रमच्छिद्यत्सर्वं प्रवक्ष्यामि, ९ निमित्तम्, १० एव गगनम्, ११ इदम्, १२ परिबद्धम्,
 १३ कृत्वातिष्ठन् एतत् तेषां त्वं पुनरेवमेकाकिनि देवे विना वाहनं दूरं प्रस्थिते देवे क्षणमप्यवस्थातुं न शोभसे
 इत्यभिदधाना तेषां; अक्षिपन् तु त्वया त्वं पुनरेवमेकाकिनी विना वाहनं दूरं प्रस्थिते देवे क्षणमपि न तिष्ठतीत्यु-
 च्यते इत्येवम्, १४ अत्रात्सल्लिखितम्

गलज्जलविन्दुसंदोहमययालम्बिदीर्घनिहां मुग्धोपरि परम्परामचेरसंस्कारमन्दित्रया वीं
 सूचितचिरोर्ध्वबन्धं जटाकल्पामुद्गङ्गाजलाद्रं देहासक्तेन धिमतन्तुमयेनेव शङ्खमूत्रेभोजान्गो
 म्लानारविन्दनीलपलाशपृष्ठपाण्डुरेण जीर्गमन्दारवलकलेनावद्धपरिकरः करेणानतावेपि
 नीर्जटाः समुत्सारयन्नशुजलच्छलेनाच्छोदसरःसलिलमिवान्तःप्रविष्टमौतात्राभ्यामुद्गङ्गा
 नाभ्यामुद्दिप्राकृतिसापसकुमारकः सहमैवोदनिष्ठम् । उत्थाय च दूरत एवोत्तमकान्त
 निरोधपर्याकुलयाथ्यलब्धलक्ष्यया दृष्टया विलोकयन्ती महाश्वेतामुपसृत्य शोभ्यद्गुणकरी
 'गन्धर्वराजपुत्रि, जन्मान्तरादियागतोऽपि प्रत्यभिज्ञायतेऽयं जनो न वा' इति । सा तं
 पृष्टा शोकानन्दमध्यवर्तिनी ससंभ्रममुत्थाय कृतपांद्बन्धना प्रत्यावादीन्—'भगवन्कीर्ति,
 अहमेवंविधा पुण्यवती या भवन्तमपि न प्रत्यभिजानामि । अथ युक्तैवेदसी मध्यतान्तरा
 संभावना याहमेकान्तत एव व्यामोहहता स्वर्गं गतेऽपि देवे पुण्डरीके जीवामि । तत्त्व
 केनासायुत्क्षिप्र नीतः, किमर्थं वा नीतः, किंवास्य वृत्तम्, क वरते, किं वा तत्रोत्तमम्,
 येनैतावतापि कालेन धार्तापि न दत्ता, कुतो वा त्वमेकाकी देवेन विना संभागतः । स तं

विलसं दीवलोककामिव शंवालसमुद्भिन्व गलत्तरज्जलविन्दूनां संदोहो यस्मिन्स तथा । न यत्सुन्दरान्त
 हलेवंशीलं तत्तथा दीर्घायता शिवा च्छा यस्य तत्तथा । मुखस्य वदनस्योपर्युपरिष्ठातरमन्वोन्मत्तकैः संके
 पादसंस्कारेण केचमार्जनाभावेन मलिनतया चोपसृप्तितो ज्ञापितधिरकाजीन लघ्वेबन्धो यस्य तत्तथा । पु
 कीदृशः । महाश्वेतेण यज्ञोपवीतेनोद्भासमान उत्प्राबल्येन शोभमानः । कीदृशेन मन्त्रव्येण । जलेनमन्त्रं दत्ते
 देहः शरीरं तप्रासक्तेन संबन्धेन । एवोत्प्रेक्षते-विषतन्तुमयेनेव तन्नुलतन्तुनिष्पन्नेन । पुनः कीदृ ।
 जीर्ण विरकाजीनं यन्मन्दारस्य यत्कलं चोचं तेनाबद्धः परिकरो येन सः । कीदृशेन । म्लानारविन्दनी
 कमलानि तेषां नीलपलाशाणि पत्राणि तेषां पृष्ठं पृष्ठिभागसदृशत्वाद्गुरेण श्वेतेन । किं पुनर्द । करेण हले
 समुत्सारयन्दूरीकुर्वन् । काः । जटाः । जटाः कीदृशः । आननमवहन्वन्तीलेखंशीला कृतपांद्बन्धना
 अशुजलच्छलेन नेत्राम्बुमिषेणाच्छोदसरसः सलिलं पानीयमन्तःप्रविष्टमौतात्राभ्यामौपरकान्तां लोचनान्तां
 नेत्राभ्यामुद्गङ्गान्धारयन् । उद्दिभोद्रेण प्राप्ता शाकृतिराकारे यस्य स तथा । अम्भसस्तापयुनात्क उत्प्रेक्षते-
 खन्वयन्तु प्रागेवोक्तः । उत्थाय चौरयानं कृत्वा च दूरत एवोत्तममग्नुं यद्वाप्यजलमधुपानीयं दत्त निरोध
 प्रतिबन्धत्वेन पर्याकुलयापि व्याकुलयाप्यलब्धमप्राप्तं लक्ष्यं येष्यं यैवेवंविधया दृष्ट्या दृष्टा सिलोत्तम
 पश्यन्ती महाश्वेतामुपगृह्य समीपे गत्वा शोकेन गद्गदमध्यकाशुरं यथा स्वात्तयानाचीदरकीर । हे वन्द्य
 जपुत्रि, जन्मान्तरादागतोऽप्ययं जनस्तथा प्रत्यभिज्ञायत उपलभ्यते न वेति । सा तु महाश्वेता शीरं पृष्ठ
 प्रप्रतिपर्याकुला शोकवानन्दश्च शोकादन्दौ तमोर्मध्यवर्तिनी ससंभ्रमं सादरं यथा स्वागथोत्थाय कृतं वन्द
 न्दं परणनमस्तुत्रियंया रौवंविधा प्रस्तवाद्यैःप्रत्यजन्तीन् । हे भगवन्कपिशल, अहमेवंविधपुण्यवती सा यत्
 न्तमपि त्वामपि न प्रत्यभिजानामि नोपलक्षयामि । अथ मध्यतान्तराभ्यामाम्भसज्ञानवर्जितायानौदरी वन्दन
 युक्तेन न्याय्यैव वा महाश्वेताहमेकान्तत एव व्यामोहोऽज्ञानं तेन दत्ता पीडिता स्वर्गं गतेऽपि देवकेवं दने
 णि देवे पूज्ये पुण्डरीके जीवामि प्राप्तिमि । तदिति हेत्वर्थः । कथय प्रतियादय केन पुंयामी पुण्डरीके
 तन्वाप्य नीतः । विमर्थं वा किंप्रयोजनं वा नीतः । किं वास्य पुण्डरीकस्य कृतं परितम् । हे पुत्र वरि ।
 मन्त्र किं योपगतं किं जज्ञे, येनैतावतापि कालेनेहसा धार्तापि किंवदन्त्यपि न दत्ता । इति
 वा कम्मात्प्रदेशाद्वा स्वमेकाक्यसहायो देवेन पुण्डरीकेण विना समानतोऽप्राप्यतः । स तु वरि

१ अयमात्रयाकामिव, २ उद्भासमानः, ३ अशुजल, ४ मन्त्रविन्दीपलाश, ५ पाण्डुरा, ६ अशुजावतान्तर
 ७ वदकपुष्पा, ८ जन्मान्तरादागतः, ९ जन्मान्तरगत, १० मयंभवनाकुलम्, १० प्रयागा, ११ स्ववाप्यावतनः करणो
 संभाषिणः, १२ अवता, १३ दत्तान्ते, १४ इव, १५ वातामपि न दत्तवानति, १६ कुण्डलि, १७ वानादेवके

शानुरागोऽप्राप्तसमागमसुखस्त्रीप्रवरां हृदयवेदनामनुभूय जीवितमुत्सङ्गयति इति । अहं तु तेनास्य शापद्रुतमुजा इदिति ज्वलित इव निरङ्गम् । किमनेनात्मदोषानुबन्धेन निर्विक्रमुद्धिना शप्तोऽग्नीत्युत्पन्नकोपस्त्वमपि मनुन्यर्दुःखमुप एव भविष्यसीति प्रतिज्ञाम्नां प्रायच्छम् । अपगतमर्षत्र विवेकमागतया बुद्ध्या विमृशन्महाश्वेताव्यतिकरमन्म्याधिगतवन्नि । वत्सा तु महाश्वेता मन्मयूपसंभवाप्सरसः कुण्डलञ्चजन्मनि गौर्यामुत्पन्ना । वत्सा चार्थं भर्ता स्वयं वृतः । अनेन च स्वयंकृतादेवोत्तमदोषान्मया सह मर्त्यलोके वारद्वयनरः सुत्पत्तव्यम् । अन्यथा जन्मनि जन्मन्येषा वीप्सैव न चरितार्या भवति । तद्यथादयं सौपदोपादपेति तावत्स्यात्मना विरहितस्य शरीरस्य मा विनाशोऽभूदिति मयेदमुत्पिन्नममानीतम् । वत्सा च महाश्वेता समाश्वासिता । तदिदमत्र मत्तेजसीप्यायमानमा शापत्रमस्त्वितम् । अधुना त्वं गर्वनेन वृत्तान्तं श्वेतकेतवे निवेदय । महाप्रभावोऽस्मी कदाचित्प्रतिक्रियां काञ्चिदपि करोति' इत्युक्त्वा मां व्यसर्जयन् । अहं तु विनी वयस्त्वेव गोर्वाण्येगान्धो 'भीर्वाणवर्त्मनि धावन्नन्यतममतिक्रोधानं वैमानिकमलङ्घयम् । स तु तां दद्विप्र रोपद्रुतमुजा शुकुटीविकरालेन चक्षुषा निरीक्ष्यावर्षीम्—'दुरात्मन्, मिथ्यात्वमोवल्गविति,

संजातातुरतिरप्राप्तहृदयवल्गुभासमागमसुखोऽऽत्त्वप्राणप्रियामेलापकनौह्यस्त्रीनतरां वेदनामतिरुद्धिनमनुभूय जीवितं प्राणितमुन्मथयति स्वप्नयसीति । अहं त्वस्य पुण्डरीकस्य तेन शापद्रुतमुजा शापदोषा इदिति शीघ्रं ज्वलित इव दग्ध इव निरङ्गं निरङ्गच्छम् । किमनेन पुण्डरीकेण । आत्मदोषस्य दुर्गन्धः कल्पो यस्मिन्स तेन निर्विक्रमुद्धिना तत्त्वातरविविचारवियुक्तमतिना शप्तोऽग्नीति हेनोरुत्तमः प्रदुर्गन्धो ह्येयस्य सोऽहं त्वमपि भवानपि मनुत्पद्दुःखमुप एव मर्त्यदृष्टाहृत्सौख्य एव भविष्यतीति प्रतिज्ञाम्नां पुण्डरीकाय प्रायच्छमदाशिपम् । अपगतो दूरीभूतोऽमर्षं कोपो यस्मात्स तथा । एवंविधयाई विवेक इत्यात्मना तमागतया प्राप्ताया बुद्ध्या प्रतिमया विमृशन्विचारयत्स्य पुण्डरीकस्य महाश्वेताव्यतिकरं मन्मत्पुनीत्तान्तमधिगतवाङ्मनातवानस्मि । वत्सा तु महाश्वेता मन्मयूपसंभवान्मरीचकान्मिसमुत्पन्नादपस्वरा हृदयवल्गुलादभिन्ननाञ्चजन्मनि प्राप्तोद्भवार्था गौर्यामुत्पन्ना संजाता । 'सजातीयगणे गोत्रे देहेऽपि स्त्रीर्षं कर्म' इति विश्वः । तथा च महाश्वेताया चार्थं भर्ता पुण्डरीकः स्वयं वृतः । अनेन च पुण्डरीकेण वत्सा कृतादेवात्मरोपादेव मया सह चन्द्रमया गार्थे वारद्वयं मर्त्यलोके मनुत्पद्दोनेऽवदसुत्पन्नम् । वत्सा च विषये जन्मनि जन्मन्येषा वीप्सैव न चरितार्या कृतार्या भवति । तद्यथादयं पुण्डरीकः शापदोषादपि इति भवति तावत्कालमस्य पुण्डरीकस्यात्मना जीवेन विरहितस्य शरीरस्य मा विनाशोऽभूदिति हेनोर्देना कदायेदमुत्पिन्नममानां समासीतम् । वत्सा च महाश्वेता समाश्वासिता । अत्र तल्पे तदिदं शरीरं मनेज्जा मन्मत्प्यायमानं शीतजीकिममालमा शापशयाच्छापस्वयवर्त्तनं स्थितम् । अधुना त्वं गर्वनेन वृत्तान्तं श्वेतकेतवे तु नीक्षराय निवेदय । अथो महाप्रभावः कदाचिदत्र काचित्प्रतिक्रियामपि प्रतीकारमपि करोति । इत्युक्त्वा मां विपन्नलं व्यसर्जयद्रमनाशां दत्तवान् । अहं तु वयसेन मित्रेण विना शोकस्य श्रव आवेगमेतन्मते सप्तो गोर्वाणवर्त्मनि देवपि धारंस्त्वरसा गच्छन्नन्यतमं वैमानिकानां मध्येऽन्यमतिक्रोधानमन्मत्प्राणघोषं वैमनिकं देवमलङ्घयं व्यतिक्रमम् । स तु वैमनिको मां रोपद्रुतमुजा कोपवह्निना दद्विप्र मसोऽमर्षजिब सुद्विभूतिशया विकरालेन

१ शीघ्रतया, २ च सप्रति, ३ शापदोषात्, ४ जन्मन्येषा, ५ वत्सा; वत्सावत्, ६ शापदोषात्, ७ शापदोषात्, ८ च सप्रति, ९ शापदोषात्, १० जन्मन्येषा, ११ वत्सा; वत्सावत्, १२ शापदोषात्, १३ शापदोषात्, १४ वृत्तान्तमिदम्, १५ विनाशः, १६ शोकादेवात्मना, १७ गोर्वाणवर्त्तना.

यदेवमतिविलीर्णं गगनमार्गं त्वचाहमुद्रामप्रचारिणा तुरंगमेणेवोर्षलङ्घितस्मान्तरंगम एवं भूत्वा मर्त्यलोकेऽवतर' इति । अहं तु तमुद्रापपद्मा कृताञ्जलिखवदम्—'भगवन्, वयस्य-शोकान्वेन त्वं मयोद्धितो नावज्ञया । तत्रसीद । उपसंहर शापमाशु त्वमिमम्' इति । स तु मां पुनरवादीत्—'वैन्मयोक्तं तन्नान्यथा भवितुमर्हति । तदेतत्ते करोमि । कियन्तमपि कालं यस्यैव वाहनतामुपयास्यसि तस्यैवावसाने स्नात्वा विगतशापो भविष्यसि' इति । एवमुच्यते पुनस्तंमहमवदम्—'भगवन्, यद्येवं ततो विज्ञापयामि । तेनापि मत्रियवयस्येन पुण्डरीकेण चन्द्रमस्ता सह शापदोषान्मर्त्यलोके एषोत्पत्तव्यम् । तदेतावन्तमपि भगवान्प्रसादं करोतु मे दिव्येन चक्षुषावलोक्य यथा तुरङ्गमत्वेऽपि मे तेनैव प्रियवयस्येन सहावियोगेन कालो यायान्' इति । सत्वेवमुक्तो मुहूर्तनिव ध्यात्वा पुनर्मांमवादीन्—'अनया स्नेहलतया ते नमोर्द्रीकृतं हृदयम् । तदालोलितं भया । उज्जयिन्यामपत्यहेतोस्तपस्यतस्सारापीडनाग्नो राज्ञः तनिदर्शनं चन्द्रमस्ता तनयत्वमुपगन्तव्यम् । वयस्येनापि ते पुण्डरीकेण तन्मग्निण एव मुक्तासनात्नः । त्वमपि तस्य महोपकारिणश्चन्द्रात्मनो राजपुत्रस्य वाहनतामुपयास्यसि' इति । अहं तु तद्वचनानन्तरमेवाधःस्थिते महोद्दधौ न्यपतम् । तस्माद्य तुरङ्गीभूयैवोदतिष्ठम् । संशय तु मे तुरंगमत्वेऽपि मे व्यपगता । येनायं मयास्यैवार्थस्य कृते किंरनिधुनानुसारीभूमि-

पि त्वया भयताहसुरानप्रचारिणोद्धतगगनशीलेन तुरंगमेणेवाश्वेनेषोपलङ्घित उलङ्घितश्चान्मर्त्यं मर्त्यलोके तुर-
 एन एव नपुरेण भूत्वा मर्त्यलोके मनुष्यभूमावपतरानतारं शृणोति । अहं तु तं वैमानिकमुद्गर्ध्वं वापो यलि-
 प्रसारं वस्य यस्य स तथा कृताञ्जलिः संयोजितपागिरपदममुवम् । हे भगवन्, वयस्यस्य मित्रस्य रोहः
 पुण्डरीकस्थेन मया त्वमुद्राहृतो नावज्ञयासातनया । तस्मिन् हेत्वर्थे । प्रसीद प्रसन्नो भव । त्वनेनं शापना-
 श्चसंहर निवर्तय । स तु वैमानिकः पुनर्द्वितीयपारमपारीदमवादीत् । यन्मयोक्तं कथितं तदन्यथा कथिताद-
 म्प्रवृत्तं नार्हति । तत्तस्माद्भोतेनते तप फोप्यनुविष्टामि । कियन्तमपि कालमेतदहं मर्त्येण पुंशो कान्तनयं
 पुनरमुद्रामप्यमुपगमित्वापि तस्यैव पुंशोऽवसानेऽन्वते कृत्वा रूपनं कृत्वा विगतशापः शापनिर्मुक्तो नरि-
 पक्षीत्वमुक्तुः पुनस्तं वैमानिकमहमवदम्—'हे भगवन्, यद्येवं ततो हेतोर्विज्ञापयामि रिग्मि करोमि । कि-
 णित्वा—तेनेति । तेनापि मत्रियवयस्येन पुण्डरीकेण चन्द्रमया चन्द्रेण सह शापदोषान्मर्त्यलोके एषोत्प-
 त्तव्यं अन्न र्हीतव्यम् । तत्तस्मात्कारणादेतावन्तमपीयन्नात्रमपि भगवान्मे मन प्रसादं करोतु रिग्मेन चक्षुषा
 शुकलोचनेनावलोक्य गिरिस्थ यथा तुरंगमत्वेऽप्यश्रुत्येऽपि तेनैव प्रियवयस्येन सहावियोगेन संपुकेन कालोऽ-
 नेन वापुःशृणोति । स त्वेवं पूर्वोक्तप्रकारेणोक्तः कथितो मुहूर्तनिव ध्यात्वा ध्यानं कृत्वा पुनर्मांमवादीदम-
 वदम् । हे त्वयाया हेहृदयस्य भासः हेहृदया त्वानार्मार्मं संयोजितमर्त्यं नम हृदयं वेदः । तत्तस्माद्दालीवि-
 र्तिक्षितं मया । उज्जयिन्यां विशाखावामपत्यहेतोः संतानार्थं तन्मदन्वयः पुर्वतन्मत्पारमपारीदमः शरीरदर्शनं
 कालानं वयस्यया चन्द्रेण तनयत्वं पुनरवमुद्रामप्यमुपयावदम् । ते तव वयस्येनपि पुण्डरीकेण तन्मग्नि-
 ण एव मुक्तासनात्तनयचक्षुषावलायं प्रापयाम् । त्वमपि भगवन्पि तस्य महोपकारिणो महोद्दधैर्हृदयं शर-
 णं वस्यैवमुक्तं राजपुत्रस्य राजगुणैर्षाहसुरान्मप्यमुपगमित्वासीत् । अहं तद्वचनानन्तरमेव मुहूर्तनिव-
 ध्यात्वापि ते महोद्दधौ न्यपतम् । तस्माद्य महोद्दधैर्हृदयं मयास्यैवार्थस्य कृते किंरनिधुनानुसारीभूमि-
 तुरंगमत्वेऽपि मे मन संशय ईव व्यपगता । येनायं मयास्यैवार्थस्य कृते किंरनिधुनानुसारीभूमि-

१ उच्यते, २ इति शेषार्थं ३४८, ३ ७४८४४४४ ४४४४४४४, ४ इति शेषमुद्राहृतेः, ५ इति शेष शपः
 ६ इति शेष शपः, ७ इति शपः, ८ इति शपः, ९ इति शपः, १० इति शपः, ११ इति शपः
 १२ इति शपः, १३ इति शपः.

मेतामानीतो देवचन्द्रमसोऽवतारश्चन्द्रापीडः । योऽप्यसौ प्राक्कनानुरागमंरकापदितः
 प्रज्ञानन्त्या त्वया शापाग्निना निर्दग्धः सोऽपि मे वयस्यपुण्डरीकस्वारकारः' इति । ई-
 श्चुत्वा 'हा देव पुण्डरीक, जन्मान्तरेष्वविरमृतमदनुराग, मत्प्रतिषद्धजीवित, मज्जते,
 मन्मुखावलोकित्, मन्मयसकलजीवलोक, लोकान्तरगतस्यापि तेऽहमेव राक्षसी विना-
 योपज्ञाना । दग्धप्रजापतेरियदेव मन्निर्माणे दीर्घजीवितप्रधाने च प्रयोजनं निष्पन्नं वदुः-
 पुनस्ते व्यापारं स्वयं हत्वा च पापकारिणी कमुपालभे, किं मैरीमि, किंमन्मन्-
 कमुपयामि शरणम्, को वा करोतु मयि दयाम्, याचेऽहंमात्मनैवापुना । देव, प्रभो ।
 कुत दयाम् । देहि मे प्रतिवचनम् । इत्येतान्यक्षराण्युधारयन्त्यपि उभे । मन्ने च त-
 त्वेषमुत्पन्नं मन्दभाग्यायां मयि धैराग्यं येनैवमपि विप्रलपन्त्यां न प्रतिवचनं शीमे ।
 हा, हतास्यनेनैवात्मनो जीवितस्योपर्येनिर्वेदेन' इत्यनुकार्तनादा सोरभोडमरणात्का-
 मनातयन् ।

कविञ्जयस्यु मंधार्तकृतप्रलापां तां सानुकम्पमायादीन्—'गन्धर्वराजपुत्रि, कलापस्ये
 धेनेवमनिन्दनीयमात्मानं निन्दापदैर्योजयसि । 'को नाम यापुना मुंनपाकेऽनुभाती

भूमिमातीतो देवचन्द्रमसोऽवतारश्चन्द्रापीडः । योऽप्यसौ वैशम्पायनः प्राक्कनः पूर्वमवतारणी कोऽनुभाते
 रीक्षण्य संस्काराद्भावनात्सादभिरुपन्वाष्टप्रज्ञानन्त्यासापमानया त्वया शापाग्निना निर्दग्धो मन्मि मन्नी
 ये मय वयस्यपुण्डरीकस्वारकारः । इत्येत्च्छ्रुत्वा निश्चयः । हा खेदे । हे देव पुण्डरीक, मन्मन्तोऽनुभा-
 देष्विच्छामि निम्नमिप्रभो ममानुरागो मय्य तव्य संवोधनम् । मन्नेव प्रतिवचं श्रीधिरं प्रमिं ह्य वम
 मंसोधनम् । मय शरणं मय्य तव्य संवोधनम् । मन्मुग्गमालोकत इत्येवंशीलमव्य संवोधनम् । मन्नी ह्यपा ।
 मन्मन्त्र इति मन्त्रम् । मन्मन्त्रीवयोको मय्य तव्य संवोधनम् । से तव लोकान्तरगतस्यापि मन्मन्त्र
 मन्मि विनाशय मन्मन्त्रवृत्तेव राक्षस्युक्ताना प्राभृता । दग्धप्रजापतेरैवमन्मिभूतपितृपुत्रैर्मने हतये
 हीनेरीतिप्रदाने च निन्दनीयमित्येवमेव प्रयोजनं कृत्यं निष्पन्नं संवार्तं वपुन पुत्रो मन्-
 दनं मन्नेव मन्मन्त्रा हत्वा कर्त्तुं पापकारिणी कमुपालभे । कयोपायमं वदामीत्ये । डि इति शी
 कस्यम् । किमन्मन्मन्त्राचन्दं करोमि । कं शरणं प्राणमुपायमि मन्मन्त्रि । मयि विपने इगं ह्यं ह्ये ह
 कौमु मिदं ननु । अजुना मन्मन्मन्मन्मन्नेव याचे प्रार्थये । हा देव, प्रभो मय । हा इति इति ।
 ये मय प्रतिवचनं प्रयुनन्ते देहि विदय । इत्येतान्यक्षराणि कर्त्तव्युक्तारयन्त्यपि कपयन्त्यपि उभे श्री । को व
 खने च मन्मन्मन्त्रा मन्मन्त्रायां मयि नेराम्यं विदयन्मं तन्मन्नेवमुपायं संवार्तं देवो विदयन्मन्त्रो
 हीनं वृद्धमन्त्रं प्रतिवचनं प्रयुनन्तं न ददामि न प्रवच्छसि । हा इति खेदे । अहं इति मन्मन्त्रो ।
 अनेनेवमन्त्र- मन्त्र- कौमन्त्र- प्रविचयोजो विनेदेनात्ममन्नेनेयुन्मुक्त- अर्थात्तद्- कल्पमने इति इ
 निन्दितः- मन्मन्मन्त्रम् इति । मन्मन्त्रो वरमादनं यथा मन्मन्त्रो वृषियामाममानवन्मन्मन्त्रो-
 कविञ्जयस्यु मन्मन्त्रो- कल्प- कृते विदित- प्रभो मया वा मा मन्मन्त्रो मन्ने ह्ये ह्ये ह्ये
 मन्मन्त्रो- दे मन्मन्त्रो- कल्प- मन्मन्त्रो मया वा मा मन्मन्त्रो मन्ने ह्ये ह्ये ह्ये
 मन्मन्त्रो- मन्मन्त्रो- मन्मन्त्रो मया वा मा मन्मन्त्रो मन्ने ह्ये ह्ये ह्ये

१ कोव, २ मन्मन्त्रो, ३ मन्मन्त्रो वा मन्मन्त्रो, ४ अहं मन्मन्त्रो, ५ विदय, ६ मन्मन्त्रो, ७ मन्मन्त्रो, ८ मन्मन्त्रो, ९ मन्मन्त्रो, १० मन्मन्त्रो, ११ मन्मन्त्रो, १२ मन्मन्त्रो, १३ मन्मन्त्रो, १४ मन्मन्त्रो, १५ मन्मन्त्रो, १६ मन्मन्त्रो, १७ मन्मन्त्रो, १८ मन्मन्त्रो, १९ मन्मन्त्रो, २० मन्मन्त्रो, २१ मन्मन्त्रो, २२ मन्मन्त्रो, २३ मन्मन्त्रो, २४ मन्मन्त्रो, २५ मन्मन्त्रो, २६ मन्मन्त्रो, २७ मन्मन्त्रो, २८ मन्मन्त्रो, २९ मन्मन्त्रो, ३० मन्मन्त्रो, ३१ मन्मन्त्रो, ३२ मन्मन्त्रो, ३३ मन्मन्त्रो, ३४ मन्मन्त्रो, ३५ मन्मन्त्रो, ३६ मन्मन्त्रो, ३७ मन्मन्त्रो, ३८ मन्मन्त्रो, ३९ मन्मन्त्रो, ४० मन्मन्त्रो, ४१ मन्मन्त्रो, ४२ मन्मन्त्रो, ४३ मन्मन्त्रो, ४४ मन्मन्त्रो, ४५ मन्मन्त्रो, ४६ मन्मन्त्रो, ४७ मन्मन्त्रो, ४८ मन्मन्त्रो, ४९ मन्मन्त्रो, ५० मन्मन्त्रो, ५१ मन्मन्त्रो, ५२ मन्मन्त्रो, ५३ मन्मन्त्रो, ५४ मन्मन्त्रो, ५५ मन्मन्त्रो, ५६ मन्मन्त्रो, ५७ मन्मन्त्रो, ५८ मन्मन्त्रो, ५९ मन्मन्त्रो, ६० मन्मन्त्रो, ६१ मन्मन्त्रो, ६२ मन्मन्त्रो, ६३ मन्मन्त्रो, ६४ मन्मन्त्रो, ६५ मन्मन्त्रो, ६६ मन्मन्त्रो, ६७ मन्मन्त्रो, ६८ मन्मन्त्रो, ६९ मन्मन्त्रो, ७० मन्मन्त्रो, ७१ मन्मन्त्रो, ७२ मन्मन्त्रो, ७३ मन्मन्त्रो, ७४ मन्मन्त्रो, ७५ मन्मन्त्रो, ७६ मन्मन्त्रो, ७७ मन्मन्त्रो, ७८ मन्मन्त्रो, ७९ मन्मन्त्रो, ८० मन्मन्त्रो, ८१ मन्मन्त्रो, ८२ मन्मन्त्रो, ८३ मन्मन्त्रो, ८४ मन्मन्त्रो, ८५ मन्मन्त्रो, ८६ मन्मन्त्रो, ८७ मन्मन्त्रो, ८८ मन्मन्त्रो, ८९ मन्मन्त्रो, ९० मन्मन्त्रो, ९१ मन्मन्त्रो, ९२ मन्मन्त्रो, ९३ मन्मन्त्रो, ९४ मन्मन्त्रो, ९५ मन्मन्त्रो, ९६ मन्मन्त्रो, ९७ मन्मन्त्रो, ९८ मन्मन्त्रो, ९९ मन्मन्त्रो, १०० मन्मन्त्रो.

दुःखत्वावगमः, येनैवांशानां शुभा व्यासादयति । सैवमात्मानं तद्वया निर्व्यूढं तद्वदयस्य
 जनागमप्रत्यागया । यथा च शापदोषादिदनुपगतं भवन्तोर्द्वयोरपि दुःखं नया मया कथित-
 त्वेव । चन्द्रमसोऽपि भारती भवतीभ्यां शुभेव । तदुन्मुन्यतामयमात्मनो वयस्यस्य चाधे-
 यस्करः शोकांशुप्रभवः । द्वयोरेव भेद्यसे यदेव भवत्याहीकृतं तदेवानुदध्यतां व्रतपरिग्रहोचितं
 वपः । तप्तो हि मन्वहृन्मन्वान्नाम्नाभ्यं नाम विचिन् । देव्या हि गौर्यां तपसः प्रमावाद्-
 त्तिदुःखदं स्मरारेरपि चावदानादितं देवाभ्यपद्रम् । एवं त्वमपि नचिराचथैव मे वयस्यत्वाद्दे-
 निर्वैतपःप्रमावात्पदमयात्सरि इति महाश्वेतां पर्यबोधयन् । उपशान्तमन्युवेगायां च महा-
 श्वेतायां विपण्णदीनमुखी कादम्बरी कपित्थान्मप्राधीत्—‘भगवन्कपिशल, पत्रलेखाया त्वया
 चास्मिन्सरसि जलप्रवेशः कृतात्मकिं तस्माः पत्रलेखायाः संवृतमित्यावेदनेन प्रसादं करोतु
 भगवान्’ इति । स तु प्रत्यावादीत्—‘राजपुत्रि, मल्लिपार्तानन्तरं न कश्चिदपि तद्दृत्तान्तो
 मया ज्ञातः । तदधुना क चन्द्रात्मकस्य चन्द्रापीडस्य कं पुण्डरीकात्मनो वैशम्पायनस्य
 जन्म किं वासाः पत्रलेखाया वृत्तमिति सर्वथैवाम्य वृत्तान्तस्त्वौवगमनाय गतोऽहं प्रत्यक्ष-
 लोकत्रयस्य तातस्य श्वेतकेतोः पादमूलम्’ इत्यभिदधान एव गगनमुदपतत् ।

एति सुखरस्य साक्षात्कारे कृत्ये एति दुःखस्य कृच्छ्रस्वावगमः प्रत्यागः । येन येन हेतुना शुभा कृता-
 त्मानं व्यापदयति शरीराद्यवरोपि यदसह्यनरं सोढुमशक्यं तद्वया निर्व्यूढमतिक्रान्तं हतं हृदयं यसैवंभू-
 तस्य पुण्डरीकस्य समागमो भेलापस्यस्य प्रत्यागया वाऽऽया च । यथा च भवतोर्द्वयोः शापदोषादि दुःख-
 मन्नातनुपगतं प्राप्तं मया कथितमेव निवेदितमेव । चन्द्रमसोऽपि चन्द्रस्यापि भारती वाणी भवतीभ्यां शुभै-
 वाक्यैरेव । तदयमात्मनो वयस्यस्य चाधेयस्करोऽकल्याणकृच्छोकाशुबन्धः शोचनप्रबन्ध उन्मुच्यतां लज्ज-
 वान् । द्वयोरेव भेद्यसे शुभार्थं यदेव भवत्याहीकृतं स्वीकृतं तदेव व्रतपरिग्रह उचितं योग्यं तपोऽनुबन्धतां
 क्रियताम् । हि वसादेतोः सम्यक्प्रकारेण कृतस्य तपसधान्द्रायणादेः । नामेति क्षेमलामश्रणे । किंचिदसाध्य-
 मकृत्यं नास्ति । अत्रार्थे निदर्शनं प्रदर्शयन्नाह—‘गौर्यां पार्वत्या तपसधान्द्रायणादेः प्रमावान्माहात्म्यात्सरारे-
 रपि महादेवस्यापि अतिदुःखेनासायत इति दुरासदम् । अर्थं देहस्य देहार्थः । ‘अर्थं नपुंसकं’ इति समासः ।
 तदेव पदं स्थाननासादितं प्राप्तम् । एवं त्वमपि नचिरात्लोककालेन तमेव वयस्यस्य पुण्डरीकस्याद्दे क्रोदे
 निजवपःप्रमावात्पदमवाप्स्यसीति महाश्वेतां पर्यबोधयत्प्रतिबोधयामास । उपशान्तः प्रशान्तो मन्युवेगः
 शोकरवो वसाः सा तस्मां महाश्वेतायां च सविपण्णा विलक्षा चासौ दीनमुखी च विपण्णदीनमुखी कादम्बरी
 कपिशलमप्राधीदपृच्छत्—हे भगवन्कपिशल, पत्रलेखाया त्वया चास्मिन् सरसि अच्छोदतटाके जलप्रवेशः
 पानीयावगाहः कृतः । तदिति हेत्वर्थः । तत्तस्मात्तस्याः पत्रलेखायाः किं संवृतं किं संजातमित्यावेदनेनेति प्रकथ-
 नेन भगवान्कपिशलः प्रसादमनुग्रहं करोतु विदधातु । स तु मुनिः प्रत्यावादीत्प्रत्यावादीत् । किं तदित्याह—‘रा-
 जपुत्रीति । हे राजपुत्रि उपमुते, मल्लिपार्तानन्तरं जलपतनाव्यवहितं तद्दृत्तान्तः पत्रलेखोदन्तो न क-
 षिदपि मया ज्ञातोऽवगतः । तस्मादधुना सांप्रतं क चन्द्रात्मकस्य शशिस्वरूपस्य चन्द्रापीडस्य जन्मोत्पत्तिः, क
 पुण्डरीकात्मनो वैशम्पायनस्य जन्म, असाः पत्रलेखायाः किं वा वृत्तं जातमिति सर्वस्य वृत्तान्तस्त्वावगमनाय
 ज्ञानाय प्रत्यक्षलोकत्रयस्य साक्षात्कृतत्रिभिः पत्रस्य श्वेतकेतुनासौ भतातस्य पादमूलं चरणसमीपमहं गतः प्राप्त
 इत्यभिदधान इति शुभाणो गगनं व्योमोदपतदुत्पत्तितो बभूव ।

१ यदेवम्, २ अलक्ष्यवतरम्, ३ पु. ४ इतीहृदयस्य. ५ उपनतम्, ६ शोकाशुबन्धावेगः, ७ अपि, ८ अपि.
 ९ गौर्यांशुः, १० समासादितम्, ११ अचिरात्, १२ निजवपसः, १३ भगवन्, १४ वसाः संवृत्तम्,
 १५ भगवति, १६ आयात्, १७ आत्मा, १८ पुण्डरीकात्मकस्य, १९ अवगमात्.

अथ गते तस्मिन्विद्यमानान्तरितशोककृतृत्तान्ता चन्द्रापीडमार्गोऽस्य गलितनयनयसि क्व
 स्थानमपेक्ष्य स्थितवति सपरिजने राजपुत्रलोके कादम्बरी महाभेतामवादीन्—प्रियसखि,
 तुल्यदुःखितां त्वया मह नयना न रत्नसुरां स्थापितासि भगवता विधात्रा । अथ मे किं
 समुद्राटितम् । अथ ते वदनं दर्शयन्ती प्रियसखीति चामात्रमाना न लज्जे । तवावदन्त्येव
 प्रियसखी संजाता । संप्रति मरणं जीवितां वा न दुःस्थाय मे । तत्कोऽपरः प्रष्टव्यो मया ।
 केन वापरेणोपदेष्टव्यम् । तदेवं गते यत्करणीयं तदुपादिशतु मे प्रियमती । नाहमात्मन
 किंचिदपि वेद्मि किं कृत्वा श्रेयः' इत्युक्तवती कादम्बरी महाभेता प्रत्यवादीन्—'दिवसि,
 किमत्र प्रभेनोपदेशेन वा । यदेवेयमनतिक्रमणीया प्रियतमसमागमप्रत्याशा कारयति तदेव
 करणीयम् । पुण्डरीकवृत्तान्तोऽर्थं कपिञ्जलाख्यानात्स्फुटीभूतः । तदाहं तु वाञ्छात्रकेणैव
 समाश्रासितया मया न पारितमन्यत्किंचिदपि भङ्गम् । तत्रैवमन्यत्किं करोपि यस्याः प्रव-
 स्थानमिदं चन्द्रापीडशरीरमह एवात्मे । तदेवमन्यत्किं करोपि यस्याः प्रव-
 विनाशि तिष्ठति तावदेव तस्मानुद्युत्ति मुक्त्वा किमन्यत्करणीयम् । अप्रत्यक्षानां हि देवतानां

अथेति । उत्पतनानन्तरं तस्मिन्कपिजले गते याते सति विस्मयेनाश्चर्येणान्तरितो व्यभिक्तो योगान्ते
 यस्याः सैवंमिथा कादम्बरी महाभेतामवादीदवोचत् । कस्मिन्सति । यथास्थानमपश्यत् संव्यस्यति कारिणे इति
 रिच्छदे राजपुत्रलोके सति । कीदृशे । चन्द्रापीडमालोक्य निरीक्ष्य गलितं च्युतं नयनयो नेत्रयत्ने बल सट्टितः ।
 किमवादीत्तदाह—प्रियेति । हे प्रियसखि हे वल्लभवयस्ये, त्वया सह भवत्या सार्धं दुःखं सख्यं दुःखं किल
 यस्याः सा दुःखदुःखिनी तस्या भावस्तुल्यदुःखिता तां नयता प्रापयता भगवता विधात्रा । अतु विधेन ।
 दुःखं न स्थापितास्म्यसुखेन न रक्षितासि । अथ मे शिरः समुद्राटितम् । अथ मया शिरः कर्तव्यमित्येति ।
 ते तव वदनं दर्शयन्त्यवलोचनं कारयन्ती प्रियसखि इति भावमापोति अल्पमाना न लज्जे न ज्ञे । समुद्राटि-
 ति भावः । तवापि भवत्या अल्पयैवाहं प्रियसखी वल्लभवयस्य संजाता । पूर्वं भवत्या एव दुःखित्वेन वरपतेन
 प्रियसखित्वमभूत्, साग्रतं तु समुद्रः खमुखित्वेनेति भावः । संप्रतीदानीं मरणं जीवितां वा मे मम पूर्वोद्देशेन
 न दुःस्थाय दुःखहेतवे । तत्तस्माद्देशे तोरपरोऽग्न्यः को मया प्रष्टव्यः पृच्छाविषयीकार्यः । केन कारिणेनेने-
 ष्टव्यमुपदेशो दातव्यः । तदेवं गते प्राप्ते सति यत्करणीयं यदेव विधेयं तद्विषयसखी मे मनोपादिशतु इति
 यत् । नाहमात्मना किंचिदपि वेद्मि किं कृत्वा श्रेयः कस्यापि स्यात् । इत्युक्तवती कादम्बरी महाभेता प्र-
 वादीप्रत्यवादीन्—हे प्रियसखि, अत्रास्मिन्नर्थे प्रभेन पृच्छयोपदेशेन वा किम् । यदेवेयमनतिक्रमणीया
 या प्रियतमसमागमप्रत्याशा वल्लभजनमेलापकसमीक्षा कारयति निष्पाद्यति तदेव करणीयं कर्तव्यम् । भवत्य
 इति शेषः । पुण्डरीकस्य वृत्तान्त उदन्तोऽथ कपिप्रदस्याख्यानात्स्फुटीभूतः प्रकटीभूतः । अहं
 तदाहं वाञ्छात्रकेणैव वचनमाश्रेणैव समाश्रासितयाश्वासनं कारितया मयान्यत्किंचिदपि भङ्गं कर्तव्यं
 पारितं न शक्यम् । तत्तस्माद्देशे तोस्तमन्यदितरत्किं करोपि विदधासि । यस्या भवत्याः प्रत्यक्षानं शिर-
 स्यहमिदं चन्द्रापीडशरीरमह उत्तम एवात्मे तिष्ठति । तत्तस्मात्कारणादस्य शरीरस्थान्यवशिष्टेनेवमन्यत्किं
 करणीयचित्ता कर्तव्यचित्ता । यावत्पुनरिदमविनाशि तिष्ठति तावदेव तस्य शरीरस्थानुद्युत्ति सर्वा मुक्त्वा
 मन्यत्करणीयं विधेयम् । हि मन्थान्कारणादप्रत्यक्षानां परोक्षानां देवतानां देवानां सन्मुसिष्टा, अस्या तत्

१ वृत्तान्ते २ आलोचनालोचन. ३ अपसृज्यापसृज्य. ४ संस्मिन्सति. ५ दुःखदुःखितां कुर्वता देव विष्णवत्
 इत्यम् ६ उपदिशतु. ७ त्वव. ८ इत्याय ९ तदा तु. १० कर्तुम्. ११ तत्किमन्यत्. १२ तदन्त्या तव
 १३ व । १४ भवितासि तावदेव

इममर्वाहमन्व्यः प्रतिमाः श्रेयमपूजागन्तारोपनयेन्ते । किं पुनः प्रत्यक्षदेवस्य चन्द्रा-
 दिनामान्तरितस्य चन्द्रमसो मूर्तिगनाराधितप्रमत्ता इत्युक्तत्वां महाश्वेतायां कादम्बरी
 मूर्तिनेवैतथाय तरट्टिकया मदलेखया चोन्व्याप्य नागमेयायां चन्द्रापीडतनुमन्पतरस्त्रिन्डी-
 वातावपर्वपादिमर्षद्वन्द्वदोपरहिते शिलातले शनैःशनैररोदयन्ती स्यापयित्वापनीतशृङ्गारवे-
 ानरणा महत्प्रमात्रकावस्थापितकञ्जरनवलयया ज्ञानगुचिर्भूत्वा परिधाय धौतगुचिनी डुकूले
 शाल्य पुनःपुनर्गाढलप्रमधरकिमलये गान्धूलरागनुपयुंपरि निमीलितगतवाप्यवेगोत्तरल्लो-
 वान्देव विमेष्यचिन्तितंमनुप्रेक्षिगनगिक्षिगर्भेनभ्यमनमनुचितमपूर्वं घाला घलाद्विलोमप्रै-
 र्विनाकार्यपण्डितेन दग्धवेधना कार्यमाणा चान्देव सुरभिक्षुमुमधूपानुलेपनानि सुरतोपभो-
 गायानीतानि तैरेव देवतोचितामपचिर्नि संघाय चन्द्रापीडमूर्ती मूर्तिमतीव शोकशृत्तिरिवारूपा
 रूपान्तरमिव क्षणेनेवागता विगतजीवितेव शून्यगुरी सुरावलोकिनी चन्द्रापीडस्य पीडितो-
 पीडितहृदयापि रक्षन्ती चाप्यमोक्षमुद्रामृतेः शोकादपि मरणादपि कष्टतमानमवस्थामनुभ-
 वन्ती तथैवाह्ने समारोपितचन्द्रापीडचरणद्वया दूरानगमनखिन्नेनापि सुमुक्षितेनाप्यप्रतिपन्न-

कृत्वा रात्रि, एतन्निष्पन्ना मृदरनवाहनप्यः प्रतिमा मूर्तयः श्रेयोदेवत्वान्प्रेषयानि दपिद्वर्षीनि, पूजार्चा पुष्पादि-
 निः, क्लृप्तोऽभ्युधानारिः, एतेषां समाहारसोनोपनयन्ते पूजन्ते । किं पुनः प्रत्यक्षदेवस्य चन्द्रापीडनाम्नोऽन्त-
 रितस्य व्यरहितस्य चन्द्रमसो मूर्तिः प्रतिमानाराधितप्रत्यक्षानासेवितप्रसुरिता । इत्युक्तत्वां महाश्वेतायां काद-
 म्बरी मूर्ती शनैःशनैररोदयन्ती स्यापयित्वापनीतशृङ्गारवे-
 ानरणा महत्प्रमात्रकावस्थापितकञ्जरनवलयया ज्ञानगुचिर्भूत्वा परिधाय धौतगुचिनी डुकूले
 शाल्य पुनःपुनर्गाढलप्रमधरकिमलये गान्धूलरागनुपयुंपरि निमीलितगतवाप्यवेगोत्तरल्लो-
 वान्देव विमेष्यचिन्तितंमनुप्रेक्षिगनगिक्षिगर्भेनभ्यमनमनुचितमपूर्वं घाला घलाद्विलोमप्रै-
 र्विनाकार्यपण्डितेन दग्धवेधना कार्यमाणा चान्देव सुरभिक्षुमुमधूपानुलेपनानि सुरतोपभो-
 गायानीतानि तैरेव देवतोचितामपचिर्नि संघाय चन्द्रापीडमूर्ती मूर्तिमतीव शोकशृत्तिरिवारूपा
 रूपान्तरमिव क्षणेनेवागता विगतजीवितेव शून्यगुरी सुरावलोकिनी चन्द्रापीडस्य पीडितो-
 पीडितहृदयापि रक्षन्ती चाप्यमोक्षमुद्रामृतेः शोकादपि मरणादपि कष्टतमानमवस्थामनुभ-
 वन्ती तथैवाह्ने समारोपितचन्द्रापीडचरणद्वया दूरानगमनखिन्नेनापि सुमुक्षितेनाप्यप्रतिपन्न-

१ काष्ठमयाः, २ पूजानमस्कारेण चन्द्रस्य, ३ प्रत्यक्षदेवस्य चन्द्रस्य, ४ प्रपन्ना, ५ महाश्वेतायां मूर्तीम्, ६ सद्यो
 स्थाप, ७ वर्षादिद्वन्द्व, ८ शनैः, ९ स्थापितावशेषरवलयया; स्थापयित्वापनीतशृङ्गारवेधप्रदण्डा; महत्प्रमात्रकावस्य
 विदेहकारभूषणा, १० स्नाता गुचिः, ११ किञ्चिदपि, १२ अनुपक्षितम्, १३ अन्वयस्य, १४ अपूर्वं विलोम, १५ वि-
 शीनयद्वल्लेना, १६ अनुलेपनारोने, १७ भावैरूपा, १८ कञ्जनेनेवागता; तरङ्गनेनेवोपगता, १९ पादोत्पीडित,

स्नानपानभोजनेनापि मुक्तात्मना राजपुत्रलोकेन स्वपरिजनेन च सह निराहारा हस्त
विषसमक्षिपन् ।

यथैव च दिवसमशेषं क्षपितवती तथैव तां गम्भीरमेधोपरोधमीमामनवरतगर्दितश्ल
कम्पितहृदययन्धामापदकलकलापिकुलकेकाकोलाहलाकुलितचेतोवृत्तिमुद्रामर्दुरादितवशि
तश्रोत्रेन्द्रियां दुर्दृशतद्विस्पावपीडितदिशमेतिनिर्द्वादापादितभुवनचरं ज्वलन्स्वयोदनिष्क
र्षेरिततरुर्गाहनतलतमःप्रसरभीषणतमां तमस्विनीमपि दूरीकृत्याथलासहभुवं भीतिनपरि
क्षचन्द्रापीडचरणकमलाचेतितस्वशरीरखेदा जाप्रती समुपविष्टैव क्षणमिव क्षपां क्षपितवती ।
प्रातश्च तदुन्मीलितं चित्रमिव चन्द्रापीडशरीरमवलोक्य शनैःशनैः पाणिना स्रग्भ्यो
पार्श्वस्थितां मदलेपामवादीन्—‘प्रियसखि मदलेखे, न वेदि किं रुचेर्वशादुन निर्विकार
तयैवेति । अहं तु तादृशीमेवेमां अनुभवलोकयामि । तत्त्वमपि तावदादरतो निरुपयं इति ।
एवमुक्त्वा मदलेखा तां प्रत्यवादीन्—‘प्रियसखि, किमत्र निरुपणीयम् । अन्तःकर्मो वि
द्वाभ्यापारमात्रकमस्यामुपरतम् । अन्यत्तादृशमेवेद् व्याकोदाशतपत्राकारं मनापन्तुत्वं

भोजनान्यप्रवृत्तपानभक्षणानि येन स तथा तेन मुक्त आत्मा येन स तथा तेनैवंविधेन राजपुत्रलोकेन वारं
जनेन च कादम्बरीपरिच्छेदेन च सह निराहारा निर्गतभोजना तमशेषं समग्रं दिवसं दिननशिवादिभ्रमनत् ।

यथैव च येन प्रकारेण दिवसमशेषं क्षपितवती तथैव तेन प्रकारेण समुपविष्टैःसेतुभ्ये वनमेव ह्यं
त्रियामां क्षपितवतीति दूरेणान्वयः । ‘शर्वरी क्षणदा क्षपा’ इति हैमः । अथ तां विशेष्यभावाद्—दम्भे रो
मेघस्नेहोपरोधः प्रतिबन्धस्नेह मीमां भीषणाम् । अनवरतं निरन्तरं यो गर्जितध्यानः सन्वितचन्द्रस्नेह कस्मिन्
हृदयबन्धो भुजान्तरबन्धो यया सा ताम् । आबद्धं मिलितं यत्कलं मनोज्ञं कलापिकृतं मयूतान्वयवत्स
शाम्यस्तासां कोलाहलेन कलबलेनावुलिता व्याकुलीकृता चेतोवृत्तिर्यया सा ताम् । वरामं भीषणं शार्ङ्गं
भेकानामारदिनं पूकृतं तेन बधिरितं बधिरिहृतं श्रोत्रेन्द्रियं यया ताम् । दुर्दृशो दुर्निरीक्षो यस्तस्मिन्नेते
पुत्सानस्नेह पीडिता दिशः ककुभो यया सा ताम् । अतिनिर्द्वादेनातिगर्जितेनापादितो विदितो भुवनस अदरतो
यया सा ताम् । ज्वलन्धीष्यमानो यः सद्योतानां ज्योतिरिक्षणानां निरुहः समूहस्तेन जर्जरेतं किपिरोप
यत्तरुगहनानां तलेऽधोभागे तमोऽन्धकारं तस्य प्रसरो विस्तारस्नेह मीषण्यतमामतिभैरवामेतादृशीं वनमेव
तमोयुक्तामप्यबलया सहभुवं सहोत्पन्नां भीति भवं दूरीकृत्य निराकृत्य । धीरशी कादम्बरी । अतरेऽन्ध
गिहत्तं चन्द्रापीडचरणकमलं यया सा । आचेतितोऽपिचारितः स्वशरीरखेदो यया सा । जाप्रती वगण हृदये
क्षपां क्षपितवती । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । प्रातश्चेति । प्रत्युच्ये तदुन्मीलितं विकसितं चित्रमिव विरहप
लेखितमिव चन्द्रापीडशरीरमवलोक्य निरीक्ष्य शनैःशनैर्मन्दमन्दं पाणिना हस्तेन स्पृशन्ती सर्वं कुर्वन्ती
पार्श्वस्थितां मदलेपामवादीन्ध्वभात् । किमुवाचेत्याह—हे प्रियसखि मदलेखे, अहं न वेदि न येने ।
किं रुचेर्वशादमिलापवशात्, उत निर्विकारतया निर्विकृतितया चेति । अहं तु तादृशीमेव पूर्वविकृतितयेन
तनुमवलोकयामि पश्यामि । तत्त्वमपि तावदादरतः संभ्रमतो निरुपय विलोकयेति । एवमुक्त्वा प्रतिदिश य
लेखा तां प्रत्यवादीन्प्रत्यवोचत्—हे प्रियसखि कादम्बरी, किमत्र निरुपणीयं विलोकनीयम् । अन्तरालके
ऽन्तर्घर्तनीवत्स विरदाद्वियोगाभागरमात्रकं परिस्फुरणादिक्मस्यां चन्द्रापीडस्य तनुरादितं स्थितम् । अन्त
रशमेव पूर्वावलोकितसदृशमेव । एतदेव स्पष्टमन्नाह—इदमिति । व्याकोदो विकसितं यत्पत्रपत्रं पत्रं तत्
कार आहृतिर्यस्यैवंविधं मनागपीयदपि श्रियायानुष्कमस्यकमिदं प्रत्यवगतं वदने मुक्त्वा । ‘सदृशपत्रं ह्यं

१ अश्रुपत्रम्. २ कलापिकेका. ३ आकुलीकृत. ४ इक्षु. ५ अतिनिरीक्षो यस्तस्मिन्नेते
नापादित. ६ गहनतर. ७ चर्याचेतितशरीर. ८ आशेष. ९ आमाप्येनवती—मदलेखे. १० शिव

श्रिया बदनम् । तथा च संवेदितप्रभागः क्षिग्धः कुन्तलकलापः । तथैवेयमिन्दुशकलानु-
 कारिणः कान्तिर्ललाटस्य । तादृशमेवेदनामुकुलितनीलोत्पलधुतिहारि कर्णान्तायतं लोचनद्व-
 यम् । तथैव चेमावहसतोऽपि विरक्तिसिताविवोद्भासितकपोलमूलौ सृष्टोपान्तौ । तादृश
 एवामिनवकिसलयच्छविरधरः । तथैव चेदं विदुमालोहितनखाङ्गुलीतलं पाणिपादम् । तवेवे-
 दंनविनलितसहजलावण्यसौकुमार्याणां सौष्टवर्मज्ञानाम् । तत्सत्या सां भारती कपिञ्जलावे-
 रितश्च शापवृत्तान्त इति संभावयामि' इत्युक्तवत्यां मदलेखायामानन्दनिर्भरा महाश्वेतायै
 स्तोत्रित्वा चन्द्रापीडचरणतलनिवद्धजीविताय राजपुत्रलोकयापि दर्शितवती ।

स तु विस्मयोत्सृष्टलोचनः सर्व एवावतितलनिवेशितशिराः प्रणम्य चन्द्रापीडचरणौ
 रचित्राञ्जलिर्जानुद्वयेनावनौ स्थित्वा कादम्बरीं च्यञ्ज्ञापयत्—'देवि, त्वत्प्रभावोऽयं यदेवास्मा-
 न्पुण्यवतः परित्यज्य दूरं गतस्यापि देवस्य तादृशमेवेदं प्रसन्नेन्दुमण्डलधुतिहारि वीक्ष्यते
 बदनम् । तथैव चेदं चरणयुगलमेवभाति पुरेव प्रोत्कुण्डितानरसच्छायम् । तथैव च पुनैः

एतदं प्रोक्तवन्तम्' इत्यनरः । तथा च संवेदितप्रभागो यत्सर्वभूतः क्षिग्धः सपिद्मनः कुन्तलकलापः
 चन्द्रापीडः । 'विदुरः पुन्तलो बालः कचः केराः सिरोरहः' इत्यनरः । तथैव चेयमिन्दुराकलं चन्द्राक्षरमनु-
 कारित्वेरीलस्य तादृशालोकस्य कान्तिर्धुतिः । तादृशमेवेदनामुकुलितनाङ्गुलितं यशीलोत्पलं नीतगर्धं तस्य
 धुतिं हारोत्पलैर्वर्तितं कर्णान्तं नावदायतं विस्तीर्णं लोचनद्वयं नेत्रयुगलम् । तथैव चाहसतोऽपि हास्यमकु-
 र्वेतीशनीनौ विरक्तिसिताविव विनिद्रानिवोद्भासिते कपोलमूले चान्द्यौ तावुद्भासितकपोलमूलौ । एवंभूतौ यद्-
 योरेष्टभान्तपोरनान्तौ क्षमीपौ । यद्गज्ञान्दोऽदन्तः प्रीयथ । 'प्रान्तावोष्टस्य सदिग्गी' इत्यनरः । तादृश एवा-
 मिनवोद्भासो नः किसलयः पाहयस्यद्वच्छविः कान्तिर्यत्सर्वभूतोऽपर कोष्ठः तथैव पूर्ववदेवेदं विदुमं हेमचन्द्र-
 स्यदन्तोर्दितं रत्नं नखा नखराः अहृलयः करारायासलनधोभागः । नखाधाहृलयश्च तलं चेतीतरेतद्वन्द्वः ।
 एतद्वर्णौ पाणिपादौ यस्य तत् । 'द्वन्द्वश्च प्रमि' इत्येववद्भावः । तदेवेदमभिगणितमधुनं वाक्कहृत्पादभ्यं
 क्षान्तिर्द्वयवनिना त्वेन सौकुमार्याणां सूदनानज्ञानां हृत्पादानां सौष्टवं शोभनत्वम् । तत्सत्त्वात्परम्परायाः भा-
 रती इती कला नपार्या, कपिप्रलेनाविरितो निवेदितश्च शापवृत्तान्तः सत्य इति संभावयामि संभावनां क-
 र्त्तुम् । इत्युक्तवत्यामिति प्रतिपादितवत्यां मदलेखायामानन्देन प्रमोदेन निर्भरा कादम्बरी महाश्वेतायै दर्श-
 यता दर्शनं कारयित्वा चन्द्रापीडस्य चरणतले निवद्धं जीवितं प्रमितिं यस्य स तथा तलं राजपुत्रलोक-
 यानि दर्शितवती दर्शनं कारयित्वा ।

स तु राजपुत्रलोको विस्मयेनायदं पौत्रो विचलिते लोचने यस्य सः । सर्व एव समग्र एवादिशते नि-
 वेदिनं स्थापितं शिर उत्तमार्धं देव स तथा । चन्द्रापीडचरणौ प्रणम्य नमस्तुज रचिरागतिरिदोद्विडवती
 चन्द्रदेव नखरीलानुमेनावनौ धुतिभ्यां स्थिता कादम्बरी च्छान्दस्यद्विगतिकर्द्वः । सा विरक्ति कचरीला-
 र्थिना—दर्शयति । हे देवि कादम्बरी, अदं सत्प्रभातो भवता एव माताम्यं यदेवास्मान्पुण्यवतः सुह-
 र्द्विहासनिर्भरस्य ह्रीहृत्स्य ह्रीं दर्शितं कान्त्यापि प्रान्त्यापि देवस्य तादृशमेवेदं प्रकृतं मिदं दर्शितुमर्हसि
 चन्द्राक्षरं तस्य धुतिं कर्त्तुम् । हारोत्पलैर्वर्तितं कर्णं सुधं वीररदेष्टलोककरते । तदेवेदं चरणयुगलं चानु-
 मन्वन्मभि शोभते । इति चन्द्रः । इति चन्द्रः पूर्ववत् प्रोक्तं विचलितं चन्द्रापीडं कर्त्तुं तादृशं चन्द्रापीडं
 च । तथैव च पुनः प्रोक्तवन्तुः प्रोक्तवन्तुः प्रोक्तवन्तुः प्रोक्तवन्तुः प्रोक्तवन्तुः ।

१. एतदं प्रोक्तवन्तुः २. लोचनद्वयम् ३. इति ४. विचलितं ५. सर्व एव ६. समग्र एव ७. अदिशते ८. नि-
 वेदिनं ९. स्थापितं १०. शिर उत्तमार्धं ११. देव स तथा १२. चन्द्रापीडचरणौ १३. प्रणम्य १४. नमस्तुज १५. रचिरागतिरिदोद्विडवती
 १६. चन्द्रदेव १७. नखरीलानुमेनावनौ १८. धुतिभ्यां स्थिता १९. कादम्बरी २०. च्छान्दस्यद्विगतिकर्द्वः २१. सा विरक्ति कचरीला-
 र्थिना—दर्शयति २२. हे देवि कादम्बरी २३. अदं सत्प्रभातो भवता एव माताम्यं २४. यदेवास्मान्पुण्यवतः सुह-
 र्द्विहासनिर्भरस्य ह्रीहृत्स्य ह्रीं दर्शितं कान्त्यापि प्रान्त्यापि देवस्य तादृशमेवेदं प्रकृतं मिदं दर्शितुमर्हसि
 २५. चन्द्राक्षरं तस्य धुतिं कर्त्तुम् २६. हारोत्पलैर्वर्तितं कर्णं सुधं वीररदेष्टलोककरते २७. तदेवेदं चरणयुगलं चानु-
 मन्वन्मभि शोभते २८. इति चन्द्रः २९. इति चन्द्रः पूर्ववत् प्रोक्तं विचलितं चन्द्रापीडं कर्त्तुं तादृशं चन्द्रापीडं
 ३०. च । तथैव च पुनः प्रोक्तवन्तुः प्रोक्तवन्तुः प्रोक्तवन्तुः प्रोक्तवन्तुः प्रोक्तवन्तुः ।

प्रसादानुभवप्रत्यागालालसं हृदयम् । अन्यैतन्मनुष्यलोकेषु केन कदा वा दृष्टं भुवमुभूतं
 वा यदस्माभिः पुण्यवद्भिः' इत्यभिहितवति राजलोके सप्तस्त्रीजना संपरिजना चोत्थाव लक्ष-
 मेवौषचित्य देवतार्चनकुसुमानि आत्वा निर्वर्तितचन्द्रापीडशरीरपूजासंस्कार शरीरमित्ति-
 ऋणायादिदेश सकलमेव राजलोकम् । निर्वर्तितस्नानाशने च तस्मिन्नात्मनापि महाभयने-
 पनीतानि तथैव सह सपरिवारा फलान्युपमुक्तवती । कृत्वाहारा च पुनस्तथैव चन्द्रापीडवल्-
 णार्धेष्टेनोद्ब्रह्मन्ती तमपि दिवसमनयन् । अन्येषुश्च संजातदृढतरप्रत्यया चन्द्रापीडशरीर-
 विनाशं प्रति मदलेखामवादीत्—'प्रियसखि, देवस्य शरीरमिदमुपचरन्तीभिर्विश्वरूप-
 शापक्षयादस्माभिरघुनात्र स्थातव्यम् । तदिदमेत्यद्भुतं वृत्तान्तं तातस्याम्यायाश्च गत्वा निवेदय-
 येन नान्यथा मां संभावयती दुःखेन वा मदीयेन न तिष्ठतः । यथा मामेवंविधां दुःखन-
 गिनीमागत्य न पश्यतस्तथा करिष्यसि । न शक्नोम्यहं तातमम्बां च दृष्ट्वा शोककेगं धार-
 यितुम् । मेधा चोपरतमेव देवमालोक्य न रुदितम् । सा किमपरमघुना निःसंशयितव्रीडि
 देवे प्रतिपन्ननियमा रोदिमि' इत्यभिधाय तां व्यसजंयत् ।

गत्वागतया च तथा 'प्रियसखि, सिद्धं तेऽभिवाञ्छितम् । एवं संदिष्टं तातेन चित्रदेना-

मल्लोकेषु केन वा कदा वा कस्मिन्काले वा दृष्टमवलोकितं भुवमाकर्णितं यदस्माभिः पुनरुभू-
 तं चाशारकृतम् । इत्यभिहितवति कथितवति राजलोके सह सखीजनेन वर्तते वा सा सखीजना,
 सहपरिजनेन परिच्छेदेन वर्तते वा सा सपरिजना चोरयायोत्थानं कृत्वा स्वयमेव देवतानामर्चनं पूर्वं क-
 र्यं कुसुमानि पुष्पाण्यवधित्याद्यचयं कृत्वा आत्वा स्नानं विधाय निर्वर्तितो विहितचन्द्रापीडशरीर-
 पूजासंस्कारो यथा सा । तत्र पूजार्था, संस्कारोऽधिवासनम् । सकलमेव समग्रमेव राजलोके शरीर-
 स्थितिरस्मात्तच्छरीरस्थितिर्भोजनं तस्य करणं विधानं तदर्थमारिदेशादेशं दत्तवती । निर्वर्तिते विदे
 स्नानाशने येन च तथा तस्मिन् । तस्मिन्श्च राजलोके सत्यात्मनापि स्नेनापि महाभयतपोभोजन-
 नीतानि तथा महाभयतया सह तथैव सपरिवारा फलान्युपमुक्तवती । कृतो विहित आहारो यदेवंविधा च पुन-
 स्तथैव पूर्ववदेव चन्द्रापीडवल्णवर्धेनोत्सन्नोद्ब्रह्मन्ती धारयन्ती तमपि दिवसमनययापितवती । अन्येषुश्च
 स्मिन्काले चन्द्रापीडशरीरस्याविनाशोऽविनश्वरत्वं तं प्रति संजातः समुत्पन्नोऽतिशयेन दृष्टो दृढतर प्रसो-
 दिश्वापो यस्याः सा तथा मदलेखामवादीदभ्यधात्—हे प्रियसखि, देवस्य चन्द्रापीडसेवं शरीरमुपचरन्ती-
 मिरुपचरं कुर्वन्तीमिरा शापक्षयाप्युपशयं यावदस्मान्निघुना सांप्रतमवश्यं निधितमाशया कञ्चनप्र-
 दक्षरसोऽम्भेन स्थातव्यम् । तदिदमलद्भुतमस्याथर्व्यं वृत्तान्तमुदन्तं तातस्याम्बायाश्च यथा विदित-
 कथय । येनान्यथान्यप्रकारेण मां कादम्बरीं संभावयती विचारयती मदीयेन दुःखेन वा विदितं स्तिवता ।
 यथा मामेवंविधां दुःखभागिनीमागत्य समेल्य न पश्यतो नालोक्यतः मातापितराविति शेषः । तथा मां इति
 व्यति रचयिष्यति । अहं तातं पितरमम्बां मातरं च दृष्ट्वावलोक्य शोककेगं धारयितुं शक्नोमि न शक्नो-
 मि न समर्था भवामि । मया चोपरतमेव निवृत्तमेव देवं चन्द्रापीडमालोक्य न रुदितं च रुदन्
 कृतम् । निःसंशयितं निश्चितं जीवितं यस्यैवंविधे देवे चन्द्रापीडे न रोदिमि इति प्रतिपन्नः शरीरजे निने-
 ऽभिप्रदो यथा सेवंविधा साहमघुना किमपरं रोदिमीत्यभिधायेत्युक्त्वा च तां मदलेखां व्यसजंयत्—मां
 गत्वागतया च तथा गमनं कृत्वा प्रतिनिवृत्तया च तथा मदलेखा हे प्रियसखि, ते त्वानिघण्टिं नि-
 निष्पन्नम् । तातेन चित्रदेनाम्बया च मन्दिरवैवं संदिष्टं कथितम् । एवमिति किमिल्लयेकः—मां

१ अनुभवतः. २ मातृभ्योः एतन्मनुष्येषु. ३ कदा वा; केन कदा. ४ सपरिजना. ५ सखीजनेनार्चनं कुसुमानि
 ६ निर्वर्तितं. ७ उपमुक्तवती. ८ अहं इत्योद्ब्रह्मन्ती. ९ प्रसिद्धः. १० अवश्यतया. ११ अथ ह्यहं भूयः अनुभवतः
 १२ येनान्यथा. १३ यथा. १४ अथ. १५ गत्वागतया.

यथा च नदिरया गौडंगाढं पुनरालिङ्गा शिरस्तुपात्राय च वक्तव्यावयोर्वचनात् 'वत्से,
कालनेतावन्तं मनस्वेय नैतदावयोरासीद्यथा जामातुसहिता वत्सा द्रष्टव्येति । तदयमेवावयोः
परमानन्दो यद्वत्सया स्वयं जामाता वृतः । तत्राप्यपरं भगवतो लोकपालस्य चन्द्रमसो-
ऽवतारः । तत्कल्पार्णैः शापावसाने जामात्रा सहैवानन्द्याप्येनिर्भराननारविन्दं ते द्रष्टव्यावः
इत्यावेदिते निर्दृष्टेनान्तरात्मना दैवतवदुपचरन्ती तद्यन्त्रापीडशरीरमतिष्ठत् ।

अथापगतवति जलदसमये घननिरोधोद्ध्वन्धादिवोन्मुक्ते जीवलोके प्रसरन्तीष्विवाशासु,
कैटभावरवन्नकलमवनपिर्झरासु प्रामसीमासु, काशकुसुमधवलस्वरण्यस्वलीषु, सेव्यतासु-
पगतेषु प्रोसादतलेषु क्लारहारिषु पत्वलेषु, कुमुदामोदशीतलासु यामवतीषु, शेफालिकाप-
रिमलमाहिषु निशावसानमातरिश्वसु, चन्द्रप्रभाभिरामेषु प्रदोषेषु, उदामफुल्लेन्दीवररजो-
वाससुरभिषु वात्सरेषु, सैलिलापसरणक्रमतरङ्गमाणासु सुकुमारतीरसैकतरेखासु सुखोत्तार-
गामापत्रात्पापगासु, पङ्कपरिहरणशुष्केष्वप्रहतस्फुटवृणोपच्यत्रेषु मन्दाश्यानकर्दमोद्ध्विमा-

गादसिति । गाडंगाढं पुनःपुनरालिङ्गोपगृह्णं कृत्वा शिरस्तुत्तमाङ्ग उपाध्यायवध्याय चावयोर्वचनादसद्गा-
दिद्रष्टव्या भादितव्या । हे वत्से, एतावन्तं कालं मनस्वेय नैतदावयोरासीद्यथा जामातुसहिता दुहितुः
पतिदुष्टा वत्सा पुत्री द्रष्टव्या विलोक्ष्येति । ततस्मात्कारणादयमेवावयोः परम उत्कृष्ट आनन्दो यद्वत्सया
पुन्या स्वयमेव जामाता वृतोऽङ्गीकृतः । तत्रापि वरपेऽप्यपरमन्यद्भवतो लोकपालस्य चन्द्रमसोऽव-
तारः । तत्कल्पार्णैर्नैर्गलैः शापस्यावसाने प्रान्ते जामात्रा सहैवानन्द्याप्येनिर्भरं यदाननारविन्दं मुत्तपद्यं
ते तवाङ्गं द्रष्टव्यं आलोकयिष्यावः । इत्यावेदिते कथिते निर्दृष्टेन स्वस्थेनान्तरात्मना दैवतवद्देवतचन्द्रापीड-
शरीरानुचरन्त्युपचर्या कुर्वन्त्यतिष्ठतिष्ठतवती ।

अथेति । कियद्दिनानन्तरं जलदसमये मेघकालेऽपगतवति व्यतिक्रान्ते सति घनस्य मेघस्य निरोधोऽव-
ग्रहः स एव वन्यत्वत्वादिबोन्मुक्ते पृथग्भूते जीवलोके सत्याशासु दिशासु प्रसरन्तीष्विव प्रसर्पन्तीष्विव, कल-
मारेण सत्त्ववीचयेनावनन्नाप्यवनतानि यानि कलमाः शालयस्तेषां वनान्यरण्यानि तैः पिधरासु पीतरकासु
प्रानर्त्तमानसुपरात्सेषु । 'पीतरकसु पिधरः' इति हैमः । काराकुसुमैर्धवलामु श्वेतास्वरण्यस्वलीषु, सेव्यतासुप-
गतेषु प्राप्तेषु प्रासादतलेषु सौधानानधोभागेषु, क्लारेण सौगन्धिकेन हारिषु मनोहरेषु पत्वलेष्व्यात्सातचरःशु,
शुनुरानां कैरवाणामानोदिन शीतलासु शिबिरासु यामवतीषु रात्रिषु, शेफालिका वल्लीविरोपस्वत्याः परिमल-
नन्देर्दृष्टव्योत्पेवंशीलेषु निशाया रात्रेरवसानं प्रान्तस्वस्य मातरिश्वसु वायुषु सत्सु, चन्द्रप्रभाः शशिज्यो-
त्कल्यानिरनिरामेषु मनोहरेषु प्रदोषेषु यामिनीमुखेषु । 'प्रदोषो यामिनीमुखम्' इति हैमः । उदामफुल्लानि
विकसितानि पानीन्दीवरानि नीलकमलानि तेषां रजः परागतस्य वासो गन्धस्तेन सुरभिषु सुगन्धिषु वासरेषु
दिनेषु सत्सु, सलिलस्य पानीयस्यापसरणं दूरीभवनं तस्य कमलेन तरङ्गमाणासुत्कलिकायमानासु सुसुन्दारं
शुद्धं नतीरं तदं तस्य सैकतरेखासु जलोद्भिस्तथलपङ्क्तिषु सुखेनोत्तार उत्तरणं तस्य भावः सुखोत्तारता ताना-
पद्यासु प्रासात्पापगासु नदीषु सत्सु, पङ्कस्य कर्दनस्य परिहरणं दूरीकरणं तेन मुक्तेषु वपूरेषु । 'वदूरं स्नाद्-
नक्षेत्रे वाहनीशरपोरपि । वहूरमाहुः संशुच्यन्मासशुकरमासयोः' इति विश्वः । अप्रहृतान्यनिष्ठानि यानि
स्थानि प्रादुर्भूतानि नृपानि यवनानि तेषामुलभा समुहान्निर्गच्छन्नेवाच्छारितेषु । मन्दसुच्छो य आद्यानो-

१ गाडउत्तरालिङ्ग, २ वत्सवत्, ३ तत्राप्यपरं वत्सेन, ४ निर्भरानन, ५ निर्दृष्टेन, ६ वत्सा, ७ कलमारादवनसः, कलिशभरवन्तः ८ - पत्र - ९ - दृष्टव्येषु १० सुसुन्दरं ११ शशाङ्की, काशी, १२ सलिलाशयेषु १३ मानवत्सवः १४ - सुसुन्दरं १५ - सुसुन्दरं १६ कलमस्य.

प्रसादांशुभवप्रत्याशालालसं हृदयम् । अन्यथैतन्मनुष्यलोकेषु केन कदा वा दृष्टं श्रुतमुभूत्
 वा यदस्माभिः पुण्यवद्विः' इत्यभिहितवति राजलोके ससखीजना संपरिजना चोत्थाव सख-
 मेवावचित्य देवतार्चनकुसुमानि स्नात्वा निर्वर्तितचन्द्रापीडशरीरपूजासंस्कारं शरीरस्नि-
 करणायादिदेश सकलमेव राजलोकम् । निर्वर्तितज्ञानाशने च तस्मिन्नात्मनापि महाधैर्येने-
 पनीतानि तथैव सह सपरिवारा फलान्युपमुक्तवती । कृताहारं च पुनस्तथैव चन्द्रापीडपर-
 णार्थेनोद्ब्रह्मन्ती तमपि दिवसमनयत् । अन्येद्युश्च संजातदृढतरप्रत्यया चन्द्रापीडशरीर-
 विनाशं प्रति मदलेखामवादीत्—'प्रियसखि, देवस्य शरीरमिदमुपचरन्तीभिर्विश्रम-
 शापक्षयादस्माभिरधुनात्र स्थातव्यम् । तदिदमत्यद्भुतं वृत्तान्तं तातस्याम्नायाश्च गत्वा निवेदय।
 येन नान्यथा मां संभावयतो दुःखेन वा मदीयेन न तिष्ठतः । यथा मामेवंविधं दुःखमा-
 गिनीमागल्य न पर्यतस्तथा करिष्यसि । न शक्नोम्यहं तातमन्वां च दृष्ट्वा शोकवेगं धार-
 यितुम् । मया चोपरतमेव देवमालोक्य न रुदितम् । सा किमपरमधुना निःसंशयितवीथि
 देवे प्रतिपन्ननियमा रोदिमि' इत्यभिधाय तां व्यसर्जयत् ।

गैत्वागतया च तया 'प्रियसखि, सिद्धं तेऽभिवाञ्छितम् । एवं संदिष्टं तातेन चित्ररथेना-

मर्ललोकेषु केन वा कदा वा कस्मिन्काले वा दृष्टमवलोकितं श्रुतमाकर्णितं यदस्मानि पुण्यवद्वि-
 शुभूतं साधारणकृतम् । इत्यभिहितवति कथितवति राजलोके सह सखीजनेन वर्तते वा सा सखीजना,
 सहपरिजनेन परिच्छेदेन वर्तते वा सा सपरिजना चोत्थावोत्थानं कृत्वा स्वयमेव देवतानामर्चनं पूर्ववत्
 दर्पं कुसुमानि पुष्पाण्यवचित्यावचयं कृत्वा स्नात्वा स्नानं विधाय निर्वर्तिते विहितचन्द्रापीडशरीर-
 पूजासंस्कारे यथा सा । तत्र पूजार्चा, संस्कारोऽधिवासनम् । सकलमेव समग्रमेव राजलोके शरीर-
 स्थितिर्यस्मात्च्छरीरस्थितिर्भोजनं तस्य करणं विधानं तदर्थमादिदेशादेशं दत्तवती । निर्वर्तिते विदि-
 ज्ञानाशने येन च तथा तस्मिन् । तस्मिन् राजलोके सत्यात्मनापि खेनापि महाधैर्येणोत्तम-
 नीतानि तथा महाधैर्येण सह तथैव सपरिवारा फलान्युपमुक्तवती । कृतो विहित आहारो यथैवंविधं च पु-
 ण्यमेव पूर्ववदेव चन्द्रापीडपरणार्थेनोद्ब्रह्मन्ती धारयन्ती तमपि दिवसमनयत्पारितवती । अन्येद्युश्च
 स्मिन्काले चन्द्रापीडशरीरस्याविनाशोऽविनश्वरत्वं तं प्रति संजातः समुत्पन्नोऽतिशयेन दृष्टो दृष्टः प्रपन्नो
 विश्वातो यस्याः सा तथा मदलेखामवादीदभ्यधात्—हे प्रियसखि, देवस्य चन्द्रापीडस्येवं शरीरपारण-
 मिक्षपचारं कुर्वन्तीमिरा शापक्षयाच्छापक्षयं यावदस्माभिरधुना सांप्रतमवदयं निश्चितमाशया बन्धुसखी-
 दसरघोऽभ्यर्षे स्थातव्यम् । तदिदमत्यद्भुतमलाक्षर्यं वृत्तान्तमुदन्तं तातस्याम्नायाश्च मया निवेद-
 कथय । येनान्यथान्यप्रकारेण मां कादम्बरीं संभावयतो विचारयतो मदीयेन दुःखेन वा तिष्ठत सिद्धयः ।
 यथा मामेवंविधं दुःखमागिनीमागल्य समेलेन न पर्यतो नात्येकवतः मातापितराविति शेषः । तथा तं ही-
 प्यसि रचयिष्यसि । अहं तातं पितरमन्वां मातरं च दृष्ट्वावलोक्य शोकवेगं धारयितुं शक्मयितुं च शक्नो-
 न समर्था भवामि । मया चोपरतमेव निवृत्तमेव देवं चन्द्रापीडमालोक्य न रुदितं न रुद-
 कृतम् । निःसंशयितं निश्चितं वीथितं यथैवंविधे देवे चन्द्रापीडे न रोदिमि इति प्रतिश्रवः शौच्यो निवे-
 ऽनिप्रदो यथा सैवंविधा साहमधुना किमपरं रोदिमीत्यभिधायेत्युक्त्वा च तां मदलेखां व्यसर्जयत्—
 गत्वागतया च तत्र गमनं कृत्वा प्रतिनिवृत्तया च तया मदलेखाया हे प्रियसखि, ते तवनिःशयितं सिद्धं
 निष्पन्नम् । तातेन चित्ररथेनाम्बया च मदिरथैवं संदिष्टं कथितम् । एवमिति किमिल्लेषोऽयमह—मातं

१ अनुभवन. २ मातृप्येयुः एतन्मनुष्येषु. ३ कदा वा; केन कदा. ४ सपरिवारा. ५ शरीरपारणार्थेनोद्ब्रह्मन्ती.
 ६ निर्वर्तित. ७ उपमुक्तवती. ८ अहं कृतोद्ब्रह्मन्ती. ९ प्रक्षिपय. १० अवदयन्ता. ११ अत्यद्भुतं भूयश्च बहुकृतम्.
 १२ वैतान्बया. १३ मया. १४ अपि. १५ गत्वागतया.

अथा च नदिरया गौडंगाढं पुनरालिङ्ग्य शिरस्युपात्राय च वक्तव्यावयोर्वचनात् 'वत्से,
 कालनेवावन्तं मनस्वेय नैतदावयोरासीद्यथा जामावृसहिता वत्सा द्रष्टव्येति । तद्यमेवावयोः
 परमावन्दो यद्दत्तया स्वयं जामाता वृतः । तत्राप्यपरं भगवतो लोकपालस्य चन्द्रमसो-
 ऽवतारः । वैकुण्ठ्याणैः शापावसाने जामात्रा सहैवानन्द्याप्यनिर्भराननारविन्दं ते द्रक्ष्यावः'
 इत्यादिर्दत्ते निर्वृत्तेनान्तरात्मना दैवतवदुपचरन्ती तथन्द्रापीडशरीरमतिष्ठन् ।

अथागतवति अलक्ष्मणे घननिरोधोर्द्वन्धादिवोन्मुके जीवलोके प्रसरन्तीष्विवाशासु,
 रौद्रनाशवनप्रकलमवनपिर्क्षरासु भ्रामसीमासु, काशकुसुमपवलास्वरण्यस्यलीपु, सेव्यतासु-
 षालेषु प्रासादनलेपु कलारहारिषु पत्वलेषु, कुमुदामोदशीतलासु चामवर्तासु, शैकालिकाप-
 रिण्डमाहिसु निशावसानमातरिश्चसु, चन्द्रप्रभाभिरामेषु प्रदोषेषु, उदामकुन्देन्द्रीवररजो-
 धानसुरमिषु वांसरेषु, शैलिलापसरणकनकरजामागामु मुकुमारतीरसैकनरेणामु मुग्गेतार-
 एतान्तरात्वापगामु, पङ्कपरिहरणमुष्केष्वप्रहृतस्त्वर्तुणोलपच्छन्नेषु मन्दारयानकरुमोद्भिद्यमा-

गादमिति । गौडंगाढं पुनःपुनरालिङ्ग्योपगृह्यं कृत्वा शिरस्युपात्राय उपात्रायवत्प्रत्ययं चारयोर्वचनस्य
 निरूपणया भावितव्या । हे वत्से, एतावन्तं कालं मनस्वेय नैतदावयोरासीद्यथा जामावृसहिता वृत्तिः
 एतुया वत्सा पुत्री द्रष्टव्या भिलोक्येति । तत्रास्यान्तरात्वावयोः परमं उपात्रं अत्रान्तरे वत्सला
 उपात्रं स्वयमेव जामाता वृत्तोऽङ्गीकृतम् । तत्रापि परमोऽप्यपरमवद्भगवतो रौद्रनाशवन कनकमोद-
 एतः । एवञ्चानैर्मोदः शापावसाने भ्रान्ते जामात्रा सहैवानन्द्याप्यनिर्भराननारविन्दं दृश्यमानं
 हे वत्सा द्रष्टव्यं भालोकनिद्रायः । इत्यादिर्दत्ते कथिते निर्वृत्तेनान्तरात्मना दैवतवदुपचरन्ती
 इतिमुद्रावत्सुरवर्ता पुर्वन्वतिरतिथितवती ।

अथेति । विपदिनामन्तरं जलदग्मये मेघवारेऽवगतवति क्वचिन्नये इती एतत्स मेघस्य विपदिनेन-
 प्रतः ए एव अन्तरात्वावोन्मुके ध्वनभूते जीवलोके गत्यासामु रिसामु प्रत्यङ्गिभिर्द्व प्रत्यङ्गिभिर्द्व, वत्स-
 भाष्यं कालनेवावन्तं मनस्वेय नैतदावयोरासीद्यथा जामावृसहिता वृत्तिः इति । तत्रापि परमोऽप्यपरमवद्भगवतो रौद्रनाशवन कनकमोद-
 एतः । एवञ्चानैर्मोदः शापावसाने भ्रान्ते जामात्रा सहैवानन्द्याप्यनिर्भराननारविन्दं दृश्यमानं
 हे वत्सा द्रष्टव्यं भालोकनिद्रायः । इत्यादिर्दत्ते कथिते निर्वृत्तेनान्तरात्मना दैवतवदुपचरन्ती
 इतिमुद्रावत्सुरवर्ता पुर्वन्वतिरतिथितवती ।

१. कालनेवावन्तं मनस्वेय नैतदावयोरासीद्यथा जामावृसहिता वृत्तिः इति । तत्रापि परमोऽप्यपरमवद्भगवतो रौद्रनाशवन कनकमोद-
 एतः । एवञ्चानैर्मोदः शापावसाने भ्रान्ते जामात्रा सहैवानन्द्याप्यनिर्भराननारविन्दं दृश्यमानं हे वत्सा द्रष्टव्यं भालोकनिद्रायः । इत्यादिर्दत्ते कथिते निर्वृत्तेनान्तरात्मना दैवतवदुपचरन्ती इतिमुद्रावत्सुरवर्ता पुर्वन्वतिरतिथितवती ।

इवानेव देवः । किमयं जातं येन देवस्य पादारविन्दवन्दनाप्रसादेनासंविभज्य विशृज्यामहे ।
 ३ एव वयं पादलमाध्वरणरेणवः । यद्विज्ञाप्य देवीं देवस्य युवराजस्य पादप्रणामेनास्माकं स-
 न्तवत् भवानागमनपरिश्रमम् । अन्यथा भूमिनेतावतीमागत्य संभवे सत्यप्रत्यक्षीकृतयुवरा-
 जस्योत्तं गताः सन्तः किं देवैर्देवेन तारापीडेन वक्तव्या वयम् । किं वास्माभिर्देवो विज्ञाप-
 येत्स्यः' इत्यावेदिते 'देवी प्रमाणम्' इति विज्ञाप्य पुनस्तूष्णीं स्थितवति मेघनादे तत्कालं
 सुमेरुशिवाभास्यास्य श्वशुरकुलवैकुण्ठ्याद्विलीयमानेव शुचान्तःसंचितं चाप्पमाकुलिततरलवार-
 प्रभाभानाभियन्ती लोचनाभ्यामुद्भृदिकथावगृह्यमाणकण्ठी कथंकथमपि चिरात्कादम्बरी प्रत्यु-
 त्त—'स्यान् एव हि तैरगमननङ्गीकृतम् । अनवलोक्य देवैर्मेवनेव याताः सन्तः किमु-
 यन्ताम् । अपि च कृतान्त एवायमेवंविधो लोकातीतो यत्रावलोकनेनापि न संप्रत्ययः स-
 लयते । किं पुनरनालोकनेनापि । कैतवमात्रकोपदर्शितप्रेमपह्लावा बह्वभतमजीविता वय-
 नि यावत्प्रशान्तं तावदनपेक्षितप्राणवृत्तयः स्नेहसंभ्रावयन्त्या सद्ब्रुत्या न पश्यन्तीत्येतमा-
 रुतिसम् । तदपरिलम्बितं प्रवेश्यताम् । पश्यन्तु देवम् । सफलचित्वागमनपरिश्रमेण सार्धं

१ वयं किं वदते देन देवस्य चन्द्रापीडस्य पादारविन्दस्य चरणकुलस्य चन्द्रना ननरुहतिः सैव प्रसाद-
 त्वावनिन्त्यासंविभागीकृत्य विशृज्यामहे । ते तत्र वयं पादलमाध्वरणरेणवः पादपूलयः । यद्विज्ञाप्य विज्ञा-
 ता देवी कादम्बरी देवस्य युवराजस्य पादप्रणामेनास्माकमागमनपरिश्रमं भवान्मेघनादः गृह्यत्यनु-
 कर्णकरोते । अन्यथोक्तैररीले । एतावती भूमिनागत्य संभवे तति दर्शनयोग्यतायां यत्नान्प्रदर्शयित्वा
 सत्यप्रतीतिं देवैः प्रत्यक्षीकृतयुवराजस्योत्तं गताः सन्तः किं देवैर्देवेन तारापीडेन किं वक्तव्याः किं कथनीयाः । अस्मानिर्देवत्वात्तारापीडः किं विज्ञापयितव्यः किं वा
 वेदयितव्यं इत्यावेदिते ज्ञापिते देवी प्रमाणं यदादिसति देवी तत्कर्तव्यमिति विज्ञाप्य विवेकं तूष्णीं स्थि-
 तवति मेघनादे तत्कालं सुमेरुशिवाभास्यास्य श्वशुरकुलवैकुण्ठ्याद्विलीयमानेव शुचान्तःसंचितं चाप्पमाकुलिततरलवार-
 प्रभाभानाभियन्ती लोचनाभ्यामुद्भृदिकथावगृह्यमाणकण्ठी कथंकथमपि चिरात्कादम्बरी प्रत्यु-
 त्त—'स्यान् एव हि तैरगमननङ्गीकृतम् । अनवलोक्य देवैर्मेवनेव याताः सन्तः किमु-
 यन्ताम् । अपि च कृतान्त एवायमेवंविधो लोकातीतो यत्रावलोकनेनापि न संप्रत्ययः स-
 लयते । किं पुनरनालोकनेनापि । कैतवमात्रकोपदर्शितप्रेमपह्लावा बह्वभतमजीविता वय-
 नि यावत्प्रशान्तं तावदनपेक्षितप्राणवृत्तयः स्नेहसंभ्रावयन्त्या सद्ब्रुत्या न पश्यन्तीत्येतमा-
 रुतिसम् । तदपरिलम्बितं प्रवेश्यताम् । पश्यन्तु देवम् । सफलचित्वागमनपरिश्रमेण सार्धं

१ विज्ञापयिते, २ कृतवतीताः, ३ देवेन, ४ एव, ५ तत्रापि, ६ यदादिसति कृतवतीताः, ७ यदादिसति
 कृतवतीताः, ८ यदादिसति कृतवतीताः, ९ देवेन, १० विज्ञापयिते, ११ विज्ञापयिते, १२ विज्ञापयिते
 विज्ञापयिते, १३ यदादिसति, १४ यदादिसति, १५ यदादिसति, १६ यदादिसति, १७ यदादिसति

नाभिनवपदवीकेषु पुनरपि पार्थिवलोकेन प्रवर्तितेषु प्राञ्चलवर्मसु जम्बालविगमालसंस्तु
 रगसुरसर्हामु भूमिष्वेकदा चन्द्रापीडचरणमूलोपविष्टां कादम्बरीमुपसृत्य मेघनादो ब्रुवति
 पत्—‘देवो युवराजश्चिरयतीत्युत्तान्यता हृदयेन देवेन तारापीडेन देव्या विलासवत्यां
 शुक्रनासेन च वार्ताहराः प्रहिताः । ते च देव्या एव शोकशल्यघटनां परिहरद्भिर्वर्मा
 सर्वमाख्यायास्माभिरभिहिताः भवतां हस्ते देवेन चन्द्रापीडेन न किञ्चित्प्रतिघट्टेदृश्यन्
 नापि देव्या कादम्बर्या । तदकृतविलम्बा एव गत्वैवमखिलवृत्तान्तं लोकातिहरयावनिवृ
 प्ततये देवदेवाय तारापीडयावेदयत्’ इत्येवमभिहितास्तु तेऽस्मान्मन्युनिर्भराः प्रलवदन्—
 ‘यथा भवद्भिः कथितं तत्तथा । विप्रतु तावत्कमागतस्नेहो भक्तिरनुवृत्तिर्वा । कार्यगौरवञ्च
 कुतूहलमेव देवावलोकनं प्रति यलात्प्रेरयत्यस्मान् । यदि भवतामपि वार्तामात्रज्ञोऽप्य
 एवायमर्थः, ततो युञ्ज्यतेऽस्माकं भवद्भ्यः समुपालभ्य प्रतिगमनम् । अथ नयनविषयगो
 तदा घयमपि नेटशा एवापुण्यकर्माणो ये न पश्यन्ति देवम् । अस्माभिरपि चिरतरं चिर
 परिचर्यया देवस्य पवित्रित एवात्मा । अस्माकमपि सर्वदा दर्शनगोचरावस्थानेन प्रसन्नं

ऽशुभः कर्दमः पशुलोकोद्भिद्यमाना प्रातर्भूयमानाभिनवा प्रलया पदवी मार्गो येषु तानि तेषु । पुनरपि पार्थि
 लोकेन राजलोकेन प्रवर्तितेषु क्षुण्णेषु प्राञ्चलवर्मसु सुकुमारमार्गेषु सत्यु । जम्बालविगमालसंस्तु
 भितल्लुरागानामश्वानां सुराः शफास्मान्सहन्ते क्षमन्ते इति तुरगसुत्तमहास्त्रास्त्रेर्विधासु भूमिषु यदुपलब्धं
 सिन्धुसमये चन्द्रापीडस्य चरणयोर्मूलं समीपं तत्रोपविष्टां स्थितां कादम्बरीमुपसृत्य समीपमायल्य मेघनादो ब्रु-
 शपशपायामास । किं तदित्याह—‘देवेति । देवो युवराजश्चन्द्रापीडश्चिरयति विलम्बयतीत्युत्तान्यतोऽस्मान्ने
 खेदं कुर्वता हृदयेन चेतसा देवेन तारापीडेन देव्या विलासवत्यांशुक्रनासेन च वार्ताहर उखरकाः प्रहि-
 तः प्रेषिताः । ते च वार्ताहरा देव्याः शोक एव शल्यं शरीरान्तर्गतलोहस्रग्दस्तास्य घटनां रचनां परिहरद्भिर्वर्मा
 रस्मान्निर्वयावृत्तं यथाभूतं सर्वं समप्रमाख्याय कथयित्वाभिहिताः कथिताः । भवतां युष्माकं हस्ते देवेन चन्
 पीडेन न किञ्चित्प्रतिघट्टेदृश्यं न प्रतिकथनीयम् । नापि देव्या कादम्बर्या । तत्तस्मात्कारणादज्ञो विलम्बः क
 क्षेपो यैरेवविधा एव गत्वा गमनं कुर्वैवाशिलं समग्रं वृत्तान्तमुदन्तं लोकानां जनानामार्ति पीडा तथा हृदय-
 वनितलपतये भूतलक्षामिने देवदेवाय राजाधिराजाय तारापीडयावेदयत् न्यवेदयत् । इत्येवमभिहिताः कथि
 तास्तु तेऽस्मान्मन्योः शोषस्य निर्भरो येष्वेतादृशाः प्रलवदन्प्रत्युषुः । किं तदित्याशयेनाह—‘यथेति । यथा दे
 प्रकारेण भवद्भिः कथितमुक्तं तत्तथा तेन प्रकारेणास्तु । कमागतः परम्परायातः स्नेहः प्रेम, मत्परात्प्रेम-
 अनुवृत्तिरनुवर्तनं वा मिष्टलाक्षात् । परं कार्यस्य कृतस्य गौरवं गुणवं तेन कृतं मिहितं कुतूहलेन कुतूहले
 देवस्य चन्द्रापीडयावलोकनं शीघ्रं प्रलम्बान्बलाद्दृष्टात्प्रेरयति नोदयति । यदि भवतामपि केवलं वर्णा वर्ण-
 मात्रकं तेन उपलभ्यः प्राप्य एवायमर्थः प्रयोजनम् । ‘अथोऽस्मिधेयैरवलुप्रयोजनविश्रितेषु’ इत्यमरः । तयो
 युञ्ज्यते घटतेऽस्माकं भवद्भ्यः समुपालभ्य कथयित्वा प्रतिगमनं प्रतिगमनम् । अथ नयनविषयं यदुपलब्धं ग
 तीस्त्रेवशीलोऽर्थः, तदा घयमपि नेटशा एवापुण्यकर्माणोऽशुभहृदयकारिणो ये न देवं पश्यन्त्यल्लोहस्रिणः ।
 अस्माभिरपि देवस्य चिरतरं चिरकालं चरणपरिचर्यया पादसेवयात्मा पवित्रित एव । अस्माकमपि सर्वदा दर्-
 कालं दर्शनगोचरमवलोकनविषयं यदवस्थानमवस्थितिस्थेन प्रमादमनुष्यं देवः कृतकानेव विदितानेव । अथ

१ शान्दलोकेन, २ सारासु संज्ञात्वात्, ३ देवि देवः, ४ अस्माभिरव्यापुषु स्यात्स्वाय, ५ यथासु त्र ह्ये च,
 ६ अक्षिभक्तो, ७ हारये, ८ देवाव, ९ कारयति, १० भवतां वर्णा, ११ भावदम्बः, १२ युवत एव,
 १३ अति च, १४ एव केऽप्युष्णाः, १५ देवचरणपरिचर्यया, १६ प्रसारीकृतवान्,

इवामेव देवः । किमत्र जानं येन देवस्य पादारविन्दयन्न्दनाप्रसादेनासंविगम्य विसृज्यामहे ।
 त एव पर्यं पादलगाधरणरेणवः । यद्विज्ञाप्य देवीं देवस्य युवराजस्य पादप्रणामेनास्माकं स-
 फलप्रभु भवानागमनपरिश्रमम् । अन्यथा भूमिमेतावतीमागत्य संभवे सत्यप्रत्यक्षीकृतयुवरा-
 जगरीरा गताः सन्तः किं देवदेवेन तारापीठेन वक्तव्या वयम् । किं वास्माभिर्देवो विज्ञाप-
 यितव्यः' इत्यावेदिते 'देवी प्रमाणम्' इति विज्ञाप्य पुनस्तूर्णीं स्थितवति मेघनादे तत्कालं
 समुप्रेक्षितानाश्वास्य श्वशुरकुलधैरुच्यद्विलीयमानेव शुचान्तःसंचितं बाष्पमाकुलिततरलतार-
 काभ्यानापिबन्ती लोचनाभ्यामुद्दृष्टिकाचायगृहमाणकण्ठी कथंकथमपि चिरात्कादम्बरी प्रत्यु-
 वाच—'स्यान एव हि तैरगमनमग्रीकृतम् । अनवलोक्य देवमेवमेव याताः सन्तः किमु-
 च्यन्ताम् । अपि च यृत्तान्त एवायमेवंविधो लोकातीतो यन्नावलोकनेनापि न संप्रत्ययः स-
 मुत्पद्यते । किं पुनरनालोकनेनापि । कैतवमात्रकोपदर्शितप्रेमंपल्लवा बह्वभतमजीविता वय-
 मपि यावत्परश्यामस्तं तावदनपेक्षितप्राणवृत्तयः स्नेहसंज्ञावनया सहृदया न पश्यन्तीत्यंघटमा-
 नकनिदम् । तदपरिलम्बितं प्रवेश्यताम् । पश्यन्तु देवम् । सैकलयित्वागमनपरिश्रमेण सार्धं

किं इतं किं जज्ञे येन देवस्य चन्द्रापीडस्य पादारविन्दस्य चरणकमलस्य यन्दना नमस्कृतिः सैव प्रसाद-
 र्त्वेनासंविगम्यासंविभागीकृत्य विसृज्यामहे । ते तव पर्यं पादलगाधरणरेणवः पादधूलयः । यद्विज्ञाप्य विज्ञातिं
 कृता देवो कादम्बरी देवस्य युवराजस्य पादप्रणामेनास्माकमागमनपरिश्रमं भवान्मेघनादः सफलयतु
 कृत्वा देवो । अन्ययोश्चैपरीले । एतावतीं भूमिनागत्य संभवे सति दर्शनयोग्यतायां सत्यामप्रत्यक्षीकृतं
 युवराजगरीरं सैस्तेऽप्रत्यक्षीकृतयुवराजगरीरास्ते च ते गताधेति कर्मधारयः । एवंविधा गताः सन्तो
 वयं देवदेवेन तारापीठेन किं वक्तव्याः किं कथनीयाः । अस्मानिदेवत्तारापीडः किं विज्ञापयितव्यः किं वा
 निवेदयितव्यं इत्यावेदिते ज्ञापिते देवी प्रमाणं यदादिशति देवी तत्कतं व्यमिति विज्ञाप्य निवेद्य तूर्णीं स्थि-
 तवति मौनं कृतवति मेघनादे तत्कालं समुप्रेक्षितं पितर्कृतमनाश्वासनाश्वसनावर्जितं श्वशुरकुलस्य स्व-
 पतिर्वंशस्य वैद्व्यं विह्वलता यया सा तथा । शुचा शोकेन विलीयमानेव विलयं प्राप्यमाणेवान्तःसंचितं मध्ये
 संघावीकृतं बाष्पमश्वाकुलिते व्याकुलीभूते तरले चयले तारके कनीनिके ययोरैवंभूताभ्यां लोचनाभ्यां
 नेत्राभ्यानापिबन्ती पानं कुर्वन्ती उत्प्राबल्येन गदिकया गद्गदस्वरेणावगृहमाणो निरुध्यमानः कण्ठो यस्याः
 सा तथा । कथंकथमपि महता कठेन चिराद्गुहकालेन कादम्बरी प्रत्युवाच प्रत्यग्वीच । हि निश्चितम् । तैल-
 उहाराकैरगमननयानमग्रीकृतं स्वीकृतं तत्स्यान एव युक्तमेव । देवं चन्द्रापीडमनवलोकयानिरीक्ष्यैवमेव यथा-
 शतं तर्पेव याताः पथाद्वलिताः सन्तस्तत्र तैः किमुच्यतां किं कथ्यताम् । अपि चेति युक्तयन्तरे । अयमेवंविधो
 इतान्त उदन्तो लोकातीतोऽनिर्वचनस्वरूपो यत्र यस्मिन्नुत्तान्तेऽवलोकनेनापि निरीक्षणेनापि न संप्रत्ययो
 न विश्वासः समुत्पद्यते संजायते । अनालोकनेनाप्यनिरीक्षणेनापि किं पुनर्भेष्यते । सुतरामविश्वासो भवत्येवेति
 भावः । कैतवमात्रेण केवलदम्भेनोपदर्शिताः प्रकटिताः प्रेमपल्लवाः स्नेहसिलया सैस्ते तथा बह्वभतममतिदायेन
 श्रिं लीवितं प्रानितं येषामेवंविधा वयमपि तं चन्द्रापीडं यावत्परश्यामोऽवलोकयामस्तस्यैते स्नेहहारया अन-
 पेक्षिता असमीहिताः प्राणवृत्तयो यैरेवंभूताः स्नेहस्य सद्भाषो विद्यते यस्यामेवंविधया स्नेहसद्भावनया सहृदयाः
 सदनुचरा न पश्यन्ति न विलोकयन्तीत्यपठमानकमयुक्तनिदम् । तदपरिलम्बितमविलम्बितं प्रवेश्यतां प्रवेशं
 वारयताम् । देवं चन्द्रापीडं पश्यन्त्वलोकयन्तु । आगमनपरिश्रमेण प्रयत्नेन सार्धं लोचने नेत्रे सफलयित्वा

१ विसृज्यामहे. २ कृतगरीराः. ३ देवेन. ४ च. ५ तत्काल. ६ गद्गदिकावगृहमाणकण्ठाः वद्गदिकावगृ-
 हमाणकण्ठी; उद्गदिकावगृहमाणकण्ठी. ७ देवदेवन्. ८ किमुच्यताम्; किमुच्यन्ता त एव. ९ अयमेवंविधो
 लोकातीतो वृत्तान्तः. १० कलाः. ११ सञ्जावनीयाः. १२ अपठमानन्. १३ सफलयन्तु.
 *का० ७०

नामिनवपदपीकेषु पुनरपि पार्थिवलोकेन प्रवर्तितेषु प्राञ्जलवर्त्मसु जम्बालविगमात्सर्वगु-
 रगसुरसहासु भूमिभ्वेकदा चन्द्रापीडचरणमूलोपविष्टां कादम्बरीमुपसृत्य मेघनादो ब्रूमि-
 पत्—‘देवो युवराजधिरयतीत्युत्तम्यता हृदयेन देवेन तारापीडेन देव्या विलासवत्सर्ग-
 शुक्रनासेन च वार्ताहराः प्रदिताः । ते च देव्या एव शोकसल्लसपटनां परिहरद्विर्विवाहं
 सर्वमाल्यायास्माभिरमिहिताः भवतां हस्ते देवेन चन्द्रापीडेन न किञ्चित्प्रतिषेदयत् ।
 नापि देव्या कादम्बर्या । तद्दृष्टविलम्ब्या एव गत्वैवमखिलपृष्ठान्तं लोकातिहरावनिउ-
 पेतये देवदेव्यां तारापीडायावेदयन्’ इत्येवमभिहितास्तु तेऽस्मान्मन्युनिर्भराः प्रलवद-
 ‘यथा भवद्भिः कथितं तत्तथा । तिष्ठतु तावत्क्रमागतस्नेहो भक्तिरनुवृत्तिर्वा । कार्यगौरवज्ञं
 कुतूहलमेव देवावलोकनं प्रति यत्कालेरेयत्यस्मान् । यदि भवतामपि वार्तामात्रकोरुह्य
 पद्यायमर्थः, ततो युज्यतेऽस्माकं भवद्भिः समुपालम्ब्य प्रतिगमनम् । अथ नयनविषयवर्गी
 तदा वयमपि नेटसा र्थेषामुप्यकर्माणो ये न पश्यन्ति देवम् । अस्माभिरपि चिरतरं चिर-
 परिचर्यया देवस्य पवित्रित एवात्मा । अस्माकमपि सर्वदा दर्शनगोचरावसानेन वीरतां

ऽशुभः कर्मः बहुलोकोद्भिद्यमाना प्रादुर्भूयमानामिनवा प्रत्यया पदवीं मार्गो येषु कति तेषु । पुनरपि पत्नी-
 लोकेन राजलोकेन प्रवर्तितेषु ह्युत्तमेषु प्राञ्जलवर्त्मसु सुकुमारमार्गेषु तस्यु । जम्बालविगमात्सर्वगु-
 रितलुरगानामश्चानां सुरा- चाक्रान्तासहृष्टे क्षमन्ते इति सुरासुरमहास्तासेर्विषयसु भूमिषु वदुरसंज्ञै-
 सिन्धमये चन्द्रापीडस्य चरणयोर्नूलं समीपं तनोपविष्टां स्थितां कादम्बरीमुपसृत्य समीपमापस्य मेघनादो ब्रु-
 शपञ्जानयामास । किं तदित्याह— देवेति । देवो युवराजचन्द्रापीडधिरयति विलम्बवतीलुतम्बोऽप्यने-
 सेर्न कर्तव्यता हृदयेन चेतसा देवेन तारापीडेन देव्या विलासवत्सर्गशुक्रनासेन च वार्ताहरा उच्यतेः प्र-
 दिताः । ते च वार्ताहरा देव्याः शोक एव शस्यं घरीरान्तर्गतलोहघण्टस्य पटनां रचनां परिहरद्विर्विवाहे-
 रस्माभिर्यथावृत्तं यथावृत्तं सर्वं धयप्रमाख्याय कथयित्वाभिहिताः कथिताः । भवतां मुष्पाकं हस्ते देवेन व-
 पीडेन न किञ्चित्प्रतिषेदयत् न प्रतिकथनीयम् । नापि देव्या कादम्बर्या । तत्तस्मात्कारणादज्ञो विष्णुः क-
 क्षेपो मेरेर्विषया एव गता वमनं कृत्वैवास्मिन् सममं इतान्तमुदन्नं लोकावां जननामार्तिः पीडा तस्मात्कार-
 वनितरुपतये भूतलस्माग्ने देवदेवाय राजाधिरात्राय तारापीडायावेदयन् न्यवेदयत् । इत्येवमिदितः ध-
 तास्तु तेऽस्मान्मन्योः क्रोधस्य निर्भरो येन्वेतादृशाः प्रलवदन्प्रलवृषुः । किं तदित्याह— यथेति । यथा दे-
 प्रकारेण भवद्भिः कथितमुक्तं तत्तथा तेन प्रकारेणास्तु । कामागतः परम्परायातः स्नेहः प्रेम, भक्तिरात्मवेद-
 अनुवृत्तिः पुनर्वर्तनं वा निश्चलाख्याम् । परं चार्यस्य इतस्य गौरवं गुणवं तेन कृतं विदितं कृतज्ञत्वेन कौमुदी-
 देवस्य चन्द्रापीडस्यवलोकनं वीक्षणं प्रत्यस्मात्कालात्कालेरेयति नोदयति । यदि भवतामपि केवलं वार्ता कर्त-
 मात्रकं तेन उपलम्ब्यः प्राप्य एवायमर्थः प्रयोजनम् । ‘अयौऽप्रमिथेयैरैवमुपयोजनमिहितिउ’ इत्यमरः । इ-
 युज्यते पटतेऽस्माकं भवद्भिः समुपालम्ब्य कथयित्वा प्रतिगमनं प्रतिगमनम् । अथ नयनविषयं कयुर्नोर्वं द-
 तीलेर्वंतीलोऽर्थः, तदा वयमपि नेटसा एषामुप्यकर्माणोऽशुभमहृष्टादरिणो ये न केवं पश्यन्त्यादोऽस्मिन् ।
 अस्माभिरपि देवस्य चिरतरं चिरकालं चरणपरिचर्यया पादसेवयात्मा पवित्रित एव । अस्माकमपि सर्वदा व-
 काकं दर्शनगोचरावसानेन निषेधं यदवस्थानयवस्थितितेन प्रगादममुपदे देवः इतकानेन विद्वितनेन । अथ

१ चान्दलोकेन, २ सहास्य संज्ञायात्, ३ देवि देवः, ४ अस्माभिर्यथावृत्तं समाख्याय, ५ यथा हृ हस्ते ह
 ६ अतिक्रमेण, ७ हरये, ८ देवाय, ९ कारवति, १० भवतां मार्गो, ११ मावदम्बः, १२ पुनरुत्त
 १३ अति च, १४ एव वेऽप्युत्तमः, १५ देववराचपरिचर्यया, १६ मघनादीकृत्याय.

शुक्लानेव देवः । किंवा ज्ञानं येन देवस्य पादारविन्दयन्दनाप्रसादेनासंविभज्य विशृज्यामहे ।
 त एव वयं पादलमाधरपरिणवः । यद्विज्ञाप्य देवीं देवस्य युवराजस्य पादप्रणामेनास्माकं स-
 फलयु भवानागमनपरिभ्रमम् । अन्यथा भूमिनेतायतीमागत्य संभवे सत्यप्रत्यक्षीकृतयुवरा-
 जस्योरा गताः सन्तः किं देवदेवेन तारापीठेन वक्तव्या वयम् । किं वास्मान्निर्देवो विज्ञाप-
 यितव्यः' इत्यावेदिते 'देवी प्रमाणम्' इति विज्ञाप्य पुनस्तूर्णी स्थितवति मेघनादे तैत्कालं
 समुत्प्रेक्षितानाश्वास्य श्वशुरकुलधैरुष्याद्विलीयमानेव शुचान्तःसंचितं वाग्पमाकुलिततरलतार-
 वाग्भानापिबन्ती लोचनाभ्यामुद्गदिकावायगृहमाणकण्ठी कथंकथमपि चिरात्कादम्बरी प्रत्यु-
 वाच—स्थान एव हि तैरगमनमङ्गीकृतम् । अनवलोक्य देवमेवमेव याताः सन्तः किमु-
 च्यन्ताम् । अपि च यैस्तान्त एवायमेवंविधो लोकातीतो यन्नावलोकनेनापि न संप्रत्ययः स-
 मुत्स्यते । किं पुनरनालोकनेनापि । कैतवमात्रकोपदर्शितप्रेमंपहवा बहुभतमजीविता वय-
 नपि यावत्पश्यामस्तं तावदनपेक्षितप्राणवृत्तयः स्नेहसद्भावनया सहृदया न पश्यन्तीत्यघटमा-
 नकनिदम् । तदपरिलम्बितं प्रवेश्यताम् । पश्यन्तु देवम् । सफलयित्वागमनपरिभ्रमेण सार्धं

किं ज्ञानं किं ज्ञे देन देवस्य चन्द्रापीडस्य पादारविन्दस्य चरणकमलस्य वन्दना नमस्कृतिः सैव प्रसाद-
 तेनासंविभज्यासंविभामागीकृत्य विशृज्यामहे । ते तव वयं पादलमाधरपरिणवः पादधूलयः । यद्विज्ञाप्य विज्ञाति
 इता देवीं कादम्बरीं देवस्य युवराजस्य पादप्रणामेनास्माकमागमनपरिभ्रमं भवान्मेघनादः सफलयतु
 वृत्तर्गचरोतु । अन्ययोर्द्वैपरीत्ये । एतावती भूमिनागत्य संभवे सति दर्शनयोग्यतायां सलामप्रत्यक्षीकृतं
 युवराजस्योरा गताः सन्तो यैस्तेऽप्रत्यक्षीकृतयुवराजस्योरास्ते च ते गताथेति कर्मधारयः । एवंविधा गताः सन्तो
 वयं देवदेवेन तारापीठेन किं वक्तव्याः किं कथनीयाः । अस्मान्निर्देवस्तारापीडः किं विज्ञापयितव्यः किं वा
 निवेदयितव्यं इत्यावेदिते ज्ञापिते देवी प्रमाणं यदादिदाति देवी तत्कर्तव्यमिति विज्ञाप्य निवेद्य तूर्णी स्थि-
 तवति नानं कृतवति मेघनादे तत्कालं समुत्प्रेक्षितं पितार्कितमनाश्वासनाश्वसनावर्जितं श्वशुरकुलस्य स्व-
 पतिवन्दनस्य वैभवं विह्वलता यया सा तथा । शुचा शोकेन विलीयमानेव विलयं प्राप्यमाणेवान्तःसंचितं मध्ये
 संपातीकृतं वाग्पमाकुलिते व्याकुलीभूते तरले चयले तारके कनीनिके ययोरैवंभूताभ्यां लोचनाभ्यां
 नेत्राभ्यामापिबन्ती पानं शुबन्ती उत्प्रावत्येन गदिकया गद्गदस्वरेणावगृहमाणो निरुध्यमानः कण्ठो यस्याः
 सा तथा । कथंकथमपि महता कटेन चिराद्गुहाकालेन कादम्बरी प्रत्युवाच प्रत्यवतीत् । हि निश्चितम् । तैल-
 लहारकैरगमनमयाननङ्गीकृतं स्वीकृतं तत्स्थान एव युक्तमेव । देवं चन्द्रापीडमनवलोक्यानिरीक्ष्यैवमेव यथा-
 गतं तथैव याताः पथाद्वलिताः सन्तस्तत्र तैः किमुच्यतां किं कथ्यताम् । अपि चेति युक्तयन्तरे । अयमेवंविधो
 इतान्त उदन्तो लोकातीतोऽनिर्वचनस्वरूपो यत्र यस्मिन्मृत्तान्तेऽवलोकनेनापि निरीक्षणेनापि न संप्रत्ययो
 न विश्वासः समुत्स्यते संजायते । अनालोकनेनाप्यनिरीक्षणेनापि किं पुनर्भेष्यते । सुतरानविश्वास्तो भवत्येवेति
 भावः । कैतवमात्रेण केवलदम्भेनोपदर्शिताः प्रकटिताः प्रेमपहवाः स्नेहकिसलया यैस्ते तथा बहुभतनमतिदायेन
 प्रिन् जीवितं प्राप्तं येनानेवंविधा वयनपि तं चन्द्रापीडं यावत्पश्यामोऽवलोकयामस्तस्यैते लेशहारका धन-
 पेक्षिता असनीहिताः प्राणवृत्तयो यैरेवंभूताः स्नेहस्य सद्भावो विद्यते यस्यामेवंविधा स्नेहसद्भावनया सहृदयाः
 सदनुचरा न पश्यन्ति न विलोकयन्तीत्यघटमानकमयुक्तनिदम् । तदपरिलम्बितं प्रवेश्यतां प्रवेसं
 धरयताम् । देवं चन्द्रापीडं पश्यन्त्यवलोकयन्तु । आगमनपरिभ्रमेण प्रयागेन सार्धं लोचने नेत्रे सफलयित्वा

१ विशृज्यामहे, २ कृतसारीराः, ३ देवेन, ४ च, ५ तत्काल, ६ गद्गदिकावगृहमाणकण्ठाः वददिकावगृ-
 हमाणकण्ठो; उद्गदिकावगृहमाणकण्ठी, ७ देवदेवम्, ८ किमुच्यताम्; किमुच्यन्ता त एव, ९ अयमेवंविधो
 लोकातीतो वृत्तान्तः, १० कलाः, ११ सद्भावनीयाः, १२ अपटमानम्, १३ सफलयन्तु.
 *का० ७०

नाभिनवपदवीकेषु पुनरपि पार्थिवलोकेन प्रवर्तितेषु प्राञ्जलवर्त्मसु जम्बालविगमात्सर्वर
 रगसुरसहस्रासु भूमिष्वेकदा चन्द्रापीडचरणमूलोपविष्टां कादम्बरीमुपसृत्य मेघनादो व्यञ्जि
 पत्—‘देवो युवराजश्चिरयतीत्युत्ताम्यता हृदयेन देवेन तारापीडेन देव्या विलासवत्या
 शुक्रनासेन च वार्ताहराः प्रहिताः । ते च देव्या एव शोकशल्यघटनां परिहरद्भिर्वैद्यैः
 सर्वमाख्यायास्माभिरभिहिताः भवतां हस्ते देवेन चन्द्रापीडेन न किञ्चित्प्रतिषेदंश्वप्य
 नापि देव्या कादम्बर्या । तदकृतविलम्बा एव गत्वैवमखिलवृत्तान्तं लोकैर्विहरायान्वितं
 पतये देवदेव्याय तारापीडायवेदयन् इत्येवमभिहितारसु तेऽस्मान्मन्युनिर्भराः प्रत्यवदन्—
 ‘यथा भवद्भिः कथितं तत्तथा । तिष्ठतु तावत्क्रमागतस्नेहो भक्तिरनुवृत्तिर्था । कार्यगौरवञ्च
 कुतूहलमेव देवावलोकनं प्रति बलात्प्रेरयत्यस्मान् । यदि भवतामपि वार्तामात्रकोपञ्ज
 एवायमर्थः, ततो मुञ्च्यतेऽस्माकं भवद्भ्यः समुपालम्भ्य प्रतिगमनम् । अथ नयनविषयानं
 तदा वयमपि नेटशा एवापुण्यकर्माणो ये न पश्यन्ति देवम् । अस्माभिरपि चिरतरं चिर
 परिचर्यया देवस्य पवित्रित एवात्मा । अस्माकमपि सर्वदा दर्शनगोचरावस्थानेन प्रैता

ऽशुष्कः कर्दमः पङ्कजेनोद्भियमाना प्रादुर्भूयमानाभिनवा प्रथमा पदवी मार्गो येषु ज्ञानि तेषु । पुनरपि पार्थि
 वलोकेन राजलोकेन प्रवर्तितेषु क्षुण्णेषु प्राञ्जलवर्त्मसु सुकुमारमार्गेषु गत्सु । जम्बालविगमात्सर्वर
 मितसुरगानामश्वानां सुराः शकालान्सहन्ते क्षमन्ते इति दुरगसुरसहस्रास्तास्त्रैर्विधासु भूमिषु वसुधास्त्रैश्च
 सिन्धुसमेये चन्द्रापीडस्य चरणयोर्मूलं समीपं तत्रोपविष्टां स्थितां कादम्बरीमुपसृत्य समीपमागत्य मेघनादो व्यञ्जि
 ज्ञपञ्चापयामास । किं तदित्याह—देवेति । देवो युवराजश्चन्द्रापीडश्चिरयति विलम्बवतीत्युत्ताम्यता इत्यनेन
 चेदं कुर्वता हृदयेन चेतसा देवेन तारापीडेन देव्या विलासवत्यायशुक्रनासेन च वार्ताहर लेखहराः प्रवि
 प्रेषिताः । ते च वार्ताहरा देव्याः शोक एव शल्यं शरीरान्तर्गतलोहस्रष्टस्य घटनां रचनां परिहरद्भिर्वैद्यैः
 रस्मान्निर्घातार्थं यथाभूतं सर्वं समप्रमाख्याय कथयित्वाभिहिताः कथिताः । भवतां युष्माकं हस्ते देवेन चन्द्र
 पीडेन न किञ्चित्प्रतिषेदंश्वप्य न प्रतिषेदनीयम् । नापि देव्या कादम्बर्या । तत्तस्मात्कारणादकृतो विलम्बः स्व
 क्षेपो यैरेवंविधा एव गता गमनं कृत्वैवाखिलं समग्रं वृत्तान्तमुदन्तं लोकानां जनानामार्तिः पीडा तस्या इत्यने
 वनितस्वपतये भूतलस्वामिने देवदेवाय राजाभिराजाय तारापीडायवेदयत् न्यवेदयत् । इत्येवमभिहितः कपि
 तासु तेऽस्मान्मन्योः कोपस्य निर्भरो येष्वेतादृशाः प्रत्यवदन्प्रत्युचुः । किं तदित्याशयेनाह—यथेति । इया देव
 प्रकारेण भवद्भिः कथितमुक्तं तत्तथा तेन प्रकारेणानु । क्रमागतः परम्परायातः स्नेहः प्रेम, भक्तिरापायत्वेन जन्यः,
 अनुवृत्तित्ववर्तनं वा तिष्ठतास्त्वाम् । परं कार्यस्य कृतस्य गौरवं गुप्तं तेन कृतं मिहितं कुतूहलमेव चतुर्भवेन
 देवस्य चन्द्रापीडस्यावलोकनं वीक्षणं प्रत्यस्मान्बलात्प्रेरयति नोदयति । यदि भवतामपि केवलं वार्ता रत्न
 मात्रकं तेन उपनम्भ्यः प्राप्य एवायमर्थं प्रयोजनम् । ‘अर्थोऽभिधेयैरेवतुप्रयोजननिश्चितु’ इत्यमरः । तत्र
 युज्यते घटतेऽस्माकं भवत्स्य समुपालम्भ्य कथयित्वा प्रतिगमनं प्रतिपानम् । अथ नयनविषयं चतुर्भवेन वक्ष
 तीलेवंसीत्येऽर्थं, तदा वयमपि नेटशा एवापुण्यकर्माणो यो न देवं पश्यन्त्यवलोकायति ।
 अस्माभिरपि देवस्य चिरतरं चिरकालं चरणपरिचर्यया पादसेवायाम्ना पवित्रित एव । अस्माकमपि सर्वदा दर्
 कालं दर्शनगोचरमवलोकनविषयं यदवस्थानमवस्थितित्वेन प्रसादनमुपार्हं देवः कृतवानेव सिद्धिदानेन । अथ

. १ वान्मलोकेन. २ सहास्र संज्ञात्वात्. ३ देवि देवः. ४ अस्माभिर्देवापुष्टं समारुवाय. ५ यथा इ इत्ये द.
 ६ अतिशयोक्तं. ७ हरये. ८ देवाय. ९ कारपति. १० भवतां वार्ता. ११ मापञ्चम्यः. १२ युज्यते इ.
 १३ अति च. १४ एव अत्युत्पन्नाः. १५ देवतरणपरिचर्यया. १६ प्रसादमनुपार्हं.

सन्तानेव देवः । विनाय जातं येन देवस्य पादावभिनन्दयन्नुनाग्रमादेनासंविनाय विमुञ्चामहे ।
 त एव ययं पादुकाभ्राशरगरेणवः । यद्विद्याय देवी देवस्य युवराजस्य पादप्रणामेनाम्नां न-
 पश्यन्तु संशानागमनपरिग्रमम् । अन्यथा भूमिमेतायतीनागन्तु संभवे सन्प्रत्यर्शीकृतयुवरा-
 जसतीरा गताः सन्तः किं देवदेवेन नागरीतेन कथय्या ययम् । किं योम्नाभिर्देवो विद्याप-
 विवन्वः' इत्यावेदिते 'देवो प्रमानम्' इति विद्याय पुनन्पूर्णां शिवनववि मेवनादे देवकालं
 सनुश्रेष्ठितानाध्याम् श्रमुश्रुत्तवैद्व्याद्वितीयमानेय मुचान्तःसंचितं आगमाकृतिगम्यतार-
 काभ्यानापिपन्ती लोपनाभ्यासुद्विद्विद्व्यायगृह्णन्तकरी अयंअयमपि विगन्त्यादृश्यां प्रमु-
 बाव—'सान एव हि नैरगमनमर्हीष्टम् । अन्यतोअय देवमेवमेव याताः सन्तः किमु-
 च्यन्ताम् । अपि च धृन्वान् प्रयायमेवयियो लोकादीनां कथायथोक्तनेनापि न संप्रत्ययः स-
 हुतयते । किं पुनरनालोक्तेनापि । अन्वयमात्रशोवदगिदनेमंअथा यद्वनदमर्हीपिता यय-
 मपि यावत्प्रमानसं तावदनेशिवनाकृदयः कंठमंअयन्त्या मद्रुच्या न पश्यन्तीनेयदमा-
 नकामिदम् । तदपरिलम्बितं प्रवेष्टवन्ताम् । पश्यन्तु देवम् । मीकृद्ययित्यागमनपरिश्रमेण मायै

किं वत् किं ज्ञे देव देवस्य चत्वारिंशत् पदपरिच्छेदस्य वनप्रवृत्तस्य वनस्य वनप्रवृत्तिः १३ प्रवृत्त-
 लेनासंविनाय।संविनायैव विमुञ्चामहे । ते एव ययं पादुकाभ्राशरगरेणवः पादुकाः । यद्विद्याय देवी
 इति देवी कदम्बेण देवस्य युवराजस्य पादप्रणामेनाम्नां नपश्यन्तु संभवे सन्प्रत्यर्शीकृतयुवरा-
 जसतीरा गताः सन्तः किं देवदेवेन नागरीतेन कथय्या ययम् । किं योम्नाभिर्देवो विद्याप-
 विवन्वः' इत्यावेदिते 'देवो प्रमानम्' इति विद्याय पुनन्पूर्णां शिवनववि मेवनादे देवकालं
 सनुश्रेष्ठितानाध्याम् श्रमुश्रुत्तवैद्व्याद्वितीयमानेय मुचान्तःसंचितं आगमाकृतिगम्यतार-
 काभ्यानापिपन्ती लोपनाभ्यासुद्विद्विद्व्यायगृह्णन्तकरी अयंअयमपि विगन्त्यादृश्यां प्रमु-
 बाव—'सान एव हि नैरगमनमर्हीष्टम् । अन्यतोअय देवमेवमेव याताः सन्तः किमु-
 च्यन्ताम् । अपि च धृन्वान् प्रयायमेवयियो लोकादीनां कथायथोक्तनेनापि न संप्रत्ययः स-
 हुतयते । किं पुनरनालोक्तेनापि । अन्वयमात्रशोवदगिदनेमंअथा यद्वनदमर्हीपिता यय-
 मपि यावत्प्रमानसं तावदनेशिवनाकृदयः कंठमंअयन्त्या मद्रुच्या न पश्यन्तीनेयदमा-
 नकामिदम् । तदपरिलम्बितं प्रवेष्टवन्ताम् । पश्यन्तु देवम् । मीकृद्ययित्यागमनपरिश्रमेण मायै

१ विद्वान्नामहे. २ कृत्वातीराः. ३ देवेन. ४ च. ५ कृत्वा. ६
 वनामकृत्वाः. ७ यद्विद्याय देवी इति विद्याय. ८ देवदेवम्. ९ यद्विद्याय
 लोकादीनां कथायथोक्तनेनापि. १० कथाः. ११ संशानागमनाः. १२ कथय्या ययम्

स्याकं मध्यादेकेनापि देवपादान्विना न प्रतीपं गन्तव्यमिति । श्रुत्या अपि त एव ये संपत्तेर्विप्री
सविशेषं सेवन्ते । समुन्नम्यमानाः सुतरामववन्नमन्ति । आलाप्यमाना न समालापाः संश्र-
न्ते । स्तूयमाना नोत्सिच्यन्ते । शिष्यमाणा नांपरागं गृह्णन्ति । उच्यमाना न प्रतीतं भावन्ते ।
पुष्टा हितैप्रियं विज्ञापयन्ति । अनादिष्टाः कुर्वन्ति । कृत्वा न जल्पन्ति । पराक्रम्य न वि-
क्ष्यन्ते । विकथ्यमाना अपि लज्जामुद्बहन्ति । महाहवेष्वप्रतो ध्वजभूता इव लक्ष्यन्ते । दान-
फाले पलाय्य वृष्टतो निलीयन्ते । धनात्स्नेहं बहु मन्यन्ते । जीवितात्सुरो मरणमभिवान्-
न्ति । गृहादपि स्वामिपादमूले सुखं तिष्ठन्ति । येषां च वृष्णा चरणपरिचर्यायाम्, अमंगोरो
हृदयाराधने, व्यैसनमाननावलोकने, वाचालता गुणग्रहणे, कार्यण्यमपरिहागे मर्तुः । ये च
विद्यमानेऽपि स्वात्मन्यस्वाधीनसकलेन्द्रियवृत्तयः पश्यन्तोऽप्यन्वा इव, शृण्वतोऽपि वरि-
इव, वाग्मिनोऽपि मूका इव, जानन्तोऽपि जडा इव, अनुपहृतकरचरणा अपि पैङ्गव इव हीना
इवाकिंचित्कराः, स्वात्मनः स्वामिचिन्तादर्शं प्रतिविम्बवद्भवन्ते । तत्सर्वमेवावस्थितो भूयलोके ।

केनापि देवपादांश्चन्द्रापीडचरणान्विना न प्रतीपं विलोमं गन्तव्यं न व्यापुष्ट्य यान्त्वमिति । श्रुत्या अपि अनुप-
अपि त एव ये संपत्तेः संपत्तितः विप्री सविशेषं पूर्वतोऽधिकं सेवन्ते सपर्यां कुर्वन्ति । समु-
म्यमानाः समुन्नतिं प्राप्यमाणाः सुतरामत्यर्थमववन्नमन्ति नमीभवन्ति । आलाप्यमानाः समाप्यमाका वन
आलापो येषां ते समालापाः सहसामापिणो न सजामन्ते न भवन्ति । स्तूयमाना न्यूनाना नोत्सिच्यन्ते
नोत्सेकं गच्छन्ति । शिष्यमाणास्तिररिक्त्यमाणा नापरागं विरक्ततां गृह्णन्त्याददते । उच्यमानाः विरक्तिते
शेषः । भाष्यमाणा न प्रतीपं प्रतिक्लं भावन्ते भ्रुवते । पुष्टा अनुयोजिता हितं च तत्प्रियं च द्वितीयं
विज्ञापयन्ति निवेदयन्ति । अनादिष्टा अकथिताः कुर्वन्ति । कार्याणीति शेषः । कृत्वा न जल्पन्ति च
कथयन्ति । पराक्रम्य पराक्रमं कृत्वा न विकथ्यन्ते न क्षापन्ते । विरुम्यमाना अपि श्लाघ्यमाना अपि कर्मा
प्रपासुद्बहन्ति धारयन्ति । महाहवेषु महारणेष्वप्रतो ध्वजभूता इव केतुभूता इव लक्ष्यन्ते विलोच्यन्ते ।
'अभ्यामर्दः समाघातः सङ्ग्रामाभ्यागमाहवाः' इत्यमरः । दानकाले पलाय्य पलायनं कृत्वा वृष्टो निरीक्ष्यते
निरीना भवन्ति । धनाद्ब्यान्नेहं प्रेम बहु मन्यन्तेऽधिकं गणयन्ति । जीवितात्प्रवितात्सुरो मरण-
इति शेषः । मरणं शृणुमभिवान्त्वमिलयन्ति । गृहादपि सौधादपि स्वामिपादमूले स्वकीयापीडचरणान्ते
सुखं यथा स्वात्तया तिष्ठन्ति । येषां च सेवकानां चरणपरिचर्यायां पादसेवायां वृष्णा वृष्टा । इदंकार-
चित्तप्रसादनेऽर्शतोप । आननावलोकने सुखनिरीक्षणे व्यसनमासक्तिः । वाचालता मुखरता गुणग्रहणे च-
गुणानां शौर्यादीनामादाने । मर्तुः स्वामिनोऽपरिहागेऽमोचने कार्यण्यं कृपणत्वम् । ये च सेवका विदमन्तेऽपि
स्वामिनि जीवति सत्यप्यस्वाधीनसकलेन्द्रियवृत्तयोऽस्वाधीना अनाद्यत्ताः सकलेन्द्रियाणां वृत्तरो दानं ते तथा
पश्यन्तोऽपि विलोक्यन्तोऽप्यन्वा इव गताहा इव । परच्छिन्नान्वेपरोऽन्वतमिति भावः । शृण्वन्तोऽप्य-
कर्णयन्तोऽपि बधिरा इव । परापवादध्रुवण इत्यर्थः । वाग्मिनोऽपि वचस्विनोऽपि मूका इव पाव इव ।
परदृशणवकव्यतायामिति भावः । 'वाग्मी वाचस्पती पटो' इति विश्वः । जानन्तोऽप्यवबुद्ध्यन्तोऽपि जडा
इव मूर्खा इव । प्रमुप्रतिपादितकथादिप्रवर्णोत्तिलर्थः । कथाश्च चरणाश्च करचरणम् । 'द्वन्द्वश्च प्रसिद्धं'-
इत्येकवद्भावः । अनुपहृतमसृष्टितं करचरणं येषां ते तथैवंविधा अपि पैङ्गव इव धोना इव, हीना इव
पण्डा इव, अकिंचित्करा निरर्थकाः स्वामिनः स्वस्वामिनोऽधिपतेयिन्ता सेवादर्शी सुकरालिम्ब-
विम्बवत्प्रतिच्छाद्यवद्भवन्ते । तत्सर्वमेवावस्थितो भूयलोके ननुसकम् । अयमेवावस्थितो भूयलोके गोप्यत्र देव च

१ अमरापम् । २ अपरज्यन्ते, ३ प्रियदिवम् । प्रियं शिवम्, ४ कथयमानाः, ५ नापि, ६ अदृशतयावबोधे
७ गुणग्रहणे, ८ नाप्यमि, ९ न स्वाधीन, १० कृपणा इव पैङ्गवः, कुपव इव पैङ्गवः, ११ स्वात्मनः, १२ शिव
१३ सर्वः, १४ शृण्वन्नः.

देवस्य च स्थाने देवीं वर्तते । सदादापितं हृतमवधारयतु देवीं इत्युक्त्वा मेघनादस्त्वरित-
कनामानं कुमारपालसेवकमाहूय तैः सह व्यसर्जयत् ।

अथ मुषट्टुदिव्यमापगमे वार्ता विनोत्ताम्यन्ती चन्द्रापीडस्यैवागमनायोर्पयाचितं कर्तुं भव-
न्तीनामनगरीदेवतानामवन्तीमातृणामायतनं निर्गता विलासवती 'देवि, दिष्ट्या वर्षसे-
प्रसभास्तेऽवन्तिमातरः । परागता युवराजवार्ताहराः' इति सहसैव संभ्रमप्रधावितार्त्परिज-
नाहुपशुत्यानन्दबाष्पजललुलितया जलाद्रैन्द्रीवरस्त्रजेव विक्षेपद्रीर्घया दृष्ट्वाच्यन्तीव चि-
दृष्ट्वा ककुभो मृगाङ्गनेव परिभ्रष्टबालपोता पूंल्लस्य प्राकृतेवार्ता 'केनेदममृतं मे वाक्छलाहृष्टम्
कस्यानुकम्पास्मिञ्जने जाता, केन दृष्टाः कियदूरे वर्तन्ते, किं वा तैः कथितं कुशलं मे चत्स-
स' इति पृच्छन्त्येवाद्राक्षीदितस्ततो यथादर्शनसंबन्धदाः प्रधावितेन नरपतिप्रतिबद्धेनाप्रति-
बद्धेन चोज्ज्विनीनिवासिना जनेनागतः, युवराजः कियदूरे भवद्भिः परित्यक्तः, दिवसेष्वेतेषु
क वर्तते क वा भवद्भिर्यात्वा दृष्टः, क यातिकष्टस्तेनातिवाहितो वाहनमात्रसाधनेन धारा-

चन्द्रापीडस्य च स्थाने देवीं वर्तते । सदादापितमारिष्टं हृतं निष्पारितं देवीकादम्बर्यवधारयतु जानातु ।
इत्युक्त्वा निधाय मेघनादस्त्वरितकनामानं कुमारपालसेवकं चन्द्रापीडमूलमाहूयाहानं कृत्वा तैलैराहारकै-
सह व्यसर्जयत्प्राहिणोत् ।

अथेति । तत्रेवगानन्तरं मुषट्टुनामनेकेषां दिवसानामपगमे सति वार्ताप्रवृत्तिं विनोत्ताम्यन्ती खेदं कुर्वन्ती
चन्द्रापीडस्यैवागमनायोर्पयाचितं वाञ्छितं कर्तुं विधातुमवन्तीनामनगरीदेवतानां विशालापुरीदेवानामवन्ती-
मातृणां ब्राह्मणाया मातरः सस तासां वाचतनं गृहं निर्गता निर्याता । इत्थं हे देवि, त्वं दिष्ट्या भाग्येन
वर्षसे दृष्टिं प्राप्नोषि । प्रसभास्ते तवावन्तिमातरः । युवराजवार्ताहराश्चन्द्रापीडकिंवदन्तीकथकाः । संदेश-
हरा इत्यर्थः । परागताः समाधाता इति सहसैवकपद एव संभ्रमेणादरेण प्रधावितार्त्परिजनात्सेवकजनाहुप-
शुलाकर्ष्यानन्दबाष्पजलं हर्षायुषानीयं तस्मिंलुलितया लुठितया जलद्विषया । नीलसाधर्म्यादुत्प्रेक्षते—
जलाद्रैन्द्रीवरस्त्रजेव जलनुष्णनीलपद्ममालयेवार्चयन्ती पूजयन्तीव विक्षेपेण दीर्घया दृष्ट्वा दृशा चिरं चिर-
कालं ककुभो दिशो दृष्ट्वावलोक्य परिभ्रष्टो गतो बालो मूर्खः पोतः सिन्धुर्यस्याः सा तथा । 'बालोऽर्षके
च मूर्खे स्मत्' इत्यमरः । एवंविधा मृगाङ्गनेव हरिणीव पूंल्लस्यै रटिता प्राकृतेव पामरेवार्ता पीडिता
केन वार्ताकेन वाक्छलाद्वचनोपधेरिदममृतं पीयूषं वृष्टम् । तेन वचनच्छलादमृतमेव वृष्टमिति भावः । अ-
स्मिन्ने कस्य पुंसोऽनुकम्पा दया जाता समुत्पन्ना । केन पुंसा दृष्टा अवलोकिताः । क वा दृष्टाः कुत्र दृष्टाः ।
कियदूरे दविष्टे वर्तन्ते । किं वा तैः कथितं प्रोक्तं मे मम चत्सस्य पुत्रस्य कुशलं कल्याणमितीतस्ततः पृच्छ-
न्त्येव प्रथं कुर्वन्त्येव ताद्विषयहारकान्दूरत एवाद्राक्षीदिलोकितवती । स्वरितकसमेतांस्तारैराहारकानालोक्य
निरीक्ष्य तस्मिन्नेव मातृगृहाङ्गणे स्थिता विलासवती तेषामाहानायाहृतायादिदेशज्ञापितवती । कथंभूताद्वे-
दारकात् । इत्येतानि चान्यानि च प्रतिपदं प्रति चरणन्यासं पृच्छयमानानपि प्रश्नविषयीकियमाणानभ्यदत्तव-
चसोऽकथितप्रतिवचसः । एतानि कानीत्यपेक्षायामाह—यथादर्शनेति । यथादर्शनं यथावलोकनं तस्य
संबन्धदाः संबन्धेभ्यः प्रधावितेनातिलवितेन नरपतिप्रतिबद्धेन रूपसकेनाप्रतिबद्धेन राजसपर्यावर्जितेन चो-
ज्ज्विनीनिवासिना विशालावास्तव्येन जनेनागतः समाधातो युवराजश्चन्द्रापीडो भवद्भिर्युष्मानिः कियदूरे
परित्यक्तो मुक्तः । एतेषु दिवसेषु क वर्तते । भवद्भिर्युष्मानिलैराहारकैः क वा कुत्र गत्वा गत्वा दृष्टोऽभलो-
कितः । तेन युवराजेन वाहनमात्रसाधनेन केवलाधर्म्येन्येनातिकष्टोऽतिदुःखो धाराधरामो जलदमन्यः क-

१ स्वरितः. २ कुमारसेवकम्. ३ अथ सा ५५. ४ वार्ताया. ५ उत्ताम्यन्ती, ६ उपधाचिनकम्. ७ अन्तीनामगरीदेव-
तानामवन्तीमातृणाम्. ८ वार्ता. ९ संसंभ्रमप्रतिधावितार्त्. १० परिचारिकाजनाय. ११ पूंल्लस्य. १२ दृष्टः.
१३ वर्तते. १४ तेन; अनेन. १५ समादर्शनं संपन्नः. १६ अनुगमः; आयातः. १७ गत्वा.

स्माकं मध्यादेकेनापि देवपादान्विता न प्रतीपं गन्तव्यमिति । भृता अपि त एव ये सेवसेवितौ
 राविशेषं सेवन्ते । समुन्नम्यमानाः सुतरामवनमन्ति । आलाप्यमाना न समालापाः सेवन्-
 ते । स्तूयमाना नोत्सिञ्च्यन्ते । श्लिष्यमाणा नोपरागं गृह्णन्ति । उच्यमाना न प्रतीतं भावन्ते ।
 पुष्टा हितप्रियं विरूपयन्ति । अनादिष्टाः कुर्वन्ति । कृत्वा न जल्पन्ति । पराकम्ब न विक्र-
 त्यन्ते । विकल्प्यमाना अपि लज्जामुद्बहन्ति । महाह्वेष्यमनो ध्वजभृता इव लक्ष्यन्ते । दान-
 फाले पलाप्य पृष्ठनो निर्लीयन्ते । धनात्क्षेहं बहु मन्यन्ते । जीवितात्पुरो मरणमभिशङ्क-
 न्ति । गृहादपि स्वामिपादमूले सुखं तिष्ठन्ति । येषां च कृष्णा चरणपरिचर्यायां, अनंतौ
 हृदयाराधने, व्यसनमाननावलोकने, वाचालता गुणग्रहणे, कार्पण्यमपरिहासे मर्तुः । ये च
 विद्यमानेऽपि स्वात्मन्यस्वाधीनसकलेन्द्रियवृत्तयः पश्यन्तोऽप्यन्वा इव, कृष्णवोऽपि बरिष
 इव, वाग्मिनोऽपि मूका इव, जानन्तोऽपि जडा इव, अनुपहतकरचरणा अपि पैङ्गव इव हांवा
 इवाकिंचित्कराः, स्वात्मनः स्वामिचिन्तादर्से प्रतिविम्बवद्भवन्ते । तत्सर्वमेवंस्थितौ मृत्युदोहः ।

केनापि देवपादान्द्रापीडचरणान्विता न प्रतीपं विलोमं गन्तव्यं न व्यापुष्ट्य मातव्यमिति । भृता अपि अनुप-
 अपि त एव ये सपतेः संपत्तिः । विपत्तौ विपदि सविशेषं पूर्वतोऽधिकं सेवन्ते शर्पणं कुर्वन्ति । समु-
 न्म्यमानाः समुन्नतिं प्राप्यमाणाः सुतरामस्वर्गमवनमन्ति नभीमवन्ति । आलाप्यमानाः समाप्यन्तः स-
 आलापो येषां ते समालापाः सदृशभाषिणो न संजायन्ते न भवन्ति । स्तूयमाना स्तूयमाना नोत्सिञ्च्यन्ते
 श्लोत्सेकं गच्छन्ति । श्लिष्यमाणास्तिरहिक्यमाणा नारागं विरुद्धतां रङ्गन्त्याददते । उच्यमानाः विरुद्धि-
 शेषः । भाष्यमाणा न प्रतीपं प्रतिवृत्तं भावन्ते भुवन्ते । पृष्टा अनुपोजिता हिनं च तत्तियं च द्वितीयं
 विरूपयन्ति निवेदयन्ति । अनादिष्टा अवधिताः कुर्वन्ति । कार्योणीति शेषः । कृता च कल्पिता च
 कथयन्ति । पराकम्ब पराकर्म कृत्वा न विकल्पन्ते न श्लापन्ते । विकल्पमाना अपि श्लापमाना अपि कथां
 प्रपानुद्बहन्ति धारयन्ति । महाह्वेषु महारणेष्यमनो ध्वजभृता इव केतुभृता इव लक्ष्यन्ते शिष्योऽन्ते ।
 'अभ्यामर्दः समापातः सङ्घाम्भाष्यामाहावाः' इत्यमरः । दानफाले पलाप्य पलापनं कृत्वा पृष्ठतो निरीयन्ते
 निलीना भवन्ति । धनात्स्वत्क्षेहं प्रेम बहु मन्यन्तेऽधिकं गणयन्ति । जीवितान्मृत्युदोहोऽप्ये । तस्मिन्
 इति शेषः । मरणं मृत्युमभिशङ्कन्त्यमिलयन्ति । गृहादपि स्वामिपादमूले स्वामीपादपरिचर्यायां
 सुखं यथा स्वात्तया तिष्ठन्ति । येषां च सेवकाणां चरणपरिचर्यायां पादसेवायां कृष्णा रक्षणा । इतराणां
 चित्तप्रसादनेऽसंतोषः । आननावलोकने सुखनिरीक्षणं व्यग्नमासक्तिः । वाचालता सुखता कुप्यन्ते श-
 गुणानां शौर्याधीनमादाने । मर्तुः स्वामिनोऽपरिहासेऽमोचने कार्पण्यं कृपणत्वम् । ये च सेवका मरणसेवितौ
 स्वात्मनि जीवति सत्यस्यस्वाधीनसकलेन्द्रियवृत्तयोऽस्वाधीना अनारगताः सकलेन्द्रियाणां वृत्तौ येषां ते वं यथा
 परदन्तोऽपि विलोक्यन्तोऽप्यन्वा इव गताशा इव । परच्छिद्रान्वेष्येऽप्यत्रमिति भावः । कृष्णवोऽपि
 कर्णयन्तोऽपि बरिषा इव । परापवादभ्रवण इत्यर्थः । वाग्मिनोऽपि कचक्षिनोऽपि मूढा इत्याप इव ।
 परदूषणवक्ष्यन्त्यापामिति भावः । 'वाग्मी वाचरती पटौ' इति विश्वः । जानन्तोऽप्यनुपहृतोऽपि ज-
 इव मूला इव । प्रमुप्रतिपादितरुपादिप्रवणोऽप्यर्थः । कराद्य चरणाय करचरणम् । 'इन्द्रव्यं प्रतिवृत्तं'-
 इत्येकग्रन्थः । अनुपहतकरचरणं करचरणं येषां ते तपैर्यथा अपि पङ्गव इव भीमा इव, हांवा इ-
 पन्दा इव, अकिंचित्करा निरर्थका. स्वत्मनः स्वस्वामिनोऽपिचिन्तादर्सेऽपि सुप्रकल्पित-
 विम्बवद्विच्छाद्यवद्भवन्ते । तन्मर्ममेवाव्यये ननुताकम् । अयमेवंस्थितौ मृत्युदोहो गोचरः इत्येव च

१ अवरामम्, अवरवन्ते, २ निवेदितम्; विवे अत्रम्, ३ कृष्णमानाः, ४ नाति, ५ अवनमानमोहो
 ६ गुणग्रहणे, ७ आत्मनि, ८ न स्वाधीन, ९ कृपणा इव पङ्गव, कुपय इव पङ्गवः, १० स्वात्मनः, ११ विद्व-
 १२ मर्तुः, १३ भूचवनः..

देव्य च स्थाने देवी वर्तते । तद्वाद्यापिनं कृत्वा मयधाम्यतु देवी' इत्युक्त्वा मेघनादस्वरित-
कनामानं कुमारबालसेवकमाहूय तैः सह इत्यन्तर्जयत् ।

सैव सुवहुदिवसापगमे घाँनां विनोत्ताम्यन्ती चन्द्रापीठनीवागमनायोर्पयाचितं कर्तुं भव-
न्तीनामनगरीदेवनानामवन्तीनामृणामायतनं निर्गता विलासवती 'देवि, दिष्ट्या चर्धसे ।
प्रसन्नास्तेऽवन्तिमातरः । परागता युवराजवार्ताहराः' इति महसैव संभ्रमप्रधाविनात्परिज-
नादुपसृतानन्दबाष्पजलजलितया जलार्द्रेन्द्रीवरमजेष विश्लेषदीर्घया दृष्टार्चयन्तीव चिरं
दृष्ट्वा ककुभो मृगाङ्गनेव परिभ्रष्टबालपोता पृच्छत्य प्राकृतेवार्ता 'केनेदममृतं मे वाक्कल्लाहृष्टम् ।
कस्मानुकम्पास्मिन्नने जाता, केन दृष्टाः कियहूरे वर्तन्ते, किं वा तैः कथितं कुशलं मे वस्त-
स्' इति पृच्छन्त्येवाद्वाक्षीदितस्ततो यथादर्शनसंबन्धः प्रधावितेन नरपतिप्रतिबद्धेनाप्रति-
बद्धेन चोच्चविनीनिवासिना जनेर्नागतः, युवराजः कियहूरे भवद्भिः परित्यक्तः, दिवसेष्वेतेषु
क वर्तते क वा भवद्भिर्यात्वा दृष्टः, क वातिकष्टस्तेनातिवाहितो चाह्नमात्रसाधनेन धारा-

चन्द्रापीठस च स्थाने देवी वर्तते । तत्तन्नादात्पित्तनादिष्टं कृतं निष्कारितं देवीकादम्बर्यवधारणतु जानातु ।
इत्युक्त्वास्मिन्नाय मेघनादस्वरितकनामानं कुमारबालसेवकं चन्द्रापीठमूलमाहूयाह्वानं कृत्वा तैलैः सहारकैः
सह स्वर्जयत्प्राहिणोत् ।

अथेति । तत्प्रेरणानन्तरं सुवहूनामनेकेषां दिवसानामपगमे सति वार्ता प्रश्रुतिं विनोत्ताम्यन्ती खेदं कुर्वन्ती
चन्द्रापीठसैवागमनायोपयाचितं वाञ्छितं कर्तुं पिधातुमवन्तीनामनगरीदेवतानां विशालापुत्रीदेवानामवन्ती-
नामृणां प्रादुष्याद्या मातरः सप्त सासो चाद्यतनं गृहं निर्गता निर्याता । इत्यथ हे देवि, त्वं दिष्ट्या भाग्येन
वर्धसे इति प्राप्नोषि । प्रसन्नास्ते तवावन्तिमातरः । युवराजवार्ताहराश्चन्द्रापीठकिंवदन्तीकथकाः । संदेश-
हरा इत्यर्थः । परागताः समयाता इति सहसैवकपद एव संभ्रमेपादरेण प्रधावितात्परिजनात्सेवकजनानुप-
सृताकम्पानन्दबाष्पजलं हर्षाभ्रुपागीयं तस्मिन्पुलितया लुठितया जलार्द्रिषया । नीलसाधन्याहुत्प्रेक्षते—
जलार्द्रेन्द्रीवरमजेष जलनुसनीलपद्ममालयेवार्चयन्ती पूजयन्तीव विश्लेषेण दीर्घया दृष्ट्वा दशा चिरं चिर-
कालं ककुभो दिशो दृष्ट्वावलोक्य परिभ्रष्टो गतो बालो मूर्खः पोतः क्षिप्र्यस्याः सा तथा । 'बालोऽर्धके
व मूर्खे स्यात्' इत्यन्तरः । एवंविधा मृगाङ्गनेव हरिणीव पृच्छत्यै रष्टिता प्राकृतेव पामरेवार्ता पीडिता
केन वार्ताकेन वाक्कल्लाहृष्टनोपधेरिदममृतं पीयूषं शृष्टम् । तेन वचनच्छ्लादमृतमेव शृष्टमिति भावः । अ-
स्मिन्नने कस्य सुंसोऽनुकम्पा दया जाता समुत्पन्ना । केन सुंसा दृष्टा अवलोकिताः । क वा दृष्टाः कुत्र दृष्टाः ।
कियहूरे दविष्टे वर्तन्ते । किं वा तैः कथितं प्रोक्तं मे मन वतास्य पुत्रस्य कुशलं कल्याणमितीतस्ततः पृच्छ-
न्त्येव प्रश्नं कुर्वन्त्येव तादृशहारकान्दूरत एवाद्वाक्षीद्विलोकितवती । स्वरितकसमेतांस्त्वादिहरकानालोक्य
निरीक्ष्य तस्मिन्नेव मानृष्टहाङ्गणे स्थिता विलासवती तेषामाह्वानायाह्वानायादिदेशाशापितवती । कर्मभूतादिहर-
हरकान् । इत्येतानि चान्यानि च प्रतिपदं प्रति चरणन्यासं पृच्छयमानानपि प्रभविपत्नीकियमाणानप्यदतव-
कसोऽकथितप्रतिवचसः । एतानि कानीत्यपेक्षायामाह—यथादर्शनेति । यथादर्शनं यथावलोकनं तस्य
संबन्धताः संबन्धेभ्यः प्रधावितेनातिस्वितेन नरपतिप्रतिबद्धेन एतमकेनाप्रतिबद्धेन राजसपर्यावर्जितेन चो-
च्चविनीनिवासिना विशालावास्तव्येन जनेनागतः समयातो युवराजधन्वानीडो भवद्भिर्युष्मानिः कियहूरे
परित्यक्तो मुक्तः । एतेषु दिवसेषु क वर्तते । भवद्भिर्युष्मानिलैः सहारकैः क वा कुत्र गत्वा गत्वा दृष्टोऽवलो-
कितः । तेन युवराजेन बाह्नमात्रसाधनेन केवलाक्षस्येन्द्रेणातिकष्टोऽतिकष्टोऽतिकष्टो धाराधरामनो जलदसमयः क

१ स्वरितः, २ कुमारसेवकम्, ३ अथ सा ४८, ४ वार्ताया, ५ उच्छासवती, ६ उर्यावर्धनम्, ७ अवन्तीनामनगरीदेव-
तानामवन्तीनामृणाम्, ८ वार्ता, ९ सप्तभ्रमप्रतिधावितात्, १० परिचारिकाजनैः, ११ पृच्छत्य, १२ कुत्र, १३ वर्तते, १४ तत्र, १५ जनेन, १५ ५५१२४००० १५४०, १६ जनस्य, १७ गत्वा, १८ गत्वा...

स्माकं मध्यादेकेनापि देवपादान्विना न प्रतीपं गन्तव्यमिति । शृत्या अपि त एव ये संपत्तेर्विपौ सविशेषं सेवन्ते । समुन्नम्यमानाः सुतरामवनमन्ति । आलाप्यमाना न ममालापाः संग्रान्ते । स्तूयमाना नोत्सिच्यन्ते । श्रियमाणा नोपरागं गृह्णन्ति । उच्यमाना न प्रतीपं भाषन्ते । पुष्टा हितप्रियं विनापयन्ति । अनादिष्टाः कुर्वन्ति । कृत्वा न जल्पन्ति । पराक्रम्य न विकृत्यन्ते । विकल्प्यमाना अपि लज्जामुद्धहन्ति । महाहवेष्वप्रतो ध्वजभूता इव लक्ष्यन्ते । दानकाले पलाप्य पृष्ठतो निलीयन्ते । धनात्स्रेहं बहु मन्यन्ते । जीवितात्पुरो मरणमभिधान्ति । गृहादपि स्वामिपादमूले सुखं तिष्ठन्ति । येषां च तृष्णा चरणपरिचर्यायाम्, अमंत्रौ हृदयाराधने, व्यसनमाननावलोकने, वाचालता गुणग्रहणे, कार्पण्यमपरित्यागे भर्तुः । ये च विद्यमानेऽपि स्वात्मन्यस्वाधीनमकलेन्द्रियवृत्तयः पश्यन्तोऽप्यन्या इव, शृण्वतोऽपि वाग इव, वाग्मिनोऽपि मूका इव, जानन्तोऽपि जडा इव, अनुपहतकरचरणा अपि पङ्कव इव ङीवा इवाकिंचित्कराः, स्वात्मनः स्वामिचिन्तादर्शे प्रतिबिम्बवद्वर्तन्ते । तत्सर्वमेवंशितो ह्येयलोकः ।

केनापि देवपादांबन्दापीडचरणान्विना न प्रतीपं विलोमं गन्तव्यं न व्यापुष्य यावज्जमिति । शृत्या अपि अनुपत एव ये सपत्तेः संपत्तितः विपत्तौ विपदि सविशेषं पूर्वतोऽधिकं सेवन्ते सपत्तौ कुर्वन्ति । समुन्नम्यमानाः समुन्नतिं प्राप्यमाणाः सुतरामत्यर्थमवनमन्ति नक्षीभवन्ति । आलाप्यमानाः संभाष्यमाना इव आलापो येषां ते समालापाः सहसामिषिणे न संग्रान्ते न भवन्ति । स्तूयमाना नृत्यमाना नोत्सिच्यन्ते नोत्स्येकं गच्छन्ति । श्रियमाणास्तिरस्क्रियमाणा नापरागं विरक्तता गृह्णन्त्याददते । उच्यमानाः विरुद्धी शेषः । भाष्यमाणा न प्रतीपं प्रतिहूलं भाषन्ते भ्रुवते । शृष्टा अनुयोजिता हितं च तत्प्रियं च हितं च विज्ञयन्ति निवेदयन्ति । अनादिष्टा अकथिताः कुर्वन्ति । कार्यापीति शेषः । कृत्वा न जल्पन्ति न कथयन्ति । पराक्रम्य पराकर्म कृत्वा न विकृत्यन्ते न क्लापन्ते । विकृत्यमाना अपि क्लापमाना अपि प्रपामुद्धहन्ति धारयन्ति । महाहवेषु महारणेष्वाप्रतो ध्वजभूता इव केतुभूता इव लक्ष्यन्ते विशेषेण । 'अन्त्यामर्दः समापातः सङ्ग्रामाभ्यागमाद्भवाः' इत्यमरः । दानकाले पलाप्य पलापने कृत्वा पृष्ठतो निलीयन्ते । धनात्स्रेहं प्रेन बहु मन्यन्तेऽधिकं गणयन्ति । जीवितात्प्रथितात्पुरो मरणमिति शेषः । मरणं मृत्युमसिवाच्छन्दामित्यपि । गृहादपि सौपादपि स्वामिपादमूले स्वकीयाधीनत्वोत्पत्तेः सुखं यथा स्वात्तया तिष्ठन्ति । येषां च सेवकानां चरणपरिचर्यायां पादसेवायां तृष्णा सृष्टा । इत्यप्यत्रोचितप्रसादनेऽसंशयः । अवननावलोकने सुखनिरीक्षणे व्यसनमासक्तिः । वाचालता सुखरस गुणग्रहणे गुणानां शौर्याधीनतामादाने । भर्तुः स्वामिनोऽपरित्यागेऽमोचने कार्पण्यं कृपणत्वम् । ये च सेवका विद्यमानेऽपि स्वात्मनि जीवति सत्यस्वस्वाधीनमकलेन्द्रियवृत्तयोऽस्वाधीना अनायत्ता सकलेन्द्रियानां वृत्तयो वेदां ते तथा पश्यन्तोऽपि विलोक्यन्तोऽप्यन्या इव यथाक्षा इव । परच्छिद्रान्वेषणेऽप्यन्तमिति भावः । पश्यन्तोऽप्यकर्णयन्तोऽपि बधिर इव । पराजवाद्भयण इत्यर्थः । वाग्मिनोऽपि बधिरिनोऽपि मूका इत्याव इ । परद्वयवक्तव्यतायामिति भावः । 'वाग्मी वाचस्पती पटौ' इति विश्वः । जानन्तोऽप्यनुपहतकरोऽपि जडा इव मूर्खा इव । प्रभुप्रतिपादिनकथादिभ्रवणात्स्वार्थं । कराश्च चरणाश्च करचरणम् । 'द्वन्द्वय प्रविष्टं' इत्येकवचनम् । अनुपहतमर्माश्चिन करचरण वेगं ते तथैवविधा अपि पङ्कव इव भोषा इव, ङीवा इव पङ्का इव, अकिंचित्करा निरर्थका स्वात्मन स्वस्वामिनोऽधिपतेधिन्ता सैरादर्शो सुखरसमिषिणी विम्बवत्प्रतिच्छायवद्वर्तन्ते । तत्सर्वमेवाव्यक्तं नपुमकम् । अयमेवशितो सुखलोको गोव्यजन-देव्य इ

१ अवनमन्, अवनयन्ते. २ निलीयन्, विनयन्. ३ कथयमाना.. ४ वाग्मि. ५ अनुपगतानुपदे. ६ सुतामर्दने. ७ समापात. ८ न क्षीयन्, ९ कृपणा इव पङ्कव, कुणव इव पङ्कव. १० स्वात्मन. ११ विश्व.

उत्तरभागः ।

य च स्थाने देवी वर्तते । नद्यासापितं कृतमयधारयतु देवी' इत्युक्त्वा मेघनादस्त्वैरित-
मानं कुमारबालसेवकमाहूय तैः माह च्यमर्जयन् ।
अथ सुयदुदिवनापगमे यानां विनोत्ताम्यन्ती चन्द्रापीडस्यैवागमनायोर्पयाचितं कर्तुमैव-
मेघनादनगरीदेवतानाममवन्तीमातृणामायतनं निर्गता विलासवती 'देवि, दिष्ट्या वर्धसे ।
सप्तसासेऽयन्तिमातरः । परागता युवराजवार्ताहराः' इति सहसैव संप्रभ्रमप्रधावितार्परिज-
गदुपमुत्थानन्दवाष्पजलज्वलितया जलाद्रैन्दीवरस्त्रजेव विक्षेपदीर्घया दृष्ट्याच्यन्तीव चिरं
दृष्ट्वा ककुभो भृगाद्गनेव परिभ्रष्टयालपोता पूरुल्य प्राकृतेवार्ता 'केनेदममृतं मे वाक्छलादृष्टम् ।
कस्यानुकम्पास्मिञ्जने जाता, केन दृष्टाः कियदूरे वर्तन्ते, किं वा तैः कथितं कुशलं मे वस्त-
स' इति शृच्छन्त्येवाद्राक्षीदितस्ततो यथादर्शनसंबन्धशः प्रधावितेन नरपतिप्रतिबद्धेनाप्रति-
बद्धेन योजविनीनिवासिना जनेर्नागतः, युवराजः कियदूरे भवद्भिः परित्यक्तः, दिवसेष्वेतेषु
क वर्तते क वा भवद्भिर्वर्त्यो दृष्टः, क यातिकष्टस्तेनातिवाहितो वाहनमात्रसाधनेन धारा-

चन्द्रापीडस्य च स्थाने देवी वर्तते । तत्सन्नादासापितमारिष्टं कृतं निष्पारितं देवीकादन्त्यैवधारयतु जानातु ।
इत्युक्त्वेवनिधाय मेघनादस्त्वैरितकनामानं कुमारबालसेवकं चन्द्रापीडमूलमाहूयाहानं कृत्वा तैलैरहारकैः
सह न्यसर्जयत्प्राहिणोत् ।

अथेति । तत्रेपगानन्तरं सुयदुनामनेकेषां दिवसानामपगमे सति यानां प्रद्युतिं विनोत्ताम्यन्ती खेदं कुर्वन्ती
चन्द्रापीडस्यैवागमनायोपयाचितं याञ्छितं कर्तुं विधातुमवन्तीनाननगरीदेवतानां विशालापुरीदेवनामवन्ती-
गन्तां श्राद्धयाया मातरः सप्त सातां चायतनं गृहं निर्गता निर्वाता । इत्थं हे देवि, त्वं दिष्ट्या भाग्येन
वर्धसे वृद्धिं प्राप्स्यसि । प्रसन्नात्वे तवावन्तिमातरः । सुवराजवार्ताहराश्चन्द्रापीडकिंवदन्तीकथकाः । संदेश-
हरा इत्यर्थः । परागताः समायाता इति सहसैवकपद एव संप्रभ्रमेणादरेण प्रधावितात्परिजनात्सेवकजनदुप-
शुलाकर्णानन्दवाष्पजलं हर्षाधुपानीयं तस्मिज्वलितया पूजयन्तीव विक्षेपेण क्षीर्षया दृष्ट्या दृशा चिरं विर-
जलाद्रैन्दीवरस्त्रजेव जलनुपनीलपद्ममालयेवार्चयन्ती जलितया जलद्रिजया । नीलसाधर्म्यादुत्प्रेक्षते—
कालं ककुभो दिशो दृष्ट्वावलोक्य परिभ्रष्टो गतो बालो मूर्खः पोतः शिशुर्यस्याः सा तथा । 'बालोऽर्भके
च मूर्खे स्वाव' इत्यमरः । एवंविधा नृगाद्गनेव हरिणीव पूरुल्लोभं रटित्वा प्राकृतेव पामरेवार्ता पीडिता
केन वार्ताकेन वाक्छलाद्वचनोपधेरिदममृतं पीयूषं दृष्टम् । तेन वचनच्छलादमृतमेव दृष्टमिति भावः । अ-
स्मिञ्जने कस्य पुंसोऽनुकम्पा दया जाता समुत्पन्ना । केन पुंसा दृष्टा अवलोकिताः । क वा दृष्टाः कुत्र दृष्टाः
कियदूरे दविष्टे वर्तन्ते । किं वा तैः कथितं प्रोक्तं मे मम वत्सस्य पुत्रस्य कुशलं कल्याणमितीतरस्तः पूरु-
न्त्येष प्रथं कुर्वन्त्येव तांहेरहारकान्दूरत एवाद्राक्षीदिलोकितवती । लरितकसनेतांसाहिरवहारकानालो-
निरीक्ष्य तस्मिन्नेव मातृशृङ्गागे स्थिता विलासवती तेषामाहानायाहृतायादिदेशाज्ञापितवती । कर्मभूतादि-
रकान् । इत्येतानि चान्यानि च प्रतिपदं प्रति चरणन्यासं शृच्छयमानानपि प्रश्रविषयीकियमाणानप्यद-
सोऽकथितप्रतिवचसः । एतानि कानीत्यपेक्षायामाह—यथादर्शनेति । यथादर्शनं यथावलोकनं
बन्धशः संबन्धेभ्यः प्रधावितेनातिविरितेन नरपतिप्रतिबद्धेन नृपसधेनाप्रतिबद्धेन राजसपर्यायजितेन
विनीनिवासिना विशालावाहृद्व्येन जनेनागतः समायातो सुवराजश्चन्द्रापीडो भवद्भिर्पुष्पानिः किं
परित्यक्तो मुक्तः । एतेषु दिवसेषु क वर्तते । भवद्भिर्पुष्पानिलैरहारकैः क वा कुत्र यत्ना गता दृष्टोऽ-
हितः । तेन युवराजेन वाहनमात्रसाधनेन केवलाश्वसंन्येनातिकष्टोऽतिदुःखदो धाराधारागमो जलदसम-

१ स्वरितः. २ कुमारसेवकम्. ३ अथ सा ५५. ४ वार्ताया. ५ उच्चार्यती. ६ उपवाचितकम्. ७ अवन्तीना
तानामवन्तीमातृणाम्. ८ वार्ता. ९ ससंभ्रमप्रतिधावितात्. १० परिचारिकाजनात्. ११ दृष्टत्. १२
१३ वर्तते. १४ तेन; अनेन. १५ यथादर्शनं संपद्यः. १६ अनुगत्रः; आयातः. १७ गत्वा.

स्माकं मध्यादेकेनापि देवपादान्विता न प्रतीर्षं गन्तव्यमिति । श्रुत्या अपि त एव ये संप्रसेवितौ सविशेषं सेवन्ते । समुन्नम्यमानाः सुनरामयनमन्ति । आलाप्यमाना न समाक्षयाः संग्रहन्ते । स्तूयमाना नीलिमच्यन्ते । शिष्यमाणा नोपरागं गृह्णन्ति । उच्यमाना न प्रतीर्षं मान्ते । पुष्टा हितैप्रियं विद्वत्पश्यन्ति । अनादिष्टाः कुर्वन्ति । कृत्या न जल्पन्ति । पराक्रम्य न विकल्पन्ते । विकल्प्यमाना अपि लज्जामुद्गहन्ति । महाहवेषु प्रतो ध्वजभूता इव लक्ष्यन्ते । शुक्रफाले पलाय्य पृष्टतो निलीयन्ते । धनात्स्नेहं बहु मन्यन्ते । जीवितात्पुरो मरणमभिवान्छन्ति । गृहादपि स्वामिपादमूले मुष्पं तिष्ठन्ति । येषां च कृष्णा चरणपरिचर्यायाम्, असंकीर्णहृदयाराधने, व्यसनमाननावलोकने, वाचालता गुणमहणे, कार्पण्यमपरित्यागे मर्तुः । ये च विद्यमानेऽपि स्वात्मन्यस्वाधीनसकलेन्द्रियशुचयः पश्यन्तोऽप्यन्वा इव, शृण्वतोऽपि शशि इव, वाग्मिनोऽपि मूका इव, जानन्नोऽपि जडा इव, अनुपहतकरचरणा अपि पैत्र इव शीघ्र इवाकिंचित्कराः, स्वात्मनः स्वामिचिन्तादर्शं प्रतिविम्बवद्भवन्ते । तत्सर्वमेवंस्थितौ कृत्योऽः ।

केनापि देवपादांबन्दापीडनचरणान्विता न प्रतीर्षं गिलेमं गन्तव्ये न व्यापुष्ट यातव्यमिति । श्रुत्या अपि त एव ये संप्रसेः संग्रहितः विपत्तौ विपदि सविशेषं पूर्वतोऽधिकं सेवन्ते सपत्नी कुर्वन्ति । समुन्नम्यमानाः समुन्नतिं प्राप्यमाणाः सुनरामत्वर्षयवनमन्ति नभीमवन्ति । आलाप्यमानाः संग्रहन्ते न समाक्षया येनां ते समाक्षयाः सृष्टशमापिणो न संग्रहयन्ते न भवन्ति । स्तूयमाना नूनमला नीलिमच्यन्ते नीलोक्तं गच्छन्ति । शिष्यमाणाभिरदिकदमाणा नापरागं विरक्तानां गृह्णन्त्याददते । उच्यमानाः । विद्वान्नी शेषः । भाष्यमाणा न प्रतीर्षं प्रतिशुले भाष्यन्ते कुर्वन्ते । पुष्टा अनुषोभिता हितं च तथियं च हितैः शिक्षयन्ति निवेदयन्ति । अनादिष्टा अकथिताः कुर्वन्ति । कार्याणीति शेषः । कृता न जल्पन्ति । पराक्रम्य पराक्रमं कृता न विकल्पन्ते न श्लापन्ते । विरूप्यमाना अपि श्लापमाना अपि श्लापानामुद्गहन्ति धारयन्ति । महाहवेषु महारणेषु प्रतो ध्वजभूता इव केतुभूता इव लक्ष्यन्ते मिदं कले । 'अन्व्यामर्षः समाधानः सङ्गामाभ्यागमाहवा' इत्यमरः । दानकाले पलाय्य पलायनं कृत्वा पुष्टो नीलोक्तो निलीना भवन्ति । धनात्स्नेहं प्रम बहु मन्यन्तेऽधिकं गणयन्ति । जीवितात्प्रतितात्पुरो मरणमभिवान्छन्ति । गृहादपि स्वामिपादमूले स्वामीपादचरणयोः सुष्पं यथा स्वात्पता तिष्ठन्ति । येषां च सेवकानां चरणपरिचर्यायां पादसेवनां कृष्णा कृष्णा । इत्यमरः । विपत्तयाम्पदानेऽसंतोषः । जाननावलोकने मुष्पतिशुष्णे व्यसनमासक्तिः । वाचालता मुष्पता गुणमहणे गुणानां धौर्याधीनमादाने । मर्तुः स्वामिनोऽपरित्यागेऽभोचने कार्पण्यं कृष्णत्वम् । ये च देवस्य विद्वत्प्रेमी सात्मनि जीवति सत्यन्यस्वाधीनसकलेन्द्रियशुचयोऽस्वाधीना अनाद्यता सकलेन्द्रियार्था इति शेषः । तेषां देवस्य पश्यन्तोऽपि विलोहयन्तोऽप्यन्वा इव गताशा इव । परादिष्टान्वेषोऽप्यतमिति भावः । त्वन्तोऽप्यकर्णयन्तोऽपि शशिप इव । परापादाध्वज इत्यर्थः । वाग्मिनोऽपि शशिपिणोऽपि मूका इव । जानन्नोऽपि जडा इव । अनुपहतकरचरणा अपि पैत्र इव शीघ्र इव शीघ्र इव । अकिंचित्करा निरपेक्षाः स्वात्मनः स्वामिनोऽपिपतेयिन्ता सैवादर्शो सुश्रुत्यनिच्छि विम्बवत्प्रतिच्छाद्यवद्भवन्ते । तत्सर्वमेवाप्युक्ते नपुंसकम् । अयमेवंस्थितौ स्वलोको मोक्षत्रयं देवस्य

१ मरणात्, २ अत्रवदन्ते, ३ विवदितम्, ४ विरे द्विजम्, ५ कथयमानाः, ६ नापि, ७ अत्रवदन्तौ, ८ गुणमहणे, ९ आत्मनि, १० च स्वाधीन, ११ कृष्णा इव लक्ष्यः, १२ कुर्वन् इव कुर्वन्, १३ सात्मनः, १४ विद्वान्, १५ सर्वः, १६ शृण्वन्तः.

उत्तरभागः ।

न्य च न्याने देवी वर्तते । तन्नामापितं कृतमयधारत्यु देवी' इत्युक्त्वा मेघनादस्त्वरित-
 नामानं कुमारपालसेवकमाहूय तैः सह च्यवनं जयन् ।
 श्वेय सुवहृदियनापगमे घांतां विनोत्ताम्यन्ती चन्द्रापीडस्त्वागमनागोर्पनाचिनं कर्तुं भव-
 तांमाननगरीदेवतानामयन्तीमानुषाणामायतनं निर्गता विलासवती 'देवि, दिष्ट्या वर्षसे ।
 प्रमत्तास्तेऽवन्तिमातरः । परागता युवराजवार्ताहराः' इति सहमेव संप्रभ्रमप्रधावितारंपरिज-
 नादुपश्रुत्वानन्दवाप्यजलज्वलितया जलद्रौन्दीवररत्नजेव विज्ञेयदीर्घया दृष्ट्वाचिन्वतीव चिरं
 दृष्ट्वा ककुभो मृगाहनेव परिभ्रष्टवालपोता पूरुल्य प्राकृतेवार्ता 'केनेदममृतं मे वाञ्छलाहृष्टम् ।
 कल्याणुक्त्वास्मिन्नने जाता, केन दृष्टाः कियदूरे वर्तन्ते, किं वा तैः कथितं कुशलं मे वस्त-
 स्' इति शृच्छन्त्येवाद्राक्षीदितस्ततो यथादर्शनसंबन्धशः प्रधावितेन नरपतिप्रतिबद्धेनाप्रति-
 बद्धेन योजविनीनिवासिना जनेनागतः, युवराजः कियदूरे भवद्भिः परित्यक्तः, दिवसेष्वेतेषु
 क वर्तते क वा भवद्भिर्यात्वां दृष्टः, क यातिकष्टसेनातिवाहितो वाहनमात्रसाधनेन धारा-

चन्द्रापीडस च स्थाने देवी वर्तते । तत्तन्नादापितनारिष्टं कृतं निष्पारितं देवीकादन्वयवधारणतु जानातु ।
 रचुत्वेत्यनिधाय मेघनादस्त्वरितकनानामं कुमारपालसेवकं चन्द्रापीडमूलमाहूयाहानं कृत्वा तैलंरहारकैः
 सह स्वजयप्रसाहिणोत् ।

लयेति । तद्वेगानन्तरं सुवहृदनामनेकेषां दिवसानामपगमे सति वार्तां प्रश्रुतिं विनोत्ताम्यन्ती श्वेदं कुर्वन्ती
 चन्द्रापीडस्त्वागमनायोपमाचितं वाञ्छितं कर्तुं विधातुमचन्तीनाननगरीदेवतानां विशालापुरीदेवानामचन्ती-
 नान्नां प्रादयाया मातरः सप्त तासां चायतनं गृहं निर्गता निर्याता । इत्थं हे देवि, त्वं दिष्ट्या भाग्येन
 वर्षसे दृष्टिं प्राप्सेपि । प्रमत्तास्ते तवावन्तिमातरः । युवराजवार्ताहराश्चन्द्रापीडकियदन्तीकथकाः । संदेस-
 ह्य इत्यर्थः । परागताः समायाता इति सहसैवकपद एव संप्रभेणादरेण प्रधावितारंपरिजनात्सेवकजनादुप-
 श्रुत्वाः च्यवनं नन्दवाप्यजलं हर्षाधुपानीयं तस्मिन्नुल्लितया जलद्रौन्दीवररत्नजेव विज्ञेयदीर्घया दृष्ट्वा दृष्ट्वा चिरं चिरं
 कालं ककुभो दितो दृष्ट्वावलोक्य परिभ्रष्टो गतो बालो मृतः पोतः शिशुर्यस्याः सा तथा । 'बालोऽर्थ-
 च मूर्खे स्तान्' इत्यमरः । एवंविधा मृगाहनेव हरिणीव पूरुल्योर्धं रटिला प्राकृतेव पामरेवार्ता पीडि-
 केन बार्ताकेन वाञ्छलाहृष्टमनोपधेरिदममृतं पीयूषं दृष्टम् । तेन वचनच्छलादमृतमेव दृष्टमिति भावः ।
 स्मिन्नने कस्य पुंसोऽनुकम्पा दया जाता समुत्पन्ना । केन पुंसा दृष्टा भवलोकिताः । क वा दृष्टाः कुत्र दृष्टा
 कियदूरे दविष्ठे वर्तन्ते । किं वा तैः कथितं प्रोक्तं मे मन वत्यस्य पुत्रस्य कुशलं कल्याणमितीतस्ततः पृ-
 न्त्वेव प्रभं कुर्वन्त्येव तांहेरहारकान्दूरत एवाद्राक्षीदिलोकितवती । त्वरितकसेतांस्त्रादिहरारकानाले
 निर्यास्य तस्मिन्नेव मानुषहाहने स्थिता विलासवती तेषामाहानायाहृतायादिदेशानापितवती । कथंभूतां
 शरकान् । इत्येतानि चान्यानि च प्रतिबद्धं प्रति चरणन्यासं शृच्छन्मानानपि प्रभ्रविपदीकियमाणानप्य-
 चसोऽकथितप्रतिबधसः । एतानि कानीलपेशायामाह—यथादर्शनेति । यथादर्शनं यथावलोकनं
 संबन्धशः संबन्धेभ्यः प्रधावितेनातिस्वारेतेन नरपतिप्रतिबद्धेन नृपसत्तेनाप्रतिबद्धेन राजमपयोवर्जिते
 जपिनीनिवासिना विशालावाहल्येन जनेनागतः समायातो युवराजश्चन्द्रापीडो भवद्भिर्युग्मानिः ति-
 परित्यक्तो मुक्तः । एतेषु दिवसेषु क वर्तते । भवद्भिर्युग्मानिलेखहारकैः क वा कुत्र गत्वा गत्वा दृष्टो
 क्तितः । तेन युवराजेन वाहनमात्रसाधनेन केवलश्वमेनैनातिरुष्टोऽतिदुःखदो धाराधरामनो जलद्रौ-

१ त्वरितः. २ कुमारेभ्यःकम्. ३ कथं सा ४५. ४ बाणव. ५ उलाभ्यता. ६ उ. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

स्वरितको निवेदयिष्यति ।' इत्यभिवदत एव तानुद्गाप्यमुखी प्रत्युवाच—'किमपरमं तस्मीं
निवेदयिष्यति । दूरतः प्रभृत्यंप्रभृतप्रहर्षेणैवोपमर्षणेन प्रतिलेखनालिङ्गाशून्यैः शिरोनिर्दि-
षण्णदीनेराननैः प्रयत्नसंरक्षिताश्रुमोक्षदुःखिताभ्यां लोचनाभ्यां, मन्मुससमभ्रमधारणेन च
दृष्टेर्यथावेदितव्यं तद्भवद्भिरेवावेदितम् । हा वत्स, जगदेकचन्द्र, चन्द्रापीड, चन्द्रानन्द,
चन्द्रशीतलप्रकृते, चन्द्राभिरामगुण, लोचनानन्दभूत, किभूतं ते येन नाँगतोऽसि तत्र
चन्द्रापीड । पीडिता भ्रवीमि न कोपादुपालभमाना । न युक्तमेतत्तयाम्ब, न परित्यजं नम-
गपि करोमीति तथा मे पुरः प्रतिज्ञायान्यत्र काप्यवस्यातुम् । वत्स, गच्छत एव ते नगल
हृतहृदयस्य शङ्कयैव ज्ञातं दुष्करं मे वत्सस्य पुनर्मुखावलोकनमिति । यदाहोऽसि । किं
करोमि । को वात्र दोषो वत्सस्य । मन्दभाग्याया ममैवैतान्यपुण्यानां विलसितानि । मन्-
न्यर्पुण्यवत्योऽपि लोके न पुनर्मया सहस्री पापकारिणी । यस्यास्त्वमेक एवमकाण्ड एवो-
च्छिद्य कापि नीतोऽसि । विप्रलब्धास्मि दग्धवेधसा । वत्स, सुदूरस्थापि पादयोः पतन्ति
ते । निवर्तस्वैकवारम् । अन्वेत्यालपतसे घदनमवलोकयितुमुत्कण्ठितं मे हृदयम् । जाव,

स्वरितको युवराजशूलो निवेदयिष्यति कथयिष्यति इत्यभिवदत एवेति मुन एव तानुद्गृह्यं नामो वेननु
यसिधेयंभूतं सुप्रमाननं यस्या सा विलासवती प्रत्युवाच प्रलयमवीत् । किमपरमन्यदपं तस्मीं वत्स ।
शोच्य इति वाचत् । निवेदयिष्यति । दूरतः प्रभृति दूरदाराभ्यापकृते दूरीभूतः प्रहर्षो यस्मादेवंभूतेनोप-
र्षणेन समीपागमनेन प्रतिलेखानां ततः प्रहितधराणां मालिङ्गाशून्यैः सप्रहितं शिरोनिहतनारीदण्डन-
द्विषणानि विलक्षणि च धीनानि दुःखितानि चाविषण्णाशीनान्येवंभूतेराननैर्गुह्यैः प्रयत्नेनोपमेन संक्षिप्तपु-
मोक्षणं तेन दुःखिताभ्यां लोचनाभ्यां नयनाभ्यां नेत्राभ्यां दृष्टेशो मन्मुससमभ्रं यदधारेणमत्तानं तेन च
यदावेदितव्यं निवेदनाहं तत्सर्वं भवद्भिरेवावेदितं वथितम् । हा इति खेदे । हे वत्स हे पुत्र, हे अज्ञेयो
एकोऽद्वितीयचन्द्र, हे चन्द्रापीड । चन्द्रवदननं मुखं यस्य तस्य संबोधनम् । चन्द्रवत्कृत्या विदित
प्रकृतिः स्वभावो यस्य तस्य संबोधनम् । चन्द्रवदमिरामा सञ्जवा गुणा यस्य तस्य संबोधनम् । लोचनार्थं
चैत्राणामानन्दभूतं प्रमीदभूतस्तस्य संबोधनम् । ते तव किं भूतं किं जातं येन हे तव हे पुत्र, चन्द्रापीड,
स्वं नागनोऽसि नायातोऽसि । 'ततः पितरि पुत्रे च' इत्यनेकार्थः । पीडिताहं भ्रवीमि । न कोपात्कोपपुत्रान-
मानोपालम्भं ददाना । किं कथितवतीत्याह—न युक्तमिति । हे अम्ब हे माता, न परित्यजं निजं
मनागपि करोमीति तथा तेन प्रकारेण पुरोऽप्ये प्रतिज्ञाय प्रतिज्ञां कृत्वान्यत्रान्यस्मिन्स्थले काप्येवमप्यपुं
युक्तमेतत् । हे वत्स हे पुत्र, ते तव गच्छत एव मज्जत एव मयास्य हृतहृदयस्य हृत्पेनत्र शङ्कयैरे-
यैवेति ज्ञातमवगतम् । इतिज्ञाप्यमाह—दुष्करमिति । दुष्करं कठिनं मे वत्सस्य पुनर्मुखावेदनेने
वकन्दिरीक्षणमिति । बलाद्दृष्टव्यं गतोऽसि । किं करोम्यहम् । अत्र वत्सस्य पुत्रस्य को वा दोषोऽस्ति ।
मन्दभाग्यायाः स्वल्पदैवाया ममैवैतान्यपुण्यानामधेयतामेतानि विलासितानि विवेष्टितानि । लोकेऽपुण्यत्वोऽपि क-
थन्ति नार्यः । न पुनर्मया सहस्री पापकारिणी । तथाप्यं हेतुमाह—यस्या इति । यस्या विलासतन्मनेन
एवमकाण्ड एवाप्रत्याव एवाच्छिद्योहास्य क्वाप्यनिर्वधनीयस्थले नीतोऽसि प्रापितोऽसि । दग्धवेधसा अक्षि-
पात्राहं विप्रलब्धास्मि वथितास्मि । 'विप्रलब्धस्तु वथितः' इति हेम । हे वत्स, सुदूरस्थान्यतिरिक्तमस्मीं
तव पादयोश्चरणयोः पतन्ति पतनं करोमि नमस्करोमि । एकवारं निवर्तस्व यथादागच्छ । अन्वेत्यालपते वत्स-
सखे तव वदनं मुखमाम्यमवलोकयितुं वीक्षितुमुत्कण्ठितमुत्सुकं मे मम हृदयं धेन । जाव हे पुत्र, अत्रापि

१ परपरम, २ सहस्री, अनुद्गत, ३ दुःखिताभ्याम्, ४ मन्मुससमवधारणेन, ५ आवाधि; आवाधेनेति

६ अपुण्यवत्स, ७ अवच्छिद्य ८ दूरं गमन्वापि,

दुर्लभक, न जानान्येव किमाजन्मनः प्रभृति द्देश्यं ते स्मृत्वात्मानमनुशोचामि उत यो-
 वनामोर्गाकारिणी वर्तमानां रूपशोभाम् । आहोस्विद्वष्टम्भधीरानुप्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्यागामिनीं प्रमु-
 षाम्' इति । एवं विलपन्ती मामवलोक्य हृदयस्थितो भवं कृथाश्चेतसि पुत्र, यथा विनापि
 मया जीवत्येव विलासवती । जात, त्वया विना जीवन्त्यापि पितुरेव ते कथं मया वदनं
 दर्शितम् । न वेद्मि किमपि । प्रियतया ते किमाकृतेः प्रत्ययादुत स्त्रीजनसहस्रवो मूढभावा-
 देवेत्यपि न श्रद्धाति मे हृदयमनिष्टं ते । येन न सहस्रधा स्फुटति । स्फुटीकर्तुं च वार्ता
 भीता ते त्वरितकोपनीतामेव नेच्छामि । वरमनाकर्णैवाश्रवणीयमुपरतासीति । तात, किं
 श्रवीपि यथा किर्ममुना सुतश्लेहानुचितेन लोकलज्जाकरेण वेष्ट्येनेति । एषा स्थितासि ते वत्स,
 वचनातृष्णीम् । न रोदिमि ।' इत्यभिदधानैवासासखीजनावलम्बितशरीरा मोहमगमत् ।

अयानेकसहस्रसंख्येन प्रधावता विलासवतीपरिजनेनावेदिते तस्मिन्वृत्तान्ते मन्दरस्फा-
 लनोद्वेले इय महान्मोधिरुद्धान्तचेताः ससंभ्रममुत्थायार्थशुकनासद्वितीयो यामावस्थितां
 प्रजविनीं करेणुकामारुह्य रयादापिबन्निव पुरो राजमार्गं किं किमेतदित्युन्मुक्तार्तनादकलकलेन

दुर्लभे दुःशापस्तस्य संबोधनं हे दुर्लभक, अहं न जानान्येव न वेद्येव । किमाजन्मनः प्रमृत्युत्पत्तेरारभ्य प्रारभ्य
 ते तव दैत्यवं धार्यं स्मृत्वा स्मरणं कृत्वात्मानं समनुशोचामि शोकविपयीकरोमि पथातापं करोमि । उतेति
 पशान्तरे । शैबनस्य तादृश्यस्यामोगो वितारस्त्वं करोतीलिवंशीला सा तथा तां वर्तमानां संप्रति समववर्तिनीं
 स्मर्योनां सौन्दर्यप्रियं स्मृत्यानुशोचामि । तथा । आहोस्विरिति वितर्कं । अवष्टम्भः प्रारम्भत्वेन धीरां शिराः
 भागामिनीनेष्यत्कालभाविनीं प्रभुतानैश्वर्यमुत्प्रेक्ष्य मिरस्य विमृदयानुशोचामि । इत्येवं विलपन्ती विलापं
 इवेन्ती हृदयस्थिताधित्तान्तर्गतो मां विलासवतीमवलोक्य निरीक्ष्य नामैवं चेतसि कृथा व्यथत्याः । किं तदि-
 स्साह—यद्येति । हे पुत्र, यथा मया विनापि चन्द्रापीठं विनापि विलासवती जीवत्येव । तर्हि मृता कथं
 नैलासाहायामाह—जातेति । जात हे पुत्र हे वत्स, त्वया विना भवद्यतिरेकेण जीवन्त्यापि जीवनं धारय-
 न्त्यापि पितुरेव ते तव कथं मया वदनं मुषं दर्शितं दृग्निवपयीकारितम् । अत्रार्थं हेतुनाह—न वेद्मि ।
 बह्वन्य कारणं किमपि न वेद्मि न जाने । संशयारूढत्वेन सम्यक्तया नावबुध्ये इत्यर्थः । एतदेव स्पष्टयन्नाह—
 प्रियतयेति । ते तव प्रियतया वल्लभतया किमाकृतेराकारस्य प्रत्ययाद्विश्वासादुत स्त्रीजनस्य सहस्रवः सहोत्-
 क्तस्य मूढभावादेवाज्ञानभावादेवेत्यपि सांप्रतनपि ते तवानिष्टमशुभं मे मम हृदयं न श्रद्धाति न श्रद्धते ।
 येन कृत्वा सहस्रधा सहस्रप्रकारेण न स्फुटति न स्फोटं प्राप्नोति । अहं भीता सती ते तव त्वरितकेनोपनीतां
 प्रापितामेव वार्तां प्रभृति स्फुटीकर्तुं प्रकटीकर्तुं नेच्छामि नानिलयामि । अश्रवणीयं श्रवणायोग्यमनाकर्णैव
 ब्रूमिति उपरतासि । हे तात, किं त्वमिति श्रवीपि वदति । यथा किं सुतश्लेहस्यानुचितेनायोग्येनामुना
 वेष्ट्येन वेष्ट्यं विह्वलत्वं तेनेति । एषा विलासवती हे वत्स, ते तव वचनातृष्णीं मीनं स्थितासि । न
 रोदिमि । इत्यभिदधानैवेति श्रुवाणैवासासः समीपवर्ती यः सखीजन आलिबर्गश्लेनावलम्बितमवधृतं शरीरे
 यस्याः सर्वविधा मोहं मूर्च्छानगमदन्वगात् ।

यद्येति । मूर्च्छागमनानन्तरमनेकसहस्रानि संख्या मस्यैवंभूतेन प्रधावतेतस्तत्परितगत्या गच्छता
 विलासवतीपरिजनेन तस्मिन्वृत्तान्त उदन्त आवेदिते श्लाघिते सति मन्दरस्य मेरोरास्फालनेनोद्वेष्टं पैला यस्य
 स उद्वेलो योऽग्निः समुदत्तद्वरिय । क्वचित् 'आस्फालनेनोच्छ्रित इव' इति पाठः । उद्वान्तं चेतो यस्य स
 तथा ससंभ्रमं सभयमुत्थायोत्पानं कृत्वा आर्षशुकनासो द्वितीयो यस्य स तथा । राशो विशेषणम् । यामा-
 वस्थितां चतुष्टिकास्थितां प्रजविनीं प्रकृष्टयेगवतीं करेणुकां हस्तिनीनारुह्यारोहणं कृत्वा रयादेगासुरोऽप्रे
 राजमार्गं भीषयमापिबन्निवापानं कुर्यान्निय । किं किमेतदित्युक्त्वा उस्थितो न आर्तनादकलकलः शब्दः कोला-

१ हारिणीम्. २ वर्तमानरूपः वर्तमानस्वरूप. ३ पुनरेवम्. ४ किञ्चित्. ५ वार्तां ते त्वरितकाङ्क्षीवेव.
 ६ श्रवीमि. ७ तथा. ८ अनेन श्लेहानुचितेन. ९ उद्वेष्टितः.
 ख० ७१

सर्वतः प्रगाथता जनपदोपेनोर्कपंभिवोरंगामगन्त्रिय दृष्टाः गगोपुरादृष्टाः
 एणामुन्नयिनी निजंगाम नरपतिः । उपेत्य पौषन्तीमाष्टुष्टनरतीयं विरंगिराग
 नेन मलयजजलेभ्र सिञ्चता, फरलीदलेभ्र वीजयता, जलार्द्रैश्च पाणिरज्यैः संवा
 फर्कंरुयमपि चेतनामापागमानां परिजनेनाधेन्मीलितयोगनपुगामुष्णकालकमलिनै
 लासवतीमपद्रयन् । दृष्ट्वा च महत्मा प्रवृत्तेन नेत्राम्भसा मूर्च्छांयसोपापनयतापैव ति
 मुपविश्य पार्श्वं स्पर्शामृतवर्षिणा करेण लज्जाटे चञ्चुनि फणोदयोदरसि बाहोश्च रुद्र
 शनैर्याप्यगद्गदमवादीन्—'देवि, यदि सत्यमेवान्याहृतं किमपि वत्सस्य चन्द्रापीडन
 न जीव्यन्त एव । किमर्थमयमात्मा वत्सस्य कृते सकललोकमाधारणेनामुना वैज्योप
 तुच्छतां नीयते । इयन्ति शुभान्पुपात्तानि कर्माणि । किमपरं कियते । नीषिकस्य का
 मुसस्य वयम् । धनुपासं हि हृदयताडनमपि कुर्वन्निनं लभ्यत एवाशालेच्छया । विधि
 नांमापरः कोऽप्यत्रास्ते । यत्तस्मै रोचते तत्करोति । नासौ कस्यचिदप्यापतः । एवं च

हल्लोकेन सर्वतोऽनितः प्रपानता जनपदोपेन नरसमुद्देनकरुंभिवोरङ्गुर्ध्वं विदपतिर । 'भवेज्जनतो देवे सं
 जनपदेऽपि च' इति विश्वः । दृष्ट्वाः गगोपुरादृष्टाःकारभवननोरणाम् । तत्र गगोर् प्रतोऽपि, कल्प
 प्राकारामस्थितरणदृष्टम्, प्राकारो वरणः, भवनानि दृष्टाः, तोरगानि प्रतीकानि, एतैः सह वरिं च वा
 तामुन्नयिनीं विद्यालामुद्रासयभिवोरङ्गीजुर्वभिवैर्विधो नरपतिद्वारापीडो निजंगाम निर्यो । नरुर्न हि
 शेषः । भवन्तीमाष्टुष्टमुपेत्य सनीगमागल विरंगवतीशोतीयं विद्यासवतीं राकपरपरदयं । अर्धेन्मील
 लोचनयुगं नेत्रयुगं नयनद्वन्द्वं यथा सा ताम् । अधेन्मीलनधाम्नामुद्रेक्षते—उष्णकालकमलिनैश्च
 समवपदिनीमिव । पुनः किं कियमाणाम् । कर्पंरुयमपि महता कष्टेन चेतनां चेतन्यं सर्ववत्सल
 नामुत्पाद्यमानाम् । केन । परित्रनेन परिच्छेदेन परिचारेण । परित्रनं विच्छिनटि—विपणमेति । किन्तरे
 विलशाभ्युद्गाम्नामुद्राश्रुनि मुलाभ्यास्यानि यस्य स तेन । किं कुर्वता । कदस्यो रम्मास्यातां दनेः पनैः पत्रैर्वीजयता वरं कुर्वता ।
 पानीयैश्च शिथला सेकं कुर्वता । पुनः किं कुर्वता । कदस्यो रम्मास्यातां दनेः पनैः पत्रैर्वीजयता वरं कुर्वता ।
 पुनः किं विदपता । जलार्द्रैः पानीयोभैः पाणिरज्यैः करकिसलवैश्च संवाहनमग्नमर्दवं कुर्वता । दृष्ट्वा च सिद्धेन
 च साहसा सद्यः प्रवृत्तेन प्रादुर्भूतेन प्रवृत्तीभूतेन नेत्राम्भसा नयनाम्भसा नेत्रामुष्णा मूर्च्छां भवेत्
 सर्वैरितांघ्रसापानयनापैव दूरीकरणपैव शिथलाधे सनीये निरुद्वेऽन्तिके समुपविश्यवत्सवं कृत्वा सर्व
 एवामृत पीयूषं वर्षतीलेवंशीलेन करेण हल्लोके पानिना ललाटेऽन्तिके भालस्थले, चञ्चुनि नैवे, कपोलके
 त्परप्रदेशेषु उरसि हृदये वधसि बाहोश्च भुजयोश्च शनैः शनैः सृष्टसम्पत्तं पुर्वन्कापगद्गदं वक्त्वा सगद्ग
 मारीदवोचदमवीन्—हे देवि, यदि सत्यमेवाधितयमेव किमपि वत्सस्य चन्द्रापीडस्यान्तर्गते वैष्यं ततो व
 जीव्यन्त एव प्राणा न धियन्त एव । तर्हि किमर्थं नि-प्रयोजनमयमात्मा जीवो वत्सस्य पुत्रस्य सुतो कृते कर्त्
 सकललोकमाधारणेन प्रावृत्तजनानुचोर्णेन पामरजनव्यातेनामुनानेन प्रलक्षोपलभ्यमानेन वैज्ययोगमेव वि
 हतोऽपगमेन विह्वलमावोपनतेन तुच्छतां सहरतां नीयते प्राप्यते । नीचजनाचीर्णमार्गाभ्यवादिति शब् ।
 इत्यन्तेतावन्ति शुभानि कर्माण्युपात्तानि शृहीतान्यङ्गितानि । अपरं द्वितीयमन्यत्किं कियते अस्मान्निर्दिष्टम्
 तस्य धौभाग्यस्य वयं भाजनमाहारं पायम् । हृदयताडनमपि कुर्वन्निरात्मेच्छया । हि वल्लाकारणारदृ
 मनाऽहृीतमनुपार्कितं न सभ्यत एव न प्राप्यत एव । नामेति कोमलामन्त्रये । नाम निखरेव । विधिर्विदु
 या अपरो द्वितीयः कोऽप्यत्रास्ते । यत्तस्मै विधये प्रजापतये रोचते रुचिबिषयीभवति तत्करोति विदपती मि
 दयति । नासौ विधिर्विद्या कस्यचिदप्यापतः पराधीनः किन्तु स्थापत एव । एवं च सर्वस्विक्रमे सर्वलक्षणे

१ भावदंभविक, २ वशासन्निवर्वाधपत्रिव, ३ भवन्ति, ४ इव, ५ जीव्यन्ते, ६ नावोऽधिकस, ७ हृदयतः

परवीनदृती सर्षशिनक्र किं वाग्नाभिलेख्यम् । वत्सत्यातिदुर्लभो जन्मोत्सवः संभावितः ।
 बहुगतस्य मुखमवलोकितम् । उत्तानशयस्योद्युन्वय चरणायुत्तमाङ्गे कृतौ । जानुसंचारिणो
 रेणुसंसारिणोऽस्माद्देहे लुल्लतः स्पर्शसुखमनुभूतम् । अव्यक्तमनोहारीणि प्रथमजल्पितानि
 श्रोत्रे कृतानि । विचेष्टमानस्य बालचाटवो दृष्टाः । गृहीतविद्यस्य गुणवत्तयानन्दितं हृद्-
 यम् । उपाहृतयौवनस्वामानुषी रूपशोभा शक्तिश्च प्रत्यक्षीकृता । अभिपिक्तस्य यौवराज्ये
 मितः समाघातम् । दिग्गिजयागतस्य प्रणमतः परिष्वकान्यङ्गानि । एतावदेव मनोरथशतवा-
 ष्ठितस्य वस्तुनो न संपन्नं चद्रधूसमेतस्य निजपदे प्रतिष्ठां कृत्वा तपोवने न गतम् । सर्वा-
 निवाञ्छितप्राप्तिस्तु महतः पुण्यराशेः फलम् । अपरमपि किं वृत्तं वत्सस्यैतदद्यापि न परि-
 स्तुतं केनचिदेव न कथितम् । एतावच्चु मयाव्यक्तमेव तदैव परिजनात्कथयतः कर्णे कृतम् ।
 यत्नान्प्रहितैर्लेखहारिभिः सहापरो वत्सस्य मे बालसेवकस्त्वरितकनामायातः । स वेत्ति
 सर्ववृत्तान्तम् । सोऽपि त्वया न पृष्ट एवेति । त्वत्तं तु तावत्पृच्छामः । तवो जीवितमरणयो-

परवीनदृती गत्यामलानिः किं न प्राप्तं किं न लब्धम् । अपि तु सर्वमेव सर्वस्वमेव प्राप्तं लब्धम् । एतदेव
 मन्त्रोक्तम्—यत्सस्येति । वत्सस्य पुत्रस्य सुतस्य चन्द्रापीडस्यातिदुर्लभोऽतिदुष्प्रभो जन्मोत्सव उत्पत्ति-
 बन्धुः संभावितो विहितो निष्पदितः । अद्भुतस्य मुखमवलोकितं वीक्षितं निरीक्षितम् । उत्तानशयस्योर्ध्वानन
 उपाहृतयौवनस्योद्युन्वयस्य च कृत्वा सुन्मनं मिथाम पादौ चरणायुत्तमाङ्गे शिरसि कृतौ विहितौ निष्पदितौ
 जानुना नलद्वीलेन संचारिणो गमनशीलस्य गमनस्वभावस्य, अत एव रेणुधूसरस्य धूलिमलिनस्य धूलिकर्द-
 नितस्याङ्गे श्रोत्रे उत्सङ्गे लुल्लतो लुल्लतः स्पर्शसुखं संक्षेपसातमालिङ्गनसुखमनुभूतम् । अव्यक्तनाप्रकटत्वेनास्फुट-
 त्वेन मनोहारीनि चारुणि प्रथमजल्पितान्यायमापितानि पूर्ववाक्यानि श्रोत्रे कर्णे कृतानि धारितानि । विचे-
 दनानस्य फीडां कुर्वणस्य बालचाटवः शिशुचाटूनि दृष्टा दृष्टिविषयीकृताः । 'चटु चाटु प्रियप्रायम्' इति हैमः ।
 ईदृशनिवयस्य स्वीकृतकलाभ्यासस्य गुणवत्तया गुणस्वभावतया हृद्यमानन्दितं प्रमुदितं हर्षितम् । उपाहृतयो-
 वनस्य प्राप्ततादप्यस्य प्राप्तयौवनस्वामानुषी ननुष्येष्वसंभाविनी रूपशोभा सौन्दर्यधीर्मनोहरश्रीः शक्तिश्च तद्-
 द्यापि सामर्थ्यं च प्रत्यक्षीकृता साक्षात्प्रलम्भादवलोकिता निरीक्षिता । यौवराज्ये कौमार्त्येऽभिपिक्तस्याभिपे-
 कं कारितस्य शिरो मस्तकं समाघातं सुनितम् । दिशानाशानां ककुभां विजय आत्मसात्करणमात्माधीनमाल-
 सात्लादागतस्य प्रणमतः प्रणामं कुर्वतो नमस्कारं क्रियमाणस्याङ्गानि परिष्वकान्यालिङ्गितानि संक्षेपितानि ।
 परमेतावदेवैतदेव मनोरथशतनामिलापशतैर्न वाञ्छितस्य वस्तुनो न संपन्नं न जातम् । किं तदित्याह—य-
 दिति । चद्रधूसमेतस्यास्य निजपदे स्वपदे प्रतिष्ठां स्थापनां कृत्वा तपोवने मुनिजनाधमे न गतं न प्राप्तम् । सर्वं
 वदन्तं समग्रं यदनिवाञ्छितमनिलपितं तस्य प्राप्तिश्च महतो गरीयसः पुण्यराशेः सुकृतसमूहस्य फलं साध्यम् ।
 अतः समग्रपुण्याभावात्तत्र प्राप्तमिति भावः । अपरमप्यन्यदप्यन्यतरदपि वत्सस्य पुत्रस्य चन्द्रापीडस्य किं
 कृतं किनाचरणं किं जातम् । एतदशाप्यपरिस्तुतमप्रकटम् । यतः केनचिदेव पुंसा मे मम न कथितं न नि-
 वेदितम् । तस्यैवागतं कथमिलारायेनाह—एतावदिति । एतावच्चु मयाव्यक्तमेवाप्रकटमेवास्तुतमेव तदैव
 परिजनात्परिवारलोकात्समस्तपरिच्छदलोकात्कथयतो निवेदयतोऽन्योन्यम् । परस्परमिति शेषः । कर्णे कृतं
 धवने कृतं श्रोत्रे कृतम् । तदैव प्रदर्शयन्नाह—यथेति । अस्मत्प्रहितैर्लेखहारिभिः संदेसाहारकैः सहापरो-
 ऽन्यो मे मम वत्सस्य सुतस्य बालसेवक आत्मान्दुल्लतां गतस्त्वरितकनामायातः । सर्ववृत्तान्तं सु-
 मन्मोदन्तं स वेत्ति स जानाति । सोऽपि त्वया भवत्या न पृष्टो न प्रक्षिप्त एवेति । तत् तं तु तावदादां पृ-
 ष्टामः प्रश्नयामः । ततस्तदनन्तरं जीवितमरणयोरन्यतरदर्शकारिभ्यामः स्वीकारिभ्यामः । तज्जीवते जीवितं

१ शृष्टे, २ च, ३ शरीरक, ४ लक्ष्यतः, ५ मन्मोदयति, ६ गन्तव्यम्, ७ इत्येव, ८ अत्र कथितं मे, ९ तावद्,
 १० तद्युः सं वृ.

सर्वतः प्रधायता जनपदौषेनाकर्षन्निबोर्दवासायन्निव पृथतः सगोपुराष्टालक्रमाकारभवत्
 रणामुज्ज्विनी निर्जगाम नरपतिः । उपेत्य चौवन्तीमातृगृहमवतीर्य तिर्यग्विषण्णोद्ग्राप्त
 नेन मलयजलैश्च सिञ्चता, कदलीदलैश्च वीजयता, जलाट्रैश्च पाणिपद्भवेः संवाहनं कुं
 कथं कथमपि चेतनामापाद्यमानां परिजनेनार्धोन्मीलितलोचनयुगामुष्णकालक्रमलिनीनिव
 लासवतीमपश्यत् । दृष्ट्वा च सहसा प्रवृत्तेन नेत्राम्भसा मूर्च्छावशोपापनयनार्थैव सिञ्चन्
 मुपविश्य पार्श्वे स्पर्शाभृतवर्षिणा करेण ललाटे चक्षुषि कपोलयोरुपसि बाहोश्च रुरन्त
 शनैर्षाष्पगद्गदमवादीत्—'देवि, यदि सत्यमेवान्यादृशं किमपि वत्सस्य चन्द्रानीदल त
 न जीव्यन्त एव । किमर्थमयमात्मा वत्सस्य कृते सकललोकसाधारणेनामुना वैदुष्योत्तमे
 तुच्छतां नीयते । इयन्ति शुभान्युपाप्तानि कर्माणि । किमपरं क्रियते । नीधिकस्य भाव
 सुखस्य वयम् । अंतुपाप्तं हि हृदयताडनमपि कुर्वन्निर्न लभ्यत एवात्रात्मेच्छया । त्रि
 नांमापरः कोऽप्यत्रास्ते । यत्तस्मै रोचते तत्करोति । नासौ कस्मचिदप्यायतः । एवं

इत्यनेन सर्वतोऽमितः प्रधायता जनपदौषेन नरसमूहेनाकर्षन्निवाकृष्टिं विदधन्निव । 'मवेज्वनरो देवे सं
 जनरदेऽपि च' इति विश्वः । पृथतः सगोपुराष्टालक्रमाकारभवन्तोरणाम् । तत्र गोरुरं प्रतीकं, अर्ध
 प्राकारामस्थितरणपृथग्, प्राकारो वरणः, भवनानि गृहाः, तोरणानि प्रतीकानि, एतेः सह सर्वे एता
 तामुज्ज्विनीं विशालामुदवासायन्निबोर्दशीकुर्वन्निवैर्विधो नरपतिस्वारापीडो निर्जगाम निर्वयो । सर्पा इति
 शेषः । अचन्तीमातृगृहमुपेत्य समीपमागच्छ तिर्यगवतीर्षोत्तीर्य विलासवतीं रामापर्युदयं । अर्धोन्मी
 लोचनयुगं नेत्रयुग्मं नयनद्वन्द्वं यथा सा ताम् । अर्धोन्मीलनसाम्यादुत्प्रेषते—उष्णकालक्रमलिनीनिव
 क्षमयाप्रिनीमिष । पुनः किं क्रियमाणाम् । कथं कथमपि महता कष्टेन चेतनां धैर्यं सतीपनयन
 नामुपाद्यमानाम् । केन । परिजनेन परिच्छेदेन परिवारेण । परिजनं विशिनष्टि—विषण्णेति । किमपि
 विज्याशुद्राभ्यामुदभ्रूणि सुशान्यासानि यस्य स तेन । किं कुर्वता । मलयजं मलयमवं चन्दनं हय रजः
 पानीयैश्च सिञ्चता शेक कुर्वता । पुनः किं कुर्वता । कदल्यो रम्भाद्यासां दलेः फलैः पत्रैर्वीजयता कर्षं कुं ।
 पुनः किं विदधता । जलाट्रैः पानीयोषैः पाणिपद्भवेः करकिसलयैश्च संवाहनमभ्रमर्दनं कुर्वता । दृष्ट्वा च सिञ्च
 त्वा सहसा एतः प्रवृत्तेन प्रातुर्भूतेन प्राद्वीभूतेन नेत्राम्भसा नयनान्भसा नेत्राभुजा मूर्च्छासंभवे
 लोचनयोऽप्युत्तमनयनार्थैव दूरीकरणार्थैव सिञ्चनार्थं समीपे निकटेऽन्तिके समुपविश्यात्सर्वं कृतं सर्वं
 एवाभूत् फीसूयं कवेतीयेवंदीलेन करेण दक्षेन पाणिना ललाटेऽन्तिके भालमूले, चक्षुषि नेत्रे, कोन्तीने
 तारप्रदेशयोः उत्तरे हृदये कर्णस्य बाह्ये च भुजयोश्च शनैः शनैः स्तुतान्स्पर्शं कुंन्वाण्यारो वत्स हने च
 प्राद्वीवोचद्वदीत्—हे देवि, यदि सत्यमेवावितथमेव किमपि वत्सस्य चन्द्रानीदम्याव्यारो वत्स हने च
 जीव्यन्त एव प्राणा न त्रिनन्त एव । तर्हि किमर्थं निःप्रयोजनमयमात्मा बीडो बगस्य पुत्रस्य हृदे कुं कुं
 सच्छब्दोद्वाधारयेन प्राकृतजनानुर्वागेन पामरजन्यामेनामुनानेन प्रजसोपलभ्यमानेन वैदुष्योत्तमेन किं
 हन्तेनयमेन विद्वान्मातोपननेन तुच्छतां स्वपतां नीयते प्राप्यते । नीचतनाचीर्गनां भ्रमरोत्तरे भ्रम ।
 इदन्नेत्यन्ति शुभानि कर्मान्युपाप्तानि सतीनान्यर्कितानि । अपरं द्वितीयमन्यर्कितं विषये अस्मिन्निर्दिष्टं
 मुख्यं शौभम्यस्य रूपं भाजननारदं पात्रम् । हृदयताडनमपि कुर्वन्निर्न लभ्यत । हि वत्सस्य
 नयनानुद्वेगमनुपार्जितं न कल्पत एव न प्राप्यत एव । नामेति शौभलायनये । भ्रम निश्चये । द्वितीयं
 भ्रमा अपरो द्वितीयः कोऽप्यत्रास्ते । कल्पये विषये प्रजागतये रोचते दक्षिणदिशिभक्तिं ललाटेऽपि विदधती
 चन्द्रयति । नासौ कस्मचिदप्यायतः परापीनः किन्तु स्वायत्त एव । एवं च सर्वाभ्यन्तरे इति

१ भावार्थविवरणं, २ उदाहरणविवरणं, ३ अर्थानि, ४ इति, ५ शौभये, ६ नातोऽपिदम्, ७ इत्यत्र
 ८ इत्यत्र.

प्राचीनदृष्टौ सर्वगिनः किं वाग्माभिलक्ष्यम् । वत्सत्यातिदुर्लभो जन्मोत्सवः संभावितः ।
 अद्भुतस्य मुग्धमवलोकितम् । उत्तानशयस्योद्युन्य चरणानुत्तमाङ्गे कृतौ । जानुसंचारिणो
 रेणुधूसरसंरीरस्याङ्गं लुल्लतः स्पर्शमुग्धमनुभूतम् । अव्यक्तमनोहारीणि प्रथमजल्पितानि
 श्रेत्रे कृतानि । विचेष्टमानस्य बालचाटयो दृष्टाः । गृहीतविद्यस्य गुणवत्तयानन्दितं हृद्-
 यम् । उपारुढयौवनन्यामानुपी रूपशोभा शक्तिश्च प्रत्यक्षीकृता । अभिपिक्तस्य यौवराज्ये
 शिरः समाघ्रातम् । दिग्बिजयागतस्य प्रणगतः परिप्यक्तान्यङ्गानि । एतावदेव मनोरथशतवा-
 च्छित्तस्य वस्तुनो न संपन्नं यद्वधूसमेतस्य निजपदे प्रतिष्ठां कृत्वा तपोवने न गतम् । सर्वा-
 निवाञ्छितप्रामिस्तु महतः पुण्यराशेः फलम् । अपरमपि किं कृतं वत्सस्यैतदद्यापि न परि-
 स्तुं केनचिदेव न कथितम् । एतावत्तु मयाव्यक्तमेव तदेव परिजनात्कथयतः कर्णे कृतम् ।
 यथाग्न्यहितैर्लेखहारिभिः सहापरो वत्सस्य मे बालसेवकस्त्वरितकनानामायातः । स वेत्ति
 सर्ववृत्तान्तम् । सोऽपि त्वया न पृष्ट एवेति । तत्रं तु तावत्पृच्छामः । ततो जीवितमरणयो-

प्राचीनदृष्टौ वत्सामग्नाभिः किं न प्राप्तं किं न लब्धम् । अपि तु सर्वमेव सर्वस्यैव प्राप्तं लब्धम् । एतदेव
 प्रदर्शयामार—वत्सस्येति । वत्सस्य पुत्रस्य सुतस्य चन्द्रापीडस्यातिदुर्लभोऽतिदुष्प्रपो जन्मोत्सव उत्पत्ति-
 चरः संभावितो विहितो निष्पारितः । अद्भुतस्य मुग्धमवलोकितं वीक्षितं निरीक्षितम् । उत्तानशयस्योर्धानन
 द्यासस्यवितस्योद्युन्योद्युन्यं कृत्वा युन्यनं विधाय पादौ चरणानुत्तमाङ्गे शिरसि कृतौ विहितौ निष्पादितौ
 कानुना नलकीलेन संचारिणो गमनशीलस्य गमनस्वभावस्य, अत एव रेणुधूसरस्य धूलिमलिनस्य धूलिकर्द-
 मितस्याङ्गे क्रोष्ट उत्ताने लुल्लतो लुल्लतः स्पर्शमुग्धं संश्लेषसातमालिङ्गनसुसमनुभूतम् । अव्यक्तनाप्रकटत्वेनास्फुट-
 त्वेन मनोहारीणि चारुणि प्रथमजल्पितान्यायभाषितानि पूर्ववाक्यानि श्रेत्रे कर्णे कृतानि धारितानि । विचे-
 ष्टमानस्य क्रीडां सुर्वाणस्य बालचाटवः शिशुचाटूनि दृष्टा दृष्टिविषयीकृताः । 'चटु चाटु प्रियप्रायम्' इति हैमः ।
 दृष्टविस्यस्य स्वीकृतकलाभ्यासस्य गुणवत्तया गुणस्वभावतया हृदयमानन्दितं प्रमुदितं हर्षितम् । उपारुढयौ-
 वनस्य प्राप्ताराण्यस्य प्राप्तयौवनस्यामानुपी मनुष्येष्वसंभाषिनी रूपशोभा सौन्दर्यधीर्मनोहरधीः शक्तिश्च तद्-
 नुपायि सामर्थ्यं च प्रत्यक्षीकृता साक्षात्प्रत्यक्षदवलोकिता निरीक्षिता । यौवराज्ये कीर्त्याऽभिपिक्तस्याभिपे-
 क्षं कारितस्य शिरो मस्त्वकं समाघ्रातं चुम्बितम् । दिशामाशानां ककुभां विजय आत्मसात्करणमात्माधीनमात्म-
 सातस्वादागतस्य प्रणमतः प्रणामं कुर्वतो नमस्कारं क्रियमाणस्याङ्गानि परिप्यक्तान्यालिङ्गितानि संश्लेषितानि ।
 परमेतावदेवैतदेव मनोरथशतेनानिलापशतेन वाञ्छितस्य वस्तुनो न संपन्नं न जातम् । किं तदित्याह—य-
 दिति । यद्वधूसमेतस्यास्य निजपदे स्वपदे प्रतिष्ठां स्थापनां कृत्वा तपोवने मुनिजनाधमे न गतं न प्राप्तम् । सर्वं
 सकलं समग्रं यदनिवाञ्छितमनिलपितं तस्य प्राप्तिश्च महतो गरीयसः पुण्यराशेः सुकृतसामूहस्य फलं साध्यम् ।
 अतः समप्रपुष्पाभावात्तत्र प्राप्तमिति भावः । अपरमप्यन्यदप्यन्यतरदपि वत्सस्य पुत्रस्य चन्द्रापीडस्य किं
 कृतं किमाचरणं किं जातम् । एतदध्याप्यपरिस्फुटमप्रकटम् । यतः केनचिदेव पुंसा मे मम न कथितं न नि-
 र्देशितम् । तद्वैप्रागतं कथमित्याशयेनाह—एतावदिति । एतावत्तु मयाव्यक्तमेवाप्रकटमेवास्फुटमेव तदेव
 परिजनात्परिवारलोकात्समस्तपरिच्छदलोकात्कथयतो निवेदयतोऽन्योन्यम् । परस्परमिति शेषः । कर्णे कृतं
 ध्वजे कृतं श्रेत्रे कृतम् । तदेव प्रदर्शयामार—यथेति । अस्मत्प्रहितैर्लेखहारिभिः संदेशहारकैः सहापरो-
 ऽन्यो मे मम वत्सस्य सुतस्य बालसेवक आ बाल्याद्भुल्यतां गतस्त्वरितकनानामायातः । सर्ववृत्तान्तं स-
 मप्रोदन्तं स वेत्ति स जानाति । सोऽपि त्वया भवत्या न पृष्टो न प्रश्नित एवेति । तद्व तं तु तावदादौ पृ-
 ष्टामः प्रश्नयामः । ततस्त्वनन्तरं जीवितमरणयोरन्यतरदहोकारिष्यामः स्वीकारिष्यामः । तज्जीवते जीवितं

१ कृते. २ च. ३ शरीरक. ४ लल्लतः; लगतः. ५ मनोहराणि. ६ गन्तव्यम्, ७ इत्येतत्, ८ अत्र कथितं मे, ९ तावत्.
 १० तपु; तं तु.

सर्वतः प्रभायता जनपदोपेनाकर्षणमिवासायमिदं पृथुतः सगोपुराट्टालकप्राकारमवनतोरणा-
 रणामुज्ज्विनी निर्जगाम नरपतिः । उपेत्य चोवन्तीमातृगृहमवतीर्य तिर्यग्निप्रयोगोद्गाह-
 नेन मलयजजलेषु सिञ्चता, कदलीदलेषु वीजयता, जलाद्रैश्च पाणिपद्मैः संग्राह्यं कुर्वता
 कथं कथमपि चेतनामापाद्यमानां परिजनेनार्धोन्मीलितलोचनयुगामुष्णशालकमलीनीनिव वि-
 ल्लासवतीमपश्यत् । दृष्ट्वा च सहसा प्रतृचेन नेत्राम्भसा मूर्च्छानरोपापनयनायैव सिञ्चन्-
 मुपविश्य पार्श्वे स्पर्शाभृतवर्षिणा करेण ललाटे चक्षुषि कपोलयोगरसि बाहोश्च सृष्टान्तः
 शनैर्वाप्पगद्गदमवादीत्—‘देवि, यदि सत्यमेवान्यादृशं किमपि वत्सस्य चन्द्रापीडस्य ह्यो
 न जीव्यन्त एव । किमर्थमयमात्मा वत्सस्य कृते सकललोकसाधारणेनामुना वैद्व्योपगमेन
 तुच्छतां नीयते । इयन्ति शुभान्युपात्तानि कर्माणि । किमपरं क्रियते । नीचिकस्य भास्यं
 सुखस्य वयम् । अंतुपातं हि हृदयताडनमपि कुर्वद्भिर्न लभ्यत एवात्रात्मेच्छया । विधि-
 नांमापरः कोऽप्यत्रास्ते । यत्तस्मै रोचते तत्करोति । नासौ कस्यचिदप्यायतः । एवं च

हल्लेखेन सर्वतोऽन्वितः प्रभावता जनपदोपेन नरसमूहेनाकर्षणमिवाकृष्टि विदधति । ‘भवेन्नानो देवे न
 जनपदेश्चि च’ इति विश्वः । पृथुतः सगोपुराट्टालकप्राकारमवनतोरणाम् । तत्र गोपुरं प्रतीकं, अर्द्धं
 प्राकारप्रस्थितरणगृहम्, प्राकारो वरणं, भवनानि गृहाः, तोरणानि प्रतीकानि, एतैः सह बन्तुं उवा
 तामुज्ज्विनीं विशालामुदवासायमिवादीकुर्वन्निवैवंविधो नरपतिश्चारापीडो निर्जगाम निर्वयो । नर्णा इति
 शेषः । अवन्तीमातृगृहमुपेत्य समीपमागत्य तिर्यग्बतीर्षोत्तीर्य विलासवतीं राजापदद्वयं । सर्वतोऽन्वि-
 लोचनयुगं नेत्रयुगं नयनद्वन्द्वं यथा सा ताम् । अर्धोन्मीलनसाम्यादुपेक्षते—उष्णशालकमलीनीनिव वत्स-
 समयपधिनीमिव । पुनः किं क्रियमाणम् । कथं कथमपि महता कष्टेन चेतनां चैतन्यं सर्ववत्परात्म-
 नामुत्थायमानाम् । केन । परिजनेन परिच्छेदेन परिवारेण । परिजनं निश्चिन्ति—विपणोति । निश्चिन्ते
 विलक्षण्युद्गाण्यापुदक्षुषि मुखान्यास्यानि यस्य स तेन । किं कुर्वता । मलयजं मलयमवं चन्दवं ह्ययं दै-
 पानीयैश्च सिञ्चता सेकं कुर्वता । पुनः किं कुर्वता । कदल्यो रम्भास्तासां दलैः पद्मैः पत्रैर्वाञ्जयत् वत्सं कुर्वता ।
 पुनः किं विदधता । जलाद्रैः पानीयोधैः पाणिपद्मैः करकिसलयैश्च सवाहनमत्रमर्दनं कुर्वता । दृष्ट्वा च विलेख
 च सहसा सद्यः प्रहृतेन प्रादुर्भूतेन प्रकटीभूतेन नेत्राम्भसा नयनाम्भसा नेत्राभ्यां मूर्च्छानो माहो
 सर्वैरिताशस्तस्यापनयनायैव दूरीकरणायैव सिञ्चन्पार्श्वे समीपे निरुदेऽन्तिके समुपविशवावत्स्यं ह्वा सर्वे
 एवामृत पीयूषं वर्षतीक्षेवंशीलेन करेण हस्तेन पाणिना ललाटेऽलिके भालस्थले, चक्षुषि नेत्रे, कपोलपे-
 र्परप्रदेशयोः उरसि हृदये वशलि बाहोश्च भुजयोश्च शनैः शनैः सृष्टान्तपरीं कुर्वन्वाप्पगद्गदं वत्सं ललन-
 मादीदवोचदधवीत्— हे देवि, यदि सत्यमेवावितयमेव किमपि वत्सस्य चन्द्रापीडस्यान्यादृशं वैश्वं ततो न
 जीव्यन्त एव प्राणा न त्रियन्त एव । तर्हि किमर्थं नि प्रयोजनमयमात्मा जीवो वत्सस्य पुत्रस्य ह्यो कृते कर्त्तुं
 सकललोकसाधारणेन प्राकृतजनानुचीर्षेण पामरजनव्याप्तेनामुनानेन प्रत्यक्षोपलभ्यमानेन वैद्व्योपगमेन वि-
 ल्लोपगमेन विकलभावोपनतेन तुच्छतां स्वल्पतां नीयते प्राप्यते । नीचजनाचीर्षोमार्गोभयपरीतिं नर ।
 इयन्त्वेतावन्ति शुभानि कर्माण्युपात्तानि पृहीतान्यर्जितानि । अपरं द्वितीयमन्यत्किं क्रियते अस्मानिर्दिश्य
 सुखस्य सौभाग्यस्य वयं भाजनमास्पर्दं पात्रम् । हृदयताडनमपि कुर्वद्भिरात्मेच्छया । हि वत्सस्वकारणानु-
 तामनापृहीतमनुपात्तितं न लभ्यत एव न प्राप्यत एव । नामेति कोमलाम्बुगे । नाम विद्यते । विधिर्विद्य
 मद्वा अपरो द्वितीयः कोऽप्यत्रास्ते । यत्तस्मै विषये प्रजापतये रोचते रुचिस्विपरीभवति तत्करोति विदधति नि-
 ष्यादयति । नासौ विधिर्भ्रंशा कस्यचिदप्यायतः पराधीनः किन्तु स्वायत्त एव । एवं च सर्वस्वजने सर्वस्वोद्वे

१ आवर्षयति, २ उवासायनिपवांसयति, ३ अवन्ति, ४ इव, ५ जीव्यते, ६ मातोऽधिकस्य, ७ इवप

रन्वतरदहीकरिष्यामः' इत्यभिवक्ष्येव राजनि परिजनाङ्गरितं स्वरितकमाहूय प्रदीक्षन्-
रितमागन्महीतलनिवेशितोत्तमाङ्गमालोक्यतु देव इति दर्शितवान् ।

राजा तु तथा तमालोक्य चन्द्रापीडश्रेहान् 'एषेहि' इत्याहूय हस्तेनोत्तमाङ्गे सङ्गृह्य
वान्—'भद्र, कथय किं वृत्तं वैत्मस्य येनागमनाय मया तन्मात्रामालेन च लिखितेऽपि क-
यातः । अनागमनकारणं वा किञ्चिन्न प्रतिलेखितवान्' इति । म स्वेवमादिशो रजागमनः प्रवृ-
यथावृत्तं कथयितुमारेभे । राजा तु चन्द्रापीडहृदयस्फुटनवृत्तान्तं यावदाकर्ण्यैतिमुनि-
शोकार्णवाप्रान्तिविष्टवः प्रसायं करमातंस्वरन्वरितकमादीनु—'भद्र, विरम संगति । कर्त्त-
त्वया कथनीयम् । मयापि ध्रुतं यन्द्भोतव्यम् । पूर्णो मे प्रभदोहृदः । निवृत्तं भवणमौदुम् ।
कृतार्थीभूता ध्रुतिः । आनन्दितं हृदयम् । उत्पन्ना प्रीतिः । सुखं स्थितोऽस्मि । हा वत्स, त्वैक-
किना स्फुटतो हृदयस्यानुभूता वेदना । निर्व्यूढा त्वया वैशम्पायनस्योपरि प्रीतिः । वरं दुःख-
भागिनो निखिंशाः कर्मचाण्डालाः । येषां तवापीडं हृदयस्फुटने निर्विकारमेव । देवि, व-
सारतोऽपि कठिनतरमेवेदमावयोहृदयम्, यन्न स्वयं सहस्रधा स्फुटति । न चाति मरुतु-
खभीरवोऽमी वत्समनुगच्छन्ति स्वयं प्राणाः । तदुत्तिष्ठ । यावदेवातिदूरं न प्रयात्तेकाशी

तन्मरणे मरणमिति भावः । इत्यभिवक्ष्येति कथयत्येव राजनि तारापीडे परिजनेन परिच्छेदनेनैवं म-
षहितं स्वरितकनामानं कुमारस्य पुनारुषेवकमाहूयान्तं कृत्वा निमग्नं कारयित्वा प्रतीहारी इत्यन्वत्स-
रितं शीघ्रमारोहणीयात् । 'आरुहणीयम्' इति दैमः । महीतले वसुधाधोमणे निवेशितं स्वरितक-
माङ्गं शितो येनैवंभूमालोक्यतु परंपरु देवो भवानिति दर्शितवान्वलोकनं कारितवान् ।

राजा तु नृपस्त्ववनीपसु तथा तेन प्रकारेण तं स्वरितकनामानं सेवकमालोक्य विभोक्त्य निरीक्ष्य चन्द्रो-
स्य श्रेहारश्रेष्ठाः प्रीतेः । एकेभ्यागच्छागच्छत्याहूयेति निमग्न्य हस्तेन करेणोत्तमाङ्गे मस्तके शिरसि सङ्गृह्य सर्व-
त्वादित्यान्कथितवानित्याह—हे भद्र, कथय मूढि । वत्सस्य पुत्रस्य सूतोः किं वृत्तं किं जतं किनापरत्वं किञ्च-
येन कारणेनागमनाय मया तन्मात्रामालेन एषिवेन हृदयगतं मन्त्रिणा च लिखितेऽपि लिखितेऽपि इत्य-
नागतः । अनागमनकारणं वा न किञ्चित्प्रतिलेखितवानिति प्रतिलेखे लिपीकृतवानिति । स त्वेवमौदु-
कथितो राज्ञ आममनं तस्मात्प्रमुति यथावृत्तं यथाचरणं यथाभूतं यजानं कथयितुं बहुकारिने प्रवर्त्त-
वान् । राजा तु चन्द्रापीडहृदयस्फुटनवृत्तान्तं यावदाकर्ण्य सम्बुद्धिमयं सुकविप्रभितः कर्त्तुं श्लो-
शोकार्णव- शोकममुदधित्नाजलनिषिन्नासाकान्तिराकमणं कथयन् तेन विज्ञो विज्ञः करं हस्तं प्रवर्त्त-
हृत्प्रसारणं कृत्वातंस्वरः कदमसरो धीनस्वस्वरितकं सेवकं प्रत्यवासीत् । हे भद्र, विरम शितो भव । व-
रकथनीयं कथनाई वरुं योग्यं तत्त्वया कथितमेव निवेशितमेव । यच्छोतव्यं भवणमौदु- भवणमौदु-
ध्रुतमेवाकर्णितमेव । मे मम प्रभदोहृदोऽनुयोजनभद्रा पूर्णः परिपूर्णो जात इत्यर्थः । भवणे भवे म-
कौतुकमाकर्ष्य निवृत्तं स्थितम् । ध्रुतिः भवण कृतार्थीभूता कृतकृत्वा जाता । निष्पादितानि सममरुपानि 'कौ-
शब्दप्रदो शोभे ध्रुतिः कौ भवण भवः' इत्यमरः । आनन्दितं प्रमुदितं प्रहर्षितं हृदयं वेतः । उत्पन्ना संव-
प्रीतिः श्रेहः प्रेम । सुखं स्थितोऽस्मसि । अभद्रमुखे भद्रमुख इति तत्त्ववैश- लक्षणया शिरसीर्षे शेषः ।
हा वत्स हा पुत्र हा सूते, त्वैककिनासहायेन स्फुटतो द्वैपीभवतो हृदयस्य वशो वेदना शीघ्र-
भूता सेवितानुभवविपर्ययाहृता । तया भवता वैशम्पायनस्योपरि प्रीतिः श्रेहो निर्व्यूढा निर्विज्ञा । अना-
पर्यन्तं पाठिता इत्यर्थः । वरं दुःखभागिन- कृच्छ्रमजनशीलाः कष्टसेवनशीला निषिंशाः दूरः वेदना
चाण्डालाः शपचाः । येषामस्माकं तवापि भवनोऽपि हृदयस्फुटन इदमस्वदशो निर्विकारं विकारशून्यं वि-
पदवम् । हे देवि हे पतराशि, वज्रसारतो पथिमप्यतोऽप्यावयोरीदं हृदयं वश कठिनतरमेव पदतरमेव पर-
स्वमागमना सहस्रधा सहस्रप्रकारेण स्फुटति द्वैपीभवति । मरणदुःखादीरवो मीरुका भववर्दिता जनी इत्य-
भवतो वरुं पुत्रं चन्द्रापीडं न स्वयं मारमनानुगच्छन्त्वनुग्रहन्ति । तदिति हेत्वर्थः । उत्तिष्ठोत्थानं भव । वरु-

१ स्वरितकम्, २ वत्सस्य मे, ३ यथायेन व, ४ लिखिते आदिहेऽपि, ५ स मावातः, ६ यथा वत्सः
७ माहृमि, ८ हृदयश्रेष्ठा, ९ निर्विकारमेवेदम्.

महाकालाभयनसमीपे प्रेयसागरे । मेमोके हुतनाम, किमयापि निष्ठति । अयं न फालः
 महाकालाभयनसमीपे समादिना मपरि परिहारकांश्चित्तरचनाय । रचयत इष्टिति
 काले कालेराः । किं निष्ठनं नं कुचिनाः कमुचिनः । गत्वा निष्कामयत हुताशनप्रवे-
 काले । निष्कामयतितेन किमधुना । उपरोधरित्त्व्याद्विना द्वापवाशेयं देवि, द्वि-
 देवः शोभन् । कस्य कृतेऽप्यानि पान्थते । पालनादिकं कैरणीयमधुना क्षीणं क्षीणपुण्यस्य
 हे । सैत यथाभूमि भूमिपतयः । उन्मुष्टाः स्य, यथा न नाशेयांस्व दुःखं जानन्ति प्र-
 कल्पया हरिण्यय । कथावशेषीभूतो मे वत्सः कैयमपरं संविधाय यानि' एवमांतप्रला-
 किं हतानीदनवेतितानपीट्या विलासबलैव धृतनारीरमांततरस्वरितको वैश्यापयन्—
 पौ. रुदितेऽपि हृदये भिद्यते शरीरेण युवराजः । शापदोषाद्वैश्यापयनस्य च यथा जन्म
 एक निरवशेषं गृणोतु तावदेवः' इति ।

एतदीदृशु तदद्भुतमाकर्ष्य कौतुकान्तरितशोकावेगो विगतनिमेषेण चतुपाविष्ट इव द-
 एवमन्तेन कथ्यमानं यथादृष्टं यथाश्रुतं यथानुभूतं च निरवशेषं तत्सर्वमग्नोपीत् । सुत्वा

वैश्यापयनस्यैवमिच्छते न प्रयात्तेन न प्रजत्तेन एकाही वत्सस्तावदेवानुगमनाय प्रष्टे यानाय प्रयतामहे
 प्रष्टे इन्दे । सशोकं शोकेन राख्यतमानं सशोकं यथा स्वातया हुकनास, किमयापि तिष्ठस्वस्थानं करोपि ।
 नं च कलाः हेदस्य प्रीतेः । स्वयमात्मना महाकालाभयनसमीपे महाकालानाश्वरचैलं शिवाल्यं तस्य समी-
 काले निष्ठे सपरि शीघ्रं परिचारयान्त्व्यान्तेवकांश्चित्ताया रचनं करणं तदर्थेनादिशाशं कुरु इष्टिति
 काले कालेराः दाररक्षकाः काष्ठरक्षणकारकाः, काष्ठान्देधांति रचयत रचनां दुष्टत गृहाकारेण गृहवदननां
 इति । मो कमुचिनः । सौन्दरिणाः कमुचिनः स्थानत्वाः सौमिदाय ते' इति बोधाः । एवं संकुचिताः
 कंचं प्रजा यूयं किं तिष्ठत स्थितिं कुरुत । गत्वा गमनं कृत्वा हुताशने वहापमौ यः प्रवेसाः पतनं तत्रो-
 काले यथापि निष्कामयत यष्टिः कर्पणं कादयत । गृहादृष्टेः पूजासामग्रीमानयत समानयतेत्यर्थः । निष्का-
 तं शिप्रोवचं हरितेन विलपितेन किम् । न किमनीत्यर्थः । हे देवि, अमुनोपरोधेन यः परिलम्बो विल-
 मन्तेन विनाशेयं समग्रं शोचं भाग्जगारं द्विजा ज्ञान्नालोन्म्यो दारय मितरणं कारय । अयापि कस्य
 हे पालते रक्षते । अधुना सांप्रतं क्षीणपुण्यस्य क्षामशेषतो मे मम पालनादिकं रक्षणार्थं क्षीणं रोगम् ।
 मे मूर्खतामेव वसुधाधीशा राजानः, यथाभूमिनात्नीयस्थलं पात ब्रजत यूयमुत्पृष्टाः स्य । लष्टि परस्यैपदे
 नमस्तुपरयहुवचनम् । यथा कार्यत्वात् चन्द्रापीडस्य प्रजा दुःखं न जानन्ति नावयुष्मन्ते तथा यूयं
 कैयय निधास्यथ । कैयय वार्तवशेषो उचरितंशो यस्य स तथा एवंभूतो मे मम वत्सयन्द्रापीडः । ततः
 कालान्मन्यधीयां संविधाय कृत्वा यानि प्रजानि । एवंप्रचारेणार्तं च प्रलापिनं चार्तप्रलापिनं तारापीडन-
 वेतिनामनामपीटा क्षत्रीणा यदैवविधया विलासबलैव धृतं धारितं शरीरं विप्रदो यस्य न तं दृगमार्ततरो-
 एतेरिडितस्वरितरः सेवसो व्यशापनम् । किं तरित्वाह—देवेति । हे देव, हृदये यद्यति रुदितेऽपि
 एतेरिडिते युवराजः शरीरेण भिद्यते धार्यते । वैश्यापयनस्य च शापदोषादाहोरात्रवचनदोषायया जन्म मेव
 प्रचरेणान्यत्रोपतित्तया निरवशेषं सर्वं देवो भवांस्वापदादौ पूर्वनादौ शृणोत्वाहर्षयन्ति ।

एतदीदृशुदृष्टं विप्रनाहयं सुत्वा कौतुकेनाधर्मैकान्तरितो व्यपहितः शोकावेगो यस्य स तथा विगतनिमे-
 षेय वदतिमेधोन्मेषेण चतुपा नेत्रेणा एवातिष्ठ इव भूतमस्य इव दत्तनवधानं वित्तं येन सः । राहो मिशोयन्म् ।
 तेन त्वारितकेन कथ्यमानं निवेद्यमानं यथादृष्टं यथावीक्षितं विरीक्षितं यथाश्रुतं यथास्मितं यथानुभूतं साया-

१ प्रस्तावहे. २ हा हुकनास. ३ उरनरर. ४ अशरोधपदलं. ५ दाय, इतोःपरिलम्बादिना प्रविश्य दारय,
 ६ काशम्. ७ कालीयमेव. ८ यात यथाभूमि भूमिपालाः; यात यथाभूमि भूमिपतयः. ९ तथोत्पृष्टाः स्य; इयाः स्य,
 १० अस वा दुःखम्; अनापत्राडःखन्. १० कम्परं संविधाय यानि; कम्परं संविधानयानि. ११ आर्तं वचनम् च,
 १२ आर्तः. १३ स्पष्टार. १४ देव, यथा तं हृदये संभावयति न तथा.

य समनेकचिह्नोत्पादितप्रलयमभ्रद्वयं च निरतिशयोक्तकारणं च विस्मयासद्भूतं च दुः-
 श्रवं च कीतुककरं च युवराजवैशम्पायनयोर्वृत्तान्तमीपदिच विवर्तिताननो विस्मयनिवि-
 तारकां दृष्टिं निर्विशेषावस्थं शुक्रनासमुखेऽभ्यैपातयत् । मुद्गदस्तु स्वयं दुःखिना अपि वि-
 धानीकृत्यात्मदुःखं मुद्गदुःखापनोदायैव यतन्ते । यतः शुक्रनासद्वयस्योऽपि स्वयमवर्तन-
 तिमुवाच—‘देव, विचित्रेऽस्मिन्संभारे संचरत्सु, मुरदुःखमयेषु देवामुरतिर्यग्योनिर्मातृषु
 त्रिगुणात्मनः प्रधानस्यापि परिणामात्परमाण्वादेर्महाण्डपर्यन्तस्योत्पत्तिस्थितिप्रलयकालस्य-
 श्वरस्येच्छया धर्माधर्मसाधनानामिष्टानिष्टफलसंयन्धकारिणां कर्मणां वा शुभाशुमानां विपरीत-
 भावाद्वा स्वयमेवानेकप्रकारमुत्पद्यमानस्य तिष्ठतो विनश्यतो वानियतवृत्तेः स्वारजस्रस्य
 न कदाचिदवस्था सा या न संभवति । तैःकुनोऽयं देवस्यात्र वस्तुनि विमर्शः । यदि कुं-
 र्विचारात्किञ्चन्यत्र युक्तिरहितान्यागमप्रामाण्याद्देवाभ्युपगतान्धेपि सर्वोद्दिने हरन्ते ।
 मुद्राबन्धाद्भवानाद्वा विपप्रमुत्रस्योत्थापने कीदृशी युक्तिः । अयस्कान्तस्य धायसः सना-

कृतं च निरवशेषं तत्तत्तत्प्रथमैर्धीदाकर्णयामास । अनेकचिह्नैरेनेकमिज्ञानैरुत्पादितो जनिशो निरति-
 प्रलयो विश्वासो यस्य स तम् । अभ्रद्वयं ध्रुवातुमयोग्यं च निरतिशयो भूयान्यः शोकः शुक्रस्य कारणं विव-
 च्य विस्मयस्य कौतुकस्याधर्यस्यासद्भूतं पात्रभूतं स्थानभूतं च दुःश्रवं च दुःखेन कठेनाकर्णनीयं च कौतुक-
 च विस्मयकरं चाधर्यकरं चैवंविधमेतादृशं युवराजवैशम्पायनयोर्वृत्तान्तमुदन्तं श्रुत्वा चाकर्ण्य वेदित्वा वि-
 र्तितं पराश्रुषीकृतं पथान्मुषीकृतमानन्तं मुद्यं येन सः । राज्ञो विशेषणम् । विमर्शो विकारो विवर्तनेपि वि-
 मिता निबध्ना तारका कर्मीनिका यस्यामेवंविधामेतादृशीं दृष्टिं दृशाम् । निर्गतो विशेषो यस्यां सा निर्गतितेषां
 एवंविधावस्था दत्ता यस्य स तथा तस्मिन् । स्वसदृशावस्थे आत्मसदृशावस्थे शुक्रनासस्य मुच्यते अनेकान्तर-
 यदस्यापयत् । यतः कारणत्सुद्गदस्तु स्वयं दुःखिता अप्यात्मदुःखं निधानीकृत्य मुद्गदं मिश्राणां दुःख-
 कष्टस्यापनोदायैव दूरीकरणायैव यतन्ते यत्र कुर्वन्ति । अतः शुक्रनासद्वयस्योऽपि स्वस्यत्रिंशोभार-
 निवर्तिं राजानमुवाच । किं तदित्याह—‘देवेति । हे देव, विचित्रे बहुविधेऽस्मिन्संभारे संचरन्ति परित्यक्त-
 मानि वानि मुखदुःखानि तैर्निष्पद्ये तुन्मयेषु देवा भवतपत्यादयः, अमुरादयोऽप्योक्तानि, तिर्यग्योनिः कृष्ण-
 दयः, मनुष्यलोके मानवा मनुष्या नराः, एतेषां द्वंद्वः । तेषु त्रिगुणाः सत्वरजसमोहरास एवात्मा सत्सवं सत्सं-
 तस्य प्रधानस्यापि मूलप्रकृतेराद्यस्य भावस्यापि परिणामात्परिणमनात्परमाणुनिर्भवयोऽवयवरहितः किञ्चन
 भादौ प्रथमं यस्यैवंभूतस्य ब्रह्माण्डपर्यन्तस्योत्पत्तिर्जन्म । ‘उत्पत्तिर्जन्मजनुरी’ इति हैमः । स्थितिरतस्कां स्थि-
 भवनं प्रलयः क्षयो विनाश एतेषां सर्वेषां कारणस्य निदानभूतस्येश्वरस्य महादेवस्येच्छया कृत्यादृश्या । सर्व-
 दृष्टं तद्विपरीतोऽधर्मस्तयोः साधनानां कारणानां निमित्तभूतानामिष्टानिष्टे ईप्सितानीप्सिते वाञ्छितकालिककाले
 साध्ये तथोद्दयोः संयन्धकारिणां वा शुभाशुमानां कर्मणां विपरीतभावाद्वा तदुदयावस्थानुभवनाद्वा स्वमेवानेक-
 नमेवानेकप्रकारं बहुधा बहुप्रकारं बहुविधमुत्पद्यमानस्य जायमानस्य निष्पद्यमानस्य तिष्ठतः स्थितिं कुर्वन्ते
 विनश्यतो विनाश प्राप्नुवतो वानियतवृत्तेरस्थिरवृत्तेरनिश्चितवर्तनस्यैवंभूतस्य स्वारजस्रस्य चरावास्य न
 कदाचित्कस्मिन्नपि काले सावस्था दद्या या न संभव-
 वस्य निर्जरस्यामिन्वस्तुनि विमर्शो विचारो विन-
 तान्यागमप्रामाण्याद्देवाभ्युपगतान्यप्यत्रोद्दिताम्यपि
 मुद्रा घाटीरं तस्या बन्धान्मन्त्रेण बन्धप्रदानाद्भवानाद्वा तारशानामन्त्र[संप्रमन्त्र]धिन्तनाद्वा विप्रासु-
 षिन्धतस्य विपधारितस्योत्थापने सञ्जीकरणे निर्विधीकरणे कीदृशी युक्तिः । अयस्कान्तस्य हरसु-
 १ वृद्धम्. २ शुक्रनासे. ३ स्वपातयत्. ४ च. ५ दुःखं दुःखिताः. ६ विस्मय. ७ वनेति. ८ मन्त्रसुष्ठु-
 मयेषुः चरासु शुक्रदुःखमोहमयेषु. ९ मनुष्येषु. १० प्रधानस्य. ११ परिणामात्परमन. १२ विपरीतभावात् विनश्यत्
 विपरीतभावाद्वा. १३ तद्वि कुतोऽप्यम्. १४ मुक्तेः. १५ एव. १६ अविचारादीनि/विचारादीनि. १७ अ

१ वृद्धम्. २ शुक्रनासे. ३ स्वपातयत्. ४ च. ५ दुःखं दुःखिताः. ६ विस्मय. ७ वनेति. ८ मन्त्रसुष्ठु-
 मयेषुः चरासु शुक्रदुःखमोहमयेषु. ९ मनुष्येषु. १० प्रधानस्य. ११ परिणामात्परमन. १२ विपरीतभावात् विनश्यत्
 विपरीतभावाद्वा. १३ तद्वि कुतोऽप्यम्. १४ मुक्तेः. १५ एव. १६ अविचारादीनि/विचारादीनि. १७ अ

पुण्डरीकस्य दर्शनं समुपजातम् । तदुत्पत्तिं प्रति तयोर्नास्त्वेव संदेहः । विनष्टयोः प्रतीत्य-
 विनाशः कथं कथं वा पुनर्जीवितेप्रतिलम्भ इत्यत्राखिललोकप्रत्याख्यातप्रभावमध्वनेवैकं
 णमावेदितम् । तच्चन्द्रमसि विद्यत इत्येपास्त्येव वार्ता । तैत्सर्वमेतदित्यमेवावगच्छतु देवः ।
 अन्यत्र तादृशाकारकान्तेरखिललोकहादकारिणोऽन्यत्र संभव एव नास्ति । तत्कल्पार्थे
 चिराच्छापावसाने निर्घर्तितगन्धर्वसुतोद्वाहमङ्गलस्य गलत्रयनपयसो वध्वा सह पादयोः
 पततः पुत्रत्वमुपगतस्य चन्द्रापीडनाप्रान्तरितस्य लोकपालस्येव चन्द्रमसो दर्शनेनाजन्मक-
 मेय संतापं परित्यज्यति देवः । तयोरेवं शापोऽस्माकं पुनर्वर एव । तदस्मिन्वस्तुनि मनागै-
 न देवेन देव्या वा शोकः कार्यः । मङ्गलान्धैभिधार्यन्ताम् । अभिमतदेवतारायनेन प्रस-
 सर्वनेन चान्यजन्मोपार्जितं कुशलमभिवर्धयताम् । अकुशलमपि यमनियमकष्टप्रतोपनामिनी
 तपःह्रेशेन क्षयमुपनीयताम् । अपरमपि यद्यदेवंगते श्रेयस्करं श्रूयते श्रायते वा तत्तयो-
 रभ्य क्रियतां कार्यतां च कर्म । न खलु वैदिकानामवैदिकानां वा कर्मणामसाध्यं नाम कि-
 चिदपि । वैपचितिरपि च तयोः कृच्छ्रलक्ष्ययोरीदृशेनेव प्रकारेणोपजाता । इत्युक्तवती युक्त-
 नासे सशोक एव राजा प्रत्यवादीत्—‘सर्वमेतद्यदार्येणाभिहितं कोऽन्योऽवबुध्यते । केन वा-

ममापि सन्ने पुण्डरीकस्य दर्शनं समुपजातम् । तत्तदुत्पत्तिं प्रति तयोर्दयोः पूर्वोक्तयोर्नास्त्वेव संदेहो दानः ।
 विनष्टयोः कथं शरीरस्याविनाशः । कथं वा पुनर्जीवितस्य प्रतिलम्भः प्राप्तिरिति । अत्रापीडयामि
 समग्रलोकेषु प्रत्याख्यातः प्रशिद्धः प्रभावो यस्त्वैवंभूतममृतमेव पीयूयमेव एकं कारणं निदानमावेदितं क्वचित् ।
 तदमृतं चन्द्रमसि चन्द्रे विद्यत इत्येपा वार्ता प्रवृत्तिः किंवदन्त्यस्त्येव । तत्तस्मात्कारणादेतत्प्रसंगेनैते दे-
 उवगच्छतु जानातु । अन्यत्र तादृशाकारकान्तेरखिललोकस्य समग्रजनस्याहादकारिणः प्रमोदजननयन-
 कारकस्यान्यत्रैव संभव एव नास्ति । तदिति हेत्वर्थः । कल्याणैर्मङ्गलैर्विवादादल्पकालेन घातस्योत्पत्त्य-
 वसाने प्राप्ते सति निनिवर्तितं विहितं गन्धर्वमुनायाः कादम्बरी चन्द्राहमङ्गलं विवाहमाश्रयं देव इत्य-
 गलत्रयनपयसो वध्वा सह पादयोश्चरणयोः पततोऽभिकादन्तं कर्तुः पुत्र-
 मुनतामुपगतस्य प्राप्तस्य चन्द्रापीडनाप्रान्तरितस्य व्यथितस्य लोकपालस्येव सोमपयनवहकुरेत्सेव का-
 ममथन्द्रस्य दर्शनेनत्वलोकनेन निरीशुणेनाजन्मनः कृतं जन्ममर्यादीकृत्य कृतमाजन्मकृतमेव सप्तदशैक-
 स्वंताप पापं देव परित्यज्यति दूरीकरिष्यति निपातो भविष्यति । विगतपापो भविष्यतीत्यर्थः । तयोर्दे-
 चन्द्रापीडपुण्डरीकयोरेवं शापोऽस्माकं पुनर्वर एव । तदस्मिन्वस्तुनि मनागपीरदपि स्वल्पमपि देवेन देव्या वा
 न शोकः कार्यः । मङ्गलानि श्रेयास्यभिधार्यन्तामभिधियन्ताम् । युमानिरभिमतदेवताया इत्यत्राखिललोक-
 आराधनेन सेवनेन धनस्य इत्यभ्यातिसर्वनेनातिविशरणेन चान्यजन्मोपार्जितं परमवोपार्जितं यत्नानेनैत-
 कुशलमभिवर्धयताम् । ममा धर्मिणागलाभ्येयमङ्गलकिञ्चनताः । ‘अहिंसागलमन्त्रेयमङ्गलकिञ्चना वना-
 इति हैमः । कष्टप्रतं चान्द्रायणादि, उपरागा औषधस्तानि, एतान्यादौ यस्त्वैवंभूतेन ता-हेसेन कोनपुत्रजन-
 प्यकल्याणन्याशिवमपि धर्यं नाशमुपनीयतां प्राप्स्यताम् । अपरमप्यन्यदपि मयदेवंगते श्रेयस्करं कल्या-
 णकं शुभकार्यं श्रूयते आश्चर्यते श्रायतेऽनुप्यते वा, तत्तदौषधकारणादिनाप्रथमि किमती विनीयताम् ।
 कार्यतां कारयता च कर्म मन्नादि शुभकर्मादि । सन्धिति निधयेन निर्धारणेन । नमेति कोमपानप्रवे । इ-
 कानामवैदिकानां वा कर्मणां किञ्चिदपि नामाभ्य वनेते कष्टनरे वनेते । अपि येति युक्तवती । तयो-हृदयान्ते
 कष्टप्रययोदयान्तिरपीदृशेनेव प्रकारेण पूर्वोक्तहेतुना उपजातोत्पन्ना इत्युक्तवती शुभकाले सतीऽएव
 त्पार्यः प्रत्यवादीत्—‘सर्वमेतद्यदार्येणाभिहितं प्रतिपादितं तत्कोऽन्योऽवबुध्यते जनति । के-

१ कथं २ प्रकृतम् ३ प्रकृतम् ४ अन्वयनदकारणम्, अन्वयवैक कारणम्, ५ तत्प्रसिद्धम्, ६ इत्येव-
 न्नाभ्यवन्तम् ७ अविशरणम् ८ निवर्तितम् ९ एव १० जन्म ११ उपकोषम् १२ कृष्ण-
 वान १३ कल्याणम् १४ अविशरणम् १५ आनकपयताम् १६ उपायानेन कष्टनिवोपनाकारिणैर्नियतेन १७ इति-
 वान् १८ कल्याणम् १९ कर्मणां २० वेदिकानामवैदिकानां नामाभ्य नाम किञ्चिदपि नास्ति २१ कल्पितम्

रे वयं परिवोधनीयाः । कस्य वापरस्वास्माभिर्वचनं करणीयम् । किंतु तद्वत्सस्य मे वैश-
 मापनदुःखात्स्फुटनं हृदयस्याप्रतो दृष्टिलभं सर्वमेवान्वयदन्तरयति । तदेव पश्यामि । तदेव
 शृणोमि । तदेवोत्प्रेक्षे । तदेवमप्रत्यक्षिते वत्सस्य वदने संस्तम्भमेवात्मनो न शक्नोमि
 वृणुं । यत्र च ममायमीदृशः प्रकारस्तत्र देव्याः परिवोधनं दूरापेतमेव । तद्गमनादृतेऽन्य
 शाय एव नास्ति जीवितसंधारणायैवेवमवधारयत्वार्थः ।' इत्युक्तव्रति तारापीठे चिरात्तनय-
 पीठ्या तस्युरः परिव्राजितलज्जं विलासवती कृताञ्जलिरुचैर्जगाद—'आर्यपुत्र, यद्येवं तथापि
 किमपरं विलम्बितेन । निर्गता एव वयम् । दीयतां प्रयाणम् । उत्तान्यति मे हृदयं वत्सस्य
 क्षान्नाय । दुःखापनोदार्थं स्फुटनमङ्गीकृतमासीत् । तदपि संप्रति दर्शनकाङ्क्षया न रोचत एव ।
 जानामि वरं दीर्घकालमपि दुःखान्यनुभवन्ती सकृदपि वत्सस्य दर्शनाय जीवित्वास्मि । न पुनर-
 तददुःखोपशान्तये संप्रत्येव मृतास्मीति । तदस्य पुनराशानिर्बन्धनस्य सर्वास्ययनिवारणोपा-
 यस्य वत्साननायलोकनोत्सुकस्य गमनमपि हृदयस्य तावद्विनोदतां व्रजतु ।' इति वदन्तीमेव
 विलासवतीमीसाद्यान्यतमः शुक्रनासत्स्योत्तमः परिणतवयाः पितृकर्मा समुपसृत्य खैस्ति-
 वृत्तं वैश्यापयत्—'देवि, सर्वत एवापरिस्फुटेन वार्ताकलकलेनोकुलीकृतहृदया मनोरमा

वदनेन तदन्वयेन वयं परिवोधनीयाः परिवोधयितुं योग्याः समर्थाः । कस्य वापरस्य द्वितीयस्वास्माभिर्वचनं यावत्
 वरणीयं निष्पादनीयम् । किंत्विलम्बनमङ्गीकारे स्वीकारे । तन्मे मम वत्सस्य पराम्नापनदुःखात्स्फुटन-
 मने दृष्टिममन्यत्सर्वमेवान्तरयत्याञ्जादयति व्यवहितं करोति । तदेव हृदयस्फुटनमेव पश्याम्यवलोकयामि ।
 तदेव शृणोम्याकर्णयामि । तदेवोत्प्रेक्षे वितर्कयामि । तदप्रत्यक्षिते परोक्षे च वत्सस्य वदने विलासवत्याः संस्तम्भ-
 ने वृणुं न शक्नोमि न समर्थो भवामि । यत्र च ममायमीदृशः प्रकारस्तत्र देव्या विलासवत्याः परिवोधनं दूरा-
 पेतमेव । मय्यप्रसुद्धे तस्याः प्रबोधः फुलः स्वारित्वर्थः । जीवितसंधारणाय तत्र गमनार्हतेऽन्योऽपर उपायो
 नास्ति । इत्येवमयोऽवधारयतु निश्चिनोतु । इत्युक्तव्रति तारापीठे चिराद्भ्रुकालात्तनयपीठ्या मुनासी तसुरेण्यस्य
 एवः पुरोऽग्रे परिव्राजिता दूरीकृता लज्जा भ्रमा यथा स्यात्तथा विलासवती कृताञ्जलिनिर्वोदितकरकमलोर्ध्व-
 गौराव । हे आर्यपुत्र, यदेवं वर्तते तथापि किमपरं विलम्बितेन विलम्बकरणेन । वयं निर्गता एवेति मि-
 श्रा एव । यतः प्रयाणं प्रस्थानं दीयताम् । वत्सस्य दर्शनायालोकनाय मे मम हृदयं यत्र उत्तान्यदुःखतितुःख-
 नानोदार्थं दूरीकरणार्थं स्फुटनमपि । हृदयस्तेति शेषः । अङ्गीकृतं स्वीकृतमासीत् । तदपि संप्रति दर्शनकाङ्क्षया
 न रोचत एव न रुचिनिर्वादीभवति इच्छा न भवति । अहंमेतद्दर् जानाम्येवावबुधे ।
 जानामि वरं दीर्घकालमपि दुःखान्यनुभवन्तनुभवविषयीवृत्तन्ती सकृदप्येवमपि वत्सस्य दर्शनाय जीवित्वास्मि ।
 न पुनरतदं सोऽननायसं यदुःखं तस्योपशान्तये निश्चये संप्रत्येवपुनैव मुनास्तीति । तदिति हेतुर्धे ।
 तन्मरीच निवृत्तनेन कारणं तस्य तत्तथा तस्य सर्वास्यः सर्वविनाशानुस्य निवारण उपयस्य वत्सस्य
 वत्साननायलोकन उद्युक्तस्य निरीक्षण उत्तरमिच्छन्त्य हृदयस्य गमनमपि तदपिद्विनोदना वृत्तकालात्तार्थतां
 वृत्तु वृत्तविति वदन्तीमेवेति उत्तान्तीमेव विलासवतीमासाद्य प्राप्ताप्यन्योऽपरहृदयदर्शनाय दुःखस्य-
 क्षान्नायन क्षान्तमुख्य परिणतवयाः परिणतवयाः पितृकर्मा समुपसृत्य खैस्ति-
 वृत्तवत्या वत्सस्य । इति तद्विवाह—देवीति । हे वत्स, तदेव एव वत्सस्य वदने विलासवत्याः संस्तम्भ-
 ने वृणुं न शक्नोमि न समर्थो भवामि । यत्र च ममायमीदृशः प्रकारस्तत्र देव्या विलासवत्याः परिवोधनं दूरा-

पृण्डरीकस्य दर्शनं भ्रमुपजातम् । तदुत्पत्तिं प्रति तयोर्नास्त्वैव संदेहः । विनश्योः प्रतीक-
विनाशः कथं कथं वा पुनर्जीविनेप्रतिलम्भ इत्यत्राग्निलोकोत्पत्त्याकृत्यात्प्रभावरमधृतमेवैकं प्र-
णमावेदितम् । सपन्द्रमसि विद्यत इत्येवास्त्वैव वार्ता । तैत्स्यमेतदित्यमेवावगच्छतु इति ।
धन्यश्च तादृशाकारकान्तेरग्निलोकोत्पत्त्यादकारिणोऽन्यत्र संभव एव नास्ति । तद्वत्त्वात्
चिराच्छापावसाने निर्वर्तितगन्धर्वमुनोद्वाहमज्ञलस्य गलप्रयनपरयमो वध्वा मह पापो-
पततः पुत्रत्वमुपगतस्य चन्द्रापीडनाग्रान्तरितस्य लोकापालस्यैव चन्द्रममो दर्शनेनात्मक-
मेव संतापं परित्यज्यति देवः । तयोरेवं शापोऽस्माकं पुनरैव एव । तदस्मिन्वन्तुनि मनाग-
न देवेन देव्या वा शोकः कार्यः । मङ्गलान्यैभिधार्यन्ताम् । अभिमतदेवतारावनेन पनाग-
सर्जनेन चान्यजन्मोपार्जितं कुशलमभिवर्धयन्ताम् । अकुशलमपि यमनियमकृत्प्रवोपावासादिना
तपाःश्लेषेन क्षयमुपनीयताम् । अपरमपि यद्यदेवंगते श्रेयस्करं श्रूयते ज्ञायते वा तत्पर्यवा-
रभ्य क्रियतां कार्यतां च कर्म । न चिदु धैदिकानामवैदिकानां वा कर्मणामसाध्यं नान कि-
चिदपि । ईदंपत्तिरपि च तयोः कृच्छ्रलब्धयोरीदृशेनैव प्रकारेणोपजाता । इत्युच्यते शु-
नासे सशोक एव राजा प्रत्यवादीन्—‘सर्वमेतद्यदार्थेणाभिहितं कोऽन्योऽवबुध्यते । केन शान्-

ममापि स्रोत्रे पृण्डरीकस्य दर्शनं समुपजातम् । तदुत्पत्तिं प्रति तयोर्द्वयोः पूर्वोक्तयोर्नास्त्वैव संदेहो इति ।
विनश्योः कथं शरीरत्वाविनाशः । कथं वा पुनर्जीवितस्य प्रतिलम्भः प्राप्तिरिति । अत्राग्निद्वन्द्वित्यंते
समप्रलोक्ये प्रत्याख्यातः प्रसिद्धः प्रभावो यस्यैवंभूतममृतमेव पीयूषमेव एकं कारणं निदानमावोरेतं कथितम् ।
तदमृतं चन्द्रमसि चन्द्रे विद्यत इत्या वातां प्रसक्तिः किंवदन्त्यस्त्वैव । तत्तस्मात्कारणादेतत्सर्वमित्यनेनेति श्लेषे
ऽवगच्छतु जानातु । अन्यश्च तादृशाकारकान्तेरुत्पत्तिरग्निलोकोत्पत्त्यादकारिणोऽन्यत्र संभव एव नास्ति । तदिति हेत्वर्थे । कल्याणैर्मङ्गलेनचिरादल्पकालेन चापस्मात्सैन्यवत्
वसाने प्राप्ते सति विनिवर्तितं विहितं गन्धर्वमुनायाः कादम्बर्या उद्वाहमज्ञलं विवाहमाज्ञस्यं देवः स तु
गलप्रयनपरयमोर्लोचनयोः पयो जलं यस्य स तस्य वध्वा सह पादयोश्चरणयोः पततोऽभिवादान् कुर्वन् पुत्रं
सुतामुपगतस्य प्राप्तस्य चन्द्रापीडनाग्रान्तरितस्य व्यवहितस्य लोकापालस्यैव सोमयमवगच्छतेत्येव च-
मसधन्द्रस्य दर्शनेनावलोकनेन निरीक्षणेनाजन्मनः कृतं जन्ममर्थादीकृत्य कृतमाजन्मकृतमेव सतपतेरु-
रक्षेतापं पापं देवः परित्यज्यति दूरीकरिष्यति निष्कारो भविष्यति । विगतपापो भविष्यतीत्यर्थः । तयोरे-
व चन्द्रापीडपृण्डरीकयोरेवं शापोऽस्माकं पुनरैव एव । तदस्मिन्वन्तुनि मनागपीयदपि क्षान्तमपि देवेन देव्या वा
न शोकः कार्यः । मङ्गलानि श्रेयास्यभिधार्यन्तामभिधियन्ताम् । युष्मानिरभिमतदेवताया इष्टव्यश्चिदरेताना
वाराधनेन सेवनेन धनस्य इत्यस्यासिर्जनेनादिवितरणेन चान्यजन्मोपार्जितं परमवोपार्जितं यमवनेपार्जितं
कुशलमभिवर्धयन्ताम् । यथा अहिंसामलाक्षेयमप्राक्चिन्तनालक्षणाः । ‘अहिंसासालमक्षेयमप्राक्चिन्तना यमः’
इति हैम । कृत्प्रतं चान्द्रायणादि, उपवासा औपवस्त्रानि, एतान्यादौ यस्वैवंभूतेन तपःश्लेषेन केनाप्युपल-
प्पकस्याणमप्यशिवमपि क्षयं नाशमुपनीयतां प्राप्यन्ताम् । अपरमप्यन्यदपि यद्यदेवंगते श्रेयस्करं कल्याण-
वगतेः । वषट्कवगत्तम्, १६ कर्मणा छउ नेदिकानामवैदिकानां वासाध्यं नान किचिदपि नास्ति, १७ कोपति..

कृत्प्रतयोदत्तशिरपीदृशेनैव प्रकारेण पूर्वोक्तेषुना उपजातोत्पत्त्या इत्युच्यते शुक्रनात तयोः एव राजा
तारापीडः प्रत्यवादीत्प्रत्यवर्तितम् । सर्वमेतद्यदार्थेण भवतामिहितं प्रतिपादितं तत्कोऽन्योऽवबुध्यते जनसि । केन
१ कथम्, २ प्रलम्भः, ३ प्रत्याव, ४ अवृत्तमेवकारणम्, ५ अमृतमेव कारणम्, ६ सज्जितधन, ७ ईदम्भ-
कारस्य कान्तेः, ८ ईदृशाकारकान्तेः, ९ अचित्तात्, १० निवर्तित, ११ एव, १२ जन्म, १३ सतपतेरप्य, १४ यज्ञ-
न्यभिध्यावन्ताम्, १५ अभिवर्धयन्ताम्, १६ अभिवर्धयन्ताम्, १७ यथाश्रितेन कर्त्तव्येनोपवासादिपरिधियनेन, १८ शि-
वगतेः, १९ वषट्कवगत्तम्, २० कर्मणा छउ नेदिकानामवैदिकानां वासाध्यं नान किचिदपि नास्ति, २१ कोपति..

सद्यः स कामोपहतचेताः स्वयंकृतादेवाविनयादिभ्यलोकतः परिभ्रश्यन्मल्लोके वेदना
नामा शुक्रनाससुनुरभवत् । स एवैष पुनः स्वयंकृतेनाविनयेन कोपितस्य पितुराक्रोशान्
शेताकृताश्च संत्याधिष्ठानादस्यां शुक्रजाती पतितः' इत्येवं वदन्नेव भगवति जाबालौ बाल्ये
मे सुमप्रबुद्धस्यैव पूर्वजन्मान्तरोपात्ताः समन्ता एव विद्या जिह्वाप्रेऽभवन् । सकलासु
कलासु कौशिल्यमुपजातम् । उपदेशाय मनुजस्येव चेयं विस्पष्टवर्णाभिधाना भारती च
पृत्ता । विज्ञानं च सर्ववस्तुविषयं स्मरणं च संवृतम् । किं बहुना । मनुष्यशरीरारते स
मन्यत्क्षणमेव मे' वैशम्पायनस्य स एव चन्द्रापीडस्योपरि श्लेहः, सैव कामपरवशात्,
एव महाश्वेतायामनुरागः, सैव तदवाप्तिं प्रत्युत्सुकतेत्युपगतं सकलमेव । केवलमसंज्ञात्
तया मे तस्मिन्समये पूर्वजन्मोपात्ता शरीरचेष्टा नासीत् । तथा चाविर्भूतसकलान्यजन्म
चान्तः समुत्सुकान्तरात्मा किं मातापित्रोः, किं तातस्य तारापीडस्य, किमन्वाया विद्या
वत्याः, किं वयस्यस्य चन्द्रापीडस्य, उत प्रथममुद्दः कपिञ्जलस्य, आहोस्मिन्महाश्वेताया
नाम्नासिपमेवं कैस्य कस्य कथं वा स्मृतवानस्मीति । तथा चोत्सुकान्तरात्मा महीतलेनिवेशि
शिराश्रिरमिव स्थित्वा भगवन्तं जाबालिं निजाविनयश्रवणलज्जया विलीयमान इव निरति

विष्टमतिक्रान्तोऽतिबाहिलोऽस्मि । तत्संसारकारणाद्यः कामेन कंदर्बोपहतं पीडितं चेतो यस्य स तदंशं
देव स्वाचीर्णादेवाविनयात्प्रातिकूल्यादिभ्यलोकतः सुरसप्ततः परिभ्रश्यन्पितृन्मल्लोके मनुष्यलोके वेदना
ननामा शुक्रनाससुनुरभवत् । स एवैष वैशम्पायनः स्वयंकृतेनात्मना विहितेनाविनयेन कोपितस्य कोपितः
पितुर्जनकस्याक्रोशादाज्ञोपात्कठिनवचनान्महाश्वेता गन्धर्वपुत्री तया कृतादिहिताश्च सर्वं स्वतमेव
माधयो यस्यैवंभूताच्छापाचासा शुक्रजाती पतितः सत्यः । अवतीर्ण इत्यर्थः । इत्येवं वदति बुद्धो
वति जाबालौ बाल्येऽपि शैशवेऽपि सुतः शयितः पथात्प्रबुद्धो जागरितस्तस्यैव पूर्वजन्मनि भगवत्
उपात्ता गृहीताः समन्ता' समन्ता एव विद्याः सकला एव विद्याधनुर्दश जिह्वाप्रे रमनाप्रेऽभवन्भूतः । स
कलासु समन्तासु च कलासु विज्ञानेषु कौशलं दश-वमुपजातं संभूतम् । उपदेशाय कथनाय मनुजस्येव मनु
स्येव चेयं विस्पष्टवर्णाभिधाना प्रकटवर्णाभिधाना प्रकटाशरनात्री भारती सरस्वती च संज्ञा संज्ञा । स
बहुविषयं स्मरणं च संवृतम् । किं बहुना कपितेन । मनुष्यशरीरारते मनुष्यशरीरे विद्यया नरविषयं
वतान्यदपरं सर्वमेव तक्षणमेव तन्तमयमेव वैशम्पायनस्योपगतं स एव चन्द्रापीडस्योपरि श्लेहः चन्द्रापीडस्य
परि प्रेम, सैव पूर्वाभूतैव कामपरवशात् भदनायत्ता कंदर्पपरवशात्, स एव पूर्वप्रतिपादित एव प्रथ
प्रतिपादित एव महाश्वेतायामनुरागोऽनुरागिणो पथात्प्रेम, सैव तस्या महाश्वेताया अपातिं प्रति प्रबुद्धः
कतौत्सुक्यमिति सकलमेव समग्रमेवोपगतं प्राप्तम् । असजानापहतयाऽशुभुर्भूतवाजपया मे मम तस्मिन्म
पूर्वजन्मोपात्ता शरीरचेष्टा चलनादिका नासीत्भवत् । तथा चाविर्भूतः प्रकटीभूतः प्राबुद्धः सद्य
समस्तोऽन्यजन्मवृत्तान्तो भवान्तरोपेदन्तो यस्यैवंभूतः समुत्सुकान्तरात्माकठिणान्तरात्मा किं शुक्रनास
मनोरमयोमातापित्रोः, किं तातस्य तारापीडस्य, किमन्वाया विलासवत्याः, किं वयस्यस्य विदस्य चन्द्र
पीडस्य उत प्रथममुद्दः आयमित्रस्य कपिञ्जलस्य आहोस्मिन्महाश्वेताया इत्येवं कस्य कस्येनन्वाया
दिनः कथं वा केन प्रकारेण वा स्मृतवानस्मि स्मरणं कृतवानस्मीति नाम्नासिपे नावबोधिपम् । तथा चोत्
चान्तरात्मा महीतले पृथ्वीतले निवेशितं शिरो येन स शिरमिव बहुकालमिव स्थित्वाश्रय भगवन्
जाबालिं निजस्य स्वसाविनयस्य श्रवणमाकर्ण्य तस्मात्ता लज्जा श्रया तथा विजयीयमान इव चीरान्तान्त

१ तदर्थं सः. २ अमृतः उत्तमः. ३ स एव; स एव. ४ सवाभिधानात्. ५ उपदेशपीठम्. ६ मनुष्य
७ इयं. ८ संज्ञा. ९ बुद्धवत्; यत्सर्ववस्तु. १० वैशम्पायनस्यैव. ११ कामवशात्. १२ कस्य कथं वा; कस्य कथं
कथं कथं वा.

भगवन्, तत्रमादादाविभूतज्ञानोऽस्मि संवृतः ।
 मृताः मृतु मया मयै एव पूर्वबान्धवाः । मृताणां च यथैव तेषां स्मरणं नामीत्यथैव विरह-
 रोषि । अथुना पुनस्तान्मृता मृद्वीति मे हृदयम् । न च तान्मृतापि तथा यथा च-
 चापीह यस्म मनुष्यरतिवर्गमात्रमात्रमृदितिं हृदयम् । येनस्तापि जन्मान्त्वानेन प्रसादं करोतु
 भगवाद् । येनायं तिर्यग्योनिवासोऽपि मे तेन महत्कत्र यमनो न पीडाकरः संजायते' इति ।

एवं च विशापितो भया सामुद्यमिव मेर्षमिव मानवदोन्य निरीक्ष्य वीक्ष्य भगवाज्जायालिः प्रत्य-
 कीदीन्—'दुरात्मन्, यथैवावती दृशामुपनीतोऽपि कथं तामेव तरलहृदयतामनुभवति ।
 यथापि पक्षावपि नोद्दिशेते । नदसंवरप्रथमम् तु तावद्भव । ततो मां प्रक्ष्यसि' इत्येवमुक्ते
 भगवता मनुष्यजातकुपुण्यो हारीतः पप्रच्छ—'तान्, महानयं विस्मयो मे । कथय कथनस्य
 मुनिजाती वर्तमानस्य तादृशी कामपरता जाता । यथा जीवितमपि न संधारयितुं पारितम् ।
 कथं च दिव्यलोकसंभूतस्य तथा ग्यल्यमायुः संवृतम्' । इत्येवं च पृष्टः सजुना भगवाज्जाया-
 लिः प्रत्यावादीन्—'स्पष्टमेवात्र
 तिरमलाभिः पापमलमिव प्रक्षालयन्नुदशनदीधितिसलिलधाराभिः प्रत्यवादीन्—'स्पष्टमेवात्र
 कारणम् । यत्न, अयं हि कामरागमोहमयादल्पसारास्त्रीवीर्यादेव केवलदुत्पन्नः । धृतौ च

मन इर पातालतलं स्वगतं विराजित प्रवेशं कुर्वन्निव कथं कथमपि महता कष्टेन तनैः तनैर्व्यज्ञपयं विज्ञ-
 निवक्तव्यम् । हे भगवन्, तत्रमादादाविभूतं प्रकटीभूतं ज्ञानं यस्मैवभूतोऽहं संवृतो निपसो-
 ऽस्मि । सतु निधयेन मया मयै एव पूर्वबान्धवाः सृताः प्रथमसजनाः सृताः स्मरणविपर्ययिताः । मृद-
 नां मृताणां मृतान्मृतान्मृतानां च यथैव तेषां स्मरणं नामीत्यथैव विरहपीडयि विमोगपाधापि नावीत् । अथुना
 पुनस्तान्मृतांस्तान्मृता मे मन हृदयं यशः स्फुटतीव स्फोटं प्राप्नोतीन् । .....
 तत्तस्मात्कारणात्सत्तापि चन्द्रापीड-
 तापि जन्मान्त्वानेन भवान्तरकथनेन भगवान्प्रनादमनुग्रहं करोतु विदधातु । येन कारणेनायं तिर्यग्योनिवा-
 सोऽपि मे मन तेन सहैकत्रकस्मिन्स्थले वसतो न पीडाकरो न व्याकुलं संजायते भवतीति ।

एवं च विशापितो भया सामुद्यमिव मेर्षमिव मानवदोन्य निरीक्ष्य वीक्ष्य भगवाज्जायालिः सह
 संहेन वर्तते यत्तस्मैहं कोपगर्भं च संश्लेहकोपगर्भं प्रत्यवादीत्यत्रवतीत्—हे दुरात्मन् हे दुष्टात्मन्,
 यथैवावती दृशामवस्थां त्वमुपनीतः प्रापितोऽपि कथं तामेव तरलहृदयतां चयलचिततामनुभवति क-
 रोपि । अथापि पक्षावपि वाजावपि नोद्दिशेते नोद्गच्छतः । तत्तस्मात्कारणात्संश्लेहमस्तु गमन-
 रणमस्तु तावद्भव । ततस्तदनन्तरं मां प्रक्ष्यसि प्रक्षयिष्यसि । इत्येवं भगवतोके कथिते सनुपजातं
 इवृक्षमाथयं यस्मैवभूतो हारीतः पप्रच्छ प्रथमकार्पात् । हे तात हे पितः, महानयं मे मन विस्मयो
 वर्तते । अस्य पुष्परीकस्य मुनिजाती वर्तमानस्य तादृशी कामपरता जाता कंदर्पपरवशता जाता । तत्कथय
 धपम् । यथा कामपरतया जीवितमपि संधारयितुं धर्तुं न पारितं न शकम् । कथं च दिव्यलोके संभूतस्य
 तथा स्वल्पमायुः स्तोत्रमायुः संवृतम् । इत्येवं पृष्टव्यं सजुना भगवाज्जायालिः प्रत्यावादीन्—'स्पष्टमेवात्र
 तिरमलाभिः रदनकान्तिधाराभिः पापमलमिव प्रक्षालयन्नुदशनदीधितिसलिलधाराभिः प्रत्यवादीन्—
 स्पष्टमेवात्र
 कारणं निदानं स्पष्टमेव प्रकटमेव । हे वस हे पुत्र, अयं हि पुष्परीकः कामरागो रता-
 मिलापो मोहो मूर्ख्यं ताभ्यां निष्पन्नस्वल्पस्वाल्पसारादल्पसारास्त्रीवीर्यादेव केवलदुत्पन्नः ।

१ च मे. २ सृत्वा सृत्वा. ३ तथान्यत्. ४ मात्रात्. ५ दयां करोतु भगवात्सत्तापि जन्मान्त्वान्प्रसादप्रदानेन.
 ६ हृदयतरलताम्. ७ पक्षावैव. ८ मे प्रक्षालयन्.

स्थित्वा यथास्थानं जगाम । हारीतस्तु मां भनिहितेऽपि मुनिकुमारकञ्चने निजकरेनेत्रेन्द्रिय-
त्मपर्णशालां नीत्वा शनैः शनैः संशयनीयैकदेशे स्थापयित्वा प्राभातिकक्रियाकरणाय निर्ययौ ।
निर्गते च तस्मिन्नेन सर्वकार्याभ्रमेग तिर्यग्जातिपतनेन देहेन पीडितान्तएत्ना चिन्तां श-
विशम् । अत्र तावदनेकभवमुकृतसहस्राधिगम्यं मानुष्यमेव दुर्लभम् । तत्राप्यनरं सकञ्ज-
तिविशिष्टं ब्राह्मण्यम् । ततोऽपि विशिष्टतरमासत्तामृतपदं मुनित्वम् । तस्यापि विशेषान्तं
किमपि दिव्यलोकनिवासित्वम् । तथेनेतावतः स्थानात्स्वदोषैरात्मा पातितस्तेन कथमप्युग
सर्वक्रियाविहीनेनास्मान्निर्गजातेः समुद्भूतः स्यात् । कथं वा पूर्वजन्नाहितस्नेहैः सह सर्व-
गमसुखमनुभूतम् । अननुभवतश्च तन्निष्प्रयोजनेनामुना जीवितेन किं मे परिरञ्जितेन । एतु
यत्रै तत्र कापि यातनाशरीरम् । सुखं तु नानुभवितव्यममुना दुःखैकभाजनेन । तस्मिन्
जाम्येनम् । पूर्यतामस्मद्व्यसनदानैकचिन्तादुःस्थितस्य विधेमनोरथः' इत्येवं च जीवितर-
त्यागचिन्तानिमीलितं मां समुच्छ्वासयन्निव विकासहासिना मुक्तेन सहसा प्रविश्य हारीते-
ऽभ्यधात्—'भ्रातर्वैशम्पायन, दिष्ट्या वर्षसे । पितुस्ते भगवतः श्वेतकेतोः पारदूलाकरी-
ञ्चलस्त्वामेवान्विष्यथायात' इति ।

बन्धिषु शीलं यस्याः सा तथा स्तम्भितेव कीलितेव विरमिव स्थित्वा बहुकालमिव स्थित्वा यथास्थानं द-
स्थले जगामागमत् । हारीतस्तु मा मुनिकुमारकञ्चने तापसदिगुञ्चने संनिहितेऽपि समीपवर्तिन्यपि सने त्रै-
करपैवात्मपानिर्बोधिष्पोत्पाप्यात्मपर्णशाला स्वर्दीपनृगकुटी नीत्वा प्राप्य शनैः शनैः संशयनीयैकदेशे
स्थाप्याया एकदेशेऽन्तरप्रदेशे स्थापयित्वा सत्साध्य प्राभातिकक्रियाकरणाय प्रच्युतविविधितानां निरर्थे नि-
गात् । तस्मिन्हारीतमुनी निर्गते च सति तेन सर्वानि समग्रानि यानि कार्याणि कृतानि तेष्वपनेकजननेन त्रै-
गजातिपतनेन पक्षिजालन्तर्गतेन देहेन विग्रहेण शरीरेण पीडितोऽन्तरात्मा यस्यैवंभूतोऽहं चिन्तानां
पिसं प्रविशेऽभूत् । अत्रेति । अस्मिद्येके तावदादावनेकभवानामसंख्यवन्मनां मुकृतमहस्ये पुष्पकै-
रधिगम्यं प्राप्यमेवंविधं मानुष्यमेव मनुजत्वमेव मनुष्यत्वं दुर्लभं दुष्प्रापम् । तत्रापि मनुष्यत्वेऽपरतन्त्र-
कलत्रादिषु समप्रवर्गेषु विशिष्टं विशेषाधिकं ब्राह्मण्यं ब्राह्मण्यं सारमधिकतरम् । ततोऽपि ब्राह्मण्येऽप्ये-
वादेन विशिष्टं धेयु विशिष्टतरं किञ्चिदाधिक्यमासत्तं समीपवर्ति निकटवलंघुतरं मोक्षदम् । 'नहन्तेऽहं
शिक्षिः' इति हैमः । यस्मिन्नेतावत् मुनिचं वतित्वनपिकतरम् । तस्यापि मुनित्वस्यापि पतिवन्मरी त्रै-
विशेषान्तरं किञ्चिदाधिक्यं दिव्यलोकनिवासित्वं स्वर्गलोकस्थानित्वम् । तस्मात्कारणानेतावत् पूर्वजन्म-
स्वदोषैर्निजदुष्टैरात्मा पातितस्तेन नवा सर्वाः समग्राः क्रियाः ज्ञानादिहासानिर्विहीनेन रहितेनतुया सज-
निदानांमहाविषयजातेः कथमात्मा समुद्भूत उदारं प्रापितः । स्यादिति शेषः । पूर्वजन्मनि पूर्वमये यजन्म-
हितः स्थापितः श्रेहः प्रीतिवैषु तैः सह समागमसुखं मेलापकरोत्स्यं कथमनुभूतं साक्षात्कृतम् । मन्टीने होर
एतन्मगममुच्छनननुभूतवत्तः साक्षाद्भूतवत्तथ मे मन निष्प्रयोजनेन निरर्थकेनामुना जीवितेन परिरञ्जितेन मितु
न किञ्चिदित्यर्थः । यत्र तत्र कापीदं यातनाशरीरम् । 'यातना नरकवेदना' इति हैमः । नरकदेहम् । तत्रैत-
क्षममित्यर्थः । एतनु पतनं करोतु । सुखं तु नानुभवितव्यममुनाजेन दुःखस्य कष्टस्यैकभाजनेवेकानेप शरीरेन ।
अथ एतत् शरीरं परित्यजन्नि सुखायै । अस्माकं व्यगनदानं कथप्रदानं तस्मैकादिदीया वा यिन्ना तदाऽपि-
तस्य दुःखितस्य विधेर्वैशानुनैरौषोप्रनिलान् पूर्यां परिपूर्णभूयन्म् । इत्येवं चेदीलेवं प्रकृत्येन दा शी-
परित्यगचिन्ता तथा विनीतितं मुदितं मा विकारैरेन हसदीलेवंदीयेन विकृतहासिना मुक्तेननरेन ह-
च्छ्वासयन्निवाशयन्निव सहस्रात्मकितः प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा हारीतकोऽन्तरप्रदोभवत् । किं तदित्य-
न्नावति । हे भ्रातर्वै कथो वैशम्पायन, त्वं रिक्त्य मान्नेन वर्षसे । ते तव भगवतो दाश्वेतके-
पितुः पारदूलाजनेन हचरणसनीतापानेनान्विष्यन्त्येवपन्कन्निजत्त आयात इति ।

१ वैदिरथे. २ त्रैदग्जातिपतनेन. ३ परव. ४ तत्रापि. ५ तत्रात्तत्र कापि कञ्चु वर हरीर. ६ त्रैविशेषः

सं तु गच्छन्त्या यन्त्रजेनोत्पन्नस्य प्रयोगस्तत्र वेत्तन्मीमेव प्राप्नुमभियाञ्छुद्धीवावलोकि
 ती' इति चनप्राप्तम् । स स्वकथयन्—'एष नानपादमूले वर्तते' इति । एवंवादिनं तु
 पुनरवदम्—'यद्येवं ततः प्रापयतु मां नम्रैव भगवान् । उन्ताम्यति मे हृदयं तदर्शनाय'
 । यदत्रैवाप्तो गगनागमनेर्गोचर्यथाग्निजटाकृत्तनम्, अनिलपदमन्धरगणलितैकाश्च-
 रीयम्, मरुत्वया दृढाप्रलपरिकरम्, अर्धदुष्टिनयतोवर्षातमनापाशिदोषोररुम्, निःशे-
 षपावनरक्षणमोच्छुम्निनगरीरम्, नगीरगापर्जनमपि गन्तव्योत्तनखेदमभृतम्, उद्-
 देशास्त्रिन्द्मानम्येदमाननेन, मर्दवलोकनदुःखोद्भूतं च वाणजललविसरमीक्षणाभ्यां
 पदुस्तजन्तम्, सुमुञ्जुमपि मत्त्रेदेनामुष्म, वीतरागमपि मत्त्रियहितरतम्, निःसङ्गमपि
 उनापमोत्सुष्म, निःस्पृहमपि मर्दयगंपादनवर्थाकुटम्, निर्मममधुपात्तद्रोहम्, निरहं-
 जल्पद्वेषवायमिति मां मन्यमानम्, समुज्जितदृष्टमपि मर्दयं हिन्दयन्तम्, समलोष्टकाश्च-

वदं तच्छुनारम्भं तत्पलेन तत्कारेणोत्पन्नस्य एत संजातवाज इत्येवशोरीय तस्य कपिशलस्य समी-
 प्यर्षे निकटं प्राप्नुमायादयिपुमनिवाञ्छुदमिन्वदुद्धीयः गच्छपलोक्त इत्येवांसील उद्धीवापलोकी क्रासायिति
 हारीनकमप्राप्तम् । स तु हारीनक एव तातस्य पादमूले वर्तते इत्येकपरित्यज्यथाल् । एवंवादिनमेवं-
 तानं तु हारीनकं पुनरवदमकथयम् । यद्येवं वर्तते ततो भयसन्नां तत्र प्रापयतु नायवतु । तदर्शनाय
 त्वलोकनाय मे मम हृदयमुत्ताम्यन्त्युत्पत्तीयेवं वदन्तः पुरो दुरात्माहं कपिशलमद्राशं व्यलोकयामिति
 किन्त्ययः । इतः कपिशलं विचिन्धि—गगनेति । गगने व्योम्नकाका आगमनं यानं तस्य
 गदनादनपास्थितोऽम्भानन्धितो जटाकृत्तानो यस्य स तम् । 'जटालमकचे मूले षडभासिधयोर्जटा'
 ये विश्वः । अनिलपथ आकाशे संचरणं संचलनं गगनं तेन चलितः कश्चित् एतेऽप्यलो वर-
 णो बभूवभूतसुत्तरीयं संव्यानं यस्य स तम् । 'प्रच्छादनं प्रावरणं संव्यानं चोत्तरीयकम्' इति हैमः ।
 कर्णां दृशानां त्वया कृता इह वाच्यः परिकरो येन स तम् । 'भवेत्परिकरो व्राते पर्यङ्कपरिचारयोः । प्रपा-
 गाविकाकान्धे द्विवेकारम्भयोरपि' इति विश्वः । अर्धदुष्टितं ययतोपवीतं यज्ञसूत्रं तेन सनाथं सहितमथि-
 षं कीदृश्यावदोपसुरो यस्य स तम् । निःशेषं समग्रं यत्पुरपथमाकाशं तस्मादवतरणं तस्मायः धमः खेदखेनो-
 धुम्निं शरीरं यस्य तम् । 'नभोऽन्तरीक्षं गगनमनन्तं सुरवर्त्म सप्त' इत्यमरः । समीरणेन वायुनापहतमपि
 विहितमपि मरुत्वये चतुस्ततं तस्मायः खेदध्वेन संसृतं निश्चितम् । जलप्रवेद्याद्योभगद्वाजलान्तर्गमनादा-
 नेन मुखेन निस्सन्दमानः शरत्स्वेदो घर्षो यस्य स तम् । किं कुर्वन्तम् । वाप्यजललविसरं नेत्रजलकणस-
 र्दनीशनाभ्यां लोचनाभ्यामुच्छ्रजन्तं त्वन्तम् । कीदृशं जललविसरम् । ममावलोकनं तस्मायुद्धं तस्मा-
 द्भूतं प्रादुर्भूतं प्रकटीभूतम् । मोक्षुमिच्छुमुमुञ्जुरेवंभूतमपि मत्त्रेहेन मत्प्रोत्साऽमुकमत्यकनखरुण्डितम् । वीतो
 पलो रागोऽनुरागो यस्मादेतादृशमपि मत्त्रिय इष्टे रतमासक्तम् । निर्गतः संगोऽन्यजनसंपर्कः परजनसंयोगो यस्य
 स तनेतादृशमपि मम समागमो नेलापन्त्र तस्मिन्नुत्सुकमुत्कण्ठितम् । निर्गता स्पृहा वाञ्छा यस्मादेवंभूतमपि
 ममाथो मर्दयन्त्यस्य संपादनाय निष्पादनकरणाय परे शामहलेनाकुलं व्याकुलम् । निर्मममपि निर्गतममत्तमपि
 नमत्तभावो नास्ति । मपि विषय उपाशुटः स्थापितः श्रेष्ठः प्रेमा येन स तम् । निर्गतोऽहंकारो गर्वो यस्मादेतादृ-
 शमत्तमेनैवायं कपिशल इति मन्यमानं ज्ञायमानम् । समुज्जितवत्सुकः क्लेशो येनैवंभूतमपि मर्दयं मत्कृते हिं-
 सन्तं हेतुं प्राप्नुवन्तम् । समे सदृशे तुल्ये लोष्टकायने यस्य स समलोष्टकाश्चनस्तस्य भावस्तथा सुखितं

१ तस्योत्पत्तः, २ तस्यमीपं विहाय सहैव प्राप्नुमभियाञ्छन्; समीपं विहायसैव प्राप्नुमभियाञ्छन्;
 ३ खेदादव्यवसितः, ४ संचरणवेगचलितैकाग्रदौत्तरीयतस्त्वया; संचरणवेगचलितैकाग्रदौत्तरीयतस्त्वया,
 ५ भावास्ति, ६ अपद्वतम्, ७ उत्पद्य, ८ मदिलोकन, ९ दुःखागतम्, १० हिन्दयमानम्.

स्थित्वा यथास्थानं जगाम । हारीतस्तु मां संनिहितेऽपि मुनिकुमारकजने निजकरैर्भेदोन्मिष्या-
त्मपर्णशालां नीत्वा शनैः शनैः संशयनीयैकदेशे स्थापयित्वा प्राभातिकक्रियाकरणाय निर्वचो ।
निर्गते च तस्मिन्नेन सर्वकार्याश्रमेण त्रिर्यज्ञातिपतनेन देहेन पीडितान्तरात्मा चिन्तां प्रा-
विशम् । अत्र तावदनेकभवमुकृतसहस्राधिगम्यं मानुष्यमेव दुर्लभम् । तत्राप्यपरं महत्कला-
तिविशिष्टं ब्राह्मण्यम् । ततोऽपि विशिष्टतरमामन्नामृतपदं मुनित्वम् । तस्यापि विशेषान्तरं
किमपि दिव्यलोकनिवासित्वम् । तद्येनेनावतः स्थानात्स्वशोभैरात्मा पातितस्तेन कथमपुनः
सर्वक्रियाविहीनेनास्याभिर्यग्जातेः समुद्धृतः स्यात् । कथं वा पूर्वजन्माहितक्रेहैः सह समा-
गममुत्तमनुभूतम् । अननुभवतश्च तन्निष्पद्योजनेनामुना जीवितेन किं मे परिरञ्जितेन । पतु
यत्रै सत्र कापि यातनाशरीरम् । सुखं तु नानुभवितव्यममुना दुःखैकभाजनेन । तत्परि-
जाम्येनम् । पूर्वतामस्मद्व्यसनदानैकचिन्तादुःस्थितस्य विधेमन्तोरयः' इत्येवं च जीवितरि-
त्यागचिन्तानिमीलितं मां समुच्छ्वासयन्निव विक्रासहासिना मुखेन सहसा प्रविश्य हारीतो-
ऽभ्यधात्—'भ्रातर्वैराम्पायन, दिष्ट्या वर्धसे । पितुस्ते भगवतः श्वेतकेतोः पादमूलात्कपि-
ञ्जलस्त्वामेवान्विष्यन्नायात' इति ।

अभिधनुं शीलं यस्याः सा तथा स्तम्भितेव कीलितेव विरमिव स्थित्वा बहुकालमिव स्थित्वा यथास्थानं क-
स्थलं जगामागमत् । हारीतस्तु मां मुनिकुमारकजने तापसश्चिनुजने संनिहितेऽपि समीपवर्तिन्यपि सति नि-
करैर्भेदात्मपार्श्वनिर्बोधिष्णोत्पाव्यात्मपर्णशाला स्वीयमृणुकुटीं नीत्वा प्राप्य शनैः शनैर्मन्दं मन्दं शयनीयं
शय्याया एकदेशेऽन्यतरप्रदेशं स्थापयित्वा संस्थाप्य प्राभातिकक्रियाकरणाय प्रत्युपविधिधिषाणाय निर्वचो नि-
गात् । तस्मिन्हारीतमुनौ निर्गते च सति तेन सर्वानि समग्राणि यानि कार्याणि कृञ्जानि तेष्वशमेगासनपेन श्वे-
भ्यातिपतनेन पक्षिजात्पन्तर्गतं देहेन विग्रहेण शरीरेण पीडितोऽन्तरात्मा यमैवंभूतोऽहं चिन्तान्तरं प्र-
यितं प्रविशोऽभूत् । अत्रेति । अस्मिन्नेके तावदादावनेकभवानामसर्वकथजन्मनां गुरुनसहस्रैः पुम्पत्तै-
रधिगम्यं प्राप्यमेवंविधं मानुष्यमेव मनुजत्वमेव मनुष्यत्वं दुर्लभं दुष्प्रापम् । तत्रापि मनुष्यत्वेऽप्यरमन्त-
कलजातिषु समप्रवर्णेषु विशिष्टं विशेषाधिकं ब्राह्मण्यं ब्राह्मणत्वं सारमधिकतरम् । ततोऽपि ब्राह्मण्यतोऽप्यु-
चयेन विशिष्टं श्रेष्ठं विशिष्टतरं किञ्चिदाधिक्यमासन्नं समीपवर्ति निकटवर्त्तमृतपदं मोक्षपदम् । 'महानन्दोऽहं
शिद्धिः' इति दैमः । यस्मिन्नेतादृशं मुनिवं यतिचमधिकतरम् । तस्यापि मुनित्वस्यापि यतिरस्यपि किन्तौ
विशेषान्तरं किञ्चिदाधिक्यं दिव्यलोकनिवासित्वं सर्गलोकस्यापि यम् । तत्तस्मान्कारणाद्येनेनावतः पूर्वजन्मना-
त्स्वशोभैर्निजदृष्यैरात्मा पातितस्तेन मया सर्वाः समधाः क्रियाः ज्ञानादिकास्त्वामिर्विहीनेन रहितेनापुना कथ-
मिदानीमस्याभिर्यग्जातेः कथमात्मा समुद्धृत उद्धारं प्रापितः । स्यादिति शेष । पूर्वजन्मनि पूर्वमेव बन्धजन्मना-
हितः स्थापितः श्रेष्ठः प्रीतिर्येषु ते सह ममागममुत्तं मेलापकतौख्यं कथमनुभूतं साशक्तताम् । भवतीति शेष ।
तत्समागममुत्तमनुभूतवतः साशदाकृतवतश्च मे मम निष्पद्योजनेन निरयंकेनामुना जीवितेन परिरक्षितेन किम्
न किञ्चिदित्यर्थः । यत्र तत्र कापीदं यातनाशरीरम् । 'यातना नरकवेदना' इति दैमः । नरकदेहम् । तीवरेत-
क्षममित्यर्थः । पततु पतनं करोतु । सुखं तु नानुभवितव्यममुनानेन तु यस्य कष्टस्यैकभाजनेनैकानि शरीरेण ।
अत एवत् शरीरं परित्यजामि मुयामि । अस्माकं व्यसनदानं कष्टप्रदानं तस्यैकाद्वितीया या चिन्ता तदा दु-
स्तस्य दुःखितस्य विप्रेर्विधातुर्मनोरथोऽस्मिन्नाथः पूर्वां परिपूर्णाभूयताम् । इत्येवं चेतीत्येवं प्रकारेण या जीनि-
परित्यागचिन्ता तथा निमीलितं मुदितं मां विक्रायेन हसतीत्येवंसीदैन विक्रायहासिना मुखेनाननेन व-
च्छ्वासयन्निश्वसयन्निव सहस्रातर्कित प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा हारीतकोऽभ्यधात् । किं तदित्य-
ज्ञातरिति । हे भ्रातर्हं कथो वैराम्पायन, त्वं दिष्ट्या मायेन वर्धसे । ते सत्र भगवतो महाश्वेतके-
पितुः पादमूलात्कचरणसमीपात्त्वामेवान्विष्यन्वप्यन्वप्यन्कपिञ्जल आयात इति ।

१ वेदिदेशे. २ श्वेतकेतोः श्वेतकेतोः. ३ परम्. ४ तत्रापि. ५ तत्रापरं कापि वातु यत्र शरीरम्. ६ कपिचमः

अहं तु तच्छ्रुत्वा तत्क्षणेनोत्पन्नपक्ष इवोत्पत्त्य तैस्समीपमेव प्राप्नुमभियाञ्छुद्गीवावलोकी
 'वासी' इति तमप्राक्षम् । स त्वकथयत्—'एष तातपादमूले वर्तते' इति । एवंवादिनं तु
 तमहं पुनरवदम्—'यद्येवं ततः प्रापयतु मां तत्रैव भगवान् । उक्तम्यति मे हृदयं तदर्शनाय'
 इत्येवं वदन्नेवाप्रतो गगनागमनवेगादयथास्थितजटाकलापम्, अनिलपथसंचरणचलितैकाध्व-
 जोत्तरीयम्, तरुत्वचा दृढावद्धपरिकरम्, अर्धश्रुटितयशोपवीतसनाथास्थिशोपोररुक्म्, निःशो-
 पमुखावतरणशमोच्चैस्सितशरीरम्, समीरणापहृतमपि गरुत्पयोत्पतनखेदसंभृतम्, उद-
 कप्रवेशान्निस्सन्दमानखेदमाननेन, मंदबलोकनदुःखोद्भवं च वाष्पजललवविसरमीक्षणाभ्यां
 युगपदुत्सृजन्तम्, मुमुक्षुमपि मत्लेहेनामुक्त्वा, वीतरागमपि मत्प्रियहितरतम्, निःसङ्गमपि
 कल्पमागमोत्सुकम्, निःस्पृहमपि मदर्थसंपादनपर्याकुलम्, निर्ममनप्युपाखंडकोहम्, गिरहं-
 कारमप्यहमेवायमिति मां मन्यमानम्, समुद्भितक्लेशमपि मदर्थे ह्यिच्छन्तम्, समलोद्रकाश-

अहं तच्छ्रुत्वाकर्ण्य तत्क्षणेन तत्क्षालेनोत्पन्नपक्ष इव संजातवाज इवोत्पत्त्योशीय तस्य कपिशलस्य समी-
 पमन्त्रं निकटं प्राप्नुनासादयितुमभियाञ्छन्ननिलपञ्चुद्गीवः सप्तजलोक्त इत्येवंशील उद्गीवावलोकी वासासिद्धि
 तं हासितकमप्राक्षम् । स तु हासितक एव तातस्य पादमूले वर्तते इत्यकथयत्तिलम्यपात् । एवंवादिनमेवं-
 वृत्तानं तु हासितमहं पुनरवदमकथयम् । यद्येवं वर्तते ततो भगवान्मां तत्र प्रापयतु नाययतु । तार्थनाम
 दसलोकनाय मे मम हृदयमुत्ताम्यत्युत्पततीत्येवं वदन्ममः पुरो दुरात्मार्हं कपिशलमद्रासं व्यलोकयमिति
 दुरेणान्ययः । इतः कपिशलं विचिन्धि—गगनेति । गगने व्योम्न्यावासा आगमनं नानं तस्य
 वेगदकारयतस्थितोऽस्थानस्थितो जटाकलानो यस्य स तम् । 'जटालप्ररूपे मूढे ह्यसमाप्तिद्योऽर्था'
 शी विश्वः । अनिलपथ आकाशे संचरणं संचलनं भगनं तेन कल्पितः कल्पित एतेऽप्यलो वर-
 प्रतो मत्संबन्धुतुत्तरीयं संबन्धं यस्य स तम् । 'प्रच्छादनं प्रावरणं संबन्धं पोत्तरीयकम्' इति दैनः ।
 एतानं वृक्षानां तत्रा कृत्वा हृद वाक्चः परिकरो येन स तम् । 'भयैत्परिकरो प्राते पर्येष्टपरिदारयोः । प्रया-
 दान्प्रिकारव्ये विवेकात्मबोरोरपि' इति विश्वः । अर्धश्रुटितं यशोपवीतं गरुत्पतं तेन सनाथं छदितमधि-
 येवं कीरकाशेपुसुरो यस्य स तम् । निःशेषं तमयं यत्पुरयभावासां तस्मादवतरणं तस्यायः धनः खेदशो-
 क्युत्तितं शरीरं यस्य तम् । 'नमोऽन्तरिक्षं गगनमनन्तं सुरवामं यम्' इत्यमरः । समीरणेन वायुनाहृतमपि
 पण्डितमपि मरुतये यदुरतनं तस्मात्तः रोदस्त्रेण संसृतं निश्चितम् । अल्पवेशास्योमगजाजलाप्यनंतता-
 वनेन सुष्ठेन निस्सन्दमानः क्षरत्स्येदो पमो यस्य स तम् । किं कुर्वन्तम् । वाष्पजलजविसरं नेत्रजलकला-
 म्भ्रानोक्षणाभ्यां लोचनान्भ्यामुत्सृजन्तं स्वजन्तम् । कीरशं जटालपरिकरम् । गमावलोकिनं तस्मात्तदुःखं तस्मा-
 दुद्भवं प्रदुर्भवं प्रकटीभूतम् । मोक्षुनिष्पुर्मुमुक्षुरेवंभूतमपि मत्प्रहेन मत्प्रोत्साहकनतत्पनछादितम् । योऽपि
 यो ह्योऽनुगतो यस्मादिताशमपि मत्प्रिय इष्टे रतमातक्षाम् । निर्गतः संतोऽन्यत्रसंभवं, परस्वसेनेयो यस्य
 स तमेतारागमपि मम शानागनो नेलायस्य तस्मिन्नुत्सृजन्तुपरिहितम् । निर्गतं हृत्वा काञ्चा यस्मादिवंभूतमपि
 सप्तो मरुतस्य संसादानय निष्पादनकरणात् परं यामरजेनावुलं यदाशुलम् । निर्मममपि निर्मितमममपि
 मरुतमात्रो नास्ति । मपि विषय उपाखण्डः स्थापितः हेहः प्रेमा येन स तम् । निर्मोऽर्हयो सर्वे यस्मादिद-
 एतन्महेवानं छदित्त इति मन्थनानं शानमानम् । समुद्भितकररुक् । हेनो देवंभूतमपि मदर्थे नहते हि-
 रन्तं हेयं प्रदुवन्तम् । मने कश्चिद् मुनि लोकावासे यस्य स गमलोद्रकाशयन्तस्य मन्त्रकात् तस्य सुष्ठेवं

१ एतन्महेवानं २ एतन्महेवानं विहाय ३ एतन्महेवानं ४ निर्मितमममपि ५ निर्मितमममपि ६ निर्मितमममपि ७ निर्मितमममपि ८ निर्मितमममपि ९ निर्मितमममपि १० निर्मितमममपि

अहं तु तच्छ्रुत्वा तत्क्षणेनोत्पन्नपक्ष इवोत्पत्त्य तत्समीपमेव प्राप्तुमभिवाञ्छन्नुद्धीवावलोक्य
 'कासौ' इति तमप्राक्षम् । स त्वकथयत्—'एष तातपादमूले वर्तते' इति । एवंवादिनं तु
 तमहं पुनरवदम्—'यद्येवं ततः प्रापयतु मां तत्रैव भगवान् । उत्ताम्यति मे हृदयं तदर्शनाय'
 इत्येवं वदन्नेवामतो गगनागमनवेगादयथास्थितजटाकलापम्, अनिलपथसंचरणचलितैकाध्व-
 योत्तरीयम्, तरुत्वचा दृढावद्वपरिकरम्, अर्धेद्युटितयज्ञोपवीतसनाथास्थिशोपोरस्कम्, निःशो-
 प्रसुरपथावतरणश्रमोच्छ्वसितशरीरम्, समीरणापहंतमपि मरुत्पथोद्वेगतनखेदसंभृतम्, उद-
 क्रप्रवेशान्निस्स्यन्द्मानस्वेद्माननेन, मंदवलोकरुण्डैः खोद्रतं च वाष्पजललविसरमीक्षणाभ्यां
 युगपदुत्सृजन्तम्, सुमुक्षुमपि मत्लेहेनामुक्तम्, वीतरागमपि मत्प्रियहितरतम्, निःसङ्गमपि
 सत्समागमोत्सुकम्, निःस्पृहमपि मद्दर्शसंपादनपर्याकुलम्, निर्मममप्युपारूढज्ञेहम्, निरहं-
 कारमप्यहमेवायमिति मां मन्यमानम्, समुञ्जितकेशमपि मद्दर्शे क्षिंश्यन्तम्, समलोष्टकाश्र-

अहं तच्छ्रुत्वाकथं तत्क्षणेन तत्कालेनोत्पन्नपक्ष इव संजातवाज इवोत्पत्त्योद्यय तस्य कपिञ्जलस्य समी-
 पमभ्यर्णं निकटं प्राप्तुमासादयितुमभिवाञ्छन्मिलयन्नुद्धीवः सन्नवलोकत इत्येवंशील उद्धीवावलोक्यै कासाविति
 तं हारीतकमप्राक्षम् । स तु हारीतक एव तातस्य पादमूले वर्तते इत्यकथयदित्यभ्यधात् । एवंवादिनमेवं-
 युवाणं तु हारीतमहं पुनरवदनकथयम् । यद्येवं वर्तते ततो भगवान्नां तत्र प्रापयतु नाययतु । तदर्शनाय
 एववलोचनाय मे मम हृदयमुत्ताम्यत्युत्तरीयेवं वदन्नप्रतः पुरो दुरात्माहं कपिञ्जलमद्राक्षं व्यलोकयमिति
 दूरोपान्वयः । इतः कपिञ्जलं विदिनधि—गगनेति । गगने व्योम्न्याकाश आगमनं यानं तस्य
 वेगाद्रसादयथास्थितोऽस्थानस्थितौ जटाकलापो यस्य स तम् । 'जटालप्रकचे मूले ह्यक्षमांशिकयोर्जटा'
 इति विश्वः । अनिलपथ आकाशे संचरणं संचलनं गमनं तेन चलितः कम्पित एकोऽधलो वद-
 श्रान्तो यत्संबभूतमुत्तरीयं संघ्यानं यस्य स तम् । 'प्रच्छादनं प्रावरणं संघ्यानं चोत्तरीयकम्' इति रैनः ।
 तरुणां पृक्षाणां त्वचा कृत्वा दृढ आवृक्षः परिकरो येन स तम् । 'भवेत्परिकरो त्राते पर्यङ्कपरिवारयोः । प्रगा-
 दगायिकाकान्धे विवेकारम्मयोरपि' इति विश्वः । अर्धेद्युटितं यज्ञोपवीतं यज्ञसूत्रं तेन सनाथं सहितमधि-
 क्षेपं कीकनावशेषपुरो यस्य स तम् । निःशोयं समग्रं यत्सुरपथमाकाशं तस्मादवतरणं तस्मात्पथः धमः खेदस्तेनो-
 च्युतिवं शरीरं यस्य तम् । 'नभोऽन्तारिक्षं गगनमनन्तं सुरवर्तनं खम्' इत्यमरः । सनीरगेन यातुनापहतमपि
 पीडितमपि मरुत्पथे यदुत्ततनं तस्मात्पथः खेदस्तेन संभृतं निश्चितम् । जलप्रवेशापोनगत्राजलान्तरगमनादा-
 ननेन मुखेन निस्स्यन्द्मानः क्षरत्स्वेदो धर्मो यस्य स तम् । किं कुर्वन्तम् । वाष्पजललविसरं नेयवलकन्नु-
 ध्दनीक्षणाभ्यां लोचनाभ्यामुत्सृजन्तं त्यजन्तम् । कीरशं जललविसरम् । मनावलोकनं तस्माद्दुःखं तस्मा-
 द्दुर्वं प्रादुर्भूतं प्रकटीभूतम् । नोतुनिष्पुर्णुत्तरेवंभूतमपि मत्लेहेन मत्पीत्याऽनुक्तमकथयति उच्यते । वेदो
 पलो रागोऽसुरागो यस्मादिताहसानपि मत्प्रिय इथे रतमासकम् । निर्गतः संगोऽन्यजनसंसर्गः पापजनसंसर्गो यस्य
 स तमेताहसानपि मम सनाथमो नेतापस्तत्र तस्मिन्नुत्सुकमुत्कण्ठितम् । निर्गता स्पृहा वाष्पा यन्मत्संभृतम्
 मनाथो मद्दर्शस्य संपादनाय निष्पादनकरणाय पथे सानस्त्वेनागुलं व्याकुलम् । निर्मममपि निर्मममप्यु-
 नमत्समागो नास्ति । नमि विषय उपाकूः स्थापितः फेदः प्रेमा येन स तम् । निर्मममपि निर्मममप्यु-
 नममप्यहमेवायं कपिञ्जल इति मन्यमानं शयनानम् । समुञ्जितकेशः हेमो वेदोऽसुरागो यस्मिन्नुत्सुकम्
 सन्तं हेतोः प्राप्नुवन्तम् । सने सहसे तुल्ये लोष्टकायने यस्य स समलोष्टकायने सनाथो यो योऽहं

१ तच्छ्रुत्वा । २ तत्समीपं विशय सहसेर प्राप्तुमभिवाञ्छन् । ३ उद्धीवावलोक्य । ४ तदर्शनाय । ५ त्वकथयत् । ६ उत्ताम्यति मे हृदयं । ७ तदर्शनाय । ८ तदर्शनाय । ९ तदर्शनाय । १० तदर्शनाय । ११ तदर्शनाय । १२ तदर्शनाय । १३ तदर्शनाय । १४ तदर्शनाय । १५ तदर्शनाय । १६ तदर्शनाय । १७ तदर्शनाय । १८ तदर्शनाय । १९ तदर्शनाय । २० तदर्शनाय । २१ तदर्शनाय । २२ तदर्शनाय । २३ तदर्शनाय । २४ तदर्शनाय । २५ तदर्शनाय । २६ तदर्शनाय । २७ तदर्शनाय । २८ तदर्शनाय । २९ तदर्शनाय । ३० तदर्शनाय । ३१ तदर्शनाय । ३२ तदर्शनाय । ३३ तदर्शनाय । ३४ तदर्शनाय । ३५ तदर्शनाय । ३६ तदर्शनाय । ३७ तदर्शनाय । ३८ तदर्शनाय । ३९ तदर्शनाय । ४० तदर्शनाय । ४१ तदर्शनाय । ४२ तदर्शनाय । ४३ तदर्शनाय । ४४ तदर्शनाय । ४५ तदर्शनाय । ४६ तदर्शनाय । ४७ तदर्शनाय । ४८ तदर्शनाय । ४९ तदर्शनाय । ५० तदर्शनाय । ५१ तदर्शनाय । ५२ तदर्शनाय । ५३ तदर्शनाय । ५४ तदर्शनाय । ५५ तदर्शनाय । ५६ तदर्शनाय । ५७ तदर्शनाय । ५८ तदर्शनाय । ५९ तदर्शनाय । ६० तदर्शनाय । ६१ तदर्शनाय । ६२ तदर्शनाय । ६३ तदर्शनाय । ६४ तदर्शनाय । ६५ तदर्शनाय । ६६ तदर्शनाय । ६७ तदर्शनाय । ६८ तदर्शनाय । ६९ तदर्शनाय । ७० तदर्शनाय । ७१ तदर्शनाय । ७२ तदर्शनाय । ७३ तदर्शनाय । ७४ तदर्शनाय । ७५ तदर्शनाय । ७६ तदर्शनाय । ७७ तदर्शनाय । ७८ तदर्शनाय । ७९ तदर्शनाय । ८० तदर्शनाय । ८१ तदर्शनाय । ८२ तदर्शनाय । ८३ तदर्शनाय । ८४ तदर्शनाय । ८५ तदर्शनाय । ८६ तदर्शनाय । ८७ तदर्शनाय । ८८ तदर्शनाय । ८९ तदर्शनाय । ९० तदर्शनाय । ९१ तदर्शनाय । ९२ तदर्शनाय । ९३ तदर्शनाय । ९४ तदर्शनाय । ९५ तदर्शनाय । ९६ तदर्शनाय । ९७ तदर्शनाय । ९८ तदर्शनाय । ९९ तदर्शनाय । १०० तदर्शनाय ।

राश्रमपदं मुह्ये प्राप्तः । जन्मान्तरगमरणं चास्योपजातम् । तद्रूपं संप्रति तं द्रुम् । मदीयया चाशिषानुगृह्य षक्तव्योऽसौ । घत्स, यावदिदं कर्म परिममाव्यते तावत्त्वग्नित्रेव जाशालेः पादमूले स्थानव्यमिति । अपि च त्वद्दुःखदुःखिताम्वा ते श्रीरपि तस्मिन्नेव कर्मणि परिचारिका वर्तते । तथा तु शिरस्युपाग्रायैतदेव पुनःपुनः संदिष्टम् । एवमुक्त्वाऽकठोरशिरीष-
कुमुमशिखासूक्ष्माप्रोद्भेदपक्ष्मलानि गौत्राणि पुनःपुनः पाणिना परामृश्यान्तर्हृदयेनाद्वय । तथा दूयमानहृदयं च तमवदम्—सखे कपिञ्जल, किं दूयसे त्वयापि मन्दपुण्यस्य मम हृते तुरंगमतामापन्नेन पराधीनवृत्तिना बहुतराण्येव दुःखान्वनुभूतानि । कथं सोमवागी-
तेनानुनास्येन समुत्पादितसफेनरकक्षयाः खरखलीनश्रुतयो विसोदाः । कथमयमकठोरकि-
सलयशयनीयैकैसेवासुकुमारः सदा पर्याणितस्य न शीर्णः पृष्ठवंशः । कथनेषु कुमुमोवगा-
पतितबालवनलतास्पशंभात्राश्रमेषु गात्रेषु कशाभिषाता निर्भतिताः । कथं च मद्भ्रूवोद्ग-
हिनि वेहेऽस्मिन्वधोत्पीडनकृताः पीडाः समुपजाताः इत्येभिरन्येभ्यः पूर्ववृत्तान्तालापेस्ता-
लविसृत्ततिर्यग्जातिदुःखैः सुंरमतिष्ठम् ।

वितवानासां दत्तवान् । हे बत्स कपिञ्जल, महासुनेर्जाशालेराश्रमपदं मुह्ये ममं ते तर प्राप्तः । अस्य कुकुम्ब जन्म-
न्तरस्य स्मरणं च भवान्तरज्ञानं चोपजातम् । सप्रणीतानीं तद्रूपं मम तं हृत्तं द्रुम् विलोकयितुम् । मदीययाशि-
ऽऽशीर्वादिनानुगृह्यानुग्रहविषयीकृत्यासौ मुक इति षक्तव्यो भवितव्यः । इतिश्लोकमाह—हे घासेति । हे रम,
यावदिदं पूर्वांशं कर्म परिममाव्यते परिपूर्णाक्रियते तावत्कालमस्मिन्नेव जाशालेः पादमूले त्वया स्मृतं
स्थेयम् । अपि च तव दुःखेन दुःखिता पीडिता ते तवाम्वा माता धीरव्येऽस्मिन्नेव कर्मणि परिचारिका
सपर्याकारिणी वर्तते । तयाम्बभवापि शिरस्युत्तमात्रे मल्लक उपाग्राय सुम्ब्यैतदेव पूर्वांशं पुन पुन
संदिष्टं कथितमुकम् । इत्येवमुक्त्वा प्रतिपाद्याऽकठोराम्बकठिनानि कोमलानि शृङ्गानि यानि शिरीषकुमुमानि
तेषां शिषा तस्याः सुम्भोऽणुरमस्य य उद्भेदस्तद्रूपक्ष्मलानि कोमलानि गात्राणि शरीरानि पुन पुन कति-
ना हृत्तेन परामृश्य परामर्शनं कृत्वा हृदयेन चेतसाद्वयनाश्रियत । तथा दूयमानहृदयं चित्तमानवेत्तवं च तं
कपिञ्जलमहमवदमकथयम् । किं तदित्याह—सखे इति । हे सखे कपिञ्जल, किं दूयसे किं त्वया । त्वयापि
भवनापि मन्दपुण्यस्य खल्यमुकृतस्य मम हृते तुरंगमतामशंभामापन्नेन प्राप्तेन पराधीनवृत्तिना परापतयित्वा
परवशवृत्तिना बहुतराण्येवानेकान्येव दुःखानि कृच्छ्राण्यनुभूतानि साक्षात्कृतानि । कथं केन प्रदीपे
धूमः सोमवागी तस्याः पानं तत्रोचितेन योग्येनामुनास्येन मुखेन समुत्पादितो विहितः सफेन-सफेनद्वि-
रेषसावो ह्यभिरच्युतिर्यामिरेवंविधाः रारे कठिनं यस्खलीनं कविका कविषं मुखयत्रणं तस्य हृदये
ध्रणा विशोदाः क्षान्ताः । कथमकठोरं सुकुमारं यत्किंसलयशयनीयं तस्यैकैवैकसपर्यया सुकुमारः कुक्षो-
मलः सदा पर्याणितस्य संजातरत्वमनसायं पृष्ठवंशो रीडकः । 'रीडकः पृष्ठवंशः स्यात्पृष्ठं तु चरमं हृत्ते'
इति हैमः । न शीर्णः सटितः । कथं कुमुमानामुषयोऽवचयसस्मादापतिताः सखा बालवनलतास्तासां स्वर्गवा-
शेनाश्रमेभ्यस्तमर्षेष्वेषु गात्रेषु कशाभिषाता वर्मदण्डप्रहारो निपतिताः । कथं च मद्भ्रूवोद्गहिनि यज्ञोपीड-
धारकेऽस्मिन्वेहे शरीरे यत्र यमं तेन यदुत्पीडनं बन्धनं तेन कृता विहिताः पीडा बाधाः समुत्पन्नाः
समुत्पन्नाः । इत्येभिरन्येभ्यः पूर्ववृत्तान्तालापैः प्राचीनोदन्तसंभाषणैस्ताकालं तदर्थं विसृत्तं विसरपत्रमयं
तिर्यग्जातिदुःखैः मस्यैवंभूतोऽहं सुखमन्वतिष्ठमस्थाम् ।

१ न परिममाव्यते. २ भाष्ये. ३ गात्राणि मे. ४ तुरंगमम्. ५ एवमुक्त्वा. ६ शशिः इति.

७ मावधनेषु ८ निषालिना. ९ वद १० अन्वतिष्ठम्

दुःखं स्थापयामि । भवतु । तत्रैव गत्वा निष्णामि' इति निश्चिन्त्यैकदा प्रांतविहारनि-
 र्गत एवोत्तरं ककुभं गृहीत्वावहम् । अवहृदिवसाभ्यन्तगमनतया सोकमेव गन्वावशीर्यन्
 इव मेऽह्नानि श्रमेण । अमुष्यभ्रुपुटं पिपासया । नाडिधमेर्नोकम्पितकण्ठः श्रासेन । तद-
 वस्थश्च शिथिलायमानपक्षतिरत्र पताम्यत्र पतामीति पेरयानेपान्यतमस्य तमस्विनीतिनिर-
 संपातस्वेवाकैकरतिररकारिणो घनहरितपल्लवभरावनम्रम्यासन्नतरस्य सरसीरतरुनिकुञ्जयो-
 पर्यात्मानममुञ्चम् । चिरादिवोन्मुक्ताध्यश्रमल्लोऽवतीर्थं शीतलतरुनलच्छायास्थितो दल-
 हनसंरोधशिशिरमरविन्दकिञ्जरुजोवाससुरभि विसरमर्कपायमापीयमानमेवोत्पादितपुन-
 रुत्कपानसृष्ट्वा वृत्रेः पयो निपीथं यथाप्राप्तेरकठोरकमलकर्णिकार्थीनेर्धीरैतरुपाङ्कुरैरफलेभ्यं
 छत्वा क्षुधः प्रतीकारम्, अपराहसमये पुनः क्रियन्तमप्यध्वानं यास्यामीति मनसि कृत्वाचक्र-
 मनिःसहान्यद्धानि विश्रामयितुमन्यतमामविच्छिन्नच्छायां शाखामारुह्य तरोर्मूलभाग एवाव-
 तिष्ठम् । तथास्थितश्चाध्यश्रममुलभां निद्रामगच्छम् । चिरादिर्धे च लब्धप्रबोधो बद्धमा-

दुःखं स्थापयामि । भवतु जायताम् । तत्रैवाञ्जोशेषान्ते गत्वा विप्रम्यवस्थानं करोमीति निश्चित्य निर्गमं इवै-
 कदैकस्मिन्नामये प्रातः प्रभाते विहारार्थं यात्रार्थं निर्गत एवोत्तरमुत्पीथं ककुभं दिशं गृहीत्वावहमवहम् । अव-
 हृदिवसः स्रोतुदिनैरभ्यस्यं प्रारब्धं गमनं येन स तस्य भावस्तथा तथा सोकमेव सन्धमेव गत्वा मे मनाजानि इ-
 स्तापादादीनि श्रमेण प्रयासेनावशीर्यन्त इव स्फुट्यन्त इव । पिपासयोदन्यया मुष्यशोषं प्राप्नुवत्पुटं शोडितुं
 यस्य सः । 'चमुत्तोदितभे श्रियां' इत्यमरः । नाडिं घमतीति नाडिधम एवंपिधेन श्रासेन श्रतनेनाकम्पित-
 प्रचलितः कण्ठे निगरणो यस्य स तादृश्यवस्था यस्य सः । तदवस्थश्च शिथिलायमाना श्रवायमाना पक्षति पञ्च-
 मूलं यस्वैवभूतः । 'स्त्री पक्षतिः पक्षमूलम्' इत्यमरः । अत्र पतामि अत्र पतामीति परस्मानेव परावत् एव
 सरसीरे यस्यरुनिकुञ्जस्योपर्यात्मानं स्वममुचं मुक्त्वान् । 'निकुञ्जकुञ्जौ वा क्षीत्रे कतादिपिहितोदरे' इत्यमरः ।
 इतो निकुञ्ज विशेषयन्नाह — अन्येति । अन्यतमस्यानिर्दिष्टनामकस्य तमस्विनी यामिनी तस्यान्तिमेरुसंज्ञकमेव
 ध्वान्तसमृद्धस्वेवाकैकरतिररकारिणो रभिकिरणव्यङ्ग्यविधाविनो घनो निश्चिदो हरिनो नीलो यः पन्नमरः किञ्च-
 तदसंभारस्तेनावनमसावनतसासन्नतरस्यात्वेसमीरवर्तिनोऽतिनिकटवर्तिनः । चिरादिच चिरकालेन वृत्तौ
 दिवसेनोन्मुक्तो गतः अप्वश्रमकर्मः प्रवासछेदो यस्य सोऽन्तीर्यावरोहणं कृत्वा शीतला शिथेरा या तरोर्मूलभा-
 आतपभाभवसास्था स्थितः कृत्वावस्थानः । 'छाया सूर्यश्रिया कान्तितः प्रतिविम्बमनातपः' इत्यमरः । दलं पर्ये-
 हनं निविष्टम् । अर्थाद्द्वान्तरस्य । संरोधेनावरणेन शिशिरं शीतलमरविन्दं कमलं तस्य किञ्चलं केवढं तस्य
 रजः परागस्यस्य वातो गन्धमेव सुरभि सुगन्ध विवरसेन तन्मुलमधुना कषायं सुवररसम् । 'सुवरसु कालो-
 ऽश्री' इत्यमरः । धापीप्रमानमेवास्वाद्यमानमेवोत्पादिता पुनरुत्कयोत्कण्ठया पानसृष्ट्वा वाष्ठा येन तरुः । यदा-
 मुत्पादिता पुनः पानसृष्ट्वा वाष्ठा येन तदिल्लथं । आ तुभेः शोदिल्लयवर्धन्तं पयो जलं निपीय पाव कृत्वा जलं
 पीत्वा यथाप्राप्तैर्यथालम्भेरकठोरा मुकुमारकठिना या कमलकर्णिका वराटकलसा धीत्रेः फलेवीरतरुकरः ।
 'वीरहृशोऽरुक्करोऽग्निमुखी भद्रानकी त्रिपु' इत्यमरः । तस्य पर्णानि पत्राण्यङ्कुराः प्ररोहा नवाङ्कुराः कणानि रम्भानि
 च तीः क्षुभो क्षुभश्रायाः प्रतीकारं तत्प्रसन्नमनोपायं कृत्वा पिपायापराहसमये वृत्तीयग्रहरे पुनः क्रियन्तमप्यध्वानं
 मार्गं यास्यामि मस्मिन्ध्यामीति मनसि कृत्वेति चित्ते निश्चिन्त्य विचारवित्ताच्यश्रमेण मार्गच्छेदेन निःसहान्यद्वान-
 न्यसमर्थान्यद्धानि विश्रामयितुं विश्रामं कारयितुमन्यतमामन्यतरामविच्छिन्नापुटिता छाया यस्यां निरन्तर
 छाया यस्यामेतादृशो शासामादृशारोहणं कृत्वा तरोर्मूलभाग एवावतिष्ठसुरभिसम् । तथास्थितश्च तपस्य-
 साध्यश्रमेण मार्गच्छेदेन सुवभां सुप्राप्तं निद्रां प्रमीलामगच्छमत्रापम् । चिरादिच च चिरकालमुदसन्निव वृ-

१ दुःखे, २ अमुष्यन्, ३ चमुपुटः, ४ अकम्पितः अप्पावत्, ५ पत्रेरादिनगपन्नवत्, ६ वृद्धिद्वारा
 हरितपत्रनिविष्टपल्लवभरावनम्रम्यासन्नतरस्य सरसीरत्रमूनेकुञ्जस्य, ७ निविष्ट, ८ कषायकपुटम्, ९ अमुनकम्,
 १० निर्पीयमानप्राप्ये, ११ वीरतरु, १२ अङ्कुरवैधः अङ्कुरैः कषेध, १३ विमपुत्रम्, १४ रजः

ज्ञानमनुमोचनीयैस्तन्तुपादौरपश्यम् । अत्रतश्च पाशविरहितमिव कालपुरुषमतिकठिनतय
 चालिन्ना च वपुषः कालायसपरमाणुभिरिव केवलैर्निर्मितं प्रेतपतिमिवापरं प्रतिपक्षमिव पुण्य
 राक्षोपशयमिव पाप्मतो विनापि क्रोधकारणादावद्धभीषणभृकुटिरीद्रतरेणाननेनौरक्तकेकरत
 र्कनीनिकेन च चक्षुषा सकलजनभयंकरस्य भगवतः कृतान्तस्यापि भयमिवोपजनयन्तमा
 शये केसोपु चास्त्रिग्धमानेन ज्ञाने चान्धकारितं वर्णे चरिते च कृष्णं निवसने कर्मणि
 च मलिनं वचसि वपुषि च परुषमैदृश्राधुतानुरूपमप्याकारप्रत्ययादेवानुमीयमानकौर्यदोषं
 पुरुषमद्राक्षम् । आलोक्य च तं तादृशमात्मन उपरि निष्प्रत्याश एवापृच्छम्—'भद्र कस्त्वम्
 किमर्थं वा त्वया वद्वोऽस्मि । यद्यामिपलृष्णया तत्किमिति सुप्र एव न व्यापादितोऽस्मि ।
 किं नया निरागता बन्वदुःखैमनुभावितेन । अथ केवलमेव कौतुकात् । ततः कृतं कौतु-
 कम् । मुञ्च मामिदानीं त्वं भद्रमुखः । मया खलु बृहभजनोत्कण्ठितेन दूरं गन्तव्यम् ।
 कालश्रेयश्चमं वर्तते मे' हृदयम् । भवानपि प्राणिधर्मं वर्तते' । एवमुक्तः स मौमुक्त-
 तात्—'महात्मन्, अहं खलु क्रूरकर्मा जाता चाण्डालः । न च मया त्वमामिपलृच्छयेन

कान्तदृशमिव । अत्रेवराष्ट्रः सहसार्थे । लज्यः प्रातः प्रबोधो जागरो येन सोऽनुमोचनीयैदन्मोचयितुम-
 चक्षुष्यन्तुपादौरामानं त्वं वदं संयमितमपदं व्यलोकयम् । अत्रतश्च पुरतश्च पाशविरहितं कालपुरुषमिव
 वननिवृत्तिरहिततयातिकठोरतया वपुषो देहस्य कालिन्ना कृष्णत्वेन च केवलैः कालायसपरमाणुभिरिव
 निर्मितं रचितमपरं प्रेतपतिं वनमिव पुण्यराशेः सुकृतसद्वातस्य प्रतिपक्षमिवावहृदयमिव पाप्मतोः पापिष्ठसास्य-
 निवृत्तिप्राप्तमिव क्रोधकारणाद्विनापि मन्वुहेतुं विनाप्यावद्धा या भीषणा भैरवा वृद्धयत्नामी चैदत्ररेण
 नोननरेणाननेन मुखेनारक्ता लोहिता केकरतरा अतिवका कनीनिका यस्यैवंभूतेन च चक्षुषा नयनेन कृत्वा
 कृत्वनभयंकरस्य भगवतः कृतान्तस्यापि भयमिव नीतिमिवोपजनयन्तमुत्पादयन्तं निपादयन्तमाशयेऽभि-
 मये केसोपु चालकेपु चास्त्रिग्धं हृत्मानने मुखे शाने चावबोधे चान्धकारितं प्राणान्धकारं वर्णे देहपुणे चरित
 क्षापत्वेन च कृष्णं इयानं निवसने वस्त्रे कर्मणि क्रियायां च मलिनं कर्मलं वचसि चापि वपुषि शरीरे च
 परं कठिनमदृष्टधुतनरूपं स्वरुं यस्यैवंभूतमप्याकारप्रत्ययादाहृतेर्मानादेवानुमीयमानमनुमानेन शायमानं
 शयंशोरे कृत्वापुष्पं यस्य स तमेवंविधं पुरुषं नरनद्राक्षं व्यलोकयम् । आलोक्य च निरीक्ष्य च तं तादृशमात्मनः
 खलौगरे निष्प्रत्याशो निराश एवाहमपृच्छमप्रशयम् । हे भद्र, कस्त्वम् । किमर्थं किंयोजनं वाहं वद्वोऽस्मि ।
 यद्यमिपलृष्णया मांस्त्रिष्णया वतस्साद्रेतोः सुप्र एव निद्रां गत एव किमिति न व्यापादितो न ह्योऽस्मि । किं
 बन्धु-राननुभावितेन प्राणितेन मया निरागता निरापराधिना । अथ केवलमेव कौतुकादावर्थादिति चेत्
 कौतुकं विहितं उच्यते । 'कौतुकं कौतुकं च कुतुकं च कुतुकलम्' इत्यनरः । भद्रमुखः कृष्णवर्ण इत्यनर-
 दानीं सांप्रतं मां मुञ्च लज्ज । बृहभजने प्रमदिति खत उत्कण्ठितेन मयोत्वेन मया वैशान्पायनेन दूरं दैर्घ्यं
 गन्तव्यं भगनीयं वतनीयम् । मम हृदयं वेतो मानममराष्ट्रश्रेयश्चमं कालविलम्बे नमर्थं न वर्तते । भवानपि
 प्राणिधर्मं एव वर्तते मनुजोऽवीति तदमन्वेति । एवमुक्तः कथितो मामितुनपान्मभितवात् । किं ता-
 त्—'महात्मनिति । हे महात्मन् हे महावृत्तन्, अहं खलु निवसेन क्रूरकर्मा निवसेयमानो कठिनकर्मा
 जाता बन्धना । 'जातिः सामान्यबन्धनो' इत्यनरः । चाण्डालः शूद्रः । न च मया पाशवितेन निवृत्तयेन

१ कामदन्, २ भुजुटी, ३ अत्रतश्च केकरतः केकरतः, ४ चक्षुषा, ५ अत्रतश्च पाशविरहितः, ६ अत्रतश्च पाशविरहितः, ७ अत्रतश्च पाशविरहितः, ८ अत्रतश्च पाशविरहितः, ९ अत्रतश्च पाशविरहितः, १० अत्रतश्च पाशविरहितः, ११ अत्रतश्च पाशविरहितः, १२ अत्रतश्च पाशविरहितः, १३ अत्रतश्च पाशविरहितः

कुण्डलेन वा बद्धः । मम खलु स्वामी पद्मगाधिपतिरितो नातिदूरे भातङ्गप्रतिवद्वाप्यं
भूमौ कृतावस्थानः । तस्य दुहिता कौतुकमये प्रथमे वयसि वर्तते । तस्मात्सर्वं केनापि दुष्-
त्मना कथितो यथा जाबालेश्रम एवंगुणविशिष्टो महाश्र्व्यकारी शुक्रनिष्ठतीति । तथा च
श्रुत्वोत्पन्नकौतुकात्त्वद्ग्रहणाय बहव एवापरे माटशाः समादिष्टाः । तदद्य पुण्यैर्मथानादि-
तोऽसि । तदहं तत्पादमूलं त्वां प्रापयामि । वैन्धमोक्षे चाधुना सा ते प्रभवति इति ।

अहं तच्छ्रुत्वा मुक्ताशनिनेव ताडितः शिरसि संविमान्तरात्मा चेतस्यरवम्—‘अहो
मे मन्दपुण्यस्य दारुणतरः कर्मणां विपाकः । येन मया सुरासुरशिरःशेवराभ्यर्चितचरण-
सरसिजायाः श्रियो जातेन जगन्नयनमस्यस्य महामुनेः श्वेतकेतोः स्वहस्तसंवर्धितेन विज्य-
लोकाश्रमनिवासिना भूत्वा म्लेच्छजातिभिरपि दूरतः परिहृतप्रवेशमधुना पद्मं प्रवेष्ट-
व्यम् । चण्डालैः सहैकत्र स्थातव्यम् । जैरन्मातङ्गाङ्गनाकरोपनीतैः कवलैरत्मा पोषणीयः ।
चण्डालशालकजनस्य क्षीडनीयेन भवितव्यम् । दुरात्मन् पुण्डरीकहतक, धिग्जन्मलाभं ते ।
यस्य कर्मणामयमीदृशः परिणामः । किमर्थं प्रथमगर्भे एव न सहस्रधा शीर्णोऽसि । मातः
धीः, अशरणजनशरणचरणपङ्कजेऽतिगहनभीषणाद्रक्ष मामस्मान्महानरकपातात् । ताव मुव-

मांसयधुना कुण्डलेन वा त्वं बद्धः संदानितः । खलु निश्चये । मम स्वामी पद्मगाधिपतिः पद्म-
शयरावासस्तस्माधिपतिरीश इतः स्थानान्नातिदूरे नातिद्विष्टे मातङ्गकैरन्वयैः प्रतिवद्वाप्यं कृणुद्वादिस्वनायं
भूमौ कृतमवस्थानं येन स’ । तत्र कृतनिवास इत्यर्थः । ‘पद्मः शयरावासो घोषस्वामीरपलिङ्ग’ इति हैमः ।
तस्य पद्मगाधीरास्य दुहिता मुना कौतुकमय आश्चर्यमयेऽत्यद्गहनस्वरवात्प्रथम भागे वयसि दशायां वर्तते ।
केनाप्यज्ञाताभिधानेन दुरात्मना तस्या दुहितावात्सवं कथिनो निवेदितो यथा जाबालेश्रम एवंगुणविशिष्टो
महाश्र्व्यकारी महाकौतुककृच्छुक्रुस्तिष्ठलास्य इति । तथा च पद्मगाधिपतिमुतया शुक्लाकण्ठोत्पन्नकौतुकात्संजन-
कुण्डलात्त्वद्ग्रहणाय सदानयनाय बहव एवापरे माटशाः मत्प्रदशाः समादिष्टा आज्ञापिताः । तदिति हैचर्ये ।
अद्य पुण्यैः शुकुतैस्त्वं समासादितः प्रातोऽसि । तत्तस्माद्देतोस्तस्याः पादमूलं चरणसमीपमहं शयवत्सो प्राप-
यामि नयामि । अधुना सांप्रतमिति हेतोःने तव बन्धमोक्षे सैव चाण्डालमुनेव प्रभवति समर्पा भवति । नहर् ।

अहं वैशम्पायनस्वच्छुलाकर्ष्यं मुक्तो योऽशनिर्वेत्तं तेन शिरस्युत्तमात्रे ताडित इव संविम उद्विभोऽन्तरात्मा व-
सोर्भभूत इति चेन्नपि वितोऽकरवं व्यधामन्वतिष्ठम् । अहो इति खेदे । मे मम मन्दपुण्यस्य खलुशुकुतस्य कर्मणा
कृतशुभाशुभानां दारुणतरोऽतिभयावहो विप्राक्षोऽनुभवनशालः येन कारणेन मया सुरासुराणां देवदेवतां शिर-
शेखरैर्मौलिमुण्डैरभ्यर्चितं पूजितं चरणसरसिजमङ्घ्रिपर्षं यसा एवंविधायाः श्रियो लभ्या जातेनोपशेन जग-
ननमस्यस्य त्रिभुवननमस्करणीयस्य महामुनेः श्वेतकेतोः स्वहस्तैर्निजप्राणिभिः संवर्धितेन वृद्धिं प्रापितेन दिव्यो
देवपुत्रो य आश्रमो मुनिस्थानम् । ‘आश्रमस्तु मुनिस्थानम्’ इति हैमः । तत्र निवाशिनावस्थानरीतेन भूत्वा
‘पुलिन्दा माटशा निष्टाः श्वरा बहदा भडाः । माला मित्राः किराताश्च सर्वेऽपि म्लेच्छजातयः ॥ एतेऽप्येव्या-
तिभिरपि दूरतः परिहृतः परिहृतः प्रवेशो वसिष्ठेनादशमधुना सांप्रतं पद्मं प्रवेष्टव्यं तत्र प्रवेशः कर्तव्यः । चण्ड-
लैरन्वेवाग्निः सहैकत्रैकस्मिन्स्थाने स्थातव्यमवस्थानं कर्तव्यम् । जरत्सथ ता मातङ्गनापद्मना श्रियो मुवचथ
तासां करोपनीतैर्हन्मानीतैः कवलैर्गण्डोलैरग्न्या पोषणीयः । चण्डालशालकजनस्य क्षीडनीयेन कोडां वृणुं कोरेन
भवितव्यम् । हे दुरात्मन् हे पापारामन्, हे पुण्डरीकहतक हे पुण्डरीकमारक, ते तव जन्मलाभं धिगस्तु । यस्य कर्म-
णामयमीदृशः परिणामो विपाकाः प्रथमगर्भे एव सहस्रधा सहस्रकारेण किमर्थं न शीर्णः शट्टिनोऽसि । हे मात-
धीः, अशरणजनानां शरणमाश्रयं चरणपङ्कजं चरणफलं यस्मान्मया सुबोवनम् । अतिगहनं दुरवगहनं च
दक्षीण्यं चेति कर्मधारयः । अतिगहनं भीषणं तस्माद्दग्मान्मद्वान्नरकपातान्मादुर्गुणनिवननासर्वं मां वैशम्पायनं

१ दुरात्मना, २ यथा विदुः ४ शिवादिः, ५ बद्ध एवापरी, प्रवेदिता, ६ नवावधरः
७ बन्धमोक्षे च, ८ सुरासुरशिरःशेवराभ्यर्चितः, ९ निवृत्ता श्रिया वनिष्ठा, १० आश्रम,
११ इत्यर्थम्, १२ कर्मणः

नत्रयत्राणक्षम, त्रायस्व कुलतन्तुमेकम् । त्वयैव संवर्धितोऽस्मि । वयस्य कपिञ्जल, यदि परापत्य त्वयास्मात्पापात्र मोचितोऽस्मि तदा जन्मान्तरेऽपि पुनर्मा कृधा मत्समागमप्र-
 लाशाम्' इति । एतानि चान्यानि च चेतसा विलप्य पुनस्तमभ्यर्थनादीनमवदम्—'भद्र-
 मुख, जातिस्वरो मुनिरस्मि जाता । तत्तवापि मामस्मान्महतः पापसंकटादुद्भूत धर्मो
 भवलेखदृष्टमुखहेतुः । दृष्टेऽपि च केनचिदपरेणादृष्टस्य मन्मुक्तिद्वयः प्रत्यवायो नास्त्येव ।
 तन्मुञ्चतु मां भद्रमुखः' इत्यभिधानश्च पादयोरपत्तम् । स तु विहस्य मामब्रवीत्—'रे
 मोहान्व, यस्य शुभाशुभकर्मसाक्षिभूताः पञ्च लोकपालौस्तवैर्वात्मशरीरस्थिता न पश्यन्ति
 सोऽन्यस्य भयादकार्यं नाचरति । तन्नीतोऽसि मया स्वाम्याज्ञया' इत्येवमभिधान एव मामा-
 दाय पञ्चगाभिमुखमगच्छत् ।

अहं तु तेन तद्वचसाभिहत इव मूर्ध्नि मूकतामापन्नः केषां पुनः कर्मणामिदं मे फलमि-
 लन्तरात्मनाभिध्यायन्प्राणपरित्यागं प्रति कृतनिश्चयोऽभवम् । नीयमानश्च तथा तेन तन्मो-
 चनप्रत्यादायैवाप्रतो दत्तदृष्टिराविष्टैरिव वीभेत्सविन्द्यासैर्ग्यावृत्तैश्चावर्तकानायपरिभ्रमणानि-

रक्ष पाहि प्राहि । तस्मात्कारणादे तात हे पितः हे जनक, भुवनत्रयस्य विष्टपस्य त्राणं रक्षणं तत्र क्षम समर्थं,
 एतं कुलतन्तुं कुलपांडुलं वा मां त्रायस्व रक्ष । 'पांडुलः पुंश्ले शोभोः सद्वाङ्गे पांडुला भुवि' इति विश्वः । त्व-
 देव भवतवै संवर्धितोऽस्मि वृद्धिं प्रापितोऽस्मि । हे वयस्य कपिञ्जल, यदि परापत्यागत त्वयास्मात्पापात्र मोचि-
 तोऽस्मि न स्वाजितोऽस्मि तदा जन्मान्तरेऽपि भवान्तरेऽपि गतजन्मन्यपि पुनर्मत्समागमप्रत्याशां मन्मेला-
 पदृष्टं मा कृपा मा व्यथत्या इत्येतानि चान्यानि च चेतसा मनसा विलप्य विलापं कृत्वा पुनस्तमभ्यर्थना
 प्रवेना तथा दीनं यया स्यात्तयावदमयोचम् । हे भद्रमुख हे कल्याणमुख, जातिस्वरो निजजातिस्वरूपवानहं
 रत्ना मुनिरस्मि जन्मना यतिरस्मि । तत्तस्मात्कारणात्मात्मा कृत्वा नामस्मात्पापसंकटात्पापकटादहःकटादुद्-
 सोदारं कृत्वा तवाप्यदृष्टयासौ मुखहेतुश्चेति कर्मधारयः । एवंविधो धर्मो भवलेख । दृष्टेऽपि दूषणं नास्ती-
 तावप्येनाह—दृष्टेऽपीति । अदृष्टस्यानवलोकितस्य मन्मुक्तितो मन्मोचनमर्तुरपरेण केनचिदृष्टेऽपि वीक्षि-
 त्सेपि प्रत्यावायः प्रायश्चित्तं नास्त्येव । 'धर्मः क्षरति कीर्तनात्' इति स्युतेः । तेन दृष्टादृष्टदृष्टतसमाचरणेऽपि
 न दोष इति ध्वनितम् । तदिति हेत्वर्थे । एष भद्रमुखो मां मुखतु त्वजत्वत्वनिदधान इतिमुवाणवाहं पादयो-
 रपरपत्तं पतितवान् । स तु भद्रमुखो विहस्य स्मितं कृत्वा मामब्रवीदभ्यधात् । किं तदित्याह—रे इति ।
 रे मोहान्व हे मोहेन गताश, शुभाशुभकर्मवर्धनाधर्मयोः साक्षिभूताः स्थेयीभूता इन्द्रयमवरगद्योमनु-वेराख्याः
 एष लोकपालास्तवैर्वात्मशरीरस्थिता यस्य न पश्यन्ति नावलोकयन्ति स पुनान्यस्यस्य भयादकार्यमदृष्टं नाच-
 रति न करोति । अहं तु पयानिर्विलोक्यमानोऽप्यहं करोमीति भावः । अतो मन दोषो नान्तीत्यात्पदे-
 काह—तदिति । तत्तस्मात्कारणान्नया स्वामिनोऽपीशस्वाशया निदेशेन न स्मात्कृतेषु नीतोऽन्यत्र प्रादि-
 तोऽसि । अतो न दूषणं ममेति भावः । इत्येवमभिधान एवलेखंमुवाण एव मानादाय दृष्टित्वा पञ्चस्य
 पञ्चगावस्थामिमुखमगच्छद्गमत् ।

अहं तु तेन भद्रमुखेन तद्वचसा तद्वाक्येन मूर्ध्नि क्षिरस्मिदित इव ताडित इव मूकतामापन्नो मूकभावं
 प्राप्नोः । इदं केषां कर्मणां फलमिलन्तरात्मनाभिध्यायन्विवारयन्प्राणपरित्यागनमुनोऽहं प्रति कृतनिश्चयो
 निश्चितनिश्चयोऽभवम् । तथा तेन प्रकारेण तेन चाण्डालेन नीयमानश्च तस्मात्तन्मोचनं मोक्षं तस्य प्रत्याशा
 स्यात् तस्यैवाप्रतः पुरो दत्ता दृष्टिर्देन सोऽहं दूरत एव पश्यं शबरनिषेठानपदं व्यलोकयन्तीति इदरे-
 पन्वपः । इतः पश्यं विक्षिण्यि—आवेष्टमानिति । आवेष्टमानं परिदेष्टनविषदीकित्वानाम् । वै-

१ पांडुलम्. २ भवेत्. ३ रे; च वे. ४ पुनःपुनः पादयोः. ५ दृष्टे. ६ आनरशरीरे विद्याः; आनरिभ्याः.
 ७ मन्मुक्तं कर्म. ८ आनरतो मोचन. ९ नीलतुविन्द्यासिर्ग्यावृत्तेषु पदंशानाशान परिभ्रमन्ती इति; नीलतुविन्द्या-
 सैर्ग्यावृत्तैश्चावर्तकानायपरिभ्रमन्ती इति.

हृत्कलेन वा पद्मः । मम राजु स्तानी पञ्चगाथिपरितो नाभिरूरे मान्त्रकप्रतिपदानां भूमौ कृतावस्थानः । तस्य दुहिता कौतुकमये प्रथमे वयसि वर्तते । तस्याम्बं केनापि दुष्-
त्मना कथितो यथा जायालेराभम एवंगुविशिष्टो महाभयकारी शुक्लनिर्वृत्तिः । तथा च
शुत्वोत्पन्नकौतुकास्वद्गहाय वैहव एवापरे मादशाः ममादिष्टाः । तत्र पुण्यैर्मयामादि-
सोऽसि । तद्दं तत्पदमूलं त्वां प्रापयामि । बन्धमोक्षे चाजुना मा ते प्रभवति इति ।

अहं तच्छ्रुत्या शुष्कशनिनेव ताडितः शिगसि संविप्रान्तरात्मा चेतन्यकरवम्—अहो
मे मन्दपुण्यस्य दारुणतरः कर्मणां विपाकः । येन मया मुद्रामुरगिरःशेखराभ्यर्चितवरम-
सरसिजायाः श्रियो जातेन जगत्प्रयनमस्यस्य महामुनेः श्रेणकेतोः स्वहन्ससंघर्षितेन विज्य-
छोकांश्रमनिवासिना भूत्वा श्लेच्छजातिभिरपि दूरतः परिहृतप्रवेसमधुना पक्षं प्रिवेद-
व्यम् । पण्डालैः सहैकत्र स्यात्तव्यम् । जैरन्मानद्राज्ञनाकरोपनीनेः कषलेरात्मा पोपनीनः ।
पण्डालपालकजनस्य क्रीडनीयेन भवितव्यम् । दुरात्मन् पुण्डरीकहतक, पित्रजन्मलामं वे ।
यस्य कर्मणामयमीदृशः परिणामः । किमर्थं प्रथमगर्भे एव न सहस्रधा शीर्षोऽसि । मातः
धीः, अशरणजनशरणचरणपङ्कजेऽतिगहनभीषमाद्रक्ष मामस्मान्महानरकपातान् । तत्र मुव-

मांशुष्कानां कुतूहलेन कौतूहलेन वा त्वं बद्धः संदासितः । राजु निधये । मम स्तानी पञ्चगाथिपतिः पद्म-
द्वारवाचसलापिपतिरीष इव स्थानाप्रतिदूरे नातिदक्षिणे मान्त्रकैरन्त्रैः प्रतिबद्धानां हृद्दशरिपत्तनां
भूमौ कृतमवस्थानं येन तः । तत्र कृतनिदाश इत्यर्थः । 'पद्म' श्वराशक्तो पोपस्त्वामीरपिपति' इति हैमः ।
तस्य पञ्चगाथीस्य दुहिता गुना कौतुकमय आधर्षमयेऽत्यहूनरूपरत्नतयपम आये वयसि दशावर्षं वर्तते ।
केनाप्यज्ञाताभिधानेन दुरात्मना तस्या दुहितायास्त्वं कथिनो निवेदिनो यथा जायालेमुनेराभम एवंगुविशिष्टो
महाभयकारी महाकौतुकचतुष्कसिद्धलास इति । तथा च पञ्चगाथिपतिमुनया शुक्लाकम्बोत्पन्नकौतुकास्वद्ग-
ह्याह्वारवद्गहाय लदानयनाय बहव एवापरे मादशा मयादशाः समादिष्टा आश्रयिताः । तस्मिन् हेतवे ।
वय पुण्यैः शुक्लैस्त्वं समासादितः प्राप्सोऽसि । तत्तस्याः देवोसास्याः पादमूलं चरणतनीपमहं श्वचस्त्वां प्रा-
यामि मयापि । अधुना चाप्रतमिति हेतोरे तव बन्धमोक्षे त्वं पण्डालमुनेव प्रभवति समर्था भवति । न ह्यम् ।

अहं वैशम्पायनस्तच्छ्रुत्वाकर्ष्य मुक्तो योऽद्यनिर्वैत्र तेन चिरस्युतमात्रे ताडित इव संविप्र उद्विग्नोऽन्तरात्मा द-
स्यैर्भूत इति चेत्तसि चित्तैः श्रवणं व्याधामन्वतिष्ठम् । अहो इति शब्दे । मे मम मन्दपुण्यस्य लालमुद्रितस्य कर्मणो
कृतशुभाशुभानां दारुणतरोऽतिभयावहो विपाकोऽनुभवन्नकालेन येन कारणेन मया मुद्रादुराणां देवदेवानां शिर-
शेखरैर्नीडिमुद्रैरभ्यर्चितं पूजितं चरणतरविजयमद्विपद्यं यस्या एवंविधायाः श्रियो लक्ष्म्या कात्रेनोत्पन्नेन जग-
यनमस्यस्य त्रिभुवनमस्करणीयस्य महामुनेः श्रेणकेतोः स्वहस्तैर्निजपाणिनिः संघर्षितेन वृद्धि प्रापितेन दिव्यो
देवयुक्तो य आश्रमो मुनिस्थानम् । 'आश्रमसु मुनिस्थानम्' इति हैमः । तत्र निवासिनावस्थानशीलेन भूत्वा
'पुलिन्दा नाहृण निडाः श्वरा वदता भटाः । माला निडाः किंताश्व सर्वेऽपि श्लेच्छजानयः' एतेनैच्छमा-
दिरिपरि दूरतः परिहृतः परिलक्षः प्रवेद्यो यस्मिन्नेतादृशमधुना सांप्रतं पक्षं प्रवेद्यं तत्र प्रवेशः कर्तव्यः । पण्ड-
लेरन्तेवासिनिः सहैकत्रैकस्मिन्स्थाने स्यात्तव्यमवस्थानं कर्तव्यम् । अरलथ ता मातृज्ञानान्नगाः श्रियो शुक्लथ
सारां करोपनीतैर्द्विस्थानीतैः कषलेगण्डोलकैरात्मा पोपनीयः । पण्डालपालकजनस्य क्रीडनीयेन क्रीडां कर्तुं योग्येन
भवितव्यम् । हे दुरात्मन् हे पापात्मन्, हे पुण्डरीकहतक हे पुण्डरीकमारक, ते तव जन्मलामं विपद्य । यस्य कर्म-
णामयमीदृशः परिणामो विपाकः । प्रथमगर्भे एव सहस्रधा सहस्रप्रकारेण किमर्थं न शीर्षोः साटितोऽसि । हे मातः
धीः, अशरणजनानां शरणमाश्रयं चरणपङ्कजे चरणकमले यस्मात्तस्याः संवोधनम् । अतिगहनं दुरववाहनं च
तद्भीषणं चेति कर्मधारयः । अतिगहनं भीषणं तस्यादस्यान्महानरकपातान्महादुर्गणितपतनार्त्वं मां वैशम्पायनं

१ कुतूहलिना, २ मातृज्ञ. ३ यथा किञ्च ४ निष्ठानंति ५ बद्ध एवापरेदपि; अपरिमिता. ६ मयाप्यहम्.
७ बन्धमोक्षे च. ८ शुष्काशनिना. ९ मुद्रामुरगिराभ्यर्चने चरणमरिजया विधा त्रनिष्ठा. १० आश्रय.
११ द्रष्टव्यम्. १२ अनयामाना करोपनीने, जनद्रवाज्ञानयोपनीने. १३ कर्मण

नश्रद्वाराणाम्, अथवा पुनर्निवृत्तम् । तत्रैव संप्रथितोऽस्मि । यस्तु कपिञ्जल, यदि
 पानम् तस्यान्नात्पानात् मोक्षितोऽस्मि तदा जन्मान्तरेऽपि पुनर्मां हृष्या नत्सनागमप्र-
 लम् । इति । एतानि चान्यानि च पेतता मग्ना विलप्य पुनन्मभ्यर्थनादीनमवदम्—'भद्र-
 हृष्य, जातिन्तो मुनिरस्मि ज्ञान्या । गतादि नामग्नान्महतः पापसंकटाद्बुद्धत्वा धर्मो
 भवेत्संवाद्युत्तरेणुः । दृष्टेऽपि ये केनचिदपरेणाद्यन्म मन्मुक्तिरुतः प्रत्यवायो नास्त्वेष ।
 वन्मुत्तु मां भद्रमुत्तः' इत्यभिधानश्च पादयोरेवम् । न तु किञ्च नाममवीन्—'रे
 नोहान्य, पन्म शुभाशुभकर्मणाक्षिभूताः पन्म लोकपालागर्वैवात्मसारीरस्थिता न पश्यन्ति
 सोऽर्थव्य भयादकार्यं नानरति । तस्मीनोऽपि नया न्यास्याद्या' इत्येवमभिधान एव माना-
 दाय पञ्चाभिमुखमगच्छत् ।

अहं तु तेन तद्वचनाभिधान इव मूर्ध्नि मूकतामापन्नः केषां पुनः कर्मणामिदं मे फलमि-
 लन्तरात्मनाभिध्यायन्प्राणपरिव्यागं प्रति कृतनिश्चयोऽभवम् । नीयमानश्च तथा तेन तन्मो-
 चनप्रत्याशैषामतो दत्तादृष्टिराविष्टेरिव धीभूतस्यिन्यासैर्ष्याशुचैश्चापत्तकानायपरिभ्रमणानि-

रस फले प्राह । तस्मात्कारणादे ता ए पित्रः हे जनक, भुवनप्रयस्य विष्टस्य प्राणं रक्षणं तत्र क्षम समर्थ,
 एवं पुत्रतन्तुं इत्युपायुले वा मां द्रायम् रस । 'पांगुलः पुंशले दंगोः सङ्घते पांगुला शुभि' इति विश्वः । त्व-
 रै भवतै संवर्धितोऽस्मि वृद्धिं प्रापितोऽस्मि । हे यस्तु कपिञ्जल, यदि परापलागला त्वनास्तात्पानात् मोक्षि-
 तोऽस्मि न स्वाजितोऽस्मि तदा जन्मान्तरेऽपि भवान्तरेऽपि गतजन्मव्यपि पुनर्मत्सनागमप्रत्याशां मन्मेला-
 पचरहां मा हृष्या मा व्यथत्या इत्येतानि चान्यानि च पेतता मग्ना विलप्य विलापं कृत्वा पुनन्मभ्यर्थना
 प्रादना तथा हीनं यथा स्वात्तथायदमवोचम् । हे भद्रमुत्त हे कल्याणमुत्त, जातिस्सरो भिजजातिस्सरणवानहं
 जाला मुनिरस्मि जन्मना चतिरस्मि । तत्तस्मात्कारणात्तज्जाला कृत्वा मामस्तात्पानसंकटात्पापकटादहःकटाद्बुद्ध-
 त्वात्तु इत्या तयाप्यदृष्टधातो मुगहेतुयेति कर्मधारयः । एवंविधो धर्मो भवत्येव । दृष्टेऽपि दृष्टगं नास्ती-
 तात्तयनेह—दृष्टेऽपीति । अदृष्टस्वानवलोकितास्य मन्मुक्तिरुतो मन्मोचनकर्तुरपरेण केनचिद्दृष्टेऽपि वीक्षि-
 तेऽपि प्रत्यवायः प्रायश्चित्तं नास्त्वेष । 'धर्मः क्षरति कीर्तनात्' इति स्मृतेः । तेन दृष्टादृष्टमुकृतसमाचरणेऽपि
 न दोष इति ध्वनितम् । तदिति हेत्वर्थे । एष भद्रमुत्तो मां मुगत्तु लजविलमिदधान इतिवृत्तवाधहं पादयो-
 र्धनयोरेपत्तं पतितवान् । स तु भद्रमुत्तो विद्वस्य सितं कृत्वा माममवीदभ्यधात् । किं तरिहाह—रे इति ।
 रे नोहान्य हे मोहेन गताः, शुभाशुभकर्मयोर्धर्मोर्धर्मयोः साक्षिभूताः स्थेमीभूता इन्द्रयमवदणसोमकृत्वेराह्याः
 पय लोकपालासर्वैवात्मसारीरस्थिता यस्तु न पश्यन्ति नावलोकयन्ति स पुमानव्यस्य भयादकार्यमकृत्वं नाच-
 रति न करोति । अहं तु पश्चात्तिलोक्यमानोऽप्यहं करोमीति भावः । अतो मम दोषो नास्तीत्याये-
 काह—तदिति । तत्तस्मात्कारणान्नया स्वामिनोऽधीशस्साज्ञया निदेशेन न स्वात्तुयेण नीतोऽस्वन्न प्रापि-
 तोऽस्मि । अतो न दृष्टगं ममेति भावः । इत्येवमभिधान एवेत्येवंवृत्तवाण एव मामादाय गृहीत्वा पकणस्य
 दायवापस्यामिमुखमगच्छद्गमत् ।

अहं तु तेन भद्रमुत्तेन तद्वचना तद्वाक्येन मूर्ध्नि शिरस्यभिहत इव ताडित इव मूकतामापन्नो मूकभावं
 प्राप्तः । इदं केषां कर्मणां फलमिलन्तरात्मनानि प्रायश्चित्तकारणप्रणपरित्यागमसुभोक्षणं प्रति कृतनिश्चयो
 विहितनिर्णयोऽभवम् । तथा तेन प्रकारेण तेन चादृष्टेन नादमानश्च तस्याजन्मोचन मोक्षार्थं नस्य प्रत्याशा
 वाञ्छा तर्क्यामतः पुरो दत्ता दृष्टियेन संदृष्टं दृष्ट एव पश्य । शक्यतेवेदमपदं व्यतीकृतमिति दूरे-
 गान्त्वयः । इतः पकणं विशिनष्टि—आवेष्टयमानमिति । आवेष्टयमानं परिप्रेतवपर्याकिदनायम् । कै-

१ धानुलम्, २ सवेत्, ३ ने, च ने, ४ पुन पुन, ५ न, ६ न, ७ न, ८ न, ९ न, १० न, ११ न, १२ न, १३ न, १४ न, १५ न, १६ न, १७ न, १८ न, १९ न, २० न, २१ न, २२ न, २३ न, २४ न, २५ न, २६ न, २७ न, २८ न, २९ न, ३० न, ३१ न, ३२ न, ३३ न, ३४ न, ३५ न, ३६ न, ३७ न, ३८ न, ३९ न, ४० न, ४१ न, ४२ न, ४३ न, ४४ न, ४५ न, ४६ न, ४७ न, ४८ न, ४९ न, ५० न, ५१ न, ५२ न, ५३ न, ५४ न, ५५ न, ५६ न, ५७ न, ५८ न, ५९ न, ६० न, ६१ न, ६२ न, ६३ न, ६४ न, ६५ न, ६६ न, ६७ न, ६८ न, ६९ न, ७० न, ७१ न, ७२ न, ७३ न, ७४ न, ७५ न, ७६ न, ७७ न, ७८ न, ७९ न, ८० न, ८१ न, ८२ न, ८३ न, ८४ न, ८५ न, ८६ न, ८७ न, ८८ न, ८९ न, ९० न, ९१ न, ९२ न, ९३ न, ९४ न, ९५ न, ९६ न, ९७ न, ९८ न, ९९ न, १०० न.

कुङ्कुलेन वा पङ्कः । मम सज्जु स्तामी पद्मगाधिपतिरितो नानिदूरे मानहृत्प्रतिदग्धां भूमौ कृत्वावस्थानः । तस्य दुहित्वा कौतुकमये प्रथमे वपसि वर्तते । तस्मान् केनापि दुष्ट-
 मना कथितो यथा जाबालेराधम एवंगुणविशिष्टो महाधर्मकारी सुकर्मिणीति । तत्र च
 शुत्वोत्पन्नकौतुकस्यद्गहणाय वैहय एवापरे मादशाः समादिष्टाः । तस्य पुण्यैर्मयापादि-
 घोऽसि । तदहं तत्पादमूलं त्वां प्रापयामि । वैश्वमोक्षं चापुना मा ते प्रमवति' इति ।

अहं तच्छ्रुत्वा मुग्धागनिनेत्र ताडिनः शिरसि संविप्रान्तरात्मा चैनम्यङ्करयम्—'जहो
 मे मन्दपुण्यस्य दारणवरः कर्मणां विपाकः । येन गया सुरासुरशिरःशेखराभ्यर्षितवत्प-
 सरसिजायाः श्रियो जातेन जगत्प्रयनमभ्यस्य महामुनेः श्वेतकेतोः स्वहृत्संश्रितेन दिव्य-
 षोकांश्रमनिवासिना भूत्वा म्लेच्छजातिभिरपि दूरतः परिहृतप्रवेशमपुना पश्यं प्रवेष्ट-
 व्यम् । चण्डालैः सहैकत्र स्यात्वयम् । जैरन्मानद्राज्ञानाकरोपनीतेः कथयैरात्मा पोषणीयः ।
 चण्डालबालकजनस्य क्रीडनीयेन भवितव्यम् । दुरात्मन् पुण्डरीकहृत्क, विजगन्मलमं वे ।
 यस्य कर्मणामयमीदृशः परिणामः । किमर्थं प्रथमगर्भं एव न सहस्रधा शीर्णोऽसि । मातः
 धीः, अशरणजनशरणपरणपङ्कजेऽतिगहनभीषणाक्ष मामम्मान्महानरकपातान् । ताव सुव-

मांघपुत्रा इवहृलेन कौतुलेन वा त्वं बद्धः संश्रानितः । सज्जु निधये । मम स्तामी पद्मनयिपतिः पद्म-
 चक्रवाचस्यस्याधिपतिरित इतः स्थानात्प्रतिदूरे नतिदक्षिणे मानहृत्केन्द्रस्यैः प्रतिदग्धां कृत्वादिदिव्यतां
 भूमौ कृतमवस्थानं येन सः । तत्र कृतनिवासा इत्यर्थः । 'पद्म' चक्रवाचो पोषस्त्वामीरतिदग्धा' इति दैनः ।
 तस्य पद्मगाधीनस्य दुहिता गुता कौतुकमय आधर्ममयेऽन्तर्गुणरूपवत्प्रययम आये वपसि दग्धां वर्तते ।
 वेनाप्यज्ञाताभिधानेन दुरात्मना तस्या दुहित्याम्नं कथितो निवेदिनो यथा जाबालेर्मुनेराधम एवंगुणेशिष्टो
 महाधर्मकारी महाकौतुकच्छुभनिष्ठत्वाल इति । तथा च परगाधिपतिमुनया शुताकर्मोत्पन्नकौतुकस्य
 इवहृत्वास्वद्गहणाय तदानयनाय बहव एवापरे मादशा मन्मदशाः समादिष्टा आज्ञापिताः । तदिति हेतवै ।
 अथ पुण्येः सुकृतैस्त्वं समासादितः प्राप्तोऽसि । तन्मादेतोस्त्वयाः पादमूलं चरणसमीपमहं श्वरचक्रं प्र-
 यामि नयामि । अपुना चांप्रवमिति हेतोस्तै तत्र बन्धमोक्षे सैव चण्डालमुनैव प्रमवति समर्था भवति । नाहम् ।

अहं वैशम्पायनसच्छुलाकार्क्यं सुष्ठो योऽन्नविभ्रं तेन शिरस्युत्तमात्रे ताडित इव संविप्र उदिशोऽन्तरात्मा य-
 स्त्वैर्भूत इति येनपि चितोऽकरवं व्याधामन्वतिष्ठम् । अहो इति शब्दे । मे मम मन्दपुण्यस्य सत्यमुकृतस्य कर्मणा
 कृतमुभाशुभानां दारणतरोऽतिभयावहो विशाकोऽनुभवनकालः येन कारणेन मया सुरासुराणां देवदेवतां शिर-
 रोखरंमौलिमुत्तैरभ्यर्षितं पूजितं चरणसरविजगन्निधमं यसा एवंविधायाः श्रियो लभ्या जातेनोत्पन्नं जगत्-
 यनमस्यस्य त्रिभुवनमस्करणीयस्य महामुनेः श्वेतकेतोः स्वहृत्संश्रितालिभिः संश्रितेन इन्द्रि प्रापितेन दिव्यो
 देवयुषो य आश्रयो मुनिस्थानम् । 'आश्रमसु मुनिस्थानम्' इति दैनः । तत्र निवाशिनावस्थानरीयेन भूत्वा
 'पुलिन्दा नाहला निष्ठाः श्वरा वरदा भद्राः । माला निष्ठाः फिरागाथ सर्वेऽपि म्लेच्छभ्रातृवयः' एतेऽम्लेच्छजा-
 तिभिरपि दूरतः परिहृतः परित्यक्तः प्रवेशतो यस्मिन्नेतादृशमपुना सांप्रनं पश्यं प्रवेष्टव्यं तत्र प्रवेशः कर्तव्यः । चण्ड-
 लैरन्वेवाश्रिभिः सहैकत्रैकस्मिन्स्थाने स्वातव्यमवस्थानं कर्तव्यम् । जलस्य च ता मातृजानामत्रया श्रियो सुवलय
 तातां करोपनीतैर्हृत्सानीतेः कथयैर्गण्डोलकैरात्मा पोषणीय । चण्डालबालकजनस्य क्रीडनीयेन क्रीडां कर्तुं योगेन
 भवितव्यम् । हे दुरात्मन् हे पापात्मन्, हे पुण्डरीकहृत्क हे पुण्डरीकमारक, ते तव जन्मलामं विपस्यु । यस्य कर्म-
 णामयमीदृशः परिणामो विपाकः प्रथमगर्भं एव सहस्रधा सहस्रकारेण किमर्थं न शीर्णः शक्तिरोऽसि । हे मातः
 धीः, अशरणजनानां शरणमाश्रयं चरणपङ्कजे चरणकमलं यसास्त्वयाः संशोधनम् । अतिगहनं दुरवगाहनं च
 तद्गीर्णं चेति कर्मधारयः । अतिगहनं भीषणं तस्मादस्मान्महानरकपातान्महादुर्गनिपतनास्त्वं मां वैशम्पायनं

१ कुङ्कुलिना, २ मातह, ३ यथा किञ्च, ४ तिष्ठनीति, ५ बद्ध एवापरेऽसि अपरिमिता, ६ नयाम्यङ्क-
 ७ बन्धमोक्षे च, ८ शुष्काशनिना, ९ सुरासुरशिराभ्यर्षिते चरणसरविजया मिदा अनिता, १० भाष्य,
 ११ द्रष्टव्यन्, १२ जन्यमाना करोपनीते, जनहमाङ्गनयोपनीतेः, १३ कर्मणः.

यत्रानक्षम, त्रायस्व कुलतन्तुमेकम् । त्वयैव संवर्धितोऽसि । वयस्व कपिञ्जल, या
 जन्त त्वयात्वात्पापान्न मोचितोऽसि तदा जन्मान्तरेऽपि पुनर्मा कृथा मत्समागमप्र
 णम्' इति । एतानि चान्यानि च चेतसा विलप्य पुनस्तमभ्यर्धनादीनमवदम्—'भद्र
 ; जातिलसो मुनिरसि जात्या । तत्तवापि मामस्मान्महतः पापसंकटादुद्भूत्य धर्म
 ; ज्ञेवाद्यष्टमुखहेतुः । दृष्टेऽपि च केनचिदपरेणाद्यष्टस्य मन्मुक्तिकृतः प्रत्यवायो नास्त्येव
 इतु मां भद्रमुखः' इत्यभिदधानश्च पादयोरपतम् । स तु विहस्य मामग्रवीत्—'रे
 न्य, यत्तु शुभाशुभकर्मसाक्षिभूताः पञ्च लोकपालोस्तवैवात्मशरीरस्थिता न पश्यन्ति
 यत्तु भयादकार्यं नाचरति । तन्नीतोऽसि मया स्वान्याज्ञया' इत्येवमभिदधान एव मामा-
 र्थगाभिमुखमगच्छत् ।

इं तु तेन तद्वचसाभिहत इव मूर्च्छि मूकतामापन्नः केषां पुनः कर्मणामिदं मे फलमि-
 त्त्वरत्ननाभिध्यायन्प्राणपरित्वागं प्रति कृतनिश्चयोऽभवम् । नीयमानश्च तथा तेन तन्मो-
 चनभलाशयैवामतो दत्तदृष्टिराविष्टैरिव वीभत्सविन्यासैर्व्यावृत्तैश्चावर्तकानायपरिभ्रमणानि-

एष प्राहे प्राहे । तस्मात्कारणादे तात हे पितः हे जनक, भुवन्त्रयस्य विष्टपस्य प्राणं रक्षणं तत्र क्षम समर्थ,
 एवं इन्द्रवन्दुं कुलपांमुलं वा मां त्रायस्व रक्ष । 'पांमुलः पुंश्ले शंभोः रद्वान्ते पांमुला भुवि' इति विश्वः । त-
 नै भवतरे संवर्धितोऽसि वृद्धिं प्रापितोऽसि । हे वयस्व कपिञ्जल, यदि परापत्त्यागत्य त्वयात्वात्पापान्न मोचि-
 तोऽसि न स्वाजितोऽसि तदा जन्मान्तरेऽपि भवान्तरेऽपि गतजन्मन्यपि पुनर्मत्समागमप्रत्याशां मन्मेला-
 परदृष्टां मा कृथा मा व्यपत्या इत्येतानि चान्यानि च चेतसा मनसा विलप्य पितृत्वं कृत्वा पुनस्तमभ्यर्धना
 श्रयणा तथा हीनं यथा स्यात्तथावदमयोचम् । हे भद्रमुख हे फल्पाणमुत्रा, जातिलसो विजजातिसरणयानं
 कृत्वा मुनिरसि जन्मना यतिरसि । तत्तत्सादरारपाञ्चाला कृत्वा मामस्मात्पापसंकटात्पापदृष्टादहःकथादुद्भू-
 तोऽहं कृथा त्वयान्दृष्टयासौ मुखहेतुधेति धर्मधारयः । एवंविधो धर्मो भवत्येव । दृष्टेऽपि दृष्टं नासी-
 त्कल्पेनह—दृष्टेऽपीति । अद्यत्साम्यलोकितस्य मन्मुक्तिकृतो मन्मोचनवर्तुरपरेण केनचिदृष्टेऽपि वीक्षि-
 त्तेऽपि प्रत्यवायः प्राचयित्तं नास्त्येव । 'धर्मः शरति पीतनाय' इति स्मृतेः । तेन दृष्टाद्यष्टमुखसमाचरणेऽपि
 दोष इति धनितम् । तदिति हेत्यर्थे । एष भद्रमुखो मां मुखतु स्वजित्विदधान इतिमुक्तवाहार्हं पादयो-
 ररपनोरपत्तं पतितवान् । स तु भद्रमुखो विहस्य निभं कृत्वा मामग्रवीदभ्यधत् । किं तदित्याह—रे इति ।
 मोहान्प हे मोहेन गताथ, शुभाशुभकर्मयोर्धर्माधर्मयोः साक्षिभूता स्वामीभूता इन्द्रधनुषरजसोमइन्दुरारणाः
 य लोकपालान्ब्रह्मणशरीरस्थिता यस्य न पश्यन्ति नाश्लोकस्थिता न पुनाण्यस्य भयादकार्यमहत्त्वं नाच-
 रति न करोति । अहं तु पश्यतिश्लोकस्थितान्दृष्टुं करोमिति भावः । इत्येवमम हीनो मन्मोचनद-
 र—तदिति । तस्मात्तत्तत्प्राणपरित्वागं प्रति कृतनिश्चयोऽभवम् । नीयमानश्च तथा तेन तन्मो-
 चनभलाशयैवामतो दत्तदृष्टिराविष्टैरिव वीभत्सविन्यासैर्व्यावृत्तैश्चावर्तकानायपरिभ्रमणानि-

भूतैश्च मृगावपाटितजीर्णवागुरासंप्रन्धनव्यमैश्चोद्भुटितकूटपाशसंप्रन्धनायसैश्च हस्तभिनम-
 काण्डकोदण्डैश्च प्रांसप्रचण्डपाणिमिश्र सेलैःप्राहिमिश्र नानाविधप्राहृक्विहंगैवाचालनकुम्भैः
 कौलेयकमुक्तिसंचारणचतुरैश्चण्डालशिशुभिर्वृन्दशो दिशि दिशि मृंगयां क्रीडद्भिर्दूरत एवां-
 वेध्वमानम्, इतस्ततो विन्धगन्धिधूमोद्गमानुमीयमानसान्द्रवंशंयनान्तरितवेदमसंनिवेशम्,
 सर्वतः करद्वुप्रायवृत्तिंवाटम्, अस्त्रिप्रायरथ्यावकरकूटम्, उत्कृत्तमांसमेदोर्वसासूकर्मनान-
 कुटीराजिरम्, आसेटप्रायाजीवम्, पिशितप्रायाशनम्, वसाप्रायस्त्रेहम्, कौशेयप्रायपरिधा-
 नम्, चर्मप्रायास्तरणम्, सारमेयप्रायपरिवारम्, धवलीप्रायवाहनम्, स्त्रीमद्यप्रायपुरुषार्थम्,
 अस्तूकप्रायदेवताघलिपूजम्, पशूपहारप्रायधर्मक्रियम्, आकारनिव सर्वनरकाणाम्, कारणनिव
 सर्वाकुशलानाम्, संनिवेशमिव सर्वदमशानानाम्, पत्तनमिव सर्वपापानाम्, आयतनमिव

सदेसाह—आदिष्टैरिव भूतप्रद्वैरिव । भीमलो रौद्रे रिव्यासो रचना येषां तेषांरूतैश्च । आखेटकानिर्गणैः ।
 भावते एवावर्तकः । 'भावतेः पयसां भ्रमः' इत्यमरः । तपानायस्य मत्स्यबन्धनस्य परिभ्रमणमित्यत आ- परिभ्रमं
 तेनानिभूतैश्चयतैः । 'आनायो मत्स्यबन्धनम्' इत्यमरः । मृगैर्दूरिणैरवरादिता विदारिता द्विधाहना जीर्णकगुप्त
 मृगबन्धनी तस्या संप्रन्धनं गुम्फनं तेन व्यभिच्योक्तुलैः । उद्भुटित उच्छिन्नो यः कूटपाश वन्मायसस्त सप-
 न्धनं गुम्फनं तेनायसैर्बन्धैश्च । 'उन्मायः कूटपाशं स्याद्वागुरा मृगबन्धनी' इत्यमरः । हस्तस्थिति सहा-
 ण्डानि सवाणानि कोदण्डानि घनंनि येषां तैश्च । प्रायैः पुन्तैः प्रचण्डा रौद्राः पाणयो हस्ता येषां तैः । सेतं
 दृङ्गन्तीलेवंशीला सेलप्राहिण्यैश्च । नानाविधा अनेकरूपकारा ये प्राहृक्विहंगाः सिन्नैरुपमुखासोरां कवच-
 नमभिवारुनं तत्र कुशलंघतुरैः । कौलेयज्ञानां कुनां मुक्तौ जीवोपरि भोजने संचारण इत्यमरः परिभ्रमणे
 घतुरैरितिः । 'कौलेयकः सारमेयः कुटुरो मृगदंशकः' इत्यमरः । एतादृशैश्चण्डालशिमुनिः श्वक्वदरकैः ।
 वन्देध वन्देध वन्देधः । दिशि दिशि मृगयामासेटकं कोदग्निः श्रीशं सुव्यंभिः आयेडमानश्रियनेव
 संबन्धः । पुनः प्रकारान्तरेण विशेष्यप्राह—इतस्तत इति । इतस्ततो यत्रतत्र विस्मयविधामन्यो भो
 धूमोद्गमो दहनकेतनत्वसोद्गमेनोष्प्यगमनेनानुमीयमानं सान्द्रं निविडं बंधनं धेनुघाननं तेनान्तरेणो स्त्री-
 द्विनो वेदमसंनिवेशो मय्य स तम् । करद्वुप्राया घटीरास्त्रिवकुला या द्वितीयावेडकशासां वायो नि सल-
 मागो यमिन्स तथा । 'वाटो वृत्तौ च मार्गे च वाटी च गृहनिष्ठे' इति विश्वः । अथानि प्रायो बाहुद्वयेन
 यस्यामेवंविधा रथ्यां मार्गत्वमानवहरकूटः संहरगमूहो यमिन् । 'संहरावहरी तुल्या' इति दैमः । उद्भु-
 मुच्छिन्नं वन्मांसं पल्लवं मेदोऽसिंहकूटगा शुद्धमांसस्य जेहोऽयुग्मधिरमेतेषां कर्मसः पद- प्रायो बाहु-
 स्त्वेन यमिन्नेवंभूतं कुटीरगानजिरमङ्गणं यमिन्स तम् । 'अजिरे चतराहणम्' इति दैमः । आसेटप्रायं
 आसीवो जीवने यमिन्स तम् । 'आसीवो जीवने वार्ता जीविका इतिचिन्तनम्' इति शेषः । पिशितं माये
 प्रायो बाहुद्वयेनानं भोजनं यमिन्स तथा तम् । षष्ठा मांसभेदः तैश्च प्रायः जेहो यमिन्स तथा तम् । कौशेयं
 वृत्तिकोशेयं तदेव प्रायः परिधानमधोऽङ्गं यमिन्स तथा तम् । 'कौशेयं वृत्तिकोशेयं परिधानं तदेव-
 कम्' इति दैमः । चर्मोच्चिन प्रायो बाहुद्वयेनास्तरणं यमिन्स तम् । सारमेया कुटुराहा एव प्रायः परिवारो
 यमिन्स तम् । धवली सैः सैश्च प्रायो वाहनं सुखं यमिन्स तम् । स्त्रीमये एव प्रायः पुराणार्थं पुराणवत्-
 साध्यः पदार्थो यमिन्स तम् । अस्तूकश्चिरे तदेव प्रायो देवतायां बहिर्दूकं यमिन्स तम् । पशूपहारो भो-
 स एव धर्मक्रिया मृगुत्पाचणं वासनाय तम् । सर्वेनाहणां सर्वेभूतेनानाकारमिव सारमेयः । अस्त्रिप्राय-
 सहाण्डानमप्रेदसा कौशेयमिव कर्मणः । अस्त्रिप्रायः सारमेयः । सर्वेषां समानानां निवृत्तयेनानां सुनिवेशः

१ विद्वन्धवः २ अ- ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

श्वेतावलोकनमनोरथैराश्रिप्यागंलितद्वारा मा मामवरत् । 'यथात्र निर्वृतैः संप्रति नि
 भिधाय तूष्णीमस्मान् । अहं तु तथा संकेंद्रधेनस्करवम्—'मैहामंरुटे पतितोऽपि
 तावदावेदितात्मावस्थः शिरसा प्रणिपत्य मुक्तये विज्ञापयाम्येनां तदा य एव मे गु
 तामापय वन्ध्यायोपजातः स एव संवर्धितो भवति । सार्धुजल्पतीत्येवाहमनया
 कैस्या चर्दीयया वन्धवीडया पीडा । नाहमस्मान्नयो न ध्राता न वन्द्युः । अथ
 लज्ज्य तिष्ठामि, कत्रापि घ्राटनप्रकुंपिता कदाचिदंतोऽप्यधिकामवस्थां प्रापयति माम्
 सतमा हि जातिरियम् । अथवा वरमिनोऽप्यधिकमुपजातं न पुनश्चाण्डालैः मह
 विमिश्रिता । अपि च गृहीतमौनं निर्वेदात्कदाचिन्मुञ्चयेत् । चदंस्तु पुनर्न मोक्षव्य
 मनया । अपिच यदिद्वैलोकभ्रंशो यन्मर्त्यलोके जन्म यतिर्यंगैज्ञानौ पतनं यथाण्ड
 गमनं यथेदमेवंधिषं पञ्जरबन्धदुःखं सर्वं पद्यायमनियतेन्द्रियत्वम्यैव दोषः । तति
 पाचा । 'सर्वेन्द्रियाण्येव नियमयामि' इति निश्चित्य मौनप्रहणमकरवम् । आलप्यमा
 तर्ज्यमानोऽप्याहन्यमानोऽपि घुट्यमानोऽपि च बलात् किंचिदप्यवदम् । केवलमुच्चै

यमिधेतादशे दाहपञ्जरे काष्ठनिर्मितविहंगरश्मये महाश्वेतावलोकनमनोरथैः महाश्वेतातिरीक्षणमनोरथै
 क्षिप्य निवेद्य स्थायिज्ञागंलितं द्वारं यथा सा मामवरदवोचत् । यथा अत्र स्थेऽत्र स्थाने संघटीद
 निर्वृतः सुखी तिष्ठ । इत्यभिधायैत्युक्त्वा तूष्णीं जोषं मौनमस्थातस्यौ । अहं तु तथाप्रकारेण संघटो
 श्वेतलि मनस्वन्त-करणेऽकरवं व्यधाम् । महासंकटे महाकटे पतितोऽस्मि निक्षितोऽस्मि । यदि ता
 वेदिता निवेदिता कथिता आत्मनोऽवस्था दद्या येनैवंभूतोऽहं शिरसा प्रणिपत्य मस्तकेन प्रणिपत्यैवां च
 रिकां विज्ञापयामि विज्ञप्तिं करोमि तदा य एव मे मम गुणो वक्तृत्वलक्षणो दोषतां दूरणतामापय प्राप्य
 वन्धनहेतुरुपजात उपपन्नः प्राप्तः स एव दोषतां दूरणत्वं प्रातो गुणः संवर्धितो वृद्धिं नीतो भवति
 दर्शयति—साध्विति । साधु जल्पति शुभं वदतीत्येवं हेतोरनयाहं प्रादिनो प्रहणं कारित । अन्त्याय
 काया मदीयया वन्धपीडनया का पीडा । एतदेव विशेषतो दर्शयन्नाह—नेति । अहमस्मान्नयं गु
 ध्राता सहोदरः, न च वन्द्युः स्वजनः । अथेति प्रकारान्तरे । यदि मौनमालम्ब्य तूष्णीं भूत्वा तिष्ठामि
 तत्कृतेऽपि शाब्देन प्रउपिता रोपिता सती अतोऽप्यधिकं विशेषाधिकामवस्थां दद्या कदाचिन्म
 यति नयति । हि यस्तात्कारणारिषं रुचंएतमा कूरतमा जातिः । अथेति पद्यान्तरे । इतोऽप्यन्म
 कमुरजातं वरं शुभम् । तत्रार्थे हेतुमाह—न पुनरिति । चाण्डालैः सह वागपि विमिश्रिता प्रयुत
 संसर्गवृत्ता । मौनावस्थायां गुणं प्रदर्शयन्नाह—अपि चेति । कदाचिदिनि सभावनायाम् । निर्वेदा
 नादुद्धीतमौनं स्वीकृतावचनव्यापारं मां मुच्येव मोचनं विदधात्येव । वदंस्तु जल्पंस्त्वहमनया चाण्डाल
 न मोक्षव्य एव न त्यजनीय एव । अपि चेति मुक्तयन्तरे । यदिव्यलोकाभ्रंशः पातः, यन्मर्त्यलोके
 लोके जन्मोत्पत्तिः, यतिर्यंगैज्ञानौ पक्षिजानौ पतनं पातः, यथाण्डालस श्वपचस हस्ते गमनं यान्त्र, य
 धमेतादशं पञ्जरबन्धदुःखम् । यत्तदोर्नित्याभिसन्धधादाह—सर्वेति । स सर्वोऽयमनियतेन्द्रिय
 नियन्त्रितेन्द्रियस्यैव दोषो दूरणम् । ततिकमेकया वाचा स्वात् । सर्वेष्वेवेन्द्रियाणि करणानि नियमया
 यश्चरामीति निश्चित्येति निर्णयं कृत्वा मौनप्रहणमकरवम् । आलप्यमानोऽपि संभाष्यमानोऽप्यातर्ज्य
 तर्जनाक्रियमानोऽप्याहन्यमानोऽपि ताप्यमानोऽपि बलाद्धातुघुट्यमानोऽपि डिघमानोऽपि च न कि

१ द्वारविधाना. २ समवरत्; समावेशवत् ३ संनिहृता. ४ पञ्जरे संघटः ५ अही संकटे. ६ स
 ७ कलाः. ८ तत्रापि; तथापि. ९ प्ररोषिता. १० अतोऽप्यधिककरुतरम्, ११ उपपन्नम्, १२ ।
 १३ दिव्यलोकतो भ्रंशः. १४ निर्वैद्योनी. १५ तत्कि मम.

स्नेवामुञ्चम् । उपनीतेऽपि च पानाशने तं दिवसमनशनेनैवात्यवाह्यम् । अन्येषुश्चातिक्राम्यशानकाले मे दूयमाने हृदये च सा स्वपाणिनोपनीय नानाविधानि पकान्यपकानि च फलानि सुरभि शीतलं च पानीयमप्रतिपन्नतदुपभोगं मांमारोपितलोचना क्षिप्रन्तीवाचोचत्-
 'श्रुत्विपासार्दितानां हि पशुपक्षिणां निर्विचारचित्तवृत्तीनामुपनतेष्व्वाहारेष्वनुपयोगो न संभवत्येव । तद्यद्येवंविधस्त्वं कोऽपि भोज्याभोज्यविवेककारी पूर्वजातिस्सरोऽसादीयमाहारं परिहरति । तथापि तावद्भक्ष्याभक्ष्यविवेकरहितायां तिर्यग्जातौ वर्तमानस्य ते किं वाऽभक्ष्यम् । यत्र भक्षयति चेन चोत्कृष्टतमां जातिं प्राप्यात्मनैवेदशं कर्म कृतं येन तिर्यग्योनौ पतितः स किमपरं विचारयति । प्रथममेवात्मा न विवेके स्थापितः । अधुना स्वकर्मापात्तजातिसद्गमाचरतस्ते नास्त्येव दोषः । अपि च येषामपि भक्ष्याभक्ष्यनियमोऽस्ति तेषामप्यापत्काले प्राणानां संधारणमभक्ष्योपयोगेनापि तावद्विहितम् । किं पुनस्त्वादृशस्य । न चेदशं किञ्चिदप्याहार्यमयोपनीतं चादृशेन चाण्डालाशनशङ्का समुत्पद्यते । फलानि तु ततोऽपि प्रतिगृह्यन्त एव । पानीयमपि चाण्डालभाण्डापि भुवि पतितं पवित्रमेवेत्येवं जनः कथयति तदिकर्मथमात्मानं क्षुधा पिपासया वा पातयति । यत्र भक्षयत्यमूनि मुनिजनोचितानि वन-

इनवदनमुचम् । केवलमुषैस्त्वारत्तरं चीत्कारं पूकृतेविशेषमनुयम् । उपनीतेऽपि चानीतेऽपि च पानाशने ज-
 कनोश्ने तं दिवसमशयं समप्रमनशनेनैवामोजनेनैवात्यवाह्यं व्यतिक्रामम् । अन्येषुश्चेति । अन्यस्मिन्नहन्य-
 दनकाले भोजनकालेऽतिक्रामति सति, मे मन हृदये चित्ते दूयमाने पीड्यमाने सति च, सा चण्डालदारिका
 स्तान्तिना निरहृत्तेनोपनीयानीय नानाविधान्यनेकप्रकारानि पकानि परिपतान्यपकान्यपरिगतानि च फलानि
 दलानि सुरभि सुगन्धं शीतलं शिशिरं च पानीयं जलं चाप्रतिपन्नोऽस्वीकृतत्वेयां फलजलानामुपभोगो ग्रहणं
 फलं च तर्धवंभूतं मानारोपितलोचना संस्थापितनयना क्षिप्रन्तीव श्रेहं कुर्वन्तीवाचोचद्व्रवीत् । किं तदित्याह—
 श्रुतिरिति । श्रुत्विपासाम्भानार्दितानां पीडितानाम् । हीति निश्चितम् । पशुपक्षिणां निर्गतौ विचारो पितरौ
 पला एवैवा चित्तवृत्तिर्ननोऽवृत्तिर्येषां ते तथा तेषामुपनतेष्व्वाहारेष्वनुपयोगोऽनाभोगो न संभवत्येव
 नस्तेव । तदारं त्वं भवानेवंविध एतादृशः कोऽप्यनिर्वचनीयस्वरूपो भोज्याभोज्ययोर्भक्ष्याभक्ष्ययोर्विवेकः पृथगा-
 लतावं करोतीत्येवंरीलः पूर्वजातिस्सरोऽस्लरीयमात्माकीनमाहारं भोग्यं परिहरति त्यजति, तथापि तथाप्येऽपि
 तदवृत्त्यानक्षयविवेकरहितायां भोज्याभोज्यविवेचनवर्जितायां तिर्यग्जातौ वर्तमानस्य स्थितवतश्चै तयान-
 पिनमोज्यं हि क्लिप्तम् । यद्यत्सात्कारणान्न भक्षयति नास्ति । येन च कारणेनोत्कृष्टतमां प्रहृष्टतरामुत्कृष्टतरां
 वानि प्राप्यात्मनैवेदशं कर्म कृतं येन कमेना तिर्यग्योनौ पतितः न तमपरमन्यन्दि विचारयति किं
 निरुपयति । प्रथममेवादावेवात्मा न विवेके तत्त्वानस्त्वविवारे स्थपितः । वायुना मां प्रथं न्यस्मैगोपना प्राणा
 वा वतिस्यात्सः सहस्रमनुकूलमाचरन् पूर्वजने त्वं नक्षय्येव दोषः । अपि चेति दुःखदस्ते । येषामपि
 उरुयां नक्षयानक्षययोर्भोज्याभोज्ययोर्नयमो चरत्तयान तेषामपि उरुमनसः तेषां नक्षयं प्रमाणम्
 नक्षयानं हृदयनमोज्योर्नयमोऽनक्षयनमपि उरुमनसः तेषां नक्षयं प्रमाणम् । तेषां नक्षयं प्रमाणम् । तेषां नक्षयं प्रमाणम् ।
 ईरुं किञ्चिदपि ते तव हृदये नक्षयं प्रमाणम् । तेषां नक्षयं प्रमाणम् । तेषां नक्षयं प्रमाणम् । तेषां नक्षयं प्रमाणम् ।
 इतरेषां समुत्पत्तेः समापने । तेषां नक्षयं प्रमाणम् । तेषां नक्षयं प्रमाणम् । तेषां नक्षयं प्रमाणम् । तेषां नक्षयं प्रमाणम् ।
 नक्षयानि श्रवणप्रदानि भुवि पतितानि । तेषां नक्षयं प्रमाणम् । तेषां नक्षयं प्रमाणम् । तेषां नक्षयं प्रमाणम् । तेषां नक्षयं प्रमाणम् ।
 तिर्यग्भोजनं क्षुधा बुभुक्षया विपरीतं । तेषां नक्षयं प्रमाणम् । तेषां नक्षयं प्रमाणम् । तेषां नक्षयं प्रमाणम् । तेषां नक्षयं प्रमाणम् ।

१ क्लेपः । २ हृदयं नक्षयः । ३ तेषां नक्षयं प्रमाणम् । ४ तेषां नक्षयं प्रमाणम् । ५ तेषां नक्षयं प्रमाणम् । ६ तेषां नक्षयं प्रमाणम् । ७ तेषां नक्षयं प्रमाणम् । ८ तेषां नक्षयं प्रमाणम् । ९ तेषां नक्षयं प्रमाणम् । १० तेषां नक्षयं प्रमाणम् ।

श्वेतावलोकनमनोरथैराक्षिप्यागलितद्वारा सा मामवदन् । 'यथात्र निर्वृतेः संप्रति तिष्ठ' इत्य-
 भिधाय तूष्णीमस्थान् । अहं तु तथा संकेदश्चेतस्यकरवम्—'महासंकटे पतितोऽस्मि । यदि
 तावदावेदिततामावस्थः शिरसा प्रणिपत्य मुक्तये विज्ञापयाम्येनां तदा य एव मे गुणो दोष-
 तामापद्य घन्धायोपजातः स एव संवर्धितो भवति । सार्धुजस्वतीलेवाहमनया प्राहितः ।
 कैस्या यद्दीयया घन्धपीडया पीडा । नाहमस्यास्तनयो न भ्राता न घन्धुः । अथ मौनमा-
 लम्ब्य तिष्ठामि, किंचापि शाश्वप्रकुंपिता कदाचिर्दंतोऽप्यधिकामघस्यां प्रापयति माम् । तृगं-
 मनमा हि जातिरियम् । अथवा वरमितोऽप्यधिकमुपजातं न पुनश्चाण्डालैः मह वागी
 विनिर्दिता । अपि च गृहीतमौनं निर्वेदात्कदाचिन्मुञ्चयेव । वदंस्तु पुनर्न मोक्तव्य एवाह-
 मनया । अपिच यद्दिश्येद्लोकभंशो यन्मर्त्यलोके जन्म यत्तिर्येज्जातो पतनं यथाण्डालरणा-
 गमनं यगेदमेवंविधं पशुरवन्धदुःखं सर्वं एवायमनियतेन्द्रियत्वस्यैव दोषः । तत्किमेकं
 याचा । 'मर्वेन्द्रियाण्येव नियमयामि' इति निश्चित्य मौनमदणमकरवम् । आलम्बमानोऽप्या-
 तर्त्यमानोऽप्याह्वयमानोऽपि नृद्यमानोऽपि च बलात् किंचिदप्यवदम् । केवलमुच्चैःश्रीला-

यन्मिभेतादशे दादरपरे काष्ठनिर्मितविहंगररुणे महाश्वेतावलीकनमनोरथैः महाश्वेतावलीकनमनोरथैः समवा-
 हित्य निरेव स्थायिवागलितं द्वारं यथा सा मामवददवोचत् । यथा अत्र स्थलेऽत्र स्थाने संप्रतीरानीयुता
 निर्दुःखः सुखी शिष्टः । इत्यनि शयेत्युक्त्वा तूष्णीं जोषं मौनमस्थातस्यौ । अहं तु तथाप्रकारेण संवदो निह-
 येतय मनस्यन्त. करणेऽकरं व्यधाम् । महासंकटे महाकटे पतितोऽस्मि निश्चितोऽस्मि । यदि तावदाशा-
 वेदिना निवेदिता कथिना आत्मनोऽवस्था दत्ता येनैवंभूतोऽहं शिरसा प्रणिपत्य महाकेन प्रणिपत्यो न वन्ध-
 रितां विज्ञापयामि विज्ञप्तिं करोमि तदा य एव मे मम गुणो वस्तुत्वत्तस्यो दोषतां दूषणतामापद्य प्रत्य वन्धा-
 वन्धनदेदुषयत्रण उपपन्न. प्राप्तः स एव दोषतां दूषणत्वं प्राप्नो गुणः संवर्धितो वृद्धि नीतो भवति । तत्रैव
 दर्शयति — ग्राध्यति । साधु जयति शुभं वदतीत्येवं हेतोरनयाहं प्राहितो प्रदणं कारितः । अस्यावन्नाददि
 काया मदीयया वन्धपीडनया का पीडा । एतदेव विशेषतो दर्शयन्नाह—नेति । अहमस्यामानस्य गुणो न, न
 घन्ता शरीरः, न च घन्धु स्तनः । अथेति प्रकारान्तरे । यदि मौनमालम्ब्य तूष्णीं भूया तिष्ठति तपति
 टण्टनेऽपि शाश्वेन प्ररुपिता रोपिता एषी अतोऽप्यधिष्ठां विशेषाधिकामवस्थां ददां कदापिमां प्र-
 यति नयति । द्वि वन्ध्याशरणारिषं वृषंएतमा कूरतमा जातिः । अथेति पशान्तरे । हेतोऽप्यस्मात्प्रथि
 वमुपकारं वरं शुभम् । तत्रार्थे हेतुमाह—न पुनरिति । चाण्डालैः मह वागी विनिर्दिता प्रत्युपपन्ननेन
 संवर्धिताः । मौनत्वव्याया गुणं प्रदर्शयन्नाह—अपि चेति । कदाचिदिदि मेभावनकावम् । निर्दोषावाम-
 नादृहीतमौनं स्वीकृतवचनव्यापारं मां सुषयेव मोचनं विदधातेव । वदंस्तु जल्पवद्मनया काण्डालैक्या
 न मोक्तव्य एव न त्यजनीय एव । अपि चेति मुक्तवन्तरे । यदिश्वलोकाहंश. पान, यन्म र्शेके मनु-
 श्चोके जन्मोत्पत्तिः, यन्निर्वर्गानी पक्षिजानी पतनं पान, यथाण्डालस्य श्वपचस्य हने गमनं यत्रम्, यत्रै-
 धनेऽप्यं पशुरवन्धदुःखम् । यन्मोर्निःपत्तिर्गन्धसाह—मर्थेति । न सर्वोऽयमनियतेन्द्रियत्वस्यैव
 निर्वान्वेन्द्रियत्वस्यैव दोषो दूषणम् । तत्किमेकया कावा म्यात् । सर्वोऽप्येन्द्रियस्यैव कदापि निवसामि प्रि
 वन्धयनीयं विधिं चेति निर्णयं कृत्वा मौनप्रदणमकरवम् । आलम्बमानोऽपि मेभाष्यमाणोऽप्यन्तर्गमनोऽपि
 तर्त्यमानोऽप्याह्वयमानोऽपि तर्त्यमानोऽपि बलात्कृतजन्मानोऽपि तिष्ठमानोऽपि च न विनिर्दि-
 तः

१ दादरिपत्ता. २ समवदन्. ३ मन वदन् ४ संविष्टता. ५ पशुरे संवदः ६ अतो शरीरे. ७ संवर्धनी. ८ घन्धुः, घन्धुः. ९ न वदती. १० अतोऽप्यनिहङ्कटात्. ११ उपपन्न. १२ विनिर्दिता. १३ दिश्येद्लोकभंशं. १४ दिश्येद्लोकभंशं. १५ तर्त्यमानोऽपि. १६ तर्त्यमानोऽपि.

३। उपनीतेऽपि च पानाशने तं दिवसमनशनेनैवात्यवाहयम् । अन्येषुश्चातिक्रा-
ले मे दृश्यमाने हृदये च सा स्वपाणिनोपनीच नानाविधानि पकान्यपकानि च
रभि शीतलं च पानीयमप्रतिपन्नतदुपभोगं माभारोषितलोचना स्निह्यन्तीवाचोचत्-
रादितानां हि पशुपक्षिणां निर्विचारचित्तवृत्तीनामुपनतेष्वाहारेष्वनुपयोगो न संभ-
वत्येवंविपस्त्वं कोऽपि भोज्याभोज्यविवेककारी पूर्वजातिस्मरोऽस्मदीयमाहारं पंरि-
तथापि तावद्भक्ष्याभक्ष्यविवेकरहितायां तिर्यग्जातौ वर्तमानस्य ते किं वाऽभक्ष्यम् ।
एतत्ति येन चोत्कृष्टतमां जातिं प्राप्यात्मनैवेदृशं कर्म कृतं येन तिर्यग्योनौ पतितः
परं विचारयसि । प्रथममेवात्मा न विवेके स्थापितः । अधुना स्वकर्मोपात्तजातिसह-
जसं नास्त्येव दोषः । अपि च येषामपि भक्ष्याभक्ष्यनियमोऽस्ति तेषामप्यापत्काले
। संघारणमभक्ष्योपयोगेनापि तावद्विहितम् । किं पुनस्त्वादृशस्य । न चेदृशं किञ्चि-
त्तव स्योपनीतं यादृशेन चाण्डालाशनशङ्का समुत्पद्यते । फलानि तु ततोऽपि प्रतिगृ-
ह्य । पानीयमपि चाण्डालभाण्डादपि भुवि पतितं पवित्रमेवेत्येवं जनः कथयति
संभ्रमत्मानं क्षुधा पिपासया वा पार्तयसि । यत्र भक्ष्यस्यमूनि मुनिजनोचितानि वन-

न्मुनिः । केवलमुपभोगस्वरं पीत्कारं पूकृतिविशेषममुच्यम् । उपनीतेऽपि चानीतेऽपि च पानाशने ज-
मे हं रिपयमशेषं समप्रमनशनेनैवाभोजनेनैवात्यवाहयं व्यतिक्रामम् । अन्येषुश्चेति । अन्यस्मिन्नहृदय-
त्वे यत्र चोत्कृष्टतमां जातिं प्राप्यात्मनैवेदृशं कर्म कृतं येन तिर्यग्योनौ पतितः । प्रथममेवात्मा न विवेके स्थापितः । अधुना स्वकर्मोपात्तजातिसह-
जसं नास्त्येव दोषः । अपि च येषामपि भक्ष्याभक्ष्यनियमोऽस्ति तेषामप्यापत्काले । संघारणमभक्ष्योपयोगेनापि तावद्विहितम् । किं पुनस्त्वादृशस्य । न चेदृशं किञ्चि-
त्तव स्योपनीतं यादृशेन चाण्डालाशनशङ्का समुत्पद्यते । फलानि तु ततोऽपि प्रतिगृह्य । पानीयमपि चाण्डालभाण्डादपि भुवि पतितं पवित्रमेवेत्येवं जनः कथयति
संभ्रमत्मानं क्षुधा पिपासया वा पार्तयसि । यत्र भक्ष्यस्यमूनि मुनिजनोचितानि वन-

१ उपनीतम् । २ उपनीतम् । ३ उपनीतम् । ४ आरोपितः । ५ आचिन्तानाम् । ६ निर्विकारः ।

देशावस्थापितमृणालनालेन कदलीदलव्यजनवाहिनानिर्निवतालवृन्तेन जलाद्रानिलसंकारीया कुंसुमतल्पफलपनाकुलेन धारागृहजलयन्नप्रवर्तनाद्दत्तार्तिना मणिकुट्टिमशालनाप्रहसनेन च संजलकिञ्जल्कजलजोपचारप्रकरसंधान्तेन च शिशिरभूगृहभ्यन्तरप्रत्यवेक्षणदृशेण चोद्यानदीर्घिकातटलतागहनमण्डपसेकंतापहारिणा च मलयजरमचन्द्रार्द्रजलचन्द्राभयावधानदानोद्यतेन चान्नपरिजनेनोपचर्यमाणस्यापि काष्ठीभूतदेहस्य दाहश्रमो झटित्येवादारोह परं कोटि कामानलः । राश एव तुल्यावस्थस्य महाभेतोत्कण्ठया पुण्डरीकात्मनो वैशम्पायनस्य च ।

तस्मिन्नेव चान्तरे तत्संधुश्रणायेव प्रवर्तयन्सरसकिसलयलतालास्योपदेशादक्षं दक्षिणानिलम्, आलोलरक्तपल्लवप्रोलम्बान्कम्पयन्नशोकमाखिनः, धौञ्जितमुकुलमञ्जरीभरेण मलयन्धालसहकारान्, उत्ककोरकयन्कुचकैः सह यकुलतिलरुचम्पकनीपान्, औपीतयन्किरिणैः कंकुमान्, विकिरन्नतिमुक्तकामोदम्, उदामयन्किशुकवनानि, निरङ्कुशयन्कामिजनमनांसि,

येन स तथा तेन । अंतदेशे रुग्णप्रदेशेऽवस्थापितं न्यस्यं मृणालनालं विसृज्यं येन स तथा तेन । कदलीदलानां रम्भापत्राणां व्यजनं यहतीत्येवंशीलेनानर्तिवो भ्रमं नीनन्धालवृन्तो येन स तथा तेन । जलेनम्मंश्र्यो योऽनिलो वायुसं संचारयति प्रवर्तयतीत्येवंशीलः स तथा तेन । कुमुदैः पुष्पैर्वा तस्मिन्नुपना शय्यावित्तया तेनाकुलेन व्याकुलेन । धारागृहस्य जलयन्त्राणां प्रवर्तनात्प्रहरणादा ईषद्भूता दूरीकृतातिर्वस्य स तेन । मणिः कुट्टिमस्य शालना धावनं तत्राप्रहस्यो यस्य स तेन 'आयस्तेन' इति पाठ आयस्तेन तिष्ठेनेत्यर्थः । सर्वदाति जलसंहितानि किञ्चनकमलजानि केसरोपयुक्तकमलानि तेषामुपचारः प्रकार उपचरणं तेन संप्रान्तेन मूढेन । शिशिरं शीतलं यद्गृहार्थं भूमिस्थं सदनं तस्य अभ्यन्तरे मध्यं तस्य प्रत्यवेक्षणं गवेषणं तत्र दक्षेण चतुरेव । उद्यानस्य दीर्घिका वापी तस्यास्तटं तीरं तस्य लतागहनमण्डपो जनाप्रयस्तत्र यः सेकः सिधनं तेन तापनहारशीत्येवंशीलः स्वभावः स तथा तेन मलयजरसखन्दनद्रवधन्द्रः कूर्पर आर्द्रं जलं चन्द्रस्य शशाङ्कस्याश्रव आश्रयणमेतैरवधानदानं समाधिदानं तत्रोद्यतेनोपुकेन । 'अवधानसमाधानप्रधिधानानि तु समाधौ स्युः' इति ईशः । शासो विश्वस्यो यः परिजनः परिच्छदस्तेनोपचर्यमाणस्योपचारविधिक्रियमाणस्यापि काष्ठीभूतदेहस्य दाहश्रावणमापन्नशरीरस्य दाहे क्षमः समर्थः कामानलो मदनवह्निः क्षणेन परां कोटिं झटित्येव तत्कालमेवाहरोहास्त्वयान् । राश एव तुल्यावस्थस्य सदशावस्थस्य महाभेताया उत्कण्ठयोत्कलिकया पुण्डरीकात्मनो वैशम्पायनस्य च । मदनानलः परां कोटिमारोहेत्यत्रापि संयोज्यम् । तृतीयान्तानि सर्वाभ्यासपरिजनस्य विशेषानि ।

तस्मिन्नेव चान्तरे विचाले तस्य संधुश्रणायेव सद्गुदीपनावेव मुरमिमासो वसन्तः प्रावर्तत प्रवृत्तो बभूव । 'मुरमिधम्पके स्वर्गे जातीफलवस्तन्तयोः । गन्धोत्तरे सौरमेघां शश्वधीमातृमेदयोः । सुगन्धे च मनोहे च बाध्यवत्सुरभि स्मृतम्' इति विश्वः । किं कुर्वन् । प्रवर्षयन्नगृप्तिं कारयन् । कम् । दक्षिणानिलं मलयमारुतम् । कीदृशम् । सरसानि रसोपयुक्तानि कितलयानि यासांमेवंविधा लता यज्ञपक्षाणां लास्योपदेशो नृक्षोपदेशस्तत्र दक्षं चतुरम् । आलोलाधपलाधपला रक्तपल्लवा लोहितकिसलयालेषां प्रातःस्यः संगृहा येयु तानसोकशासिनः केसरपुष्पान्कम्पयन् । बाञ्जित्वे मुकुलमञ्जरी कुञ्जलवर्षां तयोर्भरेण शालसहकाराजवीनचूताभ्रमयन्नप्रतां नयन् । कुचकैर्दृश्विशेषैः सह प्रकुलः केसरः, तिलद्यो दृश्विशेषे, चम्पक्यो हेमपुष्पकः, नीप. कदम्बः, एतानुप्रावत्येन कोरकयन्कलिकामुत्तादयन् । 'कलिका कोरकपुमान्' इत्यमरः । किंकिरिणैः शुरण्डकैः सह ककुमानर्जुनवृक्षानापीनयन्पीतान्कुर्वन् । 'ककुमो वीकप्रसवे रागभेदेऽर्जुनद्रुमे' इत्यनेकार्थः । अतिमुक्तस्य माधवीलताया आगोर्दं परां विकिरन्विशिपन् । किञ्चका भ्रमशादपालेषां वनान्युद्दामयन्नरुक्तयन् । कामिनो जनास्येयां मनांसि चेतांसि निरङ्कुशयन्कुञ्जलवन् ।

१ मृणालेन. २ सद्गुदुमनस्य. ३ आश्रयः आश्रितः अश्रु. ४ आवस्येन. ५ सजलपुत्रकिञ्चनकमलपत्रप्रकारेणसंप्रान्तेन. ६ अन्धकारशिशिर. ७ सेतापापहारिणाः संग्रहकारिणा. ८ मलयजरसचन्द्रार्द्रजलचन्द्राभयावधानः मलयजरकलाईचन्द्राभय. ९ दाहहेतुः. १० तत्संधनमेव. ११ प्रकम्पान्. १२ सजलवन्. १३ विकिरित. १४ आनमयन्. आनमयन्. १५ आपातयन्. १६ ककुमः.

महाश्वेतां पुण्डरीकागमनमहोत्सवेन यावन्न वर्षयत्येव तावद्वतीर्यं पुण्डरीकः परमोपकारिणे चन्द्रापीडवपुषे शशाङ्कायाऽकीरुत । चन्द्रापीडस्तु तं कण्ठे गृहीत्वाप्रवीत—‘सखे पुण्डरीक, यद्यपि प्राग्जन्मसंघन्धाजामातासि तथाप्यनन्तरजन्माद्गतमुद्दत्तोहमद्भावेनैव मया सह वर्ति-
 त्व्यं भवता’ इत्येवं च यद्वलेव चन्द्रापीडे चित्ररथहंती दिष्टा वर्षयितुं केयूरको हेमकूट-
 मगमन् । मद्दलेतापि धायमाना निर्गत्वा मृत्युंजयजपत्र्यप्रस्य तारापीडस्य विलासयत्नाथ
 पादयोः पतित्वा ‘देव, देव्या सह दिष्टा वर्षसे । प्रत्युज्जीवितो युवराजः समं वैशम्पायनेन
 इत्यानन्दनिर्भरमुर्धैर्जगाद् । राजा तु तच्छ्रुत्वा शरीरसंस्कारविरहोद्गतताविरलद्वीपं पररूपलि-
 तलोमशमकोष्ठाभ्यां दोर्भ्यां परिष्वज्य तां तदनु हर्षपरवशो विलासवतीं कण्ठेऽवलम्ब्य
 जैरामद्वयलिपरिशिथिलितमूलेन बाहुनोत्थितोत्तरीयांशुकाञ्चलः स्वयमेवादिश्रितलवसि-
 मुलेः पदैर्नृत्यान्निबोत्सुहृदयदनरपतिसहस्रपरिवृतोऽम्भोजाकर इव मलयमाहृतप्रेहोडनावि-
 धर्तितो मद्दलेखां ‘कासो कासो’ इति पुनःपुनः पृच्छन्पुनःपुनर्निर्दिशेवहर्षयुक्तिः शुक्रनामं
 कण्ठे संभाषयंस्तत्रैवागच्छन् । दृष्ट्वा च तथा पुण्डरीककण्ठे लज्जं चन्द्रापीडमानन्दनिर्भर
 शुक्रनासमवादीत्—‘दिष्टया मया नैकाकिना तनयप्रत्युज्जीवितोत्सयसुरमनुभूतम्’ इति । च-
 न्द्रापीडस्तु तथा हर्षपरवशं पितरमालोक्य ससंभ्रमोन्मुक्तपुण्डरीकः पुर एव पृथ्वीतलनिवे-
 शितशिराश्चरणयोरपतत् । अथ सत्त्वरोपसृतसं तथा प्रणतमुन्नमय्य तारापीडोऽभ्यधात्—
 ‘पुत्र, यद्यपि पिताहं तव शापदोषास्त्वपुण्यैर्वा संजातः, तथापि जगद्वन्दीयो लोकरपालस्त्वम् ।
 अपि च मय्यपि नमस्यो योऽशः सोऽपि मया त्वय्येव संक्रामितः । तदुभयथापि त्वमेव
 नमस्कार्यः’ इत्यभिदधदेव समं राजपुत्रलोकसहस्रैः प्रतीपमस्य पादयोरपतन् । विलासवती

भूता कादम्बरी स्वयमेवात्मनैव धाविला धावनं कृत्वा दत्तः कण्ठमहो यस्या एतादृशी महाश्वेतां पुण्डरीक-
 स्थागमनमहोत्सवत्वेन यावन्न वर्षयत्येव वर्षोपनं न करोत्येव तान्तस्मिन्समवे पुण्डरीकोऽवतीर्णत्वं
 कृत्वा परमोपकारिणे परमोपकृतिविधासिने चन्द्रापीडस्त्वैव वपुः शरीरं यस्तु स तथा तस्मै शशाङ्कय चन्द्रने
 चन्द्रायाऽकीरुत । चन्द्रापीडस्तु तं पुण्डरीकं कण्ठे गृहीत्वा कण्ठमहं कृत्वा कण्ठभेगं गृहीत्वाप्रवीरोत् ।
 एतदेव दर्शयन्नाह—सखे इति । हे सखे हे वयस्य पुण्डरीक, यद्यपि प्राग्जन्मसंघन्धाजामान्तरसंघन्धात्वं
 जामातासि । महाश्वेतायाधन्द्रवंशोत्पन्नत्वेन चन्द्रमसः पुत्रीत्वाद्दत्ताः पतिर्येन चास्य जामातृत्वमिति भावः ।
 तथाप्यनन्तरजन्मनि श्दशकभव आहतोऽर्जितो यः शुद्धत्वेहो भिन्नप्रेम तस्य सज्जत्वेनैव मया सह वर्तित्व्यं
 चलितव्यं भवता । एवं च वदति कथयति चन्द्रापीडे चित्ररथहंती कादम्बरीमहाश्वेतापितरो दिष्टा मग्देन
 वर्षयितुं वर्षोपनं वक्तुं केयूरको हेमकूटमगमययो । मद्दलेतापि निर्गत्वा धायमाना धावनं कुर्वन्ना मृत्युंजयो
 महादेवस्तस्य जपो जपत्वेन व्यपस्य भ्याङ्गुलस्य तारापीडस्य विलासयत्नाथ पादयोश्चरणयोः पतिवनिता-
 दनं कृत्वा हे देव, देव्या सह दिष्टा वर्षसे । समं वैशम्पायनेन युवराजः प्रत्युज्जीविन इत्यानन्दनिर्भर
 मया स्नातभोषैर्गाढस्वरेण अगादाल्लर्धमशेवत् । तच्छ्रुत्वाकर्ष्य शरीरस्य संस्कारविरहोऽधिवातनरादिभ्यं
 तेनोद्गतानि प्राङ्मुभूतानि प्रकटीभूतान्यधिरत्तानि विविधानि क्षीर्षाण्यव्यतानि पररूपानि कडिनानि यानि पति-
 तानि तैलमशो प्रकोष्ठे ययोरैवभूताभ्यां दोर्भ्यां बाहु-भ्यां तां परिष्वज्यात्कृष्य तदनु पथाऽर्चयन्वराः प्रलो-
 वपरतश्च कण्ठे विलासवतीमवलम्ब्यावलम्बनं कृत्वा .. .. . हे पुत्र हेसुत, यद्यपि शापदोषास्त्वपुण्यैर्वाहं तव रिता

संजात, तथाप्येव सत्यपि त्वमेव जगता वन्दीयो नमस्कार्य । यतो लोकरपालस्त्वम् । अपि युवचन्दरे ।
 न्तवपि मयि विषयेऽपि नमस्यो योऽशः । जाल्येवचनम् । गोऽपि मया त्वय्येव संक्रान्तिनस्तुभुवपति
 लोकरपालत्वेन मद्दशसकमणेन च त्वमेव भवान्य नमस्कार्यो नमस्करणीय इत्यभिदधदेवेति कवचोऽ
 रात्रपुत्रलोकसहस्रं समं प्रतीप विलासमस्य चन्द्रपीडस्य पादयोरपतन्तितवान् । विलासवती तु तथा त्वेव

१ जगामन्वारय्य तारापीडोऽभ्यधादित्येन -वाहवाया पुदितोऽह इति हेवन्.

। तथा पित्रा प्रणते तस्मिन्परितोषेण स्वाङ्गेष्विवासंमान्ती तं पुनः शिरसि पुनर्ललाटे पुनश्च
 नोपेक्ष्यन्वित्वा गाढतरं सुचिरमालिलिङ्ग । उन्मुक्तश्च मात्रोपसृत्य पुनःपुनः कृतनम-
 दारः शुक्रनासं प्रणनाम । आशीःसहस्राभिवर्धितश्च तेनात्मनोपसृत्य यथानुकमं पित्रोः
 क्वास्तस्य मनोरमायाश्चैव वो वैशम्पायन इति पुण्डरीकं विनयविलक्षावन्नवदत्तमदर्शयत् ।
 तस्मिन्नेव च प्रस्तावे समुपसृत्य कपिञ्जलः शुक्रनासमवादीत्—‘एवं संदिष्टमार्यस्य भग-
 वत श्वेतकेतुना । अयं खलु पुण्डरीकः संवर्धित एव केवलं मया । आत्मजः पुनस्तत्र ।
 त्वारि भवत्स्वेव लग्नः स्नेहः । तद्देशम्पायन एवायमित्येवंमगत्याविनयेभ्यो निवारणीयः ।
 उपनिवृत्तिं कृत्वा नोपेक्षणीयः । यथापगतशापोऽप्यात्मसमीपं नानीतस्तत्तवैवायम्’ इति ।
 यथात्मानमस्मिन्नौचन्द्रकालीनायुपि स्थापयित्वा कृतार्थः । संप्रत्यस्मादिन्द्रियलोकाद्युपरि-
 त्तुद्यतं मे सत्त्वाल्यं ज्योतिः’ इति । शुक्रनास्तस्य विनयावततं पुण्डरीकं पाणिनांसे-
 वतन्व्य कपिञ्जलं प्रत्यवादीन्—‘कपिञ्जल, सकलजगदाशयज्ञेन सता भगवता किमित्या-
 दिष्टम् । सर्वथा स्नेहस्वायमसंतोषः’ इति । एवंविधैश्च पूर्वजन्मवृत्तान्तानुस्मरणालापैः परस्पर-
 यवलोकनसुखोत्सुङ्गलोकचानां सर्वेषामेव तेषामचेतितैव सा क्षणदा प्रयाता । प्रातरेव च
 सत्सङ्गन्वर्बलोकानुगतौ सममंचिरागौरीभ्यां चित्ररथहंसां गन्धर्वराजावपि तत्रैवाजग्मतुः ।

प्रदरेण पित्रा तारानीडेन प्रणते नते तस्मिन्प्राचीने परितोषेण हर्षेण स्वाङ्गेष्विवासंमान्ती प्रवेगमत्तम-
 नना । एतेन प्रनोदातिरेकः सूचितः । तं मुतं पुनः शिरसि पुनर्ललाटेऽङ्गिके भातस्यते, पुनः कपो-
 तनोर्गण्डपरप्रदेशयोषुम्बित्वा पुम्बनं कृत्वा गाढतरमविहृतं सुचिरं बहुकालमालिङ्गित । आङ्गिर उन्मुपस-
 यत्वा विलासवत्सोरस्य समीपे गत्वा पुनःपुनः कृतनमस्कारो विहितनमस्कारैः शुक्रनासं प्रणनाम नमस्कारै-
 र्बधे । तेन शुक्रनासेनासीःसहस्रमात्रस्त्वानिवासनमहर्षिरभिवर्धितोऽग्निनिन्दितश्चात्मना सपत्नस्य चानसर्गं कृत्वा
 ननुकमं यथाकमं पित्रोः शुक्रनास्तस्य मनोरमायाश्चैव वो शुक्रनासं वैशम्पायन इति पुण्डरीकं विनयेन विनयं
 विसृजान्वितम् । ‘विलसो विसृजान्विते’ इत्यनरः । अवनमनवर्ता वदनं यस्य स तमदर्शयत्युपासनाम् ।
 तस्मिन्नेव प्रस्तावे समने समुपसृत्य पार्थे समानस्य परिश्रमः शुक्रनात्मनसदीदकोषम् । पार्थस्य
 नाराः श्वेतकेतुना भगवतैव संरिष्टं कर्मिणं बर्तेते । रात्रिति निधये । अयं पुण्डरीकः वेदानं महा-
 संवर्धित एव कृद्धिं प्रकथित एव । आत्मजः पुनः पुनःपुनस्तत्र भवतः । अस्मादि पुण्डरीकस्यापि महावैद्य
 श्रेयोत्तमः संवदः । हरिति हेतुर्धे । वैशम्पायन एतत्वं पुण्डरीक इत्येवमवाप्य कृतमतिवेत्तौ
 विवरणीसो दूरीकार्यः । अयं परोऽस्य ही साका नैविशणीसो नैविशयिददीर्घवर्षः । यथावत्सङ्गान्ते-
 उन्मात्तसमीपं समविधं मान्तीसो न प्रविशत्यस्तस्याप्येव भवतीद एवमिति । अत्यन्तं चरुहातयगदारी-
 वारस्त्वान्तस्यसात्र भवमायुमस्मिन् । ‘आत्मा वै चरुडे पुनः’ इति श्रुतेः । आत्मनं पुनं स्वात्मिका
 वाचसातं चरुवीरः स्वाम्ये तत्र चरुतस्येति भावः । अत्र एव श्रुत्यर्थः कृतस्तत्र । संप्रतीकृतीक-
 सादिन्द्रियलोकाद्युपरितोषं मे मम सत्सर्वथं यदेतिवर्तं कृतप्रवृत्तिः । शुक्रनास्तस्य सुतं विलासव-
 र्त्तं नमःभूतं पुण्डरीकं पाणिना हलेत्यौ बधेऽङ्गान्तरं कर्मिणं प्रवृत्तस्यैव परोऽस्य । नदेव हीन-
 कृत्—कपिञ्जलेति । हे कपिञ्जल, सत्सङ्गान्तरं सत्सर्वथं यदेतिवर्तं कृतप्रवृत्तिः स्यात् । अतस्तस्य सुतं
 विलासवर्त्तं बधितम् । तस्यैव हेतुत्वं पुण्डरीकं परोऽस्यैव कृतप्रवृत्तिः । यथावत्सङ्गान्तेऽपि कर्मिणं
 ही भावः । इत्येवैवैव पूर्वजन्मवृत्तान्तानुस्मरणस्य अवनमनवर्त्तस्यैव हेतुत्वं । अतस्तस्यैव परोऽस्य
 नरोत्तमस्यैव हीनं स्यात् । अत्र एव हेतुत्वं परोऽस्यैव कृतप्रवृत्तिः । अतस्तस्यैव परोऽस्यैव कर्मिणं
 बधितम् । अतस्तस्यैव हेतुत्वं पुण्डरीकं परोऽस्यैव कृतप्रवृत्तिः । अतस्तस्यैव परोऽस्यैव कर्मिणं
 बधितम् । अतस्तस्यैव हेतुत्वं पुण्डरीकं परोऽस्यैव कृतप्रवृत्तिः । अतस्तस्यैव परोऽस्यैव कर्मिणं

रात्रं स्थित्वा परितुष्टहृदयाभ्यां श्वशुराभ्यां विमर्जितः पितुः पादमूलमात्रगाम । आगत्य च समकालमेवानुभूतक्षेत्रं राजलोकमात्मसमं कृत्वा समारोपितराज्यभारः पुण्डरीके परित्यक्त-सर्पस्वकार्ययोः पित्रोः पादावनुचरन्, कदाचिदत्यद्भुतोत्कुञ्जतनयनेगमत्रनाबलोकितो जन्म-भूमिस्त्रेहादुजयिन्याम्, कदाचिद्रन्धर्वराजगौरवेणानुपरमणीयनममहिम्नि हेमकूटे, कदाचि-दमृतपरिमलाधियासमुरभिश्शिरमर्षप्रदेजहारिणि रोहिणीवहुमाननेन चन्द्रलोके, कदा-चिदहर्निशोत्सुहसहस्रपत्रनिर्वहोदवाहिनि पुण्डरीकप्रीत्या लक्ष्मीनिवाससरणि, कादम्बरी-रुच्यां च सर्वत्रैवापरेष्वपि रम्यतरेषु तेषु तेषु स्थानेषु तथा सह जन्मद्वयाकाङ्क्षयैवापरिसमा-प्तान्यपुनरुक्तानि च तानि तानि न केवलं चन्द्रमाः कादम्बर्या सह कादम्बरी महाश्वेतया सह महाधेता तु पुण्डरीकेण सह पुण्डरीकोऽपि चन्द्रमसा सह परस्परवियोगेन सर्व एव सर्वकालं सुखान्यनुभवन्तः परं कोटिमानन्दस्वाध्यगच्छन् ॥

परिसमाप्तिर्धस्वामेधंविषा या प्ररा लब्धा तथा सुभगं मनोहरमेतादृशं कादम्बर्याः प्रथमं सुरतस्य मुखं सागननु-भूय साधारणलैकदिवसमिव दशरात्रं दशदिवसं स्थितास्थाय परितुष्टहृदयाभ्यां संतुष्टचित्तान्यां श्वशुराभ्यां वि-भ्ररपर्यहंसाभ्यां विसर्जितो दशाक्ष पितुस्तारापीडस्य-पदिनूलं चरणमनीपमात्रगामाययो । आगत्य चगमनं कृत्वा च समकालमेवैकवारमेवानुभूत-क्षेत्रो दुःखं यैरेवंभूतं राजलोकं नृजन्ममानमगमं निजमदृशं सतुल्यं कृत्वा वि-धाय पुण्डरीके समारोपितो न्यस्तो राज्यभारशाधिपत्यभूषेन सः । परित्यक्तमुज्जितं सर्वं स्वकार्यं सांसारिककृत्यं याभ्यां तौ तयोः । माता च पिता च पितरौ । एकरोयः । तयोः पित्रोः पादौ चरणावनुचरन्तेवचन् । कदाचि-त्कस्मिंश्चिदवसरेऽत्यद्भुतोत्कुञ्जतनयना विकसितनेत्रा ये नैगमत्रना वसिष्ठनाभौरेवलोकेतो वीक्षितो जन्मभूमि-हादुत्पत्तिवसुधाप्रीतेरुजयिन्या विशालायाम् । कदाचिद्वृत्सिन्धिरत्नावे रन्धर्वराजस्य गौरवेणालादरेणानुभो मनोहरो रमणीयतमोऽनिरायेन रन्तुं योग्यो महिना माहात्म्यं वसिष्ठेनादत्तो हेमकूटे । कदाचिद्रोहिणीवहुमानवनेन प्राप्ती...कारेणामृतस्य पीयूषस्य परिमल आमोदसास्वाधिवासेन संस्कारेण सुरभिः सुगन्धो यः सिद्धिः क्षी-तलः सर्वप्रदेशः समग्रस्थलं तेन हारिणि मनोहरे चन्द्रलोके । कदाचिदहर्निशमहोरारत्रमुत्कुञ्जानि विनोदयति सहस्रपत्राणि तेषां निवहः समूहो वसिष्ठेनादत्तमुदं जलं बहुतीक्ष्णंशीले । उदकस्रोदादेशः । पुण्डरीकप्री-त्या पुण्डरीकमेनेन लक्ष्म्या रमाया निवासमरस्यवस्थानसरणि कामारे । कश्चिद् 'सहस्रपत्रामोदवाहिने' इति पाठः । कादम्बरीरुच्यां च कादम्बर्याः रट्टहया चापरेष्वपीतरेष्वपि रम्यतरेष्वतिमनोहरेषु तेषु तेषु स्थानेषु प्रे-रोषु । सर्वत्रैव तथा कादम्बर्या सह जन्मद्वयाकाङ्क्षयैव भवान्तरद्वयवाञ्छयैवापरिसमाप्तान्यपिपूर्वान्यनुभवन् च कदाचिदसेवितानि । प्रतिदिननवीनानीतर्यः । तानि तानि च वक्तुमशक्यानि न केवलं चन्द्रमाः कादम्ब-सह, किं तु कादम्बरी महाश्वेतया सह, महाधेता पुण्डरीकेण, पुण्डरीकोऽपि चन्द्रमसा सह, परस्परान्योन-मदियोगेनाप्रलम्बेन सर्व एव सर्वकालं समग्रसमयं सुखानि सागान्यनुभवन्तोऽनुभवविरपीड्वन्त आनन्द-प्रमोदस्य परं कोटि परमादस्थामभ्यगच्छन्प्राप्तवन्तः ॥

इति श्रीपादशाहश्रीअकम्बरजलालदीनस्यसहस्रनामाध्यापकश्रीराशुंजपतीर्थकरनेो-नाथनेकसुकृतविधापकमहोपाध्यायश्रीभानुचन्द्रगणितचिह्नप्राद्योत्तरदाताध्यानसाधक-प्रमुदितपादशाहश्रीअकम्बरप्रदत्तपुस्त्यद्वयमापराभिधानमहोपाध्यायश्रीसिद्धचन्द्रगणिति-रचितायां कादम्बरीटीकायामुत्तरखण्डटीका समाप्ता ॥

